

जैनाचार्य-जैनधर्मदिवानर-पूज्यश्री-धासीलालजी-महाराज-

विरचितया प्रमेयचन्द्रिकाख्यया व्याख्यया समलङ्कृत

हिन्दी-गुर्जर-भाषाऽनुवादसहितम्

॥ श्री-अनुयोगद्वारसूत्रम् ॥

(द्वितीयो भागः)

नियोजकः

संस्कृत-प्राकृतज्ञ-जैनागमनिष्णात-प्रियव्याख्यानि

पण्डितमुनि-श्रीकन्हैयालालजी-महाराजः

प्रकाशकः

खाखीजालियानिवासी

अमीचंदभाई गीरधरभाई वाटवीया प्रदत्त-द्रव्यसाहाय्येन

अ० भा० श्वे० स्था० जैनशास्त्रोद्धारसमितिप्रमुखः

श्रेष्ठि-श्रीशान्तिलाल-मङ्गलदासभाई-महोदयः

मु० राजकोट

प्रथमा-आवृत्तिः

वीर-संवत्

विक्रम-संवत्

ईसवीसन्

प्रति १२००

२४९४

२०२४

१९६८

मूल्यम्-रु० २५-०-०

भगवानुं ठेकाष्टु :

श्री अ. भा. श्वे. स्थानकेवासी
जैनशास्त्रोद्धार समिति,
ठे. गरेडिया कूवा रोड,
राजकोट, (सौराष्ट्र).

Published by :

Shri Akhil Bharat S. S.
Jain Shastroddhara Samiti,
Garedia Kuva Road, RAJKOT,
(Saurashtra), W Ry, India.

ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञां,
जानन्ति ते किमपि तान् प्रति नैष यत्नः ।
उत्पत्स्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा,
कालो ह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥ १ ॥

हरिगीतच्छन्दः

करते अवज्ञा जो हमारी यत्न ना उनके लिये ।
जो जानते हैं तत्त्व कुछ फिर यत्न ना उनके लिये ॥
जनमेगा मुझसा व्यक्ति कोई तत्त्व इससे पायगा ।
है काल निरवधि विपुलपृथ्वी ध्यान में यह लायगा ॥ १ ॥

मूल्य: ₹. २५=००

प्रथम आवृत्ति प्रत १२००

वीर संवत् २४६४

विक्रम संवत् २०२४

धसवीरान १६६८

: मुद्रक :

मण्डिताल छगनदास शाह
नवप्रभात प्रिन्टींग प्रेस,
धीकांटा रोड, अमदावाद.

अनुयोगद्वारसूत्र भा० २ की विषयानुक्रमणिका

अनुक्रमाङ्क	विषय	पृष्ठाङ्क
१	बीभत्स रस के लक्षण का निरूपण	१-२
२	हास्य रस के लक्षण का निरूपण	३-६
३	करुण रस के लक्षण का निरूपण	६-७
४	प्रशान्त रस के लक्षण का निरूपण	८-११
५	दश प्रकार के नाम का निरूपण	१२-२१
६	प्रतिपक्ष धर्म वाले के नाम का निरूपण	२१-३२
७	संयोगके स्वरूप का निरूपण	३३-४०
८	प्रमाणके स्वरूप का निरूपण	४०-४१
९	स्थापना प्रमाण के स्वरूप का निरूपण	४२-५३
१०	द्रव्यप्रमाण के स्वरूप का निरूपण	५३-५४
११	भावप्रमाण के स्वरूप का निरूपण	५५-६५
१२	तद्धित के नाम का निरूपण	६६-७७
१३	उपक्रम के प्रमाणनाम के तीसरा भेद का निरूपण	७८-७९
१४	द्रव्यप्रमाण का निरूपण	८१-९५
१५	उन्मान के प्रमाण का निरूपण	९६-९८
१६	अवमान के और गणिम के प्रमाण का निरूपण	९९-१०६
१७	प्रतिमानप्रमाण का निरूपण	१०६-११०
१८	क्षेत्रप्रमाण का निरूपण	१११-१२१
१९	आत्माङ्गुलप्रमाण के प्रयोजन का निरूपण	१२१-१३२
२०	उत्सेधाङ्गुलप्रमाण का निरूपण	१३३-१५४
२१	नैरयिकों के शरीर की अवगाहना का निरूपण	१५४-१६५
२२	पृथ्वीकाय आदि के शरीर की अवगाहना का निरूपण	१६६-१७४
२३	पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिकों के शरीर के अवगाहना का निरूपण	१७४-२०१
२४	वाणमंतर आदि के शरीर की अवगाहना का निरूपण	२०२-२११
२५	प्रमाणाङ्गुल का निरूपण	२११-२२७
२६	कालप्रमाण का निरूपण	२२८-२३०
२७	समय का निरूपण	२३१-२४७

२८ समय आवलिका आदि का निरूपण	२४७-२५४
२९ पल्योपम आदि काक के औपमिक प्रमाण आदि का निरूपण	२५४-२७३
३० अद्वापल्योपम काल का निरूपण	२७३-२८२
३१ नैशिकों के आयुपरिमाण का निरूपण	२८२-२८९
३२ अमुरकुमार आदि के आयु और स्थिति का निरूपण	२९०-३५२
३३ क्षेत्रपल्योपम का निरूपण	३५२-३६५
३४ द्रव्य की संख्या का निरूपण	३६६-३७४
३५ औदारिक आदि शरीरों का निरूपण	३७४-३८२
३६ औदारिक आदि शरीरों की संख्या का निरूपण	३८२-३९३
३७ ओघसे वैक्रिय आदि शरीरों की संख्या का निरूपण	३९४-४०८
३८ नारक आदि के औदारिक आदि शरीरों का निरूपण	४०८-४२३
३९ पृथ्वीकाय आदि के औदारिक आदि शरीर आदि का निरूपण	४२४-४३७
४० द्वीन्द्रिय आदि के औदारिक आदि शरीर का निरूपण	४३७-४५०
४१ मनुष्यों के औदारिक आदि शरीर वगैरह का निरूपण	४५०-४६६
४२ व्यन्तर आदि के औदारिक आदि शरीरादि का निरूपण	४६६-४८०
४३ भावप्रमाण का निरूपण	४८०-४८२
४४ गुणप्रमाण का निरूपण	४८२-४८७
४५ जीवगुणप्रमाण का निरूपण	४८८-४९३
४६ अनुमानप्रमाण का निरूपण	४९३-५१४
४७ दृष्टमाधर्म्यवदनुमानप्रमाण का निरूपण	५१४-५२७
४८ उपमानप्रमाण का निरूपण	५२७-५३८
४९ आगम प्रमाण का निरूपण	५३८-५४६
५० दर्शनगुणप्रमाण का निरूपण	५४६-५६२
५१ चारित्रगुण प्रमाण का निरूपण	५५२-५६२
५२ प्रस्थक के दृष्टान्त से नय के प्रमाण का निरूपण	५६२-५७५
५३ वस्तु के दृष्टान्त से नय के प्रमाण का निरूपण	५७५-५८८
५४ प्रदेश के दृष्टान्त से नय के प्रमाण का निरूपण	५८८-६१०
५५ संख्याप्रमाण का निरूपण	६१०-६२६
५६ औपम्य संख्या का निरूपण	६२६-६३५
५७ परिमाण संख्या का निरूपण	६३५-६४२
५८ गणना संख्या का निरूपण	६४२-६४७

५९ जघन्य संख्येयक का निरूपण	६४८-६६२
६० नव प्रकार के संख्येयक का निरूपण	६६२-६७५
६१ आठ प्रकार के अनन्तक का निरूपण	६७६-६८४
६२ भावसंख्या प्रमाण का निरूपण	६८५-६८७
६३ यत्तव्यता द्वार का निरूपण	६८७-७०२
६४ अर्थाधिकार द्वार का निरूपण	७०३-७०४
६५ समवतार द्वार का निरूपण	७०४-७१३
६६ क्षेत्रसमवतार आदि का निरूपण	७१४-७३१
६७ निक्षेपद्वार का निरूपण	७३१-७४०
६८ अक्षीण का निरूपण	७४१-७४९
६९ आयनिक्षेप का निरूपण	७४९-७५४
७० क्षपणा का निरूपण	७५४-७६७
७१ नाम निष्पन्न का निरूपण	७६८-७७०
७२ सूत्रालापक निष्पन्न का निरूपण	७७०-७७३
७३ अनुगम नाम अनुयोगद्वार का निरूपण	७७४-८५९
७४ सूत्रस्पर्शक निर्युक्त्यनुगम का निरूपण	८६९-८७१
७५ नय के स्वरूप का निरूपण	८७१-९१०
७६ शास्त्र प्रशस्ति	९११-९१२

॥ समाप्त ॥

દીપથી દીપ જલે યાને બાટવીયા કુટુંબની જીવનઝરમર

કોઈ પણ કુટુંબ કે સંપ્રદાયમાં નિહાળતાં તુરત જ સ્વાભાવિક રીતે આપણી દ્રષ્ટિ કુટુંબ કે સંપ્રદાયના વડા તરફ દોડી જાય છે તે વ્યક્તિનું ચારિત્ર, જ્ઞાન વિગેરે આખા કુટુંબરૂપિ તરુવરના મૂળરૂપ હોય છે આ બાટવિયા કુટુંબની આટલી ધર્મ પરાયણ વૃત્તિ જોતા તુરત જ તે કુટુંબના વડાના વ્યક્તિત્વને જાણવા આપણું મન ઉત્સુક બની જાય છે તે કુટુંબના વડા છે, શ્રી ગિરધરભાઈ તેઓનું તથા તેમનાં કુટુંબીજનોના જીવન વિષે કંઈક જાણીએ.

ખાખિજાળીયા નામનું નાનકડું ગામ તે સૌરાષ્ટ્રમાં આવેલી એક સુંદર મોજ નદીને કિનારે આવેલું છે ત્યાં બાટવિયા કુટુંબ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિમાં ખૂબ જ આગળ પડતું છે. તે કુટુંબમાં સંવત ૧૯૪૦ માં શ્રી ગિરધરભાઈનો જન્મ થયો. તેઓ શ્રી શૈશવકાળથી જ ધર્મના રંગે રંગાયેલા હતા આ ગામના લોકો તેમના સદ્વર્તનને અને ધર્મપરાયણ જીવનને જોઈ અને જાણી શક્યા હતા. ભૌતિક અને આધ્યાત્મિક બંને પ્રકારના જ્ઞાને તેમના જીવનમાં સુંદર સમન્વય સાધ્યો હતો, તેઓ શ્રી સાધનસંપન્ન હોવા છતાં પોતાનું શેષ જીવન ઘણું સાદાઈથી અને ધાર્મિક કાર્યોમાં વ્યતીત કરી રહ્યા છે. શ્રાવકના બાદે વ્રતના પાલનથી તેમના આત્માની ઉજ્જવલ પ્રગતિ થઈ રહી છે. તેઓશ્રી કહે છે કે,

‘હુનિયાની વ્યથાઓ કયાં કમ છે? ઈચ્છાનો વધારો શા માટે

મન હાય! ન જાણે વહોરે છે, એ સાપનો ભારો શા માટે’

તેઓ આરંભ સમારંભથી ઘણા જ ડરતા રહ્યા છે, અને આજે પણ રહે છે છતાં પણ એ તો સ્વાભાવિક છે કે સાંસારિક જીવન જીવતા હોવાથી અમુક દોષો તો થાય અને તે દોષોના નિવારણથી તેઓ બંને સમય પ્રતિક્ષણ કરે છે. અને ૮૫ વર્ષની વૃદ્ધવયે પણ આયબિલ અને ઉપવાસ જેવી તપશ્ચર્યા કરીને કર્મોને બાળવા તપની લઠી પ્રગટાવે છે. વળી અન્ન-વસ્ત્ર તથા દિશાઓની મર્યાદા બાધીને તેમના વ્યક્તિત્વને વધારે ઉચ્ચ અને આદર્શ બનાવી રહેલ છે આ રીતે તેમનામાં તપ અને ત્યાગનો નિધિ અખૂટ અને અદ્ભૂત છે હાલમાં શ્રી ગિરધરભાઈ તેમના પુત્રો અને પૌત્રો સાથે બહોળા કુટુંબમાં તેમનું જીવન વ્યતીત કરી રહ્યા છે તેમનું આવું ઉચ્ચતમ જીવન બે ગલોરમાં ઘણા જ લોકોના ઉદ્ધાર માટે પ્રેરણાદાયી બન્યું છે.

તેમના સુપુત્ર શ્રી અમીચંદલાઈ પણ પિતાની સાફક શ્રાવક ધર્મથી રંગાયેલા છે તેઓશ્રી ખરેખર જાણે છે કે, ધર્મ સિવાય આપણી સાથે કંઈ આવવાનું નથી આથી તેમનું આચરણ પણ એ પ્રકારનું છે તેઓશ્રી પોતાના

વિશાળ ધંધામાંથી સારો સમય કાઢીને ઘણાજ ઉત્સાહપૂર્વક ધાર્મિક કાર્યો કરી રહેલ છે. તેમના ધર્મપત્ની અ સૌ વ્રજકુવર બહેન ઘણાજ ધર્મિષ્ઠ તેમજ શાંત અને સરળ સ્વભાવી છે. તેઓ પણ પોતાનું જીવન સાદાઈથી વ્યતીત કરી રહ્યા છે.

શ્રી અમીચંદલાઈને ત્રણ પુત્રરત્નો અને એક પુત્રીરત્ન પ્રાપ્ત થયેલ

અુપ દેરા

જમણી સામ્ર ઉભેલ-જ્યેશ્ઠકમાર તથા રાજેન્દ્ર.

જમણી બાબુથી બેઠેલ-(૧) ચંદ્રકાન્ત (૨) વનેયદ (૩) ગીરધરલાલભાઈ (૪) અમીયંદભાઈ (૫) રમેશચંદ્ર.
જમણી બાબુથી નીચે બેઠેલ-(૧) મનોજકમાર (૨) હીમાન્થ (૩) પ્રતીપકમાર.

છે. આ ચારે સંતાનોમાં માતપિતા અને દાદાના ધાર્મિક સંસ્કારો પડેલા છે. અમીચંદલાઈના જ્યેષ્ઠ પુત્ર શ્રી વનેચંદલાઈનો જન્મ સંવત ૧૯૮૪ ના આસો સુદ ૩ ને બુધવાર ૩૧-૧૦-૧૯૨૮ માં થયો. દ્વિતીય પુત્ર શ્રી ચંદ્રકાન્તલાઈનો જન્મ સંવત ૧૯૨૨ ના કાર્તિક સુદ ૧૧ ને બુધવાર તા. ૬-૧૧-૧૯૩૫માં થયો. સુપુત્રી ઇન્દુમતીબેનનો જન્મ સંવત ૧૯૬૪ના આસો વદ ૨ને મંગળ વાર તા. ૧૦-૧૦-૧૯૩૮માં થયો. કનિષ્ઠ પુત્ર ચી. રમેશચંદ્રનો જન્મ સંવત ૧૯૬૭ના ચૈત્ર વદી ૧ ને શનિવાર તા. ૧૨-૪-૪૧માં થયો. આ ચારે લાઈ-ખેનના જન્મથી ખાખિજળીયા નામના નાનકડા ગામને પવિત્ર બનાવ્યું. આમ આ ચારે લાઈ-ખેનનો જન્મ ખાખિજળીયામાં થયો હતો.

જ્યેષ્ઠ પુત્ર શ્રી વનેચંદલાઈ એક મોટા સાહસિક વેપારી હોવા ઉપરાંત ધાર્મિક વૃત્તિવાળા છે. વ્યવસાયે તેઓએ પોતાની જન્મભૂમિ ખાખિજળીયાથી બેંગલોર સ્થળાંતર કર્યું હતું કે, જ્યાં તેઓ હાલ ખડોળા કુટુંબ સાથે નિવાસ કરી રહ્યા છે. ત્યાં તેઓએ પ્રથમ નાના પાયા પર શ્રી મહાવીર ટેકસ ટાયલ સ્ટોર્સના નામે વ્યવસાય શરૂ કરેલો જે આજે એક વૃક્ષની જેમ વિકસ્યો છે તેઓએ પોતાના બંને લાઈઓને પણ બેંગલોર બોલાવ્યા ચંદ્રકાન્તલાઈને પોતાના ધંધામાં સહભાગી બનાવ્યા અને સૌથી નાનાલાઈ રમેશલાઈએ ત્યાં આવી વધુ અભ્યાસ કર્યો રમેશલાઈએ મિકેનિકલ એન્જિનિયરની ડિગ્રીમાની ડીગ્રી મેળવી છે. હાલમાં ત્રણે લાઈઓ સાથે રહીને પોતાના વ્યવસાયને પ્રગતિને પથે દોરી રહ્યા છે. આ કુટુંબ બેંગલોરના જૈનસમાજના ઉત્કર્ષ માટે ઘણો રસ લઈ રહ્યું છે.

ખાટવિયા કુટુંબ જૈન ધર્મની ઉચ્ચ લાવનાથી ખૂબ જ રંગાયેલું છે. તેના ઉદ્ઘાટરણ રૂપ શ્રી અમીચંદલાઈની સુપુત્રી ચી. ઇન્દુમતી ખેન છે. દાદા તેમજ માત-પિતાના ધર્મના સંસ્કારો કુમારી ઇન્દુમતિખેનમાં સચર્યા હતા. કહેવત છે ને ‘જેવો સંગ તેવો રંગ’ આચાર વિચારની અસર આબુ-ખાબુના વાતાવરણ પર પડ્યા વિના રહેતી નથી તેજ રીતે દાદા અને માત પિતાના ત્યાગી અને ધર્મપરાયણ જીવનની અસર તેમની નાબુક અને પુષ્પ સમી પુત્રી પર પડી તેમના નાબુક અને નિદોષ હૃદય પર ત્યાગનો રંગ ચઢતો ગયો. તેમના માત-પિતા શાન્તીની પળોમાં તેમને સમજાવતા હતા અને કહેતા કે બેટા! તારે આ કીચડ સમા સંસારમાં પડી દેડકા કે પશુ બનવાનું નથી તારે તો ખીટીને કમળ બનવાનું છે અને તારી જીવન સુવાસ જગતને આપવાની છે ત્યારથી જ એટલે ૧૬ વર્ષની કુમળી વયથી તેમના જીવનમાં લાગવતી દીક્ષા અંગીકાર કરવાનું ખીજ રોપાયેલું તેઓ ઘરે રહી ધાર્મિક સદ્વાચન તેમજ સંતસમાગમમાં પોતાનો સમય વ્યતીત કરતા હતા.

ઇન્દુખેને વિશ્વની વિશાળ અટવીના પ્રખર સ્તંભ, પ્રતાપી પરમ પ્રભાવક સૂત્ર સિદ્ધાંતના જાણકાર, શાસનદીપક, અધ્યાત્મ પ્રેરણાનાં અમીયાન આપનાર, જ્ઞાનના કુવારામાં ભવ્યજીવોને સ્નાન કરાવનાર, પૂ. જૈન દિવાકર ધાસીલાલજી મહારાજ સાહેબ પાસે સારા પ્રમાણમાં ધાર્મિક અભ્યાસ કર્યો કાઢવ

માંથી જેમ કમળ પાકે તેમ સંસારરૂપી કાદવમાં સંતો પાકે છે. આ રીતે પૂ આચાર્ય દિવાકર ઘાસીલાલજી મહારાજ સાહેબનું જીવન પણ કમળ સમાન છે. પૂ આચાર્ય દિવાકર ઘાસીલાલજી મહારાજ સાહેબની બાટવિયા કુટુંબ પર ઘણી જ અમીદગિષ્ટ છે. તેમના ઉપદેશ અને પ્રેરણાથી આજુ કુટુંબ ધર્મના રંગે રંગાયેલું છે તેના ઉદ્ઘાટનરૂપ ઇન્દુજીને હાલના ઇન્દિરાબાઈ મહાસતીજી ઇન્દુજીને ત્રણ ભાઈઓની એકની એક વહાલી બહેન હતી. જ્યારે તેઓએ ભાગવતી દીક્ષા અગીકાર કરવાનો વિચાર પ્રદર્શિત કર્યો ત્યારે ભાઈઓ અને ભાભીઓએ સમજાવવા અથાગ પ્રયત્ન કર્યો પણ જેનું હૃદય વૈરાગ્યના રંગે રંગાયેલું હોય તેને કંઈ અસર થાય ખરી ? ભાઈઓ અને ભાભીઓએ કહ્યું ‘સંસારમાં રહો તો સારું સયમ માર્ગ એ તો કાંટાળો માર્ગ છે. તે માર્ગે વિચરવું કઠીન છે. સંસારના સુખો છોડવા સહેલા નથી, બાવીશ પરિ પડેા સહેલા કઠીન છે. તમારી પુખ્ત સમી નાણુક વય છે અને આત્મોન્નતિનો માર્ગ ખૂબ જ કઠીન છે. અને ઘણી સાધના માંગે છે.’ તેઓએ પૂછ્યું કે, આ કાંટાની ધારે ચાલી શકશો ? માત-પિતાની મમતા છોડી શકશો ?

ઇન્દુજીને પ્રત્યુત્તર આપ્યો

‘મળે છે કબ્જ લીધા વિણ, જગતમાં ઉન્નતિ કેને ?

વિહંગો પાંખ વીંજે છે, પ્રથમ નિજ ઉડ્યન માટે’

આમ કહી તેમણે જણાવ્યું કે મારી સંપૂર્ણ તૈયારી છે આ અંતરના ઉઠાણનો વૈરાગ્ય હોનો વળી તેમણે કહ્યું કે, જેને મન સંસાર એક અનર્થની બાણ છે, અને તે અનર્થની બાણમાંથી જેને ઉગરવું છે, છૂટવું છે તેને કોણ રોકનાર છે ? ક્ષણિક સુખને છોડી નિત્ય અને આધ્યાત્મિક સુખ પ્રાપ્ત કરવાની મારી ઈચ્છા છે. આ જિંદગીનો શું ભરોસો છે ? મારું મન વૈરાગ્યના રંગે રંગાયેલું છે તેમાંથી હું પીછેહઠ કરવાની નથી.

પૂ આચાર્યશ્રીની પ્રેરણાથી પ્રેરાઈને શ્રી આઠકોટી દરિયાપુરી સંપ્રદાયના પડિતરત્ન શાંતસ્વભાવી સરલ હૃદયી, વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ જીવનની ભૂમિમા જ્ઞાનદર્શન અને ચારિત્રના યોગ્ય બીજ વાવનાર સદ્ગુણ કૃપક । વિદુષી પૂ તારાબાઈ મહાસતીજી તથા જ્ઞાન ધ્યાનના પ્રેમી, ચિતનશીલ, પ્રભાવશાળી, કર્તવ્યનિષ્ઠા શાંત સ્વભાવી પૂ હીરાબાઈ મહાસતીજી પાસે સંવત ૨૦૨૨ ના વૈશાખ સુદ ૧૧ ને રવીવારે તા ૧-૫-૬૬ ના રોજ મહામુલી ભાગવતી દીક્ષા અગીકાર કરીને માતા-પિતાના નામને દીપાવી બાટવિયા કુટુંબને ધન્ય કરેલ છે જેમ વૈભવ સામે ત્યાગ, સમૃદ્ધિ સામે સમર્પણ, તેમ આ કુટુંબે ત્યાગી વ્યક્તિની જૈન સમાજને ભેટ આપી.

આ રીતે દાદાના ધાર્મિક સસ્કારો પૌત્રી પર પડ્યા અને આખા કુટુંબને જેણે દીપાવ્યું આમ આજુ કુટુંબ એક વ્યક્તિના સંસ્કારથી ધર્મના રંગે રંગાઈ ગયું તે આપણે જોઈ શક્યા અને ‘દીપથી દીપ જલે’ શીર્ષક સાર્થક બન્યું છે.

આધ્યમુરજીશ્રીઓ

શેઠશ્રી શાંતિલાલ ભંગળદાસભાઈ
અમદાવાદ.

(સ્વ) શેઠશ્રી શામજીભાઈ વેલજીભાઈ
વીરાણી-રાજકોટ.

(સ્વ) શેઠશ્રી છગનલાલ શામજીદાસ ભાવસાર - અમદાવાદ.

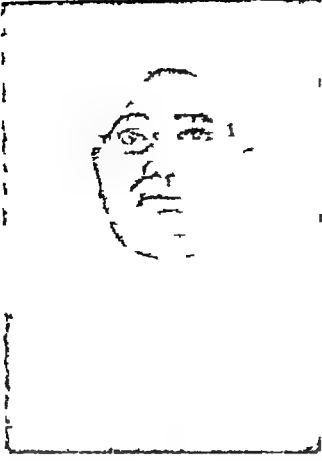

શેઠશ્રી રામજીભાઈ શામજીભાઈ
વીરાણી-રાજકોટ.

પચ્ચે બેઠેલા
લાલાજી કિશનચંદ્ર સા જોહરી
ઉમેલા સુપુત્ર ચિ મહેતાખચંદ્ર સા
નાના - અનિલકુમાર જૈન (દોયતા)

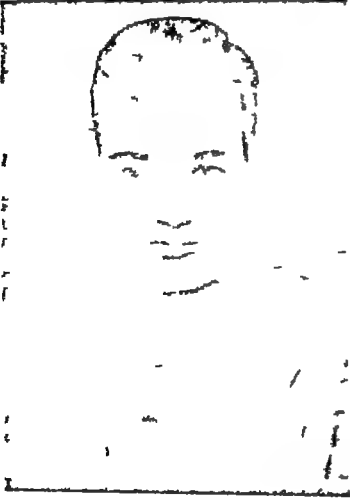
આધ્યમુરખીશ્રીઓ

(સ્વ.) શેઠશ્રી હરખયદ કાદીદાસ વારિયા
ભાણવડ

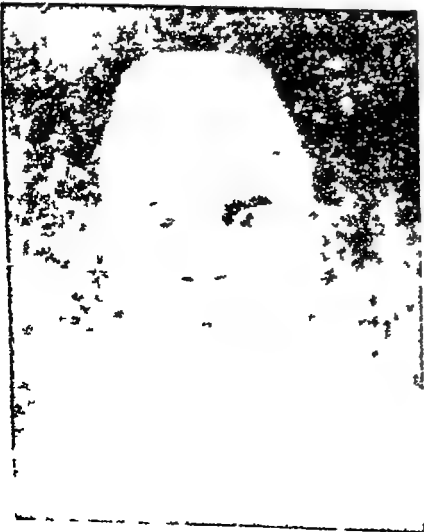
(સ્વ.) શેઠ રંગજીભાઈ મોહનલાલ શાહ
અમદાવાદ.

(સ્વ.) શેઠશ્રી દિનેશભાઈ કાંતિલાલ શાહ
અમદાવાદ.

શ્રી વિનોદભાઈ વીરાણી

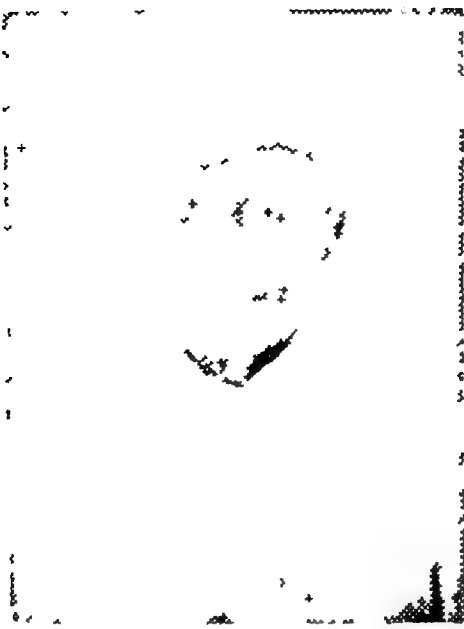

શેઠશ્રી જેસિંગભાઈ પોચાલાલભાઈ
અમદાવાદ.

સ્વ. શેઠશ્રી આત્મારામ ભાણેકલાલ
અમદાવાદ

આધ્યમુરખીશ્રીઓ

શ્રી વૃજલાલ દુર્લભજી પારેખ
રાજકોટ.

કોઠારી હરગોવિંદ જયંદલાઈ
રાજકોટ.

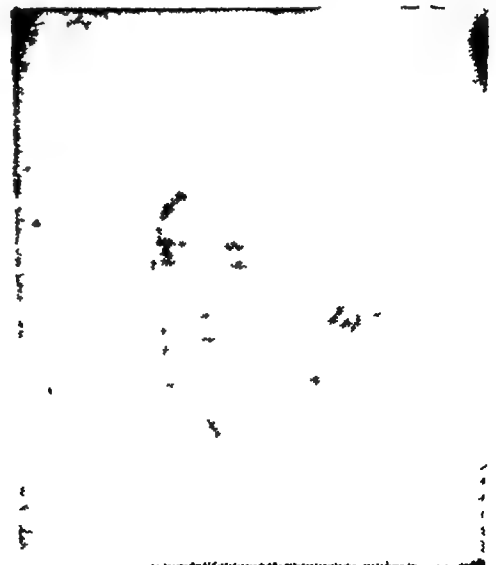
પ. ડેસાભાઈ ગોપાલદાસ
મુ સાણંદ (જ. અમદાવાદ)

શેઠશ્રી મિશ્રીલાલજી લાલચંદજી સા. લુણિયા
તથા શેઠશ્રી જેવંતરાજજી લાલચંદજી સા.

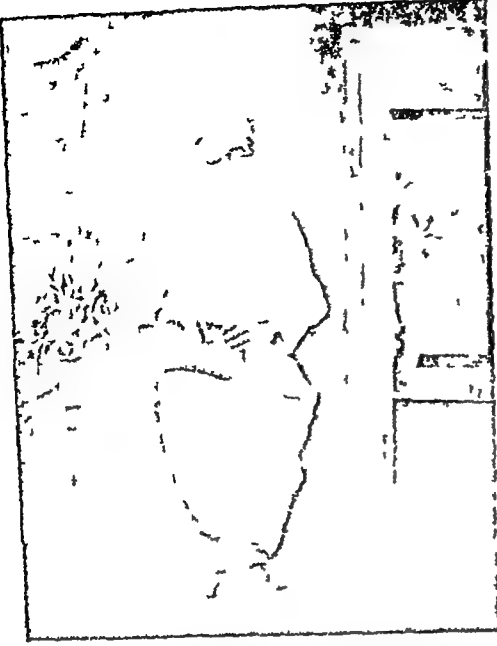

(સ્વ.) શેઠશ્રી ધારશીભાઈ જયજીલાલ
ખારસી.

સ્વ શ્રીમાન્ શેઠશ્રી મુકુન્દચંદજી સા
ખાલિયા પાલી મારવાડ

આધ્યમુરુખીશ્રીઓ

સ્વ. શેઠશ્રી હરિલાલ અનોપચંદ શાહ
અંભાત.

સ્વ. શેઠ તારાચંદજી સાહેવ ગેલડા
મદ્રાસ.

શ્રીમાન્ શેઠ સા. ચીમનલાલજી સા.
કાપમચંદજી સા. અજીતવાલે (સપરિવાર)

વચ્ચે બેઠેલા મોટાભાઈ શ્રીમાન્ મૂલચંદ
જવાહીરલાલજી ખરડિયા
૨ આજુબા બેઠેલા ભાઈ મિશ્રીલાલજી ખરડિયા
૩ ઉમેલા સૌથી નનાભાઈ પૂનમચંદ ખરડિયા

શ્રીમાન્ સેઠશ્રી
ચીમરાજજી સા. ચોરડિયા

॥ श्री बीतराणाय नमः ॥

श्री जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री घासीलाल त्रतिविरचितया
अनुयोगचन्द्रिकाख्यया व्याख्यया समलङ्कृतम्

श्री अनुयोगद्वारसूत्रम्

(द्वितीयो भागः)

अथ पटुं बीभत्सरसं लक्षणं निरूपयति—

मूलम्—असुइकुणिमदुहंसणसंजोगब्भासगंधनिष्फण्णो । नि-
व्वेयऽविहिंसालक्खणो रसो होइ बीभच्छो ॥१॥ बीभच्छो रसो
जहा—असुइमलभरियनिज्झरसभाव दुग्गंधि सव्वकालंपि । धण्णा
उ सरीरकलिं बहुमलकल्लुसं विमुंचन्ति ॥२॥सू० १७५॥

छाया—अशुचि कुणपदुर्दर्शनसंयोगाभ्यासगन्धनिष्पन्नः । निर्वेदाविहिंसा-
लक्षणः रसो भवति बीभत्सः ॥१॥ बीभत्सो रसो यथा—अशुचिमलभृतनिर्झरं स्वभाव-
दुर्गन्धि सर्वकालमपि । धन्यास्तु शरीरकलिं बहुमलकलुपं विमुञ्चन्ति ॥२॥सू० १७५॥

टीका—‘असुइ’ इत्यादि—

अशुचिकुणपदुर्दर्शनसंयोगाभ्यासगन्धनिष्पन्नः, तत्र—अशुचिः=मूत्रपुरीषादि-
कम्, कुणपः=शवः, अपरमपि यद् दुर्दर्शनं=गललालादिकरालं शरीरादि, एतेषां

अथ सूत्रकार छठे बीभत्सरसर का लक्षण निर्देश पुरस्स कथन
करते हैं—“असुइ कुणिम” इत्यादि ।

शब्दार्थ—(असुइकुणिमदुहंसणसंजोगब्भासगंधनिष्फण्णो, निव्वे-
यऽविहिंसा लक्खणो रसो होइ बीभच्छो)—यह बीभत्स रस मूत्र, पुरीष
आदि अशुचिपदार्थों के, कुणप-शव के,—तथा बहती हुई लार आदि से
धृणित-शरीर आदि को बार २ देखने रूप अभ्यास से तथा उनकी गंध

हुवे सूत्रकार छठा बीभत्सरसना लक्षणुनुं कथन करे छे—

“असुइ कुणिम” इत्यादि—

शब्दार्थ—(असुइकुणिमदुहंसणसंजोगब्भासगंधनिष्फण्णो, निव्वेयऽविहिंसा ल-
क्खणो रसो होइ बीभच्छो) आ बीभत्स रस मूत्र, पुरीष वगेरे अशुचि
पदार्थों, कुणप-शव, तेमज वडेती दाण वगेरेथी धृणित शरीर वगेरेने
वारंवार जेवाथी तेमज तेमनी दुर्गंधथी उत्पन्न थाय छे. आ रसनुं लक्षणु

સંયોગાભ્યાસાત્-મુદ્ધર્મુદ્ધસ્તદર્શનરૂપાત્ સંયોગાત્, તથા-તદ્વતગન્ધાચ્ચ નિષ્પન્નઃ= સંજાતઃ, તથા-નિર્વેદાવિહિંસાલક્ષણઃ-નિર્વેદઃ-ઉદ્વેગઃ, અવિહિંસા=શરીરાદેરસારત્વં નિર્ધાર્યે હિંસાદિપાપેભ્યો વિનિવર્તનમ્, એતદુભયં લક્ષણં ચિહ્નં यस્ય સ તથાભૂતો- વીભત્સો રસો ભવતિ । ઉદાહરણમાહ-વીભત્સો રસો યથા-અશુચિમલમૃતનિર્ઘ્નમ્-અશુચિમલૈઃ મૃતાઃ=પૂર્ણા નિર્ઘ્નરાઃ-શ્રોત્રાદિ વિવરરૂપા યસ્મિન્ સ તથા તમ્, તથા સર્વકાલમપિ=સર્વસ્મિન્નપિ કાલે સ્વભાવદુર્ગન્ધિ-સ્વભાવેન=પ્રકૃત્યા દુર્ગન્ધયુક્તમ્, તથા-બહુમલકલુષં વિવિધપ્રકારકૈર્મલિનં શરીરકલિમ્-શરીરમેવ કલિઃ-કલહઃ સર્વકલહમૂલત્વાત્, શરીરકલિસ્તં ધન્યાસ્તુ-શરીરમૂર્ચ્છાપરિત્યાગેન મુક્તિગમનકાલે

સે ઉત્પન્ન હોતા હૈ । તથા હસકે લક્ષણ નિર્વેદ-અવિહિંસા હૈ । ઉદ્વેગ કા નામ 'નિર્વેદ' હૈ । તથા શરીર આદિ કી અસારતા જાનકર હિંસાદિક પાપોં સે દૂર હોના હસકા નામ 'અવિહિંસા' હૈ । યે દોનોં હસ વીભત્સરસ-કે ચિહ્ન હૈ । યહ વીભત્સરસ જિસ પ્રકાર સે જાના જાતા હૈ, સૂત્રકાર ડસ પ્રકાર કી (વીભત્સો રસો) હન પદોં દ્વારા પ્રકટ કરને કી સૂચના કરતે હુએ કહતે હૈ કિ (જહા) જૈસે-(અસુદ્ધમલમરિયનિજ્ઞસ-સમાવદુર્ગન્ધિ સર્વકાલંપિ, ધણ્ણા ડ સરીરકલિં બહુમલકલુસં વિમુંચંતિ) અપવિત્રમલોં સે ભરે હુએ શ્રોત્રાદિદિન્દ્રિયોં કે વિકારરૂપ ઝરને જિસમેં હૈ, સમસ્ત કાલ મેં મી જો સ્વભાવતઃ દુર્ગન્ધયુક્ત હૈ, ઓર વિવિધ પ્રકાર કે મલોં સે જો મલિન બના હુઆ હૈ, એસે શરીરરૂપ કલિ-કલહ કો સર્વકલહ કા મૂલ હોને કે કારણ ડસ વિષયક મૂર્ચ્છા કે પરિત્યાગ સે તથા મુક્તિ ગમન સમય મેં સર્વથા ડસકે ત્યાગ સે

નિર્વેદ અને અવિહિંસા છે. ઉદ્વેગનું નામ 'નિર્વેદ' છે તથા શરીર વગેરેની નિસ્સારતા બાળીને હિંસા વગેરે પાપોથી દૂર રહેવું તે અવિહિંસા છે તેઓ બન્ને આ વીભત્સરસના ચિહ્નો છે. આ વીભત્સરસ બેના વડે બાણવામાં આવે છે સૂત્રકાર તેને (વીભત્સો રસો) આ પદો વડે સ્પષ્ટ કરવાનું સૂચન કરતાં કહે છે કે (જહા) જેમ (અસુદ્ધમલમરિયનિજ્ઞસમાવદુર્ગન્ધિસર્વકાલંપિ, ધણ્ણા ડ સરીરકલિં બહુમલકલુસં વિમુંચંતિ) અપવિત્ર મલોથી પરિપૂરિત શ્રોત્ર વગેરે ઇન્દ્રિયોના વિકાર રૂપ ઝરાઓ જેમાં છે, તેમજ જે સદા સર્વ કાલમાં સ્વભાવતઃ દુર્ગન્ધવાળું છે અને બતબતના મલોથી જે મલિન થયેલું છે-એવા શરીર રૂપ કલિ-કલહ-ને સર્વ કલહોનું મૂલ હોવા બદલ તે વિષયક મૂર્ચ્છાના પરિત્યાગથી તેમજ મુક્તિગમન વખતે તેનો સર્વથા ત્યાગ કરીને

સર્વથા ત્યાગેન ધન્યતાં પ્રાપ્તા એવ કેચિત્ પ્રાણિનો મુશ્વન્તિ=પરિત્યજન્તિ । શરીર-
સારતાં સમ્યગુપલબ્ધસ્ય વૈરાગ્યવતઃ કસ્યચિદિયમુક્તિઃ ॥સૂ૦ ૧૭૫॥

અથ સપ્તમે હાસ્યરસં સલક્ષણમાહ—

મૂલમ્—રૂવવયવેસમાસાવિવરીયવિડંબણા સમુપ્પણ્ણો । હાસો
મળપ્પહાસો પગાસલિંગો રસો હોઈ ॥૧॥ હાસો રસો જહા—
પાસુત્તમસીમંડિઅપડિબુદ્ધં દેવરં પલોયંતિ । હી જહ થળભર-
કંપણપણમિયમજ્ઞા હસઈ સામા ॥૨॥સૂ૦ ૧૭૬॥

છાયા—રૂપવયોવેપમાપા વિપરીતવિડમ્બનાસમુત્પન્નઃ । મનઃ પ્રહાસઃ
પ્રકાશલિંગો રસો ભવતિ ॥૧॥ હાસ્યો રસો યથા—પ્રસુપ્તમષીમણ્ડિતપ્રતિબુદ્ધં દેવરં
પ્રલોકમાના હી યથા સ્તનભરકમ્પનપણતમધ્યા હસતિ શ્યામા ॥૨॥સૂ૦ ૧૭૬॥

ટીકા—‘રૂવવય’ इत्यादि—

રૂપવયોવેપમાપાવિપરીતવિડમ્બનાસમુત્પન્નઃ—રૂપસ્ય=આકૃતેઃ, વયસઃ=
અવસ્થાયાઃ, વેપસ્ય=વસ્ત્રપરિધાનપરિપાટ્યાઃ માપાયાશ્ચ યા વિપરિતવિડમ્બના=

ધન્ય બને હુએ કિતનેક ભાગ્યશાલી જન હી છોડતે હૈં । શરીર કી
અસારતા કો ભલી ભાંતિ જ્ઞાત કરચુકને વાલે કિસી વૈરાગી કી
યહ પૂર્વોક્ત ઉક્તિ હૈ ॥ સૂ૦ ૧૭૫ ॥

અવ સૂત્રકાર સાતવાં રસ જો હાસ્ય રસ હૈ, ઉસકા નિર્દેશપૂર્વક
કથન કરતે હૈ—“રૂવવય વેસ” इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—(રૂવવયવેસમાસાવિવરીયવિડંબણાસમુપ્પણ્ણો) યહ
હાસ્યરસ રૂપ, વય, વેપ ઓર માપા કી વિપરીત વિડંબના સે ઉત્પન્ન
હોતાં હૈ । પુરુષ દ્વારા સ્ત્રી કા રૂપ ધારણ કરના સ્ત્રી દ્વારા પુરુષ કા

કેટલીક ભાગ્યશાલી વ્યક્તિઓ પોતાની જાતને ધન્ય બનાવે છે. શરીરની અસારતાને
સારી રીતે જાણનારા કેઈ વૈરાગ્યયુક્ત સજ્જનની આ ઉક્તિ છે. ॥સૂ૦ ૧૭૫॥

હવે સૂત્રકાર સાતમા હાસ્યરસનું કથન કરે છે—

“ રૂવવયવેસ ” इत्यादि—

શબ્દાર્થ—(રૂવવયવેસમાસાવિવરીયવિડંબણાસમુપ્પણ્ણો) આ હાસ્યરસ
રૂપ, વય, વેપ અને ભાષાની વિપરીત વિડંબનાથી ઉત્પન્ન થાય છે પુરુષ
વડે સ્ત્રીનું રૂપ ધારણ કરવું, સ્ત્રી વડે પુરુષનું રૂપ ધારણ કરવું આ રૂપની

સ્વવૈપરીત્યેન નિર્વર્તના તત્સકાશાદુત્પન્નઃ । રૂપસ્ય વિપરીતવિહમ્બના-પુરુષસ્ય સ્ત્રીરૂપધારણમ્, સ્ત્રિયા ચા પુરુષરૂપધારણમ્ । વયસો વિપરીતવિહમ્બના તરુણસ્ય વૃદ્ધજનવદ્, વૃદ્ધસ્ય તરુણજનવચ્છેષ્ટાકરણદ્ । વેપસ્ય ત્રિપરીતવિહમ્બના સ્વવર્ગીયં સ્વદેશીયં વા વેષં પરિત્યજ્ય પરવર્ગીયસ્ય પરદેશીયસ્ય વા વેપસ્ય ધારણમ્, યથા રાજપુત્રાદે વણિગ્વેષધારણમ્, ગુર્જરાદીનાં માલવીયાદિવેષધારણમ્ । ભાષાયા વિપરીતવિહમ્બના સ્વદેશીયાં ભાષાં પરિત્યજ્ય પરદેશીયભાષયા ભાષણમ્ । एतदर्शन-શ્રવણાદિસંજાત ઇત્યર્થઃ, તથા-મનઃ પ્રહર્ષઃ=મનઃ પ્રહર્ષજનકઃ પ્રકાશલિઙ્ગઃ-પ્રકાશઃ=ભૂનેત્રવક્ત્રાદીનાં વિકાસો લિઙ્ગ=ચિહ્ન, પ્રકાશાનિ=પ્રસ્ફુટાનિ ઉદરપ્રકમ્પનાદૃશ-

રૂપ ધારણ કરના યહ રૂપ કી વિપરીત વિહંબના હૈ । તરુણ જન દ્વારા વૃદ્ધ પુરુષ કી તરહ ઔર વૃદ્ધ પુરુષો દ્વારા તરુણ વ્યક્તિયો કી તરહ ચેષ્ટાઈ કરના યહ વય કી વિપરીત વિહંબના હૈ । અપને વર્ગ કે યા દેશ કે વેષ કો છોડ કર પરવર્ગ કે યા પરદેશ કે વેષ કો અપનાના જૈસે-રાજપુત્ર આદિકો કા વણિગ્વેષ ધરના, ગુજરાતિયો કા માલવીય વેષ ધારના યહ વેષ વિપરીત વિહંબના હૈ । અપને દેશ કી ભાષા કા પરિત્યાગ કર પરદેશી ભાષા સે ભાષણ કરના=બોલના, યહ ભાષા વિપરીત વિહંબના હૈ । इनरूपादिकों की विपरीत विहंभना देखने से तथा सुनने से इस हास्य रस की उत्पत्ति होती है । યહ (પગાસલિંગો) ભૂ નેત્ર ઔર વક્ત્ર=મુખ, આદિ કા વિકાશ હોના હસકા ચિહ્ન હૈ । અથવા પેટકા પ્રકમ્પન હોના, અદૃહાસ આદિ હોના યે સબ હસકે ચિહ્ન હૈ । ऐसा

વિપરીત વિહંબના છે. તરુણ વ્યક્તિ વડે વૃદ્ધ વ્યક્તિની જેમ અને વૃદ્ધ વ્યક્તિ વડે તરુણ વ્યક્તિની જેમ ચેષ્ટાઓ કરવી આ વયની વિપરીત વિહંબના છે. પોતાના વર્ગના અથવા પોતાના દેશના વેષને ત્યજીને પરવર્ગના અથવા પરદેશના વેષને ધારણ કરવું, જેમ કે રાજપુત્ર વગેરેએ વણિગ્વેષ ધારણ કરવો, ગુજરાતીઓના માલવીયવેષ ધારણ કરવો આ વેષ વિપરીત વિહંબના છે. પોતાના દેશની ભાષાને છોડીને પરદેશી ભાષામાં બોલવું આ ભાષા વિપરીત વિહંબના છે. આ રૂપ વગેરેની વિપરીત વિહંબના જોવાથી તેમજ સાંભળવાથી આ હાસ્યરસની ઉત્પત્તિ થાય છે. આ (મળવ્વહાસો) મનઃ પ્રહર્ષ જનક એટલે કે-મનને હર્ષિત કરનાર છે. (પગાસ લિંગો) ભૂનેત્ર અને વક્ત્ર-મુખ વગેરેનું વિકસિત થવું આવું ચિહ્ન છે. અથવા તે પેટ ધ્રુજવું, અદૃહાસ વગેરે થવું આ બધા એના ચિહ્નો છે. એવો જો “હાસો રસો હોઈ”

सादीनि लिङ्गानि=चिह्नानि वा यस्य स तथाभूतो हास्यो रसो भवति । उदाहर-
णमाह-हास्यो रसो यथा-प्रसुप्तमपीमण्डितप्रतिबुद्धम्-पूर्वं प्रसुप्तः पश्चाद् मपीम-
ण्डितः=कज्जलालङ्कृतस्ततः प्रतिबुद्धरतं तथाभूतं देवरं पल्लोकमाना-पश्यन्ती स्तन-
कम्पनप्रणतमध्या-स्तनयोः भरेण अतिशयेन कम्पनेन प्रणतम्=अवनतं मध्यं=
मध्यशरीरं यस्याः सा तथा-स्तनयोरतिकम्पनेनास्तनमध्यमागा श्यामा=युवती
स्त्री ही='ही' इति शब्दोच्चारणपूर्वकं यथा हसति तथा पश्य । रात्रौ पत्न्या
सहैकशय्यायां प्रसुप्तस्तन्मपीमण्डितमुखः प्रातः प्रबुद्धः । तथाविधं तं दृष्ट्वा तद्-
भ्रातृपत्नी सातिशयं हसति । तथा हसन्तीं तां कश्चित् कमपि दर्शयन् कथयति ।
यद्वा-भ्रातृपत्न्येव देवरस्य मुखं कज्जलेनालङ्कृतवती । भ्रातृपत्नीकृतहास्यप्रयोग-

यह (हासो-रसो होइ) हास्य रस होता है अब सूत्रकार यह हास्य रस
जिस प्रकार से जाना जाता है उस प्रकार को प्रकट करते हैं ।
(जहा) जैसे-(पासुत्तमसीमण्डिअपडिबुद्धं देवरं पल्लोयंति, ही जह थण-
भरकंपियणमिय मज्झा हसइ सामा) रात्रि में अपनी पत्नी के साथ
एक शय्या में सोये हुए देवर के मुख ऊपर पत्नी के कज्जल की लगी
हुई रेखा को देखकर कोई उसकी युवती भ्रातृपत्नी-भाभी कि-जिसका
मध्यभाग स्तन युगल के अतिशय भार से झुक रहो था, ही ही करके
हँसी । इस गाथा का अवतरण इस प्रकार से जानना चाहिये-कोई एक
व्यक्ति अपनी धर्मपत्नी के साथ एक ही शय्या पर रात्रि के समय में
सो गया । स्त्री के आँखों की कज्जल रेखा उसके मुख पर लग गई । प्रातः
जब वह उठा-तो उसकी युवती भाभी ने उसे देखा तो, वह खूब हँसी ।
अथवा भ्रातृपत्नी ने ही देवर-के मुख पर कज्जल की रेखा लगा दी-

हास्यरस होय छे. हुवे सूत्रकार आ हास्यरस जे रीते जाणवामा आवे छे
तेने स्पष्ट करतां कहे छे. (जहा) जेअ-(पासुत्तमसीमण्डिअपडिबुद्धं देवरं पलो-
यंति, ही जह थणभरकंपियणमियमज्झा हसइ सामा) रात्रिमां पोतानी पत्नी
साथे ओक शय्या पर सूतेला हियरना भे पर पत्नीना कज्जलनी थयेली
लीटीने जेधने तेनी केध युवती भ्रातृपत्नी-भाभी-के जेने मध्यभाग स्तन-
युगलना अतिशय भारथी लणी रह्यो हुतो-ही-ही करीने हुसी आ गाथानुं
अवतरणु आ प्रमाणे जाणवुं जेधये केध भाणुस रात्रे पोतानी धर्मपत्नी
साथे शय्या पर सुध गये पत्नीना आंणेना कज्जलनी रेखा तेना भे पर
थध गध सवारि ज्यारे ते जाये त्यारे तेनी युवती भाभी तेने जेधने
भूण हुसवा लागी अथवा भाभीजे न हियरना अजाणुता कज्जलनी रेखा

मजानन् उत्थितः स खानश्यककार्यं प्रचलितः । ततस्तद्भ्रातृपत्नी सातिशयं
हसितवती । तथा हसन्तीं तां कश्चित् कमपि दर्शयन् कथयत् । इदमवतरणमस्या
बोध्यम् । मोहविजृम्भितमेतत्, कर्मबन्धहेतुत्वाद्वर्जनीयम् ॥ सू० १७६ ॥

अथाष्टमं करुणरसं सलक्षणमाह—

मूलम्—प्रियविष्पओगबंधवहवाहिविणिवायसमुष्पण्णो ।

सोइ अविलविय पम्हणरुण्णलिंगो रसो करुणो ॥१॥ करुणो
रसो जहा—पज्झायकिलामि अयं वाहागयप्पु अच्छियं बहुसो ।
तस्स वियोगे पुत्तिय ! दुव्वलयं ते मुहं जायं ॥२॥ सू० १७७ ॥

छाया—प्रिय विप्रयोगबन्धवधव्याधिविनिपातसंभ्रमोत्पन्नः । शोचितविलपित-
प्रम्लानरुदितलिङ्गो रसः करुणः ॥१॥ करुणो रसो यथा—प्रध्यातृकान्तकं वाष्पगत
प्रप्लुताक्षिकं बहुशः । तस्य वियोगे पुत्रिके ! दुर्वलकं ते मुखं जातम् ॥२॥ सू० १७७ ॥

टीका—‘ प्रियविष्पओग ’ इत्यादि—

प्रियविप्रयोगबन्धवधव्याधिर्विनिपातसंभ्रमोत्पन्नः—प्रियस्य=प्रेमास्पदस्य
पतिपुत्रादेः विप्रयोगः=विरहः, बन्धः=बन्धनम्, वधः=ताडनम्, व्याधिः=रोगः,
विनिपातः=मरणम्, संभ्रमः=परचक्रादिभयम्, तेभ्यः समुत्पन्नः=संजातः । तथा—

जो उसे ज्ञात नहीं हुई । जब उठकर आवश्यक कार्य से बाहर—जाने लगा—
तो भ्रातृपत्नी को इस स्थिति पर खूब हँसी आई । यह हास्यरस मोह की
लीला है अतः कर्म बन्ध का हेतु होने से वर्जनीय है ॥ सू० १७६ ॥

अब सूत्रकार आठवां जो करुणरस है उसे लक्षण निर्देश पूर्वक
कहते हैं—‘ प्रियविष्पओगबंध ’ इत्यादि

शब्दार्थ—(प्रियविष्पओगबंधवहवाहिविणिवायसंभमुष्पण्णो) प्रेमा-
स्पद पति पुत्रादि के वियोग से बन्ध-बन्धन से, वध-ताडन से,
व्याधि-रोग से, विनिपात-मरण से और संग्राम-परचक्र आदि के

जानावी दीधी ब्यादे ते जगीने आवश्यक कार्य भाटे जहार जवा लाग्यो त्वादे
लाली तेनी ते स्थिति पर जूण इसवा लागी आ हास्यरस मोहनी लीला
छे. अथी कर्मबन्ध हेतु होवा जदल वर्जनीय छे. ॥ सू० १७६ ॥

इसे सूत्रकार आठमा कइणु रसनुं सलक्षणु कथन करे छे—

“ प्रियविष्पओगबंध ” इत्यादि—

शब्दार्थ—(प्रियविष्पओगबंधवहवाहिविणिवायसंभमुष्पण्णो) प्रेमास्पद
पति पुत्र वगेरेना वियोगथी, बंध-बन्धनथी, वध-ताडनथी, व्याधि-रोगथी,

शोचितविलपितप्रम्लानरुदितलिङ्गः-शोचितं=शोकः, विलपितम्=विलापः, प्रम्लानम्=मुखशुष्कता, रुदितम्=रोदनम्-एतानि लिङ्गानि=चिह्नानि यस्य स तथाभूतः करुणो रसो भवति । उदाहरणमाह-करुणो रसो यथा हे पुत्रिके ! तस्य निष्करुणस्य पत्युर्वियोगे=विरहे ते=तव मुखं प्रध्यातकान्तम्-प्रध्यातम्-प्रियतम-विषयिणी चिन्ता, तेन क्लान्तं=शुष्कम्, बहुशः=अभीक्ष्णं वाष्पागतप्रप्लुताक्षिकम् वाष्पाणाम्=अश्रूणाम् आगतेन=आगमनेन प्रप्लुते=व्याप्ते अक्षिणी यस्मिंस्तत्तथाभूतम्, पुनः-दुर्वलकं कृशं च जातम् । प्रियवियोगशुचा शुष्यद्वदनां कांचित् कस्याश्चिद् वृद्धाया इयमुक्तिः ॥सू० १७७॥

भय से, करुण रस उत्पन्न होता है । तथा (सोइअविलवियपम्हणरुणलिंगो रसो करुणो) शोक, विलाप' मुखशुष्कता, रोदन ये इसके लिङ्ग हैं; ऐसा यह करुण रस होता है । (करुण रसो जहा) यह करुण रस इस प्रकार जाना जाता है । जैसे-(पज्झाय किलामि अयं वाहागयपप्पु अच्छियं बहुसो । तस्स वियोगे पुत्तिय ! दुव्वलयं ते मुहं जायं) पुत्तिय हे पुत्रिके ! उस निष्करुण पति के वियोग में तेरा मुख "पज्झाय किलामिअयं"-प्रध्यात क्लान्तक-प्रियतम विषयक चिन्ता-से क्लान्त-शुष्क, और "बहुसो" बार बार "वाहागयपप्पु अच्छियं" अश्रुओं के आगमन से जिसमें दोनो आंखें भरी रहती हैं ऐसा और "दुव्वलयं" कृश-हो गया है । यह किसी वृद्धा की प्रिय वियोग के शोक से शुष्य-द्वदना किसी नायिका के प्रति उक्ति है । ॥ सू० १७७ ॥

निनिपात-भरणुथी अने संभ्रम परयक वगेरेना लयथी, आ कइणु रस उत्पन्न थाय छे. तेमज (सोइअविलवियपम्हणरुणलिंगो रसो करुणो) शोक, विलाप, मुखशुष्कता, रोदन आ सर्वा आ रसता यिहो छे. (करुण रसो जहा) आ कइणु रस आ प्रमाणे जणुवाभां आवे छे जेभ के-(पज्झाय किलामि अयं वाहागयपप्पु अच्छियं बहुसो । तस्स वियोगे पुत्तिय ! दुव्वलयं ते मुहं जायं) पुत्तिय ! हे पुत्रिके ! ते निष्करुण पतिना वियोगभां ताईं भो (पज्झाय किलामिअयं)-प्रध्यात क्लान्तक-प्रियतम विषयक चिन्ताथी क्लान्त-शुष्क, अने "बहुसो" बार-बार "वाहागयपप्पु अच्छियं" अश्रुओंना आगमनथी जन्ने आंजो अश्रुयुक्त रहै छे जेवुं अने "दुव्वलयं" कृश यई गयु छे. आ कोइ वृद्धानी प्रियवियोगना शोकभां भेदान वदना थयेवी कोइ नायिकाप्रति उक्ति छे. ॥सू० १७७॥

અથ નવમં પ્રશાન્તરસં સલક્ષણમાહ—

મૂલમ્—નિદોસમણસમાહણસંભવો જો પસંત ભાવેણં ।
અવિગારલક્ષણો સો રસો પસંતોત્તિ ણાયવ્વો ॥૧॥ પસંતો રસો
જહા—સવ્ભાવનિવિગારં ઉવસંતપસંતસોમદિટ્ઠીયં । હી જહ-
મુણિણો સોહઈ મુહકમલં પીવરસિરીયં ॥૨॥ એ નવ કવરસા
વત્તીસદોસવિહિસમુપ્પણ્ણા । ગાહાહિં મુણિયવ્વા, હવંતિ સુદ્ધા
વા મીસા વા ॥૩॥ સે સં નવનામે ॥સૂ૦ ૧૭૮॥

છાયા—નિર્દોષમનઃસમાધાનસંભવઃ યઃ પ્રશાન્તભાવઃ સ્વલુ । અવિકારલક્ષણઃ
સ રસઃ પ્રશાન્ત ઇતિ જ્ઞાતવ્યઃ ॥૧॥ પ્રશાન્તરસો યથા—સદ્ભાવનિર્વિકારમ્ ઉપ-
શાન્તસૌમ્યદૃષ્ટિકમ્ । હી યથા મુનેઃ શોભતે મુખકમલં પીવરશ્રીકમ્ ॥૨॥ એતે નવ
કાવ્યરસાઃ, દ્વાત્રિંશદોષવિધિસમુત્પન્નાઃ । ગાથાભિજ્ઞાતવ્યાઃ, ભવન્તિ શુદ્ધા વા
મિશ્રા વા ॥૩॥ તદેતત્ નવનામ ॥મૂ૦ ૧૭૮ ।

ટીકા—‘નિદોસ’ ઇત્યાદિ—

નિર્દોષમનઃ સમાધાનસંભવઃ—નિર્દોષ=હિંસાદિદોષરહિતં યન્મનસ્તસ્ય યત્સ-
માધાનમ્=વિષયાદ્યૌત્સુક્યવિનિવૃત્ત્યા એકાગ્ર્યં, તસ્માત્સંભવઃ=ઉત્પત્તિર્યસ્ય સ તથા-
ભૂતઃ—નિર્મલમનઃ—એકાગ્રતા સમુત્પન્ન ઇત્યર્થઃ । તથા—અવિકારલક્ષણઃ=અવિકારઃ=
વિકારરહિત્યં, સ લક્ષણં=ચિહ્નં યસ્ય સ તથા—નિર્વિકારતાસ્વરૂપો યઃ પ્રશાન્ત ભાવઃ
સ સ્વલુ પ્રશાન્ત ઇતિ રસો જ્ઞાતવ્યઃ । ઉદાહરણમાહ—પ્રશાન્તો રસો યથા—સ્વભાવ-

અવ સૂત્રકાર નૌવે પ્રશાન્ત રસ કા લક્ષણ નિર્દેશપૂર્વક કથન
કરતે હૈ—“નિદોસમણસમાહણ” ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—(નિદોસમણસમાહણસંભવો) હિંસાદિક દોષો સે
રહિત બને હુવે મન કી એકાગ્રતા સે હૈ ઉત્પત્તિ જિસકી તથા (અવિગાર-
લક્ષણો) વિકાર રહિતપના યહી હૈ લક્ષણ જિસકા—અર્થાત્ નિર્વિ-

હવે સૂત્રકાર નવમા પ્રશાન્તરસનું સલક્ષણ કથન કરે છે—

‘ નિદોસમણસમાહણ ’ ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—(નિદોસમણસમાહણસંભવો) હિંસા વગેરે દોષોથી રહિત થયેલ
મનની એકાગ્રતાથી જેની ઉત્પત્તિ થયેલ છે તેમજ (અવિગાર લક્ષણો) વિકાર
રહિત જેનું લક્ષણ છે અર્થાત્ જે નિર્વિકાર સ્વરૂપ છે. એવો (જો) જે

निर्विकारम्-स्वभावेन=प्रकृत्या निर्विकारं=विभूषाभ्रूक्षेपादिविकाररहितम्, न तु मायारयानतो निर्विकारम्, तथा-उपशान्तप्रशान्तसोमदृष्टिकम्-उपशान्ता-रूपालोकनाद्यौत्सुक्यत्यागात्, प्रशान्ता-क्रोधादिदोषपरिहारात्, अत एव=सोमा=भद्रा दृष्टिर्यत्र तत्तथाभूतम्, अतएव पीवरश्रीकम्-पीवरा=सान्द्रा श्रीः=शोभा यस्य तत्तथाविधं मुनेः सुखकमलं 'ही' इत्याश्चर्ये, यथा शोभते, तथा पश्य । एवंविधं प्रशान्तं मुनिं दर्शयन् कश्चित् कंचित् पूर्वोक्तां गाथां कथयतीत्यवतरणिका बोध्या । सम्प्रति नवकाव्यरसानुपसंहर्तुमाह-'ए ए नव' इत्यादि । द्वात्रिंशदोषविधिसमु-

कारतास्वरूप, ऐसा (जो) जो (पसंतभावेणं) प्रशान्त भाव (सो) वह (पसंतोत्ति रसो णायव्वो) 'प्रशान्त ऐसा रस जानना चाहिये । यह प्रशान्त रस जिस प्रकार से जाना जाता है, सूत्रकार (पसंतो रसो जहा) इन पदों द्वारा उसे कहते हैं—

जैसे-(सवभावनिव्विगारं) मायाचारी से नहीं किन्तु स्वभाव से ही निर्विकार-विभूषा, भ्रूक्षेप आदि विकार से रहित (उवसंतपसंत-सोमदिद्वीयं) रूपादिक विषयों के अवलोकन की उत्सुकताके परित्याग से उपशान्त बनी हुई एवं क्रोधादिक दोषों के परिहार से प्रशान्त हुई ऐसी भद्रदृष्टि से युक्त (मुणिणो सुहकमलं) मुनि का सुख कमल (ही) कैसे आश्चर्य की बात है जो (पीवरसिरियं) परिपुष्ट शोभा वाला होकर (सोहइ) शोभित हो रहा है । यह उक्ति प्रशान्त मुनि को दिखलाने वाले किसी एक मनुष्य की है, जो इस गाथा द्वारा प्रकट की गई है । यही इस गाथा की अवतरणिका है । (ए ए नव कव्वरसा वत्तीस

(पसंतभावेणं) प्रशान्तभाव (सो) ते (पसंतोत्ति रसो णायव्वो) 'प्रशान्त' रस जानवो जेधये आ प्रशान्त रस जे रीते जणुवामां आवे छे, सूत्रकार (पसंतो रसो जहा) आ पदे वडे रूपए करे छे—

जेम-(सवभावनिव्विगारं) मायाचरण्णथी नहीं पणु स्वाभाविक रीते निर्विकार-विभूषा, भ्रूक्षेप वगेरे विकारोथी रहित, (उवसंतपसंतसोमदिद्वीयं) इय वगेरे विषयोना दर्शननी उत्सुकताना परित्यागथी उपशान्त बनेली तेमज्झ कोध वगेरे दोषोना परिहारथी प्रशान्त थयेली जेवी लद्र दृष्टिथी युक्त (मुणिणो सुहकमलं) मुनिनुं मुण कम्मण (ही) आश्चर्य साथे कडेवुं पडे छे के (पीवरसिरियं) परिपुष्ट शोभासंपन्न थएने (सोहइ) सुशोभित थए रह्युं छे प्रशान्त मुनिने उदेशीने केध जेक माणुसे आ जतना विचारो व्यक्त करेलां छे. जे आ गाथा वडे प्रकट करवामां आव्या छे जेज्ज आ गाथानी अवतरणिका छे. (ए ए नव कव्वरसा वत्तीसदोसविहिसमुपण्णा गाहाहिं मुणियव्वा)

ત્પન્ના:—‘અલિયમુવઘાયજળયં નિરત્થયમવત્થયં છલં દુહિલં’ હત્યાદયોઽત્રૈવ વક્ષ્યમાણા યે દ્વાત્રિંશત્સંખ્યકાઃ સૂત્રદોષાસ્તેષાં યો વિવિઃ=વિધાનં વિરચનં તતઃ સમુત્પન્ના એતે વીરાદયો નવ કાવ્યરસાઃ ગાથાભિઃ=અનન્તરોક્તાભિર્જ્ઞાતવ્યાઃ । દ્વાત્રિંશત્સૂત્રદોષૈર્યથાઽમીષાં પ્રાદુર્ભાવસ્તથા કિંચિદુચ્યતે । તત્ર-અલીકતાલક્ષણો યઃ સૂત્રદોષસ્તેનાન્યતમો રસો નિષ્પદ્યતે । યથા-“તેષાં કટિતટઞ્ચૈર્ગજાનાં મદવિન્દુભિઃ । પ્રાવર્તત નદી ઘોરા હસ્ત્યશ્વરથવાહિની ॥૧॥” ઇતિ । ઇદમલીકતા રૂપ-સૂત્રદોષદુષ્ટમ્ । અત્ર ચાદ્ભુતો રમઃ । તતોઽનેનાલીકતાલક્ષણેન સૂત્રદોષેણ અદ્ભુતો રસો નિષ્પન્નઃ । તથા-ઉપઘાતલક્ષણેન સૂત્રદોષેણાન્યતમો રસો નિષ્પદ્યતે । યથા-“સ એવ પ્રાણિતિ પ્રાણી, પ્રીતેન કુપિતેન ચ । વિતૈર્વિપક્ષરક્તૈશ્ચ, પ્રીણિતા યેન દૌસવિહિસમુપ્પળ્લા ગાહાહિં મુણિયવ્વા) અવ સૂત્રકાર હસ પાઠ દ્વારા યહ કહ રહે હૈં કિ-इन अनन्तरोक्त गाथाओं द्वारा कहे गये ये नौ काव्य रस “अलियमुवघायजणयं निरत्थयभवत्थयं छलं दुहिलं” इन ३२ वत्तीस दोषों की विरचना से उत्पन्न होते हैं । ३२ सूत्र दोषों से जैसे इन नौ काव्य रसों की उत्पत्ति होती है उस विषय में थोड़ा सा कहा जाता है-अलीकता रूप जो सूत्र दोष है, उससे इन रसों में से किसी एक रस की निष्पत्ति इस प्रकार से होती है । जैसे-तेषां कटितटञ्चैः गजानां मदविन्दुभिः । प्रावर्तत नदी घोरा हस्त्यश्वरथ-वाहिनी उन हाथियों के कटतट से निकली हुई मदविन्दुओं से एक घोर नदी वह निकली -जिसमें हाथी घोड़ा रथ और सेना बह गई । इस कथन में अलीकता दोष दुष्टता है । यही अद्भुत रस है । अतः इस अलीकारूप सूत्रदोष से अद्भुत रस उत्पन्न हुआ है । तथा-“स

હવે સૂત્રકાર આ પાઠ વડે આ પ્રમાણે કહે છે કે આ અનન્તરોક્ત ગાથાઓ વડે કહેલ આ નવ કાવ્ય રસો “અલિયમુવઘાયજળયં નિરત્થયમવત્થયં છલં દુહિલં” આ અત્રીસ દોષોની વિરચનાથી ઉત્પન્ન થાય છે. અત્રીસ દોષોથી જે પ્રમાણે નવ કાવ્યરસોની ઉત્પત્તિ થાય છે તે વિષે અહીં સામાન્ય રૂપમાં સ્પષ્ટતા કરવામાં આવે છે અલીકતા રૂપ જે સૂત્ર દોષ છે, તેથી આ નવ રસોમાંથી કોઈ એક રસની નિષ્પત્તિ આ રીતે થાય છે. જેમ-“તેષાં કટિ-તટઞ્ચૈર્ગજાનાં મદવિન્દુભિઃ । પ્રાવર્તત નદીઘોરા હસ્ત્યશ્વરથવાહિની ॥” તે હાથીઓના કટિતટથી નિસૂત થયેલ મદવિન્દુઓથી એક મોટી નદી વહેવા લાગી-જેમાં હાથી, ઘોડા, રથ અને સેના (અથવા) વહી ગયાં આ કથનમાં અલીકતા રૂપ દોષ દુષ્ટતા છે. માટે આ અલીકતારૂપ

માર્ગણાઃ ॥૧॥” ઇતિ । इदमुपघातरूपसूत्रदोषदुष्टम् । वीररसश्चात्र इत्थमुपघात-
रूपेण सूत्रदोषेण वीररसः समुत्पन्नः । इत्थमन्यत्रापि यथासंभवं सूत्रदोषनिष्पन्नो
रसो बोध्यः । इदं तु ‘एए नव कव्वरसा’ इति गाथा मनुसृत्योक्तम् । तपश्चरण-
विषयस्य वीररसस्य प्रशान्तादिरसानां च अलीकादि सूत्रदोषानन्तरेणापि संभवा-
दिति । पुनः कथंभूता अमी ? इत्याह—एते रसा हि शुद्धा वा मिश्रा वा भवन्ति ।
कचित् काव्ये शुद्ध एक एव रसो भवति, कचित्तु द्वयादिरससंयोगो वा भवतीति

एव प्राणिति प्राणी, प्रीतेन कुपितेन च वित्तैर्विपक्षरक्तैश्च प्रीणिना येन
मार्गणा” वही प्राणी जीवित है । कि-जिसने प्रसन्न होने पर अपने
द्रव्य से और कुपित होने पर अपने शत्रुओं के खून से मार्गणों को-
याचकों को- और घाणों को सन्तुष्ट कर दिया है । अर्थात् प्रसन्न होने
पर द्रव्य वितरण से याचकजनों को और कुपित होने पर शत्रुओं के
शोणित से अपने शत्रुओं को तुष्ट कर दिया है । यह कथन उपघातरूप
सूत्र दोष से दुष्ट है । यहां वीर रस है । इस तरह उपघातरूप सूत्र
दोष से वीररस निष्पन्न होता है । हसी प्रकार से दूसरी जगह भी यथा-
संभव सूत्र दोष से निष्पन्न हुए रस जानना चाहिए । यह जो कहा है
वह “ एए नव कव्वरसा ” इस गाथा को अनुसरण करके कहा गया
है । तपश्चरण विषयक जो वीररस होता है, उसकी तथा और जो
प्रशान्त आदि रस हैं उनकी निष्पत्ति अलीकादि सूत्र दोषों के बिना
भी होती है । (शुद्धा वा मिस्सा वा हवन्ति) ये रस शुद्ध भी होते हैं

સૂત્રદોષથી અદ્ભુતરસ ઉત્પન્ન થયેલ છે તેમજ “ સ એવ પ્રાણિતિ
પ્રાણી, પ્રીતેન કુપિતેન ચ । વિત્તૈર્વિપક્ષરક્તૈશ્ચ પ્રીણિતા યેન માર્ગણા ॥ ” તેજ
પ્રાણીજ જીવિત છે કે જે પ્રસન્ન થાય છે ત્યારે પોતાના દ્રવ્યથી અને
કુપિત થાય છે ત્યારે પોતાના શત્રુઓના લોહીથી અનુક્રમે માર્ગણોને-યાચકોને
અને બાણોને પરિતૃપ્ત કરી દે છે. એટલે કે પ્રસન્ન થાય છે ત્યારે દ્રવ્ય વિત-
રણથી યાચકજનોને અને કુપિત થાય છે ત્યારે શત્રુઓના શોષિતથી પોતાના
બાણોને તૃપ્ત કરી દે છે આ કથન ઉપઘાત રૂપ સૂત્રદોષથી દુષ્ટ છે. અહીં
વીરરસ છે આ પ્રમાણે ઉપઘાત રૂપ સૂત્ર દોષથી વીરરસ નિષ્પન્ન થાય
છે. આ પ્રમાણે અન્યત્ર પણ યથાસંભવ સૂત્રદોષથી નિષ્પન્ન થયેલ રસ
બાણોના જોઈએ આ જે કહેવામાં આવ્યું છે તે ‘ એ નવ કવ્વરસા ’ આ
ગાથાને અનુસરીને કહેવામાં આવ્યું છે. તપશ્ચરણ વિષયક જે વીરરસ હોય
છે તેની તેમજ પ્રશાંત વગેરે રસો છે તેમની નિષ્પત્તિ અલીકાદિ સૂત્ર દોષો
વગર પણ થાય છે. (શુદ્ધા વા મિસ્સા વા હવન્તિ) એ રસો શુદ્ધ પણ હોય છે

માવઃ । इत्थं वीरशृङ्गारादिभिर्नवभिर्नामभिरत्र विवक्षितस्य सर्वस्यापि रसस्याऽप्यभिधानान्नवनामेत्युच्यते । संप्रति प्रकृतमुपसंहरन्नाह—तदेतद् नवनामेति॥सू.१७८॥

અથ દશનામ નિરૂપયતિ—

मूलम्—से किं तं दसनामे ? दसनामे--दसविहे पण्णत्ते, तं जहा-
गोण्णै नोगोण्णे आयाणपण्णं पडिवक्खपण्णं पहाणयाए अणाइ-
सिद्धंतेणं नामेणं अवचवेणं संजोगेणं पमाणेणं । से किं तं गोण्णै ?
गोण्णै-खमईत्ति खमणो, तव इत्ति तवणो, जल इत्ति जलणो,
पवइत्ति पवणो, से तं गोण्णे । से किं तं नोगोण्णै ? नोगोण्णै-अकुंतो
सकुंतो अमुग्गो समुग्गो अमुद्दो समुद्दो अलालं पलालं अकु-
लिया सकुलिया नो पलं असइत्ति पलासो अमाइवाहए माइवा-
हए अवीयवावए वीयवावए नो इंदगोवए इंदगोवए । से तं
नोगोण्णै । से किं तं आयाणपण्णं ? आयाणपण्णं आवंती
चाउरंगिज्ज असंखयं अहातत्थिज्जं अद्दइज्जं जण्णइयं पुरिसइज्जं
उसुकारिज्जं एलइज्जं वीरियं धम्मो मग्गो समोसरणं जमईयं ।
से तं आयाणपण्णं ॥सू० १७९॥

और मिश्र भी होते हैं । किसी काव्य में शुद्ध एक ही रस होता है और किसी काव्य में दो आदि रसों का संयोग होता है । इस प्रकार वीर, शृङ्गार आदि नौ नामों से यहाँ विवक्षित सब भी रस का कथन हो जाता है । इससे नव नाम ऐसा कहा जाता है । (सेत्तं नवनामे) इस प्रकार यह नव नाम है । ॥ सू० १७८ ॥

અને મિશ્ર પણ હોય છે. કોઈ પણ કાવ્યમાં શુદ્ધ રસ એકજ હોય છે અને કોઈ કાવ્યમાં બે આદિ રસોનો સંયોગ હોય છે. આ પ્રમાણે વીર શૃંગાર વગેરે નવ નામોથી અહીં વિવક્ષિત બધા રસોનું કથન થઈ જાય છે. એથી ‘નવનામ’ આમ કહેવામાં આવે છે (સે ત્ત નવનામે) આ પ્રમાણે આ નવનામ છે. ॥સૂ૦૧૭૮॥

छाया—अथ किं तत् दशनाम ? दशनाम दशविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-गौणम्, न गौणम् आदानपदेन प्रतिपक्षपदेन प्रधानतया अनादिकसिद्धान्तेन नाम्ना अवयवेन संयोगेन प्रमाणेन । अथ किं तत् गौणम् गौणम्-क्षमते इति क्षमणः, तपतीति तपनः, ज्वलतीति ज्वलनः, पवते इति पवनः । तदेतद् गौणम् । अथ किं तत् नो गौणम् ? नो गौणम्-अलुन्तः शकुन्तः अपुद्रः समुद्रः अमुद्रः समुद्रः अलालं पलालं अकुलिका सकुलिका नो पलं अश्नाति इति पलाशः, अमा-तृवाहकः मातृवाहकः, अवीजवापकः बीजवापकः, नो इन्द्रगोपकः इन्द्रगोपकः । तदेतत् नो गौणम् । अथ किं तत् आदानपदेन ? आदानपदेन-आवन्ती चतुरङ्गीयं असंस्कृतं याथातथ्यम् आर्द्रकीयं यज्ञीयम्, पुरुषीयम्, इषुकारीयम्, एडकीयम्, वीर्यं धर्मः मार्गः समवसरणं यमतीतम् । तदेतत् आदानपदेन ॥ सू० १७९ ॥

टीका—‘से किं तं’ इत्यादि—

अथ किं तद्दशनाम ? इति प्रश्नः । उत्तरयति-दशनाम-दशविधं नाम दशनाम, तद्धि दशविधं प्रज्ञप्तम् । दशविधत्वमेवाह-तद्यथा-‘गौणं न गौणम्’ इत्यारभ्य प्रमाणेनेत्यन्तेन । तत्र दशविधे नाम्नि प्रथमस्य नाम्नः प्ररूपणाय शिष्यः पृच्छति-अथ किं तद् गौणम् ? इति । उत्तरयति-गौणम्-गुणैर्निष्पन्नं-यथार्थमित्यर्थः—

अब सूत्रकार दशनाम का निरूपण करते हैं—

“से किं तं दसनामे ?” इत्यादि ।

शब्दार्थ—(से किं तं दसनामे) हे भदन्त ! वह दशनाम क्या है ?

उत्तर—(दसनामे-दसविहे पणत्ते) दश विधरूप नाम दश प्रकार का कहा है । (तं जहा) उसके वे दश प्रकार ये हैं (गोण्णे नोगोण्णे) गौण नाम नोगौण नाम (आद्याण पएणं) आदान पद निष्पन्न नाम (पडिवक्खपएणं) प्रतिपक्ष पदनिष्पन्न नाम (पहाणयाए) प्रधानतापद निष्पन्न नाम, (अणाहसिद्धंतेणं नामेणं) अनादि सिद्धान्त निष्पन्न नाम, (अवयवेणं) अवयवय से निष्पन्न नाम (संयोगेणं) संयोग से

इधे सूत्रकार दशनामनुं निरूपणु करे छे—

“से किं तं दसनामे” इत्यादि—

शब्दार्थ—(से किं तं दसनामे) हे भदन्त ! आ दशनाम शुं छे ?

उत्तर—(दसनामे-दसविहे पणत्ते) दशविध उपनाम दशविध कहेवाय छे. (तंजहा) तेना ते दश प्रकारे आ प्रमाणे छे. (गोण्णे नोगोण्णे) गौणनाम नोगौणनाम (आद्याणपएण) आदानपद निष्पन्न नाम (पडिवक्खपएणं) प्रतिपक्ष पद निष्पन्न नाम (पहाणयाए) प्रधानता पद निष्पन्न नाम (अणाहसिद्धंतेणं नामेणं) अनादि सिद्धान्त निष्पन्न नाम, (अवयवेणं) अवयवधी

તદ્દિ અનેકપ્રકારમ્, યથા-ક્ષમતૈ ઇતિ ક્ષમણઃ, ક્ષમાગુણનિષ્પન્નત્વાદસ્ય ગૌણત્વં
 વોદ્યમ્ । एवं तपतीति तपनः, ज्वलतीति ज्वलनः, पवते पुनातीति वा पवनः,
 इत्येते तपनज्वलनपवनरूपेणैर्निष्पन्नाः, अत एवैतेषां गौणत्वं विज्ञेयम् । एतदुप-
 संहरन्नाह-तदेतद् गौणमिति । अथ किं तद् गौणम् ? इति प्रश्नः । उत्तरयति-

निष्પન્ન નામ (પમાણેણં) ઔર પ્રમાણ સે નિષ્પન્ન નામ । (સે કિં તં
 ગોણે) હન દશવિધ નામોં મેં સે પ્રથમ જો ગૌણ નામ હૈ, ડસકી
 પ્રરૂપણા નિમિત્ત શિષ્ય પૂછના હૈ કિ- ‘હે ભદન્ત ! ગુણોં સે નિષ્પન્ન-
 યથાર્થ-ગૌણ નામ કયા હૈ ?

ઉત્તર—(ગોણે) વહ ગૌણ નામ હસ પ્રકાર સે હૈ—(સ્વમર્દત્તિ સ્વમણો,
 તવદ્દત્તિ તવણો જલદ્દત્તિ જલણો પવદ્દત્તિ પવણો) “ક્ષમતૈ ઇતિ
 ક્ષમણઃ” ક્ષમણ એસા નામ ક્ષમા ગુણ સે નિષ્પન્ન હુઆ હૈ—અર્થાત્
 જિસમેં ક્ષમાગુણ હોતા હૈ વહ ડસ ગુણ સે સમન્વિત હોને કે કારણ
 “ક્ષમણ” હસ નામ વાલા કહા જાતા હૈ । અતઃ યહ નામ ગુણ નિષ્પન્ન
 હોને સે ગૌણ-યથાર્થ નામ હૈ । “તપતીતિ તપનઃ” જો તપતા હૈ ડસકા
 નામ તપન-સૂર્ય હૈ । “તપન” યહ નામ તપન ગુણ કો લેકર નિષ્પન્ન
 હુઆ હૈ—અતઃ તપન ગુણ નિષ્પન્ન યહ નામ ગૌણ હૈ । “જ્વલતીતિ-
 જ્વલનઃ” જ્વલન યહ નામ જો જલતા હૈ-દીપિત હોતા હૈ—હસ
 ગુણ કો લેકર હુઆ હૈ । હસી પ્રકાર સે “પવતૈ ઇતિ પવનઃ” યહાં પર મી

નિષ્પન્નનામ, (સંજોગેણં) સંયોગથી નિષ્પન્ન નામ (પમાણેણં) અને પ્રમાણથી
 નિષ્પન્ન નામ (સે કિં તં ગોણે) આ દશવિધ નામોમાંથી પ્રથમ જે ગૌણ-
 નામ છે, તેની પ્રરૂપણા માટે શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે હે ભદન્ત ! ગુણોથી
 નિષ્પન્ન-યથાર્થ-ગૌણનામ શું છે ? (ગોણે)

ઉત્તર—તે ગૌણ નામ આ પ્રમાણે છે (સ્વમર્દત્તિ સ્વમણો તવદ્દત્તિ તવણો
 જલ દ્દત્તિ જલણો પવદ્દત્તિ પવણો) “ક્ષમતૈ ઇતિ ક્ષમણઃ” ક્ષમણ એવું નામ
 ક્ષમા ગુણથી નિષ્પન્ન થયેલ છે—એટલે કે જેમાં ક્ષમા ગુણ હોય છે તે ક્ષમા
 ગુણથી સમન્વિત હોવા બદલ “ક્ષમણ” આ નામથી સંબોધિત કરવામાં
 આવે છે. આ નામ ગુણ નિષ્પન્ન હોવાથી ગૌણ-યથાર્થ-નામ છે. “તપતીતિ
 તપન” જે તપે છે તેનું નામ સૂર્ય છે “તપન” આ નામ તપન ગુણને
 લઈને નિષ્પન્ન થયેલ છે. માટે તપન ગુણ નિષ્પન્ન આ નામ ગૌણ નામ
 છે. “જ્વલતીતિ જ્વલનઃ” જ્વલન આ નામ જે પ્રજ્વલિત હોય છે—દીપિત
 હોય તે કહેવાય છે. આ પ્રમાણે “પવતૈ ઇતિ પવન.” અહીં પણ

नोगौणम्—यन्नाम गुणाननपेक्ष्यैव प्रवर्तते, तद् नोगौणम्—अयथार्थमित्यर्थः । तद्यथा—अकुंते सकुंते इति । कुन्ताख्यशस्त्ररहितोऽपि 'सकुंत' इत्युच्यते । इदमुदाहरणं प्राकृतशैल्या विज्ञेयम् । संस्कृते पक्षिवाचकस्य शकुन्तशब्दस्य तालव्यशकारवत्वात् 'अमुद्रः समुद्रः, अमुद्रः समुद्र इति । मुद्राख्यधान्यरहितोऽपि पेटिका-

जानना चाहिये । इस प्रकार तपन, ज्वलन, पवन रूप गुणों से निष्पन्न होने के कारण ये सब नाम गौण निष्पन्न नाम जानना चाहिये । (से तं गोण्णे) इस प्रकार यह गौण नाम का स्वरूप कथन है । (से किं तं नो गोण्णे ?) हे भदन्त ! नोगौण नाम क्या है ?

उत्तर—(नोगोण्णे) नोगौण-ज्ञो नाम गुणों की अपेक्षा किये बिना ही निष्पन्न होता है अर्थात् अयथार्थ होता है—वह इस प्रकार से (अकुंतो सकुंतो अमुग्गो, समुग्गो, अमुदो, समुदो, अलालं, पलालं, अकुलिया सकुलिया, नो पलं अस इत्ति पलासो, अमाइवाहए माइवाहए, अवीयवावए वीयवावए नो इंदगोवए इंदगोवए) “सकुन्त” यह नाम अयथार्थ नाम है । क्यों कि कुन्त नामक शस्त्र से जो युक्त होता है वही सकुन्त होना चाहिये । यह “सकुन्त” शब्द प्राकृत शैली से लिखा गया है । संस्कृत में “सकुन्त” की जगह “शकुन्त” ऐसा शब्द है । इसका अर्थ पक्षी होता है । पक्षी कुन्त भाले वाला नहीं होता है—फिर भी उसे जो “शकुन्त”—कहा जाता है, सो यह उसका नाम “नोगौण” अगुण निष्पन्न नाम है । “अमुद्रः समुद्रः

ભણવું નેઈએ આ રીતે તપન, જ્વલન, પવન રૂપ ગુણોથી નિષ્પન્ન હોવા બદલ આ સર્વ નામોને ગૌણ નામ સમજવા નેઈએ (સે તં ગોણ્ણે) આ પ્રમાણે આ ગૌણ નામનું સ્વરૂપ કથન છે (સે કિં તં નો ગોણ્ણે ?) હે ભદન્ત ! નો ગૌણનામ શું છે ?

ઉત્તર—(નો ગોણ્ણે) નો ગૌણ-જ્ઞો નામ ગુણોની અપેક્ષા વગર જ નિષ્પન્ન થાય છે એટલે કે અયથાર્થ હોય છે—તે આ પ્રમાણે છે (અકુંતો સકુંતો અમુગ્ગો, સમુગ્ગો, અમુદો સમુદો, અલલં, પલલ, અકુલિયા, સકુલિયા, નો પલં અસ ઇત્તિ પલાસો, અમાઈવાહણ માઈવાહણ, અવીયવાવણ વીયવાવણ નો ઇંદ ગોવણ ઇંદગોવણ) “સકુન્ત” આ નામ અયથાર્થ છે કેમકે કુન્ત નામક શસ્ત્રથી જે આ યુક્ત હોય છે તેજ સકુન્ત હોવો નેઈએ આ “સકુન્ત” શબ્દ પ્રાકૃત શૈલીથી લખવામાં આવ્યો છે સંસ્કૃતમાં “સકુન્ત” ના સ્થાને “શકુન્ત” પ્રયોગ થાય છે, આનો અર્થ પક્ષી થાય છે પક્ષી કુન્ત યુક્ત એટલે કે ભાલાવાળું હોતું નથી છતાં એ તે ‘શકુન્ત’ કહેવાય છે તો તેનું નામ “નોગૌણ” અગુણ નિષ્પન્ન નામ છે. “અમુદ્રઃ” “સમુદ્રઃ” સમુદ્ર

વિશેષઃ સમુદ્ર ઇત્યુચ્યતે । મુદ્રયા=મૃજુલીચક્રેન રહિતોઽપિ પયોનિધિઃ સમુદ્ર ઇત્યુચ્યતે । ‘અલાલં પલાલં અકુલિયા સકુલિયા’ ઇતિ । લાલારહિતમપિ પલાલં’ પ્રચુરલાલાયુક્તમુચ્યતે । પલાલં=ધાન્યરહિતસ્તૃણવિશેષઃ । કુલિકા=ભિત્તિઃ, તદ્રહિતાઽપિ પક્ષિણી સકુલિકેત્યુચ્યતે । एतद्द्वयमुदाहरणम्-પ્રાકૃતશૈલ્યા વૌધ્યમ્ । તથા-યઃ પલં=માંસં નો અશ્નાતિ સોઽપિ પલાશ ઇત્યુચ્યતે । પલાશો વૃક્ષવિશેષઃ । અમાતૃવાહકોઽપિ=માતરસવહનનપિ માતૃવાહક ઇત્યુચ્યતે । અવીજવાપકઃ-વીજા-

સમુદ્ર નામ કટોરદાન પેટિકા વિશેષ કા હૈ । વૈસે તો જો મુદ્ર-મૂંગ નામક ધાન્ય સે યુક્ત હો, ઉસે સમુદ્ર કહના ચાહિયે-પરન્તુ મુદ્રનામક ધાન્ય સે રહિત હોને પર ખી જો સમુદ્ર એસા નામ હૈ, યહ નોગૌણ નામ હૈ । સમુદ્ર યહ નામ મુદ્રાઅંગૂઠી-સે જો યુક્ત હો, વહ સમુદ્ર હૈ, પરન્તુ-સાગર કા યહ નામ મુદ્રા સે યુક્ત ન હોને પર ખી જો નિષ્પન્ન હુઆ હૈ । વહ નોગૌણ નામ હૈ । પ્રચુર લાર યુક્ત જો હો ઉસકા નામ પલાલ હૈ । પરન્તુ પલાલ-પિંચાર ધાન્ય રહિત ઘાસ વિશેષ-પ્રચુર લાર યુક્ત હોને કે અભાવ મેં ખી જો હસ નામ સે કહા જાતા હૈ વહ ઉસકા નામ નોગૌણ નામ હૈ । કુલિક-ભિત્તિ-સે જો યુક્ત હો ઉસકા નામ સકુલિક હૈ । પરન્તુ સકુલિક કા એસા નામ જો-પક્ષિણી કા-હૈ, વહ નોગૌણ નામ હૈ । પલાશ એક વૃક્ષ હોના હૈ । યહ ઉસકા નામ નોગૌણ નામ હૈ । ક્યોંકિ પલ-માંસ કો જો ખાતા હૈ ’ વહ પલાશ હૈ । એસા શાબ્દિક અર્થ હસમેં ઘટિત નહીં હોના હૈ । માતૃવાહક એસા નામ માતા

નામ કટોરદાન-પેટિકા વિશેષનું છે. આમ તો જે મુદ્ર-મૂંગ નામે ધાન્યથી યુક્ત હોય છે તેજ સમુદ્ર કહેવાય છે પણ મુદ્ર નામક ધાન્યથી રહિત હોવા છતાં જે આ સમુદ્ર એવું નામ છે, એ નોગૌણ નામ છે સમુદ્ર આ નામ મુદ્રા-વીંટીથી જે યુક્ત હોય તે સમુદ્ર છે-પરન્તુ મુદ્રા-વીંટી-થી યુક્ત ન હોવા છતાં એ સાગરનું આ નામ નિષ્પન્ન થયેલ છે તે નોગૌણ નામ છે પ્રચુર લાળથી જે યુક્ત હોય તેનું નામ પલાલ છે. પણ પલાલ-પિંચાર ધાન્ય રહિત ઘાસ વિશેષ-પ્રચુર લાળથી રહિત હોવા છતાં એને આ નામથી સંબોધિત કરવામાં આવે છે, તેથી તેનું પલાલ નામ નોગૌણ નામ છે. કુલિક-ભિત્તિ-થી જે યુક્ત હોય તેનું નામ સકુલિક છે. પણ સકુલિકા એવું નામ જે પક્ષિણીનું છે તે નોગૌણ નામ છે. પલાશ એક વૃક્ષ હોય છે તેનું પલાશ નામ ગૌણ નામ છે. કેમકે પલ-માંસને જે ખાય છે તે પલાશ છે એવા પલાશ શબ્દનો અર્થ આમાંથી ઘટિત થતો નથી માતૃવાહક

नवपन्नपि बीजवापक इत्युच्यते । नो इन्द्रगोपकः=इन्द्रस्य गा अपालयन्नपि इन्द्र-
गोप इत्युच्यते । मातृवाहकादयस्त्रयः शब्दाः क्षुद्रकीटवाचकाः । सकृतादयः शब्दा
अगुणनिष्पन्नाः, अत एवैते नोगौणनामान्तर्गताः । प्रकृतमुपसंहरन्नाह-तदेतद्
नोगौणमिति । तृतीयं भेदं जिज्ञासमानः शिष्यः पृच्छति-अथ किं तत् आदानप-
देन ? इति । आदानपदेन-आदीयते=अध्ययनस्वारम्भे यदुच्चार्यते तदादानम्=
प्रथमोच्चारितं, तच्च तत्पदं चेत्यादानपदं, तेन यन्नाम निष्पद्यते तत् किम् ?
इत्यर्थः । उत्तरयति-आदानपदेन यन्नामनिष्पद्यते तदेवं विज्ञेयम् । तथाहि-आवन्ती

को कंधे पर वहन नहीं करने पर भी जो कहा जाता है, वह भी नां
गौण नाम है । बीजों को नहीं बोने पर भी जो बीज वापक ऐसा नाम
है, वह नोगौण नाम है । इन्द्रगोप नाम का एक कीट विशेष होता
है । यह इन्द्र की गायों की पालना नहीं करता है, फिर भी इन्द्रगोप
ऐसा इसका नाम जो पड़ा है वह नो गौण नाम—अयथार्थ नाम है ।
मातृवाहक, बीजवापक ये दो नाम भी क्षुद्र कीटविशेष के हैं ।
ये सकृन्त आदि शब्द अगुण निष्पन्न हैं । इसलिये इनका अन्तर्भाव
नोगौण नाम में किया गया है । (से तं नोगोण्णे) इस प्रकार यह
नांगौण नाम है । (से किं तं आयाणपणं) हे भदन्त ! आदानपद
से जो नाम निष्पन्न होता है—वह क्या है ?

उत्तर—(आयाणपणं—आवन्ती चाउरंगिज्जं असंखयं अहातत्थिज्जं
अहइज्जं जण्हज्जं पुगिसहज्जं उसुकारिज्जं एलइज्जं वीरियं धम्मो
मग्गोसमो सरणं जमईयं) अध्ययन के आरम्भ में जो पद उच्चारित

એવું' નામ માતાને ખસા પરવહન ન કરવા છતાં એ જે કહેવાય છે તે પણ
નો ગૌણ નામ છે બીજને ન વાવવા છતાં એ બીજવાપક એવું નામ છે.
તે નોગૌણ નામ છે ઇન્દ્રગોપ નામે એક કીટ વિશેષ છે. તે ઇન્દ્રની
ગાયોતુ' પાલન કરતો નથી છતાં એ ઇન્દ્રગોપ કહેવાય છે, તો તેનું આ નામ
નો ગૌણ નામ—અયથાર્થ નામ છે માતૃવાહક, બીજવાપક આ એ નામે
પણ ક્ષુદ્ર કીટ વિશેષના છે. આ સક્રુન્ત વગેરે શબ્દો અગુણ નિષ્પન્ન છે એથી
એનો અન્તર્ભાવ નોગૌણ નામમાં કરવામાં આવ્યો છે, (સે તં નો ગોણે)
આ પ્રમણે આ નો ગૌણ નામ છે. (સે કિં તં આયાણપણં) હે ભદન્ત !
આદાનપદથી જે નામ નિષ્પન્ન થાય છે તે શું છે ?

ઉત્તર—(આયાણપણં આવતી ચાઉરંગિજ્જં અસંખય અહાતત્થિજ્જં અહइज्जं
जण्हइज्जं पुगिसइज्जं उसुकारिज्जं एलइज्जं वीरियं धम्मो मग्गो समोसरणं जम-
ईयं) अध्ययनનાં આરંભમાં જે પદ ઉચ્ચરિત થાય છે, તે 'આદાનપદ' છે

—इति, आचाराङ्गस्य पञ्चमाध्ययनप्रारम्भे ‘आवंती केयावंती’ इत्यालापको वर्तते, अत इदमध्ययनम्—‘आवंती’ इत्युच्यते । ‘चाउरंगिज्जं’ इति, उत्तराध्ययनस्थ तृतीयाध्ययनप्रारम्भे—‘चत्तारि परमंगाणि दुल्लहाणीह जंतुणो’ इत्युक्तम्, तत्रस्थं पदद्वयमादायेदमध्ययनं ‘चाउरंगिज्जं’ इत्युच्यते । ‘असंखयं’ इति, उत्तराध्ययनस्य चतुर्थाध्ययनप्रारम्भे ‘असंखयं जीवीयं मा पमायए’ इत्यस्ति, तत्स्थम् ‘असंखयं’ इत्युच्यते । ‘अहातत्थिज्जं’ इति, सूत्रकृताङ्गस्य त्रयोदशाऽध्ययनप्रारम्भे—‘जह सुत्तं तह अत्थो’ इति वर्तते, तत्स्थं ‘जह तह’ इति पदद्वयगुणादायेदमध्ययनम्—‘अहातत्थिज्जं’ इत्युच्यते । ‘अदइज्जं’ इति, सूत्रकृताङ्गस्य द्वितीयश्रुतस्कन्धस्य-

होता है, वह ‘आदान पद’ है । इस पद से जो नाम निष्पन्न होता है, वह आदान निष्पन्न नाम है । वह इस प्रकार से है—आवन्ती—आचाराङ्ग के पांचवें अध्ययन के प्रारम्भ में “आवंती केयावंती” ऐसा आलापक है । इसलिये आवन्ती पद को लेकर इस अध्ययन का नाम “आवंती” ऐसा हुआ है । उत्तराध्ययन के तृतीय अध्ययन के प्रारम्भ में “चत्तारि परमंगाणि दुल्लहाणीह जंतुणो” ऐसा कहा है, सो वहां के पदद्वय को लेकर इस अध्ययन का नाम “चाउरंगिज्जं” ऐसा हुआ है । उत्तराध्ययन के चतुर्थ अध्ययन के प्रारम्भ में “असंखयं जीवीयं मा पमायए” ऐसा कहा है, सो “असंखयं” इस पद को लेकर अध्ययन का नाम “असंखयं” ऐसा हो गया है । सूत्रकृताङ्ग के १३ वें अध्ययन के प्रारम्भ “में जहसुत्तं तह अत्थो” ऐसा कहा है, सो वहां के “जह तह” इन दो पदों को लेकर “जह तह” ऐसा उस अध्ययन

આ પદથી જે નામ નિષ્પન્ન થાય છે. તે આદાન નિષ્પન્ન નામ કહેવાય છે, તે આ પ્રમાણે છે—આવંતી—આચારાંગના પાંચમા અધ્યાયના પ્રારંભમાં “આવંતી કે યાવતી” આલાપક છે માટે આવંતી પદથી લઈને આ અધ્યયનનું નામ ‘આવંતી’ એવું રાખવામાં આવ્યું છે ઉત્તરાધ્યયનના ત્રીજા અધ્યાયના પ્રારંભમાં “ચત્તારિ પરમંગાણિ દુલ્લહાણીહજંતુણો” આમ કહેવામાં આવ્યું છે તો ત્યાંના પદદ્વયના આધારે આ અધ્યયનનું નામ “ચાઉરંગિજ્જ” રાખવામાં આવ્યું છે ઉત્તરાધ્યયનના ચતુર્થ અધ્યયનના પ્રારંભમાં “અસંખય જીવીયં મા પમાયએ” આમ કહેવામાં આવ્યું છે તો “અસંખય” આ પદને લીધે અધ્યયનનું નામ “અસંખય” એવું થઈ ગયું છે. સૂત્રકૃતાંગના તેરમાં અધ્યયનના પ્રારંભમાં “જહસુત્તં તહ અત્થો” આમ કહેવામાં આવ્યું છે, તો ત્યાંના “જહતહ” આ બે પદોને લીધે “જહતહ”

પઠ્યાધ્યયનપ્રારંભે—‘પુરાકલ્પ અદ્વૈતે સુણેહ’ इत्यादि गाथाऽस्ति, तत्स्थम् ‘अद्’ इति पदमादाय इदमध्ययनम् ‘अद्इज्जं’ इत्युच्यते। उक्तञ्च—‘अद्पुरा अद्सुओ, नामेण अद्गो य अणगारो ! ततो समुद्ध्यमिणं, अज्झयणं अद्इज्जंति”॥१॥ ‘जण्णइज्जं’ इति, उत्तराध्ययनस्य पञ्चनिशतितमाध्ययनप्रारंभे—‘माहणकुलसंभूओ, आसी विप्पो महाजसो । जायाई जम्मजणम्मि, जयघोसित्ति नामओ’ इति गाथाऽस्ति, तत्स्थं ‘जण्ण’ इति पदमादायेदमध्ययनं ‘जण्णीयं’ इत्युच्यते। ‘उसु यारिज्जं’ इति, उत्तराध्ययनस्य चतुर्दशाध्ययनप्रारंभे—‘देवा भवित्ता णपुरे भवम्मि, केईचुया एग विमाणवासी । पुरे पुराणे उसुयारनामे, खाए समिद्धे सुरलोगरम्मे’ इति गाथाऽस्ति, तत्स्थम्—‘उसुयार’—पदमादायास्याध्ययनस्य नाम ‘उसुयारिज्जं’ बोध्यम्। ‘एलइज्जं’ इति, उत्तराध्ययनस्य सप्तमाध्ययनप्रारंभे—‘जहाएसं समुद्दि-

का नाम हो गया है। सूत्रकृताङ्ग के द्वितीय श्रुतस्कंध के छठे अध्ययन के प्रारंभ में ‘पुराकल્પ अद्વૈતે સુણેહ’ ऐसी गाथा है, सो वहां के अद्ग पद को लेकर इस अध्ययन का नाम “अद्इज्ज” ऐसा हो गया है। उत्तराध्ययन के २५ वें अध्ययन के प्रारंभ में “माहणकुलसंभूओ आसी विप्पो महाजसो जायाई जम्मजणम्मि जयघोसोत्ति नामओ” ऐसी गाथा है। उस गाथास्थ ‘जण्ण’ इस पद को लेकर यह अध्ययन “जण्णीय” इस नाम से कहा गया है। उत्तराध्ययन के चौदहवें अध्ययन के प्रारंभ में “देवा भवित्ताण पुरे भवम्मि, केईचुया एग विमाण वासी। पुरे पुराणे उसुयारनामे खाए समिद्धे सुरलोगरम्मे” ऐसी गाथा है। उसके “उसुयार” इस पद को लेकर इस अध्ययन का नाम “उसुयारिज्ज” हुआ है। उत्तराध्ययन के सप्तम अध्यय के

એવું તે અધ્યયનનું નામ રાખવામાં આવ્યું છે, સૂત્રકૃતાદ્વૈતના દ્વિતીય શ્રુત સ્કંધના છઠા અધ્યયનના પ્રારંભમાં “પુરાકલ્પ” અદ્વૈતે સુણેહ” એવી ગાથા છે તે। ત્યાંના ‘અદ્ગપદ’ને લઈને અધ્યયનનું નામ “અદ્इज्ज” એવું થઈ ગયું છે. ઉત્તરાધ્યયનના ૨૫ મા અધ્યયનના પ્રારંભમાં “માહણકુલસંભૂઓ આસી વિપ્પો મહાજસો જાયાઈ જનજણમ્મિ જયઘોસો ત્તિ નામઓ” એવી ગાથા છે. આ ગાથામાં આવેલ “જણ્ણ” પદને લઈને આ અધ્યયન “જણ્ણીય” આ નામથી સંબોધાય છે. ઉત્તરાધ્યયનના ૧૪ મા અધ્યયનના પ્રારંભમાં “દેવા ભવિત્તાણ પુરે ભવમ્મિ, કેઈ ચુયા એગ વિમાણવાસી। પુરે પુરાણે ઉસુયારનામે ક્ષાએ સમિદ્ધે સુરલોગરમ્મે” એવી ગાથા છે. તેના ‘ઉસુ-યાર’ પદથી આ અધ્યયનનું નામ ‘ઉસુયારિજ્જ’ છે. ઉત્તરાધ્યયનના સાતમા

સ્ત, કોઈ પોસેજ્જ એલયં' । इत्यादि गाथाऽस्ति । अत्रस्थम्—'एलयं' पदमादाये-
 दमध्ययनम् 'एलइज्ज' इत्युच्यते । 'वीरियं' इति । 'दुहा वेयं सुयक्खायं वीरियंति
 इत्यादि गाथा सूत्रकृताङ्गस्याष्टमाध्ययनप्रारम्भेऽस्ति, अत्रत्यं—'वीरियं' इति पद-
 मादाय इदमध्ययनं 'वीरियज्जयणं' इत्युच्यते । 'धम्मो' इति । सूत्रकृताङ्गस्य
 नवमाध्ययनारम्भे—'कयरे धम्मे अक्खाए माहणेण मईमया ॥' इत्यादि गाथा-
 ऽस्ति, अत्रत्यं 'धम्मो' इति पदमादाय अस्य अध्ययनस्य 'धम्मज्जयणं' इति संज्ञा
 कृता 'मग्गो' इति सूत्रकृताङ्गस्य एकादशाध्ययनप्रस्तावे—'कयरे मग्गे अक्खाए
 माहणेणं मईमया'—इत्यादि गाथा वर्तते, अत्रत्यं 'मग्ग' शब्दगुपादाय—अस्याध्य-
 यनस्य 'मग्गज्जयणं' इति नाम कृतम् । तथाऽस्यैव द्वादशाध्ययनप्रस्तावे 'चत्तारि

પ્રારમ્ભ મેં “જહા એસં સમુદ્દિસ્સ કોહ પોસેજ્જ એલયં” इत्यादि
 गाथा है । इस गाथास्थ “एलयं” पद को लेकर इस अध्ययन का
 नाम “एलइज्ज” ऐसा हुआ है । “दुहावेयं सुयक्खायं वीरियंति पवु-
 च्चइ” इत्यादि गाथा सूत्रकृताङ्ग के अष्टम अध्यय के प्रारंभ में है ।
 सो उसके “वीरिय” इस पद को लेकर यह अध्ययन “वीरियज्ज-
 यणं” इस नाम से कहा गया है । सूत्रकृताङ्ग के नौवें अध्ययन के
 प्रारम्भ में “कयरे धम्मे अक्खाए माहणेण मईमया” इत्यादि गाथा
 है । उसके “धम्म” इस पद को लेकर इस अध्ययन का “धम्मज्ज-
 यणं” ऐसा नाम हुआ है । सूत्रकृताङ्ग के ११ वें अध्ययन के प्रस्ताव
 में “कयरे मग्गे अक्खाए माहणेणं मईमया” इत्यादि गाथा है । सो वहां
 के “मग्ग” इस शब्द को लेकर इस अध्ययन का नाम “मग्गज्ज-

અધ્યયનના પ્રારંભમાં “જહા એસં સમુદ્દિસ્સ કોહ પોસેજ્જ એલયં” વગેરે
 ગાથા છે, આ ગાથામાં આવેલ ‘એલયં’ પદના આધારે આ અધ્યયનનું
 નામ “એલइज्ज” એવું છે. “દુહાવેચ સુયક્ખાય વીરયંતિ પવુચ્ચइ” વગેરે
 ગાથા સૂત્રકૃતાંગના અષ્ટમ અધ્યયનના પ્રારંભમાં છે. તે તેના “વીરિય”
 આ પદના આધારે આ અધ્યયન “વીરિયज्जयणं” આ નામથી કહેવાય છે.
 સૂત્રકૃતાંગના નવમા અધ્યયનના પ્રારંભમાં “કયરે ધમ્મે અક્ખાए
 માહणेण મई મયા” વગેરે ગાથા છે તેના “ધમ્મ” આ પદને લઈને આ
 અધ્યયનનું “ધમ્મज्जयण” એવું નામ રાખવામાં આવ્યું છે સૂત્રકૃતાંગનાં
 ૧૧ મા અધ્યયનના પ્રસ્તાવમાં “કયરે મગ્ગે અક્ખાए માહणेणં મईમયા”
 વગેરે ગાથા છે. તે તેમાંના “મગ્ગ” શબ્દને લઈને આ અધ્યયનનું નામ

સમોસરણાણિ માણિ' इत्यादि गाथाऽस्ति, तत्रत्यं 'समोस्तरणाणि' इति पदमादा-
यास्याध्ययनस्य 'समोस्तरणज्ज्ञयणं' इति-नामकृतम् । अस्यैव सूत्रस्य 'आयाणिय-
ज्ज्ञयण' नामकं पञ्चदशमध्ययनं 'जमईय' इत्यभ्युच्यते । तत्र हेतुस्तु अध्ययनार-
म्भे या 'जमईयं पडुप्पन्नं' इत्यादि गाथास्य 'जमईयं' इति पदं बोध्यम् । संप्रति
प्रकृतमुपसंहरन्नाह-तदेतत् आदानपदेनेति ॥सू० १७९॥

મૂલમ્-સે કિં તં પડિવક્ષપણં ?, પડિવક્ષપણં નવેસુ
ગામાગરણયરસેડકવ્વડમડંવદોહમુહપટ્ટણાસમસંવાહસન્નિવેસેસુ
સંનિવિસ્સમાણેસુ અસિવા સિવા અગ્ગી સીપલો વિસં મહુરં
કહ્લાલધેરેસુ અંવિલં સાડયં જે રત્તણ સે અલત્તણ જે લાડણ સે
અલાડણ જે સુંમણ સે હુસુંમણ આલવંતે વિવલી અમાસણ ।
સે તં પડિવક્ષપણં । સે કિં તં પાહણયાણ ? પાહણયાણ-
અસોગવળે સત્તવળવળે ચંપગવળે ચૂઅવળે નાગવળે પુન્નાગવળે
ઉચ્છુવળે દવ્વલવળે સાલિવળે, સે તં પાહણયાણ । સે કિં તં

યણં ” ऐसा किया गया है । तथा इसी के द्वादश अध्ययन के प्रारम्भ
में “ चत्तारि समोस्तरणाणि माणि ” इत्यादि गाथा है । सो वहां के
“ समोस्तरणाणिमाणि ” इस पद को लेकर इस अध्ययन का नाम
“ समोस्तरणज्ज्ञयणं ” ऐसा हो गया है । इसी सूत्र का “ आयाणिय-
ज्ज्ञयणं ” नाम का १५ वां अध्ययन “ जमईयं ” इस नाम से भी
कहा जाता है । सो इसका कारण यह है कि अध्ययन प्रारम्भ में “ जम-
ईयं पडुप्पन्नं ” इत्यादि गाथा में “ जमईयं ” यह पद है । (से तं आया-
णपणं) इस प्रकार यह आदान पद ने निष्पन्न नाम है । ॥सूत्र० १७९॥

“મગ્ગજ્ઞયણ” રાખવામાં આવ્યું છે તેમજ એજ સૂત્રના ધારમા અધ્ય-
યનના પ્રારંભમા “ચત્તારિ સમોસરણાણિ માણિ” વગેરે ગાથા છે, તે
તેમાંના “સમોસરણાણિ માણિ” આ પદના આધારે આ અધ્યયનનું નામ
“સમોસરણજ્ઞયણ” એવું રાખવામાં આવ્યું છે. આ સૂત્રના-“આયાણિયજ્ઞયણ”
નામક ૧૫મું અધ્યયન “જમઈય” નામથી પણ કહેવાય છે. તેનું કારણ એ
છે કે આ અધ્યયનના પ્રારંભમાં “જમઈયં પડુપ્પન્નં” વગેરે ગાથામાં
આવેલ “જમઈયં” આ પદ છે (સે ત આયાણ પણં) આ પ્રમાણે આ આદાન
પદથી નિષ્પન્ન નામ છે. ॥સૂ૦૧૭૯॥

अणाइसिद्धंतेणं? अणाइसिद्धंतेणं—धम्मत्थिकाए अधम्मत्थि-
काए आगासत्थिकाए जीवत्थिकाए पुग्गलत्थिकाए अद्वासमए,
से तं अणाइयसिद्धंतेणं। से किं तं नामेणं? नामेणं पिउपिया-
महस्स नामेणं उन्नामिज्जइ। से तं णामेणं। से किं तं अव-
यवेणं? अवयवेणं—सिंगी सिही विसाणी, दाढी पक्खी खुरी
नही वाली। दुपयचउप्पयवहुपया, नंगुली केसरी कउही।
परियत्तवंधेण भडं, जाणिज्जा सहिलियं निवसणेणं॥१॥ सित्थेणं
दोणवायं कविं च इक्काए गाहाए॥से तं अवयवेणं॥सू० १८०॥

छाया—अथ किं तत् प्रतिपक्षपदेन? प्रतिपक्षपदेन नवेषु ग्रामागरनगर
खेटकर्वटमडम्बद्रोणमुखपत्तनाश्रमसंवाधसन्निवेशेषु सन्निवेश्यमानेषु, अग्निवा
शिवा, अग्निः शीतलः, विषं मधुरं, कल्याणलघुहेषु अम्लं स्वादुकं, यो रक्तः सः
अरक्तः, यद्बलावु तद् अलावु, यः सुम्भकः स कुसुम्भकः, आलापन विपरीत-
भाषकः, तदेतत् प्रतिपक्षपदेन। अथ किं तत् प्रधानतया?? प्रधानतया—
अशोकवनं सप्तपर्णवनं चम्पकवनं आम्रवनं नागवनं पुन्नागवनं इक्षुवनं,
द्राक्षावनं शालिवनम्। तदेतत् प्रधानतया। अथ किं तत् अनादिसिद्धान्तेन?
अनादिसिद्धान्तेन—धर्मास्तिकायः अधर्मास्तिकायः आकाशास्तिकायः जीवास्ति-
कायः पुद्गलारितिकायः अद्वासमयः। तदेतत् अनादिसिद्धान्तेन। अथ किं तत्
नाम्ना? नाम्ना—पितृपितामहस्य नान्ना उन्नाम्यते। तदेतत् नाम्ना। अथ किं तत्
अवयवेन?, २ अवयवेन—शृङ्गी, सिखी, विषाणी, दांटी, पक्षी खुरी नखी वाली।
द्विपदचतुष्पदवहुपदाः लाङ्गली केसरी ककुदी। परिकरवन्धेन भटं जानीयात् महिलां
निवसनेन। सिक्थेन द्रोणपाकं कविं च एकया गाथया। तदेतत् अवयवेन॥सू. १८०॥

“से किं तं पडिवक्खपणं ?” इत्यादि।

शब्दार्थ—(से किं तं पडिवक्खपणं) हे भदन्त ! प्रतिपक्षपद
से निष्पन्न हुआ नाम क्या है ?

“से किं तं पडिवक्खपणं ?” इत्यादि—

शब्दार्थ—(से किं तं पडिवक्खपणं) हे भदन्त ! प्रतिपक्षपदही निष्पन्न
थयेल नाम शुं छे ?

टीका—‘से किं तं’ इत्यादि—

अथ किं प्रतिपक्षपदेन ? इति शिष्य प्रश्नः । उत्तरयति—प्रतिपक्षपदेन विवक्षितवस्तुधर्मस्य विपरीतो धर्मः प्रतिपक्षस्तद्वाचकं यत्पदं तेन यन्नाम निष्पद्यते तदेवं विज्ञेयम्—नवेषु=नवीनेषु ग्रामाकरनगरखेटकर्वटमडम्बद्रोणमुखपट्टणाश्रमसंवाहसन्निवेशेषु—तत्र—ग्रामः=वृतिवेष्टितः, आकरः=सुवर्णरत्नाद्युत्पत्तिस्थानम्, नगरम्=अष्टादशकरवर्जितम्, खेटं=धूलिप्राकारपरिक्षिप्तम्, कर्वटं=कुनगरम्, मडम्बं=सार्द्धक्रीशद्वयान्तर्ग्रामान्तररहितम्, द्रोणमुखं=जलस्थरूपथोपेतो जननिवासः,

उत्तर—(पडिवक्खपणं) विवक्षित वस्तु के धर्म का जो विपरीत धर्म है, वह प्रतिपक्ष शब्द का वाच्यार्थ है । इस प्रतिपक्ष का वाचक जो पद है, उस पद से जो नाम निष्पन्न होता है वह प्रतिपक्षपद निष्पन्न नाम है । वह इस प्रकार से है—(नवेषु ग्रामागरणयरखेटकर्वटमडम्बद्रोणमुखपट्टणासमसंवाहसन्निवेशेषु) नवीन, वृत्ति वेष्टितस्थान रूप ग्राम, आकर, नगर, खेट, कर्वट, मडम्ब, द्रोणमुख, पत्तन, आश्रम, संवाह, और सन्निवेश इनके बसाये जाने पर मंगल के निमित्त (असिवा सिवा) अशिवा की जगह ‘शिवा’ ऐसा शब्द कहते हैं । जहां चारों ओर कांटों आदि की षाड़ लगी रहती है, उसे ‘ग्राम’ कहते हैं । सुवर्ण रत्न आदि की जो उत्पत्ति का स्थान होता है, वह ‘आकर’ कहलाता है । १८ प्रकार के कर से जो मुक्त होता है, वह ‘नगर’ कहलाता है । जिस की चारों ओर धूलि का कोट होता है, वह ‘खेट’ कहलाता है । कुत्सित जो नगर होता है, वह ‘कर्वट’ कह-

उत्तर—(पडिवक्ख पणं) विवक्षित वस्तुना धर्मो ने विपरीत धर्म छे, ते प्रतिपक्ष शब्दो वाच्यार्थ छे. आ प्रतिपक्षनुं वाचक ने पद छे, ते पदथी ने नाम निष्पन्न थाय छे, (नवेषु ग्रामागरणयरखेटकर्वटमडम्बद्रोणमुखपट्टणासमसंवाहसन्निवेशेषु) नवीन वृत्ति वेष्टित स्थान रूप ग्राम, आकर, नगर, खेट, कर्वट, मडम्ब, द्रोणमुख पत्तन, आश्रम, संवाह अने सन्निवेशने बसाववामां आवे छे त्यारे मंगल निमित्त (असिवा सिवा) ‘अशिवा’ना स्थाने ‘शिवा’ आवे. शब्द उच्यारित करवामां आवे छे. जयां योमेर कांटाओ वगेरेनी वाड करवामां आवे छे तेने ग्राम कहे छे सुवर्ण, रत्न वगेरे जयां उत्पन्न थाय छे ते स्थान ‘आकर’ कहेवाय छे अठार जातना टेकस (कर) थी ने मुक्त होय छे ते ‘नगर’ कहेवाय छे. जेना योमेर माटीने कोट होय छे ते ‘खेट’ कहेवाय छे. ने नगर कुत्सित होय छे ते

पर्वतशिखरस्थितजननिवासः, समागतप्रभूतपथिकजननिवासो वा, सन्निवेशः= समागतसार्थवाहादिनिवासस्थानम्, एतेषां द्वन्द्वः, तेषु तथोक्तेषु सन्निवेश्यमानेषु= सन्निवासयत्सु सत्सु मङ्गलार्थम् अशिवा शिवा इत्युच्यते शिवेति श्रुगाली। तथा- कोऽपि कदाचित् कारणवशात् 'अग्निः शीतल', विषं मधुरम्' इति ब्रवीति। तथा- कल्यपालगृहेषु 'अम्लं स्वादुकम्' इत्युच्यते। अम्लशब्दे समुच्चारिते सुरा विनश्यति, अतोऽम्लशब्दे समुच्चारयितव्ये 'स्वादु' शब्दः समुच्चार्यते। इत्थं

‘आश्रम’ है। पीछे से चाहे वहां पर और भी दूसरे मनुष्यजन आकर भले ही रहने लग गये हों। धान्य की रक्षा के निमित्त किसानों द्वारा जो दुर्गमस्थान निर्मित किया जाता है, वह ‘संवाह’ कहलाता है। यह स्थान पर्वत की चोटी पर बनाया जाता है। अथवा जिसमें सब तरफ से आकर पथिकजन विश्राम पाते हों वह स्थान ‘संवाह’ कहा जाता है। जिन स्थान को इधर उधर से आये हुए सार्थवाह आदि जनों ने अपने निवास के लिये बनाया होता है उसका नाम “सन्निवेश” है। ‘शिवा’ नाम श्रुगाली का है और अशिवा-यह शब्द अमंगलरूप है, परन्तु मंगलार्थक शिव शब्द वाली होने से लोग मंगलनिमित्त अशिवा की जगह शिवा इस शब्द का प्रयोग करते हैं। (अग्नी सीयलो) तथा-कारणवशात् कोई कोई अग्नि पद के स्थान में शीतल शब्द का (विसं मधुरं) विष के स्थान में मधुर शब्द का प्रयोग भी कर देता है। तथा-(कल्लालघरेसु अंबिलं साउयं) कलालों के घर में “अम्लं स्वादुकम्” अम्ल शब्द की जगह स्वादु शब्दों को

रक्षा भाटे जेहुते। वडे जे दुर्गम भूमिस्थान बनाववाभां आवे छे ते ‘संवाह’ कहवाय छे। आ स्थान पर्वतना शिखर पर बनाववाभां आवे छे। अथवा-जेभां जधेथी पथिके आवीने विश्राम भेजवे छे ते स्थान ‘संवाह’ कहवाय छे। सार्थवाहो वजेरे आवीने जे स्थानने पोताने रहवा भाटे वसावे छे ते ‘सन्निवेश’ छे ‘शिवा’ शिवाणतु नाम छे। अने ‘अशिवा’ आ शब्द अमंगल रूप छे पण मंगलार्थक शिव शब्दवाणी होवाथी होडे। मंगल निमित्त अशिवाना स्थाने ‘शिवा’ आ शब्दने प्रयोग करे छे (अग्नी सीयलो) तेमज कारणवशात् केटलाक अग्नि पदना स्थाने शीतल शब्दने। (विसं मधुरं) विषना स्थाने मधुर शब्दने प्रयोग पण करे छे तेमज (कल्लालघरेसु अंबिलं साउयं) कलालाना घरेभां “अम्लं स्वादुकम्” अम्ल शब्दना स्थाने स्वादुशब्दने व्यवहार करे छे। केमके

શિવાદીનિ વિશેષવિપયાણિ નામાનિ પદર્શિતાનિ । સમ્પ્રત્યવિગિષ્ટાનિ યાનિ નામાનિ તાન્યાહ-યો રક્તકઃ સોડલક્તક इत्युच्यते । યો રક્તવર્ણો ભવતિ સ एव अलक्तकः=અરક્તવર્ણ इत्युच्यते । रलयोरभेदात्-અરક્તકાડલક્તકેતિ ગદ્ગદ્યં વોધ્યम् । તથા-यद् लाबुलाति=ભાદત્તે પ્રક્ષિપ્તં જલાદિ वस्तु इति लाबु=पात्रम्, तदेव अलाबु=तुम्बकम् इत्युच्यते । તથા-यः सुम्भक =શુભ્રવર્ણકારી, स एव कुसुम्भक इत्युच्यते । आलपन्=અત્યર્થમત્સજ્જસં ભાષમાણો વિપરીતભાષક -भाषकाद्विपरीतः=विरुद्धः-અભાષક इत्युच्यते । લોકે હિ યો વહસંવદ્ પ્રલપતિ ત જનાઃ કથયन्ति-અભાષક

પ્રયોગ મેં લાતે હૈં । કયો કિ વે લોગ ऐसा जानते हैं कि अम्ल शब्द का उच्चारण करने पर मदिरा नष्ट हो जाती है । इस प्रकार ये शिवादिक नाम विशेष अर्थ को विवक्ष्य करने वाले नाम हैं । अब सूत्रकार जो सामान्य नाम हैं, उन्हें कहते हैं-(जे रक्त से अलक्त ए जे लाउए से अलाउए जे सुंभए से कुसुंभए, आलावते विवलीयभासए) जो रक्त होता है, वह 'अलक्त' ऐसा कहा जाता है अर्थात् जो रक्तवर्ण होता है वही अलक्तक-अरक्तवर्ण ऐसा कहा जाता है "रलयोरभेदात्" इस परिभाषा के अनुसार 'अरक्तक' और 'अलक्तक' ये दोनों समान शब्द हैं । तथा-जो लाबु-प्रक्षिप्त जलादि वस्तु को अपने में ठहराता है, वह पात्र लाबु कहलाता है । वही 'अलाबु'-कहा जाता है । तथा-जो सुम्भक-शुभवर्णकारी-होता है, वही 'कुसुम्भक' ऐसा कहा जाता है । जो पलुन अत्यमंजस बोलना है-वह भाषक से विपरीत बोलने से अभाषक कहा जाता है । लोक में

તેઓ એમ માને છે કે અમ્લ શબ્દના કથનથી મદિરા નષ્ટ થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે આ શિવાદિક નામો વિશેષ અર્થને સ્પષ્ટ કરનારા નામો છે. હવે સૂત્રકાર જે સામાન્ય નામો છે તેમનું કથન કરે છે-(જે રક્ત સે અલક્ત એ જે લાઉએ સે અલાઉએ જે સુંમએ સે કુસુંમએ, આલાવતે વિવલીયભાસએ) જે રક્ત હોય છે, તે અલક્તક કહેવાય છે એટલે કે જે રક્તવર્ણ હોય છે તેજ અલક્તક 'અરક્તવર્ણ' કહેવાય છે. "રલયોરભેદાત્" આ પરિભાષા મુજબ 'અરક્તક' અને 'અલક્તક' આ બન્ને શબ્દો સરખા છે તેમજ જે લાબુ-પ્રક્ષિપ્ત જલાદિ વસ્તુને પોતાના વડે સ્થિર કરે છે તે પાત્ર 'લાબુ' કહેવાય છે, તેજ 'અલાબુ' કહેવાય છે તેમજ સુંભક-શુભવર્ણકારી-હોય છે, તેજ 'કુસુંભક' આ પ્રમાણે કહેવાય છે. જે બહુજ અત્યમંજસ બોલે છે તે ભાષકથી વિપરીત બોલવાથી અભાષક કહેવાય છે લોકમા જે વ્યક્તિ બહુજ

एवायं विज्ञेयोऽसारवचनत्वादिति । एतानि नामानि प्रतिपक्षपदेन बोध्यानि । ननु नोगौणादस्य को भेदः ? इति चेदाह—नोगौणं हि कुन्तादिप्रवृत्तिनिमित्ताभाव-मात्रमादाय प्रवर्तते, इदं तु प्रतिपक्षधर्मवाचकत्वमादायेत्यनयोर्भेद इति नास्ति दोषः । इदमुपसंहरन्नाह—तदेतत् प्रतिपक्षपदेनेति । अथ किं तत् प्रधानतया ? प्रधानस्य भावः प्रधानता तया यन्नाम निष्पद्यते तत् किं=किं विधम् ? इति प्रश्नः । उत्तरयति—प्रधानतया—‘अशोकवनम्’ इत्यारभ्य ‘शालिवनम्’ इत्यन्तं

जो व्यक्ति बहुत ही अधिक असंयद्ध बोलता है, लोग उसे ‘अभाषक’ कहते हैं, क्योंकि इस के वचन सारविहीन होते हैं । ये नाम प्रतिपक्ष पद से जानना चाहिये ।

शंका—नो गौण पद से इस में क्या अन्तर है ?—

उत्तर—नोगौण जो पद है, वह कुन्तादिकी प्रवृत्ति के निमित्त के अभाव मात्र को लेकर प्रवृत्त होता है । परन्तु यह प्रतिपक्ष के धर्म का वाचक जो शब्द है उसको लेकर प्रवृत्त होता है । इस प्रकार से इन दोनों में भेद है । (से तं पडिवक्खपणं) इस प्रकार यह प्रतिपक्षपद से निष्पन्न हुआ नाम है । (से किं तं पाहणयाए) हे भदन्त ! प्रधानता से जो नाम निष्पन्न होता है, वह किस प्रकार होता है ?

उत्तर—(पाहणयाए) प्रधानता से जो नाम निष्पन्न होता है, वह इस प्रकार का होता है—(असोगवणे सत्तपणवणे चणवणे चुअवणे नागवणे पुन्नागवणे उच्छुवणे दक्खवणे सालिवणे—से तं पाहणयाए)

असंगद भोले छे, बोडो तेने ‘अभाषक’ कहे छे. केमके अना वचन अर्थ. विहीन होय छे, ओ नामो प्रतिपक्ष पदथी लागुवां लेधओ.

शंका—नो गौण पद करतां आमां शो तक्षवत छे.

उत्तर—नो गौण ओ पद छे, ते कुन्तादि—प्रवृत्ति—निमित्तना अभाव मात्रने लधने प्रवृत्त थाय छे. पणु आ प्रतिपक्षना धर्मनो वाचक ओ शब्द छे तेने लधने प्रवृत्त होय छे. आ प्रमाणे तेओ जन्नेमां करक छे. (से तं पडिवक्खपणं) आ प्रमाणे प्रतिपक्षपदथी निष्पन्न थयेद नाम छे. (से किं तं पाहणयाए) हे भदन्त ! प्रधानताथी ओ नाम निष्पन्न थाय छे ते केवा प्रकारनो होय छे ?

उत्तर—(पाहणयाए) प्रधानताथी ओ नाम निष्पन्न थाय छे, ते आ प्रकारहुं होय छे—(असोगवणे सत्तपणवणे चणवणे चुअवणे नागवणे पुन्नागवणे उच्छुवणे दक्खवणे सालिवणे से त पाहणयाए) अशोकवन, समपुवन,

બોધ્યમ્। અશોકવનાદૌ વૃક્ષાન્તરાણાં સત્ત્વેऽપિ અશોકાદીનાં વાહુલ્યેન પ્રાધાન્યા-
દશોકવનાદિ વ્યવહારો ભવતિ । નન્તુ ગૌણાદસ્ય કો ભેદઃ ? इति चेदाह-क्षमादि-
गुणेन क्षमणादिशब्दवाच्यार्थः सामस्त्येन व्याप्यते, अशोकवनादौ तु अशोकादीनां
सामस्त्येन व्याप्तिर्नास्ति, वृक्षान्तराणामपि तत्र सद्भावात्, अतो गौणादस्य
भेदो बोध्यः । सम्प्रति प्रकृतमुपसंहर्त्तुमाह-तदेतत् प्रधानतयेति । अथ किं तत्

અશોકવન, સસપર્ણવન, ચમ્પકવન, આમ્રવન, જાગવન, પુન્નાગવન,
હંશુવન, દ્રાક્ષાવન, શાલિવન । इस प्रकार यह प्रधानता निष्पन्न नाम
है । तात्पर्य कहने का यह है कि-‘अशोकवन आदि वनों में अन्य वृक्षों
का भी सद्भाव रहता है, फिर भी जो वह अशोक वन कहलाता है,
सो इस का कारण यह है कि वहां अशोक की प्रचुरता पाई जाती है,
इसलिये अशोकवृक्षों की प्रचुरता लेकर उस वन को अशोकवन इस
नाम से अभिहित किया जाता है । ससपर्ण आदि नामों में भी यही
कारण जानना चाहिये ।

શંકા—ગૌણ નામ સે હસ પ્રધાનતા નિષ્પન્ન નામ મેં કયા અન્તર હૈ ?

ઉત્તર—ક્ષમાદિગુણ સે જો ક્ષમણ આદિ શબ્દોં કા વાચ્યાર્થ હોતા
હૈ, વહ સમ્પૂર્ણરૂપ સે વ્યાપ્ત હોતા હૈ, પરન્તુ અશોકવન આદિ નામોં
મેં એસા નહીં હોતા હૈ । કયોંકિ વહાં તો ઉસ નામ કૈ વાચ્યાર્થ કી હી
કેવલ પ્રચુરતા રહતી હૈ । હસ પ્રચુરતા કૈ સદ્ભાવ મેં વહાં અન્ય વૃક્ષોં
કા અભાવ નહીં હૈ । વે ભી વહાં પર હૈ । હસ પ્રકાર અશોક વનાદિ મેં

અમ્પકવન, આમ્રવન, જાગવન, પુન્નાગવન, હંશુવન, દ્રાક્ષવન, શાલિવન, આ
પ્રમાણે આ પ્રધાનતા નિષ્પન્ન નામ છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે ‘અશો-
કવન’ વગેરે વનોમાં બીજા વૃક્ષોનો પણ સદ્ભાવ રહે છે, છતાંયે તે અશો-
કવન કહેવાય છે, તો આની પાછળ એ કારણ છે કે ત્યાં અશોક વૃક્ષો
અધિક પ્રમાણમાં હોય છે. અશોક વૃક્ષોના પ્રાર્થુર્યને લીધે જ તે વનને
અશોકવન આ નામથી અભિહિત કરવામાં આવે છે સસપર્ણ વગેરે નામોમાં
પણ આ પ્રમાણે જ બાબતો.

શંકા—ગૌણ નામથી આ પ્રધાનતા નિષ્પન્ન નામોમાં શો તફાવત છે ?

ઉત્તર—ક્ષમા વગેરે શુભોર્થી જે ક્ષમણ વગેરે શબ્દોનો વાચ્યાર્થ
છે, તે સંપૂર્ણ રૂપે વ્યાપ્ત હોય છે. પણ અશોકવન વગેરે નામોમાં આવું
થતું નથી કેમકે ત્યાં તે નામના વાચ્યાર્થની જ મત્ર પ્રચુરતા રહે છે. આ
પ્રચુરતાના સદ્ભાવમાં ત્યાં બીજા વૃક્ષોનો અભાવ નથી તે બીજા વૃક્ષો પણ
ત્યાં છે જ આ પ્રમાણે અશોકવન વગેરેમાં અશોક વગેરેની સામસ્ત્યેન વ્યાપ્તિ

अनादिसिद्धान्तेन ? अगमम्-अन्तः-अमनम् अम-गती' इत्यस्माद=त्युद् वाच्य-
वाचकरूपतया परिच्छेदः, अनादिसिद्धत्वासौ अन्तश्चेति धर्मधारयस्तेन, अर्थात्-
अनादिकालादारभ्येदं वाचकम् इदं वाच्यमित्येवं सिद्धः=प्रतिष्ठितो योऽन्तः=परि-
च्छेदो-निर्णयस्तेन यन्नाम निष्पद्यते तत् किं=किं विधम् ? इति शिष्यप्रश्नः ।
उत्तरयति-अनादिसिद्धान्तेन यन्नाम निष्पद्यते तदेवं विज्ञेयम् । तथाहि-धर्मास्ति-
कायाधारभ्याद्वाद्यमयपर्यन्तानि पञ्च नागानि अनादिसिद्धान्तनिष्पन्नानि बोध्या-
नि । धर्मास्तिकायादयः प्राग्व्याख्याताः । गौणनाम्नोऽस्य भेद एवं विज्ञेयः ।

अशोक आदिकों को सामरस्येन व्याप्ति नहीं है । इस प्रकार गुण
निष्पन्न नाम से इस प्रधानता निष्पन्न नाम में बहुत अन्तर है । इस
प्रकार से यह प्रधानता है निष्पन्न नाम है । (ये किं तं अणादिसिद्धंतेणं)
हे भदन्त ! अनादिसिद्धान्त से निष्पन्न नाम किस प्रकार का होता है ?

उत्तर—(अणादिसिद्धंतेणं) अनादिसिद्धान्त से निष्पन्न नाम इस
प्रकार का होता है-शब्दवाचक है और उसका अर्थ वाच्य है, इस
प्रकार का जो वाच्य वाचकरूप से ज्ञान होता है, वह 'अन्त' है । यह
अन्त अनादिकाल से सिद्ध है-अर्थात् अनादि काल से लेकर यह
वाचक है और यह वाच्य है-इस रूप से सिद्ध प्रतिष्ठित है-इस
अनादि सिद्ध अन्त-निर्णय-से जो नाम निष्पन्न-उत्पन्न-होता है वह
अनादिसिद्धान्त निष्पन्न नाम है-वह इस प्रकार से जानना चाहिये-
(धम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकाए, आगासत्थिकाए, जीवत्थिकाए, पुग्गल-
त्थिकाए, अट्ठासमए) धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय,

नथी आ रीते शुशु निष्पन्न नामथी आ प्रधानता निष्पन्न नामभां अहुञ्
अतर छे. आस आ प्रधानताथी निष्पन्न नाम छे. (से किं तं अणादिसिद्धंतेणं)
हे भदन्त ! अनादि सिद्धान्तथी निष्पन्न नाम केवा प्रकारनुं होय छे ?

उत्तर—(अणादिसिद्धंतेणं) अनादि सिद्धान्तथी निष्पन्न नाम आ
प्रकारनुं होय छे-शब्दवाचक छे अने तेनो अर्थ वाच्य छे, आ प्रमाणे ने
वाच्यवाचक इपयु ज्ञान थाय छे ते 'अन्त' छे. आ 'अन्त' अनादिकालथी
सिद्ध छे. अट्ठे के अनादि कालथी न आ वाचक छे अने आ वाच्य छे.
आ इपथी सिद्ध प्रतिष्ठित छे. आ अनादि सिद्ध अन्तनिर्णयथी ने नाम
निष्पन्न-उत्पन्न थाय छे ते अनादि सिद्धान्त निष्पन्न नाम छे-ते आ
प्रमाणे थयु जेथे (धम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकाए, आगासत्थिकाए, जीवत्थि-
काए, पुग्गलत्थिकाए, अट्ठासमए) धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशास्तिका-

ગૌણનામ્નઃ પ્રદીપાદિકસ્યાભિધેયં દીપકલિકાદિકં સ્વરૂપં ત્યજત્યપિ, ધર્માસ્તિકાયાદ્યસ્તુ કદાચિદપિ સ્વરૂપં ન પરિત્યજન્નીતિ इदं पृथगुक्तम् । उपसंहरन्नाह—
तदेतत् अनादिसिद्धान्तेनेति । अथ किं तत् नाम्ना नाम—पितृपितामहादीनामभि-
धेयं तेन यन्नाम संपद्यते तत् किम् ? इति प्रश्नः । उत्तरम्—नाम्ना निष्पद्यमानं
नामैवं विज्ञेयम्, तथाहि—यो जनः पितृपितामहस्य=पितु वा पितामहस्य वा,
यद्वा—पितुः पितामहः—पितृपितामहः=प्रपितामह इत्यस्य नाम्ना=गजदत्तदेवदत्त

जीवास्तिकाय, पुद्गलास्तिकाय, अद्वांसमय । इन धर्मादिकों की व्याख्या पहिले कर दी गई है । गौणनाम से इस अनादि सिद्धान्त नाम में अन्तर है इस प्रकार से जानना चाहिये कि—‘जो गौण निष्पन्न नाम का अभिधेय होता है, वह अपने स्वरूपका परित्याग भी कर देता है—जैसे दीपकलिका यह प्रदीपनाम का अभिधेय है—सो यह अपने रूप का परित्याग भी कर देती है ।

परन्तु जो अनादि सिद्धान्त निष्पन्न नाम होगा वह अपने स्वरूप का कभी भी परित्याग नहीं करेगा । इसीलिये सूत्रकार ने इसका पृथक् निर्देश किया है । (से तं अणाइसिद्धत्वेण) इस प्रकार से यह अनादि सिद्धान्त से निष्पन्न नाम है । (से कि तं नामेण ?) हे भदन्त ! जो नाम—नाम से निष्पन्न होता है, वह किस प्रकार का होता है ?

उत्तर—(नामेण पिउपियाમહસ્ય નામેણં ડન્નામિજઙ્ઘ) નામ સે જો નામ નિષ્પન્ન હોતા હે, વહ હસ્ય પ્રકાર કા હોતા હે—જેસે પિતા યા પિતામહ અથવા પિતા કે પિતામહ કા જો નામ હોતા હે વહ

કાય, જીવાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય, અદ્વાસમય આ ધર્માદિકોની વ્યાખ્યા પહેલાં કરવામાં આવી છે. ગૌણ નામથી આ અનાદિસિદ્ધાન્ત નામમાં જે અંતર છે તે આ પ્રમાણે જાણવું—‘જે ગૌણ નિષ્પન્ન નામનો અભિધેય હોય છે, તે પોતાના સ્વરૂપનો પરિત્યાગ પણ કરે છે જેમ કે દીપમાલિકા આ પ્રદીપ નામનો અભિધેય છે એટલે આ પોતાના સ્વરૂપનો પરિત્યાગ પણ કરે છે. પરંતુ જે અનાદિ સિદ્ધાન્ત નિષ્પન્ન નામ હશે તે પોતાના સ્વરૂપનો ત્યાગ કદાપિ કરશે નહીં એથી જ સૂત્રકારે આનો પૃથક્ નિર્દેશ કર્યો છે. (સે તં અણાઈસિદ્ધત્વેણ) આ પ્રમાણે આ અનાદિ સિદ્ધાન્તથી નિષ્પન્ન નામ છે. (સે કિ ત નામેણ ?) હે ભદન્ત ! જે નામ નામથી નિષ્પન્ન હોય છે, તે આ પ્રકારનું હોય છે. જેમ કે પિતા કે પિતામહનું અથવા પિતા કે પિતામહનું જે નામ હોય છે તે નામથી જનેલ નામ ગણાય છે મતલબ એ છે કે પિતા પિતામહ વગેરે બંને એક પ્રકારના નામો છે. વ્યવહાર માટે જ

ब्रह्मदत्तावन्तराभिधानेन उन्नाम्यते=शब्दयते तद् नाम्ना निष्पन्नं नाम बोध्यम्। एतदुपसंहरति-तदेतत् नाम्नेति। अथ किं तत् अवयवेन अवयवोऽवयविन एकदेशस्तेन यद् नाम निष्पद्यते तत् किं=किं विधम्? इति प्रश्नः। उत्तरयति-अवयवेन निष्पन्नं नामैवं बोध्यम्। तथा हि-शृङ्गी-शृङ्गरूपेणावयवेन शृङ्गीति नाम भवति। एवं 'शिखी विषाणी' इत्यादिभ्य 'केशरीककुदी' इत्यन्तानि नामानि 'शिखा विषाण' इत्याद्यवयव-निष्पन्नानि बोध्यानि। तथा-परिकरबन्धेन=विशिष्टरचनायुक्तवसननिवसनेन भटं=

नाम से बना हुआ नाम माना जाता है-तात्पर्य इसका यह है कि 'पिता पितामह' आदि स्वयं एक प्रकार के नाम हैं-व्यवहार चलाने के लिये जो इनका फिर यज्ञदत्त, देवदत्त, ब्रह्मदत्त ऐसा नाम रख लिया जाता वह नाम निष्पन्न नाम है। (से तं नामेणं) इस प्रकार यह नाम से निष्पन्न नाम है। (से किं तं अवयवेणं) हे भदन्त ! अवयव निष्पन्न नाम कैसा होता है ?

उत्तर—(अवयवेणं-सिंही सिही, विषाणी, दाढी, पक्षी, खुरी नहीं वाली) अवयव निष्पन्न नाम ऐसा होता है-शृङ्गी, शिखी, विषाणी दंष्ट्री पक्षी, खुरी, नखी, वाली (द्विपद, त्रिपद, चतुष्पद, बहुपद, नंगुली, केशरी, कउही) द्विपद, चतुष्पद, बहुपद, लाङ्गली, केशरी, ककुदी तात्पर्य इसका यह है कि-अवयव अवयवी का, एकदेश कहलाता है-इस एक देश रूप अवयव से जो नाम पड़ जाता है, वह अवयव निष्पन्न नाम है। शृङ्गरूप अवयव के संबन्ध से शृङ्गी शिखा के संबन्ध से शिखी, कहा जाता है। इसी प्रकार से विषाणी, दंष्ट्री आदि नाम भी जानना

अभेदं यज्ञदत्त, देवदत्त, ब्रह्मदत्त, जेवां नामो राभवामां आवे छे. ओ नामो निष्पन्न नामो छे (से त नामेणं) आभ आ नामथी निष्पन्न नाम छे. (से किं तं अवयवेणं) हे भदन्त ! अवयव निष्पन्न नाम केवुं होय छे?

उत्तर—(अवयवेणं सिंही, सिही, विषाणी दाढी, पक्षी, खुरी नहीं वाली) अवयव निष्पन्न नाम ओवुं होय छे. शृङ्गी, शिखी, विषाणी, दंष्ट्री, पक्षी, खुरी, नखी, वाली (द्विपद, त्रिपद, चतुष्पद, बहुपद, नंगुली, केशरी, कउही) द्विपद, चतुष्पद, बहुपद, लाङ्गली, केशरी, ककुदी तात्पर्य ओ छे के अवयव-अवयवी नो ओदेश कहलाय छे. आ ओदेश रूप अवयवथी जे नाम अस्तित्वमां आवे छे ते अवयव निष्पन्न नाम छे. शृङ्ग रूप अवयवना संबन्धथी शृङ्गी शिखाना संबन्धथी शिखी नामो अस्तित्वमां आवे छे. आ प्रमाणे जे विषाणी, दंष्ट्री, वज्रे नामो विधे पणु जाणुवुं ओछे तेमज (परिचर

યોથ્રં જાનીયાત્, તથા-નિવસનેન=મહિલોચિતવસ્ત્રપરિધાનેન મહિલિકાં=મહિલાં જાનીયાત્। તથા-સિત્થેન=એકકળેન દ્રોણપાકં=દ્રોણપરિમિતાનામન્નાનાં પાકં જાનીયાત્। ચ=પુનઃ એકયા ગાથયા=પ્રસાદાદિગુણવિશિષ્ટયા એકયા ગાથયા કવિં જાનીયાત્। અયં ભાવઃ-મટ મહિલાપાકકવિ શબ્દપ્રયોગઃ પરિકરવન્ધનાદિપ્રત્યક્ષેણ ક્રિયતે, અતોઽવયવપ્રાધાન્યેનૈવાં પ્રવૃત્તત્વાદેતે શબ્દા અપિ અવયવનિષ્પન્નનામત્વે-નોક્તા ઇતિ। અસ્ય નામ્નોઽવયવપ્રાધાન્યમાશ્રિત્ય પ્રવૃત્તત્વાદ્ ગૌણનામ્નો ભેદઃ। ગૌણનામ તુ સામાન્યતયા પ્રવર્ત્તતે, અતો ગૌણનામાઽભેદત્વેનાસ્ય નિર્ણયકત્વ-શબ્દા ન કાર્યેતિ ॥પૂ૦ ૧૮૦॥

ચાહિયે। તથા-(પરિચરવંધેનમટં, જાગિજ્જા મહિલિયં નિવસણેણં, સિત્થેણં દોણવાયં, કવિં ચ ઇક્કાણ ગાહાણ) વિશિષ્ટ રચનાયુક્ત વસ્ત્રોં કે પહિરને સે યહ મટ 'યોથ્રા' હૈ એસા જાન લિયા જાતા હૈ ઓર મહિલોચિત વસ્ત્ર કે પરિધાન સે યહ સ્ત્રી હૈ એસા જાન લિયા જાતા હૈ તથા એક કળ દાને કે પકુ જાને સે દ્રોણ પરિમિત અન્ન કા પકના જાન લિયા જાતા હૈ, ઓર પ્રસાદ આદિ ગુણ વિશિષ્ટ એક હી ગાથા કે દેલને સે યહ કવિ હૈ' એસા જાન લિયા જાતા હૈ।-ઇસલિયે મટ, મહિલા પાક, કવિ શબ્દોં કા પ્રયોગ જો હોતા હૈ, વહ પરિકર વન્ધન આદિ કો પ્રત્યક્ષ નેં દેલ કર હોતા હૈ, ઇસલિયે થે શબ્દ અવયવ કી પ્રધાનતા સે નિષ્પન્ન હોને કે કારણ 'અવયવ નિષ્પન્ન' નામ રૂપ સે કહે ગયે, જાનના ચાહિયે। યહ અવયવ નિષ્પન્ન નામ અવયવ કી પ્રધાનતા કો લેકર પ્રવૃત્ત હોતા હૈ, ઇસલિયે ગૌણ નામ સે ઇસકી

વંધેણં મટં જાગિજ્જા મહિલિયં નિવસણેણં, સિત્થેણં દોણવાયં કવિં ચ ઇક્કાણ ગાહાણ) વિશિષ્ટ રચના યુક્ત વસ્ત્રો ધારણ કરવાથી આ ભટ એટલે કે યોદ્ધો છે, એવું જણાઈ આવે છે અને સ્ત્રીઓ જેવા વસ્ત્રો પરિધાન કરવાથી સ્ત્રી છે એવું જણાઈ આવે છે તેમજ એક અનાજનો કણ બચે તો દ્રોણ ચડીમાં જેટલું અનાજ હોય તે બધું જ ચડી ગયું છે એવું જણાઈ આવે છે અને પ્રસાદ વગેરે ગુણ વિશિષ્ટ એકજ ગાથાના પરીક્ષણથી 'આ કવિ છે' એવું જણાઈ આવે છે. એથી જ ભટ, મહિલા, પાક, કવિ જેવા શબ્દોના પ્રયોગ પ્રચલિત થઈ બચે છે તે પરિકર બધન વગેરેને પ્રત્યક્ષમાં જોઈને થાય છે એથી જ આ શબ્દો અવયવની પ્રધાનતાથી નિષ્પન્ન હોવા બદલ 'અવયવ નિષ્પન્ન' નામથી નિષ્પન્ન થયેલ બાણુવાં જોઈએ આ અવયવ નિષ્પન્ન નામ અવયવની પ્રધાનતાને લીધે પ્રવૃત્ત થાય છે. એથી ગૌણ નામથી તે બિન્ન છે.

મૂળ—સે કિં તં સંજોગેણં ? સંજોગે ચત્તિવિહે પળ્લન્તે, તં જહા—દ્વસંજોગે સ્વેત્તસંજોગે કાલસંજોગે ભાવસંજોગે । સે કિં તં દ્વસંજોગે ? દ્વસંજોગે તિવિહે પળ્લન્તે, તં જહા—સચિત્તે અચિત્તે મીસણ । સે કિં તં સચિત્તે ? સચિત્તે ગોહિં ગોમિણ, મહિસીહિં મહિસિણ, ઊરણીહિં—ઊરણિણ, ઉટ્ટીહિં ઉટ્ટીવાલે । સે તં સચિત્તે । સે કિં તં અચિત્તે ? અચિત્તે—છત્તેણં છત્તી, દંડેન દંડી, પડેણ પડી, ઘડેણ ઘડી, કડેણ કડી, સે તં અચિત્તે । સે કિં તં મીસણ ? મીસણ—હલેણં હાલિણ, સગડેણં સાગડિણ રહેણં રહિણ, નાવાણ નાવિણ, સે તં મીસણ । સે તં દ્વસંજોગે સે કિં તં સ્વિત્તસંજોગે ? સ્વિત્તસંજોગે—ભારહે ઇરવણ હેમવણ ઇરળવણ હરિવાસણ રમ્મગવાસણ દેવકુરુણ ઉત્તરકુરુણ પુવ્વ-વિદેહણ અવરવિદેહણ । અહવા માગહણ માલવણ સોરઢણ મર-હટ્ટણ કુંકળણ । સે તં સ્વેત્તસંજોગે । સે કિં તં કાલસંજોગે ?, કાલસંજોગે—સુસમસુસમાણ, સુસમાણ, સુસમદૂસમાણ દૂસમસુસ-માણ, દૂસમાણ દૂસમદૂસમાણ । અહવા પાવસણ વાસારત્તણ, સરદણ હેમંતણ વસંતણ ગિમ્હણ । સે તં કાલસંજોગે । સે કિં તં

ભિન્નતા હૈં । તાત્પર્યં યદ્દ હૈં કિ—‘ગૌણ નામ ગુણ કી પ્રધાનતા કો લેકર સામાન્યરૂપ સે પ્રવૃત્ત હોતા હૈં । ઓર યદ્દ નામ અવયવ રૂપ વિશેષ કો લેકર પ્રવૃત્ત હોતા હૈં । અતઃ ગૌણ નામ કે સાથે ઇસકે અભેદ કી આશંકા કરના નિરર્થક હૈં ॥ સૂ. ૧૮૦ ॥

તાત્પર્યં આ પ્રમાણે છે કે ગૌણ નામ ગુણની પ્રધાનતાને લઈને સામાન્ય રૂપમાં પ્રવૃત્ત થાય છે અને આ નામ અવયવરૂપ વિશેષને લઈને પ્રવૃત્ત હોય છે. એથી ગૌણ નામની સાથે એના અભેદની આશંકા નિરર્થક ગણાય. ॥સૂ. ૧૮૦॥

ભાવસંજોગે ? ભાવસંજોગે—દુવિદ્ધે પળળત્તે, તં જહા—પસત્થે ય
અપસત્થે ય। સે કિં તં પસત્થે પસત્થે—નાળેણં નાળી દંસળેણં
દંસળી, ચરિત્તેણં ચરિત્તી। સે તં પસત્થે। સે કિં તં અપસત્થે ? અપ-
સત્થે—કોહેણં કોહી, માળેણં માળી, માથા઼ નાથી, લોહેણં લોહી।
સે તં અપસત્થે। સે તં ભાવસંજોગે। સે તં સંજોગેણં ॥સૂ૦ ૧૮૧॥

છાયા—અથ કિં તત્ સંયોગેન ? સંયોગઃ ચતુર્નિધ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તદ્વથા—દ્રવ્યસંયોગઃ,
ક્ષેત્રસંયોગઃ, કાલસંયોગઃ, બાવસંયોગઃ। અથ કોઽસૌ દ્રવ્યસંયોગઃ ? દ્રવ્યસંયોગઃ
ત્રિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તદ્વથા—સચિત્તઃ અચિત્તો મિશ્રઃ। અથ કોઽસૌ સચિત્તઃ ? સચિત્તઃ—

“સે કિં તં સંજોગેણં” ઇત્યાદિ।

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં સંજોગેણં) હે ભદ્રન્ત ! જો નામ સંયોગ સે
નિષ્પન્ન હોતા હૈ વહ કૈસા હૈ ?

ઉત્તર—(સંજોગે ચતુર્વિદ્ધે પળળત્તે) સંયોગ ચાર પ્રકાર કા કહા
ગયા હૈ (તં જહા) વહ ઇત્થ પ્રકાર સે હૈ—(દ્રવ્યસંજોગે ચેત્તસં-
જોગે, કાલસંજોગે, ભાવસંજોગે) દ્રવ્ય સંયોગ, ક્ષેત્ર સંયોગ, કાલસંયોગ
ઔર ભાવ સંયોગ। (સે કિં તં દ્રવ્યસંજોગે ?) હે ભદ્રન્ત ! દ્રવ્યસંયોગ
સે જો નામ નિષ્પન્ન હોતા હૈ વહ કૈસા હોતા હૈ ? (દ્રવ્ય સંજોગે
તિવિદ્ધે પળળત્તે)

ઉત્તર—દ્રવ્ય સંયોગ ત્રીન પ્રકાર કા હોતા હૈ—હસલિયે इनके
સંયોગ ઉત્પન્ન નામ સી ત્રીન પ્રકાર કે હોતે હૈ। (તં જહા) જૈસે—
(સચિત્તે અચિત્તે સીસ઼) સચિત્ત સંયોગ, અચિત્ત સંયોગ, મિશ્ર

“સે કિં તં સંજોગેણં” ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં સંજોગેણં) હે ભદ્રન્ત ! જે નામ સંયોગથી નિષ્પન્ન
હોય છે તે કેવું છે ?

ઉત્તર—(સંજોગે ચતુર્વિદ્ધે પળળત્તે) સંયોગ ચાર પ્રકારનો કહેવામાં આવ્યો
છે. (તં જહા) તે આ પ્રમાણે છે (દ્રવ્યસંજોગે ચેત્તસંજોગે, કાલસંજોગે, ભાવસંજોગે)
દ્રવ્યસંયોગ ક્ષેત્રસંયોગ, કાલસંયોગ, અને ભાવસંયોગ. (સે કિં તં
દ્રવ્યસંજોગે ?) હે ભદ્રન્ત ! દ્રવ્યસંયોગથી જે નામ નિષ્પન્ન થાય છે તે કેવું
હોય છે ? (દ્રવ્યસંજોગે તિવિદ્ધે પળળત્તે).

ઉત્તર—દ્રવ્ય સંયોગ ત્રણ પ્રકારનો હોય છે એથી એમના સંયોગ
ઉત્પન્ન નામો પણ ત્રણ પ્રકારના હોય છે. (તં જહા) જેમ કે (સચિત્ત અચિત્તે

गोभिर्गोमान्, महिषीभिर्महिषिकः, ऊरुणामिः ऊरुणिकः, उष्ट्रीभिः उष्ट्रीपालः ।
स एव सचित्तः । अथ कोऽसौ अचित्तः ? अचित्तः-छत्रेण छत्री, दण्डेन दण्डी,
पटेन पटी, घटेन घटी, कटेन कटी । न एषोऽचिन्तः । अथ कोऽसौ मिश्रः ? मिश्रः-

संयोग-सचित्तसंयोगज नाम ह्यस्य प्रकार से है (गोहिं गोमए) गायों
के संयोग से जैसे गोमान्-(महिषीहिं महिषिए) भैंसों के संयोग
से महिषीमान् (ऊरणीहिं ऊरुणिए) सेवियों के संयोग से सेवीमान्
उष्ट्रीहिं उष्ट्रीवाले) ऊँटनियों के संयोग से उष्ट्रपाल । तात्पर्य यह है-कि-
गवाला ऐसा जो नाम होता है, वह गायों के पालने आदि से निष्पन्न होता
है । गायें सचित्त पदार्थ हैं, अतः गवाला ऐसा नाम सचित्त द्रव्य संयोगज
है । इसी प्रकार से महिषीमान् आदि नामों को भी जानना चाहिये । (से
किं तं अचित्ते) हे भदंत ! अचित्त द्रव्य संयोगज नाम कैसा होता है ?

उत्तर-(अचित्ते) अचित्त द्रव्यसंयोगज नाम ह्यस्य प्रकार होता है-
छत्तेणं छत्ती, दण्डेणं दण्डी, पडेण पड़ी घडेण घड़ी कडेण कडी (से तं
अचित्ते) छत्र के संयोग से छत्री, दण्ड के संयोग से दण्डी, पट के
संयोग से पटी घट के संयोग से घटी, कट के संयोग से कटी, ये सब
अचित्त द्रव्य संयोगज नाम हैं । इस नाम की निष्पत्ति में अचित्त द्रव्य
का संयोग सापेक्ष होता है-छत्र, दण्ड, पट, घट, कट, ये सब अचित्त

मीसए) सचित्तसंयोग, अचित्तसंयोग, मिश्रसंयोग, सचित्तसंयोग न नाम
आ प्रमाणे छे. (गोहिं गोमिए) गायोना संयोगथी नेम के गोमान (महि-
सीहिं महिषिए) लेसोना संयोगथी महिषीमान् (ऊरणीहिं ऊरुणिए) सेवीना
संयोगथी सेवीमान् (उष्ट्रीहिं उष्ट्रीवाले) उँटोना संयोगथी उष्ट्रीपाल तात्पर्य
आ प्रमाणे छे के गोवाण ओपुं ने नाम डोय छे ते गायोना रक्षाणु वगेरेथी
निष्पन्न डोय छे. गायो सचित्त पदार्थ छे ओथी गोवाण ओपुं नाम सचित्त
द्रव्य संयोग न छे. आ प्रमाणे महिषीमान् वगेरे नामो विषे पणु जाणु
लेपुं ओछओ (से किं तं अचित्ते) हे भदंत ! अचित्त द्रव्य संयोग न
नाम केपुं डोय छे ?

उत्तर-(अचित्ते) अचित्त द्रव्य संयोग न नाम आ प्रमाणे डोय छे.
(छत्तेणं, छत्ती, दण्डेणं दण्डी, पडेण पड़ी, घडेण घड़ी, कडेण, कडी सेतं अचित्ते)
छत्रना संयोगथी छत्री, दण्डना संयोगथी दण्डी, पटना संयोगथी पटी, घटना
संयोगथी घटी, कटना संयोगथी कटी, आ अर्थां अचित्त द्रव्य संयोग न
नामो छे. आ नामनी निष्पन्नतामां अचित्त द्रव्योना संयोग अपेक्षित गणाय
छे. छत्र, दण्ड, पट, घट, कट आ सर्वे अचित्त द्रव्यो छे. छत्र नेनी पासे

હલેન હાલિકઃ, શકટેન શાકટિકઃ, રથેન રથિકઃ, નાવા નાવિકઃ । સ એષ મિશ્રઃ ।
સ એષ દ્રવ્યસંયોગઃ । અથ કોઽસૌ ક્ષેત્રસંયોગઃ ?, ક્ષેત્રસંયોગઃ—ભારતઃ એરવતઃ,
હૈમવતઃ એરણ્યવતઃ, હરિવર્ષઃ, રમ્યકવર્ષઃ દેવકુરુજઃ ઉત્તરકુરુજઃ, પૂર્વવૈદેહકઃ, અપર-

દ્રવ્ય હૈં । છત્ર जिसके पास है, वह 'छत्री' । दण्ड जिसके पास है, वह
'दण्डी' पट जिसके पास है, वह 'पटी' इत्यादि नामवाला कहलाता
है । (से किं तं मीसए ? मीसए—हलेण हालिए सागडेणं सागडिए, रहेणं
रहिए नावाए नाविए, से त्तं मीसए से त्तं दव्व संजोगे) हे भदन्त !
मिश्र द्रव्य संयोगज नाम कैसा होता है ?

उत्तर—मिश्र द्रव्य संयोगज नाम ऐसा होता है—जैसे—हल के
संयोग से हालिक, शकट के संयोग से शाकटिक, रथ के संयोग से
रथिक नाव के संयोग से नाविक ये सब नाम सचित्त अचित्त उभय
द्रव्य संयोगज हैं । इस मिश्र द्रव्य संयोगज नाम में सचित्त द्रव्य
संयोग नाम हालिक, शाकटिक आदि में हल आदि पदार्थ अचित्त
और बलीवर्द—वैल आदि पदार्थ सचित्त हैं । इस प्रकार के और भी
जितने नाम हों वे सब द्रव्य संयोगज नाम जानना चाहिये । (से किं तं
खित्त संजोगे) हे भदन्त ! क्षेत्र संयोग—क्षेत्र संयोग से निष्पन्न नाम
कैसा होता है ?

उत्तर—(खित्तसंजोगे) क्षेत्रसंयोगज नाम ऐसा होता है—(भारद्दे

છે તે છત્રી, ઢંડ જેની પાસે છે તે દડી, પટ જેની પાસે છે તે પટી, વગેરે
નામથી સંબોધિત થાય છે. (સે કિં ત મીસએ ? મીસએ—હલેણ હાલિએ સાગડેણં
સાગડિએ, રહેણં રહિએ નાવાએ, નાવિએ, સેત્તં મીસએ સેત્તં દવ્વ સંજોગે) હે ભદ્રંત !
મિશ્ર દ્રવ્ય સંયોગ જ નામ કેવું હોય છે ?

ઉત્તર—મિશ્ર દ્રવ્ય સંયોગ જ નામ એવું હોય છે જેમ કે હળના સંયો-
ગથી હાલિક, શકટના સંયોગથી શાકટિક, રથના સંયોગથી રથિક, નાવના
સંયોગથી નાવિક, આ સર્વ નામો સચિત્ત અચિત્ત અને ઉભય દ્રવ્ય સંયોગ જ છે.
આ મિશ્ર દ્રવ્ય સંયોગ જ નામમાં સચિત્ત દ્રવ્ય સંયોગ નામ હાલિક, શાકટિક
વગેરેમાં હલ વગેરે પદાર્થ અચિત્ત અને બલીવર્દ (બળદ) વગેરે પદાર્થ
સચિત્ત છે આ જાતના બીજા પશુ જેટલાં નામો છે તે સર્વે દ્રવ્ય સંયોગ
નામો છે એમ સમજી લેવું. (સે કિં તં ક્ષિત્તસંજોગે) હે ભદ્રન્ત ! ક્ષેત્ર
સંયોગ—ક્ષેત્ર સંયોગથી નિષ્પન્ન નામ કેવું હોય છે ?

ઉત્તર—(ક્ષિત્તસંજોગે) ક્ષેત્ર સંયોગ જ નામ એવું હોય છે. (ભારદ્વે

વૈદેહકઃ । અથવા-માગધકઃ, માલવકઃ, મૌરાષ્ટ્રકઃ, મહારાષ્ટ્રીયઃ, કૌઙ્કણકઃ ।
સ એષ ક્ષેત્રસંયોગઃ । અથ કોઽસૌ કાલસંયોગઃ ? કાલસંયોગ-સુષમસુષમાજઃ,
સુષમાજઃ, સુષમદુસ્સમાજઃ, દુસ્સમસુષમાજઃ દુસ્સમાજઃ દુસ્સમસુષમાજઃ । અથવા-

એરવણ, હૈમવણ, એરણવણ, હરિવાસણ, રમ્મગવાસણ, દેવકુરુણ, ઉત્તર-
કુરુણ, પુવ્વવિદેહણ, અવરવિદેહણ) યહ ભારતીય હૈ, યહ એરવત
ક્ષેત્રીય હૈ, યહ હૈમવત ક્ષેત્રીય હૈ, યહ એરણ્યવત ક્ષેત્ર કા હૈ, યહ હરિ-
વર્ષ ક્ષેત્ર કા હૈ, યહ રમ્યકવર્ષ કા હૈ, યહ દેવકુરુ કા હૈ, યહ ઉત્તર-
કુરુ કા હૈ, યહ પૂર્વવિદેહ કા હૈ યહ અપરવિદેહ કા હૈ । અથવા-
(માગહણ, માલવણ, સૌરઢણ, મરહઢણ, કુંકણણ, સે તં સ્વેત્તસંજોગે) યહ
માગધક હૈ, યહ માલવક હૈ, યહ સૌરાષ્ટ્રક હૈ, યહ મહારાષ્ટ્રીય હૈ, યહ
કૌઙ્કણક હૈ, હસ પ્રકાર સ્વ પૂર્વોક્ત જિતને બી ક્ષેત્ર કે સંયોગ જન્ય
નામ હૈં, વે સ્વ ક્ષેત્ર સંયોગજ નામ હૈં । (સે કિં તં કાલસંજોગે) ભદન્ત !
કાલ કે સંયોગ સે જો નામ ઉત્પન્ન હોતા હૈ, વહ કૈસા હોતા હૈ ?

ઉત્તર-(કાલ સંજોગે) કાલ કે સંયોગ સે જો નામ નિષ્પન્ન હોતા
હૈ વહ એસા હોતા હૈ-(સુસમસુસમાણ, સુસમાણ, સુસમદૂસમાણ, દૂસ-
મસુસમાણ, દૂસમાણ, દૂસમદૂસમાણ) યહ સુષમ સુષમા કાલ મેં જન્મા
હુઆ હોને સે સુષમસુષમાજ હૈ, યહ સુષમાદુસ્સમાકાલ મેં જન્મા
હોને સે સુષમ દુસ્સમાજ હૈ । હસી પ્રકાર સે યહ દુસ્સમ સુષમાજ હૈ ।

એરવણ હૈમવણ, એરણવણ, હરિવાસણ, રમ્મગવાસણ, દેવકુરુણ, ઉત્તરકુરુણ, પુવ્વ-
વિદેહણ, અવરવિદેહણ) આ ભારતીય છે, આ એરવત ક્ષેત્રના છે, આ હૈમવત
ક્ષેત્રના છે, આ એરણ્યવત ક્ષેત્રીય છે, આ હરિવર્ષ ક્ષેત્રીય છે, આ રમ્યક
વર્ષીય છે, આ દેવકુરુ ક્ષેત્રીય છે આ ઉત્તર કુરુનો છે, આ પૂર્વવિદેહનો
છે આ અપર વિદેહનો છે અથવા (માગહણ, માલવણ, સૌરઢણ, મરહઢણ,
કુંકણણ, સે તં સ્વેત્તસંજોગે) આ માગધ છે, આ માલવક છે આ સૌરાષ્ટ્રક છે,
આ મહારાષ્ટ્રીય છે, આ કૌંકણક છે આ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત જોટલાં સંયોગજન્ય
નામો છે તે સર્વે ક્ષેત્ર સંયોગ જ નામો છે. (સે કિં તં કાલસંજોગે) હે
ભદન્ત ! કાલના સંયોગથી જે નામ ઉત્પન્ન હોય છે, તે કેવું હોય છે ?

ઉત્તર-(કાલ સંજોગે) કાલના સંયોગથી જે નામ નિષ્પન્ન થાય છે, તે
એવું હોય છે. (સુસમસુસમાણ, સુસમાણ, સુસમદૂસમાણ, દૂસમસુસમાણ, દૂસમાણ,
સુસમદૂસમાણ) આ સુષમ સુષમા કાળમાં જન્મેલ હોવાથી સુષમા જ છે. આ
સુષમ દુસ્સમામાં જન્મેલ હોવાથી સુષમદુસ્સમા જ છે. આ પ્રમાણે આ
દુસ્સમ સુષમા જ છે. આ દુસ્સમા જ છે આ દુસ્સમા દુસ્સમા જ છે. અથવા

પ્રાવૃષિકઃ વર્ષારાત્રિકઃ શારદઃ હૈમન્તકઃ વાસન્તકઃ ગ્રીષ્મકઃ । સ एष કાલસંયોગઃ ।
અથ કોઽસૌ શાવસંયોગઃ ? શાવસંયોગો દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ, તદ્વચા-પ્રશસ્તશ્ચ અપ્ર-
શસ્તશ્ચ । અથ કોઽસૌ પ્રશસ્તઃ ? પ્રશસ્તઃ-જ્ઞાનેન જ્ઞાની, દર્શનેન દર્શની, ચારિત્રેણ
ચારિત્રી । સ एष પ્રશસ્તઃ । અથ કોઽસૌ અપ્રશસ્તઃ ? ક્રોધેન ક્રોધી, માનેન માની,

યહ દુસ્સમાજ હૈ । યહ દુસ્સમ દુસ્સમાજ હૈ । અથવા-(પાવસળ્લુ વાસાર-
ત્તળ્લુ, સરદળ્લુ, હૈમન્તળ્લુ, વસન્તળ્લુ, ગિમ્હળ્લુ) યહ પ્રાવૃષિક હૈ, વર્ષા રાત્રિક
હૈ, શારદ હૈ, હૈમન્તક હૈ, વાસન્તક હૈ, ગ્રીષ્મક હૈ । (સે તં કાલસંજોગે)
હસ પ્રકાર યે સ્વ નામ કાલ કે સંયોગ કો લેકર નિષ્પન્ન હોને કે
કારણ કાલ સંયોગજ હૈ । (સે કિં તં શાવસંજોગે ?) હે ભદન્ત ! શાવ કે
સંયોગ કો લેકર જો નામ ઉત્પન્ન હોતા હૈ વહ કૈસા હોતા હૈ ?

ઉત્તર-(શાવસંજોગે-દુવિહે પળ્લત્તે) શાવ સંજોગ કો લેકર જો
નામ નિષ્પન્ન હોતા હૈ, વહ હસ પ્રકાર સે હોતા હૈ-યહ શાવ સંયોગ દો
પ્રકાર કા પ્રજ્ઞસ હુઆ હૈ-(તંજહા) જૈસે-(પસત્યે ય અપસત્યે ય) એક
પ્રશસ્ત શાવ સંયોગ ઓર દૂસરા અપ્રશસ્ત શાવ સંયોગ । (સે કિં તં
પસત્યે) હે ભદન્ત ! પ્રશસ્ત શાવ કોન હૈ ?

ઉત્તર-(નાળેણં નાળી, દંસળેણં, દંસળી, ચરિત્તેણં, ચરિત્તી)
જ્ઞાન, દર્શન, ચરિત્ર યે પ્રજ્ઞસ્ત શાવ હૈ, હનકે સંયોગ કો લેકર જ્ઞાન
સે જ્ઞાની, દર્શન સે દર્શની ઓર ચારિત્ર સે ચારિત્રી એસા જો નામ

(પાવસળ્લુ વા સારત્તળ્લુ, સરદળ્લુ, હૈમન્તળ્લુ, વસન્તળ્લુ, ગિમ્હળ્લુ) આ પ્રાવૃષિક છે, વર્ષા
રાત્રિક છે, શારદ છે હૈમન્તક છે, વાસન્તક છે આ ગ્રીષ્મક છે, (સે તં કાલ સંજોગે)
આ પ્રમાણે આ સર્વ નામો કાળના સંયોગથી નિષ્પન્ન હોવા બદલ કાલ
સંયોગ જ છે. (સે કિં તં શાવસંજોગે ?) હે ભદન્ત ! શાવના સંયોગને
લઈને જે નામ થાય છે તે કેવું હોય છે.

ઉત્તર-(શાવ સંજોગે-દુવિહે પળ્લત્તે) શાવ સંયોગના આધારે જે નામ
નિષ્પન્ન થાય છે, તે આ પ્રમાણે હોય છે આ શાવ સંયોગ જે પ્રકારનો
પ્રજ્ઞસ થયેલો છે. (તંજહા) જેમ કે (પસત્યે ય અપસત્યે ય) એક પ્રશસ્ત શાવ
સંયોગ અને બીજો અપ્રશસ્ત શાવ સંયોગ (સે કિં તં પસત્યે) હે ભદન્ત !
પ્રશસ્ત શાવો કયા છે ?

ઉત્તર-(નાળેણં નાળી દંસળેણં, દંસળી, ચરિત્તેણ ચરિત્તી) જ્ઞાન, દર્શન,
ચારિત્ર આ પ્રશસ્ત શાવો છે. આ શાવોના સંયોગથી જ્ઞાનથી જ્ઞાની, દર્શ-
નથી દર્શની, અને ચારિત્રથી ચારિત્રી એવા જે નામો નિષ્પન્ન થાય છે, તે

मायया मायी, लोमेन लोभी । स एषोऽप्रशस्तः । स एष भावसंयोगः । तदेतत् संयोगेन ॥मु० १८१॥

टीका—‘से किं तं’ इत्यादि—

अथ किं तत् संयोगेन ? संयोगेन यन्नाम निष्पद्यते तत् किम् ? इति शिष्य प्रश्नः । उत्तरयति—संयोगो हि द्रव्यसंयोग-क्षेत्रसंयोगकालसंयोगभावसंयोगभेदेन चतुर्विधः । तत्र-द्रव्यसंयोगः सचित्ताचित्तमिश्रभेदेन त्रिविधः प्रज्ञप्तः । तत्र सचित्त-द्रव्यसंयोगेन-गोमान् सहिषीमान् इत्यादि नाम निष्पद्यते । अचित्तद्रव्यसंयोगेन-छत्री दण्डीत्यादि । मिश्रद्रव्यसंयोगेन-हालिकः शाकटिक इत्यादि । अत्र हलादी-नामचेतनत्वं बलीवर्दादीनां सचेतनत्वमिति मिश्रता बोध्या, एवंविधानि नामानि द्रव्यसंयोगजानि विज्ञेयानि । क्षेत्रसंयोगेन भरतैरण्यवतादीनि मागधमालवकादीनि वा नामानि निष्पद्यन्ते । कालसंयोगेन-सुषमसुषमाजादीनि प्रावृषिकादीनि वा

निष्पन्न होता है, वह प्रशस्त भाव संयोगज नाम है । (से किं तं अप-सत्थे) हे भदन्त ! अप्रशस्त भाव कौन है ?

उत्तर—(अपसत्थे) अप्रशस्त भाव इस प्रकार है । (कोहेणं कोही, माणेणं माणी, मायाए मायी, लोहेणं लोही, से तं अपसत्थे) क्रोध, मान, माया, और लोभ ये अप्रशस्त भाव हैं । इनके संबन्ध को लेकर यह क्रोधी है, यह मानी है, यह मायावी है, यह लोभी है । तात्पर्य यह है कि क्रोध के संबन्ध से क्रोधी मान के संबन्ध से मानी आदि नाम निष्पन्न होते हैं । ये सब ज्ञान आदि और क्रोध आदि आत्मा के ही प्रशस्त और अप्रशस्त भाव हैं । (से तं भावसंयोगे) इस प्रकार यह भाव संयोगज नाम है । (से तं संयोगेणं) इस प्रकार

प्रशस्त भाव संयोगज नामो छे. (से किं तं अपसत्थे) हे भदन्त ! अप्रशस्त भावो क्या क्या छे ?

उत्तर—(अपसत्थे) अप्रशस्त भावो आ प्रमाणे छे (कोहेणं कोही माणेणं माणी, मायाए मायी, लोहेणं लोही, से तं अपसत्थे) क्रोध, मान, माया अने दोल आ णधा अप्रशस्त भावो छे. आ भावोना संभन्धथी आ क्रोधी छे, आ मानी छे, आ मायावी छे आ दोली छे जेवां नामो निष्पन्न थाय छे. तात्पर्य आ छे के क्रोधना संभन्धथी क्रोधी, मानना संभन्धथी मानी वगेरे नामो निष्पन्न थाय छे. आ णधा ज्ञान वगेरे अने क्रोध वगेरे आत्माना ज प्रशस्त तेमज अप्रशस्त भावो छे. (से तं भावसंयोगे) आ प्रमाणे आ भाव संयोगज नाम छे. (से त संयोगेणं) आ प्रमाणे संयोगज

નિષ્પદ્યન્તે । ભાવસંયોગઃ- ભાવઃ=પર્યાયસ્તસ્ય સંયોગઃ પ્રશસ્તાપ્રશસ્તભેદેન દ્વિવિધઃ । તત્ર પ્રશસ્તસંયોગેન જ્ઞાનીત્યાદિ નામ નિષ્પદ્યતે । અપ્રશસ્તસંયોગેન તુ ક્રોધીમાનીત્યાદિ । इत्थं चतुर्विधानि संयोगजानि नामानि बोध्यानि । इदमपि संयोगप्रधानतया प्रवृत्तत्वाद् गौणाद् भिद्यते । एतदुपसंहरन्नाह-तदेतत् संयोगेनेति ॥સૂ૦ ૧૮૧॥

મૂલ્ક-સે કિં તં પમાણેણં ? પમાણે ચઉત્તિવહે પળ્લત્તે, તં જહા-નામપ્પમાણે ઠવ્વણપ્પમાણે દઢ્ઢપ્પમાણે ભાવપ્પમાણે । સે કિં તં નામપ્પમાણે ?, ૨ જસ્સ ણં જીવસ્સ વા અજીવસ્સ વા, જીવાણ વા, તદુભયસ્સ વા, તદુભયાણ વા પમાણોત્તિ નામં કજ્જઇ । સે તં ણામપ્પમાણે ॥સૂ૦ ૧૮૨॥

છાયા-અથ કિં તત્ પ્રમાણેન ? પ્રમાણં ચતુર્વિધં પ્રજ્ઞસમ્, તથા-નામપ્રમાણં સ્થાપનાપ્રમાણં દ્રવ્યપ્રમાણં ભાવપ્રમાણમ્ । અથ કિં તત્ નામપ્રમાણં ? નામપ્રમાણં

જો સંયોગજ નામ ચાર પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ વહ્ હસ પ્રકાર સે હોતા હૈ એસા જાનના ચાહિયે-હસ સંયોગજ નામ મેં સંયોગ કે પ્રધાનતા કી વિવક્ષા હૈ-અતઃ સંયોગ કી પ્રધાનતા સે યહ પ્રવૃત્ત હોતા હૈ, હસલિયે ગૌણ નામ સે હસમેં ભિન્નતા જાનની ચાહિયે ॥સૂ૦ ૧૮૧॥

“ સે કિં તં પમાણેણં ” इत्यादि ।

શબ્દાર્થ-(સે કિં તં પમાણેણં ?) હે ભદન્ત ! પ્રમાણ સે જો નામ નિષ્પન્ન હોતા હૈ વહ કૈસા યા કિતને પ્રકાર કા હોતા હૈ ?

ઉત્તર-(પમાણે ચઉત્તિવહે પળ્લત્તે) પ્રમાણ ચાર પ્રકાર કા પ્રજ્ઞસમ્ હુઆ હૈ । અતઃ પ્રમાણ નિષ્પન્ન નામ્ ભી ચાર પ્રકાર કા હોતા હૈ । (તંજહા) વહ ચતુષ્પ્રકારતા હસ પ્રકાર સે હૈ । (નામપ્પમાણે,

નામ ચાર પ્રકારથી વિલક્ષ્ત કરેલ છે તે આ પ્રમાણે જ છે. તેમ સમજવું આ સંયોગ જ નામમાં સંયોગના પ્રાધાન્યની વિવક્ષા છે. એથી સંયોગની પ્રધાનતાથી જ આ પ્રવૃત્તિ હોય છે, એથી ગૌણ નામથી આમાં ભિન્નતા સમજવી જોઈએ ॥સૂ૦ ૧૮૧॥

“ સે કિં તં પમાણેણં ” इत्यादि—

શબ્દાર્થ-(સે કિં તં પમાણેણં ?) હે ભદન્ત ! પ્રમાણથી જે નામ નિષ્પન્ન થાય છે તે કેવાં અને કેટલાં પ્રકારના હોય છે ?

ઉત્તર-(પમાણે ચઉત્તિવહે પળ્લત્તે) પ્રમાણ ચાર પ્રકારના પ્રજ્ઞસમ્ થયેલ છે. એથી પ્રમાણ નિષ્પન્ન નામ પણ ચાર પ્રકારનું હોય છે. (તંજહા) તે ચારે-

યસ્ય સ્વલ્લુ જીવસ્ય વા અજીવસ્ય વા જીવાનાં વા અજીવાનાં વા તદુભયસ્ય વા તદુભયેષાં વા પ્રમાણમિતિ નામ ક્રિયતે । તદેતત્ નામપ્રમાણમ્ ॥મુ० ૧૮૨॥

ટીકા—‘સે કિં તં’ ઇત્યાદિ—

અથ કિં તત્ પ્રમાણેન-પ્રમીયતે=પરિચ્છિદ્યતે-નિશ્ચીયતે વસ્તુ અનેનેતિ પ્રમાણં તેન યન્નામ નિષ્પદ્યતે તત્ કિં=કિં વિધમ્? ઇતિ શિષ્ય પ્રશ્નઃ । ઉત્તરયતિ-પ્રમાણં હિ નામ સ્થાપનાદ્રવ્યભાવભેદેન ચતુર્વિધમ્ । તત્ર નામપ્રમાણં જિજ્ઞાસિતુ-મનાઃ શિષ્યઃ પૃચ્છતિ-અથ કિં તત્ નામ પ્રમાણમ્? ઇતિ । નામૈવ વસ્તુપરિચ્છેદ-હેતુત્વાત્ પ્રમાણં નામપ્રમાણં, તેન હેતુભૂતેન કિં નામ ભવતીતિ પ્રશ્નાભિપ્રાયઃ ।

ઠવણપ્રમાણે, દ્રવ્યપ્રમાણે, ભાવપ્રમાણે) નામ પ્રમાણ, સ્થાપના પ્રમાણ, દ્રવ્ય પ્રમાણ, ભાવ પ્રમાણ । (સે કિં તં નામપ્રમાણે) હે ભદન્ત ! નામ પ્રમાણ કયા હૈ ?

ઉત્તર—(જસ્સ ણં જીવસ્સ વા, અજીવસ્સ વા, જીવાણ વા, અજીવાણ વા, તદુભયસ્સ વા, તદુભયાણ વા પમાણેત્તિ નામં કઙ્ગહ સે તં ણામપ્પમાણે) જિસ કિસી જીવ કા, અથવા અજીવ કા, અથવા જીવોં કા, અથવા અજીવોં કા, અથવા જીવ અજીવ દોનોં કા અથવા જીવોં અજીવોં દોનોં કા પ્રમાણ એસાં જો નામ કિયા જાતા હૈ, વહ નામ પ્રમાણ હૈ । જિસકે દ્વારા વસ્તુ કા નિશ્ચય કિયા જાતા હૈ, વહ ‘પ્રમાણ’ હૈ । હસ પ્રમાણ સે જો નામ નિષ્પન્ન હોતા હૈ, વહ ચાર પ્રકાર કા હોતા હૈ । વસ્તુ કે પરિચ્છેદ કા હેતુ નામ હોતા હૈ, હસલિયે નામ કો હી યહાં પ્રમાણ કહા હૈ । કિસી જીવ આદિ પદાર્થ કા પ્રમાણ એસાં જો નામ રાખલિયા જાતા હૈ, વહ ‘નામ પ્રમાણ’ હૈ । યહ પ્રમાણ

ચાર પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. (નામપ્રમાણે, ઠવણપ્રમાણે, દ્રવ્યપ્રમાણે ભાવપ્રમાણે) નામપ્રમાણ, સ્થાપનાપ્રમાણ, દ્રવ્યપ્રમાણ, ભાવપ્રમાણ. (સે કિં તં નામપ્રમાણે) હે ભદન્ત ! નામપ્રમાણ શું છે ?

ઉત્તર—(જસ્સ ણં જીવસ્સ વા, અજીવસ્સ વા, જીવાણ વા, અજીવાણ વા, તદુભયસ્સ વા, તદુભયાણ વા પમાણેત્તિ નામ કઙ્ગહ સે તં ણામપ્પમાણે) ગમે તે ઊવનું, અથવા અઊવનું, અથવા ઊવેનું અથવા અઊવેનું, અથવા ઊવ અઊવ બન્નેનું અથવા ઊવે અઊવે બન્નેનું પ્રમાણ એવું જે નામ રાખવામાં આવે છે તે નામ પ્રમાણ છે જેના વડે વસ્તુનો નિશ્ચય કરવામાં આવે છે, તે ‘પ્રમાણ’ છે. આ પ્રમાણથી જે નામ નિષ્પન્ન થાય છે, તે ચાર પ્રકારનાં હોય છે. વસ્તુના પરિચ્છેદનો હેતુ નામ હોય છે, એથી નામને જ અહીં પ્રમાણ કહેવામાં આવ્યું છે, ગમે તે ઊવ વગેરેનું પ્રમાણ એવું જે નામ રાખવામાં આવે છે તે ‘નામપ્રમાણ’ છે. આ પ્રમાણ સ્થા-

एवं सर्वत्रापि शब्दना कार्या । उत्तरयति-नामप्रमाणं हि-यस्य जीवस्य अजीवस्य
वेत्यादीनां प्रमाणमिति संज्ञा क्रियते तद् बोध्यम् । इदं हि न स्थापनाद्रव्यभावहेतु-
कम्, अपि तु नाममात्रविरचनमेव, अत इदं नामप्रमाणमित्युच्यते । एतदुपसं-
ह-रन्नाह-तदेतत् नामप्रमाणमिति ॥सू० १८२॥

મૂળમ્—સે કિં તં ઠવણપ્પમાણે?, ઠવણપ્પમાણે સત્તવિહે
પણત્તે, તં જહા-ળવ્વત્તદેવયકુલે પાસંડગણે ચ જીવિયાહેડં ।
આભિપ્પાઇયણામે ઠવણાનામં તુ સત્તવિહં ॥૧॥ સે કિં તં ળવ્વ-
ત્તણામે?, ળવ્વત્તણામે-કિત્તિઆહિં જાણ-કિત્તિણ કિત્તિઆદિ-
ણે, કિત્તિઆધમ્મે, કિત્તિઆસમ્મે, કિત્તિઆદેવે, કિત્તિઆદાસે,
કિત્તિઆસેણે, કિત્તિઆરવ્વિણ ॥ રોહિણીહિં જાણ-રોહિણિણ,
રોહિણિદિન્ને, રોહિણિધમ્મે, રોહિણિસમ્મે, રોહિણિદેવે રોહિણિ-
દાસે, રોહિણિસેણે, રોહિણિરવ્વિણ ॥ ચ । एवं सव्वनव्वत्तेसु
नामा भाणियत्वा । एत्थं संगहणिगाहाओ-कित्थियंरોहिणिंमिग-
सिरं,—अहो य पुणव्वसुं य पुस्से य । तत्तो य असिलेसां, महा

स्थापना द्रव्य और भाव हेतुक नहीं होता है । किन्तु नामहेतुक होता है,
इसलिये वह नाम प्रमाण ऐसा कहा जाता है । नामप्रमाण में केवल
प्रमाण की जीवादिक पदार्थों में संज्ञा मात्र ही की जाती है । इसलिये
यह नाम प्रमाण कहा गया है । तात्पर्य कहने का यह है-कि-‘किसी
भी जीव अजीव आदि पदार्थ में “यह प्रमाण है” ऐसा जो नाम
निक्षेप किया जाता है, वह नाम प्रमाण है । ॥सू० १८२॥

પના દ્રવ્ય અને ભાવ હેતુક ગણાતું નથી પણુ નામ હેતુક હોય છે. એથી
તે નામ પ્રમાણુ એમ કહેવાય છે. નામ પ્રમાણુમાં ક્ષત પ્રમાણુની જીવ વગેરે
પદાર્થોમાં સંજ્ઞા માત્ર જ રાખવામાં આવે છે એથી આ નામ પ્રમાણુ કહેવાય
છે તાત્પર્ય એ છે કે ‘જમે તે જીવ અજીવ વગેરે પદાર્થોમાં’ આ પ્રમાણુ
છે એવું જ નામ નિક્ષેપ કરવામાં આવે છે, તે નામ પ્રમાણુ છે. ॥સૂ० ૧૮૨॥

उ दो फगुंणीओ य ॥१॥ हँथो चित्तां साँती, विसाहाँ तहय
होई अणुराहाँ। जेठ्ठां मूलां पुव्वासँडा तह उत्तरां चेव ॥२॥
अंभिई सवणं धनिट्ठां, सत्तभिसँदा दो य होंति भद्वँय्याँ। रेवँइ
अस्सिँणि भरणी, एसा नक्खत्तपरिवाडी ॥३॥ से तं नक्खत्तनामे।
से किं तं देवयाणामे?, देवयाणामे—अग्गिदेवयाहिं जाए—
अग्गिए, अग्गिदिण्णे, अग्गिसम्मे, अग्गिधम्मं, अग्गिदेवे,
अग्गिदासे, अग्गिसेणे, अग्गिरक्खिए। एवं सव्वनक्खत्तदेवया
नामा भाणियट्वा। एत्थंपि संगहणिगाहाओ—अग्गि पयावँइ
सोमे, रुद्धां अदिँती विहस्सँइ सप्पे। पित्तिं भगं अज्जम सविय्यां
तट्ठां वाऊयँ इंदग्गी ॥१॥ मित्तो इँदो निरँइ, आऊँ विस्सो य
वंभं विण्हूय्याँ। वसुं वरुणं अँधं विवँच्ची पूँसे आँसे जँमे चेव ॥२॥
से तं देवया णामे। से किं तं कुलनामे? कुलनामे—उग्गे भोगे
रायण्णे खत्तिए इक्खागे णाए कोरव्वे। से तं कुलनामे। से किं
तं पासंडनामे?, पासंडनामे—समणै य पंडुरंगे, भिक्खू कावालिए
य तावसए। परिवायगे। से तं पासंडनामे। से किं तं गणनामे?,
गणनामे मल्ले मल्लदिन्ने मल्लधम्मं मल्लसम्मं मल्लदेवे मल्लदासे
मल्लसेणे मल्लरक्खिए। से तं गणनामे। से किं तं जीवियनामे?
जीवियनामे—अवकरण उक्कुरुडए उज्झिअए कज्जवए सुप्पए।
से तं जीवियनामे। से किं तं आभिप्पाइय णामे? आभिप्पाइ-
यनामे—अंबए निंवए वकुलए पलासए सिणए पिल्लए करीरए।
से तं आभिप्पाइयनामे। से तं ठवणप्पमाणे ॥सू० १८३॥

छाया—अथ किं तत् स्थापनाप्रमाणम्? स्थापनाप्रमाणं—सप्तविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—नक्षत्रदेवताकुलं पापण्डगणं च जीवितहेतु । अभिप्रायिकनाम स्थापनानाम तु सप्तविधम् । अथ किं तत् नक्षत्रनाम? नक्षत्रनाम—कृत्तिकासु जातः कार्तिकः, कृत्तिकादत्तः कृत्तिकाधर्मः कृत्तिकाशर्मा कृत्तिकादेवः कृत्तिकादासः, कृत्तिकासेनः, कृत्तिकारक्षितः । रोहिणीषु जातः—रौहिणेयः, रोहिणीदत्तः रोहिणीधर्मः, रोहिणीशर्मा, रोहिणीदेवः, रोहिणीदासः, रोहिणीसेनः, रोहिणीरक्षितश्च । एवं सर्वं नक्षत्रेषु नामानि भणितव्यानि । अत्र संग्रहणीगाथाः—कृत्तिका १ रोहिणी २ मृगशिरा ३ आर्द्राश्च ४ पुनर्वसू च ५ पुष्यं च ६ । ततश्च अश्लेषा ७ मघा ८ द्वे फल्गुन्यौ च ९—१० ॥ १॥ हस्तः ११ चित्रा १२ स्वातिः १३ विशाखा १४ तथा च भवति अनुराधा १५ । ज्येष्ठा १६ मूला १७ पूर्वाषाढा १८ तथा उत्तरा १९ चैव ॥ २॥ अभिजित् २० श्रवणा २१ धनिष्ठा २२ शतभिषग् २३ द्वे च भवतः भाद्रपदे २४—२५ । रेवती २६ अश्विनी २७ भरणी २८ एषा नक्षत्रपरिपाटिः ॥ ३॥ तदेतत् नक्षत्रनाम । अथ किं तत् देवता नाम? देवतानाम—अग्निदेवतासु जातः आग्निकः, अग्निदत्तः, अग्निशर्मा, अग्निधर्मः, अग्निदेवः, अग्निदासः, अग्निसेनः अग्निरक्षितः । एवं सर्वं नक्षत्रदेवता नामानि भणितव्यानि । अत्रापि संग्रहणी गाथाः—अग्निः १ प्रजापतिः २ सोमो ३ रुद्रः ४ अदितिः ५ ब्रह्मस्पतिः ६ सर्पः ७ । पितरो ८ भर्गोऽर्यमा ९—१० सविता ११ त्वष्टा १२ वायुश्च १३ इन्द्राग्निः १४ ॥ १॥ मित्र १५ इन्द्रो १६ निर्वृतिः १७ अम्भः १८ विश्वश्च १९ ब्रह्मा २० विष्णुः २१ । वसुर्वरुणः २२—२३ अजो २४ विवर्द्धिः २५ पूषा २६ अश्वो २७ यमश्चैव २८ ॥ १॥ तदेतत् देवतानाम । अथ किं तत् कुलनाम? कुलनाम—उग्रः, भोगः, राजन्यः, क्षत्रियः, ऐक्ष्वाकः, जातः, कौरव्यः । तदेतत् कुलनाम । अथ किं तत् पापण्डनाम? २ श्रमणश्च पाण्डुराङ्गो भिक्षुः कापालिकश्च तापसः । परिव्राजकः । तदेतत् पापण्डनाम । अथ किं तद् गणनाम? गणनाम—मल्लः, मल्लदत्तः, मल्लधर्मः, मल्लशर्मा, मल्लदेवः, मल्लदासः, मल्लसेनः, मल्लरक्षितः । तदेतद् गणनाम । अथ किं तत् जीवितनाम? जीवितनाम—अवकरकः, उत्कुरुटकः, उज्जितकः, कचवरकः, शूर्पकः । तदेतत् जीवितनाम । अथ किं तत् अभिप्रायिकनाम? अभिप्रायिकनाम—अम्बकः, निम्बकः, वकुलकः, पलाशकः, स्नेहकः, पीलुकः, करीरकः, तदेतत् अभिप्रायिकनाम । तदेतत् स्थापनाप्रमाणम् ॥ सू० १८३ ॥

टीका—‘से किं तं ठवणप्पमाणे’ इत्यादि—

अथ किं तत् स्थापनाप्रमाणम्? स्थापनाप्रमाणेन यद् नाम निष्पद्यते तत् किं—किंविधम्? इति शिष्यप्रश्नः । उत्तरयति—स्थापनानाम हि नक्षत्रनामदेवनाम

કુલનામ પાષણ્ડનામગણનામ જીવિતહેતુનામાભિપ્રાયિકનામભેદેન સપ્તવિધં પ્રજ્ઞપ્તમ્ ।
અયં ભાવઃ-નક્ષત્રદેવતા-કુલગણાદીન્યાશ્રિત્ય ચત્કસ્યચિન્નાપસ્થાપનં ક્રિયતે, સા
ઇહ સ્થાપના ગૃહ્યતે, સૈવ પ્રમાણં તેન હેતુભૂતેન સપ્તવિધં નામ નિષ્પન્નતે ઇતિ । તત્ર

અવ સૂત્રકાર સ્થાપના પ્રમાણ સે જો નામ નિષ્પન્ન હોતા હૈ ઉસકે
વિષયક મેં કહતે હૈ—“ સે કિં તં ઠવણપ્પમાણે ” ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં ઠવણપ્પમાણે ?) હે ભદન્ત ! સ્થાપના પ્રમાણ
સે જો નામ નિષ્પન્ન હોતા હૈ વહ કિતને પ્રકાર કા હોતા હૈ ? (ઠવણ-
પ્પમાણે સત્તવિહે પણ્ણત્તે) સ્થાપના પ્રમાણ સે જો નામ નિષ્પન્ન હોતા
હૈ, વહ સાત પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ (તંજહા) જૈસે (નક્કલ્લત્ત દેવયક્કુલે
પાસંડગણે ચ જીવિયાહેં) । આભિપ્પાઇયણામે ઠવણા નામ તુ સત્ત-
વિહં) નક્ષત્ર નામ દેવનામ, કુલનામ,, પાષણ્ડનામ, ગણનામ,
જીવિતહેતુનામ, અભિપ્રાયિકનામ । તાત્પર્ય યહ હૈ—નક્ષત્ર
દેવતા, કુલ, ગણ, આદિ કા આશ્રય કરકે જો કિસી કે
નામ કા સ્થાપન કિયા જાતા હૈ, વહ યહાં સ્થાપના સે ગૃહીત હુઆ હૈ ।
યહ સ્થાપના હી પ્રમાણ હૈ । ઇસ હેતુભૂત સ્થાપના પ્રમાણ સે સાત પ્રકાર
કા નામ નિષ્પન્ન હોતા હૈ । ઇન સપ્તવિધ નામોં કે વીચ મેં નક્ષત્રોં કો
આશ્રિત કરકે જો નામ સ્થાપિત કિયા જાતા હૈ—ઉસે અવ સૂત્રકાર
કહતે હૈ—

હવે સૂત્રકાર સ્થાપના પ્રમાણુથી જે નામ નિષ્પન્ન થાય છે તે વિષે કહે છે—

“ સે કિં તં ઠવણપ્પમાણે ” ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં ઠવણપ્પમાણે ?) હે ભદન્ત ! સ્થાપના પ્રમાણુથી જે
નામ નિષ્પન્ન થાય છે તેના કેટલા પ્રકાર હોય છે ?

ઉત્તર—(ઠવણપ્પમાણે સત્તવિહે પણ્ણત્તે) સ્થાપનાપ્રમાણુથી જે નામ
નિષ્પન્ન થાય છે, તે સાત પ્રકારનાં કહેવામાં આવ્યાં છે. (તંજહા) જેમ કે
(નક્કલ્લત્ત દેવયક્કુલે પાસંડગણે ચ જીવિયાહેં) । આભિપ્પાઇયણામે ઠવણાનામ તુ
સત્તવિહં) નક્ષત્રનામ, દેવનામ, કુલનામ, પાષંડનામ, ગણુનામ, જીવિતહેતુનામ,
અભિપ્રાયિકનામ તાત્પર્ય એ છે કે નક્ષત્ર દેવતા, કુલ, ગણુ વગેરેના આધારે
જે નામની સ્થાપના કરવામાં આવે છે. તે આહીં સ્થાપના શબ્દથી ગૃહીત
થયેલ છે. આ સ્થાપના જ પ્રમાણુ છે. આ હેતુભૂત સ્થાપના પ્રમાણુથી
સાત પ્રકારના નામો નિષ્પન્ન થાય છે. આ સપ્તવિધ નામોમાં નક્ષત્રોના
આધારે જે નામોની સ્થાપના કરવામાં આવે છે, સૂત્રકાર હવે તે વિષે કહે છે.

સપ્તવિધનામધ્યે નક્ષત્રાણ્યાશ્રિત્ય યન્નામ સ્થાપ્યતે તદર્ગચતિ-કૃત્તિકાસુ જાતઃ-
કાર્ત્તિકઃ કૃત્તિકાભિર્દત્તઃ-કૃત્તિકાદત્ત इत्यादि । एवं रोहिण्याधनशिष्टनक्षत्रेष्वपि
समूहानि । सकृन्नक्षत्राणि संगृहीतुं तिस्रःसंग्रहणी गायत्रः ग्राह-‘कित्तियरोहिणी’

પ્રશ્ન—(સે કિં તં ણકલ્પત્તણામે ?) હે ભદ્રત ! વહ નક્ષત્ર નામ
કયા હે અર્થાત્ નક્ષત્રોં કો આશ્રિત કરકે જો કિમી કા નામ સ્થાપિત
કિયા જાતા હૈ’ વહ કૈસા હોતા હૈ ?

ઉત્તર—(ણકલ્પત્તણામે) વહ નક્ષત્ર નામ હમ્પ પ્રકાર સે સ્થાપિત
હોતા હૈ—(કિત્તિઆહિં જાએ, કિત્તિએ, કિત્તિઆદિણે, કિત્તિયાધમ્મે,
કિત્તિયાસમ્મે, કિત્તિયાદેવે, કિત્તિઆદાસે, કિત્તિઆસેણે, કિત્તિઆ-
રક્ષિત) કાર્ત્તિક, કૃત્તિકાદત્ત, કૃત્તિકાધર્મ, કૃત્તિકાશર્મા, કૃત્તિકા-
દેવ, કૃત્તિકાદાસ, કૃત્તિકાસેન, કૃત્તિકારક્ષિત હસ પ્રકાર યે નામ
કૃત્તિકા નક્ષત્ર મેં જન્મ હોને કે કારણ હોતે હૈં । (રોહિણીહિં જાએ-
રોહિણિએ રોહિણીદિન્ને રોહિણિધમ્મે, રોહિણિસમ્મે, રોહિણિદેવે, રોહિ-
ણિદાસે, રોહિણિસેણે, રોહિણિરક્ષિત) રોહિણેય, રોહિણીદત્ત, રોહિણી
ધર્મ, રોહિણીશર્મા, રોહિણીદેવ, રોહિણીદાસ, રોહિણિસેન, રોહિણી
રક્ષિત । હસ પ્રકાર યે નામ રોહિણી નક્ષત્ર મેં જન્મ હોને કે કારણ હોતે
હૈં । (એવં સઘ્વનકલ્પત્તેસુ નામા ભાણિયઞ્વા) હસી પ્રકાર સે ઓર મી
અવશિષ્ટ નક્ષત્રોં કો આશ્રિત કરકે નામ ઉનમેં જન્મ હોને કે કારણ

પ્રશ્ન—(સે કિં તં ણકલ્પત્તણામે ?) હે ભદ્રત ! નક્ષત્ર નામ શું છે ?
એટલે કે નક્ષત્રોના આધારે જે નામ રાખવામાં આવે છે, તે કેવું હોય છે ?

ઉત્તર—(ણકલ્પત્તણામે) તે નક્ષત્રનામ આ પ્રમાણે સ્થાપિત કરવામાં આવે
છે (કિત્તિઆહિં જાએ, કિત્તિએ, કિત્તિઆદિણે કિત્તિયાધમ્મે કિત્તિઆસમ્મે,
કિત્તિઆદેવે, કિત્તિઆદાસે, કિત્તિઆસેણે કિત્તિઆરક્ષિત) કાર્ત્તિક, કૃત્તિ-
કાદત્ત, કૃત્તિકાધર્મ, કૃત્તિકાશર્મા, કૃત્તિકાદેવ, કૃત્તિકાદાસ કૃત્તિકાસેન, કૃત્તિકા-
રક્ષિત આ જાતના નામો કૃત્તિકા નક્ષત્રમાં જન્મેલાઓના રાખવામાં આવે છે.
(રોહિણીહિં જાએ-રોહિણિએ, રોહિણીદિન્ને, રોહિણિધમ્મે, રોહિણિસમ્મે, રોહિણિદેવે,
રોહિણીદાસે, રોહિણિસેણે, રોહિણી રક્ષિત) રોહિણેય, રોહિણીદત્ત, રોહિણીધર્મ,
રોહિણીશર્મા, રોહિણીદેવ, રોહિણીદાસ, રોહિણિસેન, રોહિણીરક્ષિત, આટલા
નામો આ નક્ષત્રમાં જન્મેલાઓના રાખવામાં આવે છે. (એવં સઘ્વનકલ્પત્તેસુ
નામા ભાણિયઞ્વા) આ પ્રમાણે બીજા પણ બાકી રહેલા નક્ષત્રો પરથી જે જે
નામો પાડવામાં આવે છે તે વિષે બાણી દેવું જોઈએ. બધા નક્ષત્રોના નામો

इत्यादि । आसामर्थः सुस्पष्टः । ननु नक्षत्रक्रमरतु अश्विनीभरणीत्यादिक्रमेण दृश्यते, तत् कथमत्र कृत्तिकादिक्रमेण पठितम् ? इति चेदाह—यदाभिजिन्नक्षत्रेण सहाष्टा-
विंशति नक्षत्राणि पठ्यन्ते तदा कृत्तिकारोहिणीत्यादिक्रम एव दृश्यते, अतस्तं

જાન લેનાં ચાહિયે । સમસ્ત નક્ષત્રોં કે નામ સંગ્રહણી કી હન તીન ગાથાઓં દ્વારા હસ પ્રકાર સે કહે ગયે હૈ—(કિત્તીચરોહિણિ મિગસિરં અદા ય પુનવ્વસુ ય પુસ્સે ય) ૧ કૃત્તિકા, ૨ રોહિણી, ૩ મૃગશિરા, ૪ આર્દ્રા, ૫ પુનર્વસુ ૬ પુષ્ય (તત્તો ય અસિલેસા મહા ઉદો ફગ્ગુણીઓ ય) ૭ અશ્લેષા ૮ મઘા ૯ પૂર્વાફાલ્ગુની ૧૦ ઉત્તરા ફાલ્ગુની (હત્થો ચિત્તા સાતી વિસાહા તહ ય હોઈ અણુરાહા) ૧૧ હસ્ત ૧૨ ચિત્રા ૧૩ સ્વાતિ ૧૪ વિશાખા— ૧૫ અનુરાધા (જેઢા મૂલા પુવ્વાસાઢા તહ ઉત્તરા ચેવ) ૧૬ જ્યેષ્ઠા ૧૭ મૂલા, ૧૮ પૂર્વાષાઢા, ૧૯ ઉત્તરાષાઢા, (અમિર્હ સવળ ધણિઢા, સત્તમિસયા દો ય હોંતિ મહવયા) ૨૦ અભિજિત્ ૨૧ શ્રવણ ૨૨ ધનિષ્ઠા ૨૩ શતભિષગ્ ૨૪ ઉત્તરાભાદ્રપદા ૨૫ પૂર્વાભાદ્રપદા, (રેવહ અસ્સિણિ ભરણી એસા નક્ષત્તપરિવાહી) ૨૬ રેવતી ૨૭ અશ્વિની ૨૮ ભરણી યહ નક્ષત્રોં કી પરિપાટી હૈ ।

શંકા—અશ્વિની, ભરણી इत्यादिक्रम से नक्षत्रों का क्रम देखा जाता है—फिर संग्रहणीकारने कृत्तिकादि के क्रम से ऐसा क्रम क्यों रखा है ?
उत्तर—जिस समय अभिजित् नक्षत्र के साथ २८ नक्षत्र पढ़े जाते

સંગ્રહણીની આ ત્રણ ગાથાઓ વડે આ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યાં છે. (૧ કિત્તિય રોહિણી મિગસિર અદા ય પુનવ્વસુ ય પુસ્સે ય) ૧ કૃતિકા ૨ રોહિણી, ૩ મૃગશિરા, ૪ આર્દ્રા, ૫ પુનર્વસુ ૬ પુષ્ય (તત્તો ય અસિલેસા મહા ઉદો ફગ્ગુણીઓ ય) ૭ અશ્લેષા, ૮ મઘા, ૯ પૂર્વાફાલ્ગુની, ૧૦ ઉત્તરાફાલ્ગુની, (હત્થો ચિત્તા સાતી વિસાહા તહ ય હોઈ અણુરાહા) ૧૧ હસ્ત, ૧૨ ચિત્રા, ૧૩ સ્વાતિ, ૧૪ વિશાખા, ૧૫ અનુરાધા (જેઢા મૂલા પુવ્વાસાઢા તહ ઉત્તરા ચેવ) ૧૬ જ્યેષ્ઠા, ૧૭ મૂલા, ૧૮ પૂર્વાષાઢા. ૧૯ ઉત્તરાષાઢા, (અમિર્હ સવળધણિઢા સત્તમિસયા, દો ય હોંતિ મહવયા) ૨૦ અભિજિત્, ૨૧ શ્રવણ, ૨૨ ધનિષ્ઠા, ૨૩ શતભિષગ્, ૨૪ ઉત્તરાભાદ્રપદા, ૨૫ પૂર્વાભાદ્રપદા (રેવહ અસ્સિણિ, ભરણી એસા નક્ષત્તપરિવાહી) ૨૬ રેવતી, ૨૭ અશ્વિની, ૨૮ ભરણી આ નક્ષત્રોની પરિપાટી છે.

શંકા—અશ્વિની, ભરણી વગેરે કેમથી નક્ષત્રોની પરિગણના થાય છે. તે પછી સંગ્રહણીકારે કૃત્તિકાદિ કેમથી નક્ષત્રોની પરિગણના કેમ સ્વીકારી છે ?

ઉત્તર—જે વખતે અભિજિત્ નક્ષત્રની સાથે ૨૮ નક્ષત્રોની ગણના કર-

નક્ષત્રક્રમમાશ્રિત્યાત્ર પાઠો બોધ્યઃ, અતો નાસ્તિ દોષ इति । एतानि कृत्तिकादी-
न्यष्टाविंशतिनक्षत्राणि अग्न्याद्यष्टाविंशतिदेवताभिरधिष्ठितानि, अतः कश्चित्
कृत्तिकाद्यन्यतमनक्षत्रजातस्य तन्नक्षत्राधिष्ठातुरग्न्याद्यन्यतमस्य नामाश्रित्य नाम-
स्थापनं करोति, तद्दर्शयितुमाह-‘अथ किं तद् देवतानाम’ इत्यादि । तत्र देवता-
नाम-अग्निदेवतासु जात आग्निकः, अग्निदत्त इत्यादि बोध्यम् । एवं रोहिण्यादि

हैं उस समय कृत्तिका रोहिणी इत्यादि कम ही देखा जाता है । इस-
लिये इस प्रकार के नक्षत्र क्रम को आश्रित करके पाठ विन्यास में
कोई दोष नहीं है । (से तं नक्खत्तनामे) इस प्रकार यह नक्षत्र नाम हैं
ये कृत्तिका आदि २८ नक्षत्र अग्नि आदि २८ देवताओं से अधिष्ठित
हैं । इसलिये यदि कोई इन कृत्ति का आदि किसी एक नक्षत्र में उत्पन्न
होता है तो उसका नामस्थापन उस नक्षत्र के अधिष्ठायक अग्नि
आदि किसी एक देवता के नाम को लेकर किया जाता है-इसी बात
को सूत्रकार यों दिखलाते हैं-(से किं तं देवयाणामे) हे भदन्त ! वह
देवता नाम क्या है-अर्थात् देवताओं को आश्रित करके जो नामस्था-
पित किया जाता है, वह कैसा होता है ?

उत्तर-(देवयाणामे) वह देवतानाम इस प्रकार से है-(अग्नि देव-
याहिं जाए, अग्निए) क्यों कि, वह अग्निदेवता में उत्पन्न हुआ है
इसलिये ये आग्निक (अग्निदिण्णे) अग्निदत्त (अग्निसम्ममे) अग्निशर्मा
(अग्निधम्ममे) अग्निधर्म (अग्निदेवे) अग्निदेव (अग्निरक्खिए) अग्नि-

વામાં આવે છે, તે વખતે કૃતિકા રોહિણી વગેરે કેમજ નેવામાં આવે છે,
એથી આ જાતના નક્ષત્રક્રમને આધારભૂત માનીને પાઠવિન્યાસ કરવામાં આવે
તો કેાઈ ત્રુટિ ન ગણાય (સે તં નક્ખત્તનામે) આ પ્રમાણે આ નક્ષત્રોના
નામેા છે. આ કૃતિકા વગેરે ૨૮ નક્ષત્ર અગ્નિ વગેરે ૨૮ દેવતાએથી અધિ-
ષ્ઠિત છે. એથી જો કેાઈ આ કૃતિકા વગેરે કેાઈ એક નક્ષત્રમાં ઉત્પન્ન થાય
તો તેનું નામ તે નક્ષત્રના અધિષ્ઠાયક અગ્નિ વગેરે કેાઈ એક દેવતાના નામ
પરથી રાખવામાં આવે છે. એજ વાતને સૂત્રકાર આ પ્રમાણે સ્પષ્ટ કહે છે.
(સે કિં તં દેવયાણામે) હે ભદન્ત ! તે દેવતા નામ શું છે? એટલે કે દેવતા-
ઓના આધારે જે નામેા સ્થાપિત કરવામાં આવે છે તે કેવાં હોય છે?

ઉત્તર-(દેવયાણામે) તે દેવતા નામ આ પ્રમાણે છે. (અગ્નિ દેવયાહિં जाए,
અગ્નિए) કેમકે તે અગ્નિ દેવતામાં ઉત્પન્ન થયેલ છે એથી તે આગ્નિક
(અગ્નિદિણ્ણે) અગ્નિદત્ત, (અગ્નિસમ્મમે) અગ્નિશર્મા, (અગ્નિધમ્મમે) અગ્નિધર્મ,
(અગ્નિદેવે) અગ્નિદેવં, (અગ્નિદાસે) અગ્નિદાસ, (અગ્નિસેણે) અગ્નિસેન, (અગ્નિ-

तत्तन्नक्षत्रस्याधिष्ठाता प्रजापत्यादिः स स देवो बोध्यः । तत्तन्नाम्नाऽपि नाम-
स्थापन क्रियते । तत्तु प्रजापतिकः प्रजापतिदत्त इत्यादिरूपेण स्वयमभ्युह्यम् ।
अत्र देवतानामानि संग्रहीतुं सूत्रकारो द्वे-संग्रहणी गाथे प्राह-‘अग्निपयावई’
इत्यादि । अनयोर्व्याख्या स्पष्टा । इत्थं देवतानाम बोध्यम् । एतदेव दर्शयति-
‘तदेतद् देवतानाम’ इत्युपसंहारवाक्येनेति । अथ कुलनाम दर्शयति-यो हि
यस्मिन् कुले जातस्तत्कुलनाम्ना तस्य नामस्थापनं चेत् क्रियते तदा कुलनामरूपं

रक्षित । (एवं सव्वनक्खत्त देवथा नाम भाणियव्वा) इसी प्रकार से
और भी अवशिष्ट देवताओं को आश्रित करके उनके नाम उनमें
जन्म होने के कारण स्थापित करलेना चाहिये । जैसे-रोहिणी नक्षत्र
का अधिष्ठाता प्रजापति देवता है । सो जो इस नक्षत्र में उत्पन्न होता
है उसका नामस्थापन उस नक्षत्र के अधिष्ठाता देवता के नाम को
लेकर दिया जाता है-यथा-प्रजापतिक, प्रजापति दत्त इत्यादि-यहां
देवतानामों को संग्रह करने के लिये सूत्रकार ने ये दो संग्रहणीकी
गाथों कहीं हैं-(अग्निपयावई सोमे, रुद्रो अदिती विहस्सई सप्पे)
अग्नि, प्रजापति, सोम, रुद्र, अदिती, बृहस्पति, सर्प (पितिभगअज्जम,
सविया, तट्ठा वाऊय इंदग्गी) पिता, भग अर्यमा, सविता, त्वष्टा, वायु,
इन्द्राग्नि, (मित्तो इंदो निरई आऊ विस्सो य बंभ विण्हया) मित्र इन्द्र-
निर्ऋति, अम्भ, विश्व ब्रह्मा, विष्णु, (वसुवरुणअय विवद्धी, पूसे
आसे जमे चैव) वसु, वरुण, अज, विवर्द्धि, पूषा, अश्व यम । (से तं देव-

रक्खिए) अग्निरक्षित, (एवं सव्वनक्खत्तदेवथा नाम भाणियव्वा) आ प्रमाणि
णीना पणु सर्व देवताओना आधारे तेमना नामो तेमनाओ जन्म प्राप्त
करवा पहल स्थापित करी देवा जेभ के रोहिणी नक्षत्रनो अधिष्ठाता प्रजापति
देव छे तो आ नक्षत्रमां जे उत्पन्न थियो होय छे, तेनु नाम ते नक्षत्रनो
अधिष्ठाता देवताना नामनो आधारे राखिवां आवे छे जेभ के प्रजापतिके,
प्रजापतिदत्त वगेरे अही देवताओना नामोना संग्रह भाटे सूत्रकारे जे
संग्रहणीनी गाथाओ कही छे (अग्निपयावई सोमे, रुद्रो अदिती विहस्सई सव्वे)
अग्नि, प्रजापति, सोम, रुद्र, अदिती, बृहस्पति, सर्व (पिति भगअज्जम,
सविया, तट्ठा वाऊय इंदग्गी) पिता, भग अर्यमा, सविता, त्वष्टा, वायु,
इन्द्राग्नि (मित्तो इंदो निरई आऊ विस्सो य बंभ विण्हया) मित्र, इन्द्र,
निर्ऋति, अम्भ, विश्व, ब्रह्मा, विष्णु (वसु वरुण, अय विवद्धी पूसे आसे
जमे चैव) वसु, वरुण, अज, विवर्द्धि, पूषा, अश्व, यम (से तं देवताणामे)

સ્થાપના નામ ભવતિ । યથા-ઉગ્રો ભોગ इत्यादि । उग्रवंशोद्भवत्वेन उग्र इति नाम स्थाप्यते, भोगवंशोद्भवत्वेन भोग इति । एवं राजन्यादिष्वपि बोध्यम् । अथ पाषण्डनाम यथा भवति तथाऽऽह-पाषण्डनाम हि येन यत्पाषण्डमाश्रितं तस्य तन्नाम्ना स्थाप्यते । यथा=श्रवणः पाण्डुराङ्गो भिक्षुः कापालिकस्तापसः परिव्राजक

યાણામે) હસ પ્રકાર યે ૨૮ દેવતાઓં કે નામ હૈં । (સે કિં તં કુલનામે) હે ભદન્ત ! કુલ નામ કયા હૈ ?

ઉત્તર—જો.જિસ કુલ મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈં ઉસ કુલ કે નામ સે યદિ ઉસકા નામ સ્થાપન હોતા હૈં, તો વહ કુલ નામરૂપ સ્થાપન હોતા હૈં । (કુલ નામે) કુલ નામ હસ પ્રકાર હૈં—(ઉગ્રે, ભોગે, રાજ્યણે, સ્વત્તિએ, ઇક્ષ્વાગે, ણાએ' કૌરવ્વે—સેતં કુલનામે) ઉગ્રકુલ, ભોગકુલ, રાજન્ય કુલ, ક્ષત્રિયકુલ, એક્ષ્વાકકુલ, જ્ઞાતકુલ કૌરવ્યકુલ । ઉગ્ર વંશ મેં જન્મ લેને સે ઉગ્ર એસા નામ સ્થાપિત કિયા જાતા હૈં । ભોગવંશ મેં ઉત્પન્ન હોને સે ભોગ । હસી પ્રકાર રાજન્ય આદિ મેં ભી જાનના ચાહિયે । હસ પ્રકાર યે કુલ કે નામ હૈં । (સે કિં તં પાસંડનામે) હે ભદન્ત ! પાષણ્ડ નામ કયા હૈ ?

ઉત્તર—(પાસંડનામે) જિસને જિસ પાષણ્ડ કો આશ્રિત કિયા ઉસસે જો ઉસકા નામ સ્થાપિત કિયા જાતા હૈં વહ પાષણ્ડ નામ હૈં । વહ હસ પ્રકાર સે હૈ—જૈસે—(સમ્રણે ય પંડુરંગે ભિક્ષૂ કાવાલિએ ય

આ પ્રમાણે આ ૨૮ દેવતાઓના નામો છે. (સે કિં તં કુલનામે) હે ભદન્ત ! કુલનામ શું છે ?

ઉત્તર—જે વ્યક્તિ જે કુલમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે કુલના નામથી જો તેનું નામ રાખવામાં આવે તો તે કુલ નામ રૂપ સ્થાપના નામ કહેવાય છે. (કુલનામે) કુલ નામો આ પ્રમાણે છે (ઉગ્રે, ભોગે, રાજ્યણે, સ્વત્તિએ, ઇક્ષ્વાગે, ણાએ, કૌરવ્વે, સેતં કુલનામે) ઉગ્રકુલ, ભોગકુલ, રાજન્યકુલ, ક્ષત્રિયકુલ, એક્ષ્વાકુલ, જ્ઞાતકુલ, કૌરવ્યકુલ, ઉગ્રવંશમાં જન્મ પ્રાપ્ત કરવાથી ઉગ્ર એવું નામ સ્થાપિત કરવામાં આવે છે. ભોગવંશમાં ઉત્પન્ન થવાથી ભોગનામ રાખવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે જ રાજન્ય વગેરે માટે પણ જાણી લેવું જોઈએ આ પ્રમાણે આ કુલોના નામો છે. (સે કિં તં પાસંડનામે) હે ભદન્ત ! પાષંડ નામ શું છે ?

ઉત્તર—(પાસંડ નામે) જેણે જે પાષંડનો આશ્રય લીધો હોય તેથી જો તેનું નામ રાખવામાં આવ્યું તે નામ પાષંડ નામ છે. તે આ પ્રમાણે છે. જેમ કે

इति । तत्र-श्रमणाः-निर्ग्रन्थशाक्यतापसगैरिकाऽऽजीवाः पञ्चविधाः । निर्ग्रन्थादीनि पञ्च पाषण्डान्याश्रित्य श्रमण इति नाम स्थाप्यते । पाण्डुराङ्गः=भस्मोद्धूलित-शरीरः शैवः पाषण्डिविशेषः । भिक्षुबुद्धदर्शनाश्रितः । कापालिकः=चिताभस्मो-द्धूलितशरीरः पाषण्डिभेदः । तापसः-सतपस्को वनवासी पाषण्डिविशेषः । परिव्राजकः-परिव्रजति गृहाद् गच्छतीति परिव्राजकः-पाषण्डिविशेषः । एतान् श्रमणादीन् पाषण्डानाश्रित्य यन्नाम स्थाप्यते तत्पाषण्डस्थापनानामे बोध्यम् । अथ गणनाम निर्दिशति-गणः=आयुधजीविनां संघः, तन्नाम्ना यत्कस्यचिन्नाम

તાવસણ । પારિવાયગે-સે તં પાસંડનામે) શ્રમણ, પાણ્ડુરાંગ, ભિક્ષુ, કાપાલિકતાપસ, પરિવ્રાજક । इनमें जो श्रमण हैं-वे निर्ग्रन्थ, शाक्य, तापस गैरिक और आजीवक ये पांच प्रकार के हैं । इन निर्ग्रन्थादिक पांच पाषण्डों को आश्रित करके श्रमण ऐसा नाम स्थापित होता है । भस्म से जिनका शरीर लिप्त होता है, ऐसे शैव पाण्डुराङ्ग कहलाते हैं । बुद्ध दर्शन को मानने वाले भिक्षु कहलाते हैं । चिता की भस्म को जो अपने शरीर पर लिप्त करते हैं, वे पाषण्डविशेष 'कापालिक' हैं । जो तप करते हैं और वन में रहते हैं, वे पाषण्ड विशेष 'तापस' कहलाते हैं । जो घर से चले जाते हैं-अर्थात् घर छोड़ देते हैं-वे पाषण्ड विशेष परिव्राजक कहलाते हैं । इन श्रमणादिक पाषण्डों को आश्रित कर जो नाम स्थापन किया जाता है, वह पाषण्ड स्थापननाम है । इस प्रकार यह पाषण्ड नाम है । (से किं तं गण नामे ?) हे भदन्त वह गण नाम क्या है ? (गणनामे) आयुधजीवियों का जो संघ

(સમણે ય પંડુરંગે ભિક્ષુકાવાલિયે ય તાવસણ । પારિવાયગે-સે તં પાસંડનામે) શ્રમણ, પાંડુરાંગ, ભિક્ષુ, કાપાલિક, તાપસ, પરિવ્રાજક, આમાં જે શ્રમણ છે તેઓ નિર્ગ્રંથ, શાક્ય, તાપસ, ગૈરિક અને આજીવક આમ પાંચપ્રકારના છે. આ નિર્ગ્રંથાદિક પાંચ પાષંડોને આશ્રિત કરીને શ્રમણ એવું નામ સ્થાપિત થાય છે. ભસ્મથી જેનું શરીર લિપ્ત હોય છે. એવા શૈવ પાંડુરાંગ કહેવાય છે, બુદ્ધ દર્શનને માનનારા ભિક્ષુ કહેવાય છે. ચિતા ભસ્મને પોતાના શરીર પર લગાડનારા તે 'કાપાલિક' કહેવાય છે. જેઓ તપ કરે છે અને વનમાં રહે છે, તે પાષંડિ વિશેષ 'તાપસ' કહેવાય છે. જેઓ ઘરથી જતા રહે છે, એટલે કે ઘરનો ત્યાગ કરે છે પાષંડ વિશેષ 'પરિવ્રાજક' કહેવાય છે. આ શ્રમણાદિક પાષંડોને આશ્રિત કરીને જે નામની સ્થાપના કરવામાં આવે છે, તે પાષંડ સ્થાપના નામ છે. આ પ્રમાણે આ પાષંડનામ છે. (સે કિં તં

સ્થાપ્યતે તદ્ ગણનામ્ बोध्यम् । यथा—मल्लो मल्लदत्तो मल्लधर्म इत्यादि । यस्या अपत्यं जातमात्रमेव प्रियते सा स्वापत्यजिवितहेतोर्यत्किमपि नाम करोति तज्जी-
वितनाम्, यथा—अवकरक उत्कुरुटक इत्यादि । तथा—यन्नाम गुणनिरपेक्षं स्वाभि-
प्रायवशेन लोकरूढ्या व्यवस्थाप्यते तत् आभिप्रायिकनाम् । यथा—अम्बको निम्बक
होता है, वह यहाँ गण शब्द को अर्थ है । उस नाम से जो किसी का
नाम स्थापित किया जाता है वह गण नाम है । जैसे (मल्ले, मल्लदिन्ने,
मल्लधम्म, मल्लसम्म, मल्लदेवे मल्लदासे, मल्लसेणे, मल्लरक्खिए)
मल्ल, मल्लदत्त, मल्लधर्म, मल्लशर्मा, मल्लदेव, मल्लदास, मल्लसेन,
मल्लरक्षित । (से तं गणनामे) इस प्रकार यह गण नाम है । (से किं तं
जीवियनामे) हे भदन्त ! जीवित नाम क्या है ? (जीवियनामे) जिस
स्त्री का अपत्य—(संतान) उत्पन्न होते ही मर जाता है, वह उसके
जीवित निमित्त उसका चाहे जो नाम रख लेती है, वह ' जीवित नाम '
है । वह इस प्रकार से है—(अवकरए, उक्कुरडए, उज्झअए, कज्जा-
वए, सुप्पए) अवकरक, उत्कुरुटक, उज्झितक, कचवरक, शूर्पक ।
(से तं जीवियनामे) इस प्रकार से यह जीवित नाम । (से किं तं
आभिप्पाइयनामे) हे भदन्त ! आभिप्रायिक नाम क्या है ?

उत्तर—(आभिप्पाइयनामे) गुण की अपेक्षा किये विना जो नाम
अपने अभिप्राय के वश से लोकरूढी को लेकर रख लिया जाता है वह

ગણનામે?) હે ભદંત ! તે ગણનામ શું છે ? (ગણનામે) આયુધજીવિઓનો જે
સંબંધ હોય છે, તે આહી' ગણ શબ્દથી સંબોધિત સમજવો । જોઈએ આ
નામથી ગમે તેનું નામ રાખવામાં આવે છે, તે ગણનામ છે. જેમ કે
(મલ્લે, મલ્લદિન્ને, મલ્લધમ્મે, મલ્લસમ્મે, મલ્લદેવે, મલ્લદાસે, મલ્લસેણે
મલ્લરક્ખિયે) મલ્લ, મલ્લદત્ત, મલ્લધર્મ, મલ્લશર્મા, મલ્લદેવ, મલ્લદાસ,
મલ્લસેન, મલ્લરક્ષિત, (સે કિં તં જીવિયનામે) હે ભદંત ! જીવિત નામ શું
છે ? (જીવિય નામે) જે સ્ત્રીનું સંતાન ઉત્પન્ન થતાં જ મરણ પામે છે, તે
તેના જીવિત નિમિત્ત તેનું ગમે તે નામ રાખી લે છે. તે ' જીવિતનામ ' છે.
તે આ પ્રમાણે છે—(અવકરણ, ઉક્કુરુડણ, ઉજ્જિઅણ, કજ્જાવણ, સુવ્વણ)
અવકરક, ઉત્કુરુટક, ઉજ્જિઅતક, કચવરક, શૂર્પક (સે કિં તં જીવિયનામે)
આ પ્રમાણે આ જીવિતનામ છે. (સે કિં તં આભિપ્પાઈય નામે) હે ભદંત !
આભિપ્રાયિક નામ શું છે ?

ઉત્તર—(આભિપ્પાઈય નામે) ગુણના આધારે નહિ પણ લોકરીતિ મુજબ
જે નામો પોતાના અભિપ્રાય મુજબ રાખવામાં આવે છે, તે આભિપ્રાયિક

इत्यादि । इदं सर्वं स्थापनानाम बोध्यम् । एतदुपसंहरन्नाह—तदेतत्स्थापना प्रमाणमिति ॥सू० १८३॥

મૂલમ્—સે કિં તં દવ્વપ્પમાણે ? દવ્વપ્પમાણે-છવ્વિહે પણ્ણત્તે, તં જહા-ધમ્મત્થિકાણ જાવ અદ્ધાસમણ । સે તં દવ્વપ્પમાણે ॥સૂ. ૧૮૪॥

છાયા—અથ કિં તદ્ દ્રવ્યપ્રમાણમ્ ? દ્રવ્યપ્રમાણં પઙ્કવિધં પ્રજ્ઞસમ્, તથથા-ધર્માસ્તિકાયો યાવત્ અદ્ધાસમયઃ । તદેતત્ દ્રવ્યપ્રમાણમ્ ॥સૂ૦ ૧૮૪॥

ટીકા—‘સે કિં તં’ इत्यादि—

अथ किं तद् द्रव्यप्रमाणं द्रव्यप्रमाणं हि धर्मास्तिकायाधर्मास्तिकायादि याव-
दद्धासमयान्तं पङ्कविधमित्युत्तरम् । धर्मास्तिकायाधर्मास्तिकायादीनि पङ्कविषयाणि
नामानि द्रव्यप्रमाणेन निष्पन्नानि, अतो धर्मास्तिकायादीनि द्रव्याणि विहाय

અભિપ્રાયિક નામ કહલાતા હૈ । જૈસે (અંચણ, નિંચણ, વકુલણ, પલાસણ, સિણણ, પિલૂણ, કરીરણ) અંચક, નિંચક, વકુલક, પલાશક, સ્નેહક, પીલુક, કરીરક । (સે તં અભિપ્પાહ્યનામે) હસ પ્રકાર યહ અભિપ્રાયિક નામ હૈ (સે તં ઠવણપ્પમાણે) યહ સ્થાપના પ્રમાણ હૈ ॥સૂ૦ ૧૮૩ ॥

“સે કિં તં દવ્વપ્પમાણે” इत्यादि ।

ઉત્તર—(સે કિં તં દવ્વપ્પમાણે) હેમદન્ત ! વહ દ્રવ્ય પ્રમાણ કયા હૈ । અર્થાત્ દ્રવ્યપ્રમાણ સે જો નામ નિષ્પન્ન હોતો હૈ, વહ કિતને પ્રકાર કા હૈ ?

ઉત્તર—(દવ્વપ્પમાણે છવ્વિહે પણ્ણત્તે) દ્રવ્યપ્રમાણ છહ પ્રકાર કા પ્રજ્ઞસ હુઆ હૈ—(તં જહા) વહ હસ પ્રકાર સે હૈ—(ધમ્મત્થિકાણ જાવ અદ્ધાસમણ—સે તં દવ્વપ્પમાણે) ધર્માસ્તિકાયા યાવત્ અદ્ધાસમય—યહ

નામ કહેવાય છે. જેમ કે—અચણ, નિંચણ, વકુલણ, પલાસણ, સિણણ, પિલૂણ કરીરણ) અંચક, નિંચક, વકુલક, પલાશક, સ્નેહક, પીલુક, કરીરક, (સે તં અભિપ્પાહ્ય નામે) આ પ્રકારે આ આભિપ્રાયિક નામ છે (સે કિં તં ઠવણ-પ્પમાણે) આ સ્થાપના પ્રમાણ છે ।સૂ૦ ૧૮૩॥

“સે કિં તં દવ્વપ્પમાણે” इत्यादि—

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં દવ્વપ્પમાણે) હે ભદ્રંત ! આ દ્રવ્યપ્રમાણ શું છે ? એટલે કે દ્રવ્યપ્રમાણથી જે નામ નિષ્પન્ન થાય છે તે કેટલા પ્રકારનાં છે ?

ઉત્તર—(દવ્વપ્પમાણે છવ્વિહે પણ્ણત્તે) દ્રવ્યપ્રમાણ છ પ્રકારનો પ્રજ્ઞસ થયેલ છે. (તં જહા) તે આ પ્રમાણ છે (ધમ્મત્થિકાણ જાવ અદ્ધાસમણ—સે તં

ન કદાચિદન્યત્ર તિષ્ઠન્તીતિ તદ્દેતુકાનીમાનિ નામાનીતિ ભાવઃ । નનુ એતાનિ અનાદિસિદ્ધાન્તત્વેનૈવોક્તાનિ કથં પુનરિહ દ્રવ્યપ્રમાણત્વેનોક્તાનિ ? इति चेदाह-
 भद्रत्वेपामनादिसिद्धान्तनिष्पन्नत्वम्, तथाप्येषां द्रव्यप्रमाणत्वे बाधाऽभावः,
 अनन्तधर्मात्मके वस्तुनि तत्तद्वर्मापेक्षयाऽनेकव्यपदेशत्वाया नेदोपत्वात् । एवमन्य-
 त्रापि यथासंभव वक्तव्यम् । प्रकृतमुपसंहरति-तदेतत् द्रव्यप्रमाणम् इति ॥ सू० १८४ ॥

મૂલ્ય-સે કિં તં ભાવ્યમાણે?, ભાવ્યમાણે-ચડવિદ્ધે
 પળણત્તે, તં જહા-સામાસિષ્ઠ તદ્વિયષ્ઠ ધાઉષ્ઠ નિરુત્તિષ્ઠ । સે કિં

દ્રવ્યપ્રમાણ હૈ । ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, જી-
 વાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય, ઓર અદ્વાસમય યે જો છહ નામ હૈ, વે
 દ્રવ્યપ્રમાણ નિષ્પન્ન નામ હૈ । ક્યોં કિ યે નામ ધર્માસ્તિકાય આદિ
 દ્રવ્યોં કે સિવાય ઓર કિસી મેં લાગૂ નહીં હોતે હૈ ।

શંકા—યે તો અનાદિ સિદ્ધાન્ત નિષ્પન્ન નામ સે પહેલે કહે જા ચુકે
 હૈ । ફિર યહાં ઇન્હેં દ્રવ્ય પ્રમાણ નિષ્પન્ન નામ સે ક્યોં કહા ગયા હૈ ?

ઉત્તર—ઠીક હૈ, ઇનમેં અનાદિ સિદ્ધાન્ત નિષ્પન્ન નામતા ભલે રહે
 ફિર બી ઇનમેં દ્રવ્યપ્રમાણ નિષ્પન્ન નામતા મેં કોઈ વાધા નહીં હૈ । ક્યોં
 કિ, વસ્તુ અનંત ધર્માત્મક હૈ । ડસમેં તત્તદ્વર્મ કી અપેક્ષા સે અનેક
 નામોં દ્વારા વ્યવદિષ્ટ હોને મેં કોઈ વિરોધ નહોં આના હૈ । ઇસી પ્રકાર
 સે દૂસરિ જગહ બી યથાસંભવ જાનના ચાહિયે ॥ સૂ. ૧૮૪ ॥

દ્રવ્યપ્રમાણે) ધર્માસ્તિકાય યાવત્ અદ્વા સમય આ દ્રવ્યપ્રમાણ છે. ધર્માસ્તિ-
 કાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય, અને
 અદ્વાસમય એ ૬ નામો છે, તે દ્રવ્યપ્રમાણ નિષ્પન્ન નામો છે કેમકે એ
 નામ ધર્માસ્તિકાય વગેરે દ્રવ્યો સિવાય બીજા કોઈ માટે વપરતા નથી.

શંકા—આ તો અનાદિ સિદ્ધાન્ત નિષ્પન્ન નામથી પહેલાં કહેવામાં
 આવ્યા જ છે, પછી અહીં દ્રવ્યપ્રમાણ નિષ્પન્ન નામથી ફરી શા માટે
 કહેવામાં આવ્યાં છે ?

ઉત્તર—ખરાખર છે, આ બધામાં અનાદિસિદ્ધાન્ત નિષ્પન્ન નામતા ભલે
 રહે પણ છતાં એ સર્વમાં દ્રવ્યપ્રમાણ નિષ્પન્ન નામતામાં કોઈ પણ
 ભતનો વાધા દેખાતો નથી કેમકે વસ્તુ, અનંત ધર્માત્મક છે. તેમા તત્તદ્વ-
 ર્મની અપેક્ષાથી અનેક નામો વડે વ્યવદિષ્ટ થવામાં કોઈ પણ ભતનો વિરોધ
 દેખાતો નથી આ પ્રમાણે બીજે પણ બહુ લેખુ લેખે. ॥ સૂ. ૧૮૪ ॥

तं सामासिए?२ सत्त समासा भवन्ति, तं जहा—दंदे य बहुवीही,
 कम्मधारय दिग्गु य । तत्पुरिस अव्वइभावे, एक्कसेसे य सत्तमे॥१॥
 से किं तं दंदे?, दंदे—इंता य ओट्टा य दंतोट्टं, थणा य उयरं य
 थणोयरं, वत्थं य पत्तं य वत्थपत्तं, आसा य महिसा य आसम्-
 हिसं, अही य नउलो य अहिनउलं, से तं दंदे समासे । से किं
 तं बहुव्वीही समासे? बहुव्वीहीसमासे—फुल्ला इमंमि गिरिंमि
 कुडयकयंबो सो इमो गिरी फुल्लकुडयकयंबो । से तं बहुव्वीही
 समासे । से किं तं कम्माधारए?, कम्माधारए धवलो वत्तहो
 धवलवत्तहो, किण्हो मियो किण्हमियो, सेतो पडो सेतपडो,
 रत्तो पडो रत्तपडो, से तं कम्मधारए । से किं तं दिगुसमासे?
 दिगुसमासे—तिणिण कडुगाणि तिकडुगं, तिणिण सहुराणि
 तिमहुरं, तिणिण गुणाणि तिगुणं, तिणिण पुराणि तिपुरं, तिणिण
 सराणि तिसरं, तिणिण पुक्खराणि तिपुक्खरं, तिणिण बिंदुआणि
 तिबिंदुअं, तिणिण पहाणि तिपहं, पंच नईओ पंचणयं, सत्तगया
 सत्तगयं, नवतुरंगा नवतुरंगं, दसगामा दसगामं, दस पुराणि
 दसपुरं, । से तं दिगु समासे । से किं तं तत्पुरिसे?, तत्पुरिसे—तित्थे
 कागो तित्थकागो, वणे हत्थी वणहत्थी, वणे वराहो वणवराहो,
 वणे माहिसो वणमाहिसो, वणे मऊरो वणमऊरो । से तं तत्पुरिसे ।
 से किं तं अव्वइभावे?, अव्वइभावे—गामस्स पच्छा-अणुगामं एवं
 अणुणइयं अणुकारेसं, अणुचरियं । से तं अव्वइभावे समासे । से
 किं तं एगसेसे?, एगसेसे जहा एगो पुरिसो तहा बहवे पुरिसा,

जहा बहवे पुरिसा तहा एगो पुरिसो, जहा एगो करिसावणो
तहा बहवे करिसावणा, जहा बहवे करिसावणा तहा एगो करि-
सावणो, जहा एगो साली तहा बहवे साली, जहा
बहवे साली तहा एगो साली। से तं एगसेसे समासे। से तं
समासिए ॥सू० १८५॥

छाया—अथ किं तत् भावप्रमाणम्?, भावप्रमाणं-चतुर्विधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-
सामासिकं तद्धितजं धातुकजं निरुक्तिजम्। अथ किं तत् सामासिकं? २ सप्तसमासाः
भवन्ति, तद्यथा-द्वन्द्वश्च बहुव्रीहिः कर्मधारयो द्विगुश्च। तत्पुरुषः अव्ययीभावः
एकशेषश्च सप्तमः॥१॥ अथ कोऽसौ द्वन्द्वः-दन्ताश्च ओष्ठौ च दन्तोष्ठम्, स्तनौ
च उदरं च स्तनोदरम्, वस्त्रं च पात्रं च वस्त्रपात्रम्, अश्वाश्च महिषाश्च अश्वमहि-
षम्, अहिश्च नकुलश्च अहिनकुलम्। स एष द्वन्द्वः समासः। अथ कोऽसौ बहुव्रीहिः
समासः? बहुव्रीहिः समासः-फुल्ला अस्मिन् गिरौ कुटजकदम्बा सोऽयं गिरिः-
फुल्लकुटजकदम्बः। स एष बहुव्रीहिसमासः। अथ कोऽसौ कर्मधारयः? कर्मधारयः-
धवलो वृषभो धवलवृषभः, कृष्णो मृगः कृष्णमृगः, श्वेतः पटः श्वेतपटः, रक्तः
पटो रक्तपटः। स एष कर्मधारयः। अथ कोऽसौ द्विगुसमासः? द्विगुसमासः-
त्रीणि कटुकानि त्रिकटुकम्, त्रीणि मधुराणि त्रिमधुरम्, त्रयो गुणाः-त्रिगुणम्,
त्रीणि पुराणि त्रिपुरम्, त्रयः स्वरास्त्रिस्वरम्, त्रीणि पुष्कराणि त्रिपुष्करम्, त्रीणि
विन्दुकानि त्रिविन्दुकम्, त्रयः पन्थानः-त्रिपथम्, पञ्च नद्यः पञ्चनदम्, सप्त
गजाः सप्तगजम्, नव तुरङ्गाः-नवतुरङ्गम्, दश ग्रामाः-दशग्रामम्, दशपुराणि-
दशपुरम्। स एष द्विगुसमासः। अथ कोऽसौ तत्पुरुषः? तत्पुरुषः-तीर्थे काकः-
तीर्थकाकः, वने हस्ती-वनहस्ती, वने वराहः-वनवराहः, वने महिषः-वनमहिषः,
वने मयूरः-वनमयूरः। स एष तत्पुरुषः। अथ कोऽसौ अव्ययीभावः? अव्ययी-
भावः-ग्रामस्य पश्चा अनुग्रामम्, एवम् अनुनदिकम्, अनुस्पर्शम्, अनुवरितम्।
स एषोऽव्ययीभावः समासः। अथ कोऽसौ एकशेषः-एकशेषो यथा एकः पुरुषस्तथा
बहवः पुरुषाः, यथा बहवः पुरुषास्तथा एकः पुरुषः, यथा एकः कार्षीपणस्तथा
बहवः कार्षीपणाः, यथा-बहवः कार्षीपणास्तथैकः-कार्षीपणः, यथा एकः शालि-
स्तथा बहवः शालयः, यथा बहवः शालयस्तथैकः-शालिः। स एष एकशेषः
समासः। तदेतत् सामासिकम्॥१८५॥

ટીકા—‘સે કિં તં’ ઇત્યાદિ—

અથ કિં તદ્ ભાવપ્રમાણમ્ ? = ભાવઃ—યુક્તાર્થત્વાદિકો ગુણઃ, સ એવ વસ્તુ-
પરિચ્છેદકત્વાદ્ પ્રમાણં તત્ કિં—કિંવિધમ્ ? ઇતિ પ્રશ્નઃ । ઉત્તરયતિ—ભાવપ્રમાણં
સામાસિક તદ્વિતજઘાતુજનિરુક્તિજભેદાચ્ચતુર્વિધં પ્રજ્ઞપ્તમ્ । તત્ર સામાસિકં દ્વન્દ્વ-
બહુવ્રીહિ કર્મધારયદ્વિગુતત્પુરુષાવ્યયીભાવૈકશેષેતિ સપ્તવિધમ્ । તત્ર પ્રત્યેકં સોદાહર-
ણમાહ—‘સે કિં તં દંદે ?’ ઇત્યાદિ । શિષ્યઃ પૃચ્છતિ—અથ કોઽસૌ દ્વન્દ્વઃ ? દ્વન્દ્વો

“સે કિં તં ભાવપ્રમાણે ?” ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં ભાવપ્રમાણે) હે ભદન્ત ! ભાવ પ્રમાણ કયા
હૈ ? “ભાવ એવ પ્રમાણં” ભાવપ્રમાણં” હસ વ્યુત્પત્તિ કે અનુસાર
ભાવરૂપ જો પ્રમાણ હૈ, વહ ભાવપ્રમાણ હૈ । યહ ભાવ પ્રમાણ કિતને
પ્રકાર કા હોતા હૈ ?

ઉત્તર—(ભાવપ્રમાણે—ચરવિવહે પળળત્તે) ભાવપ્રમાણ ચાર પ્રકાર
કા હોતા હૈ—(તં જહા) જૈસે (સામાસિય, તદ્વિયય, ઘાઝય નિરુક્તિય)
સામાસિક, તદ્વિતજ, ઘાતુજ, નિરુક્તિજ । (સે કિં તં સામાસિય ?)
હે ભદન્ત ! સામાસિક ભાવપ્રમાણ કયા હૈ ?

ઉત્તર—(સત્તસમાસા ભવંતિ) સમાસ સાત હોતે હૈ—(તં જહા)
વે હસ પ્રકાર સે હૈ (દંદેય બહુવ્રીહી, કર્મધારય દિગ્ગુય । તપ્પુરિસ,
અવ્વર્દ્ભાવે, એકકસેસેય સત્તમે) દ્વન્દ્વ, બહુવ્રીહિ, કર્મધારય, દ્વિગુ, તત્પુ-
રુષ, અવ્યયીભાવ, સાતવાં એકશેષ (સે કિં તં દંદે) હે ભદન્ત ! દ્વન્દ્વ
સમાસ કયા હૈ ?

“સે કિં તં ભાવપ્રમાણે ?” ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં ભાવપ્રમાણે) હે ભદન્ત । ભાવપ્રમાણુ શું છે !
‘ભાવ એવ પ્રમાણં ભાવપ્રમાણં’ આ વ્યુત્પત્તિ મુજબ ભાવ રૂપ જે પ્રમાણુ
છે, તે ભાવ પ્રમાણુ છે આ ભાવ પ્રમાણુ કેટલા પ્રકારનો હોય છે ?

ઉત્તર—(ભાવપ્રમાણે—ચરવિવહે પળળત્તે) ભાવ પ્રમાણુ ચાર પ્રકારનો હોય
છે. (તંજહા) જેમ કે (સામાસિય તદ્વિયય ઘાઝય નિરુક્તિય) સામાસિક, તદ્વિતજ,
ઘાતુજ, નિરુક્તિજ (સે કિં તં સામાસિય ?) હે ભદન્ત ! સામાસિકભાવ-
પ્રમાણુ એટલે શું ?

ઉત્તર—(સત્ત સમાસા ભવંતિ) સમાસ સાત હોય છે. (તંજહા) તે આ
પ્રમાણુ છે. (દંદેય બહુવ્રીહી, કર્મધારય દિગ્ગુય તપ્પુરિસં, અવ્વર્દ્ભાવે એકક
સેસેય સત્તમે) દ્વન્દ્વ, બહુવ્રીહિ, કર્મધારય, દ્વિગુ, તત્પુરુષ, અવ્યયીભાવ,
અને એકશેષ. (સે કિં તં દંદે ?) હે ભદન્ત ! દ્વન્દ્વસમાસ એટલે શું ?

હિ-દન્તાશ્ચ ઓષ્ઠૌ ચેતિ દન્તોષ્ઠમ્, સ્તનૌ ચ ઉદર ચેતિ સ્તનોદરમ્ । ડમયત્રાપિ પ્રાણ્યજ્ઞત્વાદેકવદ્ભાવઃ । વસ્ત્રં ચ પાત્રં ચેતિ વસ્ત્રપાત્રમ્ । “જાતિરપ્રાણિના”-મિત્યેકવદ્ભાવઃ । અશ્વાશ્ચ મહિષાશ્ચેતિ અશ્વમહિષમ્, અહિશ્ચ નકુલંચેતિ-અહિનકુલમ્ । “યેષાં ચ વિરોધઃ શાશ્વતિકઃ” ઇત્યેકવદ્ભાવઃ । એવમન્યાન્યપ્યુદાહરણાનિ સ્વયમભ્યુદ્યાનિ । તથા-ફુલ્લાઃ=પુષ્પિતાઃ અસ્મિન્ ગિરી કુટજકદમ્બાઃ સોડ્યં

ઉત્તર—(દંદે દંતા ય ઓઢા ય દંતોઢં, થળાય ઉદરં ય, થળોદરં વત્થં ય પત્તં ય વત્થપત્તં, આસાય મહિસાય આસમહિસં, અહી ય નડલા ય અહિનડલં-સેત્તં દંદે સમાસે) ઢન્ઢ સમાસ હસ પ્રકાર સે હૈ- દન્તાશ્ચ ઔષ્ઠૌ ચ ઇતિ દન્તોષ્ઠમ્-સ્તનૌ ચ ઉદરં ચ ઇતિ સ્તનોદરમ્ યહાં દોનો જગહ પ્રાણી કા અંગ હોને કે કારણ “પ્રાણ્યજ્ઞત્વાત્” હસ સૂત્ર સે એકવદ્ભાવ હુઆ હૈ । “વસ્ત્રં ચ પાત્રં ચ ઇતિ વસ્ત્રપાત્રમ્ યહાં પર જાતિરપ્રાણિનામ્” હસ સૂત્ર સે એકવદ્ભાવ હુઆ હૈ । “અશ્વાશ્ચ મહિષાશ્ચ ઇતિ અશ્વમહિષમ્ અહિશ્ચ નકુલં ચ ઇતિ અહિનકુલમ્” યહાં પર “યેષાં ચ વિરોધઃ શાશ્વતિકઃ” હસ નિયમાનુસાર એકવદ્ભાવ હુઆ હૈ । હસી પ્રકાર કે ઔર ખી ઉદાહરણ કલ્પિત કર લેના ચાહિયે । હસ પ્રકાર યહ ઢન્ઢ સમાસ હૈ । (સે કિં તં વહુવ્વીહી સમાસે) હે ભદન્ત ! વહુગ્રીહિ સમાસ કયા હૈ ?

ઉત્તર—(વહુવ્વીહીસમાસે) વહુગ્રીહિ સમાસ હસ પ્રકાર સે હૈ- (ફુલ્લા ઇમંમિ ગિરિમિ કુડયકયંવા સો ઇમો ગિરી ફુલ્લકુડયકયંવો)

ઉત્તર—(દંદે દંતા ય ઓઢાય દંતોઢં થળાય ઉદરં ય થળોદરં વત્થં ય પત્તં ય વત્થપત્તં, આસાય મહિસાય આસમહિસં અહી ય નડલા ય અહિનડલં, સેત્તં દંદે સમાસે) ઢન્ઢ સમાસ આ પ્રમાણે છે. “દન્તાશ્ચ ઔષ્ઠૌ ચ ઇતિ દન્તોષ્ઠમ્, સ્તનૌ ચ ઉદરં ચ ઇતિ સ્તનોદરમ્” અહીં બન્ને સમાસોમાં પ્રાણીઓનાં અંગો હોવાથી ‘પ્રાણ્યજ્ઞત્વાત્’ આ સૂત્રથી એકવદ્ભાવ થયેલ છે. “વસ્ત્રં ચ પાત્રં ચ ઇતિ વસ્ત્રપાત્રમ્” અહીં ‘જાતિરપ્રાણિનામ્’ આ સૂત્રથી એકવદ્ભાવ થયો છે. ‘અશ્વાશ્ચ મહિષાશ્ચ ઇતિ અશ્વમહિષમ્, અહિશ્ચ નકુલં ચ ઇતિ અહિનકુલમ્’ અહીં ‘યેષાં ચ વિરોધઃ શાશ્વતિકઃ’ આ નિયમ મુજબ એકવદ્ભાવ થયેલ છે. આ પ્રમાણે બીજા ઉદાહરણો માટે પણ બાણી લેવું જોઈએ આ પ્રમાણે આ ઢન્ઢ સમાસ છે (સે કિં તં વહુવ્વીહી સમાસે) હે ભદન્ત ! બહુગ્રીહિ સમાસ શું છે?

ઉત્તર—(વહુવ્વીહી સમાસે) બહુગ્રીહિ સમાસ આ પ્રમાણે છે. (ફુલ્લા ઇમંમિ ગિરિમિ કુડય કયંવા સો ઇમો ગિરી ફુલ્લકુડયકયંવો) આ પર્વત પર

गिरिः फुल्लकुटजकदम्बः । अत्र बहुव्रीहिसमासः । अयं हि अन्यपदार्थप्रधानो बोध्यः । तथा-धवलो वृषभो-धवलवृषभः, कृष्णो मृगः कृष्णमृग इत्यादिः कर्मधारयो बोध्यः । समानाधिकरणस्तत्पुरुष एव कर्मधारयः । तथा-त्रीणि कटुकानि समाहृतानि त्रिकटुकम्, त्रीणि मधुराणि समाहृतानि त्रिमधुरम्, इत्यादिः द्विगु-

इस पर्वत पर कुटज और कदंब पुष्पिन है, इसलिये यह गिरि फुल्ल कुटज कदंब ” है । “फुल्लकुटजकदम्ब ” यह पद बहुव्रीहि समास है । बहुव्रीहि समास में जो पद आते हैं-उनका अर्थ नहीं लिया जाता, किन्तु उन पदों वाला जो होता है, ऐसा अन्य पद लिया जाता है । क्यों कि यह समास अन्य पद प्रधान होता है । (से तं बहुव्रीहि समासे) इस प्रकार यह बहुव्रीहि समास है । (से किं तं कर्मधारय) हे भदन्त ! कर्मधारय समास क्या है ?

उत्तर—(कर्मधारय धवलो वसहो धवलवसहो, किण्हो मियो किण्हमियो, सेतो पडो सेतपडो, रक्तो पडो रक्तपडो, से तं कर्मधारये) कर्मधारय समास इस प्रकार से है-धवलो वृषभः-धवलवृषभः, कृष्णो मृगः-कृष्णमृगः, श्वेतः पटः-श्वेतपटः, रक्तः पटः-रक्तपटः । समान अधिकरण वाला तत्पुरुष समास ही कर्मधारय समास कहलाता है । (से किं तं द्विगु समासे) हे भदन्त । द्विगु समास क्या है ? द्विगु समास इस प्रकार से है-(तिणि कटुणाणि त्रिकटुगं, तिणि मधुराणि त्रिमधुरं

कुटज અને કદંબ પુષ્પિત છે, એથી આ ગિરિ ફુલ્લ કુટજ કદંબ છે. ‘ફુલ્લ કુટજકદંબ’ આ પદ બહુવ્રીહિ સમાસ છે. બહુવ્રીહિ સમાસમાં જે પદ આવે છે, તેનો અર્થ અભિપ્રેત ગણાતો નથી પણ તે પદોવાળો જે હોય છે એવું અન્ય પદ ગ્રહણ કરવામાં આવે છે કેમકે આ સમાસ અન્ય પદ પ્રધાન હોય છે. (સે તં બહુવ્રીહી સમાસે) આ પ્રમાણે આ બહુવ્રીહિ સમાસ છે (સે કિં તં કર્મધારય) હે ભદંત ! કર્મધારય સમાસ શું છે ?

ઉત્તર—(કર્મધારય ધવલો વસહો ધવલવસહો, કિણ્હો મિયો કિણ્હમિયો, સેતો પડો સેતપડો, રક્તો પડો રક્તપડો, સે તં કર્મધારયે) કર્મધારય સમાસ આ પ્રમાણે છે ‘ધવલો વૃષભઃ ધવલ વૃષભઃ, કૃષ્ણો મૃગઃ કૃષ્ણમૃગઃ, શ્વેતઃ પટઃ શ્વેતપટ, રક્ત. પટ. રક્તપટઃ’ સમાનાધિકરણી તત્પુરુષ સમાસજ કર્મધારય કહેવાય છે. (સે કિં તં દિગુ સમાસે) હે ભદંત ! દિગુ સમાસ એટલે શું ?

ઉત્તર—(દિગુસમાસે) દિગુસમાસ આ પ્રમાણે હોય છે (તિણિ કટુણાણિ ત્રિકટુગ, તિણિ મધુરાણિ, ત્રિમધુરં, તિણિ ગુણાણિ, ત્રિ ગુણં, તિણિ પુરાણિ

વૌધ્યઃ । સંખ્યાપૂર્વઃ કર્મધારયો દ્વિગુરિત્યુચ્યતે । તીર્થે કાકઃ-તીર્થકાકઃ । અત્ર નિન્દાર્થે ‘ધ્વાઙ્ક્ષેણ ક્ષેપે’ इति सप्तमी तत्पुरुषः । यो हि तीर्थे काक इव ग्राह्या-
ग्राह्यविवेकशून्यो वसति स एवमभिधीयते । तीर्थकाकादयस्तत्पुरुषोदाहरणानि ।

તિણિ ગુણાણિ તિગુણં, તિણિ પુરાણિ તિપુરં, તિણિ સરાણિ તિસરં, તિણિ પુક્કરાણિ તિપુક્કરં તિણિ વિંદુઆણિ તિવિંદુઅં, તિણિ પહાણિ તિપહં, પંચનર્દ્યો પંચનયં સત્ત ગયા સત્ત ગયં, નવ તુરંગા નવ તુરંગં, દસ ગામા દસગામં દસ પુરાણિ દસપુરં-સે તં દિગુ સમાસે) ત્રીણિ કટુકાનિ-ત્રિકટુકમ્, ત્રીણિ મધુરાણિ-ત્રિમધુરં, ત્રયો ગુણા-ત્રિગુણમ્, ત્રીણિ પુરાણિ-ત્રિપુરમ્, ત્રયઃ સ્વરાઃ ત્રિસ્વરમ્, ત્રીણિ પુષ્કરાણિ ત્રિપુષ્કરમ્, ત્રીણિ વિન્દુકાનિ-ત્રિવિન્દુકમ્, ત્રયઃ પન્થાનઃ ત્રિપથમ્, પશ્ચ નદ્યઃ-પંચનદમ્, સપ્ત ગજાઃ-સપ્તગજમ્, નવ તુરંગા નવતુરંગમ્, દશ ગ્રામાઃ-દશગ્રામમ્, દશપુરાણિ-દશપુરમ્ । ઇસ પ્રકાર યહ દ્વિગુ સમાસ હૈ । (સે કિં તં તત્પુરિસે) હે ભગવન્ ! તત્પુરુષ સમાસ કયા હૈ ? (તત્પુરિસે) તત્પુરુષ ઇસ પ્રકાર સે હૈ—(તિત્થે કાગો તિત્થકાગો, વણે હત્થી વણહત્થી, વણે વરાહો વણવરાહો, વણે મહિસો વણમહિસો, વણે મઝરો વણમઝરો, સે તં તત્પુરિસં) તીર્થે કાકઃ-તીર્થકાકઃ, વને હસ્તી-વનહસ્તી, વને વરાહઃ-વનવરાહઃ, વને મહિષઃ-વનમહિષઃ, વને મયૂરઃ-વનમયૂરઃ । યહ તત્પુરુષ સમાસ હૈ । યહાં પર નિન્દા અર્થ મેં “ ધ્વાઙ્ક્ષેણ ક્ષેપે ” ઇસસે સપ્તમી તત્પુરુષ સમાસ હુઆ હૈ । જો વ્યક્તિ

તિપુરં, તિણિ સરાણિ, તિસરં, તિણિ પુક્કરાણિ તિપુક્કરં, તિણિ વિંદુ-
આણિ તિવિંદુઅ, તિણિ પહાણિ તિપહં, પંચ નર્દ્યો, પંચનયં સત્ત ગયા સત્ત
ગયં, નવતુરંગા, નવતુરંગં, દસગામા, દસગામં, દસપુરાણિ, દસપુરં, સે તં દિગુ
સમાસે) ત્રીણિ, કટુકાનિ-ત્રિકટુકમ્ ત્રીણિ મધુરાણિ ત્રિકમધુરં, ત્રયોગુણા, ત્રિગુણમ્,
ત્રીણિ પુરાણિ ત્રિપુરમ્ ત્રયઃ સ્વરાઃ ત્રિસ્વરમ્, ત્રીણિ પુષ્કરાણિ ત્રિપુષ્કરમ્, ત્રીણિ-
વિન્દુકાનિ-ત્રિવિન્દુકમ્, ત્રય પન્થાનઃ-ત્રિપથમ્, પશ્ચ નદ્યઃ-પંચનદમ્, સપ્તગજાઃ-
સપ્તગજમ્, નવતુરંગાઃ-નવતુરંગમ્, દશગ્રામાઃ-દશગ્રામમ્, દશપુરાણિ-દશપુરમ્
આ પ્રમાણે આ દ્વિગુ સમાસના ઉદાહરણો છે. (સે કિં ત તત્પુરિસે) હે ભદ્રંત !
તત્પુરુષ સમાસ શું છે ? (તત્પુરિસે) તત્પુરુષ આ પ્રમાણે છે (તિત્થે કાગો-
તિત્થકાગો, વણે હત્થી વણહત્થી, વણે વરાહો વણવરાહો, વણે મહિષો વણમહિસો,
વણે મઝરો વણમઝરો, સે તં તત્પુરિસં) તીર્થે કાકઃ, તીર્થકાકઃ, વને મહિષઃ
વનમહિષઃ વને મયૂરઃ વનમયૂરઃ) આ તત્પુરુષ સમાસના ઉદાહરણો છે. આહી
નિન્દા અર્થમાં ‘ધ્વાઙ્ક્ષેણ ક્ષેપે’ આ સૂત્રથી સપ્તમી તત્પુરુષ સમાસ થયેલ

તત્પુરુષે હિ ઉત્તરપદાર્થપ્રાધાન્યં વોધ્યમ્ । તથા-અનુગ્રામમ્-ગ્રામસ્ય પશ્ચાદિતિ વિગ્રહઃ । ‘અવ્યયં વિભક્તિઃ’ ઇત્યાદિનાઽવ્યયીભાવસમાસઃ । એવમ્ ‘અનુનદિકમ્’ ઇત્યાદિપિ વોધ્યમ્ । અવ્યયીભાવે હિ પૂર્વપદાર્થસ્ય પ્રાધાન્યં વોધ્યમ્ । તથા-સરૂપ-યોર્દ્વયોઃ પદયોઃ સરૂપાણાં વહૂનાં વા પદાનાં સમાસે ‘સરૂપાણામેકશેષેકવિભક્તૌ’ ઇત્યનેનૈકમવશિષ્યાન્યપદલોપે સતિ અવશિષ્યમાણં પદં દ્વિત્વસ્ય વહુત્વસ્ય ચ વાચકં ભવતિ । તસ્ય દ્વિવચનાન્તતા વહુવચનાન્તતા વા ભવતિ । યથા-પુરુષશ્ચ પુરુષશ્ચ

તીર્થ પર કૌવે કી तरह ગ્રાહ્ય અગ્રાહ્ય કે વિવેક સે શૂન્ય હોકર રહતા હૈ, વહુ હસ પ્રકાર સે કહા જાતા હૈ । યે તીર્થ કાક આદિ ઉદાહરણ તત્પુરુષ સમાસ કે હૈ । તત્પુરુષ સમાસ મેં ઉત્તર પદાર્થ કી પ્રધાનતા રહતી હૈ । (સે કિં તં અવ્વઈ ભાવે) હે ભદન્ત ! અવ્યયી ભાવ સમાસ કયા હૈ ?

ઉત્તર—(અવ્વઈ ભાવે) અવ્યયીભાવ સમાસ હસ પ્રકાર સે હોતા હૈ—(ગામસ્સ પચ્છા અણુગામં, એવં અણુણદ્યં, અણુફરિસં, અણુ-ચરિયં) ગ્રામસ્ય પશ્ચાત્-અનુગ્રામમ્, હસી પ્રકાર સે અનુનદિકમ્, અનુ-સ્પર્શમ્, અનુચરિતમ્ મેં જાનના ચાહિયે । (સે તં અવ્વઈ ભાવે સમાસે) હસ પ્રકાર યહ અવ્યયીભાવ સમાસ હૈ । (સે કિં તં એગસેસે ?) હે ભદન્ત ! એકશેષ સમાસ કયા હૈ ?

ઉત્તર—(એગસેસે) એક શેષ સમાસ હસ પ્રકાર સે હૈ—(જહા એગ્ગો પુરિસો તહા વહવે પુરિસા જહા વહવે પુરિસા તહા એગ્ગો પુરિસો, જહા એગ્ગો કરિસાવણો તહા વહવે કરિસાવણા, જહા વહવે કરિસાવણા,

છે. જે વ્યક્તિ તીર્થક્ષેત્રમા કાગડાની જેમ ગ્રાહ્ય-અગ્રાહ્યના વિવેકથી રહિત થઈને રહે છે, તેને આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે. આ તીર્થકાક વગેરે ઉદાહરણો તત્પુરુષના છે. તત્પુરુષ સમાસમાં ઉત્તર પદાર્થની પ્રધાનતા રહે છે. (સે કિં તં અવ્વઈ ભાવે) હે ભદન્ત ! અવ્યયી ભાવ સમાસ કેને કહેવાય ?

ઉત્તર—(અવ્વઈ ભાવે) અવ્યયીભાવ સમાસ આ પ્રમાણે છે—(ગામસ્સ પચ્છા અણુગામં એવં અણુણદ્યં અણુફરિસં, અણુચરિયં) ગ્રામસ્ય પશ્ચાત્ અનુગ્રામમ્, આ પ્રમાણે બીજા ઉદાહરણો એવી રીતે છે—અનુનદિકમ્, અનુસ્પર્શમ્, અનુચરિતમ્, (સે તં અવ્વઈ ભાવે સમાસે) આ પ્રમાણે આ અવ્યયી ભાવ સમાસ છે. (સે કિં તં એગસેસે ?) હે ભદન્ત ! એકશેષ સમાસ કેને કહેવાય ?

ઉત્તર—(એગસેસે) એકશેષ સમાસ આ પ્રમાણે છે. (જહા એગ્ગો પુરિસો તહા વહવે પુરિસા જહા વહવે પુરિસા તહા એગ્ગો પુરિસો, જહા એગ્ગો કરિસાવણો તહા વહવે કરિસાવણા, જહા વહવે કરિસાવણા, તહા, એગ્ગો કરિસાવણો.

પુરુષૌ, પુરુષશ્ચ પુરુષશ્ચ પુરુષશ્ચ-પુરુષા इति । अत्रैकशेषो बोध्यः । विरूपाणामपि समानार्थानामेकशेषो भवति । यथा-वक्रदण्डश्च कुटिलदण्डश्चेति-वक्रदण्डौ कुटिल-
दण्डौवेति । इत्थमेकशेषो बोध्यः । अत्र सूत्रानुमारेणोन्यते । यथा-एकव्यक्ति
विवक्षायामेकः पुरुषः, तथा बहुव्यक्तिविवक्षायां वद्वयः पुरुषा इति भवति । अत्रैकं

તહા એગ્ગો કરિસાણો, જહા એગો સાલી તહા વહવે સાલી જહા વહવે
સાલી તહા એગ્ગો સાલી-સે તં એગસેસે સમાસે-સે તં સમાસિએ) જૈસે-
'એકઃ પુરુષઃ' એસા હોતા હૈ, ડસી પ્રકાર સે 'વહવઃ પુરુષાઃ' એસા મી
હોતા હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ સમાન રૂપવાલે દો પદોં કા અથવા-
સમાન રૂપ વાલે વહુત પદોં કા સમાસ હોને પર "સરૂપાણામેકશેષ-
એકવિમક્તૌ" હસ સૂત્ર કે અનુસાર એક હી શેષ રહતા હૈ, ઓર અન્ય
પદોં કા લોપ હો જાતા હૈ । જો વહ એકશેષ પદ રહતા હૈ, વહ દ્વિ-
વચન મેં દ્વિત્વ કા ઓર વહુવચન મેં વહુત્વ કા વાચક હોતા હૈ ।
ઓર હસી સે ડસમેં દ્વિવચનાન્તતા અથવા વહુવચનાન્તતા હોતી હૈ ।
જૈસે-પુરુષશ્ચ પુરુષશ્ચ પુરુષૌ, પુરુષશ્ચ, પુરુષશ્ચ, પુરુષશ્ચ પુરુષાઃ । યહાં પર
એકશેષ સમાસ જાનના ચાહિયે । સમાનાર્થક વિરૂપપદોં મેં મી એક-
શેષ સજાલ હોતા હૈ । જૈસે વક્રદણ્ડશ્ચ કુટિલદણ્ડશ્ચેતિ વક્રદણ્ડૌ
અથવા કુટિલદણ્ડૌ । હસ પ્રકાર યહાં પર એકશેષ સમાસ જાનના
ચાહિયે । જવ એક વ્યક્તિ કી વિવક્ષા હોતી હૈ, તવ એકઃ પુરુષઃ' એસા

જહા એગો સાલી તહા વહવે સાલી જહા વહવે સાલી તહા એગ્ગો સાલી સે તં
એગસેસે સમાસે-સે તં સમાસિએ) જેમ 'એકઃ પુરુષઃ' થાય છે તેમજ
'વહવઃ પુરુષાઃ' જેમ પણ થાય છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે સમાન
રૂપવાળા બે પદો અથવા સમાન રૂપવાળા ઘણાં પદોના સમાસથી "સરૂપા-
ણામેકશેષ એકવિમક્તૌ" આ સૂત્ર મુજબ એક જ શેષ રહે છે અને બીજા
પદોનો લોપ થઈ જાય છે. જો તે એકશેષ પદ રહે છે, તે દ્વિવચનમાં દ્વિત્વ
અને બહુવચનમાં બહુત્વનો વાચક હોય છે અને એથી જ એમાં દ્વિવચના-
ન્તતા અથવા બહુવચનાન્તતા હોય છે. જેમ કે પુરુષશ્ચ પુરુષશ્ચ પુરુષૌ, પુરુ-
ષશ્ચ, પુરુષશ્ચ, પુરુષશ્ચ, પુરુષાઃ અહીં એકશેષ સમાસ થયેલ છે.
સમાનાર્થક વિરૂપ પદોમાં પણ એકશેષ સમાસ થાય છે, જેમ કે "વક્રદણ્ડશ્ચ
કુટિલદણ્ડશ્ચેતિ વક્રદણ્ડૌ અથવા કુટિલદણ્ડૌ" આ પ્રમાણે અહીં એકશેષ
સમાસ બાણુવો જ્યારે એક વ્યક્તિની વિવક્ષા હોય કે ત્યારે 'એકઃ પુરુષઃ'
એવો સમાસ થાય છે. અને જ્યારે ઘણી વ્યક્તિઓના વિવક્ષા હોય છે,

पुरुषपदमवशिष्यान्यानि पुरुषपदानि लुप्यन्ते, बहुत्वविवक्षया बहुवचनं भवति । तथा—यथा पुरुषा इति बहुव्यक्तिविवक्षायां भवति, तथैव जातिविवक्षायामेकः पुरुषो भवति । अत्र पक्षेऽप्येकं पुरुषपदमवशिष्यान्यानि पुरुषपदानि लुप्यन्ते । परमत्र—जातेर्विवक्षणा तस्याश्चैकत्वादेकवचनम् । एवं यथा एकः कार्पापणस्तथा बहवः कार्पापणाः, यथा बहवः कार्पापणास्तथा एकः कार्पापण इत्याद्यपि बोध्यम् । इत्थं सामासिकं भाव प्रमाणमुक्तम् । एतदेव दर्शयितुमाह—तदेतत् सामासिकमिति॥मू. १८५॥

प्रयोग होता है और जब बहुत व्यक्ति की विवक्षा होती है तब 'बहवः पुरुषाः' ऐसा प्रयोग होता है । इस बहुवचन की विवक्षा में एक पुरुष पद अवशिष्ट रहता है और बाकी के पुरुष पद लुप्त हो जाते हैं । तथा—जिस प्रकार से "पुरुषः" ऐसा प्रयोग बहुत व्यक्तियों की विवक्षा में होता है उसी प्रकार से जाति की विवक्षा में "एकः पुरुषः" ऐसा प्रयोग होता है । इस पक्ष में भी एक पुरुष पद अवशिष्ट रहता है और अन्य पुरुष पद लुप्त हो जाते हैं । परन्तु यहां जाति की विवक्षा होने से जाति को एक होने से एक वचन होता है । इसी प्रकार से "एकः कार्पापणः तथा बहवः कार्पापणाः" इत्यादि पदों में भी जानना चाहिये । इस प्रकार यह एकशेष समास है । इस प्रकार सामासिक भाव प्रमाण क्या है यह कहा । —

भावार्थ—इस सूत्र द्वारा सूत्रकार ने भावप्रमाण सामासिक-तद्धित-तज धातुज और निरुक्तिज इन चार भेदों में विभक्त किया है । इनमें

त्यारे 'बहवः पुरुषाः' आ जतने प्रयोग થાય છે આ બહુવચનની વિવક્ષામાં એક પુરુષ પદ અવશિષ્ટ રહે છે. અને બીજા પુરુષ પદો લુપ્ત થઈ જાય છે. તેમજ બે પ્રમાણે 'પુરુષાઃ' આ જતનો પ્રયોગ ઘણી વ્યક્તિઓની વિવક્ષામાં થાય છે. આ પ્રમાણે જાતિની વિવક્ષામાં 'એકઃ પુરુષઃ' એવો પ્રયોગ થાય છે. આ પક્ષમાં પણ એક પુરુષ પદ અવશિષ્ટ રહે છે. અને અન્ય પુરુષ પદો લુપ્ત થઈ જાય છે. પણ અહીં જાતિની વિવક્ષા હોવાથી અને જાતિ એક હોવાથી એક વચન થાય છે. આ પ્રમાણે 'એકઃ કાર્પાપણઃ' તથા 'બહવઃ કાર્પાપણા' વગેરે પદોમાં પણ જાણવું જોઈએ આ પ્રમાણે આ એકશेष સમાસ છે. એવી રીતે સામાસિક ભાવ પ્રમાણ શું છે. તે વિશે સ્પષ્ટતા કરવામાં આવી છે.

ભાવાર્થ—આ સૂત્રમાં સૂત્રકારે ભાવપ્રમાણને સામાસિક, તદ્ધિતજ, ધાતુજ અને નિરુક્તિજ આ ચાર પ્રકારોમાં વિભક્ત કર્યું છે. આમાં પરસ્પર

પરસ્પર સંબન્ધ રાખને વાલે દો યા દો સે અધિક પદોં કે વીચ કી વિભક્તિ કા લોપ કરકે મિલે હુએ પદોં કા નામ સમાસ યા સમસ્તપદ હૈ। હસકે મુખ્ય ભેદ ચાર હૈં। ઢન્દ તત્પુરુષ, બહુવ્રીહિ ઓર અવ્યયી ભાવ। કર્મધારય ઓર દ્વિગુ યે તત્પુરુષ કે હી દો ભેદ હૈં। તથા સમાસ કા એક ભેદ ઓર હૈ, જિસકા નામ એકશેષ હૈ। ઢન્દ સમાસ મેં દો યા દો સે અધિક પદોં કા મેલ હોતા હૈ। હસમે સમી પદ પ્રધાન હોતે હૈં। હનકા સંબન્ધ ચ=ઓર, સે હોતા હૈ। ઢન્દ સમાસ મેં દોનોં પદ પ્રથમા વિભક્તિ એકવચનાન્ત હોં તો સમાસ કે અન્ત મેં દ્વિવચન હોગા, નહીં તો બહુવચન। યહ સમાસ સમાહાર ઢન્દ ઓર હતરેતર ઢન્દ કે ભેદ સે દો પ્રકાર કા હોતા હૈ। સમાહાર ઢન્દ સમાસ મેં પ્રત્યેક પદ કી પ્રધાનતા નહીં હોતી હૈ પ્રત્યુત સામૂહિક અર્થ કા બોધ હોતા હૈ। હસમેં સદા નપુંસક લિંગ તથા કિસી એક વિભક્તિ કા એકવચન હી રહતા હૈ। જિસમેં અન્તિમ પદ પ્રધાન હોતા હૈ ઓર પ્રથમ પદ પ્રથમા વિભક્તિ સે ભિન્ન કિસી દૂસરી વિભક્તિ મેં હોતા હૈ તથા દૂસરા પદ પ્રથમાન્ત હોતા હૈ। હસ સમાસ કા નામ તત્પુરુષ હૈ। હસકે પ્રથમ પદ મેં દ્વિતીયા સે હેકર સપ્તમી પર્યન્ત ૬ વિભક્તિયોં કે રહને કે કારણ હસકે ૬ ભેદ

સંબંધિત એ કે એથી વધારે પદોની વચ્ચેની વિભક્તિનો લોપ કરીને એ પદો લેવા થાય છે તેને સમાસ કહેવાય છે. અને તે પદને સમસ્તપદ કહેવાય છે. આના મુખ્ય લેહો ચાર છે. ઢન્દ, તત્પુરુષ, બહુવ્રીહિ, અને અવ્યયીભાવ કર્મધારય અને દ્વિગુ આ તત્પુરુષના જ એ લેહો છે. તેમજ આ સમાસનો એક લેહ ‘એકશેષ’ પણ છે. ઢન્દ સમાસમાં એ અથવા એથી વધારે પદોનો સમાસ થાય છે. આમાં બધા પદો પ્રધાન હોય છે. આ પદોનો સંબંધ ‘ચ’ એટલે કે ‘અને’થી થાય છે. ઢન્દ સમાસમાં બન્ને પદ પ્રથમા વિભક્તિ એકવચનાન્ત હોય તો સમાસના અન્તે દ્વિવચન થશે નહિંતર બહુવચન થશે ઢન્દ સમાસ સમાહાર ઢન્દ તેમજ હતરેતર ઢન્દના રૂપમાં એ પ્રકારનો હોય છે. સમાહાર ઢન્દ સમાસમાં દરેકે દરેક પદની પ્રધાનતા હોતી નથી પરંતુ સામૂહિક અર્થનો બોધ હોય છે. આમાં સદા નપુંસકલિંગ તેમજ કોઈ પણ એક વિભક્તિનું એકવચન જ રહે છે. જેમાં અંતિમ પદ પ્રધાન હોય છે અને પ્રથમ પદ પ્રથમા વિભક્તિથી ભિન્ન ગમે તે બીજી વિભક્તિમાં હોય છે તેમજ બીજું પદ પ્રથમાન્ત હોય છે, તે સમાસનું નામ તત્પુરુષ છે. આના પ્રથમ પદમાં દ્વિતીયાથી માંડીને સપ્તમી સુધી ૬ વિભક્તિઓ રહે છે. તેથી એના ૬ લેહ થાય છે. કર્મધારયમાં ઉપમાન, ઉપમેય

होते हैं। कर्मधारय में उपमान उपमेय तथा विशेषण विशेष्य का समास होता है। यदि विशेषण प्रथम हो तो विशेषण पूर्वपद कर्मधारय, उपमान प्रथम हो तो उपमानपूर्वपद कर्मधारय, उपमान बाद में हो तो उपमानोत्तर पद कर्मधारय कहलाता है। यथा 'कृष्णः मृगः—कृष्णमृगः' यह विशेषणपूर्वपद कर्मधारय है। 'घन इव श्यामः घनश्यामः' यह उपमान पूर्वपद है। 'पुरुषः सिंह इव पुरुषसिंहः' यह उपमानोत्तर कर्मधारय है। जिस समास में प्रथम पद संख्यावाचक हो और समाहार का बोध हो तो, वह समास द्विगु कहलाता है। यह नपुंसकलिङ्ग तथा प्रथमा विभक्ति का एक वचन ही आता है। जैसे 'त्रिकटुकम्' आदि जिसमें अन्य पद की प्रधानता होती है, वह बहुव्रीहि समास है। इसके विग्रह में इदम् या यत् शब्द की प्रथमा विभक्ति को छोड़कर कोई न कोई विभक्ति लगी हुई होती है। जैसे फुल्ल कुटुज कदम्ब। संघपति आदि जिसमें पूर्वपद प्रधान हो, वह अव्ययीभाव समास है इसमें पूर्वपद अव्यय और दूसरा नाम होता है। इनके अंत में सदा नपुंसकलिङ्ग प्रथमा एकवचन रहता है। अनुग्रामम् अनुनदिकम् उपनदि इत्यादि। एक शेष समास का स्वरूप सुगम है ॥सू० १८५

तेमन् विशेषण विशेष्येनो समास थाय छे. जे विशेषण प्रथम होय तो विशेषण पूर्वपद कर्मधारय, उपमान प्रथम होय तो उपमान पूर्वपद कर्मधारय, उपमान पछी होय तो उपमानोत्तर पद कर्मधारय कहेवाय छे. जेम के—कृष्णः मृगः, कृष्णमृगः, आ विशेषण पूर्वपद कर्मधारय छे. घनइव श्यामः, घनश्यामः, आ उपमान पूर्वपद छे. पुरुषः सिंह इव पुरुषसिंहः आ उपमानोत्तर कर्मधारय छे. जे समासमां प्रथम पद संख्यावाचक होय अने समाहारने बोध थाय तो, ते समास द्विगु कहेवाय छे. आमां नपुंसकलिङ्ग तेमन् प्रथमा विलक्षितना ऐकवचननी अपेक्षा रहे छे. जेम के—'त्रिकटुकम्' वगेरे जेमां अन्य पदनी प्रधानता होय छे, ते बहुव्रीहि समास छे. आना विग्रहमां 'इदम्' अथवा 'यत्' शब्दनी प्रथमा विलक्षित सिवाय गमे ते भील विलक्षित संलग्न होय न छे. जेम के—'फुल्ल कुटुजकदम्ब, संघपति' वगेरे जेमां पूर्वपद प्रधान होय ते अव्ययीभाव समास छे. आमां पूर्वपद अव्यय अने भीलु' नाम होय छे. आना अंतमां सदा नपुंसक लिङ्ग अने प्रथमा ऐकवचन रहे छे. 'अनुग्रामम्, अनुनदिकम्, उपनदि, वगेरे. ऐकशेष समास संज्ञा न छे. ते विषे अहीं क'छ' कहेवु' योग्य नथी. ॥सू० १८५॥

मूलम्—से किं तं तद्धितम् ?, तद्धितम् अट्टविहे पणत्ते,
तं जहा—कस्मै सिप्पसिलोए, संजोगसमीवओ च संजूहो । इस्स-
रिय अवच्चेण य, तद्धितणामंतु अट्टयिहं ॥१॥ से किं तं कम्म-
णामे ? कम्मणामे—तण्णहारिण, कट्टहारिण, पत्तहारिण, दोसिण,
सोत्तिण, कप्पासिण, भंडवेआलिण कोलालिण । से तं कम्मनामे ।
से किं तं सिप्पनामे ?, सिप्पनामे—तुण्णिण तंतुवाइण पट्टका-
रिण उव्वट्टिण वरुडिण मंजकारिण कट्टकारिण छत्तकारिण
वज्झकारिण पोत्थकारिण चित्तकारिण दंतकारिण लेप्पकारिण
सेलकारिण कोट्टिमकारिण । से तं सिप्पनामे । से किं तं सिलो-
यनामे ? सिलोयनामे—समणे माहणे सव्वातिही । से तं सिलो-
यनामे । से किं तं संजोगनामे ? संजोगनामे—रण्णो ससुरए
रण्णो जासाउए रण्णो साले रण्णो भाउए रण्णो भगिणीवई ।
से तं संजोगनामे । से किं तं समीवनामे ?, समीवनामे—गिरि-
समीवे णयरं—गेरं गिरिणयरं विदिसासमीवे णयरं—वेदिसं, वेन्नाए
समीवे णयरं—वेन्नं वेन्नायडं तगराए समीवे णयरं—तागरं तग-
रायडं । से तं समीवनामे । से किं तं संजूहनामे ?, संजूहनामे—
तरंगवइकारे, मलयवइकारे, अत्ताणुसट्टिकारे बिंदुकारे । से तं
संजूहनामे । से किं तं ईसरियनामे—रायए ईसरए तलवरए
माडंबिण कोडंबिण इब्भे सेट्टिण सत्थवाहए सेणादइए ! से तं
ईसरियनामे । से किं तं अवच्चनामे ? अवच्चनामे—अरिहंतमाया

चक्रवर्तिमाया बलदेवमाया, वासुदेवमाया, रायमाया मुणिमाया
वाग्गमाया से तं अवचचनामे, से तं तद्धितए। से किं तं
धाउए?, धाउए-भूजत्ताए परस्तभासा, एधवुड्डीए, फद्धसंघरिसे,
गाहपइट्ठालिच्छासु गंथे य, बाह लोयणे। से तं धाउए। से किं
तं निरुत्तिए?, निरुत्तिए-महीए सैए-महिसो, भमइ य रोवइ य
भमरो, मुहुं मुहुं लसइत्ति सुसलं, कविस्सविलंबए त्थेत्ति य
करेइ कवित्थं; चित्ति करेह खल्लं च होइच्चिक्खल्लं, उड्ढकन्नो
उल्लूगो, मेहस्स माला मेहला। से तं निरुत्तए। से तं भावप्प-
माणे। से तं पमाणनामे। से तं दसनामे। से तं नामे। नामेत्ति
पयं सम्मत्तं ॥सू० १८६॥

छाया—अथ किं तत् तद्धितजम्?, तद्धितजम्-अष्टविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-
कर्म? शिल्पं २ श्लोकः ३ संयोगसमीपतश्च ४-५ संयूथः ६। ऐश्वर्यम् ७ अपत्यं ८
खलु च तद्धित नाम तु अष्टविधम् ॥१॥ अथ किं तत् कर्मनाय? कर्मनाम तार्णभा-
रिकः, काष्ठभारिकः, पात्रभारिकः, दौष्पिकः, सौमिकः, कार्पासिकः, भाण्ड-
वैचारिकः, कौलालिकः। तदेतत् कर्मनाम। अथ किं तत् शिल्पनाम?, शिल्पनाम-
तौन्निकः, तान्तुवायिकः, पाट्टकारिकः, औद्धृत्तिकः, दारुण्टिकः, मौञ्जकारिकः,
काष्ठकारिकः, छात्रकारिकः, बाह्यकारिकः, पौस्तकारिकः, चैत्रकारिकः, दान्त-
कारिकः, लैप्यकारिकः, शैल्यकारिकः, कोट्टिमकारिकः, तदेतत् शिल्पनाम। अथ
किं तत् श्लोकनाम?, श्लोकनाम-श्रमणः ब्राह्मणः सर्वातिथी। तदेतत् श्लोकनाम।
अथ किं तत् संयोगनाम? संयोगनाम-राज्ञः श्वशुरः, राज्ञो जामातृकः, राज्ञःशालः,
राज्ञो भ्रातृकः, राज्ञो भगिनीपतिः, तदेतत् संयोगनाम। अथ किं तत् समीपनाम?,
समीपनाम-गिरिसमीपं नगरं गैरं-गिरिनगरं, त्रिदिशासमीपं नगरं वैदिशम्,
वेन्नायाः समीपे नगरं वेन्नं-वेन्नातटं, तगराया समीपे नगरं-तागरं तगरातटम्।
तदेतत् समीपनाम। अथ किं तत् संयूथनाम-संयूथनाम-तरङ्गवतीकारः, मलय-
वतीकारः, आत्मानुषष्टिकारः, विन्दुकारः। तदेतत् संयूथनाम। अथ किं तत् ऐश्व-
र्यनाम? १ ऐश्वर्यनाम-राजकः, ईश्वरकः, तलवरकः, माडम्बिकः, कौटुम्बिकः,
इभ्यः, श्रेष्ठिकः, सार्थवाहकः, सेनापतिकः। तदेतत् ऐश्वर्यनाम। अथ किं तत्
अपत्यनाम? अपत्यनाम-अर्हन्माता, चक्रवर्तिमाता, बलदेवमाता, वासुदेवमाता,
राजमाता, मुनिमाता, वाचरुमाता। तदेतत् तद्धितजम्। अथ किं तत् धातुजम्?,

ધાતુજમ્-ઋ સત્તાયાં પરસ્મૈભાષા । એથ વૃદ્ધૌ, સ્પર્દ સંઘર્ષે, ગાઘૃપ્રતિષ્ઠાલિપ્સયો-
ર્ગ્રન્થે ચ, વાઘૃ લોહને, તદેતત્ ધાતુજમ્ । અથ કિં તત્ નિરુક્તિજમ્ ?, નિરુક્તિ-
જમ્-ગહ્યાં શેતે મહિપઃ, અમતિ ચ રૌતિ ચ ભ્રમરઃ, મુહુ મુંહુર્લસતીતિ મુસલં,
કપેરિવ રુમ્ચતે ત્યેતિ ચ કરોતિ કપિત્યં, વિદિતિ કરોતિ સ્વલંચ ભવતિ-
ચિવલ્લલમ્, ઝર્ધ્વકર્ણઃ ઉલૂકઃ મેલસ્ય મારા મેલલા, તદેતત્ નિરુક્તિજમ્ ।
તદેતત્ ભાવપ્રમાણમ્ । તદેતત્ પ્રમાણનામ । તદેતત્ દશનામ । તદેતત્ નામ ।
નામેતિ પદં સમાપ્તમ્ ॥સૂ૦ ૧૮૬॥

ટીકા—‘ સે કિં તં ’ इत्यादि ।

અથ કિં તત્ તદ્વિતજમ્ ?—તદ્વિતેન યન્નામ નિષ્પન્નતે તત્ કીદૃશમ્ ? इति
શિષ્યપ્રશ્નઃ । ઉત્તરયતિ-તદ્વિતજં નામ-કર્મશિલ્પ શ્લોકાદિભેદૈરષ્ટવિધમ્ । તત્ર-
કર્મનામ-તાર્ણભારિકઃ, કાષ્ઠભારિકઃ, પાત્રભારિકઃ, દૌષ્ટિક इत्यादि । કર્મશબ્દે-

“ સે કિં તં તદ્વિતૅ ” इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં તદ્વિતૅ) हे भदन्त ! तद्वित से जो नाम
निष्पन्न होता है वह कैसा होता है ?

ઉત્તર—(તદ્વિતૅ અટ્ટવિહે પળ્લત્તે) તદ્વિત સે જો નામ નિષ્પન્ન હોતા
હૈ, વહ કર્મ શિલ્પ, શ્લોક આદિ કે ભેદ સે આઠ પ્રકાર કા હોતા હૈ ।
(તં જહા) वे आठ प्रकार ये हैं—(कम्मे, सिप्पे, सिलोए संजोगसमी-
वओ य संजूहो । इस्सरिय अवच्चेण य तद्वितणाम तु अट्टविहं ॥१॥)
કર્મ, શિલ્પ, શ્લોક, સંયોગ, સમીપ સંયૂથ, એશ્વર્ય અપત્ય । હસ પ્રકાર
સે યે તદ્વિત નામ કે આઠ પ્રકાર હૈ । (સે કિં તં કમ્મણામે ?)
हे भदन्त ! वह कर्म नाम क्या है ?

ઉત્તર—(તળ્લહારિણ કઢ્ઢહારિણ પત્તહારિણ દોસિણ સોત્તિણ,

“ સે કિ તં તદ્વિતૅ ” इत्यादि—

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં તદ્વિતૅ) हे भदन्त ! तद्वितथी ने नाम निष्पन्न
थाय छे, ते केवां डेय छे ?

ઉત્તર—(તદ્વિતૅ અટ્ટવિહે પળ્લત્તે) તદ્વિતથી ને નામે નિષ્પન્ન થાય છે.
તે કર્મ, શિલ્પ, શ્લોક વગેરેના ભેદથી આઠ પ્રકારનાં થાય છે. (તંજહા)
नेम डे—(कम्मे सिप्पे, सिलोए संजोग समीवओ य संजूहो । इस्सरिय, अवच्चे
ण य तद्वितणाम तु अट्टविहं ” १॥) કર્મ, શિલ્પ, શ્લોક, સંયોગ, સમીપ,
સંયૂથ, એશ્વર્ય, અપત્ય આ પ્રમાણે આ તદ્વિતનામેના આઠ પ્રકાર છે.
(સે કિં તં કમ્મણામે?) हे भदन्त ! कर्मनाम अट्ठे शुं ?

ઉત્તર—(તળ્લહારિણ કઢ્ઢહારિણ પત્તહારિણ દોસિણ સોત્તિણ, કપ્પાસિણ,

नेह पण्यं विनक्षितम् । विग्रहस्तु तृणभारः पण्यमस्येति बोध्यः । एवं काष्ठभारिकादावपि विग्रहो बोध्यः । 'तदस्य पण्यम्' (पा. ४।४.५९) इति सूत्रेण ठक् प्रत्यये सिद्धिः । तथा-शिल्पार्थे तद्धितप्रत्ययेन चन्ताम निष्पन्नं तत् शिल्पनाम । उदाहरणमाह-'तुन्निष्' इत्यादि । तुन्नं शिल्पमस्येति तौन्निकः । वयनं=वृक्षाणां कप्पासिए, भंडवेआलिए, कोलालिए) तार्णभारिक, काष्ठभारिक, पात्रभारिक, दौष्यिक, सौत्रिक, कार्पासिक, भाण्डवैचारिक, कौलालिक ये सब (कम्मणामे) कर्म नाम हैं । कर्म शब्द यहां पण्य "वेचने योग्य पदार्थ" इस अर्थ में आया है । "तृणभारः पण्यं अस्य" तार्णभारिकः" इसका ऐसा विग्रह है । इसी प्रकार का विग्रह "काष्ठभारः पण्यमस्य काष्ठभारिकः" पात्रभारः पण्यमस्य पात्रभारिकः" इत्यादि नामरूप शब्दों को भी जानना चाहिये । "तदस्य पण्यं" इस सूत्र से इन सब में ठक् प्रत्यय हुआ है । ठक् को इक् होकर तब ये तार्णभारिक आदि नामरूप शब्द निष्पन्न हुए हैं । (से किं तं लिप्पनामे?) हे भदन्त ! शिल्प नाम क्या है ? अर्थात् शिल्पार्थ में तद्धित प्रत्यय के करने से जो नाम निष्पन्न होता है, वह कैसा होता है ?

उत्तर—(लिप्पनामे) शिल्पार्थ में तद्धित प्रत्ययठक् के करने पर जो नाम निष्पन्न होता है वह शिल्प नाम है और वह इस प्रकार से है—(तुणिए, तंतुवाइए, पट्टकारिए, उव्वट्टिए, वरुंडिए, मुंजकारिए,

भंडवेआलिए, कोलालिए) तार्णभारिक, पात्रभारिक, दौष्यिक, सौत्रिक, कार्पासिक, भाण्डवैचारिक, कौलालिक आ सब (कम्मणामे) कर्मनामे छे. कर्म शब्द अही पण्य अेट्ठे के वेचवा लायक पदार्थ "तृणभारः पण्यं अस्य, तार्णभारिकः" आ शब्दने विग्रह आ प्रमाणे थशे. आ प्रमाणे "काष्ठभारः पण्यम् अस्य काष्ठभारिकः पात्रभारः पण्यम् अस्य पात्रभारिकः" वगेरे नाम इप शब्दोभां पणु णणुवुं लेध्थे. 'तदस्य पण्यं' आ सूत्रथी आ णधा शब्दोभां 'ठक्' प्रत्यय थथे छे. 'ठक्' ने 'इक्' प्रत्यय लाग्थे छे तेथी आ 'तार्णभारिक' वगेरे शब्दो निष्पन्न थथा छे (से किं तं लिप्पनामे?) छे भदन्त ! शिल्प नाम अेट्ठे शुं ? अर्थात् शिल्पार्थमां तद्धित प्रत्यय लगावथी जे नाम निष्पन्न थाय छे, ते केवुं थाय छे ?

उत्तर—(लिप्पनामे) शिल्पार्थमां तद्धित प्रत्यय 'ठक्' करवाथी जे नाम निष्पन्न थाय छे, ते शिल्पनाम छे अने ते आ प्रमाणे छे. (तुणिए, तंतुवाइए पट्टकारिए उव्वट्टिए, वरुंडिए, मुंजकारिए, कट्टकारिए, छत्तकारिए, वज्झकारिए,

પ્રસારણં વાયઃ, તન્તૂનાં વાયઃ-તન્તુવાયઃ, સ શિલ્પમસ્યેતિ તાન્તુવાયિકઃ । કરણં કારઃ-પટ્ટમ્ય કારઃ-પટ્ટકારઃ, સ શિલ્પમસ્યેતિ-પાટ્ટકારિકઃ । ઉદ્વૃત્તમ્-ઉદ્વર્તનં-પિષ્ટાદિના શરીરમલહરીકરણં, તત્ શિલ્પમસ્યેતિ-ઔદ્વૃત્તિકઃ । વરુણ્ટઃ શિલ્પ-મસ્યેતિ વારુણ્ટિકઃ । વરુણ્ટઃ શિલ્પવિશેષો વૌધ્યઃ । ઇદં મૌજ્ઞકારિક ઇત્યાદયઃ પ્રયોગો વૌધ્યાઃ । ‘શિલ્પમ્’ (પા. ૪।૪।૫૫) ઇતિ સૂત્રેણ ઠક્ પ્રત્યયે સિદ્ધિઃ ।

કટ્ટકારિણ, છત્તકારિણ, વજ્જકારિણ, પોત્થકારિણ, ચિત્તકારિણ, દંત-કારિણ, લેપ્પકારિણ, સેલકારિણ, કોટ્ઠિમકારિણ) તૌન્નિક, તાન્તુવાયિક, પાટ્ટકારિક, ઔદ્વૃત્તિક, વારુણ્ટિક, મૌજ્ઞકારિક, કાળકારિક, છાત્ર-કારિક, બાહ્યકારિક, પૌસ્તકકારિક ચૈત્યકારિક, દાન્તકારિક, લૈપ્પ-કારિક, શૈલકારિક, કૌટ્ઠિમકારિક । યહાં સર્વત્ર “શિલ્પમ્” ઇસ સૂત્ર સે ઠક્ પ્રત્યય હુઆ હૈ । તુન્ન જિસકા શિલ્પ હૈ, વહ તૌન્નિક-દર્જી હૈ । સૂત્રોં કા પસારના ઇસકા નામ ‘વાય’ હૈ । તંતુઓં કા વાય જિસકા શિલ્પ હૈ વહ તાન્તુવાયિક-જુલાહા હૈ । કરણં કારઃ-કરના ઇસકા નામ કાર હૈ-પટ્ટ (વલ્લ) કા કરના યહ જિસકા શિલ્પ હૈ વહ પાટ્ટકારિક-જુલાહા-યા વહૈ હૈ । પિષ્ટ-પીઠી-આદિ સે શરીર કે જલ નો દૂર કરના યહ જિસકા શિલ્પ હૈ વહ ઔદ્વૃત્તિક-નાપિન હૈ । વરુણ્ટ જિસકા શિલ્પ હૈ વહ વારુણ્ટિક હૈ । વરુણ્ટ યહ એક શિલ્પ વિશેષ કા નામ હૈ । ઇસી પ્રકાર મૌજ્ઞકારિક આદિ પ્રયોગોં કો બી જાનના ચાહિયે । (સે તં સિપ્પનામે) ઇસ પ્રકાર યહ શિલ્પ નામ હૈ । (સે કિં તં સિલોચનામે)

પોત્થકારિણ, ચિત્તકારિણ, દંતકારિણ, લેપ્પકારિણ, સેલકારિણ, કોટ્ઠિમકારિણ) તૌન્નિક, તાન્તુવાયિક, પાટ્ટકારિક, ઔદ્વૃત્તિક, વારુણિક, મૌજ્ઞકારિક, કાળકારિક, છાત્રકારિક, બાહ્યકારિક, પૌસ્તકારિક, ચૈત્યકારિક, દાન્તકારિક, લૈપ્પકારિક, શૈલકારિક, કૌટ્ઠિમકારિક, આહીં સર્વત્ર ‘શિલ્પમ્’ આ સૂત્ર વડે ‘ઠક્’ પ્રત્યય થયેલ છે. તુન્ન જેનું શિલ્પ છે તે તૌન્નિક એટલે કે દર્જી છે, સૂત્રોને ફેલાવવું એનું નામ ‘વાય’ છે. તંતુઓનું વાય જેનું શિલ્પ છે. તે તાન્તુવાયિક-વણુકર-છે. ‘કરણં કારઃ’ કરવું તેનું નામ ‘કાર’ છે. પટ્ટ તૈયાર કરવું જેનું શિલ્પ છે, તે પાટ્ટકારિક-વણુકર-છે. પિષ્ટ-પીઠી-વગેરેથી શરીરના મલને દૂર કરવો આ જેનું શિલ્પ છે તે ઔદ્વૃત્તિક-હનામ છે. વરુણ જેનું શિલ્પ છે તે વારુણિક છે. વરુણ એ શિલ્પ વિશેષનું નામ છે. આ પ્રમાણે મૌજ્ઞકારિક વગેરે પ્રયોગો વિષે પણ જાણી લેવું જોઈએ. (સે તં સિપ્પનામે) આ પ્રમાણે આ શિલ્પનામ છે. (સે કિં તં સિલોચનામે) હે ભદ્રંત !

तथा-श्लोकार्थे=यशोरूपेऽर्थे तद्धितप्रत्यये सति यद्रूपं निष्पद्यते तत् श्लोकनाम ।
श्रमणो ब्राह्मणः सर्वातिथी । श्रमणब्राह्मणौ प्रशस्तत्वेन सर्वेषां वर्णानामतिथी
विज्ञेयो । तत्र श्रम्यते इति श्रमणं=तपश्चर्यादिरूपं, प्रशस्तं श्रमणमस्यास्तीति
श्रमणः । प्रशस्तं ब्रह्मास्यास्तीति ब्रह्मणः स एव ब्राह्मणः । उभयत्रापि प्रशंसार्थे मतु-
वर्थोऽच् प्रत्ययोऽर्शआदित्वाद् वेध्यः । संयोगार्थे=संबन्धार्थे तद्धितप्रत्यये सति
यन्नाम निष्पद्यते तत् संयोगनाम । यथा-राज्ञोऽयं श्वशुरो-राजकीयः श्वशुरः ।
राज्ञोऽयं जामाता-राजकीयो जामाता, इत्यादि । 'राज्ञःकच' (पा. ४.२।१४०)

हे भदन्त ! श्लोक नाम क्या है ? अर्थात् श्लोक-यश-रूप अर्थ में तद्धित
प्रत्यय होने पर जो नाम निष्पन्न होता है-अर्थात् जो रूप बनता है-
वह कैसा होता है ?

उत्तर—(समणे माहणे सव्वातिही) श्रमण, ब्राह्मण, ऐसा रूप
होता है- यहां पर प्रशस्तार्थ में मतवर्धीय “अच्” प्रत्यय” अर्श आदि-
भ्योऽच्” से जुड़ा है । इसीलिये ये सर्ववर्णों के अतिथि माने जाते
हैं । तपश्चर्यादिरूप श्रम जिसके पास है वह “श्रमण” एवं प्रशस्त
ब्रह्म जिसका है वह “ब्रह्मण” है । यह ब्राह्मण ही ब्रह्मण है । (से तं
सिलोय नामे) इस प्रकार यह श्लोक नाम है । (से किं तं संजोग
नामे) हे भदन्त ! संयोग नाम क्या है ? अर्थात् संबन्धार्थ में तद्धित
प्रत्यय होने पर जो नाम निष्पन्न होता है वह कैसा होता है ?

उत्तर—(संजोग नामे) वह संयोग नाम इस प्रकार का होता है-
(रण्णो ससुरए, रण्णो जामाउए, रण्णो साले, रण्णो भाउए, रण्णो
भगिणीवई-(से तं संजोगनामे) राज्ञः अयं-राजकीयः श्वशुरः-राजा

श्लो३ नाम शुं छे ओटले के श्लो३-यश-इय अर्थमां तद्धित प्रत्यय होवाथी
जे नाम निष्पन्न थाय छे ओटले के जे इय अने छे, ते डेवुं होय छे ?

उत्तर—(समणे माहणे सव्वातिही) श्रमणु ब्राह्मणु ओवुं इय थाय छे.
अहीं प्रशस्तार्थमां मतवर्धीय ‘अच्’ प्रत्यय ‘अर्श आदिभ्योऽच्’ सूत्रथी थयेद
छे ओथी ज ओ सर्व वर्णोना अतिथि मानवामां आवे छे. तपश्चर्यादि इय
श्रम जेनी पास छे ते ‘श्रमणु’ तेमज प्रशस्त ब्रह्म जेमने छे ते ‘ब्रह्मणु’
छे. आ ब्रह्मणु ज ब्राह्मणु छे. (से किं तं सिलोयनामे) आ प्रमाणे आ
श्लो३ नाम छे. (से किं तं संजोगनामे) हे भदन्त ! संयोग नाम ओटले
शुं ? ओटले के संबन्धार्थमां तद्धित प्रत्यय होवाथी जे नाम निष्पन्न थाय
छे ते डेवुं होय छे ?

उत्तर—(संजोग नामे) ते संयोग नाम आ प्रमाणे छे. (रण्णो ससुरए,
रण्णो जामाउए, रण्णो साले, रण्णो भाउए, रण्णो भगिणीवई-से तं संजोगनामे)

इति सूत्रेण छप्रत्यये सिद्धिः । मूले-‘रणो ससुराए, रणो जागाउए’ इत्यादि विग्रहमात्रं निर्दिष्टम् । तथा-समीपार्थे=अदूरभवनार्थे ‘अदूरभवश्च’ इत्यण् तद्धित-प्रत्ययेन यन्नाय निष्पद्यते-तत् समीपनाम । यथा-गिरेः समीपे नगरं-गैरं-गिरि-तटम्, विदिशायाः समीपे नगरं वैदिशं नगरम्, वेन्नायाः समीपे नगरं वैन्नं-वेन्नातटं, तगरायाः समीपे नगरं तागरं-तगरातटमिति । गिरि नगरम्, वेन्नातटम्, तगरातटमिति लोकप्रसिद्धिः ।

કા સસુર રાજકીય જામાતા-રાજા કા જમાઈં इत्यादि । इन प्रयोगों में ‘, राज्ञः कच ’ इस सूत्र से राजन् शब्द में छ प्रत्यय होकर छ को ईय् प्रत्यय हुआ है । मूल में “रणो ससुराए, रणो जामाउए” इत्यादि विग्रहमात्र दिखलाया है । (से तं संजोगनामे) इस प्रकार यह संयोग नाम है । (से किं तं समीवनामे ?) हे भदन्त ! समीप नाम क्या है ? अर्थात् समीप अर्थ में तद्धित प्रत्यय संबन्धी अणू के होने पर जो नाम बनता है वह कैसा होता है ? (समीव नामे) वह समीप नाम ऐसा होता है-जैसे (गिरि समीवे णयरं गैरं-गिरिणयरं, विदिशा समीवे णयरं-वेदिशं, वेन्नाए समीवे णयरं-वेन्नायडं, तगराए समीवे णयरं तागरं तगरायडं-से तं समीवनामे) गिरि के समीप का नगर-गैर, गिरि नगर, विदिशा के समीप का नगर वैदिश, वेन्ना के समीप का नगर वैन्न वेन्नातट, तगरा के समीप का नगर तागर-तगरातट-गिरिनगर, वेन्नातट, तगरातट ऐसी लोक में प्रसिद्धि है । इस प्रकार

રાજ્ઞઃ અર્થે રાજકીય-સસુર:-રાજાનો સસરો, રાજકીય જામાતા-રાજાનો જમાઈ વગેરે આ પ્રયોગોમાં ‘ રાજ્ઞઃ કચ ’ આ સૂત્ર વડે રાજન્ શબ્દમાં ‘છ’ પ્રત્યય થઈને ‘છ’ ને ‘ઈય્’ થયેલ છે. મૂળમાં ‘ રણો સસુરાએ, રણો જામાઉએ ’ વગેરે ક્રૂત વિગ્રહ જ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યો છે. (સે તં સંજોગનામે) આ પ્રમાણે આ સંયોગ નામ છે. (સે કિં તં સમીવનામે) હે ભદંત ! સમીપ નામ શું છે ? એટલે કે સમીપ અર્થમાં તદ્દિત પ્રત્યય સંબંધી ‘અણૂ’ પ્રત્યય થવાથી જે નામ નિષ્પન્ન થાય છે, તે કેવું હોય છે. (સમીવનામે) તે સમીપ નામ આ પ્રમાણે હોય છે જેમ કે (ગિરી સમીવે ણયરં ગૈર-ગિરિણયરં, વિદિશા સમીવે ણયરં-વેદિશં, વેન્નાએ સમીવે ણયરં વેન્ન વેન્નાતટયં તગરાએ સમીવે ણયરં તાગરં તગરાયડં-સે તં સમીવનામે) ગિરિની પાસેનું નગર-ગૈર, ગિરિનગર વિદિશાની પાસેનું નગર વૈદિશ, વેન્નાની પાસેનું નગર વૈન્ન વેન્નાતટ, તગરાની પાસેનું નગર તાગર, તગરાતટ, ગિરિનગર વેન્નાતટ તગરાતટ એવી લોકમાં પ્રસિદ્ધિ છે. આ પ્રમાણે આ સમીપ નામો છે. (સે કિં

तथा-संयूथो-ग्रन्थरचना, स मूच्यते येन तद्धितप्रत्ययेन स संयूथार्थतद्धित-
प्रत्ययोऽपि बोध्यः । येन यन्नाम-निष्पद्यते तत् संयूथतद्धितनाम । तथा-तरङ्ग-
वती-तरङ्गवतीमधिकृत्य कृताऽख्यायिका तरङ्गवती । अत्र 'अधिकृत्य कृते ग्रन्थे'
इति शैषिरुप्रत्यये 'लुवाख्यायिकार्या दङ्गुलम्' इति लुप् । एवं-मलयवती,
आत्मानुषष्टिः, विन्दुक इत्यादिष्वपि बोध्यम् । मूले-तरङ्गवतीकारो मलयवतीकार

यह समीप नाम है। (से किं तं संजूहनामे) हे भदन्त ! वह संजूथ नाम क्या है ? (संजूह नामे-तरंगवईकारे, मलयवईकारे, अत्ताणु संहिकारे, बिंदुकारे-से तं संजूह नामे) यह ग्रन्थरचना का नाम संयूथ है। यह ग्रन्थ रचनारूप संयूथ जिस तद्धित प्रत्यय के द्वारा सूचित किया जाता है वह संयूथार्थ प्रत्यय भी संयूथ है। इससे जो नाम निष्पन्न होता है वह संयूथ नाम है। जैसे तरंगवती को लेकर जो कथा-कहानी-लिखी गई हो उस ग्रन्थ को तरङ्गवती कहना। इसी प्रकार से मलयवती आत्मानुषष्टि, बिन्दुक इत्यादि ग्रन्थों के नामों में भी जानना चाहिये। इन “तरङ्गवती” आदि नामों में “अधिकृत्य ग्रन्थे” इस शैषिक प्रकरणगत सूत्र से “अधिकृत्य कृतो ग्रन्थः” इस अर्थ में अणादि और घादि प्रत्यय होते हैं और उनका “लुषारुषायिकानां बहुलम्” इससे लोप हो जाता है। मूल में तरङ्गवतीकार मलयवतीकार” ऐसा जो निर्देश किया गया है उसका तात्पर्य “तरङ्गवती ग्रन्थ का करना मलयवती ग्रन्थ का करना” ऐसा है। इसी प्रकार से

તં સંજૂહનામે) હે ભદ્રંત ! તે સંયૂથ નામ શું છે ? સંજૂહનામે તરંગવદ્ધકારે, મલયવદ્ધકારે, અત્તાણુસંઘિકારે, બિંદુકારે, સે તં સંજૂહનામે) અંથ રચનાનું નામ સંયૂથ છે. આ અંથ રચના રૂપ સંયૂથ જે તદ્ધિત પ્રત્યય વડે સૂચિત કરવામાં આવે છે તે સંયૂથાર્થ તદ્ધિત પ્રત્યય પણ સંયૂથ છે. એનાથી જે નામ નિષ્પન્ન થાય છે તે સંયૂથ નામ છે. જેમ કે તરંગવતીને લઈને જે કથા વાર્તા-લખવામાં આવી છે, તે અંથને તરંગવતી કહે છે. આ પ્રમાણે મલયવતી, આત્માનુષઙ્ગિ, બિંદુક વગેરે અંથોના નામો વિષે પણ જાણવું જોઈએ. આ તરંગવતી વગેરે નામોમાં ‘અધિકૃત્ય ગ્રન્થે’ આ શૈષિક પ્રકરણ ગત સૂત્રથી ‘અધિકૃત્ય કૃતો ગ્રન્થઃ’ આ અર્થમાં આશુદિ અને ઘાદિ પ્રત્યયો થાય છે અને તેમનો ‘લુબાલ્યાયિકાનાં વહુલમ્’ આ સૂત્રથી લોપ થઈ જાય છે. મૂળમાં તરંગવતીકાર, મલયવતીકાર આમ જે નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે. તેનું તાત્પર્ય ‘તરંગવતી અન્યની રચના કરવી, મલયવતી અન્યની રચના

ઇત્યાદિપુ તરજ્ઞવત્યાઃ કરણં મલયવત્પ્રાઃ કરણમ્ ઇત્યાદિ રૂપેણ વ્યાખ્યા કાર્યા । તથા નિર્દેશસ્તુ ગ્રન્થરચનારૂપાર્યપાત્રોપલક્ષકો ઓચ્ય ઇતિ । તથા-એશ્વર્યઘોતકૈઃ શબ્દૈસ્તદ્વિતપ્રત્યયે સતિ ચદ્રૂપં નિષ્પદ્યતે તદેશ્વર્યનામ । ચથા-રાજૈવ રાજકઃ । ઈશ્વર એવ ઈશ્વરકઃ । તલવર એવ-તલવરકઃ । ઇપુ સ્વાર્થિકઃ કઃ । માહમ્બિકઃ કૌદુમ્બિકઃ ઇમ્બઃ એતે તુ તદ્વિતાન્તા એવ । શ્રેષ્ઠિકઃ સાર્થવાહકઃ સેનાપતિકઃ, એનૈષ્વપિ સ્વાર્થિકઃ કઃ । તથા-અપત્યાર્થે તદ્વિતપ્રત્યયે સતિ યન્નામ નિષ્પદ્યતે તદપત્યનામ । અર્હન્માતા ચક્રવર્તિમાતા વલ્લદેવમાતૈત્યાદિભિઃ શબ્દેરર્હદાદીનાં

આત્માનુષઠિકાર આદિ કો મી જાનના ચાહિયે । હસ પ્રકાર યહ સંયૂથ નામ હૈ । (સે કિં તં ઈસરિયનામે) હૈ મદન્ત ! એશ્વર્ય નામ કયા હૈ ? (ઈસરિયનામે)

ઉત્તર—એશ્વર્ય નામ હસ પ્રકાર સે હૈ—અર્થાત્ એશ્વર્યઘોતક શબ્દોં સે તદ્વિત પ્રત્યય કરને પર જો રૂપ નિષ્પન્ન હોતા હૈ વહ એશ્વર્ય નામ હૈ—જૈસે (રાયએ ઈસરએ, તલવરએ, માહંબિએ, કૌદુંબિએ, ઇમ્બે, સેઢિએ, સત્થવાહએ, સેનાવહએ) રાજક, ઈશ્વરક, તલવરક, માહંબિક, કૌદુમ્બિક ઇમ્બ, શ્રેષ્ઠિક, સાર્થવાહક, સેનાપતિક । હનમેં માહમ્બિક, કૌદુમ્બિક, ઇમ્બ યે એશ્વર્ય નામ તો તદ્વિત પ્રત્યયાન્ત હૈં । તથા રાજા, ઈશ્વર, તલવર શ્રેષ્ઠી, સાર્થવાહ, સેનાપતિ યે એશ્વર્ય નામ સ્વાર્થ મેં કપ્ પ્રત્યય હોને સે નિષ્પન્ન હુએ હૈં (સે તં ઈસરિયનામે) હસ પ્રકાર યહ એશ્વર્ય નામ હૈ । (સે કિં તં અવચ્ચનામે ?) હૈ મદન્ત ! અપત્યનામ કયા હૈ ? (અવચ્ચનામે)

કરવી. ' એવું થાય છે આ પ્રમાણે આત્માનુષઠિકાર વગેરે વિષે પણ જાણી લેવું જોઈએ આ પ્રમાણે આ સંયૂથ નામ છે. (સે કિં તં ઈસરિય નામે) હૈ મદન્ત ! એશ્વર્ય નામ શું છે ? (ઈસરિય નામે)

ઉત્તર—એશ્વર્ય નામ આ પ્રમાણે છે. અર્થાત્ એશ્વર્ય ઘોતક શબ્દોથી તદ્વિત પ્રત્યય કરવામાં આવે અને જે રૂપ નિષ્પન્ન થાય છે, તે એશ્વર્ય નામ છે જેમ કે (રાયએ, ઈસરએ, તલવરએ, માહંબિએ, કૌદુંબિએ, ઇમ્બે, સેઢિએ, સત્થવાહએ, સેનાવહએ) રાજક, ઈશ્વરક, તલવરક, માહંબિક, કૌદુંબિક, ઇમ્બ, શ્રેષ્ઠિક, સાર્થવાહક, સેનાપતિક, આમાં માહંબિક, કૌદુંબિક, ઇમ્બ, આ બધા એશ્વર્ય નામો તો તદ્વિત પ્રત્યયાન્ત છે, તેમજ રાજા, ઈશ્વર, તલવર, શ્રેષ્ઠી, સાર્થવાહ, સેનાપતિ આ બધાં એશ્વર્ય નામો સ્વાર્થમાં ' કપ્ ' પ્રત્યય થવાથી નિષ્પન્ન થયેલા છે. (સે તં ઈસરિયનામે) આ પ્રમાણે આ એશ્વર્ય નામો છે. (સે કિં તં અવચ્ચનામે ?) હૈ મદન્ત ! અપત્યનામ એટલે શું ? (અવચ્ચનામે)

मातृनामान्दुषलक्षितानि । ततोऽपत्यार्थे तद्धितप्रत्ययेन यन्नाम निष्पद्यते, तदपत्य-
नाम । यथा—मरुदेव्या अपत्यं मारुदेवेय ऋषभोऽर्हन् । त्रिशलाया अपत्यं त्रैशलेयो
महावीरोऽर्हन् । सुमङ्गलाया अपत्यं सौमङ्गलेयो भरतश्चक्रवर्ती । रोहिण्याः अपत्यं
रौहिणेयो बलदेवः । देवकीया अपत्यं दैवकेयः कृष्णो वासुदेवः । चेलनायाः अपत्यं
चैलनेयः कृष्णिको राजा । धारिण्या अपत्यं धारिणेयः—मेघकुमारो मुनिः । रुद्र-
सोमाया अपत्यं रौद्रसौमेयः—आर्यरक्षितो वाचक इति । एतानि अष्टविधानि
तद्धितजानि नामानि बोध्यानि । अमुमेवार्थं सूचयितुमाह—तदेतत्तद्धितजमिति ।

उत्तर—अपत्य नाम इस प्रकार से है—(अरिहंत माया चक्र-
वट्टिमाया, बलदेवमाया, वासुदेव माया, राय माया, मुणिमाया वायग
माया, से तं अवचचनामे) अपत्य अर्थ में तद्धित प्रत्यय करने पर जो
नाम निष्पन्न होता है वह अपत्य नाम है, जैसे मरुदेव का पुत्र मारु-
देवेय—ऋषभनाथप्रभु, त्रिशला का पुत्र त्रैशलेय—भगवान महावीर,
सुमङ्गला का अपत्य—सौमङ्गलेय—चक्रवर्ती भरत, रोहिणी का अपत्य—
रौहिणेय—बलदेव, देवकी का पुत्र दैवकेय—कृष्ण वासुदेव, चेलना
का पुत्र चैलनेय—कृष्णिक राजा, धारिणी का पुत्र धारिणेय—मेघकुमार
मुनिरुद्र सोमा का पुत्र रौद्र सौमेय—आर्यरक्षितवाचक इस प्रकार ये
अपत्य अर्थ में हुए तद्धित प्रत्यय से जन्य नाम हैं । (से तं तद्धितए)
ये उपर्युक्त आठ प्रकार के नाम तद्धित प्रत्यय से निष्पन्न होने के कारण
तद्धितज नाम कहलाते हैं । अब सूत्रकार धातुज नामों का कथन
करते हैं—(से किं तं धाउए) हे भदन्त ! धातुज (धातुओं से उत्पन्न
होने वाला) नाम क्या है ? (धाउए)

उत्तर—अपत्यनाम आ प्रभाणु छे (अरिहंत माया चक्रवट्टिमाया, बल-
देवमाया, वासुदेवमाया, रायमाया, मुणिमाया, वायगमाया, से तं अवच
नामे) अपत्यनाम अर्थमां तद्धित प्रत्यय लगाउवाथी जे नाम निष्पन्न
थाय छे. ते अपत्य नाम छे. जेम के मरुदेवीनो पुत्र, मरुदेवेय
ऋषभनाथ प्रभु. त्रिशलानो पुत्र—त्रैशलेय, भगवान महावीर, सुमङ्ग-
लानुं अपत्य सौमङ्गलेय, चक्रवर्ती भरत, रोहिणीनुं अपत्य—रौहिणेय बल-
देव, देवकीनो पुत्र दैवकेय, कृष्ण अथवा वासुदेव, चेलानानो पुत्र चैलनेय,
कृष्णिक राजा. धारिणीनो पुत्र धारिणेय—मेघकुमार मुनि, रुद्रसोमनो पुत्र रौद्र
सौमेय—आर्यरक्षित, आ प्रभाणु आ अपत्य अर्थमां थयेल तद्धित प्रत्ययथी
निष्पन्न नामो छे. (से तं तद्धितए) आ उपर्युक्त आठ प्रकारना नामो तद्धित
प्रत्ययथी निष्पन्न थयेला होवा जदल तद्धितज कहवाय छे. हवे सूत्रकार
धातुज नामोनुं कथन करे छे. (से किं तं धाउए) हे भदन्त ! धातुज—धातुथी
उत्पन्न थयेल नाम क्या क्या छे ? (धाउए)

અથ ધાતુજનામાનિ નિરૂપયતિ-ધાતુઃ=ક્રિયાપદં, તેન યન્નામ નિષ્પદ્યતે તદ્ધાતુજમ્ ।
 યથા-ભૂસત્તાયાં, પરસ્મૈપદમાપેત્યાદિ । ધૂરયં પરસ્મૈપદી ધાતુઃ । તેન નિષ્પન્નં નામ ।
 યથા-ભવતીતિ ભવઃ=સંસારઃ । વૃદ્ધર્થવાચકત્વેન એથ ઇતિ ધાતુસ્તેન નિષ્પન્નં
 નામ । યથા-એથતદિતિ-એધમાનઃ । એવં 'સ્પર્દ સંઘર્ષે' ઇત્યાદાવપિ વિભાવ્યમ્ ।
 અથ નિરુક્તિજાનિ નામાન્યાહ-નિર્વચનં નિરુક્તિઃ । ક્રિયાકારકભેદપર્યાયૈઃ શબ્દા-
 ર્થકથનમિત્યર્થઃ । તથા યન્નામ નિષ્પદ્યતે તન્નિરુક્તિજમ્ । યથા-મહ્યાં શેતે મહિષઃ ।

ઉત્તર—ધાતુજ નામ હસ પ્રકાર સે હૈ—(ભૂસત્તાએ, પરસ્સ ભાસા
 ફદ્ધસંઘરિસે, ગાહ પહ્દાલિચ્છાસુ ગંથે ય, વાહલોયણે—સે તં ધાઙએ)
 ભૂ ધાતુ સત્તા અર્થ મેં હૈ । યહ પરસ્મૈપદી ધાતુ હૈ । હસસે જો
 નામ નિષ્પન્ન હોતા હૈ—જૈસે ભવ—સંસાર—વહ ધાતુજ નામ હૈ । હસી
 પ્રકાર એધ ધાતુ વૃદ્ધિ અર્થ મેં હૈ । યહ આત્મનેપદી હૈ । હસસે
 “ એધમાન ” બનતા હૈ । હસી પ્રકાર સે “ સ્પર્દસંઘર્ષ ” ઇત્યાદિ ધાતુઓ
 મેં બી જાનના ચાહિયે । અર્થાત્—સ્પર્દા, વાધા યે સવ ધાતુજ નામ હૈ ।
 (સે કિં તં નિરુક્તએ) હે બદન્ત ! નિરુક્તિજ નામ કયા હૈ ?

ઉત્તર—(નિરુક્તિએ, મહીએ સેએ—મહિસો, ભમહય રોવહય—ભમરો,
 મુહું મુહું લસહિતિ—મુસલં, કવિસ્સ વિવલંબએત્યેત્તિ ય કરેહ કવિત્થં,
 ચિત્તિ કરેહ, સ્વલ્લં ચ હોહ ચિક્ષિસ્વલ્લં, ઉલૂકન્તો ઉલૂગો, મેહસ્સ માલા
 મેહલા—સેત્તં નિરુક્તિએ) નિરુક્તિજ નામ હસ પ્રકાર સે હૈ—મહિષ, ભ્રમર,
 મુસલ, કપિત્થ, ચિક્ષિસ્વલ્લ, ઉલૂક, મેહલા । ક્રિયાકારક, ભેદ એવં

ઉત્તર—ધાતુજ નામ આ પ્રમાણે છે. (ભૂસત્તાએ, પરસ્સ ભાસા ફદ્ધ
 સંઘરિસે, ગાહ પહ્દાલિચ્છાસુ ગંથે ય, વાહલોયણે—સે તં ધાઙએ) ભૂ ધાતુ સત્તા
 અર્થમાં છે. આ પરસ્મૈપદી ધાતુ છે. એનાથી જે નામ નિષ્પન્ન થાય છે,
 જેમકે ભવ—સંસાર—તે ધાતુજ નામ છે. આ પ્રમાણે એધ ધાતુ વૃદ્ધિ અર્થમાં
 છે. આ આત્મનેપદી છે. એનાથી ‘એધમાન’ શબ્દ નિષ્પન્ન થાય છે. આ
 પ્રમાણે ‘સ્પર્દ સંઘર્ષે’ વગેરે ધાતુઓના વિષે પણ બાણુવું જોઈએ. એટલે
 કે સ્પર્દા—વાધા આ બધા ધાતુજ નામો છે. (સે કિં તં નિરુક્તએ) હે બદન્ત !
 નિરુક્તિજ નામ એટલે શું ?

ઉત્તર—(નિરુક્તિએ, મહીએ સેએ, મહિસો, ભમહય રોવહય ભમરો, મુહું
 મુહું લસહિતિ, મુસલં કવિસ્સ વિવલંબએત્યેત્તિ ય કરેહ કવિત્થં, ચિત્તિ કરેહ,
 સ્વલ્લં ચ હોહ ચિક્ષિસ્વલ્લં ઉલૂકન્તો ઉલૂગો, મેહસ્સ માલા, મેહલા—સે તં
 નિરુક્તિએ) નિરુક્તિજ નામ આ પ્રમાણે છે મહિષ, ભ્રમર, મુસલ, કપિત્થ,
 ચિક્ષિસ્વલ્લ, ઉલૂક, મેહલા, ક્રિયાકારક, ભેદ અને પર્યાયવાચી શબ્દો વડે

भ्रमति च रौति च भ्रमरः । एवमादीनि अन्यान्यपि निरुक्तिजानि नामानि पृषोदरादिशात् साधूनि बाध्यानि । एवं सामासिक-तद्धितज-धातुजनिरुक्तिजरूपं भावप्रमाणमुक्तम् । अमुमेवार्थं सूचयितुमाह-तदेतद् भावप्रमाणमिति । इत्थं चतुर्विधं प्रमाणमुपसंहृतमिदं सूचयितुमाह-तदेतत्प्रमाणमाप्नोति । इत्थं दशनाम-नाम निरूपितमिति दर्शयितुमाह-तदेतद् दशनामेति । एकादि दशनाम निरूपणेन सकलं नाम निरूपितमित्याह-तदेतत् नामेति । इत्थमुपक्रमस्य नामेति संज्ञको द्वितीयो भेदः समुद्दिष्ट इति सूचयितुमाह-नामेति पदं समाप्तमिति ॥ सू० १८६ ॥

पर्यायवाची शब्दों द्वारा शब्दार्थ का कथन करना, इसका नाम 'निरुक्ति' है । इस निरुक्ति से जो नाम निष्पन्न होता है, वह निरुक्तिज नाम है—जैसे महिषादि । “मह्यां शेते इति महिषः, भ्रमन् सन् रौतीति भ्रमरः, मुहुः मुहुः लसतीति मुसलं” इत्यादि रूप से इन महिष आदि नामों की निरुक्ति है । ये सब नाम पृषोदरादिगण में पठित हैं । इसलिये वहां से इनकी सिद्धि हुई है । इस प्रकार यह निरुक्तिज नाम है । इस निरुक्तिज नाम में इसी प्रकार के और भी दूसरे नाम सम्मिलित लेना चाहिए । इस प्रकार सामासिक, तद्धितज, धातुज और निरुक्तिज रूप भावप्रमाण का कथन किया । इसी अर्थ को सूचित करने के लिये सूत्रकार ने (से तं भावप्रमाणे) ऐसा कहा है । (से तं प्रमाणनामे) इस सूत्र पाठ से सूत्रकार यह प्रकट कर रहे हैं कि यहां तक हमने इस पूर्वोक्त प्रकार से १७७ सूत्र से लेकर यह प्रमाण नाम का कथन किया है । (से तं दश नामे) यह सूत्रपाठ इस बात की सूचना देता है कि—‘एक नाम से लेकर दश नाम तक का यह कथन इस प्रकार से समाप्त हुआ है ।’

शब्दार्थानुं कथनं करणं । ते ‘निरुक्ति’ उद्देशाय ये । आ निरुक्ति वडे जे नाम निष्पन्न थाय छे, ते निरुक्तिज नाम छे । जेभके महिष वगेरे ‘मह्यां शेते इति महिषः, भ्रमन् सन् रौतीति भ्रमरः, मुहुः, मुहुः, लसतीति मुसलं,’ वगेरे रूपमां आ महिष वगेरे नामोनी निरुक्ति समजवी आ जधा नामो पृषोदरादि गणुमां पठित छे । ओथी त्यांथी ज ओमनी सिद्धि थयेली छे । आ प्रमाणे आ निरुक्तिज नामो छे । आ निरुक्तिज नाममां आ जतना जीज्जं यणु नामो समज्ज लेवां । आ रीते सामासिक तद्धितज, धातु अने निरुक्तिज रूप भाव प्रमाणानुं कथनं पूर्युं थयुं । आ अर्थने सूचित करवा माटे सूत्रकारे (से तं भावप्रमाणे) आस कहुं छे । (से तं प्रमाणनामे) आ सूत्रपाठथी सूत्रकार आ प्रमाणे स्पष्ट करे छे के अहो सुधी अमे आ पूर्वोक्त रूपमां १७७ सूत्रधी मांडीने आ प्रमाण नामक कथनं कथुं छे । (से तं दशनामे)

અથ—ઉપક્રમસ્ય પ્રમાણેતિ નામકં તૃતીયં ભેદં નિરૂપયતિ—

સૂત્રમ્—સે કિં તં પ્રમાણે ? પ્રમાણે—ચડવિવેહે પળણત્તે, તં જહા-
દલ્લપ્પમાણે સ્વેત્તપ્પમાણે કાલપ્પમાણે ભાવપ્પમાણે ॥સૂ.૦ ૧૮૭॥

છાયા—અથ કિં તત્ પ્રમાણમ્ ?, પ્રમાણં ચતુર્વિધં પ્રજ્ઞપ્તમ્, તથા—દ્રવ્ય-
પ્રમાણં ક્ષેત્રપ્રમાણં કાલપ્રમાણં ભાવપ્રમાણમ્ ॥સૂ.૦ ૧૮૭॥

(સે તં નામે) યહ સૂત્રપાઠ “નામ સંબન્ધી સમસ્ત વક્તવ્ય સમાસ કર
ચુકા હૈ । “હત્ત વાત કી પુષ્ટિ કરતા હૈ । નામેત્તિ પયં સમ્મત્તં) હસ પ્રકાર
ઉપક્રમ કા દ્વિતીય ભેદ જો નામ હૈ વહ સમુદિષ્ટ હો ચુકા ॥સૂ.૦ ૧૮૬॥

અબ સૂત્રકાર ઉપક્રમ કે તૃતીય ભેદ પ્રમાણ કા નિરૂપણ કરતે હૈ—

“સે કિં તં પ્રમાણે”—ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—શિષ્ય પ્રશ્ન—(સે કિં તં પ્રમાણે) હે ભદ્રન્ત ! ઉપક્રમ
કા તૃતીય ભેદ જો પ્રમાણ હૈ, ઉસકા સ્વરૂપ કયા હૈ ?

ઉત્તર—(પ્રમાણે ચડવિવેહે પળણત્તે) ઉપક્રમ કા તૃતીય ભેદ જો
પ્રમાણ હૈ, ઉસકા સ્વરૂપ હસ પ્રકાર સે હૈ—વહ પ્રમાણ ચાર પ્રકાર કા
પ્રજ્ઞપ્ત હુઆ હૈ (તં જહા) વે ચાર પ્રકાર હસ તરહ સે હૈ—(દ્રવ્યપ્પમાણે,
સ્વેત્તપ્પમાણે, કાલપ્પમાણે, ભાવપ્પમાણે) દ્રવ્યપ્રમાણ, ક્ષેત્રપ્રમાણ, કાલ

આ સૂત્રપાઠ આ વાતને સૂચિત કરે છે કે એક નામથી લઈને દશનામ
સુધીનું આ કથન આ પ્રમાણે સમાપ્ત થયું છે. (સે તં નામે) આ સૂત્રપાઠ
“નામ સંબન્ધી સંપૂર્ણ કથન પુરું થયું છે” એ વાતને સ્પષ્ટ કરે છે.
(નામેત્તિ પયં સમ્મત્તં) આ પ્રમાણે ઉપક્રમના બીજા ભેદ જે નામ છે, તે
સમુદિષ્ટ થઈ ગયેલ છે. ॥સૂ.૦ ૧૮૬॥

હવે સૂત્રકાર ઉપક્રમના તૃતીય ભેદ પ્રમાણનું નિરૂપણ કરે છે—

“સે કિં તં પ્રમાણે” ઈત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—શિવ પ્રશ્ન (સે કિં તં પ્રમાણે) હે ભદ્રન્ત ! ઉપક્રમના તૃતીય
ભેદ જે પ્રમાણ છે, તેનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર—(પ્રમાણે ચડવિવેહે પળણત્તે) ઉપક્રમના જે તૃતીય ભેદ પ્રમાણ છે,
તેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે. તે પ્રમાણ ચાર પ્રકારના સ્વરૂપમાં પ્રજ્ઞપ્ત થયેલ
છે (તજહા) તે ચાર પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. (દ્રવ્યપ્પમાણે, સ્વેત્તપ્પમાણે, કાલપ્પ-
માણે, ભાવપ્પમાણે) દ્રવ્યપ્રમાણ, ક્ષેત્રપ્રમાણ, કાલપ્રમાણ, ભાવપ્રમાણ, ધાન્ય

टीका—‘सै किं तं’ इत्यादि—

अथ किं तत् प्रमाणम्? इति शिष्यप्रश्नः। उत्तरयति—प्रमाणं—प्रमीयते=परिच्छिद्यते धान्याद्यनेनेति प्रमाणम्,—असृतिप्रसृत्यादिकम्, यद्वा—‘इदमीदृक्स्वरूपम्—इदमीदृक्स्वरूपं च भवति’ इत्येवं प्रतिनियतस्वरूपतया यत् प्रत्येकं प्रमीयते=परिच्छिद्यते तत्प्रमाणम्। अथवा—धान्यद्रव्यादेरेव प्रमितिः—परिच्छेदः—स्वरूपावगमः। अत्रपक्षेऽसृतिप्रसृत्यादीनां प्रमितिहेतुत्वात् प्रमाणत्वं बोध्यम्। एतच्च प्रमेयस्य द्रव्यादेश्चतुर्विधत्वात् चतुर्विधम्। चतुर्विधत्वमेवाह—द्रव्यप्रमाणं क्षेत्रप्रमाणं कालप्रमाणं भावप्रमाणम् ॥ सू० १८७ ॥

प्रमाण, भाव प्रमाण। (धान्य आदि पदार्थ जिसके द्वारा नापे जाते हैं, वह प्रमाण है। यह प्रमाण शब्द की व्युत्पत्ति लभ्य अर्थ है। ऐसे प्रमाण असृति प्रसृति आदिक हैं। अथवा—इस वस्तु का स्वरूप यह है, इस प्रकार प्रतिनियत स्वरूप से जो प्रत्येक वस्तु का परिज्ञान होता है, वह प्रमाण है। अथवा धान्य आदि जो द्रव्य हैं, उनके ही स्वरूप का अवगमन वह प्रमाण है। यहां धान्यादिक द्रव्यों की प्रमिति को प्रमाण माना गया है और असृति प्रसृति आदिकों को प्रमिति के हेतु-भूत होने से प्रमाण माना गया है। तात्पर्य इसका यह है कि—‘प्रमिति यह प्रमाण का फल है—जब फलरूप प्रमिति को प्रमाण कहा जाता है जब उस प्रमिति के साधक भूत जो असृति प्रसृति आदिक हैं, वे मुख्य रूप से प्रमाण नहीं पड़ते हैं किन्तु प्रमिति के जनक होने के कारण उन्हें प्रमाण माना जाता है। यह प्रमाण प्रमेयभूत द्रव्यादिकों की चतुर्विधता के कारण चार प्रकार का कहा गया है ॥ सू० १८७ ॥

विगेरे पदार्थानुं भाप जेना वडे जाणवामां आवे छे, ते प्रमाण छे. आ प्रमाण शब्दने व्युत्पत्तिद्वय अर्थ छे. जेवा प्रमाण असृति, प्रसृति वगेरे छे. अथवा आ वस्तुनुं स्वरूप जेवुं छे आ रीते प्रतिनियत स्वरूपथी जे दरेके दरेक वस्तुनुं परिज्ञान थाय छे, ते प्रमाण छे अथवा धान्य वगेरे जे द्रव्यो छे, तेमना स्वरूपने अवगम ते प्रमाण कहेवाय अही धान्य वगेरे द्रव्योनी प्रमितिने ज प्रमाण मानवामां आव्युं छे अने असृति, प्रसृति वगेरेने प्रमितिना हेतुभूत होवा जदल प्रमाण मानवामां आव्यां छे तात्पर्य आ प्रमाण छे के ‘प्रमिति आ प्रमाणनुं’ इण छे, ज्यारे इण रूप प्रमितिने प्रमाण कहेवामां आवे छे त्यारे ते प्रमितिना साधकभूत जे असृति प्रसृति वगेरे छे, ते मुख्य रूपमां प्रमाण कहेवाता नथी परंतु प्रमितिजनक होवा जदल तेने प्रमाण मानवामां आव्या छे. आ प्रमाण प्रमेयभूत द्रव्यादिकोनी चतुर्विधताने लीधे प्रमाण चार प्रकारनुं कहेवामां आव्युं छे. ॥ सू० १८७ ॥

मूलम्—से किं तं दृवप्पमाणे ?, दृवप्पमाणे—दुविहे पणत्ते, तं जहा—पएसनिप्फण्णे य विभागनिप्फण्णे य । से किं तं पएसनिप्फण्णे ? पएसनिप्फण्णे—परमाणुपोगगले दुप्पएसिए जाव दसपएसिए संखिज्जपएसिए असंखिज्जपएसिए अणंतपएसिए । से तं पएसनिप्फण्णे । से किं तं विभागनिप्फण्णे ?, विभागनिप्फण्णे—पंचविहे पणत्ते, तं जहामाणे उम्माणे ओमाणे गणिमे पडिमाणे । से किं तं माणे ? माणे—दुविहे पणत्ते, तं जहा—धन्नमाणप्पमाणे य रसमाणप्पमाणे य । से किं तं धन्नमाणप्पमाणे ? धन्नमाणप्पमाणे—दो असईओ पसई, दो पसईओ सेतिया, चत्तारि सेईआओ कुलओ, चत्तारि कुलओ पत्थो, चत्तारि पत्थया आढगं, चत्तारि आढगाइं दोणो, सट्ठि आढयाइं जहन्नए कुंभे, असीइ आढयाइं मज्झिमए कुंभे, आढयसयं उक्कोसए कुंभे, अट्ठ य आढयसइए वाहे । एएणं धणमाणप्पमाणेणं किं पओयणं ?, एएणं धणमाणप्पमाणेणं मुत्तोलीमुखइ दुर अलिंदओचारसंसियाणं धणणाणं धणमाणप्पमाणानि विवित्थिलक्खणं भवइ, से तं धणमाणप्पमाणे । से किं तं रसमाणप्पमाणे ? रसमाणप्पमाणे धणमाणप्पमाणाओ चउभागविवट्ठिए अविंभतरसिहाजुत्ते रसमाणप्पमाणे विहिज्जइ, तं जहा—चउसट्ठिया४ चउपलपमाणा वत्तीसिया८ सोलसिया१६ अट्ठभाइआ ३२ चउभाइया ६४ अद्धमाणी १२८ माणी २५६ दो चउसट्ठियाओ वत्तीसिया, दो वत्तीसियाओ सोलसिया, दो सोलसियाओ अट्ठभाइया, दो अट्ठभाइयाओ

चउभाइया, दो चउभाइयाओ अछमाणी, दो अछमाणीओ माणी। एएणं रसमाणप्पमाणेणं किं पओयणं? २ एएणं रसमाणप्पमाणेणं वारकघडककरककलसियगागरियदिइयकरोडियकुंडिअसंसियाणं रसाणं रसमाणप्पमाणनिद्वित्तिलक्खणं भवइ। से तं रसमाणप्पमाणे। से तं माणे ॥सू० १८८॥

छाया—अथ किं तत् द्रव्यप्रमाणम्? द्रव्यप्रमाणम्—द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—प्रदेशनिष्पन्नं च विभागनिष्पन्नं च। अथ किं तत् प्रदेशनिष्पन्नम्?, प्रदेशनिष्पन्नं—परमाणुपुद्गलो द्विप्रदेशिको यावत् दशप्रदेशिकः, संख्यातप्रदेशिकः, असंख्यातप्रदेशिकः, अनन्तप्रदेशिवः। तदेतत् प्रदेशनिष्पन्नम्। अथ किं तत् विभागनिष्पन्नम्?, विभागनिष्पन्नं पंचविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—मानम् उन्माय अवमानम् गतिमं प्रतिमानम्। अथ किं तत् मानं?, मानं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—धान्यमानप्रमाणं च रसमानप्रमाणं च। अथ किं तद् धान्यमानप्रमाणम्?, धान्यमानप्रमाणम्—द्वे अष्टतीप्रसृतिः, द्वे प्रसृती सेतिका, चतस्रः सेतिकाः कुडवः, चत्वारः कुडवाः प्रस्थः, चत्वारः प्रस्थाः आढकः, चत्वार आढकाः द्रोणः, षष्टिः आढकाः जघन्यकः कुम्भः, अशीतिः आढकाः मध्यमकः कुरभः, आढकशतम् उत्कृष्टः कुम्भः, अष्ट च आढकशतानि वाहः। एतेन धान्यमानप्रमाणेन किं प्रयोजनम्?, एतेन धान्यमानप्रमाणेन मुक्तोलीमुखे दुरालिन्दापचारसंश्रितानां धान्यानां धान्यमानप्रमाणनिर्णयलक्षणं भवति, तदेतत् धान्यमानप्रमाणम्। अथ किं तत् रसमानप्रमाणम्?, रसमानप्रमाणम्—धान्यमानप्रमाणतः चतुर्विभागवृद्ध्या अभ्यन्तरशिवायुक्तः रसमानप्रमाणं विधीयते, तद्यथा—चतुःषष्टिका ४ द्वात्रिंशिका ८ षोडशिका १६ अष्टभागिका ३२ चतुर्भागिका ६४ अर्धमानी १२८ मानी २५६ द्वे चतुःषष्टिके द्वात्रिंशिका, द्वे द्वात्रिंशिके षोडशिका, द्वे षोडशिके अष्टभागिका, द्वे अष्टभागिके चतुर्भागिका, द्वे चतुर्भागिके अर्धमानी, द्वे अर्धमानीके मानी। एतेन रसमानप्रमाणेन किं प्रयोजनम्?, एतेन रसमानप्रमाणेन वारकघटककरकलशिका गर्गरिदितिकाकरोडिकाकुण्डिकासंश्रितानां रसानां रसमानप्रमाणनिर्णयलक्षणं भवति। तदेतत् रसमानप्रमाणम्, तदेतत् मानम् ॥सू० १८८॥

टीका—‘से किं तं द्रव्यप्रमाणे’ इत्यादि—

तत्र द्रव्यप्रमाणं=द्रव्यविषयं प्रमाणं प्रदेशनिष्पन्नविभागनिष्पन्नेति द्विविधम्। तत्र—प्रदेशनिष्पन्नं=प्रदेशाः=एकद्वित्र्याद्यणवः, तैर्निष्पन्नं=सिद्धं यत्तद्विज्ञेयम्। यथा—

एकप्रदेशनिष्पन्नः परमाणुः, द्विप्रदेशनिष्पन्नो द्विप्रदेशिकः, त्रिप्रदेशनिष्पन्नस्त्रिप्रदेशिकः । एवं चतुष्प्रदेशिकादि यावत् अनन्तप्रदेशिकान्तो बोध्यः । यो यो यावत् यावत् प्रदेशेन निष्पद्यते स स तत्तत्प्रदेशिको बोध्य इति भावः । नन्विदं परमाणु-

“ से किं तं द्रव्यप्रमाणे ” इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં દ્રવ્યપ્રમાણે) શિષ્ય પૂછતા હૈં કિ-હે અદન્ત ! દ્રવ્ય પ્રમાણ કયા હૈ ?

उत्तर—(द्रव्यप्रमाणे दुविहे पणत्ते) द्रव्यविषयक वह द्रव्य प्रमाण दो प्रकार का कहा गया है—(तं जहा) वे दो प्रकार ये हैं—(पएसनिष्फण्णे य विभागनिष्फण्णे य) एक प्रदेश निष्पन्न और दूसरा विभाग निष्पन्न । (से किं तं पएसनिष्फण्णे) हे अदन्त ! प्रदेश निष्पन्न द्रव्य प्रमाणकया है ?

उत्तर—(पएसनिष्फण्णे) प्रदेशनिष्पन्नद्रव्यप्रमाण—इस प्रकार से है—(परमाणुयोगगळे दो पएसिए जाव दसपएसिए' संखिज्जपएसिए असंखिज्जपएसिए, अणंतपएसिए—से तं पएसनिष्फण्णे) जो द्रव्य प्रमाण एक दो तीन आदि प्रदेशों से निष्पन्न—सिद्ध होता है, वह प्रदेश निष्पन्न द्रव्य प्रमाण माना गया है—इस प्रदेश निष्पन्न द्रव्य प्रमाण में एक प्रदेश निष्पन्न परमाणु, दो प्रदेशों से निष्पन्न हुआ द्विप्रदेशिक द्रव्य तीन प्रदेशों से निष्पन्न हुआ त्रिप्रदेशिक द्रव्य इसी प्रकार

“ से किं तं द्रव्यप्रमाणे ” इत्यादि—

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં દ્રવ્યપ્રમાણે) શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે હે અદન્ત ! દ્રવ્ય પ્રમાણ શું છે ?

ઉત્તર—(દ્રવ્યપ્રમાણે દુવિહે પણત્તે) દ્રવ્ય વિષયક તે દ્રવ્યપ્રમાણ બે પ્રકારનું કહેવામાં આવ્યું છે. (તંજહા) તે બે પ્રકારે આ પ્રમાણે છે. (પેસ નિષ્ફણ્ણે ય વિભાગનિષ્ફણ્ણે ય) એક પ્રદેશ નિષ્પન્ન અને બીજો વિભાગ નિષ્પન્ન (સે કિં તં પેસનિષ્ફણ્ણે) હે અદન્ત ! પ્રદેશ નિષ્પન્ન દ્રવ્યપ્રમાણ શું છે ?

ઉત્તર—(પેસનિષ્ફણ્ણે) પ્રદેશ નિષ્પન્ન દ્રવ્ય પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે. (પરમાણુયોગગલે દો પેસિએ જાવ દસ પેસિએ, સંખિજ્જપેસિએ અસંખિજ્જપેસિએ, અણંતપેસિએ—સે તં પેસનિષ્ફણ્ણે) બે દ્રવ્યપ્રમાણ એક, બે, ત્રણ વગેરે પ્રદેશોથી નિષ્પન્ન—સિદ્ધ થાય છે, તે પ્રદેશ નિષ્પન્ન દ્રવ્યપ્રમાણ કહેવાય છે. આ પ્રદેશ નિષ્પન્ન દ્રવ્યપ્રમાણમાં એક પ્રદેશ નિષ્પન્ન પરમાણુ, બે પ્રદેશોથી નિષ્પન્ન થયેલ દ્વિપ્રદેશિક દ્રવ્ય, ત્રણ પ્રદેશોથી નિષ્પન્ન થયેલ ત્રિપ્રદે-

પ્રમૃત્યનન્તપ્રદેશિકસ્કન્ધપર્યન્તં દ્રવ્યત્વાત્ પ્રમેયમેવ, ન તુ પ્રમાણં, કથં તર્हिં एषां પ્રમાણત્વમુક્તમિતિ ચેદાહ-પ્રમેયસ્યાપિ દ્રવ્યાદે રુઢિવશાત્ પ્રમાણત્વં વિજ્ઞેયમ્ ।

ચાર પ્રદેશોં સે નિષ્પન્ન હુઆ ચતુષ્પ્રદેશિક દ્રવ્ય યાવત્ અનન્ત પ્રદેશોં સે નિષ્પન્ન હુઆ અનન્ત પ્રદેશિક દ્રવ્ય આ જાતા હૈ । અર્થાત્ એક પ્રદેશ-વાલે પરમાણુ સે લેકર અનન્ત પ્રદેશ વાલે સ્કન્ધ તક કે જિતને ખી દ્રવ્ય હૈ, વે હસ પ્રદેશ નિષ્પન્ન દ્રવ્ય પ્રમાણ સે ગૃહીત હો જાતે હૈ ।

શંકા—પરમાણુ સે લેકર અનન્ત પ્રદેશોં વાલા જિતના ખી દ્રવ્ય હૈ, વહ સવ પ્રમેય હી-પ્રમાણ કા વિષય -હૈ-સ્વયં પ્રમાણ નહીં હૈ-અતઃ ફિર ક્યોં ઇન્હે પ્રમાણરૂપ કહા હૈ ? શંકાકાર કા અભિપ્રાય વહ હૈ કિં 'પુદ્ગલ કા પરમાણુ જો કિ એકપ્રદેશવાલા હોના હૈ તથા દો પુદ્ગલપરમાણુઓં કે, ત્રીન પુદ્ગલ પરમાણુઓં કે યાવત્ અનન્ત પુદ્ગલ પરમાણુઓં કે સંયોગ સે નિષ્પન્ન હુએ જિતને ખી સ્કન્ધ દ્રવ્ય હૈ, વે સવ પ્રમાણ કે દ્વારા ગ્રાહ્ય હોને કે કારણ પ્રમેય હી હૈ-ફિર આપ પ્રદેશ નિષ્પન્નોં કો પ્રમાણ કી કોટિ સેં ક્યોં રખ રહે હો ?

ઉત્તર—પ્રમેયભૂત ખી દ્રવ્યાદિકોં કો જો યહાં પ્રમાણભૂત કહા જા રહા હૈ, વહ રુઢિ કે વશ સે હી કહા ગયા જાનના ચાહિએ । ક્યોં

શિક દ્રવ્ય આ પ્રમાણે ચાર પ્રદેશોથી નિષ્પન્ન થયેલ ચતુષ્પ્રદેશિક દ્રવ્ય યાવત્ અનન્ત પ્રદેશોથી નિષ્પન્ન થયેલ અનન્ત પ્રદેશિક દ્રવ્યનો સમાવેશ થઈ જાય છે. એટલે કે એક પ્રદેશવાળા પરમાણુથી માંડીને અનન્ત પ્રદેશ વાળા સ્કન્ધ સુધીના જેટલા દ્રવ્યો છે, તે બધા આ પ્રદેશ નિષ્પન્ન દ્રવ્યપ્રમાણથી ગ્રહણ થઈ જાય છે.

શંકા—પરમાણુથી લઈને અનન્ત પ્રદેશોવાળા જેટલાં દ્રવ્યો છે તે સર્વ પ્રમેયો જ-પ્રમાણનો વિષય છે જ-પોતે પ્રમાણ નથી, તો પછી એમને પ્રમાણ સ્વરૂપ શા માટે કહેવામાં આવ્યાં છે ? શંકાકારનો અભિપ્રાય આ પ્રમાણે છે કે પુદ્ગલનું પરમાણુ જો કે એક પ્રદેશ યુક્ત હોય છે તેમજ બે પુદ્ગલ પરમાણુઓના, ત્રણ પુદ્ગલ પરમાણુઓના યાવત્ અનન્ત પુદ્ગલ પરમાણુઓના સંયોગથી નિષ્પન્ન થયેલ જેટલાં સ્કન્ધ દ્રવ્યો છે, તેઓ સર્વે પ્રમાણ વડે ગ્રાહ્ય હોવા બદલ પ્રમેય જ છે તો પછી તમે પ્રદેશ નિષ્પન્નનો પ્રમાણની કોટિમાં શા માટે સ્થાન આપો છો ?

ઉત્તર—પ્રમેયભૂત દ્રવ્યાદિકોને અહીં જે પ્રમાણભૂત કહેવામાં આવ્યાં છે, તે રુઢિને લીધે જ કહેવામાં આવ્યાં છે, કેમકે લોકમાં આ જાતનો

તથાહિ દૃશ્યતેऽપિ દ્રોણપ્રમાણપરિમિતે વ્રીહી દ્રોણો વ્રીહિરિતિ વ્યવહારઃ । અત્રેદં
 વોધ્યમ્-એકદ્વિત્ર્યાદિપ્રદેશનિષ્પન્નત્વલક્ષણેન સ્વરૂપેઐવ પ્રમીયમાણત્વાત્ પર-
 માણ્યાદિદ્રવ્યાણામપિ ‘પ્રમીયતે યત્તત્પ્રમાણમ્’ इति कर्मसाधन प्रमाणशब्दाच्च्यता

કિ લોક મેં એલા વ્યવહાર દેખા જાતા હૈ કિ-‘જો ધાન્યાદિક દ્રવ્ય
 દ્રોણ પ્રમાણ સે પરિમિત હોતા હૈ ’ ઉસે સ્વયં “ દ્રોણો વ્રીહિઃ” યહ વ્રીહિ
 દ્રોણ હૈ એલા સ્વયં પ્રમાણરૂપ સે કહ દિયા જાતા હૈ । તાત્પર્ય કહને કા
 યહ હૈ કિ-‘ પરમાણુ આદિ દ્રવ્ય એક દો ત્રીન આદિ પ્રદેશોં સે નિષ્પન્ન
 હોતે હૈં; હસલિયે હન પ્રદેશોં સે નિષ્પન્ન હોના હી હનકા સ્વ સ્વરૂપ હૈ ।
 હસી સ્વરૂપ સે યે જાને જાતે હૈં-અતઃ “ પ્રમીયતે યત્તત્પ્રમાણમ્ ” જો
 જાના જાવે વહ પ્રમાણ હૈ-હસ પ્રકાર કા કર્મ સાધનરૂપ જો પ્રમાણ શબ્દ
 હૈ તદ્વાચ્યતા હન પરમાણુ આદિ દ્રવ્યોં મેં સુસંગત હો જાતી હૈ । તાત્પર્ય
 હસ કથન કા યહ હૈ કિ-‘જવ પરમાણુ આદિ દ્રવ્યોં કો પ્રમાણ કોટિ
 મેં રહ્યા જાતા હૈ તવ વહાં પર કરણસાધનરૂપ પ્રમાણ શબ્દ મેં વાચ્યતા
 નહીં આતી હૈ ક્યોં કિ ‘જો જાના જાવે વહ પ્રમાણ હૈ’ એલા કર્મ
 સાધનરૂપ પ્રમાણ શબ્દ હૈ-સો યે પરમાણુ આદિ પુદ્ગલ દ્રવ્ય અપને ૨
 એક દો ત્રીન આદિ પરમાણુઓં દ્વારા નિષ્પન્ન હોને રૂપ નિજ સ્વરૂપ સે
 હો જાને જાતે હૈં । અતઃ “ જાના જાના ” યહ જો પ્રમાણ શબ્દ કી
 વ્યુત્પત્તિ લભ્ય અર્થ હૈ વહ હન મેં ઘટિત હો જાતી હૈ-હસલિયે યે સ્વયં
 પ્રમાણ સૂત્ર વન જાતે હૈં । ઓર જવ “ પ્રમીયતેऽનેન इति प्रमाणं ”

અવહાર જોવામાં આવે છે કે જે ધાન્યાદિક દ્રવ્ય દ્રોણ પ્રમાણથી પરિમિત
 હોય છે, તેને ‘દ્રોણો-વ્રીહિઃ’ આ વ્રીહિ દ્રોણ છે એવું પ્રમાણ રૂપમાં
 કહેવામાં આવે છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણ છે કે પરમાણુ વગેરે દ્રવ્ય એક, બે,
 ત્રણ વગેરે પ્રદેશોથી નિષ્પન્ન હોય છે એથી જ આ પ્રદેશોથી નિષ્પન્ન થવું
 જ એમનું સ્વ સ્વરૂપ છે. આ સ્વરૂપથી જ એ જાણવામાં આવે છે
 એથી ‘પ્રમીયતે યત્ તત્પ્રમાણમ્’ જે જાણવામાં આવે તે પ્રમાણ
 છે. આ પ્રકારનો કર્મ સાધન રૂપ જે પ્રમાણ શબ્દ છે. તદ્વાચ્યતા
 આ પરમાણુ વગેરે દ્રવ્યોમાં સુસંગત થઈ જાય છે. તાત્પર્ય આ છે કે
 જ્યારે પરમાણુ વગેરે દ્રવ્યોને પ્રમાણ કોટિમાં મૂકવામાં આવે છે ત્યારે
 ત્યાં કારણ સાધન રૂપ પ્રમાણ શબ્દવાચ્યતા આવતી નથી પરંતુ કર્મ સાધન
 રૂપ પ્રમાણ શબ્દવાચ્યતા આવે છે. કેમકે જે જાણવામાં આવે તે પ્રમાણ છે,
 એવો કર્મસાધન રૂપ પ્રમાણ શબ્દ છે. તો આ પરમાણુ વગેરે પુદ્ગલ દ્રવ્ય
 પોતપોતાના એક, બે, ત્રણ વગેરે પરમાણુઓ વડે નિષ્પન્ન હોવાથી પોતાના
 સ્વરૂપથી જ જાણવામાં આવે છે એથી ‘જાણવામાં આવે’ એ જો પ્રમાણ
 શબ્દનો વ્યુત્પત્તિલભ્ય અર્થ છે, તે આમાં ઘટિત થઈ જાય છે એથી જ

સંગતૈવ । ‘પ્રમીયતેઽનેનેતિ પ્રમાણમ્’ इति करणसाधनपक्षे तु-एकद्वित्र्यादिप्रदे-
शनिष्पन्नत्वलक्षणं स्वरूपमेव मुख्यतया प्रमाणमुच्यते, द्रव्यं तु तत्स्वरूपयोगा-
दुपचारतः प्रमाणमित्युच्यते । प्रमितिः प्रमाणम्’ इति भावसाधनपक्षे तु-प्रमितेः
प्रमाणप्रमेयोभयाधीनत्वादुपचारात्तत्रोरपि प्रमाणशब्दव्यवहारः । इत्थं कर्मसाधनपक्षे
परमाणादि द्रव्यं मुख्यतया प्रमाणम् । करणसाधनपक्षयोस्तु तत्रोपचारात्

પ્રમાણ શબ્દ કી વ્યુત્પત્તિ હસ પ્રકાર સે કરણ સાધન મેં રહી જાતી
હૈ-તથા સે પરમાણુ આદિ દ્રવ્ય રત્યં પ્રમાણભૂત નહીં પડતે હૈં કિન્તુ
“જિસકે દ્વારા જાના જાયે વહ પ્રમાણ હૈ” હસ વ્યુત્પત્તિ કે અનુસાર
उनका जो एक दो तीन आदि परमाणुओं से निष्पन्न होना निज स्वरूप
है वही मुख्यतया प्रमाणरूप है-क्यों कि ये उसके द्वारा ही जाने
जाते हैं । तथा इस स्वरूप के साथ संबंधित होने के कारण परमाणु
आदि जो द्रव्य हैं, वे उपचार से प्रमाणभूत कहे जाते हैं । तथा-“प्रमितिः
प्रमाणं” जब प्रमाण शब्द की ऐसी व्युत्पत्ति भाव साधन में की जाती
है-तब प्रमिति ही प्रमाण शब्द वाच्य ठहरती है । और प्रमाण एवं
प्रमेय ये दोनों प्रमिति को प्रमाण एवं प्रमेष इन दोनों के आधीन
होने के कारण उपचार से ही प्रमाण शब्द के वाच्य ठहरते हैं । इस
प्रकार कर्मसाधन पक्ष में परमाणु आदि द्रव्य मुख्य रूप से प्रमाण हैं
और करण एवं भाव साधन पक्ष में ये उपचार से प्रमाण हैं । परमाणु

તેઓ પોતે પ્રમાણભૂત થઈ જાય છે. અને જ્યારે ‘પ્રમીયતે ઝનેન ઇતિ પ્રમા-
ણમ્’ પ્રમાણ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ આ રીતે કરણ સાધનમાં મૂકવામાં આવે છે.
ત્યારે આ પરમાણુ વગેરે દ્રવ્ય જાતે પ્રમાણભૂત હોતા નથી પરંતુ જેના વડે
જાણવામાં આવે તે પ્રમાણ છે. આ વ્યુત્પત્તિ મુજબ તેમનું જે એક બે ત્રણ
વગેરે પરમાણુઓથી નિષ્પન્ન થવું તે નિજ સ્વરૂપ છે તેજ મુખ્યતયા પ્રમાણ
રૂપ મનાય છે. કેમકે તે તેમના વડે જ જાણવામાં આવે છે. તેમજ આ
સ્વરૂપની સાથે સંબંધ હોવાથી પરમાણુ વગેરે જે દ્રવ્યો છે તે ઉપચારથી
પ્રમાણભૂત કહેવાય છે. તથા ‘પ્રમિતિઃ પ્રમાણં’ જ્યારે પ્રમાણ શબ્દની એવી
વ્યુત્પત્તિ ભાવ સાધનમાં કરવામાં આવી છે, ત્યારે પ્રમિતિ જ પ્રમાણ શબ્દ-
વાચ્ય છે એવું સિદ્ધ થાય છે. અને પ્રમાણ અને પ્રમેય તેઓ બન્ને પ્રમિ-
તિને પ્રમાણ અને પ્રમેય એ બન્નેને આધીન હોવા બદલ ઉપચારથી જ
પ્રમાણ શબ્દના વાચ્ય રૂપતાં સિદ્ધ થાય છે. આ પ્રમાણ કર્મસાધન પક્ષમાં
પરમાણુ વગેરે દ્રવ્યો મુખ્ય રૂપમાં પ્રમાણ છે અને કરણ અને ભાવ સાધન
પક્ષમાં તે ઉપચારથી જ પ્રમાણ રૂપ ગણાય પરમાણુ વગેરે દ્રવ્યોમાં જે આ

પ્રમાણત્વમિતિ । પરમાણ્વાદિકં हि यथोत्तरमन्यान्यसंख्योपेतैः स्वगतैरेव प्रदेशैर्निष्पद्यमानत्वात् प्रदेशनिष्पन्नमित्युच्यते । अथ विभागनिष्पन्नं द्रव्यप्रमाणस्य द्वितीयं भेदमाह—‘अथ किं तद् विभागनिष्पन्नम्? इति । उत्तरयति—विभागनिष्पन्नम्—विविधो विशिष्टो वा भागो—भङ्गो विकल्पः प्रकार इति यावत् विभागस्तेन निष्पन्नम्, स्वगतप्रदेशान् बिहायापरेण विभागेन यन्निष्पद्यते तद् विभागनिष्पन्नमित्यर्थः । धान्यमानादेः स्वगतप्रदेशाश्रयेण न स्वरूपं निरूप्यते, किन्तु—‘दां असईओ पसई’

આદિક દ્રવ્યોં મેં જો હસ પ્રકાર કી પ્રદેશ નિષ્પન્નતા કહી ગધી હૈ વહ યથોત્તર અન્યાન્ય સંખ્યોપેત સ્વગત પ્રદેશોં સે હી જાનની ચાહિયે પરગત પ્રદેશોં સે નહીં કયોં કિ હન મેં સ્વગત પ્રદેશોં દ્વારા હી યહ પ્રદેશ નિષ્પન્નતા કહી ગઈ હૈ । અય સૂત્રકાર દ્રવ્ય પ્રમાણ કા ઢિતીય ભેદ જો વિભાગ નિષ્પન્નતા હૈ ઉસકા કથન કરતે હૈ—(સે કિં તં વિભાગ નિષ્પન્ને?) હે ભદન્ત ! વહ વિભાગ નિષ્પન્નતા કયા હૈ ?

ઉત્તર—વિવિધ અથવા વિશિષ્ટ જો ભાગ-ભંગ-વિકલ્પ-પ્રકાર હૈ, વહ વિભાગ હૈ । હસ વિભાગ સે જિસ દ્રવ્ય પ્રમાણ કી નિષ્પત્તિ હોતી હૈ, વહ વિભાગ નિષ્પન્ન દ્રવ્ય પ્રમાણ હૈ । હસ દ્રવ્યપ્રમાણ કી નિષ્પત્તિ વિભાગ સે હોતી હૈ, સો હસકા યહ તાત્પર્ય હૈ કિ—‘ધાન્ય આદિ રૂપ દ્રવ્ય કે માન આદિ કે સ્વરૂપ કા નિરૂપણ સ્વગત પ્રદેશોં કે આશ્રય સે નહીં કિયા જાતા હૈ કિન્તુ, કિસી દૂસરે હી પ્રકાર સે કિયા જાતા હૈ । હસ પ્રકાર ધાન્યાદિક દ્રવ્યોં કા માન વિભાગ નિષ્પન્ન સધ જાતા

જાનની પ્રદેશ નિષ્પન્નતા કહેવામાં આવી છે. તે યથોત્તર અન્યાન્ય સંખ્યોપેત સ્વગત પ્રદેશોથી જ જાણવી જોઈએ પરગત પ્રદેશોથી જાણવી જોઈએ નહિ કેમકે આ સર્પમાં સ્વગત પ્રદેશો વડે જ આ પ્રદેશ નિષ્પન્નતા કહેવામાં આવી છે. હવે સૂત્રકાર દ્રવ્યપ્રમાણનો બીજો ભેદ બે વિભાગ નિષ્પન્નતાના નામથી કથિત છે તે વિષે કહે છે. (સે કિં તં વિભાગનિષ્પન્ને?) હે ભદન્ત ! તે વિભાગ નિષ્પન્નતા શું છે ?

ઉત્તર—વિવિધ અથવા વિશિષ્ટ બે ભાગ-ભંગ-વિકલ્પ પ્રકાર છે, તે વિભાગ છે આ વિભાગથી બે દ્રવ્યપ્રમાણની નિષ્પત્તિ થાય છે, તે વિભાગ નિષ્પન્ન દ્રવ્યપ્રમાણ છે. આ દ્રવ્યપ્રમાણની નિષ્પત્તિ વિભાગથી થાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે ધાન્ય વગેરે રૂપ દ્રવ્યના માન વગેરેના સ્વરૂપનું નિરૂપણ સ્વગત પ્રદેશોના આશ્રયથી કરવામાં આવતું નથી પરંતુ કોઈ બીજા જ પ્રકારથી કરવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે ધાન્યાદિક દ્રવ્યોનો માન વિભાગ

इत्यादि—रूपो यो विशिष्टः प्रकारस्तेन निष्पन्नमिति भावः । तच्च मानोन्मानाव-
मानगणितप्रतिमानभेदैः पञ्चविधम् । तत्र मानं द्विविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—धान्यमान
प्रमाणं च रसमानप्रमाणं च । तत्र—धान्यमानप्रमाणम्—मानमेव प्रमाणं—मानप्रमा-
णम्, धान्यविषयं मानप्रमाणं—धान्यमानप्रमाणम् । तच्च—“द्वे असृतीपसृति” इत्यादि
है । ये धान्यादिक द्रव्य ‘१ सेर है या दो सेर है’ । इस प्रकार से
जो इनके वजन आदि रूप स्वरूप का निरूपण करने में आता है वह
धान्यादिक द्रव्यगत प्रदेशों के सहारे से नहीं होता है किन्तु, १ सेर
२ सेर रूप जो विशिष्ट प्रकार रूप विभाग है, तत्साध्य होता है, अर्थात्
उससे निष्पन्न होता है इसलिये ‘स्वगत प्रदेशों को छोड़ कर अपर
विभाग से इसकी निष्पत्ति कही गई है । इसी बात को सूत्रकार ने
“दो असईओ पसई” इत्यादि रूप से व्यक्त किया है । (विभाग निष्फण्णे
पंचविहे पणत्ते—तं जहा—माणे, उम्माणे, ओमाणे, गणिमे, पडिमाणे)
यह विभाग निष्पन्न द्रव्यप्रमाण मान, उन्मान, अवमान, गणित प्रति-
मान के भेद से पांच प्रकार का कहा गया है । (से किं तं माणे)
हे भदन्त ! वह मान क्या है ?

उत्तर—(माणे दुविहे पणत्ते) वह मान दो प्रकार का होता है
(तं जहा) वे प्रकार ये हैं—(धन्नमाणप्पमाणे य रसमाणप्पमाणे य)
एक धान्यमान प्रमाण और दूसरा रस मान प्रमाण । धान्य विषयक
मानरूप जो प्रमाण है वह धान्यमान प्रमाण है । (से किं तं धन्नमा-

निष्पन्न થઈ જાય છે. આ ધાન્યાદિક દ્રવ્યો ‘એક શેર છે કે બે શેર છે.’ આ
પ્રમાણે જે એમના વજન વગેરે સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે, તે
ધાન્યાદિક દ્રવ્યગત પ્રદેશોના આધારે નહિ પરંતુ ૧ શેર, ૨ શેર રૂપ જે
વિશિષ્ટ પ્રકાર રૂપ વિભાગ છે તેના આધારે હોય છે, એટલે કે એનાથી જ
નિષ્પન્ન હોય છે એટલા માટે જ સ્વગત પ્રદેશોને બાદ કરીને અપર વિભા-
ગથી એની નિષ્પત્તિ કહેવામાં આવી છે. એજ વાતને સૂત્રકારે ‘દો અસઈ
ઓ પસઈ’ વગેરે રૂપમાં વ્યક્ત કરી છે. (વિભાગનિષ્ફણ્ણે—પંચવિહે પણત્તે—
તંજહા—માણે, ઉમ્માણે, ઓમાણે, ગણિમે, પડિમાણે) આ વિભાગ નિષ્પન્ન દ્રવ્ય
પ્રમાણના માન, ઉન્માન, અવમાન, ગણિત, પ્રતિમાન ભેદથી પાંચ પ્રકાર
છે. (સે કિં તં માણે) હે ભદ્રંત ! તે માન શું છે ?

ઉત્તર—(માણે દુવિહે પણત્તે) તે માનના બે પ્રકાર છે. (તંજહા) તે
પ્રકારો આ પ્રકારો છે. (ધન્નમાણપ્પમાણે ચ રસમાણપ્પમાણે ચ) ધાન્ય માન
પ્રમાણ અને રસ માન પ્રમાણ (સે કિં તં ધન્નમાણપ્પમાણે ? ધન્નમાણપ્પમાણે

રૂપં बोध्यम् । अयं भावः-अधोमुखवद्वतरतत्तरूपा, तत्परिमितं धान्यमप्यसृति-
रित्युच्यते । तथा-द्वे असृती एका प्रसृतिः=नावाकारतया व्यवस्थापितमाञ्जलिकर-

णप्पमाणे ? धन्नमाणप्पमाणે दो असईओ पसई, दो पसईओ सेतिग, चत्तारि सेइयाओ कुलओ, चत्तारि कुलया पत्थो चत्तारि पत्थया, आढगं, चत्तारि आढगाइं दोणो, सट्ठि आढयाइं जहन्नए, कुंभे, असीइ, आढयाइं मज्झिमए कुंभे, आढयसयं उक्कोसए कुंभे अढ्यं आढयसइए वाहे) यह धान्यज्ञान प्रमाण दो असृति, प्रसृति आदि रूप है । असृति यह धान्यादिक रूप का एक माप विशेष है । धान्यादिक द्रव्यों के जितने भी माप हैं उन सब की उत्पत्ति इसी असृति रूप माप से हुई है । जैसे इकाई से दुहाई आदिकों की । “अश्रुते-व्याप्नोति सकलधान्यमानानि स्वप्रभवत्वेन या सा असृतिः” इस व्युत्पत्ति का यही अर्थ है । हाथ की हथेली को अधोमुख व्यवस्थापित करने पर जितना भी धान्य समा जावे उसका नाम एक असृति है । वैसे तो अधोमुख व्यवस्थापित हथेली का नाम ही असृति है । इस असृति से जितना भी धान्यादिक द्रव्य समाया हुआ होता है उसको भी असृति कह दिया जाता है । इस लिये इस असृति परिमित जितना भी धान्यादिक द्रव्य है वह यहाँ असृति शब्द का वाच्यार्थ जानना चाहिये । दो असृतियों की एक प्रसृति होती है । इस प्रसृति का आकार नाव के आकार जैसा होता है । अर्थात्

दो असईओ पसई, दो पसईओ सेतिग, चत्तारि सेइयाओ कुलओ, चत्तारि कुलया, पत्थो, चत्तारि पत्थया आढगं, चत्तारि आढगाइं, दोणो सट्ठि आढयाइं जहन्नए, कुंभे, असीइ आढयाइं मज्झिमए कुंभे, आढयसय उक्कोसए कुंभे अढ्य आढय सइए वाहे) આ ધાન્ય જ્ઞાન પ્રમાણ બે અસૃતિ, પ્રસૃતિ વગેરે રૂપ છે. અસૃતિ આ ધાન્યાદિક દ્રવ્યોનાં જેટલાં માપો છે તે સર્વેની ઉત્પત્તિ આ અસૃતિ રૂપ માપથી થયેલ છે. જેમ કે એકથી બે વગેરે ‘અશ્રુતે-વ્યાપ્નોતિ સકલધાન્યમાનાનિ સ્વ પ્રભવત્વેન યા સા અસૃતિઃ’ આ વ્યુત્પત્તિનો એજ અર્થ છે. અધોમુખ હાથમાં જેટલું ધાન્ય સમાવિષ્ટ થઈ જાય તેનું નામ અસૃતિ છે. આમ તો અધોમુખ વ્યવસ્થાપિત હથેલીનું નામ જ અસૃતિ છે. આ અસૃતિમાં જેટલું ધાન્ય વગેરે દ્રવ્યો સમાવિષ્ટ થઈ જાય, તેને પણ અસૃતિ કહેવામાં આવે છે. એટલા માટે આ અસૃતિ પરિમિત જેટલાં ધાન્યાદિક દ્રવ્યો છે, તે અહીં અસૃતિ શબ્દથી વાચ્ય થયેલ જાણવાં જોઈએ બે અસૃતિઓની એક પ્રસૃતિ થાય છે. આ પ્રસૃતિનો આકાર હોડીના

तलरूपा । द्वे प्रसृती एका सेतिका, सेतिकेति मागधः प्रमाणविशेषः । चतस्रः सेतिकाः एकः कुडवः, चत्वारः कुडवा एकः प्रस्थः, चत्वारः प्रस्था एक आढकः, चत्वार आढका एको द्रोणः, षष्टिराढका जघन्यकः कुम्भः, अशीतिराढका मध्यमकुम्भः, आढकशतम्-शतसंख्यका आढका एक उत्कृष्टः कुम्भः, तथा-अष्ट च आढक शतिकाः-अष्टशतसंख्यका आढका एको वाह इति । असृत्यादिवादान्ता धान्यमानप्रमाणानां मगधदेशप्रसिद्धा वोऽप्याः, मागधधान्यमानानामेवात्र विवक्षितत्वात् । एतेन धान्यमानप्रमाणेन यत्प्रयोजनं तत्पृच्छापूर्वकमाह-एतेन=उपरिनिर्दि-

सीधी दोनों हाथों की परस्पर जुड़ी हुई नाव के आकार में फैली हथेलियां एकप्रसृति है । दो प्रसृतियों से एक सेतिका बनती है । सेतिका यह मगध देश का एक विशेष प्रमाण है । चार सेतिकाओं का एक कुडव होता है । चार कुडवों का एक प्रस्थ होता है । चार प्रस्थों का एक आढक होता है । चार आढकों का एक द्रोण होता है । सात आढकों का एक जघन्य कुम्भ होता है । अस्सी आढकों का एक मध्यम कुम्भ होता है । १०० आढकों का १ उत्कृष्ट कुम्भ होता है । आठ सौ आढकों का एक वाह होता है । असृति से लेकर वाह तक के ये जितने भी धान्यमान प्रमाण हैं, ये सब मगध देश में प्रसिद्ध हैं । उन्हीं की यहां विवक्षा है, अतः वे ही यहां लिये गये हैं ।

(एएणं धण्णमाणप्पमाणेणं किं पओयणं) शिष्य पूछता है कि हे भदन्त ! इस धान्यमान प्रमाण से किस प्रयोजन की सिद्धि होती है ?

आकार जेवो डोय छे. ओटले के णन्ने सीधा हाथेनी हथेलीओ जोळाना आकारे होदीना जेवी इत्ताय गयेदी डोय ते ते ओक प्रसृति कडेवाय छे. ओटले के णन्ने हाथेने छता जेउवाधी जे जोळानी आकृति थाय छे तेमां जेटु' द्रव्य समाविष्ट थाय ते ओक प्रसृति परिमित कडेवाय. जे प्रसृतिओनी ओक सेतिका थाय छे सेतिका आ मगध देशनु' ओक विशेष प्रमाण छे चार सेतिकाओनु' ओक कुडव कडेवाय छे. चार कुडव णराणर ओक प्रस्थ डोय छे. चार प्रस्थ णराणर ओक आढक डोय छे. चार आढकेनो ओक द्रोण डोय छे सात आढकेनो ओक जघन्य कुल डोय छे. अशी आढकेनो ओक मध्यम कुल डोय छे १०० आढकेनो ओक उत्कृष्ट कुल डोय छे. आठसो आढक णराणर ओक वाह डोय छे. असृतिथी मांडीने वाह सुधीना आ जेटलां धान्य मान प्रमाणो छे. ते सर्वे मगध देशमां प्रसिद्ध छे तेमनी न अही विवक्षा समजवी.

ષ્ટેન ધાન્યમાનપ્રમાણેન કિં પ્રયોજનમ્ ? एतेन धान्यमानप्रामाणेन मुक्तोल्यादिषु निक्षिप्तानां धान्यानां या मानप्रमाणनिवृत्तिः=इषतालक्षणस्य मानप्रमाणस्य निवृत्तिः=निष्पत्तिस्तस्यालक्षणं=परिज्ञानं नयति । तत्र-मुक्तोली=अथ उपरि च सङ्कीर्णा मध्ये त्वीपद्विशाला कोष्ठिका 'कोली' इति लोकप्रसिद्धा बोध्या । मुखं=शकटोपरि स्थाप्यमानो धान्याधारविशेषः । इदुरम्-केशशणकादिनिर्मितो धान्याधारविशेषः 'गुणती' इति भाषा प्रसिद्धः । अलिन्दम्=धान्याधारविशेषः, अपचारि=

उत्तर—(एएणं धण्णमाणप्पमाणेणं मुक्तोली, मुख, इदुर, अलिंद ओचार संसियाणं धण्णाणं धण्णमाणप्पमाणनिव्वित्तिळक्खणं भवइ-सेतं धण्णमाणप्पमाणे) इस धान्यमान प्रमाण से—धान्य के माणरूप प्रमाण से—मुक्तोली, मुख' इदुर, अलिंद तथा अपचारि इनमें रखे हुए धान्य के प्रमाण का परिज्ञान होता है । मुक्तोली नाम कोठी का है । यह नीचे और ऊपर में कुछ सक्ती होती है—तथा बीच में नीचे ऊपर की अपेक्षा विस्तृत रहा करती है । ग्राहों में ऐसी कोठियां भिटी की बनी हुई होती हैं । इनमें धान्य भरा जाता है । मुख नाम फटका है—जिसमें अनाज भर कर लोग बेचने के लिये ले जाते हैं । यह सूत या सन का बना हुआ होता है । गाड़ी में यह रखा जाता है इदुर नाम खास का है । यह बालों की अथवा सूत या सूतली की बनी हुई होती है । लोग इसे अपनी पीठ पर रख कर इसमें अनाज भर कर लाते हैं ।

(एएणं धण्णमाणप्पमाणેણં કિં પ્રયોજનં) શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે હે બદંત ! આ ધાન્યમાન પ્રમાણથી કયુ પ્રયોજન સિદ્ધ થાય છે ?

ઉત્તર—एएणं धण्णमाणप्पमाणेणं मुक्तोली, मुख इदुर अलिंद ओचार संसियाणं धण्णाणं धण्णमाणप्पमाणनिव्वित्तिळक्खणं भवइ-से तं धण्णमाणप्पमाणे) આ ધાન્યમાન પ્રમાણથી—ધાન્યના માપ રૂપ પ્રમાણથી—મુક્તોલી, મુખ, ઈદુર, અલિંદ, તેમજ અપચારિમાં મુકેલ ધાન્યના પ્રમાણનું પરિજ્ઞાન થાય છે. મુક્તોલી એટલે કે કોઠી આ નીચે અને ઉપરના ભાગમાં થોડી સાંકડી હોય છે. તેમજ વચ્ચે નીચે અને ઉપરની અપેક્ષાએ પહોળી હોય છે. ગામોમાં એવી કોઠીઓ માટીની થાય છે આમાં ધાન્ય ભરવામાં આવે છે મુખ એ ફટકા નામ છે જેમાં અનાજ ભરીને લોકો વેચવા માટે લઈ જાય છે. આ સૂતર અથવા શણુ વડે નિર્મિત થયેલ હોય છે આ ગાડીમાં મૂકવામાં આવે છે. ઇદુર નામ શુણુનું છે તે વાળની અથવા સૂતર અથવા સૂતળીની બનેલી હોય છે. અનાજ ભરેલી શુણુને લોકો પીઠ પર મૂકીને

दीर्घतरं धान्यकोष्ठकम् । एषु संश्रितानां=निक्षिप्तानां धान्यानाम्—‘एतावदत्र धान्यमस्ति’ इति प्रकारेण मानप्रमाणपरिज्ञानं भवतीत्यर्थः । एतदुपसंहरन्नाह— तदेतद् धान्यमानप्रमाणमिति । अथ किं तद् रसमानप्रमाणम् ? इति शिष्यप्रश्नः । उत्तरयति—रसमानप्रमाणम्—रसः=इक्षुरसादिस्तद्विषयं मानमेव प्रमाणं—रसमान-प्रमाणं, तद् यथा विधीयते तदुच्यते । तदेवं विज्ञेयम्—धान्यमानप्रमाणात् सेतिकादेश्चतुर्भागाविवर्द्धितं=चतुर्भागाधिकम् अभ्यन्तरशिखायुक्तं रसप्रमाणं

कहीं कहीं इसे गुणती भी कहते हैं । अलिन्द वह भी धान्य रखने का एक आधार विशेष है । अपचारि नाम बंडा का है । यह बहुत बड़े कोठ जैसा होता है । मानप्रमाण से इन सब में भरे हुए अनाज के प्रमाण का परिज्ञान होता है—कि इसमें इतना अनाज भरा हुआ है और इसमें इतना । इस प्रकार यह धान्यमान प्रमाण है । (से किं तं रसमाणप्पमाणे ?) हे भदन्त ! वह रसमान प्रमाण क्या है ? (रसमाण-प्पमाणे—वण्णमाणप्पमाणाओ चउभागाविवद्धिए, अविभंतरसिहाजुत्ते रसमाणप्पमाणे विहिज्जइ)

उत्तर—द्रवरूप पदार्थ ही जिसका विषय है ऐसा वह रसमान प्रमाण सेतिकादिरूप धान्यमान प्रमाण से चतुर्भागाधिक होता है और अभ्यन्तर शिखा से युक्त होता है । धान्य द्रव्य ठोस द्रव्य है, वह द्रव रूप पदार्थ नहीं है इसलिये उसकी शिखा होती है रस द्रव्य ठोस द्रव्य नहीं होता है वह द्रवरूप होता है इसलिये बाहिर में उसकी शिखा

લઈ બાય છે આને કોઈ કોઈ પ્રદેશમાં ગુણતી પણ કહે છે. અલિંદ આ પણ એક ધાન્ય મૂકવાનો આધાર વિશેષ છે. અપચારિ નામ બંડાનું છે. આ બહુજ મોટા કોઠા જેવો હોય છે. માન પ્રમાણથી આ સર્વમાં ભરેલાં અનાજના પ્રમાણનું પરિજ્ઞાન થાય છે, કયા પાત્રમાં કેટલું અનાજ ભરેલું છે. તેનું પરિજ્ઞાન આ પૂર્વોક્ત માન પ્રમાણથી જ થાય છે આ પ્રમાણે આ ધાન્ય માન પ્રમાણ છે. (સે કિં ત રસમાણપ્પમાણે) હે ભદ્રંત ! રસ માન પ્રમાણ કેને કહેવાય ? (રસમાણપ્પમાણે—વણ્ણમાણપ્પમાણાઓ ચઉભાગાવિવદ્ધિયે, અવિભંતરસિહાજુત્તે રસ માણપ્પમાણે વિહિજ્જઈ).

ઉત્તર—દ્રવ રૂપ પદાર્થ જ જેનો વિષય છે. એવું તે રસમાન પ્રમાણ સેતિકાદિ રૂપ ધાન્ય પ્રમાણથી ચતુર્ભાગાધિક હોય છે. તેમજ અભ્યન્તર શિખાયુક્ત હોય છે ધાન્ય દ્રવ્ય નહીં દ્રવ્ય છે, તે દ્રવપદાર્થ નથી એથી તેની શિખા હોય છે રસ દ્રવ્ય નહીં હોતું નથી, દ્રવ રૂપ હોય છે. એથી

વિધીયતે=ક્રિયતે। ધાન્યસ્યાદ્રવરૂપત્વાત્ શિખા ભવતિ, રસસ્ય તુ દ્રવરૂપ-
ત્વાત્ બહિઃ શિખાયા અસંભવાદન્તઃ શિખા ભવતિ। ધાન્યમાના-
ચતુર્ભાગવૃદ્ધિલક્ષણયા અભ્યન્તરશિખયા યુક્તત્વાદિદં રસમાનપ્રમાણભ્યન્તર-
શિખાયુક્તગિત્યુચ્યતે। રસમાનપ્રમાણં યથા ક્રિયતે તથોચ્યતે—તત્રયા—ચતુઃષ્ઠિ-
કેત્યાદિ। અયં ભાવઃ—પટ્ટપશ્ચાશદધિકદ્વિગ્નપલપ્રમાણં માનિકેત્યાશ્રયં વક્ષ્યમાણં
રસમાનં ભવતિ। તસ્યા માનિકાયાશ્ચતુષ્ષ્ઠિતમભાગનિષ્પન્ના—અર્થાત્ ચતુષ્પલપ્રમાણા

નહીં હોતી હૈ—भीतर में होती है—अतः यह रसमान प्रमाण धान्यमान
से चतुर्भागवृद्धिरूप आभ्यन्तर शिखा से युक्त कहा गया है। (तं जहा)
रस का मानरूप प्रमाण जिस प्रकार से किया जाता है उस प्रकार को
अब सूत्रकार कहते हैं—(चउसट्टिया ४ चउपलपमाणा वत्तीसिया ८
सोलसिया १६ अट्टमाइया ३२ चउमाइया ६४ अट्टमाणी १२८ माणी
२५६) २५६ पल का एक मानी नाम का रसप्रमाण होता है। इस
मानी का ६४ वां भाग प्रमाण अर्थात् ४ पलप्रमाण चतुष्पष्टिका नाम
का रस प्रमाण होता है। मानी का ३२ वां भाग अर्थात् ८ पलप्रमाण
द्वित्रिंशका नाम का रस प्रमाण होता है। मानी का १६ वां भाग
अर्थात् १३ पल प्रमाण षोडशिका नाम का रस प्रमाण होता है। मानी
के आठवें भागप्रमाण अर्थात् ३२ पल प्रमाण अष्टभागिका नाम का रस
प्रमाण होता है। मानी के चतुर्भागप्रमाण अर्थात् ६४ पल प्रमाण चतु-
र्भागिका नामक रस प्रमाण होता है। मानी के आधे भागप्रमाण अर्थात्

બહાર તેની શિખા હોતી નથી અંદર હોય છે. એટલા માટે જ આ રસમાન
પ્રમાણ ધાન્યમાનથી ચતુર્ભાગ વૃદ્ધિરૂપ આભ્યંતર શિખાથી યુક્ત કહેવાય છે
(તંજહા) રસનું માન રૂપ પ્રમાણ જે રીતે કરવામાં આવે છે તે સંબંધમાં
સૂત્રકાર કહે છે—(ચઉસટ્ટિયા ૪ ચઉપલપમાણા વત્તીસિયા ૮ સોલસિયા ૧૬,
અટ્ટમાઈઆ ૩૨, ચઉમાઈયા ૬૪ અટ્ટમાણી ૧૨૮ માણી ૨૫૬) ૨૫૬ પલનું
એક માની નામક રસ, પ્રમાણ હોય છે. આ માનીનો ૬૪ મો ભાગ પ્રમાણ
એટલે કે ૪ પલ પ્રમાણ ચતુષ્ષ્ઠિકા નામક રસપ્રમાણ હોય છે. માનીનો
૩૨ મો ભાગ એટલે કે ૮ પલપ્રમાણ દ્વિત્રિશિકા નામક રસપ્રમાણ હોય
છે. માનીનો ૧૬ મો ભાગ એટલે કે ૧૬ પલપ્રમાણ ષોડશિકા નામક રસ
પ્રમાણ હોય છે. માનીનો ૮ મો ભાગ પ્રમાણ એટલે કે ૩૨ પલ પ્રમાણ
અષ્ટભાગિકા નામક રસ પ્રમાણ હોય છે. માનીનો ચતુર્ભાગ પ્રમાણ એટલે
કે ૬૪ પલ પ્રમાણ ચતુર્ભાગિકા નામક રસપ્રમાણ હોય છે. માનીના અર્ધા-

ચતુષ્પટ્ટિકા । एवं मानिकायाः—द्वात्रिंशत्तमभागवर्तित्वाद्दृष्टपलप्रमाणा द्वात्रिंशिका,
 षोडशभागवर्तित्वात्—षोडशपलप्रमाणा षोडशिका, अष्टभागवर्तित्वात् द्वात्रिंशत्प-
 लप्रमाणा अष्टभागिका, चतुर्भागवर्तित्वाद् चतुष्पट्टिपलमाना चतुर्भागिका, अर्ध
 भागवर्तिनी अष्टाविंशत्यधिकशतपलमाना चार्धमानिका बोध्या । तथा—पदपञ्चा-
 शदधिकशतद्वयमानप्रमाणा मानिका बोध्या । अमुमेवार्धमाह—द्वे चतुष्पट्टिके
 द्वात्रिंशिका, द्वे द्वात्रिंशके षोडशिका—इत्यादिना ‘द्वे अर्द्धमान्यौ मानी’
 इत्यन्तेन पदसमूहेन । एतेन रसमानप्रमाणेन किं प्रयोजनम्? इति प्रश्नस्यो-
 त्तरमाह—एतेन रसमानप्रमाणेन वारकघटककरकादिस्नानां रसानां मानप्रमाण-

૧૨૮ પલ પ્રમાણ અર્ધમાનિકા નામ કા રસ પ્રમાણ હોતા હૈ । ૨૫૬ પલ
 પ્રમાણ માની નામ કા રસપ્રમાણ હોતા હૈ । હસ પ્રકાર રસમાન કો કહ
 કર અથ સૂત્રકાર હસી અર્થ કો હસ પ્રકાર સે કહતે હૈ—(દો ચડસઢિ-
 યાઓ વત્તીસીયા, દો વત્તીસિયાઓ સોલસિયા, દો સોલસિયાઓ
 અઢમાહ્યા, દો અઢમાહ્યાઓ ચડમાહ્યા, દો ચડમાહ્યાઓ અઢ-
 માળી, દો અઢમાળીઓ માળી) દો ચતુષ્પટ્ટિકા કી ૧ દ્વાત્રિંશિકા હોતી
 હૈ । દો દ્વાત્રિંશિકાઓ કી ૧ ષોડશિકા હોતી હૈ । દો ષોડશિકાઓ કી
 ૧ અષ્ટભાગિકા હોતી હૈ । દો અષ્ટભાગિકાઓ કી ૧ ચતુર્ભાગિકા હોતી
 હૈ । દો ચતુર્ભાગિકાઓ કી ૧ અર્દ્ધમાની હોતી હૈ । દો અર્દ્ધમાનિયો કી
 ૧ માની હોતી હૈ । (एएणं रसमाणपमाणेणं वारकघडककरक काल-
 सिय गागरियदिह्यकरोडिय कुंडिअ संसियाणं रसाणं रसमाणपमाण
 निव्वित्तिलक्खणं भवइ—से तं रसमाणपमाणे—से तं माणे) हस रसमान

ભાગ પ્રમાણ એટલે કે ૧૨૮ પલપ્રમાણ અર્ધમાનિકા નામક રસપ્રમાણ હોય
 છે ૨૫૬ પલપ્રમાણ માની નામક રસપ્રમાણ હોય છે. આ પ્રમાણે
 રસમાનને કહીને સૂત્રકાર એજ અર્થને આ રીતે સ્પષ્ટ કરે છે—(દો ચડસઢિ-
 યાઓ વત્તીસિયા, દો વત્તીસિયાઓ સોલસિયા, દો સોલસિયાઓ, અઢમાહ્યા, દો
 અઢમાહ્યાઓ ચડમાહ્યા દો ચડમાહ્યાઓ અઢમાળી, દો અઢમાળીઓ માળી) બે
 ચતુષ્પટ્ટિકાની ૧ દ્વાત્રિંશિકા થાય છે. બે દ્વાત્રિંશિકાઓની ૧ ષોડશિકા થાય
 છે. બે ષોડશિકાઓની ૧ અષ્ટભાગિકા થાય છે બે અષ્ટભાગિકાઓની ૧ ચતુ-
 ભાગિકા થાય છે. બે ચતુર્ભાગિકાઓની ૧ અર્દ્ધમાની થાય છે બે અર્ધમા-
 નીઓની ૧ માની થાય છે. (एएणं रसमाणपमाणेणं वारकघडककरक कल-
 सियगागरियदिह्यकरोडियकुंडिअसंसियाणं रसाणं रसमाणपमाणनिव्वि-
 त्तिलक्खणं भवइ—से तं रसमाणे—से तं माणे) આ રસમાન પ્રમાણથી કયા

નિર્વૃત્તિલક્ષણં भवति । तत्र-वारकः=लघुघटः, घटः प्रसिद्धः, करको घटविशेषः, कलशिका=लघुकलशः, घटकलशयोराकारकृतो भेदो बोध्यः, गर्गरी='गगरी' इति भाषाप्रसिद्धा, दृत्तिकः=वर्ममयो 'मसरु' इति प्रसिद्धः, करोडिका=अतिविशालमुखा कुण्डिका, कुण्डिका='कुंडी' इति प्रसिद्धा, एतेषु पानविशेषेषु स्थितानां रसानाम् 'इतावानत्र रसोऽस्ति' इति रूपेण मानप्रमाणपरिज्ञानं भवतीत्यर्थः । एतदुपसंहरन्नाह-तदेतद्द्रव्यमानप्रमाणमिति । इत्थं मानप्रमाणस्य भेदद्वयनिरूपणेन मानप्रमाणं निरूपितमिति सूचयितुमाह-'तदेतद् मानम्' इति ॥ सू० १८८॥

પ્રમાણ સે કિલ પ્રયોજન કી સિદ્ધિ હોતી હૈ-તો હસકા ઉત્તર યહ હૈ કિ હસ રસમાન પ્રમાણ સે વારક, ઘટક, કરક આદિ મેં રખે હુએ રસોં કે વજન કા કિ હતના રસ હનમેં ભરા હુઆ હૈ જ્ઞાન હોતા હૈ । છોટે ઘડે કા નામ વારક હૈ । સામાન્ય કલશ કા નામ ઘટ હૈ । ઘટ વિશેષ કા નામ કરક હૈ । છોટી કલશયાકા નામ કલશિકા હૈ ઘટ ઓર કલશ મેં આકારકૃત ભેદ હોતા હૈ । ગર્ગરી-ગગરી-યહ પ્રસિદ્ધ વર્તન હૈ । દૃતિ નામ મસરુ હૈ । જિલકા લુલ્લ વહુન ઘડા હોતા હૈ એસે વર્તન કા નામ કરોડિકા હૈ । કુર્ડી કુણ્ડિકા યે પર્યાયવાચી શબ્દ હૈ । હસ પ્રકાર સે યહ રસમાન પ્રમાણ હૈ । માનપ્રમાણ કા હસકે દો ભેદોં કે હસ નિરૂપણ સે નિરૂપણ હો ચુકા યહ બાન સૂત્રકાર ને “સે તં માણે” હસ સૂત્રપાઠ દ્વારા વ્યક્ત કી હૈ ।

ભાવાર્થ—સૂત્રકાર ને હસ સૂત્ર દ્વારા ઉપક્રમ કા તૃતીય ભેદ જો પ્રમાણ હૈ ઉલ્કે ચતુર્ભેદોં મેં સે દ્રવ્ય પ્રમાણ કા કથન કિયા હૈ । હસમેં

પ્રયોજનની સિદ્ધિ થાય છે. તો આના ઉત્તરમાં આમ કહી શકાય કે આ રસમાન પ્રમાણથી વારક, ઘટક, કરક વગેરેમાં મૂકેલાં રસોના વજનનો અમુક પ્રમાણ પૂરતો રસ આમાં છે આ જાતનું જ્ઞાન થાય છે. નાનો દેગડો વારક કહેવાય છે સામાન્ય કલશને ઘટ કહે છે. ઘટ વિશેષનું નામ કરક છે. નાના કળશનું નામ કલશિકા છે ઘટ અને કલશના આકારમાં ભિન્નતા હોય છે. ગર્ગરી-ગગર આ પ્રસિદ્ધ વાસણ છે. દૃતિ મસરુ નામ છે જેનું મુખ બહુ જ પહોળું હોય છે. એવા વાસણનું નામ કરોડિકા છે. કુંડી, કુંડિકા પર્યાયવાચી શબ્દો છે આ પ્રમાણે આ રસમાન પ્રમાણ છે માન પ્રમાણના બંને ભેદોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે આ વાત સૂત્રકારે ‘સે તં માણે’ આ સૂત્રપાઠ વડે વ્યક્ત કરી છે.

ભાવાર્થ—સૂત્રકારે આ સૂત્ર વડે ઉપક્રમનો તૃતીય ભેદ પ્રમાણ છે તેના ચતુર્ભેદોમાંથી દ્રવ્યપ્રમાણ વિષે સ્પષ્ટતા કરી છે. આમાં તેમણે આ પ્રમાણે

उन्होंने ने यह कहा है कि द्रव्य को विषय करने वाले प्रमाण का नाम द्रव्य प्रमाण है। इस द्रव्य प्रमाण में द्रव्यों के-एक प्रदेशी पुद्गल परमाणु आदिकों के तथा धान्यादिक द्रव्यों के प्रमाण को कहनेवाले अन्तरंग बहिरंग साधनों का विचार प्रकट किया है। अन्तरंग साधनों में द्रव्य के प्रदेश और बहिरंग साधनों में इन प्रदेशों से अतिरिक्त धान्यादिकों के माप के साधन गृहीत किये गये हैं। पुद्गल द्रव्य का यह अविभाज्य अंश परमाणु है-इस विषय को कहने वाला उसका एक प्रदेश से निष्पन्न होना है। क्योंकि पुद्गल का परमाणु एक प्रदेश वाला ही होता है यह द्विप्रदेशी स्कंध है, यह त्रिप्रदेशी स्कंध है यावत् यह अनंत प्रदेशी स्कंध है इस बात को कहने वाला उनका दो प्रदेशों से, तीन प्रदेशों से यावत् अनंत प्रदेशों से निष्पन्न होना है। क्योंकि द्विप्रदेशी स्कंध दो पुद्गल परमाणुओं के संयोग से, त्रिप्रदेशी स्कंध तीन पुद्गल परमाणुओं के संयोग से यावत् अनंत प्रदेशी स्कंध अनंत पुद्गल परमाणुओं के संयोग से निष्पन्न होता है। इस प्रकार प्रदेश, एवं प्रदेशों से निष्पन्न द्रव्य-पुद्गल परमाणु और द्विप्रदेशी आदि स्कंधों का जानना यह द्रव्यप्रमाण है यह प्रदेशों से निष्पन्न हुआ है अतः यह द्रव्यप्रमाण प्रदेशनिष्पन्न कहा गया है। तथा विभागनिष्पन्न द्रव्यप्रमाण इस प्रदेशनिष्पन्नप्रमाण

कथुं छे के द्रव्यना विषयी प्रमाणुनुं नाम द्रव्य प्रमाणु छे. आ द्रव्य प्रमाणुमां द्रव्येना ओक प्रदेशी पुद्गल परमाणु वगेरेना तेमज धान्य वगेरेना द्रव्येना प्रमाणुने कडेनारा अंतरंग बहिरंग साधनो विषे विचार कर्यो छे. अंतरंग साधनोमां द्रव्यना प्रदेश अने बहिरंग साधनोमां आ प्रदेशो सिवाय धान्यादिकेना मापना साधनो संगृहीत करवामां आवेल छे. पुद्गल द्रव्यनो आ अविभाज्य अंश परमाणु छे. आ विषयने कडेनार तेनुं ओक प्रदेशी निष्पन्न थवुं छे. केमके पुद्गलनो परमाणु ओक प्रदेश युक्त न होय छे. आ द्विप्रदेशी स्कंध छे, आ त्रिप्रदेशी स्कंध छे यावत् आ अनंत प्रदेशी स्कंध छे. आ बातने कडेनार तेमनुं जे प्रदेशी, त्रि प्रदेशी यावत् अनंत प्रदेशी निष्पन्न थवुं छे. केमके-द्विप्रदेशी स्कंध जे पुद्गल परमाणुओना संयोगी यावत् अनंत प्रदेशी स्कंध अनंत पुद्गल परमाणुओना संयोगी निष्पन्न थाय छे. आ प्रमाणु प्रदेश अने प्रदेशी निष्पन्न द्रव्य, पुद्गल परमाणु अने द्विप्रदेशी वगेरे स्कंधानुं ज्ञान द्रव्य प्रमाणु छे आ प्रदेशी निष्पन्न थयेल छे ओथी आ द्रव्य प्रमाणु प्रदेश निष्पन्न कडेवाय छे. तेमज विभाग निष्पन्न द्रव्य प्रमाणु

અથ ઉન્માનપ્રમાણં નિરૂપયતિ—

સૂત્ર—તે કિં તં ઉન્માણે? ઉન્માણે—અર્ણં ઉમ્મિણિજ્ઞ, તં જહા—અદ્ધકરિસો કરિસો, અદ્ધપલં પલં, અદ્ધતુલા તુલા, અદ્ધમારો મારો, દો અદ્ધકરિસા કરિસો, દો કરિસા અદ્ધપલં, દો અદ્ધપલાઈં પલં, પંચ પલસદ્યા તુલા, દસ તુલાઓ, અદ્ધ-મારો, વીસં તુલાઓ મારો । एएणं उम्माणप्पमाणेणं किं पओ-यणं?, एएणं उम्माणप्पमाणेणं पत्तागरतगरच्चोययकुंकुमखंडगुलमच्छंडिआइणं दव्वाणं उम्माणप्पमाणनिव्वित्तिलक्खणं भवइ । ते तं उम्माणप्पमाणे ॥सू० १८९॥

છાયા—અથ કિં તત્ ઉન્માનમ્?, ઉન્માનં—યત્ સ્વલ્પ ઉન્મીયતે, તદ્વથા—અર્ધકર્પઃ કર્પઃ, અર્ધપલમ્ પલમ્, અર્ધતુલા, તુલા, અર્ધમારો મારઃ । દ્વૌ અર્ધકર્પો કર્પઃ, દ્વૌ કર્વૌ અર્ધપલં, દ્વે અર્ધપલે પલં, પંચપલશતિકા તુલા, દશતુલાઃ અર્ધમારઃ, ત્રિંશતિસ્તુલા મારઃ । एतेन उन्मानप्रमाणेन किं प्रयोजनम्?, एतेन उन्मान-

સે જુદા હૈ । इसमें द्रव्यों का प्रमाण जानना बहिरंग साधन रूप जो असृति प्रसृति आदि हैं उनसे होता है । विभाग निष्पन्न द्रव्यप्रमाण मान उन्मान आदि के भेद से ५ प्रकार का कहा गया है । मान प्रमाण धान्यमानप्रमाण और रसमानप्रमाण के भेद से दो प्रकार का है । ठोस पदार्थों को कहने वाले असृति प्रसृति आदि सब धान्यमान प्रमाण में परिगणित किये गये हैं और द्रव पदार्थों को कहने वाले दो चतुष्पष्टिका आदि रसमान प्रमाण में ॥सू० १८८॥

આ પ્રદેશ નિષ્પન્ન પ્રમાણ કરતાં ભિન્ન છે. આમાં દ્રવ્યોનું પ્રમાણ જ્ઞાન બહિરંગ સાધન રૂપ અસૃતિ પ્રસૃતિ વગેરેથી જ થાય છે. વિભાગ નિષ્પન્ન દ્રવ્ય પ્રમાણ માન ઉન્માન વગેરેના ભેદથી પંચવિધ કહેવાય છે. માનપ્રમાણ, ધાન્યમાન પ્રમાણ અને રસમાન પ્રમાણના ભેદથી બે પ્રકારનું કહેવાય છે. નક્કર પદાર્થો વિષે કહેનારા અસૃતિ પ્રસૃતિ વગેરે સર્વ ધાન્ય માનપ્રમાણમાં પરિગણિત કરવામાં આવેલ છે અને દ્રવ્ય પદાર્થોને કહેનારા બે ચતુષ્પષ્ટિકા વગેરે રસમાન પ્રમાણમાં પરિગણિત કરવામાં આવેલ છે. ॥સૂ૦ ૧૮૮॥

પ્રમાણેન પત્રાગુરુતગરચોયકકુક્કુમલ્લગુડમત્સ્યણ્ડિકાદીનાં દ્રવ્યાણામ્ ઉન્માન-
પ્રમાણનિર્વૃત્તિલક્ષણં ભવતિ । તદેતત્ ઉન્માનપ્રમાણમ્ ॥સૂ૦ ૧૮૯॥

ટીકા—‘સે કિં તં’ ઇત્યાદિ—

અથ કિં તત્ ઉન્માનમ્ ? ઉન્માનમ્ યત્ ઉન્મીયતે તદ્ બોધ્યમ્ । તુલાયાં
ધૃત્વા યત્ ઉન્મીયતે=ઊર્ધ્વમુત્થાપ્ય તોલ્યતે તત્ ઉન્માનમિતિ ભાવઃ । इदं कर्म-
साधनपक्षमधिकृत्योक्तम् । अस्योन्मानप्रमाणस्य मेदानाद्-तद्यथा-अर्द्धकर्षः कर्ष
इत्यादि । तत्र-अर्धकर्षः-सर्वलघुमानविशेषः । एतेषां निष्पत्तिर्यथा भवति तथाद्-
‘दो अद्धकरिसा करिसो’ इत्यादिना ‘बीसं तुलाओ भारो’ इत्यन्तपदसमूहेन ।

અથ સૂત્રકાર ઉન્માન પ્રમાણ કા સ્વરૂપ નિરૂપણ કરતે હૈ—

“સે કિં તં ઉન્માણે” ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ (સે કિં તં ઉન્માણે) શિષ્ય પૂછતા હૈ કિં હે ભદન્ત ! વહ
ઉન્માન રૂપ પ્રમાણ કયા હૈ ? (જણં ઉન્મિણિજ્જહ્ ઉન્માણે)

ઉત્તર—તુલા—તરાજૂ મેં રાખકર જો વસ્તુ તોલી જાતી હૈ વહ ઉન્માન
રૂપપ્રમાણ હૈ ।—“યત્ ઉન્મીયતે તત્ ઉન્માનમ્” યહ ઉન્માન કી
વ્યુત્પત્તિ કર્મસાધન પક્ષ કો લેકર કી ગઈ જાનમા ચાહિયે । इसलिये
इस पक्ष के अनुसार तेजपत्र आदि सब उन्मान प्रमाण में गृहीत होते
हैं । (तंजहा) इस उन्मान प्रमाण के भेद इस प्रकार हैं—(अद्धकरिसो)
अर्धकर्ष यह सब से छोटा प्रमाण है । (करिसो) कर्ष, (अद्धपलं) अर्द्ध-
पल, (पलं) पल, (अद्धतुला, तुला) अर्धतुला, तुला, (अद्धभारो भारो
अर्द्धभार, भार इन पूर्वोक्त प्रमाणों की निष्पत्ति इस प्रकार से होती

હવે સૂત્રકાર ઉન્માન પ્રમાણના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરે છે.

“સે કિં તં ઉન્માણે” ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં ઉન્માણે) શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે હે ભદન્ત ! તે
ઉન્માન રૂપ પ્રમાણ શું છે ? (જણં ઉન્મિણિજ્જહ્ ઉન્માણે.)

ઉત્તર—ત્રાજવામાં મૂકીને જે વસ્તુ જોખવામાં આવે છે તે ઉન્માન રૂપ
પ્રમાણ છે. ‘યત્ ઉન્મીયતે તત્ ઉન્માનમ્’ આ ઉન્માનની વ્યુત્પત્તિ કર્મ
સાધન પક્ષના આધારે કરવામાં આવી છે. એથી જ આ મુજબ તેજ પત્ર વગેરે સર્વ
ઉન્માન પ્રમાણથી સંગૃહીત થાય છે. (તંજહા) આ ઉન્માન પ્રમાણના પ્રકારો
આ પ્રમાણે છે—(અદ્ધ કરિસો) અર્ધકર્ષ, આ સૌ કરતાં લઘુ પ્રમાણ છે.
(કરિસો) કર્ષ, (અદ્ધપલં) અર્ધપલ, (પલં) પલ, (અદ્ધતુલા તુલા) અર્ધતુલા તુલા,
(અદ્ધભારો ભારો) અર્ધભાર, ભાર આ પૂર્વોક્ત પ્રમાણોની નિષ્પત્તિ આ પ્રમાણે

ઉન્માનપ્રમાણસ્ય - પ્રયોજનજિજ્ઞાસાયામાહ-एतेन उन्मानप्रमाणेन द्रव्याणाम्
 उन्मानप्रमाणपरिज्ञानं भवति । केपां द्रव्येणां भवति ? इत्याह-पत्रागुरुत्तरचोय-
 ककुङ्कुमखण्डगुडमत्स्यण्डिकादीनामिति । तत्र-पत्रम्=तैजसादिपत्रम्, अगुरुः=
 'अगर' इति भाषाप्रसिद्धः, तगरः=तगरेति नाम्ना प्रसिद्धस्य वृक्षस्य काष्ठम्,
 चोयकः=गन्धद्रव्यविशेषः, कुङ्कुमः प्रसिद्धः, खण्डम्='खाँड' इति भाषा प्रसिद्धम्,
 गुडः प्रसिद्धः, मत्स्यण्डिका='मिसरी' इति भाषा प्रसिद्धा । पत्रादिमत्स्यण्डिकान्ता-
 दिद्रव्याणामेतेन उन्मानप्रमाणेन प्रमाणपरिज्ञानं भवतीति भावः । प्रकृतमुपसंहर्तु-
 माह-तदेतदुन्मानप्रमाणमिति ॥ सू० १८९॥

है-(दो अद्धकरिसा, करिसो) दो अर्धकर्षों का १ कर्ष होता है । (दो
 करिसा अद्धपल) दो कर्षों का १ अर्द्धपल होता है । (दो अद्धपलाइं पलं)
 दो अर्धपलों का १ पल होता है । (पंचपलसइयां तुला) पांच सौ पलों
 की एक तुला होती है । (दस तुलाओ अद्धभारो) दस तुलाओं का १
 अर्धभार होता है । (एएणं उन्माणप्रमाणेणं किं पओयणं) हे भेदंत !
 इस उन्मान प्रमाण से किस प्रयोजन की सिद्धि होती है ?

उत्तर-(एएणं उन्माणप्रमाणेणं) इस उन्मान प्रमाण से (पत्तागरत-
 तारचोययकुंकुमखंडगुलमच्छंडिआइणं दव्वाणं) तेजपत्र आदि पत्र
 (अगर, तगर, गंधद्रव्य विशेष चोयक कुंकुम, खाँड, गुड, मत्स्यण्डि-
 का-मिसरी, इत्यादि द्रव्यों के, (उन्माणप्रमाणं निर्व्वित्तिलं) इस उन्मा-
 नप्रमाण की निष्पत्ति का परिज्ञान होता है । (से तं उन्माणप्र-
 माणे) इस प्रकार यह उन्मान प्रमाण है । पत्रादि द्रव्यों के प्रमाण का
 परिज्ञान इस उन्मानप्रमाण से होता है ॥ सू० १८९॥

હોય છે. (દો અદ્ધ કરિસા - કરિસો) બે અર્ધકર્ષો બરાબર ૧ કર્ષ થાય છે. (દો
 કરિસા અદ્ધપલ) બે કર્ષોનો અર્ધપલ થાય છે. (દો અદ્ધપલાઈં પલં) બે અર્ધ
 પલોનું ૧ પલ થાય છે. (પંચપલસइयां तुला) પાંચસો પલોની એક તુલા થાય
 છે (દસ તુલાઓ અદ્ધભારો) - દસ તુલાઓનો ૧ અર્ધભાર થાય છે. (વીસ
 તુલાઓ-ભારો) વીસ તુલાઓનો ૧ ભાર થાય છે. (एएणं उन्माणप्रमाणेणं
 किं पओयणं) हे भेदंत ! આ ઉન્માન પ્રમાણથી કયા પ્રયોજનની સિદ્ધિ થાય છે ?
 ઉત્તર-(एएणं उन्माणप्रमाणेणं) આ ઉન્માન પ્રમાણથી (पत्तागरत-
 तारचोययकुंकुमखंडगुलमच्छंडिआइणं दव्वाणं) તેજપત્ર વગેરે પત્ર, અગર,
 તગર, ગંધ-દ્રવ્ય વિશેષ, ચોયક, કુંકુમ, ખાંડ, ગોળ, મત્સ્યણ્ડિકા-મિસરી,
 વગેરે દ્રવ્યોનો (उन्माणप्रमाणं निर्व्वित्तिलं) ઇયત્તા ઇય માન પ્રમાણની
 નિષ્પત્તિનું પરિજ્ઞાન થાય છે (से तं उन्माणप्रमाणे) આ પ્રમાણે આ ઉન્માન પ્રમાણ
 છે પત્રાદિ દ્રવ્યોના પ્રમાણનું પરિજ્ઞાન આ ઉન્માન પ્રમાણથી થાય છે. ॥સૂ૦ ૧૮૯॥

अथावमानप्रमाणं गणिमप्रमाणं चाह—

मूलम्—से किं तं ओमाणे?, ओमाणे—जणं ओमिणिज्जइ, तं जहा—हत्थेण वा दण्डेण वा धणुक्केण वा जुगेण वा नालियाए वा अक्खेण वा मुसलेण वा। दण्डधणुजुगनालियाय अक्खमुसलं च चउ हत्थं। दसनालियं च रज्जुं, त्रियाण ओमाणेसण्णाए॥१॥ वत्थुंमि हत्थमेज्जं, खित्ते दण्डं धणुं च पत्थंमि। खायं च नालियाए त्रियाण ओमाणेसण्णाए॥२॥ एएणं अवमाणपमाणेणं किं पओयणं? एएणं अवमाणपमाणेणं खायच्चियरइयकर कच्चियकडपडभित्तिपरिक्खेवसंसियाणं दण्डेणं अवमाणपमाणनिव्वत्तिलक्खणं भवइ। से तं अवमाणे। से किं तं गणिमे? गणिमे—जणं गणिज्जइ, तं जहा—एगो, दस, सयं, सहस्सं, दसं सहस्साइं सयसहस्सं, दससयसहस्साइं कोटी। एएणं गणिमप्पमाणेणं किं पओयणं? एएणं गणिप्पमाणेणं भित्तगभित्तिभत्तवेयणआयव्वयसंसियाणं द्वाणं गणियप्पमाणनिव्वित्तिलक्खणं भवइ। से तं गणिमे। सू. १९०।

छाया—अथ किं तत् अवमानम्? अवमानं—यत् खलु अवधीयते, तद्यथा—हस्तेन वा दण्डेन वा धनुक्केण वा जुगेन वा नालिकया वा अक्षेण वा मुसलेन वा। दण्डधनुर्जुगनालिकाश्च अक्षमुसलं च चतुर्हस्तम्। दशनालिकां च रज्जुं विजानीहि अवमानसंज्ञायाम्। वास्तौ हस्तं मेयं क्षेत्रे दण्डं धनुश्च पृथि। खातं च नालिकया विजानीहि अवमानसंज्ञायाम्। एतेन अवमानप्रमाणेन किं प्रयोजनम्?, एतेन अवमानप्रमाणेन खातचित्तरचितक्रकचितकटपटभित्तिपरिक्षेपसंश्रितानां द्रव्याणां अवमानप्रमाणनिवृत्तिलक्षणं भवति। तदेतत् अवमानम्। अथ किं तत् गणिमम्? गणिमं यत् खलु गण्यते, तद्यथा—एको, दश, शतं, सहस्सं, दशसहस्साणि शतसहस्सहम्, दशशतसहस्साणि कोटिः। एतेन गणिमप्रमाणेन किं प्रयोजनम्? एतेन गणिमप्रमाणेन भुतकभृतिभक्तवेतनायव्ययसंश्रितानां द्रव्याणां गणिमप्रमाणनिवृत्तिलक्षणं भवति। तदेतद् गणिमम्॥सू० १९०॥

ટીકા—‘સે કિં તં’ ઇત્યાદિ—

અથ કિં તત્ અવમાનમ્ ? અવમીયતે=પરિચ્છિદ્યતે યત્તદવમાનમ્=સ્વાતાદિકં વસ્તુ, યદ્વા-અવમીયતે=પરિચ્છિદ્યતે=નિર્ણીયતે સ્વાતાદિમાનમનેનેતિ-અવમાનં=હસ્તદણ્ડાદિકમ્ । ઇતિ કર્મકરણોભયસાધનપક્ષેઽત્રાવમાનશબ્દઃ કિં સાધન ઇતિ શિષ્યપ્રશ્નઃ । અવમાનશબ્દસ્ય ઉભયસાધનત્વમઙ્ગીકૃત્ય પ્રથમં કર્મસાધનતાવલમ્બને-નોત્તરયતિ-અવમાનં-યત્તલ્લ અવમીયતે=પરિચ્છિદ્યતે તત્ સ્વાતાદિકં बोध्यम् ।

“સે કિં તં ઓમાણે ?” ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ-(સે કિં તં ઓમાણે ?) હે ભદન્ત ! વહ અવમાન કયા હૈ ?

ઉત્તર-(જણં ઓમિજ્જહ ઓમાણે) જો નાપા જાતા હૈ વહ અવમાન હૈ । (તંજહા-હત્થેણ વા દંડેણ વા) નાપા જાતા હૈ હાથ સે, અથવા દણ્ડ સે (ધણુક્કેણ વા) અથવા ધનુષ સે (જુગેણ વા) અથવા યુગ સે અથવા નાલિકા સે, અથવા અક્ષ સે અથવા મુસલ સે । યહાં પર અવમાન શબ્દ કર્મ ઓર કરણ ઇન દોનો સાધનોં મેં વ્યવહૃત હુઆ હૈ । “અવમીયતે યત્ તત્ અવમાનમ્” જો પ્રમાણિત કિંયા જાવે-નાપા જાવે વહ અવમાન હૈ । ઇસ કર્મસાધન સંબન્ધી વ્યુત્પત્તિ કે અનુસાર અવમાન શબ્દ કા વાચ્યાર્થ સ્વાતાદિક-કૂપાદિક-વસ્તુએં પડતી હૈ । ઓર જબ “અવમીયતે અનેન ઇતિ અવમાનમ્” એસી અવમાન શબ્દ કી વ્યુત્પત્તિ કરણ સાધન પક્ષ મેં કી જાતી હૈ-તબ હસ્ત દણ્ડાદિક અવમાન શબ્દ કે વાચ્યાર્થ પડતે હૈ ! જબ કર્મસાધન પક્ષ મેં અવમાન શબ્દ

“સે કિં તં ઓમાણે ?” ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ-(સે કિં ઓમાણે ?) હે ભદન્ત ! તે અવમાન શું છે ?

ઉત્તર-(જણં ઓમિજ્જહ ઓમાણે) જે માપવામાં આવે છે તે અવમાન છે. (તંજહા-હત્થેણ વા દંડેણ વા) હાથ અથવા દંડ વડે માપવામાં આવે છે. (ધણુક્કેણ વા) અથવા ધનુષથી (જુગેણ વા) અથવા યુગથી અથવા નાલિકાથી, અથવા અક્ષથી અથવા સાંભિલાથી માપવામાં આવે છે. અહીં અવમાન શબ્દ કર્મ અને કરણ આ બંને સાધનોમાં વ્યવહૃત થયેલ છે. ‘અવમીયતે યત્ તત્ અવમાનમ્’ જે પ્રમાણિત કરવામાં આવે માપવામાં આવે-તે અવમાન છે આ કર્મ સાધન સંબન્ધી વ્યુત્પત્તિ મુજબ અવમાન શબ્દનો વાચ્યાર્થ-કૂપાદિક વિષે સમજવો અને જ્યારે ‘અવમીયતે અનેન ઇતિ અવમાનમ્’ આ બાતની અવમાન શબ્દની વ્યુત્પત્તિકરણ-સાધન પક્ષમાં કરવામાં આવે છે ત્યારે હસ્ત, દંડ વગેરે અવમાન શબ્દના વાચ્યાર્થ હોય છે. જ્યારે કર્મ સાધન

अत्रावमानशब्दः कर्मसाधनो बोध्यः । इदं केनावमीयते ? इत्याह—तद्यथा—हस्तेन वा दण्डेन वा धनुष्केण वा युगेन वा नालिकया वा अक्षेण वा मुसलेन वा अवमीयते । तत्र—हस्तः=चतुर्विंशत्यङ्गुलात्मकः । दण्डधनुर्युगनालिकाऽक्षमुसलेषु दण्डादिकं प्रत्येकं चतुर्हस्तप्रमाणम् । तथा दशनालिकाप्रमाणा रज्जुर्विध्या । करणसाधनपक्षे हस्तादयोऽप्यवमानशब्दवाच्याः । एतदेव सूचयितुमाह—‘दंडधणु’ इत्यादि । दण्ड-धनुर्युगनालिकाश्चतुर्हस्तप्रमिताः, अक्षमुसलम्—अक्षं मुसलं च प्रत्येकं चतुर्हस्त-प्रमाणम् । तथा—दशनालिकां च रज्जुं=दशनालिकाप्रमितां रज्जुं च अवमानसंज्ञया विजानीहि । हस्तादिरज्ज्वन्ताः शब्दाः अवमानार्थका बोध्या इति गाथाऽभि-

रखा जाता है तब यह प्रश्न उपस्थित होता है कि ये किससे प्रमाणित किये=नापे जाते—हैं—तो इसका उत्तर सूत्रकार ने यों दिया है कि ये दण्डादिक से नापे जाते हैं । चौबीस अंगुल का एक हाथ होता है । दंड, धनुष, युग, नालिका, अक्ष और मुसल ये सब प्रत्येक चार २ हाथ के होते हैं । यही बात (दंडधणु जुग नालिया य अक्खमुसलं च चउ हत्थं) इस गाथार्थ द्वारा कही गई है । तथा—(दस नालियं च रज्जुं विघाणओमाणसण्णाए) दस नालिका की अर्थात् ४० हाथ की एक रज्जु होती है । इस प्रकार अवमान संज्ञा में यह प्रमाण कहा गया है । करण साधनपक्ष में अवमान शब्द के वाच्यार्थ हस्तादिक पड़ते हैं । इसी बात की सूचना के लिये दंड धणु इत्यादि गाथा कही गई है । हस्तादि से लेकर रज्जु तक के ये शब्द अवमान के अर्थ को कहनेवाले हैं ऐसा

पक्षमां अवमान शब्द भूकवामां आवे छे तयारे ओ प्रश्न उपस्थित थाय छे के तेओ केना वडे प्रमापित करवामां आवे छे ? तो आना उत्तरमां सूत्रकारे आ प्रमाणे कछुं छे के आ सवे दंडादिकथी भापवामां आवे छे. ओवीश आंगणने ओक हाथ कडेवाय छे दंड, धनुष, युग, नालिका, अक्ष अने मुशव आमांथी हरेके हरेक चार चार हाथना डाय छे ओज वात (दंडधणु-जुग नालिया य अक्ख मुसलं च चउहत्थं) आ गाथार्थ वडे कडेवामां आवी छे तेभज (दस नालियं च रज्जुं विघाण ओमाण सण्णाए) दस नालिकानी ओटवै के ४० हाथनी ओक रज्जु डाय छे आ प्रमाणे अवमान संज्ञांमां आ प्रमाणे कडेवामां आओयुं छे करण साधन पक्षमां अवमान शब्दना वाच्यार्थ हस्तादिक डाय छे. ओज वातमे सूचित करवा भाटे दंड धणु वगेरे गाथा कडेवामां आवी छे. हस्तादिकथी मांडीने रज्जु सुधीना शब्द अवमान अर्थने स्पष्ट करनारा छे. आ प्रमाणे आ गाथाने अभिप्राय छे दंडादिक हरेके

પ્રાયઃ । દણ્ડાદયો યદિ ચતુર્હસ્તપ્રમાણાસ્તર્હિ એકતમોપાદાનેન સિદ્ધે કથં પુનર્દણ્ડા-
 દીનાં પળ્લામુપાદાનં કૃતસ્ ? इति मा कश्चिद् विप्रतिपद्येतेति दण्डादीनां विषयभे-
 दान्नाह-‘वत्थुम्मि’ इत्यादिना । वास्ती=गृहभूमौ मेयं=मानं हस्तं विजानीहि ।
 भूले-‘हत्थ’ इति लुप्तद्वितीयान्तम् । हस्तेनैव वास्तुमीयते इति भावः । तथा-क्षेत्रे=
 धान्यवपनयोग्यभूमिविषये मेयं दण्डं विजानीहि । लोके हि दण्डेनैव क्षेत्रमानं
 भवति । क्षेत्रमापकं वंशखण्डं लोका ‘दण्डे’ ति संज्ञया अमिदधति । पथि=मार्ग-
 विषये मेयं धनुः=धनुरभिधानं वंशदण्डं विजानीहि । मार्गगव्यूतादिप्रमाणपरिच्छेदो-
 धनुसंज्ञकेनैवावमानंविशेषेण भवति न तु दण्डादिना । लोके तथैव रुढेः सत्त्वात् ।

इस गाँथा का अभिप्राय है । “ दण्डादिक प्रत्येक का प्रमाण जब चार-
 हाथ का है तो फिर दण्डादिक छहों का पाठ क्यों सूत्रकार ने किया है ?
 “ ऐसी कोई आशंका न करे इसके लिये सूत्रकार इन सबका विषय भेद-
 प्रकट करते हैं-वे कहते हैं कि (वत्थुम्मि हत्थमेज्जं, खित्ते, दंड, धणुं च
 पत्थंमि, खायं च नालियाए, वियाण, ओमाण सण्णाए) कि वास्तु-गृह-
 भूमि-में मान हस्त होता है अर्थात्-गृह का प्रमाण हाथ से जाना जाता
 है-यह घर इतने हाथ का है यह घर इतने हाथ का-इस प्रकार से गृह
 का नाप आंका जाता है । “ हत्थ ” यह पद लुप्त द्वितीयान्त है । क्षेत्र-
 में-खेत में दण्ड प्रमाण माना जाता है-अर्थात् खेत का प्रमाण दण्ड से
 आंका जाता है । क्षेत्रमापक एक वांस का खंड होता है । जिसे लोक
 “ दण्ड ” इस नाम से कहते हैं । मार्ग के नापने में धनुष् प्रमाणभूत
 माना गया है-अर्थात् मार्ग के गव्यूतादि प्रमाण का परिच्छेद धनुष्-
 नामक अवमान प्रमाण विशेष से होना है । दण्डकादि से नहीं । क्योंकि

દણ્ડનું પ્રમાણ બધાને ચાર હાથ જેટલું છે તો પછી દણ્ડાદિકે દેનો પાઠ-સૂત્રકારે-
 શા માટે કર્યો છે ? આ બાતની ઠાઠ શંકા ન કરે સૂત્રકાર આ સર્વાનાં
 વિષયનો ભેદ પ્રકટ કરતાં કહે છે કે-(વત્થુમ્મિ હ્સ્યમેજ્જં, સ્વિત્તે, દંડ, ધણું ચ
 પત્થંમિ, સ્વાયં ચ નાલિયાણ વિયાણ ઓમાણ સંણાણ) વાસ્તુ-ગૃહભૂમિ-માં માન-
 હસ્ત હોય છે, એટલે કે ગૃહનું પ્રમાણ હાથ વડે બાજુવામાં આવે છે. આ-
 ઘર એટલા હાથ લાંબુ-પહોળું છે આ પ્રમણે ઘર હાથ વડે મપાય છે. ‘હત્થ’ આ પદ
 લુપ્ત દ્વિતીયાન્ત છે. ક્ષેત્રમાં-ખેતરમાં-દંડપ્રમાણ માનવામાં આવે છે એટલે કે
 ખેતર દંડ વડે માપવામાં આવે છે. ક્ષેત્રમાપક એક વાંસનો ખંડ હોય છે જેને
 લોકો ‘દંડ’ કહે છે. માર્ગના માપમાં ધનુષ્ય પ્રમાણભૂત મનાય છે એટલે કે
 માર્ગના ગવ્યૂતાદિ પ્રમાણનો પરિચ્છેદ ધનુષ્યનામક અવમાન પ્રમાણ વિશેષથી,

तथा—नालिकया=चतुर्हस्तप्रमाणया नालिकाख्यपट्टया खातं=कूपादि मीयते। एवं युगाक्षमुल्लैरपि प्रदेशविशेषे तत्तद्विषये एतानि मेयत्वेनोपादीयन्ते। एतानि हस्तदण्डादीनि अवमानसंज्ञया विज्ञयानीतीति द्वितीयगाथाऽर्थः। एतस्यो-
वमानप्रमाणस्य प्रयोजनसंभिधातुमाह—एतेन हस्तादिना अवमानप्रमाणेन खात-
चितरचितक्रकचितकटपटभित्तिपरिक्षेपसंश्रितानाम्—तत्र—खातं=कूपादि, चितम्=
लोक में इसी प्रकार से रुढ़ि प्रचलित है। कूपादि का प्रमाण चार हाथ
प्रमाण वाली नालिका से इस नामकी लकड़ी से मापा जाता है। इसी
प्रकार से प्रदेश विशेष में युग, हस्त, मुसल इ न से भी तत् तत् विषय
मापे जाते हैं। ये सब हस्त दण्डादिक अवमान संज्ञक जानना चाहिये।
ऐसा द्वितीय गाथा का अर्थ है।

अयं सूत्रकार इस अवमान प्रमाण का क्या प्रयोजन है ? इस बात
को शंका पुरस्सर प्रकट करते हैं—

शंका—(एएणं अवमाणपमाणेणं किं पओयणं) हे भदन्त ! इस
अवमान प्रमाण से कौन सा प्रयोजन सिद्ध होता है ?

उत्तर—(एएणं अवमाणपमाणेणं खायं, चियरइय, करकचियं,
कड, पड, भित्ति परिकखेवसंसियाणं दब्बाणं अवमाणपमाणे-
निव्वित्तिलक्खणं भवइ) इस हस्तादिरूप अवमान प्रमाण से खातं,
चितं, रचितं, क्रकचितं, कट, पट, भित्ति, परिक्षेप अथवा नगर की
परिखा इनमें संश्रित द्रव्यों के अवमान प्रमाण का परिज्ञान होता है।

ज थाय छे. दंडादिकथी नही केमके लोकमां आ प्रमाणे ज इति प्रचलित छे.
कूपादिके प्रमाणे आर हाथ नेटली नालिकाथी जणुवामां आवे छे आ प्रमाणे
प्रदेश विशेषमां युग, हस्त, मुसल आ अधा वडे पणु जेमनांथी संभिधित
विषयो मापवामां आवे छे आ सर्वे हस्तदंडादिक अवमान संज्ञक जणुवां
जेधजे जेवो द्वितीय गाथामो अर्थ छे.

इवे सूत्रकार आ अवमान प्रमाणुना प्रयोजन विषे प्रश्न करे छे.

शंका—(एएणं अवमाणपमाणेणं किं पओयणं) हे भदन्त ! आ अवमान
प्रमाणुथी कयुं प्रयोजन सिद्ध थाय छे ?

उत्तर—(एएणं अवमाणपमाणेणं खायं चियरइय, करकचियं, कड, पड,
भित्ति परिकखेवसंसियाणं दब्बाणं अवमाणपमाणनिव्वित्तिलक्खणं भवइ)
आ हस्तादि रूप अवमान प्रमाणुथी खात, चित, रचित, क्रकचित, कट, पट,
भित्ति, परिक्षेप अथवा नगरनी परिखा आ अधामां संक्षित द्रव्योता
(अवमान प्रमाणुनुं परिज्ञान होय छे. कूपादिके आत कडे छे धष्टकादि—धट

ઇષ્ટકાદિ-રાશિઃ, રચિતં=પ્રાસાદપીઠાદિકં, ક્રકચિતં=કરપત્રવિદારિતં કાષ્ઠાદિકં, કટપટૌ પ્રસિદ્ધૌ, મિતિઃ=કુડચમ્, પરિક્ષેપઃ=પરિધિઃ મિત્યાદેઃ, નગરપરિશ્વાદિર્વા, ઇત્સંશ્રિતાનાં દ્રવ્યાણાં=સ્વાતાદીનામિત્યર્થઃ, અભેદેऽપિ ભેદકલ્પનયા સ્વાતાદિ-સંશ્રિતાનાં દ્રવ્યાણામિત્યુક્તમ્, અવમાનપ્રમાણનિર્વૃત્તિલક્ષણં=અવમાનપ્રમાણત્વપરિ-જ્ઞાનં ભવતિ । ઇતદુપસંહરન્નાહ-તદેતદવમાનમિતિ ।

અથ કિં તદ્ ગણિમમ્ ?-ગણ્યતે=સંખ્યાયતે યત્તદ્ ગણિમમ્ । રૂપ્યકાદિ, ગણ્યતે સંખ્યાયતે વસ્તુનેનેતિ ગણિમમ્=એકદ્વયાદિકમ્, ઇતિ કર્મકરણોભય-

કૂપાદિક સ્વાત કહલાતે હૈં । ઇષ્ટકાદિ-ઈટ આદિકોં સે બના યે હુણ પ્રાસાદપીઠાદિક ચિત કહલાતે હૈં । કરોત સે વિદારિત કાષ્ઠાદિક ક્રકચિત કહલાતે હૈં । કટ નામ પટાઈ કાં ઓર પટ નામ વસ્ત્ર કા હૈ । ભીત કા નામ મિત્તિ હૈ । ભીત કી પરિ-ધિકા નામ પરિક્ષેપ હૈ । અથવા નગર કી જો સ્વાઈ હોતી હૈ ઉસકા નામ પરિક્ષેપ હૈ । इनमें संश्रित स्वातादिरूप द्रव्यों के प्रमाण का परि-જ્ઞાન હોતા હૈ । અભેદ મે ભી ભેદ કી કલ્પના સે “સ્વાતાદિ સંશ્રિતા નાં દ્રવ્યાણાં” એસા પાઠ સૂત્રકાર ને કહા હૈ । અર્થાત્ યે સ્વાતાદિક દ્રવ્ય ઇતની નાલિકા પ્રમાણ હૈં, યે ગૃહ ઇતને હાથ પ્રમાણ હૈં, યહ સ્વેત ઇતને દણ્ડ પ્રમાણ હૈ ઇત્યાદિ રૂપ સે સ્વાતાદિકોં કે અવમાન પ્રમાણ કા પરિજ્ઞાન હોતા હૈ । (સે તં અવમાણે) ઇસ પ્રકાર યહ અવમાન પ્રમાણ હૈ । (સે કિં તં ગણિમે) હે ભદન્ત ! વહ ગણિમ પ્રમાણ કયા હૈ ? (જણં ગણિજ્ઞઙ્ગ ગણિમે)

ઉત્તર-જો ગિના જાવે વહ ગણિમ હૈ । એસા વહ ગણિમ રૂપ્યક આદિ જાનના ચાહિયે । અથવા-જિસકે દ્વારા વસ્તુ ગિની જાવે વહ

વગેરેથી નિર્મિત પ્રાસાદ પીઠ વગેરે ને ચિત કહેવામાં આવે છે. કરવત વડે વહેરાયેલ કાષ્ઠાદિક કંકચિત કહેવાય છે અને પટ નામ વસ્ત્રનું છે ભીંતનું નામ ભિત્તિ છે. ભીંતની પરિધિનું નામ પરિક્ષેપ છે અથવા નગરની બે પરિખા હોય છે તેનું નામ પરિક્ષેપ છે આમાં સંશ્રિત સ્વાતાદિ, રૂપ દ્રવ્યોના પ્રમાણનું પરિજ્ઞાન હોય છે. અભેદમાં પણ ભેદની કલ્પનાથી “સ્વાતાદિ સંશ્રિ-તાનાં દ્રવ્યાણામ્” આ બીજાના પાઠ સૂત્રકાર વડે કહેવામાં આવેલ છે એટલે કે સ્વાતાદિક દ્રવ્ય આટલી નાલિકા જેટલું છે, આ ઘર એટલા હાથ પ્રમાણ છે, આ એતર આટલા ઇંડ પ્રમાણ છે, વગેરે રૂપથી સ્વાતાદિકોના અવમાણ પ્રમાણનું પરિજ્ઞાન હોય છે. (સે તં અવમાણે) આ પ્રમાણે આ અવમાન પ્રમાણ છે. (સે કિં તં ગણિમે) હે ભદન્ત ! તે ગણિમ પ્રમાણ શું છે ? (જણં ગણિજ્ઞઙ્ગ ગણિમે.)

साधननिष्पन्नयोर्मध्ये गणिमशब्दः किं साधनोऽत्र विवक्षितः ? इति शिष्यप्रश्नः । कर्मसाधनमेवात्र विवक्षितमिति अभिधातुमाह—गणिमं हि यत् खलु गण्यते तद् बोध्यम् । केनेदं गण्यते इत्याह—तद्यथा—एको दश शतमित्यादि संख्यया एतस्य गणिमप्रमाणस्य प्रयोजनाभिधित्सया प्राह—एतेन गणिमप्रमाणेन भूतक भूति

गणिम है । इस पक्ष में एक दो तीन संख्या गणिम जाननी चाहिये । क्योंकि वस्तु इनके द्वारा गिनी जाती है । “संख्यायते यत् तत् गणिमं” यह गणिम शब्द की व्युत्पत्ति जब कर्मसाधन में की जाती है—तब रूपया आदि गणिम शब्द के वाच्यार्थ पड़ते हैं क्यों कि वेही गिने जाते हैं । और जब गणिम शब्द की व्युत्पत्ति करण साधन में की जाती है तब ये रूपया आदि जिसके द्वारा गिने जाते हैं ऐसी वह १, २, ३, आदि की गिनती गणिम शब्द का वाच्यार्थ पड़ती है । परन्तु यह सूत्रकार ने गणिम शब्द को कर्म साधन में ही गृहीत किया है । अतः यह प्रश्न हो सकता है—कि ये रूपया आदि गणिम किससे गिने जाते हैं इसके लिये सूत्रकार कहते हैं । (एगो, दस, सयं सहस्सं दस सहस्साइं दससयसहस्साइं कोड़ी) एक, दश, सौ, हजार, दस हजार एक लाख, दस लाख, एक करोड़ इत्यादि गणना से गिने जाते हैं ।

उत्तर—जे गणुवामां आवे छे ते गणुम छे. गणुम इपिया आदि डाय छे अथवा जेना वडे वस्तु गणुवामां आवे ते गणुम छे आ पक्षमां ओक, गे, त्रणु वगेरे स'ख्या गणुम छे ओवुं समजवुं जेधओ केमके ओमना वडे न गणुवामां आवे छे. 'संख्यायते यत् तत् गणिमम्' आ गणुम शब्दनी व्युत्पत्ति न्यारे कर्म साधनमां करवामां आवे छे, त्यारे इपियो वगेरे गणुम शब्दना वाच्यार्थ कडेवाय छे केमके तेमनी न गणुना थाय छे. अने न्यारे गणुम शब्दनी व्युत्पत्ति करण साधनमां करवामां आवे छे त्यारे आ इपिया वगेरे जेना वडे गणाय छे, ओवी ते ओक, गे, त्रणु वगेरे स'ख्या गणुम शब्दना वाच्यार्थमां आवे छे. परंतु अही सूत्रकारे गणुम शब्दने कर्म साधनमां न गृहीत करेव छे ओथी आ प्रश्न उपस्थित थई शके छे के आ इपिया वगेरे गणुम केना वडे गणुवामां आवे छे तेना भाटे सूत्रकार कडे छे. (एगो, दस, सयं, सहस्सं दस सहस्साइं, सय सयसहस्साइं कोड़ी) ओक, दश, सौ, हजार, दशहजार, ओकलाख, दशलाख, ओक करोड वगेरे गणुना वडे गणुवामां आवे छे. (एएणं गणिमप्रमाणेणं किं पञ्चोयणं) आ गणुम प्रमाणुनुं प्रयोजन शुं ? ओना भाटे सूत्रकार कडे छे के (एएणं गणिमप्रमा-

મક્તવેતનાયવ્યયસંશ્રિતાના-મૃતકઃ=કર્મકરઃ, મૃતિઃ=પદાત્યાદીના વૃત્તિઃ, મક્ત=મોજનમ્, વેતનકં=તન્તુવાયવ્યૂતવસ્ત્રોપલક્ષેઽર્થપ્રદાનમ્, એતેપુ ય આયોવ્યયશ્ચ તત્સંશ્રિતાનામ્ તત્પ્રતિવદ્ધાનાં દ્રવ્યાણાં=રૂપ્યકાદિ દ્રવ્યાણાં ગણિતપ્રમાણનિવૃત્તિ-લક્ષણમ્-ગણિતસ્ય=ગણનાયા યા પ્રમાણનિવૃત્તિઃ=પ્રમાણનિવૃત્તિસ્તસ્યા લક્ષણં=પરિજ્ઞાનં ભવતિ । સમ્પ્રત્યેતદુપસંહરન્નાદ-તદેતદ્ ગણિમમિતિ ॥સૂ૦ ૧૯૦॥

અથ પ્રતિમાનપ્રમાણં નિરૂપયતિ-

મૂલમ્-સે કિં તં પડિમાણે? પડિમાણે-જળણં પડિમિણિ-જ્ઞઙ્, તં જહા-ગુંજા કાગળી નિપ્પાઓ કમ્મમાસઓ મંડલઓ સુવળ્ણો । પંચ ગુંજાઓ કમ્મમાસઓ, ચત્તારિ કાગળીઓ, કમ્મ-માસઓ, તિણિણ નિપ્પાવા કમ્મમાસઓ, એવં ચડકો કમ્મ-માસઓ, બારસ કમ્મમાસયા મંડલઓ એવં અડયાલીસં કાગ-ળીઓ મંડલઓ, સોલસકમ્મમાસયા સુવળ્ણો, એવં ચડસઢિ

(એણં ગણિમપ્પમાણેણં કિં પઓયણં) હસ ગણિમ પ્રમાણ કા ક્યા પ્રયોજન હૈ? હસકે લિથે સૂત્રકાર કહતે હૈં કિ (એણં ગણિમપ્પમાણેણં મિત્તગમિત્તિ મત્તવેયણ આયવ્વયસંસિયાણં દવ્વાણં ગણિમપ્પમાણ-નિવ્વિત્તિલક્ષણં ભવહ, સે તં ગણિમે) હસ ગણિમ પ્રમાણ સે મૃતક-કર્મકર, મૃતિ-પદાતિ આદિકોં કી વૃત્તિ, મક્ત-મોજન, વેતન-જુલાહોં દ્વારા બુને ગયે વસ્ત્રોં કે ઉપલક્ષ મેં મજૂરી દેના હનમેં જો આયવ્યય હોતા હૈં ઉસ આયવ્યય સે સંબંધિત રૂપયા આદિ દ્રવ્યો કે ગણના કે પ્રમાણ કી નિવૃત્તિ કા-યે હતને હૈં-હસ પ્રકાર કે પ્રમાણ કી નિવૃત્તિ કા-પરિજ્ઞાન હોતા હૈં । હસ પ્રકાર યહ ગણિમ રૂપ પ્રમાણ હૈં ॥સૂ૦ ૧૯૦॥

જેણં મિત્તગમિત્તિ મત્તવેયણ આયવ્વય સંસિયાણં દવ્વાણં ગણિમપ્પમાણનિવ્વિત્તિ-લક્ષણં ભવહ, સે ત ગણિમે) આ ગણિમ પ્રમાણથી ભૂતક-કર્મકર-ભૂતિ-પદાતિ વગેરેની વૃત્તિ, ભક્ત-ભોજન, વેતન-વણકર વગેરે વડે તૈયાર કરેલા વસ્ત્રોના ઉપલક્ષમાં મજૂરી આપવી, આનાથી જે આય-વ્યય હોય છે, તે આય-વ્યયથી સંબંધિત રૂપિયા વગેરે દ્રવ્યોના પ્રમાણનું પરિજ્ઞાન થાય છે. આ પ્રમાણે આ ગણિમ રૂપ પ્રમાણ છે. ॥સૂ૦ ૧૯૦॥

કાગળીઓ સુવર્ણો । એણે પડિમાણપ્રમાણેણં કિં પઓયણં?,
એણં પડિમાણપ્રમાણેણં સુવર્ણરજતમણિમોત્તિયસંસ્થસિલ્પ-
વાલાઈણં દ્વવાણં પડિમાણપ્રમાણનિર્વિત્તિલક્ષણં ભવઈ । સે
તં પડિમાણે । સે તં વિભાગનિષ્કણે । સે તં દ્વવપ્રમાણે ॥સૂ. ૧૯૧॥

છાયા—અથ કિં તત્ પ્રતિમાનમ્ ? પ્રતિમાનં—યત્ સ્વલુ પ્રતિમીયતે, તથા-
ગુજ્જાકાકિણીનિષ્પાદઃ કર્મમાસઃ મળ્ડલકઃ સુવર્ણઃ । પશ્ચ ગુજ્જાઃ કર્મમાસકઃ
ચતસ્રઃ કાકિણ્યઃ કર્મમાસકઃ, ત્રયો નિષ્પાદાઃ કર્મમાસકઃ, એવં ચતુષ્કઃ કર્મમાસકઃ,
દ્વાદશકર્મમાસકાઃ મળ્ડલકઃ, એવમ્ અષ્ટચત્વારિંશત્ કાકિણ્યઃ મળ્ડલકઃ, ષોડશ-
કર્મમાસકાઃ, સુવર્ણકઃ, એવં ચતુષ્ષ્પટિઃ કાકિણ્યઃ સુવર્ણઃ । એતેન પ્રતિમાનપ્રમા-
ણેન કિં પ્રયોજનમ્ ?, એતેન પ્રતિમાનપ્રમાણેન સુવર્ણરજતમણિમૌક્તિકશંસ્થશિલા-
પ્રવાલાદીનાં દ્રવ્યાણાં પ્રતિમાનપ્રમાણનિર્વિત્તિલક્ષણં ભવતિ । તદેતત્ પ્રતિમાનમ્ ।
તદેતદ્ વિભાગનિષ્કણમ્ । તદેતદ્ દ્રવ્યપ્રમાણમ્ ॥સૂ. ૧૯૧॥

ટીકા—‘સે કિં તં’ इत्यादि—

અથ કિં તત્ પ્રતિમાનમ્ ?—પ્રતિમીયતેઽનેનેતિ પ્રતિમાનમ્—મેયસ્ય સુવર્ણાદિઃ
પ્રતિરૂપં=સદૃશં માનં ગુજ્જાદિકમિત્યર્થઃ । પ્રતિમીયતે યત્તત્ પ્રતિમાનં સુવર્ણાદિ-

અવ સૂત્રકાર પ્રતિમાનપ્રમાણ કા નિરૂપણ કરતે હૈ—

“ સે કિં તં પડિમાણે ” इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં પડિમાણે) હે ભદંત !—વહ પ્રતિમાન—કયા હૈ ?
(જણં પડિમિણિજ્જઈ પડિમાણં)

ઉત્તર—જિસસે માપ કિયા જાવે વહ માન હૈ મેય—સુવર્ણાદિ દ્રવ્ય
કે સદૃશ માન—માપ કા નામ પ્રતિમાન હૈ । વહ પ્રતિમાન—ગુજાદિરૂપ
હૈ । તાત્પર્ય હિસકા યહ હૈ કિ સુવર્ણાદિ દ્રવ્ય કા જિસકે દ્વારા માપ—

હવે સૂત્રકાર પ્રતિમાન પ્રમાણનું નિરૂપણ કરે છે—

“ સે કિં તં પડિમાણે ” इत्यादि—

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં પડિમાણે) હે ભદંત ! તે પ્રતિમાન શું છે ?
(જણં પડિમિણિજ્જઈ પડિમાણં)

ઉત્તર—જેના વડે માપવામાં આવે તે માન છે મેય—સુવર્ણ વગેરે દ્રવ્ય
સદૃશ—માન—માપનું નામ પ્રતિમાન છે. તે પ્રતિમાન શું બિદિ રૂપ છે. તાત્પર્ય
એ છે કે સુવર્ણાદિ દ્રવ્યનું જેના વડે માપ—વજન કરવામાં આવે છે. તે પ્રતિમાન

કમ્ । ઉભયસાધનયોઃ કતરદભિપ્રેતમિતિ પ્રઠ્ઠુરભિપ્રાયઃ । અત્ર પ્રતિમાનશબ્દઃ કર્મસાધનોઽભિપ્રેત इति वक्तुमुत्तरयति-प्रतिमानं यत् खलु प्रतिमीयते इति । केनेदं प्रतिमीयते ? इत्याह-तद्यथा-गुञ्जा काकिणीत्यादि । तत्र-गुञ्जा=‘करजनी’ चणोठी, घोंगची’ इत्यादि नाम्ना प्रसिद्धा । सपादगुञ्जा-एका काकिणी । सत्रि-भागकाकिण्या त्रिभागेन गुञ्जाद्वयेन निष्पन्नः-एको निष्पावः । त्रयो निष्पावा एकः

વજન-ક્રિયા જાવે વહ પ્રતિમાન હૈ । હસ કરણ સાધન મેં વ્યુત્પત્તિ પ્રતિમાન શબ્દ સે યહાં ગુંજાદિ માપક પદાર્થ પ્રતિમાન રૂપ કહા હૈ ક્યોં કિ સુવર્ણ આદિ દ્રવ્યોં કા વજન ગુંજાદિ સે હી તૌલ કર જાના જાતા હૈ । તથા-“ પ્રતિમીયતે યત્તત્ પ્રતિમાનમ્ ” જિસકા વજન ક્રિયા જાવે વહ પ્રતિમાન હૈ । હસ કર્મસાધનરૂપ વ્યુત્પત્તિ કે આધાર પર સુવર્ણ આદિ દ્રવ્ય પ્રતિમાનરૂપ પડતે હૈં । કર્મસાધન મેં પ્રતિમાન શબ્દ કી વ્યુત્પત્તિ રાખને પર સુવર્ણ આદિ દ્રવ્ય સ્વયં પ્રતિમાન કહા જાતા હૈ ફિર ખી વહાં યહ સ્વતઃ જિજ્ઞાસા હોતી હૈ કિ યે સુવર્ણ આદિ દ્રવ્ય કિસસે માપિત કિયે જાતે હૈં-તવ હસકા ઉત્તર યહ હૈ કિ યે-(ગુંજા કાગળી, નિષ્કાઓ, કર્મમાસાઓ, મંડલઓ, સુવર્ણો) ગુંજા-રત્તી, કાકિળી, નિષ્પાવ, કર્મમાપક, મંડલક, સુવર્ણ હનસે માપિત કિયે જાતે હૈં । રત્તી, ઘોંગચી, ચળોઠી યે ગુંજા કે નામ હૈં । સવા રત્તી કી એક કાકિળી હોતી હૈ । ત્રિભાગયુક્ત ગુંજાદ્વય સે અર્થાન્ પૌને દો ગુંજા સે એક નિષ્પાવ નિષ્પન્ન હોતા હૈ । ત્રીન નિષ્પાવ સે ૧ કર્મમાસક બનતા

છે આ કરણ સાધનમાં વ્યુત્પત્તિ કહી છે. પ્રતિમાન શબ્દથી અહીં ‘ગુંજાદિ માપક પદાર્થ’ પ્રતિમાન રૂપ ગણાય છે. કેમકે સુવર્ણાદિ દ્રવ્યોનું વજન ગુંજાદિ વગેરેથી જ જોખીને જ જાણવામાં આવે છે. તથા-‘પ્રતિમીયતે યત્ તત્ પ્રતિમાનમ્’ જેનું વજન કરવામાં આવે તે પ્રતિમાન છે. આ કર્મસાધન રૂપ વ્યુત્પત્તિના આધારે સુવર્ણાદિકે દ્રવ્ય પ્રતિમાન રૂપ કહેવાય કર્મસાધનમાં પ્રતિમાન શબ્દની વ્યુત્પત્તિ કરીએ તો સુવર્ણાદિ દ્રવ્ય બને પ્રતિમાન ગણાય છતાંએ ત્યાં સ્વતઃ જિજ્ઞાસા હોય છે કે આ સુવર્ણાદિ દ્રવ્ય કોના વડે જોખવામાં આવે છે ત્યારે આનો જવાબ આ પ્રમાણે છે કે આ (ગુંજા કાગળી, નિષ્કાઓ, કર્મમાસાઓ, મંડલઓ સુવર્ણો) ગુંજા-રત્તી, કાકિળી, નિષ્પાવ, કર્મમાપક, મંડલક, સુવર્ણ આ સર્વથી જોખવામાં આવે છે. રત્તી, ઘોંગચી, ચળોઠી આ બધા ગુંજાના નામે છે. સવા રત્તીની એક કાકિળી થાય છે ત્રિભાગ યુક્ત ગુંજા દ્વયથી એટલે કે પોણાબે ગુંજાથી એક નિષ્પાવ નિષ્પન્ન થાય છે. ત્રણ નિષ્પાવથી ૧ કર્મમાસક અને ૧૨ કર્મમાસકોથી ૧ મંડળ

કર્મમાસકઃ । દ્વાદશકર્મમાપકા એકો મંડલકઃ, પોઢશકર્મમાપકઃ એકઃ સુવર્ણઃ । અમુમેવાર્થે સૂત્રકારોઽપિ કિંચિત્ સૂચયતિ—‘પંચ ગુંજાઓ’ इत्यादिना । व्याख्या स्पष्टा । एतस्य प्रतिमानप्रमाणस्य प्रयोजनमभिधित्युराह—एतेन प्रतिमानप्रमाणेन सुवर्णरजतमणिमौक्तिकशं शिलाप्रवालादीनाम्—सुवर्णं=हेम, रजतं=रूप्यम्, मण-यः=चन्द्रकान्तादयः, मौक्तिकानि=मुक्ताः, शङ्खो रत्नविशेषः, शिला=राजपट्टको

है । १२ कर्ममासकों का १ मंडल होता है । १६ कर्ममासकों का एक सुवर्ण होता है । इसी बात को सूत्रकार ने (पंचगुंजाओ कम्म मासओ, चत्तारि कागणीओ कम्ममासओ, तिण्णि, निष्कावा कम्ममासओ एवं चउक्को कम्म मासओ, बारस कम्ममासया मंडलओ, एवं अडयोलीसं कागणीओ मंडलओ, सोलसकम्ममासया सुवण्णो, एवं चउसट्ठि कागणीओ सुवण्णो) इस सूत्रपाठ द्वारा स्पष्ट किया है । इसमें वे कह रहे हैं कि पांच गुंजा से १ कर्ममापक निष्पन्न होता है । अथवा चार काकिणी से १ कर्ममापक निष्पन्न होता है । या तीन निष्पावों से १ कर्म-मापक बनता है । इसी प्रकार चार काकिणियों से चौथा कर्म मापक निष्पन्न होता है । १२ कर्ममासकों का १ मंडल होता है । इसी प्रकार से ४८ काकि-णियों से १ मंडलक होता है । १६ कर्ममासकों का १ सुवर्ण होता है । अथवा—चौंसठ काकिणियों का १ सुवर्ण होता है । (एएणं पडिमाणप्प-माणेणं किं पओयणं ?) हे भदन्त ! इस प्रतिमान प्रमाण से किस प्रयो-जन की सिद्धि होती है ?

બને છે. ૧૬ કર્મમાસકોનું એક સુવર્ણ હોય છે. એજ વાતને સૂત્રકારે (પંચ ગુંજાઓ કમ્મમાસઓ, ચત્તારિ કાગણીઓ કમ્મમાસઓ, તિણ્ણ, નિષ્કાવા કમ્મમાસઓ એવ ચઉક્કો કમ્મમાસઓ, બારસ કમ્મમાસયા મંડલઓ, એવં અડ-યાલીસં કાગણીઓ મંડલઓ, સોલસકમ્મમાસયા સુવણ્ણો, એવં ચઉસટ્ઠિ કાગ-ણીઓ સુવણ્ણો) આ સૂત્રપાઠ વડે સ્પષ્ટ કર્યું છે કે પાંચ ગુંજાવી ૧ કર્મમાપક નિષ્પન્ન થાય છે અથવા ચાર કાકણીથી ૧ કર્મમાપક નિષ્પન્ન થાય છે અથવા ત્રણ નિષ્પાવોથી ૧ કર્મમાપક નિષ્પન્ન થાય છે આ પ્રમાણે ચાર કાકણીઓથી ચતુર્થ કર્મમાપક નિષ્પન્ન થાય છે ૧૨ કર્મમાપકોનું ૧ મંડળ થાય છે આ પ્રમાણે ૪૮ કાકણીઓ બરાબર ૧ મંડલક હોય છે. ૧૬ કર્મમાપક બરા-બર ૧ સુવર્ણ હોય છે અથવા ૬૪ કાકણી બરાબર ૧ સુવર્ણ હોય છે. (એણં પડિમાણપમાણેણં કિં પઓયણં ?) હે ભદંત ! આ પ્રતિમાન પ્રમાણથી કયા પ્રયોજનની સિદ્ધિ થાય છે ?

ગન્ધપટ્ટકશ્ચ, પ્રવાલો વિદ્રુમઃ, એતદાદીનાં દ્રવ્યાણાં પ્રતિમાનપ્રમાણનિર્વૃત્તિલક્ષણં= પ્રતિમાનપ્રમાણસ્ય યા, નિર્વૃત્તિઃ=નિષ્પત્તિઃ તસ્યાલક્ષણં-પરિજ્ઞાનં ભવતિ । એત-
દુપસંહરન્નાહ-તદેતત્ પ્રતિમાનમિત્તિ । इत्थं मानादि प्रतिमानान्ताः पश्चापि विभा-
गनिष्पन्नभेदा निरूपिता इति सूचयितुमाह-तदेतत् विभागनिष्पन्नमिति । इत्थं
प्रदेशनिष्पन्नविभागनिष्पन्नयोर्निरूपणेन द्रव्यप्रमाणं निरूपितमिति सूचयितुमाह-
तदेतद् द्रव्यप्रमाणमिति ॥ सू० ૧૯૧॥

ઉત્તર—(एएणं पडिमाणप्पमाणेणं सुवण्णरजतमणिमोत्तियसंख
सिलप्पवालाईणं दब्बाणं पडिमाणप्पमाणनिव्वितिलक्खणं भवइ) इस
प्रतिमान प्रमाण से सुवर्ण, रजत, मणि, मौक्तिक, शंख, शिला, प्रवाल,
इत्यादि द्रव्यो के प्रतिमान प्रमाण की निष्पत्ति का ज्ञान होता है । मणि
शब्द से यहां चन्द्रकान्त सूर्यकान्त आदि मणियां गृहीत हुई हैं ।
मौक्तिक से मुक्ता, शंख से रत्न विशेषरूप शंख, शिला से राजपट्टक और
गंधपट्टक एवं प्रवाल से विद्रुम-मूंगा ये लिये गये हैं । (से तं पडिमाणे-से
तं विभागनिष्फण्णे-से तं दब्बप्पमाणे) इस प्रकार यह प्रतिमान प्रमाण
का स्वरूप है । मानादि प्रमाण से लेकर प्रतिमान प्रमाण तक के पांचों
भेदों का जो कि विभाग निष्पन्न द्रव्यप्रमाण के भेद हैं निरूपण हो
चुका-इस प्रकार प्रदेश निष्पन्न और विभागनिष्पन्न भेदों के निरूपण
करने से द्रव्यप्रमाण निरूपित हो गया जानना चाहिए ॥ सू० ૧૯१॥

ઉત્તર—(एएणं पडिमाणप्पमाणेणं सुवण्णरजतमणिमोत्तियसंखसिलप्पवाला-
ईणं दब्बाणं पडिमाणप्पमाणनिव्वितिलक्खणं भवइ) આ પ્રતિમાન પ્રમાણથી
સુવર્ણ રજત, મણિ, મૌક્ટિક, શંખ, પ્રવાલ વગેરે દ્રવ્યોના પ્રતિમાન પ્રમા-
ણની નિષ્પત્તિનું જ્ઞાન થાય છે. મણિ શબ્દથી અહીં ચન્દ્રકાંત, સૂર્યકાંત
વગેરે મણિઓ ગૃહીત થયેલ છે મૌક્ટિકથી મુક્તા, શંખથી રત્ન વિશેષ શંખ
શિલાથી રાજપટ્ટક અને ગંધપટ્ટક અને પ્રવાલથી વિદ્રુમ ગૃહીત થયેલ છે.
(સે તં પડિમાણે-સે તં વિભાગનિષ્ફણ્ણે-સે તં દબ્બપ્પમાણે) આ પ્રમાણે આ
પ્રતિમાન પ્રમાણ સ્વરૂપ છે માનાદિ પ્રમાણથી માંડીને પ્રતિમાન પ્રમાણ
સુધી પાંચેપાંચ ભેદો-કે-જેઓ વિભાગ નિષ્પન્ન દ્રવ્ય પ્રમાણના ભેદો છે તેનું
નિરૂપણ થઈ ગયું છે. આ પ્રમાણે પ્રદેશ નિષ્પન્ન અને વિભાગ નિષ્પન્ન
ભેદોના નિરૂપણથી અહીં દ્રવ્યપ્રમાણ નિરૂપિત થઈ ગયેલ છે
તેમ સમમજ્જુ ॥ સૂ૦ ૧૯૧॥

अथ क्षेत्रप्रमाणं निरूपयति—

मूलम्—से किं तं खेत्तप्पमाणे ?, खेत्तप्पमाणे—दुविहे पणत्ते, तं जहा—पएसनिप्फण्णे य विभागनिप्फण्णे य । से किं तं पएस-निप्फण्णे ?, पएसनिप्फण्णे—एगपएसोगाढे दुप्पएसोगाढे तिप्प-एसोगाढे जाव संखिज्जपएसोगाढे असंखिज्जपएसोगाढे, से तं पएसनिप्फण्णे । से किं तं विभागनिप्फण्णे ?, विभागनिप्फण्णे—अंगुलविहत्थिरयणीकुच्छीधणुगाउयं च बोद्धव्वं । जोयणसेढी पयरं लोगमलोगऽवि य तहेव॥१॥ से किं तं अंगुले ? अंगुले—तिविहे पणत्ते, तं जहा—आयंगुले उस्सेहंगुले पमाणंगुले । से किं तं आयंगुले ?, आयंगुले—जे णं जया मणुस्सा भवंति तेसिं णं तथा अप्पणो अंगुलेणं दुवालस अंगुलाइं मुहं, नवमुहाइं पुरिसे पमाणजुत्ते भवइ, दोणिणए पुरिसे माणजुत्ते भवइ, अद्ध-भारं तुल्लमाणे पुरिसे उम्माणजुत्ते भवइ, माणुम्माणपमाणजुत्ता लक्खणवज्जणगुणेहिं उववेया । उत्तमकुलप्पसूया उत्तमपुरिसा मुणेयव्वा॥१॥ होति पुण अहियपुरिसा, अट्टसयं अंगुलाण उव्विद्धा । छण्णउइ अहमपुरिसा, चउत्तरं मज्झिमिल्ला उ॥१॥ हीणा वा अहिया वा, जे खलु सरसत्तसारपरिहीणा । ते उत्तम-पुरिसाणं, अवस्स—पसत्तण मुवेति॥३॥ एएणं अंगुलपमाणेणं छ अंगुलाइं पाओ, दो पाया विहत्थी, दो विहत्थीओ रयणी, दो रयणीओ कुच्छी, दो कुच्छीओ दंडं, धणु, जुगे, नालिया, अक्खे, मुसले, दो धणुसहस्साइं गाउयं, चत्तारि गाउयाइं जोयणं॥सू.१९२॥

छाया—अथ किं तत् क्षेत्रप्रमाणम्?, क्षेत्रप्रमाणं—द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—
 प्रदेशनिष्पन्नं च विभागनिष्पन्नं च। अथ किं तत् प्रदेशनिष्पन्नम्?, प्रदेशनिष्प-
 न्नम्—एकप्रदेशावगाढं द्विप्रदेशावगाढं त्रिप्रदेशावगाढं संख्येयप्रदेशावगाढम् असंख्ये-
 यप्रदेशावगाढम्। तदेतत् प्रदेशनिष्पन्नम्। अथ किं तद् विभागनिष्पन्नम्?,
 विभागनिष्पन्नम्—अङ्गुलं वितस्तिः रत्निः कुक्षिः धनुः गव्यूतं च बोध्यम्। योजनं
 श्रेणी प्रतरं लोकोऽलोकोऽपि च तथैव। अथ किं तत् अङ्गुलम्?, अङ्गुलं त्रिविधं
 प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—आत्माङ्गुलम्, उत्सेधाङ्गुलम्, प्रमाणाङ्गुलं च। अथ किं
 तत् आत्माङ्गुलम्?, आत्माङ्गुलम्—ये खलु यदा मनुष्या भवन्ति तेषां खलु
 तदा आत्मनः अङ्गुलेन द्वादश अङ्गुलानि मुखं, नवमुखानि पुरुषः प्रमाणयुक्तो
 भवति, द्रौणिकः पुरुषो मानयुक्तो भवति, अर्धभारं तुल्यन् पुरुष उन्मानयुक्तो
 भवति, मानोन्मानप्रमाणयुक्ताः लक्षणव्यञ्जनगुणैरुपेताः। उत्तमकुलप्रसूता उत्तम-
 पुरुषा ज्ञातव्याः। भवन्ति पुनरधिकपुरुषा अष्टशतम् अङ्गुलानाम् उद्विद्धा।
 षण्णवतिम् अधमपुरुषाः चतुरत्तरं मध्यमास्तु ॥ हीना वा अधिका वा ये स्वर
 सत्त्वसारपरिहीनाः। तम् उत्तमपुरुषाणाम् अवस्थाः प्रेष्यत्वमुपयन्ति। एतेन
 अङ्गुलप्रमाणेन षडङ्गुलानि पादः, द्वौ पादौ वितस्तिः, द्वौ वितस्तिः रत्निः,
 द्वौ रत्नी कुक्षिः, द्वौकुक्षी—दण्डः धनुः, युगं, नालिका, अक्षं, मुसलं, द्वे धनुः
 सहस्रं गव्यूतं, चत्वारि गव्यूतानि योजनम् ॥ सू० १९२॥

टीका—‘से किं तं’ इत्यादि—

अथ किं तत् क्षेत्रप्रमाणम्? इति शिष्य प्रश्नः। उत्तरयति—प्रदेशनिष्पन्न-
 विभागनिष्पन्नोभयभेदेन क्षेत्रप्रमाणं द्विविधं प्रज्ञप्तम्। तत्र—प्रदेशनिष्पन्नम्—

“से किं तं खेत्तप्पमाणे” इत्यादि।

शब्दार्थ—(से किं तं खेत्तप्पमाणे) हे भदन्त ! वह क्षेत्ररूप प्रमाण
 क्या है ?

उत्तर—(खेत्तप्पमाणे—दुविहे पणत्ते) वह क्षेत्ररूप प्रमाण दो
 प्रकार का प्रज्ञप्त हुआ है। (तं जहा) वे दो प्रकार ये हैं—(पएसनिष्फण्णे
 य विभागनिष्फण्णे य) एक प्रदेश निष्पन्न, दूसरा विभाग निष्पन्न।

इदं सूत्रकार क्षेत्रप्रमाणानुं निरूपणु करे छे—

“से किं तं खेत्तप्पमाणे” इत्यादि—

शब्दार्थ—(से किं तं खेत्तप्पमाणे) हे भदन्त ! आ क्षेत्रप्रमाणु ओटदे शुं ?

उत्तर—(खेत्तप्पमाणे—दुविहे पणत्ते) ते क्षेत्र रूप प्रमाणे ये प्रकारनुं
 प्रज्ञप्त थयेल छे. (तंजहा) ते आ प्रमाणे छे (पएसनिष्फण्णेय विभाग-

एकप्रदेशावगाढाद्यसंख्येयप्रदेशावगाढान्तं बोध्यम् । प्रदेशास्त्वत्र क्षेत्रस्य निर्विभागा भागा विवक्षिताः, तैर्निष्पन्नं प्रदेशनिष्पन्नम् । तत् एकप्रदेशावगाढादिकम् । एकादिभिः क्षेत्रप्रदेशैर्निष्पन्नत्वाद् अस्य एकादिप्रदेशावगाढत्वं बोध्यम् । एकप्रदेशावगाढित्वादिना स्वस्वरूपेणैव प्रतीयमानत्वादेषां प्रमाणत्वं विज्ञेयम् । विभाग-

(से किं तं पएसनिष्फण्णे) हे भदन्त ! वह प्रदेश निष्पन्न क्षेत्रप्रमाण क्या है ?

उत्तर—(पएसनिष्फण्णे) वह प्रदेश निष्पन्न क्षेत्र प्रमाण इस प्रकार से है—(एगपएसोगाढे दुप्पएसोगाढे, तिप्पएसोगाढे, जाव संखिज्जपएसोगाढे असंखिज्जपएसोगाढे) एक प्रदेशावगाढ, दो प्रदेशावगाढ, तीन प्रदेशावगाढ यावत् संख्यातप्रदेशावगाढ असंख्यातप्रदेशावगाढ जो क्षेत्ररूपप्रमाण है, वह प्रदेशनिष्पन्न क्षेत्र प्रमाण है । क्षेत्र के निर्विभाग जो भाग हैं वे यहाँ प्रदेशरूप से विवक्षित हुए हैं । इन प्रदेशों से निष्पन्न होने का नाम “ प्रदेश निष्पन्न ” है । प्रदेश निष्पन्न क्षेत्र प्रमाण वह एक प्रदेशावगाढादिरूप है । क्यों कि वह एक प्रदेशादिअवगाढरूप क्षेत्र एक आदि क्षेत्र प्रदेशों से निष्पन्न हुआ है । इसलिये इसमें एकादि प्रदेशावगाढता जाननी चाहिए । ये क्षेत्र प्रदेश एकादि क्षेत्र प्रदेशों में अवगाही होने रूप अपने निज स्वरूप से ही प्रतीति में आते हैं इसलिये इनमें प्रमाणता जाननी चाहिये । तात्पर्य इसका इस प्रकार

निष्फण्णेय) એક પ્રદેશ નિષ્પન્ન દ્વિતીય વિભાગ નિષ્પન્ન (સે કિં તં પસ નિષ્ફણે) હે ભદંત ! તે પ્રદેશ નિષ્પન્ન ક્ષેત્રપ્રમાણુ એટલે શું ?

ઉત્તર—(પસ નિષ્ફણે) તે પ્રદેશ નિષ્પન્ન ક્ષેત્રપ્રમાણુ આ પ્રમાણે છે (એગપસોગાઢે દુપ્પસોગાઢે, તિપ્પસોગાઢે, જાવ સંખિજ્જપસોગાઢે અસંખિજ્જપસોગાઢે) એક પ્રદેશાવગાઢ, બે પ્રદેશાવગાઢ, ત્રણ પ્રદેશાવગાઢ યાવત્ સંખ્યાતપ્રદેશાવગાઢ, અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાઢ જે ક્ષેત્રરૂપ પ્રમાણુ છે, તે પ્રદેશ નિષ્પન્ન ક્ષેત્રપ્રમાણુ છે. ક્ષેત્રના નિર્વિભાગ જે ભાગ છે તે અહીં પ્રદેશરૂપમાં વિવક્ષિત થયેલ છે આ પ્રદેશોથી નિષ્પન્ન થવાનું નામ પ્રદેશ નિષ્પન્ન છે પ્રદેશનિષ્પન્નક્ષેત્રપ્રમાણુ એક પ્રદેશાવગાઢાદિ રૂપ છે. કેમકે તે એક પ્રદેશાદિ અવગાઢ રૂપ ક્ષેત્ર એક આદિ ક્ષેત્ર પ્રદેશોથી નિષ્પન્ન થયેલ છે એટલા માટે આમાં એકાદિ પ્રદેશાવગાઢતા જણવી જોઈએ આ ક્ષેત્ર પ્રદેશ એકાદિ ક્ષેત્રપ્રદેશોમાં અવગાહી હોવા બદલ પોતાના સ્વરૂપથી જ પ્રતીતિમાં આવે છે એથી જ આમાં પ્રમાણુતા

નિષ્પન્નં સ્વગત્તાન્ પ્રદેશાન્ વિહાય અપરો વિવિધો વિશિષ્ટો વા ભાગો વિભાગઃ ।
 ભક્તો વિકલ્પઃ પ્રકાર ઇતિ સમાનાર્થકાઃ । તેન નિષ્પન્નમ્, તદ્વિ-અદ્ગુલવિતરત્યા-
 સે હૈ કિ ક્ષેત્ર એક, દો, ત્રીન, આદિ સંખ્યાત અસંખ્યાતરૂપ અપને
 નિર્વિભાગ ભાગ રૂપ પ્રદેશોં સે નિષ્પન્ન હૈ । હન પ્રદેશોં સે નિષ્પન્ન હોના
 હી હસકા નિજ સ્વરૂપ હૈ । હસી સ્વસ્વરૂપ સે હી યહ જાના જાતા હૈ
 અતઃ “ પ્રમીયતે યત્ તત્ પ્રમાણમ્ ” જો જાના જાવે વહ પ્રમાણ હૈ । હસ
 પ્રકાર કા કર્મ સાધન રૂપ જો પ્રમાણ શબ્દ હૈ તદ્વાચ્યતા ક્ષેત્ર મેં આને
 સે વહ પ્રમાણરૂપ પડ જાતા હૈ । “ પરન્તુ જવ પ્રમીયતેઽનેન યત્તત્
 પ્રમાણમ્ ” હસ પ્રકાર પ્રમાણ શબ્દ કી વ્યુત્પત્તિ કરણ સાધન મેં
 રહી જાતી હૈ, તવ ક્ષેત્ર સ્વયં પ્રમાણ રૂપ નહીં પડતા હૈ કિન્તુ એક
 પ્રદેશાદિ અવગાઢરૂપ જો હસકા સ્વરૂપ હૈ વહ પ્રમાણભૂત પડતા હૈ-
 ક્યોં કિ યે એક દો ત્રીન આદિ અપને અપને નિર્વિભાગ ભાગોં સે નિષ્પન્ન
 હૈ । ઓર હસી સે યહ જાના જાતા હૈ । ઓર હસ સ્વરૂપ કે સાથ હસકા
 સંબન્ધ હૈ-અતઃ યહ ભી ઉપચાર સે પ્રમાણભૂત હો જાતા હૈ । ‘સે તં
 પપ્સણિષ્કણ્ણે’ યહ હુઆ પ્રદેશ નિષ્પન્ન । વિભાગ નિષ્પન્ન કિસકો
 કહતે હૈં ? વિભાગ નિષ્પન્ન સ્વગત પ્રદેશોં કો છોડકર દૂસરા જો વિવિધ
 અથવા વિશિષ્ટ ભાગ હૈ હસકા નામ વિભાગ હૈ । ભક્ત, વિકલ્પ પ્રકાર

જાણવી જોઈએ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે ક્ષેત્ર એક, બે, ત્રણ વગેરે સંખ્યાત
 અસંખ્યાત રૂપ પોતાના નિર્વિભાગરૂપ પ્રદેશોથી નિષ્પન્ન છે. આ પ્રદેશોથી
 નિષ્પન્ન થવું જ એનું નિજ સ્વરૂપ છે આ સ્વ સ્વરૂપથી જ એ જાણવામાં
 આવે છે. “ પ્રમીયતે યત્ તત્ પ્રમાણમ્ ” જે જાણવામાં આવે તે પ્રમાણ છે
 આ જાતનો કર્મસાધન રૂપ જે પ્રમાણ શબ્દ છે, તદ્વાચ્યતા ક્ષેત્રમાં આવ-
 વાથી તે પ્રમાણ માનવામાં આવે છે. પરંતુ જ્યારે ‘પ્રમીયતે ડનેન યત્ તત્
 પ્રમાણમ્’ આ પ્રમાણે પ્રમાણ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ કરણ સાધનમાં કરવામાં
 આવે ત્યારે ક્ષેત્ર પોતે પ્રમાણ રૂપ છે એવું સિદ્ધ થતું નથી પરંતુ એક
 પ્રદેશાદિ અવગાઢ રૂપ જે એનું સ્વરૂપ છે તે પ્રમાણભૂત સિદ્ધ થાય છે કેમકે
 એ એક, બે, ત્રણ વગેરે પોતપોતાના નિર્વિભાગથી નિષ્પન્ન થયેલ છે અને
 તેનાથી જ એ જાણવામાં આવે છે અને તે સ્વરૂપની સાથે જ એને સંબંધ
 છે એથી આપણે ઉપચારથી પ્રમાણભૂત થઈ જાય છે. (સે તં પપ્સણિષ્કણ્ણે)
 અહીં સુધી પ્રદેશ નિષ્પન્ન વિભાગના સંબંધમાં ચર્ચા થઈ, હવે વિભાગ
 નિષ્પન્ન કેને કહેવાય ? વિભાગ નિષ્પન્ન સ્વગત પ્રદેશો સિવાય બીજો જે
 વિવિધ અથવા વિશિષ્ટ ભાગ છે તેનું નામ વિભાગ છે ભાગ, વિકલ્પ, પ્રકાર

દિરૂપં વોધ્યમ્ । તત્ર- અઙ્ગુલમ્-આત્માઙ્ગુલૌત્સેધાઙ્ગુલપ્રમાણાઙ્ગુલેતિ ત્રિવિ-
ધમ્ । તત્ર-આત્માઙ્ગુલમ્-આત્મનઃ-સ્વસ્ય અઙ્ગુલમ્ । અત્રાત્મશબ્દેન તત્તત્કાલ-
સમુત્પન્નો ભરતસગરાદિર્વિવક્ષિતઃ, તત્તત્સમ્વન્ધિ અઙ્ગુલમ્-આત્માઙ્ગુલમિત્યર્થઃ ।

યે સમાનાર્થક શબ્દ હેં । હસ વિભાગ સે નિષ્પન્ન હોના ઉસકા નામ
વિભાગનિષ્પન્નતા હૈ । યહ વિભાગનિષ્પન્નતા અઙ્ગુલ વિતસ્તિ (વેંત)
આદિ રૂપ જાનના ટ્રાહિયે । કયોં કિ હસ પ્રકાર સે ક્ષેત્ર જાના જાતા હૈ ।
પ્રદેશ નિષ્પન્નતા મેં ક્ષેત્ર અપને હી પ્રદેશોં દ્વારા જાના જાતા હૈ-તથ કિ
વિભાગ નિષ્પન્નતા મેં વિવિધ અંગુલ વિતસ્તિ આદિ રૂપ પ્રકારતા સે
જાના જાતા હૈ । યહ કથન પ્રમાણ શબ્દ કી કરણસાધનરૂપ વ્યુત્પત્તિ
કી અપેક્ષા જાનના ટ્રાહિયે । (સે કિં તં અંગુલે) હે ભદંત ! વહ
અંગુલ કયા હૈ ।

ઉત્તર-(અંગુલે તિવિહે પળ્લત્તે) વહ અંગુલ ત્રીન પ્રકાર કા હોતા
હૈ-(તંજહા) ઉસકે વે પ્રકાર યે હેં-(આયંગુલે, ઉસેહંગુલે પમાણંગુલે)
આત્માંગુલ ઉત્સેધાંગુલ ઓર પ્રમાણાંગુલ (સે કિં તં આયંગુલે) હે ભદન્ત !
વહ આત્માઙ્ગુલ કયા હૈ ?

ઉત્તર-(આયંગુલે) વહ આત્માઙ્ગુલ હસ પ્રકાર સે હૈ-(જેનં જયા
મણુસ્સા ભવંતિ, તેસિણં તયા અપ્પણો અંગુલેણ દુવાલસ અંગુલાઈં મુહં,
નવમુહાઈં પુરિસે, પમાણજુત્તે ભવહ) આત્માંગુલ મેં આત્મા કા અર્થ

આ બધા સમાનાર્થક શબ્દો છે આ વિભાગથી નિષ્પન્ન થવું તે વિભાગ
નિષ્પન્નતા છે આ વિભાગ નિષ્પન્નતા અંગુલવિતસ્તિ (વેંત) વગેરે રૂપમાં જાણવી
જોઈએ, કેમકે આ રીતે જ ક્ષેત્ર જાણવામાં આવે છે પ્રદેશ નિષ્પન્નતામાં
ક્ષેત્ર પ્રદેશો વડે જ જાણવામાં આવે છે ત્યારે વિભાગ નિષ્પન્નતામાં
વિવિધ અંગુલ, વિતસ્તિ વગેરે રૂપ પ્રકારતા વડે તે જાણવામાં આવે છે. આ
કથન પ્રમાણ શબ્દની કરણ સાધન રૂપ વ્યુત્પત્તિની અપેક્ષાએ જાણવું જોઈએ
(સે કિં તં અંગુલે) હે ભદંત ! અંગુલ એટલે શું ?

ઉત્તર-(અંગુલે તિવિહે પળ્લત્તે) અંગુલના ત્રણ પ્રકારો છે (તંજહા) તે
આ પ્રમાણે છે (આયંગુલે, ઉસેહંગુલે પમાણંગુલે) આત્માંગુલ, ઉત્સેધાંગુલ
અને પ્રમાણાંગુલ (સે કિં તં આયંગુલે) હે ભદંત ! તે આત્માંગુલ શું છે ?

ઉત્તર-(આયંગુલે) તે આત્માંગુલ આ પ્રમાણે છે. (જે નં જયા મણુસ્સા
ભવંતિ, તેસિણ તયા અપ્પણો અંગુલેણ દુવાલસ અંગુલાઈં, મુહં, નવમુહાઈં પુરિસે,
પમાણજુત્તે ભવહ) આત્માંગુલમાં આત્મા શબ્દનો અર્થ પોતપોતાનો

તદેવં વિજ્ઞેયમ્- એ સ્વલુ ભરતસગરાદયઃ=પ્રમાણયુક્તા મનુષ્યા યદા=યસ્મિન્ કાલે
ભવન્તિ=ઉત્પદ્યન્તે, તદા=તસ્મિન્ કાલે યત્તેષામઙ્ગુલં તદિદ્ આત્માઙ્ગુલં વિવ-
ક્ષિતમ્ । તેનાઙ્ગુલેન દ્વાદશ અઙ્ગુલાનિ એકં મુખં ભવતિ, નવમુખપ્રમાણઃ પુરુષઃ
પ્રમાણયુક્તો ભવતિ । અયં ભાવઃ-યસ્મિન્ કાલે યઃ પુરુષ ઉત્પદ્યતે, તસ્ય તત્કાલા-
નુસારેણ યત્પ્રમાણમઙ્ગુલં ભવતિ, તૈર્દ્વાદશભિરઙ્ગુલૈરેકં મુખં ભવતિ, તથા નવ-
મુખપ્રમાણશ્ચ પુરુષઃ પ્રમાણયુક્ત ઇત્યુચ્યતે । અત્રાત્મશબ્દેન તત્તત્કાલિકઃ પુરુષો
વિવક્ષિતઃ । પુરુષાણાં કાલભેદેનાનવસ્થિતપ્રમાણત્વાદિદમનિયતપ્રમાણં દ્રષ્ટવ્યમ્ ।

અપના હૈ । અપના જો અંગુલ હૈ વહ આત્માંગુલ હૈ । યહાં આત્મ શબ્દ સે
ઉસ ૨ કાલ મેં ઉત્પન્ન હુએ ભરત, સગર આદિ ચક્રવર્તિ વિવક્ષિત હુએ
હૈં । હસલિયે ઉસ ૨ કાલ મેં ઉત્પન્ન હુએ ભરત સગર આદિ વ્યક્તિયોંકા
જો અંગુલ હૈ, વહ આત્માંગુલ હૈ-એસા આત્માંગુલ કા વાચ્યાર્થ જાનના
ચાહિયે । નિષ્કર્પાર્થ હસકા યહી હૈ કિ અપને ૨ કાલવર્તી મનુષ્યોંકા
અંગુલ હી આત્માંગુલ હૈ । યહ હસ પ્રકાર સે જાનના ચાહિયે-હસ
આત્માઙ્ગુલ સે ૧૨ અંગુલોંકા એક મુખ હોતા હૈ, નૌ મુખ પ્રમાણવાલા
એક પુરુષ હોતા હૈ । એસા પુરુષ હી પ્રમાણયુક્ત કહા જાતા હૈ । તાત્પર્ય
હસકા યહ હૈ કિ જિસ કાલ મેં જો પુરુષ ઉત્પન્ન હોતા હૈ ઉસકા ઉસ
કાલ કે અનુસાર જિતને પ્રમાણ કા ૧ અંગુલ હોતા હૈ એસે ૧૨ અંગુલોં
કા એક મુખ હોતા હૈ ૯ મુખોંકા જિતના પ્રમાણ હોતા હૈ અર્થાત્ ૧૦૮
અંગુલ હોતે હૈ-હતને અંગુલ પ્રમાણ કી ઝંચાઈવાલા એક પુરુષ હોતા હૈ ।
હસ પ્રકાર હસ આત્માંગુલ કા પ્રમાણ અનિયત હોતા હૈ । ક્યો કિ

જે અંગુલ છે, તે આત્માંગુલ છે. અહીં આત્મા શબ્દથી તત્ તત્ કાળમાં
ઉત્પન્ન થયેલ ભરત સગર વગેરે વિવક્ષિત થયેલ છે. એટલા માટે તત્ તત્
કાળમાં ઉત્પન્ન થયેલ ભરત સગર વગેરે વ્યક્તિઓના જે અંગુલ છે, તે
આત્માંગુલ છે. એવો આત્માંગુલનો વાચ્યાર્થ બાણુવો તાત્પર્ય આ પ્રમાણે
છે કે પોતપોતાના કાલવર્તી બાણુસોના અંગુલ જ આત્માંગુલ છે. આ આત્મા-
ગુલના ૧૨ અંગુલોનું એક મુખ થાય છે, અને નવ મુખ પ્રમાણવાળો એક
પુરુષ હોય છે એવો પુરુષ જ પ્રમાણ યુક્ત કહેવાય છે તાત્પર્ય આ પ્રમાણે
છે કે જે કાળમાં જે પુરુષ ઉત્પન્ન થાય છે, તેનો તે કાળ મુજબ તેટલા પ્રમા-
ણનો ૧ અંગુલ હોય છે એવા ૧૨ અંગુલની બરાબર ૧ મુખ હોય છે નવ
મુખના પ્રમાણ મુજબ-એટલે કે ૧૦૮ અંગુલ પ્રમાણ જેટલી ઉંચાઈવાળો
એક પુરુષ હોય છે આ પ્રમાણે આ આત્માંગુલનું પ્રમાણ અનિયત હોય છે

इत्थं च प्रतिकालिकः पुरुषः स्वीयाङ्गुलेनाष्टोत्तरशतप्रमाणङ्गुलो यदि भवति तदा स प्रमाणयुक्त उच्यते इति । द्रौणिकः पुरुषस्तु मानयुक्तो भवति । अयं भावः—द्रोणी—महती जलकुण्डिका, तस्यां जलपरिपूर्णायां प्रविष्टे कस्मिंश्चित् पुरुषे ततो द्रोण्या द्रोणप्रमाणपरिमितं जलं वहिर्गच्छेत्तदा स पुरुषो मानयुक्त इत्युच्यते । यद्वा—द्रोणप्रमाणजलन्यूनायां तस्यां द्रोण्यां कश्चित् पुरुषः प्रविष्टः । प्रविष्टे तस्मिन् सा द्रोणी पूर्णजला जाता, तदा स पुरुषो मानयुक्त इत्युच्यते, इति । तथा—अर्द्धभारं

जिस काल में जो मनुष्य उत्पन्न होता है उस काल के मनुष्य का अंगुल ही आत्मांगुल कहा गया है अतः ऐसे मनुष्य का अंगुल काल भेद से पुरुषों को अवस्थित प्रमाणवाला होने के कारण अनियत प्रमाणवाला कहा गया है । इस प्रकार हर एक काल का मनुष्य अपने २ अंगुल से १०८ अंगुल प्रमाण यदि होता है—तब वह प्रमाण युक्त कहलाता है । (द्रोणिण ए पुरिसे प्रमाणजुत्ते भवइ) द्रौणिक पुरुष प्रमाण युक्त होता है । इसका भाव इस प्रकार है—बड़ी भारी जलकुण्डिका—हौज का नाम द्रोणी है । उसमें परिपूर्ण जल भर देने पर पुरुष जब उसमें प्रवेश करता है तो उससे उसके प्रवेशित होने पर द्रोण प्रमाण जल यदि बाहर निकल आता है तो ऐसा पुरुष मानयुक्त माना जाता है । अथवा द्रोण प्रमाण जल से न्यून उस द्रोणी में यदि कोई पुरुष निविष्ट हो जावे और वह द्रोणी द्रोणप्रमाण जल से भर जावे अर्थात् द्रोण प्रमाण जल उसमें ऊपर उठ आवे तो भी वह पुरुष मानयुक्त

કેમકે જે કાળમાં જે માણસ ઉત્પન્ન થાય છે, તે કાળના માણસનો અંગુલ જ આત્માંગુલ કહેવાય છે એથી એવા માણસનો અંગુલ કાલ લેદથી પુર-
ષોના અવસ્થિત પ્રમાણુ યુક્ત હોવાથી અનિયત પ્રમાણુવાળો કહેવામાં આવ્યો
છે આ પ્રમાણુ દરેકે દરેક કાળનો માણસ પોત-પોતાના અંગુલથી
જે ૧૦૮ અંગુલપ્રમાણુ જેટલો હોયો હોય છે, તે તે પ્રમાણુયુક્ત
કહેવાય છે, (દ્રોણિણ એ પુરિસે પ્રમાણજુત્તે ભવઈ) દ્રોણિક પુરુષ પ્રમાણ
યુક્ત હોય છે આનો ભાવ આ પ્રમાણુ સ્પષ્ટ કરી શકાય કે—બહુ
મોટી જલકુંડીનું નામ દ્રોણી છે. તેમાં પરિપૂર્ણ જળ ભરવામાં આવે અને
ત્યાર બાદ પુરુષ તેમાં પ્રવેશે અને પુરુષના જલ પ્રવેશથી જો દ્રોણ પ્રમાણ
જલ બહાર નીકળી આવે તો એવો પુરુષ માનયુક્ત માનવામાં આવે છે.
અથવા દ્રોણ પ્રમાણુ જલથી ન્યૂન—તે દ્રોણીમાં જો કોઈ પુરુષ પ્રવિષ્ટ થઈ
જાય અને તે દ્રોણી દ્રોણપ્રમાણુ જલ જેટલી પરિપૂર્ણ થઈ જાય એટલે કે
દ્રોણ પ્રમાણુ જલ તેમાં ઉપર આવી જાય તો પણ તે પુરુષ માનયુક્ત માન
વામાં આવે છે. (અર્ધભારં તુલમાણે પુરિસે ઉપમાણજુત્તે ભવઈ) અર્ધભાર

તુલ્યન્ પુરુષઃ ઉન્માનયુક્તો ભવતિ । અયં ભાવઃ-તુલાયામારોપિતો યઃ પુરુષઃ સારપુદ્ગ્જરચિતત્યાત્ અર્ધભારં તુલયતિ સ ઉન્માનયુક્ત ઇત્યુચ્યતે, ઇતિ । તત્રોત્તમ-પુરુષાઃ ઉપર્યુક્તૈઃ-પ્રમાણમાનોન્માનૈસ્તથાઽન્યૈશ્ચ ગુણૈર્યુક્તા એવ ભવન્તીતિ દર્શયિતુ માહ-‘માણુમ્માણપમાણ૦’ ઇત્યાદિ । અયં ભાવઃ-એ પુરુષા માનોન્માનપ્રમાણયુક્તાઃ-ઉપરિનિર્દિષ્ટૈર્માનોન્માનપ્રમાણૈઃ સહિતાઃ, તથા-લક્ષણવ્યજ્ઞનગુણૈઃ-લક્ષણાનિ=શંખસ્વસ્તિકાદીનિ, વ્યજ્ઞનાનિ=મધીતિલકાદીનિ, ગુણાઃ=ઔદાર્યાદયસ્તૈરુપપેતાઃ=યુક્તાઃ, તથા-ઉત્તમકુલપ્રસૂતાઃ-ઉત્તમકુલાનિ=ઉગ્રાદિકુલાનિ તેષુ પ્રસૂતાઃ=સમુત્પન્નાશ્ચ સન્તિ, તે ઉત્તમપુરુષાઃ=ચક્રવર્ત્યાદયો વિજ્ઞેયા ઇતિ । એવામુચ્ચત્વપ્રમાણં

માના જાતા હૈ । (અર્ધભારં તુલમાણે પુરિસે ઉન્માણજુત્તે ભવહ) અર્ધ ભાર પ્રમાણ તુલા હુઆ વ્યક્તિ-પુરુષ-ઉન્માનયુક્ત હોતા હૈ-ઇસકા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ તરાજૂ પર આરોપિત હુઆ પુરુષ સાર પુદ્ગલોં સે નિર્મિત હોને કે કારણ અર્ધભાર પ્રમાણ તુલતા હૈ-અર્થાત્ ઉસકા વજન અર્ધભાર પ્રમાણ વેંઠતા હૈ તો વહ પુરુષ ઉન્માનયુક્ત માના જાતા હૈ । જો ઉત્તમ પુરુષ હોતે હૈં વે હન ઉપર્યુક્ત માનુન્માનપ્રમાણ વાલે હોતે હૈં તથાં અન્ય ગુણોં સે યુક્ત હી હોતે હૈં ।-ઇસી વાત કો અવ સૂત્રકાર પ્રદર્શિત કરતે હૈં-(માણુમ્માણપમાણજુત્તા લક્ષણવંજન-ગુણેહિં ઉવવેયા) જો પુરુષ માનુન્માનપ્રમાણ સંપન્ન હોતે હૈં, તથા શંખ સ્વસ્તિક આદિ લક્ષણોં સે મધા, તિલક-તિલ-આદિ વ્યંજનોં સે, એવં ઔદાર્ય આદિ ગુણોં સે યુક્ત હોતે હૈં (ઉત્તમકુલપ્રસૂતા ઉત્તમપુરિસા મુણેયન્વા) ઉગ્રાદિ ઉત્તમકુલોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં વે ચક્રવર્તી આદિરૂપ ઉત્તમ પુરુષ જાનનાં ચાહિયે । (હોંતિ પુણ અહીય પુરિસા

પ્રમાણુ તુલિત વ્યક્તિ-પુરુષ-ઉન્માન યુક્ત હોય છે તાત્પર્ય આ પ્રમાણુ છે કે ત્રાજવા પર આરોપિત થયેલ પુરુષ સાર પુદ્ગલો વડે નિર્મિત હોવા બદલ અર્ધભાર પ્રમાણુ થાય છે. એટલે કે તેનું વજન અર્ધભાર પ્રમાણુ સુધી હોય તો તે પુરુષ ઉન્માન યુક્ત માનવામાં આવે છે જે ઉત્તમ પુરુષો હોય છે તે ઉપર્યુક્ત માન-ઉન્માન પ્રમાણુ યુક્ત હોય છે તેમજ બીજા શુભોથી યુક્ત જ હોય છે એજ વાત સૂત્રકાર હવે સ્પષ્ટ કરે છે. (માણુમ્માણપમાણજુત્તા લક્ષણવંજનગુણેહિં ઉવવેયા) જે પુરુષ માન ઉન્માન પ્રમાણુ સંપન્ન હોય છે, તેમજ શંખ, સ્વસ્તિક વગેરે લક્ષણોથી, મધા, તિલક, તલ વગેરે વ્યંજનોથી અને ઔદાર્ય વગેરે શુભોથી સંપન્ન હોય છે. (ઉત્તમકુલપ્રસૂતા ઉત્તમપુરિસા મુણેયન્વા) ઉગ્રાદિ ઉત્તમ કુલોમાં જન્મ પ્રાપ્ત કરે છે, તે

निर्दिशति-‘होतिपुण’ इत्यादिना । पुनरधिकपुरुषाः=उत्तमपुरुषाः, अङ्गुलानाम्
अष्टशतम्-उद्धिद्धाः=उच्छ्रिता भवन्ति । उत्तमपुरुषा अष्टोत्तरशताङ्गुलोच्छ्राया
भवन्तीति भावः । तथा-अधमपुरुषाः षण्णवत्यङ्गुलोच्छ्रिता भवन्ति, मध्यमपुरु
षास्तु चतुरङ्गुलाधिकशताङ्गुलोच्छ्राया भवन्ति । अष्टोत्तरशताङ्गुलेभ्यो हीना
वा अधिका वा स्वरसत्त्वसारहीनाः-स्वरः=सकलजनोपादेयो धीरगम्भीरो ध्वनिः,
सत्त्वं=दैन्यविनिर्मुक्तोमानसोऽवष्टम्भः, सारः=शुभपुद्गलोपचयजः शारीरिक शक्ति
विशेषस्तैः परिहीनाः ये पुरुषास्ते अश्रया=अस्वतन्त्राः सन्तोऽशुभकर्मदशत
उत्तमपुरुषाणाम्=उपचितपुण्यानां प्रेष्यत्व=भृत्यत्वमुपयान्ति=प्राप्नुवन्ति । स्वरादि-

अदृश्यं अङ्गुलाण उव्विद्धा । छण्णउइ अहमपुरिसा, च उत्तरं मज्झ-
मिल्लाउ) ये उत्तम पुरुष १०८ अङ्गुल के ऊँचे होते हैं-अर्थात् इनका
शरीर १०८ अङ्गुल प्रमाण ऊँचा होता है । जो अधम होते हैं वे ९६
अङ्गुल ऊँचे होते हैं । और जो मध्यम पुरुष होते हैं वे १०४ अङ्गुल
ऊँचे होते हैं । (हीणा वा अहिया वा जे खलु सरसत्तसारपरिहीणा ।
ते उत्तमपुरिसाणं अवस्स पेसत्तणमुवेति) ये हीन पुरुष अथवा अधिक-
मध्यम पुरुष-जो कि १०८ अङ्गुल शरीर की ऊँचाई से विहीन
होते हैं-वे सकल जनोपादेय एवं धीर गम्भीर ध्वनि से हीन दीनता
विहीन मानसिक स्थिति से हीन और शुभ पुद्गलों के उपचयजन्य
शारीरिकशक्तिविशेष से हीन रहा करते हैं । तथा अस्वतन्त्र होते
हुवे ये अशुभ कर्मोदय के प्रभाव से उपचित पुण्य वाले उत्तम पुरुषों
की सेवा चाकरी किया करते हैं । स्वरादि लक्षणों से रहित होने पर ही

અકર્ણ વગેરે રૂપમાં ઉત્તમ પુરૂષો હોય છે. (હોતિ પુણ અહિય પુરિસા
અદ્રસ્યં અંગુલાણ ઉવ્વિદ્ધા, છણ્ણઉઇ અહમ પુરિસા, ચ ઉત્તરં મજ્ઞમિલ્લાઉ) આ
ઉત્તમ પુરૂષો ૧૦૮ અંગુલ જેટલા ઊંચા હોય છે જે અધમ પુરૂષ હોય છે
તે ૯૬ અંગુલ ઊંચા હોય છે અને જે મધ્યમ પુરૂષ હોય છે તે ૧૦૪
અંગુલ ઊંચા હોય છે. (હીણા વા અહિયા વા જે ખલુ સરસત્તસારપરિહીણા ।
ઉત્તમપુરિસાણં અવસ્સપેસત્તણમુવેતિ) આ બધા હીન પુરૂષો અથવા મધ્યમ
પુરૂષો કે જેઓ ૧૦૮ અંગુલ કરતાં ઊંચાઈમાં નાના હોય છે બધા જનો-
પાદેય અને ધીર ગંભીર ધ્વનિ-રહિત દૈન્યવિહીન, માનસિકસ્થિતિ-હીન અને
શુભ પુદ્ગલોના ઉપચય જન્ય શારીરિક શક્તિ વિશેષથી રહિત હોય છે
તેમજ અસ્વતંત્ર રહીને તેઓ અશુભકર્મોદયના પ્રભાવથી ઉપચિત પુણ્યશાલી
ઉત્તમ પુરૂષોની સેવા-ચાકરી કરતા રહે છે સ્વરાદિ લક્ષણોથી રહિત હોવા

લક્ષણરહિતાથ્રેષ્ઠયોક્ત પ્રમાણાત્ હીના વા અધિકા ભવન્તિ, તદૈવ તે પ્રેપ્યતામુપ-
યાન્તિ । સ્વરાદિગુણયુક્તાસ્તુ યર્થાક્તપ્રમાણાત્ અધિકા હીના વા ડયુત્તમકોટાવેવ
ગણ્યન્તે । શ્રૂયતે હિ ભરતચક્રવર્તિનઃ સ્વાઙ્ગુલૈર્વિશત્યધિકોચ્છ્રાયઃ । મગવતો
મહાવીરસ્ય સ્વાઙ્ગુલૈશ્ચતુરસીત્યઙ્ગુલોચ્છ્રાયોઽપિ કેપાંચિન્મતે । અતો વિશિષ્ટાઃ
સ્વરાદય એવ પ્રધાનફલદાયિનો ભવન્તિ । યત ઉક્તમપિ—

“અસ્થિષ્વર્થાઃ સુખં માંસે, ત્વચિ ભોગાઃ સ્ત્રિયોઽક્ષિણુ ।

ગતૌ યાનં સ્વરે ચાજ્ઞા, સર્વં સત્ત્વે પ્રતિષ્ઠિતમ્” ॥૩૮॥

એતેન અઙ્ગુલપ્રમાણેન પદઙ્ગુલાન્નિ=પદઙ્ગુલવિસ્તીર્ણઃ પાદઃ=પાદસ્ય મધ્યતલ-
પ્રદેશો ભવતિ । પાદૈકદેશત્વાત્ પાદ ઇત્યુચ્યતે । તથા—દ્વૌ પાદૌ=સંયુક્તં પાદદ્વયં

ચે હીન, મધ્યમ પ્રમાણવાલે પુરુષ ઉત્તમ પુરુષોં કી સેવા ચાકરી કિયા
કરતે હૈં । યદિ ચે હીન ઓર અધિક હોં મી પરન્તુ યદિ સ્વરાદિ ગુણ
સે સંપન્ન હૈં તો ચે ઉત્તમ કોટિ મેં હી ગિને જાતે હૈં । શાસ્ત્રોં મેં એસા
સુના જાતા હૈ કિ ભરત ચક્રવર્તીં અપને અંગુઓં સે ૧૨૦ અંગુલ ઝંચે
થે । ઓર મગવાન મહાવીર પ્રભુ ૮૪ અંગુલ ઝંચે થે । યહ માન્યતા
કિસી ૨ કી હૈ । હસ લિયે વિશિષ્ટ સ્વરાદિક હી પ્રધાન ફલદાયી હોતે
હૈં । કહા મી હૈ—અસ્થિષ્વર્થાઃ ઇત્યાદિ । હસ શ્લોક કા અર્થ સુગમ હૈં ।
(એણં અંગુલપ્રમાણેણં છ અંગુલાઈં પાઓ) હસ અંગુલ પ્રમાણ સે ૬
અંગુલ વિસ્તીર્ણ પાદ કા મધ્યતલ પ્રદેશ હોતા હૈ । પાદ કા એક દેશ
હોતા હૈ હસલિયે ઉસે યહાં પાદ શબ્દ સે કહ દિયા હૈ । (દો પાંચા
વિહત્થી દો વિહત્થીઓ રચની દો રચનીઓ કુચ્છી દો કુચ્છીઓ દંડં,

બંદલ પણ આ હીન, મધ્યમ પ્રમાણવાળા પુરુષો ઉત્તમ પુરુષોની સેવા—ચાકરી
કરતા રહે છે ને આ હીન તેમજ અધિક હોય પરંતુ ને સ્વરાદિ ગુણોથી
સંપન્ન હોય તો એ બધા ઉત્તમકોટિમાં જ પરિગણિત થાય છે શાસ્ત્રોમાં
એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે ભરત ચક્રવર્તી પોતાના અંગુલોથી ૧૨૦ અંગુલ
જેટલા જાયા હતા, અને ભગવાન મહાવીર પ્રભુ ૮૪ અંગુલ જાયા હતા આ
માન્યતા કેટલાકની છે એટલા માટે વિશિષ્ટ સ્વરાદિક જ પ્રધાન રૂપમાં રૂળ
આપનાર હોય છે કહ્યું પણ છે. ‘અસ્થિષ્વર્થાઃ ઇત્યાદિ આ શ્લોકનો અર્થ
સુગમ છે. (એણં અંગુલપ્રમાણેણં છ અંગુલાઈં પાઓ) આ અંગુલ પ્રમાણથી
૬ અંગુલ વિસ્તીર્ણ પાદનું મધ્યતલ પ્રદેશ હોય છે પાદનો એક દેશ હોય
છે એટલા માટે તેને અહીં પાદ શબ્દથી કહેવામાં આવ્યો છે. (દો પાંચા
વિહત્થી દો વિહત્થીઓ રચની દો રચનીઓ કુચ્છી, દો કુચ્છીઓ દંડં, ધણુ, જુગે,

वितस्ति भवति। एवं क्रमेण सूत्रोक्तप्रकारेण योजनपर्यन्तं क्षेत्रप्रमाणं बोध्यम् ॥ सू० १९२ ॥

मूलम्—एषणं आयंगुलप्रमाणेणं किं पओयणं? एषणं आयंगुलप्रमाणेणं जे णं जया मणुस्सा हवन्ति तेसि णं तथा णं आयंगुलेणं अगडतलागदहनईवावीपुक्खरिणीदीहिय गुंजा-
लियाओ सरा सरपंतियाओ सरसरपंतियाओ विलपंतियाओ
आरामुज्जाणकाणणवणवणसंडवणराईओ देउलसभापवाथूम-
खाइअपरिहाओ पागारअट्टालयचरियदारगोपुरपासायघर-
सरणलयण आवणसिंवाडगतिगचउक्कचच्चरचउम्मुहमहापह-
पहसगडरहजाण जुग्गगिल्लिथिल्लिसिविय संदमाणियाओ लोही-
लोहकडाहकडिल्लयमंडमत्तोवगरणमाईणि अज्ज कालियाइं च
जोयणाइं मविज्जन्ति। से समासओ तिबिहे पणत्ते, तं जहा—

धणु, जुगे, नालिया, अक्खे, मुसले, दो धणुसहस्साइं गाउयं चत्तारि गाउ-
याइं जोयणं) पादद्वय की एक वितस्ति होती है। दो वितस्ति की एक
रत्ति होती है। दो रत्ति की एक कुक्षी होती है। दो कुच्छी का एक
दण्ड होता है। एक धनुष होता है एक युग होता है एक नालिका
होती है, एक अक्ष होता है और एक मुसल होना है। ये ६ प्रमाण
विशेष दो कुक्षी के होते हैं। दो हजार धनुष का एक गव्यूत होता
है। चार गव्यूतों का एक योजन होता है। अर्थात् ४ कोश का एक
योजन होता है ॥ सू० १९२ ॥

नालिया, अक्खे, मुसले, दो धणुसहस्साइं गाउयं चत्तारि गाउयाइं जोयणं) पाद
द्वयनी ओक वितस्ति डाय छे ये वितस्तिनी ओक रत्ति डाय छे ये रत्तिनी
ओक कुक्षी डाय छे ये कुक्षीनी ओक दंड डाय छे. ओक धनुष डाय छे ओक
युग डाय छे, ओक नालिका डाय छे ओक अक्ष डाय छे ओक मुसल डाय छे
आ ६ प्रमाण विशेष ये कुक्षीनी डाय छे ये हजार धनुषनी ओक गव्यूत
(कोस) डाय छे चार गव्यूत परापर ओक योजन डाय छे ओटले के चार गाड़
परापर ओक योजन डाय छे ॥सू० १९२॥

સૂઈઅંગુલે પયરંગુલે, ઘળંગુલે। અંગુલાયયા ઇગપ્પેસિયા સેઢી
સૂઈઅંગુલે, સૂઈ સૂઈગુણિયા પયરંગુલે, પયરં સૂઈએ ગુણિતં ઘળં-
ગુલે। ઇપ્પેસિ પં મંતે! સૂઈઅંગુલપયરંગુલઘળંગુલાપં કયરે
કયરેહિંતો અપ્પા વા બહુયા વા તુલ્લા વા વિસેસાહિયા વા?
સવ્વત્થોવે સૂઈઅંગુલે, પયરંગુલે, અસંખેજ્જગુણે, ઘળંગુલે અસં-
ખિજ્જગુણે। સે તં આયંગુલે॥સૂ૦ ૧૯૩॥

છાયા—એતેન આત્માઙ્ગુલપ્રમાણેન કિં પ્રયોજનમ્? -એતેનાત્માઙ્ગુલ-
પ્રમાણેન યે સ્વલ્લ યદા મનુષ્યા ભવન્તિ તેષાં સ્વલ્લ તદા સ્વલ્લ આત્માઙ્ગુલેન
અવટતડાગદ્દહનદીવાપીપુષ્કરિણીદીર્ઘિકાગુંજાલિકાઃ સરાંસિ સરપંતિયાઃ

‘એણ આયંગુલપ્રમાણેનં’ ઇત્યાદિ ।’

શબ્દાર્થ—(એણં આયંગુલપ્રમાણેનં) હે ભદન્ત ! હમ આત્મા
ગુલપ્રમાણ સે (કિં પઓયણં) કિસ પ્રયોજન કી સિદ્ધિ હોતી હૈ ?

ઉત્તર—(એણં આયંગુલપ્રમાણેનં) હમ આત્માંગુલ પ્રમાણ સે હમ
પ્રયોજન કી સિદ્ધિ હોતી હૈ કિ (જેણં જયા મણુસસા હવંતિ) જિસ કાલ
મેં જો મનુષ્ય હોતે હૈં (તેસિં તયાણં આયંગુલેણં) ઉનકા ઉસ સમય કા
જિતના અંગુલ હોતા હૈ ઉસ અંગુલ સે (અગદતલાગદ્દહનદીવાવીપુષ્ક-
રિણી દીહિય ગુંજાલિયાઓ સરા સરપંતિયાઓ) - અવટ, તડાગ-તાલાવ
હદ, નદી, વાપી ચૌકોર-ચાવડી-પુષ્કરિણી કમલયુક્ત જલાશય અથવા
ગોલ મુંહવાલી ચાવડી, દીર્ઘિકા વહુત લંબી ચૌડી ચાવડી, ગુંજાલિકા-

“એણં આયંગુલપ્રમાણેન” ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—(એણં આયંગુલપ્રમાણેનં) હે ભદન્ત ! આ આત્માંગુલ પ્રમાણથી
(કિં પઓયણં) કયા પ્રયોજનની સિદ્ધિ થાય છે ?

ઉત્તર—(એણં આયંગુલપ્રમાણેનં) આ આત્માંગુલ પ્રમાણથી આ ભૂતના
પ્રયોજનની સિદ્ધિ થાય છે કે (જે ણં જયા મણુસસા હવંતિ) જે કાળમાં
જે પુરુષ જન્મે છે. (તેસિં તયાણં આયંગુલેણં) તેમના તે-
સમયના જેટલા માપ પ્રમાણેના આગળ હોય છે, તે અંગુલોથી (અગદતલાગ
દહનદીવાવીપુષ્કરિણીદીહિયગુંજાલિયાઓ સરા સરપંતિયાઓ) - અવટ તડાગ-
તાલાવ, હદ-નદી, વાપી, -ચાર ખૂણવાળી વ વ પુષ્કરિણી-કમળ-યુક્ત તાની
તલાવડી અથવા દીર્ઘિકા ઘણી લાંબી પહોળી વાવ, ગુંજાલિકા વકાકારવાવ, સર-

सरः सरः पङ्क्तयो विलपङ्क्तयः आरामोद्यानकाननवनवनपण्डवनराजयः
देवकुलसभाप्रपास्तूपवातिकापरिखाः प्राकाराट्टालकचरिकाद्वारगोपुरप्रासादगृह-
शरणलयनापणशृङ्गाटकत्रिकचतुष्कचत्वरचतुर्मुखमहापथपथिशकटरथयानयुग्यगिल्लि-
थिल्लिशिविकास्यन्दमानिकाः लौहीलोहकटाहकटिल्लकभण्डामन्त्रोपकरणादि-
कानि अद्यकालिकानि च योजनानि माप्यन्ते । तत् समासतः त्रिविधं मङ्गलम्,

वक्राकार वाली यावड़ी, सर-अपने आप बना हुआ जलाशय विशेष,
सरःपंक्ति (सरसरपंतियाओ) सरःसरपंक्ति (विलपंतियाओ)
विलपंक्ति, (आरामुज्जाणकाणवणवणसंडवणराईओ देउलसभा
पवाथूभखाइअपरिहाओ) आराम, उद्यान, कानन, वन वनपंड, वन-
राजि, देवकुल, सभा, प्रपास्तूप, खातिका परिखा. (पागार अट्टालय
चरियदारगोपुरप्रासायधरसरणलयण आवण सिंघाडगतिगचउक्क-
चचचरचउम्मुहमहापहपहसगडरहजाणजुगगिल्लिथिल्लिसिविस्यसंदमा-
नियाओ) प्राकार, अट्टालिका, चरिका, द्वार, गोपुर, प्रासाद, गृह,
शरण, लयन, आपण, शृंगाटक, त्रिक, चतुष्क, चत्वर-चतुर्मुख, महा-
पथपथ, शकट, रथ, यान, युग्य, गिल्लि, थिल्लि, शिविका, स्यन्दमा-
निका (लोहिलोहकडाहकडिल्लयभंडमत्तोवगरणमाईणि अज्ज कालि-
याइं च जोयणाइं मविज्जन्ति) लौही, लोहकटाह, कटिल्लक, भाण्डअमन्त्र,
उपकरण अपने २ समय में उत्पन्न हुई वस्तुएँ और योजन इन सबका
माप किया जाता है । तात्पर्य यह है कि आत्माङ्गुल का इन पूर्वोक्त

पोतानी भेजे ७ णनेल ७ जलाशय ओटले के मोटुं सरोवर, सरःपंक्ति
(सरसरपंतियाओ) सर सरः पंक्ति (विलपंतियाओ) विलपंक्ति, (आरामु-
ज्जाणकाणवणवणसंडवणराईओ देउलसभापवाथूभखाइअपरिहाओ) आराम,
उद्यान, कानन, वन, वनपंड, वनराजि, देवकुल, सभा, प्रपा, स्तूप, खातिका,
परिखा, (पागारअट्टालयचरियदारगोपुरप्रासायधरसरणलयणआवण सिंघाडगतिग-
चउक्कचचचरचउम्मुहमहापहपहसगडरहजाणजुगगिल्लिथिल्लिसिविस्यसंदमानियाओ)
प्राकार, अट्टालिका, चरिका, द्वार, गोपुर, प्रासाद, गृह, शरण, लयन, आपण,
शृंगाटक, त्रिक, चतुष्क, चत्वर, चतुर्मुख, महापथ, पथ, शकट, रथ, यान, युग्य,
गिल्लि, थिल्लि, शिविका, स्यन्दमानिका, (लोहिलोहकडाहकडिल्लयभंडमत्तोवगरणमाईणि-
अज्जकालियाइं च जोयणाइं मविज्जन्ति) लौही, लोहकटाह, कटिल्लक, भांड, अमन्त्र,
उपकरण, पोताना समझलीन युगमां उत्पन्न थयेल वस्तुओ तेमज्ज येअन्त

તથા—સૂચ્યઙ્ગુલં, પ્રતરાઙ્ગુલં, ઘનાઙ્ગુલમ્ । અઙ્ગુલાયતા એકપ્રદેશિકા શ્રેણી
સૂચ્યઙ્ગુલં, સૂચી સૂચિગુણિતા પ્રતરાઙ્ગુલં, પ્રતરં મૂચ્યા ગુણિતં ઘનાઙ્ગુલમ્ । એતેપાં
સ્વલુ ભદન્ત ! સૂચ્યઙ્ગુલપ્રતરાઙ્ગુલઘનાઙ્ગુલાનાં કતમાનિ કતમેભ્યોઽલ્પાનિ વા
વહુકાનિ વા તુલ્યાનિ વા વિશેષાધિકાનિ વા ? સર્વસ્તોકં મૂચ્યઙ્ગુલં, પ્રતરાઙ્ગુલમ્
અસંખ્યેયગુણમ્, ઘનાઙ્ગુલમ્ અસંખ્યેયગુણમ્ । તદેતત્ આત્માઙ્ગુલમ્ ॥મૂ ૧૯૩॥

ટીકા—‘एएणं’ इत्यादि—

एतस्य आत्माङ्गुलस्य प्रयोजनविषये पृष्ठः प्राह—एतेनात्माङ्गुलेन अवटा-
दीनि माप्यन्ते । एतदेव स्पष्टप्रतिपत्तये सविस्तरमाह—ये स्वलु यदा भरतचक्रवर्त्या-
दयो मनुष्या भवन्ति, तेषां तदा यदात्माङ्गुलं=स्वकीयाङ्गुलं भवति, तेनाङ्गु-
लेन=अवटः=कूपः, तडागः=खनितो जलाशयविशेषः, ह्रदः=प्रसिद्धः, नदी=
प्रसिद्धा, वाप्यः=चतुरस्रा जलाशयविशेषः, पुष्करिण्यो=वर्तुलाः सकमला वा जला-
शयाः, दीर्घिकाः=दीर्घाकारा वाप्यः, गुञ्जालिका=वक्रा वाप्यः, एषां द्वन्द्वः, तथा—

अवटआदिकों का माप करना ही प्रयोजन है । अवट नाम कूप का है ।
भाषा में इसे कुंआ कहते हैं । तडाग नाम उस तालाब का है जो मनुष्य
द्वारा खोद कर बनाया जाता है । भाषा में ह्रद का नाम द्रह है ।
यह नदी आदि जलाशयों में या पर्वत के ऊपर एक बहुत अधिक गहरे
खड्डे के आकार में होता है । इसमें अथाह पानी भरा रहता है । गंगा
आदि प्रसिद्ध जलाशय नदी कहलाती है । वापी उस जलाशय का नाम
है जो चौकोर होना है और जिसमें चारों तरफ से नीचे उतरने के
लिये सीढ़ियां लगी रहती हैं । पुष्करिणी वह कहलाती है जिसमें कमल
खिले रहते हैं अथवा जो गोल होती है । दीर्घिका वह कहलाती है जो
आकार में बहुत लम्बी चौड़ी होती है । जिस वापी का आकार वक्र
होता है वह गुंजालिका कही जाती है । जो जलाशय स्वयं बना हुआ

આ બધાનું માપ કરવામાં આવે છે તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે આત્માંગુલનું
પ્રયોજન ઉપર્યુક્ત અવટાદિકોનું માપ કરવું જ છે. અવટ-કૂપનું નામ
છે ભાષામાં એને ‘કૂઓ’ કહે છે તડાગ-તે તળાવનું નામ છે જેને માણસો
ખોદીને તૈયાર કરે છે. ભાષામાં હ્રદ દ્રહને કહે છે આ નદી વગેરે જલાશયોમાં
અથવા પર્વત પર એક ખૂબ જ ઉડા આકારના ખાડાના રૂપમાં હોય છે. આમાં
પુષ્કળ પાણી રહે છે ગંગા વગેરે પ્રસિદ્ધ જલાશયો નદી કહેવાય છે. વાપી
તે જલાશયનું નામ છે જે ચાર ખૂણાવાળી હોય છે અને જેમાં ચૌમેર
અંદર ઉતરવા માટે પગથીયાઓ હોય છે પુષ્કરિણી તે કહેવાય જેમાં કમળો
પ્રકુલિત રહે છે અથવા જે ગોળાકાર હોય છે દીર્ઘિકા તે કહેવાય કે જે આકા

સરાંસિ-સ્વયં સંજાતો જલાશયઃ સર इत्युच्यते, सरःपङ्क्तिः=पङ्क्तिभिः=श्रेणिभिर्व्यवस्थितानि सरांसि, सरः सरः पङ्क्तयः=यागु सरः पङ्क्तिषु एकस्मात्सरसोऽस्मिन् सरणि ततोऽप्यन्यस्मिन् सरसि जलं कपाटादि संचारेण गच्छति, एवंविधाः सरः पङ्क्तयः सरःसरःपङ्क्तय उच्यन्ते । विलपङ्क्तयः=विलानीव विलानि सङ्कीर्णमुखकूपास्तेषां पङ्क्तयः ।

તથા-આરામોદ્યાનકાનનવનવનપંડવનરાજયઃ-તત્ર-આરામઃ-આરમન્તિ=ક્રીડન્તિ સ્ત્રીપુરુષાદયો યત્ર સઃ, ઉદ્યાનમ્=પુષ્પફલઆદિસમૃદ્ધાનેકવૃક્ષસંકુલમુત્સવાદી બહુજનપરિભોગ્યં રાજઃ સર્વસાધારણં વનમ્, કાનનં-સામાન્યવૃક્ષજાતિયુક્તં નગર-સમીપવર્તિં યત્ તત્, યદ્વા-સ્ત્રીણામેત પુરુષાણામેત્ર વા પરિભોગ્યં કાનનમ્, અથવા હોતા હૈ કિસી કે દ્વારા બનાયા નહીં જાતા વહ સર કહલાતા હૈ । શ્રેણિ-રૂપ મેં વ્યવસ્થિત જલાશયો કા નામ સરઃ પંક્તિ હૈ । જિન સર પંક્તિયોં મેં એક તાલાવ સે અન્ય તાલાવ મેં ડસસે ભી અન્ય તાલાવ મેં નાલિયોં દ્વારા જલ જાતા રહતા હૈ હસ પ્રકાર કી જો સરઃ પંક્તિયાં હોની હૈં વે વે સરઃસરઃપંક્તિયાં કહલાતી હૈં । જિન કૂપોં કે મુખ ચિલોં કે સમાન સંકીર્ણ હોતે હૈં વે ચિલ કહલાતે હૈં હનકી જો પંક્તિયાં હોતી હૈં વે ચિલ પંક્તિયાં કહલાતી હૈં । જિસમેં સ્ત્રી પુરુષ આનંદ સે ક્રીડા કરતે હોં, વહ આરામ હૈ । પુષ્પફલ આદિક સે સમૃદ્ધ એસે અનેક વૃક્ષોં સે યુક્ત જો સ્થાન હો, ઉત્સવ આદિ કે સમય મેં જહાં પર બહુત સી જનતા જાકર ઉત્સવ મનાતી હો એસે સ્થાન કા નામ જો કિ રાજાં કે દ્વારા આમ જનતા કે ઉપભોગ કે નિમિત્ત બનવાયા જાતા હૈ ઉદ્યાન હૈ । જિસમેં અનેક વૃક્ષોં કા ઝુંડ કા ઝુંડ લગા હો, એસે સ્થાન કા નામ જો નગર

રમાં ખૂબજ લાંબી-અને પહોળી હોય છે જે વાવ આકારમાં વક્ર હોય છે, તે શુભલિકા કહેવાય છે. જે જલાશય પોતાની મેળે જ તૈયાર થઇ ગયેલ હોય તે સર કહેવાય છે શ્રેણિરૂપમાં વ્યવસ્થિત જલાશયો સરઃ પંક્તિના નામથી ઓળખાય છે. જે સર પંક્તિઓમાં એક તળાવમાંથી બીજા તળાવમાં તે પછીના અન્ય તળાવોમાં પણ નાલિકાઓ વડે પાણી વહેતુ રહે છે તે સરઃ સરઃ પંક્તિઓ કહેવાય છે જે કૂવાઓના મુળ દરોની જેમ સંકીર્ણ હોય છે તે બિલ પંક્તિઓ કહેવાય છે. જેમાં સ્ત્રી પુરુષો આનંદપૂર્વક ક્રીડા કરે છે, તે આરામ છે પુષ્પફળથી સભર એવાં અનેક વૃક્ષોથી યુક્ત જે સ્થાન હોય છે, અને ઉત્સવાદિના સમયમાં જ્યાં નાગરિકો એકત્ર થઇને ઉત્સવ ઉજવે છે એવા સ્થાનનું નામ ઉદ્યાન છે રાજા લોકો આવા ઉદ્યાનો નગરજનોના આમોદ-પ્રમોદ માટે તૈયાર કરાવડાવે છે જેમાં ઘણા વૃક્ષો હોય, એવા નગર

યસ્માત્ પરતઃ પર્વતો વાઽટવી વા મયતિ તત્ સર્વવનાપેક્ષયા પર્યન્તવર્તિ કાનન-
મુચ્યતે, શીર્ણવૃક્ષકલિતં વા કાનનમ્ । વનમ્=એકજાતીયવૃક્ષમમાકીર્ણમ્, વન-
ખંડમ્=અનેક જાતીયોત્તમવૃક્ષસંકીર્ણમ્, વનરાજિઃ=એકજાતીયાનેકજાતીયવૃક્ષ-
શ્રેણિઃ, એવાં દ્વન્દ્વઃ । તથા-દેવકુલમમાપ્રપાસ્વાતિકાપરિવાઃ-તત્ર-દેવકુલમ્=યક્ષા-
ચતનમ્, સમા=મન્તો મજન્ત્યેતામિતિ સમા પુસ્તકવાચનભૂમિર્વહુજનસમાગમસ્થાનં
વા, સ્વાતિકા=અધઉપરિ ચ મપસ્વાતરૂપા, પરિવા=અધઃ સંકીર્ણાં ઉપરિ વિસ્તીર્ણાં
સ્વાતરૂપા, એવાં દ્વન્દ્વઃ । પ્રાકારાટ્ટાલકચરિકાદ્વારગોપુરપાસાદગૃહશરણલયના-

કે સમીપવર્તી પ્રદેશ મેં હોતા હૈ કાનન કહલાતા હૈ । અથવા-જિસમેં
કેવલ સ્ત્રિયાં યા કેવલ મનુષ્ય હી જાવે વહ કાનન હૈ । અથવા-જિસ્કે
બાદ યા તો અટવી હો યા પર્વત હો વહ સર્વવન કી અપેક્ષા સે કાનન
કહલાતા હૈ-અથવા શીર્ણ (જૂને પુરાને) વૃક્ષોં સે જો યુક્ત હો વહ
કાનન હૈ । જિસમેં એક હી જાતિ કે હી વૃક્ષ હો વહ વન કહલાતા હૈ ।
અનેક જાતિ કે ઉત્તમ વૃક્ષોં સે જો યુક્ત હોતા હૈ વહ વનખંડ કહલાતા
હૈ । અથવા જિસમેં એક જાતિ કે અથવા અનેક જાતિ કે વૃક્ષોં કી શ્રેણિ
હો વહ વનખંડ કહલાતા હૈ । યક્ષ કે આચતન કા નામ દેવકુલ હૈ ।
પુસ્તકોં કે વાચને કા જો સ્થાન હોતા હૈ અથવા જિસ સ્થાન પર અનેક
પુરુષોં કા સમાગમ હોતા હૈ એસે સ્થાન કા નામ સમા હૈ । જો નીચે
ઔર ડપર મેં એક સી સુદી હુડી હોતી હૈ વહ સ્વાતિકા હૈ । નીચે સંકીર્ણ

રના નિકટવર્તી પ્રદેશનું નામ કાનન છે. અથવા તો જેમાં ફક્ત સ્ત્રિઓ કે
પુરુષો જ પ્રવિષ્ટ થાય તે કાનન છે અથવા જેના પછી કાતો અટવી હોય કે
પર્વત હોય તે સર્વ વનની અપેક્ષાએ કાનન કહેવાય છે અથવા 'શીર્ણ'
(જુના) વૃક્ષોથી જે યુક્ત હોય છે તે કાનન છે. જેમાં એકજાતનાં વૃક્ષો
હોય છે તે વન કહેવાય છે ઘણી જાતના ઉત્તમ વૃક્ષોથી જે યુક્ત હોય છે,
તે વનખંડ કહેવાય છે અથવા જેમાં એક જાતના કે ઘણી જાતના
વૃક્ષોની શ્રેણીઓ હોય તે વનખંડ કહેવાય છે યક્ષના આચતનનું નામ દેવ-
કુલ છે પુસ્તકો વાચવાનું જે સ્થાન હોય છે અથવા જે સ્થાને ઘણા પુરુષો
એકત્ર થાય છે એવા સ્થાનનું નામ સમા છે જે નીચે અને ઉપર એક સરખી
ખોદેલી હોય તે ખતિકા છે નીચે સાકડી અને ઉપર પહોળી હોય છે તે
પરિઆ-કહેવાય છે આને આધ-પણ કહે છે કોટનું નામ પ્રાકાર છે. પ્રાકાર

पणशृङ्गाटकत्रिकचतुष्कचत्वरचतुर्मुखमहापथशिरुटस्थपानयुग्यनिलिथिलिशिवि-
कास्यन्दमानिका -तत्र-प्राकारः=प्रसिद्धः, अट्टालकः=प्राकारोपरि आश्रय-
विशेषः 'अटारी' इति प्रसिद्धः, चरिका=गृहाणां प्राकारस्य चान्तरे अष्टद्वस्त-
विस्तारो हस्त्यादिसंचारमार्गः, गोपुरम्=पुरद्वारम्, प्रासादः=भूपानां भवनम्,
उत्सेधबहुलो वा प्रासादः, गृहम्=सामान्यजननिवासस्थानम्, शरणम्=तृणनिर्मितं
गृहम्, लयनम्=उत्कीर्णपर्वतगृहम्, गिरिगुहा वा, कार्पाटिकाद्यावासस्थानं वा,
आपणाः=हट्टाः, शृङ्गाटकम्-नानाहट्टगृहाध्यासितत्रिकोणो भूभागविशेषः, त्रयः
पन्थानो यत्र संमिलिता भवन्ति तदपि शृङ्गाटकमित्युच्यते, त्रिकं तु त्रिपथसङ्ग-

और ऊपर में विस्तीर्ण जो होती है वह परिखा कहलाती है । इसे खाई
कहते हैं । कोट का नाम प्राकार है । प्राकार के ऊपर जो आश्रयविशेष
होता है-जिसे भाषा में अटारी कहा जाता है वह अट्टालक है । घरों
और प्राकार के बीच में जो आठ हाथ का विस्तार वाला मार्ग होता है कि
जिससे हाथी आदि आते जाते रहते हैं उस मार्ग का नाम चरिका है ।
पुर का दरवाजे का नाम गोपुर है । राजाओं के भवन का नाम प्रासाद
है अथवा जिसका उत्सेध बहुत होता है वह प्रासाद है । सामान्य जनों
के निवासस्थान का नाम गृह है । जो निवास घास फूस का बना
लिया जाता है वह शरण कहलाता है । पर्वत को खोद कर जो निवास
स्थान बना लिया जाता है वह लयन है । अथवा पर्वत की गुफा का
नाम लयन है । अथवा कार्पाटिक आदिकों के रहने का जो स्थान
होता है वह लयन है । हट्ट का नाम आपण है । जिस मार्ग में अनेक
हट्ट-दुकानों की पंक्ति तथा घर हों ऐसे त्रिकोण मार्ग का नाम शृङ्गाटक
है । शृङ्गाटक नाम सिंघाड़े का है । सिंघाड़े के आकार का जो मार्ग

रही, ऊपर के आश्रय विशेष डोय, छे, जेने लाषामां अटारी कहे छे-ते
अट्टालक छे धरो अने प्राकारनी, वच्चे के आठ हाथना विस्तारवाणो मार्ग,
डोय छे जेना पर थछेने हाथी वगेरे आवण करे छे-ते मार्गनु नाम
चरिका छे पुरना द्वारनु नाम गोपुर छे राज्ञोना लयननु नाम प्रासाद
छे अथवा जेनी जियाई जहु डेय छे ते प्रासाद छे सामान्यजनोना निवा-
सस्थाननु नाम गृह छे जे निवासस्थान घास वगेरेनु डोय ते शरण कहेवाय
छे पर्वतोने कोतरीने जे निवासस्थान बनाववामा आवे छे ते लयन छे.
अथवा पर्वतनी गुफानु नाम लयन छे अथवा कार्पाटिक वगेरे भाटे जे रह-
वानु स्थान डोय छे ते लयन छे डाटनु नाम आपण छे जे मार्गमां धणी
हुकाने अ श्रेणि (हट्ट श्रेणि) डोय तेमज धरो डोय अथवा त्रिकोण मार्गनु
नाम शृङ्गाटक छे. शृङ्गाटक सिंगोडानु नाम छे सिंगोडाना आकारने जे

મમાત્રમ્, ચતુષ્કમ્=પ્રભૂતગૃહાશ્રયશ્ચતુષ્કોણો ભૂમાગશ્ચતુષ્પથસમાગમો વા, ચત્વરં=ચતુષ્પથસમાગમ એવ પટ્ટપથસમાગમો વા, ચતુર્મુખમ્=યસ્માચ્ચતસૃષ્વપિ દિક્ષુ માર્ગા નિસ્સરન્તિ, મહાપથઃ=રાજમાર્ગઃ પન્થાઃ=સામાન્યમાર્ગઃ, શકટઃ=ગન્ત્રી, રથો દ્વિવિધો યાનરથઃ સંગ્રામરથશ્ચ । તત્ર સંગ્રામરથસ્યોપરિ પ્રાકારસદૃશી કટિપ્રમાણા-ફલ્કમયી વેદિકા ક્રિયતે । યાનરથે ત્વેવં ન ક્રિયતે । યાનમ્=ગન્ત્યાદિકમ્, યુગ્યમ્=ગૌડદેશપ્રસિદ્ધો દ્વિહસ્તપ્રમાણશ્ચતુરસ્રવેદિકોપશોભિતઃ શિવિકાવિશેષઃ,

હોતા હૈ વહ માર્ગ શૃંગાટક કહલાતા હૈ । અથવા જિસ રાસ્તે મેં ત્રીન રાસ્તે મિલે હોતે હૈં વહ ભી શૃંગાટક કહા જાતો હૈ । ત્રિક માર્ગ વહ હૈ કિ જિસમેં કેવલ ત્રીન હી માર્ગ મિલે હોં । ચતુષ્ક માર્ગ વહ હૈ કિ જિસમેં અનેક ઘર હોં ઓર જો ચૌકોણ હો । અથવા જિસમેં ચાર રાસ્તે આકર મિલે હોં । ચત્વર ઉસ માર્ગેં કા નામ હૈ કિ જિસમેં કેવલ ચાર હી યા છહ રાસ્તોં કા મેલ હો । ચતુષ્ક પથ ઉસ માર્ગેં કા નામ હૈ કિ જહાં સે ચારોં દિશાઓં કી ઓર રાસ્તે જાતે હોં । રાજમાર્ગેં કા નામ મહાપથ હૈ । સામાન્ય માર્ગેં કા નામ પન્થા હૈ । ગાડી કા નામ શકટ હૈ । યાનરથ ઓર સંગ્રામરથ કે ભેદ સે રથ કે દો પ્રકાર હૈ—ઇનમેં જિસકે ઉપર પ્રાકાર જૈસી કટિપ્રમાણ પટ્ટિયોં કી વેદિકા બનાઈ જાતી હૈ વહ સંગ્રામરથ હૈ । ઓર જિસ પર ઁસી વેદિકા નહીં બની હોતી હૈ વહ યાનરથ હૈ । સાધારણ ગાડી આદિ કા નામ યાન હૈ । ગૌડ દેશ મેં પ્રસિદ્ધ તથા દ્વિહસ્ત પ્રમાણ વાલી ઁવં ચૌકોર વેદિકા સે ઉપશોભિત

માર્ગ હોય છે તે માર્ગ શૃંગાટક કહેવાય છે અથવા જે રસ્તામાં ત્રણ માર્ગો એકત્ર થયેલા હોય તે પણ શૃંગાટક કહેવાય છે ત્રિક માર્ગ તે છે કે જેમાં ફક્ત ત્રણ જ માર્ગ એકત્ર થતા હોય ચતુષ્ક માર્ગ તે કહેવાય કે જેમાં ઘણાં ઘરો હોય અને જેઓ ચાર ખૂણાવાળા હોય અથવા જેમાં ચાર રસ્તાઓ આવીને એકત્ર થયા હોય, તે માર્ગ ચત્વર કહેવાય કે જેમાં ફક્ત ચાર જ અથવા છ રસ્તાઓ એકત્ર થયેલા હોય ચતુષ્કપથ તે માર્ગ છે કે જ્યાંથી ચારે બાજુએ માર્ગ જતા હોય રાજમાર્ગનું નામ મહાપથ છે સામાન્ય માર્ગનું નામ પન્થા છે ગાડીનું નામ શકટ છે યાનરથ અને સંગ્રામરથ આમ રથના બે પ્રકાર છે આમાંથી જેની ઉપર પ્રાકાર જેવી કટિપ્રમાણ પટ્ટિકાઓની વેદિકા તૈયાર કરવામાં આવે છે તે સંગ્રામરથ છે અને જેની ઉપર એવી વેદિકા હોતી નથી તે યાનરથ છે સધારણ ગાડી વગેરે યાન કહેવાય છે ગૌડ દેશમાં—પ્રસિદ્ધ તેમજ દ્વિહસ્ત પ્રમાણ—યુક્ત અને ચૌકોરવેદિકાથી ઉપ-

गिल्लिः='हौदा' इति प्रसिद्धा, थिल्लिः=यानविशेषः, लाटदेशे स । 'अडुपल्लाणम्' इत्युच्यते, शिबिका-'पालखी' इति लोकप्रसिद्धा, स्यन्दमानिका=पुरुषप्रमाणा-यामो जम्पानविशेषः । एषां द्वन्द्वः ।

तथा-लौहीलोहकटाहकटिल्लकभाण्डामत्रोपकरणादीनि-तत्र-लौही=लोहनि-र्मितो लघुकटाहः-'लोहिया' इति कचित् देशे प्रसिद्धः, लोहकटाहः=लोहनिर्मितो मध्यमः कटाहः, कटिल्लकः=लोहनिर्मितो बृहत्कटाहः, भाण्डम्=मृन्मयादि भाजनम्, अमत्रम्=कांस्यभाजनविशेषः, उपकरणम्=कटपिटशूर्पाघनेकविधम्, तथा-अद्य कालिकानि=स्वस्वकाल प्रादुर्भूतानि वस्तूनि योजनानि च माप्यन्ते=

ऐसी जो एक विशेष प्रकार की पालखी होती है उसका नाम युग्य है । हौदा का नाम गिल्लि है । यान विशेष-विशेष प्रकार की सवारी का नाम थिल्लि है । लाटदेश में इसका नाम अडुपल्लाण है । सामान्य पालखी का नाम शिबिका है । जिसकी लंबाई पुरुष प्रमाण हो, ऐसे जम्पानविशेष का नाम स्यन्दमानिका है । लोहे की छोटी सी कड़ाई होती है उसका नाम लौही है । किसी किसी देश में इसे "लोहिया" कहते हैं । लोहे की जो लोहिया से कुछ बड़ी मध्यम प्रमाण वाली कड़ाई बनाई जाती है वह लोहकटाह है । तथा जो बहुत बड़ी कड़ाई बनाई जाती है वह कटिल्लक है । मट्टी आदि के बने हुए बर्तनों का नाम भाण्ड है । कांसे के बने हुए बर्तनों का नाम अमत्र है । कट-चटाई पिटक-पिटारी सूपा आदि अनेक प्रकार की गार्हस्थिक काम में आने वाली चीजों का नाम उपकरण है । ये सब पदार्थ चाहे किसी भी काल के, क्यों न हो ये आत्मांगुल से मापित किये जाते हैं । (से समासओ

शे।लित् अेवी ने अेक विशेष प्रकारनी पालखी डाय छे तेनुं नाम युग्य छे हौदानुं नाम गिल्लि छे अेक विशेष प्रकारनी सवारीनुं नाम थिल्लि छे लाट देशमां आने अडुपल्लाणुं कडे छे सामान्य पालखीनुं नाम शिबिका छे ने पुरुष प्रमाणुं नेटलुं दांभु डाय अेवुं ने यान विशेष डाय ते स्यन्दमानिका कडेवाय छे दोण'उनी नानी कडाधनुं नाम लौही छे केध केध देशमां आने 'लोहिया' कडे छे दोण'उनी ने लोहियाथी सडेज मोटी मध्यम प्रमाणवाणी कडाध डाय तेने लोहकटाह कडेवामां आवे छे तेमज्ज ने णडुज्ज मोटी कडाध डाय ते कटिल्लक कडेवाय छे मोटी वगेरेना वासणे। लांड कडेवाय छे। कांसाना वासणे। अमत्र कडेवाय छे कट-साहडी-पिटक-पिटारी, सूपडुं वगेरे धणी जतनी गार्हस्थिक काममां वपराती थीलेनुं नाम उपकरण छे। आ सर्वा पदार्थो गमे ते काणना केम न डाय ते आत्मांगुलथी ज् भुपाय छे। (से समा-

માપવિપરીક્રિયન્તે । અવટાદીનાં માપકરણમેવ આત્માઙ્ગુલસ્ય પ્રયોજનં વૌધ્યમ્ ।
 આત્માઙ્ગુલસ્ય ભેદં પ્રદર્શયિતુમાહ-તત્=આત્માઙ્ગુલં સમાલતઃ=સંક્ષેપતઃ સૂચ્ય-
 ઙ્ગુલપ્રતરાઙ્ગુલઘનાઙ્ગુલેતિ ત્રિવિધં પ્રજ્ઞપ્તમ્ । તત્ર-દૈર્ઘ્યેણ અઙ્ગુલાયતા વાહ-
 લ્યતસ્ત્વેકપ્રાદેશિકી નભઃપ્રદેશત્રેણિઃ સૂચ્યઙ્ગુલમિત્યુચ્યતે । एतच्च सद्भावतोऽ-
 संख्येयप्रदेशमपि असत्कल्पनया सूच्याकारव्यवस्थापितनभःप्रदेशत्रयनिष्पन्नं
 द्रष्टव्यम् । तद्यथा-०००इति । तथा-सूच्यैव गुणिता सूची प्रतराङ्गुलमिત્યુચ્યતે ।
 इदमपि वस्तुतोऽसंख्येयप्रदेशात्मकम् । असद्भावतस्त्वैवैवानन्तरदर्शिता त्रिप्रदेशा-
 त्मिका सूचिस्तयैव गुण्यते । इत्थं च प्रत्येकं प्रदेशत्रयनिष्पन्नसूचीत्रयात्मकं नव-

તિવિદે વળળત્તે) યહ આત્માંગુલ સંક્ષેપ સે તીન પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ-
 (સુઈ અંગુલે, પયરંગુલે, ઘણંગુલે) સૂચ્યંગુલ, પ્રતરાઙ્ગુલ, ઔર ઘનાઙ્ગુલ
 (અંગુલપયા ઇગપસિયા સેઢી સુઈ અંગુલે) દીર્ઘતા કી અપેક્ષા સે
 ઇક અંગુલ લંઘી, તથા વાહલ્ય કી અપેક્ષા ઇક પ્રદેશ પ્રમાણ (ચૌડી)
 મોટી નભઃ પ્રદેશ ત્રેણી કા નામ સૂચ્યઙ્ગુલ હૈ । યહ સૂચ્યઙ્ગુલ સદ્ભાવ
 સે અસંખ્યાત પ્રદેશ વાલા હૈ-અર્થાત્ સૂચ્યઙ્ગુલ પરિમિત સ્થાન મેં
 સિદ્ધાન્ત કી દૃષ્ટિ સે અસંખ્ય પ્રદેશ હૈં ફિર મી હસ સૂચ્યઙ્ગુલ કો
 સમજ્ઞને કે લિયે કલ્પના કરકે યહ કહા જાતા હૈ કિ-‘માન લો સૂચી
 કે આકાર મેં વ્યવસ્થાપિત આકાશ કે તીન પ્રદેશ હી સૂચ્યઙ્ગુલ હૈં
 હન તીન પ્રદેશોં કો ૦૦૦ હસ તરહ સે સૂચી કે આકાર મેં રલો । પ્રતર
 નામ વર્ગ કા હૈ-અર્થાત્ સૂચ્યંગુલ કો સૂચ્યંગુલ કે સાથ ગુણા કરને પર
 પ્રતરાંગુલ બનતા હૈ । જૈસે ૨ કા વર્ગ ૪ હોતા હૈ । યહ પ્રતરાંગુલ મી અસં-

સઓ તિવિદે) આ આત્માંગુલ સંક્ષેપમાં ત્રણ પ્રકારથી વિભક્ત કરવામાં
 આવ્યા છે. (સૂઈઅંગુલે, પયરંગુલે, ઘણંગુલે) સૂચ્યંગુલ, પ્રતરાંગુલ અને ઘનાં-
 ગુલ. (અંગુલપયા ઇગપસિયા સેઢી સૂઈઅંગુલે) દીર્ઘતાની અપેક્ષાએ એક
 અંગુલ લાંબી તેમજ બાહલ્યની અપેક્ષાએ એક પ્રદેશ પ્રમાણ (પહોળી) મોટી
 નભઃપ્રદેશ ત્રેણીનું નામ સૂચ્યંગુલ છે આ સૂચ્યંગુલના સદ્ભાવથી અસં-
 ખ્યાત પ્રદેશ યુક્ત છે એટલે કે સૂચ્યંગુલ પરિમિત સ્થાનમાં સિદ્ધાન્તની
 દૃષ્ટિએ અસંખ્યાત પ્રદેશ છે છતાંએ આ સૂચ્યંગુલને સમજવા માટે આ
 ભાતની કલ્પના કરવામાં આવી છે કે માને કે સૂચ્યાકારમાં વ્યવસ્થિપિત
 આકાશના ત્રણ પ્રદેશ જ સૂચ્યંગુલ છે આ ત્રણ પ્રદેશોને ૦૦૦ આ પ્રમાણે સૂચીના
 આકાર મુજબ ગોઠવે પ્રતર વર્ગને કહે છે એટલે કે સૂચ્યંગુલને સૂચ્યંગુ-

તુ સપ્તવિંશતિપ્રદેશાત્મકં बोध्यम् । प्रदेशानां सप्तविंशतिः संख्यातु नवप्रदेशात्मके
प्रतरे त्रिप्रदेशात्मिकया सूच्या गुणिते समुपलभ्यते । एषां स्थापना पूर्वोक्त नवप्रदेशा-
त्मकप्रतरस्याध उपरि च नव नव प्रदेशान् दत्त्वा कर्त्तव्या—तद्यथा—

इत्थं चेदं घनाङ्गुलं दैर्घ्यविष्कम्भपिण्डैस्तुल्यं ० ० ०
भवति । अथैषामल्पबहुत्वादि निर्देष्टुमाह— ० ० ०
'एएसिणं भंते' इत्यादि । अर्थस्तु स्पष्ट एव । ० ० ०

एतदुપસંહરન્નાહ—તદેતદાત્માઙ્ગુલમિતિ ॥ સૂ. ૧૯૩ ॥

હોતા હૈ— । હસે યોં સમજના ચાહિયે કિ નૌ પ્રદેશાત્મક પ્રતર મેં ત્રીન
કા ગુણા કરને પર ૨૭ જો આતે હૈં વે હી ઘનાઙ્ગુલ કે દૃષ્ટાન્ત રૂપ હૈ ।
 $૩ \times ૩ = ૯$ યહ પ્રતરાઙ્ગુલ હૈ । હસ પ્રતરાઙ્ગુલ મેં ત્રિપ્રદેશાત્મક સૂચી
કા ગુણા કરને પર યે ૨૭ આતે હૈં । હનકા કોષ્ટક પૂર્વોક્ત નવ પ્રદેશા-
ત્મક પ્રતર કે નીચે ઝપર નૌ નૌ પ્રદેશોં કો દેકર કરની ચાહિયે—
તદ્યથા— :::: હસ પ્રકાર યહ ઘનાઙ્ગુલ દૈર્ઘ્ય, વિષ્કંભ ઓર
પિણ્ડ :::: હન સબ સે તુલ્ય હોતા હૈ । (સૂઈ સૂઈગુણિયા પયરં-
ગુલે :::: પયરં સૂઈયે ગુણિતં ઘણંગુલે) હસ સૂત્રપાઠ દ્વારા યહી કહા
ગયા હૈ કિ સૂચી કો સૂચી સે ગુણા કરને પર પ્રતરાઙ્ગુલ હોતા હૈ
ઓર પ્રતર કો સૂચી સે ગુણા કરને પર ઘનાઙ્ગુલ હોતા હૈ । જબ યહ
ચાત હૈ તો યહ સ્વતઃ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત હોતા હૈ કિ (એસિણં ભંતે ! સૂઈ
અંગુલપયરંગુલઘણંગુલાણં કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વ બહુયા વા તુલ્લા
વા વિસેસાહિયા વા ?) હે ભદન્ત ! સૂચ્યઙ્ગુલ, પ્રતરાઙ્ગુલ ઓર

પ્રદેશાત્મક હોય છે અને આ પ્રમાણે સમજવું જોઈએ કે ૯
પ્રદેશાત્મક પ્રતરમાં ત્રણનો ગુણાકાર કરવાથી જે ૨૭ આવે છે તેજ
ઘનાંશુલના દૃષ્ટાંત ૩૫ $૩ \times ૩ = ૯$ આ પ્રતરાંશુલ છે. આ પ્રતરાંશુલમાં ત્રિપ્રદે-
શાત્મક સૂચીનો ગુણાકાર કરવાથી ૨૭ આવે છે તેનું કોષ્ટક નવપ્રદેશા-
ત્મક પ્રતરની જેમજ નીચે ઉપર નવ નવ પ્રદેશોને આપીને તૈયાર કરવું
જોઈએ કેમકે આ પ્રમાણે આ ઘનાંશુલ દૈર્ઘ્ય, વિષ્કંભ અને પિંડ આ
સર્વથી તુલ્ય હોય છે (સૂઈ સૂઈગુણિયા પયરંગુલે પયરં સૂઈયે ગુણિતં ઘણંગુલે)
આ સૂત્રપાઠ વડે આ પ્રમાણે જ કહેવામાં આવ્યું કે સૂચીને સૂચીથી ગુણા-
કાર કરવામાં આવે તો પ્રતરાંશુલ થાય છે અને પ્રતરને સૂચીથી ગુણાકાર
કરવામાં આવે તો ઘનાંશુલ થાય છે. અહીં હવે એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે
કે (એસિં ણં ભંતે ! સૂઈ—અંગુલ પયરંગુલઘણંગુલાણં કયરે કયરેહિંતો અપ્પા
વા બહુયા વા તુલ્લા વા વિસેસાહિયા વા ?) હે ભદત ! સૂચ્યાંશુલ, પ્રતરાંશુલ

અથ ઉત્તેષાઙ્ગુલપ્રમાણં નિરૂપયતિ—

મૂલમ્—સે કિં તં ઉસ્સેહંગુલે? ઉસ્સેહંગુલે—અણેગવિહે પપ્પત્તે, તં જહા—પરમાણૂ તસરેણૂ, રહરેણૂ અગ્ગયં ચ વાલસ્સ લિક્કુલા જૂયા ચ જવો, અટ્ટગુણવઢ્ઢિયા કમસો ॥૧॥ સે કિં તં પરમાણૂ?, પરમાણૂ—દુવિહે પપ્પત્તે, તં જહા—સુહુમે ચ વવહારિણ ચ, તત્થ ણં જે સે સુહુમે સે ઠપ્પે । તત્થ ણં જે સે વવહારિણ સે ણં અણંતાણંતાણં સુહુમ પોગ્ગલાણં સમુદયસમિર્ઠસમાગમેણં વવહારિણ પરમાણુપોગ્ગલે નિપ્પજ્જહિ । સે ણં ભંતે! અસિધારં વા સુરધારં વા ઓગાહેજ્જા? હંતા ઓગાહેજ્જા । સે ણં તત્થ છિજ્જેજ્જ વા ભિજ્જેજ્જ વા? નો ઇણટ્ટે સમટ્ટે, નો સ્વલ્લુ તત્થ સત્થં કમહિ । સે ણં ભંતે! અગ્ગણિકાયસ્ય મજ્ઞં મજ્ઞેણં વીઢ્ઢિવણ્ણા? હંતા વિઢ્ઢિવણ્ણા । સે ણં ભંતે! તત્થ હહેજ્જા? નો ઇણટ્ટે, સમટ્ટે, નો સ્વલ્લુ તત્થ સત્થં કમહિ । સે ણં ભંતે! પુલ્લસંવટ્ટગસ્સ મહામેહસ્સ મજ્ઞં મજ્ઞેણં વીઢ્ઢિવણ્ણા?,

ઘનાઙ્ગુલ ઇનમેં સે કૌન કૌન સે અલ્પ હૈં? કૌન કિનસે વહુત હૈં? કૌન કિનસે તુલ્ય હૈં? તથા કૌન કિનસે વિશેષાધિક હૈં?

ઉત્તર—(સવ્વત્થોવે સુઈઅંગુલે, પયરંગુલે, અસંસેજ્જગુણે, ઘણંગુલે, અસંસિજ્જગુણે—સે તં આયંગુલે) ઇનમેં સવસે કમ સૂચ્યંગુલ હૈ । સૂચ્યંગુલ સે અસંખ્યાત ગુણા પ્રતરાંગુલ હૈ । ઓર પ્રતરાંગુલ સે અસંખ્યાત ગુણા ઘનાઙ્ગુલ હૈ ઇસ પ્રકાર યહ આત્માઙ્ગુલ હૈ ॥ સૂ૦ ૧૯૩ ॥

અને ઘનાંગુલ આમાં કેાણુ કેનાથી અલ્પ છે? કેાણુ કેનાથી વધારે છે, કેાણુ કેની ળરામર છે? તેમજ કેાણુ કેનાથી વિશેષાધિક છે?

ઉત્તર—(સવ્વત્થોવે સુઈઅંગુલે, પયરંગુલે, અસંસેજ્જગુણે, ઘણંગુલે, અસંસિજ્જગુણે, સે તં આયંગુલે) આમાં સૌથી અલ્પ સૂચ્યંગુલ છે. સૂચ્યંગુલથી અસંખ્યાત ગુણો પ્રતરાંગુલ છે અને પ્રતરાંગુલથી અસંખ્યાત ગુણો ઘનાંગુલ છે. આ પ્રમાણે આ આત્માંગુલ છે. ॥સૂ૦ ૧૯૩॥

हंता वीडवएज्जा । से णं तत्थ उदउल्ले सिया? नो इणट्ठे समट्ठे, णो खलु तत्थ सत्थं कमइ । से णं भंते! गंगाए महाणईए पडिसोयं हव्वमागच्छेज्जा?, हंता हव्वमागच्छेज्जा । से णं तत्थ विणिघायमावज्जेज्जा?, नो इणट्ठे समट्ठे, णो खलु तत्थ सत्थं कमइ । से णं भंते! उदगावत्तं वा उदगविंदुं वा ओगाहेज्जा? हंता ओगाहेज्जा । से णं तत्थ कुच्छेज्जा वा? परियावजेज्जा वा?, णो इणट्ठे समट्ठे, नो खलु तत्थ सत्थं कमइ ॥ सत्थेणं सुतिक्खेण वि, छित्तुं भेत्तुं च जो किर न सक्को । तं परमाणुं सिद्धा, वयंति आहं पमाणाणं ॥१॥ सू० १९४॥

छाया—अथ किं तत् उत्सेधाङ्गुलम्? उत्सेधाङ्गुलम्—अनेकविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—परमाणुः त्रसरेणुः रथरेणुः अग्रजं च वालस्य । लिक्षा यूका च यवः अष्टगुणवर्धिता क्रपशः । अथ कोऽसौ परमाणुः, परमाणुः—द्विविधं प्रज्ञप्तः, तद्यथा—सूक्ष्मश्च व्यावहारिकश्च । तत्र खलु यः स सूक्ष्मः स स्थाप्यः । तत्र खलु यः स व्यावहारिकः स खलु अनन्तानन्तानां सूक्ष्मपुद्गलानां समुदयसमितिसमागमेन व्यावहारिकः परमाणुपुद्गलो निष्पद्यते । स खलु भदन्त ! असिधारां वा क्षुरधारां वा अवगाहते?, हन्त अवगाहते । स खलु तत्र छिद्येत वा भिद्येत वा?, नो अयमर्थः समर्थः, नो खलु तत्र शस्त्रं क्रामति । स खलु भदन्त ! अग्निकायस्य मध्यमध्येन व्यतिव्रजेत्? हन्त ! व्यतिव्रजेत् । स खलु भदन्त ! तत्र दह्येत ! नो अयमर्थः समर्थः । नो खलु तत्र शस्त्रं क्रामति । स खलु भदन्त ! पुष्कलसंवर्तकस्य महामेघस्य मध्यमध्येन व्यतिव्रजेत्? हन्त व्यतिव्रजेत् । स खलु तत्र उदकारः स्यात्? नो अयमर्थः समर्थः । नो खलु तत्र शस्त्रं क्रामति । स खलु भदन्त ! गङ्गाया महानद्याः प्रतिस्रोतो हव्यमागच्छेत्? हन्त ! हव्यमागच्छेत् । स खलु तत्र विनिघातमाप्नोत्येत? नायमर्थः समर्थः नो खलु तत्र शस्त्रं क्रामति । स खलु भदन्त ! उदाकावर्त्तं वा उदकविन्दुं वा अवगाहते? हन्त ! अवगाहते । स खलु तत्र कुथ्येद् वा? पर्यापद्येत वा? नो अयमर्थः समर्थः । नो खलु तत्र शस्त्रं क्रामति । शस्त्रेण सुतीक्ष्णेनापि छेत्तुं भेत्तुं च यः किल न शक्यः । तं परमाणुं सिद्धा वदन्ति, आदिं प्रमाणानाम् ॥ सू० १९४॥

ટીકા—‘સે કિં તં’ ઇત્યાદિ—

અથ કિં તત્ ઉત્સેધાંગુલમ્ ? ઇતિ શિષ્યપ્રશ્નઃ । ઉત્તરયતિ—ઉત્સેધાંગુલમ્—
ઉત્સેધઃ=‘અણંતાણં સુદુમ્પરમાણુપોગ્ગલાણં’ ઇત્યાદિ ક્રમેણ ઉચ્છ્રાયણં-વર્દનં
તસ્માજ્ઞાતગ્ગુલમ્ । યદ્વા-ઉત્સેધો=નારકાદિશરીરાણામુચ્ચૈસ્ત્વં તત્સ્વરૂપનિરૂ-
પણાર્થમ્ ગુલમ્ । એત્ચ પરમાણુત્રમરેણાદિરૂપકારણસ્યાનેકવિધત્વાત્ અનેકવિધં
બોધ્યમ્ । તત્રાનેકવિધકારણપ્રદર્શનાય પ્રાહ-તદ્યથા-પરમાણુઃ ત્રસરેણુઃ રથરેણુઃ

અથ સૂત્રકાર ઉત્સેધાંગુલ કા કથન કરતે હૈ—

“સે કિં તં ઉત્સેહંગુલે ?” ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં ઉત્સેહંગુલે) હે ભદ્રન્ત ! વહ ઉત્સેધાંગુલ
કયા હૈ ?

ઉત્તર—(ઉત્સેહંગુલે) વહ ઉત્સેધાંગુલ (અણેગવિહે પળળત્તે)
અનેક પ્રકાર કા પ્રજ્ઞસ હુઆ હૈ । “અણંતાણં સુદુમ્પરમાણુપોગ્ગલાણં”
ઇત્યાદિ વક્ષ્યમાણ ક્રમ સે વઢનાં હસકા નામ ઉત્સેધ હૈ । હસસે જો
અંગુલ ઉત્પન્ન હોતા હૈ હસકા નામ ઉત્સેધાંગુલ હૈ । અથવા નારક આદિ
કે શરીરોં કી જો ઉચ્ચતા હૈ હસ ઉચ્ચતા કે સ્વરૂપ કો નિરૂપણ કરને
કે લિયે જો અંગુલ કામ મેં આતા હૈ, વહ ઉત્સેધાંગુલ હૈ । યહ ઉત્સે-
ધાંગુલ પરમાણુ ત્રથરેણુ આદિરૂપ કારણોં કી વિવિધતા સે અનેક
પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ—હસી વિષય કો સૂત્રકાર ‘તં જહા’ હસ પાઠ
દ્વારા પ્રદર્શિત કરતે હૈ—(પરમાણુ, તસરેણુ, રથરેણુ અગ્નયં ચ વાલસ્સ,
લિક્ખા, જૂયા ય જવો અટ્ટગુણવહ્નિયા કમસો) પરમાણુ, તસરેણુ રથ-

હવે સૂત્રકાર ઉત્સેધાંગુલ વિષે કહે છે.

“સે કિં તં ઉત્સેહંગુલે” ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં ઉત્સેહંગુલે) હે ભદ્રન્ત ! તે ઉત્સેધાંગુલ શું છે ?

ઉત્તર—(ઉત્સેહંગુલે) તે ઉત્સેધાંગુલ (અણેગવિહે પળળત્તે) અનેક પ્રકારનો
પ્રજ્ઞસ થયેલ છે. “અણંતાણં સુદુમ્પરમાણુપોગ્ગલાણં” ઇત્યાદિ ક્રમથી અભિ-
વર્ણિત થયું તે ઉત્સેધ છે આનાથી જે અંગુલ ઉત્પન્ન થાય છે, તે ઉત્સેધા-
ંગુલ કહેવાય છે અથવા નારક વગેરેના શરીરોની જે ઉચ્ચતા છે તે ઉચ્ચતાના
સ્વરૂપને નિરૂપિત કરવા માટે જે અંગુલ કામમાં આવે છે, તે ઉત્સેધાંગુલ
છે આ ઉત્સેધાંગુલ પરમાણુ ત્રસરેણુ આદિ રૂપ કારણોની વિવિધતાથી અનેક
પ્રકારનો કહેવામાં આવ્યો છે એજ વિષયને સૂત્રકાર (તંજહા) આ પાઠ વડે
પ્રદર્શિત કરે છે (પરમાણુ, તસરેણુ, રથરેણુ, અગ્નયં ચ વાલસ્સ, લિક્ખા, જૂયા-
જવો, અટ્ટગુણવહ્નિયા કમસો) પરમાણુ, ત્રસરેણુ, રથરેણુ આદિ અભિવક્ષ્ય,

વાલાગ્રમ્ લિક્ષા યુકા યવ ઇતિ । એનેપુ પૂર્વપૂર્વાપેક્ષયા ઉત્તરોત્તરમષ્ટગુણાધિકં
 વોધ્યમ્ । અથ પરમાણુપ્વરૂપનિરૂપણાય પ્રાહ-અથ કોઽસૌ પરમાણુઃ ? ઇતિ ।
 ઉત્તરયતિ-પરમાણુઃ સૂક્ષ્મવ્યાવહારિકેતિ દ્વિવિધઃ । તત્ર-સૂક્ષ્મઃ પ્રકૃતાનુપયોગિ-
 ત્વાત્ સ્થાપ્યઃ=અવ્યાલ્ખ્યેયઃ । તથા યો વ્યાવહારિકઃ પરમાણુઃ સ કિલ ક્રિયદ્વિઃ
 સૂક્ષ્મપુદ્ગલૈર્નિષ્પન્નો ભવતિ ? ઇત્યાહ-તત્ર=સૂક્ષ્મ વ્યાવહારિકમધ્યે યોઽસૌ વ્યા-
 વહારિકઃ પરમાણુપુદ્ગલઃ, સ સ્વલુ વ્યાવહારિકઃ પરમાણુપુદ્ગલઃ અનન્તાનન્તાનાં
 સૂક્ષ્મપુદ્ગલાનાં સમુદયસમિતિસમાગમેન-સમુદયાઃ-સમુદાયાઃ-દ્વયાદિસમુદાયા-
 ત્મકાનિ વૃન્દાનિ તેષાં યાઃ સમિતયો=વહૂનિ મીલનાનિ તાસાં સમાગમઃ=સંયોગઃ-
 એકીભવનં વા તેન નિષ્પદ્યતે-નિષ્પન્નો ભવતિ । અયં ભાવઃ-“કારણમેવ તદન્ત્યં,
 સૂક્ષ્મો નિત્યથ્ ભવતિ પરમાણુઃ । એકસ વર્ણગન્ધો, દ્વિસ્પર્શઃ કાર્યલિઙ્ગથ્ ॥”

રેણુ વાલાગ્ર, લિક્ષા, યુક, યવ એ ક્રમશઃ ઉત્તરોત્તર અઠગુને જાનના
 યાહિયે । (એ કિં તં પરમાણૂ) હે ભદ્રન્ત ! પરમાણુ કયા હૈ ?

ઉત્તર—(પરમાણૂ દુવિહે પળત્તે) પરમાણુ દો પ્રકાર કા કહા હૈ ।
 (તં જહા) જૈસે (સુદ્દુમેય વવહારિય ય) એક સૂક્ષ્મ પરમાણુ દૂસરા
 વ્યવહારિક પરમાણુ (તત્થળં) હનમેં (જે સે સુદ્દુમે સે ઠપ્પે) જો સૂક્ષ્મ
 પરમાણૂ હૈ વહ પ્રકૃત મે અનુપયોગી હોને સે અવ્યાલ્ખ્યેય હૈ । (તત્થળં
 જે સે વવહારિય, સે ણં અણંતાણંતાણં સુદ્દુમપુગ્ગલાણં સમુદયસમિદ્ધ
 સમાગમેણં વવહારિય પરમાણુપોગ્ગલે નિષ્ફજ્જઈ) તથા વહ જો વ્યાવ-
 હારિક પરમાણુ હૈ, વહ અનંતાનંત સૂક્ષ્મ પરમાણુઓં કી સમુદય સમિતિ
 કે સમાગમ સે-અનેક દ્વયાદિ પરમાણુઓં કે એકીભવન રૂપ સંયો-
 ગાત્મક મિલન સે ઉત્પન્ન હોતા હૈ । હસકાં તાત્પર્યં યહ હૈ કિં જો પુદ્ગલ

યુક, યવ આ બધાં અનુક્રમે ઉત્તરોત્તર આઠ ગણા બાણુવા બોધ્યે (સે કિં
 તં પરમાણૂ) હે ભદ્રંત ! પરમાણુ શું છે ?

ઉત્તર—(પરમાણૂ દુવિહે પળત્તે) પરમાણુ બે પ્રકરના કહેવામાં આવ્યા
 છે. (તંજહા) જેમ કે (સુદ્દુમે યવવહારિય ય) એક સૂક્ષ્મ પરમાણુ અને બીજો
 વ્યાવહારિક પરમાણુ (તત્થળં) આમાં (જે સે સુદ્દુમે સે ઠપ્પે) જે સૂક્ષ્મ પરમાણુ
 છે, તે પ્રકૃતમાં અનુપયોગી હોવાથી અવ્યાખ્યેય છે (તત્થળં જે સે વવહારિય,
 સે ણં અણંતાણં સુદ્દુમપુગ્ગલાણં સમુદયસમિદ્ધસમાગમેણં વવહારિય પરમાણુ
 પોગ્ગલે નિષ્ફજ્જઈ) તેમજ જે વ્યાવહારિક પરમાણુ છે, તે અનંતાનંત સૂક્ષ્મ
 પરમાણુઓની સમુદય સમિતિના સમાગમથી અનેક દ્વયાદિ પરમાણુઓના
 એકી ભવન રૂપ સંયોગાત્મક મિલનથી ઉત્પન્ન થાય છે કહેવાનું તાત્પર્ય આ

इत्यादिलक्षणनिर्विभागमेव परमाणुमिच्छति निश्चयनयः । यस्तु एतैरनेकैर्जायते स सांशत्वात् स्कन्ध एवोच्यते । व्यवहारनयमते हि सूक्ष्मानेकपरमाणुनिष्पन्नो यः शस्त्रच्छेदाग्निदाहादिविषयो न भवति, सोऽद्यापि तथाविधस्थूलताया अप्रतिपत्त्या परमाणुरिति व्यवह्रियते । इत्थं च निश्चयनयमतेन स्कन्धोऽपि व्यवहारनयमतेन व्यावहारिकः परमाणुरुक्त इति । अयं शस्त्रच्छेदादिविषयो न भवतीति दर्शयितुं—

द्रव्यकारणरूप है कार्यरूप नहीं है वह अन्त्य द्रव्य कहलाना है । ऐसा द्रव्य सूक्ष्म परमाणु होता है । यह नित्य होता है । और इसमें कोई एक रस, एक गंध एक वर्ण, और दो स्पर्श रहते हैं । ऐसे परमाणु द्रव्य का ज्ञान इन्द्रियों से तो हो नहीं सकता आगम या अनुमान से होता है । परमाणु का अनुमान कार्यलिङ्ग से माना गया है । जो जो पौद्गलिक कार्य दृष्टिगोचर होते हैं, वे सब सकारणक हैं । इसी प्रकार से जो अदृश्य अंतिम कार्य होगा उसका भी कारण होना चाहिये—वही कारण परमाणु द्रव्य है । उसका कारण और कोई द्रव्य नहीं होने से उसे अन्त्य कारण कहा है । परमाणु द्रव्य का कोई विभाग नहीं हो सकता है और न है ऐसी मान्यता निश्चयनय की है । और ? जो इन अनेक परमाणुओं के एकीभावरूप संयोग से उत्पन्न होना है वह भाग होने से स्कन्ध ही कहा जाता है । किन्तु ? व्यवहारनय के मत में सूक्ष्म अनेक परमाणुओं से निष्पन्न हुआ है, वह शस्त्र से छिद नहीं सकता

प्रमाणु છે કે જે પુરૂષ દ્રવ્ય કારણ રૂપ છે અને કાર્ય રૂપ નથી, તે અન્ત્ય દ્રવ્ય કહેવાય છે એવું દ્રવ્ય સૂક્ષ્મ પરમાણુ હોય છે. એક નિત્ય હોય છે અને આમાં કોઈ પણ એક ગંધ, એક વર્ણ એક રસ, અને બે સ્પર્શ રહે છે એવા પરમાણુ દ્રવ્યનું જ્ઞાન ઇન્દ્રિયો વડે તો થઈ શકે જ નહી, ફક્ત આગમ અથવા તો અનુમાન વડે જ જ્ઞાન થાય છે. પરમાણુનું અનુમાન કાર્યલિંગથી માનવામાં આવ્યું છે, જે જે પૌદ્ગલિક કાર્ય એવામાં આવે છે, તેઓ સર્વે સકારણક છે આ પ્રમાણે જે અદૃશ્ય અંતિમ કાર્ય થશે તેનું પણ કારણ હોવું જ જોઈએ તે કારણ જ પરમાણુ દ્રવ્ય છે. તેનું કારણ અન્ય કોઈ પણ દ્રવ્ય નથી એટલે તે અન્ત્ય કારણ કહેવાય છે પરમાણુ દ્રવ્યનો વિભાગ થઈ શકતો નથી વિભાગ થઈ શકશે નહિ અને વિભાગ થયેલ પણ નથી એવી નિશ્ચય નયની માન્યતા છે પણ જે આ અनेક પરમાણુઓના એકીભાવ રૂપ સંયોગથી ઉત્પન્ન થાય છે તે સાશ હોવાથી સ્કન્ધ જ કહેવામાં આવે છે પણ વ્યવહાર નયના મતમાં સૂક્ષ્મ અનેક પરમાણુઓથી નિષ્પન્ન થયેલ છે, તે શસ્ત્રથી કાપી શકાય તેમ નથી, અગ્નિ વગેરેથી બાળી શકાય તેમ નથી—નાશ કરી

પ્રશ્નોત્તરપૂર્વમાહ—સે ણં' ઇત્યાદિના । મ પરમાણુપુદ્ગલઃ સ્વલુ મદન્ત ! અસિધારાં
વા અવગાહેત=આક્રામેત્ ? ઉત્તરયતિ—દન્ત ! અવગાહેત । 'દન્ત' ઇતિ કોમલા-
મન્ત્રણે । પુનઃ પૃચ્છતિ—હે મદન્ત ! ત પરમાણુપુદ્ગલઃ સ્વલુ તત્ર=અમિધારાયાં ધુર-
ધારાયાં વા—છિન્નેત વા=છિન્નો ભવેદ્ દ્વિધા ક્રિયતેતિ ચાવન્, મિથેન=અનેકથા
વિદ્યાર્થેત, સૂચ્યાદિના વસ્ત્રાદિનદ વા સચ્છિદ્રઃ ક્રિયેત ? ઉત્તરમાહ—નાયમર્થઃ
સમર્થઃ—એવં ન ભવતીતિ ભાવઃ । અત્ર યુક્તિમાહ—ન સ્વલુ તત્ર શસ્ત્રં ક્રામતીતિ ।

હૈ, અગ્નિ આદિ સે જરૂ નહીં સકતા હૈ, નષ્ટ નહીં કિયા જા સકતા હૈ
એસા વહ વ્યવહારિક પરમાણુ જવ તક સ્થૂલતા કો પ્રાપ્ત નહીં હો
જાતા હૈ તવ તક વ્યવહારનય કે મન્તવ્ય અનુસાર પરમાણુઆ સે વ્યવ-
હિત હોતા હૈ । નિશ્ચયનય કે મતાનુસાર તો યહ સ્કંધ હી માના ગયા
હૈ । ઇસ પ્રકાર નિશ્ચયનય કે મતાનુસાર સ્કંધ ભી વ્યવહારનય કી
માન્યતા કે અનુસાર વ્યવહારિકપરમાણુ કહા ગયા હૈ । યહ શસ્ત્રચ્છે-
દાદિ કા વિષયભૂત નહીં હોતા હૈ, ઇસ વાત કો દિશ્વલોને કે લિયે અવ-
સૂત્રકાર પ્રશ્નોત્તરપૂર્વક કહતે હૈ—(સે ણં મંતે ! અસિધારં વા ધુરધારં
વા ઓગાહેજ્જા ? હંતા ઓગાહેજ્જા) હે મદન્ત ! વહ વ્યવહારિક પુદ્ગલ-
પ્રમાણ કયા તલવાર કી ધાર કો યા છુરે કી ધાર કો અવગાહિત કર
સકતા હૈ ? અર્થાત્ ઉત્તર પર આક્રમણ કર સકતા હૈ—

ઉત્તર—હાં કર સકતા હૈ । (સે ણં તત્થ છિજ્જેજ્જ વા મિજ્જેજ્જ
વા ? ણો ઇણદ્દે સમદ્દે—એ સ્વલુ તત્થ સત્થં કમદ્) તો જ્યાં વહ ઉસસે

શકાય તેમ નથી એવો તે વ્યાવહારિક પરમાણુ જ્યાં મુખી સ્થિતતા
પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, ત્યાં મુખી વ્યવહારનયના મન્તવ્ય મુજબ પરમાણુ
રૂપથી વ્યવહૃત થાય છે નિશ્ચયનયના મત મુજબ તો આને સ્કંધ જ માન-
વામાં આવે છે આ પ્રમાણે નિશ્ચયનયના મત મુજબ સ્કંધ જ માનેલ છે
આ રીતે નિશ્ચયનયના મત પ્રમાણે સ્કંધ પણ વ્યવહારનયની માન્યતા
મુજબ વ્યાવહારિક પરમાણુ કહેવામાં આવે છે આ શસ્ત્રચ્છેદાદિનો વિષયભૂત
થતો નથી આ વાતને સ્પષ્ટ કરવા માટે હવે સૂત્રકાર પ્રશ્નોત્તરપૂર્વક કહે છે.
(સે ણં મંતે ! અસિધારં વા ધુરધારં વા ઓગાહેજ્જા ? હંતા ઓગાહેજ્જા) હે ભદ્રંત !
તે વ્યાવહારિક પુદ્ગલ યુ તરવારની ધારને કે છુરની ધારને અવગાહિત
કરી શકે છે ? એટલે કે તેની ઉપર આક્રમણ કરી શકે છે

ઉત્તર—હા, કરી શકે છે (સે ણ તત્થ છિજ્જેજ્જ વા મિજ્જેજ્જ વા ? નો
ઇણદ્દે સમદ્દ તો સ્વલુ તત્થ સત્થં કમદ્) તો યુ' તે તેનાથી છિન્ન થઈ શકે

अयं भावः—अनन्तैः परमाणुनिर्निष्पन्नाः काष्ठादयः शस्त्रं छिद्यन्ते । अयं व्यावहारिकः परमाणुपुद्गलोऽनन्तभेदभिन्नस्थानन्तरयः तात्पर्याण्येनैव परमाण्वनन्तत्वेन निष्पद्यते, यावन्प्रमाणः परमाणुपुद्गलः सूक्ष्मत्वाद् शस्त्रच्छेदभेदादिकं न लभते

छिन्न हो सकता है—दो टुकड़ों के रूप में किया जा सकता है ? अनेक प्रकार से विदारित हो सकता है—अथवा—सूची आदि से चस्त्रादिक की तरह लच्छिद्र किया जा सकता है ?

उत्तर—नहीं—ऐसा अर्थ यहां समर्थित नहीं है—अर्थात् ऐसा नहीं हो सकता है । क्योंकि उस पर शस्त्र का प्रभाव नहीं पड़ता है—शस्त्र उस पर अपना आक्रमण का काम नहीं कर सकता है । तात्पर्य इसका यह है कि अनन्त परमाणुओं से निष्पन्न हुए जो काष्ठादिक हैं, वे तो शस्त्रों से छिन्न भिन्न कर दिये जाते हैं क्योंकि इसका परिणामन स्थूल रूप में हो जाता है—परन्तु व्यावहारिक परमाणु है वह यद्यपि अनन्त पुद्गल परमाणुओं से निष्पन्न होता है फिर भी वह सूक्ष्मरूप से ही परिणमित बना रहता है अतः स्थूलाकार रूप में परिणत न होने के कारण उसका चस्त्रादि द्वारा छेदन भेदन नहीं हो सकता ! अनन्त परमाणुओं से निष्पन्न होने पर भी जो उसमें स्थूलाकारता नहीं आती उसका कारण यह है कि अनन्त के भी अनन्त भेद होते हैं । इसीलिये अनन्त पुद्गल परमाणुओं से निष्पन्न होने पर भी वह व्यावहारिक परमाणु माना जाता

छे जे ककडाओना रूपमां विभाजित थछं शके छे ? धण्डा रूपमां विदारित थछं शके छे अथवा सूची वगेरेथी चस्त्रादिकनी जेम सच्छिद्र करी शकथ छे ?

उत्तर—नहि, अही आवे। अर्थ समर्थित नथी ओटवे के आम थछं शके नही केमके ते व्यावहारिक पुद्गल पर शस्त्रनी कोछं पणु जतनी असर थछं शकनी नथी शस्त्र तेना उपर आक्रमण करी शकतुं नथी तात्पर्य आ प्रमाणु छे के अनन्त परमाणुओथी निष्पन्न थयेव जे काछ वगेरे छे तेओ तो शस्त्रोथी छिन्न—भिन्न थछं शके छे, केमके स्थूल रूपमां तेमनुं परिणुमन थछं जय छे पणु जे व्यावहारिक परमाणु छे ते जे के अनन्त पुद्गल परमाणुओथी निष्पन्न होय छे छतांजे ते सूक्ष्मरूपथी ज परिणुमित थछने रके छे. ओथी स्थूलाकार रूपमां परिणुत न होवा जहज तेनुं शस्त्रादि वडे छेदन, लेहन थछं शकतुं नथी अनन्त परमाणुओथी निष्पन्न थयेव होवा छतांजे जे तेमां स्थूलाकारता आवती नथी तेनुं कारणु ओ छे के अनन्तना पणु अनन्त लेहो होय छे. ओथी अनन्त पुद्गल परमाणुओथी निष्पन्न होवा छतांजे ते व्याव-

इति । पुनः पृच्छति—स खलु भदन्त ! अग्निकायस्य=अग्नेः मध्यमध्येन=मध्य-
भागेन व्यतिव्रजेत्=गच्छेत् ? उत्तरयति—हन्त ! व्यतिव्रजेत् । पुनः पृच्छति—स
खलु भदन्त ! तत्र दधेत् ? उत्तरयति—नायमर्थः समर्थः । यतो न खलु तत्र शस्त्रं
क्रासति । शस्त्रमिहाग्निशस्त्रं बोध्यम् । पुनः पृच्छति—स खलु परमाणु भदन्त !

है और वह इसी कारण स्थूलता को प्राप्त नहीं होता है । सूक्ष्माकार
बाला ही बना रहता है । तथा कितनेक ऐसे भी होते हैं जो अनन्त
परमाणुओं से निष्पन्न होकर व्यावहारिक परमाणु नहीं कहलाते हैं—वे
स्थूलाकार में परिणत हो जाते हैं । उनका ही शस्त्रादिकों द्वारा छेदन
भेदन होता है । व्यावहारिक परमाणु का नहीं (से णं भन्ते ! अग्निकाय-
स्य मज्झं मज्झेण वीहवएज्जा ? हन्ता विहवएज्जा, से णं भन्ते ! तत्थ
डहेज्जा ? नो इणट्ठे समट्ठे नो खलु तत्थ सत्थं कमइ) हे भदन्त ! वह व्या-
वहारिक परमाणु क्या अग्नि के मध्य भाग से होकर निकल जाता है ?

उत्तर—हां निकल जाता है । तो हे भदन्त ! जब वह अग्नि के
मध्य भाग से होकर निकलता है तब वह उससे जल जाता है क्या ?

उत्तर—ऐसा अर्थ समर्थित नहीं हुआ है—अर्थात् वह अग्नि के
मध्य भाग से निकलने पर भी उससे वह जलता नहीं है । क्योंकि उस
पर अग्निरूप शस्त्र अपना काम नहीं कर सकता है । (से णं भन्ते ! पुक्खर-

હારિક પરમાણુ માનવામા આવે છે અને તે એટલા માટે જ સ્થૂલતા પ્રાપ્ત
કરતો નથી તે સૂક્ષ્મ આકાર યુક્ત જ બની રહે છે તેમજ કેટલાક એવા
પશુ હોય છે કે જેઓ અનંત પરમાણુઓથી નિષ્પન્ન થઈને વ્યાવહારિક
પરમાણુ કહેવામા આવતા નથી તેઓ સ્થૂલાકારમાં પરિણત થઈ જાય છે.
તેમનું જ શસ્ત્ર વગેરેથી છેદન-ભેદન થાય છે. વ્યાવહારિક પરમાણુનું છેદન-
ભેદન થતું નથી. (સે ણં ભન્તે ! અગ્નિકાયસ્ય મજ્ઞ મજ્જેણ વીહવણ્ણા ? હન્તા
વિહવણ્ણા, સે ણં ભન્તે ! તત્થ ડહેજ્જા ? નો ઇણટ્ઠે સમટ્ઠે નો ક્ખલુ તત્થ સત્થં
કમઈ) હે ભદન્ત ! તે વ્યાવહારિક પરમાણુ શું અગ્નિના મધ્યભાગમાં થઈને
પણુ પસાર થઈ જાય છે ?

ઉત્તર—હા, પસાર થઈ જાય છે તો હે ભદન્ત ! જ્યારે તે અગ્નિના
મધ્યભાગમાં થઈને પસાર થઈ જાય છે ત્યારે તે તેમાં શું બની જાય છે ?

ઉત્તર—આ અર્થ સમર્થિત નથી એટલે કે તે અગ્નિના મધ્યભાગમાં
થઈને પસાર થાય છે છતાંએ તે તેનાથી બળતો નથી કેમકે અગ્નિ રૂપી
શસ્ત્રની તેની ઉપર અસર થતી નથી (સે ણં ભન્તે ! પુક્કરસંવટ્ઠગસ્ય મહામે-

પુષ્કરસંવર્ત્તસ્ય મહામેઘસ્ય મધ્યમધ્યેન વ્યતિવ્રજેત્ ? હન્ત ! વ્યતિવ્રજેત્ । સ સ્વલુ
ભદન્ત ! તત્ર-પુષ્કરસંવર્ત્તકે મહામેઘે ઉદકાર્દ્રઃ-જલક્લિન્નઃ સ્યાત્ ? આહ-નાય-
મર્થઃ સમર્થઃ । નો સ્વલુ તત્ર શલ્લદ્=અપ્કાયનલ્લં ક્રામતિ । અત્રેદં વૌધ્યસ્-અસ્યાં
ઉત્સર્પિણં એકવિંશતિસદસ્રવર્ષાત્મકે દુઃસમદુઃસમાલક્ષણે પ્રથમારકેઽતિક્રાન્તે
દ્વિતીયારકપારમ્ભે સકલજનાભ્યુદયાય ક્રમેણ પશ્ચ સેધઃ પ્રાદુર્ભવન્તિ । તત્ર પ્રથમઃ
પુષ્કરસંવર્ત્તકઃ, દ્વિતીયઃ ક્ષીરોદઃ, તૃતીયો વૃતોદઃ, ચતુર્થઃ અમૃતોદઃ, પશ્ચમો
રસોદઃ । ઇથ પ્રથમઃ પુષ્કરસંવર્ત્તકઃ-ભૂમિગતં સર્વમશુભાનુભાવં રુક્ષતાતાપાદિકં

સંવદ્વગસ્સ મહામેઘસ્સ મજ્ઞં મજ્ઞેણ વીદ્વણ્જ્ઞા ? હંતા વીદ્વણ્જ્ઞા,
સે ણં તત્થ ઉદડલ્લે સિયા ? નો ઇગઢે સમઢે, ણો સ્વલુ તત્થ સ્વત્થં
કમઢ) હે ભદન્ત ! વહ વ્યાવહારિક પુદ્ગલ પરમાણુ કયા પુષ્કર સંવર્ત્તક
નામક મહામેઘ કે ઘીચોઘીચ હોકર નિકલ જાતા હૈ ? હાં નિકલ જાતા
હૈ । તો ફિર વહ વહાં પાની સે ગીલા હો જાતા હોગા ? નહીં-વહ પાની
સે ગીલા નહીં હોતા હૈ । કયોંકિ ઉલ્લ પર અપ્કાયરૂપ શલ્લ કા પ્રભાવ
નહીં પડતા હૈ । યહાં પર એસા જાનના ચાહિય-જવ ઉત્સર્પિણી કાલ
કો ૨૧ હજાર વર્ષ કા દુઃસમ દુઃસમ નામ કા પહિલા આરક સમાપ્ત
હો જાતા હૈ તથ દ્વિતીય આરક કે લગતે હી સકલ જનોં કે અભ્યુદય કે
નિમિત્ત ક્રમ સે પાંચ મેઘ પ્રકટ હોતે હૈ-હજારે પ્રથમ મેઘ કા નામ
પુષ્કર સંવર્ત્તક હૈ, દુસરે કા નામ ક્ષીરોદ, ત્રીસરે કા નામ વૃતોદ, ચોથે
કા નામ અમૃતોદ ઓર પાંચવે કા નામ રસોદ હૈ । પુષ્કરસંવર્ત્તક નામ
કા જો મેઘ હૈ વહ ભૂમિગત સમસ્ત રુક્ષતા આતાપ આદિરૂપ અશુભ

હસ્સ મજ્ઞ મજ્ઞેણ વીદ્વણ્જ્ઞા ? હંતા વીદ્વણ્જ્ઞા, સે ણં તત્થ સ્વત્થં ઉદડલ્લે-
સિયા ? નો ઇગઢે સમ, ણો સ્વલુ તત્થ સ્વત્થં કમઢ) હે ભદન્ત ! તે વ્યાવહાર-
િક પુદ્ગલ પરમાણુ શું પુષ્કર સંવર્ત્તક નામક મહામેઘના મધ્યમાં થઈને
પસાર થઈ જાય છે ? હા, તે પસાર થઈ જાય છે. તે પછી શું તે તેના
પાણીમાં ભીનો થઈ જતો હશે ? નહિ, તે પાણીમાં ભીનો થતો નથી કેમકે
તેની ઉપર અપ્કાયરૂપ શક્તિની અસર થતી નથી અહીં આ જાણવું આવશ્યક
છે કે જ્યારે ઉત્સર્પિણી કાલના ૨૧ હજાર વર્ષનો દુઃસમ દુઃસમા નામનો
પહેલો આરક સમાપ્ત થઈ જાય છે ત્યારે બીજા આરકનો પ્રારંભ થતાં જ
બધા માણસોના અભ્યુદય માટે અનુક્રમે પાંચ મેઘ પ્રકટ થાય છે આમાં
પ્રથમ મેઘ પુષ્કર સંવર્ત્તક છે, બીજો મેઘ ક્ષીરોદ, ત્રીજો મેઘ વૃતોદ, ચોથો
મેઘ અમૃતોદ અને પાંચમો મેઘ રસોદ છે પુષ્કર સંવર્ત્તક નામે જે મેઘ છે

પ્રશમય્ય પુષ્કલમ્=ધાન્યાઘમ્યુદયં ત્વક્ષીયેનોદકેન સંવર્તયતિ=સમ્પાદયતીતિ-
પુષ્કલસંવર્તકઃ । યદ્વા-પુષ્કલ=પ્રચુરમપિ સર્વમશુભાનુભાવં ભૂમિરુક્ષતા તાપાદિતં
પ્રશસ્તોદકેન સંવર્તયતિ=નાશયતીતિ-પુષ્કલસંવર્તકઃ । અત્ર ર-લયોરેકમ્ ।
एवम्-क्षीरोदादिविषयेऽपि भावना कार्येति । पुनः पृच्छति-स त्वलु भदन्त !
गङ्गाया महानद्याः प्रतिस्रोतः=स्रोतोऽभिमुखं इव=शीघ्रम् आगच्छेत् । पूर्वाभि-
मुखे गङ्गाप्रवाहे पश्चिमाभिमुखः सन् स प्रवाहमध्येन गन्तुं शक्नुयात् ? इति भावः ।

પ્રભાવ કો પ્રશમિત કરકે ધાન્યાદિ કે અમ્યુદય કો અપને જલ સે સમ્પા-
દિત કરતા હૈ । ફસલિએ ફસલા નામ પુષ્કલસંવર્તક એસા સાર્થક હૈ ।
અથવા-પુષ્કલ-પ્રચુર-મી સમસ્ત ભૂમિગત રુક્ષતા સંતાપ આદિ અશુ-
ભાનુભાવ કો અપને પ્રશસ્ત ઉદક સે નષ્ટ કર દેના હૈ ફસલિયે મી વહ
પુષ્કલસંવર્તક કહલાતો હૈ । યહાં “રલયોઃ ડલયોરમિત્” ફસ નિયમ
કે અનુસાર ‘લ’ કે સ્થાન મેં ‘ર’ પઠિત હુઆ હૈ । ફસી પ્રકાર કા
વિચાર ક્ષીરોદ આદિ કે વિષય મેં મી કર લેના-ચાહિર । (સે ણ મંતે ।
गंगाए महानइए पडिसोयं हव्यमागच्छेज्जा) पुनः प्रश्न-हे भदन्त !
वह व्यावहारिक पुद्गल परमाणु क्या गंगा महानदी के प्रवाहाभिमुख
होकर जल्दी आ सकता है ? अर्थात् गंगा नदी का पूर्वाभिमुख प्रवाह
है सो क्या वह व्यावहारिक परमाणु पश्चिमाभिमुख होकर प्रवाह के बीच
से जाने के लिये समर्थ हो सकता है ?

તે ભૂમિગત સમસ્ત રુક્ષતા આતાપ વગેરે રૂપ અશુભ પ્રભાવને શનિત કરીને
ધાન્ય વગેરેના અમ્યુદયને પોતાના પાણીથી સંપાદિત કરે છે એથી આનું
જે પુષ્કલ સંવર્તક એ પ્રમાણેનું નામકરણ કરવામા આવ્યું છે તે સાર્થક જ
છે અથવા પુષ્કલ-પ્રચુર-રૂપમા જે સમસ્ત ભૂમિગત રુક્ષતા, સંતાપ વગેરે
અશુભાનુભાવને પોતાના પ્રશસ્ત ઉદકથી નષ્ટ કરી નાખે છે, એથી પણ તે
પુષ્કલ સંવર્તક કહેવાય છે. અહીં “રલયોઃ ડલયોરમિત્” આ નિયમ મુજબ
‘લ’ ના સ્થાને ‘ર’ પઠિત થયેલ છે આ પ્રમાણે જ ક્ષીરોદ વગેરેના
સંબંધમા પણ જાણી લેવું જોઈએ (સે ણ મંતે । गंगाए महानइए पडिसोयं
हव्यमागच्छेज्जा) ફરી પ્રશ્ન કરવામાં આવે છે કે હે ભદન્ત ! તે વ્યાવહારિક
પુદ્ગલ પરમાણુ શું ગંગા મહાનદીના પ્રવાહાભિમુખ થઈને શીઘ્ર ગતિ કરી
શકે છે ? એટલે કે ગંગાનદી પૂર્વાભિમુખ થઈને વહી રહી હોય તો શું તે
વ્યાવહારિક પરમાણુ પશ્ચિમાભિમુખ થઈને પ્રવાહની મધ્યમા થઈને
પસાર થવા સમર્થ છે ?

उत्तरयति-हन्त । हव्यमागच्छेत् । पुनः पृच्छति-स खलु भदन्त । तत्र=प्रतिस्त्रो-
तसि विनिघातम्=प्रतिस्त्रोतनम् आपयेत=प्राप्नुयात् ? आह-नायमर्थः समर्थः । न
खलु तत्र गच्छं क्रामति । पुनः पृच्छति-स खलु भदन्त । उदकावर्त्तं वा उदकविन्दुं
वा अवगाहेत=अन्गाह्य तिष्ठेत् ? हन्त । अवगाहेत । किं स तत्र कुध्येत्=पूति-
भावमाप्नुयात् ? वा=अथवा पर्यापयेत्=जलरूपतया परिणयेत् ? आह-नायमर्थः
समर्थः । न खलु तत्र गच्छं क्रामति । अतन्तरोक्तमेवार्थं संक्षेपतो माथया प्राह-

उत्तर—(हन्ता हव्यमागच्छेज्जा) हां प्रवाह के बीच से शीघ्र जा
सकता है । (से णं तत्थ विणिघायमावज्जेज्जा ?) तो क्या वह उल्टे-
प्रतिकूल-प्रवाह में-अर्थात् प्रवाह में प्रतिकूल चलने पर-प्रतिस्त्रोतना को
प्राप्त करता होगा ? (णो इण्ठे सम्भे) नहीं-यहां पर ऐसा अर्थ समर्थित
नहीं हुआ है । क्योंकि उसके ऊपर प्रतिस्त्रोतना-रुकावट-रूप शस्त्र
अपना प्रभाव नहीं जमा सकता है । (से णं भन्ते ! उदगावत्तं वा उदग-
विन्दुं वा ओगाहेज्जा ? हन्ता ओगाहेज्जा-से णं तत्थ कुच्छेज्जा वा ?
परियावज्जेज्जा वा ? णो इण्ठे सम्भे, णो खलु तत्थ सत्थं कमह) हे
भदन्त ! वह व्यावहारिक परमाणुपुद्गल क्या उदकावर्त्त-जलभ्रम में
अथवा उदक विन्दु में अवगाहित होकर ठहर सकता है ? हां ठहर
सकता है । तो क्या वह वहां पूतिभाव=सड़ान, को प्राप्त हो जाता है
अथवा जलरूप से परिणम जाता है । नहीं यह अर्थ समर्थित नहीं
हुआ है-तात्पर्य यह है जलभ्रम में या उदक विन्दु में व्यावहारिक

उत्तर—(हन्ता हव्यमागच्छेज्जा) हां प्रवाहनी मध्यमा थधने ते प्रतिकूल प्रवाह
तरङ्ग शीघ्र गतिथी पसार थध शके छे. (से णं तत्थ विणिघायमावज्जेज्जा ?)
तो शुं ते प्रतिकूल प्रवाह तरङ्ग गति उरवाधी प्रतिस्त्रोतना प्राप्त करतो छे ?
(णो इण्ठे सम्भे) नही अही आवे अर्थ घटित थतो नथी केमके तेनी
उपर प्रतिस्त्रोतना रूप शस्त्रनी असर थती नथी (से ण भन्ते ! उदगावत्तं वा
उदगविन्दु वा ओगाहेज्जा ? हन्ता ओगाहेज्जा-से णं तत्थ कुच्छेज्जा वा ? परिया-
वज्जेज्जा वा ? णो इण्ठे सम्भे, णो खलु तत्थ सत्थं कमह) हे भदन्त ! ते
व्यावहारिक परमाणु पुद्गल शु उदकावर्त्त-जलभ्रममा-अथवा तो उदकविन्दुमा
अवगाहित थधने स्थिर थध शके छे ? हा, स्थिर थध शके छे तो शु ते
पूतिभाव (सडा)ने प्राप्त करे छे अथवा जलभ्रममा परिणमित थध जाय छे ?
नही, आ अर्थ अही घटित थतो नथी तात्पर्य आ प्रमाणे छे के जल
भ्रममा के उदकविन्दुमा व्यावहारिक परमाणुनी स्थिरता थध जाय छे छतांअ

सुतीक्ष्णेनापि ज्ञेयं यः न-किल छेतुं भेत्तुं च न शक्यः । सिद्धाः-ज्ञानसिद्धाः केवलिनः प्रमाणानामादि प्रमाणकोटौ सर्वतोऽग्रेऽवस्थितं तं परमाणुं वदन्ति । यः किल निश्चितशस्त्रवारयाऽपि छेदं भेदं वा नाप्नोति । स सर्वप्रमाणाग्रवर्ती सिद्धैः परमाणुवित्युच्यते इति भावः । अत्र सिद्धपदेन ज्ञानसिद्धाः केवलिनो गृह्यन्ते न तु सिद्धिं गताः । तेषां भाषणवर्तमानत्वाभावात् ॥ सू० १९४ ॥

परमाणु के ठहर जाने पर भी वह वहां न प्रतिभाव को प्राप्त होता है और न जलरूप से ही परिणमित होता है, क्योंकि कि इन शस्त्रों का उस पर यत्किञ्चित् भी प्रभाव नहीं पड़ सकता है । इनका प्रभाव तो स्थूलाकार रूप में परिणत हुए स्कंध पदार्थों पर ही पड़ता है । व्यावहारिक परमाणु पर नहीं-क्योंकि वह सूक्ष्माकाररूप से परिणत होता है । (मत्थेनं सुतिक्खेण वि छित्तुं भेत्तुं च जो किर न सक्को । तं परमाणु सिद्धा वयंति आइं पमाणानं) अब सूत्रकार इसी अनन्तरोक्त अर्थ को संक्षेप से इस गाथा द्वारा स्पष्ट करते हुए कह रहे हैं कि केवलज्ञानियों ने ऐसा कहा है कि परमाणु सुतीक्ष्ण भी शस्त्र से छेदा भेदा नहीं जा सकता है । तथा यह परमाणु प्रमाण कोटि में सब प्रमाणों का अग्रवर्ती है-अर्थात् त्रसरेण आदि जो प्रमाण कहे गये हैं उनकी उत्पत्ति इसी से होती है । इस गाथा में सिद्धपद से सिद्धिगति को प्राप्त हुए सिद्ध परमेष्ठी गृहीत नहीं हुए हैं क्योंकि उस अवस्था में भाषण करने का संबन्ध उनमें बनता नहीं है । अतः सिद्ध पद से यहां केवलज्ञानी आत्मा ही गृहीत हुई है ।

ते त्या सडी पणु जतो नथी अने ते जल रूपमां पणु परिणमित थनो नथी केमके आ शस्त्रोनी तेनी उपर थोडी पणु असर थनी नथी अनी असर तो स्थूलाकार रूपमा परिणत थयेल स्कंध पदार्थों पर न पडे छे व्यावहारिक परमाणु पर तेनी छोड पणु जातनी असर थती नथी केमके ते सूक्ष्माकार रूपमां परिणत थर्थ जाय छे (मत्थेनं सुतिक्खेण वि छित्तुं भेत्तुं च जो किर न सक्को, तं परमाणु सिद्धा वयंति आइं पमाणानं) ऊवे सूत्रकार आ अनन्तरोक्त अर्थने संक्षेपमां आ गाथा वडे स्पष्ट करता कहे छे के-केवलज्ञानि-आओ महु छे के परमाणुनु सुतीक्ष्ण शस्त्रो वडे छेदन के छेदन करी शकतुं नथी तेमज आ परमाणु प्रमाण कोटिमां सर्व प्रमाणोनी अग्रवर्ती छे ओटले के त्रसरेणु वगेरे जे प्रमाणो कहेवामां आओ छे तेमनी उत्पत्ति ओनाथी न थाय छे. आ गाथामा सिद्ध पदथी सिद्धि गतिने प्राप्त थयेल सिद्ध परमेष्ठी गृहीत थयेल नथी केमके ते अवस्थामा तेमनी लापणु करवानी वात अर्थ ओसती नथी ओटले सिद्ध पदथी ओही केवलज्ञानी आत्मा न गृहीत थयेल छे,

મૂલમ્—અણંતાણં વ્યવહારિય પરમાણુપોગમલાણં સમુદયસ-
મિદ્સમાગમેણં સા ઇગા ઉસળ્હસણિહયાઈ વા સળ્હસણિહયાઈ વા
ઉઢુરેણૂઈ વા તસરેણૂઈ વા રહરેણૂઈ વા । અટ્ટ ઉસળ્હ સણિહયાઓ
સા ઇગા સળ્હસણિહયા । અટ્ટ સળ્હસણિહયાઓ સા ઇગા ઉઢુરેણૂ,
અટ્ટ ઉઢુરેણૂઓ સા ઇગા તસરેણૂ । અટ્ટ તસરેણૂઓ સા ઇગા રહ-
રેણૂ । અટ્ટ રહરેણૂઓ દેવકુરુ ઉત્તરકુરુણં મણુયાણં સે ઇગે વાલ-
ગ્ગે । અટ્ટ દેવકુરુ ઉત્તરકુરુણં મણુયાણં વાલગ્ગા હરિવાસરસ્મગ-
વાસાણં મણુયાણં સે ઇગે વાલગ્ગે । અટ્ટ હરિવાસરસ્મગવાસાણં
મણુસ્સાણં વાલગ્ગા હેમવયહેરણ્ણવયાણં મણુસ્સાણં સે ઇગે
વાલગ્ગે । અટ્ટ હેમવયહેરણ્ણવયાણં મણુસ્સાણં વાલગ્ગા પુવ્વ-
વિદેહઅવરવિદેહાણં મણુસ્સાણં સે ઇગે વાલગ્ગે । અટ્ટપુવ્વવિદેહ-

ભાવાર્થ—નારક તિર્યંચ, અનુબ્ય ઔર દેવગતિ કે જીવોં કે શરીર
કી અવગાહના જિમ અંગુલ સે માપી જાતી હૈ વહ ઉત્તરેષાઙ્ગુલ હૈ ।
હમ ઉત્તરેષાઙ્ગુલ કી નિષ્પત્તિ અનંત સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોં કે સમુદય સ્થિતિ
સમાગમ સે હોતી હૈ । પરમાણુ ત્રસરેણુ આદિ કે ભેદ સે યહ અનેક
પ્રકાર કા હોતા હૈ । સૂક્ષ્મ ઔર વ્યાવહારિક પરમાણુ કે ભેદ સે
પરમાણુ પુદ્ગલ દો પ્રકાર કા હૈ । હનકા સ્વરૂપ ટીકા મેં સ્પષ્ટ કર
દિયા ગયા હૈ । વ્યાવહારિક પરમાણુ કા કિસી બી પ્રકાર સે કિસી બી
શસ્ત્ર આદિ દ્વારા છેદન ભેદન આદિ નહીં હોતા હૈ ॥ સૂ૦ ૧૯૪ ॥

ભાવાર્થ—નારક, તિર્યંચ, અનુબ્ય અને દેવગતિના જીવોના શરીરની
અવગાહના જે અંગુલથી માપવામાં આવે છે, તે ઉત્તરેષાઙ્ગુલ છે આ ઉત્તરે
ષાઙ્ગુલની નિષ્પત્તિ અનંત સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોના સમુદયસ્થિતિ સમાગમથી થાય
છે પરમાણુ, ત્રસરેણુ વગેરેના ભેદથી આ અનેક પ્રકારનો હોય છે. સૂક્ષ્મ
તેમજ વ્યાવહારિક પરમાણુના ભેદથી પરમાણુ પુદ્ગલ જે પ્રકારનો હોય છે.
આના સ્વરૂપ વિષે ટીકામાં સ્પષ્ટતા કરવામાં આવી છે, વ્યાવહારિક પરમાણુનું
કોઈ પણ જાતના શસ્ત્ર વગેરે વડે છેદન-ભેદન વગેરે થતું નથી. ॥સૂ૦૧૯૪॥

अवरविदेहाणं मणुस्साणं वालग्गा भरहएरवयाणं मणुस्साणं से
 एगे वालग्गे, अट्ट भरहएरवयाणं मणुस्साणं वालग्गा सा एगा
 लिक्खा, अट्ट लिक्खाओ सा एगा जूया, अट्ट जूयाओ से एगे
 जवमज्जे, अट्ट जवमज्जा से एगे अंगुले। एएणं अंगुलाणं
 पमाणेणं छ अंगुलाइं पादो, वारस अंगुलाइं विहत्थी, चउवीसं
 अंगुलाइं रयणी, अडयालीसं अंगुलाइं कुच्छी, छल्लवइअंगुलाइं
 से एगे दडेइ वा धणूइ वा जुगेइ वा नाल्लियाइ वा अक्खेइ वा,
 मुसलेइ वा। एएणं धणुप्पमाणेणं दो धणुसहस्साइं गाउयं,
 चत्तारि गाउयाइं जोयणं। एएणं उस्सेहंगुलेणं किं पओयणं?,
 एएणं उस्सेहंगुलेणं णेरइयतिरिक्खजोणियमणुस्स देवाणं सरी-
 रोगाहणा माविज्जइ ॥सू० १९५॥

छाया—अनन्तानां व्यावहारिकपरमाणुपुद्गलानां समुदयसमितिसमागमेन
 सा एका उच्छ्रूलक्षणश्लक्ष्णिका इति वा श्लक्ष्णश्लक्ष्णिवा इति वा ऊर्ध्वरेणुः, इति
 वा त्रसरेणुः इति वा रथरेणुः इति वा । अष्ट उच्छ्रूलक्ष्णश्लक्ष्णिकाः सा एका श्लक्ष्ण
 श्लक्ष्णिका, अष्ट श्लक्ष्णश्लक्ष्णिकाः सा एका ऊर्ध्वरेणुः, अष्ट ऊर्ध्वरेणवः सा एका
 त्रसरेणुः । अष्ट त्रसरेणवः सा एका रथरेणुः, अष्ट रथरेणवः देवकुरुत्तरकुरुणां
 मनुजानां स एको वालाग्रः, अष्ट देवकुरुत्तरकुरुणां मनुजानां वालाग्रा हरिवर्ष-
 रम्यकवर्षाणां मनुजानां स एको वालाग्रः, अष्ट हरिवर्षरम्यकवर्षाणां
 मनुष्याणां वालाग्राः हैमवत्तहैरण्यवतानां स एको मनुष्याणां वालाग्रः, अष्ट
 हैमवत्तहैरण्यवतानां मनुष्याणां वालाग्राः पूर्वविदेहापरविदेहाणां मनुष्याणां
 स एको वालाग्रः, अष्टपूर्वविदेहापरविदेहानां मनुष्याणां वालाग्रा भरतै-
 रवतानां मनुष्याणां स एको वालाग्रः, अष्ट भरतैरवतानां मनुष्याणां वालाग्राः,
 सा एका लिखा, अष्टलिखाः सा एका यूका, अष्ट यूकाः तदेकं यवमध्यम्, अष्ट
 यवमध्यानि तदेकमङ्गुलं, एतेन अङ्गुलानां प्रमाणेन षडङ्गुलानि पादः, द्वादश
 अङ्गुलानि वितस्तिः, चतुर्विंशतिरङ्गुलानि रत्निः, अष्ट चत्वारिंशद् अङ्गुलानि
 कुक्षिः, षण्णवतिः अङ्गुलानि स एको दण्ड इति वा धनुरिति वा युग इति वा
 नालिका इति वा अक्ष इति वा सुमन्त्रमिति वा । एतेन धनुःप्रमाणेन द्वे धनुः सहस्रं

ગવ્યુતં, ચત્વારિ વ્યુતાનિ યોજનમ્ । एतेन उत्सेधाह्नુलेन किं प्रयोजनम्? एतेन उत्सेधाह्नुलेन नैरधिकतिर्यग्योनिकं अनुष्यदेवानां शरीरावगाहनाभाष्यते। मू. १९.५।

ટીકા—અનન્તવ્યાવહારિકપરમાણુપુદ્ગલસંમિલનેન યત્સમ્પદ્યતે તદાહ—
'અણંતાણં' ઇત્યાદિના । અનન્તાનાં વ્યાવહારિકપરમાણુપુદ્ગલાનાં સમુદયસમિતિ
સમાગમેન યન્નિષ્પદ્યતે સા એકા ઉચ્છલક્ષણશ્લક્ષિણકા ઇતિ વોચ્યતે, ઉત—પ્રાવલ્યેન
શ્લક્ષણશ્લક્ષિણકા—ઉચ્છલક્ષણશ્લક્ષિણકા, શ્લક્ષણશ્લક્ષિણકાદ્યુત્તરપમાણાપેક્ષયા લઘુતમે-
ત્યર્થઃ । શ્લક્ષણશ્લક્ષિણકા ઇતિ વોચ્યતે । એવમ્ ઊર્ધ્વરેણુરિત્યાદિરપરેણુપર્યન્તેષ્વપિ
વોધ્યમ્ । સમ્પ્રતિ—ઉચ્છલક્ષણશ્લક્ષિણકાદિકાનેવ વિભાગશો વ્રવીતિ—યા અષ્ટ ઉચ્છ-
લક્ષણશ્લક્ષિણકાઃ સા એકા શ્લક્ષણશ્લક્ષિણકા । તથા—યા અષ્ટ શ્લક્ષણશ્લક્ષિણકાઃ સા એકા
ઊર્ધ્વરેણુઃ । એવં પૂર્વસ્માત્ પૂર્વસ્માદુત્તરોત્તરમ્ અષ્ટગુણિતં વોદ્ધવ્યં યાવદહ્નુલમ્ ।

“અણંતાણં વ્યવહારિય ઇત્યાદિ ।”

શબ્દાર્થ—(અણંતાણં વ્યવહારિયપરમાણુપોગલાણં સમુદયસમિ-
હસમાગમેણં સા એકા ઉસપ્હસપિહ્યાહ વા સપ્હસપિહ્યાહ વા ઉઢૂરેણૂ-
હવા તસરેણૂહ વા રહરેણૂહવા) અનંતાનાં વ્યાવહારિક પરમાણુઓં કે
સમુદય સમિતિ કે જમાનવ લે જો ઉત્પન્ન હોતા હૈં વહ એક ઉત્શ્લક્ષણ
શ્લક્ષિણકા હૈં । વહ શ્લક્ષણશ્લક્ષિણકા આદિ જો ઉત્તરવર્તી પ્રમાણ હૈં
उन सबकी अपेक्षा लघुतम है । इससे—उत्श्लक्ष्णश्लक्षिणका से—एक
श्लक्ष्णश्लक्षिणका उत्पन्न होती है । इससे एक ऊर्ध्वरेणु, इससे एक
त्रसरेणु, त्रसरेणु से एक रथरेणु उत्पन्न होता है । (अट्टउसपहसपिह
याओ सा एका सपहसपिहया अट्टसपहसपिहयाओ सा एका उडूरेणू)
આઠ ઉચ્છલક્ષણશ્લક્ષિણકાઓં સે એક શ્લક્ષણશ્લક્ષિણકા ઉત્પન્ન હોતી

“અણંતાણં વ્યવહારિય ” ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—(અણંતાણં વ્યવહારિયપરમાણુપોગલાણં સમુદયસમિહસમાગમેણં
સા એકા ઉસપ્હસપિહ્યા સપ્હસપિહ્યાહ વા ઉઢૂરેણૂહ વા તસરેણૂહ વા રહરેણૂહ
વા) અનંતાનાં વ્યાવહારિક પરમાણુઓના સમુદય સમિતિના સમાગમથી જે
ઉત્પન્ન થાય છે, તે એક ઉત્શ્લક્ષણશ્લક્ષિણકા છે આ શ્લક્ષણશ્લક્ષિણકા વગેરે જે
ઉત્તરવર્તી પ્રમાણ છે, તે સર્વની અપેક્ષા લઘુતમ છે એનાથી એટલે કે
ઉત્શ્લક્ષણશ્લક્ષિણકાથી એક શ્લક્ષણશ્લક્ષિણકા ઉત્પન્ન થાય છે. એનાથી એક
ઊર્ધ્વરેણુ, એથી એક ત્રસરેણુ, ત્રસરેણુથી એક રથરેણુ ઉત્પન્ન થાય છે.
(અટ્ટ ઉસપહસપિહ્યાઓ સા એકા સપહસપિહ્યા અટ્ટ સપહસપિહ્યાઓ સા એકા
ઉઢૂરેણૂ) આઠ ઉત્શ્લક્ષણશ્લક્ષિણકાઓથી એક શ્લક્ષણશ્લક્ષિણકા ઉત્પન્ન થાય

હૈ । આઠ શ્લક્ષણશ્લક્ષિણકાઓં સે એક ઉર્ધ્વરેણુ ઉત્પન્ન હોતા હૈ । (અદ્વ-
 ઉર્ધ્વરેણુઓ સા એના તસરેણુ) આઠ ઉર્ધ્વરેણુઓં સે એક ત્રસરેણુ હોતા
 હૈ । (અદ્વતસરેણુઓ સા એના તસરેણુ, અદ્વ રહરેણુઓં દેવકુરુત્તર
 કુરુણં મણુયાણં સે એને બાલગમે) આઠ ત્રસરેણુઓ સે એક રથરેણુ હોતા
 હૈ । આઠ રથરેણુઓં સે દેવકુરુ ઓર ઉત્તરકુરુ કે મનુષ્યોં કા વહ એક
 બાલાગ્ર હોતા હૈ । (અદ્વદેવકુરુ-ઉત્તરકુરુણં મણુયાણં બાલગમા હરિ-
 વાસરમ્મગવાસાણં મણુયાણં સે એને બાલગમે) દેવકુરુઉત્તરકુરુ કે મનુષ્યોં
 કે આઠ બાલાગ્રોં સે હરિવર્ષ ઓર રમ્યકવર્ષ કે મનુષ્યોં કા વહ એક
 બાલાગ્ર હોતા હૈ । (અદ્વ હરિવાસરમ્મગવાસાણં મણુસાણં બાલગમા)
 હરિવર્ષ ઓર રમ્યકવર્ષ કે મનુષ્યોં કે આઠ બાલાગ્રોં સે (હૈમવયહેરણ
 વયાણં મણુસાણં સે એને બાલગમે) હૈમવત ઓર હૈરણ્યવત ક્ષેત્ર કે મનુ-
 મનુષ્યોં કા એક બાલાગ્ર હોતા હૈ । (અદ્વ હૈમવયહેરણવયાણં મણુસાણં
 બાલગમાપુન્નવિદેહઅવરવિદેહાણં મણુસાણં સે એને બાલગમે) હૈમવત
 ઓર હૈરણ્યવત કે મનુષ્યોં કે આઠ બાલાગ્રોં કા પૂર્વવિદેહ ઓર અપર
 વિદેહ કે મનુષ્યોં કા એક બાલાગ્ર હોતા હૈ । (અદ્વ પુન્નવિદેહઅવર-
 વિદેહાણં મણુસાણં બાલગમા અરહપરવયાણં મણુસાણં સે એને બાલગમે)

છે. આઠ શ્લક્ષણશ્લક્ષિણકાઓંથી એક ઉર્ધ્વરેણુ ઉત્પન્ન થાય છે (અદ્વ ઉર્ધ્વરે-
 ણુઓ સા એના તસરેણુ) આઠ ઉર્ધ્વરેણુઓંથી એક ત્રસરેણુ થાય છે. (અદ્વ
 તસરેણુઓ સા એના રહરેણુ અદ્વરહ રેણુઓ દેવકુરુ ઉત્તરકુરુણ મણુયાણં સે
 એને બાલગમે) આઠ ત્રસરેણુઓંથી એક રથરેણુ થાય છે. આઠ રથરેણુઓંથી
 દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુના માણુસોનું એક બાલાગ્ર થાય છે. (અદ્વ દેવકુરુ ઉત્તર-
 કુરુણં મણુયાણં બાલગમા હરિવાસરમ્મગવાસાણ મણુયાણં સે એને બાલગમે) દેવકુરુ
 ઉત્તરકુરુના માણુસોના આઠ બાલાગ્રોંથી હરિવર્ષ અને રમ્યકવર્ષના માણુસોનું
 એક બાલાગ્ર થાય છે (અદ્વ હરિવાસરમ્મગવાસાણં મણુસાણં બાલગમા) હરિવર્ષ
 અને રમ્યકવર્ષના માણુસોના આઠ બાલાગ્રોંથી (હૈમવયહેરણવયાણ મણુસાણં
 સે એને બાલગમે) હૈમવત અને હૈરણ્યવત ક્ષેત્રના માણુસોના એક બાલાગ્ર
 થાય છે (અદ્વ હૈમવયહેરણવયાણ મણુસાણં બાલગમા પુન્નવિદેહઅવરવિદે-
 હાણં સે એને બાલગમે) હૈમવત અને હૈરણ્યવતના માણુસોના આઠ બાલાગ્રોંથી
 પૂર્વવિદેહ અને અપરવિદેહના માણુસોનું એક બાલાગ્ર થાય છે (અદ્વ પુન્ન-
 વિદેહઅવરવિદેહાણં મણુસાણં બાલગમા અરહપરવયાણં મણુસાણં સે એને
 બાલગમે). પૂર્વવિદેહ અપરવિદેહના માણુસોના આઠ બાલાગ્રોંનું ભરત અને

पूर्वविदेह अपरविदेह के मनुष्यों के आठ बालाग्रों का भरत और ऐरवत क्षेत्र के मनुष्यों का एक बालाग्र होता है । (अट्टभरहेरव्याणं मणुस्माणं बालाग्रा सा एवा लिक्खा) भरत और और ऐरवत क्षेत्र के मनुष्यों के आठ बालाग्रों की एक लिखा होती है । (अट्टलिक्खाओ सा एवा जूया) आठ लिखाओं की एक यूया होती है । (अट्ट जूयाओ से एगे जवमज्जे) आठ यूयाओं का एक यवमध्य होता है । (अट्टजवमज्जा से एगे अंगुले) आठ यवमध्यों का एक अंगुल होता है । इस प्रकार आठ उत्तरक्षेत्रक्षिणका की एक श्लक्ष्णक्षिणका आठ श्लक्ष्णक्षिणका का एक उर्ध्वरेणु, आठ उर्ध्वरेणु का एक त्रसररेणु इस प्रकार से ये सब पूर्व पूर्व की अपेक्षा उत्तरोत्तर अंगुल पर्यन्त आठ २ गुणित होते हैं । (एणं अंगुलाणं पमाणेणं छ अंगुलाहं पादो) अंगुलों के इस प्रमाण से छह अंगुलों का एक पाद होता है । (बारस अंगुलाहं विहत्थी) १२ अंगुलों की एक वितस्ति होती है । (चाउवीस अंगुलाहं रयणी) २४ अंगुलों की एक रत्ति होती है । (अडगालीस अंगुलाहं कुच्छी) ४८ अंगुलों की एक कुक्षि होती है । (छन्नवह अंगुलाहं से एगे दंडेहवा) ९६ वें अंगुलों का एक दण्ड होता है । (धणूहवा जुगेहवा नालियाह वा अक्खेह वा मुसलेहवा) एक धनुष होता है, एक युग, एक नालिका एक

ऐरवत क्षेत्रना भाणुसेनुं ओक बालाग्र थाय छे. (अट्ट भरहेरव्याणं मणुस्माणं बालाग्रा सा एवा लिक्खा) भरत अने ऐरवत क्षेत्रना भाणुसेना आठ बालाग्रोनी ओक लिखा थाय छे. (अट्ट लिक्खाओ सा एवा जूया) आठ लिखाओनी ओक यूया (जू) थाय छे (अट्ट जूयाओ से एगे जवमज्जे) आठ यूयाओथी ओक यवमध्य थाय छे (अट्ट जवमज्जा से एगे अंगुले) आठ यवमध्यनो ओक अंगुल थाय छे. आ प्रमाणे आठ उत्तरक्षेत्रक्षिणकानी ओक श्लक्ष्णक्षिणका, आठ श्लक्ष्णक्षिणकानी ओक उर्ध्वरेणु, आठ उर्ध्वरेणुनी ओक त्रसररेणु आ प्रमाणे आ सरे पूर्व पूर्णनी अपेक्षा उत्तरोत्तर अंगुल सुधी आठ आठ गुणित थाय छे (एणं अंगुलाणं पमाणेणं छ अंगुलाहं पादो) अंगुलेना आ प्रमाणेथी ६ अंगुलेना ओक पाद थाय छे (बारस अंगुलाहं विहत्थी) बार अंगुलेनी ओक वितस्ति थाय छे (चउवीस अंगुलाहं रयणी) २४ अंगुलेनी ओक रत्ति थाय छे. (अडगालीस अंगुलाहं कुच्छी) ४८ अंगुलेनी ओक कुक्षि थाय छे (छन्नवह अंगुलाहं से एगे दंडेहवा) ९६ अंगुलेना ओक दंड थाय छे (धणूहवा जुगेहवा नालियाह वा अक्खेह वा मुसलेहवा) ओक धनुष थाय छे, ओक युग, ओक नालिका, ओक अक्ष अथवा ओक मुसल थाय

તથા-‘એતેન અહ્નુપ્રમાણેન વહ્નુગુલાનિ એકઃ પાદઃ’ इत्यादि, ‘चत्वारि गव्यू-
 तानि योजनम्’ इत्यन्तं सुलभम् । एतस्य उत्सेधाङ्गुलस्य किं प्रयोजनम् ?
 इत्याह-एतेन उत्सेधाङ्गुलेन नैऋत्यतिर्यग्धोनिष्क्रमणुप्याणां शरीरावगाहना-
 माप्यते इति । अत्रेदं बोध्यम् ननु उच्छूलक्ष्णश्लक्ष्णकादिषु पूर्वमात् पूर्वमात्
 उत्तरोत्तरमष्टगुणितमुक्तम्, तथा च अनन्तव्यावहारिकपरमाणुपुद्गलकीभवेनेना-
 प्येते निष्पद्यन्ते इत्याद्युक्तम् इति विरोधो जायते ? इति-चेदाह-एते हि अनन्त
 परमाणुनिष्पन्नत्वं न व्यभिचरन्तीति प्रथमं निर्विशेषेणोक्ता, पश्चात्तु विशिष्य
 प्रोक्ताः, इति न कोऽपि दोषः । तथा च-स्वतः परतो वा ऊर्ध्वाधस्तिर्यक्चलन-
 धर्मा रेणुः-ऊर्ध्वरेणुः । त्रस्यति=पौरस्त्यादिवायुप्रेरितो गच्छति यो रेणुः सत्र त-
 रेणुः । रथगमनोत्खातो रेणुः-रथरेणुः । बालाग्रलिखादयः प्रतीताः देवकुरुनर
 कुर्वादिवासिमनुष्याणां केशस्थूलताक्रमेण तत्तत् क्षेत्रगुमानुमात्रहानिर्भावनीया ।
 उच्छूलक्ष्णश्लक्ष्णकाश्लक्ष्णश्लक्ष्णका ऊर्ध्वरेणुरिति षडत्रयं ‘परमाणु तसरेणु’
 इत्यादि गाथायामनुक्तमप्युपलक्षितव्यमिति ॥ सू० १९५॥

અક્ષ, અથવા એક સુસલ હોતા હૈ । (એણં ધનુષપ્રમાણેનં દો ધનુસહ-
 સ્પાઈ ગાઉયં, ચત્તારિગાઉયાઈં જોયણં) હસ ધનુષપ્રમાણ સે દો હજાર
 ધનુષ કા એક ગવ્યૂત-ક્રોશ-હોતા હૈ । ચાર ગવ્યૂતોં કા ૧ યોજન હોતા
 હૈ । (એણં ઉત્સેહંગુલેણંં કિં પ્રમાણં)

શંકા—હસ ઉત્સેધાંગુલ સે કિસ પ્રયોજન કી સિદ્ધિ હોતી હૈ ?

ઉત્તર—(એણં ઉત્સેહંગુલેણંં ણેરહ્યતિરિક્ષ્વજોણિયમણુસ્સદેવાણં
 સરીરોગાહના માવિજ્જઙ્ઙ) હસ ઉત્સેધાંગુલ સે નારક, તિર્યશ્ચ, મનુષ્ય
 ઓર દેવ હનકે શરીર કી અવગાહના માપી જાતી હૈ ।

આવાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકાર ને ઉત્સેધાંગુલ કી નિષ્પત્તિ
 કૈસે હોતી હૈ ? ગ્રહ વાત પ્રકટ કી હૈ તથા હસકા પ્રયોજન કયા હૈ ?—

છે (એણ ધનુષપ્રમાણેનં દો ધનુસહસ્પાઈ ગાઉયં ચત્તારિ ગાઉયાઈં જોયણં) આ
 ધનુષ પ્રમાણથી બે હજાર ધનુષને એક ગવ્યૂત (કોસ) થાય છે. ચાર
 ગવ્યૂતને (ચાર કોસને) એક યોજન થાય છે (એણ ઉત્સેહંગુલેણંં કિં પ્રમાણં)

શંકા—આ ઉત્સેધાંગુલથી કયા પ્રયોજનની સિદ્ધિ થાય છે ?

ઉત્તર—(એણ ઉત્સેહંગુલેણંં ણેરહ્યતિરિક્ષ્વજોણિયમણુસ્સદેવાણં સરીરો
 ગાહના માવિજ્જઙ્ઙ) આ ઉત્સેધાંગુલથી નારક, તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવ એમના
 શરીરની અવગાહના માપવામાં આવે છે.

ભાવાર્થ—આ સૂત્ર વડે સૂત્રકારે ઉત્સેધાંગુલની નિષ્પત્તિ દેવી ગીતે થાય
 છે ? આ વાત સ્પષ્ટ કરી છે, તેમજ તેનું પ્રયોજન શું છે ? તે વિષે ચર્ચા

યહ વાન કહી ગઈ છે । યહાં પર એસી આશંકા નહીં કરની ચાલિયે કિ સૂત્રકાર ને પહિલે તો એના કહા છે કિ-ઉચ્છલક્ષ્ણશ્લક્ષિણકા આદિકોં મેં પૂર્વ પૂર્વ કી અપેક્ષા આગે આગે કે શ્લક્ષ્ણશ્લક્ષિણકા આદિકોં મેં અઠગુનાયના છે । કિર યાદ મેં એના કહા છે કિ યે અનંત વ્યાવહારિક પરમાણુઓં કે એકીભવનરૂપ-સંયોગ સે મી નિષ્પન્ન હોતે હૈં-અતઃ હન દોનોં પ્રકાર કે કથનોં મેં પરસ્પર મેં વિરોધ આતા છે-કયોંકિ પૂર્વકથન નાનુસાર સે ઉત્તરોત્તર મેં પહિલે પહિલે કી અપેક્ષા અષ્ટગુણતા ઓર દ્વિતીય કથન પ્રકાર સે અનંત પાનાણુ નિષ્પન્નતારૂપ સમાનતા જાહિર હોતી છે । કયોંકિ હન સર્વમેં અનંત પરમાણુઓં સે નિષ્પન્ન હોવાયના જો સમાન ધર્મ છે, વત્ત વ્યભિચરિત નહીં હોતા હૈં । હસ પ્રકાર પ્રથમ કથન પ્રકાર સામાન્ય રૂપ સે છે । ઓર દ્વિતીય પ્રકાર વિશેષ રૂપ સે છે એના જાનના ચાહિયે તાત્પર્ય કહને કા યહ છે કિ હન સર્વમેં “ અનંત પરમાણુઓં સે ઉત્પન્ન હોના ” યહ સમાન ધર્મ છે-પરન્તુ યહ સમાન ધર્મ સર્વમેં હોને પર મી પૂર્વ પૂર્વ કી અપેક્ષા ઉત્તરોત્તર મેં અષ્ટ ગુણાધિકતા રૂપ વૈશિષ્ટ્ય છે । અપને આપ યા પર કે નિમિત્ત સે જો ઊર્ધ્વ, અધઃ એવં તિર્યક્ પ્રચલન ધર્મવાલી રેણુ છે વત્ત ઊર્ધ્વરેણુ છે । રેણુ નામ ધૂલીકા છે । યહ સ્વતઃ

કરવામાં આવી છે. આહીં આ જાતની આશંકા થવી જ ન જોઈએ કે સૂત્ર-કારે પહેલા તો એમ કહ્યું છે કે ઉચ્છલક્ષણશ્લક્ષિણકા વગેરે જે છે તે પૂર્વ-પૂર્વની અપેક્ષાએ ત્યાર પછીના-શ્લક્ષણશ્લક્ષિણકા વગેરે કરતાં આઠ ગણા વધારે છે. ત્યાર પછી આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે આ અનંત વ્યાવહારિક પરમાણુઓના એકીભવન રૂપ સંયોગથી પણ નિષ્પન્ન થાય છે. એથી આ બંને જાતના કથનોમાં પરસ્પર વિરોધ જેવું દેખાય છે કેમકે પૂર્વકથન પ્રકારથી ઉત્તરોત્તરમાં પૂર્વપૂર્વની અપેક્ષાએ અષ્ટગુણતા અને દ્વિતીય કથન પ્રકારથી અનંત પરમાણુ નિષ્પન્નતા રૂપ સમાનતા સ્પષ્ટ થાય છે. કેમકે આ સર્વમાં અનંત પરમાણુઓથી નિષ્પન્નતા રૂપ જે સમાનધર્મ છે, તે વ્યભિચરિત થતો નથી આ પ્રમાણે પ્રથમ કથન પ્રકાર સામાન્ય રૂપથી જ છે. અને દ્વિતીય પ્રકાર વિશેષ રૂપથી છે, એમ જાણવું જોઈએ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે, આ સર્વમાં “ અનંત પરમાણુઓથી ઉત્પન્ન થવું ” આ સમાન ધર્મ છે. પણ આ સમાન ધર્મ સર્વમાં છે છતાં પૂર્વપૂર્વની અપેક્ષાએ ત્યાર પછીના સર્વમાં અષ્ટગુણાધિકતા રૂપ વિશિષ્ટતા છે પોતાની મેળે જ અથવા બીજાથી પ્રેરિત થઈને જે ઉર્ધ્વ, અધઃ અને તિર્યક્ પ્રચલન ધર્મ યુક્ત રેણુ છે, તે ઉર્ધ્વરેણુ છે રેણુ ધૂલિનું નામ છે આ પોતાની મેળે અથવા તો પવન વગેરેથી પ્રેરિત

યા પર-હવા-આદિ કા સંબન્ધ પાકર ઉપર કી ઓર ખી ઉડતી હૈ. નીચે કી ઓર ખી -ડતી હૈ. તથા નિરંત્રે રુપ મેં યી ઉડતી હૈ । ઇસી કા નામ ઊર્ધ્વરેણુ હૈ । યા કં ખીનર છિદ્ર મેં દોઢર પડતી હુઈ દળડા કાર સૂર્ય ને પ્રકાશ મેં ઇસ પ્રકાર મેં ચહ સ્પષ્ટ પ્રતીત હોતી હૈ । હવા આદિ કે નિયંત્રિત સે જો ધૂલિકણ દધર ઉધર ઉડા કરતે હૈં વૈ ત્રસરેણુ કહલાતે હૈં । રથ કે ચલને પર જો ધૂલી ચક્ર કે જોર સે ઉઘડકર પીછે પીછે ઉડતી હૈ વહ રથરેણુ હૈ । બાલાગ્ર, લિક્ષા આદિ શબ્દોં કા વાચ્યાર્થ પ્રસિદ્ધ હૈ । દેવકુરુ, ઉત્તર કુરુ, હરિવર્ષ, રમ્યક આદિ ક્ષેત્ર મેં નિવાસ કરને વાલે મનુષ્યોં કે કેજોં કી સ્થૂલતા કે ક્રાન્ત સે ઉત્તર ઉત્તર ક્ષેત્ર સંબન્ધી શુભ અનુભાવ કી હીનતા જાનની ચાહિયે । તાત્પર્ય કહને કા ચહ હૈ કિ કાલચક્ર કા પરિવર્તન ભરતક્ષેત્ર ઓર ઐરવત ક્ષેત્ર મેં હી હોતા હૈ । ક્ષેપ ક્ષેત્રોં મેં નહીં । ક્ષેપ પાંચ ક્ષેત્રોં મેં નિવાસ કરને વાલે પ્રાણિયોં કે ઉપભોગ આયુ શરીર કા પરિમાણ, પુણ્યપ્રભાવ આદિ સબ અપને ૨ ક્ષેત્ર કે અનુસાર સદા એક સે રહતે હૈં કિન્તુ જૈસા ભરત ઓર ઐરવત ક્ષેત્ર મેં ઇનકા પરિવર્તન હોતા રહતા હૈ વૈસા પરિવર્તન ઇનકા જહાં નહીં હોતા । ઇસે ઇસ પ્રકાર ત્વમજ્ઞના ચાહિયે-હૈનવત ક્ષેત્ર કે પ્રાણિયોં કી સ્થિતિ એક પલ્લ્ય પ્રમાણ હોતી હૈ । યહાં નિરંતર ઉત્સર્પિણી કે ચૌથે કાલ યા અવસર્પિણી

થઈને ઉપરની તરફ પશુ ઉડે છે, નીચેની તરફ પશુ ઉડે છે તેમજ ત્રાંસી પશુ ઉડે છે એનું જ નામ ઉર્ધ્વરેણુ છે ઘરની અંદર કાણુઓમાંથી દંડા-કાર સૂર્યના પ્રકાશમાં તે સ્પષ્ટ રૂપે દેખાય છે પવન વગેરેથી પ્રેરિત થઈને જે ધૂલિકણ આમનેમ ઉડતા રહે છે, તે ત્રસરેણુ કહેવાય છે રથ ચાલવાથી જે ધૂલિ ચક્રને લીધે ઉખડીને રથની પાછળ પાછળ ઉડે છે, તે રથરેણુ છે બાલાગ્ર, લિક્ષા આદિ શબ્દોના વાચ્યાર્થ પ્રસિદ્ધ જ છે. દેવકુરુ, ઉત્તરકુરુ, હરિવર્ષ, રમ્યક વગેરે ક્ષેત્રોમાં રહેતા માણસોના વાળોની સ્થૂલતાના ક્રમથી તત્ તત્ ક્ષેત્ર સંબંધી શુભ અનુભાવની હીનતા જાણવી જોઈએ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે કાલચક્રનું પરિવર્તન ભરત ક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં જ થાય છે. બાકીના ક્ષેત્રોમાં નહિ બાકીના પાંચ ક્ષેત્રોમાં રહેતા પ્રાણીઓના ઉપભોગ, આયુ શરીરનું પરિમાણ, પુણ્ય, પ્રભાવ વગેરે સર્વ પોતપોતાના ક્ષેત્ર સુજળ સદા એક સરળા જ રહે છે પણ જેવું ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં એસનામાં પરિવર્તન થતું રહે છે, તેવું પરિવર્તન તેમનામાં ત્યા થતું નથી આને આ પ્રમાણે સમજવું જોઈએ હૈનવત ક્ષેત્રના પ્રાણીઓની સ્થિતિ એક પલ્લ્ય પ્રમાણ બેટલી હોય છે અહીં નિરંતર ઉત્સર્પિણીના ચોથા કાલ

કે ત્રીસરે કાલ જેના અનુભાવ પ્રવર્તતા હૈ । મનુષ્યોં કે શરીર કી ઝંચાઈ દો હજાર ધનુષ હોની હૈ । હરિવર્ષ ક્ષેત્ર કે પ્રાણિયોં કી અપેક્ષા યહાં કે પ્રાણિયોં કા પુણ્ય પ્રભાવ ઝન-હીન હોના હૈ । હરિવર્ષ ક્ષેત્ર કે પ્રાણિયોં કી સ્થિતિ દો પરમ પ્રમાણ હોતી હૈ । યહાં નિરન્તર ઉત્સર્પિણી કે પાંચવેં યા અવસર્પિણી કે દૂસરે કાલ જેના અનુભાવ પ્રવર્તતા હૈ । મનુષ્યોં કે શરીર કી ઝંચાઈ ચાર હજાર ધનુષ હોની હૈ । હનકા પુણ્ય પ્રભાવ આદિ હૈમવત ક્ષેત્ર કે મનુષ્યોં કી અપેક્ષા વિશિષ્ટ હોના હૈ પરન્તુ દેવકુરુ કે મનુષ્યોં કી અપેક્ષા વહ ધીન હોતા હૈ । દેવકુરુ કે મનુષ્યોં કી સ્થિતિ ત્રીન પરમપ્રમાણ હોતી હૈ । યહાં નિરન્તર ઉત્સર્પિણી કે છઠે કાલ યા અવસર્પિણી કે પહેલે કાલ જેના અનુભાવ પ્રવર્તતા હૈ । મનુષ્યોં કે શરીર કી ઝંચાઈ છઠ હજાર ધનુષ હોતી હૈ । હનકા પુણ્ય પ્રભાવ ઉપ-રુક્ત દોનોં ક્ષેત્રોં કી અપેક્ષા વિશિષ્ટતમ હોના હૈ । યહી તમ ઉત્તર દિશા કે ઉત્તર કુરુ, રમ્યકા ઓર હૈરણ્યવત હન ત્રીનોં ક્ષેત્રોં મેં સમજના ચાહિયે । ઉત્તર કુરુ મેં દેવકુરુ કે સમાન, રમ્યકા મેં હરિવર્ષ કે સમાન ઓર હૈરણ્યવત મેં હૈમવત કે સમાન પુણ્યપ્રભાવ આદિ હૈ । કિન્તુ વિદેશોં કી સ્થિતિ હન ભોગભૂમિ કે ક્ષેત્રોં કી અપેક્ષા ચિલ્કુલ જુદી હૈ । યહાં

કે અવસર્પિણીના ત્રીજા કાલ જેવો અનુભવ પ્રવર્તે છે. માણસોના શરીરની ઊંચાઈ બે હજાર ધનુષ બેટલી હોય છે હરિવર્ષ ક્ષેત્રના પ્રાણીઓની અપેક્ષા અહીંના પ્રાણીઓનો પુણ્યપ્રભાવ અલ્પ (હીન) હોય છે. હરિવર્ષ ક્ષેત્રના પ્રાણીઓની સ્થિતિ બે પરમ પ્રમાણ બેટલી હોય છે અહીં નિરંતર ઉત્સર્પિણીના પાંચમાં અથવા અવસર્પિણીના બીજા કાલ જેવો અનુભવ પ્રવર્તે છે. માણસોના શરીરની ઊંચાઈ ચાર હજાર ધનુષ બેટલી હોય છે એમનો પુણ્યપ્રભાવ વગેરે હૈમવત ક્ષેત્રના મનુષ્યોની અપેક્ષાએ વિશિષ્ટ હોય છે. પણ દેવકુરુના મનુષ્યોની અપેક્ષાએ તે હીન હોય છે દેવ કુરુના મનુષ્યોની સ્થિતિ ત્રણ પરમ પ્રમાણ હોય છે અહીં નિરંતર ઉત્સર્પિણીના છઠા કાલ કે અવસર્પિણીના પહેલા કાલ જેવો અનુભાવ પ્રવર્તે છે. માણસોના શરીરની ઊંચાઈ છ હજાર ધનુષ બેટલી હોય છે એમનો પુણ્ય-પ્રભાવ ઉપરુક્ત બન્ને ક્ષેત્રોની અપેક્ષા વિશિષ્ટતમ હોય છે એજ ક્રમિકતા ઉત્તર દિશાના ઉત્તરકુરુ, રમ્ય અને હૈરણ્યવત આ ત્રણ ક્ષેત્રોમાં સમજવી બેઠએ ઉત્તરકુરુમાં દેવકુરુની જેમ, રમ્યકામાં હરિવર્ષની જેમ અને હૈરણ્યવતમાં હૈમવતની જેમ પુણ્યપ્રભાવ વગેરે છે પરન્તુ વિદેશોની સ્થિતિ આ ભોગભૂમિના ક્ષેત્રોની અપેક્ષા સાવ જુદી છે અહીં ઉત્સર્પિણીના ત્રીજા કાલ કે અવસર્પિણીના ચોથા કાલ જેવો અનુભાવ સદા વિદ્યમાન રહે છે

મૂલમ્-ખેરડ્યાણં મંતે ! કે મહાલિયા સરીરોગાહ્ણા પળ્ણત્તા ?
 ગોયમા ! દુવિહા પળ્ણત્તા, તં જહા-ભવધારણિજ્જા ય ઉત્તરવેડ-
 વિવિયા ય । તત્થ ણં જા સા ભવધારણિજ્જા સા ણં જહળ્ણેણં
 અંગુલસ્સ અસંલેજ્જઇમાગં, ઉક્કોસેણં પંચ ધણુસયાઈં । તત્થ ણં
 જા સા ઉત્તરવેડવિવિયા સા જહળ્ણેણં અંગુલસ્સ સંલેજ્જઇમાગં
 ઉક્કોસેણં ધણુસહસ્સં । રયણપ્પહાણ પુઢવીણ નેરડ્યાણં મંતે ! કે
 મહાલિયા સરીરોગાહ્ણા પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! દુવિહા પળ્ણત્તા,
 તં જહા-ભવધારણિજ્જા ય ઉત્તરવેડવિવિયા ય, તત્થ ણં જા સા
 ભવધારણિજ્જા સા જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંલિજ્જઇમાગં ઉક્કોસેણં
 સત્ત ધણૂંં તિપિણ રયણીઓ છચ્ચ અંગુલાઈં, તત્થ ણં જા ઉત્તર-
 વેડવિવિયા સા જહળ્ણેણં અંગુલસ્સ સંલેજ્જઇમાગં ઉક્કોસેણં

ઉત્સર્વિણી કે તોસરે કાલ યા અયસર્વિણી કે ચોથે કાલ જૈસા અનુ-
 ભાવ સદા વિચિત્રમાન રહતા હૈ । યહાં ૧ કોટિ પૂર્વ કી સ્થિતિ હોતી હૈ ।
 યહાં કા પુણ્યપ્રભાવ પૂર્વોક્ત ભોગભૂમિ કે ક્ષેત્રોંકી અપેક્ષા કમ હોતા
 હૈ । ઓર ઇસકી અપેક્ષા ભરત ઓર ઐરવત ક્ષેત્ર કે મનુષ્યોં કા કમ
 હોતા હૈ । “પરમાણૂ તસરેણૂ” ઇત્યાદિ ગાથા મેં યદ્યપિ ઉચ્છલક્ષણ
 શ્લક્ષિણકા, શ્લક્ષણશ્લક્ષિણકા ઓર ઉર્ધ્વરેણુ યે ત્રીન પદ નહીં કહે
 ગયે હૈ—તોમી યે યહાં ઉપલક્ષણ સે ગૃહીત કિયે ગયે હૈ, ઐસા
 જાનના ચાહિયે ॥ સૂ૦ ૧૨૫ ॥

અહીં એક કોટિ પૂર્વની સ્થિતિ હોય છે અહીંનો પુણ્યપ્રભાવ પૂર્વોક્ત
 ભોગભૂમિના ક્ષેત્રોની અપેક્ષા કમ હોય છે અને આની અપેક્ષાએ ભરત અને
 ઐરવત ક્ષેત્રના મનુષ્યોનો પુણ્ય પ્રભાવ અદ્ય હોય છે “પરમાણૂ તસરેણૂ”
 વગેરે ગાથામાં ને કે ઉચ્છલક્ષણશ્લક્ષિણકા, શ્લક્ષણશ્લક્ષિણકા અને ઉર્ધ્વરેણુ
 આ ત્રણ પદ કહેવામાં આવ્યા નથી છતાં એ અહીં ઉપલક્ષણથી ગૃહીત
 થયેલાં છે, એમ જાણવું નેઈએ ॥ સૂ૦ ૧૨૫ ॥

पण्णरसधणू दोन्नि रयणीओ वारसअंगुलाइं। सक्करप्पहापुढ-
वीए णेरइयाणं भंते ! के महालिया सरीरोगाहणा पण्णत्ता ?,
गोयमा ! दुविहा पण्णत्ता, तं जहा—भवधारणिज्जा य उत्तर-
वेउव्विया य। तत्थ णं जा सा भवधारणिज्जा सा
जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं पण्णरस
धणूइं दुण्णि रयणीओ वारस अंगुलाइं, तत्थ णं जा
उत्तरवेउव्विया सा जहण्णेणं अंगुलस्स संखेज्जइभागं उक्कोसेणं
एकतीसं धणूइं एक्करयणी य। वालुयप्पहापुढवीए णेरइयाणं
भंते ! के महालिया सरीरोगाहणा पण्णत्ता, गोयमा ! दुविहा
पण्णत्ता, तं जहा—भवधारणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य तत्थ णं
जा सा भवधारणिज्जा सा जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं
उक्कोसेणं एकतीसं धणूइं इक्करयणी य, तत्थ णं जा सा उत्तर-
वेउव्विया सा जहण्णेणं अंगुलस्स संखेज्जइभागं उक्कोसेणं
वासट्ठि धणूइं दो रयणीओ य। एवं सव्वासिं पुढवीणं पुच्छा
भाणियव्वा। पंकप्पहाए पुढवीए भवधारणिज्जा जहण्णेणं
अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं वासट्ठि धणूइं दो रयणीओ य,
उत्तरवेउव्विया जहण्णेणं अंगुलस्स संखेज्जइभागं उक्कोसेणं
पण्णवीसं धणुसयाइं। धूतप्पहाए भवधारणिज्जा जहण्णेणं अंगु-
लस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं पण्णवीसं धणुसयाइं, उत्तरवेउ-
व्विया अंगुलस्स संखेज्जइभागं उक्कोसेणं अट्ठाइज्जाइं धणु-
सयाइं। तमाए भवधारणिज्जा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्ज-

दशमं उक्लोसेणं अङ्गुलस्य अङ्गुलस्य, उत्तरवेडविविधा जहण्णेणं
 अङ्गुलस्य संखेज्जइभागं उक्लोसेणं पञ्च धणुमयाहं । तमतमाए
 पुढवीए नेइयाणं भंते ! के महालिया सरीरोगाहणा पणत्ता ?,
 गोयमा ! दुविहा पणत्ता, तं जहा—भवधारणिज्जा य उत्तर-
 वेडविविधा य । तत्थ णं जा सा भवधारणिज्जा सा जहण्णेणं
 अङ्गुलस्य असंखेज्जइभागं उक्लोसेणं पञ्च धणुमयाहं, तत्थ णं
 जा उत्तरवेडविविधा सा जहण्णेणं अङ्गुलस्य संखेज्जइभागं उक्लो-
 सेणं धणुमहसं । असुरकुमाराणं भंते ! के महालिया सरीरोगा-
 हणा पणत्ता ? गोयमा ! दुविहा पणत्ता, तं जहा—भवधारणि-
 ज्जा य उत्तरवेडविविधा य, तत्थ णं जा सा भवधारणिज्जा
 सा जहण्णेणं अङ्गुलस्य असंखेज्जइभागं उक्लोसेणं सत्त रयणीओ,
 जा उत्तरवेडविविधा सा जहण्णेणं अङ्गुलस्य संखेज्जइभागं
 उक्लोसेणं जोयणत्तयसहसाहं । एवं असुरकुमारणमेणं जाव
 थणियकुमाराणं भाणियव्वं ॥सू० १९६॥

छाया—नैरयिकाणां भदन्त ! कियन्महती शरीरावगाहना प्रज्ञप्ता ? गौतम !
 द्विविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा—भवधारणीया च उत्तरवैक्रिया च । तत्र खलु या सा भव-
 धारणीया सा खलु जघन्येन अङ्गुलस्य असंख्येयभागम्, उत्कर्षेण पञ्च धनुः-
 सत्तानि, तत्र खलु या सा उत्तरवैक्रिया सा जघन्येन अङ्गुलस्य संख्येयभागं
 उत्कर्षेण धनुस्सहस्रं । रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिकाणां भदन्त ! कियन्महती
 शरीरावगाहना प्रज्ञप्ता ?, गौतम ! द्विविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा—भवधारणीया च उत्तर-
 वैक्रिया च, तत्र खलु या सा भवधारणीया सा जघन्येन अङ्गुलस्य असंख्येय-
 भागं उत्कर्षेण सप्त धनू पि त्रयो रत्नयः षडङ्गुलानि, तत्र खलु या सा उत्तरवैक्रिया
 सा जघन्येन अङ्गुलस्य संख्येयभागम् उत्कर्षेण पञ्चदशधनू पि द्वौ रत्नी द्वादश-
 अङ्गुलानि । शरदप्रभापृथिव्यां नैरयिकाणां भदन्त ! कियन्महती शरीरावगाहना

પ્રજ્ઞતા ? ગૌતમ ! દ્વિવિધા પ્રજ્ઞતા, તથા—મવધારણીયા ચ ઉત્તરવૈક્રિયા ચ, તત્ર
 સ્વલુ યા સા મવધારણીયા સા જઘન્યેન અઙ્ગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણ
 પશ્ચદ્વિંશતૃંધૃ રત્ની દ્વાદશ અઙ્ગુલ નિ. તત્ર સ્વલુ યા સા ઉત્તરવૈક્રિયા સા
 જઘન્યેન અઙ્ગુલસ્ય સંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણ દ્વિત્રિંશદ્ ધનૂંધિ એકો રત્નિશ્ચ ।
 વાનુકામમાપૃથિવ્યાં નૈરયિકાણાં મદન્ત । ક્રિયન્નહતી શરીરાવગાહના પ્રજ્ઞતા,
 ગૌતમ ! દ્વિવિધા પ્રજ્ઞતા, તથા—મવધારણીયા ચ ઉત્તરવૈક્રિયા ચ, તત્ર સ્વલુ યા
 સા મવધારણીયા સા જઘન્યેન અઙ્ગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણ દ્વિત્રિંશદ્
 ધનૂંધિ એકો રત્નિશ્ચ, તત્ર સ્વલુ યા સા ઉત્તરવૈક્રિયા યા જઘન્યેન અઙ્ગુલસ્ય
 સંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણ દ્વિપદ્ધિ ધનૂંધિ દ્વો રત્ની ચ । એવં મર્તાણાં પૃથિવીનાં
 પૃચ્છા મણિતવ્યા, પદ્મમાયાં પૃથિવ્યાં મવધારણીયા જઘન્યેન અઙ્ગુલસ્ય અસં-
 ક્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણ દ્વિપદ્ધિ ધનૂંધિ દ્વો રત્ની ચ, ઉત્તરવૈક્રિયા જઘન્યેન અઙ્ગુલસ્ય
 સંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણ પશ્ચવિંશતિઃ ધનુઃશતાનિ । ધૂમવગાયાં મવધારણીયા
 અઙ્ગુલસ્ય સંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણ પશ્ચવિંશતિઃ ધનુઃશતાનિ, ઉત્તરવૈક્રિયા જઘ-
 ન્યેન અઙ્ગુલસ્ય સંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણ અર્ધતૃતીયાનિ ધનુઃશતાનિ, તમસિ મવ-
 ધારણીયા જઘન્યેન અઙ્ગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણ અર્ધતૃતીયાનિ ધનુઃશતાનિ,
 ઉત્તરવૈક્રિયા જઘન્યેન અઙ્ગુલસ્ય સંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણ પશ્ચ ધનુઃશતાનિ, તમ-
 સ્તમાયાં પૃથિવ્યાં નૈરયિકાણાં મદન્ત । ક્રિયન્નહતી શરીરાવગાહના પ્રજ્ઞતા ?,
 ગૌતમ ! દ્વિવિધા પ્રજ્ઞતા, તથા—મવધારણીયા ચ ઉત્તરવૈક્રિયા ચ, તત્ર સ્વલુ યા
 સા મવધારણીયા સા જઘન્યેન અઙ્ગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણ પશ્ચ ધનુઃ-
 શતાનિ, તત્ર સ્વલુ યા સા ઉત્તરવૈક્રિયા સા જઘન્યેન અઙ્ગુલસ્ય સંખ્યેયમાગમ્
 ઉત્કર્ષેણ ધનુઃસહસ્રમ્ । અટ્ટકુમારાણ મદન્ત । ક્રિયન્નહતી શરીરાવગાહના પ્રજ્ઞતા,
 ગૌતમ ! દ્વિવિધા પ્રજ્ઞતા, મવધારણીયા ચ ઉત્તરવૈક્રિયા ચ, તત્ર સ્વલુ યા સા મવ-
 ધારીયા સા જઘન્યેન અઙ્ગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણ સપ્ત રત્નયઃ, યા ઉત્તર-
 વૈક્રિયા સા જઘન્યેન અઙ્ગુલસ્ય સંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણ યોજનસતસહસ્રાણિ । એવમ્
 અષ્ટકુમારમૈન યાવત્ રત્નિતકુમારાણાં મણિતવ્યમ્ ॥૬૦ ૧૯૬॥

ટીકા—‘જેરઙ્ગાણં’ इत्यादि—

‘एतेनोत्सेधाङ्गुलेन नैरयिकतिर्यग्योनिकमनुष्यदेवानां शरीरावगाहना-

“जेरङ्ग्याणं भंते” इत्यादि ।

शब्दार्थ—उत्सेधाङ्गुल से नारक तिर्यश्च, मनुष्य और देवों के शरीर की अवगाहना मापी जाती है । ऐसा जो पहिले १८९ वें सूत्र

“जेरङ्ग्याणं भंते !” इत्यादि—

शब्दार्थ—उत्सेधाङ्गुली नारક, તિર્યંચ મનુષ્ય અને દેવોના શરીરની અવગાહના માપવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે જે પહેલાં સૂત્ર ૧૮૬ માં કહે-

માપ્યતે' इत्युक्तम् । तत्र तेषां शरीरावगाहना म्रियन्महती भवति ? इति जिज्ञासितु-
 कामः पृच्छति—‘णेरइयाणं भंते’ इत्यादि । हे भदन्त ! नैरयिकाणां—नारकजीवानां
 शरीरावगाहना—अवगाहन्ते=अवतिष्ठन्ते जीवा अस्यामिति अवगाहना=नारकादि
 तनुसमवगाहं क्षेत्रं नारकादितनुरेव ना, शरीरस्यावगाहना शरीरवेद वा अवगाहना
 सा कियन्महती=कियत्प्रमाणा प्रज्ञप्ता=प्ररूपिता भवताऽन्यैश्च तीर्थकृद्भिरिति
 गौतमस्वामिनः प्रश्नः । उत्तरयति भगवान्—हे गौतम ! नैरयिकाणां शरीरावगाहना
 भवधारणीया उत्तरवैक्रियेति द्विविधा प्रज्ञप्ता । तत्र—भवे=नारकादिपर्यायभवन-
 लक्षणे आयुः—समाप्तिं यावत् या सततं ध्रियते सा भवधारणीया शरीरावगाहना—

में कहा है—उस विषय में गौतम पूछते हैं कि (णेरइयाणं भंते ! के
 महालिया सरीरोगाहणा पणत्ता) हे भदन्त ! नारक जीवों के शरीर
 की आय ने तथा अन्य तीर्थकरों ने अवगाहना कितनी कही है ?

उत्तर—(गोयमा ! दुविहा पणत्ता) हे गौतम ! नारक जीवों के
 शरीर की अवगाहना दो प्रकार की कही गई है । जिसमें जीव रहे,
 उसको नाम ‘अवगाहना’ है । नारक आदि के शरीर में अवष्टब्ध जो
 आकाशरूप क्षेत्र है वह अथवा—नारक आदि जीवों का जो शरीर है
 वह अवगाहना है, ऐसा इस अवगाहना शब्द का निष्कर्षार्थ है । यह
 दो प्रकार की कही गई है—एक भवधारणीय, और दूसरी उत्तरवैक्रिय ।
 जो अवगाहना नरकादि पर्याय रूप भव में अगती २ आयु की समाप्ति
 पर्यन्त धारण की जाती है वह भवधारणीय अवगाहना है । तथा
 जो स्वाभाविक शारीरिक अवगाहना के बाद किसी कार्य के वश से

વામાં આવ્યું છે, તે સંબંધમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન કરે છે કે (ણેરइयाणं भंते !
 કે મહાલિયા સરીરોગાહના પણત્તા) હે ભદ્રંત ! નારક જીવોના શરીરની
 આપશ્રીએ તેમજ બીજા તીર્થકરોએ અવગાહના કેટલી કહી છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા ! દુવિહા પણત્તા) હે ગૌતમ ! નારક જીવોના શરીરની
 અવગાહના બે પ્રકારની કહેવામાં આવી છે જેમાં જીવ રહે છે, તેનું નામ
 અવગાહના છે નરક વગેરેના શરીરથી અવષ્ટબ્ધ જે આકાશ રૂપ ક્ષેત્ર છે,
 તે અથવા નારક વગેરે જીવોનું જે શરીર છે તે અવગાહના છે, એવો આ
 અવગાહના શબ્દનો નિષ્કર્ષાર્થ છે આ બે પ્રકારની કહેવામાં આવી છે એક
 ભવધારણીય અને બીજી ઉત્તરવૈક્રિય જે અવગાહના નારકાદિ પર્યાય રૂપ
 ભવમાં પોતપોતાના આયુની સમાપ્તિ સુધી ધારણ કરવામાં આવે છે, તે ભવ-
 ધારણીય અવગાહના છે તેમજ જે સ્વાભાવિક શારીરિક અવગાહના પછી કોઈ

સહજશરીરગતાવગાહનેત્પર્યઃ । યા તુ ઉત્તર=અગ્રોત્તરકાલં કાર્યશ્ચાત્ ક્રિયતે સા
ઉત્તરવૈક્રિયા । શરીરાવગાહનાપ્રમાણે પૃષ્ઠે શરીરાવગાહનાયા મેદકથનં શરીરાવગા-
હનાપ્રમાણપ્રતિપત્યર્થે बोध्यम् । મેદકથનમન્તરા' ચ શરીરાવગાહનાપ્રમાણકથનમ-

અવગાહના કી જાતી હૈ વહ ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના હૈ । તાત્પર્ય કહને
કા યહ હૈ કિ નર નારક આદિ ગતિ મેં પ્રાપ્ત જો શરીર હૈ, વહ અવ-
ધારણીય અવગાહના હૈ । ઓર હસ પ્રાપ્ત અવગાહના રુપ શરીર સે જો
ઓર શરીર કી વિકુર્વણા હોતી હૈ વહ ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના હૈ । જૈસે
દેવ આદિ અપને શરીર સે કારણવશ ઓર ૨ શરીર બના લિયા કરતે હૈં ।

શંકા—શરીર કી અવગાહના કા પ્રશ્ન હી પ્રકૃત મેં પૂછા ગયા હૈ,
ફિર યહાં ઉસકે અપ્રકૃત મેદોં કા કથન વયોં કિયા ગયા ?

ઉત્તર—શંકા-ઠીક નહીં હૈ ક્યોંકિ હસ પ્રકાર કા કથન જો
સૂત્રકાર ને કિયા હૈ ઉસકા કારણ શરીર કી અવગાહના કે પ્રમાણ કો
સ્પષ્ટ કરને કા હૈ । ક્યોંકિ મેદ કથન કિયે બિના શરીર કી અવગાહના
કે પ્રમાણ કા કથન હો નહીં સકતા હૈ । હસી વાત કો સૂત્રકાર સ્પષ્ટ
કરતે હૈં—(તત્થ ણં જા સા અવધારણિજ્જા સા ણં જહ્ણણેણં અંગુલસ્સ
અસંસેજ્જહ્માગં, ઉક્કોસેણં પંચ ધણુસયાઈ) હનમેં જો અવધારણીય
અવગાહના હૈ વહ જઘન્ય સે અંગુલ કે અસંખ્યાતવે ભાગપ્રમાણ હૈ

પણુ નિમિત્તથી અવગાહના કરવામાં આવે છે, તે ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના
છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે નર, નારક, વગેરે ગતિમાં પ્રાપ્ત જે શરીર છે
તે અવધારણીય અવગાહના છે અને આ પ્રાપ્ત અવગાહના રૂપ શરીરથી જે
બીજા શરીરની વિકુર્વણા થાય છે, તે ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના છે જેમ દેવ વગેરે
પોતાના શરીરથી કારણવશ અન્ય શરીરો ધારણ કરી લે છે.

શંકા—શરીરની અવગાહના વિષે જે પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો છે તે પ્રકૃત
રૂપમાં જ પૂછવામાં આવ્યો છે તો પછી અહીં તેના અપ્રકૃત ભેદોનું કથન
કેમ કરવામાં આવ્યું છે ?

ઉત્તર—આ શંકા ઉચિત નથી કેમકે આ જાતનું કથન જે સૂત્રકારે કર્યું
છે, તેનું કારણ શરીરની અવગાહનાના પ્રમાણને સ્પષ્ટ કરવું એ છે, કેમકે ભેદ
કથન કર્યા બિના શરીરની અવગાહનાના પ્રમાણનું કથન થઈ શકે જ નહિ
એજ વાતને સૂત્રકાર સ્પષ્ટ કરે છે—(તત્થ ણં જા સા અવધારણિજ્જા સા ણં જહ્ણણેણં
અંગુલપ્પ અસંસેજ્જહ્માગં, ઉક્કોસેણ પંચધણુસયાઈ) એમાં જે અવધારણીય અવ-
ગાહના છે, તે જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ છે અને

ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે, પાંચ સૌ ધનુષ પ્રમાણ હૈ । તથા ઉત્તરવૈક્રિય જો અવ
ગાહના હૈ જહ તદન્ય હૈ અંગુલ કે સંખ્યાતવે ભાગ હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે
પંચ હજાર ધનુષ પ્રમાણ હૈ । જહ તદાન્ય કધનસ્ય અવગાહના કા
પ્રમાણ નરકગતિ કી અપેક્ષા સે કિયા ગયા હૈ ।

અવ હસી ત્રિપથ કો સૂત્રધાર વિશેષરૂપ સે મિત્ર ૨ પૃથિવિયોં મેં
ભવધારણીય ઔર ઉત્તરવૈક્રિય ત્વ અવગાહના કા પ્રમાણ કિતના હૈ ?
હસ ત્રિપથ કો પ્રશ્નોત્તરપૂર્વક કહતે હૈ—(રચણપ્રહાર પુઠ્ઠદીઁ નેરહયાણં
મંતે । કે મહાલિયા સરીરોગાહના પળ્લતા)

પ્રશ્ન—હે ભદ્રત ! પ્રથમ રત્નપ્રભા પૃથિવી મેં નારકોં કી કિતની
શરીરાવગાહના કહી હૈ ?

ઉત્તર—(ગોચસા ! દુષ્ટિહા પળ્લતા-તં જહા-ભવધારણિજ્ઞા ય
ઉત્તરવૈક્રિય ય) જ્યાં નારકોં કી શરીરાવગાહના ભવધારણીય
ઔર ઉત્તરવૈક્રિય કે મેઝ સે દો પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ । (તત્થ ણં જા
સા ભવધારણિજ્ઞા સા જહન્નેણં અંગુલસ્ય અસંખિજ્ઞાભાગં ઉક્કોસેણં
સત્તઘણં તિણિણ રચણીઓ છન્ન અંગુલાઈ) इनमें जो भवधारणीय
अवगाहना है वह तदन्य की अपेक्षा अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण
है, और उत्कृष्ट की अपेक्षा सात धनुष तीन रत्ति एवं ६ अंगुल प्रमाण

ઉત્કૃષ્ટથી તાવસો ધનુષ પ્રમાણ છે તેમજ ઉત્તરવૈક્રિય જે અવગાહના છે,
તે જદન્યથી અંગુલના સંખ્યાતના ભાગ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી એક હજાર ધનુષ
પ્રમાણ છે આ સામાન્ય કથન રૂપ અવગાહનાનું પ્રમાણ નરકગતિની
અપેક્ષાએ કરવામાં આવ્યું છે

હવે એજ ત્રિપથને સૂત્રધાર વિશેષ રૂપમાં વિલિન્ન-પૃથિવીઓમાં ભવ-
ધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિય રૂપ અવગાહના પ્રમાણ કેટલું છે, તે પ્રશ્નોત્તરપૂર્વક
કહે છે (રચણપ્રહાર પુઠ્ઠદીઁ નેરહયાણં મંતે । કે મહાલિયા સરીરોગાહના પળ્લતા)

પ્રશ્ન—હે ભદ્રત ! પ્રથમ રત્નપ્રભા પૃથિવીમાં નારકોની કેટલી શરીરાવ-
ગાહના કહેવામાં આવી છે ?

ઉત્તર—(ગોચસા ! દુષ્ટિહા પળ્લતા-તંજહા-ભવધારણિજ્ઞા ય ઉત્તરવૈક્રિય
ય) ત્યાં નારકોની શરીરાવગાહના ભવધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિયના રૂપમાં જે
પ્રકારની કહેવામાં આવી છે. (તત્થ ણં જા સા ભવધારણિજ્ઞા સા જહન્નેણં અંગુલસ્ય
અસંખિજ્ઞાભાગં ઉક્કોસેણં સત્તઘણં તિણિણ રચણીઓ છન્ન અંગુલાઈ) આમાં
જે ભવધારણીય અવગાહના છે તે જદન્યની અપેક્ષા અંગુલના અસંખ્યાતમાં
ભાગ પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષા સાત ધનુષ, ત્રણ રત્તિ અને ૬

હૈ । (તત્થ ણં જા ઉત્તરવેડવ્વિયા સા જહ્ણેણં અંગુલસ્સ સંખેજ્જહ્માગં ઉક્કોસેણં પળ્લરસધણૂ દોણિ રયણીઓ વારસ અંગુલાઈં) તથા જો ઉત્તર વૈક્રિયરૂપ અવગાહના હૈ વહ જઘન્ય કી અપેક્ષા અંગુલ કે સંખ્યાતવે ભાગ પ્રમાણ હૈ, ઓર ઉત્કૃષ્ટ કી અપેક્ષા પન્દર ધનુષ, દો રત્નિ, ૧૨ અંગુલ પ્રમાણ હૈ । (સક્કરપ્પહા પુઢવીં ણેરહયાણં મંતે ! કે મહાલિયા સરીરોગાહના પળ્લત્તા) હે મદન્ત ! શર્કરા પૃથિવી મેં નારકોં કી શરીરાવગાહના કિનની હોતી હૈ ?

ઉત્તર—(ગોપમા ! દુવિહા પળ્લત્તા) હે ગૌતમ ! યહ શરીરાવગાહના વહાં દો પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ (તં જહા) વહ હસ પ્રકાર સે હૈ—(ભવધારણિજ્જા ય ઉત્તરવેડવ્વિયા ય) એક ભવધારણીય દૂસરી ઉત્તરવિક્રિયા । (તત્થ ણં જા સા ભવધારણિજ્જા, સા જહ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્માગં, ઉક્કોસેણં પળ્લરસધણૂં દુણિ રયણીઓ, વારસ અંગુલાઈં) इनमें जो भवधारणीय अवगाहना है वह जघन्य से अंगुल के असंख्यातवે ભાગ પ્રમાણ હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ૧૫ ધનુષ દો રત્નિ એવં ૧૨ અંગુલ પ્રમાણ હૈ । (તત્થ ણં જા સા ઉત્તરવેડવ્વિયા સા જહ્ણેણં અંગુલસ્સ સંખેજ્જહ્માગં ઉક્કોસેણં એકતીસં ધણૂંં એકરયણીય) ઉત્તર

અંગુલ પ્રમાણુ છે (તત્થ ણં જા ઉત્તરવેડવ્વિયા સા જહ્ણેણં અંગુલસ્સ સંખેજ્જહ્માગં ઉક્કોસેણં પળ્લરસધણૂ દોણિ રયણીઓ વારસ અંગુલાઈં) તેમજ જે ઉત્તરવૈક્રિય ૩૫ અવગાહના છે તે જઘન્યની અપેક્ષા અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષા પંદર ધનુષ, બે રત્નિ, ૧૨ અંગુલ પ્રમાણુ છે. (સક્કરપ્પહા પુઢવીં ણેરહયાણં મંતે ! કે મહાલિયા સરીરોગાહના પળ્લત્તા) હે મદન્ત ! શર્કરા પૃથિવીમાં નારકોની શરીરાવગાહના કેટલી છે ?

ઉત્તર—(ગોપમા ! દુવિહા પળ્લત્તા) હે ગૌતમ ! આ શરીરાવગાહના ત્યાં બે પ્રકારની કહેવામાં આવી છે. (તંજહા) તે આ પ્રમાણુ છે. (ભવધારણિજ્જા ય ઉત્તરવેડવ્વિયા ય) એક ભવધારણીય અને બીજી ઉત્તરવૈક્રિય (તત્થ ણં જા સા ભવધારણિજ્જા, સા જહ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્માગં, ઉક્કોસેણં પળ્લરસધણૂંં દુણિ રયણીઓ, વારસ અંગુલાઈં) આમાં જે ભવધારણીય અવગાહના છે, તે જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૫ ધનુષ બે રત્નિ અને ૧૨ અંગુલ પ્રમાણુ છે. (તત્થ ણં જા સા ઉત્તરવેડવ્વિયા સા જહ્ણેણં અંગુલસ્સ સંખેજ્જહ્માગં ઉક્કોસેણં એકતીસં ધણૂંં એકરયણીય)

સમ્ભવ્યપિ વિજ્ઞેયમ્ । અત્ર ઓઘતો વિશેષનશ્ચ દ્વિવિધગરીરાવગાહનાયા જઘન્યો-
ત્કૃષ્ટપ્રમાણમુક્તં તન્ સુવિજ્ઞેયતયા ન વ્યાખ્યાયતે । વિશેષશ્ચાત્રેદં વોધ્યમ્-ઉત્કૃ-
ષ્ટાનગાહતા સર્વાસ્વપિ પૃથિવીષુ સ્વક્રીયસ્મક્રીયચાસપરત્તેષુ ભવતિ । ભવધારણી-
યાયાશ્ચોત્કૃષ્ટાગાઃ સકાશાદુત્તરવૈક્રિયા સર્વત્ર દ્વિગુણા વોધ્યા । इत्थं नैरयिकाणां
वैक्रिय अवगाहना जो है, वह जघन्य से अंगुल के संख्यातवें भाग
प्रमाण और उत्कृष्ट से ३१ धनुष तथा १ रत्नि प्रमाण है । (बालुयप्प-
हा पुढवीए णेरइयाणं भंते ! के महालिया सरीरोगाहणा पणत्ता ?)
हे भदन्त ! तीसरी पृथिवी बालुकाप्रभा में नारकियों के शरीर की अव-
गाहना कितनी है ?

उत्तर—(गोयमा ! दुविहा पणत्ता) गौतम ! दो प्रकार की है । (तंजहा)
वे प्रकार ये हैं—(भवधारिणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य) एक भवधार-
णीय और दूसरी उत्तरविक्रिया । (तत्थ णं जा सा भवधारणिज्जा सा
जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं, उक्कोसेणं एकतीसं धणूइं इक्कर-
यणी य) भवधारणीय अवगाहना जघन्य से अंगुल के असंख्यातवें भाग
प्रमाण, और उत्कृष्ट से ३१ धनुष और १ रत्निप्रमाण है । (तत्थ णं
जा सा उत्तरवेउव्विया सा जहण्णेणं अंगुलस्स संखेज्जइभागं उक्कोसेणं
वासट्ठि धणूइं दो रयणीओ य) उत्तरवैक्रिय अवगाहना जघन्य से
अंगुल के संख्यातवें भाग प्रमाण, और उत्कृष्ट से ६२ धनुष दो रत्नि
प्रमाण है । (एवं सव्वासिं पुढवीणं पुच्छा भाणियव्वा) इसी प्रकार से

उत्तरवैક્રिय अवगाહના જઘન્યથી અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ અને
ઉત્કૃષ્ટથી ૩૧ ધનુષ તેમજ ૧ રત્નિ પ્રમાણ છે. (બાલુયપ્પહા પુઢવીએ ણેરઇ-
યાણ મંતે ! કે મહાલિયા સરીરોગાહણા પણત્તા ?) હે ભદંત ! ત્રીજી પૃથિવી
વાલુકા પ્રભામાં નારકીઓના શરીરની અવગાહના કેટલી છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા ! દુવિહા પણત્તા) ગૌતમ એ પ્રકારની છે. (તંજહા) તે
પ્રકારો આ પ્રમાણે છે. (ભવધારણિજ્જા ય ઉત્તરવેઉવ્વિયા ય) એક ભવધારણીય
અને બીજી ઉત્તરવૈક્રિયા (તત્થ ણં જા સા ભવધારણિજ્જા સા જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ
અસંલેજ્જઇભાગં, ઉક્કોસેણં એકતીસં ધણૂઇં ઇક્કરયણી ય) ભવધારણીય અવગા-
હના જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ ૩૧ ધનુષ
અને ૧ રત્નિ પ્રમાણ છે (તત્થ ણં જા સા ઉત્તરવેઉવ્વિયા સા જહણ્ણેણં
અંગુલસ્સ સંલેજ્જઇભાગ ઉક્કોસેણ વાસટ્ઠિ ધણૂઇં દો રયણીઓ ય) ઉત્તર વૈક્રિય
અવગાહના જઘન્યથી અંગુલના સંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી
૬૨ ધનુષ એ રત્નિ પ્રમાણ છે. (એવં સવ્વાસિ પુઢવીણં પુચ્છા ભાણિયવ્વા)

શરીરાવગાહના પ્રમાણમુત્તયાઽસુરાદીનાં શરીરાવગાહનાપ્રમાણમાહ—‘અસુરકુમારાણં
મંતે ! इत्यारभ्य ‘धणियकुमाराणं भाणियन्वं’ इत्यन्तेन सन्दर्भेण । व्याख्या
निगदसिद्धा ॥ सू० १९६ ॥

સમસ્ત પૃથિવિગોં કે વિષય મેં પ્રશ્ન કા ઉદ્ધાવન કર લેના चाहिए—(પંક-
પ્પહાણ પુઢવીણ ભવધારણિજ્જા જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંલેજ્જહ્ભાગં,
ઉક્કોસેણં વાસઢિ ધણૂહં દો રયણીઓ ચ) પંકપ્રમા મેં ભવધારણીય
અવગાહના જઘન્ય સે અંગુલ કે અસંલ્યાતવે ભાગપ્રમાગ ઓર ઉત્કૃષ્ટ
સે વાસઢ ધનુષ પ્રમાણ દો રત્તિ હેં । (ઉત્તરવેઽવિચ્યા જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ
સંલેજ્જહ્ભાગં ઉક્કોસેણં પળવીસં ધણુસયાહં) ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના
જઘન્ય સે અંગુલ કે સંલ્યાતવે ભાગ પ્રમાણ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ૧૨૫ ધનુષ
પ્રમાણ હેં । (ધૂમપ્પહાણ ભવધારણિજ્જા જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંલે-
જ્જહ્ભાગં, ઉક્કોસે પળવીસં ધણુસયાહં) ધૂમપ્રમા મેં ભવધારણીય અવ-
ગાહના જઘન્ય સે અંગુલ કે અસંલ્યાતવે ભાગ પ્રમાણ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે
૧૨૫ ધનુષ પ્રમાણ હેં । (ઉત્તરવેઽવિચ્યા અંગુલસ્સ સંલેજ્જહ્ ભાગં
ઉક્કોસેણં અઢ્ઢાહ્જ્જાહં ધણુસયાહં) ઉત્તર વૈક્રિય અવગાહના જઘન્ય સે
અંગુલ કે સંલ્યાતવે ભાગ પ્રમાણ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ઢાઈ સૌ ૨૫૦ ધનુષ
પ્રમાણ હેં । (તમાણ ભવધારણિજ્જા જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંલેજ્જહ્
ભાગં, ઉક્કોસેણં અઢ્ઢાહ્જ્જાહં ધણુસયાહં) તમાપ્રમા નામ કી છઠી

આ પ્રમાણે સમસ્ત પૃથિવીઓના સળંધમાં પ્રશ્નોની ઉદ્ધાવના કરી લેવી
જોઈએ (પંકપ્પહાણ પુઢવીણ ભવધારણિજ્જા જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંલેજ્જહ્ ભાગં,
ઉક્કોસેણં વાસઢિધણૂહં દો રયણીઓ ચ) પંકપ્રમામાં ભવધારણીય અવગાહના
જઘન્યથી અંગુલના અસંજ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટથી ૬૨ ધનુષ પ્રમાણ
અને એ રત્તિ છે. (ઉત્તરવેઽવિચ્યા જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ સંલેજ્જહ્ભાગં ઉક્કોસેણં
પળવીસં ધણુસયાહં) ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના જઘન્યથી અંગુલના સંજ્યાતમા
ભાગ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૨૫ ધનુષ પ્રમાણ છે. (ધૂમપ્પહાણ ભવધાર-
ણિજ્જા જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંલેજ્જહ્ભાગ, ઉક્કોસેણં પળવીસં ધણુસયાહં) ધૂમ
પ્રમામાં ભવધારણીય અવગાહના જઘન્યથી અંગુલના અસંજ્યાતમા ભાગ
પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૨૫ ધનુષ પ્રમાણ છે. (ઉત્તરવેઽવિચ્યા અંગુલસ્સ
સંલેજ્જહ્ભાગં ઉક્કોસેણં અઢ્ઢાહ્જ્જાહં ધણુસયાહં) ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના
જઘન્યથી અંગુલના સંજ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨૫૦ ધનુષ
પ્રમાણ છે. (તમાણ ભવધારણિજ્જા જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંલેજ્જહ્ભાગ ઉક્કો-

પૃથિવી મેં ભવધારણીય અવગાહના જઘન્ય સે અંગુલ કે અસંખ્યાતવે ભાગપ્રમાણ, ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે અઢાઈ સૌ ધનુષપ્રમાણ હૈ । (ઉત્તરવેડ-વિવિધા જહણેણં અંગુલસ્સ સંખેજ્જહમાગં ઉક્કોસેણં પંચધણુસયાહં) ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના જઘન્ય સે અંગુલ કે સંખ્યાતવે ભાગ પ્રમાણ, ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે પાંચસૌ ધનુષ કી હૈ । (તમતમાય પુઢવીય નેરહયાણં મંતે ! કે મહાલિયા સરીરોગાહના પણ્ણત્તા) તમસ્તમા પૃથિવી મેં નાર-ક્રિયોં કી હૈ મદન્ત ! કિતની અવગાહના હૈ ? (ગોયમા ! દુવિહા પણ્ણ-ત્તા) હૈ ગૌતમ ! વહાં દો પ્રકાર કી અવગાહના કહી ગઈ હૈ । (તં જહા) જૈસે—(ભવધારણિજ્જાય ઉત્તરવેડવિવિધા ય) ૧ ભવધારણીય અવ-ગાહના ઓર દૂસરી ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના । (તત્થ ણં જા સા ભવધાર-ણિજ્જા સા જહણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં, ઉક્કોસેણં પંચધનુ-સયાહં) ભવધારણીય અવગાહના વહાં જઘન્ય સે અંગુલ કે અસંખ્યાતવે ભાગપ્રમાણ હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે પાંચસૌ ધનુષ પ્રમાણ હૈ । (તત્થ ણં જા ઉત્તરવેડવિવિધા સા જહણેણં અંગુલસ્સ સંખેજ્જહમાગં ઉક્કોસેણં ધણુસહસ્સં) તથા વહાં જો ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના હૈ વહ જઘન્ય સે અંગુલ કે સંખ્યાતવે ભાગપ્રમાણ હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ૧ હજાર ધનુષ

સેણં અઢ્ઠાઈજ્જાઈ ધણુસયાહં) તમ.પ્રભા નામની છઠી પૃથિવીમાં ભવધારણીય અવગાહના જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨૫૦ ધનુષ પ્રમાણ છે. (ઉત્તરવેડવિવિધા જહણેણં અંગુલસ્સ સંખેજ્જહમાગં ઉક્કોસેણં પંચ ધણુસયાહં) ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના જઘન્યથી અંગુલના સંખ્યા-તમા ભાગ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી ૫૦૦ ધનુષ બેટલી છે (તમતમાય પુઢવીય નેરહયાણં મંતે ! કે મહાલિયા સરીરોગાહના પણ્ણત્તા) હે ભદ્રત ! તમસ્તમા પૃથિવીમાં નારકીઓની કેટલી અવગાહના છે ? (ગોયમા ! દુવિહા પણ્ણત્તા) હે ગૌતમ ! ત્યાં બે પ્રકારની અવગાહના કહેવામાં આવી છે. (તંજહા) જેમ કે (ભવધારણિજ્જા ય ઉત્તરવેડવિવિધા ય) એક ભવધારણીય અવગાહના અને બીજી ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના (તત્થ ણં જા સા ભવધારણિજ્જા સા જહણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં, ઉક્કોસેણં પંચ ધણુસયાહં) ભવધારણીય અવગાહના ત્યાં જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ૫૦૦ ધનુષ પ્રમાણ છે. (તત્થ ણં જા ઉત્તરવેડવિવિધા સા જહણેણં અંગુલસ્સ સંખેજ્જહમાગં ઉક્કોસેણં ધણુસહસ્સં) તેમજ ત્યાં બે ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના છે, તે જઘન્યથી અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧ હજાર

પ્રમાણ છે । સૂત્રકાર ને જો સામાન્ય રૂપ સે ઓર વિશેષરૂપ સે દોનો પ્રકાર કી અવગાહના કા પ્રમાણ જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ કા કહા છે વહ સુજ્ઞેય હોને કે કારણ ટીકા મેં વ્યાખ્યાત નહોં ક્રિયા છે । ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સાતોં પૃથિવિયોં મેં અપને ૨ અન્તિમ પ્રસ્તરોં મેં હોતી છે । ભવધારણીય અવગાહના કા જો ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણ હોતા છે ઉસસે દૂનો પ્રમાણ સર્વત્ર ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના કા હોતા છે—એસા જાનના ચાહિય । હસ પ્રકાર નારક જીવોં કી શરીરાવગાહના કા પ્રમાણ કહકર અચ સૂત્રકાર અસુરઆદિકોં કી શરીરાવગાહના કા પ્રમાણ કહતે હૈ—(અસુરકુમારાણં ભંતે ! કે મહાલિયા સરીરોગાહના પળ્લન્તા)

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! અસુરકુમાર દેવોં કી શરીરાવગાહના કિતની છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (દુવિહા પળ્લન્તા) યહાં શરીરાવગાહના દો પ્રકાર કી પ્રજ્ઞ સ હુઈ છે—(તં જહાં) વે પ્રકાર વે હૈ—(ભવધારણિજ્ઞા ય ઉત્તરવેડવિયા ય) એક ભવધારણીય ઓર દૂસરા ઉત્તરવૈક્રિય । (તત્થ ણં જા સા ભવધારણિજ્ઞા સા જહળ્લેણં અંગુલસ્સ અસંલેજ્જહમાગં ઉક્કોસેણં સત્ત રયણીઓ) હનમેં જો ભવધારણીય અવગાહના છે વહ જઘન્ય સે વહાં પર અંગુલ કે અસંખ્યાતવે ભાગપ્રમાણ છે, ઓર

ધનુષ પ્રમાણ છે. સૂત્રકારે જે સામાન્ય રૂપથી અને વિશેષ રૂપથી બંને પ્રકારની અવગાહનાનું પ્રમાણ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ કહ્યું છે તે સુજ્ઞેય હોવાથી ટીકામાં ચર્ચાવામાં આવ્યું નથી ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સાતેસાત પૃથિવીઓમાં પોતપોતાના અંતિમ પ્રસ્તરોમાં હોય છે ભવધારણીય અવગાહનાનું જે ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણ હોય છે તેના કરતાં બમણું પ્રમાણ સર્વત્ર ઉત્તરવૈક્રિયઅવગાહનાનું હોય છે એમ બહુવું જોઈએ આ પ્રમાણે નારક જીવોની શરીરાવગાહનાનું પ્રમાણ કહીને હવે સૂત્રકાર અસુરકુમાર વગેરેની શરીરાવગાહનાનું પ્રમાણ કહે છે.

(અસુરકુમારાણં ભંતે ! કે મહાલિયા સરીરોગાહના પળ્લન્તા)

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! અસુરકુમાર દેવોની શરીરાવગાહના કેટલી કહી છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા !) હે ગૌતમ (દુવિહા પળ્લન્તા) અહીં શરીરાવગાહના બે પ્રકારની પ્રજ્ઞ થયેલ છે. (તજહા) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે (ભવધારણિજ્ઞા ય ઉત્તરવેડવિયા ય) એક ભવધારણીય અને બીજી ઉત્તરવૈક્રિય (તત્થ ણં જા સા ભવધારણિજ્ઞા સા જહળ્લેણં અંગુલસ્સ અસંલેજ્જહમાગં ઉક્કોસેણં સત્ત રયણીઓ) આમાં જે ભવધારણીય અવગાહના છે, તે જઘન્યથી ત્યાં અંગુલના અસંખ્યા-

સૂત્ર—પુઠ્ઠવિકાઢ્યાણં મંતે ! કે મહાલિયા સરીરોગાહના પળ્ળતા ? ગોયમા ! જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં ઉક્કોસેણ વિ અસંખેજ્જહમાગં । એવં સુહુમાણં ઓહિયાણં અપજ્જત્તગાણં ચ માણિયઠ્ઠં । એવં જાવ વાદરવાઢકાઢ્યાણં પજ્જત્તગાણં માણિયઠ્ઠં । વળસ્સઢકાઢ્યાણં મંતે ! કે મહાલિયા સરીરોગાહના પળ્ળતા ? ગોયમા ! જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં ઉક્કોસેણં સાતિરેગં જોયણસહસ્સં । સુહુમવળસ્સઢકાઢ્યાણં ઓહિયાણં અપજ્જત્તગાણં પજ્જત્તગાણં તિપ્પહંપિ જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં ઉક્કોસેણ વિ અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં ।

ઉત્કૃષ્ટ સે સાત રત્નિ પ્રમાણ છે । (જા ઉત્તરવેડવિયા સા જહ્ણેણં અંગુલસ્સ સંખેજ્જહમાગં, ઉક્કોસેણં જોયણસયસહસ્સાઈ) તથા જો વહાં પર ઉત્તરવૈક્રિયઅવગાહના છે વહ જઘન્ય સે અંગુલ કે સંખ્યાતવે માગપ્રમાણ છે ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ૧ લાખ યોજન પ્રમાણ છે (એવં અસુરકુમારગમેણં જાવ થણિયકુમારાણં માણિયઠ્ઠં) યહાં પર અસુરકુમારોં કી ઢોનોં પ્રકાર કી અવગાહના કા જિતના પ્રમાણ કહા ગયા છે ઉતના હી પ્રમાણ નાગકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, સુવર્ણકુમાર, અગ્નિકુમાર, વાયુકુમાર ઓર સ્તનિતકુમારાદિ ભવનવાસિનિકાય કે દેવોં કી ઢોનોં પ્રકાર કી અવગાહના જોનની ઢાહિયે ॥ સૂ૦ ૧૯૬ ॥

તમા ભાગ પ્રમાણ છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી સાત રત્નિ પ્રમાણ છે (જા ઉત્તરવેડવિયા સા જહ્ણેણં અંગુલસ્સ સંખેજ્જહમાગં, ઉક્કોસેણં જોયણસયસહસ્સાઈ) તેમજ જે ત્યા ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના છે, તે જઘન્યથી અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧ લાખ યોજન પ્રમાણ છે (એવં અસુરકુમારગમેણં જાવ થણિયકુમારાણં માણિયઠ્ઠં) અહીં અસુરકુમારની અને પ્રકારની અવગાહનાનું જેટલું પ્રમાણ કહેવામાં આવ્યું છે, તેટલું જ પ્રમાણ નાગકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, સુવર્ણકુમાર, અગ્નિકુમાર, વાયુકુમાર અને સ્તનિતકુમાર વગેરે ભવનવાસિનિકાયના દેવોની અને પ્રકારની અવગાહનાનું ભણવું જોઈએ. ॥ સૂ૦ ૧૯૬ ॥

वादरवयस्सइकाइयाणं जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं
 उक्कोसेणं सातिरेगं जोयणसहस्सं, अपज्जत्तगाणं जहण्णेणं
 अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्ज-
 इभागं पज्जत्तगाणं जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं
 उक्कोसेणं सातिरेगं जोयणसहस्सं । वेइंदियाणं पुच्छा, गोयमा !
 जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं बारसजोय-
 णाइं । अपज्जत्तगाणं जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं
 उक्कोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्जइभागं । पज्जत्तगाणं जहन्नेणं
 अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं बारसजोयणाइं । वेइंदियाणं
 पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं
 तिणिण गाउयाइं । अपज्जत्तगाणं जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ-
 भागं उक्कोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्जइभागं । पज्जत्तगाणं जह-
 न्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं तिणिण गाउयाइं । चउ-
 रिंदियाणं पुच्छा, गोयमा ! जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं,
 उक्कोसेणं चत्तारि गाउयाइं । अपज्जत्तगाणं जहन्नेणं उक्कोसेण
 वि अंगुलस्स असंखेज्जइभागं । पज्जत्तगाणं जहन्नेणं अंगुलस्स
 असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं चत्तारि गाउयाइं ॥सू० १९७॥

छाया-पृथिवीकायिकानां भदन्त ! कियन्महती शरीरावगाहना प्रज्ञप्ता ? गौतम !
 जघन्येन अंगुलस्य असंख्येयभागं उत्कर्षेणापि अंगुलस्यासंख्येयभागम् एवं सूक्ष्माणाम्
 औघिकानाम् अपर्याप्तकानां च भणितव्यं । एवं यावद् वादरवायुकायिकानां पर्याप्त-
 कानां भणितव्यम् वनस्पतिकायिकानाम् भदन्त ! कियन्महती शरीरावगाहना प्रज्ञप्ता ?
 गौतम ! जघन्येन अंगुलस्य असंख्येयभागम् उत्कर्षेण सातिरेकं योजनसहस्रम् ।
 सूक्ष्मवनस्पतिकायिकानाम् औघिकानाम् अपर्याप्तकानां पर्याप्तकानां त्रयाणामपि
 जघन्येन अंगुलस्य असंख्येयभागम् उत्कर्षेणापि अंगुलस्य असंख्येयभागम्
 वादरवनस्पतिकायिकानां जघन्येन अंगुलस्य असंख्येयभागम्, उत्कर्षेण साति-
 रेकं योजनसहस्रम्, अपर्याप्तकानां जघन्येन अंगुलस्य असंख्येयभागम्, उत्कर्षे-
 णापि अंगुलस्य असंख्येयभागम्, पर्याप्तकानां जघन्येन अंगुलस्य असंख्येय-

માગમ્ ઉત્કર્ષેણ સાતિરેકં યોજનસહસ્રમ્ । દ્વીન્દ્રિયાણાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન !
 અંગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણ દ્વાદશયોજનાનિ, અપર્યાપ્તકાનાં જઘન્યેન
 અંગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણાપિ અંગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્, પર્યાપ્તકાનાં
 જઘન્યેન અંગુલસ્યાઽસંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણ દ્વાદશ યોજનાનિ । ત્રીન્દ્રિયાણાં પૃચ્છા,
 ગૌતમ ! જઘન્યેન અંગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ ગવ્યૂતાનિ અપર્યાપ્તકાનાં
 જઘન્યેન અંગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્, ઉત્કર્ષેણાપિ અંગુલસ્ય, અસંખ્યેયમાગમ્, પર્યાપ્ત-
 કાનામ્ જઘન્યેન અંગુલસ્યાઽસંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ ગવ્યૂતાનિ । ચતુરીન્દ્રિયાણાં
 પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન અંગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્, ઉત્કર્ષેણ ચત્વારિ ગવ્યૂતાનિ,
 અપર્યાપ્તકાનાં જઘન્યેન ઉત્કર્ષેણાપિ અંગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્, પર્યાપ્તકાનાં
 જઘન્યેન અંગુલસ્યાઽસંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણ ચત્વારિ ગવ્યૂતાનિ ॥મૂ૦ ૧૯૭॥

ટીકા—“ નેરહ્યા અસુરાઈ, પુઢવાઈ વેદિયાદમ્નો તહય । પંવેદિયતિરિય-
 નરા, વંતરજોહસિયવેમાણી ” । છાયા—નૈરયિકા અસુરાદયઃ પૃથિવ્યાદયો દ્વીન્દ્રિ-
 યાદયસ્તથા ચ । પન્વેન્દ્રિયતિર્યહ્નરા વ્યન્તરજ્યોત્તિઃકૃવૈમાનિકાઃ । ઇતિ સમય-
 પ્રસિદ્ધચતુર્વિંશતિદણ્ડકસ્થ પ્રથમદ્વિતીયપદયોરવગાહનામાનં નિરૂપિતમ્ । સમ્પ્રતિ
 પૃથિવ્યાદિપદેઽવગાહનામાહ ‘ પુઢવીકાહ્યાણં મંતે ! ’ ઇત્યાદિ । इह प्रथमम् औधिक-

“ પુઢવિકાહ્યાણં મંતે ” ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—(પુઢવિકાહ્યાણં મંતે ! કે મહાલિયા સરીરોગાહના પળ્ળત્તા ?) હે બદન્ત ! પૃથિવીકાયિક જીવોં કી શરીરાવગાહના કિતની કહી ગઈ હૈ ?

ઉત્તર—(જહન્નેણં અંગુલસ્ય અસંખેજ્જહમાગં ઉક્કોસેણં વિ અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં) પૃથિવીકાયિક જીવોં કી શરીરાવગાહના જઘન્ય સે અંગુલ કે અસંખ્યાતવે ભાગ પ્રમાણ પ્રજ્ઞસ હુઈ હૈ । ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે મી અંગુલ કે અસંખ્યાતવે ભાગ હી પ્રજ્ઞસ હુઈ હૈ । “ નેરહ્યા અસુરાઈ, પુઢ-

“ પુઢવિકાહ્યાણં મંતે ! ” ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—(પુઢવિકાહ્યાણં મંતે ! કે મહાલિયા સરીરોગાહના પળ્ળત્તા ?) હે બદન્ત ! પૃથિવીકાયિક જીવોની શરીરાવગાહના કેટલી પ્રજ્ઞસ થયેલી છે ?

ઉત્તર—(જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં ઉક્કોસેણં વિ અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં) પૃથિવીકાયિક જીવોની શરીરાવગાહના જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ પ્રજ્ઞસ થયેલી છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જ પ્રજ્ઞસ થયેલી છે “ નેરહ્યા અસુરાઈ, પુઢવાઈ ”

પૃથિવીકાયિકાનામવગાહનામાનં નિરૂપ્યતે ૧, તતસ્તેપામેવ ઓઘતઃ સૂક્ષ્માણામ્ ૨, તતઃ સૂક્ષ્માણામપ્યપર્યાસાનામ્ ૩, તથા પર્યાસાનામ્ ૪, તત ઔધિકવાદરાણામ્ ૫, તત એપામેવ અપર્યાસવિશેષિતાનાં ૬, તથા પર્યાસવિશેષિતાનાં ચાવગાહનામાનં નિરૂપ્યતે । એષુ સપ્તસ્વપિ સ્થાનેષુ પૃથિવીકાયિકાનામઙ્ગુલાસંખ્યેયભાગ એવાવ-

વાઈ ” હસ સિદ્ધાન્તસંમત ગાથા દ્વારા જો ૨૪ ઢંડક-સ્થાન પ્રરૂપિત કિયે ગયે હૈં સો ઉનમૈં જો યે નારક એવં અસુગાદિ દો પદ હૈં, હન દો પદોં કે વાચ્યાર્થ નારક ઓર અસુરકુમાર આદિ ભવનવાસિનિકાય કે દેવોં કી શરીરાવગાહના તો ૧૯૧ વૈં સૂત્ર દ્વારા પ્રતિપાદિત કી જા ચુકી હૈ। અવ હસ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકાર “ પુઢવાઈ ” હસ પદ વાચ્યાર્થ કી શરી-રાવગાહના પ્રતિપાદિત કર રહે હૈં-હસમૈં સર્વપ્રથમ ઉન્હોંને સામાન્યરૂપ સે પૃથિવીકાયિક જીવોં કા અવગાહનામાન પ્રદર્શિત કિયા હૈ । હસસે સામાન્ય રૂપ સે ઉન્હોં પૃથિવીકાયિક સંબન્ધી સૂક્ષ્મ જીવોં કા, બાદ મૈં પૃથિવીકાયિક સૂક્ષ્મ અપર્યાસકોં કા પૃથિવીકાયિક સૂક્ષ્મ પર્યાસકોં કા, સામાન્યરૂપ સે બાદર પૃથિવીકાયિક જીવોં કા બાદરપૃથિવીકાયિક અપર્યાસક જીવોં કા ઓર બાદર પૃથિવીકાયિક પર્યાસકોં કા, અવગાહના માન નિરૂપિત હો જાતા હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ હન સપ્ત સ્થાનોં મૈં પૃથિવીકાયિક જીવોં કા અવગાહના પ્રમાણ અંગુલ કે અસંખ્યાતવૈં ભાગપ્રમાણ હી જાનના ચાહિયે ।

આ સિદ્ધાન્તસંમત ગાથા વડે જે ૨૪ ઢંડક-સ્થાન પ્રરૂપિત કરવામાં આવ્યાં છે. તેમાં જે નારક અને અસુરાદિ જે પદો છે, આ જે પદોના વાચ્યાર્થ નારક અને અસુરકુમાર વગેરે ભવનવાસિનિકાયના દેવોની શરીરાવગાહના ૧૬૧મા સૂત્ર વડે પ્રતિપાદિત કરવામાં આવી છે. હવે આ સૂત્ર વડે સૂત્રકાર “ પુઢવાઈ ” આ પદ વાચ્યાર્થની શરીરાવગાહના પ્રતિપાદિત કરી રહ્યા છે. આમાં સૌ પ્રથમ તેમણે સામાન્ય રૂપથી પૃથિવીકાયિક જીવોનું અવગાહનામાન પ્રદર્શિત કર્યું છે. એનાથી સામાન્ય રૂપથી તે પૃથિવીકાયિક સંબંધી સૂક્ષ્મ જીવોનું, ત્યાર પછી પૃથિવી કાયિક સૂક્ષ્મ અપર્યાસકોનું, પૃથિવીકાયિક સૂક્ષ્મ પર્યાસકોનું, સામાન્ય રૂપથી બાદર પૃથિવીકાયિક જીવોનું બાદર પૃથિવીકાયિક અપર્યાસક જીવોનું અને બાદર પૃથિવીકાયિક પર્યાસકોનું અવગાહનામાન નિરૂપિત થઈ જાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે આ સપ્ત સ્થાનોમાં પૃથિવીકાયિક જીવોનું અવગાહના પ્રમાણ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જ જાણવું જોઈએ.

ગાહના । નનુ યદિ અઙ્ગુલાસંખ્યેયમાગ એવાવગાહના તર્હિ એનાં જઘન્યોત્કૃષ્ટતા-
વિચારો વિરુદ્ધેતેતિ ચેદાહ-યદ્યપ્યેવામઙ્ગુલાસંખ્યેયમાગ એવાવગાહના, તથાપિ
અસંખ્યેયકસ્ય ઽસંખ્યેયભેદત્વેન તમ્યાપિ તારતમ્યસંભવાજ્ઞપ્રન્યોત્કૃષ્ટતાવિચારો
ન વિરુદ્ધયતે । એવમપ્તેજોવાયુવનસ્પતિસમ્વન્ધિષુ સપ્તસુ સ્થાનેષ્વસંખ્યેયમાગાવ-
ગાહના વોધ્યા । નવરમ્-ઔધિકવાદરવનસ્પતિષુ પર્યાપ્તેષુ તેષુ જઘન્યતોઽઙ્ગુલા-
સંખ્યેયમાગરૂપા, ઉત્કૃષ્ટતસ્તુ સમુદ્રાદ્યુત્પન્નકમલનાલાદ્યાશ્રિત્ય સાતિરેકયોજનસહ-
સ્રમાનાઽવગાહના વોધ્યા । અત્રોચ્યતે-નનુ યદ્યેવં ભેદતોઽવગાહના સ્વીક્રિયતે તર્હિ

શંકા—યદિ પૃથિવીકાયિક જીવોંં કા અવગાહનામાન અંગુલ કે અસંખ્યાતવે ભાગમાત્ર હી હૈ, તો ફિર इनका जघन्य और उत्कृष्टरूप से जो अवगाहना का प्रमाण प्रकट किया गया है, वह विरुद्ध पड़ता है क्योंकि जघन्य और उत्कृष्ट अवगाहना में वहां कोई फर्क तो है ही नहीं ।

उत्तर—ऐसा नहीं है, क्योंकि अंगुल के असंख्यातवें भाग के भी असंख्यात भेद होते हैं, इसलिये अंगुल के असंख्यातवें भाग में तरतमता की वजह से जघन्य उत्कृष्ट का विचार वहां विरुद्ध नहीं पड़ता है । इसी प्रकार अपूर् तेज, वायु और वनस्पतिकायिक जीवों संबन्धी सात स्थानों में अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण अवगाहना जघन्य उत्कृष्टरूप से जाननी चाहिये । परन्तु सामान्य वनस्पतिकायिक जीवों में, तथा पर्याप्तकवनस्पतिकायिक जीवों में जघन्य अवगाहना का प्रमाण अंगुल के असंख्यातवें भाग है, और उत्कृष्ट अवगाहना का प्रमाण समुद्र आदि में उत्पन्न हुए कमलनाल की अपेक्षा कुछ अधिक एक हजार योजन का है ।

શંકા-જો પૃથિવીકાયિક જીવોનાં અવગાહનામાન અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગ માત્ર જેટલું જ છે તો પછી એમનું જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી જે અવગાહના-પ્રમાણ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે, તે વિરુદ્ધ રૂપમાં લાગે છે. કેમકે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનામાં અહીં કોઈ પણ જાતનો તફાવત નથી.

ઉત્તર-આ ખરાબર નથી કેમકે અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગના પણ અસંખ્યાત ભેદો થાય છે. એટલા માટે અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગમાં તારતમ્યતાને લીધે જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટનો વિચાર ત્યાં વિરુદ્ધ રૂપે દેખાતો નથી. આજ પ્રમાણે અપૂ, તેજ, વાયુ અને વનસ્પતિકાયિક જીવો સંબંધી સાત સ્થાનોમાં અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ અવગાહના જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ-રૂપથી જાણવી જોઈએ પણ સામાન્ય વનસ્પતિકાયિક જીવોમાં તેમજ પર્યાપ્તક વનસ્પતિકાયિક જીવોમાં જઘન્ય અવગાહનાનું પ્રમાણ અંગુલના અસંખ્યાતમાં

નારકાસુરકુમારાદિષ્વપિ અપર્યાપ્તભેદતોઽવગાહના કસ્માન્નોક્તા ? इति चेदाह—
નારકાસુરકુમારાદયો हि सर्वेऽपि लब्धिसम्पन्नत्वात् पर्याप्ता एव भवन्ति नत्वपर्या-
प्ताः, अतोऽपर्याप्तत्वलक्षणस्य प्रकारान्तरस्य तेष्वसंभवान्नभेदतोऽवगાહના ચિન્ત્ય-
તે, इति। अथ द्वीन्द्रियादिपदेऽवगાહનામાનं प्ररुषयितुमाह—‘वेइंदियाणं पुच्छा’
इत्यादि अत्रौघिकद्वीन्द्रियाणामपर्याप्तानां पर्याप्तानां चेति स्थानत्रयेऽवगાહના

શંકા—યદિ હસ પ્રકાર સે અવગાહના પ્રમાણ મેં ભેદ સ્વીકાર
કિયા જાતા હૈ તો ફિર નારક, અસુરકુમાર આદિ મેં બી અપર્યાપ્ત કી
અપેક્ષા લેકર અવગાહના પ્રકટ કરની ચાહિયે થી—પરન્તુ વહાં હસ રુપ
સે અવગાહના તો કહી નહીં હૈ—સો હસકા કયા કારણ હૈ ?

ઉત્તર—નારક એવં અસુરકુમાર આદિ સવ પર્યાપ્ત લબ્ધિસંપન્ન હોને
કે કારણ પર્યાપ્ત હી હોતે હૈં અપર્યાપ્તક નહીં। હસલિયે અપર્યાપ્તત્વરુપ
પ્રકારાન્તર કો લેકર વહાં અવગાહનાકા માન પ્રકટ નહીં કિયા ગયા હૈ।
કયોંકિ હસ પ્રકારાન્તર કી વહાં સંભાવનાં હી નહીં હૈ। અલ સૂત્રકાર
દ્વીન્દ્રિયાદિ પદ લાચ્ય દ્વીન્દ્રિયાદિ જીવોં મેં અવગાહના કે માન કો
પ્રશ્નોત્તર પૂર્વક પ્રકટ કરતે હૈં—(વેઈંદિયાણં પુચ્છા ગોયમા જહન્નેણં
અંગુલસ્સ અસંલેજ્જહમાગં ઉક્કોસેણં વારસ જોયણાઈં)

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! દ્વીન્દ્રિય જીવોં મેં અવગાહના કા માન કિતના હૈ ?

ભાગ પ્રમાણુ છે અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાનું પ્રમાણુ સમુદ્ર વગેરેમાં ઉત્પન્ન
થયેલ કમલનાલની અપેક્ષાએ કંઈક વધારે એક હજાર યોજન જેટલું છે.

શંકા—જો આ પ્રમાણુ અવગાહના પ્રમાણુમાં ભેદ સ્વીકાર કરવામાં આવે
છે તો પછી નારક, અસુરકુમાર વગેરેમાં પણ અપર્યાપ્તકની અપેક્ષાથી અવગા-
હના પ્રકટ કરવી જોઈતી હતી. પણ ત્યાં તો આ રૂપમાં અવગાહના કહે-
વામાં આવી નથી, તો આનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર—નારક અને અસુરકુમાર વગેરે સર્વ પર્યાપ્ત લબ્ધિસંપન્ન હોવાથી
પર્યાપ્ત જ હોય છે, અપર્યાપ્તક હોતા નથી એટલા માટે અપર્યાપ્તક રૂપ પ્રકારાન્તરને
લઈને ત્યાં અવગાહનાનું માન પ્રકટ કરવામાં આવ્યું નથી કેમકે આ પ્રકાર-
ાન્તરની ત્યાં સંભાવના જ નથી. હવે સૂત્રકાર દ્વીન્દ્રિયાદિ પદલાચ્ય દ્વીન્દ્રિ-
યાદિ જીવોમાં અવગાહનાના માનને પ્રશ્નોત્તરપૂર્વક પ્રકટ કરે છે. (વેઈંદિયાણં
પુચ્છા, ગોયમા, જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંલેજ્જહમાગં ઉક્કોસેણં વારસ જોયણાઈં)

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! દ્વીન્દ્રિય જીવોમાં અવગાહનાનું માન કેટલું છે ?

વિચાર્યતે । એતેષુ વાદરત્વમેવ સંભવતિ ન તુ સૂક્ષ્મત્વમ્ , અતો નાત્ર સૂક્ષ્મત્વેન ચિન્તા ક્રિયતે । દ્વાદશયોજનપરિમિતા શરીરાવગાહના સ્વયંભૂમણાદિ જાતાનાં શઘ્નાનાં વોધ્યા । એવમેવ ત્રીન્દ્રિયેષુ ચતુરિન્દ્રિયેષુ ચ રધાનત્રયેઽવગાહના વોધ્યા ।

ઉત્તર :— હે ગૌતમ ! જઘન્ય સે અંગુલ કે અસંખ્યાતવે' ભાગ પ્રમાણ હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ચારહ યોજન પ્રમાણ હૈ । યહ સામાન્યરૂપ સે દ્વીન્દ્રિયજીવોં કી અવગાહના કા પ્રમાણ કહા ગયા હૈ । (અપજ્જત્તગાણં જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહભાગં, ઉક્કોસેણં વિ અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહભાગં) અપર્યાસિક જો દ્વીન્દ્રિય જીવ હૈ ડનકી અવગાહના જઘન્ય સે ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે મી અંગુલ કે અસંખ્યાતવે' ભાગ પ્રમાણ હૈ । (પજ્જત્તગાણં જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહભાગં, ઉક્કોસેણં વારસજોયણાઈં પર્યાસિક જો દ્વીન્દ્રિય જીવ હૈ ડનકી અવગાહના જઘન્ય મેં અંગુલ કે અસંખ્યાતવે' ભાગ પ્રમાણ હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ૧૨ યોજન પ્રમાણ હૈ । યહ ૧૨ યોજન પ્રમાણ અવગાહના સ્વયંભૂરમણ આદિ મેં ઉત્પન્ન હુર શંખો કી અપેક્ષા કહી ગઈ જાનની ચાહિયે । (તેહંદિયાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહભાગં ઉક્કોસેણં તિણિણ ગાડયાઈં)

પ્રશ્ન—હે મહન્ત ! ત્રીન્દ્રિય જીવોં કી અવગાહના કા કયા પ્રમાણ હૈ ?

ઉત્તર :—હે ગૌતમ ! ત્રીન્દ્રિય જીવોં કી જઘન્ય અવગાહના અંગુલ કે અસંખ્યાતવે' ભાગ પ્રમાણ હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ત્રીન કોશ કી

ઉત્તર—હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી બાર યોજન પ્રમાણ છે. આ સામાન્ય રૂપથી દ્વીન્દ્રિય જીવોંની અવગાહનાનું પ્રમાણ કહેવામાં આવ્યું છે. (અપજ્જત્તગાણં જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહભાગ, ઉક્કોસેણં વિ અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ ભાગં) અપર્યાસિક જે દ્વીન્દ્રિય જીવો છે, તેમની અવગાહના જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે. (પજ્જત્તગાણ જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહભાગં, ઉક્કોસેણ વારસજોયણાઈં) પર્યાસિક જે દ્વીન્દ્રિય જીવો છે તેમની અવગાહના જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૨ યોજન પ્રમાણ છે. આ બાર યોજન પ્રમાણ અવગાહના સ્વયંભૂરમણ વગેરેમાં ઉત્પન્ન થયેલ શંખોની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવી છે (તે હંદિયાણ પુચ્છા-ગોયમા ! જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહભાગ, ઉક્કોસેણં તિણિણ ગાડયાઈં)

પ્રશ્ન—હે મહન્ત ! ત્રીન્દ્રિય જીવોંની અવગાહનાનું પ્રમાણ કેટલું છે ?

ઉત્તર—હે ગૌતમ ! ત્રીન્દ્રિય જીવોંની જઘન્ય અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ત્રણ ગાઉ જેટલી

है। यह त्रीन्द्रिय जीवों की अवगाहना का प्रमाण सामान्य रूप से कहा गया जानना चाहिये। (अपञ्जत्ताणं जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं उक्कोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं) त्रीन्द्रिय जीवों में अपर्याप्तक त्रीन्द्रिय जीवों की अवगाहना जघन्य और उत्कृष्ट से अंगुल के असंख्यातवे भाग प्रमाण है। (पञ्जत्तगाणं जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं उक्कोसेण तिणिण गाउयाइं) पर्याप्तक त्रीन्द्रिय जीवों की अवगाहना जघन्य से अंगुल के असंख्यातवे भाग प्रमाण, और उत्कृष्ट से तीन कोस प्रमाण है। त्रीन्द्रिय जीवों की यह ३ तीन कोस की जो उत्कृष्ट अवगाहना कही गई है वह ढाई द्वीप से बाहिरी द्वीपों में रहने वाले कर्णशृगाली आदि त्रीन्द्रिय जीवों की अपेक्षा कही गई जाननी चाहिये। (चउइंदियाणं पुच्छा)

प्रश्न—हे भदन्त ! चौहन्द्रिय जीवों की अवगाहना का क्या प्रमाण है ?

उत्तर:— (गोयमा ! जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं उक्कोसेणं चत्तारि गाउयाइं) हे गौतम ! चौहन्द्रिय जीवों की जघन्य अवगाहना अंगुल के असंख्यातवे भाग प्रमाण है और उत्कृष्ट अवगाहना चार कोस प्रमाण है। (यह अवगाहना का कथन सामान्यरूप से कहा गया जानना चाहिये। (अपञ्जत्तगाणं जहन्नेणं उक्कोसेण वि अंगुलस्स

छे. आ त्रीन्द्रिय जिवोनी अवगाहनानुं प्रमाण सामान्य इपथी कडेवामां आण्युं छे (अपञ्जत्ताणं जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं उक्कोसेणं वि अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं) त्रीन्द्रिय जिवोनी अपर्याप्तक त्रीन्द्रिय जिवोनी अवगाहना जघन्य अने उत्कृष्टथी अंगुलना असंख्यातमां लाग प्रमाण छे. (पञ्जत्तगाणं जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं उक्कोसेणं तिणिण गाउयाइं) पर्याप्तक त्रीन्द्रिय जिवोनी अवगाहना जघन्यथी अंगुलना असंख्यातमां लाग प्रमाण अने उत्कृष्टथी त्रणु गाउ प्रमाण छे. त्रीन्द्रिय जिवोनी आ त्रणु गाउनी जे उत्कृष्ट अवगाहना कडेवामां आवी छे ते अढी द्वीपथी बहारना द्वीपोमां रहनेवा कर्णशृगाली वगेरे त्रीन्द्रिय जिवोनी अपेक्षाये कडेवामां आवी छे (चउ इंदियाणं पुच्छा)

प्रश्न—हे भदन्त ! चौहन्द्रिय जिवोनी अवगाहनानुं प्रमाण केटवुं छे ?

उत्तर—(गोयमा ! जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं उक्कोसेणं चत्तारि गाउयाइं) हे गौतम ! चौहन्द्रिय जिवोनी जघन्य अवगाहना अंगुलना असंख्यातमां लाग प्रमाण छे आ अवगाहनानुं कथन सामान्य इपथी ज कडेवामां आण्युं छे तेम समजवुं जेधये (अपञ्जत्तगाणं जहन्नेणं उक्कोसेण

વિશેષશ્ચાયમત્ર-ત્રીન્દ્રિયાણાં વહિર્દ્વીર્વર્ત્તિર્ઋણ શ્રુગાલ્યાદીનાં શરીરાવગાહના ગચ્યૂત-
ત્રયપરિમિતા बोध्या । चतुरिन्द्रियाणां वहिर्द्वीर्पवर्त्तीनां भ्रमरादीनां शरीरावगાહના
ગચ્યૂતચતુષ્ટયપરિમિતા बोध्या ॥ सू० १९७ ॥

મૂલ્ય-પંચેદિયતિરિક્ષજોણિયાણં , મંતે ! કે મહાલિયા
સરીરોગાહના પપ્પત્તા ? ગોયમા ! જહ્ણણેણં અંગુલસ્સ અસંખે-
જ્જહ્ણમાગં, ઉક્કોસેણં જોયણસહસ્સં । જલયરપંચેદિયતિરિક્ષ-
જોણિયાણં પુચ્છા, ગોયમા ! એવં ચેવ ! સંમુચ્છિમજલયરપંચે-
દિયતિરિક્ષજોણિયાણં પુચ્છા, ગોયમા ! જહ્ણણેણં અંગુલસ્સ
અસંખેજ્જહ્ણમાગં ઉક્કોસેણં જોયણસહસ્સં । અપજ્જત્તગસંમુચ્છિ-

અસંખેજ્જહ્ણમાગં, પજ્જત્તગાણં જહ્ણનેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્ણમાગં
ઉક્કોસેણં ચત્તારિ ગાહ્યાઈ) અપર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિય જીવોં કી જઘન્ય
અવગાહના કા પ્રમાણ ઔર ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના કા પ્રમાણ અંગુલ કા
અસંખ્યાતવાં ભાગ હૈ । તથા પર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિય જીવોં કી અવગાહના
કા પ્રમાણ જઘન્ય સે અંગુલ કા અસંખ્યાતવાં ભાગ હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે
ચાર કોસ કા હૈ । યહ ચાર કોસ કા અવગાહના પ્રમાણ ઢાઈ દ્વીપ સેં
બાહિર કે દ્વીપોં મેં રહને વાલે ભ્રમર આદિ જીવોં કી અપેક્ષા કહા ગયા
જાનના ચાહિયે । દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય ઔર ચતુરિન્દ્રિય જીવોં મેં બાદર
ભેદ હી હોતા હૈ-સૂક્ષ્મ ભેદ નહીં । હસલિયે યહાં સૂક્ષ્મ ભેદ કી અપેક્ષા
સે કોઈ ભી વિચાર નહીં કિયા ગયા હૈ । સૂત્ર “૧૯૭”

વિ અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્ણમાગ, પજ્જત્તગાણ જહ્ણનેણં અંગુલસ્સ, અસંખેજ્જહ્ણમાગ
ઉક્કોસેણં ચત્તારિ ગાહ્યાઈ) અપર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિય જીવોની જઘન્ય અવગાહનાનું
પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાનું પ્રમાણ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ
જીવોનું છે. તેમજ પર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિય જીવોની અવગાહનાનું પ્રમાણ જઘન્યથી
અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગનું અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર ગાઉ જેટલું છે. આ ચાર
ગાઉ જેટલું અવગાહના પ્રમાણ અઢી દ્વીપથી બહારના દ્વીપોમાં રહેનારા
ભ્રમર વગેરે જીવોની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવ્યું છે તેમ જાણીને જોઈએ
દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોમાં બાદર ભેદ જ હોય છે, સૂક્ષ્મ
ભેદ હોતો નથી એટલા માટે અહીં સૂક્ષ્મ ભેદની દૃષ્ટિએ કોઈ પણ જાતનો
વિચાર કરવામાં આવ્યો નથી. ॥સૂ.૦૧૬૭॥

मजलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, जहण्णेणं अंगु-
लस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्जइभागं।
पज्जत्तगसंमुच्छिमजलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा,
गोयमा! जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं जोय-
णसहस्सं। गवभवक्कंतियजलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं
पुच्छा, गोयमा! जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं
जोयणसहस्सं। अपज्जत्तगगवभवक्कंतियजलयरपंचिंदियतिरि-
क्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा! जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्ज-
इभागं उक्कोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्जइभागं। पज्ज-
त्तगगवभवक्कंतियजलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा,
गोयमा! जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं जोय-
णसहस्सं। चउप्पयथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा,
गोयमा! जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं छ
गाउयाइं। संमुच्छिमचउप्पयथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं
पुच्छा, गोयमा! जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्को-
सेणं गाउयपुहुत्तं। अपज्जत्तगसंमुच्छिमचउप्पयथलयरपंचेदिय-
तिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा! जहण्णेणं अंगुलस्स असं-
खेज्जइभागं उक्कोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्जइभागं। पज्जत्तग-
संमुच्छिमचउप्पयथलयरपंचेदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा,
गोयमा! जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं गाउ-
यपुहुत्तं। गवभवक्कंतियचउप्पयथलयरपंचेदियतिरिक्खजोणियाणं

पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं ! अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्को-
 सेणं छ गाउयाइं । अपज्जत्तगगवभवक्कंतियचउप्पयथलयरपंचे-
 दियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा ! जहण्णेणं अंगुलस्स
 असंखेज्जइभागं उक्कोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्जइभागं । पज्ज-
 त्तगगवभवक्कंतियचउप्पयथलयरपंचेदियतिरिक्खजोणियाणं पु-
 च्छा, गोयमा ! जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेण छ
 गाउयाइं । उरपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा,
 गोयमा ! जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेण जोयण-
 सहस्सं संमुच्छिमउरपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं
 पुच्छा, गोयमा ! जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेण
 जोयणपुहुत्तं । अपज्जत्तगसंमुच्छिमउरपरिसप्पथलयरपंचेदिय-
 तिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा ! जहण्णेणं अंगुलस्स असं-
 खेज्जइभागं उक्कोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्जइभागं । पज्जत्तग-
 संमुच्छिमउरपरिसप्पथलयरपंचेदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा,
 गोयमा ! जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेण जोयण-
 पुहुत्तं । गवभवक्कंतियउरपरिसप्पथलयरपंचेदियतिरिक्खजोणि-
 याणं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्को-
 सेण जोयणसहस्सं । अपज्जत्तगवभवक्कंतियउरपरिसप्पथलयर-
 पंचेदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा ! जहण्णेणं अंगुलस्स
 असंखेज्जइभागं उक्कोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्जइभागं । पज्जत्तग-

गढभवक्कंतियउरपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पु-
 च्छा, गोयमा ! जहण्णैणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं
 जोयणसहस्सं । भुयपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं
 पुच्छा, गोयमा ! जहण्णैणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं
 गाउयपुहुत्तं । संमुच्छिमभुयपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्ख-
 जोणियाणं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ-
 भागं, उक्कोसेणं धणुपुहुत्तं । अपज्जत्तगसंमुच्छिमभुयपरिसप्प-
 थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं
 अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्जइ-
 भागं । पज्जत्तगसंमुच्छिमभुयपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्ख-
 जोणियाणं पुच्छा, गोयमा ! जहण्णैणं अंगुलस्स असंखेज्जइ-
 भागं उक्कोसेणं धणुपुहुत्तं । गढभवक्कंतिय भुयपरिसप्पथलयर-
 पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं अंगुल-
 स्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं गाउयपुहुत्तं । अपज्ज-
 त्तगगढभवक्कंतियभुयपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं
 पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं
 उक्कोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्जइभागं । पज्ज-
 त्तगगढभवक्कंतियभुयपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया-
 णं पुच्छा, गोयमा ! जहण्णैणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्को-
 सेण गाउयपुहुत्तं । खहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा,
 गोयमा ! जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं धणु-
 पुहुत्तं । संमुच्छिमखहयराणं जहा भुयपरिसप्पसंमुच्छिमाणं तिसु-

वि गमेसु तहा भाणियत्वं। गवभवक्कंतियखहयरपंचिंदिय-
 तिरिक्खजोणियाणं पुच्छा गोयमा! जहण्णेणं अंगुलस्स असं-
 खेज्जइभागं उक्कोसेणं धणुपुहुत्तं। अपज्जत्तगगवभवक्कंतिय
 खहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा! जहन्नेणं
 अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्ज-
 इभागं। पज्जत्तगगवभवक्कंतियखयहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणि-
 याणं पुच्छा, गोयमा! जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं
 उक्कोसेणं धणुपुहुत्तं। एत्थ संगहणिगाहाओ भवंति, तं जहा
 जोयणसहस्सगाउयपुहुत्तं, तत्तो य जोयणपुहुत्तं। दोण्हं तु
 धणुपुहुत्तं, संमुच्छिमे होइ उच्चत्तं ॥१॥ जोयणसहस्सं छग्गाउ-
 याइं तत्तो य जोयणसहस्सं। गाउयपुहुत्तं भुयगे, पक्खीसु भवे
 धणुपुहुत्तं ॥२॥ मणुस्साणं भंते! के महालिया सरीरोगाहणा
 पणत्ता? गोयमा! जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्को-
 सेणं तिणिण गाउयाइं। संमुच्छिममणुस्साणं पुच्छा, गोयमा!
 जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेण वि अंगुलस्स असं-
 खेज्जइभागं। गवभवक्कंतियमणुस्साणं पुच्छा, गोयमा! जह-
 ण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेण तिणिण गाउयाइं।
 अप्पज्जत्तगगवभवक्कंतियमणुस्साणं पुच्छा, गोयमा! जहन्नेणं
 अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्जइ-
 भागं। पज्जत्तगगवभवक्कंतियमणुस्साणं पुच्छा, गोयमा! जहण्णेणं
 अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेण तिणिण गाउयाइं ॥सू० १९८॥

હાયા-પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં ભદન્ત ! કિયન્મહતી શરીરાવગાહના પ્રમાણ ગૌતમ ! જઘન્યેન અંગુલસ્ય અસંખ્યેયભાગમ્, ઉત્કર્ષેણ યોજનસહસ્રમ્ । જલચરપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! એવમેવ । સંમુર્ચ્છિમજલચરપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન અંગુલસ્ય અસંખ્યેયભાગમ્ ઉત્કર્ષેણ યોજનસહસ્રમ્ । અપર્યાપ્તકસંમુર્ચ્છિમજલચરપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, જઘન્યેન

“ પંચેદિયતિરિક્ષજોણિયાણં ” હત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ-(પંચેદિયતિરિક્ષજોણિયાણં ભંતે ! કે મહાલિયા સરીરોગાહના પળ્લતા) હે ભદન્ત ! પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોની શરીરાવગાહના કિતની હૈ ? (ગોયમા ! જહળ્લેણં અંગુલસસ અસંખેજ્જહભાગં, ઉક્કોસેણં જોયણસહસસં)

ઉત્તર:— હે ગૌતમ ! પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યજીવોં કી શરીરાવગાહનાં જઘન્ય સે અંગુલ કે અસંખ્યાતવેં ભાગ પ્રમાણ હૈ, ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે એક-હજાર યોજન પ્રમાણ હૈ । (જલચરપંચેદિયતિરિક્ષજોણિયાણં પુચ્છા-ગોયમા ! એવમેવ) જલચર તિર્યગ્ય જો પંચેન્દ્રિય જીવ હૈં ઉનકી શરીરાવગાહના હે ગૌતમ ! ઈસી પ્રકાર સે હૈ (સંમુર્ચ્છિમજલચરપંચેદિયતિરિક્ષજોણિયાણં પુચ્છા ગોયમા ! જહળ્લેણં અંગુલસસ અસંખેજ્જહભાગં ઉક્કોસેણં જોયણસહસસં) સંમુર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય જીવોં કી શરીરાવગાહના હે ગૌતમ ! જઘન્ય સે અંગુલ કે અસંખ્યાતવેં ભાગ પ્રમાણ હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ૧ હજાર યોજન પ્રમાણ હૈ । (અપજ્જત્તગસંમુર્ચ્છિમજલચરપંચેદિયતિરિક્ષજોણિયાણં પુચ્છા-જહળ્લેણં

“ પંચેદિયતિરિક્ષજોણિયાણં ” ઈત્યાદિ—

શબ્દાર્થ-(પંચેદિયતિરિક્ષજોણિયાણં ભંતે ! કે મહાલિયા સરીરોગાહના પળ્લતા) હે ભદન્ત ! પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોની શરીરાવગાહના કેટલી છે ? (ગોયમા ! જહળ્લેણં અંગુલસસ અસંખેજ્જહભાગં, ઉક્કોસેણં જોયણસહસસં)

ઉત્તર-હે ગૌતમ ! પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય જીવોની શરીરાવગાહના જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી એક હજાર યોજન પ્રમાણ છે. (જલચરપંચેદિયતિરિક્ષજોણિયાણં પુચ્છા ગોયમા ! એવમેવ) જલચરતિર્યગ્ય જે પંચેન્દ્રિય જીવો છે, તેમની શરીરાવગાહના હે ગૌતમ ! આ પ્રમાણ છે. (સંમુર્ચ્છિમજલચરપંચેદિયતિરિક્ષજોણિયાણં પુચ્છા ગોયમા ! જહળ્લેણં અંગુલસસ અસંખેજ્જહભાગં, ઉક્કોસેણં જોયણસહસસં) સંમુર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય જીવોની શરીરાવગાહના હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી એક હજાર યોજન પ્રમાણ છે. (અપજ્જત્તગસંમુર્ચ્છિમજલચરપંચેદિયતિરિક્ષજોણિયાણં પુચ્છા જહળ્લેણં અંગુલસસ

અંગુલસ્ય અસંખ્યેયભાગમ્, ઉત્કર્ષેણાપિ અંગુલસ્ય અસંખ્યેયભાગમ્ । પર્યાપ્તક-
સંમૂર્ચ્છિમજલચરપૃષ્ઠેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન અંગુલસ્ય
અસંખ્યેયભાગં ઉત્કર્ષેણ યોજનસહસ્રમ્ । ગર્ભવ્યુક્રાન્તિકૃતજલચરપૃષ્ઠેન્દ્રિયતિર્ય-

અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્મભાગં, ઉત્કોસેણ વિ અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્મભાગં
સમૂર્ચ્છિમજલચર જીવોં મેં જો અપર્યાપ્ત સંમૂર્ચ્છિમ જલચર જીવ હેં
उनकी शरीरावगाहना जघन्य और उत्कृष्ट से अंगुल के असंख्यातवे
भाग प्रमाण है । (पञ्जत्तगसंमुच्छिमजलयरपंचेन्द्रियतिरिक्खजोणि-
याणं पुच्छा-गोयमा ! जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जह्मभागं उक्कोसेणं
जोयणसहस्सं) संमूर्च्छिमजलचरजीवों मેं જો પર્યાપ્તક સમૂર્ચ્છિમ
જલચર જીવ હેં उनकी शरीरावगाहना हे गौतम ! जघन्य से तो अंगुल
के असंख्यातवे भाग प्रमाण है और उत्कृष्ट से एक हजार योजन प्रमाण
है । इसका निष्कर्षार्थ यह है कि तिर्यश्च पंचेन्द्रिय जीव जलचर, स्थल-
चर और खेचर के भेद से ३ प्रकार के होते हैं । इन में जो जलचर
तिर्यश्च पंचेन्द्रिय जीव हैं—उनके सात अवगाहना स्थान हैं । इनमें सब में
जो उत्कृष्ट अवगाहना एक हजार योजन की कही है, वह स्वयंभू-
रमण समुद्र के मत्स्यों की अपेक्षा से कही गई जाननी
चाहिये । स्थलचरपंचेन्द्रियतिर्यश्चो के चतुष्पद, उरःपरिसर्प और
भुजपरिसर्प के भेद से तीन भेद हैं । इनमें जो चतुष्पद

અસંખેજ્જહ્મભાગં, ઉત્કોસેણ વિ અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્મભાગં) સંમૂર્ચ્છિમ જલચર
જીવોમાં જે અપર્યાપ્ત સંમૂર્ચ્છિમ જલચર જીવો છે તેઓની શરીરાવગાહના
જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે. (પજ્જત્તગ
સંમુચ્છિમજલચરપંચેન્દ્રિયતિરિક્ખજોણિયાણં પુચ્છા, ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ
અસંખેજ્જહ્મભાગં ઉત્કોસેણં જોયણસહસ્સં) સંમૂર્ચ્છિમ જલચર જીવોમાં જે પર્યા-
પ્તક સંમૂર્ચ્છિમ જલચર જીવો છે તેઓની શરીરાવગાહના હે ગૌતમ !
જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી એક
હજાર યોજન પ્રમાણ છે. આનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે કે તિર્યચ પંચે
ન્દ્રિય જીવો જલચર, સ્થલચર અને ખેચરના ભેદથી ત્રણ પ્રકારના હોય છે.
આમાં જે જલચર તિર્યચ પંચેન્દ્રિય જીવો છે—તેમના સત્ત અવગાહનાનાં
સ્થાનો છે. આ બધામાં જે ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના એક હજાર યોજન જેટલી
કહેવામાં આવી છે, તે સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રના મત્સ્યોની અપેક્ષાથી કહેલી
જાણવી જોઈએ, સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યચોની ચતુષ્પદ, ઉર પરિસર્પ અને
ભુજપરિસર્પના ભેદથી ત્રણ ભેદો છે. આમાં જે ચતુષ્પદ સ્થલચર તિર્યચ

ગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા ગૌતમ ! જઘન્યેન અંગુલસ્ય અસંખ્યેયભાગમ્ ઉત્કર્ષેણ યોજન-
સદસમ્ । અર્ધાપ્તકર્મવ્યુત્ક્રાન્તિકજલચરપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા,

સ્થલચર તિર્યશ્ચ પંચેન્દ્રિય જીવ હૈં उनके भी अवगाहना के
सात स्थान हॆं । तथा सर्पादिक जो उरःपरिसर्प तिर्यश्चपंचेन्द्रियजीव
हॆं उनके भी सात अवगाहना स्थान हॆं । गोधा, नकुल आदि जो भुज-
परिसर्पतिर्यश्चपंचेन्द्रियजीव हॆं । उनके भी सात अवगाहना स्थान
हॆं । इस प्रकार चतुष्पद स्थलचर पंचेन्द्रिय तिर्यश्चों के अवगाहनास्थान
२१ होते हॆं । खेचर जो पंचेन्द्रियतिर्यश्चजीव हॆं उनके भी अवगाहना
स्थान ७ हॆं । तथा एक अवगाहनास्थान सामान्यरूप से पंचेन्द्रिय
तिर्यश्चों का है । इस प्रकार पंचेन्द्रिय तिर्यश्च जीवों के ये अवगाहनस्थान
३६ हॆं । इसी विषय को सूत्रकार आगे के सूत्रपाठ से स्पष्ट करते
हॆं—(गन्भवक्कंतिय जलयरपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा,
गोयमा ! जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं जोयणस-
हस्सं) गर्भजन्मवाले जो जलचरतिर्यश्च पंचेन्द्रिय जीव है, उनकी
अवगाहना हे गौतम ! जघन्य से अंगुल के असंख्यातवे भागप्रमाण
है, और उत्कृष्ट से एक हजारयोजन प्रमाण है । यह इनकी अव-
गाहना सामान्यरूप से कही गई है । ये गर्भज पंचेन्द्रिय तिर्यश्च पर्याप्त

પંચેન્દ્રિય જીવો છે, તેમના પણ અવગાહનાના સાત સ્થાનો છે, તેમજ
સર્પાદિ જે ઉર.પરિસર્પ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય જીવો છે તેમનાં પણ સાત
અવગાહના સ્થાનો છે, ઘે, નકુલ વગેરે જે ભુજપરિસર્પ તિર્યંચ પંચે
ન્દ્રિય જીવો છે, તેમના પણ સાત અવગાહના સ્થાન છે. આ પ્રમાણે ચતુષ્પદ
સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોનાં અવગાહના સ્થાનો ૨૧ હોય છે. ખેચર કે
જેઓ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવો છે તેમના પણ અવગાહના સ્થાન સાત છે.
તેમજ એક અવગાહના સ્થાન સામાન્ય રૂપથી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોનું છે.
આ પ્રમાણે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવોના આ અવગાહના સ્થાનો ૩૬ છે.
એજ વિષયને સૂત્રકાર હવે આ સૂત્રવડે સ્પષ્ટ કરે છે—(ગન્भवक्कंतियजलयर-
पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा ! जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं
उक्कोसेणं जोयणसहस्सं) गर्भजन्मवाणा જે જલચર તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય જીવો
છે તેમની અવગાહના હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ
પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી એક હજાર યોજન પ્રમાણ છે. આ એમની અવ-
ગાહના સામાન્ય રૂપમાં કહેવામાં આવી છે. આ ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ

ગૌતમ ! જઘન્યેન અંગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણાપિ અંગુલસ્ય અસંખ્યેય-
માનમ્ । પર્યાપ્તકર્મજ્યુક્તાન્તિક દ્વચરપશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ !
જઘન્યેન અંગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણ યોજનસહસ્રમ્ । ચતુષ્પદસ્થલચર-
પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન અંગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્
ઉત્કર્ષેણ પદ્મગવ્યૂતાનિ । સંમૂર્ચ્છિમચતુષ્પદસ્થલચરપશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં

और अपर्याप्त दोनों प्रकार से होते हैं सो (अपञ्जत्तगगवभवक्कतिय
जलयरपंचेदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा ! जहण्णेणं अंगु-
लस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्जइभागं)
जो अपर्याप्तकर्मजतिर्यञ्चपंचेन्द्रियजीव हैं उनकी अवगाहना
हे गौतम ! जघन्य और उत्कृष्ट रूप से अंगुल के असंख्यातवे भाग
ही है । (पञ्जत्तगगवभवक्कतिय जलयरपंचेदियतिरिक्खजोणियाणं
पुच्छा, गोयमा ! जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं, उक्कोसेणं
जोयणसहस्सं) तथा जो पर्याप्त कर्मज पंचेन्द्रियतिर्यञ्चजीव हैं उनकी
हे गौतम ! जघन्य अवगाहना अंगुल के असंख्यातवे भाग प्रमाण है
और उत्कृष्ट अवगाहना १ हजार योजन प्रमाण है । (चउप्पयथलयर-
पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा ! जहण्णेणं अंगुलस्स
असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं छ गाउयाइं) जो चतुष्पद स्थलचर तिर्यञ्च
पंचेन्द्रिय जीव हैं उनकी अवगाहना हे गौतम ! जघन्य की अपेक्षा
अंगुल के असंख्यातवे भाग प्रमाण हैं और उत्कृष्ट की अपेक्षा ६ गव्यूति

પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત બંને પ્રકારના હોય છે, તે (અપજ્જત્તગગવ-
ભવક્કતિયજલયરપંચેદિયતિરિક્ખજોણિયાણં પુચ્છા ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસં-
ખેજ્જઇમાગં ઉક્કોસેણ વિ અંગુલસ્સ અસંખેજ્જઇમાગં) જે અપર્યાપ્ત કર્મજ
તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયજીવો છે, તેમની અવગાહના હે ગૌતમ ! જઘન્ય
અને ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી જ છે.
(પજ્જત્તગગવભવક્કતિયજલયરપંચિદિયતિરિક્ખજોણિયાણં પુચ્છા, ગોયમા ! જહણ્ણેણં
અંગુલસ્સ અસંખેજ્જઇમાગં, ઉક્કોસેણં જોયણસહસ્સં) તેમજ જે પર્યાપ્ત કર્મજ
પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવો છે, તેમની હે ગૌતમ ! જઘન્ય અવગાહના અંગુલના
અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૧ હજાર યોજન પ્રમાણ
છે (ચઉપ્પયથલયરપંચિદિયતિરિક્ખજોણિયાણં પુચ્છા, ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંગુ-
લસ્સ અસંખેજ્જઇમાગં ઉક્કોસેણં છ ગાઉયાઈં) જે ચતુષ્પદ સ્થલચર તિર્યંચ
પંચેન્દ્રિય જીવો છે તેમની અવગાહના, હે ગૌતમ ! જઘન્યની અપેક્ષા
અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષા ૬ ગવ્યૂતિ

પુચ્છા ગૌતમ ! જઘન્યેન અંગુલસ્ય અસંખ્યેયભાગમ્, ઉત્કર્ષેણ ગવ્યૂતપૃથક્ત્વમ્,
અપર્યાપ્તકસંમૂર્ચ્છિમચતુષ્પદસ્થલચરપાંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પુચ્છા, ગૌતમ !
જઘન્યેન અંગુલસ્ય અસંખ્યેયભાગમ્ ઉત્કર્ષેણાપિ અંગુલસ્ય અસંખ્યેયભાગમ્,

પ્રમાણ છે. । यह चतुष्पद स्थलचर तिर्यश्च पंचेन्द्रिय जीवों की अवगाहना का प्रमाण सामान्य रूप से कहा गया है । ये चतुष्पद स्थलचर तिर्यश्च पंचेन्द्रिय जीव संमूर्च्छिम जन्म वाले होते हैं और ये पर्याप्त और अपर्याप्त दोनों प्रकार के होते हैं—सो इनमें जो (संमुच्छिमचउप्पयथलयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा ! जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं गाउयपुहुत्तं) संमूर्च्छिम जन्म वाले चतुष्पद स्थलचरपंचेन्द्रियतिर्यश्चजीव है उनकी अवगाहना का प्रमाण है गौतम ! जघन्य से तो अंगुल का असंख्यातवां भाग है और उत्कृष्ट से गव्यूतपृथक्त्व है । पृथक्त्व यह पारिभाषिक संज्ञा है । मुख्यतः इसका अर्थ दो से लेकर नौ तक ऐसा लिया जाता है कहीं २ बहुत इस अर्थ में भी पृथक्त्व शब्द आता है (अपज्जत्तगसंमुच्छिमचउप्पयथलयरपंचेदिय तिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा ! जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्जइभागं) जो संमूर्च्छिम जन्म वाले चतुष्पद स्थलचरपंचेन्द्रियतिर्यश्च जीव अपर्याप्तक हैं उनकी अव-

પ્રમાણ છે. આ ચતુષ્પદ સ્થલચર તિર્યચ પાંચેન્દ્રિય જીવોની અવગાહનાનું પ્રમાણ સામાન્ય રૂપથી કહેવામાં આવ્યું છે. આ ચતુષ્પદ સ્થલચર તિર્યચ પાંચેન્દ્રિય જીવો સંમૂર્ચ્છિમ જન્મવાળા હોય છે અને આ સર્વે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત બન્ને પ્રકારનાં હોય છે, તો એમનામાં જે (સંમુચ્છિમચઉપ્પયથલયરપચિંદિયતિરિક્ખજોણિયાણં પુચ્છા, ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસં-
ખેજ્જઇમાર્ગ ઉક્કોસેણં ગાઉયપુહુત્તં) સંમૂર્ચ્છિમ જન્મવાળા ચતુષ્પદ સ્થલચર પાંચેન્દ્રિય તિર્યચ જીવો છે તેમની અવગાહનાનું પ્રમાણ હે ગૌતમ ! જઘ-
ન્યથી તો અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગનું છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ગવ્યૂતિ.પૃથક્-
ત્વ છે. આ પારિભાષિક સંજ્ઞા છે. ઘણું કરીને આનો અર્થ બેથી લઈને નવ
મુધી એવો થાય છે, કેટલિક જગ્યાએ ‘ઘણું’ આ અર્થમાં પણ પૃથક્ત્વ શબ્દ
આવે છે. (અપજ્જત્તગસંમુચ્છિમચઉપ્પયથલયરપચેંદિયતિરિક્ખજોણિયાણં પુચ્છા,
ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જઇમાર્ગ ઉક્કોસેણ વિ અંગુલસ્સ અસંખેજ્જઇ માર્ગ)
જે સંમૂર્ચ્છિમ જન્મવાળા ચતુષ્પદ સ્થલચર પાંચેન્દ્રિય તિર્યચ જીવો અપર્યાપ્તક

પર્યાપ્તકસંમૂર્ચ્છિમચતુષ્પદસ્થલચરપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન અંગુલસ્ય અસંખ્યેયભાગમ્ ઉત્કર્ષેણ પદ્મગવ્યૂતપૃથક્ત્વમ્, ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકચતુષ્પદસ્થલચરપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન અંગુલસ્ય અસંખ્યેયભાગમ્, ઉત્કર્ષેણ પદ્મગવ્યૂતાનિ । અપર્યાપ્તકગર્ભવ્યુત્ક્રા-

ગાહના હે ગૌતમ ! જઘન્ય સે અંગુલ કે અસંખ્યાતવે ભાગપ્રમાણ હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે મી અંગુલ કે અસંખ્યાતવે ભાગપ્રમાણ હૈ । (પદ્મજત્તગ સંમુર્ચ્છિમચતુષ્પદસ્થલચરપંચેન્દ્રિયતિરિક્ષજોણિયાણં પુચ્છા, ગોયમા ! જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્ભાગં, ઉક્કોસેણં ગાઙ્ગપુહુત્તં) તથા જો સંમૂર્ચ્છિમ જન્મ વાલે ચતુષ્પદ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યચ જીવપર્યાપ્તક હૈં ઉનકી અવગાહના હે ગૌતમ ! જઘન્ય સે તો અંગુલ કે અસંખ્યાતવે ભાગ પ્રમાણ હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે-ગવ્યૂત પૃથક્ત્વ હૈ । (ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિય ચતુષ્પદસ્થલચરપંચેન્દ્રિયતિરિક્ષજોણિયાણં પુચ્છા, ગોયમા ! જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્ભાગં ઉક્કોસેણં છ ગાઙ્ગપાઈ) જો પંચેન્દ્રિય ચતુષ્પદસ્થલચરપંચેન્દ્રિયજીવ ગર્ભજન્મવાલે હૈં ઉનકી અવગાહના હે ગૌતમ ! જઘન્ય સે અંગુલ કે અસંખ્યાતવે ભાગપ્રમાણ હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે છ ગવ્યૂત પ્રમાણ હૈ । યહ ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય ચતુષ્પદ સ્થલચરતિર્યચજીવોંકી અવગાહના કા પ્રમાણ સામાન્યરૂપ સે પ્રતિપાદિત ક્રિયા ગયા હૈ । પર્યાપ્ત ઓર અપર્યાપ્ત કી અપેક્ષા ઇનકી અવગાહ-

છે તેમની અવગાહના હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે. (પદ્મજત્તગસંમુર્ચ્છિમ-ચતુષ્પદસ્થલચરપંચેન્દ્રિયતિરિક્ષજોણિયાણં પુચ્છા, ગોયમા ! જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્ભાગં ઉક્કોસેણં છ ગાઙ્ગપુહુત્તં) તેમજ જે સંમૂર્ચ્છિમ જન્મવાળા ચતુષ્પદ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યચ હોવો પર્યાપ્તક છે તેમની અવગાહના હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ગવ્યૂત પૃથક્ત્વ છે. (ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિયચતુષ્પદસ્થલચરપંચેન્દ્રિયતિરિક્ષજોણિયાણં પુચ્છા, ગોયમા ! જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્ભાગં ઉક્કોસેણં છ ગાઙ્ગપાઈ) જે પંચેન્દ્રિય ચતુષ્પદ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય હોવો ગર્ભજન્મવાળા છે, તેમની અવગાહના હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ૬ ગવ્યૂત પ્રમાણ છે આ ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય ચતુષ્પદ સ્થલચર તિર્યચ હોવાની અવગાહનાનું પ્રમાણ સામાન્ય રૂપથી પ્રતિપાદિત કરવામાં આવ્યું છે. પર્યાપ્ત તેમજ અપર્યાપ્તની અપેક્ષાએ એમની અવગાહનાનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે.

ન્ટિકચતુષ્પદસ્થલચરપાંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન અંગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણાપિ અંગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્ । પર્યાપ્તગર્ભવ્યુ-
ક્રાન્તિકચતુષ્પદસ્થલચરપાંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન અંગુ-
લસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્, ઉત્કર્ષેણ ષડ્ગવ્યુતાનિ । ઉરઃપરિસર્પસ્થલચરપાંચેન્દ્રિયતિ-
ર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન અંગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણ
યોજનસહસ્રમ્, સંપૂર્ણમોરઃપરિસર્પસ્થલચરપાંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા,

ના દ્વા પ્રમાણ હવ પ્રકાર સે હૈ—(અપજ્જત્તગગઁભવકકંતિયચ્ચઉપ્પય-
થલચરપંચેદિય તિરિક્કલ્લજોણિયાણં પુચ્છા, ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંગુ-
લસ્સ અસંખેજ્જહમાગં ઉક્કોસેણ વિ અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં)
અપર્યાપ્તક ગર્ભજન્મવાલે ચતુષ્પદસ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યચ યોનિવાલે
જીવોં કી અવગાહના, હે ગૌતમ ! જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ રુપ સે અંગુલ કે
અસંખ્યાતવે ભાગપ્રમાણ હૈ । (પજ્જત્તગગઁભવકકંતિયચ્ચઉપ્પયથલચર-
પંચેદિયતિરિક્કલ્લજોણિયાણં પુચ્છા, ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ
અસંખેજ્જહમાગં ઉક્કોસેણં છ ગાઉયાહં) તથા પર્યાપ્તક ગર્ભજન્મ વાલે
જો ચતુષ્પદ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચ જીવ હૈં ઉનકી અવગાહના
હૈ ગૌતમ ! જઘન્ય સે અંગુલ કે અસંખ્યાતવે ભાગ પ્રમાણ હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ
સે ૬ ગવ્યૂન પ્રમાણ હૈ । (ઉરપરિસર્પસ્થલચરપંચેદિયતિરિક્કલ્લજોણિ-
યાણં પુચ્છા ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં ઉક્કોસેણં
જોયણસહસ્સં) જો ઉરઃપરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિયતિર્યચ્ચ જીવ હૈં
ઉનકી અવગાહના હૈ ગૌતમ ! જઘન્ય સે અંગુલ કે અસંખ્યાતવે ભાગ

(અપજ્જત્તગગઁભવકકંતિયચ્ચઉપ્પયથલચરપંચેદિયતિરિક્કલ્લજોણિયાણં પુચ્છા, ગોયમા !
જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં ઉક્કોસેણ વિ અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં)
અપર્યાપ્તક ગર્ભજન્મવાળા ચતુષ્પદ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યચ યોનિવાળા
જીવોની અવગાહના હે ગૌતમ ! જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી અંગુલના અસં-
ખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે (પજ્જત્તગગઁભવકકંતિયચ્ચઉપ્પયથલચરપંચેદિયતિરિક્કલ્લ-
જોણિયાણં પુચ્છા, ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં ઉક્કોસેણં છ
ગાઉયાહં) તેમજ પર્યાપ્તક ગર્ભજન્મવાળા જે ચતુષ્પદ સ્થલચર
પંચેન્દ્રિય તિર્યચ જીવો છે, તેમની અવગાહના હે ગૌતમ ! જઘન્યથી
અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ૬ ગાઉ પ્રમાણ
છે. (ઉરપરિસર્પસ્થલચરપંચેદિયતિરિક્કલ્લજોણિયાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહણ્ણે
ણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં ઉક્કોસેણં જોયણસહસ્સં) જે ઉરઃપરિસર્પ
સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યચ જીવો છે તેમની અવગાહના, હે ગૌતમ ! જઘન્યથી
અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી એક હજાર યોજન

ગૌતમ ! જઘન્યેન અંગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્ , ઉત્કર્ષેણ યોજનપૃથક્ત્વમ્ । અપર્યાપ્ત-
કસંમૂર્ચ્છિમોરઃપરિસર્પસ્થલચરપંચેન્દ્રિયાતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ।
જઘન્યેન અંગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણાપિ અંગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્ ।
પર્યાપ્તકસંમૂર્ચ્છિમોરઃપરિસર્પસ્થલચરપંચેન્દ્રિયાતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ !
જઘન્યેન અંગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણ યોજનપૃથક્ત્વમ્ । ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકોરઃ

પ્રમાણ છે और उत्कृष्ट से एक हजार योजन प्रमाण है । (संमुच्छिम
उरपरिस्पर्पथलचरपंचेन्द्रियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा-गोयमा ! जह-
ण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं जोयणपुहुत्तं) जो
उरःपरिस्पर्प रथलचरपंचेन्द्रियतिर्यञ्चजीव संमूर्च्छिम जन्म वाले हैं
उनकी अवगाहना है गौतम । जघन्य से अंगुल के असंख्यातवें भाग-
प्रमाण है और उत्कृष्ट से योजन पृथक्त्व है । (अपज्जत्तग संमुच्छिम-
उरपरिस्पर्पथलचरपंचेन्द्रियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा ।
जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं वि अंगुलस्स असं-
खेज्जइभागं) संमूर्च्छिम जन्म वाले जो उरःपरिस्पर्प थलचर पंचेन्द्रिय
तिर्यञ्चजीव अपर्याप्तक हैं उनकी जघन्य अवगाहना और उत्कृष्ट अव-
गाहना अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण हैं । (पज्जत्तगसंमुच्छिम
उरपरिस्पर्पथलचरपंचेन्द्रियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा-गोयमा ! जह-
ण्णेणं अंगुलस्स-असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं जोयणपुहुत्तं) संमूर्च्छिम-
जन्मवाले जो उरःपरिस्पर्प थलचरपंचेन्द्रियतिर्यञ्च जीव पर्याप्तक

પ્રમાણ છે. (સમુચ્છિમઉરપરિસ્પર્પથલચરપંચેન્દ્રિયતિરિક્ખજોણિયાણં પુચ્છા-
-ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જઇમાગં ઉક્કોસેણં જોયણપુહુત્તં) જે ઉરઃ
પરિસ્પર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ એવો સંમૂર્ચ્છિમ જન્મવાળો છે તેમની
અવગાહના છે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે
અને ઉત્કૃષ્ટથી યોજન પૃથક્ત્વ છે (અપજ્જત્તગસંમુચ્છિમઉરપરિસ્પર્પથલચર-
પંચેન્દ્રિયતિરિક્ખજોણિયાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જઇમાગં
ઉક્કોસેણ વિ અંગુલસ્સ અસંખેજ્જઇમાગં) સંમૂર્ચ્છિમ જન્મવાળો જે ઉરઃ
પરિસ્પર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ એવો અપર્યાપ્તક છે. તેમની જઘન્ય અવ-
ગાહના અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે.
(પજ્જત્તગસંમુચ્છિમઉરપરિસ્પર્પથલચરપંચેન્દ્રિયતિરિક્ખજોણિયાણ પુચ્છા-ગોયમા ।
જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જઇમાગં ઉક્કોસેણં જોયણપુહુત્તં) સંમૂ-
ર્ચ્છિમ જન્મવાળો જે ઉરઃપરિસ્પર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ એવો પર્યાપ્તક

પરિસર્પસ્થલચરપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન અંગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણ યોજનમહસ્રમ્ । અપર્યાપ્તકર્મવ્યુત્ક્રાન્તિકોરઃપરિસર્પ-
સ્થલચરપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન અંગુલસ્ય અસંખ્યે-
યમાગમ્, ઉત્કર્ષેણાપિ અંગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્ । પર્યાપ્તકર્મવ્યુત્ક્રાન્તિકોરઃ
પરિસર્પસ્થલચરપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન અંગુલસ્ય
અસંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણ યોજનમહસ્રમ્ । યુગપરિસર્પસ્થલચરપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિ

હૈં, उनकी अवगाहना हे गौतम ! जघन्य से अंगुल के असंख्यातवें
भागप्रमाण है और उत्कृष्ट से योजनपृथक्त्व है । (गवभवकंकतिय
उरपरिसर्पस्थलचरपंचेन्द्रियतिरिक्खजोगियाणं पुच्छा, गोयमा !
जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं जोयणसहस्रं) जो
उरःपरिसर्प स्थलचरपंचेन्द्रियतिर्यञ्चजीव गर्भजन्मवाले हैं उनकी
अवगाहना हे गौतम ! जघन्य से अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण
है और उत्कृष्ट से १ हजार योजन प्रमाण है । (अपज्जत्तगगवभवकंक-
तिय उरपरिसर्पस्थलचरपंचेन्द्रियतिरिक्खजोगियाणं पुच्छा-गोयमा !
जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं वि अंगुलस्स असंखे-
ज्जइभागं) गर्भजन्मवाले जो उरःपरिसर्प स्थलचर तिर्यञ्च पंचेन्द्रिय-
जीव अपर्याप्तक हैं, उनकी अवगाहना हे गौतम ! जघन्य से अंगुल के
असंख्यातवें भाग प्रमाण है और उत्कृष्ट से भी अंगुल के असंख्यातवें
भाग प्रमाण है । (पज्जत्तगगवभवकंकतिय उरपरिसर्पस्थलचरपंचेन्द्रिय-

છે, તેમની અવગાહના, હે ગૌતમ । જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ
પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી યોજન પૃથક્ત્વ છે, (ગવભવકંતિયુરપરિસર્પસ્થલ
ચરપંચેન્દ્રિયતિરિક્ખજોગિયાણં પુચ્છા ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જઇ
માગં ઉક્કોસેણં જોયણસહસ્રં) જે ઉર.પરિસર્પ જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ
ગર્ભજન્મવાળા છે તેમની અવગાહના હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંગુલના અસં-
ખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી એક હજાર યોજન પ્રમાણ છે.
(અપજ્જત્તગગવભવકંતિય ઉરપરિસર્પસ્થલચરપંચેન્દ્રિયતિરિક્ખજોગિયાણં પુચ્છા
-ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જઇમાગં ઉક્કોસેણં વિ અંગુલસ્સ
અસંખેજ્જઇમાગં) ગર્ભજન્મવાળા જે ઉરઃપરિસર્પ સ્થલચર તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય
જીવે અપર્યાપ્તક છે તેમની અવગાહના હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંગુલના
અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંગુલના અસંખ્યાતમા
ભાગ પ્રમાણ છે. (પજ્જત્તગગવભવકંતિય ઉરપરિસર્પસ્થલચરપંચેન્દ્રિયતિરિક્ખ-

કાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન અંગુલસ્ય અસંખ્યેયભાગમ્ ઉત્કર્ષેણ ગવ્યૂતપૃથ-
ત્ત્વમ્ । સંમૂર્ચ્છિમભુજપરિસર્પસ્થલચરપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ !
જઘન્યેન અંગુલસ્ય અસંખ્યેયભાગમ્, ઉત્કર્ષેણ ધનુઃપૃથક્ત્વમ્ । અપર્યાપ્તકસંમૂર્ચ્છિમ-

તિરિક્તજોગિયાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્ભાગં,
ઉક્કોસેણં જોયણસહસ્સં) ગર્ભ જન્મ વાલે જો ઉર:પરિસર્પ
થલચર તિર્યચ પંચેન્દ્રિય જીવ પર્યાપ્તક હૈં उनकी અવગાહના હે ગૌતમ !
જઘન્ય સે અંગુલ કે અસંખ્યાતવેં ભાગપ્રમાણ હૈં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે
૧ હજાર યોજન પ્રમાણ હૈં । (ભુજપરિસપ્પથલચરપંચેદિયતિરિક્ત
જોગિયાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્ભાગં
ઉક્કોસેણં ગાઉયપુહુત્તં) થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચ કે ભેદ સે જો ભુજ-
પરિસર્પ હૈં उनकी અવગાહના હે ગૌતમ ! જઘન્ય સે અંગુલ કે અસંખ્યાતવેં
ભાગ પ્રમાણ હૈં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ગવ્યૂત પૃથક્ત્વ હૈં । (સંમુર્ચ્છિમભુજપરિ-
સપ્પથલચરપંચેદિયતિરિક્તજોગિયાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહ્ણેણં
અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્ભાગં ઉક્કોસેણં ધણુપુહુત્તં) જો ભુજપરિસર્પ
થલચર જીવ સંમૂર્ચ્છિમ જન્મ વાલે હૈં, उनकी અવગાહના હે ગૌતમ !
જઘન્ય સે અંગુલ કે અસંખ્યાતવેં ભાગ પ્રમાણ હૈં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ધનુષ
પૃથક્ત્વ હૈં । (અપજ્જત્તગસંમુર્ચ્છિમભુજપરિસપ્પથલચરપંચેદિયતિરિ-

જોગિયાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્ભાગ ઉક્કોસેણં જોયણ-
સહસ્સં) ગર્ભજન્મવાળા જે ઉર:પરિસર્પ સ્થલચર તિર્યચ પંચેન્દ્રિય જીવો
પર્યાપ્તક છે. તેમની અવગાહના હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યા-
તમા ભાગ પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧ હજાર યોજન પ્રમાણ છે. (ભુજપરિ-
સપ્પથલચરપંચેદિયતિરિક્તજોગિયાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહ્ણેણં અંગુલસ્સ
અસંખેજ્જહ્ભાગં ઉક્કોસેણં ગાઉયપુહુત્તં) સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યચના લેદથી
જે ભુજ પરિસર્પ છે તેમની અવગાહના હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંગુલના
અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ગવ્યૂત પૃથક્ત્વ છે (સંમુ-
ર્ચ્છિમભુજપરિસપ્પથલચરપંચેદિયતિરિક્તજોગિયાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહ-
ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્ભાગં ઉક્કોસેણં ધણુપુહુત્તં) જે ભુજપરિસર્પ
સ્થલચર જીવ સંમૂર્ચ્છિમ જન્મવાળા છે, તેમની અવગાહના હે ગૌતમ ! જઘ-
ન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ધનુષ પૃથક્ત્વ
છે. (અપજ્જત્તગસંમુર્ચ્છિમભુજપરિસપ્પથલચરપંચેદિયતિરિક્તજોગિયાણં પુચ્છા

ભુજપરિસર્પસ્થલચરપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન અંગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્, ઉત્કર્ષેણાપિ અંગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્ । પર્યાપ્તકસંમૂર્ચ્છિમ-
ભુજપરિસર્પસ્થલચરપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન અંગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણ ધનુઃપૃથક્ત્વમ્ । ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકભુજપરિસર્પસ્થલચરપંચે-
ન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન અંગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણ ગવ્યૂતપૃથક્ત્વમ્ । અપર્યાપ્તકગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકભુજપરિસર્પસ્થલચરપંચેન્દ્રિયતિર્ય-

ક્વ જોણિયાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં ઉક્કોસેણ વિ અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં) તથા જો સંમૂર્ચ્છિમ ભુજ પરિસર્પ થલચર જીવ અપર્યાપ્તક હૈં उनकी अवगाहना हे गौतम ! जघन्य से अंगुल के असंख्यातवे भाग प्रमाण है और उत्कृष्ट से भी अंगुल के असंख्यातवे भाग प्रमाण है । (पञ्जत्तगसंमुच्छिमभुयपरिसप्प-
थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा जहण्णेणं अंगु-
लस्स असंखेज्जहमागं उक्कोसेण धणुपुहुत्तं) और जो संमूर्च्छिम भुजपरिसर्प थलचर पंचेन्द्रिय तिर्यश्च जीव पर्याप्तक हૈं उनकी अवगाहना हे गौतम ! जघन्य से तो अंगुल के असंख्यातवे भाग प्रमाण है और उत्कृष्ट से धनुष पृथक्त्व है । (गर्भवक्कंतियभुयपरिसप्पथलयर-
पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा-गोयमा ! जहन्नेणं अंगुलस्स असं-
खेज्जहमागं उक्कोसेण गाउयपुहुत्तं) गर्भजन्मवाले जो भुजपरिसर्प थलचर पंचेन्द्रिय तिर्यश्च जीव हૈं उनकी अवगाहना हे गौतम ! जघन्य

ગોયમા જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં ઉક્કોસેણ વિ અંગુલસ્સ અસં-
ખેજ્જહમાગં) તેમજ જે સંમૂર્ચ્છિમ ભુજપરિસર્પ સ્થલચર જીવો અપર્યાપ્તક
છે તેમની અવગાહના હે ગૌતમ, જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ
પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે,
(પજ્જત્તગસમુચ્છિમભુયપરિસપ્પથલયરપંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયાણં પુચ્છા ગોયમા !
જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં ઉક્કોસેણ ધણુપુહુત્તં) અને જે
સંમૂર્ચ્છિમ ભુજપરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવો પર્યાપ્તક છે તેમની
અવગાહના હે ગૌતમ ! જઘન્યથી તો અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ
છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ધનુષ પૃથક્ત્વ છે. (ગર્ભવક્કંતિયભુયપરિસપ્પથલયર-
પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયાણં પુચ્છા ગોયમા ! જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ-
માગં ઉક્કોસેણ ગાઉયપુહુત્તં) ગર્ભજન્મવાળા જે ભુજપરિસર્પ સ્થલચર પંચે-
ન્દ્રિય તિર્યંચ જીવો છે, તેમની અવગાહના હે ગૌતમ ! જઘન્યથી તો અંગુલના

ગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન અંગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણાપિ
અંગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્ । પર્યાપ્તાગમર્મવ્યુત્ક્રાન્તિકમુજપરિસર્પથલચરપંચે-
ન્દ્રિયતિરિચ્છગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન અંગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણ
ગવ્યૂતપૃથક્ત્વમ્ । ચેચરણ્ણેન્દ્રિયતિરિચ્છગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા ગૌતમ ! જઘન્યેન
અંગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણ ધનુઃપૃથક્ત્વમ્ । સંમૂર્ચ્છિમચેચરણં યથા

સે તો અંગુલ કે અસંખ્યાતવે ભાગ પ્રમાણ છે और उत्कृष्ट से गव्यूत
पृथक्त्व है । (अपज्जत्तगगग्भवक्कंतियमुयपरिसप्पथलयरपंचिंदिय-
तिरिक्खजोणियाणं पुच्छा-गोयमा ! जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ
भागं उक्कोसेण वि अंगुलस्य असंखेज्जइभागं) जो मुजपरिसर्प थल-
चर जीव गर्भजन्म वाले हैं और अपर्याप्तावस्थापन्न है उनकी जघन्याव-
गाहना अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण होती है और उत्कृष्ट अव-
गाहना भी अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण होती है । (पज्जत्तग
गग्भवक्कंतियमुयपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा
-गोयमा ! जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं गाउय
पुहुत्तं) जो मुजपरिसर्प थलचर जीव गर्भ जन्म वाले हैं और पर्याप्तक
है उनकी अवगाहना हे गौतम ! जघन्य से तो अंगुल के असंख्यातवें
भाग प्रमाण है-और उत्कृष्ट से गव्यूतपृथक्त्व है । (चहयरपंचिंदिय-
तिरिक्खजोणियाणं पुच्छा-गोयमा ! जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ
भागं उक्कोसेणं धणुपुहुत्तं) जो चेचर तिरिच पंचेन्द्रिय जीव हैं, उनकी

અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ગવ્યૂત પૃથક્ત્વ છે. (અપ
જ્જત્તગગગ્ભવક્કંતિયમુયપરિસપ્પથલયરપંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયાણં પુચ્છા-ગોયમા !
જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જઇમાગં ઉક્કોસેણ વિ અંગુલસ્ય અસ-
ખેજ્જઇમાગં) જે ભુજપરિસર્પ સ્થલચર જીવો ગર્ભ જન્મવાળા છે અને અપ-
ર્યાપ્તાવસ્થાપન્ન છે, તેમની જઘન્યાવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ
પ્રમાણ હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પણ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ
પ્રમાણ હોય છે. (પજ્જત્તગગગ્ભવક્કંતિયમુયપરિસપ્પથલયરપંચિંદિયતિરિ-
ક્ખજોણિયાણં પુચ્છા ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જઇમાગ ઉક્કોસેણં
ગાઉયપુહુત્તં) જે ભુજપરિસર્પ સ્થલચર જીવો ગર્ભ જન્મવાળા છે અને પર્યા-
પ્તક છે, તેમની અવગાહના હે ગૌતમ ! જઘન્યથી તો અંગુલના અસંખ્યા-
તમા ભાગ પ્રમાણ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ગવ્યૂત પૃથક્ત્વ છે. (ચહયરપંચિ-
દિયતિરિક્ખજોણિયાણ પુચ્છા-ગોયમા ! જહણ્ણેણ અંગુલસ્સ અસંખેજ્જઇમાગં
ઉક્કોસેણ ધણુપુહુત્તં) જે ચેચર તિરિચ પંચેન્દ્રિય જીવો છે, તેમની અવગા-

અનુયોગચન્દ્રિકા ટીકા સૂ.૧૯૮ પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાદીનાં શરીરાવગાહનાનિ.૧૯૧

મુજસર્પસંમૂર્ચ્છિમાનાં ત્રિવિધં ગમેષુ તથા મણિતવ્યમ્ । ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક્ષેચરાણાં
પુચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન અંગુલસ્ય અસંખ્યેયભાગમ્ , ઉત્કર્ષેણ ધનુઃ પૃથક્ત્વમ્
અપર્યાપ્તકર્મવ્યુત્ક્રાન્તિક્ષેચરાણાં પુચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન અંગુલસ્ય અસંખ્યે-

અવગાહના હે ગૌતમ ! જઘન્ય સે તો અંગુલ અસંખ્યાતવે ભાગ પ્રમાણ
ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે ધનુષપૃથક્ત્વ હૈ । (સંમુચ્છિમસ્વહરણં જહા મુચ-
પરિસપ્પસંમુચ્છિમાણં તિસુ વિ ગમેસુ તહા માણિયવ્વં) સામાન્ય સંમૂ-
ર્ચ્છિમ સ્વેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચ જીવોં કી અવગાહના, અપર્યાપ્ત સંમૂર્ચ્છિમ
સ્વેચરપંચેન્દ્રિયતિર્યશ્ચજીવોં કી અવગાહના, પર્યાપ્ત સંમૂર્ચ્છિમ સ્વેચર
તિર્યશ્ચ જીવોં કી અવગાહના જઘન્ય ઔર ઉત્કૃષ્ટ રૂપ સે જિમ્મ પ્રકાર
સંમૂર્ચ્છિમ જન્મવાલે મુજપરિસર્પ પંચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચોં કે તીન પદોં મેં
કહી ગઈ હૈ ડહી પ્રકાર સે સમજના ચાહિયે । (ગર્ભવ્યવકંતિય સ્વહ-
રપંચેન્દ્રિયતિરિક્ષજોણિયાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ
અસંખેજ્જહમાગં ઉત્તકોસેણં ધણુપુહુત્તં) ગર્ભજન્મ વાલે જો સ્વેચર
પંચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચ હૈં ડનકી અવગાહના હે ગૌતમ ! જઘન્ય સે અંગુલ કે
અસંખ્યાતવે ભાગ પ્રમાણ હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે ધનુષ પૃથક્ત્વ હૈ । (અપજ્જ-
ત્તગર્ભવ્યવકંતિય સ્વહરપંચેન્દ્રિયતિરિક્ષજોણિયાણં પુચ્છા-ગોયમા !
જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં ઉત્તકોસેણં વિ અંગુલસ્સ અસંખે-
જ્જહમાગં) ગર્ભજન્મ વાલે જો સ્વેચર પંચેન્દ્રિય અપર્યાપ્ત તિર્યશ્ચ હૈં
ડનકી અવગાહના હે ગૌતમ ! જઘન્ય સે અંગુલ કે અસંખ્યાતવે ભાગ

હના હે ગૌતમ ! જઘન્યથી તો અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે
અને ઉત્કૃષ્ટથી ધનુષ પૃથક્ત્વ છે. (સંમુચ્છિમસ્વહરણં જહા મુચપરિસપ્પ
સંમુચ્છિમાણં તિસુ વિ ગમેસુ તહા માણિયવ્વં) સામાન્ય સંમૂર્ચ્છિમ સ્વેચર
પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્છોવોની અવગાહના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી જેમ
સંમૂર્ચ્છિમ જન્મવાળા ભુજપરિસર્પ પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્છોના ત્રણ પદોમાં કહે-
વામાં આવી છે, તે પ્રમાણે જ સમજ લેવી જોઈએ. (ગર્ભવ્યવકંતિય સ્વહર
પંચેન્દ્રિયતિરિક્ષજોણિયાણં પુચ્છા, ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં
ઉત્તકોસેણં ધણુપુહુત્તં) ગર્ભજન્મવાળા જે સ્વેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્છો છે તેમની
અવગાહના હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે
અને ઉત્કૃષ્ટથી ધનુષ પૃથક્ત્વ છે. (અપજ્જત્તગર્ભવ્યવકંતિયસ્વહરપંચેન્દ્રિય
તિરિક્ષજોણિયાણં પુચ્છા, ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં ઉત્તકો-
સેણ વિ અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં) ગર્ભજન્મવાળા જે સ્વેચર પંચેન્દ્રિય અપ.

યમાગમ્ ઉત્કર્ષેણાપિ અંગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્ । પર્યાપ્તકર્મવ્યુત્ક્રાન્તિક-
 સ્વેચરાણાં પુચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન અંગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્
 ઉત્કર્ષેણ ધનુઃપૃથક્ત્વમ્ । અન્ન સંગ્રહણ્યો ગાથા ભવન્તિ તથા—યોજનસહસ્રગવ્યૂત-
 પૃથક્ત્વં તતશ્ચ યોજનપૃથક્ત્વમ્ । દ્વયોસ્તુ ધનુઃપૃથક્ત્વં સંમૂર્ચ્છિમે ભવતિ
 ઉચ્ચત્વમ્ ॥ ૧ ॥ યોજનસહસ્રસ્ય પદ્મગવ્યૂતાનિ તતશ્ચ યોજનસહસ્રમ્ । ગવ્યૂતિપૃથ-

પ્રમાણ છે ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે મી અંગુલ કે અસંખ્યાતવે ભાગ પ્રમાણ છે ।
 (પડજત્તગગભવકંતિયસ્રહયરપંચે દિયતિરિક્ષજોણિયાણં પુચ્છા-
 ગોયમા ! જહણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં ઉક્કોસેણં ધણુપુહુત્તં)
 ગર્ભજન્મ વાલે જો સ્વેચર પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત તિર્યશ્ચ હૈં ઉનકી અવગાહના
 હે ગૌતમ ! જઘન્ય સે તો અંગુલ કે અસંખ્યાતવે ભાગ પ્રમાણ છે ઔર
 ઉત્કૃષ્ટ સે ધનુષ પૃથક્ત્વ હૈં । હસ પ્રકાર પંચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચોં કે ૩૬ અવ
 ગોહન સ્થાનોં કા વિસ્તારપૂર્વક કથન કરકે અવ સૂત્રકાર સંક્ષેપ સે ઉનકા
 નિરૂપણ કરને કે લિયે (એત્થ સંગહણિગાહાઓ ભવંતિ) હન પદોં દ્વારા
 દો સંગ્રહણી ગાથાઓં કો ઉદ્ધૃત કરને કી સૂચના દેતે હૈં (તં જહા) વે
 દો ગાથાઈં હસ પ્રકાર સે હૈં—(જોયણસહસ્સ ગાઉય, પુહુત્તં તત્તોય
 જોયણપુહુત્તં । દોણં તુ ધણુપુહુત્તં, સંમુચ્છિમે હોહ ઉચ્ચત્તં ॥૧॥) સંમુ-
 ચ્છિમ જન્મ વાલે જો જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચ હૈં ઉનકી ઉત્કૃષ્ટ શરીરા-
 વગાહના એક હજાર યોજન પ્રમાણ હી હૈં, હસસે અધિક નહીં હૈં । સંમૂ-

પર્યાપ્તક તિર્યચો છે, તેમની અવગાહના હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંગુલના
 અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંગુલના અસંખ્યાતમા
 ભાગ પ્રમાણ છે. (પડજત્તગગભવકંતિયસ્રહયરપંચે દિયતિરિક્ષજોણિયાણં
 પુચ્છા, ગોયમા ! જહણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં ઉક્કોસેણં ધણુપુહુત્તં) ગર્ભ-
 જન્મવાળા જે એચર પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત તિર્યચો છે, તેમની અવગાહના
 હે ગૌતમ ! જઘન્યથી તો અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે અને
 ઉત્કૃષ્ટથી ધનુષપૃથક્ત્વ છે. આ પ્રમાણે પંચેન્દ્રિય તિર્યચોના ૩૬ અવગાહના
 સ્થાનોનું વિસ્તારપૂર્વક કથન કરીને હવે સૂત્રકાર સંક્ષેપમાં તેના નિરૂપણ
 માટે (એત્થ સંગહણિગાહાઓ ભવંતિ) આ પદો વડે જે સંગ્રહણી ગાથાઓને
 ઉદ્ધૃત કરવાનું સૂચન કરે છે. (તં જહા) તે જે ગાથાઓ આ પ્રમાણે છે.—
 (જોયણસહસ્સ ગાઉયપુહુત્તં તત્તોય જોયણપુહુત્તં । દોણં તુ ધણુપુહુત્તં, સંમુચ્છિમે
 હોહ ઉચ્ચત્તં ॥૧॥) સંમૂર્ચ્છિમ જન્મવાળા જે જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યચો છે
 તેમની ઉત્કૃષ્ટ શરીરાવગાહના એક હજાર યોજન પ્રમાણ નેટલી જ છે.

ચ્છિમ જો પંચેન્દ્રિય ચતુષ્પદતિર્યંશ્ચ હૈં उनकी उत्कृष्ट अवगाहना केवल गव्यूत पृथक्त्व ही है । संमूर्च्छिम जौ उरः परिसर्प पञ्चेन्द्रिय तिर्यंश्व हॆं उनकी उत्कृष्ट शरीरावगाहना सिर्फ योजन पृथक्त्व ही है । संमूर्च्छिम जौ भुजपरिसर्प पञ्चेन्द्रिय तिर्यंश्व हॆं उनकी उत्कृष्ट शरीरावगाहना और जौ संमूर्च्छिम खेचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यंश्व हॆं उनकी उत्कृष्ट शरीरावगाहना केवल धनुः पृथक्त्व ही है । इस प्रकार इस गाथा में संमूर्च्छिम जन्म वाले तिर्यंश्वों की अवगाहना के प्रमाण का यह संग्रह किया गया है । अब गर्भ जन्म वाले तिर्यंश्वों की अवगाहना के प्रमाण को संग्रह करके कहने वाली (जोयणसहस्सल्लगाउयाइं तत्तो य जोयणसहस्सं । गाउयपुहुत्तं भुयगे, पक्खीसु भवे धणुपुहुत्तं ॥ १ ॥ यह गाथा है । इसमें यह प्रकट किया है—कि जो गर्भजन्म वाले जलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यंश्व हॆं उनकी उत्कृष्ट अवगाहना एक हजार योजन प्रमाण ही है । गर्भज चतुष्पदों की छह गव्यूत है । गर्भज उरः परिसर्पों की एक हजार योजन की है । गर्भज भुजपरिसर्पों की गव्यूत पृथक्त्व है । गर्भज पक्षियों की धनुः पृथक्त्व है । इस प्रकार पंचेन्द्रिय तिर्यंश्वों की अवगाहना को कहकर अब सूत्रकार मनुष्यों की अवगाहना का कथन करते हैं—

આનાથી વધારે નથી. સંમૂર્ચ્છિમ જે પંચેન્દ્રિય ચતુષ્પદ તિર્યંચો છે તેમની ઉત્કૃષ્ટ શરીરાવગાહના ફક્ત ગવ્યૂત પૃથક્ત્વ જેટલી જ છે. સંમૂર્ચ્છિમ જે ઉરઃપરિસર્પ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો છે, તેમની ઉત્કૃષ્ટ શરીરાવગાહના ફક્ત યોજન પૃથક્ત્વ જેટલી જ છે, સંમૂર્ચ્છિમ જે ભુજપરિસર્પ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો છે, તેમની ઉત્કૃષ્ટ શરીરાવગાહના અને જે સંમૂર્ચ્છિમ ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો છે, તેમની ઉત્કૃષ્ટ શરીરાવગાહના ફક્ત ધનુઃપૃથક્ત્વ જેટલી જ છે. આ પ્રમાણે આ ગાથામાં સંમૂર્ચ્છિમ જન્મવાળા તિર્યંચોની અવગાહનાના પ્રમાણનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે, હવે ગર્ભજન્મવાળા તિર્યંચોની અવગાહનાના પ્રમાણનો સંગ્રહ કરીને કહેનારી ગાથા બતાવવામાં આવે છે— (જોયણસહસ્સલ્લગાઉયાઈ તત્તો ય જોયણ સહસ્સ । ગાયઉપુહુત્તં ભુયગે, પક્ખીસુ ભવે ધણુપુહુત્તં ॥ ૧ ॥ આમાં આ વાત સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે કે જે ગર્ભજન્મવાળા જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો છે તેમની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના એક હજાર યોજન પ્રમાણ જેટલી જ છે. ગર્ભજ ચતુષ્પદોની ૬ ગવ્યૂત છે. ગર્ભજ ઉરઃપરિસર્પોની એક હજાર યોજન જેટલી છે. ગર્ભજ ભુજપરિસર્પોની ગવ્યૂત પૃથક્ત્વ છે. ગર્ભજ પક્ષીઓની ધનુઃપૃથક્ત્વ છે. આ પ્રમાણે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોની અવગાહનાનું સ્પષ્ટીકરણ કરીને હવે સૂત્રકાર

કૃત્વં મુત્રગે પક્ષિપુ ભવેદ્ ધનુઃપૃથક્ત્વમ્ ॥ ૨ ॥ મનુષ્યાણાં મદન્ત ! કિયન્મહતી શરીરાવગાહના પ્રજ્ઞતા ?, ગૌતમ ! જઘન્યેન અંગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ ગવ્યૂતાનિ । સંભૂર્ચ્છિમમનુષ્યાણાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન અંગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણાપિ અંગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્ । ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકમનુષ્યાણાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન અંગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ

(મનુસ્સાણં મંતે ! કે મહાલિયા સરીરોગાહના પળ્લતા ?) હે મદન્ત ! મનુષ્યોં કી શરીરાવગાહના કિતની હૈ ?

ઉત્તર—(ગોયમા) હે ગૌતમ (જહળ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્ભાગં, ઉક્કોસેણં તિણિ ગાડયાહં) મનુષ્યોં કી સામાન્યરૂપ સે શરીરાવગાહના જઘન્ય તો અંગુલ કે અસંખ્યાતવેં ભાગપ્રમાણ હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીણ ગવ્યૂત-કોશ પ્રમાણ હૈ । (સંભૂર્ચ્છિમ મનુસ્સાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહળ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્ભાગં ઉક્કોસેણં વિ અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્ભાગં) જો સંભૂર્ચ્છિમ મનુષ્ય હૈં ઉનકી અવગાહના હૈ ગૌતમ ! જઘન્ય સે અંગુલ કે અસંખ્યાતવેં ભાગપ્રમાણ હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે મી અંગુલ કે અસંખ્યાતવેં ભાગપ્રમાણ હૈ । (ગર્ભવક્રંતિય મનુસ્સાણં પુચ્છા ગોયમા ! જહળ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્ભાગં ઉક્કોસેણં તિણિ ગાડયાહં) જો ગર્ભજ મનુષ્ય હૈં ઉનકી અવગાહના હૈ ગૌતમ ! જઘન્ય સે અંગુલ કે અસંખ્યાતવેં ભાગ પ્રમાણ હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીણ ગવ્યૂત

મનુષ્યોની અવગાહના વિષે કહે છે—(મનુસ્સાણં મંતે ! કે મહાલિયા સરીરોગાહના પળ્લતા ?) હે ભદ્રંત ! મનુષ્યોની શરીરાવગાહના કેટલી છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (જહળ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્ભાગં ઉક્કોસેણ તિણિ ગાડયાહં) મનુષ્યોની સામાન્ય રૂપથી શરીરાવગાહના જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કેટલી છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ ગવ્યૂત-ગાઉ-પ્રમાણ છે. (સંભૂર્ચ્છિમમનુસ્સાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહળ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્ભાગં ઉક્કોસેણ વિ અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્ભાગં) જે સંભૂર્ચ્છિમ મનુષ્યો છે તેમની અવગાહના હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે. (ગર્ભવક્રંતિય મનુસ્સાણં પુચ્છા ગોયમા ! જહળ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્ભાગં ઉક્કોસેણ તિણિ ગાડયાહં) જે ગર્ભજ મનુષ્યો છે તેમની અવગાહના હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી

ગવ્યૂતાનિ । અપર્યાપ્તકર્મવ્યુત્ક્રાન્તિકમનુષ્યાણાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન અંગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણાપિ અંગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્ । પર્યાપ્તકર્મવ્યુત્ક્રાન્તિકમનુષ્યાણાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન અંગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ ગવ્યૂતાનિ ॥ સૂ. ૧૯૮ ॥

ટીકા—હં પ્રાયો નિગદસિદ્ધં તથાપિ કિંચિદ્ વ્યાખ્યાયતે—

અત્ર સંદર્ભે પ્રથમમૌલિકપાંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં શરીરાવગાહના ચિન્ત્યતે । સા ચોત્કૃષ્ટા યોજનસહસ્રમ્, જઘન્યા તુ સર્વશાઙ્ગુલાસંખ્યેયમાગરૂપત્વેનાવિશેષાનોક્તા । ૧ । એતે ચ પાંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યો જલચરસ્થલચરસ્થેચરભેદાત્ ત્રિધા પ્રમાણ હૈ । (અપ્પજ્જત્તગગભવવકંતિયમણુસ્સાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં ઉક્કોસેણં વિ અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં) ગર્ભજન્મ વાલે અપર્યાપ્તક મનુષ્યોં કી અવગાહનાં હે ગૌતમ ! જઘન્ય સે અંગુલ કે અસંખ્યાતવેં માગપ્રમાણ હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે મી અંગુલ કે અસંખ્યાતવેં માગપ્રમાણ હૈ । (પ્પજ્જત્તગગભવવકંતિય મણુસ્સાણં પુચ્છા ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં ઉક્કોસેણં તિણિણ ગાહ્યાહં) ગર્ભ જન્મ વાલે પર્યાપ્તક મનુષ્યોં કી અવગાહ્યા હે ગૌતમ જઘન્ય કી અપેક્ષા અંગુલ કે અસંખ્યાતવેં માગ પ્રમાણ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીન ગવ્યૂત પ્રમાણ હૈ ।

ભાવર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકાર ને પાંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોં ઓર મનુષ્યોં કી જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના કહી હૈ । ગર્ભજન્મ, સંમૂર્ચ્છિમ જન્મ ઓર ઉપપાત જન્મ હસ પ્રકાર જન્મ ત્રીન પ્રકાર કા હોતાં હૈ ।

ત્રણુ ગવ્યૂત પ્રમાણુ છે. (અપ્પજ્જત્તગગભવવકંતિયમણુસ્સાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં ઉક્કોસેણં વિ અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગ) ગર્ભ જન્મવાળા અપર્યાપ્તક મનુષ્યોની અવગાહના હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ છે. (પ્પજ્જત્તગગભવવકંતિયમણુસ્સાણં પુચ્છા ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં ઉક્કોસેણં તિણિણ ગાહ્યાહં) હે ગૌતમ ! જઘન્યની અપેક્ષા અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણુ ગવ્યૂત પ્રમાણુ છે.

ભાવાર્થ—આ સૂત્ર વડે સૂત્રકારે પાંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યો અને મનુષ્યોની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના નિરૂપિત કરેલ છે. ગર્ભજન્મ, સંમૂર્ચ્છિમ જન્મ અને ઉપપાત જન્મ આ પ્રમાણુ જન્મ ત્રણુ પ્રકારના હોય છે. આ

भवन्ति । तत्र जलचरपञ्चेन्द्रियतिरिश्वां सप्त अवगाहना स्थानानि । ८ । अत्र च सर्वत्र योजनसहस्रमानं स्वयम्भूरमणमतस्पानां विज्ञेयम् । स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिरिश्वा-
श्चतुष्पदोरः परिसर्पभुजपरिसर्पभेदात् त्रिविधा बोध्याः । तेषु चतुष्पदस्थलचरपञ्चे-
न्द्रियतिरिश्वामपि सप्तावगाहनास्थानानि १५॥ तथा—विषधराधुरःपरिसर्पपञ्चेन्द्रिय-
तिरिश्वां सप्तावगाहनास्थानानि २२ । गोधानकुलादि भुनपरिसर्पपञ्चेन्द्रियतिरिश्वा-
मपि सप्तावगाहनास्थानानि २९॥ इत्थं चतुष्पदस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिरिश्वामवगाहना-

इनमें उपपातजन्म देव और नारकों के होता है तिर्यश्चों के और मनुष्यों के गर्भजन्म और संमूर्च्छिम जन्म होता है । पंचेन्द्रिय तिर्यश्च, जलचर, स्थलचर, और खेचर के भेद से ३ प्रकार के होते हैं । इन प्रत्येक के अवगाहना स्थान यहां पर सात २ प्रकार के इस प्रकार से कहे गए हैं—
(१) सामान्य जलचरों की अवगाहना का स्थान, (२) संमूर्च्छिम-जन्मवाले जलचरों की अवगाहना का स्थान, (३) संमूर्च्छिम जन्मवाले अपर्याप्तक जलचरों की अवगाहना का स्थान (४) संमूर्च्छिम जन्मवाले पर्याप्तक जलचरों की अवगाहना का स्थान, (५) सामान्य गर्भ-जन्मवाले जलचर तिर्यश्चों की अवगाहना का स्थान, (६) गर्भजन्मवाले अपर्याप्तक जलचरों की अवगाहना का स्थान, (७) गर्भजन्मवाले पर्याप्तक जलचरों की अवगाहना का स्थान । इस प्रकार जलचरों के कहे गये इन सात स्थानों में सर्वत्र जघन्य अवगाहना और अपर्याप्तकों की उत्कृष्ट अंगुल के असंख्यातवे भागप्रमाण है । सामान्य जलचरों की

સર્વાંમાં ઉપપાત જન્મો દેવ અને નારકોનાં હોય છે. તિર્યચોના અને માણ-
સોના ગર્ભજન્મ અને સંમૂર્છિમ જન્મ હોય છે પંચેન્દ્રિય તિર્યચ જલચર
સ્થલચર અને ખેચરના લેહથી ત્રણ પ્રકારના હોય છે. આમાંથી દરેકે દરેકનું
અવગાહના સ્થાન અહીં સાત-સાત પ્રકારનું આ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું
છે. (૧) સામાન્ય જલચરોની અવગાહનાનું સ્થાન (૨) સંમૂર્છિમ જન્મ-
વાળા જલચરોની અવગાહનાનું સ્થાન. (૩) સંમૂર્છિમ જન્મવાળા અપર્યા-
પ્તક જલચરોની અવગાહનાનું સ્થાન. (૪) સંમૂર્છિમ જન્મવાળા પર્યાપ્તક
જલચરોની અવગાહનાનું સ્થાન. (૫) સામાન્ય ગર્ભજન્મવાળા જલચર તિર્ય-
ચોની અવગાહનાનું સ્થાન. (૬) ગર્ભજન્મવાળા અપર્યાપ્તક જલચરોની અવ-
ગાહનાનું સ્થાન. (૭) ગર્ભજન્મવાળા પર્યાપ્તક જલચરોની અવગાહનાનું સ્થાન
આ પ્રમાણે જલચરોના આ સાત સ્થાનોમાં સર્વત્ર જઘન્ય અવગાહના અને
અપર્યાપ્તકોની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા લાગ પ્રમાણ છે.

અનુયોગચન્દ્રિકાટીકાસૂત્ર ૧૯૮ પાંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાદીનાં શરીરાવગાહનાનિ. ૧૯૭

સ્થાનાનિ એકવિંશતિઃ । ચેતરપચ્ચેન્દ્રિયતિરશ્ચામપિ સપ્તાવગાહનાસ્થાનાનિ વોધ્યા-
નિ ૩૬ ॥ इत्थं पञ्चेन्द्रियतिरश्चां पट्विंशदवगाहनास्थानानि बोध्यानि । तदेवं व्यासे-
नावगाहनास्थानानि निरूप्य समासेन निरूपयितुं संग्रहणीयाद्याद्वयमाह—‘जोयण-
सहस्र’ इत्यादि । संमूर्च्छिमानां जलचरपञ्चेन्द्रियतिरश्चामुत्कृष्टा शरीरावगाहना
योजनसहस्रप्रमाणा, न ततोऽधिका । संमूर्च्छिमचतुष्पदानां तु गव्यूतपृथक्त्वम् ।
संमूर्च्छिमोरः परिसर्पाणां योजनपृथक्त्वमात्रम् । संमूर्च्छिमोरः परिसर्पाणां योजन-
पृथक्त्वमात्रम् । संमूर्च्छिमभुजपरिसर्पाणां संमूर्च्छिमखेचराणां च धनुःपृथक्त्वमात्रम् ।
इत्थं संमूर्च्छिमविषये संक्षेपेणोत्कृष्टामवगाहनामुक्त्वा गर्भजविषयां तामाह=गर्भ-
जानां जलचरपञ्चेन्द्रियतिरश्चामुत्कृष्टावगाहना योजनसहस्रमात्रम् । गर्भजचतुष्प-

અવગાહના સામાન્ય પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યો જૈસી હૈ । સામાન્ય પંચેન્દ્રિય
તિર્યગ્યો કો અવગાહના ઉત્કૃષ્ટ સે એક હજાર યોજનપ્રમાણ હૈ ઓર
જઘન્ય સે અંગુલ કે અસંખ્યાતવે ભાગપ્રમાણ હૈ । સંમૂર્ચ્છન જન્મવાલે
ઓર ગર્ભજન્મવાલે પર્યાપ્ત જલચરોં કી અવગાહના ઉત્કૃષ્ટ સે એક
હજાર યોજન પ્રમાણ હૈ । યહ અવગાહનામાન અન્તિમ સમુદ્ર જો સ્વયં
ભૂરમણ સમુદ્ર હૈ ડસકે મત્સ્યોં કી અપેક્ષા સે જાનની ચાહિયે । સ્થલચર
તિર્યગ્યોં કે ચતુષ્પદ ડરઃ પરિસર્પ, ઓર ભુજપરિસર્પ કે ભેદ સે ૩ ભેદ
હૈ । ઇન સબકે ભી અવગાહના સ્થાન જુદે ૨ સાત સાત હૈ । ઇન સબકી
જઘન્ય અવગાહના ઓર અપર્યાપ્તકોં કી ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના અંગુલ કે
અસંખ્યાતવે ભાગપ્રમાણ હૈ । સંમૂર્ચ્છિમ જન્મવાલે ઓર ગર્ભજન્મવાલે
પર્યાપ્ત ચતુષ્પદોં કી ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના કા પ્રમાણ ક્રમશઃ ગવ્યૂત

સામાન્ય જલચરોની અવગાહના સામાન્ય પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોની અવગાહના
કે પ્રમાણે કહી છે, તે પ્રમાણે સમજવી. સામાન્ય પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોની
અવગાહના ઉત્કૃષ્ટથી સામાન્ય જલચરોની અવગાહના સામાન્ય પંચેન્દ્રિય
તિર્યગ્યોની અવગાહના એક હજાર યોજન પ્રમાણ છે અને જઘન્યથી
અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણે છે. સંમૂર્ચ્છન જન્મવાળા અને ગર્ભ-
જન્મવાળા પર્યાપ્ત જલચરોની અવગાહના ઉત્કૃષ્ટ એક હજાર યોજન પ્રમાણ
છે. આ અવગાહનામાન અંતિમ સમુદ્ર કે જે સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર છે,
તેના મત્સ્યોની અપેક્ષાએ જાણવી જોઈએ સ્થલચર તિર્યગ્યોના ચતુષ્પદ,
ડરઃપરિસર્પ અને ભુજપરિસર્પના ભેદથી ત્રણ ભેદો છે. આસર્વના પણ
અવગાહના સ્થાન જૂદા જૂદા સાત-સાત છે. આ સર્વની જઘન્ય અવગાહના
અને અપર્યાપ્તકોની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ
છે. સંમૂર્ચ્છિમ જન્મવાળા અને ગર્ભજન્મવાળા પર્યાપ્ત ચતુષ્પદોની ઉત્કૃષ્ટ
અવગાહનાનું પ્રમાણ ક્રમશઃ ગવ્યૂત પ્રમાણ પૃથક્ત્વ અને ૬ ગવ્યૂત છે.

દાનાં પૃથ્ગવ્યૂતાનિ । ગર્ભજોરઃ પરિસર્પાણાં યોજનસદસ્રમ્ । ગર્ભજમુજપરિસર્પાણાં-
ગવ્યૂતપૃથક્-વમ્ । ગર્ભજપક્ષિણાં ધનુઃપૃથક્તમિતિ । इत्थं पञ्चेन्द्रियतिर्यक्पदेऽव-
गाहनामुक्त्वा सम्प्रति मनुष्यपदेऽवगाहनामाह—‘मणुस्साणं’ इत्यादि । अत्र पञ्चा-
वगाहनास्थानानि । तत्रौધिरूपदे देवकुर्वादिमनुष्याणामुत्કृष्टાવગાહના ત્રીણિ ગવ્યૂ-
તાનિ । વાતપિત્તપુક્રશોણિતાદિષુ સંમૂર્ચ્છિપમનુષ્યાણામુત્કૃષ્ટાઽપિ શરીરાવગાહના-
ઽઙ્ગુલાસંખ્યેયમાગ એવ । તે હિ એતાવંત્યામેવાવગાહનાયાં વર્તમાના મ્રિયન્તે ।
અપર્યાપ્તકાનાં ગર્ભવ્યુતક્રાન્તિકમનુષ્યાણાં શરીરાવગાહનાઽપિ ઉત્કૃષ્ટતોઽઙ્ગુલા-
સંખ્યેયમાગ એવ । પર્યાપ્તકાનાં તુ તેષામુત્કૃષ્ટાઃ શરીરાવગાહના ત્રીણિ ગવ્યૂતાનિ ।
इत्थं पञ्चसु स्थानेषु मनुष्याणामुत्कृष्टाऽवगाहना बोध्या । जघन्याऽवगाहनां तु
मूलात् स्वयसनसंधेया ॥इति॥सू० १९८॥

પૃથક્ત્વ ઓર ૬ ગવ્યૂત છે । ચતુષ્પદોં કી ૬ ગવ્યૂતપ્રમાણ જો અવગાહના
કહી ગઈ છે વહ દેવકુરુ આદિ ઉત્તમ ભોગ ભૂમિગત ગર્ભજ હાથિયોં કી
અપેક્ષા સે જાનની ચાહિયે । સંમૂર્ચ્છન જન્મ વાલે ઓર ગર્ભજન્મ વાલે
પર્યાસ ડરઃ પરિસર્પોં કી ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ક્રમશઃ યોજનપૃથક્ત્વ,
યોજન સહસ્ર કી છે । યહાં એક હજાર યોજન કી અવગાહના બહિર્દીપ-
વર્તિ ગર્ભજ સર્પોં કી અપેક્ષા કહી ગઈ જાનની ચાહિયે । સંમૂર્ચ્છન જન્મ
વાલે ઓર ગર્ભજન્મવાલે પર્યાસ મુજપરિસર્પોં કી ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના
ક્રમશઃ ધનુષ પૃથક્ત્વ ઓર ગવ્યૂત પૃથક્ત્વ છે । ચેચર તિર્યચોં મેં જઘન્ય
અવગાહના સર્વત્ર અંગુલ કે અસંખ્યાત્વે ભાગપ્રમાણ છે । સંમૂર્ચ્છન
પર્યાસ ચેચરોં કી ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ધનુષ પૃથક્ત્વ કી છે ઓર ગર્ભ-

ચતુષ્પદોની ૬ ગવ્યૂત પ્રમાણ જે અવગાહના કહેવામાં આવી છે, તે દેવકુરુ
વગેરે ઉત્તમ ભોગ-ભૂમિગત ગર્ભજ હાથિઓની અપેક્ષાએ જાણવી જોઈએ.
સંમૂર્ચ્છન જન્મવાળા અને ગર્ભજન્મવાળા પર્યાસ ડરઃપરિસર્પોની ઉત્કૃષ્ટ
અવગાહના ક્રમશઃ-યોજન પૃથક્ત્વ અને યોજન સહસ્ર જેટલી છે અહીં
એક હજાર યોજનની અવગાહના, બહિર્દીપવર્તિ ગર્ભજ સર્પોની અપેક્ષાએ
કહેવામાં આવી છે, તેમ સમજવું જોઈએ. સંમૂર્ચ્છન જન્મવાળા અને ગર્ભ-
જન્મવાળા પર્યાસ મુજ પરિસર્પોની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ક્રમશઃ ધનુષ પૃથક્ત્વ
અને ગવ્યૂત પૃથક્ત્વ છે. જેચર તિર્યચોમાં જઘન્ય અવગાહના સર્વત્ર અંગુ-
લના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે સંમૂર્ચ્છન પર્યાસ જેચરોની ઉત્કૃષ્ટ
અવગાહના ધનુષ પૃથક્ત્વની છે અને ગર્ભજન્મવાળા પર્યાસ જેચરોની ઉત્કૃષ્ટ

જન્મવાલે પર્યાપ્ત લેચરોં કી ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ખી ધનુષ પૃથક્ત્વ હૈ ।
વિશેષ સ્તુલાસાં કે લિયે હસ કોષ્ઠક કો દેલિયે—

અ.ક્ર.	નામ:-સામાન્યપંચેન્દ્રિય	જઘન્ય અવગાહના	ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના
૧	જલચર	અંગુલકે અસં. ભાગ	૧ હજાર યો. પ્રમાણ-
૨	સંમૂર્ચ્છન	„	„
૩	અપર્યાપ્ત જલચર	„	અંગુલ કે અસં. ભાગ
૪	પર્યાપ્ત જલચર	„	૧ હજાર યોજન
૫	ગર્ભજ	„	„
૬	અપર્યા. „	„	અં. અ.
૭	પર્યાપ્ત „	„	૧ હજાર યો.
૧	થલચર ચતુષ્પદ	અં. અ.	૬ ગવ્યૂત
૨	સંમૂર્ચ્છ „	„	ગવ્યૂત પૃથક્ત્વ
૩	અપર્યાપ્ત „	„	અં. અ.
૪	પર્યાપ્ત „	અસં. ભા.	ગવ્યૂત પૃથક્ત્વ
૫	ગર્ભજ ચતુષ્પદ	„	૬ ગવ્યૂત

અવગાહના પણ ધનુષ પૃથક્ત્વ છે. આ સંબંધમાં વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ માટે
અહીં નીચે મુજબ કોષ્ઠક આપવામાં આવે છે.

અ. ક્ર.	નામ:-સામાન્ય પંચેન્દ્રિય	જઘન્ય અવગાહના	ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના
૧	જલચર	અંગુલનો અસંખ્યા.	૧ હજાર યોજન પ્રમાણે તમે ભાગ
૨	સંમૂર્ચ્છન	„	„
૩	અપર્યાપ્ત જલચર	„	„
૪	પર્યાપ્ત જલચર	„	અં. અસં. ભાગ
૫	ગર્ભજ જલચર	„	૧ હજાર યોજન
૬	અપર્યાપ્ત „	અસં.	અં. અ.
૭	પર્યાપ્ત „	„	૧ હજાર યોજન
૧	થલચર ચતુષ્પદ	અ. અસં.	૬ ગવ્યૂત
૨	સંમૂર્ચ્છન „	„	ગવ્યૂત પૃથક્ત્વ
૩	અપર્યાપ્ત	„	અં. અસં.
૪	પર્યાપ્ત	„	ગવ્યૂત પૃથક્ત્વ
૫	ગર્ભજ ઉર:પરિસપ્ત	„	૬ ગવ્યૂત

૬	અપર્યાપ્ત	અં.	અ.
૭	પર્યાપ્ત	યોજન	પૃથક્ત્વ
૧	હરઃપરિસર્પ	અં.	અ.
૨	સંમૂ. હરઃપરિ.	૧ હજાર	યો.
૩	અપર્યાપ્ત	યોજન	પૃથક્ત્વ
૪	પર્યાપ્ત	અં.	અ.
૫	ગર્ભજ હરઃપરિસર્પ	યોજન	પૃથક્ત્વ
૬	અપર્યાપ્ત	૧ હજાર	યોજન
૭	પર્યાપ્ત	અં.	અ.
૧	ભુજ પરિસર્પ	૧ હજાર	યોજન
૨	સંમૂ. ભુજ. પરિસર્પ	અં.	અ.
૩	અપર્યાપ્ત	યોજન	પૃથક્ત્વ
૪	પર્યાપ્ત	અં.	અ.
૫	ગર્ભજ	યોજન	પૃથક્ત્વ
૬	અપર્યાપ્ત	૧ હજાર	યોજન
૭	પર્યાપ્ત	અં.	અ.
૧	ભુજ પરિસર્પ	અં.	અ.
૨	સંમૂ. ભુજ. પરિસર્પ	યોજન	પૃથક્ત્વ
૩	અપર્યાપ્ત	૧ હજાર	યોજન
૪	પર્યાપ્ત	અં.	અ.
૫	ગર્ભજ	યોજન	પૃથક્ત્વ
૬	અપર્યાપ્ત	૧ હજાર	યોજન
૭	પર્યાપ્ત	અં.	અ.
૧	હરઃપરિસર્પ	અં.	અ.
૨	સંમૂ. હરઃપરિ.	યોજન	પૃથક્ત્વ
૩	અપર્યાપ્ત	૧ હજાર	યોજન
૪	પર્યાપ્ત	અં.	અ.
૫	ગર્ભજ હરઃપરિસર્પ	યોજન	પૃથક્ત્વ
૬	અપર્યાપ્ત	૧ હજાર	યોજન
૭	પર્યાપ્ત	અં.	અ.
૧	ભુજ પરિસર્પ	અં.	અ.
૨	સંમૂ. ભુજ. પરિસર્પ	યોજન	પૃથક્ત્વ
૩	અપર્યાપ્ત	૧ હજાર	યોજન
૪	પર્યાપ્ત	અં.	અ.
૫	ગર્ભજ	યોજન	પૃથક્ત્વ
૬	અપર્યાપ્ત	૧ હજાર	યોજન
૭	પર્યાપ્ત	અં.	અ.

૧	સ્વેચર	"	"	ધનુ.	પૃ.
૨	સમૂ.	"	"	"	"
૩	"	અપ.	"	અં.	અ.
૪	"	પર્યા.	"	ધનુ.	પૃ.
૫	ગર્ભજ	"	"	"	"
૬	"	અપ.	"	અં.	અ.
૭	"	પર્યાસ	"	ધનુ.	પૃ.

યે પાંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોની ૩૬ અવગાહના સ્થાન છે મનુષ્યો કે અવગાહના સ્થાન ૫ હોતે છે । જિમ્મ કી અવગાહના રૂપ પ્રકાર સે છે—

૧	મનુષ્ય	અં.	અ.	૩ ગબ્યૂત પ્ર૦
૨	સંમૂ.	"	"	અં. અ.
૩	ગર્ભજ	"	"	૩ ગબ્યૂત
૪	ગર્ભજ	અપ.	અં. અ.	અં. અ.
૫	પર્યા	અં.	અસં.	૩ ત્રીજ ગબ્યૂ.

પ્રથમ સામાન્ય પદ મેં દેવકુરુ આદિ મનુષ્યોની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ત્રીજ ગબ્યૂત કહી ગઈ છે । વાત, પિત્ત, શુક્ર શોણિત આદિ મેં સંમૂ-

૧	જેથર	”	અ.	ધનુ.	પૃ.
૨	સંમૂ	”	”	”	”
૩	” અપ.	”	”	અ.	અ.
૪	” પર્યા.	”	અસં.	ધનુ.	પૃ.
૫	ગર્ભજ —	”	અ.	”	”
૬	” અપ.	અ.	અ.	અ.	અ.
૭	” પર્યાસ	અ.	અસં.	ધનુ	પૃ. આ

પાંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોના ૩૬ અવગાહના સ્થાનો છે. મનુષ્યોના અવગાહના સ્થાનો ૫ હોય છે, જેમની અવગાહના આ પ્રમાણે છે.

૧	મનુષ્ય	અં.	અ	૩ ગબ્યૂત ૩.
૨	સંમૂં " "	"	"	અં. અ.
૩	ગર્ભજ	"	"	૩ ગબ્યૂત
૪	ગર્ભજ	અપ.	અં. અ	અં. અ.
૫	" પર્યાં	અં.	અસં.	૩ ગબ્યૂત

પ્રથમ સામાન્ય પદમાં દેવકુરુ વગેરે મનુષ્યોની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ત્રણ ગબ્યૂત જેટલી કહેવામાં આવી છે, વાત, પિત્ત, શુક્ર, શોણિત વગેરેમાં સંમૂ-
અં ૨૬

मूळम्—वाणसंतराणं भवधारणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य जहा असुरकुमाराणं तहा भाणियव्वा । जहा वाणमंतराणं तहा जोइ-
 सियाण वि । सोहम्मे कप्पे देवाणं भंते ! के महालिया सरीरो-
 गाहना पणत्ता ?, गोयमा ! दुविहा पणत्ता, तं जहा—भवधार-
 णिज्जा य उत्तरवेउव्विया य, तत्थ णं जा सा भवधारणिज्जा
 सा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं सत्तरयणीओ,
 तत्थ णं जा सा उत्तरवेउव्विया सा जहन्नेणं अंगुलस्स संखेज्जइ-
 भागं उक्कोसेणं जोयणसयसहस्सं । एवं ईसाणकप्पेऽवि भाणियव्वं ।
 जहा सोहम्मकप्पाणं देवाणं पुच्छा तहा सेत्तकप्पदेवाणं पुच्छा
 भाणियव्वा जाव अच्चुपकप्पो । सणकुमारे कप्पे देवाणं भंते !
 के महालिया सरीरोगाहणा पणत्ता ?, गोयमा ! दुविहा पणत्ता,
 तं जहा—भवधारणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य । तत्थ णं जा सा
 भवधारणिज्जा सा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्को-
 सेणं छ रयणीओ, उत्तरवेउव्विया जहा सोहम्मे । जहा सणकु-
 मारे तहा माहिंदे वि भाणियव्वा । वंभलंतगेषु भवधारणिज्जा
 जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं पंच रयणीओ,
 उत्तरवेउव्विया जहा सोहम्मे । महासुक्कसहस्सारेसु भवधार-
 णिज्जा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं चत्तारि-

चिह्नम मनुष्यों की उत्कृष्ट थी शरीरावगाहना अंगुल के असंख्यातवें
 भागप्रमाण ही है । वे हतनी अवगाहना में रहते हुए ही मरते हैं ॥सू १९८॥

चिह्नम मनुष्यानी उत्कृष्टथी पणु शरीरावगाहना अंगुलना असंख्यातमा भाग
 प्रमाणु छे तेओ आट्ठी अवगाहनामां रहैवा छतां ओ मृत्यु पामे छे ॥सू०१९८॥

રયળીઓ, ઉત્તરવેડવિયા જહા સોહમ્મે । આળયપાળય આરણ
અચ્ચુણ્ણસુ ચ્ચુસુ ત્રિ ભવધારણિજ્જા જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસં-
સ્સેજ્જહમ્મણં ઉક્કોસેણં તિણિણ રયળીઓ, ઉત્તરવેડવિયા જહા
સોહમ્મે । ગેવેજ્જગદેવાણં મંતે ! કે મહાલિયા સરીરોગાહના
પણ્ણત્તા ?, ગોયમા ! એમે ભવધારણિજ્જે સરીરગે પણ્ણત્તે, સે જહ-
ન્નેણં અંગુલસ્સ અસંસ્સેજ્જહમ્મણં ઉક્કોસેણં દુન્નિ રયળીઓ ।
અણુત્તરોવવાહ્યદેવાણં મંતે ! કે મહાલિયા સરીરોગાહના પણ્ણ-
ત્તા ?, ગોયમા ! એમે ભવધારણિજ્જે સરીરગે । સે જહન્નેણં અંગુ-
લસ્સ અસંસ્સેજ્જહમ્મણં, ઉક્કોસેણં એમા રયળી । સે સમાસઓ
તિવિહે પણ્ણત્તે, તં જહા—સૂઈઅંગુલે, પયરંગુલે ઘળંગુલે । એગં-
ગુલાયયા એગપણ્ણસિયા સેઠી સૂઈ અંગુલે સૂઈ સૂઈણ્ણ ગુણિયા
પયરંગુલે, પયરંસૂઈણ્ણ ગુણિયં ઘળંગુલે । એણ્ણિ ણં સૂઈઅંગુલપયરં-
ગુલઘળંગુલાણં કયરે કયરંહિંતો અપ્પે વા, વહુણ્ણ વા તુલ્હે વા
વિસેસાહિયા વા ?, સવ્વત્થોદે સૂઈઅંગુલે, પયરંગુલે અસંસ્સેજ્જગુણે,
ઘળંગુલે અસંસ્સેજ્જગુણે । સે તં ઉસ્સેહંગુલે ॥ સૂ. ૧૯૯ ॥

છાયા—વાનવ્યન્તરાણાં ભવધારણીયા ચ ઉત્તરવૈક્રિયા ચ યથા અસુરકુમારાણાં
તથા મણિયવ્વા । યથા વાનવ્યન્તરાણાં તથા વ્યોત્તિષ્કાણામપિ । સૌધર્મે કલ્પે

‘વાળમંતરાણં ભવધારણિજ્જા’ इत्यादि ॥ सू. १९९ ॥

શબ્દાર્થ:—(વાળમંતરાણં ભવધારણિજ્જા ય ઉત્તરવેડવિયા ય જહા
અસુરકુમારાણં તહા મણિયવ્વા) વાનવ્યંતરોં કી ભવધારણી ય ઓર
ઉત્તર વૈક્રિયરૂપ અવગાહના જિસ પ્રકાર અસુરકુમારોં કી પહિલે કહી
ગઈ હૈ ઉસી પ્રકાર સે જાનની ચાહિયે । (જહા વાળમંતરાણં તહા જોહ-

‘વાળમંતરાણ ભવધારણિજ્જા’ । इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—(વાળમંતરાણ ભવધારણિજ્જા ય ઉત્તરવેડવિયા ય જહા અસુરકુમા-
રાણં તહા મણિયવ્વા) વાનવ્યંતરોની ભવધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિય રૂપ અવ-
ગાહના જે પ્રમાણે અસુરકુમારોની પહેલા કહેવામાં આવી છે. તે પ્રમાણે જ
ભણ્ણી ભેદમે (જહા વાળમંતરાણં તહા જોહસિયાણ વિ) જેવી ભવધારણીય

દેવાનાં મદન્ત ! ક્ષિયન્નદત્તી શરીરાવગાહના પ્રશ્નસા ? ગૌતમ ! દ્વિવિધા પ્રશ્નસા, તદ્યથા—ભવધારણીયા ચ ઉત્તરવૈક્રિયા ચ, તત્ર સ્વલુ યા સા ભવધારણીયા સા જઘન્યેન અંગુલસ્થ અસંખ્યેયનાગમ્, ઉત્કર્ષેણ સપ્ત રત્નયઃ, તત્ર સ્વલુ યા સા ઉત્તર-વૈક્રિયા સા જઘન્યેન અંગુલસ્થ સંખ્યેયભાગમ્, ઉત્કર્ષેણ યોજનશતસ્રહસ્રમ્ । एवं ईशानकल्पेऽपि भणितव्यम् । यथा सौधर्मकल्पानां देवानां पृच्छा तथा शेषकल्प-

સ્થિયાણ ચિ) જૈની ભવધારણીય ઓર ઉત્તરવૈક્રિયરૂપ અવગાહના વાનવ્યંતરોં કી હૈ વૈસી હી વહ અવગાહના ડ્યોતિષ્ઠદેવોં કી બી હૈ । (સોહમ્મે કપ્પે દેવા ણં મંતે ! કે મહાલિયા સરીરોગાહના પળ્લત્તા) હે મદન્ત ! સૌધર્મકલ્પ મેં દેવોં કી અવગાહના કિતની હોતી હૈ ।

ઉત્તર—(ગોયમા ! હુવિહા પળ્લત્તા) હે ગૌતમ ! સૌધર્મકલ્પ મેં દેવોં કી અવગાહના દો પ્રકારકી કહી ગઈ હૈ । (તં જહા) વે પ્રકાર યેં હૈ—(ભવધારણિજ્ઞા ય ઉત્તરવેડવિયા ય) એક ભવધારણીય અવગાહના દૂસરી ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના । (તત્થ ણં જા સ્સા ભવધારણિજ્ઞા સા જહળ્લેણં અંગુલસ્થ અસંખેજ્જહમાગં ઉક્કોસે ણં સત્ત રયણીઓ) इनमें जो भवधारणीय अवगाहना है—वह, जघन्य से अंगुल, के असंख्यातवे भागप्रमाण है और उत्कृष्ट से ७ सात रत्न प्रमाण है ।—(तत्थ ણં જા સ્સા ઉત્તરવેડવિયા સા જહળ્લેણં અંગુલસ્થ સંખેજ્જહ માગં, ઉક્કોસેણં જોયગમ્મયસહમ્મં) ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના જઘન્ય સે અંગુલ કે સંખ્યાતવેં ભાગ પ્રમાણ હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે એકલાલ યોજન પ્રમાણ હૈ । ‘एवं ईशानकल्पे वि भाणियच्चं’ इसी प्रकार से ईशानकल्प में भी

અને ઉત્તરવૈક્રિય ૩૫ અવગાહના વાનવ્યંતરોની છે તેવી જ અવગાહના ત્યોતિષ્ઠ દેવોની પણ છે (સોહમ્મે કપ્પે દેવા ણં મંતે ! કે મહાલિયા સરીરોગાહના પળ્લત્તા) હે ભદ્રંત ! સૌધર્મકલ્પમાં દેવોની અવગાહના કેટલી હોય છે.

ઉત્તર—(ગોયમા ! હુવિહા પળ્લત્તા) હે ગૌતમ ! સૌધર્મકલ્પમાં દેવોની અવગાહના બે પ્રકારની પ્રશ્ન થયેલી છે (તજહા) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે—(ભવધારણિજ્ઞા ય ઉત્તરવેડવિયા ય) એક ભવધારણીય અવગાહના અને બીજી ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના (તત્થ ણં જા સા ભવધારણિજ્ઞા સા જહળ્લેણ અંગુલસ્થ અસંખેજ્જહમાગં ઉક્કોસેણં સત્ત રયણીઓ) આમાં બે ભવધારણીય અવગાહના છે. તે જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી સાત રત્ન પ્રમાણ છે. (તત્થ ણં જા સા ઉત્તરવેડવિયા સા જહળ્લેણં અંગુલસ્થ સંખેજ્જહમાગં ઉક્કોસેણં જોયગમ્મયસહમ્મં) ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના જઘન્યથી અંગુલના સંખ્યાત ભાગ પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી એક લાખ યોજન પ્રમાણ છે. (एवं ईशानकल्पे वि भाणियच्चं) આ પ્રમાણે જ ઈશાનકલ્પ માટે પણ

દેવાનાં પૃચ્છા ભણિતવ્યા યાવત્ અચ્યુતહલ્પસ્ । સનત્કુનારે વલ્પે દેવાનાં મદન્ત ! કિયન્મહતી શરીરાવગાહના પ્રજ્ઞતા ? ગૌતમ ! દ્વિવિધા, પ્રજ્ઞતા, તથા-ભવધાર-
ણીયા ય ઉત્તરવૈક્રિયા ચ, તત્ર સ્વલુ યા યા ભવધારણીયા સા ભવન્દેવ, અંગુલસ્ય
અસંખ્યેયભાગસ્ ઉત્કર્ષેણ પદ્મસ્તવઃ, ઉત્તરવૈક્રિયા યથા સૌધર્મે સ્વધારણીયા ।

જાનના યાદિયે । (જહા સોહમ્મકપ્પાણં દેવાણં પુચ્છા-તહા સેસ કપ્પ-
દેવાણં પુચ્છા ભણિયવ્વા) સૌધર્મકલ્પ કે દેવોંની પૃચ્છા ની જૈમી
શેષકલ્પોં કે દેવોંની પૃચ્છા જાનની યાદિયે ।

પ્રશ્ન :—યહ કહાં તક ?

ઉત્તર—(જાવ અચ્ચુગ્ગકપ્પો) અચ્યુતકલ્પ તક (સણંકુમારે કપ્પે
દેવાણં મંતે ! કે મહાલિયા સરીરોગાહના પળ્લતા ?) હે મદન્ત ! સન-
ત્કુમ્ભાગ્ગલ્પ મેં દેવોંની શરીરાવગાહના કિતની હૈ ?

ઉત્તર :—(ગોયમા ! દુવિહા પળ્લતા) હે ગૌતમ ! દો પ્રકાર ની
વહાં શરીરાવગાહના પ્રજ્ઞતા હુઈ હૈ । (તં જહા) યે દો પ્રકાર યે હૈ—
(ભવધારણિજ્ઞા ય ઉત્તરવેડવિયા ય) એક ભવધારણીય દૂસરી ઉત્તર-
વૈક્રિયા (તત્થ ણં જા સા ભવધારણિજ્ઞા સા જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસં-
સેજ્જહાગં ઉત્તરોસેણ છ રયણીઓ) હનમેં જો યહાં ભવધારણીય શરી-
રાવગાહના હૈ વહ જઘન્ય સે તો અંગુલ કે અસંખ્યાતવેં ભાગ
પ્રમાણ હૈ । ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે છ રત્નપ્રમાણ હૈ । (ઉત્તરવેડવિયા

ભણી લેવું બોધ્યે. (જહા સોહમ્મકપ્પાણં દેવાણં પુચ્છા તહા સેમકપ્પ
દેવાણં પુચ્છા ભણિયવ્વા) સૌધર્મકલ્પના દેવોંની પૃચ્છાની બેમ શેષકલ્પોના
દેવોંની પૃચ્છા ભણવી બોધ્યે.

પ્રશ્ન—આ કયાં સુધી ?

ઉત્તર—(જાવ અચ્ચુગ્ગકપ્પો) અચ્યુતકલ્પ સુધી (સણંકુમારે કપ્પે દેવાણં
મંતે ! કે મહાલિયા સરીરોગાહના પળ્લતા ?) હે ભદ્રંત ! સનત્કુમાર કલ્પમાં
દેવોંની શરીરાવગાહના કેટલી છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા ! દુવિહા પળ્લતા ?) હે ગૌતમ ! બે પ્રકારની શરીરાવગા-
હના ત્યાં પ્રજ્ઞતા થયેલી છે. (તજહા) તે બે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે—(ભવધાર-
ણિજ્ઞા ય ઉત્તરવેડવિયા ય) એક ભવધારણીય અને બીજી ઉત્તરવૈક્રિય
(તત્થ ણં જા સા ભવધારણિજ્ઞા સા જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંસેજ્જહાગં ઉત્તરો-
સેણં છ રયણીઓ) આ સર્વમાં બે અહીં ભવધારણીય શરીરાવગાહના છે, તે
જઘન્યથી તો અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ૬

યથા સનત્કુમારે તથા માહેન્દ્રેડપિ મણિયત્વા । વ્રહ્મજ્ઞાન્તક્રયોર્ભવધારણીયા જઘ
ન્યેન અંગુલસ્થ અસંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણ પશ્ચરત્નયા, ઉત્તરવૈક્રિયા યથા સૌધર્મે ।
મહાશુક્રસહસ્રારયોર્ભવધારણીયા જઘન્યેન અંગુલસ્થ અસંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કર્ષેણ
ચત્તસ્રો રત્નયા, ઉત્તરવૈક્રિયા યથા સૌધર્મે । આનતવાળતારણાચ્યુતેષુ ચતુર્ણપિ ભવ-

જહા સોહમ્મે) ઉત્તર વિક્રિયાલ્પશરીરાવગાહના વહાં સૌધર્મકલ્પ મેં કહે
અનુસાર એક લાખ યોજન કી હૈ । (જહા સનકુમારે તહા માર્હિદે
વિ માણિયત્વા) સનત્કુમાર કે જૈસા માહેન્દ્રકલ્પ મેં મી છ રત્નિ-
પ્રમાણ અવગાહનાજાનના ચાહિયે । (વમસંતગેસુ ભવધારણિજ્ઞા જહ-
ન્નેણં અંગુલસ્થ અસંખેજ્જહમાગં ઉત્ક્રોસેણં પંચ રયણીઓ) વ્રહ્મ ઓર
લાન્તક इन दो कल्पों में भवधारणीय शरीरावगाहना जघन्य से
अंगुल के असंख्यातवे भाग प्रमाण और उत्कृष्ट से पांच रत्नि
प्रमाण है । (उत्तरवेडविव्या जहा सोहममे) उत्तरवैक्रियारूपा शरीराव-
गाहना यहां पर सौधर्मकल्प के जैसी है । अर्थात् जघन्य से
अंगुल के संख्यातवे भाग, उत्कृष्ट से एक लाख योजन का है ।
(महाशुक्रसहस्रारेसु भवधारणिज्ज्ञा जहण्णेणं अंगुलस्स्थ असंखेज्ज-
हमागं उत्करोसेणं चत्तारि रयणीओ) महाशुक्र और सहस्रार इन दो
कल्पों में भवधारणीय शरीरावगाहना जघन्य से अंगुल के असं-
ख्यातवे भाग प्रमाण और उत्कृष्ट से चार रत्निप्रमाण है । (उत्तर
वेडविव्या जहा सोहममे) तथा उत्तरवैक्रिया रूप शरीरावगाहना सौध-

રત્નિ પ્રમાણુ છે. (ઉત્તરવેડવિવ્યા જહા સોહમ્મે) ઉત્તરવિક્રિયા રૂપ શરીરાવગા-
હના ત્યાં સૌધર્મકલ્પની જેમ એક લાખ યોજન જેટલી છે (જહા સનકુમારે
તહા માર્હિદે વિ માણિયત્વા) સનત્કુમારની જેમ મહેન્દ્રકલ્પમાં પણ ૬ રત્નિ
પ્રમાણુ અવગાહના બાણુની લેઈએ. (વમસંતગેસુ ભવધારણિજ્ઞા જહન્નેણં અંગુ-
લસ્થ અસંખેજ્જહમાગં ઉત્ક્રોસેણં પંચરયણીઓ) વ્રહ્મ અને લાંતક આ બે
કલ્પોમાં ભવધારણીય શરીરાવગાહના જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગ
પ્રમાણુ અને ઉત્કૃષ્ટથી પાંચ રત્નિ પ્રમાણુ છે (ઉત્તરવેડવિવ્યા જહા સોહમ્મે)
ઉત્તરવૈક્રિયા રૂપ શરીરાવગાહના અહીં સૌધર્મકલ્પના જેવી છે એટલે કે
જઘન્યથી અંગુલના સંખ્યાતમાં ભાગ ઉત્કૃષ્ટથી એક લાખ યોજનની છે
(મહાશુક્રે સહસ્રારેસુ ભવધારણિજ્ઞા જહણ્ણેણં અંગુલસ્થ અસંખેજ્જહમાગં
ઉત્ક્રોસેણં ચત્તારિ રયણીઓ) મહાશુક્ર અને સહસ્રાર આ બે કલ્પોમાં ભવધા-
રણીય શરીરાવગાહના જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાત ભાગ પ્રમાણુ અને
ઉત્કૃષ્ટથી ચાર રત્નિ પ્રમાણુ છે. (ઉત્તરવેડવિવ્યા જહા સોહમ્મે) તેમજ

ધારણીયા જઘન્યેન અંગુલરય અસંખ્યેયભાગમ્, ઉત્કર્ષેણ તિસ્રો રત્નયઃ, ઉત્તરવૈક્રિયા
યથા સૌધર્મે । ઐવેષકદેવાનાં મદન્ત ! કિયન્મહતી શરીરાવગાહના પ્રજ્ઞપ્તા?,
ગૌતમ ! એકં મન્ધારણીયં શરીરકં પ્રજ્ઞપ્તમ્, તત્ જઘન્યેન અંગુલરય અસંખ્યેય-
ભાગમ્ ઉત્કર્ષેણ દ્વે રત્નતી । અનુત્તરોપપાતિકદેવાનાં મદન્ત ! કિયન્મહતી શરીરા-

મકલ્પ કે જેસા છે । અર્થાત્ લાખ યોજનકી છે । (આણયપાણય
આરણ અચ્ચુપ્પસુ વિ મન્ધારણિજ્ઞા જહ્ણણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્ઞહ-
ભાગં ઉક્કોસેણં તિણિણ રયણીઓ) આનત, પ્રાણત, આરણ ઓર અચ્ચુત
હન કલ્પોં મેં મન્ધારણીય શરીરાવગાહના જઘન્ય સે અંગુલકે અસં-
ખ્યાતવે ભાગ પ્રમાણ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે તીન રત્નપ્રમાણ છે । (ઉત્તર-
વેઝવિયા જહા સોહમ્મે) ઉત્તરવૈક્રિય રૂપ શરીરાવગાહના યહાં પર જૈસી
સૌધર્મ સ્વર્ગ મેં છે વૈસી છે । અર્થાત્ લાખ યોજન કી છે । (ઐવેજ્ઞગ-
દેવાણં મંતે ! કે મહાલિયા સરીરોગાહણા પણ્ણત્તા) છે મદન્ત !
ઐવેષક દેવોં કી શરીરાવગાહના કિતની છે ?

ઉત્તર :—(ગોયમા ! એમે મન્ધારણિજ્ઞે સરીરમે પણ્ણત્તે) છે
ગૌતમ ! યહાં પર એક મન્ધારણીય શરીર હી પ્રજ્ઞપ્ત હુઆ છે ।
(સે જહ્ણણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્ઞહ ભાગં ઉક્કોસેણં તુન્નિ રયણીઓ)
વહ જઘન્ય સે અંગુલ કે અસંખ્યાતવે ભાગ પ્રમાણ છે ઓર ઉત્કૃષ્ટ
સે દો રત્નપ્રમાણ છે । હસીલિયે યહાં પર ઉત્તરવૈક્રિયારૂપ શરીરા-

ઉત્તરવૈક્રિયા રૂપ શરીરાવગાહના સૌધર્મકલ્પની જેમ છે. એટલે કે લાખ
યોજન એટલી છે. (આણયપાણયઆરણઅચ્ચુપ્પસુ વિ મન્ધારણિજ્ઞા જહ્ણણેણ
અંગુલસ્સ અસંખેજ્ઞહભાગં ઉક્કોસેણં તિણિણ રયણીઓ) આનત, પ્રાણત, આરણ
અને અચ્ચુત આ કલ્પોમાં ભવધારણીય શરીરાવગાહના જઘન્યથી અંગુલના
અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ રત્ન (હાથ) પ્રમાણ છે.
(ઉત્તરવેઝવિયા જહા સોહમ્મે) ઉત્તરવૈક્રિયા રૂપ શરીરાવગાહના અહીં સૌધર્મ
સ્વર્ગ જેવી જ છે. એટલે કે એક લાખ યોજન એટલી છે (ઐવેજ્ઞગદેવાણં
મંતે ! કે મહાલિયા સરીરોગાહણા પણ્ણત્તા) છે મદન્ત ! ઐવેષક દેવોની શરીરા-
વગાહના કેટલી છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા ! એમે મન્ધારણિજ્ઞે સરીરમે પણ્ણત્તે) છે ગૌતમ ! અહીં
એક ભવધારણીય શરીર જ પ્રજ્ઞપ્ત થયેલ છે (સે જહ્ણણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્ઞહ
ભાગં ઉક્કોસેણં તુન્નિરયણીઓ) તે જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગ
પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી બે રત્ન પ્રમાણ છે એટલા માટે અહીં ઉત્તરવૈ-

વગાહના પ્રજ્ઞતા ?, ગૌતમ ! એકં ભવધારણીયં ગરીરકમ્, તત્ જઘન્યેન અંગુલસ્ય અસંખ્યેયભાગમ્ ઉત્કર્ષેણ એકા રત્ની । તત્ સમાસતઃ ત્રિવિધ પ્રજ્ઞમ્, તદ્વથા-
મૂચ્યઙ્ગુલં પ્રતરાઙ્ગુલં ઘનાઙ્ગુલમ્ । એકાઙ્ગુલાયતા એકપદેશિકા શ્રેણી મૂચ્ય
ઙ્ગુલમ્, સૂચી મૂચ્યા ગુણિતા પ્રતરાઙ્ગુલં, પ્રતરં મૂચ્યા ગુણિતં ઘનાઙ્ગુલમ્ ।
એતેષાં મૂચ્યઙ્ગુલપ્રતરાઙ્ગુલઘનાઙ્ગુલાનાં કતરત્ કતરેભ્યઃ અલ્પ વા વહુકં વા
તુલ્યં વા વિશેષાધિકં વા । સર્વરત્નોકં મૂચ્યઙ્ગુલં, પ્રતરાઙ્ગુલમ્ અસંખ્યેયગુણં,
ઘનાઙ્ગુલમ્ અસંખ્યેયગુણમ્ । તદેતત્ ઉત્સેધાઙ્ગુલમ્ ॥૬૦ ॥૧૧॥

વગાહના નહીં-હૈ । (અણુત્તરોવવાહયં દેવાણં મંતે ! કે મહાલિયા-
સરીરોગાહના પળજ્ઞતા) હે મહાન્ત ! અનુત્તર વિમાનોં મેં કિતની
શરીરાવગાહના પ્રજ્ઞસ હુઈ હૈ ?

ઉત્તર—(ગોયમા ! એમે ભવધારણિજ્ઞે સરીરમે, સે જહન્નેણં અંગુ-
લસસ અસંખેઙ્ગુલભાગં, ઉત્કર્ષેણં એકા રચણી) હે ગૌતમ ! અનુત્તર
વિમાનોં મેં એક ભવધારણીય ગરીર હોતા હૈ । વહ જઘન્ય સે અંગુલ
કે અસંખ્યાતવેં ભાગ પ્રમાણ હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે એક રત્નિપ્રમાણ હૈ ।
ઉત્તરવૈકિયારૂપ શરીરાવગાહના નહીં હૈ । (સે સમાસઓ તિવિહે પળજ્ઞતા)
યહ ઉત્સેધાઙ્ગુલસંક્ષેપ સે ત્રીન પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ । (તે જહા) ઉસકે
વે પ્રકાર યે—(મૂઈ અંગુલે, પયરંગુલે ઘગંગુલે) મૂચ્યઙ્ગુલ પ્રતરાઙ્ગુલ ઘના
ઙ્ગુલ । (એંગુલાયયા એકપદેશિયા સેઠી મૂઈ અંગુલે મૂઈ મૂઈ ગુણિયા
પયરંગુલે, પયરં મૂઈ ગુણિયં ઘગંગુલે, એક અંગુલ લંઘી, તથા એકપ્રદેશ

કિયા ૩૫ શરીરાવગાહના નથી (અણુત્તરોવવાહયં દેવાણં મંતે ! કે મહાલિયા સરી-
રોગાહના પળજ્ઞતા) હે ભદ્રંત ! અનુત્તર વિમાનોમાં કેટલી શરીરાવગાહના
પ્રજ્ઞસ થયેલી છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા ! એમે ભવધારણિજ્ઞે સરીરમે, જહન્નેણં અંગુલસસ અસંખે-
ઙ્ગુલભાગં, ઉત્કર્ષેણં એકા રચણી) હે ગૌતમ અનુત્તરવિમાનોમાં એક ભવધાર-
ણીય શરીર હોય છે. તે જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે
અને ઉત્કૃષ્ટ એક રત્નિ પ્રમાણ છે. ઉત્તરવૈકિયા ૩૫ શરીરાવગાહના નથી.
(સે સમાસઓ તિવિહે પળજ્ઞતા) આ ઉત્સેધ ગુલ સંક્ષેપથી ત્રણ પ્રકારની કહેવામાં
આવી છે. (તેજહા) તેના ત્રણે પ્રકારે આ પ્રમાણે છે. (મૂઈ અંગુલે, પયરંગુલે
ઘગંગુલે) મૂચ્યંગુલ, પ્રતરાંગુલ, અને ઘનાંગુલ (એંગુલાયયા એકપદેશિયા સેઠી
મૂઈ અંગુલે મૂઈ મૂઈ ગુણિયા પયરંગુલે, પયરં મૂઈ, ગુણિયં ઘગંગુલે) એક

ટીકા—‘વાળમંતરાણં’ इत्यादि--

व्याख्या निगदसिद्धा। ग्रैवेयकानुगरोष्पातिकानां देनानामुत्तरवैक्रियाया अभावादेकं सवधारणीयं शरीरं बोध्यमिति। तत् अङ्गुल्यममाणं सूच्यङ्गुलादि-
भेदेन त्रिविधं बोध्यम्। व्याख्या पूर्ववद् बोध्या। एतदुपसंहरन्नाह—तदेतदु-
त्सेधाङ्गुलमिति ॥सू० १९९॥

મોટી જો નભ:પ્રદેશ ઊંચી છે તેના નામ સૂચ્યઙ્ગુલ છે। સૂચી કો સૂચી જે ગુણા ધરને પર પ્રતરાંઙ્ગુલ બનતા છે। સૂચી જે ગુણિતપ્રતર ઘનાં-
ગુલ બહલાતા છે। (एषस्त्रिणं सूर्ध्व अंगुलपयरंगुलघणंगुलाणं कथरे कथरेहिंनो अपे वा बहुप वा तुल्ले वा विसेसाहि वा ?) हे अदंत !
સૂચ્યઙ્ગુલ, પ્રતરાંગુલ, ઘનાંઙ્ગુલ इनमें कौन किससे अल्प है? कौन किससे
बहुत है? कौन किससे तुल्य है? तथा कौन किससे विशेषाधिक है?

उत्तर:—(सव्वथोवे सूर्ध्व अंगुले, पयरंगुले असंखेज्जगुणे, घणंगुले असंखेज्जगुणे) इनमें सबसे कम सूच्यङ्गुल है सूच्यंगुलसे असं-
ख्यातगुणा घनांगुल हैं। (से तं उत्सेहंगुले) इस प्रकार यह उत्सेर्वांगुल
का स्वरूप है।

भावार्थ—इस सूत्र द्वारा सूत्रकारने वानव्यतर, ज्योतिष्क एवं
वैमानिक देवों की अवगाहना कितनी है? यह बात कही है। व्यन्तर,

અંગુલ લાંબી તેમજ એક પ્રદેશ મોટી જે નભ:પ્રદેશ ઊંચી છે તેનું નામ
સૂચ્ય'શુલ છે. સૂચીને સૂચી વડે ગુણિત દરવામા આવે તો પ્રતરાંશુલ બને
છે સૂચીથી ગુણિત પ્રતર ઘનાંશુલ કહેવાય છે. (एषस्त्रिणं सूर्ध्व अंगुलपयरंगुल-
घणंगुलाणं कथरे कथरेहिंनो अपे वा बहुप वा तुल्ले वा विसेसाहि वा ?) हे
अदंत ! સૂચ્ય'શુલ, પ્રતરાંશુલ, ઘનાંશુલ આમાંથી કોણ કોનાથી અલ્પ છે ?
અને કોણ કોનાથી મહત્ છે ? કોણ કોની બરાબર—તુલ્ય છે ? તેમજ કોણ
કોનાથી વિશેષાધિક છે ?

उत्तर—(सव्वथोवे सूर्ध्व अंगुले, पयरंगुले असंखेज्जगुणे, घणंगुले असंखेज्जगुणे)
આમાં સૌથી કમ સૂચ્ય'શુલ છે. સૂચ્ય'શુલથી અસંખ્યાતગણો પ્રતરાંશુલ છે અને
પ્રતરાંશુલથી અસંખ્યાતગણો ઘનાંશુલ છે. (से त उत्सेहंगुले) આ પ્રમાણે આ
ઉત્સેર્વાંશુલનું સ્વરૂપ છે

ભાવાર્થ—આ સૂત્ર વડે સૂત્રકારે વાનવ્યતર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક
દેવોની અવગાહના કેટલી છે ? આ વાત સ્પષ્ટ કરી છે વ્યતર અને
જ્યોતિષ્ક દેવોની અવગાહના અસુરકુમારની જેમ છે. વૈમાનિક દેવોની પણ

એવં જ્યોતિષ્ક દેવોં કી અવગાહના અસુરકુમાર કે કથન અનુસાર હૈ । વૈમાનિક દેવોં કી ખી એસી હી હૈં । પરંતુ જો હસમેં-વિશેષના હૈ વહ હસ પ્રકાર સે હૈ-સૌધર્મ ઈશાન હન દો કલ્પોં મેં ભવધારણીય શરીરા-વગાહના ઉત્કૃષ્ટરૂપ-સે સાતહાથ પ્રમાણ હૈ । સનત્કુમાર ઓર માહેન્દ્ર-હન દો કલ્પો મેં હહ હાથ, બ્રહ્મલોક એવં લાન્તક મેં પાંચ હાથ, મહાશુક ઓર સહસ્રાર મેં ચાર હાથ' આનત, પ્રાણત, આરણ એવં અચ્યુત મેં ત્રીન હાથ, ઐવેયકોં-મેં દો હાથ એવં અનુત્તરવિમાનોં મેં એક હાથ પ્રમાણ હૈ । યહ ઉત્સેધાંગુલ સૂચી, પ્રતર ઓર ઘન કે ભેદ સે ત્રીન પ્રકાર કા હૈ । હનકા સ્વરૂપ આત્માંગુલ કે પ્રકરણ મેં સ્પષ્ટ કર દિયા ગયા હૈ । ભવધારણીય અવગાહના સર્વત્ર જઘન્ય સે અંગુલ કે અસંખ્યાતવેં આગ પ્રમાણ કહી ગઈ હૈ ।-હસે વિશેષ સ્પષ્ટ કરને કે લિયે યહ કોષ્ઠક દેલિયે ।

ક્રમાંક	દેવનામ	અવગાહના	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ	ઉ. વૈ. જ. ઉ.
૧	ભવનપતિ	ભ. ધારણ	અ. અ.	૭ હાથ અંગુ.	૧ લા. ૭
૨	વ્યન્તરદેવ	"	"	૭ હાથ	" અસં. ચો
૩	જ્યોતિષ્કદેવ	"	"	૭ હાથ	" " "
૪	સૌધર્મ-ઈશાન	"	"	૭ હાથ	" " "

આ પ્રમાણે જ છે પરંતુ જે એમા વિશેષતા છે, તે આ પ્રમાણે છે સૌધર્મ ઈશાન આ જે કલ્પોમાં ભવધારણીય શરીરાવગાહના ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી સાત હાથ પ્રમાણ છે. સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર આ જે કલ્પોમાં ૬ હાથ, બ્રહ્મલોક અને લાંતકમાં ૫ હાથ, મહાશુક અને સહસ્રારમાં ૪ હાથ, આનત, પ્રાણત, આરણ, અને અચ્યુતમાં ૩ હાથ, ઐવેયકોમાં ૨ હાથ, અને અનુત્તર વિમાનોમાં એક હાથ પ્રમાણ છે આ ઉત્સેધાંગુલ સૂચી, પ્રતર અને ઘનના લેહથી ત્રણ પ્રકારની છે એમનું સ્વરૂપ આત્માંગુલના પ્રકરણમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે ભવધારણીય અવગાહના સર્વત્ર જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમાં આગ પ્રમાણ કહેવામાં આવી છે વિશેષ સ્પષ્ટતા માટે અહીં આ કોષ્ઠક આપવામાં આવે છે—

ક્રમાંક	દેવનામ	અવગાહના	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ	ઉત્તરવૈક્રિય	જ. ઉ.
૧	ભવનપતિ	ભવધારણીય	અંગુલનો	૭ હાથ	"	અંગુ. ૧ લા. ૭ ચો. જન
	"	"	અસં. ભાગ	"	"	"
૨	વ્યન્તરદેવ	"	"	"	"	"
૩	જ્યોતિષ્કદેવ	"	"	"	"	"
૪	સૌધર્મ-ઈશાન	"	"	"	"	"

निरयपत्थडाणं कप्पाणं विमाणाणं विमाणपत्थडाणं टंकाणं
 कूडाणं सेलाणं सिहरीणं पणभाराणं विजयाणं वरस्वाराणं वासाणं
 वासहराणं वासहरपणनयाणं वेलाणं वेइयाणं दाराणं तोरणाणं
 दीवाणं समुद्दाणं आयामविक्रखंभोच्चत्तोव्वेहपरिकखेवा मावि-
 ज्जांति । से समासओ तिविहे पणत्ते, तं जहा-सेढी अंगुले
 पयरंगुले घणंगुले । असंखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ सेढी,
 सेढी सेढीए गुणिया पयरं, पयरं सेढीए गुणियं लोगो, संखेज्ज-
 णं लोगो गुणिओ संखेज्जा लोगा, असंखेज्जणं लोगो गुणिओ
 असंखेज्जालोगा, अणत्तेणं लोगो गुणिओ अणंता लोगा ।
 एएसि णं सेढिअंगुलपयरंगुलघणंगुलाणं कयरे कयरेहितो
 अप्पे वा बहुए वा तुह्हे वा विसेसाहिए वा ?, सट्ठवत्थोवे सेढि-
 अंगुले, पयरंगुले असंखेज्जगुणै, घणंगुले असंखेज्जगुणै । से तं
 विभागनिष्फण्णै । से तं खेत्तप्पमाणे ॥सू० २००॥

छाया—अथ किं तत् प्रमाणाङ्गुलम् ? प्रमाणाङ्गुलम्—एकैकस्य राज्ञश्चातु
 रन्तचक्रभर्त्तिनः अष्ट सौवर्णिकं काकणीरत्नं षट्पत्रं द्वादशाङ्गुलमष्टकर्णिकमधि
 करणसंस्थानसंस्थितं प्रज्ञप्तम् । तस्य ग्वलु एकैका कोटिरुत्सेधाङ्गुलविष्कम्भा, तत्
 श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अर्द्धाङ्गुलम्, तत् सहस्रगुणं प्रमाणाङ्गुलं भवति ।
 एतेनाङ्गुलप्रमाणेन षडङ्गुलानि पादः, द्वादशाङ्गुलानि वितस्तिः द्वे वितस्ती
 रत्तिः द्वे रत्नी कुक्षिः द्वौ कुक्षी धनुः, द्वे धनुःयहस्रे गव्यूतम् चत्वारि गव्यूतानि
 योजनम् । एतेन प्रमाणाङ्गुलेन किं प्रयोजनम् ? एतेन प्रमाणाङ्गुलेन पृथिवीनां
 काण्डानां पातालानां भवनानां भवनप्रस्तटानां निरयाणां निरयावलीनां निरय-
 प्रस्तटानां कल्पाणां विमानानां विमानप्रस्तटानां दङ्कानां कूटानां शैलानां शिख-
 रिणां प्राग्भाराणां विजयानां वक्षस्काराणां वर्षाणां वर्षधराणां वर्षधरपर्वतानां
 वेलानां वेदिकानां दाराणां तोरणानां द्वीपानां समुद्राणामायावविष्कम्भोच्चत्तो-
 द्वेधपरिक्षेपा माप्यन्ते । तत् समालतस्त्रिविधं प्रज्ञप्तम् । तद्यथा—श्रेण्यङ्गुलम् प्रनरा

ઙ્ગુલમ્ ઘનાઙ્ગુલમ્ । અસંખ્યેયા યોજનકોટીકોટયઃ શ્રેણિઃ, શ્રેણિઃ શ્રેણ્યા ગુણિતા પ્રતરમ્, પ્રતરં શ્રેણ્યા ગુણિતં લોકઃ સંખ્યેયેન લોકો ગુણિતઃ સંખ્યેયા લોકાઃ, અસંખ્યેયેન લોકો ગુણિતોઽસંખ્યેયા લોકાઃ, અનન્તેન લોકો ગુણિતોઽનન્તા લોકાઃ । એતેપાં સ્વલુ શ્રેણ્યઙ્ગુલપ્રતરાઙ્ગુલઘનાઙ્ગુલાનાં કતમન્ કતમેભ્યઃ અલ્પં વા વહુકં વા તુલ્યં વા વિશેષાધિકં વા ? સર્વસ્તોકં ય્ચ૨ઙ્ગુલમ્, પ્રતરાઙ્ગુલમસંખ્યેયગુણમ્, ઘનાઙ્ગુલમસંખ્યેયગુણમ્ । તદેતદ્ પ્રમાણાઙ્ગુલમ્ । તદેતત્ વિભાગનિપ્યત્નમ્ । તદેતત્ ક્ષેત્રપ્રમાણમ્ ॥ સૂ૦ ૨૦૦ ॥

ટીકા—‘ સે કિં તં ’ ઇત્યાદિ—

અથ કિં તત્ પ્રમાણાઙ્ગુલમ્ ? ઇતિ શિષ્ય પ્રશ્નઃ । ઉત્તરયતિ—પ્રમાણાઙ્ગુલમેવં વિજ્ઞેયમ્ । યથા હિ—એકૈરય ત્રાતુરન્તચક્રવર્તિનઃ—ચત્વારોઽન્તાશ્ચતુરન્તાઃ સમુદ્રત્રયહિમવત્પર્યન્તા શ્રમાણાસ્થાન્ ચક્રેણ વર્તયતિ=અધિકરોતિ યઃ સઃ, તસ્ય

અથ સુત્રકાર પ્રમાણાઙ્ગુલ કા કથન કરતે હૈ—

‘ સે કિં તં પ્રમાણંગુલે ? ’ ઇત્યાદિ । સૂત્ર ૨૦૦ ॥

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં પ્રમાણંગુલે) હે અહંત । વહ પ્રમાણાંગુલ કયા હૈ ?

ઉત્તર—(પ્રમાણંગુલે) વહ પ્રમાણાંગુલ હસ પ્રકાર હૈ—(અગમેગસ્સ)

રણ્ણો ત્રાતુરન્તચક્રવર્તિનસ અદ્દસોવણિણ કાગળીરયણે છ તલે-
દુવાલસંસ્મિણ, અદ્દકણિણ, અહિગરણસંઠાણસંઠિણ પળ્ણત્તે) એક ૨
ત્રાતુરન્ત ચક્રવર્તીરાજા કા અપ્પસુવર્ણપ્રજાજ એક કાલ્કિણી રત્ન હોતા
હૈ । દક્ષિણ, પૂર્વ ઓર પશ્ચિમ હવ ત્રીન દિશાઓં મેં ફેલે હુણ લવણ-
સમુદ્ર તત્ત કી ઓર હિમવત્પર્વત પર્યંત તત્ત કી ભૂમિ કો—અર્થાત્
પરિપૂર્ણ ષટ્સંઘમણિડગ ભરતક્ષેત્ર કો—જો અપનેચક્ર સે વિજિત કર
અધિકૃત કરતે હૈ । એસે રાજા ત્રાતુરન્ત ચક્રવર્તી કહલાતે હૈ । ભરત-
ક્ષેત્ર કો ૫ મ્લેચ્છસંઘ ઓર ૧ આર્યસંઘ હસ પ્રકાર ૬ સંઘ હૈ ।

હવે સુત્રકાર પ્રમાણાંગુલનું કથન કરે છે.

“ સે કિં તં પ્રમાણંગુલે ? ” ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં પ્રમાણંગુલે) હે અહંત । તે પ્રમાણાંગુલ શું છે ?

ઉત્તર—(પ્રમાણંગુલે) તે પ્રમાણાંગુલ આ પ્રમાણે છે—(અગમેગસ્સ રણ્ણો ત્રાતુરન્તચક્રવર્તિનસ અદ્દસોવણિણ કાગળીરયણે છ તલે દુવાલસંસ્મિણ, અદ્દકણિણ, અહિગરણસંઠાણસંઠિણ પળ્ણત્તે) એક એક ત્રાતુરન્ત ચક્રવર્તી રાજાનું અપ્પ સુવર્ણ પ્રમાણ એક કાલ્કિણીરત્ન હોય છે દક્ષિણ, પૂર્વ અને પશ્ચિમ આ ત્રણે દિશાઓમાં વ્યાપ્ત લવણસમુદ્ર સુધીની અને હિમવત્પર્વત પર્યંત ભૂમિને એટલે કે પરિપૂર્ણ ષટ્ સંઘમણિડગ ભરતક્ષેત્રને—એ પોતાના ચક્રથી વિજિત કરી અધિકૃત કરે છે, એવા રાજાઓ ‘ ત્રાતુરન્ત ચક્રવર્તી ’ કહેવાય

રાજ્ઞઃ કાકિણીરત્નમ્ અષ્ટસૌવર્ણિકમ્—ચત્વારિ મધુરતૃણફલાનિ એકઃ શ્વેતસર્પપઃ,
 ષોડશસર્પપાઃ એકં ધાન્યમાષફલમ્, દ્વે ધાન્યમાષફલે એકા ગુજ્ઞા, પશ્ચગુજ્ઞાઃ
 એકઃ કર્મમાષકઃ, ષોડશકર્મમાષકાઃ એકઃ સુવર્ણ, અષ્ટ સુવર્ણાઃ પ્રમાણમસ્યેતિ—
 અષ્ટસૌવર્ણિકમ્=અષ્ટસુવર્ણપ્રમાણમ્, પટ્ટતલમ્ ચત્વારિ ચતુસ્ટથપિ દિક્ષુ દ્વે ઝર્ધ્વા-
 થશ્ચ इत्येवं पट्टतलानि यत्र तत्, द्वादशसिक्तम्—द्वादश=द्वादशसंख्यका अस्यः=
 कोटयो यत्र तत्—द्वादशकोटि युक्तम्, अष्टकर्णिकम्—अष्टकर्णिकाः चतस्र उपरि
 चतस्रोऽधस्तादित्येवमष्टकर्णिकाः कोणा यस्य तत् अष्टकोणविशिष्टम्, तथा—
 अधिकरणसंस्थानसंस्थितम् अधिकरणम्=सुवर्णकारोपकरणं, ‘एरण’ इति भाषा प्रसिद्धं
 तत्संस्थानेन संस्थितम्=तत्सदृशाकारं समचतुरस्रमित्यर्थः, प्रज्ञप्तं=मरूपितम् ।
 तस्य कાકિણીરત્નસ્ય एकैका कोटिरुत्सेधाङ्गुलविष्कम्भा=उत्सेध,ङ्गुलप्रमाण

इन खंडों में चक्रवर्ती की आज्ञा चलती है। इसलिये वे इस
 पट्टखंड भरतक्षेत्र के एकच्छत्र अधिपति हुआ करते हैं। ये १४
 रत्नों के स्वामी होते हैं। उनमें १ एक कાકિણીરત્ન होता है। इसका
 प्रमाण अष्ट सोनेया—भर भारवाला होता है। एक सुवर्ण १६ कर्म
 माषकों का होता है। १ कर्ममाषक पांच गुज्जाओं का होता है। दो
 धान्यमाषफल की एक गुंजा होती है। एक धान्यमाषफल १६ श्वेत-
 सरसों के वजन बराबर होता है। एक श्वेतसर्पप चार मधुरतृणफलों
 का होता है। तथा वह का कિणीरत्न ६ तलवाला होता है। चारों-
 दिशाओं की ओर के ४ तल और ऊपर नीचे की ओर के दो तल
 उस कાકિણીરત્न में होते हैं। उसकी द्वादश कोटि होनी है। आठ
 कर्णिकाएँ (आठ कोनेवाली) होती हैं इसका संस्थान सुनार की एरण

છે ભરતક્ષેત્રના ૫ ચક્રચ્છત્ર અને ૧ આર્યખંડ આમ ૬ ખંડ છે આ
 ૬ ખંડોમાં ચક્રવર્તીની આજ્ઞા મુજબ શાસન ચાલે છે. એટલા માટે તેઓ
 આ ૧૪ ખંડ ભરતક્ષેત્રના એક છત્ર અધિપતિ હોય છે એ ૧૪ રત્નોના
 સ્વામી હોય છે તેમાં ૧ એક કાકિણી રત્ન હોય છે એનું પ્રમાણ અષ્ટ-
 સુવર્ણ જેટલું હોય છે એક સુવર્ણ ૧૬ કર્મમાષકોનું થાય છે ૧ કર્મ-
 માષક પાંચ ગુજાઓ નો થાય છે બે ધાન્યમાષ ફલની એક ગુજા થાય છે.
 એક ધાન્યમાષ ફલ ૧૬ શ્વેત સરસવના વજન બરાબર થાય છે એક
 શ્વેત સર્પપ ચાર મધુર તૃણ ફળોનું હોય છે તેમજ તે કાકિણી રત્ન ૬
 તલવાળું હોય છે ચારે દિશાઓની તરફના ૪ તલ અને ઉપરનીચેની તરફના
 બે તલ, આ પ્રમાણે આ ૬ તલો તે કાકિણી રત્નોમાં થાય છે તેની દ્વાદશ
 કોટી હોય છે આઠ કર્ણિકાઓ હોય છે. એનું સંસ્થાન સોનીની એરણ જેવું

विष्कम्भा भवति । काकिणी रत्नस्य द्वादशाप्यस्य एकैकोत्सेधाङ्गुलप्रमाणा भवन्तीति भावः । काकिणीरत्नं हि समचतुस्रं भवति, अतोऽरयायामो विष्कम्भश्च प्रत्येकमुत्सेधाङ्गुलप्रमाणो बोध्यः । ऊर्ध्वीकृता सती या कोटिरायामवती भवति सैव तिर्यक्कृता सती विष्कम्भावती भवति, अत आयात्रविष्कम्भयोरेकतरनिर्णयेऽप्यपरोऽपि निर्णीत एवेति सूत्रे विष्कम्भ एवोपात्तः तेन आयामोऽपि स्वत एव बोध्यः । तदेवं काकिणीरत्नमुत्सेधाङ्गुलप्रमाणमुक्तम् । तदेकैककोटिगतमुत्सेधाङ्गुलं श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अर्द्धाङ्गुलम् । तन् सहस्रगुणं प्रमा-

के जैसा होता है । अर्थात् यह समचतुरस्र होता है । (तस्स ण एगमेगा कोडी उत्सेहंगुलविकखंभा) हम काकिणी रत्न की एक कोटी उत्सेधाङ्गुल प्रमाण चौड़ी होती है । तात्पर्य कहने का यह है कि काकिणी रत्न की जो १२ कोटियां हैं, वे एक उत्सेधाङ्गुल प्रमाण होती हैं । क्योंकि काकिणीरत्न समचतुरस्र होता है,, इसलिये इसका आयाम-लम्बाई, और विष्कम्भ-चौड़ाई, ये प्रत्येक उत्सेधाङ्गुल प्रमाण होते हैं, ऐसा जानना चाहिये । ऊंची करने पर जो कोटि आयामवती-लंबी होती है, वही तिरछी करने पर विष्कम्भवती-चौड़ी-हो जाती है । इसलिये आयाम और विष्कम्भ इनमें से किसी एक का निर्णय हो जाने पर दूसरा भी निर्णित हो जाता है, इसी ख्याल से सूत्र-कारने सूत्र में विष्कम्भ पद का ही पाठ रखा है । क्योंकि इसी से आयाम का बोध हो जाता है इस प्रकार काकिणीरत्न उत्सेधाङ्गुल प्रमाण होगा है, यह बात सूत्रकारने यहां कही है । (तं न्यमणस्स-

डाय छे अट्ठे के आ समचतुरस्र डाय छे. (तस्स णं एगमेगा कोडी उत्सेहंगुलविकखंभा) आ काकिणी रत्ननी अेक अेक केाटि उत्सेधांगुल प्रमाण पडोणी डाय छे तात्पर्य आ प्रमाणे छे के काकिणी रत्नना ने १२ भूषाओ छे ते अेक उत्सेधांगुल प्रमाण छे केनके काकिणी रत्न समचतुरस्र डाय छे, अेटला भाटे आने आयाम (लंभाई) अने विष्कंल (पडोणाई) दरेक उत्सेधांगुल प्रमाण डाय छे, आम न्णवुं नेछं अे उंची करवाथी ने केाटि आयामवती-(लंभी) डाय छे, तेज त्रांसी करवाथी विष्कंलवती-पडोणी-थछ नय छे अेटला भाटे आयाम अने विष्कंल आमां गमे ते अेकनी न्णवु थछ नय तो तेना परथी नीज विषे पणु ज्ञान थछ नय छे अेटला भाटे ज सूत्रकारे सूत्रमा मात्र विष्कंल पढनु ज कथन कयुं छे केमके आनाथी ज आयामनुं जान थछ नय छे. आ प्रमाणे काकिणी रत्न उत्सेधांगुल प्रमाण थाय छे, आ बात सूत्रकारे अही छे (त समणस्स भगवओ

નાહંગુલમ્ ભવતિ—સહસ્રમુલ્કેષાહંગુલાનિ એકં પ્રમાણાંગુલનિત્યર્થઃ । અથવા—પરમ-
પ્રકર્પરૂપં માનં પ્રાપ્તમહંગુલ પ્રમાણાહંગુલમ્-નાતઃ પરં મુદ્ધત્તમહંગુલમસ્તીતિ માત્રઃ ।
યદ્વા—રામસ્તલોચવ્યવહારરાજ્યાદિસ્થિતેઃ પ્રથમપ્રણેતૃત્વેન પ્રમાણભૂતોઽસ્મિન્નવ-
સર્પિણીકાલે ભગવાનાદિદેવો ધરતો વા, તસ્યાહંગુલં પ્રમાણાહંગુલમ્ । નહસ્રમુલ્કે-
ષાહંગુલાનિ એકં પ્રમાણાહંગુલમિત્યેવ વક્તવ્યે મૂળે ‘દમનેગરમ રાગો’ રૂપાદિ
સન્દર્ભેણ યત્પ્રમાણાહંગુલં નિરૂપિતં તત્ કાલિણીરત્નપરિજ્ઞાનેન ગિવ્યવૃદ્ધિર્વિશદા-
ભવત્વિત્યર્થે બોધ્યમ્ । એતેનાહંગુલપ્રમાણેન ષડહંગુલાનિ પાદો દ્વાદશાહંગુલાનિ

મહાવીરસહ અઢંગુલં) હસકી એક એક કોટિગત જો ઉત્સે
ધાંગુલ હૈ, વહ શ્રદ્ધા ભગવાન્ મહાવીર કા એક અર્ધાંગુલ હૈ । (તં
મહર્મગુણપ્રમાણંગુલં ભવહ) હસ અર્ધાંગુલ સે હજારગુણા એક પ્રમાણાંગુલ
હોતા હૈ । અર્ધાન્ એક હજાર ઉત્સેધાંગુલ એક પ્રમાણાંગુલ કો બનાતે
હૈ । હસીલિયે ૧૬ । “પરમપ્રકર્પરૂપં માનં પ્રાપ્તમ્ અંગુલમ્ પ્રમાણાંગુલ”
એમી હસકી વ્યુત્પત્તિ કો ગઈ હૈ । યહ વહ અંગુલ હૈ કિ જો
પરમપ્રકર્પરૂપ માન-પરિજ્ઞાન કો પ્રાપ્ત હૈ-હસસે વડા ઓર કોઈ દૂસરા
અંગુલ નહીં હૈ । અથવા-યુગ કી આદિ સે સમસ્ત લોચવ્યવહાર
કી એવં રાજ્યાદિ કી સ્થિતિ કે પ્રણેતા હોને સે પ્રમાણભૂત ભગવાન્
આદિનાથ યા ધરત હુએ હૈ । જો હનકા જો અંગુલ હૈ-વહ પ્રમાણાંગુલ
હૈ । હસ જ્ઞાન પ્રમાણ પુરુષ કા જો અંગુલ હૈ, વહ પ્રમાણાંગુલ હૈ ।
એસા ખી હસકા વાચ્યાર્થ નિકલતા હૈ ।

શંકા :—હસ કથન કા તો નિષ્કર્ષ યહી નિકલતા હૈ કિ ‘એક
હજાર ઉત્સેધાંગુલોં કા એક પ્રમાણાંગુલ હોતા હૈ ।’ જૈસે કિ ડગર

મહાવીરસહ અઢંગુલં) આની એક એક કોટિગત જે ઉત્સેધાંગુલ છે, તે શ્રમણ
ભગવાન મહાવીરનો એક અર્ધાંગુલ છે. (ત મહર્મગુણપ્રમાણંગુલં ભવહ) આ
અર્ધાંગુલથી એક હજાર ઉત્સેધાંગુલ એક પ્રમાણાંગુલને બનાવે છે એટલા
માટે જ “પરમપ્રકર્પરૂપ માન પ્રાપ્તમ્ અંગુલમ્ પ્રમાણાંગુલમ્” એવી આ
શબ્દની વ્યુત્પત્તિ છે આ તે અંગુલ છે કે જે પરમ પ્રકર્પરૂપ માન-પરિ-
માણ-પ્રાપ્ત છે એના કરતાં ખીજો કેમ અંગુલ નથી અથવા યુગના પ્રારભમાં
સમસ્તલોક વ્યવહારની અને રાજ્યાદિની સ્થિતિના પ્રણેતા હોવાથી પ્રમાણભૂત
ભગવાન્ । આદિનાથ કે ભરત થયેલ છે તો એમનો જે અંગુલ છે, તે
પ્રમાણાંગુલ છે આ પ્રમાણે પ્રમાણ પુરુષનો જે અંગુલ છે, તે પ્રમાણાંગુલ છે.
એવો પણ આનો વાચ્યાર્થ થઈ શકે છે.

શંકા—આ ઉપર્યુક્ત સર્વ કથનનો નિષ્કર્ષ એજ કે એક હજાર ઉત્સે
ધાંગુલોનો એક પ્રમાણાંગુલ થાય છે, તો સૂત્રકારે આ પ્રમાણે જ કહેવું

વિતસ્તિરિત્યાદિ યોજનાન્તં વોધ્યમ્ । એતસ્ય પ્રમાણાંગુલસ્ય પ્રયોજનમભિધાતુ-
માહ-એતેનાંગુલપ્રમાણેન પૃથ્વીનાં=રત્નપ્રમાદીનાં, કાણ્ડાનાં=રત્નકાણ્ડાનામ્,
પાતાલકલશાનાં, ભવનાનાં=ભવનપતિદેવાવાસાનાં, ભવનપસ્તટાનાં નરકપસ્તટા-

કહા હૈ । સો સૂત્રકાર કો એસા હી કહના ચાહિયે થા-ફિર સૂલ મેં
“અમમેગસ્સ રણ્ણો” રત્યાદિ પાઠ દ્વારા જો પ્રમાણાંગુલ કા વર્ણન કિયા
હૈ ઉસકા કારણ ત્રયા હૈ ?

ઉત્તર—શિષ્ય કી વુદ્ધિ ‘કાકિણીરત્ન કેસા હોતા હૈ ?’ હિસ
પરિજ્ઞાન સે વિશદ હો જાવે-કિ કાકિણીરત્ન એસા હોતા હૈ-હિસ
અભિપ્રાય સે વહ વર્ણન કિયા ગયા હૈ । (અણં અંગુલપ્પમાણેણં છ
અંગુલાઈં પાદો, દુવાલસંગુલોઈં વિહત્થી દો વિહત્થીઓ રયણી, દો રય-
ણીઓ કુચ્છી દો કુચ્છીઓ ધણૂ, દો ધણુ સહસસ્સાઈં ગાઝયં, ચત્તારિ-
ગાઝયાઈં જોયણં) હિસ અંગુલપ્રમાણ સે છ અંગુલકા એક પાદ હોતા
હૈ । ચારહ અંગુલોં કી એક વિતસ્તિ હોતી હૈ । દો વિતસ્તિ કી ?
એક રત્નિ-હાથ-હોતા હૈ । દો રત્નિ કી એક કુક્ષિ હોતી હૈ । દો કુક્ષિયોં કા
એક ધનુષ હોતા હૈ । દો હજાર ધનુષ કા એક ગવ્યૂત (કોસ) હોતા હૈ ।
ચાર ગવ્યૂતોં કા એક યોજન હોતા હૈ । (અણં પ્રમાણંગુલેણં કિં
પઓયણં) હિસ પ્રમાણાંગુલ સે કૌનસા પ્રયોજન સિદ્ધ હોતા હૈ ?

બોધએ તો પછી મૂલમાં “અમમેગસ્સ રણ્ણો રત્યાદિ” પાઠ વડે જે પ્રમાણા-
ંગુલનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, તેનું કારણ શું ?

ઉત્તર—શિષ્યની કાકિણી રત્ન કેવું હોય છે એ વિષયની જિજ્ઞાસાની
પરિતૃપ્તિ થઈ જાય અને તે શિષ્ય ‘કાકિણી રત્ન કેવું હોય છે.’ એ
સંબંધમાં પૂર્ણજ્ઞાન મેળવી શકે તે માટે આ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.
(અણં અંગુલપ્પમાણેણં છ અંગુલાઈં પાદો, દુવાલસંગુલાઈં વિહત્થી દો વિહત્થીઓ
રયણી, દો રયણીઓ કુચ્છી, દો કુચ્છીઓ ધણૂ, દો ધણુસહસ્સાઈં ગાઝયં
ચત્તારિ ગાઝયાઈં જોયણં) અંગુલ પ્રમાણથી ૬ અંગુલનો એક પાદ હોય છે
૧૨ અંગુલની એક વિતસ્તિ હોય છે. જે વિતસ્તિઓની ૧ રત્નિ-હાથ-
હોય છે. જે રત્નિની એક કુક્ષિ હોય છે જે કુક્ષિઓનું એક ધનુષ હોય છે
જે હજાર ધનુષ બરાબર એક ગવ્યૂત (ગાઉ) હોય છે. ચાર ગવ્યૂતોનું એક
યોજન હોય છે. (અણં પ્રમાણંગુલેણં કિં પઓયણં) આ પ્રમાણાંગુલથી કયા
પ્રયોજનની સિદ્ધિ થાય છે ?

न्तरे स्थितानाम् निरयाणां=नरकावासानाम्, निरयावलीनाम्=नरकावासपङ्क्तीनां, निरयप्रस्तटानां=तेरेक्कारस नव सत्त पंच तिन्नि य तद्देव एको य' छाया-त्रयो-दशैकादश नव सप्त पञ्च त्रयस्तथैवैकश्च-इत्यादि प्रोक्तानाम्, कल्पादि विमान-प्रस्तटान्ताः प्रसिद्धाः, तेषाम्, टङ्कानाम्=एकादिच्छिन्नपर्वतानाम्, कूटानाम्=रत्नकूटादीनाम्, शैलानाम्=मुण्डपर्वतानाम्, शिखरिणाम्=शिखरवतां पर्वतानाम्, पद्मभाराणाम्=ईषन्नतानां शिखरिणाम्, विजयादिवर्षधरपर्वतान्ताः प्रतीताः तेषाम्, वेलाणाम्=जलविवेकात्रिपयभूमीनां तथा-वेदिकादिसमुद्रान्तानां च आयामविष्कम्भोच्चत्वोद्वेधपरिक्षेपाः-आयामो=दैर्घ्यम् विष्कम्भः=विस्तारः, उच्च-

उत्तर—(एषां पद्माणंगुलेणं पुढवीकंडाणं) इस प्रमाणांगुल से रत्न-प्रभा आदि पृथिवियों के रत्नकाण्डों का, (पायालाणं) पातालकलशों का (भवणाणं) भवनपति देवों के आवासों का (भवनपत्थडाणं) नरकों के प्रस्तटों के अन्तर में स्थित भवन प्रस्तटों का (निरयाणं) नरकावासों का (निरयावलीणं) नरकावासों की पंक्तियों का (निरयपत्थडाणं) नरकों के १३, ११, ९, ७, ५, ३-१, इन प्रस्तटों का (कप्पाणं) सौधर्म आदि कल्पों का (विमाणाणं) उनके विमानों का (विमाणपत्थडाणं) विमानों के प्रस्तटों का (टंकाणं) छिन्नटंकों का, (कूडाणं) रत्नकूट आदिकों का (सेलाणं) मुण्डपर्वतों का (सिहरीणं) शिखरशाली पर्वतों का (पद्मभाराणं) कुछ कुछ नमित पर्वतों का (विजयाणं) विजयों का (वक्खाराणं) वक्षस्कारों का (वास्राणं) वर्षों का (वासहराणं) वर्षधरों का (वासहरपव्वयाणं) वर्षधरपर्वतों का (वेलाणं) समुद्रतट की भूमियों का (वेइयाणं) वेदिकाओं का (दाराणं)

उत्तर—(एषां पद्माणंगुलेणं पुढवी कंडाणं) आ प्रमाणांगुलशी रत्नप्रभा वगेरे पृथ्वीओना रत्नकांडोना (पायालाणं) पाताल कलशोना (भवणाणं) भवनपति देवोना आवासोना (भवनपत्थडाणं) नरकोना प्रस्तटोना अंतरमां स्थित भवन प्रस्तटोना (निरयाणं) नरकावासोना (निरयावलीणं) नरकावासोनी पंक्तिओना (निरयपत्थडाणं) नरकोना १३, ११, ९, ७, ५, ३, १ आ प्रस्तटोना (कप्पाणं) सौधर्म वगेरे कल्पोना (विमाणाणं) तेमना विमानोना विमाणपत्थडाणं विमानोना प्रस्तटोना (टंकाणं) छिन्नटंकोना (कूडाणं) रत्नकूट वगेरेना (सेलाणं) मुंड पर्वतोना (सिहरीणं) शिखरशाली पर्वतोना (पद्मभाराणं) थोडा थोडा नमित पर्वतोना (विजयाणं) विजयोना (वक्खाराणं) वक्षस्कारोना (वास्राणं) वर्षधर पर्वतोना (वासहराणं) वर्षधरोना (वासहरपव्वयाणं) वर्षधर पर्वतोना (वेलाणं) समुद्रतटनी भूमिओना (वेइयाणं) वेदिकाओना (दाराणं) द्वारोना (समुद्राणं) समुद्रोना (आयाम-

ત્વમ્=ઉચ્ચતા, ઉદ્વેગઃ=ભૂમિમધ્યેઽવગાહઃ, પરિક્ષેપઃ=પરિધિઃ, एषां દ્વઙ્દસ્તે માપ્ય-
ન્તે=પ્રમાણત્રિપયોક્રિયન્તે। પ્રમાણાઙ્ગુલેન પૃથિવ્યાદીનામાયામાદિ-પ્રમાણપરિજ્ઞાનં
ભવતોત્યર્થઃ। તદેતત્પ્રમાણાઙ્ગુલં કતિવિધમ્? इति સ્વચયિતુમાહ-તત્ પ્રમાણા-
ઙ્ગુલં સમાસતઃ=સંક્ષેપતઃ શ્રેણ્યઙ્ગુલપતરાઙ્ગુલઘનાઙ્ગુલેતિ ત્રિવિધમ્। શ્રેણ્ય-
ઙ્ગુલાદિ દિવરીતુમાહ-‘અસંખેજ્જાઓ’ ઇત્યાદિ। પૂર્વોક્તપ્રમાણાઙ્ગુલેન યદ્યોજનં
તેન યોજનેન અમંરુયેયા યોજનંકોટીકોટયઃ સંવર્તિતસમચતુરસ્રીકૃતલોકસ્ય એકા

ઢારોં કા (તોરણાણં) તોરણોં કા (દીવાણં) દ્વીપોં કા (સમુદ્રાણં)
સમુદ્રોં કા (આયામવિવસ્ત્રં મોચ્ચત્તોવ્વેહપરિક્ષેવા માવિજ્જંતિ)
આયામ, વિઙ્કંમ, ઉચ્ચત્વ, ઉદ્વેધભૂમિ કે વીચ અવગાહ, પરિધિ-પરિ-
ક્ષેપ એ સ઱ માપે જાતે હૈં। તાત્પર્ય યહ કિ-‘પ્રમાણાંગુલ સે પૂર્વોક્ત
પૃથિવી આદિકોં કે આયામ આદિ કા પ્રમાણ જાના જાતા હૈં। (સે
સમાસઓ તિવિહે પળ્લન્તે) યહ પ્રમાણાંગુલ સંક્ષેપ સે ત્રીન પ્રકાર કા
કહા ગયા હૈં-(તં જહા) વે પ્રકાર વે હૈં-(સેઢી અંગુલે, પયરંગુલે, ઘણં-
ગુલે) શ્રેણ્યંગુલ, પ્રતરાંગુલ ઓર ઘનાંગુલ। (અસંખેજ્જાઓ જોયળકોડા-
કોડીઓ સેઢી) પ્રમાણાંગુલ સે નિપ્પત્ત હુણ અસંખ્યાત કોડા કોડી
યોજનો કી એક શ્રેણિ હોતી હૈં। એક કરોડ કા એક કરોડ સે ગુણા
કરને પર જો સંખ્યા આતી હૈં, ડસકા નામ કોડા કોડી હૈં। જો
યોજન પ્રમાણાંગુલ સે નિપ્પન્ન હોતા હૈં વહી યોજન યહાં લિયા ગયા

વિવસ્ત્રમોચ્ચત્તોવ્વેહપરિક્ષેવા માવિજ્જંતિ) આયામ, વિઙ્કંમ ઉચ્ચત્વ, ઉદ્વેધ
ભૂમિમધ્યાવગાહ-પરિધિ-પરિક્ષેપ આ સર્વે માપવામાં આવે છે તાત્પર્ય આ
પ્રમાણે છે કે પ્રમાણાંગુલથી પૂર્વોક્ત પૃથિવી વગેરેના આયામ વગેરેનું પ્રમાણ
જાણવામાં આવે છે. (સે સમાસઓ તિવિહે પળ્લન્તે) આ પ્રમાણાંગુલ સંક્ષેપથી
ત્રણ પ્રકારનો કહેવામાં આવ્યો છે. (તંજહા) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે.
(સેઢી, અંગુલે, પયરંગુલે, ઘણંગુલે) શ્રેણ્યંગુલ, પ્રતરાંગુલ અને ઘનાંગુલ
(અસંખેજ્જાઓ જોયળકોડાકોડીઓ સેઢી) પ્રમાણાંગુલથી નિપ્પત્ત થયેલ અસં-
ખ્યાત કોડા-કોડી યોજનોની એક શ્રેણી થાય છે. એક કરોડને એક કરોડ
વડે ગુણિત કરવાથી જે સંખ્યા થાય છે, તેનું નામ કોડા-કોડી છે જે યોજન
પ્રમાણાંગુલથી નિપ્પત્ત થાય છે, તેજ યોજન આઢીં શ્રેણી કરવામાં આવેલ
છે. એવા યોજનોની અસંખ્યાત કોડા-કોડી સંવર્તિત ચતુરસ્રીકૃત લોકની
એક શ્રેણી કહેવાય છે.

શ્રેણિ:—શ્રેણ્યહ્ગુલં ભવતિ । નન્નુ લોકઃ કથં સંવર્ત્ય—સંપિઙ્ડય ચતુરસ્રીક્રિયતે ?
 इत्याह—लोकरतावत् स्वरूपतश्चतुर्दशरज्जुच्छ्रितः । तत्र—अधस्ताद्देशो न समप्ररज्जुवि-
 स्तरः, तिर्यग्लोकमध्ये एकरज्जुविरातः, ब्रह्मलोकमध्ये पञ्चरज्जुविस्तरः, उपरि
 तु लोकान्ते एकरज्जुविस्तरः, शेषस्थानेषु तु नियतो विस्तरगो नास्ति । इत्थं
 लोकश्चतुर्दशरज्जुच्छ्रितो बोध्यः । रज्जुप्रमाणं तु स्वयंभूरमणसमुद्रस्य पौरस्त्य-
 पाश्चात्यवेदिकान्तं यावत् दाक्षिणात्योत्तरीयवेदिकान्तं यावत् वा विज्ञेयम् । ईद-
 है । ऐसे योजनों की असंख्यात कोडा कोडी संवर्तित चतुरस्रीकृत
 लोग की एक श्रेणि होती है ।

શંકા—લોકો પિંડિભૂતકરકે સમચતુરસ્રરૂપ કૈસે ક્રિયા જાતા હૈ?

ઉત્તર—યહ લોક સ્વરૂપતઃ ૧૪ રાજૂ ઉંચા હૈ । વહ હસ પ્રકાર સે
 હૈ—નીચે કુછ કમ ૭ રાજૂ કા હસકા વિસ્તાર હૈ । તિર્યગ્લોક કે
 વીચ મેં હસકા વિસ્તાર ૧ રાજૂ કા હૈ । બ્રહ્મલોક કે વીચ મેં પાંચ
 રાજૂ કા હસકા વિસ્તાર હૈ ઓર ઉપર લોક કે અન્ત મેં એક રાજૂ કા
 હસકા વિસ્તાર હૈ । इन स्थानों से अतिरिक्त शेष स्थानों में
 इसका विस्तार अनियत हँ

રાજૂ કા પ્રમાણ સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર કી પૂર્વ દિશાસમ્બન્ધી
 વેદિકાકે અન્ત સે લગાકર પશ્ચિમ દિશાકી વેદિકા કે અન્ત તક,
 અથવા દક્ષિણ દિશાકી વેદિકા કે અન્ત સે લગાકર ઉત્તરદિશાકી
 વેદિકા કે અન્ત તક જાનના ચાહિયે । હસ પ્રકાર કા યહ વૈશાખ
 સ્થાન અર્થાત્ નીચે દોનોં પૈરો કો ફેલાકર તથા ઉંચે દોનોં હાથો
 કી કોહનિયોં કો ફેલાકર ઓર કટિપર દોનોં હસ્તતલકો લગાકર

શંકા—લોકને પિંડિભૂત કરીને સમચતુરસ્ર કેવી રીતે કરવામાં આવે છે ?

ઉત્તર—આ લોક સ્વરૂપતઃ ૧૪ રાજુ જેટલો ઊંચો છે તે આ પ્રમાણે
 છે નીચે ૪૦૬ અથવા ૭ રાજુના જેટલો એનો વિસ્તાર છે. તિર્યગ્ લોકની
 વચ્ચે આનો વિસ્તાર ૧ રાજુ જેટલો છે. બ્રહ્મલોકની વચ્ચે પાંચ રાજુ
 જેટલો આનો વિસ્તાર છે અને ઉપર લોકના અંતમાં એક રાજુ જેટલો
 આનો વિસ્તાર છે આ સ્થાનો સિવાય શેષ સ્થાનોમાં આનો વિસ્તાર અનિયત છે.

રાજુનું પ્રમાણ સ્વયંભૂરણ સમુદ્રની પૂર્વદિશા સંબંધી વેદિકાના
 અંતથી માંડીને પશ્ચિમ દિશાની વેદિકાના અંત સુધી અથવા દક્ષિણ દિશાની
 વેદિકાના અંતથી માંડીને ઉત્તર દિશાની વેદિકાના અંત સુધી જાણવું જોઈએ
 આ પ્રમાણે આ વૈશાખસ્થાન એટલે કે નીચે બંને પગ પહોળા કરીને તેમજ
 ઊંચે બંને હાથોની કોણીઓને પહોળા કરીને અને કટિભાગ પર બંને
 હસ્તતલ લગાવીને ઉભા રહેલા પુરુષની આકૃતિવાળો લોક બુદ્ધિની કલ્પનાથી

શોડયં લોકો બુદ્ધિપરિકલ્પનયા સંવર્ત્ય ઘનીક્રિયતે । તદિત્યં વિજ્ઞેયમ્-રજ્જુ-
પ્રમાણવિસ્તીર્ણયાત્ત્રપનાડિકાયાદક્ષિણ દિગર્નિઅધોલોકસ્વખંડમધસ્તનભાગતો
દેશોન રજ્જુત્રયવિસ્તીર્ણ ક્રમેણ હીયમાનવિસ્તરમ્ । તદેવ ઉપરિષ્ટાદ્ રજ્જુસંગ્રહ્યેય-
ભાગવિષ્કમ્ભં સાતિરેકપત્તરજ્જૂચ્છિન્નપાદાય ત્રમનાડિકાયા ંત્રોત્તરપાર્શ્વે વિપ
રીતં સંઘ્યાત્યતે-અગ્રભાગમુપરિ કૃત્વા ઉપરિતનં ચાધઃ કૃત્વા સંયોજ્યતે इति
યાવત્ । इत्थं સંયોજને કૃતે સતિ અધોલોકસ્યાર્દ્ધે દેશોનરજ્જુચતુષ્ટયવિસ્તીર્ણ
સાતિરેકસપ્તરજ્જુચ્છિન્નં બાહલ્યતોડપ્યધઃ કચિદ્ દેશોનસપ્તરજ્જુમાનમ્ અન્યત્ર

ખડે હુએ પુરુષ કી આકૃતિવાલા લોકબુદ્ધિકી કલ્પના સે સંવર્તિત
કરકે ઘનાકાર કિયા જાતા હૈ । વહ યો જાનના ચાહિયે-એક રાજુ-
પ્રમાણ વિસ્તીર્ણ ત્રસનાડી કે દક્ષિણ દિશાવાલે અધોલોક કે સ્વખંડકો,
જો કિ અધસ્તન ભાગમેં કુછ કમ ત્રીન રાજુ વિસ્તૃત હૈ ઓર ક્રમસે
ઝપર કી ઓર હીયમાન વિસ્તારવાલે હૈ તથા જો ઝપર રાજુકે અસં-
ખ્યાતવે ભાગ વિષ્કમ્ભ ઓર કુછ અધિક સાત રાજુ ઊંચા હૈ, ઉસે
હી (બુદ્ધિસે) ડઠાકર ત્રસનાડી કે હી ઉત્તર પાર્શ્વભાગમેં ડલડા કરકે
સંઘાટિત કરતે હૈ, અર્થાત્ અધોભાગ કો ઝપર કરકે ઓર ઝપરી
ભાગકો નીચે કરકે સંયુક્ત કરતે હૈ । इस प्रकार दोनो भागों के
संयुक्त करने पर अधोलोकका अर्धभाग उत्तरदक्षिणमें कुछ कम
चार राजु विस्तीर्ण, कुछ अधिक सात राजु उँचा और नीचे से
ऊपर पूर्व पश्चिम में बाहल्यकी अपेक्षा नीचे कहीं पर कुछ कम सात
राजु प्रमाणवाला और अन्यत्र अनियत बाहल्यवाला वह होता है । यथा-

સંવર્તિત કરીને ઘનાકાર કરવામાં આવે છે. તેને આ પ્રમાણે જાણવું જોઈએ
કે-એક રાજુ પ્રમાણ વિસ્તીર્ણ ત્રસનાડીના દક્ષિણ દિશાવાળા અધોલોકના
ખંડને જો કે અધસ્તન ભાગમાં થોડી કમ ત્રણ રાજુ વિસ્તૃત છે અને કમશા
ઉપરની તરફ હીયમાન વિસ્તારવાળો છે, તેમજ જે ઉપર રાજુના અસંખ્યાતમાં
ભાગ વિષ્કંભ અને કંઈક વધારે સાત રજુ જાયો છે, તેને જ (બુદ્ધિથી)
ઉપાડીને ત્રસનાડીના જ ઉત્તર પાર્શ્વભાગમાં ઊલટું કરીને સંઘાટિત કરે
છે, એટલે કે અધોભાગને ઉપર કરીને અને ઉપરના ભાગને નીચે કરીને
સંયુક્ત કરે છે. આ પ્રમાણે બન્ને ભાગોને સંયુક્ત કરવાથી અધોલોકનો
અર્ધભાગ ઉત્તર-દક્ષિણમાં કંઈક કમ ચાર રાજુ વિસ્તીર્ણ નીચેથી ઉપર કંઈક
વધારે સાત રાજુ જાયો અને પૂર્વપશ્ચિમમાં બાહલ્યની અપેક્ષાએ નીચે
કંઈક સ્થાને કંઈક કમ સાત રાજુ પ્રમાણયુક્ત અને અન્યત્ર અનિયત

ત્વનિયતવાદ્યત્વં જાયતે । इदानीमूर्ध्वलोकार्द्धसंवर्तनाप्रकारमाह-रज्जुविस्तरा-
यात्रपनाडिकाया दक्षिणदिग्बर्ति ब्रह्मलोकमध्यादधस्तनमुपरितनं च खण्डद्वयं
ब्रह्मलोकमध्यादधस्तनमुपरितनं च खण्डद्वयं
पेङ्गुलसहस्रभागविस्तरं देशोनसार्द्धरज्जुत्रयोच्छ्रितं बुद्ध्या समादाय तस्या एव
त्रसनाडिकाया उत्तरपार्श्वविपरीतं संघात्यते । एवं संघाते कृते उपरितनं लोकार्द्धं
द्वाभ्यामङ्गुलपक्षभागभ्यामधिकं रज्जुत्रयविष्कम्भम् । इह चतुर्णां खण्डानां

इसका आकार यंत्रपृष्ठ के नं. १ से चार में देख लेवे

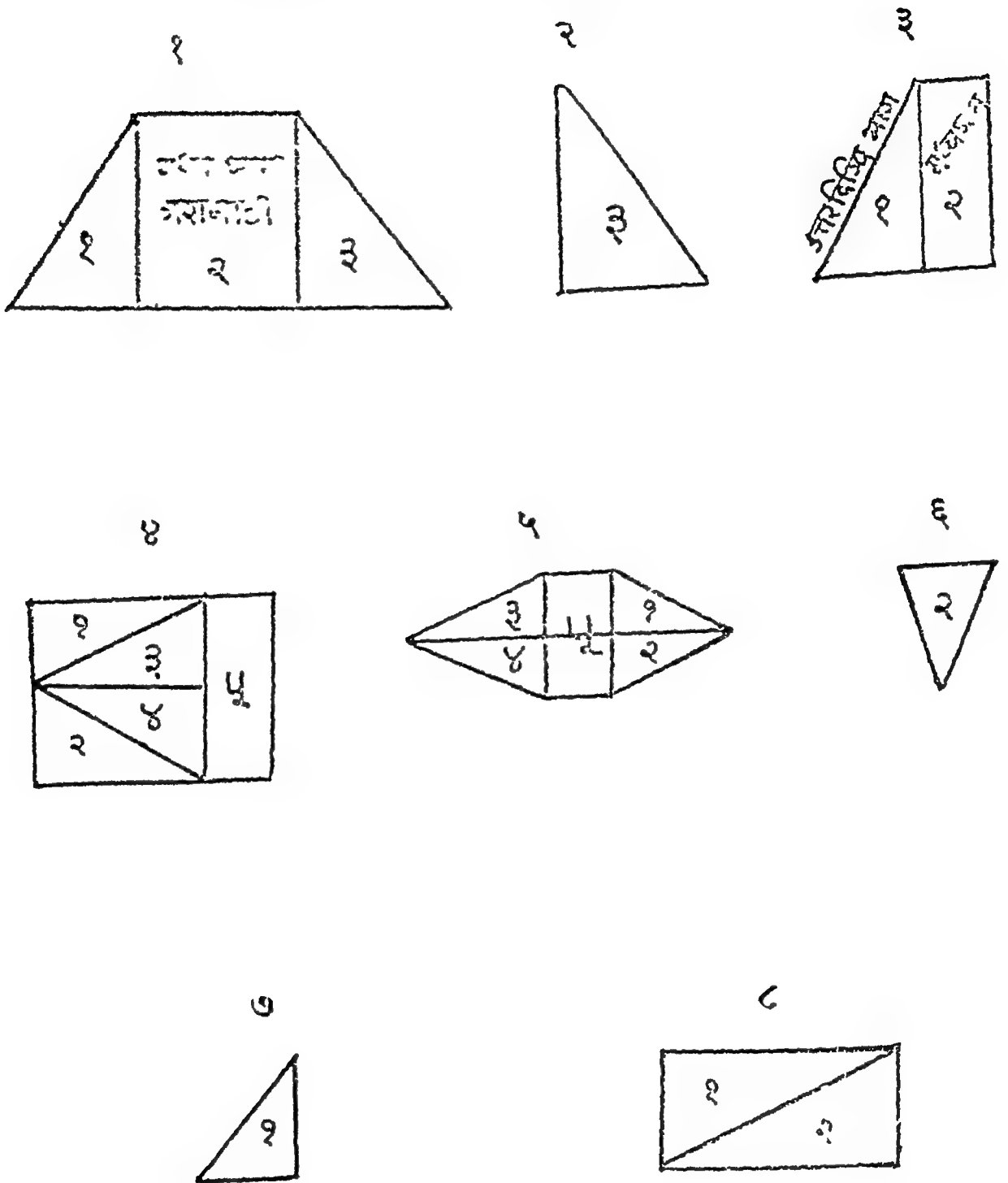
अब उपरितन लोकार्द्धके संवर्तन प्रकार को कहते हैं-एक राजु प्रमाण विस्तारवाली त्रसनाडी के दक्षिण दिग्बर्ती ब्रह्मलोक के त्रिकोण आकृतिवाले मध्यभाग को अधस्तन और उपरितन ऐसे दो खण्ड करके, उनमें से प्रत्येक खण्ड, ब्रह्मलोक के मध्यमें दो राजु विस्तीर्ण है और ऊपर अलोक के समीप, तथा नीचे रत्नप्रभा पृथ्वीके क्षुल्लक प्रतर के समीप अंगुल के सहस्र भाग प्रमाण विस्तारवाला है और कुछ कम साढ़े. तीन राजु प्रमाण विस्तारवाला है, और कुछ कम साढ़े तीन राजु प्रमाण उँचाईवाली है, उसे बुद्धिसे उठाकर उसही त्रसनाडी के उत्तरी पार्श्व में विपरीत करके स्थापित करें । इस प्रकार से संयुक्त करने पर उपरितन लोकार्द्ध दो अंगुलसहस्र भागोंसे अधिक तीन राजु विष्कम्भवाला हो जाता है ।

इसका आकार यंत्रपृष्ठ के नं. ५ से ८ में देख लेवे.

બાહ્યયુક્ત તે હોય છે, તેનો આકાર યંત્રપેજમાં નં. ૧ થી ૪ સુધીમાં જોઈ સમજી લેવો.

હવે ઉપરિતન લોકાર્ધના સંવર્તના પ્રકારો વિષે કહે છે-એક રાજુ પ્રમાણ વિસ્તારવાળી ત્રસનાડીના દક્ષિણ દિગ્બર્તી બ્રહ્મલોકના ત્રિકોણ આકૃતિવાળા મધ્યભાગના અધસ્તન અને ઉપરિતન એવા બે ખંડ કરીને તેઓમાથી દરેકે દરેક ખંડ બ્રહ્મલોકના મધ્યમાં બે રજૂ વિસ્તીર્ણ છે અને ઉપર અલોકના સમીપ તેમજ નીચે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ક્ષુલ્લક પ્રતરની પાસે અંગુલના સહસ્ર ભાગ પ્રમાણ વિસ્તાર યુક્ત છે. અને કંઈક કમ સાડા ત્રણ રાજુ પ્રમાણ વિસ્તારયુક્ત છે અને કંઈક કમ સાડા ત્રણ રાજુ પ્રમાણ ઉંચાઈ યુક્ત છે. તેને બુદ્ધિથી ઉપાડીને તેજ ત્રસનાડીના ઉત્તરી પાર્શ્વમાં વિપરીત કરીને સ્થાપિત કરે આ પ્રમાણે સંયુક્ત કરવાથી ઉપરિતન લોકાર્ધ બે અંગુલ સહસ્રન ગેદી અધિક ત્રણ રાજુ વિષ્કંભયુક્ત થઈ જાય છે. તેનો આકાર યંત્રપેજમાં નં. ૫ થી ૮ માં જોઈ લેવો.

अनुयोगद्वार भा. २ का यंत्र पृष्ठ २२२

पर्यन्तेषु चत्वारोऽङ्गुलसहस्रभागा भवन्ति । केवलमेकस्यां दिशि यौ द्वौ खण्डौ ताभ्यां द्वाभ्याम् एक एवाङ्गुलसहस्रभागः सम्पद्यते एकदिग्वर्तित्वात् । अपराभ्यामपि द्वाभ्यामिधमेवेत्यतस्तद् द्वयधिकत्वमुक्तं देशीनसम्पन्नज्जच्छ्रुतम् । बाहल्यतस्तु ब्रह्मलोकमध्ये पञ्चरज्जुबाहल्यमन्यत्र त्वनियतं जायते । इदं च सर्वं समादाय आधस्त्य संवर्तितलोकस्योत्तरपार्श्वे संघात्यते । एवं च योजिते आधस्त्यखण्डस्योच्छ्रये यदितरोच्छ्रयादधिकं तत् खण्डयित्वा उपरितनसंघातितखण्डस्य बाहल्ये

इस स्थलपर चारों खण्डों के समीप में चार अङ्गुलसहस्रभाग होते हैं । केवल एक दिशा में जो दो खण्ड हैं, उन दोनों से भी एक अङ्गुलसहस्रभाग सम्पादित होता है । क्योंकि वे दोनों ही एक दिग्वर्ती हैं । अन्य जो दो भाग हैं । उन से इस प्रकार का प्रमाण निष्पन्न होता है, अतः उन्हें दो अङ्गुलसहस्रभाग से अधिक कहा है । ऊर्ध्वलोक कुछ कम सात राजु ऊँचा है । उसका बाहल्य ब्रह्मलोक के मध्य में पाँच राजुप्रमाण है और अन्यत्र अर्थात् ऊपर और नीचे अनियत है अर्थात् कम से घटता हुआ है । इस सर्वको उठाकर अधस्तन संवर्तित लोकार्ध के उत्तर पार्श्व में संयुक्त करना चाहिये । इस प्रकार संयोजित करने पर अधस्तन उँचाई में जो अन्य खण्डकी उँचाई से अधिक भाग है, उसे खण्डित करके उपरितन संयोजित खण्ड के

આ સ્થલ પર ચારે ખંડોની પાંચે ચાર અંગુલ સહસ્ર ભાગ હોય છે ફક્ત એક દિશામાં જે બે ખંડો છે, તેનાથી પણ એકજ અંગુલ સહસ્ર ભાગ સંપાદિત થાય છે, કેમકે તેઓ બન્ને જ એક દિગ્વર્તી છે. બીજા બે બે ભાગો છે તેનાથી પણ આ બંનેનું પ્રમાણ નિષ્પન્ન થાય છે એટલા માટે તેને બે અંગુલ સહસ્ર ભાગ કરતાં વધારે કહેલ છે ઉર્ધ્વલોક કંઈક કમ સાત રાજુ જેટલો જાયો છે. બાહલ્ય બ્રહ્મલોકના મધ્યમાં પાંચ રાજુ પ્રમાણ છે, તેમજ અન્યત્ર એટલે કે ઉપર અને નીચે અનિયત છે, એટલે કે કમશઃ અલ્પ થયેલ છે. આ સર્વને ઉપાડીને અધસ્તન સંવર્તિત લોકાર્ધના ઉત્તર પાર્શ્વમાં સંયુક્ત કરવું જોઈએ, આ પ્રમાણે સંયોજિત કરવાથી અધસ્તન જગ્યામાં જે બીજા ખંડની જગ્યા કરતાં અધિક ભાગ છે, તેને ખંડિત કરીને ઉપરિતન સંયોજિત ખંડને બાહલ્યમાં ઉર્ધ્વ આવત રૂપથી સંયુક્ત

ઝઞ્ચીયતં સંવાત્યતે । एवं च सातिरेकाः पञ्चरज्जवः कचिद् वाहल्यं सिध्यति ।
 तथा अधस्तनखण्डमध्यस्तात् यथासंभवं देशीनसप्तरज्जुवाहल्यमुक्तम् । एवमत्र
 उपरितनखण्डवाहल्यપ્રાદુ દેશીનરજ્જુદ્વયાધિક્યં बोध्यम् । अधस्तनखण्डाधिकवाह
 ल्याद्धिं गृहीत्वा उपरितनखण्डवाहल्ये संयोज्यते । एवं संयोजने कृते वाहल्यतः
 सर्वमप्येवमः खण्डं समचतुरस्त्रीकृतं सम्पद्यते । इदं च कियत्पि प्रदेशे रज्ज्व-
 संख्येयमागाधिरुषडूज्जुप्रमाणं भवति व्यवहारतस्तु सर्वमिदं सप्तरज्जुवाहल्यमुच्यते ।

વાહલ્ય જે ઝઞ્ચ આપતરૂપ સે સંયુક્ત કરનાં ચાહિયે । इस प्रकार कुछ
 अधिक पांच राजु प्रमाण वाहल्य कचित् सिद्ध होता है । तथा अधस्तन
 खण्ड नीचे यथासंभव कुछ कम सात राजु वाहल्यवाला पहिले कहा है ।
 इस प्रकार यहां पर उपरितन खण्ड के वाहल्य से कुछ कम दो राजु
 से अधिक प्रमाण होता है । इस अधस्तन खण्ड अधिक वाहल्य से
 आये भागको ग्रहण कर उपरितन खण्ड के वाहल्य में मिलाना चाहिये ।
 इस प्रकार संयुक्त करने पर वाहल्य की अपेक्षा यह सभी आकाश
 खण्ड समचतुरस्त्र होता है । अर्थात् उपर्युक्त प्रकार से ऊर्ध्वलोक और
 अधोलोक के खण्डोंको मिलाने पर सात राजु लम्बा, सात राजु चौड़ा
 और सात राजु ही मोटा ऐसा समचतुष्कोणवाला आकार बन जाना है ।
 इन लम्बाई चौड़ाई और मोटाई का परस्पर गुणा करने पर $(7 \times 7 \times 7)$
 $= 343$) तीन सौ तेतालीस राजु घनफल लोक का निकल आता है ।
 यह वाहल्य यद्यपि किसी प्रदेश पर राजु के असंख्यातवे भागसे

કરવેા નેઠવે આ પ્રમાણે કંઈક વધારે પાંચ રાજુ પ્રમાણે બાહલ્ય ક્વચિત્
 સિદ્ધ થાય છે. તેમજ અધસ્તન ખંડની નીચે યથાસંભવ કંઈક અલ્પ સાત
 રાજુ બાહલ્યયુક્ત પહેલાં કહેવામાં આવેા છે. આ પ્રમાણે અહીં ઉપરિતન
 ખંડના બાહલ્યથી કંઈક કમ બે રાજુથી અધિક પ્રમાણ હોય છે. આ
 અધસ્તન ખંડ અધિક બાહલ્યથી અર્ધા ભાગને ગ્રહણ કરીને ઉપરિતન
 ખંડના બાહલ્યમાં નેડવેા નેઠવે આ પ્રમાણે સંયુક્ત કરવાથી બાહલ્યની
 અપેક્ષા આ સંપૂર્ણ આકાશખંડ સમચતુરસ્ત્ર થઈ જાય છે એટલે કે ઉપર્યુક્ત
 પ્રકારથી ઉર્ધ્વલોક અને અધોલોકના ખંડોને સંયુક્ત કરવાથી સાત રાજુ
 લાંબી, સાત રાજુ પહોળી અને સાત રાજુ મોટી એવી સમચતુષ્કોણવાળી
 આકૃતિ થઈ જાય છે આ લંબાઈ, પહોળાઈ તેમજ મોટાઈને પરસ્પર ગુણિત
 કરવાથી લોકનું $(7 \times 7 \times 7 = 343)$ ૩૪૩ રાજુ જેટલું ઘનફલ છે, તે સ્પષ્ટ થઈ
 જાય છે આ બાહલ્ય ને કે કોઈ પણ પ્રદેશ પર રાજુના અસંખ્યાતમા ભાગ

વ્યવહારનયો હિ કિંચિન્નપ્રત્યપિ પૂર્ણત્વેનૈવાવ્યવહર્યદિ રમુ મદ્દૃષ્ટિવાત્સલ્ય । અતરત
ન્મતેનૈવાત્ર સર્વત્ર સપ્તરજ્જુરાદલતા વોધ્યા । આત્માનવિષ્ણુસ્તારથાં તુ પ્રત્યેકં દેશોન-
સપ્તરજ્જુપ્રમાણમ્ । વ્યવહારનયેન તુ અત્રાપિ પ્રત્યેકં સપ્તરજ્જુપ્રમાણં વોધ્યમ્ । इत्थं
વ્યવહારનયેનાયાતવિષ્ણુમ્વાદલતૈઃ પ્રત્યેકં સપ્તરજ્જુપ્રમાણો ઘનો જાતઃ । एतच्च
सर्वं वैशाखस्थानमिदितपुरुषाकारं सर्वत्र दृग्भयरूपं च कोऽहं संस्थाप्य भावनीयम् ।
સિદ્ધાન્તે ચ યત્ર કુત્રાપિ અવિશેષિતા શ્રેણી ગૃહીતા તત્ર સર્વત્ર સા અસ્ત્ય ઘનીકૃત

અધિક હત્ત રાજુ પ્રમાણ હોતા હૈ, તપ્પાપિ વ્યવહાર સે સ્વ સાત રાજુ-
પ્રમાણ વાહત્ય કદા જાતા હૈ । व्यवहारनय कुछ कद को भी पूर्ण रूप
से ही मानता है, क्योंकि वह स्थूल दृष्टि है । इत्थं यथे उसके अत का
आश्रय लेकर ही यहां सर्वत्र सात राजु की वाहल्यता जानना चाहिये ।
આયામ (લંબાઈ) અને વિષ્ણુમ્ (ચૌડાઈ) ની અપેક્ષા તો પ્રત્યેક સ્વરૂપ
દેશોન (કુલ કમ) સાત રાજુપ્રમાણ હો જાતા હૈ, સો ઘરાં પર મી
વ્યવહાર સે પ્રત્યેકનો સાત રાજુપ્રમાણ ની જાનના ચાહિયે । इस प्रकार
વ્યવહારનયસે (વદ્ સમન્વતુરજ્જુ લોક) આયામ, વિષ્ણુમ્ અને વાહત્ય
ની અપેક્ષા પ્રત્યેક સાત રાજુપ્રમાણ હૈ, અતઃ ત્રીનો નો પરસ્પર ગુણિત
કરને પર વહ ઘનાકાર, રાજુ હોતા હૈ । यह सब वैशाख (मूढा)
(नाचता हुआ भूषा के आकारगला) स्थान पर स्थित और सर्वत्र पृत्त
(गोल) स्वरूप पुरुषाकार लोक को संस्थापित करके घनफल जानना
चाहिये । सिद्धान्त में जहां कहीं भी बिना किसी विशेषता के सामान्य

કરતાં વધારે ૬ રાજુ પ્રમાણ હોય છે, તો પણ વ્યવહારથી આ સંપૂર્ણ
સાત રાજુ પ્રમાણ બાહલ્ય કહેવામાં આવે છે, વ્યવહારનય કંઈક અલ્પ
હોય તો પણ પૂર્ણ જ માને છે કેમકે તે સ્થૂલ દૃષ્ટિ છે એવી તેના મતના
આધારે જ અહીં સર્વત્ર સાત રાજુની બાહલ્યતા બાણવી નોંધ્યો આયામ
(લંબાઈ) અને વિષ્ણુમ્ (પહોળાઈ)ની દૃષ્ટિએ તો દરેક અંક દેશોન (કંઈક
અલ્પ) સાત રાજુ પ્રમાણ હોય છે, તો અહીં પણ વ્યવહારથી દરેકને સાત
રાજુ પ્રમાણ જ બાણવી નોંધ્યો આ પ્રમાણે વ્યવહારનયથી (તે સમન્વતુરજ્જુ
લોક) આયામ, વિષ્ણુમ્ અને બાહલ્યની દૃષ્ટિએ દરેક સાત રાજુ પ્રમાણ છે,
એટલા માટે ત્રણેયને પરસ્પર ગુણિત કરવાથી તે ઘનાકાર ૩૪૩ રાજુ હોય
છે આ સર્વ વૈશાખ સ્થાન પર સ્થિત અને સર્વત્ર પૃત્ત (ગોળાકાર) સ્વરૂપ
પુરુષાકાર લોકને સંસ્થાપિત કરીને ઘનફળ બાણવી નોંધ્યો સિદ્ધાન્તમાં બધાં
કંઈ પણ વગર કોઈ પણ જાતની વિશેષતાએ સામાન્યથી શ્રેણી ગ્રહણ

લોકરચ સમ્બન્ધિની સપ્તરજ્જુપ્રમાણા ગ્રાહ્યા । તથા પ્રતરોડપ્યેતત્પ્રમાણો વોધ્યઃ । તદિત્થં સંવર્તિતમચતુરસ્રીકૃતલોકરચ પ્રમાણાઙ્ગુલતઃ અસંખ્યેયયોજનકોટી-કોટયઃ સપ્તરજ્જવાયાપા એકા શ્રેણિર્વોધ્યા । શ્રેણ્યા ગુણિતા શ્રેણિઃ પ્રતરઃ । પ્રતરઃ શ્રેણ્યા ગુણિતો લોકઃ=ઘન । લોકરચ ઘનરૂપત્વાદ્ લોકશબ્દેન ઘનો વોધ્યઃ । તથા-સંખ્યેયેન રાશિના અસંખ્યેયેન રાશિના અનન્તેન રાશિના ચ ગુણિતો લોકઃ સંખ્યેયા લોકા અસંખ્યેયા લોકા અનન્તા લોકા =અલોકથેતિ વોધ્યમ્ ।

સે શ્રેણી ગૃહણ કરી ગઈ, વહાં સર્વજ્ઞ વહુ હસ ઘનાકાર લોકની સમ્બન્ધિની હોને સે સાત રાજુપ્રમાણ હી ગૃહણ કરના ચાહિયે । તથા પ્રતર ખી હસી પ્રમાણ સે જાનના ચાહિયે । વહુ હસ પ્રકાર હૈ-ઉપર્યુક્ત પ્રકાર સે સંવર્તિત ઓર સપ્તચતુરસ્રીકૃત લોકની પ્રમાણાઙ્ગુલ સે અસંખ્યાત કોડા કોડી યોજન પ્રમાણ સાત રાજુ લમ્બી, એક પ્રદેશ મોટી એક શ્રેણી જાનની ચાહિયે । શ્રેણી સે ગુણિત શ્રેણી વો પ્રતર કહતે હૈ । અર્થાત સાત રાજુલમ્બી, સાત રાજુ ચોડી ઓર એક પ્રદેશ મોટી એસી શ્રેણીયોંકે સમુદાય વો પ્રતર કહતે હૈ । હસ પ્રતર વો શ્રેણી સે ગુણિત કરને પર ઘનરૂપ લોક હોના હૈ, ક્યોંકિ લોક ઘનરૂપ હૈ । સામાન્ય લોક-શબ્દ સે ઘનરૂપ લોક જાનના ચાહિયે । સંખ્યાત રાશિ સે ગુણિત લોક સંખ્યાત લોક કહલાતે હૈ, અસંખ્યાત રાશિ સે ગુણિત લોક અસંખ્યાત લોક કહલાતે હૈ, અનન્ત રાશિ સે ગુણિત લોક અનન્ત લોક કહલાતે હૈ । અનન્ત લોક કે ચરાવર અલોક હોના હૈ, એસા અર્થ અલોક તા જાનના ચાહિયે ।

કરવામા આવી છે ત્યાં સર્વજ્ઞ તે આ ઘનાકાર લોકમન્થિની હોવાથી સાત રાજુ પ્રમાણ જ થકણ કરવી જોઈએ તેમજ પ્રતર વિષે પણ આ પ્રમાણથી જ જાણવું જોઈએ તે આ પ્રમાણ છે-ઉપર્યુક્ત પ્રકારથી સંવર્તિત અને સપ્તચતુરસ્રીકૃત લોકની પ્રમાણાઙ્ગુલથી અસંખ્યાત કોડા-કોડી યોજન પ્રમાણ સાત રાજુ લાંબી, એક પ્રદેશ મોટી એકશ્રેણી જાણવી જોઈએ શ્રેણીથી ગુણિત શ્રેણીને પ્રતર કહેવામા આવે છે એટલે કે સાત રાજુ લાંબી, સાત રાજુ પહોળી અને એક પ્રદેશ મોટી એવી શ્રેણીઓના સમુદાયને પ્રતર કહે છે આ પ્રતરને શ્રેણી વડે કરવાથી ઘનરૂપ લોક થાય છે, કેમકે લોક ઘનરૂપ છે સામાન્ય લોક શબ્દથી ઘનરૂપ લોક જાણવો જોઈએ સંખ્યાત રાશિથી ગુણિત લોક સંખ્યાતલોક કહેવાય છે અસંખ્યાતલોકરાશિથી ગુણિત લોક અસંખ્યાત લોક શબ્દ થ છે અનન્ત રાશિથી ગુણિત લોક અનન્ત લોક કહેવાય છે. અનન્ત લોક જેવો અલોક હોય છે એવો અલોકનો અર્થ જાણવો જોઈએ,

ननु अङ्गुलादिविर्जीशजीवादिद्वस्तुनि प्रमीयन्ते इति तेषां प्रमाणत्वसूचि-
तम्, अलोकेन तु न किञ्चित् प्रमीयते इति कथं तस्य प्रमाणत्वयुक्तमिति चेदाह—
यद्यपि बाह्यं वस्तुनेन न प्रमीयते तथापि स्वगतं प्रमीयते एव । अन्यथाऽलोक
विषया बुद्धिरेव न प्रसज्येतेति । एतेषु श्रेणी^४ अङ्गुलादिषु अल्पत्वबहुत्वादिविचारः
सुगमो मूलादनुसन्धेयः । प्रकृतमुपसंहर्तुमाह—तदेतत्प्रमाणाङ्गुलमिति । इत्थम्
'अङ्गुलविहत्स्थिरयणी' इत्यादि गाथा व्याख्यातेति सूचयितुमाह—तदेतद्
विभागनिष्पन्नमिति । इत्थं च समग्रं क्षेत्रप्रमाणं प्ररूपितमिति सूचयितुमाह—तदेतत्
क्षेत्रप्रमाणमिति ॥ सू० २०० ॥

शंका—अङ्गुल आदि प्रमाणों के द्वारा जीव, अजीव आदि वस्तुएँ
जानी (जानी) जाती है, इसलिए उनकी प्रमाणता उचित है । किन्तु
अलोक से तो कुछ भी जाना नहीं जाता । इसलिए उसके प्रमा-
णता कैसे कही ?

समाधान—यद्यपि अलोक के द्वारा वास्तव कोई वस्तु नहीं जानी
जाती है, तथापि उसके द्वारा अपना (अलोकका) स्वरूप तो जाना ही जाता
है । अन्यथा अलोक-विषयक बुद्धि ही उत्पन्न नहीं हो सकेगी ।

इन श्रेणी, अङ्गुलादिक में अल्पबहुत्व आदि का विचार सुगम
है, अतः उसे मूल ग्रन्थ से ही जानना चाहिए । अब प्रकृत उपसंहार
करने के लिये कहते हैं—वह यह प्रमाणाङ्गुल है । इस प्रकार 'अङ्गुल
विहत्स्थिरयणी' इत्यादि गाथा व्याख्यात की गई है, यह सूचित करने के
लिए कहते हैं—वह यह प्रमाण अविभाग निष्पन्न है । इस प्रकार समस्त

शंका—आंगण वगेरे प्रमाणो द्वारा जिव अजिव वगेरे वस्तुओ भाप-
वाभां आवे छे, ओटस भाटे तेमनी प्रमाणता उचित छे परंतु आ दोकथी तो
कछ पणु जणुतुं नथी ओटस भाटे प्रमाणता तेनी केवी रीते कडेवामा आवी छे ?

समाधान—जे के आ दोक वडे भाह्य केछ पणु वस्तु जणुवामा आवती
नथी, तो पणु तेना वडे पोताना स्वरूपनुं तो ज्ञान थछ ज जाय छे अन्यथा
अदोळ पिपयक बुद्धि ज उत्पन्न थछ शकसे नहि.

आ श्रेणी, आंगण विगेरेना अल्प, बहुत्व वगेरे ना विचार सुगम छे
ओथी तेना विषे मूल ग्रन्थ वडे ज समज देवु नेछ ओ डवे प्रकृत विषयना
उपसंहार करवा भाटे कडे छे के—ते आ प्रमाणाङ्गुल छे आ प्रमाणे “अङ्गुल-
विहत्स्थिरयणी” इत्यादि गाथा व्याख्यात करवामा आवी छे, आ सूचित करवा
भाटे कडे छे के ते आ प्रमाण अविभाग निष्पन्न छे आ प्रमाणे समस्त क्षेत्र

અથ કાલપ્રમાણં નિરૂપયતિ—

શૂલ્ક—સે કિં તં કાલપ્રમાણે ? કાલપ્રમાણે દુવિદ્ધે વળળત્તે, તં જહા—પણ્નનિષ્કળ્લે ય વિભાગનિષ્કળ્લે ય । સે કિં તં પણ્નનિષ્કળ્લે ? પણ્નનિષ્કળ્લે ઇગ્ગસમયટ્ઠિણ દુસમયટ્ઠિણ તિસમયટ્ઠિણ, જાવ દસસમયટ્ઠિણ અસંખિજસમયટ્ઠિણ સે તં પણ્નનિષ્કળ્લે । સે કિં તં વિભાગનિષ્કળ્લે ? વિભાગનિષ્કળ્લે-સમયાવલિચ્છુહુત્તા, દિવસઅહોરત્તપવસમાસા ય । સંવચ્છરજુગ-પલિયા, સમ્મરઓરપિપરિવટ્ટા ॥૧॥સૂ૦ ૨૦૧॥

હાયા—અથ કિં તત્ કાલપ્રમાણમ્ ? કાલપ્રમાણં દ્વિવિધં પ્રજ્ઞપ્તં, તથા-પ્રદેશનિષ્પન્નં ચ વિભાગનિષ્પન્નં ચ । અથ કિં તત્ પ્રદેશનિષ્પન્નમ્ ? પ્રદેશનિષ્પ-
ક્ષેત્ર પ્રમાણ કી પ્રરૂપણા કી ગઈ જાનની ચાહિણ, યહ સૂચિત કરને કે લિયે કહતે હૈ—યહ સ્વ ક્ષેત્ર પ્રમાણ હૈ સૂત્ર ॥ ૨૦૦ ॥

અથ સૂત્રકાર કાલપ્રમાણ કા નિરૂપણ કરતે હૈ—

‘ સે કિં તં કાલપ્રમાણે ’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં કાલપ્રમાણે ?) હે અદંત ! કાલપ્રમાણ કયા હૈ?

ઉત્તર—(કાલપ્રમાણે દુવિદ્ધે વળળત્તે) યહ કાલપ્રમાણ દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ । (તં જહા) યે દો પ્રકાર ઉલ્લેકે યે હૈ (પણ્નનિષ્કળ્લે ય વિભાગનિષ્કળ્લે ય) એક પ્રદેશ નિષ્પન્ન કાલ પ્રમાણ ઓર દૂસરા વિભાગ નિષ્પન્ન કાલપ્રમાણ । (સે કિં તં પણ્નનિષ્કળ્લે ?) પ્રદેશ નિષ્પન્નકાલ પ્રમાણ કા કયા સ્વરૂપ હૈ ?

પ્રમાણની પ્રરૂપણા થયેલી નાણવી જોઈએ આ સૂચિત કરવા માટે કહે છે—
આ સંપૂર્ણ ક્ષેત્ર પ્રમાણ છે ॥સૂ૦૨૦૦॥

હવે સૂત્રકાર કાલપ્રમાણનું નિરૂપણ કરે છે—

‘ સે કિં તં કાલપ્રમાણે ’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં કાલપ્રમાણે ?) હે અદંત ! કાલપ્રમાણ શું છે ?

ઉત્તર—(કાલપ્રમાણે દુવિદ્ધે વળળત્તે) તે કાલપ્રમાણ બે પ્રકારનું કહેવામાં આવ્યું છે (તજહા) તે બે પ્રકારે આ પ્રમાણે છે. (પણ્નનિષ્કળ્લે ય વિભાગ-નિષ્કળ્લે ય) એક પ્રદેશ નિષ્પન્ન કાલપ્રમાણ અને બીજા વિભાગ નિષ્પન્ન કાલ-પ્રમાણ (સે કિં તં પણ્નનિષ્કળ્લે ?) પ્રદેશ નિષ્પન્ન કાલપ્રમાણનું સ્વરૂપ કહેવું છે ?

नम् एतदसमयस्थितिकं द्विसमयस्थितिकं त्रिसमयस्थितिकं चान्तं दशसमयस्थिति-
कम् असंख्येयसमयस्थितिकं तदेतन् पदेष्वनिष्पन्नम् । अथ किं तत् विभागनिष्प-
न्नम् ? विभागनिष्पन्नं—समयावलिता मुहूर्ता दिवसा अहोरात्रपक्षमासाश्च । सप्तमर-
युगपल्यानि सागरावमर्षिपरिवर्त्ताः ॥ सू० २० १॥

टीका— 'से किं तं' इत्यादि—

अथ किं तत् कालप्रमाणम् ? इति शिष्यप्रश्नः । उत्तर्यति—कालप्रमाणं प्रदेश-
निष्पन्नविभागनिष्पन्नैति द्विविधं प्रजातम् । तत्र प्रदेशनिष्पन्नम्—प्रदेशः=कालस्य
निर्विभागा भागास्तैर्निष्पन्नं, तद्धि एकसमयस्थितिकं यावदसंख्येयसमयस्थिति-

उत्तर—(एकसमयद्विष्टम् दुसमयद्विष्टम् तिसमयद्विष्टम् जाव दस-
समयद्विष्टम् सविज्जसमयद्विष्टम् असंख्येयसमयद्विष्टम्) एक समय की
स्थितिवाला, दो समय की स्थितिवाला यावत् दश समय की स्थिति-
वाला संख्यात समयकी स्थितिवाला असंख्यात समय की स्थितिवाला
पुद्गलपरमाणु अथवा स्कन्ध (परस निष्करणे) प्रदेश निष्पन्न काल प्रमाण
है । (से तं परसनिष्करणे) इस प्रकार यह प्रदेश निष्पन्नकालप्रमाण का
स्वरूप है । (से किं तं विभागनिष्करणे ?) वह विभाग निष्पन्नकाल
प्रमाण क्या है ? (विभागनिष्करणे) विभाग निष्पन्नकालप्रमाण इस
प्रकार से हैं—(समयावलियमुहूर्ता दिवस अहोरात्रपक्षमासाश्च, संव-
च्छरजुगपल्या-सागर ओसपिपरिवर्त्ता) समय, आवलिता, मुहूर्त, दिवस,
अहोरात्र, पक्ष, मास, संवत्सर, युग, पल्य सागर, अवमर्षिणी,
उत्सर्पिणी और पुद्गलपरावर्त्तन काल के निर्विभागा भाग है

उत्तर—(एकसमयद्विष्टम् दुसमयद्विष्टम् तिसमयद्विष्टम् जाव दस समयद्विष्टम्
सविज्जसमयद्विष्टम् असंख्येयसमयद्विष्टम्) ओक समयनी स्थितिवाणो, दो
समयनी स्थितिवाणो, त्रय समयनी स्थितिवाणो, यावत् दश समयनी स्थिति
वाणो, संख्यात समयनी स्थितिवाणो, असंख्यात समयनी स्थितिवाणो
पुद्गल परमाणु अथवा स्कन्ध (परस निष्करणे) प्रदेश निष्पन्न कालप्रमाण छे.
(से तं परसनिष्करणे) आ प्रमाणे आ प्रदेश निष्पन्न कालप्रमाणुं स्वरूप
छे (से किं तं विभागनिष्करणे ?) तं विभाग निष्पन्न कालप्रमाणुं शुं छे ?
(विभाग निष्करणे) विभाग निष्पन्न कालप्रमाणुं आ प्रमाणे छे—(समयावलिय-
मुहूर्ता दिवस अहोरात्र पक्षमासाश्च, संवच्छरजुगपल्या सागर ओसपिपरि-
वर्त्ता) समय, आवलिता, मुहूर्त, दिवस, अहोरात्र, पक्ष, मास, संवत्सर,
युग, पल्य-सागर, अवमर्षिणी और पुद्गल-परावर्त्तन कालना जे निर्वि-

કાન્તં बोध्यम् । तत्र-एकसमयस्थितिरुः परमाणु स्कन्धो वा एकेन कालप्रदेशेन निष्पन्नः, द्विसमयस्थितिरस्तु द्वाभ्यां कालप्रदेशाभ्यां निष्पन्नः, एवमेव त्रयाद्य संख्येयस्थितिकान्ताः परमाणवस्त्याचनख्येयकालप्रदेशैर्निष्पन्ना बोध्याः । इतः परं तु पुद्गलानामेकेन रूपेण स्थितिरेव नास्ति । प्रदेशनिष्पन्नद्रव्यप्रमाणवदत्राऽपि प्रमाणता बोध्या । विभागनिष्पन्नं तु समयावलिकादिकं बोध्यम् । तच्चाग्रे स्वयमेव विवरिष्यति सूत्रकारः ॥ सू० २०१ ॥

વહી પ્રદેશ હૈ । હસ પ્રદેશોં સે નિષ્પન્ન હોના હસકા નામ પ્રદેશ-નિષ્પન્ન હૈ । એક સમય કી સ્થિતિવાલા પરમાણુ અથવા સ્કન્ધ એકકાલ પ્રદેશ સે, દો સમય કી સ્થિતિવાલોં પરમાણુ અથવા સ્કન્ધ કાલ કે દો પ્રદેશ નિષ્પન્ન હોના હૈ । હસી પ્રકાર તોન સમય આદિ સે લેકર અસંખ્યાન સમય કી સ્થિતિવાલે જિતને બી પુદ્ગલ પરમાણુ અથવા સ્કન્ધ હૈં વે-સવ કાલ કે ઉતને ૨ હી પ્રદેશોં સે અર્થાત્ તોન પ્રદેશોં સે યાવત્ અસંખ્ય ત પ્રદેશોં સે-નિષ્પન્ન હોતે હૈં એલા જાનના ચાહિયે । હસસે આગે પુદ્ગલોં કી એક રૂપ સે સ્થિતિ હી નહીં હોતી હૈ । હસ પ્રદેશનિષ્પન્ન કાલપ્રમાણ મેં બી પ્રદેશનિષ્પન્ન દ્રવ્યપ્રમાણ કે જૈસી પ્રમાણતા જાનની ચાહિયે । સમય આલિકા આદિ રૂપ-જો કાલ પ્રમાણ હૈ વહ વિનાગ નિષ્પન્ન પ્રમાણ હૈ । સમય આદિ કા સ્વરૂપ સૂત્રકાર સ્વયં હી આગે નિરૂપણ કરેજે ॥ સૂ० ૨૦૧ ॥

ભાગ જે ભાગો છે તેજ પ્રદેશો છે આ પ્રદેશોથી નિષ્પન્ન થવું તે પ્રદેશ નિષ્પન્ન છે એક સમયની સ્થિતિવાળો પરમાણુ અથવા સ્કન્ધ એક કાલપ્રદેશથી, જે સમયની સ્થિતિવાળો પરમાણુ અથવા સ્કન્ધ કાલના જે પ્રદેશોથી નિષ્પન્ન થાય છે આ પ્રમાણે ત્રણ સમય વગેરેથી માંડીને અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળા જેટલા પણ પરમાણુ અથવા સ્કન્ધો છે, તે સર્વે કાલના તેટ-તેટલા જ પ્રદેશોથી એટલે કે ત્રણ પ્રદેશોથી યાવત્ અસંખ્યાત પ્રદેશોથી નિષ્પન્ન થાય છે આમ જાણવું જોઈએ એનાથી આગળ પુદ્ગલોની એક રૂપમા સ્થિતિ જ હોતી નથી. આ પ્રદેશનિષ્પન્ન કાલ-પ્રમાણમા પણ પ્રદેશ નિષ્પન્ન દ્રવ્યપ્રમાણની જેમ પ્રમાણતા જાણવી જોઈએ સમય આવલિકા આદિ રૂપ જે કાલ-પ્રમાણ છે, તે વિભાગ નિષ્પન્ન કાલપ્રમાણ છે સમય વગેરેનું સ્વરૂપ સૂત્રકાર જાતે હવે પછી નિરૂપિત કરશે ॥સૂ० ૨૦૧॥

सर्वेषां कालभेदानां समयादित्वात् समयनिर्णयार्थमाह—

मूलम्—ते किं तं समय ? समयस्स णं परूवणं करिस्सामि,
 से जहा नामए—तुण्णागदारए सिया तरुणे बलवं जुगवं जुवाणे
 अप्पातंके थिरग्गहत्थे दढपाणिपायपासपिट्ठंतरोरुपरिणए तल-
 जमलजुयलपरिघणिभवाहू चम्मेद्वगदुहणमुट्ठियसमाहवनिचिय-
 गत्तकाए उरस्सबलसमण्णागए लंघणपवणजवणवायामसमत्थे
 छेए दक्खे पत्तट्ठे कुसले मेहावी निउणे निउणसिप्पोवगए एगं
 महइं पडसाडियं वा, पट्टसाडियं वा गहाय सयराहं—हत्थमेत्तं
 ओसारेज्जा । तत्थ चोयए पणवयं एवं वयासी—जे णं कालेणं
 तेणं तुण्णागदारएणं तीसे पडसाडियाए वा पट्टसाडियाए वा
 सयराहं हत्थमेत्ते ओसारिण से समय भवइ ? नो इणट्ठे समट्ठे ।
 कम्हा ? जम्हा संखेज्जाणं तंतूणं समुदयसमिइसमागमेणं एगा
 पडसाडिया वा पट्टसाडिया वा निप्फज्जइ, उवरिल्लंमि तंतुंमि
 अच्छिण्णे हिट्ठिले तंतू न छिज्जइ, अण्णंमि काले उवरिल्ले तंतू
 छिज्जइ अण्णंमि काले हिट्ठिल्ले तंतू छिज्जइ, तम्हा से समय
 न भवइ । एवं वयंतं पणवयं चोयए एवं वयासी—जे णं कालेणं
 तेणं तुण्णागदारएणं तीसे पडसाडियाए वा पट्टसाडियाए वा
 उवरिल्ले तंतू छिण्णे से समय भवइ ? न भवइ, कम्हा ?, जम्हा
 संखेज्जाणं पम्हाणं समुदयसमिइसमागमेणं एगे तंतू निप्फज्जइ,
 उवरिल्ले पम्हे अच्छिण्णे हेट्ठिल्ले पम्हे न छिज्जइ, अण्णंमि काले
 उवरिल्ले पम्हे छिज्जइ अण्णंमि काले हेट्ठिल्ले पम्हे छिज्जइ, तम्हा

से सम ए न भवइ । एवं वयंतं पणवयं चोषए एवं ववासी-
जे णं कालेणं तेणं तुण्णागदारएणं तस्स तंतुमस उवरिल्ले पम्हे
छिण्णे से समए भवइ ? न भवइ, कम्हा ? , जम्हा अणंताणं
संघायाणं समुदयसमिइसमागमेणं एगे पम्हे निप्फजइ, उव-
रिल्ले संघाए अविसंघाइए हेट्ठिल्ले संघाए न विसंघाइज्जइ अण्णं-
मि काले उवरिल्ले संघाए विसंघाइज्जइ अण्णंमि काले हिट्ठिल्ले
संघाए विसंघाइज्जइ, तम्हा से सम ए न भवइ । एत्तोऽवि य णं
सुहुमतराए समए पणवत्ते समणाउत्तो ॥सू० २०२॥

छाया—अथ कोऽसौ समय ? समयस्य खलु प्ररूपणां करिष्यामि, अथ यथा
नामकः तुन्नवायदारकः स्यात् तस्मिन् वयन्तं युगवान् युगान् अल्पातङ्कः स्थिरा
ग्रहस्तः दृढवाणिषादणार्थपृष्ठान्तोक्षपरिणतः तलयमलयुगलपरिघनिकवाहुः चर्म-
पटकद्रुघणपृष्ठिकनामान्तनिचितगणकाः औरस्यवलसन्वागतः लङ्घनप्लवन-
जवनव्यायासगर्भः छेकः दक्षः प्राप्तार्थ कुगलः मेधावी निपुणः निपुणशिल्पो
पमानः एकां गतीं पटशाटिकां वा पट्टशाटिकां गृहीत्वा झटिति हस्तमात्रम् अप-
मारयेत्, तत्र नोदकः प्रज्ञावरक एवम् अवादीत्—येन कालेन तेन तुन्नवायदारकेण
तस्याः पटशाटिकाया वा पट्टशाटिकाया वा झटिति हस्तमात्रमपसारितम् । स
समयो भवति ? नोऽबपर्यः समर्थः । कस्मात् ? यावान् संख्येयानां तन्तूनां नयु-
दयपमितिमयागमेन एका पटशाटिका वा पट्टशाटिका वा निष्पद्यते । उपरितने
तन्तो अचिच्छन्ने अवस्तनः तन्तुः न छिद्यते । अन्यस्मिन् काले उपरितनस्तन्तु-
च्छिद्यते अन्यस्मिन् काले अवस्तनस्तन्तुच्छिद्यते, तस्मात् स समयो न भवति एवं
वदन्तं प्रज्ञावरकं नोदक एवमवादीत्—परिमन् काले तेन तुन्नवायदारकेण तस्याः
पटशाटिकाया वा पट्टशाटिकाया वा उपरितनस्तन्तुच्छिद्यः स समयो भवति ? न
भवति, कस्मात् ? यावान् संख्येयानां पक्षमाणां समुदयव्यवित्तिमयागमेन एका
तन्तुर्निष्पद्यते उपरितने पक्षमणि अचिच्छन्ने अवस्तनं पक्षं न छिद्यते, अन्यस्मिन्
काले उपरितनं पक्षं छिद्यते अन्यस्मिन् काले अवस्तनं पक्षं छिद्यते, तस्मात् स
समयो न भवति । एवं वदन्तं प्रज्ञावरकं नोदक एवमवादीत्—परिमन् काले तेन
तुन्नवायदारकेण तस्य तन्तो उपरितनं पक्षं छिन्न स समयो भवति ? न भवति,

कस्मात् ? यस्मात् अनन्तानां संघातानां समुद्रसन्नितिसमायमेन एकं पक्षं निष्पद्यते, उपरितने संघाते अदिसंघातिते अन्तरतनः संघातो न विसंघात्यते, अन्य स्मिन्काले उपरितनः संघातः विसंघात्यते तन्नात् समग्रो न भवति । एतन्मादपि च खलु सूक्ष्मतरः समयः प्रज्ञप्तः श्रवणासुषुप्त ॥ सू० २०२ ॥

टीका—‘से किं तं’ इत्यादि—अथ कोऽसौ समयः ? इति शिष्यप्रश्नः । समयस्यातिमृक्ष्मत्वान् तस्य विस्तृता प्ररूपणाऽपेक्षिता । तां दिना समयपरिज्ञानमशक्यम् । अत आह सूत्रकारः—समयस्य प्ररूपणां करिष्यामि=समयः संक्षेपतः पूर्वमुक्तोऽपि सूक्ष्मत्वान्न बुद्धिग्राह्यो भवति, अतस्तरण विस्तृतां व्याख्यां करिष्या-

मन्मय, आकालिका आदिरूप जे कालके भेद हैं उनमें सर्व प्रथम समय का पाठ आया है—अतः सूत्रकार इसके निर्णय निमित्त “से किं तं समग्र ?” इत्यादि सूत्र कहते हैं ।—

‘से किं तं समग्र ?’ इत्यादि ।

शब्दार्थ—(से किं तं समग्र) हे भदन्त ! वह समय क्या है ?

उत्तर—(समयस्वरूपं प्ररूपणं करिष्यामि) समय, काल का सब से अधिक सूक्ष्म अंश है । इसलिये जब तक इसकी विस्तृत प्ररूपणा नहीं की जायेगी तब तक इसका वास्तविक स्वरूप प्रतिपादित नहीं हो सकेगा—इसलिये उसके वास्तविक स्वरूप का यथावत् परिज्ञान हो सके इस निमित्त सूत्रकार उसकी विस्तृतव्याख्या करेंगे । यद्यपि समय का संक्षिप्त स्वरूप पहिले कह दिया गया है—परन्तु फिर भी वह समय बहुत सूक्ष्म है, इसलिये सामान्यस्वरूप के कथन से वह बुद्धि ग्राह्य नहीं हो सकती है । इसीलिये सूत्रकार इसकी

समय आवलिका आदि रूप जे कालना भेदो छे तेओमां सर्वप्रथम समयनो पाठ आवेल छे ओटला भाटे सूत्रकार ओना निर्णय निमित्त—‘से किं तं समग्र’ इत्यादि सूत्र कहे छे.

“से किं तं समग्र ?” इत्यादि—

शब्दार्थ—(से किं तं समग्र) हे भदन्त ! ते समय शुं छे ?

उत्तर—(समयस्वरूपं प्ररूपणं करिष्यामि) समय काणनो सौ करतां वधारे सूक्ष्मांश छे. ओथी जयां सुधी आ संशोधमां विस्तृत प्ररूपणा करवामां आवे नडीं, त्यां सुधी आनुं वास्तविक स्वरूप निरूपित थशे नडीं, तेना वास्तविक स्वरूपनु यथावत् परिज्ञान थाय ते भाटे सूत्रकार तेनी विस्तृत व्याख्या करशे जे ते समयनो संक्षिप्त स्वरूप बिबे पहेलां कहेवामां आयुं छे, छतां ओ ते समय गतीव सूक्ष्म छे, ओटला भाटे सामान्य स्वरूप दथनथी

મીતિ ભાવાર્થ । વિસ્તૃતવ્યાખ્યા કર્તુમેવાહ-‘ સે જહાનામણ ’ ઇત્યાદિ । સ યથા-
 નામકઃ-યથા=યત્પ્રકારં નામ यस્ય સ તથા સૂત્રઃ-દેવદત્તાદિનામક इत्यर्थः, કશ્ચિત્
 દુન્નવાયદારકઃ=હૃદયિષ્વપુત્રઃ તરુણઃ=પ્રવર્ધમાનવયાઃ, નતુ દારકોઽપિ પ્રવર્ધમાન-
 વયા એવ મદતિ કિં પુનસ્તરુણેત્યુપાદાનેત્યાહ-દુન્નવાયદારકત્વં તુ તસ્મિન્નામન્યુ-
 કાલં તિષ્ઠતિ, મૃત્યુકાલે=પ્રાર્થકે પ્રવર્ધનમાનવયરત્વં નાસ્તિ, અત્સ્તરુણેતિ પદ-
 મુપાનમ્ । અથવા-તરુણઃ=અમિનવવર્ણગુણાદ્યુપચિતઃ । વલવાન્=સામર્થ્યવાન્ યુગ-
 વાન્-યુગં=મુષ્મદુષ્માદિકાલઃ, તત્ અદુષ્ટમ્-ઉપદ્રવરહિતં વિશિષ્ટવલ્લહેતુર્યસ્ય સ
 તથા, કાલોપદ્રવેણ સામર્થ્યહાનિર્ભવતિ, અત્ત્વં વિશેષણમ્ । યુવાનઃ-યુવા=યૌવ-
 નસ્થ-પ્રાપ્તવયસ્ક એપઃ’ इत्येवं भणति=व्यपदिशति लोको यमसौ निरुक्तिवशात्
 યુવાનઃ યુવેત્યભિધેયઃ । તારુણ્યસ્યૈવોત્કર્ષવૌધનાર્થં યુવેતિ વિશેષણમ્ । અલ્પાતઙ્કઃ=
 રોગગદિતઃ । અલ્પગદ્દેઽન્નભાવવાદ્વઃ । સ્થિરાગ્રહરતઃ=સ્થિરઃ=પટપાટને વસ્પન
 રહિતઃ અપ્રહસ્તો યરજ સ તથા દૃઢપાણિપાદપાર્શ્વપૃષ્ઠાન્તરોરુપરિણતઃ-પાણી ચ
 પાદૌ ચ પાર્શ્વૌ ચ પૃષ્ઠાન્તરે ચ ઝરુચેતિ-પાણિપાદપાર્શ્વપૃષ્ઠાન્તરોરુ-દૃઢં=શક્તં
 પાણિપાદપાર્શ્વપૃષ્ઠાન્તરોરુ પરિણતં=સંજાતં यस્ય સ તથા સર્વાધ્યવૈરત્યુત્કૃષ્ટસંઘનન-
 વાનિત્યર્થઃ । તથા-તલયસ્તલ્યુગલ પરિચિન્નિભવાહુઃ-તલસ્ય=તાલવૃક્ષસ્ય ચદ્ યમલં=

વિસ્તૃત વ્યાખ્યા કરને કે લિયે આગે કા પ્રકરણ પ્રારંભ કરતે હૈ-
 વે ઝસ મેં કહેતે હૈ (સે જહાનામણ) કિ-જૈસે યથા નામક-દેવદત્ત
 આદિ નામવાલા કોઈ એક (તુળાગદારણ) દર્જી કા લડકા (સિયા)
 હો (તરુણે) ઔર વહ્ન હન તરુણાદિ વિશેષણોં સે વિશિષ્ટ હો-અર્થાત્
 પ્રવર્ધમાનવયવાલા હો (વલવં) સામર્થ્યશાલી-હો, (યુગવં) મુષ્મદુ-
 ષ્માદિ કાલ હો-અર્થાત્ ત્રીસરે જોથે આરે મેં જન્મા હો (યુવાણે)
 પ્રાપ્તવયસ્ક હો, (અલ્પાતંકે) નિરોગ હો, (સ્થિરગ્રહસ્થે) કપડા ફાડને
 મેં સ્થિર હાથવાલા હો (દૃઢપાણિપાદપાસપિટ્ટંતરોરુપરિણત) દોનો
 હાથ પૈર પાર્શ્વભાગ પૃષ્ઠાન્ત ઔર ઝરુ જિલ્લકે સ્થૂંચ વિશાલ હો (તલ-

તે બુદ્ધિશાલ્ય થઈ શકે તેમ નથી એથી સૂત્રકાર એની વિસ્તૃત વ્યાખ્યા
 કરવા માટે આગળનું પ્રકરણ પ્રારંભ કરે છે-તેઓ આમાં કહે છે-(સે જહા
 નામણ) કે જેમ યથા નામક દેવદત્ત વગેરે નામવાળા કેઈ એક (તુળાગદા-
 રણ) દર્જીને પુત્ર (સિયા) હોય (તરુણે) અને તે આ તરુણાદિ વિશેષણોથી
 વિશિષ્ટ હોય, એટલે કે પ્રવર્ધમાનવયવાળો હોય. (વલવ) સામર્થ્યશાલી
 હોય (યુગવં) મુષ્મદુષ્માદિ કાળનો હોય એટલે કે ત્રીજા યોગા આરામાં
 જન્મેલો હોય (યુવાણે) પ્રાપ્ત વયસ્ક હોય (અલ્પાતંકે) નિરોગ હોય (સ્થિ-
 રગ્રહસ્થે) કપડો ફડવાળા સ્થિર હસ્તવાળો હોય, (દૃઢપાણિપાદપાસપિટ્ટ-
 તરોરુપરિણત) અને હાથ પણ પાર્શ્વભાગ પૃષ્ઠાન્ત અને ઉરુ (બાજ) જેના

समश्रेणीकं युगलं=द्वयम्, परिघ=कपाटार्गला च, एतन्निगौ एतत्तादृशौ दीर्घ-
सरलपीनत्वादिना बाहू यस्य स तथा । इत्थं स्यामादिकं सामर्थ्यमुपदर्श्य आग-
न्तुकोपकारगजं सामर्थ्यमाह-चर्मैष्टिका द्रुघणमुष्टिकसमाहृतनिचितगात्रकायः-
चर्मापावृता इष्टिका-चर्मैष्टिका=प्रहरणविशेषः, द्रुघणः=मुद्गरः, मुष्टिकः=मुष्टिकबन्धः
एतैः समाहननेन=व्यायामकाले समाहननेन निचितानि=दृढानि मात्राणि=अङ्गानि
यस्मिन्, एतादृशः कायः=शरीरं यस्य स तथा, चर्मैष्टिकादिप्रहारेण सशक्तशरीर
इत्यर्थः । तथा औरस्यवत्समन्वागतः-औरस्यं=सहजं तद् बलं तेन समन्वागतः=
युक्तः-आन्तरोत्साहवीर्यवानित्यर्थः । लङ्घनप्लवनजवनव्यायामसमर्थः तत्र-
लङ्घनम्=कूर्दनम्, प्लवनम्=बाहुभ्यां नद्यास्तरणम्, जवनं=धावनम्, एतद्रूपो
व्यायामस्तेन समर्थः=सामर्थ्यसंपन्नः । तथा छेकः=प्रयोगज्ञः, दक्षः=शीघ्रकारी,
प्राप्तार्थः=स्वकर्मज्ञः, कुशलः=आलोच्य कार्यकर्ता, मेधावी=सकृच्छ्रुतदृष्टकम-

जलजुयलपरिघणिमबाहू) दीर्घता, सरलता और पीनता की दृष्टि
में जिसके दोनों बाहू समश्रेणिवाले दो तालवृक्षों के समान और
कपाटार्गला के जैसे हो तथा (चर्मैष्टिगदुहणमुष्टियसमाहृतनिचितग-
त्तकाए) व्यायाम करते समय चर्मैष्टिका-प्रहरणविशेष, द्रुघण-मुद्गर,
मुष्टिक-मुष्टिकबन्ध, इनके फेरने से जिनके शारीरिक अवयव
बहुत अधिक दृढ हो गये हों, (उरस्सवलसमपणागए) स्वाभाविकबल
जिसमें खूब अरा लो, (लंघणपवणजवनवायामसमर्थे) कूदना, तैरना,
दौडना इसरूप व्यायाम से जो सामर्थ्य संपन्न हो, (छेए) जो छेक हां
अर्थात् कपड़े फाड़ने की युक्ति को जानने वाला हो, (दक्खे) दक्ष हो
(पत्तट्टे) अपने कार्य का ज्ञाना हो, (कुसले) विचार के काम करनेवाला

गहुञ्ज विशाण डोय, (तलजमलजुयलपरिघणिमबाहू) दीर्घता, सरलता अने
पीनत्वनी दृष्टिसे जेना गन्ने गहुञ्जो समश्रेणिवाणा जे ताल वृक्षो जेवा
अने कपाटार्गला (कमाउ) जेवा डोय तेमञ्ज (चर्मैष्टिगदुहणमुष्टियसमाहृतनिचितग-
त्तकाए) व्यायाम करती वणते चर्मैष्टिका प्रहरण विशेष, द्रुघण-मुद्गर, मुष्टिक-
मुष्टि-बन्ध, इरववाथी जेना शारीरिक अवयवो गहुञ्ज सुदृढ थर्छ गया डोय
(उरस्सवलसमपणागए) स्वाभाविक गण जेमां गहुञ्ज डोय, (लंघणपवण-
जवनवायामसमर्थे) कूदु, तरु, होउवु वगेरे रूप विविध व्यायामाथी जे
सामर्थ्य संपन्न डोय, (छेए) जे छेक डोय, ओट्टे के कापड झाडवानी युक्तिने
सारी रीते गणुतो डोय (दक्खे) दक्ष डोय (पत्तट्टे) पोताना कार्यमां प्रवीण
डोय (कुसले) गूण विचारपूर्वक काम करनारे डोय, (मेधावी) मेधावी डोय,

પરિજ્ઞાનવાન્, નિપુણઃ-ઉપાચારમ્મકઃ, તથા-નિપુણશિલ્પોપગતઃ-નિપુણં=સૂક્ષ્મં
 યત્ શિલ્પં તેન ઉપગતઃ=મનસ્વાગતઃ-સૂક્ષ્મશિલ્પવાનિત્યર્થઃ । એવંવિશ્વવિશેષણવિ-
 શિષ્ટસ્તુત્ત્વવાચકારક એકાં સદ્વર્તીં પટશાટિકાં=કાર્પાસશાટિકાં વા પટશાટિકાં=
 કૃષિજતન્તુગાટિકાં વા મૃતીત્વા 'સચરાહં' વિ-ગ્રટિતિ હરતમાત્રમ્=હસ્તપ્રમાણમ્
 અસારયેત્=રફાટયેત્ । તત્ર=એવં ગુરુનોક્તે નોદકઃ=શિષ્યઃ પ્રજ્ઞાપકં=ગુરુમેત્રમ્
 અવાદીત્=ઉક્તવાન્-યેન કાલેન=યાત્રતા કાલેન તેન તુત્ત્વવાચકારકેણ તસ્યાઃ
 પટશાટિકાયા વા પટશાટિકાયા વા ગ્રટિતિ હરતમાત્રમપસારિતમ્, સ સમયો
 ભવતિ કિમ્ ? ગુરુરાહ-નામર્થઃ સમર્થઃ । કસ્માત્ ? યસ્માત્ તન્તૂનાં સમુદયસ-

હો (મેઘાવી) મેઘાવી હો અર્થાત્ એક વાર દેશના સુના કુઆ કાર્ય કા
 જ્ઞાનવાળા હો, (નિડળે) નિપુણ હો-ચતુર હો, (નિડળસિપ્પોવગણ)
 સિનેકી કલા જે નિપુણ હો । इन विशेषणों से युक्त बना हुआ वह
 दर्जी का लडका (एने जहड़पडसाड़ियं वा पटसाड़ियं वा) एक बहुत
 बड़ी भारी मूल की शाटिका को अथवा देशमी शाटिका को (गहाय)
 लेकर (सचराहं) बड़ी शीघ्रता से (हृत्थमेत्तं ओसारेज्जा) एक हाथ
 प्रमाण फाड़ देता है । (तत्थ चोयए पण्णवयं एवं वयासी) इस पर
 प्रश्न कर्त्ता शिष्य गुरु से ऐसा पूछता है कि (जेणं कालेणं तेणं तुण्णा-
 गदारएणं तीसे पडसाड़ियाए वा पटसाड़ियाए वा सचराहं हृत्थमेत्ते
 ओसारिए से समए भवइ ?) जितने काल में उस दर्जी के लडकेने
 उस मूल की शाटिका को अथवा देशमी की शाटिका को एक हाथ
 प्रमाण फाड़ा है तो क्या है भदन्त ! वही समय है ?

એટલે કે એક વખત ભેથેલ અને સાબળેલ કાર્યનું જ્ઞાન ધરાવતો હોય,
 (નિડળે) નિપુણ હોય, ચતુર હોય, (નિડળે સિપ્પાવગણ) સીવણ કલામાં નિપુણ
 હોય, આ વિશેષણોથી સમલક્ષિત થયેલ તે દર્જાનો પુત્ર (એમો મહડ પડરા
 ડિયં વા પટસાડિય વા) એક ખૂબજ મોટી ભારે સૂતરની શાટિકાને અથવા
 દેશમી શાટિકાને (ગહાય) લઈને (સચરાહ) એકદમ શીઘ્રતાથી (હૃત્થમેત્તે ઓસા
 રેજ્જા) એક હાથ પ્રમાણ ફાડી નાખે છે. (તત્થ ચોયણ પણવયં એવં વયાસી)
 આ વિષે પ્રશ્નકર્તા શિષ્ય ગુરુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કરે છે કે (જેણં કાલેણં
 તેણ તુણ્ણાગદારણ તીસે પડસાડિયાએ વા પટસાડિયાએ વા સચરાહં હૃત્થમેત્તે
 ઓસારિએ સે સમએ ભવઈ ?) એટલા કાળમાં તે દર્જાના દીકરાએ તે સૂતરની
 શાટિકાને અથવા દેશમીની શાટિકાને એક હાથ પ્રમાણ ફાડી નાખી છે, તો
 શું લક્ષણ ! તેજ સમય છે ?

मितिसमागमेन=द्वयादिसमुदायात्मकतन्तूनां सम्यक्संयोगेन एका पटशाटिका वा पटशाटिका वा निष्पन्ना भवति । तस्या उपरितने तन्तावच्छिन्ने अधस्तनस्तन्तुर्न छिद्यते । अपरिपन् काले चोपरितनरदन्तुश्छिद्यते अन्तर्गमन काले बाधस्तनः । तस्मात् शाटिकाया हस्तयात्रस्फाटनकालः समयो न भवति । एवं वदन्तं प्रज्ञापकं=गुरुं नोदकः=शिष्यः पृच्छति-यावता कालेन शाटिकाद्वयमध्येऽन्यतरन्याः शाटि-

उत्तर—(गो इण्ठे सम्ठे) यह अर्थ समर्थित नहीं है—अर्थात् वह समय नहीं है । (कम्हा) क्योंकि (जम्हा सखेज्जाणं तंतूणं) संख्यात तंतुओं के (समुदयसमिहसमागमेणं) समुदायरूप समिति के सम्यक् संयोग से अर्थात् द्वयादिसमुदायात्मक तंतुओं के विशिष्ट संयोग से (एवा पडसाडिया वा पटसाडिया वा निष्पज्जह) एक नूतनी शाटिका अथवा रेशम की शाटिका बनती है । (उवरिल्लमि तंतुम्मि अच्छिण्णे हिट्ठिल्ले तंतु न छिज्जइ) सो जब तक उसका ऊपर का तंतु नहीं फटेगा, तब तक नीचे का तंतु नहीं फट सकता है । (अण्णमि काले उवरिल्ले तंतु छिज्जइ अण्णमि काले हिट्ठिल्ले तंतु छिज्जइ) इसलिये यह मानना चाहिये कि ऊपर के तंतु के छिदने का काल दूसरा है और नीचे के तंतु के फटने का काल दूसरा है । (तम्हा से ससए न भवइ) इसलिये शाटिका का १ एक हाथ फटने का काल समयरूप नहीं है (एवं वयंतं पणवयं चायए एवं वयासी) इस प्रकार कहनेवाले गुरु से पुनः प्रश्न कर्ता शिष्य पूछता है कि (जेणं कालेणं तेणं तुण्णागदारएणं तीसे पडसाडियाए वा पटसाडियाए वा उवरिल्ले तंतु छिण्णे से समए

उत्तर—(गो इण्ठे सम्ठे) आ अर्थ समर्थित नहीं, ओटले के ते समय नहीं (कम्हा) ठेमके (जम्हा सखेज्जाणं तंतूणं) संख्यात तंतुओं के (समुदयसमिहसमागमेणं) समुदाय रूप समितिना सम्यक् संयोगथी ओटले के द्वयादिसमुदायात्मक तंतुओं के विशिष्ट संयोगथी (गो पडसाडिया वा पटसाडिया वा निष्पज्जह) ओक नूतनी शाटिका अथवा रेशम की शाटिका तयार थाय छे. (उवरिल्लमि तंतुम्मि अच्छिण्णे हिट्ठिल्ले तंतु न छिज्जइ) तो ज्यों सुधी तेनी उपरनेा तंतु (तार) शाटशे नही, त्यों लगी नीचेनेा तंतु शाटशे नहीं (अण्णमि काले उवरिल्ले तंतु छिज्जइ अण्णमि काले हिट्ठिल्ले तंतु छिज्जइ) ओटला भाटे आ वात मानी लेवी जेष्ठये के उपरनेा तंतुनेा छेदन काल अन्य छे आने नीचेनेा तंतुनेा छेदन काल अन्य छे. (तम्हा से ससए न भवइ) ओटला भाटे शाटिकानेा ओक हाथ पस्स दाउवानेा काल समय रूप नहीं. (एवं वयंतं पणवयं चायए एवं वयासी) आ प्रमाणे उडेनारा शुद्धे करी

કાયા ઉપરિતનસ્તન્તુસ્તેનતુજ્જાએન છિન્નઃ, સ કાલ સમયો ભવતિ ? ગુરુરાહ-ન
 ભવતિ । કમ્પાન્ન ભવતિ ? યસ્માત્ સંખ્યેયાનાં પક્ષપણાં=તન્તુદ્વંનાત્રયવાનાં સમુ-
 દયસમિતિસમાગમેન=દ્વયાદિસમુદાયાત્મકપક્ષપણાં સમ્યક્સંયોગેન એકરતન્તુ-
 નિષ્પન્નો ભવતિ । તત્ર તન્તો ઉપરિતને પક્ષપણિ અચ્છિન્ને અથસ્તનં પક્ષમ છિન્નં
 ન ભવતિ । અન્યસ્મિન્ કાલે ઉપરિતનં પક્ષમ છિન્નં ભવતિ અન્યસ્મિન્ કાલેઽથ-
 સ્તનં પક્ષમ છિન્ન ભવતિ, ઉભયોઽહેદકાલે ભિન્નઃ, અત સ સમયો ન ભવતિ ।

भवह) जिनने समय में उस दर्जा के दारक ने उस पटशाटिका के
 उपरितन तंतु का छेदन किया है तो क्या है भदन्त ! वह उपरितन
 तंतु छेदन कालसमय है ?

उत्तर—(न भवह) वह समय नहीं है । (कम्हा) क्यों नहीं है ?
 (जम्हा संखेज्जाणं पम्हाणं समुदयसमिहसमागमेणं एगे तंतु निष्फ-
 ज्जह) क्योंकि संख्यात तन्तु सूक्ष्मावयवों-रुभों-के समुदाय रूप
 समिति के संयोग से एक तन्तु निष्पन्न हुआ है । (उवरिल्ले पम्हे
 अचिच्छण्णे हेट्ठिल्ले पम्हे न छिज्जह) सो जब तक ऊपर का रूभां न छिदा
 जायगा-तब तक नीचे का रूभां-रोम-नहीं छिद सकता है । इसलिये
 यह मानना चाहिये कि (अण्णस्मि काले उवरिल्ले पम्हे छिज्जह,
 अण्णस्मि काले हेट्ठिल्ले पम्हे छिज्जह) भिन्न समय में ऊपर का रोम
 छिदा है और दूसरे भिन्न समय में नीचे का रोम छिदा है । (तम्हा से

પ્રશ્ન કર્તા શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે-(જેણ કાલેણ તેણ તુણ્ણાગદારણ તીસે
 પડસાડિયાણ વા પટ્ટ સાહિયાણ ઉવરિલ્લે તત્તુ છિણ્ણે સે કમપ્પ ભવહ) બેટલા
 સમયમાં તે દર્શના દીકરાએ તે પટ શાટિકા અથવા પટ્ટ શાટિકાના ઉપરિ-
 તન તાંતુનું છેદન કર્યું છે તો શું છે ભદન્ત ! તે ઉપરિતન તાંતુ
 છેદન કાલ સમય છે ?

ઉત્તર-(ન ભવહ) તે સમય નથી (કમ્હા) તે સમય કેમ નથી ? (જમ્હા
 સંખેજ્જાણં પમ્હાણ સમુદયસમિહસમાગમેણં એગે તત્તુ નિષ્ફજ્જહ) કેમકે
 સખ્યાત તાંતુ સૂક્ષ્માવયવોના સમુદાયરૂપ સમિતિના સંયોગથી તે એક તન્તુ
 નિષ્પન્ન થયેલ છે (ઉવરિલ્લે પમ્હે અચ્છિણ્ણે હેટ્ઠિલ્લે પમ્હે ન છિજ્જહ) તો
 જ્યાં યુધી ઉપરનો રેસો છેદાય નહીં ત્યાં લગી નીચેનો રેસો છેદાય જ નહીં
 એટલા માટે આપણે આ માની લેવું જોઈએ કે (અણ્ણમ્મિ કાલે ઉવરિલ્લે
 પમ્હે છિજ્જહ, અણ્ણમ્મિ કાલે હેટ્ઠિલ્લે પમ્હે છિજ્જહ) ભિન્ન સમયમાં ઉપરનો
 રેસો છેદાયો છે અને બીજા ભિન્ન સમયમાં નીચેનો રેસો છેદાયો છે. (તમ્હા

યોર્વિસંવાતનકાલો મિત્ત; અતઃ ન સમયો ન ભવતિ । કસ્તર્હિ સમય ? इत्याह—
 हे श्रमणाद्युष्मन् ! इतोऽपि च खलु सूक्ष्मतरः समयः प्रज्ञन्तुः संवातविस्वातन-
 कालादपि सूक्ष्मतर तमयो रोध्य इत्यर्थः । ननु यद्यन्यैः परमाणुसंघातैः पक्ष-
 निर्वर्त्यते, ते संघाताश्च क्रमेणैव छिद्यन्ते, तर्हि इत्य पक्षमणो विदारणेऽनन्ताः
 समयो व्यतियन्ति, इतच्चागमविरुद्धम्, आगमे हि-असंख्येयानु उत्तर्पिण्यपर-
 पिणीव असंख्येयममयानामेव प्रतिपादनात् । उक्तं च—

(अण्णांमिकाले उच्चरिल्ले सघाण विसंघाइज्जइ अण्णांमि काले हिट्ठिल्ले
 संघाण विसंघाइज्जइ) ऊपर का संघात अन्यकाल में पृथक् हुआ है
 और नीचे का संघात अन्यकाल में पृथक् हुआ है । (तम्हा) इसलिये
 (से समण न भवइ) वह समय नहीं है । तो फिर समय क्या है ?

उत्तर—(समणाउसे) हे श्रमणाद्युष्मन् ! (एत्तो वि य ण सुहुमतराए
 समय पणत्ते) इससे भी समय सूक्ष्मतर कहा गया है । अर्थात् संघात
 के विसंघातन काल से भी समय सूक्ष्मतर होता है ऐसा जानना चाहिये ।

शंका—यदि अनन्त परमाणु संघातों से एक पक्ष निष्पन्न होता
 है और वे संघात क्रमशः ही छिन्न होते हैं तो ऐसी मान्यता में ऐसी
 वात मानना चाहिये कि एक पक्ष के विदारण में अनन्त समय लग
 जाते हैं— । परन्तु ऐसी वात मानना आगम के विरुद्ध पडती है क्यों
 कि असंख्यान उत्तर्पिणियों अवसर्पिणियों में असंख्यात समयही
 होते हैं ऐसा आगम में प्रतिपादन किया गया है । उक्त च “असंखे

अण्णांમિ કાલે હિટ્ઠિલ્લે સઘાણ વિકસંઘાઈજ્જઈ) ઉપરનો સંઘાત અન્યકાલમાં
 પૃથક્ થયેલ છે અને નીચેનો સઘાત અન્યકાલમાં પૃથક્ થયેલ છે (તમ્હા)
 એટલા માટે (સે સમરન ભવઈ) તે સમય નથી તો પછી સમય શું છે ?

ઉત્તર—(સમણા ઉસે) હે શ્રમણાદ્યુષ્મન્ ! (એત્તો વિ ય ણ સુહુમતરાએ સમવ
 પણત્તે) એના કરતાં પણ સમય સૂક્ષ્મતર હોવામાં આવ્યો છે—એટલે કે સંઘાતના
 વિકસંઘાતન કાલ કરતાં પણ સમય સૂક્ષ્મતર હોય છે. આમ બાણુવું જોઈએ.

શંકા—જે અનન્ત પરમાણુ સઘાતો વડે એક પક્ષ નિષ્પન્ન થાય છે
 અને સઘાતો આનુક્રમે જ છિન્ન થાય છે તો એવી સ્થિતિમાં આ વાત
 માનવી જ જોઈ પે કે એક પક્ષના વિદારણમાં અનન્ત સમય લાગે છે. પરંતુ
 આ વાત આગમ નિરૂદ્ધ છે, અને અસંખ્યાન ઉત્તર્પિણીઓ, અવસર્પિણી-
 ઓમાં અસંખ્યાત સમયે જ હોય છે એવું આગમમાં પ્રતિપાદન કરવામાં

“અસંલેખ્યાણુ ણં મંતે ! ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીણુ કેવદ્યા તવયા વળ્લસા ? ગોત્તમા ! અસંલેખ્યા ! અમંતસુ ણં મંતે ! ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીણુ કેવદ્યા સમયા વળ્લસા ? ગોત્તમા ! અમંતા !”

જાવા—“અસંલેખ્યાણુ સહુ મદન્ત ! ઉત્સર્પિણ્યસર્પિણીણુ કિાન્તઃ તવયાઃ પ્રજ્ઞાઃ ? ગોત્તમ ! અસંલેખ્યાઃ ! અમંતાણુ સહુ મદન્ત ! ઉત્સર્પિણ્યસર્પિણીણુ કિથન્તઃ સવયાઃ પ્રજ્ઞસાઃ ? ગોત્તમ ! અનન્તાઃ ! ઇતિ । મત્રાહ—સત્યમ્, કિન્તુ પાટનમ્પ્રત્યુસારથ મયત્ત્વોડચિન્ત્યશક્તિસમ્પન્નો યતિ, અતઃ પ્રતિસમયઅનન્તાઃ સંઘાતાનિહન્તે । इत्थं वैहरिण् सताये येऽपानाः तद्भवातामिहना मयन्ति, तैरनन्तैः
જાણુ ણં મંતે હત્યાદિ’ હે મદન્ત ! અસંલેખ્યાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીયોં મં કિતને સમય કરે મને હું ?

ઉત્તર—હે ગોત્તમ ! અસંલેખ્યાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીયોં મં અસંલેખ્યાત ઝોર અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીયોં મં અનન્ત સમય કહે મયે હું । શંકાકાર કી શંકા કા અભિપ્રાય એલા હૈ કિ અનંતપરમાણુઓં કે સંઘાતોં હે જો એક પદ્મ નિષ્પન્ન હોતા હૈ—ઉસ કે વિદારણ કરને મં સિદ્ધાન્તકારોં તે અસંલેખ્યાત સમય કા કાલ હો કહા હે, પરન્તુ આપની આગમનાનુસાર વહાં અનંત સમય સંચિત હોતા હૈ—તથા—સિદ્ધાન્ત કે સાથ યહ વાત કૈસે સંગત હોગી ?

ઉત્તર—પદ્મપાટન મં પ્રવૃત્ત હુણ પુરુષ કા પ્રયત્નઅચિન્ત્યશક્તિવાલા હોતા હૈ । હસલિયે પ્રતિસમય અનંત સંઘાતોં કા છેદ હોતા હૈ । હસ પ્રકાર એક સમય મં જો અનંત સંઘાત છિન્ન હોતે હે ઉત્ત અનંત

આવ્યું છે. ઉક્તંચ—“અસંલેખ્યાણુ ણં મંતે” હત્યાદિ હે બદન્ત ! અસંલેખ્યાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીઓમાં કેટલા સમયો કહેવાનાં આવ્યા છે ?

ઉત્તર—હે ગોત્તમ ! અસંલેખ્યાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીઓમાં અસંલેખ્યાત અને અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીઓમાં અનંત સમયો કહેવાનાં આવ્યા છે. શંકાઝરે જે શંકા કરી છે તેનો અભિપ્રાય આ પ્રમાણે છે કે અનંત પરમાણુઓના સંઘાતોથી જે એક પદ્મ નિષ્પન્ન થાય છે, તેને વિદીર્ણ કરવામાં સિદ્ધાન્તકારોએ અસંલેખ્યાત સમયનો કાલ જ કહેલો છે, પરંતુ તમારી માન્યતા મુજબ ત્યાં અનંત સમય સિદ્ધ થયેલ છે, ત્યારે સિદ્ધાન્તની સાથે આ વાત કેવી રીતે યોગ્ય કહેવાય ?

ઉત્તર—પદ્મ પાટનમાં પ્રવૃત્ત થયેલ પુરુષનો પ્રયત્ન અચિન્ત્ય શક્તિવાળો હોય છે એટલા માટે પ્રતિસમય અનંત સંઘાતોનું છેદન થાય છે આ પ્રમાણે

સંઘાતૈરેકઃ સ્થૂલતરઃ સંઘાતો વિવક્ષ્યતે । एवंनिधाः स्थूलतरसंघाता एकस्मिन्
 पक्षमणि असंख्येषा एव अनन्ते । तेषां चासंख्येषाणां संघातानां क्रमेण छेदनेऽ-
 संख्येपैरेव समयः पक्षमिच्छते, अतो नास्ति कश्चिद् विरोधः । एवं च पुत्रे विशेष-
 पेणानुक्ता त्रिणिषत्तरगच्छात् सादसूयाः, अन्यथा आमपस्य स्योक्तिनिरोधः प्रसज्येत

સંઘાતો એ એક સ્થૂલતર સંઘાત વિવક્ષિત હોતા હૈ इस प्रकार के स्थूल-
 तर संघात एक पक्ष में असंख्यात ही होते हैं । इन असंख्यात-
 संघातो को क्रम २ से छेदन होने में असंख्यात समय ही लगते हैं ।
 इसलिये एक पक्ष असंख्यात समय में छिन्न होता है इस कथन में
 कोई विरोध नहीं जाता । तात्पर्य कहने का यह है—कि अनंत परमाणु
 संघातो से एक पक्ष निष्पन्न होता है और पक्ष का एक २ संघात
 क्रम क्रमशः छिन्न होता है, ऐसी स्थिति में एक पक्ष के छेदन होने
 में अनंत समय लगना चाहिये । परन्तु सिद्धान्तकारों ने जो एक पक्ष
 के छेदन होने में अनंत समय न कहकर असंख्यात समय बहे हैं
 उसका कारण यह है कि एक समय में जो अनंतपरमाणु संघात छिन्न
 होता है वह एक स्थूलतर संघात माना जाता है । इस प्रकार के स्थूल-
 तर संघात पक्ष में असंख्यात ही होते हैं अनंत नहीं । इसलिये इन
 असंख्यात संघातों के छेदन में क्रमशः असंख्यात समय ही लगता
 है । इस प्रकार असंख्यात समय लगने की यह बात सूत्रकार ने सूत्र

એક સમયમાં જે અનંત સંઘાતોનું છેદન થાય છે, તે અનંત સંઘાતોથી
 એક સ્થૂલતર સંઘાત એક એક પક્ષમાં અસંખ્યાત જ હોય છે. આ અસં-
 ખ્યાત સંઘાતોને ક્રમશઃ છેદિત કરવામાં અસંખ્યાત સમય જ લાગે છે.
 એટલા માટે એક પક્ષ અસંખ્યાત સમયમાં છિન્ન થાય છે, આ કથનમાં
 કોઈ નિરોધ નથી તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે અનંતપરમાણુ સંઘાતોથી એક
 પક્ષ નિષ્પત્ત થાય છે. અને પક્ષનો એક એક સંઘાતક્રમ ક્રમશઃ છિન્ન
 થાય છે, એવી સ્થિતિમાં એક પક્ષના છેદનમાં અનંત સમયો લાગવા
 જોઈએ પરંતુ મિદાન્તજારોએ તે એક પક્ષના છેદનમાં અનંત સમય ન
 કહીને અસંખ્યાત સમયો કહેલ છે, તેનું કારણ આ છે કે એક સમયમાં
 જે અનંત પરમાણુ સંઘાત છિન્ન થાય છે તે એક સ્થૂલતર સંઘાત માનવામાં
 આવે છે. આ માનના સ્થૂલતર સંઘાત-પક્ષમાં અસંખ્યાત જ હોય છે,
 અનંત નહીં એટલા માટે આ અસંખ્યાત સંઘાતોના છેદનમાં ક્રમશઃ અસં-
 ખ્યાત સમય જ લાગે છે આ પ્રમાણે અસંખ્યાત સમય લાગવાની આ વાત

સૂત્રં તુ સૂત્રાગ્રં નિર્ણયત્, તથા ચ-વધોક્તં પદ્મ અમંરવૈયેરેત રાતૃચૈરુચ્યતે ।
છન્નસ્થાનુનગ્નિવયં સમયપરાધર્મં વિશિષ્ટક્રિયાસ્થં કિંમપિ દર્શયતુ ન શક્યતે,
અતઃ ‘એતો વિ ણં મુદુમતરાણ સમણ’ ઇતિ સામાન્યનૈમીત્તનામ્ પૂજકારઃ । ઇત્યં
ચ એકસ્માદુપરિતનપદમચ્છેદનકાલાદસંસ્થાતતમોઽશ્નઃ સમય इति રિચતમ્ । કિં
ચ સ્ફાટનમ્વૃત્તપુરુષપ્રયત્નોઽચિન્ત્યશક્તિસમ્પન્ન ઇત્યુક્તં તત્તત્તગતિરેવં વૌઘ્યા યથા-

મેં યયપિ પ્રદર્શિત નહીં કરી હે તો ખી પ્રકરણ વશ ઉસે યહાં સમજ
હેની ચાહિયે । તરીં તો પ્રાગત્ર કથિત ઉક્તિ કે સાથ ઉસકા વિરોધ
પ્રસક્ત હોગા । આગમ ‘મેં એક પક્ષ અસંખ્યાત સમયો મેં છિન્ન હૈ’
એસી વાત કહી સો યહાં જો ઉસે નહીં કહા હૈ હસકા કારણ યહ હૈ
કિ સૂત્ર સૂચામાત્ર હોતા હૈ ‘પદ્મ અસંખ્યાત સમયો મેં છી છિન્ન હોતા
હૈ’ હસ વાત કો સિદ્ધ કરને વાલા કોઈ વિશિષ્ટ ક્રિયા સ્થા દૃષ્ટાન્ત કિ
જો છન્નસ્થાનુનો કે જ્ઞાન કા વિષયભૂત હો ઓર જિસસે સમય કી
સિદ્ધિ હો જાવે સૂત્રકાર દિશ્વજાને મેં અસમર્થ હૈ હસીલિયે ડાનોને સામા-
ન્યસ્થ સે એસા હી કહ દિયા હૈ કિ “એતો વિ ણં મુદુમતરાણ સમણ’
સમય इति સે ખી અધિક સુક્ષ્મતર હોગા હૈ । અતઃ એક ઉપરિતન
પક્ષ કે છેદનકાલ કા અસંખ્યાતવાં આગરુપ જો અચા હૈ વહ સમય હૈ
એસા જાનવા ચારિયે । કિંચ-‘સ્ફાટને મેં પ્રવૃત્ત હુવ પુરુષ કા પ્રયત્ન
અચિન્ત્યશક્તિવાલા હોતા હૈ’ એસા જો કહા હૈ સો ડસતી સંગતિ હસ

સૂત્રકારે સૂત્રમાં જો કે પ્રદર્શિત કરી નથી છતાં એ પ્રકરણ વશ તેનો અહીં
અધ્યાહાર કરી લેવો જોઈએ નહીંતર આગમકથિત ઉક્તિ-સાથે તેનો વિરોધ
પ્રસક્ત થશે આગમમાં “એક પક્ષ અસંખ્યાત સમયોમાં છિન્ન થાય છે.”
એવી વાત કહેવામાં આવી છે તો અહીં તે વાત કહેવામાં આવી નથી,
તેનું કારણ એ છે કે સૂત્ર સૂચા માત્ર હોય છે. “પદ્મ અસંખ્યાત સમયોમાં
જ છિન્ન થાય છે.” આ વાતને સિદ્ધ કરનાર કોઈ વિશિષ્ટ ક્રિયાસ્થ દૃષ્ટાન્ત
કે જે છન્નસ્થાનુનોના જ્ઞાનનો વિષયભૂત હોય અને જેનાથી સમયની સિદ્ધિ
થઈ જાય સૂત્રકાર બતાવવામાં અસમર્થ છે એટલા માટે જ તેમણે સામાન્ય
રૂપથી એવું જ કહી દીધું છે કે “એતો વિ ણં મુદુમતરાણ સમણ” સમય એના
કરતાં પણ વધારે સૂક્ષ્મતર હોય છે. એટલા માટે એક ઉપરિતન પક્ષના
છેદનકાલનો અસંખ્યાતનો ભાગ રૂપ જે અંશ છે તે સમય છે, આમ
જાણવું જોઈએ કિયે-“શ્વેતકામાં પ્રવૃત્ત થયેલ પુરુષનો પ્રયત્ન અચિન્ત્ય શક્તિ
સંપન્ન હોય છે.” આમ કહેવામાં આવ્યું છે, તો આ વાતની સંગતિ

નગનદિગ્મસ્થિતોડનદરતમદ્વિગ્નન વચિત્ પુરુષઃ પ્રયત્નવિશેષાત્ પ્રતિરૂપં વહૂન્
 નત્તદ્વેજાન્ વિલઙ્ગ્યાચિરેખેષ્ટદેશં પ્રાપ્નોતિ, તથૈવ સ્ફાટનપદ્ધતપુરુષોડનિસ્થ-
 શક્તિગમ્યન્નપયત્નેન અસંખ્યેયૈરેવ પથૈઃ રક્ષત્ છિન્તીતિ । યદિ પુનર્ગમ્તા પુરુષઃ
 ક્રમેણૈકૈકં વ્યોમપદેશં વિલઙ્ગ્યેત્, તદાડસંખ્યેયોત્સર્પિણવત્તર્પિણીચિરેષ્ટદેશં
 ગચ્છેત્, ‘અંગુલસેડીમિત્તે ઉત્સર્પિણીડ અસંખેજ્ઞા’ છાયા-અંગુલપદ્મપ્રેણી ઉત્સ-
 ર્પિણ્યઃ અસંખ્યેવાઃ-ઈત્યાદિવચનાત્, અનોડનીન્દ્રિયેષ્વર્યેષુ યુક્તિગદિભિર્ન મનિ-
 તવ્યન્, અન્યથા મર્જ્જવચનાપ્રાપ્ત્યં પ્રસજ્યેત । ઉક્તં ચ—

પ્રકાર રો બેઠાનીં ચાહિયે કિ-જેસે કોઈ પુરુષ કિસી દૂસરે સ્થાનમેં
 જાને કે લિયે અપને સ્થાન સે પ્રસ્થિત હો ઓર વરુ યદિ નિરન્તર ગમન
 રુ પ્રયત્ન મેં પ્રવૃત્તિ કરતા રહતા હૈ તો જિસ પ્રકાર વહુ બહુત જલદી
 અપને ગન્તવ્યસ્થાન પર પહુંચ જાતા હૈ उसी प्रकार स्फाटन क्रियामें
 પ્રવૃત્ત પુરુષ ની અચિન્ત્યશક્તિ સંપન્ન અપને પ્રયત્ન સે અસંખ્યાત સમય
 મેં હી એક પદ્મના છેડન કર દેતા હૈ । ઓર યદિ વહો ગન્તા (જાગે-
 વાલા) પુરુષક્રમ ૨ સે એક ૨ આકાશપ્રદેશ કો ઉલ્લંઘન કરના હુઆ
 આગે વદતા રહતા હૈ તો વહુ અપને ગન્તવ્ય સ્થાન પર અસંખ્યાત
 ઉત્સર્પિણી અવત્સર્પિણી કાલ મેં હી પહુંચ સકના હૈ । વચોંકિ ‘અંગુલ
 સેડીમિત્તે ઉત્સર્પિણીડ અસંખેજ્ઞા’ ऐसा आगम का वचन है । अती-
 ન્દ્રિય પદાર્થો કો જાનને કે લિયે આગમ ઓર યુક્તિ દોનોં કા
 સહારા લેના ચાહિયે ऐसा सर्वज्ञ का आदेश है । केवल युक्ति के
 સહારે હી ઉત્તમા નિર્ણય નહોં કરના ચાહિયે । હાં જહાં તક યુક્તિ ચલે

આ પ્રમાણે એસડવી જોઇએ કે જેમ કોઈ પુરુષ કોઈ બીજા સ્થાને જવા માટે
 પોતાના સ્થાનથી પ્રસ્થિત થયો હોય અને તે જો નિરંતર ગમન રૂપ પ્રયત્નમાં
 પ્રવૃત્તિ કરતો રહે છે તો જેન તે શીઘ્ર પોતાના ગન્તવ્ય સ્થાન પર પહોંચી
 જાય છે, તેમજ સ્ફાટનક્રિયામાં પ્રવૃત્ત પુરુષ પણ અચિન્ત્ય શક્તિ સપન્ન
 પોતાના પ્રયત્નથી અસંખ્યાત સમયના જ એક પદ્મનુ છેદન કરી નાખે છે
 અને જો તે જનાર પુરુષ કમશઃ એક એક આકાશપ્રદેશનું ઉલ્લંઘન કરીને
 આગમ વધતો રહે છે તો તે પોતાના ગન્તવ્ય સ્થળ પર અસંખ્યાત ઉત્સ-
 ર્પિણી અવત્સર્પિણી કાળમાં જ પહોંચી શકે છે કેમકે “અંગુલ સેડીમિત્તે
 ઉત્સર્પિણીડ અસંખેજ્ઞા” એવું આગમનું વચન છે અતીન્દ્રિય પદાર્થોના
 જ્ઞાન માટે આગમ અને યુક્તિ બન્ને સહાયબૂત થાય છે. એવી સર્વજ્ઞની
 આજ્ઞા છે. ફક્ત યુક્તિ વડે જ તે વિશે નિર્ણય યોગ્ય કહેવાય નહિ પણ

“ આગમશ્ચોપપત્તિશ્ચ સમ્પૂર્ણં નિદિલક્ષણમ્ ।

અતીન્દ્રિયાણામર્ચાનાં સદ્ભાવપ્રતિપત્તયે ॥ ૧ ॥

આગમશ્ચાપ્તયયગનાપ્તં દોષક્ષવાદિદુઃ । વીતરાગોઽનૃતં વાક્યં, ન વ્રૂયાદ્ હેત્વ-
સંભવાત્ ॥૨॥ ઉપપત્તિર્મનેદ્યુક્તિર્ચા સદ્ભાવપ્રમાધિકા । સાન્ન્યવ્યવતિરેકાદિલક્ષણા
સૂરિભિઃ કૃતા ॥૩॥૨૩૧૥ અત્ર આગમ ઉપપત્તિશ્ચ દ્વયમપિ નિર્દર્શિતમ્ ॥મૂ૦ ૨૦૨॥

વહાં ત ક્ક યુક્તિ બી ચલાતી ચાહિયે પરન્તુ જહાં યુક્તિ ન ચલે વહાં
આગમ કો પ્રમાણ બાનકર ઉન્હેં સ્વીકાર કરના ચાહિયે । યદિ એસા
નહીં કિયા જાવે તો સર્વજ્ઞ કે વચનોં મેં અપ્રમાણતા ની પ્રસક્તિ
હોતી । એસા હી કહા હૈ ‘આગમશ્ચોપપત્તિશ્ચ’ દત્તવાદિ

અતીન્દ્રિય પદાર્થો કે સદ્ભાવ ની પ્રતિપત્તિ કે તિયે આગમ
ઔર ઉપપત્તિ-યુક્તિ-યે દોનોં હી લક્ષણ રૂપ જાનની ચાહિયે । આસ
પુરુષ કે વચન નામ આગમ હૈ । દોઘોં કે સર્વથા પ્રક્ષય હો જાને સે
હી મનુષ્ય આસ બનતા હૈ । આસ ના દૂસરા નામ વીતરાગ હૈ । વીતરાગ
અનૃત બોલને કે કારણોં ની અસંભવતા સે કપી બી અનૃત-જૂઠ-વચન
નહીં બોલતે । ઉપપત્તિ-નામ યુક્તિ ના હૈ । યહ અન્વય વ્યવતિરેક લક્ષણ-
વાલી હોતી હૈ । ઔર અપને સાધ્યકે સદ્ભાવ ની આવેદિકા હોતી હૈ ।
તાત્પર્ય કહને ના યહ હૈ કિ યુક્તિ ના દૂસરા નામ હેતુ હૈ । ઔર હેતુ

આટલું ચોક્કસ ધ્યાનમાં રાખવું નોંધએ કે જ્યાં સુધી યુક્તિ ચાલી શક્તિ
હોય ત્યાં સુધી યુક્તિનો પ્રયોગ કરવો જ નોંધએ જ્યાં યુક્તિ ચાલે નહિ
ત્યાં આગમને જ પ્રમાણભૂત સ્વીકારીને ચાલવું નોંધએ જો આ પ્રમાણે
આચરવામાં આવે નહિ તો સર્વજ્ઞના વચનોમાં અપ્રમાણતાની પ્રસક્તિ થશે
કહેવામાં આવ્યું છે કે-“ આગમશ્ચોપપત્તિશ્ચ ” ઇત્યાદિ એટલે કે
અતિન્દ્રિય પદાર્થોના સદ્ભાવની પ્રતિપત્તિ માટે આગમ અને ઉપપત્તિ-યુક્તિ
આ બન્નેને લક્ષણ રૂપ જાણવા નોંધએ આસ પુરુષના વચનોનું નામ આગમ
છે. દોષો સર્વથા વિનષ્ટ થઈ જાય ત્યારે જ મનુષ્ય આસ બને છે આસનું
બીજું નામ વીતરાગ છે વીતરાગ અનૃત બોલાવાના કરણોની અસંભવતાને
લીધે કોઈ પણ વખતે અનૃત-ગુહું-વચન બોલતા નથી. ઉપપત્તિ યુક્તિનું
નામ છે આ અન્વય વ્યવતિરેક લક્ષણવાળી હોય છે અને પોતાના સાધ્યના
સદ્ભાવની આવેદિકા હોય છે તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે યુક્તિનું બીજું
નામ હેતુ છે, અને જે હેતુ હોય છે તે પોતાના સાધ્યના સાથે અવિના-

જો હોતા હૈ અહુ અપને સાધ્ય કે સાથ અભિનામાયો હોતા હૈ । उनमें साध्य साधन भाव का ज्ञान भन्वय और व्यतिरेक द्वारा गम्य होता है । यहां सूत्रकार ने आगम और हेतु इन दोनों को दिखलाया है ।

અર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકાર ને સમય કયા હૈ ? હસ વાત કો સમજાવ્યા હૈ । ઘડી ઘંટા, પલ આદિ, એ સમય કાલ કે હી અંશ હૈ । પરન્તુ હનકા વિભાગ હોતા હૈ । હમલિયે હન્હે સમયરૂપ નહીં યાગ જાના હૈ । સમય કાલ કા વહ અશ હૈ કિ—જિસકા ફિર કોઈ વિભાગ નહીં હો સકતા । જૈસે—પુદ્ગલ પરમાણુ નિર્વિભાગ હોતા હૈ, ઉસી પ્રકાર સમય ની નિર્વિભાગ હોના હૈ । ડર્જી કા યુવા કુશલ દારક જવ જિની વહે ખારી દમ્ત્ર મેં સે અપને હસ્ત કી કુશલતા સે એક હાથ કા ટુકડા ફાડના હૈ, તવ સાધારણ જનતા યહ સમજની હૈ કિ હનને એકહી સમય મેં હસ ટુકડે કો વહાં સે ફાડ લિયા હૈ । પરન્તુ ઉત્ત વલ્લ મેં સે ઉત્ત એક હાથ કો ટુકડે કો ફાડને મેં અસં-
ખ્યા સમય લગ ચુકે હૈ । વલ્લ અનેક તંતુ મોં કો સમુદાય સે બના હૈ । ઓર ૧-૧ તંતુ અનેક પદ્મોં કો સમુદાય સે બના હૈ । ફાડતે સમય જવ તક ઝાર કા તંતુ જહીં ફડેમા—તવ તક નીચે કા તંતુ નહીં ફડ સકતા

ભાવી હોય છે તેઓમાં સાધ્ય-સાધનભાવ જ્ઞાન અન્ય-વ્ય-તિરેક વડે ગમ્ય હોય છે અહીં સૂત્રકારે આગમ અને હેતુ આ બન્નેનું સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે.

ભાવાર્થ—આ સૂત્ર વડે સૂત્રકારે ‘સમય શું છે?’ તે વિશે સ્પષ્ટતા કરી છે ઘડી, સમય કડકાક, પળ વગેરે આ બધાં કાળના જ અંશો છે. પણ એમનું વિભાજન થઈ શકે છે, તેથી એમને સમય રૂપ માની શકાય નહિ સમય ખરેખર કાલનો તે અંશ છે કે જેનું વિભાજન થઈ જ ન શકે જેમ પુદ્ગલ પરમાણુ નિર્વિભાગ હોય છે, તેમજ સમય પણ નિર્વિભાગ હોય છે. દર્જીના કાંઈ કુશળ ચતુર જુવાન કાંઈ મેટા તાકામાંથી પોતાના હસ્તગૌશલથી એક હાથ જેટલા વસ્ત્રનો કકડો ફાડે છે, ત્યારે સાધારણ લોકો એમ સમજે છે કે ‘એ’ એકજ સમયમાં એ કકડો તેમથી ફાડ્યો છે પણ ખરેખર તો તે વસ્ત્રનાવી તે એક હાથ કકડાને ફાડવામાં અસંખ્યાત સમયો લાગ્યા છે વસ્ત્ર વગર તંતુએ તા મનુદાયથી તૈયાર થયેલ છે અને દરેકે દરેક તંતુ અનેક પદ્મોના સમુદાયથી તૈયાર છે થયેલ ફાડતી વખતે જ્યાં સુધી ઉપરનો તંતુ ફાટશે નહિ ત્યાં સુધી નીચેનો તંતુ ફાટશે જ નહિ, અને જ્યાં સુધી એક તંતુના ઉપરનું પદ્મ ફાટશે નહિ, ત્યાં સુધી તે તંતુના બીજાં પદ્મો

मूलम्—असंखिज्जाणं समयाणं समुदयसमितिसमागमेणं
सा एगा आवलि अत्तिवुच्चइ, संखेज्जाओ आवलियाओ ऊ-
साओ, संखिज्जाओ आवलियाओ नीसाओ, हँहँन अभायण-
है और जब तक एक तंतु का ऊपर का पक्ष नहीं फटेगा तब तक उस
तंतु के अन्य पक्ष नहीं फट सकेंगे। इस प्रकार विचार करने पर यह
वात समझ में आ जाती है कि 'एक हाथ कपड़े के फाड़ने में असं-
ख्यात समय व्यतीत हो चुकते हैं। और एक तंतु के छिन्न करने में
भी असंख्यात समय व्यतीत हो जाते हैं। तथा एक तंतु
का एक पक्ष विदारित होने में भी असंख्यात समय व्यतीत हो
जाते हैं। तब हमसे यह निष्कर्ष निकलता है कि तंतु के जो अनंत
पक्षों में उसुदाय हो निष्पन्न हुआ है, उस एक पक्ष के विदारित होने में
जो असंख्यातसमय का काल व्यतीत हुआ है, उसका असंख्यात वां
भाग 'समय' है। समय अतीन्द्रिय पदार्थ है। इसकी सिद्धि यहां
पर सूत्रकार ने युक्ति और आगम दोनों प्रमाणों से की है। सूत्रकारने
जो तुन्नागदारक के विशेषण सूत्र में लिखे हैं, उनसे उसे विशिष्ट
शक्तिशाली और अपने कार्य में विशेष निष्णात प्रकट किया गया है।
ऐसी व्यक्ति अपने काम को थोड़े समय में ही सम्पादित कर लेता
है। यह समझना ही इन विशेषणों की सार्थकता है ॥ सूत्र २०२ ॥

झाटशे नडि आ प्रमाणे नियार करवाथी आ वात स्पष्ट थई जय छे के
એક હાથ કાપડને ફાડવાને અસંખ્યાત સમય પસાર થઈ ગયા હોય છે. અને
એક તંતુને છિન્ન કરવામાં પણ અસંખ્યાત સમયો પસાર થઈ જાય છે.
તેમજ એક તંતુના એક - પક્ષ-વિદીર્ણ કરવામાં પણ અસંખ્યાત સમયો
પસાર થઈ જાય છે. ત્યારે એનાથી આ નિષ્કર્ષ નીકળે છે કે 'જે તંતુ
ઘણાં પક્ષ સમુદાયથી નિષ્પન્ન થયેલ છે, તે એક પક્ષના વિદીર્ણ થવામાં
જે અસંખ્યાત સમય કાલ પસાર થયેલ છે, તેનો અસંખ્યાતમો ભાગ
સમય' છે સમય અતીન્દ્રિય પદાર્થ છે અહીં સૂત્રકારે યુક્તિ અને આગમ
બંને વડે આ વિશે સ્પષ્ટતા કરી છે સૂત્રકારે જે તુન્નાગદારકના વિશેષણો
સૂત્રમાં પ્રયુક્ત કર્યા છે, તેનાથી તે વિશિષ્ટ શક્તિશાલી અને પોતાના
કર્મમાં વિશેષ નિષ્ણાત તરીકે ચિત્રિત થયેલ છે એવી વ્યક્તિ પોતાનું કામ
થોડા સમયમાં જ પૂર્ણ કરી લે છે સૂત્રમાં પ્રયુક્ત થયેલ વિશેષણોથી એજ
વાત સિદ્ધ થાય છે. ॥સૂ.૨૦૨॥

હસ્ત, ત્રિસપ્ત્તિહસ્ત અંતુખો । એને ઊસાસનીસામે, એસપાણુ તિ
 વુચ્છઃ ॥૧૯॥ તત્તવાગૂણિ સે થોવે, સત્ત થોવાણિ મે લવે । લનાગં
 સત્તહત્તરે, એસ મુહુત્તે વિચાદિષા ॥૨૦॥ તિણિ સહસ્તા સત્ત ય
 સગાં મેહુત્તરે વ ઊસાસા । એસ મુહુત્તો મણિઓ, સત્તવેહિ
 અપંતનાળીહિ ॥૨૧॥ એણં મુહુત્તપમાણેણં તીસં મુહુત્તા અહોરત્તં
 પપ્પત્તવ અહોરત્તા પચ્છા, દો પચ્છા જાસા, દો માત્રા ડક,
 તિણિ ડક, અણં, દો અણાઈં સંવચ્છરે, પંચ સંવચ્છરાઈં
 જુગે, ત્રીસ જુગાઈં વાસસયં, દસ વાસસયાઈં વાસસહસ્તં, સયં
 વાસસહસ્તાણં વાસસત્તહસ્તં, ચોરાસીઈં વાસસયસહસ્તાઈં સે
 એ પુવ્વંગે, ચડાસીઈ પુવ્વંગસયસહસ્તાઈં સે એ પુવ્વે, ચડ-
 રાસીઈં પુવ્વસયસહસ્તાઈં સે એ તુડિઅંગે, ચડાસીઈં તુડિ-
 અંગસયસહસ્તાઈં સે એ તુડિય, ચડાસીઈં તુડિયસયસહસ્તાઈં
 સે એ અડડંગે, ચોરાસીઈં અડડંગસયસહસ્તાઈં સે એ અડડે,
 એવં અવવંગે અવવે, હુહુઅંગે હુહુય, ઉપ્પલંગે ઉપ્પલે, પડમંગે
 પડમે, જલિંગે જલિણે, અચ્છનિરંગે અચ્છનિરે, અડઅંગે
 અડય, પડઅંગે પડય, જડઅંગે જડય, ચૂલિઅંગે ચૂલિયા,
 સીતપહેલિઅંગે, ચડાસીઈં સીતપહેલિઅંગસયસહસ્તાઈં સા એગા
 સીતપહેલિયા । એવાવયા ચેવ ગણિય, એવાવયા ચેવ ગણિયસ
 વિસાપ । એતો વરં ઓવમિય પવત્તઈ ॥સૂ૦ ૨૦૩॥

છાયા—અસંખ્યેયાનાં સમયાનાં સમુદયસમિતિસમાગમેન સા એકા આવ-
લિકા इति उच्यते, संख्येयाः आवलिकाः उच्छ्वासः, संख्येया आवलिकाः
निश्वासः, । हृष्टस्य अनवगलानस्य निरुषाङ्गिष्ठस्य । एकः उच्छ्वासनिश्वासः, एष
प्राण इत्युच्यते ॥ १ ॥ सप्तग्राणाः स स्तोकः, सप्त स्तोकाः स लवः । लवानां
सप्तसप्ततिः, एष मुहूर्तो व्याख्यातः ॥ २ ॥ त्रीणि सदस्त्राणि सप्त च शतानि
त्रिसप्ततिश्च उच्छ्वासः । एष मुहूर्तो गणितः सैः अनन्तज्ञानिभिः ॥ ३ ॥ एतेन
मुहूर्तप्रमाणेन विंशत् मुहूर्ता अहोरात्राः, पञ्चदश अहोरात्राः पक्षः, द्वौ पक्षौ मासः,
द्वौ मासौ ऋतुः, त्रय ऋताः अयनं, द्वे अयने संवत्सरः, पञ्च संवत्सरा युगम्,
विंशतिर्युगानि वर्षकृतं, दशवर्षशतानि वर्षसहस्रं शतं वर्षसदस्त्राणि वर्षशतसहस्रं,
चतुरशीतिः वर्षशतसदस्त्राणि तदेकं पूर्वाङ्गं, चतुरशीतिः पूर्वाङ्गशतसदस्त्राणि तदेकं
पूर्वं, चतुरशीतिः पूर्वशतसदस्त्राणि तदेकं त्रुटिताङ्गं, चतुरशीतिः त्रुटिताङ्गशतसद-
स्त्राणि खलु तदेकं त्रुटितम्, चतुरशीतिः त्रुटितशतसदस्त्राणि तदेकम् अडडाङ्गम्,
चतुरशीतिः अडडाङ्गशतसदस्त्राणि तदेकम् अडडम् । एवं अववाङ्गम् अवचं, हुहुकाङ्ग
हुहुकम्, उत्पलाङ्गम् उत्पलं, पद्माङ्गं पद्मं, नलिनाङ्गं नलिनम्, अच्छनिकुराङ्गं अच्छ-
निकुरम्, अयुताङ्गं अयुतं, प्रयुताङ्गं प्रयुतं, जयुताङ्गं जयुतं, चूलिकाङ्गं चूलिका,
शीर्षप्रहेलिकाङ्गं, चतुरशीतिः शीर्षप्रहेलिकाङ्गशतसदस्त्राणि सा एका शीर्ष-
प्रहेलिका । एतावदेव गणितम् । एतावदेव गणितस्य विषयः । अतः परम्
आपमिकः प्रवर्तते ॥ मू० २०३ ॥

ટીકા—‘અસંખિજ્ઞાણં’ ઇત્યાદિ—

‘અસંખિજ્ઞાણં સમયાણં’ ઇત્યાદિ—‘નીસાસો’ ઇત્યન્તઃ પાઠઃ સુગમઃ ।
સમ્પતિ ‘હૃષ્ટસ’ ઇત્યાદિ ગાથાનામયઃ પ્રોચ્યતે—હૃષ્ટસ્ય=તુષ્ટસ્ય અનવગલાનસ્ય=

‘અસંખિજ્ઞાણં સમયાણં’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—(અસંખિજ્ઞાણં સમયાણં સમુદયસમિદસમાગમેણં સા
એકા આવલિઅત્તિ વુચ્ચહ) અસંખ્યાત સમયોના સમુદય સમિતિના સંયોગથી
એટલે કે અસંખ્યાત સમયોના સમુદાય રૂપ સંયોગથી એક આવલિકા

“અસંખિજ્ઞાણ સમયાણં” ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—(અસંખિજ્ઞાણં સમયાણં સમુદયસમિદસમાગમેણં સા એકા
આવલિઅત્તિ વુચ્ચહ) અસંખ્યાત સમયોના સમુદય સમિતિના સંયોગથી
એટલે કે અસંખ્યાત સમયોના સમુદાય રૂપ સંયોગથી એક આવલિકા
નિષ્પન્ન થાય છે. (સંખેજ્ઞાઓ આવલિયાઓ ઝસાસો) સંખ્યાત આવલિકાઓનો
એક ઉચ્છ્વાસ થાય છે. (સંખિજ્ઞાઓ આવલિયાઓ નીસાસો) સંખ્યાત આવલિ-

અપ્રાપ્તવાર્ધકસ્ય નિરુપકલિપ્તસ્ય=પૂર્વે સમ્પ્રતિ ચ રોગરહિતસ્ય જન્તોઃ=મનુષ્યસ્ય
ય એક ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસઃ=ઉચ્છ્વાસયુક્તો નિઃશ્વાસો ભવતિ, સ એષ પ્રાણ ઇત્યુ-
ચ્યતે । શોકજરાદિભિરસ્વસ્થસ્ય પ્રાણિન ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસસ્ત્વરિતં ચલતિ, અતઃ
સ સ્વાભાવિકો ન ભવતિ, અતઃપ્રજાત હૃષ્ટાદિ વિશેષણયુગાત્તમ્ । હૃષ્ટાદિવિશેષણ-
વિશિષ્ટસ્ય પ્રાણિનસ્તુ ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસઃ સ્વભાવસ્થો ભવતીતિ । તથા-યે સપ્ત
પ્રાણાઃ સ એકઃ સ્તોકઃ, સપ્તસ્તોકા એકો લવઃ, તથા-સપ્ત સપ્તત્યા લવાનાં=

આવલિકા નિષ્પન્ન होती है । (संखिज्जाओ आवलियाओ ऊसाओ)
संख्यात आवलिकाओं का एक उच्छ्वास होता है (संखिज्जाओ आव-
लियाओ नीसासो) संख्यात आवलिकाओं का एक निश्वास होता है ।
(हृदस्य अणवगल्लस्य निरुक्किट्सस जंतुणो । एगे ऊसासनीसासे एस
पाणुत्ति वुच्चइ) संतुष्ट तथा अनवकल्प-वृद्धता रहित ऐसे निरुपक्लि-
ष्टपूर्व में और अब भी व्याधि से अनभिभूत हुए मनुष्य आदि प्राणी
का उच्छ्वास युक्त जो एक निःश्वास है उसका नाम प्राण है । शोक
एवं जरा आदि से अस्वस्थ प्राणी का उच्छ्वास निःश्वास शीघ्र चला
करता है, इसलिये वह स्वाभाविक नहीं माना गया है । परन्तु जो ऐसा
नहीं है हर्षितचित्त एवं स्वस्थ होता है-उसका उच्छ्वास निश्वास
स्वाभाविक होता है । इसी बात को कहने के लिये सूत्रकार ने हृष्टादि-
विशेषणों का पाठ रक्खा है । (सत्त पाणूणि से थोवे, सत्त थोवाणि से
लवे, लवाणं सत्तहत्तरीए एसमुहुत्ते वियाहिए ॥ २ ॥) सात प्राणों का
एक स्तोक होता है । सात स्तोकों का एक लव होता है । ” ‘लवों का

ઠાઓનો એક નિશ્વાસ થાય છે. (હૃદસ્ય અણવગલ્લસ્ય નિરુક્કિટ્સસ જંતુણો ।
એગે ઉમાસનીસાસે, એસ પાણુત્તિ વુચ્ચઈ) સંતુષ્ટ તેમજ અનવકલ્પ-વૃદ્ધતા
રહિત એવા નિરુપકલિપ્ત-પૂર્વમાં અને અત્યારે પણ વ્યાધિથી અનભિભૂત
થયેલ મનુષ્ય વગેરે પ્રાણીનો ઉચ્છ્વાસ યુક્ત જે એક નિશ્વાસ છે, તે ‘પ્રાણ’
કહેવાય છે. શોક તેમજ જરા વગેરેથી અસ્વસ્થ પ્રાણીનો ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ
શીઘ્ર ગતિથી ચાલતો રહે છે, તેથી તે સ્વાભાવિક ગણાય નહિ પરંતુ જે
હર્ષિત-ચિત્ત તેમજ સ્વસ્થ હોય છે તેનો ઉચ્છ્વાસ તેમજ નિઃશ્વાસ સ્વાભા-
વિક હોય છે આ વાતને સ્પષ્ટ કરવા માટે જ સૂત્રકારે હૃષ્ટાદિ વિશેષણોનો
ઉલ્લેખ કર્યો છે. (સત્ત પાણૂણિ સે થોવે, સત્ત થોવાણિ સે લવે, લવાણ સત્ત-
હત્તરીએ એસ મુહુત્તે વિયાહિએ ॥૨॥) સાત પ્રાણોનો એક સ્તોક થાય છે સાત
સ્તોકોનો એક લવ થાય છે, ૭૭ લવોનું એક મુહૂર્ત થાય છે. (તિણિ

सप्तसप्ततिसंख्यकैलैरेको मुहूर्तो भवति । सम्पत्ति मुहूर्तः क्रियदुच्छ्वासनिः-
श्वासात्मको भवति, तदाह—‘तिणिग सहस्त्रा’ इत्यादि—त्रीणि सहस्राणि सप्त
शतानि त्रिसप्ततिश्च उच्छ्वासनिःश्वासा एको मुहूर्तो भणितः सर्वैरनन्तज्ञानिभि-
स्तीर्थदरगणधरैः । अयं भानः—एकस्मिन् स्तोके सप्त उच्छ्वासा जिःश्वासा भवन्ति ।

एक मुहूर्त होता है । (तिणिग सहस्त्रा सत्तय सयाइं तेहत्तरिं च ऊजासा ।
एस मुहुत्तो भणिओ सव्वेहिं अणंतमाणीहिं) तीन हजार सातसौ
तिहत्तर उच्छ्वासों का एक मुहूर्त होता है । ऐसा केवलियों का कथन
है । (एएणं मुहुत्तपमाणेणं तीसं मुहुत्ता अहोरत्तं, पण्णरसअहोरत्ता
पक्खा) इस मुहूर्तप्रमाण से ३० मुहूर्तों का एक दिन रात होता है ।
१५ अहोरात्र का एक पक्ष होता है । (दो पक्खमासो) दो पक्ष का एक
मास होता है । (दो मासा उऊ?) दो मास की एक ऋतु होती
है । (तिणिग उऊ अयणं) तीन ऋतुओं का एक अयन होता है । (दो-
अयणाइं संवच्छरे) दो अयनों का संवत्सर होता है । (पंच संवच्छ-
राइं जुगे) पांच संवत्सरो का एक युग होता है । (वीमजुगाइं वाससयं)
बीस युगों का एक सौ वर्ष होता है । (दसवाससयाइं वाससहस्सं)
१० सौ वर्षों का एक हजार वर्ष होता है । (सयं वाससहस्सा णं
वाससयसहस्साइं) १०० हजार वर्षों का एक लाख वर्ष होता है ।
(चोरासीइं वास सयसहस्साइं से एगे पुव्वंगे) चौरासी लाख वर्षों का
एक पूर्वाङ्ग होता है । (चोरासीइं पुव्वंगसयसहस्साइं से एगे पुव्वे)

सहस्त्रा सत्तयसयाइं तेहत्तरि च ऊजासा । एस मुहुत्तो भणिओ सव्वेहिं अणंत
माणीहिं) ३७७३ उच्छ्वासोनुं ओक मुहुत्तं थाय छे ओपुं डेवलियोनुं कथन
छे. (एएणं मुहुत्तपमाणेणं तीसं मुहुत्ता अहोरत्तं, पण्णरस अहोरत्ता पक्खो)
आ मुहुत्तं प्रमाणथी ३० मुहुत्तेनि। ओक दिवस तेमज्ज रात्रि थाय छे १५
अहोरात्रेने। ओक पक्ष थाय छे. (दो पक्खा मासो) ओ पक्षेने। ओक मास
थाय छे. (दो मासा उऊ) ओ मासनी ओक ऋतु थाय छे. (तिणिग उऊ अयणं)
त्रय ऋतुओनुं ओक अयन थाय छे (दो अयणाइं संवच्छरे) ओ अयनेने।
संवत्सर थाय छे. (पंच संवच्छराइं जुगे) पांच संवत्सरोने। ओक युग थाय
छे. (वीसं जुगाइ वाससयं) २० युगेना ओक सौ वर्ष थाय छे. (दस वासस-
याइं वाससहस्सं) १० सौ वर्षेना ओक हजार वर्ष थाय छे. (चोरासीइं
वास सयसहस्साइं से एगे पुव्वंगे) ८४ लाख वर्षेनुं ओक पूर्वाङ्ग थाय छे.
(चोरासीइं पुव्वंगसयसहस्साइं से एगे पुव्वंगे) ८४ लाख पूर्वाङ्गनुं ओक पूर्व

एको लवश्च सप्तस्तोकात्मको भवति । अत एकस्मिन् लवे एकोनपञ्चाशदुच्छ्वास-
निःश्वासा भवन्ति । तथा-सप्तसप्ततिलगानामेको मुहूर्त्तौ भवति । सप्तसप्तत्या
एकोनपञ्चाशता गुणने त्रीणि सहस्राणि सप्तशतानि त्रिप्ततिश्च उच्छ्वासनिः-
श्वासा लभ्यन्ते । अत एकस्मिन् मुहूर्त्ते एतावत्संख्यका उच्छ्वासनिःश्वासा
भवन्तीति मूले-‘उत्साइ’ इति ‘उत्सासनीसास’ परम् । ‘एएणं मुहुत्तप्पमा-

चौरासी लाख पूर्वाङ्ग का एक पूर्व होता है । (चउरासीइं पुव्वसयसह-
स्साइ से एगे तुडिअगे) चौरासी लाख पूर्व का एक त्रुटिताङ्ग होता है ।
(चउरासीइं तुडिअंगसयसहस्साइ से एगे तुडिए) चौरासी लाख त्रुटि-
ताङ्ग का एक त्रुटित होता है । (चउरासीहिं तुडिअसहस्साइ से एगे)
अडडंगे) चौरासीलाख त्रुटित का एक अडडाङ्ग होता । (चौरासीइं अड-
डंग सयसहस्साइ से एगे अडडे) चौरासीलाख अडडाङ्ग का एक अडड
होता है । ‘एवं अववंगे अववे, हुहुअंगे, हुहुए, उप्पलंगे उप्पले, पउमंगे,
पउमे, नालिणंगे, नलिणे, अच्छनिउरंगे अच्छनिउरे, अऊअंगे अ
ऊए, पउअंगे पउए, णउअंगे, णउए, चूलिअंगे, चूलिया, सीस-
पहेलिअगे चउरासीइं सीसपहेलियंगसयसहस्साइ सा एगा सीसप-
हेलिआ) इसी प्रकार से चौरासीलाख अडड का एक अववाङ्ग चौरासी
लाख अववाङ्ग का एक अवव, चौरासी लाख अवव का एक हुहुकाङ्ग-
चौरासीलाख हुहुकाङ्ग का एक हुहुक, चौरासीलाख हुहुक का एक
उत्पलाङ्ग, चौरासी लाख उत्पलाङ्ग का एक उत्पल, चौरासीलाख उत्पल
का एक पझाङ्ग चौरासीलाख पझाङ्ग का एक पझ, चौरासी लाख

થાય છે. (ચउરાસીइ પુવ્વ સયસહસ્સાઈ સે એગે તુડિઅગે) ૮૪ લાખ ‘પૂર્વ’નું
એક ત્રુટિતાંગ થાય છે. (ચउરાસીइ તુડિઅંગસયસહસ્સાઈ સે એગે તુડિએ) ૮૪
લાખ ત્રુટિતાંગ બરાબર એક ત્રુટિત થાય છે. (ચउરાસીहि તુડિઅસહસ્સાઈ
સે એગે અડડંગે) ૮૪ લાખ ત્રુટિતનું એક અડડાંગ થાય છે. (ચૌરાસીइ અડડંગ
સયસહસ્સાઈ સે એગે અડડે) ૮૪ અડડાંગનું એક અડડ થાય છે. (એવં અવવગે
અવવે, હુહુઅંગે, હુહુએ, ઉપ્પલંગે ઉપ્પલે, પડમંગે, પડમે, નાલિણંગે, નલિણે, અચ્છ-
નિઝરંગે, અચ્છનિઝરે, અઝઅંગે અઝએ, પડઅંગે પડએ, ણડઅંગે ણડએ, ચૂલિ
અંગે ચૂલિયા, સીસપહેલિઅગે ચउરાસીइ સીસપહેલિયંગસયસહસ્સાઈ સા એગા
સીસપહેલિઆ) આ પ્રમાણે જ ૮૪ લાખ અડડનું એક અવવાંગ, ૮૪ લાખ
અવવાંગનું એક અવવ, ૮૪ લાખ અવવનું એક હુહુકાંગ, ૮૪ લાખ હુહુ-
કાંગનો એક હુહુક, ૮૪ લાખ હુહુકનું એક ઉત્પલાંગ, ૮૪ લાખ ઉત્પલાંગનું

ળેણં તીરં મુહુતા અહોરત્તં' ઇત્યાદિ 'સા ઇમા સીસપહેલિયા' ઇત્યન્તઃ પાઠઃ કાલાનુપૂર્વ્યાં નિર્ગીતાર્થઃ । એતાવદેવ=શીર્ષપ્રહેલિકાપર્યન્તમેવ ગણિતમ્ । શીર્ષપ્રહેલિકાન્તાનિ ચ ચતુર્નવત્યધિકશતલક્ષણાન્યેવાઙ્કુસ્થાનાનિ દૃશ્યન્તે, અત એતાવદેવ ગણિતં નતિતઃપરમિતિ માનઃ । એતાવાનેવ=શીર્ષપ્રહેલિકાપર્યન્તઃ પ્રમિતરાશિરેવ ગણિતસ્ય વિષયઃ=પ્રમેયમ્ । અતઃ પરો ગણિતસ્ય વિષયો ન ભવતિ ।

પદ્મ કા એક નલિનાઙ્ક, ચૌરાસી લાખ નલિનાઙ્ક કા એક નલિન, ચૌરાસી લાખ નલિન કા એક અચ્છનિકુરાઙ્ક, ચૌરાસીલાખ અચ્છનિકુરાઙ્ક કા એક અચ્છનિકુર, ચૌરાસીલાખ અચ્છનિકુર કા ૧ એક અયુતાઙ્ક, ચૌરાસીલાખ અયુતાઙ્ક કા એક અયુત, ચૌરાસીલાખ-અયુત કા એક પ્રયુતાઙ્ક, ચૌરાસીલાખ પ્રયુતાઙ્ક કા એક પ્રયુત, ચૌરાસીલાખ પ્રયુત કા એક નયુતાઙ્ક, ચૌરાસી લાખ નયુતાઙ્ક કા એક નયુત, ચૌરાસી લાખ નયુત કા એક ચૂલિકાઙ્ક, ચૌરાસી લાખ ચૂલિકાઙ્ક કા એક ચૂલિકા, ચૌરાસી લાખ ચૂલિકાકા એક શીર્ષપ્રહેલિકાઙ્ક, ઓર ચૌરાસી લાખ શીર્ષપ્રહેલિકાઙ્ક કા એક શીર્ષપ્રહેલિકા હોતી હૈ । એસા જાનના ચાહિયે । (એવાવયા ચેવ ગણિએ, એવાવયાચેવ ગણિયસ વિસએ એતોવરં ઓવમિએ પવત્તહ) ઇસ પ્રકાર શીર્ષપ્રહેલિકા પર્યન્ત હી ગણિત હૈ, ઇસ કે બાદ નહીં । ઓર શીર્ષપ્રહેલિકા પર્યન્ત હી ગણિત કા વિષય હૈ । ઇસકે બાદ ગણિત કા વિષય મી નહીં હૈ । શીર્ષપ્રહેલિકા કે બાદ પર્યોપમાદિરૂપ ઉપમાન પ્રમાણ પ્રવર્તિત હોતા હૈ ।

એક ઉત્પલ, ૮૪ લાખ ઉત્પલનું એક પદ્માંગ, ૮૪ લાખ પદ્માંગનું એક પદ્મ, ૮૪ પદ્મનું એક નલિનાંગ, ૮૪ લાખ નલિનાંગનું એક નલિન, ૮૪ લાખ નલિનનું એક અચ્છનિકુરાંગ, ૮૪ લાખ અચ્છનિકુરાંગનું એક અચ્છનિકુર, ૮૪ લાખ અચ્છનિકુરનું એક અયુતાંગ, ૮૪ લાખ અયુતાંગનો એક અયુત, ૮૪ લાખ અયુતનું એક પ્રયુતાંગ, ૮૪ લાખ પ્રયુતાંગનું એક પ્રયુત, ૮૪ લાખ પ્રયુતનું એક નયુતાંગ, ૮૪ લાખ નયુતાંગનું એક નયુત, ૮૪ લાખ નયુતનું એક ચૂલિકાંગ, ૮૪ લાખ ચૂલિકાંગની એક ચૂલિકા, ૮૪ લાખ ચૂલિકાનું એક શીર્ષપ્રહેલિકાંગ અને ૮૪ લાખ શીર્ષપ્રહેલિકાંગની એક શીર્ષપ્રહેલિકા થાય છે. (એવાવયા ચેવ ગણિએ એવાવયાચેવ ગણિયસ વિસએ એતોવર ઓવમિએ પવત્તહ) આ પ્રમાણે શીર્ષપ્રહેલિકા સુધી જ ગણિત છે, તે પછી નહિ અને શીર્ષ પ્રહેલિકા સુધી જ ગણિતનો વિષય છે, એના પછી ગણિતનો વિષય જ નથી શીર્ષ પ્રહેલિકા પછી પર્યોપમાદિ રૂપ ઉપમાન પ્રમાણ પ્રવર્તિત થાય છે.

તર્હિ અતઃ પરં કિં ભવતિ ? इत्याह—अतः परमौपमिकः प्रवर्तते । अतः परं सर्व-
प्रपञ्चिकं पल्लोपमादिरूपं बोध्यमिति भावः ॥ सू० २०३ ॥

સમ્પ્રત્યૌપમિકનેવ નિરૂપયતિ—

મૂલમ્—સે કિં તં ઓવમિષ્? ઓવમિષ્ દુવિહે પળ્લત્તે, તં
જહા—પલિઓવમે ય સાગરોવમે ય । સે કિં તં પલિઓવમે?
પલિઓવમે—તિવિહે પળ્લત્તે, તં જહા—ઉદ્ધારપલિઓવમે અદ્ધા-

ભાવાર્થ—જિસ પ્રકાર વ્યવહાર ગણિત મેં દહાઈ સે દહાઈ, દહાઈ
સે સૈકડા આદિ રાશિ ઉત્પન્ન होती है—उसी प्रकार असंख्यात
समय की एक आवलि का संख्यात आवलिका का एक उच्छास-
निश्वास जिसका दूसरा नाम प्राग है उत्पन्न होता है । सान प्राणों का
एक स्तोत्र होता है इसी प्रकार से आगे भी उपर्युक्त क्रमानुसार
जानना चाहिये । इस गिनती में अंकस्थान कितने होते हैं ? यह
इस प्रकार है—७५८२६३२५३०७३०१०२४११५७९७३५६९९७५६९६
४:६२१८९६,६८४८०८०८१८३२७६ यहीं तक गिनती का विषय है ।
इसके बाद गिनती का विषय नहीं है । पल्लोपम आदिउपमान प्रमाणों
से फिर आगे का विषय स्पष्ट किया जाता है ॥सू०२०३॥

ભાવાર્થ—જેમ વ્યવહાર ગણિતમાં એકમથી દશક, દશકથી સૈકડા વગેરે
રાશિ હોય છે, તેમજ અસંખ્યાત સમયની એક આવલિકા સંખ્યાત,
આવલિકાનો એક ઉચ્છ્વાસ, નિઃશ્વાસ, જેમનું બીજું નામ પ્રાણ છે તે ઉત્પન્ન
થાય છે સાન પ્રાણોનો એક સ્તોત્ર હોય છે, આ પ્રમાણે આગળ પણ ઉપ-
યુક્તક્રમાનુસાર જણી લેવું જોઈએ આ ગણતરીમાં અંક સ્થાનો કેટલાં હોય
છે ? એ વાત નીચે મુકેલા અંકોથી સમજી લેવી. ૭૫૮૨૬૩૨૫૩૦૭૩૦૧૦૨૪
૧૧૫૭૯૭૩૫૬૬૭૫૬૬૪૦૬૨૧૮૬૬૬૮૪૮૮૦૧૮૩૨૬૬ ગણતરી અહીં
સુધી જ છે અને અહીં સુધી જ ગણતરીનો વિષય છે આ પછી ગણતરીનો
વિષય નથી પલ્લોપમાદિ ઉપમાન પ્રમાણોથી પછીના વિષયનું સ્પષ્ટીકરણ
કરવામાં આવે છે, ॥સૂ०૨૦૩॥

पलिओवमे खेत्तपलिओवमे य। से कि तं उच्चारपलेओवमे ?
उच्चारपलिओवमे दुविहे पणत्ते, तं जहा—सुहुमे य वावहारिण
य। तत्थ णं जे से सुहुमे से ठप्पे। तत्थ णं जे से वावहारिण
से जहा नामए—पल्ले सिया, जोयणं आयामे विक्खंभेणं, जोयणं
उड्डं उच्चत्तेणं, तं तिगुणं सविसेसं परिक्खेवेणं। से णं पल्ले—
“एगाहिय वेयाहिय तेयाहिय जाव सत्तरत्तरूढाणं। संसट्ठे
संनिचिए, भरिए वालग्गकोडीणं” ॥१॥ ते णं वालग्गा नो अग्गी
डहेज्जा नो वाऊहरेज्जा, नो कुहेज्जा नो पलिविच्छंसिज्जा, णो पूइत्ताए
हठवमागच्छेज्जा। तओ णं समए ससए एगमेगं वालग्गं अव-
हाय जावइएणं कालेणं से पल्ले खीणे नीरए निल्लेवे निट्टिए
भवइ, से तं वावहारिण उच्चारपलिओवमे। “एएहिं पल्लाणं कोडा-
कोडी हवेज्ज दसगुणिया। तं वावहारिणस्स उच्चारसागरोवमस्स
एगस्स भवे परिमाणं ॥१॥” एएहिं वावहारिण उच्चारपलिओ-
वमसागरोवमेहिं किं पओयणं ?, एएहिं वावहारिण उच्चारपलि-
ओवमसागरोवमेहिं णत्थि किंचिप्पओयणं, केवलं पणवणा
पणविज्जइ। से तं वावहारिण उच्चारपलिओवमे। से किं तं
सुहुमे उच्चारपलिओवमे ?, सुहुमे उच्चारपलिओवमे—से जहा
नामए पल्ले सिया जोयणं आयामविक्खंभेणं, जोयणं उट्ठेहेणं,
तं तिगुणं सविसेसं परिक्खेवेणं। से णं पल्ले—“एगाहिय वेया-
हिय तेयाहिय जाव सत्तरत्तरूढाणं। संसट्ठे संनिचिए भरिए
वालग्गकोडीणं ॥१॥ तत्थ णं एगमेगे वालग्गे असंखिज्जाइं खंडाइं

कज्जइ, ते षं वालग्गखंडा दिट्ठीओजाहणाओ असंखेज्जइभाग-
मेत्ता सुहुमस्स पण्ण जीवस्स सरीरोगाहणाओ असंखेज्जगुणा।
ते षं वालग्गखंडा णो अग्गी उहेज्जा, णो वाऊ हरेज्जा, णो
कुहेज्जा, णो पलिविद्धंसिज्जा, णो पूइत्ताए हवमागच्छेज्जा।
तओ षं समए समए एगमेगं वालग्गखंडं अवहाय जावइएणं
कालेणं से पल्ले खीणै नीरए निल्लेवे णिट्ठिए भवइ, से तं
सुहुमे उद्धारपलिओवमे। “एएमिं पल्लाणं, कोडाकोडी हवेज्ज
दसगुणिथा। तं सुहुमस्स उद्धारसागरोवमस्स एगस्स भवे
परिमाणं॥१॥” एएहिं सुहुम उद्धारपलिओवमसागरोवमेहिं किं
पओयणं?, एएहिं सुहुम उद्धारपलिओवमसागरोवमेहिं दीव-
समुदाणं उद्धारो वेप्पइ। केवइया षं भंते ! दीवसमुदा उद्दारेणं
पणत्ता?, गोयमा! जावइयाणं अडाइज्जाणं उद्धारसागरोव-
माणं उद्धारसमया एवइयाणं दीवसमुदा उद्दारेणं। से तं
सुहुमे उद्धारपलिओवमे॥सू० २०४॥

छाया—अथ किं तत् औपमिकम् ? औपमिकं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—
पल्योपमं च सागरोपमं च । अथ किं तत् पल्योपमम् ? पल्योपमं त्रिविधं प्रज्ञप्तम्,
तद्यथा—उद्धारपल्योपमम् अद्धारपल्योपमं क्षेत्रपल्योपमं च । अथ किं तत् उद्धारप-
ल्योपमम् ? उद्धारपल्योपमं—द्विविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—सूक्ष्मं च व्यावहारिकं च ।
तत्र खलु यत् तत् सूक्ष्मं तत् स्थाप्यम् । तत्र खलु यत् तत् व्यावहारिकं तत् यथा-
नामकं पल्यं स्यात्—योजनम् आयामविष्कम्भेण, योजनम् ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन,
तन्निगुणं सविशेषं परिक्षेपेण तत् खलु पल्यम् ऐकाहिकं द्वायाहिकं त्रैयाहिकं यावत्
सप्तशतवल्डाना संसृष्टं तानिजितं भृतं वाळाग्रकोटीनां तानि खलु वाळाग्राणि नो-
ऽग्निर्दग्धेन् नो वायुर्दग्धेन्, नो कुब्धेयुः नो परिविध्वंसेरन् नो पूतितया हवमाग-
च्छेयुः । ततः खलु समये ममये एक्रमेकंग्रम् वाळा अपहाय यावता कालेन तत्

પલ્યં ક્ષીણં નીરજસ્કં નિર્લેપં નિષ્ઠિતં ભવતિ, એતદ્ વ્યાવહારિકમ્ ઉદ્ધારપલ્યો-
પમમ્ એતેષાં, પલ્યાનાં કોટીકોટિર્ભવેદ્ દશગુણિતા । તદ્વ્યાવહારિકસ્ય ઉદ્ધાર-
સાગરોપમસ્ય એકસ્ય ભવતિ પરિમાણમ્ ॥૧॥ એતૈઃ વ્યાવહારિકોદ્ધારપલ્યોપમ-
સાગરોપમૈઃ કિં પ્રયોજનમ્ ? એતૈઃ વ્યવહારિકોદ્ધારપલ્યોપમસાગરોપમૈઃ નાસ્તિ
કિંચિત્ પ્રયોજનમ્ ૧, કેવલં પ્રજ્ઞાપના પ્રજ્ઞાપ્યતે । એતદ્ વ્યાવહારિકોદ્ધારપલ્યોપ-
મમ્ । અથ કિં તત્ સૂક્ષ્મોદ્ધારપલ્યોપમમ્ ? સૂક્ષ્મોદ્ધારપલ્યોપમમ્—તદ્ યથાનામકં
પલ્યં સ્યાત્—યોજનમ્ આયામવિષ્કમ્બેન, યોજનમ્ ઉદ્વેધેન તત્ત્રિગુણં સવિશેષં
પરિક્ષેપેન । તત્ સ્વલ્પ પલ્યમ્ એકાદિક દ્વૈયાદિક ત્રૈયાદિક યાવત્ સપ્તરાત્રપ્ર-
હાનાં સંસૃષ્ટં સંનિષ્ઠિતં ભૂતં વાલાગ્રકોટીનામ્ ॥૧॥ તત્ર સ્વલ્પ એકમકં વાલાગ્રમ્
અસંખ્યેયાનિ સ્વલ્પાનિ ક્રિયતે । તાનિ સ્વલ્પ વાલાગ્રસ્વલ્પાનિ દૃષ્ટચક્ષુઃપ્રાપ્ત-
અસંખ્યેયભાગભાત્રાણિ સૂક્ષ્મસ્ય પનકજીવસ્ય શરીરાવગાહનાતઃ અસંખ્યેયગુણાનિ ।
તાનિ સ્વલ્પ વાલાગ્રસ્વલ્પાનિ નોઽગ્નિર્દહેત્, નો વાયુર્હરેત્, નો કુથ્યેયુઃ, નો પરિધ્વંસે-
રન્, નો પૂતિત્વયા હવ્યભાગન્હયુઃ । તતઃ સ્વલ્પ સમયે સમયે એકમેકં વાલાગ્ર-
સ્વલ્પમ્પ્રહાય યાવતા કાલેન તત્ પલ્યં ક્ષીણં નીરજસ્કં નિર્લેપં નિષ્ઠિતં ભવતિ,
તદેતત્ સૂક્ષ્મમ્ ઉદ્ધારપલ્યોપમમ્ । એતેષાં પલ્યાનાં કોટીકોટયો ભવન્તિ દશગુણિતાઃ ।
તત્ સૂક્ષ્મસ્ય ઉદ્ધારસાગરોપમસ્ય એકસ્ય ભવતિ પરિમાણમ્ ॥૧॥ એતૈઃ સૂક્ષ્મો-
દ્ધારપલ્યોપમસાગરોપમૈઃ કિં પ્રયોજનમ્ ? એતૈઃ સૂક્ષ્મોદ્ધારપલ્યોપમસાગરોપમૈર્દ્વીપ-
સમુદ્રાણામ્ ઉદ્ધારો મૃદ્યતે । કતિપયઃ સ્વલ્પ ભદન્ત ! દ્વીપસમુદ્રા ઉદ્ધારેણ પ્રજ્ઞાતાઃ ?
ગૌતમ ! યાવતામર્ધતૃતીયાનામ્ ઉદ્ધારસાગરોપમાનામ્ ઉદ્ધારસમયાઃ, એતાવન્તઃ
સ્વલ્પ દ્વીપસમુદ્રા ઉદ્ધારેણ પ્રજ્ઞાતાઃ । તદેતત્ સૂક્ષ્મમ્ ઉદ્ધારપલ્યોપમમ્ । તદેતદ્
ઉદ્ધારપલ્યોપમમ્ ॥ સૂ. ૨૦૪ ॥

ટીકા—‘સે કિં તં’ ઇત્યાદિ—

અથ કિં તત્ ઔપમિકમ્ ? ઇતિ શિષ્યપ્રશ્ન । ઉત્તરયતિ—ઔપમિકમ્—ઉપમયા=
સાદૃશ્યેન નિર્વૃત્તમ્—ઔપમિકમ્—ઉપમાનં વિના યત્કાલપ્રમાણમતિશયજ્ઞાનિભિન્નૈર-

અથ સૂત્રકાર ઇસી પલ્યોપમ આદિરૂપ ઔપમિક પ્રમાણ કો
સ્પષ્ટ કરતે હૈ—‘સે કિં તં ઓવમિએ ?’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં ઓવમિએ ?) હે ભદન્ત ! વહ ઔપમિક
પ્રમાણ વ્યા હૈ ?

હવે સૂત્રકાર એજ પલ્યોપમ વગેરે રૂપ ઔપમિક પ્રમાણને સ્પષ્ટ કરે છે—
“સે કિં તં ઓવમિએ ?” ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં ઓવમિએ) હે ભદન્ત ! ઔપમિક શું છે ?

ઉત્તર—જે પ્રમાણ ઉપમા વડે—સાદૃશ્ય વડે—નિષ્પન્ન થાય છે, તે ઔપ-
મિક પ્રમાણ છે. જે અલ્પમતિવાળા છે તેઓ માટે કાલપ્રમાણનું જ્ઞાન

વિજ્ઞેયં તદૌપમિકમુચ્યતે इति भावः । तद्विविधम्--पल्योपमं च सागरोपमं च । तत्र पल्योपमविषये पृच्छति-अथ किं तत्पल्योपमम्? इति उत्तरयति-पल्योपमम्-धान्यपल्यवत् पल्यं=पक्ष्यमाणस्वरूपम्, तेन उपमा यस्मिंस्तत् पल्योपममित्यर्थः । तत् उद्धारपल्योपमाद्धापल्योपमक्षेत्रपल्योपमेति त्रिविधम् । तत्र-उद्धारपल्योपमम्-

उत्तर--जो प्रमाण उपमा से-सादृश्य से-निष्पन्न होता है, वह औपमिक प्रमाण है । काल का प्रमाण, जिनका ज्ञान अतिशय रहित है, ऐसे व्यक्तियों द्वारा बिना उपमान के अविज्ञेय होता है-अतः काल का प्रमाण कहने के लिये उपमानका आश्रय लिया जाता है । (ओवमिए दुविहे पणत्ते) यह औपमिक प्रमाण दो प्रकार का कहा है-(तं जहा) उसके वे प्रकार ये हैं-(पलिओवमे य सागरोवमे य) एक पल्योपम और दूसरा सागरोपम ! (से किं तं पलिओवमे?) हे भदन्न ! वह पल्योपम क्या है ?

उत्तर-(पलिओवमे) धान्य के पल्य की तरह पल्य होता है । इस पल्य की जिसे उपमा दी जाती है वह पल्योपम है । यह पल्योपम (तिविहे पणत्ते) तीन प्रकार का कहा गया है । (तं जहा) वे ३ तीन प्रकार ये हैं-(उद्धारपलिओवमे, अद्धापलिओवमे, खेत्तपलिओवमे य) उद्धार पल्योपम, अद्धापल्योपम और क्षेत्र पल्योपम । (से किं तं उद्धार-पलिओवमे?) हे भदन्त ! उद्धार पल्योपम क्या है ?

વગર ઉપમાને સમજી શકાતું નથી. એથી કાલપ્રમાણના કથન માટે ઉપમા-નનો આશ્રય લેવામાં આવે છે. (ઓવમિયે દુવિહે પણત્તે) આ ઔપમિક પ્રમાણ બે પ્રકારનું કહેવામાં આવ્યું છે. (તજહા) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-(પલિઓવમેય સાગરોવમેય) એક પલ્યોપમ અને બીજું સાગરોપમ (સે કિં તં પલિઓવમે?) હે ભદંત ! તે પલ્યોપમ શું છે ?

ઉત્તર-(પલિઓવમે) ધાન્યના પલ્યની જેમ પલ્ય હોય છે. આ પલ્યની જેને ઉપમા આપવામાં આવે છે, તે પલ્યોપમ છે. આ પલ્યોપમ પ્રમાણ (તિવિહે પણત્તે) ત્રણ પ્રકારનું કહેવાય છે. (તજહા) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-(ઉદ્ધારપલિઓવમે, અદ્ધા પલિઓવમે, લેત્તપલિઓવમેય) ઉદ્ધાર પલ્યોપમ, અદ્ધા પલ્યોપમ અને ક્ષેત્રપલ્યોપમ (સે કિ તં ઉદ્ધારપલિઓવમે?) હે ભદંત ! ઉદ્ધાર પલ્યોપમ શું છે ?

વંક્ષ્યમાણસ્વરૂપવાલાગ્રાણાં તત્ત્વખંડાનાં વા તદ્દ્વારેણ દ્વીપત્તમુદ્રાણાં વા પ્રતિસમય-
મુદ્ધરણમ્-અપોદ્ધરણમ્-અપહરણમ્ ઉદ્ધારસ્તદ્વિવિપયં તત્પ્રધાનં વા પલ્યોપમમ્-
ઉદ્ધારપલ્યોપમમ્-તત્ સૂક્ષ્મવ્યાવહારિકેતિ દ્વિવિધમ્ । તત્ર યત્ સૂક્ષ્મં તત્ સ્થા-
પ્યમ્ । વ્યાવહારિકપ્રરૂપણાનન્તરમિદં પ્રરૂપયિષ્યતે । નહિસ્થૂલજ્ઞાનં વિના સૂક્ષ્મજ્ઞાનં
મવિતુમર્હતિ, અતો વ્યાવહારિકોદ્ધારપલ્યોપમં પ્રથમં પ્રરૂપયતિ-‘ તત્થ ણં જે સે
વાવહારિયે ’ इत्यादि । तत्र=उद्धारपल्योपमभेदद्वयमध्ये यत्तद् व्यावहारिकमुद्धार-
पल्योपमं तद् यथानामकं पल्यं-पल्यमिव=धान्यादिपल्यमिव यत् तत् पल्यं-स्यात्
योजनम्-उत्सेधाङ्गुलमानेन योजनं=योजनप्रमाणम् आयामविक्षम्भाभ्यां=दैर्घ्य-

उत्तर--(उद्धारपल्योपमे दुविहे पण्णत्ते) उद्धार पल्योपम दो
प्रकार का कहा गया है । (तं जहा)-जैसे (सुहुमे य वावहारि ए य) एक
सूक्ष्म उद्धारपल्य और दूसरा व्यावहारिक उद्धारपल्य । (तत्थ णं જે સે
સુહુમે સે ઠપ્પે) इनमें जो सूक्ष्म उद्धार पल्य है उसके विषय में अभी
यहां कुछ नहीं कहा जाता है । इसके विषय में जो कुछ कहना होगा,
वह व्यावहारिक उद्धारपल्य के निरूपण करने के बाद कहा जावेगा ।
क्योंकि स्थूल के ज्ञान हुए बिना सूक्ष्म का ज्ञान नहीं हो सकता है ।
इसलिये सूत्रकार (तत्थ णं જે સે વાવહારિયે સે જહા નામણ પલ્લે સિયા)
વ્યાવહારિક પલ્ય કા કથન કરતે હૈં-વહ વ્યાવહારિક પલ્ય હસ
પ્રકાર હૈ--(જોય ણં આયામવિક્ષંભેણં જોયણં ઉઠું ઉચ્ચત્તેણં, તં તિગુણં
સવિસેસં પરિક્ષેવેણં) एक योजन लंबा, एक योजन चौड़ा और एक
ही योजन गहरा एक गोल कुंआ समझना चाहिये, इसकी परिधि

ઉત્તર--(ઉદ્ધારપલ્યોપમે દુવિહે પણ્ણત્તે) ઉદ્ધાર પલ્યોપમ બે પ્રકારનું
કહેવામાં આવ્યું છે. (તંજહા) જેમ કે (સુહુમે ય વાવહારિયે ય) એક સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર
પલ્ય અને બીજું વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર પલ્ય (તત્થ ણં જે સે સુહુમે સે ઠપ્પે) એમાં
જે સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્ય છે, તે વિશે અહીં કંઈ પણ કહેવામાં આવતું નથી
આ વિશે જે કંઈ કહેવાનું હશે તે વ્યાવહારિક ઉદ્ધારપલ્યને નિરૂપિત
પછી કહેવામાં આવશે જેમ કે સ્થૂલના જ્ઞાન વગર સૂક્ષ્મનું જ્ઞાન થઈ
શકે નહિ એથી સૂત્રકાર (તત્થ ણં જે સે વાવહારિયે સે જહા નામણ પલ્લે સિયા)
વ્યાવહારિક પલ્યનું કથન કરે છે-તે વ્યાવહારિક પલ્ય આ પ્રમાણે છે.
(જોયણં આયામવિક્ષંભેણં જોયણં ઉઠું ઉચ્ચત્તેણં ત તિગુણં સવિસેસ પરિ-
ક્ષેવેણં) એક યોજન લાંબો, એક યોજન પહોળો અને એક યોજન ઊંડો
એક ગોળ કુંવા બાથુવો બેઈએ એની પરિધિ કંઈક બાજેરી

વિસ્તારાભ્યામ્ । વૃત્તચ્ચાત્ આયામો વિષ્કમ્ભશ્ચ તસ્ય એકૈકયોજનપ્રમાણઃ । તથા-
 ઝર્વમુચ્ચત્વેનાપિ તદ્યોજનપ્રમાણમ્ । તથા સવિશેષં=કિંચિદધિકં તત્ત્રિગુણમ્=પૂર્વા-
 પેક્ષયા ત્રિગુણમ્- કિંચિદધિકં યોજનત્રયં પરિક્ષેપેણ=પરિધિના । સર્વસ્યાપિ વૃત્ત-
 પરિઘેઃ કિંચિન્ન્યૂનપદ્મભાગાધિકત્રિગુણત્વાદસ્યાપિ પલ્યસ્ય કિંચિન્ન્યૂનપદ્મભાગા-
 ધિકાનિ ત્રીણિ યોજનાનિ પરિધિર્ભવતીતિ ભાવઃ । તત્ સ્વલ્પ પલ્યમ્ એકાદ્ધિક
 દ્વિયાદ્ધિક ત્રિયાદ્ધિકીનાં યાવત્ ઉત્કર્ષતઃ સપ્તરાત્રપરુઢાનાં વાલ્યાગ્રકોટીનામ્-શિરસિ

કુછ અધિક ત્રીન ગુણી કી હોતી હૈ । ગોલ હોને સે હસકી લમ્બાઈ
 ઔર ચૌડાઈ એક ૨ યોજન પ્રમાણ કહી ગઈ હૈ । યહાં યોજન ઉત્સે-
 ધાંગુલ સે જો નિષ્પન્ન હોતા હૈ વહી લિયા ગયા હૈ ઝંચાઈ કા તાત્પર્ય
 યહાં ગહરાઈ સે હૈ । એક યોજન લંબી ઔર ૧ યોજન ચૌડી चीज કી
 પરિધિ કુછ અધિક ૩ ત્રીન યોજન કી હોળી । હસીલિયે યહાં પર
 કિંચિત્ અધિક ત્રિગુણી પરિધિ કહી ગઈ હૈ । કિંચિત્ અધિક સે
 તાત્પર્ય યહાં કિંચિત્ ન્યૂન ષષ્ઠ ભાગ સે હૈ સમસ્ત વૃત્ત પરિધિ કુછ કમ
 પદ્મ ભાગાધિક ત્રિગુણી હોતી હૈ । હસીલિયે યહાં પર હસ પલ્ય કી-
 ધાન્યાદિ પલ્ય કે સંમાન હસ કું'એ કી-પરિધિ કુછ કમ એસે છહ
 ભાગ સે-અધિક ત્રિગુણી કહી ગઈ હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ-
 'પલ્યરૂપ કું'એ કી જો વૃત્ત પરિધિ હૈ વહ કુછ અધિક ત્રીન યોજન
 કી હોતી હૈ । કુછ અધિકતા યહાં ૧ એક યોજન કે છ ભાગો સે
 જાનતી ચાહિયે । સો યે યોજન કે છ ભાગપૂરે નહીં લેના ચાહિયે ।

ત્રણગણી હોય છે. ગોળ હોવાથી આની લંબાઈ અને પહોળાઈ એક એક
 યોજન જેટલી કહેવામાં આવી છે અહીં યોજન ઉત્સેધાંગુલ વડે જે નિષ્પન્ન
 હોય છે, તેજ ત્રણ કરવામાં આવે છે ઊંચાઈ એટલે અહીં ઊંડાણ બધુવું
 તેઈએ એક યોજન લાંબી અને એક યોજન પહોળી વસ્તુની પરિધિ કંઈક
 વધારે ત્રણ યોજન જેટલી થશે એથી જ અહીં કિંચિત્ અધિક ત્રિગુણી
 પરિધિ કહેવામાં આવી છે. કિંચિત્ અધિક એટલે અહીં કિંચિત્ ન્યૂન ષષ્ઠ
 ભાગ ત્રણ કરવામાં આવે છે સમસ્ત વૃત્ત પરિધિ થોડી કમ પદ્મ ભાગાધિક
 ત્રિગુણી થાય છે એથી જ અહીં આ પલ્યની-ધાન્યાદિ પલ્યની જેમ આ
 પ્થની પરિધિ થોડી કમ ષષ્ઠ ભાગ કરતા વધારે ત્રિગુણી કહેવામાં આવી છે
 તાત્પર્ય એ છે કે 'પલ્યરૂપ રૂપની જે વૃત્ત-પરિધિ-છે તે કંઈક વધારે ત્રણ
 યોજન જેટલી હોય છે. કંઈક અધિકતા અહીં એક યોજનના ૬ ભાગોથી
 ઘટી જાય છે તો આ યોજનના ૬ ભાગો પૂરા રહેવા નહિ તેઈએ ષષ્ઠ

मुण्डिते एकाहेन द्व्यहेन त्र्यहेन यावत् उत्कर्षतः सप्तरत्रेण यावत्पक्षाणां बालाग्र-
कोटय उत्तिष्ठन्ति तावत्प्रमाणाभिर्बालाग्रकोटिभिः संसृष्टम्=आकर्णं पूरितम् ।
सन्निचितम्=प्रचयविशेषान्निविडीकृतम्, इत्थं तद् भृतम्=परिपूर्णम् । यदि तानि

कुछ कम लेना चाहिये । इस प्रकार १ एक योजन लंबा, एक योजन चौड़ा और एक ही योजन गहरा और कुछ कम छठा भाग अधिक ३तीन योजन की परिधिवाला एक पल्य जैसा गोल कुंआ समझना चाहिये । (से णं पल्ले एगाहियवेयाहियतेयाहिय जाव सत्तरत्तरुढाणं संसृष्टे संनिचिए भरिए बालगगकोडीणं) फिर इस कुंए को बालाग्रों से नीचे से ऊपर तक पूरा खूब ठसा ठस भरना चाहिये । ऐसा भरना चाहिये, कि जिससे थोड़ी सी भी जगह खाली न रहे । जिन बालाग्रों से यह कुंआ भरा जावे वे बालाग्र एक दिन दो दिन तीन दिन यावत् अधिक से अधिक सात दिन तक के ऊगे हुए बालाग्रों के बराबर हों । अर्थात् मुंडित करा देने पर फिर से ऊगे हुए बालों का अग्रभाग जितना बड़ा होता है, उतने ही बड़े वे बाल हों । सूत्रस्थ 'संसृष्ट' शब्द यह बात सूचित करता है कि—'वह कुंआ आकर्ण पूरित हो अर्थात् लवालव भरा हुआ हो । 'सन्निचित' शब्द यह कहता है कि—'वह कुंआ इस प्रकार से भरा जानना चाहिये कि जहां पर थोड़ा

क'ंधक कम लेवा लेधये आ प्रमाणे अेक येोजन लांभी, अेक येोजन पडोणी अने अेक ज येोजन अांडी तेमज क'ंधक कम पष्ठ लाग अधिक त्राणु येोजन नेटली परिधिवाणे। अेक पल्य जेवो गोण हूवे। समजवे। लेधये. (से णं पल्ले एगाहिय वेयाहिय तेयाहिय जाव सत्तरत्तरुढाणं संसृष्टे संनिचिए भरिए बालगगकोडीणं) आ हूवाने पछी आलाग्रोथी नीचेथी उपर सुधी स'पूणु'पणु भूण हांसीने लरवे। लेधये अेवी रीते लरवे। लेधये के सडेज पणु जग्या आली रडे नहि जे आलाग्रोथी आ हूप लरवामां आवे, ते आलाग्र अेक द्विस, त्राणु द्विस यावत् वधारेमां वधारे सात द्विस सुधीना मोटा थयेला आलाग्रोनी परापर होवा लेधये अेटले के मुंडित थया पछी शेष रडेल आलाग्रलाग नेटली होय छे, तेटला ज मोटा ते वाणे। होवा लेधये सूत्रस्थ 'संसृष्ट' शब्द वडे आ वात स्पष्ट थाय छे के ते हूप आकर्ण स'पूरित होवे। लेधये अेटले के पूरेपूरे लरेलो होवे। लेधये "सन्निचित" शब्द आम कडे छे के—हूप अेवी रीते लरवे। लेधये के थोडु'

સ્વલ્પ ચાલાગ્રાણિ અગ્નિર્નો દહેત્, વાયુર્નો દહેત્, અતીવ નિચિત્તયાન્ તત્રાગ્નિવાયુ
 ક્રમેતે इत्यर्थः । तथा-नो कुध्येयुः=नानि चालाग्राणि प्रचयविशेषादेव शुषिराभा-
 वात् वायोरसंभवाच्च नासारतां गच्छेयुः, अतएव च न परिध्वंसेन्=कृतिपयपरि-
 शादनमप्यङ्गीकृत्य नो विध्वंसं प्राप्नुयुरित्यर्थः, तत् एव च-नो पूतितया कदा-
 चिदप्यागच्छेयु-न कदाचिद् दौर्गन्ध्यं प्राप्नुयुरित्यर्थः । ततः स्वल्प=ताभ्यो
 चालाग्रहोतिभ्यः स्वल्प समये समये=प्रतिसमयम् एकमेकम् चालाग्रम् अपहाय=

સા બી સ્થાન ખાલી ન રહને પાવે । (તેણં ચાલગ્ગા નો અગ્ની હહેજ્જા-
 નો વાઝ હરેજ્જા, નો કુહેજ્જા, નો પલિવિદ્ધંસિજ્જા) તથા જો ચાલાગ્ર
 ઉસ કુંગ મેં ભરે ગયે હૈં, વે અગ્નિદાહ સે સુરક્ષિત રહેં, તથા વાયુ
 ઉન્હે ઉડા ન સકે હસ રૂપ સે વે ઉસમેં દાઘ કર ભરે જાના ચાહિયે ।
 જવ વે વહાં દાઘ ૨ કર ભરે જાવેંગે તમીં ઉન પર અગ્નિ ઓર વાયુ
 કા પ્રભાવ નહીં પડ સકેગા ' યહી વાન હન પદોં સે સૂચિત કી ગઈ હૈ ।
 સ્વલ્પ નિવિહલ્પ મેં ભરે જાને કે કોરણ જવ વહાં શેષ ખાલી જગહ હી
 નહીં રહેગો-તવ વાયુ કે અપ્રવેશ સે વે અમારતા કો બી પ્રાપ્ત નહીં
 કર સકેગે ઓર હસી કારણ ઉનમેં કુછ થોડે સે બી રૂપ મેં પરિ-
 શાદન-સડનાપના નહીં હો સકેગા । જવ કિશ્ત્રિ ૨ બી સડનાપના
 નહીં આવેગા-તવ વે વિધ્વંસકો પ્રાપ્ત નહીં હોંગે ઓર (જોપૂહત્તાઈ
 ૬૦) ન ઉનમેં દુર્ગન્ધ હી આવેગી । હસ પ્રકાર સે હી કુંગ મેં ઉન
 ચાલાગ્રોં કો ભર દેના ચાહિયે । (તઓળં સમય સમય ઇગમેગં ચાલગ્ગં

પત્ર સ્થાન રિક્ત દેખાય નહિ (તેણં ચાલગ્ગા નો અગ્ની હહેજ્જા નો વાઝ
 હરેજ્જા, નો કુહેજ્જા નો પલિવિદ્ધંસિજ્જા) તેમજ જે ખાલાગ્રો તે દૂવામાં ભરવામાં
 આયા છે, તેઓ અગ્નિથી બળી શકતા નથી તેમજ પવનથી પણ તે
 ઉડાવી શકાતા નથી તે પ્રમાણે ઠાસી-ઠાંસીને ખાલાગ્રો દૂવામાં ભરવા બેઠાએ
 જ્યારે ખાલાગ્રો ઠાસી-ઠાંસીને ભરવામાં આવશે ત્યારે જ તેમના પર અગ્નિ
 તથા વાયુનો પ્રભાવ પડશે નહિ એજ વાત આ પદો વડે સૂચિત કરવામાં
 આવી છે એકદમ ઠાંસીને ભરવાથી જ્યારે ત્યાં સહેજ પણ ખાલી જગ્યા
 રહેશે નહિ ત્યારે પવનના અપ્રવેશથી તેઓ અમારતાને પણ પ્રાપ્ત કરશે નહિ
 અને એથી જ તેમાં થોડો પણ કોવાડો લાગશે નહીં જ્યારે તેઓમાં થોડો
 પણ સડો ઉત્પન્ન થશે નહિ ત્યારે તેઓ સુરક્ષિત રહેશે એટલે કે વિધ્વસ્ત
 થશે નહિ અને (જો પૂહત્તાઈ... .. ૬) તેઓમાં દુર્ગંધ પણ ઉત્પન્ન થશે નહિ
 આ પ્રમાણે દૂવામાં તે ખાલાગ્રો ભરવા બેઠાએ. (તઓળં સમય સમય ઇગમેગં

अपहत्य यावत्कालेन तत् पल्यं क्षीणम्=वालाग्रापसारणात् तद्रहित निस्सारित-
धान्यकोष्ठागारवत्, तथा-नीरजस्कम्=रजस्तुल्यानां सूक्ष्मवालाग्राणामपनयनाद्
नीरजस्कम्-निस्सारितधान्यरजस्ककोष्ठागारवत् । तथा-निल्लेपम्=अत्यन्तसंश्ले-
षात् पल्यमयतां गतानि वालाग्राणि लेपत्वेन विवक्षितानि, तेषामपसारणाद्
निल्लेपम्-अपनीतमित्यादिगतधान्यलेपकोष्ठागारवत् । तथा-निष्ठितम्=एभि-
स्त्रिभिः प्रकारैर्विशोधनात् तत् पल्यं निष्ठितं=विशुद्धं च भवति । एतावत् काल
स्वरूपं वादरमुद्धारपल्योपमं भवति । पल्यान्तर्गतवालाग्राणां संख्येयत्वात् संख्ये-

अवहाय जावइएणं कालेणं से पल्ले खीणे नीरए निल्लेवे, निट्टिए,
भवइ, से तं वावहारिए उद्धारपलिओवमे) इसके बाद एक एक
समय में एक एक वालाग्र उसमें से निकालना चाहिये-इस प्रकार
करते २ जितने काल में वह पल्य कुंवा-खाली होता है, वालाग्रों की
थोड़ी सी भी रज उसमें लगी नहीं रहती है, वालाग्रों का थोड़ासा
भी संश्लेष उसमें नहीं रहता है, अतएव वह बिलकुल उन वालाग्रों
से रहित हो जाने के कारण पहिले जैसा विशुद्ध कुंए के रूप में हो
जाता है-यही कालस्वरूप वादर उद्धारपल्योपम है । तात्पर्य कहने का
यह है कि-कुंए में भरे हुए वे वालाग्र जितने समय में उससे निकाळे
जाते हैं-अर्थात् इन वालाग्रों को निकालने में जितना काल समाप्त
हो जाता है, यही 'वादर उद्धारपल्योपम का स्वरूप है । वह
वादर उद्धारपल्योपम पल्यान्तर्गत वालाग्रों को संख्येय होने के

वालग्गं अवहाय जावइएणं कालेणं से पल्ले खीणे नीरए निल्लेवे, निट्टिए
भवइ, से तं वावहारिए उद्धारपलिओवमे) त्थार पणी એક એક સમયમાં
એક એક બાલાગ્ર તેમાંથી બહાર કાઢવો. બેઈએ આમ કરતાં કરતાં જેટલા
કાલમાં તે પલ્ય-ફૂવો-ખાલી થઈ જાય છે, બાલાગ્રોની થોડી પણ રજ તેમાં
શેષ રહેતી નથી, બાલાગ્રોનો થોડો પણ સંશ્લેષ તેમાં રહેતો નથી તેથી તે
બાલાગ્રોથી એકદમ રહિત થઈ જવાથી પહેલાં જેવો વિશુદ્ધ ફૂવો થઈ જાય
છે, એજ કાલસ્વરૂપ બાદર ઉદ્ધારપલ્યોપમ છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે
ફૂવામાં ભરેલા બાલાગ્રો જેટલા વખતમાં તે ફૂવામાંથી બહાર કાઢવામાં આવ્યા
છે, એટલે કે આ બાલાગ્રોને બહાર કાઢવામાં જેટલો વખત પસાર થયો
છે, તેજ 'બાદર ઉદ્ધાર પલ્યોપમ'નું સ્વરૂપ છે આ બાદર ઉદ્ધાર પલ્યોપમ,
પલ્યાન્તર્ગત બાલાગ્રો સંખ્યેય હોવાથી સંખ્યાત સમય પ્રમાણ હોય છે

યૈઃ સમયૈસ્તદવ્યવહારસંભવાત્ સંખ્યેયસમયમાનમિદં બોધ્યમ્ । તદેતદ્ વ્યવહાર-
પલ્લયોપમં વિજ્ઞેયમ્ । इत्थं व्यवहारपल्लयोपमं प्ररूप्य व्यवहारसागरोपमं प्ररूपयति—
एतेषां पल्यानां कोटीकोटिर्दशगुणिता यदि भवेत् तदा तदेकस्य व्यावहारिकस्य
उद्धारसागरोपमस्य परिमाणं भवति । महत्त्वसाम्पात् सागरेणोपमीयमानत्वादिदं
सागरोपममुच्यते । एतैर्व्यावहारिकपल्लयोपमसागरोपमैः किं प्रयोजनम्=एतैःकोऽर्थः
साध्यते ? इति शिष्यप्रश्नः । उत्तरयति—एतैर्नास्ति किञ्चित् प्रयोजनम् । किं तर्हि

कारण संख्यात समय का होता है । क्योंकि उसमें से जो वे
बालाग्र निकाले जाते हैं, वे संख्यात समय में ही निकाले जाते हैं ।
इस प्रकार व्यवहार पल्लयोपम का कथन कर अब सूत्रकार व्यवहार
सागरोपम की प्ररूपणा करते हैं—(एएहिं पल्लाणं कोडाकोडी हवेज्ज
दस गुणिया, तं वावहरियस्स उद्धारसागरोवमस्सए गस्स भवे परिमाणं)
इन पल्लयों की कोटिकोटी दश गुणित जब हो जाती है, तब एक व्याव-
हारिक उद्धारसागरोपम का प्रमाण होता है । अर्थात् दश कोटिकोटी
व्यवहार पल्लयों का एक व्यावहारिक उद्धार सागरोपम होता है । महत्त्व
की समानता लेकर सागर के साथ इसकी तुलना की गई है इसलिये
इसे सागरोपम कहा गया है । (एएहिं वावहारिय उद्धारपलिओवम-
सागरोवमेहिं किं पओयणं ?)

શંકા—इन व्यावहारिक उद्धारपल्लयोपम और व्यावहारिक साग-
रोपम से किस प्रयोजन की सिद्धि होती है ?

કેમકે તેમાંથી જે બાલાગ્રો બહાર કાઢવામાં આવ્યા છે, તે સંખ્યાત સમ-
યમાં જ બહાર કાઢવામાં આવ્યા છે આ પ્રમાણે વ્યવહાર પલ્લયોપમ વિશે
કથન કરીને હવે વ્યવહાર સાગરોપમની પ્રરૂપણા કરે છે. (एएसिं पल्लाणं
कोडाकोडी हवेज्ज दसगुणिया, त वावहरियस्स उद्धारसागरोवमस्स एगस्स भवे परि-
माणं) આ પલ્લયોપમોની કોટિ-કોટિ દશ શ્રુણિત બ્યારે થઈ જાય છે, ત્યારે
એક વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર સાગરોપમનું પ્રમાણ કહેવાય છે એટલે કે દશ કોટિ-
કોટિ વ્યવહાર પલ્લયોનો એક વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર સાગરોપમ થાય છે મહત્ત્વની
સમાનતાના આધારે સાગરની સાથે તુલના કરવામાં આવી છે. એથી જ
આને સાગરોપમ કહેવામાં આવ્યો છે. (एएहिं वावहारिय उद्धारपलिओवम-
सागरोवमेहिं किं पओयणं ?)

શંકા—આ વ્યાવહારિક ઉદ્ધારપલ્લયોપમ અને વ્યાવહારિક સાગરોપમથી
કયા પ્રયોજનની સિદ્ધિ થાય છે ?

નિરર્થકાન્યેતાનિ ? इत्याह—केवलमेतैः प्रज्ञापना प्रज्ञाप्यते—प्ररूपणानां क्रियते इत्यर्थः । ननु निरर्थकस्य प्ररूपणा व्यर्था, अकिंचित्करत्वादिति चेदाह—वादरे प्ररूपिते सूक्ष्मं सुखावबोधं भवति, अतः सूक्ष्मोपयोगित्वात्—वादरप्ररूपणा नैकान्ततो निरर्थिका । ननु तर्हि नास्ति किंचित् प्रयोजनमिति यदुक्तं तत् कथं संगच्छते ? इति चेदाह—एतावतः प्रयोजनरयात्पत्वेनाविवक्षणात्तथोक्तम्, अतो

उत्तर—‘एएहिं वावहारिण उद्धारपलिओवमसागरोवमेहिं णत्थि-
किंचिप्पओयणं केवलं पणवणा पणविज्जइ) इन व्यावहारिक उद्धार-
पल्योपम और व्यावहारिक उद्धार सागरोपम से कोई भी ? प्रयोजन
सिद्ध नहीं होता है केवल ये दोनों प्ररूपणा मात्र के लिये हैं ।

शंका—जब इनसे कोई भी प्रयोजन सिद्ध नहीं होता है, तो
निरर्थक होने से इनकी प्ररूपणा करना ही व्यर्थ है ?

उत्तर—ऐसा नहीं है—क्योंकि जब बादर पल्योपमादि की प्ररूपणा
हो जाती है अर्थात् समझली जाती है, तो उससे सूक्ष्मपल्योपमादि
की प्ररूपणासुखावबोध—सरलता से समझने में आजानेवाली हो जाती
है । इसलिये सूक्ष्म की प्ररूपणा में उपयोगी होने के कारण बादर की
प्ररूपणा सर्वथा निरर्थक नहीं मानी जा सकती ।

शंका—तो फिर ‘णत्थि किंचिप्पओयणं’ यह जो पाठ कहा गया
है सो इस पाठ की संगति कैसे पैठाली जावेगी ?

उत्तर—सूक्ष्म की प्ररूपणा में यह उसका उपयोगीपना रूप प्रयो-

ઉત્તર—(‘एएहिं’ वावहारिण उद्धारपलिओवमसागरोवमेहिं’ णत्थि किंचिप्प-
ओयणं केवलं पणवणा पणविज्जइ) आ. व्यावहारिक उद्धार पल्योपम અને
વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર સાગરોપમથી એક પણ પ્રયોજન સિદ્ધ થતું નથી આ
બન્ને ફક્ત પ્રરૂપણા માટે જ છે.

શંકા—જ્યારે એનાથી કોઈ પણ પ્રયોજનની સિદ્ધિ થતી નથી, ત્યારે
નિરર્થક હોવાથી એની પ્રરૂપણા જ બ્યર્થ છે ?

ઉત્તર—ખરેખર આમ નથી કેમકે જ્યારે બાહર પલ્યોપમાદિની પ્રરૂપણા
થઈ જાય છે, ત્યારે તેનાથી સૂક્ષ્મ પલ્યોપમાદિની પ્રરૂપણા સરલતાથી સમ-
જમાં આવી જાય છે એથી જ સૂક્ષ્મની પ્રરૂપણામાં ઉપયોગી થઈ પડે છે,
એટલા માટે બાહરની પ્રરૂપણા સાવ નિરર્થક ગણાય નહિ.

શંકા—તો પછી “ ણત્થિ કિંચિપ્પઓયણં ” આ પાઠ કહેવામાં આવ્યો
છે, તો આ પાઠની સંગતિ કેવી રીતે બંધ બેસતી કરી શકાય ?

નાશિ કશ્ચિદ્ દોષઃ । એનું નાશગદ્વારપલ્લોપપાદાવપિ વોધ્યમ્ । એતદુપસંદ્ધાહ-
તદેવદ્ વ્યાવહારિકમુદ્ધારપલ્લોપમાયેતિ । અથ-સૂક્ષ્મમ્ ઉદ્ધારપલ્લોપમં પ્રરૂપ-
ણાય પૃચ્છતિ-અથ કિં તદ્ સૂક્ષ્મમ્ ઉદ્ધારપલ્લોપમમ્ ? इति । उत्तरयति-‘सुहुमं
उद्धारपल्लियोवमं इत्यादिना । तत्र-सूक्ष्ममुद्धारपल्लयोपममित्यारभ्य ’ भृतं बालाग्र
कोटीनाम् ’ इत्यन्तरय पाठस्यार्थः पूर्ववद् बोध्यः । तत्र=बालाग्रकोटिषु खलु
एकैकं बालाग्रम् असंख्येयानि खण्डानि क्रियते । पूर्वं बालाग्राणि सहजान्येव

જન એક અલ્પ પ્રયોજન છે । અતઃ સૂત્રકારને હસ અલ્પપ્રયોજન કી
વહાં વિવક્ષા નહીં કી હૈ, હસ અપેક્ષા ઉસે પ્રરૂપણા માત્ર બતલા દિયા
હૈ । હસી પ્રકાર સે બાદર અદ્ધારપલ્લોપમ આદિ મેં મી જાનના ચાહિયે ।
(સે તેં વાવહારિક ઉદ્ધારપલ્લોપમે) હસ પ્રકાર યહ વ્યાવહારિક
ઉદ્ધારપલ્લોપમ કા સ્વરૂપ હૈ । (સે કિં તેં સુહુમે ઉદ્ધારપલ્લોપમે ?)
હે ભદ્રંત ! વહ સૂક્ષ્મ ઉદ્ધારપલ્લોપમ કયા હૈ ?

ઉત્તર--(સુહુમે ઉદ્ધારપલ્લોપમે) વહ સૂક્ષ્મ ઉદ્ધારપલ્લોપમ હસ
પ્રકાર સે હૈ (સે જહા નામં પલ્લે સિયા જોયણં આયામવિક્લ્બમેણં જોયણં
ઉવ્વેહેણં ત તિગુણં સવિસેસં પરિક્લેવેણં) જૈસે કોઈ એક પલ્લ હો
ઔર વહ લંબાઈ મેં ચૌડાઈ મેં એનં ગહરાઈ મેં એક યોજન પ્રમાણ હો ।
હસકી પરિધિ કુછ અધિક ત્રીન યોજન કી હો । (સે ણં પલ્લે ઇમાદિય
વેયાહિયતેયાહિય જાવ સત્તરત્તલ્લહાણં સંસદ્દે સંનિચિં ભરિં વાલગ્ગ-

ઉત્તર—સૂક્ષ્મની પ્રરૂપણામાં આ ઉપયોગી છે, તે આ ઉપયોગિતા રૂપ
પ્રયોજન એક રીતે અલ્પ પ્રયોજન જ છે એથી સૂત્રકારે આ અલ્પ પ્રયો-
જનની ત્યા વિવક્ષા કરી નથી આ દષ્ટિએ જ તેને પ્રરૂપણા માત્ર કહી દીધી
છે એ પ્રમાણે બાદર અદ્ધારપલ્લોપમ વગેરેના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું
જોઈએ. (સે ત વાવહારિક ઉદ્ધારપલ્લોપમે) એ પ્રમાણે આ વ્યાવહારિક
ઉદ્ધાર પલ્લોપમનું સ્વરૂપ છે (સે કિં તે સુહુમે ઉદ્ધારપલ્લોપમે ?) હે ભદ્રંત !
તે સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્લોપમ શું છે ?

ઉત્તર—(સુહુમે ઉદ્ધારપલ્લોપમે) તે સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્લોપમ આ પ્રમાણે
છે—(સે જહા નામં પલ્લે સિયા જોયણં આયામવિક્લ્બમેણં જોયણં ઉવ્વેહેણં
ત તિગુણં સવિસેસં પરિક્લેવેણં) જેમ કોઈ એક પલ્લ હોય અને તે લંબાઈના,
પહોળાઈના તેમજ ઊંડાઈના એક યોજન પ્રમાણ હોય, એની પરિધિ કંઈક
વધારે ત્રણ યોજન જેટલી હોય. (સે ણં પલ્લે ઇમાદિય વેયાહિય તેયાહિય
જાવ સત્તરત્તલ્લહાણં સંસદ્દે સંનિચિં ભરિં વાલગ્ગકોડીણં) આ પલ્લને એક

મૃદીતાનિ, આ તુ એકેકં ચાલાગ્રમતરપેયઘ્ણીકૃતં પૃથ્વતે इति भावः । एवं
સત્તોત્કઘ્ણંડસ્થ ચન્માતં મયનિ તન્નિરુપયિમુનાઢ-તાનિ જ્વલુ ચાલાગ્રઘ્ણાનિ
દૃષ્ટ્ય-ગાહનાતઃ અસંખ્યેનમાગ-ગાત્રાણિ । દૃષ્ટિઃ=ચક્ષુર્દારોત્પન્નદર્શનરૂપા, સાઽવ-
ગાહતે=પરિચ્છેદદ્વારેણ પ્રવર્તતે યત્ર વસ્તુનિ તદેવ વસ્તુ દૃષ્ટ્યવગાહના પ્રોચ્યતે ।
સા ચેહ ચાલાગ્રઘ્ણંડરૂપા તદપેક્ષ્યાઽસંખ્યેયમાગવર્તિ પ્રત્યેકં ચાલાગ્રઘ્ણંડં બોધ્ય-

કોડીણં) હવ્વ પલ્લય કો એક દિન દો દિન ત્રીન દિન યાવત્ સાત દિન
તરુ કે બાલાગ્રો સે સ્વઃ ઠગાઠશ-લવાલવ માર દેના ચાહિયે । (તત્થ ણં
એમમેગે બાલગે અસંખિજ્જાહં સંઙાહં કઝજહ) હવ્વ મેં જો એક ૨ ચાલાગ્ર
હે, ઉસકો કેવલી કી બુદ્ધિ કી કલ્પના સે અસંખ્યાનર સંઙ કરના ચાહિયે ।
(તે ણં ચાલાગ્રસંઙા દિટ્ઠી ઓગાહનાઓ અસંખેજ્જહમાગમેત્તા સુહુમ-
સ્સ પળગજીવસ્સ સરીરોગાહનાઓ અસંખેજ્જગુણા) ચે પ્રત્યેક ચાલાગ્ર-
સંઙ દૃષ્ટ્યવગાહના કી અપેક્ષા સે અસંખ્યાતવેં ભાગ માત્ર હેં । ચક્ષુદ્વારા
ઉત્પન્ન જો દર્શન રૂપ દૃષ્ટિ હે, વહ દૃષ્ટિ જિસ વાતુ મેં પરિ-
ચ્છેદ કરને કે લિયે પ્રવૃત્ત હોતી હે, વહી વસ્તુ દૃષ્ટ્યવગાહના રૂપ સે
યહાં કહી ગઈ હે । અર્થાત્ જો વસ્તુ ચક્ષુર્દર્શન કા વિષય હોતી હે વહી
વસ્તુ દૃષ્ટ્યવગાહના હે । હવ્વ પ્રકાર ચે પ્રત્યેક ચાલાગ્રસંઙ ઉસકે અસં-
ખ્યેય ભાગવર્તી હેં । એસા અર્થ જાનના ચાહિયે । તાત્પર્ય કહને કા યહ
હે કિ જિસ પુદ્ગલદ્રવ્ય કો વિશુદ્ધ ચક્ષુર્દર્શનવાળા હ્રદય પ્રાણી દેખતા
હે, ઉસ દૃષ્ટ્યવગાહના રૂપ વસ્તુ કે અસંખ્યાતવેં ભાગ માત્ર વે પ્રત્યેક

દિવસ, બે દિવસ, ત્રણ દિવસ યાવત્ સાત દિવસ સુધીના બાલાગ્રોથી ખૂબ
ઠાંસી-ઠાંસીને ભરી દેવામાં આવે (તત્થ ણં એમમેગે બાલગે અસંખિજ્જાહ
સંઙાહ કઝજહ) એમાં જે એક-એક બાલાગ્ર છે, તેના કેવલીની બુદ્ધિની કલ્પના
વડે અસંખ્યાત-અસંખ્યાત ખડો કરવા બેઠએ. (તેણ ચાલાગ્રસંઙા દિટ્ઠી
ઓગાહનાઓ અસંખેજ્જહનાગમેત્તા સુહુમસ્સ પળગજીવસ્સ સરીરોગાહનાઓ
અસંખેજ્જગુણા) આ દરેકે દરેક બાલાગ્ર ખંડ દૃષ્ટ્યવગાહનાની અપેક્ષાએ
અસંખ્યાતમા ભાગ માત્ર છે ચક્ષુ વડે ઉત્પન્ન જે દર્શન રૂપ દૃષ્ટિ છે, તે
દૃષ્ટિ જે વસ્તુમાં પરિચ્છેદ કરવામા પ્રવૃત્ત હોય છે, તેજ વસ્તુ દૃષ્ટ્યવગા-
હના રૂપથી અહીં કહેવામા આવી છે એટલે કે જે વસ્તુ ચક્ષુર્દર્શનનો
વિષય હોય છે તેજ વસ્તુ દૃષ્ટ્યવગાહના છે આ પ્રમાણે આ દરેકે દરેક
બાલાગ્ર-ખંડ તેના અસંખ્યેય ભાગવર્તી છે આવે અર્થ બાણવે બેઠએ
તાત્પર્ય એ પ્રમાણે છે કે પુદ્ગલ દ્રવ્યને વિશુદ્ધ ચક્ષુર્દર્શનવાળું જુએ છે,
તે દૃષ્ટ્યવગાહના રૂપ વસ્તુના અસંખ્યાતમા ભાગ માત્ર તે દરેકે-દરેક ખંડી-

મિત્યર્થઃ । યત્ પુદ્ગલદ્રવ્યં વિશુદ્ધચક્ષુર્દર્શનયુક્તઃ સ્થિતઃ પદ્યતિ તદસંખ્યેયમાગ-
વર્તિત્વૈકં ચાલાગ્રલ્ખણં માતૈત્વિ માત્રઃ । इत्थं द्रव्यतो मानं निरूप्य क्षेत्रतस्तन्मान-
माह-तानि चालाग्रल્खण्डानि सूक्ष्मस्य पनकजीवस्य शरीरवगाहनात्तोऽसंख्येयगु-
णानि । अयं भावः-सूक्ष्मपनकजीवशरीरं यावत् क्षेत्रमवगाहते तत्क्षेत्रापेक्षयाऽसं-
ख्येयगुणं क्षेत्रं प्रत्येकं चालाग्रल્खण्डमवगाहते इति । प्रत्येकं चालाग्रल્खण्डं चादर-
पृथिवीकायिकपर्याप्तशरीरतुल्यं बोध्यम् । तानि=चालाग्रल્खण्डानि नो अग्निर्दहेत्'

ગ્રંહીકૃતચાલાગ્ર છે । એના અર્થ 'તે ણં ચાલગ્ગલ્ખંડા દિટ્ટીઓગાહનાઓ
અસંખ્યેજ્જહમાગમેત્તા' હસ પાઠ કા જાનના ચાહિયે । વ્યાવહારિક
પદ્ય મેં જો ચાલાગ્ર લિયે ગયે હૈં, એ સ્વાભાવિક લિયે ગયે હૈં-અર્થાત્
વહાં ચાલાગ્રોં કે ગ્રંહ નહીં કિયે ગયે હૈં । યહાં સૂક્ષ્મ પદ્ય મેં વ્યાવ-
હારિક પદ્ય મેં ખરે ગયે એક ૨ ચાલાગ્રોં કે અસંખ્યાત ૨ ગ્રંહ કિયે
ગયે હૈં । હસ પ્રકાર દ્રવ્ય કી અપેક્ષા એક ૨ ચાલાગ્રલ્ખંડ કે માન કા
નિરૂપણ કરકે અવ સૂત્રકાર ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા ડસકા માન નિરૂપિત કરને
કે લિયે કહતે હૈં કિ-એ પ્રત્યેક ચાલાગ્રલ્ખંડ સૂક્ષ્મ પનક જીવ કે શરીર
કી જિતની અવગાહના હોતી હૈ, ડસસે અસંખ્યાતગુણે હૈં । તાત્પર્ય
હસકા યહ હૈ કિ-સૂક્ષ્મપનક જીવ કા શરીર જિતને ક્ષેત્ર કો રોકતા
હૈ, ડસ ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા એ પ્રત્યેક ચાલાગ્રલ્ખંડ અસંખ્યાતગુણિત ક્ષેત્ર
કો રોકતે હૈં । હસ પ્રકાર એ પ્રત્યેક ચાલાગ્રલ્ખંડ પર્યાપ્ત ચાદર પૃથિવીકા-
યિકકે શરીર બરાબર હૈં એસા જાનના ચાહિયે । (તે ણં ચાલગ્ગલ્ખંડા ણો

કૃત ચાલાગ્ર છે આ જાતનો અર્થ 'તેણં ચાલગ્ગલ્ખંડા દિટ્ટીઓગાહનાઓ અસં-
ખ્યેજ્જહમાગમેત્તા' આ પાઠનો જાણવો જોઈએ વ્યાવહારિક પદ્યમાં જે ચાલાગ્રો
ગ્રહણ કરવાનાં આવ્યા છે, તે સ્વાભાવિક ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે એટલે
કે ત્યાં ચાલાગ્રોના ખડ કરવામાં આવ્યા નથી અહીં સૂક્ષ્મ પદ્યમાં વ્યાવ-
હારિક પદ્યમાં સંપૂર્ણ દરેકે-દરેક ચાલાગ્રોના અસંખ્યાત ખડો કરવામાં
આવ્યાં છે આ રીતે દ્રવ્યની અપેક્ષા દરેકે-દરેક ચાલાગ્રખડના માનનું
નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર ડાવની અપેક્ષાએ તેનું માન નિરૂપિત કરવા માટે
કહે છે કે તે દરેક ચાલાગ્ર ખડ સૂક્ષ્મ પનક (નીલકૂલ) જીવના શરીરની જેટલી
અવગાહના હોય છે, તેનાથી અસંખ્યાત ગણા છે તાત્પર્ય એ છે કે 'સૂક્ષ્મ-
પનક જીવનું' શરીર જેટલા ક્ષેત્રને વ્યાપ કરે છે, તે ક્ષેત્રની અપેક્ષા તે
દરેકે દરેક ચાલાગ્ર ખડ અસંખ્યાત ગણા ક્ષેત્રને ઘેરે છે આ પ્રમાણે આ
દરેકે-દરેક ચાલાગ્ર ખડ પર્યાપ્ત ચાદર પૃથિવીકાયિક શરીરની બરાબર છે.

इत्यारभ्य 'निष्ठितं भवति, तदेतद्गुद्गारपल्योपमम्' इत्यन्तः पाठः सुगमः । अत्रेदं बोध्यम्-एषां बालाग्रखण्डानामसंख्येयत्वात् प्रतिसमयमेकैकबालाग्रखण्डापहारे संख्येया वर्षकं द्रव्यो व्यतियन्ति, अत्रः संख्येयर्षकोटिमानमिदमिति । एतेषां पल्यानां कोट्योकोटिदशगुणिता एकं सूक्ष्ममुद्गारसागरोपममुच्यते । एतेषां सूक्ष्मोद्गारपल्योपमसागरोपमानां प्रयोजनं किम् ? इति पृष्ठः आह एतैः सूक्ष्मोद्गारपल्योपमसागरोपमैः द्वीपसमुद्राणामुद्गारो गृह्यते । अत्र पृच्छति-क्रियन्तः खलु भदन्त । द्वीपसमुद्रा उद्गारेण प्रज्ञप्ताः ? उत्तरयति-गीतम् । यावन्नामर्वतृतीयानाम् उद्गारसागरोपमानामुद्गारसमया भवन्ति, एतावन्तः खलु द्वीपसमुद्रा उद्गारेण प्रज्ञप्ताः । प्रकृतमुपसंहरति-तदेतत् सूक्ष्ममुद्गारपल्योपममिति । इत्थमुद्गारपल्योपममुपसंहृत-

अग्नी डहेज्जा, णो वाऊ हरेज्जा, णो कुहेज्जा, णो पल्लिविद्धं सिज्जा, णो पूइत्ताए हव्वमागच्छेज्जा) इन पदों का अर्थ व्यावहारिक पल्य के अर्थ में लिख दिया है । (तओणं समए समए एगमेणं बालगखंडं अवहाय जावइएणं कालेणं से पल्ले खीणे नीरणं निल्लेवे णिट्ठिए भवइ से तं सुहुमे उद्गारपलिओवमे) उन बालाग्रखंडों में से प्रत्येक बालाग्रखंड को समय समय पर निकालना चाहिये । इस प्रकार वे बालाग्रखंड जितने समय में उस पल्य से संपूर्ण निकल जाते हैं, उतने काल का एक सूक्ष्म उद्गारपल्योपम होता है । 'खीणे नीरणं इत्यादि सूत्रस्थ शब्दों का अर्थ पहिले लिख दिया गया है जो यहां पर भी वैसा ही इन पदों का अर्थ जानना चाहिये । (से तं सुहुमे उद्गारपलिओवमे) इस प्रकार यह सूक्ष्म उद्गारपल्योपमका स्वरूप है । यहां पर यह जानना

आम न्नाथुपुं नेथंओ. (तेणं बालगखंडा णो अग्नी डहेज्जा, णो वाऊ हरेज्जा, णो कुहेज्जा, णो पल्लिविद्धं सिज्जा, णो पूइत्ताए हव्व मागच्छेज्जा) आ पढेने। अर्थ व्यावहारिक पल्यना अर्थमा स्पष्ट करवाभां आव्ये। छे (तओणं समए समए एगमेणं बालगखंडं अवहाय जावइएणं कालेणं से पल्ले खीणे नीरणं निल्लेवे णिट्ठिए भवइ से तं सुहुमे उद्गारपलिओवमे) ते बालाग्र अ'डा भांथी हरेके-हरेक बालाग्र अ'डने समय समय पर अहार काढे। नेथंओ आ प्रमाणे ते बालाग्र अ'डा नेटला वणतमां ते पड्यथी पूरे-पूरा अहार नीडणी नय छे तेटला काढे। ओक सूक्ष्म उद्गार पल्योपम थाय छे "खीणे नीरणं" वगेरे सूत्रस्थ शब्दोने। अर्थ पढेलां स्पष्ट करवाभां आव्ये। छे, ते। अहीं पणु ते प्रमाणे न अर्थ न्नाथुवे। नेथंओ. (से तं सुहुमे उद्गार पलिओवमे) आ रीते आ सूक्ष्म उद्गार पल्योपमनुं स्वइय छे अहीं ओ

મિતિ સ્વયિતુમાહ—તદેતદ્દ્વારપલયોપમમિતિ ॥ મુળે—‘તેનં વાઝગા’ ઇતિ પ્રથમા-
ન્તત્વેન દ્વિતીયાન્તત્વેન ચ તન્ત્રેન નિર્દિષ્ટમ્ સૂત્રે પુંન્તગાર્પવાન્ ॥ મુ. ૨૦૪ ॥

ચાહિયે કિં ચે જો ચાલાગચંડ હૈં ટે અસંખ્યાત હૈં । પ્રાંતસમય
એક એક ચાલાગ ચંડ કે નિકાલને પર સંખ્યાત વર્ષ કોટિકોટિ સમાપ્ત
હો જાતી હૈં । રસલિયે હસકા માન સંખ્યાત વર્ષ કોટિકોટિ હૈં । (એસિં
પલ્લાણં કોટાકોટીહવેજ્જદમગુણિયા સુદુમસા ઉદારસાગરોવમસસ
એગસસ મવે પરિમાણં) इन पल्योंकी १० गुणित जो कोटिकोटि है, वह
एक सूक्ष्म उद्धारसागरोपम का परिमाण होती है । (एएहिं सुदुमउद्धार-
पलिभोवमसागरोवमेहिं किं पओयणं) हे भदन्त ! इन सूक्ष्म उद्धार
पल्योपम एवं सूक्ष्म उद्धार सागरोपम से क्या प्रयोजन निद्व होता है ?

उत्तर—(एएहिं सुदुमउद्धार पलिभोवमसागरोवमेहिं दीवसमुदाणं-
उद्धारो वेवपइ) इन सूक्ष्म उद्धारपल्योपम एवं सूक्ष्म उद्धार सागरोपम से
दीप समुद्रों का उद्धार प्रमाण ग्रहण किया जाता है । (केवइयाणं भंते !
दीवसमुदा उद्दारेणं पणगत्ता) यहां शिष्य पूछता है—हे भदन्त ! उद्धार-
पल्योपम एवं उद्धारसागरोपम कितने दीपसमुद्रों को बताते हैं ?

उत्तर—(गोयमा । जावइयाणं अहुंइज्जाणं उद्धारसागरोवमाणं
उद्धारसमया एवइयाणं दीवसमुदा उद्दारेणं—से तं सुदुमे उद्धारपलि-

ભાવુ આવશ્યક છે કે આ જે બાલાગ્ર ખંડો છે, તે અસંખ્યાત છે પ્રતિ
સમય એક-એક બાલાગ્ર ખંડને બહાર કઢવાથી સંખ્યાત વર્ષ કોટિ
કોટિ સમાપ્ત થઈ બાક છે એથી આનું નામ સંખ્યાત વર્ષ કોટિનું છે.
(એસિં પલ્લાણ કોટાકોટીહવેજ્જદમગુણિયા ત સુદુમસા ઉદારસાગરોવમસસ એગસસ
મવે પરિમાણ) આ પરિમાણની ૧૦ ગુણિત જે કોટિ-કોટિ છે તે એક સૂક્ષ્મ ઉદાર
સાગરોપમનું પરિમાણ હોય છે. (એહિં સુદુમપલિભોવમસાગરોવમે
હિં કિં પઓયણં) હે ભદંત ! આ સૂક્ષ્મ ઉદારપલ્યોપમ અને સૂક્ષ્મ ઉદાર
સાગરોપમથી કયું પ્રયોજન નિદ્ધ થાય છે ?

ઉત્તર—(એહિં સુદુમઉદારપલિભોવમસાગરોવમેહિં દીવસમુદાણં ઉદારો
વેવપइ) આ સૂક્ષ્મ ઉદારપલ્યોપમ અને સૂક્ષ્મ ઉદાર સાગરોપમથી
દીપ સમુદ્રોની ગણતરી માટે ઉદાર પ્રમાણ ગ્રહણ કરવામાં આવે છે (કેવ-
इया णं भंते ! दीवसमुदा उद्दारेण पणगत्ता) અહીં શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે—હે
ભદંત ! ઉદાર પલ્યોપમ અને ઉદાર સાગરોપમ કેટલા દીપ સમૂહોને બતાવે છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા । જાવइयाणं अहुंइज्जाणं उद्धारसागरोवमाणं उद्धारसमया
एवइयाणं दीवसमुदा उद्दारेणं—से तं सुदुमे उद्धारपलिभोवमे) હે ગોતમ !

ઓવસે) હે ગૌતમ! જિતને અઢાઈ ઉદાર સાગરોપમોં કે ઉદાર સમય-
વાતાપ્રોં નો નિકાલને કે સમય હૈ, इतने ही एक दूसरे से दूने २
विस्तारवाछे द्वीप और समुद्र हैं। ऐसा उद्धार पल्लोपम से निष्पन्न
उद्धार सागरोपम से जाना जाता है। इस प्रकार यह सूक्ष्म उद्धार
पल्लोपम का स्वरूप है।

भावार्थ—इस सूत्र द्वारा सूत्रकार ने औपमिक प्रमाण का विवेचन
किया है—इसमें उन्होंने यह कहा है कि—‘यह औपमिक प्रमाण मूलतः
दो प्रकार का है—एक पल्लोपमरूप और दूसरा सागरोपमरूप। पल्ल से
सागर निष्पन्न होता है धान्यादिक अरने का जो कूँवे के जैसा गोल
स्थान होता है उसका नाम पल्ल है। इस पल्ल की उपमा से
जिसका अस्तित्व प्रकट किया जाना है, उसका नाम पल्लोपम है।
पल्लोपम, उद्धार पल्लोपम, अद्धारपल्लोपम और क्षेत्रपल्लोपम के भेद
से तीन प्रकार का है। सूक्ष्मउद्धार पल्लोपम एवं व्यावहारिक उद्धार
पल्लोपम के भेद से उद्धारपल्लोपम के दो भेद हैं। एक घोजन लम्बा
गहरा और चौड़ा गोल कूँवा हो वह सात दिन तक के उगे हुए वालों
के टुकड़ों से कूट २ कर पूरा लगातार भर दिया जाय। इस
कूँवे को व्यवहार उद्धार पल्ल कहते हैं। पुनः इन वालों को एक २

બેટલા અઢી ઉદાર સાગરોપમના ઉદાર સમયો—ખાલાઓના નીકળવાના
સમયો છે, એટલા જ એક બીજાથી બમણા બમણા વિસ્તારવાળા દ્વીપો અને
સમુદ્રો છે એવું ઉદાર પલ્લોપમથી નિષ્પન્ન ઉદાર સાગરોપમથી જણાઈ
આવે છે આ પ્રમાણે આ સૂક્ષ્મ ઉદાર પલ્લોપમનું સ્વરૂપ છે.

ભાવાર્થ—આ સૂત્ર વડે સૂત્રકારે ઔપમિક પ્રમાણ વિશે વિવેચન કર્યું
છે. તેમાં તેઓએ કહ્યું છે કે આ ઔપમિક પ્રમાણના વસ્તુતઃ બે પ્રકારો
છે એક પલ્લોપમ રૂપ અને બીજું સાગરોપમ રૂપ પલ્લથી સાગર નિષ્પન્ન
થાય છે. ધાન્ય વગેરે ભરવાનું જે કૂવા જેવું ગોળ સ્થાન હોય છે, તેનું
નામ પલ્લ—કુશ્લ—છે આ પલ્લની ઉપમાથી જેનું અસ્તિત્વ પ્રકટ કરવામાં
આવે છે, તેનું નામ ‘પલ્લોપમ’ છે ‘પલ્લોપમ,’ ઉદાર પલ્લોપમ, અદ્ધા
પલ્લોપમ અને ક્ષેત્રપલ્લોપમના ભેદથી ત્રણ પ્રકારનું છે સૂક્ષ્મ ઉદારપલ્લોપમ
અને વ્યાવહારિક ઉદાર પલ્લોપમના ભેદથી ઉદાર પલ્લોપમના બે ભેદો છે.
એક યોજન લાંબો, ઊંટો અને પહોળો ગોળાકાર કૂવો હોય તેને સાત દિવસના
ઊગેલાવાળોથી ખૂબ ફાંસીમાંસીને પૂરેપૂરો ભરવામાં આવે, તો તે કૂવાને વ્યવહાર

સમય મેં નિકાલા જાવે । હવે ક્રમ સે સમ્પૂર્ણ ચાલોં કે ચંડોં કો નિકાલને મેં જિતના સમય ભગે તતને સ્વય કો એક વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર પલ્યોપમ કહતે હૈં । હવે વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર પલ્યોપમ સે એક વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર સાગરોપમ બનતા હૈ । એક વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર સાગરોપમ મેં ૧૦ કોટી કોટિ વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર પલ્યોપમ હોતે હૈં । હવે વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર પલ્યોપમ સે એવં વ્યાવહારિક ઉદ્ધારસાગરોપમોં સે કર્મોં કી સ્થિતિ દ્વીપ-સમુદ્ર આદિ કુછ મી નહીં કહે જાતે હૈં । કેવલ યે દોનોં પ્રરૂપણામાત્ર હૈં । હવે પ્રરૂપણા સે સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્યોપમ કી ઓર સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર સાગરોં કી પ્રરૂપણા સુચાવબોધ હો જાતી હૈ । એક વ્યવહાર ઉદ્ધાર પલ્ય મેં જિતને ચાલચંડ ભરે હુએ હૈં, હવે એક ૨ ચાલચંડ કે કેવલી બુદ્ધિ કી કલમના સે અસંખ્યાત ૨ ટુકડે કરો । ફિર હવે એક ૨ ટુકડોં કો એક ૨ સમય મેં વહાં સે નિકાલો હવે ક્રમ સે સમ્પૂર્ણ ચાલ ચંડોં કે હવે ટુકડોં કો નિકાલને મેં જિતના સમય વ્યતીત હો વહ એક સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્યોપમ હૈ । વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર પલ્યોપમ કી અપેક્ષા યહ અસંખ્યાત ગુણા હોતા હૈ । દશ કોટી કોટિ સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્યોપમ કા એક સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર સાગરોપમ હોતા હૈ । હવે સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્યોપમોં એવં સૂક્ષ્મ

ઉદ્ધાર પલ્ય કહેવામાં આવે છે. ત્યાર પછી તે વાળોને એક-એક સમયમાં તેમાંથી બહાર કાઢવામાં આવે આ ક્રમથી તે ક્રમમાંથી બધા વાળો બેટલા સમયમાં બહાર કાઢવામાં આવે તેટલા સમયને એક વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર પલ્યોપમથી એક વ્યાવહારિક ઉદ્ધારસાગરોપમમાં ૧૦ કોટિકોટિ વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર સાગરોપમ બને છે આ વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર પલ્યોપમથી અને વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર સાગરોપમથી કર્મોની સ્થિતિ દ્વીપ સમુદ્ર વગેરે કંઈ પણ કહેવામાં આવતા નથી ફક્ત તેઓ બંને પ્રરૂપણા માત્ર છે એમની પ્રરૂપણાથી સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્યોપમની અને સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર સાગરોની પ્રરૂપણા સુચાવબોધ થઈ જાય છે એક વ્યવહાર ઉદ્ધાર પલ્યમાં બેટલા બાલખંડો ભરેલા છે, તે ટુકડે ટુકડે બાલખંડના કેવલીની બુદ્ધિની કલમના વડે અસંખ્યાત અમ બાલખંડ કાઢી કરો પછી તે ટુકડે ટુકડે કાઢાને એક એક સમયમાં તેમાંથી બહાર કાઢો આ ક્રમથી બધા રોમખંડોના તે સર્વ કાઢાએને બહાર કાઢવામાં બેટલા સમય પસાર થાય છે તે એક સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્યોપમ છે વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર પલ્યોપમની અપેક્ષાએ આ અસંખ્યાત ગળો હોય છે દશકોટી કોટી સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્યોપમ એક સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર સાગરોપમ થાય છે આ સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્યોપમો અને સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર

અથ અદ્વાપલ્યોપમં નિરૂપયતિ—

મૂલ્ય-સે કિ તં અદ્વાપલિઓવમે?, અદ્વાપલિઓવમે-
દુવિહે પળણત્તે, તં જહા-સુહુમે ય વાવહારિણ ય। તત્થ ણં જે
સે સુહુમે સે ઠપ્પે। તત્થ ણં જે સે વાવહારિણ સે જહા નામણ
પલ્લે સિયા-જોયણં આયામવિક્કલંભેણં, જોયણં ઉહું ઉચ્ચત્તેણં
તં તિગુણં સવિસેસં પરિક્કલેવેણં। સે ણં પલ્લે ઇમાહિય વેયાહિય
તેયાહિય જાવ ભરિણ વાલગ્ગકોડીણં। તે ણં વાલગ્ગા ણો અગ્ગી
હહેજ્જા, જાવ ણો પલિવિદ્ધંસિજ્જા, નો પૂહિત્તાણ હવ્વમાગ-
ચ્છેજ્જા। તઓણં વાસસણ ઇગમેગં વાલગ્ગં અવહાય જાવહિણં
કાલેણં સે પલ્લે સ્વીણે નીરણ નિલ્લેવે નિદ્ધિણ ભવહિ, સે તં વાવ-
હારિણ અદ્વાપલિઓવમે। ઇણં પલ્લાણં કોડાકોડી ભવિજ્જ
દસગુણિયા। તં વાવહારિયસ્સ અદ્વાસાગરોવમસ્સ ઇગસ્સ ભવે
પરિમાણં॥૧॥ ઇણં વાવહારિણં અદ્વાપલિઓવમસાગરોવમેહિં

ઉદ્ધાર સાગરોં સે દ્વીપ સમુદ્રોં કા પ્રમાણ જાત્રા જાતા હૈ। અહાઈ ઉદ્ધાર
સાગરોં અથવા પચ્ચીસ કોટીકોટિ ઉદ્ધાર પલ્લોં કે જિતને રોમ ગ્રણ્થ
હોતે હૈ, ઉતને હી દ્વીપસમુદ્ર હૈ। યહ વાત સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર સાગરોં સે
અથવા ઉદ્ધારપલ્લોં સે જાની જાતી હૈ।-સૂત્ર મેં જો 'તે ણં વાલગ્ગા' એસા
પાઠ આયા હૈ ઉસે પ્રથમાન્ત ઓર દ્વિતીયાન્તરૂપ સે સૂત્રકાર ને અપની
ઈચ્છાનુમાર રચવા હૈ ॥ સૂ. ૨૦૪ ॥

સાગરોથી દ્વીપ સમુદ્રોનું પ્રમાણ જાણવામાં આવે છે અહીં સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર
સાગરો અથવા ૨૫ કોટી કોટિ ઉદ્ધાર પલ્લો બેટલો રાખખડ હોય છે,
તેટલા જ દ્વીપ સમુદ્ર છે. આ વાત સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર સાગરોથી અથવા ઉદ્ધાર
પલ્લો વડે જાણી આવે છે. સૂત્રમાં જે 'તેણ વાલગ્ગા' આ જાતનો પાઠ
છે, તેને પ્રથમાન્ત અને દ્વિતીયાન્ત રૂપમાં સૂત્રકારે પોતાની ઈચ્છા
મુજબ જ રાખ્યો છે. ॥સૂ. ૨૦૪॥

किं पयोयणं ?, एएहिं ववहारिएहिं अद्धापलिओवमसागरोवमेहिं
 नत्थि किंचिप्पओयणं, केवलं पणवण्णा पणविज्जइ । से तं
 वावहारिए अद्धापलिओवमे । से किं तं सुहुमे अद्धापलिओवमे ?,
 सुहुमे अद्धापलिओवमे—से जहाणामए पल्ले सिया—जोयणं
 आयामविक्खंभेणं, जोयणं उड्डं उच्चत्तेणं तं तिगुणं सविसेसं
 परिकखेवेणं । से णं पल्ले एगाहिय वेयाहिय तेयाहिय जाव
 भरिए वालग्गकोडीणं । तत्थ णं एगमेगे वालग्गे असंखेज्जाइं
 खंडाइं कज्जइ । ते णं वालग्गखंडा दिट्ठी ओगाहणाओ असं-
 खेज्जइभागमेत्ता, सुहुमस्स पणगजीवस्स सरीरोगाहणाओ
 असंखेज्जगुणा, ते णं वालग्गखंडा—नो अग्गी डहेज्जा, जाव
 णो पल्लिविद्धंसिज्जा, णो पूइत्ताए हव्वमागच्छेज्जा । तओ णं
 वाससए वाससए एगमेगं वालग्गखंडं अवहाय जावइएणं
 कालेणं से पल्ले खीणे नीरए निल्लेवे णिट्ठिए भवइ, से तं सुहुमे
 अद्धापलिओवमे । एएसिं पल्लाणं कोडाकोडी भवेज्ज दसगु-
 णिया । तं सुहुमस्स अद्धासागरोवमस्स एगस्स भवे परिमाणं ॥१॥
 एएहिं सुहुमेहिं अद्धापलिओवमसागरावमेहिं किं पओयणं ?
 एएहिं सुहुमेहिं अद्धापलिओवमसागरोवमेहिं नेग्इयतिरिक्ख-
 जोणिमणुस्सदेवाणं आउयं माविज्जइ ॥सू० २०५॥

छाया—अथ किं तत् अद्धापल्योपमम् ? अद्धापल्योपमं—द्विविधम् मरुत्तं,
 तद्यथा—मूत्रं च व्यावहारिकं च । तत्र खलु यत् तत् सूक्ष्मं तत् स्याप्यम् । तत्र
 खलु यत् तत् व्यावहारिकं तत् यथानामकं पल्यं स्यात्—योजनम् आयामविष्कम्भेण,

યોજનમ્, ઝર્ધ્વમુચ્ચત્ત્વેન, તત્ત્રિગુણં સવિશેષ પરિક્ષેપેન । તત્ સ્વલ્પ પલ્લયમ્ એકા
હિક-દ્વૈયહિક-ત્રૈલહિક યાવદ્ મૃતં વાલાગ્રકોટીનામ્ । તાનિ સ્વલ્પ વાલાગ્રાણિ

અવ સૂત્રકાર અદ્વાપલ્યોપમ કા સ્વરૂપ પ્રકટ કરતે હૈ—

‘સે કિં તં અદ્વાપલિઓવમે’ ઇત્યાદિ । સૂત્ર ॥ ૨૦૫ ॥

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં અદ્વાપલિઓવમે ?) હૈ મદંત ! પલ્યોપમ
પ્રમાણ કા જો દ્વિતીય ભેદ અદ્વાપલ્યોપમ હૈ—ઉસકા કયા સ્વરૂપ હૈ ?

ઉત્તર—(અદ્વાપલિઓવમે) અદ્વાપલ્યોપમ કા સ્વરૂપ હસ પ્રકાર સે
હૈ—વહ અદ્વાપલ્યોપમ (દુવિહે પળ્લત્તે) દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ ।
(તં જહા) ઉસકે વે પ્રકાર યે હૈ—(સુહુમે ય વાવહારિય ય) એક સૂક્ષ્મ
અદ્વાપલ્યોપમ ઓર દૂસરા વ્યાવહારિક અદ્વાપલ્યોપમ (તત્થ ણં જે સે
સુહુમે સે ઠપ્પે) હનમેં જો સૂક્ષ્મ અદ્વાપલ્યોપમ હૈ, વહ વાદ મેં પ્રરૂપિત
કિયા જાવેગા । (તત્થ ણં જે સે વાવહારિય સે જહાનામિય પલ્લે સિયા)
પહિલે જો વ્યાવહારિક અદ્વાપલ્યોપમ હૈ, હમ ઉસકા વર્ણન કરતે હૈ ।
સુનો,—જૈસે કોઈ એક પલ્લય હો (જોયણં આયામવિક્કલંમે ણં, જોયણં
ઉહું ઉચ્ચત્તેણં તિગુણં સવિસેસં પરિક્કલેવેણં) યહ લંચાઈ મેં એક
યોજન કા હો ઓર ચૌડાઈ મેં મી એક યોજન કા હો તથા હસકી
ગહરાઈ જો હો વહ મી એક યોજન કી હો । તથા હસકી જો વૃત્ત-પરિધિ

હવે સૂત્રકાર અદ્વાપલ્યોપમનું કથન કરે છે.

“સે કિં તં અદ્વાપલિઓવમે” ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં અદ્વાપલિઓવમે ?) હૈ ભદંત ! પલ્યોપમ પ્રમા-
ણનો જે દ્વિતીય ભેદ અદ્વાપલ્યોપમ છે તેનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર—(અદ્વાપલિઓવમે) અદ્વાપલ્યોપમનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે તે,
અદ્વાપલ્યોપમ (દુવિહે પળ્લત્તે) બે પ્રકારનો કહેવામાં આવ્યો છે. (તંજહા)
તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે—(સુહુમે ય વાવહારિય ય) એક સૂક્ષ્મ અદ્વાપલ્યો-
પમ અને દ્વિતીય વ્યાવહારિક અદ્વાપલ્યોપમ (તત્થ ણ જે સે સુહુમે સે ઠપ્પે)
આમાં જે સૂક્ષ્મ અદ્વાપલ્યોપમ છે, તેનું નિરૂપણ પછી કરવામાં આવશે.
(તત્થ ણં જે સે વાવહારિય સે જહા નામિય પલ્લે સિયા) પ્રથમ જે વ્યાવહારિક
અદ્વાપલ્યોપમ છે, હવે તેનું વર્ણન કરીએ છીએ સાંભળો, જેમ કાંઈ એક
પલ્લય હોય. (જોયણં આયામવિક્કલંમેણ, જોયણ ઉહું ઉચ્ચત્તેણ તં તિગુણં
સવિસેસં પરિક્કલેવેણં) આ લખાઈમાં એક યોજન પ્રમાણ અને પહોળાઈમાં
પણ એક-યોજન પ્રમાણ જેટલો હોય, તેમજ તેની ઊંડાઈ પણ એક
યોજન જેટલી હોય તથા તેની વૃત્ત-પરિધિ પણ કંઈક વધારે ત્રણ યોજન

નો ડગ્નિર્દહેત્, નો વાયુર્દરેત્, નો કુથ્યેયુઃ, નો પરિવિધ્વંસેરન્, નો પૂતિતયા
હવ્યમાગચ્છેયુઃ । તતઃ સ્વલુ વર્ષશતે વર્ષગતે એકમેકં ચાલાગ્રમ્ અપહાય ચાવતા
સ્વલુ કાલેન તત્ પલ્યં ક્ષીણં નીરજસ્કં નિર્લેપં નિષ્ઠિતં ભવતિ, એતદ્ વ્યાવહારિકમ્

હો વહ બી કુછ અધિક તોન યોજનકી હો-અર્થાત્ એક યોજન કે છહ
ટુકડે કરો અને કુછ કમ છટે ટુકડે અધિક તોન યોજન કી હસ
પલ્ય કી પરિધિ જાનની ચાહિયે । (સે ણં પલ્લે એગાહિય વેયાહિય-
તેયાહિય જાવ ભરિયે ચાલગ્ગકોડીણં) અવ હસ પલ્ય કો
એક દિન દો દિન, તોન દિન ચાવત્ સાત દિન તરુ કે ઝગો
હુણ ચાલોં કી અગ્રકોટિ સે ભરો (તે ણં ચાલગ્ગા ણો અગ્ગી ડહેજ્જા
જાવ ણો પલ્લિવિદ્ધસિજ્જા, નો પૂહત્તાએ હવ્યમાગચ્છેજ્જા) અને ચાલા-
ગ્રકોટિયોં કો હસ પ્રકારસે દવા દવાકર ભરના ચાહિયે કિ જિસસે અને
ન અગ્નિજલા સકે ઓર ન વાયુ આદિ હી અને ઉડા સકે ।
જેસા પાઠ વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર પલ્યોપમ કે અર્થ કરતે સમય લગાયા હૈ
વૈસા હી પાઠ યહાં પર લેના ચાહિયે । (તઓ ણં વાસસએ વાસસએ એગ-
મેગં ચાલગ્ગં અવહાય જાવહુણં કાલેણં સે પલ્લે સ્વીણે નીરએ નિલ્લેવે
નિટ્ટિએ ભવહ, સે તં વાવહારિએ અદ્ધાપલિઓવમે) અવ હસકે વોદ સો
સો વર્ષ વપતીત જય હો જોવે, તવ અને ચાલાગ્રોં મેં સે એક ૨ ચાલ

જેટલી હોય એટલે કે એક યોજનના ૬ કકડા કરો. તે તે કકડાઓમાંથી
છઠ્ઠા કકડા કરતાં અધિક ત્રણ યોજન જેટલી તે પલ્યની વૃત્ત-પરિધિ બાણવી.
(સે ણ પલ્લે એગાહિય વેયાહિય તેયાહિય જાવ ભરિયે ચાલગ્ગકોડીણં) હવે
આ પલ્યને એક દિવસ, બે દિવસ, ત્રણ દિવસ ચાવત્ સાત
દિવસના મોટા થયેલા બાણની અગ્રકોટિથી પૂરિત કરો. (તે ણ ચાલગ્ગા ણો
અગ્ગી ડહેજ્જા, જાવ ણો પલ્લિવિદ્ધસિજ્જા, નો પૂહત્તાએ હવ્યમાગચ્છેજ્જા) તે
બાલાગ્ર કોટિઓને એ રીતે ઠાસી ઠામીને તે પલ્યમા પૂરિત કરવામા આવે કે
જેથી તેમને અગ્નિ બાળી શકે નહિ અને વાયુ વગેરે પણ તેમને ઉડાડી
શકે નહિ અને જેવો પાઠ વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર પલ્યોપમનો અર્થ સ્પષ્ટ કરતાં
લગાડવામાં આવ્યો છે, તેવો જ પાઠ અહીં પણ લગાડવો જોઈએ. (તઓ
ણ વાસસએ વાસસએ એગમેગં ચાલગ્ગ અવહાય જાવહુણ કાલેણ સે પલ્લે સ્વીણે
નીરએ નિલ્લેવે નિટ્ટિએ ભવહ, સે તં વાવહારિએ અદ્ધા પલિઓવમે) હવે બ્યારે
તો સો વર્ષ પસાર થઈ જાય, ત્યારે તે બાલાગ્રોમાંથી એક એક બાલાગ્રને
તેમાંથી બહાર કાઢવું જોઈએ આ કેમ મુજબ બ્યારે સર્વબાલાગ્રો તેમાંથી

અદ્વાપલ્યોપમમ્ । એતેષાં પલ્યાનાં કોટીકોટિર્ભવેદ્ દશગુણિતા । તદ્ વ્યાવહારિકસ્ય અદ્વાસાગરોપમસ્ય એકસ્ય ભવતિ પરિમાણમ્ ॥ ૧ ॥ એતૈઃ વ્યાવહારિકૈઃ અદ્વાપલ્યોપમસાગરોપમૈઃ કિં પ્રયોજનમ્ ? એતૈઃ વ્યાવહારિકૈઃ અદ્વાપલ્યોપમસાગરોપમૈઃ નિકાલનાં ચાહિયે । હસ ક્રમ સે કરને ૨ જબ વે સમસ્ત બાલ હસ પલ્ય મેં સે નિકલ ચુકેં ઓર હસકે નિકાલને મેં જિતના કાલ લગે, વહ્ એક વ્યાવહારિક અદ્વાપલ્યોપમ હૈ । વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર પલ્યોપમ મેં ઓર હસ વ્યાવહારિક અદ્વાપલ્યોપમ મેં યહ અન્તર હૈ કિં વહાં એક ૨ બાલગ્ર એક એક સમય મેં નિકાલા જાતા હૈ, તથ યહાં પર એક એક બાલાગ્ર સૌ સૌ વર્ષ મેં નિકાલા જાતા હૈ । ‘શ્ચીળે નીરણ’ હત્યાદિ પદોં કા અર્થ વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર પલ્ય કે પ્રકરણ મેં સ્પષ્ટ કિયા જા ચુકા હૈ—અતઃ હન પદોં કા વૈસ્તા હી અર્થ યહાં પર ખી લગા લેના ચાહિયે । (એહિં પલ્લાણં કીઢાકોઢી ભવિજ્જ દસ ગુણિયા । તં વાવહારિયસ્સ અદ્વાસાગરોપમસ્સ એગસ્સ ભવે પરિમાણં) હન વ્યાવહારિક અદ્વાપલ્યોં કી ૧૦ કોટીકોટિકા—અર્થાત્ ૧૦ કોટીકોટિ વ્યાવહારિક અદ્વાપલ્યોં કા એક વ્યાવહારિક અદ્વાસાગરોપમ હોતા હૈ । (એહિં વાવહારિએહિં અદ્વાપલિઓવમસાગરોવમેહિં કિં પઓયણં ?) પ્રશ્ન—હન વ્યાવહારિક અદ્વાપલ્યોપમોં એવં વ્યાવહારિક અદ્વા સાગરોપમોં સે કયા પ્રયોજન સિદ્ધ હોતા હૈ ?

બહાર નીકળી ચૂક્યા હોય, ત્યારે તેમને બહાર કાઢવામાં જેટલો કાળ પસાર થાય તે એક વ્યાવહારિક અદ્વા પલ્યોપમ છે. વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર પલ્યોપમમાં અને આ વ્યાવહારિક અદ્વાપલ્યોપમમાં એ તફાવત છે કે ત્યાં એક એક બાલાગ્ર એક એક સમયમાં બહાર કાઢવામાં આવે છે, ત્યારે અહીં એક એક બાલાગ્ર સો સો વર્ષમાં પલ્યમાંથી બહાર કાઢવામાં આવે છે. ‘શ્ચીળે નીરણ’ વગેરે પદોનો અર્થ વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર પલ્યના પ્રકરણમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યો છે. એટલા માટે આ પદોનો અર્થ તે પ્રમાણે જ અહીં સમજી લેવો જોઈએ. (એહિં પલ્લાણં કાંઢાકોઢી ભવિજ્જ દસ ગુણિયા । તં વાવહારિયસ્સ અદ્વાસાગરોપમસ્સ એગસ્સ ભવે પરિમાણં) આ વ્યાવહારિક અદ્વાપલ્યોપમોની ૧૦ કોટીકોટિનો એટલે કે ૧૦ કોટીકોટિ વ્યાવહારિક અદ્વાપલ્યોનો એક વ્યાવહારિક અદ્વા સાગરોપમ થાય છે (એહિં વાવહારિએહિં અદ્વાપલિઓવમસાગરોવમેહિં કિં પઓયણં ?)

પ્રશ્ન—આ વ્યાવહારિક અદ્વા પલ્યોપમો અને વ્યાવહારિક અદ્વા સાગરોપમોથી કયા પ્રયોજનની સિદ્ધિ થાય છે ?

ઉત્તર—(એહિં વાવહારિએહિં અદ્વાપલિઓવમસાગરોવમેહિં નત્થિ કિં ચિપઓયણં, કેવલં પળ્લવણા પળ્લવિજ્જહં) આ વ્યાવહારિક અદ્વાપલ્યો-

રોપમેઃ નાસ્તિ કિંચિન્નયોજનમ્, કેવલં પજાપના પ્રજાપ્યતે । તદેતદ્ વ્યાવહારિકમ્ અદ્વાપલ્યોપમમ્ । અથ કિં તન્ સૂક્ષ્મમ્ અદ્વાપલ્યોપમમ્ ? સૂક્ષ્મમ્ અદ્વાપલ્યોપમમ્-૩૬ યથાનામકં પલયં સ્યાત્ યોજનમ્ આયામવિષ્કમ્ભેગ, યોજનમ્ ઊર્ધ્વમુચ્ચત્વેન, તત્ત્રિગુણં સવિશેષં પરિક્ષેપેન । તત્ સ્વલ્પ પલયં એકાદ્વિકૃત્ત્વેન ત્રય-

ઉત્તર—(एएहिं वावहारिएहिं अद्वापलिओवमसागरोवमेहिं नत्थि किंचिप्पभोयणं, केवलं पणगवणगापणगविज्जइ) इन व्यावहारिक अद्वापल्योपमों से और व्यावहारिक अद्वासागरोपमों से कोई प्रयोजन सिद्ध नहीं होता है केवल ये प्ररूपणा मात्र के लिये है-अर्थात् इनकी प्ररूपणा से सूक्ष्म अद्वापल्योपमों की और सूक्ष्म अद्वासागरोपमों की-प्ररूपणा सुग्रावचोवरूप हो जाती है । (से तं वावहारिए अद्वापलिओवमे) इस प्रकार यह व्यावहारिक अद्वापल्योपम का स्वरूप है । (से किं तं सुहुमे अद्वापलिओवमे ?) हे भान्त ! सूक्ष्म अद्वापल्योपम का क्या स्वरूप है ?

ઉત્તર—(સુહુમેઅદ્વાપલિઓવમે) સૂક્ષ્મ અદ્વાપલ્યોપમ का स्वरूप इस प्रकार से है—(से जहाणामए पल्ले सिया) —जैसे कोई एक पल्ल हो (जोयणं आयामविस्संभेणं जोयणं उहुं उच्चत्तेणं) वह एक योजन का लंबा हो और एक योजन की चौड़ाई वाला हो । गहराई में भी वह एक योजन का हो । (तं तिगुणं सविसेसं परिकत्तेवेणं) और इसकी वृत्त-परिधि कुछ कम ६ ड़ा भाग अधिक ३ तीन योजन की हो । (सेणं

પમોચી અને વ્યાવહારિક અદ્વાસાગરોપમોચી કોઈ પણ જાતના પ્રયોજનની સિદ્ધિ થતી નથી તેઓ ફક્ત પ્રરૂપણા માટે જ છે એટલે કે એમની પ્રરૂપણાથી મૂક । અદ્વાપલ્યોપમોની અને સૂક્ષ્મ અદ્વાસાગરોપમોની પ્રરૂપણા સુગ્રાવચોવ ૩૧ થઈ પડે છે (સે ત વાવહારિએ અદ્વાપલિઓવમે) આ પ્રમાણે વ્યાવહારિક અદ્વાપલ્યોપમનું સ્વરૂપ છે (સે કિ ત સુહુમે અદ્વાપલિઓવમે ?) હે ભાનંત ! સૂક્ષ્મ અદ્વાપલ્યોપમનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર—(સુહુમે અદ્વાપલિઓવમે સૂક્ષ્મ અદ્વાપલ્યોપમનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—(સે જહા ણામए पल्ले सिया) એમ કે તમે વિચાર કરો કે કોઈ એક પલ્લ થયો છે. (जोयणं आयामवेस्संभेणं जोयणं उहुं उच्चत्तेणं) તે એક યોજન એટલે લાંબો હોય અને એક યોજન એટલો પહોળો હોય બિંડાપણામાં પણ તે એક યોજન હોય (तं तिगुणं सविसेसं परिकत्तेवेणं) અને તેની વૃત્ત-પરિધિ ઘેડી અડધ છઠ્ઠા ભાગ કરતાં અધિક ત્રણ યોજન એટલો

द्विक यावद् भूतं वायाग्रकोटीनाम् । तत्र खलु एकमेकं बालाग्रम् असंख्येयानि खण्डानि क्रियते, तानि खलु बालाग्रखण्डानि दृष्टयत्रगाहनातः असंख्येयभाग-
मात्राणि सूक्ष्मस्य पनकजीवस्य शरीरावगाहनातः असंख्येयगुणानि । तानि खलु
बालाग्रखण्डानि नोऽग्निर्दहेत्, नो परिभ्रंसेरन्, नो पूतितया हव्यभागच्छेयुः ।
ततः खलु वर्षगते वर्षशते एकमेकं बालाग्रखण्डम् अवहाय यावता खलु कालेन तत्

पल्ले एगाहिय वेयाहिय तेयाहिया जाव भरिए बालगगकोडीणं) यह
पल्ल पहिले कहे प्रकार से अधिक से अधिक सात दिन तक के
ऊगे हुए बालाग्रों से भरना चाहिये । (तत्थ णं एगमेगे बालगगे
असंखेज्जाइं खंडाइं कज्जइ) अब ये जो बालाग्र भरे हुए हैं,
इनमें से एक एक बालाग्र के असंख्यात २ खंड करना चाहिये ।
(तेणं बालगगखंडा दिट्ठीओगाहणाओ असंखेज्जइ भागमेत्ता) ये बालाग्र
खंड दृष्टि के विषयभूत बने हुए पदार्थ की अपेक्षा असंख्यातवे भाग
मात्र हैं और (सुहुमस्स पणगजीवस्स सरीरोगाहणाओ असंखेज्जगुणा)
सूक्ष्मपनक जीव के शरीरावगाहना की अपेक्षा असंख्यात गुणे हैं ।
(ते णं बालगगखंडा नो अग्गी डहेज्जा जाव णो पल्लिविद्धं सिज्जा णो
पूइत्ताए हव्वमागच्छेज्जा) ये बालाग्रखंड उस पल्लमें इस रूप से ठसाके
भरना चाहिये कि—जिससे अग्निदाह आदि का भय उनमें न रहे ।
(तओणं वाससए वाससए एगमेगं बालगगखंडं अवहाय जावइएणं-

डोय (से णं पल्ले एगाहिय वेयाहिय तेयाहिय जाव भरिए बालगगकोडीणं)
आ पल्ल पडेलानी जेम ज सात दिवस सुधीना उगेला
आलाओथी भरवे। नोधये। (तत्थणं एगमेगे बालगगे असंखेज्जाइं खंडाइं
कज्जइ) डवे ये जे आलाओ भरवामा आवेत्ता छे, जेमाथी जेक जेक
आलाग्रना असंख्यात असंख्यात भंडो करवा नोधये। (तेणं बालगगखंडा
दिट्ठीओगाहणाओ असंखेज्जइ भागमेत्ता) आ आलाग्र भंडो दृष्टि विषयी भूत
थयेत्ता पदार्थनी अपेक्षाये असंख्यातभां लाग मात्र छे जेने (सुहुमस्स पण-
गजीवस्स सरीरोगाहणाओ असंखेज्जगुणा) सूक्ष्मपनक जिवनी शरीरावगाहनी
अपेक्षाथी असंख्यातगुणा छे (तेण बालगगखंडा नो अग्गी डहेज्जा जाव णो
पल्लिवि सिज्जा णो पूइत्ताए हव्वमागच्छेज्जा) आ आलाग्रभंडो ते क्वाभां जेवी रीते
ठांगीड जेने भरवा नोधये के जेथी अग्नि वगेरेना लय रहे नहि। (तओणं वाससए
वाससए एगमेग बालगगखंड अवहाय जावइएण कालेणं से पल्ले स्त्रीणे
नीए निल्लेवे णिट्ठिए भवइ, से तं सुहुमे अद्धा पल्लिओवमे) त्थार भइ ते

પલયં ક્ષીણં નીરજમ્કં ત્રિલેપ નિષ્ઠિતં ભવતિ, તદેતત્ સૂક્ષ્મમ્ અદ્વાપલ્યોપમમ્ ।
 एतेषां पल्लानां कोटीकोटिर्भवेद् दशगुणिता । तत् सूक्ष्मस्य अद्वासागरोपमस्य
 एकरस भवेत् परिमाणम् ॥ १ ॥ एतैः सूक्ष्मैः अद्वापल्योपमसागरोपमैः किं प्रयो-
 प्रयोजनम् ?, एतैः सूक्ष्मैः अद्वापल्योपमसागरोपमैः नैरयिकतिर्यग्गुणोनिकमनुष्य-
 देवानाम् आयुष्यं मीयते ॥ सू० २०५ ॥

કાલેણ સે પલ્લે ગ્વીણે નીરજ નિલેલેવે નિષ્ઠિત ભવહ, સે તં સુદુમ્મે
 અદ્વાપલિભોવમે) હસકે વાદ ડન ચાલાગ્ર ઘંડોં મેં સે એક એક ચાલાગ્ર
 સૌ સૌ વર્ગ મેં નિકાલના ચાહિયે । હસ ક્રમ સે કરતે ૨ જય વહ
 પલય ડન ચાલાગ્રઘંડોં સે સર્વથા રહિત જિતને વાલ મેં હોતા હૈ,
 ડતના વદ કાન્ત એક સૂક્ષ્મ અદ્વાપલ્યોપમ હૈ । (एणसि पल्लानां कोडाकोडी
 भवेज्ज दस गुणिता तं सुदुमस्य अद्वासागरोपमस्य एकरस भवे परि-
 माणं) દશ કોટીકોટી સૂક્ષ્મ અદ્વાપલ્યોં કા એક સૂક્ષ્મ અદ્વાસાગરોપમ
 હોના હૈ । (एणहि सुदुमेहि अद्वापलिभोवमसागरोवमेहि किं पओ-
 यणं) પ્રશ્ન—હૈ અદન્ત ! હન સૂક્ષ્મ અદ્વાપલ્યોપમોં સે એવં સૂક્ષ્મ અદ્વા-
 સાગરોપમોં સે કિહ પ્રયોજન કી સિદ્ધિ હોતી હૈ ?

उत्तर—(एणहि सुदुमेहि अद्वापलिभोवमसागरोवमेहि नेरइयति
 रिक्खजोगिवमणुग्ग देवाणं आउयं माविज्जइ) इह सूक्ष्म अद्वापल्यो-
 पमो और अद्वासागरोपमो से नारक जीवों की, तिर्यञ्चगति के
 प्राणिघों की, मनुष्य और देवों की आयु गिनी जाती है ।

ખ લાગ્ર ખ ડોમાથી સે સે વર્ગ એક એક ખાલાગ્રખ ડ ખહાર કાઢવેા જોઇએ
 આ કમથી ખાલાગ્ર ખ ડો કાઢતા કાઢતા તે પલય બ્યારે તે ખ લાગ્ર ખ ડોથી
 જોટલા સમયમાં સંપૂર્ણ ખાલી થાય તેટલા સમયને એક સૂક્ષ્મ અદ્વા
 પલ્યોપમ કહે છે (एणसि पल्लानां कोडा-कोडी भवेज्ज दसगुणिता तं सुदु
 मस्य अद्वा सागरोपमस्य भवे परिमाणं) દશ કોટી-કોટી સૂક્ષ્મ અદ્વાપલ્યોના
 એક સૂક્ષ્મ અદ્વા સાગરોપમ થાય છે (एणहि सुदुमेहि अद्वापलिभोवम-
 सागरोवमेहि किं पओयण)

પ્રશ્ન—હૈ અદન્ત ! આ મદન અદ્વાપલ્યોપમેથી અને સૂક્ષ્મ અદ્વા સાગરો-
 પમેથી કયા પ્રયોજનની સિદ્ધિ થય છે ?

उत्तर—(एणहि सुदुमेहि अद्वापलिभोवमसागरोवमेहि नेरइयतिरिक्ख
 जोगिवमणुग्गदेवण आउयं माविज्जइ) આ સૂક્ષ્મ અદ્વા પલ્યોપમે અને અદ્વા
 સાગરોપમે વી નારક જીવોની તિર્યચાતિના પ્રણીઓની, મનુષ્ય અને
 દેવોના આયુષ્યની ગણના થાય છે.

ટીકા—‘ સે કિં તં ’ इत्यादि—

અદ્વા-કાલઃ, સ ચેહ પ્રસ્તાવાદ્ વક્ષ્યમાણબાલાગ્રાણાં તત્ત્વખંડાનાં વા પ્રત્યેકં વર્ષશતલક્ષણઉદ્ધારકાલો ગૃહ્યતે, અથવા-યો નારકાધાયુઃ કાલઃ પ્રકૃતપલ્યોપમ-મેયત્વેન વિવક્ષ્યતે સ એવાત્રોપાદીયતે, તતસ્તત્પ્રધાનં પલ્યોપમમ્ અદ્વાપલ્યોપમમ્ । અસ્ય સૂત્રસ્ય વ્યાખ્યા ઉદ્ધારપલ્યોપમવદ્ ભાવનીયા । વિશેષસ્ત્વત્રાયં बोध्यः—

भावार्थ—इस सूत्र द्वारा सूत्रकारने अद्वापल्योपमका स्वरूप प्रगट किया है । साथ में इस अद्वापल्योपम से जिस २ नाम के सागरोपम निष्पन्न होते हैं, उनको भी कहा गया है । अद्वापल्योपम के व्यावहारिक अद्वापल्योपम और सूक्ष्म अद्वापल्योपम ऐसे दो भेद कहे हैं । इनमें जो व्यावहारिक अद्वापल्योपम है, वह उन कूबे में से एक एक बालाग्र को सौ-सौ वर्ष में निकालने पर बनता है । अर्थात् उस पल्य में जितने बालाग्र भरे हुए हैं, उन बालाग्रों से एक एक बालाग्र सौ-सौ वर्ष में निकालने पर जितना समय उन समस्त बालाग्रों के निकालने में समाप्त होता है, यही व्यावहारिक अद्वापल्योपम है । दश कोटीकोटि व्यावहारिक अद्वापल्योपम का एक व्यावहारिक अद्वासागरोपम बनता है । पल्य में भरे हुए बालाग्रों के असंख्यात खंड बुद्धि से कल्पित करना चाहिये और एक २ बालाग्र खंड को सौ-सौ वर्ष में निकालना चाहिये— इस प्रकार करते २ जब समस्त बालाग्र खंड उस पल्य से पूर्ण निकल चुकते हैं अर्थात् इन बालाग्र खंडों को इस क्रम से निकालने

ભાવાર્થ—આ સૂત્ર વડે સૂત્રકારે અદ્વાપલ્યોપમનું સ્વરૂપ પ્રગટ કર્યું છે. સાથે સાથે આ અદ્વાપલ્યોપમથી જે જે નામના સાગરોપમ નિષ્પન્ન થાય છે. તેમનું પણ સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે અદ્વાપલ્યોપમના વ્યાવહારિક અદ્વા-પલ્યોપમ અને સૂક્ષ્મ અદ્વાપલ્યોપમ આ બે ભેદો કહેવામાં આવ્યા છે. આમાંથી જે વ્યવહારિક અદ્વાપલ્યોપમ છે, તે પલ્યમાં ભરેલા બાલાગ્રોમાંથી એક એક બાલાગ્રને સો સો વર્ષમાં બહાર કાઢવાથી તે જેટલા સમયમાં સંપૂર્ણ બાલાગ્રો થાય તેને વ્યાવહારિક અદ્વાપલ્યોપમ કહેવામાં આવે છે દશ કોટિકોટિ વ્યાવહારિક અદ્વાપલ્યોપમનો એક પલ્યમાં ભરેલા બાલાગ્રોના અસંખ્યાત ખંડો બુદ્ધિથી કલ્પિત કરવા જોઈએ અને દરેકે દરેક બાલાગ્ર ખંડને સો સો વર્ષના અંતરે બહાર કાઢવા જોઈએ આ રીતે જ્યારે સમસ્ત બાલાગ્ર ખંડો તે પલ્યમાંથી બહાર નીકળી જાય એટલે કે આ બાલાગ્ર ખંડોને આ

અત્ર હિ ઉદ્ધારકાલઃ શતવાર્ષિકો ગૃહીતઃ, અતો વ્યાવહારિકેઽદ્વાપલ્યોપમે સંખ્યેયા વર્ષકોટયો વિજ્ઞેયાઃ, સૂક્ષ્મેઽદ્વાપલ્યોપમે તુ અસંખ્યેયા વર્ષકોટય इति ॥સૂ. ૨૦૫॥

एतैः सूक्ष्मैरद्वापल्योपपन्नागरोपमैर्नैरयिकादीनामायुष्यं मीयते इत्युक्तम् । तत्र नैरयिकादीनामायुष्यपरिज्ञानाय ग्राह—

મૂલમ્—નેરઙ્ગયાણં મંતે ! કેવઙ્ગયં કાલં ઠિર્ઙ્ગ પળ્લતા ?, ગોયમા ! જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઙ્ગ, ઉક્કોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઙ્ગ । રયળપ્પમાપુઢવીળેરઙ્ગયાણં મંતે ! કેવઙ્ગયં કાલં ઠિર્ઙ્ગ પળ્લતા ?, ગોયમા ! જહન્નેણં દસ વાસસહસ્સાઙ્ગ ઉક્કોસેણં ઇમં સાગરોવમં । અપજ્જત્તગરયળપ્પહા પુઢવીળેરઙ્ગયાણં મંતે । કેવઙ્ગયં કાલં ઠિર્ઙ્ગ પળ્લતા ? ગોયમા ! જહન્નેણ વિ અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણ વિ અંતોમુહુત્તં । પજ્જત્તગરયળપ્પહાપુઢવીનેરઙ્ગયાણં મંતે ! કેવઙ્ગયં કાલં ઠિર્ઙ્ગ પળ્લતા ?, ગોયમા ! જહન્નેણં દસ-વાસસહસ્સાઙ્ગ અંતોમુહુત્તૂગાઙ્ગ ઉક્કોસેણં ઇમં સાગરોવમં અંતો-મુહુત્તોણં । સક્કરપ્પહાપુઢવીનેરઙ્ગયાણં મંતે ! કેવઙ્ગયં કાલં ઠિર્ઙ્ગ

में जिनना सपय लगता है वह सूक्ष्म अद्वापल्योपम है । दश कोटी-कोटि सूक्ष्म अद्वापल्यों का एक सूक्ष्म अद्वासागरोपम होता है । सूक्ष्म अद्वापल्योपम और सूक्ष्म अद्वासागरोपम से चतुर्गति के जीवों की भवस्थिति, कावस्थिति, कर्मस्थिति आदिका ज्ञान होता है । व्यावहारिक अद्वापल्योपम में सख्यात करोड वर्ष होते हैं और सूक्ष्म अद्वापल्योपम में असंख्यात करोड वर्ष होते हैं ॥ सूत्र २०५ ॥

કમથી બહાર કાઢવામાં જેટલો સમય પસાર થાય તે સૂક્ષ્મ અદ્વાપલ્યોપમ છે । દશ કોટી-કોટી સૂક્ષ્મ અદ્વા પલ્યોનો એક સૂક્ષ્મ અદ્વા સાગરોપમ હોય છે. સૂક્ષ્મ અદ્વાપલ્યોપમ અને સૂક્ષ્મ અદ્વા સાગરોપમથી ચતુર્ગતિના જીવોની ભવસ્થિતિ, કાવસ્થિતિ, કર્મસ્થિતિ વગેરેનું જ્ઞાન થાય છે. વ્યાવહારિક અદ્વા-પલ્યોપમમાં સંખ્યાત કરોડ વર્ષો હોય છે અને સૂક્ષ્મ અદ્વાપલ્યોપમમાં અસંખ્યાત કરોડ વર્ષો હોય છે ॥સૂ. ૨૦૫॥

પળ્લતા? ગોયમા! જહન્નેણં ઇગં સાગરોવમં, ઉક્કોસેણં તિણિણ સાગરોવમાઈં । એવં સેસપુઢવીસુ ત્રિ પુચ્છા માણિયઢ્ઠા । વાલુયપ્પ-
હાપુઢવિ નેરહયાણં જહન્નેણં તિણિણ સાગરોવમાઈં, ઉક્કોસેણં
સત્ત સાગરોવમાઈં । પંકપ્પહાપુઢવી નેરહયાણં જહન્નેણં સત્ત
સાગરોવમાઈં, ઉક્કોસેણં દસ સાગરોવમાઈં । ધૂમપ્પહાપુઢવી
નેરહયાણં જહન્નેણં દસ સાગરોવમાઈં ઉક્કોસેણં સત્તરસસાગરો-
વમાઈં । તમ્પપ્પહાપુઢવીનેરહયાણં જહન્નેણં સત્તરસસ સાગરોવમાઈં,
ઉક્કોસેણં વાવીસં સાગરોવમાઈં । તમતમાપુઢવીનેરહયાણં મંતે!
કેવહયં કાલં ઠિઈં પળ્લતા?, ગોયમા! જહન્નેણં વાવીસં સાગ-
રોવમાઈં ઉક્કોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં ॥સૂ૦ ૨૦૬॥

છાયા—નૈરયિકાણાં મદન્ત ! ક્કિયન્તં કાલં સ્થિતિ પ્રજ્ઞસા, ગૌતમ !
જઘન્યેન દશવર્ષસહસાણિ, ઉત્કર્ષેણ ત્રયસ્ચિન્નત્ સાગરોપમાણિ । રત્નપ્રમાપૃથિવી

અવ સૂત્રકાર યહાં સે ચાગેં ગતિયોં કે જીવોં કી આયુ કા
પરિમાણ કહતે હેં ઉસમેં વે પ્રથમ નારક જીવોં કી આયુ કા પરિમાણ
કિતના હૈ યહ પ્રકટ કરતે હેં—નેરહયાણં મંતે ! ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—(નેરહયાણં મંતે ! કેવહયં કાલં ઠિઈં પળ્લતા ?) હે મદન્ત !
નારક જીવોં કી સ્થિતિ કિતને કાલ તક કી કહી ગઈ હૈ ?

ઉત્તર—(ગોયમા ! જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈં, ઉક્કોસેણં તેત્તીસં
સાગરોવમાઈં) હે ગૌતમ ! નારક જીવોં કી સ્થિતિ જઘન્ય સે

હવે સૂત્રકાર આરેચાર ગતિવાળા જીવોના આયુષ્યનું પરિમાણ પ્રમાણ
કહે છે. તેમાંથી સર્વપ્રથમ અહીં નારક જીવોના આયુષ્યનું પરિમાણ
કેટલું છે તે પ્રકટ કરવામાં આવે છે—“નેરહયાણં મંતે ! ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—(નેરહયાણ મંતે ! કેવહય કાલં ઠિઈં પળ્લતા ?) હે મદન્ત !
નારક જીવોની સ્થિતિ કેટલા કાલની કહેવામાં આવી છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા ! જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈ ઉક્કોસેણ તેત્તીસં સાગરોવ-
માઈ) હે ગૌતમ ! નારક જીવોની સ્થિતિ જઘન્યથી હસ હસાર વર્ષની અને

નૈરયિકાણાં ભવન્ત ! કિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞતા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન દશવર્ષ-
સહસ્રાણિ, ઉત્કર્ષેણ એકં સાગરોપમમ્ । અપર્યાપ્તકત્તનપ્રમાપૃથિવી નૈરયિકાણાં
ભદન્ત ! કિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞતા ? ગૌતમ ! જઘન્યેનાપિ અન્તર્મુહૂર્તમ્,
ઉત્કર્ષેણાપિ અન્તર્મુહૂર્તમ્ । પર્યાપ્તકત્તનપ્રમાપૃથિવી નૈરયિકાણાં ભદન્ત ! કિયન્તં
કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞતા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન દશવર્ષસહસ્રાણિ અન્તર્મુહૂર્તોનાનિ ઉત્કર્ષેણ

દસ હજાર વર્ષ કી ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે તેતીસ સાગરોપમ કી કહી
ગઈ હૈ । યહ સામાન્ય કથન હૈ । અબ સૂત્રકાર પ્રત્યેક પૃથિવી મેં નારક
જીવોં કી સ્થિતિ કિતની હૈ યહ કહતે હૈ—(રયણપ્પમા પુઢવીનેરયાણં
મંતે ! કેવહયં કાલં ઠિઈં પળ્લત્તા) હે ભદન્ત ! રત્નપ્રમાપૃથિવી કે નારકોં
કી સ્થિતિ મુજ્યમાન આયુ-કિતની કહી ગઈ હૈ ?

ઉત્તર—(ગોયમા ! જહન્નેણ દસવાસસહસ્રાઈં ઉક્કોસેણં એગં
સાગરોવમં) હે ગૌતમ ! જઘન્ય સે દસ હજાર વર્ષ કી ઓર ઉત્કૃષ્ટ
સે એક સાગરોપમ કી । (અપજ્જત્તગરયણપ્પહા પુઢવીનેરયાણં મંતે કેવ-
હયં કાલં ઠિઈં પળ્લત્તા) રત્નપ્રમા પૃથિવી કે અપર્યાપ્ત નારકોં કી હે
ભદન્ત ! કિતને કાલ કી સ્થિતી કહી ગઈ હૈ ?

ઉત્તર—(જહ્ણેણ વિ અંતોપુહુત્તં ઉક્કોસેણ વિ અંતો મુહુત્તં)
જઘન્ય સે મી અન્તર્મુહૂર્ત ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે મી અન્તર્મુહૂર્ત હૈ । (પજ્જ-
ત્તગરયણપ્પહા પુઢવી નેરયાણં મંતે ! કેવહયં કાલં ઠિઈં પળ્લત્તા ?)

ઉત્કૃષ્ટથી ૩૩ સાગરોપમ જેટલી કહેવામાં આવી છે આ સામાન્ય કથન છે.
હવે સૂત્રકાર દરેકે-દરેક પૃથ્વીમાં નારક જીવોની સ્થિતિ કટલી છે. આ વિષે
કહે છે. (રયણપ્પમા પુઢવી નેરયાણં મંતે ! કેવહયં કાલં ઠિઈં પળ્લત્તા) હે
ભદન્ત ! રત્નપ્રમા પૃથિવીના નારકોની સ્થિતિ-જુજ્યમાન આયુ-વિષે શું
કહેવામાં આવ્યું છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા ! જહન્નેણ દસવાસસહસ્રાઈં ઉક્કોસેણં એગં સાગરોવમં)
હે ગૌતમ ! જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની અને ઉત્કૃષ્ટથી એક સાગરોપમ જેટલી
આયુ તેમની કહી છે (અપજ્જત્તગરયણપ્પહા પુઢવી નેરયાણં મંતે ! કેવહયં કાલં
ઠિઈં પળ્લત્તા) રત્નપ્રમા પૃથિવીના અપર્યાપ્ત નારકોની હે ભદન્ત ! કેટલા
કાલની સ્થિતિ કહેવામાં આવી છે ?

ઉત્તર—(જહ્ણેણ વિ અંતો મુહુત્તં ઉક્કોસેણ વિ અંતો મુહુત્તં) જઘન્યથી
પણ અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અન્તર્મુહૂર્ત કહી છે (પજ્જત્તગરયણપ્પહા
પુઢવી નેરયાણં મંતે ! કેવહયં કાલં ઠિઈં પળ્લત્તા ?) હે ભદન્ત ! રત્નપ્રમા

एकं सागरोपमम् अन्तर्मुहूर्त्तौनम् । शर्कराप्रभापृथिवी नैरयिकाणां भदन्त ! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! जघन्येन एकं सागरोपमम्, उत्कर्षेण त्रीणि सागरोपमाणि । एवं शेषपृथिवीष्वपि पृच्छा भाणियन्वा । बालुकप्रभापृथिवी नैरयिकाणां जघन्येन त्रीणि सागरोपमाणि, उत्कर्षेण सप्त सागरोपमाणि । पङ्कप्रभा-

हे भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी में पर्याप्तावस्थापन्न नारकों की स्थिति कितनी कही गई है ?

उत्तर—(गोयमा ! जहन्नेणं दसवाससहस्साहं अंतोमुहुत्तूणाहं उक्कोसेणं एगं सागरोवमं अंतोमुहुत्तोणं) हे गौतम जघन्यसे अन्तर्मुहूर्त्तकम् दशहजार वर्ष की और उत्कृष्ट से अंतर्मुहूर्त्त कम एक सागरोपम की कही गई है । (सक्करप्पहापुढवीनेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पणत्ता) हे भदन्त । शर्कराप्रभा नामकी जो दूसरी पृथिवी है, उसमें रहनेवाले नारकों की स्थिति कितनी कही गई है ?

उत्तर—(गोयमा ! जहन्नेणं एगं सागरोवमं उक्कोसेणं तिणिण सागरोवमाहं) हे गौतम । द्वितीयपृथिवी के नारकों की स्थिति जघन्य तो एक सागरोपम की और उत्कृष्ट तीन सागरोपम की कही गई है । (एवं सेसपुढवीसु वि पुच्छा भाणियन्वा) इसी प्रकार का प्रश्न अवशिष्ट पृथिवियों के विषय में भी जानना चाहिये—(बालुपप्पहापुढविनेरइयाणं जहण्णेणं तिणिण सागरोवमाहं उक्कोसेणं सत्तसागरोवमाहं) बालुका

પૃથિવીમાં પર્યાપ્તક અવસ્થાવાળા નારકોની સ્થિતિ કેટલી કહેવામાં આવી છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા ! જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાહ અંતોમુહુત્તોણાહં ઉક્કોસેણં એગં સાગરોવમ અંતોમુહુત્તોણં) હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત જેટલી અદ્ય દશ હજાર વર્ષની અને ઉત્કૃષ્ઠથી અસંખ્યાત મુહૂર્ત્ત જેટલી અદ્ય એક સાગરોપમની કહેવામાં આવી છે. (સક્કરપ્પહા પુઢવી નેરइयाणां भंते ! केवइयं कालं ठिई पणत्ता) હે ભદન્ત ! શર્કરાપ્રભા નામની જે બીજી પૃથિવી છે તેમાં રહેનારા નારકોની સ્થિતિ કેટલી કહેવામાં આવી છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા ! જહન્નેણં એગં સાગરોવમં ઉક્કોસેણં તિણિણ સાગરોવમાહં) હે ગૌતમ ! બીજી પૃથિવીના નારકોની સ્થિતિ જઘન્યથી તો એક સાગરોપમ જેટલી અને ઉત્કૃષ્ઠ ત્રણ સાગરોપમ જેટલી કહેવામાં આવી છે. (એવં સેસ પુઢવીસુ વિ પુચ્છા ભાણિયન્વા) આ પ્રમાણે પ્રશ્ન અવશિષ્ટ પૃથિવીઓ વિષે પણ સમજવો જોઈએ. (બાલુપ્પહા પુઢવિ નેરइयाणं જહण્ણેણ તિણિણ સાગરોવમાહં ઉક્કોસેણં સત્ત સાગરોવમાહં) બાલુકા નામક તૃતીય પૃથિવીના નાર-

પૃથિવો નૈરચિકાણાં મદન્ત ! કિયન્ત કાલં સ્થિતિ મજ્ઞસા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન સપ્ત સાગરોપમાણિ, ઉત્કર્ષેણ દશસાગરોપમાણિ । ધૂમપ્રભાપૃથિવી નૈરચિકાણાં મદન્ત ! કિયન્ત કાલં સ્થિતિઃ મજ્ઞસા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન દશસાગરોપમાણિ, ઉત્કર્ષેણ સપ્તદશસાગરોપમાણિ । તમઃ પ્રભાપૃથિવી નૈરચિકાણાં મદન્ત ! કિયન્ત કાલં સ્થિતિઃ મજ્ઞસા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન સપ્તદશસાગરોપમાણિ, ઉત્કર્ષેણ દ્વાર્ચિ-

નામ કી તૃતીય પૃથિવી કે નારકોં કી જઘન્યસ્થિતિ ત્રીન સાગરોપમ કી ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાતસાગરોપમ કી કહી ગઈ હૈ । (પંકપ્પહાપુઢવીને-રહ્યાણં જહ્ણણેણં સત્તસાગરોવમાઈ, ઉત્કોસેણં દસ સાગરોવમાઈ) પંકપ્રભા નામકી ચતુર્થ પૃથિવી કે નારકોં કી જઘન્ય સ્થિતિ સાત સાગરોપમકી ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દસ સાગરોપમ કી કહી ગઈ હૈ । (ધૂમપ્પહા પુઢવી નેરહ્યાણં જહ્ણેણં દસ સાગરોવમાઈ, ઉત્કોસેણં સત્તરસસાગરોવમાઈ) ધૂમપ્રભા નામક પંચમ પૃથિવી કે નારકોં કી જઘન્યસ્થિતિ દશ સાગરોપમ કી ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૭ સત્તરહ સાગરોપમકી કહી ગઈ હૈ । (તમપ્પહા પુઢવી નેરહ્યાણં જહ્ણેણં સત્તરસસાગરોવમાઈ ઉત્કોસેણં વાવીસ સાગરોવમાઈ) તમપ્રભા નામ કી છઠી પૃથિવી કે નારકોં કી જઘન્ય સ્થિતિ સત્તરહ સાગરોપમ કી ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૨૨, સાગરોપમ કી કહી ગઈ હૈ । (તમતમા પુઢવી નેરહ્યાણં મંતે 'કેવહ્યં કાલં ઠિર્દિપ્પગ્ગત્તા?)

પ્રશ્ન--તપ્રસ્તમા નામકી સાતવીં પૃથિવી કે નારકોં કી સ્થિતિ હે મદન્ત ! કિનની કહી ગઈ હૈ ?

કેની જઘન્યસ્થિતિ ત્રણ સાગરોપમ જેટલી અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાત સાગરોપમ જેટલી કહેવામા આવી છે (પંકપ્પહા પુઢવી નેરહ્યાણ જહ્ણેણ સત્ત સાગરોવમાઈ, ઉત્કોસેણં દસ સાગરોવમાઈ) પંકપ્રભા નામક ચતુર્થ પૃથિવીના નારકેની જઘન્યસ્થિતિ સાત સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દશ સાગરોપમ જેટલી કહેવામા આવી છે (ધૂમપ્પહા પુઢવી નેરહ્યાણં જહ્ણેણ દસ સાગરોવમાઈ, ઉત્કોસેણં સત્તરસસાગરોવમાઈ) ધૂમપ્રભા નામક પંચમ પૃથિવીના નારકેની જઘન્ય સ્થિતિ દશ સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૭ સાગરોપમ જેટલી કહેવામા આવી છે. (તમપ્પહા પુઢવી નેરહ્યાણં જહ્ણેણં સત્તરસસાગરોવમાઈ ઉત્કોસેણ વાવીસ સાગરોવમાઈ) તમપ્રભા નામક છઠી પૃથિવીના નારકેની જઘન્ય સ્થિતિ ૧૭ સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૨૨ સાગરોપમ જેટલી કહેવામા આવી છે. (તમતમા પુઢવી નેરહ્યાણ મંતે ! કેવહ્યં કાલં ઠિર્દિપ્પગ્ગત્તા?)

શતિઃ સાગરોપમાણિ । તમસ્તમઃપૃથિવી નૈરયિકાણાં ભદન્ત ! ક્રિયન્તં કાલં સ્થિતિઃપણ્ણા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન દ્વાવિંશતિઃ સાગરોપમાણિ, ઉત્કર્ષેણ ત્રય-
વિંશત્ સાગરોપમાણિ ॥ મૂ૦ ૨૦૬ ॥

ટીકા—‘ નેરડયાણં ’ इत्यादि —

यद्यप्यस्य व्याख्या स्पष्टा, तथापि किञ्चिदुच्यते । तथाहि-स्थीयते नारकादि भवेष्टानयेति स्थितिः=आयुः कर्मानुभवपरिणतिः । यद्यपि कर्मपुद्गलानां बन्ध-
कालादारभ्य निर्जरणकालं यावन् सामान्येन अवस्थितिः स्थितिरुच्यते तथाप्यायुः
कर्मपुद्गलानुभवतमेव जीवित स्थितित्वेन रूढम् । अत्रापि दशवर्षसहस्राद्यात्मिकां

उत्तर—(गोयमा । जहण्णेणं बावीसं सागरोवमाइं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं) हे गौतम, ! जघन्य से २२ सागरोपम की और उत्कृष्ट से ३३ सागरोपम की स्थिति कही गई है ।

भावार्थ—जीव को जो नारक आदि भवों में रोक कर रखता है ‘ उसका नाम ‘स्थिति’ है । ‘स्थीयते नारकादि भवेषु अनया इति स्थितिः’ यह स्थिति शब्द की व्युत्पत्ति है । अर्थात् नारक आदि गर्वायों में जीव जिसके कारण स्थित ? रहता है, यह स्थिति शब्द का व्युत्पत्तिलभ्य अर्थ है । यद्यपि कर्म पुद्गलों का बन्धकाल से लेकर निर्जरणकाल तक आत्मा में सामान्यरूप से अवस्थान रहना, इसका नाम स्थिति है, फिर भी यहां पर स्थिति शब्द से आयु कर्म के निषेकों का अनुभवन करना

પ્રશ્ન—તમસ્તમ નામક સાતમી પૃથિવીના નારકોની સ્થિતિ હે ભદન્ત ! કેટલી કહેવામાં આવી છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા । જહણ્ણેણં બાવીસં સાગરોવમાઈ ઉક્કોસેણં તેત્તીસ સાગ-
રોવમાઈ) હે ગૌતમ ! જઘન્યથી ૨૨ સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટથી ૩૩ સાગ-
રોપમની સ્થિતિ કહેવામાં આવી છે.

ભાવાર્થ—જીવને જે નારક વગેરે ભવો રોકીને રાખે છે, તેનું નામ ‘ સ્થિતિ ’ છે. ‘ સ્થીયતે નારકાદિ ભવેષુ અનયા ઇતિ સ્થિતિ ” આ ‘ સ્થિતિ ’ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ છે એટલે કે નારક વગેરે પર્યાયોમાં જીવ જેને લીધે સ્થિત રહે છે, આ ‘ સ્થિતિ ’ શબ્દનો વ્યુત્પત્તિનો ખરો અર્થ છે જે કે કર્મ પુદ્ગલોનો બન્ધકાલથી માડીને નિર્જરણકાલ સુધી આત્મામાં સામાન્ય રૂપથી અવસ્થાન-રહેવું તેનું નામ સ્થિતિ છે છતાં એ અત્રે ‘ સ્થિતિ ’ શબ્દને આયુ કર્મના નિષેકોનું અનુભવન કરવું-ભોગવું-આ અર્થમાં ગ્રહણ કરવામાં

સ્થિતિં પ્રતિષ્ઠાદયત્સ્તદેવામિમેતસ્મૃ । અન્યથા વદ્દેનાયુષા પ્રાગ્ભવે યાવન્ત કાલમવ-
તિષ્ઠતે જન્નુસ્તેન સમયિકૈવ દશવર્ષમહસ્રઃ ધાત્મિકાસ્થિતિરુક્તા સ્યાત્, ન ચૈવમુચ્યતે,
તસ્માન્નારકાદિભાપ્રાપ્તાનાં પ્રથમસમયાદાર્ભાયુષોઽનુભવકાલ એવાવસ્થિતિઃ ।
સા ચ નારકાગામૌધિકપદે જગન્મયતો દશવર્ષમહસ્રાણિ, ઉત્કર્ષતઃ ત્રયસ્ત્રિંશત્

-ભોગના, यह अर्थ 'स्थिति' शब्द का लिया गया है । जब तक विव-
क्षित भवका आयुर्कर्म बन्ध अवस्था में रहता हुआ, उदय अवस्था में
रहता है तब तक जीव उस पर्याय में रहता है । विवक्षित पर्याय में
आयुर्कर्म के सद्भाव में रहना इसीका नाम जीवित जीवन-है । और
इस जीवन का नाम ही यहां स्थिति माना गया है । सूत्रकारने जो दश
हजार वर्ष आदि की स्थिति कही है, उसका तात्पर्य यह है कि-जीव
इतने समय तक विवक्षित नारक अवस्था में रहता है । विवक्षित स्थान
में पहुँचाना, यह तो गति का काम है और उस स्थान में अमुक मर्यादा
तक रहना, यह आयु का काम है । एक बद्ध आयु और दूसरी भुज्यमान
आयु इस प्रकार से आयु दो प्रकार का होता है । सो यहां पर नारक
जीवों की जो आयुरूप स्थिति कही गई है, वह बद्ध आयु की अपेक्षा
नहीं कही गई है, किन्तु भुज्यमान आयु की अपेक्षा कही गई है,
यदि ऐसा न होता तो सूत्रकार को ऐसा कहना चाहिये था कि-प्रथ-
मादिक पृथिवियों में जगन्मय आयु दश हजार वर्ष आदि से कुछ

આવ્યો છે જ્યાં સુધી વિવક્ષિત ભવનું આયુષ્ય કર્મ બન્ધ અવસ્થામાં
રહીને ઉદય અવસ્થામાં રહે છે, ત્યાં સુધી જીવ તે પર્યાયમાં રહે છે વિવ-
ક્ષિત પર્યાયમાં આયુર્કર્મના સદ્ભાવમાં રહેવું-તેનું નામ-જીવિત-જીવન-છે
અને આ જીવનનું નામ જ અત્રે સ્થિતિ એ રીતે માનવામાં આવ્યું છે
સૂત્રકારે જે દશ હજાર વર્ષ વગેરેની સ્થિતિ કહી છે તેનું પ્રયોજન આ પ્રમાણે છે
કે જીવ આટલા સમય લગી વિવક્ષિત નારક અવસ્થામાં રહે છે વિવક્ષિત સ્થાન
મુધી પહોંચાડવાનું કામ તો ગતિનું છે અને તે સ્થાનમાં અમુક મર્યાદા
મુધી રહેવું, આ આવુંનું કામ છે એક બદ્ધ આયુ અને અપર ભુજ્યમાન
આયુ, આ રીતે આયુ બે પ્રકારનું કહેવામાં આવ્યું છે. તો અત્રે જો નારક-
જીવોની જ આયુ ૩૫ સ્થિતિ કહેવામાં આવી છે તે બદ્ધ આયુની અપેક્ષાએ
કહેવામાં આવી નથી પરંતુ ભુજ્યમાન આયુની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવી
છે, જો આમ ન હોત તો સૂત્રકારને આ પ્રમાણે કહેવું જોઈતું હતું કે
'પ્રથમાદિક પૃથિવીઓમાં જગન્મય આયુ દશ હજાર વર્ષ વગેરેથી પણ ઠંઠક

સાગરોપમાણિ વોધ્યા । વિશેષતસ્તુ રત્નપ્રમાપૃથિવી નૈરયિકાણામુત્કર્પતો જઘન્ય-
તથ સ્થિતિર્મૂલાનુસારેણ વોધ્યા । અપર્યાપ્તકાલસ્તુ સર્વત્રાન્તર્મુહૂર્તમેવ । અપર્યાપ્તકાલે
ચૌધિકસ્થિતેર્વિશેધિતે સર્વત્ર શેષાપર્યાપ્તસ્થિતિર્વોધ્યા । અપર્યાપ્તાશ્ચ નારકા દેવા
અસંખ્યેયવર્ષાયુક્તિર્ગદ્મનુષ્યાશ્ચ કરણત એવ વોધ્યાઃ । લઘ્વિતસ્તુ પર્યાપ્તા એવ ।
શેષાઃ પુનર્લઘ્વા પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તાશ્ચ ભવન્તિ । ઇત્થં ચતુર્વિંશતિદણ્ડકમનુસૃત્ય
નારકાણામાયુઃ સ્થિતિર્નિરૂપિતેતિ ॥ સૂ. ૨૦૬ ॥

અધિક છે । કુછ અધિકતા હસમેં પ્રાગ્ભવ મેં વદ્ધાયુકી અપેક્ષા
આજાયગી । પરન્તુ એસા તો, સૂત્રકારને કહા નહીં છે અતઃ યહ
કથન ભુજ્યમાન આયુ કી અપેક્ષા હી જાનના ચાહિયે । ઔર યહી
સ્થિતિ શબ્દ કા વાચ્યાર્થ છે । યહી વાત 'નારકાદિભવપ્રાપ્તાનાં પ્રથમ
સમયાદારભ્યાયુષોડનુભવકાલ એવાવસ્થિતિઃ' હસ પંક્તિ દ્વારા સ્પષ્ટ કી
ગઈ છે । અર્થાત્ નારક આદિ પર્યાપ્ત મેં પ્રાપ્ત હુએ જીવોં કી આયુ કે
પ્રથમ સમય સે લેકર આયુકર્મ કે અન્ત સમય તક કા જો અનુભવન
કાલ છે, વહી સ્થિતિ છે, યહ સ્થિતિ નારકોં મેં સામાન્ય સે દશ હજાર
વર્ષ કી જઘન્ય છે ઔર ૩૩ સાગરોપમકી ઉત્કૃષ્ટ છે વિશેષ સે-મૂલ
સૂત્ર મેં રત્નપ્રમા આદિ પૃથિવિયોં મેં જો જઘન્ય ઔર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ
સ્પષ્ટ કી ગઈ વહ છે, એસા જાનના ચાહિયે । અપર્યાપ્ત અવસ્થા કા
કાલ સર્વત્ર અન્તર્મુહૂર્ત હી છે । સામાન્ય સ્થિતિ મેં સે અપર્યાપ્ત

વધારે છે. આમાં કંઈક અધિકતા પ્રાગ્ભવમાં બદ્ધાયુની અપેક્ષાએ આવી જશે
પરંતુ આ રીતે તો સૂત્રકારે કહ્યું નથી એથી આ કથન ભુજ્યમાન આયુની
અપેક્ષાથી જ બાણુવું બોધ્યું અને એજ સ્થિતિ શબ્દનો વાચ્યાર્થ છે. એજ
વાત 'નારકાદિભવપ્રાપ્તાનાં પ્રથમસમયાદારભ્યાયુષોડનુભવકાલએવાવસ્થિતિઃ' આ
પંક્તિ વડે સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે એટલે કે નારક વગેરે પર્યાપ્તમાં
પ્રાપ્ત થયેલ બુવેના આયુષ્યના પ્રથમ સમયથી માંડીને આયુકર્મના અન્ત
સમય સુધી જે અનુભવનકાલ છે, તેજ સ્થિતિ છે આ સ્થિતિ નારકોમાં
સામાન્યથી દશ હજાર વર્ષની જઘન્ય છે, અને ૩૩ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ છે.
વિશેષ રૂપમાં મૂલસૂત્રમાં રત્નપ્રમા વગેરે પૃથિનીઓમાં જે જઘન્ય અને
ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે, તેજ છે આમ બાણી લેવું બોધ્યું
અપર્યાપ્ત અવસ્થાનો કાલ સર્વત્ર અન્તર્મુહૂર્ત છે. સામાન્ય સ્થિતિમાંથી અપર્યાપ્ત-
કાલને બાદ કરવાથી જે સ્થિતિ શેષ રહે છે, તે પર્યાપ્તકોની સ્થિતિ બાણુવી

અથાસુરકુમારાદીનામાયુઃ સ્થિતિં નિરૂપયતિ—

મૂલમ્—અસુરકુમારાણં મંતે! દેવાણં કેવદ્વયં કાલં ઠિર્દિ પ્પણત્તા? ગોયમા! જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈં, ઉક્કોસેણં સાઈરેગં સાગરોવમં। અસુરકુમારદેવીણં મંતે! કેવદ્વયં કાલં ઠિર્દિ પ્પણત્તા? ગોયમા! જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈં ઉક્કોસેણં અદ્ધપંચમાઈં પલિઓવમાઈં। નાગકુમારાણં મંતે! દેવાણં કેવદ્વયં કાલં ઠિર્દિ પ્પણત્તા? ગોયમા! જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈં, ઉક્કોસેણં દેસૂણાઈં દુણિણ પલિઓવમાઈં। નાગકુમારીણં મંતે! કેવદ્વયં કાલં ઠિર્દિ પ્પણત્તા? ગોયમા! જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈં, ઉક્કોસેણં દેસૂણં પલિઓવમં। એવં જહા નાગકુમારાણં દેવાણં દેવીણં ય તહા જાવ યણિયકુમારાણં દેવાણં દેવીણં ય ભાણિયઠ્ઠવં। પુઢવીકાઈયાણં મંતે! કેવદ્વયં કાલં ઠિર્દિ પ્પણત્તા? ગોયમા! જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં, ઉક્કોસેણં વાવીસં વાસસહસ્સાઈં। સુહુમપુઢવીકાઈયાણં ઓહિયાણં અપજ્જત્તયાણં પજ્જત્તયાણં ય તિણ્ણહવિ પુચ્છા, ગોયમા! જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં, ઉક્કોસેણ વિ

કાલકો કમ કર દેને પર જો સ્થિત થતી છે—વહ પર્યાસકોં કી સ્થિતિ જાનના ચાહિયે। નારક, દેવ ઓર અસંખ્યાત વર્ષ કી આયુવાલે તિર્યંચ એવં મનુષ્ય, યે કરણ કી અપેક્ષા હી અપર્યાસ માને ગયે હૈં—લલ્લિય કી અપેક્ષા નહીં—લલ્લિય કી અપેક્ષા તો યે સ્થિત પર્યાસ હી હૈં। इन से अतिरिक्त जीव लल्लि से पर्यास अपर्यास दोनों प्रकार के होते हैं। इस प्रकार चौबीस दण्डक के अनुसार यह नारकों की भव-स्थितिरूप आयु. स्थिति निरूपित की है ॥ सू० २०६ ॥

તેજએ નારક દેવ અને અસંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા તિર્યંચ અને મનુષ્યો આ સર્વે કરણની અપેક્ષાથી જ અપર્યાસ માનવામાં આવ્યાં છે. લલ્લિયની અપેક્ષાએ નો આ સર્વે પર્યાસ જ છે એના અતિરિક્ત હવે લલ્લિયથી પર્યાસ અપર્યાસ બન્ને પ્રકારના હોય છે આ રીતે ૨૪ ઢંડક મુજ આ નારકોની ભવસ્થિતિ રૂપ આયુઃસ્થિતિ નિરૂપિત કરવામાં આવી છે ॥સૂ.૦૨૦૬॥

अंतोमुहुत्तं। बादरपुढवीकाइयाणं पुच्छा, गोयमा! जहन्नेण
 अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं। अपज्जत्तगवादर-
 पुढवीकाइयाणं पुच्छा, गोयमा! जहण्णेण वि अंतोमुहुत्तं, उक्को-
 सेण वि अंतोमुहुत्तं। पज्जत्तगवादरपुढवीकाइयाणं पुच्छा,
 गोयमा! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं
 अंतोमुहुत्तूणाइं। एवं सेसकाइयाणंपि पुच्छावयणं भाणियव्वं।
 आउकाइयाणं जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सत्तवाससहस्साइं।
 सुहुमआउकाइयाणं ओहियाणं पज्जत्तगाणं अपज्जत्तगाणं तिण्ह
 वि जहण्णेण वि अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणवि अंतोमुहुत्तं। बादर-
 आउकाइयाणं जहा ओहियाणं। अपज्जत्तगवादर आउकाइयाणं
 जहन्नेण वि अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं। पज्जत्तग-
 वादरआउकाइयाणं जहन्नेण अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण सत्त वास-
 सहस्साइं अंतोमुहुत्तूणाइं। तेउकाइयाणं जहण्णेण अंतोमुहुत्तं,
 उक्कोसेण तिणिण राइंदियाइं। सुहुमतेउकाइयाणं ओहियाणं
 अपज्जत्तगाणं पज्जत्तगाणं तिण्ह वि जहण्णेण वि अंतोमुहुत्तं उक्को-
 सेण वि अंतोमुहुत्तं। बादरतेउकाइयाणं जहण्णेण अंतोमुहुत्तं,
 उक्कोसेणं तिणिण राइंदियाइं। अपज्जत्तगवादरतेउकाइयाणं
 जहण्णेण वि अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं। पज्जत्तग
 वादरतेउकाइयाणं जहन्नेण अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण तिणिण
 राइंदियाइं अंतोमुहुत्तूणाइं। वाउकाइयाणं जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं,
 उक्कोसेण तिणिण वाससहस्साइं। सुहुमवाउकाइयाणं ओहि-

याणं अपज्जत्तगाणं पज्जत्तगाणं य तिण्हवि जहण्णेणऽवि अंतो-
 मुहुत्तं उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं। वादरवाउकाइयाणं जहन्नेणं
 अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण तिणिग वाससहस्साइं। अपज्जत्तग-
 वादरवाउकाइयाणं जहन्नेण वि अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण वि अंतो-
 मुहुत्तं। पज्जत्तगवादरवाउकाइयाणं जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्को-
 सेणं तिणिग वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तूणाइं। वणस्सइकाइयाणं
 जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं दसवाससहस्साइं। सुहुम-
 वणस्सइकाइयाणं ओहियाणं अपज्जत्तगाणं पज्जत्तगाणं य
 तिण्ह वि जहण्णेण वि अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं। वादर-
 वणस्सइकाइयाणं जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं दस वास-
 सहस्साइं। अपज्जत्तगवादरवणस्सइकाइयाणं जहण्णेण वि
 अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं। पज्जत्तगवादरवणस्सइ-
 काइयाणं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं दसवाससहस्साइं
 अंतोमुहुत्तूणाइं। वेइंदियाणं भंतो ! केवइयं कालं ठिई पणत्ता?,
 गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वारससंवच्छराणि।
 अपज्जत्तगवेइंदियाणं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेण वि अंतोमुहुत्तं
 उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं। पज्जत्तगवेइंदियाणं जहण्णेणं अंतो-
 मुहुत्तं, उक्कोसेणं वारससंवच्छराणि अंतोमुहुत्तूणाइं। तेइंदि-
 याणं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं एगूण-
 पण्णासं राइंदियाइं। अपज्जत्तगतेइंदियाणं पुच्छा, गोयमा !
 जहण्णेण वि अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं। पज्जत्तगतेइं-

दियाणं पुच्छा, गोयमा ! जहण्णेण अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण एगू-
 णपण्णासं राईंदियाइं अंतोमुहुत्तूणाइं । चउरिंदियाणं भंते !
 केवइयं कालं ठिई पणत्ता ? गोयमा ! जहन्नेण अंतोमुहुत्तं
 उक्कोसेणं छम्मासा । अपज्जत्तगचउरिंदियाणं पुच्छा, गोयमा !
 जहण्णेण वि अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं । पज्जत्तगचउ-
 रिंदियाणं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं
 छम्मासा अंतोमुहुत्तूणा । पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं भंते !
 केवइयं कालं ठिई पणत्ता ? गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं,
 उक्कोसेणं तिणिण पलिओवमाइं । जलयरपंचिंदियतिरिक्ख-
 जोणियाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पणत्ता ? गोयमा ! जह-
 ण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी । संमुच्छिमजलयर-
 पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा ! जहण्णेणं अंतो-
 मुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी । अपज्जत्तयसमुच्छिम-
 जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा !
 जहण्णेण वि अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं पज्जत्तय-
 संमुच्छिमजलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा !
 जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी अंतोमुहु-
 तूणा । गवभवक्कंतियजलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा,
 गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी । अपज्ज-
 त्तगवभवक्कंतियजलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा,
 गोयमा ! जहण्णेण वि अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं ।

पञ्जत्तगगवभवक्कंतियजलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा,
 गोयमा! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी अंतोमुहु-
 त्तूणा। चउप्पयथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा,
 गोयमा! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तिणिण पलिओव-
 माइं। संमुच्छिमचउप्पयथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं
 पुच्छा, गोयमा! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं चउरासीइं
 वाससहस्साइं। अपज्जत्तयसंमुच्छिमचउप्पयथलयरपंचिंदिय-
 तिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा! जहन्नेण वि अंतोमुहुत्तं
 उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं। पज्जत्तयसंमुच्छिमचउप्पयथलयर-
 पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा गोयमा! जहण्णेणं अंतो-
 मुहुत्तं उक्कोसेणं चउरासीइं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तूणाइं।
 गवभवक्कंतियचउप्पयथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा,
 गोयमा! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिणिण पलिओव-
 माइं। अपज्जत्तगगवभवक्कंतियचउप्पयथलयरपंचिंदियतिरिक्ख-
 जोणियाणं पुच्छा गोयमा! जहण्णेण वि अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण वि
 अंतोमुहुत्तं। पज्जत्तगगवभवक्कंतियचउप्पयथलयरपंचिंदिय-
 तिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्को-
 सेणं तिणिण पलिओवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं। उरपरिसप्पथल-
 यरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा! जहन्नेणं अंतो-
 मुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी। संमुच्छिमउरपरिसप्पथलयर-
 पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा! जहन्नेणं अंतो-

मुहुत्तं, उक्कोसेणं तेवन्नं वाससहस्साइं । अप्पज्जत्तयसंमुच्छिम-
उरपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा !
जहन्नेण वि अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं । पज्जत्तय संमु-
च्छिमउरपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा,
गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तेवण्णं वाससयसह-
स्साइं अंतोमुहुत्तूणाइं । गव्वभवक्कंतिय उरपरिसप्पथलयरपंचि-
दियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं
उक्कोसेणं पुव्वकोडी । अप्पज्जत्तगगव्वभवक्कंतिय उरपरिसप्पथलयर-
पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेण वि अंतो-
मुहुत्तं उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं । पज्जत्तगगव्वभवक्कंतियउरपरिसप्प-
थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं
अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी अंतोमुहुत्तूणा । भुयपरिसप्पथल-
यर पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा ! जहण्णेणं
अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी । संमुच्छिमभुयपरिसप्प-
थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं
अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वायालीसं वाससहस्साइं । अप्पज्जत्तय-
संमुच्छिमभुयपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा
गोयमा ! जहन्नेण वि अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं ।
पज्जत्तगसंमुच्छिमभुयपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं
पुच्छा, गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं वाया-
लीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तूणाइं । गव्वभवक्कंतियभुयपरिसप्प

थलयरपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा ! जहण्णेणं
 अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं पुव्वकोडी । अपज्जत्तगगब्भवक्कंतियभुय-
 परिसप्पथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा !
 जहन्नेण वि अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं । पज्जत्तगगब्भ-
 वक्कंतियभुयपरिसप्पथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा,
 गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी अंतोमुहु-
 त्तूणा । खहयरपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा जहन्नेणं
 अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं । संमु-
 च्छिमखहयरपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा ! जह-
 न्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं वावत्तरिं वाससहस्साइं । अपज्जत्तग-
 संमुच्छिमखहयरपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा !
 जहन्नेण वि अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं । पज्जत्तग-
 संमुच्छिमखहयरपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा !
 जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वावत्तरिं वाससहस्साइं अंतो-
 मुहुत्तूणाइं । गव्भवक्कंतियखहयरपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं
 पुच्छा, गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं पलिओवम-
 स्स असंखेज्जइभागं । अपज्जत्तगगव्भवक्कंतियखहयरपंचिदिय-
 तिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा ! जहण्णेण वि अंतोमुहुत्तं
 उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं । पज्जत्तगखहयरपंचिदियतिरिक्ख-
 जोणियाणं भन्ते ! केवइयं कालं ठिई पणत्ता ? गोयमा ! जह-
 न्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखिज्जइभागं

अंतोमुहुत्तूणं। एत्थ एएसि णं संगहणिगाहाओ भवंति, तं
जहा—“संमुच्छिमपुव्वकोडी, चउरासीई भवे सहस्साईं। तेव-
ण्णा वायाला, वावत्तरिमेव पक्खीणं ॥१॥ गवभंमि पुव्वकोडी,
तिणिण थ पलिओवमाईं परमाऊ। उरभुयगपुव्वकोडी, पलि-
ओवमासंखभागे य ॥२॥” मणुस्साणं भंते! केवइयं कालं ठिई
पण्णत्ता? गोयमा! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिणिण पलि-
ओवमाईं। संमुच्छिममणुस्साणं पुच्छा, गोयमा! जहण्णेण वि
अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं। गवभवकंतियमणुस्साणं
पुच्छा, गोयमा! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिणिण
पलिओवमाईं। अपजत्तगगवभवकंतियमणुस्साणं भंते! केव-
इयं कालं ठिई पण्णत्ता? गोयमा! जहण्णेण वि अंतोमुहुत्तं
उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं। पजत्तगगवभवकंतियमणुस्साणं
भंते! केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता? गोयमा! जहण्णेणं अंतो-
मुहुत्तं उक्कोसेणं तिणिण पलिओवमाईं अंतोमुहुत्तूणाईं।
वाणमंतराणं देवाणं भंते! केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता? गोयमा!
जहन्नेणं दस वाससहस्साईं उक्कोसेणं पलिओवमं। वाणमंत-
रीणं देवीणं भंते! केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता, गोयमा! जह-
ण्णेणं दस वाससहस्साईं उक्कोसेणं अद्धपलिओवमं। जोइ-
सियाणं भंते! देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता? गोयमा!
जहण्णेणं सातिरेगं अट्टभागपलिओवमं, उक्कोसेणं पलिओवमं
वाससयसहस्रमवमहियं। जोइसियदेवीणं भंते! केवइयं कालं

ठिई पणत्ता? गोयमा! जहन्नेणं अट्ठभागपलिओवमं, उक्कोसेणं
 अट्ठपलिओवमं पण्णासाए वाससहस्सेहिं अब्भहियं। चंदविमा-
 णाणं भंते! देवाणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता? गोयमा!
 जहन्नेणं चउभागपलिओवमं, उक्कोसेणं पलिओवमं वाससय-
 सहस्समव्भहियं। चंदविमाणाणं भंते! देवीणं केवइयं कालं
 ठिई पणत्ता? गोयमा! जहन्नेणं चउभागपलिओवमं उक्को-
 सेणं अट्ठपलिओवमं पण्णासाए वाससहस्सेहिं अब्भहियं।
 सूरविमाणाणं भंते! देवाणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता? गोयमा!
 जहन्नेणं चउभागपलिओवमं, उक्कोसेणं पलिओवमं वाससहस्समव्भहियं।
 सूरविमाणाणं भंते! देवीणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता? गोयमा!
 जहन्नेणं चउभागपलिओवमं उक्कोसेणं अट्ठपलिओवमं पण्णासाए
 वाससहस्सेहिं अब्भहियं। गहविमाणाणं भंते! केवइयं कालं ठिई
 पणत्ता? गोयमा! जहन्नेणं चउभागपलिओवमं उक्कोसेणं पलिओवमं।
 गहविमाणाणं भंते! देवीणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता? गोयमा!
 जहन्नेणं चउभागपलिओवमं, उक्कोसेणं अट्ठपलिओवमं। णवखत्तविमाणाणं
 भंते! देवाणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता? गोयमा! जहन्नेणं चउ-
 भागपलिओवमं उक्कोसेणं अट्ठपलिओवमं। णवखत्तविमाणाणं
 भंते! देवीणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता? गोयमा! जहन्नेणं
 चउभागपलिओवमं, उक्कोसेणं सातिरेणं चउभागपलिओवमं।
 तानविमाणाणं भंते! देवाणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता?

गोयमा ! जहन्नेणं साइरेगं अट्टभागपलिओवमं, उक्कोसेणं चउ-
भागपलिओवमं । ताराविमाणाणं भंते ! देवीणं केवइयं कालं
ठिई पणत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं अट्टभागपलिओवमं, उक्कोसेणं
साइरेगं अट्टभागपलिओवमं । वेमाणियाणं भंते ! देवाणं केव-
इयं कालं ठिई पणत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं पलिओवमं, उक्को-
सेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं । वेमाणियाणं भंते ! देवीणं केवइयं
कालं ठिई पणत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं पलिओवमं, उक्कोसेणं
पणपणं पलिओवमाइं । सोहम्मेणं भंते ! कप्पे देवाणं केवइयं
कालं ठिई पणत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं पलिओवमं, उक्कोसेणं
दो सागरोवमाइं । सोहम्मे णं भंते ! कप्पे परिग्गहिया देवीणं
केवइयं कालं ठिई पणत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं पलिओवमं,
उक्कोसेणं सत्त पलिओवमाइं । सोहम्मेणं भंते ! कप्पे अपरि-
ग्गहिया देवीणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं
पलिओवमं, उक्कोसेणं पण्णासं पलिओवमाइं । ईसाणे णं भंते !
कप्पे देवाणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं
साइरेगं पलिओवमं, उक्कोसेणं साइरेगाइं दो सागरोवमाइं ।
ईसाणे णं भंते ! कप्पे परिग्गहिया देवीणं केवइयं कालं ठिई
पणत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं साइरेगं पलिओवमं उक्कोसेणं
नव पलिओवमाइं । ईसाणे णं भंते ! कप्पे अपरिग्गहिया देवीणं
केवइयं कालं ठिई पणत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं साइरेगं पलि-
ओवमं, उक्कोसेणं पणपणपलिओवमाइं । सणकुमारेणं भंते !

કવ્ય દેવળ કેવડ્ય કાલં ઠિડે પળત્તા ? ગોષમા ! જહેજે દો
 સાગરોવમાડે, ઉવકોસેળ સત સાગરોવમાડે । માહિદે ં મંતે !
 કવ્ય દેવળ કેવડ્ય કાલં ઠિડે પળત્તા ? ગોષમા ! જહેજેળ
 સાહેગાડે દો સાગરોવમાડે, ઉવકોસેળ સાહેગાડે સત સાગરો-
 વમાડે । વંચતોણ મંતે ! કવ્ય દેવળ કેવડ્ય કાલં ઠિડે
 પળત્તા ? ગોષમા ! જહેજેળ સત સાગરોવમાડે, ઉવકોસેળ
 દસ સાગરોવમાડે । એવં કવ્ય કવ્ય કેવડ્ય કાલં ઠિડે પળત્તા ?
 ગોષમા ! એવં માળિવવ-લંતવ જહેજેળ દસ સાગરોવમાડે,
 ઉવકોસેળ વડદસસાગરોવમાડે । મહાસુકે જહેજેળ વડદસ-
 સાગરોવમાડે, ઉવકોસેળ મતરસસાગરોવમાડે । મહસાર જહે-
 નેળ સતરસસાગરોવમાડે, ઉવકોસેળ અટ્ટરસસાગરોવમાડે ।
 આળ જહેજેળ અટ્ટરસસાગરોવમાડે, ઉવકોસેળ ઇગુળવીસ
 સાગરોવમાડે । પાળ જહેજેળ ઇગુળવીસ સાગરોવમાડે ઉવકો-
 સેળ વીસ સાગરોવમાડે । આળ જહેજેળ વીસ સાગરોવમાડે,
 ઉવકોસેળ એકવીસ સાગરોવમાડે । અનુવ જહેજેળ એકવીસ
 સાગરોવમાડે ઉવકોસેળ વાવીસ સાગરોવમાડે । હૈદિમહૈદિમગોવ-
 આગિસાળિય ં મંતે ! દેવળ કેવડ્ય કાલં ઠિડે પળત્તા ?
 ગોષમા ! જહેજેળ વાવીસ સાગરોવમાડે, ઉવકોસેળ લેવીસ સાગ-
 રોવમાડે । હૈદિમસાલિસમગેવજાગિસાળિય ં મંતે ! દેવળ કેવ-
 ડ્ય કાલં ઠિડે પળત્તા ? ગોષમા ! જહેજેળ લેવીસ સાગરોવ-
 માડે, ઉવકોસેળ વડવીસ સાગરોવમાડે । હૈદિમવડવરિસમેવજાગિ-
 સાળિય ં મંતે ! દેવળ કેવડ્ય કાલં ઠિડે પળત્તા ? ગોષમા !

जहन्नेणं चउवीसं सागरोवमाइं उक्कोसेणं पंचवीसं सागरोवमाइं ।
मज्झिमहेट्ठिमगेवेज्जगविमाणेसु णं भंते ! देवाणं केवइयं कालं
ठिई पणत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं पणवीसं सागरोवमाइं, उक्को-
सेणं छव्वीसं सागरोवमाइं । मज्झिममज्झिमगेवेज्जगविमाणेसु णं
भंते ! देवाणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं
छव्वीसं सागरोवमाइं, उक्कोसेणं सत्तावीसं सागरोवमाइं । मज्झि-
मउवरिमगेवेज्जगविमाणेसु णं भंते ! देवाणं केवइयं कालं ठिई
पणत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं सत्तावीसं सागरोवमाइं, उक्कोसेणं
अट्ठावीसं सागरोवमाइं । उवरिमहेट्ठिमगेवेज्जगविमाणेसु णं भंते !
देवाणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं अट्ठावीसं
सागरोवमाइं उक्कोसेणं एगूणतीसं सागरोवमाइं । उवरिममज्झि-
मगेवेज्जगविमाणेसु णं भंते ! देवाणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता ?
गोयमा ! जहन्नेणं एगूणतीसं सागरोवमाइं, उक्कोसेणं तीसं
सागरोवमाइं । उवरिमउवरिमगेवेज्जगविमाणेसु णं भंते !
देवाणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं तीसं
सागरोवमाइं, उक्कोसेणं एकतीसं सागरोवमाइं । विजयवेज्ज-
यंतजयंतअपराजियविमाणेसु णं भंते ! देवाणं केवइयं कालं
ठिई पणत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं एकतीसं सागरोवमाइं,
उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं । सव्वट्ठसिद्धे णं भंते ! महाविमाणे
देवाणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता ? गोयमा ! अजहण्णमणु-
क्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं । से तं सुहुमे अद्धापलिओवमे ।
से तं अद्धापलिओवमे ॥सू० २०७॥

છાયા—અસુરકુમારાણાં ભદન્ત દેવાનાં કિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞસા ? ગૌતમ ? જઘન્યેન દશવર્ષસહસ્રાણિ, ઉત્કર્ષેણ સાતિરેકં સાગરોપમમ્ ! અસુરકુમાર-દેવીનાં ભદન્ત ! કિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞસા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન દશવર્ષસહસ્રાણિ, ઉત્કર્ષેણ અદ્વિપંચમાનિ પલ્યોપમાનિ । નાગકુમારાણાં ભદન્ત ! દેવાનાં કિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞસા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન દશવર્ષસહસ્રાણિ, ઉત્કર્ષેણ દેશોનાનિ

અવ સૂત્રકાર અસુરકુમાર આદિકોં કી આયુસ્થિતિ કહતે હૈં—

‘અસુરકુમારાણં મંતે !’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—(અસુરકુમારાણં મંતે ! દેવાણં કેવદ્યકાલં ઠિર્દિ પળ્લગ્ત્તા?) હે ભદન્ત ! અસુરકુમાર દેવોં કી સ્થિતિ કિતને કાલ તક કી કહીં ગઈ હૈં ? (ગોયમા ! જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈં ઉક્કોસેણં સાહરેગં સાગરોવમં

ઉત્તર:—હે ગૌતમ જઘન્ય સે દશ હજાર વર્ષ કી ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે કુછ અધિક એક સાગરોપમ કી કહી ગઈ હૈં । (અસુરકુમારદેવીણં મંતે ! કેવદ્યં કાલં ઠિર્દિ પળ્લગ્ત્તા) હે ભદન્ત ! અસુરકુમાર કી દેવિયોં કી સ્થિતિ કિતની કહીં ગઈ હૈં ? (ગોયમા ! જહ્ણેણં દસવાસસહસ્સાઈં ઉક્કોસેણં અદ્વા પંચમાઈં પલિઓવમાઈં)

ઉત્તર—હે ગૌતમ ! જઘન્ય સે દશ હજાર વર્ષ કી ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ૪૥ સાટે ચાર પલ્યોપમ કી કહી ગઈ હૈં । ‘નાગકુમારાણં મંતે !

ઉવે સૂત્રકાર અસુરકુમાર વગેરેની આયુસ્થિતિ કહે છે.

“અસુરકુમારાણં મંતે ! ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—(અસુરકુમારાણં મંતે ! દેવાણં કેવદ્યં કાલં ઠિર્દિ પળ્લગ્ત્તા) હે ભદન્ત ! અસુરકુમાર દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાલ સુધીની કહેવામાં આવી છે ? (ગોયમા ! જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈં ઉક્કોસેણં સાહરેગં સાગરોવમં)

ઉત્તર—હે ગૌતમ ! જઘન્યથી દશ હજાર વર્ષ જેટલી અને ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક અધિક એક સાગરોપમ જેટલી કહેવામાં આવી છે. (અસુરકુમારદેવીણં મંતે ! કેવદ્યં કાલં ઠિર્દિ પળ્લગ્ત્તા) હે ભદન્ત ! અસુરકુમારની દેવીઓની સ્થિતિ કેટલી કહેવામાં આવી છે ? (ગોયમા ! જહ્ણેણં દસવાસસહસ્સાઈં ઉક્કોસેણં અદ્વપંચમાઈં પલિઓવમાઈં.)

ઉત્તર—હે ગૌતમ ! જઘન્યથી દશ હજાર વર્ષની અને ઉત્કૃષ્ટથી ૪૥ પલ્યોપમ જેટલી કહેવામાં આવી છે. (નાગકુમારાણં મંતે ! દેવાણં કેવદ્યં

દ્વિપલ્યોપમાનિ । નાગકુમારીણાં ભદન્ત ! કિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞતા ?,
ગૌતમ ! જઘન્યેન દશર્પસહસ્રાણિ ઉત્કર્ષેણ દેશેનાં પલ્યોપમમ્ । એવં
યથા નાગકુમારાણાં દેવાનાં દેવીનાં ચ તથા યાવદ્ સ્તનિતકુમારાણાં દેવાનાં
દેવીનાં ચ મણિતવ્યમ્ । પૃથિવીકાયિકાનાં ભદન્ત ! કિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞતા ?

દેવાણં કેવદ્દયં કાલં ઠિર્દિ પળ્ળત્તા ?) હે ભદન્ત ! નાગકુમાર દેવોં કી
કિતની સ્થિતિ કહી ગઈ હૈ ?

ઉત્તર:—(ગોયમા ! જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈં ઉક્કોસેણં દેસૂ-
ણાઈં દુણિણ પલિબોવમાઈં) હે ગૌતમ જઘન્ય સે દશ હજાર વર્ષ કી ઔર
ઉત્કૃષ્ટ સે કુછ કમ દો પલ્યોપમ કી । (નાગકુમારીણં મંતે ! કેવદ્દયં
કાલં ઠિર્દિ પળ્ળત્તા ?) હે ભદન્ત ! નાગકુમાર કો દેવિયોં કી કિતની
સ્થિતિ કહી ગઈ હૈ ?

ઉત્તર:—(ગોયમા ! જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈં ઉક્કોસેણં દેસૂણં
પલિબોવમં) હે ગૌતમ ! જઘન્ય સે દશ હજાર વર્ષ કી ઔર ઉત્કૃષ્ટ
સે કુછ કમ એક પલ્ય કી કહી ગઈ હૈ (એવં જહા નાગકુમારાણં, દેવાણં
દેવીણ ય તહા જાવ થણિયકુમારાણં દેવાણં દેવીણ ય માણિયવ્વં) જૈસી
નાગકુમાર દેવોં ઔર ઉનકી દેવિયોં કી સ્થિતિ કહી હૈ ઉસી પ્રકાર સે

કાલં ઠિર્દિ પળ્ળત્તા ?) હે ભદંત ! નાગકુમાર દેવોની સ્થિતિ કેટલી કહેવામાં
આવી છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા ! જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈં ઉક્કોસેણં દેસૂણાઈં દુણિણ
પલિબોવમાઈં) હે ગૌતમ ! જઘન્યથી દશ હજાર વર્ષની અને ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક
કમ બે પલ્યોપમ જેટલી કહેવામાં આવી છે. (નાગકુમારીણં મંતે ! કેવદ્દયં
કાલં ઠિર્દિ પળ્ળત્તા ?) હે ભદંત ! નાગકુમારની દેવીઓની સ્થિતિ કેટલી
કહેવામાં આવી છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા ! જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈં ઉક્કોસેણં દેસૂણં પલિબોવમં)
હે ગૌતમ ! જઘન્યથી દશ હજાર વર્ષની અને ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક કમ એક પલ્ય
જેટલી કહેવામાં આવી છે. (એવં જહા નાગકુમારાણં દેવાણં દેવીણ ય તહા જાવ
થણિયકુમારાણં દેવાણં દેવીણ ય માણિયવ્વં) જે પ્રમાણે નાગકુમાર દેવોની અને
તેમની દેવીઓની સ્થિતિ કહેવામાં આવી છે, તે પ્રમાણે જ સ્તનિતકુમાર
સુધીના દેવો અને તેમની દેવીઓની સ્થિતિ બાણુવી બોધ્યે. (પુદવીકાદ્-

ગૌતમ ? જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્ત્ત્વ ઉત્કર્ષેણ દ્વાવિંશતિ વર્ષસહસ્રાણિ । સૂક્ષ્મપૃથિવી-
કાયિકાનામ્ ઔઘિકાનામ્ અપર્યાસાનાં પર્યાસાનાં ચ ત્રયાણામપિ પૃચ્છા, ગૌતમ !
જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્ત્ત્વ ઉત્કર્ષેણાપિ અન્તર્મુહૂર્ત્ત્વ । વાદરપૃથિવીકાયિકાનાં પૃચ્છા,
ગૌતમ ! જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્ત્ત્વ ઉત્કર્ષેણ દ્વાવિંશતિ વર્ષસહસ્રાણિ । અપર્યાસકવાદર-
પૃથિવીકાયિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેનાપિ અન્તર્મુહૂર્ત્ત્વ ઉત્કર્ષેણાપિ અન્તર્મુ-

સ્તનિનકુમાર તત્ત્વ કે દેવોં ઔર ડનકી દેવિચાં કી સ્થિતિ જાનની
ચાહિયે । (પુઢવીકાઢયાણં અંતે ! કેવહયં કાલં ટિર્ઢ પળ્લતા) હે મદન્ત !
પૃથિવીકાયિક જીવોં કી સ્થિતિ કિતને કાલ તત્ત્વ કી કહી ગઈ હૈ ?—

ઉત્તર—(ગોયમા ! જહળ્લેણં અંતો મુહુત્તં ઉત્કોસેણં વાવીસં
વાસસહસ્તાઈ) હે ગૌતમ ! પૃથિવીકાયિક જીવોં કી સ્થિતિ જઘન્ય
સે અન્તર્મુહૂર્ત્ત્વ કી ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે ૨૨ હજાર વર્ષ કી કહી ગઈ હૈ ।
(સુહુમપુઢવીકાઢયાણં ઔહિયાણં અપજ્જત્તયાણં પજ્જત્તયા ણ ય તિળ્લ
વિ પુચ્છા—ગોયમા ! જહળ્લે ણં અંતોમુહુત્તં ઉત્કોસેણ વિ અંતોમુહુત્તં)
સામાન્ય સે સૂક્ષ્મ પૃથિવીકાયિક જીવોં કી, અપર્યાસક સૂક્ષ્મ પૃથિ-
વીકાયિક જીવોં કી ંવં પર્યાસક સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક જીવોં કી સ્થિતિ
જઘન્ય ઔર ઉત્કૃષ્ટ ઢોનોં પ્રકારકી અંતર્મુહૂર્ત્ત્વ કી હૈ । (વાદરપુઢવી-
કાઢયાણં પુચ્છા—ગોયમા ! જહળ્લેણં અંતોમુહુત્તં ઉત્કોસેણં વાવીસં વા-
સસહસ્તાઈ) જો વાદર પૃથિવીકાયિક જીવ હૈ—ડનકી સ્થિતિ, હે ગૌતમ !
જઘન્ય સે તો અંતર્મુહૂર્ત્ત્વ કી હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે ૨૨, હજાર વર્ષ કી હૈ ।
(અપજ્જત્તગવાદરપુઢવિકાઢયાણં પુચ્છા—ગોયમા ! જહળ્લેણ વિ અંતો

યાણં મંતે ! કેવહયં કાલં ટિર્ઢ પળ્લતા) હે મદન્ત ! પૃથિવીકાયિક ઔવોની સ્થિતિ
કેટલી કાલ મુધીની કહેવામાં આવી છે ।

ઉત્તર—(ગોયમા ! જહળ્લેણં અંતોમુહુત્તં ઉત્કોસેણં વાવીસં વાસસહસ્તાઈ)
હે ગૌતમ ! પૃથિવીકાયિક ઔવોની સ્થિતિ જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્ત્ત્વની અને
ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨ હજાર વર્ષ જેટલી કહેવામાં આવી છે. (સુહુમપુઢવીકાઢયાણં
ઔહિયાણં અપજ્જત્તયાણં પજ્જત્તયા ણ ય તિળ્લ વિ પુચ્છા—ગોયમા ! જહળ્લેણં અંતો
મુહુત્તં ઉત્કોસેણ વિ અંતો મુહુત્તં) સામાન્યથી સૂક્ષ્મ પૃથિવીકાયિક ઔવોની
અપર્યાસક સૂક્ષ્મ પૃથિવીકાયિક ઔવોની અને પર્યાસક સૂક્ષ્મ પૃથિવીકાયિક
ઔવોની સ્થિતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બન્ને પ્રકારથી અંતર્મુહૂર્ત્ત્વની છે. (વાદર-
પુઢવીકાઢયાણં પુચ્છા ગોયમા ! જહળ્લેણં અંતોમુહુત્તં ઉત્કોસેણં વાવીસં વાસ
સહસ્તાઈ) જે વાદર પૃથિવીકાયિક ઔવો છે, તેમની સ્થિતિ હે ગૌતમ !
જઘન્યથી તો અંતર્મુહૂર્ત્ત્વની છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨ હજાર વર્ષ જેટલી છે.
(અપજ્જત્તગવાદરપુઢવિકાઢયાણં પુચ્છા—ગોયમા ! જહળ્લેણ વિ અંતો મુહુત્તં

હૂર્તમ્ । પર્યાસકવાદરપૃથિવીકાયિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તમ્
ઉત્કર્ષેણ ડાવિંશતિં વર્ષસહસ્રાણિ અન્તર્મુહૂર્તોનાનિ । एवं શેષકાયિકાનામપિ પૃચ્છા-
વચનં યાનિતવ્યમ્ । અપ્કાયિકાનાં જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તમ્, ઉત્કર્ષેણ સપ્તવર્ષસહ-

મુહૂર્તં ઉક્કોસેણ વિ અંતો મુહૂર્તં) અપર્યાસક જો બાદરપૃથિવીકાયિક
જીવ છે તેની સ્થિતિ જઘન્ય સે ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે દોનો હી પ્રકાર
સે અંતર્મુહૂર્તની છે (પજ્જત્તગવાદરપુઢવીકાહયાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહ-
ણેણં અંતોમુહૂર્તં ઉક્કોસેણં વાવીસં વાસસહસ્રાઈ અંતો મુહૂર્તૂનાઈ)
જો પર્યાસક વાદર પૃથિવીકાયિક જીવ હૈ, તેની સ્થિતિ કે વિષય કે
પ્રશ્ન કા ઉત્તર-હે ગૌતમ ! હસ પ્રકાર સે હૈ કિ-હન જીવોં કી સ્થિતિ
જઘન્ય સે અંતર્મુહૂર્તની છે ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે અંતર્મુહૂર્ત કમ ૨૨, હજાર
વર્ષ કી છે । (एवं शेषकाइयाणं वि पुच्छा वयणं भाणियव्वं) इसी प्रकार
से अवशिष्टकायिक जीवों के विषय में भी प्रश्न करना चाहिये-तात्पर्य
कहने का यह है कि जिस प्रकार पृथिवीकायिक जीवों के विषय में
प्रश्न किया गया है उसी प्रकार से हे भदन्त ! अप्कायिक आदि जीवों
की स्थिति कितने काल की है-? इस प्रकार का प्रश्न उद्भावित कर लेना
-और जो कुछ आगे अब कहा जा रहा है, उसे उत्तर पक्ष के रूप में
लगाते जाना चाहिये-(आउकाइयाणं जहन्नेणं अंतोमुहूर्तं उक्कોसे णं
सत्तवाससहस्साइं) अप्कायिक जीवों की स्थिति जघन्य से

ઉક્કોસેણ વિ અંતોમુહૂર્તં) અપર્યાસક જે બાદર પૃથિવીકાયિક જીવો છે તેમની
સ્થિતિ જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી બંને પ્રકારની અંતર્મુહૂર્તની છે. (પજ્જત્તગ
વાદરપુઢવીકાહયાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહણેણં અંતોમુહૂર્તં ઉક્કોસેણં વાવીસં
વાસસહસ્રાઈ અંતોમુહૂર્તૂનાઈ) જે પર્યાસક બાદર પૃથિવીકાયિક જીવો છે,
તેમની સ્થિતિના સંબંધમાં જે પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો છે તેનો જવાબ આ
પ્રમાણે છે. કે હે ગૌતમ ! આ જીવોની સ્થિતિ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્તની છે
અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્ત કમ ૨૨ હજાર વર્ષ જેટલી છે. (एवं शेषकाइ-
याणं वि पुच्छावयणं भाणियव्वं) આ પ્રમાણે અવશિષ્ટકાયિક જીવોના
સંબંધમાં પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો છે, તેમજ હે ભદન્ત ! અપ્કાયિક વગેરે
જીવોની સ્થિતિ કેટલા કાલની છે ? આ બાતનો પ્રશ્ન ઉદ્ભાવિત કરી લેવો
અને જે કંઈ હવે પછી કહેવામાં આવે છે તેને ઉત્તરના રૂપમાં માની લેવું
જોઈએ. (आउकाइयाणं जहन्नेणं अंतोमुहूर्तं उक्कોसे णं सत्तवाससहस्साइं)
अपूकायिक जीवोनी जघन्यथी स्थिति अंतर्मुहूर्तनी છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ૭

સાણિ । સૂક્ષ્માપ્કાયિકાનામ્ ઔધિકાનાં પર્યાપ્તકાનામ્ અપર્યાપ્તકાનાં ત્રયાણામપિ જઘન્યેનાપિ અન્તર્મુહૂર્તમ્ । ઉત્કર્ષેણાપિ અન્તર્મુહૂર્તમ્, વાદરાપ્કાયિકાનાં યથા ઔધિકાનાં । અપર્યાપ્તવાદરાપ્કાયિકાનાં જઘન્યેનાપિ અન્તર્મુહૂર્તમ્, ઉત્કર્ષેણાપિ અન્તર્મુહૂર્તમ્ । પર્યાપ્તક વાદરાપ્કાયિકાનાં જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તમ્, ઉત્કર્ષેણ સપ્તવર્ષ-

અન્તર્મુહૂર્તની કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ૭ સાત હજાર વર્ષ કી હૈ । (સુદુનઆઝકાહયાણં ઓહિયાણં પજ્જત્તગાણં તિણ્હ વિ જહણ્ણેણ વિ અંતો સુદુત્તં ઉક્કોસેણ વિ અંતોસુદુત્તં) અપ્કાયિક જીવ પૃથિવી-કાયિક જીવ કી તરહ દો પ્રકાર કે હોતે હૈ—એક સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક ઓર દૂતરે વાદર અપ્કાયિક । એ દોનો પ્રકાર કે જીવ પર્યાપ્ત ઓર અપર્યાપ્ત કે એક સે દો દો પ્રકાર કે ઓર હોતે હૈ । હસલિયે સામાન્ય-રૂપ સે સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક જીવોં કી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક જીવોં કી એવં અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક જીવોં કી જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ દોનો પ્રકાર કી સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની કી હૈ । (વાદરઆઝકાહયાણં જહા ઓહિયાણં) તથા જો વાદર અપ્કાયિક જીવ હૈ, ઉનકી જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સામાન્ય અપ્કાયિક જીવોં કે જૈસી હૈ । (અપજ્જત્તગવાયર આઝકાહયાણં જહણ્ણેણ વિ અંતોસુદુત્તં ઉક્કોસેણ વિ અંતોસુદુત્તં) વાદર અપ્કાયિક જીવોં મેં જો અપર્યાપ્તક વાદર અપ્કાયિક જીવ હૈ,

ઉત્તર વર્ષ બેટલી છે. (સુદુમ આઝકાહયાણં ઓહિયાણં પજ્જત્તગાણં અપજ્જત્તગાણં તિણ્હ વિ જહણ્ણેણ વિ અંતોસુદુત્તં ઉક્કોસેણ વિ અંતોસુદુત્તં) અપ્કાયિક જીવો પૃથિવીકાયિક જીવોની જેમ બે પ્રકારના હોય છે. એક સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક અને બીજા વાદર અપ્કાયિક આ બન્ને પ્રકારના જીવો પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તકના ભેદથી બન્ને પ્રકારના હોય છે. એથી સામાન્ય રૂપથી સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક જીવોની પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક જીવોની અને અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક જીવોની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બન્ને પ્રકારની સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની છે. (વાદર આઝકાહયાણં જહા ઓહિયાણં) તેમજ બે વાદર અપ્કાયિક જીવો છે, તેમની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સામાન્ય અપ્કાયિક જીવો જેવી જ છે. (અપજ્જત્તગ વાદરઆઝકાહયાણં જહણ્ણેણ વિ અંતોસુદુત્તં ઉક્કોસેણ વિ અંતોસુદુત્તં) વાદર અપ્કાયિક જીવોમાં બે અપર્યાપ્ત વાદર અપ્કાયિક જીવો છે, તેમની સ્થિતિ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્તની છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પાંચ અન્તર્મુહૂર્તની છે (અપજ્જત્તગવાદરઆઝકાહયાણં જહણ્ણેણ અંતોસુદુત્તં ઉક્કોસેણં) સત્ત-

સહસ્રાણિ અન્તર્મુહૂર્તોનાનિ । તેજસ્કાયિકાનાં જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તમ્, ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ રાત્રિન્દિવાનિ સૂક્ષ્મતેજસ્કાયિકાનામ્ ઔષ્ણિકાનામ્ અપર્યાપ્તકાનાં પર્યાપ્ત-
કાનાં અયાગામપિ જઘન્યેનાપિ અન્તર્મુહૂર્તમ્, ઉત્કર્ષેણાપિ અન્તર્મુહૂર્તમ્ । વાદર-
તેજસ્કાયિકાનાં જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તમ્, ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ રાત્રિન્દિવાનિ અપર્યાપ્તવાદરતેજસ્કાયિકાનાં જઘન્યેનાપિ અન્તર્મુહૂર્તમ્, ઉત્કર્ષેણાપિ અન્ત-

અનકી સ્થિતિ જઘન્ય સેતો અંતર્મુહૂર્ત કી હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે બી અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ । ‘પજ્જત્તગવાદર આહવાણં જહ્ણણેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં સત્તવાસસહસ્સાઈ અંતોમુહુત્તૂણાઈ’ વાદર અપૂર્ણાધિક જીવોં મેં જો પર્યાપ્તક વાદર અપૂર્ણાધિક જીવ હૈ અનકી સ્થિતિ જઘન્ય સે તો અંતર્મુહૂર્ત કી હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે એક અન્તર્મુહૂર્ત કમ ૭ સાત હજાર વર્ષ કી હૈ । (તેઝકાહવાણં જહ્ણણેણં અંતો મુહુત્તં ઉક્કોસેણં ત્રિણિ રાઈંદિયાઈ) તેજસ્કાયિક કી સ્થિતિ જઘન્ય સે એક અંતર્મુહૂર્ત કી ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીણ અહોરાત્ર કી હૈ । (સુદુમ-તેઝકાહવાણં ઓહિયાણં અપજ્જત્તગાણં પજ્જત્તગાણં તિણ્હ વિ જહ્ણણેણ વિ અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણ વિ અંતોમુહુત્તં) સામાન્યરૂપ સે સૂક્ષ્મ તેજ-સ્કાયિક જીવોં કી અપર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ તેજસ્કાયિક જીવોં કી ઔર પર્યા-પ્તક સૂક્ષ્મ તેજસ્કાયિક જીવોં કી સ્થિતિ જઘન્ય સે બી અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે બી અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ । (વાદર તેઝકાહવાણં જહ્ણણેણ અંતોમુહુત્તં ઉક્કો સેણં ત્રિણિ રાઈંદિયાઈ) જો તેજસ્કાયિક જીવોં મેં વાદર તેજસ્કાયિક જીવ હૈ અનકી જઘન્ય સે તો સ્થિતિ એક અંતર્મુહૂર્ત કી હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીણ અહોરાત્ર કી હૈ । (અપજ્જત્ત-ગવાદર તેઝકાહવાણં જહ્ણણેણ વિ અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણ વિ અંતો-

વાસસહસ્સાઈ અંતોમુહુત્તૂણાઈ) વાદર અપૂર્ણાધિક જીવોં મેં પર્યાપ્તક વાદર અપૂ-ર્ણાધિક જીવોં છે, તેમની સ્થિતિ જઘન્યથી તો અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી એક અન્તર્મુહૂર્ત કમ સાત હજાર વર્ષ જેટલી છે. (તેઝકાહવાણં જહ્ણણેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં ત્રિણિ રાઈંદિયાઈ) તેજસ્કાયિકી સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ અહોરાત્ર જેટલી છે. (સુદુમતેઝકાહવાણં ઓહિયાણં અપજ્જત્તગાણં પજ્જત્તગાણં તિણ્હ વિ જહ્ણણેણ વિ અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણ વિ અંતોમુહુત્તં) સામાન્ય રૂપથી સૂક્ષ્મ તેજસ્કાયિક જીવોંની અપર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ તેજસ્કાયિક જીવોંની અને પર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ તેજસ્કાયિક જીવોંની સ્થિતિ જઘન્યથી પણ અન્તર્મુહૂર્તની છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અન્તર્મુહૂર્તની છે. (વાદર તેઝકાહવાણં જહ્ણણેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં ત્રિણિ રાઈંદિયાઈ) જે તેજસ્કાયિક જીવોંમાં વાદર તેજસ્કાયિક જીવોં છે, તેમની જઘન્યથી તો સ્થિતિ એક અંતર્મુહૂર્તની છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ અહોરાત્ર જેટલી છે. (અપજ્જત્તગવાદર તેઝકાહવાણં જહ્ણણેણ વિ અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં વિ અંતોમુ-

મુહૂર્તમ્ । પર્યાપ્તક્રવાદરતેજસ્કાયિકાનાં જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તમ્, ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ રાત્રિન્દિગાનિ અન્તર્મુહૂર્તોનાનિ । વાયુકાયિનાં જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તમ્, ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ વર્ષસહસ્રાણિ । સૂક્ષ્મનાયુકાયિકાનામ્ ઔધિકાનામ્ અપર્યાપ્તકાનાં પર્યાપ્ત-
કાનાં ચ ત્રયાણામપિ જઘન્યેનાપિ અન્તર્મુહૂર્તમ્, ઉત્કર્ષેણાપિ અન્ત-
ર્મુહૂર્તમ્ । વાદરવાયુકાયિકાનાં જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તમ્, ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ વર્ષ-

મુદ્રુત્ત) જો તૈજસકાયિક જીવોં મેં અપર્યાપ્તક્ર વાદર તૈજસકાયિક જીવ
હેં । उनकी जघन्य से भी अन्तर्मुहूर्त की है और उत्कृष्ट से भी अन्त-
र्मुहूर्त की है । (पञ्जत्तगवादरतेजकायहयाणं जहण्णेणं अंतो मुदुत्तं
उक्कोसेणं तिणिण राइंदियाइं अंतोमुदुत्तूणाइं) तैजसकायिक
जीवों में जो पर्याप्तक व्वादर तैजसकायिक जीव है उनकी
स्थिति जघन्य से एकअंतर्मुहूर्त की है और उत्कृष्ट से तो
एक अंतर्मुहूर्त कम तीन अहोरात्र की है । (वाउकाहयाणं जहण्णे-
णं अंतो मुदुत्तं उक्कोसेणं तिणिण वाससहससाइं) वायुकायिक जीवों
की स्थिति जघन्य से तो अन्तर्मुहूर्त की है और उत्कृष्ट से तीन
हजार वर्ष की है । (सुदुमवाउकाहयाणं ओहियाणं अपञ्जत्तगाणं
पञ्जत्तगाण य तिण्ह वि जहण्णेण वि अंतोमुदुत्तं उक्कोसेणं वि अंतो
मुदुत्तं) सामान्य से सूक्ष्म वायुकायिक जीवों की अपर्याप्तक और पर्या-
प्तक सूक्ष्मवायुकायिक जीवों की स्थिति जघन्य से और उत्कृष्ट से एक
अंतर्मुहूर्त की है । (वादरवायुकाहयाणं जहण्णेण अंतोमुदुत्तं उक्कोसेणं

દુત્ત) જે તેજસ્કાયિક જીવોમાં અપર્યાપ્તક્ર વાદર તેજસ્કાયિક જીવો છે.
તેમની સ્થિતિ જઘન્યથી પણ અન્તર્મુહૂર્ત જેટલી છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ
અન્તર્મુહૂર્તની છે (પજ્જત્તગવાદરતેજકાહયાણં જહણ્ણેણં અંતોમુદુત્તં ઉક્કો-
સેણં તિણિણ રાઈંદિયાઈં અંતોમુદુત્તૂણાઈં) તેજસ્કાયિક જીવોમાં જે પર્યાપ્ત વાદર
તેજસ્કાયિક જીવો છે, તેમની સ્થિતિ જઘન્યથી તો એક અન્તર્મુહૂર્ત કરમ ત્રણ
અહોરાત્ર જેટલી છે. (વાડકાહયાણં જહણ્ણેણ અંતોમુદુત્ત ઉક્કોસેણં તિણિણ વાસ-
સહસસાઈં) વાયુકાયિક જીવોની સ્થિતિ જઘન્યથી તો અન્તર્મુહૂર્તની છે અને
ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ હજાર વર્ષ જેટલી છે. (સુદુમવાડકાહયાણ ઓહિયાણં અપ-
જ્જત્તગાણં પજ્જત્તગાણં ચ તિણ્હ વિ જહણ્ણેણં વિ અંતોમુદુત્તં ઉક્કોસેણં વિ
અંતોમુદુત્તં) સામાન્યથી સૂક્ષ્મ વાયુકાયિક જીવોની અપર્યાપ્તક્ર અને પર્યાપ્તક્ર
સૂક્ષ્મ વાયુકાયિક જીવોની સ્થિતિ જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી એક અંતર્મુહૂર્ત
જેટલી છે. (વાદરવાડકાહયાણં જહણ્ણેણ અંતોમુદુત્ત ઉક્કોસેણ તિણિણ વાસ

સહસ્રાણિ । અપર્યાપ્તત્વાદરવાયુકાયિકાનાં જઘન્યેનાપિ અન્તર્મુહૂર્તમ્, ઉત્કર્ષે-
નાપિ અન્તર્મુહૂર્તમ્ । પર્યાપ્તત્વાદરવાયુકાયિકાનાં જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તમ્ ઉત્કર્ષેણ
ત્રીણિ વર્ષસહસ્રાણિ અન્તર્મુહૂર્તોનાનિ । વનસ્પતિકાયિકાનાં જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તમ્,
ઉત્કર્ષેણ દશવર્ષસહસ્રાણિ । સૂક્ષ્મવનસ્પતિકાયિકાનામ્ ઔધિકાનામ્ અપર્યાપ્તકાનાં
પર્યાપ્તકાનાં ચ ત્રયાણામપિ જઘન્યેનાપિ અન્તર્મુહૂર્તમ્, ઉત્કર્ષેણાપિ અન્તર્મુહૂર્તમ્ ।

તિણિ વાસસહસ્રાઈ) વાદર વાયુકાયિક જીવોં કી સ્થિતિ જઘન્ય
સે એક અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીન હજાર વર્ષ કી હૈ ।
(અપજ્જત્તગવાદરવાઝકાઢ્યાણં જહન્નેણ વિ અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણ વિ
અંતોમુહુત્તં) અપર્યાપ્ત વાદરવાયુકાયિક જીવોં કી જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ-
સ્થિતિ એક અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ । (પજ્જત્તગ વાદરવાયુકાઢ્યાણં જહ્ણેણ
અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં તિણિ વાસસહસ્રાઈં અંતોમુહુત્તૂણાઈં) પર્યા-
પ્ત વાયુકાયિક જીવોં કી જઘન્ય સે તો સ્થિતિ એક અન્તર્મુહૂર્ત
કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે અન્તર્મુહૂર્ત કમ ત્રીન હજાર વર્ષ કી હૈ । (વણ-
સસઢકાઢ્યાણં જહ્ણેણં અંતો મુહુત્તં ઉક્કોસેણં દસવાસસહસ્રાઈં)
વનસ્પતિકાયિક જીવોં કી સ્થિતિ જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ
ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે દસ હજાર વર્ષ કી હૈ । (સુહુમવણસસઢકાઢ્યાણં
ઓહ્યાણં અપજ્જત્તગાણં પજ્જત્તગાણય તિણ્હ વિ જહ્ણેણ વિ અંતો
મુહુત્તં ઉક્કોસેણ વિ અંતો મુહુત્તં) સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયિક જીવોં કી
અપર્યાપ્ત વનસ્પતિકાયિક જીવોં કી ઓર પર્યાપ્ત વનસ્પતિકાયિક

સહસ્રાઈં) વાદર વાયુકાયિક જીવોની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અન્તર્મુહૂર્તની છે
અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ હજાર વર્ષ જેટલી છે (અપજ્જત્તગવાદરવાઝકાઢ્યાણ જહન્નેણ
વિ અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણ વિ અંતોમુહુત્તં) અપર્યાપ્ત વાદરવાયુકાયિક જીવોની
જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક અન્તર્મુહૂર્ત જેટલી છે. (પજ્જત્તગવાદર-
વાયુકાઢ્યાણં જહ્ણેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં તિણિ વાસસહસ્રાઈં અંતોમુહુત્તૂ-
ણાઈં) પર્યાપ્ત વાયુકાયિક જીવોની જઘન્યથી તો એક અન્તર્મુહૂર્ત જેટલી
સ્થિતિ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુહૂર્ત કમ ત્રણ હજાર વર્ષ જેટલી છે.
(વણસસઢકાઢ્યાણ જહ્ણેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં દસવાસસહસ્રાઈં) વનસ્પતિ-
કાયિક જીવોની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અન્તર્મુહૂર્ત જેટલી છે અને ઉત્કૃષ્ટથી
દસ હજાર વર્ષ જેટલી છે (સુહુમવણસસઢકાઢ્યાણં ઓહ્યાણં અપજ્જત્તગાણં
પજ્જત્તગાણય તિણ્હ વિ જહ્ણેણ વિ અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણ વિ અંતોમુહુત્તં) સૂક્ષ્મ
વનસ્પતિકાયિક જીવોની અપર્યાપ્ત વનસ્પતિકાયિક જીવોની અને પર્યાપ્ત

વાદરવનસ્પતિકાયાિકાનાં જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તમ્, ઉત્કર્ષેણ દશવર્ષસહસ્રાણિ ।
 અપર્યાપ્તકવાદરવનસ્પતિકાયાિકાનાં જઘન્યેનાપિ અન્તર્મુહૂર્તમ્, ઉત્કર્ષેણાપિ અન્તર્મુ-
 હૂર્તમ્ । પર્યાપ્તકવાદરવનસ્પતિકાયાિકાનાં જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તમ્ ઉત્કર્ષેણ દશવર્ષ-
 સહસ્રાણિ અન્તર્મુહૂર્તોનાનિ । દ્વીન્દ્રિયાણાં ભદન્ત । કિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રશ્નઃ ?
 ગૌતમ જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તમ્, ઉત્કર્ષેણ દ્વાદશસંવત્સરાન્ । અપર્યાપ્તકદ્વીન્દ્રિયાણાં

જીવોં કી સ્થિતિ જઘન્ય સે ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે એક અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ ।
 (વાદરવનસ્પતિકાયાિકાયાણં જહણેણં અંતો મુહુર્તં ઉક્રોસેણં દસવાસ-
 સહસ્રાઈં) વાદરવનસ્પતિકાયાિકા જીવોં કી સ્થિતિ જઘન્ય સે એક
 અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે દસ હજાર વર્ષ કી હૈ । (અપજ્જત્તગ
 વાદરવનસ્પતિકાયાિકાયાણં જહણેણં વિ અંતોમુહુર્તં ઉક્રોસેણં વિ અંતોમુ-
 હુર્તં) અપર્યાપ્તક વાદરવનસ્પતિકાયાિકા જીવોં કી સ્થિતિ જઘન્ય સે મી
 એક અંતર્મુહૂર્ત કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે મી એક અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ ।
 (પજ્જત્તગવાદરવનસ્પતિકાયાિકાયાણં જહણેણં અંતોમુહુર્તં ઉક્રોસેણં દસ-
 વાસસહસ્રાઈં અંતોમુહુર્તુણાઈં) પર્યાપ્તક વાદર વનસ્પતિકાયાિકા
 જીવોં કી જઘન્ય સે સ્થિતિ તો એક અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ
 સે અન્તર્મુહૂર્ત કમ દશ હજાર વર્ષ કી હૈ । (વેદિયાણં મંતે ! કેવદ્યં
 કાલં ટિદ્ધં પળ્લત્તા) હે ભદન્ત ! દ્વીન્દ્રિય જીવોં કી સ્થિતિ કિતને કાલ
 તરુ કી કહી ગઈ હૈ ?

ઉત્તર—(ગોયમા ! જહણેણં અંતો મુહુર્તં ઉક્રોસેણં વારસ સંવચ્છ-

વનસ્પતિકાયાિકા જીવોની સ્થિતિ જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી એક અન્તર્મુહૂર્ત
 જેટલી છે. (વાદરવનસ્પતિકાયાિકાયાણં જહણેણં અંતોમુહુર્તં ઉક્રોસેણં દસવાસ-
 સહસ્રાઈં) બાદર વનસ્પતિકાયાિકા જીવોની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અન્તર્મુહૂર્તની
 છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૦ હજાર વર્ષ જેટલી છે (અપજ્જત્તગવાદરવનસ્પતિકાયાિકાયાણં
 જહણેણં વિ અંતોમુહુર્તં ઉક્રોસેણં વિ અંતોમુહુર્તં) અપર્યાપ્તક બાદર વનસ્પતિકાયાિકા
 જીવોની સ્થિતિ જઘન્યથી પણ એક અંતર્મુહૂર્તની છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ એક
 અંતર્મુહૂર્તની છે (પજ્જત્તગવાદરવનસ્પતિકાયાિકાયાણં જહણેણં અંતોમુહુર્તં ઉક્રોસેણં
 દસવાસસહસ્રાઈં અંતોમુહુર્તુણાઈં) પર્યાપ્તક બાદર વનસ્પતિકાયાિકા જીવોની જઘ-
 ન્યથી અપેક્ષાએ સ્થિતિ તો એક અંતર્મુહૂર્તની છે અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્ત
 કમ દશ હજાર વર્ષ જેટલી છે. (વેદિયાણં મંતે ! કેવદ્યં કાલ ટિદ્ધં પળ્લત્તા)
 હે ભદન્ત ! દ્વીન્દ્રિય જીવોની સ્થિતિ કેટલા કાલ મુધીની કહેવામા આવી છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા ! જહણેણં અંતોમુહુર્તં ઉક્રોસેણં વારસસંવચ્છાણિ) હે

પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેનાપિ અન્તર્મુહૃત્તમ્, ઉત્કર્ષેણાપિ અન્તર્મુહૃત્તમ્, પર્યાપ્તક-
દ્વીન્દ્રિયાણાં જઘન્યેન અન્તર્મુહૃત્તમ્, ઉત્કર્ષેણ દ્વાદશસંવત્સરાન્ અન્તર્મુહૃત્તોનાન્ ।
ત્રીન્દ્રિયાણાં પૃચ્છા ગૌતમ ! જઘન્યેન અન્તર્મુહૃત્તમ્, ઉત્કર્ષેણ ઇકોનપચ્ચાશત્
રાત્રિન્દિવાનિ । અપર્યાપ્તક ત્રીન્દ્રિયાણાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેનાપિ અન્તર્મુહૃત્તમ્,
ઉત્કર્ષેણાપિ અન્તર્મુહૃત્તમ્ । પર્યાપ્તકત્રીન્દ્રિયાણાં પૃચ્છા ગૌતમ ! જઘન્યેન અન્તર્મુહૃત્તમ્,
ઉત્કર્ષેણ ઇકોનપચ્ચાશત્ રાત્રિન્દિવાનિ અન્તર્મુહૃત્તોનાનિ । ચતુરિન્દ્રિયાણાં ભદન્ત !

રાણિ) હે ગૌતમ ! જઘન્ય સે તો દ્વીન્દ્રિય જીવો કી સ્થિતિ એક અન્ત-
મુહૃત્ત કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ૧૨ વર્ષ કી હૈ । (અપજ્જત્તગવેહંદિયાણં
પુચ્છા-ગોયમા ! જહણ્ણેણ વિ અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણ વિ મુહુત્તં) અપ-
ર્યાપ્તક દોહન્દ્રિય જીવોં કી સ્થિતિ હે ગૌતમ ! જઘન્ય સે બી અન્તર્મુ-
હૃત્ત કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે બી અન્તર્મુહૃત્ત કી હૈ । (પજ્જત્તગવેહંદિ-
યાણં જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણ અંતોમુહુત્તૂણાં વારસ સંવચ્છ-
રાણિ) પર્યાપ્તક દો હન્દ્રિય જીવોં કી સ્થિતિ જઘન્ય સે અંતર્મુહૃત્ત કી
હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે અન્તર્મુહૃત્ત કમ ૧૨ વર્ષ કી હૈ । (તે હંદિયાણં
પુચ્છા ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં ઇગૂણપણ્ણાસં રાહં
દિયાહં) તે હન્દ્રિય જીવોં કી સ્થિતિ હે ગૌતમ ! જઘન્ય સે અંતર્મુહૃત્ત
કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ૪૯ અહોરાત્ર કી હૈ । (અપજ્જત્તગતેહંદિયાણં
પુચ્છા-ગોયમા ! જહણ્ણેણ વિ અંતો મુહુત્તં ઉક્કોસેણ વિ અંતો મુહુત્તં)
અપર્યાપ્તક તે હન્દ્રિય જીવોં કી સ્થિતિ જઘન્ય સે બી અન્તર્મુહૃત્ત કી
ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે બી અન્તર્મુહૃત્ત કી હૈ । (પજ્જત્તગતેહંદિયાણં

ગૌતમ ! જઘન્યની અપેક્ષાએ તો દ્વીન્દ્રિય જીવોની સ્થિતિ એક અન્તર્મુહૃત્તની
છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૨ વર્ષ જેટલી છે. (અપજ્જત્તગવેહંદિયાણં પુચ્છા-ગોયમા !
જહણ્ણેણં વિ અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણ વિ અંતોમુહુત્તં) અપર્યાપ્તક એ ધન્દ્રિય
જીવોની સ્થિતિ હે ગૌતમ ! જઘન્યની અપેક્ષાએ પણ અન્તર્મુહૃત્ત છે અને
ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ પણ અન્તર્મુહૃત્તની છે. (પજ્જત્તગવેહંદિયાણં જહણ્ણેણં
અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં અંતોમુહુત્તૂણાં વારસસંવચ્છરાણિ) પર્યાપ્તક એ ધન્દ્રિય
જીવોની સ્થિતિ જઘન્યની અપેક્ષાએ અંતર્મુહૃત્ત જેટલી છે અને ઉત્કૃષ્ટથી
અન્તર્મુહૃત્ત કમ ૧૨ વર્ષ જેટલી છે. (તેહંદિયાણં પુચ્છા ગોયમા ! જહણ્ણેણં
અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં ઇગૂણપણ્ણાસ રાહંદિયાહં) તેધન્દ્રિય જીવોની સ્થિતિ હે
ગૌતમ ! જઘન્યથી અન્તર્મુહૃત્તની છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ ૪૯ અહો-
રાત્ર જેટલી છે. (અપજ્જત્તગ તેહંદિયાણં પુચ્છા ગોયમા ! જહણ્ણેણં વિ અંતો-
મુહુત્તં ઉક્કોસેણ વિ અંતોમુહુત્તં) અપર્યાપ્તક તેધન્દ્રિય જીવોની સ્થિતિ જઘ-
ન્યની અપેક્ષાએ પણ અન્તર્મુહૃત્તની છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્મુહૃત્તની

ક્રિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞતાઃ ? ગૌતમ ! જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્ત્તમ્ , ઉત્કર્ષેણ પળમા-
સાન્ । અપર્યાપ્તકચતુરિન્દ્રિયાણાં પુચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેનાપિ અન્તર્મુહૂર્ત્તમ્ ,
ઉત્કર્ષેણાપિ અન્તર્મુહૂર્ત્તમ્ । પર્યાપ્તકચતુરિન્દ્રિયાણાં પુચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન અન્ત-
ર્મુહૂર્ત્તમ્ , ઉત્કર્ષેણ પળમાસાન્ , અન્તર્મુહૂર્ત્તોનાન્ । પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકાનાં ભદન્ત !
ક્રિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞતા ? ગૌતમ જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્ત્તમ્ , ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ

પુચ્છા-ગોયમા જહણ્ણેણં અંતો મુહુત્તં ઉક્કોસેણ અંતોમુહુત્તૂણાંદં ઇગૂણ
પળ્ણાસં રાહંદિયાહં) પર્યાપ્તક તેઈન્દ્રિય જીવોં કી સ્થિતિ જઘન્ય સે
તો અન્તર્મુહૂર્ત્ત કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે અન્તર્મુહૂર્ત્ત કમ ૪૯ દિન કી
હૈ । (ચત્તરિંદિયાણં મંતે ! કેવહયં કાલં ઠિઈ પળ્ણત્તા ?) હે ભદન્ત !
ચૌઈન્દ્રિય જીવોં કી સ્થિતિ કિત્તને કાલ કી કહી ગઈ હૈ ?

ઉત્તર—ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંતો મુહુત્તં ઉક્કોસેણં છમ્માસા) હે
ગૌતમ ! જઘન્ય સે તો અન્તર્મુહૂર્ત્ત કી કહી ગઈ-હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે છહ
મહિન્ને કી ગઈ હૈ । (અપજ્જત્તગચત્તરિંદિયાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહણ્ણેણ વિ
અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણ વિ અંતોમુહુત્તં) અપર્યાપ્તક ચૌઈન્દ્રિય જીવોં કી
સ્થિતિ જઘન્ય સે ખી અન્તર્મુહૂર્ત્ત કી કહી ગઈ હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ખી અન્ત-
ર્મુહૂર્ત્ત કી કહી ગઈ હૈ । (પજ્જત્તગચત્તરિંદિયાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહણ્ણે
ણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં અંતોમુહુત્તૂણા છમ્માસા) પર્યાપ્તક ચૌઈન્દ્રિય જીવોં
કી સ્થિતિ જઘન્ય સે તો અન્તર્મુહૂર્ત્ત કી હૈ-ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે અંતર્મુહૂર્ત્ત

છે. (પજ્જત્તગચત્તરિંદિયાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં
અંતોમુહુત્તૂણાંદં ઇગૂણપળ્ણાસં રાહંદિયાહં) પર્યાપ્તક તેઈન્દ્રિય જીવોંની સ્થિતિ
જઘન્યથી તો અન્તર્મુહૂર્ત્તની છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અન્તર્મુહૂર્ત્ત કમ
૪૯ દિવસ જેટલી છે. (ચત્તરિંદિયાણં મંતે ! કેવહયં કાલં ઠિઈ પળ્ણત્તા ?) હે
ભદન્ત ! ચૌ ઈન્દ્રિય જીવોંની સ્થિતિ કેટલા કાલની કહેવામાં આવી છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા ! જહણ્ણેણ અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં છમ્માસા) હે ગૌતમ !
જઘન્યની અપેક્ષાએ તો અન્તર્મુહૂર્ત્તની કહેવામાં આવી છે અને ઉત્કૃષ્ટની
અપેક્ષાએ છ માસની કહેવામાં આવી છે. (અપજ્જત્તગચત્તરિંદિયાણ પુચ્છા-
ગોયમા ! જહણ્ણેણ વિ અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણ વિ અંતો મુહુત્તં) અપર્યાપ્તક ચૌઈ-
ન્દ્રિય જીવોંની સ્થિતિ જઘન્યની અપેક્ષાએ પણ અન્તર્મુહૂર્ત્ત જેટલી કહે-
વામાં આવી છે. અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ પણ અન્તર્મુહૂર્ત્ત જેટલી કહેવામાં
આવી છે. (પજ્જત્તગચત્તરિંદિયાણ પુચ્છા-ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કો-
સેણ અંતોમુહુત્તૂણા છમ્માસા) પર્યાપ્તક ચૌઈન્દ્રિય જીવોંની સ્થિતિ જઘન્યની
અપેક્ષાએ તો અન્તર્મુહૂર્ત્ત જેટલી છે. અને ઉત્કૃષ્ટની અંતર્મુહૂર્ત્ત કમ છ

पल्लोपमानि । जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिनानां भदन्त ! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तम्, उत्कर्षेण पूर्वकोटिः । संमुच्छिन्नजलचर-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिनानां पृच्छा, गौतम ! जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तम्, उत्कर्षेण

कम छह मास की है । (पंचेन्द्रियतिरिक्खजोणिघाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पणत्ता ?) है भदन्त ! पंचेन्द्रियतिर्यग्यों की स्थिति कितने काल की कही गई है ?

उत्तरः—(गोयमा—जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिणिण पल्लि-ओवमाइं) हे गौतम पंचेन्द्रिय तिर्यग्यों की स्थिति जघन्य से तो अन्तर्मुहूर्त्त की कही गई है उत्कृष्ट से तीन पल्लोपम की कही गई है । (जल-चरपंचेन्द्रियतिरिक्खजोणिघाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पणत्ता ?) हे भदन्त ! जो जलचर तिर्यग्य पंचेन्द्रियजीव हैं उनकी स्थिति कितने काल की प्रज्ञप्त हुई है ?

उत्तरः—(गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी) हे गौतम ! जलचर तिर्यग्यपंचेन्द्रिय जीवों की स्थिति जघन्य से तो अन्तर्मुहूर्त्त की प्रज्ञप्त हुई है और उत्कृष्ट से एक पूर्वकोटि की अर्थात् एक करोड़ पूर्व की । (संमुच्छिन्नजलचरपंचेन्द्रियतिरिक्खजोणिघाणं पृच्छा गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी) जो जल-

भास जेटली ३. (पंचेन्द्रियतिरिक्खजोणियोणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पणत्ता ?) ३ भदन्त ! पंचेन्द्रिय तिर्यग्यों की स्थिति जेटला काल जेटली ३डेवामां आवी छे ?

उत्तर—(गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिणिण पल्लिओवमाइं) ३ गौतम ! पंचेन्द्रिय तिर्यग्यों की स्थिति जघन्यनी अपेक्षाओ तो अन्तर्मुहूर्त्तनी ३डेवामां आवी छे अने उत्कृष्टथी त्रण पल्लोपम जेटली ३डेवामां आवी छे. (जलचरपंचेन्द्रियतिरिक्खजोणिघाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पणत्ता ?) ३ भदन्त ! जे जलचर तिर्यग्य ओवे छे, तेमनी स्थिति जेटला कालनी प्रज्ञप्त थयेली छे ?

उत्तर—(गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी) ३ गौतम ! जलचर तिर्यग्य पंचेन्द्रिय ओवेनी स्थिति जघन्यनी अपेक्षाओ तो अन्तर्मुहूर्त्तनी प्रज्ञप्त थयेली छे अने उत्कृष्टनी अपेक्षाओ तण ओक पूर्व कोटिनी ओइले के ओउ करोड पूर्वी प्रज्ञप्त थयेली ३. (संमुच्छिन्नजलचरपंचेन्द्रियतिरिक्खजोणिघाणं पृच्छा गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी) ३ गौतम !

પૂર્વકોટિઃ । આર્યાત્કસંમૂર્ચિમજલચરપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેનાપિ અન્તર્મુહૂર્તમ્, ઉત્કર્ષેનાપિ અન્તર્મુહૂર્તમ્ । પર્યાપ્તસંમૂર્ચિમજલચર-પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા ગૌતમ ! જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તમ્ ઉત્કર્ષેણ પૂર્વ-કોટિ અન્તર્મુહૂર્તોના । ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિમજલચરપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તમ્, ઉત્કર્ષેણ પૂર્વકોટિઃ । અવર્ગાધિકગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક-

ચર નિર્ગેશ પચ્ચેન્દ્રિય જીવ સંમૂર્ચિમજન્મવાલે છે અનેકી સ્થિતિ જઘન્ય સે અંતર્મુહૂર્તની કી છે ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ૧ કોટી પૂર્વની કી છે । (અવજ્જ-ત્તમસંમુચ્છિમજઘન્યપચ્ચેન્દ્રિયતિરિક્ષજોનિયાણં પુચ્છા-ગોયમા । જહણ્ણેગ વિ અંતોમુહુત્તં અતોમુહુત્તં વિ અંતોમુહુત્તં) સંમૂર્ચિમજન્મ-વાલે જલચર પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય જીવોં મેં જો અપર્યાપ્ત સંમૂર્ચિમજ-ન્મવાલે જલચર પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય જીવ છે અનેકી સ્થિતિ જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ બોનો પ્રકાર સે અંતર્મુહૂર્તની કી છે । (પરજ્જત્તયસંમુચ્છિમજલચર-પચ્ચેન્દ્રિયતિરિક્ષજોનિયાણં પુચ્છા-ગોયમા । જહણ્ણેગ અંતોમુહુત્તં ઉત્કોસેણં અંતોમુહુત્તંગા પુવ્વકોટી) જો પર્યાપ્ત સંમૂર્ચિમ પચ્ચેન્દ્રિય જલચર તિર્યગ્ય છે, અનેકી સ્થિતિ જઘન્ય સે તો અંતર્મુહૂર્તની કી છે ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે અંતર્મુહૂર્તકમ્ એક કરો-હપૂર્વની કી છે । (ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિમજલચરપચ્ચેન્દ્રિયતિરિક્ષજોનિયાણં પુચ્છા-ગોયમા । જહણ્ણેગ અંતોમુહુત્તં ઉત્કોસેણં પુવ્વકોટી) ગર્ભ-જન્મવાલે જો પચ્ચેન્દ્રિય જલચર તિર્યગ્ય છે, અનેકી સ્થિતિ છે ગૌતમ જઘન્ય

ને જલચર પચ્ચેન્દ્રિય હોયો સંમૂર્ચિમ જન્મવાળા છે તેમની સ્થિતિ જઘન્યની અપેક્ષાએ અંતર્મુહૂર્તની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧ કરોડ પૂર્વની છે. (અવજ્જત્તયસંમુચ્છિમજલચરપચ્ચેન્દ્રિયતિરિક્ષજોનિયાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહણ્ણેગ વિ અંતોમુહુત્તં ઉત્કોસેણ વિ અંતોમુહુત્તં) સંમૂર્ચિમ જન્મવાળા જલચર પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય હોયોનાં ને અપર્યાપ્ત સંમૂર્ચિમ જન્મવાળા જલચર પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય હોયો છે, તેમની સ્થિતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અને પ્રકારે અંતર્મુહૂર્તની છે. (પરજ્જત્તયસંમુચ્છિમજલચરપચ્ચેન્દ્રિયતિરિક્ષજોનિયાણં પુચ્છા ગોયમા ! જહણ્ણેગ અંતોમુહુત્તં ઉત્કોસેણં અંતોમુહુત્તંગા પુવ્વકોટી) ને પર્યાપ્ત સંમૂર્ચિમ પચ્ચેન્દ્રિય જલચર તિર્યગ્ય છે, તેમની સ્થિતિ જઘન્યની અપેક્ષાએ તો અંતર્મુહૂર્તની છે અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્ત ન્યૂન એક કરોડ પૂર્વ નેટલી છે. (ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિમજલચરપચ્ચેન્દ્રિયતિરિક્ષજોનિયાણં પુચ્છા ગોયમા ! જહણ્ણેગ અંતોમુહુત્તં ઉત્કોસેણં પુવ્વકોટી) ગર્ભજન્મવાળા ને પચ્ચેન્દ્રિય જલચર તિર્યગ્ય છે, તેમની સ્થિતિ છે ગૌતમ ! જઘન્યની અપેક્ષાએ તો અંતર્મુ-

જલચરપદ્ધેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેનાદિ અન્તર્મુહૂર્ત્તમ્, ઉત્કર્ષેણાપિ અન્તર્મુહૂર્ત્તમ્ । પર્યાસકર્મવ્યુત્ક્રાન્તિક, જલચરપદ્ધેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેના અન્તર્મુહૂર્ત્તમ્, ઉત્કર્ષેણ પૂર્વકોટિઃ, અન્તર્મુહૂર્ત્તોના । ચતુષ્પદસ્થલચરપદ્ધેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેના અન્તર્મુહૂર્ત્તમ્, ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ પરયોપમાનિ । સંમુચ્છિમચતુષ્પદસ્થલચરપદ્ધેન્દ્રિય-

સે તો અંતર્મુહૂર્ત્તની કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ૧ લાક કરોડ પૂર્વ કી હૈ । (અપજજતગગમ્ભવક્રંતિયજલચરપંચેન્દ્રિયતિરિક્લજોણિયાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહણેણ વિ અંતોમુહુત્તં ઉત્ક્રોષેણ વિ અંતોમુહુત્તં) જો અપર્યાસકર્મજન્મવાલે જલચર તિર્યગ્ગપંચેન્દ્રિય જીવ હૈ, ડાકની સ્થિતિ જઘન્ય સે ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે દોનો પ્રકાર સે ખી અંતર્મુહૂર્ત્તની કી હૈ । (પજજતગગમ્ભવક્રંતિયજલચરપંચેન્દ્રિયતિરિક્લજોણિયાણં પુચ્છા-ગોયમા જહણેણ અંતોમુહુત્તં ઉત્ક્રોષેણ વિ અંતોમુહુત્તં પુચ્છકોટી) જો ગર્મજન્મવાલે પંચેન્દ્રિય જલચર તિર્યગ્ગપર્યાસક હૈ, ડાકની સ્થિતિ જઘન્ય સે તો અંતર્મુહૂર્ત્તની કી હૈ, ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે અંતર્મુહૂર્ત્તન્યૂન એક કરોડપૂર્વ કી હૈ । (ચતુષ્પદસ્થલચરપંચેન્દ્રિયતિરિક્લજોણિયાણં તિણિ પલિઓવમાઈ) જો થલચર પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગ ચતુષ્પદ હૈ, ડાકની સ્થિતિ જઘન્ય સે અંતર્મુહૂર્ત્તની કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ ત્રીજ પરોપમા કી હૈ । (સંમુચ્છિમચતુષ્પદસ્થલચરપંચેન્દ્રિયતિરિક્લજોણિયાણં પુચ્છા ગોયમા ! જહણેણં

હૂત્તં બેટલી છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧ કરોડ પૂર્વ બેટલી છે (અપજજતગ ગમ્ભ-
વક્રંતિયજલચરપંચેન્દ્રિયતિરિક્લજોણિયાણં પુચ્છા-ગોયમા । જહણેણ વિ
અંતોમુહુત્તં ઉત્ક્રોષેણ વિ અંતોમુહુત્તં) જે અપર્યાપ્તક ગર્મજન્મવાળા જલચર
તિર્યગ્ગ પંચેન્દ્રિય હોય છે, તેમની સ્થિતિ જઘન્યની અપેક્ષાએ અને
ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ પણ અંતર્મુહૂત્તં બેટલી છે. (પજજતગગમ્ભવક્રંતિય
જલચરપંચે દિયત્તરિક્લજોણિયાણં પુચ્છા-ગોયમા । જહણેણ અંતોમુહુત્તં
ઉત્ક્રોષેણં અંતોમુહુત્તં પુચ્છકોટી) જે ગર્મજન્મવાળા પંચેન્દ્રિય જલચર
તિર્યગ્ગ અપર્યાપ્તક છે, તેમની સ્થિતિ જઘન્યની અપેક્ષાએ તો અંતર્મુહૂ-
ત્તની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂત્તં ન્યૂન એક કરોડ પૂર્વની છે.
(ચતુષ્પદસ્થલચરપંચેન્દ્રિયતિરિક્લજોણિયાણં પુચ્છા, ગોયમા ! જહણેણં અંતો-
મુહુત્તં ઉત્ક્રોષેણં તિણિ પલિઓવમાઈ) જે થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગ ચતુ-
ષ્પદ છે, તેમની સ્થિતિ જઘન્યની અપેક્ષાએ અંતર્મુહૂત્તંની છે અને ઉત્કૃષ્ટથી
પણ પરોપમા બેટલી છે. (સંમુચ્છિમચતુષ્પદસ્થલચરપંચેન્દ્રિયતિરિક્લજોણિ-

તિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન અન્તર્મુહર્ત્ત્વ, ઉત્કર્ષેણ ચતુરશીતિ વર્ષ-
સહસ્રાણિ । અપર્યાપ્તકસંમૂર્ચ્છિમચતુષ્પદસ્થચરપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા,
ગૌતમ ! જઘન્યેનાપિ અન્તર્મુહર્ત્ત્વ, ઉત્કર્ષેણાપિ અન્તર્મુહર્ત્ત્વ । પર્યાપ્તક-
સંમૂર્ચ્છિમચતુષ્પદસ્થચરપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા ગૌતમ ! જઘન્યેન
અન્તર્મુહર્ત્ત્વ ' ઉત્કર્ષેણ ચતુરશીતિર્પસહસ્રાણિ અન્તર્મુહર્ત્તોનાનિ । ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક-
ચતુષ્પદસ્થચરપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા ગૌતમ ! જઘન્યેન અન્તર્મુહર્ત્ત્વ,

અંતોમુહુત્તં ઉત્ક્રોશેણં ચત્રાસીઈં વાસસહસ્રાઈં) જો થલચરચતુષ્પદ
તિર્યશ્ચ પંચેન્દ્રિય જીવ સંમૂર્ચ્છિમજન્મવાલે હૈં उनकी स्थिति जघन्य से तो
अंतर्मुहूर्त की है और उत्कृष्ट से चौरासी हजार वर्ष की है । (अपज्जत्तय-
संमुच्छिमचउप्पयथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा-गोयमा !
जहण्णेण वि अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं) जौ थलचर
चतुष्पद तिर्यश्च पंचेन्द्रिय जीव संमूर्च्छिमजन्मवालेहैं-और अपर्याप्तक
हैं, उनकी स्थिति जघन्य से भी अंतर्मुहूर्त की है और उत्कृष्ट से भी
अन्तर्मुहूर्त की है । (पज्जत्तयसंमुच्छिमचउप्पयथलयरपंचेदियतिरि-
क्खजोणियाणं पुच्छा-गोयमा । जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं चउ-
रासीईं वाससहस्राईं अंतो मुहुत्तणाईं) संमूर्च्छिम जन्मवाले जौ चतु-
ष्पद थलचर पंचेन्द्रिय तिर्यश्च जीव पर्याप्तक है, उनकी जघन्य स्थिति
तो अंतर्मुहूर्त की है और उत्कृष्ट स्थिति अंतर्मुहूर्तकथ ८४ चौरासी
हजार वर्ष की है । (गर्भवककंतियचउप्पयथलयरपंचेदियतिरिक्खजो-

યાણ પુચ્છા ગોયમા ! જહણ્ણેણ અતોમુહુત્તં ઉત્ક્રોશેણં ચત્રાસીઈં વાસસહસ્રાઈં)
જો થલચર ચતુષ્પદ તિર્યશ્ચ પંચેન્દ્રિય જીવો સંમૂર્ચ્છિમ જન્મવાળા છે,
તેમની સ્થિતિ જઘન્યની અપેક્ષાએ તો અંતર્મુહૂર્ત્ત જેટલી છે. અને
ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ ૮૪ હજાર વર્ષ જેટલી છે. (અપજ્જત્તયસમુચ્છિમચઉપ્પય
થલયરપંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયાણં પુચ્છા-ગોયમા । જહણ્ણેણં વિ અંતોમુહુત્ત
ઉત્ક્રોશેણં વિ અંતોમુહુત્તં) જો થલચર ચતુષ્પદ તિર્યશ્ચ પંચેન્દ્રિય જીવો સંમૂ-
ર્ચ્છિમ જન્મવાળા છે અને અપર્યાપ્તક છે, તેમની સ્થિતિ જઘન્યની અપે-
ક્ષાએ પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત જેટલી છે, અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ પણ
અન્તર્મુહૂર્ત્તની છે (પજ્જત્તયસમુચ્છિમચઉપ્પયથલયરપંચેદિયતિરિક્ખજોણિયાણ
પુચ્છા-ગોયમા ! જહણ્ણેણ અંતોમુહુત્તં ઉત્ક્રોશેણં ચત્રાસીઈં વાસસહસ્રાઈં અતો
મુહુત્તનાઈં) સંમૂર્ચ્છિમ જન્મવાળા જો ચતુષ્પદ થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચ
પર્યાપ્તક જીવો છે, તેમની જઘન્ય સ્થિતિ તો અંતર્મુહૂર્ત્તની છે અને
ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્ત્ત ન્યૂન ૮૪ હજાર વર્ષની છે (ગર્ભવકકંતિય

ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ પલયોપમાનિ । અપર્યાપ્તગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકચતુષ્પદસ્થલચરપશ્ચે
ન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જયન્યેનાપિ અન્તર્મુહર્ત્તમ્ , ઉત્કર્ષેણાપિ
અન્તર્મુહર્ત્તમ્ । પર્યાપ્તગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકચતુષ્પદસ્થલચરપશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં
પૃચ્છા, ગૌતમ ! જયન્યેન અન્તર્મુહર્ત્તમ્ , ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ પલયોપમાનિ
અન્તર્મુહર્ત્તોનાનિ । ઉરપરિસર્પસ્થલચરપશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ !
જયન્યેન અન્તર્મુહર્ત્તમ્ , ઉત્કર્ષેણ પૂર્વોત્ક્રોટિઃ । સંમૂર્ચ્છિમોરપરિસર્પસ્થલચર-

ણિયાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહણ્ણેણ અંતોસુહુત્તં ઉક્કોસેણ તિણિ પલિ-
ઓવમાહ) ગર્ભજન્મવાલે જો ચતુષ્પદ થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચજીવ હૈં,
उनकी जघन्य स्थिति अंतर्मुहर्त्त की है और उत्कृष्ट स्थिति तीन
पल्योपम की है (अपज्जत्तगगवभयक्कंतिथ चउप्पयथयरपंचिंदियतिरि-
क्खजोणिधाणं पुच्छा-गोयमा ! जहण्णेण वि अंतोसुहुत्तं उक्कोसेण
वि अंतोसुहुत्तं) गर्भजन्मवाले जो चतुष्पद थलचर पंचेन्द्रिय तिर्यश्चजीव
अपर्याप्त हॆं, उनकी जघन्य स्थिति भी अंतर्मुहर्त्त की है और उत्कृष्ट
स्थिति भी अंतर्मुहर्त्त की है । (पज्जत्तगगवभयक्कंतिथचउप्पयथल-
यरपंचिंदिय तिरिक्खजोणिधाणं पुच्छा, गोयमा ! जहण्णेणं अंतोसुहुत्तं
उक्कोसेणं अंतो सुहुत्तूगाइं तिणिण पलिओवमाइं) गर्भजन्मवाले जो
चतुष्पद थलचरपंचेन्द्रिय तिर्यश्च जीव पर्याप्त हॆं, उनकी जघन्य स्थिति
तो अंतर्मुहर्त्त की है और उत्कृष्ट स्थिति अंतर्मुहर्त्त कम तीन पल्योपम
की है । (उरपरिसर्पथलयरपवेंदियतिरिक्खजोणिधाणं पुच्छा-

चउप्पयथलयरपंचे दियतिरिक्खजोणिधाण पुच્छा-गोयमा ! जहण्णेणं अंतो-
सुहुत्तं उक्कोसेण तिणिण पलिओवमाइ) गर्भजन्मवाणा जे चतुष्पद थलयर
पंचेन्द्रिय तिर्यय लवे। छे, तेमनी जघन्य स्थिति अंतर्मुहर्त्त जेटली छे
अने उत्कृष्ट स्थिति त्रय पद्योपम जेटली छे. (अपज्जत्तगगवभयक्कं-
तिथचउप्पयथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिधाणं पुच्छा-गोयमा ! जहण्णेणं वि
अंतोसुहुत्तं उक्कोसेण वि अंतोसुहुत्तं) गर्भजन्मवाणा जे चतुष्पद थलयर
पंचेन्द्रिय तिर्यय लवे। अपर्याप्तक छे, तेमनी जघन्य स्थिति पणु अंत-
र्मुहर्त्तनी छे अने उत्कृष्टस्थिति पणु अंतर्मुहर्त्तनी छे (पज्जत्तगगवभ-
यरपंचेदियचउप्पयथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिधाणं पुच्छा, गोयमा ! जहण्णेणं
अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं अंतोसुहुत्तूगाइं तिणिण पलिओवमाइ) गर्भ-
जन्मवाणा जे चतुष्पद थलयर पंचेन्द्रिय तिर्यय लवे। पर्याप्तक छे, तेमनी
जघन्य स्थिति तो अंतर्मुहर्त्तनी छे अने उत्कृष्ट स्थिति अंतर्मुहर्त्त-न्यून
त्रय पद्योपम जेटली छे. (उरपरिसर्पथलयरपंचेदियतिरिक्खजोणिधाण

પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તમ્, ઉત્કર્ષેણ ત્રિપશ્ચાશ્વ વર્ષસહસ્રાણિ । અપર્યાપ્તકસંમૂર્ચ્છિમોરઃપરિસર્પસ્થલચરપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેનાપિ અન્તર્મુહૂર્તમ્, ઉત્કર્ષેણાપિ અન્તર્મુહૂર્તમ્ । પર્યાપ્તકસંમૂર્ચ્છિમોરઃપરિસર્પસ્થલચરપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા ગૌતમ ! જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તમ્, ઉત્કર્ષેણ ત્રિપશ્ચાશ્વ વર્ષસતસહસ્રાણિ અન્તર્મુહૂર્તોનાનિ

ગોચયા ! જહ્ણેણં અંતોમુહુત્ત ઉત્ક્રોસેણં પુઞ્વકોડી) જો થલચર પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યરપરિસર્પ છે, તેમની જઘન્ય સ્થિતિ તો અંતર્મુહૂર્તની છે હૈં અને ઉત્ક્રુષ્ટ સ્થિતિ એક કરોડપૂર્વની છે । (સંમુચ્છિમરપરિસર્પસ્થલચરપંચિદિયતિરિક્લજોણિયાણ પુચ્છા-ગોચયા ! જહ્ણેણ વિ અંતોમુહુત્ત ઉત્ક્રોસેણં તેવન્નં વાસસહસ્રાઈ) જો સંમૂર્ચ્છિમજન્મવાળે રૂરઃપરિસર્પ થલચર પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય જીવ છે, તેમની જઘન્ય, સે અન્તર્મુહૂર્તની સ્થિતિ છે અને ઉત્ક્રુષ્ટ સે ૫૩ હજાર વર્ષની છે । (અવજ્જતયસંમુચ્છિમરપરિસર્પસ્થલચરપંચિદિયતિરિક્લજોણિયાણ પુચ્છા-ગોચયા ! જહ્ણેણ અંતોમુહુત્ત ઉત્ક્રોસેણ વિ અંતોમુહુત્ત) અપર્યાપ્તક સંમૂર્ચ્છિમ જન્મવાળે રૂરઃપરિસર્પ થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય જીવોની સ્થિતિ જઘન્ય સે બી અન્તર્મુહૂર્તની છે અને ઉત્ક્રુષ્ટ સે બી અન્તર્મુહૂર્તની છે । (વજ્જતયસંમુચ્છિમરપરિસર્પસ્થલચરપંચિદિયતિરિક્લજોણિયાણ પુચ્છા-ગોચયા ! જહ્ણેણં અંતોમુહુત્ત ઉત્ક્રોસેણં તેવણં

પુચ્છા-ગોચયા ! જહ્ણેણ અંતોમુહુત્ત ઉત્ક્રોસેણં પુઞ્વકોડી) જે જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય રપરિસર્પો છે, તેમની જઘન્ય સ્થિતિ તો અંતર્મુહૂર્તની છે અને ઉત્ક્રુષ્ટ સ્થિતિ એક કરોડ પૂર્વની છે । (સંમુચ્છિમરપરિસર્પસ્થલચરપંચિદિયતિરિક્લજોણિયાણ પુચ્છા-ગોચયા ! જહ્ણેણ વિ અંતોમુહુત્ત ઉત્ક્રોસેણ તેવન્નં વાસસહસ્રાઈ) જે સંમૂર્ચ્છિમ જન્મવાળા રૂરઃપરિસર્પ થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય જીવો છે, તેમની જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્તની સ્થિતિ છે અને ઉત્ક્રુષ્ટથી ૫૩ હજાર વર્ષ જેટલી છે । (અવજ્જતયસંમુચ્છિમરપરિસર્પસ્થલચરપંચિદિયતિરિક્લજોણિયાણ પુચ્છા ગોચયા ! જહ્ણેણ વિ અંતોમુહુત્ત ઉત્ક્રોસેણ વિ અંતોમુહુત્ત) અપર્યાપ્તક સંમૂર્ચ્છિમ જન્મવાળા રૂરઃપરિસર્પ થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય જીવોની સ્થિતિ જઘન્યથી પણ અન્તર્મુહૂર્તની છે અને ઉત્ક્રુષ્ટથી પણ અન્તર્મુહૂર્ત જેટલી છે । (વજ્જતયસંમુચ્છિમરપરિસર્પસ્થલચરપંચિદિયતિરિક્લજોણિયાણ પુચ્છા-ગોચયા ! જહ્ણેણં અંતોમુહુત્ત ઉત્ક્રોસેણ

ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકોરઃપરિસર્પથલચરપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તમ્, ઉત્કૃષ્ટેણ પૂર્વહોટિઃ । અપર્યાપ્તઋગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકોરઃપરિ-
સર્પથલચરપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેનાપિ અન્તર્મુહૂર્તમ્,
ઉત્કૃષ્ટેણાપિ અન્તર્મુહૂર્તમ્ । પર્યાપ્તઋગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકોરઃપરિસર્પથલચરપંચેન્દ્રિય-
વાસસદસ્યાહં અંતોમુહૂત્તૂનાહં) પર્યાપ્તક સંમૂર્ચિર્મજન્મવાલે
ઉરઃપરિસર્પથલચરપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનો કો જઘન્યસ્થિતિ તો અન્ત-
ર્મુહૂર્તની કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્તની કમ ૫૩ હજાર
વર્ષની કી હૈ । (ગમ્ભવક્રાન્તિય ઉરપરિસર્પથલચરપંચિદિયતિરિક્ષ-
જોણિયાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહ્નનેણં અંતોમુહૂત્તં ઉક્કોસેણં પુવ્વ-
કોડી) ગર્ભજન્મવાલે ઉરઃપરિસર્પથલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનો કી
સ્થિતિ જઘન્ય સે અંતર્મુહૂર્તની કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે એક કરોડ પૂર્વ
કી હૈ । (અપજ્જતગમ્ભવક્રાન્તિય ઉરપરિસર્પથલચરપંચિદિયતિરિક્ષ-
જોણિયાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહ્નનેણં વિ અંતોમુહૂત્તં ઉક્કોસેણં વિ
અંતોમુહૂત્તં) અપર્યાપ્તક ગર્ભજન્મવાલે ઉરઃપરિસર્પથલચર પંચેન્દ્રિય
તિર્યગ્યોનો કા સ્થિતિ જઘન્ય સે મી અંતર્મુહૂર્તની કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે મી
અન્તર્મુહૂર્તની કી હૈ । (અપજ્જતગમ્ભવક્રાન્તિય ઉરપરિસર્પથલચરપંચિ-
દિયતિરિક્ષજોણિયાણં-પુચ્છા-ગોયમા ! જહ્નનેણં અંતોમુહૂત્તં ઉક્કો-
સેણં અંતોમુહૂત્તૂના પુવ્વકોડી) પર્યાપ્તક ગર્ભજ ઉરઃપરિસર્પથલચર

તેવણં વાસસદસ્યાહં અંતોમુહૂત્તૂનાહં) પર્યાપ્તક સંમૂર્ચિર્મજન્મવાળા ઉરઃ
પરિસર્પથલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોની જઘન્ય સ્થિતિ તો અન્તર્મુહૂર્તની
છે અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્તની ન્યૂન ૫૩ હજાર વર્ષની છે. (ગમ્ભવ-
ક્રાન્તિય ઉરપરિસર્પથલચરપંચિદિયતિરિક્ષજોણિયાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહ-
ન્નેણં અંતોમુહૂત્તં ઉક્કોસેણં પુવ્વકોડી) ગર્ભજન્મવાળા ઉરઃપરિસર્પથલચર
પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોની સ્થિતિ જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્તની છે અને ઉત્કૃષ્ટથી એક
કરોડ પૂર્વની છે. (અપજ્જતગમ્ભવક્રાન્તિય ઉરપરિસર્પથલચરપંચિદિયતિરિક્ષ-
જોણિયાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહ્નનેણં વિ અંતોમુહૂત્તં ઉક્કોસેણં વિ અંતોમુહૂત્તં)
અપર્યાપ્તક ગર્ભજન્મવાળા ઉરઃપરિસર્પથલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોની સ્થિતિ
જઘન્યની અપેક્ષાએ પણ અંતર્મુહૂર્તની છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અન્તર્મુહૂર્તની
છે. (અપજ્જતગમ્ભવક્રાન્તિય ઉરપરિસર્પથલચરપંચિદિયતિરિક્ષજોણિયાણં પુચ્છા-
ગોયમા ! જહ્નનેણં અંતોમુહૂત્તં ઉક્કોસેણં અંતોમુહૂત્તૂના પુવ્વકોડી) પર્યાપ્તક
ગર્ભજન્મવાળા ઉરઃપરિસર્પથલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોની સ્થિતિ જઘન્ય

તિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા ગૌતમ ! જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્ત્તમ્, ઉત્કર્ષેણ પૂર્વકોટિરન્ત-
ર્મુહૂર્તોના શ્રુતપરિસર્પથલચરચ્ચેદ્દિ તિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન
અન્તર્મુહૂર્ત્તમ્, ઉત્કર્ષેણ પૂર્વકોટિઃ । સંમૂર્ચિઞ્ચમશ્રુતપરિસર્પથલચરચ્ચેદ્દિ તિર્ય-
ગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્ત્તમ્, ઉત્કર્ષેણાપિ દ્વિચત્વારિંશદ-

પંચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચોં કી સ્થિતિ જઘન્ય સે તો એક અન્તર્મુહૂર્ત્ત કો હૈ ઝૌર
ઉત્કૃષ્ટ સે અન્તર્મુહૂર્ત્ત કમ એક કરોડ પૂર્વ કી હૈ । (શ્રુતપરિસર્પથલચર
પંચિંદ્રિયતિરિક્લજોગિયાણં પુચ્છા-ગૌતમ ! જહણ્ણેણં અંતોમુહૂર્ત્ત
ઉક્કોસેણં પુન્નકોટી) શ્રુતપરિસર્પથલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચ જીવો કી
સ્થિતિ જઘન્ય સે અન્તર્મુહૂર્ત્ત કી હૈ ઝૌર ઉત્કૃષ્ટ સે એક કરોડ
પૂર્વ કી હૈ । (સંમુર્ચિઞ્ચમશ્રુતપરિસર્પથલચરપંચિંદ્રિયતિરિક્લજોગિયાણં
પુચ્છા-ગૌતમ ! જહણ્ણેણં અંતોમુહૂર્ત્ત ઉક્કોસેણં વાયાલીસં વાસસહ-
સ્સાઈ) સંમુર્ચિઞ્ચમશ્રુતપરિસર્પથલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચ જીવોં કી સ્થિતિ
હે ગૌતમ ! જઘન્ય સે તો અન્તર્મુહૂર્ત્ત કી હૈ-ઝૌર ઉત્કૃષ્ટ સે ૪૨ હજાર
વર્ષ કી હૈ । (અપજ્જત્તયસંમુર્ચિઞ્ચમશ્રુતપરિસર્પથલચરપંચિંદ્રિય-
તિરિક્લજોગિયાણં પુચ્છા-ગૌતમ ! જહણ્ણેણ વિ અંતોમુહૂર્ત્ત, ઉક્કો-
સેણ વિ અંતોમુહૂર્ત્ત) અપર્યાપ્પક સંમુર્ચિઞ્ચમશ્રુતપરિસર્પથલચર પંચે-
ન્દ્રિયતિર્યશ્ચાં કી સ્થિતિ હે ગૌતમ ! જઘન્ય સે ઝૌ અન્તર્મુહૂર્ત્ત કી હૈ

ન્યની અપેક્ષાએ તો એક અન્તર્મુહૂર્ત્તની છે અને ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુહૂર્ત્ત
ન્યૂન એક કરોડ પૂર્વની છે. (શ્રુતપરિસર્પથલચરપંચિંદ્રિયતિરિક્લજોગિ-
યાણં પુચ્છા-ગૌતમ ! જહણ્ણેણ અંતોમુહૂર્ત્ત ઉક્કોસેણ પુન્નકોટી) શ્રુત પ-
રિસર્પથલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચ જીવોની સ્થિતિ જઘન્યની અપેક્ષાએ અન્ત-
ર્મુહૂર્ત્તની છે અને ઉત્કૃષ્ટથી એક કરોડ પૂર્વની છે. (સંમુર્ચિઞ્ચમશ્રુતપરિ-
સર્પથલચરપંચિંદ્રિયતિરિક્લજોગિયાણં પુચ્છા-ગૌતમ ! જહણ્ણેણ અંતોમુ-
હૂર્ત્ત ઉક્કોસેણ વાયાલીસ વાસસહસ્સાઈ) સંમુર્ચિઞ્ચમશ્રુતપરિસર્પથલચર
પંચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચ જીવોની સ્થિતિ હે ગૌતમ ! જઘન્યથી તો અન્તર્મુહૂર્ત્તની
છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ૪૨ હજાર વર્ષ જેટલી છે. (અપજ્જત્તયસંમુર્ચિઞ્ચમશ્રુતપ-
રિસર્પથલચરપંચિંદ્રિયતિરિક્લજોગિયાણં પુચ્છા-ગૌતમ ! જહણ્ણેણ વિ
અંતોમુહૂર્ત્ત ઉક્કોસેણ વિ અંતોમુહૂર્ત્ત) અપર્યાપ્પક સંમુર્ચિઞ્ચમશ્રુતપરિસર્પ
થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચોની સ્થિતિ હે ગૌતમ ! જઘન્યની અપેક્ષાએ પણ

વર્ષસદસ્રાણિ । અપર્યાપ્તકસંપૂર્ણિત્વમસ્થલચરભુજપરિમર્ષપદ્મચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા ગૌતમ ! જઘન્યેનાપિ અન્તર્મુહૂર્તમ્, ઉત્કર્ષેનાપિ અન્તર્મુહૂર્તમ્ । પર્યાપ્તક-સંપૂર્ણિત્વમસ્થલચરભુજપરિમર્ષપદ્મચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તમ્, ઉત્કર્ષેણ દ્વિચત્વાર્શિશ્ચ વર્ષસદસ્રાણિ અન્તર્મુહૂર્તોનાનિ । ગર્ભ-વ્યુત્ક્રાન્તિકભુજપરિમર્ષપદ્મચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તમ્, ઉત્કર્ષેણ પૂર્વકોટિઃ । અપર્યાપ્તકગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકભુજપરિમર્ષપદ્મચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેનાપિ અન્તર્મુહૂર્તમ્, ઉત્કર્ષેનાપિ-

ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે ખી અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ । (પવ્જજત્તગસંપૂર્ણિત્વમસ્થલચરભુજપરિ-સપ્થલચરપંચિન્દ્રિયતિરિક્ષજોગિયાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહન્નેણં અંતો-મુહુત્તં, ઉત્કર્ષેણં અંતોમુહુત્તં) ગર્ભ-સંપૂર્ણિત્વમસ્થલચર પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોની સ્થિતિ હૈ ગૌતમ ! જઘન્ય સે તો અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્તકમ ૪૨ હજાર વર્ષ કી હૈ । (ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકભુજપરિમર્ષપદ્મચ્ચેન્દ્રિયતિરિક્ષજોગિ-યાણં પુચ્છા ગોયમા ! જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં, ઉત્કર્ષેણં પુત્તકોટી) ગર્ભ-જભુજપરિમર્ષપદ્મચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોની સ્થિતિ હૈ ગૌતમ ! જઘન્ય સે તો એક અન્તર્મુહૂર્ત તો હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે એક કરોડ પૂર્વ કી હૈ । (અવજ્જત્તગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકભુજપરિમર્ષપદ્મચ્ચેન્દ્રિયતિરિક્ષજોગિ-

અંતર્મુહૂર્ત જેટલી છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ પણ અંતર્મુહૂર્ત જેટલી છે. (પવ્જજત્તગસંપૂર્ણિત્વમસ્થલચરપંચિન્દ્રિયતિરિક્ષજોગિયાણં પુચ્છા ગોયમા ! જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉત્કર્ષેણં અંતોમુહુત્તં) ગર્ભ-સંપૂર્ણિત્વમસ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોની સ્થિતિ હૈ ગૌતમ ! જઘન્યની અપેક્ષાએ તો અંતર્મુહૂર્તની છે અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્ત ન્યૂન ૪૨ હજાર વર્ષ જેટલી છે. (ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકભુજપરિમર્ષપદ્મચ્ચેન્દ્રિયતિરિક્ષજોગિયાણં પુચ્છા ગોયમા ! જહન્નેણં અંતો-મુહુત્તં, ઉત્કર્ષેણં પુત્તકોટી) ગર્ભ જ પરિમર્ષ પદ્મચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોની સ્થિતિ હૈ ગૌતમ ! જઘન્યની અપેક્ષાએ તો એક અંતર્મુહૂર્ત જેટલી છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ એક કરોડ પૂર્વની છે. (અવજ્જત્તગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકભુજપરિમર્ષપદ્મચ્ચેન્દ્રિય

અન્તર્મુહર્ત્તમ્ । પર્યાપ્તગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિઃ ક્ષુજપરિસર્પથલચરપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ । જઘન્યેન અન્તર્મુહર્ત્તમ્, ઉત્કર્ષેણ પૂર્વકોટિઃ અન્તર્મુહર્ત્તોના । સ્વેચર-પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા ગૌતમ ! જઘન્યેવ અન્તર્મુહર્ત્તમ્, ઉત્કર્ષેણ પલ્યો-પમત્ય અસંલેપમાણમ્ । સંમૂર્ચ્છિતસ્વેચરપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા ગૌતમ ! જઘન્યેન અન્તર્મુહર્ત્તમ્, ઉત્કર્ષેણ દ્વિસપ્તતિ વર્ષસહસ્રાણિ । અપર્યાપ્તક સંમૂર્ચ્છિત-સ્વેચરપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ । જઘન્યેનાપિ અન્તર્મુહર્ત્ત ઉત્કર્ષેણાપિ

યાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહન્નેણ વિ અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણ વિ અંતોમુહુત્તં) અપર્યાપ્ત ગર્ભજ ક્ષુજપરિસર્પથલચરપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોની કી સ્થિતિ હે ગૌતમ ! જઘન્ય સે ઓ અન્તર્મુહર્ત્ત કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ઓ અન્તર્મુહર્ત્ત કી હૈ । (પંજજતગગન્મવક્રતિયમુયપરિસપ્થલચર પંચિદિયતિરિક્ષજોણિયાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહન્નેણ અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણ અંતોમુહુત્તૂણા પુન્નકોડી) પર્યાપ્તક ગર્ભજ ક્ષુજપરિસર્પથલચર પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોની સ્થિતિ હે ગૌતમ ! જઘન્ય સે તો અંતર્મુહર્ત્ત કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે એક અંતર્મુહર્ત્તકમ કરાડ પૂર્વ કી હૈ । (સ્વહયર પંચે-દિયતિરિક્ષજોણિયાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહન્નેણ અંતોમુહુત્તં ઉક્કો-સેણ પલિજોવમસ અસંલેજ્જમાગં) સ્વેચરપંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોની સ્થિતિ હે ગૌતમ ! જઘન્ય સે અંતર્મુહર્ત્ત કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે એક પલ્યોપમ કે અસંલેપમાણે આગ હૈ । (સંમૂર્ચ્છિતસ્વેચરપંચિદિયતિરિક્ષજોણિ-

મુયપરિસપ્થલચરપંચિદિયતિરિક્ષજોણિયાણ પુચ્છા ગોયમા । જહન્નેણ વિ અંતોમુહુત્ત ઉક્કોસેણ વિ અંતોમુહુત્ત) અપર્યાપ્ત ગર્ભજ ક્ષુજપરિસર્પ થલ-પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોની સ્થિતિ હે ગૌતમ ! જઘન્યની અપેક્ષાએ પણ અંતર્મુ-હર્ત્ત જેટલી છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ પણ અંતર્મુહર્ત્ત જેટલી છે । (પંજજતગગન્મવક્રતિયમુયપરિસપ્થલચરપંચિદિયતિરિક્ષજોણિયાણ પુચ્છા ગોયમા ! જહન્નેણ અંતોમુહુત્ત ઉક્કોસેણ અંતોમુહુત્તૂણા પુન્નકોડી) પર્યાપ્તક ગર્ભજ ક્ષુજપરિસર્પ થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોની સ્થિતિ હે ગૌતમ ! જઘન્યની અપેક્ષાએ તો અંતર્મુહર્ત્ત જેટલી છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ એક અંતર્મુહર્ત્ત ન્યૂત એડ કરોડ પૂર્વની છે । (સ્વહયરપંચેદિયતિરિક્ષ-જોણિયાણ પુચ્છા-ગોયમા-જહન્નેણ અંતોમુહુત્ત ઉક્કોસેણ પલિજોવમસ અસંલે-જ્જમાગ) ખેર ૨ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોની સ્થિતિ હે ગૌતમ ! જઘન્યની અપેક્ષાએ અંતર્મુહર્ત્ત જેટલી છે અને ઉત્કૃષ્ટથી એડ પલ્યોપમના અસંલેપમાણે આગ જેટલા છે । (સંમૂર્ચ્છિતસ્વેચરપંચિદિયતિરિક્ષજોણિયાણ

અન્તર્મુહૂર્ત્તમ્, પર્યાપ્તક સંમૂર્ચ્છિમલ્લેચરપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્ત્તમ્ ઉત્કર્ષેણ દ્વિસપ્તતિ વર્ષસહસ્રાણિ અન્તર્મુહૂર્ત્તનાતિ, ગર્ભવ્યુ-
ત્ક્રાન્તિકલેચરપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્ત્તમ્
ઉત્કર્ષેણ પલ્લોપમરય અસંલ્લેખમાગમ્ । આર્યાપ્તકગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકલેચરપંચેન્દ્રિ

યાણં પુચ્છા ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં ઉત્ક્રોસેણં વાવત્તરિં વાસ
સહસ્સાઈ) સંમૂર્ચ્છિમલ્લેચર પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચો જીવોં કી હે ગૌતમ !
સ્થિતિ જઘન્ય સે અંતર્મુહૂર્ત્ત કી હે ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ૭૨ હજાર વર્ષ કી
હે । (અપજ્જત્તગસંમૂર્ચ્છિમલ્લેચરપંચેન્દ્રિયતિરિવલ્લજોણિયાણં પુચ્છા
ગોયમા ! જહણ્ણેણ વિ અંતોમુહુત્તં ઉત્ક્રોસેણ વિ અંતોમુહુત્તં) અપર્યા-
પ્તક સંમૂર્ચ્છિમલ્લેચર પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચો જીવોં કી સ્થિતિ હે ગૌતમ !
જઘન્ય સે ઓ અંતર્મુહૂર્ત્ત કી હે ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ઓ અન્તર્મુહૂર્ત્ત કી હે ।
(પજ્જત્તગસંમૂર્ચ્છિમલ્લેચરપંચે દેયોત્તરિવલ્લજોણિયાણં પુચ્છા-
ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં, ઉત્ક્રોસેણં અંતોમુહુત્તનાઈ વાવત્તરિં
વાસસહસ્સાઈ) પર્યાપ્તક સંમૂર્ચ્છિમલ્લેચરપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોં કી સ્થિતિ હે
ગૌતમ ! જઘન્ય સે અન્તર્મુહૂર્ત્ત કી ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે અન્તર્મુહૂર્ત્ત કમ
૭૨ હજાર વર્ષ કી હે । (ગમ્ભવકકતિયલ્લેચરપંચેન્દ્રિયતિરિવલ્લજો-
ણિયાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં ઉત્ક્રોસેણં પલ્લિઓવમસ્સ
અસંલ્લેખમાગ) ગર્ભજ લેચર પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચો જીવોં કી સ્થિતિ હે

પુચ્છા ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં ઉત્ક્રોસેણં વાવત્તરિં વાસસહસ્સાઈ)
સંમૂર્ચ્છિમલ્લેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ચો જીવોં હે ગૌતમ !

સ્થિતિ જઘન્યની અપેક્ષાએ અંતર્મુહૂર્ત્ત જેટલી છે અને ઉત્કૃષ્ટની
અપેક્ષાએ ૭૨ હજાર વર્ષની છે (અપજ્જત્તગસંમૂર્ચ્છિમલ્લેચરપંચેન્દ્રિયતિરિવલ્લજો-
ણિયાણં પુચ્છા ગોયમા ! જહણ્ણેણ વિ અંતોમુહુત્તં ઉત્ક્રોસેણ વિ અંતોમુહુત્તં)
અપર્યાપ્તક સંમૂર્ચ્છિમલ્લેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ચો જીવોં સ્થિતિ હે ગૌતમ !
જઘન્યની અપેક્ષાએ પણ અંતર્મુહૂર્ત્તની છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ પણ
અંતર્મુહૂર્ત્ત જેટલી છે. (પજ્જત્તગસંમૂર્ચ્છિમલ્લેચરપંચે દિયતિરિવલ્લજોણિ-
યાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહણ્ણેણ અંતોમુહુત્તં, ઉત્ક્રોસેણં અંતોમુહુત્તનાઈ વાવત્તરિં
વાસસહસ્સાઈ) પર્યાપ્તક સંમૂર્ચ્છિમલ્લેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ચો જીવોં સ્થિતિ હે
ગૌતમ ! જઘન્યની અપેક્ષાએ અન્તર્મુહૂર્ત્તની છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ
અંતર્મુહૂર્ત્ત ન્યૂન ૭૨ હજાર વર્ષ જેટલી છે (ગમ્ભવકકતિયલ્લેચરપંચે-
ન્દ્રિયતિરિવલ્લજોણિયાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં ઉત્ક્રોસેણં પલ્લિ-
ઓવમસ્સ અસંલ્લેખમાગ) ગર્ભજ લેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ચો જીવોં સ્થિતિ

યતિર્યગ્ગોત્રિજ્ઞાનાં પુચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેવાપિ અન્નર્મુહૂર્ત્ન, ઉત્કર્ષેણાપિ અન્તર્મુહૂર્ત્ન ! પર્યાપ્તકલેચરપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોત્રિજ્ઞાનાં ભદન્ત ! ક્લિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રણતા ? ગૌતમ ! જઘન્યેવ અન્તર્મુહૂર્ત્ન, ઉત્કર્ષેણ પલયોપનસ્ય અસંલ્લેયભાગમ્ અન્તર્મુહૂર્ત્નમ્ । અત્ર એનેવાં સ્વલ્લુ સંગ્રહણ્યૌ માથે પ્રવતઃ, તથથા—

સંમુચ્છિમપૂર્વકોટિશ્ચતુરશીતિર્ભવેત્ સહસ્રાણિ ।

ત્રિપશ્ચાશ્વદ્ દ્વિચત્વારિશ્વદ્ દ્વિમત્તિરેવ પશ્વિણામ્ ॥૧॥

ગર્ભે પૂર્વકોટિસ્ત્રીણિચ પલયોપમાનિ પરમાયુઃ ।

ઉરો યુગ્મપૂર્વકોટિઃ પલયોપમાસંલ્લેયશ્રાગથ ॥૨॥

ગૌતમ ! જઘન્ય છે અન્નર્મુહૂર્ત્ન કોઈ છે ઓર ઉત્કૃષ્ટ છે એક પલયોપન કે અસંલ્લેયભાગ છે । (અવજ્જત્તગગત્ત્રવદકંતિયસ્વહયરપંચિરિય-નિરિક્લ્વજોણિયાણં પુચ્છા ગોયમા ! જહ્ણનેણ વિ અંતોમુહુત્તં ઉક્કો-સેણ વિ અંતોમુહુત્તં) અપર્યાપ્ત ગર્ભજ સેચર પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોત્રિજ્ઞાનાં સ્થિતિ છે ગૌતમ ! જઘન્ય છે બી અન્નર્મુહૂર્ત્ન કોઈ છે ઓર ઉત્કૃષ્ટ છે બી અન્નર્મુહૂર્ત્ન કોઈ છે (પવ્વજ્જત્તગગત્ત્રવદકંતિયસ્વહયરપંચે દિયતિરિક્લ્વજોણિયાણં મંતે ! કેવદ્વયં કાલં ઠિઈ પણ્ણતા) છે ભદન્ત ! પર્યાપ્ત કલેચર પંચેન્દ્રિય તિર્ય-ગ્ગોત્રિજ્ઞાનાં સ્થિતિ કિમને કાલ કોઈ ગઈ છે ? (ગોયમા ! જહ્ણનેણ અંતો-મુહુત્તં, ઉક્કોસેણ પલિઓવમસ્સ અસંલ્લેયજઘ્ણાગં અંતોમુહુત્તૂણં) છે ગૌતમ ! જઘન્ય છે અન્નર્મુહૂર્ત્ન કોઈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ છે એક અન્નર્મુહૂર્ત્ન કમ એક પલયોપન કે અસંલ્લેયભાગ પ્રમાણ કોઈ ગઈ છે । અહાં પર એ 'સંમુચ્છિમ-પુવ્વકોટિ દ્વિત્યાદિ દો સંગ્રહ ગાથાઈ' છે એનકા આવ આ ચુકા છે

હે ગૌતમ ! જઘન્યની અપેક્ષાએ અન્નર્મુહૂર્ત્ન જેટલી છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ એક પલયોપનના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણની છે (અવજ્જત્તગ-ગત્ત્રવદકંતિયસ્વહયરપંચે દિયતિરિક્લ્વજોણિયાણં પુચ્છા ગોયમા ! જહ્ણનેણ વિ અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણ વિ અંતોમુહુત્તં અપર્યાપ્ત ગર્ભજ સેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોત્રિજ્ઞાનાં સ્થિતિ છે ગૌતમ ! જઘન્યની અપેક્ષાએ પણ અન્નર્મુહૂર્ત્નની છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ પણ અન્નર્મુહૂર્ત્ન જેટલી છે. (પવ્વજ્જત્તગગત્ત્રવદકંતિયસ્વહયરપંચે દિયતિરિક્લ્વજોણિયાણં મંતે ! કેવદ્વયં કાલં ઠિઈ પણ્ણતા ?) હે ભદત ! પર્યાપ્ત સેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોત્રિજ્ઞાનાં સ્થિતિ કેટલા કાલની કહેવામાં આવી છે ? (ગોયમા ! જહ્ણનેણ અંતોમુહુત્તં, ઉક્કોસેણ પલિઓવમસ્સ અસંલ્લેયજઘ્ણાગં અંતોમુહુત્તૂણં) હે ગૌતમ ! જઘન્યની અપેક્ષાએ અન્નર્મુહૂર્ત્નની અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ એક મુહૂર્ત્ન ન્યૂન એક પલયોપનના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ કહેવામાં આવી છે. અહિયાં 'સંમુચ્છિમ પુવ્વકોટિ'દ્વિત્યાદિ એ સંગ્રહ ગાથાઓ

મનુષ્યાણાં મદન્ત ! કિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા : ? ગૌતમ ! જવન્યેન અન્તર્મુહર્ત્તમ્, ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ પર્યોપમાનિ । સંમૂર્છિમપલુપ્પાણાં પુચ્છા ગૌતમ ! જવન્યેનાપિ અન્તર્મુહર્ત્તમ્, ઉત્કર્ષેણાપિ અન્તર્મુહર્ત્તમ્ । ગર્ભવ્યુક્રાન્તિકમનુષ્યાણાં પુચ્છા, ગૌતમ ! જવન્યેન અન્તર્મુહર્ત્તમ્, ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ પર્યોપમાનિ । આર્યાસક્કગર્ભવ્યુક્રાન્તિકમનુષ્યાણાં મદન્ત ! કિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ?

(મણુસ્સાણં મંતે ! કેવહયં કાલં ઠિર્હં પળ્લપ્પત્તા ?) હે મદન્ત ! અનુબ્ધોં કી સ્થિતિ કિતને કાલ કી કહી ગઈ હૈ ?

ઉત્તર-(ગોયમા ! જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉત્તકોસેણં તિણિણ પલ્લિઓવમાહં) હે ગૌતમ ! જવન્ય સે અન્તર્મુહર્ત્ત કી ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીન પર્યોપમ કી હૈ । (સંમુચ્છિમપણુસ્સાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહ્ણેણ વિ અંતોમુહુત્તં ઉત્તકોસેણં વિ અંતોમુહુત્તં) સંમુચ્છિમ જન્મવાલે મનુષ્યોં કી સ્થિતિ હૈ ગૌતમ ! જવન્ય સી અન્તર્મુહર્ત્ત કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે સી અન્તર્મુહર્ત્ત કી હૈ । (ગમ્ભવકકંતિયમણુસ્સાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉત્તકોસેણં તિણિણ પલ્લિઓવમાહં) ગર્ભજમનુષ્યોં કી સ્થિતિ હૈ ગૌતમ ! જવન્ય સે અંતર્મુહર્ત્ત કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીન પર્યોપમ કી હૈ । (અપ્પજ્જત્તગમ્ભવકકંતિયમણુસ્સાણં મંતે ! કેવહયં કાલં ઠિર્હંપળ્લપ્પત્તા ?) હે મદન્ત અપર્યાસક્કગર્ભજ મનુષ્યોં કી સ્થિતિ કિતને કાલ કી કહી ગઈ હૈ ?

કહી છે તેના સાર પડેલાં આવી ગયો છે (મણુસ્સાણં મંતે ! કેવહયં કાલં ઠિર્હં પળ્લપ્પત્તા ?) હે મદન્ત ! માણુસોની સ્થિતિ કેટલા કાલની કહેવામાં આવી છે ?

ઉત્તર-(ગોયમા ! અંતોમુહુત્તંઉત્તકોસેણં તિણિણ પલ્લિઓવમાહં) હે ગૌતમ ! જવન્યથી અન્તર્મુહુર્ત્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પર્યોપમ જેટલી છે. (સંમુચ્છિમમણુસ્સાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહ્ણેણ વિ અંતોમુહુત્તં ઉત્તકોસેણ વિ અંતોમુહુત્તં) સંમૂર્છિમ જન્મવાળા માણુસોની સ્થિતિ હે ગૌતમ ! જવન્યની અપેક્ષાએ પણ અંતર્મુહુર્ત્તની છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ પણ અંતર્મુહુર્ત્ત જેટલી જ છે (ગમ્ભવકકંતિયમણુસ્સાણં પુચ્છા-ગોયમા ! જહન્નેણ અંતોમુહુત્ત ઉત્તકોસેણં તિણિણ પલ્લિઓવમાહં) ગર્ભજ માણુસોની સ્થિતિ હે ગૌતમ ! જવન્યની અપેક્ષાએ અંતર્મુહુર્ત્તની છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ ત્રણ પર્યોપમની છે. (અપ્પજ્જત્તગમ્ભવકકંતિયમણુસ્સાણં મંતે ! કેવહયં કાલં ઠિર્હં પળ્લપ્પત્તા ?) હે મદન્ત ! અપર્યાસક ગર્ભજ મનુષ્યોની સ્થિતિ કેટલા કાલની કહેવામાં આવી છે ?

ગૌતમ ! જઘન્યેનાપિ અન્તર્મુહૂર્તમ્, ઉત્કર્ષેણાપિ અન્તર્મુહૂર્તમ્ । પર્યાસકર્મગર્ભવ્યુ-
ત્ક્રાન્તિક્રમનુષ્ણાણાં ભદન્ત ! કિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન
અન્તર્મુહૂર્તમ્, ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ પલયોપમાનિ અન્તર્મુહૂર્તોનાનિ । વ્યન્તરાણાં દેવાનાં
કિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન દશવર્ષસહસ્રાણિ ઉત્કર્ષેણ પલયોપમમ્

ઉત્તર—(ગોયમા ! જહ્ણેણ વિ અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણ વિ અંતો-
મુહુત્તં) હે ગૌતમ ! જઘન્ય સે અંતર્મુહૂર્ત કી કહી ગઈ હૈ ઓર
ઉત્કૃષ્ટ સે અંતર્મુહૂર્ત કી કહી ગઈ હૈ । (પજ્જત્તગગમ્ભવકક-
તિયમણુસ્સાણં મંતે ! કેવદ્દયં કાલં ઠિઈ પળગત્તા ?) હે ભદન્ત !
પર્યાસકર્મગર્ભજમનુષ્ણો કી સ્થિતિ કિત્તને કાલ કી કહી ગઈ હૈ ?

ઉત્તર—(ગોયમા ! જહ્ણેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં તિણિણ
પલિઓવમાઈં અંતોમુહુત્તુગાઈં) હે ગૌતમ ! જઘન્ય સે અન્તર્મુહૂર્તકી
ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે અન્તર્મુહૂર્તન્યૂન ત્રીણ પલયોપમ કી કહી ગઈ
હૈ । (વાળમંતરાણં દેવાણં મંતે ! કેવદ્દયં કાલં ઠિઈ પળગત્તા ?) હે
ભદન્ત ! વાળવ્યન્તર દેવોં કી સ્થિતિ કિત્તને કાલ કી કહી ગઈ હૈ ।
(ગોયમા ! જહ્ણેણં દસવાસસહસ્રાઈ ઉક્કોસેણં પલિઓવમં) હે
ગૌતમ ! વાળવ્યન્તરદેવોં કી સ્થિતિ જઘન્ય તો દશ હજાર વર્ષ કી
કહી ગઈ હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ એક પલયોપમ કી કહી ગઈ હૈ । (વાળમંતરીણં
દેવીણં મંતે ! કેવદ્દયં કાલં ઠિઈ પળગત્તા) હે ભદન્ત ! વાળવ્યન્તરદેવોં
કી દેવિયોં કી સ્થિતિ કિત્તને કાલ કી પ્રજ્ઞપ્તા કી ગઈ હૈ ? (ગોયમા !

ઉત્તર—(ગોયમા ! જહ્ણેણ વિ અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણ વિ અંતોમુહુત્તં) હે
ગૌતમ ! જઘન્યની અપેક્ષાએ અંતર્મુહૂર્તની કહેવામાં આવી છે અને ઉત્કૃ-
ષ્ટની અપેક્ષાએ પણ અન્તર્મુહૂર્ત જેટલી કહેવામાં આવી છે. (પજ્જત્તગ
ગમ્ભવકકતિયમણુસ્સાણં મંતે ! કેવદ્દયં કાલં ઠિઈ પળગત્તા ?) હે ભદન્ત !
પર્યાસકર્મગર્ભજમનુષ્ણોની સ્થિતિ કેટલા કાલની કહેવામાં આવી છે ?

ઉત્તર—(ગોયમા ! જહ્ણેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં તિણિણ પલિઓવમાઈં
અંતોમુહુત્તુગાઈં) હે ગૌતમ ! જઘન્યની અપેક્ષાએ અન્તર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃ-
ષ્ટની અપેક્ષાએ અન્તર્મુહૂર્ત ન્યૂન ત્રણ પલયોપમ જેટલી કહેવામાં આવી
છે. (વાળમંતરાણં દેવાણં મંતે ! કેવદ્દયં કાલં ઠિઈ પળગત્તા ?) હે ભદન્ત !
વાળવ્યન્તર દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાલની કહેવામાં આવી છે ? (ગોયમા !
જહ્ણેણ દસવાસસહસ્રાઈ ઉક્કોસેણં પલિઓવમં) હે ભદન્ત ! વાળવ્યન્તર
દેવોની સ્થિતિ જઘન્યની અપેક્ષા એ દશહજાર વર્ષ જેટલી કહેવામાં આવી
છે અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પલયોપમની કહેવામાં આવી છે. ‘વાળમંતરીણં દેવીણં
મંતે ! કેવદ્દયં કાલં ઠિઈ પળગત્તા’ હે ભદન્ત વ્યન્તરદેવોની દેવીઓની

વ્યન્તરાણાં દેવીનાં ભદન્ત ! કિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન દશ-
વર્ષસહસ્રાણિ ઉત્કર્ષેણ અદ્વૃપલ્યોપમમ્ । જ્યોતિષ્કાણાં દેવાનાં ભદન્ત ! કિયન્તં કાલં
સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન સાતિરેકમ્ અટ્ટભાગપલ્યોપમમ્, ઉત્કર્ષેણ પલ્યોપમં
વર્ષશતસહસ્રાભ્યધિકમ્ । જ્યોતિષ્કદેવીનાં ભદન્ત ! કિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ?
ગૌતમ ! જઘન્યેન અટ્ટભાગપલ્યોપમમ્, ઉત્કર્ષેણ અદ્વૃપલ્યોપમં પચ્ચાશતોવર્ષ-
સહસ્રૈરભ્યધિકમ્ । ચન્દ્રવિમાનાનાં ભદન્ત ! દેવાનાં કિયન્તં કાલ સ્થિતિઃ

જહ્ણણેણં દસવાસસહસ્સાઈ ઉક્કોસેણં અદ્વપલિઓવમં) હે ગૌતમ !
જઘન્ય સે દશહજાર વર્ષ કી ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે આધે પલ્યોપમ કી પ્રજ્ઞસ
કી ગઈ હૈ । (જોહસિયાણં ભંતે ! દેવાણં કેવહયં કાલં ઠિઈ પળ્ણત્તા ?)
હે ભદંત ! જ્યોતિષ્કદેવોં કી સ્થિતિ કિતને કાલ કી કહી ગઈ હૈ ?
(ગોયમા ! જહ્ણણેણં સાતિરેગં અટ્ટભાગપલિઓવમં, ઉક્કોસેણં પલિ-
ઓવમં વાસસયસહસ્સમ્બહિયં) હે ગૌતમ ! જઘન્ય સ્થિતિ તો કુછ
અધિક પલ્યોપમ કા આઠવેં ભાગ પ્રમાણ હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક
લાઘ્ર વર્ષ અધિક પલ્યોપમ પ્રમાણ હૈ । (જોહસિયદેવીણં ભંતે ! કેવ-
હયં કાલં ઠિઈ પળ્ણત્તા ?) હે ભદન્ત ! જ્યોતિષ્ક દેવિયોં કી સ્થિતિ
કિતને કાલ કી કહી ગઈ હૈ ? (ગોયમા ! જહ્ણણેણં અટ્ટભાગપલિઓ-
વમં, ઉક્કોસેણં અદ્વપલિઓવમં પળ્ણાસાએ વાસસહસ્સેહિં અમ્બહિયં)
હે ગૌતમ ! જઘન્ય સે પલ્યોપમ કૈ આઠવેં ભાગ પ્રમાણ ઓર ઉત્કૃષ્ટ
સે ૫૦ હજાર વર્ષ અધિક આધેપલ્યપ્રમાણ કહી ગઈ હૈ । (ચંદ્રવિમા-

સ્થિતિ કેટલા કાલની પ્રજ્ઞ થયેલી છે ? (ગોયમા ! જહ્ણણેણં દસવાસ
સહસ્સાઈ ઉક્કોસેણં અદ્વપલિઓવમં) હે ગૌતમ ! જઘન્યથી દશહજાર
વર્ષની અને ઉત્કૃષ્ટથી અર્ધા પલ્યોપમની પ્રજ્ઞ થયેલી છે. (જોહસિ-
યાણં ભંતે ! દેવાણં કેવહયં કાલં ઠિઈ પળ્ણત્તા ?) હે ભદંત ! જ્યોતિષ્ક દેવોની
સ્થિતિ કેટલા કાલની કહેવામાં આવી છે ? (ગોયમા ! જહ્ણણેણં સાતિરેગં અટ્ટ
ભાગપલિઓવમં ઉક્કોસેણં પલિઓવમં વાસસયસહસ્સમ્બહિયં) હે ગૌતમ !
જઘન્ય સ્થિતિ તો કંઈક વધારે પલ્યોપમના આઠમાં ભાગ પ્રમાણ છે અને
ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક લાઘ્ર વર્ષ અધિક પલ્યોપમ પ્રમાણ છે. (જોહસિય દેવીણં
ભંતે ! કેવહયં કાલં ઠિઈ પળ્ણત્તા ?) હે ભદંત ! જ્યોતિષ્ક દેવિઓની સ્થિતિ
કેટલા કાલની કહેવામાં આવી છે ? (ગોયમા ! જહ્ણણેણં અટ્ટભાગપલિઓવમં,
ઉક્કોસેણં અદ્વપલિઓવમં પળ્ણાસાએ વાસસહસ્સેહિં અમ્બહિયં) હે
ગૌતમ ! જઘન્યથી પલ્યોપમના આઠમા ભાગ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી ૫૦

મજ્ઞપ્તા ? , ગૌતમ ! જઘન્યેન ચતુર્ભાગપલ્યોપમમ્, ઉત્કર્ષેણ પલ્યોપમં વર્ષસહસ્રા-
ભ્યધિકમ્ । ચંદ્રવિમાનાનાં ભદન્ત ! દેવીનાં કિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ મજ્ઞપ્તા ?
ગૌતમ ! જઘન્યેન ચતુર્ભાગપલ્યોપમમ્ । ઉત્કર્ષેણ અર્દ્ધપલ્યોપમં પञ्चाશલાદ્ વર્ષ-
સહસ્રૈભ્યધિકમ્ । સૂરવિમાનાનાં ભદન્ત ! દેવાનાં કિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ
મજ્ઞપ્તા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન ચતુર્ભાગપલ્યોપમમ્, ઉત્કર્ષેણ પલ્યોપમં વર્ષસહસ્રા-

ણાણં મંતે । દેવાણં કેવદ્યં કાલં ઠિર્દિ પળ્લપ્તા ?) હે ભદન્ત ! ચંદ્રવિમા-
નોંકે દેવોં કી કિતને કાલ કી સ્થિતિ કહી ગઈ હૈ ? (ગોચમા ! જહ-
ળ્લેળં ચતુર્ભાગપલિઓવમં ઉત્કર્ષેણ પલિઓવમં વાસસયસહસ્રમન્મહિયં) ગૌતમ ! જઘન્ય સે તો પલ્ય કે ચૌથે નાગપ્રજાળ ઓર
ઉત્કૃષ્ટ સે એક લાગ્લ વર્ષ અધિક પલ્યોપમ પ્રમાણ કહી ગઈ હૈ ।
(ચંદ્રવિમાણાણં મંતે દેવીણં કેવદ્યં કાલં ઠિર્દિ પળ્લપ્તા) હે ભદન્ત ! ચંદ્ર-
વિમાનોંકે દેવોં તો કિતને કાલ કી સ્થિતિ કહી ગઈ હૈ ? (ગોચમા !
જઘન્યેણ ચતુર્ભાગપલિઓવમં, ઉત્કર્ષેણ પલિઓવમં પળ્લાસાઽ વાસ
સહસ્રેહિં અન્મહિયં) હે ભદન્ત ! ચંદ્રવિમાનોંકે દેવોં કી સ્થિતિ
જઘન્ય સે તો પલ્ય કે ચૌથે નાગ પ્રમાણ કહી ગઈ હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે
૫૦ હજાર વર્ષ અધિક અર્દ્ધ પલ્યોપમ પ્રમાણ કહી હૈ । (સૂરવિમાણાણં
મંતે દેવાણં કેવદ્યં કાલં ઠિર્દિ પળ્લપ્તા ?) હે ભદન્ત સૂર્ય વિમાનોંકે
દેવોં કી સ્થિતિ કિતને કાલકો કાં કહી ગઈ હૈ ? (ગોચમા ! જહળ્લેળં

હજારવર્ષ અધિક અર્ધા પલ્યપ્રમાણ કહેવામાં આવી છે. (ચંદ્રવિમાણાણં
મંતે ! દેવાણં કેવદ્યં કાલ ઠિર્દિ પળ્લપ્તા ?) હે ભદન્ત ! ચંદ્રવિમાનોના દેવોની
કેટલા કાલની સ્થિતિ કહેવામાં આવી છે । (ગોચમા ! જહળ્લેળં
ચતુર્ભાગપલિઓવમ ઉત્કર્ષેણ પલિઓવમં વાસસયસહસ્રમન્મહિયં) હે
ગૌતમ ! જઘન્યની અપેક્ષાએ તો પલ્યના ચોથા ભાગ પ્રમાણ અને
ઉત્કૃષ્ટથી એક લાખ વર્ષ અધિક પલ્યોપમ પ્રમાણ કહેવામાં આવી છે.
(ચંદ્રવિમાણાણં મંતે ! દેવીણં કેવદ્યં કાલં ઠિર્દિ પળ્લપ્તા ?) હે ભદન્ત ! ચંદ્ર-
વિમાનોની દેવીઓની કેટલા કાલની સ્થિતિ કહેવામાં આવી છે । (ગોચમા !
જઘન્યેણ ચતુર્ભાગપલિઓવમં પળ્લાસાઽ ઉત્કર્ષેણ અર્દ્ધપલિઓવમં વાસસહ-
સ્રેહિં અન્મહિયં) હે ભદન્ત ! ચંદ્રવિમાનોની દેવીઓની સ્થિતિ જઘન્યની
અપેક્ષાએ તો પલ્યના ચોથા ભાગ પ્રમાણ કહેવામાં આવી છે અને ઉત્કૃષ્ટથી
૫૦ હજાર વર્ષ અધિક અર્દ્ધ પલ્યોપમ પ્રમાણ કહેવામાં આવી છે. (સૂરવિ-
માણાણં મંતે ! દેવાણં કેવદ્યં કાલં ઠિર્દિ પળ્લપ્તા ?) હે ભદન્ત ! સૂર્યવિમાનોના
દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાલની કહેવામાં આવી છે ? (ગોચમા ! જહળ્લેળં ચતુ-

મ્યધિત્ત્વ । સૂરવિમાનાનાં મદન્ત । દેવીનાં ક્રિયન્તે કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન ચતુર્માસપલ્લોપમમ્, ઉત્કર્ષેણ અર્ધપલ્લોપમં પ્રજ્ઞામ્, વર્ણશતૈર-
મ્યધિકમ્ । ગ્રહવિમાનાનાં મદન્ત ! દેવાનાં ક્રિયન્તે કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન ચતુર્માસપલ્લોપમમ્, ઉત્કર્ષેણ, પલ્લોપમમ્ । ગ્રહવિમાનાનાં મદન્ત ! દેવીનાં ક્રિયન્તે કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન ચતુર્માસ-

ચતુર્માસપલ્લોપમમ્, ઉત્કર્ષેણ પલ્લોપમમ્ વાસસહસ્ત્રજઘન્યમ્ હયં) હે ગૌતમ ! સૂર્યવિમાનો કે દેવોંની સ્થિતિ જઘન્ય છે તો પલ્લોપમના ચૌથે ભાગ પ્રમાણ છે જોર ઉત્કૃષ્ટ છે એક હજાર વર્ષ અધિક પલ્લોપમ પ્રમાણ છે । (સૂરવિમાનાનાં મદન્ત ! દેવીનાં ક્રિયન્તે કાલં ઠિઈ પળ્ણતા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન ચતુર્માસપલ્લોપમમ્ ઉત્કર્ષેણ પંચવિંશતિ વાસસપરિં અઘ્મહિયં) હે મદન્ત ! સૂર્ય વિમાનોંની દેવિયોંની સ્થિતિ જઘન્ય છે તો પલ્લોપમના ચૌથે ભાગ પ્રમાણ છે જોર ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦, પાંચ સૌ વર્ષ અધિક અર્ધપલ્લોપમ પ્રમાણ છે । (ગ્રહવિમાનાનાં મદન્ત ! દેવાનાં ક્રિયન્તે કાલં ઠિઈ પળ્ણતા ?) ગ્રહવિમાનોંની દેવોંની સ્થિતિ કિતને કાલ કીં કહી ગઈ છે ? (ગૌતમ ! જઘન્યેન ચતુર્માસપલ્લોપમમ્ ઉત્કર્ષેણ પલ્લોપમમ્) હે ગૌતમ ! ગ્રહવિમાનાંની દેવોંની સ્થિતિ જઘન્ય છે તો પલ્લોપમના ચતુર્થ ભાગ પ્રમાણ જોર ઉત્કૃષ્ટ છે એક પલ્લોપમ પ્રમાણ કહી ગઈ । (ગ્રહવિમાનાનાં મદન્ત ! દેવીનાં ક્રિયન્તે કાલં

માસપલ્લોપમમ્, ઉત્કર્ષેણ પલ્લોપમમ્ વાસસહસ્ત્રજઘન્યમ્ હયં) હે ગૌતમ ! સૂર્યવિમાનોના દેવોંની સ્થિતિ જઘન્યની અપેક્ષાએ તો પલ્લોપમના ચૌથા ભાગ પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી એક હજાર વર્ષ અધિક પલ્લોપમ પ્રમાણ છે. (સૂરવિમાનાનાં મદન્ત ! દેવીનાં ક્રિયન્તે કાલં ઠિઈ પળ્ણતા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન ચતુર્માસપલ્લોપમમ્ ઉત્કર્ષેણ અર્ધપલ્લોપમમ્ પંચવિંશતિ વાસસપરિં અઘ્મહિયં) હે મદન્ત ! સૂર્યવિમાનોની દેવિયોંની સ્થિતિ જઘન્યની અપેક્ષાએ તો પલ્લોપમના ચૌથા ભાગ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી ૫૦૦ વર્ષ અધિક અર્ધ પલ્લોપમ પ્રમાણ છે (ગ્રહવિમાનાનાં મદન્ત ! દેવાનાં ક્રિયન્તે કાલં ઠિઈ પળ્ણતા ?) હે મદન્ત ! ગ્રહવિમાનોના દેવોંની સ્થિતિ કેટલા કાલની પ્રજ્ઞા થયેલી છે ! (ગૌતમ ! જઘન્યેન ચતુર્માસપલ્લોપમમ્, ઉત્કર્ષેણ પલ્લોપમમ્) હે ગૌતમ ! ગ્રહવિમાનોના દેવોંની સ્થિતિ જઘન્યની અપેક્ષાએ પલ્લોપમના ચતુર્થ ભાગ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પલ્લોપમ પ્રમાણ કહેવામાં આવી છે. (ગ્રહવિમાનાનાં મદન્ત ! દેવીનાં ક્રિયન્તે કાલં ઠિઈ પળ્ણતા ?) હે મદન્ત ! ગ્રહવિમાનોની દેવોંની

પલયોપમમ્, ઉત્કર્ષેણ અર્ધપલયોપમમ્ । નક્ષત્રવિમાનાનાં ભદન્ત ! દેવાનાં, કિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞતાઃ ? ગૌતમ જઘન્યેન વતુર્ભાગપલયોપમમ્, ઉત્કર્ષેણ અર્ધપલયોપમમ્ । નક્ષત્રવિમાનાનાં ભદન્ત ! દેવીનાં કિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞતા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન ચતુર્ભાગપલયોપમમ્, ઉત્કર્ષેણ સાતિરેકં ચતુર્ભાગપલયોપમમ્ । તારાવિ-

ઠિર્દિ પળગત્તા) હે ભદન્ત ! ગ્રહવિમાનો કી દેવિયોં કો સ્થિતિ-આયુ-કિતની કહી ગઈ હૈ ? (ગોયમા ! જહળ્ળેણં ચઝભાગપલિઓવમં ઉત્કો-સેણં અર્ધપલિઓવમં) હે ગૌતમ ! ગ્રહવિમાનોં કી દેવિયોં કી આયુ જઘન્ય સે તો પલય કે ચૌથે ભાગ પ્રમાણ કહી ગઈ હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે અર્ધ પલય પ્રમાણ કહી ગઈ હૈ । (ગચ્છત્તવિમાણાણં મંતે દેવાણં કેવદ્વયં કાલં ઠિર્દિ પળગત્તા ?) હે ભદન્ત ! નક્ષત્ર કે વિમાનોં મેં રહનેવાલે દેવોં કી આયુ કિતની કહી ગઈ હૈ ? (ગોયમા ! જહળ્ળેણં ચઝભાગપલિ-ઓવમં, ઉત્કોસેણં અર્ધપલિઓવમં) હે ગૌતમ ! નક્ષત્ર વિમાનોં કે દેવોં કી આયુ જઘન્ય સે તો પલય કે ચૌથે ભાગ પ્રમાણ કહી ગઈ હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે આધે પલય કી કહી ગઈ હૈ । (ગચ્છત્તવિમાણાણં મંતે ! દેવીણં કેવદ્વયં કાલં ઠિર્દિ પળગત્તા ?) હે ભદન્ત ! નક્ષત્રવિમાનો કી દેવિયોં કી આયુ કિતને કાલ કી કહી ગઈ હૈ ? (ગોયમા ! જહળ્ળેણં ચઝભાગપલિ-ઓવમં ઉત્કોસેણં સાતિરેકં ચઝભાગપલિઓવમં) હે ગૌતમ ! નક્ષત્ર વિમાનોં કી દેવિયોં કી આયુ જઘન્ય સે તો પલય કે ચૌથે ભાગ પ્રમાણ

ઓની સ્થિતિ-આયુ કેટલી પ્રજ્ઞ થયેલી છે ? (ગોયમા ! જહળ્ળેણં ચઝભાગ પલિઓવમં ઉત્કોસેણં અર્ધપલિઓવમં) હે ગૌતમ ! ગ્રહવિમાનોની દેવિઓનું આયુ જઘન્યથી તો એક પલયના થોડા ભાગ પ્રમાણ કહેવામાં આવ્યું છે અને ઉત્કૃષ્ટથી અર્ધપલયના જેટલી કહી છે. (ગચ્છત્તવિમાણાણં મંતે ! દેવાણં કેવદ્વયં કાલં ઠિર્દિ પળગત્તા ?) હે ભદન્ત ! નક્ષત્ર વિમાનોમાં રહેનારા દેવોનું આયુ કેટલું કહેવામાં આવ્યું છે ? (ગોયમા ! જહળ્ળેણં ચઝભાગપલિઓવમં, ઉત્કોસેણં અર્ધપલિઓવમં) હે ગૌતમ ! નક્ષત્ર વિમાનોના દેવોનું આયુ જઘન્યની અપેક્ષાએ તો પલયના થોડા ભાગ પ્રમાણ કહેવામાં આવ્યું છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અર્ધ-પલયોપમપ્રમાણ કહેવામાં આવ્યું છે (ગચ્છત્તવિમાણાણં મંતે ! દેવીણં કેવદ્વયં કાલં ઠિર્દિ પળગત્તા ?) હે ભદન્ત ! નક્ષત્ર વિમાનોની દેવિઓનું આયુ કેટલા કાલનું કહેવામાં આવ્યું છે ? (ગોયમા ! જહળ્ળેણં ચઝભાગપલિઓવમં ઉત્કો-સેણં સાતિરેકં ચઝભાગપલિઓવમં) હે ભદન્ત ! નક્ષત્ર વિમાનોની દેવિઓનું આયુ જઘન્યની અપેક્ષાએ તો પલયના થોડા ભાગ પ્રમાણ જેટલું કહેવામાં આવ્યું છે અને ઉત્કૃષ્ટથી કર્ણ વધારે પલયના ચતુર્થ ભાગ પ્રમાણ કહેવામાં

માનાનાં ભદન્ત ! દેવાનાં કિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞતાઃ ? ગૌતમ ! જઘન્યેન સાતિરેકમ્ અટ્ટભાગપલ્યોપમમ્, ઉત્કર્ષેણ ચતુર્માગપલ્યોપમમ્ । તારાવિમાનાનાં ભદન્ત ! દેવીનાં કિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞતા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન અટ્ટભાગ-પલ્યોપમમ્, ઉત્કર્ષેણ સાતિરેકમ્ અટ્ટભાગપલ્યોપમમ્ । વૈમાનિકાનાં ભદન્ત !

કહી ગઈ છે અને ઉત્કૃષ્ટ સે કુછ અધિક પલ્ય કે ચતુર્થ ભાગ પ્રમાણ કહી ગઈ છે । (તારાવિમાણાણાં મંતે ! દેવાણં કેવદ્વયં કાલં ઠિઈ પળ્લત્તા ?) હે ભદન્ત ! તારાઓ કે વિમાનો કે દેવોં કી સ્થિતિ કિતને કાલ કી કહી ગઈ છે ? (ગોયમા ! જહળ્લેણં સાહરેણં અટ્ટભાગપલિઓવમં ઉક્કોસેણં ચડભાગપલિઓવમં) હે ગૌતમ ! તારાઓ કે વિમાનો કે દેવોં કીં આયુ જઘન્ય સે તો કુછ અધિક પલ્ય કે આઠવેં ભાગપ્રમાણ કહી ગઈ છે અને ઉત્કૃષ્ટ સે પલ્ય કે ચૌથે ભાગપ્રમાણ કહી ગઈ છે । (તારા વિમાણાણં મંતે ! દેવીણં કેવદ્વયં કાલં ઠિઈ પળ્લત્તા ?) તારાઓ કે વિમાનોં કી દેવિયોં કી હે ભદન્ત ! કિતની આયુ કહી ગઈ છે ? (ગોયમા ! જહળ્લેણં અટ્ટભાગપલિઓવમં ઉક્કોસેણં સાહરેણં અટ્ટભાગ-પલિઓવમં) ગૌતમ ! તારાઓ કે વિમાનોં કી દેવિયોં કીં આયુ જઘન્ય સે તો પલ્ય કે આઠવેં ભાગપ્રમાણ કહી ગઈ છે અને ઉત્કૃષ્ટ સે કુછ અધિક પલ્ય કે આઠવેં ભાગપ્રમાણ કહી ગઈ છે । (વૈમાણિયાણં મંતે ! દેવાણં કેવદ્વયં કાલં ઠિઈ પળ્લત્તા ?) હે ભદન્ત ! વૈમાનિક દેવોં કી

આવ્યું છે. (તારાવિમાણાણં મંતે ! દેવાણં કેવદ્વયં કાલં ઠિઈ પળ્લત્તા ?) હે ભદન્ત ! તારાઓના વિમાનોના દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાલની કહેવામાં આવી છે ? (ગોયમા ! જહળ્લેણં સાહરેણં અટ્ટભાગપલિઓવમં, ઉક્કોસેણં ચડભાગ-પલિઓવમં) હે ગૌતમ ! તારાઓના વિમાનોના દેવોનું આયુ જઘન્યની અપેક્ષાએ તો કંઈક વધારે પડ્યતા આઠમા ભાગ પ્રમાણ કહેવામાં આવ્યું છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પડ્યતા ચોથા ભાગ પ્રમાણ કહેવામાં આવ્યું છે (તારા વિમાણાણં મંતે ! દેવીણં કેવદ્વયં કાલં ઠિઈ પળ્લત્તા ?) તારાઓના વિમાનોની દેવિઓનું હે ભદન્ત ! આયુ કેટલું કહેવામાં આવ્યું છે ? (ગોયમા ! જહળ્લેણં અટ્ટભાગપલિઓવમં ઉક્કોસેણં સાહરેણં અટ્ટભાગપલિઓવમં) હે ગૌતમ ! તારા-ઓના વિમાનોની દેવિઓનું આયુ જઘન્યની અપેક્ષાએ તો પડ્યતા આઠમા ભાગ પ્રમાણ કહેવામાં આવ્યું છે અને ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક વધારે પડ્યતા આઠમા ભાગ પ્રમાણ કહેવામાં આવ્યું છે. (વૈમાણિયાણં મંતે ! દેવાણં કેવદ્વયં કાલં ઠિઈ પળ્લત્તા ?) હે ભદન્ત ! વૈમાનિક દેવોનું આયુ કેટલું કહેવામાં આવ્યું છે ?

દેવાનાં ક્રિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન પર્યોપમમ્ , ઉત્કર્ષેણ ત્રયત્વિશત્ સાગરોપમાણિ । વૈમાનિકાનાં મદન્ત્વ ! દેવીનાં ક્રિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ? , ગૌતમ ! જઘન્યેન પર્યોપમમ્ , ઉત્કર્ષેણ પશ્ચપશ્ચાશત્ પર્યોપમાણિ । સૌધર્મે સ્વલુ મદન્ત્ ! કલ્પે દેશનાં ક્રિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ? , ગૌતમ ! જઘન્યેન પર્યોપમમ્ , ઉત્કર્ષેણ દ્વે સાગરોપમે । સૌધર્મે સ્વલુ મદન્ત્ ! કલ્પે

ક્તિનની આયુ કહી ગઈ છે ? (ગોયમા ! જહ્ણનેણં પલિઓવમં ઉક્કોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈ) હે ગૌતમ ! વૈમાનિક દેવોંની આયુ જઘન્ય સે તો એક પર્યોપમ કી કહી ગઈ છે ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ૩૩ સાગરોપમ કી કહી ગઈ છે । (વેમાણિયાણં મંતે ! દેવીણં કેવદ્વયં કાલં ઠિઈં પળ્લપ્પા ?) હે મદન્ત ! વૈમાનિક દેવોંની દેવિઓંની ક્તિનની આયુ કહી ગઈ છે ? (ગોયમા ! જહ્ણનેણં પલિઓવમં ઉક્કોસેણં પળ્લપ્પણં પલિઓવમાઈ) હે ગૌતમ ! વૈમાનિક દેવોંની દેવિઓંની આયુ જઘન્ય સે એક પર્યોપમ કી કહી ગઈ છે ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ૫૫ પર્યોપમ કી કહી ગઈ છે । (સોહમ્મેણં મંતે ! કલ્પે દેવાણં કેવદ્વયં કાલં ઠિઈં પળ્લપ્પા ?) હે મદન્ત ! સૌધર્મ નામક કલ્પ મેં દેવોંની આયુ ક્તિનની કહી ગઈ ? (ગોયમા ! જહ્ણનેણં પલિઓવમં ઉક્કોસેણં દ્વે સાગરોવમાઈ) હે ગૌતમ ! સૌધર્મ ત્વ મેં દેવોંની આયુ જઘન્ય તો એક પર્યોપમ કી કહી ગઈ છે

(ગોયમા ! જહ્ણનેણં પલિઓવમં ઉક્કોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈ) હે ગૌતમ ! વૈમાનિક દેવોંની આયુ જઘન્યની અપેક્ષાએ તો એક પર્યોપમ કહેવામાં આવ્યું છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ૩૩ સાગરોપમનું કહેવામાં આવ્યું છે. (વેમાણિયાણં મંતે ! દેવીણં કેવદ્વય કાલ ઠિઈં પળ્લપ્પા ?) હે ભદ્રંત ! વૈમાનિક દેવોંની દેવિઓંની આયુ કેટલું કહેવામાં આવ્યું છે ? (ગોયમા ! જહ્ણનેણં પલિઓવમં ઉક્કોસેણં પળ્લપ્પણં પલિઓવમાઈ) હે ગૌતમ ! વૈમાનિક દેવોંની દેવિઓંની આયુ જઘન્યની અપેક્ષાએ પર્યોપમ કેટલું કહેવામાં આવ્યું છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ૫૫ પર્યોપમનું કહેવામાં આવ્યું છે (સોહમ્મેણં મંતે ! કલ્પે દેવાણં કેવદ્વય કાલ ઠિઈં પળ્લપ્પા ?) હે ભદ્રંત ! સૌધર્મનામક કલ્પમાં દેવોંની આયુ કેટલું કહેવામાં આવ્યું છે ? (ગોયમા ! જહ્ણનેણં પલિઓવમં ઉક્કોસેણં દ્વે સાગરોવમાઈ) હે ગૌતમ ! સૌધર્મકલ્પમાં દેવોંની આયુ જઘન્યની અપેક્ષાએ તો એક પર્યોપમનું કહેવામાં આવ્યું છે અને ઉત્કૃષ્ટથી બે સાગરોપમનું કહેવામાં આવ્યું

परिगृहीतदेवीनां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता गौतम ! जघन्येन पल्योपमम् ,
उत्कर्षेण सप्तपल्योपमानि । सौधर्मे खलु भदन्त ! कल्पे अपरिगृहीतदेवीनां
कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! जघन्येन पल्योपमम् , उत्कर्षेण पञ्चा-
शन् पल्योपमानि । ईशाने खलु भदन्त ! कल्पे देवानां कियन्तं कालं स्थितिः
प्रज्ञप्ता ? गौतम ! जघन्येन सातिरेकं पल्योपमम् , उत्कर्षेण सातिरेके द्वे साग-

और उत्कृष्ट दो सागरोपम की है (सोहम्मे णं भंते ! कप्पे परिग्गहिद्या
देवीणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता ?) सौधर्म कल्प में हे भदन्त ! परि-
गृहीत देवियों की आयु कितनी कही गई है ? (गोयमा ! जहण्णेणं
पलिओवमं उक्कोसेणं सत्तपलिओवमाइं) हे गौतम ! सौधर्मकल्प
में परिगृहीत देवियों की आयु जघन्य से तो एक पल्योपम की और
उत्कृष्ट से सात पल्योपम की कही गई है । (सोहम्मेणं भंते ! कप्पे
अपरिग्गहिद्या देवीणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता ?) हे भदन्त ! सौधर्म
कल्प में अपरिगृहीत देवियों की आयु कितनी कही गई है ? (गोयमा !
जहण्णेणं पलिओवमं, उक्कोसेणं पण्णासपलिओवमाइं) हे गौतम !
सौधर्मकल्प में अपरिगृहीत देवियों की आयु जघन्य से तो १ पल्यो-
पम की कही गई है और उत्कृष्ट से ५० पल्योपम की है । (ईसाणेणं
भंते ! कप्पे देवाणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता ?) हे भदन्त ! ईशान
कल्प में देवों की कितनी आयु कही गई है ? (गोयमा ! जहण्णेणं

छे (सोहम्मेण भंते ! कप्पे परिग्गहिद्या देवीणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता ?)
सौधर्मकल्पमां छे भदन्त ! परिगृहीत देवीओनुं आयु केटलुं कडेवामां
आओयुं छे ? (गोयमा ! जहण्णेणं पलिओवमं उक्कोसेणं सत्त पलिओवमाइं)
छे गौतम ! सौधर्मकल्पमां परिगृहीत देवीओनुं आयु जघन्यनी अपेक्षाओ
तो ओउ पल्योपमनुं अने उत्कृष्टथी सात पल्योपम जेटलु कडेवामां आओयुं
छे (सोहम्मेणं भंते ! कप्पे अपरिग्गहिद्या देवीणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता ?)
छे भदन्त ! सौधर्मकल्पमां अपरिगृहीत देवीओनुं आयु केटलुं कडेवामां
आओयुं छे ? (गोयमा ! जहण्णेणं पलिओवमं, उक्कोसेणं पण्णासं पलिओवमाइं)
छे गौतम ! सौधर्मकल्पमां अपरिगृहीत देवीओनुं आयु जघन्यनी अपे-
क्षाओ तो १ पल्योपम जेटलुं कडेवामां आओयुं छे अने उत्कृष्टथी ५०
पल्योपमनुं कडेवामां आओयुं छे । (ईसाणेणं भंते ! कप्पे देवाणं केवइयं कालं
ठिई पणत्ता ?) छे भदन्त ! ईशान कल्पमां देवीओनुं आयु केटलुं कडेवामां

રોયમે । ઈશાને યજ્ઞ મદન્ત ! કલ્પે પરિગૃહીતદેવીનાં કિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ
પ્રજ્ઞતા ? , ગૌતમ ! જઘન્યેન સાતિરેકં પલ્યોપમમ્ , ઉત્કર્ષેણ નવ પલ્યોપમાનિ ।
ઈશાને યજ્ઞ મદન્ત ! કલ્પે અપરિગૃહીતદેવીનાં મદન્ત ! કિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ
પ્રજ્ઞતા ? , ગૌતમ જઘન્યેન સાતિરેકં પલ્યોપમમ્ ઉત્કર્ષેણ પશ્ચપશ્ચાશત્ પલ્યોપ-

સાદ્રેગં પલિબ્રોવમં, ઉક્કોસેણં સાદ્રેગાઈં દો સાગરોવમાઈં) હે
ગૌતમ ! ઈશાન કલ્પ મેં દેવોં કી આયુ જઘન્ય સે તો કુછ અધિક
પલ્યોપમ કી કહી ગઈં હૈં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે કુછ અધિક દો સાગરોપમ
કી હૈં । (ઈસાણે નં મંતે ! કલ્પે પરિગૃહિયા દેવીણં કેવદ્યં કાલં ઠિઈં
પણ્ણત્તા ?) હે મદન્ત ! ઈશાન કલ્પ મેં પરિગૃહીત દેવિયોં કી આયુ
કિતની કહી ગઈં હૈં ? (ગોયમા ! જહ્ણેણં સાદ્રેગં પલિબ્રોવમં, ઉક્કો-
સેણં નવ પલિબ્રોવમાઈં) હે ગૌતમ ! ઈશાનકલ્પ મેં પરિગૃહીત દેવિયોં
કી આયુ જઘન્ય સે તો કુછ અધિક એક પલ્યોપમ કી ઓર ઉત્કૃષ્ટ
સે નૌ પલ્યોપમ કી કહી ગઈં હૈં । (ઈસાણે નં મંતે ! કલ્પે અપરિગૃ-
હિયાણં દેવીણં કેવદ્યં કાલં ઠિઈં પણ્ણત્તા ?) ઈશાન કલ્પ મેં હે
મદન્ત ! અપરિગૃહીત દેવિયોં કી આયુ કિતની કહી ગઈં હૈં ? (ગોયમા !
જહ્ણેણં સાદ્રેગં પલિબ્રોવમં ઉક્કોસેણં પણ્ણપણ્ણપલિબ્રોવમાઈં)
હે ગૌતમ ! ઈશાન કલ્પ મેં અપરિગૃહીત દેવિયોં કી આયુ જઘન્ય સે

અંબુ' છે ? (ગોયમા ! જહ્ણેણં સાદ્રેગ પલિબ્રોવમં, ઉક્કોસેણં સાદ્રેગાઈં
દો સાગરોવમાઈં) હે ગૌતમ ! ઈશાન કલ્પમાં દેવોનાં આયુ જઘન્યની અપે-
ક્ષાએ તો કંઈક વધારે પલ્યોપમ જેટલું કહેવામાં આવ્યું છે અને ઉત્કૃષ્ટથી
કંઈક વધારે એ સાગરોપમ જેટલું કહેવામાં આવ્યું છે. (ઈસાણેનં મંતે !
કલ્પે પરિગૃહિયા દેવીણં કેવદ્ય કાલં ઠિઈં પણ્ણત્તા ?) હે મદન્ત ! ઈશાન-
કલ્પમાં પરિગૃહીત દેવીનાં આયુ જેટલું કહેવામાં આવ્યું છે ? (ગોયમા ! જહ-
ણેણં સાદ્રેગં પલિબ્રોવમં, ઉક્કોસેણં નવ પલિબ્રોવમાઈં) હે ગૌતમ ! ઈશાન
કલ્પમાં પરિગૃહિત દેવીઓનાં આયુ જઘન્યની અપેક્ષાએ તો કંઈક વધારે
એક પલ્યોપમ જેટલું અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ નવ પલ્યોપમ જેટલું
કહેવામાં આવ્યું છે (ઈસાણેનં મંતે ! કલ્પે અપરિગૃહિયાણં દેવીણં કેવદ્ય
કાલં ઠિઈં પણ્ણત્તા ?) ઈશાનકલ્પમાં હે મદન્ત ! અપરિગૃહીત દેવીઓનાં આયુ
જેટલું કહેવામાં આવ્યું છે ? (ગોયમા ! જહ્ણેણં સાદ્રેગં પલિબ્રોવમં ! ઉક્કો-
સેણં પણ્ણપણ્ણપલિબ્રોવમાઈં) હે ગૌતમ ! ઈશાનકલ્પમાં અપરિગૃહીત દેવી
ઓનાં આયુ જઘન્યની અપેક્ષાએ તો કંઈક વધારે એક પલ્યોપમ જેટલું

માનિ । સનત્કુમારે સ્વલુ ભદન્ત ! કલ્પે દેવાનાં ક્રિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન દ્વે સાગરોપમે, ઉત્કર્ષેણ સપ્તસાગરોપમાણિ । માહેન્દ્રે સ્વલુ ભદન્ત ! કલ્પે દેવાનાં ક્રિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન સાતિ-
રેકે દ્વે સાગરોપમે, ઉત્કર્ષેણ સાતિરેકાણિ સપ્તસાગરોપમાણિ । બ્રહ્મલોકે સ્વલુ ભદન્ત ! કલ્પે દેવાનાં ક્રિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન સપ્ત-

તો કુલ્લ અધિક એક પલ્લોપમ્ની કી ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ૫૫ પલ્લોપમ્ની કી કહી ગઈ હૈ । (સનંકુમારેણં મંતે ! કલ્પે દેવાણં કેવલ્યં કાલં ઠિર્દિ પળ્લપ્તા ?) હે ભદન્ત ! સનત્કુમાર કલ્પ મેં દેવોં કી આયુ કિતની કહી ગઈ હૈ ? (ગોયમા ! જહળ્લેણં દો સાગરોવમાઈં ઉત્કોસેણં સપ્તસાગરોવમાઈં) હે ગૌતમ ! સનત્કુમારકલ્પ મેં દેવોં કી આયુ જઘન્ય સે તો દો સાગરોપમ્ની કી કહી ગઈ હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે સાત સાગરોપમ્ની કી હૈ (માર્હિદેણં મંતે ! કલ્પે દેવાણં કેવલ્યં કાલં ઠિર્દિ પળ્લપ્તા ?) હે ભદન્ત ! માહેન્દ્ર કલ્પ મેં દેવોં કી આયુ કિતને કાલ કી ગઈ હૈ ? (ગોયમા ! જહળ્લેણં સાઝરેગાઈં દો સાગરોવમાઈં ઉત્કોસેણં સાઝરેગાઈં સપ્તસાગરોવમાઈં) હે ગૌતમ ! માહેન્દ્રકલ્પ મેં દેવોં કી આયુ જઘન્ય સે તો કુલ્લ અધિક દો સાગરોપમ્ની કી ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે કુલ્લ અધિક સાત સાગરોપમ્ની કી કહી ગઈ હૈ । (વંમલોણં મંતે ! કલ્પે દેવાણં કેવલ્યં કાલં ઠિર્દિ પળ્લપ્તા ?) હે ભદન્ત ! બ્રહ્મલોક નામ કે કલ્પ મેં દેવોં કી

અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ ૫૫ પલ્લોપમ્ની જેટલુ કહેવામાં આંચુ' છે. (સનંકુમારેણં મંતે ! કલ્પે દેવાણં કેવલ્યં કાલં ઠિર્દિ પળ્લપ્તા ?) હે ભદન્ત સનત્કુમાર કલ્પમાં દેવોનું આયુ કેટલુ કહેવામાં આંચુ' છે ? (ગોયમા ! જહળ્લેણં દો સાગરોવમાઈં ઉત્કોસેણં સપ્તસાગરોવમાઈં) હે ગૌતમ ! સનત્કુમાર કલ્પમાં દેવોનું આયુ જઘન્યની અપેક્ષાએ તો એ સાગરોપમ્ની જેટલુ કહેવામાં આંચુ' છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ ૭ સાગરોપમ્ની જેટલુ કહેવામાં આંચુ' છે. (માર્હિદેણં મંતે ! કલ્પે દેવાણં કેવલ્યં કાલં ઠિર્દિ પળ્લપ્તા ?) હે ભદન્ત ! માહેન્દ્રકલ્પમાં દેવોનું આયુ કેટલા કાળનું કહેવામાં આંચુ' છે ? (ગોયમા ! જહળ્લેણં સાઝરેગાઈં દો સાગરોવમાઈં ઉત્કોસેણં સાઝરેગાઈં સપ્ત સાગરોવમાઈં) હે ગૌતમ ! માહેન્દ્રકલ્પમાં દેવોનું આયુ, જઘન્યની અપેક્ષાએ તો કંઈક વધારે એ સાગરોપમ્ની જેટલુ અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ કંઈક વધારે ૭ સાગરોપમ્ની જેટલુ કહેવામાં આંચુ' છે (વંમલોણં મંતે ! કલ્પે દેવાણં કેવલ્યં કાલં ઠિર્દિ પળ્લપ્તા ?) હે ભદન્ત ! બ્રહ્મલોક નામક કલ્પમાં દેવોનું આયુ કેટલુ

सागरोपमाणि, उत्कर्षेण दशसागरोपमाणि । एवं कल्पे कल्पे कियन्तं कालं स्थितिः ब्रह्मणा ?, गौतम ! एवं भगितव्यं—लान्तके जघन्येन दश सागरोपमाणि उत्कर्षेण चतुर्दशसागरोपमाणि । महाशुक्रे जघन्येन चतुर्दश सागरोपमाणि, उत्कर्षेण सप्तदशसागरोपमाणि । सदस्यारे जघन्येन सप्तदशसागरोपमाणि,

कितनी आयु कही गई है ? (गोयमा ! जहण्णे णं सत्तसागरोवमाइं उक्कोसेणं दशसागरोवमाइं) हे गौतम ! ब्रह्मलोक में देवों की आयु जघन्य से तो सात सागरोपम की और उत्कृष्ट से दश सागरोपम की कही गई है । (एवं कप्पे २ केवइयं कालं ठिई पणत्ता ? गोयमा ! एवं भाणियव्वं) इसी प्रकार से प्रत्येक कल्प में कितनी २ आयु कही गई है ऐसा प्रश्न कर लेना और उस का हे गौतम ! उत्तर इस प्रकार से जानना कि (लंणए जहन्नेणं दश सागरोवमाइं उक्कोसेणं चउदससागरोवमाइं) लान्तक कल्प में जघन्य से दश सागरोपम की है और उत्कृष्ट से १४ सागरोपम की है । (महाशुक्रे जहन्नेणं चउदससागरोवमाइं उक्कोसेणं सत्तरससागरोवमाइं) महाशुक में जघन्य स्थिति १४ सागरोपम की है और उत्कृष्ट स्थिति १७ सागरोपम की है । (सदस्यारे जहण्णेणं सत्तरससागरोवमाइं, उक्कोसेणं अट्ठारससागरोवमाइं) सहस्रकल्प में जघन्य आयु १७ सागरोपम की है और उत्कृष्ट आयु १८ सागरोपम की है । (आणए जहन्नेणं अट्ठारससागरोवमाइं, उक्कोसेणं षड्गणवीसं सागरोवमाइं) आनतकल्प में जघन्य आयु अट्ठारह १८ सागरोपम की कही है और उत्कृष्ट आयु १९ उन्नीस सागरोपम की है । (पाणए जहण्णेणं

उडेवामां आण्युं छे (गोयमा ! जहण्णेणं सत्त सागरोवमाइं उक्कोसेणं दश सागरोवमाइं) छे गौतम ! ब्रह्मलोका में देवों की आयु जघन्यनी अपेक्षासे सात ७ सागरोपमनुं छने उत्कृष्टनी अपेक्षासे १० सागरोपमनुं उडेवामां आण्युं छे (एवं कप्पे २ केवइयं कालं ठिई पणत्ता ! गोयमा ! एवं भाणियव्वं) आ गत्तासे ४ दरेक उडेवामां छेट्ठुं आयु प्रप्तं थयेलुं छे ? आ ज्ञातने प्रश्न करी लेवो छने छे गौतम ! तेनो ज्ञाण आ प्रमात्ते ज्ञाणी लेवो ज्ञेयं छे (लंणए जहन्नेणं दशसागरोवमाइं, उक्कोसेणं चउदससागरोवमाइं) लान्तक उडेवामां जघन्यनी अपेक्षासे १० सागरोपम छेट्ठुं छने उत्कृष्टनी अपेक्षासे १४ सागरोपम छेट्ठुं आयु छे (महाशुक्रे जहन्नेणं चउदससागरोवमाइं उक्कोसेणं सत्तरससागरोवमाइं) महाशुक्रमां जघन्यस्थिति १४ सागरोपमनी ओ उत्कृष्ट स्थिति १७ सागरोपम छेट्ठी छे (सदस्यारे जहण्णेणं सत्तरससागरोवमाइं, उक्कोसेणं अट्ठारससागरोवमाइं) सहस्र

ઉત્કર્ષેણ અષ્ટાદશસાગરોપમાણિ । આનતે જઘન્યેન અષ્ટાદશસાગરોપમાણિ ।
ઉત્કર્ષેણ એકોનવિંશતિસાગરોપમાણિ । પ્રાણતે જઘન્યેન એકોનવિંશતિસાગરોપ-
માણિ, ઉત્કર્ષેણ વિંશતિ સાગરોપમાણિ । આરણે જઘન્યેન વિંશતિસાગરોપમાણિ,
ઉત્કર્ષેણ એકવિંશતિસાગરોપમાણિ । અચ્યુતે જઘન્યેન એકવિંશતિસાગરોપમાણિ,
ઉત્કર્ષેણ દ્વાવિંશતિ સાગરોપમાણિ । અધસ્તાનાધસ્તનગ્રૈવેયકવિમાનેષુ સ્વલુ
ભદન્ત ! દેવાનાં કેવલ્યં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ?, ગૌતમ ! જઘન્યેન દ્વાવિંશતિ
સાગરોપમાણિ, ઉત્કર્ષેણ ત્રયોવિંશતિ સાગરોપમાણિ । અધસ્તનમધ્યમગ્રૈવેયક-

અમૂળવીસ સાગરોવમાહ ઉત્કોસેણ વીસ સાગરોવમાહ) પ્રાણતકલ્પ
મેં જઘન્ય આયુ ૧૯ સાગરોપમ કો છે અને ઉત્કૃષ્ટ આયુ વીસ સાગરો-
પમ કો છે । (આરણે જહ્ણનેણ વીસ સાગરોવમાહ ઉત્કોસેણ એકવીસ
સાગરોવમાહ) આરણકલ્પ મેં જઘન્ય આયુ વીસ સાગરોપમ કો છે અને
ઉત્કૃષ્ટ આયુ ૨૧ સાગરોપમ કો છે । (અચ્યુત જહ્ણનેણ એકવીસ
સાગરોવમાહ ઉત્કોસેણ વાવીસ સાગરોવમાહ) અચ્યુતકલ્પ મેં જઘન્ય
આયુ ૨૧ સાગરોપમ કો છે અને ઉત્કૃષ્ટ આયુ ૨૨ સાગરોપમ કો છે ।
(હેદિમહેદિમગેવિજગવિમાણેષુ જં ભંતે ! દેવાણં કેવલ્યં કાલં ઠિર્ઠિ
પણપ્તા ?) હે ભદન્ત ! અધસ્તન અધસ્તન ગ્રૈવેયક વિમાનોં મેં દેવોં કો
કિતને કાલ કો સ્થિતિ કહી ગઈ છે । (ગોયમા ! જહ્ણનેણ વાવીસ સાગ-
રોવમાહ ઉત્કોસેણ તેવીસ સાગરોવમાહ) હે ગૌતમ ! જઘન્ય સે ૨૨

કલ્પમાં જઘન્યની અપેક્ષાએ આયુ ૧૭ સાગરોપમનું અને ઉત્કૃષ્ટ આયુ
સાગરોપમ જેટલું છે. (આરણે જહ્ણનેણ અષ્ટાદશસાગરોવમાહ ઉત્કોસેણ અમૂ-
ળવીસ સાગરોવમાહ) આનતકલ્પમાં જઘન્ય આયુ ૧૮ સાગરોપમ જેટલું
અને ઉત્કૃષ્ટ આયુ ૧૯ સાગરોપમ જેટલું છે. (પ્રાણે જહ્ણનેણ અમૂળવીસ
સાગરોવમાહ ઉત્કોસેણ વીસ સાગરોવમાહ) પ્રાણતકલ્પમાં જઘન્ય આયુ ૧૯
સાગરોપમનું છે અને ઉત્કૃષ્ટ આયુ ૨૦ સાગરોપમનું છે (આરણે જહ્ણનેણ
વીસ સાગરોવમાહ ઉત્કોસેણ એકવીસ સાગરોવમાહ) આરણ કલ્પમાં જઘન્ય
આયુ ૨૦ સાગરોપમ જેટલું અને ઉત્કૃષ્ટ આયુ ૨૧ સાગરોપમ જેટલું છે.
(અચ્યુત જહ્ણનેણ એકવીસ સાગરોવમાહ ઉત્કોસેણ વાવીસ સાગરોવમાહ)
અચ્યુત કલ્પમાં જઘન્ય આયુ ૨૧ સાગરોપમ જેટલું અને ઉત્કૃષ્ટ આયુ
૨૨ સાગરોપમ જેટલું કહેવામાં આવ્યું છે (હેદિમહેદિમગેવિજગવિમાણેસુ
જં ભંતે ! દેવાણં કેવલ્યં કાલં ઠિર્ઠિ પણપ્તા ?) હે ભદન્ત ! અધસ્તન અધસ્તન
ગ્રૈવેયક વિમાનોમાં દેવોની કેટલા કાળની સ્થિતિ કહેવામાં આવી છે ?
(ગોયમા ! જહ્ણનેણ વાવીસ સાગરોવમાહ ઉત્કોસેણ તેવીસ સાગરોવમાહ) હે ગૌતમ !
જઘન્યની અપેક્ષાએ ૨૨ સાગરોપમ જેટલી અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ ૨૩

વિમાનેષુ खलु भदन्त ! देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! जघन्येन त्रयोविंशतिं सागरोपमाणि, उत्कर्षेण चतुर्विंशतिं सागरोपमाणि । अधस्तनोपरितन-
ग्रैवेयकविमानेषु खलु भदन्त ! देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? गौतम !
जघन्येन चतुर्विंशतिं सागरोपमाणि उत्कर्षेण पञ्चविंशतिं सागरोपमाणि । मध्य-
माधस्तनग्रैवेयकविमानेषु खलु भदन्त ! देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ?

સાગરોપમ કી ઔર ઉત્કૃષ્ટ ૨૩ સાગરોપમ કી કહી ગઈ છે । (હેટ્ટિમ-
મઝ્ઝિમ ગેવેજ્જગવિમાણેસુ ણં મંતે ! દેવાણં કેવહ્યં કાલં ઠિઈ પળ્લપ્પા)
અધસ્તનજઘન્ય ગ્રૈવેયક વિમાનોં મેં હે ભદન્ત ! દેવોં કી સ્થિતિ કિતને
કાલ કી કહી ગઈ છે ? (ગોયમા ! જહ્ણેણં તેવીસં સાગરોવમાઈ, ઉક્કો-
સેણં ચત્તવીસં સાગરોવમાઈ) હે ગૌતમ જઘન્ય સ્થિતિ તો વહાં ૨૩
સાગરોપમ કી કહી ગઈ છે ઔર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૨૪ સાગરોપમ કી છે ।
(હેટ્ટિમઅરિમગેવેજ્જગવિમાણેસુ ણં મંતે ! દેવાણં કેવહ્યં કાલં
ઠિઈ પળ્લપ્પા ?) હે ભદન્ત ! અધસ્તન ઉપરિતન ગ્રૈવેયક વિમાનોં મેં
દેવોં કી સ્થિતિ કિતને કાલ કી કહી ગઈ છે ? (ગોયમા ! જહ્ણેણં
ચત્તવીસં સાગરોવમાઈ ઉક્કોસેણં પંચવીસં સાગરોવમાઈ) હે ગૌતમ !
વહાં પા દેવોં કી જઘન્યસ્થિતિ ૨૪ સાગરોપમ કી ઔર ઉત્કૃષ્ટ
સ્થિતિ ૨૫ સાગરોપમ કી કહી ગઈ છે । (મઝ્ઝિમહેટ્ટિમગેવેજ્જગવિમા-
ણેસુ ણં મંતે ! દેવાણં કેવહ્યં કાલં ઠિઈ પળ્લપ્પા ?) હે ભદન્ત ! મધ્યમ
અધસ્તન ગ્રૈવેયક વિમાનોં મેં દેવોં કી સ્થિતિ કિતને કાલ કી કહી

સાગરોપમ જેટલી છે. (હેટ્ટિમમઝ્ઝિમગેવેજ્જગવિમાણેસુ ણં મંતે ! દેવાણં કેવ-
હ્યં કાલં ઠિઈ પળ્લપ્પા) અધસ્ત ! મધ્યમ ગ્રૈવેયક વિમાનોમાં હે ભદન્ત !
દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેવામાં આવી છે ? (ગોયમા ! જહ્ણેણં તેવીસં
સાગરોવમાઈ, ઉક્કોસેણં ચત્તવીસ સાગરોવમાઈ) હે ગૌતમ ! જઘન્ય સ્થિતિ
તો ત્યાં ૨૩ સાગરોપમ જેટલી અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૨૪ સાગરોપમ જેટલી
છે. (હેટ્ટિમઅરિમગેવેજ્જગ વિમાણેસુ ણં મંતે ! દેવાણં કેવહ્યં કાલં ઠિઈ પળ્લપ્પા ?)
હે ભદન્ત ! અધસ્તન ઉપરિતન ગ્રૈવેયક વિમાનોમાં દેવોની સ્થિતિ કેટલા
કાળની પ્રજ્ઞપ્ત થયેલી છે ? (ગોયમા ! જહ્ણેણં ચત્તવીસં સાગરોવમાઈ ઉક્કો-
સેણં પંચવીસં સાગરોવમાઈ) હે ગૌતમ ! ત્યાં દેવોની સ્થિતિ જઘન્યની અપે-
ક્ષાએ ૨૪ સાગરોપમ જેટલી અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ ૨૫ સાગરોપમ
જેટલી કહેવામાં આવી છે (મઝ્ઝિમહેટ્ટિમગેવેજ્જગવિમાણેસુ ણં મંતે !
દેવાણં કેવહ્યં કાલં ઠિઈ પળ્લપ્પા ?) હે ભદન્ત ! મધ્યમ અધસ્તન ગ્રૈવેયક વિમા-
નોમાં દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની પ્રજ્ઞપ્ત થયેલી છે ? (ગોયમા ! જહ્ણેણં

ગૌતમ ! જઘન્યેન પશ્ચવિંશતિ સાગરોપમાણિ, ઉત્કર્ષેણ પદ્ધવિંશતિ સાગરોપમાણિ । મધ્યમમધ્યમગ્રૈવેયકવિમાનેષુ સ્વલુ ભદન્ત ! દેવાનાં કિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન પદ્ધવિંશતિ સાગરોપમાણિ ઉત્કર્ષેણ સપ્તવિંશતિ સાગરોપમાણિ । મધ્યમોપરિતનગ્રૈવેયકવિમાનેષુ સ્વલુ ભદન્ત ! દેવાનાં કિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન સપ્તવિંશતિ સાગરોપમાણિ ઉત્કર્ષેણ અષ્ટાવિંશતિ સાગ-

ર્ગઈ હૈ ? (ગોયમા ! જહ્ણનેગં પળ્લવીસં સાગરોવમાઈં ઉક્કોસેણં છવ્વીસં સાગરોવમાઈં) હૈ ગૌતમ ! વહાં પર દેવોં કી સ્થિતિ જઘન્ય સે ૨૫ સાગરોપમ કી ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ૨૬ સાગરોપમ કી કહી ગઈ હૈ । (મજ્ઞિમમજ્ઞિમગેવેજ્જગવિમાણેસુ ણં મંતે ! દેવાણં કેવહયં કાલં ઠિઈં પળ્લપ્પા) મધ્યમ મધ્યમ ગ્રૈવેયક વિમાનોં મેં દેવોં કી સ્થિતિ કિતને કાલ કી કહી ગઈ હૈ ? (ગોયમા ! જહ્ણનેગં છવ્વીસં સાગરોવમાઈં-ઉક્કોસે ણં સત્તાવીસં સાગરોવમાઈં) હૈ ગૌતમ ! વહાં પર દેવોં કી સ્થિતિ જઘન્ય સે તો ૨૬ સાગરોપમ કી કહી ગઈ હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ૨૭ સાગરોપમ કી હૈ । (મજ્ઞિમમઊવરિમગેવેજ્જગવિમાણેસુ ણં મંતે ! દેવાણં-કેવહયં કાલં ઠિઈં પળ્લપ્પા) હૈ ભદન્ત ! મધ્યમઊપરિતન ગ્રૈવેયક વિમાનોં મેં દેવોં કી સ્થિતિ કિતને કાલ કી કહી ગઈ હૈ ? (ગોયમા ! જહ્ણનેગં સત્તાવીસં સાગરોવમાઈં ઉક્કોસેણં અઠ્ઠાવીસં સાગરોવમાઈં) હૈ ગૌતમ ! વહાં પર જઘન્યસ્થિતિ તો ૨૭ સાગરોપમ કી કહી ગઈ હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૨૮ સાગરોપમ કી હૈ । (ઊવરિમહેટ્ઠિમગેવેજ્જગવિ-

પળ્લવીસં સાગરોવમાઈં, ઉક્કોસેણં છવ્વીસં સાગરોવમાઈં) હૈ ગૌતમ ! ત્યાં દેવોની સ્થિતિ જઘન્યની અપેક્ષાએ ૨૫ સાગરોપમ જેટલી અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ ૨૬ સાગરોપમની છે । (મજ્ઞિમમજ્ઞિમગેવેજ્જગવિમાણેસુ ણં મંતે ! દેવાણં કેવહયં કાલં ઠિઈં પળ્લપ્પા) મધ્યમ મધ્યમ ગ્રૈવેયક વિમાનોમાં દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની પ્રજ્ઞપ્ત થયેલી છે ? (ગોયમા ! જહ્ણનેગં છવ્વીસં સાગરોવમાઈં ઉક્કોસેણં સત્તાવીસં સાગરોવમાઈં) હૈ ગૌતમ ! ત્યાં દેવોની સ્થિતિ જઘન્યની અપેક્ષાએ તો ૨૬ સાગરોપમ જેટલી કહેવામાં આવી છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ ૨૭ સાગરોપમ જેટલી કહેવામાં આવી છે । (મજ્ઞિમમઊવરિમગેવેજ્જગવિમાણેસુ ણં મંતે ! દેવાણં કેવહયં કાલં ઠિઈં પળ્લપ્પા) હૈ ભદન્ત ! મધ્યમ ઊપરિતન ગ્રૈવેયક વિમાનોમાં દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની પ્રજ્ઞપ્ત થયેલી છે ? (ગોયમા ! જહ્ણનેગં સત્તાવીસં સાગરોવમાઈં ઉક્કોસેણં અઠ્ઠાવીસં સાગરોવમાઈં) હૈ ગૌતમ ! ત્યાં જઘન્ય સ્થિતિ તો ૨૭ સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ૨૮ સાગરોપમની કહેવામાં આવી છે । (ઊવરિમહેટ્ઠિમગેવેજ્જગવિમાણેસુ

રોપમાણિ । ઉપરિતનાયસ્તનગ્રૈવેયકવિમાનેષુ खलु भदन्त ! देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ? जघन्येन अष्टाविंशतिं सागरोपमाणि, उत्कर्षेण एकोनत्रिंशत् सागरोपमाणि । उपरितनमध्यमग्रैवેયકવિમાનેષુ खलु भदन्त ! देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? गौतम । जघन्येन एकोनत्रिंशत् सागरोपमाणि, उत्कर्षेण त्रिंशत् सागरोपमाणि, उपरितनोपरितनग्रैवેયકવિમાનેષુ खलु भदन्त ! देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? गौतम । जघन्येन त्रिंशत् सागरोपमाणि,

માણેસુ ણં મંતે ! દેવાણં કેવદ્યં કાલં ઠિઈં પળ્લત્તા ?) હે ભદન્ત ! ઉપરિતન અધસ્તન ગ્રૈવેયક વિમાનોં મેં દેવોં કી સ્થિતિ કિતની કહી ગઈ હે ? (ગોયમા ! જહળ્લેણં અટ્ટાવીસં સાગરોવમાઈં ઉક્કોસેણં એગૂળતીસં સાગરોવમાઈં) હે ગૌતમ ! વહાં પર દેવોં કી જઘન્યસ્થિતિ તો ૨૮ સાગરોપમ કી કહી ગઈ હે ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૨૯ સાગરોપમ કી હે । (ઉવરિમમઙ્ગિમમેવેજ્જગવિમાણેસુ ણં મંતે ! દેવાણં કેવદ્યં કાલં ઠિઈં પળ્લત્તા ?) ઉપરિતનમધ્યમગ્રૈવેયક વિમાનોં મેં હે ભદન્ત ! દેવોં કી સ્થિતિ કિતની માની ગઈ હે ? (ગોયમા ! જહળ્લેણં એગૂળતીસં સાગરોવમાઈં, ઉક્કોસેણં તીસં સાગરોવમાઈં) હે ગૌતમ ! વહાં પર દેવોં કી સ્થિતિ જઘન્ય તો ૨૯ સાગરોપમ કી માની ગઈ હે ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૩૦ સાગરોપમ કી હે । (ઉવરિમમઙ્ગિમમેવેજ્જગવિમાણેસુ ણં મંતે ! દેવાણં કેવદ્યં કાલં ઠિઈં પળ્લત્તા) હે ભદન્ત ! ઉપરિતન

મંતે ! દેવાણં કેવદ્યં કાલં ઠિઈં પળ્લત્તા ?) હે ભદન્ત ! ઉપરિતન અધસ્તન ગ્રૈવેયક વિમાનોમા દેવોની સ્થિતિ કેટલી પ્રજ્ઞપ્ત થયેલી છે ? (ગોયમા ! જહળ્લેણં અટ્ટાવીસં સાગરોવમાઈં ઉક્કોસેણં એગૂળતીસં સાગરોવમાઈં) હે ગૌતમ ! ત્યાંના દેવોની જઘન્ય સ્થિતિ તો ૨૮ સાગરોપમ જેટલી કહેવામાં આવી છે અને ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ૨૯ સાગરોપમની કહેવામાં આવી છે. (ઉવરિમમઙ્ગિમમેવેજ્જગવિમાણેસુ ણં મંતે ! દેવાણં કેવદ્યં કાલં ઠિઈં પળ્લત્તા ?) ઉપરિતન મધ્યમ ગ્રૈવેયક વિમાનોમાં હે ભદન્ત ! દેવોની સ્થિતિ કેટલી પ્રજ્ઞપ્ત થયેલી છે ? (ગોયમા ! જહળ્લેણં એગૂળતીસં સાગરોવમાઈં, ઉક્કોસેણં તીસં સાગરોવમાઈં) હે ગૌતમ ! ત્યાં દેવોની સ્થિતિ જઘન્યની અપેક્ષાએ તો ૨૯ સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૩૦ સાગરોપમની છે. (ઉવરિમમઙ્ગિમમેવેજ્જગવિમાણેસુ ણં મંતે ! દેવાણં કેવદ્યં કાલં ઠિઈં પળ્લત્તા ?) હે ભદન્ત ! ઉપરિતન ઉપરિતન ગ્રૈવેયક વિમાનોમા દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની પ્રજ્ઞપ્ત

ઉત્કર્ષેણ એકવિંશત્ સાગરોપમાણિ । વિજયવૈજયન્તજયન્તાપરાજિતવિમાનેષુ खलु भदन्त ! देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता?, गौतम ! जघन्येन एकविंशत् सागरोपमाणि, उत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि । सर्वार्थसिद्धे खलु भदन्त ! महा विमाने देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! अजघन्यानुत्कर्षेण प्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि । तदेतत् सूक्ष्ममद्वापल्योपमम् । तदेतत् अद्वापल्योपमम् ॥ मू० २०७ ॥

उपरितन ग्रैवेयक विमानों में देवों की स्थिति कितने काल की मानी गई है? (गोयमा ! जहण्णेणं तीसं सागरोवमाहं, उक्कोसेणं एकतीसं सागरोवमाहं) हे गौतम ! वहां पर देवों की स्थिति जघन्य तो ३० सागरोपम की और उत्कृष्ट ३१ सागरोपम की मानी गई है । विजयवैजयन्तजयन्त अपराजियविमाणेषु णं भन्ते । देवाण केवइयं कालं ठिई पणत्ता) हे भदन्त ! विजय, वैजयन्त, जयन्त, और अपराजित इन चार-विमानों में देवों की स्थिति कितनी कही गई है? (गोयमा जहन्नेणं एकतीसं सागरोवमाहं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाहं) हे गौतम ! वहां पर जघन्य स्थिति तो ३१ सागरोपम की कही गई है और उत्कृष्ट स्थिति ३३ सागरोपमकी है । सज्जवट्टसिद्धेणं भन्ते । महाविमाणे देवाणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता ?) हे भदन्त ! सर्वार्थ सिद्ध नाम्ना जो महाविमान है, उसमें देवों की स्थिति कितने काल की मानी गई है (गोयमा ! अजहण्णमणुक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाहं) हे गौतम ! यहां पर देवों की स्थिति अजघन्य और अनुत्कृष्टरूप

થયેલી છે ? (ગોયમા ! જહણ્ણેણં તીસ સાગરોવમાહં, ઉક્કોસેણં એકતાસ સાગરોવમાહં) હે ગૌતમ ! ત્યાં દેવોની જઘન્યસ્થિતિ તો ૩૦ સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૧ સાગરોપમની કહેવામાં આવી છે (વિજયવૈજયન્તજયન્તાપરાજિયવિમાણેસુ ણં ભન્તે ! દેવાણં કેવઇયં કાલં ઠિઈ પણત્તા ?) હે ભદન્ત ! વિજય, વૈજયન્ત, જયન્ત અને અપરાજિત આ ચાર વિમાનોનાં દેવોની સ્થિતિ કેટલી પ્રજ્ઞપ્ત થયેલી છે ? (ગોયમા ! જહન્નેણં એકતીસ સાગરોવમાહં, ઉક્કોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાહં) હે ગૌતમ ! ત્યાં જઘન્યસ્થિતિ તો ૩૧ સાગરોપમની મધ્યમ ૩૨ સાગરોપમ જેટલી અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૩૩ સાગરોપમ જેટલી કહેવામાં આવી છે. (સજ્જવટ્ટસિદ્ધેણં ભન્તે ! મહાવિમાણે દેવાણં કેવઇય કાલં ઠિઈ પણત્તા ?) હે ભદન્ત ! સર્વાર્થ સિદ્ધ નામક જે મહાવિમાન છે, તેમાં દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની પ્રજ્ઞપ્ત થયેલી છે ? (ગોયમા ! અજહણ્ણમણુક્કોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાહં) હે ગૌતમ ! ત્યાં દેવોની સ્થિતિ અજઘન્ય

‘ અસુરકુમારાણં ’ इत्यादि

ટીકા—અસ્ય સન્દર્ભસ્યાર્થઃ સ્પષ્ટઃ । અત્રેદં બોધ્યત્—પૃથિવ્યાદીનામપર્યાપ્તનાં જઘન્યેનોત્કૃષ્ટેન ચાન્તર્મુહૂર્તમેવ સ્થિતિઃ તતઃ પરં પર્યાપ્તત્વેન પરિણામાત્ મરણા-
દ્વેતિ । વ્યન્તરાદિપ્રભૃતિર્વૈમાનિકપર્યન્તાનામર્યાપ્તાનાં જઘન્યતરુત્કૃષ્ટતથાન્તર્મુહૂર્ત-
મેવ સ્થિતિઃ તતઃ પરમવશ્યં પર્યાપ્તત્વેન પરિણમનાત્ । ગ્રૈવેયકવિમાનેષુ નવ પ્રસ્તટાઃ
ક્રમવર્તિનો ભવન્તિ । તત્રાધસ્તનાસ્ત્રયઃ પ્રસ્તટાઃ અધસ્તનગ્રૈવેયકશબ્દેનોચ્યન્તે ।
મધ્યમાસ્ત્રયઃ પ્રસ્તટા મધ્યમગ્રૈવેયકશબ્દેનોચ્યન્તે । ઉપરિતનાસ્ત્રયઃ પ્રસ્તટા ઉપરિ-
તનગ્રૈવેયકશબ્દેનોચ્યન્તે । તત્ર અધસ્તનગ્રૈવેયકેઽધસ્તનઃ પ્રસ્તટોઽધસ્તનાધસ્તન-
ગ્રૈવેયકશબ્દેનોચ્યતે । મધ્યમસ્તુ—અધસ્તનમધ્યમગ્રૈવેયકશબ્દેન, ઉપરિતનશ્ચ—અધ-
સ્તનોપરિતનગ્રૈવેયકશબ્દેન, મધ્યમગ્રૈવેયકેઽધસ્તનઃ પ્રસ્તટો મધ્યમાધસ્તનગ્રૈવેયક-
શબ્દેનોચ્યતે । મધ્યમઃ પ્રસ્તટો મધ્યમમધ્યમગ્રૈવેયકશબ્દેન, ઉપરિતનશ્ચ પ્રસ્તટો
મધ્યમોપરિતનપ્રસ્તટશબ્દેન, ઉપરિતનગ્રૈવેયકેઽધસ્તનઃ પ્રસ્તટ ઉપરિતનાધસ્તન-
ગ્રૈવેયકશબ્દેનોચ્યતે, મધ્યમઃ—ઉપરિતન મધ્યમગ્રૈવેયકશબ્દેન, ઉપરિતનશ્ચ—ઉપરિ-
તનોપરિતનગ્રૈવેયકશબ્દેનેતિ ॥ સુ. ૨૦૭ ॥

સે કેવલ ૩૩ સાગરોપમ કી હૈ । (સે તં સુદ્રુમે અદ્વાપલિઓવમે) इस प्रकार यह सूक्ष्म अद्वापल्योपम का स्वरूप है । (से तं अद्वापलिओवमे) इसका वर्णन समास होते ही अद्वापल्योपम का स्वरूप वर्णन समास हुआ ।

ભાવાર્થ—इस सूत्र द्वारा सूत्रकारने एकेन्द्रिय से लेकर संज्ञी असंज्ञी पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च जीवों की मनुष्यों की, और भवनपति व्यन्तर ज्योतिष्क एवं वैमानिक देवों की जघन्य और उत्कृष्ट स्थिति का वर्णन किया है । इसे स्पष्टरूप में समझने के लिये इस नक्शे को देखिये—

અને અનુકૃષ્ટ રૂપથી રૂકત ૩૩ સાગરોપમ જેટલી કહેવામાં આવી છે. (સે તં સુદ્રુમે અદ્વાપલિઓવમે) આ પ્રમાણે આ સૂક્ષ્મ અદ્વાપલ્યોપમનું સ્વરૂપ છે. (સે તં અદ્વાપલિઓવમે) આનું વર્ણન સમાસ થતાં જ અદ્વાપલ્યોપમનું સ્વરૂપ વર્ણન સમાસ થયું છે.

ભાવાર્થ—आ सूत्ररते सूत्रकारे एकेन्द्रियथी भाडीने संज्ञी असंज्ञी पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च जीवानी, मनुष्यानी, अने भवनपति व्यन्तर, ज्योतिष्क अने वैमानिकदेवानी जघन्य अने उत्कृष्ट स्थितिनुं वर्णन कियुं छे. आ संभावता विशेष स्पष्टीकरण भाटे नीचेना नक्शेा दुओ-

નામ	જયન્યસ્થિતિ	ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ
અસુરકુમારોંકી	૧૦ હજાર વર્ષની	કુછ અધિક ૧ સાગરોપમની
અસુરકુમારદેવિયોંકી	" "	૪૥૥ પલ્યોપમની
નાગકુમારોંકી	" "	કુછ કમ દો પલ્યોપમની
નાગકુમારદેવિયોંકી	" "	કુછ કમ એકપલ્યોપમની
{ નાગકુમાર સે લેકર	" "	
{ સ્તનિતકુમાર તક કે	" "	કુછ કમ દો પલ્યોપમની
{ દેવોં અને દેવિયોંકી		
પૃથિવીકાયિકોંકી	એક અન્તર્મુહર્ત્ત,	૨૨ હજાર વર્ષ
સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકોંકી	"	અન્તર્મુહર્ત્ત,
,, અપર્યાસ ઘા. પૃ. કા.	"	"
,, પર્યાસ ઘા. " "	"	"
બાદર પૃથિવીકાયિક	"	૨૨ હજાર વર્ષ
અપર્યાસક ઘા. ૦ પૃ.	"	અન્તર્મુહર્ત્ત
પર્યાસ ઘા. ૦ પૃ.	"	૨૨ હજાર વર્ષ
અપૃ કાયિક	"	અન્તર્મુહર્ત્ત કમ ૨૨ હજાર વર્ષ
સૂક્ષ્મ અપૃકાયિક	"	૭ હજાર વર્ષ

નામ	જયન્યસ્થિતિ	ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ
અસુરકુમારોંની	૧૦ હજાર વર્ષની	કંઈક વધારે ૧ સાગરોપમની
અસુરકુમાર દેવિઓંની	"	૪૥૥ પલ્યોપમની
નાગકુમારોંની	"	કંઈક ન્યૂન યે પલ્યોપમની
નાગકુમારદેવિઓંની	"	કંઈક અલ્પ એક પલ્યોપમની
{ નાગકુમારથી માંડીને	"	
{ સ્તનિતકુમાર સુધીના	"	કંઈક અલ્પ એક પલ્યોપમની
{ દેવોં અને દેવિઓંની		
પૃથિવીકાયિકોંની	એક અન્તર્મુહર્ત્ત	૨૨ હજાર વર્ષ
સૂક્ષ્મ પૃથિવીકાયિકોંની	"	અન્તર્મુહર્ત્ત
,, અપર્યાસ પૃ. કા.	"	"
,, પર્યાસ " "	"	"
બાદર પૃથિવીકાયિક	"	૨૨ હજાર વર્ષ
અપર્યાસ ઘા. પૃ.	"	અન્તર્મુહર્ત્ત
પર્યાસ ઘા. પૃ.	"	અન્તર્મુહર્ત્ત કમ ૨૨ હજાર વર્ષ
અપૃકાયિક	"	૭ હજાર વર્ષ
સૂક્ષ્મ અપૃકાયિક	"	અન્તર્મુહર્ત્ત

„ અપર્યાપ્તક અપ્રકાચિક	„	અન્તર્મુહર્ત્ત
„ પર્યાપ્તક અપ્રકાં	„	„
બાદર અપ્રકાચિક	અન્તર્મુહર્ત્ત	૭ સહસ્ર વર્ષ
„ અપર્યાપ્તક અપ્રકાં	„	અન્તર્મુહર્ત્ત
„ પર્યાપ્તક „	„	અં મું કમ ૭ હજાર વર્ષ
તૈજસ્કાચિક	„	૩ ત્રીન અહોરાત્ર
સૂક્ષ્મતૈજસ્કાચિક	„	અન્તર્મુહર્ત્ત
„ અપર્યાપ્તક તૈજં	„	„
„ પર્યાપ્તક તૈજં	„	„
બાદર તૈજસ્કાચિક	„	૩ અહોરાત્ર
અપર્યાપ્તક બાદર તૈજં	„	અન્તર્મુહર્ત્ત
પર્યાપ્તક „ „	„	અન્તર્મુહર્ત્ત કમ ૩ અહોરાત્ર
વાયુકાચિક—	„	૩ હજાર વર્ષ
સૂક્ષ્મ વાયુકાચિક	„	અન્તર્મુહર્ત્ત
„ અપર્યાપ્ત વાયુકાચિક	„	„
„ પર્યાપ્ત વાયુ કાં	„	„
<hr/>		
„ અપર્યાપ્તક અપ્રકાં	„	„
„ પર્યાપ્તક અપ્રકાં	„	„
બાદર અપ્રકાચિક	અન્તર્મુહર્ત્ત	૭ સહસ્ર વર્ષ
„ અપર્યાપ્ત અપ્રકાં	„	અન્તર્મુહર્ત્ત
„ પર્યાપ્તક „	„	અન્તં કમ ૭ હજાર વર્ષ
તૈજસ્કાચિક	„	૩ અહોરાત્ર
સૂક્ષ્મ તૈજસ્કાચિક	„	અન્તર્મુહર્ત્ત
„ અપર્યાપ્તક તૈજં	„	„
„ પર્યાપ્તક તૈજં	„	„
બાદર તૈજસ્કાચિક	„	૩ અહોરાત્ર
અપર્યાપ્તક બાદર તૈજં	„	અન્તર્મુહર્ત્ત
પર્યાપ્તક „ „	„	„ કમ ૩ અહોરાત્ર
વાયુકાચિક	„	૩ હજાર વર્ષ
સૂક્ષ્મ વાયુકાચિક	„	અન્તર્મુહર્ત્ત
„ અપર્યાપ્ત વાયુકાં	„	„
„ પર્યાપ્ત વાયુકાં	„	„

बाह्य वायुकायिक	॥	३ तीन हजार वर्ष
अपर्याप्तक बाह्य	॥	अन्तर्मुहूर्त
पर्याप्तक	॥ ॥	अन्तर्मुहूर्त कम ३ हजार वर्ष
वनस्पति का०	॥	१० हजार वर्ष
सूक्ष्म वनस्पति का०	॥	अन्तर्मुहूर्त
॥ अपर्याप्तक वन०	॥	॥
॥ पर्याप्तक वन० का०	॥	॥
बाह्य वनस्पतिकायिक-	॥	१० हजार वर्ष
अपर्याप्तक बाह्यवनस्पति का०	॥	अन्तर्मुहूर्त
पर्याप्तक	॥ ॥	अ० मु० कम १० ह० वर्ष
दीन्द्रियजीव	॥	१२ वर्ष
अपर्याप्तक दीन्द्रिय	॥	अन्तर्मुहूर्त
पर्याप्तक	॥	अन्तर्मु० कम १२ वर्ष
त्रीन्द्रिय जीव	॥	४९ दिन
अपर्याप्तक	॥	अन्तर्मुहूर्त
पर्याप्तक	॥	अ० मु० कम ४९ दिनरात
आह्य वायुकायिक	॥	३ त्रयु डजार वर्ष
अपर्याप्तक आह्य वायुकायिक	॥	अन्तर्मुहूर्त
पर्याप्तक	॥	॥ कम ३ डजार वर्ष
वनस्पतिकायिक	॥	१० डजार वर्ष
सूक्ष्म वनस्पतिकायिक	॥	अन्तर्मुहूर्त
॥ अपर्याप्तक वन.	॥	॥
॥ पर्याप्तक वनका०	॥	॥
आह्य वनस्पतिकायिक	॥	१० डजार वर्ष
अपर्याप्तक आह्य वनका०	॥	अन्तर्मुहूर्त
पर्याप्तक	॥ ॥	॥ कम १० डजार वर्ष
दीन्द्रिय जीव	॥	१२ वर्ष
अपर्याप्तक दीन्द्रिय	॥	अन्तर्मुहूर्त
पर्याप्तक	॥	॥ कम १२ वर्ष
त्रीन्द्रिय जीव	॥	४९ दिवस
अपर्याप्तक	॥	अन्तर्मुहूर्त
पर्याप्तक	॥	॥ कम ४९ दिवस रात्रि

चतुरिन्द्रिय जीव	॥	६ मास
अपर्याप्त ०	॥	अन्तर्मुहूर्त्त
पर्याप्तक ॥	॥	अन्तर्मुहूर्त्त कम ६ मास
पंचेन्द्रिय जीव (तिर्यश्च)	॥	३ पल्योपम
जलचर पंचेन्द्रिय ॥	॥	१ पूर्व कोटि
संभृच्छिन्नजलचर—	अन्तर्मुहूर्त्त	१ पूर्व कोटि
अपर्याप्तक संभू० जल०	॥	अन्तर्मुहूर्त्त
पर्याप्तक ॥ ॥	॥	अ० मु० कम १ पूर्व कोटि
गर्भज जलचर—	॥	एक करोड पूर्व
अपर्याप्तक ॥ ॥	॥	अन्तर्मुहूर्त्त
पर्याप्तक ॥ ॥	॥	अ० मु० कम १ पूर्व कोटि
चतुष्पद स्थलचर—	॥	तीन पल्योपम
संभृच्छिन्न चतुष्प० स्थ०	॥	८४ हजार वर्ष
अपर्याप्तक संभू० चतु० स्थ०	॥	अन्तर्मुहूर्त्त
पर्याप्तक ॥ ॥ ॥	॥	अ० मु० कम ९४ हजारवर्ष
गर्भजचतुष्पदस्थलचर	॥	तीन पल्योपम

चतुरिन्द्रिय जीव	॥	६ मास
अपर्याप्त ॥	॥	अन्तर्मुहूर्त्त
पर्याप्तक ० ॥	॥	॥ कम ६ मास
पंचेन्द्रियजीव (तिर्यश्च)	॥	३ पल्योपम
जलचर पंचेन्द्रिय ॥	॥	१ पूर्व कोटि
संभृच्छिन्न जलचर	॥	१ पूर्व कोटि
अपर्याप्तक संभू० जल०	॥	अन्तर्मुहूर्त्त
पर्याप्तक ॥ ॥	॥	॥ कम १ पूर्व कोटि
गर्भज जलचर	॥	१ करोड पूर्व
अपर्याप्तक ॥ ॥	॥	अन्तर्मुहूर्त्त
पर्याप्तक ॥ ॥	॥	॥ कम १ पूर्व कोटि
चतुष्पद स्थलचर	॥	तीन पल्योपम
संभृच्छिन्न चतुष्पद स्थ०	॥	८४ हजार वर्ष
अपर्याप्तक संभू० चतु० स्थ०	॥	अन्तर्मुहूर्त्त
पर्याप्तक ॥ ॥	॥	॥ कम ९४ हजार वर्ष
गर्भज चतुष्पद स्थलचर	॥	तीन पल्योपम

अपर्याप्त०	"	"	"	अन्तर्मुहूर्त्त
पर्याप्तक	"	"	"	अ० मु० कम तीन पल्लोपम
उरः परिसर्पस्थलचर			"	१ पूर्व कोटि
संभूच्छिम्	"	"	"	५३ हजार वर्ष
अपर्याप्त०	"	"	"	अन्तर्मुहूर्त्त
पर्याप्तक०	"	"	"	अ० मु० कम ५३ ह० वर्ष
गर्भजउरः परि० स्थल			"	१ पूर्व कोटि
अपर्याप्तक	"	"	"	अन्तर्मुहूर्त्त
पर्याप्तक	"	"	"	अ० मु० कम १ पूर्व कोटि
भुजपरिसर्पस्थलचर			"	१ पूर्व कोटि
संभूच्छिम्	"	"	"	४२ हजार वर्ष
अपर्याप्त	"	"	"	अन्तर्मुहूर्त्त
पर्याप्तक	"	"	"	अ० मु० कम ४२ ह० वर्ष
गर्भजभुजपरि०			"	१ पूर्व कोटि
अपर्याप्तक	"	"	"	अन्तर्मुहूर्त्त
पर्याप्तक	"	"	"	अ० मु० कम पूर्व कोटि
खेचर	"	"	"	१ पल्ल के अ० भा० प्र०

अपर्याप्त०	"	"	"	अन्तर्मुहूर्त्त
पर्याप्तक	"	"	"	" कम त्रय पल्लोपम
उरःपरिसर्प स्थलचर			"	१ पूर्व कोटि
संभूच्छिम्	"	"	"	५३ हजार वर्ष
अपर्याप्त०	"	"	"	अन्तर्मुहूर्त्त
पर्याप्तक०	"	"	"	" कम ५३ हजार वर्ष
गर्भज उरःपरि० स्थल.			"	१ पूर्व कोटि
अपर्याप्तक	"	"	"	अन्तर्मुहूर्त्त
पर्याप्तक	"	"	"	" कम १ पूर्व कोटि
भुजपरिसर्प स्थलचर			"	१ पूर्व कोटि
संभूच्छिम्	"	"	"	४२ हजार वर्ष
अपर्याप्त	"	"	"	अन्तर्मुहूर्त्त
पर्याप्तक	"	"	"	" कम ४२ हजार वर्ष
गर्भज भुजपरि०			"	१ पूर्व कोटि
अपर्याप्तक	"	"	"	अन्तर्मुहूर्त्त
पर्याप्तक	"	"	"	" कम पूर्व कोटि

સંમૂર્ચિષ્ઠમ	”	”	૭૨ હજાર વર્ષ
અપ૦	”	”	અન્તર્મુહૂર્ત્ત
પર્યા૦	”	”	અ૦ મુ૦ કમ ૭૨ હ૦ વર્ષ
ગર્ભજ લેચર	”	”	પ૦ કે અ૦ ભા૦ પ્ર૦
અપર્યા૦	”	”	અન્તર્મુહૂર્ત્ત
પર્યાસક્ત	”	”	અ૦ મુ૦ કમ પ૦ કે અ૦ પ્ર૦
મનુષ્ય	”	”	ત્રીન પલ્યોપમ
સંમૂર્ચિષ્ઠમ મનુષ્ય	અન્તર્મુહૂર્ત્ત	”	અન્તર્મુહૂર્ત્ત
ગર્ભજમનુષ્ય	”	”	ત્રીન પલ્યોપમ
અપર્યા	”	”	અન્તર્મુહૂર્ત્ત
પર્યા	”	”	અ૦ મુ૦ કમ ત્રીન પલ્યોપમ
વ્યન્તરદેવ	દશ હજાર વર્ષ	”	એક પલ્યોપમ
” દેવિયાં	”	”	અર્ધપલ્યોપમ
જ્યોતિષ્ક દેવ	કુછ અધિક પલ્ય કે	”	૧ લાખ વર્ષ અધિક
	આઠવે ભાગ પ્રમાણ	”	૧ પલ્યોપમ

ખેચર	”	”	૧ પલ્યના અસં. ભાગ પ્રમાણ
સંમૂર્ચિષ્ઠમ	”	”	૭૨ હજાર વર્ષ
અપ૦	”	”	અન્તર્મુહૂર્ત્ત
પર્યા૦	”	”	” કમ ૭૨ હજાર વર્ષ
ગર્ભજ ખેચર	”	”	પલ્યો.ના અસં. ભાગ પ્રમાણ
અપર્યા૦	”	”	અન્તર્મુહૂર્ત્ત
પર્યાસક્ત	”	”	” કમ પલ્યોપમના
			અસં. ભાગ પ્રમાણ
મનુષ્ય	”	”	ત્રણ પલ્યોપમ
સંમૂર્ચિષ્ઠમ મનુષ્ય	”	”	અન્તર્મુહૂર્ત્ત
ગર્ભજ મનુષ્ય	”	”	ત્રણ પલ્યોપમ
અપર્યા૦	”	”	અન્તર્મુહૂર્ત્ત
પર્યા૦	”	”	” કમ ત્રણ પલ્યોપમ
વ્યન્તર દેવ	દશ હજાર વર્ષ	”	એક પલ્યોપમ
” દેવિઓ	”	”	અર્ધ પલ્યોપમ
જ્યોતિષ્ક દેવ	કંઈક વધારે પલ્યના	”	
	૮માં ભાગ પ્રમાણ	”	૧ લાખ વર્ષ અધિક
		”	૧ પલ્યોપમ

„ देविधां	पल्य के आठवें भा० प्र०	५० ह० घ० अ० अर्धपल्योपम
चन्द्र विमानगतदेव	पल्य के चौथे भा० प्र०	१ लाख वर्ष अ० १ पल्योपम
„ „ देविधां	„ „	५० ह० वर्ष अ० अ० ५०
सूर्य विमानगतदेव	„ „	१ ह० व० अ० १ पल्योपम
„ „ देविधां	„ „	५ सौ व० अ० आधे प०
ग्रह „ देव	„ „	एक पल्योपम
ग्रह „ देविधां	„ „	अर्धपल्योपम
नक्षत्र „ देव	„ „	अर्धपल्योपम
„ „ देविधां	„ „	कुछ अ० प० का चौथा भा०
तारा „ देव	कुछ अधिक पल्योपम के आठवें भाग प्रमाण	„ अ० प० का चौथा भा०
तारा „ देविधां	पल्योपम के आठवें भाग प्रमाण	कुछ अधिक पल्योपम के आठवें भाग
वैमानिक देव	१ पल्योपम	३३ सागरोपम
वैमानिक देविधां	„	५५ पल्योपम
सौधर्मकल्पगत देव	„	दो सागरोपम

„ देविष्ठा	पल्यना ८ भा लाग प्र.	५० हजार वर्ष अधिक अर्धपल्योपम
चन्द्रविमानगत देव	पल्योपमना ४था लाग प्र.	१ लाख वर्ष अधिक १ प.
„ देविष्ठा	„	५० हजार वर्ष अ. अर्धप.
सूर्यविमानगत देव	„	१ हजार वर्ष अ. १ पल्यो.
„ देविष्ठा	„	५ सौ वर्ष अधिक अर्धपल्योपम
ग्रह विमानगत देव	„	१ पल्योपम
ग्रह „ देविष्ठा	„	अर्धपल्योपम
नक्षत्र „ देव	„	अर्धपल्योपम
„ „ देविष्ठा	„	कंठक वधारे पल्योपमना ४था लाग प्रमाण
तारा „ देव	कंठक वधारे पल्योपमना ८ भा लाग प्रमाण	पल्योपमना ४था लाग प्रमाण
तारा „ देविष्ठा	पल्योपमना ८ भा लाग प्रमाण	कंठक वधारे पल्योपमना
वैमानिक देव	१ पल्योपम	३३ सागरोपम
वैमानिक देविष्ठा	„	५५ पल्योपम
सौधर्मकल्पगत देव	„	दो सागरोपम

„ कल्प में परिगृहीत देवियां „	७ पल्योपम	
„ „ अपरिगृहीत „	५० पल्योपम	
ईशानकल्पगत देव	कुछ अ. १ पल्योपम	कुछ अ. दो सागरोपम
„ „ में परि. देवियां „	„	नौ पल्योपम
„ „ अपरिगृहीत दे. „	„	५५ पल्योपम
सनत्कुमार कल्पगत देव	दो सागरोपम	७ सागरोपम
माहेन्द्र „	कुछ अधिक	कुछ अधिक
	दो सागरोपम	७ सागरोपम
ब्रह्मलोकगतदेव	७ सागरोपम	१० सागरोपम
लान्तक	१० सागरोपम	१४ सागरोपम
महाशुक्र	१४ सागरोपम	१७ „
सहस्रार	१७ „	१८ „
आनत	१८ „	१९ „
प्राणत	१९ „	२० „
आरण	२० „	२१ „
अच्युत	२१ „	२२ „

„ परिगृहीत		
देवीओ	„	७ पल्योपम
सौधर्मकल्पमां अपरिगृहीत	„	५० पल्योपम
ईशानकल्पगत देव	क'धक वधारे १ पल्योपम	क'धक वधारे ७ सागरोपम
„ परिगृहीत देवीओ	„	नव पल्योपम
„ अपरिगृहीत दे०	„	५५ पल्योपम
सनत्कुमार कल्पगत देव	७ सागरोपम	७ सागरोपम
माहेन्द्र „	क'धक वधारे ७ सागरोपम	क'धक वधारे ७ सागरोपम
ब्रह्मलोक गतदेव	७ सागरोपम	१० सागरोपम
लान्तक	१० सागरोपम	१४ „
महाशुक्र	१४ „	१७ „
सहस्रार	१७ „	१८ „
आनत	१८ „	१९ „
प्राणत	१९ „	२० „
आरण	२० „	२१ „
अच्युत	२१ „	२२ „

અધસ્તન	અધસ્તન	ઐવેયક	૨૨	સાગરોપમ	૨૩	સાગરોપમ
„	મધ્યમ	„	૨૩	„	૨૪	„
„	ઉપરિતન	„	૨૪	„	૨૫	„
મધ્યમ	અધસ્તન	„	૨૫	„	૨૬	„
„	મધ્યમ	„	૨૬	„	૨૭	„
„	ઉપરિતન	„	૨૭	„	૨૮	„
ઉપરિતન	અધસ્તન	„	૨૮	„	૨૯	„
„	મધ્યમ	„	૨૯	„	૩૦	„
„	ઉપરિતન	„	૩૦	„	૩૧	„
વિજય, વૈજયંત,						
જયંત	અપરાજિત		૩૧	„	૩૩	„
સર્વાર્થસિદ્ધ		„	૩૩	„	„	„

હસમેં જઘન્ય ઔર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ મેં અન્તર નહીં હૈ । યહાં તો ૩૩ સાગરોપમ કી સ્થિતિ હૈ । અપર્યાપ્ત પૃથિવી આદિકોં કી જઘન્ય ઔર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત્ત કી હી હૈ । હસકે બાદ યા તો વે પર્યાપ્તક હોજાતે હૈં યા મરણ કર જાતે હૈં । વ્યન્તરદેવોં સે લેકર વૈમાનિક દેવોં

અધસ્તન	અધસ્તન	ઐવેયક	૨૨	„	૨૩	„
„	મધ્યમ	„	૨૩	„	૨૪	„
„	ઉપરિતન	„	૨૪	„	૨૫	„
મધ્યમ	અધસ્તન	„	૨૫	„	૨૬	„
„	મધ્યમ	„	૨૬	„	૨૭	„
„	ઉપરિતન	„	૨૭	„	૨૮	„
ઉપરિતન	અધસ્તન		૨૮	„	૨૯	„
„	મધ્યમ	„	૨૯	„	૩૦	„
„	ઉપરિતન	„	૩૦	„	૩૧	„
વિજય, વૈજયંત,						
જયંત,	અપરાજિત		૩૧	„	૩૩	„
સર્વાર્થ સિદ્ધ			૩૩	„	„	„

આમાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિમાં તફાવત નથી અહીં તો ૩૩ સાગરોપમ જેટલી સ્થિતિ છે. અપર્યાપ્ત પૃથિવી વગેરેની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ-સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત્તની છે. એના પછી કાં તો તેઓ પર્યાપ્તક થઈ જાય છે,

અથ ક્ષેત્રપલયોપમં નિરૂપયતિ—

મૂલ્ય—સે કિં તં ચેત્તપલિઓવમે ? ચેત્તપલિઓવમે—દુવિહે
પણસે તં જહા—સુહુમે ચ વાવહારિણ ચ। તત્થ ણં જે તે સુહુમે
સે ઠપ્પે। તત્થ ણં જે સે વાવહારિણ સે જહા નામણ્ણલ્લે સિયા-
જોયણં આયાનવિવસંભેણં, જોયણં ઉઠ્ઠહેણં, તં તિગુણં સવિસેસં
પરિવેચેણં। સે ણં પલ્લે ણ્ણાહિય વેયાહિય તેયાહિય જાવ
ભરિણ વાલગ્ગકોડીણં। તે ણં વાલગ્ગા ણો અગ્ગીહહેજ્જા જાવ

તક કી 'ગ્રી' અવર્ગાસક્તાવસ્થા કી સ્થિતિ જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત
કી હી હૈ । હલકે વાદ વે નિયમતઃ પર્યાપ્ત હો જાતે હૈ । ગ્રૈવેયક વિનાનો
મેં નવપ્રસ્તટ હૈ । નીચે કી ત્રીન પ્રસ્તટ અધસ્તન ગ્રૈવેયક, મધ્યમ કે ૩
પ્રસ્તટ ગ્રૈવેયક ઓર ડપર કે ત્રીન પ્રસ્તટ ઉપરિતન ગ્રૈવેયક શબ્દ સે
કહે જાતે હૈ । ઇન મેં જો અધસ્તન ગ્રૈવેયક મેં નીચે કા ગ્રૈવેયક હૈ,
વહ અધસ્તન ગ્રૈવેયક કહલાતા હૈ । બીચ કા અધસ્તન મધ્યમ ઓર
ડપર કા અધસ્તન ઉપરિતન ગ્રૈવેયક કહલાતા હૈ । હસી પ્રકાર સે
મધ્યમ ગ્રૈવેયક કા જો નીચે કા ગ્રૈવેયક હૈ, વહ મધ્યમ અધસ્તન, બીચ
કા મધ્યમ ૨ ઓર ડપર કા મધ્યમ ઉપરિતન ગ્રૈવેયક જાનના ચાહિયે ।
ડપર કે ત્રીન ગ્રૈવેયકો મેં મી હસી ક્રમ સે લગા લેના ચાહિયે । હસ
પ્રકાર ગ્રૈવેયક વિનાનો મેં ચે નવ પ્રસ્તટ ક્રમવર્તી હૈ ॥સૂ૦ ૨૦૭॥

કા તો મરણુ પ્રાપ્ત કરે છે. વ્યતર દેવોથી માંડીને વૈશાનિક દેવો સુધીની પણ
અપર્યાપ્તતાવસ્થાની સ્થિતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત જોટલી છે.
ત્યાર પછી તેઓ નિયમતઃ પર્યાપ્ત થઈ જાય છે. ગ્રૈવેયક વિમાનોમા નવ
પ્રસ્તરો છે. નીચેના ત્રણ પ્રસ્તરો અધસ્તન ગ્રૈવેયક અને ઉપરના ત્રણ પ્રસ્તરો
ઉપરિતન શબ્દ વડે સંબોધિત કરવામાં આવે છે. આમાં જે અધસ્તન ગ્રૈવે-
યકમા નીચેનું ગ્રૈવેયક છે તે અધસ્તન મધ્યમ અને ઉપરનું અધસ્તન ઉપ-
રિતન ગ્રૈવેયક કહેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે મધ્યમ ગ્રૈવેયકની નીચે જે
ગ્રૈવેયક છે તે મધ્યમ અધસ્તન, મધ્યનું મધ્યમ અને ઉપરનું મધ્યમ ઉપ-
રિતન ગ્રૈવેયક જાણવું જોઈએ ઉપરના ત્રણ ગ્રૈવેયકો વિષે પણ જા કમથી
સમજી લેવું જોઈએ. આ પ્રમાણે ગ્રૈવેયક વિમાનોમા આ નવ પ્રસ્તર
ક્રમવર્તી છે. ॥સૂ૦ ૨૦૭॥

णो पूइत्ताए हव्वमागच्छेज्जा । जे णं तस्स पल्लस्स आगास-
 पएसा तेहिं वालग्गोहिं अप्फुन्ना, तओ णं समए समए एग-
 मेगं आगासपएसं अवहाय जावइएणं कालेणं से पल्ले खीणे
 नीरए निल्लेवे निट्ठिए भवइ, से तं वावहारिए खेत्तपलिओवमे
 एएसिं पल्लाणं कोडाकोडी भवेज्ज दसगुणिया । तं
 वावहारियस्स खेत्तसागरोवमस्स एगस्स भवे परीमाणं ॥१॥
 एएहिं वावहारिएहिं खेत्तपलिओवमसागरोवमेहिं किं
 पओयणं ? एएहिं वावहारिएहिं खेत्तपलिओवमेहिं नैत्थि
 किंचिप्पओयणं, केवलं पणवणा पणविज्जइ । से तं
 वावहारिए खेत्तपलिओवमे । से किं तं सुहुमे खेत्तपलिओवमे ?
 सुहुमे खेत्तपलिओवमे—से जहाणामए पल्ले सिया—जोयणं
 आयामविकखंभेणं जाव परिकखेवेणं । से णं पल्ले एगाहिय
 वेयाहिय तेयाहिय जाव भरिए वालग्गकोडीणं । तत्थ णं एग-
 मेगे वालग्गे असंखिज्जाइं खंडाइं कज्जइ । ते णं वालग्गखंडा
 दिट्ठिओगाहणाओ असंखेज्जइभागमेत्ता, सुहुमस्स पणग-
 जीवस्स सरीरोगाहणाओ असंखेज्जगुणा । ते णं वालग्गखंडा
 णो अग्गी डहेज्जा जाव णो पूइत्ताए हव्वमागच्छेज्जा । जे णं
 तस्स पल्लस्स आगासपएसा तेहिं वालग्गखंडेहिं आफुण्णा वा
 अणाफुण्णा वा, तओ णं समए समए एगमेगं आगासपएसं
 अवहाय जावइएणं कालेणं से पल्ले खीणे जाव निट्ठिए भवइ,
 से तं सुहुमे खेत्तपलिओवमे । तत्थ णं चोएए पणवणं एवं
 वयासी—अत्थि णं तस्स पल्लस्स आगासपएसा जे णं तेहिं

વાલગ્ગચંડેહિં અગાફુળ્લા ? હંતા અતિથિ । જહા કો દિઢંતો ?
 સે જહાળામણ કોટુણ સિયા કોહંડાળં ભરિણ, તત્થ ણં માડ-
 લિંમા પવિલ્લતા, તે વિ માયા । તત્થ ણં વિલ્લા પવિલ્લતા તેવિ
 માયા । તત્થ ણં આમલગા પવિલ્લતા તે વિ માયા । તત્થ ણં
 વયરા પવિલ્લતા તેઽવિ માયા । તત્થ ણં ચળગા પવિલ્લતા તેઽવિ
 માયા । તત્થ ણં મુગ્ગા પવિલ્લતા તેઽવિ માયા । તત્થ ણં સરિ-
 સ્વા પવિલ્લતા તેઽવિ માયા । તત્થ ણં ગંગાવાલુયા પવિલ્લતા
 સાવિ માયા । એવમેવ ણ્ણં દિઢંતેણં અતિથિ ણં તસ્સ પહ્લસસ
 આગાત્તપણ્ણા, જે ણં તેહિં વાલગ્ગચંડેહિં અગાફુળ્લા । ણ્ણંસિ
 પહ્લાળં કોડાકોડી ભવેજ્જ દસગુણિયા । તં સુહુમસ્સ ચેત્ત-
 સાગરોવમસ્સ ણ્ણસસ ભવે પરિમાણં ॥૧॥ ણ્ણંહિં સુહુમેહિં ચેત્ત-
 સાગરોવમેહિં કિં પઓયણં ? । ણ્ણંહિં સુહુમપલિઓવમસાગરો-
 વમેહિં હિંદિવાણ દવ્વા માવિજ્જંતિ ॥સૂ૦ ૨૦૮॥

ભાષા—અથ કિં તત્ ક્ષેત્રપલ્યોપમમ્ ? ક્ષેત્રપલ્યોપમં—દ્વિવિધં મજ્જસમ્, તથા—
 સૂક્ષ્મં ચ વ્યાવહારિકં ચ । તત્ર ચલ્લ યત્ સૂક્ષ્મં તત્ સ્થાપ્યમ્ । તત્ર ચલ્લ યત્

અત્ર સૂત્રકાર ક્ષેત્રપલ્યોપમ કા સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કરતે હૈં—

‘સે કિં તં ચેત્તપલિઓવમે’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં ચેત્તપલિઓવમે ?) હે ભદ્રન્ત ! ક્ષેત્રપલ્યોપમ
 કા કયા સ્વરૂપ હૈં ? (ચેત્તપલિઓવમે દુવિહે પળ્લત્તે) ક્ષેત્ર પલ્યોપમ દો
 પ્રકાર કા કહા ગયા હૈં । (તં જહા) વે દો પ્રકાર વે હૈં—(સુહુમે ય વાવ-

હુવે સૂત્રકાર ક્ષેત્રપલ્યોપમનુ સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કરે છે—

“ સે કિં તં ચેત્તપલિઓવમે ” ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં ચેત્તપલિઓવમે ?) હે ભદ્રન્ત ! ક્ષેત્ર પલ્યોપમનુ
 સ્વરૂપ કેવું છે ? (ચેત્તપલિઓવમે દુવિહે પળ્લત્તે ?) ક્ષેત્ર પલ્યોપમના બે પ્રકારો
 છે (તંજશ) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે—(સુદ્ધમે ય વાવહારિણ ય) ૧ સૂક્ષ્મ

तद् व्यवहारिकं तद् यथा नाम पल्यं स्याद् योजनम् आयामविकल्मभेण, योजनम् उद्वेगेन तत्त्रिगुणं सविशेषं परिक्षेपेण । तद् खलु पल्यम् एकाह्विद्वैयह्विद्वैय-
ह्विक यावद् भृतं बालाग्रकोटीनाम् । तानि खलु बालाग्राणि नो अग्निर्दहेत्, नो
वायुर्हरेत् नो कुथ्येयुः, नो परिध्वंसेरन्, नो पूतितया हव्यमागच्छेयुः । ये खलु
तस्य पल्यस्य आकाशपदेशाः तैर्बालाग्रैः आस्पृष्टाः, ततः खलु समये समये एकमे-

हारिए च) ? सूक्ष्म क्षेत्र पल्योपम और दूसरा व्यावहारिक क्षेत्रपल्योपम ।
(तत्थ णं जे से सुहुमे से ठप्पे) इनमें जो सूक्ष्म है, उसका कथन व्या-
वहारिक के बाद किया जावेगा-इसलिये उसे अभी नहीं कहा जाता है ।
(तत्थ णं जे से वावहारिए से जहानामए पल्ले सिया) इनमें जो
व्यावहारिक है, वह इस प्रकार से है-कल्पना करो-कोई एक पल्य हो
(जोयणं आयामविकल्मभेणं जोयणं उद्वेहेणं) एक योजन लंबा एक
योजन चौड़ा और एक ही योजन गहरा वह हो । (तं तिगुणं सविसेसं
परिक्षेवेणं) इस की वृत्त-परिधि कुछ अधिक तिगुणी हो । (से णं पल्ले
एगाहिय वेयाहिय तेयाहिय जाव भरिए बालगगकोडीणं) इस पल्य को
एक दिन दो दिन तीन दिन यावत् ७ सात दिन तक के बालाग्रों से
भरा हुआ हो । (ते णं बालगगा णो अग्गी उहेज्जा जाव णो पूइत्ताए
हव्वमागच्छेज्जा) ये बालाग्र वहां इस रूप से थरे जावे कि-‘जिन पर
अग्नि वायु आदि का कुछ भी प्रभाव नहीं पड़ सके और न ये सड़
गल सके । अब (जे णं तस्स पल्लस्स आगासपएसो तैहिं बालगोहिं

क्षेत्र पल्योपम अने णीणुं व्यावहारिक पल्योपम (तत्थ णं जे से सुहुमे से ठप्पे)
आ सवर्मां जे सूक्ष्म छे, तेनुं कथन व्यावहारिक पछी करवामां आवशे (तत्थ
णं जे से वावहारिए से जहानामए पल्ले सिया) आमां जे व्यावहारिक छे, ते
आ प्रमाणे छे अथ विचार करे के केई अेक पल्य डोय. (जोयणं आयाम-
विकल्मभेणं जोयणं उद्वेहेण) अेक येअन लांओ, अेक येअन पडोओ अने
अेक येअन ओंओ डोय. (तं तिगुणं सविसेसं परिक्षेवेणं) तेनी वृत्त-परिधि
कंईक वधारे त्रिगुणी डोय. (से णं पल्ले एगाहियवेयाहिय तेयाहिय जाव भरिए
बालगगकोडीण) आ पल्यने अेक दिवस, जे दिवस त्रिषु दिवस यावत् ७ दिवस
सुधीना आलाओथी स पूरित डोय (ते णं बालगगा णो अग्गी उहेज्जा जाव णो
पूइत्ताए हव्व मागच्छेज्जा) आ आलाओ तेमां अे प्रमाणे भरवामां आवे के
जेमनी उपर अग्नि, वायु वगेरेनी केई पणु नतनी असर थध शके नडि
अने ते सडी शके नडि तेमज ओगणी शके नडि. हवे (जे णं तस्स पल्लस्स

કમ્ આકાશપ્રદેશમ્ અવહાય યાવતા કાલેન તત્ પલયં ક્ષીણં નીરજસ્કં નિર્લેપં નિષ્ઠિતં ભવતિ તદ્ વ્યવહારિકં ક્ષેત્રપલયોપમમ્ । એતેષાં પલયાનાં કોટીકોટિર્ભવેદ્ દશગુણિતા । તદ્ વ્યવહારિકસ્ય ક્ષેત્રસાગરોપમસ્ય એકસ્ય ભવેત્ પરિણામમ્ ॥૧॥
 એતૈઃ વ્યાવહારિકૈઃ ક્ષેત્રપલયોપમસાગરોપમૈઃ કિં પ્રયોજનમ્ ?, એતૈઃ વ્યાવહારિકૈઃ

અપ્કુન્ના, તઓ ણં સમય સમય એગમેગં આગાસપણસં અવહાય જાવહ-
 ણં કાલેણં સે પલ્લે સીળે નીરણ, નિલ્લેવે, નિદ્વિણ, ભવહ, સે તં વાવ-
 હારિણ સેત્તપલિઓવમે) જો ઉક્ત પલય કે આકાશપ્રદેશ ઉન વાલાગ્રો
 દ્વારા વ્યોત્ત હૈં, વહાં સે ઉન વાલાગ્રો મેં સે એક ૨ વાલાગ્ર કો એક એક
 સમય મેં વાહર નિકાલે । જિત્તને-સમય-કાલ મેં-વહ પલય ઉન વાલાગ્રો
 સે સર્વથા રહિત્ત હો જાતા હૈં, વહ વ્યાવહારિકક્ષેત્રપલયોપમ હૈં ।
 ‘ક્ષીણ, નીરજસ્ક, નિર્લેપ આદિ પદોં કા અર્થ પહિલે કહા હી જા ચુકા
 હૈં । સો ઉસી પ્રકાર કા અર્થ વહાં પર હન પદોં કા સંગત કર લેના ચાહિયે ।
 (એસિં પલ્લાણં કોડાકોડી ભવેજ્જ દસગુણિયા, તં વાવહારિયસ્સ
 સેત્તસાગરોવમસ્સ, એગસ્સ ભવે પરિમાણં) હન પલયોં કી દશગુણિત
 કોટિકોટી એક વ્યાવહારિક ક્ષેત્ર સાગરોપમ કા પરિમાણ હોતા હૈં ।
 અર્થાત્ ૧૦ કોટિકોટી વ્યાવહારિક ક્ષેત્ર પલયોપમોં કા એક વ્યાવહારિક
 ક્ષેત્ર સાગરોપમ હોતા હૈં । (એહિં) હન (વાવહારિણિં) વ્યાવહારિક
 (સેત્તપલિઓવમસાગરોવમેહિં કિં પઓયણં) ક્ષેત્રપલયોપમોં એવં

આગાસપણસા તેહિં વાલાગ્રેહિં અપ્કુન્ના, તઓ ણં સમય સમય એગમેગં,
 પણસં અવહાય જાવહણં કાલેણં સે પલ્લે સીળે, નીરણ, નિલ્લેવે, નિદ્વિણ,
 ભવહ, સે તં વાવહારિણ સેત્તપલિઓવમે) તે પલ્લેના જે આકાશ પ્રદેશો તે
 વાલાગ્રો વડે વ્યાપ્ત છે, ત્યાંથી તે વાલાગ્રોમાંથી એક એક વાલાગ્રને એક
 સમયમાં બહાર કાઢે જેટલા સમયમાં તે પલ્લે તે વાલાગ્રોથી સર્વથા રહિત્ત
 થઈ જાય છે, તે વ્યાવહારિકક્ષેત્રપલયોપમ છે ક્ષીણ, નીરજસ્ક, નિર્લેપ
 વગેરે પદોના અર્થ પહેલાં કહેવામાં આવ્યો છે. તે અહીં પણ તે
 પ્રમાણે અર્થ સમજી લેવો જોઈએ. (એસિં પલ્લાણં કોડા-કોડી ભવેજ્જ દસ
 ગુણિયા । ત વાવહારિયસ્સ સેત્તસાગરોવમસ્સ, એગસ્સ ભવે પરિમાણં) આ
 પલ્લેપમની દશ ગુણિત કોટિ-કોટિ એક વ્યાવહારિક ક્ષેત્ર સાગરોપમનું
 પરિમાણ હોય છે. એટલે કે ૧૦ કોટિ-કોટી વ્યાવહારિક ક્ષેત્ર પલ્લેપમ
 બરાબર એક વ્યાવહારિક ક્ષેત્ર સાગરોપમ હોય છે (એહિં) આ (વાવહારિ-
 ણિહિં) વ્યાવહારિક (સેત્તપલિઓવમસાગરોવમેહિં કિં પઓયણં) ક્ષેત્રપલ્લેપ-

ક્ષેત્રપલ્યોપમસાગરોપમૈર્નાસ્તિ કિંચિત્પયોજનમ્, કેવલં પ્રજ્ઞાપના પ્રજ્ઞાપ્યતે । તદેતદ્ વ્યાવહારિકં ક્ષેત્રપલ્યોપમમ્ । અથ કિં તત્ સૂક્ષ્મં ક્ષેત્રપલ્યોપમમ્ ? સૂક્ષ્મં ક્ષેત્રપલ્યોપમં તદ્ યથા નામકં પલયં સ્યાદ્ યોજનમ્ આયામવિક્ષમ્ભેણ, યાવત્ પરિક્ષેપેણ । તત્ સ્વશ્ચ પલ્યમ્ એકાહિકદ્વૈયહિકત્રૈયહિક યાવત્ ભૂતં વાલાગ્રકો-

સાગરોપમોં સે કૌન સા પ્રયોજન સિદ્ધ હોતા હૈ ? (એઈં વાવહરિએઈં સેત્તપલિઓવમસાગરોવમેઈં નત્થિ કિંચિપ્પઓયણં)

ઉત્તર--इन व्यावहारिक क्षेत्र पल्योपमों एवं व्यावहारिक क्षेत्र सागरोपमों से कोई प्रयोजन सिद्ध नहीं होता है । (केवलं पणवणा-पणविज्जइ) सिर्फ इनसे प्ररूपणा ही होती है । (से तं वावहारिए सैत्तपलिओवमे) इस प्रकार यह व्यावहारिक क्षेत्र पल्योपम का स्वरूप है । (से किं तं सुहुमे, सैत्तपलिओवमे ?) हे भदन्त ! सूक्ष्म क्षेत्र पल्योपम का क्या स्वरूप है ?

ઉત્તર--(સુહુમે સેત્તપલિઓવમે) સૂક્ષ્મ ક્ષેત્રપલ્યોપમ (સે જહા નામએ) इस प्रकार से है--जैसे (पल्ले सिया) कोई एक पल्य कुशूल-हो । (जोयणं आयामविक्षमंभेणं जाव परिकखेवेणं) वह एक योजन लंबा, १ योजन चौड़ा और एक योजन गहरा है । उसकी वृत्त-परिधि कुछ अधिक तिगुणी हो । (से णं पल्ले एगाहिय वेयाहिय तियाहिय जाव भरिए वालगगकोडीणं) इस पल्ल में एक दिन दो दिन तीन दिन यावत्

પમે તેમજ સાગરોપમોથી કયા પ્રયોજનની સિદ્ધિ થાય છે ? (એઈં વાવ-હરિએઈં સેત્તપલિઓવમસાગરોવમેઈં નત્થિ કિંચિપ્પઓયણં)

ઉત્તર--આ વ્યાવહારિક ક્ષેત્રપલ્યોપમો તેમજ વ્યાવહારિક ક્ષેત્ર સાગરોપમોથી કોઈ પણ જાતના પ્રયોજનની સિદ્ધિ થતી નથી । (કેવલં પણવણા પણવિજ્જઇ) એમનાથી ફક્ત પ્રરૂપણ જ કરાય છે । (સે તં વાવહારિએ સેત્તપલિઓવમે) આ પ્રમાણે આ વ્યાવહારિક ક્ષેત્રપલ્યોપમનું સ્વરૂપ છે । (સે કિં તં વાવહારિએ સુહુમે સેત્તપલિઓવમે ?) હે ભદ્રંત ! સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્યોપમનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર--(સુહુમે સેત્તપલિઓવમે) સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્યોપમ (સે જહાનામએ) આ પ્રમાણે છે જેમ કે (પલ્લે સિયા) કોઈ એક પલ્ય-કુશૂલ-હોય । (જોયણં આયામવિક્ષમંભેણં જાવ પરિક્ષેવેણં) તે એક યોજન લાંબો, ૧ યોજન પહોળો અને એક યોજન ઊંડો હોય તેની વૃત્ત-પરિધિ કંઈક વધારે ત્રણ ગણી હોય । (સેણં પલ્લે એગાહિયવેયાહિય તિયાહિય જાવ ભરિએ વાલગગ કોડીણં) આ પલ્યમાં એક દિવસ, બે દિવસ, ત્રણ દિવસ યાવત્ સાત

ટીનામ્ । તત્ર खलु एकमेकं बालाग्रम् असंख्येयानि खण्डानि क्रियते । तानि खलु बालाग्रखण्डानि दृष्टवगाहनातः असंख्येयभागमात्राणि, सूक्ष्मस्य पणकजीवस्य शरीरावगाहनातोऽसंख्येयगुणानि । तानि खलु बालाग्रखण्डानि नो अग्निर्दहेत्, यावत् नो पूतितां हव्यमागच्छेयुः । ये खलु तस्य पल्यस्य आकाशप्रदेशास्तैर्बालाग्रखण्डैस्पृष्टा वा अनास्पृष्टा वा ततः खलु समये समये एकमेकम् आकाशप्रदेशम् अपहाय यावता कालेन तत् पल्यं क्षीणं यावद् निष्ठितं भवति, तदेतत्

સાત દિન તક કે ઝગે હુએ બાલાગ્રોં સે ઓરો । (તત્થ ણં એગમેગે બાલગ્ગે અસંખિજ્જાઈં ઁંડાઈં કજ્જહ) હન ઓરે હુએ બાલાગ્રોં સે એક ૨ બાલાગ્ર કે કેવલી કી બુદ્ધિ સે અસંખ્યાત ૨ ઁંડ કરો । (તે ણં બાલગ્ગઁંડા દિદ્ધિ ઓગાહનાઓ અસંખેજ્જહભાગમેત્તા, સુહુમસ્સ પળગંજીવસ્સ સરીરો ગાહનાઓ અસંખેજ્જહગુણા) યે બાલાગ્ર-ઁંડદટ્ટિપથ પ્રાપ્ત વસ્તુ કી અપેક્ષા અસંખ્યાતવેં ભાગ માત્ર ઓર સૂક્ષ્મ પળક જીવ કી શરીરાવગાહના કી અપેક્ષા અસંખ્યાત ગુણેં વડે હોતે હેં । (તે ણં બાલગ્ગઁંડા ણો અગ્ગી ડહેજ્જા જાવ ણો પૂહત્તાએ હવ્વમાગચ્છેજ્જા) યે બાલાગ્ર ઁંડ ઉસ પલ્લ યેં હસ રીતિ સે ઓરના ચાહિયે કિ-‘જિસસે ઉત્ર પર અગ્નિ હવા આદિ કા પ્રભાવ કામ્મ ન કર સકે ઓર ન વે સડૂ ગલ હી સકેં । (જે ણં તસ્સ પલ્લસ્સ આગાસપપ્પસા તેહિંં બાલગ્ગઁંડેહિંં આપુળ્ળા વા અણાપુળ્ળા વા) ઉન ઓરે હુએ બાલાગ્રઁંડોં સે ઉસ પલ્લ કે આકાશ પ્રદેશ ચાહે વ્યાપ્ત હોં ચાહે ન ઓી હોં (તઓ ણં સમ્મએ સમએ એગમેગં

દ્વિવિધ મુધીના બાલાગ્રો ભરવામાં આવે. (તત્થ ણં એગમેગે બાલગ્ગે અસંખિજ્જાઈં ઁંડાઈં કજ્જહ) આ સંપૂર્ણિત બાલાગ્રોમાંથી એક એક બાલાગ્રને કેવલીની બુદ્ધિ વડે અસંખ્યાત અસંખ્યાત ઁંડ કરવામાં આવે. (સે ણં બાલગ્ગઁંડા દિદ્ધિ ઓગાહનાઓ અસંખેજ્જહભાગમેત્તા, સુહુમસ્સ પળગંજીવસ્સ સરીરોગાહનાઓ અસંખેજ્જહગુણા) આ બાલાગ્ર ણંડો દટ્ટિપથ પ્રાપ્ત વસ્તુની અપેક્ષા અસંખ્યાતમા ભાગ માત્ર અને સૂક્ષ્મ પળક જીવની શરીરાવગાહનાની અપેક્ષા અસંખ્યાતગણા હોય છે. (તે ણં બાલગ્ગઁંડા ણો અગ્ગી ડહેજ્જા જાવ પૂહત્તાએ હવ્વમાગચ્છેજ્જા) આ બાલાગ્રઁંડો તે પલ્લમા એવી રીતે ભરવા જોઈએ કે જેથી તેમની ઉપર અગ્નિ, પવન વગેરેની અસર થાય નહિ તે ડોહી શકે નહિ તેમજ એગ્ગી શકે નહિ (જે ણ તસ્સ પલ્લસ્સ આગાસપપ્પસા તેહિંંં બાલગ્ગઁંડેહિંંં આપુળ્ળા વા અણાપુળ્ળા વા) તે ભરેલા બાલાગ્રઁંડોમાંથી તે પલ્લમા આકાશપ્રદેશો તલે વ્યાપ્ત હોય કે ન પણ હોય. (તઓ ણં સમએ સમએ એગમેગં

सूक्ष्मं क्षेत्रपल्योपमम् । तत्र खलु नोदकः प्रज्ञापकमेवमयादीत्-सन्ति खलु तस्य पल्यस्य आकाशप्रदेशा ये खलु तैर्वालाग्रखण्डैरनास्पृष्टाः ?, हन्त सन्ति ! यथा को दृष्टान्तः ? स यथानामकः कोष्ठः स्यात् कुष्माण्डैर्भूतः । तत्र खलु मातुलिङ्गानि प्रक्षिप्तानि तान्यपि मितानि, तत्र खलु विल्लानि प्रक्षिप्तानि तान्यपि मितानि ।

आगासपएसं अवहाय जावइएणं कालेणं से पल्ले खीणे जाव निट्टिए भवइ से तं सुहुमे खेत्तपलिभोवमे) अव इसके बाद एक एक समय में एक आकाश के प्रदेश को छोड़कर-अर्थात् उस उस प्रदेश से उन बालाग्र खंडों को निकालकर-जितने समय में उन बालाग्र खंडों से वह पल्य रिक्त (खाली) हो जाता है उतने समय का नाम एक सूक्ष्म क्षेत्र पल्योपम है । (तत्थ णं चोयए पणवगं एवं वयासी) अव इस पर कोई शंका करने वाला शिष्य गुरुदेव से ऐसा पूछता है कि (अत्थि णं तरस्स पल्लस्स आगासपएसं जं णं तेहिं पालग्गखंडेहिं अणाफुण्णा ?) हे गुरुदेव ! क्या उस पल्य के आकाशप्रदेश ऐसे भी हैं, जो उन बालाग्र-खंडों से अव्याप्त-अनाक्रान्त-हो ? (हन्ता) हां (अत्थि) हैं । (जहा को दिट्ठंतो ?) इस विषय को स्पष्ट करने वाला दृष्टान्त कौन सा है-(से जहाणामए) जैसे कोई एक (कोहंडाणं भरिए कोट्टए सिया) कूष्माण्डों से भरा हुआ कोठा हो (तत्थ णं माउलिंगा पक्खित्ता, ते वि माया) वहां मातुलिङ्ग-विजोरों को डालो तो वे भी वहां समा जाते हैं । 'तत्थ-

आगासपएसं अवहाय जावइएणं कालेणं से पल्ले खीणे जाव निट्टिए भवइ से तं सुहुमे खेत्तपलिभोवमे) इसे तयारभाइ ओक ओक समयमां ओक ओक आकाशना प्रदेशने त्यल्लने ओटले के ते प्रदेशोमांथी ते बालाग्रखंडोने भडार काढीने-ओटला समयमां ते बालाग्रखंडोथी ते पल्य रिक्त (भाडी) थछ जय तेटला समयनुं नाम ओक सूक्ष्म क्षेत्रपल्योपम छे. (तत्थ णं चोयए पणवगं एवं वयासी) इसे आ स'भ'धमां केरि शंका करनार शिष्य गुरुदेवने आ प्रभाण्णे प्रश्न करे छे के (अत्थिणं तरस्स पल्लस्स आगासपएसं जं णं तेहिं पालग्गखंडेहिं अणाफुण्णा ?) हे गुरुदेव ! ते पल्यना आकाशप्रदेशो ओवा पणु छे के जे ते बालाग्रखंडोथी अव्याप्त-अनाक्रान्त होय ? (हन्ता) हां (अत्थि) छे. (जहा को दिट्ठंतो ?) आ विषयने स्पष्ट करनार दृष्टान्त आ प्रभाण्णे छे. (से जहा णामए) जेम केरि ओक (कोहंडाणं भरिए कोट्टए सिया) कूष्माण्डोथी पूरित केरि केरि होय (तत्थ णं माउलिंगा पक्खित्ता, ते वि माया) त्यां मातुलिङ्गो-भिजो-राओ-ने नाभीओ तो तेओ पणु तेमां समाविष्ट थछ जय छे. (तत्थ णं

तत्र खलु आसलकानि प्रक्षिप्यानि तान्यपि मितानि । तत्र खलु वदराणि प्रक्षि-
प्तानि तान्यपि मितानि । तत्र खलु चणकाः प्रक्षिप्तास्तेऽपि मिताः । तत्र खलु
मुद्राः प्रक्षिप्तास्तेऽपि मिताः । तत्र खलु सर्पपाः प्रक्षिप्तास्तेऽपि मिताः । तत्र खलु
गङ्गावालुका प्रक्षिप्ता साऽपि मिता । एवमेव एतेन दृष्टान्तेन अस्ति खलु तस्य
पल्यस्य आकाशप्रदेशा ये खलु तैः बालाग्रखण्डैरनास्पृष्टाः । एतेषां पल्यानां
कोटीकोटिर्भवेद् दशगुणिताः । तत् सूक्ष्मस्य क्षेत्रसागरोपमस्य एकस्य भवेत्

णं बिल्ला पक्खित्ता ते वि माया) वहां बिल्लों को भी कोई डाले तो वे
वहां समा जाते हैं । (तत्थ णं आमलगा पक्खित्ता ते वि माया) वहां पर
आंवलों को भी कोई डाले तो वे भी वहां समा जाते हैं । (तत्थ णं
वयरा पक्खित्ता ते वि माया) वहां वेतों को भी कोई डाले तो वे भी
वहां समा जाते हैं । (तत्थ णं चणगा पक्खित्ता ते वि माया) वहां पर
चनों को भी कोई डाले तो वे भी वहां समा जाते हैं । (तत्थ णं मुग्गा
पक्खित्ता ते वि माया) वहां पर मृग को भी कोई डाले तो वह भी
समा जाता है । (तत्थ णं सरिसवा पक्खित्ता ते वि माया) वहां पर
सरसों को कोई डाले तो वह भी समा जाता है । (तत्थ णं गंगावालुया
पक्खित्ता सा वि माया) वहां गंगा की बालु भी कोई डाले तो वह भी
वहां समा जानी है । (एवमेव) इसी प्रकार (एएणं दिट्ठंतेणं) इस दृष्टान्त
से (तस्स पल्लस्स) उस पल्य के (आगासपएसा अत्थि) ऐसे भी आ-
काश प्रदेश हैं (जे णं) जो (तेहिं बालगखंडेहिं) उन बालाग्रखंडों से
(अणाकुण्णा) अनास्पृष्ट-अनाक्रान्त-हैं । (एएसिं पल्लाणं, दसगुणिया

बिल्ला पक्खित्ता ते वि माया) त्या બિલ્લોને પણ કોઈ નાખે તો તે પણ ત્યાં
સમાવિષ્ટ થઈ જાય. (તત્થ ણં આમલગા-પક્ખિત્તા તે વિ માયા) ત્યાં આમળાને
નાખે તો તે પણ ત્યાં સમાવિષ્ટ થઈ જાય (તત્થ ણં વયરા પક્ખિત્તા તે વિ માયા)
ત્યાં વેત નાખીએ તો તે પણ સમાવિષ્ટ થઈ જાય (તત્થ ણં ચણગા પક્ખિત્તા
તે વિ માયા) તેમા કોઈ ચણા નાખે તો તે પણ સમાઈ જાય છે (તત્થ ણં મુગ્ગા
પક્ખિત્તા તે વિ માયા) ત્યાં મગ નાખીએ તો તે પણ સમાવિષ્ટ થઈ જાય.
(તત્થ ણં સરિસવા પક્ખિત્તા તે વિ માયા) ત્યાં સરસવ નાખીએ તો પણ સમા-
વિષ્ટ થઈ જાય (તત્થ ણં ગંગાવાલુઆ પક્ખિત્તા સા વિ માયા) ત્યાં ગંગાની રેત
નાખીએ તો તે પણ સમાવિષ્ટ થઈ જાય (એવમેવ) આ પ્રમાણે (એણં દિટ્ઠંતેણં)
આ દૃષ્ટાન્તથી (તસ્સ પલ્લસ્સ) તે પલ્યના (આગાસપણસા અત્થિ) એવા પણ
આકાશપ્રદેશો છે (જે ણં) જે (તેહિં બાલગખંડેહિં) તે બાલાગ્રખંડોથી (અણા-
કુણ્ણા) અનાસ્પૃષ્ટ-અનાક્રાન્ત હોય. (એસિં પલ્લાણં દસગુણિયા કોઠા કોઠી)

પરિમાણમ્ ॥૧॥ એતૈઃ સૂક્ષ્મૈ ક્ષેત્રપલ્યોપમસાગરોપમૈઃ કિં પ્રયોજનમ્ ? એતૈઃ સૂક્ષ્મપલ્યોપમસાગરોપમૈઃ દૃષ્ટિવાદે દ્રવ્યાણિ સીગન્તે ॥ મૂ. ૨૦૮ ॥

ટીકા—‘સે કિં તં’ इत्यादि—

अस्य सन्दर्भस्य व्याख्या अद्वापल्योपमवदेव बोध्या । तथाऽपि किंचिद् व्याख्यायते—क्षेत्रम्—आकाशं तदुद्धारमधानं पल्योपमं क्षेत्रपल्योपमम् । व्यावहारिकक्षेत्रपल्योपमे तस्य पल्यस्यान्तर्गता ये नभःप्रदेशास्तैर्बालाग्नैरास्पृष्टाः—व्याप्ताः—आक्रान्ताः सन्ति । तेषां सूक्ष्मत्वात् प्रतिसपयमेकैकापहारे असंख्येया

कोडाकोडी) इस पल्यों की दशगुणित कोटि कोटी (एगस्स सुहुमस्स खेत्तसागरोवमस्स) एक सूक्ष्मक्षेत्र सागरोपम का (परिमाणं भवे) परिमाण होता है । (एएहिं सुहुमेहिं खेत्तपलिओवमसागरोवमेहिं किं प्रयोजनं ?) हे अदन्त ! इन सूक्ष्म क्षेत्र पल्योपम एवं सूक्ष्मक्षेत्र सागरोपम से क्या प्रयोजन सिद्ध होता है ? (एएहिं सुहुमपलिओवमसागरोवमेहिं दिट्ठिवाए दव्वा मविज्जंति) इन सूक्ष्मक्षेत्र पल्योपमों से एवं सूक्ष्मक्षेत्र सागरोपमों से दृष्टिवाद में द्रव्यों की गिनति की जाती है ।

भावार्थ—इस सूत्र द्वारा सूत्रकार ने क्षेत्र पल्योपम का क्या स्वरूप है ? यह स्पष्ट किया है । वैसे तो इस सूत्र की व्याख्या अद्वापल्योपम जैसी ही है । परन्तु इस पल्योपम में क्षेत्र से आकाश लिया गया है । व्यावहारिक क्षेत्र पल्योपम से उक्त पल्य के अन्तर्गत जो नभःप्रदेश हैं, वे उन बालाग्रों से व्याप्त कहे गये हैं । इनके अत्यन्त

આ પલ્યોની ૧૦ ગુણિત કોટિ કોટી (એગસ્સ સુહુમસ્સ ખેત્તસાગરોવમસ્સ) એક સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર સાગરોપમનું પરિણામ હોય છે. (એએહિં સુહુમેહિં 'ખેત્તપલિ ઓવમસાગરોવમેહિં' કિં પ્રયોજનં ?) હે અદંત ! આ સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્યોપમ તેમજ સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર સાગરોપમથી કયા પ્રયોજનની સિદ્ધિ થાય છે ? (એએહિં સુહુમપલિઓવમસાગરોવમેહિં' દિટ્ઠિવાએ દવ્વા મવિજ્જંતિ) આ સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્યોપમોથી તેમજ સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર સાગરોપમોથી દૃષ્ટિવાદમાં દ્રવ્યોની ગણના કરવામાં આવે છે.

ભાવાર્થ—આ સૂત્ર વડે સૂત્રકારે ‘ક્ષેત્રપલ્યોપમનું’ સ્વરૂપ કેવું છે ? આ વાત સ્પષ્ટ કરી છે. આમ તો આ સૂત્રની વ્યાખ્યા અદ્વાપલ્યોપમ જેવી જ છે. પણ આ પલ્યોપમમાં ક્ષેત્રથી આકાશ પ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે. વ્યાવહારિક ક્ષેત્રપલ્યોપમમાં તે પલ્યમાં જે નભ પ્રદેશો છે, તેઓ તે બાલાગ્રોથી વ્યાપ્ત થયેલા કહેવામાં આવ્યા છે. તેઓ અત્યન્ત સૂક્ષ્મ છે તેથી

ઉત્તરર્પિણ્યવર્ણિયો વ્યતિયન્તિ । અતોઽસંખ્યેયોત્તરર્પિણ્યવસર્પિણીમાનં વ્યાવહારિકક્ષેત્રપલ્યોપમં बोध्यम् । सूक्ष्मक्षेत्रपल्योपमे तु सूक्ष्मैर्वालाग्रखण्डैः स्पृष्टा अस्पृष्टाश्च नभःप्रदेशा गृह्यन्ते, अतस्तद् व्यावहारिकादसंख्येयगुणकालज्ञानं बोध्यम् । ननु यदि स्पृष्टा अस्पृष्टाश्च नभःप्रदेशा अत्र गृह्यन्ते, तर्हि वालाग्रखण्डैः किं प्रयोजनम् ? इति चेद्वाह-प्रस्तुतपल्योपमेन दृष्टિवादे द्रव्याणि मीयन्ते, तेषु कानिचिद् द्रव्याणि यथोक्तवालाग्रखण्डस्पृष्टैरेव नभःप्रदेशैर्मીयन्ते, कानिचिदस्पृष्टैरित्यतो

સૂક્ષ્મ ક્ષેત્રે કો કારણ પ્રતિસમય એક ૨ વાલાગ્ર કે નિકાલને મેં અસંખ્યાત ઉત્તરર્પિણિયાં અવસર્પિણિયાં સમાસ હો જાતી હૈં । इसलिये असंख्यात उत्तरर्पिणी अवसर्पिणी स्वरूप यह व्यावहारिक क्षेत्र पल्योपम होना है । सूक्ष्मक्षेत्रपल्योपम में उन वालाग्रों के असंख्यात २ खंड एक एक वालाग्र के किये जाते हैं । इन वालाग्रखंडों से उस पल्य के नभःप्रदेश स्पृष्ट भी होते हैं और अस्पृष्ट भी होते हैं । ऐसा कहा गया है । इसका काल व्यावहारिक क्षेत्र पल्योपम से असंख्यात गुणा होना है । यहां पर ऐसी आशंका हो सकती है कि-‘इस क्षेत्र पल्योपम में यदि वालाग्रखंडों से स्पृष्ट और अस्पृष्ट दोनों प्रकार के प्रदेश गृहीत किये गए हैं तो फिर वालाग्र खण्डों से क्या तात्पर्य निकला ? तो इसका उत्तर इस प्रकार से है, कि -‘प्रस्तुत पल्योपम से दृष्टिवाद अंग में द्रव्य गिने जाते हैं । इनमें कितनेक द्रव्य यथोक्त वालाग्र खंडों से स्पृष्ट हुए नभः प्रदेशों से गिने जाते हैं’ मापे जाते हैं-

પ્રતિસમય એક એક વાલાગ્રને બહાર કાઢવામાં અસંખ્યાત ઉત્તરર્પિણીઓ અને અવસર્પિણીઓ સમાસ થઈ જાય છે. એટલા માટે અસંખ્યાત ઉત્તરર્પિણી અવસર્પિણી સ્વરૂપ આ વ્યાવહારિક ક્ષેત્રપલ્યોપમ હોય છે સૂક્ષ્મ ક્ષેત્રપલ્યોપમમાં તે વાલાગ્રોના અસંખ્યાત ખંડો એક એક વાલાગ્રના કરવામાં આવે છે આ વાલાગ્રખંડોથી તે પલ્યના નભઃ પ્રદેશો સ્પૃષ્ટ પણ હોય છે. અને અસ્પૃષ્ટ પણ હોય છે. આમ કહેવામાં આવ્યું છે આનો કાળ વ્યાવહારિકક્ષેત્ર પલ્યોપમથી અસંખ્યાતગણો હોય છે. અહીં એવી આશંકા ઉત્પન્ન થઈ નકે કે આ ક્ષેત્ર પલ્યોપમમાં બે વાલાગ્રખંડોથી સ્પૃષ્ટ અને અસ્પૃષ્ટ નાને પ્રકારના પ્રદેશો કાઢવા કરવામાં આવ્યા છે ? તો પછી વાલાગ્રખંડોથી કયા તાત્પર્યની ત્રિવિધિ થાય ? તો એના જવાબમાં આ પ્રમાણે કહી શકાય કે ‘પ્રસ્તુત પલ્યોપમથી દૃષ્ટિવાદ અંગમાં દ્રવ્યોની ગણના થાય છે. આ સર્વના કેટલાક દ્રવ્યો યથોક્ત વાલાગ્રખંડોથી સ્પૃષ્ટ થયેલ નભઃપ્રદેશોથી ગણવામાં આવે છે-માપવામાં આવે છે-એટલે કે તેનું પ્રમાણ નક્કી

दृष्टिवादोक्तद्रव्यमानोपयोगित्वाद् बालाग्रखण्डप्ररूपणा समयोजनैव, न तु निष्प्र-
योजनेति । तत्र नभःप्रदेशानां स्पृष्टास्पृष्टत्वप्ररूपणे गुरुणा कृते सति समुत्पन्न
संशयः शिष्य आचार्यमेवमवादीत्-हे भदन्त ! तस्य पल्पस्यान्तर्गता एवंविधा
आकाशप्रदेशाः किं संभवन्ति, ये खलु तैर्बालाग्रखण्डैस्पृष्टा भवेयुः ? तत्र पल्ये
बालाग्रखण्डानि निविडतया व्यवस्थापितानि, अतस्तत्र छिद्रस्यासंभवात् बालाग्र-
खण्डास्पृष्टाकाशप्रदेशानामसम्भाव्यात् 'तत्र पल्येऽस्पृष्टा आकाशप्रदेशाः सन्ति'
इति नोचितमिति षडुरभिप्रायः । गुरुराह-हन्त ! अस्त्येतत् ! नात्र त्वया सन्दि-
हानेन भवितव्यम् । शृणु-'स यथा नायकः कोष्ठकः स्यात् कूष्माण्डैर्भृतः'

अर्थात् उनका प्रमाण निश्चिन किया जाता है । और कितनेक द्रव्य जो
यथोक्त बालाग्र खंडों से स्पृष्ट नहीं हुए हैं, ऐसे नभःप्रदेशों से गिने
जाते हैं । इसलिये दृष्टिवाद में कथित द्रव्यों के मान करने में उपयोगी
होने से बालाग्रों के खंडों की प्ररूपणा निष्प्रयोजनीभूत नहीं है, किन्तु
प्रयोजनीभूत ही है । जब गुरुदेव ने इस प्रकार से स्पृष्ट अस्पृष्ट नभः
प्रदेशों की प्ररूपणा की तो उत्पन्न हुए संशय वाले किसी शिष्य ने
गुरुदेव से उसी समय ऐसा पूछा कि-'हे भदन्त ! जब वह पल्य उन
बालाग्र खण्डों से लचालव भर दिया जाता है, तो ऐसी स्थिति में वहां
छिद्र नहीं रह सकने के कारण क्यों ऐसे भी नभःप्रदेश संलघित हो
सकते हैं जो उन बालाग्र खंडों से अस्पृष्ट बने रहें । तब शिष्य की
इस शंका की निवृत्ति करने के लिये गुरुदेव ने उसे इस दृष्टान्त द्वारा
प्रतियोगित किया-कि हां, वहां ऐसे भी प्रदेश संलघित हैं, जो उन

करवाभां आवे छे. अने डेटलांक द्रव्यो के जेओ यथोक्त बालाग्रखण्डोथी
स्पृष्ट थया नथी, जेवा नभःप्रदेशोथी गणवामां आवे छे ओटवा भाटे दृष्टि
वादमां कथित द्रव्योनुं प्ररूपण करवामां उपयोगी होवाथी बालाग्रोना भडोनी
प्ररूपणा निष्प्रयोजनीभूत नथी, परन्तु प्रयोजनीभूत ज छे. ज्यारे गुर्देवे
आ रीते स्पृष्ट तेमज् अस्पृष्ट नभः प्रदेशोनी प्ररूपणा करी त्यारे शंका
उत्पन्न थयेला कोछ शिष्ये गुर्देवेने ततडाल आ जतना प्रश्न क्यो के छे
भदन्त ! ज्यारे ते पल्य ते बालग्र भडोथी पूरेपूरे भरवामां आवे छे,
तो जेवी स्थितिमां तेमां छिद्रोना अलावे शुं जेवा पल्य नभःप्रदेशो संल-
घित थछे शके छे ? के जेओ ते बालाग्र भडोथी अस्पृष्ट रहै त्यारे शिष्यनी
आ शकानी निवृत्ति भाटे गुर्देव आ दृष्टान्त वडे तेने प्रतियोगित क्यो के
छा त्यां जेवा पल्य प्रदेशो संलघित छे के जेओ ते सूक्ष्म बालाग्र भडा
वडे अस्पृष्ट बनेला छे. जेम के-कूष्माण्ड पूरित कोछ ओक कोठो डोय, व्यवहारमां

इत्यादि । अयं भावः—कोष्ठके कूष्माण्डैर्भूते सति 'भृतः कोष्ठकः' इति स्थूल-
दृष्टिभिरुपादीयते, परन्तु कूष्माण्डानां वादरत्वात् तेषां परस्परान्तराले छिद्राणां
संभवात् येषु पुनश्चिद्रेषु मातुलिङ्गानि=बीजपूराणि प्रक्षिप्तानि, तान्यपि मितानि ।
ततश्चापि 'शृलोऽग कोष्ठकः' इति प्रतीयते । पुनर्मातुलिङ्गच्छिद्रेषु बिल्वानि
प्रक्षिप्तानि तान्यपि मितानि । गुरुः क्रमेण आमलकादि सर्पपान्ताः प्रक्षिप्ताः,
तेऽपि मित्वाः । पुनस्तत्र गङ्गावालुका प्रक्षिप्ताऽपि मित्वा । एतेन दृष्टान्तेन एवं
बोध्यम्—यन्स्थूलदृष्टिभिस्तत्र पर्ये शुषिराभाशदस्पृष्टनमः प्रदेशाः न संभाव्यन्ते,

सूक्ष्म बालाग्रखंडों द्वारा अस्पृष्ट बને हुए है,—देखो कूष्माण्डों से भरा
हुआ एक कोठा हो, व्यवहार में तब ऐसा कहा जाता है कि—'यह
कोठा कूष्माण्डों से लालाय भरा हुआ है । परन्तु वादरूप में होने के
कारण इन कूष्माण्डों में परस्पर में अंतराल तो होता ही है—फिर भी
यह कोठा कूष्माण्डों से भरा पड़ा है, ऐसा लोग कहते ही हैं ।
कूष्माण्डों से भरे हुए उस कोठे में जब मातुलिङ्ग प्रक्षिप्त किए जाते हैं,
तो वे भी उसमें समा जाते हैं । क्योंकि कूष्माण्डों के रहे हुए अन्तराल
में वे भर जाते हैं । इसी प्रकार मातुलिङ्गों के अन्तरालों में प्रक्षिप्त
विल्वफल, विल्वफलों के अन्तराल में आंवले आदि सर्पपान्त तक के
पदार्थ और सरसों के अन्तराल में गंगा की बालु ये सब समा जाते हैं,
क्योंकि ये सब पदार्थ वादर है । वादरों में अन्तराल होना स्वाभाविक
है । इस दृष्टान्त से हम यह जान सकते हैं कि—'जब कूष्माण्डों से कोठा
भरा हुआ है, तब उसमें मातुलिङ्ग आदि पदार्थ नहीं समाया चाहिए—

ત્યારે આમ કહેવામાં આવે છે કે 'આ કે ઠો કૂષ્માંડોથી (કોણું)' પૂરેપૂરો ભરેલો
છે. પરંતુ બાદર રૂપમાં હોવાથી આ કૂષ્માંડોમાં પરસ્પરમાં અંતરાલ તો હોય
જ છે છતાંએ આ કે ઠો કૂષ્માંડોથી ભરેલો છે આમ લોકો કહે જ છે. કૂષ્માંડોથી
પૂરિત તે ઠોકામાં જ્યારે માતુલિંગો (બિન્નેરા) પ્રક્ષિપ્ત કરવામાં આવે છે
ત્યારે તેઓ પદ્મ તેમાં સમાવિષ્ટ થઈ જાય છે, કેમકે કૂષ્માંડોના અંતરાલમાં
તેઓ સમાવિષ્ટ થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે માતુલિંગોના અંતરાલોમાં પ્રક્ષિપ્ત
બિલ્વફળો, બિલ્વફળોના અંતરાલમાં અમળાઓ વગેરે સરસવ સુધીના
પદાર્થો અને સરસવના અંતરાલમાં ગંગાની રેત આ સર્વે સમાવિષ્ટ થઈ
જાય છે કેમકે આ સર્વે પદાર્થો બાદર છે બાદરોમાં અંતરાલ હોય તે
સ્વાભાવિક જ છે. આ દૃષ્ટાન્તથી અમે એ વત જાણી શકીએ છીએ કે જ્યારે
કૂષ્માંડોથી ભરેલો ઠોકો હોય છે, ત્યારે તેમાં માતુલિંગ વગેરે પદાર્થો સમાવા

તથાપિ ચાલાગ્રલ્ખાણાં વાદરત્વાત્, આકાશપ્રદેશાનાં તુ સૂક્ષ્મત્વાત્, સન્ત્યેવા-
સ્પૃષ્ટા અસંખ્યેયા નભઃપ્રદેશાઃ । દૃશ્યતે ચ નિવિઙ્ગતયા દૃશ્યમાનેડધિ સ્તમ્ભાદૌ
કીલકાનાં પ્રવેશઃ । સ ચ શુષિરં વિના નોત્પદ્યતે । એવમિદાપિ ચાલાગ્રલ્ખાણૈર-
સ્પૃષ્ટા અસંખ્યેયા આકાશપ્રદેશા વોધ્યા इति ॥ સૂ. ૨૦૮ ॥

પરંતુ જો સમા જાતે હૈં, ડસકા તાત્પર્ય યહી હૈ કિ-‘વહાં કે નભઃ
પ્રદેશ એસે હૈં, જો ડન કૂષ્માળ્ડો આદિ સે અસ્પૃષ્ટ બને હુએ હૈં । યદિ વે
ડનસે સ્પૃષ્ટ હોતે તો, અન્ય પદાર્થ વહાં કૈસે સમા સકતે ? ખલે હી
સ્થૂલદૃષ્ટિવાલે પુરુષોં કે ધ્યાન મે વહાં અસ્પૃષ્ટ નભઃપ્રદેશ પ્રતીત ન
હો-વ્યોંકિ વે સૂક્ષ્મ હૈં । પરંતુ ઇન પ્રક્ષિપ્ત ભિન્ન ૨ પદાર્થોં કે વહાં
સમા જાને સે અસ્પૃષ્ટ નભઃપ્રદેશ સિદ્ધ હો જાતે હૈં । હસી પ્રકાર
સ્થૂલ દૃષ્ટિવાલે પુરુષાં કો ડસ પલ્ય મેં શુષિરકે અભાવ સે અસ્પૃષ્ટ
નભઃપ્રદેશ સંભવિત ન હોં તો ખી ચાલાગ્રલ્ખાંડોં કે વાદર હોને કે કારણ
ઑર આકાશ પ્રદેશોં કો સૂક્ષ્મ હોને કે કારણ વહાં-અસંખ્યાત પ્રદેશ
એસે ખી હૈં, જો ડન વાદરચાલાગ્રલ્ખાંડો દ્વારા અસ્પૃષ્ટ બને હુએ હૈં । હમ
યહ વાત હસ પ્રકાર સે ખી સમજ સકતે હૈં કિ જલ કોઈ ઁક સ્તંભ મેં
કીલ ઠોકતા હૈ તો, વહ ડસમેં ઢુક જાતી હૈ । અલ વિચારને કી વાત હૈ
કિ-‘ચદિ ડસ સ્તંભ મેં યદિ શુષિર ન હો તો વહ કીલ ડસમેં કૈસે ઢુક
સકતી ? યદાપિ હમેં પ્રદેશોં કી નિવિઙ્ગતા સે ડસમેં શુષિર પ્રતીત નહીં

જોઈએ નહિ, પરંતુ આ પદાર્થો સમાવિષ્ટ થઈ જાય છે તેનું કારણ એ છે
કે, ત્યાંના નભઃપ્રદેશો એવા છે કે જેઓ તે કૂષ્માંડ વગેરેથી અસ્પૃષ્ટ થયેલા
છે જો તે પ્રદેશો તેમનાથી સ્પૃષ્ટ હોત તો અન્ય પદાર્થો તેમાં કેવી રીતે
સમાઈ શકત ભલે સ્થૂલ દૃષ્ટિવાળા માણસોના ધ્યાનમાં ત્યાં અસ્પૃષ્ટ નભઃ-
પ્રદેશ પ્રતીત નહીં પણ હોય, કેમકે તેઓ સૂક્ષ્મ છે. પરંતુ આ પ્રક્ષિપ્ત
ભિન્નભિન્ન પદાર્થોના ત્યાં સમાવાથી અસ્પૃષ્ટ નભઃપ્રદેશો સિદ્ધ થઈ જાય છે.
આ પ્રમાણે સ્થૂલ દૃષ્ટિવાળા પુરુષોને તે પલ્યમાં શુષિરના અભાવમાં અસ્પૃષ્ટ
નભઃપ્રદેશો સંભવિત ન હોય તો પણ ચાલાગ્રખાંડો બાદર છે તે માટે અને
આકાશપ્રદેશો સૂક્ષ્મ છે તેથી ત્યાં અસંખ્યાત પ્રદેશો એવા પણ છે કે જેઓ
તે બાદર ચાલાગ્રખાંડો વડે અસ્પૃષ્ટ બનેલા છે. અમે આ વાત આ રીતે
પણ સમજી શકીએ છીએ કે જ્યારે અમે સ્તંભમાં ખીલી ઠોકીએ છીએ
ત્યારે તે ઠોકાઈ જાય છે હવે વિચારણીય વાત આ છે કે જો તે સ્તંભમાં
શુષિર ન હોય તો તે ખીત્રી તેમાં કેવી રીતે પેસી જાય છે ? વસ્તુતઃ વાત
એવી છે કે નિવિઙ્ગતાને લીધે તેમાં શુષિરની પ્રતીતિ થતી નથી પણ ખીલી

एतैः सूक्ष्मक्षेत्रपल्लयोपमसागरोपमैर्दृष्टिवादे द्रव्याणि मीयन्ते इत्युक्तम् ।
तत्र कतिविधानि द्रव्याणि सन्ति इति प्रदर्शयितुमाह—‘कइविहाणं’ इत्यादि—

મૂઝમ્—કઈવિહા ણં મંતે ! દઢ્વા પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! દુવિહા
પળ્ણત્તા, તં જહા—જીવદઢ્વા ય અજીવદઢ્વા ય । અજીવદઢ્વા ણં
મંતે ! કઈવિહા પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! દુવિહા પળ્ણત્તા, તં જહા—રૂવી
અજીવદઢ્વા ય અરૂવી અજીવદઢ્વા ય । અજીવદઢ્વા ણં મંતે ! કઈવિહા
પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! દસવિહા પળ્ણત્તા, તં જહા—ધમ્મત્થિકાણ
ધમ્મત્થિકાયસ્સ દેસા ધમ્મત્થિકાયસ્સ પણ્ણા । અધમ્મત્થિકાણ
અધમ્મત્થિકાયસ્સ દેસા અધમ્મત્થિકાયસ્સ પણ્ણા । આગામત્થિ-
કાણ આગામત્થિકાયસ્સ દેસા આગામત્થિકાયસ્સ પણ્ણા, અદ્ધા-
સમણ । રૂવી અજીવદઢ્વા ણં મંતે ! કઈવિહા પળ્ણત્તા ? ગોયમા !
ચડવિહા પળ્ણત્તા, તં જહા—સંધા સંધદેસા સંધપ્પણ્ણા
પરમાણુપોગ્ગલા । તે ણં મંતે ! કિં સંસિજ્જા અસંસિજ્જા અણંતા ?
ગોયમા ! નો સંસેજ્જા, નો અસંસેજ્જા, અણંતા । સે કેણટ્ટેણં
મંતે ! એવં વુચ્ચઈ નો સંસેજ્જા, નો અસંસેજ્જા, અણંતા ?
ગોયમા ! અણંતા પરમાણુપોગ્ગલા અણંતા દુપ્પણ્ણિયા સંધા
જાવ અણંતા અણંતપ્પણ્ણિયા સંધા, સે ણ્ણટ્ટેણં ગોયમા !
એવં વુચ્ચઈ—નો સંસેજ્જા નો અસંસેજ્જા અણંતા । જીવદઢ્વા ણં

होता, फिर भी कोल के टुकने से हम इस धान को समझ सकते हैं—
उती प्रकार यह भी मानना चाहिये कि—‘इस पल्लयमें भी असंख्यात नभः
प्रदेश ऐसे भी हैं, जो उन नादर वालाग्रचंडो से अस्पृष्ट हैं ॥सू० २०८॥

કોલવાળી જેમ અમે આ ધાન સમજી શકીએ છીએ તેમ આ વાત પણ માની
શેની જોઈએ કે આ પલ્લયમાં પણ અસંખ્યાત નભઃ પ્રદેશો એવા પણ છે કે
જેઓ તે બદર માતાએ અંડોથી અસ્પૃષ્ટ છે. ॥સૂ० ૨૦૮॥

મંતે ! કિં સંખિજ્ઞા અસંખિજ્ઞા અણંતા ? ગોયમા ! નો સંખિજ્ઞા નો અસંખિજ્ઞા અણંતા । સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચઈ-નો સંખિજ્ઞા નો અસંખિજ્ઞા અણંતા ? ગોયમા ! અસંખેજ્ઞા ધૈર-
ઈયા અસંખેજ્ઞા અસુરકુમારા જાવ અસંખેજ્ઞા થણિયકુમારા
અસંખિજ્ઞા પુઢવીકાઈયા જાવ અસંખિજ્ઞા વાઝકાઈયા અણંતા
વણ્ણસસઈકાઈયા, અસંખેજ્ઞા વેઈંદિયા જાવ અસંખિજ્ઞા ચઢ-
રિંદિયા અસંખિજ્ઞા પંચિંદિયતિરિલ્લજ્ઞોણિયા, અસંખિજ્ઞા
મણુસસા અસંખિજ્ઞા વાણસંતરા અસંખિજ્ઞા જોઈસિયા અસં-
ખિજ્ઞા વેમાણિયા, અણંતા સિદ્ધા, સે ણ્ણદ્દેણં ગોયમા ! એવં
વુચ્ચઈ-નો સંખિજ્ઞા નો અસંખિજ્ઞા અણંતા ॥સૂ૦ ૨૦૧॥

છાયા-કલ્પિનિધાનિ સ્વલુ મદન્ત । દ્રવ્યાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? ગૌતમ ! દ્વિવિ-
ધાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તથા-જીવદ્રવ્યાણિ ચ અજીવદ્રવ્યાણિ ચ । અજીવદ્રવ્યાણિ

અવ સૂત્રકાર હસ ઘાત કો કહતે હૈં કિ જો પહિલે ઈસા કહા ગયા
હે કિ-‘સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્લ્યાપમ એવં સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર સાગરોપમ સે દૃષ્ટિવાદ મેં
દ્રવ્યોં કી ગણના કી જાતી હૈ સો વહાં કિતને પ્રકાર કે દ્રવ્ય હૈં હસ
ઘાત કો સૂત્રકાર કહતે હૈં—

“કહ્વિહા ણં મંતે દ્વવા પળ્ણત્તા” ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ-(મંતે) હે મદન્ત ! (દ્વવા) દ્રવ્ય (કહ્વિહાણં) કિતને પ્રકાર
કે (પળ્ણત્તા) કહે ગયે હૈં ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (દુવિહા પળ્ણત્તા) દ્રવ્ય
દો પ્રકાર કે પ્રજ્ઞપ્ત હુએ હૈં । (તં જહા) વે ડસકે પ્રકાર સે હૈં-(જીવ
દ્વવા ય) એક જીવ દ્રવ્ય આર દૂસરા (અજીવ દ્વવા ય) અજીવ દ્રવ્ય ।

હવે સૂત્રકાર આ વાતને સ્પષ્ટ કરે છે કે, જે પહેલાં આ પ્રમાણે કહે-
આંબુ’ છે કે સૂક્ષ્મ ક્ષેત્રપલ્લ્યાપમ તેમજ સૂક્ષ્મ ક્ષેત્રસાગરોપમથી દૃષ્ટિવા-
દમાં દ્રવ્યોની ગણના કરવામાં આવે છે, તો ત્યાં કેટલા પ્રકારનાં દ્રવ્યો છે ?

“કહ્વિહા ણં મંતે દ્વવા પળ્ણત્તા” ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—(મંતે!) હે મદન્ત ! (દ્વવા) દ્રવ્યો (કહ્વિહાણં) કેટલા
પ્રકારના (પળ્ણત્તા) કહેવામાં આવ્યા છે ? (ગોયમા!) હે ગૌતમ !
(દુવિહા પળ્ણત્તા) દ્રવ્યો બે પ્રકારના પ્રજ્ઞપ્ત થયેલા છે. (તંજહા) તે પ્રકારો
આ પ્રમાણે છે. (જીવદ્વવા ય) એક જીવ દ્રવ્ય અને દ્વિતીય (અજીવ
દ્વવાય) અજીવ દ્રવ્ય (અજીવદ્વવાણં) અજીવ દ્રવ્ય (મંતે!) હે મદન્ત !

સ્વલુ ભદન્ત ! કતિવિધાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? ગૌતમ ! દ્વિવિધાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તથા-
રૂપ્ય-જીવદ્રવ્યાણિ અરૂપ્યજીવદ્રવ્યાણિ ચ । અરૂપ્યજીવદ્રવ્યાણિ સ્વલુ ભદન્ત !
કતિવિધાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? ગૌતમ ! દશવિધાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તથા-ધર્માસ્તિ-
કાયો ધર્માસ્તિકાયસ્ય દેશાઃ ધર્માસ્તિકાયસ્ય પ્રદેશાઃ, અધર્માસ્તિકાયોઽધર્મા-
સ્તિકાયસ્ય દેશાઃ અધર્માસ્તિકાયસ્ય પ્રદેશાઃ, આકાશાસ્તિકાય આકાશાસ્તિકા-
યસ્ય દેશાઃ આકાશાસ્તિકાયસ્ય પ્રદેશાઃ, અદ્વાસમયઃ । રૂપ્યજીવદ્રવ્યાણિ સ્વલુ

(અજીવ દ્રવ્યા ણં) અજીવ દ્રવ્ય (મંતે) હે ભદન્ત (કહિવિહા) કિતને
પ્રકાર કા (પણ્ણત્તા) પ્રજ્ઞપ્ત હુઆ હે । (ગોયમા) હૈ ગૌતમ ! (દુવિહા) દો
પ્રકાર કા (પણ્ણત્તા) પ્રજ્ઞપ્ત હુઆ હૈ । (તં જહા) વે ઉસકે પ્રકાર ચે હૈ—
(રૂપી અજીવ દ્રવ્યા ય, અરૂપી અજીવદ્રવ્યા ય) એક રૂપી અજીવદ્રવ્ય
ઔર દૂસરા અરૂપી અજીવ દ્રવ્ય । (અરૂપી અજીવદ્રવ્યા ણં મંતે કહિવિહા
પણ્ણત્તા) અરૂપી અજીવ દ્રવ્ય હે ભદન્ત ! કિતને પ્રકાર કા કહા ગયા
હૈ ? (ગોયમા) હૈ ગૌતમ ! (દસવિહા પણ્ણત્તા) દશ પ્રકાર કા કહા ગયા
હૈ । (તં જહા) વે દશ પ્રકાર ચે હૈ—(ધમ્મત્થિકાએ, ધમ્મત્થિકાયસ્સ
દેસા, ધમ્મત્થિકાયસ્સ પેસા) ધર્માસ્તિકાય ૧, ધર્માસ્તિકાય કે દેશ ૨,
ધર્માસ્તિકાય કે પ્રદેશ ૩, (અધમ્મત્થિકાએ, અધમ્મત્થિકાયસ્સ દેસા,
અધમ્મત્થિકાયસ્સ પેસા) અધર્માસ્તિકાય ૪, અધર્માસ્તિકાય કે દેશ
૫, અધર્માસ્તિકાય કે પ્રદેશ ૬, (આગાસત્થિકાએ, આગાસત્થિકાયસ્સ
દેસા, આગાસાત્થિકાયસ્સ પેસા) આકાશાસ્તિકાય ૭, આકાશાસ્તિ-
કાય કે દેશ ૮, આકાશાસ્તિકાય કે પ્રદેશ ૯, (અદ્વાસમય) ઔર

(કહિવિહા) કેટલા પ્રકારનું (પણ્ણત્તા) પ્રજ્ઞપ્ત થયેલ છે (ગોયમા) ! હે ગૌતમ !
(દુવિહા) બે પ્રકારનું (પણ્ણત્તા) પ્રજ્ઞપ્ત થયેલ છે (તં જહા) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે
છે (રૂપી અજીવદ્રવ્યા ય, અરૂપી અજીવદ્રવ્યા ય) એક રૂપી અજીવ દ્રવ્ય અને
બીજું અરૂપી અજીવ દ્રવ્ય (અરૂપી અજીવદ્રવ્યા ણં મંતે ! કહિવિહા પણ્ણત્તા) અરૂપી
અજીવ દ્રવ્ય હે ભદન્ત ! કેટલા પ્રકારનું પ્રજ્ઞપ્ત થયેલ છે ! (ગોયમા) હૈ ગૌતમ !
(દસવિહા પણ્ણત્તા) દશ પ્રકારનું કહેવામાં આવ્યું છે. (તં જહા) તે દશ
પ્રકારો આ પ્રમાણે છે. (ધમ્મત્થિકાએ ધમ્મત્થિકાયસ્સ દેસા, ધમ્મત્થિ-
કાયસ્સ પેસા) ધર્માસ્તિકાય ૧, ધર્માસ્તિકાયના દેશ ૨, ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ
૩, (અધમ્મત્થિકાએ, અધમ્મત્થિકાયસ્સ દેસા અધમ્મત્થિકાયસ્સ પેસા) અધ-
ર્માસ્તિકાય ૪, અધર્માસ્તિકાયના દેશ ૫, અધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ ૬, (આગા-
સત્થિકાએ આગાસત્થિકાયસ્સ દેસા, આગાસત્થિકાયસ્સ પેસા) આકાશાસ્તિકાય
૭, આકાશાસ્તિકાયના દેશ ૮, આકાશાસ્તિકાયના પ્રદેશ ૯, (અદ્વાસમય) અને

મદન્ત ! કતિવિધાનિ પશ્યતાનિ ? ગૌતમ ! ચતુર્વિધાનિ પ્રજ્ઞપ્ત્વાનિ, તદ્વધા-સ્કન્ધાઃ
સ્કન્ધદેશાઃ સ્કન્ધપ્રદેશાઃ પરમાણુપુદ્ગલાઃ । તે સ્વલ્પ મદન્ત ! કિં સંખ્યેયાઃ
અસંખ્યેયાઃ અનન્તાઃ ? ગૌતમ ! નો સંખ્યેયા નો અસંખ્યેયા અનન્તાઃ । તત્
કેનાર્થેન મદન્ત ! એવમ્ ઉચ્યતે-નો સંખ્યેયાઃ નો અસંખ્યેયાઃ અનન્તાઃ ? ગૌતમ !
અનન્તાઃ પરમાણુપુદ્ગલાઃ, અનન્તાઃ દ્વિપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા યાવત્ અનન્તા અનન્ત-
પ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ તદેતેનાર્થેન ગૌતમ ! એવમ્ ઉચ્યતે-નો સંખ્યેયાઃ નો અસં-

અદ્વાસમય ૧૦, । (હ્રવી અજીવદ્રવ્યા ણં મંતે કહ્વિહા પળ્લગ્ગા) રૂપી
અજીવ દ્રવ્ય હે મદન્ત ! કિનતે પ્રકાર જા પ્રજ્ઞસ છુમ્મા હં ? (ગોયમા)
હે ગૌતમ ! (ચત્તવિહા પળ્લગ્ગા) વહ ચાર પ્રકાર કા પ્રજ્ઞસ છુમ્મા હં ।
(તં જહા) એ ઉસકે પ્રકાર એ હૈં (સંધા) સ્કન્ધ ૧, (સંધદેસા) સ્કન્ધ-
દેશ ૨ (સંધપ્પણ્ણ) સ્કન્ધ પ્રદેશ ૩, (પરમાણુ પોગ્ગલા) ઓર પરમાણુ
પુદ્ગલ ૪ । (તે ણં મંતે ! કિં સંખ્વિજ્જા, અસંખ્વિજ્જા, અણંતા ?) એ
સ્કન્ધાદિક દ્રવ્ય હે મદન્ત ! સંખ્યાત હૈં ? યા અસંખ્યાત હૈં ? યા અનંત
હૈં ? (ગોયમા ! નો સંખ્વેજ્જા નો અસંખ્વેજ્જા, અણંતા) હે ગૌતમ ! એ
સ્કન્ધાદિક દ્રવ્ય ન સંખ્યાત હૈં, ન અસંખ્યાત હૈં કિન્તુ અનંત હૈં । (સે
કેળદ્વેણં મંતે ! એવં વુચ્ચહ, નો સંખ્વેજ્જા, નો અસંખ્વેજ્જા, અણંતા) હે
મદન્ત ! આપ વહ કિસ અર્થ કો લેકર દેસા કહતે હૈં કિ 'સ્કન્ધા-
દિક સંખ્યાત નહીં હૈં, અસંખ્યાત નહીં હૈં, કિન્તુ અનંત હૈં ? (ગોયમા !
અણંતા પરમાણુપોગ્ગલા, અણંતા દુપ્પણ્ણિયા, સંધા જાવ અણંતા
અણંતપણ્ણિયા સે ણ્ણદ્વેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચહ નો સંખ્વેજ્જા, નો અસં-

અદ્વાસમય ૧૦, (હ્રવી અજીવદ્રવ્યા ણં મંતે કહ્વિહા પળ્લગ્ગા) રૂપી અજીવ
દ્રવ્ય હે મદન્ત ! કેટલા પ્રકારનું પ્રજ્ઞપ્ત થયેલ છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ !
(ચત્તવિહા પળ્લગ્ગા) તે ચાર પ્રકારનું પ્રજ્ઞપ્ત થયેલ છે. (તં જહા) તે પ્રકારો
આ પ્રમાણે છે. (સંધા) સ્કન્ધ ૧, (સંધદેસા) સ્કન્ધ દેશ ૨, (સંધપ્પણ્ણ)
સ્કન્ધ પ્રદેશ ૩, (પરમાણુપોગ્ગલા) અને પરમાણુ પુદ્ગલ ૪. (તેણં મંતે ! કિં
સંખ્વિજ્જા, અસંખ્વિજ્જા, અણંતા ?) આ સ્કન્ધાદિક દ્રવ્યો હે મદન્ત ! સંખ્યાત
છે ? કે અસંખ્યાત ? કે અનંત છે ? (ગોયમા ! નો સંખ્વેજ્જા નો અસંખ્વેજ્જા,
અણંતા) હે ગૌતમ ! આ સ્કન્ધાદિક દ્રવ્યો સંખ્યાત નથી, અસંખ્યાત નથી
પણ અનંત છે (સે કેળદ્વેણં મંતે ! એવં વુચ્ચહ, નો સંખ્વેજ્જા, નો અસંખ્વેજ્જા,
અણંતા) હે મદન્ત ! આપશ્રી કયા અર્થના આધારે આમ કહે છે કે સ્કન્ધા-
દિક સંખ્યાત નથી, અસંખ્યાત નથી પરંતુ અનંત છે ? (ગોયમા ! અણંતા-
પરમાણુપોગ્ગલા, અણંતા દુપ્પણ્ણિયા, સંધા જાવ અણંતા અણંતપણ્ણિયાસે ણ્ણ-

રુચેયાઃ અનન્તાઃ । જીવદ્રવ્યાણિ રુલુ ભદન્ત । કિં સંરુચેયાનિ અસંરુચેયાનિ અનન્તાનિ ? ગૌતમ ! નો સંરુચેયાનિ નો અસંરુચેયાનિ અનન્તાનિ, સત્ કેનાર્થેન ભદન્ત ! એવમુચ્યતે—નો સંરુચેયાનિ નો અસંરુચેયાનિ અનન્તાનિ ? ગૌતમ ! અસંરુચેયા નૈરધિકાઃ અસંરુચેયા અમુરકુમાર યાવત્ અસંરુચેયા સ્તનિતકુમારાઃ અસંરુચેયાઃ પૃથિવીકાયિકા યાવત્ અસંરુચેયા વાયુકાયિકાઃ અનન્તા વનસ્પતિ-કાયિકાઃ અસંરુચેયાઃ દ્વીન્દ્રિયા યાવત્ અસંરુચેયાઃ ચતુરિન્દ્રિયાઃ, અસંરુચેયાઃ

સંલેખજ્ઞા, અણંતા) ગૌતમ ! ‘અનંત પરમાણુ પુદ્ગલ હૈં, અનંત પ્રદેશિક સ્કંધ હૈં’ યાવત્ અનંત અનંત પ્રદેશવાલે સ્કંધ હૈં’ ફસલિયે હમ ફસી અર્થ કો લેકર એવા કહતે હૈં કિ ‘સ્કંધાદિક ન સંખ્યાત હૈં, ન અસં-ખ્યાત હૈં, કિન્તુ અનંત હૈં’ । (જીવદ્રવ્યા ણં ભંતે ! કિં સંલેખજ્ઞા અસંલે-ખજ્ઞા અણંતા ?) હે ભદન્ત ! જીવ દ્રવ્ય સંખ્યાત હૈં ? યા અસંખ્યાત હૈં ? યા અનંત હૈં ? (ગોયમા ! નો સંલેખજ્ઞા, નો અસંલેખજ્ઞા અણંતા) હે ગૌતમ ! જીવદ્રવ્ય ન સંખ્યાત હૈં ન અસંખ્યાત હૈં કિન્તુ અનંત હૈં ? (સે કેળદ્વેણં ભંતે ! એવમુચ્યતે—નો—સંલેખજ્ઞા, નો અસંલેખજ્ઞા, અણંતા) હે ભદન્ત ! આપ યહ કિસ અર્થ કો લેકર એવા કહતે હૈં—કિ જીવદ્રવ્ય ન સંખ્યાત હૈં ન અસંખ્યાત હૈં કિન્તુ અનંત હૈં ? (ગોયમા ! અસંલેખજ્ઞા ણેરહયા અસંલેખજ્ઞા અમુરકુમારા જાવ અસંલેખજ્ઞા ધણિયકુમારા, અસંલેખજ્ઞા પુદ્વીકાહયા જાવ અસંલેખજ્ઞા વાયુકાહયા અણંતા વનસ્પતિકાહયા) હે

દ્વેણ ગોયમા ! એવં મુચ્યતે નો સંલેખજ્ઞા, નો અસંલેખજ્ઞા અણંતા) હે ગૌતમ ! ‘અનંત પરમાણુ પુદ્ગલો છે, અનંત દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધો છે યાવત્ અનંત અનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધો છે.’ આ બાતનું કથન આગમોનું છે એથી જ અમે આ અર્થના આધારે જ આમ કહીએ છીએ કે સ્કંધાદિક સંખ્યાત નથી, અસંખ્યાત નથી, પણ અનંત છે. (જીવદ્રવ્યા ણં ભંતે ! કિં સંલેખજ્ઞા અસંલેખજ્ઞા અણંતા ?) હે ભદન્ત ! જીવદ્રવ્ય સંખ્યાત છે ? કે અસંખ્યાત છે ? કે અનંત છે ? (ગોયમા ! નો સંલેખજ્ઞા, નો અસંલેખજ્ઞા અણંતા) હે ગૌતમ ! જીવ દ્રવ્ય સંખ્યાત નથી કે અસંખ્યાત નથી પરંતુ અનંત છે. (સે કેળદ્વેણં ભંતે ! એવં મુચ્યતે નો સંલેખજ્ઞા, નો અસંલેખજ્ઞા, અણંતા) હે ભદન્ત ! આપશ્રી કયા અર્થના આધારે આ પ્રમાણે કહો છો ? કે જીવદ્રવ્ય સંખ્યાત નથી, અસંખ્યાત નથી પરંતુ અનંત છે ? (ગોયમા ! અસંલેખજ્ઞા ણેરહયા અસંલેખજ્ઞા અમુરકુમારા જાવ અસંલેખજ્ઞા ધણિયકુમારા અસંલેખજ્ઞા પુદ્વીકાહયા જાવ અસંલેખજ્ઞા વાયુકાહયા અણંતા વનસ્પતિકાહયા) હે ગૌતમ અસંખ્યાત નારકો છે, અસંખ્યાત અમુર-

પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકાઃ, અસંખ્યેયાઃ મનુષ્યાઃ, અસંખ્યેયા વ્યન્તરા, અસંખ્યેયાઃ
જ્યોતિષ્કાઃ, અસંખ્યેયા વૈમાનિકાઃ, અનન્તા સિદ્ધાઃ, તત્ એતેનાર્થેન ગૌતમ !
एवम् उच्यते-नो संख्येयानि नो असंख्येयानि अनन्तानि ॥ सू० २०९ ॥

ટીકા-‘કઈવિહા ણં મંતે’ ઇત્યાદિ-

દ્રવ્યાણિ हि जीवद्रव्यानीवद्रव्यभेदेन द्विविधानि प्रज्ञप्तानि । तत्राल्पवस्तव्य-
त्वात् पश्चाद्भिर्दिष्टान्यपि अजीवद्रव्याणि व्याख्यातुमाह-‘अजीवद्रव्याणं’

ગૌતમ ! અસંખ્યાત નારક હૈં, અસંખ્યાત અસુરકુમાર દેવ હૈં યાવત્
અસંખ્યાત સ્તનિતકુમાર હૈં । અસંખ્યાત પૃથિવીકાચિક હૈં, યાવત્
અસંખ્યાત વાયુકાચિક હૈં, અનંતવનસ્પતિકાચિક હૈં । (અસંખ્યજ્ઞા વેદં-
દિયા) અસંખ્યાત દો ઇન્દ્રિયવાલે જીવ હૈં । (જાવ અસંખ્યજ્ઞા ચતુરિ-
દિયા, અસંખ્યજ્ઞા પંચિદિયતિરિક્ષત્રોણિયા) યાવત્ અસંખ્યાત ચાર
ઇન્દ્રિયવાલે જીવ હૈં, અસંખ્યાત પાંચ ઇન્દ્રિયવાલે તિર્યચ્ચ જીવ હૈં ।
(અસંખ્યજ્ઞા મનુષ્યા અસંખ્યજ્ઞા વાણમંતરા, અસંખ્યજ્ઞા જોડસિયા,
અસંખ્યજ્ઞા વૈમાણિયા) અસંખ્યાત અનુષ્ય હૈં, અસંખ્યાત વ્યન્તરદેવ
હૈં, અસંખ્યાત જોતિષ્કદેવ હૈં, અસંખ્યાત વૈમાનિક દેવ હૈં, (અણંતા
સિદ્ધા) ઔર અણંત સિદ્ધ હૈં । (સે ઇણદ્વેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચહ
નો સંખ્યજ્ઞા નો અસંખ્યજ્ઞા, અણંતા) હસલિયે હે ગૌતમ ! મૈં હસી
અર્થ કો લેકર એસા કહતા હૂં કિ જીવદ્રવ્ય ન સંખ્યાત હૈં, ન અસં-
ખ્યાત હૈં કિન્તુ અનંત હૈં ।

કુમાર દેવો છે, યાવત્ અસંખ્યાત સ્તનિતકુમારો છે. અસંખ્યાત પૃથિવી-
કાચિકો છે યાવત્ અસંખ્યાત વાયુકાચિકો છે, અનંતવનસ્પતિકાચિકો છે.
(અસંખ્યજ્ઞા વેદંદિયા) અસંખ્યાત બે ઇન્દ્રિયોવાળા છે. (જાવ અસંખ્યજ્ઞા
ચતુરિદિયા અસંખ્યજ્ઞા પંચિદિગતિરિક્ષત્રોણિયા) યાવત્ અસંખ્યાત ચાર
ઇન્દ્રિયોવાળા છે, અસંખ્યાત પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યચ્ચ છે,
(અસંખ્યજ્ઞા મનુષ્યા અસંખ્યજ્ઞા વાણમંતરા, અસંખ્યજ્ઞા જોડસિયા અસંખ્યજ્ઞા
વૈમાણિયા) અસંખ્યાત મનુષ્યો છે, અસંખ્યાત વ્યન્તરદેવો છે, અસંખ્યાત
જ્યોતિષ્ક દેવો છે, અસંખ્યાત વૈમાનિક દેવો છે. (અણંતા સિદ્ધા) અને અણંત-
સિદ્ધો છે (સે ઇણદ્વેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચહ નો સંખ્યજ્ઞા નો અસંખ્યજ્ઞા અણંતા)
એટલા માટે હે ગૌતમ ! હું એજ અર્થના આધારે આ પ્રમાણે કહું છું કે
અવ દ્રવ્યો સંખ્યાત નથી અસંખ્યાત નથી પરંતુ અનંત છે.

इत्यादि । अजीवद्रव्याणि-रूपजीवद्रव्याण्यतीन्द्रव्यभेदात् द्विविधानि । तत्र-
अरूपजीवद्रव्याणि वर्णास्तिकागो धर्मास्तिकायस्य देशा धर्मास्तिकायस्य मंदांश
इत्यादीनि द्वाविधानि । तत्र धर्मास्तिकागो यद्यपि ए-एव, तथापि नयभेदात्
स त्रिविधो भवति । संग्रहानयनेन धर्मास्तिकाय एक एव भवति । व्यवहारनय-
मतेन तस्यैव धर्मास्तिकायस्य द्विभागनिर्भागादिको बुद्धिपरिकल्पितो देशः ।
यथा-संपूर्णो धर्मास्तिकागो जीवादिजन्यपुष्पटश्च द्रव्यमुच्यते, एवमेव तद्देशस्त-

માર્ગ—સૂત્રકાર ને હવે સૂત્ર દ્વારા દ્રવ્યો—ને મૂલતઃ કિતને પ્રકાર હૈ? યહ ઔર ઉન પ્રકારોં કે બી પ્રકાર કૌન ૨ હૈ, યહ સબ પ્રકટ કિયા હૈ । અરૂપી અજીવ દ્રવ્ય કે જો ૧૦ પ્રકાર કહેાગયે હૈં સો યહ નય ત્રી વિવક્ષા કો લેહર કહે જયે હૈં । હવેકા વિવેચન હસ પ્રકાર સે હૈ—યદ્યપિ ધર્માસ્તિકાગ મૂલતઃ એક હી દ્રવ્ય હૈ ફિર બી સંગ્રહનય, વ્યવહારનય ઔર ઋજુ સૂત્રનય હવ ત્રીનોં જયોં કે ભેદ સે ઉસમેં ભેદ આજાતા હૈ । હવ ત્રીનોં જયોં કા અભિપ્રાય જુદા-જુદા હૈ—હસલિયે સંગ્રહનય ધર્માસ્તિકાય એક હી દ્રવ્ય હૈ એસા માનતા હૈ । વ્યવહારનય ઉસ દ્રવ્યકે દેશ માનતા હૈ । ઔર ઋજુસૂત્ર નય ઉસકે નિર્વિભાગરૂપ પ્રદેશ માનતા હૈ । વ્યવહારનય કો એસી માન્યતા હૈ કિ જિસ પ્રકાર સમ્પૂર્ણ ધર્માસ્તિકાય જીવ પુદ્ગલ કો ગતિ મેં સહાયક-નિમિત્ત-વનતા હૈ, ઉસી પ્રકાર સે ઉસકે દો ભાગ ત્રીય ભાગ આદિ દેશ બી જીવ પુદ્ગલ કો ગતિ મેં નિમિત્ત હોતે હૈં । હસલિયે વે બી પૃથક દ્રવ્ય હૈં । ઋજુ

લાવાર્થ—સૂત્રકારે આ સૂત્ર વડે દ્રવ્યોના મૂલતઃ કેટલા પ્રકાર છે? તેમજ ને પ્રકારોના પણ ઉપ પ્રકારો કયા કયા છે? આ બધું સ્પષ્ટ કર્યું છે અરૂપી અજીવદ્રવ્યના જે ૧૦ પ્રકારો કહેવામાં આવ્યાં છે તે તે નયની વિવક્ષાના આધારે કહેવામાં આવ્યા છે. આનું વિવેચન આ પ્રમાણે છે જે કે ધર્માસ્તિકાય મૂલતઃ એકજ દ્રવ્ય છે છતાંયે સંગ્રહનય, અને ઋજુ સૂત્રનય આ ત્રણે નયોના લેહથી તેમાં ભેદ આવી જાય છે. આ ત્રણે નયોના અભિપ્રાય જુદો જુદો છે એટલા માટે સંગ્રહ નય ધર્માસ્તિકાય એકજ દ્રવ્ય છે. એવું માને છે. વ્યવહારનય ને દ્રવ્યના દેશ માને છે. અને ઋજુ સૂત્રનય તેના નિર્વિભાગ રૂપ પ્રદેશ માને છે વ્યવહારનયની એવી માન્યતા છે કે જે પ્રમાણે સમ્પૂર્ણ ધર્માસ્તિકાય જીવ પુદ્ગલની ગતિમાં સહાયક-નિમિત્ત-બને છે. તેમજ તેના બે ભાગ ત્રણ ભાગ વગેરે દેશો પણ જીવ પુદ્ગલની ગતિમાં નિમિત્ત બને છે. એટલા માટે તેઓ પણ પૃથક્ દ્રવ્યો છે ઋજુસૂત્રનયની એવી માન્યતા છે કેવલીની બુદ્ધિકલ્પિત જે પ્રદેશરૂપ નિર્વિભાગ ભાગધર્માસ્તિકાયના છે

દુષ્ટમ્ભકાનિ પૃથગેવ દ્રવ્યાણિ । ઋજુપૂત્રાભિપ્રાયેણ તુ સ્વકીયસ્વકીયસામર્થ્યેન
જીવાદિગત્યુપષ્ટમ્ભકાઃ ધર્માસ્તિકાયસ્ય પ્રદેશાઃ=બુદ્ધિપરિકલ્પિતા નિર્વિભાગા
ભાગાશ્ચ પૃથગેવ દ્રવ્યાણિ । એન્મ-અધર્માસ્તિકાયસ્ય આકાશાસ્તિકાયસ્ય ચ ત્રય-
સ્ત્રયો મેદા વૌધ્યાઃ । અદ્વાસમયસ્તુ એક એવ । નિશ્ચયનયમતેન વર્તમાનકાલ
સમયસ્યેવ સત્ત્વાત્ અતીતાનાગતયોસ્તુ વિનષ્ટત્વેનાનુત્પન્નત્વેન ચાસત્ત્વાત્ , અતએના-
ત્રાદ્વાસમયે બુદ્ધિપરિકલ્પિતા દેશપ્રદેશા નોક્તાઃ, વર્તમાનકાલરૂપસ્યેકસમયસ્ય
નિરંશત્વેન તત્ર દેશપ્રદેશાભેદભવાત્ । इत्थं दशविधान्यरूपज्जीवद्रव्याणि प्ररूषि-
तानि । तथा-रूप्यजीवद्रव्याणि स्कन्धादिभेदाच्चतुर्विधानि । तत्र स्कन्धाः=द्वय-
णुरूपभृत्यनन्ताणुरपर्यन्ताः । स्कन्धदेशाः=स्कन्धस्य द्विभागत्रिभागरूपाः । स्कन्ध,
प्रदेशाः-स्कन्धस्यावयवभूता एव निरंशा भागाः । परमाणुपुद्गलाः=स्कन्धत्वम-
भावाः केवलाः परमाणवः । एते च स्कन्धादयः प्रत्येकमनन्ता इति स्पष्टयति-

સૂત્રનય કી એસી માન્યતા હૈ કિ કેવલી કી બુદ્ધિકલ્પિત જો પ્રદેશરૂપ
નિર્વિભાગ ભાગ ધર્માસ્તિકાય કે હૈ' વે મી અપની ૨ સામર્થ્ય સે જીવ
પુદ્ગલ કી ગતિ મેં નિમિત્ત હોતે હૈ-હસલિયે વે મી સ્વતંત્ર દ્રવ્ય હૈ ।
હસી પ્રકાર સે અધર્માસ્તિકાય ઔર આકાશાસ્તિકાય કે વિષય મેં મી
એસા હી સમજના ચાહિયે । અદ્વાસમય એક હી હૈ । નિશ્ચયનય કે મત
વર્તમાન કાલ રૂપ સમય કા હી સત્ત્વ હૈ અતીત અનાગત કા નહીં
કયોંકિ અનાગત અનુત્પન્ન હૈં ઔર અતીત વિનષ્ટ હો ચુકા હૈ । હસ-
લિયે યહાં પર દેશ પ્રદેશ વે બુદ્ધિ સે પરિકલ્પિત નહીં કિયે ગયે હૈ ।
કયોંકિ વર્તમાન કાલરૂપ એક સમય મેં નિરંશતા હોને કે કારણ યહાં
દેશ પ્રદેશ સંભવિત નહીં હોતે હૈ । સ્કંધ કે દો ભાગ, ત્રીજા ભાગ
આદિ દેશ હૈ । દ્વયણુક સે છેકર અનંતાણુક પર્યંત સવ સ્કંધ હી માને

તેઓ. પણ પોતપોતાના સામર્થ્યથી એવ પુદ્ગલની ગતિમાં નિમિત્ત હોય
છે. એટલા માટે તેઓ પણ સ્વતંત્ર દ્રવ્યો છે આ રીતે અધર્માસ્તિકાય અને
આકાશાસ્તિકાયના સંબંધમાં પણ એવું જ બાબી લેવું બાધજો. અદ્વાસમય
એક જ છે નિશ્ચયનયના મત મુજબ વર્તમાન કાલરૂપ સમયવું જ સત્ત્વ
છે અતીત અનાગતનું નહિ કેમકે તે અનુત્પન્ન છે અને અતીત વિનષ્ટ થઇ
ચૂકેલ છે. એટલા માટે અહીં દેશ, પ્રદેશ આ બુદ્ધિથી પરિકલ્પિત કરવામાં
આવ્યા નથી કેમકે વર્તમાન કાલરૂપ એક સમયમાં નિરંશતા હોવાથી ત્યાં
દેશ પ્રદેશ સંભવિત થતા નથી. સ્કંધના બે ભાગ, ત્રણ ભાગ વગેરે દેશો
છે દ્વયણુકથી માંડીને અનંતાણુકપર્યંત સર્વે સ્કંધો જ માનવામાં આવ્યા છે,

‘तेषां भंते !’ इत्यदिना । तथा—‘जीवद्रव्याण्यप्यनन्तानि बोध्यानि’ इति स्पष्टं यन्नि—‘जीवद्रव्याणं भंते ! किं संखिज्जा असंखिज्जा अणंता’ इत्यादि ‘से एएण-
ट्ठेग गोयमा ! एवं वुचइ—नो संखिज्जा नो असंखिज्जा अणंता’ इत्यन्तेन पदसमूहे
नेति ॥ सू० २०९ ॥

‘असंखेज्जा णेरइया असंखेज्जा असुरकुमारा’ इत्यादि सामान्येनोक्तम् ।
तेषां विशेषतः प्रमाणं तु नोक्तम् । तत्परिज्ञानं तु औदारिकादिशरीरविचार एव
विध्यति । तथा—औदारिकादिशरीरस्वरूपबोधश्च शिष्याणां संजायते इति
मनसि कृत्य प्रप्नुते जीवाजीवद्रव्यविचारे शरीराणां तदुभयरूपत्वात्तानि विचार-
यितुमुपक्रमते मृत्रकारः—

मृत्रम्—कइविहा णं भंते ! सरीरा पण्णत्ता ? गोयमा ! पंच-
सरीरा पण्णत्ता तं जहा—ओरालिए वेउव्विए आहारए तेअए
कम्मए । णेरइयाणं भंते ! कइ सरीरा पण्णत्ता ? गोयमा ! तओ
सरीरा पण्णत्ता, तं जहा—वेउव्विए तेअए कम्मए । असुरकुमा-
राणं भंते ! कइ सरीरा पण्णत्ता ? गोयमा ! तओ सरीरा पण्णत्ता,
तं जहा—वेउव्विए तेअए कम्मए । एवं तिणिण तिणिण एए चेव
सरीरा जाव थणियकुमाराणं भाणियव्वा । पुढवीकाइयाणं भंते !
कइ सरीरा पण्णत्ता ? गोयमा ! तओ सरीरा पण्णत्ता, तं जहा-
ओरालिए नेयए कम्मए । एवं आउतेउवणस्तइकाइयाणवि

एए चेव तिणिण सरीरा भाणियव्वा। वाउकाइयाणं भंते! कइ
सरीरा पणत्ता? गोयमा! चत्तारि सरीरा पणत्ता, तं जहा—
ओरालिण वेउव्विण तेयण कम्मए। वेइंदियतेइंदियचउरिंदि-
याणं भंते कइ सरीरा पणत्ता, गोयमा! तओ सरीरा पणत्ता,
तं जहा—ओरालिण तेयण कम्मए। पंचिंदियतिरिक्खजोणिघाणं
जहा वाउकाइयाणं। मणुस्साणं पुच्छा गोयमा! पंच सरीरा
पणत्ता, तं जहा—ओरालिण वेउव्विण आहारण तेयण कम्मए।
वाणमंतराणं जोइसियाणं वेमाणियाणं जहा नेरइयाणं ॥सू० २१०॥

छाया—कतिविधानि खलु भदन्त ! शरीराणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! पञ्च-
शरीराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—औदारिकम् १ वैक्रियम् २ आहारकं ३ तैजसं ४

असंख्यात नारक हैं, असंख्यात असुरकुमार हैं यह बात सामान्य-
रूप से कही गई है विशेषरूप से इनका प्रमाण तो कहा नहीं है ।
विशेषरूप से इनके प्रमाण विचार तो औदारिक आदि शरीर के
विचार होने पर ही हो सकता है । तथा शिष्यों को औदारिकादिक
शरीर के स्वरूप का बोध भी हो जावे, इसी अभिप्राय से सूत्रकार
अब औदारिक आदिशरीरों का विचार करते हैं—

‘कइविहा णं भंते ! सरीरा पणत्ता’ इत्यादि ।

शब्दार्थ—(भंते !) हे भदन्त ! (सरीरा कइविहा)—शरीर कितने प्रकार
के (पणत्ता) कहे गये हैं ? (गोयमा) हे गौतम (सरीरा) शरीर (पंच)

અસંખ્યાત નારકો છે, અસંખ્યાત અસુરકુમારો છે, આ વાત સામાન્ય
રૂપમાં કહેવામાં આવી છે. વિશેષ રૂપમાં એમનું પ્રમાણ તો કહેવામાં આવ્યું
નથી. વિશેષરૂપથી એમના પ્રમાણ વિષે વિચાર તો ઔદારિક વગેરે શરીરના
વિચારો પછી જ સંભવે છે. તેમજ શિષ્યોને ઔદારિક શરીરના સ્વરૂપનો
બોધ પણ થઈ જાય આ અભિપ્રાયથી જ સૂત્રકાર હવે ઔદારિક વગેરે
શરીર વિષે વિચાર કરે છે. “કइविहा णं भंते ! सरीरा पणत्ता” इत्यादि ।

शब्दार्थ—(भंते) हे भदन्त ! (सरीरा कइविहा) शरीरों के कितने प्रकार
(पणत्ता) कहेवालों में आया है ? (गोयमा) हे गौतम ! (सरीरा) शरीर (पंच)

કાર્મકમ્ ૫ । નૈરયિકાણાં ભદન્ત ! કતિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? ગૌતમ ! ત્રીણિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તથા-વૈક્રિયં તૈજસં કાર્મકમ્ । અનુરકુમારાણાં ભદન્ત ! કતિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? ગૌતમ ! ત્રીણિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તથા-વૈક્રિયં તૈજસં કાર્મકમ્ । એવં ત્રીણિ ત્રીણિ એતાન્યેવ શરીરાણિ યાવત્ સ્થનિતકુમારાણાં ભણિતવ્યાનિ । પૃથિવીકાયાિકાનાં ભદન્ત ! કતિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? ગૌતમ ! ત્રીણિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તથા-ઔદારિકં તૈજસં કાર્મકમ્ । એવં અપૂતેજો વન-

પાંચ પ્રકાર છે (વળગતા) કહે મને છે । (તં જહા) વે પ્રકાર છે- (ઓરા-
લિય) ૧ ઔદારિક (વેડવિય) ૨ વૈક્રિય (આહારય) ૩ આકારક (તેજસ) ૪
૫ નૈજસ (કમ્મય) ૫ કાર્મકમ્ (જેરદ્યાણં મંતે ! કહ સરીરા વળગતા)
હે ભદન્ત ! તારક જીવો છે કિતને સરીરા હોતે છે ? (ગોયમા) હે ગૌતમ !
(તઓ સરીરા વળગતા) ત્રીણ શરીર હોતે છે । (તં જહા) વે રસ પ્રકાર
સે છે (વેડવિય તેયય, કમ્મય) વૈક્રિય, તૈજસ અને કાર્મક । (એવં
તિણિ તિણિ એવં ચેવ સરીરા જાવ યણિયકુમારાણાં જાણિયવ્વા)
હસી પ્રકાર સે છે ત્રીણ ત્રીણ શરીર યાવત્ સ્થનિતકુમાર તક કે દેવો
કા જાનના ચાહિયે । અર્થાત્ ચારે પ્રકાર કે દેવો કે છે ત્રીણ શરીર હોતે
છે । (પુઢવીકાદ્યાણં મંતે ! કહ સરીરા વળગતા ?) હે ભદન્ત ! પૃથિવી-
કાયાિક જીવો કે કિતને શરીર હોતે છે ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (તઓ
સરીરા વળગતા) અનેક ૩ શરીર હોતે છે । (તં જહા) વે રસ પ્રકાર સે છે-
(ઓરાલિય તેયય, કમ્મય) ઔદારિક, તૈજસ અને કમ્મક- (એવં આડતેડ-

પાંચ પ્રકારના (વળગતા) કહેવામાં આવ્યાં છે. (ઓરાલિય) ૧ ઔદારિક (વેડ-
વિય) ૨, વૈક્રિય, (આહારય) ૩, આકારક, (તેજસ) ૪, તૈજસ (કમ્મય)
૫, કાર્મકમ્ (જેરદ્યાણં મંતે ! કહ સરીરા વળગતા) હે ભદન્ત ! તારક જીવોના
કેટલા શરીર હોય છે ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (તઓ સરીરા વળગતા) ત્રણ
શરીરો હોય છે (તં જહા) તે આ પ્રમાણે છે (વેડવિય તેયય કમ્મય) વૈક્રિય,
તૈજસ અને કાર્મક (એવં તિણિ તિણિ એવં ચેવ સરીરા જાવ યણિયકુમારાણાં
જાણિયવ્વા) આ પ્રમાણે એજ ત્રણ ત્રણ શરીરો યાવત્ સ્થનિતકુમાર સુધીના
દેવોના ત્રણ જાણવા જોઈએ. એટલે કે ચારે ચાર પ્રકારના દેવોના ત્રણ એજ
ત્રણ શરીર હોય છે. (પુઢવીકાદ્યાણં મંતે ! કહ સરીરા વળગતા ?) હે ભદન્ત !
પૃથિવીકાયાિક જીવોના કેટલા શરીરો હોય છે ? (ગોયમા) હે ગૌતમ !
(તઓ સરીરા વળગતા) તેમના ત્રણ શરીરો હોય છે. (તં જહા) તે પ્રકારે આ
પ્રમાણે છે. (ઓરાલિય તેયય, કમ્મય) ઔદારિક, તૈજસ અને કાર્મક (એવં

स्पतिकायिकानामपि एतान्येव त्रीणि शरीराणि भणितव्यानि । वायुकायिकानां भदन्त ! कति शरीराणि प्रज्ञप्तानि ? चत्वारि शरीराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—औदारिकं वैक्रियं तैजसं कर्मकम् । द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरेन्द्रियाणां भदन्त ! कति शरीराणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! त्रीणि शरीराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—औदारिकं तैजसं कर्मकम् । पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानाम् यथा वायुकायिकानाम् । मनुष्याणां भदन्त ! कति शरीराणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! पञ्चशरीराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—

वणस्सइकाइयाणऽवि एए चेव तिण्णि सरीरा भाणियव्वा) इसी प्रकार से अप्कायिक, तैजस्कायिक और वनस्पतिकायिक जीवों के भी ये ही तीन शरीर जानना चाहिये । (वाउकाइयाणं भंते ! कइ सरीरा पणत्ता ?) हे भदन्त ! वायुकायिक जीवों के कितने शरीर होते हैं ? (गोयमा !) हे गौतम ! (चत्तारि सरीरा पणत्ता) वायुकायिक जीवों के चार शरीर होते हैं । (तं जहा) वे ये हैं—(ओरालिए, वेउव्विए, तेयए, कम्मए) औदारिक, वैक्रिय, तैजस और कर्मक । (वेइंदियतेइंदियचउरिंदियाणं भंते ! कइ सरीरा पणत्ता ?) हे भदन्त ! दो इन्द्रियवालों के, तीन इन्द्रियवालों और चार इन्द्रियवाले जीवों के कितने शरीर होते हैं ? (गोयमा !) हे गौतम ! (तओ सरीरा पणत्ता) तीन शरीर होते हैं—(तं जहा) वे ये हैं—(ओरालिए, तेयए कम्मए) औदारिक, तैजस और कर्मक । (पंचेदियतिरिक्खजोणियाणं जहा वाउकाइयाणं) पंचेन्द्रियतिर्यग्यो के वायुकायिक जीवों के जैसे चार शरीर होते हैं । (मणु-

आउतेउ वणस्सइकाइयाणऽवि एए चेव तिण्णि सरीरा भाणियव्वा) आ प्रमाणे अप्कायिक, तैजस्कायिक अने वनस्पतिकायिक उवोना पण्ण अण्ण त्रण्ण शरीरे भाणुवा लेउअे. (वाउकाइयाणं भंते ! कइ सरीरा पणत्ता ?) हे भदन्त ! वायुकायिक उवोना केटलां शरीर डोय छे ? (गोयमा) हे गौतम ! (चत्तारि सरीरा पणत्ता) वायुकायिक उवोना चार शरीरे डोय छे. (तं जहा) ते प्रमाणे छे ओरालिए वेउव्विए, तेयए, कम्मए.) औदारिक, वैक्रिय, तैजस अने कर्मक. वेइंदियतेइंदियचउरिंदियाणं भंते ! कइ सरीरा पणत्ता ?) हे भदन्त ! जे इन्द्रियवाणा त्रण्ण इन्द्रियवाणा अने चार इन्द्रियवाणा उवोना केटला शरीरे डोय छे ? (गोयमा !) हे गौतम ! (तओ सरीरा पणत्ता) त्रण्ण शरीर डोय छे. (तं जहा) ते आ प्रमाणे छे. (ओरालिए, तेयए कम्मए) औदारिक, तैजस अने कर्मक, (पंचेदियतिरिक्खजोणियाणं जहा वाउकाइयाणं) पंचेन्द्रियतिर्यग्योना वायुकायिक उवोनी जेम चार शरीरे डोय छे. (मणुस्साणं पुच्छा)

ઔદારિકં વૈક્રિયમ્ આહારકં તૈજસં કાર્મકમ્ । વ્યન્તરાણાં જ્યોતિષ્કાણાં વૈમા-
નિકાનાં યથા નૈરયિકાણામ્ ॥ ૨૧૩ ॥

ટીકા:—‘કૃદ્વિહા ણં મંતે’ इत्यादि ।

હે મહન્ત ! કનિવિધાનિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? इति गौतमस्त्रामिनः प्रश्नः ।
મગવાનાઃ—હે ગૌતમ ! ઔદારિકવૈક્રિયાહારકતૈજસ્સકાર્મકપ્રેદાત્ પશ્ચવિધાનિ
શરીરાણિ સન્તિ । તત્ર—ઔદારિકમ્—ઉદારં=તીર્થંકરગણધરાદિ શરીરાપેક્ષયા શેષ
શરીરેભ્યઃ મધ્યાન્મ્, તદેવ ઔદારિકમ્ । અથવા—ઉદારમ્=સાતિરેકયોજનસહસ્ર-
માનવાત્ શેષશરીરાપેક્ષયા પદામમાણં તદેવૌદારિકમ્ । વૈક્રિયમ્—વિ=વિશિષ્ટા

સ્થાણં પુચ્છઃ) મનુષ્યોં કે કિતને શરીર હોતે હૈં ? (ગોયમા ! પંચ સરીરા
પણ્ણત્તા) હે ગૌતમ ! મનુષ્યોં કે ૫ શરીર હોતે હૈં । (તં જહા) વે હસ
પ્રકાર સે—(ઓરાલિય, વેઝવિય, આહારય, લેયય, કમ્મય) ઔદારિક,
વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ્ય ઓર કાર્મક । (વાળમંતરાણં જોહસિયાણં
વેમાણિયાણં જહા નેરહયાણં) વ્યન્તર દેવોં કે, જ્યોતિષ્ક દેવોં કે ઓર
વૈમાનિક દેવોં કે, નારક જીવોં કે શરીર કે જૈસા હી ત્રીન શરીર હોતે હૈં ।

આવાય—તીર્થંકર ગણધર આદિ કે ઔદારિક શરીર હોતા હૈ ।
હસલિયે યહ શરીર અન્ય શરીરોં સે ડહ અપેક્ષા પ્રધાન માના ગયા હૈ ।
અથવા ઉદાર શબ્દ કા અર્થ દીર્ઘકાય હૈ । યહ દીર્ઘકાય હી ઔદા-
રિક હૈ । યહ શરીર વનસ્પતિ કે શરીર કી અપેક્ષા કુછ અધિક એક
હજાર યોજન પ્રમાણવાલા હોતા હૈ । અતઃ શેષ શરીરોં કી અપેક્ષા યહ
સાતિરેક યોજન સહસ્ર માનવાલા હોને કે કારણ યહ દીર્ઘકાયરૂપ

માણુસેના કેટલા શરીરો હોય છે ? (ગોયમા ! પંચ સરીરા પળ્ણત્તા) હે ગૌતમ !
મનુષ્યેના પાચ શરીરો હોય છે. (ત જહા) તે આ પ્રમાણે છે. (ઓરાલિય,
વેઝવિય, આહારય, લેયય, કમ્મય) ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ્ય અને
કાર્મક (વાળમંતરાણં જોહસિયાણં વેમાણિયાણં જહા નેરહયાણં) વ્યન્તર દેવોનાં,
જ્યોતિષ્ક દેવોનાં, અને વૈમાનિક દેવોનાં, નારક જીવોનાં શરીરોની જેમ જ
ત્રણ શરીરો હોય છે.

આવાય—તીર્થંકર ગણધર વગેરેના ઔદારિક શરીર હોય છે. એટલા
માટે આ શરીર બીજા શરીરોની અપેક્ષા પ્રધાન માનવામાં આવ્યું છે. અથવા
ઉદાર શબ્દનો અર્થ દીર્ઘકાળ છે આ દીર્ઘકાળ જ ઔદારિક છે. આ શરીર
વનસ્પતિના શરીરની અપેક્ષા કંઈક વધારે એક હજાર યોજન પ્રમાણયુક્ત
હોય છે. એથી શેષ શરીરોની અપેક્ષા આ સાતિરેક યોજન સહસ્રમાનવાળું
હોવાથી આ દીર્ઘકાળ ૩૫ માનવામાં આવ્યું છે. વિશિષ્ટ અથવા વિવિધ

વિવિધા વા ક્રિયા-વિક્રિયા તસ્યાં ભવં=વૈક્રિયમ્ । एतच्चूतर्नૈક્રિયાવસ્થાયामેव
લક્ષયોજનપ્રમાણં ભવતિ, સહજં તુ પञ्चधनुःशतप्रमाणमेव, ततः सहजशरीरपे-
क्षया इदमेव महाप्रमाणम् । आहारकम्=किञ्चिद्विशिष्टप्रयोजनप्रलम्बं चतुर्दश-
पूर्वजैर्मुनिभिर्वदाह्रियते=उपादीयते तदाहारकम् । अथाना-आह्रियन्ते=गृह्यन्ते
केवळिनः सन्तोपे सूक्ष्मजीवादयोऽनेनेति आहारकम् । तेजनम्=तेजसो विज्ञारस्ते-
जसम्-रसाद्याहारपाकजननं तेजोनिर्गलविधनिबन्धनं च शरीरम् । कार्मकम्=
अष्टविधकर्मसमुदायनिष्पन्नमौदारिकादिशरीरनिबन्धनं मन्त्रान्तरानुगामिशरीरं
कार्मकशरीरम् । इदं हि कर्मणो विकाररूपं कर्मरूपमेव वा बोध्यम् । अत्र प्रथम-

માના ગયા છે । વિશિષ્ટ અથવા વિવિધ ક્રિયા કા નામ વિક્રિયા છે ।
હસ વિક્રિયા મેં જો શરીર હોતા હૈ, વહ વૈક્રિય શરીર હૈ । યહ શરીર
ઉત્તર વિક્રિયારૂપ અવસ્થા મેં હી ઇક લાખ યોજન પ્રમાણવાલા હોતા
હૈ । ભવધારણીયરૂપ સહજભવસ્થા મેં તો રૂઝના પ્રમાણ ૫૦૦, ધનુષ
કા હી રહતા હૈ । હસકિયે સહજશરીર કો અપેક્ષા સે ચટી હસકી
દીર્ઘકાય હૈ । કિસી મી વિશિષ્ટ પ્રયોજન કો હેતર લેપલ ચતુર્દશ પૂર્વ-
ધારી મુનિયોં દ્વારા જો શરીર રચા સકે ઊલખા તામ આહારકશરીર
હૈ । જો શરીર તેજોમય હોને સે લાગે દુષ રસ યાદિ આહાર કે પરિ-
પાક હેતુ ઓર દીપ્તિ કા નિમિત્ત હો, વહ તેજસ શરીર હૈ । અષ્ટવિધ
કર્મસમુદાય સે જો નિષ્પન્ન હો ઔદારિક માદે શરીરોં કા જો કારણ
હો, તથા જો જીવ કે સાધ પરભવ મેં જાવે ઊલખા તામ કાર્મક શરીર
હૈ અર્થાત્ તેજસ ઓર કાર્મક શરીર પરભવ સે રચાવે રહે હૈ । યહ

ક્રિયાનું નામ વિક્રિયા છે. આ વિક્રિયામાં જે શરીર હોય છે, તે વૈક્રિય
શરીર છે. આ શરીર ઉત્તર વિક્રિયારૂપ અવસ્થામાં જે એક લાખ યોજન
પ્રમાણ યુક્ત હોય છે. ભવધારણીયરૂપ સહજ અવસ્થામાં તો આનું પ્રમાણ
૫૦૦ ધનુષ્ય જેટલું જ હોય છે. એટલા સાટે સહજ શરીરની અપેક્ષા
એજ દોઢી દીર્ઘકાય છે કેઈપણ વિશિષ્ટ પ્રયોજનના આધારે રૂઝા ચતુર્દશ
પૂર્વધારી મુનિઓ વડે જે શરીરનું નિર્માણ થાય, તેનું નામ આહારક શરીર
છે. જે શરીર તેજોમય હોવાથી લક્ષણ કરેલાં રસ વગેરે આહારના પરિપાકના
હેતુ અને દીપ્તિનું નિમિત્ત હોય, તે તેજસ શરીર છે. અષ્ટવિધ કર્મસમુદાયથી
જે નિષ્પન્ન હોય, ઔદારિક વગેરે શરીરોનું કરણ હોય, તેમજ જીવની
સાથે પરભવમાં ઝમન કરે તેનું નામ કાર્મક શરીર છે એટલે તે તેજસ અને
કાર્મકશરીર પરભવમાં સાથે રહે છે. આ શરીર કર્મનું વિકાર રૂપ હોય છે

શરીર ઝર્મ ના ચિકારરૂપ હોતા હે અથવા કર્મરૂપ હો હોતા હૈ । સૂત્ર-
કાર ને જો સર્વ પ્રથમ ઔદારિક શરીર ના પાઠ રચા હૈ, ઉસકા કારણ
યહ હૈ કિ ‘યહ સ્વલ્પ પુદ્ગલોં સે નિષ્પન્ન હોતા હૈ ઓર હસકા પરિણ-
મન બાદરૂપ સે હોતા હૈ । હસકે બાદ બહુ, વહુતર ઓર વહુતમ પુદ્-
ગલ પરમાણુઓં સે આગે ૨ હે શરીર નિષ્પન્ન હોતે હૈ ઓર ઉનકા
પરિણમન દૂક્ષ, સૂક્ષ્મતર ઓર મૂક્ષતત્ત્વ હોતા હૈ । હસ વાત કો કહને
કે લિયે સૂત્રકાર ને વૈક્રિય આદિ શરીરોં ના ક્રમ સે ઉપન્યાસ કિયા
હૈ । હસ સ્વ કથન ના તાત્પર્ય યહ હૈ કિ ઔદારિક શરીર સ્વલ્પ
પુદ્ગલ પરમાણુઓં સે નિષ્પન્ન હોતા હૈ ઓર ઉસકી રચના શિથિલ
હોતી હૈ । વૈક્રિય શરીર ઔદારિક શરીર ની અપેક્ષા અસંખ્યાતગુણે
પરમાણુસ્કંધોં સે નિષ્પન્ન હોતા હૈ ઓર વહુ ઉસકી અપેક્ષા સૂક્ષ્મ હોતા
હૈ । વૈક્રિયશરીર ની અપેક્ષા આહારશરીર ની અસંખ્યાતગુણે પરમાણુઓં
સે નિષ્પન્ન હોતા હૈ । અતઃ વહુ ની ઉસસે સૂક્ષ્મ હોતા હૈ । ઔદા-
રિક ની અપેક્ષા વૈક્રિય મેં પરમાણુઓં ની સઘનતા હૈ ઓર વૈક્રિય ની
અપેક્ષા આહારક શરીર મેં વ્યવનતા હૈ । આહારક ની અપેક્ષા તૈજસ
મેં ઓર તૈજસ ની અપેક્ષા કાર્મક મેં । આહારક શરીર નિતને પુદ્ગલ

અથવા કર્મ ૩૫ જ હોય છે. સૂત્રકારે જે સર્વ પ્રથમ ઔદારિકશરીર વિષે
પાઠ કહ્યો છે, તેનું કારણ આ પ્રમાણે છે કે આ સ્વલ્પ પુદ્ગલોથી નિષ્પન્ન
હોય છે. અને એનું પરિણમન બાદરૂપ ૩૫થી હોય છે ત્યાર પછી બહુ,
બહુતર, અને બહુતમ પુદ્ગલ પરમાણુઓથી પછીના શરીરો નિષ્પન્ન થાય
છે. અને તેમનું પરિણમન સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મતર અને સૂક્ષ્મતમ હોય છે. આ
વાતને કહેવા માટે સૂત્રકારે વૈક્રિય વગેરે શરીરોના ક્રમથી ઉપન્યાસ કર્યો
છે. આ સર્વ કથનનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે ઔદારિકશરીર સ્વલ્પ પુદ્-
ગલ પરમાણુઓથી નિષ્પન્ન થાય છે અને તેની શરીર રચના શિથિલ હોય
છે. વૈક્રિયશરીર ઔદારિકશરીરની અપેક્ષા અસંખ્યાતગણા પરમાણુ સ્કંધોથી
નિષ્પન્ન થાય છે અને તે તેની અપેક્ષા સૂક્ષ્મ હોય છે વૈક્રિયશરીરની અપેક્ષા
આહારકશરીર પણ અસંખ્યાતગણા પરમાણુઓથી નિષ્પન્ન થાય છે. એથી
તે પણ તેનાથી સૂક્ષ્મ હોય છે. ઔદારિકની અપેક્ષા વૈક્રિયમાં પરમાણુઓની
સઘનતા છે અને વૈક્રિયની અપેક્ષા આહારક શરીરમાં સઘનતા છે. આહાર
કની અપેક્ષા તૈજસમાં અને તૈજસની અપેક્ષા કાર્મકમાં આહારકશરીર જેટલા
પુદ્ગલ પરમાણુઓથી નિષ્પન્ન થાય છે, તેની અપેક્ષા અનંતગણા પરમાણુઓથી

મૌદારિકશરીરમુપન્યસ્તમ્, સ્વલ્પપુદ્ગલનિષ્પન્નત્વાદ્ વાદરપરિણામત્વાચ્ચ । તતશ્ચ
 बहुबहुतरबहुतमपुद्गलनिष्पन्नत्वात् सूक्ष्मसूक्ष्मतरसूक्ष्मतमत्वाच्च वैक्रियादि शरी-
 राणां क्रमेणोपन्यासः । इत्थं सामान्येन शरीराणि निरूप्य चतुर्विंशतिदण्डके
 तानि निरूपयति—‘णेरइयाणं भंते’ इत्यादिना । ‘णेरइयाणं भंते !’ इत्याचारभ्य
 ‘बाणमंतराणं जोइसियाणं वेमाणियाणं जहा नेरइयाणं’ इत्यन्तः पदसमूहः
 सुस्पष्टः ॥ सू० २१० ॥

પરમાણુઓં સે નિષ્પન્ન હોતા હૈં ઉસકી અપેક્ષા અનન્તગુણે પરમાણુઓં
 સે કાર્મક શરીર નિષ્પન્ન હોતા હૈં । ફસીલિયે આગે ૨ કે શરીર સૂક્ષ્મ
 સૂક્ષ્મતરાદિ કહે ગયે હૈં । તૈજસ ઓર કાર્મણ યે દો શરીર સમસ્ત
 સંસારી જીવોં કે હોતે હૈં ઓર इनका संबन्ध आत्मा से अनादि का
 હી એક જીવ મેં એક સાથ ચાર શરીર તક હો સકતે હૈં । ઓર કમ સે
 કમ દો પાંચ શરીર એક સાથ નહીં હોતે હૈં । ક્યોકિ વૈક્રિયશરીર
 ઓર આહારક શરીર એક સાથ નહીં રહતે હૈં । સૂત્રકાર ને જો વાયુ-
 કાયિક જીવોં કે ઔદારિક વૈક્રિય તૈજસ ઓર કાર્મક इन चार शरीरों
 કે વિધાન ક્રિયા હૈ, સો ઔદારિક તૈજસ ઓર કાર્મક શરીર હોને મેં
 તો કોઈ શંકા જૈસી વાત હી નહીં । પરન્તુ યહાં જો વૈક્રિય શરીર કે
 સદ્ભાવ કહા ગયા હૈ સો, ઉસકા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ—‘વૈક્રિયશરીર
 જન્મસિદ્ધ ઓર કૃત્રિમ દો પ્રકાર કે હોતા હૈ—જન્મસિદ્ધ વૈક્રિય શરીર
 દેવ ઓર નારકિયોં કે હી હોતા હૈ અન્ય કે નહીં । કૃત્રિમ વૈક્રિય કે

તૈજસશરીર અને તૈજસશરીરની અપેક્ષા અનંતગુણા પરમાણુઓથી કાર્મક-
 શરીર નિષ્પન્ન થાય છે. એટલા માટે જ તે પછીના શરીરો સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મત-
 રાદિ કહેવામાં આવ્યાં છે તૈજસ અને કાર્મણ આ બન્ને શરીરો બધાં સંસારી
 જીવોનાં હોય છે અને એમનો સંબંધ આત્માથી અનાદિનો જ એક જીવમાં
 એકી સાથે ચાર શરીર સુધી થઈ શકે છે અને એમાં એકાએક બે, પાંચ
 શરીરો એકી સાથે હોતા નથી કેમકે વૈક્રિયશરીર અને આહારકશરીર એકી
 સાથે રહેતા નથી સૂત્રકારે જે વાયુકાયિક જીવોના ઔદારિક વૈક્રિય, તૈજસ
 અને કાર્મક આ ચાર શરીરોનું વિધાન કર્યું છે, તે ઔદારિક તૈજસ અને
 કાર્મકશરીર થવામાં તો કેઈ પણ બાતની શંકા જેવી વાત નથી, પરંતુ
 અહીં જ વૈક્રિયશરીરનો જે સદ્ભાવ કહેવામાં આવ્યો છે, તે તેનું તાત્પર્ય
 આ પ્રમાણે છે કે વૈક્રિયશરીર જન્મસિદ્ધ અને કૃત્રિમ બે પ્રકારનું હોય છે.
 જન્મસિદ્ધ વૈક્રિયશરીર દેવ અને નારકીઓમાં જ હોય છે, બીજામાં નહિ

અથ શરીરસંખ્યા પૃચ્છતિ-

મૂલ્મ-કેવદ્યા ણં મંતે ! ઓરાલિય સરીરા પળ્લતા, ગોયમા !
ઓરાલિયસરીરા દુવિહા પળ્લતા, તં જહા-વદ્દેહગા ય મુક્કે-
હગા ય। તત્થ ણં જે તે વદ્દેહગા તે ણં અસંખિજ્જા અસંખિ-
જ્જાહિં ઉસ્સપ્પિણી-ઓસપ્પિણાહિં અવહીરંતિ કાલઓ, સેત્તઓ
અસંસેજ્જા લોગા। તત્થ ણં જે તે મુક્કેહગા તેણં અણંતા અણ-
તાહિં ઉસ્સપ્પિણીઓસપ્પિણીહિં અવહીરંતિ કાલઓ, સેત્તઓ
અણંતા લોગા, દઠ્ઠઓ અભવસિદ્ધિણ્ણિં અણંતગુણા સિદ્ધાણં
અણંતમામે ॥સૂ. ૨૧૧॥

છાયા-ક્રિયન્તિ સ્વદ્ધ મદન્ત ! ઔદારિકશરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? ગૌતમ !
ઔદારિકશરીરાણિ દ્વિવિધાનિ પ્રજ્ઞમાનિ, તથથા-વદ્ધાનિ ચ મુક્તાનિ ચ । તત્ત્ર

કારણ લબ્ધિ છે । લબ્ધિ એક પ્રકાર કી શક્તિ છે જો કુછ હી ગર્ભજ
મનુષ્યોં ઔર તિર્યચ્છોં મેં સંભવિત છે । ફસલિયે એવી લબ્ધિ સે હોનેવાલે
વૈક્રિય શરીર કે અધિકારીગર્ભજમનુષ્ય ઔર તિર્યચ્છ હી હો સકતે હેં ।
કૃત્રિમ વૈક્રિય કી કારણજૂન એક દૂસરે પ્રકાર કી લબ્ધિ માની ગઈ છે,
જો તપોજન્ય ન હોકર જન્મસિદ્ધ હોતી છે એવી લબ્ધિ કુછ દાદર વાયુ-
કાષિક જીવોં મેં હો માની ગઈ છે । ફસલિયે લે મી કૃત્રિમ વૈક્રિય
શરીર કે અધિકારી હેં । ફસીલિયે ઘટ્ટાં સૂત્રકાર ને વાયુકાષિક જીવોં
મેં ૪ શરીર કે હોને કા વિધાન કિયા છે ॥ સૂ. ૨૧૦ ॥

કૃત્રિમ વૈક્રિયનુ કારણુ લબ્ધિ છે. લબ્ધિ એક પ્રકારની શક્તિ છે જે થોડાક
ગર્ભજ મનુષ્યો તેમજ તિર્યચોમાં જ સંભવિત છે એટલા માટે એવી લબ્ધિથી
થકારા વૈક્રિયશરીરના અધિકારી ગર્ભજ મનુષ્યો અને તિર્યચો જ થઈ શકે છે.
કૃત્રિમ વૈક્રિયની કારણજૂત એ, બીજા પ્રકારની પણ લબ્ધિ માનવામાં આવી
છે. જે તપોજન્ય હોતી નથી પણ જન્મસિદ્ધ હોય છે એવી લબ્ધિ કેટલાક
બાદર વાયુકાષિક જીવોમાં જ માનવામાં આવી છે. એટલા માટે તેઓ પણ
કૃત્રિમ વૈક્રિયશરીરના અધિકારી છે એવી જ અહીં સૂત્રકારે વાયુકાષિક
જીવોમાં જ શરીર હોવાનું વિધાન કર્યું છે. ॥સૂ. ૨૧૦॥

તાનિ સ્વલુ અનન્તાનિ અનન્તાભિઃ ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણીભિરપહિયન્તે કાલતઃ,
ક્ષેત્રતઃ અનન્તાઃ લોકાઃ, દ્રવ્યતઃ અભયસિદ્ધિકેમ્યોઽનન્તગુણાનિ, સિદ્ધાનામ્
અનન્તભાગે ॥ સૂ૦ ૨૧૧ ॥

સર્પિણી કાલક્રે, સમય અસંખ્યાત હી હોતે હૈં હસલિયે બદ્ધ ઔદારિક
શરીર ઓ અસંખ્યાત હી હૈં । યહ બદ્ધ ઔદારિકશરીરોં કા પ્રમાણ
નિરૂપણ કાલ કી અપેક્ષા સે કિયા ગયા જાનના ચાહિયે ।

અમ ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા સે ઔદારિક શરીર કા પ્રમાણ સૂત્રકાર
પ્રગટ કરતે હૈં--

(સ્વેતત્રોત્રોત્રલેખા લોગા) ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા બદ્ધ ઔદારિક શરીર
અસંખ્યાત લોક પ્રમાણ હૈં-હસકા તાત્પર્ય યઃ હૈ 'અસંખ્યાત પ્રદેશ-
ત્મક એક એક અપની ૨ અવગાહના મેં યદિ એક એક શરીર વ્યવસ્થા-
સ્થિત કિયા જાવે તો, ઉન શરીરોં સે અસંખ્યાત લોક ભર જાતે હૈં ।
યદિ હસ વાંત કો યોં સમજાયા જાવે' કિ-'એક-એક નભઃપ્રદેશ મેં
એક એક શરીર રખા જાવે તથ ઓ ઉનસે અસંખ્યાત લોક ભર જાતે
હૈં-અર્થાત્ એક એક નભઃપ્રદેશ મેં ક્રમશઃ રખને પર ઓ વે બદ્ધ ઔદા-
રિક શરીર હતને ઓર વચે રહતે હૈં કિ-'જિન્હે ક્રમશઃ એક-એક
પ્રદેશ પર રખને કે લિયે અસંખ્યાત લોકોં કી આવશ્યકતા હોતી હૈં ।
હતને લોક મિલને પર હીવે ક્રમશઃ યદિ એક ૨ પ્રદેશ પર રખે જાવે-

અવસર્પિણી કાલના સમયો અસંખ્યાત જ હોય છે એટલા માટે બદ્ધ ઔદા-
રિકશરીર પણ અસંખ્યાત જ છે. આ બદ્ધ ઔદારિક શરીરોનું પ્રમાણ નિરૂ-
પણ કાલની અપેક્ષાથી કરવામાં આવેલું છે, આ પ્રમાણે બાણુબું બોધએ હવે
ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી ઔદારિક શરીરનું પ્રમાણ સૂત્રકાર પ્રગટ કરે છે--

(સ્વેતત્રોત્રોત્રલેખા લોગા) ક્ષેત્રની અપેક્ષા બદ્ધ ઔદારિકશરીર અસં-
ખ્યાત લોક પ્રમાણ છે આનું તાત્પર્ય એ પ્રમાણે છે કે 'અસંખ્યાત પ્રદે-
શાત્મક એક એક પોતપોતાની અવગાહનામાં બે એક એક શરીર વ્યવસ્થા-
પિત કરવામાં આવે તો, તે શરીરોથી અસંખ્યાત લોકો ભરાઈ જાય છે.
આ વાતને આ રીતે સમજાવવામાં આવે કે એક એક નભઃપ્રદેશના એક
એક શરીર મૂકવામાં આવે તો પણ તેનાથી અસંખ્યાત લોકો ભરાય જાય
છે. એટલે કે એક એક નભઃપ્રદેશમાં ક્રમશઃ મૂકનાથી પણ તે બદ્ધ ઔદારિક
શરીરો એટલાં બધાં બાકી રહે છે કે, જેમને ક્રમશઃ એક એક પ્રદેશ પર
મૂકના માટે અસંખ્યાત લોકોની આવશ્યકતા હોય છે આટલા લોકો પ્રાપ્ત
નહીં થકે અને તેઓ ક્રમશઃ એક એક પ્રદેશ ઉપર મૂકવામાં આવે તો જ તે
પૂરિત થઈ શકે તેમ છે.' તો આનાથી શી હાનિ છે ?

તથા કહીં વે પૂરે જા સકતે હૈં 'તો કયા હાનિ હૈં ? ઉત્તર-સિદ્ધાન્ત કી પ્રરૂપણા એસી નહીં હૈં । યહ કાલકી અપેક્ષા વદ્ધ ઔદારિક શરીરોં કા પ્રમાણ કહા ગયા હૈં । 'તત્થ ણં જે તે મુક્કેલ્લગા તેણં અણંતા અણંતાહિં ઉત્સર્પિણી ઓસર્પિણીહિં અવહીરંતિ કાલઓ) જો મુક્ત ઔદારિક શરીર હૈં વે સામાન્ય સ્થે અનંત હૈં । કાલ કી અપેક્ષા અનંત હૈં । હસ કો છોડને મેં અનંત ઉત્સર્પિણી ઓર અવસર્પિણી કાલ વ્યતીત હો જાતા હૈં । તાત્પર્ય હસકા યહ હૈં કિ મુક્ત ઔદારિક શરીરોં મેં સ્થે નદિ એક એક સમય મેં એક ૨ શરીર કા અપહાર ક્રિયા જાવે તો, અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાલ મેં ઉન સર્વ કા અપહાર હો સકતા હૈં । હસસે યહ વાત સાવિત હોતી હૈં કિ-‘અનંત ઉત્સર્પિણી ઓર અવસર્પિણી કાલ કે જિતને સમય હૈં ઉતને મુક્ત ઔદારિક શરીર હૈં । યહ કાલ કી અપેક્ષા મુક્ત ઔદારિક શરીર કે પ્રમાણ કા કથન હૈં । (સેત્તઓ અણંતા લોગા) ઓવ સૂત્રકાર ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા મુક્ત ઔદારિક શરીરોં કે પ્રમાણ કા કથન કરતે હૈં-હસમેં વે પ્રકટ કરતે હૈં । કી મુક્ત ઔદારિક ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા ઓ અનંત લોકપ્રમાણ હૈં । (દવ્વઓ અભવસિદ્ધિહિં અનંતગુણા સિદ્ધાણં અણંતમાણે) તથા અભવ્ય જીવ દ્રવ્ય કી જિતની સંખ્યા હૈં, ઉત્સે ઉનકી સંખ્યા અનંત ગુણી હૈં-હસકા તાત્પર્ય હૈં કી-‘ઉનકી સંખ્યા સિદ્ધોં કે અનંતથે ભાગ પ્રમાણ હૈં ।

ઉત્તર-સિદ્ધાન્તની પ્રરૂપણા એવી નથી આ કાળની અપેક્ષા બદ્ધ ઔદારિક શરીરોનું પ્રમાણ કહેવામાં આવ્યું છે. (તત્થ ણં જે તે મુક્કેલ્લગા તેણં અણંતા અણંતાહિં ઉત્સર્પિણીઓસર્પિણીહિં અવહીરંતિ કાલઓ) જે મુક્ત ઔદારિક શરીરો છે તે સામાન્યથી અનંત છે કાળની અપેક્ષા અનંત છે એના પરિત્યાગ અનંત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળ પસાર થઈ જાય છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે મુક્ત ઔદારિક શરીરોમાંથી જે એક એક સમયમાં એક શરીરનો અપહાર કરવામાં આવે તો અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળમાં તે સર્વનો અપહાર થઈ શકે છે. આનાથી આ વાત સિદ્ધ થાય છે કે અનંત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળના જેટલા સમયો છે તેટલા મુક્ત ઔદારિક શરીરો છે. આ કાળની અપેક્ષા મુક્ત ઔદારિક શરીરનું પ્રમાણ કથન છે. (સેત્તઓ અણંતા લોગા) હવે સૂત્રકાર ક્ષેત્રની અપેક્ષા મુક્ત ઔદારિક શરીરોના પ્રમાણનું કથન કરે છે તેમાં તેઓ શ્રીએ પ્રકટ કરે છે કે મુક્ત ઔદારિક ક્ષેત્રની અપેક્ષા પણ અનંત હોઈ પ્રમાણ છે (દવ્વઓ અભવસિદ્ધિહિં અનંતગુણા સિદ્ધાણં અણંતમાણે) તેમજ અભવ્ય જીવ દ્રવ્યની જેટલી સંખ્યા છે, તેથી તેમની સંખ્યા અનંતગુણી છે. આનું તાત્પર્ય એ છે કે ‘તેમની સંખ્યા સિદ્ધોના અનંતમાં ભાગ પ્રમાણ છે.’

ટીકા-‘કેવદ્યાનં મંતે’ इत्यादि ।

કિયન્તિ સ્વલ્પ મદન્ત ! ઔદારિકશરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? ઉત્તરયતિ-ગૌતમ ! ઔદારિકશરીરાણિ વદ્વમુક્તભેદેન દ્વિવિધાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ । નન્વત્ર ઔદારિક-શરીરસંખ્યા પૃષ્ઠા, તત્ર વદ્વમુક્તેતિ તદ્દ્વૈવિધ્યકથનમપસ્તુતમિતિ ચેદાહ-વદ્વમુક્તેતિ દ્વિવિધસ્યાપિ ઔદારિકશરીરસ્ય પૃથક્ પૃથક્ સંખ્યાપદર્શનાય તથોક્તમિતિ નોઽપસ્તુતતત્ત્વચિન્તાઽત્ર કાર્યેતિ । इदं वद्वत्वमुक्तत्वविशिष्टौदारिकादिशरीर-प्रमाणं कचिद् द्रव्येण=अमव्यादिना वक्ष्यते, कचित्तु क्षेत्रेण=प्रतरादिना, कचित्तु कालेन=समयावलिकादिना भावस्यात्र द्रव्यान्तर्गतत्वेन विवक्षणाद् भावेन प्रमाणं

આવાર્થ:—इस सूत्रद्वारा सूत्रकारने औदारिकशरीरों की संख्या कही है—उसमें उन्होंने यह स्पष्ट किया है कि—‘औदारिक शरीर वद्ध और मुक्त के भेद से दो प्रकार के होते हैं । यहां पर प्रकार कहने पर ऐसी आशंका नहीं करनी चाहिये—कि ‘पूछी गई संख्या और उत्तर दिया गया प्रकार है । क्योंकि सूत्रकार ने जो वद्ध और मुक्त ये दो प्रकार के भेद औदारिकादि शरीरों के कहे हैं, सो इस कथन का उनका यह प्रयोजन है कि—‘वे वद्ध और मुक्त की भी पृथक् २ संख्या कहेंगे । सो यह वद्ध, मुक्त औदारिकादिकशरीरों की संख्या वे कहीं द्रव्य से—अमव्यादि राशि से, कहीं क्षेत्र से—प्रतर आदि से और कहीं काल से समय आवलिका आदि से, प्रकट करेंगे । भाव की बात जो यहां नहीं आई है, उसका कारण यह है—‘भाव द्रव्य के अन्तर्गत ही विव

ભાવાર્થ—આ સૂત્ર વડે સૂત્રકારે ઔદારિક શરીરોની સંખ્યા કહી છે, તેમાં એ વાત સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે કે ઔદારિકશરીર બદ્ધ તેમજ મુક્તના ભેદથી બે પ્રકારના હોય છે અહીં પ્રકારની ચર્ચા કર્યા પછી તો આ જાતની આશંકા થવી ન જોઈએ કે ‘પૂછવામાં આવ્યું’ છે સંખ્યા વિષે અને જવાબ આપવામાં આવ્યો’ છે. પ્રકારના સંબંધમાં કેમકે સૂત્રકારે બદ્ધ અને મુક્ત આ બે પ્રકારના ભેદો ઔદારિકાદિ શરીરોના કહ્યાં છે. તો આ કથનથી તેમનું એ પ્રયોજન છે કે ‘તે બદ્ધ અને મુક્તની પણ બુદ્ધી બુદ્ધી સંખ્યા કહેશે’ તો આ બદ્ધ, મુક્ત ઔદારિક શરીરોની સંખ્યા કેટલાક સ્થાને દ્રવ્યથી, અભવ્યાદિ, રાશિથી કેટલાક સ્થાને ક્ષેત્રથી પ્રતર વગે-રેથી અને કેટલાક સ્થાને કાળથી સમય આવલિકા વગેરેથી પ્રકટ કરશે ભાવની વાત જે અહીં સ્પષ્ટ કરવામાં આવી નથી, તેનું કારણ આ પ્રમાણે છે કે ભાવ દ્રવ્યમાં જ વિવક્ષિત થઈ ગયેલ છે એથી અહીં તેની અપેક્ષાએ

ન વક્ષ્યતિ તત્ર વદ્ધાનામૌદારિકશરીરાણાં કાલતઃ ક્ષેત્રતથ્ચ માનં નિરૂપયતિ-
'તત્થ પં જે તે નદેલજ્ઞા' इत्यादिना । नारकाणां देवानां च वैक्रियशरीरत्वान्न
तेषां वद्धान्यौदारिकशरीराणि सन्ति, अतस्तिर्यङ्मनुष्या एव तथाविधकर्माद-
यात् वद्दौदारिकशरीरयाजो भवन्ति । तानि भव्याणि समानान्यतोऽसंख्यातानि
सन्ति । तदसंख्येयं कियदिति दर्शयितुमाह-'असंखेज्जाहि' इत्यादि । यदि प्रति-
समयमेकैकं शरीरमपह्रियते तदाऽसंख्येयोन्सर्पिण्यसर्पिणीभिरतानि सर्वाणि
शरीराण्यपह्रियन्ते इति, असंख्येयामूत्सर्पिण्यसर्पिणीषु यावन्तः समया भवन्ति
तावन्ति वद्धान्यौदारिकशरीराण्युपलभ्यन्ते इति भावः । इदं हि कालतो मानं
बोध्यम् । क्षेत्रतस्तु तन्मानं निरूपयति-'खेत्तओ अरंखेज्जा लोगा' इति । तानि
शरीराणि क्षेत्रतोऽसंख्येयलोकपरिमितानि सन्ति । अत्रेदं बोध्यम्-एकैकस्याम-

ક્ષિત્ત હો મથા હૈ-હસલિધે યહાં ઉસકી અપેક્ષા સે ઉનકી સંખ્યા પ્રકટ
નહીં કી જાવેગી । 'વદ્ધ' કા તાત્પર્ય હૈ-'ગ્રહણ કિયે ગયે । ઔર 'મુક્ત'
કા તાત્પર્ય હૈ-'છોડ દિયે ગયે ।' અર્થાત્ મનુષ્ય ઔર તિર્યંચોં કે દ્વારા
જો ઔદારિક શરીર ગ્રહણ કિયે જા ચુકે હૈં ઔર પૃચ્છા સમય મેં
મી જો જીવોં કે સાથ સમ્યદ્ધ હૈં વે સજ્જ ઔદારિક શરીર વદ્ધ હૈ
અર્થાત્ વર્તમાન મેં મનુષ્ય ઔર તિર્યંચોં કા જો ધૃત સ્થૂલ શરીર હૈ વહ
વદ્ધ ઔર ઔદારિક શરીર હૈ । યહાં મનુષ્ય ઔર તિર્યંચ કહને કા યહ
તાત્પર્ય હૈ કિ-'ઔદારિક શરીર, ઔદારિક કર્મ કે ઉદય સે इन्हों
जीवों के होता है, अन्य देव नारकी जीवों के नहीं । क्योंकि उनके तो
तैजस कर्मण और वैक्रिय शरीर ही होता है ।

શંકા--જિલ્લ પ્રકાર વદ્ધ ઔદારિક શરીર કા પ્રમાણ ક્ષેત્ર કી
અપેક્ષા અસંખ્યાત લોક કહા મથા હૈ ઔર ઉસે યોં સમજાયા મથા

તેમની સંખ્યા પ્રકટ કરવામાં આવશે નહિ 'બદ્ધ'નું તાત્પર્ય છે 'ગ્રહણ
કરવામાં આવેલા' અને 'મુક્ત'નું તાત્પર્ય છે 'ત્યાજ્યેલા' એટલે કે
મનુષ્ય અને તિર્યંચો વડે જે ઔદારિકશરીર ગ્રહણ કરવામાં આવ્યાં છે અને
પૃચ્છા સમયમાં પણ જે જીવોની સાથે સંબદ્ધ છે. તે સર્વે ઔદારિકશરીર
બદ્ધ છે, એટલે કે વર્તમાનમાં મનુષ્ય અને તિર્યંચોના ધારણ કરેલા જે સ્થૂલ
શરીરો છે તે બદ્ધ અને ઔદારિક શરીરો છે. અહીં મનુષ્ય અને તિર્યંચના
પાઠનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે ઔદારિકશરીર, ઔદારિક કર્મના ઉદયથી
એજ જીવોના જ હોય છે. બીજા દેવ નારકી જીવોના નહિ કેમકે તેમના તો
તૈજસ કાર્મણ અને વૈક્રિયશરીર જ હોય છે.

શંકા--જેમ બદ્ધ ઔદારિક શરીરનું પ્રમાણ ક્ષેત્રની અપેક્ષા અસં-
ખ્યાત લોક કહેવામાં આવ્યું છે અને તેને આ રીતે સમજાવવામાં આવ્યું

સંખ્યેયપ્રદેશાત્મિકાયાં સ્વકીયસ્વકીયાવગાહનાયાં યદ્યેકૈકં શરીરં વ્યવસ્થાપ્યતે તદા તૈઃ શરીરૈરસંખ્યેયા લોકા ભ્રિયન્તે, યદિચેકૈકસ્મિન્નપ્રદેશે એકૈકં શરીરં વ્યવસ્થાપ્યતે તદાપિ અસંખ્યેયા લોકા ભ્રિયન્તે, इत्यं ननु शरीरस्य एकै-
कप्रदेशावगाहना त्वयं नोक्ता? इति चेदाह—केवलं शरीरस्य जयन्त्यतोऽयसंख्येय-
प्रदेशावगाहित्यादेकस्मिन् प्रदेशेऽवगाहः सिद्धान्ते निषिद्ध इति नेत्यमुक्ता ।
असत्कल्पनयैव मुख्यतां को दोषः? नास्ति कोऽपि दोषः, परन्तु सिद्धान्तसम्मतप्रका-

है कि—‘असंख्यात प्रदेशात्मक एक एक अपनी २ अवगाहना में यदि एक एक शरीर व्यवस्थापित किया जावे तो, उन शरीरों से असंख्यात लोक भर जाते हैं । तो इस विषय को इस प्रकार क्यों न समझाया जावे कि—‘यदि आकाश के एकप्रदेश पर एक २ औदारिक शरीर स्थापित किया जावे तो उनसे असंख्यात लोक भर जाते हैं । यह कल्पना सीधी और सरल है तथा इससे उनका क्षेत्र प्रमाण भी जल्दी से समझ में आ जाता है ।

उत्तर—इस प्रकार की कल्पना सिद्धान्त निषिद्ध है । क्योंकि सिद्धान्त में एक शरीर की कम से कम अवगाहना लोकाकाश के असंख्यातवें भाग में कहीं गई है । एक २ प्रदेश में नहीं । और लोका-
काशका असंख्यातवां भाग भी असंख्यात प्रदेशात्मक होता है । ऐसा कहा गया है । इस कारण इस प्रकार की कल्पना को स्थान नहीं दिया है ।

શંકા—અસત્કલ્પના સે યદિ એસી પ્રરૂપણા સમજાને કે લિયે કી જાવે તો કયા દોષ ?

છે કે ‘અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક એક એક પોતપોતાની અવગાહનામાં બે એક એક શરીર વ્યવસ્થાપિત કરવામાં આવે તો તે શરીરોથી અસંખ્યાત લોકો ભરાઈ જાય છે. તો આ વિષયને આ રીતે કેમ ન સમજાવવામાં આવે કે—બે આકાશના એક પ્રદેશ પર એક એક ઔદારિકશરીર પ્રસ્થાપિત કરવામાં આવે તો તેનાથી અસંખ્યાત લોકો પૂરિત થઈ જાય છે. આ કલ્પના સીધી તેમજ સરલ છે તથા આનાથી તેમનું ક્ષેત્રપ્રમાણ પણ શીઘ્રતાપૂર્વક સમજમાં આવી જાય છે.

ઉત્તર—આ બાતની કલ્પના સિદ્ધાન્તથી નિષિદ્ધ છે. કેમકે સિદ્ધાન્તમાં એક શરીરની ઓછામાં ઓછી અવગાહના લોકાકાશના અસંખ્યાતમાં ભાગમાં કહેવામાં આવી છે. એક એક પ્રદેશમાં નહીં અને લોકાકાશનો અસંખ્યાતમાં ભાગ પણ અસંખ્ય ત પ્રદેશાત્મક હોય છે. આમ કહેવામાં આવ્યું નથી.

શંકા—અસત્કલ્પનાથી બે એવી પ્રરૂપણા સમજાવવા માટે કરાવવામાં આવે તો આમાં શો દોષ છે ?

રેણ પ્રરૂપણા ચેદુપલભ્યતે તર્હિ અસત્કલ્પનથા પ્રરૂપણા અનાવશ્યકીત્યસત્કલ્પના
નાશ્રિતા । નનુ ઔદારિકશરીરિણાં મનુષ્યતિરથામનન્તત્ત્રાત્તેષાં શરીરાણ્યપિ અન
ન્તાનિ વક્તવ્યાનિ કથમંગરુચેયાન્યુક્તાનિ ? इति चेद्वाह—प्रत्येकशरीरिणामसंख्ये-
यत्त्रात्तेषां शरीराण्यपि असंख्यातानि । साधारणशरीरिणस्त्वनन्ताः, किन्तु तेषा-
मेकैक जीवस्य एकैकं शरीरं नास्ति, अपि तु अनन्तानामनन्तानां जीवानामेकैकं
शरीरम्, इत्यत औदारिकशरीरिणामनन्त्येऽपि शरीराण्यसंख्यातान्येव भवन्तीति ।

अथ मुक्तान्यौदारिकशरीराणि प्ररूपयति—‘तत्त णं जे ते मुक्केल्लगा’
इत्यादि । भवान्तरसक्रमणे मोक्षगमनकाले वा जीवैः यान्यौदारिकशरीराणि
मुक्तानि तान्यनन्तापि भवन्ति । अनन्तान्यपि अनन्तानि सन्ति, अनो न ज्ञायते

उत्तर—दोष तो कुछ भी नहीं है । परन्तु सिद्धान्त सम्मत प्रकार
से प्ररूपणा उपलब्ध होती है तो असत्कल्पना से प्ररूपणा करना
अनावश्यक है ।

शंका—औदारिक शरीरवाले, मनुष्य और तिर्यश्च दोनों मिलकर
अनंत हैं, इसलिये औदारिक शरीर भी अनंत ही कहना चाहिये ।
असंख्यात क्यों कहे ?

उत्तर—प्रत्येक शरीरी असंख्यात हैं । इसलिये उनके शरीर भी
असंख्यात हैं । यद्यपि साधारण शरीरी अनंत हैं, फिर उनमें एक २
जीव का एक २ शरीर जुदा जुदा नहीं है, किन्तु अनंत अनंत जीवों—
एक एक ही शरीर होता है । इसलिये औदारिक शरीरी अनंत होने
पर भी औदारिक शरीर असंख्यात ही होते हैं । भवान्तर में संक्र-
मण करने पर अथवा मोक्ष गमन करने पर जीवों के द्वारा जो औदा-

ઉત્તર—દોષ તો કેઈ પણ જાતનો નથી પરંતુ સિદ્ધાન્ત સમ્મત પ્રકા-
રથી જ્યારે પ્રરૂપણા ઉપલબ્ધ હોય છે તો અસત્કલ્પનાથી પ્રરૂપણા કરવી
આવશ્યક છે ?

શંકા—ઔદારિક શરીરવાળા, મનુષ્ય અને તિર્યંચ બંને અનંત છે.
આથી ઔદારિકશરીર પણ અનંત છે, આમ કહેવું જોઈએ અસંખ્યાત શા
માટે કહેવામાં આવે ?

ઉત્તર—દરેકે દરેક શરીરી અસંખ્યાત છે એટલા માટે તેમાંના શરીરો
પણ અસંખ્યાત છે જો કે સાધારણ શરીરી અનંત છે, અને તેમાં એક એક
જીવનું એક એક શરીર જુદું જુદું નથી અનંત અનંત જીવોના એક એક
જ શરીર હોય છે. એટલા માટે ઔદારિક શરીરી અનંત હોવા છતાંએ
ઔદારિક શરીર અસંખ્યાત જ હોય છે ભવાન્તરમાં સંક્રમણ કરવાથી અથવા

પરિવર્તનનું ક્રિયત્વ ? અતઃ કાલગદિમિસ્તત્વમણં નિરૂપ્યતિ-તૈયુ મુક્તશરીરેષુ પ્રતિપત્યયૈકૈશ્વશરીરાદારે અનન્તામિલત્વર્ગિર્ણીધિતાન્યપોદ્યન્તે કાલતઃ । અનન્તાદ્યુર્ભાષિષ્યદ્વર્ગિર્ણીયુ વાદન્તઃ સમયા મવન્તિ, તાવન્તિ મુક્તાન્યૌદારિકશરીરાણિ કાલતો વૌધ્યાનીતિ શ્વાદઃ । ક્ષેત્રતઃ જાન્તા લોકાઃ-ક્ષેત્રપાશ્રિત્ય મુક્તાન્યૌદારિકશરીરાણિ અનન્તાનાં લોકપ્રમાણમણ્ડાનાં પ્રદેશરાશિતુલ્યાનિ વૌધ્યાનિ । તથા-દ્રવ્યન=દ્રવ્યમાશ્રિત્ય અભવસિદ્ધિકૈશ્વઃ-અભવજીવદ્રવ્યસંખ્યાતોડનન્તગુણાનિ, સિદ્ધાનામનન્તમાગે=સિદ્ધજીવસંખ્યાત્યાત્વનન્તમાગચર્ચાનિ ।

નહુ યેઃ સમ્યક્ત્વં પૂર્વ પ્રતિપન્નન્, પુનસ્તૈર્મિથ્યાત્વં પ્રતિપન્નં તે હિ પ્રતિપતિત સમ્યગ્દૃષ્ટયઃ પ્રોધ્યન્તે, તેડપ્યવર્તવિદ્ધિકૈશ્વોડનન્તગુણાઃ સિદ્ધાનાં જાનન્તમાગવર્તિતો મવન્તીતિ મજ્ઞાપનામદ્વાદ્વંડકે પઠ્યતે, તત્તિમેતાનિ મુક્તાન્યૌદારિકશરીરાણિ સત્તુલ્યાનિ મવન્તિ ? ઇતિ ચેદાહ-યદ્યેતાનિ તત્સમસંખ્યકાનિ મવેયુરતદા

રિક શરીર છોડે જાતે હૈ, યે મુક્ત ઔદારિક શરીર હૈ, ઔર યે મુક્ત ઔદારિક શરીર અનંત હૈ । કાઠ કી અપેક્ષા મુક્ત ઔદારિક શરીર અનન્ત ઉત્સર્પિણી ઔર અવલર્પિણી કે ગિતને સમય હોતે હૈં ંતને હૈં । ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા અનંત લોક પ્રમાણ લંડો કી પ્રદેશ રાશિ કે તુલ્ય-હૈ । દ્રવ્ય કી અપેક્ષા અભવજીવ દ્રવ્ય કી સંખ્યા સે અનંતગુણે ઔર સિદ્ધ ભગવાન્ કે અનંતવે ભાગ હૈ ।

શંકા--જિન જીવોં ને પહિલે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર લિયા ઔર વાદ યે નિથ્યાદૃષ્ટિ હો ગયે, તેસે જીવ 'પડિવાદ' પ્રતિપતિત સમ્યગ્દૃષ્ટિ કહે ગયે હૈં । હન જીવોં કી મી સંખ્યા અભવસિદ્ધિકોં સે અનંતગુણી ઔર સિદ્ધ ભગવાન્ સે અસંખ્યાતવેં ભાગ હૈ તેસી પ્રવચના મદ્વાદ્વંડકમેં કી ગઈ હૈ । તો વચા યે મુક્ત ઔદારિક શરીર ફન્દી કે તુલ્ય હોતે હૈં ?

મોક્ષ ગમન કર્યા બાદ જીવો વડે જે ઔદારિક શરીરો ત્યજ દેવામાં આવે છે તે મુક્ત ઔદારિક શરીરો છે અને આ મુક્ત ઔદારિક શરીરો અનન્ત છે કાગની અપેક્ષાએ મુક્ત ઔદારિકશરીર અનન્ત ઉત્સર્પિણી અને અવલર્પિણીના જેટલા સમયો હોય છે, તેટલા છે ક્ષેત્રની અપેક્ષા અનંત લોક પ્રમાણ ખડોની પ્રદેશરાશીની તુલ્ય છે. દ્રવ્યની અપેક્ષા અભવ જીવો દ્રવ્યની સંખ્યાથી અનંતગણા અને સિદ્ધ ભગવાનના અનંતમા ભાગો છે.

શંકા-જે જીવોએ પહેલાં સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યું છે અને ત્યાર બાદ તે મિથ્યાદૃષ્ટિ થઈ ગયા છે, એવા જીવો 'પડિવાદ' પ્રતિપતિત સમ્યગ્દૃષ્ટિ કહેવામાં આવ્યા છે. આ જીવોની પણ સંખ્યા અભવસિદ્ધિકોથી અનંતગણી અને સિદ્ધ ભગવાનથી અસંખ્યાતમા ભાગની છે એવી પ્રજ્ઞણા મદ્વાદ્વંડકમાં કહેવામાં આવી છે, તો શું આ મુક્ત ઔદારિકશરીર એમના જ તુલ્ય હોય છે ?

तान्यप्यत्र सूत्रे निर्दिष्टानि स्युः, न च तानि निर्दिष्टानि दृश्यन्ते, अत एतानि मुक्तान्यौदारिकशरीराणि प्रतिपत्तिसम्यग्दृष्टिराशयपेक्षया कदाचिद् हीनानि कदाचित्तुल्यानि कदाचिदधिकानि वा भवन्तीति बोध्यम् । ननु जीवैः परित्यक्ता-
नामौदारिकशरीराणामानन्त्यं यदुक्तं तत् कथं संगच्छते ? यद्येतानि यानि श्म-
शानगतानि अक्षतानि तिष्ठन्ति तानि गृह्येन्, तर्हि तेषामनन्तकालावस्थाना-
भावात् स्तोकत्वादानन्त्यं नास्ति । अथ चेद्यानि खण्डीभूयपरमाण्वादिभावेन
परिणामान्तरापन्नानि तानि गृह्येन् तर्हि नैतादृशः कश्चित् पुद्गलोऽस्ति, योऽतीता-

उत्तर-यदि ये उनकी समसंख्यावाले होते तो उनके जैसा उनका भी इस सूत्र में निर्देश होता परन्तु यहाँ सूत्र में उनका निर्देश तो दिखना नहीं है-इसलिये यह जानना चाहिये कि-‘ये मुक्त औदारिक शरीर प्रतिपत्तिसम्यग्दृष्टियों की राशि की अपेक्षा से कदा-
चित् हीन, कदाचित् तत्तुल्य और कदाचित् अधिक भी होते हैं ।

शंका-जीवों द्वारा परित्यक्तरूप मुक्त औदारिक शरीरों को जो आप अनन्त कह रहे हैं-यह किस अपेक्षा से कह रहे हैं ? क्या जो शरीर श्मशान गत होकर अक्षत हैं, उनको अपेक्षा से आप उनमें अनन्तता कह रहे हैं ? यदि हाँ कहा जाय तो यह बात संभवित नहीं होती, क्योंकि उनमें अनन्तकाल तक रहना संभवना ही नहीं है-वे तो स्तोक-
काल तक ही रहते हैं-इसलिये उनमें स्तोकता जानने से अनन्तता संभ-
वित नहीं होती ? यदि ऐसा कहा जाय कि-‘जो औदारिक शरीर खंड

उत्तर-जे आ तेमनी साथे समसंख्या धरावता डोय तो तेमनी जेम तेमनु पणु आ सूत्रमां कथन करवामां आवुं डोत परंतु अहीं सूत्रमा तेमनुं कथन तो जेवामां आवतुं नथी. जेटला भाटे जेम समणु लेवु जेधजे के मुक्त औदारिक शरीर प्रतिपत्तिसम्यग्दृष्टियों की राशि की अपेक्षा से कदाचित् हीन, कदाचित् तत्तुल्य अने कदाचित् अधिक पणु डोय छे.

शंका-जो वे वडे परित्यक्त रूप मुक्त औदारिक शरीराने जे तमे अनन्त बतावी रह्या छे, ते कथ अपेक्षा से बतावी रह्या छे ? शुं जे शरीर श्मशानगत थधने अक्षत छे, तेमनी अपेक्षा से आप तेमनामां अनन्तता कही रह्या छे ? जे आप ‘डा’ कहे तो आ बात संभवित नथी केमके तेमनामां अनन्त काल सुधी रह्ये संभवित नथी तेज्जे तो स्तोक काल सुधी न रह्ये छे. जेथी तेमनामां स्तोकता आववाथी अनन्तता संभवित नथी । जे आप कहेवामा आवे के जे औदारिक शरीर अउअउ थधने परमाणु

યામદ્વાયામેકૈકજીવેનૌદારિકશરીરરૂપતયાડનન્તરાઃ પરિણમય્ય ન મુક્તઃ, તતઃ સર્વસ્યાપિ પુદ્ગલાસ્તિકાયસ્ય ગ્રહણમાયદ્યેત, एवं च सत्यमव्येभ्योऽनन्तगुणानि सिद्धानामनन्तभागे इत्येतद्विरुध्येत, सर्वપુદ્ગલાસ્તિકાયगतपुદ્गलानां सर्वजीवेभ्योऽप्यनन्तानन्तगुणत्वादिति चेदाह-अत्र उक्तपक्षद्वयं न विवक्षितम्, किन्तु जीव-प्रयोगनिर्वर्तितमौदारिकशरीरपरिणामं परित्यज्य परिणामान्तरं नासादयन्ति ताव-

૨ હોત્તર પરમાણુ આદિ રૂપ મેં પરિણત હો જુકે હેં, ડનકી અપેક્ષા ડનમેં અનંતતા કહી હે, સો વાત ઓ નહીં વનતી હે ક્યોંકિ એસા વોઈ પુદ્ગલ નહીં હે જો અતીતકાલ મેં ઁક ઁક જીવ કે દ્વારા ઁદારિક શરીરરૂપ સે અનંતવાર પરિણવાકર ન ઁડોડ દિવા ગવા હો । હસ પ્રકાર સે સમસ્ત પુદ્ગલાસ્તિકાય કે, ગ્રહણ હોને કા પ્રસંગ પ્રાપ્ત હોના હે । હસ પ્રસંગ મેં અભવ્યરાશિ સે અનંત ગુણતા ઁર સિદ્ધ ભગવાન સે અનંત-ભાગના વિરુદ્ધ જાતી હે । ક્યોંકિ સર્વ પુદ્ગલાસ્તિકાય ગતપુદ્ગલોં મેં સર્વ જીવોં કી અપેક્ષા ઓ અનંતાનંતગુણતા હે । હસલિયે મુક્ત ઁદારિક શરીરોં મેં ઓ અનંતાનંત ગુણતા આવેગી ?

ઉત્તર-એસા નહીં હે-ક્યોંકિ હન ડોનોં પક્ષોં કો યહાં પર નહીં લિયા ગવા હે । કિન્તુ-યહાં તો એસી વાત કી ગઈ હે કિ-‘જીવ દ્વારા વિપ્રમુક્ત ઁક ઁક ઁદારિક શરીર કે જિતને અનંત ઁંડ હો જાતે હે, વે અનંતઁંડ જય તક જીવ પ્રયોગ નિર્વર્તિત ઁદારિક શરીરરૂપ પરિ-

વગેરે રૂપોમાં પરિણત થઈ ગયાં છે, તેમની અપેક્ષા તેમનામાં અનંતતા કડેવામાં આવી છે તો આ વાત પણ બધેજેસતી નથી કેમકે એવું કોઈ પુદ્ગલ નથી કે જે અતીત કાલમાં એક એક જીવ વડે ઁદારિકશરીર રૂપથી અનંત વખત પરિણમાવીને ઁડી ન મુકયું હોય આ રીતે સમસ્ત પુદ્ગલાસ્તિકાયના ગ્રહણને પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય છે. આ પ્રસંગમાં અભવ્યરાશિથી અનંતગુણતા અને સિદ્ધ ભગવાનથી અનંત ભાગતા વિરુદ્ધ જાય છે કેમકે સર્વ પુદ્ગલાસ્તિકાય ગત પુદ્ગલોમાં સર્વ જીવોની અપેક્ષાએ પણ અનંતાનંત ગુણતા છે એટલા માટે મુક્ત ઁદારિક શરીરોમાં પણ અનંતાનંત ગુણતા આવશે ?

ઉત્તર-આ પ્રમાણે નથી કેમકે આ બંને પક્ષોને અહીં ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા નથી પરંતુ અહીં તો આ વાત ગ્રહણ કરવામાં આવી છે કે જીવ વડે વિપ્રમુક્ત એક એક ઁદારિક શરીરના જેટલા અનંત જડો થઈ જાય છે, તે અનંતજડો જ્યાં સુધી જીવ પ્રયોગ નિર્વર્તિત ઁદારિકશરીર રૂપ પરિણમને ત્યજીને પરિણામાન્તરને મેળવતા નથી ત્યાં સુધી ઁદારિકશરી-

औदारिकशरीरावयवत्वात् अनयवे समुदायोपचारात् प्रत्येकमवयवगौदारिक-
शरीरेत्युच्यते । अवयवे समुदायोपचारस्तु एकदेशदाहेऽपि ग्रामो दग्धः पटो दग्धः
इत्यादिवदुन्नेयः । एवं चैकैकं जीवविप्रमुक्तमौदारिकशरीरमनन्तभेदभिन्नम्, तेषु
च भेदेषु प्रत्येकं प्रस्तुतशरीरावयवतया प्रस्तुतशरीरत्वेनोपचर्यते । एतेषां च
भेदानां प्रकृतशरीरपरिणामत्यागे अन्येषां तत्परिणामवतामुत्पत्तिसंभवाद् यथोक्ता-
नन्तसंख्यकान्धादारिकशरीराणि न लोके कदाचिद् व्यवच्छिद्यन्ते इति । तदेवमा-
द्यत औदारिकशरीरसंख्या मोक्ता । विभागतस्त्वग्रे क्रमप्राप्ता वक्ष्यते इति ॥ सू. २११ ॥

गाम को छोड़कर परिणामान्तर को नहीं पा लेते हैं, तब तक औदा-
रिक शरीरावयव होने के कारण वे औदारिक शरीर ही कहे जाते हैं ।
यद्यपि वे औदारिक शरीररूप नहीं हैं—उसके खंडरूप हैं, फिर भी अव-
यव में अवयवी के उपचार से प्रत्येक अवयव औदारिक शरीररूप से
मानलिये जाते हैं । अवयव में समुदायरूप अवयवी का उपचार ग्राम
के एक देश के जल जाने पर जैसे ‘ग्राम जल गया’ पट के एक देश जल
जाने पर जैसे ‘पट जल गया’ होता है, वैसे ही यहां होने में कोई बाधा
नहीं है । इस प्रकार एक एक जीव के द्वारा विप्रमुक्त औदारिक शरीर
अनंत भेदवाला है इन भेदों में प्रत्येक भेद औदारिक शरीर का अवयव
कहलाता है । इन अवयवों में प्रस्तुत औदारिक शरीर का उपचार कर
लिया जाता है । जब ये भेद प्रकृतशरीररूप परिणाम का परित्याग
कर देते हैं, तब ऐसा नहीं होता है कि—‘फिर औदारिक शरीर का
सर्वथा अभाव ही—व्यवच्छेद ही हो जावे क्योंकि उस समय अन्यो में

रावयव डोवाथी ते औदारिक शरीर। न कडेवाभां आवे छे. जे के ते औदा-
रिकशरीर इप नथी, तेना भ'उइप छे. छतां ओ अवयवभां अवयवीना उप-
आरथी ते प्रत्येक अवयव औदारिकशरीर इपथी मानवाभां आवे छे. अव-
यवभां समुदाय इप अवयवीना उपचार गामना ओकदेशने अग्निभां लसभ
थछ गया पछी ‘गाम लसभ थछ गयु’ वस्त्रने ओक लाग भणी नय त्यारे
जेभ ‘वस्त्र भणी गयु’ छे’ आ रीते कडेवाभां आवे छे, तेभन अही पछु
कोछ नतनी बाधा नथी आ प्रमाणे ओक ओक एव वडे विप्रमुक्त औदा-
रिक शरीरने अवयव कडेवाभां आवे छे. आ अवयवोभां प्रस्तुत औदारिक
शरीरने उपचार करी लेवाभां आवे छे. ज्यारे आ लेहो प्रकृत शरीर इप
परिणाम त्यज दे छे, त्यारे आम थतुं नथी के ‘इरी औदारिक शरीरने
सर्वथा अभाव न—व्यवच्छेद न थछ नय.

અથ વૈક્રિયાદિ સંખ્યામોઘનો નિરૂપયતિ—

મૂલમ્—કેવદ્વયા પાં મંતે ! વેડવિવ્યસરીરા પળ્લતા ? ગોયમા !
વેડવિવ્યસરીરા દુવિહા પળ્લતા, તં જહા—વદ્દેલ્લયા ય મુક્કેલ્લયા
ય । તત્થ પાં જે તે વદ્દેલ્લયા તે પાં અસંખિજ્જા અસંખિજ્જાહિં
ઉસ્સપ્પિણિ ઓસપ્પિણીહિં અવહીરંતિ કાલઓ, સ્વેત્તઓ અસં-
ખિજ્જાઓ સેઢીઓ પયરસ્સ અસંલેજ્જઇમામે । તત્થ પાં જે તે
મુક્કેલ્લયા તે પાં અળંતા અળંતાહિં ઉસ્સપ્પિણિઓસપ્પિણીહિં
અવહીરંતિ કાલઓ, સેસં જહા ઓરાલિયસ્સ મુક્કેલ્લયા તહા
एएवि भाणियव्वा । કેવદ્વયા પાં મંતે ! આહારગસરીરા પળ્લતા ?
ગોયમા ! આહારગસરીરા દુવિહા પળ્લતા, વદ્દેલ્લયા ય મુક્કેલ્લયા
ય । તત્થ પાં જે તે વદ્દેલ્લયા તે પાં સિય અત્થિ સિય નત્થિ । જઇ
અત્થિ જહળ્લેણં ઇગો વા દોઢા તિપ્પિણ વા, ઉક્કોસેણં સહસ્સ-
પુહુત્તં, મુક્કેલ્લયા જહા ઓરાલિયસરીરા તહા ભાણિયવ્વા । કેવ-
દ્વયા પાં મંતે ! તેયગસરીરા પળ્લતા ? ગોયમા ! તેયગસરીરા
દુવિહા પળ્લતા, તં જહા—વદ્દેલ્લયા ય મુક્કેલ્લયા ય । તત્થ પાં

ઔદારિક પરિણામરૂપ ક્ષી ઉત્પત્તિ હો જાતી હૈ । હસલિયે અનંત સંખ્યા-
વાલે ઔદારિક શરીરોં કા લોક મેં કઢી વ્યવચ્છેદ અભાવ—નહીં હો
સકતા હૈ । હસ પ્રકાર યહ સૂત્રકારને ઓઘસાનાન્ય—કી અપેક્ષા ઔદા-
રિક શરીર કી સંખ્યા કહી હૈ । વિભાગ કી અપેક્ષા ક્રમ પ્રાપ્ત હસકી
સંખ્યા સૂત્રકાર આમે કહેમે ॥ ૨૧૧ ॥

કેમકે તે સમયે અન્યોમાં ઔદારિક પરિણામ રૂપની ઉત્પત્તિ થઈ જાય
છે. એટલા માટે અનંત સંખ્યાતવાળા ઔદારિક શરીરોનો લોકમાં કદાપિ
અભાવ—વ્યવચ્છેદ થઈ શકતો નથી આ પ્રમાણે સૂત્રકારે ઓઘ સામાન્યની
અપેક્ષાએ ઔદારિક શરીરની સંખ્યા કહી છે. વિભાગની અપેક્ષા ક્રમ પ્રાપ્ત
એની સંખ્યા સૂત્રકાર હવે પછી કહેશે. ॥સૂ.૦૨૧॥

જે તે વદ્દેલયા તે ણં અણંતા અણંતાહિં ઉસ્સપ્પિણી ઓસપ્પિ-
ણાહિં અવહીરંતિ કાલઓ, સેત્તઓ અણંતા લોગા, દઠ્ઠવઓ
સિદ્ધેહિં અણંતગુણા સઠ્ઠવજીવાણં અણંતભાગૂણા । તત્થ ણં જે તે
મુદ્દેલ્લયા તે ણં અણંતા અણંતાહિં ઉસ્સપ્પિણી ઓસપ્પિણીહિં
અવહીરંતિ કાલઓ, સેત્તઓ અણંતા લોગા, દઠ્ઠવઓ સઠ્ઠવ-
જીવેહિં અણંતગુણા સઠ્ઠવજીવગ્ગસ્સ અણંતભાગે । કેવદ્ધયાણં
મંતે ! કમ્મયસરીરા પળ્લન્તા ? ગોયમા ! કમ્મયસરીરા દુવિહા
પળ્લન્તા, તં જહા—વદ્દેલ્લયા ય મુદ્દેલ્લયા ય । જહા તેયગ-
સરીરા તહા કમ્મયસરીરાવિ આણિયઠ્ઠા ॥સૂ૦ ૨૧૨॥

છાયા—કિયન્તિ સ્વલુ મદન્ત ! વૈક્રિયશરીરાણિ પ્રજ્ઞસાનિ ? ગૌતમ !
વૈક્રિયશરીરાણિ દ્વિવિધાનિ પ્રજ્ઞસાનિ, તથા—વદ્ધાનિ ચ મુક્તાનિ ચ । તત્ર સ્વલુ
યાનિ તાનિ વદ્ધાનિ તાનિ સ્વલુ અસંખ્યેયાનિ અસંખ્યેયાભિઃ ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણિભિઃ

અવ સૂત્રકાર ઓઘ કી અપેક્ષા વૈક્રિય આદિ શરીરોં કી સંખ્યા નિરૂ-
પિત કરતે હૈં—“કેવદ્ધયા ણં મંતે ! વેઝવિવયસરીરા પળ્લન્તા” ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—(મંતે !) હે મદન્ત ! (વેઝવિવયસરીરા) વૈક્રિય શરીર
(કેવદ્ધયાણં પળ્લન્તા) કિતને પ્રકાર કે' કહે ગયે હૈં ? (ગોયમા) હે ગૌતમ !
(વેઝવિવયસરીરા દુવિહા પળ્લન્તા) વૈક્રિય શરીર દો પ્રકાર કે' કહે ગયે હૈં ।
(તં જહા) જૈસે—(વદ્દેલ્લયા ય મુદ્દેલ્લયા ય) એક વદ્ધ વૈક્રિયશરીર ઓર
દૂસરે મુક્ત વૈક્રિયશરીર । (તત્થ ણં જે તે વદ્દેલ્લયા તેણં અસંખિજ્ઞા)
इनमें जो वद्ध वैक्रियशरीर है, वे सामान्य से असंख्यात हैं । (असंखि-

હવે સૂત્રકાર ઓઘની અપેક્ષા વૈક્રિય વગેરે શરીરોની સંખ્યા નિરૂ-
પિત કરે છે—“કેવદ્ધયાણં મંતે ! વેઝવિવયસરીરા પળ્લન્તા ?” ઇત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—(મંતે !) હે મદન્ત ! (વેઝવિવયસરીરા) વૈક્રિયશરીરો (કેવદ્ધ-
યાણં પળ્લન્તા) કેટલા પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે ? (ગોયમા) હે ગૌતમ !
(વેઝવિવયસરીરા દુવિહા પળ્લન્તા) વૈક્રિયશરીરો બે પ્રકારના કહેવામાં આવ્યાં છે.
(તં જહા) જેમ કે (વદ્દેલ્લયા મુદ્દેલ્લયાય) એક વદ્ધ વૈક્રિયશરીર અને બીજા
મુક્ત વૈક્રિય શરીર (તત્થ ણં જે તે વદ્દેલ્લયાય તેણં અસંખિજ્ઞા) આમાં જે વદ્ધ
વૈક્રિય શરીરો છે, તે સામાન્યથી અસંખ્યાત છે. (અસંખિજ્ઞાહિં ઉસ્સપ્પિણીઓ-

અપહ્રિયન્તે કાલતઃ । ક્ષેત્રતઃ અસંખ્યેયાઃ શ્રેણયઃ પ્રતરસ્ય અસંખ્યેયભાગે । તત્ર
સ્વલુ યાનિ તાનિ મુક્તાનિ તાનિ સ્વલુ અનન્તાનિ અનન્તાભિઃ ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણીભિ
અપહ્રિયન્તે કાલતઃ, શેષં યથા ઔદારિકસ્ય મુક્તાનિ તથા એતાન્યપિ મણિત-
વ્યાનિ । ક્રિયન્તિ સ્વલુ આહારકશરીરાણિ મજ્જમાનિ ? ગૌતમ ! આહારકશરીરાણિ

જ્ઞાહિં ઉત્સર્પિણિઓસર્પિણીહિં-અવહીરંતિ કાલઓ) અસંખ્યાત ઉત્સ-
ર્પિણિ ઓર અવસર્પિણી કાલ મેં યે વ્યવસ્થાપિત ક્રિયે જા સકતે હૈં અર્થાત્
ઉત્સર્પિણી ઓર અવસર્પિણી કાલ કે એક ૨ સમય પર યદિ યે
સ્થાપિત ક્રિયે જાવેં તો ઉન્ને લિયે અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી ઓર
અસંખ્યાત અવસર્પિણી કાલ કા સમય ચાહિયે । યહ કાલ કી અપેક્ષા
બદ્ધવૈક્રિયશરીરોં કા પ્રમાણ કહા હૈ । (લેક્ષઓ અસંખિજ્ઞાઓ સેઢીઓ
પયરસ્સ અસંખેજ્ઞહમાગે) ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા બદ્ધવૈક્રિયશરીરોં કા પ્રમાણ
પૂર્વોક્ત પ્રતર કે અસંખ્યાતવેં ભાગ મેં રહી હુઈ અસંખ્યાત શ્રેણીરૂપ
હૈ । અર્થાત્ પૂર્વોક્ત પ્રતર કે અસંખ્યાતવેં આગ મેં રહી હુઈ જો અસં-
ખ્યાત શ્રેણીયાં હૈં, ઉન શ્રેણીયોં કે નભઃપ્રદેશોં કી જો રાશિ હૈ, ઉન
રાશિયોં કી સંખ્યા કે બરાબર બદ્ધવૈક્રિયશરીર હૈ । યહ ક્ષેત્ર કી
અપેક્ષા બદ્ધવૈક્રિયશરીરોં કા પ્રમાણ કહા ગયા હૈ । (તત્થ ણં જે તે મુક્કે-
લ્લયા તેણં અણંતા-અણંતાહિં ઉત્સર્પણીઓસર્પિણીહિં અવહીરંતિ
કાલઓ-સેસં જહા ઓરાલિયસ્સ મુક્કેલ્લયા તહા એવિ માણિયવ્વા)

સર્પિણીહિં અવહીરંતિ કાલઓ) અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી
કાળમાં આ બધા વ્યવસ્થાપિત કહી શકાય તેમ છે. એટલે કે ઉત્સર્પિણી
અને અવસર્પિણી કાળના એક એક સમયમાં જો એમની સ્થાપના કરવામાં
આવે તો તેમના માટે અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અસંખ્યાત અવસર્પિણી
કાળનો સમય જોઈએ આ કાળની અપેક્ષા બદ્ધ વૈક્રિય શરીરનું પ્રમાણ
કહેવામાં આવ્યું છે. (લેક્ષઓ અસંખિજ્ઞાઓ સેઢીઓ પયરસ્સ અસંખેજ્ઞહમાગે)
ક્ષેત્રની અપેક્ષા બદ્ધ વૈક્રિયશરીરનું પ્રમાણ પૂર્વોક્ત પ્રતરના અસંખ્યાતમાં
ભાગમાં સ્થિત અસંખ્યાત શ્રેણી ૩૫ છે. એટલે કે પૂર્વોક્ત પ્રતરના અસં-
ખ્યાતમાં ભાગમાં સ્થિત જે અસંખ્યાત શ્રેણીઓ છે, તે શ્રેણીઓના નભઃ-
પ્રદેશોની જે રાશિ છે તે રાશિઓની સંખ્યાની બરાબર બદ્ધ વૈક્રિયશરીર છે,
આ ક્ષેત્રની અપેક્ષા બદ્ધ વૈક્રિય શરીરોનું પ્રમાણ કહેવામાં આવ્યું છે.
(તત્થ ણં જે તે મુક્કેલ્લયા તેણ અણંતા અણંતાહિં ઉત્સર્પણીઓસર્પિણીહિં અવહી-
રંતિ કાલઓ સેસં જહા ઓરાલિયસ્સ મુક્કેલ્લયા તહા એવિ માણિયવ્વા) જે

દ્વિવિધાનિ પ્રજ્ઞતાનિ, તથા-વદ્ધાનિ ચ મુક્તાનિ ચ । તત્ર સ્વલુ યાનિ તાનિ વદ્ધાનિ તાનિ સ્વલુ સ્યાત્સન્તિ સ્યાન્નસન્તિ । યદિ સન્તિ જઘન્યેન એકં વા દ્વે વા જો મુક્ત વૈક્રિય શરીર હૈં, વે સામાન્ય સે અનંત હૈં । અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કે એક એક સમય પર યદિ, ઉન્હેં પ્રક્ષિપ્ત ક્રિયા જાવે, તથ કહીં જાકર વે ઉન પર સમા સકતે હૈં । યહ કાલ કી અપેક્ષા મુક્ત વૈક્રિય કા પ્રમાણ હૈં । વાકી કા હસ સંબન્ધી કથમ મુક્ત ઔદારિક શરીર કે જૈસા જાનના ચાહિયે । યે વૈક્રિય શરીર નારક ઔર દેવોં કે સર્વદા હી વદ્ધ રહતે હૈં । પરન્તુ મનુષ્ય ઔર તિર્યંચોં કે, કિ જો વૈક્રિય લબ્ધિશાલી હૈં, ઉત્તરવિક્રિય કરને કે સમય મેં હી યે વૈક્રિયશરીર વદ્ધ હોતે હૈં । હસ પ્રકાર ચારોં ગતિયોં કે જીવોં કે વદ્ધવૈક્રિયશરીર અસંખ્યાત હોતે હૈં ।

અવ સૂત્રકાર ઓઘ કી અપેક્ષા આહારક શરીરોં કા નિરૂપણ કરતે હૈં—

(કેવહ્યા ણં મંતે ! આહારગસરીરા પળ્ણત્તા) હે અદન્ત ! આહારક શરીર કિતને કહે ગયે હૈં ? (ગોયમા ! આહારગસરીરા દુવિહા પળ્ણત્તા) હે ગૌતમ ! આહારક શરીર હો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં— (વદ્ધેલ્લયા ય મુક્કેલ્લયા ય) એક વદ્ધ ઔર દૂસરે મુક્ત । (તત્થ ણં જે તે વદ્ધેલ્લયા, તે ણં સિય અત્થિ સિય નત્થિ) હસમેં જો વદ્ધ આહારક

મુક્ત વૈક્રિયશરીર છે, તે સામાન્યથી અનંત છે અનંત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીના એક એક સમય ઉપર જો તેમને પ્રક્ષિપ્ત કરવામાં આવે, ત્યારે જ તેઓ તેમની ઉપર સમાવિષ્ટ થઈ શકે છે. આ કાલની અપેક્ષાથી મુક્ત વૈક્રિયનું પ્રમાણ છે. આ સંબંધમાં વિશેષ કથન મુક્ત ઔદારિક શરીરની જેમ જાણી લેવું જોઈએ આ વૈક્રિયશરીર નારક અને દેવોને સર્વદા બદ્ધ રહે છે. પરંતુ મનુષ્ય અને તિર્યંચોને—કે ‘જેઓ વૈક્રિય લબ્ધિશાલી છે—ઉત્તરવિક્રિયા કરતી વખતે જ આ વૈક્રિયશરીર બદ્ધ હોય છે. આ પ્રમાણે ચારેચાર ગતિઓના જીવોના બદ્ધ વૈક્રિયશરીર અસંખ્યાત હોય છે.

હવે સૂત્રકાર ઓઘની અપેક્ષા આહારક શરીરોનું નિરૂપણ કરે છે—

(કેવહ્યા ણં મંતે ! આહારગસરીરા પળ્ણત્તા) હે અદન્ત ! આહારક શરીર કેટલાં કહેવામાં આવ્યા છે ? (ગોયમા ! આહારગસરીરા દુવિહા પળ્ણત્તા) હે ગૌતમ ! આહારક શરીરો બે પ્રકારનાં કહેવામાં આવ્યાં છે (વદ્ધેલ્લયા ય મુક્કેલ્લયા ય) એક બદ્ધ અને બીજાં મુક્ત (તત્થ ણં જે તે વદ્ધેલ્લયા, તે ણં સિય અત્થિ સિય નત્થિ) આમાં જે બદ્ધ શરીરો છે, તે ચતુર્દશ પૂર્વધારી સિવાય બીજા

ત્રીણિ વા, ઉત્કર્ષેણ સહસ્રપૃથક્ત્વમ્ । મુક્તાનિ યથા ઔદારિકસ્ય તથા મણિત-
વ્યાનિ । ક્રિયન્તિ સ્વલુ મદન્ત ! તૈજસશરીરાણિ પ્રજ્ઞાનિ ? ગૌતમ ! તૈજસશરી-

શરીર હૈં, વૈ ચતુર્દશપૂર્વધારી કે સિદ્ધાથ ઔર કિસી દૂસરે કે નહીં હોતે હૈં । इनका अन्तर-विरहकाल-जघन्य से एक समय का है और उत्कृष्ट से छह मास तक का है । यह बात अन्यत्र कही गई है । इसलिये जो बद्ध आहारक शरीर हૈं-वै कभी होते हૈं और कभी नहीं होते हૈं । (जइ अत्थि जहण्णेणं एगो वा दो वा तिण्णि वा) यदि होते हૈं-तो जघन्य से एक दो या तीन हो सकते हૈं और (उक्कोसेणं सहस्सपुहुत्तं) उत्कृष्ट से सहस्रपृथक्त्व तक हो सकते हૈं । दो आदि से लेकर नव तक की संख्या का नाम पृथक्त्व है । (मुक्केल्लया जहा ओरालियसरीरा तहा भाणियव्वा) मुक्त जो आहारक शरीर हૈं, वै मुक्त औदारिकशरीर के जैसा ही जानना चाहिये । परन्तु इनमें इतनी विशेषता है कि जिस जिस प्रकार औदारिक शरीर को अनन्त भेदवाला कहा गया है उसी प्रकार इस शरीर को भी भेदवाला कहा गया है-परन्तु अनन्त के अनन्त भेद होते हૈं इसलिये यहां पर लघुतर अनन्त लिया गया है, ऐसा जानना चाहिये । अब मुख्यकार तैजस शरीरों का निरूपण करते हૈं । (केवइया णं भंते ! तेजससरीरा पण्णत्ता ?) हे भदन्त ! तैजस

કોઇને પણ હોતાં નથી એમનું અંતર-વિરહકાળ-જઘન્યથી એક સમય બેટલું છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ૬ માસ સુધીનું છે આ વાત બીજા સ્થાને પણ કહેવામાં આવી છે. એટલા માટે ક્યારેક હોય છે, અને ક્યારેક હોતાં નથી. (જइ अत्थि जहण्णेणं एगो वा दो तिण्णि वा) બે હોય છે તો જઘન્યથી એક બે કે ત્રણ થઈ શકે છે અને (उक्कोसेणं सहस्सपुहुत्तं) ઉત્કૃષ્ટથી સહસ્ર પૃથક્ત્વ સુધી થઈ શકે છે. બે આદિથી માંડીને નવ સુધીની સંખ્યાનું નામ પૃથક્ત્વ છે. (मुक्केल्लया जहा ओरालियसरीरा तहा भाणियव्वा) મુક્ત બે આહાર ૬ શરીર છે, તે મુક્ત ઔદારિક શરીરની જેમ જ જાણવું બેઠાં પરંતુ આમાં આટલી વિશેષતા છે કે જેમ ઔદારિક શરીરને અનંતભેદ મુક્ત કહેવામાં આવ્યું છે, તેમ આ શરીરને પણ અનંત ભેદવાળું કહેવામાં આવ્યું છે પરંતુ અનંતના પણ અનંત ભેદો હોય છે. એટલા માટે અહીં લઘુતર અનંતનું ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે. તેન સમજવું બેઠાં હવે સૂત્રકર તૈજસ શરીરોનું નિરૂપણ કરે છે-

(केवइयाणं भंते ! तेजससरीरा पण्णत्ता ?) हे भदन्त ! तैजस शरीर કેटલાं કહેવામાં આવ્યાં છે ? (गोयमा ! तेजससरीरा दुविहा पण्णत्ता) हे गौतम !

રાણિ દ્વિવિધાનિ મજ્જસાનિ, તદ્યથા-વદ્ધાનિ ચ મુક્તાનિ ચ । તત્ર સ્વલ્પ યાનિ તાનિ વદ્ધાનિ તાનિ સ્વલ્પ અનન્તાભિઃ ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણીભિઃ અપહ્રિયન્તે કાલતઃ । ક્ષેત્રતઃ અનન્તાઃ લોકાઃ । દ્રવ્યતઃ સિદ્ધેભ્યોઽનન્તગુણાનિ સર્વજીવાનામ્ અનન્ત-ભાગોનાનિ । તત્ર સ્વલ્પ યાનિ તાનિ મુક્તાનિ તાનિ સ્વલ્પ અનન્તાભિઃ ઉત્સર્પિણ્ય-વસર્પિણીભિઃ અપહ્રિયન્તે કાલતઃ । ક્ષેત્રતઃ અનન્તાઃ લોકાઃ । દ્રવ્યતઃ સર્વજીવેભ્યઃ

શરીર કિતને કહે ગયે છે । (ગોચરમા ! તેજસશરીરો દુવિદ્યા વળગતા) હે ગૌતમ ! તૈજસ શરીર દો પ્રકાર કે કહે ગયે છે-(તં જહા) વે પ્રકાર યે છે (વદ્ધેલ્લયા ય મુક્કેલ્લયા ય) ૧ વદ્ધ ઓર દૂતરે મુક્ત । (તત્થ ણં જે તે વદ્ધેલ્લયા તેણં અણંતા, અણંતાહિં ઉત્સર્પિણીઓસર્પિણીહિં અવહીરંતિ કાલઓ) इनमें जो वद्ध तैजस शरीर हैं, वे काल की अपेक्षा सामान्यरूप से अनन्त हैं । अनन्त उत्सर्पिणी अवसर्पिणी काल के समयों बराबर हैं-अर्थात् उत्सर्पिणी और अवसर्पिणी काल के एक समय पर उन्हें व्यवस्थापित किया जावे तो भी ये सब व्यवस्थापित नहीं हो सकते-उन्हे रखने के लिये क्रमशः एक २ समय पर अनन्त उत्सर्पिणी और अनन्त अवसर्पिणी काल अपेक्षित होते हैं-अतः अनन्त उत्सर्पिणी और अनन्त अवसर्पिणी काल के जितने समय हैं, उतने वद्ध तैजस शरीर हैं । (खेत्तओ अणंता लोगा)क्षेत्र की अपेक्षा वद्ध तैजस शरीर अनंतलोक प्रमाण-अनंत

તૈજસશરીર બે પ્રકારનાં કહેવામાં આવ્યાં છે. (તંજહા) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે (વદ્ધેલ્લયા ય મુક્કેલ્લયા ય) ૧ બદ્ધ અને દ્વિતીય મુક્ત (તત્થ ણં જે તે વદ્ધે-લ્લયા તેણં અણંતા, અણંતાહિં ઉત્સર્પિણીઓસર્પિણીહિં અવહીરંતિ કાલઓ) આમાં બે બદ્ધ તૈજસશરીર છે, તે કાળની અપેક્ષા સામાન્ય રૂપથી અનંત છે. અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળના સમયોની બરાબર છે. એટલે કે ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળના એક સમય પર બે તેમને વ્યવસ્થાપિત કરવામાં આવે તો પણ આ બધાં વ્યવસ્થાપિત થઈ શકે નહીં તેમને મૂકવા માટે ક્રમશઃ એક એક સમય પર અનંત ઉત્સર્પિણી અને અનંત અવસર્પિણી કાળ અપેક્ષિત હોય છે. એટલા માટે અનંત ઉત્સર્પિણી અને અનંત અવસર્પિણી કાળના બેટલા સમયો છે, તેટલા બદ્ધ તૈજસ શરીરો છે. (લેક્ષઓ અણંતા લોગા । ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ બદ્ધ તૈજસશરીર અનંત લોક પ્રમાણ પ્રદેશમાં પરિમિત છે. (દ્વવઓ

અનંતગુણાનિ સર્વજીવવર્ગસ્ય અનંતભાગે । ક્રિયન્તિ ભદન્ત ! કાર્મણશરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? ગૌતમ ! કાર્મણશરીરાણિ દ્વિવિધાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તથા-વદ્ધાનિ ચ મુક્તાનિ ચ । યથા તૈજસશરીરાણિ તથા કાર્મણશરીરાણ્યપિ મણિતવ્યાનિ ॥ સૂ. ૨૧૨ ॥

લોકપ્રદેશ રાશિપરિમિત હૈં । (દ્વવ્વઓ સિદ્ધેહિં અણંતગુણા, સવ્વજીવાણં અણંતભાગૂણા) દ્રવ્ય કી અપેક્ષા બદ્ધ તૈજસ શરીર સિદ્ધ ભગવાન્ સે અનંતગુણે ઓર સર્વજીવોં કી અપેક્ષા સે અનંત ભાગ ન્યૂન હૈં । (તત્થ ણં જે તે મુક્કેલ્લયા તેણં અણંતા) વહાં જિતને મુક્ત જીવ હૈં વે અનંત હૈં, (અણંતાહિં ઉસ્સપ્પિણિઓસ્સપ્પિણિહિં અવહીરંતિ કાલઓ) કાલકી અપેક્ષા ડનકે અપહરણ કરવે મેં અનંત ઉસ્સપ્પિણી અવસપ્પિણીકાલ નિકલ જાતા હૈ । (સેત્તઓ અણંતા લોગા) ક્ષેત્રકી અપેક્ષા અનંતલોકરાશિ પ્રમાણ હૈં । (દ્વવ્વઓ સવ્વજીવેહિં અણંતગુણા સવ્વજીવવર્ગસસ અણંતભાગે) દ્રવ્ય સે વે સચ જીવોં સે અનંતગુણે ઓર સમસ્ત જીવવર્ગ કે અનંત ભાગવર્તી હોતે હોતે હૈં । અચ ગૌતમ કાર્મણ શરીર કે વિષય મેં પૂછતે હૈ—(કેવહ્યાણં મંતે કમ્મગસરીરા પણ્ણત્તા) હે ભદન્ત ! કાર્મણ શરીર કિતને કહે ગયે હૈં ? ઉત્તર મેં ભગવાન્ ફરમાતે હૈં । (ગોયમા કમ્મયસરીરા દુવિહા પણ્ણત્તા) હે ગૌતમ ! બદ્ધ ઓર મુક્તકે ભેદ સે કાર્મણ શરીર દો પ્રકાર કે હોતે હૈં । (જહા તેયગસરીરા તહા કમ્મગ

સિદ્ધેહિં અણતગુણા સવ્વ જીવાણં અણંતભાગૂણા) દ્રવ્યની અપેક્ષા બદ્ધ તૈજસશરીર સિદ્ધ ભગવાનથી અનંતગણા અને સર્વ જીવોની અપેક્ષાએ અનંત ભાગ ન્યૂન છે. ‘તત્થ ણં જે તે મુક્કેલ્લયા તેણં અણંતા’ ત્યાં બેટલા મુક્ત જીવો છે, તે અનંત છે. ‘અણંતાહિં ઉસ્સપ્પિણિઓસ્સપ્પિણિહિં અવહીરંતિ કાલઓ’ કાળની અપેક્ષાએ તેને અપહરણ કરવામાં અનંત ઉત્સર્પિણી અને અનંત અવસર્પિણી કાલ નીકળી જાય છે. ‘સેત્તઓ અણંતા’ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અનંત લોક રાશિ પ્રમાણ હોય છે. ‘દ્વવ્વઓ સવ્વજીવેહિં અણંતગુણા સવ્વજીવવર્ગસસ અણંત ભાગે’ દ્રવ્યથી તેઓ બધા જીવોથી અનંતગણા અને સઘળા જીવ વર્ગના અનંત ભાગવર્તી હોય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી કાર્મણ શરીરના સંબંધમાં પ્રશ્નને પૂછે છે ‘કેવહ્યાણં મંતે ! કમ્મગસરીરા પણ્ણત્તા’ હે ભગવન્ ! કાર્મણ શરીર કેટલા પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—‘ગોયમા ! કમ્મયસરીરા દુવિહા પણ્ણત્તા’ હે ગૌતમ ! કાર્મણ શરીર

ટીકા—‘કેવદ્યા ણં મંતે’ इत्यादि—

एतानि वैक्रियशरीराणि नारकदेवानां सर्वदैव वद्धानि भवन्ति । मनुष्यतिरश्चां तु वैक्रियलब्धिप्राप्त्या उत्तरवैक्रियरूपणकाले एतानि वैक्रियशरीराणि वद्धानि भवन्ति । इत्थं च चतुर्गतिकानामपि जीवानां वद्धानि वैक्रियशरीराण्यसंख्येयानि भवन्ति । तानि च वैक्रियशरीराणि कालतोऽसंख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीषु यावन्तः समयो भवन्ति तावन्ति, अर्थात् असंख्येयानि भवन्ति । क्षेत्रतस्तु—प्रतरस्य= पूर्वोक्तप्रतरस्य असंख्येयभागवर्त्तिन्यः असंख्येयाः श्रेणयो बोध्याः । पूर्वोक्तप्रतरासंख्येयभागवर्त्तसंख्येयश्रेणीनां यो नमःप्रदेशराशिस्तत्संख्यकानि वैक्रियशरीराणि क्षेत्रतो बोध्यानीति भावः । द्युक्तानि वैक्रियशरीराणि द्युक्तौदारिकशरीरवद् बोध्यानि । अथ ओघत आहारकशरीराणि निरूपयति—‘कैवद્યા णं मंते’

સરીરાવિ આજિયઘ્વા) જિસ પ્રકાર તૈજસ શરીર કી વક્તવ્યતા પહેલે કહી ગઈ છે उसी प्रकार कर्मणशरीर के विषय में भी जान लेना चाहिये ॥ सू० २१२ ॥

भावार्थ—ये वैक्रियशरीर नारक और देवों के सदा बद्ध ही होते हैं किन्तु मनुष्य और तिर्यचों के तो वैक्रियलब्धिधारी होते हैं उनके वैक्रिय करने के समय में वैक्रियशरीर बद्ध होते हैं । इस प्रकार चतुर्गतिक जीवों के बद्धवैक्रियशरीर असंख्यात होते हैं । वे वैक्रियशरीर कालकी अपेक्षा असंख्यात उत्सर्पिणी अवसर्पिणियों में जितने समय होते हैं उतने प्रमाण के असंख्यात होते हैं । क्षेत्र से पूर्वोक्त प्रतर के असंख्यातवे भागमें असंख्यात श्रेणियां होती हैं । उन प्रतर के असंख्यात बद्ध वैक्रियशरीर होते हैं । यह बद्ध वैक्रियशरीर का कथन

બદ્ધ અને બુદ્ધતા લેદથી બે પ્રકારના હોય છે. ‘જહા તેયગસરીરા તહા ક્રમેગસરીરા વિ આજિયઘ્વા’ જે રીતે તૈજસશરીરનું કથન પહેલાં કહેવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે કાર્મણશરીરના સંબંધમાં સમજાવેલું ॥સૂ૦ ૨૧૨॥

ભાવાર્થ—નારક અને દેવાને વૈક્રિયશરીર સદા બદ્ધ જ હોય છે. પરંતુ મનુષ્યો અને તિર્યંચોને તો જે વૈક્રિયલબ્ધિધારી હોય છે, તેને વૈક્રિય કરવાને સમયે વૈક્રિયશરીર બદ્ધ હોય છે. એજ પ્રમાણે ચારગતિવાળા જીવોને બદ્ધ વૈક્રિયશરીર અસંખ્યાત હોય છે. તે વૈક્રિયશરીરો કાળની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીઓમાં જેટલો સમય હોય છે. જેટલા પ્રમાણના અસંખ્યાત હોય છે. એ પ્રતરના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ અસંખ્યાત શ્રેણીઓની જેટલી આકાશપ્રદેશરાશિ છે, એટલા પ્રમાણના

આહારગમરીરા' इत्यादि, अत्रेदं बोध्यम् । एतानि वद्धान्याहारकशरीराणि चतुर्दशपूर्वविदो विहाय नापरस्य संभवन्ति । अन्तरं चैषां जघन्यत एकं समयम्, उत्कृष्टतस्तु षण्मासान् यावदित्यन्यत्रोक्तम्, अत एवात्रोच्यते—तत्र खलु यानि तानि वद्धानि तानि खलु स्यात्=कदाचित् सन्ति, स्यात्=कदाचित् न सन्ति । यदि सन्ति तदा जघन्यत एकं द्वे त्रीणि वा सन्ति, उत्कृष्टतस्तु सहस्रपृथक्तनम् । द्विप्रभृति नवपर्यन्ता संख्यापृथक्तवशब्देनोच्यते । मुक्तान्याहारकशरीराणि मुक्तौ-दारिकशरीरवद् बोध्यानि । नवरश्-अनन्तभेदभिन्नमनन्तकंत्वत्र लघुतरं बोध्यम् । तथा—तैजसशरीराण्यपि बह्वुक्तभेदेन द्विविधानि । तत्र यानि वद्धानि तान्य-

હુઆ । મુક્ત વૈક્રિયશરીર કા કથન મુક્ત ઔદારિકશરીર કે કથન જેસા હી સમજ લેનાં चाहिये ।

अब सामान्य से आहारक शरीर का कथन करते हैं—बद्ध आहारक शरीर चतुर्दश पूर्वधारियों के सिवाय दूसरों के नहीं होते हैं इनका अन्तर जघन्य से एक समय का और उत्कृष्ट से छह महीने का होता है ऐसा अन्यत्र कहा है इसलिये कहते हैं कि वहां जो कोई बद्ध आहारक है शरीर वे कदाचित् होते हैं कदाचित् नहीं भी होते हैं, जब होते हैं तो जघन्य से एक दो अथवा तीन होते हैं, उत्कृष्ट से सहस्रपृथक्त्व अर्थात् दो हजार से नौ हजार तक होते हैं । मुक्त आहारक शरीर का वर्णन मुक्त औदारिक शरीर के वर्णन जैसा समझ लेना चाहिये । अन्तर इतना ही है कि यहां अनन्त भेदों वाला जो अनन्त है वह सब से छोटा अन्तर समझना है । तथा तैजस शरीर भी बद्ध

અસંખ્યાત બદ્ધ વૈક્રિયશરીર હોય છે આ બદ્ધ વૈક્રિયશરીરનું કથન છે. મુક્ત વૈક્રિયશરીરનું કથન મુક્ત ઔદારિકશરીરના કથન પ્રમાણે જ સમજ લેવું.

હવે સામાન્યથી આહારકશરીરનું કથન કરવામાં આવે છે બદ્ધ આહારકશરીર ચૌદ પૂર્વધારિયો સિવાય બીજાઓને હોતું નથી. તેનું અંતર જઘન્યથી એક સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટથી છ માસનું હોય છે. એ પ્રમાણે અન્યત્ર કહ્યું છે. તેથી કહેવામાં આવ્યું છે કે—ત્યા જે કોઈ બદ્ધ આહારકશરીર છે, તે કદાચિત્ હોય છે, અને કદાચિત્ નથી પણ હોતા જ્યારે હોય છે, ત્યારે જઘન્યથી એક, બે, અથવા ત્રણ હોય છે ઉત્કૃષ્ટથી સહસ્રપૃથક્ત્વ અર્થાત્ બે હજારથી નવ હજાર સુધી હોય છે. મુક્ત આહારક શરીરનું વર્ણન મુક્ત ઔદારિકશરીરના કથન પ્રમાણે સમજ લેવું તેમાં એટલું જ અંતર છે કે અદિયા અનંત ભેદોવાળા જે અનંત છે, તે બધાથી નાનું અંતર છે તથા તૈજસશરીર પણ બદ્ધ અને મુક્તના ભેદથી બે પ્રકારનું હોય છે. તેમાં જે

નન્તાનિ બોધ્યાનિ । કાલતસ્તુ-અનન્તામૂત્સર્પિણ્યવસર્પિણીષુ યાવન્તઃ સમયા ભવન્તિ તાવન્તિ, અર્થાત્ અનન્તાનિ બોધ્યાનિ । ક્ષેત્રતસ્તુ અનન્તા લોકાઃ=અનન્ત-લોકપ્રદેશરાશિપરિમિતાનિ । દ્રવ્યતસ્તુ સિદ્ધેભ્યોઽનન્તગુણાનિ સર્વજીવાપેક્ષયા ચાનન્તભાગન્યૂનાનિ । તૈજસશરીરસ્વામિનામનન્તત્વાતૈજસશરીરાણ્યનન્તસંખ્ય-કાનિ બોધ્યાનિ । નન્યૌદારિકશરીરસ્વામિનોઽપિ સન્ત્યનન્તાસ્તર્હિં તાનિ શરી-રાણ્યનન્તાનિ કથં નોચ્યતે ? इत्याह-औदारिक शरीरं नारकदेवानां न भवति किन्तु मनुष्यतिरश्चामेव भवति । तेष्वनन्तानामनन्तानां साधारणाशरीरिणामेकैक-

મુક્ત કે ભેદ સે દો પ્રકાર કે હોતે હૈં ઉનમૈં જો બદ્ધ હૈં વે અનન્ત હૈં કાલ સે અનન્ત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણિયૌં જૈં જિતને સમય હોતે હૈં ઉતને પ્રમાણ કે અનન્ત હોતે હૈં, ક્ષેત્ર, સે અનન્ત લોકોં કી પ્રદેશરાશિ કે પ્રમાણવાલે અનન્ત હોતે હૈં । દ્રવ્ય સે સિદ્ધોં સે અનન્ત ગુણે ઓર સબ જીવોં કી અપેક્ષા સે અનન્ત ભાગ ન્યૂન હોતે હૈં । તૈજસ શરીર કે સ્વામી અનન્ત હોને સે તૈજસ શરીર ઓ અનન્ત હોતે હૈં । તાત્પર્ય કહ્ને કે યહ હૈં કિ-તૈજસ શરીર કે સ્વામી અનન્ત હોને કે કારણ તૈજસ શરીર અનન્ત હૈં ।

શંકા-ઔદારિકશરીરોં કે સ્વામી તો અનન્ત હૈં, ફિર આપને ઉન્હેં અનન્ત કયોં નહીં કહા ?

ઉત્તર--ઔદારિક શરીર નારક ઓર દેવોં કે નહીં હોતા હૈં કિન્તુ મનુષ્ય ઓર તિર્યચોં કે હો હોતા હૈં । ઉન્સે જો ઓ

બદ્ધ છે, તે અનંત છે તે કાળથી અનંત ઉત્સર્પિણીઓમાં જેટલો સમય હોય છે એટલા પ્રમાણના અનંત હોય છે ક્ષેત્રથી અનંત લોકોની પ્રદેશ રાશિના પ્રમાણવાળું અનંત હોય છે. દ્રવ્યથી સિદ્ધોથી અનંતગણા અને સર્વ જીવોની અપેક્ષાએ અનંતભાગ ઓછા હોય છે. તૈજસશરીરના સ્વામી અનંત હોવાથી તૈજસશરીર પણ અનંત હોય છે તાત્પર્ય કહેવાનું એ છે કે તૈજસ શરીરના સ્વામી અનંત હોવાથી તૈજસ શરીર અનંત છે.

શંકા-ઔદારિક શરીરોના સ્વામી પણ અનંત છે, તો પછી આપશ્રીએ તેમને અનંત કેમ કહ્યા નથી ?

ઉત્તર-ઔદારિકશરીર નારક અને દેવોને હોતા નથી, મનુષ્ય અને તિર્યચોને જ હોય છે. તેઓમાં જે પણ અનંત સાધારણ શરીર છે, તે સર્વનું એક એક જ ઔદારિક શરીર હોય છે એટલા માટે બદ્ધ ઔદારિક

મેવ શરીરં भवति, अत औदारिकशरीराण्यसंख्यातान्युक्तानि नत्वनन्तानि । तैजस-
शरीरं तु चतुर्गतिकानां भवति । तत्रापि साधारणशरीरिणामेकैकस्यैकैकं तैजस-
शरीरं भवति, अतस्तैजसशरीराण्यनन्तान्युक्तानि । संसारिणो जीवाः सिद्धेभ्यो-
ऽनन्तगुणाः सन्ति, अतः 'सिद्धेहि अणंतगुणा' इत्युक्तम् । सिद्धानां तैजसशरीरा-
भावात् एतानि सर्वजीवसंख्यकानि न भवन्ति । किन्तु सिद्धानां सर्वजीवापेक्षया-
ऽनन्तभागवत्तत्वादेतानि तैजसशरीराणि सर्वजीवानापनन्तभागोनात्रि भवन्ति,
अतः 'सर्वजीवाणं अणंतभागूणा' इत्युक्तम् । इत्थं च तैजसशरीराणि सर्वसंसारि-

અનન્ત સાધારણ શરીર હૈં, उन सबका एक २ ही औदारिक शरीर
होना है । इसलिये वद्व औदारिक शरीर तो—असंख्यात कहे गये हैं,
अनन्त नहीं । परन्तु जो तैजस शरीर हैं, वे चारों गतियों के जीवों
को होते हैं । इन में भी जो साधारण शरीर हैं, उनमें एक एक जीव
के एक एक तैजस शरीर होता है । इसलिये तैजस शरीर अनंत कहे
गये हैं । संसारीजीव सिद्धों से अनन्तगुणें हैं, इसलिये 'सिद्धेहि
अणंतगुणा' ऐसा कहा गया है । सिद्धों के तैजस शरीर होता नहीं
है । इसलिये वद्व तैजस शरीर सर्व जीवों की संख्या के बराबर नहीं
होते हैं । किन्तु 'सिद्ध सर्वजीवों की अपेक्षा अनन्तवे' भागवती कहे
हैं, इसलिये तैजस शरीर सर्वजीवों के अनन्तवे भाग से न्यून कहे
गये हैं । यही बात 'सर्वजीवाणं अणंतभागूणा' इस पाठ द्वारा प्रद-
र्शित की गई है । इस प्रकार वद्व तैजसशरीर चाहे सिद्धों से
अनन्तगुणें हैं, ऐसा कहो चाहे सर्वजीव राशि के अनन्तवे भाग से

શરીરો તો અનંત નહિ પણ અસંખ્યાત કહેવામાં આવ્યાં છે. પરંતુ જે
તૈજસ શરીરો છે, તે ચારેચાર ગતિઓના જીવોના હોય છે. આમાં પણ જે
સાધારણ શરીરો છે, તેમાં એક એક જીવનું એક એક તૈજસશરીર હોય
છે. એટલા માટે તૈજસ શરીરો અનંત કહેવામાં આવ્યાં છે સંસારી જીવ
સિદ્ધોની અપેક્ષા અનંતગણા છે, એથી 'સિદ્ધેહિ અણતગુણા' આ પ્રમાણે
કહેવામાં આવ્યું છે સિદ્ધોને તૈજસ શરીર હોતું નથી, એટલા માટે બદ્ધ
તૈજસ શરીર સર્વ જીવોની સંખ્યાની બરાબર હોતા નથી પરંતુ સિદ્ધ સર્વ
જીવોની અપેક્ષા અનંતમા ભાગવતી કહેવામાં આવ્યા છે એથી તૈજસ
શરીરો સર્વ જીવોના અનંતમા ભાગથી ન્યૂન કહેવામાં આવ્યા છે. એજ
વાત "સર્વજીવાણં અણંતભાગૂણા" આ પાઠ વડે પ્રદર્શિત કરવામાં આવી છે.
આ પ્રમાણે બદ્ધ તૈજસ શરીર સિદ્ધોથી અનંતગણાં છે આમ કહીએ અથવા
તો સર્વ જીવ રાશિના અનંતમા ભાગથી ન્યૂન છે, આમ કહીએ બન્નેનો

જીવસંખ્યાકાનિ બોધ્યાનિ । તથા-મુક્તાનિ તૈજસશરીરાણિ અનન્તાનિ સન્તિ । કાલત્વ એતાનિ અનન્તાસૂત્સર્પિણ્યવરાપિણીબુ યાવન્તઃ સમયા ભવન્તિ, તાંયત્સંખ્ય-કાનિ બોધ્યાનિ । ક્ષેત્રતઃ-અનન્તલોકપ્રદેશરાશિતુલ્યાનિ । દ્રવ્યતથા-સર્વજીવેભ્યો-અનન્તગુણાનિ સર્વજીવવર્ગસ્ય અનન્તભાગવર્તીનિ બોધ્યાનિ । જીવરાશિનૈવ જીવ-રાશિર્ગુણિતો જીવવર્ગ इत्युच्यते । જીવવર્ગાપેક્ષયા એતાનિ મુક્તશરીરાણિ અનન્ત-ભાગવર્તીનિ ભવન્તીત્યર્થઃ । અત્રેદં બોધ્યમ્-સર્વજીવાઃ સદ્જ્ઞાનતોઅનન્તા અપિ

ન્યૂન છે, એસા કહો એક હી જેસા કથનના પ્રકાર છે । હવે પ્રકાર કે કથન સે યહી સિદ્ધ હોતા છે કે-‘એ વદ્ધ તૈજસ સર્વ સંસારી જીવો’ની જિતની સંખ્યા છે, ઉમ્મ સંખ્યા કે બરાબર છે । સમસ્ત જીવરાશિની સંખ્યા કે બરાબર નહીં । (તત્થ ણં જે તે મુક્કેલ્લયા તે ણં અણંતાહિં ઉત્સપ્પિણી ઓસપ્પિણીહિં અવહીરંતિ કાલઓ) તથા જો મુક્ત તૈજસ શરીર છે’ વે સામાન્ય સે અનન્ત છે । કાલની અપેક્ષા મી અનન્ત છે અનન્ત ઉત્સપ્પિણી ઓર અવસપ્પિણીકાલો’ મેં જિતને સમય છે, ઉન સમયો’ કે બરાબર છે । (એત્તઓ અણંતા લોગા) ક્ષેત્રની અપેક્ષા મુક્ત તૈજસ શરીર અનન્તલોક પ્રમાણ છે । ‘દ્રવ્યઓ સર્વજીવેહિં અણંતગુણા, સર્વજીવવર્ગસસ અણંતભાગે) તથા દ્રવ્યની અપેક્ષા મુક્ત તૈજસ શરીર સર્વ જીવો’ સે અનન્તગુણે છે’ અથવા સર્વજીવવર્ગ કે અનન્તવે’ ભાગ પ્રમાણ છે । જીવરાશિ સે જીવરાશિના ગુણ કરને પર જો રાશિ-ઉત્પન્ન હોતી છે, વહ જીવ વર્ગ’ કહેલાતા છે । હવે જીવવર્ગની અપેક્ષા સે મુક્ત તૈજસ શરીર અનન્ત ભાગવર્તી હોતે છે । હવે પ્રકાર

એક બેવો જ કથનનો પ્રકાર છે. આ બાતના કથનથી એજ સિદ્ધ થાય છે કે આ બદ્ધ તૈજસ સર્વ સંસારી જીવોની બેટલી સંખ્યા છે, તે સંખ્યાની બરાબર છે. સમસ્ત જીવરાશિની સંખ્યાની બરાબર નહીં (તત્થ ણં જે તે મુક્કેલ્લયા તે ણં અણંતા. અણંતાહિં ઉત્સપ્પિણી ઓસપ્પિણીહિં અવહીરંતિ કાલઓ) તેમજ બે મુક્ત તૈજસ શરીરો છે તે સામાન્યની અપેક્ષા અનંત છે. કાલની અપેક્ષા પણ અનંત છે. અનંત ઉત્સપ્પિણી અને અવસપ્પિણી કાલોમાં બેટલા સમયો છે, તે સમયોની બરાબર છે. (એત્તઓ અણંતા લોગા) ક્ષેત્રની અપેક્ષા મુક્ત તૈજસ શરીરો અનંત લોક પ્રમાણ છે (દ્રવ્યઓ સર્વજીવેહિં અણંતગુણા, સર્વજીવવર્ગસસ અણંતભાગે) તેમજ દ્રવ્યની અપેક્ષા મુક્ત તૈજસ શરીર સર્વજીવોથી અનંતગણ છે અથવા સર્વજીવ વર્ગના અનંતમા ભાગ પ્રમાણ છે. જીવ રાશિથી જીવરાશિ ગુણિત કરવાથી બે રાશિ ઉત્પન્ન થાય છે, તે ‘જીવવર્ગ’ કહેવાય છે. આ જીવવર્ગની અપેક્ષાએ આ મુક્ત તૈજસશરીર અનંત ભાગવર્તી હોય છે. આ કથનને આ રીતે

કલ્પનયા દશલક્ષ્ણાણિ । તાનિ ચ તૈરેવ ગુણિતાનિ દશકોટિસંખ્યકાનિ ભવન્તિ । સદ્ભાવતોऽનન્તાનન્ત સંખ્યકોઽપિ જીવવર્ગોઽસ્ત્તકલ્પનયા દશકોટિસંખ્યકો વોધ્યઃ । તસ્યાન્નગુણકલ્પનયા ગતતમે ભાગે એતાનિ મુક્તતૈજસશરીરાણિ સન્તિ । અતઃ સદ્ભાવતોઽનન્તાન્યપ્યેતાનિ કલ્પનયા દશલક્ષસંખ્યકાનિ । इत्थमेतानि सर्व-जीवेभ्योऽनन्तगुणानि जीववर्गापेक्षयाऽनन्तभागवर्तीनि बोध्यानि । नन्वेतानि

સમજના चाहिये-सर्व जीवराशि अनन्त हैं-सो इस अनन्त को कल्पना से १००००, दस हजार मानकर इस दस हजार को दस हजार से गुणा करना चाहिये । इस प्रकार जो दश करोड़ की राशि गुणा करने पर आई है वह जीववर्ग मान लेना चाहिये । अनन्त के स्थान पर १०० रखकर दश करोड़ में उनका भाग देना चाहिये इस प्रकार करने से जो दश लाख जाते हैं यही जीवराशि के वर्ग का अनन्तवा भाग है सो मुक्त तैजस शरीर इतने प्रमाण में जीवराशि के वर्ग के अनन्तवे भाग रूप हैं ऐसा कल्पना से समझना चाहिये । तथा 'सर्व जीवों से अनन्तगुणां हैं' । इसे यों समझना चाहिये-सर्वजीव राशि का प्रमाण कल्पना से दश हजार है और अनन्त प्रमाण १०० है, सो दश हजार के साथ १०० का गुणा करने पर भी दश लाख ही आते हैं । अतः चाहे यों कहो कि मुक्त तैजस शरीर द्रव्य की अपेक्षा सर्व जीवों से अनन्तगुणे हैं, चाहे यों कहों-'मुक्त तैजस शरीर जीव वर्ग के अनन्तवे भाग प्रमाण हैं । दोनों प्रकार के कथन का एक ही

સમજવું જોઈએ સર્વજીવરાશિ અનંત છે તો આ અનંતને કલ્પનાથી ૧૦૦૦૦ દશહજાર માનીને આ દશહજારને દશહજારથી ગુણિત કરવા જોઈએ આ રીતે જે દશકરોડની રાશિ ગુણા કરવાથી આવી છે, તે જીવવર્ગ છે એમ માની લેવું જોઈએ અનંતના સ્થાને ૧૦૦ મૂકીને દશ કરોડમાં ભાગાકાર કરવો જોઈએ આ રીતે કરવાથી જે દશલાખ આવે છે, તેજ જીવરાશિના વર્ગને અનંતમાં ભાગ છે તો મુક્ત તૈજસશરીર આટલા પ્રમાણમાં જીવ રાશિના વર્ગના અનંતમાં ભાગ રૂપ છે આમ કલ્પનાથી બહુ લેવું જોઈએ તેમજ 'સર્વજીવોથી અનંતગણા છે.' આને આ રીતે સમજવું જોઈએ કે સર્વજીવ રાશિનું પ્રમાણ કલ્પનાથી દશહજાર છે અને અનંતનું પ્રમાણ ૧૦૦ છે. તો દશહજારની સાથે ૧૦૦ સંખ્યાને ગુણિત કરવાથી પણ દશલાખ જ થાય છે એટલા માટે ભલે એમ કહો કે મુક્ત તૈજસ શરીર દ્રવ્યની અપેક્ષા સર્વ-જીવોથી અનંતગુણ છે, અથવા ભલે આમ કહો કે મુક્ત તૈજસ શરીર

જીવવર્ગસંખ્યાકાનિ કથં ન ભવન્તિ ? इति चेदाह—यानि यानि तैजसशरीराणि मुक्तानि अनन्तभेदैर्भिद्यन्ते, तानि तानि असंख्येयकालाद्ूर्ध्वं तं परिणामं परित्यज्य नियमात् परिणामान्तरवन्ति भवन्ति, अतएषां प्रतिनियतकालावस्थायित्वेन उत्कृष्टतोऽपि यथोक्तसंख्यकत्वमेव, नत्वितोऽधिकसंख्याकत्वमिति । अथ ओघतः कर्मकशरीरं निरूपयितुमाह—‘केवइयाणं भंते ! कम्मयसरीरा पणत्ता’ इत्यादि । कर्मकशरीराणां सर्वा वक्तव्यता तैजसशरीरवद् बोध्या, तैजस-कर्मकयोः समानस्वामिकत्वात् सर्वदा सहवर्तितत्वाच्चेति ॥ सू० २१२ ॥

તાત્પર્ય નિ કલતા હૈ । કેવલ કથન કી હી વિચિત્રતા હૈ, અર્થ કી વિચિત્રતા નહીં ।

શંકા—યે મુક્ત તૈજસ શરીર જીવવર્ગ કી જિતની સંખ્યા હૈ, ઉસ સંખ્યા કે તુલ્ય ક્યોં નહીં હૈ ?

ઉત્તર—જો જો મુક્ત તૈજસશરીર અનન્ત ભેદોં સે વિશિષ્ટ કહે ગયે હૈં, વે વે મુક્ત તૈજસશરીર અસંખ્યાત્ કાલ કે ઘાદ તૈજસ શરીરરૂપ પરિણામ પર્યાય કા પરિત્યાગ કરકે નિયમ સે દૂસરી પર્યાય કો ધારણ કર લેતે હૈં । ફસલિયે પ્રતિનિયત કાલ તક અવસ્થિત હોને કે કારણ ફનકી સંખ્યા ઉત્કૃષ્ટ સે બી અનન્તરૂપ હી હૈ । ફસસે અધિક નહીં ।

અવ સૂત્રકાર સામાન્યરૂપ સે કાર્મણ શરીર કા નિરૂપણ કરતે હૈં (કેવइयाणं भंते ! कम्मयसरीरा पणत्ता ?) હે ભદન્ત ! કાર્મણ શરીર કિતને કહે ગયે હૈં ? (गोधमा ! कम्मयसरीरा दुविहा पणत्ता ?) હે

જીવવર્ગના અનંતમા ભાગ પ્રમાણ છે. બન્ને પ્રકારના કથનનું તાત્પર્ય સરખું જ છે ફક્ત કથનની જ વિચિત્રતા છે અર્થની વિચિત્રતા નથી.

શંકા—આ મુક્ત તૈજસ શરીર જીવવર્ગની જેટલી સંખ્યા છે, તે સંખ્યાની બરાબર કેમ નથી ?

ઉત્તર—જે જે મુક્ત તૈજસ શરીરો અનંત લેદોથી વિશિષ્ટ કહેવામાં આવ્યાં છે, તે મુક્ત તૈજસ શરીર અસંખ્યાત કાલ બાદ તૈજસ શરીર રૂપ પરિણામ—પર્યાય—નો પરિત્યાગ કરીને નિયમથી બીજી પર્યાયને ધારણ કરી લે છે. એટલા માટે પ્રતિનિયત કાલ સુધી અવસ્થિત હોવાથી એમની સંખ્યા ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ પણ અનંત રૂપ જ છે. આનાથી વધારે નહિ હવે સૂત્રકાર સામાન્ય રૂપથી કાર્મણ શરીરનું નિરૂપણ કરે છે. (કેवइयाण भंते ! कम्मयसरीरा पणत्ता ?) હે ભદન્ત ! કાર્મણ શરીરો કેટલાં કહેવામાં આવ્યા છે ?

इत्यमोघतः पञ्चविधान्यपि शरीराण्युक्त्वा सम्प्रति नारकादिचतुर्विंशति
दण्डके विशेषवस्तानि प्रलपयितुमाह—

मूलम्—नेरइયાળં મંતે ! કેવઈયા ઓરાલિયસરીરા પળ્લણત્તા ?
ગોયમા ! ઓરાલિયસરીરા દુવિહા પળ્લણત્તા, તં જહા—વદ્દેલ્લયા
ય મુક્કેલ્લયા ય । તત્થ ણં જે તે વદ્દેલ્લયા તે ણં નત્થિ । તત્થ
ણં જે તે મુક્કેલ્લયા તે જહા ઓહિયા ઓરાલિયસરીરા તહા
માણિયઠ્ઠા । નેરइયાળં મંતે ! કેવઈયા વેડવિવયસરીરા પળ્લણત્તા ?
ગોયમા ! વેડવિવયસરીરા દુવિહા પળ્લણત્તા, તં જહા—વદ્દેલ્લયા
ય મુક્કેલ્લયા ય । તત્થ ણં જે તે વદ્દેલ્લયા તે ણં અસંખિજ્જા
અસંખિજ્જાહિં ઉસ્સપ્પિણીઓસપ્પિણીહિં અવહીરંતિ કાલઓ,
સેત્તઓ અસંખેજ્જાઓ સેઢીઓ પયરસ્સ અસંખિજ્જદ્ધમાગે,
તાસિ ણં સેઢીણં વિક્કલંભસૂઈ અંગુલપદમવગ્ગમૂલં વિઈ અવ-
ગ્ગમૂલપહુપ્પણં । અહવ ણં અંગુલવિઈઅવગ્ગમૂલવળપમાળ-

गौतम ! कर्मण शरीर दो प्रकार के कहे गये हैं ? (तं जहा वे ये हैं—
(वद्वेल्लया य मुक्केल्ले या य) एक बद्ध और दूसरे मुक्त । (जहा तेयग
सरीरा तहा कम्मगसरीरा वि भाणियठ्ठा) दोनों प्रकार के शरीरों के
विषय का कथन तैजस शरीर के कथन के जैसा जानना चाहिये ।
क्योंकि तैजस और कर्मण शरीरों के स्वामी समान हैं । तथा ये दोनों
शरीर साथ २ रहते हैं ॥ सू० २१२ ॥

(ગોયમા ! કમ્મયનરીરા દુવિહા પળ્લણત્તા ?) હે ગૌતમ ! કાર્મક શરીર બે
પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે (તજહા) તે આ પ્રમાણે છે, (વદ્દેલ્લયા ય મુક્કે
લ્લયા ય) એક બદ્ધ અને બીજા મુક્ત (જહા તેયગ-સરીરા તહા કમ્મગસરીરા
વિ માણિયઠ્ઠા) બંને પ્રકારના શરીરોના વિષયનું કથન તૈજસ શરીરના
કથનની જેમ જ જણવું જોઈએ કેમકે તૈજસ અને કાર્મક શરીરોના સ્વામી
સમાન છે. તેમજ આ બંને શરીરો સાથે સાથે રહે છે. ॥સૂ.૦૨૧૨॥

मेत्ताओ सेढीओ। तत्थ णं जे ते मुक्केल्लया तेणं जहा ओहिया
 ओरालियसरीरा तहा भाणियव्वा। नेरइयाणं भंते! केवइया
 आहारगसरीरा पणत्ता? गोयमा! आहारगसरीरा दुविहा
 पणत्ता, तं जहा—बद्धेल्लया य मुक्केल्लया य। तत्थ णं जे ते
 बद्धेल्लया ते णं नत्थि। तत्थ णं जे ते मुक्केल्लया ते जहा
 ओहिया ओरालिया तहा भाणियव्वा। तेयगकम्मयसरीरा जहा
 एएसिं चेव वेउव्वियसरीरा तहा भाणियव्वा। असुरकुमाराणं
 भंते! केवइया ओरालियसरीरा पणत्ता? गोयमा! जहा
 नेरइयाणं ओरालियसरीरा तहा भाणियव्वा। असुरकुमाराणं
 भंते! केवइया वेउव्वियसरीरा पणत्ता? गोयमा! वेउव्विय-
 सरीरा दुविहा पणत्ता, तं जहा—बद्धेल्लया य मुक्केल्लया य।
 तत्थ णं जे ते बद्धेल्लया, ते णं असंखिज्जा असंखिज्जाहिं
 उस्सप्पिणीओतप्पिणीहिं अवहीरंति कालओ, खेत्तओ असंखे-
 ज्जाओ सेढीओ पयरस्स असंखिज्जइभागे। तासि णं सेढीणं
 विवखंभसूई अंगुलपढमवग्गमूलस्स असंखिज्जइभागे। मुक्के-
 ल्लया जहा ओहिया ओरालियसरीरा। असुरकुमाराणं भंते!
 केवइया आहारगसरीरा पणत्ता? गोयमा! आहारगसरीरा
 दुविहा पणत्ता, तं जहा—बद्धेल्लया य मुक्केल्लया य। जहा
 एएसिं चेव ओरालियसरीरा तहा भाणियव्वा। तेयगकम्मय-
 सरीरा जहा एएसिं वेउव्वियसरीरा तहा भाणियव्वा। जहा असु-
 रकुमाराणं तहा जाव थणियकुमाराणं ताव भाणियव्वं॥सू०२१३॥

છાયા—નૈરધિકાણાં મદન્ત ! કિયન્તિ ઔદારિકશરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ?
ગૌતમ ! ઔદારિકશરીરાણિ દ્વિવિધાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ તદ્વથા—વદ્ધાનિ ચ મુક્તાનિ
ચ । તત્ર સ્વલુ યાનિ તાનિ વદ્ધાનિ તાનિ સ્વલુ ન સન્તિ । તત્ર સ્વલુ યાનિ તાનિ
મુક્તાનિ તાનિ યથા ઔદિકાણિ ઔદારિકશરીરાણિ તથા અણિતવ્થાનિ । નૈર-

હવે પ્રકાર પાંચ પ્રકાર કે શરીરોં કા સામાન્યરુપ છે કથન કરકે
અવ સૂત્રકાર નારકાદિ ચતુર્વિંશતિદંડક મેં વિશેષરુપ છે ઉનકી
પ્રસ્થપના કરતે હૈ—‘નેરહયા ણં મંતે । કેવહયા’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—(મંતે !) હે મદન્ત ! (નેરહયાણં) નારક જીવોં કે (કેવ-
હયા) કિતને (ઓરાલિયસરીરા પળ્લતા) ઔદારિક શરીર કહે મયે
હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (ઓરાલિયસરીરા દુવિદા પળ્લતા) ઔદા-
રિક શરીર દો પ્રકાર કે કહે મયે હૈ । (તં જહા) જો હવે પ્રકાર સે હૈ
(વદ્દેલ્લયા ય મુક્કેલ્લયા ય) એક વદ્ધ ઓર દૂસરે મુક્ત । (તત્થ ણં જે
તે વદ્દેલ્લયા તેણં ગત્થિ) હવે જે વદ્ધ ઔદારિક શરીર હૈ, તે તો
નારક જીવોં કે નહીં હોતે હૈ । ક્યોંકિ નારક જીવ વૈકલ્પિક શરીરવાળે
હોતે હૈ, હવેલિયે ઔદારિક વધનના કા અભાવ હોને કે કારણ ઉનકે
વદ્ધ ઔદારિક શરીર નહીં હોતે હૈ । વદ્ધ ઔદારિક શરીર અનુબ્ધ ઓર
તિર્યચ કે હી હોતે હૈ । (તત્થ ણં જે તે મુક્કેલ્લયા તે જહા ઓહિયા
ઓરાલિયસરીરા તથા અણિતવ્થા) તથા જો મુક્ત ઔદારિક શરીર
હૈ, તે જિસ પ્રકાર સે સામાન્ય મુક્ત ઔદારિક શરીર કહે મયે હૈ—વૈસે

આ પ્રમાણે પાંચ પ્રકારના શરીરાણું સામાન્ય રૂપથી કથન કરીને હવે
સૂત્રકાર નારકાદિ ચતુર્વિંશતિ દંડકમાં વિશેષ રૂપથી તેની પ્રરૂપણા કરે છે—

“નેરહયાણ મંતે । કેવહયા ” इत्यादि—

શબ્દાર્થ—(મંતે !) હે મદન્ત ! (નેરહયાણ) નારક જીવોના (કેવહયા)
કેટલા (ઓરાલિયસરીરા પળ્લતા) ઔદારિક શરીરો હવેવામા આવ્યાં છે ?
(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (ઓરાલિયસરીરા દુવિદા પળ્લતા) ઔદારિક શરીર
બે પ્રકારના હવેવામા આવ્યાં છે. (તં જહા) જે આ પ્રમાણે છે. (વદ્દેલ્લયા ય
મુક્કેલ્લયા ય) એક વદ્ધ અને બીજા મુક્ત (તત્થ ણ જે તે વદ્દેલ્લયા સેણ
ગત્થિ) આમા જે વદ્ધ ઔદારિક શરીર છે, તે તો નારક જીવોને હોતા નથી
કેમકે નારક જીવ વૈકલ્પિક શરીરવાળા હોય છે, એના ઔદારિક વધનના
અભાવથી તેમને વદ્ધ ઔદારિક શરીર અનુબ્ધ અને તિર્યચાને જ હોય છે.
(તત્થ ણ જે તે મુક્કેલ્લયા તે જહા ઓહિયા ઓરાલિયસરીરા તથા અણિતવ્થા)

યિકાણાં મદન્ત ! ક્રિયન્તિ વૈક્રિયશરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, ગૌતમ ! વૈક્રિયશરીરાણિ દ્વિવિધાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તથા-વદ્ધાનિ ચ મુક્તાનિ ચ । તત્ર સ્વલુ યાનિ તાનિ વદ્ધાનિ તાનિ સ્વલુ અસંખ્યેયાનિ અસંખ્યેયાભ્ય ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણીભ્યઃ અપહ્રિયન્તે

હી જાનના વાહિયે । અર્થાત્ પૂર્વ પ્રજ્ઞાપનનયની અપેક્ષા સે નારકજીવોં કે ઔદારિક શરીર હોતે હૈં । ક્યોંકિ નારક કા જીવ જબ પૂર્વભવ મેં તિર્યગાદિ નાના પર્યાયોં મેં થા તબ વહાં ઔદારિક શરીર થા ઓર ઉસે હી છોડકર યહ ઇસ નારક પર્યાય મેં આયા હૈં । ઇસલિયે મુક્ત ઔદારિક શરીર નારક જીવોં કે સામાન્ય સે અમન્ત હોતે હૈં । (ઊર-હયાણં મતે ! કેવદ્યા વેડવિવચસરીરા પળ્લતા) હે મદન્ત ! નારકજીવોં કે કિતને વૈક્રિય શરીર કહે ગયે હૈં । (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (વેડવિવચ સરીરા દુવિહા પળ્લતા-તં જહા-વદ્દેલ્લયા ય મુક્કેલ્લયા ય) વૈક્રિય શરીર વદ્ધ ઓર મુક્ત કે એદ સે દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં—(તત્થ ણં જે તે વદ્દેલ્લયા તે ણં અસંસિજ્જા અસંસિજ્જાહિં ઉત્સર્પિણીઓસર્પિ-ણીહિં અવહીરંતિ કાલઓ) ઇનમેં જો વદ્ધ વૈક્રિયશરીર હૈં વે સામાન્ય સે અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી ઓર અવસર્પિણી કાલ કે જિતને સમય હૈં, ઉતને વે વદ્ધ વૈક્રિયશરીર નારક જીવોં કે હૈં । સામાન્ય સે અસં-ખ્યાત કહને કા કારણ વર હૈં કિ-‘નારક જીવ અસંખ્યાત હોતે હૈં’

તેમજ જે મુક્ત ઔદારિક શરીરો છે, તે જેમ સામાન્ય મુક્ત ઔદારિક શરીરો કહેવામાં આવ્યાં છે, તેમજ જાણવાં જરૂર છે એટલે કે પૂર્વ પ્રજ્ઞાપન-નયની અપેક્ષાએ નારકજીવોના ઔદારિક શરીરો હોય છે. કેમકે નારકનો જીવ જ્યારે પૂર્વભવમાં તિર્યગાદિ અનેક પર્યાયોમાં હતો ત્યારે ત્યાં ઔદારિકશરીર હતું, અને તેને જ ત્યજીને આ નારક પર્યાયમાં આવ્યો છે એટલા માટે મુક્ત ઔદારિક શરીરો નારકજીવોને સામાન્યથી અનંત હોય છે. (ઊરહયાણં મતે ! કેવદ્યા વેડવિવચસરીરા પળ્લતા ?) હે ભદ્રંત નારકજીવોનાં કેટલા વૈક્રિય શરીરો કહેવામાં આવ્યાં છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (વેડવિવચસરીરા દુવિહા પળ્લતા-તજહા-વદ્દેલ્લયા ય મુક્કેલ્લયા ય) વૈક્રિય શરીરો બદ્ધ અને મુક્તના ભેદથી બે પ્રકારનાં કહેવામાં આવ્યાં છે. (તત્થ ણં જે તે વદ્દેલ્લયાતેણં અસંસિજ્જા અસંસિજ્જાહિં ઉત્સર્પિણી ઓસર્પિણીહિં અવહીરંતિ કાલઓ) આમાં જે બદ્ધ વૈક્રિયશરીર છે તે સામાન્યની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત છે. કાંલની અપેક્ષા અસંખ્યાત છે. અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાલના જેટલા સમયો છે, તેટલાં તે બદ્ધ વૈક્રિયશરીર નારક જીવોના છે. સામાન્યની

કાલતઃ, ક્ષેત્રતઃ અસંખ્યેયાઃ શ્રેણયઃ પ્રતરસ્ય અસંખ્યાતમાગે । તાસાં સ્વહ
શ્રેણીનાં વિષ્કંભસૂચીઃ અંગુલપદમવર્ગમૂલં દ્વિતીયવર્ગમૂલપ્રત્યુત્પન્નમ્ ।

और प्रत्येक नारक के बद्धवैक्रियशरीर एक एक होता है । (स्वच्छओ असंखेज्जाओ सेढीओ, पयरस्स असंखिज्जइभागे) क्षेत्र की अपेक्षा प्रतर के असंख्यातवे भाग में वर्तमान असंख्यात श्रेणियों के जितने प्रदेश होते हैं, उतने प्रदेश प्रधान बद्ध वैक्रियशरीर नारक जीवों के होते हैं ।

शंका--प्रतर के असंख्यात भाग में असंख्यातयोजनकोटियां भी आ जाती हैं--तो क्या इतने भी क्षेत्र में जो आकाशश्रेणियां हैं वे यहां ग्रहण की गई हैं ?

उत्तर--(तासि णं सेढीणं विस्संभसूई अंगुलपदमवर्गमूलं विइ अव-
गमूलपउप्पणं) प्रतर के असंख्येय भाग में वर्तमान असंख्यात
श्रेणियों की विस्तार सूचि-विस्तार श्रेणि ही-यहां ग्रहण की गई हैं
प्रतर के असंख्येयभाग में रही हुई है असंख्यात योजन कोटिरूप क्षेत्र
वर्ती नभःश्रेणि नहीं । इस विष्कंभसूचि का प्रमाण द्वितीय वर्गमूल
से गुणित जो प्रथमवर्ग मूल है, उतना ग्रहण किया है । इसका तात्पर्य

અપેક્ષાએ અસંખ્યાત કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે નારકજીવ અસંખ્યાત
હોય છે અને દરેક-દરેક નારકના બદ્ધ વૈક્રિયશરીર એક એક જ હોય છે.
(સ્વચ્છઓ અસંખેજ્જાઓ સેઢીઓ, પયરસ્સ અસંખિજ્જઇભાગે) ક્ષેત્રની અપેક્ષા
પ્રતરના અસંખ્યાતમા ભાગમાં વર્તમાન અસંખ્યાત શ્રેણીઓ જેટલા પ્રદેશો
હોય છે, તેટલા પ્રદેશો પ્રમાણુ બદ્ધ વૈક્રિયશરીર નારક જીવોના પણ હોય છે.

શંકા--પ્રતરના અસંખ્યાત ભાગમાં અસંખ્યાત યોજન કોટીઓ પણ
આવી નય છે તો શું આટલા ક્ષેત્રમાં જે આકાશ શ્રેણીઓ છે, તેમનું પણ
અહીં પ્રકલ્પ કરવામાં આવ્યું છે ?

ઉત્તર--(તાસિ ણ સેઢીણં વિસ્સંભસૂઈ અંગુલપદમવર્ગમૂલં વિइ अवग-
मूलपउप्पणं) પ્રતરના અસંખ્યેય ભાગમાં વર્તમાન અસંખ્યાત શ્રેણીઓની
વિસ્તાર સૂચિ-વિસ્તાર ત્રીજી જ અહીં પ્રકલ્પ કરવામાં આવી છે. પ્રતરના
અસંખ્યેય ભાગમાં આવેલી અસંખ્યાત યોજન કોટિ રૂપ ક્ષેત્રવર્તી નભઃશ્રેણી
નહીં આ નિર્ગુણ સૂચિનું પ્રમાણુ દ્વિતીય વર્ગમૂલથી ગુણિત જે પ્રથમ
વર્ગમૂલ છે, તેટલું પ્રકલ્પ કરવામાં આવ્યું છે આનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણુ છે
કે અગુણ પ્રમાણુ ક્ષેત્રને અંગુલ પ્રમાણુ ક્ષેત્રની માથે ગુણા કરવાથી પ્રતર

અથવા સ્વલુ અંગુલદ્વિતીયવર્ગમૂલઘનપ્રમાણમાત્રાઃ શ્રેણયઃ । તત્ર સ્વલુ યાનિ તાનિ મુક્તાનિ તાનિ સ્વલુ યથા ઔષ્ઠિકાનિ ઔદારિકશરીરાણિ તથા મળિ-

હસ પ્રકાર સે હૈ-કિ અંગુલ પ્રમાણ ક્ષેત્ર કો અંગુલ પ્રમાણ ક્ષેત્ર સે ગુણા કરને પર પ્રતર ક્ષેત્ર હોતા હૈ, એસે અંગુલ પ્રમાણ પ્રતર ક્ષેત્ર મેં જો પ્રદેશરાશિ હૈ, ઉસમેં અસંખ્યાત વર્ગમૂલ હોતે હૈં હનમેં પ્રથમવર્ગમૂલ કો દ્વિતીયવર્ગમૂલ સે ગુણા કરને પર જિતની શ્રેણિયાં લભ્ય હોતી હિં ઉતને પ્રમાણવાલી વિષ્કંભસૂચિ હોતી હૈ । હસે યો સમજના ચાહિયે-કિ વસ્તુતઃ અસંખ્યેષપ્રદેશાત્મક પ્રતરક્ષેત્ર મેં અસત્કલ્પના સે માનલો ૨૫૬, શ્રેણિયાં હૈ । હનમેં ૨૫૬, કા પ્રથમ વર્ગમૂલ ૧૬ આતા હૈ । ઔર દ્વિતીયવર્ગમૂલ ૪ આતા હૈ । હસ પ્રકાર ૨૫૬ કા વર્ગમૂલ પ્રથમ ૧૬ ઔર દ્વિતીયવર્ગ મૂલ ૪ હોતા હૈ । પ્રથમવર્ગ મૂલ ૧૬ કે સાથ દ્વિતીયવર્ગમૂલ ૪ ગુણા કરને પર ૬૪ હોતે હૈં । યે ૬૪, માનલો અસંખ્યાત શ્રેણિયાં હૈં । એસી શ્રેણીલ્પ વિષ્કંભ સૂચિ યહાં ગ્રહણ કી ગઈ હૈ । પ્રકારાન્તર સે સૂત્રકાર હસી અર્થ કો યોં કહતે હૈં-(અહવા ણં અંગુલચિદઅવગમમૂલઘનપ્રમાણમેત્તાઓ સેઢીઓ) અંગુલપ્રમાણ પ્રતરક્ષેત્ર મેં રહી હુઈ શ્રેણિરાશિ કા જો દ્વિતીય વર્ગમૂલ ૪ હૈ ઉસકા ઘન કરો અર્થાત્ ૪ × ૪ × હસ પ્રકાર ઘન કરને પર ૬૪ આતે હૈં । સો યે ૬૪ પ્રમાણરૂપ શ્રેણિયાં યહાં જાનના ચાહિયે । હસ

ક્ષેત્ર થાય છે. એવા અંગુલ પ્રમાણ પ્રતર ક્ષેત્રમાં જે પ્રદેશરાશિ છે. તેમાં અસંખ્યાત વર્ગ મૂલ હોય છે. આમાં પ્રથમ વર્ગ મૂલને દ્વિતીય વર્ગમૂલની સાથે ગુણા કરવાથી જેટલી શ્રેણીઓ લભ્ય હોય છે, તેટલા પ્રમાણવાળી વિષ્કંભ સૂચિ હોય છે. આને આ રીતે સમજી શકાય કે ખરેખર અસંખ્યેય પ્રદેશાત્મક પ્રતર ક્ષેત્રમાં અસત્કલ્પનાથી માની લો કે ૨૫૬ શ્રેણીઓ છે આમાં ૨૫૬નું પ્રથમ વર્ગ મૂલ ૧૬ આવે છે અને બીજું વર્ગમૂલ ૪ ચાર આવે છે. આ પ્રમાણે ૨૫૬નું વર્ગ મૂલ પ્રથમ ૧૬ અને બીજું વર્ગમૂલ ૪ ચાર હોય છે પ્રથમ વર્ગ મૂલ ૧૬ ને દ્વિતીય વર્ગમૂલ ૪ની સાથે ગુણાકાર કરવાથી ૬૪ થાય છે આ ૬૪ વિચારો કે અસંખ્યાત શ્રેણીઓ છે. એવી શ્રેણિ ૩૫ વિષ્કંભસૂચિ અહીં ગ્રહણ કરવામાં આવી છે પ્રકારાન્તરથી સૂત્રકાર એજ અર્થને અહીં એવી રીતે સ્પષ્ટ કરે છે. (અહવા ણં અંગુલઅવગમમૂલઘન-પ્રમાણમેત્તાઓ સેઢીઓ) અંગુલ પ્રમાણ પ્રતર ક્ષેત્રમાં આવેલી શ્રેણિ રાશિનું જે બીજું વર્ગ મૂલ ૪ છે તેને ઘન કરીએ એટલે કે ૪×૪×૪ આ રીતે તે ઘન કરવાથી ૬૪ આવે છે. તો આ ૬૪ પ્રમાણ ૩૫ શ્રેણીઓ અહીં

તત્વાનિ । નૈરયિકાણાં સદન્ત । કિમન્તિ આહારકશરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? ગૌતમ ।
આહારકશરીરાણિ દ્વિવિધાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તથા-વદ્ધાનિ ચ મુક્તાનિ ચ ।
તત્ર સ્વલ્લ યાનિ તાનિ વદ્ધાનિ તાનિ સ્વલ્લ ન સન્તિ । તત્ર સ્વલ્લ યાનિ તાનિ

પ્રકાર કે કથન મેં કેવલ વર્ણનશૈલી કી હી વિચિત્રતા હૈ, અર્થ મેં
કોઈ ફર્ક ત્હોં હૈ । હસ પ્રકાર અસત્કલ્પના સે કલ્પિત હુઈ ૬૪ સંખ્યા-
રૂપ શ્રેણિયોં કિ-‘જિન્હેં સિદ્ધાન્ત દૃષ્ટિ સે અસંખ્યેય હી માના ગયા ।
હૈ ।’ પ્રદેશોં કી જો રાશિ હૈ, ઉસ રાશિગત પ્રદેશોં કી સંખ્યા કે
બરાબર નારકોં કે બદ્ધ વૈક્રિયશરીર હોતે હૈં । તથા પ્રત્યેક શરીર હોને
કે કારણ નારક જીવ બી હતને હી સંખ્યાવાલે હોતે હૈં । અર્થાત્
અસંખ્યાત નારક જીવ હૈં ઓર ઉનકે બદ્ધવૈક્રિયશરીર બી અસં-
ખ્યાત હી હૈં, એસા જાનના ચાહિયે । પહિલે તો નારક જીવોં કો સામા-
ન્યત-હી અસંખ્યાત કહા હૈ, પરન્તુ યહાં પર ઉનકે શરીર કા પ્રકરણ
ચલ રહા હૈ, હસલિયે ઉનકે બદ્ધવૈક્રિયરૂપ શરીર કો હેકર એક ૨
નારક કે વહ એક એક બદ્ધવૈક્રિય શરીર સ્વતંત્ર હોતા હૈ । હસ કારણ
વે અસંખ્યાત હૈ, વહ વાત બી સિદ્ધ હો જાતી હૈ । હસી પ્રકાર સે દૂસરે
જીવોં નેં બી કિ-‘જો પ્રત્યેક શરીરી હૈં-સ્વતંત્ર ૨ જિનકા એક ૨
શરીર હૈ-અવને ૨ બદ્ધ શરીર કો જિતની સંખ્યા હૈ, ઉતની સંખ્યા
ઉનકી હૈ, એસા જાનના ચાહિયે । (તત્થ ણં જે તે સુક્કલ્લયા તે ણં

જાણુવી જોઈએ આ જાતના કથનમાં ફક્ત વર્ણન શૈલીની જ વિચિત્રતા છે,
અર્થમાં કોઈ તફાવત નથી આ પ્રમાણે અસત્કલ્પનાથી કલ્પિત થયેલી ૬૪
સંખ્યા રૂપ શ્રેણિઓના કે જેમને સિદ્ધાન્તની દૃષ્ટિએ અસંખ્યેય જ માનવામાં
આવે છે-પ્રદેશોની જે રાશિ છે. તે રાશિગત પ્રદેશોની સંખ્યાની બરાબર
નારકોને બદ્ધવૈક્રિયશરીર હોય છે તેમજ પ્રત્યેક શરીર હોવાથી નારકજીવ
પણ એટલી જ સંખ્યાવાળા હોય છે. એટલે કે અસંખ્યાત નારક જીવો છે,
અને તેમના બદ્ધવૈક્રિયશરીરો પણ અસંખ્યાત જ છે એવું જાણુવું જોઈએ
પહેલાં તો નારક જીવોને સામાન્યતઃ અસંખ્યાત જ કહ્યા છે પરંતુ અહીં
તેમના શરીરનું પ્રકરણ ચાલી રહ્યું છે, એથી તેમના બદ્ધવૈક્રિય રૂપ શરી-
રને લઈને એક એક નારકના તે એક એક બદ્ધવૈક્રિય શરીર સ્વતંત્ર હોય
છે. આ રીતે બીજા જીવોના પણ-કે જેઓ દરેક દરેક શરીરી છે સ્વતંત્ર
સ્વતંત્ર જેમનું એક એક શરીર છે, પોતપોતાના બદ્ધ શરીરની જેટલી સંખ્યા
છે તેટલી સંખ્યા તેમની છે એવું જાણુવું જોઈએ.

જહા ઓહિયા ઓરાલિયસરીરા તહા ભાણિયવ્વા) નારકોં કે જો સુક્ત વૈક્રિય શરીર હૈં, વે સુક્ત ઔદારિકશરીર કે જેલે સમસંખ્યાવાલે હૈં । સુક્તઔદારિક શરીરોં કી સંખ્યા સામાન્યતઃ અનંત કહી ગઈ હૈં । ઉતની હી સંખ્યાવાલે સુક્તવૈક્રિયશરીર નારક જીવોં કે હૈં । (ખેરહયાળં મંતે ! કેવહ્યા આહારગસરીરા પળ્ળત્તા) હે અદન્ત ! નારક જીવોં કે કિતને આહારક શરીર હોતે હૈં ? (ગોયમા ! આહારગસરીરા દુવિહા પળ્ળત્તા) ગૌતમ ! આહારક શરીર દો પ્રકાર કેકહે ગયેહૈં (તં જહા બદ્દે લલ્યા ય સુક્કેલ્લયાય) એક બદ્દ આહારક શરીર દૂસરે સુક્ત આહારક શરીર હૈં, સો 'તત્થ ણં જે તે બદ્દેલ્લયા તેણં ણત્થિ) આહારક શરીર હૈં વે તો નારક જીવોં કે હોતે હી નહીં હૈં । વયોંકિ બદ્દ આહારક શરીર ચતુર્દશપૂર્વધારી મુનિયોં કે હી હોતે હૈં । 'નારક જીવોં મેં ચતુર્દશપૂર્વધારિત્વકા અભાવ હૈં । હસ કારણ યે બદ્દ આહારક શરીર ઉનમેં નહીં હોતે હૈં । (તત્થ ણં જે તે સુક્કેલ્લયા તે જહા ઓરાલિયા તહા ભાણિયવ્વા) સુક્ત આહારક શરીર નારક જીવોં કે હતને હોતે હૈં કિ- જિતને સામાન્યરૂપ સે સુક્ત ઔદારિક શરીરોં કી સંખ્યા હૈં । અર્થાત સુક્ત ઔદારિકશરીરોં કી સંખ્યા સામાન્ય સે અનન્ત પ્રકટ કી ગઈ

(તત્થ ણં જે તે સુક્કેલ્લયા તેણં જહા ઓહિયા ઓરાલિયસરીરા તહા ભાણિયવ્વા) નારકોના જે સુક્ત વૈક્રિય શરીરો છે, તે સુક્ત ઔદારિક શરીરની જેવી સમસંખ્યાવાળા છે સુક્ત ઔદારિક શરીરોની સંખ્યા સામાન્યતઃ અનંત કહેવામાં આવી છે. તેટલી જ સંખ્યાવાળા સુક્ત વૈક્રિયશરીર નારક હોવાના છે. (ખેરહયાળં મંતે ! કેવહ્યા આહારગસરીરા પળ્ળત્તા) હે અદન્ત ! નારક હોવાના કેટલાં આહારક શરીરો હોય છે ? (ગોયમા ! આહારગસરીરા દુવિહા પળ્ળત્તા) હે ગૌતમ ! આહારક શરીરો બે પ્રકારના કહેવામાં આવ્યાં છે. (તંજહા બદ્દેલ્લયા યા સુક્કેલ્લયાય) એક બદ્દ આહારક શરીર અને દ્વિતીય સુક્ત આહારક શરીર (તત્થ ણં જે તે બદ્દેલ્લયા તેણં ણત્થિ) આમાં જે બદ્દ આહારક શરીરો છે, તે તો નારક હોવાના હોતા જ નથી કેમકે બદ્દ આહારક શરીર ચતુર્દશપૂર્વધારી મુનિઓના જ હોય છે નારક હોવામાં ચતુર્દશપૂર્વધારીત્વનો અભાવ છે. આનું કારણ એ છે કે આ બદ્દ આહારક શરીર તેમનામાં હોતાં નથી. (તત્થ ણં જે તે સુક્કેલ્લયા તે જહા ઓરાલિયા તહા ભાણિયવ્વા) સુક્ત આહારક શરીરો નારક હોવાને એટલા હોય છે કે જેટલાં સામાન્ય રૂપથી સુક્ત ઔદારિક શરીરોની સંખ્યા છે. એટલે કે સુક્ત

શુક્તાનિ તાનિ યથા ઔદારિકાણિ ભણિતવ્યાનિ । તૈજસકર્મજશરી-
રાણિ યથા એનેવામેવ વૈક્રિયશરીરાણિ તથા ભણિતવ્યાનિ । અસુરકુમારાણાં
મદન્ત ! કિયન્તિ ઔદારિકશરીરાણિ મણ્ણતાનિ ? મૌતસ । યથા નૈરાયિકાણામ્
ઔદારિકશરીરાણિ તથા ભણિતવ્યાનિ । અસુરકુમારાણાં મદન્ત ! કિયન્તિ વૈક્રિય-

હૈ-નો રૂચની હી સંખ્યાવાલે અર્ધાત્ અનન્ત સંખ્યાવાલે શુક્ત આહારક
શરીર નારક જીવોં કે હોતે હૈ । એ રૂચ પ્રકાર હૈ-કિ-‘અનુપ્પ’ અવ મેં
જિન્ન જીવોં ને વૌદ્ધપૂર્વોં કા અધ્યયન કિત્તિા ઝૌર અપ્પરક શરીર
ધારક કિયે ફિર વે ગૃહોત સંયમ સે પતિત હોગયે ઝૌર અપ્પરક નારકોં
મેં ઉત્પન્ન હુય । એસે હન જીવોં દ્વારા શુક્ત આહારક શરીર શુક્ત ઔદા-
રિક શરીર કે જેત્તા અનન્ત સંખ્યોપેવ હોતે હૈ । (તેયગકમ્મયસરીરા
જહા અપ્પમિ વેવ વેડવિવચસરીરા તહા માણિયવ્વા) હન નારક જીવોં
કે વદ્ધ ઝૌર શુક્ત તૈજસ શરીરોં તથા કાર્મણ શરીરોં કી સંખ્યા વદ્ધ
ઝૌર શુક્ત વૈક્રિય શરીરોં કી સંખ્યા કે સ્થાન જાનની ચાહિયે । હસ
નારક જીવોં કે વાચોં શરીરોં કો કહનર અવ સૂત્રકાર અસુરકુમારોં
મેં શરીરોં કી સંખ્યા કિત્તની હોતી હૈ । યહ વિષય સ્પષ્ટ કાર્તે હૈ-(અસુ-
રકુમારાણાં મંતે ! કેવદ્ધયા ઔદારિકશરીરા પળ્ણત્તા ?) હૈ મદન્ત !
અસુરકુમારોં કે ઔદારિક શરીર કિત્તને કહે ગયે હૈ ? (મૌતસ ! જહા

ઔદારિક શરીરની સંખ્યા સામાન્યની અપેક્ષાએ અનંત પ્રકટ કરવામાં
આવી છે તે આટલી જ સંખ્યાવાળા એટલે કે અનંત સંખ્યાવાળા શુક્ત
આહારક શરીરો નારક હોવાના હોય છે. તે આ પ્રમાણે છે મનુષ્ય ભવમાં
જે હોવાએ ચતુર્દશપૂર્વાનું અધ્યયન કર્યું છે અને આહારક શરીર ધારણ
કર્યું છે અને પછી તેઓ ગૃહીત સંયમથી રચિત થઈ ગયા તથા મૃત્યુ પ્રાપ્ત
કરીને નારકોમાં ઉત્પન્ન થયા હોવા આ હોવા વડે શુક્ત આહારક શરીર
ઔદારિક શરીરની જેમ અનંત સંખ્યોપેત છે. (તેયગકમ્મયસરીરા જહા
અપ્પમિ વેવ વેડવિવચસરીરા તહા માણિયવ્વા) આ નારકહોવાના બદ્ધ અને
શુક્ત તૈજસ શરીરો તેમજ કાર્મણ શરીરોની સંખ્યા બદ્ધ અને શુક્ત વૈક્રિય
શરીરોની સંખ્યા સદૃશ જાણવી જોઈએ આ નારકહોવાના પાંચેપાંચ શરીરોને
કરીને હવે સૂત્રકાર અસુરકુમારોના શરીરોની સંખ્યા કેટલી હોય છે ? આ
સંગતમાં સ્પષ્ટતા કરે છે. (અસુરકુમારાણ મંતે ! કેવદ્ધયા ઔદારિકશરીરા
પળ્ણત્તા ?) હૈ મદન્ત ! અસુરકુમારોના ઔદારિક શરીરો કેટલા કહેવામાં
આયા છે ? (મૌતસ ! જહા નેરડવાળાં ઔદારિકશરીરા તહા માણિયવ્વા) હૈ

શરીરાણિ મજ્જાનિ ? ગૌતમ ! વૈક્રિયશરીરાણિ દ્વિવિધાણિ મજ્જાનિ, તથા-
વદ્ધાણિ ચ હુત્તાણિ ચ । તત્ત્વ સ્વરૂપાણિ તાણિ વદ્ધાણિ તાણિ સત્ત્વ અસંખ્યેયાણિ
અસંખ્યેયાણ્ય ઉત્સર્પિણ્યનસર્પિણીભ્યોઽપહિમન્તે કાલતઃ, ક્ષેત્રતઃ અસંખ્યેયાઃ

નેરહયા ણં ઓરાલિયલરીરા તહા માણિયવ્વા) હે ગૌતમ !
અસુરકુમારો'ં કે ઔદારિક શરીર નારકો'ં કે ઔદારિકશરીર કે
જેના હી હોતે હૈ-અર્થાત્-જિહ પ્રકાર વૈક્રિય શરીરવાળે હોને
કે કારણ નારકો'ં મેં વદ્ધઔદારિક શરીર નહીં હોતે હૈં વૈલે હી
અસુરકુમારો'ં કો વૈક્રિય શરીરશાલી હોને કે કારણ ઉનકે મી
વદ્ધઔદારિક શરીર નહીં હોતે હૈં । પરન્તુ જો મુક્ત ઔદારિક
શરીર હૈં એ જિહ પ્રકાર નારકો'ં મેં સામાન્યતઃ અનન્ત હોતે હૈં,
ઉસી પ્રકાર યહાં પર મીં એ અનન્ત હોતે હૈં । (અસુરકુમારણં મંતે !
કેવહયા વેઽવિવયલરીરા પળ્લતા ?) હે મહન્ત ! અસુરકુમારો'ં કે
વૈક્રિયશરીર કિતને હોતે હૈં ? (ગોષમા ! વેઽવિવયલરીરા દુવિહા
પળ્લતા-તં જહા-વદ્ધેલ્લયા ય-મુક્કેલ્લયા ય-તત્થ ણં જે તે વદ્ધ-
લ્લયા, તે ણં અસંખિજ્જા, અસંખિજ્જાહિં ઉત્સર્પિણીઓસર્પિણીહિં
અવહીરંતિ કાલજો) હે ગૌતમ ! વૈક્રિય શરીર દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં-
એક તો વદ્ધ વૈક્રિયશરીર ઓર દુસરે મુક્ત વૈક્રિયશરીર ફનમેં જો
વદ્ધ વૈક્રિય શરીર હૈં, એ અસુરકુમારો'ં મેં સામાન્યરુપ સે અસંખ્યાત
હોતે હૈં । કાલ કો અપેક્ષા ફનકે વદ્ધ વૈક્રિય શરીર અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી

ગૌતમ ! અસુરકુમારોના ઔદારિક શરીર નારકોના ઔદારિક શરીરની જેમ
જ હોય છે એટલે કે જેમ વૈક્રિયશરીરવાળા હોવાથી નારકોમાં બદ્ધ ઔદા-
રિક શરીરો હોતા નથી, તેમજ અસુરકુમારોને વૈક્રિયશરીરશાલી હોવા બદલ
તેમના પણ બદ્ધ ઔદારિક શરીર હોતા નથી. પરંતુ જે મુક્ત ઔદારિક
શરીરો છે, તે જેમ નારકોમાં સામાન્યતઃ અનંત હોય છે, તેમજ અહીં પણ
તે અનંત હોય છે. (અસુરકુમારણં મંતે ! કેવહયા વેઽવિવયલરીરા પળ્લતા ?)
હે મહન્ત ! અસુરકુમારોના વૈક્રિય શરીરો કેટલાં હોય છે ? (ગોષમા ! વેઽ-
વિવય લરીરા દુવિહા પળ્લતા-તજહા વદ્ધેલ્લયા ય મુક્કેલ્લયા ય-તત્થ ણં જે તે
વદ્ધેલ્લયા, તે ણ અસંખિજ્જા, અસંખિજ્જાહિં ઉત્સર્પિણી ઓસર્પિણીહિં અવહી-
રંતિ કાલજો) હે ગૌતમ ! વૈક્રિયશરીરો એ પ્રકારના કહેવામાં આવ્યાં છે.
એક બદ્ધવૈક્રિય બીજું મુક્તવૈક્રિય આમાં જે બદ્ધવૈક્રિય શરીરો છે, તે
અસુરકુમારોમાં સામાન્ય રૂપથી અસંખ્યાત હોય છે. કાલની અપેક્ષાથી એમના
આ બદ્ધવૈક્રિય શરીરો અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળના એક

શ્રેણયઃ પ્રતરસ્ય અસંખ્યેયમાગે । તાસાં સહુ શ્રેણીનાં વિષ્કંભમૂલચિઃ અઙ્ગુલ-
પથમવર્ગમૂલસ્ય અસંખ્યેયમાગે । મુક્તાનિ યથા ઔધિકાનિ ઔદારિકશરીરાણિ ।

और अवसर्पिणी काल के एक प्रदेश पर व्यवस्थापित किये जा सकते हैं। इसलिये असंख्यात उत्सर्पिणी और अवसर्पिणीकाल के जितने समय होते हैं, उनमें बह्वैक्रियशरीर असुरकुमारों के होते हैं। (खेत्तओ-असंखेज्जाओ सेढीओ पयरस्स असंखिज्जइभागे, तासिणं सेढीणं विक्खंभमूर्द्धअंगुलस्स पढमवगमूलस्स असंखिज्जइभागे) क्षेत्र की अपेक्षा ये बह्वैक्रियशरीर प्रतर के असंख्यात भाग में वर्तमान असंख्यात श्रेणियों के जितने प्रदेश होते हैं उतने होते हैं। यहां पर उन श्रेणियों की विष्कंभ सूचि दी ली गई है, प्रतर के असंख्यातवे भाग में वर्तमान असंख्यात योजनकोटिरूप क्षेत्रवर्तीनभः श्रेणि नहीं। विष्कंभसूचि अंगुल के प्रथमवर्गमूल के असंख्येय भाग में होती है। इसका तात्पर्य यह है—‘प्रतर के अंगुल प्रमाण क्षेत्र में जितनी श्रेणियां होती हैं, उन श्रेणियों का जो प्रथम वर्गमूल होता है, सो उस वर्गमूल के भी असंख्यातवे भाग में जो श्रेणियां हैं उन श्रेणियों के बराबर विष्कंभसूचि यहां कही गई है। यह विष्कंभ सूचि नारक की विष्कंभसूचि की अपेक्षा उसके भाग प्रमाणवाली

પ્રદેશ પર વ્યવસ્થાપિત કરી શકાય છે. એટલા માટે અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાલના જટલા સમયો હોય છે, તેટલા બહ્વૈક્રિય શરીરો અસુરકુમારોના હોય છે (લેત્તઓ અસંખેજ્જાઓ સેઢીઓ પયરસ્સ અસંખિજ્જઇ માગે, તાસિ ણ સેઢીગ વિક્કંભમૂર્દ્ધઅંગુલસ્સ પઢમવગમૂલસ્સ અસંખિજ્જઇમાગે) ક્ષેત્રની અપેક્ષા આ બહ્વૈક્રિય શરીરો-પ્રતરના અસંખ્યાત ભાગમાં વર્તમાન અસંખ્યાત શ્રેણિઓના જેટલા પ્રદેશો હોય છે, તેટલા હોય છે. અહીં તે શ્રેણીઓની વિષ્કંભ સૂચિ જ પ્રકટ કરવામાં આવી છે, પ્રતરના અસંખ્યાતમાં ભાગમાં વિવરમાન અસંખ્યાત યોજન કોટિ રૂપ ક્ષેત્રવર્તી નભઃશ્રેણી પ્રકટ કરવામાં આવી નથી. વિષ્કંભસૂચિ અંગુલના પ્રથમ વર્ગમૂળના અસંખ્યેયભાગમાં હોય છે. આનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે ‘પ્રતરના અંગુલપ્રમાણ ક્ષેત્રમાં જેટલી શ્રેણીઓ હોય છે, તે શ્રેણીઓના જે પ્રથમવર્ગમૂળ હોય છે, તે વર્ગમૂળના પહુ અસંખ્યાતના ભાગમાં જે શ્રેણીઓ છે, તે શ્રેણીઓની બરાબર વિષ્કંભ સૂચિ અહીં પ્રકટ કરવામાં આવી છે આ વિષ્કંભસૂચિ નારકની વિષ્કંભ સૂચિની આગેલા તેના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણવાળી હોય છે. આ

અસુરકુમારાણાં મદન્ત । કિયન્તિ આહારકશરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? ગૌતમ ! આહારકશરીરાણિ દ્વિવિધાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તદ્યથા-વદ્ધાનિ ચ મુક્તાનિ ચ । યથા एतेषामेव औदारिकशरीराणि तथा भणितव्यानि । तैजसकर्मकशरीराणि यथा

હોતી છે । હસ પ્રકાર અસુરકુમાર મી નારકોં કી અપેક્ષા ઉનકે અસં-
ખ્યાતવેં આગપ્રમાણ આતે હેં । પ્રજ્ઞાપના મહાદણ્ડક મેં રત્નપ્રભા પૃથિવી
કે નારકોં કી જિતની સંખ્યા કહી ગઈ છે, ઉસકી અપેક્ષા સમસ્ત મી
મધ્યમપતિદેવ ઉસકે અસંખ્યાતવેં આગ પ્રમાણ કહે ગયે હેં । હસ પ્રકાર
સમસ્તનારકોં કી અપેક્ષા અસુરકુમાર ઉનકે અસંખ્યાતવેં આગ પ્રમાણ
હેં યહ વાત અપને આપ વન જાતી છે (મુક્કેલ્લયા જહા ઓહિયા ઓરા-
લિયસરીરા) અસુરકુમારોં કે જો મુક્ત વૈક્રિય શરીર હેં, વે સામાન્ય
સે મુક્ત ઔદારિકશરીર કે જેણા અવન્ત હેં । (અસુરકુમારાણં મંતે !
કેવદ્યા આહારગસરીરા પળ્ણત્તા ? હે મદન્ત ! અસુરકુમારોં કે કિતને
આહારક શરીર કહે ગયે હેં ? (ગોયમા ! આહારગસરીરા દુવિહા
પળ્ણત્તા) હે ગૌતમ ! આહારક શરીર દો પ્રકાર કે કહે ગયે હેં । (તં
જહા) જેણે વદ્ધેલ્લયા ય મુક્કેલ્લયા ય) વદ્ધ આહારક શરીર ઓર
મુક્ત આહારક શરીર । (જહા एएस्मिं चैव ओरालियसरीरा तहा भाणि-
यन्वा) સો યે દોનોં પ્રકાર કે આહારક શરીર હન અસુરકુમાર દેવોં મેં

પ્રમાણે અસુરકુમારો પણ નારકોની અપેક્ષાએ તેના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ
આવે છે. પ્રજ્ઞાપના મહાદંડકમાં રત્નપ્રભા પૃથિવીના નારકોની બેટલી સંખ્યા
કહેવામાં આવી છે, તેની અપેક્ષાએ પણ મધ્યમપતિદેવો તેના અસં-
ખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ કહેવામાં આવ્યા છે. આ રીતે સર્વનારકોની અપેક્ષા
અસુરકુમાર તેના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ છે, આ વાત પોતાની મેળે જ
સિદ્ધ થઈ જાય છે. (મુક્કેલ્લયા જહા ઓહિયા ઓરાલિયસરીરા) અસુરકુમા-
રોના જે મુક્ત વૈક્રિય શરીરો છે, તે સામાન્યની અપેક્ષા એ ઔદારિક શરી-
રની જેમ અવન્ત છે. (અસુરકુમારાણ મંતે ! કેવદ્યા આહારગસરીરા પળ્ણત્તા)
હે ભદન્ત ! અસુરકુમારોના કેટલાં આહારક શરીરો કહેવામાં આવ્યા છે ?
(ગોયમા ! આહારગસરીરા દુવિહા પળ્ણત્તા) હે ગૌતમ ! આહારક શરીરો
જે પ્રકારનાં કહેવામાં આવ્યાં છે. (તંજહા) જેમ કે (વદ્ધેલ્લયા ય મુક્કેલ્લયા
ય) વદ્ધ આહારક શરીર અને મુક્ત આહારક શરીર (જહા एएस्मिं
ચૈવ ઓરાલિયસરીરા તહા ભાણિયન્વા) આ બંને પ્રકારનાં આહારક
શરીરો આ અસુરકુમાર દેવોમાં ઔદારિક શરીરની જેમ જાણવાં જોઈએ.

એતેનાં વૈકલ્પશરીરાણે તથા મણિતવ્યાનિ । ચથા અસુરકુમારાણાં તથા યાવત્
સ્તનિતકુમારાણાં તાવદ્ મણિતવ્યાનિ ॥ શ્રુ૦ ૨૧૩ ॥

ટીકા—‘નેરિક્ષ્યા ણં મંતે’ इत्यादि—

નૈરણિકાણાં મદન્ત । ક્રિયન્તિ ઔદારિકશરીરાણિ મજ્જન્તાનિ ! इति शिष्य-
प्रश्नः । उत्तरयति—गीतम् । ઔદારિકશરીરાણિ દ્વિત્રિયાનિ મજ્જન્તાનિ, તદ્વથા-
વદ્ધાનિ ચ મુક્તાનિ ચ નૈરણિકાણાં વૈકલ્પશરીરત્વેન ઔદારિકવદ્વથાવાદૌદારિક-
શરીરાણિ ન સન્તીત્યત્તજોક્ત્ તન્ન સ્વલ્પ યાનિ તાનિ વદ્ધાનિ યાનિ ન સન્તિ ।

ઔદારિક શરીર કે જેણા જાનનાં चाहिये । अर्थात् जिस प्रकार वद्ध
औदारिक शरीर असुरकुमारों में नहीं होते हैं, उसी प्रकार वद्ध आहारक
शरीर भी असुरकुमारों में नहीं होते हैं । तथा मुक्तऔदारिक जिस
प्रकार असुरकुमारों के अवन्त होते हैं, उसी प्रकार से मुक्त आहारक
शरीर भी इनके अनन्त होते हैं । (नेत्रयज्जन्मयशरीरा जहा एसिं
वेउव्वियसरीरा तदा भाणियव्वा) दोनों प्रकार के तैजस शरीर और
कार्मण शरीर वद्धमुक्तवैकल्य शरीर के जैसा असुरकुमारों के जानना
चाहिये । (जहा असुरकुमाराणं तदा जाव थणियकुमाराणं ताव भाणि-
यव्वं) असुरकुमारों के जैसे ये पांच शरीर कहे गये हैं, वैसे ही ये
पांच शरीर स्तनितकुमारान्त तक के भवनपतिथों के भी जानना चाहिये ।

भावार्थ—उक्त सूत्रद्वारा सूत्रकार के ‘नारको’ और भवनपतिथों में
पांचों शरीरों का कौन २ प्रकार, कितने २ रूप में होता है ? यह सब स्पष्ट

છોટલે કે જેમ બદ્ધ ઔદારિક શરીરો અસુરકુમારોના હોતા નથી, તેમ જ
બદ્ધ આહારક શરીરો પણ અસુરકુમારોમાં હોતાં નથી. તથા મુક્ત ઔદારિક
જેમ અસુરકુમારોનાં અનંત હોય છે, તેમજ મુક્ત આહારક શરીરો
પણ અનંત હોય છે (નેત્રયજ્જન્મયશરીરા જહા એસિં વેઉવ્વિયસરીરા
તદા ભાણિયવ્વા) બન્ને તૈજસ શરીર અને કાર્મણશરીર બદ્ધ મુક્ત વૈદિય
શરીરની જેમ અસુરકુમારોના પણ બાબુવા બેઠેલો (જહા અસુરકુમારાણં
તદા જાવ થણિયકુમારાણ તાવ ભાણિયવ્વ) અસુરકુમારોના જેમ આ બધા પાંચ
શરીરો કહેવામાં આવ્યા છે તેમજ આ પાંચ શરીરો સ્તનિતકુમારાન્ત
સુધીના ભવનપતિઓના પણ ગણવા બેઠેલો.

બીજા પ્રશ્ન—આ સૂત્રપડે સૂત્રકારે નરકો અને ભવનપતિઓનાં પાંચેપાંચ
શરીરોના કયા કયા પ્રકારો કેટલા કોષોમાં હોય છે ? આ બધું સ્પષ્ટ કર-
વામાં આવ્યું છે તાત્કાલે એવાં ઔદારિકશરીર હોતું નથી કેમકે ત્યાં

नारकैर्गुक्तान्यौदारिकशरीराणि तिर्यगादिनामाभवेषु प्राक् संभवन्ति, तानि
 औघ्रिकमुक्तौदारिकशरीरवद् वाच्यानि । तथा नैरयिकाणां वैक्रियशरीराण्यपि
 वद्धमुक्तभेदेन द्विविधानि बोध्यानि । तत्र वद्धानि चाक्रियशरीराणि असंख्येयानि,
 नारकजीवानामसंख्येयत्वात् भूतनारकजीवभेदैकवैक्रियशरीरसङ्ख्यात् । एतानि
 शरीराणि कालतः उत्सर्पिष्यवसर्पिणोषु यावन्तः समया भवन्ति तावत्संख्यकानि
 बोध्यानि । क्षेत्रतः—असंख्येयाः श्रेणयः प्रतरस्यासंख्येयभागे । प्रतरस्य असंख्येय-
 भागे वर्तमाना या असंख्येयाः श्रेणयस्तासां ये प्रदेशास्तत्संख्यकानि भवन्ति
 एतानि शरीराणि क्षेत्रत इत्यर्थः । ननु प्रतरासंख्येयभागेऽसंख्येया योजनकोट-
 योऽपि भवन्ति, तत्क्रियेतावत्यपि क्षेत्रे या तमःश्रेणयो भवन्ति ता इह गृह्यन्ते ?
 इति चेदाह—‘तासि णं सेढीणं’ इत्यादि—तासां श्रेणीनां=प्रतरासंख्येयभागवत्पर्यसं-
 ख्येयश्रेणीनां विष्कम्भमूचिः=विस्तृश्रेणिरिह गृह्यन्ते, न तु प्रतरासंख्येयभाग-
 वत्पर्यसंख्येययोजनकोटयात्मकक्षेत्रमर्चिनमःश्रेणिः । इयं विष्कम्भमूचिः कियत्प्र-
 माणा गृह्यते ? इत्याह—‘अंगुलपद्मवर्गमूलं’ इत्यादि । इयं विष्कम्भमूचिः
 द्वितीयवर्गमूलगुणितप्रथमवर्गमूलप्रमाणा बोध्या । अयं भावः—अंगुलप्रमाणे प्रतर-
 क्षेत्रे या श्रेणिः=राशिस्तत्रासंख्येयानि वर्गमूलानि भवन्ति । तत्र प्रथमवर्गमूलं
 द्वितीयवर्गमूलेन प्रत्युत्पन्नं=गुणितम् । एवं च सति यावत्सोऽत्र श्रेणयो लभ्यन्ते
 तावत्प्रमाणा निष्कम्भमूचिर्भवतीति । अत्रेदं बोध्यम्—वस्तुतोऽसंख्येयप्रदेशात्मके
 प्रतरक्षेत्रेऽतत्कल्पनया पट्टपञ्चाशदधिकद्विशतश्रेणयो (२५६) भवन्ति । अत्र प्रथम-
 वर्गमूलं षोडश १६ द्वितीयवर्गमूलं चत्वारः ४, चतुर्भिःषोडशगुणिता जाता-
 श्रुत्युपष्टिः । अतत्कल्पनया कल्पितेना चतुष्पष्टिः श्रेणयो वस्तुतोऽसंख्येयाः
 श्रेणयो भवन्ति । एताश्छ्रेण्यात्मिका विष्कम्भमूचिरिह गृह्यते इति । प्रकारान्त-
 रेणापुमेनार्थग्राह—‘अहव णं’ इत्यादि—अथवा खलु अंगुलद्वितीयवर्गमूलघनप्रमाण-
 मात्रा श्रेणयः । अयं भावः—अंगुलप्रमाणप्रतरक्षेत्रमर्चिनः श्रेणिराशेर्यद् द्वितीयवर्ग-
 मूलं चतुःसंख्यकप्रमन्त्रमभिहितं, तस्य यो घनः=चतुष्पष्टिस्वरूपस्तत्प्रमाण-
 मात्रा=तत्संख्यकाः श्रेणयोऽत्र बोध्या । अत्र प्ररूपणैव भिद्यतेऽर्थस्तु स एव ।
 एवं चातत्कल्पनया चतुष्पष्टिसंख्यकत्येवोक्तानां वस्तुतोऽसंख्येयानां श्रेणीनां
 यः प्रदेशैराशिस्तान्तत्संख्यकानि नैरयिकाणां वद्धवैक्रियशरीराणि भवन्ति ।
 प्रत्येकशरीरत्वान्नैरयिका अप्येतावत्संख्यका भवन्ति । पूर्णं तु नारकाः सामान्ये-
 नैवासंख्येया उक्ताः, अत्र तु तेषां शरीरविचारः प्रस्तूयते, अतस्तेषां शरीरमपि
 असंख्येयकं प्रतिनियतस्वरूपं सिध्यति । एवमन्यत्रापि सर्वे प्रत्येकशरीरिणः स्वस्व-
 वद्धशरीरसमसंख्यका बोध्या इति । नैरयिकाणां मुक्तवैक्रियशरीराणि तु मुक्तौदा-

રેકગરીસનસંખ્યાનિ બોધ્યાનિ । તથા-નૈરયિકાણામાશરકશરીરાણાં વદ્-
મુક્તેતિ બેદદ્વયે વદ્દાહારકશરીરાણિ સન્તિ વદ્દાન્વાહારકશરીરાણિ ચતુર્દશપૂર્વ-
ધારિણાનેવ ખવન્તિ, નારકેષુ ચતુર્દશપૂર્વધારિણાભાવાદાહારકશરીરાભાવો
મત્તિ । એવાં મુક્તાહારકશરીરાણિ શુક્તૌદારિકશરીરવદ્ બોધ્યાનિ । મનુષ્યમવે
યૈવતુર્દશપૂર્વવિદ્ધિરાહારકશરીરાણિ ધૃતાનિ, ને પુનઃ સંયજાબ્ધ્યુત્વા મૃતાઃ સન્તો
નારકેષુ સમુત્પન્નાઃ । તૈર્મુક્તાનિ આહારકશરીરાણિ શુક્તૌદારિકશરીરવદનન્ત-
સંખ્યાકાનીતિ માનઃ । એવાં વદ્દાનિ મુક્તાનિ ચ તૈજસકર્મજશરીરાણિ એતદ્વૈક્રિય-
શરીરવદ્ બોધ્યાનિ । इत्यं नारकाणां पञ्चापि शरीराण्युक्त्वा सम्यक्सुरकुमाराणां
तानि शरीराणि बहुषुषकमते-‘अपुरकुमारणं भंते’ इत्यादिना-असुरकुमाराणां
भदन्त ! कियन्ति औदारिकशरीराणि भक्षयन्ति ? गौतम ! यथा नैरयिकाणामौ-

ક્રિયા છે । નારક જીવોં મેં ઔદારિક શરીર નહીં હોતા છે । કયોકિ
વહાં વર્તમાન મેં શુદ્ધજ્ઞાન વૈક્રિય શરીર છે । વર્તમાન મેં જિસ શરીર કો
ધારણ ક્રિયે હુજ હૈ, વહ વદ્ શરીર કહા ગયા છે । મુક્ત કો અપેક્ષા
નારકોં મેં ઔદારિકશરીર જાના ગયા છે । જિસ શરીર કો જીવ
પહિલે ધારણ કર ચુકા છે, ઉસ શરીર કા નામ મુક્ત જાના ગયા છે ।
એસે શરીર નારકોં મેં અનન્ત હો સકતે હૈ । નારકોં કે વૈક્રિય
શરીર હોના છે । હનીલિયે અસંખ્યાત નારકોં કે વે વદ્ વૈક્રિય
શરીર ખી અસંખ્યાત હૈં ઔર મુક્ત વૈક્રિયશરીર કિ ‘જિન્હેં વે જીવ
ધારણ કરકે છોડ ચુકે હૈ, નારક જીવોં મેં અનન્ત હો સકતે
હૈ । આહારક શરીર વદ્ધત્વ સે નારકોં મેં નહીં હોતા છે-તો સિર્ફ
‘ચતુર્દશપૂર્વધારી મુનિ કે હી જોતા છે । રહા જવ આહારકકા મુક્ત

વર્તમાનમાં મુન્યમાન વૈક્રિય શરીર છે. અત્યારે જીવે જે શરીર ધારણ કર્યું
છે તે બદ્ શરીર કહેવામાં આવે છે. મુક્તની અપેક્ષા નારકોમાં ઔદારિક
શરીર માનવામાં આવે છે, જે શરીરને જીવે પડેલા ધારણ કર્યું છે, તે
શરીરનું નામ મુક્ત માનવામાં આવ્યું છે એવાં શરીરો નારકોમાં અનંત
બંધ શકે છે તે ‘નારકોને વક્રિય શરીર હોય છે. એટલા માટે અમંપ્યાત
નારકોના આ બદ્ વૈક્રિય શરીરો અમંપ્યાત છે અને મુક્ત વૈક્રિય શરીરો
પણ ‘જેનને તે જીવે ધારણ કરીને છોડી દીધા છે, નારક જીવોમાં
અનંત બંધ શકે છે. આ બદ્ શરીર બદ્ રૂપથી નારકોમાં હોતું નથી. આ
નો ફક્ત ચતુર્દશ પૂર્વધારી મુનિને જ હોય છે. જીવે જે આહારકનો મુક્ત
પ્રકાર બાંધી રહે છે તે મુક્ત પ્રકાર રૂપ આહારક શરીરો અહીં પણ અનંત

દારિકશરીરાણિ સન્તિ, તથૈવાપિ વક્તવ્યં નિ । નારકૌદારિકશરીરવદસુકુમા-
રાણામપ્યૌદારિકશરીરાણિ બોધ્યાનીતિ માત્રઃ । તથા-અસુરકુમારાણાં વૈક્રિય-
શરીરાણિ વદ્વ્યુક્તેતિયેદ્વયવિશિષ્ટાણિ સન્તિ । તત્ર નાનિ વદ્ધાનિ શરીરાણિ
તાન્યસંખ્યેયાનિ । કાલ્પતોડસંખ્યેયાસૂત્રાર્પિયવર્ણિનીશ્ચ ચાવદ્વતઃ સમયા ભવન્તિ
તાવત્સંખ્યકાનિ બોધ્યાનિ । ક્ષેત્રતઃ પ્રતરાડસંખ્યેયમાનવર્યસંખ્યેયશ્રેણિપ્રદેશ-
પ્રમાણાનિ બોધ્યાનિ । અત્ર-તાનાં શ્રેણીનાં=પ્રતરાસંખ્યેયમાનવર્યસંખ્યેયશ્રેણીનાં
વિષ્કમ્ભમૂલિઃ-વિસ્તારશ્રણિર્ભવતે, ન તુ પ્રતરાસંખ્યેયમાનવર્યસંખ્યેયોજનકો-
ટચારાકક્ષેત્રવર્તિનઃશ્રેણિઃ । इयं विष्कम्भमूलिः अङ्गुलव्यप-र्णमूलव्य-
અસંખ્યેયમાને ભવતે । અર્થ માત્રઃ-પ્રતરાકાલ્પગુલપનાણે ક્ષેત્રે ચાવદ્વતઃ શ્રેણિ
ભવન્તિ, તાસાં ચત્પ્રથમવર્ણમૂલં તદ્વાડવ્યસંખ્યેયમાને યાઃ શ્રેણયો ભવન્તઃ તત્પાર-
મિતાડત્ર વિષ્કમ્ભમૂલિર્બોધ્યા । इयं विष्कम्भमूलिर्नारकोक्तविष्कम्भप्रचेरसंख्यात-
તમમાગવર્તિની ભવતિ । इत्थं च असुरकुमारा अपि नारकापेक्षयाऽसंख्येयभाग-
વર્તિનો ભવન્તિ । પ્રજ્ઞાપના મહાદ્વંડકે રત્નપ્રમાનારકાપેક્ષયા સમસ્તા અપિ
ભવનપતયોડસંખ્યાતતમમાગવર્તિન ઉક્તાઃ । इत्थं च सकलनारकापेक्षयाऽसुकुमा-
રાણામસંખ્યેયમાગવર્તિત્વં સુતરાં સિધ્યતીતિ । તથા-અપાં દ્વિવિધાન્યપ્યાહારક-
શરીરાણિ એતદૌદારિકશરીરવદ્ બોધ્યાનિ । તથા-એતેષાં તૈજસકાર્મકશરીરાણિ
એતદ્વૈક્રિયશરીરવદ્ બોધ્યાનિ । असुरकुमाराणां यथा शरीरपञ्चकमुक्तं तथैव स्तनित-
કુમારાન્તાનાપિ ભવનપતીનાં શરીરપન્ચકં બોધ્યમિતિ ॥ સૂ० ૨૧૩ ॥

પ્રકાર સ્તો થૈ સુક્તપ્રકાર રુપ આહારક શરીર યહાં મી અનન્ત
તક હો સકતે હૈ । વદ્ધ ઓર સુક્ત તૈજસ ઓર કાર્મણ શરીર વદ્ધ
વૈક્રિય શરીર કે જૈસા અસંખ્યાત ઓર અનન્ત હોતે હૈ । અસુરકુમારોં
કે જૈસા હી શેષ ભવનપતિઓં મેં પાંચ શરીર કહે ગયે હૈ । અસુર-
કુમારોં મેં વદ્ધ ઔદારિક શરીર તો હોતે નહીં હૈ પરન્તુ સુક્ત શરીર
અનન્ત હોતે હૈ । વૈક્રિયશરીર વદ્ધરુપ સે અસંખ્યાત હોતે હૈ ઓર સુક્ત
વૈક્રિય શરીર અનન્ત હોતે હૈ । આહારકશરીર કા વદ્ધ પ્રકાર યહાં નહીં

સુધી થઇ શકે છે. બદ્ધ અને મુક્ત તૈજસ અને કાર્મણ શરીર બદ્ધ મુક્ત
વૈક્રિયશરીરની જેમ અસંખ્યાત અને અનન્ત હોય છે, અસુરકુમારોની
જેમ જ શેષ ભવનપતિઓમાં પાંચ શરીરો કહેવાનાં આવ્યાં છે.
અસુરકુમારોમાં બદ્ધ ઔદારિક શરીરો તો હોતા જ નથી પરન્તુ
મુક્ત શરીરો અનન્ત હોય છે. વૈક્રિય શરીરો બદ્ધ રૂપથી અસંખ્યાત હોય
છે અને મુક્ત વૈક્રિય શરીર અનન્ત હોય છે, આહારક શરીરનો બદ્ધ પ્રકાર

અથ પૃથિવ્યોકાચે જાતેનામૌદારિકાદિતરોરણિ મરુપથિતુયાહ—

પૂર્વ—પુઠવિકાઠયાણં મંતે ! કેવદ્વયા ઓરાલિયસરીરા
પળ્લતા ? ગોયમા ! ઓરાલિયતરીણ દુવિહા પળ્લતા, તં જહા—
વદ્દેલ્લયા ય મુકકેલ્લયા ય । एवं जह ओहिया ओरालियसरीरा
તહા ભાણિયવા । પુઠવિકાઠયાણં મંતે ! કેવદ્વયા વેડવિય-
સરીરા પળ્લતા ? ગોયમા ! વેડવિયસરીરા દુવિહા પળ્લતા,
તં જહા—વદ્દેલ્લયા ય મુકકેલ્લયા ય । तत्थ णं जे ते वद्धेल्लया
તે ણં પરિથ । મુકકેલ્લયા જહા ઓહિયાણં ઓરાલિયસરીરા
તહા ભાણિયવા । આહારગસરીરાયે एवं घेव भाणियव्वा ।
તેયગકમ્મયસરીરા જહા એવમિં ચેવ ઓરાલિયસરીરા તહા
ભાણિયવા । જહા પુઠવિકાઠયાણં તહા આડકાઠયાણં તેડ-
કાઠયાણં ય સવ્વસરીરા ભાણિયવા । वाडकाइयाणं मंते !
કેવદ્વયા ઓરાલિયસરીરા પળ્લતા ? ગોયમા ! ઓરાલિયસરીરા
દુવિહા પળ્લતા, તં જહા—વદ્દેલ્લયા ય મુકકેલ્લયા ય । जह
પુઠવિકાઠયાણં ઓરાલિયસરીરા તહા ભાણિયવા । वाडकाइ-
याणं मंते ! કેવદ્વયા વેડવિયસરીરા પળ્લતા ? ગોયમા ! વેડ-
વિયસરીરા દુવિહા પળ્લતા, તં જહા—વદ્દેલ્લયા ય મુકકેલ્લયા
ય, तत्थ णं जे ते वद्धेल्लया તે ણં અસંખિજ્ઞા સય્વે કમપ્પ
અવહીરમાણી અવહીરમાણી સેત્તપલિઓવમ્મસ્સ અસંખિજ્ઞાભાગ-
મેત્તેણં કાલેણં અવહીરંતિ નો ચેવ ણં અવહિયા સિયા । मुकके-
ल्लया वेडवियसरीरा आहारगसरीरा य जह पृथविकाठयाणं

તોના તે મુક્તપ્રજા અવન્તરૂપ મેં લેતા છે । વદ્ધ ઓર મુક્ત તેજન કાર્મણ
અવન્તરૂપ ઓર અવન્ત લેતે છે ॥ સુ. ૨૧૩ ॥

વળે તો મુક્ત પદાર અનંત રૂપમાં હોય છે બદ્ધ અને મુક્ત તેજન
કાર્મણ શરીરના અવન્તરૂપ અને અવન્ત હોય છે ॥ સુ. ૨૧૩ ॥

તહા ભાણિયવા । તેયગકમ્મયસરીરા જહા પુઢવિકાઙ્કયાણં તહા
ભાણિયવા । વણસ્સઙ્કાઙ્કયાણં ઓરાલિયવેડવિયઆહારગ-
સરીરા જહા પુઢવિકાઙ્કયાણં તહા ભાણિયવા । વણસ્સઙ્કાઙ્કયાણં
મંતે ! કેવઙ્કયા તેયગસરીરા પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! તેયગસરીરા
દુવિહા પણ્ણત્તા, જહા ઓહિયા તેયગકમ્મયસરીરા તહા વણ-
સ્સઙ્કાઙ્કયાણવિ તેયગકમ્મયસરીરા ભાણિયવા ॥૨૧૪॥

છાયા—પૃથિવીકાયિકાનાં મદન્ત ! કિયન્તિ ઔદારિકશરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ?
ગૌતમ ! ઔદારિકશરીરાણિ દ્વિવિધાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તથા—વદ્ધાનિ ચ મુક્તાનિ ચ ।
એવં યથા ઔઘિકાનિ ઔદારિકશરીરાણિ તથા મણિતવ્યાનિ । પૃથિવીકાયિકાનાં

અથ સૂત્રકાર પૃથિવીકાયિક આદિ જીવોં મેં ઔદારિક આદિ
શરીરોં કી પ્રરૂપણા કરને કે નિમિત્ત ‘પુઢવિકાઙ્કયાણં’ इत्यादि सूत्र
कहते हैं—‘पुडविकाङ्कयाणं भन्ते । इत्यादि ।

शब्दार्थ—(पुडविकाङ्कयाणं भन्ते ! केवङ्कया ओरालियसरीरा पण्णत्ता ?)
हे भदन्त ! पृथिवीकायिक जीवों के औदारिक शरीर कितने कहे गये हैं ?
(गोयमा ! ओरालियसरीरा दुविहा पण्णत्ता) हे गौतम ! औदारिक
शरीर दो प्रकार के कहे गये हैं—(तं जहा) जैसे (वद्वेल्लयाय मुक्केल्लया य)
एक वद्ध औदारिक शरीर और दूसरे मुक्त औदारिक शरीर (एवं जहा-
ओहिया ओरालियसरीरा तहा भाणियवा) यहा वद्ध औदारिक
शरीर असंख्यात होते हैं—पर यह असंख्यातरूप प्रमाणता लघुतर असं-

હવે સૂત્રકાર પૃથિવીકાયિક વગેરે જીવોના ઔદારિક વગેરે શરીરોની
પ્રરૂપણા કરવા માટે ‘પુઢવિકાઙ્કયાણં’ વગેરે સૂત્ર કહે છે,

‘પુઢવિકાઙ્કયાણં મંતે ! ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—(પુઢવિકાઙ્કયાણં મંતે ! કેવઙ્કયા ઓરાલિયસરીરા પણ્ણત્તા ?) હે
ભદન્ત ! પૃથિવીકાયિક જીવોના ઔદારિક શરીરો કેટલાં કહેવામાં આવ્યાં છે ?
(ગોયમા ! ઓરાલિયસરીરા દુવિહા પણ્ણત્તા) હે ગૌતમ ! ઔદારિક શરીરો
બે પ્રકારના કહેવામાં આવ્યાં છે (તં જહા) જેમ કે (વદ્દેલ્લયાય મુક્કેલ્લયા ય)
એક બદ્ધ ઔદારિક શરીર અને બીજાં મુક્ત ઔદારિક શરીર (એવં જહા
ઓહિયા ઓરાલિયસરીરા તહા ભાણિયવા) અહીં સંખ્યાત રૂપ પ્રમાણતા

મદન્ત ! કિયન્તિ વૈક્રિયશરીરાણિ પ્રજ્ઞાતાનિ ? ગૌતમ ! વૈક્રિયશરીરાણિ દ્વિવિ-
ધાનિ પ્રજ્ઞાતાનિ, તથા—વદ્ધાનિ ચ મુક્તાનિ ચ । તન્ન ચલુ યાનિ તાનિ વદ્ધાનિ
તાનિ ચલુ ન સન્નિ । મુક્તાનિ યથા ઔઘિકાનિ ચલુ ઔદારિકશરીરાણિ
તથા મણિતવ્યાનિ । આહારકશરીરાણ્યપિ એવમેવ મણિતવ્યાનિ । તૈજસકાર્મક-
શરીરાણિ યથા એતેયમેવ ઔદારિકશરીરાણિ તથા મણિતવ્યાનિ । યથા પૃથિવી-

સ્વાતરુપ સો કહી ગઈ જાનની ચાહિયે । તથા મુક્ત ઔદારિક શરીર
અનન્ત હોતે હૈં । ‘પુઠવિકાદ્યાણં અન્તે । કેવદ્યા વેડવિવચસરીરા પળ્લન્તા ?’
હે મદન્ત ! પૃથિવીકાયિક જીવોં કે વૈક્રિય શરીર કિતને કહે ગયે હૈં ?
(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (વેડવિવચસરીરા દુવિદ્યા પળ્લન્તા) વૈક્રિય-
શરીર દો પ્રકાર કે કહે દુણ હૈં (તં જહા) જૈસે (વદ્દેલ્લયા ચ મુક્કેલ્લ-
યા ચ) એક વદ્દ વૈક્રિયશરીર ઓર દુસરે મુક્ત વૈક્રિયશરીર—(તત્થ ણં જે
વદ્દેલ્લયા તે ણં ણત્થિ) સો જો વદ્દ વૈક્રિય શરીર હૈં, વે તો પૃથિવીકાયિક
જીવોં મેં હોતે હી નહીં હૈં । (મુક્કેલ્લયા જહા ઓહિયા ણં ઓરાલિય
સરીરા તદ્દા માણિયન્વા) મુક્ત જો વૈક્રિય શરીર હૈં, વે સામાન્ય મુક્ત
ઔદારિક શરીર કે જૈસા યહાં અનન્ત હોતે હૈં । (અહારગસરીરા વિ એવં
ચેવ માણિયન્વા) અર્થાત્ વદ્દ અહારક શરીર તો પૃથિવીકાયિક જીવોં
કે હોતે નહીં । મુક્ત આહારક શરીર મનુષ્યમવોં કી અપેક્ષા યહાં
અનન્ત હો સકતે હૈં । (તેયગકમ્મચસરીરા જહા ઇણંસિં ચેવ ઓરાલિય-

લઘુતર અસંખ્યાત રૂપથી કહેવામાં આવેલી બાણુવી ભેદથી તેમજ મુક્ત
ઔદારિક શરીરો અનન્ત હોય છે. (પુઠવિકાદ્યાણં અન્તે । કેવદ્યા
વેડવિવચસરીરા પળ્લન્તા ?) હે મદન્ત ! પૃથિવીકાયિક જીવોનાં વૈક્રિયશરીરો
કેટલા કહેવામાં આવ્યાં છે ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (વેડવિવચસરીરા દુવિદ્યા
પળ્લન્તા) વૈક્રિય શરીરો બે પ્રકારનાં કહેવામાં આવ્યાં છે (તંજહા)
એમ કે (વદ્દેલ્લયા ચ મુક્કેલ્લયા ચ) એક બદ્ધ વૈક્રિયશરીર અને બીજું
મુક્ત વૈક્રિય શરીર (તત્થ ણં જે તે વદ્દેલ્લયા તે ણં ણત્થિ) હવે જે
બદ્ધ વૈક્રિય શરીર છે તે તો પૃથિવીકાયિક જીવોમાં હોતાં નથી. (મુક્કે-
લ્લયા જહા ઓહિયા ણં ઓરાલિયસરીરા તદ્દા માણિયન્વા) મુક્ત જે
વૈક્રિયશરીરો છે, સામાન્ય મુક્તઔદારિક શરીરની જેમ અહીં અનન્ત હોય
છે (આહારગસરીરા વિ એવં ચેવ માણિયન્વા) આહારક શરીર પણ આ
પ્રમાણે જ જાણવા ભેદથી. એટલે કે બદ્ધઆહારકશરીરો તો પૃથિવી-
કાયિક જીવોને હોતાં નથી. મુક્ત આહારક શરીરો મનુષ્યતવોની અપેક્ષાએ
અહીં અનન્ત મળી શકે છે, (તેયગકમ્મચસરીરા જહા ઇણંસિં ચેવ ઓરા-

કાયિકાનાં તથા અપ્કાયિકાનાં તૈજસકાયિકાનાં ચ સર્વશરીરાણિ ભણિતવ્યાનિ ।
વાયુકાયિકાનાં ભદન્ત । કિયન્તિ ઔદારિકશરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? ગૌતમ ! ઔદારિકશરીરાણિ દ્વિવિધાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તથા-વદ્વાનિ ચ મુક્તાનિ ચ । યથા-
પૃથિવીકાયિકાનામ્ ઔદારિકશરીરાણિ તથા ભણિતવ્યાનિ । વાયુકાયિકાનાં
સરીરા તદ્વા ભાણિયન્વા) તૈજસ કાર્મણ શરીર જૈસે इनके औदारिक
शरीर होते हैं, उसी प्रकार से जानना चाहिये । अर्थात् वद्ध तैजस एवं
कार्मण, वद्ध-औदारिक शरीर के जैसा यहां असंख्यात होते हैं और
मुक्त तैजस कर्मण मुक्त औदारिक शरीर के जैसा यहां अनन्त होते
हैं । (जहा पुढविकाइयाणं तहा आउकाइयाणं तेउकाइयाण य सव्वसरीरा
भाणियन्वा) जिस प्रकार से पृथिवीकायिक जीवों के ये पांच शरीर कहे
गये हैं उसी विधि के अनुसार अप्कायिक जीवों और तैजस्कાયिक
जीवों में भी इन पांच शरीरों को जानना चाहिये । (वाउकाइयाणं
भन्ते ! केवइया ओरालियसरीरा पणत्ता ?) हे भदन्त ! वायुकायिक
जीवों के कितने औदारिक शरीर कहे गये हैं ? (गोयमा ! ओरालिय-
सरीरा दुविहा पणत्ता) हे गौतम ! औदारिक शरीर दो प्रकार
के कहे गये हैं-(तं जहा) जैसे (वद्धेल्लया य मुक्केल्लया य) एक
वद्ध औदारिकशरीर और दूसरे मुक्त औदारिक शरीर । सो
इन वायुकायिक जीवों में (जहा पुढविकाइयाणं ओरालियसरीरा
पणत्ता तहा भाणियन्वा) पृथिवीकायिक जीवों के जैसा औदारिक

लियसरीरा તદ્વા ભાણિયન્વા) તૈજસ કાર્મણ શરીરો જેમ એમને ઔદારિક
શરીરો હોય છે. તેમજ બાહ્યુ' ભેદ'એ. એટલે કે બદ્ધ તૈજસ અને કાર્મણ,
બદ્ધ ઔદારિક શરીરની જેમ અહીં' અસંખ્યાત હોય છે અને મુક્ત તૈજસ કાર્મણ
મુક્ત ઔદારિક શરીરની જેમ અહીં' અનંત હોય છે. (જહા પુઢવિકાહયાણં
તદ્વા આંકકાહયાણં તેઉકાહયાણ ય સરીરા ભાણિયન્વા) જેમ પૃથિવીકાયિક
જીવોના આ પાંચ શરીરો કહેવામાં આવ્યાં છે તેમજ અપ્કાયિક જીવો અને
તેજસ્કાયિક જીવોમાં પણ આ પાંચ શરીરોને બાહ્યુવાં ભેદ'એ. (વાઉકાહયા-
ણ મંતે । કેવइया ' ओरालियसरीरा पणत्ता ?) हे भदन्त ! वायुकायिक
जिवोना કેटला औदारिक शरीरों कहेवाમાં आव्यां છે ? (गोयमा ! ओरालिय
सरीरा दुविहा पणत्ता) हे गौतम ! औदारिक शरीरों के प्रकारनां कहेवाમાં
आव्यां છે. (तजहा) જેમ કે (वद्धेल्लया य मुक्केल्लया य) એક બદ્ધ ઔદારિક
શરીર અને બીજું મુક્ત ઔદારિક શરીર તો આ વાયુકાયિક જીવોમાં

મદન્ત ! ક્રિયન્તિ વૈક્રિયશરીરાણિ પ્રજ્ઞાનિ ? ગૌતમ ! વૈક્રિયશરીરાણિ દ્વિવિધાનિ પ્રજ્ઞાનિ, તદ્વથા-વદ્ધાનિ ચ મુક્તાનિ ચ । તત્ર સ્વલુ યાનિ તાનિ વદ્ધાનિ તાનિ સ્વલુ અસંખ્યેયાનિ સમયે સમયે અપહ્રિયમાણાનિ અપહ્રિયમાણાનિ ક્ષેત્રપલ્લયોપમસ્ય અસંખ્યેયમાગમાત્રેણ કાલેન અપહ્રિયન્તે નો ચૈવ સ્વલુ અપહ્રતાનિ સ્યુઃ । મુક્તાનિ

શરીર કહે ગયે હૈં-અર્થાત્ પૃથિવીકાયિક જીવોં મેં વદ્ધ ઔદારિક શરીર અસંખ્યાત ઔદારિક શરીર અનન્ત હોતે હૈં उसी प्रकार ये वद्ध मुक्त औदारिक शरीर वायुकायिक जीवों में भी इतने ही होते हैं (वाउकाइयाणं भंते ! केवइया वेउव्वियसरीरा पणत्ता) हे भदन्त ! वायुकायिक जीवों में वैक्रिय शरीर कितने होते हैं ? (गोयमा !) हे गौतम ! (वेउव्वियसरीरा दुविहा पणत्ता) वैक्रिय शरीर दो प्रकार के कहे गये हैं-(तं जहा) वे ये हैं (वद्वेल्लया य मुक्केल्लया य) एक वद्ध वैक्रियशरीर और दूसरे मुक्त वैक्रिय शरीर (तत्थ णं जे ते वद्वेल्लया તેણં અસંખિજ્જા) સો इनमें जो वे वद्धवैक्रिय शरीर हैं वे असंख्यात होते हैं । (समए समए अवहीरमाणा अवहीरमाणा खेत्तपलिओवमस्स असंखिज्जइभागमेत्तेण कालेण अवहीरन्ति, नो चैव णं अवहिया सिया) असंख्यातपना इनमें इस प्रकार से हैं कि-‘यदि ये शरीर एक समय में निकाले जावे’ तो क्षेत्र पल्लयोपम के असंख्यातवे’ भाग में जितने आकाश के प्रदेश होते हैं उतने प्रमाण समयों में ये निकाले जा

(જહા પુઢવિકાઈયાણ ઓરાલિયસરીરા પણત્તા તહા માણિયવ્વા) પૃથિવીકાયિક જીવોની જેમ ઔદારિક શરીરો કહેવામાં આવ્યા છે. એટલે કે પૃથિવીકાયિક જીવોમાં બદ્ધ ઔદારિક શરીરો અસંખ્યાત અને મુક્ત ઔદારિક શરીરો અનંત હોય છે, તેમજ આ બદ્ધ મુક્ત ઔદારિક શરીરો વાયુકાયિક જીવોમાં પણ આટલાં જ હોય છે. (વાઉકાઈયાણ ભંતે ! કેવઈયા વેઉવ્વિયસરીરા પણત્તા) હે ભદન્ત ! વાયુકાયિક જીવોમાં વૈક્રિયશરીર કેટલા હોય છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (વેઉવ્વિયસરીરા દુવિહા પણત્તા) વૈક્રિયશરીરો બે પ્રકારનાં કહેવામાં આવ્યાં છે. (તંજહા) તે આ પ્રમાણે છે (વદ્દેલ્લયા ય મુક્કેલ્લયા ય) એક બદ્ધ વૈક્રિયશરીર અને બીજું મુક્ત વૈક્રિય શરીર (તત્થ ણં જે તે વદ્દેલ્લયા તેણં અસંખિજ્જા) તો આમાં જે બદ્ધ વૈક્રિય શરીરો છે તે અસંખ્યાત હોય છે. (સમણ સમણ અવહીરમાણા અવહીરમાણા સેત્તપલિઓવમસ્સ અસંખિજ્જઇભાગમેત્તેણ કાલેણ અવહીરન્તિ, નો ચેવ ણ અવહિયા સિયા) અસંખ્યાતપણું આમાં આ પ્રમાણે છે કે જે આ શરીરો એક એક સમયમાં બહાર કાઢવામાં આવે તો ક્ષેત્ર પલ્લયોપમના અસંખ્યાતમાં જેટલા આકાશના પ્રદેશો હોય છે, તેટલા

સકતે હૈં । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ—‘ક્ષેત્ર પલ્લોપમ કે અસંખ્યાતવે’ ભાગ મેં રહે હુએ આકાશ કે જિતને પ્રદેશ હોતે હૈં, ઉતને યે વદ્ધ વૈક્રિયશરીર વાયુકાયિક જીવોં કે હોતે હૈં । યહ જો હનકી હસ પ્રકાર સે પ્રરૂપણા કી ગઈ હૈ, વહ કેવલ દૂસરોં કો સમજાને કે લિયે હી કી ગઈ હૈ—વાસ્તવ મેં અમી તક કમી મી કિસીને મી હસ પ્રકાર સે હન્હેં નિકાલા નહીં હૈં ।

શંકા—‘અસંખ્યાતલોકાકાશોં’ કે જિનને પ્રદેશ હોતે હૈં, ઉતને સમસ્ત મી વાયુકાયિક જીવ હૈં । એસા કહા ગયા હૈ, તો ફિર કયા કારણ હૈ, જો આપ ઉન મેં સે વૈક્રિયશરીરધારી વાયુકાયિક જીવોં કો હતને કમ કહ રહે હો ?

ઉત્તર—વાયુકાયિક જીવ ચાર પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં—એક સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તવાયુકાયિક દૂસરે સૂક્ષ્મ પર્યાપ્તવાયુકાયિક, ત્રીસરે બાદર અપર્યાપ્તવાયુકાયિક ઓર ચૌથે બાદર પર્યાપ્તવાયુકાયિક । હનમેં આદિ કે જો સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત, સૂક્ષ્મપર્યાપ્ત ઓર બાદર અપર્યાપ્ત મેં ત્રીન વાયુકાયિક જીવ હૈં, વે ‘અસંખ્યાતલોકાકાશોં’ કે જિતને પ્રદેશ હોતે હૈં ઉતને કહે ગયે હૈં । હન કો વૈક્રિયલબ્ધિ નહીં હોતી હૈ । હસલિયે યે વૈક્રિયલબ્ધિ સે

પ્રમાણુ સમયોમાં આ બહાર કાઢી શકાય છે. તાત્પર્ય કહેવાનું આ પ્રમાણુ છે કે ‘ક્ષેત્ર પલ્લોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગમાં આવેલા આકાશના જેટલા પ્રદેશો હોય છે, તેટલા આ બદ્ધવૈક્રિય શરીર વાયુકાયિક જીવોના હોય છે. એમની જે આ પ્રમાણુ પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે. તે કેવળ ખીજને સમજાવવા માટે જ કહેવામાં આવી છે. ખરીરીતે હજુ સુધી કોઈપણ દિવસે કોઈએ આ પ્રમાણુ એમને બહાર કાઢ્યાં નથી.

શંકા—‘અસંખ્યાત લોકાકાશોના જેટલા પ્રદેશો હોય છે, તેટલા વાયુકાયિક જીવો છે. આમ કહેવામાં આવ્યું છે, તો પછી શા કારણથી આપ તેમાંથી વૈક્રિયશરીરધારી વાયુકાયિક જીવોને આટલા ઓછા બતાવી રહ્યા છો ?

ઉત્તર—વાયુકાયિક જીવો ચાર પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે એક સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત વાયુકાયિક, બીજા સૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત વાયુકાયિક, ત્રીજા બાદર અપર્યાપ્ત વાયુકાયિક અને ચોથા બાદર પર્યાપ્ત વાયુકાયિક આમાં પ્રથમ જે સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત, સૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત અને બાદર અપર્યાપ્તમાં ત્રણ વાયુકાયિક જીવો છે, તે ‘અસંખ્યાત લોકાકાશોના જેટલા પ્રદેશો હોય છે, તેટલા કહેવામાં આવ્યા છે. આ બધામાં

રહિત હોતે હૈં। અવ રહે વાદર પર્યાપ્તવાયુકાયિક જીવ સો વે સમી પ્રકાર કે અસંખ્યાતવેં ભાગ મેં રહે હુણ આકાશ કે જિતને પ્રદેશ હોતે હૈં ઉતને હોતે હૈં। સો યે સવ વૈક્રિયલબ્ધિ સંપન્ન નહીં હોતે હૈં, કિન્તુ હનમેં ખી જો હનકે અસંખ્યાતવેં ભાગવર્તી જીવ હૈ, વે હી વૈક્રિયલબ્ધિ સંપન્ન હોતે હૈં। હનસે અતિરિક્ત નહીં। વૈક્રિયલબ્ધિ સંપન્ન જો જીવ હૈં હનમેં ખી સવ વદ્ધવૈક્રિયશરીર સે યુક્ત નહીં હોતે હૈં કિન્તુ હનમેં ખી અસંખ્યેષ ભાગવર્તી જીવ હી વદ્ધવૈક્રિય શરીર ધારી હોતે હૈં-હનસે અધિક નહીં। હસલિયે વાયુકાયિક જીવોં મેં જો યહ વદ્ધ-વૈક્રિયશરીર ધારી જીવોં કી સંખ્યા કહી ગઈ હૈ વહ ઠીક હૈ। હસ સે અધિક વાયુકાયિક જીવોં મેં વદ્ધવૈક્રિય શરીરધારી જીવ નહીં હો સકતે હૈં।

શંકા-‘વાન્તિ ઇતિ વાયવઃ’ હસ વ્યુત્પત્તિ કે અનુસાર તો સમી વાયુકાયિક જીવોં કો વદ્ધવૈક્રિય શરીરધારી હોનાં ચાહિયે? નહીં તો વૈક્રિય કે વિના હનમેં ચેષ્ટા કા અભાવ હી પ્રસક્ત હોગાં ?

ઉત્તર--સમસ્ત ખી લોક મેં જહાં કહીં શુપિર-છેદ હૈં વહાં સર્વત્ર ચલ હવાઈ નિયમ સે હૈં હી-યદિ યે સવ ખી હવાઈ વૈક્રિય-

વૈક્રિયલબ્ધિ હોતી નથી એટલા માટે આ બધા વૈક્રિય-લબ્ધિ રહિત હોય છે. હવે બાકી રહ્યા બાદરપર્યાપ્ત વાયુકાયિક જીવો તો તેઓ સર્વે પ્રતરના અમંખ્યાતમા ભાગમાં આવેલા આકાશના એટલા પ્રદેશો હોય છે, તેટલા હોય છે. તો આ સર્વે વૈક્રિયલબ્ધિ સંપન્ન હોતા નથી, પરંતુ એમનામાં પણ જે એમના અમંખ્યાતમા ભાગવર્તી જીવો છે, તેઓ જ વૈક્રિયલબ્ધિ સંપન્ન હોય છે. એમના સિવાય નહિ વૈક્રિયલબ્ધિ સંપન્ન જે જીવો છે, તેઓમાં પણ બધા બદ્ધ વૈક્રિય શરીર હોતા નથી. પરંતુ આમાં પણ અસંખ્યેષ ભાગવર્તી જીવ જ બદ્ધ વૈક્રિયશરીરધારી હોય છે, આના કરતાં વધારે નહિ એટલા માટે જ વાયુકાયિક જીવોમાં જે આ વૈક્રિયશરીરધારી જીવોની સંખ્યા કહેવામાં આવી છે, તે બરાબર છે, એના કરતાં વધારે વાયુકાયિક જીવોમાં બદ્ધ વૈક્રિયશરીરધારી જીવોની સંભાવના નથી.

શંકા -‘વાન્તિ ઇતિ વાયવઃ’ આ વ્યુત્પત્તિ મુજબ તો બધા વાયુકાયિક જીવોને બદ્ધ વૈક્રિયશરીરધારી હોવું જોઈએ? નહિં તો તેમનામાં વૈક્રિયતા અભાવે ચેષ્ટાનો અભાવ જ પ્રત્યક્ત થશે ?

ઉત્તર-બધા હોડોમાં ન્યાં-ન્યાં શુપિર-છિન્દ્ર-છે, ત્યાં ત્યાં સર્વત્ર ચલ પવનો નિયમ મુજબ જ છે. જો આ બધા પવનો વૈક્રિયશરીરયુક્ત હોય તો

શરીરવાલી હો તો બદ્ધવૈક્રિયશરીર પ્રચુર-બહુત અધિક હો જાવેગે-
 इसरिथति में बद्धवैक्रियशरीरों का यह प्रमाण तो रहेगा नहीं । इस-
 लिये यह मानना चाहिये कि जो हवाएँ वैक्रियशरीरधारी नहीं होती
 हैं वे भी चलती हैं । उक्तं च करके जो यहां सन्दर्भ उपस्थित किया
 गया है उससे वायुकायिक जीवों की गति में तीन प्रकार दिखलाये
 गये हैं-इन प्रकारों में एक स्वाभाविक गमनरूप प्रकार भी दिखलाया
 गया है । इस स्वाभाविक गमनरूप प्रकार का निर्देशक 'वायुयाए
 अहारियं रीयइ' यह पाठ है । अतः ऐसा कहना कि 'वैक्रियशरीर
 धारी ही वायुएँ चलती हैं "नियामक नहीं हो सकता है । इस,
 लिये मूलोक्त-मूलपाठ प्रतिपादित-प्रकार से बद्धवैक्रियशरीर वायु-
 कायिक जीवों में क्षेत्रपत्योपम के असंख्येय भागवर्ती नभःप्रदेश
 प्रमाण हैं ऐसा ही कथन निर्बाध है (मुक्केल्लया वेउव्वियसरीरा आहारग-
 सरीरा य जहा पुढविकाइयाणं तहा भाणियव्वा) वायुकायिक
 जीवों के मुक्त वैक्रियशरीर तथा बद्ध एवं मुक्त आहारकशरीर
 पृथ्वीकायिकजीवों के मुक्तवैक्रियशरीर के जैसा तथा उनके
 बद्ध एवं मुक्त आहारक शरीर के जैसा ही जानना चाहिये ।
 पृથ્વીકાયિક जीवों में मुक्त वैक्रियशरीर अनंत कहे गये हैं तथा बद्ध

બદ્ધ વૈક્રિયશરીરો પ્રચુર માત્રામાં થઈ જશે આ સ્થિતિમાં બદ્ધવૈક્રિય શરીરોનું
 આ પ્રમાણુ તો રહેશે જ નહિ. એટલા માટે આ માની લેવું જોઈએ કે જે
 પવનો વૈક્રિયશરીરધારી હોતા નથી તેઓપણ વહેતા રહે છે 'ઉક્તંચ' કહીને
 જે અત્રે સંદર્ભ ઉપસ્થિત કરવામાં આવ્યો છે, તેથી વાયુકાયિક જીવોની
 ગતિમાં પણ ત્રણ પ્રકાર બતાવવામાં આવ્યા છે. આ પ્રકારોમાં એક સ્વાભાવિક
 ગમનરૂપ પ્રકાર પણ બતાવવામાં આવ્યો છે. આ સ્વાભાવિક ગમનરૂપ પ્રકારનો
 નિર્દેશક 'વાયુયાए अहारियं रीयइ' આ પાઠ છે. એથી આમ કહેવું કે-વૈક્રિય
 શરીરધારી જ પવનો વહે છે' એ કથન નિયામક થઈ શકે નહિ. એટલા માટે
 મૂલોક્ત-મૂલપાઠ પ્રતિપાદિત-પ્રકારથી બદ્ધ વૈક્રિયશરીરો વાયુકાયિક જીવોમાં
 ક્ષેત્રપલ્લોપમના અસંખ્યેય ભાગવર્તી નભઃપ્રદેશ પ્રમાણુ છે, આવું કથન
 નિર્બાધ છે. (મુક્કેલ્લયા વેઝવ્વિયસરીરા આહારગસરીરા ય જહા પુઢવિકાइया-
 णं तहा भाणियव्वा) વાયુકાયિક જીવોના મુક્ત વૈક્રિયશરીર તેમજ બદ્ધ અને
 મુક્ત આહારકશરીર પૃથિવીકાયિક જીવોના મુક્ત વૈક્રિયશરીરની જેમ તથા
 તેમના બદ્ધ અને મુક્ત આહારક શરીરની જેમ બંધુવાં જોઈએ. પૃથિવીકાયિક
 જીવોમાં મુક્ત વૈક્રિય શરીરો અનંત કહેવામાં આવ્યાં છે તેમજ બદ્ધ

વૈક્રિયશરીરાણિ આહારકશરીરાણિ ચ યથા પૃથિવીકાયિકાનાં તથા મણિતવ્યાનિ ।
તૈજસકાર્મકશરીરાણિ યથા પૃથિવીકાયિકાનાં તથા મણિતવ્યાનિ । વનસ્પતિકા-
યિકાનામ્ ઔદારિકવૈક્રિયાઽઽહારકશરીરાણિ યથા પૃથિવીકાયિકાનાં તથા મણિ-
તવ્યાનિ । વનસ્પતિકાયિકાનાં મદન્ત ! કિયન્તિ તૈજસજરીરાણિ પ્રજ્ઞતાનિ ?

આહારક શરીર યહાં હોતે નહીં હૈં ઓર મુક્ત આહારક શરીર અનંત
કહે ગયે હૈં સો હસી પ્રકાર સે વાયુકાયિક જીવોં મેં ભી મુક્ત વૈક્રિય
શરીરોં કી તથા મુક્ત આહારક શરીરોં કી સંખ્યા જાનની ચાહિયે ।
(તેયગકર્મ્મયસરીરા જહા પુઢવિકાઢ્યાણં તહા ભાણિયવ્વા) વાયુકાયિક
જીવોં મેં બદ્ધ મુક્ત તૈજસ ઓર કાર્મ્મજ ઇન દો શરીરોં કી સંખ્યા કા
પ્રમાણ પૃથિવીકાયિક જીવોં મેં કહે ગયે ઇન શરીરોં કી સંખ્યા કે
સમાન જાનના ચાહિયે । પૃથિવીકાયિક જીવોં મેં બદ્ધ મુક્ત તૈજસ ઓર
કાર્મ્મજ શરીરોં કા પ્રમાણ ક્રમશઃ અસંખ્યાત ઓર અનંત કહા હૈ,
વૈસા હી પ્રમાણ યહાં વાયુકાયિક જીવોં કે ઇન દોનોં પ્રકાર કે શરીરોં
કે વિષય મેં ભો જાનના ચાહિયે । (વનસ્પતિકાઢ્યાણં ઓરાલિયવેઽ-
વિવિધઆહારગસરીરા જહા પુઢવિકાઢ્યાણં તહા ભાણિયવ્વા) વન-
સ્પતિકાયિક જીવોં કે ઔદારિક, વૈક્રિય, ઇવં આહારક શરીરોં કો
પૃથિવીકાયિક જીવોં કે ઇન શરીરોં કે સમાન સમજના ચાહિયે ।
(વનસ્પતિકાઢ્યાણં મંતે ! કેવદ્યા તેયગકર્મ્મયસરીરા પળ્લતા-ગોયમા !

આહારક શરીરો અહીં હોતા નથી અને મુક્ત આહારક શરીરો કહેવામાં
આવ્યા છે, તો આ પ્રમાણે વાયુકાયિક જીવોમાં પણ મુક્ત વૈક્રિયશરીરોની જેમ
આહારક શરીરોની સંખ્યા બાબતે જોઈએ. (તેયગકર્મ્મયસરીરા જહા
પુઢવિકાઢ્યાણં તહા ભાણિયવ્વા) વાયુકાયિક જીવોમાં બદ્ધ, મુક્ત તૈજસ અને
કાર્મ્મજ આ બે શરીરોની સંખ્યાનું પ્રમાણ પૃથિવીકાયિક જીવોમાં કહેવામાં આવેલાં
આ શરીરોની સંખ્યાની બરાબર બાબતે જોઈએ પૃથિવીકાયિક જીવોમાં બદ્ધ,
મુક્ત, તૈજસ અને કાર્મ્મજ શરીરોનું પ્રમાણ ક્રમશઃ અસંખ્યાત અને અનંત
કહેવામાં આવ્યું છે. તેનું જ પ્રમાણ અહીં વાયુકાયિક જીવોના આ બંને
પ્રકારના શરીરોના વિષે પણ બાબતે જોઈએ. (વનસ્પતિકાઢ્યાણં ઓરાલિય
વેઽવિવિધઆહારગસરીરા જહા પુઢવિકાઢ્યાણં તહા ભાણિયવ્વા) વનસ્પતિકાયિક
જીવોના ઔદારિક વૈક્રિય અને આહારક શરીરોને પૃથિવીકાયિક જીવોના આ
શરીરોની સદૃશ સમજવા જોઈએ (વનસ્પતિકાઢ્યાણં મંતે ! કેવદ્યા તેયગ-
કર્મ્મયસરીરા પળ્લતા ગોયમા ! તેયગસરીરા દુવિદ્યા પળ્લતા-જહા ઓહિયા

ગૌતમ ! તૈજસશરીરાણિ દ્વિવિધાનિ પ્રજ્ઞાણાનિ, યથા ઔધિકાણિ તૈજસકાર્મણશરી-
રાણિ તથા વનસ્પતિકાયિકાનામપિ તૈજસકાર્મણશરીરાણિ મણિતવ્યાનિ॥મુ.૨૧૪॥

તેયગમ્મયસરીરા હુવિહા વળ્લસા-જહા ઓહિયા તેયગકમ્મયસરીરા તહા
વળસ્સહકાર્યાણ વિ તેયગકમ્મયસરીરા આણિયઠ્ઠા) હે અદન્ત !
વનસ્પતિકાયિકાજીવોં કે તૈજસ ઓર કાર્મણ શરીર કિતમે કહે ગયે
હે ? હે ગૌતમ ! દોનોં પ્રકાર કે તૈજસ ઓર કાર્મણ શરીરોં કા પ્રમાણ
સામાન્ય તૈજસ કાર્મણ શરીરોં કે પ્રમાણ કે જૈસા વનસ્પતિકાયિકાજીવોં
મેં જાવના ચાહિયે । હસકા તાત્પર્ય યહ હે કિ-‘પૃથિવીકાયિકાજીવ પ્રત્યેક
શરીરી હોતે હેં, હસલિયે પ્રત્યેક જીવ મેં બિન્ન ૨ રૂપ સે ઔદારિક
શરીર હોતા હે, હસલિયે इनके तैजस और कर्मण शरीरों को औदा-
रिक शरीरों के तुल्य असंख्यातप्रमाणवाला कहा गया है । પરન્તુ જો
વનસ્પતિકાયિકાજીવ હેં, उनमें से बहुत जीवों को साधारणशरीर
होता है इसलिए वनस्पतिकायिकजीव यद्यपि अनंत हैं तथापि वनस्पति-
कायिक जीवों के औदारिक शरीर असंख्य ही होता हैं । क्योंकि अनंत
अनंत साधारणजीवों का औदारिक शरीर एक ही होता है । પરન્તુ
इनके जो तैजस और कर्मण शरीर होते हैं वे प्रत्येक जीव के अपने
२ स्वतंत्र होते हैं हसलિયે સાધારણજીવોં કો અનંતતા સે इन दोनों

તેયગકમ્મયસરીરા આણિયઠ્ઠા) હે અદન્ત ! વનસ્પતિકાયિકા જીવોના તૈજસ
અને કાર્મણ શરીરો કેટલાં કહેવામાં આવ્યાં છે ? હે ગૌતમ ! બન્ને પ્રકારના
તૈજસ અને કાર્મણ શરીરોનું પ્રમાણ સામાન્ય તૈજસ કાર્મણ શરીરોના
પ્રમાણની જેમ વનસ્પતિકાયિકા જીવોમાં બહુવું જોઈએ આવું તાત્પર્ય આ
પ્રમાણે છે કે પૃથિવીકાયિકા જીવ પ્રત્યેક શરીરી હોય છે એટલા માટે દરેકે
દરેક જીવમાં બિન્ન બિન્ન રૂપમાં ઔદારિક શરીર હોય છે. એટલા માટે
એમના તૈજસ અને કાર્મણ શરીરોને ઔદારિક શરીરોની જેમ અસંખ્યાત
પ્રમાણ યુક્ત કહેવામાં આવ્યાં છે તેઓમાંથી ઘણા જીવોને સાધારણ શરીર
હોય છે. એટલા માટે વનસ્પતિકાયિકા જીવોને કે અનંત છે છતાં એ વન-
સ્પતિકાયિકા જીવોના ઔદારિક શરીરો અસંખ્ય જ હોય છે કેમકે અનંત
અનંત સાધારણ જીવોનું ઔદારિક શરીર એક જ હોય છે પરંતુ એમના જે
તૈજસ અને કાર્મણ શરીરો હોય છે, તે દરેકે દરેક જીવને પોતપોતાના
સ્વતંત્ર હોય છે. એટલા માટે આ સાધારણ જીવોની અનંતતાથી આ બન્ને

ટીકા—‘પૃથ્વિકાઢ્યાણં મંતે।’ ઇત્યાદિ—

પૃથિવીકાઢિકાનામૌદારિકશરીરાણિ વદ્ધમુક્તેતિભેદદ્વયવિશિષ્ટાનિ। દ્વિવિ-
ધાન્યપ્યેતાનિ ઔઢિકૌદારિકશરીરવદ્ વાચ્યાનિ। અન્નેદં વૌધ્યમ્—ઔઢિકવદ્ધા-
નામસંખ્યેયં પ્રમાણમુક્તમ્। અત્રાપિ વદ્ધાનારાસંખ્યેયમેવ પ્રમાણં યદ્યપિ ભવતિ,
તથાપીદમસંખ્યેયં પ્રમાણં લઘુત્તરાઽસંખ્યેયાત્મકં વૌધ્યમ્। તત્રાપ્કાયાદિશરીરૈઃ
સહ સામાન્યેન શરીરાણ્યભિદિતાનિ, અત્ર તુ પૃથિવીકાઢમાત્રં પ્રશ્તૂયતે, અતોઽત્ર
વદ્ધાનિ શરીરાણિ લઘુત્તરાઽસંખ્યેયાનીતિ। વદ્ધવૈક્રિયશરીરાણિ ન સન્તીતિ
સૂચયતિ સૂત્રકારઃ ‘તત્થ ણં જે તે વદ્ધેલ્લયા તેણં નત્થિ’ ઇતિ વ્યાખ્યા સ્પષ્ટા।
ઁત્રાં મુક્તાનિ વૈક્રિયશરીરાણિ તુ ઔઢિકૌદારિકશરીરાણાં વદ્ધમુક્તેતિ દ્વૈવિધ્યેઽપિ
પૃથિવીકાઢિકાનાં શરીરવદ્ વિજ્ઞેયાનિ। આહારકશરીરાણ્યપ્યેવમેવ વિજ્ઞેયાનિ।
પૃથિવીકાઢિકાનાં યથૌદારિકશરીરાણિ તથૈવ તેષાં તૈજસકાર્જણશરીરાણ્યપિ
શરીરૈં મેં મી અનંતતા હૈ અર્થાત્ વનસ્પતિકાઢિક જીવૌં કે તૈજસ
કાર્મણ શરીર અનંત હોતે હૈં। અસંખ્યાત નહીં।

ભાવાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકાર ને પૃથિવીકાઢિક, અપ્કાઢિક, તૈજઃકાઢિક, વાયુકાઢિક ઔર વનસ્પતિકાઢિક, ઁકેન્દ્રિય જીવૌં કે વદ્ધ, મુક્ત, ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ ઔર કાર્મણ શરીરૌં કા વિચાર ક્રિયા હૈ। હસમેં યહ કહા ગયા હૈ કિ હન જીવૌં કે કિતને ૨ ઔદારિક આદિ શરીર હોતે હૈં। પૃથિવીકાઢિકજીવૌં મેં વદ્ધ ઔદારિકશરીર ત્યક્ત પૂર્વભવૌં કી અપેક્ષા અનંત હોતે હૈ। વદ્ધવૈક્રિય શરીર હન જીવૌં કે હોતે નહીં હૈં। મુક્ત વૈક્રિય શરીર, અનંત હોતે હૈં। વદ્ધ આહારક શરીર યહાં હોતે નહીં હૈં, મુક્ત આહારક શરીર

શરીરોમાં પણ અનંતતા છે. એટલે કે વનસ્પતિકાઢિક જીવોને તૈજસ, કાર્મણ શરીરો અનંત હોય છે અસંખ્યાત નહીં

ભાવાર્થ—આ સૂત્ર વડે સૂત્રકારે પૃથિવીકાઢિક અપ્કાઢિક, તૈજઃકાઢિક, વાયુકાઢિક અને વનસ્પતિકાઢિક એકેન્દ્રિય જીવોના બદ્ધ, મુક્ત, ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ શરીરો વિષે ચર્ચા કરી છે. આમાં એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે કે આ જીવોના કેટલા-કેટલા ઔદારિક વગેરે શરીરો હોય છે? પૃથિવીકાઢિક જીવોમાં બદ્ધ ઔદારિક શરીર અસંખ્યાત અને મુક્ત ઔદારિક શરીર ત્યક્તપૂર્વભવોની અપેક્ષા અનંત છે. બદ્ધ વૈક્રિય શરીરો અનંત હોય છે બદ્ધ આહારક શરીર અહીં હોતા નથી મુક્ત આહારક શરીરો અનંત હોય છે. તૈજસ અને કાર્મણ શરીર બદ્ધ અને મુક્ત

बोध्यानि । एवम'त्तायिकतेजःकायिकेष्वपि बोध्यम् । वायुकायिकेषु वैक्रियकृतो विशेषो लभ्यतेऽतस्तं दर्शयितुमाह—'वायुकाइयाणं भंते ।' इत्यादि—वायुकायिकानां वैक्रियशरीराणि वद्धमुक्तेति द्विविधानि । तत्र वद्धानि असंख्येयसंख्यकानि भवन्ति । एतेषामसंख्येयसंख्यकत्वनतोऽस्ति, यत एतानि शरीराणि समये समये=प्रतिसमयम् अपह्रियमाणानि अपह्रियमाणानि=निस्सार्यमाणानि निस्सार्यमाणानि क्षेत्रफल्योपमस्यासंख्येयभागवर्तिनभःप्रदेशसमसंख्यकैः समयैरपह्रियन्ते=निस्सार्यन्ते । क्षेत्रफल्योपमारासंख्येयभागवर्तिनभःप्रदेशराशितुल्यान्येतानि शरीराणि भवन्तीत्यर्थः । इदं च परप्रत्ययार्थं प्ररूपणामात्रमवसेयम् । वस्तुतस्तु एतानि न केनाऽपि कदाचिदपह्रियन्ते । अमुमेवार्थं दर्शयति—नो चैव खलु अपहतानि स्युरिति । अत्र शङ्कते कश्चित्,—ननु सर्वेऽपि वायुकायिका असंख्येयलोकाकाशप्रदेशममाणा उक्ताः, कथं तर्हि तेषां वैक्रियशरीराणि स्तोकाः पठ्यन्ते ? इति चेदाह—वायुकायिकाः सूक्ष्मापर्याप्तमूक्ष्मपर्याप्तवादरापर्याप्तवादरपर्याप्तेति चतुर्भेदाः । तत्र—सूक्ष्मापर्याप्तमूक्ष्मपर्याप्तवादरापर्याप्ताश्चेति त्रयो भेदा असंख्येयलोकाकाशप्रदेशममाणा वैक्रियलब्धिरहिताश्च सन्ति । वादरपर्याप्तास्तु सर्वेऽपि प्रतरासंख्येयभागवर्तिनो ये नभःप्रदेशाः सन्ति, तत्समसंख्यका उच्यन्ते । वादरपर्याप्तेष्वपि तदसंख्येयभागवर्तिन एव वैक्रियलब्धियुक्ता भवन्ति नातिरिक्ताः । वैक्रियलब्धियुक्ताश्चापि ये भवन्ति, तेष्वप्यसंख्यातभागवर्तिन एव वद्धवैक्रियशरीरयुक्ता भवन्ति न तु ततोऽधिकाः, अतः पूर्वोक्तसंख्यकान्येव वद्धवैक्रियशरीराणि भवन्ति

अनंत होते हैं तैजस और कार्मेण शरीर वद्ध और मुक्तरूप में यहां क्रमशः असंख्यात और अनंत होते हैं । इसी प्रकार की जप्कायिक और तैजसकायिक जीवों में भी इन पांच शरीरों की वद्ध और मुक्त प्रकारों को लेकर घटना कर लेनी चाहिये । वायुकायिक जीवों में औदारिक आहारक तैजस और कार्मेण इन चारों शरीरों की संख्या पृथिवी कायिकजीवों के इन चार शरीरों की संख्या के बराबर ही कही गई है—परन्तु यहां असंख्यात वद्धवैक्रियशरीरों का भी अस्तित्व कहा

इसमें अभी क्रमशः असांख्यात अने अनंत होय छे आ प्रमाणे न अपू-
कायिक तेमन तैजसकायिक जेवोमां पणु आ पांच शरीरोनी वद्ध अने मुक्त
प्रकारोना आधारे घटना करी लेवी जेष्ठजे वायुकायिक जेवोमां औदारिक,
आहारक, तैजस अने कार्मेण आ आरे-चार शरीरोनी संख्या पृथिवीका-
यिक जेवोनां आ चार शरीरोनी संख्यानी बराबर न कडेवामां आवी छे.
परंतु अभी असंख्यात, वद्ध वैक्रिय शरीरोनुं पणु अस्तित्व कडेवामां

નત્વધિ-તાનીતિ । નનુ યે કેચન વાન્તિ તે વાયવઃ, તે સર્વેઽપિ વૈક્રિયશરીરિણો ભવન્તિ, વૈક્રિયશરીરમન્તરેણ હિ તેષુ ચેષ્ટાયા અભાવ એવ પ્રસન્ન્યેત ? इति चेदाह—सकलेऽपि लोके यत्र कश्चित् शुषिरं तत्र सर्वत्र चला वायवो नियमात् सन्त्येव यदि नै सर्वेऽपि वायवो वैक्रियशरीरवन्तः स्यात्तदा वद्वैक्रियशरीराणि प्रचुराणि स्युः, न तु पूर्वोक्तप्रमाणानि । तस्माद् अवैक्रियशरीरिणोऽपि वायवो वान्ति । उक्तं चापि—“अस्थि णं भंते ! ईसिं पुरेवाया पच्छावाया मंदावाया महा-वाया वायंति ? हंता । अस्थि । कथा णं भंते ! जान वायंति ? गोयभा ! जया णं वाउक्काए अहारीयं रीयइ, तथा णं जाव वाउक्काए उत्तरकिरियं रीयइ, जयाणं वाउकुमारा वाउकुमारीभो वा अप्पाणो वा परस्स वा तदुभवस्स वा अट्ठाए वाउकायं उइरंति, तथाणं ईसिं जाव वायंति”

છાયા—અસ્તિ સ્વલ્પ ભદન્ત ! ઈપત્તુ પૂર્વવાતાઃ પશ્ચાદવાતાઃ સન્દનતા મહા-વાતા વાન્તિ ? હન્ત ! અસ્તિ । કદા સ્વલ્પ ભદન્ત ! યાવદ્ વાન્તે ? ગૌતમ યદા સ્વલ્પ વાયુકાયો યથા રીતં રીયતે, યદા સ્વલ્પ યાવદ્ વાયુકાયઉત્તરકિયં રીયતે, યદા સ્વલ્પ વાયુકુમારા વા વાયુકુમાર્યો વાઽઽત્મનો વા પરસ્થ વા તદુત્પન્નસ્ય વા-ઽર્થાય વાયુકાયમુદીરયન્તિ, તદા ઈવદ્ યાવદ્ વાન્તિ ।” इति ॥ यथारीतं-रीतं रीतिः=स्वभावस्तदनतिक्रम्य यथारीतं=स्वभावानुसारेण रीयते=गच्छति । स्वा-भाविर्गौदारिकशरीरगत्वा गच्छतीत्यर्थः । उत्तरक्रियप्-उत्तरा=उत्तरवैक्रियशरीरा-श्रया गतिरक्षणं क्रिया यत्र गमने तद्यथा भवति तथा रीयते गच्छतीत्यर्थः । अनेन सन्दर्भेणात्र वायुकायिकानां गतो त्रयः प्रकाराः यदर्शिताः । तत्र तेषां स्वा-भाविर्गमनमप्युक्तम् । इत्थं च वैक्रियशरीरसम्पन्ना एव वायवो वान्तीति नास्ति नियमः । अतो मूलोक्ताऽसंख्येयप्रमाणानि शरीराणि बोध्यानीति । तथा-वायु-कायिकानां मुक्तवैक्रियशरीराणि द्विविधान्याहारकशरीराणि च पृथिवीकायिकमुक्त-वैक्रियशरीरवद् द्विविद्याहारकशरीरवच्च बोध्यानि । एषां तैजसकर्मकशरीराण्यपि पृथिवीकायिकतैजसकर्मकशरीरवद् बोध्यानि तथा-वनस्पतिकायिकानामौदारिक-वैक्रियाहारकशरीराणि पृथिवीकायिकवद् बोध्यानि । एषां द्विविधान्यपि तैजस-गताः । मुक्तवैक्रियशरीरं तहां अनंत कहे गये हैं । पृथिवीकायिक-जीवों के औदारिक, वैक्रिय और आहारक शरीरों की संख्या के जैसा ही वनस्पतिकायिक जीवों में इन शरीरों की संख्या प्रकट की गई है ।

આનુ છે મુક્ત વૈક્રિય શરીરો અહીં અનંત કહેવામાં આવ્યાં છે, પૃથિવી-કાયિક જીવોના ઔદારિક, વૈક્રિય અને આહારક શરીરોની સંખ્યાની જેમ જ વનસ્પતિકાયિક જીવોના આ શરીરોની સંખ્યા પ્રકટ કરવામાં આવી છે.

कर्मकशरीराणि औधिकृतैजसकर्मकशरीरवद् बोध्यानि । अयं भावः—पृथिवीका-
यिकानां प्रत्येकशरीरित्वात् प्रतिजीवं भिन्नं भिन्नमौदारिकशरीरमुपलभ्यते, अतः
औदारिकशरीरतुल्यान्येव तेषां तैजसकर्मकशरीराण्युक्तानि । वनस्पतिकायिकानां
तु साधारणशरीरित्वात् शरीरिणामनन्तत्वेऽपि औदारिकशरीराण्यसंख्येयान्येव ।
तैजसशरीरं कर्मकशरीरं च वनस्पतिकायिकेषु प्रतिजीवं पृथक् पृथगस्ति, अतो
जीवानामनन्तत्वात्तैजसकर्मकशरीराण्यनन्तानि सन्तीति ॥ सू० २१४ ॥

द्विन्द्रियादीनामौदारिकादिशरीराणि प्ररूपयति—

मूलम्—वेइंदियाणं भंते ! केवइया ओरालियसरीरा पणत्ता ! ?
गोयसा ! ओरालियसरीरा दुविहा पणत्ता, तं जहा—बद्धेल्लया
य मुक्केल्लया य । तत्थ णं जे ते बद्धेल्लया ते णं असंखिज्जा,
असंखिज्जाहिं उस्सप्पिणीओसप्पिणीहिं अवहीरंति कालओ ।
खेत्तओ असंखेज्जाओ सेढीओ पयरस्स असंखिज्जइभागे ।
तासि णं सेढीणं विक्खंभसूई असंखेज्जाओ जोयणकोडा-
कोडीओ अण्णखिज्जाइं सेढिवग्गमूलाई । वेइंदियाणं ओरालिय
बद्धेल्लएहिं पयरं अवहीरइ असंखिज्जाहिं उस्सप्पिणीओसप्पि-
णीहिं कालओ, खेत्तओ अंगुलपयरस्स आवलियाए असंखिज्ज-
इभागपडिभगोणं । मुक्केल्लया जहा ओहिया ओरालियसरीरा
तहा भाणियवा । वेउवियआहारगसरीरा बद्धेल्लया नत्थि । मुक्के-
ल्लया जहा ओहिया ओरालियसरीरा तहा भाणियवा तेथग-
सरीरा जहा एएसिं चेव ओरालियसरीरा तहा भाणियवा । जहा
वेइंदियाणं तहा तेइंदियचडरिदियाणवि भाणियवा । पंचिंदिय-

इत्येते तैजस और कार्मण शरीर अनंत हैं बद्ध और मुक्त दोनों ही
प्रकार के शरीर, औधिक बद्ध मुक्त तैजस कार्मण शरीर के समान
अनंत कहना चाहिए ॥ सू० २१४ ॥

येमना तैजस अने कार्मणु भद्ध अने मुक्त भन्ने प्रकारना शरीरे औधिक
भद्ध मुक्त तैजस कार्मणु शरीरनी जेम अनंत कडेवां जेधये ॥ सू० २१४ ॥

તિરિક્ષજોણિયાણત્રિ ઓરાલિયસરીરા એવં ચેવ ભાણિયવા ।
 પાંચિંદિયતિરિક્ષજોણિયાણં મંતે ! કેવહયા વેડવિયસરીરા પળ્ળ-
 ત્તા ? ગોયમા ! વેડવિયસરીરા દુવિહા પળ્ળત્તા, તં જહા વદ્દેલ્લયા
 ય મુક્કેલ્લયા ય । તત્થ ણં જે તે વદ્દેલ્લયા તે ણં અસંખિજ્જા
 અસંખિજ્જાહિં ઉસ્સપ્પિણીઓસપ્પિણીહિં અવહીરંતિ કાલઓ ।
 સ્વેતઓ અસંખિજ્જાઓ સેઢીઓ પયરસ્સ અસંખિજ્જહમાગે ।
 તાસિ ણં સેઢીણં વિક્ષમ્ભસૂઈ અંગુલપદમવગ્ગમૂલસ્સ અસંખિ-
 જ્જહમાગે । મુક્કેલ્લયા જહા ઓહિયા ઓરાલિયા તહા ભાણિયવા ।
 આહારયસરીરા જહા વેઈંદિયાણં, તેયગકમ્મયસરીરા જહા
 ઓરાલિયા ॥સૂ૦ ૨૧૫॥

છાયા-હીન્દ્રિયાણાં મદન્ત ! કિયન્તિ ઔદારિકશરીરાણિ મજ્જણાનિ ?
 ગૌતમ ! ઔદારિકશરીરાણિ દ્વિવિધાનિ મજ્જણાનિ, તથા-વદ્ધાનિ ચ મુક્તાનિ
 ચ । તત્ર સ્વદુ યાનિ તાનિ વદ્ધાનિ તાનિ સ્વદુ અસંખ્યેયાનિ, અસંખ્યેયામિરુ-

અથ સૂત્રકાર હીન્દ્રિયાદિ જીવોં કે ઔદારિક શરીરોં કી
 પ્રરૂપણા કરતે હૈં--

‘વેઈંદિયાણં મંતે ! કેવહયા ઓરાલિયસરીરા પળ્ળત્તા’ હત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ:--(મંતે) હે મદન્ત ! (વેઈંદિયાણં) હીન્દ્રિય જીવોં કે (ઓરા
 લિયસરીરા) ઔદારિક શરીર (કેવહયા પળ્ળત્તા) કિનને કહે હૈં ?
 (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (ઓરાલિયસરીરા દુવિહા પળ્ળત્તા) ઔદારિક
 શરીર દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં (તં જહા) વે હસ પ્રકાર સે હૈં- (વદ્દે-

હવે સૂત્રકાર હીન્દ્રિયાદિ જીવોના ઔદારિકશરીરોની પ્રરૂપણા કરે છે-

“ વેઈંદિયાણં મંતે ! કેવહયા ઓરાલિયસરીરા પળ્ળત્તા ” હત્યાદિ—

શબ્દાર્થ—(મંતે) હે મદન્ત ! (વેઈંદિયાણં) હીન્દ્રિય જીવોના (ઓરાલિય
 સરીરા) ઔદારિક શરીરો (કેવહયા પળ્ળત્તા) ઢેટલાં કહેવામાં આવ્યાં છે ?
 (ઓરાલિયસરીરા દુવિહા પળ્ળત્તા) ઔદારિક શરીરો બે પ્રકારના કહેવામાં
 આવ્યાં છે (તજહા) તે આ પ્રનાણે છે. (વદ્દેલ્લયા ય મુક્કેલ્લયા ય) એક બદ્ધ

त्सर्विण्यवसर्विणीभिरपहियन्ते कालतः, क्षेत्रतः असंख्येया श्रेणयः प्रतरस्यासंख्येय-
भागे तासां खलु श्रेणीनां विष्णुममसूचिः असंख्येया योजनकोटीकोटयः । असं-
ख्येयानि श्रेणिवर्गमूलानि । द्वीन्द्रियाणाम् औदारिकवद्दैः प्रतरोऽपहियन्ते, असंख्ये-

तलया य सुक्केल्लया य) एक वद्ध औदारिक शरीर और दूसरे मुक्त औदारिक शरीर (तत्थ णं जे ते वद्धेल्लया ते णं असंखिज्जा) इन में जो वद्ध औदारिक शरीर हैं, वे यहां असंख्यात हैं। (असंखिज्जाहिं उस्सप्पिणीओसप्पिणीहिं अवहीरति कालओ) असंख्यात उस्सप्पिणी और अवसप्पिणी काल के जितने समय होते हैं, उतने समय प्रमाण वे शरीर काल की अपेक्षा हैं। (खेत्तओ असंखेज्जाओ सेठीओ पय-रस्स असंखिज्जइभागे) क्षेत्र की अपेक्षा वे शरीर प्रतरके असंख्या-तवें भाग में वर्तमान असंख्यात श्रेणियों के प्रदेशों की राशि प्रमाण हैं। यहाँ पर प्रतर के असंख्यातवें भाग में वर्तमान जो असंख्यात आकाशश्रेणियां हैं वे ग्रहण की गई हैं। अब इन श्रेणियों की जो विष्कंभसूचि है उसका प्रमाण कहते हैं (तासि णं सेठीणं विक्खंभ-सूई असंखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ असंखेज्जाइं सेठिवग्गसूलाइं) यह विष्कंभसूचि असंख्यात कोटीकोटि योजनाओं की जाननी चाहिये। इतने प्रमाण वाली विष्कंभसूचि असंख्यात श्रेणियों के मूलरूप होनी है। तात्पर्य इसका यह है—एक आकाश श्रेणि में रहे हुए

ઔદારિક શરીર અને બીજાં મુક્ત ઔદારિક શરીર (તત્થ ણં જે તે વદ્દેહ્યા
ત્થેણં અસંખિજ્જા) આમાં જે બદ્ધ ઔદારિક શરીરો છે, તે સર્વે અહીં અસં-
ખ્યાત છે. (અસંખિજ્જાદિં ઉસસપ્પિણીઓસપ્પિણીદિ અવહીરતિ કાલઓ) અસં-
ખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળના જેટલા સમયો હોય છે, તેટલા
સમય પ્રમાણુ તે શરીર કાલની અપેક્ષાએ છે. (સેત્તઓ અસંસેજ્જાઓ સેઢીઓ
પયરસ્સ અસંસિજ્જાઓ) ક્ષેત્રની અપેક્ષા તે શરીર પ્રતરના અસંખ્યાત
ભાગમાં વર્તમાન અસંખ્યાત શ્રેણિઓના પ્રદેશોની રાશિ પ્રમાણુ છે. અહીં
પ્રતરના અસંખ્યાતમા ભાગમાં વર્તમાન જે અસંખ્યાત આકાશ શ્રેણિઓ
છે, તેમનું ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે હવે આ શ્રેણિઓની જે વિષ્કંભસૂચિ
છે, તેનું પ્રમાણુ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે. (તાસિ ણં સેઢીણં વિક્કંભસૂરૂં
અસંસેજ્જાઓ જોયણકોઢાકોઢીઓ, અસંસેજ્જાઈ સેઢિવગ્ગમૂલાઈં) આ વિષ્કંભ
સૂચિ અસંખ્યાત કોટીકોટિ યોજનોની બાણુવી ભેઠએ આટલા પ્રમાણુવાળી
વિષ્કંભ સૂચિ અસંખ્યાત શ્રેણિઓના વર્ગમૂલ રૂપ હોય છે તાત્પર્ય આનું
આ પ્રમાણુ છે કે, એક આકાશશ્રેણિમાં આવેલા સમસ્ત પ્રદેશો અસંખ્યાત

સમસ્ત પ્રદેશ અસંખ્યાત હોતે હૈં-ઇસ વાત કો હમ યૌં કલ્પના સે સમજેં કિ વે ૬૫૫૩૬, હૈં । યે ૬૫૫૩૬, અસંખ્યાત કી પરિચાન હૈ । ઇસ સંખ્યા કા પ્રથમ વર્ગમૂલ ૨૫૬, આતા હૈ । દ્વિતીયવર્ગમૂલ ૧૬ ઓર તૃતીય વર્ગમૂલ ૪ તથા ચૌથા વર્ગમૂલ ૨ આતા હૈ । કલ્પિત સે સબ વર્ગમૂલ માનો અસંખ્યાત વર્ગમૂલ હૈં દેસા તત્ત્વદૃષ્ટિ સે માન લેના વાઙિયે । ઇન વર્ગમૂલોં કા પરસ્પર જોડ કાને પર ૨૭૮ જો સંખ્યા આતી હૈ માન લો વહી અસંખ્યાત પ્રદેશ હૈ । ઇતમે પ્રદેશોંવાલી વહ ટિપ્કંબ સૂચિ હોતી હૈ । ઇસી પ્રસ્તુતશરીર પ્રમાણ કો અબ સૂત્રકાર પ્રકારાન્તર સે યૌં કહતે હૈં-કિ (વેહંદિયાણં ઓઃગારિચચદ્વેલ્લર્ણહિં પયરં અવહીરહ) દ્વીન્દ્રિય જીવોં કે જો ઔદારિક બદ્ધશરીર હૈં, उनसे यदि सब भी प्रतर खाली किया जावे तो (असंखिज्जाहिं उत्सर्पिणीओलपिणीहिं कालओ) उसमें असंख्यात उत्सर्पिणी अवसर्पिणीकाल समाप्त हो जाते हैं-अर्थात् असंख्यात उत्सर्पिणी और अवसर्पिणी कालों में जितने समय होते हैं-उतने समयों में वह समस्त प्रतर औदारिक बद्ध शरीरों से खाली किया जा सकता है ।-कहने का तात्पर्य यह है कि-‘असंख्यात उत्सर्पिणी और अवसर्पिणी कालों के जितने समय है,

હાય છે. આ વાતને અમે આ નીતની કલ્પનાથી સમજીએ છીએ કે તે ૬૫૫૩૬ છે. આ ૬૫૫૩૬ અસંખ્યાતને યોગબધા માટે છે આ સંખ્યાનું પ્રથમ વર્ગમૂળ ૨૫૬, આવે છે બીજું વર્ગમૂળ ૧૬ અને ત્રીજું ૪ અને ચોથું વર્ગમૂળ ૨ આવે છે. કલ્પિત આ બધાં વર્ગમૂળો માનો કે અસંખ્યાત વર્ગમૂળો છે, આમ તત્ત્વ દૃષ્ટિએ માની લેવું જોઈએ આ વર્ગમૂલોના સરવાળો જે ૨૭૮ થાય છે. તેજ માનો કે અસંખ્યાત પ્રદેશો છે આટલા પ્રદેશોવાળી તે વિષ્કંભ સૂચિ હાય છે આજ પ્રસ્તુત શરીર પ્રમાણને હવે સૂત્રકાર પ્રકારાન્તરથી આ પ્રમાણે કહે છે કે (વેહંદિયાણં જોરાલ્લિય ચદ્વેલ્લર્ણહિં પયરં અવહીરહ) દ્વીન્દ્રિય જીવોના જે ઔદારિક બદ્ધ શરીરો છે, તેમનાથી જો બધા પ્રતરો ખાલી કરવામાં આવે તો (અસંખિજ્જાહિં ઉત્સર્પિણી ઓલપિણીહિં કાલઓ) તેમાં અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળ સમાપ્ત થઈ નાય છે એટલે કે અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળોમાં જેટલા સમયો હાય છે, તેટલા સમયોમા તે સમસ્ત પ્રતર ઔદારિક બદ્ધ શરીરોથી રિજત કરી શકાય છે કહેવાનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળોના જેટલા સમયો છે, તેટલા

ઉત્તને ઔદારિક વદ્દ શરીર દોહન્દ્રિય જીવોં કે હોતે હેં । યહ કાલ કી અપેક્ષા વદ્દ ઔદારિકશરીરોં કા પ્રમાણ કહા હૈ—(લેત્તઓ અંગુલ-પયરરસ આવલિયાઈ અસંલિજ્જહમાગપડિમાગેણં) ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા દ્વીન્દ્રિય જીવોં કા પ્રમાણ હસ પ્રકાર હૈ હૈ કિ—‘અંગુલ પ્રતર કે જિતને પ્રદેશ હોતે હેં, ઉન સ્થ મી પ્રદેશોં મેં યદિ પ્રત્યેક પ્રદેશ એક એક દ્વીન્દ્રિય જીવ સે ભરા જાવે તો, વે સ્થ પ્રદેશ ઉન દ્વીન્દ્રિય જીવોં સે ભર જાતે હેં । ઓર ઉન નૂન પ્રદેશોં સે આવલિકા કે અસં-લ્યાતવેં માગરૂપ નમય મેં યદિ એક એક ૨ દ્વીન્દ્રિયજીવ નિકાલા જાવે તો તમરૂપ ઉન દ્વીન્દ્રિય જીવોં કો ઉસ પ્રદેશોં સે નિકાલને મેં જિતને આવલિકા કે અસંલ્યાતવેં માગ લગતે હેં’ ઉતને પ્રદેશ અંગુલ પ્રતર કે હોતે હેં—ઔર હન અંગુલ પ્રતર કે પ્રદેશોં કી જિતની સંખ્યા હોતી હૈ ઉતની હી દ્વીન્દ્રિય જીવોં કી સંખ્યા હૈ । હસ પ્રકાર દ્વીન્દ્રિય જીવોં કી સંખ્યા ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા સે અસંલ્યાત આતી હૈ એસા જાનના ચાહિયે । અથવા (વેહંદિયાણં ઓરાલિય વદ્દેલ્લઈ) હત્યાદિ સૂત્ર પાઠ કા એસા અર્થ કરના ચાહિયે—કિ દ્વીન્દ્રિયજીવોં કે જો વદ્દ ઔદારિક શરીર હેં ઉનરોં યદિ સ્થ પ્રતર છાલી કિયા જાવે તો હસમેં અસંલ્યાત

ઔદારિક બદ્દ શરીર મે દ્વીન્દ્રિય જીવોના હોય છે. આ કાળની અપેક્ષાએ બદ્દ ઔદારિક શરીરોનું પ્રમાણ કહેવામાં આવ્યું છે. (લેત્તઓ અંગુલપયરસ આવલિયાઈ અસંલિજ્જહમાગપડિમાગેણં) ક્ષેત્રની અપેક્ષા દ્વીન્દ્રિય જીવોનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે કે અંગુલ પ્રતરના જેટલા પ્રદેશો હોય છે, તે સર્વ પ્રદેશોમાં જો દરેકે દરેક પ્રદેશ એક એક દ્વીન્દ્રિય જીવથી પૂરિત કરવામાં આવે તો તે સર્વ પ્રદેશો તે દ્વીન્દ્રિય જીવોથી સંપૂરિત થઈ જાય છે. અને તે ભૂત-ભરેલા પ્રદેશોથી આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગ રૂપ સમયમાં જો એક એક દ્વીન્દ્રિય જીવ બહાર કાઢવામાં આવે તો સમસ્ત દ્વીન્દ્રિય જીવોને તે પ્રદેશોમાંથી કાઢવામાં જેટલા આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગો લાગે છે તેટલા પ્રદેશો અંગુલ પ્રતરના હોય છે અને આ અંગુલ પ્રતરના પ્રદેશોનો જેટલી સંખ્યા હોય છે, તેટલી જ દ્વીન્દ્રિય જીવોની સંખ્યા છે. આ રીતે દ્વીન્દ્રિય જીવોની સંખ્યા ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત હોય છે, આમ જાણી લેવું જોઈએ અથવા તો (વેહંદિયાણં ઓરાલિય વદ્દેલ્લઈ) વગેરે સૂત્રપાઠને આ જાતનો અર્થ લગાડવો જોઈએ કે દ્વીન્દ્રિયજીવોના જે બદ્દ ઔદારિક શરીરો છે, તેનાથી જો સર્વ પ્રતરો ખાલી કરવામાં આવે તો આમાં અસંખ્યાત

ઉત્સર્પિणी और अवसर्पिणी काल का समय लग जाता है-व्यतीत हो जाता । अब यहां ऐसा प्रश्न उपस्थित हो सकता है कि अंगुल प्रतर रूप क्षेत्र का कितना प्रदेशरूप क्षेत्र का कितना प्रदेश रूप अंश काल के कौन के अंश में द्वीन्द्रिय जीव से खाली करना चाहिये ? तब इसका उत्तर इस प्रकार है-कि अंगुलप्रतरक्षेत्र का जो अंगुल का असंख्यातवां भागरूप अंश क्षेत्र है वह एक द्वीन्द्रिय जीव से आवलिका रूप काल के असंख्यातवे भागरूप समय में क्रमशः खाली करते जाना चाहिये-इस प्रकार करते २ वह अंगुल प्रतररूप पूरा क्षेत्र समस्त द्वीन्द्रिय जीवों से खाली किया जा सकता है । इस प्रकार से खाली करने में असंख्यात उत्सर्पिणी और अवसर्पिणीकाल समाप्त हो जाते हैं । अर्थात् असंख्यात उत्सर्पिणी और अवसर्पिणीकाल में वह सम्पूर्ण प्रतर खाली हो जाता है । इस प्रकार के प्रतर के एक एक अंगुल के असंख्यातवे भागरूप प्रदेश पर आवलिका के एक एक असंख्यातवे भागरूप समय को लेकर क्रमशः प्रत्येक द्वीन्द्रिय जीव शरीर को स्थापित करते २ सम्पूर्ण वह प्रतररूप क्षेत्र द्वीन्द्रिय जीवों के शरीरों से असंख्यात उत्सर्पिणी अवसर्पिणीकाल में भर जाता है । इस प्रकार का यह अर्थ और पहिला अर्थ ये दोनों ही अर्थ वास्तव में एक

ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળ જેટલો સમય પસાર થઈ જાય છે. અહીં આ જાતનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થઈ શકે કે અંગુલ પ્રતર રૂપ ક્ષેત્રના જે અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ રૂપ અંશ ક્ષેત્ર છે, તે એક દ્વીન્દ્રિય જીવથી આવલિકા રૂપ કાળના અસંખ્યાતમા ભાગ રૂપ સમયમાં ક્રમશઃ રિક્ત કરતાં રહેવું જોઈએ આ રીતે કરતાં કરતાં તે અંગુલ પ્રતર રૂપ સંપૂર્ણ ક્ષેત્ર સમસ્ત દ્વીન્દ્રિય જીવોથી રિક્ત કરી શકાય છે. આ પ્રનાણે રિક્ત કરવામાં અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળ સમાપ્ત થઈ જાય છે. એટલે કે અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળમાં તે સંપૂર્ણ પ્રતર ખાલી થઈ જાય છે. આ રીતે પ્રતરના એક એક અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ રૂપ પ્રદેશ પર આવલિકાના એક એક અસંખ્યાતમાં ભાગ રૂપ સમયને લઈને ક્રમશઃ ઢરેકે ઢરેક દ્વીન્દ્રિય જીવ શરીરને સ્થાપિત કરતાં કરતાં સંપૂર્ણ તે પ્રતરરૂપ ક્ષેત્ર દ્વીન્દ્રિય જીવોના શરીરોથી અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળમાં પૂરિત થઈ જાય છે. આ રીતે આ અર્થ અને પહેલો અર્થ બંને અર્થો ખરેખર એક જ છે. તે બંનેમાં કોઈ પણ જાતનો તફાવત

यामिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिः कालतः । क्षेत्रतः अङ्गुलप्रतरस्य आवलिकायाः, असंख्येयभागप्रतिभागेन । मुक्तानि यथा औधिकानि औदारिकशरीराणि तथा-भणितव्यानि । वैक्रियाहारकशरीराणि बद्धानि न सन्ति । मुक्तानि यथा औधिकानि औदारिकशरीराणि तथा भणितव्यानि । तैजसकर्मकशरीराणि यथा एतेषामेव औदारिकशरीराणि तथा भणितव्यानि । यथा द्वीन्द्रियाणां तथा त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणामपि भणितव्यानि । पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानामपि औदारिक-

ही है । इनमें कोई भेद नहीं है । (मुक्केल्लया जहा ओहिया ओरालिय सरीरा तहा भाणियव्वा) द्वीन्द्रियजीवों के मुक्त औदारिक शरीर सामान्य मुक्त औदारिक शरीरों के जैसा अनन्त जानना चाहिये । (वेउव्वियआहारगसरीरा बद्धेल्लया णत्थि) द्वीन्द्रियजीवों के बद्ध वैक्रिय शरीर, और बद्ध आहारक शरीर नहीं होते हैं । (मुक्केल्लया जहा ओहिया ओरालियसरीरा तहा भाणियव्वा) मुक्त वैक्रियशरीरों का एवं मुक्त आहारक शरीरों का प्रमाण मुक्त औदारिक शरीरों के प्रमाण के जैसा यहां अनन्त जानना चाहिये । (तैयगकम्मयसरीरा जहा एसिं चेष ओरालियसरीरा तहा भाणियव्वा) तैजस और कर्मण शरीर इनके औदारिक शरीरों के जैसा जानने चाहिये । (जहा वेइंदियाणं तहा तेइदियचउरिंदियाण वि भाणियव्वा) जिस प्रकार यह द्वीन्द्रियजीवों के शरीरों की प्ररूपणा की गई है उसी प्रकार से त्रीन्द्रिय और चतुरिन्द्रिय जीवों के शरीरों की भी प्ररूपणा समझनी चाहिये । 'पंचेदियतिरिक्खजोइयाण वि ओरालियसरीरा एवं चेष भाणि-

नथी. (मुक्केल्लया जहा ओहिया ओरालिय सरीरा तहा भाणियव्वा) द्वीन्द्रिय जीवोना मुक्त औदारिक शरीर सामान्य मुक्त औदारिक शरीरोनी जेम अनन्त जाणुवा जेधये. (वेउव्वियआहारगसरीरा बद्धेल्लया णत्थि) द्वीन्द्रिय जीवोना बद्ध वैक्रिय शरीर अने बद्ध आहारक शरीरो डोता नथी. (मुक्केल्लया जहा ओहिया ओरालियसरीरा तहा भाणियव्वा) मुक्त वैक्रिय शरीरोनु' अने मुक्त आहारक शरीरोनु प्रमाण औदारिक शरीरोना प्रमाणुनी जेम अही' अनन्त जाणुवुं जेधये. (तैयगकम्मयसरीरा जहा एसिं चेष ओरालियसरीरा तहा भाणियव्वा) जेमनां तैजस अने कर्मणु शरीरो औदारिक शरीरोनी जेम जाणुवा जेधये. (जहा वेइंदियाणं तहा तेइंदियचउरिंदियाण वि भाणियव्वा) जेम आ द्वीन्द्रिय जीवोना शरीरोनी प्ररूपणा करवामां आवी छे तेमज त्रीन्द्रिय अने चतुरिन्द्रिय जीवोना शरीरोनी प्ररूपणा समजवी

શરીરાણિ एनमेव भणितव्यानि । पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गोणिकानां भदन्त ! क्रियन्ति
वैक्रियशरीराणि प्रवृत्तानि ? गौतम ! वैक्रियशरीराणि द्विविधानि प्रवृत्तानि
तद्यथा—वृद्धानि च मुक्तानि च । तत्र खलु यानि तानि वृद्धानि तानि खलु असं-
ख्येयानि असंख्येयाभिहत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपह्रियन्ते कालतः । क्षेत्रतः असंख्येयाः
श्रेणयः यतरस्य असंख्येयभागे । तासां खलु श्रेणीनां विष्कम्भमूर्चिः अङ्गुल-

ચવ્યા) પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોણિકાનાં બે બી ઔદારિકશરીર, દ્વીન્દ્રિય જીવો
કે ઔદારિકશરીરો કે જેવા હી જાનના ચાહિયે । (પંચેન્દ્રિયતિરિક્ષ-
જોણિયાણં મંતે ! કેવદ્યા વેડવિચસરીરા પળ્લતા) હે ભદન્ત !
તિર્યગ્ પંચેન્દ્રિય જીવો કે કિતને વૈક્રિયશરીર કહે મથે હૈ ? (ગોયમા !
વેડવિચસરીરા દુવિહા-પળ્લતા ત જહા-વદ્દેલ્લયા ય મુક્કેલ્લયા ય)
હે ગૌતમ ! વૈક્રિયશરીર દો પ્રકાર કે કહે મથે હૈ—એક વદ્દ વૈક્રિયશરીર
ઔર દૂસરે મુક્ત વૈક્રિયશરીર । (તત્ત્વ ણં જે તે વદ્દેલ્લયા તે ણં અસંલિજ્જા)
સો હનમેં તિર્યગ્ પંચેન્દ્રિયોં કે વદ્દ વૈક્રિય શરીર હૈ, વે અસંલ્યાત હૈ ।
(અસંલિજ્જાહિં ઉત્તસપ્પિણીઓત્તપ્પિણીહિં અવહીરંતિ કાલઓ-લેત્તઓ
અસંલિજ્જાઓ સેદિઓ પયરસસ અસંલિજ્જાહમાગે) અસંલ્યાતેં ઉત્તસ-
પ્પિણી ઔર અવસર્પિણી—કાલ કે જિતને સમય હૈ, ઉતને પે કાલ કી અપેક્ષા
સે હૈ । ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા યે પ્રતર કે અસંલ્યાતવેં ભાગ મેં વર્તમાન અસં-
લ્યાત શ્રેણિરૂપ હૈ । (તાસિ ણં સેદીણં ત્રિકલં મસૂઈ અંગુલપદમવગમૂલસસ

ભેડ્યમે. (પંચેન્દ્રિયતિરિક્ષજોણિયાણ વિ ઔદારિકશરીરા એવ એવ ભાણિયવ્વા)
પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ જીવેના પણ ઔદારિક શરીરો દ્વીન્દ્રિય જીવેના ઔદા-
રિક શરીરોની જેમ જ બન્યુના ભેડ્યમે (પંચેન્દ્રિયતિરિક્ષજોણિયાણં મંતે !
કેવદ્યા વેડવિચસરીરા પળ્લતા) હે ભદન્ત ! તિર્યગ્ પંચેન્દ્રિય જીવેના
કેટલાં વૈક્રિયશરીરો કહેવામાં આવ્યા છે ? (ગોયમા ! વેડવિચસરીરા દુવિહા
પળ્લતા તજહા વદ્દેલ્લયા ય મુક્કેલ્લયા ય) હે ગૌતમ ! વૈક્રિય શરીરો જે
પ્રકારના કહેવામાં આવ્યાં છે. પહેલા બદ્ધ વૈક્રિયશરીરો અને બીજાં મુક્ત
વૈક્રિય શરીરો (તત્ત્વ ણં જે તે વદ્દેલ્લયા તે ણં અસંલિજ્જા) તેા આમાં જે તિર્યગ્
પંચેન્દ્રિયોના બદ્ધ વૈક્રિય શરીરો છે, તે અસંખ્યાત છે (અસંલિજ્જાહિં ઉત્તસ-
પ્પિણીઓત્તપ્પિણીહિં અવહીરંતિ કાલઓ લેત્તઓ અસંલિજ્જાઓ સેદિઓ પયરસસ
અસંલિજ્જાહમાગે) અસંખ્યાત ઉત્તપ્પિણી અને અવસર્પિણી કાળના જેટલા
સમયે છે, તેટલા કાળની અપેક્ષાએ છે ક્ષેત્રની અપેક્ષા આ પ્રતરના
અસંખ્યાતમા ભાગમાં વર્તમાન અસંખ્યાત શ્રેણીરૂપ છે. (તાસિ ણ સેદીણ

પ્રથમવર્ગમૂળસ્ય અસંખ્યાતભાગે । મુક્તાનિ યથા ઔષ્ઠિકાનિ ઔદારિકાનિ તથા
મણિતવ્યાનિ । આહારકશરીરાણિ યથા દ્વિન્દ્રિયાણામ્ તૈજસકાર્મણશરીરાણિ
યથા ઔદારિકાણિ ॥ સૂ. ૨૧૫ ॥

અસંખિજ્જહાગે) અંગુલ કે પ્રથમ વર્ગમૂલ કે અસંખ્યાતવેં ભાગ મેં
उन श्रेणियों की विष्कंभसूचि ली गई है । इसका भाव इस प्रकार से
है-प्रतर के असंख्यातवें भाग में वर्तमान जा असंख्यात श्रेणियां हैं,
सो उन असंख्यात श्रेणियों के जितने प्रदेश होते हैं, उतने पंचेन्द्रिय-
तिर्यञ्च जीव के वैक्रिय शरीर हैं । प्रति सन्धय में एक एक करके यदि उन
एक एक प्रदेश गत पंचेन्द्रियतिर्यञ्च जीवों के वैक्रिय शरीरों को
निकाला जावे तो, सम्पूर्णरूप से उनके निकालने में असंख्यात उत्स-
र्पिणी और अवसर्पिणी काल समाप्त हो जाते हैं । क्षेत्र की अपेक्षा वे
शरीर प्रतर के असंख्यातवें भाग में वर्तमान असंख्यात श्रेणियों के
प्रदेशों की राशि प्रमाण हैं । यहां प्रतर के असंख्यातवें भाग में
वर्तमान असंख्यात आकाशश्रेणियां ग्रहण की गई हैं, उन श्रेणियों
की जो विष्कंभसूचि है वह अंगुल के प्रथम वर्गमूल के असंख्यातवें
भाग में वर्तमान जितनी श्रेणियां होती है तावत्प्रमाणरूप ली गई है ।
इस प्रकार यह तिर्यञ्चपंचेन्द्रिय जीवों के बह्वु वैक्रिय शरीरों का प्रमाण
करा गया है । अब लुप्तवैक्रियशरीरों का प्रमाण कितना है यह सूत्रकार

विष्कंभसूत्रे अंगुलपदमवगमूलस्त (असंखिज्जहभागे) आगणना प्रथम वर्ग-
भूणना असंख्यातमा भागमां ते श्रेणिभ्यानी विष्कंभसूचि ग्रहण करवाમાં
આવી છે આનો ભાવ આ પ્રમાણે છે-પ્રતરના અસંખ્યાતમા ભાગમાં
વર્તમાન જે અસંખ્યાત શ્રેણિઓના જેટલા પ્રદેશો હોય છે, તેટલા પંચે-
ન્દ્રિય તિર્યંચ જીવના વૈક્રિયશરીરો છે. પ્રતિસન્ધયમાં એક એક કરીને જો
તે એક પ્રદેશગત પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવોના વૈક્રિયશરીરોને બહાર કાઢવામાં
આવે તો સંપૂર્ણ રૂપથી તેમને કાઢવામાં અપ્રજ્યાત ઉત્સર્પિણી અને
અવસર્પિણી કાળ સમાપ્ત થઈ જાય છે. ક્ષેત્રની અપેક્ષા તે શરીર પ્રતરની
અસંખ્યાતમા ભાગમાં વર્તમાન અસંખ્યાત શ્રેણિઓના પ્રદેશોની રાશિ
પ્રમાણ છે. અહીં પ્રતરના અસંખ્યાતમા ભાગમાં વર્તમાન અસંખ્યાત
આકાશ શ્રેણિઓની જે વિષ્કંભસૂચિ છે, તે આગણના પ્રથમ વર્ગભૂણના
અસંખ્યાતમા ભાગમાં વર્તમાન જેટલી શ્રેણિઓ છે, તાવત્પ્રમાણ રૂપ ગ્રહણ
કરવામાં આવી છે. આ રીતે આ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય જીવોના બહુવૈક્રિય
શરીરોનું પ્રમાણ કહેવામાં આવ્યું છે. હવે મુક્ત વૈક્રિયશરીરોનું પ્રમાણ

પ્રકટ કરતે હૈં—(મુક્કેલ્લયા જહા ઓહિયા ઓરાલિયા તહા ભાણિયઁવા) મુક્તવૈક્રિયશરીરોં કા પ્રમાણ સામાન્ય ઔદારિકશરીરોં કે પ્રમાણ બરાબર હૈં (આહારગસરીરા જહા વેહંદિયાણં, તેયગકમ્મયસરીરા જહા ઓરાલિયા) इनके आहारक शरीरों का प्रमाण द्वीन्द्रिय जीवों के आहारक शरीरों के जैसा है। तैजस और कार्मण शरीरों का प्रमाण औदारिक शरीरों के जैसा है। यहां जो 'जहा वेहंदियाणं तहा तेहंदियचउरिंदियाण वि भाणियव्वा' ऐसा कथन किया है वह असंख्येयता सामान्य को लेकर किया गया जानना चाहिये, संख्या को लेकर किया गया नहीं जानना चाहिये। क्योंकि इन में परस्पर में संख्या की समानता नहीं है। उक्तंच करके सोही कहा है। (एएसिं च णं भंते !' इत्यादि—हे भदन्त ! इन एकेन्द्रिय, द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय, और पंचेन्द्रिय जीवों में कौन जीव किन से अल्प हैं ? कौन किनसे बहुत हैं ? कौन किनसे विशेषाधिक हैं ?

उत्तर—हे गौतम ! सब से कम पंचेन्द्रिय जीव हैं। इनसे कुछ अधिक चतुरिन्द्रिय जीव हैं। चतुरिन्द्रिय जीवों की अपेक्षा त्रीन्द्रिय जीव कुछ अधिक हैं। इनकी अपेक्षा द्वीन्द्रिय जीव

કેટલું છે ? આ વાત સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે. (મુક્કેલ્લયા જહા ઓહિયા ઓરાલિયા તહા ભાણિયઁવા) મુક્ત વૈક્રિય શરીરોના પ્રમાણ સામાન્ય ઔદારિક શરીરોના પ્રમાણ બરાબર છે. (આહારગસરીરા જહા વેહંદિયાણં, તેયગકમ્મય સરીરા જહા ઓરાલિયા) એમના આહારક શરીરોના પ્રમાણ દ્વીન્દ્રિય જીવોના આહારક શરીરોના પ્રમાણ જેવું છે. તૈજસ અને કાર્મણ શરીરોના પ્રમાણ ઔદારિક શરીરોના પ્રમાણ જેવું છે. અહીં જે “જહા વેહંદિયાણ તહા તેહંદિય-ચउरिंदियाण वि भाणियव्वा) આવું કથન છે, તે અસંખ્યેયતા સામાન્યને લઇને કહેવામાં આવ્યું છે સંખ્યાના આધારે કરવામાં આવ્યું નથી તેમ જાણવું જોઈએ કેમકે આમાં પરસ્પરની સંખ્યાની સલામતી નથી. ઉક્તંચ કહીને તેજ વાત સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે. (एएसिं च णं भंते ! इत्यादि) હે ભદંત ! આ એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય જીવોમાં કયો જીવ કયા જીવ કરતાં અલ્પ છે ? કયો કોના કરતાં વધારે છે ? કયો કોના કરતાં વિશેષાધિક છે ?

ઉત્તર—હે ગૌતમ ! સૌથી અલ્પ પંચેન્દ્રિય જીવો છે. એમના કરતાં કંઈક વધારે ચતુરિન્દ્રિય જીવો છે. ચતુરિન્દ્રિય જીવોની અપેક્ષા ત્રીન્દ્રિય

ટીકા—‘વેદંદિયા ણં’ ઇત્યાદિ—

દ્વીન્દ્રિયાણામૌદારિકશરીરાણ્યપિ વદ્ધમુક્તેતિ દ્વિવિધાનિ । તત્ર વદ્ધાન્યૌદારિકશરીરાણિ અસંખ્યેયાનિ । કાલત એતાનિ અસંખ્યેયોત્સર્પિણ્યવસર્પિણીણુયાવન્તઃ સમયા મવન્તિ, તાવત્સમયમાનાનિ । ક્ષેત્રતસ્તુ પ્રતરસ્યાસંખ્યેયભાગવર્ત્યસંખ્યેયથ્રેણિપ્રદેશરાશિ તુલ્યાનિ । પ્રતરાસંખ્યેયભાગવર્ત્યસંખ્યેયયોજનકોટયાત્મકક્ષેત્રવર્ત્યાકાશથ્રેણ્યોઽત્ર ન ગૃહ્યન્તે, કિન્તુ તાસાં થ્રેણીનાં વિષ્કમ્મસૂચિરિદ્ધગૃહ્યતે । ઇયં વિષ્કમ્મસૂચિરસંખ્યેયકોટીકોટિયોજનપ્રમાણા વોધ્યા । એતાવત્પ્ર-

વિશેષધિક હૈં ઓર દ્વીન્દ્રિય જીવોં કી અપેક્ષા એકેન્દ્રિય જીવ અનન્ત ગુણેં હૈ અતઃ જય ઇસ ‘એસિં ચ ણં મંતે’ ઇત્યાદિ સૂત્રમેં દ્વીન્દ્રિયાદિ જીવોં કી સંખ્યા મેં ભિન્નતા કહી ગઈ હૈ, તો ઇનકે શરીરોં કી સંખ્યા મેં ભી વિચિત્રતા-ભિન્નતા હૈ ।

ભાવાર્થ—ઇસ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકારને દ્વીન્દ્રિયાદિ જીવોં કે ઔદારિક આદિ શરીરોં કી સંખ્યા કહી હૈં । ઇસમેં ઇન્હોને ઘટ્ટ પ્રકટ કિયા હૈ—‘દ્વીન્દ્રિય, તેજન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય જીવોં’ કે વદ્ધ ઔદારિક આદિ પાંચ શરીરોં કી સંખ્યા સમાન હોતી હૈ । અર્થાત્ દ્વીન્દ્રિય જીવોં કે વદ્ધ ઔદારિકશરીર અસંખ્યાત હોતે હૈં—ઔર મુક્ત ઔદારિક શરીર સામાન્ય ઔદારિકશરીરોં કે જૈસા અનન્ત હોતે હૈં । ઇસી પ્રકાર સે તેજન્દ્રિય ઔર ચતુરિન્દ્રિય જીવોં કે વદ્ધ મુક્ત ઔદારિક શરીરોં કે વિષય મેં ભી જાનના ચાહિયે । ઇન જીવોં કે

જીવો. કંઈક વધારે છે. આ સર્વની અપેક્ષા દ્વીન્દ્રિય જીવો. વિશેષાધિક છે અને દ્વીન્દ્રિયની અપેક્ષા એકેન્દ્રિય જીવો. અનન્તગણા છે. એટલા માટે જ્યારે આ (એસિં ચ ણં મંતે!) વગેરે સૂત્રમાં દ્વીન્દ્રિયાદિ જીવોની સંખ્યામાં ભિન્નતા કહેવામાં આવી છે તો એમનાં શરીરોની સંખ્યામાં પણ વિચિત્રતા ભિન્નતા છે.

ભાવાર્થ—આ સૂત્રવડે સૂત્રકારે દ્વીન્દ્રિયાદિ જીવોના ઔદારિક વગેરે શરીરોની સંખ્યા વિષે કહ્યું છે. આમાં તેમણે એ વાત સ્પષ્ટ કરી છે કે ‘દ્વીન્દ્રિય, તેજન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય જીવોના બદ્ધ, મુક્ત ઔદારિક વગેરે પાંચ શરીરોની સંખ્યા સમાન હોય છે. એટલે કે દ્વીન્દ્રિય જીવોના બદ્ધ ઔદારિક શરીર અસંખ્યાત હોય છે અને મુક્ત ઔદારિક શરીરો સામાન્ય ઔદારિક શરીરોની જેમ અનન્ત હોય છે. આ રીતે તેજન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોના બદ્ધ મુક્ત ઔદારિક શરીરોના વિષે પણ જાણવું જોઈએ,

माण। विष्कम्भमूर्चिरसंख्येयश्रेणिवर्गमूलास्तिका विज्ञेया अयं भावः—एकाकाश-
 श्रेणिगताः सर्वेऽपि प्रदेशास्तत्त्वतोऽसंख्येयाः, ते कल्पनया पट्टनिशदविकल्प-
 शताधिकपञ्चशष्टिमहत्ताणि (६५+३६) बोधयानि । अयं प्रथमं वर्गमूलं २५६,
 द्वितीयं १६, तृतीयं ४, चतुर्थं २ । कल्पितान्येतानि चत्वार्यणि वर्गमूलाणि
 तत्त्वतोऽसंख्येयवर्गमूलाणि । एतेषां चतुर्णां वर्गमूलाणां मूलनेऽष्टसप्तत्यधिकशत
 द्वयं (२७८) जायते । एतन् च द्वाव गोऽसंख्येयादेशात्मकं भाति । तत्र एतावत्प्र-
 देशा अस्तुनविष्कम्भमूर्चिर्विश्रुतीति । इदं अस्तुनशीरममाणमेव प्रकारान्तरेणाह-
 'वेइंदिनाणं ओरालियवद्वेल्लएहि' इत्यादि । द्वीन्द्रियाणां यान्यौदारिकवद्धशरी-
 राणि तैः सर्वोऽपि प्रतरोऽपह्रियते=रिक्तः क्रियतेऽसंख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीषु
 यावन्तः समया भवन्ति तावत्सु समयेषु । एतावत्समयवमाणानि कालतो वद्धौ-
 दारिकशरीराणि बोधयानि । क्षेत्रतः—अङ्गुलप्रतारस्य आवलिकाया असंख्येयभाग-
 प्रतिभागेन । अयं भावः—अङ्गुलप्रतारस्य यावन्तः प्रदेशाः सन्ति, तेषु सर्वेष्वपि
 प्रदेशेषु प्रत्येक प्रदेशे एकैकद्वीन्द्रियजीवमूर्णो भवेत् । तेभ्यः प्रदेशेभ्यो यद्येकैक-
 द्वीन्द्रियजीव आवलिकालक्षणस्य कालस्य असंख्येयभागप्रतिभागेन=असंख्येय-
 भागरूपेणांशेन अपह्रियते । एवं च यावद्भिरसंख्येयभागप्रतिभागैरङ्गुलप्रतारप्र-
 देशा द्वीन्द्रियजीवेभ्यो रहिताः स्फुटतयात्संख्यका अङ्गुलप्रतारप्रदेशा भवन्ति ।
 प्रतारप्रदेशसमसंख्यकाश्च द्वीन्द्रियजीवा भवन्ति । इत्थं च द्वीन्द्रियजीवा असंख्येय-
 संख्यकाः क्षेत्रतो बोधया इति । यद्वा एवमर्थः कर्तव्यः “वेइंदिनाणं ओरालिय
 वद्वेल्लएहि” इत्यादि । द्वीन्द्रियाणां यानि बद्धान्यौदारिकशरीराणि तैः सर्वोऽपि
 प्रतरोऽपह्रियते । क्रियता कालेनापह्रियते ? इत्याह—असंख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पि-
 णीभिः । द्वीन्द्रियौदारिकवद्धशरीरैः सर्वोऽपि प्रतरोऽसंख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणी-
 कालेनापह्रियते इत्यर्थः । केन पुनः क्षेत्रप्रतिभागेन कालप्रतिभागेन वाऽपह्रियते ?
 इति हृदि कृत्वा एतावता काव्यविभागेनायमपह्रियते इति प्रदर्शयितुमाह—अङ्गुल-
 प्रतारलक्षणस्य क्षेत्रस्य आवलिकालक्षणस्य च कालस्य योऽसंख्येयभागरूपप्रति-
 भागः=अंशत्वेन । अयं भावः—यद्येकैकेन द्वीन्द्रियशरीरेण प्रतारस्यैकोऽङ्गुला-
 संख्येयभाग एकैकेनावलि लक्षणस्य कालस्यासंख्येयभागेन क्रमशोऽपह्रियते,
 तदा असंख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिः सर्वोऽपि प्रतरो रिक्तो भवति । एवं तस्यै-
 कैकस्मिन्नङ्गुलासंख्येयभागे एकैकेनावलि ताऽसंख्येयभागेन प्रत्येकं क्रमेण व्या-
 प्यमानानि द्वीन्द्रियशरीराण्यसंख्येयोत्सर्पिणीभिः सर्वं प्रतारं पूरयन्तान्यापि
 बोध्यं अस्तुन एतार्थत्वादिति । एषा मुक्तौदारिकशरीराणि यथा औदारिकौदारिक-
 शरीराणि तथा बोधयानि । तथा—एतां वैक्रियानारब्धवद्धशरीराणि न सन्ति ।

मुक्तानि वैक्रियाहारकशरीराणि औधिकौदारिकशरीरवद् बोध्यानि । तथा-द्वीन्द्रियाणां तैजसकर्मकशरीराणि एतेषामौदारिकशरीरवद् बोध्यानि । यथा द्वीन्द्रियाणां शरीरवत्त्वयता तथा त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणामपि बोध्या । तथा-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानामप्यौदारिकशरीराणि द्वीन्द्रियौदारिकशरीरवद् बोध्यानि । एतेषु केषांचिद् वैक्रियशरीरसद्भावात्तान्निरूपयितुमाह-‘पंचिदियतिरिक्ख’ इत्यादि-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां भदन्त । कियन्ति वैक्रियशरीराणि प्रज्ञप्तानि ? उत्तरयति-हे गौतम । वैक्रियशरीराणि बद्धमुक्तेतिभेदद्वयविशिष्टानि । तत्र यानि बद्धशरीराणि तानि असंख्येयसंख्यकानि । तानि च असंख्येयानि उत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिः कालतोऽपह्रियन्ते । अयं भावः प्रतरासंख्येयभागदत्त्यसंख्येयश्रेणिप्रदेशराशिसंख्याः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः प्रतिसमयमेकैकशोऽपहरणेनासंख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीकालेनापह्रियन्ते, अतः कालतोऽसंख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीराशिसमयसमसंख्यकानि बद्धवैक्रियशरीराणि बोध्यानि । तथा-क्षेत्रतः प्रतरासंख्येयभागदत्त्यसंख्येयश्रेणिप्रदेशराशिसमसंख्यकानि । इह तासां श्रेणीनां विष्कम्भसूचिर्गृह्यते । विष्कम्भसूचिस्तु अंगुलप्रथमवर्गमूलस्यासंख्येयभागे बोध्या ।

बद्ध वैक्रिय और आहारक शरीर नहीं होते हैं । मुक्त वैक्रिय आहारक शरीर होते हैं । सो इनकी संख्या सामान्य मुक्त औदारिक शरीरों के जैसा अनन्त जानना चाहिये । बद्ध और मुक्त तैजस और कर्मण शरीरों का प्रमाण इनके बद्ध मुक्त औदारिक शरीरों के समान क्रमशः असंख्यात और अदन्त कहा गया है । पंचेन्द्रिय तिर्यश्च जीवों के बद्ध मुक्त औदारिक शरीरों का प्रमाण क्रमशः असंख्यात और अनन्त है । पंचेन्द्रिय तिर्यश्चों में वैक्रिय लब्धि की संभावना से किन्ही २ हैं बद्ध वैक्रिय शरीर पाये जाते हैं । इसलिये इनमें बद्धवैक्रियशरीरों का प्रमाण असंख्यात है और मुक्तवैक्रियशरीरों का प्रमाण सामान्य

आ. ज्ञेयानां बद्ध वैक्रिय अने आहारक शरीरों होतां नहीं. मुक्त वैक्रिय आहारक शरीरों होतां छे तो ऐमनी संख्या सामान्य मुक्त औदारिक शरीरोंनी ऐम अनन्त ज्ञेयवी जेधये बद्ध अने मुक्त तैजस अने कर्मण शरीरोंनुं प्रमाण ऐमना बद्ध मुक्त औदारिक शरीरोंनी ऐम क्रमशः असंख्यात अने अनन्त कडेवाभा आब्युं छे पंचेन्द्रिय तिर्यश्च ज्ञेयानां बद्ध मुक्त औदारिक शरीरोंनुं प्रमाण क्रमशः असंख्यात अने अनन्त छे. पंचेन्द्रिय तिर्यश्चोंमां वैक्रिय लब्धिनी संभावनाथी डेटलाकमां बद्धवैक्रिय शरीरों भजे छे. ओटला भाटे जे आमां बद्धवैक्रियशरीरोंनुं प्रमाण असंख्यात छे अने मुक्तवैक्रियशरीरोंनुं प्रमाण सामान्य औदारिक

અંગુલપથમવર્ગમૂલસ્યાસંખ્યેયમાગવર્તિન્યો યાવત્પયઃ શ્રેયો ભવન્તિ, તાવત્પમાણા
 વિક્રમ્ભમૂચિરિહ ગ્રાહ્યેતેતિ માત્રઃ । મુક્તાનિ વૈક્રિયશરીરાણિ ઔધિકૌદારિકવદ્
 બોધ્યાનિ । આહારકશરીરાણિ દ્વીન્દ્રિયાહારકશરીરવદ્ બોધ્યાનિ । તૈજસકર્મણ-
 શરીરાણિ ઔદારિકશરીરવદ્ બોધ્યાનિ । અત્ર ત્રીન્દ્રિયાદિષુ યદ્ દ્વીન્દ્રિયવદતિ-
 દેશઃ કૃતઃ સોઽસંખ્યેયતા સામાન્યમાશ્રિત્ય બોધ્યઃ । પરસ્પરમેવાં સંખ્યાસામ્યં
 તુ નાસ્તિ, અતએવોક્તમપિ-‘एएसिणं भंते । एगिंदियवेइंदियतेइंदियचउरिंदिय
 पचिंदियाणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा विसेसाहिया वा ? गोयमा !
 सव्वथोवा पंचिंदिया, चउरिंदिया विसेसाहिया, तेइंदिया विसेसाहिया, वेइं-
 दिया विसेसाहिया, एगिंदिया अणंतगुणा’ છાયા-एतेषां खलु भदन्त ! एके-
 न्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रियाणां कतमे कतमेभ्योऽल्पा वा
 बहुका वा विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोकाः पञ्चेन्द्रियाः, चतुरिन्द्रिया
 विशेषाधिकाः, त्रीन्द्रिया विशेषाधिकाः, द्वीन्द्रिया विशेषाधिकाः, एकेन्द्रिया
 अनन्तगुणाः । इति । अत्र सूत्रे द्वीन्द्रियादिजीवानां संख्यावैचित्र्यमुक्तम्, अतस्त-
 ञ्छरीराणामपि संख्यावैचित्र्यं बोध्यम्, प्रत्येकशरीरिजीवसंख्यानां शरीरसंख्या-
 तुल्यत्वादिति ॥ सू० २१५ ॥

અથ મનુષ્યાણામૌદારિકાદિશરીરાણિ પ્રરૂપયિતુમાહ-

મૂલમ્-મણુસ્સાણં ભંતે ! કેવદ્વયા ઓરાલિયસરીરા પળ્લન્તા ?
 ગોયમા ! ઓરાલિયસરીરા દુવિહા પળ્લન્તા, તં જહા-વદ્દેલ્લયા
 ય મુક્કેલ્લયા ય । તત્થ ણં જે તે વદ્દેલ્લયા તે ણં સિય સંખિજ્ઞા
 સિય અસંખિજ્ઞા । જહણ્ણપણ્ણ સંખેજ્ઞા । સંખિજ્ઞાઓ કોડા-
 કોડીઓ ઇમૂળતીસં ઠાણાઈં તિજમલપયસ્સ ઉવરિં ચડ્ડમલ-

ઔદારિક શરીરોં કે પ્રમાણ કે જૈસા અનન્ત હૈ । इनमें बद्ध आहारक
 शरीर नहीं होते हैं । मुक्त आहारक शरीर होते हैं सो इनका प्रमाण
 यहां कहा गया है । तैजस कर्मण शरीरों का प्रमाण सामान्य औदारिक
 शरीरों के जैसा क्रमशः असंख्यात और अनन्त जानना चाहिये ॥ सू. २१५ ॥

શરીરોના પ્રમાણની જેમ અનન્ત છે. આમા બદ્ધ આહારક શરીરો હોતાં
 નથી. મુક્ત આહારક શરીરો હોય છે તેમનું પ્રમાણ અહીં કહેવામાં આવ્યું
 છે. તૈજસ અને કાર્મણ શરીરોનું પ્રમાણ સામાન્ય ઔદારિક શરીરોની જેમ
 ક્રમશઃ અસંખ્યાત અને અનન્ત બાબતે જોઈએ. ॥ સૂ. ૨૧૫ ॥

पयस्स हेट्ठा। अहव णं छट्ठो वग्गो पंचमवग्गपडुप्पण्णो। अहव
 णं छण्णउइछेयणगदाइरासी उक्कोसपए असंखिज्जा। असंखि-
 ज्जाहिं उस्सप्पिणीओसप्पिणीहिं अवहीरंति कालओ। खेत्तओ-
 उक्कोसपए रूवपक्खित्तेहिं मणुस्सेहिं सेढी अवहीरइ, कालओ-
 असंखिज्जाहिं उस्सप्पिणीओसप्पिणीहिं, खेत्तओ अंगुलपढम-
 वग्गमूलं तइयवग्गमूलपडुप्पण्णं। मुक्केल्लया जहा ओहिया
 ओरालिया तहा भाणियव्वा। मणुस्साणं भंते! केवइया वेउ-
 व्वियसरीरा पणत्ता? गोयमा! वेउव्वियसरीरा दुविहा पणत्ता,
 तंजहा—वद्धेल्लया य मुक्केल्लया य। तत्थ णं जे ते वद्धेल्लया ते
 णं संखिज्जा ससए समए अवहीरमाणा अवहीरमाणा संखेज्जेणं
 कालेणं अवहीरंति, नो चेव णं अवहिया सिया। मुक्केल्लया जहा
 ओहिया ओरालियाणं मुक्केल्लया तहा भाणियव्वा। मणुस्साणं
 भंते! केवइया आहारगसरीरा पणत्ता? गोयमा! आहारग-
 सरीरा दुविहा पणत्ता, तं जहा—वद्धेल्लया य मुक्केल्लया य।
 तत्थ णं जे ते वद्धेल्लया ते णं सिय अत्थि सिय नत्थि, जइ
 अत्थि जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिण्णि वा, उक्कोसेणं सह-
 स्सपुहत्तं। मुक्केल्लया जहा ओहिया। तेयगकम्मयसरीरा जहा
 एएसिं चेव ओरालिया तहा भाणियव्वा ॥सू० २१६॥

छाया—मनुष्याणां भदन्त! कियन्ति औदारिकशरीराणि प्रज्ञप्तानि? गौतम!
 औदारिकशरीराणि द्विविधानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—वृद्धानि च मुक्तानि च। तत्र

‘मणुस्साणं भंते! केवइया ओरालियसरीरा पणत्ता’ इत्यादि।

शब्दार्थ—(भंते) हे भदन्त! (मणुस्साणं केवइया ओरालियसरीरा

‘मणुस्साणं भंते! केवइया ओरालियसरीरा पणत्ता’ उत्यादि

शब्दार्थ—(भंते) हे भदन्त! (मणुस्साणं केवइया ओरालियसरीरा

खलु यानि तानि वद्धानि तानि खलु स्यात् संख्येयानि, स्यादसंख्येयानि, जघन्य-
पदे संख्येयानि । संख्येयाः कोटीकोटयः एकोनत्रिंशत् स्थानानि त्रियमलपदस्य
उपरि चतुर्यमलपदस्य अधस्तात् । अथवा खलु षष्ठी वर्गः पञ्चमवर्ग-

પળ્લતા ?) મનુષ્યોં કે કિતને ઔદારિક શરીર કહે ગયે હેં ?-(ગોયમા)
હે ગૌતમ ! (ઓરાલિયસરીરા દુવિહા પળ્લતા) ઔદારિક શરીર દો
પ્રકાર કે કહે ગયે હેં (તં જહા) વે હસ પ્રકાર સે (વદ્દેલ્લયા ય મુક્કે-
લ્લયા ય) એક વદ્ધ ઔદારિક શરીર ઔર દૂસરે મુક્ત ઔદારિક શરીર
(તત્થ ણં જે તે વદ્દેલ્લયા તે ણં સિય સંખિજ્જા) હનકે જો વદ્ધ ઔદા-
રિક શરીર હેં વે કદાચિત્ સંખ્યાત મી હોતે હેં ઔર (સિય અસંખિજ્જા)
કદાચિત્ અસંખ્યાત મી હોતે હેં । (જહળ્લપપ સંખેજ્જા) જઘન્ય પદ
મેં યે સંખ્યાત કહે ગયે હેં-તાત્પર્ય હસકા યહ હેં-મનુષ્ય દો પ્રકાર કે
હોતે હેં-એક સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્ય ઔર દૂસરે ગર્ભજ મનુષ્ય । હનમેં ગર્ભજ
મનુષ્ય હેં વે સર્વકાલાવસ્થાધી હોતે હેં અર્થાત્ એસા કોઈ સા મી સમય
નહોં કિ-‘જિસ સમય મેં ગર્ભજ મનુષ્ય મૌજૂદ નહોં હો । સમી સમયોં
મેં ગર્ભજ મનુષ્ય કોઈ ન કોઈ અવશ્ય રહતે હેં । સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યોં મેં
યહ શાશ્વતતા નહોં પાઈ જાતી હેં । ક્યોંકિ વે કમી હોતે મી હેં ઔર
કમી નહોં મી હોતે હેં । હનકી આયુ જઘન્ય ઔર ઉત્કૃષ્ટ રૂપ સે એક

પળ્લતા ?) (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (ઓરાલિયસરીરા દુવિહા પળ્લતા) ઔદારિક
શરીરો યે પ્રકારનાં કહેવામાં આવ્યાં છે ? (તં જહા) તે આ પ્રમાણે
છે. (વદ્દેલ્લયા ય મુક્કેલ્લયા ય) પહેલું બદ્ધ ઔદારિક શરીર અને બીજું
મુક્ત ઔદારિક શરીર (તત્થ ણં જે તે વદ્દેલ્લયા તે ણં સિય સંખિજ્જા)
એમના જે બદ્ધ ઔદારિક શરીર છે તે કદાચ સંખ્યાત પણ હોય છે.
અને (સિય અસંખિજ્જા) કદાચ અસંખ્યાત પણ હોય છે (જહળ્લપપ સંખેજ્જા)
જઘન્ય પદમાં એઓ સંખ્યાત કહેવામાં આવ્યાં છે આનું તાત્પર્ય આ
પ્રમાણે છે કે માણસ જે પ્રકારનાં હોય છે. એક સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યો અને
બીજા ગર્ભજ મનુષ્યો આમાં જે ગર્ભજ મનુષ્યો છે, તે સર્વ કાલાવસ્થાધી
હોય છે એટલે કે એવો કોઈપણ સમય નથી કે ‘જે સમયમાં ગર્ભજ
મનુષ્ય વિદ્યમાન ન હોય’ સર્વ સમયોમાં કોઈ ને કોઈ ગર્ભજ મનુષ્યો
અવશ્ય રહે છે. સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યોમાં આ શાશ્વતતા લેવામાં આવતી
નથી. કેમકે તે કોઈ વખત હોય પણ ખરી અને કોઈ વખત નહિ પણ
હોય. એમનું આયુષ્ય જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી એક અન્તર્મુદ્રત જેટલું

અન્તર્મુહર્ત્ત કી હોતી હૈ । इनकी उत्पत्ति का विरहकाल अधिक से अधिक २४ मुहूर्त्त का कहा गया है । इस प्रकार जब संमूर्च्छिम मनुष्य बिलकुल उत्पन्न नहीं होते हैं और केवल गर्भज मनुष्य ही रहते हैं, तब वे संख्यात ही होते हैं । इस प्रकार से गर्भज मनुष्यों की अपेक्षा, मनुष्यों की जघन्यरूप से संख्या संख्यात आजाती है, क्योंकि संख्यातरूप से ही गर्भजमनुष्यों की सत्ता पाई जाती है । असंख्यातरूप से नहीं । तथा ये महाशरीर वाले और प्रत्येक शरीर वाले होते हैं । इसलिये परिमित क्षेत्रवर्ती होने के कारण भी ये संख्यात हैं । जिस समय संमूर्च्छिम मनुष्य रहते हैं तब समुच्चय मनुष्य असंख्यात हो जाते हैं । संमूर्च्छिम मनुष्यों का प्रमाण अधिक से अधिक श्रेणिके असंख्यातवे' भाग में नभःप्रदेशों की राशि केतुल्य कहा गया है । ये संमूर्च्छिम मनुष्य प्रत्येक शरीरी होते हैं-इसलिये इन दोनों के शरीर असंख्यात होते हैं । जब संमूर्च्छिम मनुष्य नहीं होते तब गर्भजमनुष्यों की ही सत्ता रहने से संख्यात ही होते हैं । इसलिये उनके शरीर भी संख्यात होते हैं । सब से कम मनुष्यों का होना यही जघन्य पद है । इस जघन्यपद में गर्भजमनुष्यों का ही ग्रहण हुआ है । संमूर्च्छिममनुष्यो का नहीं क्योंकि संमूर्च्छिम मनुष्यों की

હોય છે. એમની ઉત્પત્તિનો વિરહકાળ વધારેમાં વધારે ૨૪ મુહૂર્ત્ત જેટલો કહેવામાં આવ્યો છે. આ પ્રમાણે જ્યારે સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યો સદંતર ઉત્પન્ન થતા નથી અને ફક્ત ગર્ભજ મનુષ્યો જ રહે છે, તેમજ તે સંખ્યાત જ હોય છે. આ પ્રમાણે ગર્ભજ મનુષ્યોની અપેક્ષા મનુષ્યોની જઘન્ય રૂપથી સંખ્યાત સંખ્યા આવી જાય છે કેમકે સંખ્યાત રૂપથી જ ગર્ભજ મનુષ્યોની સત્તા પ્રાપ્ત થાય છે અસંખ્યાત રૂપથી નહિ તથા આ મહાશરીરવાળા અને પ્રત્યેક શરીરવાળા હોય છે. એટલા માટે પરિમિત ક્ષેત્રવર્તી હોવાને લીધે પણ એઓ સંખ્યાત છે. જે સમયે સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યો રહે છે ત્યારે સમુચ્ચય મનુષ્યો અસંખ્યાત થઈ જાય છે. સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યોનું પ્રમાણ વધારેમાં વધારે શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગમાં નભઃપ્રદેશોની રાશિની બરાબર કહેવામાં આવ્યું છે. આ સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યો દરેકે દરેક શરીર હોય છે. માટે એઓ બન્નેના શરીરો અસંખ્યાત હોય છે. જ્યારે સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યો હોતા નથી ત્યારે ગર્ભજ મનુષ્યોની જ સત્તા હોવાથી સંખ્યાત જ હોય છે. તેથી તેમના શરીરો પણ સંખ્યાત હોય છે. સૌથી કમ માણસોનું અસ્તિત્વ જ જઘન્ય પદ છે. આ જઘન્ય પદમાં ગર્ભજ મનુષ્યોનું જ ગ્રહણ કરાયું છે.

અપેક્ષા ગર્ભજ મનુષ્ય કમ છે इसीलिये उन्हें जघन्य पदवर्ती कहा गया है इस प्रकार जघन्यपदवर्ती गर्भजजीव संख्यात संख्या में होने के कारण इनके शरीर भी संख्यात होते हैं। इसीलिये सूत्रकार ने 'जहण्ण-पए संखेज्जा' ऐसा कहा है।

શંકા--સંખ્યાત કે સંખ્યાત ભેદ હોતે હૈં--इसलिये यहां कौन सा संख्यात लिया गया है ?

उत्तर--(संखिज्जाओ कोडाकोडीओ एगूणतीसं ठाणाइं तिजमलपयस्स उवरिं चउजमलपयस्स हेट्ठा) यहां जो संख्यातरूप गर्भज मनुष्यों का प्रमाण कहा गया है, वह संख्यात कोटीकोटिरूप लिया गया है। क्योंकि गर्भज मनुष्यों का प्रमाण इतना ही कहा है। ये संख्यात कोटीकोटि २९ अंकस्थानरूप होते हैं। ये २९ अंकस्थान तीन यमलपद के ऊपर और चार यमल पद के नीचे लिये गये हैं--तात्पर्य इसका यह है--'यमल' यह सिद्धान्त प्रसिद्ध एक संज्ञा है। इससे आठ अंकस्थानों का बोध होता है। तीन यमलपद का तात्पर्य होता है २४ अंकस्थान ये २४ अंकस्थान यहां ५ अंकस्थान से अधिक लिये गये हैं। इसी प्रकार चतुर्यमलपद का तात्पर्य $८ \times ४ = ३२$ अंक

સમૂહિર્મ મનુષ્યોનું નહિ કેમકે સમૂહિર્મ મનુષ્યોની અપેક્ષા ગર્ભજ મનુષ્યો અદ્ય છે એટલા માટે તેમને જઘન્ય પદવર્તી કહેવામાં આવ્યાં છે. આ પ્રમાણે જઘન્ય પદવર્તી ગર્ભજ જીવ સંખ્યાત સંખ્યામાં હોવાથી તેમનાં શરીર પણ સંખ્યાત જ હોય છે. એટલા માટે સૂત્રકારે (જહણ્ણપએ સંખેજ્જા) આમ કહ્યું છે.

શંકા—સંખ્યાતના સંખ્યાત ભેદો હોય છે. એટલા માટે અહિં કયા સંખ્યાતનું ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે ?

ઉત્તર--(संखिज्जाओ कोडाकोडीओ एगूणतीसं ठाणाइं तिजमलपयस्स उवरिं चउजमलपयस्स हेट्ठा) અહીં જે સંખ્યાત ૩૫ ગર્ભજ મનુષ્યોનું પ્રમાણ કહેવામાં આવ્યું છે, તે સંખ્યાત કોટિ-કોટિ ૩૫ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે, કેમકે ગર્ભજ મનુષ્યોનું પ્રમાણ એટલું જ કહેવામાં આવ્યું છે. એ સંખ્યાત કોટિ કોટિ ૨૯ અંકસ્થાન ૩૫ હોય છે. આ ૨૯ અંકસ્થાન ત્રણ યમલ-પદની ઉપર અને ચાર યમલપદની નીચે ગ્રહણ કરવામાં આવ્યાં છે તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે 'યમલ' આ સિદ્ધાન્ત પ્રસિદ્ધ એક સંજ્ઞા છે. આનાથી આઠ અંક સ્થાનોનું જ્ઞાન થાય છે ત્રણ યમલપદનું તાત્પર્ય છે ૨૪ અંક સ્થાન આ ૨૪ અંકસ્થાનો અહીં ૫ અંક સ્થાનો કરતાં વધારે ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે. આ પ્રમાણે ચતુર્યમલ પદનું તાત્પર્ય $૮ \times ૪ = ૩૨$ અંક

સ્થાનોં સે હૈ । યે ૩૨ અંકસ્થાન ત્રીન અંકસ્થાનોં સે ન્યૂન લિયે ગયે હૈ ।
 હસ પ્રકાર ૨૯ અંકસ્થાનોં મેં ગર્ભજ મનુષ્યોં કી સંખ્યા કહી ગઈ હૈ ।
 (અહવ ણં છટ્ટોવગ્ગો પંચમવગ્ગપટ્ટપ્પણો) અથવા છઠા વર્ગ પંચમવર્ગ
 સે ગુણિત કરને પર જો સંખ્યા આતી હૈ, ઉતની સંખ્યા પ્રમાણ ગર્ભજ
 મનુષ્ય હૈ, એસા જાનનાં ચાહિયે । હસકા તાત્પર્ય હસ પ્રકાર સે હૈ
 એક કા વર્ગ એક હી હોતા હૈ હસલિયે સંખ્યા કી વૃદ્ધિ ન હોને કે
 કારણ એકવર્ગરૂપ સે નહીં માના ગયા હૈ । દો કા વર્ગ ચાર હોતા
 હૈ અતઃ યહ પ્રથમ વર્ગમાના ગયા હૈ । ક્યોંકિ હસમેં સંખ્યા કી વૃદ્ધિ
 હોતી હૈ । હસી પ્રકાર સે આગે કે વર્ગોં મેં સમજનાં ચાહિયે ।
 $૪ \times ૪ = ૧૬$ યહ દ્વિતીય વર્ગ હૈ । $૧૬ \times ૧૬ = ૨૫૬$ યહ તૃતીયવર્ગ
 હૈ । $૨૫૬ \times ૨૫૬ = ૬૫૫૩૬$, યહ ચૌથા વર્ગ હૈ । $૬૫૫૩૬ \times ૬૫૫૩૬ =$
 ૪૨૯૪૯૬૭૨૯૬ યહ પાંચવાં વર્ગ હૈ । $૪૨૯૪૯૬૭૨૯૬ \times ૪૨૯૪૯૬૭૨૯૬$
 $= ૧૮૪૪૬૭૪૪૦૭૩૭૦૦૫૫૧૬૧૬$ યહ છઠા વર્ગ હૈ । હન વર્ગોં મેં
 છઠા વર્ગ પંચમવર્ગ સે ગુણિત કિયે જાને પર ૭૯૨૨૮૧૬૨૫૧૪૨૬૪-
 ૩૩૭૫૯૩૫૪૩૯૫૦૩૩૬ હતને અંક આતે હૈ હનકી સંખ્યા ૨૯ હૈ સો
 હસ ૨૯ અંક રૂપ સ્થાનોં મેં ગર્ભજ મનુષ્યોં કી સંખ્યા કહી ગઈ હૈ

સ્થાનો છે. આ ૩૨ અંકસ્થાનો ત્રણ અંકસ્થાનો કરતાં ન્યૂન ગ્રહણ કરવામાં
 આવ્યાં છે. આ રીતે ૨૬ અંકસ્થાનોમાં ગર્ભજ મનુષ્યોની સંખ્યા કહેવામાં
 આવી છે. (અહવ ણં છટ્ટો વગ્ગો પંચમવગ્ગપટ્ટપ્પણો) અથવા છઠા વર્ગની સાથે
 પાંચમા વર્ગને ગુણિત કરવાથી જે સંખ્યા આવે છે, તેટલી સંખ્યા પ્રમાણ
 ગર્ભજ મનુષ્યો છે એ સમજવું જોઈએ. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે—એકનો
 વર્ગ એક જ હોય છે. એટલા માટે સંખ્યામાં કોઈપણ બીજી વૃદ્ધિના અભાવે
 એકની વર્ગ રૂપમાં ગણતરી કરવામાં આવતી નથી. બેનો વર્ગ ચાર હોય છે
 માટે આ પ્રથમવર્ગ માનવામાં આવ્યો છે, કેમકે આમાં સંખ્યાની વૃદ્ધિ હોય
 છે. આ પ્રમાણે જ હવે પછીના વર્ગો માટે પણ સમજવું જોઈએ. $૪ \times ૪ = ૧૬$
 આ બીજો વર્ગ છે. $૧૬ \times ૧૬ = ૨૫૬$ આ ત્રીજો વર્ગ છે. $૨૫૬ \times ૨૫૬ = ૬૫૫૩૬$
 આ ચોથો વર્ગ છે. $૬૫૫૩૬ \times ૬૫૫૩૬ = ૪૨૯૪૯૬૭૨૯૬$ આ પાંચમો વર્ગ
 છે. $૪૨૯૪૯૬૭૨૯૬ \times ૪૨૯૪૯૬૭૨૯૬ = ૧૮૪૪૬૭૪૪૦૭૩૭૦૦૫૫૧૬૧૬$ આ
 છઠો વર્ગ છે આ વર્ગોમાં છટ્ટો વર્ગ પાંચમા વર્ગની સાથે ગુણવાથી
 $૭૯૨૨૮૧૬૨૫૧૪૨૬૪૩૩૭૫૯૩૫૪૩૬૫૦૩૩૬$ આટલા અંકો આવે છે.
 આ અંકોની સંખ્યા ૨૯ છે. તે આ ૨૬ અંક રૂપ સ્થાનોમાં ગર્ભજ

પ્રત્યુત્પન્નઃ । અથવા સ્વલુ પ્ણવતિચ્છેદનકદાયિરાશિઃ । ઉત્કર્ષપદે અસંખ્યેયાનિ, અસંખ્યેયાભિઃ ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણીમિઃ અપહિયન્તે કાલતઃ ક્ષેત્રતઃ ઉત્કર્ષપદે રૂપ-ગર્ભજ સ્વલુચ્ય હતને અંક પ્રમાણ હૈં । યહ રાશિ કોટીકોટિ આદિરૂપ સે પ્રતિપાદિત કરને મેં નહીં આતી હૈ । ફસલિયે પર્યન્તક્રમ કો લેકર યહ ફન દો ગાથાઓં દ્વારા ફસ પ્રકાર પ્રકટ કી ગઈ હૈ—‘છ તિન્નિતિન્નિસુન્ન’ ફત્યાદિ ॥૨॥ ગાથા નિર્દિષ્ટ અંકોં કો ‘અંકાનાં વામતો ગતિઃ’ કે અનુસાર રચના ચાહિયે । ફસ પ્રકાર રચને પર પૂર્વોક્ત ૨૧ અંકપ્રમાણ ગર્મજમલુચ્યોં કી સંખ્યા સ્થાપિત હો જાતી હૈ । (અહવ ણં છ્ણનડફછે ય્ણગદાઈરાસી, ઉક્કોસપ્પ અસંચિજ્જા) છેદનક કા તાત્પર્ય હૈ, રાશિ કા આધા કરના । યહ ફસ પ્રકાર સે સમજના ચાહિયે જૈસે પ્રથમ વર્ગ ૪ હૈ—ફસકે અર્ધચ્છેદ ૨ હોતે હૈં—વે ફસ પ્રકાર સે ૪ કે આધે ૨ ઓર ૨ કા આધા ૧ । દ્વિતીય વર્ગ ૧૬ હૈ । ફસકે અર્ધચ્છેદ ૩ હોતે હૈં—વે ફસ પ્રકાર સે—૧૬ કે આધે ૮, ૮ કે આધે ૪, ૪ કે આધે ૨ ઓર ૨ કા આધા ૧ । તૃતીય વર્ગ ૨૫૬ હૈં—ફસકે અર્ધચ્છેદ ૮ હોતે હૈં—વે ફન પ્રકાર સે—૨૫૬ કે આધે ૧૨૮, ૧૨૮ કે આધે ૬૪, ૬૪ કે આધે ૩૨, ૩૨ કે આધે ૧૬, ૧૬ કે આધે ૮, ૮ કે આધે ૪, ૪ કે આધે ૨, ૨ કે આધા ૧ । ચતુર્થ વર્ગ જો ૬૫૫૩૬ હૈ ફસમેં અર્ધચ્છેદ ૧૬ હોતે હૈં—

મનુષ્યોની સંખ્યા કહેવામાં આવી છે. એટલે કે ગભીર મનુષ્યો આટલા અંક પ્રમાણ છે. આ રાશિ કોટીકોટિ આદિ રૂપથી પ્રતિપાદિત કરવામાં આવતી નથી. એટલા માટે પર્યન્ત ક્રમને લઈને આ બે ગાથાઓ વડે આ પ્રમાણે પ્રકટ કરવામાં આવી છે ‘છ તિન્નિ તિન્નિ સુન્ન’ ઇત્યાદિ ॥૨॥ ગાથામાં નિર્દિષ્ટ અંકોને ‘અંકાનાં વામતો ગતિઃ’ મુજબ મૂકવા બોધ્યો. આ રીતે મૂકવાથી પૂર્વોક્ત ૨૬ અંક પ્રમાણ ગભીર મનુષ્યોની સંખ્યા સ્થાપિત થઈ જાય છે (અહવ ણં છ્ણનડફછે ય્ણગદાઈરાસી ઉક્કોસપ્પ અસચિજ્જા) છેદનકનું તાત્પર્ય છે, રાશિનો અર્ધો ભાગ કરવો. આને આ પ્રમાણે સમજવું બોધ્યો કે—જેમ કે પ્રથમ વર્ગ ૪ છે, આના અર્ધચ્છેદ ૨ હોય છે, તે આ પ્રમાણે કે ૪ ના અર્ધા ૨ અને ૨ ના અર્ધો એક બીજો વર્ગ ૧૬ છે આના અર્ધા ચ્છેદ ૪ હોય છે. તે આ પ્રમાણે જેમકે ૧૬ ના અર્ધા ૮, ૮ ના અર્ધા ૪, ૪ ના અર્ધા ૨ અને બે નો અર્ધો એક ત્રીજો વર્ગ ૨૫૬ છે, આના ૮ અર્ધચ્છેદો હોય છે, તે આ પ્રમાણે છે ૨૫૬ ના અર્ધા ૧૨૮, ૧૨૮ ના અર્ધા ૬૪, ૬૪ ના અર્ધા ૩૨, ૩૨ ના અર્ધા ૧૬, ૧૬ ના અર્ધા ૮, ૮ ના અર્ધા ૪, ૪ ના અર્ધા ૨ અને બે નો અર્ધો ૧. ચતુર્થ વર્ગ ૬૫૫૩૬ છે.

प्रक्षिप्तैः मनुष्यैः श्रेणी अपह्रियते, कालतः असंख्येयाभिः उत्तराणि यत्र सर्पिणीभिः, क्षेत्रतः अंगुलत्रयमवर्गमूठप्रत्युत्पन्नम् । मुक्तानि यथा औघिकानि औदारिकाणि तथा भणितव्यानि । मनुष्याणां भदन्त ! क्रियन्ति वैक्रियशरीराणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! वैक्रियशरीराणि द्विविधानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—वद्धानि च मुक्तानि च । तत्र खलु यानि तानि वद्धानि तानि खलु संख्येयानि समये समये अपह्रियमाणानि अपह्रियमाणानि संख्येयेन कालेन अपह्रियन्ते नो चैनं खलु अपहृतानि स्युः । मुक्तानि यथा औघिकानि औदारिकाणां मुक्तानि तथा भणितव्यानि । मनुष्याणां भदन्त ! क्रियन्ति आहारकशरीराणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! द्विविधानि प्रज्ञप्तानि तद्यथा—वद्धानि च मुक्तानि च । तत्र खलु यानि तानि वद्धानि तानि खलु स्यात् तान्ति स्यात् न सन्ति, यदि सन्ति जघन्येन एकं वा द्वे वा त्रीणि वा, उत्कर्षेण तद्वत्प्रवृत्तवत् । मुक्तानि यथा औघिकानि । तैजसकर्मणशरीराणि यथा एतेषामेव औदारिकाणि तथा भणितव्यानि ॥ सू० २१६ ॥

टीका—‘मणुन्साणं भंते’ इत्यादि—

पृच्छति-हे भदन्त ! मनुष्याणां कियन्ति औदारिकशरीराणि प्रज्ञप्तानि ? उत्तरयति-गौतम ! वदमुक्तेति द्विविधान्यौदारिकशरीराणि प्रज्ञप्तानि । तत्र याणि वद्धाः-यौदारिकशरीराणि तानि खलु न्यात् कदाचित् संख्येयानि, स्यात्-कदाचित् असंख्येयानि । अयं भावः-द्विविधा मनुष्या भवन्ति-गर्भव्युत्क्रान्तिकाः सम्पूर्च्छिमाश्च । तत्र गर्भव्युत्क्रान्तिकाः सर्वकालावरथायिनो भवन्ति । नास्त्येतादृशः कश्चित् कालो यत्र गर्भव्युत्क्रान्तिका न तिष्ठन्ति । सम्पूर्च्छिमास्तु कदाचिद् भवन्ति, कदाचिद् सर्वथा न भवन्ति । तेषां जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तर्गुहूर्ता-युष्कत्वात् । उत्पत्त्यन्तरस्य चोत्कर्षतश्चान्तर्गुहूर्तप्रमाणत्वात् । इत्थं च यदा सम्पूर्च्छिमा मनुष्याः सर्वथा न भवन्ति, केनका गर्भव्युत्क्रान्तिका एव तिष्ठन्ति तदा ते संख्येया एव भवन्ति, संख्येयानामेव गर्भव्युत्क्रान्तिनां सत्त्वात् । महाशरीरत्वे प्रत्येकशरीरत्वे च सति परिमितक्षेत्रवर्त्तितात् । यदा तु सम्पूर्च्छिमास्तदा असंख्येयाः, सम्पूर्च्छिमानामुत्कर्षतः श्रेष्ठसंख्येयसामग्र्यवर्त्तिनः प्रदेशराक्षेपणत्वात् । प्रत्येकशरीरत्वादेवायुमयेषां शरीराणि असंख्येयानि, सम्पूर्च्छिमानामभावे गर्भजानामेव सत्त्वात् ते च संख्येया एव भवन्ति, अस्तच्छरीराणि संख्येयानि बोध्यवन्तीति । गर्भव्युत्क्रान्तिकानां शरीराणि संख्येयानि भवन्तीति स्मयमेवाभिप्रेक्ष्यति सूत्रकारः-जघनपदे संख्येयानि इति । यत्र सर्वस्वोक्ता मनुष्या भवन्ति तज्जघनपदमुच्यते । जघनपदे तु गर्भजानामेव मनुष्याणां ग्रहणं भवति न तु सम्पूर्च्छिमानाम् । सम्पूर्च्छिमापेक्षया गर्भजानां स्तोत्रत्वमत एव तेषां

जघन्यपदवर्तित्वं बोध्यम् । इत्थं च जघन्यपदवर्तिनां गर्भजजीवानां संख्येयत्वा-
 त्छरीराण्यपि संख्येयानि । ननु संख्येयप्रमाणेऽनेकसंख्येयभेद उपलभ्यते, अत्र
 यत्संख्येयप्रमाणमुक्तं तत् कियत् ? इत्याह-संख्येयाः कोटीकोटयः-गर्भजमनुष्य-
 प्रमाणं संख्येयकोटीकोट्यात्मकं बोध्यम् । एताः संख्येयकोटीकोटयः एकोन-
 त्रिंशत् स्थानानि=एकोनत्रिंशदङ्कस्थानानि भवन्ति । अमुमेवार्थमाह-त्रियमलपदस्य
 उपरि चतुर्यमलपदस्याधस्तादिति । यमलमिति अष्टानामष्टानामङ्कस्थानानां समय-
 प्रसिद्धा संज्ञा । त्रयाणां यमलपदानां समाहारस्त्रियमलयदम्-चतुर्विंशत्यङ्कस्थान-
 लक्षणं, तस्य उपरि तथा चतुर्यमलपदस्य-द्वात्रिंशदङ्कस्थानानाम् अधस्तात् । अयं
 भावः एकोनत्रिंशत् अङ्कस्थानानि चतुर्विंशत्यङ्कस्थानात्मकस्य त्रियमलपदस्य उपरि-
 पञ्चाङ्कस्थानाधिकानि तथा द्वात्रिंशदङ्कस्थानात्मकस्य चतुर्यमलपदस्य अधःस्था-
 नात् त्रितयाङ्कस्थानहीनानीति । अथवा-षष्ठो वर्गः पञ्चमवर्गप्रत्युत्पन्नः=पञ्चम-
 वर्गगुणित एकोनत्रिंशदङ्कस्थानात्मको भवति । अयं भावः-एकस्य वर्ग एक एव
 भवति, अयं न वर्धतेऽतो न वर्गत्वेन गृह्यते । द्वयोर्वर्गश्चत्वारः (४), एष प्रथमो
 वर्गः । चतुर्णां वर्गः षोडश (१६), एष द्वितीयो वर्गः । षोडशानां वर्गः पट-
 पञ्चाशदधिकशतद्वयम्-(२५६), एष तृतीयो वर्गः । पटपञ्चाशदधिकशतद्वयस्य
 वर्गः पञ्चषष्टिः सहस्राणि पञ्चशतानि षट्त्रिंशदधिकानि (६५५३६) एष चतुर्थो
 वर्गः । एषां वर्गाः चत्वारि कोटिशतानि एकोनत्रिंशत् कोटयः एकोनपञ्चाशदल-
 क्षाणि सप्तषष्टिसहस्राणि द्वे शते षण्णवतिश्चेति (४२९४९६७२९६), एष पञ्चमो
 वर्गः । एषां वर्गाः-एकं कोटीकोटिशसहस्रं, चतुरशीतिः कोटीकोटिसहस्राणि,
 सप्तषष्ट्यधिकानि चत्वारि कोटीकोटिशतानि, चतुश्चत्वारिंशत् कोटीलक्षाणि,
 सप्तकोटीसहस्राणि, सप्तत्यधिकानि त्रीणिकोटिशतानि, पञ्चनवतिर्लक्षाणि, एक-
 पञ्चाशत्सहस्राणि पट्शतानि षोडश च (१८४४६७४४०७३७०९१५१६१६),
 एष षष्ठो वर्गः । एषु वर्गेषु षष्ठो वर्गः पञ्चमवर्गेण गुण्यमानः-७९२२८१६२-
 ५१४२६४३३७५९३५४३९५०३३६-एकोनत्रिंशदङ्कस्थानात्मको भवति ।
 अयं च राशिः कोटीकोट्यादिप्रकारेण प्रतिपादयितुं न शक्यते, अतएव पर्यन्त-
 क्रममाश्रित्य द्वाभ्यां गायत्र्याभ्यामयं निर्दिष्टः, तथाहि-छ त्तिञ्जि तिञ्जि मुन्नं पंचेव
 य नव य तिञ्जि चत्वारि । पचे१ तिणि नन पंच मत्त तिन्नेव तिन्नेव ॥ १ ॥
 चउ छदो चउ एकौ षण दो छक्केवङ्गो य अङ्गो । दो दो नव सत्ते१ य अंरु-
 द्वाणा परा हुत्ता २॥ छाय-पट्त्रीणि त्रीणि शून्यं पञ्चैव च नव च त्रीणि चत्वारि ।
 पञ्चैव त्रीणि नव पञ्चमस्त त्रीण्येव त्रीण्येव ॥ १ ॥ चत्वारि षट् द्वे चत्वारि एकः
 पञ्च द्वे पट् एककस्य अष्टैव । द्वे द्वे नव सप्तैव च अङ्कस्थानानि पराट्प्रधानि ॥ २ ॥

इति । तदेवं षष्ठ्यवर्गः पञ्चमवर्गगुणितः एकोनविंशदङ्कस्थानात्मको भवति । इत्थं च एकोनविंशदङ्कस्थानात्मका जघन्यपदिनो मनुष्या भवन्ति । अमुमेवार्थं पुनः प्रकारान्तरेण स्पष्टवति—अथवा खलु पणवतिच्छेदनकदायी राशिः । यो राशिः पणवतिच्छेदनकानि ददाति स पणवतिच्छेदनकदायी राशिरुच्यते इत्यर्थः । अयं भावः—यो राशिरर्द्धेनार्द्धेन छिद्यमानः पणवति नारान् छेदं सहते पर्यन्ते च सकलमेकं रूपं पर्यवसति भवति स राशिः पणवतिच्छेदनकदायी राशिः । अयं राशिः पञ्चमवर्गगुणितः षष्ठ्यवर्ग एकोनविंशदङ्कस्थानात्मको बोध्यः । अस्य पणवतिच्छेदनकदायित्वमेवं विज्ञेयम् । तथाहि—अथप्रो वर्गश्छिद्यमानो द्वे छेद-

वे इस प्रकार से हैं—पहिला अर्धच्छेद ३२७६९ है, द्वितीय अर्धच्छेद १६३८४, तृतीय अर्धच्छेद ८१९२, चतुर्थ अर्धच्छेद ४०९६, पांचवां अर्धच्छेद २०४८ है । इस प्रकार अवशिष्ट अर्धच्छेद निकाल लेना चाहिये । पंचमवर्ग के अर्धच्छेद ३२ होते हैं—और छठे वर्ग के अर्धच्छेद ६४ होते हैं । सो ३२ और ६४ अर्धच्छेदों को जोड़ने पर ९६ अर्धच्छेद आ जाते हैं । इस प्रकार जो राशि ९६ अर्धच्छेदों को देती है वह यह ‘पणवतिच्छेदना राशि है ऐसी राशिधां यहां दो हैं’ एक पंचमवर्ग की और दूसरी छठे वर्ग की । इन दोनों के अर्धच्छेदों का जोड़ ९६, आता है । सो यह पणवतिच्छेदनकदायी राशि २९ अंक-स्थानरूप होती है । इस प्रकार यहां तक जघन्यपदवर्ती संख्यात औदारिक शरीरों का प्रमाण कहा है, ऐसा जानना चाहिये । तथा

આના અર્ધઁછેદો ૧૬ હોય છે તે આ પ્રમાણે છે. પહેલો અર્ધઁછેદ ૩૨૭૬૯ છે, બીજો અર્ધઁછેદ ૧૬૩૮૪, ત્રીજો અર્ધઁછેદ ૮૧૯૨ છે, ચતુર્થ અર્ધઁછેદ ૪૦૯૬, પાંચમો અર્ધઁછેદ ૨૦૪૮ છે. આ પ્રમાણે જ અવશિષ્ટ અર્ધઁછેદો વિષે ગણતરી કરીને સમજી લેવું જોઈએ. પંચમા વર્ગનો અર્ધઁછેદ ૩૨ થાય છે, અને ૬૪ વર્ગના અર્ધઁછેદો ૬૪ હોય છે. તે ૩૨ અને ૬૪ અર્ધઁછેદોનો સરવાળો કરવાથી ૯૬ અર્ધઁછેદો આવી જાય છે. આ પ્રમાણે જે રાશિ ૯૬ અર્ધઁછેદોવાળી છે તે આ ‘પણવતિચ્છેદનકદાયા’ છે. એવી રાશિઓ અહીં બે છે. એક પંચમવર્ગની અને બીજી છઠ્ઠા વર્ગની આ બંનેનાં અર્ધઁછેદોનો સરવાળો ૯૬ થાય છે. તે આ પણવતિચ્છેદનકદાયા રાશિ ૨૯ અંક સ્થાન રૂપ હોય છે આ પ્રમાણે અહીં સુધી જઘન્યપદવર્તી સંખ્યાત ઔદારિક શરીરોનું પ્રમાણ કહેવામાં આવ્યું છે. આમ જાણવું જોઈએ. તેમજ ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી મનુષ્યોનું પ્રમાણ અસંખ્યાત

નકે દદાતિ, તથા-પ્રથમચ્છેદનકં દ્વી, દ્વિતીયચ્છેદનકમેક इति । દ્વિતીયો વર્ગસ્ત્વારિચ્છેદનકાનિ દદાતિ । તત્ર ત્રયપાષ્ટૌ, દ્વિતીયં ચત્વારઃ, તૃતીયં દ્વૌ ચતુર્થમેક इति । एवं તૃતીયો વર્ગોऽષ્ટૌ છેદનકાનિ દદાતિ, ચતુર્થઃ પોડપ, પચ્ચપો દ્વાત્રિંશત્, પઠ્ઠથ ચાષ્ઠાષ્ટિય્ । પઠ્ઠાર્ગઃ પચ્ચમવર્ગેણ ગુણિતો ભવતિ । इत्થં ચ ઉભયગતાનિ છેદનકાનિ મીભ્યન્તે । તતઃ પ્રસ્તુતરાજૌ વર્ણવતિચ્છેદન-કાનિ લભ્યન્તે । एतावद्वाशिषमाणानि जघन्यपदवर्तिनि संख्येयानि शरीराणि बोध्यानि । અથ ઉત્કૃષ્ટપદમધિદધાતિ-ઉત્તર્પદદે અસંખ્યેયાનિ ઔદારિકાણિ મનુષ્યશરીરાણિ ભવન્તિ । उत्कृष्टपदवर्तिनां मनुष्याणामसंख्येयत्वात् मनुष्यशरी-राणि असंख्येयानि भवन्तीति भावः । एतानि कालतोऽसंख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणी-समयराशिमुख्यानि । ક્ષેત્રતો દર્શયતિ-ઉત્તર્પદદે રિત્તૈર્મનુષ્યૈઃ શ્રેણી અપહ્રિયતે=રિક્તા ક્રિયતે, કીદૃશૈર્મનુષ્યૈઃ ? इत्याह-रूपगक्षितैः रूपं-शरीरं प्रक्षिप्तं येषां तैस्तथाविधैः । અથ ભાવઃ-ઉત્કૃષ્ટપદવર્તિભિર્મનુષ્યૈરેકા નભઃશ્રેણિર્વ્યાપ્તા ।

ઉત્કૃષ્ટરૂપ રો મનુષ્યોં કા પ્રમાણ અસંખ્યાત હેં, ફલલિધે ઉત્કૃષ્ટરૂપ સે મનુષ્ય સંબંધી ઔદારિકશરીર ળી અસંખ્યાત હી હોતે હેં । (અસંલિજ્જાહિં ઉત્સર્પિણી ઓસર્પિણીહિં અવહીરંતિ કાલઓ, લેતઓ ઉકોસપપ રૂપવલિલ્લત્તેહિં મણુસસેહિં સેટી અવહીરદ) કાલ કી અપેક્ષા-इनका प्रमाण असंख्यात उत्सर्पिणी और अवसर्पिणी काल जितने समय होते हैं उतना है । ક્ષેત્ર ળી અપેક્ષા इनका प्रमाणरूप प्रक्षिप्त-वाले उत्कृष्टपदवर्ती मनुष्यों से श्रेणि रिक्त की जाती है इतना है । तात्पर्य इसका इस प्रकार से है-यहां उत्कृष्टपदस्थित मनुष्यों से गर्भज और संमूर्च्छिम दोनों प्रकार के मनुष्य लिख गये है-ऐसे मनुष्यों से एक नभःश्रेणिव्याप्त है । यह नभःश्रेणि प्रातस्समय एक एक

છે, એટલા માટે ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી મનુષ્ય સંબંધી ઔદારિક શરીર પણ અસંખ્યાત જ હોય છે. (અસંલિજ્જાહિં ઉત્સર્પિણી ઓસર્પિણીહિં અવહીરંતિ કાલઓ, લેતઓ, ઉકોસપપ રૂપવલિલ્લત્તેહિં મણુસસેહિં સેટી અવહીરદ) કાળની અપેક્ષા એમનુ પ્રમાણ અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળના જેટલા સમયો હોય છે તેટલું છે ક્ષેત્રની અપેક્ષા એમનુ પ્રમાણ પણ પ્રક્ષિપ્તવાળા ઉત્કૃષ્ટ પદવર્તી મનુષ્યોથી શ્રેણિરિક્ત કરવામા આવે છે, આટલું છે, તાત્પર્ય આનું આ પ્રમાણ છે કે અહીં ઉત્કૃષ્ટ પદસ્થિત મનુષ્યોથી ગર્ભ જ અને સંમૂર્ચ્છિમ બન્ને પ્રકારના મનુષ્યો ગ્રહણ કરવામા આવે છે. એવા મનુષ્યોથી એક નભઃશ્રેણિ વ્યાપ્ત છે. આ નભઃશ્રેણિ પ્રતિસમય એક એક પદે-

સા નભઃશ્રેણિઃ પ્રતિસમયમેકૈરુપદેશાદૈકૈકમનુષ્યાપહારે રિક્તા ભવતીતિ । इयं कियता कालेनापह्रियते ? इत्याह—कालतोऽसंख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरियं श्रेणिरपह्रियते । कियद्भिः क्षेत्र खण्डैरपह्रियते ? इत्याह—क्षेत्रतः अंगुलप्रथमवर्ग-मूलं तृतीयवर्गमूलप्रत्युत्पन्नम्—अंगुलप्रथमवर्गमूले तृतीयवर्गमूलेन गुणिते यावत्संख्यासमुपलभ्यते तानद्भिः क्षेत्रखण्डैरियं श्रेणिरपह्रियते । अयं भावः—अंगुलमात्र-क्षेत्रप्रदेशराशिरातत्कल्पनया षट्षञ्चाशदधिकशतद्वयप्रमाणः । तस्य यत् प्रथमवर्ग-मूलं षोडशात्मकं तद् द्विसंख्यात्मकेन तृतीयवर्गमूलेन गुण्यते तदा द्वात्रिंशत् संख्या

પ્રદેશ સે એક એક મનુષ્ય કે હટાને પર खाली हो जाती है, इस प्रकार खाली करने में कितना समय लगता है ? तो इसका उत्तर (कालओ असंखिज्जाहिं उत्सर्पिणी ओवसर्पिणीहिं) यह है कि इस प्रकार से प्रतिसमय एक २ प्रदेश से एक २ मनुष्य हटाने पर वह नभःश्रेणि असंख्यात उत्सर्पिणी और अवसर्पिणी कालों में रिक्त होती है । अर्थात् उस नभःश्रेणि को उस प्रकार से खाली करने में असंख्यात उत्सर्पिणी और अवसर्पिणी काल लग जाते हैं—तब कहीं जाकर वह नभःश्रेणि (खेतओ अंगुलपठमवर्गमूलं तद्वयवर्गमूलपडुप्पणं) क्षेत्र की अपेक्षा अंगुलप्रमाण क्षेत्र में वर्तमान प्रदेश राशि का प्रथमवर्ग-मूल तृतीयवर्गमूल से गुणित होने पर जितनी प्रदेश राशि आती है उस प्रदेशराशि प्रमाण क्षेत्रखंडों से रिक्त होती है । तात्पर्य यह है कि जानलो कि अंगुल मात्र क्षेत्र में प्रदेशों की संख्या २५६ है । इसका प्रथम वर्गमूल १६ आता है और तृतीय वर्गमूल दो आता है । प्रथम वर्ग-

શરી એક એક મનુષ્યને દૂર કર્યા પછી અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળોમાં રિક્ત હોય છે. એટલે કે તે નભઃશ્રેણિને તે રીતે રિક્ત કરવામાં અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળ બેટલો સમય લાગે છે. ત્યારે તે નભઃશ્રેણિ (ખેતઓ અંગુલપઠમવર્ગમૂલં તદ્વયવર્ગમૂલપડુપ્પણં) ક્ષેત્રની અપેક્ષા અંગુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં વર્તમાન પ્રદેશરાશિનું પ્રથમ વર્ગમૂળ ત્રીજા વર્ગમૂળની સાથે ગુણિત કરવામાં આવે તો બેટલી પ્રદેશ રાશિ આવે છે, તે પ્રદેશ રાશિનું પ્રમાણક્ષેત્ર ખંડોથી રિક્ત હોય છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે—માનો કે અંગુલ માત્ર ક્ષેત્રમાં પ્રદેશોની સંખ્યા ૨૫૬ છે. આનું પ્રથમ વર્ગમૂળ ૧૬ આવે છે અને તૃતીય વર્ગમૂલ ૨ આવે છે. પ્રથમ વર્ગમૂળ ૧૬

ભવતિ । અસત્કલ્પનયા એતાવદ્વિદ્રાત્રિશત્ક્ષેત્રચ્છંડૈરપહિયમાણા યાવત્પ્રદેશાત્મિકા શ્રેણિર્નિષ્ઠાં યાતિ તાવન્તો મનુષ્યા અપિ નિષ્ઠાં યાન્તિ । इत्थं च तृतीयवर्गमूल-
गुणितप्रथमवर्गमूलात्मिकायां श्रेण्यां यावन्तः प्रदेशा भवन्ति तावत्संख्यका मनु-
ष्या भवन्ति । प्रदेशाश्चासंख्येयाः, अतो मनुष्या अपि असंख्येयाः । मनुष्यजी-
वानां शरीराणां च समसंख्यकत्वान्मनुष्यशरीराण्यसंख्येयानि बोधयानि । उत्कृष्ट-
पदवर्तीन्येतानि असंख्येयानि मनुष्यशरीराणि तृतीयवर्गमूलगुणितप्रथमवर्गात्मक
नभःश्रेणि प्रदेशतुल्यानि क्षेत्रतो बोधयानीति । ननु एकस्याः श्रेणेर्यथोक्तप्रमा-

મૂલ ૧૬ કો તૃતીય વર્ગમૂલ ૨ સે ગુણા કરને પર ૩૨ સંખ્યા આતી હૈ ।
यह ३२ संख्या ही धानलो क्षेत्रखंड हैं । इन क्षेत्रखंडों का खाली होना
ही उतने मनुष्यों से उतने प्रदेशात्मक उस श्रेणि का खाली होना है ।
इस प्रकार तृतीय वर्गमूल से गुणित जो प्रथम वर्गमूल है उस प्रथम
वर्गमूलरूप श्रेणि में जितने प्रदेश होते हैं उससे एक प्रदेश कम
उतने ही मनुष्य हैं । वहां प्रदेश असंख्यात होते हैं इसलिये मनुष्य
भी असंख्यात हैं । मनुष्य जीव और इनके शरीर इन दोनों की संख्या-
समान है । इसलिये ये मनुष्य शरीर भी असंख्यात माने गये हैं ।
इसका निष्कर्षार्थ यही है कि उत्कृष्ट पदवर्ती ये असंख्यात मनुष्य
शरीर, तृतीय वर्गमूल से गुणित प्रथमवर्ग मूलात्मक नभःश्रेणि के
जितने प्रदेश होते हैं उससे एक प्रदेश कम उतने प्रदेश प्रमाण क्षेत्र
की अपेक्षा हैं अर्थात् असंख्यात है ऐसा जानना चाहिये ।

ને તૃતીય વર્ગમૂળ ૨ ની સાથે ગુણિત કરવાથી ૩૨ સંખ્યા આવે છે આ
૩૨ સંખ્યા જ માનો કે ક્ષેત્રખંડ છે. આ ક્ષેત્રખંડોનું રિક્ત થવું જ તેટલાં
મનુષ્યોથી તેટલાં પ્રદેશાત્મક તે શ્રેણિનું રિક્ત થવું છે. આ રીતે તૃતીય
વર્ગમૂળ વડે ગુણિત જે પ્રથમ વર્ગમૂળ છે, તે પ્રથમ વર્ગમૂળ ૩૫ શ્રેણિમાં
જેટલાં પ્રદેશો હોય છે તેનાથી એક પ્રદેશ કમ તેટલાં જ મનુષ્યો છે. ત્યાં
પ્રદેશો અસંખ્યાત હોય છે. એટલા માટે મનુષ્યો પણ અસંખ્યાત છે.
મનુષ્ય જીવો અને એમના શરીરો આ બંનેની સંખ્યા સરખી છે. એટલા
માટે આ મનુષ્ય શરીરો પણ અસંખ્યાત માનવામાં આવ્યાં છે. નિષ્કર્ષાર્થ
આ જ છે ઉત્કૃષ્ટ પદવર્તી આ અસંખ્યાત મનુષ્ય શરીરો, તૃતીય વર્ગમૂળથી
ગુણિત પ્રથમવર્ગ મૂલાત્મક નભશ્રેણિના જેટલા પ્રદેશો હોય જ, તેનાથી
એક પ્રદેશ કમ તેટલા પ્રદેશ પ્રમાણ ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી છે, એટલે કે અસંખ્યાત
છે, આમ બધું જોઈએ.

ળત્વઙ્ઘૈરપહરણે કથમસંખ્યોત્સર્પિણ્યવસર્પિણીકાલો વ્યત્યેતિ ? इति चेदाह-क्षेत्र-
स्यातिमूक्ष्मत्वात् असंख्येयोत्सर्पिण्यवસर्पिणीकालेन तदपहारस्य युक्तत्वात्, अतो
नास्ति दोषः । उक्तं च-

“सुहुमो य होइ कालो, ततो सुहुमयरं हवइ खेत्तं ।

अंगुलसेढीमेत्तं उत्सर्पिणीओ असंखेज्जा ॥”

છાયા—સૂક્ષ્મશ્ચ ભવતિ કાલઃ, તતઃ સૂક્ષ્મતરં ભવતિ ક્ષેત્રમ્ ।

અંગુલશ્રેણીમાત્રે ઉત્સર્પિણ્યોઽસંખ્યેયાઃ ॥૩૮॥

एतावता सन्दर्भेण मनुष्याणां वृद्धान्यौदारिकशरीराण्युक्तानि । एषां मुक्तान्यौ-
दारिकशरीराणि औधिकौदारिकमुक्तशरीरवद् बोध्यानि । तथा-मनुष्याणां

શંકા—एक श्रेणिका यथोक्त प्रमाणोपेत खंडों द्वारा अपहरण
करने में असंख्यात उत्सर्पिणी अवसर्पिणी काल कैसे व्यतीत
हो जाता है ?

उत्तर—क्षेत्र अति सूक्ष्म होता है । इसलिये उसके अपहार में
असंख्यात उत्सर्पिणी और अवसर्पिणी काल का समय व्यतीत होना
युक्त है । कहा भी है—‘सुहुमो य होइ कालो’ इत्यादि—कि काल सूक्ष्म
होता है परन्तु काल से भी सूक्ष्मतर क्षेत्र होता है । अंगुल श्रेणिमात्र
क्षेत्र में असंख्यात उत्सर्पिणी काल हैं । इतने संदर्भ से मनुष्यों के
वद् औदारिक शरीर कहे—अब सूत्रकार इनके मुक्त औदारिक शरीर
कितने होते हैं यह बात कहते हैं—(मुक्केल्लया जहा ओरालिया
तहा भणियव्वा) मनुष्यों के मुक्त औदारिक शरीरों का प्रमाण
सामान्यमुक्त औदारिक शरीरों के जैसा अनंत हैं ।) मनुस्सा णं

શંકા—એક શ્રેણિના યથોક્ત પ્રમાણોપેત ખંડો વડે અપહરણ કરવામાં
અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળ કેવી રીતે પસાર થઈ જાય છે ?

ઉત્તર—ક્ષેત્ર અતિસૂક્ષ્મ હોય છે એટલા માટે તેના અપહારમાં અસં-
ખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળ બેટલો સમય પસાર થાય તે બરા-
બર છે. કહ્યું પણ છે કે—‘સુહુમો ય હોઈ કાલો’ ઇત્યાદિ’ કાળ સૂક્ષ્મ હોય છે, પરન્તુ
કાળ કરતાં પણ સૂક્ષ્મતર ક્ષેત્ર હોય છે. અંગુલ શ્રેણિમાત્ર ક્ષેત્રમાં અસંખ્યાત
ઉત્સર્પિણી કાળ છે. આટલા સંદર્ભોથી મનુષ્યોના બદ્ધ ઔદારિક શરીરો વિષે
કહ્યું છે. હવે સૂત્રકાર એમના મુક્ત ઔદારિક શરીરો કેટલા હોય છે ? આ
વાત સ્પષ્ટ કરે છે (મુક્કેલ્લયા જહા ઓહિયા ઓરાલિયા તહા ભણિયવ્વા)
મનુષ્યોના મુક્ત ઔદારિક શરીરોનું પ્રમાણ સામાન્ય મુક્ત ઔદારિક શરી-

વૈક્રિયશરીરાણિ વદ્યુક્તેતિ દ્વિવિધાનિ । તત્ર સ્વલુ યાનિ તાનિ વદ્ધાનિ તાનિ સ્વલુ સંરુપેયાનિ । તાનિ એનાનિ વદ્ધાનિ વૈક્રિયશરીરાણિ સમયે સમયે એકેકશો ડાહ્રિયમાણાનિ અપહ્રિયમાણાનિ સંરુપેયેન કાલેનાપહ્રિયન્તે । અયં ભાવઃ— વૈક્રિયશરીરલ્લઘિયોગ્યતા ગર્ભજાનાતૈવ સંભવતિ । તત્રાપિ વૈક્રિયશરીરલ્લઘિસ્તુ કૌપાંચિદેવ મનુષ્યાણાં સંભવતિ । તાનિ વદ્યવૈક્રિયશરીરાણિ પ્રતિસમયમેકેકશો ડાહ્રિયમાણાનિ અપહ્રિયમાણાનિ સંરુપેયામૃત્સર્પિણ્યવસર્પિણીષુ અપહ્રિયન્તે, અતઃ

એતે ! કેવદ્વયા વેડવિવિયસરીરા પળ્લતા ?) હે અદન્ન ! મનુષ્યો કે કિત્તને પ્રમાણ મેં વૈક્રિયશરીર કહે મધે હું ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (વેડવિવિયસરીરા દુવિહા પળ્લતા) વૈક્રિય શરીર દો પ્રકાર કે કહે ગયે હું । (તં જહા) જૈસે—(વદ્દેલ્લયા ય સુક્કેલ્લયા) એક વદ્ધ ઓર દૂસરે ભુક્ત । (તત્થ ણં) હનમેં (જે તે વદ્દેલ્લયા) જો વે વદ્ધ વૈક્રિય શરીર હું । (તં ણં) વે (સંલેજ્જા) સામાન્યરૂપ સે સંલયાત હું । (સમપ સમપ અવહીરમાણા અવહીરમાણા સંલેજ્જેણં કાલેણં અવહીરતિ) એક એક સમય મેં હનકા એક એક કા અપહાર કરને પર સંલયાત કાલ મેં હનકા અપહાર હોતા હૈ । તાત્પર્ય હનકા યહ હૈ—કિ વૈક્રિયશરીરલ્લઘિ યોગ્યતા ગર્ભજો' કે હી હોતી હૈ । હસમેં બી યહ વૈક્રિયશરીર લ્લઘિ કિન્હીં ૨ હી મનુષ્યો' મેં હોતી હૈ । વે કાલ કી અપેક્ષા સંલયાત હસલિયે કહે ગયે હું કિ એક એક સમય મેં હનકા એક એક કરકે યદિ અપહાર' નિકાલના ક્રિયા જાવે તો હસમેં સંલયાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાલ

રાની જેમ અનંત છે. (મનુષ્યા ણ એતે ! કેવદ્વયા વેડવિવિયસરીરા પળ્લતા ?) હે અદંત ! મનુષ્યોના કેટલા પ્રમાણનાં વૈક્રિયશરીરો કહેવામાં આવ્યાં છે ? (ગોયમા ?) હે ગૌતમ ! હે (વેડવિવિયસરીરા દુવિહા પળ્લતા) વૈક્રિયશરીરો જે પ્રકારના કહેવામાં આવ્યાં છે. (તં જહા) જેમ કે (વદ્દેલ્લયા ય સુક્કેલ્લયા ય) પ્રથમ બદ્ધ અને દ્વિતીય ભુક્ત (તત્થ ણં) આમાં (જે તે વદ્દેલ્લયા) જેવો બદ્ધ વૈક્રિય શરીરો છે. (ત ણ) તેઓ (સંલેજ્જા) સામાન્ય રૂપથી સંજ્યાત છે. (સમપ સમપ અવહીરમાણા અવહીરમાણા સંલેજ્જેણ કાલેણ અવહીરતિ) એક એક સમયમાં એમનો અપહાર કરવાથી સંજ્યાત કાળમાં એમનો અપહાર થાય છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે વૈક્રિયશરીર લ્લઘિની યોગ્યતા ગર્ભજોની જ હોય છે આનાં પણ આ વૈક્રિયશરીર લ્લઘિ કોઈક કોઈક મનુષ્યમાં જ હોય છે આ બધા કાળની અપેક્ષાથી સંજ્યાત એટલા માટે કહેવામાં આવ્યાં છે કે એક એક સમયમાં એમને એક એક કરીને જો અપહાર 'નિપાક' કરવામાં આવે તો તેના સંજ્યાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળ પસાર થઈ

કાલતઃ સંખ્યેયાનિ વદ્વૈક્રિયશરીરાણિ વાધ્યાનીતિ । વૈક્રિયશરીરાપહારસ્તુ નિર્દ-
શનમાત્રં વોધ્યઃ । વરદુતસ્તુ ન તાન્વપહ્રિન્તે । અધુમેત્યર્થં દર્શયતિ-નો ચૈવ સ્વલ્હ
અપહ્રતાનિ સ્તુરિતિ । મુક્તૈક્રિયશરીરાણિ મુક્તૌચ્યૌદારિકશરીરવદ્ વોધ્યાનિ ।
તથા-એતેષામાહારકશરીરાણિ વદ્વમુક્તેતિ ડિનિધાનિ । દ્વિવિધાન્વપ્યેતાનિ
ઔઘિકૃત્વદ્ વોધ્યાનિ । તૈજસકાર્મજ્જશરીરાણિ તુ એતેષામૌદારિકશરીરવદ્
વોધ્યાનીતિ ॥ સૂ૦ ૨૧૬ ॥

વ્યતીત્ત્વં હોતે હૈં । અહ જો વૈક્રિયશરીર કા અપહાર કહા ગયા હૈ વહ
એક ઉદાહરણ યાગ્ર હૈ । વાસ્તવ મેં ઇન્કા અપહાર નહીં હોતા । । ગતી
વાત સૂત્રકાર મેં (જો ચૈવ જ અવહિયા ત્રિયા) હસ નૃબ્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ
કી હૈ । (મુક્તૈલ્લયા જહા ઓહિયા ઓરાલિયાણ મુક્તૈલ્લયા તદા ભાણિયવ્વા) મુક્ત વૈક્રિયશરીરોં વા પ્રમાણ મુક્ત સામાન્ય ઔદારિક
શરીર કે જૈહા જનંત જાનના વાહિદે । (મનુસ્સાપંં અંતે ! કેવદ્યા
આહારગસરીરા પળ્ણત્તા ?) હૈ અદન્ત ! મનુષ્યોં કે આહારક શરીર, પ્રમાણ
મેં કિતને કહે ગયે હૈં ? (ગોયમા !) હૈ ગૌતમ ! (આહારગસરીરા દુવિહા
પળ્ણત્તા) આહારક શરીર દો પ્રકાર કે કહે હુએ હૈં । (તં જહા) જૈસે
બદ્દેલ્લયા ય મુક્તૈલ્લયા ય) એક બદ્દ આહારક શરીર ઔર દુસરે મુક્ત
આહારક શરીર । (તત્થ પંં જે તે બદ્દેલ્લયા તેણં સિય અત્થિ સિય
નત્થિ) જનમેં જો લે બદ્દ આહારક શરીર હૈ લે મનુષ્યોં કે હોતે ખી હૈં
ઔર નહીં ખી હોતે હૈ । (જહ અત્થિ જહન્નેણં એકો વા દો વા તિણિ વા

થઈ જાય છે. જે આ વૈક્રિયશરીરનો અપહાર કહેવામાં આવ્યો છે. તે ફક્ત
એક ઉદાહરણ માત્ર છે ખરેખર એમનો અપહાર સંભવતો નથી એ જ વાત
સૂત્રકારે (જો ચૈવ જ અવહિયા ત્રિયા) આ સૂત્રપાઠ વડે પ્રકટ કરવામાં આવી
(મુક્તૈલ્લયા જહા ઓહિયા ઓરાલિયાણ મુક્તૈલ્લયા તદા ભાણિયવ્વા) મુક્ત વૈક્રિય
શરીરોનું પ્રમાણ મુક્ત સામાન્ય ઔદારિક શરીરોની જેમ અનંત બાણુવું બોધ્યો
(મનુસ્સાપંં અંતે ! કેવદ્યા આહારગસરીરા પળ્ણત્તા ?) હૈ અદન્ત ! મનુષ્યોના
આહારક શરીરો પ્રમાણમાં કેટલાં કહેવામાં આવ્યાં ? (ગોયમા !) હૈ ગૌતમ !
(આહારગસરીરા દુવિહા પળ્ણત્તા) આહારક શરીરો બે પ્રકારનાં કહેવામાં આવ્યાં
છે (ત જહા, જેમ કે (બદ્દેલ્લયા ય મુક્તૈલ્લયા ય) એક બદ્દ આહારક શરીર
અને બીજું મુક્ત આહારક શરીર (તત્થ પંં જે તે બદ્દેલ્લયા તેણં સિય અત્થિ
સિય નત્થિ) આમાં જે બદ્દ આહારક શરીરો છે તે મનુષ્યો ને હોય પણ
ખરા અને નથી પણ હોતાં (જહ અત્થિ જહન્નેણં એકો વા દો વા તિણિ વા)

અથ વ્યન્તરાદીનામૌદારિકાદિશરીરાણિ દર્શયતિ-

મૂલમ્—વાળમંતરાણં ઓરાલિયસરીરા જહા નેરહ્યાણં ।
વાળમંતરાણં મંતે ! કેવદ્યા વેડવિયસરીરા પળ્ણત્તા ? ગોયમા !
વેડવિયસરીરા દુવિહા પળ્ણત્તા, તં જહા—બદ્દેલ્લયા થ મુકેલ્લયા
થ । તત્થ ણં જે તે બદ્દેલ્લયા તે ણં અસંખેજ્ઞા, અસંખિજ્ઞાહિ

ગદિ હોતે હૈં તો જઘન્ય સે યે એક, દો અથવા ત્રીન તક હોતે હૈં ।
(ઉક્કોસેણં સહસ્સપુહુત્તં) ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે સહસ્સપૃથક્ત્વ તક હો સકતે
હૈં । (મુક્કેલ્લયા જહા ઓહિયા) મુક્ત આહારક શરીર લઘુતર અનંત
ભેદવાલે હોતે હૈં । (તેયગકમ્મગસરીરા જહા એસિં ચેવ ઓરાલિયા
તહા માણિયવ્વા) મનુષ્યોં કે તૈજસ કાર્મક શરીરોં કા પ્રમાણ હનકે
ઔદારિક શરીરોં કે પ્રમાણ કે જૈસા જાનના ચાહિયે ।

ભાવાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકારને મનુષ્યોં કે પાંચોં શરીરોં કા
પ્રમાણ કહા હૈં । યદપિ એક મનુષ્ય કો એક સાથ ચાર શરીર તક
હો સકતે હૈં—પાંચ શરીર એક સાથ નહીં હોતે । પરન્તુ યહાં જો
પાંચ શરીરોં કા હોના કહા હૈં ઓર ડનકા પ્રમાણ સ્પષ્ટ કિયા ગયા હૈં
સો હસકા તાત્પર્ય યહ હૈં કિ નાના મનુષ્યોં કી અપેક્ષા મનુષ્યોં કે એક
સાથ પાંચ શરીર તક હો સકતે હૈં ॥ સૂ૦ ૨૧૬ ॥

તો હોય છે તો જઘન્યથી એએ એક, બે અથવા ત્રણ હોય છે (ઉક્કોસેણ
સહસ્સપુહુત્તં) અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ સહસ્ર પૃથક્ત્વ સુધી હોઈ શકે છે.
(મુક્કેલ્લયા જહા ઓહિયા) મુક્ત આહારક શરીરો લઘુતર અનંત ભેદવાળા
હોય છે (તેયગકમ્મસરીરા જહા એસિં ચેવ ઓરાલિયા તહા માણિયવ્વા)
મનુષ્યોના તૈજસ કાર્મક શરીરોનું પ્રમાણ એમના ઔદારિક શરીરોના પ્રમા-
ણની જેમ જાણવું જોઈએ.

ભાવાર્થ—આ સૂત્ર વડે સૂત્રકારે મનુષ્યોના પાંચ શરીરોનું પ્રમાણ
કહેલું છે તો કે એક મનુષ્યના એકી સાથે ચાર શરીરોનું થઈ શકે છે.
પાંચ શરીરો એકી સાથે હોતાં નથી પરન્તુ આદી જે પાંચ શરીરોના
અસ્તિત્વ વિષે કહેલું છે, અને તેમનું પ્રમાણ સ્પષ્ટ કંવામાં આવ્યું છે, તો
તેનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે અનેક મનુષ્યોની અપેક્ષા મનુષ્યોના એકી
સાથે પાંચ શરીરો સુધી થઈ શકે છે. ॥ સૂ૦ ૨૧૬ ॥

उस्सप्पिणीओसप्पिणीहिं अवहीरंति कालओ, खेत्तओ असं-
 खिज्जाओ सेढीओ पयरस्स असंखिज्जइभागे, तासि णं सेढीणं
 विक्खंभसूई संखेज्जजोयणसयवग्गपलिभागो पयरस्स। मुक्केल्लया
 जहा ओहिया ओरालिया तहा भाणियव्वा। आहारगसरीरा
 दुविहा वि जहा असुरकुमाराणं तहा भाणियव्वा। वाणमंतराणं
 भंते ! केवइया तेयगसरीरा पणत्ता ? गोयमा ! जहा एएसिं
 चेव वेउव्वियसरीरा तहा तेयगसरीरा भाणियव्वा। एवं कम्म-
 यसरीरा वि भाणियव्वा। जोइसियाणं भंते ! केवइया ओरालिय-
 सरीरा पणत्ता ? गोयमा ! जहा नेरइयाणं तहा भाणियव्वा।
 जोइसियाणं भंते ! केवइया वेउव्वियसरीरा पणत्ता ? गोयमा !
 वेउव्वियसरीरा दुविहा पणत्ता, तं जहा-बद्धेल्लया य मुक्केल्लया
 य। तत्थ णं जे ते बद्धेल्लया जाव तासिणं सेढी णं विक्खंभसूई
 वेळप्पणं गुल्लसयवग्गपलिभागो पयरस्स। मुक्केल्लया जहा ओहिया
 ओरालियसरीरा तहा भाणियव्वा। आहारयसरीरा जहा नेर-
 इयाणं तहा भाणियव्वा। तेयगकम्मयसरीरा जहा एएसिं चेव
 वेउव्वियसरीरा तहा भाणियव्वा। वेमाणियाणं भंते ! केवइया
 ओरालियसरीरा पणत्ता ? गोयमा ! जहा नेरइयाणं तहा भाणि-
 यव्वा। वेमाणियाणं भंते ! केवइया वेउव्वियसरीरा पणत्ता ?
 गोयमा ! वेउव्वियसरीरा दुविहा पणत्ता, तं जहा-बद्धेल्लया य
 मुक्केल्लया य। तत्थ णं जे ते बद्धेल्लया ते णं असंखिज्जा।
 असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणीओसप्पिणीहिं अवहीरंति कालओ,

खेत्ताओ असंखिज्जा सेठीओ पगरस्स असंखेज्जहभागे । तासि
 णं सेठीणं विक्खंभसूई अंगुलवीयवग्गमूलं तइयवग्गमूलपडु-
 प्पणं, अहव णं अंगुलतइयवग्गमूलं घणप्पमाणसेत्ताओ सेठीओ ।
 सुकेलया जहा ओहिता ओरालिया तहा भाणियव्वा । आहा-
 रकसरीरा जहा नेरइयाणं । तेयककम्मयसरीरा जहा एएसिं चेव
 वेउट्ठियसरीरा तहा भाणियव्वा । से तं सुहुमे खेतपलिओवमे ।
 से तं खेतपलिओवमे । से तं पलिओवमे । से तं विभागनिष्फ-
 ण्णै । से तं कालप्पमाणै ॥सू० २१७॥

छाया-व्यन्तराणां औदारिकशरीराणि यथा नैरयिकाणाम् । व्यन्तराणां
 भदन्त ! कियन्ति वैक्रियशरीराणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! वैक्रियशरीराणि द्विवि-
 धानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-वद्धानि च मुक्तानि च । तत्र खलु यानि तानि वद्धानि
 तानि खलु असंख्येयानि, असंख्येयानिः उत्तरपिण्यवर्गपिणीभिः अपह्रियन्ते
 काळतः, क्षेत्रतः असंख्येयाः श्रेणयः प्रतरस्य असंख्येयभागे, तासां खलु श्रेणीनां
 विच्छेदममृचिः संख्येयश्रेणयवर्गपल्यभागः प्रतरस्य । मुक्तानि यथा औवि-
 कानि औदारिकाणि तथा भणितव्यानि । आहारकशरीराणि द्विविधान्यपि यथा
 अमुरकुमाराणां तथा भणितव्यानि । व्यन्तराणां भदन्त ! कियन्ति तैजसशरीराणि
 प्रज्ञप्तानि, गौतम ! यथा एतेषां चैव वैक्रियशरीराणि तथा तैजसशरीराणि भणि-
 तव्यानि । एवं कर्मकशरीराण्यपि भणितव्यानि । ज्योतिष्काणां भदन्त ! कियन्ति
 औदारिकशरीराणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! यथा नैरयिकाणां तथा भणितव्यानि ।
 ज्योतिष्काणां भदन्त ! कियन्ति वैक्रियशरीराणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! वैक्रिय-
 शरीराणि द्विविधानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-वद्धानि च मुक्तानि च । तत्र खलु यानि
 तानि वद्धानि यावन् तामां खलु श्रेणीनां विच्छेदममृचिः द्विद्वयश्चाशदङ्गुलशत-
 वर्गपल्यभागः प्रतरस्य । मुक्तानि यथा औविकानि औदारिकशरीराणि तथा
 भणितव्यानि । आहारकशरीराणि यथा नैरयिकाणां तथा भणितव्यानि । तैजस-
 कर्मकशरीराणि यथा एतेषां चैव वैक्रियशरीराणि तथा भणितव्यानि । वैमानि-
 काणां भदन्त ! कियन्ति औदारिकशरीराणि प्रज्ञप्तानि ! गौतम ! यथा नैरयि-
 काणां तथा भणितव्यानि, वैमानिकानां भदन्त ! कियन्ति वैक्रियशरीराणि प्रज्ञ-

તાનિ ? ગૌતમ ! વૈક્રિયશરીરાણિ દ્વિવિધાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તથા—વદ્ધાનિ ચ મુક્તાનિ ચ । તન્ન ચલુ યાનિ તાનિ વદ્ધાનિ તાનિ ચલુ અસંખ્યેયાનિ, અસંખ્યેયાયિઃ ઉત્સર્પિણ્યવર્ષર્પિણીભિઃ અપહ્રિયન્તે કાલતઃ । ક્ષેત્રતઃ અસંખ્યેયાઃ શ્રેણયઃ પ્રતરશ્ય અસંખ્યેયભાગે । તાસાં ચલુ શ્રેણીનાં વિષ્ણુમધ્વનિઃ અંગુલદ્વિતીયવર્ગમૂલ તૃતીયવર્ગમૂળપત્યુત્પન્નન્, અથવા ચલુ અંગુલતૃતીયવર્ગમૂલં ઘનપ્રમાણમાત્રાઃ શ્રેણયઃ । મુક્તાનિ યથા ઔચિજ્ઞાનિ ઔદારિકાણિ તથા મણિતવ્યાનિ । આહારક શરીરાણિ યથા નેરયિકાણામ્ । તૈજસજ્ઞાનકશરીરાણિ યથા એતેજામેવ વૈક્રિયશરીરાણિ તથા મણિતવ્યાનિ । તદેતત્ સુક્ષ્મં પલ્યોપમમ્ । તદેતત્ ક્ષેત્રપલ્યોપમમ્ । તદેતત્ પલ્યોપમમ્ તદેતત્ વિમાનનિષ્પન્નમ્ । તદેતત્ કાલપ્રમાણમ્ ॥ સુ. ૨૧૭ ॥

ટીકા—‘વાણમંતરાણં’ इत्यादि—

વ્યન્તરદેવાનાં દ્વિવિધાન્યગૌદારિકશરીરાણિ નારકૌદારિકશરીરવદ્ બોધ્યાનિ । તથા—વ્યન્તરદેવાનાં વૈક્રિયશરીરાણ્યપિ વદ્ધમુક્તેતિ દ્વિવિધાનિ बोध्यानि ।

अथ सूत्रकार व्यन्तरादिक देवां के औदारिक शरीरों का प्रतिपादन करते हैं—‘वाणमंतराणं ओरालियसरीरा’ इत्यादि ।

शब्दार्थ—(वाणमंतराणं ओरालियसरीरा जहा नेरइयाणं) व्यन्तर देवों के औदारिक शरीरों का प्रमाण नारकों के औदारिक शरीरों के प्रमाण के जैसा जानना चाहिये—तात्पर्य यह है कि बद्ध और मुक्त औदारिक शरीरों के भेदों में से बद्ध औदारिक शरीर तो व्यन्तરों के होते नहीं हैं । मुक्त जो औदारिक शरीर हैं वे पूर्वभवों की अपेक्षा अनंत होते हैं । (वाणमंतराणं भंते केवइया वेउव्वियसरीरा पणत्ता?) हे अदन्त ! व्यन्तर देवों के कितने वैक्रियशरीर कहे गये हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (वेउव्वियसरीरा) वैक्रिय शरीर (दुविहा पणत्ता) दो

હવે સૂત્રકાર વ્યન્તરદેવાના ઔદારિક વગેરે શરીરનુ પ્રતિપાદન કરે છે.

‘વાણમંતરાણં ઓરાલિયસરીરા’ इत्यादि ।

शब्दार्थ—(वाणमंतराणं ओरालियसरीरा जहा नेरइयाणं) व्यन्तर देवોना औदारिक शरीरेषु प्रमाण नारकोना औदारिक शरीरेषु प्रमाणनी लभ ननु तात्पर्य आ प्रमाणे से है बद्ध અને મુક્ત ઔદારિક શરીરના ભેદોમાંથી બદ્ધ ઔદારિક શરીરો તો વ્યતરોનાં હોતા નથી મુક્ત જે ઔદારિક શરીરો છે, તે પૂર્વભવોની અપેક્ષાએ અનંત હોય છે (વાણમંતરાણં ભંતે । કેવइया वेउव्वियसरीरा पणत्ता ?) हे अदन्त ! व्यन्तर देवोना કેટલાં वैक्रिय शरीर कहे गये हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (वेउव्वियसरीरा) वैक्रिय शरीर (दुविहा पणत्ता) એ પ્રકારના

તત્ર યાનિ તાનિ વદ્ધાનિ તાનિ સ્વહુ અસંખ્યેયાનિ । તાનિ ચાસંખ્યેયોત્સર્પિણ્યવ-
સર્પિણીભિરપહ્રિયન્તેऽતઃ કાલપ્રાશ્રિત્યૈતાનિ અસંખ્યેયોત્સર્પિણ્યવસર્પિણીસમયરાશિ-
તુલ્યાનિ । ક્ષેત્રતઃ પ્રતરસ્વાસંખ્યેયભાગેઽસંખ્યેયાઃ શ્રેણયઃ-પ્રતરસ્વાસંખ્યેયભાગ-
વર્તિન્યો યા અસંખ્યેયાઃ શ્રેણયસ્તદ્વતા યાવન્તઃ પ્રદેશાઃ સન્તિ તાવત્પ્રદેશપ્રમા-
ણાનિ ક્ષેત્રતો વ્યન્તરવદ્વૈક્રિયશરીરગણિ । નનુ પ્રતરાસંખ્યેયભાગેઽસંખ્યેયા
યોજનકોટયોઽપિ ભવન્તિ, તત્કિમેતાવત્થપિ ક્ષેત્રે યા નમઃશ્રેણયો ભવન્તિ તા

પ્રકાર કે કહે હુએ હૈં (તં જહા) જૈસે (વદ્દેલ્લયા ય મુક્કેલ્લયા ય) એક
વદ્ધ ઓર દૂસરે મુક્ત । (તત્થ ણં જે તે વદ્દેલ્લયા તે ણં અસંખિજ્જા) હન
મેં જો વદ્ધ વૈક્રિયશરીર હૈં વે સામાન્ય સે અસંખ્યાત હૈં । (અસંખિજ્જાહિં
ઉત્સર્પિણીઓસર્પિણીહિં અવહીરંતિ કાલઓ) કાલ કી અપેક્ષા યે
અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી કાલ કે જિતને સમય હોતે હૈં ઉતને હૈં । (સેત્તઓ
અસંખિજ્જાઓ સેઠીઓ પયરસ્સ અસંખિજ્જાદ્ધમાગે, તાસિ ણં સેઠી ણં
વિક્કલંમસૂઈ સંખેજ્જજોયણસયવગ્ગપલિભાગો પયરસ્સ) તથા ક્ષેત્ર કી
અપેક્ષા હનકા પ્રમાણ હસ પ્રકાર સે હૈં કિ પ્રતર કે અસંખ્યાતવેં ભાગ
મેં રહી જો અસંખ્યાત શ્રેણિયાં હૈં સો ઉન શ્રેણિયોં કે જિતને પ્રદેશ
હૈં, ઉતને પ્રદેશ પ્રમાણ યે હૈં-અર્થાત્ વ્યન્તરો કે યે વદ્ધ વૈક્રિયશરીર
પ્રતર કે અસંખ્યાતવેં ભાગ વર્તમાન અસંખ્યાત શ્રેણિરૂપ હૈં । શંકા-પ્રતર
કે અસંખ્યાતવેં ભાગ મેં વર્તમાન અસંખ્યાત યોજન કોટિયાં ઓં હોતી હૈં ।

ઉપરનાં આવ્યા છે (તં જહા) જેમ કે (વદ્દેલ્લયા ય મુક્કેલ્લયા ય) એક
બદ્ધ અને બીજાં અબદ્ધ (તત્થ ણં જે તે જે વદ્દેલ્લયા તેણં અસંખિજ્જા) આમાં
જે બદ્ધ વૈક્રિયશરીરો છે, તે સામાન્યની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત છે. (અસં-
ખિજ્જાહિં ઉત્સર્પિણીઓસર્પિણીહિં અવહીરંતિ કાલઓ) કાળની અપેક્ષા આ
અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અપર્સર્પિણી કાળના જેટલા સમયો હોય
છે, તેટલા છે (સેત્તઓ અસંખિજ્જાઓ સેઠીઓ પયરસ્સ અસંખિજ્જાદ્ધમાગે, તાસિ ણં
સેઠી ણં વિક્કલંમસૂઈ સંખેજ્જજોયણસયવગ્ગપલિભાગો પયરસ્સ) તેમજ ક્ષેત્રની
અપેક્ષા એમનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે કે પ્રતરના અસંખ્યાતમા ભાગમાં
આવેલી જે અસંખ્યાત શ્રેણિઓ છે તે શ્રેણિઓના જેટલા પ્રદેશો છે,
તેટલા પ્રદેશ પ્રમાણ એવા છે એટલે કે વ્યન્તરોના આ બદ્ધ વૈક્રિયશરીર
પ્રતરના અસંખ્યાતમા ભાગમાં વર્તમાન અસંખ્યાત શ્રેણિરૂપ છે શંકા-પ્રતરના
અસંખ્યાતમા ભાગના વર્તમાન અસંખ્યાત યોજન કોટિઓ પણ હોય છે

इह गृह्यन्ते ? इति चेदाह—‘तासि णं सेद्वीणं’ इत्यादि । तारां श्रेणीनां=प्रतर संख्येयभागार्त्यसंख्येयश्रेणीनां विष्कम्भसूचिरिह गृह्यते, न तु प्रतरासंख्येयभागवर्त्यसंख्येययोजनकोट्यात्मकक्षेत्रवर्तिनश्च श्रेणिः । अत्र विष्कम्भसूचिः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिविष्कम्भसूत्रेण संख्येयगुणहीना बोध्या । इयं विष्कम्भसूचिः कियत्प्रमाणा गृह्यते ? इत्याह—‘संख्येययोजनशतवर्गप्रतिभागः प्रतरस्य’ इति । प्रतरस्य=प्रतरमन्वन्धीसंख्येययोजनशतवर्गप्रतिभागः=संख्येययोजनशतानां यो वर्ग=वर्गमूलं तद्रूपो यः प्रतिभागः=अंशः तत्प्रमाणा विष्कम्भसूचिस्त्यर्थः । अयं भावः—विष्कम्भसूच्याः प्रतिप्रदेशमेकैकव्यन्तरवद्वैक्रियशरीरेण व्याप्तम् । तत्र एकैकप्रदेशात् प्रतिप्रत्ययम् एकैकशरीरापहरणेन याता समयेन विष्कम्भसूचिः शरीररहिता तो क्या इतने क्षेत्र में वर्तमान जो नभःश्रेणियां होती हैं वे यहाँ गृहीत हुई हैं ?

उत्तर—इस प्रकार की ये श्रेणियां यहाँ ग्रहण नहीं की गई हैं, किन्तु प्रतर के असंख्यावे भाग में वर्तमान असंख्यात श्रेणियों की विष्कम्भसूचि ही यहाँ ग्रहण की गई है । विष्कम्भसूचि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्यो की वद्व औदारिकशरीर की विष्कम्भसूचि से असंख्यात गुणहीन जाननी चाहिये । यही बात सूत्रकार ने ‘संखेज्जजोयणसयवग्गपलिभागो पयरस्स’ इस सूत्रपाठ से व्यक्त की है अर्थात् सौ संख्यात योजनों का वर्गमूलरूप जो अंश हैं, उस अंशरूप यहाँ विष्कम्भसूचि ली गई । इस विष्कम्भसूचि का प्रतिप्रदेश एक एक व्यन्तर के वद्व वैक्रिय शरीर से व्याप्त है । इस विष्कम्भसूचि के एक एक प्रदेश से प्रतिसमय एक एक व्यन्तर शरीर का अपहार करने पर वह विष्कम्भसूचि समूची

તો શું આ ક્ષેત્રમાં વર્તમાન જે નભઃશ્રેણિઓ હોય છે, તેમનું અહીં ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે ?

ઉત્તર—આ જાતની નભઃશ્રેણિઓ અત્રે ગ્રહણ કરવામાં આવી નથી, પરંતુ પ્રતરના અસંખ્યાતમાં ભાગમાં વર્તમાન અસંખ્યાત શ્રેણિઓની વિષ્કંભસૂચિ જે અત્રે ગ્રહણ કરવામાં આવી છે. વિષ્કંભસૂચિ પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોની બદ્ધ ઔદારિક શરીરની વિષ્કંભસૂચિની અપેક્ષા એ અસંખ્યાતગણી હીન બાબતી બેધએ, એજ વાત સૂત્રકારે “સંખેજ્જજોયણસયવગ્ગપલિભાગો પયરસ્સ” આ સૂત્રપાઠ વડે વ્યક્ત કરી છે. એટલે કે સૌ અસંખ્યાત યોજનોના વર્ગમૂળ રૂપ જે અંશ છે, તે અંશ રૂપ અહીં વિષ્કંભસૂચિ ગ્રહણ કરવામાં આવી છે. આ વિષ્કંભસૂચિનો પ્રતિપ્રદેશ એક એક વ્યતરના બદ્ધ વૈક્રિય શરીરથી વ્યાપ્ત છે આ વિષ્કંભસૂચિના એક એક પ્રદેશથી પ્રતિસમય એક એક વ્યતર શરીરનો અપહાર કરવાથી તે વિષ્કંભસૂચિ સમુચિ બેટલા સમ-

સ્થાત્તાવત્પ્રમાણાસ્તત્પ્રદેશા વોધ્યા । વિષ્કંભમૂચિસ્તુ અસંખ્યેયૈઃ સમયૈરિક્તા
સ્થાદત્તસજ્જ્વલેશા અપિ અસંખ્યેયા નિજોગા । इत्थं च क्षेत्रतोऽसंख्येयप्रदेशसम-
સંખ્યકાનિ વ્યન્તરબદ્ધવૈક્રિયશરીરાણિ વોધ્યાનીતિ । વ્યન્તરાણાં મુક્તાનિ વૈક્રિય-
શરીરાણિ ઔદારિકશરીરશ્ચ વોધ્યાનિ । આહારકશરીરાણિ અસુરકુમારા-
હારકશરીરશ્ચ વોધ્યાનિ । વ્યન્તરાણાં તૈનસકાર્મકશરીરાણિ સ્વવૈક્રિયશરીરશ્ચ

જિતને સ્વભવ મેં उन शरीरों से रिक्त हो जाती है, उसने स्वभ-
प्रमाण प्रदेश उस विष्कंभमूचि के जानना चाहिये । अर्थात्
यह विष्कंभमूचि इस प्रकार से रिक्त करने पर असंख्यात
समयों में ही रिक्त होगी । इसलिए इस विष्कंभमूचि के
प्रदेश भी असंख्यात ही जानना चाहिये । इस प्रकार से विचार
करने पर यही निष्कर्ष निकलता है कि-व्यन्तर देवों के बद्ध वैक्रिय
शरीरों का प्रमाण क्षेत्र की अवस्था असंख्यात प्रदेश प्रमाण है-अर्थात्
ये असंख्यात हैं । (मुक्केल्लया जहा ओहिया ओगलिया तहा भाणि-
यव्वा) व्यन्तर देवों के मुक्त वैक्रियशरीरों का प्रमाण सामान्य मुक्त
औदारिक शरीर के जैसा अनंत है । (आहारकशरीरं दुविहा वि
जहा असुरकुमाराणं तहा भाणियव्वा) बद्ध और मुक्त आहारक शरीरों
का प्रमाण असुर कुमारों के इन दोनों प्रकार के आहारक शरीरों
के प्रमाण के जैसा जानना चाहिये । तात्पर्य यह कि 'व्यन्तरदेवों'
में बद्ध औदारिक शरीरों के जैसा बद्ध आहारक शरीर नहीं
होते हैं । मुक्तआहारकशरीर मुक्त औदारिक शरीरों के जैसा

યમા તે શરીરોથી રિક્ત થઈ બન્ય છે, તેટલા સમય પ્રમાણુ પ્રદેશ તે વિષ્કંભ-
સૂચિનો બાણુવો બેઠ્યો. એટલે આ વિષ્કંભસૂચિ આ રીતે રિક્ત કરવાથી
અસંખ્યાત સમયોમાં જ રિક્ત (ખાલી) થશે. એટલા માટે આ આ વિષ્કંભ
સૂચિના પ્રદેશો પણ અસંખ્યાત જ માનવા બેઠ્યો આ પ્રમાણે વિચાર કર-
વાથી આ નિષ્કર્ષ નીકળે છે કે 'વ્યંતર દેવોના બદ્ધ વૈક્રિય શરીરોનું પ્રમાણુ
ક્ષેત્રની અવેક્ષા અસંખ્યાત પ્રદેશ પ્રમાણુ છે એટલે કે એઓ અસંખ્યાત છે.
(મુક્કેલ્લયા જહા ઓહિયા ઓગલિયા તહા બાણિયવ્વા) વ્યતર દેવોના મુક્ત વૈક્રિય
શરીરનું પ્રમાણુ સામાન્ય મુક્ત ઔદારિક શરીરની જેમ અનંત છે । આહારક-
શરીરો દુવિહા વિ જહા અસુરકુમારાણ તહા બાણિયવ્વા) બદ્ધ અને મુક્ત આહારક
શરીરોનું પ્રમાણુ અસુરકુમારોના બંને પ્રકારના આહારક શરીરોના પ્રમાણુની
જેમ ના હોવા બેઠ્યો તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે 'વ્યન્તર દેવોમાં બદ્ધ ઔદાર-
િક શરીરોની જેમ બદ્ધ આહારક શરીરો હોતા નથી. મુક્ત આહારક શરીરો

અનંત હોતે હૈં । (વાળમંતરાણં મંતે ! કેવદ્યા તૈગસરીરા પળ્લતા ?) હે ભદ્રન્ત ! વ્યન્તરદેવોં કે કિતને તૈજસશરીર કહે ગયે હૈં ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જહા ણ્ણસિં ચેવ વેગવ્વિયસરીરા તહા તેયગ-સરીરા માણિયવ્વા) જિહ પ્રકાર કે હનકે વૈક્રિય શરીર કહે ગયે હૈં, વૈરે હી હનકે તૈજસ શરીર જાનનાં ચાહિયે । અર્થાત્ વદ્ધવૈક્રિય કે જેસા હવકે વદ્ધ તૈજસ શરીર અસંખ્યાત હોતે હૈં ઓર મુક્ત તૈજસ શરીર મુક્ત વૈક્રિયશરીર કે જેસા પ્રમાણ મેં અનંત હોતે હૈં । (એવં કમ્મય સરીરા વિ માણિયવ્વા) હસી પ્રકાર સે કાર્મણ શરીરોં કા પ્રમાણ ખી જાનનાં ચાહિયે । (જોહસિયાણં મંતે ! કેવદ્યા ઓરાલિયસરીરા પળ્લતા ? ગોયમા જહા નેરહ્યાણં તહા માણિયવ્વા) હે ભદ્રન્ત ! જ્યોતિષ્ક દેવોં કે ઔદારિક શરીર કિતને કહે ગયે હૈં ? હે ગૌતમ ! જ્યોતિષ્કોં કે ઔદારિક શરીર નારકોં કે ઔદારિક શરીરોં કે જેસા કહે ગયે હૈં-અર્થાત્-વદ્ધ ઔદારિક શરીર તો જ્યોતિષ્કોં કે હોતે નહીં હૈં । મુક્ત ઔદારિક શરીર હોતે હૈં, સો વે પૂર્વભવોં કી અપેક્ષા હોતે હૈં, હસલિયે હનકા પ્રમાણ અનંત હૈં । (જોહસિયા ણં મંતે કેવદ્યા વેગ-

મુક્ત ઔદારિક શરીરોની જેમ અનંત હોય છે (વાળમંતરાણં મંતે ! કેવદ્યા તેયગસરીરા, પળ્લતા ?) હે ભદ્રન્ત ! વ્યતર દેવોના તૈજસશરીરો કેટલાં કહેવામાં આવ્યાં છે ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જહા ણ્ણસિં ચેવ વેગવ્વિયસરીરા તહા તેયગસરીરા માણિયવ્વા) જે પ્રમાણે એમનાં વૈક્રિયશરીરો કહેવામાં આવ્યાં છે, તે પ્રમાણે જ એમનાં તૈજસ શરીરો વિષે પણ જાણવું જોઈએ. એટલે કે બદ્ધ વૈક્રિયની જેમ એમનાં બદ્ધ તૈજસ શરીરો અસંખ્યાત હોય છે. અને મુક્ત તૈજસ શરીરો મુક્ત વૈક્રિયશરીરોની જેમ પ્રમાણમાં અનંત હોય છે, (એવં કમ્મયસરીરા વિ માણિયવ્વા) આ પ્રમાણે કાર્મણ શરીરોનું પ્રમાણ પણ જાણવું જોઈએ. (જોહસિયાણં મંતે ! કેવદ્યા ઓરાલિયસરીરા પળ્લતા ? ગોયમા જહા નેરહ્યાણં તહા માણિયવ્વા) હે ભદ્રન્ત ! જ્યોતિષ્ક દેવોના ઔદારિક શરીરો કેટલાં કહેવામાં આવ્યાં છે ? હે ગૌતમ ! જ્યોતિષ્કોના ઔદારિક શરીરો નારકોના ઔદારિક શરીરોની જેમ કહેવામાં આવ્યાં છે. એટલે કે બદ્ધ ઔદારિક શરીર તો જ્યોતિષ્કોના હોતાં નથી મુક્ત ઔદારિકશરીરો હોય છે. તે પૂર્વભવોની અપેક્ષાથી હોય છે એટલા માટે એમનું પ્રમાણ અનંત છે. (જોહસિયાણં મંતે કેવદ્યા વેગવ્વિયસરીરા પળ્લતા) હે ભદ્રન્ત !

બોધ્યાનિ । ડ્યોતિષ્કાણામૌદારિકશરીરાણિ નૈરયિકૌદારિકવદ્ બોધ્યાનિ । તથા ડ્યોતિષ્કાણાં વૈક્રિયશરીરાણિ વદ્વપુક્તેતિ દ્વિવિધાનિ । તત્ર યાનિ તાનિ વદ્ધાનિ તાનિ અસંખ્યેયાનિ બોધ્યાનિ । તાનિ શરીરાણિ અસંખ્યેયોત્સર્પિણ્યવસર્પિણીસમયરાશિસમસંખ્યકાનિ કાલતઃ । ક્ષેત્રતઃ પ્રતરાસંખ્યેયભાગવર્ત્યસંખ્યેયશ્રેણિગતપ્રદેશપ્રમાણાનિ વદ્વૈક્રિયશરીરાણિ । અત્ર તાતાં શ્રેણીનાં વિષ્કંભમૂચિર્ગૃહ્યતે । ઇયં વિષ્કંભમૂચિઃ વ્યન્તરવિષ્કંભમૂચ્યપેક્ષયા સંખ્યેયગુણા બોધ્યા, ડ્યોતિષ્કાણાં વ્યન્તરાપેક્ષયા સંખ્યેયગુણત્વેન મહાદણ્ડકે પઠિતત્વાત્ । ઇયં

વિવચસરીરા પળ્ળત્તા) હે અદ્વન્ત ! ડ્યોતિષ્કદેવોં કે કિતને વૈક્રિય-શરીર કહે ગયે હૈં । (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (વેડવિવચસરીરા દુવિહા પળ્ળત્તા) વૈક્રિયશરીર દો પ્રકાર કે કહે હુગ હૈં । (તં જહા) વે હસ પ્રકાર સે હૈં—(વદ્દેલ્લયા ય મુક્કેલ્લયા ય) એક વદ્ધ વૈક્રિય શરીર દૂસરે મુક્ત વૈક્રિયશરીર । (તત્થ ણં જે તે વદ્દેલ્લયા જાવ તાસિ ણં સેઢીળં વિક્ખંભમૂર્દં વે છપ્પણ્ણંગુલસયવગ્ગપલિભાગો પયરસ્સ) હનમેં જો વે વદ્ધ વૈક્રિયશરીર હૈં વે અસંખ્યાત હૈં । અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી ઓર અવસર્પિણી કાલ કે જિતને સમય હોતે હૈં, ઉતને વે કાલકી અપેક્ષા સે હૈં । ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા સે હનકા પ્રમાણ પ્રતર કે અસંખ્યાતવેં ભાગ મેં વર્તમાન અસંખ્યાત શ્રેણિયોં કે પ્રદેશોં કે વરાબર હૈં । યહાં પર હન શ્રેણિયોં કી વિષ્કંભમૂચિ ગ્રહણ કી ગઈ હૈં । યહ વિષ્કંભમૂચિ વ્યન્તરો કી વિષ્કંભમૂચિ કી અપેક્ષા સંખ્યાત ગુણી હૈં । ક્યોંકિ ડ્યોતિષ્કોં કા પ્રમાણ વ્યન્તરોં કે પ્રમાણ કી અપેક્ષા સંખ્યાત ગુણા મહાદણ્ડલ મેં કહા

ડ્યોતિષ્ક દેવોના કેટલા વૈક્રિય શરીરો કહેવામાં આવ્યાં છે, (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (વેડવિવચસરીરા દુવિહા પળ્ળત્તા) વૈક્રિય શરીરો બે પ્રકારનાં કહેવામાં આવ્યાં છે. (તં જહા) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે. (વદ્દેલ્લયા ય મુક્કેલ્લયા ય) એક બદ્ધ વૈક્રિય શરીર અને બીજું મુક્ત વૈક્રિયશરીર (તત્થ ણં જે તે વદ્દેલ્લયા જાવ તાસિ ણં સેઢીળ વિક્ખંભમૂર્દં વે છપ્પણ્ણંગુલસયવગ્ગપલિભાગો પયરસ્સ) આમાં બે બદ્ધ વૈક્રિય શરીરો છે, તે અસંખ્યાત છે અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળના બેટલા સમયે હોય છે, તેટલા તે કાળની અપેક્ષાએ છે. ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ એમનું પ્રમાણ પ્રતરના અસંખ્યાતમા ભાગમાં વર્તમાન અસંખ્યાત શ્રેણિઓના પ્રદેશોની બરાબર છે. અહીં આ શ્રેણિઓની વિષ્કંભસૂચિ ગ્રહણ કરવામાં આવી છે આ વિષ્કંભસૂચિ વ્યંતરોની વિષ્કંભસૂચિની અપેક્ષાએ સંખ્યાતગણી છે કેમકે ડ્યોતિષ્કોનું પ્રમાણ વ્યંતરોના પ્રમાણની અપેક્ષા સંખ્યાત ગણા

ધ્યાનિ । તૈજસકાર્મણશરીરાણ્યેષાં સ્વવૈક્રિયશરીરવદ્ બોધ્યાનિ । તથા-વૈમાનિકા
નામૌદારિકશરીરાણિ નૈરયિત્તૌદારિકશરીરવદ્ બોધ્યાનિ । વૈમાનિકાનાં વૈક્રિય-
ચાદિથ્યે । નારકિયોં કે બદ્ધ આહારક શરીર નહીં હોતે હૈં । હસલિયે
જ્યોતિષ્કદેવોં કે ઓ આહારક શરીર નહીં હૈં । મુક્ત આહારકશરીરોં
કા પ્રમાણ, વહાં મુક્ત ઔદારિક શરીરોં કે જૈરા અનંત કહા ગયા
હૈં શો યહાં પર ખી હનકા પ્રમાણ હતના હી જાનના ચાદિથ્યે । (તેયગ-
કર્મયશરીરા જહાં અણસિં ચેવ વેડવિચરશરીરા તહા માણિયવ્વા)
જ્યોતિષ્કદેવોં કે બદ્ધ, મુક્ત તૈજસ ઓર કાર્મણ હન દો શરીરોં કા
પ્રમાણ હનકે બદ્ધ મુક્ત વૈક્રિયશરીરોં કે પ્રમાણ તુલ્ય કહા ગયા હૈં, એસા
જાનના ચાદિથ્યે । હનકે બદ્ધ વૈક્રિયશરીરોં કા પ્રમાણ અસંખ્યાત ઓર
મુક્તવૈક્રિયશરીરોં કા પ્રમાણ અનંત કહા ગયા હૈં. ડલી પ્રકાર સે
હનકે બદ્ધ તૈજસકાર્મણશરીરોં કા પ્રમાણ અસંખ્યાત ઓર મુક્ત
તૈજસ કાર્મણ શરીરોં કા પ્રમાણ અનંત હૈં । (વૈમાનિકાણં અંતે ! કેવ-
હયા ઓરાલિયશરીરા પળસા ?) હૈં અદન્ત ! વૈમાનિકાદેવોં કે ઔદા-
રિક શરીર કિતને કહે ગયે હૈં ? (ગોચમા !) હૈં ગૌતમ ! (જહાં નેરહ
યાણં તહા માણિયવ્વા) જિસ પ્રકાર સે નારકોં કે ઔદારિક શરીરોં
કી પ્રરૂપણા કી ગઈ હૈં ડલી પ્રકાર સે વૈમાનિકાદેવોં કે ઓ ઔદા-
રિક શરીરોં કી પ્રરૂપણા રૂપજ્ઞની ચાદિથ્યે । (વૈમાનિકાણં અંતે ! કેવ-

નારકીઓના બદ્ધ આહારક શરીરો હોતાં નથી. એટલા માટે જ્યોતિષ્ક
દેવોના પણ આહારક શરીરો નથી. મુક્ત આહારક શરીરોનું પ્રમાણ ત્યાં
મુક્ત ઔદારિક શરીરોની જેમ અનંત કહેવામાં આવ્યું છે. તે અહીં પણ
એમનું પ્રમાણ એટલું જ બાણી લેવું જોઈએ (તેયગર્મયશરીરા જહાં
અણસિ ચેવ વેડવિચરશરીરા તહા માણિયવ્વા) જ્યોતિષ્ક દેવોના બદ્ધ, મુક્ત
તૈજસ અને કાર્મણ આ બે શરીરોનું પ્રમાણ એમના બદ્ધમુક્તવૈક્રિય
શરીરોના પ્રમાણ તુલ્ય કહેવામાં આવ્યું છે એમ બાણુ જોઈએ, એમના
બદ્ધવૈક્રિય શરીરોનું પ્રમાણ અસંખ્યાત તેમજ મુક્તવૈક્રિય શરીરોનું પ્રમાણ અનંત
કહેવામાં આવ્યું છે. આ પ્રમાણે એમ તો બદ્ધ તૈજસકાર્મણ શરીરોનું પ્રમાણ
અસંખ્યાત અને મુક્ત તૈજસ કાર્મણ શરીરોનું પ્રમાણ અનંત છે. (તેમા-
નિયાણ મને કેવહયા ઓરાલિયશરીરા પળસા ?) હૈં અદન્ત ! વૈમાનિકદેવોના
ઔદારિક શરીરો કેટલા કહેવામાં આવ્યા છે ? (ગોચમા !) હૈં ગૌતમ !
(જહાં નેરહયાણ તહા માણિયવ્વા) જેમ નારકોના ઔદારિક શરીરોની પ્રરૂપણા
કરવામાં આવી છે, તે પ્રમાણે જ વૈમાનિક દેવોના ઔદારિક શરીરોની

શરીરાણિ વદ્ધમુકેતિ દ્વિનિધાનિ । તત્ર સ્વલુ આનિ તાનિ વદ્ધાનિ તાનિ સ્વલુ
અસંખ્યેયાનિ । તાનિ કાલતોઽસંખ્યેયોત્સર્પિણ્યવસર્પિણીસમયરાશિતુલ્યાનિ ।
ક્ષેત્રતઃ-પ્રતરસ્ય અસંખ્યેયભાગેઽસંખ્યેયાઃ શ્રેણયઃ-પ્રતરાસંખ્યેયાગવર્તન્યસંખ્યેય-
શ્રેણિગતપદેશપ્રમાણાનિ વદ્ધવૈક્રિયશરીરાણે વોધ્યાનિ । અત્ર તાસાં શ્રેણીનાં
વિષ્કમ્ભસૂચિર્મૃત્યુતે । इयं विष्कम्भसूचिः क्रियत्प्रमाणा मृत्त्युते ? इत्याह-अङ्गुल-
द्वितीयवर्गमूलं तृतीयवर्गमूलेन प्रत्युत्पन्नं=गुणितम् । अयं भावः-अङ्गुलप्रमाणे

इया वेउव्वियसरीरा पणत्ता ?) हे भदन्त ! वैमानिक देवों के
वैक्रियशरीर कितने कहे गये हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (वेउव्विय
सरीरा दुविहा पणत्ता) सामान्य तथा वैक्रिय शरीर दो प्रकार के कहे
गये हैं । (तं जहा) जैसे (वद्धेल्लया य मुक्केल्लया य) एक वद्ध वैक्रिय-
शरीर दूसरे मुक्त वैक्रियशरीर । (तास्स णं जे ते वद्धेल्लया तेणं असं-
खिज्जा, असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणी ओसप्पिणीहिं अवहीरंति कालओ,
खेत्तओ असंखिज्जा सेढीओ पयरस्स असंखेज्जइभागे) इनमें जो
वैमानिक देवों के वद्धवैक्रियशरीर हैं वे सामान्य से असंख्यात हैं ।
कालकी अपेक्षा इनका प्रमाण असंख्यात उत्सर्पिणी और अवसर्पिणी काल
के जितने समय हैं, उतनी संख्याप्रमाण है और क्षेत्र की अपेक्षा प्रतर के
असंख्यातवे भाग में वर्तमान असंख्यात श्रेणियों की जितनी प्रदेशराशि
होती है उतने हैं । (तास्स णं सेढीणं विक्खंभसूई अंगुलवीइयवग्गमूलं

પ્રપણા વિષે પણ સમજી લેવું જોઈએ (વેમાણિયાણં મત્તે । કેવહયા વેઉવ્વિય
સરીરા પણત્તા ?) હે ભદંત ! વૈમાનિક દેવોના વૈક્રિય શરીરો કેટલાં પ્રજ્ઞ
થયેલાં છે ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (વેઉવ્વિયસરીરા દુવિહા પણત્તા) સામાન્ય
રૂપમા વૈક્રિય શરીરો બે પ્રકારનાં કહેવામાં આવ્યાં છે (ત જહા) જેમ કે
(વદ્ધેલ્લયા ય મુક્કેલ્લયા ય) એક વદ્ધ વૈક્રિય શરીર અને બીજા મુક્ત વૈક્રિય
શરીર (તત્થ ણં જે તે વદ્ધેલ્લયા તે ણ અસંખિજ્જા, અસંખેજ્જાહિં ઉસ્સપ્પિણી
ઓસપ્પિણીહિં અવહીરંતિ કાલઓ, સેત્તઓ અસંખિજ્જા સેઢીઓ પયરસ્સ અસં
સંખેજ્જાઇભાગે) આમાં જે વૈમાનિક દેવોના વદ્ધવૈક્રિય શરીરો છે તે સામા-
ન્યની અપેક્ષા અસંખ્યાત છે. કાળની અપેક્ષા એમનું પ્રમાણ અસંખ્યાત ઉત્સ-
ર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળના જેટલા સમયો છે, તેટલી સંખ્યા પ્રમાણ
છે અને ક્ષેત્રની અપેક્ષા પ્રતરના અસંખ્યાતમાં ભાગમાં વર્તમાન અસંખ્યાત
શ્રેણિઓની જેટલી પ્રદેશરાશિ હોય છે. તેટલાં છે (તાસિ ણં સેઢી ણં
વિક્ખંભસૂઈ અંગુલવીइयवग्गमूलं તइयवग्गमूलપडुप्पणં) અહીં આ શ્રેણિઓની

પ્રતરક્ષેત્રે તત્ત્વતોડસંખ્યેયા શ્રેણયઃ સન્તિ । તથાપિ ત્વા અસત્કલ્પનયા પટ્ટપન્ના
શર્દાધકશતદ્વયાત્મિકા (૨૫૬) યવન્તિ । તત્ર પ્રથમં વર્ગમૂલં પોડશ (૧૬),
દ્વિતીયં ચત્વારઃ (૪), તૃતીયં દ્વૌ (૨) । અત્ર દ્વિતીયવર્ગમૂલં ચતુઃસંખ્યાત્મકં
તૃતીયવર્ગમૂલેન દ્વિકલક્ષણેન ગુણિતઘટ્ટસંખ્યાત્મકં યવન્તિ । इत्थं च तत्त्वतोऽसं-
ख्येया अपिश्रेणयः कल्पनयाऽष्टौ श्रेण्यो बोध्याः । अथवा—अंगुलतृतीयवर्गमूल-
घनप्रमाणमात्राः श्रेणयः । अङ्गुलतृतीयवर्गमूलं द्वौ, तस्य यद् घनप्रमाणमष्टौ

તદ્વ્યવગ્ગમૂલં પટ્ટપાણં) યહાં પર ઇન શ્રેણિયોં કી વિષ્કંભસૂચિ
હી કી ગઈ હૈ । इस विष्कंभसूचि का प्रमाण यहां तृतीय वर्गमूल
से गुणित अंगुल के द्वितीय वर्गमूलरूप लिया गया है । तात्पर्य
इसका यह है कि अंगुल प्रमाण प्रतर क्षेत्र में तत्त्वतः असंख्यात श्रेणिचां
होती हैं—इन्हे हम कल्पना से इस प्रकार से समझले, कि मानलो ये
असंख्यात श्रेणिचां २५६ रूप हैं । इनका अब वर्गमूल निकालो—तो
२५६ का वर्गमूल १६ जाता है । यह प्रथम वर्गमूल है । द्वितीय वर्गमूल
४ आता है । और तीसरा वर्गमूल २ आता है । इस द्वितीयवर्गमूल ४
को तृतीयवर्गमूल २ से गुणा करने पर ८ आते हैं । इन ८ को हम
असंख्यात श्रेणिचां की विष्कंभसूचि मानले । सो इन असंख्यात
श्रेणिचां की गिनती प्रदेश राशि होगी उतने बद्धवैक्रियशरीर क्षेत्र
की अपेक्षा इन वैमानिक देवों के होते हैं । (अह्वय णं अंगुल तद्व्यवग-
मूलघनप्रमाणमेसाओ सेढीओ) अथवा—यहां पर अंगुल के तृतीय

વિષ્કંભસૂચિ જ અહીં ૩૨વામાં આવી છે આ વિષ્કંભસૂચિનું પ્રમણ અહીં
તૃતીય વર્ગમૂળની સાથે ગુણિત અંગુલના દ્વિતીય વર્ગમૂળ ૩૫ અહીં ૩૨-
વામાં આવ્યું છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે અંગુલના પ્રમાણ પ્રતર ક્ષેત્રમાં
તત્ત્વતઃ અસંખ્યાત શ્રેણિઓ હોય છે. એમને આપણે કલ્પનાથી આ રીતે
સમજી શકીએ છીએ કે માનો કે અસંખ્યાત શ્રેણિઓ ૨૫૬ ૩૫ છે. એમનું
વર્ગમૂળ કાઢીએ તો ૨૫૬ નું વર્ગમૂળ ૧૬ આવે છે. આ પ્રથમ વર્ગમૂળ
છે. દ્વિતીય વર્ગમૂળ ૪ આવે છે અને તૃતીય વર્ગમૂળ ૨ આવે છે આ
ખીન વર્ગમૂળ ૪ ને ત્રીજા વર્ગમૂળ ૨ ની સાથે ગુણિત ૩૨વાથી ૮ આવે
છે, આ ૮ ને આપણે અસંખ્યાત શ્રેણિઓની વિષ્કંભસૂચિ માની શકીએ
તો આ અસંખ્યાત શ્રેણિઓની ગણતરી પ્રદેશ રાશિ થશે અને તેટલા જ
બદ્ધવૈક્રિયશરીર ક્ષેત્રની અપેક્ષા આ વૈમાનિક દેવાના હોય છે (અહ્વય ણં
અંગુલતદ્વ્યવગ્ગમૂલ યવનપ્રમાણમેસાઓ સેઢીઓ) અથવા—અહીં અંગુલના

तावन्मात्राः श्रेणयः । अर्थस्तु पूर्वोक्तएव । एतावत्प्रमाणं चात्र विष्कम्भसूचिवर्ध-
ध्या । मुक्तानि वैक्रियशरीराणि औदारिकादिशरीरवद् बोध्यानि । आहारक-
शरीराणि नेरयिकाहारकशरीरवद् बोध्यानि । तैजसकर्मकशरीराणि तु एतेषामेव

वर्गभूल का घन करने पर जो संख्या आती है, तत्प्रमाण ये श्रेणिगां
ली गई हैं, ऐसा जानना चाहिये । तात्पर्य यह है कि—‘अंगुल का तृतीय-
वर्गभूल २ आया है । इसका घन करने पर आठ आते हैं । सो आठ
को हम कल्पना से असंख्यात श्रेणिगां की विष्कम्भसूचि मानते ।
इस प्रकार पूर्वोक्त कथन और इस कथन में केवल शब्दों का ही भेद
है, अर्थ का कोई भेद नहीं है । जो अर्थ ऊपर कहा गया है वही अर्थ
यहां पर कहा गया है । (मुक्केल्लया जहा ओहिया ओरालिया तहा
भाणियव्वा) मुक्त वैक्रियशरीरों का प्रमाण यहाँ पर सामान्य मुक्त
औदारिकशरीरों के प्रमाण के जैसा अनंत जानना चाहिये । (आहा-
रगसरीरा जहा नेरइयाणं) बद्ध और मुक्त आहारक शरीरों का प्रमाण
यहां नारक जीवों के बद्ध मुक्त आहारक शरीरों के प्रमाण के जैसा
जानना चाहिये । जिस प्रकार नारकों के बद्ध आहारक शरीर नहीं
होते हैं । उसी प्रकार वैमानिक देवों के भी बद्ध आहारक शरीर
नहीं होते हैं । परभवों के शरीरों की अपेक्षा ये मुक्त आहारक शरीर
होते हैं, सो इनका प्रमाण यहां नारकों के मुक्त आहारक शरीरों के

तृतीय वर्गभूजना घन करवाथी જે સંખ્યા આવે છે, તત્પ્રમાણ આ શ્રેણિઓ
ગ્રહણ કરવામાં આવી છે. એમ જાણવું જોઈએ, તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે
અંગુલનું તૃતીય વર્ગભૂજન ૨ આવ્યું છે. તેનું ઘન કરવાથી ૮ આવે છે. તે
આઠને અમે કલ્પનાથી અસંખ્યાત શ્રેણિઓની વિષ્કંભસૂચિ માની લઈએ
આ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત કથન અને આ કથનમાં ફક્ત શબ્દોનો જ તફાવત છે
અર્થનો તફાવત નથી. જે અર્થ ઉપર લીધો છે તેજ રીતે અહીં પણ
લેવામાં આવ્યો છે (મુક્કેલ્લયા જહા ઓહિયા ઓરોલિયા તહા ભાણિયવ્વા)
મુક્ત વૈક્રિય શરીરોનું પ્રમાણ અહીં સામાન્ય મુક્ત ઔદારિક શરીરના પ્રમા-
ણની જેમ અનંત જાણવું જોઈએ (આહારગસરીરા જહા નેરइयाणं) બદ્ધ અને
મુક્ત આહારક શરીરોનું પ્રમાણ અહીં નારક જીવોના બદ્ધ મુક્ત આહારક
શરીરોના પ્રમાણની જેમ જાણવું જોઈએ જેમ નારકોના બદ્ધ આહારક
શરીરો હોતાં નથી, તેમજ વૈમાનિક દેવોના પણ બદ્ધ આહારક શરીરો
હોતાં નથી. પરંતુ તેના શરીરોની અપેક્ષા આ મુક્ત આહારક શરીરો હોય
છે તે એમનું પ્રમાણ અહીં નારકોનાં મુક્ત આહારક શરીરોની જેમ

વૈક્રિયશરીરવદ્ બોધ્યાનિ । પ્રકૃતશુદ્ધસંહારાહ-તદેતન્મૂક્ષમં ક્ષેત્રપલ્યોપમમિતિ ।
 इतं सूक्ष्मव्यवहारोभयविधमपि क्षेत्रपल्योपमं प्ररूपितमिति सूचयितुमाह-तदेतत्
 क्षेत्रपल्योपममिति । इत्थं पल्योपमं निरूपितमिति सूचयितुमाह=तदेतत् पल्योपम
 मिति । तदेव 'समयावलिममुहुता' इत्यादिगाथानिर्दिष्टास्तदुपलक्षिताश्च सर्वेऽपि
 काव्यविभागा निरूपिता इति सूचयितुमाह-तदेतद्व्यापारोपनमिति । इत्थं च
 सभेदं कालप्रमाणं निरूपितमिति सूचयितुमाह-तदेतत् कालप्रमाणमिति ॥ सू. २१७॥

અથ આવપ્પમાણં નિરૂપયતિ-

મૂલ્ય-સે કિં તં આવપ્પમાણે ? આવપ્પમાણે-તિવિહે પળણસે,
 તં જહા-ગુણપ્પમાણે નયપ્પમાણે સંલપ્પમાણે ॥સૂ. ૨૧૮॥

जैसा अनंत है । (तेयगकम्मयसरीरा जहा एएसिं चेव वेउव्विसरीरा
 तद्वा भाणियन्वा) तैजस और कर्मण शरीर इनके ही वैक्रियशरीरों के
 जैसा जानना चाहिये । (ये तं सुद्धमे खेत्तपलिओवमे-से तं खेत्तपलि-
 ओवमे-से तं पलिओवमे-से तं विभागनिष्फण्णे-से तं कालप्पमाणे)
 इस प्रकार यह सूक्ष्म क्षेत्रपल्योपम का स्वरूप है । इसके निरूपित हो
 हो जाने पर व्यावहारिक और सूक्ष्म के भेद से दो भेदवाले क्षेत्र-
 पल्योपम का स्वरूप पूर्णरूप से निरूपित हो जाता है अतः क्षेत्रपल्यो-
 पम का स्वरूप भी निरूपित हो चुका है । 'समयावलिममुहुता'
 इत्यादि गाथा द्वारा निर्दिष्ट समस्त समयादिरूप काल के विभाग भी
 निर्दिष्ट हो चुके । इस प्रकार इनके निर्दिष्ट हो जाने पर सभेद काल
 प्रमाण का कथन समाप्त हो चुका ॥ सू. २१७॥

અનંત છે (તેયગકમ્મયસરીરા જહા એસિં ચેવ વેઊવ્વિસરીરા તદ્વા ભાણિ-
 યન્વા) તૈજસ અને કાર્મણ શરીર એમના જ વૈક્રિય શરીરોની જેમ બાણુવાં
 બેઠાં. (સે ત સુદ્ધમે ખેત્તપલિઓવમે-સે તં ખેત્તપલિઓવમે-સે ત પલિઓવમે-
 સે તં વિભાગનિષ્ફણ્ણે-સે તં કાલપ્પમાણે) આ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ ક્ષેત્રપલ્યોપમનું
 સ્વરૂપ છે. આ નિરૂપિત થઈ જવાથી વ્યાવહારિક અને સૂક્ષ્મના ભેદથી બે
 ભેદવાળા ક્ષેત્રપલ્યોપમનું સ્વરૂપ પૂર્ણરૂપથી નિરૂપિત થઈ જાય છે, તેથી
 ક્ષેત્રપલ્યોપમનું સ્વરૂપ પણ નિરૂપિત થઈ ગયું છે. "સમયાવલિમમુહુતા"
 ઇત્યાદિ ગાથા વડે નિર્દિષ્ટ સમસ્ત સમયાદિ રૂપ ઢાળના વિભાગો પણ
 નિર્દિષ્ટ થઈ ચૂક્યા છે આ રીતે એમના નિર્દિષ્ટ થવાથી કોઈ ઢાળ પ્રમા
 ણનું કથન સંપૂર્ણ થઈ ગયું છે ॥સૂ. ૨૧૭॥

છાયા—અથ કિં તત્ ભાવપ્રમાણં ? ભાવપ્રમાણં ત્રિવિધં પ્રજ્ઞપ્તં, તદ્યથા—
ગુણપ્રમાણં, નયપ્રમાણં, સંખ્યાપ્રમાણં ॥ મુ. ૨૧૮ ॥

ટીકા—‘સે કિં તં ભાવપ્રમાણે’ ઇત્યાદિ—

શિષ્યઃ પૃચ્છતિ—અથ કિં તદ્ ભાવપ્રમાણમ્ ? ઇતિ । ઉત્તરયતિ—ભાવપ્રમાણમ્—
ભવનં ભાવઃ=વસ્તુનઃ પરિણામો જ્ઞાનાદિર્વર્ણાદિશ્ચ, પ્રમિતિઃ પ્રમાણમ્, પ્રમીયતેઽને-
નેતિ પ્રમાણમ્, પ્રમીયતે ચતદ્વા પ્રમાણમ્ । ભાવ એવ પ્રમાણં ભાવપ્રમાણમ્ । પ્રમાણ-
શબ્દસ્ય ભાવસાધનપક્ષે વસ્તુપરિચ્છેદોર્થઃ । વસ્તુપરિચ્છેદહેતુત્વાદ્ ભાવસ્ય પ્રમાણતા
વોધ્યા । તદ્ ભાવપ્રમાણં ગુણપ્રમાણનયપ્રમાણ-સંખ્યાપ્રમાણેતિ ત્રિવિધમ્ ॥ મુ. ૨૧૮ ॥

અવ સૂત્રકાર ભાવપ્રમાણ કા નિરૂપણ કરતે હૈ—

‘સે કિં તં ભાવપ્રમાણે’ ? ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—શિષ્ય પૂછતા હૈ કિ (સે કિં તં ભાવપ્રમાણે ?) હે ભદ્રન્ત !
પૂર્વ નિરૂપિત વહ ભાવપ્રમાણ કયા હૈ ?

ઉત્તર—(ભાવપ્રમાણે તિવિહે પળ્લત્તે) ભાવપ્રમાણ ત્રીન પ્રકાર કા
પ્રજ્ઞપ્ત હુઆ હૈ । (તં જહા) વે ઉસકે પ્રકાર યે હૈ—(ગુણપ્રમાણે, નયપ્ર-
માણે, સંખ્યાપ્રમાણે) એક ગુણપ્રમાણ, દૂસરા નયપ્રમાણ ઓર
ત્રીસરા સંખ્યાપ્રમાણ ।

ભાવાર્થ—‘અવનં ભાવઃ’ યહ ભાવ શબ્દ કી વ્યુત્પત્તિ હૈ । હસકા
અર્થ હોના હૈ ‘એસા હૈ । અર્થાત્ જો હોતા હૈ, વહ ‘ભાવ’ હૈ । યહ ભાવ
વસ્તુ કા પરિણામ રૂપ પડના હૈ । વસ્તુ કા પરિણામ જ્ઞાનાદિરૂપ અથવા
વર્ણાદિરૂપ હોતા હૈ । પ્રમિતિ કા નામ પ્રમાણ હૈ, અથવા વસ્તુ જિસ

હવે સૂત્રકાર ભાવ પ્રમાણુનુ નિરૂપણુ કરે છે—

“સે કિં તં ભાવપ્રમાણે” ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે (સે કિં તં ભાવપ્રમાણે ?) હે ભદ્રન્ત !
પૂર્વનિરૂપિત ભાવ પ્રમાણુ શું છે ?

ઉત્તર—(ભાવપ્રમાણે તિવિહે પળ્લત્તે) ભાવ પ્રમાણુ ત્રણુ પ્રકારનું પ્રજ્ઞપ્ત
થયેલ છે. (તં જહા) તે પ્રકારો આ પ્રમાણુ છે. (ગુણપ્રમાણે, નયપ્રમાણે,
સંખ્યાપ્રમાણે) પ્રથમ ગુણપ્રમાણુ, બીજું નયપ્રમાણુ અને તૃતીય સંખ્યાપ્રમાણુ.

ભાવાર્થ—‘અવનં ભાવઃ’ આ ભાવશબ્દની વ્યુત્પત્તિ છે આનો અર્થ
‘હોવાપણુ’ થાય છે. એટલે કે જે હોય છે તે ‘ભાવ’ છે. આ ભાવ વસ્તુના
પરિણામ રૂપ હોય છે વસ્તુના પરિણામ જ્ઞાનાદિરૂપ અથવા વર્ણાદિરૂપ હોય
છે પ્રમિતિનું નામ પ્રમાણુ છે, અથવા વસ્તુ જેના વડે જણાય તે પ્રમાણુ છે,

અથ ગુણપ્રમાણં નિરૂપયતિ—

મૂલમ્—સે કિં તં ગુણપ્પમાણે? ગુણપ્પમાણે—દુવિહે પળ્લન્તે, તં જહા—જીવગુણપ્પમાણે અજીવગુણપ્પમાણે ચ। સે કિં તં અજીવગુણપ્પમાણે? અજીવગુણપ્પમાણે—પંચવિહે પળ્લન્તે તં જહા—વળ્લગુણપ્પમાણે મંધગુણપ્પમાણે રસગુણપ્પમાણે ફાસગુણપ્પમાણે સંઠાણગુણપ્પમાણે। સે કિં તં વળ્લગુણપ્પમાણે? વળ્લગુણપ્પમાણે પંચવિહે પળ્લન્તે, તં જહા—કાલવળ્લગુણપ્પમાણે જાવ

કે દ્વારા જાની જાવે વહ પ્રમાણ હૈ અથવા જો જાના જાવે વહ પ્રમાણ હૈ યહ પ્રમાણ શબ્દ કા વ્યુત્પત્તિલભ્ય અર્થ હૈ। ભાવરૂપ જો પ્રમાણ હૈ વહ ભાવપ્રમાણ હૈ, પ્રમાણ શબ્દ કી વ્યુત્પત્તિ જન ભાવસાધન પક્ષ મેં કી જાતી હૈ તવ વસ્તુ કા પરિચ્છેદ હી પ્રમાણ શબ્દ કા અર્થ હોતા હૈ। ઓર જવ પ્રમાણશબ્દ કી વ્યુત્પત્તિ કરણસાધન મેં કી જાતી હૈ તવ 'વસ્તુ જિસ કે દ્વારા જાની જાવે વહ પ્રમાણ હૈ' એસા અર્થ લભ્ય હોતા હૈ। હસ અવસ્થા મેં વસ્તુ ભાવ-જ્ઞાનાદિરૂપ અથવા વર્ણાદિરૂપ ભાવ સે જાની જાતી હૈ। હસલિયે યહ ભાવ પરિચ્છેદ કા હેતુ હો જાતા હૈ। તવ હસમેં પ્રમાણના આ જાતી હૈ। કર્મસાધન પક્ષ મેં જ્ઞાનાદિ અથવા વર્ણાદિરૂપ ભાવ ગુણરૂપ સે જાને જાતે હૈં હસલિયે યે સ્વયં પ્રમાણરૂપ હોતે હૈં ॥ ૨૧૮ ॥

અથવા જે જાણવામા આવે તે પ્રમાણ છે, આ પ્રમાણશબ્દનો વ્યુત્પત્તિ લભ્ય અર્થ છે. ભાવ રૂપ જે પ્રમાણ છે તે ભાવપ્રમાણ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ જ્યારે ભાવ સાધનપક્ષમાં કરવામાં આવે છે, ત્યારે વસ્તુનો પરિચ્છેદ જ પ્રમાણ શબ્દનો અર્થ થાય છે. અને જ્યારે પ્રમાણ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ કરણ સાધનમાં કરવામાં આવે છે, ત્યારે 'વસ્તુ જેના વડે જાણાઈ આવે તે પ્રમાણ છે. એવો અર્થ લભ્ય થાય છે. આ સ્થિતિમાં વસ્તુ જ્ઞાનાદિ રૂપ અથવા વર્ણાદિ રૂપ ભાવથી જાણાઈ આવે છે. એટલા માટે જ્યારે આ ભાવ પરિચ્છેદનો હેતુ થઈ જાય છે. ત્યારે આમાં પ્રમાણતા આવી જાય છે, કર્મસાધનપક્ષમા જ્ઞાનાદિ અથવા વર્ણાદિ રૂપ ભાવ ગુણ રૂપથી જાણવામા આવે છે, એટલા માટે આ પોતે પ્રમાણરૂપ હોય છે. ॥ સૂ. ૨૧.૮ ॥

સુકિલ્લવણગુણપ્પમાણે । સે તં વણગુણપ્પમાણે । સે કિં તં
ગંધગુણપ્પમાણે ? ગંધગુણપ્પમાણે—દુવિહે પળ્લણ્ણે, તં જહા—સુર-
ભિગંધગુણપ્પમાણે દુરભિગંધગુણપ્પમાણે । સે તં ગંધગુણપ્પમાણે ।
સે કિં તં રસગુણપ્પમાણે ? રસગુણપ્પમાણે—પંચવિહે પળ્લણ્ણે,
તં જહા—તિત્તરસગુણપ્પમાણે જાવ મહુરરસગુણપ્પમાણે । સે તં
રસગુણપ્પમાણે । સે કિં તં ફાસગુણપ્પમાણે ? ફાસગુણપ્પમાણે—
અટ્ટવિહે પળ્લણ્ણે, તં જહા—કક્કલ્લફાસગુણપ્પમાણે જાવ લુલ્લ-
ફાસગુણપ્પમાણે । સે તં ફાસગુણપ્પમાણે । સે કિં તં સંઠાણ-
ગુણપ્પમાણે ? સંઠાણગુણપ્પમાણે—પંચવિહે પળ્લણ્ણે, તં જહા—
પરિમંડલસંઠાણગુણપ્પમાણે વટ્ટસંઠાણગુણપ્પમાણે તંસસંઠાણ-
ગુણપ્પમાણે ચરસંસંઠાણગુણપ્પમાણે આયધસંઠાણગુણપ્પમાણે ।
સે તં સંઠાણગુણપ્પમાણે । સે તં અજીવગુણપ્પમાણે ॥સૂ. ૨૧૯॥

છાયા—અથ કિં તદ્ ગુણપ્રમાણમ્ ? ગુણપ્રમાણં દ્વિવિધં પ્રજ્ઞતં, તથા—જીવ-
ગુણપ્રમાણમ્ અજીવગુણપ્રમાણં ચ । અથ કિં તત્ અજીવગુણપ્રમાણમ્ ? અજીવગુણ-
પ્રમાણં પञ્ચવિધં પ્રજ્ઞતં, તથા—વર્ણગુણપ્રમાણં ગન્ધગુણપ્રમાણં રસગુણપ્રમાણં

અવ સૂત્રકાર ગુણ પ્રમાણ કા નિરૂપણ કરતે હૈ—

‘સે કિં તં ગુણપ્પમાણે ?’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં ગુણપ્પમાણે) હે ભદ્રન્ત પૂર્વપ્રક્રાન્ત ગુણપ્રમાણ
કા વયાં સ્વરૂપ હૈ ?

ઉત્તર—(ગુણપ્પમાણે દુવિહે પળ્લણ્ણે) ગુણપ્રમાણ દો પ્રકાર કા
કહા ગયા હૈ । (તં જહા) વૈ પ્રકાર ચે હૈ—(જીવ ગુણપ્પમાણે અજીવગુણ-

હે સૂત્રકાર ગુણપ્રમાણનું નિરૂપણ કરે છે.

(સે કિં તં ગુણપ્પમાણે ?) इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં ગુણપ્પમાણે ?) હે ભદ્રન્ત ! પૂર્વપ્રક્રાન્ત ગુણપ્રમા-
ણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર—(ગુણપ્પમાણે દુવિહે પળ્લણ્ણે) ગુણપ્રમાણ બે પ્રકારનું કહેવામાં
આવ્યું છે. (તં જહા) તે પ્રકારે આ પ્રમાણે છે. (જીવગુણપ્પમાણે અજીવ

સ્પર્શગુણપ્રમાણં સંસ્થાનગુણપ્રમાણમ્ । અથ કિં તદ્ વર્ણગુણપ્રમાણમ્, વર્ણગુણપ્રમાણં પञ્ચવિધં પ્રજ્ઞતં, તથા-કાલવર્ણગુણપ્રમાણં યાવત્ શુક્લવર્ણગુણપ્રમાણમ્ । તદેતન્ વર્ણગુણપ્રમાણં । અથ કિં તત્ ગન્ધગુણપ્રમાણમ્ ? ગન્ધગુણપ્રમાણં, દ્વિવિધં

પ્રમાણે) એક જીવ ગુણપ્રમાણ ઓર દૂસરા અજીવગુણપ્રમાણ । (સે કિં તં અજીવગુણપ્રમાણે ?) હે ભદ્રન્ત ! અજીવ ગુણપ્રમાણ કા કયા સ્વરૂપ હૈ ? (અજીવગુણપ્રમાણે પંચવિદે પળ્ળત્તે)

ઉત્તર--અજીવ ગુણપ્રમાણ પાંચ પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ-- (તં જહા) જૈસે--(વળ્ણગુણપ્રમાણે, ગંધગુણપ્રમાણે, રસગુણપ્રમાણે, ફાસ ગુણપ્રમાણે, સંઠાણગુણપ્રમાણે) વર્ણગુણપ્રમાણ, ગંધગુણપ્રમાણ, રસગુણપ્રમાણ, સ્પર્શગુણપ્રમાણ, ઓર સંસ્થાનગુણપ્રમાણ । (સે કિં તં વળ્ણગુણપ્રમાણે ?) હે ભદ્રન્ત ! વહ વર્ણગુણપ્રમાણ કયા હૈ ? (વળ્ણગુણપ્રમાણે પંચવિદે પળ્ળત્તે) વર્ણગુણપ્રમાણ પાંચ પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ (તં જહા) જૈસે--(કાલવળ્ણગુણપ્રમાણે જાવ સુક્લિલવળ્ણગુણપ્રમાણે) કૃષ્ણવર્ણ ગુણપ્રમાણ યાવત્ શુક્લવર્ણગુણપ્રમાણ (સે તં વળ્ણગુણપ્રમાણે) હસ પ્રકાર વહ વર્ણગુણપ્રમાણ હૈ । (સે કિં તં ગંધગુણપ્રમાણે હે ભદ્રન્ત ! વહ ગંધ ગુણપ્રમાણ કયા હૈ ? (ગંધગુણપ્રમાણે દુવિદે પળ્ળત્તે) ગંધગુણપ્રમાણ દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ । (તં જહા) જૈસે

ગુણપ્રમાણે) એક જીવ ગુણ પ્રમાણ અને બીજું અજીવ ગુણપ્રમાણ (સે કિં તં અજીવગુણપ્રમાણે ?) હે ભદ્રન્ત ! અજીવ ગુણ પ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ? (અજીવગુણપ્રમાણે પંચવિદે પળ્ળત્તે)

ઉત્તર--અજીવ ગુણ પ્રમાણ પાંચ પ્રકારનું કહેવામાં આવ્યું છે. (તં જહા) જેમકે (વળ્ણગુણપ્રમાણે, ગંધગુણપ્રમાણે, રસગુણપ્રમાણે, ફાસગુણપ્રમાણે, સંઠાણગુણપ્રમાણે) વર્ણ ગુણપ્રમાણ, ગંધ ગુણપ્રમાણ, રસ ગુણપ્રમાણ, સ્પર્શ ગુણપ્રમાણ અને સંસ્થાન ગુણપ્રમાણ (સે કિં તં વળ્ણગુણપ્રમાણે ?) હે ભદ્રન્ત ! તે વર્ણ ગુણપ્રમાણ શું છે ? (વળ્ણ ગુણપ્રમાણે પંચવિદે પળ્ળત્તે) વર્ણ ગુણપ્રમાણ પાંચ પ્રકારનું કહેવામાં આવ્યું છે (તં જહા) જેમકે (કાલવળ્ણગુણપ્રમાણે જાવ સુક્લિલવળ્ણગુણપ્રમાણે) કૃષ્ણવર્ણ ગુણપ્રમાણ યાવત્ શુક્લ વર્ણ ગુણપ્રમાણ (સે તં વળ્ણગુણપ્રમાણે) આ રીતે આ વર્ણ ગુણપ્રમાણ છે. (સે કિં તં ગંધગુણપ્રમાણે) હે ભદ્રન્ત ! તે ગંધ ગુણપ્રમાણ શું છે ? (ગંધગુણપ્રમાણે દુવિદે પળ્ળત્તે) ગંધ ગુણપ્રમાણ બે પ્રકારનું કહે-

પ્રજ્ઞપ્તં, તથા—સુરભિગંધગુણપ્રમાણં દુરભિગંધગુણપ્રમાણમ્ । તદેતત્ ગંધગુણપ્રમા-
ણમ્ । અથ કિં તદ્ રસગુણપ્રમાણં ? રસગુણપ્રમાણં પંચવિધં પ્રજ્ઞપ્તં, તથા—તિત્ત-
રસગુણપ્રમાણં યાવત્ મધુરરસગુણપ્રમાણમ્ । તદેતત્ રસગુણપ્રમાણમ્ । અથ કિં
તત્ સ્પર્શગુણપ્રમાણમ્ ? સ્પર્શગુણપ્રમાણમ્, અદૃશ્યં પ્રજ્ઞપ્તં, તથા—કર્કશસ્પર્શ-
ગુણપ્રમાણં યાવત્ રુક્ષસ્પર્શગુણપ્રમાણમ્ ? તદેતત્ સ્પર્શગુણપ્રમાણમ્ । અથ કિં તત્
સંસ્થાનગુણપ્રમાણમ્ ? સંસ્થાનગુણપ્રમાણં પંચવિધં પ્રજ્ઞપ્તં, તથા—પરિમણ્ડલ-

(સુરભિગંધગુણપ્રમાણે દુરભિગંધગુણપ્રમાણે) સુરભિગંધગુણપ્રમાણ
और दुरभिगंधगुणप्रमाण । (से तं गंधगुणप्रमाणे) इस प्रकार यह गंध-
गुणप्रमाण है । (से किं तं रस गुणप्रमाणे ?) हे भदन्त ! वह रस गुण-
प्रमाण क्या है ? (रसगुणप्रमाणे पंचविधे पणत्ते) रस गुण प्रमाण
पांच प्रकार का कहा गया है । (तं जहा) जैसे—(तित्तरसगुण-
प्रमाणे) तित्तरसगुणप्रमाण (जाव मधुररसगुणप्रमाणे) यावत्
मधुररसगुणप्रमाण (से तं रसगुणप्रमाणे) इस प्रकार से यह रस
गुणप्रमाण है । (से किं तं फासगुणप्रमाणे ?) हे भदन्त ! वह स्पर्श
गुणप्रमाण क्या है ? (फासगुणप्रमाणे अदृश्विहे पणत्ते०) स्पर्शगुण-
प्रमाण आठ प्रकार का कहा गया है । (तं जहा) जैसे (कक्खडफासगुण-
प्रमाणे जाव लुक्खफासगुणप्रमाणे) कर्कश स्पर्शगुणप्रमाण यावत्
रुक्खस्पर्श गुणप्रमाण (से तं फासगुणप्रमाणे) इस प्रकार स्पर्श गुण

વામાં આંચું છે. (તં જહા) જેમકે (સુરભિગંધગુણપ્રમાણે દુરભિગંધગુણપ્ર-
માણે) સુરભિ ગંધ ગુણપ્રમાણ અને દુરભિ ગંધગુણપ્રમાણ (સે તં ગંધગુણ-
પ્રમાણે) આ પ્રમાણે આ ગંધ ગુણપ્રમાણ છે. (સે કિં તં રસગુણપ્રમાણે ?)
હે ભદંત ! તે રસ ગુણપ્રમાણ શું છે ? (રસગુણપ્રમાણે પંચવિધે પણત્તે)
રસ ગુણપ્રમાણ પાંચ પ્રકારનું કહેવામાં આંચું છે. (તં જહા) જેમકે
(તિત્તરસગુણપ્રમાણે) તિત્તરસ ગુણપ્રમાણ (જાવ મધુરરસગુણપ્રમાણે) યાવત્
મધુરરસગુણપ્રમાણ આ પ્રમાણે છે. (સે તં રસગુણપ્રમાણે) આ રસ ગુણપ્રમાણ
છે (સે કિં તં ફાસગુણપ્રમાણે ?) હે ભદંત ! તે સ્પર્શ ગુણપ્રમાણ શું છે ?
(ફાસગુણપ્રમાણે અદૃશ્વિહે પણત્તે) સ્પર્શગુણ આઠ પ્રકારનું કહેવામાં આંચું
છે. (તં જહા) જેમકે (કક્કલ્લડફાસગુણપ્રમાણે જાવ લુક્કલ્લ ફાસગુણપ્રમાણે)
કર્કશ સ્પર્શ ગુણપ્રમાણ યાવત્ રુક્ષ સ્પર્શ ગુણપ્રમાણ (સે તં ફાસગુણપ્રમાણે)
આ પ્રમાણે આ સ્પર્શ ગુણપ્રમાણ છે, (સે કિં તં સંઘાનગુણપ્રમાણે ?) હે

સંસ્થાનગુણપ્રમાણં વૃત્તસંસ્થાનગુણપ્રમાણં ત્ર્યસ્રસંસ્થાનગુણપ્રમાણં ચતુસ્રસંસ્થાન-
ગુણપ્રમાણમ્, આયતસંસ્થાનગુણપ્રમાણમ્ । તદેતત્ સંસ્થાનગુણપ્રમાણમ્ । તદેતત્
અજીવગુણપ્રમાણમ્ ॥ સૂ૦ ૨૧૯ ॥

ટીકા—‘સે કિં તં’ इत्यादि—

अथ किं तद् गुणप्रमाणम् ? इति शिष्यप्रश्नः । उत्तरयति—गुणप्रमाणम्—
प्रमितिः प्रमाणम्, प्रमीयतेऽनेनेति चा प्रमाणम्, प्रमीयते यत्तद्वा प्रमाणम् ।
प्रमाण है । (से किं तं संठाणगुणप्रमाणे ?) हे भदन्त ! वह संस्थान
गुण प्रमाण क्या है ? (संठाणगुणप्रमाणे पंचविहे पणत्ते)

उत्तर—संठाण गुणप्रमाण पांच प्रकार का कहा गया है । (तंजहा)
जैसे—(परिमंडलसंठाणगुणप्रमाणे) परिमंडलसंस्थानगुणप्रमाण, (वट्ट-
संठाणगुणप्रमाणे) वृत्तसंस्थानगुणप्रमाण (तंससंठाणगुणप्रमाणे)
त्र्यस्रसंस्थानगुणप्रमाण (चउरससंठाणगुणप्रमाणे) चतुरस्रसंस्थान-
गुणप्रमाण (आययसंठाण गुणप्रमाणे) आयतसंस्थानगुणप्रमाण, (से तं
संठाणगुणप्रमाणे) यह संस्थानगुणप्रमाण हैं । (से तं अजीवगुणप्रमाणे)
इह प्रकार पूर्वप्रकान्त अजीव गुणप्रमाण हैं ।

भावार्थ—यह पहिले स्पष्ट कर दिया है कि ‘प्रमाण शब्द की
व्युत्पत्ति भाव, करण और कर्म इन तीनों साधनों में होती है ।
‘प्रमितिः प्रमाणम्’ यह प्रमाण शब्द की व्युत्पत्ति भावसाधन में है ।
‘प्रमीयते अनेन’ यह शब्द की व्युत्पत्ति करणसाधन पक्षमें है
‘प्रमीयते यत् तत्प्रमाणम्’ यह प्रमाणशब्द का व्युत्पत्ति कर्म साधन-

ભદન્ત ! તે સંસ્થાન ગુણપ્રમાણ શું છે ? (સંઠાણગુણપ્રમાણે પચવિહે પણત્તે)

ઉત્તર—સંસ્થાન ગુણપ્રમાણ પાંચ પ્રકારનું કહેવામાં આવ્યું છે. (તં
જહા) જેમકે (પરિમંડલસંઠાણગુણપ્રમાણે) પરિમંડલ સંસ્થાન ગુણપ્રમાણ
(વટ્ટસંઠાણગુણપ્રમાણે) વૃત્તસંસ્થાન ગુણપ્રમાણ (તંસસંઠાણગુણપ્રમાણે)
ત્ર્યસ્ર સંસ્થાન ગુણપ્રમાણ (ચઉરસસંઠાણગુણપ્રમાણે) ચતુસ્ર સંસ્થાન
ગુણપ્રમાણ (આયયસંઠાણગુણપ્રમાણે) આયત સંસ્થાન ગુણપ્રમાણ (સે તં
સંઠાણગુણપ્રમાણે) આ રીતે સંસ્થાન ગુણ પ્રમાણ છે. (સે તં અજીવગુણપ્રમાણે)
આ પ્રમાણે પૂર્વપ્રકાન્ત અજીવ ગુણ પ્રમાણ છે.

ભાવાર્થ—આની પહેલાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે કે પ્રમાણ શબ્દની
વ્યુત્પત્તિ ભાવ કરતું અને કર્મ આ ત્રણે સાધનોમાં હોય છે. ‘પ્રમિતિઃ
પ્રમાણમ્’ આ પ્રમાણ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ ભાવ સાધનમાં છે ‘પ્રમીયતે અનેન’
આ પ્રમાણ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ કરતું સાધન પક્ષમાં છે. ‘પ્રમીયતે યત્

ગુણાજ્ઞાનાદયો વર્ણાદયશ્ચ, તદ્દેવ પ્રમાણમ્=પ્રમાણિતિ=વસ્તુપરિચ્છેદઃ, તદ્દેતુત્વાદ્ ગુણા અપિ પ્રમાણમ્ । ગુણૈશ્ચ દ્રવ્યં પ્રમીયતે, ગુણાશ્ચ ગુણરૂપતયા પ્રમીયન્તે । इत्थं भावकरणकर्मैति त्रितयसाधनपक्षेऽपि गुणानां प्रामाण्यमनुसन्धेयम् । इदं गुणप्रमाणं जीवाजीवोभयभेदेन द्विविधम् । तत्राल्पवक्तव्यत्वात्प्रथममजीवगुणप्रमाणमुक्तम् । व्याख्याऽस्य प्रायो निगदसिद्धा । नवरम्-परिमण्डलसंस्थानं वलयादिवत्, वृत्त-मयोगोलकवत्, व्यसं त्रिकोणम्-शृङ्गाटकफलवत्, चतुरस्रं समचतुष्कोणम्, आय-तम्=दीर्घमिति ॥ सू० २१९ ॥

પક્ષ મેં હૈં । યહાં ગુણપ્રમાણ કા પ્રકરણ ચલુ રહા હૈ-ઇસલિયે ભાવ સાધનપક્ષ મેં ગુણોં કો જાનને રૂપ પ્રમાણિતિ કા નામ પ્રમાણ હોતા હૈ । ગુણ દ્રવ્યં પ્રમાણભૂત નહીં હોતે-પરંતુ જાનનારૂપ ક્રિયા ગુણોં કી હૈ, ઇસલિયે ક્રિયા ઓર ક્રિયાવાન્ મેં અભેદોપચાર સે ગુણોં કો પ્રમાણ માન લિયા જાતા હૈ । કરણ સાધનપક્ષ મેં “જિસકે દ્વારા જાના જાવે વહ પ્રમાણ હૈ” યહ પ્રમાણ શબ્દ કી વ્યુત્પત્તિ કહી ગઈ હૈ સો ગુણોં સે દ્રવ્ય જાના જાતા હૈ ઇસલિયે ગુણપ્રમાણભૂત હો જાતે હૈ । કર્મસાધન પક્ષ મેં “જો જાના જાવે” વહ પ્રમાણ હૈ એસી પ્રમાણશબ્દ કી વ્યુત્પત્તિ હુઈ હૈ-સો ગુણ ગુણરૂપ સે જાને જાતે હૈ, ઇસલિયે ગુણપ્રમાણ હૈ । ઇસ પ્રકાર ભાવ કરણ ઓર કર્મસાધન પક્ષ મેં ગુણોં મેં પ્રમાણતા કા અનુસંધાન કર લેના ચાહિયે । સૂત્રકાર ને જો વ્યુત્ક્રમ સે અજીવ ગુણપ્રમાણ કા કથન કિયા હૈ ડસકા કારણ યહાં અલ્પવક્તવ્યતા હૈ । વલય આદિ કા જો આકાર હોતા હૈ, વહ પરિમંડલ સંસ્થાન હૈ । અયો-

તત્પ્રમાણમ્’ આ પ્રમાણ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ કર્મસાધન પક્ષમાં છે. અહીં ગુણ પ્રમાણનું પ્રકરણ આવી રહ્યું છે. તેથી ભાવસાધનપક્ષમાં ગુણોના જ્ઞાન રૂપ પ્રમાણિતિનું નામ પ્રમાણ હોય છે, ગુણ જાતે પ્રમાણભૂત હોતા નથી, પરંતુ જાણવા રૂપ ક્રિયા ગુણોની છે. એટલા માટે ક્રિયા અને ક્રિયાવાન્માં અભેદોપચારથી ગુણોને પ્રમાણ માની લેવામાં આવે છે. કરણસાધન પક્ષમાં ‘જેના વડે જાણવામાં આવે તે પ્રમાણ છે.’ આ રીતે પ્રમાણશબ્દની વ્યુત્પત્તિ આપવામાં આવી છે. તો ગુણોથી દ્રવ્ય જાણવામાં આવે છે તેથી ગુણોપ્રમાણભૂત થઈ જાય છે, કર્મસાધનપક્ષમાં ‘જે જાણવામાં આવે’ તે પ્રમાણ છે. આ જાતની પ્રમાણ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ કહેવામાં આવી છે એટલા માટે ગુણ, ગુણ રૂપે જાણવામાં આવે છે, તેથી જ ગુણ પ્રમાણ છે. આ રીતે ભાવકરણ અને કર્મસાધન પક્ષમાં ગુણોમાં પ્રમાણતાનું અનુસંધાન કરી લેવું જોઈએ. સૂત્રકારે જો વ્યુત્ક્રમથી અજીવ પ્રમાણનું કથન કર્યું છે, તેનું કારણ અહીં અલ્પવક્ત-

અથ જીવગુણપ્રમાણં નિરૂપયતિ-

મૂલમ્-સે કિં તં જીવગુણપ્રમાણે ? જીવગુણપ્રમાણે-તિવિહે પળણત્તે, તં જહા-જાણગુણપ્રમાણે, દંસણગુણપ્રમાણે, ચરિત્ત-ગુણપ્રમાણે । સે કિં તં જાણગુણપ્રમાણે ? જાણગુણપ્રમાણે-ચઉત્તિવિહે પળણત્તે, તં જહા-પચ્ચક્ખે, અણુમ.ણે, ઓવમ્મે, આગમ્મે । સે કિં તં પચ્ચક્ખે ? પચ્ચક્ખે દુવિહે પળણત્તે, તં જહા-ઇંદિયપચ્ચક્ખે ય ણોંદિયપચ્ચક્ખે ય । સે કિં તં ઇંદિયપચ્ચક્ખે ? ઇંદિયપચ્ચક્ખે પંચવિહે પળણત્તે, તં જહા-સોંદિયપચ્ચક્ખે ચક્ખુ-રિંદિયપચ્ચક્ખે ઘાણિંદિયપચ્ચક્ખે જિવિંદિયપચ્ચક્ખે ફાસિં-દિયપચ્ચક્ખે । સે તં ઇંદિયપચ્ચક્ખે । સે કિં તં ણોંદિય-પચ્ચક્ખે ? ણોંદિયપચ્ચક્ખે તિવિહે પળણત્તે, તં જહા-ઓહિ-જાણપચ્ચક્ખે, મળપજ્જવનાણપચ્ચક્ખે, કેવલજાણપચ્ચક્ખે । સે તં ણોંદિયપચ્ચક્ખે । સે તં પચ્ચક્ખે ॥ સૂ. ૨૨૦ ॥

જાયા-અથ કિં તત્ જીવગુણપ્રમાણમ્ ? જીવગુણપ્રમાણં-ત્રિવિધં પ્રજ્ઞમ્, તથા-જ્ઞાનગુણપ્રમાણં, દર્શનગુણપ્રમાણં ચારિત્રગુણપ્રમાણમ્ । અથ કિં તત્ જ્ઞાન-ગોલક કા જો સંસ્થાન હોતા હૈં વહ વૃત્તસંસ્થાન હૈં । સિંઘાડે કે આકાર જૈમા જો આકાર હોતા હૈં વહ ત્ર્યસ્ર સંસ્થાન હૈં । જિસ સંસ્થાન મૈં ચારોં કોને ચરાવર હોતે હૈં ઉત્ત સંસ્થાન કા નામ ચતુરસ્ર હૈં । જો આકાર લંઘા હોતા હૈં, વહ આયત સંસ્થાન હૈં । યે સઘ વર્ણાદિ ગુણ અજીવ પદાર્થ કે હૈં હસલિયે હન્હેં અજીવગુણપ્રમાણ મૈં રહ્યા હૈં ॥ સૂ. ૨૧૯ ॥

અત્રા છે. વત્રય વગેરેનો જે આકાર હોય છે તે પરિમિત્ત સંસ્થાન છે અથોગોલકનું જે સંસ્થાન હોય છે, તે વૃત્ત સંસ્થાન છે. શિંગોડાના ત્રંબો જે આકાર હોય છે તે ત્ર્યસ્ર સંસ્થાન છે, જે સંસ્થાનમાં ચારે ચાર ખૂણાઓ ખરાબર હોય છે, તે સંસ્થાનનું નામ ચતુરસ્ર છે. જે સંસ્થાનનો આકાર લાંબો હોય તે આયત સંસ્થાન છે. આ બધા વર્ણાદિ ગુણ અજીવ પદાર્થના છે તેથી આ બધાને અજીવગુણ પ્રમાણમાં મૂકવામાં આવ્યા છે. ॥ સૂ. ૨૧૯ ॥

ગુણપ્રમાણમ્ ? જ્ઞાનગુણપ્રમાણં ચતુર્વિધં પ્રજ્ઞાતં, તદ્યથા-પ્રત્યક્ષમ્, અનુમાનમ્, ઔપમ્યમ્, આગમઃ । અથ કિં તત્ પ્રત્યક્ષં ? પ્રત્યક્ષં દ્વિવિધં પ્રજ્ઞપ્તં, તદ્યથા-
ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષં ચ નો ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષં ચ । અથ કિં તત્ ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષમ્ ? ઇન્દ્રિયપ્ર-

અવ સૂત્રકાર જીવગુણપ્રમાણ કા નિરૂપણ કરતે હૈં-

‘સે કિં તં જીવગુણપ્રમાણે’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં જીવગુણપ્રમાણે ?) હે ભદન્ત ! જીવગુણપ્રમાણ
કયા હૈ ?

ઉત્તર—(જીવગુણપ્રમાણે તિવિહે પળ્લત્તે) જીવગુણપ્રમાણ ત્રીન
પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ—(તં જહા) જૈસે (જ્ઞાનગુણપ્રમાણે દંસણગુણપ્ર-
માણે, ચરિત્તગુણપ્રમાણે) જ્ઞાનગુણપ્રમાણ, દર્શનગુણપ્રમાણ ચારિત્રગુણ-
પ્રમાણ (સે કિં તં જ્ઞાનગુણપ્રમાણે) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનગુણપ્રમાણ કા
કયા સ્વરૂપ હૈ ? (જ્ઞાનગુણપ્રમાણે ચત્ત્વિહે પળ્લત્તે) જ્ઞાનગુણપ્રમાણ
ચાર પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ । (તં જહા) ઉસકે વે પ્રકાર યે હૈં—(પચ્ચ-
ક્ષે, અણુમાણે ઓવમ્મે, આગમે) પ્રત્યક્ષ અનુમાન ઉપમાન, ઓર
આગમ (સે કિં તં પચ્ચક્ષે ?) હે ભદન્ત ! પ્રત્યક્ષ કા કયા સ્વરૂપ હૈં ?
(પચ્ચક્ષે દુવિહે પળ્લત્તે) હહ પ્રત્યક્ષ દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ ।
(તં જહા) જૈસે—(ઇન્દ્રિયપચ્ચક્ષે ય જોઈન્દ્રિયપચ્ચક્ષે ય) એક ઇન્દ્રિય

હવે સૂત્રકાર જીવ ગુણપ્રમાણનું નિરૂપણ કરે છે.

‘સે કિં તં જીવગુણપ્રમાણે’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં જીવગુણપ્રમાણે ?) હે ભદન્ત ! જીવ ગુણ
પ્રમાણ શું ?

ઉત્તર—(જીવગુણપ્રમાણે તિવિહે પળ્લત્તે) જીવ પ્રમાણ ત્રણ પ્રકારનું
કહેવામાં આવ્યું છે (તં જહા) જેમ કે (જ્ઞાનગુણપ્રમાણે દંસણગુણપ્રમાણે,
ચરિત્તગુણપ્રમાણે) જ્ઞાન ગુણ પ્રમાણ, દર્શન ગુણ પ્રમાણ ચારિત્રગુણ પ્રમાણ
(સે કિં તં જ્ઞાનગુણપ્રમાણે) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનગુણ પ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું
છે ? (જ્ઞાનગુણપ્રમાણે ચત્ત્વિહે પળ્લત્તે) જ્ઞાનગુણ પ્રમાણ ચાર પ્રકારનું કહેવામાં
આવ્યું છે (તં જહા) તેના પ્રકારો આ પ્રમાણે છે. (પચ્ચક્ષે, અણુમાણે,
ઓવમ્મે, આગમે) પ્રત્યક્ષ અનુમાન ઉપમાન અને આગમ (સે કિં તં પચ્ચક્ષે)
હે ભદન્ત ! પ્રત્યક્ષનું સ્વરૂપ કેવું છે ? (પચ્ચક્ષે દુવિહે પળ્લત્તે) તે
પ્રત્યક્ષ બે પ્રકારનું કહેવામાં આવ્યું છે. (તં જહા) જેમ કે (ઇન્દ્રિયપચ્ચક્ષે ય
જોઈન્દ્રિયપચ્ચક્ષે ય) એક ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ અને અન્ય નોઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ

ત્યક્ષં પञ્ચવિધં પ્રજ્ઞપ્તં, તદ્વયા-શ્રોત્રેન્દ્રિયપ્રત્યક્ષં, ચક્ષુરિન્દ્રિયપ્રત્યક્ષં ઘ્રાણેન્દ્રિય
પ્રત્યક્ષં; જિહ્વેન્દ્રિયપ્રત્યક્ષં, સ્પર્શેન્દ્રિયપ્રત્યક્ષમ્ । તદેતત્ત્વં ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષમ્ । અથ
કિં તત્ત્વં નો ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષં ? નોઽન્દ્રિયપ્રત્યક્ષં-ત્રિવિધં પ્રજ્ઞપ્તં, તદ્વયા-અવધિ-
જ્ઞાનપ્રત્યક્ષં, મનઃપર્યવજ્ઞાનપ્રત્યક્ષં, કેવલજ્ઞાનપ્રત્યક્ષમ્ । તદેતત્ત્વં નો ઇન્દ્રિયપ્રત્ય-
ક્ષમ્ । તદેતત્ત્વં પ્રત્યક્ષમ્ ॥ સૂ. ૨૨૦ ॥

પ્રત્યક્ષ ઓર દૂસરા નોઽન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ । (સે કિં તં ઇન્દ્રિયપચ્ચક્ષે)
વહ ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ કયા હૈ ? (ઇન્દ્રિયપચ્ચક્ષે પંચવિહે વળ્લત્તે) વહ
ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ પાંચ પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ । (તં જહા) વે પ્રકાર વે હૈ-
(નોઽન્દ્રિયપચ્ચક્ષે) શ્રોત્રેન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ (ચક્ષુરિન્દ્રિયપચ્ચક્ષે) ચક્ષુ
ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ (ઘ્રાણેન્દ્રિયપચ્ચક્ષે) ઘ્રાણેન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ (જિહ્વેન્દ્રિય-
પચ્ચક્ષે) જિહ્વા ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ (સ્પર્શેન્દ્રિયપચ્ચક્ષે) સ્પર્શનઇન્દ્રિય
પ્રત્યક્ષ । (સે તં ઇન્દ્રિયપચ્ચક્ષે) હસ પ્રકાર વહ ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ હૈ । (સે
કિં તં નો ઇન્દ્રિયપચ્ચક્ષે) હે ભદન્ત ! નોઽન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ કયા હૈ ? (નો
ઇન્દ્રિયપચ્ચક્ષે તિવિહે વળ્લત્તે) નો ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ ત્રીન પ્રકાર કા કહા
ગયા હૈ । (તં જહા) જૈસે-(ઓહિનાણપચ્ચક્ષે, મણપજ્જવનાણપચ્ચ-
ક્ષે, કેવલ નાણપચ્ચક્ષે) અવધિજ્ઞાનપ્રત્યક્ષ મનઃપર્યવજ્ઞાનપ્રત્યક્ષ
ઓર કેવલજ્ઞાન પ્રત્યક્ષ । (સે તં નો ઇન્દ્રિયપચ્ચક્ષે) હસ પ્રકાર વહ
નોઽન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ હૈ । (સે તં પચ્ચક્ષે) યહી પ્રત્યક્ષ કા સ્વરૂપ હૈ ।

(સે કિં તં ઇન્દ્રિયપચ્ચક્ષે) ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષનું શુ સ્વરૂપ છે ? (ઇન્દ્રિયપચ્ચક્ષે
પંચવિહે વળ્લત્તે) તે ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ પાંચ પ્રકારનું કહેવામાં આવ્યું
છે. (તં જહા) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે. (નોઽન્દ્રિયપચ્ચક્ષે) શ્રોત્રેન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ
(ચક્ષુરિન્દ્રિયપચ્ચક્ષે) ચક્ષુરિન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ (ઘ્રાણેન્દ્રિયપચ્ચક્ષે) ઘ્રાણેન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ
(જિહ્વેન્દ્રિયપચ્ચક્ષે) જિહ્વા ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ (સ્પર્શેન્દ્રિયપચ્ચક્ષે) સ્પર્શન ઇન્દ્રિય
પ્રત્યક્ષ (સે તં ઇન્દ્રિયપચ્ચક્ષે) આ પ્રમાણે આ ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ છે. (તે કિં તં નો
ઇન્દ્રિયપચ્ચક્ષે) હે ભદન્ત ! નો ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ શું છે ? (નો ઇન્દ્રિયપચ્ચક્ષે
તિવિહે વળ્લત્તે) નો ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ ત્રણ પ્રકારનું કહેવામાં આવ્યું છે. (તં જહા)
જેમ કે (ઓહિનાણપચ્ચક્ષે, મણપજ્જવનાણપચ્ચક્ષે કેવલનાણપચ્ચક્ષે) અવ-
ધિજ્ઞાનપ્રત્યક્ષ મનઃપર્યવજ્ઞાન, પ્રત્યક્ષ અને કેવલજ્ઞાન પ્રત્યક્ષ (સે તં નો
ઇન્દ્રિય પચ્ચક્ષે) આ પ્રમાણે આ નો ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ છે. (સે તં પચ્ચક્ષે)
આજ પ્રત્યક્ષનું સ્વરૂપ છે.

ટીકા—‘સે કિં તં જીવગુણપ્રમાણે’ इत्यादि—

अथ किं तत् जीवगुणप्रमाणम् ? इति शिष्यप्रश्नः । उत्तरयति—जीवगुणप्रमाणम्—जीवस्य ये गुणाः—ज्ञानादिरूपास्तद्रूपं प्रमाणं ज्ञानगुणप्रमाणदर्शनगुणप्रमाण-चारित्रगुणप्रमाणेति त्रिविधम् । तत्र ज्ञानगुणप्रमाणम् ज्ञानरूपो यो गुणस्तद्रूपं प्रमाणं प्रत्यक्षानुमानोपम्यागमेति चतुर्विधम् । तत्र प्रत्यक्षम्—अनुते=व्याप्नोति ज्ञानात्मनाऽर्थान् यः सोऽक्षो—जीवः, अक्षं=जीवं प्रति प्रतिगतं प्रत्यक्षम्—‘अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थे द्वितीया’ इति प्रत्यक्षम्—अर्थसाक्षात्कारेण जीवस्य यज्ज्ञानमुत्पद्यते

भावार्थ—इस सूत्र द्वारा सूत्रकार ने जीवगुणप्रमाण का निरूपण किया है—जिसमें चेतना हो जानने देखने की ताकत हो उसका नाम जीव है । इस जीव के जो ज्ञानादिक गुण हैं वे जीवगुण हैं । इन जीव गुणों का प्रमाण होना—अर्थात् जीवगुणों का स्वयं प्रमाणरूप होना यह जीवगुण प्रमाण है । ज्ञानगुणप्रमाण प्रत्यक्ष, अनुमान, आगम और उपमान के भेद से चार प्रकार का कहा गया है । प्रत्यक्ष शब्द में प्रति अक्ष ऐसे दो शब्द हैं । अक्ष शब्द का अर्थ जीव है । क्योंकि यह जीव ज्ञान से समस्त पदार्थों का व्याप्त कर लेता है—जान लेता है—अक्ष्णोति—व्याप्नोति—ज्ञानात्मना अर्थान् यः सोऽक्षः” ऐसी अक्षशब्द की व्युत्पत्ति है । सो इस जीव के प्रति—प्रतिगत—हो वह प्रत्यक्ष है । यहां “अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थे द्वितीया” जीव में इस सूत्र से द्वितीया विभक्ति हुई है । अर्थ के साक्षात्कार से जो जीव को ज्ञान उत्पन्न

ભાવાર્થ—આ સૂત્રવડે સૂત્રકારે જીવગુણપ્રમાણનું નિરૂપણ કર્યું છે. જેમાં ચેતના હોય, જાણવા, જોવાની શક્તિ હોય તે જીવ છે. આ જીવના જે જ્ઞાનાદિક ગુણ છે, તે જીવગુણ છે. આ જીવગુણોનું પ્રમાણ થવું. એટલે કે જીવગુણોનું જાતે પ્રમાણ રૂપ થવું તે જીવગુણ પ્રમાણ છે. જ્ઞાનગુણ પ્રમાણ, પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, આગમ અને ઉપમાનના ભેદથી ચાર પ્રકારનું કહેવામાં આવ્યું છે. પ્રત્યક્ષ શબ્દમાં પ્રતિ અક્ષ એવા બે શબ્દ છે. અક્ષ શબ્દનો અર્થ જીવ (આત્મા) છે. કેમકે આ જીવ જ નથી સમસ્ત પદાર્થોને વ્યાપ્ત કરી લે છે—જાણી લે છે, ‘અક્ષ્ણોતિ વ્યાપ્નોતિ જ્ઞાનાત્મના ય. સોઽક્ષઃ’ એવી અક્ષ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ છે. તે આ જીવના પ્રતિ—પ્રતિગત—હોય તે પ્રત્યક્ષ છે. અહીં ‘અત્યાદયઃ ક્રાન્તાદ્યર્થે દ્વિતીયા’ જીવમાં આ વાતિક વડે દ્વિતીયા વિભક્તિ થયેલ છે. અર્થના સાક્ષાત્કારથી જે જીવને જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે,

તદિત્યર્થઃ । યદ્વા-અશ્નાતિ-મુઢ્ઢક્ટે પાલયતિ વા અર્થાન્ યઃ સોઽક્ષો જીવઃ । અક્ષં પ્રતિગતં પ્રત્યક્ષમ્ । અર્થઃ પૂર્વોક્ત એવ અક્ષમક્ષં પ્રતિગતમિતિ પ્રત્યક્ષમિતિ કૈશ્ચિદ્ વિગૃહીતં તત્ર યુક્તમ્ અવ્યયીભાવસ્ય નપુંસકત્વેન પ્રત્યક્ષો વોધઃ પ્રત્યક્ષા બુદ્ધિઃ પ્રત્યક્ષં જ્ઞાનમ્ इति લિઙ્ગત્રયસ્યાનુપપન્નત્વાત્ । તચ્ચ પ્રત્યક્ષમ્ ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષનો- ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષેતિ દ્વિવિધમ્ । તત્ર-ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષમ્-ઇન્દ્રિયં=શ્રોત્રાદિકં તન્નિમિત્તં તત્સહકારિકારણં યસ્ય જ્ઞાનસ્ય તદલિઙ્ગિકં શબ્દરૂપરસગન્ધસ્પર્શવિષયજ્ઞાનમ્ । इदं च इन्द्रलक्षणजीवात् परम्-अतिरिक्तं निमित्तमाश्रित्योत्पद्यते । यथा धूममा- श्रित्याग्निज्ञानम्, अत इदं ज्ञानमपि वस्तुतः परोक्षमेव, तथापीदं लोकव्यवहारतः

હોતા હૈં ઉસકા નામ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન હૈં । “આશ્નાતિ-મુઢ્ઢક્ટે પાલયતિ વા અર્થાન્ યઃ સઃ અક્ષો જીવઃ” હસ વ્યુત્પત્તિ કા ખી યહી પૂર્વોક્ત અર્થ હૈં જો “અક્ષં અક્ષં પ્રતિ ગતં પ્રત્યક્ષમ્-એસી વ્યુત્પત્તિ હસ પ્રત્યક્ષ શબ્દ કી કરતે હૈં વહ યુક્ત નહીં હૈં । ક્યોંકિ એસી વ્યુત્પત્તિ કરને મેં અવ્યયીભાવ સમાસ હોતા હૈં ઓર વહ સદા નપુંસક લિઙ્ગ મેં હોતા હૈં તચ “પ્રત્યક્ષો વોધઃ પ્રત્યક્ષા બુદ્ધિઃ, પ્રત્યક્ષં જ્ઞાનમ્” હસ પ્રકાર સે ત્રિ-લિંગતા પ્રત્યક્ષશબ્દ મેં નહીં આ સકેગી । અતઃ પૂર્વોક્ત વ્યુત્પત્તિ હી પ્રત્યક્ષ શબ્દ કી નિર્દોષ હૈં । જિસ પ્રત્યક્ષજ્ઞાન કી ઉત્પત્તિ મેં ઇન્દ્રિયાં સહકારિ કારણ પડતી હૈં, વહ ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ હૈં । વૈસે દેખ્વા જાવે તો સિદ્ધાન્ત કે અનુસાર એસા જ્ઞાન પરોક્ષ હી માના ગયા હૈં । ક્યોંકિ ઇન્દ્રિયોં કી સહાયતા સે ઉત્પન્ન જ્ઞાન સર્વ હી આત્માતિરિક્ત પર કી સહાયતા સે ઉત્પન્ન હોને કે કારણ ધૂમ કી સહાયતા સે ઉત્પન્ન અગ્નિ

તેતુ નામ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન છે ‘અશ્નાતિ-મુઢ્ઢક્ટે પાલયતિ વા અર્થાન્ યઃ સઃ અક્ષો જીવઃ’ આ વ્યુત્પત્તિનો પણ એજ પૂર્વોક્ત અર્થ છે. જે ‘અક્ષં અક્ષં પ્રતિ ગત-પ્રત્યક્ષમ્’ આ જાતની વ્યુત્પત્તિ આ પ્રત્યક્ષ શબ્દની કરે છે, તે યુક્ત નથી. કેમકે આ જાતની વ્યુત્પત્તિકરવામાં અવ્યયીભાવ સમાસ થાય છે. અને તે હંમેશા નપુંસક લિંગમાં થાય છે. ત્યારે ‘પ્રત્યક્ષો વોધ પ્રત્યક્ષા બુદ્ધિઃ પ્રત્યક્ષં જ્ઞાનમ્’ આ રીતે ત્રિ લિંગતા પ્રત્યક્ષ શબ્દમાં આવી શકશે નહીં તેથી પ્રત્યક્ષ શબ્દની પૂર્વોક્ત વ્યુત્પત્તિ જ નિર્દોષ કહેવાય જે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનની ઉત્પત્તિમાં ઇન્દ્રિયો સહકારિ કારણ તરીકે હોય તે ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ છે. આમ આપણે વિચાર કરીએ તો સિદ્ધાન્ત મુજબ એવું જ્ઞાન પરોક્ષ જ જ્ઞાનવામાં આવ્યું છે. કેમ કે ઇન્દ્રિયોની સહાયતાથી ઉત્પન્નજ્ઞાન સર્વ આત્માતિરિક્ત ‘પર’ ની સહાયતાથી ઉત્પન્ન થવા બદલ ધૂમની સહાયતાથી ઉત્પન્ન અગ્નિજ્ઞાનની

પ્રત્યક્ષમુચ્યતે इतिबोध्यम् । इदमिन्द्रियप्रत्यक्षं श्रोत्रेन्द्रियप्रत्यक्षचक्षुरिन्द्रियप्रत्यक्ष-
घ्राणेन्द्रियप्रत्यक्षजिह्वेन्द्रियप्रत्यक्षस्पर्शेन्द्रियप्रत्यक्षेति पञ्चविधम् । यत्तु इन्द्रियप्रत्यक्षं न
भवति तद् नोइन्द्रियप्रत्यक्षमुच्यते । नो शब्दोऽत्र सर्वनिषेधे वर्तते, तेन यत्र इन्द्रियं
सर्वथैव न प्रवर्तते, किन्तु जीव एव साक्षादर्थं पश्यति, तन्नोइन्द्रियप्रत्यक्षम् । एतत्
अवधिज्ञानप्रत्यक्षमनःपर्यवज्ञानप्रत्यक्षकेवलज्ञानप्रत्यक्षेति त्रिविधमिति ॥मू० २२०॥

अथ अनुमानं निरूपयति -

मूलम्—से किं तं अणुमाणे? अणुमाणे—तिविहे पणत्ते,
तं जहा—पुव्ववं सेसवं दिट्ठसाहम्मवं । से किं तं पुव्ववं? पुव्ववं पंच-
विहं पणत्तं, तं जहा—खत्तेण वा १ वणेण २ वा लंछणेण वा ३
मसेण वा ४ तिलए ण वा ५ गाहा—

ज्ञान के जैसा से परोक्ष माना गया है । जिस प्रकार अग्निज्ञान धूम-
रूप लिंग की सहायता से उत्पन्न होता है और वह परोक्ष होता है, उस
प्रकार से इन्द्रियजन्य ज्ञान लिङ्गजन्य नहीं होता है । इसीलिये इन्द्रिय
जन्य ज्ञान को वस्तुतः परोक्षरूप होने पर भी लोकव्यवहार की
अपेक्षा प्रत्यक्ष मान लिया गया है । जिस ज्ञान की उत्पत्ति इन्द्रियों
की सहायता से नहीं होती है, वह नोइन्द्रिय प्रत्यक्ष ज्ञान है । यहां
“नो” शब्द सर्वथा इन्द्रियों की सहायता के निषेध में लिया गया है ।
इसका यह तात्पर्य है कि ‘जिस ज्ञान की उत्पत्ति केवल आत्माधीन
ही होती है, वह नो इन्द्रिय प्रत्यक्ष है । ऐसे नो इन्द्रिय प्रत्यक्ष ज्ञान
अवधिज्ञान मनः पर्यवज्ञान और केवलज्ञान ये तीन ज्ञान है ॥सू. २२०॥

જેમ પરોક્ષ માનવામાં આવ્યું છે. જે પ્રમાણે અગ્નિજ્ઞાન ધૂમરૂપ લિંગની
સહાયતાથી ઉત્પન્ન થાય છે અને તે પરોક્ષ હોય છે, આ રીતે ઈન્દ્રિય જન્યજ્ઞાન
લિંગજન્ય હોતું નથી. એટલા માટે ઈન્દ્રિય જન્ય જ્ઞાનને વસ્તુતઃ પરોક્ષરૂપ
હોવા છતાંએ લોકવ્યવહારની અપેક્ષાએ પ્રત્યક્ષ માની લીધું છે. જે જ્ઞાનની
ઉત્પત્તિ ઈન્દ્રિયોની સહાયતા વડે થતી નથી, તે નોઈન્દ્રિય પ્રત્યક્ષજ્ઞાન છે. અહીં
‘નો’ શબ્દ સર્વથા ઈન્દ્રિયોની સહાયતાના નિષેધમાં ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો
છે, આનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે ‘જે જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ ફક્ત આત્માધીન
જ હોય છે, તે નોઈન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ છે. એવા નોઈન્દ્રિય પ્રત્યક્ષજ્ઞાન અવધિ
જ્ઞાન મનઃપર્યવજ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાન આ ત્રણ જ્ઞાનો છે. ॥ સૂ. ૨૨૦ ॥

“माया पुत्तं जहा नट्टं, जुवाणं पुणरागयं।

काई पच्चभिजाणेज्जा, पुट्ठलिंगेण केणई ॥१॥”

से तं पुट्ठवं। से किं तं सेसवं? सेसवं पंचविहं पणत्तं, तं जहा—कज्जेणं कारणेणं गुणेणं अवयवेणं आसएणं। से किं तं कज्जेणं? कज्जेणं—संखं सहेणं, मेरिं ताडिएणं, वसभं ठिक्किएणं, मोरं केकाइएणं, हयं हेसिएणं, गयं गुल्लुइएणं, रहं घणघणाइएणं। से तं कज्जेणं। से किं तं कारणेणं? कारणेणं तंतवो पडस्स कारणं, ण पडो तंतुकारणं, वीरणा कडस्स कारणं, ण कडो वीरणाकारणं, मिप्पिंडो घडस्स कारणं, ण घडो मिप्पिंडकारणं। से तं कारणेणं। से किं तं गुणेणं? गुणेणं—सुवणं निकसेणं, पुप्फं गंधेणं, लवणं रसेणं, महुरं आसायएणं, वत्थं फासेणं। से तं गुणेणं। से किं तं अवयवेणं? अवयवेणं—महिसं सिंहेणं, कुक्कुडं सिंहाए, हत्थिं विसाणेणं, वराहं दाढाए, मोरं पिच्छेणं, आसं खुरेणं, वग्घं नहेणं, च्चमरिं वालग्वेणं, वाणरं लंगूलेणं, दुपयं मणुस्सादि, चउप्पयं गवयादि, बहुपयं गोमियादि, सीहं केसरेणं वत्तहं ककुएणं, महिलं बलयवाहाए—गाहा—पडियरवंधेणं भडं, जाणिज्जा महिलियं निवसणेणं।

सित्थेणं दोणपागं, कविंच एक्काए गाहाए ॥१॥

से तं अवयवेणं। से किं तं आसएणं? आसएणं—अग्निं धूमेणं, सलिलं वलागेणं, वुट्ठिं अब्भविकारेणं कुलपुत्तं सीलसमाचारेणं। से तं आसएणं। से तं सेसवं ॥सू० २२१॥

છાયા-અથ કિં તત્ અનુમાનમ્ ? અનુમાનં ત્રિવિધં પ્રજ્ઞપ્તમ્-તથથા પૂર્વવત્ શેષવત્ દૃષ્ટિસાધર્મ્યવત્ । અથ કિં તત્ પૂર્વવત્ ? પૂર્વવત્ પશ્ચવિધં પ્રજ્ઞપ્તમ્-તથથા-ક્ષતેન વા ૧ વ્રણેન વા ૨ લાઁછનેન વા ૩ મસેણ વા ૪ તિલકેન વા ૫, ગાથા-

“માતા પુત્રં યથા નષ્ટં. યુવાન પુનરાગતમ્ ।

કાચિત્ મત્યભિજાનીયાત્ પૂર્વલિજ્ઞેન કેનચિત્ ॥”

અવ સૂત્રકાર અનુમાન જ્ઞાન કી પ્રરૂપણા કરતે હૈં-

“સે કિં તં અણુમાણે ?” ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ--(સે કિં તં અણુમાણે ?) હે ભદન્ત ! વહ પૂર્વ પ્રક્રાન્ત અનુમાન કયા હૈ ?

ઉત્તર--(અણુમાણે તિવિહે પળ્લત્તે) અનુમાન ત્રિવિધ પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ--(તં જહા) ઉસકે પ્રકાર ચે હૈં--(પુવ્વવં સેસવં દિટ્ઠસાહમ્મવં) પૂર્વવત્ શેષવત્ ઓર દૃષ્ટિસાધર્મ્યવત્ । (સે કિં તં પુવ્વવં) હે ભદન્ત ! પૂર્વવત્ અનુમાન કયા હૈ ?

ઉત્તર--(પુવ્વવં પંચવિહં પળ્લત્તં) પૂર્વવત્ અનુમાન પાંચ પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ (તં જહા જૈસે--(સ્વત્તેણ વા વણેણ વા, લંછણેણ વા, મસેણ વા, તિલણેણ વા) ક્ષત, વ્રણ, લાઁછન, મસાં ઓર તિલ હન પાંચ ચિહ્નો દ્વારા ઉત્પન્ન હુઆ અનુમાન પૂર્વવત્ કહલાતા હૈ ઓર હન્નીં ચિહ્નો સે ઉત્પન્ન હોને કે કારણ વહ હન ૨ જામ વાલા હો જાતા હૈ । હસલિયે ઉસે પાંચ પ્રકાર કા કહા હૈ । (ગાહા) યહાં પર યહ ગાથા હૈ ‘માયા

હવે સૂત્રકાર અનુમાન જ્ઞાનની પ્રરૂપણા કરે છે

‘સે કિં તં અણુમાણે’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ--(સે કિં તં અણુમાણે) હે ભદન્ત ! તે પૂર્વપ્રક્રાન્ત અનુમાન શું છે ?

ઉત્તર--(અણુમાણે તિવિહે પળ્લત્તે) અનુમાન ત્રણ પ્રકારનું કહેવામાં આવ્યું છે. (ત જહા) તેના પ્રકારો આ પ્રમાણે છે. (પુવ્વવ સેસવં દિટ્ઠસાહમ્મવ) પૂર્વવત્, શેષવત્ અને દૃષ્ટિ સાધાર્મ્યવત્ (સે કિં તં પુવ્વવં) હે ભદન્ત ! પૂર્વવત્ અનુમાન શું છે ?

ઉત્તર--(પુવ્વવં પંચવિહં પળ્લત્તં) પૂર્વવત્ અનુમાન પાંચ પ્રકારનું હોય છે. (ત જહા) જેમ કે (સ્વત્તેણ વા વણેણ વા, લંછણેણ વા, મસેણ વા, તિલણેણ વા) ક્ષત, વ્રણ, લાંછન, મસા અને તિલ આ પાંચ ચિહ્નો વડે ઉત્પન્ન થયેલ અનુમાન પૂર્વવત્ કહેવામાં આવ્યું છે. અને આજ ચિહ્નોથી ઉત્પન્ન હોવા બદલ તે આ નામોથી અભિહિત કરવામાં આવે છે. એટલા માટે તેને પાંચ પ્રકાર

તદેતત્ પૂર્વાત્ । અથ કિં તત્ શેષવત્ ? શેષવત્ પञ्चविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-कार्येण, कारणेन, गुणेन, अवयवेन, आश्रयेण । अथ किं तत् कार्येण ? कार्येण-शङ्खं शब्देन, भेरीं ताडितेन, वृषभं गर्जितेन, मयूरं केकादितेन, हयं हेसितेन, गजं गुलगुलायितेन, रथं घनघनायितेन । तदेतत् कार्येण । अथ किं तत् कारणेन ? कारणेन-

पुत्तं इत्यादि” इसका भाव यह है-किसी माता का पुत्र बाल्यावस्था से ही परदेश में चला गया था-रहते २ वहाँ वह तरुण हो गया । जब वह वापिस आया तो, उसको माँ ने उसे किसी चिह्न को देखकर पहि-
चान लिया । (से तं पुञ्चवं) इस प्रकार यह पूर्ववत् अनुमान है । (से किं तं सेसवं) हे भदन्त शेषवत् अनुमान क्या है ? (सेसवं पञ्चविहं पण्णत्तं) शेषवत् अनुमान पांच प्रकार का कहा गया है । (तं जहा) वे प्रकार ये हैं-(कज्जेणं कारणेणं गुणेणं अवयवेणं आसएणं) कार्य, कारण, गुण अवयव, और आश्रय इन पांच से उत्पन्न हुआ अनुमान शेषवत् अनुमान है । (से किं तं कज्जेणं) कार्य से उत्पन्न हुआ शेषवत् अनुमान क्या है ? (कज्जेणं संखं सदेणं, भेरीं ताडिएणं वसभं ढक्किएणं, मोरं केकाइएणं, हयं हेसिएणं गयं गुलगुलाइएणं, रहं घणघणाइएणं) कार्य से उत्पन्न हुआ शेषवत् अनुमान इस प्रकार से है जैसे-शंख के शब्द को सुनकर शंख का अनुमान करना भेरी की आवाज सुनकर भेरी का अनुमान करना, बैल का ढक्कित

રતું કહેવામાં આંચું છે. (ગાહા) અહીં આ ગાથા છે. ‘માયા પુત્ત’ इत्यादि’ આનો ભાવ આ પ્રમાણે છે. કે કોઈ માતાનો પુત્ર બાલ્યાવસ્થામાં જ પર-
દેશમાં જતો રહ્યો હતો. પરદેશમાં જ તે તરુણ થઈ ગયો બ્યારે તે પાછો ફર્યો ત્યારે માતાએ કોઈ ચિહ્નના આધારે તેને ઓળખી લીધો (સે ત પુજ્જવ) આ પ્રમાણે આ પૂર્વવત્ અનુમાન છે (સે કિં સેસવં) હે ભદંત ! શેષવત્ અનુમાન શું છે ? (સેસવં પંચવિહં પણ્ણત્તં) શેષવત્ અનુમાન પાંચ પ્રકારનું કહેવામાં આંચું છે. (તં જહા) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે. (કજ્જેણં કારણેણં ગુણેણં અવયવેણં આસણં) કાર્ય, કારણ, ગુણ, અવયવ અને આશ્રય આ પાંચ વડે ઉત્પન્ન થયેલ અનુમાન શેષવત્ અનુમાન છે (સે કિં તં કજ્જેણં) કાર્યથી ઉત્પન્ન થયેલ શેષવત્ અનુમાન શું છે ? (કજ્જેણં સંખ, સદેણં ભેરીં તાડિણં, વસમ ઢક્કિણં, મોરં, કેકાઇણ, હયં હેસિણં, ગયં ગુલગુલાઇણં, રહ ઘણ-
ઘણાઇણ) કાર્યથી ઉત્પન્ન થયેલ શેષવત્ અનુમાન આ પ્રમાણે છે જેમ કે શંખના શબ્દને સાંભળીને શંખનું અનુમાન કરવું ભેરીના શબ્દને સાંભળીને

तन्तवः पटस्य, कारणं, न पटस्तन्तुकारणं, वीरणा कटस्य कारणं, न कटो वीरणा कारणं, मृत्पिण्डो घटस्य कारणं, न घटो मृत्पिण्डकारणं । तदेतत् कारणेन । अथ किं तद् गुणेन ?, गुणेन-सुर्णं निकषेण, पुष्पं गन्धेन, लवणं रसेन,

ढकालना सुनकर बैल का अनुमान करना, मयूर की वाणी सुनकर मयूर का अनुमान करना, हिनहिनाना सुनकर घोड़े का अनुमान करना, हाथी का चिघाढना सुनकर या मार्ग में पतित उसकी बीट को देखकर हाथी का अनुमान करना, घनघनायित से रथ का अनुमान करना । (से तं कज्जेणं) यह कार्य लिङ्ग से उत्पन्न हुआ शेषवत् अनुमान है । (से किं तं कारणेणं) हे भदन्त ! कारणरूप लिङ्ग से उत्पन्न हुआ शेषवत् अनुमान क्या है ? (कारणेणं) कारण रूप लिङ्ग से उत्पन्न हुआ शेषवत् अनुमान इस प्रकार है—(कारणेणं तंतवो पडस्स कारणं ण पडो तंतु कारणं वीरणा कडस्स कारणं, ण कडो वीरणा कारणं मिप्पिण्डो घडस्स कारणं, ण घडो मिप्पिण्ड कारणं—से तं कारणेणं) तंतु पट (कपड़ा) के कारण होते हैं, पट तंतु का कारण नहीं होता है, वीरणा—तृणविशेष—कट—चटाई के कारण होते हैं—चटाई वीरणा की कारण नहीं होती है । मृत्पिण्ड—मिट्टी—घट का कारण होता है—घट मृत्पिण्ड का कारण नहीं होता । यह कारणलिङ्ग जन्य शेषवत् अनुमान है । (से किं तं गुणेणं) हे भदन्त ! गुणलिङ्ग जन्य शेषवत् अनु-

लेरीनुं अनुमान करवुं, णणढना शब्दने सांलणीने णणढनुं अनुमान करवुं. भयूरनीवाणी सांलणीने भयूरनुं अनुमान करवुं, ढणुढणुणुं सांलणीने घोडानुं अनुमान करवुं, ढाथीनी चीस सांलणीने अथवा तो मार्गभां पडेल तेनी लाढ जेधने ढाथीनुं अनुमान करवुं, धनधनायित शब्द सांलणीने रथनुं अनुमान करवुं. (से तं कज्जेणं) आ कार्यलिङ्गथी उत्पन्न थयेल शेषवत् अनुमान छे. (से किं तं कारणेणं) हे भदन्त ! कारणरूपलिङ्गथी उत्पन्न थयेल शेषवत् अनुमान शुं छे ? (कारणेणं) कारणरूप लिङ्गथी उत्पन्न थयेल शेषवत् अनुमान आ प्रमाणे छे. (कारणेणं तंतवो पडस्स कारणं ण पडो तंतु कारणं वीरणा कडस्स कारणं, ण कडो वीरणा कारणं मिप्पिण्डो घडस्स कारणं, ण घडो मिप्पिण्डकारण—से तं कारणेणं) तंतुओ पट—(कपड़ा)ना कारणो डोय छे, पट तंतुनुं कारण नहि. वीरणु—तृण विशेष—कट (साढडी)ना कारणो डोय छे, साढडी वीरणुनुं कारण डोती नथी. मृत् पिण्ड—मिट्टी—घटनुं कारणो डोय छे, घट मृत्पिण्डनुं कारण नथी, आ कारणलिङ्ग जन्य शेषवत् अनुमान छे. (से किं तं गुणेणं) हे भदन्त ! शुणु-

મદિરામ્ આસ્વાદનેન, વસ્ત્રં સ્પર્શેન । તદેતદ્ ગુણેન । અથ કિં તત્ અવયવેન ?
અવયવેન—મહિષં શૂઙ્ગેણ કુક્કુટં શિખયા, હસ્તિનં વિષાણેન, વરાહં દંષ્ટ્રયા, મયૂરં
પિચ્છેન, અશ્વં સુરેણ, વ્યાઘ્ર નલેન, ચમરીં વાલાગ્રેણ, વાનરં લાઙ્ગૂલેન, દ્વિપદં
મનુષ્યાદિ, ચતુષ્પદં ગાવાદિકં, વહુપદં ગોમિકાદિ, સિંહં કેસરેણ, વૃષભં કકુદા,
મહિલાં વલયવાહુના ।

માન કયા છે ? (ગુણેણ) ગુણલિંગ જન્ય શેષવત્ અનુમાન હસ પ્રકાર
સે છે—(સુવર્ણં નિકસેણ પુષ્પં ગંધેણ, લવણં રસેણ મહરં આસાદ્યણં,
વત્થં ફાસેણં સેતં ગુણેણં) નિકષ-કસોટી પર વિસને પર ઉછરી हुई रेखा
સે સોને का अनुमान करना गंध से पुष्प का अनुमान करना, रस से
नमक का अनुमान करना, आस्वाद से मदिरा का अनुमान करना
स्पर्श से वस्त्र का अनुमान करना, ये सब गुणनिष्पन्न शेषवत् अनु-
मान हैं । (से किं तं अवयवेणं) हे भदन्त ! अवयवरूप लिङ्ग से निष्पन्न
शेषवत् अनुमान कया है ? (अवयवेणं) अवयवरूप लिङ्ग से निष्पन्न
शेषवत् अनुमान इस प्रकार से है—(महिसं सिंगेणं कुक्कुटं सिहाए,
हत्थिं विसाणेणं, वसहं दाढाए मोरं पिच्छेणं, आसं सुरेणं,
वग्धं नहेणं, चमरिं वालाग्रेणं, वाणरं लंगूलेणं दुपयं मणुस्सादि
चउप्पयं गवयादि, बहुप्पयं गोमियादि, सीहं केसरेणं, वसहं
ककुएणं महिलां वलयवाहाए) शृंग से महिष को, शिखा से
कुक्कुट को, विषाण से हाथी को, दंष्ट्रा से वराह को, पिच्छ से

લિંગ જન્ય શેષવત્ અનુમાન શું છે ? (ગુણેણ) ગુણલિંગ જન્ય શેષવત્ અનુમાન
આ પ્રમાણે છે. (સુવર્ણં નિકસેણ પુષ્પં ગંધેણ લવણ રસેણ મહર આસાદ્યણં વત્થં
ફાસેણં, સે તં ગુણેણં) નિકષ-કસોટી-પર ઘસવાથી કસોટી પર થયેલી રેખા-
ઓથી સોનાનુ અનુમાન કરવું, ગંધથી પુષ્પનું અનુમાન કરવું, રસથી લવ-
ણનું અનુમાન કરવું, આસ્વાદથી મદિરાનું અનુમાન કરવું, સ્પર્શથી વસ્ત્રનું
અનુમાન કરવું, આ બધા ગુણનિષ્પન્ન શેષવત્ અનુમાન છે. (સે કિં તં
અવયવેણં) હે ભદંત ! અવયવરૂપ લિંગથી નિષ્પન્ન શેષવત્ અનુમાન શું છે.
(અવયવેણં) અવયવરૂપ લિંગથી નિષ્પન્ન શેષવત્ અનુમાન આ પ્રમાણે છે.
(મહિસં સિંગેણં કુક્કુટં સિહાએ, હત્થિં વિસાણેણં, વરાહં દાઢાએ મોરં પિચ્છેણ
આસં સુરેણં, વગ્ધં નહેણં, ચમરિં વાલાગ્રેણં, વાણરં લંગૂલેણં, દુપય મણુસ્સાદિ ચઉ
પ્પયં ગવયાદિ, વહુપ્પયં ગોમિયાદિ, સીહ કેસરેણ, વસહં કકુદા મહિલા વલય
વાહાએ) શ્રંગથી મહિષનું, શિખાથી કુક્કુટનું, વિષાણથી હાથીનું, દંષ્ટ્રાથી

ગાથા—

“પરિકરવન્ધનેન મટં, જાનીયાત્ મહિલાં નિવસનેન ।

સિવ્યેન દ્રોણપાકં, કવિં ચ એકયા ગાથયા” ॥૧॥

તદેતત્ અવયવેન । અથ કિં તત્ આશ્રયેણ ? આશ્રયેણ—અગ્નિ ધૂમેન, સલિલં વલા-
કયા, વૃષ્ટિમ્ અભ્રવિકારેણ, કુલ્લપુત્રં શીલસમાચારેણ । તદેતત્ આશ્રયેણ ।
તદેતત્ શેષવત્ ॥૬૦ ૨૨૧॥

મયૂર કો, સ્તુર સે ઘોડા કો, નલ્લ સે વ્યાગ્ર કો, બાલાગ્ર સે ચમરી
કો લાઙ્ગૂલ-પૂછ સે ચન્દર કો, દ્વિપદ સે મનુષ્ય આદિ કો,
ચતુષ્પદ સે ગાય આદિ કો, વહુપદ સે ગોમિકાદિ કો,
કેશરસટા સે સિંહ કો, કકુદ (સંશોલ) સે વૈલ કો, વલય યુક્ત
બાહુ સે મહિલા કો અનુમિત કરના યહ અવયવ લિજ્ઞ જન્ય શેષવત્
અનુમાન હૈ । (ગાહા) યહાં-એસી ગાથા હૈ કિ-‘પડિયરબંધેણં ઇત્યાદિ’
ઇસ ગાથા કા અર્થ પહિલે લિખા જા ચુકા હૈ । ઉસી કે અનુસાર
યહાં ઉસકા ભાવાર્થ લગા લેના ચાહિયે । (સે તં અવયવેણં) ઇસ પ્રકાર
યહ અવયવરૂપ લિજ્ઞ જન્યશેષવત્ અનુમાન કા સ્વરૂપ હૈ । (સે કિં તં
આસણં?) હે અદન્ત ! આશ્રયરૂપ લિજ્ઞ સે આશ્રયી કા જો અનુમાન
હોતા હૈ, વહ કયા હૈ ? (આસણં) આશ્રયરૂપલિજ્ઞ સે જો આશ્રયી
કા અનુમાન હોતા હૈ વહ ઇસ પ્રકાર સે હૈ—(અગ્નિ ધૂમેણં, સલિલં
વલાગેણં, વૃષ્ટિ અભ્રવિકારેણં કુલપુત્રં શીલસમાચારેણં સે તં આસણં
સે તં સેસવં) ધૂમ સે અગ્નિ કા-વક્રપંક્તિ સે પાની કા, મેઘવિકાર

વરાહનું, પીંછાથી મયૂરનું ખરીઓથી ઘોડાનું નખથી વ્યાગ્રનું બાલાગ્રથી
ચમરીનું, લાંગૂલ-પૂંછથી વાંદરાનું, દ્વિપદથી મનુષ્ય આદિનું, ચતુષ્પદથી
ગામ આદિનું બહુપદથી ગોમિકાદિનું, કેશર સટાથી સિંહનું કકુદથી બળદનું,
વલયયુક્ત બાહુથી સ્ત્રીનું અનુમાન કરવું તે અવયવ લિંગજન્ય શેષવત્ અનુ-
માન છે. (ગાહા) અહીં એવી ગાથા છે કે ‘પડિયરબંધેણં ઇત્યાદિ’ આ ગાથાનો
અર્થ પહેલાં સ્પષ્ટ કરવામા આવ્યો છે. તે પ્રમાણે જ અહીં ભાવાર્થ
સમજાવેલો છે. (સે તં અવયવેણં) આ પ્રમાણે આ અવયવરૂપ લિંગ
જન્ય શેષવત્ અનુમાનનું સ્વરૂપ છે. (સે કિં તં આસણં ?) હે અદન્ત ! આશ્રય-
રૂપ લિંગથી આશ્રયીનું જે અનુમાન હોય છે, તે શું છે ? (આસણં) આશ્રય-
રૂપલિંગથી જે આશ્રયીનું અનુમાન થાય છે, તે આ પ્રમાણે છે (અગ્નિ
ધૂમેણં, સલિલં વલાગેણં વૃષ્ટિ અભ્રવિકારેણં કુલપુત્રં શીલસમાચારેણ સે તં
આસણં સે-તં સેસવં) ધૂમાડાથી અગ્નિનું, બલાકા (અક્રપંક્તિ) થી પાણીનું

ટીકા—‘સે કિં તં’ इत्यादि ।

अथ किं तत् अनुमानम् ? इति शिष्य प्रश्नः । उत्तरयति—अनुमानम्—अनु इति लिङ्गदर्शनसम्बन्धानुस्मरणयोः पश्चात् मानं ज्ञानमनुमानम् । “साध्याविना-भूतलिङ्गात्, साध्यनिश्चायकं स्मृतम् । अनुमानं तदभ्रान्तं, प्रमाणत्वात् समक्षवत् ॥” इति लक्षणलक्षितं प्रमाणभेदम् । तच्च पूर्ववत् शेषवत् दृष्टसाधर्म्यवच्चेति त्रिविधम् ।

સે વૃષ્ટિ કા, શીલ સદાચાર સે કુલપુત્ર કા અનુમાન કરનાં યહ આશ્ર-યરૂપ લિંગ સે આશ્રયી કા શેષવત્ અનુમાન હૈ । ઇસ પ્રકાર યહ પાંચ પ્રકાર કે શેષવત્ અનુમાન કા સ્વરૂપ હૈ ।

भावार्थ—सूत्रकारने इस सूत्र द्वारा अनुमान स्वरूप का निरूपण किया है । इसमें उन्होंने यह समझाया है—कि लिङ्गदर्शन और सम्बन्ध स्मरण इन दोनों के पश्चात् होनेवाले ज्ञान का नाम अनुमान है । इस का तात्पर्य यह है कि—‘साध्य के साथ अविनाभाव संबन्ध से रहनेवाले हेतु के दर्शन होते ही साध्यसाधन की व्याप्ति का स्मरण होता है । तब जहां जहां साध्याविनाभावी लिङ्ग होता है, वहां २ साध्य होता है । इस नियमानुसार यहां जब साधन दृष्टि पथ हो रहा है—तो अवश्य ही साध्य है, इस प्रकार से परोक्ष अर्थ की सत्ता कहनेवाला जो ज्ञान होता है उसका नाम अनुमान है । यह अनुमान प्रत्यक्षज्ञान के जैसा प्रमाणभूत माना गया है । इस अनुमान के पूर्ववत् शेषवत् और दृष्टसाधर्म्यवत् ये तीन भेद माने गये हैं ।

भेदविचारથી વૃષ્ટિનું, શીલ સદાચારથી કુલપુત્રનું અનુમાન કરવું આ આશ્રયરૂપલિંગથી આશ્રયીનું શેષવત્ અનુમાન છે. આ પ્રમાણે આ પાંચ પ્રકારના શેષવત્ અનુમાનનું સ્વરૂપ છે.

ભાવાર્થ—સૂત્રકારે આ સૂત્ર વડે અનુમાન સ્વરૂપનું નિરૂપણ કર્યું છે. આમાં તેમણે આ વાત સ્પષ્ટ કરી છે કે લિંગદર્શન અને સંબંધસ્મરણ આ બંને પછી જે જ્ઞાન થાય તે જ્ઞાનનું નામ અનુમાન છે. આનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે ‘સાધ્યની સાથે અવિનાશાવ સંબંધથી રહેનારા હેતુનું દર્શન થતાં જ સાધ્યસાધનની વ્યક્તિનું સ્મરણ થાય છે. ત્યારે જ્યાં જ્યાં સાધ્યા-વિનાશાવી લિંગ હોય છે, ત્યાં ત્યાં સાધ્ય હોય છે. આ નિયમ મુજબ અહીં જ્યારે સાધનનું દર્શન થઈ રહ્યું છે ત્યારે ચોક્કસ સાધ્ય છે જ, આ પ્રમાણે પરોક્ષ અર્થની સત્તા કહેનાર જે જ્ઞાન હોય છે, તેનું નામ અનુમાન છે. આ અનુમાન પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનની જેમ પ્રમાણભૂત માનવામાં આવ્યું છે. આ અનુમાનના પૂર્વવત્, શેષવત્ અને દૃષ્ટસાધર્મ્યવત્ આ ત્રણ ભેદો માનવામાં

તત્ત્વ પૂર્વવત્-વિશિષ્ટં પૂર્વોપલબ્ધં ચિહ્નમિદં પૂર્વમુચ્યતે । તદેવ નિમિત્તં યસ્યાનુમા-
નસ્ય તત્ત્વ પૂર્વવદુચ્યતે । પૂર્વોપલબ્ધવિશિષ્ટચિહ્નદ્વારેણ ગમકમનુમાનં પૂર્વવદિતિ
ભાવઃ । તત્ત્વ પશ્ચવિધં પ્રજ્ઞપ્તં, તથા-‘સ્વતેજ’ ઇત્યાદિ । ક્ષતેન વા=સ્વદેહોદ્ભ-
વેન સહજેન ક્ષતેન ?, વ્રણેન=આગન્તુકેન શ્વદંટ્ટાદિકૃતેન વ્રણેન વા ૨, લાઠ્ય-
નેન=કેનચિદ્ વિશિષ્ટેન ચિહ્નેન વા ૩, મષેણ મષાકૃતિકેન ચિહ્નેન વા ૪ તિલ-
કેન=તિલાકૃતિકેન ચિહ્નેન વા ૫ ગાથા-‘માયાં’ ઇત્યાદિ । યથા વાલ્યાવસ્થાયાં
નષ્ટં=દેશાન્તરગતં પુત્રં યુવાનં સન્તં તં પુત્રં પુનરાગતં વીક્ષ્ય કાચિત્=તથાવિધ-
સ્મૃતિચતુરા માતા, કેનચિત્ પૂર્વલિજ્ઞેન=પૂર્વદૃષ્ટેન ક્ષતાદિના ચિહ્નેન પ્રત્યભિજાની-
યાત્=અયં મમ પુત્ર ઇત્યનુમિત્તુયાદિતિ ભાવઃ । અનુમાનપ્રયોગશ્ચેત્યમ્-અયં મમ,

દૃષ્ટસાધર્મ્યં કે સ્વરૂપ કા કથન સૂત્રકાર આગે કરેંગે-યહાં તો પૂર્વ-
વત્ત્વ ઓર શેષવત્ત્વ ઇન દો અનુમાનોં કા કથન કિયા ગયા હૈ । જિસ
અનુમાન કી ઉત્પત્તિ મેં પૂર્વોપલબ્ધ કોઈ વિશિષ્ટ ચિહ્ન નિમિત્ત
હોતા હૈ, વહ પૂર્વવત્ત્વ અનુમાન હૈ અર્થાત્ પૂર્વોપલબ્ધ વિશિષ્ટ ચિહ્ન-
દ્વારા અપને સાધ્ય કા ગમક અનુમાન પૂર્વવત્ત્વ અનુમાન હૈ । શરીર
મેં જો ઘાવ સ્વાભાવિક હોતા હૈ, વહ ક્ષત હૈ : । ઓર જો કુત્તા
આદિ કે કાટ જાને પર ઘાવ હોતા હૈ, વહ વ્રણ હૈ । ડામ દેકર જો
શરીર મેં એક પ્રકાર કી નિશાની બના દી જાતી હૈ, વહ અથવા
શરીર મેં જો ગુંદના ગુંદવાતેં હૈં વહ લાઘ્વન હૈ । શરીર મેં ઉઢદ કે
આકાર કા ઉઠા હુઆ કાલા સા જો ચિહ્ન હોતા હૈ વહ મસા હૈ ઓર
તિલ કે જૈસા જો ચિહ્ન હોતા હૈ વહ તિલ હૈ । ઇન ચિહ્નોં કો
લેકર જો અનુમાન જ્ઞાન હોતા હૈ વહ પૂર્વવત્ત્વ હૈ । જૈસે કિસી માતાને

આબ્યાં છે. દૃષ્ટ સાધર્મ્યના સ્વરૂપનું કથન સૂત્રકાર હવે પછી આગળ કરશે.
અહીં તો પૂર્વવત્ અને શેષવત્ આ બે અનુમાનોનું કથન કરવામાં આવ્યું
છે. જે અનુમાનની ઉત્પત્તિમાં પૂર્વોપલબ્ધ કોઈ વિશિષ્ટ ચિહ્ન નિમિત્ત હોય
છે, એટલે કે પૂર્વોપલબ્ધ વિશિષ્ટ ચિહ્ન વડે પોતાના સાધ્યનું ગમક અનુમાન
પૂર્વવત્ અનુમાન છે. શરીરમાં જે ઘા સ્વાભાવિક થાય છે, તે ક્ષત છે, અને
જે દૂતરા વગેરેના કરડવાથી જે ઘા થાય છે, તે વ્રણ છે. ડામ દઈને જે શરી-
રમાં એક બીજી નિશાની બતાવવામાં આવે છે, તે અથવા શરીરમાં જે છૂંદાવણ
તે લાંછન છે. શરીરમાં અડદના આકારનું જે કાળું સરખું ચિહ્ન હોય છે
તે મસા (તલ) છે, અને તલ જેવું જે ચિહ્ન હોય છે તે તિલ છે. આ
ચિહ્નોને લઈને જે અનુમાન જ્ઞાન થાય છે, તે પૂર્વવત્ છે. જેમ કોઈ
માતાએ પરદેશથી આવેલા પોતાના યુવાન પુત્રને પૂર્વદૃષ્ટચિહ્નથી ઓળખી

પુત્રઃ, અનન્યસાધારણક્ષતાદિલક્ષણવિશિષ્ટલિङ્ગવત્વાદિતિ । નન્વત્ર સાધર્મ્યવૈધર્મ્ય-
દૃષ્ટાન્તયોઃ સદ્ભાવાસદ્ભાવાભાવો વર્ત્તતે, અતોऽયમહેતુરિતિ ચેદાહ- હેતુર્હિં વસ્તુતયા
एकलक्षणत्वविशिष्टः । तद्वलेनैव गमकत्वमुपलभ्यते, अतो नास्त्यस्या हेतुत्व-
मिति । उक्तं च-

अपने परदेश से आये हुए युवा पुत्र को पूर्वदृष्ट चिह्न से पहिचान
लिया । यहां अनुमान प्रयोग इस प्रकार से करना चाहिये । ‘अयं
मम पुत्रः अनन्यसाधारणक्षतादिलक्षणविशिष्टलिङ्गवत्त्वात्’

શંકા--હસ અનુમાન પ્રયોગ મેં ન તો સાધર્મ્યદૃષ્ટાન્ત હૈ ઓર ન
વૈધર્મ્યદૃષ્ટાન્ત હૈ । હન દોનોં કા અભાવ હૈ । હસલિયે યહ હેતુ ગમક
નહીં હો સકતા હૈ । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ-‘હેતુ અપને સાધ્ય કા ગમક
તમી હોતા હૈ કિ-‘જબ હસમેં અન્વય પ્રદર્શક અન્વય દૃષ્ટાન્ત ઓર
વ્યતિરેક પ્રદર્શક વ્યતિરેક દૃષ્ટાન્ત હોતે હૈ । ‘દુસરોં મેં નહીં પાચે
જાનેવાલે ક્ષતાદિલક્ષણરૂપ વિશિષ્ટ ચિહ્નોવાલા હોને સે યહ મેરા
પુત્ર હૈ’ હતને કહને માત્ર સે તો કામ ચલ નહીં સકતા । વ્યક્તિ
પ્રદર્શન પૂર્વક હેતુ અપને સાધ્ય કે સાથ અવ્યભિચરિતરૂપ સે પહિલે
કિસી સ્થાન વિશેષ મેં નિશ્ચિત કર લિયા હોતા હૈ, તો વહ અપને
સાધ્ય કા ગમક હોતા હૈ । હસીલિયે હસમેં સાધર્મ્ય આદિ દૃષ્ટાન્ત
દિયે જાતે હૈ ।’ એસી શંકાકાર કી યહ આશંકા હૈ-તથ હસકા ઉત્તર

લીધો. અહીં અનુમાન-પ્રયોગ આ પ્રમાણે સમજવો જોઈએ. “અયં મમ
પુત્રઃ અનન્યસાધારણક્ષતાદિલક્ષણવિશિષ્ટલિङ્ગવત્વાત્”

શંકા-આ અનુમાન પ્રયોગમાં ન સાધર્મ્ય દૃષ્ટાન્ત છે અને ન વૈધર્મ્ય
દૃષ્ટાન્ત છે. આ બન્નેનો તેમાં અભાવ છે. એટલા માટે આ હેતુ ગમક થઈ શકે
નહિ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે ‘હેતુ પોતાના સાધ્યનો ગમક ભારે જ
થઈ શકે છે, કે જ્યારે તેમાં અન્વય પ્રદર્શક, અન્વય દૃષ્ટાન્ત અને વ્યતિરેક
પ્રદર્શક, વ્યતિરેક દૃષ્ટાન્ત હોય છે. “બીજાઓમાં ન હોય તેવા ક્ષતાદિલક્ષણ
રૂપ વિશિષ્ટ ચિહ્નો યુક્ત હોવાથી આ મારો પુત્ર છે, ફક્ત આટલું કહેવાથી
જ કામ ચાલે એમ નથી. વ્યાપ્તિ પ્રદર્શન પૂર્વક હેતુ પોતાના સાધ્યની
સાથે અવ્યભિચરિત રૂપથી પહેલાં કેઈ સ્થાનવિશેષમાં નિશ્ચિત કરી લીધેલ
હોય છે. તો જ તે પોતાના સાધ્યનો ગમક થાય છે. એટલા માટે તેમાં
સાધર્મ્ય વગેરે દૃષ્ટાન્તો આપવામાં આવે છે” આ જાતની શંકાકારની આ
આશંકા છે. આ શંકાનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે કે ‘હેતુ, દૃષ્ટાન્ત બંનેથી જ

“અન્યથાનુપપન્નત્વમાત્રં હેતોઃ સ્વલક્ષણમ્ ।

સત્ત્વાસત્ત્વે હિ તદ્ધર્મો, દૃષ્ટાન્તદ્વયલક્ષણે ॥” ઇતિ ।

હેતોઃ સ્વલક્ષણમ્ અન્યથાનુપપન્નત્વમાત્રં વોધ્યમ્ । સાધર્મ્યવૈધર્મ્યરૂપદૃષ્ટાન્ત-
દ્વયસ્ય લક્ષણે=નિશ્ચાયકે સત્ત્વાસત્ત્વે હિ તદ્ધર્મો=તસ્ય હેતોર્ધર્મો વિજ્ઞેયાવિત્યર્થઃ ।
અયં ભાવઃ—ધર્મિસત્તાયાં સર્વદા ધર્મોસ્તિષ્ઠન્ત્યેવેતિ ન નિયમઃ, પટાદીનાં શુક્લ-
સ્વાદિધર્મવ્યભિચારદર્શનાત્ । एवं न दृष्टान्तयोः सत्त्वासत्त्वधर्मौ कचिद् हेतौ

यह है कि—‘हेतु, दृष्टान्त के बल से ही अपने साध्य का निश्चायक होता है यह नियमरूप बात नहीं है । कितनी जगह साधर्म्यादिदृ-
ष्टान्त के होने पर भी तो हेतु अपने साध्य का गमक होता नहीं देखा गया है । परन्तु यह नियम है कि जिस हेतु में अन्यथानुपप-
न्नत्वरूप स्वलक्षणता है, वह नियम से अपने साध्य का गमक होता है । अन्यथानुपपन्नत्व का तात्पर्य है साध्य के अभाव में हेतुका नहीं होना । ऐसा हेतु चाहे अन्वय व्यतिरेक दृष्टान्त हों या न हों नियम से अपने अविनाभावी साध्य का निश्चायक होता है । यही बात ‘अन्यथानुपपन्नत्व’ इत्यादि श्लोक द्वारा प्रकट की गई है । इसमें यह कहा गया है, कि हेतुका वास्तविक निजलक्षण केवल एक अन्यथानुप-
पन्नत्व ही है । साधर्म्यदृष्टान्त के निश्चायक जो सत्त्व और असत्त्व है, ये दोनों हेतु के धर्म हैं । धर्म की सत्ता में सभी धर्म सदा ही उसके साथ रहे ही, ऐसा तो नियम जहाँ हो सकता । क्योंकि पटा-
दिकों का शुक्लत्वादि धर्मों के साथ व्यभिचार देखा जाता है । इस

પોતાના સાધ્યનો નિશ્ચાયક હોય છે, આ નિયમરૂપ વાત નથી. કેટલાક સ્થાનો પર સાધર્મ્યાદિ દૃષ્ટાન્ત હોવા છતાંએ હેતુ પોતાના સાધ્યનો ગમક છે, એમ લાગતું નથી.

પરંતુ એવો નિયમ છે કે જે હેતુમાં અન્યથાનુપપન્નત્વ રૂપ સ્વલક્ષણતા છે, તે નિયમથી પોતાના સાધ્યનો ગમક હોય છે અન્યથાનુપપન્નત્વનું તાત્પર્ય એ છે કે સાધ્યના અભાવમાં હેતુના અસ્તિત્વનો અભાવ એવો હેતુ ભલે અન્વય વ્યતિરેક દૃષ્ટાન્ત હોય કે ન હોય, નિયમથી પોતાના અવિનાભાવી સાધ્યનો નિશ્ચાયક હોય છે. એજ વાત “અન્યથાનુપપન્નત્વ” વગેરે શ્લોક વડે પ્રકટ કરવામાં આવી છે. આમાં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે કે હેતુનું વાસ્તવિક લક્ષણ ફક્ત એક અન્યથાનુપપન્નત્વ જ છે. સાધર્મ્ય વૈધર્મ્ય દૃષ્ટાન્ત નિશ્ચયાત્મક જે સત્ત્વ અને અસત્ત્વ છે એ બન્ને હેતુના ધર્મો છે. ધર્મોની સત્તામાં સર્વધર્મો હંમેશા તેની સાથે રહે જ આ

યદપિ ન દૃશ્યેતે, તથાપિ ધર્મિસ્વરૂપં યદન્યથાઽનુપપન્નત્વં તદ્ ભવિષ્યતીતિ ન કચિદ્ વિરોધ इति । यत्रापि धूपादौ हेतौ सत्त्वासत्त्वे दृश्येते, तत्रापि साध्यान्यथा ऽनુपपन्नत्वमात्रस्य मुख्यत्वात्तस्यैकस्य हेतुलक्षणता बोध्या । उक्तं च—

“धूमादेर्यद्यपि स्यातां, सत्त्वासत्त्वे स्વલક્ષणे ।

अन्यथाऽनુपपन्नत्वमाधान्याल्लक्षणैकता इति ॥” इति ।

अपि च—यदि दृष्टान्तस्य सत्त्वासत्त्वे हेतुर्गमक इति स्वीक्रियेत. तदा ‘लोहलेख्यं वज्रं पार्थिवत्वात् काष्ठादिवत्’ इत्यादेरपि गमकत्वं स्यात् । उक्तं च—

प्रकार અન્વયબાનિરેક દૃષ્ટાન્તો કે સત્ત્વ ઓર અસત્ત્વ એ દો ધર્મ
કિસી જગહ હેતુ મેં યદપિ નહીં ઓ દેખે જાતે હોં તો જી ધર્મિસ્વરૂપ
જો અન્યથાનુપપન્નત્વ હૈં ઉસકે દેખે જાને મેં કોઈ વાધા નહીં હૈં । વહ
તોં હોગા હીં ઇસકા કહીં પર મીં વિરોધ નહીં આતા । જહાં મીં કહીં
ધૂમાદિક હેતુ મેં ઇન દૃષ્ટાન્તોં કે સત્ત્વ અસત્ત્વ પ્રતીત હોતે હૈં, વહાં મીં
ઇનકી મુખ્યતા નહીં માની જાતી હૈં કિન્તુ અન્યથાનુપપન્નત્વરૂપ એક
હેતુ કીં હીં મુખ્યતા માની જાતી હૈં । અતઃ યહીં એક હેતુ કા લક્ષણ
હૈં । યહીં વાત—ધૂમાદેર્યદપિ સ્યાત્ ઇત્યાદિ શ્લોક દ્વારા પ્રતિપાદિત કી
ગઈં હૈં । યદિ યહીં વાત માની જાવે કિં જિસ હેતુ મેં દૃષ્ટાન્ત કા સદ્ભાવ
હોગા વહીં હેતુ અપને સાધ્ય કા ગમક હોગા—દૃષ્ટાન્ત કે અસદ્ભાવ-
વાલા હેતુ નહીં—તોં દેલોં—‘વજ્રં લોહલેખ્યં પાર્થિવત્વાત્’ અનુમાન પ્રયોગ
મેં પ્રયુક્ત ’ પાર્થિવત્વાત્ ‘ઇસ હેતુકો વજ્ર મેં લોહલેખ્યત્વરૂપ સાધ્ય

બતનો નિયમ તો સંભવી શકે જ નહિ. કેમકે પટાદિકોનું શુકલત્વાદિ ધર્મોની સાથે અન્યભિચારપણું (ગુહાપણા વિનાનું) બેવામાં આવે છે. આ રીતે અન્વય વ્યતિરેક દૃષ્ટાન્તોના સત્ત્વ અને અસત્ત્વ આ બંને ધર્મો કોઈપણ સ્થાને બે કે હેતુમાં બેવામાં આવતા નથી. છતાંબે ધર્મિસ્વરૂપ જે અન્યથાનુપપન્નત્વ છે, તેને બેવામાં કોઈપણ બતનો વાધો નથી. તે તો થશે જ, તે વિષે કોઈપણ સ્થાને વિરોધ દેખાતો નથી જ્યાં કંઈ ધૂમઃકિં હેતુમાં આ દૃષ્ટાન્તોના સત્ત્વ અસત્ત્વ પ્રતીત થાય છે, ત્યાં પણ એમની મુખ્યતા માનવામાં આવતી નથી. પરંતુ અન્યથાનુપપન્નત્વ રૂપ એક હેતુની જ મુખ્યતા માનવામાં આવી છે. તેથી આ જ એક હેતુનું લક્ષણ છે. એજ વાત ‘ધૂમાદેર્યદપિ સ્યાન્’ વગેરે શ્લોક વડે પ્રતિપાદિત કરવામાં આવી છે જે એજ વાત માનવામાં આવે કે જે હેતુમાં દૃષ્ટાન્તનો સદ્ભાવ થશે તેજ હેતુ પોતાના સાધ્યનો ગમક થશે, નહીં કે દૃષ્ટાન્તના અસદ્ભાવવાળો હેતુ તો બુઝો—‘વજ્ર લોહલેખ્ય પાર્થિવત્વાત્ કાષ્ઠાદિવન્’ આ અનુમાનપ્રયોગમાં પ્રયુક્ત ‘પાર્થિવત્વાત્’

“દૃષ્ટાન્તે સદસત્વાભ્યાં હેતુઃ મન્યન્ પદાષ્ઠ તે ।

લોહલેખ્યં મવેદ્વજ્રં પાર્થિવત્વાદ્ દ્રુપાદિત્” ॥ ૩૮ ॥

કિંચ-પક્ષધર્મત્વસપક્ષસત્તાવિપક્ષાદ્વ્યાવૃત્તિરૂપં હેતુલક્ષણં-સ્વીકૃત્વાપિ યથોક્તદોષ-
મયાત્ સાધ્યાઽન્યથાઽનુપપન્નત્વરૂપં લક્ષણં સ્વીકૃત્ત્વમેવ સ્યાત્, તર્हि તદેવેકં
લક્ષણં સ્વીકૃત્, કિં પક્ષધર્મત્વાદિત્રયેણ ? ઇતિ । ઉક્તં ન-

‘અન્યથાઽનુપપન્નત્વં, યત્ર તત્ર ત્રયેણ કિમ્ ? ।

નાઽન્યથાઽનુપપન્નત્વં, યત્ર તત્ર ત્રયેણ કિમ્ ? ॥ ઇતિ ।

ગમક હોના ચાહિયે । પરંતુ હસ હેતુ કો સ્વસાધ્ય કા ગમક નહીં
માના ગયા હૈ ‘યહી વાત’ દૃષ્ટાન્તે સદસત્વાભ્યાં ‘ઇત્યાદિ શ્લોક’ દ્વારા
કહી ગઈ હૈ । કિંચ-બૌદ્ધોં કી એસી બાન્યતા ટે-કિં ‘જિસ હેતુ મેં
પક્ષધર્મતા, સપક્ષે સત્તા ઓર વિપક્ષાદ્ વ્યાવૃત્તિ યે ત્રિરૂપતા રહતી હૈ,
વહી હેતુ અપને સાધ્ય કા ગમક હોના હૈ-અનઃ યહ ત્રિરૂપતા હી
હેતુકા લક્ષણ હૈ, સો ડનકા ખી એસા કથન સમ્યક્ નહીં હૈ ।
કયૉંકિ હેતુ કા લક્ષણ ત્રિરૂપતા માનને પર ખી યથોક્ત હેતુ
દોષ કા પરિહાર નહીં હોતા હૈ । યદિ કહા જાવં કિ-‘વિપક્ષાત્ વ્યાવૃ-
ત્તિરૂપ હેતુઃ’ કા લક્ષણ જહાં નહીં હોગા-વઘાં હેતુ પક્ષધર્મત્વસપક્ષ-
સત્ત્વવાલા હોને પર ખી અપને સાધ્ય ધર્મ કા નિશ્ચાયક નહીં હોગા-
સો ડનકા એસા કથન પ્રકારાન્તર સે અન્યથાનુપપત્તિરૂપ હેતુ લક્ષણ
કો હી સ્વીકાર કરને કા પ્રદર્શક હૈ । હસલિયે યહી માનના ચાહિયે કિ-

આ હેતુ વજ્રમા લોહલેખ્યત્વ ઇપ સાધ્યનો ગમક હોવો જોઈએ. પરંતુ
આ હેતુને સ્વસાધ્યનો ગમક માનવામાં આવ્યો નથી. ‘એ જ વાત’ ‘દૃષ્ટાન્તે
સદસત્વાભ્યાં’ ઇત્યાદિ શ્લોક વડે કહેવામાં આવી છે. કિંચ-બૌદ્ધોની એવી
માન્યતા છે કે ‘જે હેતુમાં પક્ષધર્મતા’, ‘સપક્ષે સત્તા અને વિપક્ષાદ્ વ્યાવૃત્તિ’
આ ત્રિરૂપતા રહે છે, તે જ હેતુ પોતાના સાધ્યનો ગમક હોય છે એટલા
માટે આ ત્રિરૂપતા જ હેતુનું લક્ષણ છે, તો તેમનું પણ આ જાતનું કથન
ઉચિત નથી. કેમકે હેતુનું લક્ષણ ત્રિરૂપતા માનવા છતાંયે યથોક્ત દોષનો
પરિહાર થતો નથી જો કહેવામાં આવે કે ‘વિપક્ષાત્ વ્યાવૃત્તિરૂપહેતુ.’ નું
લક્ષણ જ્યાં થશે નહિ ત્યાં હેતુ પક્ષધર્મત્વ, સપક્ષ સત્ત્વયુક્ત હોવા છતાંયે
પોતાના સાધ્યનો નિશ્ચાયક થશે નહિ. તો તેમનું એવું કથન પ્રકારાન્તરથી
અન્યથાનુપપત્તિ ઇપ હેતુ લક્ષણને જ સ્વીકૃતિ આપના માટે છે. એવું લાગે
છે, એટલા માટે એમ જ માની લેવું જોઈએ કે ‘પક્ષધર્મત્વ આદિ હેતુમાં

નન્નાત્ર પુત્રસ્ય પ્રત્યક્ષવિષયત્વાદત્રાનુમાનપયોગોનુચિતઃ ? इति चेदाह-पुरुष-
पिण्डमात्रदर्शनेऽपि 'अयं मत्पुत्रो न वा ?' इति संदेहाद् युक्त एवानुमानप्रयोग
इति ॥ इत्थं पूर्वदनुमानं प्रदर्श्य सम्प्रति शेषादनुमानं प्रदर्शयति-‘से किं तं

‘પક્ષધર્મત્વ આદિ હેતુ મેં રહે’ યા નહીં રહે-પરંતુ યહ સાધ્યાન્યથા-
નુપપન્નત્વરૂપ લક્ષણ હેતુ મેં અવશ્ય હી રહના चाहिये-क्योंकि किसी
भी स्थिति में हेतु इसके बिना गमक नहीं होता है-अतः जहां यह
है, वहां पक्षधर्मत्वादित्रय की मान्यता से क्या लाभ? और जहां यह
नहीं है-वह पक्षधर्मत्वादित्रय हों भी तो भी हेतु उनके बल पर अपने
साध्यका गमक नहीं होता है। यही बात ‘अन्यथानुपपन्नत्वं इत्यादि
श्लोक द्वारा प्रतिपादित की गई है।

શંકા--‘અયં મમ પુત્રઃ અનન્યસાધારણક્ષતાદિલક્ષણવિશિષ્ટ
લિંગવત્વાત્’ હસ અનુમાનપ્રયોગ મેં જય પુત્ર પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન કા વિષય
બના હુઆ હૈ। તય અનુમાનપ્રયોગ કરને કી કયા આવશ્યકતા હૈ ?
યહ પ્રયોગ અનુચિત હૈ।

ઉત્તર—શંકા ઠીક નહીં હૈ-કયોંકિ પુરુષ કા પિણ્ડ માત્ર દિલ્લે
પર મી ‘અયં મત્પુત્રો નવા’ યહ મેરા પુત્ર હૈ યા નહીં હૈ । ઉસે એસા
સન્દેહ હો રહા હૈ. સો હસ સન્દેહ સે ‘અયં મમ પુત્રઃ અનન્યસાધા-
રણક્ષતાદિલક્ષણવિશિષ્ટલિંગવત્વાત્’ એસા અનુમાન પ્રયોગ યુક્ત હી

રહે કે ન રહે, પરંતુ સાધ્યાન્યથાનુપપન્નત્વ રૂપ લક્ષણ હેતુમાં ચોક્કસ
રહેવું જ જોઈએ કેમકે કોઈપણ સ્થિતિમાં હેતુ એના વગર ગમક થતો
નથી, તેથી જ્યાં આ છે, ત્યાં પક્ષધર્મત્વાદિ ત્રયની માન્યતાથી શો લાભ
અને જ્યાં આ નથી. ત્યાં પક્ષધર્મત્વાદિ ત્રય હોય છતાંએ હેતુ તેના બળે
પોતાના સાધ્યનો ગમક હોતો નથી એજ વાત ‘અન્યથાનુપપન્નત્વ’ વગેરે
શ્લોક વડે પ્રતિપાદિત કરવામાં આવી છે.

શંકા-‘અયં મમ પુત્રઃ અનન્યસાધારણક્ષતાદિલક્ષણવિશિષ્ટલિંગવત્વાત્’
આ અનુમાન પ્રયોગમાં જ્યારે પુત્ર પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનનો વિષય બનેલ છે, ત્યારે
અનુમાન પ્રયોગ કરવાની શી જરૂર છે? આ પ્રયોગ અનુચિત છે.

ઉત્તર--શંકા બરાબર નથી. કેમકે પુરૂષનો પિંડ માત્ર જોવાથી પણ
‘અયં મત્પુત્રો નવા’ આ મારો પુત્ર છે કે નહીં તેને આ જાતનો સંદેહ થઈ રહ્યો
છે. તે અંદેશથી ‘અયં મમ પુત્રઃ અનન્યસાધારણક્ષતાદિલક્ષણવિશિષ્ટલિંગવત્વાત્’
એ જાતના અનુમાનનો પ્રયોગ યુક્ત જ છે. શેષવત્, અનુમાન સંબંધમાં આ

સેતવં' इत्यादि । अथ किं तत् शेषवत् ? इति शिष्यप्रश्नः । उत्तरयति-शेषवत्-
पुरुषार्थोपयोगिनः परिगिज्ञासितादश्वादेरन्यो यो तदीयो हेयितादिः स शेषः,
स गमकत्वेन यत्वास्ति तदनुमानं शेषवत् । तदनुमानं कार्येण कारणेन गुणेन
अवयवेन आश्रयेण च भवति, अथ इदं पञ्चविधं भवति । तत्र कार्येण कारणस्य
अनुमानं यथा-शब्दं शब्देन, भेरिं ताडितेनेत्यादि । अंगं भावः-शङ्खस्य शब्दं श्रुत्वा
जनः शङ्खमनुमिनुते, भेरिं ताडितं श्रुत्वा भेरिमनुमिनुते, तथा-गर्जितेन वृषभं,
केकायितेन केकायवेगं मयूरं, हेपितेन हयं, गुळगुळायितेन गजं, घनघनायितेन
रथं च अनुमिनुते । इति । तथा-कारणेन कार्यस्यानुमानं भवति । यथा-कश्चिद्
विशिष्टमेघाडम्बरदर्शनाद् वृष्टिमनुमिनोति । उक्तं च-

है । शेषवत् अनुमान के विषय में इस प्रकार समझना चाहिये-पुरुषा-
र्थोपयोगी एवं परिजिज्ञासित, ऐसे जो अथादिक हैं, उनसे भिन्न
जो उन्हीं का हेयित आदि हैं वह-यहां शेष पद का वाच्य है ।
यह शेष जिस अनुमान में गमकरूप से है, ऐसा वह अनुमान शेषवत्
अनुमान है । इस अनुमान में कहीं कार्यलिङ्ग से कारण का अनुमान
किया जाता है, कहीं कारण से कार्य का अनुमान किया जाता है और
कहीं गुण आदि से गुणी आदि का अनुमान किया जाता है । कार्य-
लिङ्ग से कारण का अनुमान इस प्रकार से होता है-जैसे किसी पुरुष
ने नभस्थल में जल से भरे हुए काले २ मेघ देखे-तब वह अनुमान
करता है कि 'वृष्टिः भविष्यति-विशिष्टमेघान्यथानुपपत्तेः' वृष्टि
होगी-क्योंकि ऐसे मेघवृष्टि के लिये ही होते हैं अन्यथा-यदि वृष्टि
होनेवाली नहीं होती, तो ऐसे मेघ भी नहीं होते । यही विशिष्ट

રીતે સમજવું જોઈએ કે-પુરુષાર્થોપયોગી અને પરિજિજ્ઞાસિત, એવા જે
અથાદિકા છે, તેમનાથી ભિન્ન જે તેમના જે હેયિત વગેરે છે, તે અત્રે
શેષપદ વાચ્ય છે આ શેષ જે અનુમાનમાં ગમનરૂપમાં છે, એવું તે અનુમાન
શેષવત્ અનુમાન છે. આ અનુમાનમાં કોઈ સ્થાને કાર્યલિંગથી કારણનું
અનુમાન કરવામાં આવે છે, અને કોઈ સ્થાને શુણ આદિથી શુણી આદિનું
અનુમાન કરવામાં આવે છે કાર્યલિંગથી કારણનું અનુમાન આ પ્રમાણે થાય
છે. જેમ કોઈ પુરુષે નભઃસ્થળમાં જલપૂર્ણ કાળા કાળા વાદળો જોયા, ત્યારે તે
અનુમાન કરે છે કે 'વૃષ્ટિઃ ભવિષ્યતિ-વિશિષ્ટમેઘાન્યથાનુપપત્તેઃ' વૃષ્ટિ થશે
કેમકે આ જાતનાં વાદળાઓ વૃષ્ટિ માટે જ હોય છે અન્યથા જો વૃષ્ટિ
થવાની ન હોત તો એવાં વાદળાઓ પણ હોત નહિ. એજ વિશિષ્ટ

રોલમ્બગવલઘ્યાલ તમાલમલિનત્વિષઃ ।

વૃષ્ટિ વ્યભિચરન્તીહ, નૈવ પ્રાયાઃ પયોમુચઃ ॥૩૬૮॥

તથા ચ-ચન્દ્રોદયદર્શનાઙ્ગઘટિદ્ધિઃ કુમુદોત્ફુલ્લતા ચાનુમીયતે । સૂર્યોદયાત્
કમલવિકાસ કૌશિકમદહાનિશ્ચ । તથાવિધવર્ષગાત્સસ્યસમ્પન્નતા કૃષકજનમનઃ
પ્રમોદશ્ચેતિ । એવાવિધસ્થલે કારણમેવાનુમાપકં સાધ્યસ્ય ન ત્વકારણમ્ । તત્ર
કાર્યકારણભાવે એવ કેચિદ્ વિપ્રતિપદ્યન્તેડતસ્તન્નિરાકરણાય સૂત્રકારઃ કાર-
ણસ્ય નૈયત્ત્યેન કાર્યાનુમાપકત્વં પ્રદર્શયતિ-કારણેન તન્ત્રવઃ પટસ્ય કારણં, ન
પટસ્તન્તુકારણમ્, વીરણા કટસ્ય કારણં, ન કટો (તૂળવિશેષઃ) વીરણા-કાર-

મેધાન્યથાનુપપત્તિ કા અર્થ હૈ । યહી વાત-‘રોલમ્બ ગવલઘ્યાલ’ હયાદિ
શ્લોક દ્વારા પ્રદર્શિત કી ગઈ હૈ । હસી પ્રકાર સે ચન્દ્રોદય કે દેખને સે
જલધિ કી વૃદ્ધિ ઓર કુમુદવન કા વિકાસ અનુમિત ક્રિયા જાતા હૈ ।
સૂર્યોદય સે કમલોં કા વિકસિત હોના ઓર ઉલ્લુખોં કે મદ કી
હાનિ હોના મેઘવર્ષણ સે સસ્યસમ્પન્નતા ઓર કૃષક જનોં કે મન કા
પ્રમોદ ચે સવ અનુમિત કિયે જાતે હૈ । હસ પ્રકાર યહ કારણ સે
કાર્ય કા અનુમાન જો ક્રિયા જાતા હૈ, વહ શેપવત અનુમાન હૈ । એસા
જાનના ચાહિયે । કારણ સે જહાં કાર્ય કા અનુમાન ક્રિયા જાતા હૈ,
વહાં કારણ હી અપને સાધ્ય કા અનુમાપક હોતા હૈ । અકારણ નહીં ।
કિતનેક વ્યક્તિ એસે ખી હૈ-જો કાર્ય કારણ ભાવ મેં હી વિવાદ
કરતે હૈ-સૂત્રકારને ઉસે નિરાકરણ કરને કે લિયે કારણ કી નિય-
મિતતા સે કારણ કો કાર્યાનુમાપક દિહલાયા હૈ । તન્તુ પટ કે કારણ
હૈ, પટ તન્તુખોં કા કારણ નહીં હૈ । વીરણા (ઘાસવિશેષ) કટ કા

મેધાન્યથાનુપપત્તિનો અર્થ છે એજ વાત ‘રોલમ્બગવલઘ્યાલ’ ઇત્યાદિ શ્લોક
વડે પ્રદર્શિત કરવામાં આવી છે. આ પ્રમાણે ચન્દ્રોદયના દર્શનથી જલધિની
વૃદ્ધિ અને કુમુદવનનો વિકાસ અનુમિત કરવામાં આવે છે. સૂર્યોદયથી કમળ
વનનો વિકાસ અને ધ્રુવડોની મદહાનિ, મેઘવર્ષણથી સસ્યસમ્પન્નતા કૃષક-
જનોના મનનો ઉલ્લાસ આ સર્વે અનુમિત કરવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે
કારણથી કાર્યનું જે અનુમાન આવે છે, તે શેપવત્ અનુમાન છે, તેમ જલધિ
જે-જે કારણથી જ્યાં કાર્યનું અનુમાન કરવામાં આવે છે, ત્યાં કારણ જ
પોતાના સાધ્યનું અનુમાપક હોય છે. અકારણ નહિ. કેટલાક એવાં પણ
છે કે જેઓ કાર્યકારણભાવ વિષે જ વિવાદ કરતા રહે છે. સૂત્રકારે તેના
નિરાકરણ માટે કારણની નિયમિતતાથી કારણને કાર્યાનુમાપક રૂપમાં બતાવ્યું
છે. તન્તુ પટનું કારણ છે, પટ તન્તુઓનું કારણ નથી. વીરણા (તૂળ વિશેષ)

णम्, मृत्पिण्डो घटस्य कारणं, न घटो मृत्पिण्डकारणम् । इति । अयं भावा-
तन्तवः पटस्य कारणं भवन्ति, न तु पटस्तन्तुकारणम् । यतः पूर्वमनुपलब्धस्य
पटस्य तन्तुसत्तायामेवोपलब्धिर्भवति । तन्तूनां तु पटाभावेऽप्युपलम्भो दृश्यते ।
ननु यदा कश्चित् निपुणः पुरुषः पटभावेन संयुक्तानपि तन्तून् क्रमेण वियोजयति
तदा पटोऽपि तन्तूनां कारणं भवत्येव ? इति चेदाह—तन्तुदशायां पटस्य सत्त्वेनोप-

कारण है, कट चीरणा का कारण नहीं हैं । मिट्टी का पिण्ड घट का
कारण है—घट मिट्टी के पिण्ड का कारण नहीं है । तात्पर्य कहने का
यह है—कि तन्तु पट के कारण होते हैं, पट तन्तुओं का कारण नहीं
होता है—क्योंकि आतानविनानीभूत बने हुए तन्तुओं को पहिले पट की
उपलब्धि नहीं होती—यदि पट की उपलब्धि होती है तो, वह आता-
नविनानीभूत बने हुए तन्तुओं की सत्ता में ही होती है । परन्तु ऐसी
वात तन्तुओं में नहीं है—क्योंकि पट के अभाव में भी तन्तुओं की
उपलब्धि होती है ।

शंका—जिस समय कोई निपुण पुरुष पटरूप से संयुक्त हुए
तन्तुओं को क्रम क्रम करके उस पट से अलग करता जाता है, तब
उस स्थिति में पट भी तन्तुओं का कारण होता ही है—फिर आप
क्यों ऐसे कहते हैं कि—‘पट तन्तुओं का कारण नहीं होता है ?

उत्तर—तन्तुदशा में पटका अस्तित्वरूप से उपलब्ध नहीं होता
है, इसलिये पट तन्तुओं का कारण नहीं होता है । जो पट अपने अस्तित्व

सादृशीतुं कारण छे. सादृशी वीरण्यातुं कारण नथी मृत्पिण्ड घटतु कारण छे,
घटमृत्पिण्डतुं कारण नथी तात्पर्य कडेवानुं आ प्रमाणे छे के तंतु पटतु
कारण डोय छे पट तंतुओतुं कारण नथी केमके आतानवितानीभूत बनेला
तंतुओनी पहिलां पटनी उपलब्धि थती नथी, जे पटनी उपलब्धि थाय छे
ते। ते आतानवितानीभूत थयेला तंतुओनी सत्तामां न थाय छे.
परंतु ओवी वात तंतुओमां नथी, केमके पटना अभावमां तंतुओनी
उपलब्धि थाय छे.

शंका—जे समये कोई निपुण पुरुष पटरूपी संयुक्त थयेला तंतुओने
क्रमशः ते पटनी अलग पाडतो जाय, त्यारे ते स्थितिमां पट पणु तंतुओतुं
कारण डोय न छे. पणु तमे शा भाटे ओम कडे छे के ‘पट तंतुओतुं
कारण थई शके नई ?

લમ્બાભાવાત્ પટસ્તન્તુકારણં ન નયતિ । યદેવ હિ લઘ્વસત્તાકં સત્ સ્વસ્થિતિ-
ભાવેન કાર્યમ્પ્રકુરુતે તદેવ તસ્ય કારણત્વેનોપદિશ્યતે, યથા—મૃત્પિણ્ડો ઘટસ્ય ।
પટસ્ય વિયોજનેન તુ યે તન્તવઃ સમુત્પદ્યન્તે, તેષાં કારણં પટો ન ભવિતુનર્હતિ ।
ન હિ ઝવરાભાવેન સંજાયમાનસ્યારોગ્યસુખસ્ય કારણં ઝવરો ભવતિ । નન્નુ પટસ-
ત્તાયાં તન્તૂનામસત્ત્વાત્ તન્તવઃ પટકારણં ન સ્યુરિતિ ચેદાહ—પટો હિ તન્તુપરિ-
ણામરૂપ એવ । યદિ પટદશાયાં તન્તૂનાં સર્વથાઽભાવ એવ સ્યાત્તર્હિ મૃદભાવે ઘટ-
સ્યેવ પટસ્યાપિ સર્વથાઽનુપલમ્ભ એવ સ્યાત્ । તસ્માત્ પટદશાયામપિ તન્તવઃ

કો પાતા હુઆ અપની સ્થિતિ કે બલ પર કાર્ય કરને લગતા હૈ વહી
પટ उस कार्य का कारण रूप से व्यपदिष्ट होने लगता है । जैसे मिट्टी का
पिण्ड घट का । पट को वियुक्त करने से जो तन्तु निकलते हैं, उनका
कारण यह पट नहीं हो सकता है । ज्वर के अभाव से उत्पन्न हुआ
आरोग्य सुख का कारण ज्वर थोड़े ही होता है ।

શંકા—પટ કી સત્તા મેં તન્તુઓં કી સત્તા નહીં રહતી હૈ, ઇસ
કારણ તન્તુ પટ કે કારણ નહીં હોંગે ?

ઉત્તર—પટ જો હૈ, વહ તન્તુઓં કા હી એક પરિણામ હૈ । યદિ પટ
અવસ્થા મેં તન્તુઓં કા સર્વથા અભાવ હી માના જાવે તો, જિસ પ્રકાર
મિટ્ટી કે અભાવ મેં ઘટ કી ઉપલબ્ધિ નહીં હોતી હૈ, ઉસી પ્રકાર સે
પટ કી ભી સર્વથા ઉપલબ્ધિ નહીં હોની ચાહિયે । ઇસલિયે યહ માનના
ચાહિયે કિ ‘પટ અવસ્થા મેં ભી તન્તુ હૈં । ઇસ પ્રકાર ડનકી સત્ત્વરૂપ

ઉત્તર—તાંતુદશામાં પટની સત્તા રૂપના આકારમાં દેખાતી નથી,
એટલા માટે પટ તાંતુઓનું કારણ નથી. જે પટ પોતાના અસ્તિત્વની સાથે
પોતાની સ્થિતિના આધારે, કાર્ય કરવા તત્પર થાય છે, તેજ પટ તે કાર્યના
કારણ રૂપથી વ્યપદિષ્ટ થવા લાગે છે જેમ કે મૃત્પિંડ ઘટનું. પટને વિયુક્ત
કરવાથી જે તાંતુઓ નીકળે છે, તેનું કારણ તે પટ થઈ શકે જ નહિ. જ્વરના
અભાવથી પ્રાપ્ત થયેલ આરોગ્યરૂપી સુખનું કારણ જ્વર કેવી રીતે હોય.

શંકા—પટની સત્તામાં તાંતુઓની સત્તા રહેતી નથી, આ કારણથી
તાંતુ પણ પટનું કારણ થશે નહિ ?

ઉત્તર—જે પટ છે, તે તાંતુઓનું જ એક પરિણામ છે, જે પટ અવ-
સ્થામાં તાંતુઓનો સર્વથા અભાવ જ ગણાય તો, જે રીતે માટીના અભાવમાં
ઘટની ઉપલબ્ધિ થતી નથી, તે રીતે પટની પણ સદંતર ઉપલબ્ધિ હોવી ન
જોઈએ. એટલા માટે આમ માનવું જોઈએ કે પટ અવસ્થામાં પણ તાંતુ

સન્તીતિ સત્ત્વેનોપલમ્ભાત્તન્તવઃ પટસ્ય કારણમુચ્યતે । પટવિયોજનેન યદા તન્તવઃ સમુપલભ્યન્તે, ન તદા પટવત્તા સમુપલભ્યતે. અતસ્તદા પટસ્ય સત્ત્વેનોપલમ્ભામા વાન્ન પટસ્તન્તૂનાં કારણં અવિતુમર્હતિ । एवं वीरणा (तृणविशेष) कटादिष्वपि बोध्यम् । इत्थं च यस्य कार्यस्य कारणत्वेन यद् निश्चितं तत्तस्य कार्यस्य गमकमिति । अथ गुणेन यदनुमीयते तदाह—‘सुवर्णं निरूपेण’ इत्यादि । सुवर्णं निकपेण अनुमीयते । अयं भावः—निकपः—कपणपट्टगता कपितसुवर्णरेखा तेन ‘अमुकजातीयमिदं सुवर्णम्’ इत्यनुमीयते । अनुमानप्रयोगश्चेत्तथम्—इदं सुवर्णं पञ्चदशादिवर्णकोपेतं तथाविधनिकपोपलम्भात् पूर्वोपलब्धोभयसम्मतसुवर्णवदिति । तथा—गन्धेन पुष्प-तनुमीयते । अयं भावः—तत्तज्जातीयपुष्पा लब्धोपलब्ध्या तज्जातीयं पुष्पमनु-

સે उस अवस्था में उपलब्धि होने के कारण तन्तु पट के कारण कहे जाते हैं । परन्तु पट वियोजन अवस्था में जब तन्तु उपलब्ध होते हैं—उस समय पट की सत्ता उपलब्ध नहीं होती है । इसलिये पट का सत्त्व स्वतंत्र तंतुओं की अवस्था में उपलब्ध न होने के कारण पट तन्तुओं का कारण नहीं हो सकता है । उसी प्रकार की व्यवस्था वीरणा—तृणविशेष—आदि कारणों में भी लगा लेनी चाहिये । इस प्रकार जिस कार्य कारणरूप से निश्चित है, वह उस कार्य का गमक होता है । गुण से अनुमान इस प्रकार से होता है—‘इदं सुवर्णं पञ्चदशादिवर्णकोपेतं तथाविधनिकपोपलम्भात् पूर्वोपलब्धोभयसम्मत-सुवर्णवत्’ इस प्रकार के इस अनुमान प्रयोग से ‘यह सुवर्ण अमुक जाति का है, ‘यह ज्ञान हो जाता है । इसी प्रकार गंध की उपलब्धि से ‘यह पुष्प अमुक जाति का है’ यह बात ज्ञान हो जाती है । यहाँ

છે, આ પ્રમાણે તેમની સત્યરૂપથી તે અવસ્થામાં ઉપલબ્ધિ હોવા બદલ તંતુઓ પટના કારણ કહેવામાં આવ્યાં છે. પરંતુ પટ વિયોજન અવસ્થામાં જ્યારે તંતુ ઉપલબ્ધ થાય છે, તે સમયે પટની સત્તા ઉપલબ્ધ થતી નથી. માટે પટના સત્ત્વ સ્વતંત્ર તંતુઓની અવસ્થામાં ઉપલબ્ધ ન હોવા બદલ પટ તંતુઓનું કારણ થઈ શકે નહિ. તે પ્રકારની વ્યવસ્થા વીરણા (તૃણ વિશેષ) વગેરે કારણોમાં પણ સમજી લેવી જોઈએ આ રીતે જે કાર્યનું કારણરૂપથી જે નિશ્ચિત છે, તે તે જ કાર્યનો શમક હોય છે. ગુણથી અનુમાન આ પ્રમાણે થાય છે ‘ઇદં સુવર્ણં પંચદશાદિવર્ણકોપેતં’ તથાવિધનિકપોપલમ્ભાત્ પૂર્વોપલબ્ધોભયસમ્મતસુવર્ણવત્’ આ જાતના આ અનુમાન પ્રયોગથી આ સુવર્ણ અમુક જાતિ વિશેષનું છે, આ પ્રકારનું જ્ઞાન થાય છે. આ પ્રમાણે ગંધની ઉપલબ્ધિથી ‘આ પુષ્પ અમુક જાતિ વિશેષનું’ છે, આ વાત સ્પષ્ટ થઈ જાય છે,

મીયતે । યથા દિ-કમલપુષ્પમિદં તથાવિધગન્ધોપલમ્ભાત્ પૂર્વોપલબ્ધકમલવ-
દિતિ । एवं लवणं रसेन इत्यत्रापि बोध्यम् । यद्यपि मदिरावस्त्रादयोऽनेकविधाः
पृथक्पृथग्भावाद्स्पर्शाः, तथापि तत्तज्जातीयमदिरावस्त्रादेस्तथाविधास्वादस्पर्शो-
पलब्धेरાસ્વાદેન मदिरायाः, स्पर्शेन वस्त्रस्य चानुमानं भवतीति । अथ अवयवे
नावयविनोऽनुमानं दर्शयति-‘महिसं सिंगेण’ इत्यादि । काऽपि प्रदेशे महिषशृङ्ग-
हृत्वा महिषं च कुड्यादिव्यवहितत्वाददृष्ट्वा कश्चिदनुमિनुते-महिषवान् अयं
प्रदेशः, तदविनाभूतशृङ्गोपलब्धेः, पूर्वोपलब्धोभयसम्मतप्रदेशवदिति । कुड्या-
व्यवहितमहिषसत्तायां तु महिषस्य प्रत्यक्षत्वेन न तत्रानुमानं भवति । एवं

અનુમાન પ્રયોગ હસ પ્રકાર સે હૈ-કમલપુષ્પમિદં તથાવિધગન્ધોપલ-
મ્ભાત્ પૂર્વોપલબ્ધકમલવત્ । इसी प्रकार रस से लवण का यह लवण
अमुक जाति का है-ऐसा अनुमान होता है । यद्यपि मदिरा एवं वस्त्रा-
दिक अनेक प्रकार के होते हैं और इनका आस्वाद तथा स्पर्श भी
विविध प्रकार का होता है-तो भी तत्-तज्जातीय मदिरा एवं वस्त्रा-
दिकों को तथाविध आस्वाद एवं स्पर्श उपलब्ध होने से मदिरा का
आस्वाद से और वस्त्र का स्पर्श से अनुमान होता है । ‘महिसं सिंगेण’
इससूत्रपाठ द्वारा अवयव से अवयवी का अनुमान सूत्रकार ने दिख-
लाया है । किसी स्थान में महिषशृंग को देखकर और कुड्य आदि से
व्यवहित होने के कारण महिष को नहीं देखकर किसीने अनुमान
किया ‘अयं प्रदेशः महिषवान् तदविनाभूतशृङ्गोपलब्धेः पूर्वोपलब्धो
भयसम्मतप्रदेशवत्’ जब महिष कुड्यादि से अन्तरित नहीं हो और
स्पष्ट रूप से प्रतीत हो रहा हो, ऐसी स्थिति में उसका अनुमान नहीं

અહીં અનુમાન પ્રયોગ આ પ્રમાણે છે. ‘કમલપુષ્પમિદં તથાવિધગન્ધોપલમ્ભાત્
પૂર્વોપલબ્ધકમલવત્’ આ પ્રમાણે રસથી લવણનું અનુમાન થાય છે કે આ
લવણ અમુક જાતિ વિશેષનું છે જો કે મદિરા તેમજ વસ્ત્રાદિક અनेक પ્રકા-
રનાં હોય છે અને એમના આસ્વાદ તેમજ સ્પર્શ ઉપલબ્ધ હોવાથી મદિ-
રાનું આસ્વાદથી અને વસ્ત્રનું સ્પર્શથી અનુમાન થાય છે. ‘મહિસ સિંગેણ’
આ સૂત્ર પાઠ વડે અવયવથી અવયવીનું અનુમાન સૂત્રકારે સ્પષ્ટ કર્યું છે
કોઈ સ્થાને મહિષશૃંગને જોઈને અને કુડય આદિથી વ્યવહિત હોવાથી
મહિષને ન જોતાં કોઈએ અનુમાન કર્યું. ‘અય પ્રદેશઃ મહિષવાન્ તદવિનાભૂત
શૃંગોપલબ્ધેઃ પૂર્વોપલબ્ધોભયસમ્મતપ્રદેશવન્’ જ્યારે મહિષ કુડ્યાદિથી અન્ત-
રિત હોય નહિ અને સ્પષ્ટ રૂપમા પ્રતીત થઈ રહ્યો હોય, એવી સ્થિતિમા
તેનું અનુમાન કરવામાં આવતું નથી કેમકે તે પ્રત્યક્ષ રૂપમા જોવામાં આવી

કુક્કુટં શિલ્પયા ઇત્યાદાવનુમાનપ્રયોગો बोध्यः । तथा-द्विपदं मनुष्यादि' इत्यत्र पादद्वयदर्शनेन ननु णोऽनुमीयते । अनुमानप्रयोगश्चेत्थम्-मनुष्योऽयं, तदविनाभूतपदद्वयोपलम्भात्, पूर्वदृष्टमनुष्यवदिति । एवं चतुष्पदं गवादि, बहुपदं गोमिकादि । तथा-'पडियरवंवेग भडं' इति गाथा पूर्व व्याख्याता । तदनुसारेणास्या भावार्थो बोध्यः । तथा आश्रयेण आश्रयिणोऽनुमानं भवति । यथा-धूमेन अग्निम्, बलाकया (वक्रपंक्तया) सलिलम्, अभ्रविकारेण वृष्टिम्, शीलसमाचारेण कुल-पुत्रं च जनोऽनुमीयते । आश्रयतीत्याश्रयो धूमबलाकादिः । धूमबलाकादयोऽग्नि-सलिलाद्याश्रया भवन्ति, अतो धूमबलाकादिदर्शनेन अग्निसलिलादीनामनुमानं भवति । ननु धूमस्याग्निकार्यत्वात्पूर्वोक्तकार्यानुमानेनैव गतार्थत्वात्किमिह पुन-रुपन्यासः ? इति चेदाह-भातु कार्यरूपेण धूमेनाग्नेरनुमानम्, परन्तु धूमस्या-

क्रिया जाता है । क्योंकि वह तो मत्स्यक्ष से ही दिखलाई पड़ रहा है । इसी प्रकार से 'कुक्कुटं शिल्पया' इत्यादि में भी अनुमान प्रयोग जानना चाहिये । 'द्विपदं मनुष्यादि' यहां दो चरणों के देखने से मनुष्य का अनु-मान किया जाता है । प्रयोग इस प्रकार है-'मनुष्योऽयं तदविनाभूतपद-द्वयोपलम्भात् पूर्वदृष्टमनुष्यवत्' ऐसा होता है । इसी प्रकार से 'चतुष्पदं गवादि, बहुपदं गोमिकादि' यहां पर भी जानना चाहिये । धूम, बलाका आदि अग्नि और सलिल आदि के आश्रय से रहते हैं, इसलिये धूम-बलाका आदि के देखने से इनके आश्रयी का अनुमान किया जाता है । यद्यपि धूम अग्नि का कार्य होता है और ऐसा अनुमान कार्य से कारण के अनुमान में ही अन्तर्भूत हो जाता है, फिर भी इसे आश्रय से आश्रयी के अनुमान करनेवाला कहा गया है, सो उसका कारण यह

રહ્યો છે આ પ્રમાણે 'કુક્કુટં શિલ્પયા' ઇત્યાદિમાં પણ અનુમાન પ્રયોગ જાણી લેવો જોઈએ. 'દ્વિપદં મનુષ્યાદિ' અહીં બે ચરણો જોવાથી માણસ વિષે અનુ-માન કરવામાં આવે છે પ્રયોગ આ પ્રમાણે છે. 'મનુષ્યોઽયં તદવિનાભૂતપદ-દ્વયોપલમ્ભાત્' પૂર્વદ્રષ્ટમનુષ્યવત્' એવો થાય છે. આ પ્રમાણે 'ચતુષ્પદં ગવાદિ, બહુપદં ગોમિકાદિ' 'અહિં' પણ જાણવું જોઈએ. ધૂમ, બલાકા વગેરે અગ્નિ તેમજ સલિલ વગેરેના આશ્રયથી રહે છે. માટે ધૂમ, બલાકા વગેરેને જોવાથી એમના આશ્રયીનું અનુમાન કરવામાં આવે છે જો કે ધૂમ અગ્નિનું કાર્ય હોય છે અને આ જાતનું અનુમાન કાર્યથી કારણના અનુમાનમાં જ અન્તર્ભૂત થઈ જાય છે. છતાંએ એ આશ્રયથી આશ્રયીનું અનુમાન કરનાર કહેવામાં આવ્યું છે. તે આનું કારણ આ પ્રમાણે છે કે લોકમાં ધૂમ અગ્નિના આશ્રયે રહે

ગ્ન્યાશ્રયત્વેનાપિ લોકે પ્રસિદ્ધત્વાદત્રાપિ તદુપગ્યાસઃ કૃત ઇતિ નાસ્તિ કશ્ચિદોષઃ ।
તથા-આકૃત્યાદિમિશ્ર મનસોઽપ્યનુમાનં ભવતીત્યપિ बोध्यम् । ઉક્તં ચ-

આકારૈરિન્નિર્ગત્યા, ચેષ્ટયા ભાષણેન ચ ।

નેત્રવક્ત્રવિકારૈશ્ચ, લક્ષ્યતેઽન્તર્ગતં મનઃ ॥૬૩૧॥

તદેતત્ શેષવદનુમાનમ્ ॥ સૂ૦ ૨૨૧ ॥

અથ દૃષ્ટસાધર્મ્યવદનુમાનં નિરૂપયતિ-

મૂલમ્-સે કિં તં દિટ્ઠસાહમ્મવં? દિટ્ઠસાહમ્મવં દુવિહં
પણ્ણત્તં, તં જહા-સામન્નદિટ્ઠં ચ વિસેસદિટ્ઠં ચ । સે કિં તં સામન્ન-
દિટ્ઠં? સામન્નદિટ્ઠં-જહા ઇગો પુરિસો તહા બહવે પુરિસા, જહા
બહવે પુરિસા તહા ઇગો પુરિસો । જહા ઇગો કરિસાવણો તહા
બહવે કરિસાવણા, જહા બહવે કરિસાવણા તહા ઇગો કરિસા-
વણો । સે તં સામન્નદિટ્ઠં । સે કિં તં વિસેસદિટ્ઠં? વિસેસદિટ્ઠં
સે જહાણામણ-કેઢપુરિસે કંચિ પુરિસં બહૂણં પુરિસાણં મઙ્ગે
પુવ્વદિટ્ઠં પચ્ચભિજાણેજ્ઞા-અયં સે પુરિસે । બહૂણં કરિસાવણાણં
મઙ્ગે પુવ્વદિટ્ઠં કરિસાવણે પચ્ચભિજાણિજ્ઞા-અયં સે કરિસાવણે ।

હૈ કિ-‘લોક મેં ધૂમ અગ્નિ કે આશ્રય રહતા હૈ એસી બી
પ્રસિદ્ધિ હૈ હસી વાત કો લક્ષ્ય મેં રાખર ધૂમ કો આશ્રય માન કર
તદાશ્રયી અગ્નિ કા ઉસે અનુમાપક કહા ગયા હૈ । હસી પ્રકાર સે
આકૃતિ આદિ સે આ કા બી અનુમાન હોતા હૈ । ‘આકારૈરિન્નિર્ગત્યા’
ઇત્યાદિ શ્લોક દ્વારા યહી વાત કહી ગઈ હૈ । ઇસ પ્રકાર યહ સર્વ શેષ-
વર્ અનુમાન હૈ ॥ સૂ૦ ૨૨૧ ॥

છે. એવી એક પ્રસિદ્ધિ છે આ વાતને લક્ષ્યમાં રાખીને જ ધૂમને આશ્રય
માનીને તેને તદાશ્રયી અગ્નિને અનુમાપક કહેવામાં આવ્યો છે. આ રીતે
આકૃતિ આદિથી મનનું પણ અનુમાન થાય છે ‘આકારૈરિન્નિર્ગત્યા’ ઇત્યાદિ
શ્લોક વડે એજ વાત કહેવામાં આવી છે. આ રીતે આ સર્વ શેષવત્
અનુમાન છે ॥ સૂત્ર ૨૨૧ ॥

तस्स समासओ तिविहं गहणं भवइ, तं जहा—अइयकालग्गहणं, पडुप्पणकालग्गहणं, अणागयकालग्गहणं। से किं तं अइय-
 कालग्गहणं? अइयकालग्गहणं—उत्तणाणि वणाणि, निप्फण-
 सस्सं वा मेइणिं, पुण्णाणि य कुंडसरणईदीहियातडागाइं पा-
 सिता तेणं साहिज्जइ जहा—सुवुट्ठी आसी। से तं अतीयकाल-
 ग्गहणं। से किं तं पडुप्पणकालग्गहणं? पडुप्पणकालग्गहणं-
 साहुं गोयरग्गगयं विच्छड्डियपउरभत्तपाणं पासिता तेणं साहि-
 ज्जइ जहा सुभिवखे वट्ठइ। से तं पडुप्पणकालग्गहणं। से किं
 तं अणागयकालग्गहणं? अणागयकालग्गहणं—“अब्भस्स नि-
 म्मलत्तं, कसिणा य गिरी सविज्जुया मेहा। थणियं वाउब्भामो,
 संझा रत्ता षणिट्ठा य ॥१॥ वारुणं वा महिंदं वा अण्णयरं वा पसत्थं
 उप्पायं पासिता तेणं साहिज्जइ जहा—सुवुट्ठी भविस्सइ। से तं
 अणागयकालग्गहणं। एएसिं चेव विवज्जासे तिविहं गहणं भवइ,
 तं जहा—अतीयकालग्गहणं पडुप्पणकालग्गहणं अणागयकाल-
 ग्गहणं। से किं तं अतीयकालग्गहणं? अइयकालग्गहणं—नित्तणाइं
 वणाइं, अनिप्फणसस्सं वा मेइणिं, सुक्खाणि थ कुंडसरणई
 दिहीयतडागाइं पासिता तेणं साहिज्जइ, जहा—कुवुट्ठी आसी, से
 तं अतीयकालग्गहणं। से किं तं पडुप्पणकालग्गहणं? पडु-
 प्पणकालग्गहणं—साहुं गोयरग्गगयं भिवखं अलभमाणं पासिता
 तेणं साहिज्जइ—जहा दुभिवखं वट्ठइ, से तं पडुप्पणकालग्ग-
 हणं। से किं तं अणागयकालग्गहणं? अणागयकालग्गहणं—

‘भूमायन्ति दिसाओ सवियमेइणी अपडिवद्धा वाया। नेरइया खलु, कुवुट्टीमेवं निवेयन्ति ॥१॥ अग्गेयं वा वायवं वा अण्णयरं वा अप्पसत्थं उप्पायं पासित्ता तेणं साहिज्जइ, जहा-कुवुट्टी भविस्सई। से तं अणागयकालग्गहणं। से तं विसैसदिट्ठं। से तं दिट्ठसाहम्मवं। से तं अणुमाणे ॥सू० २२२॥

छाया—अथ किं तत् दृष्टसाधर्म्यवत् ? दृष्टसाधर्म्यवद् द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—सामान्यदृष्टं च विशेषदृष्टं च । अथ किं तत् सामान्यदृष्टं ?, सामान्य-दृष्टं—यथा एकः पुरुषस्तथा बहवः पुरुषाः, यथा बहवः पुरुषास्तथा एकः पुरुषः । यथा एकः कार्पापणः तथा बहवः कर्पापणाः, यथा बहवः कार्पापणास्तथा एकः कर्पापणः । तदेतत् सामान्यदृष्टम् । अथ किं तत् विशेषदृष्टं ? विशेषदृष्टम्—स यथानामकः कोऽपि पुरुषः कंचित् पुरुषं बहूनां पुरुषाणां मध्ये पूर्वदृष्टं प्रत्यभिजा-नीयात्—अयं स पुरुषः बहूनां कार्पापणानां मध्ये पूर्वदृष्टं कर्पापणं प्रत्यभिजा-नीयात्—अयं स कर्पापणः । तस्य समासतः त्रिविधं ग्रहणं भवति, तद्यथा—अतीत-कालग्रहणं प्रत्युत्पन्नकालग्रहणम्, अनागतकालग्रहणम् । अथ किं तत् अतीतकाल-ग्रहणम् ?, अतीतकालग्रहणम्—उत्तृणानि वनानि, निष्पन्नसस्यां वा मेदिनीं, पूर्णानि च—कुण्डसरो नदी दीर्घिका तडागानि दृष्ट्वा तेन कथ्यते यथा सुवृष्टिरा-सीत् । तदेतत् अतीतकालग्रहणम् । अथ किं तत् प्रत्युत्पन्नकालग्रहणम् ?, प्रत्यु-त्पन्नकालग्रहणम्—साधुं गोचराग्रगतं विच्छेदितप्रचुरभक्तपानं दृष्ट्वा तेन कथ्यते, यथा—सुभिक्षं वर्तते । तदेतत्—प्रत्यु-त्पन्नकालग्रहणम् । अथ किं तत् अनागतकाल-ग्रहणम् ?, अनागतकालग्रहणम्—अन्नस्य निर्मलत्वं कृष्णाश्च गिरयः सविद्युतो मेघाः । स्तनितं वायूश्चानः श्रृंग्या रक्ता प्रस्निग्धा च ॥१॥ वारुणं वा माहेन्द्रं वा अन्यतरं वा प्रशस्तम् उत्पातं दृष्ट्वा तेन कथ्यते, यथा—सुवृष्टिर्भविष्यति । तदे-तत् अनागतकालग्रहणम् । एतेषामेव विपर्यये त्रिविधं ग्रहणं भवति, तद्यथा—अतीतकालग्रहणं प्रत्युत्पन्नकालग्रहणम्, अनागतकालग्रहणम् । अथ किं तत् अतीत-कालग्रहणम् ?, अतीतकालग्रहणम्—निस्तृणानि वनानि, अनिष्पन्नसस्यां वा मेदिनीं, शुष्काणि च कुण्डसरोनदीदीर्घिकातडागानि दृष्ट्वा तेन कथ्यते, यथा—कुवृष्टिरासीत् । तदेतत् अतीतकालग्रहणम् । अथ किं तत् प्रत्युत्पन्नकालग्रह-णम् ? प्रत्युत्पन्नकालग्रहणं—साधुं गोचराग्रगतं मिश्रामलभमानं दृष्ट्वा तेन कथ्यते, यथा—दुर्भिक्षं वर्तते । तदेतत् प्रत्युत्पन्नकालग्रहणम् । अथ किं तत् अना-गतकालग्रहणम् ?, अनागतकालग्रहणम्—भूमायन्ति दिशः सवियतो मेदिनी अपति-

વદ્ધા વાતા । નૈર્ફુતિકા સ્વલુ કુટ્ટિમેવં નિવેદયન્તિ ॥૧॥ આગ્નેયં વા વાયવ્યં
વા અન્યતરં વા અપશસ્તમ્ ઉપાતં દૃષ્ટા તેન કથ્યતે યથા-કુટ્ટિર્મનિષ્યતિ ।
તદેતત્ અનાગતકાલગ્રહણમ્ । તદેતત્ વિશેષદૃષ્ટમ્ । તદેતદ્ દૃષ્ટસાધર્મ્યવત્ । તદે
તત્ અનુમાનમ્ ॥ સુ. ૨૨૨ ॥

ટીકા—‘સે કિં તં દિદ્વિસાહમ્મવં’ इत्यादि—

‘અથ કિં તદ્ દૃષ્ટસાધર્મ્યવત્ ?’ इति प्रश्नः । उत्तरयति-दृष्टसाधर्म्यवत्
दृष्टेन=पूर्वोपलब्धेनार्थेन सह साधर्म्यम्-दृष्टसाधर्म्यं, तद् गनकत्वेन यस्यास्ति
तदनुमानं दृष्टसाधर्म्यवत् । पूर्वदृष्टशब्दार्थः कश्चित् सामान्यतः कश्चित्तु विशेषतो
दृष्टः स्यात् । अतस्तद्भेदादिद द्विविधम्-सामान्यदृष्टं विशेषदृष्टं च । सामान्यतो

अब सूत्रकार दृष्टसाधर्म्यवत् अनुमान का निरूपण करते हैं—

‘સે કિં તં દિદ્વિસાહમ્મવં ?’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં દિદ્વિસાહમ્મવં) हे भदन्त ! दृष्टसाधर्म्यवत्
अनुमान क्या है ? (दिद्विसाहम्मवं दुविहं पणत्तं)

उत्तर—दृष्टसाधर्म्यवत् अनुमान दो प्रकार का कहा गया है (तं
जहा) वे प्रकार ये हैं । —(सामन्नदिद्वं च विसेसदिद्वं च) एक सामान्य
दृष्ट और दूसरा विशेषदृष्ट । पूर्व में उपलब्ध पदार्थ के साथ जो अन्य
अदृष्ट का साधर्म्य है, वह दृष्टसाधर्म्य है । दृष्टसाधर्म्य जहाँ गमक
होता है वह अनुमान दृष्टसाधर्म्यवत् है । पूर्व में कोई पदार्थ सामान्य-
रूप से दृष्ट होता है और कोई विशेषरूप से । इसलिये दृष्टपदार्थ के भेद
से इस अनुमान के भी ये दो भेद हो गये हैं । एक सामान्यदृष्ट और
दूसरा विशेषदृष्ट । सामान्यतः दृष्ट अर्थ के संबन्ध से सामान्यदृष्ट

હવે સૂત્રકાર દૃષ્ટસાધર્મ્યવત્ અનુમાનનું નિરૂપણ કરે છે

‘સે કિં તં દિદ્વિસાહમ્મવં ?’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં દિદ્વિસાહમ્મવં) हे भगवन् दृष्टि साधर्म्यवत्
अनुमान शुं छे ? (दिद्विसाहम्मवं दुविहं पणत्तं)

उत्तर—दृष्ट साधर्म्यवत् अनुमान दो प्रकारनुं कहैवासां आण्युं छे.
(तं जहा) ते प्रकारे आ प्रमाणे छे (सामन्नदिद्वं च विसेसदिद्वं च) ओक
सामान्य दृष्ट अने अन्य विशेष दृष्ट पूर्वमां उपलब्ध पदार्थनी साथे ओ
अन्य अदृष्टनुं साधर्म्यं छे, ते दृष्ट साधर्म्यं छे, आ साधर्म्यं ज्यां गमक
डोय छे, त्यां ते अनुमान दृष्ट साधर्म्यवत् छे पूर्वमां केह पदार्थ सामान्य
रूपथी दृष्ट डोय छे अने केह विशेष रूपथी ओटला भाटे दृष्ट पदार्थनी
लेहथी आ अनुमानना पण्ये लेहो थर्य गया छे ओक सामान्य दृष्ट
अने अन्य विशेष दृष्ट सामान्यतः दृष्ट अर्थना संबन्धथी सामान्य दृष्ट अने

દૃષ્ટાર્થયોગાત્ સામાન્યદૃષ્ટમ્ , વિશેષતો દૃષ્ટાર્થયોગાદ્ વિશેષદૃષ્ટં ચેતિ ભાવઃ । તત્ર સામાન્યદૃષ્ટં યથા એકઃ પુરુષસ્તથા બહવઃ પુરુષાઃ, યથા બહવઃ પુરુષાસ્તથૈકઃ પુરુષ ઇત્યાદિ । અયં ભાવઃ—નારિકેલદ્વીપાદાયાતઃ કશ્ચિત્ પુરુષઃ સામાન્યેનૈકં પુરુષં દૃષ્ટ્વા એવમનુભિનોતિ, યથા—અયમેકો દૃશ્યમાનઃ પુરુષએતદાકારવિશિષ્ટ-સ્તથા બહવોઽત્રાપરિદૃશ્યમાનાઃ પુરુષા અપિ એતદાકારવિશિષ્ટા એવ, પુરુષત્વાવિ-શેષાત્ , અન્યાકારત્વે પુરુષત્વહાનિપ્રસજ્ઞાત્ , ગવાદિવદિતિ । તથા—કશ્ચિત્તથા-

ઔર વિશેષતઃ દૃષ્ટ અર્થ કે સંબન્ધ સે વિશેષદૃષ્ટ હોતા હૈ । (સે કિં તં સામન્નદિદૃઢં ?) હે ભદન્ત ! વહ સામાન્યદૃષ્ટ અનુમાન કયા હૈ ?

ઉત્તર—(સામન્નદિદૃઢં) સામાન્યદૃષ્ટ અનુમાન હસ પ્રકાર સે હૈ—(જહા એગો પુરિસો તહા બહવે પુરિસા જહા બહવે પુરિસા તહા એગો પુરિસો) જૈસા એક પુરુષ હોતા હૈ, વૈસે હી અનેક પુરુષ હોતે હૈ, જૈસે અનેક પુરુષ હોતે હૈ, વૈસા હી એક પુરુષ હોતા હૈ । હસકા તાત્પર્ય યહ હૈ—નારિકેલ દ્વીપ સે આયા હુઆ કોઈ પુરુષ સામાન્ય સે એક પુરુષ કો દેખકર એસા અનુમાન કર લેતા હૈ કિ ‘જૈસા યહ એક દૃશ્યમાન પુરુષ હસ આકાર સે વિશિષ્ટ હૈ, ઉસી પ્રકાર અન્ય ઔર બી વહુત સે પુરુષ કિ—જિન્હે મૈને દેખા નહીં એસે હી આકાર સે વિશિષ્ટ હોંગે । ક્યોંકિ જિસ પ્રકાર સે હસ દૃશ્યમાન પુરુષ મૈ પુરુષત્વરૂપ સામાન્ય ધર્મ વિચ્ચમાન હૈ, ઉસી પ્રકાર સે અન્ય અદૃષ્ટ પુરુષો મૈ બી વહ વિચ્ચમાન હૈ । ઉસમૈ કોઈ વિશેષના નહીં હૈ । યદિ અન્ય અદૃષ્ટ પુરુષો મૈ

વિશેષતઃ દૃષ્ટ અર્થના સંબંધથી વિશેષ દૃષ્ટ હોય છે. (સે કિં તં સામન્ન દિદૃઢં ?) હે ભદન્ત ! તે સામાન્યદૃષ્ટ અનુમાન શું છે ?

ઉત્તર—(સામન્ન દિદૃઢં) સામાન્ય દૃષ્ટ અનુમાન આ પ્રમાણે છે (જહા એગો પુરિસો તહા બહવે પુરિસા જહા બહવે પુરિસા તહા એગો પુરિસો) જેવો એક પુરુષ હોય છે, તેવો જ ઘણા પુરુષો હોય છે. જેવો અનેક પુરુષો હોય છે, તેવો એક પુરુષ હોય છે. આનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે નારિકેલ દ્વીપથી આવેલો કોઈ પુરુષ સામાન્ય રૂપમાં એક પુરુષને જોઈને આ જાતનું અનુમાન કરી લે છે કે ‘જેવો આ એક દૃશ્યમાન પુરુષ આ આકારથી વિશિષ્ટ છે, જેમને મેં જોયા નથી એવા અન્ય સર્વ પુરુષો પણ આ જાતના આકારથી યુક્ત હશે જ. કેમકે જે પ્રમાણે આ દૃશ્યમાન પુરુષમાં પુરુષત્વરૂપ સામાન્ય ધર્મ વિચ્ચમાન છે, તે પ્રમાણે જ અન્ય અદૃષ્ય પુરુષોમાં પણ વિચ્ચમાન છે. તેમા કોઈપણ જાતની વિશેષતા નથી. જે અન્ય અદૃષ્ય પુરુષોમાં જિન્તા-

વિધઃ પુરુષઃ પ્રથમતો બ્રહ્મ પુરુષાન્ દૃષ્ટ્વા એવમનુમિનોતિ-યથા એતે દૃશ્યમાનાઃ પુરુષા એતદાકૃતિવિશિષ્ટાસ્તથાઽપરિદૃશ્યમાન એકઃ પુરુષોઽપ્યેતદાકૃતિવિશિષ્ટઃ સ્યાન્ પુરુષત્વાત્, ઇતરાકારત્વે તુ તદ્વાનિઃ પ્રસજ્યેત, અશ્વાદિવદિતિ । એવં કાર્પા-પગાદિષ્વપિ વોધ્યમ્ । અથ વિશેષદૃષ્ટમનુમાનં નિરૂપયતિ વિશેષદૃષ્ટં દૃષ્ટસાધર્મ્ય-

ભિન્નાકારતા માની જાવેગી તો પુરુષત્વરૂપ સામાન્ય કી હાનિ હોને કા પ્રસંગ પ્રાપ્ત હોગા । જૈસે ગાય આદિ મેં પુરુષત્વ સામાન્ય કા અભાવ ભિન્નાકારતા કી વિદ્યમાનતા સે રહતા હૈં હસ પ્રકાર એક મેં દૃષ્ટ-પુરુષત્વરૂપ સામાન્ય અર્થ કી સમાનતા સે અન્ય અદૃષ્ટ અનેક પુરુષોં મેં ભી અમુક આકારરૂપ વિવક્ષિત ધર્મ કી સિદ્ધિ કરના યહ સામાન્ય દૃષ્ટસાધર્મ્યવત્ અનુમાન હૈં । હસી પ્રકાર નારિકેલ દ્વીપ સે આયા હુઆ કોઈ પુરુષ જવ કિ-પહિલે પહલ વહ અનેક પુરુષોં કો દેખતા હૈં, તવ દેખકર એસા અનુમાન કરતા હૈં કિ જૈસે યે દેખે ગયે પુરુષ હસ આકારવાલે હૈં ડસી પ્રકાર કા આકાર વાલા નહીં દેખા ગયા, એક પુરુષ હોગા । ક્યોંકિ ડસમેં ભી પુરુષત્વરૂપ સામાન્ય ધર્મ રહતા હૈં । ભિન્નાકારતા મેં પુરુષત્વરૂપ સામાન્ય ધર્મ કી હાનિ હોને કા પ્રસંગ પ્રાપ્ત હોતા હૈં । જૈસે ઘોડે આદિ મેં ઇતરાકારતા કે સદ્ભાવ સે પુરુષત્વ સામાન્ય કી હાનિ હૈં । હસી પ્રકાર સે કાર્પાપણ આદિકો મેં ભી જાનના ચાહિયે । યહી વાત (જહા એગો કરિસાવણો તહા બહવે કરિ-સાવણા જહા બહવે કરિસાવણા તહા એગો કરિસાવણો) હસ સૂત્રપાઠ

કારતા માનવામાં આવશે તો પુરુષત્વરૂપ સામાન્યની હાનિ થાય તેવો અભાવ ભિન્નાકારતાની અપેક્ષાએ વિદ્યમાન છે તેમજ એકમાં દૃષ્ટ પુરુષત્વરૂપ સામાન્ય અર્થની સમાનતાથી અન્ય અદૃષ્ટ અનેક પુરુષોમાં પણ અમુક આકારરૂપ વિવક્ષિત ધર્મની સિદ્ધિ કરવી તે સામાન્ય દૃષ્ટ સાધર્મ્યવત્ અનુમાન છે. આ રીતે નારિકેલ દ્વીપમાંથી આવેલ કેાઈ પુરુષ જ્યારે સૌ પ્રથમ ઘણા પુરુષોને જુએ છે, ત્યારે તેમને જોઈને એવું અનુમાન કરે છે કે જેમ આ જોવામાં આવેલા પુરુષો આ આકારવાળા છે, તેવા જ પ્રકારના આકારવાળો નહિ જોવામાં આવેલ એક પુરુષ પણ છે. કેમકે તેમાં પણ પુરુષત્વરૂપ સામાન્ય ધર્મ રહેલ છે ભિન્નાકારતામાં પુરુષત્વરૂપ સામાન્ય ધર્મની હાનિ થવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય છે. જેમ ઘોડા આદિમાં ઇતરાકારતાના સદ્ભાવથી પુરુષત્વ સામાન્યની હાનિ છે. આ પ્રમાણે કાર્પાપણ વગેરેમાં પણ જાણવું જોઈએ એજ વાત (જહા એગો કરિસાવણો તહા બહવે કરિસાવણા જહા બહવે કરિસાવણા તહા એગો

વદનુમાનમેવં ભવતિ—યથાનામ કશ્ચિન્ પુરુષો વહૂનાં પુરુષાણાં મધ્યે કમપિ પૂર્વ દૃષ્ટં પુરુષં પ્રત્યભિજાનીયાત્ અયં સ પુરુષ इति । અનુમાનપ્રયોગશ્ચેત્યમ્—યઃ પૂર્વ મયોપલબ્ધઃ સ એવાયં પુરુષઃ, તથૈવ પ્રત્યભિજ્ઞાયમાનત્વાત્, ઉભયાભિમતપુરુષવત્, इति । એતદનુમાનં વિશેષદૃષ્ટમુચ્યતે પુરુષવિશેષવિષયત્વાત્ । એવં કાર્પાષણાદિ

દ્વારા કહી ગઈ છે । (સે તં સામન્નદિદ્વં) હસ પ્રકાર યહ સામાન્ય દૃષ્ટ-
દૃષ્ટ સાધર્મ્યવત્ અનુમાન કા ભેદ છે । (સે કિં તં વિસેસદિદ્વં) હે
ભદન્ત ! વહ વિશેષદૃષ્ટ કયા છે ?

ઉત્તર—(વિસેસદિદ્વં) દૃષ્ટસાધર્મ્યવત્ કા ભેદ જો વિશેષદૃષ્ટ છે,
વહ હસ પ્રકાર સે છે—(સે જહાણામૅવ કેઈ પુરિસે કંચિ પુરિસં વહૂણં
પુરિસાણં મજ્ઞે પુવ્વદિદ્વં પચ્ચભિજાણેજ્ઞા—અયં સે પુરિસે) જૈસે કોઈ
પુરુષ અનેક પુરુષોં કે બીચ મેં કિસી પૂર્વદૃષ્ટ પુરુષ કો પહિચાન લેતા
છે કિ—‘યહ વહ પુરુષ છે । યહાં અનુમાન પ્રયોગ હસ પ્રકાર સે કરના
ચાહિયે । ‘યઃ પૂર્વ મયોપલબ્ધઃ સ એવાયં પુરુષઃ તથૈવ પ્રત્યભિજ્ઞાયમાન-
ત્વાત્ ઉભયાભિમતપુરુષવત્’ જિસ પુરુષ કો મૈને પહિલે દેખા થા, વહી
યહ પુરુષ છે—ક્યોંકિ મૈને ડસી રૂપ સે હસે પહિચાન લિયા છે ।
ઉભય કો અભિમત પુરુષ કી તરહ । યહાં ‘યઃ મયોપલબ્ધઃ’ હતના
અંશ પક્ષ કા છે ‘સ એવાયં પુરુષઃ’ હતના અંશ સાધ્યકોટિ કા છે ।
‘તથૈવ પ્રત્યભિજ્ઞાયમાનત્વાત્’ હતના અંશ હેતુ છે । ‘ઉભયાભિમતપુરુષ-
વત્’ યહ સાધર્મ્યદૃષ્ટાન્ત છે । હસ અનુમાન પ્રયોગ મેં પુરુષ વિશેષ

કરિસાવળો) આ સૂત્રપાઠ વડે કહેવામાં આવેલી છે. (સે તં સામન્નદિદ્વં)
આ પ્રમાણે આ સામાન્ય દૃષ્ટ સાધર્મ્યવત્ અનુમાનનો ભેદ છે (સે કિં તં
વિસેસદિદ્વં) હે ભદન્ત ! તે વિશેષ દૃષ્ટ શું છે

ઉત્તર—(વિસેસદિદ્વં) દૃષ્ટ સાધર્મ્યવત્ નો ભેદ જે વિશેષ છે, તે આ
પ્રમાણે છે. (સે જહાણામૅવ કેઈ પુરિસે કંચિ પુરિસં વહૂણં પુરિસાણં મજ્ઞે પુવ્વદિદ્વં
પચ્ચભિજાણેજ્ઞા—અયં સે પુરિસે) જેમ કોઈ પુરુષ અનેક પુરુષોની વચ્ચે
કોઈ પૂર્વદૃષ્ટ પુરુષને ઓળખી લે છે કે, ‘આ તે જ માણસ છે’ અહીં અનુમાન
પ્રયોગ આ રીતે કરવો જોઈએ. ‘યઃ પૂર્વ મયોપલબ્ધઃ સ એવાયં પુરુષઃ તથૈવ
પ્રત્યભિજ્ઞાયમાનત્વાત્ ઉભયાભિમતપુરુષવત્’ જે પુરુષને મેં પહેલા જોયો હતો,
તેજ પુરુષ આ છે કેમકે મેં એને તેજ રૂપમાં ઓળખી લીધો છે ઉભય
ભિમત પુરુષની જેમ અહીં ‘યઃ પૂર્વ મયોપલબ્ધઃ’ આટલો ભાગ પક્ષ સંબંધી
છે ‘સ એવાયં પુરુષઃ’ આટલો ભાગ સાધ્યકોટિનો છે તથૈવ પ્રત્યભિજ્ઞાયમાન
ત્વાત્’ આટલો ભાગ હેતુ છે. ‘ઉભયાભિમતપુરુષવત્’ આ સાધર્મ્ય દૃષ્ટાન્ત છે
આ અનુમાન પ્રયોગમાં પુરુષ વિશેષને વિશેષરૂપથી મૂકવામાં આવ્યો છે.

વિષયેડપિ વિશેષદષ્ટાન્તરવદનુમાનં વોદ્યામ્ । इदं विशेषदृष्टान्तनुमानं कालत्रयविषयं भवतीति दर्शयितुमाह—‘तस्स समासओ’ इत्यादि—‘एष विशेषदृष्टस्यानुमानस्य समासतः—संक्षेपतस्त्रिविधं ग्रहणं भवति । यथा—अतीतकालग्रहणं प्रत्युत्पन्नकाल-ग्रहणम् अनागतकालग्रहणं चेति । तत्र—अतीतकालविषयं ग्राह्यस्य वस्तुनो ग्रहणं=परिच्छेदः—अतीतकालग्रहणम् । प्रत्युत्पन्नकालः=वर्तमानकालस्तद्विषयं ग्रहणं प्रत्युत्पन्नकालग्रहणम् । अनागतकालो=भविष्यत्कालस्तद्विषयम्—अनागतकालग्रह-णम् । कालत्रयवर्तिनोऽपि विषयस्यानुमानात् परिच्छेदो भवतीत्यर्थः । तत्र

દટ્ટ છે । इस प्रकार से कार्यापण आदि में विशेष दृष्ट अनुमान की प्रवृत्ति कर लेनी चाहिये । यही बात ‘ग्रहणं करिसावणाणं मज्झे पुव्व-दिट्ठं करिसावणं पच्चभिज्जाणिज्जा—अयं से करिसावणे’ इस सूत्रपाठ द्वारा दिखलाई गई है । यह विशेषदृष्ट अनुमान भूत, भविष्यत् और वर्तमान इन तीनों कालों को विषय करता है । इस बात को अब सूत्रकार कहते हैं—(तस्स समासओ त्रिविहं ग्रहणं भवइ) उस विशेषदृष्ट अनुमान का विषय संक्षेप से तीनों प्रकार का होता है—(तं जहा) जैसे (अर्इयकालग्रहणं, पडुत्पण्णकालग्रहणं, अणागयकाल-ग्रहणं) अतीत काल का विषय वर्तमान काल का विषय और भवि-ष्यत् काल का विषय । तात्पर्य कहने का यह है कि मनुष्य इस विशेष दृष्ट अनुमान की सहायता से अतीत काल में जो बात हो गई उसे, वर्तमान काल में जो बात हो रही हो उसे और भविष्यत् में जो

એટલા માટે આ અનુમાન વિશેષ દષ્ટ છે આ પ્રમાણે કાર્યાપણ વગેરેના સંબંધમાં પણ વિશેષ દષ્ટ અનુમાનની પ્રવૃત્તિ કરી લેવી જોઈએ. એ જ વાત ગ્રહણ કરિસાવણા મજ્જે પુવ્વદિટ્ઠ કરિસાવણં પચ્ચભિજ્જાણિજ્જા—અયં સે કરિ-સાવણે) આ સૂત્રપાઠ વડે સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે આ વિશેષદષ્ટ અનુ-માન ભૂત, ભવિષ્યત્ અને વર્તમાન આ ત્રણે કાળોને વિષય બનાવે છે. આ વાતને સૂત્રકાર સ્પષ્ટ કરે છે. (તસ્સ સમાસઓ ત્રિવિહં ગ્રહણ ભવઈ) તે વિશેષદષ્ટ અનુમાનનો વિષય સંક્ષેપમાં ત્રણ પ્રકારનો હોય છે. (તજહા) જેમ કે (અર્इयकालग्रहणं पडुत्पण्णकालग्रहणं, अणागयकालग्रहणं) અતીતકાળનો વિષય, વર્તમાનકાળનો વિષય, અને ભવિષ્યત્કાળનો વિષય તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે મનુષ્ય આ વિશેષ દષ્ટ અનુમાનની સહાયતાથી અતીતકાળમાં જે વાત થઈ ચૂકી છે, વર્તમાનકાળમાં જે વાત થઈ રહી છે, અને ભવિષ્યત્માં

અતીતકાલેન ગ્રહણં યથા ભવતિ તથોચ્યતે-યથા કશ્ચિજ્જનઃ કસ્મિંશ્ચિદ્ દેશે ગતઃ । તત્ર તેન ઉત્તૃણાનિ=ઉદ્ગતતૃણાનિ યેષુ તાનિ વનાનિ, તથા-નિષ્પન્નસસ્યાં નિષ્પન્નાનિ=નિવૃત્તાનિ સસ્યાનિ યસ્યાં સા તથા તાં મેદિનીં=પૃથિવીં, તથા-પૂર્ણાનિ=જલપૂરિતાનિ કુણ્ડમરોનદીદીર્ઘિકાતડાગાદીનિ-તત્ર-કુણ્ડં=જલાશયવિ-શેષઃ, સરઃ=કાસારઃ, નદી=પસિદ્ધા, દીર્ઘિકા=વાપી, તડાગઃ=પસિદ્ધઃ, એતદા-દીનિ જલસ્થાનાનિ દૃષ્ટ્વા એવં સાધ્યતે=અનુમીયતે-યદત્ર સુવૃષ્ટિરાસીદિતિ । અનુમાનપ્રયોગશ્ચેત્યમ્-ઇહ દેશે સુવૃષ્ટિરાસીત્, સમુત્પન્નતૃણવનસસ્યપૂર્ણમેદિની

વાત હોને વાલી હો હસે અનુમિત કર છેતા હૈ । (સે કિં તં અર્ધકાલ-ગ્રહણં) હૈ ભદન્ત ! વહ અતીતકાલ ગ્રહણ કયા હૈ ?

ઉત્તર--(અર્ધકાલગ્રહણં) અતીત કાલ ગ્રહણ હસ પ્રકાર સે હૈ-- (ઉત્તણાણિ વણાણિ, નિષ્કણસસ્યં વા મેદિણિ પુણ્ણાણિ ય કુંડસરણઈ દીહિયા તડાગાઈ પાસિત્તા તેણં સાહિજ્જઈ, જહા સુવુડીઆસી) જૈસે કોઈ મનુષ્ય કિસી દેશ મેં ગયા-વહાં હસને જંગલોં મેં ઘાસ ઝમી હુઈ દેહી, પૃથિવી કો સસ્યાકુરોં સે હરિ ભરી દેહી, કુણ્ડ, સર, નદી, વાપી, ઓર તડાગ હન સબ કો જલ સે ભરા હુઆ દેહા, તો દેહકર હસને અનુમાન લગાયા કિ-‘ઘહાં પર વહુત અછી વર્ષા હુઈ હૈ । તવ હસને એસા અનુમાન પ્રયોગ કિયા કિ-‘ઇહદેશે સુવૃષ્ટિઃ આસીત્ સમુત્પન્ન તૃણવનસસ્યપૂર્ણમેદિનીજલપૂર્ણકુણ્ડાદિદર્શનાત્ તદેશવત્’ । (સે તં અર્ધકાલગ્રહણં) હસ પ્રકાર અતીત મેં હુઈ વૃષ્ટિ કા પરિચ્છેદ

જે વાત થનારી છે, તેનું અનુમાન કરી લે છે. (સે કિં તં અર્ધકાલગ્રહણં) હૈ ભદન્ત ! અતીતકાલ ગ્રહણ શું છે ?

ઉત્તર-(ઉત્તણાણિ, વણાણિ, નિષ્કણસસ્યં વા મેદિણિ પુણ્ણાણિ ય કુંડ સરણઈદીહિયા તડાગાઈ પાસિત્તા તે ણં સાહિજ્જઈ, જહા સુવુડી આસી) જેમ કોઈ મનુષ્ય કોઈ દેશમા ગયો. ત્યાં તે માણસે જંગલમા ઘાસ ઊગેલું જોયું, પૃથ્વીને સસ્યાંકુરોથી હરિત વણી થયેલી જોઈ, કુંડ સર, નદી, વાળી, અને તડાગ આ સર્વને જલથી સંપૂર્ણિત જોયાં, આ બધું જોઈને તે અનુમાન કરવા લાગ્યો કે અહીં બહુ જ સારી વર્ષા થઈ છે. ત્યારે તેણે આ જાતના અનુમાનનો પ્રયોગ કર્યો કે ‘ઇહ દેશે સુવૃષ્ટિઃ આસીત્ સમુત્પન્નતૃણવન સસ્યપૂર્ણમેદિનીજલપૂર્ણકુણ્ડાદિદર્શનાત્ તદેશવત્’ (સે તં અર્ધકાલગ્રહણં) આ રીતે અતીતમાં થયેલ વૃષ્ટિનો પરિચ્છેદ અતીતકાલ ગ્રહણ છે અર્થ

જલપૂર્ણકુંડાદિદર્શનાત્, તદ્દેશવદિતિ । इत्यमतीतस्य वृष्टिलक्षणदिपयस्य परि-
च्छेदः । अथ वर्तमानकालेन ग्रहणं यथा भवति तथाह-‘से किं तं पडुप्पणका-
लग्गहणं’ इत्यादिना । कस्मिंश्चिद् देशे कश्चिद् गतः, तत्र गोचराग्रगतं-गोचराय=
भिक्षायै अग्रगतम्=प्रथमतो गतं विच्छेदितप्रचुरभक्तपानम्-विच्छेदितं=गृहिभिः
प्रदत्तं प्रचुरं भक्तपानं यस्मै तथाविधं साधुं दृष्ट्वा तेन साध्यते=अनुमीयते,
यथा-सुभिक्षमिह वर्तते, इति । अनुमानप्रयोगश्चेत्यम्-अयं देशः सुभिक्षः,
साधूनां तद्वेतुकप्रचुरभक्तपानलाभदर्शनात्, तद्देशवदिति । अथ भविष्यत्कालेन
ग्रहणं यथा भवति तथाह-‘से किं तं अणागयकालग्गहणं’ इत्यादि । अयं भावः-
अभ्ररय=आकाशस्य निर्मलवत्, कृष्णवर्णा गिरयः, सविश्रुतो=विद्युत्सहिता
अतीतकाल ग्रहण है । यहाँ ग्राह्य वस्तु सुवृष्टि है । इसका अतीतकाल
में होना अनुमान द्वारा ग्रहण किया-गया है । (से किं पडुप्पणकाल-
ग्गहणं) हे भदन्त ! प्रत्युत्पन्नकाल से ग्रहण क्या है ।

उत्तर--(पडुप्पण कालग्गहणं) प्रत्युत्पन्नकाल से ग्रहण इस प्रकार
है--(साहुं गोयरग्गयं विच्छेदियपउरभत्तपाणं पासित्ता तेणं साहि-
ज्जइ जहा सुभिक्षे वट्ठइ) भिक्षा के लिये निकले हुए साधुको कि-
‘जिसे गृहस्थोंने प्रचुरभक्तपान दिया है, देखा-तब देखकर उसने
अनुमान लगाया कि-‘यहाँ सुभिक्ष है । ‘अनुमान प्रयोग यहाँ ऐसा
करना-‘अस्मिन्देशे? सुभिक्षः साधूनां तद्वेतुक प्रचुरभक्तपानलाभदर्श-
नात्-तद्देशवत्’ (से किं तं अणागयकालग्गहणं) हे भदन्त ! अनागत-
काल से ग्रहण क्या है ? (अणागयकालग्गहणं) अनागतकाल से ग्रहण
इस प्रकार से है--(अवभस्स निम्पलत्तं, कस्सिणा य गिरी, सविज्जुया

ગ્રાહ્ય વસ્તુ સુવૃષ્ટિ છે આનું અતીતકાળમાં થયું તે અનુમાન વડે ગ્રહણ
કરવામાં આવ્યું છે (સે કિં ત પડુપ્પણ કાલગ્ગહણં) હે ભદન્ત ! પ્રત્યુત્પન્ન
કાળથી ગ્રહણ શું છે ?

ઉત્તર--(પડુપ્પણકાલગ્ગહણં) પ્રત્યુત્પન્નકાળથી ગ્રહણ આ પ્રમાણે છે.
(સાહું ગોયરગ્ગયં વિચ્છેદિયપઉરભત્તપાણં પાસિત્તા તેણં સાહિજ્જઇ અહા
સુભિક્ષે વટ્ઠઇ) ભિક્ષા માટે બહાર નીકળેલા સાધુને કે જેને ગૃહસ્થોએ પ્રચુર
ભક્તપાન આપ્યું છે, જોયો ત્યારે જોઈને તેણે અનુમાન કર્યું કે ‘અહીં
સુભિક્ષ છે’ અહીં અનુમાન પ્રયોગ એવી રીતે કરવો કે--‘અસ્મિન્ દેશે સુભિક્ષઃ
સાધુનાં તદ્વેતુકપ્રચુરભક્તપાનલાભદર્શનાત્-તદ્દેશવત્’ (સે કિં ત અણાગય-
કાલગ્ગહણં) હે ભદન્ત ! અનાગતકાલ ગ્રહણ શું છે ? (અણાગયકાલગ્ગહણં)

મેવાઃ, સ્તનિતમ્-મેઘગર્જનમ્, ઉદ્ભ્રામઃ=વાયુદ્ભ્રામઃ-તથાવિધોવૃષ્ટિવિધા-
તાજનકઃ પ્રદક્ષિણં દિક્ષુ ભ્રમન્ પ્રશસ્તો વાતઃ, ચ=પુનઃ પ્રતિનિધ્યાઃ રક્તા=પ્રસ્નિ-
ગ્ધરક્તવર્ણા સંખ્યા, इत्येतानि सर्वाणि सुवृष्टेश्चिह्नानि तानि दृष्ट्वा, तथा-वारु-
णम्=આર્દ્રામૂળાદિનક્ષત્રપ્રભવં વા, માહેન્દ્રમ્=રોહિણીજ્યેષ્ઠાદિનક્ષત્રપ્રભવં વા, इतो-
ऽन्यतरं वा उत्पातम्=उल्कापातदिग्दाहादिकं प्रशस्तं वृष्टिनिमित्तकं दृष्ट्वा तेन
साध्यते=અનુમાયતે, यथा सुवृष्टिर्भविष्यतीति । अनुमानप्रयोगश्चेत्थम्-અર્થં દેશે
ભવિષ્યત્સુવૃષ્ટિકઃ. વૃષ્ટિનિમિત્તકાનામ્અભ્રનિર્મલત્વાદીનાં સમુદિતાનામન્યતમસ્ય
વા દર્શનાત્, તદ્વદિતિ । વિશિષ્ટપ્રકારકા નિર્મલત્વાદયો વૃષ્ટિનિમિત્તકા

મેહા થળિયં વાઝ્વમામો, સંજારત્તા પળિદ્વાય) આકાશ કી નિર્મલતા,
કૃષ્ણવર્ણ વાલે પર્વત, વિદ્યુત્સહિત મેઘ, મેઘ કી ગર્જના, વૃષ્ટિ કો
નહીં રોકનેવાલી વાયુ કી ચાલ, અર્થાત્ પુરવાઈ હવા, તથા પ્રસ્નિગ્ધ-
રક્તવર્ણવાલી સંખ્યા-इन सब सुवृष्टि के चिह्नों को देखकर, तथा (वारु-
णं वा महिंदं वा अण्णयरं वा पस्रत्यं उपायं पासित्ता तेणं साहिज्जइ,
जहा सुबुद्धी भविस्सइ । से तं अणागयकालगहणं) आर्द्रामूल इन
नक्षत्रों से उत्पन्न हुए अथवा रोहिणी ज्येष्ठा आदि नक्षत्रों से उत्पन्न
हुए उत्पन्न को अथवा इस उत्पात से भी भिन्न और दूसरे उत्पत्तों
को-दिग्दाह, उल्कापात आदि उपद्रवों को-जो कि वृष्टि के प्रशस्त
निमित्त होते हैं, देखकर कोई व्यक्ति ऐसा अनुमान करता है कि
'सुवृष्टि होगी । इसविषय में अनुमान प्रयोग इस प्रकार हैं-‘अयं
देशो भविष्यत्सुवृष्टिकः वृष्टिनिमित्तकानां अभ्रनिर्मलत्वादीनां समु-

અનાગતકાળથી ગ્રહણ આ પ્રમાણે છે. (અઘ્મસ્ત્ર નિમ્નલત્તં કષિણાય,
ગિરી સ્વિજ્જુયા મેહા થળિયં વાઝ્વમામો સંજારત્તા પળિદ્વાય) આકાશની નિર્મળતા,
કૃષ્ણવર્ણવાળા પર્વતો, વિદ્યુત્સહિત મેઘ, મેઘની ગર્જના, વૃષ્ટિને નહિ રોકનાર
પવનની ગતિ, અત્યંત કે પૂર્વનો પવન, તેમજ પ્રસ્નિગ્ધ રક્તવર્ણવાળી સંખ્યા,
આ બધાં સુવૃષ્ટિના ચિહ્નોને જોઈને તથા (વારુણં વા મહિંદ વા અણ્ણયરં વા
પસ્રત્યં ઉપાય પાસિત્તા તેણં સાહિજ્જઈ જહા સુબુદ્ધી ભવિસ્સઈ । સે ત અણાગય
કાલગહણં) આર્દ્રા, મૂળ નક્ષત્રોથી ઉત્પન્ન થયેલ અથવા રોહિણી, જ્યેષ્ઠા આદિ
નક્ષત્રો વડે ઉત્પન્ન થયેલ ઉત્પાતને અથવા આ ઉત્પાત કરતાં પણ લિન્ન અને
બીજા ઉત્પાતોને, દિગ્દાહ. ઉલ્કાપાત વગેરે ઉપદ્રવોને કે જેઓ વૃષ્ટિના પ્રશસ્ત
નિમિત્તો છે, જોઈને કોઈ વ્યક્તિ એવી રીતે અનુમાન કરે ‘સુવૃષ્ટિ થશે’ આ
સંબંધનાં અનુમાન પ્રયોગ આ પ્રમાણે છે. ‘અર્થં દેશે ભવિષ્યત્સુવૃષ્ટિકઃ વૃષ્ટિ
નિમિત્તકાના અભ્રનિર્મલત્વાદીના સમુદિતાના અન્યતમસ્ય વા દર્શનાત્ તદેશવત્”

भवन्ति, अतो अनुमात्रा तत्र निपुणेन नाव्यमिति । तथा-एतेषामुद्गततृणवना-
दीनां विपर्यासे=वैपरीत्येऽपि त्रिविधं ग्रहणं भवति । तच्च तदेवातीतिकालग्रहणा-
दिकं बोध्यम् । तत्रातीतकालग्रहणमेव बोध्यम्-कश्चिज्जनः कृतोऽपि देशाद्
देशान्तरं नमागतः । तेन तत्र निस्तृणानि वनानि, अनिष्पन्नसस्यां वा मेदिनीं,
शुष्काणि च कुण्डमरोनदीदीर्घिकातडागादीनि दृष्ट्वा साध्यते=अनुमीयते, यथा-
कुवृष्टिरासीदिति । अनुमानप्रयोगश्चेत्थम् अयं देशः कुवृष्टिमान्, दुर्मिक्ष इत्यर्थः,
निस्तृणवनादिदर्शनात्, तद्देशवदिति । वर्तमानकालग्रहणमेवं विज्ञेयम्-कोऽपि
जनः कस्मिंश्चिद् देशे ममागतः । तत्र गोचराग्रगतं साधुं भिक्षामलभमानं दृष्ट्वा
दिनानां अन्यतमस्य वा दर्शनात् तद्देशवत्' इत्यप्रकारेण ग्रहणं भवति । (एएति चेव विवक्षासे त्रिविधं ग्रहणं भवति, तं जहा-
अतीतकालग्रहणं पटुष्पणकालग्रहणं अणागमकालग्रहणं) इति उद्गत
तृणवनादि कों की विपरीतता में भी तीन प्रकार का ग्रहण होता है-
वह इस प्रकार से है-जैसे कोई मनुष्य किसी देश से दूसरे किसी
देश में आया-वहां उसने तृण रहित वनों को अनिष्पन्न धान्यवाली
भूमि को एवं शुष्क, कुण्ड, सर नदी, दीर्घिका तथा तडाग आदिकों
को देखा-तब देखकर उसने ऐसा अनुमान किया कि 'अयं देशः
दुर्मिक्षः निस्तृणवनादिदर्शनात् तद्देशवत्' निस्तृणवनादिके देखने से,
पहिले देखे हुए दूसरे देश के जैसा इस देश में वृष्टि नहीं हुई है ।
यह अतीत ग्रहण है । वर्तमान काल ग्रहण इस प्रकार से है-कोई
मनुष्य किसी देश में आया वहां उसने पहिले से भिक्षा के लिये आये
हुए किसी साधुको भिक्षा के लाल से चित्तीन देखकर ऐसा अनुमान

આ પ્રમાણે આ અનાગતકાળ ગ્રહણ છે. (એએતિ ચેવ વિવક્ષાસે ત્રિવિધં ગ્રહણં
भवत्, तं जहा अतीतकालग्रहणं पटुष्पणकालग्रहणं अणागमकालग्रहणं) આ
ઉદ્ગત તૃણવનાદિકોની વિપરીતતામા પણ ત્રણ પ્રકારનું ગ્રહણ થાય છે. તે આ
પ્રમાણે છે. જેમ કેાઈ માણસ કેાઈ દેશમાંથી કે ઇ બીજા દેશમાં ગયો ત્યાં તેણે
તૃણ રહિત વનોને, અનિષ્પન્ન ધાન્ય યુક્ત ભૂમિને તેમજ શુષ્ક, કુંડ સર,
નદી, દીર્ઘિકા તથા તડાગ વગેરેને જોયાં, ત્યારે આ ળધુ' જોઈને તેણે આ
જાતનું અનુમાન કયું' કે 'અયં દેશઃ દુર્મિક્ષઃ નિસ્તૃણવનાદિદર્શનાત્ તદ્દેશવત્'
નિસ્તૃણ વનાદિ ને જોવાથી પહેલાં જોયેલા બીજા દેશની જેમ આ દેશમાં પણ
વૃષ્ટિ થઈ નથી. આ અતીત ગ્રહણ છે. વર્તમાનકાળ ગ્રહણ આ પ્રમાણે છે
કેાઈ માણસ, કેાઈ દેશમાં ગયો. ત્યાં તેણે ભિક્ષાજન માટે આવેલા કેાઈ સાધુને
ભિક્ષા લાલથી વંચિત જોઈને આ જાતનું અનુમાન કયું' કે અહીં અત્યારે

તેન સાધ્યતે, યથા દુર્ભિક્ષં વર્તતે इति । अनुमानप्रयोगश्चेत्थम्—अयं देशो दुर्भिक्षः साधूनां तद्धेतुकभक्तपानालाभदर्शनात्, तद्देशवदिति । भविष्यत्कालग्रहणं चैव विज्ञेयम्—सवियतो दिशः=आकाशसहिता दिग्बिभागा धूमयुक्तौ भवन्ति, तथा—मेदिनो=पृथिवी नीरसत्वात् अपतिवद्धा=समुपिरा भवति, वाताश्च नैऋतिकाः=दक्षिणात्या वान्ति, एतानि सर्वाणि कुवृष्टिं निवेदयन्ति । एतानि सधूमदिगादीनि दृष्ट्वा, तथा—आग्नेयं वा वायव्यं वा अन्यतर वा अप्रशस्तमुत्पातं दृष्ट्वा तेन साध्यते, यथा—कुवृष्टिरनावृष्टिर्भविष्यति । अनुमानप्रयोगश्चेत्थम्—अयं देशो भविष्यत्कुवृष्टिकः, तन्निमित्तकानां सधूमदिगादीनां समुदितानामन्यतरस्य वा दर्शनात्, तद्वदिति । इत्थं विशेषदृष्टं निरूपितमिति सूचयितुमाह—तदेतद्

લગાયા કિ યહાં દુર્ભિક્ષ-અકાલ-પડ રહો હૈ । અનુમાન પ્રયોગ હસ પ્રકાર સે કરના ચાહિયે—‘અયં દેશઃ દુર્ભિક્ષઃ સાધૂનાં તદ્દેતુકભક્તપાન લાભાદર્શનાત્’ તદ્દેશવત્’ તથા ભવિષ્યત્ કાલ કા ગ્રહણ હસ પ્રકાર સે જાનના ચાહિયે—જિસ સમય આકાશ સહિત દિશાઈ ધૂમ યુક્ત પ્રતીત હો રહી હો, નીરસ હોને સે જહાં પૃથિવી ફટ ગઈ હો—જગહ ૨ જહાં છેડ પડ ગયે હો—ઔર વાયુઈ જિસ દક્ષિણદિશા સે આતી હુઈ ચલ રહી હો—હસ સવ વૃષ્ટ્યભાવ કી નિશાનિયોં કો, તથા અગ્નિ સવન્ધી યા વાયુ સંબન્ધી યા ઔર કોઈ અપ્રશસ્ત ઉત્પાતો કો દેખકર એસા અનુમાન લગાના કિ ‘હસ દેશ મેં વૃષ્ટિ નહીં હોગી—ક્યોંકિ વૃષ્ટિ કે અભાવ કે ચિહ્ન હો રહે હૈં । અનુમાન પ્રયોગ પ્રકાર હમ સે યહાં કરના ચાહિયે ‘અયં દેશઃ ભવિષ્યત્ કુવૃષ્ટિકઃ તન્નિમિત્તકાનાં સધૂમદિગાદીનાં સમુદિતાનાં અન્યતરસ્ય વા દર્શનાત્ તદ્દેશવત્’ યહી

દુર્ભિક્ષ છે. અનુમાન પ્રયોગ આ પ્રમાણે કરવો જોઈએ અયં દેશઃ દુર્ભિક્ષઃ સાધૂનાં તદ્દેતુકભક્તપાનલાભાદર્શનાત્ તદ્દેશવત્” તેમજ ભવિષ્યકાળનું ગ્રહણ આ રીતે જાણવું જોઈએ, જે સમયે આકાશ સહિત દિશાઓ સધૂમ થઈ રહી હોય, નીરસ હોવા બદલ ત્યાં પૃથિવી ફાટી ગઈ હોય, સ્થાન સ્થાન પર જ્યાં છિદ્રો પડી ગયા હોય. અને પવનો દક્ષિણ દિશા તરફથી વહેતા હોય, આ સર્વ વૃષ્ટ્યભાવના ચિહ્નોને તેમજ અગ્નિ સંબંધી કે વાયુ સંબંધી કે અન્ય કોઈ અપ્રશસ્ત ઉત્પાતોને જોઈને આ જાતનું અનુમાન કયું” કે ‘આ દેશમાં વૃષ્ટિ થશે નહિ, કેમ કે વૃષ્ટિનાં અભાવનાં ચિહ્નો જોવામાં આવી રહ્યાં છે. અહીં’ અનુમાન પ્રયોગ આ રીતે કરવો જોઈએ કે ‘અયં દેશઃ કુવૃષ્ટિકઃ તન્નિમિત્તકાનાં સધૂમદિગાદીનાં સમુદિતાનાં અન્યતરસ્ય વા દર્શનાત્ તદ્દેશવત્” એ જ

વિશેષદૃષ્ટિમિતિ । एवं च दृष्टसाधर्म्यवदनुमानमपि निरूपितमिति सूचयितुमाह—
तदेतत् दृष्टसाधर्म्यवदिति । इत्थमनुमानमपि प्ररूपितमिति सूचयितुमाह—तदेतदनु-
मानमिति ॥ सू० २२२ ॥

અથોપમાનં નિરૂપયતિ—

મૂલમ્—સે કિં તં ઓવમ્મે? ઓવમ્મે—દુવિહે પળ્લત્તે,
તં જહા—સાહમ્મોવળીણ ય વેહમ્મોવળીણ ય । સે કિં તં
સાહમ્મોવળીણ ? સાહમ્મોવળીણ—તિવિહે પળ્લત્તે, તં
જહા—કિંચિસાહમ્મોવળીણ, પાયસાહમ્મોવળીણ, સઁવસાહમ્મો-
વળીણ । સે કિં તં કિંચિસાહમ્મોવળીણ ? કિંચિસાહમ્મોવળીણ-
જહા મંદરો તહા સરિસવો, જહા સરિસવો તહા મંદરો, જહા
સમુદ્દો તહા ગોપ્પયં, જહા ગોપ્પયં તહા સમુદ્દો, જહા આહ્ચ્ચો
તહા સ્વજ્ઞોઓ, જહા સ્વજ્ઞોઓ તહા આહ્ચ્ચો, જહા ચંદો તહા
કુમુદો, જહા કુમુદો તહા ચંદો । સે તં કિંચિસાહમ્મોવળીણ ।
સે કિં તં પાયસાહમ્મોવળીણ? પાયસાહમ્મોવળીણ—જહા ગો
તહા ગવઓ, જહા ગવઓ તહા ગો । સે તં પાયસાહમ્મોવળીણ ।

સર્વ વિષય 'સે કિં તં અતીયકાલગ્ગહણં' યહાં સે લેકર 'સે તં અણા-
ગયકાલગ્ગહણં' યહાં તક કે સૂત્રપાઠ દ્વારા સૂત્રકાર ને સમજાયા હૈ ।
(સે તં વિસેસદિટ્ઠ—સે તં દિટ્ઠસાહમ્મવં) હસ પ્રકાર યહ વિશેષદૃષ્ટ
દૃષ્ટસાધર્મ્યવત્ કા સ્વરૂપ હૈ । સામાન્ય દૃષ્ટ ઓર વિશેષ દૃષ્ટ કે
સ્વરૂપોં કે હસ નિરૂપણ સે દૃષ્ટસાધર્મ્યવત્ અનુમાન કા સ્વરૂપ નિરૂ-
પિત હો ચુકા ॥સૂ० ૨૨૨ ॥

વિષય “સે કિં ત અતીયકાલગ્ગહણં” અહીંથી માંડીને “સે ત અણાગયકાલગ્ગહણં”
અહીં સુધીના સૂત્રપાઠ વડે સૂત્રકારે સ્પષ્ટ કર્યો છે, (સે તં વિસેસદિટ્ઠ—સે તં
દિટ્ઠસાહમ્મવં) આ પ્રમાણે આ વિશેષ દૃષ્ટ દૃષ્ટ સાધર્મ્યવત્તુ સ્વરૂપ છે.
સામાન્ય દૃષ્ટ અને વિશેષ દૃષ્ટ સ્વરૂપોના આ નિરૂપણથી દૃષ્ટ સાધર્મ્યવત્
અનુમાનનું સ્વરૂપ નિરૂપિત થઈ જાય છે. ॥ સૂ. ૨૨૨ ॥

से किं तं सव्वसाहम्मोवणीए ? सव्वसाहम्मोवणीए—सव्वसाह-
 म्मे ओवम्मे नत्थि, तहावि तेणैव तस्स ओवम्मं कीरइ, जहा-
 अरिहंतेहिं अरिहंतसरिसं कयं, चक्कवट्टिणा चक्कवट्टिसरिसं कयं,
 बलदेवेण बलदेवसरिसं कयं, वासुदेवेण वासुदेवसरिसं कयं,
 साहुणा साहुसरिसं कयं। से तं सव्वसाहम्मोवणीए। से तं
 साहम्मोवणीए। से किं तं वेहम्मोवणीए ? वेहम्मोवणीए तिविहे
 पणत्ते, तं जहा—किंचिवेहम्मोवणीए पायवेहम्मोवणीए सव्व-
 वेहम्मोवणीए। से किं तं किंचिवेहम्मोवणीए ? किंचिवेहम्मो-
 वणीए जहा—सामलेरो न तहा बाहुलेगे, जहा बाहुलेरो न तहा
 सामलेरो, से तं किंचिवेहम्मोवणीए। से किं तं पायवेहम्मो-
 वणीए ? पायवेहम्मोवणीए जहा वायसो न तहा पायसो, जहा
 पायसो न तहा वायसो, से तं पायवेहम्मोवणीए। से किं तं सव्व-
 वेहम्मोवणीए ? सव्ववेहम्मोवणीए सव्ववेहम्मो ओवम्मं नत्थि,
 तहावितेणैव तस्स ओवम्मे कीरइ, जहा णीएणं णीयसरिसं कयं,
 दातेण दाससरिसं कयं, काकेण काकसरिसं कयं, साणेण साण-
 सरिसं कयं, पाणेणं पाणसरिसं कयं, से तं सव्ववेहम्मोवणीए।
 से तं वेहम्मोवणीए। से तं ओवम्मे ॥सू० २२३॥

छाया—अथ किं तत् औपम्यम् ? औपम्यं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा साधर्म्यो-
 पनीतं च वैधर्म्योपनीतं च। अथ किं तत् साधर्म्योपनीतम् ? साधर्म्योपनीत
 त्रिविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—किञ्चित्साधर्म्योपनीतं, प्रायःसाधर्म्योपनीतं, सर्वसा-
 धर्म्योपनीतम्। अथ किं तत् किञ्चित्साधर्म्योपनीतम् ? किञ्चित्साधर्म्योपनीतं
 यथा मन्दरस्तथा सर्पः, यथा सर्पस्तथा पृन्दरः, यथा मण्डस्तथा गोपदः य ॥
 गोक्षपदे तथा समुद्रः, यथा आदित्यस्तथा सद्योत, यथा सद्योतस्तथा आदित्यः,

યથા ચન્દ્રસ્તથા કુમુદં, યથા કુમુદં તથા ચન્દ્રઃ । તદેતત્ કિંચિત્સાધર્મ્યોપની-
તમ્ । અથ કિં તત્ પ્રાયઃસાધર્મ્યોપનીતમ્ ?, પ્રાયઃસાધર્મ્યોપનીતં યથા ગૌ-
સ્તથા ગવયઃ, યથા ગવગસ્તથા ગૌઃ । તદેતત્ પ્રાયઃસાધર્મ્યોપનીતમ્ । અથ કિં
તત્ સર્વસાધર્મ્યોપનીતમ્ ?, ૨ સર્વસાધર્મ્યં ઔષ્મ્યં નાસ્તિ, તથાપિ તેનૈવ તસ્યૌ-
પ્મ્યં ક્રિયતે, યથા અર્હદ્ગ્નિઃ અર્હત્સદૃશં કૃતમ્, ચક્રવર્તિના ચક્રવર્તિસદૃશં કૃતં,
બલદેવેન વરુદેવસદૃશં કૃતં, વામુદેવેન વામુદેવસદૃશં કૃતં, સાધુના સાધુમદૃશં
કૃતમ્ । તદેતત્ સર્વનાધર્મ્યોપનીતમ્ । તદેતત્ સાધર્મ્યોપનીતમ્ । અથ કિંતદ્
વૈધર્મ્યોપનીતમ્ ?, વૈધર્મ્યોપનીતં ત્રિવિધં પ્રજ્ઞતં, તદ્વથા— કિંચિદ્વૈધર્મ્યોપનીતં,
પ્રાયોવૈધર્મ્યોપનીતમ્, સર્વવૈધર્મ્યોપનીતમ્ । અથ કિં તત્ કિંચિદ્ વૈધર્મ્યોપનીતમ્ ?
કિંચિદ્વૈધર્મ્યોપનીતં—યથા શાવલેયઃ ન તથા વાહુલેયઃ, યથા વાહુલેયઃ ન તથા
શાવલેયઃ । તદેતત્ કિંચિદ્વૈધર્મ્યોપનીતમ્ । અથ કિં તત્ પ્રાયોવૈધર્મ્યોપનીતમ્ ? પ્રા-
યોવૈધર્મ્યોપનીતં યથા વાયસો ન તથા પાયસઃ, યથા પાયસો ન તથા વાયસઃ ।
તદેતત્ પ્રાયોવૈધર્મ્યોપનીતમ્ । અથ કિં તત્ સર્વવૈધર્મ્યોપનીતમ્ સર્વવૈધર્મ્યોપનીતમ્—
સર્વવૈધર્મ્યં ઔષ્મ્યં નાસ્તિ, તથાપિ તેનૈવ તસ્ય ઔષ્મ્યં ક્રિયતે । યથા નીચેન
નીચસદૃશં કૃતં, દાસેન દાસસદૃશં કૃતં કાકેન કાકમદૃશં કૃતમ્, શુના શ્વસદૃશં
કૃતમ્, ચાળ્ડાલેન ચાળ્ડાલસદૃશં કૃતમ્ । તદેતત્ સર્વવૈધર્મ્યોપનીતમ્ । તદેતદ્
વૈધર્મ્યોપનીતમ્ । તદેતત્ ઔષ્મ્યમ્ ॥ સૂ. ૨૨૩ ॥

ટીકા—‘સે કિં તં’ इत्यादि—

અથ કિં તત્ ઔષ્મ્યમ્ ? इति शिष्यप्रश्नः । उत्तरयति—औष्म्यम्—उपमीयते=
સાદૃશ્યેન વસ્તુ ગૃહ્યતેડનયેત્યુપમા, ઉપમૈન ઔષ્મ્યમ્ તદ્ સાધર્મ્યોપનીતવૈધર્મ્યોપ-

અવ સૂત્રકાર—उपमान प्रमाण का निरूपण करते हैं—

‘સે કિં તં ઓષ્મ્યમે’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં ઓષ્મ્યમે ?) हे भदन्त । उपमान प्रमाण का
क्या स्वरूप है ?

उत्तर—(ओषम्मे दुविहे पणत्ते) उपमान प्रमाण दो प्रकार का
कहा गया है (तं जहा) वे प्रकार ये हैं—(साहम्मोवणीए य वेहम्मोवणीए य)

હવે સૂત્રકાર ઉપમાન—પ્રમાણનું નિરૂપણ કરે છે.

‘સે કિં ત ઓષ્મ્યમે इत्यादि’ ।

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં ઓષ્મ્યમે ?) हे भदन्त ? उपमान प्रमाणનું
સ્વરૂપ કેવું છે ?

उत्तर—(ओषम्मे दुविहे पणत्ते) उपमान प्रमाण दो प्रकारनु કહેવામાં
આવ્યું છે. (तं जहा) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે. (साहम्मोवणीए य वेहम्मो
अ० ६७

નીતેતિ દ્વિવિધમ્ । તત્ર-સાધર્મ્યોપનીત-સાધર્મ્યેણ ઉપનીતમ્=ઉપનયો યત્ર તત્ સાધર્મ્યોપનીતમ્, તત્ત્વ કિંચિત્સાધર્મ્યોપનીતં પ્રાયઃસાધર્મ્યોપનીતં સર્વસાધર્મ્યોપનીતં ચેતિ ત્રિવિધમ્ તત્ર-કિંચિત્સાધર્મ્યોપનીત-કિંચિત્=અલ્પેન સાધર્મ્યેણ=સાદૃશ્યેન ઉપનીતમ્=ઉપનયત્રિવિધીકૃતમ્, તત્ત્વ-યથા મન્દરસ્તથા સર્પપઃ યથા સર્પવસ્તથા મન્દર ઇત્યાદિ । અત્ર-મન્દરસર્પપયોર્વર્તુલત્વેન સાદૃશ્યમ્ । સમુદ્ર-

एक साधर्म्योपनीत, और दूसरा वैधर्म्योपनीत । समानता को लेकर वस्तु जिसके द्वारा ग्रहण की जाती है, उसका नाम उपमा है । यह उपमा ही औपम्य है । (से किं तं साहम्मोवणीए) हे भदन्त ! साधर्म्योपनीत का क्या तात्पर्य है ।

उत्तर--(साहम्मोवणीए-तिविहे पणत्ते) साधर्म्योपनीत तीन प्रकार का होता है । (तं जहा) जैसे (किंचिसाहम्मोवणीए, पायसाहम्मोवणीए, सब्बसाहम्मोवणीए) किञ्चित् साधर्म्योपनीत, प्रायःसाधर्म्योपनीत, और सर्वसाधर्म्योपनीत । (से किं तं किंचिसाहम्मोवणीए) हे भदन्त ! वह किञ्चित् साधर्म्योपनीत क्या है ? (किंचिसाहम्मोवणीए)

उत्तर--वह किञ्चित् साधर्म्योपनीत इस प्रकार है । (जहा मंदरो तथा सरिसवो) जैसा मंदर है, वैसा सर्पप है । तात्पर्य इसका यह है कि किञ्चित् साधर्म्योपनीत में कुछ २ समानता को लेकर उपमा दी जाती है, सो ऐसा कहा है कि जैसा मंदर (मेरु) है वैसा सर्पप है, सो

वणीए य) એક સાધર્મ્યોપનીત, બીજું વૈધર્મ્યોપનીત. સમાનતાના આધારે જેના વડે વસ્તુ ગ્રહણ કરવામાં આવે છે તેનું નામ ઉપમા છે આ ઉપમા જ ઔપમ્ય છે. (સે કિં તં સાહમ્મોવણીએ) હે ભદ્રંત ! સાધર્મ્યોપનીતનું તાત્પર્ય શું છે ?

ઉત્તર--(સાહમ્મોવણીર-તિવિહે પણત્તે) સાધર્મ્યોપનીતનું ત્રણ પ્રકારો છે. (તં જહા) જેમ કે (કિંચિસાહમ્મોવણીએ, પાયસાહમ્મોવણીએ, સબ્બસાહમ્મોવણીએ) કિંચિત્ સાધર્મ્યોપનીત, પ્રાય સાધર્મ્યોપનીત, અને સર્વસાધર્મ્યોપનીત

(સે કિં તં કિંચિ સાહમ્મોવણીએ) હે ભદ્રંત ! તે કિંચિત્ સાધર્મ્યોપનીત શું છે (કિંચિ સાહમ્મોવણીએ)

ઉત્તર--તે કિંચિત્ સાધર્મ્યોપનીત આ પ્રમાણે છે. (જહા મંદરો તથા સરિસવો) જેવો મંદર છે, તેવો સર્પપ છે તાત્પર્યઆતુ એ છે કે કિંચિત્ સાધર્મ્યોપનીતમાં કંઈક સમાનતાને લઈને ઉપમા આપવામાં આવે છે તો અત્રે આમ કહેવામાં આવ્યું છે કે 'જેવો મંદર (મેરુ) છે તેવો સર્પપ છે.

ગોષ્પદયોર્જઞવત્તમ્, આદિત્યવ્યયોતયોરાશગામિત્વમુદ્ધોતકત્વં ચ, ચન્દ્રકુમુ-
દયોશ્ચ શુક્રત્વં સાધર્મ્યમ્ । અય પ્રાયઃસાધર્મ્યોપનીતમાહ-‘સે કિં તં પાય-
સહમ્મોવળીર્’ इत्यादि । प्रायः=अधिकावयवव्याप्त्या यत्साधर्म्यं=सादृश्यं
तेन उपनीतम्=उपनयविषयीकृतं-प्रायःसाधर्म्योपनीतम् । तच्च-यथा गौस्तथा

હસમેં મંદર (મેરુ) ઓર સર્પની ગોલાઈ કા લક્ષ્ય રખા ગયા હૈ । હસી
કારણ હન દોનોં મેં સમાનતા કહી ગઈ હૈ । (જહા સરિસવો તહા મંદરો)
જૈસા સર્પ હોતા હૈ, વૈસા મંદર હોતા હૈ હસકો ઓ ઘઘી તાત્પર્ય હૈ ।
હસી પ્રકાર (જહા સમુદો તહા ગોષ્પયં જહા ગોષ્પયં તહા સમુદો, જહા
આઈચો તહા યજ્ઞોઓ જહા યજ્ઞોઓ તહા આઈચો, જહા ચંદો તહા
કુમુદો જહા કુમુદો તહા ચંદો) હસ સૂત્રપાઠ કા ઓ તાત્પર્ય જાનના
ચાહિયે-હનમેં સમુદ્ર ઓર ગોષ્પદ (જલ સે ભરા હુવા ગાય કા ચુર) મેં
જલવત્તા કો લેકર, આદિત્ય ઓર ચ્યોત (જૂગુન્) મેં આકાશ
ગામિત્ય ઓર ઉદ્યોતકતા કો લેકર, ચન્દ્ર ઓર કુમુદ મેં શુક્રતાકો
લેકર સમાનતા પ્રકટ કી હૈ । (સે તં કિંચિ સાહમ્મોવળીર્) હસ પ્રકાર
યહ કિંચિત્ સાધર્મ્યોપનીત કા સ્વરૂપ હૈ । (સે કિં તં પાયસાહમ્મોવ-
ળીર્?) હે ભદન્ત ! પ્રાયઃસાધર્મ્યોપનીત કા કયા તાત્પર્ય હૈ । (પાયસા-
હમ્મોવળીર્) પ્રાયઃ સાધર્મ્યોપનીત કા તાત્પર્ય હસ પ્રકાર સે હૈ-
(જહા ગો તહા ગવઓ, જહા ગવઓ, તહા ગો) જૈસી ગાય

આમાં મંદર (મેરુ) અને સર્પની ગોલાઈતિને લક્ષ્યમાં રાખીને ઉપમા
આપવામાં આવી છે, આકારથી જ બંનેમાં સમાનતા કહેવામાં આવી છે.
(જહા સરિસવો તહા મંદરો) જેવો સર્પ હોય છે તેવો મંદર હોય છે.
આનું પણ તાત્પર્ય આ જ છે આ રીતે (જહા સમુદો તહા ગોષ્પયં જહા
ગોષ્પયં તહા સમુદો જહા આઈચો, તહા યજ્ઞોઓ, જહા યજ્ઞોઓ તહા આઈચો,
જહા ચંદો તહા કુમુદો, જહા કુમુદો તહા ચંદો) આ સૂત્રપાઠનો અર્થ સમજી
લેવો જોઈએ. આમાં સમુદ્ર ગોષ્પદ (જલ પૂરિત ગાયની ખરી)માં
જલવત્તાના આધારે આદિત્ય અને ય્યોત (આગિયો)માં આકાશ ગામિત્ય
અને ઉદ્યોતકતાને લઈને, ચન્દ્ર અને કુમુદમાં શુક્રતાને લઈને સમાનતા પ્રકટ
કરવામાં આવી છે. (સે ત કિંચિ સાહમ્મોવળીર્?) આ રીતે આ કિંચિ-
ત્સાધર્મ્યોપનીતનું સ્વરૂપ છે.

(સે કિં તં પાયસાહમ્મોવળીર્?) હે ભદન્ત ! પ્રાયઃસાધર્મ્યોપનીતનું
તાત્પર્ય શું છે. (પાયસાહમ્મોવળીર્) પ્રાયઃસાધર્મ્યોપનીતનું તાત્પર્ય આ

ગવયઃ, યથા ગવયસ્તથા ગૌરિતિ । કકુદઃ, સ્ત્રુવિપાણલાઙ્ગૂલાદિમત્ત્વેન ગોગવયોઃ સાદૃશ્યત્ । અન્યથા તુ સાધ્નાવાન્ ગૌઃ, વૃત્તક્ષ્ણો ગવયઃ, અતઃપ્રાણનોઃ પ્રાયઃ સાધર્મ્યવત્તા વિજ્ઞેયેતિ । અથ સર્વસાધર્મ્યોપનીતં નિરૂપયતિ—‘સે કિં તં સ્વ્વ-સાહમ્મોવળીય’ ઇત્યાદિ । સર્વતઃ=સર્વપ્રકારૈઃ સાધર્મ્યં—સર્વસાધર્મ્યં, તેન ઉપ-નીતં—સર્વસાધર્મ્યોપનીતત્ । નત્તુ સર્વસાધર્મ્યં તુ ન કેનાપિ સહ કસ્યાપિ સંભવતિ, સર્વસાધર્મ્યસંભવે તુ એકતામસદ્ગતઃ । એવં ચ ઉપમાનસ્ય તૃતીયભેદોપન્યાસો

હોતી હૈ, વૈસા ગવય (ગો) હોતા હૈ—જૈસા ગવય હોતા હૈ વૈસી ગાય હોતી હૈ । (સે તં પાયસાહમ્મોવળીય) યહ પ્રાયઃસાધર્મ્યોપનીત કા તાત્પર્ય હૈ । પ્રાયઃસાધર્મ્યોપનીત મૈં જો સમાનતા પ્રકટ કી જાતી હૈ વહ સમાનતા અધિકતર અનેક અવયવોં મૈં પાઈ જાતી હૈ । જૈસા ગવય હૈ વૈસી ગાય હૈ—આદિ વાક્યોં મૈં કકુદ, સ્ત્રુ, વિપાણ, ઓર લાઙ્ગૂલ આદિ અવયવોં કો લેકર દોનોં મૈં સમાનતા પ્રકટ કી ગઈ હૈ । (સે કિં તં સ્વ્વસાહમ્મોવળીય ?) હે ભદન્ત ! સર્વસાધર્મ્યોપનીત કા કયા તાત્પર્ય હૈ ? (સ્વ્વસાહમ્મોવળીય)

ઉત્તર—સર્વસાધર્મ્યોપનીત કા તાત્પર્ય એસા હૈ કિં હસમૈં સર્વ પ્રકારોં સે સમાનતા પ્રકટ કી જાતી હૈ ।

શંકા—સર્વ પ્રકારોં સે સમાનતા તો કિસી મૈં બી કિસી કે સાથ ઘટિત નહીં હો સકતી । ક્યોંકિ યદિ હસ પ્રકાર સે સમાનતા ઘટિત હોને લગે તો, ફિર ડન દોનોં મૈં એકતા કે પ્રાપ્ત હોને કા પ્રસંગ

પ્રમાણે છે. (જહા ગો તહા ગવયો, જહા ગવયો તહા ગો) જેવી ગાય છે, તેવો ગવય (ગો) હોય છે. જેવો ગવય હોય છે, તેવી ગાય છે. (સે તં પાયસાહમ્મોવળીય) આ પ્રાયઃસાધર્મ્યોપનીતનું તાત્પર્ય છે. પ્રાયઃસાધર્મ્યોપનીતમાં જે સમાનતા પ્રકટ કરવામાં આવે છે, તે સમાનતા અધિકાંશતઃ અનેક અવયવોમાં પ્રાપ્ત થાય છે. જેવો ગવય છે, તેવી ગાય છે. વગેરે વાક્યોમાં કકુદ, સ્ત્રુ, વિપાણ અને પૃષ્ઠકું આદિ અવયવોને લઈને બન્નેમાં સમાનતા પ્રકટ કરવામાં આવી છે. (સે કિં તં સ્વ્વસાહમ્મોવળીય?) હે ભદન્ત ! સર્વ સાધર્મ્યોપનીતનું શું તાત્પર્ય છે ? (સ્વ્વસાહમ્મોવળીય)

ઉત્તર—સર્વસાધર્મ્યનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે આમાં સર્વ પ્રકારોથી સમાનતા પ્રકટ કરવામાં આવી છે,

શંકા—સર્વ પ્રકારોથી સમાનતા તો કોઈમાં પણ કોઈની સાથે ઘટિત થઈ શકે જ નહિ કેમ કે જો આ પ્રમાણે સમાનતા ઘટિત થાય તો પછી તેઓ બન્નેમાં એકતા પ્રાપ્ત થવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થશે ત્યારે તો ઉપમાન

વ્યર્થ એવેતિ ચેદાહ-યદ્યપિ સર્વસાધર્મ્યમૌપમ્યં નાસ્તિ, તથાપિ તેનૈવ તસ્ય= ઔપમ્યં ક્રિયતે इति युक्त एव भेदोपन्यासः । अस्योदाहरणानि-अर्हद्विरहत्सदृशं कृतमित्यादि । अयं भावः-अर्हद्विरहत्सदोत्तमं तीर्थप्रवर्तनादिकृतं तद्वदन्त एव कर्तुमर्हन्ति, नापरे इति । एवं चक्रवर्तिना चक्रवर्तिसदृशं कृतमित्यादीनामपि

પ્રાપ્ત હોગા ત્યં યહ ઉપમાન કા તીસરા ભેદ હી નહીં બન સકેગા । હસ પ્રકાર કી શંકા કા ઉત્તર-(સર્વસાહમ્મે ઓવમ્મે નત્થિ તહા વિ તેણેવ તસસ ઓવમ્મં કીરહ) હસ સૂત્રપાઠ સે દિયા હૈ । હસમેં યહ કહા ગયા હૈ-‘કિ યદ્યપિ દૂસરે કે સાથ દૂસરે કી સર્વ પ્રકાર સે સમાનતા નહીં મિલતી હૈ, યહ વાત સર્વથા સત્ય હૈ પરન્તુ ફિર મો હસમેં જો સર્વપ્રકાર સે સમાનતા પ્રકટ કી ગઈ હૈ, ઉસકા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ ‘વહ સમાનતા ઉસી કે સાથ પ્રકટ કી જાતી હૈ-દૂસરે કે સાથ નહીં । જૈસે-(અરિહંતેહિં અરિહંતસરિસં કયં, ચક્રવર્તિના ચક્રવર્તિસરિસં-કયં બલદેવેણ બલદેસરિસં કયં, વાસુદેવેણ, વાસુદેવસરિસં કયં સાહુણા સાહુસરિસં કયં સે તં) અર્હંતોને અર્હંતોં કે સમાન કિયા, ચક્રવર્તિને ચક્રવર્તિયોં કે સમાન કિયા, બલદેવ ને બલદેવોં કે સમાન કિયા વાસુદેવ ને વાસુદેવોં કે સમાન કિયા, સાધુને સાધુમોં કે સમાન કિયા । હસ કથન કા તાત્પર્ય કેવલ ઇતના હી હૈ કિ-‘અર્હંતોં ને જો સર્વોત્તમ તીર્થપ્રવર્તન આદિ કાર્ય કિયે હેં,-ઉન્હેં ઓર કોઈ દૂસરા નહીં કર

નો ત્રીજો પ્રકાર જ અસ્તિત્વમાં આવી શકશે નહિ. આ જાતની શંકાનો ઉત્તર (સર્વસાહમ્મે ઓવમ્મે નત્થિ તહા વિ તેણેવ તસસ ઓવમ્મં કીરહ) આ સૂત્રપાઠ વડે આપવામાં આવ્યો છે આમાં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે કે જો કે બીજાની સાથે બીજાની સર્વ રીતે સમાનતા મળતી નથી, આ વાત સંપૂર્ણ રીતે સાચી છે છતાંજે આમાં જે સર્વ પ્રકારથી સમાનતા પ્રકટ કરવામાં આવી છે, તેનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે, તે સમાનતા તેની સાથે જ પ્રકટ કરવામાં આવી છે. બીજાની સાથે નહિ જેમ કે (અરિહંતેહિં અરિહંતસરિસં કયં ચક્રવર્તિના ચક્રવર્તિસરિસં કયં બલદેવેણ બલદેવસરિસં કયં, વાસુદેવેણ વાસુદેવસરિસં કયં, સાહુણા સાહુ સરિસં કયં સે તં) અર્હંતોએ અર્હંતો જેવું કયું, ચક્રવર્તિએ ચક્રવર્તિઓના જેવું કયું, બલદેવે બલદેવોના જેવું કયું, વાસુદેવે વાસુદેવો જેવું કયું, સાધુએ સાધુઓના જેવું કયું. આ કથનનું તાત્પર્ય ફક્ત આટલું જ છે, કે ‘અર્હંતોએ જે સર્વોત્તમ તીર્થ પ્રવર્તન વગેરે કાર્યો કર્યા છે, તે કાર્યો બીજો કોઈ કરી શકે જ નહિ

ભાવો બોધ્યઃ । લોકેઽપ્યેવં દૃશ્યન્તે, યથા-ગગન ગાનાકારં 'સાગરઃ સાગ-
રોપમઃ, । રામરાવણયોર્યુદ્ધં રામરાવણયોરિવ ॥૧૧॥" ઇતિ । અથ વૈધર્મ્યોપનીતં નિરૂ-
પયતિ- 'સે કિં તં વેદ્મમોવળીણ' ઇત્યાદિ । વૈધર્મ્યોપનીતમ્-વૈધર્મ્યેણ=વૈસાદૃશ્યેન
ઉપનીતમ્=ઉપનયો યત્ર તદ્વૌપમ્યં વૈધર્મ્યોપનીતમ્ । इदमपि किंचिद् वैधर्म्योपनीत-
પ્રાયોવૈધર્મ્યોપનીતસર્વવૈધર્મ્યોપનીતેતિ ત્રિવિધમ્ । તત્ર કિંચિદ્વૈધર્મ્યોપનીતં યથા-
શાવલેયઃ-શવલાયા ગોરપત્યં, ન તથા વાહુલેયઃ=વહુલાયા ગોરપત્યમ્, યથા ચ
વાહુલેયો ન તથા શાવલેય ઇતિ । અત્ર ચ શેષધર્મૈસ્તુલ્યત્વેઽપિ ભિન્નનિમત્તજ-

સકતા હૈ उन्हें तो वे ही कर सकते हैं । इसी प्रकार चक्रवर्ती ने चक्र-
वर्ती के समान किया है 'इत्यादि वाक्यों का भी तात्पर्य जानना
चाहिये । लोक में भी तो ऐसा देखा जाता है कि-

‘गगनं गगनाकारं, सागरः सागरोपमः,
रामरावणयोर्युद्धं रामरावणयोरिव’ ।

(સે કિં તં તં વેદ્મમોવળીણ ?) હે ભદ્રન્ત ! વૈધર્મ્યોપનીત કા
કયા તાત્પર્ય હૈ ? (વેદ્મમોવળીણ તિવિદે પળગત્તે)

ઉત્તર-—વૈધર્મ્યોપનીત ત્રિવિધ પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ । (તં જહા)
જૈસે (કિંચિવેદ્મમોવળીણ, પ્રાયવેદ્મમોવળીણ, સર્વવેદ્મમોવળીણ)
કિંચિત્ વૈધર્મ્યોપનીત, પ્રાયઃવૈધર્મ્યોપનીત, સર્વવૈધર્મ્યોપનીત । (સે કિં
તં કિંચિવેદ્મમોવળીણ ?) હે ભદ્રન્ત ! વહ કિંચિત્ વૈધર્મ્યોપનીત કયા હૈ ?

ઉત્તર-—(કિંચિવેદ્મમોવળીણ જહા નામલેરો ન તહા વાહુલેરો
જહા વાહુલેરો ન તહા સામલેરો સે તં કિંચિવેદ્મમોવળીણ) વહ

તે કાર્યોને તો તેઓ જ કરવાની શક્તિ ધરાવે છે. આ રીતે ચક્રવર્તીએ
ચક્રવર્તી જેવું જ કયું છે ‘વજેરે વાકયોનુ’ તાત્પર્ય પશુ સમશ્ચ લેવું જોઈએ.
લોકમાં પશુ આ પ્રમાણે જોવામાં આવે છે કે .-

गगनं गगनाकारं, सागरः सागरोपमः ।

रामरावणयो युद्धं रामरावणयो रिव ॥११॥

(સે કિં વેદ્મમોવળીણ ?) હે ભદ્રન્ત ! વૈધર્મ્યોપનીતનુ તાત્પર્ય થું છે ?
(વેદ્મમોવળીણ તિવિદે પળગત્તે)

ઉત્તર-—વૈધર્મ્યોપનીતના ત્રણ પ્રકારો છે. (તં જહા) જેમ કે (કિંચિવેદ્-
મ્મોવળીણ, પ્રાયવેદ્મમોવળીણ, સર્વવેદ્મમોવળીણ) કિંચિત્ વૈધર્મ્યોપનીત, પ્રાયઃ
વૈધર્મ્યોપનીત સર્વ વૈધર્મ્યોપનીત. (સે કિં તં કિંચિવેદ્મમોવળીણ ?) હે
ભદ્રન્ત ! તે કિંચિત્ વૈધર્મ્યોપનીત થું છે ?

ઉત્તર-—(કિંચિવેદ્મમોવળીણ જહા સામલેરો ન તહા વાહુલેરો જહા વાહુ-
લેરો ન તહા સામલેરો સે તં કિંચિવેદ્મમોવળીણ) તે કિંચિત્ વૈધર્મ્યોપનીત,

ન્માદિમાત્રનસ્તુ વૈલક્ષણ્યાત્ કિંચિદ્વૈધર્મ્યં बोध्यम् । प्रायो वैधर्म्योपनीतं-प्रायो= बाहुल्येन यद्वैधर्म्यं=वैसादृश्यं तेन उपनीतम्=उपनयो यत्र तत् । तथाहि- यथा वायसो न तथा पायसः, यथा पायसो न तथा वायस इति । अत्र वायस- पायसयोः सचेतनाचेतनत्वादिभिर्वहुभिर्धर्मैर्विसंवादात् पदगतवर्णद्वयेन साम्याच्च

કિંચિત્ વૈધર્મ્યોપનીત હસ પ્રકાર સે હૈ-જૈસા શબલા ગાય કા વહુલા હોતા હૈ-વૈસા બહુલા ગાય કા નહીં હોતા હૈ, ઓર જૈસા બહુલા ગાય કા હોતા હૈ, વૈસા શબલા ગાય કા નહીં હોતા હસ પ્રકાર કે કથન મેં યદ્યપિ શેષધર્મોં કી અપેક્ષા દોનોં મેં તુલ્યતા હૈ તો બી શબલા બહુલા આદિરૂપ ભિન્ન ૨ નિમિત્તોં સે જન્મ હોને કે કારણ ઉસમેં કિંચિત્ વૈલક્ષણતા પ્રકટ કી ગઈ હૈ । હસ પ્રકાર સે યહ કિંચિત્ વૈધર્મ્યોપનીત કા તાત્પર્ય હૈ (સે કિં તં પાયવેહમ્મોવળીએ) હૈ ભદન્ત ! પ્રાયઃ-વૈધર્મ્યોપનીત કા યથા તાત્પર્ય હૈ ?

ઉત્તર--(પાયવેહમ્મોવળીએ જહા વાયસો ન તહા પાયસો, જહા પાયસો ન તહા વાયસો-સે તં પાયવેહમ્મોવળીએ) પ્રાયઃવૈધર્મ્યોપનીત મેં અધિકાંશરૂપ મેં અનેક અવયવગત વિસદ્દશતા પર ધ્યાન ન રહ્યા જાતા હૈ-જૈસે વાયસ હોતા હૈ વૈસા પાયસ નહીં હોતા, જૈસા પાયસ હોતા હૈ વૈસા વાયસ નહીં હોતા । યહાં પર યદ્યપિ પદગત દો વર્ણોં કી અપેક્ષા હનમેં સામ્ય હોને પર બી સચેતનતા ઓર અચેતનતા આદિ અનેક ધર્મોં કી

આ પ્રમાણે છે. જેવું શબલા ગાયનું વાછરડું હોય છે, તેવું બહુલા ગાયનું વાછરડું હોતું નથી. અને જેવું બહુલા ગાયનું વાછરડું હોય છે, તેવું શબલા ગાયનું હોતું નથી. આ જાતના કથનમાં જો કે શેષ ધર્મોની અપેક્ષા બંનેમાં તુલ્યતા છે, છતાં એ શબલા, બહુલા આદિ રૂપ ભિન્નભિન્ન નિમિત્તોથી જન્ય હોવા બદલ તેમાં કંઈક વૈલક્ષણ્ય પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. આ પ્રમાણે કિંચિત્ વૈધર્મ્યોપનીતનું તાત્પર્ય છે. (સે કિં તં પાયવેહમ્મોવળીએ) હૈ ભદન્ત ! પ્રાયઃવૈધર્મ્યોપનીતનું શું તાત્પર્ય છે ?

ઉત્તર--(પાયવેહમ્મોવળીએ જહા વાયસો તહા પાયસો, જહા પાયસો ન તહા વાયસો-સે તં પાયવેહમ્મોવળીએ) પ્રાયઃવૈધર્મ્યોપનીતમાં અધિકાંશરૂપમાં અનેક અવયવગત વિસદ્દશતા ધ્યાનમાં રાખવામાં આવે છે જેવો વાયસ (કાગડો) હોય છે તેવું પાયસ હોતું નથી અને જેવું વાયસ હોય છે, તેવો વાયસ હોતો નથી અહીં જો કે પદગત એ વર્ણોની અપેક્ષા આમાં સામ્ય હોવા છતાંએ સચેતનતા અને અચેતનતા વગેરે અનેક ધર્મોની અપેક્ષા વિધર્મતા

પ્રાયો વૈધર્મ્યવત્તા વિજ્ઞેયા । અથ સર્વવૈધર્મ્યોપનીતં નિરૂપયતિ-સર્વતઃ=સર્વપ્રકાર-
વૈધર્મ્ય-સર્વવૈધર્મ્યમ્, તેન ઉપનીતં સર્વવૈધર્મ્યોપનીતમ્ । યદ્યપિ સર્વવૈધર્મ્યં ન
કસ્યાપિ કેનાપિ સંભવતિ, સત્ત્વપ્રમેયત્વાદિભિઃ સર્વપદાર્થોનાં સમાનત્વાત્ । સત્ત્વ-
પ્રમેયત્વાદિભિરપિ સામ્યાસ્વીકારેऽસત્ત્વપ્રસજ્ઞાત્, તથાપિ તેનૈવ તસ્ય ઔપમ્યં
ક્રિયતૈ । યથા-નીચેન નીચસદ્દશં કૃતં, દાસેન દાસસદ્દશં કૃતમિત્યાદિ । નનુ

અપેક્ષા વિધર્મતા હોને કે કારણ પ્રાયઃ વૈધર્મ્યવત્તા કહી ગઈ છે ।
(સે કિં તં સત્ત્વવેદ્દમ્મોવળીએ) હે અદન્ત ! સર્વ વૈધર્મ્યોપનીત કા
કયા તાત્પર્ય છે ?

ઉત્તર--(સત્ત્વ વેદ્દમ્મોવળીએ ઓવમ્મે ણત્થિ-તહા વિ-તેણેવ તસસ
ઓવમ્મં કીરહ જહા-ળીણં ણીયસરિયં કયં, દાસેણં દાસસરિસં કયં,
કાકેણ કાકસરિસં કયં સાણેણ સાણસરિસં કયં, પાણેણં પાણસરિસં
કયં સે તં સત્ત્વવેદ્દમ્મોવળીએ) સર્વવૈધર્મ્યોપનીત મેં સર્વ પ્રકાર સે
વિધર્મતા પ્રકટ કી જાતી છે ।

શંકા--એસા કોઈ મી પદાર્થ નહીં છે કિ જિસ મેં સર્વ પ્રકાર સે
એક દૂસરે કી અપેક્ષા વિધર્મતા રહે, કયોંકિ સત્ત્વ પ્રમેયત્વ આદિ
ધર્મોં કો લેકર સબ પદાર્થોં મેં સમાનતા છે ?

ઉત્તર--યહ કહના ઠિક છે-પરન્તુ ફિર મી જો હસમેં વિધર્મતા
પ્રકટ કી ગઈ છે 'સસકા તાત્પર્ય' યહ છે કિ-'વદ્દ વિધર્મતા ડસી કે
બાથ પ્રકટ કી જાતી છે, અન્ય કિસી દૂસરે કે સાથ નહીં । જૈસે

હોવા બદલ પ્રાય વૈધર્મ્યવત્તા કહેવામાં આવી છે. (સે કિં તં સત્ત્વવેદ્દમ્મો
વળીએ ?) હે અદન્ત ! સર્વ વૈધર્મ્યોપનીતનું શું તાત્પર્ય છે ?

ઉત્તર--(સત્ત્વવેદ્દમ્મોવળીએ ઓવમ્મે ણત્થિ-તહા વિ તેણેવ તસસ ઓવમ્મ
કીરહ જહા-ળીણં ણીયસરિસં કયં, દાસેણં દાસસરિસં કયં, કાકેણં કાકસરિસ
કયં, સાણેણ સાણસરિસં કયં, પાણેણં પાણસરિસં કયં સે તં સત્ત્વવેદ્દમ્મો
વળીએ) સર્વ વૈધર્મ્યોપનીતમાં સર્વ પ્રકારથી વિધર્મતા પ્રકટ કરવામાં આવી છે

શંકા--એવો કોઈ પદાર્થ નથી કે જેમાં સર્વ પ્રકારથી એકબીજાની
અપેક્ષાએ વૈધર્મ્ય હોય, કેમ કે સત્ત્વ પ્રમેયત્વ વગેરેમાં ધર્મોને લઈને સર્વ
પદાર્થોમાં સમાનતા છે ?

ઉત્તર--આ કહેવું ખરાબર છે. પરન્તુ છતાંએ જે આમાં વિધર્મતા
પ્રકટ કરવામાં આવી છે, તેનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે 'તે વિધર્મતા તેની
સાથે જ પ્રકટ કરવામાં આવે છે, બીજા કોઈની સાથે નહિ. જેમ કે નીચ

નીચેન નીચસદૃશં કૃતમિત્યાદિ તુ સર્વસાધર્મ્યોપનીતસ્યૈવોદાહરણં વક્તુમુચિતમ્ ;
પુનઃ સર્વવૈધર્મ્યોપનીતત્વેનેદં યદુદાહરણં તદ્યુક્તપેવેતિ ચેદાહ-નીચેન નીચસદૃશં
કૃતમિત્યાદ્યુદાહરણત્વેન વદતઃ શાસ્ત્રકર્તુરયમભિપ્રાયો યત્ નીચોઽપિ ન ગુરુવાતા-
દિરૂપં મહાપાપમાચરતિ કિં પુનરનીચઃ ? અનેન ચ સકલજગદ્વિરુદ્ધમાચરિતમ્ ;
અતોઽનેન નીચેન નીચસદૃશમેવ કૃતમ્ । અત્ર સકલજગદ્વિરુદ્ધપ્રવૃત્તત્ત્વવિવેક્ષયા
સર્વવૈધર્મ્યોપનીતત્વમ્ । એવં દાસેન દાસસદૃશં કૃતમ્ , इत्यादिष्वपि सर्ववैधर्म्योप-

નીચને નીચ કે સદૃશ હી ક્રિયા, દાસને દાસ કે સમાન હી ક્રિયા,
કાકને કાક કે સમાન હી ક્રિયા કુત્તે ને કુત્તે કે હી સમાન ક્રિયા,
ચાંબડાલ ને ચાંડાલ કે હી સદૃશ ક્રિયા ।

શંકા-નીચ ને નીચ કે હી સદૃશ ક્રિયા इत्यादि उदाहरण जो
सर्ववैधर्म्योपनीत के ये प्रकट किये हैं-सो ये तो सर्वसाधर्म्योपनीत
के ही मानना चाहिये--इन्हें सर्ववैधर्म्योपनीतरूप से कहना
उचित नहीं है ।

उत्तर--नीच ने नीच सदृश किया इत्यादि बात को जो यहाँ
शास्त्रकार ने सर्व वैधर्म्योपनीत के उदाहरण रूप से कहा है, सो उन-
का यह अभिप्राय है कि-‘प्रायः नीच भी जब गुरुवात आदि रूप
महापाप नहीं करता है, तो फिर अनीच तो करेगा ही कैसे ?
परन्तु इस नीच ने तो कमाल ही किया जो सकल जगत के विरुद्ध
ऐसा आचरण किया है । इसलिये इस नीच ने नीच के ही जैसा काम
किया । यहाँ सकल जगत् के विरुद्ध कर्म में प्रवृत्त होने की विवक्षा से

માણસે નીચ જેવું જ કયું, દાસે દાસ જેવું જ કયું, કાગડાએ કાગડા
જેવું કયું, કૂતરાએ કૂતરા જેવું જ કયું, ચંડાલે ચંડાલ જેવું જ કયું.

શંકા-નીચે નીચ માણસની જેમ જ કયું વગેરે ઉદાહરણ જે સર્વ
વૈધર્મ્યોપનીતના ઉદાહરણમાં પ્રકટ કર્યા છે, તો આ બધાં તો સર્વ
સાધર્મ્યોપનીતના જ ઉદાહરણો માનવા જોઈએ. આ બધાને સર્વવૈધર્મ્યો-
પનીત રૂપમાં કહેવું યોગ્ય નથી.

ઉત્તર-નીચ માણસે નીચ માણસ જેવું કયું વગેરે વાતને જે અહીં
શાસ્ત્રકારે સર્વ વૈધર્મ્યોપનીતના ઉદાહરણના રૂપમાં કહી છે, એનો આ
જાતનો અભિપ્રાય છે કે ‘ધણું કરીને નીચ પણ જ્યારે ગુરુવાત વગેરે રૂપ
મહાપાપ કરતો નથી તો પછી અનીચ તો કરશે જ કેવી રીતે ? પરંતુ
સકલ જગતના વિરુદ્ધ એવું આચરણ કરીને આ નીચ માણસે તો
ભારે કમાલ કરી કહેવાય એથી આ નીચે નીચ જેવું જ કાર્ય કયું છે.
અહીં સંપૂર્ણ જગતના વિરુદ્ધ કર્મમાં પ્રવૃત્ત હોવાની વિવક્ષાથી સર્વ

નીતત્વમિતિ । इत्थं वैधर्म्योपनीतं समेदं निरूपितमिति सूचयितुमाह—तदेतत्
वैधर्म्योपनीतमिति । इत्थं च साधर्म्योपनीतवैधर्म्योपनीतेतिभेदद्वयविशिष्टमौपम्यं
निरूपितमिति सूचयितुमाह—तदेतदौपम्यमिति ॥ सू० २२२ ॥

મૂલમ્—સે કિં તં આગમે? આગમે—દુવિહે પળણત્તે, તં જહા-
લોહણ ય લોઉત્તરિણ ય । સે કિં તં લોહણ? લોહણ—જળણં ઇમં
અળળાણિણહિં મિચ્છાદિટ્ઠિણહિં સચ્છંદબુદ્ધિમહ્વિગપ્પિયં, તં
જહા—ભારહં રામાયણં જાવ ચત્તારિ વેયા સંગોવંગા । સે તં
લોહણ આગમે । સે કિં તં લોઉત્તરિણ? લોઉત્તરિણ—જળણં ઇમં
અરિહંતેહિં ભગવંતેહિં ઉપ્પળળાણાણદંસળધરેહિં તીયપચ્ચુપ્પળ-
મળાગયજાણણહિં તિલુક્કવહિયમહિયપૂહણહિં સવ્વળળૂહિં સવ્વ-
દરિસીહિં પળીયં દુવાલસંગં ગળિપિડગં, તં જહા—આયારો જાવ
દિટ્ઠિવાઓ । અહવા આગમે તિવિહે પળણત્તે, તં જહા—સુત્તાગમે
અત્થાગમે તદુભયાગમે । અહવા આગમે—તિવિહે પળણત્તે, તં
જહા—અત્તાગમે અળંતરાગમે પરંપરાગમે । તિત્થગરાણં અત્થસ્સ

સર્વવૈધર્મ્યોપનીતતા છે । इसी प्रकार से 'दास ने दास के ही सदृश
किया' इत्यादि वाक्यों में सर्व वैधर्म्योपनीतता जाननी चाहिये । इस
प्रकार यह सर्व वैधर्म्योपनीतता का स्वरूप है । (से तं वेहम्मोवणीए)
इस प्रकार यह समेद वैधर्म्योपनीत उपमान का निरूपण किया—इसके
निरूपित होते ही (से तं ओवम्मो) उपमान-प्रमाण का यह पूर्णरूप से
निरूपण हो चुका ॥ सू० २२३ ॥

વૈધર્મ્યોપનીતતા છે. આ પ્રમાણે 'દાસે દાસ જેવું જ કર્યું' વગેરે કથનોમાં
પણ સર્વ વૈધર્મ્યોપનીતતા જાણવી જોઈએ. આ પ્રમાણે આ સર્વ વૈધર્મ્યો-
પનીતતાનું સ્વરૂપ છે. (સે તં વેહમ્મોવણીણ) આ પ્રમાણે આ સભેદ વૈધર્મ્યો-
પનીત ઉપમાનનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે, આના નિરૂપણથી જ (સે ત
ઓવમ્મે) ઉપમાન પ્રમાણનું અહીં સંપૂર્ણ રૂપમાં નિરૂપણ થઈ ગયું
છે. ॥ સૂત્ર-૨૨૩ ॥

अत्तागमे । गणहराणां सुत्तस्स अत्तागमे, अत्थस्स अणंतरागमे ।
गणहरसीसाणां सुत्तस्स अणंतरागमे अत्थस्स परंपरागमे । तेण
परं सुत्तस्स वि अत्थस्स वि णो अत्तागमे, णो अणंतरागमे,
परंपरागमे । से तं लोयुत्तरिण् । से तं आगमे, से तं णाण-
गुणप्पमाणे ॥सू० २२४॥

छाया-अथ कोऽसौ आगमः ?, आगमो द्विविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा लौकिकश्च
लोकोत्तरिकश्च । अथ कोऽसौ लौकिकः ?, लौकिको यत् खलु अयम् अज्ञानिकैः
मिथ्यदृष्टिकैः स्वच्छन्दबुद्धिमतिविकल्पितं, तद्यथा-भारतं रामायणं यावत्
चत्वारो वेदाः साङ्गोपाङ्गाः । स एष लौकिक आगमः । अथ कोऽसौ लोकोत्त-
रिकः ?, लोकोत्तरिको-यत् खलु अयम् अर्हद्भिः भगवद्भिस्तत्पन्नज्ञानदर्शनधरैः
अतीतप्रत्युत्पन्नानागतज्ञायकैः त्रैलोक्यावलोकितमहितपूजितैः सर्वज्ञैः सर्वदर्शिभिः
प्रणीतः द्वादशाङ्गः गणिपिटकः, तद्यथा-आचारो यावत् दृष्टिवादः । अथवा आग-
मस्त्रिविधः प्रज्ञप्तः तद्यथा-सूत्रागमः, अर्थागमः, तदुभयागमः । अथवा-आगम-
स्त्रिविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-आत्मागमः अनन्तरागमः, परम्परागमः । तीर्थकराणाम्
अर्थस्य आत्मागमः । गणधराणां सूत्रस्य आत्मागमः, अर्थस्य अनन्तरागमः ।
गणधरशिष्याणां सूत्रस्य अनन्तरागमः, अर्थस्य परम्परागमः । ततः परं सूत्र-
स्यापि अर्थस्यापि नो आत्मागतः, नो अनन्तरागमः, परम्परागमः । स एष
लोकोत्तरिकः । एष आगमः । तदेतद् ज्ञानगुणप्रमाणम् ॥सू० २२४॥

टीका-‘से किं तं आगमे’ इत्यादि-

अथ कोऽसौ आगमः ? इति शिष्यः प्रश्नः । उत्तरयति-आगमः आगच्छति
गुरुपारम्पर्येण योऽसावागमः । आ=समन्ताद् गम्यन्ते=ज्ञायन्ते जीवादयोऽनेनेति

‘से किं तं आगमे’ इत्यादि ।

शब्दार्थ--(से किं तं आगमे) हे भदन्त ! आगम प्रमाण का
स्वरूप क्या है ?

उत्तर--(आगमे दुविहे पणत्ते) आगम दो प्रकार का कहा गया

‘से किं तं आगमे’ इत्यादि ।

शब्दार्थ--(से किं तं आगमे) हे भदन्त ! आगम प्रमाण का
स्वरूप क्या है ?

उत्तर--(आगमे दुविहे पणत्ते) आगम दो प्रकार का कहा है. (तंजहा)

વાં આગમઃ, અયં ચ લૌકિકલોકોત્તરિકેતિ મેદદ્વયવિશિષ્ટો बोध्यः । तत्र
 लौकिक आगमः—अज्ञानिभिर्मिथ्यादृष्टिभिः स्वच्छन्दबुद्धिमतिविकल्पितं यदिदं
 रामायणमहाभारतयावत्साङ्गोपाङ्गं वेदचतुष्टयं तद्रूपो बोध्यः । भावश्रुतमस्तावे-
 अत्रैवास्य व्याख्यानं कृतं तत् एव प्रकृतार्थः समुपलभ्यः । लोकोत्तरिक आगमस्तु
 यः खलु उत्पन्नज्ञानदर्शनधरादिविशेषणविशिष्टैर्हर्द्भिर्मगवद्भिः प्रणीतो द्वाद-

है । (તં જહા) વે પ્રકાર યે હૈં—(લોહૈય ય લોઽત્તરિય ય) એક લૌકિક
 ઓર દૂસરા લોકોત્તરિક । ‘ગુરુપરમ્પરા સે જો ચલા આ રહા હૈ, વહ
 આગમ હૈ અથવા જીવાદિ પદાર્થે જિસકે દ્વારા ખલિભાંતિ જાને જાતે
 હૈ, વહ આગમ હૈ । ऐसी यह आगम शब्द की व्युत्पत्ति है । (से
 किं तं लोहै ?) हे भदन्त ! लौकिक आगम क्या है ? (लोहै—जणं-
 इमं अण्णाणि एहि मिच्छादिद्वीएहि सच्छंदबुद्धिमद्विगप्पियं)

उत्तर—लौकिक आगम वह है, जो अज्ञानीमिथ्यादृष्टियों द्वारा
 अपनी स्वच्छंद बुद्धि और मति से रचा गया है । (तं जहा) जैसे (भारह
 रामायणं जाव चत्तारिवेया संगोवंग्गा) यहाँ भारत, रामायण यावत्
 अंगोपांग सहित चारों वेद । इस लौकिक आगम का व्याख्यान यहीं पर
 भावश्रुत के प्रसंग पर कह दिया गया है । वहीं से इसे समझ लेना
 चाहिये । (से किं तं लोऽत्तरिहै ?) हे भदन्त ! लोकोत्तरिक आगम का
 क्या स्वरूप है ? (लोऽत्तरिहै—जणं इमं अरिहंतेहिं भगवन्तेहिं उत्पण-

તે પ્રકારે આ પ્રમાણે છે (લોહૈય ય લોઽત્તરિય ય) લૌકિક અને લોકોત્તરિક
 ‘ગુરુ પરમ્પરાથી જે ચાલતું આવી રહ્યું છે, તે આગમ છે. અથવા જીવાદિ પદાર્થ
 જેના વડે સમ્યક્ રીતે જાણવામાં આવે છે, તે આગમ છે આવી આ આગમ
 શબ્દની વ્યુત્પત્તિ છે. (સે કિં તં લોહૈ ?) હે ભદંત ! લૌકિક આગમ એટલે
 શું ? (લોહૈય જણં ઇમં અણ્ણાણિ એહિ મિચ્છાદિદ્વીએહિ સચ્છંદબુદ્ધિમદ્વિગપ્પિયં)

ઉત્તર—લૌકિક આગમ તે કહેવાય છે કે જે અજ્ઞાની મિથ્યાદૃષ્ટિઓ વડે
 પોતાની સ્વચ્છંદ બુદ્ધિ અને મતિથી રચેલાં છે (તંજહા) જેમ કે (ભારહ રામાયણ
 જાવ ચત્તારિવેયા સંગોવંગા) અહીં ભારત, રામાયણ, યાવત્ અંગોપાંગો સહિત
 ચારે ચાર વેદો, આ લૌકિક આગમનું વ્યાખ્યાન ભાવશ્રુતના પ્રસંગનાં કહે
 વામાં આવ્યું છે. ત્યાથી જ સમજી લેવું જોઇએ. (સે કિં તં લોઽત્તરિય ?)
 હે ભદંત ! લોકોત્તરિક આગમનું સ્વરૂપ કેવું છે ? (લોઽત્તરિય જણં ઇમં અરિહં-

શાક્ષો ગણિપિટકઃ સ વોધ્યઃ । સ ચ આચારો યાવદ્ દૃષ્ટિવાદો વોધ્યઃ । ઉત્પન્ન-
જ્ઞાનેદર્શનધરાદિપદાનામર્થા અત્રૈવ ભાવશ્રુતપ્રસ્તાવેઽભિહિતાસ્તત એવ વોધ્યાઃ ।
પ્રકારાન્તરૈરાગમં નિરૂપયતિ-અથવા-આગમસ્ત્રિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તદ્યથા-સૂત્રાગમઃ=
સૂત્રમેવાગમઃ-સૂત્રાગમઃ । અર્થાગમઃ-અર્થ એવાગમઃ-સૂત્રાભિધેયઃ અર્થઃ, સ એવા-
ગમઃ-અર્થાગમઃ । સૂત્રાર્થોભયરૂપસ્તુ આગમ ઉભયાગમઃ । અથવા-અન્યેન પ્રકા-
રેનાગમસ્ત્રિવિધો વિજ્ઞેયઃ । યથા-આત્માગમઃ, અનન્તરાગમઃ, પરમ્પરાગમઃ । તત્ર-

નાણદંસળધરેહિં તીયપચ્ચુપ્પણમણાગયજાણણહિં તિલુક્કવહિયમહિ-
યપૂહણહિં સવ્વણ્ણહિં સવ્વદરિસીહિં પળીયં દુવાલસંગં ગણિપિટ્ઠં

ઉત્તર--લોકોત્તરિક આગમ કા સ્વરૂપ એસા હૈ કિ-‘જો ભૂત વર્ત-
માન ભવિષ્યત્ કે જ્ઞાતા તથા અનંત જ્ઞાન અનંતદર્શન કે ધારી સર્વજ્ઞ
અહંત ભગવંતો દ્વારા પ્રણીત હુઆ હૈ । યહ આગમ ૧૨ અંગરૂપ હૈ ।
હસે ગણિપિટક ભી કહતે હૈ । અહંત ભગવત તીનો લોકો મે માન્ય
એવં પૂજ્ય હોતે હૈ । કેવલજ્ઞાન કેવલદર્શન સે યે ત્રિલોકવર્તી સમસ્ત
પદાર્થો કે જાનને વાલે હોતે હૈ । (આચારો જાવ દિદ્ધિવાયો) હસ દ્વાદ-
શાંગગણિપિટક કે નામ આચારાજ્ઞ યાવત્ દૃષ્ટિવાદ એસે હૈ । (અહવા
આગમે તિવિહે પળ્ણત્તે તં જહા સુત્તાગમે, અત્થાગમે, તદુભયાગમે)
અથવા-હસ પ્રકાર સે ભી આગમ તીન પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ-
જૈસે સૂત્રાગમ, અર્થાગમ, તદુભયાગમ । સૂત્રરૂપ આગમ કા નામ-સૂત્રા-
ગમ હૈ, અર્થરૂપ આગમ કા નામ-અર્થાત્ સૂત્ર દ્વારા કહા ગયા અર્થ-

તેહિં ભગવંતેહિં ઉપ્પણનાણદંસળધરેહિં તીયપચ્ચુપ્પણમણાગયજાણણહિં તિલુક્ક
વહિયમહિયપૂહણહિં સવ્વણ્ણહિં સવ્વદરિસીહિં પળીયં દુવાલસંગં ગણિપિટ્ઠં

ઉત્તર-લોકોત્તરિક આગમનું સ્વરૂપ આવું છે કે જે ‘ભૂત, વર્તમાન,
ભવિષ્યત્ના જ્ઞાતા તથા અનંતદર્શનના ધારી સર્વજ્ઞ અહંત ભગવંતો વડે
પ્રણીત થયેલ છે. આ આગમ ૧૨ અંગ રૂપ છે. આ આગમને ગણિપિટક
પણ કહે છે. અહંત ભગવંત ત્રણે લોકોમાં માન્ય અને પૂજ્ય હોય છે.
કેવલજ્ઞાન, કેવલદર્શનથી એઓ ત્રિલોકવર્તી સમસ્ત પદાર્થોના જ્ઞાતા છે.
(આચારો જાવ દિદ્ધિવાયો) આ દ્વાદશાંગ ગણિપિટકના નામે આચારાંગ
યાવત્ દૃષ્ટિવાદ છે (અહવા આગમે તિવિહે પળ્ણત્તે-તં જહા સુત્તાગમે, અત્થાગમે,
તદુભયાગમે) અથવા આ રીતે પણ આગમના ત્રણ પ્રકારો છે. જેમકે સૂત્રા-
ગમ, અર્થાગમ તદુભયાગમ. સૂત્રરૂપ આગમનું નામ સૂત્રાગમ છે, અર્થરૂપ
આગમનું નામ અર્થાત્ સૂત્ર વડે કહેવાયેલ અર્થરૂપ જે આગમ છે, તેનું

આત્માગમઃ—ગુરુપદેશં વિનૈવાત્મન એવ આગમઃ—આત્માગમઃ । યથા—તીર્થકૃતા-
મર્થરૂપ આત્માગમઃ । અર્થો હિ તીર્થકૃદ્भिः स्वयमेव केवलज्ञानेनोपलभ्यते । गण-
धराणां सूत्ररूप आत्मागमः—सूत्राणां तद्ग्रथितत्वात् । अर्थस्तु तेषामनन्तरागम
एव, तीर्थकरात्तेष्वागतत्वात् । उक्तं च—

“अर्थं भासइ अरहा, सुत्तं गंथंति गणहरा निउणा” इत्यादि । गणधर

રૂપ જો આગમ હૈ_ઉસકા નામ અર્થાગમ હૈ તથા સૂત્ર ઓર અર્થ_ઇન
દોનોરૂપ જો આગમ હૈ, વહ તદુભયોગમ હૈ । (અહવા—આગમે તિવિહે
પળળત્તે) અથવા ઇસ પ્રકાર સે ખી આગમ ત્રીન પ્રકાર કા હૈ—(તં જહા)
જૈસે (અત્તાગમે, અણંતરાગમે પરંપરાગમે) આત્માગમ, અનંતરાગમ,
ઓર પરમ્પરાગમ । ઇનમેં ગુરુ કે ઉપદેશ કે વિના હી જો કેવલ નિજ
આત્મા કા હી આગમ હૈ—વહ આત્માગમ હૈ । ઇસકા તાત્પર્ય યહ હૈ
કિ તીર્થકર પ્રભુ જો અર્થરૂપ સે આગમ કી પ્રરૂપણા કરતે હૈ, વહ
અર્થરૂપ આગમ ઉનકે લિએ આત્માગમ હૈ । તીર્થકર ભગવાન્ સ્વયમેવ
કેવલજ્ઞાન સે અર્થ કો જાનતે હૈ—ઇસીલિયે અર્થ જાનને મેં વે ગુરુ કે
ઉપદેશ કી અપેક્ષા સે રહિત હોતે હૈ । ગણધરોં ને જો આગમ કો સૂત્ર
રૂપ સે નિબદ્ધ કિયા હૈ વહ સૂત્રરૂપ આગમ ઉન ગણધરોં કે લિયે
આત્માગમ હૈ । ઇસ સૂત્રરૂપ આગમ કા જો અર્થ હૈ વહ ઇન ગણધરોં
કે લિએ અનન્તરાગમ હૈ । ક્યોંકિ વહ અર્થ તીર્થકરોં સે ઉનમેં
આયા હૈ । કહા ખી હૈ—‘અર્થં ભાસइ अरहा सुत्तं गंथंति गणहरा

નામ અર્થાગમ છે, તેમજ સૂત્ર અને અર્થ એ બન્ને રૂપ જે આગમ છે.
તે તદુભયાગમ છે. (અહવા આગમે તિવિહે પળળત્તે) અથવા આ રીતે પણ
આગમના ત્રણ પ્રકારો છે (તંજહા) જેમ કે (અત્તાગમે અણતરાગમે પરપરાગમે)
આત્માગમ, અનંતરાગમ, અને પરંપરાગમ. આમાં શુરુના ઉપદેશ વિના જ
જે રૂપ નિજ આત્માનો જ આગમ છે, તે આત્માગમ છે. આતું તાત્પર્ય
આ પ્રમાણે છે કે તીર્થકર પ્રભુ જે અર્થરૂપથી આગમની પ્રરૂપણા કરે છે તે
અર્થરૂપ આગમ તેમના માટે આત્માગમ છે. તીર્થકર ભગવાન્ સ્વયમેવ
કેવલજ્ઞાનથી અર્થને જાણે છે એટલા માટે અર્થબોધમાં તેઓ શુરુ ઉપદેશની
અપેક્ષા રાખતા નથી. ગણધરોએ જે આગમને સૂત્રરૂપમાં નિબદ્ધ કર્યો છે તે
સૂત્રરૂપ આગમ ગણધરો માટે આત્માગમ છે. આ સૂત્રરૂપ આગમનો જે
અર્થ છે તે ગણધરો માટે અનન્તરાગમ છે. કેમ કે તે અર્થ તેમનામાં તીર્થ-
કરો વડે સ્ફુરિત થયેલો છે, કહ્યું પણ છે કે “અર્થ ભાસइ अरहा सुत्तं

શિષ્યાણાં જમ્બૂપ્રભૃતીનાં સૂત્રમનન્તરાગમઃ—ગણધરાત્ સાક્ષાદેવ તચ્છૂણાત્ ,
અર્થસ્તુ પરમ્પરાગમઃ—ગણધરવ્યવહિતત્વેન પ્રાપ્તત્વાત્ । તતોડનન્તરં પ્રભવાદીનાં તુ
સૂત્રમર્થશ્ચ પરમ્પરાગમ એવ ન તુ આત્માગમો ન ચાપિ અનન્તરાગમઃ । અનેનાગમ-
સ્યૈકાન્તાપૌરુષેયત્વં નિવારિતમ્ । પૌરુષતાલ્વાદિવ્યાપારમન્તરેણ નમસીવ વિશિષ્ટ-
નિરૂપણા ’ । યહી વિષય (તિત્થગરાણં અત્થસ્સ અત્તાગમે, ગણહરાણં
સુત્તસ્સ અત્તાગમે, અત્થસ્સ અણંતરાગમે) હસ સૂત્રપાઠ દ્વારા કહા
ગયા હૈ । (ગણહરસીસાણં સુત્તસ્સ અણંતરાગમે અત્થસ્સ પરંપરાગમે)
ગણધરોં કે શિષ્ય જો જંબૂસ્વામી આદિ હુએ હૈ ઉનકે લિયે સૂત્ર અનન્ત-
રાગમ હૈ । કયોંકિ હન શિષ્યોં ને ઉન્હેં સાક્ષાત્ ગણધર સે સુના હૈ ।
તથા હન સૂત્રોં કા જો અર્થ હૈ, વહ પરંપરાગમ હૈ । કયોંકિ ગણધર
કી વ્યવધાનતા સે વહ પ્રાપ્ત હુઆ હૈ । હસકે ઘાદ પ્રભવ આદિકોં
કે લિયે જો સૂત્ર ઓર અર્થ હૈ, વહ પરંપરા આગમ હી હૈ । વહ ન તો
આત્માગમ હૈ ઓર ન અનન્તરાગમ હૈ । યહી ઘાત ‘તેણ પરં સુત્તસ્સ
વિ અત્થસ્સ વિ ણો અત્તાગમે, ણો અણંતરાગમે, પરમ્પરાગમે’ હસ
સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કી હૈ । (સે તં લોગુત્તરિણ-સેત્તં આગમે-સે તં
ણાણગુણપ્પમાણે) હસ પ્રકાર યહ લોકોત્તરિક આગમકા સ્વરૂપ હૈ ।
તીર્થંકર જો આગમ કે પ્રણેતા પ્રકટ કિયે ગયે હૈ ઉસકા તાત્પર્ય
યહ હૈ કિ—‘આગમ મેં જિન વાદિયોં ને એકાન્તતઃ અપૌરુષેયતા માની

ગંથંતિ ગણહરા નિરૂપણા” એજ વિષય (તિત્થગરાણ અત્થસ્સ અત્તાગમે,
ગણહરાણં સુત્તસ્સ અત્તાગમે, અત્થસ્સ અણંતરાગમે) આ સૂત્રપાઠ વડે થયેલ છે.
(ગણહરસીસાણં સુત્તસ્સ અણંતરાગમે અત્થસ્સ પરંપરાગમે) ગણધરોના જંબુ-
સ્વામી વગેરે જે શિષ્યો થયા છે, તેમના માટે સૂત્ર અનન્તરાગમ છે. કેમ
કે આ શિષ્યોએ સાક્ષાત્ ગણધરોના મુખારવિદ્યોથી તેમનું શ્રવણ કયું છે.
તેમજ આ સૂત્રોનો જે અર્થ છે, તે પરંપરાગમ છે. કેમ કે ગણધરની
વ્યવધાનતાથી તે પ્રાપ્ત થયેલ છે. ત્યાર પછી પ્રભવ આદિકોના માટે જે
સૂત્ર અને અર્થ છે, તે પરંપરા આગમ જ છે. તે ન આગમ છે અને ન
અનન્તરાગમ છે. એજ વાત “તેણ પરં સુત્તસ્સ વિ અત્થસ્સ વિ ણો અત્તાગમે,
ણો અણંતરાગમે, પરમ્પરાગમે” આ સૂત્રપાઠ વડે પ્રકટ કરવામાં આવી છે.
(સે તં લોગુત્તરિણ-સેત્તં આગમે-સે તં ણાણગુણપ્પમાણે) આ પ્રમાણે
લોકોત્તરિક આગમનું સ્વરૂપ છે. તીર્થંકરોને જે આગમના પ્રણેતાઓના
રૂપમાં નિરૂપિત કરવામાં આવેલ છે તેનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે
‘આગમમાં જિનવાદીઓએ એકાન્તતઃ અપૌરુષેયતા માની છે, તેનું

શબ્દાનુપલબ્ધેઃ । તાલ્વાદિભિરભિવ્યક્તયતે - એવે શબ્દો ન તુ ક્રિયતે-ઇતિ-તુ ન મન્તવ્યમ્ । एवं चेन्नन्येत तर्हि सर्वत्रचसामपौरुषेयत्वप्रसङ्गः, तेषां भाषापुद्गल निष्पन्नत्वात्, भाषापुद्गलानां च लोके सर्वदैव स्थितेरपूर्वक्रियमाणताया अभावेन ताल्वादिभिरभिव्यक्तिमात्रस्यैव निर्वर्तनात् । न च शब्दानां पौद्गलिकत्वमसिद्ध-

है, उसका निराकरण हो जाता है । क्योंकि पौरुषेय ताल्वादिक का जब तक व्यापार नहीं होगा-तब तक विशिष्ट शब्दों की उत्पत्ति नहीं हो सकती है । आकाश में ताल्वादिकों का व्यापार नहीं होता है, इसीलिये उससे विशिष्ट शब्दों की उत्पत्ति नहीं होती है ।

શંકા-તાલ્વાદિકોંકે વ્યાપાર સે શબ્દ ઉત્પન્ન નહીં હોના હૈ-કિન્તુ અભિવ્યક્ત હોતા હૈ । શંકાકાર કા અભિપ્રાય એસા હૈ કિ 'શબ્દ તો' અંનાદિઅનિધન હૈ, હસલિયે ડનકાં કમી વિનાશ નહીં હોતા સિર્ફ ડસ પર ઓવરણ આ જાતા હૈ, સો ડસ આવરણ કો-તાલ્વાદિકોંકા વ્યાપાર હટાવેતાં હૈ-અતઃ વહ શબ્દ તાલ્વાદિક કો વ્યાપાર સે અભિવ્યક્ત હો જાતાં હૈ । રહે હુએ પદાર્થ કી અભિવ્યક્તિ હોતી હૈ-ઉત્પત્તિ નહીં । સો એસા કહના મી ડચિત નહીં હૈ । કયોંકિ તાલ્વાદિક વ્યાપારોં સે શબ્દ કી કથંચિત્ ઉત્પત્તિ હોતી હૈ-અભિવ્યક્તિ નહીં । યદિ એસા હી ઇકાન્તતઃ માના જાવે તો, ફિર સંસાર મેં જિતને વચન હૈ, વે સબ અપૌરુષેય હી હો જાવેંગે-ઑર અપૌરુષેયતા કો કારણ આગમોં મેં પ્રમાણતા કા અપ્રસંગ પ્રાપ્ત હોંગા એસી સ્થિતિ મેં અમુક આગમ પ્રમાણ હૈ ઑર અમુક

નિરાકરણ થઇ જાય છે. કેમ કે પૌરુષેયતા તાલ્વાદિકોનાં જ્યાં સુધી વ્યાપાર થશે નહિ. ત્યાં સુધી વિશિષ્ટ શબ્દોની થશે નહિ. ...

શંકા-તાલ્વાદિકોના વ્યાપારથી શબ્દ ઉત્પન્ન થતો નથી, પરંતુ અભિવ્યક્ત થાય છે. શંકાકારનો અભિપ્રાય એવો છે કે 'શબ્દ તો' અંનાદિ અનિધન છે, એટલા માટે તેનો કદાપિ વિનાશ થતો નથી-ફક્ત તેની ઉપર આવરણ આવી જાય છે, તે આવરણને તાલ્વાદિકોના વ્યાપાર હટાવી દે છે, એટલા માટે તે શબ્દ તાલ્વાદિકોના વ્યાપારથી અભિવ્યક્ત થઇ જાય છે. જે પદાર્થ છે, તેની અભિવ્યક્તિ હોય છે નહિ કે ઉત્પત્તિ. આ પ્રમાણે કહેવું-પણ ઉચિત નથી કેમ કે તાલ્વાદિક વ્યાપારથી શબ્દની કથંચિત્ ઉત્પત્તિ થાય છે. અભિવ્યક્તિ નહિ. જો આ પ્રમાણે જ એકાન્તતઃ માનવામાં આવે તો પછી સંસારમાં એટલા વચનો છે તે સર્વે અપૌરુષેય જ થઈ જશે અને અપૌરુષેયતાના કારણે સર્વ આગમોમાં પ્રમાણતાનો અપ્રસંગ ઉપસ્થિત થશે, એવી પરિસ્થિતિમાં અમુક આગમ પ્રમાણ છે અને

મિતિ વક્તવ્યમ્, પટહતાડનગઢાઘોષપૂરિતશ્રવણવાધિર્યકુડચરસ્વલનાદ્ય યથાડનુપ-
પત્તેઃ । તદ્વાદ્ નૈકાન્તતોડપૌરુષેયપ્રાગ્મનવઃ, તાલ્વાદિ વ્યાપરાભિવ્યજ્ઞચત્વાત્,
દેવક્તાદિ વાક્યવદિતિ । પ્રકૃતમુપસંહરનાહ-સ એષ લોકોત્તરિક્ક ઇતિ । લૌકિક

આગમ પ્રમાણ નહીં હૈં-યહ વાત નહીં વન લકેગી । અપૌરુષેયતા શબ્દો
મેં હસ પ્રકાર સે આતી હે કિલે સચ ભાષાવર્ગનાઓ સે નિષ્પન્ન હોતે હૈં
ઔર ભાષા વર્ગનાઓ પૌદ્ગલિક્ક હૈં ઔર લે લોક મેં સર્વદા હી સ્થિત
રહા કરતી હૈં-। તાલ્વાદિક્ક કોઈ અપૂર્વ કામ કરતે નહીં હૈં, લે તો
સિર્ફ તુઢ્ઢારી જાન્યતાનુસાર શબ્દ કી અભિવ્યક્તિ બ્રાજ્ઞ હી કરતે હૈં-
એસી સ્થિતિ મેં સમસ્ત શબ્દો મેં ઔરુષેયતા આતી હે । શબ્દ ભાષા-
વર્ગનાઓ સે નિષ્પન્ન હોતે હૈં યહ જાન્યતા અસિદ્ધ નહીં હૈં-અર્થાત્
શબ્દ પૌદ્ગલિક્ક હે એસા કથન અસિદ્ધ નહીં હે । કયોંકિ પટહતાડન
જન્યમહાઘોષ શબ્દ સે કાન કી ક્ષિલ્લી તક ફૂટ જાતી હે । ખીત
આદિ સે શબ્દસ્વલિત હો જાતા હે । તાત્પર્ય યહ હે કિ-‘યદિ શબ્દ
પૌદ્ગલિક્ક નહીં હોના લહ અમૂર્તિક્ક હોતા તો, ઉસસે કાન મેં વિઘાત
નહીં હોના ચાહિયે થા, ઔર ન ઉસના ભિત્યાદિક્ક સે અભિઘાત હી
હોના ચાહિયે થા । પરન્તુ એસા હોતા હે-અતઃ ‘લહ પૌદ્ગલિક્ક હે’ એસા
માનના ચાહિયે । હસલિમે આગમરૂપ લચન અન્તતઃ અપૌરુષેય નહીં

અમુક આગમ અપ્રમાણુ છે, આ વાત સિદ્ધ થઇ શકશે જ નહિ.
શબ્દોમાં અપૌરુષેયતા આ પ્રમાણુ આવે છે કે તેઓ સર્વે ભાષા
વર્ગણાઓથી નિષ્પન્ન હોય છે, અને ભાષા વર્ગણાઓ પૌદ્ગલિક છે.
અને તેઓ લોકમાં સદા સ્થિત રહ્યા જ કરે છે તાલ્વાદિકો કોઇપણ જાતનું
અદ્ભુત કામ કરે છે એવું નથી, તેઓ તો ફક્ત તમારા મત મુજબ
શબ્દની અભિવ્યક્તિ જ કરે છે. એવી સ્થિતિમાં સમસ્ત શબ્દોમાં
અપૌરુષેયતા આવે છે. શબ્દ ભાષા વર્ગણાઓથી નિષ્પન્ન થાય છે, આ
જાન્યતા અસિદ્ધ નથી, એટલે કે શબ્દ પૌદ્ગલિક છે, એવું કથન અસિદ્ધ
નથી. કેમકે પટહતાડન જન્ય મહાઘોષ આદિ શબ્દથી કાનનો પડદો સુદ્ધાં
ફાટી જાય છે ભીત વગેરેથી શબ્દ સ્વલિત થઈ જાય છે તાત્પર્ય આ
પ્રમાણુ છે કે જો શબ્દ પૌદ્ગલિક હોત નહિ અને તે અમૂર્તિક્ક હોત તો
તેના વડે કાનમાં વિઘાત (પ્રહાર) થવો ન જોઈએ અને તેનો ભિત્યાદિકની
સાથે અભિઘાત પણ હોવો ન જોઈએ. પરંતુ આમ થાય છે તેથી તે પૌદ્ગ-
લિક છે, એવું માનવું યોગ્ય કહેવાય. એટલા માટે આગમરૂપવચનો

લોકોત્તરિકભેદદ્વયનિરૂપણેનાગમો નિરૂપિત इति सूचयितुमाह-स एव आगम इति । इत्थं प्रत्यक्षानुमानौपम्यागमनिरूपणेन समेदं ज्ञानगुणप्रमाणं निरूपितमिति सूचयितुमाह-तदेतद् ज्ञानगुणप्रमाणमिति ॥सू० २२४॥

अथ दर्शनगुणप्रमाणं निरूपयति-

मूलम्-से किं तं दंसणगुणप्पमाणे ? दंसणगुणप्पमाणे चउविहे पणत्ते, तं जहा-चक्खुदंसणगुणप्पमाणे, अचक्खु-दंसणगुणप्पमाणे, ओहिदंसणगुणप्पमाणे, केवलदंसणगुणप्प-माणे । चक्खुदंसणं चक्खुदंसणिस्स घडपडकडरहाइएसु दव्वेसु । अचक्खुदंसणं अचक्खुदंसणिस्स आयभावे । ओहिदंसणं ओहिदंसणिस्स सब्बूविदव्वेसु न पुण सब्बपज्जवेसु । केवल-दंसणं केवलदंसणिस्स सब्बदव्वेसु य सब्बपज्जवेसु य । से तं दंसणगुणप्पमाणे ॥सू. २२५॥

छाया-अथ किं तद् दर्शनगुणप्रमाणम् ?, दर्शनगुणप्रमाणं चतुर्विधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-चक्षुर्दर्शनगुणप्रमाणम्, अवक्षुर्दर्शनगुणप्रमाणम्, अवधिदर्शनगुणप्रमाणं केवलदर्शनगुणप्रमाणम् । चक्षुर्दर्शनं चक्षुर्दर्शनिनो घटपटकटरथादिकेषु द्रव्येषु । अवक्षुर्दर्शनम् अवक्षुर्दर्शनिनः आत्मभावे । अवधिदर्शनम् अवधिदर्शनिनः सर्वरूपि-द्रव्येषु न पुनः सर्वपर्यायेषु । केवलदर्शनं केवलदर्शनिनः सर्वद्रव्येषु च सर्वपर्या-येषु च । तदेतद् दर्शनगुणप्रमाणम् ॥ सू० २२५॥

हैं । कथंचित् अपौरुषेय हैं और कथंचित् पौरुषेय हैं । पौद्गलिक भाषा-वर्गणाओं से जन्म होने के कारण अपौरुषेय एवं पुरुष जन्म ताल्वा-दिक व्यापार से अभिव्यक्त होने के कारण पौरुषेय हैं । ऐसी निर्दोष भावना ही रखनी चाहिये । इस प्रकार यह आगम का निरूपण है । प्रत्यक्ष, अनुमान, उपमान और आगम के निरूपण से समेद ज्ञान-गुणप्रमाण यहाँ तक निरूपित हो चुका । ॥ सू० २२४ ॥

એકાન્તતઃ અપૌરુષેય નથી. કથંચિત્ પૌરુષેય છે. અને કથંચિત્ અપૌરુષેય છે. પૌદ્ગલિક ભાષા વર્ગણાઓથી જન્મ હોવા બદલ પૌરુષેય છે, તેમજ પુરુષજન્મ તાલ્વાદિક વ્યાપાર વડે અભિવ્યક્ત હોવા બદલ પૌરુષેય છે. આ જાતની નિર્દોષ ભાવના જ રાખવી જોઈએ. આ પ્રમાણે આ નિરૂપણ છે. પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન અને આગમના નિરૂપણથી સમેદ જ્ઞાનગુણ પ્રમાણનું અહીં સુધી નિરૂપણ થઈ ચૂક્યું છે. ॥સૂત્ર-૨૨૪॥

ટીકા—‘સે કિં તં’ इत्यादि-

अथ किं तद् दर्शनगुणप्रमाणम् ? इति शिष्यप्रश्नः । उत्तरयति-दर्शनगुण-
प्रमाणम्-दर्शनावरणकर्मक्षयोपशमादिजं सामान्यमात्रग्रहणं दर्शनम्, उक्तं च-
‘जं सामन्नग्रहणं, भाषाणं नैव कट्टुमागारं ।

अविसेसिऊण अत्थे, दंसणमिइ वुच्चए समए ॥”

छाया-यत् सामान्यग्रहणं भावानां नैव कृत्वाऽऽकारम् ।

अविशेष्यार्थान् दर्शनमित्युच्यते समये । इति॥

तद् दर्शनमेव आत्मनो गुणः, स एव प्रमाणम्-दर्शनगुणप्रमाणम् । तच्च-चक्षुर्दर्श-
नगुणप्रमाणाचक्षुर्दर्शनगुणप्रमाणावधिदर्शनगुणप्रमाणकेवलदर्शनगुणप्रमाणेति चतु-

अब सूत्रकार दर्शनगुणप्रमाण का निरूपण करते हैं—

‘से किं तं दंसणगुणप्पमाणे’ इत्यादि ।

टीकार्थ--(से किं तं दंसणगुणप्पमाणे) हे भदन्त ! उस दर्शनगुण-
प्रमाण का क्या स्वरूप है ?

उत्तरः--(दंसणगुणप्पमाणे चउव्विहे पणत्ते) दर्शन गुणप्रमाण
चार प्रकार का कहा गया है । (तं जहा) जैसे (चक्खुदंसणगुणप्पमाणे,
अचक्खुदंसणगुणप्पमाणे, ओहिदंसणगुणप्पमाणे, केवलदंसणगुणप्प-
माणे,) चक्षुदर्शनगुणप्रमाण, अचक्षुदर्शनगुणप्रमाण, अवधिदर्शनगुण-
प्रमाण, केवलदर्शनगुणप्रमाण । दर्शनावरणकर्म के क्षयोपशम आदि
से जो पदार्थों का सामान्य ग्रहण होता है, वह दर्शन है । द्रव्य-
संग्रह में कहा भी है कि-‘जं सामन्नग्रहणं’ इत्यादि । इसका भाव
यह है, कि-‘ज्ञान की दो धाराएँ हैं, एक धारा पदार्थों को सामान्यरूप

હવે સૂત્રકાર દર્શન ગુણ પ્રમાણનું નિરૂપણ કરે છે—

‘સે કિં તં દસણગુણપ્પમાણે’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ--(સે કિં તં દસણગુણપ્પમાણે) હે ભદંત ! તે દર્શનગુણપ્રમાણનું
સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર--(દસણગુણપ્પમાણે ચउव्विहे पणत्ते) દર્શનગુણપ્રમાણના ચાર
પ્રકારો છે (તજહા) જેમ કે (ચક્કુદસણગુણપ્પમાણે, અચક્કુદસણગુણપ્પ-
માણે, ઓહિદસણગુણપ્પમાણે, કેવલદસણગુણપ્પમાણે) ચક્ષુદર્શન ગુણ
પ્રમાણ, અચક્ષુદર્શનગુણપ્રમાણ, અવધિદર્શનગુણપ્રમાણ, કેવલદર્શન
ગુણપ્રમાણ. દર્શનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમ વગેરેથી જે પદાર્થોનું સામાન્ય
ગ્રહણ થાય છે, તે દર્શન છે, દ્રવ્ય સંગ્રહમાં કહ્યું છે કે-“જ સામન્નગ્રહણ”
ઇત્યાદિ. આનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે-“જ્ઞાનની બે ધારાઓ છે એક

વિધમ્ । તત્ર-ભાવચક્ષુરિન્દ્રિયાવરણક્ષયોપશમાદ દ્રવ્યેન્દ્રિયાનુપવાતાચ ચક્ષુર્દર્શ-
નિનઃ=ચક્ષુર્દર્શનલબ્ધિમતો જીવસ્ય ઘટાદિષુ દ્રવ્યેષુ ચક્ષુર્દર્શન=ચક્ષુષો દર્શનં
ભવતિ । સામાન્યવિષયત્વેऽપિ चास्य यद् घटादिविशेषाभिधानं तत्सामान्यवि-
शेषयोः कथंचिदभेदात् एकान्तेन विशेषेभ्यो व्यतिरिक्तस्य सामान्यस्याग्रहणख्या-
पनार्थम् । उक्तं च-

સે ગ્રહણ કરતી है और दूसरी धारा पदार्थों को विशेषरूप से ग्रहण
करती है । सामान्यरूप से पदार्थों को जाननेवाली धारा का नाम
दर्शन, और विशेषरूप से जाननेवाली धारा का नाम ज्ञानगुण है ।
भावचक्षुरिन्द्रियावरण के क्षयोपशम से और द्रव्येन्द्रिय के अनु-
पवात से चक्षुर्दर्शनलब्धिवाले जीव को जो घटादि पदार्थों में चक्षु
से सामान्यावलोकन होता है, उसका नाम चक्षुर्दर्शन है । दर्शन यद्यपि
सामान्य को विषय करता है, परन्तु जो सूत्रकार ने 'चक्षुर्दंसणं चक्षु-
दंसणिस्स घडपडकडरहाइएसु दव्वेसु' इस सूत्रपाठ द्वारा घटादि
विशेषों का कथन किया है वह सामान्य और विशेष में कथंचित्
अभेद होने से एकान्ततः विशेष व्यतिरिक्त सामान्य का ग्रहण
नहीं होता है इस बात कहने के लिये किया गया है । तात्पर्य यह
है कि-‘दर्शन यद्यपि सामान्य को ही विषय करता है परन्तु यदि
वह सामान्य विशेष से सर्वथाभिन्न हो, तो वह उसे विषय नहीं कर
सकता है । क्योंकि विशेषगणि सामान्य तत्त्वविषाण के सरीखा

ધારા પદાર્થોને સામાન્ય રૂપથી જ ગ્રહણ કરે છે અને બીજી ધારા પદાર્થોને
વિશેષરૂપથી ગ્રહણ કરે છે સામાન્ય રૂપથી પદાર્થોને જાણનારી ધારાનું નામ
દર્શન અને વિશેષ રૂપથી જાણનારી ધારાનું નામ જ્ઞાનગુણ છે. ભાવ ચક્ષુ-
ઈન્દ્રિયાવરણના ક્ષયોપશમથી અને દ્રવ્યેન્દ્રિયના અનુપવાતથી ચક્ષુ દર્શન
લબ્ધિવાળા જીવને જે ઘટાદિ પદાર્થોમાં ચક્ષુ વડે સામાન્યાવલોકન થાય છે,
તેનું નામ ચક્ષુદર્શન છે દર્શન જે કે સામાન્યને જ વિષય બનાવે છે, પરંતુ
જે સૂત્રકારે “ચક્ષુર્દંસણં ચક્ષુદંસણિસ્સ ઘડપડકડરહાઇસુ દવ્વેસુ” આ સૂત્રપાઠ
વડે ઘટાદિ વિશેષોનું કથન કર્યું છે, તે સામાન્ય અને વિશેષમાં કથંચિત્ અભેદ
હોવાથી એકાન્તતઃ વિશેષ વ્યતિરિક્ત સામાન્યનું ગ્રહણ થતું નથી. એ વાતને
સ્પષ્ટ કરવા માટે જ કર્યું છે તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે ‘દર્શન જે કે સામાન્યને
જ વિષય બનાવે છે, પરંતુ જે તે સામાન્ય વિશેષથી સદંતર ભિન્ન છે, તો તેને
વિષય બનાવી શકે જ નહિ કેમકે વિશેષ રહિત સામાન્ય ખરવિષાદ્યવત્ છે.

“નિર્વિશેષં વિશેષાણાં, ગ્રહો દર્શનમુચ્યતે” इति ।

ચક્ષુર્વર્જં શેષમિન્દ્રિયચતુષ્ટયં મનસ્થાચક્ષુઃ, તસ્ય દર્શનમચક્ષુર્દર્શનમ્, તच्च भावा-
चक्षुरिन्द्रियावरणक्षयोपशमाद् द्रव्येन्द्रियानुपघाताच्च अचक्षुर्दर्शनिनः=अचक्षुर्दर्शन-
लब्धिमतो जीवस्य आत्मभावे-आत्मनि=जीवे भावः=विषयस्य घटादेः संश्लिष्ट-
तया संबन्धस्तस्मिन् सति प्रादुर्भवति । अयं भावः-चक्षुरप्राप्यकारि भवति,
ततस्तद् दूरस्थमपि स्वविषयं परिच्छिनत्तीत्यस्यार्थस्य खयापनार्थं घटादिषु
चक्षुर्दर्शनं भवतीति पूर्वमुक्तम् । श्रोत्रादीनि तु प्राप्यकारीणि भवन्ति, ततश्च

माना गया है । इसीलिये ‘निर्विशेषं विशेषाणां ग्रहो दर्शनं मुच्यते’
विशेषों का सामान्य ग्रहण करना दर्शन कहा गया है । (अचक्षुर्द-
र्शनं अचक्षुर्दक्षिणस्स आयभावे) चक्षु को छोड़कर शेषचार
इन्द्रियों एवं मन को अचक्षु कहा है । इनमें जो पदार्थों का सामान्य
ज्ञान होता है, वह अचक्षुदर्शन है । यह अचक्षुदर्शन भावचक्षुरिन्द्रि-
यावरण के क्षयोपशम से और द्रव्येन्द्रियों के अनुपघात से अचक्षु-
दर्शनलब्धिसंपन्न जीव के घटादिपदार्थों का संश्लेषरूप संबंध होने
पर होता है । इसका तात्पर्य यह है कि चक्षुर्इन्द्रिय अप्राप्यकारी माना
गया है-वह पदार्थों के साथ संश्लेष होकर पदार्थों का दर्शन नहीं
करता है-इसलिये वह उनसे दूर रहकर ही दूरस्थ अपने विषयों को
जानता है, इस बात को कहने के लिये घटादिकों में चक्षुर्दर्शन होता
है, ऐसा सूत्रकारने पहिले कहा है । अब अचक्षुर्दर्शन में यह बात कही

એટલા માટે “નિર્વિશેષં વિશેષાણાં ગ્રહો દર્શનમુચ્યતે” વિશેષોનું સામાન્ય ગ્રહણ
કરવું જ દર્શન કહેવાય છે. (અચક્ષુર્દક્ષિણસ્સ આયભાવે)
ચક્ષુને બાદ કરતાં શેષ ચાર ઇન્દ્રિયો અને મન અચક્ષુ કહેવાય છે એમનાથી
જે પદાર્થોનું સામાન્યજ્ઞાન થાય છે, તે અચક્ષુદર્શન છે. તે અચક્ષુદર્શન
ભાવચક્ષુરિન્દ્રિયાવરણના ક્ષયોપશમથી અને દ્રવ્યેન્દ્રિયોના અનુપઘાતથી
અચક્ષુદર્શનલબ્ધિ સંપન્ન જીવને ઘટાદિ પદાર્થોના સંશ્લેષ રૂપ સંબંધ
થયા પછી જ સંભવે છે આનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે ચક્ષુ ઇન્દ્રિય
અપ્રાપ્યકારી મનાય છે, તે પદાર્થોની સાથે સંશ્લેષ થઈને પદાર્થોનું દર્શન
કરતી નથી, માટે તે તેનાથી દૂર રહીને જ દૂરસ્થ પોતાના વિષયોને જાણે
છે. આ વાતને કહેવા માટે ઘટાક્રિકોમાં ચક્ષુદર્શન હોય છે, એવું સૂત્રકારે
પહેલાં કહ્યું છે. હવે અચક્ષુદર્શનમાં આ વાત કહેવામાં આવી રહી છે કે

તાનિ દ્રવ્યેન્દ્રિયસંશ્લેષદ્વારેણ જીવેન સદ્ સંવદ્ધમેવ વિષયં પરિચ્છિન્દન્તીત્યેત-
દર્શનાર્થમ્ આત્મભાવે ભવતીત્યેવમિહ વિષયસ્યાભેદેનોક્તમ્ । અભિહિતં ચાપિ—

‘પુટ્ટં સુણેહ સદં, રૂપં પુણ પાસહ અપુટ્ટં તુ’

હાયા—સ્પૃષ્ટં શ્રુતોતિ શબ્દં રૂપં પુનઃ પશ્યત્યસ્પૃષ્ટં તુ” इत्यादि । अवधि-
दर्शनम्—अवधेर्दर्शनम्, अवधिदर्शनिनः=अवधिदर्शनावरणक्षयोपशमसमुद्भूता-
वधिदर्शनलब्धिमतो जीवस्य सर्वेष्वपि रूपिद्रव्येषु भवति, न पुनः सर्वपर्यायेषु
भवति । यतोऽवधेर्विषयत्वेन उत्कृष्टतोऽप्येकवस्तुगताः संख्येया असंख्येया वा
पर्याया उक्ताः । जघन्यतस्तु रूपरसगन्धस्पर्शलक्षणाश्चत्वारः पर्याया इत्यर्थः ।

જા રહી છે કે—‘ચક્ષુ કે સિવાય જો શ્રોત્રાદિક ઈન્દ્રિયાં હૈં, વે પ્રાપ્ત-
કારી હૈં । પદાર્થો’ કે સાથ સંશ્લિષ્ટ હોકર હી અપને વિષય કા અવ-
ધોધ કરતી હૈં । યહ બાત સૂત્રકારને ‘આયમાવે’ પદ દ્વારા સ્પષ્ટ કી
હૈ । અન્યત્ર ખી એસા હી કહા હૈ કે (પુટ્ટં સુણેહ સદં) इत्यादि श्रोत्रे-
न्द्रिय शब्द को स्पृष्ट होने पर ही सुनती है और चक्षुरिन्द्रिय अस्पृष्ट
हुए रूप को जानती है आदि । (ओहिदंक्षणं ओहिदंसणिस्स सव्व-
रूवि दब्बेसु न पुण सव्वपज्जवेसु) अवधिदर्शनावरण के क्षयोपशम
से जो समस्तरूपी पदार्थો’ का अवधिदर्शन लब्धिसंपन्न जीव को सामा-
न्यावलोकन होता है, उसका नाम अवधिदर्शन है । यह अवधि-
दर्शन सर्वपर्यायों में नहीं होना है । क्योंकि अवधिदर्शन की विषय-
भूत पर्यायें उत्कृष्ट से एक ही पदार्थ की संख्यात अथवा असंख्यात
कही गई हैं । और जघन्य से रूप, रस, गंध और स्पर्श ये चार पर्याय

‘ચક્ષુ સિવાય જે શ્રોત્રાદિક ઈન્દ્રિયો છે, તે પ્રાપ્તકારી છે.’ પદાર્થોની સાથે
સંશ્લિષ્ટ થઈને જ પોતાના વિષયનો અવબોધ કરે છે આ વાત સૂત્રકારે
‘આયમાવે’ પદ વડે સ્પષ્ટ કરી છે. અન્યત્ર પણ આ પ્રમાણે જ કહ્યું જ છે
કે (પુટ્ટં સુણેહ સદં, इत्यादि) श्रोत्रेन्द्रिय ज्यारे शब्द स्पृष्ट થાય છે. ત્યારે જ
સંભળે છે, અને ચક્ષુરિન્દ્રિય અસ્પૃષ્ટ થયેલ રૂપને જ જાણે છે વગેરે.
(ओहिदंक्षणं ओहिदंसणिस्स सव्व रूवि दब्बेसु न पुण सव्व पज्जवेसु) अवधि-
दर्शनावरणना क्षयोपशमથી જે સમસ્તરૂપી પદાર્થોનું અવધિર્દર્શન લબ્ધિ સંપન્ન
જીવને સામાન્યાવલોકન થાય છે, તેનું નામ અવધિર્દર્શન છે. આ અવધિ-
ર્દર્શન સર્વપર્યાયોમાં હોતું નથી. કેમકે અવધિર્દર્શનની વિષયભૂત પર્યાયો
ઉત્કૃષ્ટથી એક જ પદાર્થની સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત કહેવામાં આવી છે.
અને જઘન્યથી રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ આ ચાર પર્યાયો તદ્દ વિષયો

ઉક્તં ચ—

“દ્વાઓ અસંખેજ્જે, સંખેજ્જે યાવિ પજ્જવે લહઈ ।

દો પજ્જવે દુગુણિણ, લહઈ ડ ઇગાડ દ્વાઓ ॥

છાયા—દ્રવ્યેષુ અસંખ્યેયાન્ સંખ્યેયાન્ વા ડપિ પર્યવાન્ લભતે ।

દ્વૌ પર્યાયૌ દ્વિગુણિતૌ લભતે ચૈકસ્મિન્ દ્રવ્યે ॥૩૮૧૥

દ્વૌ પર્યાયૌ દ્વિગુણિતૌ ચતુર ઇત્યર્થઃ, અત્રોચ્યતે—નનુ પર્યાયા વિશેષા ઉચ્યન્તે, ન ચ દર્શનં વિશેષવિષયં મચ્છિતુર્મર્હતિ, સામાન્યસ્યૈવ તદ્વિષયત્વાત્, કથં પુનઃ પર્યાયા ઇહાવધિદર્શનવિષયત્વેનોક્તાઃ ? ઇતિ ચેદાહ—ઘટશરાવોદશ્ચનાદિભિઃ કેવલં સામાન્યમેવ મૃદાદિ તથા તથા વિશિષ્યતે, ન પુનસ્તે તત્ત્વ એકાન્તેન વ્યતિરિચ્યન્તે, અતો મુખ્યતઃ સામાન્યમેવ વિષયં મતિ, ગુણીભૂતાસ્તુ વિશેષા અપ્યસ્ય

ઉસકે વિષયભૂત કહી ગઈ હૈં । કહા બી હૈ—‘દ્વાઓ અસંખેજ્જે’ ઇત્યાદિ ગાથા જો કહી હૈ, ઉસકા તાત્પર્ય યહી હૈ ।

શંકા—પર્યાયે’ તો વિશેષરૂપ હોતી હૈં ઓર દર્શન વિશેષ કો વિષય નહીં કરતા—ઉસકા વિષય તો સામાન્ય કહા ગયા હૈ । ફિર કયા વાત હૈ જો પર્યાયો’ કો અવધિદર્શન કો વિષયભૂત કહા ગયા હૈ ।

ઉત્તર—મિટ્ટીરૂપ સામાન્ય કી જો ઘટ, શરાવ, ઉદશ્ચ આદિ પર્યાયે’ હૈં, ઉન પર્યાયો’ કો દ્વારા કેવલ સામાન્યરૂપ મિટ્ટી આદિ પદાર્થ હી ઉસ રૂપ સે વિશેષિત કિયે જાતે હૈં—વે પર્યાયે’ અપને સામાન્ય સે એકાન્તતઃ જુદી તો હૈ નહીં । ઇસલિયે મુખ્યરૂપ સે તો દર્શન કા વિષય સામાન્ય હી હોતા હૈ—પરન્તુ ગુણીભૂત જો વિશેષ હૈં, વે બી ઇસકે વિષય હો જાતે હૈં । ઇસી વાત કો સ્વચિત્ત કરને કો લિયે સૂત્રકાર

ભૂત કહેવામાં આવી છે. કહ્યું પણ છે—‘દ્વાઓ અસંખેજ્જે’ વગેરે ગાથા જે કહેવામાં આવી છે તેનું તાત્પર્ય એ જ છે

શંકા—પર્યાયો તો વિશેષરૂપ હોય છે અને દર્શન વિશેષને વિષય બનાવતું નથી, તેનો વિષય તો સામાન્ય કહેવામાં આવ્યો છે તો પછી આવું શું છે કે જેથી પર્યાયોને અવધિદર્શન—વિષયભૂત કહેલ છે.

ઉત્તર—માટી માટી રૂપ સામાન્યની જે ઘટ, શરાવ, ઉદશ્ચ વગેરે પર્યાયો છે, તે પર્યાયો વડે રૂપ સામાન્ય રૂપ માટી આદિ પદાર્થો જ, તદ્ તદ્ રૂપથી વિશેષિત કરવામાં આવે છે, તે પર્યાયો પોતાના સામાન્યથી એકાન્તતઃ ભિન્ન તો છે જ વહિ. એટલા માટે મુખ્ય રૂપમાં તો દર્શનનો વિષય સામાન્ય જ હોય છે. પરંતુ ગુણી ભૂત જે વિષય છે, તેઓ પણ એના

વિષયોમદન્તીતિ સૂચયિતું તદુપન્યાસઃ કૃતઃ । કેવલદર્શનં-સકલદૃશ્યવિષયત્વેન
પરિપૂર્ણં દર્શનમ્, તત્ત્વ કેવલદર્શનિનઃ=કેવલાવરણક્ષયાધિભૂતતલ્લવિષયતો જીવસ્ય
સર્વદ્રવ્યેષુ સૂક્ષ્મપૂર્ત્તેષુ સર્વગર્ભાગ્રેષુ ચ ભવન્તીતિ । મનઃ પર્યવજ્ઞાનં તુ તથાનિધઃ
ક્ષયોપશમવશાત્ સર્વદા વિશેષાનેવ ગૃહ્ણતિ, ન સામાન્યમ્, અતસ્તદર્શનં નોક્તમ્ ।
સંપ્રતિ પ્રહ્નપ્રપસંહરન્નાહ-ઉદેતદર્શનગુણપ્રમાણમિતિ ॥સૂ.૨૨૬॥

અથ ચારિત્રગુણપ્રમાણં નિરૂપયતિ-

શ્લોક-તે કિં તં ચરિત્રગુણપ્રમાણે ? ચરિત્રગુણપ્રમાણે-
પંચવિદે પવણતે, તં જહા પ્રામાદ્યચરિત્રગુણપ્રમાણે છેઓવ-
દ્વાવળચરિત્રગુણપ્રમાણે પરિહારવિસુદ્ધિય ચ ચરિત્રગુણપ્રમાણે
સુહૃદસંપરાધચરિત્રગુણપ્રમાણે અહક્ષાયચરિત્રગુણપ્રમાણે ।

ને યહાં પર્યાયોં કોં ઉત્તકે વિષયરૂપ સે દર્શન કિયા હૈ । (કેવલ
દંસનં કેવલદંશનિનસ સર્વદ્રવ્યેસુ ચ સર્વવપજ્જવેસુ ચ-સે તં દંસન-
ગુણપ્રમાણે) સમસ્તલ્પી ંૌર અહ્લી પદાર્થોં ના પ્રામાન્યરૂપ સે
જાનનેવાલા હોને કે કારણ પરિપૂર્ણ ંૌ દર્શન હૈ, વગ કેવલદર્શન હૈ ।
યહ કેવલદર્શન, કેવલજ્ઞાનાવરણ કર્મ કંક્ષાત્ સે આધિભૂત તલ્લવિ-
સંજ્ઞયાહે જીવ કો સૂર્ન ંૌર અસૂર્ન રૂપ સર્વસ્તદ્રવ્યોં ંૌર ંકી
સમસ્ત પર્યાયોં સે હોના હૈ । મન. પર્યવજ્ઞાન તથાનિધ ક્ષયોપશમ કે વશ સે
સર્વદા વિશેષોં કોં હી ગ્રહણ કરતા હૈ । સામાન્ય કોં નહીં । હસ
પ્રકાર યહ દર્શનગુણ કા નિરૂપણ હૈ ॥ સૂ. ૨૨૫ ॥

વિષયો યઈ નાય છે એ જ વાતને સૂચિત કરના માટે સૂત્રનારે અહીં
પર્યાયોને તેના વિષય રૂપમાં વર્ણિત કરેલ છે. (કેવલદંસનં કેવલદંસનિનસ
સર્વદ્રવ્યેસુ ચ સર્વવપજ્જવેસુ ચ-સે તં દંસનગુણપ્રમાણે) સમસ્ત રૂપી અને
અરૂપી પદાર્થોને સામાન્ય રૂપથી બાહુનાર હોવા બદલ પરિપૂર્ણ બે દર્શન
છે, તે કેવલદર્શન છે. આ કેવલદર્શન, કેવલ જ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયથી
અધિભૂત તલ્લવિ સમ્પન્નવાળા હોવને મૂર્ત અને અમૂર્ત રૂપ સમસ્ત દ્રવ્યો
અને તેમની સમસ્ત પર્યાયોના હોવા છે. મન પર્યવજ્ઞાન હોવા તથા નથી આવું
કારણ આ છે કે ‘મન પર્યવજ્ઞાન તથાનિધ ક્ષયોપશમના વશથી સામાન્યને
નહિ પણ સદા વિશેષોને જ ગ્રહણ કરે છે । ॥ સ. ૨૨૫ ॥

सामाज्यचरित्तगुणप्पमाणे दुविहे पणत्ते, तं जहा-इत्तरिए य आवकहिए य । छेओवट्ठावणचरित्तगुणप्पमाणे दुविहे पणत्ते, तं जहा-साइयारेय निरइयारे य । परिहारविसुद्धियचरित्तगुण-प्पमाणे दुविहे पणत्ते, तं जहा-णिविसमाणए य णिविट्ठकाइए य । सुहुमसंपरायचरित्तगुणप्पमाणे दुविहे पणत्ते, तं जहा-संकिलिस्समाणए य विसुज्झमाणए य । अहवखायचरित्तगुण-प्पमाणे दुविहे पणत्ते, तं जहा-पडिवाई य अपडिवाई य । अहवा-छउमस्थिए य केवलिए य । से सं चरित्तगुणप्पमाणे । से तं जीवगुणप्पमाणे । से तं गुणप्पमाणे ॥सू० २२६॥

छाया—अथ किं तत् चारित्र्यगुणप्रमाणं ?, चारित्र्यगुणप्रमाणं—पञ्चविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—सामायिकचारित्र्यगुणप्रमाणं, छेदोपस्थापनचारित्र्यगुणप्रमाणं, परिहारवि-शुद्धिकचारित्र्यगुणप्रमाणं, सूक्ष्मसंपरायचारित्र्यगुणप्रमाणं, यथाख्यातचारित्र्यगुणप्रमा-णम् । सामायिकचारित्र्यगुणप्रमाणं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—इत्वरिकं च यावत्कथिकं च । छेदोपस्थापनचारित्र्यगुणप्रमाणं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—सातिचारं च निर-तिचारं च । परिहारविशुद्धिकचारित्र्यगुणप्रमाणं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—निर्विशय-मानकं च निर्दिष्टकथिकं च । सूक्ष्मसंपरायचारित्र्यगुणप्रमाणं, द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—संकिलज्यमानकं च विशुभ्यमानकं च । यथाख्यातचारित्र्यगुणप्रमाणं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—प्रतिपाति च अप्रतिपाति च । अथवा—छायास्थिकं च कैवलिकं च । तदेतत् चारित्र्यगुणप्रमाणम् । तदेतत् जीवगुणप्रमाणम् । तदेतत् गुण-प्रमाणम् ॥सू० २२६॥

टीका—‘से किं तं’ इत्यादि—

अथ किं तत् चारित्र्यगुणप्रमाणम् ? इति शिष्यप्रश्नः । उत्तरयति—चारित्र-

अव सूत्रकार चारित्र्यगुणप्रमाण का निरूपण करते हैं—

‘से किं तं चरित्तगुणप्पमाणे’ इत्यादि ।

शब्दार्थ—(से किं तं चरित्तगुणप्पमाणे) हे भदन्त ! चारित्र्यगुण

इसे सूत्रकार चारित्र्यगुणप्रमाणनुं निरूपण करे छे.

‘से किं तं चरित्त गुणप्पमाणे’ इत्यादि ।

शब्दार्थ—(से किं चरित्तगुणप्पमाणे) हे भदन्त ! चारित्र्य गुण प्रमाणनुं

ગુણપ્રમાણમ્-ચરન્તિ અનિન્દિતં કર્માનેનેતિ ચારિત્રમ્, ચારિત્રમેવ ચારિત્રમ્, તદેવ ગુણઃ, સ એવ પ્રમાણમ્-ચારિત્રગુણપ્રમાણમ્-સાવધયોગવિરતિરૂપમિત્યર્થઃ । તત્ત્વ-સામાયિકચારિત્રગુણપ્રમાણચ્છેદોપસ્થાપનચારિત્રગુણપ્રમાણપરિહારવિશુદ્ધિકચારિત્ર-ગુણપ્રમાણસૂક્ષ્મસંપરાયચારિત્રગુણપ્રમાણયથાહ્યાતચારિત્રગુણપ્રમાણેતિ પશ્ચવિધમ્ । પશ્ચવિધમપ્યેતદવિશેષતઃ સામાન્યમેવ, છેદાદિવિશેષૈસ્તુ વિશિષ્ટપ્રમાણમિદં પશ્ચથા ભિન્નતે । તત્રાઘં સામાયિકચારિત્રગુણપ્રમાણમ્ । વિશેષાભાવાદિદં

પ્રમાણ કા કયા સ્વરૂપ હૈ ।

ઉત્તર--(ચરિત્તગુણપ્રમાણે પંચવિદ્દે પળ્લન્તે) ચારિત્રગુણપ્રમાણ પાંચ પ્રકાર કા કહો ગયા હૈ । (નં જહા) જૈસે--(સામાઢ્યચરિત્તગુણપ્રમાણે છેઓવટ્ટાવળચરિત્તગુણપ્રમાણે પરિહારવિસુદ્ધિ ય ચરિત્તગુણપ્રમાણે સુહુમસંપરાયચરિત્તગુણપ્રમાણે અહકલાયચરિત્તગુણપ્રમાણે) સામાયિક-ચારિત્રગુણપ્રમાણ, છેદોપસ્થાનચારિત્રગુણપ્રમાણ, પરિહારવિશુદ્ધિક-ચારિત્રગુણપ્રમાણ સૂક્ષ્મસંપરાયચારિત્રગુણપ્રમાણ, યથાહ્યાતચારિત્ર-ગુણપ્રમાણ । જિસકો ધારણ કરકે મનુષ્ય અનિન્દિત કર્મ આચરિત કરતા હૈ, ડસકા નામ ચારિત્ર હૈ । યહ ચારિત્ર આત્મા કા ંક ગુણ હૈ । હસલિયે ચારિત્રગુણરૂપ જો પ્રમાણ હૈ, વહી ચારિત્રગુણપ્રમાણ હૈ । યહ ચારિત્રગુણપ્રમાણ સર્વ સાવધયોગ વિરતિરૂપ પડના હૈ । યદ્યપિ સામા-ન્યરૂપ સે ચારિત્ર સર્વસાવધયવિરતિરૂપ હૈ, ફિર મી સામાયિકાદિ વિશેષણો સે વિશેષિત હોના હુઆ, યહ ચારિત્ર પાંચ પ્રકાર કા હો જાતા

સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર--(ચરિત્તગુણપ્રમાણે પંચવિદ્દે પળ્લન્તે) ચારિત્ર ગુણ પ્રમાણના પાંચ પ્રકારો છે. (તં જહા) જેમકે (સામાઢ્યચરિત્તગુણપ્રમાણે, છેઓવટ્ટાવળચરિત્ત ગુણપ્રમાણે પરિહારવિસુદ્ધિચરિત્તગુણપ્રમાણે સુહુમસંપરાયચરિત્તગુણપ્રમાણે અહકલાયચરિત્તગુણપ્રમાણે) સામાયિક ચારિત્ર ગુણ પ્રમાણ છેદોપસ્થાપન ચારિત્ર ગુણ પ્રમાણ, પરિહારવિશુદ્ધિક ચારિત્ર ગુણ પ્રમાણ, સૂક્ષ્મ સાંપરાય ચારિત્ર ગુણ પ્રમાણ યથાહ્યાતચરિત્રગુણપ્રમાણ જેને ધારણ કરીને મનુષ્ય અનિન્દિત કર્મોનું આચરણ કરે છે, તેનું નામ ચારિત્ર છે આ ચારિત્ર આત્માનો જ એક ગુણ છે. એટલા માટે ચારિત્ર ગુણ રૂપ જે પ્રમાણ છે, તે જ ચારિત્ર ગુણ પ્રમાણ છે. આ ચારિત્ર ગુણ પ્રમાણ સર્વ સાવધયોગવિરતિરૂપ છે જે કે સામાન્ય રૂપથી ચારિત્ર સર્વસાવધયવિરતિરૂપ છે. છતાંએ સામાયિક દિ વિશેષણોથી વિશેષિત થયેલ આ ચારિત્ર પાંચ પ્રકારનું વર્ણવ્ય છે આત્મા જે સામાયિક

સામાયિકશબ્દેનોચ્યતે । સામાયિકશબ્દમ્પ્રાર્થઃ પૂર્વવદ્ વોદ્યઃ । इदं च इत्वरिक यावत्कथिकेति द्विविधम् । तत्र-इत्वरम्-महाव्रतस्यारोप्यमाणत्वादिदं स्वल्पकालिकम् । इदं च प्रथमचरमतीर्थंकरकाले यावच्छिष्ये महाव्रतानि नारोप्यन्ते तावद् वोदयम् । तथा-यावत्कथिकम्-आत्मनः कथां यावदास्ते तद् यावत्कथम्-याव-जीव्य, तदेन यावत्कथिकम् । एतच्च भरतैरवतेषु आद्यचरमवर्जमध्यमद्वाविंशति तीर्थंकरसाधूनां महाविदेहतीर्थंकरयतीनां च संभवति । द्वितीयं छेदोपरथापन-चारित्रगुणप्रमाणम्-पूर्वपर्यायस्य छेदेन महाव्रतेष्वगस्थापनं यत्र तत् छेदोपरथापनम् । एतच्च भरतैरवतप्रथमान्तिपतीर्ष एव भवति, नान्यत्र । इदं च-सात्तिचार-

है । इनमें जो सामायिकचारित्रगुणप्रमाण है, वह साधायिक शब्द से कहा गया है । 'साधायिक शब्द का क्या अर्थ है ? यह पहिले स्पष्ट कर दिया है । (सामाह्यचरित्तगुणप्रमाणे दुविहे पणत्ते इत्तरिए य आव-कहिए य) यह सामायिक चारित्र इत्वरिक और यावत्कथिक के भेद से दो प्रकार का होता है । इत्वरिक सामायिक चारित्र महाव्रत को ? आरोप्यमाण होने से स्वल्पकालिक होता है । प्रथम और अन्तिम तीर्थंकर के समय में जब तक शिष्य महाव्रतों का आरोपण नहीं करते हैं तब तक यह इत्वरिक सामायिक चारित्र होता है । तथा जीवन पर्यंत जो सामायिक चरित्र होता है, वह यावत्कथिक होता है । यह यावत्कथिक सामायिक चारित्र भरत, ऐरवत क्षेत्रों में आदि और अन्त के तीर्थंकरों को छोड़कर बीच के २२ तीर्थंकर के साधुओं में और महाविदेह के तीर्थंकरों के साधुओं में होता है । (छेयोवद्वावण-चरित्तगुणप्रमाणे दुविहे पणत्ते तं जहा) जिस चारित्र में पूर्व

ચારિત્ર ગુણ પ્રમાણ છે, તે સામાયિક શબ્દથી અનિહિત કરવામાં આવેલ છે સામાયિક શબ્દનો અર્થ પહેલાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલ છે (સામાહ્યચરિત્ત-ગુણપ્રમાણે દુવિહે પણત્તે, ઇત્તરિયે ય આવકહિયે ય) આ સામાયિક ચારિત્ર ઇત્વરિક અને યાવત્કથિકના રૂપમાં બે પ્રકારનું હોય છે. ઇત્વરિક સામાયિક ચારિત્ર મહાવ્રતારોપ્યમાણ હોવા બદલ સ્વલ્પકાલિક હોય છે. પ્રથમ અને અંતિમ તીર્થંકરના સમયમાં જ્યાં સુધી શિષ્યો મહાવ્રતોનું આરોપણ કરતા નથી ત્યાં સુધી આ ઇત્વરિક સામાયિક ચારિત્ર હોય છે. તેમજ જીવન પર્યંત જે સામાયિક ચારિત્ર હોય છે, તે યાવત્કથિત હોય છે, આને યાવત્કથિત સામાયિક ચારિત્ર ભરત, ઐરવત ક્ષેત્રોમાં આદિ અને અતના તીર્થંકરો સિવાય વચ્ચેના ૨૨ તીર્થંકરોના સાધુઓમાં અને મહાવિદેહના તીર્થંકરોના સાધુઓમાં હોય છે. (છેયોવદ્વાવણચરિત્તગુણપ્રમાણે દુવિહે પણત્તે તં જહા) જે

નિરતિચારભેદાદ્ દ્વિવિધમ્ । તત્ર સાતિચારમ્-મૂલઘાતિનો યત્પુનઃત્રશરોપણં તદ્ વોધ્યમ્ । તથા-હત્વરસામાયિકસ્ય શૈક્ષકસ્ય યદારોપ્યતે, તીર્થાન્તરં વા સંક્રામતઃ સાધોઃ-યથા પાર્શ્વનાથતીર્થાન્મહાવીરતીર્થં સંક્રામતઃ સાધોઃ-યદારોપ્યતે તન્નિરતિચારમ્ । તૃતીયં પરિહારવિશુદ્ધિકચારિત્રગુણપ્રમાણમ્-પરિહારઃ=તપોવિશેષસ્તેન વિશુદ્ધમ્ પરિહારવિશુદ્ધમ્, યદ્વા-પરિહારઃ=મનેવળીયાદેઃ પરિત્યાગો વિશેષણ-

પર્યાય કા છેદન કર પુનઃ મહાવ્રતોં કી ઉપસ્થાપના કી જાની હૈ, ઉત્તકા નામ છેદોપસ્થાપન ચારિત્ર હૈં । યહ ચારિત્ર ભરત ઐરવત ક્ષેત્ર કે પ્રથમ તથા અન્તિમ તીર્થંકર કે તીર્થ મેં હી હોતા હૈ । અન્યત્ર નહીં હોતા હૈ । (સાહ્યારે ય નિરહ્યારે ય) યહ સાતિચાર ઔર નિરતિચાર કે ભેદ સે દો પ્રકાર હોતા હૈ । સાતિચાર છેદોપસ્થાપન ચારિત્ર વહ હૈ, જો મૂલગુણોં કા ઘાત કરનેવાલે સાધુ કે લિયે પુનઃ વ્રત પ્રદાન કિયે જાતે હૈં । તથા હત્વરિક સામાયિક ચારિત્ર પાલન કરને વાલે શિષ્ય કો જો ચારિત્ર દિયા જાતા હૈ વહ અથવા એક તીર્થંકર કે તીર્થ સે દૂસરે તીર્થંકર કે તીર્થ મેં સંક્રમણ કરનેવાલે જૈસે પાર્શ્વનાથ કે તીર્થ સે મહાવીર કે તીર્થ મેં જાને વાલે-સાધુ કો-જો ચરિત્ર દિયા જાતા હૈ વહ નિરતિચાર છેદોપસ્થાપનચારિત્ર હૈ । (પરિહારવિશુદ્ધિય ચ૦) તૈસરા જો પરિહારવિશુદ્ધિક ચારિત્રગુણ પ્રમાણ હૈ, વહ હસ પ્રકાર સે હૈ-તપ વિશેષતા કા નામ પરિહાર હૈ, હસ પરિહાર સે જો ચારિત્ર વિશુદ્ધ હોના હૈ, ઉત્તકા નામ પરિહારવિશુદ્ધિક

ચારિત્રમાં પૂર્વ પર્યાયનુ છેદન કરીને ફરી મહાવ્રતોની ઉપસ્થાપના કરવામાં આવે છે, તેનું નામ છેદોપસ્થાપન ચારિત્ર છે. આ ચારિત્ર ભરત ઐરવત ક્ષેત્રના પ્રથમ તેમજ અન્તિમ તીર્થંકરના તીર્થમાં જ હોય છે અન્યત્ર નહિ-(સાહ્યારે ય નિરહ્યારે ય) આ સાતિચાર અને નિરતિચારના ભેદથી બે પ્રકારનું હોય છે. સાતિચાર છેદોપસ્થાપનચારિત્ર તે છે કે જે મૂળ ગુણોના વિદ્વાતક સાધુઓ માટે પુનઃવ્રતપ્રદાન કરવા ઉપ હોય છે. તેમજ હત્વરિક, સામાયિક, ચારિત્રનું પાલન કરનાર શિષ્યને જે ચારિત્ર અપાય છે, તે અથવા એક તીર્થંકરના તીર્થથી બીજા તીર્થંકરના તીર્થમાં સંક્રમણ કરનારા, જેમકે પાર્શ્વનાથના તીર્થથી મહાવીરના તીર્થમાં જનારા-સાધુઓને જે ચારિત્ર આપમા આવે છે, તે નિરતિચાર છેદોપસ્થાપન ચારિત્ર છે. (પરિહારવિશુદ્ધિય ચ) ત્રીનું જે પરિહાર વિશુદ્ધિક રૂપ ચારિત્ર ગુણ પ્રમાણ છે, તે આ પ્રમાણે છે, તપ વિશેષનું નામ પરિહાર છે, આ પરિહારથી જે ચારિત્ર વિશુદ્ધિક હોય છે, તેનું નામ પરિહાર વિશુદ્ધિક ચારિત્ર છે. અથવા જે ચારિત્રમાં અનેવળીય વગેરેનો

શુદ્ધો યત્ર તત્ પરિહારવિશુદ્ધમ્, તદેવ પરિહારવિશુદ્ધકં તદેવ ચારિત્રગુણપ્રમાણમ્ । તત્ત્વ નિર્વિશ્યમાનકનિર્વિષ્ટકાયિકેતિ દ્વિવિધમ્ । તત્ર નિર્વિશ્યમાનકમ્-નિર્વિશ્યમાનમ્=સાધુમિરાસેવ્યમાનં, તદેવ નિર્વિશ્યમાનકમ્ । યદ્વા પરિહારવિશુદ્ધિકાનુષ્ઠાતારો મુનયો નિર્વિશ્યમાનકાઃ, તત્સદ્વયોગાત્પરિહારવિશુદ્ધિકમપિ નિર્વિશ્યમાનકમ્ । તથા-નિર્વિષ્ટકાયિકમ્-નિર્વિષ્ટઃ=આસેવિતઃ કાયઃ=તપોવિશેષો યૈસ્તે નિર્વિષ્ટકાયાસ્ત એવ નિર્વિષ્ટકાયિકાઃ, તૈરાસેવિતત્ત્વાદિદં પરિહારવિશુદ્ધિકમપિ નિર્વિષ્ટકાયિકમ્ । અયં ભાવઃ-તીર્થંકરચરણાન્તિકે इदं નવકેન ગણેન પ્રતિપદ્યતે,

ચારિત્ર હૈ । અથવા-જિસ ચારિત્ર મેં અનેપનીય આદિ કા પરિત્યાગ વિશેષ શુદ્ધ હો વહ પરિહારવિશુદ્ધિક ચારિત્ર હૈ । હસકે નિર્વિશ્યમાનક ઓર નિર્વિષ્ટકાયિક હસ પ્રકાર દો ભેદ હૈ । સાધુઓં દ્વારા જો ચારિત્ર આસેવનીય હોના હૈ, વહ નિર્વિશ્યમાનક હૈ । અથવા-પરિહારવિશુદ્ધિકા અનુષ્ઠાન કરનેવાલે મુનિજનોં કા નામ નિર્વિશ્યમાનક હૈ । इनकें साथ योग होने के कारण हस चारित्र का नाम भी निर्विश्यमानक हॆ । तप विशेष का अनुष्ठान जो कर चुके होते हैं वे निर्विष्टकायिक हैं । निर्विष्टकायिक जनों द्वारा आसेवित होने के कारण हस परिहारविशुद्धिक का नाम भी निर्विष्टकायिक हो गया है । हसका तात्पर्य हस प्रकार से है-तीर्थंकर के समीप हस चारित्र को स्वीकार करनेवाले ९ नव मुनिजन होते हैं । अथवा जिस साधुने पहिले तीर्थंकर के समीप में हस चरित्र की आराधना की है-उस साधुके पास यह चारित्र धारण किया जाता है । इसे धारण करनेवाले मुनिजनों की संख्या ९ नव होती

परित्याग विशेष शुद्ध होय ते परिहारविशुद्धिक ચારિત્ર છે. એના નિર્વિશ્યમાનક અને નિર્વિષ્ટકાયિક નામક બે ભેદો હોય છે સાધુઓ વડે જે ચારિત્ર આસેવનીય હોય છે, તે નિર્વિશ્યમાનક છે અથવા પરિહાર વિશુદ્ધિનું અનુષ્ઠાન કરનારા મુનિઓનું નામ નિર્વિશ્યમાનક છે. એની સાથે યોગ હોવા બદલ આ ચારિત્રનું નામ પણ નિર્વિશ્યમાનક છે તપ વિશેષનું અનુષ્ઠાન જેઓ કરી ચૂકયા છે તેઓ નિર્વિષ્ટકાયિક છે નિર્વિષ્ટકાયિકજનો વડે આસેવિત હોવા બદલ આ પરિહારવિશુદ્ધિકનું નામ પણ નિર્વિષ્ટકાયિક થઈ ગયું છે. આનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે તીર્થંકરની પાસે આ ચારિત્રને સ્વીકારનારા ૯ મુનિજનો હોય છે. અથવા જે સાધુએ પ્રથમ તીર્થંકરની પાસે રહીને આ ચારિત્રની આરાધના કરી છે, તે સાધુની પાસે આ ચારિત્ર ધારણ કરવામાં આવે છે. આ ચારિત્રને ધારણ કરનારા મુનિઓની સંખ્યા ૯ જેટલી

તીર્થક્ષમમોષે પૂર્વપ્રતિપન્નસ્યાન્તિકેન્દ્રેન નવકેન ગणेन પ્રતિચ્ચતે, નત્તન્યસ્ય નમીપે । તત્રૈકઃ કલ્પસ્થિત इत्युच्यते, यत्समीपे सर्वासमाचारी क्रियते । चत्वारस्तु भुक्तयो दध्यमाण तपः कुर्वन्ति, ते परिहारिका उच्यन्ते । इतरे चत्वारस्तु वैषाढ्यपक्षोक्तौ भवन्ति, ते चानुपरिहारिका उच्यन्ते । तत्र परिहारिकाणां तप एवं बोध्यम्—ग्रीष्मे जघन्यतश्चतुर्थं, मध्यमपदे षष्ठम्, उत्कृष्टतस्त्वष्टमम् । हेमन्ते जघन्यतः षष्ठं मध्यमपदेऽष्टमम् उत्कृष्टपदे दशमम् । वर्षासु जघन्यतोऽष्टमं, मध्यमपदे दशमम्, उत्कृष्टतो द्वादशम् । एकः कल्पस्थितः, चत्वारोऽनुपरिहारिका, एते पञ्चापि तु प्रायो नित्यभक्ता भवन्ति, न च ते उपवासं

हैं । और किसी साधु के पास इसे धारण नहीं किया जाता है । इनमें एक साधु कल्पस्थित कहलाता है ! इसके ही समीप में समस्त समाचारी की जाती है । चार साधुजन जो तप करते हैं, वे परिहारिक कहलाते हैं । और दूसरे चार साधुजन इनकी वैशावृत्ति करते हैं । वे अनुपरिहारिक कहलाते हैं । परिहारिक साधुजन इस प्रकार तपस्या करते हैं—ग्रीष्म काल में जघन्य तपस्या ये चतुर्थभक्त की करते हैं, मध्यम तपस्या इनकी षष्ठभक्त की और उत्कृष्ट तपस्या अष्टमभक्त की उनकी होती है । हेमन्तऋतु में ये जघन्य तपस्या षष्ठभक्त की, मध्यम तपस्या अष्टमभक्त की और उत्कृष्ट तपस्या दशमभक्त की करते हैं । वर्षाकाल में जघन्यतपस्या अष्टमभक्त की, मध्यमतपस्या, दशमभक्त की और उत्कृष्ट तपस्या द्वादशभक्त की करते हैं । कल्पस्थित जो एक साधु होता है, वह तथा ४ जो अनुपरिहारिक साधु होते हैं, ये

કોણ છે. અન્ય કોઈપણ સાધુની પાસેથી આ ચારિત્ર ધારણ કરી શકાતુ નથી. આ સર્વમાં એક સાધુને કલ્પસ્થિત કહેવામાં આવે છે. આની પાસે જ સમસ્ત સમાચારી કરવામાં આવે છે. ચાર સાધુઓ જે તપ કરે છે, તે પરિહારિક કહેવાય છે અને બીજા ચાર સાધુઓ એમની વૈશાવૃત્તિ કરે છે તેઓ અનુપરિહારિક કહેવાય છે. પરિહારિક સાધુઓ આ પ્રમાણે તપસ્યા કરે છે—ગ્રીષ્મઋણમાં જઘન્ય તપસ્યા એએ, ચતુર્થ ભક્તની કરે છે, મધ્યમ તપસ્યા એમની ષષ્ઠભક્તની અને હેમન્ત તપસ્યા એમની અષ્ટભક્તની હોય છે. હેમન્તઋતુમાં એએ જઘન્ય તપસ્યા એએ, મધ્યમ તપસ્યા અષ્ટભક્તની અને ઉત્કૃષ્ટ તપસ્યા દશમભક્તની કરે છે. વર્ષાઋણમાં જઘન્ય તપસ્યા અષ્ટભક્તની, મધ્યમ તપસ્યા દશમભક્તની અને ઉત્કૃષ્ટ તપસ્યા દ્વાદશ ભક્તની કરે છે. કલ્પસ્થિત જે એક સાધુ હોય છે, તે તેમજ ૪ જે અનુપરિહારિક સાધુ હોય છે, એઓ

कुर्वन्ति । भक्तं च तेषामागम्यमेव भवति, नान्यत् । ततः परिहारिकाः पणमा-
सान् यावद्यथोक्तं तपः कृत्वाऽनुपरिहारिका भवन्ति, अनुपरिहारिकास्तु परिहा-
रिकाः । ते पणमासान् यावत्तपः कुर्वन्ति । एवमष्टौ साधवः कृततपसो भवन्ति ।
तेषामेकः कल्पस्थितो भवति । यः पूर्वं कल्पस्थितः स परिहारिको भूत्वा
पणमासान् यावत्तपः करोति । सप्त च तत्परिचर्यां कुर्वन्ति । एवमष्टादशभिर्मासै-
रयं कल्पः पूर्णो भवति । ततस्ते तमेव कल्पं प्रतिपद्यन्ते, जिनकल्पं वा, गच्छमेव
वा पुनः प्रतिनिवर्तन्ते इति त्रयो मार्गाः । एतच्चारित्र्यं छेदोपस्थापनचारित्र्यवत्त्वा

पांचों ही प्रायः नित्यभोजी होते हैं । ये उपवास नहीं करते हैं ।
इसका जो आहार होता है वह आचाम्ल (आयंजिल) ही होता है ।
अन्य दूसरा नहीं । इस प्रकार की ६ महिने तक परिहारिकजन तपस्या
करके बाद में ये अनुपरिहारिक बन जाते हैं और जो अनुपरिहारिक
होते हैं, वे परिहारिक बन जाते हैं । ये भी छ महिने तक तपस्या
उपयुक्त रूप से करते हैं । इस प्रकार ये आठों साधु जब तपस्या कर
चुक्ते हैं, तब फिर इन में से एक कल्पस्थित बनता है, और जो पहिले
कल्पस्थित बना था वह परिहारिक बन ६ महिने तक तपस्या करता है ।
और ये ७ मास उसकी परिचर्या करते हैं । इस प्रकार १८ महिनो में यह
कल्पपूर्ण होता है । कल्पपूर्ण होने ही या तो ये पुनः उसी कल्प को धारण
करते हैं या जिनकल्पी बन जाते हैं । अथवा अपने गच्छ में आकर
मम्मिलित हो जाते हैं ये तीन मार्ग हैं । यह चारित्र्य जिन्होंने छेदोपस्थापन

पांचे पांच धर्मुं करीने नित्यभोजी डोय छे. ओओ उपवास करता नथी.
ओमनुं जे लोअन डोय छे, ते आचाम्ल (आयंजिल) जे डोय छे. भीजुं
नडि. आ जलनी ६ मास सुधीनी परिहारिकजन तपस्या करीने पछी
ओओ अनुपरिहारिक जनी जय छे, अने ओओ अनुपरिहारिक डोय छे, तेओ
परिहारिक जनी जय छे. ओमनी तपस्या पणु ६ मासनी उपर लज्या
भुज्ज जे डोय छे, आ प्रमाणे ओओ आठेआठ साधुओ ज्यारे तपस्या
पूर्ण करे छे त्यारे ओमनामांथी ओक कल्पस्थित जने छे, अने जे पछेतां
कल्पस्थित थये डतो ते परिहारिक थधने ६ मास सुधी तपस्या करे छे.
त्यारे जे डीना सात तेनी परिचर्या करे छे. आ प्रमाणे १८ मासमां आ
कल्पपूर्ण थय छे कल्पपूर्ण थतां जे कां तो ओओ इरी तेज कल्पने
धारणु करे छे कां ओओ जिनकल्पी थध जय छे, अथवा पोताना गच्छमां
जधने जणी जय छे. आ त्रणु मार्गी छे. आ चारित्र्य जेमणु छेदोपस्थापन

મેમ મમતિ નાન્યેવામ્ । તદિત્યં યો યસપસપ્ત્વાડનુપરિહારિકનાં કલ્પસ્થિતતાં યા
 ડગીતરોતિ તત્તત્મમ્મન્વિપરિહારવિશુદ્ધિકં નિર્વિષ્ટિકાયિકમુચ્યતે । યે તુ તપઃ
 કુર્વન્તિ તત્તમ્મન્વિકં પર્ગિહારવિશુદ્ધિકં નિર્વિષ્યમાનકમુચ્યતે, ઇતિ વોધ્યમ્ ।
 ચતુર્થ મૂઢમસંપરાયચારિત્રગુણવમાણમ્-સં-સમ્પ્રક્રમકારેણ પરૈતિ=પર્યટતિ ચતુ-
 ર્ગતિકં સંનારં જીવોડનેનેતિ મ સમ્પરાયઃ=ક્રોધાદિ કષાયઃ, લોભાંશમાત્રસ્યા-
 વશેષેમ મૂઢનઃ સમ્પરાયો યત્ત તત્ મૂઢમસમ્પરાયમ્ । ઇદં સંક્રિશ્યમાનકવિશુદ્ધ્ય-
 ચારિત્ર અંગીકાર ક્રિયા હોતા હૈ અન્હીં કો હોતા હૈ, અન્ય દૂસરોં
 કે નહીં । ડમ પ્રકાર જો જો સાધુજન તપસ્યા કરકે અનુપરિહારિકતા કો
 અથવા કલ્પસ્થિત અવસ્થા કો અંગીકાર કરતે હૈં અન્હા પરિહારવિશુ-
 દ્ધિક ચારિત્ર નિર્વિષ્ટિકાયિક કહલાતા હૈ । પરન્તુ જો કેવલ તપસ્યા હી
 કાતે હૈં, અનુપરિહારિક અથવા કલ્પસ્થિત અવસ્થા કો અંગીકાર નહીં
 કરતે અન્હા પરિહારવિશુદ્ધિકચારિત્ર નિર્વિષ્યમાનક કહલાતા હૈ
 ણેલા જાનના ચારિયે । (સુદ્ધમસંપરાયચરિત્રગુણવમાણે દુવિદે પળ્લન્તે
 તં જટા-સંકલિપ્તમાણય ચ વિમુક્તમાણય) સુદ્ધમ સંપરાયચારિત્ર-
 ગુણવમાણ દો પ્રકાર કા રૂઢા ગયા હૈ । ઇક સંક્રિશ્યમાનક ઓર દૂસરા
 વિશુદ્ધમાનક । જીવ જિસકે કારણ ચતુર્ગતરૂપ સંસાર મેં પરિભ્રમણ
 કરતા હૈં ડસકા નામ સંપરાય હૈ । ણેમા યહ સંપરાય ક્રોધાદિકષાયરૂપ
 હોતા હૈં લોભાંશમાત્ર કે અવશેષ સં જહાં પર સપરાય સુદ્ધમ હોતા
 હૈં, અર્થાત્ કેવલ સુદ્ધમ જો ા હી રહતા હૈં-ડસકા નામ સુદ્ધમસંપરાય હૈ ।

ચારિત્ર અંગીકાર કરેલ હોય છે, તેમને જ હોય છે, બીજાઓને નહિ. આ
 પ્રમાણે જે જે સાધુઓ તપસ્યા કરીને અનુપહારિકતાને અથવા કલ્પસ્થિત
 નાન્યને અંગીકાર કરે છે, તેમનું પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર નિર્વિષ્ટિકાયિક
 કહેવાય છે પરંતુ જેઓ ફક્ત તપસ્યા જ કરે છે, અનુપહારિક અથવા
 કલ્પસ્થિત અવસ્થા અંગીકાર કરતા નથી તેમનું પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર
 નિર્વિષ્યમાનક કહેવાય છે (સુદ્ધમસંપરાયચરિત્રગુણવમાણે દુવિદે પળ્લન્તે
 તં જટા સંકલિપ્તમાણય ચ વિમુક્તમાણય) સુદ્ધમ સંપરાય ચારિત્ર ગુણ
 વમાણ તે પણ જુદું છે એક સંક્રિશ્યમાનક અને બીજું વિશુદ્ધમાનક શબ્દ
 દેખાતા હોય. ચતુર્વિધ નનારના પરિભ્રમણ કરે છે, તેનું નામ સંપરાય છે.
 એક જ તપસ્યા કરવાનું કારણ કારણ કહેવાય છે તેનાગત્રના અવશેષથી
 કષાય નાપનાય નહીં હોય છે, એટલે કે ફક્ત સુદ્ધમ તેજ જ રહે છે, તેનું
 નામ સુદ્ધમ તપસ્ય છે આ સંક્રિશ્યમાનક અને વિશુદ્ધમાનકના બેદોથી

માનકેતિ દ્વિવિધમ્ । તત્ર શ્રેણિમારોહતો વિશુદ્ધમાનકં સૂક્ષ્મસંપરાયં ભવતિ । શ્રેણ્યાઃ પ્રત્યવતસ્તુ સંવિક્લિષ્ટમાનકં ભવતિ । પશ્ચમં યથાખ્યાતચારિત્રગુણપ્રમાણમ્—યથા શબ્દો યાથાતથ્યે, ‘આહ્’ શબ્દોઽભિવિધૌ, યથા=યાથાતથ્યેન આ=સમન્તાત્ રૂપાતમ્—યથારૂપાતમ્—કપાયોદયાભાવતો નિરતિચારત્વાત્ પારમાર્થિકરૂપેણ રૂપાતમિત્યર્થઃ । એતત્ પ્રતિપાત્યપ્રતિપાતિભેદેન દ્વિવિધમ્ । તત્ર ઉપશાન્તમોહસ્ય પ્રતિપાતિ ભવતિ, ક્ષીણમોહસ્ય ત્વપ્રતિપાતિ । અથવેદં છાત્રસ્થિકં કેવલિક ચેતિ

યહ સંવિક્લિષ્ટમાનક ઓર વિશુદ્ધમાનક કે ભેદ સે દો પ્રકાર કા હોતા હૈ । इनमें जो जीवश्रेणी पर आरोहण करता है, उसका सूक्ष्मसंपराय चारित्र विशुद्ध्यमानक होता है और जो जीव श्रेणि से च्युत हो जाता है उसका सूक्ष्मसंपरायचारित्रसंक्लिष्यमानक होता है । (अह-कखायचरित्तगुणप्पमाणे दुविहे पणत्ते—तं जहा—पडिवाई य अप्पडि-वाई य, अहवा अहकखायचरित्तगुणप्पमाणे दुविहे पणत्ते तं जहा—छउमत्थिए य केवलिए य) यथाख्यातचारित्रगुणप्रमाण दो प्रकार का होता है । एक प्रकार है प्रतिपाति और दूसरा प्रकार है अप्रतिपाति । इस चारित्र में कपायोदय नहीं रहता है, उसका सर्वथा अभाव हो जाता है—इसलिये इसमें किसी भी प्रकार का अतिचार नहीं लगता, अतः यह चारित्र पारमार्थिकरूप से प्रसिद्ध हो जाता है—यही यथाख्यात चारित्र शब्द का अर्थ है । इसके दो भेद हैं एक प्रतिपाति और दूसरा अप्रतिपाति । जिस जीव का मोह उपशान्त होता है, उसका यह चारित्र प्रतिपाति होता है और जिस जीव का मोह सर्वथा क्षीण हो

બે પ્રકારનું હોય છે. તેઓમાં જે જીવશ્રેણી પર આરોહણ કરે છે, તેનું સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર વિશુદ્ધમાનક હોય છે, અને જે જીવશ્રેણીથી—ચ્યુત થઈ જાય છે, તેનું સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર સંવિક્લિષ્ટમાનક હોય છે. (અહકખાય ચરિત્તગુણપ્પમાણે દુવિહે પણત્તે—તં જહા—પડિવાઈય અપ્પડિવાઈય અહવા અહકખાયચરિત્તગુણપ્પમાણે દુવિહે પણત્તે ત જહા—છઉમત્થિયે ય કેવલિયે ય) યથાખ્યાત ચારિત્ર ગુણ પ્રમાણ બે પ્રકારનું હોય છે એક પ્રતિપાતિ અને બીજું અપ્રતિપાતિ આ ચારિત્રમાં કપાયોદયનો સદતર અભાવ રહે છે, તેથી આમાં કોઈપણ જાતના અતિચારની સ્થિતિ ઉત્પન્ન થતી નથી, એટલા માટે આ ચારિત્ર પારમાર્થિકરૂપમાં પ્રસિદ્ધ થઈ જાય છે એજ યથાખ્યાત ચારિત્ર શબ્દનો અર્થ છે. એના બે પ્રકારો છે, એક પ્રતિપાતિ અને બીજું અપ્રતિ-પાતિ જે જીવનો મોહ ઉપશાન્ત હોય છે, તેનું આ ચારિત્ર પ્રતિપાતિ હોય

દ્વિવિધમ્ । ઉપશાન્તક્ષીણમોહસ્ય કેાલ્પિનઃ છદ્મસ્થસ્ય ચેદં ભવતીત્યાશ્રયદ્વૈવિધ્યા-
દિદ્ છાગ્નસ્થિકં કૈાલિકં ચેત્યુચ્યતે । इति । પ્રકૃતગુણસંહરનાદ્-તદેતચારિત્ર-
ગુણપ્રમાણમિતિ । સ્ત્યં જ્ઞાનગુણપ્રમાણાદીનાં ત્રયાણામપિ નિરૂપણં કૃતમિતિ સૂચ-
યિતુમાદ્-તદેતઃ જીવગુણપ્રમાણમિતિ । ગુણપ્રમાણસ્ય ભેદદ્વયનિરૂપણેન ગુણપ્રમાણ-
મપિ નિરૂપિતમિતિ સૂચયિતુમાદ્-તદેતદ્ ગુણપ્રમાણમિતિ ॥ સૂ૦ ૨૨૬ ॥

અથ નયપ્રમાણં નિરૂપયતિ--

શૂલમ્-સે કિં તં નયપ્પમાણે ? નયપ્પમાણે-તિવિહે પપ્પણત્તે,
તં જહા-પત્થગદિટ્ઠંતેણં વસહિદિટ્ઠંતેણં પપ્પસદિટ્ઠંતેણં । સે કિં તં
પત્થગદિટ્ઠંતેણં ? પત્થગદિટ્ઠંતેણં-સે જહા નામણ્ કેર્હં પુરિસે
પરસું ગહાય અડવીસમહુત્તો ગચ્છેજ્ઞા, તં પાસિત્તા કેર્હં વણ્ણા-
જાતા હૈ ઉત્તકા યહ ચારિત્ર અપ્રતિપાતિ હોતા હૈ । અથવા છાગ્નસ્થિક
ઔર કૈવલિક એસે બી હસકે દો ભેદ હૈ । યહ ચારિત્ર ક્ષીણ મોહી
કેવલી ઔર છદ્મસ્થ કો હોતા હૈ । હસલિયે આશ્રય કે ભેદ સે હમ
ચારિત્ર કે બી યે દો ભેદ કહે ગયે હૈ । (સે તં ચરિત્તગુણપ્પમાણે-સે તં
જીવગુણપ્પમાણે સે તં ગુણપ્પમાણે) હસ પ્રકાર સે યહ ચારિત્ર ગુણપ્રમાણ
કા સ્વરૂપ કથન જાનના ચાહિયે । જ્ઞાનગુણપ્રમાણ દર્શનગુણપ્રમાણ ઔર
ચારિત્રગુણપ્રમાણ કા યહ કથન સમાસ હોતે હી જીવગુણપ્રમાણ કા કથન
સમાસ હો જાતા હૈ, ઔર હસ કથન કી સમાસિ મેં હી ગુણપ્રમાણ કા
પૂર્ગકથન સમાસ હો જાતા હૈ-હસ પ્રકાર સે યહ ગુણપ્રમાણ કા કથન
સમાસ હો ગયા એમા જાનના ચાહિયે ॥ સૂ૦ ૨૨૬ ॥

છે, અને જે જીવનો મોહ સદંતર ક્ષીણ થઈ જાય છે, તેનું આ ચારિત્ર
અપ્રતિપાતિ હોય છે. અથવા છાગ્નસ્થિક અને કેવલિકના રૂપમાં પણ એના
જે ભેદો છે આ ચારિત્રક્ષીણ મોહી કેવલી અને છદ્મસ્થના હોય છે. એટલે
આશ્રયના ભેદથી આ ચારિત્રના પણ એ જ ભેદો કહેવામાં આવ્યા છે
(સે તં ચરિત્તગુણપ્પમાણે, સે તં જીવગુણપ્પમાણે-સે તં ગુણપ્પમાણે) આ પ્રથમે
આ ચારિત્રગુણપ્રમાણનું સ્વરૂપ કથન બાબતું જોઈએ. જ્ઞાનગુણપ્રમાણ
દર્શન ગુણ પ્રમાણ અને ચારિત્ર ગુણ પ્રમાણ વિષેનું આ કથન પૃથુ થતાં
જ જીવગુણપ્રમાણનું કથન પૃથુ થઈ જાય છે અને આ કથનની સમાસિમા
જ ગુણપ્રમાણનું કથન સમાસ થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે આ ગુણ
પ્રમાણનું કથન સમાસ થઈ ગયું છે. ॥ સૂત્ર-૨૨૬ ॥

કહિં તુવં ગચ્છસિ? અવિસુદ્ધો નેગમો-ભણઇ-પત્થગસ્સ ગચ્છામિ। તં ચ કેઈ છિંદમાણં પાસિત્તા વણ્ણા-કિં તુવં છિંદસિ? વિસુદ્ધો નેગમો ભણઇ-પત્થયં છિંદામિ। તં ચ કેઈ તચ્છમાણં પાસિત્તા-વણ્ણા-કિં તુવં તચ્છસિ? વિસુદ્ધતરાઓ નેગમો ભણઇ-પત્થયં તચ્છામિ। તં ચ કેઈ ઉક્કીરમાણં પાસિત્તા વણ્ણા-કિં તુવં ઉક્કીરસિ? વિસુદ્ધતરાઓ નેગમો ભણઇ-પત્થયં ઉક્કીરામિ। તં ચ કેઈ વિલિહમાણં પાસિત્તા વણ્ણા-કિં તુવં વિલિહસિ? વિસુદ્ધતરાઓ નેગમો ભણઇ-પત્થયં વિલિહામિ। એવં વિસુદ્ધતરસ્સ નેગમસ્સ નામાડિઓ પત્થઓ। એવમેવ વવહારસ્સવિ। સંગહસ્સ ચિયમિયમેજ્જસમારુહો પત્થઓ। ઉઙ્ગુ-સુયસ્સ પત્થઓ, વિ પત્થઓ મેજ્જંપિ પત્થઓ। તિણ્હં સદ્દનયાણં પત્થયસ્સ અત્થાહિગારજાણઓ જસ્સ વા વસેણં પત્થઓ નિપ્પજ્જઇ। સે તં પત્થયદિટ્ઠંતેણં ॥સૂ. ૨૨૭॥

છાયા-અથ કિં તત્ નયપ્રમાણં?, નયપ્રમાણં ત્રિવિધં પ્રજ્ઞં, તથા પ્રસ્થક દૃષ્ટાન્તેન વસતિદૃષ્ટાન્તેન પ્રદેશદૃષ્ટાન્તેન। અથ કિં તત્ પ્રસ્થકદૃષ્ટાન્તેન?,

અથ સૂત્રકાર નયપ્રમાણ કા નિરૂપણ કરતે હૈં।

‘સે કિં તં નયપ્પમાણે?’ इत्यादि।

शब्दार्थ--(સે કિં તં નયપ્પમાણે?) હે ભદંતે! તે નયરૂપ પ્રમાણ કા કયા સ્વરૂપ હૈં?

उत्तर--(नयप्पमाणे त्रिविहे पणत्ते) उस नयरूप प्रमाण को तीन प्रकार से कहा गया है--अर्थात् नय प्रमाण का स्वरूप तीन दृष्टान्तों

હવે સૂત્રકાર નયપ્રમાણુનું નિરૂપણ કરે છે.

‘સે કિં તં નયપ્પમાણે?’ इत्यादि।

शब्दार्थ--(સે કિં તં નયપ્પમાણે?) હે ભદંતે! તે નયરૂપ પ્રમાણુનું સ્વરૂપ કેવું છે?

उत्तर--(नयप्पमाणे त्रिविहे पणत्ते) તે નયપ્રમાણના ત્રણ પ્રકારો છે. એટલે કે નયપ્રમાણુનું સ્વરૂપ ત્રણ દૃષ્ટાન્તો વડે સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું.

પ્રત્યક્ દૃષ્ટાન્તેન-અથ યથાનામ કોડપિ પુરુષઃ પરશું મૃદીત્વા અઢવીસમ્મુલં
ગચ્છતિ તં દદ્ધુઃ કોડપિ વદતિ-કુત્ર ત્વં ગચ્છાસે ? અવિશુદ્ધો નૈગમો મળતિ-

દ્વારા સ્પષ્ટ કિયા ગયા છે-(ત જહા) જૈસે (પત્યગદિદંતેણં, વસહિદિદંતેણં
પપસદિદંતેણં) પ્રત્યક્ કે દૃષ્ટાન્ત સે, વસતિ કે દૃષ્ટાન્ત સે ઓર પ્રદેશ
કે દૃષ્ટાન્ત સે । તાત્પર્ય કહને કા યહ છે કિ-‘પ્રત્યેક જીવાદિક વસ્તુ
અનન્ત ધર્માત્મક છે । उन अनंतधर्मों में से अन्यधर्मों’ કો ગૌણ કર
કે ઓર વિવક્ષિત ધર્મ કો મુખ્ય કરકે વસ્તુકા પ્રતિપાદન કરને-
વાલા વક્તા કા જો અભિપ્રાય હોતા છે, હસકા નામ નય છે । હસ
નયરૂપ પ્રમાણ કા નામ નય પ્રમાણ છે । હસકી પ્રરૂપણા પ્રત્યક્ દૃષ્ટાન્ત
સે વસતિ દૃષ્ટાન્ત સે ઓર પ્રદેશ દૃષ્ટાન્ત સે કરને મેં આઈ છે,
હમલિયે નય કો ત્રીન પ્રકાર કા કહા ગયા છે । (સે કિં તં પત્યગદિદંતેણં)
હે અદન્ત । પ્રત્યક્ દૃષ્ટાન્ત કો લેકર જો નયપ્રમાણ કિ પ્રરૂપણા કી ગઈ
છે, વહ કિસ પ્રકાર સે છે ?

ઉત્તર--(પત્યગદિદંતેણં) પ્રત્યક્ દૃષ્ટાન્ત કો લેકર જો નયપ્રમાણ કિ
પ્રરૂપણા કી ગઈ છે વહ હસ પ્રકાર સે છે-(સે જહાનામણ કેઈ પુરિસે
પરશું મહાય અઢવીસમ્મુલો ગચ્છેજ્ઞા) જૈસે કોઈ પુરુષ પરશુ (કુઠાર)
લેકર જંગલ ની ઓર જા રહા થા (તં પાસિત્તા) હસે હસ ઓર જાતા

છે. (તં જહા) એમકે (પત્યગદિદંતેણં, વસહિદિદંતેણં પપસદિદંતેણં) પ્રત્યક્ના
દૃષ્ટાન્તથી વસતિના દૃષ્ટાન્તથી અને પ્રદેશના દૃષ્ટાન્તથી, તાત્પર્ય
કહેવાનું આ પ્રમાણે છે કે પ્રત્યેક જીવાદિક વસ્તુ અનંતધર્માત્મક છે. તે
અનંત ધર્મોનાથી અન્ય ધર્મોને ગૌણ કરીને અને વિવક્ષિત ધર્મને મુખ્ય
કરીને વસ્તુ પ્રતિપાદક વક્તાનો જે અભિપ્રાય હોય છે તે નયપ્રમાણ છે.
આ નયરૂપ પ્રમાણનું નામ નયપ્રમાણ છે. આની પ્રરૂપણા પ્રત્યક્ દૃષ્ટાન્તથી,
વસતિ દૃષ્ટાન્તથી અને પ્રદેશ દૃષ્ટાન્તથી કરવામાં આવી છે, એથી નયના ત્રણ
પ્રકારો કહેવામાં આવ્યા છે (સે કિં તં પત્યગદિદંતેણં) હે અદન્ત ।
પ્રત્યક્ દૃષ્ટાન્તને લઈને જે નયપ્રમાણની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે, તે
કઈ રીતે કરવામાં આવી છે ?

ઉત્તર--(પત્યગદિદંતેણં) પ્રત્યક્ના-પાણી દૃષ્ટાન્તના આધારે જે નયપ્રમાણની
પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે, તે આ પ્રમાણે છે (સે જહાનામણ કેઈ પુરિસે પરશું
મહાય અઢવી સમ્મુલો ગચ્છેજ્ઞા) જેમ કોઈ પુરુષ પરશુ (કુઠાર) લઈને જંગલ
તરફ તરફ ચલે જાયો (તં પાસિત્તા) તેને તે તરફ જતા જોડને (કેઈ નયના)

प्रस्थकाय गच्छामि । तं च कोऽपि छिन्दन्तं दृष्ट्वा वदति-किं त्वं छिन्दसि, विशुद्धो नैगमो भणति-प्रस्थकं छिनत्ति, तं च कोऽपि तक्षन्तं दृष्ट्वा वदति, किं त्वं तक्षसि ? विशुद्धतरको नैगमो भणति-प्रस्थकं तक्षामि । तं च कोऽपि उत्किरन्तं दृष्ट्वा वदति-किं त्वमुत्किरसि ? विशुद्धतरको नैगमो भणति-प्रस्थकम् उत्किरामि ।

हुआ देखकर (केई वएज्जा) किसी ने उससे पूछा-(कहिं तुवं गच्छसि ?) तुम कहाँ जा रहे हो (अविशुद्धो नैगमो भणइ) तब उससे अविशुद्ध नैगमनय के मतानुसार होकर कहा-(पत्थगस्स गच्छामि) मैं प्रस्थक (पायली) लेने के लिये जा रहा हूँ । (तं च केई छिंदमाणं पासित्ता वएज्जा, किं तुवं छिंदसि ? विशुद्धो नैगमो भणइ-पत्थयं छिंदामि) जब वह प्रस्थक बनाने के निमित्त किमी वृक्ष को छेदने लगा । तब यह देखकर उससे किसी ने पूछा कि तुम यह क्या छेद रहे हो-तब उसने विशुद्ध नैगमनय के मतानुसार होकर ऐसा कहा-मैं प्रस्थक छेद रहा हूँ । (तं च कोई तच्छमाणं पासित्ता वएज्जा, किं तुवं तच्छसि ?) जब वह काष्ठ को छीलने लगा-तब उससे किसीने ऐसा पूछा कि 'यह तुम क्या छील रहे हो ? (विशुद्धतराओ नैगमो भणइ) तब विशुद्धतर नैगमनय के मतानुसार होकर उसने उत्तर दिया (पत्थयं तच्छामि) मैं प्रस्थक छील रहा हूँ । (तं च केई उक्कीरमाणं पासित्ता वएज्जा, किं तुवं उक्कीरसि ? विशुद्धतराओ नैगमो भणइ-पत्थयं उक्कीरामि) जब उसे किसी

कोईने तेने प्रश्न कयो (कहिं तुवं गच्छसि ?) तये कयां जई रह्या छे. (अविशुद्धो नैगमो भणइ) तयारे तेणे अविशुद्ध नैगमनयना मत सुज्ज कहु (पत्थगस्स गच्छामि) हुं प्रस्थक लेवा जई रह्यो छुं. (तं च केई छिंदमाणं पासित्ता वएज्जा, किं तुवं छिंदसि ? विशुद्धो नैगमो भणइ पत्थयं छिंदामि) जयारे ते प्रस्थक तयार करवा भाटे कोई वृक्षने कापवा तत्पर थये। तयारे तेने आम करतो जोधने कोईने आ प्रमाणे पूछ्युं के तमे आ शुं कापी रह्या छे ?, तयारे तेणे विशुद्ध नैगमनय सुज्ज आ प्रमाणे जवाण आण्यो के 'हुं' प्रस्थक कापी रह्यो छुं. (तं च केई तच्छमाणं पासित्ता वएज्जा, किं तुवं तच्छसि ?) जयारे ते काष्ठने छीलवा लाग्यो, तयारे ते माणुमने कोईने पूछ्युं के आ तमे शुं छेदी रह्या छे ? (विशुद्धतराओ नैगमो भणइ) तयारे विशुद्धतर नैगमनय सुज्ज तेणे जवाण आण्यो के (पत्थयं तच्छामि) हुं प्रस्थक छेदी रह्यो छुं. (तं च केई उक्कीरमाणं पासित्ता वएज्जा, किं तुवं उक्कीरसि ? विशुद्धतराओ नैगमो भणइ-पत्थयं उक्कीरामि)

रामि । तं च कोऽपि विलिखन्तं दृष्ट्वा वदति, किं त्वं विलिखसि ? विशुद्धतरको नैगमो भणति प्रस्थकं विलिखामि । एवं विशुद्धतरस्य नैगमस्य नामाकुटितः प्रस्थकः । एवमेव व्यवहारस्यापि । संग्रहस्य चितमितमेयस्यमारुहः प्रस्थकः ।

ने प्रस्थक के निमित्त काष्ठ के मध्यभाग को निकालते हुए देखा-तो देखकर पूछा यह तुम क्या कर रहे हो-तब उसने विशुद्धतर नैगमनय के अभिप्राय के वशवर्ती बनकर उत्तर दिया मैं प्रस्थक को उकेर रहा हूं । (तं च केह विलिहमाणं पासित्ता वएज्जा, किं तुवं विलिहसि-विमुद्धनगाओ णेगमो भणइ, पत्थयं विलिहामि) जब वह उस उत्कीर्ण काष्ठ पर लेखनी से प्रस्थक बनाने के लिये चिह्नित करने लगा अर्थात् प्रस्थक के आकार की रेखाएँ करने लगा तब उसे इस प्रकार देखकर किसीने उससे पूछा तुम यह क्या कर रहे हो-तब उसने विशुद्धतर नैगमनय के अभिप्राय वशवर्ती होकर कहा मैं प्रस्थक के आकार को अंकित कर रहा हूं । (एवं विशुद्धतरस्स णेगमस्सनामाउडिओ पत्थओ) उक्त रीति से इस प्रस्थक विषय में इस प्रकार से वहां तक प्रश्नोत्तर रूप में कहते चला जाना चाहिये कि जब तक विशुद्धतर नैगमनय का विषयभूत वह संकल्पित नाम प्रस्थक बनकर तैयार न हो जावे । (एव मेव व्यवहारस्स वि) इसी प्रकार से व्यवहार नय को आश्रित करके

न्यारे तेने कोथओ प्रस्थक-निमित्त काष्ठना मध्यभागने कडाडनां जेथो तो ते जेथने पूछयुं-‘आ तमे शुं करी रह्या छो ।’ त्यारे तेणे विशुद्धतर नैगमनय मुज्जण जयाण आपता कहुं के हुं प्रस्थक उत्कीर्ण करी रह्यो छुं । (तं च केह विडिहमाणं पासित्ता वएज्जा, किं तुवं विलिहसि-विमुद्धतराओ णेगमो भणइ पत्थयं विलिहामि) न्यारे ते उत्कीर्ण काष्ठ उपर लेखनी वडे प्रस्थक भाटे गितो करवा लाग्यो ओटवे के प्रस्थकना आकारनी रेखाओ उत्कीर्ण करवा लाग्यो त्यारे तेने आ प्रमाणे करतो जेथने कोथओ पूछयुं, ‘तमे आ शुं करी रह्या छो ।’ त्यारे तेणे विशुद्धतर नैगमनयना गत मुज्जण कहुं छे के हुं प्रस्थकना आकारने अंकित करी रह्यो छुं । (एवं विमुद्धतरस्स णेगमस्स नमाउडिओ पत्थओ) आ प्रस्थकना संणधना उपर मुज्जण त्यां नुप्री प्रश्नोत्तर करतां रहेयुं जेथओ के न्या सुधी विशुद्धतर नैगमनयने विषयभूत ते संकल्पित नाम प्रस्थक संपूर्ण रीने तैयार न थय नय । (एवमेव व्यवहारस्स वि) आ प्रमाणे व्यवहारनयने आश्रित करीने पयुं नानुपु

ऋजुसूत्रस्य प्रस्थकोऽपि प्रस्थकः सेयमपि प्रस्थकः । त्रयाणां शब्दनयानां प्रस्थ
कस्य अर्थाधिकारज्ञायको यस्य वा वशेन प्रस्थको निष्पद्यते । तदेतत् प्रस्थक
दृष्टान्तेन ॥सू० २२७॥

टीका-‘से किं तं’ इत्यादि-

अथ किं तत् नयप्रमाणम् ? इति शिष्यप्रश्नः । उत्तरयति-नयप्रमाणम्-
नीतयो नयाः-अनन्तधर्मात्मकस्य वस्तुन एकांशपरिच्छिन्नयः, त एव प्रमाणं नय-
प्रमाणम् । तच्च प्रस्थकदृष्टान्तेन वसतिदृष्टान्तेन प्रदेशदृष्टान्तेन च निरूप्यमाण-
त्वात्त्रिविधम् । प्रस्थाकादि दृष्टान्तत्रयेणहेतुभूतेन त्रिविधं नयप्रमाणं भवती-

भी जानना चाहिये । (संग्रहस्स चियमियमेज्जसमारुढो पत्थओ)
संग्रहनय के मतानुसार धान्य से पूरा भरा हुआ ही वह प्रस्थक कह-
लावेगा । (उज्जुसुयस्स पत्थओ वि पत्थओ मेज्जंपि पत्थओ) ऋजु सूत्र
नय के अनुसार प्रस्थक भी प्रस्थक है और धान्यादिक भी प्रस्थक हैं ।
(तिण्हं सहनयाणं पत्थयस्स अत्थाहिगारजाणओ जस्स वा वसेणं
पत्थओ निष्फज्जइ, से तं पत्थयदिट्ठेणं) तथा शब्द, समभिरुद्ध
और एवंभूत इन तीनों नयों के मन्तव्यानुसार जो प्रस्थक के स्वरूप
के परिज्ञान में उपर्युक्त है वह प्रस्थक कहलाता है क्योंकि जिसके
प्रयास से प्रस्थक बना है । इस प्रकार यह प्रस्थक के दृष्टान्त से
नयरूप प्रमाण का स्वरूप कथन जानना चाहिये ।

भावार्थ--इस सूत्र द्वारा सूत्रकारने नय के स्वरूप का कथन प्रस्थक
के दृष्टान्त द्वारा प्रदर्शित किया है । नैगम, संग्रह व्यवहार, ऋजु सूत्र,
शब्द, समभिरुद्ध और एवंभूत इस प्रकार से ये सात नय हैं-इनमें

लोभओ (संग्रहस्स चियमियमेज्जसमारुढो पत्थओ) संग्रहनयना मत मुज्ज
धान्यपूरित प्रस्थक ७ प्रस्थकना नामे अलिहित करी शक्य छे. (उज्जु
सुयस्स पत्थओ वि पत्थओ मेज्जंपि पत्थओ) ऋजुसूत्र नय मुज्ज
प्रस्थक पणु प्रस्थक छे अने धान्यादिक पणु प्रस्थक छे (तिण्हं सहनयाणं
पत्थयस्स अत्थाहिगारजाणओ जस्स वा पत्थओ निष्फज्जइ, से तं पत्थयदिट्ठे-
तेणं) तेमज्ज शब्द, समभिरुद्ध अने एवंभूत आ त्रये नयाना मन्तव्यानुसार
जे प्रस्थकना स्वरूपना परिज्ञानमां उपर्युक्त छे, ते प्रस्थक कडेवाय छे केमके
ओमना प्रयासथी प्रस्थक तैयार थयेल छे. आ प्रमाणे आ प्रस्थकना
दृष्टान्तथी नयश्च प्रमाणानुं स्वरूप कथन लणुवुं लोभओ.

भावार्थ-आ सूत्रवडे सूत्रकारे नयना स्वरूपनुं कथन प्रस्थकना दृष्टान्त
वडे प्रदर्शित कयुं छे नैगम, संग्रह व्यवहार, ऋजु सूत्र शब्द, समभिरुद्ध
अने एवंभूत आ प्रमाणे ओ सात नये छे. आमां जे प्रथम नैगमनय

ત્યર્થઃ । તત્ર પ્રથમં પ્રસ્થકદૃષ્ટાન્તેન નયં નિરૂપયતિ । પ્રસ્થકદૃષ્ટાન્તેન નય-
પ્રમાણમેવં बोध्यम् । यथा हि-मगधदेशप्रसिद्धस्य धान्यमानविशेषस्य प्रस्थकस्य
हेतुभूतं काष्ठ छेदयितुं स यथानामकः कश्चित् पुरुषः परशु=कुठारं गृहीत्वा अङ-
वीममहुतो' अटवीसंमुखः, समहुतो' इति देशीशब्दः सम्मुखार्थवाचकः ।
अटवीमम्मुखो गच्छति, तं तथाविध गच्छन्तं दृष्ट्वा कश्चित् पृच्छति-कुत्र त्व
गच्छसि ? इति । तदा सोऽविशुद्धो नैगमः=अविशुद्धनैगमनयमतानुसारी सन्
एवं भगति=प्रयुत्तरयति=प्रस्थहाय गच्छामीति । अयं भावः-नैके=अनेके

પ્રથમ જો નૈગમનય હૈં-વહ સંકલ્પિત વિષય મેં વિવક્ષિત પર્યાય કા
આરોપ કર ઉસે ઉસ વિવક્ષિત પર્યાયરૂપ માનતા હૈ । હસકા ચુલાશા
અર્થ હસ પ્રતાર સે હૈ-પ્રસ્થક યહ મગધ દેશ પ્રસિદ્ધ એક નામ વિશેષ
નામ હૈ । હસસે ધાન્યાદિક ખરકર નાપે જાતે હૈ । બુન્દેલખંડ તરફ
હસે ચૌથિયા, કહતે હૈ । યહ સવાસેર કા પ્રમાણ હોતા થા । આજકલ
હસકા પ્રચાર ચન્દ હો ગયા હૈ । ફિર બી હસી પ્રકાર કા એક નાપ
અબી તક ચલના હૈ-જિસે કુરૈયા કહતે હૈ । યહ કહીં ૨ પીતલ કા બના
હોતા હૈ ઓર કહીં ૨ કાષ્ઠ કા । હનમેં ૫ સેર ૫૧૧' સેર અનાજ સમા
જાતા હૈ । અવ બી હસસે ઉસ તરફ (વર્હા પર) નાપા જાતા હૈ । હસ
પ્રકાર કે પ્રસ્થક કો બનાવે કે સંકલ્પ સે પ્રેરિત હોકર કોઈ વ્યક્તિ
કાષ્ઠ લેવે કે લિપે જંગલ કી ઓર જવ ચલને લગા-તવ ઉસસે
ફિસીને પૂછા કહાં જા રહે હો ઉસને કહા કિ મૈં પ્રસ્થક લેવે જા
રહા હું । દેખા જાવે-તો અબી પ્રસ્થક પર્યાયસન્નિહિત નહીં હૈ,

છે, તે સંકલ્પિત વિષયમાં વિવક્ષિત પર્યાયનું આરોપણ કરીને તેને તે
વિવક્ષિત પર્યાયરૂપ માને છે. આનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-પ્રસ્થક આ
મગધદેશ પ્રસિદ્ધ એક પરિમાણ વિશેષનું નામ છે આનાથી ધાન્યાદિક
ભરીને માપવામાં આવે છે. બુન્દેલખંડ તરફ આવે ચૌથિયા કહે છે આ
મગધેરનું પ્રમાણ છે આજકાલ આનું ચલન નથી છતાંએ આ જાતનું માપ
કુલ મુખી વ્યવહારના ઉપયુક્ત થાય છે જેને કુરૈયા કહેવામાં આવે છે. આ
કોઈક ત્યાને પીતળનું હોય છે અને કોઈક ત્યાને કાષ્ઠનું હોય છે આમાં
પાંચવી સંજા પાંચ સેર અનાજ સમાય છે. આજે પણ તે તરફ આ માપનું
ચલન છે આ જાતના પ્રસ્થક તૈયાર કરવાના સકલ્પથી પ્રેરાઈને કોઈમાપુસ
ત્યારે જગતની તરફ આજે તૈયાર થયો, ત્યારે તે માપુસને કોઈએ પૂછ્યું
કે 'તને ક્યા જડ રજા છે ?' ત્યારે તેણે કહ્યું કે હું પ્રસ્થક લેવા જઈ

વહ્નો ગમાઃ=વસ્તુપરિચ્છેદા यस્ય સ નૈગમ ઇતિ ને. નિરૂપ્ય નિરૂક્તિઃ । નિરૂક્તિવશાદેવાત્ર કકારલોપો દ્રષ્ટવ્યઃ । યત્પ્રજન પ્રસ્થકતારણભૂતકાષ્ઠનિમિત્તમેવ તસ્ય ગમનં, ન તુ પ્રાથક્કનિમિત્તમ્, તથાડપ્યનેત્રન કારણસ્ત્વશ્ચુપામપરક-
નૈગમનયપરત્વાત્ કારણે કાર્યોપચારાત્ તવાવિધવ્યવદાર્થદર્શનાદેવાપ્યસૌ કથ-
યતિ-પ્રસ્થકાય ગન્ધાર્જીતિ । તં ચ પુરુષં કમપિ વૃક્ષં છિન્દન્તં દૃષ્ટ્વા કશ્ચિદ્

સિર્ફં ઉસમેં મંકળ્લ યાત્ર હૈ । પરન્તુ પૂછને પર જો ઉસ વ્યક્તિ ને
ઉત્તર દિયા હૈ, પહ કેવલ નિષ્પન્ન હુણ પ્રસ્થક કો ધ્યાનકર દિયા હૈ ।
યહ ઉમ્મકા અભિપ્રાય અવિશુદ્ધ નૈગમનય કી માન્યતાનુસાર હૈ । નૈગ-
મનય કે અવિશુદ્ધ વિશુદ્ધ, વિશુદ્ધતર દેતે કઈ એક હૈ । અવિશુદ્ધ
હસ અભિપ્રાય જો ફલલિયે કરા મના હૈ કિ-‘અહીં પ્રસ્થક પર્યાય
કિસીં ખી અશક્તિ મેં ઉદ્ભૂત નહીં હુઈ હૈ । ‘વસ્તુ જો જાનને કે અભિ-
પ્રાય જિસ નય કે અનેક હોતે હૈ, ઉસ નય કા નામ નૈગમનય હૈ । ‘નૈકે
ગમાઃ યસ્ય સ નૈગમઃ—‘યહ નૈગમશબ્દ કી વ્યુત્પત્તિ હૈ । યહાં ‘ક’
કા લોપ હોકર નૈગમ બના હૈ । યદપિ પ્રસ્થક પર્યાય કે કારણભૂત-
કાષ્ઠ કો હી લેને કે લિયે વહ જારહા હૈ-પરન્તુ પૂછને પર જો વહ એસા
ઉત્તર દેતા હૈ કિ-‘મેં પ્રસ્થક લેને કે લિયે જા રહા હું । હસકા કારણ
યહ હૈ કિ-નૈગમનય અનેક પ્રકાર સે વસ્તુ જો માનતા હૈ-હસલિયે
કારણ મેં કાર્ય તા ઉપચાર કરકે વહ એમા કહ દેતા હૈ । ઓર હસીકા

રહ્યો હું. આમ વિચાર કરીએ તો હું પ્રસ્થક પર્યાય સત્તિદિનથી શક્ત તે-
માણસના મનમા તે વિષે સ કલ્પ માત્ર સ્ફુરિત થયેલ છે. પરંતુ પૂછ્યા પછી તે
માણસે તેનો જવાબ આપ્યો, તે નિષ્પન્ન થયેલ પ્રસ્થકને માની ને જ
આપ્યો છે. આ તેનો અભિપ્રાય અવિશુદ્ધ નૈગમનયની માન્યતાનુસાર છે.
નૈગમનયના અવિશુદ્ધ, વિશુદ્ધ, વિશુદ્ધતર જેવા ઘણા ભેદો છે. આ અભિ-
પ્રાયને અવિશુદ્ધ એટલા માટે કહેવામાં આવેલ છે કે ‘હું પ્રસ્થક પર્યાય
કોઈપણ અશક્તિમાં ઉદ્ભૂત થયેલ નથી. જે વસ્તુને જાણવાના ઘણા અભિપ્રાયો
જે નયના હોય તે નયનું નામ નૈગમનય છે “નૈકે ગમાઃ યસ્ય સ. નૈગમઃ”
આ નૈગમ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ છે. અહીં ‘ક’નો લોપ થઈને નૈગમ શબ્દ સિદ્ધ
થયેલ છે. જો કે તે પ્રસ્થક પર્યાયના કારણભૂત કાષ્ઠને યદ્દેશ કરવા જ તે જઈ
રહ્યો છે, પરંતુ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તે આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે કે ‘હું પ્રસ્થક
જેવા જઈ રહ્યો છું. આનું કારણ આ પ્રમાણે છે કે “નૈગમનય અનેક
પ્રકારોથી વસ્તુને માને છે. એથી કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરીને તે આ

વદતિ—કિં ત્વં છિન્દસિ ? તતઃ સ વિશુદ્ધો નૈગમઃ=સૂર્યાપેક્ષયા કિંચિદ્ વિશુદ્ધનૈગ-
મનયમજાનુગારી સન્ એવં અગતિ-પ્રસ્થકં છિનન્તીતિ । અત્રાપિ કાર્યે કારણોપ-
ચારાત્ તથાવિધવ્યવહારદર્શનાદેવ કાષ્ઠેઽપિ છિન્નમાને પ્રસ્થકં છિનન્તીત્યુત્તરમ્ ।
કાષ્ઠસ્ય પ્રસ્થકં પ્રતિ કિંચિદાસનકારણત્વાદ્ વિશુદ્ધત્વમ્ । પૂર્વત્ર તુ અતિવ્યવ-
હિતત્વાદ્ વિશુદ્ધત્વમ્ । પૂર્વસૂર્યાપેક્ષયા ઉત્તરોત્તરસ્ય વિશુદ્ધત્વં बोध्यम् । પુનસ્તમેવ
કાષ્ઠં તત્તન્તં=તત્તુર્કુર્વન્તં તં પુરુષં દૃષ્ટ્વા કોઽપિ પુરુષઃ પૃચ્છતિ—કિં ત્વં તક્ષસિ ?

લોક મેં એમા વ્યવહાર બી દેખા જાતા હૈ । તથા જબ વહ કાષ્ઠ કો
પ્રસ્થક કે નિમિત્ત કાટને લગા ઓર પૂછને પર જબ उसने 'પ્રસ્થક કાટ
રહા હ । એસા ઉત્તર દિયા તો યહ ઉત્તર બી उसका नैगमनय की
आन्वयतानुसार ठीक है । યહાં બી ડમને કારણ મેં કાર્ય કા ઉપચાર ક્રિયા
હૈ । યહાં જો નૈગમનયકો વિશુદ્ધ પ્રકટ ક્રિયા ગયા હૈ, उसका भाव यह
है 'काष्ठ में प्रस्थक के प्रति पूर्वकथन की अपेक्षा किञ्चित् आसन्न कार-
णता है । पहिले उत्तर में तो काष्ठ में अतिव्यवहितता होने के कारण
किञ्चित् भी आसन्नकारणता नहीं है । 'इसलिये उस उत्तर को अवि-
शुद्ध कहा गया है । इस उत्तर के बाद और भी जितने उत्तर प्रस्थक
संगन्धी प्रकट किये हैं, उनमें पूर्व पूर्व की अपेक्षा उत्तर २ के उत्तरों में
उसी कारण से विशुद्धता जाननी चाहिये । इसी प्रकार से जब वह
प्रस्थक के निमित्त उस काष्ठ को छीलने लगा और पूछने पर जब
उसने ऐसा उत्तर दिया कि 'मैं प्रस्थक को छील रहा हूं' तब इसी नय

પ્રમાણે કહે છે અને લોકમાં આ જાતનો વ્યવહાર પણ જોવામાં આવે છે.
તથા જ્યારે તે કાષ્ઠને પ્રસ્થક માટે કાપવા લાગ્યો અને પૂછ્યા પછી તેણે
પ્રસ્થક કાપી રહ્યો છુ ' આ જાતનો જવાબ આપ્યો, તો આ જાતનો જવાબ
પણ નૈગમનય મુજબ બરાબર જ છે. અહીં પણ તેણે કારણમાં કાર્યનો
ઉપચાર કર્યો છે. અહીં જે નૈગમનયને 'વિશુદ્ધ' કહેવામાં આવેલ છે, તેનો
ભાવ આ છે કે 'કાષ્ઠમાં પ્રસ્થના પ્રતિ પૂર્વ કથનની અપેક્ષાએ કિંચિત્ આસન્ન
કારણતા' છે પદ્મના ઉત્તરમાં તો કાષ્ઠમાં અતિવ્યવહિતતા હોવા બદલ સહેજ
પણ આશ્ચર્ય અનુભવતા નથી, એવી આ ઉત્તરને અવિશુદ્ધ કહેવામાં આવેલ છે.
આ ઉત્તર પછી લોકમાં પણ જેટલા ઉત્તરો પ્રસ્થક અગતી પ્રકટ કરવામાં
આવેલ છે, તેના પૂર્વ પૂર્વની અપેક્ષા ઉત્તર ઉત્તરના જવાબોમાં આ
કારણથી જ વિશુદ્ધતા જાણવી જોઈએ આ પ્રમાણે જ્યારે તે પ્રસ્થક માટે
કાટને છેલ્લા લગે જ અને આ સંગ્રહમાં પ્રશ્ન થયો પછી તેણે આ
જાતનો જવાબ આપ્યા કે 'હું પ્રસ્થકને છોલી રહ્યો છું.' ત્યારે આ નયના

તતઃ સ પૂર્વો વિશુદ્ધતરનૈગમનયમનુસૃત્ય વક્તિ-પ્રસ્થક તક્ષામીતિ । તતો
કાઠ્ઠલખંડમ્ ઉત્તિકરન્તં કાઠ્ઠસ્ય સપ્થમાગં નિસ્સારયન્તં તં પુરુષં દૃષ્ટ્વા કોઽપિ
પૃચ્છતિ-કિં ત્વમુત્તિકરસિ ? તતઃ પૂર્વાપેક્ષયા વિશુદ્ધતરનૈગમનયમનુસૃત્ય સ
વદતિ-પ્રસ્થકમુત્તિકરામીતિ । તતશ્ચ ઉત્કીર્ણં તં કાઠ્ઠં નિલિલ્લપ્તં=લેલ્લપ્તયા મૃદં
કુર્વન્તં તં પુરુષં દૃષ્ટ્વા કોઽપિ પૃચ્છતિ-કિં ત્વં વિલિલ્લપસિ ? इति । તતઃ સ પૂર્વા-
પેક્ષયાઽપિ વિશુદ્ધતરનયમનુસૃત્ય વક્તિ-પ્રસ્થકં વિલિલ્લામીતિ । એવમ્=ઉક્તરીત્યા
તાવદ્ વક્તવ્યં યાવદ્ વિશુદ્ધતરસ્ય નૈગમસ્ય=વિશુદ્ધતરનૈગમનયાનુસારેણ આકુ

કે અભિપ્રાયાનુસાર उसका यह कथन सत्य माना जाता है । और
ऐसा उसका अभिप्राय पूर्व की अपेक्षा विशुद्धतर होता है । इस प्रकार
जब तक लोकव्यवहार प्रसिद्ध प्रस्थनाम की पर्याय प्रकट नहीं हो
जाती-तब तक के पहिले के प्रस्थक संबंधी जितने भी उत्तर होंगे वे सब
इसी नय के अन्तर्गत माने जावेंगे । व्यवहार नय लोक व्यवहार की
प्रधानता को लेकर प्रवर्तित होता है । इसलिये जब लोक में पूर्वोक्त
अवस्थाओं में सर्वत्र प्रत्यक्ष व्यवहार होता है, तब नैगमनय के जैसा
व्यवहार नय भी मानता है । सामान्यरूप से समस्त वस्तु को जो ग्रहण
करता है, ऐसा नय संग्रहनय है । इस नय के मन्तव्यानुसार जब प्रस्थक
धान्यादिक मेघ वस्तु से भरा होगा-तभी वह प्रस्थक शब्द का वाच्य
होगा । नैगम और व्यवहार ये दो नय अविशुद्ध हैं, इसलिये
प्रस्थक के कारणभूत जो वृक्षादिक हैं, वे भी प्रस्थक के कार्य के अकरण

અભિપ્રાય મુજબ તેનું આ કથન સત્ય માનવામાં આવે છે. અને તેનો આ
આ જાતનો અભિપ્રાય પૂર્વની અપેક્ષા વિશુદ્ધતર હોય છે આ પ્રમાણે જ્યાં
સુધી લોકવ્યવહાર પ્રસિદ્ધ પ્રસ્થક નામની પર્યાય પ્રકટ થઈ ન જાય ત્યાં સુધી
ના પહેલાના પ્રસ્થક સંબંધી જેટલા જવાબો હશે, તે બધા આ નયના
અન્તર્ગત જ માનવામાં અવશે વ્યવહારનય લોકવ્યવહારની પ્રધાનતાને
લઈને પ્રવર્તિત હોય છે. એથી જ જ્યારે લોકમાં પૂર્વોક્ત અવસ્થાઓમાં
સર્વત્ર પ્રસ્થક વ્યવહાર હોય છે, ત્યારે નૈગમની જેમ વ્યવહારનય પણ માને છે.
સામાન્ય રૂપથી સમસ્ત વસ્તુને જે ગ્રહણ કરે છે, એવો નય સંગ્રહનય
છે આ નયના મન્તવ્યાનુસાર જ્યારે પ્રસ્થક ધાન્યાદિક મેઘ વસ્તુથી પૂરિત
થશે, ત્યારે જ તે ખરેખર પ્રસ્થ શબ્દ વાચ્ય થશે. નૈગમ અને વ્યવહારથી
એઓ બન્ને નયો અવિશુદ્ધ છે, એથી પ્રસ્થકના કારણભૂત જે વૃક્ષાદિકો છે,
તેઓ પણ પ્રસ્થકના કાર્યના અકરણકાળમાં પણ પ્રસ્થક કહેવામાં આવ્યા છે

દ્વિતી નામ પ્રસ્થકઃ=લોકોપયોગી પ્રસ્થકો નિષ્પન્નતે इति । एवमेव व्यवहार-
स्यापि=व्यवहारनयमाश्रिन्यापि बोध्यम् । अयं भावः-लोकव्यवहारप्राधान्येन
व्यवहारनयः प्रवर्तते । लोके च पूर्वोक्तावस्थासु सर्वत्र प्रस्थकव्यवहारो भवति,
अतो नैगमनयवद् व्यवहारनयो बोध्य इति । संग्रहस्य=संगृह्णाति=आदत्ते सामान्य-
रूपतया सर्व वस्तुव्यं=संग्रहस्तस्य मतानुसारेण चित्तमितमेयसमारूढः-चित्तः=
धान्येन व्याप्तः, स च देशतोऽपि भवत्यत आह मितः=पूरितः, अतएव मेयसमा-
रूढः-मेयं=यान्यादिकं समारूढं=स्थितं यत्र स तथा, त्रयाणामपि कर्मधारयः,
प्रस्थकः प्रस्थकत्वेनोच्यते । अयं भावः-नैगमव्यवहारनययोरविशुद्धत्वात् प्रस्थक-

કાલ મેં મી પ્રસ્થક કહ દિધે જાતે હૈં । પરંતુ, સંગ્રહનય इन दोनों से
विशुद्ध हैं, इसलिये इस नय के मतानुसार अपने कार्य करने में क्षम
ही वह प्रस्थक का वाच्य होता है । यह नय सामान्य से सभी प्रस्थकों
का एकरूप से संग्रह करता है । यदि यह नय विशेष रूप से प्रस्थकों का
संग्रह करे तो विवक्षित प्रस्थक से भिन्न प्रस्थक में प्रस्थकपना ही सिद्ध
नहीं हो सकता । क्योंकि सामान्य के बिना विशेषों का अस्तित्व ही
नहीं बनता है । इसलिये सामान्यवादी होने के कारण यह नय समस्त
प्रस्थकों को एक ही प्रस्थक मानता है । ऋजुसूत्र नय के अनुसार प्रस्थक भी
प्रस्थक है और धान्यादिक मेय भी प्रस्थक है । ऐसा जो कहा है, उसका
अभिप्राय ऐसा है-कि- 'यह नय वर्तमानकालिक ज्ञान और मेय को
ही मानता है । नष्ट होने से और अनुत्पन्न होने से सत्ता विहीन
होने के कारण भूत और भविष्यत् कालिन ज्ञान और मेय को नहीं

પરંતુ સંગ્રહ એ બન્નેથી વિશુદ્ધ છે. એથી આ નયના મત મુજબ
પ્રોતાના કાર્ય સંપાદનના સ્કલમ તે પ્રસ્થક જ ખરેખર પ્રસ્થક શબ્દ વાચ્ય હોય
છે. આ નય સામાન્યની અપેક્ષાએ સર્વપ્રસ્થોનો એક ઉપમા સંગ્રહ કરે છે.
તે આ નય વિશેષરૂપથી પ્રસ્થોનો સંગ્રહ કરે તો વિવક્ષિત પ્રસ્થથી ભિન્ન
પ્રસ્થના પ્રસ્થકત્વ જ સિદ્ધ થાય નહિ. કેમકે સામાન્ય વિના નિશેષોનું
અસ્તિત્વ જ કલ્પી શકાય નહિ એટલા માટે સામાન્યવાદી હોવા બદલ આ
નય સમસ્ત પ્રસ્થોને એક જ પ્રસ્થ માને છે. 'ઋજુસૂત્રનય મુજબ પ્રસ્થક
પણ પ્રસ્થક જ છે અને ધાન્યાદિક મેય પણ પ્રસ્થક છે આમ જે કહેવામાં
આવ્યું છે, તેનો અભિપ્રાય આ પ્રમાણે છે કે 'આ નય વર્તમાનકાલિક જ્ઞાન
અને મેય ને જ માને છે નષ્ટ હોવાથી અને અનુત્પન્ન હોવાથી સત્તાવિહીન
હોવા બદલ ભૂત અને ભવિષ્યત્ કાલીન જ્ઞાન અને મેયને માનતા નથી.

કારણં વૃક્ષાદિરપિ પ્રસ્થકકાર્યાકરણકાલેઽપિ પ્રસ્થકઃ પ્રોક્તઃ । સંગ્રહનયસ્તુ તામ્યાં વિશુદ્ધઃ, અતોઽસ્ય નયસ્ય મતાનુસારેણ સ્વકાર્યકરણક્ષમ એવ પ્રસ્થક ઇત્યુચ્યતે । અયં નયઃ સામાન્યેન સર્વાનપિ પ્રસ્થકાન્ સંગૃહ્ણતિ । યદયં વિશેષતયા પ્રસ્થકાન્ સંગૃહ્ણીયાત્તર્હિ વિવક્ષિતપ્રસ્થકમિન્નં પ્રસ્થકે પ્રસ્થકત્વમેવ ન મિધ્યેત્, અતોઽયં નયઃ સર્વાનપિ પ્રસ્થકાન્ એક એવ પ્રસ્થક ઇતિ મનુષ્યે સામાન્યવાદિત્વાદિતિ । ક્ષુદ્રમૂત્રનયસ્તુ કાષ્ઠનિષ્પન્નં માનવિશેષં મેયં ધાન્યાદિકં ચોપિ પ્રસ્થક ઇતિ મનુષ્યે, ઉચ્યત્રાપિ પ્રસ્થકેતિ વ્યવહારદર્શનાત્ પ્રસ્થકત્વેન માનમેયયોશ્ચમતીતેઃ । અયં ચ પૂર્વસ્માદ્ વિશુદ્ધતરત્વાદ્ વર્તમાનકાલિકમેવ માનં મેયં ચ પ્રતિપાદ્યતે, ન તુ અતીતાનાગતકાલિકં માનં મેયં ચ, તયોર્વિનષ્ટાનુત્પન્નત્વેનાસત્ત્વાદિતિ । ત્રયાણાં શબ્દનયાનામ્-શબ્દપ્રધાનતાયાઃ શબ્દાનુસારેણૈવાર્થમિચ્છન્ત્યમી, અતએતે શબ્દનયા ઉચ્યન્તે, આઘાસ્તુ, શબ્દા યથા કથંચિદ્ ભવન્તુ મુખ્યાસ્ત્વર્થા એવેતિ તેઽર્થનયા ઉચ્યન્તે, અત એવાં ત્રયાણાં શબ્દનયાનાં=શબ્દસમભિરુદ્ધૈવંભૂતાશ્ચાનાં

માનતા છે । ફસલિયે જિસ ક્ષણ મેં પ્રસ્થક અપના કાર્ય કર ને મેં લગા હૂઆ છે, ઓર ધાન્યાદિક નાપે જા રહે હેં, તમ્હી વે પૂર્વ નય કી અપેક્ષા વિશુદ્ધતર હોને કે કારણ ફસ નય કે અનુસાર પ્રસ્થક માને જાતે હેં । શબ્દ નય, સમભિરુદ્ધનય ઓર એવંભૂતનય યે ત્રીનોં નય પ્રધાન હોતે હેં । ફસલિયે શબ્દ કે અનુસાર હી યે અર્થ કા પ્રતિપાદન કરતે હેં । અતઃ ફન્હેં શબ્દનય કહા છે । તથા આદિ કે જો ૪ નય હેં, વેં અર્થ કી મુખ્યતા સે હોતે હેં-ફસલિયે વે અર્થનય કહલાતે હેં । ફન ત્રીન શબ્દનયોં કે મત મેં પ્રસ્થક કે સ્વરૂપ કે પરિજ્ઞાન સે ઉપયુક્ત હૂઆ જીવ પ્રસ્થક કહા ગયા છે । ફસકા તાત્પર્ય યહ છે 'યે નય ભાવ પ્રધાન હેં ।' ફસલિયે યે ભાવ પ્રસ્થક કો હી માનતે હેં । ભાવપ્રસ્થક કા તાત્પર્ય હેં-પ્રસ્થક કા ઉપયોગ । ફસલિયે ફન નયોં કે મન્તવ્યાનુસાર ભાવપ્રસ્થક

એટલા માટે જે ક્ષણમાં પ્રસ્થક પોતાના કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયેલ છે અને ધાન્યાદિક તેના વડે મપાઈ રહ્યાં છે, ત્યારે જ તે પૂર્વનયની અપેક્ષાએ વિશુદ્ધતર હોવા બદલ આ નય મુજબ પ્રસ્થક માનવામાં આવે છે શબ્દનય, સમભિરુદ્ધનય અને એવંભૂતનય આ ત્રણે નયો પ્રધાન હોય છે એટલા માટે શબ્દાનુસાર જ એઓ અર્થનું પ્રતિપાદન કરે છે. એથી જ એમને શબ્દનય કહેલ છે. તથા પ્રથમ જે ચાર નયો છે તે અર્થની મુખ્યતાથી હોય છે, એટલા માટે તે અર્થનય કહેવાય છે આ ત્રણ શબ્દનયોના મતમાં પ્રસ્થના સ્વરૂપના પરિજ્ઞાનથી ઉપયુક્ત થયેલ જીવ પ્રસ્થક કહેવામાં આવેલ છે. આનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે, આ નયો ભાવપ્રધાન છે એથી એઓ ભાવ પ્રસ્થને જ માને છે. ભાવ પ્રસ્થનું તાત્પર્ય છે. 'પ્રસ્થનો ઉપયોગ'.

મતે પ્રસ્થાપ્ય અર્થોવિહારજઃ=પ્રસ્થાપ્યસ્વરૂપારિનાનોપયુક્તઃ પ્રસ્થાપ્યમ્ હત્યુચ્યતે
 યતો હિ યદ્વગ્નાન્ પ્રસ્થાપ્યો નિષ્પાદ્યતે । અર્થં જ્ઞાનઃ-‘જ્ઞાત્રપ્રથા ગત્યો નયાઃ સન્તિ’
 હત્યત એને જ્ઞાવાપ્રસ્થાપ્યમેવેચ્છન્તિ । જ્ઞાનસ્તુ પ્રસ્થાપ્યોપયોગઃ, અતોઽત્ર પ્રસ્થાપ્યોપ-
 યોગઃ પ્રસ્થાપ્યઃ । ઉપયોગોપયોગવતોરભેદાત્ ઉપયોગવાનપિ ચ પ્રસ્થાપ્યઃ । શબ્દા-
 દિનયત્રયમતે તુ યો હિ યત્રોપયુક્તઃ સ એવ ભવતિ, ઉપયોગલક્ષણો જીવ इति
 જીવલક્ષણાત્ । ઉપયોગાશ્ચાત્ર પ્રસ્થાપ્યાદિવિષયતયા પરિણતોઽત્ હત્યો ડન્યજ્જીવસ્ય
 રૂપાન્તરં ન ભવિતુમર્હતીતિ । વા=અથવા યસ્ય પ્રસ્થાપ્યકર્તૃગતસ્ય ઉપયોગસ્ય
 વશેન પ્રસ્થાપ્યો નિષ્પાદ્યતે=સમ્પન્નો ભવતિ, તત્રોપયોગે વર્તમાનઃ કર્તા પ્રસ્થાપ્યક
 હત્યુચ્યતે । નહિ પ્રસ્થાપ્યોપયોગરહિતઃ કર્તા કદાચિદપિ પ્રસ્થાપ્યકનિર્માણે સમર્થઃ

શબ્દ કા વાચ્યાર્થ પડતા હૈ । ઉપયોગ ઔર ઉપયોગવાન્ મૈં અભેદ
 હોનાહૈ-અતઃ ઉપયોગવાન્ ખી પ્રસ્થાપ્ય કહલાતા હૈ । હન શબ્દાદિનય કે
 મત મૈં તો જો જહાં ઉપયુક્ત હોના હૈ, વહ વહીં હોતા હૈ, ક્યોંકિ જીવ
 કા લક્ષણ ઉપયોગ કહા ગયા હૈ । હસલિયે જીવ કા લક્ષણરૂપ યહ જબ
 પ્રસ્થાપ્ય કો વિષય કરતા હૈ-તબ વહ ઉસ રૂપ પરિણમ જાતા હૈ-હસલિયે
 પ્રસ્થાપ્ય કે ઉપયોગ કો પ્રસ્થાપ્યમાન લિયા જાતા હૈ । હસી કારણ ઉપયોગ કે
 અતિરિક્ત ઔર કુછ જીવ કા સ્વરૂપ નહીં માના ગયા હૈ । અથવા-
 પ્રસ્થાપ્ય કો બનાનેવાલે વ્યક્તિ કે જિસ ઉપયોગ કે વશ સે પ્રસ્થાપ્ય નિષ્પન્ન
 હોતા હૈ, ઉસ ઉપયોગ મૈં વર્તમાન વહ કર્તા પ્રસ્થાપ્ય કહા જાતા હૈ ।
 ક્યોંકિ કર્તા મૈં જબ તક પ્રસ્થાપ્ય કો બનાને કા ઉપયોગ નહીં જોગે, તબ
 તક કની પ્રસ્થાપ્ય કો નહીં બના સકેગા । હસલિયે ઉસ પ્રસ્થાપ્ય કો નિષ્પન્ન

એટલા માટે આ નયોના મતવ્યાનુસાર ભાવ પ્રસ્થાપ્ય શબ્દનો વાચ્યાર્થ હોય
 છે. ઉપયોગ અને ઉપયોગવાનમા અભેદ હોય છે, એથી ઉપયોગવાન્ પણ
 પ્રસ્થાપ્ય કહેવાય છે. આ શબ્દાદિનય ત્રયના મતમા તો જે ન્યા ઉપયુક્ત હોય
 છે તે ન્યા જ હોય છે. કેમકે જીવનુ લક્ષણ ઉપયોગ કહેવામાં આવ્યું છે. એથી
 જીવલક્ષણરૂપ આ ઉપયોગ ન્યાને પ્રસ્થાપ્યને પોતાનો વિષય બનાવે છે ત્યારે તે
 તદ્વતના પરિણત થઈ જાય છે. એટલા માટે પ્રસ્થાપ્યના ઉપયોગને પ્રસ્થાપ્ય માની
 લેવામાં આવે છે. આ કારણથી જ ઉપયોગ નિવાય જીવનું કોઈપણ જાતનું સ્વરૂપ
 જ્ઞાનવાનાં આવનું નથી અથવા-પ્રસ્થાપ્યને તૈયાર કરનાર પુરુષના જે ઉપયોગને
 કરીને પ્રસન્ન નિષ્પન્ન થાય છે, તે ઉપયોગના વિષમાન કહેવાય છે કેમકે કર્તાના
 ન્યા નુની પ્રસ્થાપ્ય રચના-વિષયક ઉપયોગ જ્ઞાનવાના આવશે નહિ, ત્યા લગી
 તે પ્રસન્ન બનાવી શકશે જ નહિ. એટલા માટે તે પ્રસન્નને નિષ્પન્ન કરનાર

સ્યાત્, અતઃ ઉપયોગાનન્યત્યાત્ સ એવ પ્રસ્થકઃ । અયં ભાવઃ—સર્વે પદાર્થાઃ સ્વાત્મન્યેવ વર્તન્તે, નત્વાત્મવ્યતિરિક્તે આધારે, एतन्મतेन અન્યસ્ય અન્યત્ર વૃત્ત્ય-યોગાત્ । અત્રેયં યુક્તિઃ, પ્રસ્થકશ્ચ નિશ્ચયાત્મકં માનમુચ્યતે, નિશ્ચયશ્ચ જ્ઞાનં તત્ત્વ જડાત્મનિ કાષ્ઠમાજને ન વૃત્તિમનુભવિતુમર્હતિ, ચેતનાચેતનયોઃ સામાનાધિકરણ્યા-ભાવાત્, તસ્માત્ પ્રત્યક્ષોપયુક્ત એવ પ્રસ્થકો વોધ્ય ઇતિ । પ્રકૃતમુપસંદરનાદ-તદેતત્ પ્રસ્થકદૃષ્ટાન્તેનેતિ ॥ સૂ૦ ૨૨૭ ॥

इत्थं प्रस्थक दृष्टान्तेन नयप्रमाणं निरूप्य सम्प्रति वसतिदृष्टान्तेन तत्परूपयति—

मूलम्—से किं तं वसहिदिदृष्टंतेणं? वसहिदिदृष्टंतेणं—से जहा नाम ए केइपुरिमे कंचिपुरिसं वएज्जा-कहिं तुवं वससि? तं

करतेवाछे उपयोग से अनन्य होने के कारण वह कर्ता प्रस्थक कहा जाता है । इसका तात्पर्य यह कि—‘जितने भी पदार्थ हैं, वे सब अपनी आत्मा में रहे हुए हैं—आत्मा से भिन्न किसी अन्य आधार में नहीं । इस सिद्धान्त के अनुसार अन्य पदार्थ की अन्यत्र वृत्ति नहीं मानी गई है । इस विषय में युक्ति इस प्रकार से है कि निश्चयात्मक मान प्रस्थक कहलाता है । और यह निश्चय ज्ञानरूप पड़ता है । अब विचार करो कि—‘जो निश्चयरूप प्रस्थक है, वह जडात्मक काष्ठमें कैसे अपनी वृत्ति का अनुभव कर सकता है । क्योंकि चेतन और अचेतन में समाना-धिकरणता नहीं बन सकती है । इसलिये ‘प्रस्थक के उपयोग से युक्त आत्मा ही प्रस्थक हैं’ ऐसा प्रानना चाहिये । ऐसा अभिप्राय इन तीन शब्दज्यों का है । ॥ सू० २२७ ॥

ઉપયોગથી અનન્ય હોવા બદલ તે કર્તાને પ્રસ્થ કહેવામાં આવે છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે જેટલા પદાર્થો છે, તે સર્વે આપણી આત્મામાં વિદ્યમાન છે. આત્માથી ભિન્ન કોઈપણ વસ્તુમાં તેમની સત્તા નથી. આ સિદ્ધાન્ત મુજબ અન્ય પદાર્થની અન્યત્ર વૃત્તિ માનવામાં આવી નથી. આ સંબંધમાં યુક્તિ આ પ્રમાણે છે કે—નિશ્ચયાત્મક માન પ્રસ્થ કહેવામાં આવે છે. અને આ નિશ્ચયજ્ઞાન રૂપ હોય છે. હવે આપણે વિચાર કરીએ કે ‘જે નિશ્ચયરૂપ પ્રસ્થક છે, તે જડાત્મક કાષ્ઠમાં કેવી રીતે પોતાની વૃત્તિની અનુભૂતિ કરી શકે ? કેમકે ચેતન અને અચેતનમાં સમાનાધિકરણતા હોય જ નહિ એટલા માટે પ્રસ્થકના ઉપયોગથી યુક્ત આત્મા જ પ્રસ્થક છે. આમ માની લેવું જોઈએ, આ બંતનો અભિપ્રાય ત્રણ શબ્દનયોનો છે. ॥ સૂ. ૨૨૭ ॥

अविसुद्धो णेगमो भणइ--लोगे वसामि । लोगे तिविहे पणत्ते,
तं जहा--उड्डलोए अहोलोए तिरियलोए, तेसु सव्वेसु तुवं
वससि? । विसुद्धो णेगमो भणइ--तिरियलोए वसामि । तिरिय-
लोए जंबूदीवाइया सयंभूरभणपज्जवसाणा असंखिजा दीवसमुदा
पणत्ता, तेसु सव्वेसु तुवं वससि? । विसुद्धतराओ णेगमो
भणइ--जंबूदीवे वसामि । जंबूदीवे दस खेत्ता पणत्ता, तं जहा-
भरहे एरवए हेमवए एरणवए हरिवस्से रम्मगवस्से देवकुरू
उत्तरकुरू पुवविदेहे अवरविदेहे, तेसु सव्वेसु तुवं वससि? ।
विसुद्धतराओ णेगमो भणइ--भरहे वासे वसामि । भरहे वासे
दुविहे पणत्ते, तं जहा-दाहिणड्ढभरहे उत्तरड्ढभरहे य, तेसु दोसु
तुवं वससि? । विसुद्धतराओ णेगमो भणइ--दाहिणड्ढभरहे
वसामि । दाहिणड्ढभरहे अणेगाइं गामागरणगरखेडकव्वडमडं व
दोगमुहपट्टणासमतंवाहसन्निवेसाइं, तेसु सव्वेसु तुवं वससि? ।
विसुद्धतराओ णेगमो भणइ--पाडलिपुत्ते वसामि । पाडलिपुत्ते
अणेगाइं गिहाइं, तेसु सव्वेसु तुवं वससि? । विसुद्धतराओ
णेगमो भणइ--देवदत्तस्स घरे वसामि । देवदत्तस्स घरे अणेगा
कोट्टगा, तेसु सव्वेसु तुवं वसमि? विसुद्धतराओ णेगमो भणइ-
गव्वभघरे वसामि । एवं विसुद्धस्स णेगमस्स वसमाणो । एवमेव
ववहारस्सवि । संगहस्स संथारसमारुढो वसइ । उज्जुयस्स
जेसु आगामणत्तेसु ओगाढो तेसु वसइ । तिण्हं सदनयाणं
आयभावे वगइ । ते तं वसुहिदिट्ठंतेणं ॥सू० २२८॥

છાયા—અથ કિં તત્ વસતિદૃષ્ટાન્તેન ? વસતિદૃષ્ટાન્તેન સ યથાનામકઃ કોઽપિ પુરુષઃ કશ્ચિત્ પુરુષં વદતિ, કુત્ર ત્વં વસસિ ? તમ્ અવિશુદ્ધો નૈગમો મળતિ-લોકે વસામિ । લોકઃ ત્રિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, સવળા-ઊર્ધ્વલોકઃ અધોલોકઃ તિર્યક્લોકઃ, તેષુ સર્વેષુ ત્વં વસસિ ? વિશુદ્ધો નૈગમો મળતિ-તિર્યક્લોકે વસામિ । તિર્યક્લોકે જમ્બૂદ્વીપાદિકાઃ સ્વયંભૂરમળર્થવસાનાઃ અસંખ્યેયાઃ દ્વીપ-

હસ પ્રકાર પ્રસ્થક કે દૃષ્ટાન્ત સે નય કા સ્વરૂપ નિરૂપણ કરકે અવ વસતિ કે દૃષ્ટાન્ત સે ઉસકા નિરૂપણ સૂત્રકાર કરતે હૈ—

‘સે કિં તં વસહિદિદૃતેણં’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં વસહિદિદૃતેણં) હે અદન્ત ! અહ વસતિ દૃષ્ટાન્ત કયા હૈ ? કિ-‘જિસસે નય કે સ્વરૂપ કા ગ્રહણ હોતા હૈ ? (વસહિદિદૃતેણં) વસતિદૃષ્ટાન્ત સે નય સ્વરૂપ કા પ્રતિપાદન હસ પ્રકાર સે હૈ—(સે જહા નામણ કેદ્દપુરિસે કંચિપુરિસં વણજ્ઞા કહિં તુવં વસસિ ?) જૈસે કિસી પુરુષને કિસી એક પુરુષ સે પૂછા કિ તુમ કહાં રહતે હો ? (તં અવિશુદ્ધો નૈગમો મળહ) તવ ઉસને અવિશુદ્ધ નૈગમનય કે મતાનુસાર હોકર કહા કિ (લોગે વસામિ) મૈં લોક મૈં રહતા હૂં । (લોગે તિવિહે પળળત્તે) તવ પૂછનેવાલેને ફિર પૂછા કિ લોક તો ત્રીન પ્રકાર કા હૈ । (તં જહા) જૈસે—(ઉદ્દલોણ, અહોલોણ, તિરિયલોણ) ઊર્ધ્વલોક, અધોલોક, તિર્યક્લોક (તેસુ સર્વેસુ તુવં

આ પ્રમાણે પ્રસ્થકના દૃષ્ટાન્તથી નયના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરીને હવે વસતિના દૃષ્ટાન્તથી સૂત્રકાર તેનું નિરૂપણ કરે છે.

‘સે કિં તં વસહિદિદૃતેણં’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં વસહિદિદૃતેણં) હે અદન્ત ! જેના વડે નય સ્વરૂપનું ગ્રહણ થાય છે. તે વસતિ દૃષ્ટાન્તનું સ્વરૂપ કેવું છે ? (વસહિદિદૃતેણં) વસતિ દૃષ્ટાન્તથી નય સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન આ પ્રમાણે છે. (સે જહા નામણ કેદ્દપુરિસે કંચિ પુરિસં વણજ્ઞા કહિં તુવં વસસિ ?) જેમ કેાઈ પુરુષે કેાઈ એક પુરુષને પ્રશ્ન કર્યો કે તમે કયાં રહો છો ? (ત અવિશુદ્ધો નૈગમો મળહ) ત્યારે તેણે અવિશુદ્ધ નૈગમનયના મતાનુસાર જવાબ આપ્યો કે (લોગે વસામિ) હું લોકમાં રહું છું (લોગે તિવિહે પળળત્તે) ત્યારે પ્રશ્નકર્તાએ બીજાવાર પ્રશ્ન કર્યો કે લોક તો ત્રણ પ્રકારના છે (તં જહા) જેમકે (ઉદ્દલોણ અહોલોણ તિરિયલોણ) ઉર્ધ્વલોક અધોલોક, અને તિર્યક્લોક (તેસુ સર્વેસુ તુવં વસસિ) તો તમે આ ત્રણે લોકોમાં વસો છો ? (વિશુદ્ધો નૈગમો મળહ) ત્યારે વિશુદ્ધનય મુજબ તેણે કહ્યું કે (તિરિયલોણ વસામિ) તિર્યક્લોકમાં રહું છું (તિરિયલોણ જંબૂ દીવાદયા

સમુદ્રાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તેષુ સર્વેષુ ત્વં વસસિ ? વિશુદ્ધતરકો નૈગમો મળતિ-જમ્બૂદ્વીપે
વસામિ । જમ્બૂદ્વીપે દશ ક્ષેત્રાણિ પ્રજ્ઞતાનિ, તદ્યથા=ભારતમ્ એરવતં હૈમવતમ્
ऐरण्यवतं हरिवर्षं रम्यकवर्षं देवकुरवः उत्तरकुरवः पूर्वविदेहः अपरविदेहः, તેષુ
સર્વેષુ ત્વં વસમિ ? વિશુદ્ધતરકો નૈગમો મળતિ ભારતે વર્ષે વસામિ । ભારતં

વસસિ) તો કયા તુમ इन सबों में रहते हो ? (विशुद्धो णैगमो भणइ) तव
विशुद्ध नैगमनय के अभिप्राय के वशवर्ती बनकर उसने कहा-(तिरिए
छोए वसामि) मैं तिर्यङ्गलोके में रहता हूँ । (तिरियछोए जंबूद्वीवाद्या
संयभूरमणपञ्जवसाणा असंखिज्जा दीवसमुद्दा पण्णत्ता) तब फिर पूछने
वालेने पूछा कि तिर्यङ्गलोके में जंबूद्वीप आदि स्वयंभूरमण पर्यंत असंख्यात
द्वीपसमुद्र कहे गये हैं, तो क्या (तेसु सव्वेसु तुवं वससि) तुम इन सबों
में रहते हो ? (विशुद्धतराओ णैगमो भणइ जंबूद्वीवे वसामि) तब विशुद्ध-
तर नैगमनय के अभिप्राय वशवर्ती बनके उसने उत्तर दिया कि मैं
जंबूद्वीप में रहता हूँ । (जंबूद्वीवे दसखेत्ता पण्णत्ता) तब फिर पूछने
वाले ने पूछा कि जंबूद्वीप में दशक्षेत्र कहे गये हैं । (तं जहा) जैसे (भरहे
एरवण, हेमवण, ऐरण्यवण, हरिवस्से, रम्मगवस्से, देवकुरु, उत्तरकुरु
पुव्वविदेहे अवरविदेहे,) भरत, ऐरवत, हैमवत, ऐरण्यवत, हरिवर्ष,
रम्यकवर्ष, देवकुरु उत्तरकुरु पूर्वविदेह, अपरविदेह, (तेसुसव्वेसु तुवं
वससि) तो क्या तुम इन दश क्षेत्रों में रहते हो ? (विशुद्धतराओ णैग-
मो भणइ-भरहे वसामि) तब विशुद्धतर नैगमनय के अभिप्रायानुसार

સંયમૂરમણપજ્જવસાણા અસંખિજ્જા દીવસમુદ્દા પણ્ણત્તા) ત્યારે ફરી
પ્રશ્નકર્તાએ પ્રશ્ન કર્યો કે તિર્યંક લોક જંબૂદ્વીપ વગેરે સ્વયંભૂરમણ પર્યંત
અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્ર છે તો શું (તેસુ સવ્વેસુ તુવં વસસિ) તમે આ
સર્વમાં નિવાસ કરો છો ? (વિશુદ્ધતરાઓ ણેગમો મળઈ જંબૂ દ્વીવે વસામિ)
ત્યારે વિશુદ્ધતર નૈગમનયના અભિપ્રાય મુજબ તેણે જવાબ આપ્યો કે હું
જંબુદ્વીપમાં જ (જંબુદ્વીવે દસખેત્તા પણ્ણત્તા) ત્યારે ફરી પ્રશ્નકર્તાએ પ્રશ્ન
કર્યો કે જંબુદ્વીપમાં દશ ક્ષેત્રો આવેલા છે. (ત જહા) જાણે (ભરહે
ऐरण्यवण, हरिवस्से, रम्मगवस्से, देवकुरु, उत्तरकुरु, पुव्वविदेहे, अवरविदेहे)
ભરત, એરવત, હૈમવત, એરણ્યવત, હરિવર્ષ, રમ્યકવર્ષ, દેવકુરુ, ઉત્તરકુરુ,
પૂર્વવિદેહ, અપરવિદેહ. (તેસુ સવ્વેસુ તુવં વસસિ) તો શું તમે આ નવ
ક્ષેત્રોમાં નિવાસ કરો છો ? (વિશુદ્ધતરાઓ ણેગમો મળઈ જંબૂદ્વીવે વસામિ) ત્યારે
વિશુદ્ધતર નૈગમનયના અભિપ્રાયानुसार તેણે જવાબ આપ્યો કે હું

વપં દિવિધં મન્નપ્તં, તથા-દક્ષિણાર્ધભારતં ઉત્તરાર્ધભારતં ચ તથોર્ધ્વોસ્ત્વં
વસસિ ?, વિશુદ્ધતરકો નૈગમો મળતિ-દક્ષિણાર્ધભારતે વસામિ । દક્ષિણાર્ધભારતે
અનેકે ગ્રામાકરનગરખેટકર્વટમડમ્બદ્રોણમુલપત્તનાશ્રમસંવાહસન્નિવેશાઃ, તેષુ
સર્વેષુ ત્વં વસસિ । વિશુદ્ધતરકો નૈગમો મળતિ-પાટલિપુત્રે વસામિ । પાટલિપુત્રે

હોકર ઉસે ઉત્તર દિયા મેં ભરતક્ષેત્ર મેં રહતા હું । (ભરહે વાસે દુવિહે
પળ્લત્તે) ફિર પૂછનેવાલેને ઉસસે પૂછા કિ ભરત ક્ષેત્ર તો દો પ્રકાર કા
કહા હુઆ હૈ । (તં જહા) જૈસે (દાહિણઢૂમરહે ઉત્તરઢૂમરહે ય) એક
દક્ષિણાર્ધભરત ઓર દૂસરા ઉત્તરાર્ધભરત । (તેસુ દોસુ તુવં વસસિ) સો
કયા તુમ હન દોનોં મેં રહતે હો । (વિશુદ્ધતરાઓ ળેગમો મળઈ) તથ
વિશુદ્ધતર નૈગમ કી માન્યતાનુસાર ઉસને પૂછનેવાલે સે કહા (દાહિણ-
ઢૂમરહે વસામિ) મેં દક્ષિણાર્ધ ભરતક્ષેત્ર મેં રહતા હું । (દાહિણઢૂમરહે
અળેગાઈ ગામાગરનગરનિગમખેડકર્વટમડમ્બદોણમુહપટ્ટનાસમસંવાહ-
સન્નિવેસાઈ) પૂછનેવાલેને ફિર ઉસસે પૂછા કિ દક્ષિણાર્ધ ભરત
મેં અનેક ગ્રામ, આકર, નગર, નિગમ, ખેટ, કર્વટ, મડમ્બ, દ્રોણમુખ,
પટ્ટન, આશ્રમ સંવાહ ઓર સન્નિવેશ હૈ । (તેસુ સર્વેસુ તુવં વસસિ)
તો કયા તુમ હન સર્વ મેં રહતે હો । (વિશુદ્ધતરાઓ ળેગમો મળઈ) તથ
વિશુદ્ધતર નૈગમનય કે અભિપ્રાયનુસાર હોકર ઉસને કહા કિ (પાટલિ-
પુત્તે વસામિ) મેં પાટલિપુત્ર મેં રહતા હું । પૂછનેવાલેને ફિર ઉસસે પૂછા

ક્ષેત્રમાં રહું છું. (ભરહે વાસે દુવિહે પળ્લત્તે) ફરી પ્રશ્નકર્તાએ પ્રશ્ન કર્યો કે
ભરતક્ષેત્ર ળે ભાગે માં વિભક્ત થયેલ છે. (તં જહા) જેમ કે (દાહિણઢૂમરહે
ઉત્તરઢૂમરહે ય) એક દક્ષિણાર્ધ ભરત અને બીજું ઉત્તરાર્ધ ભરત. (તેસુ દોસુ તુવ
વસસિ) તો શું તમે એ બન્નેમાં વસો છો ? (વિશુદ્ધતરાઓ ળેગમો મળઈ)
ત્યારે વિશુદ્ધતર નૈગમનયાનુસાર તેણે પ્રશ્નકર્તાને જવાબ આપતાં કહ્યું-
(દાહિણઢૂમરહે વસામિ) હું દક્ષિણાર્ધ ભરતક્ષેત્રમાં વસું છું (દાહિણઢૂ
મરહે અળેગાઈ ગામાગરનગરનિગમખેડકર્વટમડમ્બદોણમુહપટ્ટનાસમસંવાહસન્નિવેસાઈ)
પ્રશ્નકર્તાએ ફરી પ્રશ્ન કર્યો કે દક્ષિણાર્ધ ભરતક્ષેત્રમાં ગ્રામ, આકર,
નગર, નિગમ, ખેટ, કર્વટ, મડમ્બ, દ્રોણમુખ, પટ્ટન, આશ્રમ, સંવાહ, સન્નિ
વેશો છે. (તેસુ સર્વેસુ તુવં વસસિ) તો શું તમે સર્વમાં નિવાસ કરો છો ?
(વિશુદ્ધતરાઓ ળેગમો મળઈ) ત્યારે વિશુદ્ધતર નૈગમનયના અભિપ્રાયનુસાર
તેણે જવાબ આપ્યો કે (પાટલિપુત્તે વસામિ) હું પાટલિપુત્રમાં વસું છું.

અનેતાનિ ગૃહાણિ, તેષુ મર્દેષુ ત્વં વસસિ ?' વિશુદ્ધતરકો નૈગમો ષ્ણતિ-દેવ
દત્તસ્ય ગૃહે વસામિ । દેવદત્તસ્ય ગૃહે અનેકાઃ કોષ્ઠકાઃ, તેષુ સર્વેષુ ત્વં
વસસિ ? વિશુદ્ધતરકો નૈગમો ષ્ણતિ-ગર્ભગૃહે વસામિ । એવં વિશુદ્ધસ્ય નૈગમસ્ય
વસન । એવમેવ વ્યવહારસ્યાપિ । રાંગ્રહસ્ય સંસ્તારકસમારુદ્ધો વસતિ । ઋજુમૂત્રસ્ય

કિ (પાટલિપુત્રે અળેગાઈં ગિહાઈં-તેસુ સર્વેસુ તુવં વસસિ) પાટલિપુત્ર
મેં અનેક ગૃહ હૈં-સો કયા તુમ उन सबों में रहते हो ? । (વિશુદ્ધ-
તરાઓ ળેગમો ષ્ણતિ) તવ વિશુદ્ધતર નૈગમનય કે મતાનુકૂલ હોકર
ઊરાને ડતર દિયા-(દેવદત્તસસ ઘરે વસામિ) દેવદત્ત કે ઘર મેં રહતા
હં । (દેવદત્તસસ ઘરે અળેગા કોઢુગા તેસુ સર્વેસુ તુવં વસસિ ?) પૂછને
વાલે ને પુનઃ પૂછા કિ દેવદત્ત કે ઘર મેં તો અનેક કોઢે હૈં, તો કયા
તુમ उन सबों में रहते हो ? (ગર્ભઘરે વસામિ) તવ ડસને કહા કિ
નહીં, મેં उन सब में नहीं रहता हूं । કિન્તુ વહાં જો ગર્ભગૃહ હૈં,
ડસમેં રહતા હં । (એવં વિશુદ્ધસસ ળેગમસસ વસમાળો) હસ પ્રકાર
વિશુતર નૈગમનય કે મત કે અનુસાર યહ ગર્ભ ગૃહ મેં રહતા હુઆ હી
'વસતિ' હમ રૂપ સે વ્યવદિષ્ટ હોતા હૈં । તાત્પર્ય હસ કા યહ હૈં કિ
જિસ ગૃહાદિ મેં સર્વદા નિવાસીરૂપ સે વિવક્ષિત હોતા યહ
યદિ વહાં ડમ સમય મેં રહ રહા હૈં, તમી વહ 'વહાં રહતા હૈં' । 'હસ
રૂપ સે વિશુદ્ધતર નૈગમનય કે મતાનુસાર વ્યવદિષ્ટ હો સકતા હૈં । યદિ

પ્રશ્નકર્તાએ ફરીવાર પ્રશ્ન કર્યો કે (પાટલિપુત્રે અળેગાઈં ગિહાઈં-તેસુ સર્વેસુ
તુવં વસસિ) પાટલિ પુત્રમાં ઘણાં ઘરો આવેલા છે. તો શું તમે તે સર્વ
ઘરોમાં નિવાસ કરો છો ? (વિશુદ્ધતરાઓ ળેગમો ષ્ણતિ) ત્યારે વિશુદ્ધતર
નૈગમનય મુજબ તેણે જવાબ આપ્યો કે (દેવદત્તસસ ઘરે વસામિ) હું દેવદ-
ત્તના ઘર રહું છું (દેવદત્તસસ ઘરે અળેગા કોઢુગા તેસુ સર્વેસુ તુવં વસસિ ?)
પ્રશ્નકર્તાએ ફરીવાર પ્રશ્ન કર્યો કે દેવદત્તના ઘરમાં તો ઘણા પ્રકોણો છે, તો
શું તમે તે સર્વ પ્રકોણોમાં નિવાસ કરો છો ? (ગર્ભઘરે વસામિ) ત્યારે તેણે
જવાબ આપતા કહ્યું કે, હું તે સર્વ પ્રકોણોમાં રહિતો નથી પણ ફક્ત તેના
ગર્ભગૃહમાં નિવાસ કરું છું. (એવં વિશુદ્ધસસ ળેગમસસ વસમાળો) આ પ્રમાણે
વિશુદ્ધતર નૈગમનયના મત મુજબ આ ગર્ભગૃહમાં રહેતા જ 'વસતિ' આ
રૂપથી વ્યવદિષ્ટ વાય છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે જે ગૃહાદિમાં સદા
નિવાસ કરનારના રૂપના વિવક્ષિત થતા જો તે ત્યાં જ રહેતો હોય તોજ
આ 'ત્યાં રહે છે' આ રૂપમાં વિશુદ્ધતર નૈગમનયના મત મુજબ વ્યવદિષ્ટ

कारण वश किसी गली आदि में वह बल समय है तो उस समय 'उस विवक्षित घर में यह रहता है' ऐसा अनिप्रसङ्ग होने के कारण नहीं कहा जा सकता है। (एवमेव व्यवहारस्स वि) इसी प्रकार व्यवहारनय भी लोकव्यवहार के अनुसार चलता है। इसलिये लोकव्यवहार में जैसे नैगमनय के ये उक्त प्रकार देखने में आते हैं, वैसे ही प्रकार व्यवहारनय के भी इसलिये नैगमनय के जैसा व्यवहारनयको भी जानना चाहिये।

शंका—अन्तिम नैगमनय का जो यह प्रकार आपने कहा है कि यदि वह वर्तमान में जिस घर में रहा है यदि उसी घर में मौजूद है तो यह 'वहां रहता है' ऐसा कहा जा सकता है नहीं तो नहीं। सो यह चरम नैगमोक्त प्रकार लोक में नहीं माना जाता है—क्योंकि 'ग्रामान्तर में गया हुआ भी देवदत्त 'अयं पाटलिपुत्रे वसति' यह पाटलिपुत्र में रहता है—इस प्रकार से पाटलिपुत्र के निवासीरूप से व्यपदिष्ट होता ही है। इस प्रकार से जब यह चरमनैगमोक्त प्रकार नहीं माना जाता है तो फिर 'व्यवहार नय भी नैगमनय के अनुसार जानना चाहिये' यह कथन भी कैसे युक्त माना जा सकता है ?

यद्यपि शक्यं तेम छे. जे ते गमे ते कारवुथी केछि शेरी वगेरेमां ते सभये विद्यमान होय तो, ते सभये 'ते निवक्षित घरमां ते रहे छे' आवु अति प्रसंग होवाथी कहेवामां आवतुं नथी. (एवमेव व्यवहारस्स वि) आ प्रमाणे व्यवहारनय पणु लोकव्यवहार मुज्जण आवे छे आथी लोकव्यवहारमां जेम नैगमनयना आ उपयुक्त प्रकारे जेवामां आवे छे, तेवा ज प्रकारे व्यवहारनयना पणु होय छे तेम सभज लेवुं. ओटले के नैगमनयनी जेम व्यवहारनय विषे पणु जण्णी लेवुं जेछजो.

शंका—अन्तिम नैगमनयना जे आ प्रकार आपथीजे स्पष्ट करेल छे के जे ते वर्तमानमां जे घरमां रहितो होय तो जे ते तेज घरमां विद्यमान होय तो 'आ त्यां रहे छे' आ रीते कहेवामां आवे छे. अन्यथा नहि, पणु आ चरम नैगमोक्त प्रकार लोकमां मान्य नथी, केमके 'ग्रामान्तरमां गयो छे, छांतांजे देवदत्त 'अयं पाटलिपुत्रे वसति' आ पाटलिपुत्रमां रहे छे. आ प्रमाणे पाटलिपुत्रना निवासी रूपमां व्यपदिष्ट थाय छे आ रीते आ चरम नैगमोक्त प्रकार गणाय ज नहि तो पछी "व्यवहारनय पणु नैगमनय मुज्जण ज छे" आ कथन योग्य कथ रीते गणाय ?

येषु आत्माश्रमदेशेषु अवगाढः तेषु वसति । त्रयाणां शब्दनयानाम् आत्मगावे वसति । तदेतद् वसतिदृष्टान्तेन ॥सू० २२८॥

उत्तर--शंका, ठीक है-परन्तु ऐसा इस कथन का अभिप्राय नहीं है इसका अभिप्राय तो ऐसा है कि ग्रामान्तर में गये हुए देवदत्त के विषय में जब कोई यह पूछता है कि-‘देवदत्त यहां रहता है कि नहीं रहता है’ तब इसके उत्तररूप में कोई ऐसा कह देता है कि ‘ग्रामान्तर गया हुआ देवदत्त यहां नहीं रहता है’। ऐसा लोकव्यवहार देखा जाता है। इसलिये ‘एवमेव व्यवहारस्यापि’ ऐसा कथन युक्त ही है। नैगमव्यवहारनय की अपेक्षा (संगहस्त) संग्रहनय विशुद्ध होता है इस कारण इस नय के अनुसार (संवारसमारूढो वसति) ‘वसति’ ऐसा प्रयोग तब ही हो सकता है कि जब वह संस्तारक पर आरूढ हो। तात्पर्य कहने का यह है कि वसति शब्द का अर्थ निवास है-और यह निवास संस्तारक पर उपविष्ट होने पर ही बन सकता है अन्यत्र गृहादिक में ठहरने पर नहीं। क्योंकि मार्गादि में प्रवृत्त हुए पुरुष आदि में जैसे चलनादिक्रियावत्त्व होने के कारण निवासार्थरूप वसति संगत नहीं होती है, उसी प्रकार से इस नय के मतानुसार संस्तारक पर समारूढ हुए व्यक्ति के विषय में ‘गृहादौ वसति’ यह गृहादि में रहता है ऐसा व्यपदेश संगत नहीं हो सकता

ઉત્તર-આ જાતની શંકા ઉચિત જ છે પરંતુ આ કથનનો અભિપ્રાય એવો થતો નથી. આનો અભિપ્રાય તો એવો થાય કે ગ્રામાન્તરમાં ગયેલ દેવદત્તના સંબંધમાં ત્યારે કેઈ પ્રશ્ન કરે છે કે ‘દેવદત્ત અહીં’ રહે છે કે નહીં? ત્યારે એના જવાબમાં કેઈ આ પ્રમાણે કહે છે કે ‘ગ્રામાન્તર ગયેલ દેવદત્ત અહીં’ રહેતો નથી. લોકવ્યવહારમાં પણ આ પ્રમાણે જ થતું જોવામાં આવે છે. ‘एवमेव व्यवहारस्यापि’ આ કથન ઉચિત જ છે. નૈગમ વ્યવહાર-નયની અપેક્ષા (સંગહસ્ત) સંગ્રહનય વિશુદ્ધ હોય છે એથી આ નય મુજબ (સંવારસમારૂઢો વસતિ) ‘વસતિ’ આ જાતનો પ્રયોગ ત્યારે જ કરી શકાય કે ત્યારે તે સંસ્તારક-પથારી પર આરૂઢ હોય. તાત્પર્ય કહેવનું આ પ્રમાણે છે કે વસતિ શબ્દનો અર્થ નિવાસ છે અને આ નિવાસ સંસ્તારક પર ઉપવિષ્ટ હોવાની જ સંભવી શકે તેમ છે. ગૃહાદિ અન્ય સ્થાનેમાં નિવાસ કરવાથી નહિ. કેમકે માર્ગાદિના પ્રવૃત્ત થયેલ પુરુષ આદિમાં જેનું ગત્યાદિ ક્રિયાવત્ત્વ હોવાથી નિવાસાર્થ ‘उप वसति’ સંગત થતી નથી, તેમજ આ નયના નવ મુજબ સંસ્તારક પર સમારૂઢ હોયેલ વ્યક્તિના સંબંધમાં “गृहादौ वसति” આ

હૈ । નહીં તો અતિપ્રસંગ દોષ કી આપત્તિ આવેગી । તવ ફિર 'ક્વાસૌ વસતિ' યહ કહાં રહતા હૈ ? હસ પ્રકાર કી નિવાસ વિષયક જિજ્ઞાસા હોને પર 'સંસ્તારકે વસતિ' યહ સંસ્તારકપર રહતા હૈ, ગૃહાદિ મેં નહીં' એસા કથન હસ કે મતાનુસાર હોતા હૈ । સંસ્તારક અનેક પ્રકાર કે હોતે હૈ—હસલિયે વે સબ યહાં એકરૂપ સે વિવક્ષિત હો જાતે હૈ । ક્યોકિ સંગ્રહનય સામાન્ય કો ગ્રહણ કરતા હૈ । (ઝજ્જુસુયસ્સ જેસુ આગાસપપ્પેસુ ઓગાહો તેસુ વસહ) ઋજુસૂત્રનય કે મતાનુસાર જિન આકાશપ્રદેશોં પર અવગાહ-અવગાહના યુક્ત-હૈ ઉન આકાશપ્રદેશોં પર હી વહ રહતા હૈ । યહ ઉસકા નિવાસ યહાં વર્તમાન કાલ મેં હી હો રહો હૈ—અતીત અનાગત કાલ મેં નહી ક્યોકિ વે દોનોં વિનષ્ટ એવં અનુત્પન્ન હૈં હસલિયે હનકા અસત્ત્વ હૈ । એમા યહ નય માનતા હૈ । (તિણ્હં સદ્દનયાણં આયમાવે વસહ-સે તં વસહિદિદ્વંતેણં) શબ્દ સમભિ-રુદ્ધ ઓર એવંભૂત હન ત્રીન નયોં કે મતાનુસાર સમસ્ત જન અપને આત્મસ્વરૂપ મેં હી રહતે હૈં ક્યોકિ અન્ય કી અન્ય મેં વૃત્તિ હોતી નહીં હૈં । યદિ અન્ય કી અન્ય મેં વૃત્તિ હોને લગે તો હમ યહ પૂછ સકતે હૈં કિ- 'વહ વહાં સર્વાત્મક રહેગા-યા દેશાત્મક રહેગા ? યદિ સર્વાત્મના વહાં

ગૃહાદિમાં રહે છે આ વ્યપદેશ ઉચિત છે એમ લાગતું નથી. નહિતર અતિ પ્રસંગદોષ ઉપસ્થિત થશે. તો પછી “કાસૌ વસતિ” આ ક્યાં રહે છે ? આ જાતની નિવાસ વિષયક જિજ્ઞાસા હોવાથી ‘સંસ્તારકે વસતિ’ આ સંસ્તારક પર રહે છે. ગૃહાદિમાં નહિ એવું કથન નય સુજળ સ્પષ્ટ થાય છે. એથી તે સર્વે અહીં એક રૂપથી વિવક્ષિત થઈ જાય છે કેમકે સંગ્રહનય સામાન્યને ગ્રહણ કરે છે. (ઝજ્જુસુયસ્સ જેસુ આગાસપપ્પેસુ ઓગાહો તેસુ વસહ) ઋજુ સૂત્રનયના મતાનુસાર જે આકાશપ્રદેશો પર અવગાહ-અવગાહના યુક્ત છે તે આકાશપ્રદેશો પર જ તે રહે છે, તેમનું આ નિવાસકાર્ય ત્યાં વર્તમાનકાળમાં જ થઈ રહ્યું છે. અતીત કે અનાગતકાળમાં નહિ. કેમકે એઓ ખૂબ વિનષ્ટ તેમજ અનુત્પન્ન છે. એથી જ એમનું અસત્ત્વ છે. આવું આ નય માને છે. (તિણ્હં સદ્દનયાણં આયમાવે વસહ સે તં વસહિદિદ્વંતેણં) શબ્દ, સમભિરુદ્ધ અને એવં ભૂત આત્મ સ્વરૂપમાં જ નિવાસ કરે છે, કેમકે અન્યની અન્યમાં વૃત્તિ હોય જ નહિ. જે અન્યની અન્યમાં પ્રવૃત્તિ થવા માટે તો અમે આ જાતનો પ્રશ્ન કરી શકીએ કે ‘તે ત્યાં સર્વાત્મતા નિવાસ કરે છે કે દેશાત્મના ?’ જે તે ત્યાં સર્વાત્મના રહેશે, આ વાત માની લઈએ

વહ રહેગા એલી વાત જાની જાવે તો ફિર આધાર સે ભિન્ન અપને નિજ રૂપ સે उसकी प्रतीति ही नहीं हो सकेगी-जैसे आधार पर बिछे हुए संस्तारक आदि आधार के स्वरूप से भिन्न अपने स्वरूपसे प्रतिभासित नहीं होते हैं किन्तु आधार स्वरूप से ही प्रतिभासित होते हैं इसी प्रकार देवदत्तादि भी यदि सर्वात्मना वहां रहेंगे तो वे तद्विन्नस्वरूप से उपलब्ध नहीं हो सकेंगे। किन्तु आधारस्वरूप से ही उपलब्ध होंगे। यदि द्वितीय पक्ष स्वीकार किया जावे तो यह माना जा सकता है कि- 'अन्य अन्य में देशात्मना ठहर सकता है' परन्तु वहां फिर भी यह प्रश्न हो सकता है कि 'उस देश में वह क्या सर्वात्मना ठहरेगा या देशात्मना? सर्वात्मना ठहरने में स्वरूप हानि होने का प्रसंग प्राप्त होता है और देशस्वरूपता की आपत्ति आती है। देशात्मना ठहरने पर वही पुनः प्रश्न होगा कि- 'वह वहां सर्वात्मना ठहरेगा या देशात्मना। इस प्रकार स्वरूप हानि और विकल्पद्वय की अनावृत्ति होने से अनवस्थादोष आता है। अतः यही मानना चाहिये कि सर्व अपने स्वरूप में ही वसते हैं अन्यत्र नहीं। इस प्रकार वसति के दृष्टान्त से यह नय स्वरूप का प्रतिपादन किया।

તો પછી આધારથી ભિન્ન પોતાના સ્વરૂપથી તેની પ્રતીતિ થઈ શકે જ નહિ એમ આધાર પર પાયરેલા સંસ્તારક વગેરે આધારના સ્વરૂપથી ભિન્ન પોતાના સ્વરૂપથી પ્રતિભાસિત થતા નથી પણ આધાર સ્વરૂપથી જ પ્રતિભાસિત થાય છે આ પ્રમાણે દેવદત્ત વગેરે પણ જે સર્વાત્મના ત્યાં રહેશે તો તેઓ તદ્દ-ભિન્ન સ્વરૂપથી ઉપલબ્ધ થશે નહિ પરંતુ આધારસ્વરૂપથી જ ઉપલબ્ધ થઈ શકશે જે ઈતીયપક્ષ સ્વીકારવામાં આવે તો એમ માની શકાય કે અન્ય અન્યમાં દેશાત્મના રહી શકે છે આમ છતાંયે ત્યાં આ જાતનો પ્રશ્ન ફરી ઉપસ્થિત થઈ શકે છે કે 'તે દેશમાં શું તે સર્વાત્મના રહેશે કે દેશા-ત્મના? સર્વાત્મના નિવાસ કરવામાં સ્વરૂપ હાનિનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય છે અને દેશસ્વરૂપતાની બાધા ઉપસ્થિત થાય છે દેશાત્મના નિવાસ કરવામાં ફરી તે જ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થશે કે 'તે ત્યાં સર્વાત્મના રહેશે કે દેશાત્મના? આ રીતે સ્વરૂપ હાનિ અને વિદ્વદ્વયની અનતિવૃત્તિ હોવામાં અનવસ્થા દોષ ઉપસ્થિત થાય છે એવાં એમજ માની લેવું જોઈએ કે બધાં પોતાના સ્વરૂપમાં જ વસે છે, અન્યત્ર નહિ. આ પ્રમાણે વસતિના દૃષ્ટાન્ત વડે આ નવસ્થાદોષ પ્રતિપાદન કરવાના આવ્યું છે.

ટીકા—‘સે કિં ત’ં’ ઇત્યાદિ—

અથ કિં તદ્ વસતિદષ્ટાન્તેન નયપ્રમાણમ્ ? ઇતિ શિષ્યપ્રશ્નઃ । ઉત્તરયતિ—
વસતિદષ્ટાન્તેન નયપ્રમાણમેવં વિજ્ઞેયમ્—યથા—સ યથાનામકઃ કોઽપિ પુરુષઃ
કંચિત્ પુરુષં વદતિ=પૃચ્છતિ—કુત્ર ત્વં વસસિ ? ઇતિ । તત્ત એવં પૃચ્છન્તં તં
પુરુષં સ પુરુષઃ અવિશુદ્ધો નયઃ=અગ્નિશુદ્ધનૈગમનયાનુસારી સન્ મળતિ—લોકે
વસામીતિ । એવમુતરોત્તરં ક્રમેણ વિશુદ્ધવિશુદ્ધતરનૈગમનયાનુસારેણ તાવન્નેયં

ભાવાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા મૂત્રકારને વસતિ દષ્ટાન્ત દ્વારા નય સ્વરૂપ
કા પ્રતિપાદન જિગ્યા છે । હસમેં યહ કહા ગયા છે કિ ‘તુમ કહાં રહતે
હો’ એસા પ્રશ્ન જવ કિસીને કિસીસે પૂછા—તવ ઉસને એસા કહા કિ ‘મેં
લોક મેં રહતા હુ । ‘અલોક મેં રહના સંભવિત નહીં—અતઃ એસા કહના
કિ મેં લોક મેં રહતા હૂં, યહ નૈગમનય કે મતાનુસાર ઠીક છે । પરન્તુ
હસ પ્રકાર કા સમાધાન દેનેવાલા યહ નય ઉચિત ઉત્તર કે યહુત દૂર
હોને સે અવિશુદ્ધ છે । જવ ઉસસે યહ પૂછા જાતા છે કિ—‘હે ભાઈ ! તુમ
લોક મેં રહતે હો તો કિસ લોક મેં રહતે હો—તો વહ જ્ઞટ કહ દેતા છે
કિ—‘મેં તિર્યક્ લોક મેં રહતા હૂં । યહ બી ઉસકા કથન નૈગમનય કી
માન્યતાનુસાર ઠીક છે । હસ નય કો વિશુદ્ધ હસલિયે કહા ગયા છે કિ—
‘પહિલેકી માન્યતાનુસાર યહ માન્યતા ઉચિત ઉત્તર કે કિચિત્ નિકટ મેં
આ ગઈ હોતી છે । હસી પ્રકાર સે આગે ૨ કે ઉત્તર નૈગમનય કે
વિશુદ્ધતર મત કે અનુસાર હોતે જાતે હૈં । હસ પ્રકાર ચલતે ૨ જવ

ભાવાર્થ—આ સૂત્રવડે સૂત્રકારે વસતિ દષ્ટાન્તવડે નયસ્વરૂપનું પ્રતિપાદન
કયું છે આમાં આ જાતની સ્પષ્ટતા કરવામાં આવી છે કે ‘તમે કયાં રહો
છો ?’ આ જાતનો કોઈએ કોઈને પ્રશ્ન કર્યો, ત્યારે તેણે કહ્યું કે ‘હું લોકમાં
રહું છું’ ‘અલોકમાં રહેવું સંભવિત નથી, તેથી આમ કહેવું કે ‘હું લોકમાં
રહું છું’ આ નૈગમનય મુજબ યોગ્ય જ કહેવાય. પરંતુ એક રીતે આ
પ્રમાણે સમાધાન આપનાર આ નય ઉચિત ઉત્તર આપનાર ન હોવાથી
અવિશુદ્ધ છે જ્યારે તેને આમ પૂછવામાં આવે છે કે હે ભાઈ ! તમે જો
લોકમાં રહો છો તો પછી કયા લોકમાં રહો છો । ત્યારે તે તરત જ જવાબ
આપે છે કે ‘હું તિર્યક્ લોકમાં રહું છું.’ તેનું આ કથન પણ નૈગમનય
મુજબ ઉચિત જ છે. આ નયને વિશુદ્ધ એટલા માટે કહેવામાં આવેલ છે કે
પ્રથમ માન્યતા મુજબ આ માન્યતા ઉત્તરના ઔચિત્યાંશને સ્પર્શ કરતી
દેખાય છે. આ રીતે આ પછીના ઉત્તરો નૈગમનયના વિશુદ્ધતર મત મુજબ

યાવત્ સ મળતિ ગર્ભગૃહે વસામીતિ । एवं विशुद्धनैगमनयपतानुसारेण गर्भगृहे
 वसन्नेव वसतीति व्यपदिश्यते । अयं भावः—विशुद्धनैगमनयानुसारेण यत्र
 गृहादौ सर्वदा निवापित्वेनामौ विनक्षितस्तत्र तिष्ठन्नेवासौ तत्र तिष्ठतीति
 व्यपदिश्यते । यदि न कारणवशादन्यत्र रथ्यादौ वर्तते, तदा तत्र विवक्षिते
 गृहादौ वगतीति नोच्यते, अतिपराङ्मादिति । एवमेव व्यवहारस्यापि । व्यवहार-
 नयो हि लोकव्यवहारे वर्तते । लोकव्यवहारे च नैगमोक्तप्रकारा एव दृश्यन्ते,
 अतो नैगमस्य व्यवहारनयोऽपि बोध्य इति भावः । ननु चरमनैगमोक्तप्रकारो
 लोके नैष्यते, ग्रामान्तरं गतोऽपि देवदत्तः 'अयं पाटलिपुत्रे वसतीति' पाटलि-
 पुत्रागमित्वेन व्यपदिश्यते, एव च—'एवमेव व्यवहारस्यापि'—ति कथनमयुक्तम् ?
 इति चेदाह—ग्रामान्तरं गते देवदत्ते स इह वसति न वेति केनचित्पृष्ठः कश्चित्
 नवयति—ग्रामान्तरं गतो देवदत्तो नेह वसतीति । एवं च लोकव्यवहारदर्श-
 नात् 'एवमेव व्यवहारस्यापि' उति कथनं युक्तमेवेति । संग्रहनयस्य नैगमव्यवहारा-
 पेक्षया विशुद्धनादेनयानुसारेण संस्तारकममारूढ = संस्तारकोपविष्ट एव वस-

વિશુદ્ધનર નૈગમનય કી માન્યતાનુસાર એલા કહા જાતા કિ-મૈં ગર્ભ
 ગૃહ મેં રહતા હું । તવ નૈગમનય કી માન્યતા સમાપ્ત હો જાતી હૈ ।
 યદ્યપિ યદાં પર ની યદ પ્રશ્ન હો સકતા હૈ કિ-‘તુન કયા સમસ્ત ગર્ભ-
 ગૃહ મેં રહતે હો યા ઇક કોને મેં ? તાત્પર્ય કહને આ યદ હૈ જિ-‘જિતને
 ખી ઉત્તર કે પ્રકાર હસ મુત્ર ઢારા સ્પષ્ટ કિયે ગયે હૈ, વે સવ
 નૈગમનય કે સ્વરૂપ પર અચ્છા પ્રકાર ઢાલતે હૈ । હમસે નૈગમનય કા
 સ્વરૂપ કયા હૈ ? યદ બાત અચ્છી પ્રકાર સે હમેં સમજા મેં આ જાતી
 હૈ । વ્યવહાર નય ની ખી માન્યતા વસતિ કે સંબન્ધ મેં નૈગમનય કે હી
 જમો હૈ । કયોંકિ યદ નય લોકવ્યવહાર કે અનુસાર ચલતા હૈ ।
 સંગ્રહનય કી માન્યતાનુસાર વસતિ જગદ્ કા પ્રયોગ ગર્ભગૃહ આદિ મેં રહને

સ્પષ્ટ બતાવતો છે આ પ્રમાણે ત્યારે વિશુદ્ધનરનૈગમનયની માન્યતા મુજબ
 અમ કહેવાના આવે છે કે ‘હું ગર્ભગૃહમાં - હું છું’ ત્યારે નૈગમનયની
 માન્યતા નવામ વર્તે ત્યારે નો કે ખરી પડે આ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થઈ
 શકે તેમ છે કે ‘તું તમે આખા ગર્ભગૃહમાં રહ્યા છો કે એક ખૂણામાં રહ્યા
 છો ? માન્યતા કહેવાનું આ પ્રમાણ છે કે એટલા ઉત્તરોના પ્રકારે આ
 નય પડે સ્પષ્ટ કરવાના આવેલા છે, તે તમે નૈગમનયના તત્વ વિષે સારો
 એવો પ્રશ્ન પડે છે ખરી નૈગમનયનું સ્વરૂપ કેવું છે, તે બાત અમારી
 માટે ખરી રીતે સ્પષ્ટ નહીં ત્યારે વ્યવહારનયની પણ માન્યતા વનનિના
 સંબંધના નૈગમનયની જેમ જ છે કેનકે આ નય નૈગમનયના મુજબ જ
 ચાલે છે, સમજનાની નવાતા મુજબ વનનિ સ્પષ્ટતા પ્રયોગ ગર્ભગૃહ

તીતિ વ્યાપ્તિદેશને, ન તુ સંસ્તારકાદિન્યત્ર ગૃહાદી તિષ્ઠન્નપિ । અયં મ.વા:-
સંસ્તારકાદિન્યત્ર નિવાસાર્થો ન સંગચ્છતે, ચઠ્ઠાદિક્રિયાવત્તાત્ માર્ગાદિપ્રવૃત્ત
વત્ । એવ ચૈતન્મતેન સંસ્તારકે તપતી ગૃહાદી વસતીતિ વ્યપદેશો ન ભવતિ, અતિ-
પ્રસજ્ઞાત્ । તતશ્ચ કાણી વસતીતિ નિવાસત્રિજ્ઞાણાયાં 'સંસ્તારકે વસતીતિ' એવ-
મેવૈતન્નતમાશ્રિન્ધોચ્ચતે, ન તુ ગૃહાદો વસતીત્યાદિ । સંસ્તારકશ્ચ મિત્રમિત્રગતો-
ડનેકોડપ્યત્રૈકત્વેન વિવક્ષિતઃ, સંગ્રહસ્ય સામાન્યગ્રાહકત્વાદિતિ ભાવઃ । ઋજુ-
મૂત્રસ્ય=ઋજુમૂત્રમતાનુસારેણ યેષુ આકાશપદેશેષુ સ જનોડ્યગ્રાહઃ=અવગાહના-
યુક્તો ભવતિ તેષ્વાકાશપદેશેષ્વેવ સ વસતિ । સ ચ વાસો વર્તમાનકાલ એવ
ભવતિ, નતાતીતાનાગતકાલયોઃ, નિનષ્ટાનુત્પન્નત્વેન તયોરેતન્મતેડસત્ત્વાદિતિ ।
તથા ત્રયાણાં શબ્દનયનાં=શબ્દસમમિરુદ્ધૈર્ભૂતાનાં મતે સર્વોઽપિ જનઃ આત્મ-
ભાવે=સ્વરુપે વસતિ અન્યસ્થાન્યત્ર વૃત્તેરસંવચ્ચનાત્ । અન્યો યદ્યન્યત્રાપિ વર્તેત

કે અર્થ મેં નહીં હો સકતા હૈ-ક્યોંકિ વસતિ શબ્દ કા અર્થ નિવાસ હૈ
હૈ ઓર યહ ત્રિવાસરૂપ અર્થ સંસ્તારક પર આરુઢ હોને પર હો ઘટિત
હોતા હૈ-ગૃહાદિક મેં ઠહરને પર નહીં । ઋજુમૂત્ર નય કી માન્યતાનુસાર
સંસ્તારક પર આરુઢ હોને પર વસતિ શબ્દ કા અર્થ ઘટિત નહીં હોતા
હૈ । ક્યોંકિ યહ નય વર્તમાન સમય કો ગ્રહણ કરતા હૈ-ઇસલિયે વર્ત
માન ક્ષણ મેં જિન આકાશ પ્રદેશોં મેં વહ રહ રહા હૈ વહી વસતિ શબ્દ કા
અર્થ હૈ એસા જાનનાં ચાહિયે । શબ્દસમમિરુદ્ધ ઓર એવંભૂત ઇન ત્રીન
નયોં કી માન્યતાનુસાર આકાશપ્રદેશોં મેં રહના યહ વસતિ શબ્દ
કા અર્થ નહોં હો સકતા હૈ ક્યોંકિ આકાશપ્રદેશ પરદ્રવ્ય હૈ । પર-
દ્રવ્ય મેં કોઈં મીં દ્રવ્ય નહીં રહ સકનાં હૈ । ઇસલિયે પ્રત્યેક દ્રવ્ય

વગેરેમા રહેવાના અર્થમાં થઈ શકે તેમ નથી કેમકે વસતિ શબ્દનો અર્થ
નિવાસ છે અને આ નિવાસરૂપ અર્થ સંસ્તારક પર આરુઢ થવા પછી જ
ઘટિત થઈ શકે છે ગૃહાદિકમા રહેવાથી નહિ. ઋજુમૂત્રની માન્યતા મુજબ
સંસ્તારક ઉપર આરુઢ થવાથી વસતિ શબ્દનો અર્થ ઘટિત થતો નથી.
કેમકે આ નય વર્તમાન સમયને જ ગ્રહણ કરે છે. એટલા માટે વર્તમાન
ક્ષણમાં જે આકાશપ્રદેશોમા તે નિવાસ કરી રહેલ છે, તેજ વસતિ શબ્દનો
અર્થ છે. આમ જાણવું જોઈએ. શબ્દસમમિરુદ્ધ અને એવંભૂત આ ત્રણે ત્રણ
નયોની માન્યતા મુજબ આકાશ પ્રદેશોમાં રહેલું આ વસતિ શબ્દનો અર્થ થાય
નહિ કેમકે આકાશપ્રદેશ ઉપર દ્રવ્યો છે. પરદ્રવ્યમાં કોઈપણ દ્રવ્ય સંભવી

तर्हि स किं तत्र सर्वात्मना वर्तेत ? उत देशात्मना ? यदि सर्वात्मना वर्तेत तदाऽऽधारमिन्नस्वकीयरूपेण स न प्रतिभासेत । यथा—आधारे आस्तृतः संस्तारकादिराधारस्वरूपमिन्नस्वस्वरूपेण न प्रतिभासते किन्तु आधारस्वरूपेणैव भासते । एवं देशादत्तादिरपि सर्वात्मना तत्राधीयानस्तद्विन्नस्वस्वरूपेण नोपलभ्येत । अथ यदि द्वितीयः पक्षः स्वक्रियेत तर्हि अन्योऽन्यत्र देशात्मना तिष्ठेत् । तत्र देशेऽपि स किं सर्वात्मना तिष्ठेत् उत देशात्मना ? सर्वात्मना यदि तिष्ठेत्तदा तस्य स्वस्वरूपहानिर्देशस्वरूपतापत्तिश्च संजायेत । यदि देशात्मना तिष्ठेत् तदा पुनः स एव पक्षः आपद्येत—किं स सर्वात्मना तिष्ठेत्, किं वा देशात्मना ? सर्वात्मपक्षे पूर्वोक्त एव दोषः । देशात्मपक्षे पुनस्तदेव विकल्पद्वयम् । इत्थं विरामाभावादनवस्था प्रसज्येत, अतः सर्वोऽपि स्वस्वभाव एव निवसति नान्यत्रेति मन्तव्यमिति । प्रकृतमुपसंहरन्नाह—तदेतद् वमतिदृष्टान्तेनेति ॥सू० २२८॥

अथ प्रदेजदृष्टान्तेन नयप्रमाणं निरूपयति—

मूलम्—से किं तं पएसदिट्ठंतेणं? पएसदिट्ठंतेणं--णोगमो भणइ--छण्हं पएसो, तं जहा-धम्मपएसो अधम्मपएसो आगासपएसो जीवपएसो खंधपएसो देसपएसो । एवं वयंतं णोगमं संगहो भणइ—जं भणसि—छण्हं पएसो तं न भवइ, कम्हा? जम्हा जो देसपएसो सो तस्सेव दव्वस्स जहा को दिट्ठंतो? दासेण से खरो कीओ दासोऽवि मे खरोऽवि मे, तं मा भणाहि—‘छण्हं पएसो’, भणाहि—‘पंचण्हं पएसो’, तं जहा-धम्मपएसो अधम्मपएसो आगासपएसो जीवपएसो खंधपएसो । एवं वयंतं संगहं ववहाणो भणइ—जं भणसि--पंचण्हं पएसो, तं न भवइ,

अपने २ आत्मस्वरूप में निवास करता है, यह वमति शब्द का अर्थ इन तीन नयोनी नान्यतानुसार है । इस प्रकार से वसति दृष्टान्त को लेकर सूत्रकार ने नयस्वरूप का प्रतिपादन किया है ॥सू० २२८॥

शब्द न यदि ओरी दरेडे दरेड द्रव्य चोताना आत्मस्वउपधी निवास करे छे, आ वमति शब्दने अर्थ आ तानु नयोनी नान्यतानुसार छे आ प्रमाणे वमतिदृष्टान्तने अर्थने सूत्रकारे नयस्वउपधुं प्रतिपादन कयुं छे ॥सू० २२८॥

कम्हा ? जइ जहा पंचण्हं गोट्टियाणं पुरिसाणं केइ दव्वजाए
 सांमण्णे भवइ, तं जहा--हिरण्णे वा सुवण्णे वा धणे वा धण्णे
 वा, तं न ते जुत्तं वत्तुं जहा पंचण्हं पएसो, तं मा भणिहि--
 पंचण्हं पएसो, भणाहि--पंचविहो पएसो, तं जहा -धम्मपएसो
 अधम्मपएसो आगासपएसो जीवपएसो खंधपएसो । एवं वयंतं
 ववहारं उज्जुसुओ भणइ-जं भणसि--पंचविहो पएसो, ते न भवइ,
 कम्हा ? जइ ते पंचविहो पएसो, एवं ते एक्केळो पएसो पंचविहो,
 एवं ते पणवीसइविहो पएसो भवइ, तं मा भणाहि--पंचविहो
 पएसो, भणाहि--भइयव्वो पएसो--सिय धम्मपएसो सिय अधम्म-
 पएसो सिय आगासपएसो सिय जीवपएसो सिय खंधपएसो ।
 एवं वयंतं उज्जुसुयं संपइ सदनओ भणइ--जं भणसि भइयव्वो
 पएसो, तं न भवइ, कम्हा ? जइ भइयव्वो पएसो, एवं ते धम्मप-
 एसोऽवि सिय धम्मपएसो सिय अधम्मोपएसो सिय आगासपएसो
 सिय जीवपएसो सिय खंधपएसो, अधम्मपएसोऽवि--सिय धम्म-
 पएसो जाव सिय खंध पएसो, आगासपएसोवि--सिय धम्म-
 पएसो जाव सिय खंधपएसो, जीवपएसोऽवि--सिय धम्मपएसो
 जाव सिय खंधपएसो, खंधपएसोऽवि--सिय धम्मपएसो जाव
 सिय खंधपएसो, एवं ते अणवत्था भविस्सइ, तं मा भणाहि-
 भइयव्वो पएसो, भणाहि--धम्मे पएसो धम्मे, अहम्मे पएसो
 से पएसो अहम्मे, आगासे पएसो से पएसो आगासे, जीवे
 पएसो से पएसो नो जीवे, खंधे पएसो से पएसो नो खंधे । एवं

वयंतं सदनयं समभिखुढो भणइ-जं भणसि-धम्मे पएसे से
 पएसे धम्मे, जाव जीवे पएसे से पएसे नो जीवे, खंधे पएसे
 से पएसे नो खंधे, तं न भवइ, कम्हा ? इत्थं जलु दो समासा
 भवन्ति, तं जहा-तत्पुरिसे य कम्मधारणं य । तं ण णज्जइ कथ-
 रेणं सन्नाणेणं भणसि ? किं तत्पुरिसेणं किं कम्मधारणं ?
 जइ तत्पुरिसेणं भणसि तो मा एवं भणाहि । अहं कम्मधारणं
 भणसि, तो विसेसओ भणाहि-धम्मे य से पएसे य से पएसे
 धम्मे, अहम्मे य से पएसे य से पएसे अहम्मे, आगासे य से
 पएसे य से पएसे आगासे, जीवे य से पएसे य से पएसे नो
 जीवे, खंधे य से पएसे य से पएसे नो खंधे । एवं वयंतं सम-
 भिखुढं संपइ एवंभूओ भणइ-जं जं भणसि तं तं सव्वं कप्पिणं
 पडिपुण्णं निरवसेसं एगगहणगहियं । देसेऽवि मे अवत्थू, पएसे-
 ऽवि मे अवत्थू । से तं पएसदिट्ठंतेणं । से तं नयप्पमाणे ॥ सू० २२३ ॥

छाया-अथ किं तत् प्रदेशदृष्टान्तेन ? प्रदेशदृष्टान्तेन-नेगमो भगति-
 पण्णा प्रदेशः, तद्यथा-अर्मपदेशः अवर्मपदेशः आकाशपदेशः जीवपदेशः स्फुट्य-
 पदेशः देशपदेशः । एवं उदन्तं नेगमं संग्रहो भगति, यद् भणसि-पण्णा प्रदेशः, न
 न भवति, कस्मान् ? यामाइ यो देशपदेशः स तस्मैव द्रव्यस्य, यथा को
 दृष्टान्तः ?, दासेन मम खरः क्रीतो दागोऽपि मम खरोऽपि मम, तन्मा भण
 पण्णा प्रदेशः, मम पञ्चाना प्रदेशः, तद्यथा-अर्मपदेशः अवर्मपदेशः आकाशपदेशो
 जीवपदेशः, स्फुट्यपदेशः । एवं उदन्तं संग्रहं व्यग्रहाणो भगति, यद् भणसि,
 पञ्चाना प्रदेशः, तद् न भवति, कस्मान् ? यदि यथा पञ्चाना गोष्ठिज्ञाना पुरु-
 षाणां स्मिन्निद् द्रव्यता सामान्य भवति, तद्यथा-द्विष्यं तत्पुण्णं ता यन् ता
 सान्येता, तन्न ते युक्तं वक्तुं यथा पञ्चाना प्रदेशः तन्मा भण-पञ्चाना प्रदेशः,

भण पञ्चविधः प्रदेशः, तद्यथा-धर्मप्रदेशः अधर्मप्रदेशः आकाशप्रदेशो जीवप्रदेशः स्कन्धप्रदेशः । एवं वदन्तं व्यवहारम् ऋजुमूर्खो भणति, यद् भणसि पञ्चविधः प्रदेशः, तद् न भवति, कस्मात् ? यदि ते पञ्चविधः प्रदेशः, एवं ते एकैकः प्रदेशः पञ्चविधः, एवं ते पञ्चविंशतिविधः प्रदेशो भवति, तद् मा भण-पञ्चविधः प्रदेशः, भण भक्तव्यः प्रदेशः-स्याद् धर्मप्रदेशः, स्यात् अधर्मप्रदेशः, स्यात् आकाशप्रदेशः, स्यात् जीवप्रदेशः, स्यात् स्कन्धप्रदेशः । एवं वदन्तं ऋजुमूर्खं सम्प्रति शब्दनयो भणति यद् भणसि-भक्तव्यः प्रदेशः, तद् न भवति कस्मात् ? यदि भक्तव्यः प्रदेशः, एवं ते धर्मप्रदेशोऽपि स्याद् धर्मप्रदेशः, स्यात् अधर्मप्रदेशः, स्यात् आकाशप्रदेशः, स्यात् जीवप्रदेशः, स्यात् स्कन्धप्रदेशः । अधर्मप्रदेशोऽपि स्यात् धर्मप्रदेशः, यावत् स्यात् स्कन्धप्रदेशः, आकाशप्रदेशोऽपि स्यात् धर्मप्रदेशो यावत् स्यात् स्कन्धप्रदेशः, जीवप्रदेशोऽपि-स्याद् धर्मप्रदेशो यावत् स्यात् स्कन्धप्रदेशः, स्कन्धप्रदेशोऽपि-स्याद् धर्मप्रदेशो यावत् स्यात् स्कन्धप्रदेशः, एवं ते अनवस्था भविष्यति, तन्मा भण भक्तव्यः प्रदेशः, भण-‘धम्मे पएसे से पएसे धम्मे’ धर्मप्रदेशः स प्रदेशो धर्मः, ‘अहम्मे पएसे से पएसे अहम्मे’ अधर्मप्रदेशः स प्रदेशोऽधर्मः ‘आगासे पएसे से पएसे आगासे’ आकाशः प्रदेशः स प्रदेश आकाशः, ‘जीवे पएसे से पएसे नो जीवे’ जीवः प्रदेशः स प्रदेशो नो जीवः, ‘खंघे पएसे से पएसे नो खंघे’ स्कन्धः प्रदेशः स प्रदेशो नो स्कन्धः । एवं वदन्तं शब्दनयं समभिच्छेदो भणति, यद् भणसि-‘धम्मे पएसे से पएसे धम्मे जाव जीवे पएसे से पएसे नो जीवे, खंघे पएसे से पएसे नो खंघे’ धर्मप्रदेशः स प्रदेशो धर्मः-धर्मः प्रदेशः स प्रदेशो धर्मः, यावत् जीवे प्रदेशः स प्रदेशो नो जीवः-जीवः प्रदेशः स प्रदेशो नो जीवः, स्कन्धे प्रदेशः स प्रदेशो नो स्कन्धः-स्कन्धः प्रदेशः स प्रदेशो नो स्कन्धः, तद् न भवति, कस्मात् ? अत्र खलु द्वौ सनासौ भवतः, तद्यथा-तत्पुरुषश्च कर्मधारयश्च तद् न ज्ञायते कतरेण समासेन भणसि ? किं तत्पुरुषेण किं कर्मधारयेण ? यदि तत्पुरुषेण भणसि तर्हि मा एवं भण । अथ कर्मधारयेण भणसि तर्हि विशेषतो भण ‘धम्मे य से पएसे य से पएसे धम्मे’ धर्मश्च स प्रदेशश्च स प्रदेशो धर्मः, ‘अहम्मे य से पएसे य से पएसे अहम्मे’ अधर्मश्च स प्रदेशश्च स प्रदेशोऽधर्मः, ‘आगासे य से पएसे य से पएसे आगासे’ आकाशश्च स प्रदेशश्च स प्रदेश आकाशः, ‘जीवे य से पएसे य से पएसे नो जीवे’ जीवश्च स प्रदेशश्च स प्रदेशो नो जीवः, ‘खंघे य से पएसे य से पएसे नो खंघे’ स्कन्धश्च स प्रदेशश्च स प्रदेशो नो स्कन्धः । ‘एवं वदन्तं समभिच्छेदं सम्प्रति एवंभूतो भणति-यद् यद् भणसि तत् सर्वं कृत्स्नं प्रतिपूर्णं निरवशेषम् एक ग्रहणगृहीतम् । देशेऽपि मे अवस्तु, प्रदेशेऽपि मे अवस्तु । तदेतत्प्रदेशदृष्टान्तेन । तदेतद् नयप्रमाणम् ॥सू० २२९॥

ટીકા-‘સે કિં તં’ इत्यादि-

अथ किं तत् प्रदेशदृष्टान्तेन नयप्रमाणम्? इति शिष्यप्रश्नः। उत्तरयति-प्रदेश-
दृष्टान्तेन-प्रकृतो देशः प्रदेशः-निर्विभागो भाग, स एव दृष्टान्तस्तेन नय-
प्रमाणमेवं विज्ञेयम्-नैगमनयो भणति-पण्णां प्रदेशः, तद्यथा-धर्मप्रदेशः, अधर्म-
प्रदेशः आकाशप्रदेशः, जीवप्रदेशः, स्कन्धप्रदेशः, देशप्रदेश इति। अत्र धर्म-
शब्देन धर्मास्तिकाया विवक्ष्यते तस्य प्रदेशो धर्मप्रदेशः। एवमधर्माकाशजीव-
शब्दैरपि अस्तिज्ञायविशिष्टा अपर्णाकाशजीवा विवक्षिताः। तथा स्कन्धः=पुद्गल-
द्रव्यसमूहस्य प्रदेशः-स्कन्धप्रदेशः। देशः=उपरिनिर्दिष्टानां धर्मास्तिकाया

अथ सूत्रकार प्रदेशदृष्टान्त से नय के स्वरूप का प्रतिपादन करते हैं-‘सो किं तं पणसदिदृतेणं?’ इत्यादि।

शब्दार्थ--(सो किं तं पणसदिदृतेणं) हे भदन्त! प्रदेशदृष्टान्त से नय के स्वरूप का प्रतिपादन किस प्रकार से है?

उत्तर--(पणसदिदृतेणं) प्रदेशरूप दृष्टान्त से नयके स्वरूप का प्रतिपादन इस प्रकार होता है--(णेगमो भणइ) नैगमनय कहता है (छण्ह पणसा) कि छह द्रव्यों का प्रदेश है--(तं जहा) जैसे--(धम्मपणसो, अधम्मपणसो आगासपणसो, जीवपणसो, खंधपणसो, देसपणसो,) धर्मास्तिकाय का प्रदेश, अधर्मास्तिकाय का प्रदेश, आकाशास्तिकाय का प्रदेश, जीवास्तिकाय का प्रदेश, स्कंध प्रदेश और देश प्रदेश। प्रकृत देश का नाम प्रदेश है। अर्थात् जिसका दूसरा विभाग न हो सके ऐसा जो भाग है वह प्रदेश है। पुद्गल द्रव्य के समूह का नाम

इवे સત્રકાર પ્રદેશ દૃષ્ટાન્તથી નય-સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરે છે:-

‘સે કિં તં પણસદિદૃતેણં?’

શબ્દાર્થ--(સે કિં તં પણસદિદૃતેણં) હે ભદ્રંત! પ્રદેશ દૃષ્ટાન્તથી નયના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કેવી રીતે થાય છે?

ઉત્તર--(પણસદિદૃતેણં) પ્રદેશ રૂપ દૃષ્ટાન્તથી નયના સ્વરૂપનું પ્રતિ-
પાદન આ રીતે થાય છે. (ણેગમો ભણइ) નૈગમનય કહે છે (છણ्ह પણસા)
છ દ્રવ્યોનો પ્રદેશ (તં જહા) જેમકે (ધમ્મપણસો, અધમ્મપણસો, આગાસપણસો,
જીવપણસો, નંયપણસો, દેસપણસો) ધર્માસ્તિકાય પ્રદેશ, અધર્માસ્તિકાય પ્રદેશ,
અન્યાસ્તિકાય પ્રદેશ, જીવાસ્તિકાય પ્રદેશ, સ્કન્ધ પ્રદેશ અને દેશ પ્રદેશ
પ્રકૃત દેશનું નામ પ્રદેશ છે એટલે કે જેનું બીજું કોઈપણ રીતે વિભાજન
થઈ નહીં, એવો જે જાન છે, તે પ્રદેશ છે. પુદ્ગલ દ્રવ્યના સમૂહનું નામ

દીનાં પશ્ચાન્નાં પ્રદેશદ્વાદિનિષ્પન્નઃ, તસ્ય પ્રદેશો દેશપ્રદેશ इति । धर्मास्तिकाया
दिषु प्रदेशस्य सामान्येन सत्त्वात् षण्णां प्रदेश इत्युक्तम् । विशेषविवक्षायां तु षट्
प्रदेशा इति वक्तव्यम् । एवं वदन्तं नैगमं ततो निपुणः संग्रहनयो भणति, यद्
भणसि-षण्णां प्रदेश इति, तन्न भवति=तन्न युज्यते । कस्मात्तन्न युज्यते ?

સ્કંધ હૈ હસ સ્કન્ધ કા જો પ્રદેશ હૈ સ્કંધપ્રદેશ હૈ । ધર્માસ્તિકાયાદિક
इन पांच द्रव्यों के दो आदि प्रदेशों से जो निष्पन्न होता है, उसका
नाम देश है । इस देश का जो प्रदेश है, वह देशप्रदेश है । धर्मास्ति-
कायादिकों में सामान्यरूप से प्रदेश की मत्ता रहती है इसलिये ‘षण्णां-
प्रदेशः’ ऐसा नैगमनय ने कहा हैं । और जब विशेष विवक्षा होती है-
तब वही नैगमनय ‘षण्णां प्रदेशाः’ षट् प्रदेशाः’ ऐसा बहुवचनान्त प्रयोग
भी करता है । तात्पर्य कहने का यह है कि-‘नैगमनय सामान्य और
विशेष इन दोनों को ग्रहण करनेवाला होता है । अतः जब धर्मास्ति-
कायादिक द्रव्यों में प्रदेश सामान्य की विवक्षा से प्रदेश व्यवस्था की
जाती है, तब नैगम नय षट् प्रदेश शब्द का समास ‘षण्णां प्रदेशः
षट् प्रदेशाः’ ऐसा एकवचनान्त शब्द परक करता है और जब
प्रदेश विशेष विवक्षा की जाती है, तब ‘षण्णां प्रदेशाः षट्प्रदेशाः,
ऐसा बहुवचनान्त शब्द परक करता है । (एवं वयंतं णैगमं संगहो
भणइ) नैगमनय के इस कथन को सुनकर निपुण संग्रहनय ने उससे

સ્કંધ છે આ સ્કંધનો જે પ્રદેશ છે તે સ્કંધ પ્રદેશ છે. ધર્માસ્તિકાયાદિક આ
પાંચ દ્રવ્યોના બે વગેરે પ્રદેશોથી જે નિષ્પન્ન થાય છે, તે દેશ કહેવાય છે.
આ દેશનો જે પ્રદેશ છે, તે દેશ પ્રદેશ છે. ધર્માસ્તિકાયાદિકોમાં સામાન્યરૂપથી
પ્રદેશની સત્તા રહે છે, એથી “ષણ્णां प्रदेशः” આવું નૈગમનયે કહ્યું છે. અને
જ્યારે વિશેષ વિવક્ષા હોય છે, ત્યારે તે નૈગમનય “षण्णां प्रदेशाः षट् प्रदेशाः.”
એવો બહુવચનान्त પ્રયોગ કરે છે, તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે
“નૈગમનય સામાન્ય અને વિશેષ એ બન્નેને ગ્રહણ કરનાર હોય છે, એથી
જ્યારે ધર્માસ્તિકાયાદિક દ્રવ્યોમાં પ્રદેશસામાન્યની વિવક્ષાથી પ્રદેશવ્યવસ્થા
કરનામાં આવે છે, ત્યારે નૈગમનય ષટ્ પ્રદેશનો સમાસ “षण्णां प्रदेशः षट्
प्रदेशः” આમ એક વચનान्त શબ્દ પરક કરે છે. અને જ્યારે પ્રદેશ વિશેષની
વિવક્ષા કરવામાં આવે છે, ત્યારે “षण्णां प्रदेशाः षट् प्रदेशाः” આમ બહુવચ-
नान्त શબ્દ પરક કરવામાં આવે છે. (एवं वयंतं णैगमं संगहो भणइ)
नैगमनयના આ કથનને સાંભળીને નિપુણ સંગ્રહનયે તેને કહ્યું. (જં ભણસિ
અ ૭૫

ઉત્પાદ-‘જમ્હા’ કન્યાદિ-પસ્માન્ યો દેશપ્રદેશઃ સ તસ્યેવ દ્રવ્યસ્ય । અયં ભાવઃ
યો દેશપ્રદેશો મરતા પઞ્ડપ્યાને ઉક્તઃ, સ ન યુજ્યતે, યતો દેશો ધર્માસ્તિકા ાદીનાં
પ્રદેશદ્વયાદિ ॥ નિષ્પન્ન ઇત્યુચ્યતે તસ્ય પ્રદેશસ્તુ ધર્મપ્રદેશાદિ સમ્બન્ધી એવાત્ ।
અતઃ કોઽપિ દૃષ્ટાન્તોઽસ્મિ ? ઇતિ જિજ્ઞાસાયમાહ-યથા દાસેન મે સ્વરઃ ક્રીતો
દાસોઽપિ મે સ્વરોઽપિ મે, ઇતિ લોકે વ્યવહિયતે । દામસ્ય ગદ્યીનત્વાત્ક્રીતઃ
સ્વરોઽપિ મત્સન્વન્વિક્ત એવેત્યર્થઃ । એવમેવ અત્રાપિ દેશસ્ય ધર્માસ્તિકાયાદિ-સ્વ

કહા-‘જે ભગાનિ-છળ્લાં પળસો તં ન મવહ-કમ્હા જમ્હા જો દેસ-
પળસો સો તસેવ દવ્વસ) હે નૈગમનય । જો તુમ ‘પળ્લાં પ્રદેશઃ’
એમા કહતે હો, વહ નહીં વનતા હૈ । ક્યોંકિ દેશ કા જો પ્રદેશ હૈ,
વહ उसी द्रव्य का है । तात्पर्य कहने का यह है कि-‘जो देश प्रदेश
छटे स्थान में कहा गया है, वह स्वतंत्ररूप से ठहरता नहीं है--
क्योंकि जो देश है, वह धर्मास्तिकायादिकों के प्रदेशद्वय आदि से
निष्पन्न हुआ ही तो माना जाता है । अतः जो देश का प्रदेश
जोगा-वह धर्मास्तिकायादि प्रदेशों का सम्बन्धी ही होगा । (जहा
कोदिट्ठनो-दासेण मे स्वरो कीओ दासो वि मे स्वरो वि मे) जैसे
किसी के नौकर ने गया खरीदा तब उसने कहा-नौकर भी
मेरा है और गया भी मेरा है । इसका भाव यह है कि-दास
जब मेरे आधीन है, तब उसके द्वारा खरीदा हुआ गया भी मेरा
ही है । ऐसा जग लोक में वावहार देखा जाता है-तब धर्मास्तिका

-‘જગ પળસો ત ન મવહ કમ્હા જમ્હા જો દેસપળસો સો તસેવ દવ્વસ)
હે નૈગમનય । જો તમે “પળ્લા પ્રદેશ” આમ કહો છો, તે ઉચિત નથી, કેમકે
દેશનો જે પ્રદેશ છે, તે તેજ દ્રવ્યથી સંબદ્ધ છે. તાત્પર્ય કહેવાતું આ પ્રમાણે
છે, કે જે દેશ પ્રદેશ છટ્ટા સ્થાનમાં કહેવાયેલ છે, તે સ્વતંત્ર રૂપથી વિદ્યમાન
છે એમ નથી કેમકે જે દેશ છે, તે ધર્માસ્તિકાયાદિકોના પ્રદેશદ્વય આદિથી
નિષ્પન્ન થયેલ છે આમ માનવામાં આવશે એથી જે દેશનો પ્રદેશ થયો તે
ધર્માસ્તિકાયાદિ પ્રદેશોથી સંબદ્ધ જ હશે. ? જહા કો ટિટ્ઠના-દાસેણ મે
સ્વરો કીઓ દાસો વિ મે સ્વરો વિ મે) જેન કોઈના દાસે ગવેટ્ટું વેચાતું લીધું
ત્યારે તેના દાસીઓ જુ પોઠર પનુ મારો છે અને ગવેટ્ટું પનુ નારું છે
આનો ભાવ ના પ્રમાણે છે કે જાન ત્યારે નારી આવીનતાના રહે છે. ત્યારે તેને
ખરીડેલું ગવેટ્ટું પનુ નારું જ છે. આ જાતની વાવહાર પદ્ધતિ ત્યારે કોઈમાં
અવિન છે, ત્યારે ધર્માસ્તિકાયાદિકોના પ્રદેશદ્વય આદિથી નિષ્પન્ન દેશનો પ્રદેશ

નિધિકસ્ય દેશપ્રદેશોઽપિ તત્સંબન્ધિક एवेति भावः । तत्=तस्माद् हेतोः माभण-
षणां प्रदेश इति, अपि तु पञ्चानां प्रदेश इति भण । पञ्चानां प्रदेशो यथा-
धर्मप्रदेशः अधर्मप्रदेशः आकाशप्रदेशो जीवप्रदेशः स्कन्धप्रदेश इति । अत्रेदं
बोध्यम्-आवान्तरद्रव्ये सामान्याद्याश्रित्याविशुद्धः संग्रहनय एव धर्मास्तिकाया-
दीनि पञ्चद्रव्याणि तत्प्रदेशांश्च मनुते । विशुद्धस्तु संग्रहनयो द्रव्यबाहुल्यं प्रदेश
कल्पनां च न स्वीकरोति, अपि तु वस्तुत्वेन सर्वाण्यप्येकत्वेनैव स्वीकरोतीति ।

गादિકોં के प्रदेश द्वय आदि से निष्पन्न देश का प्रदेश भी धर्मास्ति-
कायादिक का संबन्धी ही होगा-स्वतन्त्र नहीं— (तं मा भणाहि
छणं पएसो भणाहि पंचणं पएसो) इसलिये तुम ऐसा मत कहो कि
षणां प्रदेशः-षट् प्रदेशः' । किन्तु ऐसा कहो 'पञ्चानां प्रदेशः-पञ्च
प्रदेशः । (तं जहा) जैसे (धम्मपएसो, अधम्मपएसो, आगासपएसो,
जीवपएसो, खंध पएसो) धर्मप्रदेश, अधर्मप्रदेश, आकाशप्रदेश, जीव
प्रदेश स्कन्धप्रदेश । यहाँ इस प्रकार से समझना चाहिये । कि अवान्तर
द्रव्य में सामान्य आदि को आश्रित करके अविशुद्ध संग्रहनय ही
धर्मास्तिकायादिक पांचद्रव्यों को और उनके प्रदेशों को मानता है ।
परन्तु जो विशुद्ध संग्रहनय है, वह द्रव्यबाहुल्य और प्रदेशकल्पना को
नहीं मानता है । वह तो ऐसा मानता है धर्मास्तिकायादिक सब द्रव्य
एक वस्तुत्व सामान्य की अपेक्षा से एक ही हैं । तात्पर्य कहने का यह
है-कि 'संग्रहनय के दो भेद हैं । एक विशुद्ध संग्रहनय और दूसरा
अविशुद्ध संग्रहनय । इनमें जो अविशुद्ध संग्रहनय है, वह

પણુ સ્વતન્ત્ર નહિ પરંતુ ધર્માસ્તિકાયાદિકની સાથે જ. સંગ્રહ થશે (તં મા
ભણાહિ છણં પસો, ભણાહિ પંચણં પસો) એથી તમે આપું ન કહો કે
“પણાં પ્રદેશ” પરંતુ આમ કહો કે ‘પંચાનાં પ્રદેશઃ પંચપ્રદેશઃ’ (તજહા)
જેમ કે (ધમ્મપસો અધમ્મપસો, આગાસપસો, જીવપસો, ધંધપસો)
ધર્મપ્રદેશ, અધર્મપ્રદેશ, આકાશપ્રદેશ, જીવપ્રદેશ, સ્કન્ધપ્રદેશ. અહીં
એવી રીતે સમજવું જોઈએ કે અવાન્તર દ્રવ્યમાં સામાન્ય આદિના આશ્રિત
અવિશુદ્ધ સંગ્રહનય જ ધર્માસ્તિકાયાદિક પાંચે પાંચ દ્રવ્યોને અને તેમના
પ્રદેશોને માને છે. પરંતુ જે વિશુદ્ધ સંગ્રહનય છે, તે દ્રવ્ય બાહુલ્ય અને પ્રદેશ
કલ્પનાને માનતો નથી. તેની માન્યતા આ પ્રમાણે છે કે ધર્માસ્તિકાયાદિક
સર્વ દ્રવ્યો એક વસ્તુત્વ સામાન્યની અપેક્ષાએ એક જ છે તાત્પર્ય આ પ્રમાણે
છે કે ‘સંગ્રહનયના બે પ્રકારો છે વિશુદ્ધ સંગ્રહનય અને અવિશુદ્ધ સંગ્રહનય
આમાં જે અવિશુદ્ધ સંગ્રહનય છે, તે અવાન્તર સામાન્ય રૂપ અપર સત્તાને

एवं वदन्तं संग्रहनयं ततोऽपि निपुणो व्यवहारनयो भगति-यत्त्वं भणसि, पञ्चानां प्रदेश इति, तत्र युज्यते । कस्मात् ? यथा पञ्चानां गोष्ठिकपुरुषाणां किमपि द्रव्यजातं सामान्यम्-अभिन्नं भवति, यथा हिरण्यं वा सुवर्णं वा धनं वा धान्यं वेति, तत्=तस्मात् न ते वक्तुं युक्तं यथा पञ्चानां प्रदेश इति । अयं भावः-

अवान्तर सामान्यरूपा अपरसत्ता को विषय करता है-और जो विशुद्ध संग्रहनय है वह परसत्ता रूप महा सामान्य को विषय करता है । अवान्तर सामान्य अनेक प्रकार का होता है और महासामान्य केवल एक ही रूप होता है । इसलिये अवान्तर सामान्य को ग्रहण करनेवाला जो अविशुद्ध संग्रहनय है, उसकी दृष्टि में छद्म का प्रदेश षट् प्रदेश ऐसा कथन संगत नहीं होता है क्योंकि छद्म देश प्रदेश धर्मास्तिकायादिकों के प्रदेशरूप ही पड़ता है स्वतन्त्र नहीं । एवं तथैव संग्रह व्यवहारो भणइ जं भणसि-पंचण्हं पणसो तं न भणइ, कम्हा जइ जहा पंचण्हं गोष्ठियाणं पुरिसाणं केइ द्रव्यजाणं मनणं भवइ । इस प्रकार कहनेवाले संग्रहनय से व्यवहार नय ने कहा कि जो तुम 'पंचानां प्रदेशः' ऐसा कहते हो, वह बनता नहीं है । क्योंकि पांच गोष्ठिक पुरुषों का कोई द्रव्य जात सामान्य होता है-(न जहा) जैसे (हिरण्ये वा सुवर्णे वा धने वा धण्ये वा) हिरण्य, सुवर्ण, धन अथवा धान्य । (तं न ते जुत्तं वक्तुं जहा पंचण्हं पणसो) इस लिये तुम्हें ऐसा बोलना कि 'पंचानां प्रदेशः' यह युक्त नहीं है ।

વિષય બનાવે છે અને જે વિશુદ્ધ સંગ્રહ નય છે, તે પર સત્તા રૂપ મહા-સામાન્યતે વિષય બનાવે છે. અવાન્તર સામાન્યના ઘણા પ્રકારો છે. અને મહા સામાન્યનું ફક્ત એક જ રૂપ હોય છે એવી અવાન્તર સામાન્યને પ્રહણ કરનાર જે અવિશુદ્ધ સંગ્રહનય છે, તેની દૃષ્ટિએ છન્દો પ્રદેશ ૫૮ પ્રદેશ આ બાતનું કયનું ઉચિત નથી કેમકે છદ્મો દેશ પ્રદેશ ધર્માસ્તિકાયાદિકોના પ્રદેશ રૂપ જ હોય છે, સ્વતંત્ર નહિ (एवं तथैव संग्रह व्यवहारो भणइ, न भणसि-पंचण्हं पणसो तं न भणइ, कम्हा जइ जहा पंचण्हं गोष्ठियाणं पुरिसाणं केइ द्रव्यजाणं मनणं भवइ) આ પ્રમાણે કહેનારા સંગ્રહનયને ત્યારે 'વ્યવહારનયે કળુ' કે તેને 'પંચાના પ્રદેશ' આમ કહે છે તે તે ચોખ્ખું નથી કેમકે પાંચ ગોષ્ઠિક પુરુષોને કોઈ દ્રવ્યના સામાન્ય હોય છે (ન જહા) જેમ કે (हिरण्ये वा सुवर्णे वा धने वा धण्ये वा) હિરણ્ય, સુવર્ણ, ધન અથવા ધાન્ય (તં ન તે જુત્તં વક્તું જહા પંચણ્હ પણસો) એટલા માટે તમારે આમ કહેવું જોઈ કે "પંચાના પ્રદેશ."

અથા પશ્ચાનાં ગોષ્ઠિકપુરુષાણાં હિરણ્યસુવર્ણાદિકં સામાન્યં ભવતિ, યથેવં પશ્ચાનાં ધર્માસ્તિકાયાદિદ્રવ્યાણાં કશ્ચિત્ સામાન્યપ્રદેશઃ સ્યાત્ તદા શક્યતે વક્તું પશ્ચાનાં પ્રદેશ ઇતિ, ન ચૈવમસ્તિ, પ્રતિદ્રવ્યં પ્રદેશભેદાત્, તસ્માત્ત્વયા ન શક્યતે વક્તું પશ્ચાનાં પ્રદેશ ઇતિ, તસ્માદ્ મા ભળ પશ્ચાનાં પ્રદેશ ઇતિ, અપિ તુ ભળ-પશ્ચ વિધઃ પ્રદેશ ઇતિ, તથથા-ધર્મપ્રદેશઃ, અધર્મપ્રદેશઃ, આકાશપ્રદેશો, જીવપ્રદેશઃ, સ્કન્ધપ્રદેશ ઇતિ । એવં વદન્તં વ્યવહારમ્ ક્ષુભ્રુવનયો ભળતિ-યત્ત્વં ભળસિ પશ્ચવિધઃ પ્રદેશ ઇતિ, તદ્ ન યુજ્યતે । કુતો ન યુજ્યતે ? ઇત્યાહ-યદિ ત્વત્સગતઃ પશ્ચવિધઃ પ્રદેશઃ સ્યાત્તદા ધર્માસ્તિકાયાદીનામેકૈકસ્ય પ્રદેશઃ પશ્ચવિધઃ સ્યાત્ ।

તાત્પર્યં યહ હૈ કિ જૈસે પાંચ ગોષ્ઠિક પુરુષોં કા હિરણ્ય સુવર્ણાદિક સામાન્ય હોતા હૈ ડસી પ્રકાર સે યદિ ઇન ધર્માસ્તિકાયાદિક દ્રવ્યોં કા કોઈ સામાન્ય પ્રદેશ હો તો એસા કહ સકતે હૈં કિ ‘પંચાનાં પ્રદેશઃ’ । પરન્તુ એસા તો હૈ નહીં । કયોંકિ પ્રત્યેક દ્રવ્ય કે પ્રદેશ ભિન્ન ૨ હૈં । ફલિયે સામાન્ય પ્રદેશ કે અનાવ મેં ‘પંચાનાં પ્રદેશઃ’ એસા કહના યુક્ત નહી હૈ । (તં મા ભળિહિ પંચળ્હં પાસો ભળાહિ પંચવિહો પાસો) અતઃ એસા મત કહો કિંતુ એસા કહો કિ-‘પંચવિધઃ પ્રદેશઃ પંચપ્રદેશઃ’ । (તં જહા ધમ્મપાસો, અધમ્મપાસો, આગાસપાસો જીવપાસો સ્વંધ પાસો) વે પાંચ પ્રકાર કે પ્રદેશ યે હૈં-ધર્મપ્રદેશ, અધર્મપ્રદેશ, આકાશ પ્રદેશ, જીવ પ્રદેશ, સ્કંધ પ્રદેશ । (એવં વયંતં વવહારં ઉજ્જુસુભો ભળહ, જં ભળસિ પંચવિહો પાસો, તં ન ભવહ, કમ્હા જહ તે પંચવિહો પાસો એવં તે એકેકો પાસો પંચવિહો એવં તે પળવીસહિવિહો

આ યુક્તિ સંગત નથી. આનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે જેમ પાંચ ગોષ્ઠિક પુરુષોનું હિરણ્ય સુવર્ણાદિક સામાન્ય હોય છે, તેમ જ ને આ ધર્માસ્તિકાયાદિકનો કોઈ સામાન્ય પ્રદેશ હોય તો આમ કહી શકાય કે “પંચાનાં પ્રદેશ” પરંતુ આમ છે જ નહિ. કેમકે દરેકે દરેક દ્રવ્યના પ્રદેશો ભિન્નભિન્ન છે. એટલા માટે સામાન્ય પ્રદેશના અભાવમાં ‘પંચાના પ્રદેશઃ’ આમ કહેવું યોગ્ય કહેવાય નહિ. (તં મા ભળિહિ પંચળ્હં પાસો ભળાહિ પંચવિહો પાસો) એથી આમ નહિ પરંતુ આમ કહેા કે “પંચવિધઃ પ્રદેશઃ પંચપ્રદેશઃ” (તં જહા ધમ્મપાસો, અધમ્મપાસો, આગાસપાસો જીવપાસો સ્વંધપાસો) તે પાંચ પ્રકારના પ્રદેશો આ પ્રમાણે છે ધર્મપ્રદેશ, અધર્મપ્રદેશ, આકાશપ્રદેશ, જીવપ્રદેશ, સ્કંધપ્રદેશ. (એવં વયંતં વવહારં ઉજ્જુસુભો ભળહ, જં ભળસિ પંચવિહો પાસો, તં ન ભવહ, કમ્હા-જહ તે પંચવિહો પાસો એવં તે એકેકો પાસો પંચવિહો એવં તે પળવી-

અર્થ માત્ર:-અર્થોપલબ્ધિમ્નુ શબ્દાદેવ મવતિ, પञ्च वेधः प्रदेश इति कथनेन प्रत्येकद्रव्यप्रदेशस्य पञ्चविधत्वमापद्यते इति । एवं च तत्र मतेन पञ्चविंशतिविधः प्रदेशः स्यात्, तस्मात् सा भग-पञ्चविधः प्रदेशः, अपि तु-भक्तव्यः=भजनीयः प्रदेश इति वक्तव्यम् । कियद्विर्विभागैर्मक्तव्यः स्यात् ? इत्याह-स्याद् धर्मप्रदेशः, स्यादधर्मप्रदेशः, स्यादाकाशप्रदेशः, स्याज्जीवप्रदेशः, स्यात् स्कन्धप्रदेश इति ।

પણસો ભવઈ) હસ પ્રકાર કહને ચાલે વ્યવહાર સે ઋજુસૂત્રનય ને કહા જો તુમ 'પંચવિધઃ પ્રદેશઃ' એસા કહતે હો તો વહ ઘનતા નહીં હૈ, કપ્રોંકિ યદિ ત્વત્સંમત પાંચ પ્રકાર કા પ્રદેશ માના જાવે તો ધર્માસ્તિકાયાદિકોં મેં સે એક એક અસ્તિકાય કા પ્રદેશ પાંચ પાંચ પ્રકાર કા હો જાયગા । હસકા તાત્પર્ય વહ હૈ કિ-'અર્થ કી ઉપલબ્ધિ શબ્દ સે હી હોની હૈ । જવ 'પંચવિધઃ પ્રદેશઃ' એસા કહા જાવેગા-તવ હસ કથન સે પ્રત્યેક દ્રવ્ય પ્રદેશ મેં પંચવિધતા સ્વતઃ પ્રતિભાસિત હોગી હી । હસ પ્રકાર તુમ્હારે મન્તવ્યાનુમાર 'પંચવિંશતિવિધઃ પ્રદેશઃ' એસા 'પંચવિધઃ પ્રદેશઃ' કા વાક્યાર્થ હોગા । (તં) હસલિયે (મા ભળાહિ) મત કહો કિ (પંચવિહો પણસો) 'પંચવિધઃ પ્રદેશઃ' એસા (ભળાહિ) કિન્તુ પેના કહો (મદ્યવ્યો પણસો) કિ પ્રદેશ ભજનીય હૈ । (સિય ધમ્મપણસો, સિય અધમ્મપણસો, સિય આગાસપણસો, સિય જીવપણસો, સિય સ્કંધ પણસો) ધર્મપ્રદેશ ભજનીય હૈ, અધર્મપ્રદેશ ભજનીય હૈ, આકાશપ્રદેશ ભજનીય હૈ, જોધ પ્રદેશ ભજનીય હૈ, સ્કંધ પ્રદેશ ભજનીય હૈ । તાત્પર્ય

તરવિહો પણસો ભવઈ) આ પ્રમાણે કહેનારા વ્યવહારને ઋજુસૂત્રનયે કહ્યું, તે નમે 'પચવેવ પ્રદેશઃ' આમ કહેશે તો ને થોડી નથી. કેમકે જો ત્વત્સંમત પાંચ પ્રકારનો પ્રદેશ માનવામાં આવે તો ધર્માસ્તિકાયાદિકોમાંથી એક એક અસ્તિકાયનો પ્રદેશ પાંચ પાંચ પ્રકારનો થઈ જશે આનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે 'અર્થની ઉપલબ્ધિ શબ્દથી જ થાય છે. જ્યારે 'પચવિધ પ્રદેશ' એવી રીતે કહેવામાં આવશે ત્યારે આ કથનથી દરેક દરેક દ્રવ્ય પ્રદેશના પંચવિધતા સ્વયમેવ ભાસિત થઈ જશે જ. આ પ્રમાણે તનારા 'નન મુજમ 'પચવિંશતિવિધ પ્રદેશ એવો 'પચવેવ પ્રદેશ'નો વાક્યાર્થ થશે (૧) એટલા માટે (મા ભળાહિ) આમ ન કહો કે (પચવિહો પણસો) 'પચવિધ પ્રદેશ ભળાહિ' પરંતુ આમ કહો કે (મદ્યવ્યો પણસો) પ્રદેશ ભજનીય છે (સિય ધમ્મપણસો, સિય અધમ્મપણસો, સિય આગાસપણસો, સિય જીવપણસો, સિય સ્કંધપણસો) ધર્મ પ્રદેશ ભજનીય છે, અધર્મ પ્રદેશ ભજનીય છે, આકાશ પ્રદેશ ભજનીય છે, જોધ પ્રદેશ ભજનીય છે, સ્કંધ પ્રદેશ ભજનીય છે, આ

અયં માત્ર:-ભક્તવ્યઃ પ્રદેશ इति कथनेन पञ्चकारक एव प्रदेशो भवति, स्वस्व-
प्रदेशस्यैव ग्रहणात्, परकीयप्रदेशस्तु न गृह्यते, तस्यार्थक्रियासाधकत्वाभावादेत-
न्मतानुसारेणासत्त्वादिति । एवं वदन्तम् ऋजुपुत्रं सम्प्रति शब्दनयो भणति-
यत्वं भणसि, भक्तव्यः प्रदेश इति, तन्न यूज्यते । कुतो न युज्यते ? इत्याह-यदि
तव मते भक्तव्यः प्रदेशः, एवं तर्हि तव मते धर्मप्रदेशोऽपि स्याद् धर्मप्रदेशः,
स्याद्धर्मप्रदेशः, स्यादाकशप्रदेशः, स्याज्जीवप्रदेशः, स्यात् स्कन्धप्रदेशः । एव

इसका यह है कि जब 'भक्तव्यः प्रदेशः' ऐसा कहा जाता है, तब प्रदेश
पांच प्रकार का ही सिद्ध होता है, क्योंकि अपने २ प्रदेश का ही
इस कथन से ग्रहण होता है । परसंबन्धी प्रदेश का नहीं । क्योंकि पर-
संबन्धी प्रदेश में अर्थक्रिया के प्रतिसाधकत्व का अभाव है । इसलिये
इस नय की मान्यतानुसार परप्रदेश असत् रूप है । (एवं वयंतं) इस
प्रकार कहनेवाले (उज्जुसुर्यं) ऋजुपुत्रनय से (संग्रह) उसी समय
(सहनयो भणइ) शब्दनय ने कहा- (जं भणसि भइयव्वो पएसो तं न
भवइ) जो तुम 'भक्तव्यः प्रदेशः' ऐसा कहते हो, वह कहना तुम्हारा
ठीक नहीं बनता है (कम्हा) क्योंकि (जइ भइयव्वो पएसो) यदि 'प्रदेश
भजनीय है' ऐसा तुम्हारा मत हो तो (एवं ते धम्मपएसो वि सिय
धम्मपएसो सिय अधम्मपएसो, सिय आगासपएसो, सिय जीव
पएसो सिय खंधपएसो) इस प्रकार के मत से धर्मास्तिकाय का जो
प्रदेश है, वह धर्मास्तिकाय का भी हो सकता है, अधर्मास्तिकाय का

सर्वानु' तात्पर्य' આ પ્રમાણે છે કે "ભક્તવ્યઃ પ્રદેશઃ" આ રીતે કહેવામાં આવે
છે ત્યારે પ્રદેશના પ્રકારો પચ જ છે. આમ સિદ્ધ થાય છે કેમકે આનાથી
પોતપોતાના પ્રદેશનું જ ગ્રહણ થાય છે પર સંબંધી પ્રદેશનું ગ્રહણ થતું
નથી કારણ કે પરસંબંધી પ્રદેશમાં અર્થ ક્રિયા પ્રત્યે સાધકત્વનો અભાવ છે
એટલા માટે આ નયની માન્યતા મુજબ પર પ્રદેશ અસત્ રૂપ છે. (એવ વચત)
આ કહેનારા (ઉજ્જુસુર્ય) ઋજુપુત્રનયને (સપર) તે સમયે (સહનયો ભણइ)
શબ્દનયે કહ્યું કે (જ ભણસિ ભइયવ્વો પएसો તં ન ભવइ) જો તમે 'ભક્તવ્ય
પ્રદેશઃ' આમ કહો છો, તો આમ કહેવું યોગ્ય નથી (કમ્હા) કેમકે (જइ-
ભइયવ્વો પएसો) જો પ્રદેશ ભજનીય છે, એવી માન્યતા છે તો (એવં તે ધમ્મ
પएसો વિ સિય ધમ્મપएसો સિય અધમ્મપएसો, સિય આગાસપएसો સિય જીવ-
પएसો સિય સંધપएसો) આ જાતના મતથી ધર્માસ્તિકાયનો જ પ્રદેશ છે, તે
ધર્માસ્તિકાયનો પણ થઈ શકે છે, અધર્માસ્તિકાયનો પણ થઈ શકે છે, આકાશ-

મયર્મપ્રદેશાદિપ્રપ્યેત્તૈકઃ પશ્ચવિધઃ સ્યાન્, एवं चानवस्था भविष्यति । अयं भावः—भजनाया अनियतत्वाद् धर्मप्रदेशः कदाचिद् धर्मप्रदेशः स्यात् कदाचिद्-धर्मप्रदेशादिरपि स्यात् । एतमयर्मपदे गादिषियेऽपि बोध्यम् । लोकेऽपि दृश्यते यथा देवदत्तादिः पुरुषः कदाचिद् राज्ञो भृत्यो भवति कदाचिदमात्यादेः । इत्थं

भी हो सकता है आकाशास्तिकाय का भी हो सकता है, जीवास्तिकाय का भी हो सकता है, स्कंध का भी हो सकता है । (अधम्मपएसोऽवि सिय धम्मपएसो जाव सिय खंघपएसो, आगासपएसोऽवि सिय धम्म पएसो जाव खंघपएसो, वि सिय धम्मपएसो जाव खंघपएसो एवं ते अणवत्त्वा भविस्सइ) अधर्मास्तिकाय का जो प्रदेश है, वह भी धर्मा-स्तिकाय का प्रदेश हो सकता है यावत् स्कंध का प्रदेश हो सकता है । आकाशास्तिकाय जो प्रदेश है, वह भी धर्मास्तिकाय का प्रदेश हो सकता है यावत् स्कंध का प्रदेश हो सकता है । जीवास्तिकाय का जो प्रदेश है, वह भी धर्मास्तिकाय का प्रदेश हो सकता है यावत् स्कंध का प्रदेश हो सकता है । इस प्रकार होने से अनवस्था-वास्तविक प्रदेश स्थिति का अभाव-होगा । इसका तात्पर्य यह है कि भजना अनि-यत होती है । इसलिये जो धर्मास्तिकाय का प्रदेश होगा—वह अधर्मास्ति-काय आदि का भी हो जावेगा—इसी प्रकार जो अधर्मास्तिकाय आदिका प्रदेश होगा—वह अपने २ अस्तिकाय का होकर भी अन्य का भी हो जावेगा—तब जिस प्रकार देवदत्तादिपुरुष में कदाचित् राजा के सेवक

સ્તિકાયને પણ થઈ શકે છે. જીવાસ્તિકાયને પણ થઈ શકે છે, સ્કંધને પણ થઈ શકે છે (અધમ્મપણ્ણોઽવિ સિય ધમ્મપણ્ણો જાવ સિય ચંધપણ્ણો, આગાસપણ્ણો ઽવિ સિય ધમ્મપણ્ણો, જાવ ચંધપણ્ણો જીવપણ્ણો વિ સિય ધમ્મપણ્ણો જાવ ચંધપણ્ણો એ તે અણવત્ત્વા ભવિસ્સઈ) અધર્માસ્તિકાયને જે પ્રદેશ છે, તે પણ ધર્માસ્તિકાયને પ્રદેશ થઈ શકે તેમ છે યાવત્ સ્કંધને પ્રદેશ થઈ શકે છે. આકાશસ્તિકાયને જે પ્રદેશ છે, તે પણ ધર્માસ્તિકાયને પ્રદેશ થઈ શકે છે જીવાસ્તિકાયને જે પ્રદેશ છે, તે પણ ધર્માસ્તિકાયને પ્રદેશ થઈ શકે છે યાવત્ સ્કંધને પ્રદેશ થઈ શકે છે, આ રીતે તો અનવસ્થાધી-વાન્તયિઃ પ્રદેશસ્થિતિનો અભાવ જ થશે. આનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે 'ભજના અનિયત હોય છે. એથી જે ધર્માસ્તિકાયને પ્રદેશ થશે, તે અધર્મા-સ્તિકાય વગેરેનો પણ થઈ જશે. આ પ્રમાણે જે અધર્માસ્તિકાય અદિનો પ્રદેશ થશે તે પોતપોતના અસ્તિકાયને ઘટ્ટને બીજાને પણ થઈ જશે ત્યાં જે નેત્ર દેવદત્ત િ પુરુષના કદાચ રાજાના સેવક હોવાની અથવા કદાચ અમાત્ય

ચ નૈયત્યાભાવાત્તવ મતેऽનવસ્થા પ્રસજ્યેતોત, તસ્માદ્ યા મળ મક્ત્યયઃ પ્રદેશ
 इति, अपि तु इत्थं मण 'धम्मे पएसे से पएसे धम्मे' (धम्मः प्रदेशः स प्रदेशो
 धर्मः) इत्यादि । धर्मः=धर्मात्मकः प्रदेशः, स प्रदेशो धर्मः । अत्रेदं बोध्यम्-अयं
 धर्मात्मकः प्रदेशः समस्तादपि धर्मास्तिकायादभिन्नः सन्नेव धर्मात्मक उच्यते
 न तु धर्मास्तिकायैकदेशाभिन्नः सन् सकलजीवास्तिकायैकदेशाभिन्नजीवात्मकप्रदे-
 शवत् । अतएव स प्रदेशो धर्मः=सकलधर्मास्तिकायादव्यतिरिक्त उच्यते । अयं
 भावः-जीवास्तिकायेऽनन्तजीवद्रव्याणि परस्परं पृथग्भूतानि सन्ति, अतएव एक-

હોને પર ઝોર કઝી અભાત્ય આદિ કે રોધક હોવે પર નૈયત્વ નહીં
 થનતા હૈ । ડલી પ્રકાર પ્રદેશ મેં ઝી નૈયત્વ કા અભાત્ય હોને લે તુમ્હારે મત
 મેં અનવસ્થા હોગી । (તં યા અળાહિ મહ્યવ્વો પણ્સો) હસલિયે એસા
 મત કહો કિ પ્રદેશ મજનીય હૈ । ઢિન્તુ (મળાહિ) એસા કહો (ધમ્મે-
 પણ્સે સે પણ્સે, ધમ્મે, અહમ્મે પણ્સે સે પણ્સે અહમ્મે, આગાસે પણ્સે
 સે પણ્સે આગાસે, જીવે પણ્સે સે પણ્સે નો જીવે, લંધે પણ્સે સે પણ્સે
 નો લંધે) કિ જો પ્રદેશ ધર્માત્મક હૈ વહ પ્રદેશ ધર્મ હૈ । હસકા તાત્પર્ય
 યહ હૈ-યહ ધર્માત્મક જો પ્રદેશ હૈ વહ સમસ્ત ધર્માસ્તિકાય સે અભિન્ન
 હોકર હી ધર્માત્મક કહલાતા હૈ । સકલ જીવાસ્તિકાય કે એકદેશ સે
 અભિન્ન હોકર જીવાત્મક પ્રદેશ કે જૈસા કહ લાનેવાલે ધર્માસ્તિકાય
 કે એકદેશ સે અભિન્ન હોકર વહ ધર્માત્મક નહીં કહલાતા હૈ । કહને
 કા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ-જીવાસ્તિકાય મેં અનન્ત જીવ દ્રવ્ય પરસ્પર જુદે
 જુદે હૈં હસલિયે એક જીવદ્રવ્ય કા જો પ્રદેશ હૈ વહ સમસ્ત જીવા-

વગેરેના સેવક હોવાથી નૈયત્ય અનતું નથી, તેમ પ્રદેશમાં પણ નૈયત્યના અભાવે
 તમારા મત મુજબ અનવસ્થા જ ઉત્પન્ન થશે (તં મળાહિ મહ્યવ્વો પણ્સો)
 એટલા માટે તમે આમ ન કહો તે પ્રદેશ ભજનીય છે પરંતુ (મળાહિ) આમ
 કહો કે (ધમ્મે પણ્સે સે પણ્સે, ધમ્મે, અહમ્મે પણ્સે, સે પણ્સે અહમ્મે, આગાસે
 પણ્સે સે પણ્સે આગાસે જીવે પણ્સે સે પણ્સે નો જીવે, લંધે પણ્સે સે પણ્સે નો
 લંધે) જે પ્રદેશ ધર્માત્મક છે તે પ્રદેશ ધર્મ છે. આનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે
 છે કે આ ધર્માત્મક જે પ્રદેશ છે તે સમસ્ત ધર્માસ્તિકાયથી અભિન્ન થઈને જ
 ધર્માત્મક કહેવાય છે. સકલ જીવાસ્તિકાયના એકદેશથી અભિન્ન થઈને જીવા-
 ત્મક પ્રદેશની જેમ કહેવડાવનારા ધર્માસ્તિકાયના એકદેશથી અભિન્ન થઈને
 તે ધર્માત્મક છે તેમ કહી શકાય નહિ. કહેવાનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે
 જીવાસ્તિકાયમાં અનન્ત જીવ દ્રવ્યો પરસ્પર જુદા જુદા છે. એટલા માટે એક
 અ ૭૬

જીવદ્રવ્યસ્ય યઃ પ્રદેશો ભવતિ સ સર્વજીવાસ્તિકાયૈકદેશે વર્તમાન એવ જીવા-
ત્મક ઉચ્ચતે, અત્ર ધર્માસ્તિકાયે તુ એકમેવ દ્રવ્યં ભવતિ, અતઃ સમસ્તધર્માસ્તિ-
કાયાદભિન્ન એવ સન્ તત્પ્રદેશો ધર્માત્મકો ભવતિ । इत्थं च स प्रदेशो धर्म
एवेति । अधर्मास्तિકાयाકાશાસ્તિકાયોરપિ પ્રદેશવિષયે એવમેવ વિજ્ઞેયમ્, ઉભયો-
રપ્યૈકદ્રવ્યત્વાદિતિ । તથા-‘જીવે પણે સે પણે નો જીવે’-જીવઃ પ્રદેશઃ
સ પ્રદેશો નો જીવઃ । સમસ્તજીવાસ્તિકાયૈકદેશે ય એકજીવો ભવતિ, તદાત્મકો
ય એકપ્રદેશઃ સ નો જીવો ભવતીત્યર્થઃ । નો શબ્દોઽત્ર દેશવચનો નત્વભાવવચનઃ ।
એકજીવદ્રવ્યસંવન્ધિનઃ પ્રદેશસ્ય અનન્તજીવદ્રવ્યાત્મકસમસ્તજીવાસ્તિકાયવૃત્તિત્વા-

સ્તિકાય કે એક દેશ મેં વર્તમાન હોતા હુઆ હી જીવાત્મક કહલાતા
હે । પરન્તુ ऐसी व्यवस्था यहाँ नहीं है । यहाँ तो धर्मास्तिकाय में एक
ही द्रव्य है-इसलिये समस्त धर्मास्तिकाय से अभिन्न होता हुआ ही
वह उसका प्रदेश धर्मात्मक कहलाता है । इस प्रकार वह प्रदेश धर्म
ही होता है । अधर्मास्तिकाय एवं आकाशास्तिकाय इन दोनों को भी
प्रदेश विषय में ऐसा ही जानना चाहिये । क्योंकि ये दोनों एक एक
द्रव्य हैं । ‘जीवे पणसे से पणसे नो जीवे’ एक जीवात्मक जो प्रदेश है,
वह प्रदेश नो जीव है । अर्थात् समस्तजीवास्तिकाय का एकेदेशभूत जो
एक जीव है उस एतज्जीवात्मक जो एक प्रदेश है वह नो जीव है । यहाँ
‘नो’ शब्द अभाव का वाचक नहीं है किन्तु एकदेश का वाचक है ।
एक जीवद्रव्य संबन्धी जो प्रदेश है उस प्रदेश की, अनन्त जीव द्रव्या-
त्मक जो जीवास्तिकाय है, उसमें वृत्तित्व का अभाव है । इसलिये उस

જીવ દ્રવ્યનો જે પ્રદેશ છે, તે સમસ્ત જીવાસ્તિકાયના એક દેશમાં વિદ્યમાન
ધર્મને જ જીવાત્મક કહેવાય છે. પરંતુ ऐसी व्यवस्था आती नहीं आड़ी
तो धर्मास्तिकायमा એક જ દ્રવ્ય છે એથી સમસ્ત ધર્માસ્તિકાયથી અભિન્ન
ધર્મને જ તેનો પ્રદેશ ધર્માત્મક કહેવાય છે આ પ્રમાણે તે પ્રદેશ ધર્મ જ
હેય છે. અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાય એઓ બન્નેના પ્રદેશ વિષયોના
સંબંધમાં પણ એવી રીતે જ જાણી લેવું જોઈએ કેમકે એ બન્ને એક
સેક દ્રવ્યો છે ‘જીવે પણે સે પણે નો જીવે’ એક જીવાત્મક જે પ્રદેશ
છે, તે પ્રદેશ નો જીવ છે જોઈએ કે સમસ્ત જીવાસ્તિકાયના એકદેશ ભૂત જે
નોક જીવ છે. તે નોક જીવાત્મક જે એકપ્રદેશ છે તે નો જીવ છે અને “નો”
ના કે અભાવ વાચક નથી પરંતુ એકદેશ વાચક છે એક જીવદ્રવ્ય સંબન્ધી
જે પ્રદેશ છે, તે પ્રદેશના અનન્ત જીવદ્રવ્યાત્મક જે જીવાસ્તિકાય છે, તેના

भावात् नोजीवत्वं बोध्यमिति भावः । एवं-खंधे पएसे से पएसे नो खंधे'-
स्कन्धः प्रदेशः स प्रदेशो नो स्कन्धः । अनन्तस्कन्धात्मकसमस्तस्कन्धैकदेशैक
स्कन्धवर्तिनः प्रदेशस्य समस्तस्कन्धवृत्तित्वाभावाद् नो स्कन्धत्वमिति भावः ।
एवं वदन्तं शब्दनयं समभिहृढः=नानार्थसमभिरोहणात् समभिरूढो नयो भणति-
यत्वं भणसि,—‘धम्मे पएसे से पएसे धम्मे’ इत्यादि, तन्न युज्यते वक्तुम् । कुतो
न युज्यते वक्तुम् ? इत्याह—गदुच्यते—‘धम्मे पएसे से पएसे धम्मे’ इत्यादि ।
अत्र धर्मे प्रदेशः, धर्मः प्रदेशश्चेति द्विविधच्छायायाः संभवात् ‘धम्मे’ इति सप्तम्यन्तं,
प्रथमान्तं वा पदमिति संदेहः संजायते । सप्तम्यां तत्पुरुषः, वने हस्तीवनहस्ती-

एक प्रदेश को नो जीव कहा है । ‘खंधे पएसे से पएसे नो खंधे’ इसी
प्रकार जो एक स्कन्धात्मक प्रदेश है वह नो स्कंध है । तात्पर्य यह है
है—कि अनन्तस्कन्धात्मक जो समस्त स्कंध है—पुद्गलास्तिकाय है—उसका
एकदेश भूत जो एक स्कन्ध है, उसमें रहनेवाले प्रदेश का समस्त
स्कंधरूप पुद्गलास्तिकाय में रहना नहीं है—अर्थात् उसकी उसमें वृत्ति
नहीं है—इसलिये एक स्कन्धात्मक प्रदेश को नो स्कंध कहा है । (एवं
वयंतं सहनयं समभिरूढो जं भणइ, जं भणसि धम्मे पएसे से
पएसे धम्मे जीवे पएसे से पएसे नो जीवे, खंधे पएसे से पएसे नो
खंधे-तं न भवइ कम्हा इत्थं खलु दो समासा भवंति-तं जहा-तप्पुरि
से य कम्मधारणं य-तं ण णज्जइ कयरेणं समासे णं भणसि किं तप्पुरि-
सेणं किं कम्मधारणं) इस प्रकार कहनेवाले शब्दनय से समभिरूढ
नय ने कहा—जो तुम कहते हो कि जो प्रदेश धर्मात्मक है वह धर्मा-

वृत्तित्वनो अभाव छे अथी ते ओक प्रदेशने नो जीव कडेवां आवेल छे.
“खंधे पएसे से पएसे नो खंधे” आ प्रमाणे ने ओक स्कन्धात्मक प्रदेश छे,
ते नो स्कंध छे. तात्पर्य आ प्रमाणे छे के अनन्त स्कन्धात्मक ने समस्त
स्कंध छे—पुद्गलास्तिकाय छे, तेनो ओक देश भूत ने ओक स्कंध छे, तेमां
रहेनार प्रदेशनुं समस्त स्कंध रूप पुद्गलास्तिकायमां रहेपुं थतुं नथी अटले
के तेनी तेमां वृत्ति नथी. अटला भाटे ओक स्कन्धात्मक प्रदेशने नो स्कंध
कडेवां आवेल छे. (एवं वयंतं सहनयं समभिरूढो भणइ, जं भणसि-धम्मे
पएसे, से पएसे धम्मे जीवे पएसे से पएसे नो जीवे, खंधे पएसे से
पएसे नो खंधे-तं न भवइ कम्हा इत्थं खलु दो समासा भवंति-तं जहा-तप्पुरिसे
य कम्मधारणं य तं ण णज्जइ कयरेण समासेणं भणसि किं तप्पुरिसेण किं
कम्मधारणं) आ प्रमाणे कडेनारा शब्दनयने समभिहृढ नये कल्लुं-ने तमे
कडे छे के ने प्रदेश धर्मात्मक छे, ते धर्मास्तिकाय रूप छे, यावत् ने प्रदेश

તિત્વ સંભાવ્યતે । પ્રયત્નાયાં નીલગુત્પલ-લીલોત્પલમિતિવત્ કર્પધારયથ । એવ
 ચાન તત્પુરુષકર્મધારયમમામદ્વયસ્ય સંદેહો જાયતે, તન્ન જ્ઞાયતે, કં સંગાસં
 મનસિકૃત્ય મળસિ । યદિ તત્પુરુષેગ મળસિ તર્હિ એવં ના મળ । અયં ભાવઃ—યદિ
 તત્પુરુષમમાસં મનસિ કૃત્ય ‘ધમ્મે પણ્ણે’ ઇતિ સમ્પન્ના મળસિ, તર્હિ ધર્મપ્રદેશયોઃ
 ભેદઃ પ્રસજ્યેત, કુળ્લે વદરાણિ ઇતિવત્ । અથ કર્મધારણેગ મળસિ ? તર્હિ વિશે-
 સ્તિત્વાયત્વપ હૈ યાત્વત્ જો પ્રદેશ એકજીવાત્મક હૈ વહ પ્રદેશ નો જીવ
 હૈ, જો પ્રદેશ એક સ્કંધાત્મક હૈ વહ પ્રદેશ નો સ્કંધ હૈ સો યહ વાત
 તુમ્હારી નહોં વનતી હૈ । કયોંકિ ‘ધમ્મે પણ્ણે’ યહાં દો પ્રકાર કી હન
 પદોં કી સંસ્કૃત છાયા હોની સંભવિત હૈ—એક ‘ધર્મે પ્રદેશઃ’ એસી ઓર
 દૂસરી ‘ધર્મઃ પ્રદેશઃ’ એસી । હસલિયે ‘ધમ્મે’ પદ મેં સંશય હોના હૈ કિ
 યહ પદ સમ્પન્ન હૈ યા પ્રથમાન્ત હૈ । યદિ હસે સમ્પન્ન પદ માના
 જાવે તો, યહાં સમગ્રી તત્પુરુષ સમાસ હોના ચાહિયે જૈસે વને હસ્તી=વન-
 હસ્તી મેં હુઆ હૈ । યદિ ‘ધમ્મે’ પદ કો પ્રથમાન્ત જાના જાતા હૈ તો,
 પ્રથમા મેં નીલગુત્પલમ્=નીલોત્પલમ્ કે જૈસા કર્મધારય સમાસ હોના
 ચાહિયે । હસ પ્રકાર તત્પુરુષ ઓર કર્મધારય વે દો સમાસ હોને કા
 સંદેહ હોના હૈ । હસલિયે યહ પતા નહીં પડતા હૈ કિ—‘તુમ કિસ સમાસ
 કો મન મેં રાખકર ‘ધમ્મે પણ્ણે’ એસા કહ રહે હો ?’ (જહ તત્પુરિસેગ
 મળસિ, તો મા એવં મળાદિ અહ કર્મધારણં મળસિ તો વિસેસઓ
 મળાદિ) યદિ કહેો કિ હમ તત્પુરુષ સમાસ કો આશ્રિત કરકે એસા

એક જીવાત્મક છે તે પ્રદેશ નોજીવ છે. જે પ્રદેશ એક સ્કંધાત્મક છે, તે
 પ્રદેશ નોસ્કંધ છે, તો આ તમારી વાત યોગ્ય લાગતી નથી. કેમકે “ધમ્મે
 પણ્ણે” અહીં જે પ્રકારની આ પદોની સંસ્કૃત છાયા સંભવી શકે તેમ છે
 એક “ધર્મે પ્રદેશ” અહીં અને બીજી “ધર્મઃ પ્રદેશઃ” એવી. એથી “ધમ્મે”
 પદમા સંશય ઉપસ્થિત થાય છે કે આ પદ સમ્પન્ન છે કે પ્રથમાન્ત છે ને
 એને સમ્પન્ન પદ માનવાના આવે તો, અહીં સમગ્રી તત્પુરુષ સમાસ
 યોગ્ય કહેવાય એમકે “વને હસ્તી=વનહસ્તી” મા થયેલ છે. તે ‘ધમ્મે’
 પદને પ્રથમાન્ત માનવામા આવે તો પ્રથમાન્ત “નીલગુત્પલમ્ નીલોત્પલમ્”
 ની જેમ કર્મધારય મનાન યોગ્ય કહેવાય, આ પ્રમાણે તત્પુરુષ અને કર્મ-
 ધારય આ બન્ને વચ્ચે સ્વાધી અહીં સદેહાત્મક સ્થિતિ ઉત્પન્ન થાય છે
 એવી જે વાત સ્પષ્ટ થતી નથી કે તને કયા સમાસના આવારે “ધમ્મે
 પણ્ણે” કહી શકે છે? (જહ તત્પુરિસેગ મળસિ, તો મા એવં મળાદિ અહ કર્મ-
 ધારણ મળસિ તો વિસેસઓ મળાદિ) તે તમે એમ કહો કે અને તત્પુરુષ

પતો મળ-ધમ્મે ય સે પણ્ણે ય સે પણ્ણે ધમ્મે-ધર્મથ સ પ્રદેશથ સ પ્રદેશો ધર્મઃ
 ઇત્યાદિ । ઇત્યં ચ સપ્તમીતત્પુરુષ સન્દેહો ન મત્તિ । અત્ર ધર્માત્મકઃ પ્રદેશઃ
 સમસ્તધર્માસ્તિકાયાભેદેન સમાનાધિકરણતયોચ્યતે, અતઃ પ્રદેશોઽપિ ધર્મઃ ।
 એવમ્ અધર્માત્મકઃ પ્રદેશઃ અધર્મઃ, આકાશાત્મકઃ પ્રદેશઃ આકાશ ઇતિ । તથા-
 જીવથ સ પ્રદેશથ સ પ્રદેશો નો જીવઃ, સ્કન્ધથ સ પ્રદેશથ સ પ્રદેશો નો
 સ્કન્ધઃ । અં આવઃ-અનન્તજીવાત્મકસપસ્તજીવાસ્તિકાયાસ્યૈકદેશ એક
 જીવો મત્તિ, તમ્ય પ્રદેશઃ સમસ્તજીવાસ્તિકાયાદ્ ભિન્ન એવ મત્તિ, અતઃ

કહતે હૈં તો એસા મત કહો-તાત્પર્યં યહ હૈં કિ યદિ સસમ્યન્ત તત્પુરુષ
 સમાસ કો લેકર ‘ધમ્મે પણ્ણે’ એસા કહતે હો તો ધર્મ ઓર પ્રદેશ
 મેં ભેદ પ્રસક્ત હોતા હૈં । જૈસે ‘કુણ્ડે વડરાણિ’ મેં ભેદ હૈં । યદિ કર્મ
 ધાર ય સમાસ કો આશ્રિત કર કહતે હો તો એસા કહો
 કિ ‘ધમ્મે ય પણ્ણે ય સે ધમ્મે’ હસ પ્રકાર સે કહને પર સપ્તમી
 તત્પુરુષ સમાસ કા સંદેહ નહીં હોતા હૈં । કર્મધારય સમાસ મેં ધર્મા-
 ત્મક જો પ્રદેશ હૈં ડસકા સમસ્ત ધર્માસ્તિકાયા કે સાથ અભેદરૂપ
 હોને કે કારણ સમાનાધિકરણ હો જાતા હૈં । હસલિયે પ્રદેશ મી ધર્મા-
 સ્તિકાયારૂપ બન જાતા હૈં । હસી પ્રકાર (અધર્માત્મકઃ પ્રદેશઃ અધર્મઃ,
 આકાશાત્મકઃ પ્રદેશઃ આકાશઃ ‘જીવથ સ પ્રદેશથ સ પ્રદેશો નો જીવઃ
 સ્કન્ધથ સ પ્રદેશથ સ પ્રદેશો નો સ્કન્ધઃ’) યહાં પર મી જાનના ચાહિયે ।
 તાત્પર્યં કહ હૈં કિ-‘અનન્તજીવાત્મક સમસ્ત જીવાસ્તિકાયા હૈં ડસકા

સમાસના આધારે કહી રહ્યા છીએ તો આ બરોબર નથી તાત્પર્યં એ છે કે
 જે સમ્યન્ત તત્પુરુષ સમાસના આધારે “ધમ્મે પણ્ણે” એમ કહો છો તો
 ધર્મ અને પ્રદેશમાં ભેદ પ્રસક્ત થાય છે એમ “કુણ્ડે વડરાણિ”માં ભેદ છે.
 જે તમે કર્મધારય સમાસના આધારે કહો છો તો આમ કહો કે ‘ધમ્મે ય
 સે પણ્ણે ય સે પણ્ણે ધમ્મે’ આ રીતે કહેવાથી સપ્તમી તત્પુરુષ સમાસ વિષે
 સંદેહ ઉત્પન્ન થતો નથી. કર્મધારય સમાસમાં ધર્માત્મક જે પ્રદેશ છે,
 તેનું સમસ્ત ધર્માસ્તિકાયાની સાથે અભેદરૂપ હોવાથી સમાનાધિકરણ
 ધર્મ બન્યું છે એટલા માટે આ પ્રદેશો પણ ધર્માસ્તિકાયારૂપ થઈ બન્યું છે.
 આ પ્રમાણે (અધર્માત્મકઃ પ્રદેશઃ અધર્મ, આકાશાત્મકઃ પ્રદેશઃ આકાશઃ જીવથ
 સ પ્રદેશથ સ પ્રદેશો નો જીવઃ સ્કન્ધથ સ પ્રદેશથ સ પ્રદેશો નો સ્કન્ધઃ)
 અહીં પણ બધી લેખુ બોલ્યો તાત્પર્યં આ પ્રમાણે છે કે “અનન્ત
 જીવાત્મક સમસ્ત જીવાસ્તિકાયા છે, તેનો એકદેશ એક જીવ છે, તેનો જે

સ નો જીવ ક્વચિત્ । એવમ્ અનન્તસ્કન્ધાત્માત્મસન્તસ્કન્ધસ્યૈકદેશસ્ય
 એકસ્કન્ધસ્ય પ્રદેશઃ સમન્તસ્કન્ધતિન્નત્વાત્ સોસ્કન્ધ ક્વચિત્ । એવમ્ ॥
 એવં વદન્તં સમમિહ્નયં મમ્મનિ એવંભૂતનયો મળતિ તં યદ્ યદ્ ધર્માસ્તિકાયા
 દિકં વસ્તુ મળતિ, તત્ તત્ સર્વં=સમસ્તં કૃત્સ્નં=દેશપ્રદેશકલ્પનારહિતં પ્રતિપૂર્ણમ્=
 આત્મસ્વરૂપેણાવિકલમ્, નિરવશેષમ્=એકત્વાદવયવરહિતમ્-અત્ એકગ્રહણગૃહી
 તમ્-એકેન ગ્રહણે=નામ્ના ગૃહીતમ્=મનિહિતમ્-એકાભિધાનાભિધેયમસ્તિ, અત્

એકદેશ એક જીવ હૈ । હસકા જો એક પ્રદેશ હૈ, વહ સમસ્ત જીવાસ્તિ-
 કાપ સે ભિન્ન હી હોતા હૈ । હસલિયે વહ નોજીવ કહા હૈ । તયા અન-
 ન્તસ્કન્ધાત્મજ જો સમસ્ત સ્કન્ધ હૈ ઉસકા એકદેશ એકસ્કન્ધ હોતા હૈ ।
 સો હગ એકદેશહા એકસ્કન્ધ કા જો પ્રદેશ હૈ વહ સમન્ત સ્કન્ધ સે
 ભિન્ન હોને કે કારણ નો સ્કન્ધ કહા ગયા હૈ । (એવં વચંતં સમમિહ્ન
 સંપદ એવંભૂતો મળહ, જં જ મળમિ તં તં સર્વં કલ્પિણં પડિપુર્ણં
 નિરવશેષં એકગ્રહણગૃહિયં દેશેડવિ મે અવત્થુ, પપ્સેડવિ મે અવત્થુ । સે
 સે તં પપ્સદિદૃત્વેણં સે ત નયપમાણે) હમ પ્રકાર કહનેવાલે સમમિ-
 હ્નય સે અય એવંભૂત નય ને હમ પ્રકાર કહા કિ તુમ જો ૨ કહ
 રહે હો વહ ૨ સવ હમ પ્રકાર સે કહો કિ યે જો ધર્માસ્તિકાયાદિક હૈ
 વે સમસ્ત હૈ કુન્નન દેશ, પ્રદેશ કી કલ્પના સે વિહીન હૈ, પ્રતિપૂર્ણ—
 આત્મસ્વરૂપ સે અવિકલ હૈ, નિરવશેષ-એક હોને કે કારણ અવયવ
 રહિત હૈ, ઓર એક ગ્રહણ ગૃહીત હૈ-એક નામ સે કહે ગયે હૈ । હમલિયે
 યે સવ એકવસ્તુરૂપ હૈ ભિન્ન ૨ વસ્તુરૂપ નહીં હૈ, એના મત કહો કિ,

એક પ્રદેશ છે, તે સમસ્ત જીવાસ્તિકાય કરતાં ભિન્ન જ હોય છે. એથી તે
 'નો' જીવ કહેવા છે. તેમજ અનંત સ્કન્ધાત્મક જે સમસ્ત સ્કન્ધ છે, તેનો
 એક દેશ એક સ્કન્ધ હોય છે, તે આ એક દેશરૂપ એક સ્કન્ધનો
 જે પ્રદેશ છે, તે સમસ્ત સ્કન્ધ કરતાં ભિન્ન હોવાથી 'નો' સ્કન્ધ કહેવાય છે.
 'તં તં' સમમિહ્નં સંપદ એવંભૂતો મળહ, જં જ મળમિ તં તં સર્વ
 કલ્પિણં પડિપુર્ણ નિરવશેષ એકગ્રહણગૃહિયં દેશેડવિ મે અવત્થુ, પપ્સેડવિ મે
 અવત્થુ । સે તં પપ્સદિદૃત્વેણં સે ત નયપમાણે) આ પ્રમાણે કહેનારા સમમિહ્ન
 નયને એવંભૂતનયે આ પ્રમાણે કહ્યું કે તમે જે કંઈ કહી રહ્યા છો, તે
 એવી રીતે કહે કે આ બધા જે ધર્માસ્તિકાયાદિકો છે તે સમસ્ત, કુન્ન
 દેશ, પ્રદેશની કલ્પનાથી વિહીન છે, પ્રતિપૂર્ણ-આત્મસ્વરૂપથી અવિકલ છે,
 નિરવશેષ-એક હોવાથી અવયવરહિત છે. અને એક ગ્રહણ ગૃહીત વધેલા છે

एवमेव तद्वर्मास्तिकायादिकं भण । प्रदेशरूपतया तु मा भण । यतो मम मते देशोऽपि अवस्तु=अपदार्थः, प्रदेशोऽप्यपदार्थः । अखण्डस्यैव वस्तुनः सत्त्वेनोप-
योगात् । अत्रेदं बोध्यम् प्रदेशप्रदेशिनौ भिन्नौ वा अभिन्नौ ? यदि प्रथमः स्वी-
क्रियेत तर्हि भेदेनोपलम्भः प्रसज्येत, न चैवमस्ति । अथाभेदपक्षः स्वीक्रियेत,
तदा प्रदेशप्रदेशिनो पर्यायता प्रसज्येत, एकार्थविषयत्वात् । न च पर्यायशब्द-

ये प्रदेशरूप है क्योंकि मेरे सिद्धान्तानुसार जो वस्तु देशरूप है वह अव-
स्तुअपदार्थ-है तथा जो प्रदेशरूप है वह भी अपदार्थ है । हम वस्तु को
खंडरूप नहीं मानते-किन्तु अखंडात्मक वस्तु को ही हम सत् रूप मानते
हैं । तात्पर्य कहने का यह कि-‘जब हम इस प्रकार से विचार करते
हैं कि, प्रदेश और प्रदेशी ये दोनों आपस में भिन्न है या अभिन्न ?’ तो
कोई भी विचार युक्तियुक्त प्रतीत नहीं होता जैसे-यदि यही माना
जावे कि-‘प्रदेश और प्रदेशी ये दोनों भिन्न हैं तो, इस स्थिति में दोनों
की स्वतंत्ररूप से उपलब्धि होनी चाहिये-परन्तु ऐसा होता नहीं
है । प्रदेश बिना प्रदेशी की और प्रदेशी बिना प्रदेश की त्रिकाल में भी
उपलब्धि नहीं होनी । यदि दोनों का अभेद पक्ष स्वीकार किया जावे
तो इस स्थिति में प्रदेश प्रदेशी में पर्यायशब्दता की प्रतीति प्राप्त होती
है । क्योंकि दोनों का विषय एक पड़ेगा । कहने का अभिप्राय यह है कि
जब दोनों सर्वथा अभिन्न होंगे तो जो अर्थ प्रदेश शब्द का होगा वही

એટલા માટે એ બધાં એક વસ્તુરૂપ છે ભિન્નભિન્ન વસ્તુરૂપ નથી. તમે
એમ પણ કહો નહિ કે આ પ્રદેશ રૂપ છે કેમકે મારા સિદ્ધાન્ત મુજબ
જે વસ્તુ દેશરૂપ છે, તે અવસ્તુ-અપદાર્થ છે તેમજ જે પ્રદેશરૂપ છે, તે પણ
અપદાર્થ છે અને વસ્તુને બંડ રૂપમાં જોતા નથી, પરંતુ અખંડાત્મક વસ્તુને
જ અને સત્ રૂપમાં માનીએ છીએ. તાત્પર્ય આ છે કે જ્યારે એમ આ પ્રમાણે
વિચાર કરીએ છીએ કે પ્રદેશ અને પ્રદેશી એ બંને પરસ્પર ભિન્ન છે કે
અભિન્ન ! તો કોઈપણ વિચાર ઉચિત લાગતો નથી. જો એમ જ માની લેવામાં
આવે કે પ્રદેશ અને પ્રદેશી એ બંને ભિન્ન ભિન્ન છે તો આ સ્થિતિમાં
બંનેની સ્વતંત્ર રૂપથી ઉપલબ્ધિ થવી જોઈએ, પરંતુ આમ થતું નથી.
પ્રદેશ વગર પ્રદેશીની અને પ્રદેશી વિના પ્રદેશની ત્રિકાળમાં પણ ઉપલબ્ધિ થતી
નથી જો બંનેનો અભેદપક્ષ સ્વીકાર કરવામાં આવે તો આ સ્થિતિમાં પ્રદેશ
પ્રદેશીમાં પર્યાય શબ્દતાની પ્રસક્તિ ઉપસ્થિત થાય છે કેમકે બંનેનો વિષય
એક જ થશે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે જ્યારે સર્વથા અભિન્ન થશે તો જે

ગોર્થુગપદુચ્ચારણં યુજ્યતે, એકેનૈવ તદર્થોક્તૌ દ્વિતીયસ્ય વૈયર્થ્યાત્ । તસ્માન્મમ મતે કૃત્સ્નં પ્રતિપૂર્ણં નિરવશેષમેવાભિધાનાભિધેયમેકમેવ વસ્તુ વિદ્યતે ઇતિ । તદેવમેતે સપ્તનયાઃ સ્વસ્વમત સત્યતાપ્રતિપાદનપરાઃ પરસ્પરં વિપ્રતિપદ્યન્તે । એનં ચ પામ્પાં નિરપેક્ષતયા વર્તમાના એતે નયા દુર્નયા ભવન્તિ, તથાગતાદિસમયવત્ ।

અર્થ પ્રદેશી કા હોગા ઓર જો અર્થ પ્રદેશી કા હોગા વહી અર્થ પ્રદેશ કા હોગા—જૈસે વૃક્ષ ઓર પાદપ યે દો શબ્દ પર્યાયવાચી શબ્દ હૈ, તો इन दोनों का एक ही वृक्षरूप अर्थ होता है । अतः जब यही बात स्वीकार की जावेगी तो फिर दो पर्याय शब्दों का युगपद् उच्चारण करना व्यर्थ होगा—क्योंकि एक शब्द के उच्चारण से ही द्वितीयशब्द के अर्थ की प्रतिपत्ति हो जावेगी । इसलिये मैं तो यही मानता हूँ कि ‘ये धर्मादिक वस्तुएँ समस्तरूप है, देश प्रदेश की कल्पना से रहित हैं, आत्मस्वरूप से अविकल हैं, एक होने के कारण अवयव रहित हैं और अपने २ एक २ नाम से कही गई हैं । इसलिये ये सब एक ही हैं । जुदी २ नहीं हैं । इस प्रकार ये सातोनय अपने २ मत की सत्यता के प्रतिपादन करने में कटिबद्ध रहते हैं । अतः आपस में एक दूसरे नय के मत से एक दूसरे नय की मत की समानता नहीं मिलती है । इस प्रकार इन में विवाद बना रहता है । ये सातों नय जब अपने मत की स्थापना में एक दूसरे नय की अपेक्षा नहीं रखते हैं । तब ये तथा

અર્થ પ્રદેશ શબ્દનો થશે, તે જ અર્થ પ્રદેશી શબ્દનો પણ થશે, અને જે અર્થ પ્રદેશીનો થશે, તે જ અર્થ પ્રદેશનો થશે એમ વૃક્ષ અને પાદપ એ બંને પર્યાયવાચી શબ્દો છે, તો એ બંનેનો એક જ વૃક્ષરૂપ અર્થ હોય છે એથી બંન્ને એ જ વાત સ્વીકારવામા આવશે તો પછી એ પર્યાય શબ્દોનુ યુગપદ ઉચ્ચરનુ કરવુ નિર્વર્થક લાગશે. કેમકે એક શબ્દના ઉચ્ચારણથી જ બીજા શબ્દના અર્થની પ્રતિપત્તિ થઈ જશે એથી હું તો એમ જ માનુ છું કે, ‘આ ધર્માદિક વસ્તુઓ સમસ્તરૂપ છે, દેશપ્રદેશની કલ્પનાથી રહિત છે, આત્મસ્વરૂપથી અવિકલ છે એક હોવા બદલ અવયવરહિત છે, અને પોતપોતાના એક એક નામથી કહેવાનાં આવેલ છે એથી એઓ સર્વે એક જ છે, ભિન્નભિન્ન નથી આ પ્ર. ને એઓ અને ગાત નય પોતપોતાના મતની સત્યતાને પ્રતિપદિત કરવા તત્પર રહે છે એવી પરસ્પર એકબીજા નયના મતના એકબીજાના નયના મતની નમનતા મળતી નથી આ રીતે આમા વિનિવાદિતા બની રહે છે આ બંને ગાત નય બંન્ને પોતપોતાના મતની સ્થાપનામા એકબીજાના નયની

પરસ્પરમપેક્ષ્ય વર્તમાના એતે નયાઃ સુનયા ભવન્તિ । એતૈઃ પરસ્પરસાપેક્ષૈઃ સમુદિ-
તૈરેવ નયૈઃ સમ્પૂર્ણં જિનમતં ભવતિ નત્વેકૈકાવસ્થાયાં ઉક્તઽયમ્—

“ઉદધાવિવ સર્વસિન્ધવઃ, સમુદીર્ણાન્ત્વયિ નાથ ! દૃષ્ટયઃ ।

ન ચ તાસુ ભગાન્ પ્રદર્શયતે, પ્રતિભક્તાનુ સરિત્સિન્ધવોદયિઃ” ॥૩૬૥॥

એતેષાં નયાનાં જ્ઞાનરૂપતયા, જ્ઞાનસ્ય ચ ગુણત્વેન ગુણપ્રમાણેઽન્તર્ભાવો ભવતિ

ગત-બૌદ્ધ-સિદ્ધાન્ત કે અનુસાર દુર્નય કહલાતે હૈં । પરસ્પર સાપેક્ષવાદ
મેં એક દુસરે કે સિદ્ધાન્ત કા વિલોપ નહીં કિયા જાતા હૈં । વહાં તો
‘વેસા મી હૈં ઓર વેસા મી હૈં’ ધટ્ટી વાત રહતી હૈં । ફસલિયે હન
નયોં કો સાપેક્ષસ્થિતિ મેં સુનય કહા ગયા હૈં । હન સાપેક્ષ સમુદિત-
નયોં મેં હી સમ્પૂર્ણ જિનમત પ્રતિષ્ઠિત હૈં । એક એક કી અવસ્થા મેં
નહીં । ઉક્તં ચ કરકે જો કારિકા લિખી ઘઈ હૈં ઉસકા તાત્પર્ય ચહ હૈં
કિ-‘જિસ પ્રકાર સે સમુદ્ર મેં સમસ્ત નદિયાં આકર મિલતી હૈં--
સમાતી હૈં-ઉસી પ્રકાર સે હે નાથ ! આપ સે સમસ્ત એકાન્તદૃષ્ટિયાં-
સમાઈ હુઈ હૈં । પરન્તુ હન અલગ રહી હુઈ દૃષ્ટિયોં મેં-માન્યતાઓ મેં
-આપ હલ પ્રકાર સે નહીં દિગ્ગજાઈ દેતે હો કિ જિસ પ્રકાર સે ભિન્ન ૨
રહી હુઈ નદિયોં મેં સમુદ્ર દિગ્ગજાઈ નહીં દેતા । કહને કા નિષ્કર્ષ
યહી હૈં કિ પરસ્પર સાપેક્ષ નયસિદ્ધાન્ત હી જૈન સિદ્ધાન્ત હૈં ઓર નિર-
પેક્ષ નયવાદ મિથ્યાવાદ હૈં ? યે જન નય જ્ઞાનરૂપ હૈં ઓર જ્ઞાન આત્મા
કા ગુણ હૈં ફસલિયે હન નયોં તો યદ્યપિ જ્ઞાનગુણ મેં અન્તર્ભાવ હો

અપેક્ષા રાખતા નથી ત્યારે આ બધા ગત-બૌદ્ધ સિદ્ધાન્તની જેમ દુર્નય કહેવાય
છે પરસ્પર સાપેક્ષવાદમાં એકબીજાના સિદ્ધાન્તનો વિલોપ કરવામાં આવતો
નથી ત્યાં તો ‘આમ પણ છે અને તેમ પણ છે’ એ જ સિદ્ધાન્ત રહે છે.
એટલા માટે આ નયોની સાપેક્ષસ્થિતિમાં સુનય કહેવામાં આવેલ છે આ સાપેક્ષ
સમુદિત નયોમાં જ સંપૂર્ણ જિનમત પ્રતિષ્ઠિત છે. એકએકની અવસ્થામાં નહિ.
ઉક્તંચ કરીને જે કારિકા લખવામાં આવી છે, તેનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે
કે ‘જેમ સમુદ્રમાં સમસ્ત નદીઓ જઈ મળે છે, તેમજ હે નાથ ! આપમાં
સમસ્ત એકાન્ત દૃષ્ટિઓ સમાહિત થયેલ છે” પરન્તુ તે લિખલિખ રહેલી
દૃષ્ટિઓમાં, (માન્યતાઓમાં) આપશ્રી જેમ જુદી જુદી નદીઓમાં સમુદ્રના દર્શન
થતા નથી તેમ દેખાતા નથી તાત્પર્ય આમ છે કે પરસ્પર સાપેક્ષ નય સિદ્ધાન્ત
જ જેન સિદ્ધાન્ત છે અને નિરપેક્ષ નયવાદ મિથ્યાવાદ છે આ સર્વ નયો
જ્ઞાનરૂપ છે અને જ્ઞાન આત્માનો ગુણ છે એટલા માટે આ સર્વ નયોનો જે
કે જ્ઞાનગુણમાં અન્તર્ભાવ થઈ જાય છે છતાંએ પ્રત્યક્ષ વગેરે પ્રમાણોથી જે

તથાપિ एषा प्रत्यक्षादिप्रमाणेभ्यो नयरूपतामात्रेण पृथक्प्रसिद्धत्वाद् बहुविचार-
विषयत्वाद् जिनागमे प्रतिस्थानमुपयोगित्वाच्च पृथगुक्तिरिति । प्रकृतमुपसंहन्नाह-
तदेतत् प्रदेशदृष्टान्तेनेति । अनेन प्रस्थकादिदृष्टान्तत्रयेण नयप्रमाणं निरूपित-
मिति सूचयितुमाह-तदेतन्नयप्रमाणमिति । एतद् दृष्टान्तत्रयमुपलक्षणमात्रम्,
जीवादिनिषयेषु सर्वत्र, नयविचारस्य प्रस्तुतत्वादिति ॥सू० २२९।

अथ संग्गाप्रमाणं निरूपयति-

सूत्रम्-से किं तं संखप्पमाणे ? संखप्पमाणे-अट्टविहे पण्णत्ते,
तं जहा-नामसंखा, ठवणसंखा, दव्वमंखा, ओवम्मसंखा, परि-
माणसंखा, जाणणासंखा, गणणासंखा, भावसंखा । से किं तं
नामसंखा ? नामसंखा-जस्स णं जीवस्स वा जाव से तं नाम-
संखा । से किं तं ठवणसंखा ? ठवणसंखा-जण्णं कट्टुकम्मे वा

जाता है फिर भी प्रत्यक्ष आदि प्रमाणों से जो इन्हें भिन्न कहा गया है उसका कारण यह कि एक तो ये नयरूप है, दूसरे बहुत विचार के ये विषय हैं । तीसरे जिनागम में स्थान २ पर इनका उपयोग हुआ है । इस प्रकार प्रदेश दृष्टान्त से यह नयस्वरूप का निरूपण है । प्रस्थक दृष्टान्त से वसतिदृष्टान्त से एवं प्रदेश दृष्टान्त से जो यह नय स्वरूप का निरूपण सूत्रकारने किया है वह केवल उपलक्षण मात्र है क्योंकि ऐसे कई दृष्टान्त हैं जिन्हें नयों के स्वरूप का निरूपण किया गया है । इन नयों जीवादिरूपदार्थों का क्या स्वरूप है, यह जाना जाता है ॥सूत्र २२९॥

એનને નિત્ર કહેવામા આવેલ છે, તેનું કારણ એ છે કે એક તો આ બધા નયરૂપો છે, અને બીજી વાત આમ છે કે એ સર્વે ઘણા વિચારોના વિષયો છે. બીજી વાત આ છે કે જિનાગમમાં ઘણાં સ્થળે એનનો ઉપયોગ થયેલ છે આ રીતે પ્રદેશ દૃષ્ટાન્તથી આ નય સ્વરૂપનું નિરૂપણ છે પ્રસ્થક દૃષ્ટાન્તથી વસતિ દૃષ્ટાન્તથી તેમજ પ્રદેશ દૃષ્ટાન્તથી જે આ નયસ્વરૂપનું નિરૂપણ નયરૂપ કહેલ છે તે રૂપ ઉપલક્ષણ માત્ર જ છે કેમકે એના ઘણા દૃષ્ટાન્તો છે કે જે નયથી નય સ્વરૂપોનું નિરૂપણ કરવામા આવેલ છે. આ નયો વડે ઊવડિ પદાર્થોનું સ્વરૂપ કેવું છે, આ વાત સ્પષ્ટ થાય છે. ॥સૂ ૨૨૯॥

पोत्थकस्मे वा जाव से तं ठवणसंखा । नामठवणाणं को पइ-
विसेसो ? नाम आवकहियं, ठवणा इत्तारिया वा होजा आवक-
हिया वा होजा । से किं तं द्वसंखा ? द्वसंखा—दुविहा पणत्ता,
तं जहा—आगमओ य नो आगमओ य जाव, से किं तं जाण-
यसरीर—भवियसरीरवइरित्ता द्वसंखा ? जाणयसरीरभवियसरीर
वइरित्ता द्वसंखा—तिविहा पणत्ता, तं जहा—एगभविए, बद्धा-
उए, अभिमुहणामगोत्ते य । एगभविए णं भंते ! एगभविएत्ति
कालओ केवच्चिरं होइ ? जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्व-
कोडी । बद्धाउएणं भंते ! बद्धाउएत्ति कालओ केवच्चिरं होइ ?
जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडीतिभागं । अभिमुह-
नामगोएत्ति कालओ केवच्चिरं होइ ? जहन्नेणं एकं समयं
उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं । इयाणि को णओकं संखं इच्छइ, तत्थ
णेगमसंगहववहारा तिविहं संखं इच्छंति, तं जहा—एगभवियं
बद्धाउयं अभिमुहनामगोत्तं च । उज्जुसुओ दुविहं संखं इच्छइ,
तं जहा—बद्धाउयं च अभिमुहनामगोत्तं च । तिणिण सहनया
अभिमुहणामगोत्तं संखं इच्छंति । से तं जाणयसरीरभविय-
सरीरवइरित्ता द्वसंखा । से तं नो आगमओ द्वसंखा ।
से तं द्वसंखा ॥सू० २३०॥

छाया—अथ किं तत् संख्याप्रमाणम् ? संख्याप्रमाणम्—अष्टविधं प्रज्ञप्तं,
तद्यथा—नामसंख्या, स्थापनासंख्या, द्रव्यसंख्या, औपम्यसंख्या, परिमाणसंख्या,
ज्ञानसंख्या, गणनासंख्या, भावसंख्या । अथ काऽसौ नामसंख्या ? नामसंख्या—
यस्य खलु जीवस्य वा यावत् सा एषा नामसंख्या । अथ काऽसौ स्थापनासंख्या ?

स्थापनासंख्या-यत्त्वत्तु काष्ठकर्मणि वा पुस्तककर्मणि वा यावत् ता एवा स्थापनासंख्या । नामस्थापनयोः कः प्रतिविज्ञेयः ? नाप यावत्कथिकं, स्थापना इत्यरिक्ता वा भवेन् ग्राह्यकथिता वा भवेत् । अथ कोऽसी द्रव्यशब्दः ? द्रव्यशब्दो द्विविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-आगमतश्च नो आपदतश्च यावत्, अथ कोऽसी ज्ञायक-शरीरमप्यशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्यशब्दः ? ज्ञायकशरीरमप्यशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्यशब्दः त्रिविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा एवमधिको बद्धायुक्तः अभिमुखनामगोत्रश्च । एक-माधिकः खलु भदन्त ! एकमधिक इति कालवः कियत् चिरं भवति ? जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण पूर्वगोटीय । बद्धायुक्तः खलु भदन्त ! बद्धायुक्त इति कालतः कियत् चिरं भवति ? जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण पूर्वगोटीविभागम् । अभिमुखनामगोत्रः खलु भदन्त ! अभिमुखनामगोत्र इति कालतः कियत् चिरं भवति ? जघन्येन खलु एकं समयम्, उत्कर्षेण अन्तर्मुहूर्तम् । इदानीं को नयः कं शब्दम् इच्छति नगपसप्रव्यवहाराः त्रिविधशब्दम् इच्छन्ति, तद्यथा-एकमधिकं बद्धायुक्तम् अभिमुखनामगोत्रं च । कजुवृत्रको द्विविधं शब्दम् इच्छति, तद्यथा-बद्धायुक्तं च अभिमुखनामगोत्रं च । त्रयः शब्दनयाः अभिमुखनामगोत्रं शब्दम् इच्छन्ति । स एव ज्ञायकशरीरमप्यशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्यशब्दः । स एव नो आगमतो द्रव्यशब्दः । स एव द्रव्यशब्दः ॥भू० २३॥

टीका—‘से किं तं’ इत्यादि—

अथ किं तत् संख्याप्रमाणम् ? इति शिष्यप्रश्नः । उत्तरयति—संख्याप्रमाणं—संख्यानं संख्या, संख्यायनेऽनयेति वा संख्या, सैव प्रमाणम् संख्याप्रमाणम् ।

इस प्रकार नवरूप प्रमाण का निरूपण कर अथ सूत्रकार संख्या-प्रमाण का निरूपण करते हैं—‘से किं तं संख्याप्रमाणे’ इत्यादि ।

शब्दार्थ—(से किं तं संख्याप्रमाणे ?) हे भदन्त ! वह संख्या प्रमाण क्या है ? संख्याप्रमाण आठ प्रकार का कहा गया है । (तं जहा) जैसे (नामसंख्या, ठपणसंख्या, द्रव्यसंख्या, जोरमसंख्या, परिमाणसंख्या, जाणणासंख्या, गणणासंख्या, भावसंख्या) नामसंख्या, स्थापना संख्या,

आ प्रमाते नयउप प्रमाणानु निरूप्य करीने हवे सूत्रकार संख्या प्रमाणानु निरूप्य करे ठे—‘से किं तं संख्याप्रमाणे’ इत्यादि

शब्दार्थ—(से किं तं संख्याप्रमाणे ?) हे भदन्त ! ते नय नुं प्रमाण थुं ठे ? नय प्रमाणानु अठ प्रकारे ठे (तं जहा) जैसे (नामसंख्या, ठपण संख्या, द्रव्यसंख्या, जोरमसंख्या, परिमाणसंख्या, जाणणा संख्या, गणणा संख्या, भावसंख्या) नामसंख्या, स्थापनासंख्या, द्रव्यसंख्या, जोरमसंख्या, परि-

अत्र 'संख' शब्देन संख्याशब्दयोर्मयोरपि ग्रहणम्, द्विविधाया अपि च्छायायाः संभवात् । अथवा—अनेकार्थकशब्दवत् 'संख' शब्दस्य संख्या शब्दश्चेत्यर्थद्वयम् । दृश्यते च अनेकार्थक गो शब्दस्य पशुभूम्यादिरनेकविधोऽर्थः । उक्तं चापि—

“गोशब्दः पशुभूम्यंशुवाद्भिर्गर्थप्रयोगवान् ।

मन्दमयोगे दृष्टवान्—पञ्चस्वर्गाभिवाचकः ”॥३३॥

इत्थं च संख्या शब्दयोर्मयोरपि 'संख' शब्देन ग्रहणात् अत्र नामस्थापनादिविचारे यत्र संख्या शब्दो यत्र च शङ्खशब्दो घटते, तत्र तत्र स एव शब्दो ग्राह्य इति ।

द्रव्यसंख्या, औपम्यसंख्या, परिमाणसंख्या, ज्ञानसंख्या, गणनासंख्या, भावसंख्या । वस्तुके परिच्छेद का नाम संख्या है । अथवा जिसके द्वारा वस्तु का परिच्छेद किया जाये, उसका नाम संख्या है संख्यारूप जो प्रमाण है, वह संख्याप्रमाण है । यहाँ 'संख' शब्द से संख्या और शंख इन दोनों का भी ग्रहण हुआ है । क्योंकि इन शब्द की दोनों प्रकार की संस्कृत छाया होती है । अथवा—अनेक अर्थ वाले शब्द के जैसा 'संख' शब्द के अर्थ संख्या और शंख ये दो होते हैं । अनेकार्थ गो शब्द के पशु, भूमि आदि अनेक अर्थ होते हैं, यह बात तो सर्वविज्ञ विदित ही है । उक्तं च करके जो 'गो-शब्दः पशुभूम्यंशु' इत्यादि श्लोक लिखा है, उसका तात्पर्य यही है कि—गो शब्द इतने अर्थ का वाचक है, इस प्रकार संख्या और शंख इन दोनों का भी 'संख' शब्द से ग्रहण होने के कारण यहाँ नाम स्थापना आदि के

भाष्यसंख्या, ज्ञानसंख्या, गणनासंख्या, भावसंख्या. वस्तुना परिच्छेदनुं नाम 'संख्या' छे अथवा जेना वडे वस्तु परिच्छेदित करवामां आवे ते 'संख्या' कडेवाय छे संख्याइय जे प्रमाण छे, ते संख्याप्रमाण छे अही 'संख' शब्दथी संख्या अने शंख जे जन्नेनुं ग्रहण करवामां आवेलुं छे केमके आ शब्दनी संस्कृत छाया जन्ने प्रकारनी थाय छे अथवा अनेकार्थी शब्दनी जेम 'संख' शब्दना अर्थी संख्या अने शंख जन्ने थछ शके तेम छे अनेकार्थक 'गो' शब्दना पशु, भूमि, वगेरे धणु अर्थी थाय छे जे वात सर्वविदित छे उक्तं च कहीने जे 'गो शब्द पशुभूम्यंशु' वगेरे श्लोक लखवामां आवेल छे, तेनुं तात्पर्य आम छे के 'गो' शब्द आटला जधा अर्थीना वाचक छे आ प्रमाणे 'संख' शब्दना संख्या अने शंख आ जन्ने अर्थी ग्रहण करवामा आवेल छे तेथी अही नाम स्थापना आदिना संखधमां विचार करतां आ शब्दथी जे जे स्थले संख शब्दने ज्यां संख्या

તથા નામસંખ્યા સ્થાપનાસંખ્યેત્યાદિ અષ્ટવિધમ્ । તત્ર નાપરજ્ઞા-યસ્ય સ્વલુ
જીવસ્ય વા અજીવસ્ય વા જીવાનાં વા અજીવાનાં વા તદુભયસ્ય વા તદુભયેષાં વા
સંખ્યા ઇતિ નામ ક્રિયન્તે સા વોધ્યા । તથા-સ્થાપનાસંખ્યા-યત્સ્વલુ કાઠ-
કર્મણિ વા પુસ્તકર્મણિ વા ચિત્રકર્મણિ વા અન્યત્રાપિ વા સંખ્યેતિ સ્થાપના
સ્થાપ્યતે સા સ્થાપનાસંખ્યા । નામસ્થાપનયોઃ કો વિશેષઃ ? ઇત્યાહ-નામ યાન-

વિચાર મેં હમ શબ્દ સે જહાં સંખ્યાશબ્દ કા ઓર જહાં શંખ શબ્દ કા
અર્થ ઘટિત હોતા હો અર્થાત્ લાગૂ પડતા હો વહાં ૨ ઉસ ઉસ શબ્દ કી
યોજના કર લેની ચાહિયે । (સે કિં તં નામ સંખ્યા) હે ભદ્રન્ત ! નામસંખ્યા
કયા હૈ ? (નામ સંખ્યા) નામ સંખ્યા (જસસ ણં જીવસસ વા જાવ સે તં
નામ સંખ્યા) જિસ એક જીવ કા અથવા અજીવ કા અથવા અનેક જીવોં
કા યા અજીવોં કા અથવા એક જીવ અજીવ દોનોં કા યા અનેક જીવ,
અજીવ હન દોનોં કો 'સંખ્યા' એસા જો નામ રખ લિયા જાતા હૈ, વહ
નામસંખ્યા હૈ । (સે કિં તં ઠવણાસંખ્યા) હે ભદ્રન્ત ! સ્થાપના સંખ્યા
કયા હૈ ? (ઠવણાસંખ્યા) સ્થાપના સંખ્યા (જણં કટુકર્મમે વા) કાઠ કર્મ
મેં (પોત્યકર્મમે વા જાવ સે તં ઠવણસંખ્યા) અથવા પુસ્તકર્મ મેં, યા કિસી
ચિત્ર મેં અથવા ઓર ખી કિસી વસ્તુ મેં 'સંખ્યા' હસ રૂપ સે જો
આગેપિત ક્રિયા જાતા હૈ, વહ સ્થાપના સંખ્યા હૈ ।

શંકા—(નામઠવણાં કો પદ વિશેષો) નામ ઓર સ્થાપના મેં
કયા અન્તર હૈ ?

અર્થ ઘટિત થતો હોય ત્યાં સંખ્યા અર્થ તેમજ ત્યાં શંખ અર્થ
ઘટિત થતો હોય ત્યાં શંખ અર્થ કરવો યોગ્ય છે (સે કિં તં
નામસંખ્યા) હે ભદ્રન્ત ! નામ સંખ્યા શું છે ? (નામ સંખ્યા) નામ સંખ્યા
(જામ ણ જીવસસ વા જાવ સે ત નામ સંખ્યા) જે એક જીવનું અથવા આ
અજીવનું અથવા ઘણાં જીવોનું અથવા ઘણાં જીવ અજીવ એ બન્નેનું
'સંખ્યા' આવું જે નામ રાખનામાં આવેલ છે તે નામ સંખ્યા છે (સે કિં
ત ઠવણા સંખ્યા) હે ભદ્રન્ત ! સ્થાપનાસંખ્યા શું છે ? (ઠવણાસંખ્યા) સ્થાપના-
સંખ્યા, (જણં કટુકર્મમે વા) કાઠ કર્મનાં (પોત્યકર્મમે વા જાવ સે ત
ઠવણસંખ્યા) અથવા પુસ્તકર્મનાં અથવા કાઠપત્ર ચિત્રના અથવા ગને તે વસ્તુના
'સંખ્યા' આ સ્થાપના જે આરોપ કરવામાં આવે છે, તે સ્થાપનાસંખ્યા છે.

त्कथिकम्, स्थापना तु इत्वरिका वा यावत्कथिका भवति । नामसंख्यास्थापना-
संख्याविषये विशेषभावना नामावश्यकस्थापनावश्यकानुसारेण कर्तव्या । तथा-
द्रव्यशङ्खः आगमनोभागमभेदेन द्विविधः । तत्र नोआगमतो द्रव्यशङ्खस्त्रिविधो
ज्ञायकशरीरद्रव्यशङ्खः, भव्यशरीरद्रव्यशङ्खः, ज्ञायकशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो
द्रव्यशङ्खश्च । अत्र आगमतो द्रव्यशङ्खः, नो आगमतो द्रव्यशङ्खस्याद्यभेदद्वयं च
द्रव्यावश्यकस्यैव विज्ञेयम् । तृतीयभेदस्य ततो विलक्षणत्वात् तं वक्तुमुपक्रमते—‘से

उत्तर—(नामं ? आवकहिय, ठवणा इत्तरिया वा होज्जा आवक-
हिया वा होज्जा) नाम यावत्कथिक होता है तथा स्थापना इत्वरिक भी
होती है और यावत् कथिक भी होती है । नाम संख्या एवं स्थापना
संख्या इन दोनों के विषय का खुलाशा अर्थ और भेद नामआवश्यक
और स्थापनाआवश्यक के अनुसार समझ लेना चाहिये । यह प्रकरण
पीछे स्पष्ट लिखा जा चुका है । (से किं तं द्रव्यसंख्या ?) हे भदन्त !
द्रव्यशङ्ख का क्या तात्पर्य है ?

उत्तर—(द्रव्यसंख्या दुविहा पणत्ता) द्रव्यशङ्ख दो प्रकार का कहा
गया है । (तं जहा) जैसे (भागमओ य नो आगमओ य जाव) आगम
द्रव्य शङ्ख और नो आगमद्रव्यशङ्ख । इनमें नो आगम की अपेक्षा से
द्रव्यशङ्ख तीन प्रकार का होता है—एक ज्ञायक शरीर द्रव्यशङ्ख, दूसरा
भव्य शरीर द्रव्य शङ्ख, और तीसरा ज्ञायकशरीर भव्यशरीर व्यति-
रिक्त द्रव्य शङ्ख । आगम की अपेक्षा से द्रव्यशङ्ख का और नोआगम
की अपेक्षा से द्रव्यशङ्ख के प्रथम और द्वितीय भेद का स्वरूप द्रव्या-

शङ्का—(नामठवणाणं को पइविसेसो) नाम अने स्थापनामां शे। तक्षावत छे ?

उत्तर—नाम आवकहियं, ठवणा इत्तरिया वा होज्जा आवकहिया वा
होज्जा) नाम यावत्कथित डोय छे, तेम ज स्थापना इत्वरिक पणु डोय छे.
अने यावत् कथित पणु डोय छे नामसंख्या अने स्थापनासंख्या आ अन्ने
विषये विषे अर्थ अने लेद नामआवश्यक तेमज स्थापना आवश्यक मुज्ज
समज्ज लेवुं नेछिओ आ प्रकरण विषे पडेलां स्पष्टता करवामां आवी छे. (से
किं तं द्रव्यसंख्या ?) हे भदन्त ! द्रव्य शङ्खनु शुं तात्पर्य छे ?

उत्तर—(द्रव्यसंख्या दुविहा पणत्ता) द्रव्य शङ्खना छे प्रकारे डोय छे.
(तं जहा) जेभके (आगमओ य नो आगमओ य जाव) आगम द्रव्य शङ्ख
अने नोआगम द्रव्यशङ्ख आमां नोआगमनी अपेक्षाओ द्रव्यशङ्खना त्रय प्रकारे
डोय छे. ज्ञायक द्रव्यशङ्ख, भव्यशरीर द्रव्यशङ्ख अने ज्ञायक शरीर भव्यशरीर
व्यतिरिक्त द्रव्यशङ्ख आगमनी अपेक्षाओ द्रव्य शङ्खना प्रथम अने द्वितीय
लेदनुं स्वरूप द्रव्यावश्यकमां प्रतिपादित थयेला आ प्रकारेनी जेम ज समज्जवुं

કિં તં' इत्यादि । अथ कोऽप्यौ ज्ञायकशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्यशङ्खः ? इति शिष्य प्रश्नः । उत्तरयति-ज्ञायकशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्यशङ्ख त्रिविधः पञ्चमः, तद्यथा-एकभविको वद्धायुष्कोऽभिमुखनामगोत्रश्चेति । तत्र-यो जीवो मृ-याऽनन्तरभावे शङ्खेऽन्यत्स्यते, सत्तेष्ववद्धायुष्कोऽपि जन्मदिनादारभ्य एकभविकः शङ्ख उच्यते । तथा यः शङ्खमायोग्यं कर्म वद्धवान् स वद्धायुष्कः शङ्खः ।

વઢ્યક મેં પ્રતિપાદિત રૂઢીં પ્રકારોં કે જૈસા જાનનાં ચાહિયે । અથ નોઆગમ દ્રવ્યશંખ કા જો તૃતીય ભેદ હૈ, વહ રૂન સે વિલક્ષણ હૈ । ડસલિયે ત્વચકાર ઉસે પ્રશ્નોત્તર પૂર્વક કહતે હૈં-(સે કિં તં જાણયસરીર-ભવિયસરીર વઢરિત્તા દવ્વસંખા?) હૈ અદન્ત ! જ્ઞાયકશરીર ઓર ભવ્ય શરીર સે વ્યતિરિક્ત જો દ્રવ્યશંખ હૈ, ડસકા કયા સ્વરૂપ હૈ ?

ઉત્તર--(જાણયસરીરભવિયસરીરવઢરિત્તા દવ્વસંખા તિવિહા પળ્લતા) જ્ઞાયકશરીર ઓર ભવ્યશરીર રૂજ ડોનોં સે વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય શંખ ત્રીન પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ (તં જહા) ડસકે વે પ્રકાર રૂસ પ્રકાર સે હૈં-(પગભવિય, વદ્ધાઉય, અભિમુદ્ધનામગોત્રે ય-અ ?) એકભવિક, વદ્ધાયુષ્ક અભિમુખ નામગોત્ર । જો જીવ મરકર અનન્તર ભવ મેં શંખ-પર્યાય સે ડત્પન્ન હોગા, વહ ડસ પર્યાય મેં અમી તક અવદ્ધાયુષ્ક હૈ, તો મી જવ સે વહ ડત્પન્ન રૂઢા હૈ-તમી સે લેકર વહ એકભવિક શંખ કહલાયેગા । તયા જિસ જીવ ને શંખ પર્યાય મેં ડત્પન્ન કરાને યોગ્ય કર્મ કા વધ કર લિયા હૈ, એમો વહ જીવ વદ્ધાયુષ્ક શંખ કહ-

જોડિયો રૂવે જોઆગમ દ્રવ્યશંખનો ડે તૃતીય ભેદ છે. તે એના કરતાં વિલક્ષણ છે એથી અનન્તર તેના ડિગે પ્રશ્નોત્તર પૂર્વક ચર્ચા કરે છે (સે કિં તં જાણય-મગીન યેવતીવઢરિત્તા દવ્વસંખા?) હૈ અદન્ત ! જ્ઞાયક શરીર અને ભવ્ય શરીરથી વ્યતિરિક્ત ડે દ્રવ્યશંખ છે, તેનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર--(જાણયસરીરભવિયસરીરવઢરિત્તા દવ્વસંખા તિવિહા પળ્લતા) જ્ઞાયક શરીર અને ભવ્ય શરીર ડે અનન્તરથી વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યશંખના ત્રણ પ્રકાર કહેવાનાં જાણેલાં છે (તં જહા) તેના પ્રકારો આ પ્રમાણે છે. (પગ ભવિક, વદ્ધાઉય, અભિમુદ્ધનામગોત્રે ય-અ) એક ભવિક, વદ્ધાયુષ્ક અને અભિમુખ નામ ગોત્ર ડે રૂજ મરણ પાળીને અનન્તર ભવમાં અથ પર્યાયના ડત્પન્ન રૂવે, તે નામ પર્યાયના રૂજ મુખી અવદ્ધાયુષ્ક છે જીવો વ્યતિરિક્ત સે ડત્પન્ન થયેલાં છે. જાણી ન રૂન ને એકભવિક કહેવાયો તેના ડે ડવે રૂજ પર્યાયના ડેવા રૂજ યોગ્ય કર્યાથ કરેલાં છે, એવો તે રૂજ વદ્ધાયુષ્કના

तथा च-शङ्खेषूत्पन्नस्य यस्य जीवस्य नामगोत्रे=द्वीन्द्रियजात्यादि नीचैर्गोत्ररूपे कर्मणी जघन्यत एकेन समयेन उत्कृष्टतोऽन्तर्मुहूर्त्तमात्रेणैव व्यवधानात् अभिमुखे=उदयाभिमुखपाप्ते नामगोत्रे कर्मणी यस्य सोऽभिमुखनामगोत्रः शङ्खः प्रोच्यते । पूर्वोक्तस्त्रिविधोऽपि भावशङ्खताकारणत्वात् ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्यशङ्ख उच्यते । नन्वेवं द्विभविकत्रिभविकादिरपि भावशङ्खताकारणत्वाद् द्रव्यशङ्खत्वेन वक्तव्यस्तत्किमिह एकभविक एवोच्यते ? इति चेदाह-द्विभविकादिरतिष्ठपवहितत्वेन भावशङ्खताकारणत्वेन नाश्रीयते, तत्कारणत्वाभावात्तस्य द्रव्य-

लावेगा । शङ्खघोनि में जो जीव निकट में उत्पन्न होने वाला है अर्थात् उस जीव के द्वीन्द्रिय जानि आदिरूप नामकर्म एवं नीच गोत्ररूप कर्म जघन्य से एक समय के बाद, और उत्कृष्ट से अन्तर्मुहूर्त्त के बाद उदयाभिमुख होनेवाला हो, ऐसा वह जीव अभिमुखनामगोत्रशङ्ख कहलावेगा । ये तीनों भी प्रकार के जीव भावशङ्खता के कारण होने के कारण ज्ञशरीर और भव्यशरीर इन दोनों से व्यतिरिक्त द्रव्य शङ्ख कहे गये हैं ।

शंका--जिस प्रकार आपने भावशङ्खता के कारण होने से एक भविक को द्रव्यशङ्ख कहा है-उसी प्रकार जो द्विभविक त्रिभविक आदि जीव हैं, उसे भी भावशङ्खता का कारण होने से द्रव्यशङ्ख कहना चाहिये था, सो ऐसा क्यों नहीं कहा ? यहां तो एकभविक को ही द्रव्य शङ्ख कहा है ।

उत्तर--शंका ठीक है, परन्तु द्विभविक आदि जीव को जो द्रव्य-शङ्ख नहीं कहा है, उसका कारण यह है कि 'ऐसा वह जीव भाव

कडेવશે. શંખ યોનિમાં જે જીવ નિકટ ભવિષ્યમાં ઉત્પન્ન થનાર હોય તેમજ નીચ ગોત્ર રૂપ કર્મ જઘન્ય કરતાં એક સમય બાદ અને ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુહૂર્ત બાદ ઉદયાભિમુખ થનાર હોય, એવો તે જીવ અભિમુખ નામ ગોત્ર શંખ કહેવાશે. આ ત્રણે પ્રકારના જીવો ભાવ શંખતાના કારણે હોવા બદલ જ્ઞશરીર અને ભવ્ય શરીર એ બંનેથી વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યશંખ કહેવામાં આવ્યા છે

શંકા--જેન આપશ્રીએ ભાવશંખતાના કારણે એક ભવિકને દ્રવ્યશંખ કહેલ છે, તેમજ જે દ્વિભવિક, ત્રિભવિક વગેરે જીવ છે, તેને પણ ભાવશંખતા ના કારણે દ્રવ્યશંખ કહેવા બોલ્યો, પરંતુ એવું કહેવામાં આવ્યું નથી. અહીં તો એકભવિકને જ દ્રવ્યશંખ કહેવામાં આવેલ છે.

ઉત્તર--શંકા ખરાબર છે, પરંતુ ત્રિભવિક વગેરે જીવને જે દ્રવ્યશંખ કહેવામાં આવ્યા નથી, તેનું કારણ આ પ્રમાણે છે કે 'એવા તે જીવો ભાવ

શઙ્ગત્વમપિ નાસ્તિ, અતઃ દ્વિભવિકાદિદ્રવ્યશઙ્ગત્વેન નોક્ત્ત્વમિતિ । એકભવિકાદિ-
ત્રિવિધોઽપિ શઙ્ગઃ કાલતઃ ક્રિયચ્ચિરં ભવતીત્યાહ—‘એગમવિણ્ણં મંતે !’ इत्यादि।
એકભવિકઃ સ્વલુ મદન્ત ! શઙ્ગઃ એકભવિક इति व्यपदेशेन कालतः क्रियच्चिरं
भवति ? उत्तरयति—जयन्येन अन्तर्मुहूर्त्तं भवति उत्कर्षेण पूर्वकोटीम् । अयं भावः—

શંખતા કા અવ્યવહિત કારણ નહીં હોતા હૈ । એક ભવિકજીવ હી ભાવ
શંખતા કા અવ્યવહિત કારણ હોતા હૈ । અતઃ ઉસે હી દ્રવ્યશંખ કહા
ગયા હૈ । જીવ મરકર શંખ કી હી પર્યાય મેં ઉત્પન્ન હોનેવાલા હો ઉસી
કા નામ એક ભવિક દ્રવ્યશંખ હૈ । દ્વિભવિક આદિ એસે નહીં હોતે હૈ ।
કયોંકિ વે મરકર શંખ કી પર્યાય મેં હી પ્રથમ ભવરૂપ સે ઉત્પન્ન નહીં
હોતે—દસરી પર્યાય મેં ઉત્પન્ન હો જાતે હૈ । હસલિયે ઉનમેં ભાવશંખતા
કે પ્રતિ કારણતા નહીં ચનતી । ઓર હસલિયે ઉનમેં દ્રવ્યશંખતા ? મી
નહીં કહી ગઈ હૈ । એકભવિક આદિ જો તીનો પ્રકાર કે યે શંખ
જીવ હૈ, ઉનમેં સે જો (એગમવિણ્ણં મંતે) હે મદન્ત ! જો એકભવિક
જીવ હૈ, વહ (એગમવિણ્ણં મંતે) એકભવિક હસ નામવાલા (કાલઓ) કાલ
કી અપેક્ષા (કેવાચ્ચિરં ભવહ) કિતને સમય તક રહતા હૈ ?

ઉત્તર—(જહણેણં અંતોમુહૂત્તં ઉત્કોસે ણં પુવ્વકોડી) એક
ભવિકજીવ એકભવિક હસ નામવાલા જયન્ય સે તો એક અન્ત-
મુહૂત્તં તકરહતા હૈ । હસકા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ—‘પૃથિવી આદિ કિસી

શંખતાના અન્યકિત કારણ થતા નથી’ એકભવિક જીવ જ ભાવ શંખતાના
અન્યકિત કારણ હોય છે. એથી તેને જ દ્રવ્યશંખ કહેવામાં આવેલ છે. જે
જીવ મરણ પામીને શંખ પર્યાયમાં જ જન્મ પામનાર હોય તેનું જ નામ એક
ભવિક દ્રવ્યશંખ છે દ્વિભવિક વગેરે એવા હોતા નથી, કેમકે તેઓ મરણ પામીને
શંખ પર્યાયમાં જ પ્રથમ ભવરૂપમાં ઉત્પન્ન થતા નથી, પરંતુ બીજી પર્યાયમાં
ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. એટલા માટે તેમનામાં ભાવશંખતા પ્રત્યે કારણતા ઉપરિચિત
થતી નથી અને તેથી જ તેમનાના દ્રવ્યશંખતા પણ કહેવામાં આવી નથી. એક
ભવિક વગેરે જે ત્રણ પ્રકારના આ શંખ જીવો છે તેઓનથી (એગમવિણ્ણં
મંતે) હે મદન્ત ! જે એકભવિક જીવ છે, તે (એગમવિણ્ણં મંતે) એક ભાવિક નામ-
વાળો (કાલઓ) કાલની અપેક્ષાએ (કેવાચ્ચિરં ભવહ) કેટલા સમય સુધી રહે છે ?

ઉત્તર—(જહણેણં અંતોમુહૂત્તં ઉત્કોસેણ પુવ્વકોડી) એકભવિક જીવ
નામવાળો જ જયન્ય તો એક અન્ત-મુહૂત્તં સુધી રહે છે અને ઉત્ક્રાંત થી તો એક

પૃથિવ્યાધન્યતમભવેઽન્તર્મુહૂર્ત્ત જીવિત્વા યોઽનન્તરં શહેપૃત્પથતે સોઽન્તર્મુહૂર્ત્તમેક-
ભવિક શહો ભવતિ । યસ્તુ જીવો મત્સ્યાધન્યતમભવે ઉત્કૃષ્ટતઃ પૂર્વકોટિં જીવિ-
ત્વેતેપૃત્પથતે સ પૂર્વકોટિં યાવદેકભવિકઃ શહુ ઉચ્યતે । અત્ર અન્તર્મુહૂર્ત્તાદપિ
હીનં જીવાનામાયુર્નાસ્તિ, અતો જઘન્યપદેઽન્તર્મુહૂર્ત્તગ્રહણં કૃતમ્ । યસ્તુ જીવઃ પૂર્વ-
કોટ્યધિકાયુષ્કો ભવતિ, સોઽસંખ્યાતવર્ષાયુષ્કત્વાદ્ દેવેષ્વેવોત્પથતે ન તુ શહુ-
રેષુ, અતઃ પૂર્વકોટીત્યુક્તમ્ । તથા-વદ્વાયુષ્કઃ કાલતો જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્ત્ત

એકભવ મેં અન્તર્મુહૂર્ત્ત તક જીવિત રહકર ફિર જો મરતે હી શંખ
પર્યાય મેં ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ, એસા વહ એકભવિક જીવ અન્તર્મુહૂર્ત્ત
તક એક ભવિક શંખ કહલાતા હૈ । તથા જો જીવ મત્સ્ય આદિ કિસી
એક ભવ મેં ઉત્કૃષ્ટરૂપ સે એક પૂર્વકોટિ તક જીવિત રહકર મરતે હી
શંખ પર્યાય મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ વહ એક પૂર્વ કોટિ તક એકભવિક
શંખ કહલાતા હૈ । જીવોં કી આયુ અન્તર્મુહૂર્ત્ત સે કમ નહી હોતી હૈ
-અર્થાત્ કમ સે કમ આયુ જીવોં કી અન્તર્મુહૂર્ત્ત કી હોતી હૈ ઇસલિયે
જઘન્યપદ મેં અન્તર્મુહૂર્ત્ત કા ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ । જો જીવ પૂર્વ કોટી સે
અધિક આયુવાલા હોતા હૈ વહ અસંખ્યાતવર્ષ કી આયુવાલા હોને કે
કારણ મરકર દેવપર્યાય મેં હી ઉત્પન્ન હોતા હૈ શંખ પર્યાય મેં નહીં ।
ઇસલિયે ઉત્કૃષ્ટપદ મેં પૂર્વકોટિ રચા ગયા હૈ । (વદ્વાઽપ્ ણં મંતે !
વદ્વાઽપ્તિકાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ ?) હે મદન્ત ! જો વદ્વાયુષ્કજીવ
હોતા હૈ, વહ 'યહ વદ્વાયુષ્ક' ઇસ નામ વાલા કબ તક રહતા હૈ ?

પૂર્વકોટી સુધી રહે છે. આનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે 'પૃથિવી વગેરે કોઈ
એક ભવમાં અન્તર્મુહૂર્ત્ત સુધી જીવિત રહીને પછી જે મૃત્યુ થતાં જ શંખ
પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, એવો તે એકભવિક જીવ અન્તર્મુહૂર્ત્ત સુધી
એક ભવિક શંખ કહેવાય છે. તેમ જ જે જીવ મત્સ્ય આદિ કોઈ એક ભવમાં
ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી એક પૂર્વકોટિ સુધી જીવિત રહીને મૃત્યુ થતાં જ શંખ પર્યાયમાં
ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, તે એક પૂર્વકોટિ સુધી એક ભવિક શંખ કહેવાય છે. જોવાનું
આયુષ્ય અન્તર્મુહૂર્ત્ત કરતાં કમ હોતું નથી. એટલે કે જોવાનું આજીવન
આજીવન અન્તર્મુહૂર્ત્તનું હોય છે. એટલા માટે જઘન્યપદમાં
અન્તર્મુહૂર્ત્તનું ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે જે જીવ પૂર્વકોટિ કરતાં અધિક
આયુષ્યવાળો હોય છે, તે અસંખ્યાત વર્ષ જેટલું આયુષ્ય ધરાવતો હોવાથી
મૃત્યુ પામીને દેવ પર્યાયમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે શંખ પર્યાયમાં નહિ એટલા
માટે ઉત્કૃષ્ટ પદમાં પૂર્વકોટિ રાખવામાં આવેલ છે. (વદ્વાઽપ્ ણં મંતે ! વદ્વાઽપ્

भवति, उत्कर्षेण पूर्वकोटी त्रिभागम् । अयं भावः—जीवा अनुभूयमानस्यायुषो जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं शेषे एव आयुर्वन्धं कुर्वन्ति, उत्कृष्टतस्तु पूर्वकोटित्रिभाग एव शेषे आयुर्वन्धं कुर्वन्ति, न तु ततः परतः, अतो बद्धायुष्कस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमात्रं स्थितिः, उत्कृष्टतस्तु पूर्वकोटित्रिभागमिति । अभिमुखनामगोत्रस्य जीवस्य जघन्यकालमाश्रित्य समयमात्रस्थितिः उत्कृष्टसमयमाश्रित्य तु अन्तर्मुहूर्त्तम् ।

उत्तर—(जहण्णेणं अंतोमुहुत्त, उक्कोसेणं पुब्बकोडी तिभागं) यद्धायुष्क जीव यद्धायुष्क शंख इह नामवाला जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त तक और उत्कृष्ट से एक कोटिपूर्व के त्रिभाग तक रहता है । तात्पर्य यह है कि—‘भुज्यमान आयु जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त जब बाकी रह जाती है, तब जीव आयु का बन्ध करते हैं, और भुज्यमान आयु उत्कृष्ट से जब एक पूर्वकोटि के त्रिभाग मात्र बाकी रहती है तब जीव आयु का बन्ध करते हैं । (अभिमुह नामगोए णं भन्ते ! अभिमुहनामगोएत्ति कालओ केवच्चिरं होइ ?) अभिमुखनाम गोत्र शंख हे भदन्त ! अभिमुखनाम गोत्र इह नामवाला कालकी अपेक्षा कितने समय तक रहता है ?

उत्तर—(जहण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं) अभिमुखनामगोत्र शंख अभिमुख नाम गोत्र इह नामवाला जघन्य से तो एक समय तक और उत्कृष्ट से एक अन्तर्मुहूर्त्त तक रहता है । इसका

તિઠાલો કેવચ્ચિરં હોઈ ?) હે ભદન્ત ! જે બદ્ધાયુષ્ક શુભ હોય છે, તે ‘આ બદ્ધાયુષ્ક છે (આ નામવાળો કયા સુધી રહે છે ?

ઉત્તર—(જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્ત, ઉક્કોસેણ પુબ્બકોડીતિભાગ) બદ્ધાયુષ્ક શુભ બદ્ધાયુષ્ક શખ આ નામવાળો જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી એક કોટિ પૂર્વના ત્રિભાગ સુધી રહે છે તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે ‘ભુજ્યમાન આયુષ્ય જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્ત જેટલું શેષ રહી જાય છે, ત્યારે શુભ આયુનો બંધ કરે છે. અને ભુજ્યમાન આયુષ્ય ઉત્કૃષ્ટથી જ્યારે એક પૂર્વ-કોટિના ત્રિભાગ જેટલું બાકી રહે ત્યારે શુભ આયુનો બંધ કરે છે. અભિ-મુહનામગોણં મતે ! અભિમુહનામગોણ્તિ કાલો કેવચિરં હોઈ ?) અભિ મુખ નામ ગોત્ર શખ હે ભદન્ત ! અભિમુખ નામ ગોત્ર આ નામવાળા ઠાળની અપેક્ષાએ કેટલા સમય સુધી રહે છે ?

ઉત્તર—(જહણ્ણેણં એકં સમયં ઉક્કોસેણ અંતોમુહુત્ત) અભિમુખ નામ ગોત્ર શંખ અભિમુખ નામ ગોત્ર આ નામવાળો જઘન્યથી તો એક સમય સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી એક અન્તર્મુહૂર્ત સુધી રહે છે આનુતાત્પર્ય

અત્રેદં વોધ્યમ્-આભિમુખ્યં તુ સમીપ્યે સત્યેવોપપદ્યતે, અતોઽભિમુખનામગોત્રસ્ય દ્રવ્યશદ્ધસ્ય જઘન્યતઃ એક સમયમ્, ઉત્કૃષ્ટતસ્ત્વન્તર્મુહૂર્ત્ત સ્થિતિર્વોધ્યેતિ । ઉપરિ- નિર્દિષ્ટાત્ કાલાદનન્તરમ્ એકભવિકાદયસ્ત્રયોઽપિ ભાવશદ્ધતાં પ્રતિપદ્યન્તે ઇતિ ।

इदानीं नैगमादि सप्तनयमध्ये को नयः त्रिविधशङ्खेषु कं शङ्खमिच्छति, तदाह नैगमसंग्रहव्यवहाराः स्थूलदृष्टित्वात् त्रिविधमपि शङ्खमिच्छन्ति । दृश्यते हि स्थूल-

તાત્પર્યં યહ હૈ કિ-‘અભિમુખતા સમીપતા કે હોને પર હી ઘનતી હૈ ।

इसलिये अभिमुख नाम गोत्रवाले द्रव्यशङ्ख की स्थिति जघन्य से एक समय की और उत्कृष्ट से अन्तर्मुहूर्त्त की कही गई है । ये एक भविक आदि द्रव्यशङ्ख इस कही हुई स्थिति के बाद फिर नियम से भावशङ्ख बन जाते हैं । इस कथन का तात्पर्य ऐसा है कि-‘एक भविक जीवद्रव्य शङ्ख जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त तक और उत्कृष्ट से एक कोटि पूर्व तक रहता है, इसके बाद वह भावशङ्ख बन जाता है अर्थात् शङ्ख पर्याय में हो जाता है । इसलिये एक भविक की द्रव्यशङ्खरूप से रहने की स्थिति पूर्वोक्त जघन्य और उत्कृष्ट कही गई है । इसी प्रकार से बद्धायुष्क आदि में भी जानना चाहिये । (इयाणिं को णओ कं संखं इच्छह) अथ सूत्रकार यह कहते हैं कि सात नयों में से कौन २ सा नय इन तीन शङ्खों में किस २ शङ्ख को मात्रता है- (तत्थ णेगमसंगहववहारा तिविहं संखं इच्छंति-तं जहा एगभवियं, बद्धाउयं, अभिमुहनामगोत्तं च)

नैगमनय, संग्रहनय, और व्यवहार नय ये तीन नय स्थूल दृष्टिवाले

આ પ્રમાણે છે કે ‘અભિમુખતા સામીપ્યને લીધે જ થાય છે’ એથી અભિમુખ નામ ગોત્રવાળા દ્રવ્ય શંખની સ્થિતિ જઘન્યથી એક સમયની અને ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુહૂર્ત્ત જેટલી કહેવામાં આવી છે આ બધાં એક ભવિક આદિ દ્રવ્યશંખ આ કથિત સ્થિતિ પછી ફરી નિયમાનુસાર ભાવશંખ બની જાય છે આ કથનનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે ‘એક ભવિક જીવ દ્રવ્ય શંખ જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્ત્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી એક કોટિ પૂર્વ સુધી રહે છે, ત્યાર પછી તે ભાવ શંખ બની જાય છે એટલે કે શંખ પર્યાયમાં પરિવર્તન થઈ જાય છે. એટલા માટે એક ભવિક જીવની દ્રવ્યશંખ રૂપમાં રહેવાની સ્થિતિ પૂર્વોક્ત જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ કહેવામાં આવેલી છે આ પ્રમાણે બદ્ધાયુષ્ક વગેરે વિષે પણ બાણી લેવું જોઈએ (इयाणिं को णओ क संखं इच्छह) હવે સૂત્રકાર સાત નયોમાંથી કયા નય આ ત્રણ શંખોમાંથી કયા શંખને માને છે. તે વિષે કથન કરે છે (तत्थ णेगमसंगहववहारा तिविहं संखं इच्छंति तं जहा एगभवियं बद्धाउयं, अभिमुहनामगोत्तं च) નૈગમનય, સંગ્રહનય, અને વ્યવહારનય આ ત્રણે નયો સ્થૂલ દૃષ્ટિવાળા હોય છે, એથી એઓ

દશો માવિકાર્યકારિણિ કારણે કાર્યોપચારં કૃત્વા इत्यं व्यपदिशन्ति । यथा-
राज्यार्हे राजकुमारे राजशब्दव्यपदेशं, घृतप्रक्षेपयोग्ये घटे घृतघटशब्दव्यपदेशं
कुर्वन्तीति । ऋजुसूत्रनपस्तु बद्धायुष्कम् अभिमुखनामगोत्रं च शङ्कमिच्छति । अयं
भावः-अयं नयः पूर्वनयापेक्षया विशुद्धत्वादेकभविकं शङ्कमतिव्यवहितत्वेनाति-

होते हैं-इसलिये ये तीनों प्रकार के शंखों को मानते हैं । यह बात
देखी जाती है कि-‘जो स्थूल दृष्टिवाले होते हैं वे आगे होनेवाले कार्य
के कारण में कार्य का उपचार करके उसे उसरूप से वर्तमान में कह
दिया करते हैं-जैसे जो आगे राजा होनेवाला होता है, ऐसे राजपुत्र
को लोक, वर्तमान में राजा कह देते हैं-जिस घड़े में घृत रखा जाने-
वाला है उस घड़े को अभी से घृत का घड़ा कह देते हैं । इसी प्रकार
से एगभविक बद्धायुष्क और अभिमुखनामगोत्र ये तीन प्रकार के
द्रव्यशंखभविष्य में भावशंख होंगे-अभी तो हैं नहीं परन्तु इन्हें
अभी से भावशंखरूप में कहनेवाले ये तीन नय हैं । इसलिये ये तीन
नय इन तीनों शंखों को मानते हैं । (उज्जुसुभो दुविहं संखं इच्छ-
तं जहा बद्धाउयं च अभिमुखनामगोत्रं च) ऋजुसूत्र नय दो
प्रकार के शंख को मानता है । एक बद्धायुष्क शंख को और दूसरे
अभिमुख नाम गोत्रशंख को । एक भविक शंख को नहीं । क्योंकि
यह नय पूर्वनयों की अपेक्षा विशुद्ध होना है-और वर्तमान समयवर्ती

ત્રણે પ્રકારના શંખોને માને છે. એવું જોવામાં આવે છે કે ‘જે સ્થૂલ દ્રષ્ટિ-
વાળા હોય છે, તે ભવિષ્યમાં થનારા કાર્યના કારણમાં કાર્યોપચાર કરીને તેને
તે રૂપમાં વર્તમાનમાં કહ્યાં કરે છે. જેમ કેઈ ભવિષ્યમાં રાજા થનાર હોય
તો એવા રાજપુત્રને લોકો વર્તમાનમાં રાજા કહેતા હોય છે. જે ઘડામાં ઘી
મરવાનું છે, તેને પડેલેથી જ ઘૃતઘડો કહેવા લાગે છે આ પ્રમાણે એક
ભવિક બદ્ધાયુષ્ક અને અભિમુખ નામ ગોત્ર આ ત્રણ પ્રકારના દ્રવ્ય
શંખ ભવિષ્યમાં ભાવ શંખો થશે અત્યારે તો છે નહિ, પરંતુ
અન્યારથી જ એમને ભાવશંખરૂપમાં કહેનારા આ ત્રણ નયો છે
એથી જ આ ત્રણે ત્રણ નયો આ ત્રણે શંખોને માને છે. (ઉજ્જુસુઓ દુવિહ
સંખં ઇચ્છત-તં જહા બદ્ધાઉયં ચ અભિમુહ નામગોત્રં ચ” ઋજુ સૂત્રનય જે
પ્રકારના શંખોને માને છે એક બદ્ધાયુષ્ક શંખને અને બીજા અભિમુખનામ
ગોત્ર શંખને ત્રીજા ભવિક શંખને તે માનતો નથી. કેમ કે આ ત્રણ પૂર્વ
નયોની અપેક્ષા વિશુદ્ધ હોય છે અને વર્તમાન સમયવર્તી પચારને જ મંજુર

प्रसङ्गभयान्नेच्छति, अत एतन्नयमते बद्धायुष्काभिमुखनामगोत्रेति शङ्खद्वयमिति । तथा-शब्दसमभिरुद्धैवंभूताख्यास्त्रयः शब्दनया ऋजुसूत्रापेक्षयापि विशुद्धत्वात् बद्धायुष्कमपि अतिव्यवहितं मन्यते, अतोऽतिप्रसङ्गनिवृत्त्यर्थमभिमुखनामगोत्रमेकमेव शङ्खमिच्छन्ति । प्रकृतमुपसंहरन्नाह-स एष ज्ञायकशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्यशङ्ख इति । इत्थं नो आगमतो द्रव्यशङ्खस्य भेदयत्रयमपि निरूपितमिति सूचयितुमाह-स एष नो आगमतो द्रव्यशङ्ख इति । इत्थं सभेदो द्रव्यशङ्खः प्ररूपित इति सूचयितुमाह-स एष द्रव्यशङ्ख इति ॥सू० २३०॥

पर्याय को ही ग्रहण करता है । इसलिये एकभविक शंख को नय भाव शंख के प्रति अतिव्यवहित होने के कारण अतिप्रसंग के भय से स्वीकार नहीं करता है । बद्धायुष्क और अभिमुख नाम गोत्र शंख ये भाव के प्रति अतिव्यवहित नहीं हैं, किन्तु समीप हैं । इसलिये इन्हें मानता है । (तिणिण सहनया अभिमुहनामगोत्रं संखं इच्छन्ति) शब्द समभिरुद्ध और एवंभूत ये तीन नय अभिमुख नामगोत्र शंख को मानते हैं-दो को यहीं । ये नय ऋजुसूत्र नय की अपेक्षा भी विशुद्ध होते हैं-इसलिये इनकी दृष्टि में बद्धायुष्क शंख भी भाव शंख के प्रति अति व्यवहित हैं-सिर्फ एक अभिमुखनाम गोत्र शंख नहीं, इसलिये इसे ही ये शंख मानते हैं । (से तं जाणयसरीर भविय-सरीरवहरित्ता दव्वसंखा-से तं नो आगमओ दव्वसंखा-से तं दव्वसंखा) इस प्रकार से ज्ञायकशरीर भव्यशरीरव्यतिरिक्तद्रव्यशंखों के

करे છે એથી એકભવિકશંખને આ નય ભાવશંખ પ્રત્યે અતિ વ્યવહિત હોવા બદલ અતિ પ્રસંગના ભયથી સ્વીકાર કરતો નથી. બદ્ધાયુષ્ક અને અભિમુખનામગોત્ર શંખ એઓ ભાવશંખની પ્રત્યે અતિવ્યવહિત નથી, પરંતુ સમીપ છે એથી એમને માને છે (તિણિણ સહનયા અભિમુહનામગોત્રં સંખં ઇચ્છન્તિ) શબ્દ, સમભિરુદ્ધ અને એવંભૂત આ ત્રણે નયો અભિમુખ નામ ગોત્ર શંખને માને છે. એને નહિ આ નયો ઋજુ સૂત્ર નયની અપેક્ષા પણ વિશુદ્ધ હોય છે એટલા માટે એમની દૃષ્ટિએ બદ્ધાયુષ્ક શંખ પણ ભાવ શંખની પ્રત્યે અતિવ્યવહિત હોય છે. ફક્ત એક અભિમુખ નામ ગોત્ર નહિ. એથી આને જ શંખો માનો છે (સે તં જાણયસરીર ભવિય સરીરવહરિત્તા દવ્વસંખા સે તં નો આગમઓ દવ્વસંખા-સે તં દવ્વસંખા) આ પ્રમાણે જ્ઞાયકશરીર ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય શંખોમાં સ્વરૂપત્વ આ કથન છે નો

स्वरूप का यह कथन है। जो आगमकी अपेक्षा द्रव्यसंख के भेदों का इस प्रकार कथन समाप्त होने पर द्रव्यसंख का स्वरूप कथन समाप्त हुआ।

भावार्थ—इन सूत्र द्वारा सूत्रकार ने संख्या प्रमाण का निरूपण प्रारंभ होने का कथन किया है। इसमें उन्होंने यह कहा है कि संख्या प्रमाण—नामसंख्या १, स्थापनासंख्या २, द्वयसंख्या ३, औपम्यसंख्या ४, परिमाणसंख्या ५, ज्ञानसंख्या ६, गणनासंख्या ७ और भाव संख्या ८ के नेद से आठ प्रकार का होता है। आठमें तीन के स्वरूप का वर्णन सूत्रकार यहां करते हैं और पांच के स्वरूप का वर्णन आगे करेंगे। इनमें संख्या प्रमाण के विषय में ऐसा कहा है कि—‘संख’ यह शब्द संख्या और संख इन दोनों का वाचक होता है। इसलिये जहां पर जिन शब्द की घटना से अर्थ प्रतीति होवे वहां पर उस शब्द की घटना करके विचक्षित अर्थ संगत कर लेना चाहिये। किसी भी जीव अथवा अजीव आदि पदार्थ को संख्या ऐसा नाम रखना इसका नाम संख्या है। काष्ठकर्म आदि में ‘यह संख्या है’ इस प्रकार की स्थापना करना इसका नाम ‘स्थापनासंख्या’ है नामसंख्या और

આગમની અગ્રેજાએ દ્રવ્ય શંખના ભેટોનું આ પ્રમાણે વક્તવ્ય સમાપ્ત
 થતાં દ્રવ્ય શંખના સારૂનાં ઉપન સમાપ્ત થયું છે તેમ સમજવું.

ભાવાર્થ:—આ સત્ર વડે સૂત્રકારે સખ્યા પ્રમાણના નિરૂપણારંભનું કથન દ્રષ્ટ કયું છે આમાં તેઓશ્રીએ આમ કહ્યું છે કે મ ખ્યા પ્રમાણ-નામમખ્યા? દ્વાપનામખ્યા ૨, દ્રવ્યસંખ્યા ૩, ઔપમ્યસંખ્યા ૪, પરિમાણ નખ્યા ૫, જ્ઞાનસંખ્યા ૬, ગણનામખ્યા ૭ અને બાવ સખ્યાન ભેદી જાડ પ્રકારનું છે આડતાંવી ત્રાના સંરૂપનું વર્ણન સૂત્રકાર અત્રી કરે છે અને શેષ ગાંઠનું વર્ણન હવે પછી કરશે આના સખ્યા પ્રમાણના સમાધાન આમ કહેવાના આશ્યું છે કે ‘સંત્ર’ આ પદ શેષ-મખ્યા અને શેષ આ જાને અર્થોને દ્રષ્ટ કરે છે એથી જ્યાં જે શબ્દની વડતાથી અર્થ-પ્રતીતિ દેાય ત્યાં તે શબ્દની વડતા કરીને વિવક્ષિત અર્થની સંગતિ શ્રેષ્ઠતરી રીતી બેઠીને ઠોડ પાછા છત્ર અર્થવા અર્થન આદિ પદાર્થની સખ્યા એકું નામ રખવું તે નામસખ્ય કહેવાય છે કાણ કેમ? વગેરેના નામ નખ્યા છે ના અતલી દ્વાપના કરતી તેનું નામ ‘દ્વાપના નખ્યા’ છે ‘નામ સખ્યા’ અને ‘દ્વાપના નખ્યા’ના વર્ણન છે, તે આ

સ્થાપના મેં મેદ હૈ ઓર વહ હસ પ્રકાર સે હૈ કિ નામ યાવ-
ત્કથિક હોતા હૈ ઓર સ્થાપના ઇત્થરિક મી હોની હૈ ઓર યાવત્કથિક
મી હોતા હૈ । હસ વિષય કા સ્પષ્ટીકરણ નામ આવશ્યક ઓર સ્થાપના
આવશ્યક કે પ્રકરણ મેં પીછે કિયા ચુકા હૈ । ‘દ્વવસંખા’ કે વિચાર મેં
‘સંખ’ શબ્દ અર્થ સંખ્યાપરક ન લેકર શંખ પરક લિયા ગયા હૈ । આગમ
ઓર નો આગમ કે મેદ સે દ્રવ્ય શંખ દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ ।
इनमें आगम शंख और नो आगम शंख के भेदरूपज्ञायक शरीर भव्य
शरीर शंख इनका स्वरूप द्रव्यावश्यक के प्रकरण में कहे गये इन
भेदों के अनुसार ही जानना चाहिये । इन भेदों से-ज्ञायकशरीर
और भव्यशरीर शंख से-भिन्न द्रव्य शंख के एकभविक, वद्धायुष्क,
अभिमुख गोत्र ये तीन भेद हैं । जिस जीव ने उत्पन्न होकर अभी तक
शंख पर्याय की आयु का बन्ध तो नहीं किया है परन्तु मरकर जिसे
शंख की पर्याय में उत्पन्न होना अवश्य है ऐसा शंख पर्याय में उत्पन्न
होने के प्रथम भव में स्थित जो जीव है वह एकभविक शंख है ।
इसकी जघन्य स्थिति अतर्मुहूर्त्त की और उत्कृष्टस्थिति एककोटि पूर्व
की है । वद्धायुष्क शंख वह जीव है कि-जिसने शंख पर्याय में उत्पन्न

પ્રમાણે છે કે નામ યાવત્કથિત હોય છે. અને સ્થાપના ઇત્થરિક પણ હોય
છે અને યાવત્કથિત પણ હોય છે. આ વિષે સ્પષ્ટતા નામ આવશ્યક અને
સ્થાપના આવશ્યકતા પ્રકરણમાં પહેલા કરવામાં આવી છે ‘દ્વવસંખા’ ના
વિચારમાં ‘સંખ’ શબ્દનો અર્થ સંખ્યા પરક લેવામાં આવ્યો નથી. પરંતુ
આનો અર્થ શંખ-પરક લેવામાં આવ્યો છે. આગમ અને નોઆગમના
ભેદથી દ્રવ્ય શંખના બે પ્રકારો કહેવામાં આવ્યા છે આમાં આગમ
શંખ અને નોઆગમ શંખના ભેદ રૂપ જ્ઞાયક શરીર ભવ્યશરીર
શંખ-એમનું સ્વરૂપ દ્રવ્યાવશ્યકતાના પ્રકરણમાં કથિત ભેદો મુજબ જ બાણી
લેવું જોઈએ આ બન્ને-જ્ઞાયક શરીર અને ભવ્યશરીર શંખથી ભિન્ન દ્રવ્ય
શંખના એક ભવિક, વદ્દાયુષ્ક, અને અભિમુખ નામ ગોત્ર આ ત્રણે ભેદો
છે. જે જીવે ઉત્પન્ન થઈને હજી સુધી શંખ પર્યાયની આયુનો બંધ કર્યો
નથી પરંતુ મરણ પ્રાપ્ત કરીને જે શંખની પર્યાયમાં ચોક્કસ ઉત્પન્ન થવાનો
છે, એવો શંખ પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થવાના પૂર્વે પ્રથમ ભવમાં સ્થિત જીવ તે
એકભવિક શંખ છે એની જઘન્ય સ્થિતિ અતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટ
સ્થિતિ એક કોટિ પૂર્વની છે. તે વદ્દાયુષ્ક શંખ તે જીવ કહેવાય છે કે

અથ ઔપશ્યસંખ્યાં નિરૂપયતિ—

મૂલપ્—તે કિં તં ઓવમ્મસંખા? ઓવમ્મસંખા—ચઉવિવહા
પળ્લતા, તં જહા—અતિથિ સંતયં સંતણં ઉવમિજ્જહ, અતિથિ
સંતયં અસંતણં ઉવમિજ્જહ, અતિથિ અસંતયં સંતણં ઉવમિજ્જહ,
અતિથિ અસંતયં અસંતણં ઉવમિજ્જહ। તત્થ સંતયં સંતણં
ઉવમિજ્જહ, જહા—સંતા અરિહંતા સંતણંહિ પુરવરેહિ સંતણંહિ
કવાડેહિ સંતણંહિ વચ્છેહિ ઉવમિજ્જંતિ, તં જહા—“પુરવરકવાડ-

હોને કી આયુ કા બંધ કર લિયા હૈ । इसकी स्थिति जघन्य अन्त-
र्मुहूर्त्त की और उत्कृष्ट एककोटिपूर्व के त्रिभाग प्रमाण है । जिसके
दीन्द्रिय जाति आदिरूप नाश कर्म और नीच गोत्ररूप गोत्रकर्म जघन्य
से एकसमय तक और उत्कृष्ट से अन्तर्मुहूर्त्त तक उदयाभिमुख नहीं
होते हैं ऐसा वह जीव अभिमुखनाम गोत्र शंख है । इसकी जघन्य
स्थिति एक समय की और और उत्कृष्ट स्थिति अन्तर्मुहूर्त्त की है ।
अपनी २ स्थिति के समाप्त होते ही ये सब भावशंख धन जाते हैं ।
नैगमनय, संप्रहनय, और व्यवहार नय ये तीनों नय इस तीनों प्रकार
के शंखों को मानते हैं । ऋजु सूत्रनय एकभक्तिशंख के सिवाय दो
प्रकार के शंखों को और एक अभिमुख नामगोत्र शंख को शब्द, सम
भिदृष्ट और एवं भूत नय मानते हैं ॥ सू० २३० ॥

જેવું શંખ પર્યાયના ઉત્પન્ન થવા બેટલા આયુષ્યનો બાંધ કરી લીધો છે.
આની સ્થિતિ જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત્તની અને ઉત્કૃષ્ટ એક કોટિ પૂર્વના ત્રિભાગ
પ્રમાણ છે જેના દીન્દ્રિય જાતિ વગેરે રૂપ નામ કર્મ અને નીચ ગોત્ર રૂપ
ગોત્ર કર્મ જઘન્યની એક સમય સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુહૂર્ત્ત સુધી
ઉદયાભિમુખ થવા નથી એવો તે જીવ અભિમુખ નામગોત્ર શંખ છે
આની જઘન્ય સ્થિતિ એક સમયની અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત્તની છે
પેત્રપાતાના સ્થિતિ પૂરી થતા જ આ સર્વ ભાવશંખ બની જાય છે નૈગમનય,
સમપ્રહનય અને વ્યવહારનય આ ત્રણે નય આ ત્રણે પ્રકારના શંખોને માને છે.
ઋજુ સૂત્રનય એકભક્તિ શંખ સિવાય બે પ્રકારના શંખોને અને એકઅભિમુખ
નામગોત્ર શંખ અને એક સમભક્તિ અને એવ ભૂત નય માને છે ॥ સૂ. ૨૩૦ ॥

વચ્છા ફલિહમુયા હુંદુહિતયણિયઘોસા । સિરિવચ્છાકયવચ્છા
 સવ્વેઽવિ જિણા ચતુવ્વીસં ॥૧૧॥” સંતયં અસંતણં ઉવમિજ્જઈ,
 જહા સંતાઈં નેરઈયતિરિક્ખજોણિયમણુસ્સદેવાણં આડયાઈં
 અસંતણં પલિઆવમસાગરોવમેહિં ઉવમિજ્જંતિ । અસંતયં—
 અસંતણં ઉવમિજ્જઈ, તં જહા—“પરિજૂરિયપેરંતં, ચલંતવિંટં
 પડંતનિચ્છીરં । પત્તંવવસણપત્તં, કાલપ્પત્તં મળઈ ગાહં ॥૧૧॥
 જહ તુવ્વમે તહ અમ્હે તુવ્વમેઽવિ ય હોહિ હા જહા અમ્હે । અપ્પાહેઈ
 પડંતં, પંડુયપત્તં કિસલયાણં ॥૧૨॥ ણવિ અત્થિ ણવિ ય હોહી,
 ઉહ્લાવો કિસયલપંડુપત્તાણં । ઉવમા સ્વલુ ઇસ કયા, મવિયજ્ઞ
 વિવોહ્ણટ્ટાણ ॥૧૩॥” અસંતયં અસંતણં ઉવમિજ્જઈ, જહા સ્વર-
 વિસાણં તહા સસવિસાણં । સે તં ઓવમ્મસંખા ॥સૂ૦ ૨૩૧॥

છાયા—અથ કા સા ઔપમ્યસંખ્યા ? ઔપમ્યસંખ્યા—ચતુર્વિધા પ્રજ્ઞપ્તા,
 તથથા—અસ્તિ સત્કં સત્કેન ઉપમીયતે, અસ્તિ સત્કમ્ અસત્કેન ઉપમીયતે,

અથ સૂત્રકાર ઔપમ્યસંખ્યા કા નિરૂપણ કરતે હૈં—

‘સે કિં તં ઓવમ્મસંખા ?’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં ઓવમ્મસંખા ?) હે મહન્ત ! ઔપમ્યસંખ્યા
 કા કયા તાત્પર્ય હૈ ?

ઉત્તર—(ઓવમ્મસંખા ચતુર્વિધા પ્રજ્ઞપ્તા) ઔપમ્યસંખ્યા ચાર
 પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ । (તં જહા) જૈસે—(અત્થિ સંતયં સંતણં ઉવમિ-

હવે સૂત્રકાર ઔપમ્ય સંખ્યાનુ નિરૂપણ કરે છે.

“સે કિં તં ઓવમ્મસંખા ?” इत्यादि

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં ઓવમ્મસંખા ?) હે ભદ્રંત ! ઔપમ્ય સંખ્યાનું
 તાત્પર્ય શું છે ?

ઉત્તર : (ઓવમ્મસંખા ચતુર્વિધા પ્રજ્ઞપ્તા) ઔપમ્ય સંખ્યા ચાર
 પ્રકારની કહેવામાં આવી છે. (તં જહા) જેમ કે (અત્થિ સંતય સંતણં ઉવ-

અસ્તિ અસત્કં સત્કેન ઉપમીયતે, અસ્તિ અસત્કં અસત્કેન ઉપમીયતે । તત્ર સત્કં સત્કેન ઉપમીયતે, યથા—સન્તઃ અર્હન્તઃ સદ્ધિઃ પુરુષૈઃ સદ્ધિઃ કપાટૈઃ સત્સુ વક્ત્રામુ ઉપમીયન્તે, તથા—પુરુષરૂપાટ્વક્ષમઃ પરિધમુના દુન્દુભિસ્તનિતઘોષાઃ । શ્રીચત્સાઙ્કિતવક્ષસઃ સર્વેઽપિ જિનાશ્વતુર્વિશતિઃ ॥૧॥ સત્કમ્ અસત્કેન ઉપમીયતે, યથા સત્કાનિ નૈરયિકતિર્યગ્ચોનિકમનુષ્યદેવાનામ્ આયુષ્કાણિ અસત્કૈઃ પલ્યોપમ-સાગરોપમૈઃ ઉપમીયન્તે । અસત્કં સત્કેન ઉપમીયતે, તથા—પરિજીર્ણપર્યન્તં ચલ-દ્વૃન્તં પતન્નિઃશીરમ્ । પત્રં વ્યસનપાપ્તં કાલપાપ્તં મળતિ ગાથામ્ ॥૨॥ યથા યુષ્માકં તથા અમાકં યૂયમપિ ભવિષ્યથ યથા વયમ્ । સંદિશતિ પતત્ પાણ્ડુ-પત્ર કિસલયેભ્યઃ ॥૩॥ નાપિ અસ્તિ નાપિ ચ ભવિષ્યતિ ઉલ્લાપઃ કિસલયપાણ્ડુ-પત્રાણામ્ । ઉપમા સ્વલુ એવા કૃતા ભવિકુજનવિવોધનાર્થમ્ ॥૩॥ અસત્કમ્ અસત્કૈઃ ઉપમીયતે, યથા સ્વરવિપાણઃ તથા શશવિપાણઃ । સ એવા ઔપમ્યસંખ્યા ॥મુ ૨૩૧॥

ટીકા—‘સે કિં તં ઔપમ્યસંખ્યા’ इत्यादि—

અથ કા સા ઔપમ્યસંખ્યા ? इति शिष्यप्रश्नः । उत्तरयति औपम्यसंख्या-उपमैव औपम्यम्, संख्यानं संख्या-वस्तुपरिच्छेदो वस्तुनिर्णय इति यावत्, औपम्येन औपम्य प्रधाना वा संख्या-औपम्यसंख्या । इयं च उपमानोपमेययोः सत्त्वामत्त्वाभ्यां चतुर्विधा भवति । यथा—सद् वस्तु सता वस्तुना उपमીयते, सद्वस्तु अमता वस्तुना उपमીयते, असद् वस्तु सता वस्तुना उपमીयते, असद् वस्तु अमता वस्तुना उपमીयते इति । तत्र सद् वस्तु सता वस्तुना उपमીयते इति यदु-मिज्जह, अतिव संतयं असंतण णं उवमिज्जह, अस्थि असंतयं संतण णं उवमिज्जह) जहां सद्वस्तु सद्वस्तु से उपमित की जाती है वह औप-म्यसंख्या का प्रथम प्रकार है । जहां सद्वस्तु असद्वस्तु से उपमित की जाती है वह औपम्यसंख्या का द्वितीय प्रकार है । जहां असद्वस्तु सद्वस्तु से उपमित की जाती है वह औपम्यसंख्या का तृतीय प्रकार है । (अन्य असंतयं असंतण णं उवमिज्जह) जहां असद्वस्तु असद्वस्तु से उपमित की जाती है वह औपम्यसंख्या का चौथा प्रकार है । औपम्य-

નિગ્ગહ, અતિવ સંતયં અસંતણ ણં ઉવમિજ્જહ, અસ્થિ અસંતયં સંતણ ણં ઉવમિજ્જહ) જ્યાં સદ્વસ્તુ સદ્ વસ્તુની સાથે ઉપમિત કરવામાં આવે છે, તે ઔપમ્ય સંખ્યાનો પ્રથમ પ્રકાર છે । જ્યાં સદ્વસ્તુ અસદ્વસ્તુની સાથે ઉપમિત કરવામાં આવે છે તે ઔપમ્ય સંખ્યાનો બીજો પ્રકાર છે । જ્યાં અસદ્વસ્તુ સદ્વસ્તુની સાથે ઉપમિત કરવામાં આવે છે, તે ઔપમ્ય સંખ્યાનો ત્રીજો પ્રકાર છે । (અન્ય અસંતય પ્રત્યયે ઉવમિજ્જહ) જ્યાં અસદ્વસ્તુ અસદ્વસ્તુની

क्तम्, तस्य निदर्शनमाह-यथा-सन्तः अर्हन्तः सद्भिः पुरवरैः सद्भिः कपाटैः सत्सु वक्षःसु उपमीयन्ते इति । यथा ते उपमीयन्ते तथाह-'पुरवरकवाडवच्छा' इत्यादि-अयं भावः-सर्वेऽपि चतुर्विंशति जिनाः पुरवररूपाटवक्षगः-पुरवरस्य=प्रधान-नगरस्य यः कपाटः स इव वक्षो येषां ते तथाभूता भवन्ति । तथा-परिघभूजा.=परिघाकारभुजयुक्ताः भवन्ति । पुनश्च-दुन्दुभिस्तनितघोषा भवन्ति, दुन्दुभिनाद-वद् मेघनिर्घोषवच्च तीर्थकृतां स्वरो भवतीत्यर्थः । तथा-चैते श्रीवत्साङ्कितवक्षसो भवन्ति-एषां वक्षःस्थलेषु श्रीवत्सचिह्नं भवतीत्यर्थः । अत्रेदं बोध्यम्-यो हि तीर्थकरान् स्वरूपतो निश्चिनोति, स तान् पुरवरकपाटवक्षस्कत्वादिनैव निश्चिनोति पुरवरकपाटादिनामुपमेयभूता यद्यपि वक्षःस्थलादयो भवन्ति, तथापि वक्षः

शब्द का अर्थ उपमा है तथा वस्तु के परिच्छेद का नाम संख्या है । उपमा देकर वस्तुका निर्णय करना अथवा उपमाप्रधान जो वस्तु का निर्णय होता है, वह औपम्यसंख्या है । यह उपमान उपमेय की सत्ता और असत्ता से पूर्वोक्तरूप में चार प्रकार का होता है । (तत्थ संतयं संतए णं उवमिज्जह, जहा-संता अरिहंता संतएहिं पुरवरेहिं संतएहिं कवाडेहिं संतएहिं वच्छेहिं उवमिज्जंति, त जहा-पुरवरकवाडवच्छा फलिहभुया दुन्दुहित्यणियघोसा, सिरिवच्छंकियवच्छा सव्वेऽवि जिणा चउव्वीसं) इनमें औपम्य संख्या का जो प्रथम प्रकार है वह इस प्रकार मे है जैसे-अरिहंत भगवान् का वक्षस्थल प्रधाननगर के कपाट के जैसा होता है । यहां पर चौबीस अरिहंत भगवंत सद्रूप हैं और पुरवर के कपाट भी सद्रूप है । सद्रूप कपाटों से अर्हंत भगवंतों के वक्षः

साथे उपमित करवाभां आवे छे ते औपम्य संख्याने। बोधो प्रकार छे। औपम्य शब्दने अर्थ उपमा छे तेमज वस्तुना परिच्छेदनु नाम संख्या छे। उपमा आपीने वस्तुने निश्चय करवो अथवा उपमा प्रधान जे वस्तुने निश्चय डोय छे, ते औपम्य संख्या छे। आ उपमान उपमेयनी सत्ता अने असत्ताथी पूर्वोक्ता इपे चार प्रकारनुं थाय छे। (तत्थ संतयं संतएण उवमिज्जइ जहा संता अरिहंता संतएहिं पुरवरेहिं कवाडेहिं संतएहिं वच्छेहिं उवमिज्जंति, तं-जहा-पुरवरकवाडवच्छा फलिहभुया दुन्दुहित्यणियघोसा सिरिवच्छंकियवच्छा सव्वेऽवि जिणा चउव्वीसं) आभां जे औपम्य संख्याने प्रथम प्रकार छे ते आ प्रमाणे छे, जेमे के अरिहंत भगवानुं वक्षस्थल मुख्य नगरना कपाट जेवुं डोय छे। अही २४ अरिहंत भगवंत सद्रूप छे अने पुरवरना कपाट पणु सद्रूप छे सद्रूप कपाटोनी साथे अर्हंत भगवंतोना वक्षस्थलो उपमित करवाभां आया

મ્યઝાદીનાં તીર્થકરાવિનામૂતત્વાત્તેષામિતેષુ તીર્થકરા અપ્યુપમિતા એવં ભવન્તિ, અતઃત્ર 'સંતા અરિહંતા સંતર્ણિ-પુરવરેદિ' इत्याद्युक्तम् । अथं चात्र उपमेयभूतानां तीर्थकृताद्यामानेन संख्या=निश्चयो भवतीत्यौपम्यसंख्यात्वं बोध्यम् । इति प्रथमो भङ्गः । अथ द्वितीयं भङ्गं निरूपयति-सद् वस्तु असत्ता वस्तुना उपमीयते ।

સ્થલ કો ઉપમિતક્રિયા ગયા છે । યહાં કપાટ ઉપમાનભૂત હૈ । ઓર અર્હંત ભગવંતોં કા વક્ષસ્થલ ઉપમેયભૂત હૈ । હસી પ્રકાર સે એસા કહના કિ હન અર્હંત ભગવંતોં કૈ મુજ પરિધા કૈ આકાર જૈસે હોતે હૈ । હનકા વક્ષસ્થલ શ્રીવત્સ સે અઢ્ઢિત હોતા હૈ । ટુંડુભિ કૈ સ્વર જૈસા હનકા નિર્વોપ હોતા હૈ । હસકા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ જો વ્યક્તિ તીર્થકરોં કૈ વક્ષસ્થલ આદિ કૈસે હોતે હૈ ? હસ યાત કોં જાનના યાહતા હૈ, યહ પુરવર કપાટ આદિ ઉપમાનોં સે ડન્હેં જાન લેતા હૈ । હસ પ્રકાર યત્પિ ઉપમાનભૂત પુરવર કપાટ આદિકોં સે ઉપમેયભૂત યે વક્ષઃ સ્થલ આદિ હૈ-ત્તિર ઓં યે તીર્થકર કૈ અવિનાશાવી હોને સે ડન્હેં ઉપમિત હોને પર તીર્થકર ઓં ઉપમિત હો જાતે હૈ । હસલિયે 'સંતા અરિહંતા, સંતર્ણિ પુરવરેદિ' 'इत्यादिरूप से सूत्रकार ने कहा है । इस प्रकार यहां उपमेयभूत तीर्थकरों का उपमानभूत पुरवर कपाटादिकों से संख्या निश्चय-हो जाता है । यह औपम्यसंख्या का प्रथम प्रकार है । औपम्यसंख्या का जो 'संतयं असंतर्णं उवगिज्जद्' यह द्वितीय

છે. અર્હીં કપાટ ઉપમાન ભૂત છે અને અર્હંત ભગવંતોનું વક્ષસ્થળ ઉપમેય ભૂત છે આ પ્રમાણે જ એમ કહેવું કે આ અર્હંત ભગવંતોની ભુજાઓ પરિધાના આકાર જેવા હોય છે. એમનું વક્ષસ્થળ શ્રીવત્સથી અંકિત હોય છે ટુંડુભિના સ્વર જેવો એમનો નિર્વોપ હોય છે આનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે જે વ્યક્તિ તીર્થકરોના વક્ષસ્થળો વગેરે કેવા હોય છે? આ યાત તપુવા ઈચ્છતા હોય, તે પુરવર, કપાટ વગેરે ઉપમાનોથી જાણી લે છે આ પ્રમાણે જો કે ઉપમાન ભૂત પુરવર, કપાટ વગેરેથી ઉપમેયભૂત આ વક્ષસ્થળો વગેરે છે, છતાંએ એઓ તીર્થકરના અવિનાશાવી હોવાથી તેમના ઉપમિત થવાથી તીર્થકર પણ ઉપમિત થઈ જાય છે. એથી (સંતા અરિહંતા, સંતર્ણિ પુરવરેદિ) इत्यादि उपाधी सूत्रकारે जतुं છે. આ પ્રમાણે અર્હીં ઉપમેય ભૂત તીર્થકરોના ઉપમાનભૂત પુરવર કપાટાદિકોથી સંખ્યા નિશ્ચય થઈ જાય છે આ ઔપમ્ય સંખ્યાનો પ્રથમ પ્રકાર છે ઔપમ્ય ન બળનો જે 'સંતયં અસંતર્ણં ઉવગિજ્જદ્' આ બીજો પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે-

યથા-સન્તિ=વિદ્યમાનાનિ નૈરયિકતિર્યગ્યોનિકમનુષ્યદેવાનામ્ આયુંપિ અમદ્ભિઃ
પલ્યોપમસાગરોપમૈરૂપમીયન્તે । પલ્યોપમસાગરોપમાદીનામસદ્વસ્તુત્વં યોજન-
પ્રમાણપલ્યવાલાગ્રાદિપરિકલ્પનામાત્રેણ પ્રરૂપિતત્વાદ્ બોધ્યમ્ । મહાનારકાદીના
માયુર્મહત્ત્વસાધકત્વાદેવાં પલ્યોપમસાગરોપમાદીનામુપમાનત્વં બોધ્યમ્ । ઇતિ
દ્વિતીયો ભક્તઃ । અથ તૃતીયમક્ષમાદ્-અપદ્વસ્તુ સતા વસ્તુના ઉપમીયતે ।
તદાદ્-‘પરિજૂરિયપેરંતં’ ઇત્યાદિ । વસન્તસમયે પરિજીર્ણપર્યન્તં પરિજીર્ણ-પરિતઃ
=મમન્તાત્ જીર્ણતાં ગતઃ પર્યન્તઃ=પર્યન્તભાગો यस્ય તત્તથા-સકલાવયવત્ત્વેન
જીર્ણતાં પ્રાપ્તમ્, અત એવ-ચઢ્ઢત્તમ્=વૃન્તાદ્ વિન્યુર્તિ પ્રાપ્નુત્, અત એવ પતત્=
વૃક્ષાદયઃ પતત્ નિર્ણીરમ્=પરિણતત્વાન્ધીરશક્તિં વ્યસનપાપ્તં વૃક્ષવિયોગાદિરૂપં
દુઃખ પ્રાપ્તં પત્તં કર્તુ’ કાલપાપ્તમ્=વસન્તકાલસમુત્પન્નં નવં પત્તં પ્રતિ ગાથાં

પ્રકાર હૈ વહ્ ઇત્થ પ્રકાર સે હૈ-(જહા) જૈસે (સંત્તાઈ) નૈરહયતિરિક્લ-
જોણિયમણુસસ દેવા ણં આઝ્યાઈ અસંતપ્પહિં પલિઓવમસાગરોવમેહિં
ઉવમિજ્જંતિ) નારક, તિર્યચ્ચ, મનુષ્ય, ઓર દેવ ઇનકી આયુ પલ્યોપમ
પ્રમાણ એવં સાગરોપમ પ્રમાણ હૈ । હસ કથન મેં નૈરયિક આદિ જીવોં
કી આયુ સદ્રૂપ હૈ ઓર પલ્યોપમ સાગરોપમ યે અમદ્રૂપ હૈં । કયોંકિ
યે યોજન પ્રમાણપલ્ય મેં સ્થાપિત કિયે ગયે વાલાગ્રાદિ કી પરિકલ્પના-
માત્ર સે પરિકલ્પિત હુણ હૈં । મહાં નારકાદિકોં કી આયુઉપમેય ઓર
પલ્યોપમ સાગરોપમ આદિ ઉપમાન હૈ, કયોંકિ ઇનકે દ્વારા ઉસકા
મહત્ત્વ સાધિત હોતા હૈ । હસ પ્રકાર યહ દ્વિતીય પ્રકાર હૈ-તૃતીય પ્રકાર
હસ પ્રકાર સે હૈં-(જહા) જૈના (તં જહા પરિજૂરિયપેરંતં ચલંતવિંટં
પઢંતનિચ્છીરં, પત્તં ચ વસણપત્તં કાલપ્પત્તં મણહ ગાહં) અસંતયં સંત-

(જહા) જેમ કે (સંતઈ નૈરહયતિરિક્લજોણિયમણુસસદેવાણ આઝ્યાઈ
અસંતપ્પહિં પલિઓવમસાગરોવમેહિં ઉવમિજ્જંતિ) નારક, તિર્યચ્ચ, મનુષ્ય
અને દેવ એમનું આયુષ પલ્યોપમ પ્રમાણ અને સાગરોપમ પ્રમાણ છે આ
કથનમાં નૈરયિક વગેરે એવાનું આયુ સદ્રૂપ છે અને પલ્યોપમ સાગરોપમ
એ અમદ્રૂપ છે કેમ કે એઓ યોજન પ્રમાણ પલ્યમાં સ્થાપિત કરવામાં
આવેલ બાલાગ્રાદિની પરિકલ્પના માત્રથી પરિકલ્પિત થયેલાં છે. અહીં
નારકાદિનું આયુષ ઉપમેય અને પલ્યોપમ સાગરોપમ વગેરે ઉપમાન છે કેમ
કે એમના વડે તેમનું મહત્ત્વ સાધિત થાય છે. આ પ્રમાણે આ દ્વિતીય
પ્રકાર છે. તૃતીય પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. (જહા) જેમ કે (ત જહા પરિજૂરિય
પેરંતં ચલંતવિંટં પઢંતનિચ્છીરં, પત્તં ચ વસણપત્તં કાલપ્પત્તં મણહ ગાહં)

મણતિ । કાં ગાથાં મણતિ ? इत्याह—‘जह तुम्हे’ इत्यादि । यथा यूयं सम्प्रतिस्थः
तथा वयमपि पुगाऽयूय, यथा च सम्प्रति वयं स्मस्तथा यूयमपि भविष्यथ, इत्थं
पतन् किमपि पाण्डुकपत्रं किसलयेभ्यः= नवोद्गतपत्रेभ्यः ‘अप्पा हे’ इति संदिशति
=कथयति । संपूर्वक दिशू धातोः ‘अप्पाह’ इत्यादेशो भवति । अयं भावः—यथा-
यूयं सम्प्रति आरक्तस्निग्धरूपाणि सुकोमलानि सकलजननेत्रानन्ददायीनि स्थः,

‘પણં ઉવમિઝજહ’ यह औपम्य का तृतीय प्रकार है—सो इसमें असद्वस्तु-
सद्वस्तु से उपमित हुई है—जैसे—वसन्त के समयमें पुराने पत्ते ने कि-
‘जो सर्व प्रकार से थिलकुल जीर्ण हो चुका है, उन्टल से जो टूट चुका
है, और इसी कारण जो वृक्ष के नीचे पड़ा हुआ है, जिसका सार
भाग थिलकुल सूख गया है, तथा वृक्ष के वियोग से जो अत्यन्त
दुःखी बन रहा है, नवीन पत्ते से इस गाथा को कहा—कि(जह तुम्हे
तह अम्हे तुम्हेऽवि य हो हि हा जहा अम्हे अप्पाहेइ पडंतं, पंडुयपत्तं
किसलया णं) जिस प्रकार तुम इस समय हो हम भी पहिले ऐसे ही
थे । तथा—इस समय हम जैसे हो रहे हैं तुम भी आगे चलकर ऐसे ही
हो जाओगे । इस प्रकार से किसी गिरते हुए पुराने जीर्ण पत्ते ने नवो-
द्गत किसलयों से कहा । यहां ‘सं’ पूर्वक ‘दिशू’ धातु को ‘अप्पाह’ यह
आदेश हुआ है । इसलिये ‘अप्पाहेइ’ का अर्थ ‘संदिशति’ है तात्पर्य

“અમેનય સંતર્ણં ઉવમિઝજહ” આ ઔપમ્યનો ત્રીજો પ્રકાર છે આમાં અસદ્
વસ્તુ સદ્વસ્તુ વડે ઉપમિત કરવામાં આવેલ છે. જેમ કે—વસન્તના સમયમાં
જે સર્વ રીતે એકદમ ઊર્ણ થઈ ગયા છે, ડાંખળીથી જે તૂટી ગયા છે અને
એવી જ જે વૃક્ષની નીચે પડેલ છે, જેનો સાર ભાગ સાવ શુષ્ક થઈ
ગયો છે, તેમજ વૃક્ષના વિયોગથી જે અતીવ દુઃખી થઈ રહ્યા છે એવા
પાંદડાએ નવા પાંદડાને આ ગાથા કહી કે (જહ તુમ્હે તહ અમ્હે તુમ્હે ડવિ ય
હો હિ હા જહ અમ્હે અપ્પાહેइ પડતં, પંડુયપત્તં કિસલયાણં) જે કાલતમા તમે
અત્યારે છો અને પણ પહેલા એવા જ હતા તેમજ આ સમયે અમે જે
સ્થિતિમાં છીએ, તમે પણ એક દિવસ એ સ્થિતિમાં આવશો જ. આ પ્રમાણે
કેઈ ખરતા ડાંખળી પાંદડા એ નવોદ્ગત કિસલયોને કહ્યું. અતી ‘સં’ પૂર્વક
‘દિશૂ’ ધાતુને ‘અપ્પાહેइ’ અદેશ થયેલ છે. એવી ‘અપ્પાહેइ’ નો અર્થ
‘સંદિશતિ’ છે તાત્પર્ય આનું આ પ્રમાણ છે કે ઊર્ણ પાંદડું, નવીન પાંદડા-

तथा वयमपि आस्म ! यथाच वयं पाण्डुर्णानि हतप्रभाणि वृन्तप्रच्युत्या भूमि
लुठितानि स्मस्तथैव यूयमपि भविष्यथ, अनित्यत्वात् सकलभावानाम् । अतः
स्वसमृद्धावहं भावः परदुर्दशायां च तप्सति अनादरभावश्च न कदापि कार्य इति ।
ननु पत्राणि न कदाचिदपि परस्परं जलान्ति ? इत्याह—‘णवि अत्थि’ इत्यादि ।
किसलयपाण्डुपत्राणाम् उल्लापः=परस्परभाषणं नापि अस्ति=वर्तमानकाले कापि

इसका यह है—कि पुराना पत्ता, नवीन पत्तों को यह शिक्षा दे रहा
है—कि ‘हे नवीन किसलयो ! इस समय तुम जिस प्रकार आरक्त
स्निग्ध रूपसंपन्न हो रहे हो तथा अत्यन्त कोमल दिख रहे हो, एवं
सकलजनों के नेत्रों को लुभा रहे हो—याद रखो हम भी पहिले ऐसे थे ।
दैवदुर्विपाक ने ही आज हमारी यह दयनीय दशा बना दी है जो हम
पाण्डुवर्ण और निष्प्रभ बनकर वृन्त से च्युत हुए हैं, एवं भूमि पर पड़
कर घूल घूसरित हो रहे हैं । आनेवाला भविष्य—विश्वासरखो, तुम्हें
भी ऐसे ही बनाकर छोड़ेगा । क्योंकि दुनियाकी कोई भी पदार्थ एक
सी स्थिति में अनित्य होने के कारण कभी नहीं रह सकता है । अतः
स्वाभ्युदय में अहंकार और परदुर्दशा में उसके प्रति अनादर भाव
कभी नहीं करना चाहिये । (ण वि अत्थि, ण वि य हो ही उल्लावो
किसलयपाण्डुपत्राणं, उवमा खलु एस कया भवियजणविबोहण-
ट्टाए) इस सूत्र पाठ द्वारा सूत्रकार यह स्पष्ट करते हैं कि ऊपर जो पत्तों
का परस्पर संकाप वर्णित किया गया है—जो ऐसा संलाप उनका कभी

आने आ शिआमणु आये छे डे—डे नवीन् किसलयो । हमणु जेम तमे
आरक्त, स्निग्ध अने रूपसंपन्न छे तेमज् अतीव कोमल लागे छे,
अधा लोकोना नेत्रोने आकृष्ट करी रह्या छे, याद राअने के अमे पणु अवे
ज हुता. दैव दुर्विपाके ज आने अमारी आ दयनीय हालत करी नाभी
छे. जे अमे पाण्डुवर्ण अने निष्प्रभ थअने वृन्तथी च्युत थया छीअे, तेमज्
भूमि पर पडीने धूलि घूसरित थई रह्या छीअे. तमे अमारी वात बोळस
याद राअने के अेक दिवस अवे आवशे के तमने पणु समय अेवुं
अनावी भूकशे. केम के संसारनी कोछ पणु वस्तु अनित्य होवाथी अेक
स्थितिमा रही शके ज नहि. अेथी स्वाभ्युदयमां अहंकार अने पर दुर्दशामां
तेना प्रत्ये अनादरभाव कदापि न राअे (ण वि अत्थि, णविय होही उल्लावो
किसलयपाण्डुपत्राणं उवमा खलु एस कया भवियजणविबोहणट्टाए) आ
सूत्रपाठ वडे सूत्रकार आ वात स्पष्ट करे छे डे अछी जे पादशाओनी
वातशीत वणुववामां आवी छे, अेवी रीते ते तेमनी वातशीत कोछपणु

ન માતિ, નાપિવ અનાગતકાલેऽપિ ભવિષ્યતિ । તથાપિ ભવ્યજનવિવોધનાર્થાય
-વૃક્ષપત્રાણાં સમૃદ્ધેરસમૃદ્ધેશ્ચ શ્રવણતો ભવ્યાનાં સાંસારિકસમૃદ્ધિપુ વિરાગો ભવ-
ત્વિતિ હેતોઃ સ્વલુ એવા ઉપમા ક્રુતેતિ । અયં માત્રઃ- ‘જહ તુઘ્મે તહ અઘ્મે’ इत्यत्र
કિમલયપત્રાણામવસ્થયા પાણ્ડુપત્રાવસ્થા ઉપમીયતે । ઉપમાનમૂતા કિસલય-
પત્રાવસ્થા તત્કાલે વિદ્યમાનત્વાત્ સતી, ઉપમેયમૂતા પાણ્ડુપત્રાણાં તથાવિધાઽવસ્થા
તુ અવિદ્યમાનત્વાદમતી । તથા-‘તુઘ્મે વિ હોદિહા જહા અઘ્મે’ इत्यत्र પાણ્ડુપત્રા-
વસ્થા તત્કાલવર્તિત્વાત્ સતી, કિસલયાનાં તથાવિધાઽવસ્થા તુ ભવિષ્યત્કાલ-
પ્રાપ્તિત્વાત્ તત્કાલેઽવિદ્યમાનત્વાદમતી । इत्यस्यैव સત્તા ઉપમીયતે । इति तृतीयो

હોતા નહીં હૈ, કની હુઆ જહીં હૈ ઓર ન આગે ખી હોગા, પરન્તુ ऐसी
जो उपाया प्रकट की गई है, वह भव्यजनों को समझाने के लिये ही
प्रकट की गई है । वृक्षपत्रों की समृद्धि और असमृद्धि के श्रवण से
भव्यजीवों को सांसारिक समृद्धि के ऊपर विरागभाव जगे केवल इसी
अभिप्राय से यह अभ्योक्ति यहां कही गई है । ‘जह तुघ्मे तह अग्हे
‘यहां किलय पत्रों की अवस्था से पाण्डुपत्र की अवस्था उपमित हुई
है । उपमानमूत किलयपत्रावस्था-तत्काल में विद्यमान होने से सद्रूप
है और उपमेयमूत तथाविध पाण्डुपत्रावस्था अविद्यमान होने से अस-
द्रूप है । तथा ‘तुघ्मे वि अहोदि हा जहा अग्हे ‘यहां पाण्डुपत्रावस्था
तत्कालवर्ती होने के कारण सद्रूप है और किलयों की तथाविध
अवस्था भविष्यत्कालवर्ती होने के कारण तत्काल में मौजूद
न होने से असद्रूप है । इस प्रकार असत् सत् से उपमित हुआ

દિવસે સહચી શકે જ નહિ, આવી વાતથીત ન કોઈ દિવસે થઈ છે, ન હવે
પછી કોઈપણ દિવસે થશે, પણ આટી’ જે ઉપમા પ્રકટ કરવામાં આવી છે,
તે જીવ્યજનોને સમજાવવા માટે જ પ્રકટ કરવામાં આવી છે, વૃક્ષપત્રોની
સમૃદ્ધિ અને અસમૃદ્ધિના શ્રાવણી જીવ્ય જીવોને સાંસારિક સમૃદ્ધિ વિશે જે
વિરાગભાવ ઉત્પન્ન થાય ફક્ત તે માટે જ આ અભ્યોક્તિ આટી’ કહેવામાં
આવી છે, ‘જહ તુઘ્મે તહ અઘ્મે’ આટી’ કિસલયપત્રોની અવસ્થા વડે પાંડુપત્રની
અવસ્થા ઉપમિત થયેલી છે. ઉપમાનમૂત કિસલયપત્રાવસ્થા-તત્કાલમાં
હોવાથી સદ્રૂપ છે, અને ઉપમેયમૂત તથાવિધ પાંડુપત્રાવસ્થા અવિદ્યમાન
હોવાથી અસદ્રૂપ છે તેમજ ‘તુઘ્મે વિ અહોદિ હા જહા અઘ્મે’ આટી’
પાંડુપત્રાવસ્થા તત્કાલવર્તી હોવાથી સદ્રૂપ છે અને કિસલયોની તથાવિધ
અવસ્થા ભવિષ્યત્કાલવર્તી હોવાને કારણે તત્કાલમાં વિદ્યમાન ન હોવાથી અસ-
દ્રૂપ છે. આ પ્રમાણે અનન્ય સત્ વડે ઉપમિત થયેલ જીવ્યજનોને

મદ્ગઃ । અથ ચતુર્થમજ્ઞમાદ-‘અસંતય-અસંતર્હિ’ इत्यादि । असद् वस्तु असाद्भि
र्वस्तुभिरुपमीयते । यथा-खरविषाणं तथा शशविषाणमिति । अत्रोपमानभूतं
खरविषाणं कालत्रयेऽप्यसत्त्वादसत्, उपमेयभूतं शशविषाणमपि कालत्रयेऽप्यसत्त्वा
दसत् । इत्थं चात्र अतता असद्रूपमीयते । इति चतुर्थो मज्गः । प्रकृतमुपसंहरन्नाह
-सैषा औपम्यसंख्येति ॥ सू० २३१ ॥

अथ परिमाणसंख्यां निरूपयति-

मूलम्-से किं तं परिमाणसंख्या? परिमाणसंख्या-दुविहा
पणज्जा, तं जहा-कालियसुयपरिमाणसंख्या दिट्ठिवायसुयपरि-
माणसंख्या य । से किं तं कालियसुयपरिमाणसंख्या? कालिय-

જાનના ચાહિયે । ચતુર્થ મંગ હસ પ્રકાર સે હૈ-હસમે ‘અસંતય અસં-
તર્હિ ઉચ્ચિજ્જહ’ અસદ્રૂપ પદાર્થ અસદ્રૂપ પદાર્થ સે ઉપમિત હુઆ હૈ ।
(જહા) જૈસે-(ખરવિમાણં તહા સસવિમાણં) ધર (ગદા) વિષાણ (શૃંગ)
હૈ-વૈસે હી શશ વિમાણ (શશલાકે શૃંગ) હૈ । અર્થાત્ ધરવિમાણ કે
જૈસે શશવિમાણ હૈ । હસ વાક્ય મેં ઉપમાનભૂત ધરવિમાણ હૈ, સો
યે ત્રિકાલ મેં બી સત્ત્વ વિશિષ્ટ ન હોને કે કારણ અસદ્રૂપ હૈ ઓર
ઉપમેયભૂત જો શશવિમાણ હૈ યે બી કાલત્રય મેં અસત્ત્વ વિશિષ્ટ હોને
કે કારણ અસદ્રૂપ હૈ । હસ પ્રકાર અસત્ત્વ સે અસત્ત્વ ઉપમિત હુઆ જાનના
ચાહિયે । યહ ચતુર્થમંગ હૈ । (સે તં ઓવમ્મસંખ્યા) હસ પ્રકાર સે યહ
ઔપમ્યસંખ્યા કા નિરૂપણ જાનના ચાહિયે ॥ સૂ० ૨૩૧ ॥

ચતુર્થ ભંગ આ પ્રમાણે છે. આમાં ‘અસંતય અસંતર્હિ ઉચ્ચિજ્જહ’ અસદ્-
રૂપ પદાર્થ અસદ્રૂપ પદાર્થ વડે ઉપમિત થયેલ છે. (જહા) જેમ કે (ધર
વિમાણં તહા સસવિમાણં) ધર (ગદા) ના વિષાણ (શૃંગ) છે, તેવા જ
શશ વિમાણ (શશલાના શૃંગો) છે. એટલે કે ધર વિષાણની જેમ શશવિમાણ
છે. આ વાક્યમાં ઉપમાનભૂત ધરવિમાણ છે, તે એઓ ત્રિકાળમાં પણ
સત્ત્વ વિશિષ્ટ ન હોવાથી અસદ્રૂપ છે. અને ઉપમેયભૂત જે શશવિમાણ છે,
તે પણ કાલત્રયમાં અસત્ત્વ વિશિષ્ટ હોવા બદલ અસદ્રૂપ છે. આ પ્રમાણે
અહીં અસત્ત્વી અસત્ત્વ ઉપમિત થયેલ બાબતું બોધ્યે આ ચતુર્થ ભંગ છે.
(સે તં ઓવમ્મસંખ્યા) આ પ્રમાણે આ ઔપમ્યસંખ્યાનું નિરૂપણ બાબતું
બોધ્યે. ॥ સૂત્ર ૨૩૧ ॥

सुयपरिमाणसंख्या-अणैगविहा पणत्ता, तं जहा-पज्जवसंखा,
 अक्खरसंखा, संघायसंखा, पयसंखा, पायसंखा, गाहासंखा,
 सिलोगसंखा, वेडसंखा, निज्जुत्तिसंखा, अणुओगदारसंखा,
 उद्देसगसंखा, अज्झयणसंखा, सुयक्खंधसंखा, अंगसंखा । से तं
 कालियसुयपरिमाणसंखा । से किं तं दिट्ठिवायसुयपरिमाणसंखा?
 दिट्ठिवायसुयपरिमाणसंखा-अणैगविहा पणत्ता, तं जहा-पज्ज-
 वसंखा जाव अणुओगदारसंखा, पाहुडसंखा, पाहुडियासंखा,
 पाहुडगाहुडियासंखा, वत्थुसंखा । से तं दिट्ठिवायसुयपरिमाण-
 संखा । से तं परिमाणसंखा । से किं तं जाणणासंखा ? जाणणा-
 संखा-जो जं जाणइ, तं जहा-सदं सदिओ, गणियं गणिओ,
 निमित्तं नेमिच्छिओ, कालं कालणाणी, वेज्जयं वेज्जो ।
 : से तं जाणणासंखा ॥सू० २३२॥

छाया—अथ हा सा परिमाणसंख्या?, परिमाणसंख्या-द्विविधा प्रज्ञप्ता,
 तद्यथा-कालिकश्रुतपरिमाणसंख्या दृष्टिवादश्रुतपरिमाणसंख्या च । अथ का
 सा कालिकश्रुतपरिमाणसंख्या?, कालिकश्रुतपरिमाणसंख्या-अनेकविधा
 प्रज्ञप्ता, तद्यथा-पर्यायसंख्या, उत्तरसंख्या, संघातसंख्या, पदसंख्या, पादसंख्या,
 गाथानसंख्या, श्लोकसंख्या, वेष्टसंख्या, निर्युत्तिसंख्या, अनुयोगद्वारसंख्या,
 उद्देशसंख्या, अन्वयनसंख्या, श्रुततत्त्वसंख्या, अङ्गसंख्या । सा एषा कालिक-
 श्रुतपरिमाणसंख्या । अथ हा सा दृष्टिवादश्रुतपरिमाणसंख्या? दृष्टिवादश्रुतपरि-
 माणसंख्या-अनेकविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा-पर्ययसंख्या यावत् अनुयोगद्वारसंख्या,
 मानसंख्या, माननिकसंख्या, माननानामृत्तिकामंख्या, वस्तुसंख्या । सा एषा
 दृष्टिवादश्रुतपरिमाणसंख्या । सा एषा परिमाणसंख्या । अथ का सा ज्ञानसंख्या
 यो यत् जानाति, तद्यथा-उच्चं चाद्धिक्कः गणिं गणिक्कः, निमित्तं नेमिच्छिक्कः,
 कालं हादधानी, वेज्जं वेज्जः । सा एषा ज्ञानसंख्या ॥२३२॥

ટીકા—‘સે કિં તં’ ઇત્યાદિ—

‘અથ કા સા પરિમાણસંખ્યા?’ ઇતિ શિષ્યપ્રશ્નઃ । ઉત્તરયતિ પરિમાણસંખ્યા—સંખ્યાયતેઽનયેતિ સંખ્યા, પરિમાણરૂપા=પર્યવાદિરૂપા સંખ્યેતિ સમાનાધિકરણ-સમાસઃ । સા ચ કાલિકશ્રુતપરિમાણસંખ્યા દૃષ્ટિશ્ચાદશ્રુતપરિમાણસંખ્યા ચેતિ દ્વિવિધા । તત્ર કાલિકશ્રુતપરિમાણસંખ્યા—પર્યવસંખ્યા અક્ષરસંખ્યા—ઇત્યાદિનેક-વિધા । તત્ર—પર્યવસંખ્યા—પર્યવાઃ=પર્યાયાઃ ધર્મા ઇતિ યાવત્, તદ્રૂપા સંખ્યા ।

અથ સૂત્રકાર પરિમાણ સંખ્યા કા નિરૂપણ કરતે હૈં—

‘સે કિં તં પરિમાણસંખ્યા—ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં પરિમાણસંખ્યા?) હે ભદ્રંત ! ઉત્ત પરિમાણ સંખ્યા કા કયા સ્વરૂપ હૈ ? (પરિમાણસંખ્યા દુવિદ્યા પળ્લત્તા)

ઉત્તર—પરિમાણ સંખ્યા દો પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ । (તં જહા) જસે (કાલિયસુયપરિમાણસંખ્યા, દિદ્વિવાયસુયપરિમાણસંખ્યા ચ) એક કાલિક-શ્રુતપરિમાણસંખ્યા, દૂસરી દૃષ્ટિવસદશ્રુતપરિમાણસંખ્યા પર્યવ અદિરૂપ સંખ્યા કા નામ પરિમાણસંખ્યા હૈ । (સે કિં તં કાલિયસુયપરિમાણ-સંખ્યા?) હે ભદ્રંત ! કાલિકશ્રુતપરિમાણસંખ્યા કયા હૈ ?

ઉત્તર—(કાલિયસુયપરિમાણસંખ્યા અળેગનિદ્યા પળ્લત્તા) કાલિક શ્રુતપરિમાણસંખ્યા અનેક પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ । (તં જહા) ઉત્તકે વે પ્રકાર વે હૈ—(પઝજવસંખ્યા, અક્ષરસંખ્યા, સંવાયસંખ્યા, પથસંખ્યા, પાય-

હવે સૂત્રકાર પરિમાણ સંખ્યાનું નિરૂપણ કરે છે.—

‘સે કિં તં પરિમાણસંખ્યા’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં પરિમાણસંખ્યા?) હે ભદ્રંત ! તે પરિમાણ સંખ્યાનું સ્વરૂપ કેવું છે ? (પરિમાણસંખ્યા દુવિદ્યા પળ્લત્તા)

ઉત્તર—પરિમાણ સંખ્યા બે પ્રકારની કહેવામાં આવી છે. (તં જહા) જેમ કે (કાલિયસુયપરિમાણસંખ્યા, દિદ્વિવાયસુયપરિમાણસંખ્યા ચ) એક કાલિકશ્રુત પરિમાણસંખ્યા, બીજી દૃષ્ટિવાદશ્રુતપરિમાણસંખ્યા પર્યવ વગેરે રૂપ સંખ્યાનું નામ પરિમાણસંખ્યા છે (સે કિં તં કાલિયસુયપરિમાણસંખ્યા?) હે ભદ્રંત ! કાલિકશ્રુતપરિમાણસંખ્યા શું છે ?

ઉત્તર—(કાલિયસુયપરિમાણસંખ્યા અળેગનિદ્યા પળ્લત્તા) કાલિકશ્રુતપરિમાણ-સંખ્યા અનેક પ્રકારની કહેવામાં આવી છે. (તં જહા) તેના પ્રકારો આ પ્રમાણે છે. (પઝજવસંખ્યા, અક્ષરસંખ્યા, સંવાયસંખ્યા, પથસંખ્યા, પાયસંખ્યા, ગાદાસંખ્યા,

સા ચ કાલિકશ્રુતે અનન્તપર્યાયાત્મિકા, एकैकस्याप्यकाराद्यक्षरस्य तदभिधेयस्य च जीवादिवस्तुः प्रत्येकजनन्तपर्यायात्वात् । एवमन्यत्रापि बोध्यम्, परन्तु अक्षरसंख्यादयः संख्येया बोध्याः, तथाहि—अक्षरसंख्या—अकाराद्यक्षररूपा संख्या अकाराद्यक्षराणां संख्येयत्वादक्षरसंख्याऽपि संख्येया बोध्या । संघातसंख्या द्वयाद्यक्षरापयोगरूपा, द्वयाद्यक्षरसंगोमानां संख्येयत्वादेया संख्येया । पदसंख्या—पदं संघा, मिलोगसंघा, वेदसंघा, निज्जुत्तिसंघा, अणुभोगदारसंघा, उद्देशगसंघा, अज्ज्ञापणसंघा, लुपद्वयसंघा, अंगसंघा,—से तं कालिय-सुयपरिमाणसंघा) पर्यायसंख्या, अक्षरसंख्या संघातसंख्या, पदसंख्या, पादसंख्या गाथासंख्या, श्लोकसंख्या, वेष्टसंख्या, निर्युक्तिसंख्या अनुयोगद्वारसंख्या, उद्देशसंख्या, अध्ययनसंख्या श्रुतस्कन्धसंख्या, अङ्गसंख्या । इनमें ‘पर्याय’ नाम ‘पर्याय’ अथवा ‘धर्म’ का है । इस रूप जो मन्था है, वह ‘पर्यायसंख्या’ है । यह पर्यायरूप संख्या कालिकश्रुत में अनन्तपर्यायात्मक है । क्योंकि एक एक अक्षर आदि अक्षर के तथा उनके वाच्यरूप जीवादिस्तु के प्रत्येक के अनन्तपर्याय होते हैं । इसी प्रकार से अन्यत्र भी समझना चाहिये । परन्तु जो अक्षर संख्यादिक हैं, वे अनन्त नहीं हैं, संख्यात हैं । आकार आदि अक्षररूप संख्या का नाम अक्षरसंख्या है । सो ये अक्षर आदि अक्षरसंख्यात हैं, इनलिये अक्षरसंख्या भी संख्यात हैं । द्वयादिअक्षरों के संयोग का नाम संघात

મિત્રોગસંઘા, વેદસંઘા, નિજ્જુત્તિસંઘા, અણુભોગદારસંઘા, ઉદ્દેશગસંઘા, અજ્ઞાપણસંઘા, લુપદ્વયગસંઘા, અંગસંઘા, સે ત કાલિયસુયપરિમાણસંઘા) પર્યાયસંખ્યા, અક્ષરસંખ્યા સંઘાતસંખ્યા, પદસંખ્યા, પાદસંખ્યા, ગાથાસંખ્યા, શ્લોકસંખ્યા, વેષ્ટસંખ્યા, નિર્યુક્તિસંખ્યા, અનુયોગદ્વારસંખ્યા ઉદ્દેશકસંખ્યા, અધ્યયનસંખ્યા, શ્રુતસ્કન્ધસંખ્યા અંગસંખ્યા, આમાં ‘પર્યાય’ નામ ‘પર્યાય’ અથવા ‘ધર્મ’ નું છે આ રૂપમાં જે સંખ્યા છે, તે પર્યાયસંખ્યા છે. આ પર્યાયસંખ્યા કાલિકશ્રુતમાં અનન્ત પર્યાયાત્મક છે. કેમકે એક એક અક્ષર આદિ અક્ષરના તેમજ એમના વાચ્યરૂપ જીવાદિવસ્તુના દરેકે દરેકના અનન્ત પર્યાયો દેવા છે. આ પ્રમાણે જીજે પણ સમજી લેવું જોઈએ પરન્તુ જે અક્ષરના વ્યતિદિ છે તે અનન્ત નથી, સંખ્યાત છે અક્ષર આદિ અક્ષર રૂપ નાંખ્યાનું નામ અક્ષરસંખ્યા છે તો આ અક્ષર આદિ અક્ષર સંખ્યાત છે, એવી અક્ષરસંખ્યાનાપણ સંખ્યાત છે દ્વાદિ અક્ષરોના સંયોગનું નામ સંઘાત છે. આ સંઘાત રૂપ જે સંખ્યા છે, તે સંઘાતસંખ્યા છે. દ્વાદિ અક્ષરોના સંયોગ સંખ્યાત છે, એવી આ પણ સંખ્યાત છે.

=सुफिङ्गन्तादिरूपम् तद्रूपा संख्या, पदानां संख्येयत्वात्तद्रूपा संख्याऽपि संख्येया ।
पादसंख्या-पादाः- गाथाश्चतुर्थीशरूपाः, तद्रूपा संख्या, पादानां संख्येयत्वा-
त्तत्संख्याऽपि संख्येया । गाथासंख्या-गाथा प्राकृतच्छन्दोविशेषरूपा, तद्रूपा
संख्या, गाथानां संख्येयत्वात्तद्रूपा संख्या संख्येया । श्लोकसंख्या-श्लोकः=
अनुष्टुप्वादि छन्दोरूपस्तद्रूपी संख्या श्लोकानां संख्येयत्वात्तद्रूपा संख्याऽपि
संख्येयैव । एवं वेष्टसंख्या निर्युक्तिसंख्या, अनुयोगद्वारसंख्या, उद्देशकसंख्या,
अध्ययनसंख्या, श्रुतस्कन्धसंख्या, अङ्गसंख्या च संख्येया, वेष्टकादीनां संख्येय-

है । इस संख्यातरूप जो संख्या है वह संख्यातसंख्या है । द्रव्यादिअक्षरों
का संयोग संख्यात है इसलिये यह भी संख्यात है । सुबन्त निङ्गन्तरूप
पद होता है । इस पदरूप संख्या का नाम पदसंख्या है । पदों के
संख्यात होने से तद्रूप संख्या भी संख्यात है । गाथा आदि को जो
चतुर्थ अंग है, उसका नाम 'पाद' है । इस पादरूप संख्या का नाम
पाद संख्या है । पाद संख्येय होते हैं इसलिये पादरूप संख्या भी
संख्यात है । प्राकृतभाषा में लिखे गये छंदविशेष का नाम 'गाथा' है ।
इस गाथारूप संख्या का नाम 'गाथा' संख्या है । ये गाथाएँ संख्यात
होती हैं, इसलिये गाथारूप संख्या भी संख्यात है । अनुष्टुप् आदि
छन्दोरूप श्लोक होता है । ये श्लोक संख्यात हैं । इसलिये इसरूप
संख्या भी संख्यात ही है । इसी प्रकार से वेष्टसंख्या, निर्युक्तिसंख्या,
अनुयोगद्वारसंख्या, उद्देशकसंख्या अध्ययनसंख्या, श्रुतस्कन्धसंख्या,
अङ्गसंख्या ये सब भी संख्यात ही हैं । क्योंकि ये वेष्टकादि संख्यात

सुबन्त અને તિંગતરૂપ પદ હોય છે. આ પદરૂપ સંખ્યાનું નામ પદસંખ્યા છે.
પદો સંખ્યાત હોવાથી તદ્દરૂપ સંખ્યાપણ સંખ્યાત છે. ગાથા વર્ણરેનો જે
ચતુર્થ અંશ છે. તેનું નામ 'પાદ' છે. આ પાદરૂપ સંખ્યાનું નામ પાદસંખ્યા
છે. પાદ સંખ્યેય હોય છે, એટલા માટે પાદરૂપ સંખ્યા પણ સંખ્યાત છે.
પ્રાકૃતભાષામાં લખાએલા છંદ વિશેષનું નામ 'ગાથા' છે. આ ગાથારૂપ
સંખ્યાનું નામ 'ગાથા' સંખ્યા છે. આ ગાથાઓ સંખ્યાત હોય છે, એથી
ગાથારૂપ સંખ્યા પણ સંખ્યાત છે. અનુષ્ટુપ વર્ણરે છંદોરૂપ શ્લોક હોય
છે. આ શ્લોકો સંખ્યાત છે એથી આ રૂપ સંખ્યાત જ છે. આ પ્રમાણે
વેષ્ટસંખ્યા નિર્યુક્તિ સંખ્યા, અનુયોગદ્વાર સંખ્યા ઉદ્દેશક સંખ્યા, અધ્ય-
યન સંખ્યા, શ્રુતસ્કન્ધસંખ્યા, અંગસંખ્યા આ સર્વેપણ સંખ્યાત જ છે.
કેમકે આ વેષ્ટકાદિ પણ સંખ્યાત હોય છે, વેષ્ટકાનામ છંદવિશેષનું છે. નિષ્કેપ

ત્વાત્ । તત્-વેષ્ટકાઃ=છંદોવિશેષરૂપાઃ । નિર્યુક્તયઃ=નિક્ષેપ નિર્યુક્તય ઉપો-
દ્ધાતનિર્યુક્તયઃ સૂત્રસ્પર્શનિર્યુક્તયથેતિ ત્રિવિધાઃ । અનુયોગદ્વારાણિ=વ્યાખ્યો-
પાયભૂતાનિ સત્પદપ્રરૂપણતાદીનિ ઉપક્રમાદીનિ વા । ઉદ્દેશકઃ=અધ્યયનાંશ
વિશેષઃ । અધ્યયનમ્-શાસ્ત્રાંશવિશેષઃ । શ્રુતસ્કન્ધ = અધ્યયનસમૂહાત્મકઃ શાસ્ત્રાંશઃ
અન્નમ્=આચારાગ્રાહિકમ્ । इत्यं કાલિકશ્રુતપરિમાણસંખ્યા નિરૂપિતેતિ સૂત્ર-
યિતુમાદ-‘સૈવા કાલિકશ્રુતપરિમાણસંખ્યેતિ । તથા-દૃષ્ટિવાદ શ્રુતપરિમાણ
સંખ્યાઽપિ પર્યવસંખ્યા યાવદનુયોગદ્વારસંખ્યા પ્રાભૂતસંખ્યા પ્રાભૂતિકાસંખ્યા

હોતે છે । વેષ્ટક નામ છંદવિશેષ કા છે । નિક્ષેપ નિર્યુક્તિઉપોદ્ધાત-
નિર્યુક્તિ, ઓર સૂત્રસ્પર્શનિર્યુક્તિ કે ભેદ સે નિર્યુક્તિયાંતીન પ્રકાર કી
હોતી છે । વ્યાખ્યા કે ઉપાયભૂત જો સત્પદપ્રરૂપણતા આદિ છે વે અથવા
જો ઉપક્રમ આદિ છે, વે ‘અનુયોગદ્વાર’ છે । અધ્યયનોં કે અંશ વિશેષ
કા નામ ઉદ્દેશક છે’ શાસ્ત્ર કે અંશવિશેષ કા નામ અધ્યયન’ છે । અધ્ય-
યનોં કે સમૂહરૂપ શાસ્ત્રાંશ કા નામ ‘શ્રુતસ્કન્ધ’ છે । આચારાગ્ર આદિ
આગમોં કા નામ ‘અગ’ છે । इस प्रकार से ‘यह कालिकश्रुतपरिमाण-
संख्या क्या है? यह सूत्राया है । अब दृष्टिवाद परिमाणसंख्या क्या है?
यह करते हैं-(से कि तं दिष्टिवाचपरिमाणसंख्या ?) हे भदन्त ! दृष्टिवाद-
परिमाणसंख्या क्या है ?

उत्तर — दिष्टिवाचमुपपरिमाणसंख्या अणेनविहा पण्यता ?) दृष्टि
वादश्रुत परिमाणसंख्या अनेक प्रकार की कही गई है—(तं जहा) जैसे
(पञ्चवसन्ता जाव अनुयोगदारसंख्या, पादुडसंख्या पादुडियामंख्या, पादु-

નિર્યુક્તિ ઉપોદ્ધાત નિર્યુક્તિ અને સૂત્રસ્પર્શ નિર્યુક્તિના ભેદથી નિર્યુક્તિના
ત્રણ પ્રકારો છે વ્યાખ્યાના ઉપાયભૂત જે સત્પદ પ્રરૂપણતા વગેરે છે. તે
અથવા તે જ ઉપક્રમ વગેરે છે તે અનુયોગદ્વાર છે. અધ્યયનોના અંશ
વિશેષનું નામ ઉદ્દેશક’ છે. શાસ્ત્રના અંશવિશેષનું નામ ‘અધ્યયન’ છે. અધ્ય-
યનોના સમૂહરૂપ શાસ્ત્રાંશનું નામ શ્રુતસ્કન્ધ’ છે આચારાગ્ર વગેરે આગ-
મોં નું નામ ‘અગ’ છે. આ રીતે કાલિકશ્રુત સંખ્યા શું છે? તે સમન્તવવામા
આવું છે. હવે દૃષ્ટિવાદ પરિમાણ સંખ્યા શું છે? તે વિગે કહે છે (સે કિં
તં દિષ્ટિવાચપરિમાણસંખ્યા ?) છે ભદન્ત ! દૃષ્ટિવાદ પરિમાણ સંખ્યા શું છે ?

उत्तर--(दिष्टिवाचमुपपरिमाणसंख्या अणेनविहा पण्यता ?) दृष्टिवाद
श्रुत परिमाणसंख्या अनेक प्रकार की कही गयी है (तं जहा) जैसे
(पञ्चवसन्ता जाव अनुयोगदारसंख्या, पादुडसंख्या, पादुडियामंख्या, पादुडियामंख्या)

પ્રાભૂતપ્રાભૃતિકાસંખ્યા વસ્તુસંખ્યેત્યનેકવિધા । પર્યવસંખ્યાઘનુયોગદ્વારસંખ્યાન્તાઃ
પૂર્વવદ્ વોધ્યાઃ । પ્રાભૃતાદયઃ પૂર્વાન્તર્ગતાઃ શ્રુતાધિકારવિશેષાઃ । સૈષા દૃષ્ટિવાદ-
શ્રુતપરિમાણસંખ્યા વોધ્યા । મકૃતમુપસંહરન્નાહ-સૈષા પરિમાણસંખ્યેતિ । અથ
જ્ઞાનસંખ્યાં નિરૂપયતિ-અથ કા સા જ્ઞાનસંખ્યા ? इति शिष्य प्रश्नः । उत्तरयति-
જ્ઞાનસંખ્યા-જ્ઞાનરૂપા સંખ્યા-જ્ઞાનસંખ્યા, સા ચ યો યજ્ઞાનાતિ તદ્રૂપા વોધ્યા । અયં
ભાવઃ-યો દેવદત્તાદિર્યચ્છબ્દાદિકં જાનાતિ, સ દેવદત્તાદિસ્તજ્ઞાનવાનુચ્યતે । અત્ર

ઉપાદ્રુહિયાસંખ્યા, વસ્તુસંખ્યા) પર્યવસંખ્યા, યાવત્ અનુયોગદ્વાર સંખ્યા,
પ્રાભૂતસંખ્યા, પ્રાભૃતિકાસંખ્યા, પ્રાભૂતપ્રાભૃતિકાસંખ્યા, ઔર વસ્તુ-
સંખ્યા । પર્યવસંખ્યા સે લેકર અનુયોગદ્વારસંખ્યા તક કે શબ્દોં કા
અર્થ પૂર્વ કે જૈસા હી જાનના ચાહિયે । પ્રાભૂત આદિ જો હૈં, વે પૂર્વ કે
અન્તર્ગત હોતે હૈં । ઔર યે શ્રુત કે અધિકાર વિશેષ કહે ગયે હૈં । (સે તં
દિદ્રિવાયસુયપરિમાણસંખ્યા) હસ પ્રકાર સે યહ દૃષ્ટિવાદશ્રુત કી પરિ-
માણ સંખ્યા કા સ્વરૂપ હૈ । (સે તં પરિમાણસંખ્યા) હસ પ્રકાર યહ
પરિમાણ સંખ્યા કા સ્વરૂપ નિરૂપણ હૈ । (સે કિં તં જાણનાસંખ્યા ?)
હે અદન્ત ! જ્ઞાનસંખ્યા કયા હૈ ?

ઉત્તર--(જાણનાસંખ્યા-જો જં જાણહ, તં જહા-સદં સદિઓ, ગણિયં
ગણિયો, નિમિત્તં નેમિત્તિઓ કાલં કાલજાણી, વેજ્ઞં વેજ્જો, સે તં જાણના-
સંખ્યા) જ્ઞાનરૂપસંખ્યાં કા નામ જ્ઞાનસંખ્યા હૈ । યહ જ્ઞાનસંખ્યા જો જિસકો
જાનતા હૈ ઉસરૂપ હોતી હૈ । હસકા તાત્પર્ય યહ હૈ-દેવદત્ત આદિ જિસ

સંખ્યા, વસ્તુસંખ્યા) પર્યવસંખ્યા, યાવત્ અનુયોગદ્વાર સંખ્યા, પ્રાભૂતસંખ્યા,
પ્રાભૃતિકાસંખ્યા, પ્રાભૂત પ્રાભૃતિકાસંખ્યા અને વસ્તુસંખ્યા પર્યવસંખ્યાથી
માંડીને અનુયોગદ્વાર સંખ્યા સુધીના શબ્દોનો અર્થ પૂર્વની જેમ જ
સમજવો જોઈએ. પ્રાભૂત વગેરે જે છે, તે પૂર્વમાં જ સમાવિષ્ટ થઈ જાય
છે. અને એઓ શ્રુતના અધિકાર વિશેષ કહેવામાં આવ્યા છે. (સે તં દિદ્રિવાય-
સુયપરિમાણસંખ્યા) આ રીતે દૃષ્ટિવાદશ્રુતની પરિમાણ સંખ્યાનું સ્વરૂપ છે.
(સે તં પરિમાણસંખ્યા) આ પ્રમાણે આ પરિણામ સંખ્યાનું સ્વરૂપ નિરૂપણ
છે. (સે કિં તં જાણનાસંખ્યા ?) હે અદન્ત ! જ્ઞાનસંખ્યા શું છે ?

ઉત્તર--(જાણનાસંખ્યા જો જં જાણહ, તં જહા સદં સદિઓ, ગણિયં ગણિઓ,
નિમિત્તં નેમિત્તિઓ કાલં કાલજાણી, વેજ્ઞં વેજ્જો સે તં જાણનાસંખ્યા) જ્ઞાનરૂપ
સંખ્યાનું નામ જ્ઞાનસંખ્યા છે. આ જ્ઞાનસંખ્યા જે જેને જાણે છે, તે રૂપ હોય
છે. આનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે જે દેવદત્ત વગેરે જે શબ્દ વિગેરે જાણે

જ્ઞાનજ્ઞાનિનોરભેદોપચારાદ્ દેવદત્તાદિરપિ જ્ઞાનસંખ્યેત્યુચ્યતે इति, यथा—शब्दं जानन्
शाब्दिकः, गणितं जानन् गणिकः, निमित्तं जानन् नैमित्तिक इत्यादि ॥सू० २३२॥

अथ गणनासंख्यां निरूपयति—

મૂલમ્—સે કિં તં ગણનાસંખ્યા? ગણનાસંખ્યા—एको गणणं न
उवेइ, दुप्पभिइसंखा, तं जहा—संखेज्जए असंखेज्जए अणंतए।
સે કિં તં સંખેજ્જણ? સંખેજ્જણ—तिविहे पणत्ते, तं जहा—जह-
णए उक्कोसए अजहणमणुक्कोसए। સે કિં તં અસંખેજ્જણ?,
અસંખેજ્જણ—तिविहे पणत्ते, तं जहा—परित्तासंखेज्जए जुत्ता-
संखेज्जए असंखेज्जासंखेज्जए। સે કિં તં પરિત્તાસંખેજ્જણ?
પરિત્તાસંખેજ્જણ—तिविहे पणत्ते, तं जहा—जहणए उक्कोसए
अजहणमणुक्कोसए। સે કિં તં જુત્તાસંખેજ્જણ? જુત્તા સંખેજ્જણ-
तिविहे पणत्ते, तं जहा—जहणए उक्कोसए अजहणमणुक्को-
सए। સે કિં તં અસંખેજ્જાસંખેજ્જણ? અસંખેજ્જાસંખેજ્જણ—

શબ્દ આદિ જાનતા હૈ વહ દેવદત્ત આદિ उस शब्द ज्ञानवाला कहा जाता
है। इसलिये ज्ञान और ज्ञानी इन दोनों के अभेदोपचार से देवदत्त
आदि भी ज्ञान संख्यारूप कह दिये जाते हैं। जैसे शब्द को जाननेवाला
शाब्दिक, गणित को जाननेवाला गणिक, निमित्त को जाननेवाला नैमि-
त्तिक, कालको जाननेवाला कालज्ञानी और वैद्यक को जाननेवाला वैद्य
कह दिया जाता है ॥ सू० २३२ ॥

છે, તે દેવદત્ત તે શબ્દ જાનવાળો કહેવાય છે એવી જ્ઞાન અને જ્ઞાની એ જાનનેના
અભેદોપચારથી દેવદત્ત વગેરે પણ જ્ઞાનસંખ્યા રૂપ કહેવાય છે જેમ શબ્દને
જાણનાર શાબ્દિક, ગણિતને જાણનાર ગણિક, નિમિત્તને જાણનાર નૈમિત્તિક, કાલને
જાણનાર કાલજ્ઞાની અને વૈદ્યને જાણનાર વૈદ્ય કહેવાના આવે છે. ॥ન્યૂં ૨૩૨॥

तिविहे पणत्ते, तं जहा-जहण्णए उक्कोसए अजहण्णमणुक्को-
सए । से किं तं अणंतए ? अणंतए-तिविहे पणत्ते, तं जहा-
परित्ताणंतए जुत्ताणंतए अणंताणंतए । से किं तं परित्ताणंतए ?
परित्ताणंतए-तिविहे पणत्ते, तं जहा-जहण्णए उक्कोसए अज-
हण्णमणुक्कोसए । से किं तं जुत्ताणंतए ? जुत्ताणंतए-तिविहे
पणत्ते, तं जहा-जहण्णए उक्कोसए अजहण्णमणुक्कोसए । से
किं तं अणंताणंतए ? अणंताणंतए-दुविहे पणत्ते, तं जहा-
जहण्णए अजहण्णमणुक्कोसए ॥सू० २३३॥

छाया—अथ का सा गणनासंख्या ?, गणनासंख्या-एको गणनां नोपैति,
द्विप्रभृतिसंख्या, तद्यथा-संख्येयकम् असंख्येयकम् अनन्तकम् । अथ किं तत्-
संख्येयकम् ?, संख्येयकं-त्रिविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा जघन्यकम् उत्कर्षकम् अजघन्या-
नुत्कर्षकम् । अथ किं तत् असंख्येयकम् ? असंख्येयकं-त्रिविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-
परीतासंख्येयकं युक्तासंख्येयकम् असंख्येयासंख्येयकम् । अथ किं तत् परीतासंख्ये-
यकम् ? परीतासंख्येयकं त्रिविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-जघन्यकम्, उत्कर्षकम् अजघन्या-
नुत्कर्षकम् । अथ किं तत् युक्तासंख्येयकम् ? युक्तासंख्येयकं-त्रिविधं प्रज्ञप्तं,
तद्यथा-जघन्यकम् उत्कर्षकम् अजघन्यानुत्कर्षकम् । अथ किं तत् असंख्येया-
संख्येयकम् ?, असंख्येयासंख्येयकं-त्रिविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-जघन्यकम् उत्कर्षकम्
अजघन्यानुत्कर्षकम् । अथ किं तत् अनन्तकम् ? अनन्तकं-त्रिविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-
परीतानन्तकम्, युक्तानन्तकम्, अनन्तानन्तकम् । अथ किं तत् परीतानन्तकम् ?
परीतानन्तकं त्रिविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-जघन्यकम् उत्कर्षकम् अजघन्यानुत्कर्षकम् ।
अथ किं तद् युक्तानन्तकम् ? युक्तानन्तकं त्रिविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा जघन्यकम् उत्क-
र्षकम् अजघन्यानुत्कर्षकम् । अथ किं तद् अनन्तानन्तकम् ? अनन्तानन्तकं-द्विविधं
प्रज्ञप्तं ? तद्यथा जघन्यकम् अजघन्यानुत्कर्षकम् ॥२३३॥

टीका—‘से किं तं’ इत्यादि—

अथ सूत्रकार गणनासंख्या का निरूपण करते हैं—

‘से किं तं गणनासंख्या’ इत्यादि ।

इहे सूत्रकार गणना संख्यानुं निरूपण करे छे.

‘से किं तं गणनासंख्या’ इत्यादि ।

અથ કા સા ગણનાસંખ્યા? इति शिष्यप्रश्नः । उत्तरयति-गणनासंख्या-
गणनम्=एतावन्त इमे इति संख्यानं गणना, तदूना संख्या, गणनासंख्या । सा च
द्विमभृतिसंख्यारूपा बोध्या । एकस्तु गणनां नोपति । अपं भावः- एकस्मिन्
घटादौ दृष्टे सति घटादिकं तिष्ठतीत्येवमेव प्रायः प्रतीतिरुत्पद्यते नत्वेकसंख्या
विषयत्वेन । यद्वा-आदानप्रदानादिव्यवहारकाले एकं वस्तु गणनाविषयत्वं
प्रायो नोपयाति, अतोऽसंख्यव्यवहार्यत्वादव्यवत्वाद् वा एको गणनासंख्या विषयत्वेन
नोपादीयते इति । द्विमभृतिसंख्यारूपैषा गणनासंख्या संख्येयकासंख्येयका

शब्दार्थः—(સે કિં તં ગણનાસંખ્યા ?) હે ભદ્રન્ત ! ગણનાસંખ્યા કયાં છે ?

उत्तर—(गणनासंख्या) गणनासंख्या इस प्रकार से है गणना-
संख्या में 'ये इतने हैं' इसरूप से गिना जाता है अतः 'ये इतने
हैं' इस रूप से जो गिनती है, उसका नाम 'गणना' है-
इस गणनारूप जो संख्या है, वह गणनासंख्या है-यह दो आदि संख्या
रूप होती है । एक संख्यारूप नहीं, क्योंकि (एकको गणना न उवेइ)
एक गणना को प्राप्त नहीं होता है इसका तात्पर्य यह है-एक घट आदि
पदार्थ के दिखने पर घटादिक रखा है, ऐसी ही प्राप्य प्रतीति होती है
न कि 'एक संख्या विशिष्ट एक घट रखा है' ऐसी प्रतीति होती है ।
अथवा-छेने देने के समय एक वस्तु प्रायः गणना की विषयभूत नहीं
होती है, इसलिये असंव्यवहार्य होने के कारण अथवा अल्प होने के
कारण, एक को गणना संख्या का विषयभूत नहीं कहा गया है । (दुष्प-
मिहसंख्या) दो आदिरूप वह गणनासंख्या (संख्येज्जए असंख्येज्जए

શબ્દાર્થઃ—(સે કિં તં ગણનાસંખ્યા ?) હે ભદ્રન્ત ! ગણનાસંખ્યા કયાં છે ?

उत्तर—(गणनासंख्या) गणना संख्या आ प्रमाणे छे. गणना संख्यामा
'येओ आटला छे' आ रीने गणनी करवामा आवे छे. ऐथी 'ओ आटला
छे' आ रूपमा ओ गणनी छे, तेनु नाम 'गणना' छे. आ गणना रूप ओ
संख्या छे, ते गणना संख्या छे, आ ओ वजेरे संख्या रूप होय छे. ओउ
संख्या रूप नहि उम छे (एकको गणना न उवेइ) ओउ गणनामात्र कहेवाय
नहि आनुं ता-पर्य आ प्रमाणे छे छे ओउ घट वजेरे पदार्थने गणना
लाडि छे' अथ ऐसी प्रतीति बाय छे, न छे ओउ संख्या दिशिउ ओउ
नहेउ छे' ऐसी प्रतीति बाय छे, अथवा-लेवउ-देवउ करती वमत ओउ
वस्तुनी रूप करीने गणनी नती नथी, ऐथी असंव्यवहार्य होवा गणना
अथवा अल्प छे वा गणना ओउने गणनापान मानवमा आवेउ नथी. (दुष्प

नन्तकेति त्रिविधा । तत्र-संख्येयकं जघन्यकोत्कर्षकाजघन्यानुत्कर्ष भेदेन त्रिवि-
धम् । असंख्येयकम्- परीतासंख्येयक- युक्तासंख्येयका-संख्येयासंख्येयकेति
त्रिविधम् । तत्र पुनरेकैकं जघन्यकोत्कर्षकाजघन्यानुत्कर्षकभेदेन त्रिविधम् । इत्थं
च नवभेदमसंख्येयकम् । कोष्ठकं चेदम्-

अणंतए) संख्यात असंख्यात, और अनंत इस रूप से तीन प्रकार की
कही गई है । इनमें जो संख्यातरूप गणनासंख्या है, वह जघन्य
संख्यात, उत्कृष्टसंख्यात और अजघन्य अनुत्कृष्ट संख्यात के
भेद से तीन प्रकार की होती है । असंख्यातरूप जो गणनासंख्या है
वह भी परीतासंख्यात, युक्तासंख्यात, और असंख्यात के भेद से
तीन प्रकार की होती है । परन्तु इनमें भी एक एक जघन्य, उत्कृष्ट,
अनुत्कृष्ट के भेद से तीन २ प्रकार का और भेद होता है । इस प्रकार
असंख्यात के नौ भेद हो जाते हैं । इसे इस प्रकार समझना चाहिये-
मूल में असंख्यात के परीतासंख्यात, युक्तासंख्यात, असंख्याता-
संख्यात ये तीन भेद हैं । इनमें जो परीतासंख्यात है उनके तीन भेद
इस प्रकार से हैं (१) जघन्यपरीतासंख्यात, (२) उत्कर्षकपरीतासंख्यात,
(३) अजघन्योत्कर्षकपरीतासंख्यात । इसी प्रकार युक्तासंख्येय और
असंख्येयासंख्येय के भी भेद जानना चाहिये ।

मिइ संखा) जे आदि इप आ गणुना संख्या (संखेज्जए असंखेज्जए अणंतए)
संख्यात, असंख्यात अने अनंत आ इपमां त्रण प्रकारणी कडेवामां आवी छे.
आमां जे संख्यातइप गणुना संख्या छे, ते जघन्य संख्यात, उत्कृष्ट
संख्यात अने अजघन्य अनुत्कृष्ट संख्यातना लेदथी त्रण प्रकारणी डाय छे.
असंख्यात इप जे गणुना संख्या छे, ते पण परीतासंख्यात, युक्ता-
संख्यात अने असंख्याता असंख्यातना लेदथी त्रण प्रकारणी डाय छे.
परंतु आमां पण अेक जघन्य उत्कृष्ट, अजघन्य अनुत्कृष्टना लेदथी त्रण
लेदो थर् नय छे. आ प्रमाणे असंख्यातना ६ लेदो थर् नय छे. आने
आ रीते समजवुं जेधये के भूतमां असंख्यातना परीतासंख्यात,
युक्तासंख्यात, अने असंख्यातासंख्यात आ त्रण लेदो छे. आमां जे परीता-
संख्यात छे, तेना त्रण प्रकारे आ प्रमाणे छे. (१) जघन्यपरीतासंख्यात
(२) उत्कर्षक परीता संख्यात, (३) अजघन्योत्कर्षकपरीतासंख्यात. आ
प्रमाणे युक्तासंख्येय अने असंख्येयासंख्येयना पण लेद जाणुवा जेधये.

અસંખ્યેયકં નવવિધમ્

૧ પરીતાસંખ્યેયકમ્	૨ યુક્તાસંખ્યેયકમ્	૩ અસંખ્યેયા- સંખ્યેયકમ્
૧-જઘન્યપરીતાસંખ્યેયકમ્ ૨-ઉત્કર્ષકપરીતાસંખ્યેયકમ્ ૩-અજઘન્યોત્કર્ષકપરીતા- સંખ્યેયકમ્	૧-જઘન્યયુક્તાસંખ્યેયકમ્ ૨-ઉત્કર્ષકયુક્તાસંખ્યેયકમ્ ૩-અજઘન્યોત્કર્ષક યુક્તા સંખ્યેયકમ્	૧-જઘન્યાસંખ્યેયા- સંખ્યેયકમ્ ૨-ઉત્કર્ષકાસંખ્યેયા સંખ્યેયકમ્ ૩-અજઘન્યોત્કર્ષકા સંખ્યેયાસંખ્યેયકમ્

કોષ્ટક

અસંખ્યાત

૧ પરીતાસંખ્યાત	યુક્તાસંખ્યાત	અસંખ્યાતાસંખ્યાત
૧ જઘન્યપરીતાસંખ્યાત ૨ ઉત્કૃષ્ટ પરીતાસંખ્યાત ૩ અજઘન્યોત્કૃષ્ટપરીતા સંખ્યાત	૧ જઘન્ય યુક્તાસંખ્યાત ૨ ઉત્કૃષ્ટયુક્તાસંખ્યાત ૩ અજઘન્યોત્કૃષ્ટયુક્તા સંખ્યાત	૧ જઘ- ૨ ઉત્કૃ- ૩ અજઘન્યો ત્કૃષ્ટ

તથા:--અનંતક કે આઠ ભેદ હસ પ્રકાર સે હૈં-(૧) પરીતાનંતક (૨)યુક્તાનંતક, (૩) અનંતાનંતક । इनमें, परीतानंतक और युक्तानंतक के ३-३ भेद हैं । अनंतानंतक के दो भेद हैं । क्योंकि इनमें उत्कृष्ट की अपेक्षा अनंतानंतक भेद नहीं बनाना है । कोष्टक इस प्रकार से है-

કોષ્ટક:—

અસંખ્યાત

૧ પરીતાસંખ્યાત	યુક્તાસંખ્યાત	અસંખ્યાતાસંખ્યાત
૧ જઘન્યપરીતાસંખ્યાત ૨ ઉત્કૃષ્ટપરીતાસંખ્યાત ૩ અજઘન્યોત્કૃષ્ટ પરીતા સંખ્યાત,	૧ જઘન્યયુક્તાસંખ્યાત ૨ ઉત્કૃષ્ટયુક્તાસંખ્યાત ૩ અજઘન્યોત્કર્ષક યુક્તાસંખ્યાત,	૧ જઘન્ય ૨ ઉત્કૃષ્ટ ૩ અજઘન્યો ત્કર્ષક

તેમજ અનંતના આઠ ભેદો આ પ્રમાણે છે (૧) પરીતાનંતક, (૨) યુક્તાનંતક, (૩) અનંતાનંતકના આના પરીતાનંતક અને યુક્તાનંતકના ત્રણ ભેદો છે. અનંતાનંતકના બે ભેદો છે કેમ કે આમાં ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાથી અનંતાનંતકના ભેદો થતા નથી.

કોષ્ટક આ પ્રમાણે છે - -

तथा अनन्तकं परीतानन्तक-युक्तानन्तक-नन्तानन्तकेति त्रिविधम् । तत्राद्य
भेदद्वये प्रत्येकं जघन्योत्कर्षकाजघन्यानुत्कर्षकेति त्रिविधम् । तृतीयस्य
अनन्तानन्तकस्य उत्कर्षवः काऽप्यसंभवात् तत् जघन्यकाजघन्यानुत्कर्षकेति
द्विविधम् । इत्थमष्टभेदमनन्तकमिति ॥ कोष्ठकं चेदम्-

अनन्तकमष्टविधम्-

१ परीतानन्तकम्	२ युक्तानन्तकम्	३ अनन्तानन्तकम्
१ जघन्यपरीतानन्तकम् २ उत्कर्षकपरीतानन्तकम् ३ अजघन्योत्कर्षकपरीता नन्तकम्	१ जघन्ययुक्तानन्तकम् २ उत्कर्षकयुक्तानन्तकम् ३ अजघन्योत्कर्षकयुक्ता नन्तकम्	१ जघन्यानन्तानन्तकम् २ अजघन्योत्कर्षकान- न्तकम् (उत्कर्षकाभावोऽत्र) ॥सू० २३३॥

(१) परीतानन्तक	(२) युक्तानन्तक	(३) अनन्तानन्तक
१ जघन्यपरीतानन्तक २ उत्कर्षकपरीतानन्तक ३ अजघन्य उत्कर्षक- परीतानन्तक	१ जघन्ययुक्तानन्तक २ उत्कर्षकयुक्तानन्तक ३ अजघन्योत्कर्षक युक्तानन्तक	१ जघन्यानन्तानन्तक २ अजघन्योत्कर्ष- कानन्तानन्तक

यहां उत्कृष्ट अनन्तानन्तक ऐसा भेद कहीं पर भी संभवित न
होने के कारण नहीं बनता है । सूत्र के समस्त पदों का संक्षेप से ये
अर्थ सुगम्य है अतः अलग २ करके उनका अर्थ नहीं लिखा । सू० २३३।

(१) परीतानन्तक	(२) युक्तानन्तक	(३) अनन्तानन्तक
(१) जघन्य परीतानन्तक (२) उत्कर्षक परीतानन्तक (३) अजघन्य उत्कर्षक परीतानन्तक	(१) जघन्य युक्तानन्तक (२) उत्कर्षक युक्तानन्तक (३) अजघन्योत्कर्षक युक्तानन्तक,	(१) जघन्यानन्तानन्तक (२) अजघन्योत्कर्षकानन्ता- नन्तक

अर्द्धो उत्कृष्ट अनन्तानन्तक अथवा अर्द्धो उत्कृष्ट जघन्यान्तक संभवित न
होवाथी यतो नथी. सूत्रना समस्त पदोना संक्षेप अर्थ सुगम्य छे. अथी
अलग तेना अर्थ लक्षणाभां आयेना नथी. ॥ सू. २३३ ॥

मूलम्—जहणयं संखेज्जयं केवइयं होइ ? दोरुवयं, तेणं परं अजहणमणुकोसयाइं ठाणाइं जाव उकोसयं संखेज्जयं न पावइ । उकोसयं संखेज्जयं केवइयं होइ ? उकोसयस्स संखेज्जयस्स परुवणं करिस्सामि । ते जहानामए पळे सिया,—एगं जोयणसयसहस्सं आयाऽविक्खंभेणं, तिण्णि जोयणसयसहस्साइं, सोलसत्तहस्साइं, दोण्णि य सत्तावीसे जोयणसए, तिण्णि य कोसे, अट्ठावीसं च धणुनयं, तेरस य अंगुलाइं, अद्धं अंगुलं किंचि विसेसाहियं परियेवेणं पणत्ते । से णं पळे सिद्धत्थयाणं भरिए । तओ णं तेहिं सिद्धत्थएहिं दीवसमुदाणं उद्धारो घेप्पइ । एगो दीवे एगो समुदे एवं पक्खिप्पमाणेणं पक्खिप्पमाणेणं जावइया-दीवसमुदा तेहिं सिद्धत्थएहिं अप्फुण्णा एस णं एवइए खेत्ते पळे । पडमा सलागा । एवइयाणं सलागाणं असंलप्पालोगा भरिया तहावि उकोसयं संखेज्जयं न पावइ, जहा कोदिट्ठंतो ? से जहानामए मंचे सिया आमलगाणं भरिए, तत्थ एगे आमलए पक्खिक्खत्ते सेऽवि माए, अण्णेऽवि पक्खिक्खत्ते सेऽवि माए, अन्नेऽवि पक्खिक्खत्ते सेऽवि माए । एवं पक्खिप्पमाणेणं पक्खिप्पमाणेणं हो ही सेऽवि आमलए जंसि पक्खिक्खत्ते से मंचए भगिज्जिहिइ जे तत्थ आमलए न माहिइ ॥सू० २३४॥

अब सूत्रकार इसी विषय को विस्तार से कहने के लिये सर्वप्रथम संख्यात की प्रवृत्ति करते हैं—

‘जहणयं संखेज्जयं केवइयं होइ’ इत्यादि ।

છાયા—જઘન્યકં સંખ્યેયકં કિયદ્ ભવતિ ? દ્વિરૂપવમ્ । તતઃ પરમ્ અજઘન્યાનુત્કર્ષકાનિ સ્થાનાનિ યાવત્ ઉત્કર્ષકં સંખ્યેયકં ન પ્રાપ્નોતિ । ઉત્કર્ષકં સંખ્યેયકં કતિવિધં ભવતિ ? ઉત્કર્ષકસ્ય સંખ્યેયકસ્ય પ્રરૂપણાં કરિષ્યામિ । સ યથાનામકઃ પલયઃ સ્યાત્—એકં યોજનશતસહસ્રમ્ આયામવિષ્કમ્ભેન, ત્રિણિ યોજનશતસહસ્રાણિ, ષોડશસહસ્રાણિ, દ્વે ચ સપ્તવિંશતિર્યોજનશતે, ત્રીંશ્વક્રોશાન્ અષ્ટાવિંશતિથ ધનુશ્ચયમ્, ત્રયોદશ ચ અંગુલાનિ, અર્ધમ્ અંગુલં ચ કિંચિત્ વિશેવાધિકં પરિક્ષેપેન પ્રજ્ઞપ્તઃ । સ સ્વલુ પલયઃ સિદ્ધાર્થેર્મૃતઃ । તતઃ સ્વલુ તૈઃ સિદ્ધાર્થેદ્વીપસમુદ્રાણામ્ ઉદ્ધારો મૃદ્યતે । એનો દ્વીપે એકઃ સમુદ્રે, એવં પ્રક્ષિપ્ય માણેન પ્રક્ષિપ્યમાણેન દ્વીપસમુદ્રાસ્તૈઃ સિદ્ધાર્થેરાસ્પૃષ્ઠાઃ । એતત્સ્વલુ એતાવત્ ક્ષેત્રં પલયઃ । પ્રથમા શલાકા । એતાવતીભિઃ શલાકાભિરસંલપ્થાલોકા ભૃતાઃ, તથાપિ ઉત્કર્ષકં સંખ્યેયકં ન પ્રાપ્નોતિ, યથા કો દૃષ્ટાન્તઃ ? સ યથાનામકો મશ્ચઃ સ્યાત્ આમલકૈર્મૃતઃ । તત્ર એક આમલકઃ પ્રક્ષિપ્યતે સોઽપિ મિતઃ, અન્યોઽપિ પ્રક્ષિપ્તઃ સોઽપિ મિતઃ, અન્યઃ પ્રક્ષિપ્તઃ સોઽપિ મિતઃ । એવં પ્રક્ષિપ્યમાણેન પ્રક્ષિપ્યમાણેન ભવિષ્યતિ સોઽપિ આમલકઃ, યસ્મિન્ પ્રક્ષિપ્તે સ મશ્ચકો ભરિષ્યતિ, યત્ તત્ર આમલકો જ માસ્યતિ ॥મૂ૦ ૨૩૪॥

ટીકા—સંક્ષેપતઃ સંખ્યેયકાદિભેદપ્રરૂપણામાત્રં કૃત્વા સમ્પતિ વિસ્તરત-સ્તત્સ્વરૂપં નિરૂપયિતુમાહ—‘જહ્વણયં’ इत्यादि । जघन्यकं संख्येयकं कियद् भवति

ટીકાર્થ—(જહ્વણયં સંખેજ્જયં કેવદ્યં હોઈ ?) હે ભદન્ત ! જઘન્ય સંખ્યાત કિતના હોતા હૈ ? અર્થાત્ કિસ સંખ્યાત સે લેકર કિસ સંખ્યાપર્યન્ત જઘન્ય કો સંખ્યાત માના જાતા હૈ ।

ઉત્તર—(દો સ્વયં—તેણં પરં અજહ્વણમણુકકોસયાઈ ઠાણાઈ જાવ ઉકકોસયં સંખેજ્જયં ન પાવઈ) યહાં ‘દો’ જઘન્ય સંખ્યાત હોતા હૈ । હસકે બાદ ત્રીન, ચાર આદિ સંખ્યા અજઘન્ય અનુત્કર્ષ હોતા હૈ । ઓર યહ અજઘન્ય અનુત્કર્ષ વહાં તક માના, જાતા હૈ—કિ જહાં ઉત્કૃષ્ટ

શબ્દાર્થઃ—(જહ્વણયં સંખેજ્જય કેવદ્યં હોઈ ?) હે ભદન્ત ! જઘન્ય સંખ્યાત કેટલા હોય છે. એટલે કે કઈ સંખ્યાથી માંડીને કઈ સંખ્યા સુધીને જઘન્ય સંખ્યાત માનવામાં આવે છે.

ઉત્તરઃ—(દો સ્વયં—તેણ પરં અજહ્વણમણુકકોસયાઈ ઠાણાઈ જાવ ઉકકોસયં સંખેજ્જયં ન પાવઈ) અહીં જે જઘન્ય સંખ્યાત હોય છે. આ પછી ત્રણ ચાર વગેરે સંખ્યા અજઘન્ય અનુત્કર્ષ હોય છે અને આ અજઘન્ય અનુત્કર્ષ ત્યાં સુધી માનવામાં આવે છે કે જ્યાં ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતનું સ્થાન પ્રાપ્ત થતું નથી. (ઉકકોસય સંખેજ્જય કેવદ્યં હોઈ ?) હે ભદન્ત ! ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત

इति पृच्छति । उत्तरयति-तद् द्विरूपकं भवति, एकस्मादारभ्य द्विपर्यन्तं जय-
न्यकं संख्येयकं भवतीति भावः । ततः परं त्रिचतुरादि संख्या परिमितानि
स्थानानि अजयन्यानुत्कर्षकाणि भवन्ति । क्रियद्वयं भवन्ति ? इत्याह-यावत्
उत्कर्षकं संख्येयकं न प्राप्नोति । उत्कर्षकं संख्येयकं यावन्न भवति तावत् अजयन्या-
नुत्कर्षकं संख्येयकं बोध्यमिति उत्कर्षकं संख्येयकं क्रियद् भवति ? इति शिष्येण
पृष्ठः प्राह-उत्कर्षकरय संख्येयकस्य प्ररूपणां करिष्यामि । तथाहि-स यथानामकः
कश्चिन् पल्लवः स्यात्, स क्रियन्मानः ? इत्याह-स आगामविष्कम्भेण, आयामो
दैर्घ्यं विष्कम्भो विस्तारः, अनयोः सप्ताहारस्तेन योजनशतसहस्रप्रमाणो भवति ।
तथा-परिक्षेपेण=परिधिना स त्रीणि योजनशतसहस्राणि लक्षत्रययोजनानि, तथा
-पोडशमहस्राणि सप्तविंशत्यधिके द्वेशते च योजनानि, त्रीन् कोशान् अष्टा-
विंशत्यधिकमेकशतं वनूपि, किंचिद् विशेषाधिकानि सार्द्धत्रयोदशाङ्गुलानि च
भवन्ति । तस्य पल्लवस्य परिक्षेप उक्तप्रमाणो भवतीति भावः ।

संख्यात का स्थान प्राप्त नहीं हो पाता । (उत्क्रोशयं संख्येज्जयं केवहयं
होइ ?) हे भदन्त ! उत्कृष्ट संख्यात कहाँ होता है ?

उत्तर—सुनो (उत्क्रोशयस्य संख्येज्जयस्य प्ररूपणं करिष्यामि) मैं
उत्कृष्ट संख्यात की प्ररूपणा करता हूँ । (से जहानामण पल्ले सिया)
जैसे कोई एक पल्लव हो (एगं जोयणसयसहस्रं आयामविक्खम्भेण,
तिणिगं जोयणसयसहस्राइं सोलससहस्राइं, दोणिणय सत्तावीसे जोय-
णसण, तिणिण य कोसे अट्ठावीसं च धणुजयं, तेरसयअंगुलाइं, अट्ठं
अंगुलं च किंचि विसेसाहियं परिकखेवेणं पणगत्ते) और वह लंबाई
चौड़ाई में एक लाख योजन का हो, इस स्थिति में परिधि उसकी तीन
लाख सोलह हजार दोसौ सत्तावीस योजन तीन कोश १२८ वनूप
एव कुल अधिक १३॥ अंगुल प्रमाण होती है । उक्तं च करके

क्या होय छे ? उत्तर आंभणोः--(उत्क्रोशयस्य संख्येज्जयस्य प्ररूपणं करिष्यामि)
हूँ उत्कृष्ट संख्यातनी प्ररूपणा करूँ हूँ । (से जहानामण पल्ले सिया) जेभ
कोई ओइ पल्लव होय, (एगं जोयणसयसहस्रं आयामविक्खम्भेण, तिणिगं
जोयणसयसहस्राइं सोलससहस्राइं, दोणिणय सत्तावीसे जोयणसण, तिणिणय
कोसे अट्ठावीसं च धणुजयं, तेरसयअंगुलाइं, अट्ठं अंगुलं च किंचि विसेसा
हियं परिकखेवेणं पणगत्ते) अने ते लंबाई अने चौड़ाईमें ओइ लाख
योजन होय आ स्थितिमें तेनी परिधि त्र । लाख लाख अन्तर पणो
सत्तावीस योजन प्रा जाउ १२८ धनुः अने अट्ठं ववादे १३॥ आगण

ઉત્તંચ—પરિહી તિલ્લક્ષ સોલસમહસ્મ દો ય સય સત્ત ત્રીસઽહિયા ।

કોસ તિય અઢ્ઢીસં, ધણુસયં તેરંગુલઽદ્દહિયં ॥

છાયા—પરિધિસ્ત્રીણિ લક્ષાણિ ષોડશસહસ્રાણિ ઢેંચ શતે સપ્તવિંશત્યધિકે ।

ક્રોશ ત્રિરૂપપ્રાવિશં ધનુઃશતં ત્રયોદશાઙ્ગુલ્યાનિ અર્ધાધિકાનિ ॥૩૬૧

અર્થ પલયો જમ્બૂદ્વીપપ્રમાણો વૌધ્યઃ । અર્થ ચાધસ્તાત્ યોજનસહસ્રમવગાઠો દ્રવ્યઃ—રત્નપ્રમાપૃથિવ્યા રત્નકાણ્ડં મિત્ત્વા વજ્રકાણ્ડે પ્રતિષ્ઠિત इत्यર્થઃ । સ સ્વચ્છ પૂર્વોક્તપ્રમાણઃ પલયો જમ્બૂદ્વીપવેદિકાયા ઉપરિ સપ્તશિલ્પઃ—પ્રકૃષ્ટશિલાયુક્તઃ સિદ્ધાર્થકૈઃ સર્પપૈર્મૃતો ભવેન્ તતઃ સ્વલુ તૈઃ સિદ્ધાર્થઃ દ્વીપસમુદ્રાણામુદ્ધારો ગૃહ્યતે । કિયતાં દ્વીપસમુદ્રાણામુદ્ધારો ગૃહ્યતે ? ઇત્યાદિ—એકઃ સર્પપો દ્વીપે એકઃ સર્પપઃ સમુદ્રે, इत्येवं પ્રક્ષિપ્યમાણેન પ્રક્ષિપ્યમાણેન એકેકેન સર્પપેન યાગ્ન્તો દ્વીપસમુદ્રાસ્તૈઃ સિદ્ધાર્થકૈરાસ્પૃષ્ઠાઃ વ્યાસાઃ । અવમભિપ્રાયઃ— તે સર્પપાઃ અસત્કલ્પનયા દેવાદિના સમુક્ષિપ્ય એકો દ્વીપે એકઃસમુદ્રે इत्येवं सर्वेऽपि સિદ્ધાર્થકાઃ પ્રક્ષિપ્યન્તે । इत्थं

યહી ભાવ હસ (પરિહી તિલ્લક્ષસોહસ) હત્યાદિ ગાથા દ્વારા પ્રકટ કિયા ગયા હૈ । હસ પ્રતાર હસ પલય કા પ્રમાણ જમ્બૂદ્વીપ કે પ્રમાણ જૈસા હો જાતા હૈ । યહ પલય નીચે હતના મહરા ચલા ગયા હૈ કિ રત્નપ્રમા પૃથિવી કા જો રત્નકાણ્ડ હૈ, ઉસે ફાડ કર વજ્રકાણ્ડ તક જા પહુંચા હૈ । (સે ણં પલ્લે સિદ્ધત્થયાણં મરિય) અય હસ પલય કો સિદ્ધાર્થો—સર્પપોં સે મરા હુમા હો । (તમો ણંતેહિં સિદ્ધત્થયહિં દીવસમુદ્રાણં ઉદ્ધારો વેપ્પહ) હન સર્પપોં સે દ્વીપસમુદ્રોં કા ઉદ્ધાર ગૃહીત હોતા હૈ । (એમો દીવે, એમો સમુદ્રે એવં પક્ષિવપ્પમાણેણ ૨ જાવહયા દીવસમુદ્રા તેહિં સિદ્ધત્થયેહિં અપ્પુળ્લા એણં એવહ એલેતે પલ્લે) કિતને દ્વીપ સમુદ્રોં કા ઉદ્ધાર ગ્રહણ કિયા જાતા હૈ—હસકે લિયે સૂત્રકાર કહતે હૈ કિ—એક

પ્રમાણુ હોય છે. ઉક્તચ કરીને એ જ ભાવ આ (પરિહી તિલ્લક્ષસોલસ) વગેરે ગાથા વડે પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે આ પ્રમાણુ પલયનું પ્રમાણુ જમ્બૂદ્વીપના પ્રમાણુ જેવું હોય છે. આ પલય નીચે આટલું બધું ઊંડું જતું રહ્યું છે કે રત્નપ્રમા પૃથ્વીનો જે રત્નકાંડ છે, તેને કાઢીને વજ્રકાંડ સુધી જતું રહ્યું છે. (સે ણં પલ્લે સિદ્ધત્થયાણં મરિય) હવે આ પલય સિદ્ધાર્થો—સર્પપોથી પૂરિત હોય (તમો ણંતેહિં સિદ્ધત્થયહિં દીવસમુદ્રાણં ઉદ્ધારો વેપ્પહ) આ સર્પ-પોથી દ્વીપસમુદ્રોના ઉદ્ધાર ગૃહીત થાય છે (એમો દીવે, એમો સમુદ્રે એવં પક્ષિવપ્પમાણેણ ૨ જાવહયા દીવસમુદ્રા તેહિં સિદ્ધત્થયેહિં અપ્પુળ્લા એસ ણં એવહ એલેતે પલ્લે) કેટલા દ્વીપ સમુદ્રોના ઉદ્ધાર ને ગ્રહણ કરવામાં આવે છે, એના માટે સૂત્રકાર કહે છે કે 'એક સર્પપદ્વીપમાં નાખો, એક સર્પપ

સર્પ ઢીપ મેં ઢાલોં એક સર્પ સમુદ્ર મેં ઢાલોં હસ પ્રકાર કરતે ૨ ડન સવ સર્પોં કો ઢીપસમુદ્રોં મેં ઢાલ ૨ કર સમાસ કર દો જિસ ઢીપ યા સમુદ્ર મેં વહ અન્તિમ એક સર્પ સમાસ હો જાવે વહાં તક કે અર્થાત્ પ્રથમ જંબૂદ્વીપ સે લગાકર ડસ અન્તિમ ઢીપ યા સમુદ્ર તક કે જિતને મી ઢીપ સમુદ્ર હેં, વહાં તક કા ક્ષેત્ર અનવસ્થિતપલ્લ્ય માના ગયા હેં । તાત્પર્ય કહને કા યહ હેં કિ હસ પ્રકાર સે ડન સર્પોં કા પ્રક્ષેપણ મનુષ્ય તો કર નહીં સકના-દેવાદિક કર સકતે હેં-હસલિએ એસી અસત્કલ્પના કરની ચાહિયે કિ કોઈ દેવાદિક ડન સર્પોં સે ડઠા ડઠા કર એક એક સર્પ ઢીપ ઓર સમુદ્ર મેં ઢાલતા જાતા હેં-હસ પ્રકાર સે જિતને ઢીપ ઓર સમુદ્રોં મેં વે સર્પ એક એક કરકે પૂરે ઢાલ દિથે જાતે હેં ડતને પ્રમાણક્ષેત્ર કો અનવસ્થિત પલ્લ્યરૂપ સે કલ્પિત કિયા ગયા હેં । (પઢમા સલાગા-એવ-હયા ણં સલાગાણં અસલ્પા લોગા મરિયા, તહાં વિ ડવ્કોસયં સંલે-જ્યં ન પાવહ) હસકે વાદ ૧ એક સર્પ શલાકા પલ્લ્ય મેં ઢાલા જાતા હેં । હસ પ્રકાર જંબૂદ્વીપ પ્રમાણવાલે પલ્લ્ય મેં સ્થિત ડન સર્પ તુલ્ય શલાકાઓં સે મરે હુએ શલાકાપલ્લ્યરૂપ જો લોક હેં વે કિતને હેં ? યહ કહા નહીં જા સકતા હેં-અર્થાત્ એક, દશ, સૌ, હજાર, લાખ, કરોડ,

સમુદ્રમાં નાખો, આ રીતે કરતાં કરતા તે સર્વ સર્પોને દ્વીપસમુદ્રમાં નાખીને સમાપ્ત કરી દો. જે દ્વીપમાં કે સમુદ્રમાં તે અંતિમ એક સર્પ સમાપ્ત થઈ જાય, ત્યાં મુચીના એટલે કે પ્રથમ જંબૂદ્વીપથી માંડીને તે અંતિમ દ્વીપ કે સમુદ્ર મુચીના એટલા દ્વીપ સમુદ્રો છે, ત્યાં મુચીનું ક્ષેત્ર અનવસ્થિત પલ્લ્ય માનવામાં આવેલું છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે આ રીતે આ સર્પોનું પ્રક્ષેપણ માન્ય તો કરી શકે જ નહિ, દેવાદિક કરી શકે છે. એથી એવી અસત્કલ્પના કરવી જોઈએ કે કોઈ દેવાદિક તે સર્પોમાથી લઈ લઈને એક એક સર્પ દ્વીપ અને સમુદ્રમાં નાખતો જાય છે. આ પ્રમાણે એટલા દ્વીપ અને સમુદ્રોનાં તે સર્પ એક એક કરીને બધા નાખી દેવામાં આવે છે, તેટલા પ્રમાણે તેનાં અનવસ્થિત પલ્લ્ય રૂપથી કલ્પિત કરવામાં આવે છે. (પઢમા સલાગા દ્વદશાગ સલાગાણં અસલ્પા લોગા મરિયા, તહાં વિ ડવ્કોમયં સંલેજ્યં ન પાવહ) ત્યાર પછી ૨ એક સર્પ શલાકા પલ્લ્યના નાખવામાં આવે છે. આ રીતે જંબૂદ્વીપ પ્રમાણવાળા પલ્લ્યના દ્વિતીય તે સર્પ તુલ્ય શલાકાઓની પશ્ચિમી ગરબા પલ્લ્ય ડપ જે કોણે છે, તે કેટલા છે, તે કહેવાય નહિ, એટલે કે એક, દસ, સૌ, હજાર, લાખ કરોડ, અને રૂપના તેમની નજીકી

પ્રક્ષિપ્યમાણાસ્તે સિદ્ધાર્થકા યત્ર ચ દ્વીપે સમુદ્રે વા નિરિત્થાન્તિ, તદન્તો જમ્બૂ-
દ્વીપાદિરનવસ્થિતપલ્લવઃ કલ્પ્યતે इति । અતएवाह-एतदेतावत् प्रमाणं क्षेत्रं
पल्लवः=अनवस्थितपल्लवः, सर्पपद्मतो बुद्ध्या परिकल्प्यते इत्यर्थः । ततः प्रथमा
शलाका=एकः सर्पपः शलाकापल्लवे प्रक्षिप्यते । असत्कल्पनया एतावतीभिः=
जम्बूद्वीपप्रमाणपल्लवस्थितसर्पपसप्तप्रमाणाभिः शलाकाभिः असंलप्याः=एक
दशशतसहस्रलक्षकोटिप्रकारेण संलपितुं=अक्षुमशक्याः=अति बहवो लोकाः-
लोक्यन्ते=दृश्यन्ते केवलिना केवलालोकेन ये ते लोकाः-शलाकापल्लवरूपा
यद्यपि भूताः=आकण्ठं पूरितास्तथापि उत्कर्षक संख्येयकं न प्राप्नोति । अयं
भावः=लोके आकण्ठपूरिता अपि भूता उच्यन्ते । न च तथापि ते उत्कर्षकं

આદિ, રૂપ સે ડનકી ગણના નહીં કી જા સકતી હૈ । ઇતાવતા વે અસં-
લ્પ્યાત કહે જાવે ગે ? સો યહ વાત નહીં હૈ, કિન્તુ વે બહુત અધિક હી માને
જાવે ગે-તો કયા ડન્હે ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત કહા જાવેગા ? નહીં । ઇતને હોને
પર મી વે ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત કી શ્રેણી મેં પરિગણિત નહીં હો સકતે હૈં ।
નિષ્કર્ષાર્થ યહ હૈ કિ-‘અનવસ્થિત ક્ષેત્રરૂપ પલ્લવ મેં કે દાને ઇક ૨
કરકે પ્રક્ષિપ્ત કરતે ૨ જઘ સમસ્ત સર્પપ કે દાને સમાપ્ત હો જાતા હૈં
-તથ ઇક સર્પપ કા દાના જંબૂદ્વીપ પ્રમાણ તુલ્ય પલ્લવ મેં ડાલા જાતા
હૈ । ઇસ પ્રકાર કરતે ૨ જઘ વહ શલાકાપલ્લવ કાળડ પર્યન્ત ભર જાતા
હૈ-ઑર ઇસે શલાકાપલ્લવ જઘ બહુત અનેક ભર જાતે હૈં તથ મી વહાં
ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત કા સ્થાન પ્રારંભ નહીં હોતા । લોક મેં યદ્યપિ ઇસી
પ્રસિદ્ધિ હૈ કિ આકંઠ ભરે હુઐ સ્થાન કો યહ પૂરા ભરા હુઆ હૈ ઇસા જો
કહા જાતા હૈ વહ કેવલ લોકરુદ્ધિ સે હી કહા જાતા હૈ કયોંકિ વહ

કરવામાં આવતી નથી એટલા માટે જ તે અસંખ્યાત કહેવામાં આવશે ? તો
તે અસંખ્ય નથી. પરંતુ તે ખૂબ વધારે જ માનવામાં આવશે, તો શું તે
ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત કહેવામાં આવશે ? નહિ, પણ આ અસંખ્ય નથી. આટલું હોવા
છતાં એ તેમની ગણતરી ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતની શ્રેણિમાં થતી નથી. સારાંશ આ
પ્રમાણ છે કે ‘અનવસ્થિત ક્ષેત્રરૂપ પલ્લવમાં એક એક કરીને નાખતાં-નાખતાં
જ્યારે બધા સર્પપના દાણાઓ પૂરા થઈ જાય, ત્યારે એક સર્પપનો દાણો
જંબૂદ્વીપ પ્રમાણ તુલ્ય પલ્લવમાં નાખવામાં આવે છે. આમ કરતાં કરતાં જ્યારે
તે શલાકા પલ્લવ કંઠ સુધી પૂરિત થઈ જાય છે અને એવા ઘણા શલાકા પલ્લવ
જ્યારે સંપૂર્ણ થઈ જાય છે ત્યારે પણ ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતનું સ્થાન પ્રારંભ થતું
નથી. લોકમાં જો કે એવી પ્રસિદ્ધિ છે કે આકંઠ પૂરિત સ્થાનને આ પૂણું
ભરેલું છે, આમ જ કહેવામાં આવે છે, તે ફક્ત લોકરુદ્ધિથી જ કહેવામાં

સરખેયક પ્રાપ્તુવન્તિ, કિન્તુ યદા આમૂલશિખં મૃતા ભવન્તિ, તત્ર ઈકોઽપિ સર્પયો ન માયાત્, તદા ઉ-કર્પકં સરખેયકં ભવતીતિ । નનુ આમૂલશિખમમૃતમપિ કિં કિંચિદ્ મૃતમુચ્યતે ? સત્યમ્-આમૂલશિખમમૃતમપિલોકે મૃતમુચ્યતે । યથા કોઽપ્યત્ર દૃષ્ટાન્તોઽપ્યસ્તિ ? ઇતિ શિષ્યેણ પૃષ્ઠો ગુરુરાહ-સ યથા નામકઃ કશ્ચિન્મશ્ચઃ સ્યાત્ આમલકૈર્મૃતઃ । સ મશ્ચ આમૂલશિખમમૃતોઽપિ લોકે મૃત ઇતિ વ્યપદિશ્યતે । તત્ર મશ્ચે ઈક આમલકઃ પ્રક્ષિપ્તઃ સોઽપિ તત્ર મિતઃ, તતઃ અન્યોઽપિ આમલકસ્તત્ર ક્ષિપ્તઃ સોઽપિ મિતઃ પુનરન્યોઽપિ આમલકઃ પ્રક્ષિપ્તઃ સોઽપિ મિતઃ એવમ્=અમુના પ્રકારેણ પ્રક્ષિપ્યમાણેન પ્રક્ષિપ્યમાણેન આમલકેન ભવિષ્યતિ સોઽપિ

વાસ્તવિક રૂપ મેં પૂરા ખરા હુઆ નહીં હોતા હૈ । આમૂલ ચૂલ ઠસાઠસ ખરા રહેને પર હી-પૂરા ખરા નાના જાતા હૈ ફિર ઉસ મેં ઈક સર્પપ જી ડાલ ને પર નહીં સમા સકતા હૈ તમી વહાં ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત કા સ્થાન પ્રારંભ હોતા હૈ ।

જાકા--અથા આમૂલચૂલ નહીં ખરે હોને પર મી લોક મેં વહ પૂરા ખરા હૈ એકા કહા જાતા હૈ ? હાં કહાં જાતા હૈ । વ્યા ઇસે આપ દૃષ્ટાન્ત દેકર સમજા સકતે હૈ ? હાં સમજા સકતે હૈ । તો સમજાઈયે (જહા કો દિટ્ઠનો) ઇસમેં કૌન સા દૃષ્ટાન્ત હૈ ? સુમો--(સે જહાનામણ મંચે મિયા) જૈસે કોઈ ઈક મંચ (પલ્લ) હો ઔર (આમલગાણ ખરિય) આંવલોં સે ખરા હો (તલ્લ ઈમે આમલક પક્ષિપત્તે સેઽવિ માણ) ઉસમેં ઈક આંવલા યદિ ડાલા જાતા હૈ તો વહ મી સમા જાતા હૈ । (અણે વિ

આવે છે કેમ કે તે ખરેખર પૂર્ણ રીતે પૂરિત થયેલ નથી સપૂર્ણ રીતે ધાની-ધાનીને ખરેખર હોય તો જ પૂર્ણ-પૂરિત કહેવાય છે. તે પછી તેમાં એક વર્ષાપ નાખવા જેટલી પણ જગ્યા રહેતી નથી. અને ત્યારથી જ ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતનું સ્થાન પ્રારંભ થાય છે.

જાકા--શું પૂરેપૂરું લાંબું ન હોય છતાંયે લોકમાં આ સપૂર્ણ રીતે પૂરિત છે, અને કહેવાના આવે છે ? હાલ, કહેવામાં આવે છે. શું તમે આને દૃષ્ટાન્ત આપીને સમજતી ગંડા છો ? તો બહે સમજાવો. (જહા કો દિટ્ઠનો) જનાં દૃષ્ટાન્ત કયું છે ? તે સાનજો--સે જહાનામણ મંચે મિયા) જૈસે કોઈ એક મંચ હોય અને તે (આમલગાણ ખરિય) આમલગાણથી પૂરિત હોય (તલ્લ ઈમે આમલક પક્ષિપત્તે સેઽવિ માણ) તેના એક આમલકે એક વર્ષાપ નાખવા આવે તો તે પણ સમજિત થઈ જાય છે. (અણે વિ પક્ષિપત્તે

आमलको यस्मिन् प्रक्षिप्यते स मञ्चो भरिष्यति । पुनस्तत्र अन्य आमलको नैव मास्यति, मञ्चस्य आमूलशिखं भृतत्वादन्य आमलको यथा न मासि, इत्थमेव अपरापराभिः शलाकाभिः प्रक्षिप्यमाणाभिः प्रक्षिप्यमाणाभिर्यदा असंलप्याः अति-
बहवः सप्रशिखा पल्या आमूलशिखम् अमत्कल्पनया भृता भवन्ति तदा उत्कृष्टकं संख्येयकं अवतीत्यक्षार्थः । भावार्थस्त्वयम्-पूर्वनिर्दिष्टरवृत्तादनवस्थितपल्या दपरेऽपि जम्बूद्वीपमाणा योजनसहस्रावगढास्त्रयः पल्या बुद्ध्या परिकल्प्यन्ते तत्र प्रथमः शलाकापल्यः द्वितीयः प्रतिशलाकापल्यस्तृतीयो महाशलाकापल्यश्च ।

पक्खित्ते सेऽवि माए) दूसरा भी डाला जावे तो वह भी समा जाता है । (एवं पक्खिप्पमाणे णं पक्खिप्पमाणे णं हो ही से वि आमलए जंस्सि पक्खित्ते से मंचे भरिज्जिहिह) इस प्रकार आंवलों को डालते २ अन्त में कोई एक ऐसा भी आंवला होना है कि जिसके डाल देने पर वह मंच भर जाता है फिर वहां अन्य आंवला डालने पर समा नहीं सकता । क्योंकि मंच आमूलशिख भर जाता है । इस प्रकार आमूलशिखा भरा होने के कारण जिस प्रकार उसमें अन्य आमलक नहीं समाता है, इसी प्रकार से बार बार डाली गई अपर अपर शलाकाओं से जब असंलप्य-वे बहुत अनेक-पल्य अन्त में आमूल शिख भर जाते हैं कि जिनमें डालने पर भी एक सर्प का दाना नहीं समा सकता है तब इसी स्थिति में उत्कृष्ट संख्यात का स्थान प्रारंभ होता है । यहां सूत्रकार ने जो अनवस्थितपल्य से अतिरिक्त एक शलाकापल्य कहा है उससे

सेऽवि माए) भीणुं पणु नाणवामां आवे तो ते पणु समाविष्ट थध नय छे. (एवं पक्खिप्पमाणेणं पक्खिप्पमाणेणं हो ही से वि आमलए जंस्सि पक्खित्ते से मंचे भरिज्जिहिह) आ प्रमाणे आमणाने नाणतां नाणतां छेद्वे ओक ओपुं पणु आमणुं डोय छे के जेने नाणवाथी ते मंच परिपूणुं थध नय छे. पछी तेमां भीणुं आमणुं नाणवामां आवे ते माय नडि केम के मंच पडेलेथी ज शिपर सुधी परिपूणुं थध गयेल डोय छे. आ प्रमाणे आमूल शिख संपूरित डोवाथी जेम तेमां अन्य आमलकने समावेश थाय नही, आ प्रमाणे बारंवार नाणवामां आवेली अपर अपर शलाकाओथी न्यारे असंलप्य-ते वणु पढ्ये अंतमां आमूलशिख पूरित थध नय छे. ते पछी तेमां ओक सर्प जेटली पणु जग्या रहेती नथी. त्यारे ते स्थितिमां उत्कृष्ट संख्यातनुं स्थान प्रारंभ थाय छे. अही सूत्रारे अनवस्थित पल्यातिरिक्त ओक शलाकापल्य डेले छे, तेथी ओ

તત્ર અનવસ્થિતપલયો ધૃતઃ શલાકાપલ્યે ચ પ્રથમા શલાકા પ્રક્ષિપ્તેતિ પૂર્વં દર્શિ-
તમ્ । તતઃ પુનરપ્યનવસ્થિતપલયસર્પવાઃ સમુદ્ધૃત્ય એકઃ સર્પવો દ્વીપે એકઃ સર્પવઃ
સમુદ્રે ઇત્યેવં પ્રક્ષિપ્યન્તે । ઇત્યં પ્રક્ષિપ્યમાણાઃ સર્પવા યત્ર દ્વીપે સમુદ્રે વા નિષ્ઠાં
ગચ્છન્તિ તત્પર્યન્તઃ પૂર્વેણ સદ્ વૃક્તરોઽનવસ્થિતપલયો મયતિ । તતશ્ચ શલાકા
પલ્યે દ્વિતીયા શલાકા પ્રક્ષિપ્યતે । પુનશ્ચ અનવસ્થિતપલયસર્પવાઃ સમુદ્ધૃત્ય તતઃ
પરમેક્ષો દ્વીપે એકઃ સમુદ્રે ઇત્યેવં પ્રક્ષિપ્યમાણા યત્ર દ્વીપે સમુદ્રે વા નિષ્ઠાં યાન્તિ

ચત્ર વાત જાની જાતી છે કે સિદ્ધાન્તકારોં ને જંબૂદ્વીપ પ્રમાણ તુલ્ય
અન્ય ત્રીન પલય ઓર માને હૈ—ઠનકા નામ (૧) શલાકાપલય (૨) પ્રતિ
શલાકા પલય ઓર (૩) મહાશલાકાપલય હૈ । પ્રત્યેક કી લંબાઈ ચૌડાઈ
એક એક લાખ યોજન કી ઓર ગહરાઈ ૧ હજાર યોજન કી હૈ । યહ
વાત પહિલે દિશ્વાલા દી ગઈ હૈ કે, જવ અનવસ્થિત પલય આમૂલચૂલ મરા
જાતા હૈ, તવ શલાકા પલય મેં એક શલાકા પ્રક્ષિપ્ત કી જાતી હૈ ।
ઠમકે વાદ પુનઃ અનવસ્થિત પલય કે સર્પવ ઉઠાકર ક્રમશઃ એક ૨
કરકે એક ૨ દ્વીપ ઓર સમુદ્ર મેં ઢાલને ચાહિયે—ઢાલતે ૨ જવ વે જહાં
સમાપ્ત હો જાવે, વહાં તત્ત કા ક્ષેત્ર પૂર્વોક્ત ડસ અનવસ્થિત પલય કે
સાથ વૃક્તર અનવસ્થિત પલય હોતા હૈ, તવ દ્વિતીય શલાકા ડસ
શલાકા પલય મેં પ્રક્ષિપ્ત કી જાતી હૈ । ઇસકે વાદ ફિર સે વહી ક્રમ
પ્રારંભ હોતા હૈ—ઇસને ઓ અનવસ્થિત પલય કે સર્પવ એક ૨ કરકે
હીન સમુદ્ર મેં પ્રક્ષિપ્ત કિયે જાતે હૈ । પ્રક્ષિપ્ત કરતે ૨ જવ વે અન્ત મેં

વાત સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે સિદ્ધાન્તકારે! જંબૂદ્વીપ પ્રમાણ તુલ્ય ત્રીન
પલયો વધારાના માને છે. તેમના નામો—(૧) શલાકા પલય, (૨) પ્રતિ-
શલાકા પલય અને (૩) મહાશલાકાપલય છે એમનાંમાંથી દરેકની લંબાઈ,
પહોળાઈ એક લાખ યોજન બેટલી અને ઊંડાણ ૧ હજાર યોજન બેટલુ
છે આ વાત પહેલા સ્પષ્ટ કરવામા આવી જ છે કે જ્યારે અનવસ્થિત
પલય આમૂલચૂલ સંપૂર્ણ થઈ જાય છે, ત્યારે શલાકાપલયમાં એક
શલાકા પ્રક્ષિપ્ત કરવામા આવે છે ત્યાર પછી ફરી અનવસ્થિત પલયના
સર્પવો ડહને ક્રમશઃ એક એક કરીને એક એક દ્વીપ અને સમુદ્રમાં નાખવા
નેહ્યે, નાખના નાખના જ્યારે તે સમાપ્ત થઈ જાય, ત્યાં સુધીનું ક્ષેત્ર
પૂર્વોક્ત તે અનવસ્થિત પલયની સાથે વૃક્તર અનવસ્થિત પલય હોય
છે. ત્યારે ત્રીજી શલાકા તે શલાકા પલયના પ્રક્ષિપ્ત કરવામાં આવે છે,
ત્યાર પછી ફરી તેજ ક્રમ પ્રારંભ થાય છે આમા પણ અનવસ્થિત પલયના
સર્પવો એક એક કરીને દ્વીપ સમુદ્રના પ્રક્ષિપ્ત કરવામા આવે છે. પ્રક્ષિપ્ત

તત્પર્યન્તઃ પૂર્વેગ સહ વૃદ્ધત્તમોઽનવસ્થિતપલ્યઃ । તતશ્ચ શલાકાપલ્યે તૃતીયા શલાકા પ્રક્ષિપ્યતે । વૃદ્ધત્તમવૃદ્ધત્તમાદિરૂપેણાસ્ય પરિવર્તનાદવસ્થિતરૂપાભાવા-
દયમનવસ્થિતપલ્ય ઉચ્યતે । एवं क्रमेण प्रवर्धमानस्य अनवस्थितपल्यस्य मध्ये
શલાકાનાં પ્રક્ષેપણાત્ શલાકાપલ્યો ધ્રિયતે । ન પુનસ્તત્રાપરસ્યાઃ શલા-
કાયાઃ પ્રતીક્ષા મનતિ । इत्यं शलाकापल्यः उत्कर्षकं संख्येयकं प्राप्नोति । ततो
ઽનવસ્થિતપલ્યો મૃતોઽપિ નોદ્ધ્રિયતે કિન્તુ શલાકાપલ્ય એવોદ્ધ્રિયતે । અમું
ચ શલાકાપલ્યં સમુદ્ધૃત્ય અનવસ્થિતક્ષેત્રાન્ પરાત્ પક્તો દ્વીપે ઇદ્ઃ સમુદ્રે ક્ત્યેવં

જહાં સ્થાસ હો જાતે હૈં—તવ શલાકાપલ્ય મેં ત્રીસરી શલાકા પ્રક્ષિપ્ત
કી જાતી ? । इस समय जो अनवस्थितपल्य उत्पन्न होता है वह वृह-
त्तम अनवस्थित पल्य कहा जाता है । इस पल्य को जो अनवस्थित
पल्य कहा गया है—उसका कारण यह है कि यह पल्य वृहत्तर, वृहत्तम
आदि रूप से परिवर्तित होता है । इसलिये एकरूप से इसका अवस्थान
नहीं रहता है । इस प्रकार जैसे यह अनवस्थित पल्य वृहत्तर आदि रूप
से बढ़ता जाता है वैसे २ बीच २ में शलाकापल्य में एक एक शलाका का
प्रक्षेपण होता हुआ चला जाना है । इस प्रकार जब शलाकापल्य भर
जाना है और जब उसमें एक भी शलाका के अरने योग्य स्थान रिक्त नहीं
रहता है तब अनवस्थित पल्य में से सर्षप खाली नहीं किये जाते हैं—
वह तो अरा ही रहता है । किन्तु जो शलाका पल्य है वही खाली
किया जाता है । इस शलाकापल्य में से सर्षपों को खाली करना

કરતાં કરતાં જ્યારે તે અંતમાં પૂરા થઈ જાય છે, ત્યારે શલાકાપલ્યમાં
ત્રીજી શલાકા પ્રક્ષિપ્ત કરવામાં આવે છે. આ વખતે જે અનવસ્થિત પલ્ય
ઉત્પન્ન થાય છે, તેને જૃદ્ધત્તમ અનવસ્થિત પલ્ય કહેવામાં આવે છે. આ
પલ્યને તો અનવસ્થિત પલ્ય કહેવામાં આવેલ છે તેનું કારણ આ પ્રમાણે છે
કે આ પલ્ય જૃદ્ધત્તર, જૃદ્ધત્તમ વગેરે. રૂપમાં પરિવર્તિત થતું જ રહે છે.
એથી એક રૂપમાં આનું અવસ્થાન રહેતું નથી. આ પ્રમાણે જેમ જેમ આ
અનવસ્થિત પલ્ય જૃદ્ધત્તર વગેરે રૂપમાં વૃદ્ધિંગત થતું જાય છે, તેમ તેમ
વચ્ચે વચ્ચે શલાકાપલ્યમાં એક એક શલાકાનું પ્રક્ષેપણ થતું રહે છે. આ
રીતે જ્યારે તેમાં એક પણ શલાકા સમાઈ શકે તેટલું સ્થાન રિક્ત રહેતું નથી
ત્યારે તે અનવસ્થિત પલ્યમાંથી સર્ષપ ખાલી કરવામાં આવતા નથી, તે તો
સંપૂર્ણ જ રહે છે. પરંતુ જે શલાકાપલ્ય છે, તે રિક્ત કરવામાં આવે છે.
આ શલાકાપલ્યમાંથી સર્ષપોને ખાલી કરી નાખવા બેઠએ, અને તેમને એક
અં ૮૩

क्रमेण सर्वे सर्पपाः प्रक्षिप्यन्ते । इत्थं च प्रक्षिप्यमाणास्ते निष्ठां यान्ति । ततः प्रति
शलाकापल्ये यथमा प्रतिशलाका प्रक्षिप्यन्ते । ततोऽनवस्थितपल्यं समुद्धृत्य
पूर्वोक्तप्रकारेणैव शलाकापल्यो भ्रियते । ततश्च शलाकापल्यं समुद्धृत्य एको
द्वीपे एकः समुद्रे इत्येवं प्रक्षिप्यमाणाः सर्पपा यत्र निष्ठां यान्ति ततः परतः प्रति
शलाकापल्ये द्वितीया प्रतिशलाका प्रक्षिप्यन्ते । इत्यनवस्थितपल्यस्य समुद्ध-
रणं शलाकापल्यस्य भरणरिक्तीकृत्यं प्रतिशलाकापल्यस्य प्रतिशलाकाप्रक्षेपणं
न तावद् वक्तव्यं यावत् प्रतिशलाकापल्यो भ्रियते । अनवस्थितपल्यः शलाका-

चाहिये । और उन्हे एक २ करके अनवस्थित पल्यरूप क्षेत्र से आगे-
एक सर्पप को द्वीप में और एक सर्पप को समुद्र में डालना चाहिये ।
इस प्रकार डालते २ वे सर्पप जितने द्वीपों और समुद्रों में समाप्त हो
जावे तब प्रतिशलाका पल्य में एक सर्पप रूप प्रतिशलाका डालनी
चाहिये । इसके बाद अनवस्थितपल्य को खाली करके पूर्वोक्त रीति
के अनुसार शलाकापल्य में भरना चाहिये । फिर शलाका पल्य को
खाली करके एक सर्पप द्वीप में और एक सर्पप समुद्र में डाल २ कर
उस सर्पपराशिको समाप्त कर देना चाहिये । इसके समाप्त होने पर
प्रतिशलाकापल्य में दूसरी प्रतिशलाका प्रक्षिप्त कर देनी चाहिये । इस
प्रकार अनवस्थितपल्य को खाली करना और शलाकापल्य को
भरना और फिर खाली करना तथा प्रतिशलाकापल्य में एक २ प्रति-
शलाका प्रक्षेपण करना यह काम तब तक करते चले जाना चाहिये ।
कि जब तक प्रतिशलाकापल्य न भर जावे । अनवस्थितपल्य और

एक करीने अनवस्थित पल्यरूप क्षेत्रकी आगमन एक सर्पपने द्वीपमां अने
एक सर्पपने समुद्रमां नाणवे लेईये, आ प्रमाणे नाणता, नाणतां सर्पप
लेईये द्वीपे अने समुद्रमां समाप्त थई जाय तयारे प्रतिशलाका
पल्यमां एक सर्पप रूप प्रतिशलाका नाणनी लेईये, तयारना
अनवस्थित पल्यने रिक्त करीने पूर्वोक्त रीति मुअम शलाकापल्यमां
पूरित करवा लेईये पछी ते शलाकापल्यने भात्री करीने एक सर्पप
द्वीपमां अने एक सर्पप समुद्रमां नाणनी ते सर्पप गछिने पूरी करी देवी
लेईये, तयारना प्रतिशलाका पल्यमां भीउ प्रतिशलाका प्रक्षिप्त करवी
लेईये आ प्रमाणे अनवस्थित पल्यने रिक्त करवु अने शलाकापल्यने
पूरित करवु तेकर प्रतिशलाका पल्यमां एक एक प्रतिशलाका प्रक्षेपण
करी जात तयार मुही नावतु दोष लेईये के जाय मुही प्रतिशलाका
पल्य परिपूर्ण न करे जाय अनवस्थित पल्य अने शलाकापल्य ते

પલયશ્વાપિ ભૂતૌ મનતઃ । इत्थं भूतेषु त्रिषु पलयेषु प्रतिशलाकापल्यं, समुद्धृत्य
पूर्वोक्तक्रमणैव एकैकः सर्पः प्रक्षिप्यते । इत्थं प्रक्षेपणेन ते सर्पया यत्र निष्ठां
यान्ति, ततः परं महाशलाकापल्यस्य प्रथमा महाशलाका प्रक्षिप्यते । ततः पूर्व-
वत् प्रतिशलाकापल्यः शलाकापल्योऽनवस्थितपल्यश्च भ्रियते । ततः प्रति-
शलाकापल्यं पुनः समुद्धृत्य पूर्ववत् एकैकः सर्पः प्रक्षिप्यते । यत्र च ते निष्ठां
यान्ति तत्परतो महाशलाकापल्ये द्वितीया महाशलाका प्रक्षिप्यते । ततः पुनः
पूर्ववत् प्रतिशलाकापल्यः शलाकापल्योऽनवस्थितपल्यश्च भ्रियन्ते । ततश्च प्रति

શલાકા પલય તો પ્રતિશલાકાપલય કે ભર જાને પર ભરે હી રહતે હૈં ।
इस प्रकार तीनों पलयों के भर जाने पर प्रतिशलाका पलय को खाली
करके पूर्वोक्त क्रम से ही एक २ सर्प द्वीप और समुद्र में फिर डालते
जाना चाहिये । डालते २ जब वे सर्प जहां समाप्त हो जाते हैं तब
महाशलाका पलय में एक महाशलाका प्रक्षिप्त की जाती है । इस
प्रकार प्रतिशलाकापलय, शलाकापलय और अनवस्थितपलय भरना
चाहिये । और फिर प्रतिशलाका पलय को खाली करना चाहिये । और
पूर्व के जैसा एक एक सर्प का दाना समुद्र में डालना चाहिये ।
डालते डालते जब वे लघुस्त सर्प के दाने जहां पर समाप्त हो जाते
हैं-तब द्वितीय महाशलाका का प्रक्षेपण महाशलाकापलय में करना

પ્રતિશલાકા પલય પૂરિત થઈ જાય છે છતાંએ રહે છે. આ પ્રમાણે ત્રણે
પૂરિત થઈ જાય ત્યારે પ્રતિશલાકાપલ્યને ખાલી કરીને પૂર્વોક્ત ક્રમથી
જ એક એક સર્પ દ્વીપ અને સમુદ્રમાં ફરી નાખતા રહેવું જોઈએ.
નાખતાં. નાખતાં જ્યારે તે સર્પોનાં બીંદા પૂરા થઈ જાય ત્યારે મહાશલાકા
પલયમાં એક મહાશલાકા પ્રક્ષિપ્ત કરવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે પહેલાની
જેમ પ્રતિશલાકાપલય, શલાકાપલય. અને અનવસ્થિત પલય ભરવા જોઈએ.
અને પછી ફરી પ્રતિશલાકાપલ્યને ખાલી કરવું જોઈએ અને પૂર્વની જેમ
એક એક સર્પને ઢાણા સમુદ્રમાં નાખવે જોઈએ, નાખતાં નાખતાં જ્યારે
તે બધા સર્પોના ઢાણાઓ સમાપ્ત થઈ જાય ત્યારે બીજી મહાશલાકાનું
પ્રક્ષેપણ મહાશલાકા પલયમાં કરવું જોઈએ ત્યાર પછી ફરી પહેલાની જેમ જ
પ્રતિશલાકા પલય શલાકાપલય અને અનવસ્થિતપલય ભરવા જોઈએ અને
ત્યાર પછી ફરી પ્રતિશલાકા પલ્યને ખાલી કરવું જોઈએ અને એક એક

શલાકાપલયં સમુદ્ધૃત્ય એકૈરુક્રમેણ પ્રક્ષિપ્યમાણાઃ સર્પા યત્ર નિષ્ઠાં યાન્તિ તત્પરત સ્વૃતીયા મહાશલાકા પ્રક્ષિપ્યન્તે । ઇયં ભરણરિક્તીકરણક્રિયા તાવદ્ ભવતિ યાવદ્ મહાશલાકાભિર્મહાશલાકાપલયો ધ્રિયતે । તતશ્ચ પ્રતિશલાકાપલયઃ શલાકાપલયોઽનવસ્થિતપલયશ્ચ ધ્રિયન્તે । इत्थंच चत्वारोऽपि पलयाभूता भवन्ति । इत्थं मृतेष्वेषु पलयेषु प्रत्येकस्मिन् प्रक्षिप्यमाण एकोऽपि सर्पो यदा न माति तदा उत्कृष्टं संख्येयकं भवति । एव च सप्रशिखं मृते पलये उत्कर्षकं संख्येयकम् एकेन

ચાહિયે । इसके बाद फिर पहिले के जैसा ही प्रतिशलाकापल्य, शलाकापल्य और अनवस्थितपल्य भरना चाहिये और भर जाने पर फिर प्रतिशलाकापल्य को खाली करना चाहिये और एक एक सर्प को द्वीप और समुद्र में डालना चाहिये । एक २ कर डालते २ जब वे सब सर्प अन्त में पूरे जहाँ पर डाल चूके जाते हैं तब इसके उपरान्त महाशलाका पल्य में तीसरी महाशलाका प्रक्षिप्त की जाती है । इस प्रकार भरने और खाली करनेरूप यह क्रिया चालू रहती है कि, जब तक महाशलाकाओं से महाशलाकापल्य नहीं भर दिया जाता है । इसके बाद प्रतिशलाका पल्य, शलाकापल्य और अनवस्थितपल्य भरे जाते हैं । इस प्रकार जब ये चारों पल्य पूर्वोक्तविधि के अनुसार भरे

સર્પને દ્વીપ અને સમુદ્રમાં નાખવા જોઈએ. એક એક કરીને નાખતાં, નાખતાં જ્યારે તે બધા સર્પો અન્તમાં જ્યાં નાખાઈ જાય છે, ત્યારમાઠ મહાશલાકાપલ્યમાં ત્રીજી મહાશલાકા પ્રક્ષિપ્ત કરવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે બરવા અને ખાલી કરવા રૂપ આ ક્રિયા ત્યાં મુખી થાય રહે છે કે જ્યાં લગી મહાશલાકાઓથી મહાશલાકા પલ્ય પૂરિત ન થઈ જાય. ત્યાર પછી પ્રતિશલાકા પલ્ય, શલાકા પલ્ય અને અનવસ્થિત પલ્ય પૂરિત થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે જ્યારે એ ચારે ચાર પલ્યો પૂર્વોક્ત વિધિ પ્રમાણે પરિપૂર્ણ કરવામાં આવે છે, અને આમાંથી દરેકે દરેકમાં જ્યારે એક પણ સર્પને લાગે નાખીએ તો સમય નહીં ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત નાય છે. આ પ્રમાણે આમૂલ્યૂત્ત પરિપૂર્ણ થઈ જાય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત એક સર્પ રૂપની અધિક હે.ય છે. આમ જાનવૃત્ત જોઈએ. આનું નાતપર્ય આ પ્રમાણે છે કે 'પૂર્વોક્ત પ્રકારની પૂર્વોક્ત ચારે ચાર પલ્યોમાં જે સર્પો છે તેમજ અનવસ્થિત પલ્ય, ૨ શલાકાપલ્ય, ૩ પ્રતિશલાકા પલ્યને ખાલી કરવું અને તરવું આ બધા જેટલો દ્વીપ સમુદ્ર વગેરે થયા, તે જાનેની સંખ્યા તેની

સર્પરૂપેગાધિકં સમ્પદ્યતે इति बोध्यम् । जघन्यकं संख्येयकं द्वौ । उत्कर्षक जघन्य
कयोर्मध्ये यानि संख्यास्थानानि तानि अजघन्यानुत्कर्षकाणि बोध्यानि । आगमे
तु यत्र कापि अविशेषितस्य संख्येयकस्य ग्रहणं कृतं तत्र सर्वत्राजघन्यानुत्कर्षकं
बोध्यम् । इदंच उत्कर्षकं संख्येयकमित्यमेव प्ररूपयितव्यम्, शीर्षप्रहेलिकान्त राशि-
भ्योऽतिवहूनां समतिक्रान्तत्वात् प्रकारान्तरेण वक्तुमशक्यत्वादिति ॥मृ० २३४॥

જાતે હૈં ઓર इनमें प्रत्येक में जब एक भी सर्प का दाना डालने
पर भी नहां समासकता है तब उत्कृष्ट संख्यात होता है । इस
प्रकार आमूलचूल पल्य के भरे होने पर उत्कृष्ट संख्यात एक सर्परूप
से अधिक होते है ऐसा जानना चाहिये । इसका भाव यह है कि--
'पूर्वोक्त प्रकार से पूर्वोक्त चारों पल्यों में जो सर्प है तथा १ अन-
वस्थिनपल्य २ शलाकापल्य, प्रतिशलाकापल्य के खाली करने और
भरने के क्रम से जितने द्वीपसमुद्र व्याप्त हुए, उन दोनों की संख्या
मिलाने पर जो संख्या आती है वह संख्या एक सर्प अधिक, 'उत्कृष्ट
संख्येय' संख्या जाननी चाहिये जघन्य संख्यात का प्रमाण दो होता है ।
उत्कृष्ट और जघन्य के बीच में जितने भी संख्यास्थान हैं, वे सब अज-
घन्य अनुत्कृष्ट हैं । आगम में जहां कहीं भी सामान्यरूप से जो संख्यात
का ग्रहण किया हुआ मिलता है, वह अजघन्यानुत्कृष्टसंख्यात का ग्रहण
किया गया है, ऐसा ही जानना चाहिये । उत्कृष्ट संख्यात की प्ररूपणा

કરવાથી જે સંખ્યા આવે છે, તે સંખ્યા એક સર્પ અધિક, 'ઉત્કૃષ્ટ
સંખ્યેય' સંખ્યા બાબતી બેઠીએ. જઘન્ય સંખ્યાતનું પ્રમાણ બે હોય છે,
ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્યની વચ્ચે બેટલાં સંખ્યા સ્થાનો છે, તે સર્વે અજઘન્ય
અનુત્કૃષ્ટ છે આગમમાં જે કોઈ સ્થાને સામાન્ય રૂપથી જે સંખ્યાતનું
ગ્રહણ થયેલું મળે છે, તે અજઘન્યાનુત્કૃષ્ટ સંખ્યાતનું ગ્રહણ કરવામાં
આવ્યું છે આમ જ બાબતુ બેઠીએ, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતની પ્રરૂપણા એવી
જ છે. અને આ પ્રમાણે આની પ્રરૂપણા કરવી બેઠીએ. શીર્ષપ્રહેલિકા

इत्थं त्रिविधं संख्येयकगुत्तया सम्प्रति नवविधमसंख्येयकमाह—

मूलम्—एवामेव उक्कोसए संखेज्जए रूवे पक्खित्ते जहणणयं
परित्तासंखेज्जयं भवइ, तेण परं अजहणणमणुक्कोसयाइं ठाणाइं
जाव उक्कोसयं परित्तासंखेज्जयं न पावइ । उक्कोसयं परित्तासंखे-
ज्जयं केवइयं होइ ? जहणणयं परित्तासंखेज्जयं जहणणयपरित्ता-
संखेज्जमेत्ताणं रासीणं अण्णमण्णवभासो रूवूणो उक्कोसं परित्ता-
संखेज्जयं होइ, अहवा जहन्नयं जुत्तासंखेज्जयं रूवूणं उक्कोसयं
परित्तासंखेज्जयं होइ । जहन्नयं जुत्तासंखेज्जयं केवइयं होइ ?
जहणणयपरित्तासंखेज्जयमेत्ताणं रासीणं अण्णमण्णवभासो पडि-
पुण्णो जहन्नयं जुत्तासंखेज्जयं होइ, अहवा उक्कोसए परित्ता-
संखेज्जए रूवं पक्खित्तं जहणणयं जुत्तासंखेज्जयं होइ । आव-
लियावि तत्तिया चेत्त, तेण परं अजहणणमणुक्कोसयाइं ठाणाइं
जाव उक्कोसयं जुत्तासंखेज्जयं न पावइ । उक्कोसयं जुत्तासंखे-
ज्जयं केवइयं होइ ? जहणणएणं जुत्तासंखेज्जएणं आवलिया
गुणिया अण्णमण्णवभासो रूवूणो उक्कोसयं जुत्तासंखेज्जयं होइ,

मेसी ही है । और इसी प्रकार से उनकी प्रश्रवणा करनी चाहिये ।
शीर्षप्रदेशलिता तक की जिननी राशियां हैं उन राशियों से भी आगे
पुनः जिनके राशियों का मत अवबर्ती है । और कोई ऐसा प्रकार नहीं
है कि जिससे उनकी प्रश्रवणा की जा सके ॥ २३४ ॥

हीना १२२१ ॥ जिज्ञा ३, ते राशियों का है । आगत की राशियों
प्रतिता का अवबर्ती है अन्य कुछ ऐसे प्रकार नहीं है जेनी आनी
मद्वय-३ ॥ २३५ ॥

अहवा जहणयं असंखेजासंखेजयं रूवूणं उक्कोसयं जुत्तासंखेजयं होइ । जहणयं असंखेजासंखेजयं केवइयं होइ ? जहणणं जुत्तासंखेजणं आवलिया गुणिया अणमणवभासो पडिपुणो जहणयं असंखेजासंखेजयं होइ, अहवा उक्कोसण जुत्तासंखेजण रूवं पविस्सं जहणयं असंखेजासंखेजयं होइ । तेण परं अजहणमणुक्कोसयाइं ठाणाइं जाव उक्कोसयं असंखेजासंखेजयं ण पावइ । उक्कोसयं असंखेजासंखेजयं केवइयं होइ ? जहणयं असंखेजासंखेजयमेत्ताणं राशीणं अणमणवभासो रूवूणो उक्कोसयं असंखेजासंखेजयं होइ, अहवा जहणयं परित्ताणंतयं रूवूणं उक्कोसयं असंखेजासंखेजयं होइ ॥सू० २३५॥

छाया—एवमेव उत्कर्षके संख्येयके रूपे प्रक्षिप्ते जघन्यकं परीतासंख्येयकं भवति, ततः परम् अत्रघन्यानुत्कर्षकाणि स्थानानि यावत् उत्कर्षकं परीतासंख्येयकं न प्राप्नोति । उत्कर्षकं परीतासंख्येयकं कियद् भवति ? जघन्यकं परीतासंख्येयकं जघन्यकपरीतासंख्येयक मात्राणां राशीनाम् अन्योन्याभ्यासो रूपोनः उत्कर्षं परीतासंख्येयकं भवति । अथवा जघन्यकं युक्तासंख्येयकरूपोनम् उत्कर्षकं परीतासंख्येयकं भवति । जघन्यकं युक्तासंख्येयकं कियद् भवति ? जघन्यकपरीतासंख्येयकमात्राणां राशीनां अन्योन्याभ्यासः प्रतिपूर्णां जघन्यकं युक्तासंख्येयकं भवति । अथवा उत्कर्षके परीतासंख्येयके रूपं प्रक्षिप्तं जघन्यकं युक्तासंख्येयकं भवति, आवलिकापि तावता एव । ततः परम् अत्रघन्यानुत्कर्षकाणि स्थानानि यावत् उत्कर्षकं युक्तासंख्येयकं न प्राप्नोति । उत्कर्षकं युक्तासंख्येयकं कियद् भवति ? जघन्येन युक्तासंख्येयकेन आवलिका गुणिता अन्योन्याभ्यासो रूपोनः उत्कर्षकं युक्तासंख्येयकं भवति, अथवा जघन्यकम् असंख्येयासंख्येयकरूपोनम् उत्कर्षकं युक्तासंख्येयकं भवति । जघन्यकम् असंख्येयासंख्येयकं कियद् भवति ? जघन्येन युक्तासंख्येयकेन आवलिका गुणिता अन्योन्याभ्यासः प्रतिपूर्णां जघन्यकम् असंख्येयासंख्येयकं भवति, अथवा उत्कर्षके युक्तासंख्येयके रूपं प्रक्षिप्तं जघन्यकम् असंख्येया-

संख्येयक भवति, ततः परं अनवस्थितानुत्कर्षकाणि स्थानानि यावत् उत्कर्षकम् असंख्येयासंख्येयकं न मानोति । उत्कर्षकम् असंख्येयासंख्येयकं कियद् भवति ? जवन्यस्य असंख्येयासंख्येयकतात्राणां राशीनाम् अन्योन्याभ्यासो रूढोऽनुत्कर्षकम् असंख्येयासंख्येयकं भवति, अथवा जवन्यकं परीतानन्तरं रूपोऽनुत्कर्षकम् असंख्येयासंख्येयकम् भवति ॥२३॥

टीका— एवामेव इत्यादि—

असंख्येयकस्य गताणां सरेऽपि एवमेव=पूर्ववदेव अनवस्थितपत्त्यादि निरूपणा कर्तव्या । अनवस्थितपत्त्यादिनिरूपणेन पूर्वम् उत्कर्षकं संख्येयकम् एक रूपाधिकं दर्शितम् । तत्र उत्कर्षके संख्येयके पूर्वदर्शितं सर्वपलक्षणम् अधिकं एकं रूपं प्रक्षिप्यते, प्रक्षिप्ते च तस्मिन् जवन्यकं परीतासंख्येयकं भवति । ततः परम् परीतासंख्येयकस्य अनवस्थितानुत्कर्षकाणि स्थानानि भवन्ति, यावदुत्कृष्टं

इस प्रकार तीन प्रकार के संख्यातों का स्वरूप कहकर अब सूत्रकार नौ प्रकार के असंख्यातों का वर्णन करते हैं—

‘एवामेव उक्कोसए संखेज्जए’ इत्यादि ।

शब्दार्थ—(एवामेव) असंख्यात की प्ररूपणा के अवसर में भी पूर्व के जैसा ही अनवस्थित पत्त्य आदिकों की प्ररूपणा कर लेनी चाहिये । अनवस्थित पत्त्य आदि के निरूपण से यह हम जान चुके हैं कि—एकद्वय अधिक उत्कृष्ट संख्यात होता है । ‘उक्कोसए संखेज्जए रूपे पक्खित्ते जहण्णयं परित्तासंखेज्जयं भवति’ इस उत्कृष्ट संख्यात के प्रमाण में जब पूर्वदर्शित एक सर्वय और अधिक प्रक्षिप्त कर दिया जाता है, तब जवन्य परीतासंख्यक का प्रमाण होता है । (तेण परं अजहणमणुक्कोसमाइं ठाणाइं जाव उक्कोसमयं परित्तासंखेज्जयं न पावह)

आ प्रमाणे तस्य प्रकारेणा संख्यातोनुं स्वरूपं करीने उवे सूत्रकार नव प्रकारेणा असंख्यातोनुं वर्णन करे छे —

एवामेव उक्कोसए संखेज्जए इत्यादि ।

शब्दार्थ—(एवामेव) असंख्यातनी प्ररूपणा करती वणते पत्त्य पूर्वनी तेन न अनवस्थित पत्त्य वगेरेनी प्ररूपणा करी लेवी जेष्ठये अनवस्थित पत्त्य वगेरेना निरूपणाणी आ असे जानी लीधु छे डे ‘अउ रूपं अधिक उत्कृष्ट संख्यात लेय छे’ (उक्कोसए संखेज्जए रूपे पक्खित्ते जहण्णयं गमे जहा नवड) आ उत्कृष्ट संख्यातना प्रमाणमा ज्यारे पूर्व दर्शित येउ संपं पत्त्ये नाज्यामा कराना जाने छे आरे जवन्य परीतासंख्यातनुं प्रमाण ले । छे तेन परं अजहणमणुक्कोसमाइं ठाणाइं जाव उक्कोसमयं परित्ता

પરીતાસંખ્યેયકં ન પ્રાપ્નોતિ । અથ ઉત્કૃષ્ટકમ્ પરીતાસંખ્યેયકમ્ જિજ્ઞાસમાનઃ શિષ્યઃ પૂચ્છતિ—ઉત્કર્ષકં પરીતાસંખ્યેયકં કિયદ્ ભવતિ ? इति । उत्तरयति—
जघन्यकं परीतासंख्येयकं यान्त्रमाणां भवतीति अध्याहार्यम्, तावत्प्रमाणानां
जघन्यकपरीतासंख्येयकमात्राणां=जघन्यपरीतासंख्येयकगत रूपसंख्यानां राशी-
नाम् अन्योऽन्याभ्यासः=परस्परगुणनाख्याः खगोलः=एकेन रूपेण=सर्षपलक्षणेन
ऊनाः=हीनः उत्कर्षः परीतासंख्येयकं भवति । अयं भावः— एकस्मिन् परीता
संख्येयके यावन्ति रूपाणि भवन्ति तावन्तो राशय इह व्यवस्थाप्यन्ते । तैश्च
परस्परगुणितैर्यो राशिर्भवति, ततो राशेरेकस्मिन् रूपेऽपसारिते उत्कर्षकं
परीतासंख्येयकं भवति । अत्र विज्ञेयानां सुप्तावबोधाय दृष्टान्तः प्रदर्श्यते—जघ-
न्यके परीतासंख्येयकेऽस्तात्यनया पञ्च रूपाणि भवन्तु । सा पञ्चात्मिका

इसके बाद परितासंख्यक के अजघन्यानुत्कृष्ट स्थान होते हैं । और ये
स्थान वहां तक होते हैं कि 'जहां उत्कृष्ट परीतासंख्यक का स्थान नहीं
आ जाता है ।' (उक्कोसयं परित्तासंखेज्जयं केवइयं होइ ?) हे
भदन्त उत्कृष्ट परीतासंख्यक का प्रमाण क्या है ?

उत्तर—(जहण्णयं परित्तासंखेज्जयं जहण्णयं परित्तासंखेज्जमे-
त्ताणं रासीणं अण्णमण्णव्भासो रूवूणो उक्कोसं परित्तासंखेज्जयं होइ)
जघन्य परितासंख्यात का जितना प्रमाण है, उतने प्रमाण में उस प्रमाण
मात्र राशि को व्यवस्थापित करके उसका फिर परस्पर में गुणा करना-
चाहिये और गुणाकरने पर जो संख्या आवे उसमें से एक कम कर
देना चाहिये । यही उत्कृष्टपरीतासंख्यात का प्रमाण होता है । इसे

સંખેજ્જયં ન પાવઈ) ત્યાર પછી પરીતાસંખ્યકના અજઘન્યાનુત્કૃષ્ટ સ્થાનો
હોય છે. અને આ સ્થાનો ત્યાં સુધી હોય છે કે 'જ્યાં સુધી ઉત્કૃષ્ટ
પરીતાસંખ્યકનું સ્થાન આવી ન જાય.' (ઉક્કોસયં પરિત્તાસંખેજ્જયં કેવઈયં
હોઈ ?) હે ભદંત ! ઉત્કૃષ્ટ પરીતાસંખ્યકનું પ્રમાણ શું છે ?

ઉત્તર:—(જહણ્ણયં પરિત્તાસંખેજ્જયમેત્તાણં રાસીણં અણ્ણમણ્ણવ્ભાસો રૂવૂણો
ઉક્કોસં પરિત્તાસંખેજ્જયં હોઈ) જઘન્ય પરીતાસંખ્યાતનું જેટલું પ્રમાણ
છે, તેટલા પ્રમાણમાં તે પ્રમાણમાત્ર રાશિને વ્યવસ્થાપિક કરીને તેને
ફરી પરસ્પર ગુણાકાર કરવો જોઈએ. અને ગુણાકાર કરવાથી જે સંખ્યા
આવે તેમાંથી એક બાકી કરવો જોઈએ એજ ઉત્કૃષ્ટ પરીતાસંખ્યાતનું
પ્રમાણ હોય છે. આને અંક દ્વિગિએ આમ સમજવું જોઈએ—માનો કે જઘન્ય

संख्या पञ्चवारं व्यवस्थापनीया । यथा ‘५५५५’ इति । अत्र पञ्चभिः पञ्च
गुणिताः— पञ्चविंशतिः, सा पुनः पञ्चभिर्गुणिता सप्तादशतं भवति । इदं च
पञ्चभिर्गुणितं पञ्चविंशत्यधिकानि षट्सप्ततानि । एतानि च पञ्चभिर्गुणितानि
सप्तादशताधिकं सहस्रत्रयम् । असत्कल्मषा एतत्प्रमाणो राशिर्वस्तु स्थित्या
ऽसंख्येयरूपो बोध्यः । अयं राशिर्जघन्यकं युक्तासंख्येयकं भवति । ततो राशे-
रेकस्मिन् रूपेऽपसारिते सति उत्कर्षकं परीतासंख्येयकं भातीति । शब्दान्तरेण
एतदाह—अथवा जघन्यकं युक्तासंख्येयकम् एकरूपोनम् उत्कर्षकं परीतासंख्ये-
यकं भवति । जघन्यकपरीतासंख्येयकराशीनामन्योऽन्याभ्यासे सति या संख्या

अकट्टि से यों समझना चाहिये कि मानलो जघन्यपरीतासंख्यात का प्रमाण ५ है इस पांच को पांच बार स्थापित कर उसका परस्पर में गुणा करने पर इस प्रकार संख्या आती है- $5 \times 5 = 25$, $25 \times 5 = 125$, $125 \times 5 = 625$, $625 \times 5 = 3125$, इस तीन हजार एकसौ पच्चीस संख्या को वास्तविक रूप में असंख्यात के स्थान पर जाननी चाहिये। परन्तु जब इसमें से एक कम कर दिया जाता है तो, यह उत्कृष्ट परीतासंख्यात रूप मानी जाती है। और जब इस में से एक कम नहीं किया जाता है तब यह जघन्य युक्तासंख्यात रूप मानी जाती है। इसी विषय को सूत्रकार दूसरे शब्दों में यों समझाते हैं-कि (अहवा-जहणयं जुत्ता संखेज्जयं खवूणं उक्कोसयं परित्तासंखेज्जयं होइ) जघन्य युक्तासंख्यात का जितना प्रमाण है, उसमें से एक कम कर देने पर उत्कृष्ट परीतासंख्यात का प्रमाण होता है। तात्पर्य इसका यही है कि-‘जघन्यपरीता

પરીતાસંખ્યાતનું પ્રમાણુ ૫ છે, આ પાંચને ૫ વાર સ્થાપિત કરીને તેને પરસ્પર ગુણાકાર કરવાથી આ પ્રમાણે સંખ્યા આવે છે- $૫ \times ૫ = ૨૫$, $૨૫ \times ૫ = ૧૨૫$, $૧૨૫ \times ૫ = ૬૨૫$, $૬૨૫ \times ૫ = ૩૧૨૫$, આ ૩૧૨૫ સંખ્યાને વાસ્તવિક રૂપમાં અસંખ્યાતના સ્થાને જાણવી જોઈએ. પરંતુ જ્યારે આમાંથી એક ઓછો કરવામાં આવે છે ત્યારે તે ઉત્કૃષ્ટ પરીતાસંખ્યાત રૂપ માનવામાં આવે છે અને જ્યારે આમાંથી એક ઓછો કરવામાં આવતો નથી ત્યારે તે જનન્ય ચુક્રાસંખ્યાત રૂપ માનવામાં આવે છે. એ જ પ્રિયને સૂત્રકાર બીજી રીતે આ પ્રમાણે સમજાવે છે કે (અથવા -જદ્વગં ગુણાસંગત્ય રુદ્રગ ર્ફકોસયં પરિજ્ઞાનંતેજ્ઞય દોર) જનન્ય પુતાસંખ્યાતનું જેટલું પ્રમાણુ છે, તેમાંથી એક ઓછો કરવાથી ઉત્કૃષ્ટ પરીતાસંખ્યાત પ્રમાણુ થાય છે. આનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે 'જનન્ય

संपद्यते, सा जघन्यकं युक्तासंख्येयकं भवति । तत् एकरूपेणोनं सत् उत्कर्षकं परीतासंख्येयकं भवतीति भावः । इत्थं परीतासंख्येयकस्य त्रिविधं भेदं श्रुत्वा युक्तासंख्येयकस्य त्रिविधं भेदं जिज्ञासितुकामः शिष्यः पृच्छति-जघन्यकं युक्तासंख्येयकं कियद् भवति ? इति । उत्तरयति-जघन्यकपरीतासंख्येयकमात्राणां राशीनाम् अन्योऽन्वाभ्यासः प्रतिपूर्णः=एकरूपापभारणरहितो जघन्यकं युक्तासंख्येयकं भवति । अथवा-उत्कर्षके परीतासंख्येयके रूपं प्रक्षिप्तं तदा जघन्यकं युक्तासंख्येयकं भवति । आवलिकाऽपि तावत्येव भवति । जघन्यके युक्ता-

संख्यक की राशियाँ का परस्पर में गुणा करने पर जो संख्या आती है, वह जघन्य युक्तासंख्या है । इसमें से एक कम कर देने पर उत्कृष्ट परीतासंख्या होता है । इस प्रकार से परीतासंख्यक के तीन भेदों को सुनकर शिष्य ने युक्तासंख्येय के तीन भेदों को जानने की इच्छा से गुरुमहाराज से पूछा कि हे भद्रन्त ! (जहन्नयं जुत्तासंखेज्जय केवइयं होइ ?) जघन्य युक्तासंख्यात का क्या स्वरूप है ?

उत्तर—(जहणयं परित्तासंखेज्जयमेत्ताणं रासीणं अणमणवभासो पडिपुणो जहन्नयं जुत्तासंखेज्जयं होइ, अहवा उक्कोसए परित्तासंखेज्जए रूपं पक्खित्तं जहणयं जुत्तासंखेज्जयं होइ) जघन्य परीतासंख्यात की जितनी राशियाँ हैं उनका आपस में गुणा करना चाहिये और उसमें से एक रूप कम नहीं करना चाहिये सो यह जघन्ययुक्तासंख्यात का प्रमाण है । अथवा उत्कृष्ट परीतासंख्यात का जो

परीतासंख्यातनी राशियोने परस्पर गुणाकार करवाथी ने संख्या आवे छे, ते जघन्य युक्तासंख्यात छे, आभाथी ओक संख्या ओछी करवाथी उत्कृष्ट परीतासंख्यात थाव छे, आ प्रमाणे परीतासंख्यातना त्रणु लेहे थाव छे, परीतासंख्येयना आ त्रणु लेहेने सांखणीने शिष्योओ युक्तासंख्येयना त्रणु लेहेने जणुवानी धम्माथी गुरु भट्टाराजने कलुं के छे लदन्त । (जहन्नयं जुत्तासंखेज्जय केवइयं होइ ?) जघन्य युक्तासंख्यातनुं स्वइयं शुं छे ?

उत्तरः—(जहणयं परित्तासंखेज्जयमेत्ताणं रासीणं अणमणवभासो पडिपुणो जहन्नयं जुत्तासंखेज्जयं होइ, अहवा उक्कोसए परित्तासंखेज्जए रूपं पक्खित्तं जहणयं जुत्तासंखेज्जयं होइ) जघन्य परीतासंख्यातनी नेटली राशियो छे तेभाथी ओक इय ओछुं नछि करवुं नेधओ, तो आ जघन्य युक्तासंख्यातनुं प्रमाणे छे अथवा उत्कृष्ट परीतासंख्यातनुं ने

સંખ્યેયકે યાવન્તિ સર્વપર્યાણિ જવન્તિ, આવલિતાયામપિ તાવન્ત એવ સમયા
ભવન્તીતિ ભાવઃ । इत्यं च सूत्रे यत्र आवलित्वा गृहीता तत्र सा जघन्यकयुक्ता-
સંખ્યેયકતુલ્યસમયસાશેષાણા વૌધ્યા । તતઃ=જઘન્યકયુક્તાસંખ્યેયકાત્
પરસ્પૃદ્ગત્કરમેગ વૃદ્ધ્યા યાવત્ ઉત્કૃષ્ટં યુક્તા સંખ્યેયકં ન ભવતિ તાવત્ અજ-
ઘન્યાનુરત્વકં યુક્તાસંખ્યેયકં ભવતિ । एतदेवाह ततः परस् अजघन्यानुत्कर्ष-
કાણિ સ્થાનાતિ યાવદ્ ઉત્તર્પનં યુક્તાસંખ્યેયકં ન પ્રાપ્નોતીતિ । अथ उत्कर्षकं
યુક્તાસંખ્યેયક કિયદ્ સમપિ ? इति शिष्यः पृच्छति । उत्तरयति-जघन्यकेन
યુક્તાસંખ્યેયકેન આવલિતા ગુણિતા અર્થાત્ અન્યોડન્યામ્યાસઃ કૃતઃ=જઘન્યક

પ્રમાણ છે. તેમાં એક જિલ્લા જેને પર જઘન્યયુક્તાસંખ્યાત કા
પ્રમાણ મેળવે છે । (આવલિત્યા નિ તત્તિયા ચૈવ) જઘન્ય યુક્તાસંખ્યક મેં
જિતને સર્વપર હોતો છે, એક આવલિતા મેં જી અને હી સમય હોતો છે ।
અતઃ=સૂત્ર મેં જહાં આવલિતા કા વાઠ આવે ત્યાં ઉસે જઘન્ય યુક્તા
સંખ્યેયક તં તુલ્ય સમયપ્રાપ્તગણવાલી જાગની વાહિયે । (તેગ પરં અજ-
ઘન્યાનુરત્વકોસયાઈ ઠાળાઈ જાય ઉત્તરોસયં યુક્તાસંખિજયં ન પાવઈ)
જઘન્યયુક્તાસંખ્યાત સે આગે કનજઃ એક એક કી વૃદ્ધિ કરની વાહિયે
મો યદ્ વૃદ્ધિ ત્યાં તરુ કરતે જાની વાહિયે કિ જહાં તક ઉત્કૃષ્ટ
યુક્તાસંખ્યાત કા સ્થાન ન આજાયે । इस प्रकार जघन्य युक्तासंख्यात
और उत्कृष्ट युक्तासंख्यात के बीच के जितने भी स्थान हैं, वे सब
अजघन्यअनुकृष्टयुक्तासंख्यात रूप हैं । यही बात सूत्रकार ने
इस 'तेन अजघन्यानुरतत्वाद्' इत्यादि सूत्रवाच्य द्वारा समझाई

પ્રમાણ છે, તેમાં એક જોડગથી જઘન્ય યુક્તાસંખ્યાતનું પ્રમાણ થાય છે.
(આવલિત્યા નિ તત્તિયા ચૈવ) જઘન્ય યુક્તાસંખ્યાતમાં જેટલા સર્વપર હોય છે.
એક આવલિત્યામાં પણ તેટલા જ સર્વપર હોય છે. માટે સૂત્રમાં ત્યા
આવલિતાનો પાઠ આવે ત્યાં તેને જઘન્યયુક્તાસંખ્યેયના તુલ્ય સમય
પ્રાપ્તગણવાલી જાગની જોઈએ । (તેગ પરં અજઘન્યાનુરત્વકોસયાઈ ઠાળાઈ જાય
ઉત્તરોસયં યુક્તાસંખિજયં ન પાવઈ) જઘન્ય યુક્તાસંખ્યાતથી આગળ
કનજ એક એકની વૃદ્ધિ કરી જોઈએ, અને આ વૃદ્ધિ ત્યાં લગી કરતાં
રહેતું જોઈએ કે ત્યાં સુધી ઉત્કૃષ્ટ યુક્તાસંખ્યાતનું સ્થાન આવી ન
જાય ના રીતે જઘન્ય યુક્તાસંખ્યાત અને ઉત્કૃષ્ટ યુક્તાસંખ્યાતની
બન્ને જેટલા સ્થાનો છે, તે સર્વે અજઘન્ય અનુકૃષ્ટ યુક્તાસંખ્યાત રૂપ
છે. એ જ વાત સૂત્રકારે આ 'તેન પરં અજઘન્યાનુરત્વકોસયાઈ' ઇત્યાદિ

યુક્તાસંખ્યેયકગતરૂપરાશિસ્તાવતૈવ રાશિના ગુણિત ઇતિ તાત્પર્યમ્ । एवं च यो राशि निष्पन्नस्तत एकस्मिन् रूपेऽपसारिते उत्कृष्टं युक्तासंख्येयकं भवति अनपसारितस्तु स राशिः जघन्यकासंख्येयकासंख्येयकं भवति । अत एवाह-अथवा जघन्यकम् असंख्येयासंख्येयकं रूपोन्म् उत्कृष्टं युक्ताऽसंख्येयकं भवतीति । इत्थं युक्तासंख्येयकस्य भेदत्रयं निरूप्य संपत्ति असंख्येयासंख्येयकस्य भेदत्रयं निरूपयति-तत्र जघन्यकम् असंख्येयासंख्येयकं कियद् भवति ? इति है । (उक्कोसयं जुत्तासखेज्जयं केवइयं होइ) हे भदन्त ! उत्कृष्ट युक्तासंख्यात का क्या स्वरूप है ?

उत्तर:- (जहणणणं जुत्तासखेज्जणं आवलिया गुणिया, अण्णमण्णव्भासो खूणो उक्कोसयं जुत्तासखेज्जयं होइ, अहवा-जहन्नयं असंखेज्जासंखेज्जयं खूणं उक्कोसयं जुत्तासखेज्जयं होइ) जघन्य युक्ता संख्यात से आवलिका का गुणा करो अर्थात्-जघन्ययुक्तासंख्यात को जघन्य युक्तासंख्यात के साथ गुणो-गुणा करने पर जो राशि आवे उसमें से एक कम करो-इस प्रकार करने पर जो बचे वह उत्कृष्ट युक्तासंख्यात है । एक कम नहीं करने पर वह राशि जघन्य असंख्यातासंख्यात रूप मानी जाती है । इसी बात को सूत्रकार ने 'अहवा' पद से प्रकट किया है-इसमें यह कहा गया है कि 'जो जघन्य असंख्यातासंख्यात है-' उसमें से एक कम करने पर वह उत्कृष्ट युक्तासंख्यात कहलाना है । (जहणणयं असंखेज्जासंखेज्जयं केवइयं होइ ?) हे भदन्त ! जघन्य जो असंख्यातासंख्यात है, वह कैसा होता है ?

સૂત્રપાઠ વડે સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે. (ઉક્કોસયં જુત્તાસંખેજ્જયં કેવઇયં હોઈ ?) ઉત્કૃષ્ટ યુક્તાસંખ્યાતનું સ્વરૂપ શું છે ?

ઉત્તર—(જહણણણં જુત્તાસંખેજ્જણં આવલિયા ગુણિયા, અણ્ણમણ્ણવ્ભાસો રૂવૂણો ઉક્કોસયં જુત્તાસંખેજ્જયં હોઈ, અહવા જહન્નયં અસંખેજ્જાસંખેજ્જયં રૂવૂણ જુત્તાસંખેજ્જયં હોઈ) જઘન્ય યુક્તાસંખ્યાતથી આવલિકાને ગુણાકાર કરો. એટલે કે જઘન્ય યુક્તાસંખ્યાતને જઘન્ય યુક્તાસંખ્યાતની સાથે ગુણાકાર કરો, ગુણાકાર કરવાથી જે રાશિ આવે તેમાંથી એક એાછો કરો. આ રીતે કરવાથી જે બાકી રહે તે ઉત્કૃષ્ટ યુક્તાસંખ્યાત છે. એક એાછો ન કરી એ તો તે રાશિ જઘન્ય અસંખ્યાતાસંખ્યાત રૂપ માનવામાં આવે છે. એ જ વાતને સૂત્રકારે 'અહવા' પદથી પ્રગટ કરી છે તેમાં એ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે કે 'જે જઘન્ય અસંખ્યાતાસંખ્યાત છે' તેમાંથી એક એાછો કરવાથી

ગિવ્યપ્રશ્નઃ । ઉત્તરયતિ-જઘન્યકેન યુક્તાસંખ્યેયકેન આવલિકા ગુણિતા
અર્થાત્-અન્યોઽન્યાભ્યાસઃ કૃતઃ-જઘન્યકયુક્તાસંખ્યેયકગતરૂપરાશિસ્તાવતૈવ
રાગિના ગુણિત્વ ઇતિ તાત્પર્યમ્, પ્રતિપૂર્ણઃ=એકરૂપાપસરણવર્જિતો જઘન્યકમ્
અસંખ્યેયાસંખ્યેયકં ભવતિ । એતદેવ શબ્દાન્તરેણાહ-અથવા ઉત્કર્ષકે યુક્તા-
સંખ્યેયકે એકં રૂપં પ્રક્ષિપ્તં તદા જઘન્યકમ્ અસંખ્યેયાસંખ્યેયકં ભવતિ । તતઃ
પરમ્ અજઘન્યાનુત્કર્ષકાણિ સ્થાનાનિ ભવન્તિ । કિયદવધિ તાનિ ભવન્તિ ?
ઇત્યાહ-યાવન્ ઉત્કર્ષકમ્ અસંખ્યેયાસંખ્યેયકં ન પ્રાપ્નોતિ=એકોત્તરિકયા વૃદ્ધયા

ઉત્તર--(જહ્નનપૂર્ણં જુક્તાસંખેજ્જણં આવલિયા ગુણિયા, અણ-
મણગમ્ભાસો પટિપુણ્ણો જહ્નનયં અસંખેજ્જાસંખેજ્જયં હોઈ) જઘન્ય યુક્તા-
સંખ્યાત કે સાથ આવલિકા કા ગુણાકરો-હસકા તાત્પર્ય હૈ કિ-‘જઘન્ય
યુક્તાસંખ્યાત કા જઘન્યયુક્તસંખ્યાત કે સાથ ગુણાકરો ઓર ગુણ
કરને પર જો રાશિ આવે ઉસમેં સે ઇત્ત કમ્ મત કરો-યહાં જઘન્ય
અસંખ્યાતાસંખ્યાત હૈ । (અહવા ઉત્કોષ્ટે જુક્તાસંખેજ્જણં રૂપં પક્ષિવત્તં
જહ્નનયં અસંખેજ્જાસંખેજ્જયં હોઈ) અથવા ઉત્કૃષ્ટ યુક્તાસંખ્યાત મેં એક
મિત્તાદો મો જઘન્ય અસંખ્યાતાસંખ્યાત હૈ । (તેજ પરં અજહ્નનપુણ્ણકો-
ન ગાઈ ઠાગાઈ જાય ઉત્કોષ્ટયં અસંખેજ્જાસંખેજ્જયં ન પાવઈ) હસકે
વાદ અજઘન્યાનુત્કૃષ્ટ કે સ્થાન હોતે હૈ । ઓર યે સ્થાન વહાં તક હોતે
હૈ કિ, જય તક ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતાસંખ્યાત નહીં આ જાતા । ઉત્કૃષ્ટ
અસંખ્યાતાસંખ્યાત સ્થાન લાને કે લિયે જઘન્ય અસંખ્યાતસંખ્યાત સે

તે ઉત્કૃષ્ટ યુક્તાસંખ્યાત કહેવાય છે. (જહ્નનયં અસંખેજ્જાસંખેજ્જયં કેવદયં
હોઈ ?) હે બદત ! જઘન્ય જે અસંખ્યાતાસંખ્યાત છે, તેણે સ્વરૂપ કેણું છે ?

ઉત્તર—જહ્નનપૂર્ણ જુક્તા સંખેજ્જણં આવલિયા ગુણિયા, અણમણગમ્ભાસો
પટિપુણ્ણો જહ્નનયં અસંખેજ્જાસંખેજ્જયં હોઈ) જઘન્ય યુક્તાસંખ્યાતની
સાથે આવલિકાનો ગુણાકાર કરો આનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે જઘન્ય
યુક્તાસંખ્યાતનો જઘન્ય યુક્તાસંખ્યાતની સાથે ગુણાકાર કરો, ગુણાકાર
કરવાથી જે રાશિ આવે તેમાથી એક એકા કરો, નહિ તો એજ જઘન્ય
અસંખ્યાતાસંખ્યાત છે (અહવા ઉત્કોષ્ટે જુક્તાસંખેજ્જણં રૂપં પક્ષિવત્તં
જહ્નનયં અસંખેજ્જાસંખેજ્જયં હોઈ) અથવા ઉત્કૃષ્ટ યુક્તાસંખ્યાતમાં એક
એકા તે. તે જઘન્ય અસંખ્યાત સંખ્યાત વડે જાય છે. (તેજ પરં અજહ્નન-
પુણ્ણકોવદ ઠાગાઈ જાય ઉત્કોષ્ટયં અસંખેજ્જાસંખેજ્જયં ન પાવઈ) ત્યાર
પછી અજઘન્યાનુત્કૃષ્ટના સ્થાને હોય છે. અને તે સ્થાને ત્યાં ગતી હોય

યાવત્ ઉત્કર્ષકમ્ અસંખ્યેયાસંખ્યેયકં ન ભવતીત્યર્થઃ । અથ ઉત્કર્ષકમ્ અસં
ખ્યેયાસંખ્યેયકં કિયદ્ ભવતિ? इति शिष्यः पृच्छति-उत्तरयति-जघन्यकम्
असंख्येयासंख्येयकं यावद् भवति, तावत्प्रमाणानां जघन्यासंख्येयासंख्येयक-
मात्राणाम्=जघन्यासंख्येयासंख्येयकरूपसंख्यानां राशीनाम् अन्योऽन्याभ्यासः
परस्परगुणा स्वरूपो जघन्यकं परितानन्तकं भवति, स व रूपोनः=एकेन रूपेण
ऊनः उत्कर्षकम् असंख्येयासंख्येयकं भवति अत्र च यदि कं रूपं भूतं कृतं तद-
प्यत्र यदि गण्यते तदा जघन्यं परितानन्तकं संपद्यते, अतएवाह 'अहवे' त्यादि
अथवा-जघन्यकं परितानन्तकं रूपोनम् उत्कर्षकम् असंख्येयासंख्येयकं भवति ।

आगे एक एक वृद्धि करनी चाहिये-सो यह वृद्धि वहां तक करते
जाना चाहिये कि जहां तक उत्कृष्ट असंख्यातासंख्यात का स्थान न
आजावे । (उक्कोसयं असंखेज्जासंखेज्जयं केवइयं होइ?) इसी बात
को शिष्य पूछता है कि हे भदन्त । उत्कृष्ट असंख्यातासंख्यात का क्या
स्वरूप है? (जहणयं असंखेज्जासंखेज्जयमेत्ताणं रासीणं अण्ण-
मण्णव्भासो रूवूणो उक्कोसयं असंखेज्जासंखेज्जयं होइ-अहवा-
जहणयं परित्ताणंतयं रूवूणं उक्कोसयं असंखेज्जासंखेज्जयं होइ)
जघन्य असंख्यातासंख्यात की जितनी राशि है, उस राशि का
आपस में गुणा करो और उस आगत राशि में से एक कम कर दो-
यही उत्कृष्ट असंख्याता संख्यात है । अथवा-जब इस राशि में से एक
कम नहीं किया जावे तो, उस राशि का नाम जघन्य परितानन्तक है ।

छे કે જ્યાં સુધી ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતાસંખ્યાતના સ્થાન આવી જતા નથી.
ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતાસંખ્યાત સ્થાન લાવવા માટે જઘન્ય અસંખ્યાતાસંખ્યા-
તથી આગળ એકએકની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ, આ વૃદ્ધિ ત્યાં સુધી
કરતાં રહેવું જોઈએ કે જ્યાં સુધી ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતાસંખ્યાતનું
સ્થાન આવી જાય. (ઉક્કોસયં અસંખેજ્જાસંખેજ્જયં કેવઇયં હોઈ?)
એજ વાતને શિષ્ય પૂછે છે કે હે ભદન્ત ! ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતાસંખ્યાતનું
સ્વરૂપ કેવું છે ? (જહણયં અસંખેજ્જાસંખેજ્જયમેત્તાણં રાસીણ અણ્ણમણ્ણ-
વ્ભાસો રૂવૂણો ઉક્કોસયં અસંખેજ્જાસંખેજ્જયં હોઈ-અહવા-જહણયં
પરિત્તાણંતયં રૂવૂણં ઉક્કોસયં અસંખેજ્જાસંખેજ્જયં હોઈ) જઘન્ય અસંખ્યાતા
સંખ્યાતની જેટલી રાશિ છે, તે રાશિનો પરસ્પર ગુણાકાર કરો અને તે
રાશિમાંથી એક ઓછો કરી નાખો એજ ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતાસંખ્યાત છે.
અથવા જ્યારે આ રાશિમાંથી એક ઓછો ન કરવામાં આવે તો, તે

इति । अन्येतु-उन्मर्षकम् असंख्येयासंख्येयकमेवं व्याख्यान्ति, तथा हि-जघन्या-
संख्येयासंख्येयकराजैर्वर्गः कर्तव्यः । तस्य वर्गस्यापि वर्गः कर्तव्यः । ततो
वर्गवर्गस्यापि वर्गः कर्तव्यः । एवं त्रिकृत्वो वर्ग कृत्वा तत्र अन्येऽपि प्रत्येक-
मसंख्येयस्वरूपा दश राशयः प्रक्षिप्यन्ते । ते दश राशयः-(१) लोकाकाशप्रदेशाः
लोकाकाशस्य सर्वे प्रदेशाः, (२) धर्मास्तिकायप्रदेशाः-धर्मारितिकायस्य सर्वे
प्रदेशाः, (३) अधर्मास्तिकायप्रदेशाः=अधर्मारितिकायस्य सर्वे प्रदेशाः, (४) एक
जीवप्रदेशाः=एकस्य जीवस्य सर्वे प्रदेशाः, (५) द्रव्यार्थिका नियोगाः=ब्रह्माणं
वाद्गणां च अनन्तवनस्पतिजीवानां शरीराणि (६) प्रत्येकजीवाः=अनन्त-
कायिकान् वर्जयित्वा पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतित्रयः प्रत्येकशरीरिणो जीवाः ।

સો(અહવા-જહ્ણયં પરિત્તાણંતયં રુદ્ધૂં ઉદ્ધ્રોસ્યં અસંખેજ્જાસંખેજ્જયં
હોઈ) હમ જઘન્ય પરિતાનન્ત મેં એક કાવ કરને પર ઉત્કુષ્ટ અસંખ્યાતા-
સંખ્યાત હોના છે । દૂસરે આચાર્યે હમ ઉત્કુષ્ટ સંખ્યાતાઅસંખ્યાત કી હસ
પ્રકાર સે વ્યાખ્યા કરતે હૈં કિ જો જઘન્ય અસંખ્યાતાસંખ્યાત રાશિ હૈં
ઉસકા વર્ગ કરો-હસ વર્ગ કરને પર જો રાશિ આવે ફિર ઉસકા વર્ગ
કરો, હસ વર્ગ કરને પર જો રાશિ આવે ઉસકા મી વર્ગ કરો-હસ
પ્રકાર તીન વાર વર્ગ કરકે જો રાશિ આવે, ઉસમેં હન અસંખ્યાત
સ્વરૂપ દશ રાશિઓં કો પ્રક્ષિત કરો (૧) લોકાકાશ કે સર્વપ્રદેશ (૨)
ધર્માસ્તિકાય કે સર્વપ્રદેશ (૩) અધર્માસ્તિકાય કે સમસ્ત પ્રદેશ, (૪)
એક જીવ કે સમસ્ત પ્રદેશ (૫) સૂક્ષ્મ ઓર વાદર અનન્તવનસ્પતિ જીવોં
કે શરીર (૬) પ્રત્યેક જીવ-અનન્તકાયિકોં કો છોડકર કે પ્રત્યેક શરીરી

૨ ચિત્તુ' નામ જઘન્ય પરીતાનન્તક છે. તે (અહવા-જહ્ણયં પરિત્તાણતયં
રુદ્ધૂં ઉદ્ધ્રોસ્યં અસંખેજ્જાસંખેજ્જયં હોઈ) આ જઘન્ય પરીતાનન્તકમાંથી
એક એકા કરવાથી ઉત્કુષ્ટ અસંખ્યાતાસંખ્યાત થાય છે બીજા આચાર્યો
આ ઉત્કુષ્ટ અસંખ્યાતાસંખ્યાતની આ પ્રમાણે વ્યાખ્યા કરે છે કે જે
જઘન્ય અસંખ્યાતાસંખ્યાત રાશિ છે, તેનો વર્ગ કરો. વર્ગ કરવાથી જે રાશિ
આવે તેનો ફરી વર્ગ કરો, આનાથી જે રાશિ આવે તેનો ફરી વર્ગ કરો.
આ પ્રમાણે ત્રણ વખત વર્ગ કરવાથી જે રાશિ આવે તેમાં આ અસંખ્યાત
સ્વરૂપ દશ રાશિઓને પ્રક્ષિત કરો—(૧) લોકાકાશના સર્વ પ્રદેશ (૨) ધર્મા-
સ્તિકાયના સર્વ પ્રદેશ. (૩) અધર્માસ્તિકાયના સમસ્ત પ્રદેશ (૪) એક જીવના
સમસ્ત પ્રદેશ (૫) સૂક્ષ્મ અને વાદર અનન્ત વનસ્પતિ ઓળના શરીર
(૬) પ્રત્યેક જીવ-અનન્તકાયિકોને ત્યજીને પ્રત્યેક શરીરી આ પૃથ્વી, અપ,

लोकाकाशादयः प्रत्येकमसंख्येया बोध्याः । (७) तथा-स्थितिवन्धाध्यवसाय-स्थानानि=स्थितिवन्धस्य कारणभूतानि अध्यवसायस्थानानि । एतान्मध्यसंख्येयानि बोध्यानि । तथाहि-ज्ञानावरणस्य जघन्योऽन्तर्मुहूर्तप्रमाणः स्थितिवन्धः, उत्कृष्टस्तु त्रिशत्सागरोपमकोटीकोटिप्रमाणः, मध्यमपदे तु एकद्वित्रिचतुरादिः समयाधिकान्तर्मुहूर्तादिकोऽसंख्येयगोदः । एषां च स्थितिवन्धानां कारणभूतानि अध्यवसायस्थानानि प्रत्येकं भिन्नान्येव सन्ति । एवं च सति एकस्मिन्नपि ज्ञानावरणेऽसंख्येयानि स्थितिवन्धाध्यवसायस्थानानि भवन्ति । एनं दर्शनावरणादिष्वपि नाप्यमिति । (८) अनुभागाः=ज्ञानावरणादिकर्मणां जघन्यमध्यमादि

ये पृथिवी अग्नि, तेज, वायु, वनस्पति और वृक्ष जीव (७) स्थितिवन्ध के कारणभूत अध्यवसायस्थान (८) अनुभाग, (९) योगच्छेद प्रतिभाग, (१) एक अवसर्पिणी और दूसरी अवसर्पिणीयों दोनों के समय । ये प्रत्येक दश राशियां असंख्यात २ हैं । स्थितिवन्ध के कारणभूत अध्यवसायस्थान, असंख्यात इस प्रकार से हैं-जैसे ज्ञानावरण का जघन्य-स्थितिवन्ध अन्तर्मुहूर्त का है और उत्कृष्ट स्थितिवन्ध ३० कोटीकाटी सागरोपमका है । मध्यमस्थितिवन्ध एक, दो, तीन, चार, आदि समय अधिक अन्तर्मुहूर्त आदिका है । इस प्रकार जघन्य और उत्कृष्ट स्थितिवन्ध के बीच के मध्यमस्थितिवन्ध के स्थान असंख्यात आते हैं । क्योंकि इन स्थितिवन्धों के कारणभूत प्रत्येक अध्यवसायस्थान भिन्न २ ही हैं । इस प्रकार होने पर एक भी ज्ञानावरण कर्म में असंख्यातसंस्थितिवन्धाध्य-

तेज, वायु, वनस्पति અને વ્રક્ષ જીવ, (७) स्थितिवन्धना कारणभूत अध्यवसाय स्थान, अनुभाग (८) योगच्छेद प्रतिभाग, (१०) એક ઉત્સર્પિણી અને બીજી અવસર્પિણી, આમ બન્નેનો સમયો, આ દરેકે દરેક દશ રાશિઓ અસંખ્યાતઅસંખ્યાત છે. સ્થિતિવન્ધના કારણભૂત અધ્યવસાયસ્થાન, અસંખ્યાત આ પ્રમાણે છે જેમ જ્ઞાનાવરણનો જઘન્યસ્થિતિ વન્ધ અન્તર્મુહૂર્તનો છે અને ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિવન્ધ ૩૦ કોટી-કોટી સાગરોપ-પનો છે. મધ્યમસ્થિતિવન્ધ એક, બે, ત્રણ, ચાર વગેરે સમય અધિક અન્તર્મુહૂર્ત વગેરેનો છે. આ પ્રમાણે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિવન્ધના મધ્યના મધ્યમસ્થિતિવન્ધનું સ્થાન અસંખ્યાત આવે છે કેમકે આ સ્થિતિ વન્ધોના કારણભૂત પ્રત્યેક અધ્યવસાય સ્થાન ભિન્ન ભિન્ન જ છે આ પ્રમાણે હોવાથી એક પણ જ્ઞાનાવરણ કર્મમાં અસંખ્યાતસ્થિતિ વન્ધાધ્યવસાય સ્થાન થઈ જાય છે આ પ્રમાણે દર્શનાવરણ વગેરેમાં પણ બાણી લેવું જોઈએ.

ભેદમિત્તાર સવિશેષાઃ । એતેપાં ચ અનુભાગવિશેષાણાં હેતુભૂતાનિ અસંખ્યેય-
લોકાકાશપ્રદેશપ્રમાણાનિ અધ્યવસાયસ્થાનાનિ ભવન્તિ, અતોऽનુભાગભેદા
અપિ અસંખ્યેયા વૉધ્યાઃ । કારણભેદે કાર્યાણાનપિ ભેદો ભવત્યેવેતિ । (૯) યોગ-
ચ્છેદપ્રતિભાગાઃ=યોગો=મનોવાકાયત્રિપયં વીર્યં, તસ્ય છેદેન=કેવલિ પ્રજ્ઞાચ્છેદેન
પ્રતિ=ત્રિશિષ્ટાઃ નિર્વિભાના ભાગાઃ । એતે ત્રિ નિર્ગોદાદિ સંક્ષિપ્તચ્ચેન્દ્રિયપર્યન્ત-
જીવાશ્રિતા જઘન્યાદિભેદમિત્તા અસંખ્યેયા વૉધ્યાઃ । તથા-(૧૮) દ્વિસમય
સમયાઃ-દ્વયોઃ સમયોઃ=ઉત્તર્પિણ્યવસર્પિણીકાલમ્વરૂપયોઃ સમયા અસંખ્યેય
મ્વરૂપા વૉધ્યાઃ । એવમેતે પ્રત્યેકઅસંખ્યેયરૂપા દશ પ્રકેષા વૉધ્યાઃ । ઉક્તંચ-

અસાચસ્થાન હો જાતે હૈં । ઇત્થી પ્રકાર દર્શનાવરણ આદિ કોમૈં ભી જાનના
ચારિયે । જ્ઞાનાવરણ આદિ વર્મોં વા જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ એવં મધ્યમ જો વિવિધ
ફલ દેને કી શક્તિરૂપ રસ વિશેષ હૈ-ઉત્તકા નામ અનુભાગ હૈ । હન અનુ-
ભાગ વિશેષોં કૈ કારણજૂન અસંખ્યાત લોકાકાશપ્રદેશ પ્રમિત અધ્યવસા-
યસ્થાન હોતે હૈં । હસલિયે અનુભાગ ભેદ ભી અસંખ્યાત હોતે હૈં । કારણોં
મૈં જહા ભેદ હોતા હૈં વહાં કાર્યોં મૈં ભી ભેદ હુઆ હી કરતા હૈ । યોગચ્છે-
દપ્રતિભાગ નિર્ગોદિયા જીવોં સે લેકર સજી પંચેન્દ્રિય તક કૈ જીવોં મૈં
હુઆ કરતે હૈં । યે અસંખ્યાત હોતે હૈં ઔર હનકે જઘન્ય આદિ અનેક ભેદ
હૈં । મનવચન ઔર કાથ સંબંધી વીર્યનો નામ યોગ હૈ, યે યોગ કૈ
કેવલિપ્રજ્ઞાચ્છેદ ઢાગ જો ણેસે વિભાગ કિયે જોતે હૈં-કિ ફિર જિનકા
દૂનરા વિભાગ ન હો સકે, વે યહાં યોગચ્છેદ પ્રતિભાગ સે ગૃહીત કિયે હૈં ।
ઉત્તર્પિણી ઔર અવસર્પિણી કાલ કૈ સમય જી અસંખ્યાત હોતે હૈં ।

જ્ઞાનાવરણ વગેરે કર્મોંનું જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ તેમજ મધ્યમ જે વિવિધ ફળ આપ-
વાની શક્તિરૂપ રસવિશેષ છે, તેનું નામ અનુભાગ છે. આ અનુભાગ વિશે-
ષના કારણજૂન અસંખ્યાત લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમિત અધ્યવસાય સ્થાન હોય
એથી અનુભાગ ભેદ પણ અસંખ્યાત હોય છે કારણોમાં વ્યા ભેદ હોય છે,
ત્યા કાર્યોમાં પણ ભેદ હોય જ છે યોગચ્છેદ પ્રતિભાગ નિર્ગોદિયા જીવોથી
સજીને સજી પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવોમાં થાય છે આ બધા અસંખ્યાત
હોય છે. અને એજના જઘન્ય વગેરે અનેક ભેદો હોય છે મન, વચન અને
કાથસંબંધી વીર્યનું નામ યોગના કેવલિપ્રજ્ઞાચ્છેદ વડે જો આ જાતના
વિભાગ કરવાના આવે છે કે એજના ફરી વિભાગ થઈ જ ન શકે, તે આથી
યોગચ્છેદ પ્રતિભાગથી ગૃહીત થોતો છે ઉત્તર્પિણી અને અવસર્પિણી
કાલના સમય પણ અસંખ્યાત હોય છે આ પ્રમાણે આ પ્રત્યેક દશ પ્રકેષ

લોગાગાસપણ્સા ૧, ધમ્મા ૨ ધમ્મે ૩ ગજીવદેસા ૪ ય ।

દન્વદ્વિયા નિઓઆ ૫, પત્તેયા ૬ ચેવ વોદ્ધવ્વા ॥૧॥

ઠિહંબંધજ્ઞવસાણા ૭ અંગુભાગ ૮ જોગછેપપલિભાગ ૯ ।

દોણ્હ ય સમાણ સમયા ૧૦, અસંલપવલ્લેવયા ૧૧ દસ ૩ ॥૨॥

છાયા—લોકાકાશમદેશા ધર્માધર્મેકજીવદેશાશ્ચ ।

દ્રવ્યાર્થિકા નિયોગાઃ પ્રત્યેકાશ્ચેવ વોદ્ધવ્વાઃ ॥૧॥

સ્થિતિવન્ધ્યાધ્યવસાના અભુભાગા યોગછેદમતિભાગાઃ ।

દ્વયોશ્ચ સમયોઃ સમવા અસંખ્યેવાઃ પ્રક્ષેપકા દશ તુ ॥૨॥ ઇતિ ।

एते दश प्रक्षेपाः पूर्वोक्ते वारत्रयवर्गिते राशौ प्रक्षिप्यन्ते । इत्थं यो राशिः पिण्डितो भवति, तस्य पुनः पूर्ववद् वारत्रयं वर्गः क्रियते । ततश्च एकरिमन् रूपे ऽपसारिते उत्कर्षकम् असंख्येयासंख्येयकं भवति । इत्थं नवविधमप्यसंख्येय-कमुक्तमिति ॥सू० २३५॥

इस प्रकार ये प्रत्येक दश प्रक्षेप असंख्यात स्वरूप हैं । उक्तं च करके जो ये दो गाथाएँ 'लोगागासपण्सा' इत्यादि 'ठिहंबंधज्ञवसाणा' इत्यादि यहां उद्धृत की गई हैं, वे इन्हीं दश प्रक्षेपकों के नाम को कहती हैं । ये दश प्रक्षेपवारत्रयवर्गित पूर्वोक्त राशि में प्रक्षिप्त किये जाते हैं । इस प्रकार इनके उस राशि में प्रक्षिप्त करने पर जो राशि आती है, उसका पुनः पूर्व के जैसा तीन बार वर्ग करना चाहिये । और फिर आगत राशि में से एक कम कर देना चाहिये । इस प्रकार जो राशि का प्रमाण बचे वह उत्कृष्ट असंख्यातासंख्यात है । इस प्रकार से यह नव प्रकार के असंख्यात का वर्णन जानना चाहिये ॥ सू० २३५ ॥

અસંખ્યાત સ્વરૂપ છે. ઉક્તંય કરીને જે આ બે ગાથાઓ 'લોગાગાસ પણ્સા' ઇત્યાદિ 'ઠિહંબંધજ્ઞવસાણા' વગેરે અહીં ઉદ્ધૃત કરવામાં આવી છે. તે એજ દશ પ્રક્ષેપકોના નામને કહે છે. આ દશ પ્રક્ષેપ વારત્રય વર્ગિત પૂર્વોક્ત રાશિમાં પ્રક્ષિપ્ત કરવાથી જે રાશિ આવે છે, તેનો ફરી પૂર્વની જેમ જ ત્રણ વાર વર્ગ કરવો જોઈએ. અને પછી આગત રાશિમાંથી એક એછા કરી નાખવો જોઈએ, આ પ્રમાણે જે રાશિનું પ્રમાણ બાકી રહે તે ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતાસંખ્યાત છે. આ પ્રમાણે આ નવ પ્રકારના અસંખ્યાતનું વર્ણન બાણુનું જોઈએ. ॥ સૂત્ર-૨૩૫ ॥

अथ पूर्वोक्तपट्टविधमनन्तरं प्ररूपयति—

मूलम्—जहणयं परित्ताणंतयं केवइयं होइ ? जहणयं असंखेज्जासंखेज्जयनेत्ताणं रासीणं अणमणवभासो पडिपुणो जहणयं परित्ताणंतयं होइ, अहवा उक्कोसए असंखेज्जासंखेज्जए रूवं पक्खित्तं जहणयं परित्ताणंतयं होइ । तेण परं अजहणमणुक्कोसयाइं ठाणाइं जाव उक्कोसयं परित्ताणंतयं ण पावइ । उक्कोसयं परित्ताणंतयं केवइयं होइ ? जहणयपरित्ताणंतयमेत्ताणं रासीणं अणमणवभासो रूवूणो उक्कोसयं परित्ताणंतयं होइ, अहवा जहणयं जुत्ताणंतयं रूवूणं उक्कोसयं परित्ताणंतयं होइ । जहणयं जुत्ताणंतयं केवइयं होइ ? जहणयपरित्ताणंतयमेत्ताणं रासीणं अणमणवभासो पडिपुणो जहणयं जुत्ताणंतयं होइ, अहवा उक्कोसए परित्ताणंतए रूवं पक्खित्तं जहणयं जुत्ताणंतयं होइ । अभवसिद्धियावि तत्तियाहोति । तेण परं अजहणमणुक्कोसयाइं ठाणाइं जाव उक्कोसयं जुत्ताणंतयं ण पावइ । उक्कोसयं जुत्ताणंतयं केवइयं होइ ? जहणएणं जुत्ताणंतएणं अभवसिद्धिया गुणिया अणमणवभासो रूवूणो उक्कोसयं जुत्ताणंतयं होइ, अहवा जहणयं अणंताणंतयं रूवूणं उक्कोसयं जुत्ताणंतयं होइ । जहणयं अणंताणंतयं केवइयं होइ ? जहणएणं जुत्ताणंतएणं अभवसिद्धिया गुणिया अणमणवभासो पडिपुणो जहणयं अणंताणंतयं होइ, अहवा उक्कोसए जुत्ताणंतए रूवं पक्खित्तं जहणयं अणंताणं-

તયં હોઈ, તેણ પરં અજહણ્ણમણુકોસયાઈં ઠાણાઈં । સે તં
ગણણાસંઘા ॥સૂ૦૨૩૬॥

હાયા— જઘન્યકં પરીતાનન્તકં કિયદ્ ભવતિ? જઘન્યકાઽસંઘેયાસંઘે-
યકમાત્રાણાં રાશીનામ્ અન્યોન્યાઽભ્યાસઃ પ્રતિપૂર્ણઃ—જઘન્યકં પરીતાનન્તકં
ભવતિ, અથવા ઉત્કર્ષકે અસંઘેયાસંઘેયકે રૂપં પ્રક્ષિપ્તં જઘન્યકં પરીતા-

અવ સૂત્રકાર આઠ પ્રકાર કે જો અનંત હૈં, उनका वर्णन करते हैं—
'जहण्णयं परित्ताणंतयं' इत्यादि ॥

શબ્દાર્થ—(જહણ્ણયં પરિત્તાણંતયં કેવદ્દયં હોઈ) હે ભદ્રન્ત! જઘન્ય
પરીતાનન્તક કા કયા સ્વરૂપ હૈં?

ઉત્તર—(જહણ્ણયં અસંઘેજ્જા સંઘેજ્જયમેત્તણં રાસીણં અણ્ણમણ્ણ-
વ્ભાસે પહિપુણ્ણો જહણ્ણયં પરિત્તાણંતયં હોઈ) જઘન્ય અસંઘ્યાતા-
સંઘ્યાતરૂપ જો રાશિ હૈ, उसका अन्योन्य अभ्यास के रूप में आपस
में गुणा करना चाहिये । और उसमें से एक कस नहीं करना चाहिये ।
यही जघन्य परीतानंतक का स्वरूप है (अहवा उक्कोसए असंखेज्जा-
संखेज्जए रूवं पक्खित्तं जहण्णयं परित्ताणंतयं होइ) अथवा—उत्कृष्ट
असंख्यातासंख्यात में एक जोड़ने पर जघन्य परीतानंतक का प्रमाण बन

હવે સૂત્રકાર આઠ પ્રકારના જે અનંતો છે, તેમનું વર્ણન કરે છે.—

‘જહણ્ણયં પરિત્તાણંતયં’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—(જહણ્ણયં પરિત્તાણંતયં કેવદ્દયં હોઈ) હે ભદ્રન્ત! જઘન્ય
પરીતાનન્તકનું સ્વરૂપ કેવું છે !

ઉત્તર—(જહણ્ણયં અસંઘેજ્જાસંઘેજ્જયમેત્તણં રાસીણં અણ્ણમણ્ણવ્ભાઓ
પહિપુણ્ણો જહણ્ણયં પરિત્તાણંતયં હોઈ) જઘન્ય અસંઘ્યાતાસંઘ્યાત જે રાશિ
છે, તેનો અન્યોન્ય અભ્યાસના રૂપમાં પરસ્પર ગુણાકાર કરવો જોઈએ. અને
તેમાંથી એક એછો ન કરવો જોઈએ. એજ જઘન્ય પરીતાનંતકનું
સ્વરૂપ છે. (અહવા ઉક્કોસए असंखेज्जा संखेज्जए रूवं पक्खित्तं जहण्णयं
परित्ताणंतयं होइ) અથવા ઉત્કૃષ્ટ અસંઘ્યાત સંઘ્યાતમાં એક

નન્તકં ભવતિ । તતઃ પરમ્ અજઘન્યાનુત્કર્ષકાણિ સ્થાનાનિ યાવત્ ઉત્કર્ષકં પરીતાનન્તકં ન પ્રાપ્નોતિ । ઉત્કર્ષકં પરીતાનન્તકં ક્રિયદ્ ભવતિ?, જઘન્યક-પરીતાનન્તકમાત્રાણાં રાશીનામ્ અન્યોન્યાઽભ્યાસો રૂપોનઃ ઉત્કર્ષકં પરીતા-નન્તકં ભવતિ, અથવા જઘન્યકં યુક્તાનન્તકં રૂપોનમ્ ઉત્કર્ષકં પરીતાનન્તકં ભવતિ । જઘન્યકં યુક્તાનન્તકં ક્રિયદ્ ભવતિ? જઘન્યકપરીતાનન્તકમાત્રાણાં

જાતા હૈ । (તેજ પરં અજઘણમણુક્રોસયાઈં ઠાણાઈં જાવ ઉક્રોસયં પરિત્તાણંતયં ણ પાવહ) હસકે વાદ અજઘન્યાનુત્કૃષ્ટ પરીતાનન્તક કે સ્થાન હોતે હૈં । જઘન્ય પરીતાનન્તક સે આગે એક એક અંક કી વૃદ્ધિ કરતે જાનીં ચાહિયે-તો યહ વૃદ્ધિ વહાં તક કરનીં ચાહિયે કિ-‘જહાં ઉત્કૃષ્ટ પરીતાનન્તક કા સ્થાન ન આ જાવે । (ઉક્રોસયં પરિત્તાણંતયં કેવહયં હોઈ) હે ભદન્ત ! ઉત્કૃષ્ટ પરીતાનન્તક કા કયા સ્વરૂપ હૈ ?

ઉત્તર-(જઘણયપરિત્તાણંતયમેત્તાણં રાસીણં અણમણઠનાસો રૂઘૂણો ઉક્રોસયં પરિત્તાણંતયં હોઈ) જઘન્ય પરીતાનન્તક કા જિતના પ્રમાણ કહા ગયા હૈ, ઉસકો આપસ મેં અન્યોન્ય અભ્યાસ કરના ચાહિયે ઓર ઉસ રાશિ મેં સે એક અંક કમ કર દેના ચાહિયે-હસ પ્રકાર જિતની રાશિ કા પ્રમાણ રહે, વહ ઉત્કૃષ્ટ પરીતાનન્તક કા પ્રમાણ જાનના ચાહિયે । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ-‘જઘન્ય પરીતાનન્તક મેં જિતના સર્પપોં કા પ્રમાણ હોતા હૈ-ઉસ પ્રમાણ કા આપસ મેં અન્યોન્ય અભ્યાસ કે રૂપ મેં

જેડવાથી જઘન્ય પરીતાનન્તકનું પ્રમાણ બને છે. (તેજ પરં અજઘણ-મણુક્રોસયાઈં ઠાણાઈં જાવ ઉક્રોસયં પરિત્તાણંતયં ણ પાવહ) ત્યાર પછી અજઘન્યાનુત્કૃષ્ટ પરીતાનન્તકના સ્થાનો હોય છે. જઘન્ય પરીતાનન્તકથી આગળ એક એક અંકની વૃદ્ધિ ઉત્કૃષ્ટ પરીતાનન્તકનું સ્થાન ન આવી બધ ત્યાં લગી કરવી જોઈએ (ઉક્રોસયં પરિત્તાણંતયં કેવહયં હોઈ?) હે ભદન્ત ! ઉત્કૃષ્ટ પરીતાનન્તકનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર-(જઘણયપરિત્તાણંતયમેત્તાણં રાસીણં અણમણઠનાસો રૂઘૂણો ઉક્રોસયં પરિત્તાણંતયં હોઈ) જઘન્ય પરીતાનન્તકનું જેટલું પ્રમાણ કહેવામાં આવ્યું છે, તેના પરસ્પર વર્ગ કરવો જોઈએ. અને તે રાશિમાંથી એક અંક ઓછો કરી નાખવો જોઈએ. આ પ્રમાણે જેટલી રાશિનું પ્રમાણ બાકી રહે, તે ઉત્કૃષ્ટ પરીતાનન્તકનું પ્રમાણ બાકી જોઈએ. તાત્પર્ય આ છે કે જઘન્ય પરીતાનન્તકમાં જેટલા સર્પપોંનું પ્રમાણ હોય છે, તે પ્રમાણનો પરસ્પર અન્યોન્ય અભ્યાસના રૂપમાં શુભાકાર કરવાથી જઘન્ય

રાશીનામ્ અન્યોન્યાઽભ્યાસઃ પ્રતિપૂર્ણો જઘન્યકં યુક્તાન્તકં ભવતિ, અથવા ઉત્કૃષ્ટકે પરીતાન્તકે રૂપં પ્રક્ષિપ્તં જઘન્યકં યુક્તાન્તકં ભવતિ, અથવાસિદ્ધિકા

ગુણા કરને પર જઘન્ય યુક્તાન્તક કા પ્રમાણ આતા હૈ । ઔર જવ હસમેં સે એક સર્પિષ કમ કર દિયા જાના હૈ તો, વહી રાશિ ઉત્કૃષ્ટ પરીતાન્તક કા પ્રમાણ હો જાતા હૈ । इन्ही बात को सूत्रकार यों सम-
झाते हैं कि (अहवा-जहणयं जुत्ताणंतयं रुद्रुणं उक्कोसयं परित्ताणंतयं होइ) जघन्य युक्तान्तक में जितने सर्पिषों का प्रमाण कहा गया हैं-
उतमें एक सर्पिष कल कर देने पर उत्कृष्ट परीतान्तक का प्रमाण आ जाता है । (जहणयं जुत्ताणंतयं केवइयं होइ ?) जघन्य युक्ता-
न्तक का प्रमाण कितना होता है ?

उत्तर-(जहणपपरित्ताणंतमेत्ताणं रासीणं अणमण्णवभासो पडि-
पुणो जहणयं जुत्ताणंतयं होइ) जघन्य परीतान्तक में जितना सर्पिषों
का प्रमाण होता है, उसका अन्योन्य अभ्यास के रूपमें गुणित करो और
फिर उस गुणित राशि में से एक सर्पिष कम नहीं करो-यही जघन्य
युक्तान्तक का प्रमाण है । (अहवा उक्कोसए परित्ताणंतए रूवं
पक्खित्तं जहणयं जुत्ताणंतयं होइ) अथवा उत्कृष्ट परीतान्तक का जो
प्रमाण है उसमें एक सर्पिष प्रक्षिप्त कर दो-तो यह प्रमाण जघन्य युक्ता-

યુક્તાન્તકનું પ્રમાણ આવે છે. અને જ્યારે આમાંથી એક સર્પિષ ઓછો
કરવામાં આવે છે ત્યારે તે જ રાશિ ઉત્કૃષ્ટ પરીતાન્તકનું પ્રમાણ થાય છે.
એજ વાતને સૂત્રકાર આ પ્રમાણે સમજાવે છે કે-(અહવા જહણયં જુત્તા-
ણંતયં રુદ્રુણં ઉક્કોસયં પરિત્તાણંતયં હોઈ) જઘન્ય યુક્તાન્તકમાં જેટલા
સર્પિષોનું પ્રમાણ કહેવામાં આવ્યું છે, તેમાં એક સર્પિષ ઓછો કરવાથી
ઉત્કૃષ્ટ પરીતાન્તકનું પ્રમાણ આવી જાય છે. (જહણયં જુત્તાણંતયં
કેવइयं હોઈ ?) જઘન્ય યુક્તાન્તકનું પ્રમાણ કેટલું હોય છે ?

ઉત્તર--(જહણપરિત્તાણંતમેત્તાણં રાસીણં અણમણ્ણવભાસો પડિપુણો
જહણયં-જુત્તાણંતયં હોઈ) જઘન્ય પરીતાન્તકમાં જેટલા સર્પિષોનું
પ્રમાણ હોય છે, તેનો અન્યોઅન્ય અભ્યાસના રૂપમાં ગુણાકાર કરો
અને પછી તે ગુણિત રાશિમાંથી એક સર્પિષ ઓછો કરે
નહિ, તો એજ જઘન્ય યુક્તાન્તકનું પ્રમાણ છે. (અહવા ઉક્કોસए
પરિત્તાણંતए રૂવં પક્ખિત્તં જહણયં જુત્તાણંતયં હોઈ) અથવા ઉત્કૃષ્ટ પરીતા-
ન્તકનું જે પ્રમાણ છે, તેમાં એક સર્પિષ પ્રક્ષિપ્ત કરી દો તો આ પ્રમાણ

અપિ તાવન્તો ભવન્તિ, તતઃ પરમ્ અજઘન્યાનુત્કર્ષકાણિ સ્થાનાનિ યાવત્ ઉત્કર્ષકં
યુક્તાનન્તકં ન પ્રાપ્નોતિ । ઉત્કર્ષકં યુક્તાનન્તકં કિયદ્ ભવતિ ?, જઘન્યકેન
યુક્તાનન્તકેન અભવસિદ્ધિકા ગુણિતા અન્યોન્યાઽભ્યાસઃ રૂપોનઃ ઉત્કર્ષકં
યુક્તાનન્તકં ભવતિ, અથવા જઘન્યકમ્ અનન્તાનન્તકમ્ રૂપોનમ્ ઉત્કર્ષકં યુક્તા
નન્તકં ભવતિ । જઘન્યકમ્ અનન્તાનન્તકમ્ કિયદ્ ભવતિ ?, જઘન્યકેન યુક્તા-
નન્તકેન અભવસિદ્ધિકા ગુણિતા અન્યોન્યાઽભ્યાસઃ પ્રતિપૂર્ણો જઘન્યકમ્ અનન્તા-

નન્તક કા હોતા હૈ । (અભવસિદ્ધિયા વિ તદ્વ્યા હોતિ) અભવસિદ્ધિક
બી હતને હી હૈં । તાત્પર્ય કહને કા ચહ હૈ કિ-‘જઘન્યયુક્તાનન્તક મેં
જિતના પ્રમાણ સર્પપોં કા હોતા હૈ ઉતના હી પ્રમાણ કેવલી ભગવાન
ને અભવસિદ્ધિક જીવોં કા કહા હૈ । (તેન પરં અજહણમણુકોસ-
યાઈ ઠાણાઈ જાવ ઉકોસયં જુત્તાણંતયં ન પાવહ) જઘન્ય યુક્તાનન્તક
કે બાદ અજઘન્ય અનુકૃષ્ટ યુક્તાનન્તક કે સ્થાન હોતે હૈં-ઔર યે
સ્થાન ક્રમશઃ એક એક સર્પપરૂપ અંક કી વૃદ્ધિ હોતે ૨ વર્હાં તક
વઢતે જાતે હૈં કિ-‘જબ તક ઉત્કૃષ્ટ યુક્તાનન્તક કા પ્રમાણ નહીં
આ જાતા હૈ । ’ (ઉકોસયં જુત્તાણંતયં કેવહ્યં હોઈ) હે ભદન્ત ! યહ
ઉત્કૃષ્ટ યુક્તાનન્તક કિતના હોતા હૈ ? (જહણણં જુત્તાણંતણં અભ-
વસિદ્ધિયા ગુણિયા, અણમણ્ણભાસો રૂવૂણો ઉકોસયં જુત્તાણંતયં
હોઈ) જઘન્ય યુક્તાનન્તક સે અભવસિદ્ધિકોં કા ગુણા કરો અર્થાત્
જઘન્યયુક્તાનન્તક કા અન્યોન્યાઽભ્યાસરૂપ સે ગુણા કરો હસ પ્રકાર કરને

જઘન્ય યુક્તાનન્તકનું થઈ જાય છે. (અભવસિદ્ધિયા વિ તદ્વ્યા હોતિ) અભવ
સિદ્ધિકો પણ આટલા જ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે ‘જઘન્ય
યુક્તાનન્તકમાં જેટલું પ્રમાણ સર્પપોંનું હોય છે, તેટલું જ પ્રમાણ કેવલી
ભગવાનના અભવસિદ્ધિક જીવોં કહેવામાં આવ્યું છે. (તેન પરં અજહણ-
મણુકોસયાઈ ઠાણાઈ જાવ ઉકોસયં જુત્તાણંતયં ન પાવહ) જઘન્ય યુક્તાનન્તકોના
સ્થાનો હોય છે-અને આ સ્થાનો નંતક પછી અજઘન્ય અનુકૃષ્ટયુક્તા
ક્રમશઃ એક એક સર્પપ રૂપ અંકથી વૃદ્ધિ કરતાં કરતાં ત્યાં સુધી વધતાં
જવું જોઈએ કે ‘જ્યાં લગી ઉત્કૃષ્ટ યુક્તાનન્તકનું પ્રમાણ આવી ન જાય’
(ઉકોસયં જુત્તાણંતયં કેવહ્યં હોઈ ?) હે ભદન્ત ! આ ઉત્કૃષ્ટ યુક્તાનન્તકનું
પ્રમાણ કેટલું હોય છે ? (જહણણં જુત્તાણંતણં અભવસિદ્ધિયા ગુણિયા
અણમણ્ણભાસો રૂવૂણો ઉકોસયં જુત્તાણંતયં હોઈ) જઘન્યયુક્તાનન્તકથી
અભવસિદ્ધિકોના ગુણાકાર કરો. એટલે કે જઘન્ય યુક્તાનન્તકનો અન્યોન્યા-

નન્તકં ભવતિ, અથવા ઉત્કર્ષકે યુક્તાનન્તકે રૂપં પ્રક્ષિપ્તં જઘન્યકમ્ અનન્તાનન્તકં
ભવતિ, તતઃ પરમ્ અજઘન્યાનુત્કર્ષકાણિ સ્થાનાનિ । સા એવા ગણનાસંખ્યા ૧૨૩૬ ।

ટીકા—‘જહ્ણયં પરિતાણંતયં’ इत्यादि—

अथ अनन्तकस्य प्रथमभेदं जिज्ञासितुकामः शिष्यः पृच्छति—जघन्यकं
परीतानन्तकं कियद् भवति ? इति । उत्तरयति—जघन्यकाऽसंख्येयासंख्येयक
मात्राणां राशीनामिथादि । अस्यार्थः पूर्ववद् बोध्यः । ततः परम् अजघन्यानु-
त्कर्षकाणि स्थानानि भवन्ति, यावत् एकोत्तरिकया वृद्ध्या उत्कर्षकं परीतानन्तकं
न प्राप्नोति । अथ उत्कर्षकपरीतानन्तकं कियद् भवति ?, इति शिष्यप्रश्नः ।
उत्तरयति—‘जह्णयं’ इत्यादि । जघन्यके परीतानन्तके यावन्ति रूपाणि भवन्ति
तावत्संख्यकानां राशीनां पूर्वादभ्योऽन्याभ्यासः=अन्योऽन्यगुणनया जातो यो
राशिः स जघन्यकं युक्तानन्तकं भवति, स राशी रूपोनः=अपसारितैकसर्पपः
उत्कर्षकं परीतानन्तकं भवति । अगुमेवार्थं शब्दान्तरेणाह—अथवा जघन्यकं युक्ता-
नन्तकं रूपोनम्-उत्कर्षकं परीतानन्तकं भवतीति । जघन्यकं युक्तानन्तकं
कियद् भवति ? इति शिष्येण पृष्ठ उत्तरयति—‘जह्णयं परिताणंतयं’ इत्यादि ।
अर्थः स्पष्टः । तथा—अभवसिद्धिका अपि तावन्त एव भवन्ति । अयं भावः—जघ-
न्यकयुक्तानन्तके यावन्ति रूपाणि भवन्ति अभवसिद्धिका अपि जीवाः केवलिना
तावन्त एवोक्ताः । ततः परम् अजघन्यानुत्कर्षकाणि स्थानानि भवन्ति यावद्
एकोत्तरिकया वृद्ध्या उत्कर्षकं युक्तानन्तकं न भवतीति । उत्कर्षकं युक्तानन्तकं
कियद् भवति ? इति शिष्यप्रश्नः । उत्तरयति—जघन्यकेन युक्तानन्तकेन अभव-

પર જો રાશિ આવે તો જઘન્ય અનન્તાનન્તક છે એ એક સર્પપરૂપ
અંક કમ કર દો એ ઉત્કૃષ્ટ યુક્તાનન્તક હોતા હૈ । (અહવા-જહ્ણયં
અણંતાણંતયં રૂપૂણં ઉત્કૃષ્ટયં જુક્તાણંતયં હોઈ) અથવા—એક સર્પપરૂપ
અંક કમ જઘન્ય અનન્તાનન્તક ઉત્કૃષ્ટ યુક્તાનન્તક હોતા હૈ । હસકા
તાત્પર્ય ત્યાં પૂર્વોક્તરૂપ છે હૈ । (જહ્ણયં અણંતાણંતયં કેવલ્યં હોઈ ?)
હૈ ભદન્ત ! જઘન્ય અનન્તાનન્તક કિનના હોતા હૈ ?

બ્યાસ રૂપથી શુભાકાર કરો. આ પ્રમાણે કરવાથી જે રાશિ આવે તે જઘન્ય
અનંતાનંતક છે આ જઘન્ય અનંતાનંતકમાંથી એક સર્પપ રૂપ અંક આછો
કરો તો ઉત્કૃષ્ટ યુક્તાનંતક થાય છે. (અહવા-જહ્ણયં અણતાણંતય રૂપૂણં
ઉત્કૃષ્ટય જુક્તાણંતયં હોઈ) અથવા એક સર્પપ રૂપ અંક આછો જઘન્ય
અનંતાનન્તક ઉત્કૃષ્ટ યુક્તાનંતક હોય છે. આનું તાત્પર્ય પહેલાની જેમ
જ છે, (જહ્ણયં અણંતાણંતયં કેવલ્યં હોઈ ?) હૈ ભદન્ત ! જઘન્ય અનંતા-
નતકનું પ્રમાણ કેટલું હોય છે ?

સિદ્ધિકા ગુણિતા, અર્થાત્-અન્યોડન્યાભ્યાસઃ કૃતઃ-જઘન્યકયુક્તાનન્તકગતરૂપ-
રાશિસ્તાવતૈવ રાશિના ગુણિત ઇતિ તાવત્પર્યન્તમ્ એવં ગુણનયા યો રાશિર્નિષ્પન્નઃ સ
જઘન્યકમનન્તાનન્તકં ભવતિ, સ ગુણિતરાશિઃ રૂપોનઃ=એકેન સર્પપેણ ડનઃ
ઉત્કર્ષકં યુક્તાનન્તકં ભવતિ । અમુમેવાર્થં શબ્દાન્તરેણાહ-અથવા જઘન્યકમનન્તા-
નન્તકમિત્યાદિ । અથ શિષ્યો જઘન્યકમ્ અનન્તાનન્તકં કિયદ્ ભવતિ ? ઇતિ
પૃચ્છતિ । ઉત્તરયતિ-જઘન્યકેન યુક્તાનન્તકેન ઇત્યાદિ । અર્થઃ પૂર્વવદ્ વોધ્યઃ ।
તતઃ પરમ્=જઘન્યકાનન્તાનન્તકાત્ પરતોડનન્તાનન્તકસ્ય સર્વાણ્યપિ સ્થાનાનિ
અજઘન્યાનુત્કર્ષકાણિ ભવન્તિ । ઉત્કર્ષકમ્ અનન્તાનન્તકંતુ નાસ્ત્યેવેતિ વોધ્યમ્ ।
કેચિત્તુ ઉત્કર્ષકમપિ અનન્તાનન્તકમિચ્છન્તિ । તે હિ એવં પ્રતિપાદયન્તિ-જઘન્ય-
કસ્ય અનન્તાનન્તકસ્ય વર્ગઃ ક્રિયતે । તસ્ય વર્ગસ્યાપિ વર્ગઃ ક્રિયતે । તતો વર્ગ-

ઉત્તર-(જહ્ણણં જુત્તાણંતણં અભવસિદ્ધિયા ગુણિયા અણ્ણમણ્ણ-
આસો પહ્ણિણ્ણો જહ્ણણયં અણંતાણંતયં હોઈ) જઘન્ય યુક્તાનન્તક સે
અભવસિદ્ધિક અર્થાત્ જઘન્ય યુક્તાનન્તક કો ગુણો, ઔર હસ સે જો રાશિ
પ્રાપ્ત હો, ડસમેં સે એક સર્પપરૂપ અંક કમ મતકરો, યહી ડ ઘઃય અનંતાનં-
તક કા પ્રમાણ હૈ । (અહવા-ડકકોસણ જુત્તાણંતણ રૂવં પક્ષિલ્લત્તં જહ્ણણયં
અણંતાણંતયં હોઈ-તેણ પરં અજહ્ણણમણ્ણકોસયાઈ ઠાણાઈ-સે તં ગણ-
ણાસંખા) ઉત્કૃષ્ટ યુક્તાનન્તક કે પ્રમાણ મેં એક સર્પપરૂપ અંક જોડને પર
જઘન્ય અનન્તાનન્તક હોતા હૈ । જઘન્ય અનન્તાનન્તક સે આગે અનંતા-
નન્તક કે સમસ્તસ્થાન અજઘન્યાનુત્કૃષ્ટ અનંતાનન્તક કે હોતે હૈ । ઉત્કૃષ્ટ
અનન્તાનન્તક નહીં હોતા હૈ । કોઈ ૨ ઉત્કૃષ્ટઅનન્તાનન્તક ભી માનતે
હૈ । હસ વિષય મેં ડનકા એસા કહના હૈ-કિ જઘન્ય અનંતાનન્ત કા

ઉત્તરઃ—(જહ્ણણં જુત્તાણંતણ અભવસિદ્ધિયા ગુણિયા અણ્ણમણ્ણ-
આસો પહ્ણિણ્ણો જહ્ણણયં અણંતાણંતયં હોઈ) જઘન્ય યુક્તાનન્તકથી
જઘન્ય યુક્તનેા ગુણાકાર કરો અને આ ગુણાકારથી જે રાશિ પ્રાપ્ત થાય,
તેમાંથી એક સર્પવ રૂપ અંક પણ આછો કરો નહિ, એજ જઘન્ય
અનંતાનન્તકનું પ્રમાણ છે. (અહવા ડકકોસણ જુત્તાણંતણ રૂવં પક્ષિલ્લત્તં જહ્ણ-
ણય અણંતાણંતયં હોઈ-તેણ પરં અજહ્ણણમણ્ણકોસયાઈ ઠાણાઈ-સે ત ગણા
સંખા) ઉત્કૃષ્ટ યુક્તાનન્તકના પ્રમાણમાં એક સર્પવ રૂપ અંક જોડવાથી
જઘન્ય અનન્તાનન્તક થાય છે જઘન્ય અનન્તાનન્તકની આગળ અનંતાનન્તકના
અર્થાં સ્થાનેા અજઘન્યાનુત્કૃષ્ટ અનંતાનન્તક હોય છે. ઉત્કૃષ્ટ અનન્તાનન્તક
હોતું નથી. કોઈ કોઈ ઉત્કૃષ્ટ અનંતાનન્તકને પણ માને છે. આ સંબંધમાં
તેમનું એવું કહેવું છે કે જઘન્ય અનંતાનન્તકનેા વર્ગ કરો. આનાથી જે

वर्गस्यापि वर्गः क्रियते। एवं त्रिकृत्वो वर्गं कृत्वा तत्रान्येऽपि प्रत्येकमनन्त
स्वरूपाः पञ्च राशयो निक्षिप्यन्ते। ते पञ्च राशयः—(१) सिद्धाः=सर्वे सिद्धाः,
(२) निगोदजीवाः=सूक्ष्मवादरूपाः सर्वे निगोदजीवाः, (३) वनस्पतयः=
प्रत्येके अनन्ताश्च सर्वेऽपि वनस्पतिजन्तवः, (४) कालः=अतीतानागतवर्तमान-
कालसमयराशिः, (५) पुद्गलाः=पर्वपुद्गलद्रव्यसमूहः, (६) सर्वोऽलोकाकाशप्रदेश
राशिश्च। षडेतेऽनन्तप्रक्षेपा भवन्ति। उक्तंच—

वर्गं करो। इससे जो राशि आवे उसका फिर वर्ग करो और इस
प्राप्तराशि का भी वर्ग करो। इस प्रकार तीन बार वर्ग करके
अनन्तरूप इन छह राशियों को उसमें जोड़ दो—वे छह राशि ये
हैं—सिद्धा निगोदजीवा' इत्यादि (१) समस्त सिद्ध (२) सूक्ष्म वादरूप
समस्त निगोद जीव (३) प्रत्येक और साधारण अनन्तकायरूप
समस्त वनस्पति जीव (४) काल—अतीत, अनागत और वर्तमान काल-
रूप समयराशि (५) सर्व पुद्गलद्रव्यसमूह और (६) समस्त-
लोकाकाश की प्रदेश राशि। इस प्रकार तीन बार वर्गीकृत जघन्य
अनन्तक में ये सिद्धादिक कि जो प्रत्येक अनन्तराशि प्रमाण हैं—जोड़
देना चाहिये। इस प्रकार करने पर जो राशि उत्पन्न होवे—उस राशि
का पुनः पहिले जैसा तीन बार वर्ग करना चाहिये। ऐसा करने पर
भी वह उत्कृष्ट अनन्तानन्तक का प्रमाणरूप नहीं होती है। इसलिये
उसमें केवल ज्ञान और केवलदर्शन की जितनी भी पर्याय हैं, वे सब
और उसमें जोड़ी जानी हैं—तब कहीं उत्कृष्ट अनन्तानन्तक का प्रमाण

राशि आवे तेना इरी वर्ग करे अने जे राशि आवे तेना इरी वर्ग करे
आ प्रमाणे त्रयु वषत वर्ग करीने अनन्त रूप आ ६ राशिओने तेमां
उभेरी हो। ते ६ राशिओ आ छे—'सिद्धा निगोदजीवा' इत्यादि (१) समस्त
सिद्ध, (२) सूक्ष्म वादरूप समस्त निगोद जीव, (३) प्रत्येक अने साधारण
अनन्तकाय रूप समस्त वनस्पति जीव, (४) काल अतीत, अनागत, अने
वर्तमान काल रूप समय राशि (५) सर्व पुद्गल द्रव्य समूह अने (६)
समस्त लोकालोकाकाशनी प्रदेश राशि आ रीते त्रयु बार वर्गीकृत जघन्य
अनन्तकमां आ सिद्धादिकनी जे प्रत्येक अनन्त राशि प्रमाण छे—ते उभेरवी
जेधओ आ रीते करवाथी जे राशि उत्पन्न थाय ते राशिने इरी पडेलानी
जेम त्रयु वषत वर्ग करयो जेधओ आम करवाथी ते उत्कृष्ट अनन्ता-
नन्तनी प्रमाण रूप होतो नथी जेटला भाटे तेमां केवलज्ञान अने
केवलदर्शननी जेटली पर्यायो छे ते सर्व तेमां उभेरवामां आवे छे, त्यादे

સિદ્ધા ૧ નિર્ગોચજીવા ૨ વળસસર્ગ ૩ કાલ ૪ પુગલાચેત્ર ૫ ।

સન્નમલોગાગાસંદે, છપ્પેત્તેડણંતપક્ષેવા ॥'

છાયા—સિદ્ધા નિર્ગોદજીવાઃ વનસ્પતયઃ કાલઃ પુદ્ગલાથૈવ ।

સર્વોડ્લોકાક્રાશઃ પડપ્યેત્તેડનન્તપ્રક્ષેપાઃ ॥૬૩૬॥

ત્રિઃકૃત્તો વર્ગીકૃતે જગન્ન્યાકાનન્તકે સિદ્ધાદયઃ પ્રત્યેકમનન્તાઃ પડપિ રાશયઃ પ્રક્ષિપ્યન્તે । તત્તથ્થ યો રાશિર્જાયતે સ પુનરપિ ત્રિઃકૃત્વઃ પૂર્વવદ્ વર્ગીક્રિયતે, તથાપિ ઉત્કર્ષકપ્ અનન્તાનન્તકં ન ભવતિ । તતસ્તત્ર કેવલજ્ઞાનકેવલદર્શન પર્યાયાઃ પ્રક્ષિપ્યન્તે । એવં ચ સતિ ઉત્કર્ષકમનન્તાનન્તકં ભવતિ । ઇદં ચ સર્વ- વસ્તુસંગ્રાહકમ્ । અતઃ પરં સંખ્યાવિષયસ્ય વસ્તુનઃ સત્તા નાસ્તીતિ । અત્રાગમે તુ અજગન્ન્યાનુત્કર્ષકમેવાનન્તાનન્તકમુક્તમ્ । ઉત્કર્ષકમનન્તાનન્તકં તુ નાત્ર વિવક્ષિતમ્ । અતોડત્ર સૂત્રે યત્ર કુત્રાપિ અનન્તાનન્તકમુક્તં તત્ર સર્વત્રાપિ અજગન્ન્યાનુ- ત્કર્ષકં ભવતીતિ । તદેવ સમ્બેદમષ્ટવિવમનન્તકં પ્રરૂપિતમ્ । ઇત્યં ચ સમ્બેદા ગણનાસંખ્યા પ્રરૂપિતેતિ સૂચયિતુમાઠ—સૈવા ગણનાસંખ્યેતિ ॥સૂ. ૨૩૬॥

હોતા હૈ । યહ ઉત્કૃષ્ટ અનન્તાનન્તક સમસ્તવસ્તુઓં કા સંગ્રાહક હોતા હૈ । હસકે બાદ સંખ્યા કી વસ્તુ કી સત્તા નહીં હૈ । અર્થાત્ કોઈ એસી વસ્તુ અવશિષ્ટ નહીં રહતી જો હસ ઉત્કૃષ્ટ અનન્તાનન્તક રૂપ ગણના મેં વિષયભૂત ન હો ચુકી હો । યદિ કોઈ એસી વસ્તુ હી ન હો તો ઉસકા સ્વરવિષાળ કે જૈસી કોઈ સત્તા નહીં માની જા સકની । યહાં આગમ મેં તો અજગન્ન્ય અનુત્કૃષ્ટ કો હી અનન્તાનન્તક કહા ગયા હૈ । ઉત્કૃષ્ટ અનન્તાનન્તક તો યહાં વિવક્ષિત હી નહીં હુમા હૈ । હસલિયે સૂત્ર મેં જહાં કહીં પર બી અનન્તાનન્તક કા પાઠ આવે વહાં સર્વત્ર અજગન્ન્ય અનુત્કૃષ્ટ અનન્તાનન્તક હી સમજનાં ચાહિયે । હસ પ્રકાર અષ્ટભેદ

ઉત્કૃષ્ટ અનન્તાનન્તકનું પ્રમાણ થાય છે આ ઉત્કૃષ્ટ અનન્તાનન્તક સમસ્ત વસ્તુઓનો સંગ્રાહક હોય છે. એના પછી સંખ્યાની વસ્તુની સત્તા નથી. એટલે કે કોઈ એવી વસ્તુ બાકી રહેતી નથી કે જે આ ઉત્કૃષ્ટ અનન્તાનન્તક રૂપ ગણનામાં વિષયભૂત ન થઈ ચૂકી હોય જે કોઈ એવી વસ્તુ જ ન હોય તો તેની ખરવિષાળની જેમ કોઈ સત્તા જ માનવામાં આવતી નથી. અહીં આગમમાં તો અજગન્ન્ય અનુત્કૃષ્ટને જ અનન્તાનન્તક કહેવામાં આવેલ છે. ઉત્કૃષ્ટ અનન્તાનન્તક તો અહીં વિવક્ષિત જ થયેલ નથી. એથી સૂત્રમાં જ્યાં કહી પછી અનન્તાનન્તકનો પાઠ આવે છે, ત્યાં બધે અજગન્ન્ય અનુત્કૃષ્ટ અનન્તાનન્તક જ સમજવું જોઈએ આ રીતે અષ્ટ ભેદ

મૂલમ્—સે કિં તં ભાવસંખ્યા? ભાવસંખ્યા—જે इमे जीवा संखगइनामगोत्ताइं कम्माइं वेदेति । से तं भावसंखा । से तं संखापमाणे । से तं भावप्पमाणे । से तं पमाणे पमाणेत्ति पयं समत्तं ॥सू. २३७॥

છાયા—અથ કે તે ભાવશદ્ધાઃ? ભાવ શદ્ધાઃ—ય इमे जीवाः शङ्खगतिनाम- गोत्राणि कर्माणि वेदयन्ति । त एते भावशङ्खाः । तदेतत् संख्याप्रमाणम् । तदे तद् भावप्रमाणम् । तदेतत् प्रमाणम् । प्रमाणेति पदं समाप्तम् ॥सू० २३७॥

સહિત અનંતક કી પ્રરૂપણા કિયા । इस प्ररूपणा से भेद सहित गणना संख्यापूर्व से प्ररूपित हो चुकी ॥ सू० २३६ ॥

‘સે કિં તં ભાવસંખ્યા’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ--(સે કિં તં ભાવસંખ્યા?) હે બદન્ત ! વે ભાવશંખ કયા હૈં ? (ભાવસંખ્યા)

ઉત્તર--ભાવશંખ इस प्रकार से हैं । (जे इमे जीवा संख गइनाम गोत्ताइं कम्माइं वेदेति-से तं भावसंखा) जो ये जीव कि-‘जिन्हे’ केवली भगवान् प्रत्यक्ष से जान रहे हैं या जो लोक की प्रतीति के विषयभूत बने हुए हैं और आयु आदि प्राणों से युक्त बने हुए हैं तथा जो उदयरूप में शंखपर्याय के योग्य तिर्यग्गति आदि नाम कर्म को और नीच गोत्र को वेद रहे हैं-भोग रहे हैं-वे भावशंख जीव है । (से तं संखापमाणे-से तं भावप्पमाणे से तं पमाणे-पमाणेत्ति पयं समत्तं) इस प्रकार संख्यात प्रमाण समाप्त हो चुका । इसकी समाप्ति होने पर

સહિત અનંતકનું પ્રરૂપણ કયું. આ પ્રરૂપણથી ભેદ સહિત ગણના સંખ્યા પૂર્ણ રૂપથી પ્રરૂપિત-થઈ ગઈ છે. ॥ સૂત્ર-૨૩૬ ॥

‘સે કિં તં ભાવ સંખ્યા’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ--(સે કિં તં ભાવ સંખ્યા?) હે બદન્ત ! તે ભાવશંખ શું છે ? (ભાવસંખ્યા)

ઉત્તર--ભાવ શંખ આ પ્રમાણે છે. (जे इमे जीवा संख गइनाम- गोत्ताइं कम्माइं वेदेति-से तं भावसंखा) જે આ જીવો કે ‘જેમને કેવલી ભગવાન પ્રત્યક્ષ રૂપમાં બાણી રહ્યા છે અથવા જેઓ લોકપ્રતીતિના વિષય ભૂત થયેલા છે અને આયુ વગેરે પ્રાણોથી યુક્ત થયેલા છે, તેમજ જે ઉદય રૂપમાં શંખ પર્યાય યોગ્ય તિર્યગૂ ગતિ આદિ નામ કર્મને અને નીચ ગોત્રને વેદી રહ્યા છે, ભોગવી રહ્યા છે, તે ભાવ શંખ જીવો છે. (સે તં સંખ્યાપમાણે સે તં ભાવપમાણે સે તં પમાણે પમાણેત્તિ પયં સમત્ત) આ

ટીકા—‘સે કિં તં’ इत्यादि—

अत्राऽपि ‘संख्या’ शब्देन शङ्खा गृह्यन्ते । संख्याप्रमाणस्य नामस्थापनादि बहुविचारविषयत्वादेव गुणप्रमाणतः पृथगुक्तिः । अन्यथा संख्याया अपि गुणत्वाद् गुणप्रमाण एव तस्यान्तर्भावः स्यादिति । शिष्यः पृच्छति—अथ के ते भावशङ्खाः ? इति । उत्तरयति—भावशङ्खास्तु य इमे=केवलप्रत्यक्षा लोकप्रतीता वा जीवाः=आयुः-प्राणादि युक्ताः शङ्खगतिनामगोत्राणि कर्माणि=शङ्खगतिनामगोत्रशब्देनेह शङ्खप्रायोग्यं तिर्यग्गतिनाम गृह्यते, तस्य चोपलक्षणत्वाद्

भावप्रमाण भी समाप्त हो चुका। इसकी समाप्ति होते ही समस्त प्रमाण द्वार भी समाप्त हो गया ।

भावार्थ—यहां ‘संख्या’ यह शब्द बहुवचनान्त है—इसका अर्थ शंख है। संख्या प्रमाण का जो गुणप्रमाण से यह पृथक् कथन किया है उसका कारण यह है कि—‘संख्या प्रमाण नाम, स्थापना, आदिरूप से बहुत विचार का विषयभूत हुआ है। गुणप्रमाण में यह बात नहीं है। नहीं तो फिर गुणरूप होने से संख्या प्रमाण का अन्तर्भाव उसी में हो जाना। इसे उससे पृथक् कहने की क्या आवश्यकता थी?। इसलिये यही मानना चाहिये कि—‘संख्या प्रमाण नाम स्थापनादिरूप प्रकार के विचार का विषयभूत हुआ है और गुणप्रमाण नहीं है। इसी कारण उससे भिन्न कथन किया गया है। शंखगति नाम गोत्र शब्द से यहां शंख पर्याय के प्रायोग्य तिर्यग्गति नामकर्म का एवं नीच गोत्र का

પ્રમાણુ સંખ્યા પ્રમાણુ સમાપ્ત થઈ ગયું. આની સમાપ્તિ થવાથી ભાવ પ્રમાણુ પણ સમાપ્ત થયેલ બાણું.

ભાવાર્થ—અહીં ‘સંખ્યા’ આ શબ્દ બહુવચનનાંત છે. આનો અર્થ શંખ થાય છે. સંખ્યા પ્રમાણુનું જે ગુણુપ્રમાણુથી આ પૃથક્ કથન કરવામાં આવ્યું છે, તેનું કારણુ આ છે કે ‘સંખ્યા પ્રમાણુ નામ, સ્થાપન આદિ રૂપથી બહુ જ વિચારનો વિષય થઈ ગયેલ છે. ગુણુ પ્રમાણુમાં આ વાત નથી નહીં તર ગુણુરૂપ હોવાથી સંખ્યા પ્રમાણુનો અન્તર્ભાવ તેમાં જ થઈ જાન. તે આને તેનાથી પૃથક રૂપમાં કહેવાની શી આવશ્યકતા હતી એથી એજ માનવું યોગ્ય છે કે ‘સંખ્યા પ્રમાણુ નામ સ્થાપનાદિ રૂપ અનેક પ્રકારના વિચારોના વિષયભૂત થયેલ છે. અને ગુણુ પ્રમાણુ થયેલ નથી. આ કારણુથી જ તેનું તેનાથી ભિન્ન કથન કરવામાં આવ્યું છે. શંખ ગતિ નામ ગોત્ર શબ્દથી અહીં શંખ પર્યાયના પ્રાયોગ્ય

દ્વીન્દ્રિયજાત્યૌદારિકશરીરાઙ્ગોપાઙ્ગાદીન્યપિ ગૃહ્યન્તે, તતશ્ચ શબ્દપ્રાયોગ્યં તિર્ય-
ગ્ગત્યાદિનામકર્મનીચૈર્ગોત્રલક્ષણં ગોત્રકર્મ ચ વિપાકતો વેદયન્તિ=અનુભવન્તિ,
ત ઉચ્યન્તે। પ્રકૃતમુપસંહરતિ-તદેતદ્ ભાવપ્રમાણમિતિ। इत्थं सभेदं संख्या
પ્રમાણં પ્રરૂપિતમિતિ સૂચયિતુમાહ-તદેતદ્ સંખ્યાપ્રમાણમિતિ। इत्थं सभेदं भाव
પ્રમાણં નિરૂપિતમિતિ સૂચયિતુમાહ-તદેતદ્ ભાવ પ્રમાણમિતિ। इत्थं च समस्तं
પ્રમાણદ્વારમુપસંહતમિતિ સૂચયિતુમાહ-તદેતદ્ પ્રમાણમિતિ। अमुमेवार्थं स्पष्टयितु-
માહ-પ્રમાણેતિ પદં સમાપ્તમિતિ। सम्पूर्णं प्रमाणद्वारमित्यर्थः ॥ सू० २३७॥

અથ ક્રમપ્રાપ્તમુપક્રમસ્ય ચતુર્થે ભેદં વક્તવ્યતાદ્વારં નિરૂપયતિ-

મૂલમ્-સે કિં તં વત્તવ્વયા ? વત્તવ્વયા-તિવિહા પપ્પણત્તા,
તં જહા-સસમયવત્તવ્વયા પરસમયવત્તવ્વયા સસમયપરસમય-
વત્તવ્વયા। સે કિં તં સસમયવત્તવ્વયા ? સસમયવત્તવ્વયા-જત્થ
ળં સસમણ આઘવિજ્જઈ પપ્પણવિજ્જઈ પરૂવિજ્જઈ દંસિજ્જઈ
નિદંસિજ્જઈ ઉવંદંસિજ્જઈ। સે તં સસમયવત્તવ્વયા। સે કિં તં
પરસમયવત્તવ્વયા ? પરસમયવત્તવ્વયા-જત્થ ળં પરસમણ
આઘવિજ્જઈ જાવ ઉવંદંસિજ્જઈ। સે તં પરસમયવત્તવ્વયા। સે
કિં તં સસમયપરસમયવત્તવ્વયા ? સસમયપરસમયવત્તવ્વયા-
જત્થ ળં સસમણ પરસમણ આઘવિજ્જઈ જાવ ઉવંદંસિજ્જઈ।
સે તં સસમયપરસમયવત્તવ્વયા। इयाणीं को णओ कं वत्तव्वयं
इच्छइ ? तत्थ णेगमसंगहववहारा तिविहं वत्तव्वयं इच्छंति,
તં જહા-સસમયવત્તવ્વયં પરસમયવત્તવ્વયં સસમયપરસમયવત્ત-

ગ્રહણ હુઆ છે। ઉપલક્ષણ હોને સે इससे द्वीन्द्रिय जाति, औदारिक
શરીર ઔદારિક અંગોપાઙ્ગ આદિ ગૃહીત હુઆ છે ॥ સૂ. ૨૩૭ ॥

તિર્યગ્ગતિ નામ કર્મનું અને નીચ ગોત્રનું શબ્દ થયેલ છે. ઉપલક્ષણ
હોવાથી આનાથી દ્વીન્દ્રિય જાતિ ઔદારિક શરીર, ઔદારિક અંગોપાંગ
વગેરે પણ ગૃહીત થયેલ છે. ॥ સૂ. ૨૩૭ ॥

व्ययं । उज्जुसुओ दुविहं वत्तव्वयं इच्छइ, तं जहा—ससमयवत्त-
व्वयं परसमयवत्तव्वयं । तत्थ णं जा सा ससमयवत्तव्वया सा
ससमयं पविट्ठा, जा सा परसमयवत्तव्वया सा परसमयं पविट्ठा,
तम्हा दुविहा वत्तव्वया, नत्थि तिविहा वत्तव्वया । तिणिण
सदणया एगं ससमयवत्तव्वयं इच्छंति, नत्थि परसमयवत्तव्वया,
कम्हा? जम्हा परसमए अणट्ठे अहेऊ असवभावे अकिरिण
उम्पग्गे अणुवएस्से मिच्छादंसणमितिकट्टु, तम्हा सव्वा सस-
मयवत्तव्वया, णत्थि परसनयवत्तव्वया, णत्थि ससमयपरसमय-
वत्तव्वया । से त्तं वत्तव्वया ॥सू० २३८॥

छाया—अथ का सा वक्तव्यता? वक्तव्यता—त्रिविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा—
स्वसमयवक्तव्यता परसमयवक्तव्यता स्वसमयपरसमयवक्तव्यता । अथ का सा
स्वसमयवक्तव्यता? स्वसमयवक्तव्यता यत्र खलु स्वसमयः आख्यायते प्रज्ञाप्यते
प्ररूप्यते दर्श्यते निदर्श्यते उपदर्श्यते । सा एषा स्वसमयवक्तव्यता । अथ का सा
परसमयवक्तव्यता? परसमयवक्तव्यता—यत्र खलु परसमयः आख्यायते यावत्
उपदर्श्यते । सैषा परसमयवक्तव्यता । अथ का सा स्वसमयपरसमयवक्तव्यता?
स्वसमयपरसमयवक्तव्यता—यत्र खलु स्वसमयः परसमयः आख्यायते यावत्
उपदर्श्यते । सा एषा स्वसमयपरसमयवक्तव्यता ।

इदानीं को नयः कां वक्तव्यतामिच्छति? तत्र नैगमसंग्रहव्यवहाराः त्रि-
विधां वक्तव्यतामिच्छन्ति? तद्यथा—स्वसमयवक्तव्यतां परसमयवक्तव्यतां स्वस-
मयपरसमयवक्तव्यताम् । ऋजुमूत्रं द्विविधां वक्तव्यतामिच्छति, तद्यथा—स्वसमय-
वक्तव्यतां परसमयवक्तव्यताम् । तत्र खलु या सा स्वसमयवक्तव्यता सा स्वस-
मयं प्रविष्टा, या सा परसमयवक्तव्यता सा परममयं प्रविष्टा । तस्मात् द्विविधा
वक्तव्यता, नास्ति त्रिविधा वक्तव्यता । त्रयः शब्दनयाः एकां स्वसमयवक्तव्यता
मिच्छन्ति, नास्ति परसमयवक्तव्यता । कस्मात्? यस्मात् परसमयः अनर्थः अहेतुः
असद्भावः अक्रियः उन्मार्गः अनुपदेशो मिथ्यादर्शनमिति कृत्वा, तस्मात् सर्वा
स्वसमयवक्तव्यता, नास्ति परसमयवक्तव्यता । नास्ति स्वसमयवक्तव्यता सा
एषा वक्तव्यता ॥सू० २३८॥

ટીકા—‘સે કિં તં’ ઇત્યાદિ—

અથ કા સા વક્તવ્યતા ? ઇતિ શિષ્યપ્રશ્નઃ । ઉત્તરયતિ—વક્તવ્યતા=અધ્યય-
નાદિષુ એવૈકસ્ય અવયવસ્ય યથાસંભવં યત્ પ્રતિનિયતાર્થકથનં તદ્રૂપા, સા ચ
સ્વસમયવક્તવ્યતા પરસમયવક્તવ્યતા સ્વસમયપરસમયવક્તવ્યતા ચેતિ ત્રિવિધા
તત્ર સ્વસમયવક્તવ્યતા એવં વિજ્ઞેયા, યથાહિ—યત્ર સ્વલુ વક્તવ્યતાયાં સ્વસમયઃ=

અવ સૂત્રકાર ઉપક્રમકે ક્રમ પ્રાપ્ત ચતુર્થ ભેદ કા કિ—‘જો વક્ત-
વ્યતા દ્વાર રૂપ હૈ’ નિરૂપણ કરતે હૈ—

‘સે કિં તં વક્તવ્યતા ? ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં વક્તવ્યતા ?) હે ભદ્રન્ત ! પૂર્વપ્રક્રાન્ત વક્તવ્યતા
કા કયા સ્વરૂપ હૈ ?

ઉત્તર—‘અધ્યયન આદિકોં મેં પ્રતિબદ્ધ એક એક અવયવ કા યથા
સંભવ પ્રતિનિયત અર્થ કા કથન કરના હસકા નામ વક્તવ્યતા હૈ । ઓર
ગ્રહ (વક્તવ્યતા) વક્તવ્યતા (ત્રિવિધા) ત્રીન પ્રકાર કી (પણત્તા) કહી ગઈ
હૈ । (તં જહા) હસકે વે પ્રકાર યે હૈ—(સસમયવક્તવ્યતા) સ્વસમયવક્તવ્ય-
તા (પરસમયવક્તવ્યતા) પરસમયવક્તવ્યતા (સસમયપરસમયવક્તવ્યતા)
ઓર સ્વસમયપરસમયવક્તવ્યતા । (સે કિં તં સસમયવક્તવ્યતા) હે
ભદ્રન્ત ! સ્વસમયવક્તવ્યતા કયા હૈ ?

ઉત્તર—(સસમયવક્તવ્યતા) સ્વસમયવક્તવ્યતા હસ પ્રકાર સે હૈ—

હવે સૂત્રકાર ઉપક્રમના કેમ પ્રાપ્ત ચતુર્થ ભેદનું કે જે વક્તવ્યતા
દ્વાર રૂપ છે’ નિરૂપણ કરે છે—

સે કિં તં વક્તવ્યતા ? ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં વક્તવ્યતા ?) હે ભદ્રન્ત ! પૂર્વ પ્રક્રાન્ત વક્તવ્યતાનું
સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર—‘અધ્યયન આદિકોમાં પ્રતિબદ્ધ એક એક અવયવના યથા
સંભવ પ્રતિનિયત અર્થનું કથન કરવું, તે વક્તવ્યતા છે. અને આ (વક્તવ્યતા)
વક્તવ્યતા (ત્રિવિધા) ત્રણ પ્રકારની (પણત્તા) કહેવામાં આવી છે. (તં જહા)
એના ત્રણ પ્રકારો આ પ્રમાણે છે. (સસમયવક્તવ્યતા) સ્વસમય વક્તવ્યતા,
(પરસમયવક્તવ્યતા) પરસમયવક્તવ્યતા (સસમયપરસમયવક્તવ્યતા) અને સ્વસમય
પરસમયવક્તવ્યતા. (સે કિં તં સસમયવક્તવ્યતા) હે ભદ્રન્ત ! સ્વ સમય
વક્તવ્યતા શું છે ?

ઉત્તર—(સસમયવક્તવ્યતા) સ્વ સમય વક્તવ્યતા આ પ્રમાણે છે.
અ ૮૭

સ્વસિદ્ધાન્ત આખ્યાયતે-યથા પञ्च અસ્તિકાયાઃ, તથા-ધર્માસ્તિકાયાદિત્યાદિ। તથા પ્રજ્ઞાપ્યતે યથા ગતિલક્ષણો ધર્માસ્તિકાયાદિત્યાદિ। તથા-પ્રરૂપ્યતે-યથા સ ધર્માસ્તિકાયોઽસંખ્યેયપ્રદેશાત્મકાદિસ્વરૂપ ઇતિ। તથા દર્શ્યતે-દૃષ્ટાન્ત-દ્વારેણ કથ્યતે, યથા મત્સ્યાનાં ગતિપ્રયોજકં જલમિતિ। તથા-નિદર્શ્યતે-ઉપ-નયદ્વારેણ કથ્યતે, યથા-તથૈવૈવોઽપિ ધર્માસ્તિકાયો જીવપુદ્ગલાનાં ગતિપ્રયોજક ઇતિ। તથા-ઉપદર્શ્યતે ઇત્યં સ્વસમયવક્તવ્યતા સર્વથા નિરૂપ્યતે ઇતિ। 'આધ-વિજ્ઞઃ' ઇત્યાદિ પદાનામિયં વ્યાખ્યા દિગ્દર્શનમાત્રમેવ। એવમેવ સૂત્રાવિરોધેના-

(જત્ય ણં સસમય આધવિજ્ઞઃ, પળગવિજ્ઞઃ, પરુવિજ્ઞઃ, દંસિજ્ઞઃ, નિદંસિજ્ઞઃ, ઉવદંસિજ્ઞઃ-સે તં સસમયવક્તવ્યયા) જહાં પર સ્વસિ-દ્ધાન્ત કા કથન ક્રિયા જાના હો, જૈસે 'ધર્માસ્તિકાયાદિરૂપ પાંચ અસ્તિ-કાય હૈં। જહાં સ્વ સિદ્ધાન્ત કી પ્રજ્ઞાપના કી જાતી હો-જૈસે 'જીવ ઓર પુદ્ગલ કી ગતિ મેં સહાયક જો હોતા હૈ વહ ધર્માસ્તિકાય હૈ' ઇત્યાદિ। જહાં પર સ્વસિદ્ધાન્ત કી પ્રરૂપણા કી જાતી હો-જૈસે-'ધર્માસ્તિકાય અસંખ્યાત પ્રદેશાદિ સ્વરૂપ હૈં। જહાં પર સ્વસિદ્ધાન્ત દૃષ્ટાન્ત દ્વારા કહા જાતા હો-જૈસે-મછલિયોં કો ચલને મેં સહાયક જલ હોતા હૈ। જહાં પર ઉપનય દ્વારા સ્વસિદ્ધાન્ત પુષ્ટ ક્રિયા જાના હો-જૈસે-જીવ પુદ્ગલોં કો ચલને મેં વૈસે હી સહાયક ધર્મ દ્રવ્ય ખી હોતા હૈ' હસ પ્રકાર જહાં પર સર્વ પ્રકાર સે સ્વસમય વક્તવ્યતા કા નિરૂપણ ક્રિયા જાતા હો, વહ સ્વસમયવક્તવ્યતા હૈ, યહ વ્યાખ્યા કેવલ સમજાને કે લિયે હી

(જત્ય ણં સસમય આધવિજ્ઞઃ, પળગવિજ્ઞઃ, પરુવિજ્ઞઃ, દંસિજ્ઞઃ, નિદંસિજ્ઞઃ, ઉવદંસિજ્ઞઃ, સે તં સસમયવક્તવ્યયા) જ્યાં સ્વસિદ્ધાન્તનું કથન કરવામાં આવેલ છે, જેમ કે 'ધર્માસ્તિકાયાદિરૂપ પાંચ અસ્તિકાયા છે' જ્યાં સ્વસિદ્ધાન્તની પ્રજ્ઞાપના કરવામાં આવતી હોય, જેમ કે 'જીવ પુદ્ગલ ગતિમાં જે સહાયક હોય છે, તે ધર્માસ્તિકાય છે' ઇત્યદિ જ્યાં સ્વસિદ્ધાન્તની પ્રરૂપણા કરવામાં આવતી હોય, જેમ કે 'ધર્માસ્તિકાય અસંખ્યાત પ્રદેશાદિ સ્વરૂપ છે. જ્યાં સ્વસિદ્ધાન્ત દૃષ્ટાન્ત વડે કહેવામાં આવતો હોય જેમ કે માછલી ઓને ચાલવામાં જળ જેમ સહાયક હોય છે. જ્યાં ઉપનય વડે સ્વસિદ્ધાન્ત પુષ્ટ કરવામાં આવતો હોય, જેમ-'જીવ પુદ્ગલોને ચાલવા માટે સહાયક ધર્મ દ્રવ્ય પણ હોય છે આ પ્રમાણે જ્યાં સર્વ પ્રકારથી સ્વસમય વક્તવ્યતાનું નિરૂપણ કરવામાં આવતું હોય, તે 'સ્વસમયવક્તવ્યતા' છે. અહીં આ 'આધ-

ऽन्याऽपि व्याख्या कार्येति । सैषा स्वसमयवक्तव्यता बोध्येति । तथा-परसमय-
वक्तव्यता एवं विज्ञेया, यथाहि-यत्र खलु वक्तव्यतायां परसमयः=अन्यमत
सिद्धान्त आख्यायते यावदुपदर्श्यते । यथा सूत्रकृताङ्गस्य प्रथमेऽध्ययने-

संति पंचमहवभूया, इहमेगेसि आहिया ।

पुढवी आऊ तेऊ वा, वाऊ आगासपंचमा ॥१॥

एए पंचमहवभूया, तेवभो एगोत्ति आहिया ।

अह तेसि विणासेण, विणासो होइ देहिणो ॥२॥

छाया—सन्ति पञ्च महाभूतानि, इह एकेषाम् आख्यातानि ।

पृथिवी आपरतेजो वा वायुराकाशः पञ्चमः ॥१॥

एतानि पञ्च महाभूतानि तेभ्य एक इति आख्यातम् ।

अथ तेषां विनाशेन विनाशो भवति देहिनः ॥२॥ इति ॥

प्रकट की गई हैं—इसी प्रकार से इन पदों की और भी प्रकार से व्याख्या
कर लेनी चाहिये—परन्तु व्याख्या करते समय यह ध्यान रखना
चाहिये कि—‘उसमें सिद्धान्त से विरोध न आवे। (से किं तं परसमय-
वक्तव्यता) हे भदन्त । परसमयवक्तव्यता क्या है ?

उत्तरः—(परसमयवक्तव्यता) परसमयवक्तव्यता इस प्रकार से है
(जत्थ णं परसमए आधविज्जइ, जाव उवदंसिज्जइ) जिस वक्तव्यता
में परसमय-अन्यमत का सिद्धान्त कहा जाता है यावत् उपदर्शित किया
जाता है। (से तं परसमयवक्तव्यता) वह परसमयवक्तव्यता है।
जैसे सूत्रकृताङ्ग के प्रथम अध्ययनमें यह लोकायति कों का सिद्धान्त
इन दो गाथाओं द्वारा कहा गया है—कि—‘संति पंचमहवभूया’ इत्यादि

विज्जइ’ वगैरे पढ़ेनी आ व्याख्या इकत समनववा भाटे ज अउट आवेले
छे, आ प्रमाणे आ पढ़ेनी जीउ रीते पणु, व्याख्या करी लेवी नेछये. परंतु
व्याख्या करती वणते आ बात ध्यानमां राखी नेछये के ‘तेमां सिद्धांतनी
साथे विरोध न होय’ (से किं तं परसमयवक्तव्यता) हे भदन्त ! परसमय
वक्तव्यता शुं छे ?

उत्तर—(परसमयवक्तव्यता) परसमयवक्तव्यता आ प्रमाणे छे.
(जत्थ णं परसमए आधविज्जइ, जाव उवदंसिज्जइ) जे वक्तव्यतामां परसमय
अन्यमतना सिद्धान्तनुं कथन होय यावत् उपदर्शित करवामां आवे छे.
(से तं परसमयवक्तव्यता) ते परसमय वक्तव्यता छे. जेम सूत्र कृतांगना प्रथम
अध्ययनमां लोकायतिकेने सिद्धान्त आ जे गाथाओ वडे कहेवामां आव्यो
छे. के ‘संति पंचमहवभूया’ इत्यादि आ गाथाओने अर्थ आ प्रमाणे छे. आ

અસ્ય ગાથા દ્વયસ્યાયમર્થઃ-इह=अत्र लोके एकेषां केषांचित् परतीर्थिकानां मते
 : सकललोकव्यापीनि पञ्च महाभूतानि आख्यातानि=उक्तानि सन्ति । तानि पञ्च
 महाभूतानि तु पृथिवी, आपः, तेजः, वायुः, वा=तथा वा शब्दोऽत्रचार्थे, पञ्चमः
 आकाशश्चेति ॥१॥ यान्येतानि पञ्च महाभूतानि प्रोक्तानि सन्ति, तदव्यतिरिक्ता
 एव जीवाः, नतु तद् व्यतिरिक्ताः, इति सूचयितुमाह-‘एए’ इत्यादि एतानि=
 अनन्तरोक्तानि पृथिव्यादीनि यानि पञ्च महाभूतानि सन्ति, तेभ्यः=शरीररूपेण
 परिणतेभ्यः पञ्चभ्यो महाभूतेभ्य एकः=कश्चित् चिद्रूपो महाभूताव्यतिरिक्त-
 आत्मा भवति, नतु महाभूतव्यतिरिक्त इति आख्यातम् । अथ तेषां पञ्चमहा
 भूतानां विनाशेन देहिनो=जीवस्यापि विनाशो भवतीति । जीवस्य पञ्चमहाभूता-
 व्यतिरिक्तत्वात्, पञ्चमहाभूतानां विनाशे जीवस्यापि विनाशो भवतीति भावः ।
 अयं लोकायतिकानां सिद्धान्तः । अतोऽयं परसिद्धान्तः । एवंविधः परसिद्धान्तो
 यत्र खलु वक्तव्यतायामाख्यायते यावदुपदर्श्यते सा एषा वक्तव्यता परसमयवक्त-

इन गाथाओं का अर्थ इस प्रकार से है-इस लोक में कितने परतीर्थिकों
 के मत में सकललोक व्यापी पंच महाभूत कहे गये हैं । ये पंच महाभूत
 -पृथिवी, जल, तेज, वायु, आकाश हैं, । इन पंचमहाभूतों से जीव
 अव्यतिरिक्त अभिन्न हैं-भिन्न नहीं हैं । जब ये पंचमहाभूत शरीररूप
 से परिणत होते हैं-तब इन से एक जीव नामका पदार्थ उत्पन्न हो जाता
 है । और सब ये पंचमहाभूत विनाश को प्राप्त होते हैं, तब इनके
 संयोग से जन्य जीव भी नष्ट हो जाता है । क्योंकि जीव पंचमहा-
 भूतों से अभिन्न है-इसलिये उनके विनाश में जीव का भी विनाश
 होता है । ऐसा यह सिद्धांत लोकायतिकों-चार्वाकों का है । जैनो का
 नहीं-इसलिये यह परसिद्धान्त है । इस प्रकार का परसिद्धान्त जिस
 वक्तव्यता में कहा गया हो यावत् उपरिहित किया हो, ऐसी वह

લોકમાં કેટલા પરતીર્થિકોના મતમાં સકલલોક વ્યાપી પાંચમહાભૂત કહેવામાં
 આવેલ છે. એ પાંચમહાભૂતો-પૃથિવી, જલ, તેજ, વાયુ અને આકાશ છે. આ
 પાંચમહાભૂતોથી જીવ અવ્યતિરિક્ત-અભિન્ન છે-ભિન્ન નથી. જ્યારે એ પાંચ-
 મહાભૂતો શરીરરૂપમાં પરિણત થાય છે. ત્યારે એમનાથી એક જીવ નામે
 પદાર્થ ઉત્પન્ન થાય છે. અને જ્યારે એ પાંચમહાભૂતો વિનષ્ટ થાય છે, ત્યારે
 એમના સંયોગથી ઉત્પન્ન થયેલ જીવો પણ નષ્ટ થઈ જાય છે, કેમકે જીવ પાંચ-
 મહાભૂતોથી અભિન્ન છે. એટલા માટે એમના વિનાશમાં જીવનો પણ વિનાશ
 થાય છે. એવો આ સિદ્ધાંત લોકાયતિકો-ચાર્વાકોનો છે, જૈનોનો નથી. એથી
 આ પરસિદ્ધાન્ત છે. આ જાતનો પરસિદ્ધાન્ત જે વક્તવ્યતામાં કહેવામાં

વ્યતા બોધ્યા । અત્રાઽપિ ‘આરુચાયતે’ इत्यादि क्रियापदानामर्थः पूर्ववत् यथायोग्यं स्वधिया कल्पनीय इति । तथा—स्वसमयपरसमयवक्तव्यता एवं विज्ञेया, यथाहि यत्र खलु वक्तव्यतायां स्वसमयः परसमयश्च आरुचાયते यावत् उपदर्श्यते । यथा—

‘आगारमावसंता वा आरण्या वावि पव्वइया ।

इमं दरिसणमावन्ना, सव्वदुक्खा विमुच्चई’ ॥

છાયા—આગારમાવસન્તો વા આરण्या વાઽપિ પ્રવ્રજિતાઃ ।

इदं दर्शनमापन्नाः सर्वदुःखेभ्यो विमुच्यन्ते ॥इति ॥

અવમર્થઃ—આગારં=ગૃહમ્ આવસન્તઃ—ગૃહસ્થા इत्यर्थः, वा=अथवा आरण्याः=ताप-

વક્તવ્યતા પરસમયવક્તવ્યતા હૈ, એસા જાનના ચાહિયે । યહાં પર મી ‘આરુચાયતે’ આદિ ક્રિયાપદોં કા અર્થ પૂર્વ કે જૈસા યાથાયોગ્ય બુદ્ધિ સે લગા લેના ચાહિયે । (સે કિં તં સસમયપરસમયવક્તવ્યતા ?) હે ભદન્ત ! સ્વસમય પરસમયવક્તવ્યતા કયા હૈ ?

ઉત્તર—(સસમયપરસમયવક્તવ્યતા) સ્વસમયપરસમયવક્તવ્યતા હસ પ્રકાર સે હૈ—(જત્થ ણં સસમયપરસમય આધવિજ્જહ, જાવ ઉવદંસિ-જ્જહ—સે તં સસમયપરસમયવક્તવ્યતા) જિસ વક્તવ્યતા મેં સ્વસિદ્ધાન્ત ઓર પરસિદ્ધાન્તકા કથન આદિ હો વહ સ્વસમયપરસમયવક્તવ્યતા હૈ । જૈસે ‘આગારમાવસંતા’ इत्यादि श्लोक द्वारा सिद्धान्त दिखलाया गया है । इसमें यह प्रकट किया गया है, कि—‘जो व्यक्ति घर में रहते हैं अर्थात्

આવેલ હોય યાવત્ ઉપદર્શિત કરવામાં આવેલ હોય એવી તે વક્તવ્યતા, પરસમયવક્તવ્યતા છે, આમ બાણુપું બોધેએ. અહીં પણ ‘આરુચાયતે’ વગેરે ક્રિયાપદોનો અર્થ પૂર્વની જેમ યથાયોગ્ય યોતાની બુદ્ધિવડે બેસાડી લેવો બોધેએ. (સે કિં તં સસમયપરસમયવક્તવ્યતા ?) હે ભદન્ત ! સ્વસમય પરસમય વક્તવ્યતા શું છે ?

ઉત્તર—(સસમયપરસમયવક્તવ્યતા) સ્વસમય પરસમય વક્તવ્યતા આ પ્રમાણે છે—(જત્થ ણં સસમયપરસમય આધવિજ્જહ, જાવ ઉવદંસિજ્જહ—સે તં સસમયપરસમયવક્તવ્યતા) જે વક્તવ્યતામાં સ્વસિદ્ધાન્ત અને પરસિદ્ધાન્તનું કથન વગેરે હોય, તે સ્વસમય પરસમય વક્તવ્યતા છે. જેમકે ‘આગારમાવસંતા’ વગેરે શ્લોક વડે સિદ્ધાન્ત બતાવવામાં આવેલ છે. આમાં આ પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે કે ‘જે માણસો ઘરોમાં રહેતા હોય, તેઓ ‘ગૃહસ્થો

સાદયઃ, અપિ વા પ્રવ્રજિતાઃ=શાક્યાદય इदम्=अस्मदीयं दर्शनम्=मतम् आपन्नाः
 आश्रिताः सन्तः सर्वदुःखेभ्यः=शारीरमानससकल दुःखेभ्योविमुच्यन्ते इति ।
 इद वचनं यदा जैनाः प्रतिपादयन्ति तदा स्वसमयवक्तव्यता भवति । यदा तु
 साङ्ख्यः प्रतिपादयन्ति तदा परसमयवक्तव्यता भवतीति । प्रकृतमुपसंहरति
 सैषा स्वसमयपरसमयवक्तव्यता बोध्या । ‘आख्यायते’ इत्यादि पदानामर्थः
 पूर्ववत् यथायोग्यं स्वधिया कल्पनीय इति । सम्प्रति वक्तव्यतामेव सप्तभिर्नयै
 विचारयति—‘इयाणीं को नयः’ इत्यादि । इदानीं=त्रिविधवक्तव्यतानिरूपणा-
 नन्तरं को नयः=सप्तमु नयेषु को नयः कां वक्तव्यताम् इच्छति? इति । इत्थं

ગૃહસ્થ છે । અથવા જો ઘર છોડીને જંગલમાં રહે છે—એવે તાપસ
 આદિ, અથવા જો પ્રવ્રજિત શાક્યાદિજન છે, તે સર્વે જો અમારા સિદ્ધાન્તોને માન્ય કરી
 સિદ્ધાન્તનો અભ્યાસ કરે છે તો શારીરિક અને માનસિક જો સમસ્ત દુઃખ છે, તેમનાથી સર્વથા
 કથન જો જ્યારે જૈન પ્રતિપાદિત કરે છે । ત્યારે આ કથનમાં સ્વ-
 સમયવક્તવ્યતા હોય છે અને જો સમયે એજ કથનને સાંખ્ય
 આદિ પ્રતિપાદિત કરે છે, ત્યારે આ કથનમાં પરસમયવક્તવ્યતા
 હોય છે । આ પ્રકારે આ સ્વસમય પરસમયવક્તવ્યતા છે । યહાં પર
 જો જન ‘આખ્યાયતે’ આદિ ક્રિયાપદોનો અર્થ અપની બુદ્ધિસે પહિલે
 જેવો જો યથાસંભવ લગાડે તો જોઈએ । અથ સૂત્રકાર આવી વક્તવ્યતા
 નો સ્વાતંત્ર્ય નયો દ્વારા વિચાર કરવાને કે અભિપ્રાય સે પ્રેરિત થઈને કૃત
 શિષ્ય પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે કે (इयाणीं को णओ कं वक्तव्यं
 इच्छइ) હવે આ કહે છે કે—‘કોન નય જન ત્રણ વક્તવ્યતાઓમાં સે

છે’ અથવા જેવો ઘર છોડીને જંગલમાં રહે છે, એવા તાપસ વગેરે અથવા
 જે પ્રવ્રજિત શાક્યાદિજનો છે, તે સર્વે જો અમારા સિદ્ધાન્તોને માન્ય કરી
 લે તો, શારીરિક અને માનસિક જે સમસ્ત દુઃખો છે, તેમનાથી સર્વથા
 વિમુક્ત થઈ જાય છે આ કથનને જ્યારે જૈનો પ્રતિપાદિત કરે છે ત્યારે આ
 કથનમાં સ્વસમય વક્તવ્યતા હોય છે અને જે સમયે એજ કથનને સાંખ્ય
 આદિ પ્રતિપાદિત કરે છે, ત્યારે આ કથનમાં પરસમય વક્તવ્યતા છે અહીં
 પણ આ ‘આખ્યાયતે’ વગેરે ક્રિયાપદોનો અર્થ સ્વબુદ્ધિથી પહેલાની જેમ જ
 યથાયોગ્ય રીતે ખેસાડી લેવો જોઈએ. હવે સૂત્રકાર એજ વક્તવ્યતા વિષે
 સ્વાતંત્ર્ય નયો વડે વિચાર કરવાની ઇચ્છાથી પ્રેરિત થઈને શિષ્યવડે કરાયેલ પ્રશ્નના
 ઉત્તરમાં કહે છે કે (इयाणीं को णओ कं वक्तव्यं इच्छइ) ‘કયો નય
 આ ત્રણ વક્તવ્યતાઓમાંથી કંઈ વક્તવ્યતાને અંગીકાર કરે છે.’ તે બતાવે છે

शिष्येण पृष्टो गुरुराह—‘तत्थ’ इत्यादि । तत्र नयसप्तकमध्ये नैगमसंग्रहव्यव-
हारास्त्रिविधामपि वक्तव्यता मिच्छन्ति, नैगमस्य अनेकगमपरत्वात्, संग्रहस्य
सर्वार्थसंग्राहकत्वात्, व्यवहारस्य च लोकव्यवहारपरत्वात् । ऋजुसूत्रतु-
स्वसमयवक्तव्यतां परसमयवक्तव्यतां चेति द्विविधामेव वक्तव्यतामिच्छति ।
अत्र हेतुमाह—‘तत्थ’ इत्यादि, तत्र=तृतीयवक्तव्यताभेदे खलु या सा स्वसमय-
वक्तव्यता सा स्वसमयं पविष्टा=वक्तव्यतायाः प्रथमे भेदेऽन्तर्भूता । या तु पर-

किस वक्तव्यता को अंगीकार करता है ?’ सो कहते हैं (तत्थ
णेगमसंग्रहव्यवहारा त्रिविहं वक्तव्यं इच्छन्ति) सात नयों में जो नैगमनय
संग्रहनय और व्यवहारनय ये तीन नय हैं, ये तो तीनों प्रकार की
वक्तव्यता को स्वीकार करते हैं—क्योंकि नैगमनय अनेक गमों में तत्पर
होता है—अर्थात् नैगमनय अनेक प्रकार से वस्तु का प्रतिपादन करता
है—इसकी दृष्टि में (तं जहा ससमयं) स्वसमयवक्तव्यता भी ठीक है,
परसमयवक्तव्यता भी ठीक है और स्वपरसमयवक्तव्यता भी ठीक
है । इसी प्रकार सर्वार्थसंग्राहक होने से संग्रहनय और लोक व्यवहार
के अनुसार प्रवृत्ति करने में तत्पर होने के कारण व्यवहारनय भी इन
तीनों वक्तव्यताओं को मान्य रखता है । (उज्जुसुओ दुविहं वक्तव्यं
इच्छइ, तं जहा ससमयवक्तव्यं, परसमयवक्तव्यं) ऋजुसूत्र नय
स्वसमयवक्तव्यता और परसमयवक्तव्यता इन दो वक्तव्यताओं
को मान्य रखता है । क्योंकि (तत्थ णं जा सा ससमयवक्तव्यया सा
ससमयं पविट्ठा) तीसरी जो स्वसमय परसमयवक्तव्यता है उसमें

(तत्थ णेगमसंग्रहव्यवहारा त्रिविहं वक्तव्यं इच्छन्ति) सात नयोभां जे नैगम-
नय, संग्रह नय, अने व्यवहार नय आ त्रणु नये छे, ते तो त्रणुप्रकारनी
वक्तव्यतामाने छे. केभके नैगमनय अनेक गमोभां तत्पर छाय छे, ओटले
नैगमनय अनेक प्रकारथी वस्तुतुं प्रतिपादन करे छे. आ नयनी दृष्टिओ
(तं जहा ससमयं) स्वसमयवक्तव्यता पणु ठीक छे, परसमय वक्तव्यतापणु
ठीक छे, अने स्वपरसमय वक्तव्यता पणु ठीक छे. आ प्रमाणे सर्वार्थसंग्राहक
छोवाथी संग्रहनय अने लोकव्यवहार मुज्जण प्रवृत्ति करवाभां तत्पर छोवाथी
व्यवहार नयपणु आ त्रणु वक्तव्यताओने मान्य राखे छे. (उज्जुसुओ दुविहं
वक्तव्यं इच्छइ, तं ससमयवक्तव्यं, परसमयवक्तव्यं) ऋजु सूत्रनय
स्वसमय वक्तव्यता अने पर वक्तव्यता आ जे वक्तव्यताओने मान्य राखे
छे. केभके (तत्थ णं जा सा ससमयवक्तव्यया सा ससमयं पविट्ठा) त्रीणु जे

સમયવક્તવ્યતા સા પરસમયં પ્રવિષ્ટા=વક્તવ્યતાયા દ્વિતીયે ભેદેऽન્તર્ભૂતા । इत्थं चैतन्नयमते तृतीया वक्तव्यता नास्ति, तस्मादेतन्नयमते द्विविधा वक्तव्यता बोध्येति । तथा-त्रयः शब्दनयाः=शब्दसमभिर्मुहैवंभूताख्या विशुद्धतमत्वा देकां स्वसमयवक्तव्यतामेवेच्छन्ति । एषां मते परसमयवक्तव्यता नास्ति । कस्मात् परसमयवक्तव्यता नास्ति ? इत्याह-यस्मात् परसमयः अनर्थः, परसमयस्यानर्थत्वं तु 'नास्त्येवात्मा' इत्यनर्थप्रतिपादनपरम्वात् । आत्मनो नास्तित्वस्यानर्थत्वं च आत्मनोऽभावे तत्प्रतिषेयानुपत्तेः । उक्तंच-

સે સ્વસમય વક્તવ્યતા કે પ્રથમ ભેદ મેં અન્તર્ભૂત હો જાતી હૈ ઓર (જા સા પરસમયવક્તવ્યતા સા પરસમયં પ્રવિષ્ટા) જો પરસમયવક્તવ્યતા હૈ વહ વક્તવ્યતા કે દ્વિતીય ભેદ મેં અન્તર્ભૂત હો જાતી હૈ । (તમ્હા-દુવિહા વક્તવ્યતા, નસ્થિ તિવિહા વક્તવ્યતા) હસલિયે વક્તવ્યતા દો પ્રકાર કી હૈ, ત્રીન પ્રકાર કી નહીં હૈ । (તિણિ સદ્ગણયા એગં સસમય-વક્તવ્યં ઇચ્છંતિ) શબ્દ, સમભિરૂઢ એવંભૂત યે જો ત્રીન શબ્દનય હૈ, વે વિશુદ્ધ મતવાલે હોને કે કારણ એક સ્વસમય વક્તવ્યતા કો હી માન્ય રાખતે હૈ, ઇનકે મતમેં પરસમયવક્તવ્યતા નહીં હૈ । (જમ્હા) ક્યોંકિ (પરસમય અણદ્વે, અહેઝ, અસંભાવે, અકિરિયે, ઊમ્મગ્ગે, અણુવયે સે, મિચ્છાદંસણમિતિ કદુ-તમ્હા, સંવા સસમયવક્તવ્યતા, નસ્થિ પરસમયવક્તવ્યતા, નસ્થિ સસમયપરસમયવક્તવ્યતા) પરસમય 'નાસ્ત્યેવાત્મા' આત્મા નહીં હૈ । હત્યાદિરૂપ સે અનર્થ કે પ્રતિપાદન મેં તત્પર હોને કે કારણ અનર્થસ્વરૂપ હૈ । આત્મા કે નાસ્તિત્વ કા પ્રતિપાદન

સ્વસમય પરસમય વક્તવ્યતા છે, તેમાંથી સ્વસમય વક્તવ્યતા, વક્તવ્યતાના પ્રથમભેદમાં અન્તર્ભૂત થઈ બીજા અને (જા પરસમયવક્તવ્યતા સા પરસમય પ્રવિષ્ટા) જે પરસમયવક્તવ્યતા છે, તે વક્તવ્યતાના બીજા ભેદમાં અન્તર્ભૂત થઈ બીજા છે. (તમ્હા દુવિહા વક્તવ્યતા, નસ્થિ તિવિહા વક્તવ્યતા) એટલા માટે વક્તવ્યતા બે પ્રકારની છે, ત્રણ પ્રકારની નથી. (તિણિ સદ્ગણયા એગં સસમયવક્તવ્યં ઇચ્છંતિ' શબ્દ, સમભિરૂઢ એવંભૂત એ ત્રણ શબ્દ નથી છે, તે વિશુદ્ધ મતવાળા હોવાથી એકસ્વસમય વક્તવ્યતાને જ માન્ય રાખે છે. એમના મત મુજબ પરસમય વક્તવ્યતા નથી. (જમ્હા) કેમકે (પરસમય અણદ્વે, અહેઝ, અસંભાવે, અકિરિયે, ઊમ્મગ્ગે, અણુવયે, મિચ્છાદંસણ મિતિકદુ-તમ્હા, સંવા સસમયવક્તવ્યતા, નસ્થિ પરસમયવક્તવ્યતા, નસ્થિ સસમયપરસમયવક્તવ્યતા) પરસમય 'નાસ્ત્યેવાત્મા' આત્મા નથી, હત્યાદિ રૂપથી અનર્થના પ્રતિપાદનમાં તત્પર હોવા બદલે અનર્થસ્વરૂપ છે, આત્માના નાસ્તિત્વનું પ્રતિપાદન કરવું

‘જો ચિંતેઈ સરીરે, નતિય અહં સ એવ હોઈ જીવોત્તિ ।

ન હુ જીવમ્મિ અસંતે, સંસય ઉપ્પાયઓ અણ્ણો ॥

છાયા—યશ્ચિન્તયતિ શરીરે નાસ્મિ અહં સ એવ જીવ ઇતિ ।

ન સ્વલુ જીવેડસતિ સંશયોત્પાદકોડન્યઃ ॥૩૮॥

એવમન્યદપિ પરસમયસ્યાનર્થત્વં बोध्यम् । तथा-अहेतुः, अहेतुत्वं च परसमयस्य हेत्वाभासबलेन प्रवृत्तत्वात् । यथा नास्त्येव आत्मा, अत्यन्तानुपलब्धेः । अयं च हेत्वाभासः, आत्मगुणस्य ज्ञानादेरूपलभ्यमानत्वात् । उक्तंच-

करना अनर्थस्वरूप इसलिये है कि-‘आत्मा के अभाव में उसका प्रति-
षेध करना बनता नहीं है । ‘उक्तंच करके जो यह ‘जो चिंतेई सरीरे’
इत्यादि ‘गाथा दी गई है, उसका तात्पर्य यही है कि-‘जो यह विचार
करता है कि मैं शरीर में नहीं हूँ-वही तो जीव-आत्मा है । जीव के
अभाव में अन्य पदार्थ संशयोत्पादक नहीं हो सकता है । इसी प्रकार
के और भी अनर्थता परसमय में जाननी चाहिये । हेत्वाभास के बल से
प्रवृत्त होने के कारण परसमय में अहेतुरूपता है । जैसे ‘नास्त्येवात्मा
अत्यन्तानुपलब्धेः’ ‘आत्मा नहीं है यह परसमय है और यहाँ
जो हेतु अत्यन्तानुपलब्धि है, वह सद्हेतु नहीं है-असद्हेतु-हेत्वाभास-
रूप है । अतः इस हेत्वाभास के बल से प्रवृत्त होने के कारण यह पर-
समय अहेतुस्वरूप है । यह हेतु हेत्वाभासरूप इसलिये है कि ‘आत्मा

અનર્થસ્વરૂપ એટલા માટે છે કે આત્માના અભાવમાં તેનો પ્રતિષેધ કરવો
બને જ નહિ’ ઉક્તચ કરીને જે અહીં ‘જો ચિંતેઈ સરીરે’ ઇત્યાદિ ગાથા
આપવામાં આવી છે, તેનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે ‘જે આ વિચાર કરે
છે કે હું શરીરમાં નથી, તેજ જીવ-આત્મા છે. જીવના અભાવમાં અન્ય
પદાર્થ સંશયોત્પાદક થઈ શકે જ નહિ. આ જાતની બીજી પણ અનર્થતા
પરસમયમાં જાણવી જોઈ એ. હેત્વાભાસના બળથી પ્રવૃત્ત થવાને લીધે પરસમ-
યમાં અહેતુ રૂપતા છે. જેમ કે ‘નાસ્ત્યેવાત્મા અત્યન્તાનુલબ્ધેઃ આત્મા નથી. આ
પરસમય છે, અને અહીં જે હેતુ આત્યન્તાનુપલબ્ધિ છે તે સદ્ધેતુ નથી અસ-
દ્ધેતુ હેત્વાભાસ રૂપ છે. એથી આ હેત્વાભાસના બળથી પ્રવૃત્ત હોવાને લીધે
આ પરસમય અહેતુ સ્વરૂપ છે. આ હેતુ હેત્વાભાસ રૂપ એટલા માટે છે કે
આત્માના ગુણો જે જ્ઞાનાદિક છે, તેમની ઉપલબ્ધિ હોય છે. ઉક્તચ

‘નાનાર્ણ ગુણાણં, અણુભવઓ હોઈ જંતુણો સત્તા ।

જહ રૂવાઈ ગુણાણં, ઉવલંભાઓ ઘડાઈણં ॥

છાયા—જ્ઞાનાદીનાં ગુણાનામ્ અણુભવતો ભવતિ જન્તોઃ સત્તા ।

યથા રૂપાદિ ગુણાનામ્ ઉપલભ્યાદ ઘટાદીનામ્ ॥ ઇત્યાદિ ।

તથા-અસદ્ભાવઃ-એકાન્તતઃ ક્ષણભંગાદસદ્ભૂતાર્થપ્રતિપાદકત્વાત્પરસમયોઽસદ્ભાવઃ ।

યુક્તિવિરોધાદસદ્ભૂતત્વમ્ એકાન્તક્ષણભંગાદેર્વિજ્ઞેયમ્ । ઉક્ત વ-

ધમ્માધમ્મુવણ્ણો, કયાકયં પરભવાઈગમણં ચ ।

સવ્વાચિ હુ લોચઈઈ, ન ઘડઈ ઇગંતવણિયમ્મિ ॥

છાયા—ધર્માધર્મોપદેશઃ કૃતાકૃતં પરભવાદિ ગમનં ચ ।

સર્વોઽપિ સ્વલ્લુ લોકસ્થિતિ ન ઘટતે એકાન્તક્ષણિકે ॥ ઇતિ ।

કે ગુણ જો જ્ઞાનાદિક હૈં उनकी ઉપલબ્ધિ હોતી હૈ । ‘ઉક્ત’ ચ ‘નાનાર્ણ ગુણાણં’ ઇત્યાદિ જસા ઘટાદિકોં કી ઉપલબ્ધિ હોને સે उनके રૂપાદિ ગુણોં કી સત્તા હૈં, ઉસી પ્રકાર સે અણુભવ કરનેવાલે જીવ કો જ્ઞાનાદિક ગુણોં કી સત્તા હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ-‘ઉપલબ્ધમાન રૂપાદિક ગુણોં કા સમૂહ હી ઘટ હોતા હૈ-ઉસી પ્રકાર જવ જ્ઞાનાદિક ગુણ પ્રત્યક્ષ આદિ પ્રમાણોં દ્વારા ઉપલબ્ધ હોતે હૈં તો, હસસે યહ સાબિત હોતા હૈ કિ-‘જ્ઞાનાદિક ગુણોં કા સમૂહ રૂપ આત્મા પદાર્થ હૈ । તથા પરસમય અસદ્ભાવરૂપ હસલિયે હૈ કિ વહ એકાન્તતઃ ક્ષણભંગ આદિરૂપ અસદ્ધર્થ કા પ્રતિપાદન કરના હૈ । એકાન્તતઃ ક્ષણભંગ આદિ સિદ્ધાંત અસત્ રૂપ હસલિયે હૈ કિ હસમેં યુક્તિ સે વિરોધ આતા હૈ । ઉક્ત’ ચ ‘ધમ્માધમ્મુવણ્ણો’ ઇત્યાદિ એકાન્તતઃ પદાર્થ કો ક્ષણભંગ માનને પર

‘નાનાર્ણ ગુણાણં’ ઇત્યાદિ જેમ ઘટાદિકોની ઉપલબ્ધિ હોવાથી તેમના રૂપાદિ ગુણોની સત્તા છે, તેમજ અણુભવ કરનારા જીવને જ્ઞાનાદિક ગુણોની સત્તા છે. તાત્પર્ય કહેવાનું આ પ્રમાણ છે કે ‘ઉપલબ્ધમાન રૂપાદિક ગુણોથી જ ઘટની સત્તા પ્રમાણિત થાય છે, કેમકે રૂપાદિ ગુણોનો સમૂહ જ ઘટ હોય છે. તે જ પ્રમાણે જ્યારે જ્ઞાનાદિક ગુણ પ્રત્યક્ષ વગેરે પ્રમાણો વડે ઉપલબ્ધ હોય છે, તો એથી આ સિદ્ધ થાય છે કે ‘જ્ઞાનાદિક ગુણોનો સમૂહ રૂપ આત્મા પદાર્થ છે’ તથા પરસમય અસદ્ભાવ રૂપ એટલા માટે છે કે તે એકાન્તતઃ ક્ષણભંગ આદિરૂપ અસદ્ધર્થનું પ્રતિપાદન કરે છે એકાન્તતઃ ક્ષણભંગ વગેરે સિદ્ધાંત અસત્ રૂપ એટલા માટે છે કે આમાં યુક્તિ સાથે વિરોધ આવે છે. ઉક્તચ ‘ધમ્માધમ્મુવણ્ણો’ ઇત્યાદિ એકાન્તતઃ પદાર્થને ક્ષણ

તથા-અક્રિયાઃ=એકાન્તશૂન્યતા પ્રતિપાદનપરત્વાત્પરસમયોઽક્રિયાઃ । સર્વશૂન્યતા ડબ્યુપગમે તુ ક્રિયાકર્તુરભાવેન ક્રિયાયા અસંભવાત્પરસમયસ્ય અક્રિયત્વં बोध्यम् । ઉક્તંચ-

सर्वं सुन्नं ति जयं, पडिवन्नं जे हि तेऽपि वक्तव्या ।

सुन्ना मिहाण किरिया, कत्तुरभावेण कं घडइ ॥

छाया—सर्वं शून्यमिति जगत् प्रतिपन्नं येस्तेऽपि वक्तव्याः ।

शून्याभिधानक्रिया कत्तुरभावेन कं वटते ॥ इत्यादि ॥

ધર્મ, અધર્મ કા ઉપદેશ નહીં બન સકના હૈ, કૃત, અકૃત, કી ઘાત નહીં બન સકતી હૈ । એવં પરલોક આદિ મેં ગમન નહીં બન સકતા હૈ, તથા હસી પ્રકાર સે ઓર બી જો લોકસ્થિતિ-લોકવ્યવહાર હૈ-વહ સય કુછ બી નહીં બન સકતા હૈ । એકાન્તરૂપ સે શૂન્યતા કે પ્રતિપાદન કરને મેં કટિવદ્ધ હોને કે કારણ પરસમય મેં કિસી બી પ્રકાર કી ક્રિયા કરના સંભવિત નહીં હો સકતી હૈ । જવ સર્વશૂન્યતા રૂપ સિદ્ધાંત સ્વીકૃત ક્રિયા જાવેગા, તવ ક્રિયા કરનેવાલે કર્તા કા અભાવ હી માનના પડેગા ઓર હસસે ક્રિયા કા અભાવ આવેગા । અતઃ હસ પરસમય મેં અક્રિયા કે સદ્ભાવ સે ક્રિયા કા સદ્ભાવ કથ-મપિ નહીં હો સકતા । ક્રિયા કરનેવાલે કા નામ કર્તા હોતા હૈ સર્વ-શૂન્યતા મેં જય સમસ્ત પદાર્થ હી શૂન્યરૂપ હૈ તો, કર્તા બી શૂન્યરૂપ હી ઠહરેગા-એસી સ્થિતિ મેં ચહ સ્વાભાવિક હૈ કિ-‘ક્રિયા બી શૂન્યરૂપ હી માનની પડેગી । નહીં તો, સર્વશૂન્યતા કા સિદ્ધાન્ત હી નહીં બન

ભાંગ માનવાથી પરધર્મ અધર્મનો ઉપદેશ બની શકતો વથી. કૃત, અકૃતની વાત બની શકે જ નહિ તેમજ પરલોક આદિમાં ગમન પણ સંભવી શકે જ નહિ. તથા આ પ્રમાણે અન્ય પણ જે લોકસ્થિતિ-લોકવ્યવહાર છે, તે બધા પણ સંભવી શકે જ નહિ. એકાન્ત રૂપથી શૂન્યતાનું પ્રતિપાદન કરવામાં તત્પર હોવા બદલ પરસમયમાં કોઈ પણ જાતની ક્રિયા કરવી સંભવી શકે જ નહિ. જ્યારે સર્વશૂન્યતા રૂપ સિદ્ધાંત સ્વીકૃત કરવામાં આવશે, ત્યારે ક્રિયા કરનારા કર્તાનો અભાવ જ માનવો પડશે અને એથી ક્રિયાનો અભાવ આવશે. એવી આ પરસમયમાં અક્રિયાના સદ્ભાવથી ક્રિયાનો સદ્ભાવ કોઈપણ સંયોગમાં સંભવે જ નહિ. ક્રિયા કરનારનું નામ કર્તા હોય છે. સર્વશૂન્યતામાં જ્યારે સમસ્ત પદાર્થ જ શૂન્યરૂપ છે, તો કર્તા પણ શૂન્યરૂપ જ થશે. એ ॥ સ્થિતિમાં આ સ્વાભાવિક છે કે ક્રિયાપણુ શૂન્ય રૂપ જ

તથા-ઉન્માર્ગઃ-પરસ્પરવિરુદ્ધવચનપ્રતિપાદનપરત્વાત્પરસમયો વિપમમાર્ગતુલ્યઃ
ઉન્માર્ગત્વં चास्यैवं विज्ञेयम्-यथाहि-

‘न हिंस्यात् सर्वभूतानि, स्थावराणि चराणि च ।

आत्मवत् सर्वभूतानि, यः पश्यति स धार्मिकः ॥’

इत्याद्युक्त्वा पुनः ‘षट् सहस्राणि युज्यन्ते पशूनां मध्यमेऽहनि । अश्वमेधस्य
वचनान्यूनानि पशुभिस्त्रिभिः’ । इत्याद्युच्यते परसमये । इत्थं च परसमयस्योन्मा-

સ્વકેગા । ઉક્તં ચ ‘સર્વં સુન્નં’ તિ જયં’ હત્યાદિ જિન શૂન્યવાદિયોં ને
‘સર્વ જગત્ શૂન્યસ્વરૂપ હૈ’ એલા સિદ્ધાંત માના હૈ, હમ ઉનસે પૂછતે હૈ
કિ શૂન્યતા કો પ્રતિપાદન કરનેવાલે શબ્દ તથા શૂન્યતા કા કથન કરને
વાલી ક્રિયા યે સવ કર્તાં કે અભાવ મેં કૈસે ઘટ સકતી હૈ ? યહ પર-
સમય ઉન્માર્ગ-વિષમમાર્ગ તુલ્ય હૈ । ક્યોંકિ યહ પરસ્પર વિરુદ્ધ વચનોં
કે પ્રતિપાદન કરને મેં તસ્પર ચના હુઆ હૈ । જૈસે યહ કબી તેા યહ કહતા
હૈ કિ-‘થાવર ઓર વ્રસરૂપ જિતને મી પ્રાણી હૈં, ઉનકો મારના નહીં
ચાહિયે-’ અર્થાત્ ઉનકી હિંસા નહીં કરની ચાહિયે-તથા સમસ્ત-
પ્રાણિયોં કો અપને જૈસા હી માનના ચાહિયે । ક્યોંકિ ઇસ પ્રકાર કી
પ્રવૃત્તિ કરનેવાલા પ્રાણી ધાર્મિક પ્રાણી માના જાતા હૈ । ઓર કબી
એસા મી કહ દેતા હૈ કિ ‘ષટ્સહસ્રાણિ યુજ્યન્તે પશૂનાં મધ્યમેઽહનિ,
અશ્વમેધસ્ય વચનાન્યૂનાનિ પશુભિસ્ત્રિભિઃ’ અશ્વમેધ યજ્ઞ કરતે સમય
૫૦૧૭’ પશુઓં કી બલિ ચઢાના ચાહિયે । ઇસ પ્રકાર પરસમય મેં

માનવી પડશે. નહીંતર સર્વ શૂન્યતાનો સિદ્ધાંત જ નહિ સંભવી શકશે.
ઉક્તં ચ ‘સર્વં સુન્નં તિજય’ ઇત્યાદિ જે શૂન્યવાદિઓએ સર્વ જગત્ શૂન્ય-
સ્વરૂપ છે. એ જાતનો સિદ્ધાંત માન્ય રાખ્યો છે, અમે તેને પૂછીએ છીએ
કે ‘શૂન્યતાના પ્રતિપાદક શબ્દો તેમજ શૂન્યતાનું કથન કરનારી આ ક્રિયા
સર્વ કર્તાના અભાવમાં કેવી રીતે સંભવી શકે છે ? એઓ પરસ્પર ઉન્માર્ગ
વિરુદ્ધ વચનોનું જ પ્રતિપાદન કરે છે. જેમકે આ ક્યારેક તો આમ કહે
છે કે ‘સ્થાવર અને વ્રસરૂપ જેટલા પ્રાણીઓ છે, તેમને મારવા ન જોઈએ.
એટલે કે તેમની હિંસા કરવી ન જોઈએ તેમજ સમસ્ત પ્રાણીઓને
પોતાની જેમ જ માનવા જોઈએ. જેમકે આ જાતની પ્રવૃત્તિ કરનારા પ્રાણીને
ધાર્મિક પ્રાણી માનવામાં આવે છે, અને ક્યારેક આમ પણ કહે છે કે ‘ષટ્
સહસ્રાણિ યુજ્યન્તે પશૂનાં મધ્યમેઽહનિ, અશ્વમેધસ્ય વચનાન્યૂનાનિ પશુભિસ્ત્રિભિઃ
અશ્વમેધયજ્ઞ વખતે ૫૦૬૭ જેટલા પશુઓનો બલિ અર્પિત કરવો જોઈએ,

ર્ગત્વં સ્પષ્ટમેવેતિ । તથા-અનુપદેશઃ=સામાન્યેનોપદેશત્વાભાવવાન્ પરસમયઃ ।
 એકાન્તક્ષણમજ્ઞાદિપ્રતિપાદનપરત્વાત્ પરસમયોઽહિતેઽપિ પ્રવર્તકઃ સ્યાત્ । ઉક્તંચ-
 ‘સર્વ’ ક્ષણિકમિત્યેતદ્, જ્ઞાત્વા કો ન પ્રવર્તેતે ? ।

વિષયાદૌ વિપાકો મે, ન ભાવીતિ વિનિશ્ચયાત્ ॥૩૮॥

ઇત્યમનર્થત્વાદિયુક્તત્વાત્ પરસમયો મિથ્યાદર્શનમિતિ કૃત્વા શબ્દત્રયનયમતે
 પરસમયવક્તવ્યતા નાસ્તિ । इत्थं सांख्यादिमतानामप्यनर्थत्वादि योजना

સ્પષ્ટરૂપ સે ઉન્માર્ગના હૈ । તથા યહ પરસમય સામાન્યરૂપ સે
 ઉપદેશરૂપ ખી નહીં હૈ-इसलिये इसे अनुपदेशरूप कहा है । क्योंकि
 इसके उपदेशरूप जो क्षणभंग आदि सिद्धान्त हैं, वे जीवों को अहित
 में भी प्रवृत्त करा सकते हैं । तात्पर्य यह है कि-‘उपदेश वही कहलाता
 है, जो जीवों को अहित से छुड़ा कर हित में ही प्रवृत्त करावे । परन्तु
 परसमय ऐसा नहीं है । क्योंकि इसके उपदिष्ट सिद्धान्त ऐसे भी हैं
 जो जीवों को अहित की ओर ले जाते हैं । उक्तं च-‘सर्व क्षणिकम्,
 इत्यादि समस्त क्षणिक है’ इस बात को जानकर कौन विषयादिकों
 के सेवन करने में प्रवृत्ति नहीं करेगा-अर्थात् सभी प्रवृत्ति करने लग
 जावेगे । क्योंकि इस सिद्धांत के अनुसार वे यह तो जान ही लेंगे
 कि हमें इसका फल जो नरकादि के दुःख है, वे तो भोगना ही नहीं
 पड़ेगा । हम तो क्षणिक हैं-फल भोगने काल तक तो हम रहेनेवाले
 नहीं हैं । इस प्रकार अनर्थादिकों से युक्त होने के कारण परसमय

આ પ્રમાણે પરસમયમાં સ્પષ્ટ રૂપથી ઉન્માર્ગતા છે. તેમજ આ પરસમય
 સામાન્ય રૂપથી ઉપદેશ રૂપ પણ નથી, એથી આને અનુપદેશરૂપ કહેવામાં
 આવેલ છે. કેમકે આના ઉપદેશ રૂપ જે ક્ષણભંગ વગેરે સિદ્ધાંતો છે, તે
 જીવોના અહિતમાં પણ પ્રવૃત્તિ કરાવી શકે છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે
 ‘ઉપદેશ તે જ કહેવાય છે, કે જે જીવોને અહિત કર્મોથી વિમુખ કરીને હિતમાં
 પ્રવૃત્ત કરાવે છે પરંતુ પરસમય એવો નથી કેમકે આના ઉપદિષ્ટ સિદ્ધાન્તો
 એવા પણ છે, જે જીવોને અહિત તરફ લઈ જાય છે. ઉક્તંચ ‘સર્વ’ક્ષણિ-
 કમ્’ ઇત્યાદિ સમસ્ત ક્ષણિક છે આ વાતને જાણીને કોણ વિષયાદિકોના
 સેવનમાં પ્રવૃત્ત થશે નહિ? એટલે સર્વ પ્રવૃત્ત થયા લાગશે. કેમકે આ
 સિદ્ધાંત મુજબ તેઓ એટો સમજવાના છે કે અમને આનું ફળ જે નરકાદિ
 દુઃખો છે, તે તો ભોગવવાજ પડશે નહીં. અમે તો ક્ષણિક છીએ, ફળ

સ્વબુદ્ધ્યાં કાર્યાં । તસ્માત્ સર્વાં સ્વસમયવક્તવ્યતા એવ । એતે નયા લોકે પ્રસિદ્ધા-
નપિ પરસમયાન્ સ્યાત્પદનિરપેક્ષતયા દુર્નયત્વાદસત્ત્વેનૈવ પ્રતિપદ્યન્તે, સ્યાત્પદ
સાપેક્ષત્વે તુ તેષામપિ સ્વસમય એવાન્તર્ભાવો ભવતિ । ઉક્તંચ-

‘નયાસ્તવ સ્યાત્પદલાઙ્ગિહતા ઇમે, રસોપદિગ્ધા ઇવ લોહધાતવઃ ।

ભવન્ત્યપિ પ્રેતગુણા યતસ્તતો, ભવન્તમાર્યાઃ પ્રણતા હિતૈષિણઃ ॥૧॥

इत्यादि । अत एतेषां नयानां सर्वा स्वसमयवक्तव्यता एव बोध्या । न पुनरेतेषां
मते परसमयवक्तव्यताऽस्ति । न वा ऽपि स्वसमयपरसमयवक्तव्यताऽस्तीति ।
प्रकृतमुपसंहरन्नाह-सैवा वक्तव्यतेति ॥सू० २३८॥

મિથ્યા દર્શનરૂપ છે । એસા સમજાવકર યે ત્રીન શબ્દનય અપને મત મેં
પરસમય વક્તવ્યતા કો નહીં માનતે છે । હસી પ્રકાર મે અપની બુદ્ધિ
સે સાંખ્ય આદિ મતોં મેં ખી પૂર્વોક્ત અનર્થાદિકોં કી સંગતિ બેઠા લેની
ચાહિયે । હસલિયે હન નયોં કી માન્યતાનુસાર સ્વસમય વક્તવ્યતા હી
છે । પરસમય વક્તવ્યતા નહીં છે । યે નય લોક મેં પ્રસિદ્ધ ખી પરસમયોં
કો સ્યાત્પદ નિરપેક્ષ હોને કે કારણ દુર્નયરૂપ હોને સે ઉન્હેં અસત્ રૂપ
હી માનતે છે । પરન્તુ જય યે સ્યાત્પદ સે સાપેક્ષ હો જાતે છે, તય હન્હેં
ઓ યે સ્વસમય મેં હી અન્તર્ભૂત કર લેતે છે । ઉક્તં ચ ‘નયાસ્તવ
इत्यादि हे जिनेन्द्र ! आपके स्यात्पद से चिह्नित ये नय पारद से युक्त
लोहे के जैसा इच्छित गुणवाले होते हैं । इसलिये आत्महितैषी आर्य
जन नमन करते हैं । इसलिये इन नयों के मन्तव्यानुसार स्वसमय

ભોગવવાના કાળ સુધી તો અમે વિધમાન રહેવાના નથી આ રીતે અનર્થા
દિકાથી યુક્ત હોવા બદલ પરસમય મિથ્યાદર્શન રૂપ છે. આમ સમજીને આ
ત્રય શબ્દનયો પોતાના મતમાં પરસમય વક્તવ્યતાને માનતા નથી. આ
પ્રમાણે સ્વબુદ્ધિથી સાંખ્ય વગેરે મતોમાં પણ પૂર્વોક્ત અનર્થાદિકોની સંગતિ
એમાંથી લેવી એ-એ એથી આ નયોની માન્યતા મુજબ સ્વસમય વક્તવ્યતા
જ છે પરસમયવક્તવ્યતા નથી આ નય લોકમાં પ્રસિદ્ધ પરસમયોને સ્યાત્પદ-
નિરપેક્ષ હોવા બદલ દુર્નયરૂપ હોવાથી તેપને અસત્રૂપ જ માને છે પરંતુ
નયારે એઓ સ્યાત્પદથી સાપેક્ષ થઈ જાય છે, ત્યારે એમને પણ આ સ્વસ-
મયમાં જ અન્તર્ભૂત કરી લે છે ઉક્તંચ ‘નયાસ્તવ’ ઇત્યાદિ હે જિનેન્દ્ર !
તમારા સ્યાત્પદથી ચિહ્નિત આ નય પારદથી યુક્ત લોખંડની જેમ ઈચ્છિત
ગુણયુક્ત હોય છે. એથી આત્મહિતૈષી આર્યજન નમન કરે છે. એથી આ
નયોના મન્તવ્ય મુજબ સ્વસમયવક્તવ્યતા જ છે. પરસમયવક્તવ્યતા

અથ ઉપક્રમસ્ય પશ્ચમે દ્વારમ્ અર્થાધિકારં નિરૂપયતિ—

મૂલમ્—સે કિં તં અત્યાહિગારે? અત્યાહિગારે—જો જસસ અજ્ઞયણસસ અત્યાહિગારો, તં જહા—‘સાવજ્જજોગવિરઈ, ઉક્કિત્તણ ગુણવઓ ય પડિવત્તી. સ્વલિયસસ નિંદણા વળતિગિચ્છ ગુણધારણા ચેવ ॥૧॥’ સે તં અત્યાહિગારે ॥સૂ૦ ૨૩૯॥

છાયા—અથ કોડસો અર્થાધિકારઃ ?, અર્થાધિકારઃ—યો यस્ય અધ્યયનસ્ય અર્થાધિકારઃ, તદ્વથા—સાવજ્જયોગવિરતિઃ ઉત્કીર્તનં ગુણવતશ્ચ પ્રતિપત્તિઃ । સ્વલિતસ્ય નિંદના વ્રણચિહિત્સા ગુણધારણા ચૈવ’ । સ એવોડર્થાધિકારઃ ॥મૂ૦॥ ૨૩૯॥

વક્તવ્યતા હી હૈ—પર સમયવક્તવ્યતા નહીં હૈ । (સેત્તં વત્તવ્વયા) હસ પ્રકાર યહ વક્તવ્યતા વિષયક કથન હૈ ॥ સૂ૦ ૨૩૮ ॥

અવ સૂત્રકાર ઉપક્રમ કા પાંચવાં દ્વાર જો અર્થાધિકાર હૈ ઉસકા નિરૂપણ કરતે હૈ—‘સે કિં તં અત્યાહિગારે ? ’ હત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં અત્યાહિગારે ?) હૈ ભદન્ત ! પૂર્વપ્રકાન્ત અર્થાધિકાર કયા હૈ ?

ઉત્તર—(અત્યાહિગારે) પૂર્વ પ્રકાન્ત વહ અર્થાધિકાર હસ પ્રકાર સે હૈ કિ (જો જસસ અજ્ઞયણસસ) જો જિસ સામાયિક આદિ અધ્યયન કા (અત્યાહિગારો) અર્થ વિષયક અધિકાર હૈ, વહી અધાધિકાર હૈ । (તં જહા) જૈસે (સાવજ્જજોગ વિરઈ, ઉક્કિત્તણગુણવઓય પડિવત્તી, સ્વલિયસસ નિંદણા, વળતિગિચ્છગુણધારણાચેવ) હસ ગાથા કા

નથી. અને સ્વસમયપરસમયવક્તવ્યતા નથી. (સેત્તં વત્તવ્વયા) આ પ્રમાણે આ વક્તવ્યતા વિષયક કથન છે. ॥ સૂ૦ ૨૩૮ ॥

હવે સૂત્રકાર ઉપક્રમનું પાંચમું દ્વાર જે અર્થાધિકાર છે. તેનું નિરૂપણ કરે છે:—‘સે કિં તં અત્યાહિગારે ? ’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં અત્યાહિગારે ?) હે ભદન્ત ! પૂર્વપ્રકાન્ત અર્થાધિકાર શું છે ?

ઉત્તર—(અત્યાહિગારે) પૂર્વપ્રકાન્ત તે અર્થાધિકાર આ પ્રમાણે છે કે (જો જસસ અજ્ઞયણસસ) જે જે વખતે સામાયિક વગેરે અધ્યયનને (અત્યાહિગારો) અર્થવિષયક અધિકાર છે, તેજ અર્થાધિકાર છે. (તં જહા) જેમ કે (સાવજ્જજોગવિરઈ, ઉક્કિત્તણં ગુણવઓય પડિવત્તી, સ્વલિયસસનિંદણા, વળતિગિચ્છ

ટીકા—‘સે કિં તં’ इत्यादि—

अथ कोऽसौ अर्थाधिकारः ? इति शिष्य प्रश्नः । उत्तरयति—अर्थाधिकारः—
यो यस्य सामायिकाद्यध्ययनस्य अर्थाधिकारः=अर्थविषयोऽधिकारः स बोध्यः ।
तमेवाह—तद्यथा—सावधयोगविरतिरित्यादि । अस्या गाथाया अर्थोऽत्रैवागमेऽष्ट-
पञ्चाशत्तमे सूत्रे व्याख्यातस्तत एव बोध्यः । वक्तव्यतार्थाधिकारयोस्त्वयं
विशेषः—अर्थाधिकारो हि अध्ययनस्यादिपदादारभ्य अन्तपदावधि सकलपदेष्व-
नुवर्तते, पुद्गलास्तिकाये प्रतिपरमाणु मूर्त्तत्ववत् । वक्तव्यता तु देशादि नियतेति ।
प्रकृतमुपसंहरन्नाह स एषोऽर्थाधिकार इति ॥सू० २३९॥

अथ उपक्रमस्य पठं द्वारं समवतारं निरूपयति—

मूलम्—સે કિં તં સમોયારે? સમોયારે—છવિહે પળજી, તં જહા—જામસમોયારે ઠવણાસમોયારે દવ્વસમોયારે સેત્તસમો-
યારે કાલસમોયારે ભાવસમોયારે । નામઠવણાઓ પુવ્વં વણિ-
યાઓ જાવ—સે તં ભવિયસરીરદવ્વસમોયારે । સે કિં તં જાણય-
સરીરભવિયસરીરવહરિત્તે દવ્વસમોયારે? જાણયસરીરભવિયસરીર-
વહરિત્તે દવ્વસમોયારે—તિવિહે પળજી, તં જહા—આયસમોયારે

अर्थ इसी आगम में ५८ वे' सूत्र में स्पष्ट किया जा चुका है, अतः वही
से जान लेना चाहिये । वक्तव्यता और अर्थाधिकार में यह भेद है कि
अर्थाधिकार जो होता है, वह अध्ययन के आदि पद से लगाकर अन्तिम
पद तक संबन्धित रहता है । जैसे पुद्गलास्तिकाय में प्रतिपरमाणु में मूर्त्तत्व
रहता है । और जो वक्तव्यता होती है वह देशादिनियत होती है । (से तं
अत्याहिगारे) इस प्रकार यह अर्थाधिकार विषयक कथन है ॥सू० २३९॥

ગુણધરગા જેવ) આ ગાથાનો અર્થ એજ આગમમાં ૫૮ માં સૂત્રમાં ૨૫૦૮
કરવામાં આવેલ છે. તેથી જિજ્ઞાસુઓએ ત્યાંથી બહુી લેવો વકતવ્યતા અને
અર્થાધિકારમાં આ તફાવત છે કે અર્થાધિકાર જે હોય છે. તે અધ્યયનના
આદિ પદથી માંડીને અંતિમ પદ સુધી સંબંધિત રહે છે. જેમ કે ‘પુદ્ગલા-
સ્તિકાયમાં પ્રતિ પરમાણુમાં મૂર્તત્વ રહે છે અને જે વકતવ્યતા હોય છે,
તે દેશાદિ નિયત હોય છે. (સે તં અત્યાહિગારે) આ પ્રમાણે આ અર્થાધિકાર
વિષયક કથન છે. ॥ સૂ૦ ૨૩૬ ॥

परसमोयारे तदुभयसमोयारे । सव्वदव्वावि णं आयसमोयारेणं
 आयभावे समोयरंति, परसमोयारेणं जहा कुंडे बदराणि, तदु-
 भयसमोयारेणं जहा घरे खंभो, आयभावे य जहा घडे गीवा
 आयभावे य । अहवा जाणयसरीरभवियसरीरवइरित्ते दव्व-
 समोयारे दुविहे पण्णत्ते, तं जहा—आयसमोयारे य तदुभयसमो-
 यारे य । चउसट्ठिया आयसमोयारेणं आयभावे समोयरइ, तदु-
 भयसमोयारेणं वत्तीसियाए समोयरइ आयभावे य । वत्तीसिया
 आयसमोयारेणं आयभावे समोयरइ, तदुभयसमोयारेणं सोल-
 सियाए समोयरइ आयभावे य । सोलसिया आयसमोयारेणं
 आयभावे समोयरइ, तदुभयसमोयारेणं अट्टमाइयाए समोयरइ
 आयभावे य । अट्टमाइया आयसमोयारेणं आयभावे समोयरइ,
 तदुभयसमोयारेणं चउमाइयाए समोयरइ आयभावे य । चउ-
 माइया आयसमोयारेणं आयभावे समोयरइ, तदुभयसमोयारेणं
 अद्धमाणीए समोयरइ आयभावे य । अद्धमाणी आयसमोया-
 रेणं आयभावे समोयरइ, तदुभयसमोयारेणं माणीए समोयरइ
 आयभावे य । से तं जाणयसरीरभवियसरीरवइरित्ते दव्वसमो-
 यारे । से तं नो आगमओ दव्वसमोयारे । से तं दव्वसमोयारे । सू. २४० ।

छाया—अथ कोऽसौ समवतारः ? समवतारः—पड्विधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—
 नामसमवतारः स्थापनासमवतारः द्रव्यसमवतारः क्षेत्रसमवतारः कालसमव-
 तारः भावसमवतारः । नामस्थापने पूर्वं वर्णिते यावत् स एव भव्यशरीरद्रव्य-
 समवतारः । अथ कोऽसौ ज्ञायकशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्यसमवतारः ?
 ज्ञायकशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्यसमवतारः—त्रिविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—
 आत्मसमवतारः परसमवतारः तदुभयसमवतारः । सर्वद्रव्याण्यपि खलु आत्म सम-

વતારેણ આત્મભાવે સમવતરન્તિ, પરસમવતારેણ યથા કુણ્ડે વદરાણિ, તદુભય સમ-
વતારેણ યથા ગૃહે સ્તમ્ભઃ આત્મભાવે ચ, યથા ઘટે ગ્રીવા આત્મભાવે ચ । અથવા
જ્ઞાયકશરીરભવ્યશરીરવ્યતિરિક્તઃ દ્રવ્યસમવતારો દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તદ્વથા—
આત્મસમવતારશ્ચ તદુભયસમવતારશ્ચ । ચતુષ્પષ્ટિકા આત્મસમવતારેણ આત્મભાવે
સમવતરતિ, તદુભયસમવતારેણ દ્વાત્રિંશિકાયાં સમવતરતિ, આત્મભાવેચ । દ્વાત્રિં-
શિકા આત્મસમવતારેણ આત્મભાવે સમવતરતિ । તદુભયસમવતારેણ પોડશિકાયાં
સમવતરતિ આત્મભાવે ચ । પોડશિકા આત્મસમવતારેણ આત્મભાવે સમવતરતિ,
તદુભયસમવતારેણ અષ્ટમાગિકાયાં સમવતરતિ આત્મભાવે ચ । અષ્ટમાગિકા આત્મ
સમવતારેણ આત્મભાવે સમવતરતિ, તદુભયસમવતારેણ ચતુર્માગિકાયાં સમવતરતિ
આત્મભાવે ચ । ચતુર્માગિકા આત્મસમવતારેણ આત્મભાવે સમવતરતિ, તદુભય-
સમવતારેણ અર્ધમાનિકાયાં સમવતરતિ આત્મભાવે ચ । અર્ધમાની આત્મસમવતારેણ
આત્મભાવે સમવતરતિ, તદુભયસમવતારેણ માણિકાયાં સમવતરતિ આત્મભાવે ચ ।
સ એવ જ્ઞાયકશરીરભવ્યશરીરવ્યતિરિક્તો દ્રવ્યસમવતારઃ । સ એવ નો આગમતો
દ્રવ્યસમવતારઃ । સ એવ દ્રવ્યસમવતારઃ ॥૨૪૦॥

ટીકા—‘સે કિં તં’ इत्यादि—

અથ કોડસૌ સમવતારઃ ? इति शिष्य प्रश्नः । उत्तरयति—समवतारः, समव-
तरणं—समवतारः—वस्तूनां स्वपरोभयेष्वन्तर्भावचिन्तनम्, स च नाम समवतारः
स्थापनामवतार इत्यादि पञ्चविधः । तत्र—नामसमवतारः स्थापनासमवतारश्च

અવ સૂત્રકાર ઉપક્રમ કા છઠા દ્વાર જો સમવતાર હૈ, ઉસકા
નિરૂપણ કરતે હૈ—‘સે કિં તં સમોચારે ?’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—(સે કિં તં સમોચારે ?) હે ભદન્ત ! પૂર્વ પ્રકાન્ત વહ સમ-
વતાર કયા હૈ ? (સમોચારે)

ઉત્તર—વસ્તુઓં કે અપને મેં પર મેં તથા દોનોં મેં અન્તર્ભાવ હોને
કા વિચાર કરના, હસકા નામ સમવતાર હૈ । (છવિહે પળળતે) યહ
સમવતાર છહ પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ । (તં જહા) જૈસે (નામસમોચારે,

હવે સૂત્રકાર ઉપક્રમનું છઠું દ્વાર જે સમવતાર છે, તેનું નિરૂ-
પણ કરે છે —‘સે કિં સમોચારે’ इत्यादि

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં સમોચારે ?) હે ભદન્ત ! પૂર્વ પ્રકાન્ત તે સમવતાર
શું છે ? (સમોચારે)

ઉત્તર—વસ્તુઓનો સ્વમાં, પરમાં, તેમજ અન્નેમાં અન્તર્ભાવ વિષયક
વિચાર કરવો, તે સમવતાર છે. (છવિહે પળળતે) આ સમવતાર ૬ પ્રકારનો

नामावश्यकवत् स्थापनावश्यकवच्च बोध्यौ । द्रव्यसमवतारस्तु आगमतो नो आगमतश्चेति द्विविधः । तत्र नो आगमतो द्रव्यसमवतारः—ज्ञायकशरीरद्रव्य-समवतारो भव्यशरीरद्रव्यसमवतारो ज्ञायकशरीरभव्यशरीरद्रव्यसमवतारश्चेति त्रिविधः । तत्र आगमतो द्रव्यसमवतारो नो आगमतो द्रव्यसमवतारस्याद्य-द्रव्यभेदश्च द्रव्यावश्यकवद् विज्ञेयः । एतदेवाह सूत्रकारः—नामस्थापने पूर्वं वर्णिते यावत् स एष भव्यशरीरद्रव्यसमवतार इति । अथ ज्ञायकशरीरभव्यशरीरव्यति-

ठवणासमोयारे, दव्वसमोयारे, खेत्तसमोयारे, कालसमोयारे भाव समोयारे) नाम समवतार, स्थापना समवतार, द्रव्यसमवतार क्षेत्र-समवतार, कालसमवतार, और भावसमवतार । (नाम ठवणाओ पुव्वं वर्णियाओ जाव से तं भवियसरीरदव्वसमोयारे) इनमें नाम समवतार और स्थापना समवतार इन दोनों को नामआवश्यक एवं स्थापना आवश्यक के जैसे जानना चाहिये । द्रव्य समवतार आगम और नो आगम की अपेक्षा लेकर दो प्रकार होता है । इनमें नो आगम की अपेक्षा लेकर द्रव्यसमवतार होता है, वह ज्ञायकशरीर द्रव्यसमवतार, भव्यशरीर द्रव्यसमवतार और ज्ञायकशरीर भव्य-शरीरव्यतिरिक्त समवतार, इस प्रकार से तीन प्रकार का होता है । आगम से जो द्रव्य समवतार होता है, उसका और नो आगम से ज्ञायकशरीर द्रव्यसमवतार, भव्यशरीर द्रव्यसमवतार इन दो भेदों का स्वरूप द्रव्यावश्यक के जैसा ही जानना चाहिये । (से किं तं जाण-

કહેવામાં આવેલ છે. (તં જહા) જેમ કે (નામસમોયારે ઠવણાસમોયારે, દવ્વ સમોયારે, ખેત્તસમોયારે કાલસમોયારે, ભાવસમોયારે) નામ સમવતાર, સ્થાપના સમવતાર, દ્રવ્યસમવતાર, ક્ષેત્રસમવતાર કેલ સમવતાર અને ભાવસમવતાર (નામઠવણાઓ પુવ્વં વર્ણિયાઓ જાવ સે તં ભવિયસરીરદવ્વસમોયારે) આમાં નામ સમવતાર અને સ્થાપના સમવતાર એ બન્નેને નામ આવ શ્યક તેમજ સ્થાપના આવશ્યકની જેમ જાણવા જોઈએ. દ્રવ્ય સમવતાર આગમ અને નો આગમની અપેક્ષાએ બે પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે. આમાં જે નો આગમની અપેક્ષાએ દ્રવ્ય સમવતાર હોય છે, તે જ્ઞાયકશરીર, દ્રવ્ય સમવતાર ભવ્યશરીર દ્રવ્યસમવતાર અને જ્ઞાયકશરીર ભવ્ય શરીર વ્યતિરિક્ત સમવતાર આ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારનો હોય છે. આગમથી જે દ્રવ્ય સમવતાર હોય છે. તેનું અને નો આગમથી જ્ઞાયકશરીર દ્રવ્ય સમવતાર, ભવ્યશરીર દ્રવ્યસમ-વતાર આ બે ભેદોનું સ્વરૂપ દ્રવ્યાવશ્યકની જેમ જાણી લેવું જોઈએ. (સે કિં

રિક્તં દ્રવ્યસમવતારં નિરૂપયતિ-અથ કોઽસૌ જ્ઞાયકશરીરભવ્યશરીરવ્યતિરિક્તો દ્રવ્યસમવતારઃ ? इति शिष्य प्रश्नः । उत्तरयति-જ્ઞાયકશરીરભવ્યશરીરવ્યતિ-રિક્તો દ્રવ્યસમવતારસ્તિવિધઃ, તદ્વત્થા-આત્મસમવતારઃ પરસમવતારઃ તદુભય સમવતારશ્ચેતિ । તત્ર સર્વદ્રવ્યાણ્યપિ=સર્વાણ્યપિ દ્રવ્યાણિ આત્મસમવતારેણ ચિન્ત્ય-માનાનિ આત્મભાવે=સ્વકીયસ્વરૂપે સમવતરન્તિ=વર્તન્તે સકલાનામપિ દ્રવ્યાણામ્ આત્મનોઽવ્યતિરિક્તત્વાત્ । તથા-વ્યવહારમાશ્રિત્ય પરસમવતારેણ પરભાવે સમવતરન્તિ, યથા-કુળ્લે વદરાણિ । નિશ્ચયનયેન તુ સર્વાણ્યપિ વસ્તૂનિ પૂર્વોક્ત યસરીરભવિયસરીરવહરિત્તે દ્રવ્યસમોયારે ?) હે મદન્ત ! વહ જ્ઞાયક શરીર ભવ્યશરીરવ્યતિરિક્ત દ્રવ્યસમવતાર કયા હૈ ?

ઉત્તર--(જાણયશરીરભવિયસરીરવહરિત્તે દ્રવ્યસમોયારે તિવિહે પળ્લે) જ્ઞાયકશરીર ભવ્યશરીર इन दोनों समवतारों से व्यतिरिक्त जो ज्ञायकशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्त समवतार है, वह तीन प्रकार का कहा गया है (तं जहा) जैसे--(आयसमोयारे, परसमोयारे, तदुभयसमोयारे) आत्मसमवतार, पर समवतार, और तदुभयसमवतार, (सर्वद्रव्याणिं आयसमोयारेणं आयभावेसमोयरन्ति) आत्मसमवतार को लेकर जब समस्त द्रव्यों का विचार किया जाता है, तब समस्त ही

તં જાણયસરીરભવિયસરીરવહરિત્તે દ્રવ્યસમોયારે ?) હે ભદન્ત તે જ્ઞાયકશરીર ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય સમવતાર શું છે ?

ઉત્તર--(જાણયસરીરભવિયસરીર, વહરિત્તે દ્રવ્યસમોયારે તિવિહે પળ્લે) જ્ઞાયક-શરીર ભવ્યશરીર આ બન્ને સમવતારોથી વ્યતિરિક્ત જે જ્ઞાયકશરીર ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત સમવતાર છે, તે ત્રણ પ્રકારનો મ નવામાં આવેલ છે (ત જહા) જેમ કે (આયસમોયારે, પરસમોયારે, તદુભયસમોયારે) આત્મસમવતાર, પરસમવતાર અને તદુભય સમવતાર (સર્વદ્રવ્યાણિં આયસમોયારેણં આયભાવે સમોયરન્તિ) આત્મસમવતારને લઈને જ્યારે સમસ્ત દ્રવ્યો વિષે વિચાર કરવામાં આવે છે, ત્યારે સમસ્ત દ્રવ્યો પોતાના સ્વરૂપમાં જ રહે છે. કેમકે નિજરૂપથી કોઈપણ દ્રવ્ય ભિન્ન નથી. તેમજ વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ જ્યારે સમવતારને લઈને સમસ્ત દ્રવ્યો વિષે વિચાર કરવામાં આવે છે, ત્યારે સમસ્ત દ્રવ્ય (પરસમો-

યુક્તયા સ્વાત્મન્યેવ વર્તન્તે, વ્યવહારતસ્તુ સ્વાત્મનિ કુણ્ડાદ્યાધારે ચ વર્તન્તે इति भावः । तथा तदुभयसमवतारेण=आत्मसमवतारेण परसमवतारेण च आत्मभावे परभावे च समवतरन्ति, यथा-गृहे=कटकुडयदेहली पट्टादि समुदायात्मके गृहे स्तम्भो वर्तन्ते, स च स्तम्भ आत्मभावेऽपि वर्तन्ते । यथा वा-घटे=बुध्नोदरकपा-

द्रव्य अपने निज रूपमें रहते हैं । क्योंकि निजरूप से कोई भी द्रव्य-भिन्न नहीं है । तथा व्यवहारनय की अपेक्षा करके जब परसमवतार को लेकर समस्त द्रव्यों का विचार किया जाता है, तब समस्त द्रव्य (परसमोद्यारेणं जहा कुंडे बदराणि) कुंड में बदर के जैसा परभाव में रहते हैं । तात्पर्य कहने का यह कि-‘जब यह विचार किया जाता है कि प्रत्येक द्रव्य कहां रहते हैं ? तब इस प्रश्न का उत्तर दो नयों को आश्रित करके दिया जाता है-इनमें जब निश्चय का आश्रय किया जाता है-तब इस प्रश्न का उत्तर यह होता है कि प्रत्येक द्रव्य अपने ही निज-रूप में रहते हैं । तथा व्यवहार नय की अपेक्षा जब इस प्रश्न का उत्तर विचार जाता है तो उसका अभिप्राय यह निकलता है कि-जिस प्रकार कुण्ड में बदरिका फल रहते हैं ‘उसी प्रकार से प्रत्येक द्रव्य पराश्रित भी रहते हैं तथा स्वाश्रित भी रहते हैं । (तदुभयसमोद्यारेणं जहा घरे खंभो, आयभावे य जहा घडे गीवा आयभावे य) जब तदुभय समवतार को लेकर विचार किया जाता है तो आत्मसमवतार की अपेक्षा समस्त द्रव्य आत्म भाव में तथा परसमवतार की अपेक्षा परभाव में रहते हैं । जैसे कट, कुडय, देहली और पट्ट आदि के समुदायरूप घर में स्तम्भ रहता

ય રેણં જહા કુંડે બદરાણિ) કુંડમાં ખોરની જેમ પરભાવમાં રહે છે. તાત્પર્ય ‘કહેવાનું’ આ છે કે ‘જ્યારે આ જાતનો વિચાર કરવામાં આવે છે કે પ્રત્યેક દ્રવ્ય કયાં રહે છે ? ત્યારે આ પ્રશ્નનો ઉત્તર બે નયોના આધારે આપવામાં આવે છે. આમાં જ્યારે નિશ્ચયને આશ્રય માનવામાં આવે છે, ત્યારે આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આ પ્રમાણે હોય છે કે દરેકે દરેક દ્રવ્ય પોતાના જ સ્વરૂપમાં રહે છે. તેમજ વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ જ્યારે આ પ્રશ્નના ઉત્તર વિષે વિચાર કરવામાં આવે છે ત્યારે તેનો અભિપ્રાય આ મુજબ હોય છે કે ‘જેમ કુંડમાં બદરિકા-ખોર ફળ રહે છે. તેમજ દરેકે દરેક દ્રવ્ય પરાશ્રિત પણ રહે છે, તેમજ સ્વાશ્રિત પણ રહે છે. (તદુભયસમોયારેણ જહા ઘરે ચંખો, આયભાવે ય જહા ઘડે ગીવા આયભાવે ય) જ્યારે તદુભય સમવતારને લઈ ને વિચાર કરવામાં આવે છે, ત્યારે આત્મ સમવતારની અપેક્ષા સમસ્તદ્રવ્ય આત્મભાવમાં તેમજ પરસમવતારની અપેક્ષા પરભાવમાં રહે છે. જેમ કટ, કુડય, દેહલી અને પટ્ટ વગેરેના સમુદાય રૂપ ઘરમાં સ્તાંભ રહે છે, અને તે સ્તાંભ પોતાના

લાત્મકે ઘટે ગ્રીવા વર્ત્તે, સા ચ આત્મભાવેઽપિ વર્ત્તે । નનુ 'કુણ્ડે વદરાણિ' ઇતિ ચત્પરસમવતારસ્યોદાહરણં પ્રદર્શિતમ્, इदमपि तदुभयसमवतारस्यैवोदाहरणं भवितुमर्हति, કુણ્ડે વર્તમાનાનાં વદરાણાં સ્વાત્મન્યપિ વર્તમાનત્વાદિતિ ચેત્, શ્રુણુ, અત્ર સ્વાત્મવૃત્તેર્નિવક્ષામકૃત્વૈવ મુરન્યાસઃ કૃતઃ । વસ્તુતસ્તુ દ્વિવિધ એવ સમવતારો યુક્તઃ, અત એવ સૂત્રકારઃ સ્વયમાહ—'અહવા' ઇત્યાદિ । અથવા—જ્ઞાયક શરીરભવ્યશરીરવ્યતિરિક્તો દ્રવ્યસમવતારો દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તથા—આત્મસમવતારઃ તદુભયસમવતારશ્ચેતિ । પૂર્વોક્તરીત્યા પરસમવતારસ્યાસંભવિતામુપલક્ષ્ય

है और वह स्तम्भ अपने रूप में भी रहता है । अथवा जैसे बुन्धोदरकपालरूप घट में ग्रीवा रहती है और वह ग्रीवा आत्मभाव में भी रहती है ।

શંકા—'કુણ્ડે વદરાણિ' એસા જો ઉદાહરણ આપને પરસમવતાર કા દિયા હે, સ્તો યહ ઉદાહરણ તદુભયસમવતાર કા હી હોના ચાહિયે । ક્યોંકિ જિસ પ્રકાર વે કુંડમે રહતે હૈં, ડસી પ્રકાર સે વે અપને આત્મ ભાવ મેં બી રહતે હૈં ?

ઉત્તર—સુનો, યહ જો દૃષ્ટાંત પરસમવતાર કા દિયા ગયા હૈ—વૈસે યદિ વિચાર કિયા જાવે તો સમવતાર દો પ્રકાર કા હી હોના ચાહિયે । હસી બાત કો સૂત્રકારને નિર્દિષ્ટ કરને કે લિયે (અહવા જાણયસરીરભવિયસરીરવદ્ધરિત્તે દ્રવ્યસમોયારે દુવિદ્ધે પળગત્તે) એસા કહા હૈ । હસમેં વે યહ કહ રહે હૈં કિ જ્ઞાયકશરીર ભવ્યશરીર સે વ્યતિરિક્ત જો દ્રવ્ય સમવતાર હૈ વહ દો પ્રકાર કા પ્રજ્ઞપ્ત હુમા હૈ । (તં જહા) જૈસે—(આયસમોયારે ચ તદુભયસમોયારે ચ) એક

સ્વરૂપમાં પણ રહે છે. અથવા જેમ બુન્ધોદર-કપાલરૂપ ઘટમાં ગ્રીવા રહે છે અને તે ગ્રીવા આત્મભાવમાં પણ રહે છે.

શંકા—'કુણ્ડે વદરાણિ' એવું જે ઉદાહરણ તમે પરસમવતારનું આપેલ છે, તો આ ઉદાહરણ તદુભય સમવતારનું જ હોવા જોઈએ. કેમકે જેમ કુંડમાં તે રહે છે તેમજ તે પોતાના આત્મભાવમાં પણ રહે છે ?

ઉત્તર—સાંભળો—આ જે દૃષ્ટાંત પરસમવતાર વિષે આપેલ છે, તેમાં સ્વાત્મવૃત્તિની વિવક્ષા કરવામાં આવી નથી. આમ જો વિચાર કરવામાં આવે તો સમવતારના બે પ્રકારો જ હોવા જોઈએ. એ જ વાતને સૂત્રકારે નિર્દિષ્ટ કરવા માટે (અહવા જાણયસરીરભવિયસરીરવદ્ધરિત્તે દ્રવ્યસમોયારે દુવિદ્ધે પળગત્તે) આમ કહ્યું છે. આમાં તેઓ આ પ્રમાણે કહી રહ્યા છે કે જ્ઞાયક-શરીર ભવ્યશરીરથી વ્યતિરિક્ત જે દ્રવ્ય સમવતાર છે, તે બે પ્રકારનો પ્રજ્ઞપ્ત થયેલ છે. (તં જહા) જેમ કે (આયસમોયારે ચ તદુભયસમોયારે ચ)

દ્વૈવિધ્યમુક્તમિતિ વોધાય્ । અનયોરુદાહરણાન્યાહ-‘ચતુષ્ઠિયા’ इत्यादि । चतुष्पष्टिका=चतुष्पलमाना अर्धमागिकायाश्चतुष्पष्टितमो भाग इत्यर्थः आत्मसमवतारेण आत्मभावे समवतरति, उभयसमवतारेण तु सा स्वापेक्षया बृहन्मानायाम् अर्थात् अष्टपलमानायां द्वात्रिंशिकायां अर्धमागिकायां द्वात्रिंशतमभागरूपायां समवतरति । एवं द्वात्रिंशिका षोडशिका, अष्टमागिका, चतुर्भागिका, अर्द्धमाणीच आत्मभावे उभयभावे च समवतरन्ति । तथाहि-अष्टपलप्रमाणा द्वात्रिंशिका आत्मसमवतारेण आत्मभावे समवतरति, उभयसमवतारेण तु षोडश पलमानायां षोडशिकायां समवतरति आत्मभावेच । षोडशिकाऽपि आत्मसमवतारेण आत्म

આત્મસમવતાર ઓર દુસરા તદુભયસમવતાર । હસમેં પૂર્વોક્ત રીતિ કે અનુસાર પરસમવતાર કી અસંમવિતા કો ધ્યાન મેં રચ્ચકર સૂત્રકાર ને યહ દ્વિવિધતા કહી હૈ, એસા જાનના ચાહિયે । (ચતુષ્ઠિયા આયસમોયારેણ આયભાવે સમોયરહ) દૃષ્ટાન્તાન્તર સં હસી વિષય કો સ્પષ્ટ કરને કે લિયે સૂત્રકાર કહતે હૈં કિ-‘આત્મસમવતાર સે જૈસે ચતુષ્પષ્ટિકા ચારપલપ્રમાણવાલી અર્ધમાગિકા કા ચૌસઠવાં ભાગ આત્મભાવ મેં રહતી હૈ ઓર (તદુભય સમોયારેણ વત્તીસિયાએ સમોયરહ) તદુભય-સમવતાર સે વહ અપની અપેક્ષા સે બૃહન્માનવાલી અર્થાત્ આઠપલ પ્રમાણવાલી દ્વાત્રિંશિકા મેં અર્થાત્ અર્ધમાગિકા કે ૩૨ વેં ભાગ મેં રહતી હૈ-(આયભાવે ય) ઓર અપને નિજરૂપ મેં બી રહતી હૈ । હસી પ્રકાર સે દ્વાત્રિંશિકા, ષોડશિકા, અષ્ટમાગિકા, ચતુર્ભાગિકા, ઓર અર્ધમાણી યે સબ આત્મભાવ મેં એવં ઉભયભાવ મેં સમવતરિત હોતી હૈં । જૈસે-(વત્તીસિયા આયસમોયારેણ આયભાવે સમોયરહ, તદુભય-સમોયારેણ સોલસિયાએ સમોયરહ, આયભાવે ય) અષ્ટપલ પ્રમાણવાલી

દૃષ્ટાન્તાન્તરથી આ વિષયને સ્પષ્ટ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે ‘આત્મસમવ-તારથી જેમ ચતુષ્પષ્ટિકા ચાર પલ પ્રમાણવાળી અર્ધમાગિકાના ચૌસઠમાં ભાગ આત્મભાવમાં રહે છે, અને (તદુભયસમોયારેણ વત્તીસિયાએ સમોયરહ) તદુભય સમવતારથી તે પોતાની અપેક્ષાથી બૃહન્માન યુક્ત એટલે કે આઠ પલ પ્રમાણ યુક્ત દ્વાત્રિંશિકામાં એટલે કે અર્ધમાગિકાના ૩૨ માં ભાગમાં રહે છે (આયભાવે ય) અને પોતાના નિજ રૂપમાં પણ રહે છે. આ પ્રમાણે દ્વાત્રિંશિકા, ષોડશિકા, અષ્ટમાગિકા, ચતુર્ભાગિકા અને અર્ધમાણી આ સર્વે આત્મભાવમાં અને ઉભયભાવમાં સમવતરિત હોય છે. જેમ કે (વત્તીસિયા આયસમોયારેણ આયભાવે સમોયરહ, તદુભયસમોયારેણ સોલસિયાએ સમોયરહ આયભાવે ય) અષ્ટપલ પ્રમાણ યુક્ત દ્વાત્રિંશિકા આત્મ સમવતારની અપેક્ષા

ભાવે સમવતરતિ, ઉભયસમવતારેણ તુ દ્વાત્રિંશત્પલમાનાયામષ્ટમાગિકાયાં સમવતરતિ આત્મભાવેચ । અષ્ટમાગિકાઽપિ આત્મસમવતારેણ આત્મભાવે સમવતરતિ, ઉભયસમવતારેણ તુ ચતુષ્પષ્ટિપલમાનાયાં ચતુર્માગિકાયાં સમવતરતિ આત્મભાવેચ । ચતુર્માગિકાઽપિ આત્મસમવતારેણ આત્મભાવે સમવતરતિ, ઉભય-

દ્વાત્રિંશિકા આત્મસમવતાર કી અપેક્ષા આત્મભાવ મેં રહતી હૈ ઓર ઉભયસમવતાર કી અપેક્ષા સે ષોડશપલ પ્રમાણવાલી ષોડશિકા મેં ભી રહતી હૈ ઓર આને ભાવ મેં ભી રહતી હૈ । (સોલસિયા આયસમોયારેણં આયભાવે સમોયરહ, તદુભયસમોયારેણ અદ્વમાહ્યાએ સમોયરહ, આયભાવે ચ) હસી પ્રકાર સે ષોડશિકા ભી આત્મસમવતાર કી અપેક્ષા સે આત્મભાવ મેં અવતરિત હોતી હૈ ઓર ઉભયસમવતારકી અપેક્ષા દ્વાત્રિંશત્પલપ્રમાણવાલી અષ્ટમાગિકા મેં એવં આત્મભાવ મેં ભી અવતરિત હોતી હૈ । (અદ્વમાહ્યા આયસમોયારેણં આયભાવે સમોયરહ, તદુભયસમોયારેણં ચઙમાહ્યાએ સમોયરહ આયભાવે ચ) તથા જો અષ્ટમાગિકા હૈ, વહ આત્મસમવતારકી અપેક્ષા સે આત્મભાવ મેં રહતી હૈ ઓર તદુભયસમવતાર કી અપેક્ષા સે ચતુર્માગિકામેં ભી રહતી હૈ ઓર આત્મભાવ મેં ભી રહતી હૈ । (ચઙમાહ્યા આયસમોયારેણં આયભાવે સમોયરહ તદુભયસમોયારેણં અદ્વમાગીએ સમોયરહ આયભાવે) ચતુર્માગિકા આત્મસમવતાર કી અપેક્ષા આત્મભાવ મેં રહતી

આત્મભાવમાં રહે છે, અને ઉભય સમવતારની અપેક્ષાએ ષોડશપલ પ્રમાણવાલી ષોડશિકામાં પણ રહે છે, અને પોતાના ભાવમાં પણ રહે છે (સોલસિયા આયસમોયારેણં આયભાવે સમોયરહ, તદુભયસમોયારેણં અદ્વમાહ્યાએ સમોયરહ, આયભાવે ચ) આ પ્રમાણે ષોડશિકા પણ આત્મસમવતારની અપેક્ષાએ આત્મભાવમાં અવતરિત થાય છે, અને ઉભય સમવતારની અપેક્ષા એ દ્વાત્રિંશત્પલ પ્રમાણયુક્ત અષ્ટમાગિકામાં તેમજ આત્મભાવમાં પણ અવતરિત થાય છે. (અદ્વમાહ્યા આયસમોયારેણં આયભાવે સમોયરહ, તદુભયસમોયારેણં ચઙમાહ્યાએ સમોયરહ આયભાવે ચ) તેમજ જે અષ્ટમાગિકા છે, તે આત્મસમવતારની અપેક્ષા એ આત્મભાવમાં રહે છે, અને તદુભયસમવતારની અપેક્ષા એ ચતુર્માગિકામાં પણ રહે છે. અને આત્મભાવમાં પણ રહે છે. (ચઙમાહ્યા આયસમોયારેણં આયભાવે સમોયરહ, તદુભયસમોયારેણં અદ્વમાગીએ સમોયરહ આયભાવે ચ) ચતુર્માગિકા આત્મસમવતારની અપેક્ષા આત્મભાવમાં રહે છે અને તદુભય

સમવતારેણ તુ ચતુર્ભાગિકાઽષ્ટાવિંશત્યધિકૈરુક્તપલમાનાયામર્દ્ધમાણિકાયાં- સમ-
વતરતિ આત્મભાવેવ । તથા-અર્દ્ધમાણિકાઽપિ આત્મસમવતારેણ આત્મભાવે સમવ-
તરતિ, ઉભયસમવતારેણ તુ પદ્મપશ્ચાશ્વદધિકશતદ્વયમાનાયામર્દ્ધમાણિકાયાં
સમવતરતિ આત્મભાવે ચેતિ । इत्थं तदुभयव्यतिरिक्तो द्रव्यसमवतारो निरूपित
इति सूचयितुमाह-स एष ज्ञायक-शरीरभ्रव्यशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्यसमवतार
इति । इत्थं नो आगमतो द्रव्यसमवतारस्य त्रिविधोऽपि भेदो निरूपित इति सूच-
यितुमाह-स एष नो आगमतो द्रव्यसमवतार इति । इत्थं सभेदो द्रव्यसमवतारो
निरूपित इति सूचयितुमाह-स एष द्रव्यसमवतार इति ॥सू० २४०॥

હૈં ઓર તદુભય સમવતાર કી અપેક્ષા અર્ધમાણી મેં બીં રહતી હૈં ઓર
આત્મભાવ મેં બીં રહતી હૈં (અર્દ્ધમાણી આયસમોચારેણ આયભાવે સમો-
ચરહ તદુભયસમોચારેણ અર્દ્ધમાણીઃ સમોચરહ આયભાવે ય) હસી-પ્રકાર
સે જો અર્ધમાણી હૈં વહ આત્મસમવતાર કી અપેક્ષા સે આત્મભાવ મેં
રહતી હૈં ઓર તદુભયસમવતાર કી અપેક્ષા સે માની મેં બીં રહતી હૈં
ઓર આત્મભાવ મેં બીં રહતી હૈં ૧૨૮ પલ કી અર્ધમાણી હોતી હૈં ઓર
૨૫૬ પલ કી માની હોતી હૈં । (સે તં જાણયસરીરભવિયસરીર વહ-
રિત્તે દ્રવ્યસમોચારે) હસ પ્રકાર યહ પૂર્વ પ્રકાંત વહ જ્ઞાયક શરીર ભ્રવ્ય-
શરીર સે વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યસમવતાર હોતા હૈં । (સે તં નો આગમઓ
દ્રવ્યસં) હસ પ્રકાર સે સૂત્રકાર ને નો આગમ કી અપેક્ષા લેકર દ્રવ્ય-
સમવતાર કે ત્રીન પ્રકાર કે ભેદોં કા નિરૂપણ કિયા । હસકે નિરૂપિત
હો જાને પર (સે તં દ્રવ્યસમોચારે) દ્રવ્યસમવતાર પૂર્ણરૂપ સે નિરૂપિત
હો ચુકા ॥ સૂ० ૨૪૦ ॥

સમવતારની અપેક્ષા અર્ધમાણીમાં પણ રહે છે અને આત્મભાવમાં પણ રહે
છે. (અર્દ્ધમાણી, આયસમોચારેણ આયભાવે સમોચરહ, તદુભયસમોચારેણ અર્દ્ધ માણીઃ
સમોચરહ આયભાવે ય) આ પ્રમાણે જે અર્ધમાણી છે તે આત્મસમવતારની
અપેક્ષાએ આત્મભાવમાં રહે છે અને તદુભય સમવતારની અપેક્ષાએ માનીમાં
પણ રહે છે. અને આત્મભાવમાં પણ રહે છે ૧૨૮ પલની અર્ધમાણી
હોય છે. અને ૨૫૬ પલની માની હોય છે. (સે તં જાણયસરીરભવિયસરીર
વહરિત્તે દ્રવ્યસમોચારે) આ પ્રમાણે આ પૂર્વપ્રકાંત તે જ્ઞાયકશરીર ભ્રવ્ય-
શરીરથી વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય સમવતાર હોય છે (સે તં નો આગમઓ દ્રવ્યસં)
આ પ્રમાણે સૂત્રકારે નો આગમની અપેક્ષાએ દ્રવ્ય સમવતારના ત્રણ
પ્રકારના ભેદોંનું નિરૂપણ કર્યું છે. આના નિરૂપણથી (સે તં દ્રવ્યસમોચારે)
દ્રવ્ય સમવતાર પૂર્ણ રૂપથી નિરૂપણ થઈ ગયો છે. ॥ સૂત્ર ૨૪૦ ॥

अथ क्षेत्रसमवतारादीन् निरूपयति-

मूलम्-से किं तं खेत्तसमोयारे? खेत्तसमोयारे-दुविहे पणत्ते, तं जहा-आयसमोयारे य तदुभयसमोयारे य। भरहे-वासे आयसमोयारेण आयभावे समोयरइ, तदुभयसमोयारेणं जंबुद्वीवे समोयरइ आयभावे य। जंबुद्वीवे आयसमोयारेणं आयभावे समोयरइ, तदुभयसमोयारेणं तिरियलोए समोयरइ आयभावे य। तिरियलोए आयसमोयारेणं आयभावे समोयरइ, तदुभयसमोयारेणं लोए समोयरइ आयभावे य। से तं खेत्तसमोयारे। से किं तं कालसमोयारे? कालसमोयारे-दुविहे पणत्ते, तं जहा-आयसमोयारे य तदुभयसमोयारे य। समए आयसमोयारेणं आयभावे समोयरइ, तदुभयसमोयारेणं आवलियाए समोयरइ आयभावे य। एवमाणापाणू थोवे लवे मुहुत्ते अहोरत्ते पक्खे मासे ऊऊ अयणै संवच्छरे जुगे वाससए वाससहस्से वाससयसहस्से पुवंगे पुवे तुडिअंगे तुडिए अडडंगे अडडे अववंगे अववे हूहूअंगे हूहूए उप्पलंगे उप्पले पउमंगे पउमे णलिणंगे णलिणै अच्छनिउरंगे अच्छनिउरे अउअंगे अउए नउअंगे नउए पउअंगे पउए चूलिअंगे चूलिया सीसपहोलिअंगे सीसपहेलिया पलिओवमे सागरोवमे आयसमोयारेणं आयभावे समोयरइ तदुभयसमोयारेणं ओसप्पिणीउस्सप्पिणीसु समोयरइ आयभावे य। ओसप्पिणी उस्सप्पिणीओ आयसमोयारेणं आयभावे, समोयरंति, तदुभयसमोयारेण पोग्गलपरियट्ठे समो-

यरंति आयभावे य । पोग्गलपरियट्टे आयसमोयारेणं आयभावे
समोयरइ, तदुभयसमोयारेणं तीतद्धा अणागतद्धासु समोयरइ
आयभावे य । तीतद्धा अणागतद्धाउ आयसमोयारेणं आयभावे
समोयरंति, तदुभयसमोयारेणं सव्वद्धाए समोयरंति आयभावे
य । से तं कालसमोयारे । से किं तं भावसमोयारे ? भावसमो-
यारे दुविहे पणत्ते, तं जहा—आयसमोयारे य तदुभयसमोयारे
य । कोहे आयसमोयारेणं आयभावे समोयरइ, तदुभयसमो-
यारेण माणे समोयरइ आयभावे य । एवं माणे माया लोभे
रागे मोहणिज्जे, अटुकम्मपगडीओ आयसमोयारेणं आयभावे
समोयरंति तदुभयसमोयारेणं छव्विहे भावे समोयरंति आय-
भावे य । एवं छव्विहे भावे, जीवे जीवत्थिकाए आयसमोयारेणं
आयभावे समोयरइ, तदुभयसमोयारेणं सव्वदव्वेसु समोयरइ
आयभावे य । एत्थ संगहणीगाहा—“कोहे माणे माया, लोहे
रागे य मोहणिज्जे य । पगडी भावे जीवे जीवत्थिकाय द्वा य ॥१॥”
से तं भावसमोयारे । से तं उवक्कमे । उवक्कम इइ पढमं दारं । सू. २४१ ।

छाया—अथ कोऽसौ क्षेत्रसमवतारः ? क्षेत्रसमवतारो द्विविधः प्रज्ञप्तः,
तद्यथा—आत्मसमवतारश्च तदुभयसमवतारश्च । भारतं वर्षम् आत्मसमवतारेण
आत्मभावे समवतरति, तदुभयसमवतारेण जम्बूद्वीपे समवतरति आत्मभावे च ।
जम्बूद्वीपः आत्मसमवतारेण आत्मभावे समवतरति, तदुभयसमवतारेण तिर्यग्
लोके समवतरति आत्मभावे च । तिर्यग् लोकः आत्मसमवतारेण आत्मभावे सम-
वतरति, तदुभयसमवतारेण लोके समवतरति आत्मभावे च । स एष क्षेत्रसमवतारः
अथ कोऽसौ कालसमवतारः ? कालसमवतारो द्विविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—आत्म
समवतारश्च तदुभयसमवतारश्च । समयः आत्मसमवतारेण आत्मभावे समवतरति,
तदुभयसमवतारेण आवलिकायां समवतरति आत्मभावे च । एवमानप्राणःस्तोको
लवो मुहूर्तः अशोरात्रः पक्षः मासः ऋतुः अयनम् संवत्सरो युगं वर्षशतं वर्षसहस्रं
वर्षशतसहस्रं पूर्वाङ्गं पूर्वं चुटिनाङ्गं चुटितम् अट्टाङ्गम् अट्टम् अववाङ्गम् अववं

હૂઠ્ઠકાઙ્ગમ્ હૂઠ્ઠકમ્ ઉત્પલાઙ્ગમ્ ઉત્પલં પદ્માઙ્ગં પદ્મં નલિનાઙ્ગં નલિનં અચ્છનિકુરાઙ્ગમ્
અચ્છનિકુરમ્, અયુતાઙ્ગમ્ અયુતં નયુતાઙ્ગં નયુતં મયુતાઙ્ગં મયુતં ચૂલિકાઙ્ગં ચૂલિકા
શીર્ષપ્રહેલિકાઙ્ગં શીર્ષપ્રહેલિકા પલ્લવોપમં સાગરોપમમ્ આત્મસમવતારેણ આત્મભાવે
સમવતરતિ, તદુભયસમવતારેણ અનસર્પિણ્યુત્સર્પિણીષુ સમવતરંતિ આત્મભાવે ચ ।
અનસર્પિણ્યુત્સર્પિણ્યઃ આત્મસમાતારેણ આત્મભાવે સમવતરતિ, તદુભયસમવતારેણ
પુદ્ગલપરિવર્તે સમવતરન્તિ આત્મભાવે ચ । પુદ્ગલપરિવર્ત આત્મસમવતારેણ આત્મભાવે
સમવતરતિ, તદુભયસમવતારેણ અતીતાદ્વાનાગતાદ્વાસુ સમવતરતિ આત્મભાવે ચ ।
અતીતાદ્વાનાગતાદ્વા આત્મસમવતારેણ આત્મભાવે, સમવતરન્તિ, તદુભયસમવતારેણ
સર્વાદ્યાયાં સમવતરતિ આત્મભાવે ચ । સ એપ કાલસમવતારઃ । અથ કોઽસૌ ભાવ
સમવતારઃ ? ભાવસમવતારો દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ તદ્યથા—આત્મસમવતારશ્ચ તદુભયસમવ-
તારશ્ચ । ક્રોધ આત્મસમવતારેણ આત્મભાવે સમવતરતિ, તદુભયસમવતારેણ માને
સમવતરતિ આત્મભાવે ચ । એવ માનો માયા લોભો રાગો મોહનીયમ્ અટકર્મ
પ્રકૃતયઃ આત્મસમવતારેણ આત્મભાવે સમવતરતિ તદુભયસમવતારેણ પદ્ધિવિધે
ભાવે સમવતરન્તિ આત્મભાવે ચ । એાં પદ્ધિવિધો ભાવઃ, જીવઃ, જીવાસ્તિકાય
આત્મસમવતારેણ આત્મભાવે સમવતરતિ, તદુભયસમવતારેણ સર્વદ્રવ્યેષુ સમવતરતિ
આત્મભાવે ચ । અત્ર સંગ્રહણીગાથા—

ક્રોધો માનો માયા, લોભો રાગશ્ચ મોહનોયં ચ ।

પ્રકૃતિર્ભાવો જીવો, જીવાસ્તિકાયો દ્રવ્યાણિ ચ ॥૧॥

સ એપ ભાવસમવતારઃ । સ એપ સમવતારઃ । સ એપ ઉપક્રમઃ । ઉપક્રમ ઇતિ પ્રથમં
દ્વારમ્ ॥મૂ૦ ૨૪૧॥

ટીકા—‘સે કિં તં’ ઇત્યાદિ—

અથ કોઽસૌ ક્ષેત્રસમવતારઃ ? ઇતિ શિષ્ય પ્રશ્નઃ । ઉત્તરયતિ—ક્ષેત્ર સમવતારઃ—
ધર્માદીનાં દ્રવ્યાણાં યત્ર વૃત્તિર્ભવતિ તત્ક્ષેત્રમ્ તસ્ય સમવતારઃ, સ ચ આત્મસમવ-

અથ સૂત્રકાર ક્ષેત્રસમવતાર આદિકોં કા નિરૂપણ કરતે હૈ—

‘સે કિં તં ચેત્તસમોયારે’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં ચેત્તસમોયારે ?) હે મદન્ત ! વહ પૂર્વપ્રકાન્ત
ક્ષેત્ર સમવતાર કયા હૈ ?

હવે સૂત્રકાર ક્ષેત્ર સમવતાર આદિનું નિરૂપણ કરે છે.

‘સે કિં તં ચેત્તસમોયારે’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થઃ—(સે કિં તં ચેત્તસમોયારે ?) હે બદન્ત ! તે પૂર્વપ્રકાન્ત
ક્ષેત્ર સમવતાર શું છે ?

તારસ્તદુભયસમવતારશ્चेति द्विविधः । तत्र भरतं चर्षमात्मसमवतारेण आत्मभावे समवतरति, तदुभयसमवतारेण तु जम्बूद्वीपे समवतरति आत्मभावे च । एवं जम्बू-
द्वीपादयोऽपि आत्मसमवतारेण आत्मभावे समवतरन्ति तदुभयसमवतारेण एते
उत्तरोत्तरस्मिन् स्वापेक्षया वृद्धत्वाभावे क्षेत्रविभागे समवतरन्ति आत्मभावे चेति

उत्तर--(खेत्तसमोयारे) धર્मादिक द्रव्यों की जहां वृत्ति होती है--
अर्थात् धर्मादिक द्रव्यों का जहां निवास होता है उसका नाम क्षेत्र
है, इस क्षेत्र का जो समवतार है, वह क्षेत्र समवतार है । यह क्षेत्र
समवतार (दुविहे पणत्ते) दो प्रकार का कहा गया है । (तं जहा) जैसे
(आयसमोयारे य तदुभयसमोयारे य) एक आत्मसमवतार और दूसरा
तदुभय समवतार । (भरहे वासे आयसमोयारेण आयभावे समोयरइ,
तदुभयसमोयारेण जंबूद्वीवे समोयरइ आयभावे य) आत्मसमवतार
की अपेक्षा लेकर जब यह विचार किया जाता है कि--'भरतक्षेत्र
कहां रहता है ? तब इसका उत्तर यह होता है कि--'भरत क्षेत्र आत्म-
समवतार की अपेक्षा आत्मभाव में रहता है, और तदुभय समव-
तार की अपेक्षा जंबूद्वीप में रहता है । एवं अपने निजस्वरूप में भी
रहता है । (जंबूद्वीवे आयसमोयारेण आयभावे समोयरइ, तदुभय
समोयारेण तिरियलोए समोयरइ आयभावे य) जंबूद्वीप आत्मसम-
वतार की अपेक्षा आत्मभाव में रहता है और तदुभय समवतार की
अपेक्षा तिर्यक् लोक में भी रहता है और आत्मभाव में भी रहता है ।

उत्तर:--(खेत्तसमोयारे) धર્मादિકद्रव્યોની જ્યાં વૃત્તિ હોય, એટલે
કે ધર્માદિક દ્રવ્યોનું જ્યાં નિવાસ છે, તેનું નામ ક્ષેત્ર છે. આ ક્ષેત્રસમવતાર
(દુવિહે પણત્તે) બે પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે. (તં જહા) જેમ
કે (આયસમોયારે ય તદુભયસમોયારે ય) એક આત્મસમવતાર અને
દ્વિતીય તદુભય સમવતાર (ભરહે વાસે આયસમોયારેણ આયભાવે સમો-
યરइ, આયભાવે ય) આત્મસમવતારની અપેક્ષા એ જ્યારે આ પ્રમાણે વિચાર
કરવામાં આવે છે કે 'ભરતક્ષેત્રમાં રહે છે?' ત્યારે આનો જવાબ આ
પ્રમાણે હોય છે કે ભરતક્ષેત્ર આત્મસમવતારની અપેક્ષા આત્મભાવમાં
રહે છે અને તદુભય સમવતારની અપેક્ષા જંબૂદ્વીપમાં રહે છે. તેમજ
પોતાના નિજ સ્વરૂપમાં પણ રહે' (જંબૂદ્વીવે આયસમોયારેણ આયભાવે
સમોયરइ, તદુભયસમોયારેણ તિરિયલોપ સમોયરइ આયભાવે ય) જંબૂદ્વીપ
આત્મસમવતારની અપેક્ષા આત્મભાવમાં રહે છે અને તદુભય સમવતારની
અપેક્ષા એ તિર્યક્ લોકમાં પણ રહે છે, અને આત્મભાવમાં પણ રહે છે.

બોધ્યમ્ । પ્રકૃતમુપસંહરન્નાહ-સ એવં ક્ષેત્રસમવતાર ઇતિ । અથ કાલસમવતારં નિરૂપયતિ । તત્ર-અથ કોઽમૌ કાલસમવતારઃ ? ઇતિ શિષ્યપ્રશ્નઃ । ઉત્તરયતિ-કાલસમવતારઃ-કઠ્યન્તિ=સમયાદિરૂપેણ પરિચ્છિન્દન્તિ જ્ઞાનિનો યં સ કાલઃ, તસ્ય સમવતારઃ । સ ચ આત્મસમવતારઃ તદુભયસમવતારશ્ચેતિ દ્વિવિધઃ । તત્ર-સમય આત્મસમવતારેણ આત્મભાવે સમવતરતિ, તદુભયસમવતારેણ સ્વાપેક્ષયા વૃહત્પ્રમાણાયમાવલિકાયાં સમવતરતિ આત્મભાવે ચ । એવમ્ આવલિકાદિષુ પ્રત્યેકમ્

(તિરિયલોએ આયસમોયારે ણં આયભાવે સમોયરહ, તદુભયસમોયારે ણં લોએ સમોયરહ આયભાવે ય) હસી પ્રકાર તિર્યક્ લોક બી આત્મ-સમવતાર કી અપેક્ષા આત્મભાવ મેં રહતા હૈ ઓર તદુભય સમવતાર કી અપેક્ષા લોક મેં બી રહતાં હૈ એવં આત્મભાવ મેં બી રહતા હૈ । (સે ત્તં લેત્તસમોયારે) હસ પ્રકાર યહ ક્ષેત્ર સમવતાર હૈ । (સે કિં તં કાલસમોયારે ?) હે અદન્ત ! વહ પૂર્વ પ્રકાન્ત કાલ સમવતાર કયા હૈ ?

ઉત્તર-(કાલસમોયારે) જ્ઞાની જન જિસે સમય આદિ રૂપ સે જાનતે હૈ-ઉસકા નામ કાલ હૈ । હસ કાલ જો સમવતાર હૈ, વહ કાલ સમવતાર હૈ વહ કાલ સમવતાર (દુવિહે પળળતે) દો પ્રકાર કા પ્રજ્ઞસ હુઆ હૈ । (તં જહા) જૈસે (આયસમોયારે ય તદુભયસમોયારે ય) એક આત્મસમવતાર ઓર દૂસરા તદુભયસમવતાર । (સમય આયસમોયારે ણં આયભાવે સમોયરહ) આત્મ સમવતાર કી અપેક્ષા સમય આત્મભાવ મેં રહતા હૈ । (તદુભય સમોયારે ણં આવલિયાએ સમોયરહ, આયભાવે ય) તદુભય સમવતાર

‘તિરિયલોએ આયસમોયારે ણં આયભાવે સમોયરહ, તદુભયસમોયારે ણં લોએ સમોયરહ આયભાવે ય) આ પ્રમાણે તિર્યક્ લોકપણુ આત્મસમવતારની અપેક્ષાએ આત્મભાવમાં રહે છે અને તદુભય સમવતારની અપેક્ષાએ લોકમાં પણ રહે છે. તેમજ આત્મભાવમાં પણ રહે છે (સે ત્તં લેત્તસમોયારે) આ પ્રમાણે આ ક્ષેત્ર સમવતાર છે. (સે કિં તં કાલસમોયારે ?) હે અદન્ત ! તે પૂર્વ પ્રકાન્ત કાલ સમવતાર શું છે ?

ઉત્તર--(કાલસમોયારે) જ્ઞાની લોકો જેને સમય વગેરેના રૂપમાં જાણે છે તેનું નામ કાળ છે. આ કાળનો જે સમવતાર છે તે કાળ સમવતાર છે. તે કાળ સમવતાર (દુવિહે પળળતે) બે પ્રકારનો પ્રજ્ઞપ્ત થયેલ છે. (તં જહા) જેમ કે (આયસમોયારે ય તદુભયસમોયારે ય) એક આત્મસમવતાર અને દ્વિતીય તદુભય સમવતાર (સમય આયસમોયારે ણં આયભાવે સમોયરહ) આત્મસમવતારની અપેક્ષા સમય આત્મભાવમાં રહે છે. (તદુભયસમોયારે ણં આવલિયાએ સમોયરહ,

કી અપેક્ષા સે આવલિકા મેં મી રહતા હૈ ઓર આત્મભાવમેં મી રહતા હૈ । આવલિકા અસંખ્યાત સમય કી હોતી હૈ । હસલિયે અપની અપેક્ષા વહ વૃહત્ પ્રમાણવાલી હૈ । અતઃ સમયરૂપ કાલ કો તદુભય સમવતાર કી અપેક્ષા આવલિકા કે આશ્રિત રહના કહા હૈ । તથા એસા હોને પર મી વહ અપને નિજરૂપ કા પરિત્યાગ નહીં કરતા હૈ—હસલિયે આત્મભાવ મેં મી ઉસકા નિવાસ પ્રકટ કિયા હૈ । (એવમાણાપાણૂ, થોવે, લવે, મુહુત્તે, અહોરત્તે, પક્ષે માસે ઉઝ, અયણે, સંવચ્છરે, જુગે, વાસસએ વાસસહસ્સે, વાસસયસહસ્સે, પુવ્વંગે, પુવ્વે તુડિઅંગે, તુડિએ, અડહંગે અડહે અવવંગે, અવવે, હુહુઅંગે, હુહુએ, ઉપ્પલંગે, ઉપ્પલે પડમંગે, પડમે, ણલિણંગે, ણલિણે, અચ્છનિરંગે, અચ્છનિરે, અડઅંગે, અડએ, નડઅંગે, નડએ, પડઅંગે, પડએ, ચૂલિઅંગે, ચૂલિયા, સીસપહેલિઅંગે, સીસપહેલિયા, પલિઓવમે, સાગરોવમે, આયસમોયારેણ આયમાવે, સમોયરહ) હસી પ્રકાર આનપ્રાણ, સ્તોક, લવ, મુહુત્ત, અહોરાત્ર, પક્ષ, માસ ઋતુ, અયન, સંવત્સર યુગ, વર્ષશત, વર્ષસહસ્ર, વર્ષશતસહસ્ર, પૂર્વાઙ્ગ પૂર્વ, ત્રુટિતાઙ્ગ, ત્રુટિત, અટટાઙ્ગ અટટ, અવવાઙ્ગ અવવ, હૂહૂકાઙ્ગ, હૂહૂક, ઉત્પલાઙ્ગ, ઉત્પલ, પદ્માઙ્ગ, પદ્મ, નલિનાઙ્ગ, નલિન, અચ્છનિકુરાઙ્ગ,

આયમાવે ચ) તદુભય સમવતારની અપેક્ષા એ આવલિકામાં પણ રહે છે. અને આત્મભાવમાં પણ રહે છે. આવલિકા અસંખ્યાત સમયની હોય છે. એથી તે સ્વઅપેક્ષાએ યૃહત્ પ્રમાણવાળી છે. એથી સમયરૂપકાળને તદુભય સમવતારની અપેક્ષા આવલિકાના આશ્રિત છે, એવું કહ્યું છે. તેમજ આમ થવાથી પણ તે પોતાના નિજ સ્વરૂપનો પરિત્યાગ કરતો નથી. એથી આત્મભાવમાં પણ તેની નિવાસસ્થિતિ સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલ છે. (એવમાણાપાણૂ થોવે, લવે, મુહુત્તે, અહોરત્તે, પક્ષે, માસે, ઉઝ અયણે, સંવચ્છરે, જુગે, વાસસએ, વાસસહસ્સે, પુવ્વંગે, પુવ્વે, તુડિઅંગે, તુડિએ, અડહંગે અડહે, અવવંગે, અવવે, હુહુઅંગે, હુહુએ, ઉપ્પલંગે, ઉપ્પલે, પડમંગે, પડમે, ણલિણંગે, ણલિણે, અચ્છનિરંગે, અચ્છનિરે, અડઅંગે, અડએ, નડઅંગે, નડએ, પડઅંગે, પડએ, ચૂલિઅંગે, ચૂલિયા, સીસપહેલિઅંગે, સીસપહેલિયા, પલિઓવમે, સાગરોવમે, આયસમોયારેણ આયમાવે સમોયરહ) આ પ્રમાણે આનપ્રાણ, સ્તોક, લવ, મુહુત્ત, અહોરાત્ર, પક્ષ, માસ, ઋતુ, અયન, સંવત્સર, યુગ, વર્ષશત, વર્ષસહસ્ર, પૂર્વાંગ, પૂર્વ ત્રુટિતાંગ, ત્રુટિત, અટટાંગ, અટટ, અવવાંગ, અવવ, હૂહૂકાંગ, હૂહૂક, ઉત્પલાંગ, ઉત્પલ પદ્માંગ, પદ્મ, નલિનાંગ, નલિન, અચ્છનિકુરાંગ, અચ્છનિકુર, અયુતાંગ, અયુત,

આત્મસમવતારેણ આત્મભાવે સમવતરતિ, તદુભયસમવતારેણ તુ તત્તદપેક્ષયા વૃહત્પ્રમાણે ઉત્તરોત્તરસ્મિન્ કાલવિભાગે સમવતરતીતિ વોધ્યમ્ । મઠ્ઠતમુપસંદર-

અચ્છનિકુર, અયુતાઙ્ગ, અયુત, નયુતાઙ્ગ, નયુત, પ્રયુતાઙ્ગ, પ્રયુત, ચૂલિકાઙ્ગ, ચૂલિકા, શીર્ષપ્રહેલિકાઙ્ગ, શીર્ષપ્રહેલિકા, પલ્લયોપમ સાગરોપમ, યે સ્વ પ્રત્યેક આત્મસમવતાર કી અપેક્ષા સે આત્મભાવ મેં વર્તતે હૈં- (તદુભયસમોચારેણં ઓસપ્પિણી ઉસપ્પિણીસુ સમોચરહ આયભાવે ય) તથા ઉભયસમવતાર કી અપેક્ષા યે સ્વ અપની ૨ અપેક્ષા સે વૃહ- ત્પ્રમાણ સંપન્ન આગે ૨ કે કાલવિભાગ મેં વર્તતે હૈં । ઓર આત્મભાવ મેં મી વર્તતે હૈં । તથા સાગરોપમ ઉત્સર્પિણી ઓર અવસર્પિણી કાલ મેં રહતે હૈં । (ઓસપ્પિણી ઉસપ્પિણીઓ આયસમોચારેણં આયભાવે સમોચરંતિ, તદુભયસમોચારેણં પોગ્ગલપરિચદ્દે સમોચરંતિ આયભાવે ય) ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાલ આત્મસમવતાર કી અપેક્ષા આત્મ- ભાવ મેં રહતે હૈં ઓર ઉભયસમવતાર કી અપેક્ષા પુદ્ગલપરિવર્તન મેં રહતે હૈં । તથા અપને નિજ સ્વરૂપ મેં મી રહતે હૈં (પોગ્ગલપરિચદ્દે- આયસમોચારેણં આયભાવે સમોચરહ, તદુભયસમોચારેણં તીતદ્વા અના- ગતદ્વાસુ સમોચરહ, આયભાવે ય) પુદ્ગલ પરિવર્ત આત્મસમવતાર કી અપેક્ષા અપને નિજરૂપ મેં રહતા હૈ, તથા ઉભય સમવતાર કી અપેક્ષા સે અતીતકાલ અનાગતકાલ મેં રહતા હૈ । ઓર આત્મભાવ મેં મી

નયુતાંગ, નયુત, પ્રયુતાંગ, પ્રયુત, ચૂલિકાંગ ચૂલિકા, શીર્ષપ્રહેલિકાંગ, શીર્ષ- પ્રહેલિકા પલ્લયોપમ સાગરોપમ, આ સર્વભાંથી દરેકેદરેક આત્મસમવતારની અપેક્ષાએ આત્મભાવમાં વર્તે છે. (તદુભયસમોચારેણં ઓસપ્પિણી ઉસપ્પિણીસુ સમોચરહ આયભાવે ય) તેમજ ઉભય સમવતારની અપેક્ષાએ આ બધાં પોત પોતાની અપેક્ષાએ બૃહત્પ્રમાણ સમ્પન્ન આગળ આગળના કાયવિભાગમાં વર્તે છે તેમજ સાગરોપમ ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળમાં પણ રહે છે (ઓસપ્પિણી ઉસપ્પિણીઓ આયસમોચારેણં આયભાવે, સમોચરતિ, તદુભય સમો- ચારેણં પોગ્ગલપરિચદ્દે સમોચરતિ આયભાવે ય) ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળ આત્મસમવતારની અપેક્ષાએ આત્મભાવમાં રહે છે, અને ઉભયસમવતારની અપેક્ષાએ પુદ્ગલ પરિવર્તનમાં રહે છે, તેમજ પોતાના નિજસ્વરૂપમાં પણ રહે છે. (પોગ્ગલપરિચદ્દે આયસમોચારેણ આયભાવે સમોચરહ, તદુભયસમોચારેણ તીતદ્વા અનાગતદ્વાસુ સમોચરહ, આયભાવે ય) પુદ્ગલ પરિવર્ત આત્મસમવતારની અપેક્ષાએ પોતાના નિજ રૂપમાં રહે છે, તેમજ ઉભય સમવતારની અપે- ક્ષાએ અતીતકાળ અનાગતકાળમાં રહે છે, અને આત્મભાવમાં પણ રહે છે.

ब्राह्म-स एष कालसमवतार इति । अथ भावसमवतारं निरूपयति । तत्र-अथ कोऽसौ भावसमवतारः ? इति शिष्यप्रश्नः । उत्तरयति-भावसमवतारः-भावस्य=क्रोधादेः समवतारः आत्मसमवतारस्तदुभयसमवतारश्चेति द्विविधः प्रज्ञप्तः । तत्र-क्रोध आत्मसमवतारेण आत्मभावे समवतरति, तदुभयसमवतारेण-माने समवतरति आत्मभावे च । तथा-मानम् आत्मसमवतारेण आत्मभावे समवतरति, तदु-

रहता है । (तीतद्धा अणागतद्धाउ आयसमोयारेण आयभावे समोयरंति, तदुभयसमोयारेणं सव्वद्धाए समोयरंति आयभावे य) अतीत काल और अनागत काल ये आत्मसमवतार की अपेक्षा आत्मभाव में रहते हैं, तथा उभय समवतार की अपेक्षा सर्वाद्धा काल में रहते हैं और आयसमवतार में भी रहते हैं । (से तं कालसमोयारे) इस प्रकार यह काल समवतार का विचार है । (ये किं तं भावसमोयारे) हे भदंत ! भाव समवतार क्या है ? (भावसमोयारे) क्रोधादिकपायों का जो समवतार है, वह भाव समवतार है । यह भाव समवतार (दुविहे पणत्ते) दो प्रकार का कहा है । (तं जहा) जैसे-(आयसमोयारे तदुभयसमोयारे) आत्मसमवतार और तदुभय समवतार ! (कोहे आयसमोयारेण आयभावे समोयरइ, तदुभयसमोयारेण-माने समोयरइ, आयभावे य) क्रोध आत्मसमवतार की अपेक्षा आत्मभाव में-निजर्मे-रहता है तथा उभय समवतार की अपेक्षा

(तीतद्धा अणागतद्धाउ आयसमोयारेण आयभावे समोयरंति, तदुभयसमोयारेणं सव्वद्धाए समोयरंति आयभावे य) अतीतकाल अने अनागतकाल ओओ। आत्मसमवतारनी अपेक्षा आत्मभावमां रडे छे, तेमज्ज उलय समवतारनी अपेक्षाओ सर्वाद्धा कालमां रडे छे, अने आत्मभावमां पणु रडे छे (से तं कालसमोयारे) आ प्रमाणे आ काल समवतारने विचार छे. (से किं तं भावसमोयारे) हे भदंत ! भाव समवतार शुं छे ? (भावसमोयारे) क्राधादिकपायेनो जे समवतार छे, ते भावसमवतार छे, आ भावसमवतार (दुविहे पणत्ते) जे प्रकारनो कडेवामां आवेल छे. (तं जहा) जेमके (आयसमोयारे तदुभयसमोयारे) आत्मसमवतार अने तदुभय समवतार (कोहे आयसमोयारेण आयभावे समोयरइ, तदुभयसमोयारेण माने. समोयरइ, आयभावे य) क्राध आत्मसमवतारनी अपेक्षा, आत्मभावमां-निजर्मां-रडे छे, तेमज्ज उलय

મયસમવતારેણ તુ માયાયાં સમવતરતિ, આત્મભાવે ચ । એવં-માયા લોભાદિષુ
 ચાપિ પ્રત્યેકમ્ આત્મસમવતારેણ આત્મભાવે સમવતરતિ, તદુમયસમવતારેણ ઉત્તરો-
 ત્તરસ્મિન્ સમવતરતિ આત્મભાવે ચ । અથ સૂત્રકારઃ સંગ્રહણીં ગાથામાહ-‘કોહો
 માણં’ ઇત્યાદિ । અયં ભાવઃ-ઔદયિકભાવરૂપત્વાત્ ક્રોધાદયો ભાવસમવતારેઽધિ
 કૃતાઃ । તત્ર-અહઙ્કારમન્તરેણ ક્રોધો ન ભવતિ, પ્રત્યુત અહઙ્કારવાનેવ ક્રુધ્યતિ,

માન મેં બી રહતા હૈ । ઔર નિજ મેં બી રહતા હૈ ! (એવં માણે, માયા,
 લોભે, રાગે, મોહણિજ્જે અટુકમ્પવચડીઓ આયસમોચારેણં આયભાવે
 સમોચરઈ તદુમયસમોચારેણં છત્તિવહે ભાવે સમોચરઈ આયભાવે ચ)
 હસી પ્રકાર માન, લોભ, રાગ, મોહનીય, ઔર અષ્ટકર્મપ્રકૃતિયાં ચે
 પ્રત્યેક આત્મસમવતાર કી અપેક્ષા અગને ૨ નિજ ભાવ મેં અવતરિત
 હોતી હૈ । તથા ઉમયસમવતાર કી અપેક્ષા સે માન કા માયા
 મેં ઔર આત્મભાવ મેં, માયા કા લોભ મેં તથા આત્મભાવ મેં લોભ કા
 રાગ મેં ઔર આત્મભાવ મેં, રાગ કા મોહ મેં તથા આત્મભાવ મેં મોહ
 કા અષ્ટકર્મ પ્રકૃતિયોં મેં એવં આત્મભાવ મેં અષ્ટકર્મપ્રકૃતિયોં કા છહ
 પ્રકાર કે ભાવોં મેં તથા આત્મભાવ મેં સમવતાર હોતા હૈ । યહાં સૂત્ર-
 કારને જો ‘કોહો માણં’ ઇત્યાદિ ગાથા કહી હૈ સો હસી અભિપ્રાય કો
 પુષ્ટ કરને કે લિયે કહી હૈ । જિસકા તાત્પર્ય યહ હૈ-કિ ક્રોધાદિક
 ઔદારિક ભાવરૂપ હૈ । હસાલિયે ઉન્હેં ભાવસમવતાર મેં ગિના

સમવતારની અપેક્ષાએ માનમાં રહે છે. અને નિજમાં પણ છે. (એવં માણે,
 માયા, લોભે, રાગે, મોહણિજ્જે અટુકમ્પવચડીઓ આયસમોચારેણં આયભાવે સમો-
 ચરતિ તદુમયસમોચારેણં છત્તિવહે ભાવે સમોચરઈ આયભાવે ચ) આ પ્રમાણે
 માન, માયા, લોભ, રાગ, મોહનીય અને અષ્ટકર્મપ્રકૃતિઓ આમાંથી દરેકે
 દરેક આત્મસમવતારની અપેક્ષાએ પોતપોતાના નિજ ભાવમાં અવતરિત હોય
 છે. તેમજ ઉભય સમવતારની અપેક્ષાએ માનનો માયામાં અને આત્મભાવમાં
 લોભનો રાગમાં અને આત્મભાવમાં, રાગનો મોહમાં તેમજ આત્મભાવમાં,
 મોહનો અષ્ટ કર્મ પ્રકૃતિઓમાં તેમજ આત્મભાવમાં અષ્ટ કર્મપ્રકૃતિઓના
 ૬ પ્રકારના ભાવોમાં તેમજ આત્મભાવમાં સમવતાર હોય છે. અહીં સૂત્રકારે
 જે ‘કોહો માણં’ ઇત્યાદિ ગાથા કહી છે તે એજ અભિપ્રાય પુષ્ટ કરવા
 માટે કહી છે. જેનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે-ક્રોધાદિક ઔદયિક ભાવરૂપ
 છે, એથી તેમને ભાવ સમવતારમાં ગણવામાં આવેલ છે. અહંકાર વગર
 ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય નહિ અહંકારી પ્રાણી જ ક્રોધ કરે છે,

अतः क्रोधस्य उभयसमवतारेण माने समवतारो भवति आत्मभावे च । आत्मसमवतारेण च आत्मभावे समवतरति । तथा-जीवः क्षणकाले मानदलिकं मायायां प्रक्षिप्य क्षपयति, अतो मानस्य उभयसमवतारेण मायायां समवतार आत्मभावे च, आत्मसमवतारेण तु आत्मभावे । तथा-मायादलिकं क्षणकाले लोभे प्रक्षिप्य क्षपयतीति मायाया उभयसमवतारेण लोभे समवतारः आत्मभावे च, आत्मसमवतारेण तु आत्मभावे समवतारः । एवमेव उभयसमवतारेण लोभस्य रागे

गया है । अहंकार के बिना क्रोध उत्पन्न नहीं होता है । अहङ्कारी प्राणी ही क्रोध किया करता है । इसलिये उभयसमवतार की अपेक्षा क्रोध का समवतार ज्ञान में कहा गया है और अपने निजरूप में भी कहा गया है । तथा आत्मसमवतार की अपेक्षा निजरूप में ही कहा गया है । क्षपक श्रेणी में आरुढ़ हुआ जीव जिस समय मान का क्षय करने के लिये प्रवृत्त होता है, उस समय वह मान के दलिकों को माया में प्रक्षिप्त करके क्षय करता है । इसलिये उभयसमवतार की अपेक्षा ज्ञान का ज्ञाया में और अपने निजरूप में भी समवतार कहा गया है । तथा आत्मसमवतार की अपेक्षा अपने निजरूप में ही समवतार कहा गया है । इसी प्रकार से माया के दलिकों को, क्षणकाल में लोभ में प्रक्षिप्त कर क्षय करता है, इसलिये माया का उभयसमवतार की अपेक्षा लोभ में समवतार कहा गया है और आत्मभाव में भी समवतार कहा गया है । तथा आत्मसमवतार की अपेक्षा आत्मभाव में ही समवतार कहा है । इसी प्रकार

એથી ઉભય સમવતારની અપેક્ષાએ ક્રોધનો સમવતાર માનમાં કહેવામાં આવેલ છે અને પોતાના નિજ રૂપમાં પણ કહેવામાં આવેલ છે. તેમજ આત્મ સમવતારની અપેક્ષાએ નિજ રૂપમાં પણ કહેવામાં આવેલ છે. ક્ષપક શ્રેણીમાં આરૂઢ થયેલ જીવ જેમ સમય માનના ક્ષમાર્થે પ્રવૃત્ત હોય છે, તે વખતે તે માનના દલિકોને માયામાં પ્રક્ષિપ્ત કરીને ક્ષય કરે છે. એથી ઉભય સમવતારની અપેક્ષાએ જ્ઞાનનો માયામાં અને પોતાના નિજ રૂપમાં પણ સમવતાર કહેવામાં આવેલ છે તેમજ આત્મસમવતારની અપેક્ષાએ નિજ રૂપમાં જ સમવતાર કહેવામાં આવેલ છે. આ પ્રમાણે માયાના દલિકોને ક્ષણ કાળમાં, લોભમાં પ્રક્ષિપ્ત કરીને ક્ષય કરે છે. એથી માયાનો ઉભય સમવતારની અપેક્ષાએ લોભમાં સમવતાર કહેવામાં આવેલ છે અને આત્મભાવમાં પણ સમવતાર કહેવામાં આવેલ છે. તેમજ આત્મસમવતારની

આત્મભાવે ચ સમવતારઃ, રાગસ્ય ચ મોહનીયભેદત્વાન્મોહે આત્મભાવે ચ સમવ-
તારઃ, મોહસ્ય કર્મ ભેદત્વાદૃષ્ટસુ કર્મપ્રકૃતિષુ આત્મભાવે ચ સમવતારઃ, અષ્ટકર્મ
પ્રકૃતીનામૌદયિકૌપશમિકાદિ ભાવવૃત્તિત્વાત્ પદસુ ભાવેષુ આત્મભાવે ચ સમવ-
તારઃ । પદ્મપાવાનાં જીવાશ્રિતત્વાદ્ જીવે સમવતારઃ આત્મભાવે ચ । જીવસ્ય ચ
જીવાસ્તિકાયભેદત્વાત્ જીવાસ્તિકાયે સમવતાર આત્મભાવે ચ । જીવાસ્તિકાયસ્ય
ચ દ્રવ્યાશ્રિતત્વાત્ સમસ્તદ્રવ્યે સમવતારઃ આત્મભાવે ચ । આત્મસમવતારેણ તુ

ઉભય સમવતારની અપેક્ષા લોભના રાગમાં અને આત્મભાવમાં સમવતાર
કહા ગયા છે । તથા મોહનીયના ભેદ હોવાના કારણ રાગ
ના મોહનીયમાં અને આત્મભાવમાં સમવતાર કહા ગયા છે । કર્મોના
ભેદરૂપ હોવાના કારણ મોહના અષ્ટકર્મપ્રકૃતિઓ તથા આત્મભાવમાં
સમવતાર કહા છે । અષ્ટ કર્મપ્રકૃતિઓની ઔદયિક ઔપશમિક આદિ
ભાવોમાં પ્રવૃત્તિ હોવાના કારણ છઠ્ઠા ભાવોમાં તથા આત્મભાવમાં સમ-
વતાર કહા ગયા છે । છઠ્ઠા ભાવ જીવાશ્રિત હોવાના કારણે, આથી જીવમાં તેમજ
જીવમાં તથા આત્મભાવમાં સમવતાર કહા છે । જીવાસ્તિકાયના ભેદ
હોવાના કારણ જીવના જીવાસ્તિકાયમાં અને આત્મભાવમાં અવતાર
કહા છે । જીવાસ્તિકાયના દ્રવ્યાશ્રિત હોવાના કારણ સમસ્તદ્રવ્યમાં
અને આત્મભાવમાં સમવતાર કહા છે । તથા આત્મસમવતારની અપેક્ષા
તો જીવના ભાવોમાં સમવતાર આત્મભાવમાં જીવના જીવના જીવના જીવના

અપેક્ષાએ આત્મભાવમાં જ સમવતાર કહેવામાં આવેલ છે. આ પ્રમાણે
ઉભય સમવતારની અપેક્ષાએ લોભના રાગમાં અને આત્મભાવમાં સમવતાર
કહેવામાં આવેલ છે. તેમજ મોહનીયના ભેદ હોવાના કારણે રાગના મોહનીયમાં
તેમજ આત્મભાવમાં સમવતાર કહેવામાં આવેલ છે. કર્મ ભેદ રૂપ હોવા
ના કારણે મોહના અષ્ટ કર્મપ્રકૃતિઓ તેમજ આત્મભાવમાં સમવતાર કહેવામાં
આવેલ છે. અષ્ટ કર્મ પ્રકૃતિઓની ઔદયિક ઔપશમિક વગેરે ભાવોમાં
પ્રવૃત્તિ હોવાના કારણે છઠ્ઠા ભાવોમાં તેમજ આત્મભાવમાં સમવતાર કહેવામાં
આવેલ છે. છઠ્ઠા ભાવ જીવાશ્રિત હોવાના કારણે, આથી જીવમાં તેમજ
આત્મભાવમાં સમવતાર કહેવામાં આવેલ છે. જીવાસ્તિકાયના ભેદ હોવા
ના કારણે જીવના જીવાસ્તિકાયમાં અને આત્મભાવમાં અવતાર કહેવામાં આવેલ છે.
જીવાસ્તિકાયના દ્રવ્યાશ્રિત હોવાના કારણે સમસ્ત દ્રવ્યમાં અને આત્મભાવમાં
સમવતાર કહેવામાં આવેલ છે. તેમજ આત્મસમવતારની અપેક્ષાએ તો આ
લોભાદિકોના સમવતાર આત્મભાવમાં જ જાણવો જોઈએ. આ પ્રમાણે

लोभादीनामात्मभावैऽपि समवतारो बोध्यः । तदेवं समस्तो भावसमवतारो निरूपित इति सूचयितुमाह—स एष भावसमवतार इति । अत्रेदं बोध्यम्—अत्र सूत्रे हि विचारणीयत्वेनावश्यकं प्रस्तुतम् । तत्र सामायिकाध्ययनानां क्षायोपशमिकभावरूपत्वात् पूर्वोक्ततेषु आनुपूर्वादिभेदेषु क समवतारो भवतीति निरूपणीयमेव,

इस प्रकार समस्त भावसमवतार निरूपित किया। इस बात को सूचित करने के लिये (से तं भावसमोयारे) ऐसा सूत्रकारने कहा है। (एवं छव्विहे भावे, जीवे, जीवत्थिकाए आयसमोयारेणं आयभावे समोयरंति, तदुभय समोयारेणं सव्वद्वेसु समोयरइ आयभावे य) इस सूत्रपाठ का अर्थ पूर्वोक्तरूप से स्पष्ट ही हो जाता है । अतः इस का स्वतन्त्ररूप से अर्थ नहीं लिखा है । तात्पर्य तो इसका यही है कि छह प्रकार के भाव आत्मसमवतार की अपेक्षा निजस्वरूप में समवतरित होते हैं और उभयसमवतार की अपेक्षा जीव में और आत्मभाव में समवतरित होते हैं । जीव का समवतार उभयसमवतार की अपेक्षा जीवास्तिकाय में और जीवास्तिकाय का समस्त द्रव्य में एवं आत्मभाव में समवतार होता है । यहां ऐसा समझना चाहिये—

इस सूत्र में विचारणीय होने से आवश्यक प्रस्तुत हैं । उसमें सामायिक आदि अध्ययनों का क्षायोपशमिक भावरूप होने से पूर्वोक्त आनुपूर्वी आदि भेदों में कहां २ समवतार होता है ?' ऐसा ही निरूपण

समस्त भाव समवतार निरूपित करवाभां आये। छे. आ वातने स्पष्ट करवा भाटे (से तं भावसमोयारे) आ प्रमाणे सूत्रकारे कह्युं छे. (एवं छव्विहे भावे, जीवे, जीवत्थिकाए, आयसमोयारेणं आयभावे समोयरंति तदुभय समोयारेणं सव्व द्वेसु समोयरइ आयभावे य) आ सूत्रपाठने अर्थ पूर्वोक्त रूपमां न स्पष्ट थय जाय न छे. जेथी आने स्वतंत्र रूपमां अर्थ स्पष्ट करवाभां आये। नथी आनु तात्पर्य जेज छे के ६ प्रकारना भावे आत्म समवतारनी अपेक्षाजे निज स्वरूपमां समवतरित होय छे अने उभय समवतारनी अपेक्षाजे जवमां अने आत्मभावमां समवतरित होय छे. जवनो समवतार उभय समवतारनी अपेक्षाजे जवास्तिकायमां अने जवास्तिकायने समस्त द्रव्यमां तेमज आत्मभावमां समवतार होय छे. अर्ही आ प्रमाणे समजवुं जेछये.

आ सूत्रमां विचारणीय होवा जदल आवश्यको प्रस्तुत छे. तेमां सामायिक वगेरे अध्ययनोना क्षायोपशमिक भावरूप होवा जदल पूर्वोक्त आनुपूर्वी वगेरे लेदोमां कयां कया समवतार होय छे? जेवुं न निरूपण

શાસ્ત્રકારપ્રવૃત્તેરન્યત્ર તથૈવ દર્શનાત્ । અત્ર તુ સામાયિકાધ્યયનાદીનાં સમવતારઃ
સુખબોધત્વાત્ સૂત્રકૃતા ન પ્રરૂપિતઃ, તથાઽપિ મન્દમતિવોધાય સ કિંચિન્નિરૂ-
પ્યતે । તત્ર સામાયિકમ્-ઉત્કીર્તનવિષયત્વાત્ ઉત્કીર્તનપૂર્વ્યાં સમવતરતિ ।
તથા ગણનાપૂર્વ્યામપિ સમવતરતિ । પૂર્વાનુપૂર્વ્યાં ગણ્યમાનમિદં પ્રથમમ્, પશ્ચા-
નુપૂર્વ્યાં તુ ગણ્યમાનં ષष्ठं भवति । अनानुपूर्व्यां तु द्वयादि स्थानवृत्तित्वात् अनियत-
मिति पूर्वमेवोक्तम् । नाम्नि च औदयिकादीनां षण्णामपि भावानां सवतारः ।

કરના યોગ્ય થા-વ્યોંકિ શાસ્ત્રકારોં કી પ્રવૃત્તિ અન્યત્ર એસી હી દેહી
જાતી હૈ । પરંતુ યહાં સૂત્રકારને સામાયિક આદિ અધ્યયનોં કા જો સમ-
વતાર નહીં કહા હૈ, ઉસકા કારણ યહ હૈ કિ-‘ઉનકા સમવતાર સુખા-
વબોધ્ય હૈ । ફિર ઓ મન્દમતિવાલે શિષ્યજનોં કો સમજાને કે લિયે
ઉસ વિષય મેં કુછ કહા જાતા હૈ-સામાયિક ઉત્કર્તન કા વિષય
હોતા હૈ-હસલિયે ઉસકા સમવતાર ઉત્કર્તનપૂર્વી મેં હોતા હૈ । તથા
ગણનાપૂર્વી મેં ઓ હોતા હૈ । પૂર્વાનુપૂર્વી સે જવ હસકી ગણના કી
જાતી હૈ, તો યહ પ્રથમ સ્થાન પર આતા હૈ ઓર પશ્ચાનુપૂર્વી સે હસકી
ગણના કી જાતી હૈ, તવ યહ છઠે સ્થાન પર આતા હૈ । તથા જવ હસકી
ગણના અનાનુપૂર્વી સે કી જાતી હૈ તવ યહ દૂસરે આદિ સ્થાનોં પર આતા
હૈ । અતઃ હસકા સ્થાન નિયત નહીં । યહ વાત હમને પહિલે હી કહ
દી હૈ । નામ મેં ઔદયિક આદિ છહોં ભાવોં કા સમવતાર હોતા હૈ ।

કરવું યોગ્ય કહેવાય કેમકે શાસ્ત્રકારોની પ્રવૃત્તિ અન્યત્ર આ પ્રમાણે જ
જોવામાં આવે છે. પરંતુ અહીં સૂત્રકારે સામાયિક વગેરે અધ્યયનોના જે
સમવતાર કહેલ કથી, તેનું કારણ આ પ્રમાણે છે કે તેમને સમવતાર
સુખાવબોધ્ય છે’ છતાં એ મન્દબુદ્ધિવાળા શિષ્યોને સમજાવવા માટે તે
સંબંધમાં થોડું કહેવામાં આવે છે-સામાયિક ઉત્કીર્તનનો વિષય હોય છે,
એથી તેનો સમવતાર ઉત્કીર્તનપૂર્વીમાં થાય છે. તેમજ ગણનાપૂર્વીમાં પણ
હોય છે. પૂર્વાનુપૂર્વીમાં પણ હોય છે. પૂર્વાનુપૂર્વીથી જ્યારે તેની ગણના
કરવામાં આવે છે ત્યારે આ પ્રથમ સ્થાને આવે છે. અને જ્યારે પશ્ચાનુપૂર્વીથી
ગણના કરવામાં આવે છે, ત્યારે આ છઠા સ્થાન પર આવે છે તેમાં જ્યારે
આની ગણના અનાનુપૂર્વીથી કરવામાં આવે છે, ત્યારે આ બીજા વગેરે સ્થાને
પર આવે છે એથી આનું સ્થાન આ અપેક્ષાએ અનિયત જ રહે છે, નિયત
નહિ. આ વાત અમે પહેલાં જ સ્પષ્ટ કરી દીધી છે. નામમાં ઔદયિક
વગેરે બધા ૬ ભાવોનો સમવતાર હોય છે. આમાં સામાયિક અધ્યયન

તત્ર-સામાયિકાધ્યયનં શ્રુતજ્ઞાનરૂપત્વેન ક્ષાયોપશમિકભાવવૃત્તિત્વાત્ ક્ષાયોપ-
શમિકભાવરૂપે નામ્નિ સમવતરતિ । ઉક્તંચ-

‘હવિહ નામે ભાવે, સ્વઓવસમિષ્ણુ સુયં સમોયરઙ્ગ ।

જં સુચનાનાવરણકલઓવસમયં તયં સર્વં’ ॥૧॥

છાયા—પદ્ધતિનામ્નિ ભાવે ક્ષાયોપશમિકે શ્રુતં સમવતરતિ ।

યત્ શ્રુતજ્ઞાનાવરણ ક્ષાયોપશમજં તત્કત્ સર્વમ્ ॥૨॥

દ્રવ્યાદિ ભેદભિન્નરય પ્રાજ્ઞાનિર્ણીતસ્ય પ્રમાણસ્ય ભાવપ્રમાણનામકે ભેદે જીવભાવ
રૂપત્વાદિદં સામાયિકં સમવતરતિ । ઉક્તંચ-

‘દ્રવ્યાઙ્ગ ચતુર્ભેદં પ્રમીયન્ જેણ તં પ્રમાણંતિ ।

ઇણમઙ્ગલ્યણં ભાવોત્તિ ભાવપ્રમાણે સમોયરઙ્ગ’ ॥

છાયા—દ્રવ્યાદિ ચતુર્ભેદં પ્રમીયતે યેન તત્ પ્રમાણમિતિ ।

ઇદમધ્યયનં ભાવ ઇતિ ભાવપ્રમાણે સમવતરતિ ॥૩॥

હસમેં સામાયિક અધ્યયન શ્રુત જ્ઞાનરૂપ હોએ સે ક્ષાયોપશમિક ભાવ મેં
આતા હૈ । હસલિયે ઉસકા સમવતાર ક્ષાયોપશમિક ભાવરૂપ નામ મેં
હોતા હૈ । ઉક્તંચ હહ પ્રકાર કે નામ મેં ક્ષાયોપશમિક ભાવ મેં શ્રુત
કા સમવતાર હોતા હૈ । કયોંકિ જિતના મી શ્રુતજ્ઞાન હોતા હૈ, વહ
સબ શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય કર્મ કે ક્ષાયોપશમ સે જન્ય હોતા હૈ જિસકા વર્ણન
પહિલે કિયા જા ચુકા હૈ । એહે પ્રમાણ કે જિસકે દ્રવ્ય આદિ અનેક
ભેદ હૈ, ભાવપ્રમાણ નામ કે ભેદ મેં યહ સામાયિક અધ્યયન જીવ કા
ભાવરૂપ હોને કે કારણ સમવતરિત હોતા હૈ । ઉક્તંચ-જિસકે દ્વારા
વસ્તુકા વાસ્તવિક સ્વરૂપ જાના જાવે ઉસકા નામ પ્રમાણ હૈ ઓર વહ
પ્રમાણ દ્રવ્યાદિક કે ભેદ સે ચાર પ્રકાર હોતા હૈ । યહ અધ્યયન જીવ કા
ભાવરૂપ હૈ હસલિયે ભાવપ્રમાણ મેં હસકા સમવતાર હોતા હૈ । ભાવ-

શ્રુતજ્ઞાનરૂપ હોવા બદલ ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં આવે છે એથી આને સમ-
વતાર ક્ષાયોપશમિક ભાવરૂપ નામમાં હોય છે. ઉક્તંચ ૬ પ્રકારના
નામોમાં ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં શ્રુતનો સમવતાર થાય છે કેમકે જેટલું
પણ શ્રુતજ્ઞાન હોય છે, તે બધું શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષાયોપશમથી
જન્ય હોય છે. જેનું વર્ણન પહેલાં કરવામાં આવેલ છે. એવા પ્રમાણના કે
જેના દ્રવ્ય વગેરે ઘણા ભેદો હોય છે, ભાવપ્રમાણ નામના ભેદમાં આ
સામાયિક અધ્યયન જીવ ભાવરૂપ હોવા બદલ સમવતરિત થાય છે ઉક્તંચ
જેના વડે વસ્તુના વાસ્તવિક સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય, તેનું નામ પ્રમાણ છે, અને
તે પ્રમાણ દ્રવ્યાદિકના ભેદથી ચાર પ્રકારનાં હોય છે. આ અધ્યયન જીવનો

ભાવપ્રમાણં તુ ગુણપ્રમાણનમપ્રમાણસંખ્યાપ્રમાણેતિ ત્રિવિધમ્ । તત્ર-ગુણપ્રમાણ-સંખ્યાપ્રમાણયોરેવ સમવતારો ભવતિ, ન તુ નયપ્રમાણે । યદપિ-‘આસજ્જ ઉ સોયારં નદ નયવિસારઓ વૂયા’

છાયા—આસાદ્ય તુ શ્રોતારં નયાન નયવિસારદો વૂયાન્, इत्यादि वचनात् कश्चिन्नयप्रमाणेपि नयसमवतार उक्तः, तथाऽपि सम्प्रात तथाविधनयविचारा-भावाद् यथार्थ्येन तदनवतार एव । उक्तंवाऽपि-मूढनयं सुयं कालियं तु न नया समोयरंति इहं’ छाया-मूढनयिकं श्रुतं कालिकं तु न नयाः समवतरन्ति इह । तथा च-‘मूढनयं तु न संपद् नयप्पमाणावचारो से’ छाया-मूढनयं तु न सम्प्रति नय प्रमाणावतारस्तस्य इति । गुणप्रमाणं तु जीवाजीवगुणभेदाद् द्विविधम् । तत्र

પ્રમાણ ગુણપ્રમાણ, નયપ્રમાણ, ઔર સંખ્યા પ્રમાણ इस प्रकार तीन प्रकार का है, सो इस अध्ययन का समवतार गुणप्रमाण और संख्या-प्रमाण इन दो में ही होता है । नय प्रमाण में नहीं । यद्यपि ‘आसज्ज उ सोयारं नद नयविसारओ वूया’ इस वचन के अनुसार कहीं २ नय प्रमाण में भी इसका समवतार कहा गया है, तौ भी इस समय तथा-विधनय के विचार का अभाव होने से यथार्थतः उसमें इसका अनव-तार ही जानना चाहिये । कहा भी है-‘मूढनयं सुयं कालियं तु न नया समोयरंति’ अर्थात् आचाराद्वादिन कालिकश्रुत मूढनयवाले, अर्थात् नयरहित होने से उनमें नयों का समवतार नहीं होता है । तथा ‘मूढनयं तु न संपद् नयप्पमाणावचारो से’ इन प्रमाण से भी यही पुष्ट होता है कि—‘नयरहित सामायिक अध्ययन का समवतार नयप्रमाण में नहीं होना है । जीव और अजीव के गुणों के भेद से गुणप्रमाण दो प्रकार का होता है । सो इस सामायिक का

ભાવરૂપ છે, એથી ભાવપ્રમાણમાં આનો સમવતાર હોય છે, ભાવપ્રમાણ-ગુણ-પ્રમાણ, નયપ્રમાણ અને સંખ્યાપ્રમાણ આ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારનાં છે, એથી આ અધ્યયનનો સમવતાર ગુણપ્રમાણ અને સંખ્યાપ્રમાણ આ બંનેમાં થાય છે. નયપ્રમાણમાં નહીં—જો કે “આસજ્જ ઉ સોયારં નદ નયવિસારઓ વૂયા” અર્થાત્ આ વચન મુજબ કેઈકે સ્થાને નયપ્રમાણમાં પણ આનો સમવતાર કહેવામાં આવેલ છે, છતાં એ આ સમયે તથાવિધ નયના વિચારનો અભાવ હોવા બદલ યથાર્થતઃ તેમાં આનો અનવતાર જ બાણવો જોઈએ. કહ્યું પણ છે કે—“મૂઢનયં સુયં કાલિયં તુ ન નયા સમોયરંતિ” અર્થાત્ આચારાંગાદિક કાલિકશ્રુત મૂઢનયવાળા એટલે કે નય વિનાના હોવાથી તેઓમાં નયોનો સમવતાર થતો નથી. તેમજ “મૂઢનય તુ ન સંપદ્ નયપ્પમાણાવચારો સે” આ બંને પ્રમાણોથી પણ આ પુષ્ટ થાય છે કે ‘સામાયિક અધ્યયનનો સમવતાર નયપ્રમાણમાં થતો નથી જીવ અને અજીવના ગુણોના ભેદથી ગુણપ્રમાણ બે પ્રકારનો હોય છે. એથી આ સામાયિકનો

द्विविधे गुणप्रमाणे सामायिकस्य ज्ञानेऽप्येवमवधारणं जी-गुण-प्रमाणे सम-
वतारः । जी-गुणप्रमाणमपि ज्ञानदर्शनवारिचभेदैस्त्रिविधम् । तत्र सामायिकस्य
ज्ञानरूपत्वेन ज्ञानप्रमाणे नमवतारो भवति । ज्ञानप्रमाणमपि प्रत्यक्षानुमानोपमा-
नागमभेदेन चतुर्विधम् । तत्र सामायिकस्य आसौगदेशरूपत्वेनागमत्वात् आग-
मप्रमाणेऽन्तर्भावो भवति । आगमोऽपि लौकिको लोकोत्तरश्चेति द्विविधः, तत्र
सामायिकस्य तीर्थकृत्प्रणीतत्वेन लोकोत्तरे समवतारः । लोकोत्तरोऽप्यागम आत्मा-
गमानन्तरागमपरम्परागमभेदेन त्रिविधः । तत्र त्रिविधेऽप्यस्य समवतारो बोध्यः ।
नामादिभेदभिन्ने संख्याप्रमाणेऽप्यस्य परिमाणसंख्यायां समवतारः । इत्थव्य

समवतार जीव का उपयोगरूप होने के कारण जीवगुणप्रमाण में हुआ
है । जीव गुणप्रमाण भी ज्ञान, दर्शन और वारिच के भेद से तीन
प्रकार का कहा हुआ है, सो उसमें से इसका समवतार ज्ञानरूप होने
के कारण ज्ञानप्रमाण में होता है । ज्ञानप्रमाण भी प्रत्यक्ष, अनुमान,
आगम और उपमान के भेद से चार प्रकार का होता है-सो इस साम-
यिक का आसौगदेशरूप होने के कारण आगम होनेसे आगम प्रमाण
में अन्तर्भाव होता है । आगम भी लौकिक आगम और लोकोत्तर आगम
के भेद से दो प्रकार का है-सो तीर्थकरो द्वारा प्रणीत होने के कारण
सामायिक का समवतार लोकोत्तर आगम में होता है । लोकोत्तर
आगम भी आत्मागम अनन्तरागम और परम्परागम के भेद से तीन
प्रकार का है-सो इन तीनों प्रकार के आगम में इसका समवतार
जानना चाहिये । संख्या-प्रमाण, नाम, स्थापना, द्रव्य, औपम्य,

समवतार होने के उपयोग रूप होना अद्वय जीवगुणप्रमाण में था
गुणप्रमाण पण ज्ञान, दर्शन और वारिचना लेखी त्रय रूप में उल्लेख
आवेक है तो तैमांथी आने। समवतार ज्ञानरूप होना अद्वय
ज्ञानप्रमाण होय है । ज्ञानप्रमाण पण, प्रत्यक्ष, अनुमान, अगम और उप-
मानना लेखी चार रूप में उल्लेख में आवेक है तो आ सामायिक आत्मा-
पदेश रूप होना अद्वय आगम होवाधी आगम प्रमाण में अन्तर्भाव थाय
है । आगम पण लौकिक आगम और लोकोत्तरना लेखी ये प्रकारना होय
है, तो तीर्थकरो वडे प्रणीत होवा अद्वय सामायिकना समवतार लोकोत्तर
आगम में थाय है लोकोत्तर आगम पण आत्मागम, अनन्तरागम और
परम्परागमना लेखी त्रय प्रकारना होय है, तो आ त्रये प्रकारना
आगमों में आने। समवतार ज्ञानवे। लेखी । संख्याप्रमाण नाम, स्थापना

તાયામપિ इदं स्वसमयवक्तव्यतायां समवतरति । यत्रापि परोक्षयवर्णनं तत्रापि निश्चयतः स्वसमयवक्तव्यतैव, सम्यग्दृष्टि परिगृहीतत्वेन परोक्षयसमययोरपि स्व समयत्वात् । सम्यग्दृष्टिस्तु पासमयमपि स्वनिषयविभागेनैव योजयति, नत्वेकान्तपक्षमवलम्बते, अतः सम्यग्दृष्टिपरिगृहीतः सर्वोऽपि स्वसमय एव भवति । ततश्च वस्तुवृत्त्या सर्वाध्ययनानामपि स्वसमयवक्तव्यतायामेव समवतारः । उक्तं चापि

परिमाण, જ્ઞાન, ગણના ઓર ભાવ કે ભેદ સે આઠ પ્રકાર કા કહા હૈ—સો હસકા અન્તર્ભાવ યહાં પાંચવે પરિમાણ સંખ્યાપ્રમાણ મેં હુઆ હૈ । વક્તવ્યતા બી ત્રીન યા દો તરહ કી કહી ગઈ હૈ સો ઉસમેં બી હસકા સમવતાર સ્વસમયવક્તવ્યતા મેં હુઆ હૈ । જહાં પરોક્ષયવક્તવ્યતા કા વર્ણન હૈ, સો બે દોનો પ્રકાર કી વક્તવ્યતાઈ બી નિશ્ચયનય કી માન્યતાનુસાર નહીં હૈ । ઉપકી માન્યતાનુસાર તો કેવલ એક સ્વસમય વક્તવ્યતા એવં તદુભયવક્તવ્યતા બે દોનો બી જબ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ દ્વારા પરિગૃહીત હો જાતી હૈ, તબ બે સ્વસમયવક્તવ્યતારૂપ હી બન જાતી હૈ । કયોંકિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ પરસમય કો બી સ્વસમય કે અનુરૂપ હી સમજ કર સમજાતા હૈ । એકાન્ત પક્ષ કા અવલમ્બન વહ નહીં કરતા હૈ કિન્તુ સ્વાદ્વાદ કી મુદ્રા સે ઉન્હેં મુદ્રિત કર અપની યોગ્યતાનુસાર અગ્નિપ્રેતાર્થ સાધક બનાતા હૈ । હસલિયે સમ્યગ્દૃષ્ટિ દ્વારા પરિગૃહીત સમસ્ત વિષય બી સ્વસમયરૂપ હી હોતા હૈ । અતઃ સમસ્ત અધ્યયનોં કા અવતાર વસ્તુવૃત્ત્યા સ્વસમય-

દ્રવ્ય, ઔપમ્ય પરિમાણ, જ્ઞાન ગણના અને ભાવના લેદથી આઠ પ્રકારનું કહેવામાં આવેલ છે. આનો અન્તર્ભાવ પણ ત્યાં પરિમાણસંખ્યા પ્રમાણમાં થયેલ છે. વક્તવ્યતા પણ ત્રણ કે બે પ્રકારની કહેવામાં આવેલ છે, તો તેમાં પણ આનો સમવતાર સ્વસમય વક્તવ્યતામાં થયેલ છે. જ્યાં પરોક્ષય વક્તવ્યતાનું વર્ણન છે, તો તે બન્ને પ્રકારની વક્તવ્યતાઓ પણ નિશ્ચયનયની માન્યતા મુજબ નથી. તેની માન્યતા મુજબ તો ફક્ત એક સ્વસમયવક્તવ્યતા જ છે. પરસમય વક્તવ્યતા અને તદુભયવક્તવ્યતા એ બન્ને પણ જ્યારે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ વડે પરિગૃહીત થાય છે, ત્યારે એ સ્વસમય વક્તવ્યતા રૂપ જ થઈ જાય છે કેમકે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ પરસમયને પણ સ્વસમયના અનુરૂપ જ સમજે છે તે એકાન્ત પક્ષનું અવલંબન ગ્રહણ કરતું નથી પરંતુ સ્વાસ્વાદની મુદ્રાથી તેમને મુદ્રિત કરીને પોતાની યોગ્યતા મુજબ અગ્નિપ્રેતાર્થ સાધક બને છે. એથી સમ્યગ્દૃષ્ટિ વડે પરિગૃહીત સમસ્ત વિષય પણ સ્વસમયરૂપ જ હોય છે એથી સર્વ અધ્યયનેનો અવતાર વસ્તુ વૃત્ત્યા સ્વસમય વક્તવ્યતામાં જ થાય છે. ઉક્તંચ

‘પરસમયો ઉભયં વા, સમ્મરિદ્ધોસ્વ સમયો જેણં ।

તો સઽઙ્ગયણાં, સમયવત્તવ્વયા નિયથાં ॥

છાયા--પરસમય ઉભયં વા સમ્યગ્દષ્ટે સ્વસમયો યેન ।

તતઃ સર્વાધ્યયનાનિ સ્વસમયવત્તવ્વતાનિયતાનિ ॥૬૮૧

એવં ચતુર્વિંશતિસ્તવ આદિકોપિ વિચિત્રતીયમિતિ । इत्थं सभेदः समवतारो निरूपित इति सूचयितुमाह-स एष समातार इति । इत्थं सभेदउपक्रमो निरूपित इति सूचयितुमाह-स एष उपक्रम इति । इत्थं च उपक्रमनामकं प्रथमं द्वारं निरूपितमिति सूचयितुमाह-उपक्रम इति प्रथमं द्वारं समाप्तमिति ॥सू० २४१॥

અગ નિલેપદ્વારં નિરૂપયતિ-

મૂલમ્-સે કિં તં નિદ્ધલેવે ? નિદ્ધલેવે-તિવિહે પળણત્તે, તં જહા-ઓહનિપ્પળળે નામનિપ્પળળે સુત્તાલાવગનિપ્પળળે । સે કિં તં ઓહનિપ્પળળે ? ઓહનિપ્પળળે ચડવિવિહે પળણત્તે, તં જહા-અઙ્ગયળળે અઙ્ગીળળે આણ સ્વવળળા । સે કિં તં અઙ્ગયળળે ? અઙ્ગયળળે ચડવિવિહે પળણત્તે, તં જહા-નામઙ્ગયળળે ઠવળળઙ્ગયળળે

વત્તવ્વતા મેં હી હોતા હૈ । उक्तं च-जिस कारण परसमय और तदुभय से ये सब सम्यग्दष्टि के स्वसमय है, इसी कारण समस्त अध्ययन स्वसमयवत्तव्यता में नियत हैं । इसी प्रकार से चतुर्विंशतिस्तव आदिकों में भी समवतार का विचार कर लेना चाहिये । इस प्रकार सभेदसमवतार का वर्णन किया इसके वर्णन होने पर सभेद उपक्रम का वर्णन पूर्ण हो जाता है । इस प्रकार उपक्रम नामक इस प्रथम द्वार का वर्णन समाप्त हो चुका । यही बात सूत्रकारने (से तं उवक्कमे उवक्कम इह पढमं दारं) इस सूत्र पाठ द्वारा प्रदर्शित की है ॥ सू० २४१ ॥

જે કારણથી પરસમય અને તદુભય આ બધા સમ્યગ્દષ્ટિના સ્વસમય છે તે કારણથી જ સમસ્ત અધ્યયન સ્વસમય વત્તવ્યતામાં નિયત છે-આ પ્રમાણે ચતુર્વિંશતિ સ્તવ આદિકોમાં પણ સમવતાર વિષે વિચાર કરી લેવો જોઈએ આ પ્રમાણે સભેદ સમવતારનું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે, આ વર્ણનથી સભેદ ઉપક્રમનું વર્ણન પણ પૂર્ણ થઈ ગય છે. આ પ્રમાણે ઉપક્રમનામક આ પ્રથમદ્વારનું વર્ણન સમાપ્ત થયું છે એજ વાત સૂત્રકારે (સે તં ઉવક્કમે ઉવક્કમ ઇહ પદમ દારં) આ સૂત્ર પાઠ વડે પ્રદર્શિત કરી છે. ॥સૂ. ૨૪૧॥

दव्वज्झयणे भावज्झयणे। णामद्ववणाओ पुवं वणिणयाओ।
 से किं तं दव्वज्झयणे ? दव्वज्झयणे—दुविहे पणत्ते, तं जहा-
 आगमओ य णो आगमओ य। से किं तं आगमओ दव्वज्झ-
 यणे ? आगमओ दव्वज्झयणे—जस्स णं अज्झयणत्तिपयं
 सिक्खियं ठियं जियं मियं परिजियं जाव एवं जावइया अणुव-
 उत्ता आगमओ तावइआइं दव्वज्झयणाइं। एवमेव ववहारस्सवि।
 संगहस्स णं एगो वा अणेगो वा अणुवउत्तो वा अणुवउत्ता वा
 आगमओ दव्वज्झयणं दव्वज्झयणाणि वा से एगे दव्वज्झयणे।
 उज्जुसुयस्स एगो अणुवउत्तो आगमओ एकं दव्वज्झयणं पुहुत्तं
 नेच्छइ, तिण्हं सदनयाणं जाणए अणुवउत्ते अवत्थु कम्हा ?
 जइ जाणए अणुवउत्ते न भवइ जइ अणुवउत्ते जाणएणं भवइ,
 तम्हा णत्थि आगमओ दव्वज्झयणं। से तं आगमओ दव्वज्झ-
 यणे। से किं तं णो आगमओ दव्वज्झयणे ? णो आगमओ
 दव्वज्झयणे—तिविहे पणत्ते, तं जहा—जाणयसरीरदव्वज्झयणे
 भवियसरीरदव्वज्झयणे जाणयसरीरभवियसरीरवइरित्ते दव्व-
 ज्झयणे। से किं तं जाणयसरीरदव्वज्झयणे ? जाणयसरीरदव्व-
 ज्झयणे—अज्झयणपयत्थाहिगारजाणयस्स जं सरीरयं ववगय
 चुयचावियच्चत्तदेहं जीवविप्पजढं सिज्जागयं वा संथारमयं वा
 निसीहियागयं वा सिद्धसिलातलगयं वा पासित्ताणं कोई भणेज्जा
 अहो ! णं इमेणं सरीरसमुस्सएणं जिणदिट्ठेणं भावेणं अज्झ-
 यणोत्तिपयं आववियं पणवियं परूवियं दंसियं निदंसियं उव-

दंसियं, जहा को दिहुंतो? अयं घयकुंभे आसी, अयं महुकुंभे
 आसी। से तं जाणयसरीरदवज्झयणे। से किं तं भवियसरीर-
 दवज्झयणे? भवियसरीरदवज्झयणे जे जीवे जोणिजस्मण-
 निक्खंतं इमेणं चेव आदत्तणं सरीरसमुत्सणं जिणदिट्ठेणं
 भावेणं अज्झयणेत्तिपयं सेयकाले सिदिस्सइ न ताव सिक्खइ,
 जहा को दिहुंतो? अयं महुकुंभे भविस्सइ अयं घयकुंभे भविस्सइ।
 से तं भवियसरीरदवज्झयणे। से किं तं जायणसरीरभवियसरीर-
 वइरित्ते दवज्झयणे? जाणयसरीरभवियसरीरवइरित्ते दवज्झयणे
 -पत्तयपोत्थयलिहियं। से तं जाणयसरीरभवियसरीरवइरित्ते
 दवज्झयणे। से तं णो आगमओ दवज्झयणे। से तं दवज्झयणे।
 से किं तं भावज्झयणे? भावज्झयणे-दुविहे पणत्ते, तं जहा-
 आगमओ य, णो आगमओ य। से किं तं आगमओ भावज्झ-
 यणे? आगमओ भावज्झयणे-जाणए उववत्ते। से तं आग-
 मओ भावज्झयणे। से किं तं नो आगमओ भावज्झयणे? नो
 आगमओ भावज्झयणे-अज्झयस्साणयणं कम्माणं अवचओ
 उवचियाणं, अणुवचओ य नवाणं तम्हा अज्झयणमिच्छंति॥१॥
 से तं णो आगमओ भावज्झयणे। से तं भावज्झयणे, से तं
 अज्झयणे ॥सू० २४२॥

छाया--अथ कोऽसौ निक्षेपः? निक्षेपः-त्रिविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-ओघ
 निष्पन्नः नामनिष्पन्नः सुत्रालापकनिष्पन्नः। अथ कोऽसौ ओघनिष्पन्नः? ओघ-
 निष्पन्नः-चतुर्विधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-अध्ययनम् अक्षीणम् आयः क्षपणा। अथ कितत्
 अध्ययनम्? अध्ययनं-चतुर्विधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-नामाध्ययनं स्थापनाध्ययनं द्रव्या-
 ध्ययनं भावाध्ययनं। नामस्थापने पूर्वं वर्णिते। अथ कितत् द्रव्याध्ययनं?

द्रव्याध्ययनं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—आगमतश्च नो आगमतश्च । अथ किं तत् आग-
मतो द्रव्याध्ययनम् ? आगतो द्रव्याध्ययनं—यस्य खलु अध्ययनमिति पदं शिक्षितं
स्थितं जितं मितं परिजितं यावत् एवं यावन्तं अनुपयुक्ताः तावन्ति आगमतः द्रव्या-
ध्ययनानि । एवमेव व्यवहारस्यापि । संग्रहस्य खलु एको वा अनेको वा अनुपयुक्तो वा
अनुपयुक्ता वा आगमतः द्रव्याध्ययनं द्रव्याध्ययनानि वा, तत् एकं द्रव्याध्यय-
नम् । ऋजुसूत्रस्य एकोऽनुपयुक्त आगमतः एकं द्रव्याध्ययनं पृथक्त्वं नेच्छति,
त्रयाणां शब्दनानां ज्ञायकः अनुपयुक्तः अस्तु । करणान् ? यदि ज्ञायकः अनुप-
युक्तो न भवति, यदि अनुपयुक्तो ज्ञायको न भवति, तस्मात् नास्ति आगमतः द्रव्या-
ध्ययनम् । तदेतत् आगतो द्रव्याध्ययनम् । अथ किं तत् नो आगतो द्रव्याध्य-
यनम् ? नो आगतो द्रव्याध्ययनं त्रिविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा ज्ञायकशरीरद्रव्याध्य-
यनं भविकशरीरद्रव्याध्ययनं ज्ञायकशरीरभविकशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्याध्यय-
नम् । अथ किं तत् ज्ञायकशरीरद्रव्याध्ययनं ? ज्ञायकशरीरद्रव्याध्ययनम्—अध्य-
यनपदार्थाधिकारज्ञायकस्य यन् शरीरं व्यपगतचुनच्यानितत्यक्तदेहं जीव-
विप्रत्यक्तं शर्यागतं वा संस्कारगतं वा निषेधिकागतं वा भिद्वशिलातलगतं वा दृष्ट्वा
खलु कोऽपि भणेत, अहो ! खलु अनेन शरीरसमुच्छ्रयेण जिनदृष्टेन भावेन—
अध्ययनमिति पदम् आख्यातं प्रज्ञापितं प्ररूपितं दर्शितं निदर्शितं उद्दर्शितम्, यथा
को दृष्टान्तः ? अयं घृतकुम्भ आसीत्, अयं मधुकुम्भः आसीत्, तदेतत् ज्ञायक-
शरीर द्रव्याध्ययनम् । अथ किं तत् भविकशरीरद्रव्याध्ययनम् ? भविकशरीर-
द्रव्याध्ययनम् यो जीवो यो निजन्मनिष्क्रान्तः अनेनैव आदन्केन शरीरसमु-
च्छ्रयेण जिनदृष्टेन भावेन अध्ययनमिति पदं एष्यत्काष्ठे शिक्षिष्यते न तावत् शिक्षते,
यथा को दृष्टान्तः ? अयं मधुकुम्भो भविष्यति अयं घृतकुम्भो भविष्यति । तदेतत्
भविकशरीरद्रव्याध्ययनम् । अथ किं तत् ज्ञायकशरीरभविकशरीरव्यतिरिक्तं
द्रव्याध्ययनम् ? ज्ञायकशरीरभविकशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्याध्ययनं—पत्रकपुस्तक-
लिखितम् । तदेतद् ज्ञायकशरीरभविकशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्याध्ययनम् । तदे-
तद् नो आगतो द्रव्याध्ययनम् । तदेतद् द्रव्याध्ययनम् । अथ किं तत् भावाध्यय-
नम् ? भावाध्ययनम्—द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा आगमतश्च नो आगमतश्च । अथ किं
तत् आगतो भावाध्ययनम् ? आगतो भावाध्ययनं—ज्ञायकः उपयुक्तः । तदेतत्
आगतो भावाध्ययनम् । अथ किं तद् नो आगतो भावाध्ययनम् ? नो आगतो
भावाध्ययनम्—अध्यात्मन आयनं कर्मणामपचयः उपचितानाम्, अनुपचयश्च नवानां
तस्मात् अध्ययनमिच्छन्ति ॥१॥ तदेतत् नो आगतो भावाध्ययनम् । तदेतत्
भावाध्ययनम् । तदेतत् अध्ययनम् ॥२४२॥

टीका—‘से किं तं’ इत्यादि—

अथ कोऽसौ निक्षेपः ? इति शिष्यप्रश्नः । उत्तरयति निक्षेपः—पूर्वाभिहितार्थः सः ओघनिष्पन्नो नामनिष्पन्नः सूत्रालापकनिष्पन्नश्चेति त्रिविधः । एषामर्थ एव बोध्यः—ओघः=श्रुताभिधानं सामान्यमध्ययनादिकं, तेन निष्पन्नः—ओघनिष्पन्नः । नाम=श्रुतस्यैव सामायिकादिविशेषाभिधानं, तेन निष्पन्नो नामनिष्पन्नः । सूत्रालापकाः=‘करेमि भते । सामाइयं’ इत्यादिका स्तैर्निष्पन्न =सूत्रालापकनिष्पन्न

अथ सूत्रकार निक्षेपद्वार का निरूपण करते हैं—

‘से किं तं निक्खेवे’ इत्यादि ।

शब्दार्थ—(से किं तं निक्खेवे) हे भदन्त ! वह पूर्वप्रक्रान्त निक्षेप क्या है ?

उत्तर—निक्षेप का शब्दार्थ तो पहिले ही कह दिया गया है । (निक्खेवे त्रिविहे पणत्ते) अतः पूर्व अभिहित अर्थवाला वह निक्षेप तीन प्रकार का कहा गया है । (तं जहा) जैसे—(ओहनिष्फण्णे नामनिष्फण्णे सुत्तालावगनिष्फण्णे) ओघनिष्पन्न, नाम निष्पन्न, सूत्रालापक निष्पन्न । इनका अर्थ इस प्रकार से हैं—श्रुतनामक सामान्य अध्ययन आदि से जो निक्षेप निष्पन्न होता है, वह निक्षेप ओघनिष्पन्न है । श्रुत के ही सामायिक आदि विशेषनामों से जो निक्षेप निष्पन्न होता है, वह निक्षेप नामनिष्पन्न है । ‘करेमि भते सामाइयं’ इत्यादि सूत्रालापकों से जो निक्षेप निष्पन्न होता है, वह सूत्रालापक निष्पन्न निक्षेप है । (से किं तं ओहनिष्फण्णे ?) हे भदन्त ! ओघनिष्पन्न निक्षेप क्या है ।

‘से किं तं निक्खेवे’ इत्यादि ।

शब्दार्थ—(से किं तं निक्खेवे, हे भदन्त ! ते पूर्व प्रक्रान्त निक्षेप शुं छे ।

उत्तर—निक्षेपको शब्दार्थ तो पहिले स्पष्ट करवाया आवेला न छे । (निक्खेवे त्रिविहे पणत्ते) ओही पूर्व अभिहित अर्थवान आ निक्षेप त्रय प्रकारको कहेवाया आवेल छे । (तं जहा) जेभ के (ओहनिष्फण्णे, नामनिष्फण्णे सुत्तालावगनिष्फण्णे) ओघनिष्पन्न, नामनिष्पन्न सूत्रालापक निष्पन्न, आने । अर्थ आ प्रमाणे छे श्रुत नामक सामान्य अध्ययन आदिथी जे निक्षेप निष्पन्न थाय छे, ते निक्षेप निष्पन्न छे श्रुतना न सामायिक वगेरे विशेष नामोथी जे निष्पन्न होय छे, ते निक्षेप नाम निष्पन्न छे ‘करेमि भते सामाइयं’ इत्यादि सूत्रालापकोथी जे निक्षेप निष्पन्न थाय छे ते सूत्रालापक निष्पन्न निक्षेप छे । (से किं तं ओहनिष्फण्णे) हे भदन्त ! ओघनिष्पन्न निक्षेप शुं छे ?

इति । तत्र-ओघनिष्पन्नः-अध्ययनम्, अक्षीणम्, आयः, क्षपणा, इति चतुर्विधः । अध्ययनादीनि चत्वार्यपि सामायिकचतुर्विंशतिस्तवादीनां श्रुतविशेषाणां सामान्याभिधानानि । तथाहि-यदेव सामायिकम् अध्ययनमित्युच्यते तदेव अक्षीणं, तदेव आयः, तदेव क्षपणा वेति । एवं चतुर्विंशतिस्तनादिव्यपिवोध्यम् तत्र अध्ययनं नामाध्ययनस्थापनाध्ययनद्रव्याध्ययनभावाध्ययनेति चतुर्विधम् । तत्र नामाध्ययनस्थापनाध्ययनद्रव्याध्ययनानि नामावश्यकस्थापनावश्यकद्रव्या-

उत्तर—(ओहनिष्पण्णे चउव्विहे पणत्ते) ओघनिष्पन्ननिक्षेप चार प्रकार का होना है—(तं जहा) जैसे—(अज्झयणे, अज्झीणे, आए, खवणा) अध्ययन, अक्षीण, आय, क्षपणा । ये अध्ययन आदि चारों भी सामायिक, चतुर्विंशतिस्तव आदिरूप जो श्रुतविशेष हैं, उनके सामान्य नाम हैं । जैसे जो सामायिक अध्ययन कहलाता है वही अक्षीण, वही आय, और वही क्षपणा कहलाता है । इसी प्रकार से चतुर्विंशतिस्तव आदिकों में भी जानना चाहिये । (से किं तं अज्झयणे ?) हे भदन्त ! वह अध्ययन क्या है ?

उत्तर—(अज्झयणे चउव्विहे पणत्ते) अध्ययन चार प्रकार का कहा गया है । (तं जहा) जैसे—(णामज्झयणे, ठवणज्झयणे, दव्वज्झयणे, भावज्झयणे, नाम अध्ययन, स्थापना अध्ययन, द्रव्य अध्ययन और भाव अध्ययन । इनमें (णामद्ववणाओ पुव्वं वणिगयाओ) नाम

ઉત્તર—(ઓહનિષ્પણ્ણે ચઉવ્વિહે પણત્તે) ઓઘનિષ્પન્ન નિક્ષેપ ચાર પ્રકારનો હોય છે (તં જહા) જેમ તે (અજ્ઝયણે, અજ્ઝીણે, આય, ક્ષવણા) અધ્યયન, અક્ષીણ, આય અને ક્ષપણુ આ અધ્યયન વગેરે ચારે ચાર પણ સામાયિક, ચતુર્વિંશતિસ્તવ વગેરે રૂપ જે શ્રુત વિશેષો છે, તેના સામાન્ય નામો છે જેમ કે જે સામાયિક અધ્યયન કહેવામાં આવે છે તે જ અક્ષીણ, તેજ આય અને તેજ ક્ષપણુ કહેવાય છે આ પ્રમાણે ચતુર્વિંશતિસ્તવ આદિકોમાં પણ બાણી લેવું જોઈ એ (સે કિં તં અજ્ઝયણે) હે ભદન્ત ! તે અધ્યયન શું છે ?

ઉત્તર—(અજ્ઝયણે ચઉવ્વિહે પણત્તે) અધ્યયનો ચાર પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે (તં જહા) જેમ કે (ણામજ્ઝયણે, ઠવણજ્ઝયણે દવ્વજ્ઝયણે, ભાવજ્ઝયણે) નામઅધ્યયન, સ્થાપના અધ્યયન દ્રવ્ય અધ્યયન અને ભાવઅધ્યયન આમાં (ણામદ્વવણાઓ પુવ્વ વણિગયાઓ) નામ અધ્યયન અને સ્થાપના અધ્યયન નામ

અધ્યયન ઓર સ્થાપના અધ્યયન નામ આવશ્યક ઓર સ્થાપના આવ-
શ્યક કે જેસા હી જાનના ચાહિયે । (સે કિં તં દ્વવજ્ઞયણે ?) હે
ભદન્ત ! દ્રવ્ય અધ્યયન કા કયા સ્વરૂપ હૈ ?

ઉત્તર—(દ્વવજ્ઞયણે દુવિહે પળણત્તે) દ્રવ્ય અધ્યયન દો પ્રકાર કા
કહા ગયા હૈ । (તં જહા) જૈસે (આગમઓ ય ણો આગમઓ ય) એક
આગમ સે ઓર દૂસરા નો આગમ સે (સે કિં તં આગમઓ દ્વવજ્ઞ-
યણે ?) હે ભદન્ત ! આગમ સે જો દ્રવ્ય અધ્યયન કહા ગયા હૈ ઉસકા
કયા સ્વરૂપ હૈ ?

ઉત્તર—(આગમઓ દ્વવજ્ઞયણે) આગમ સે જો દ્રવ્ય અધ્યયન
કહા ગયા હૈ, વહા હસ પ્રકાર સે હૈ—(જસ્સ ણં અજ્ઞયણત્તિ પયં સિ-
ક્ખિયં ઠિયં, જિયં મિયં પરિજિયં, જાવ એવં જાવહયા અણુવડત્તા આગ-
મઓ તાવહઆહં દ્વવજ્ઞયણાહં) જિસને અધ્યયન હસ પદ કો સીખા
હૈ, અપની આત્મા મેં સ્થિત જિત આદિરૂપ સે કિયા હૈ । (હન સ્થિત
આદિ પદોં કા સ્પષ્ટ અર્થ દ્રવ્યાવશ્યક પ્રકરણ મેં લિખા જા ચુકા હૈ)
પરન્તુ ઉસ જીવ કા ઉપયોગ વહાં નહીં લગા હૈ । હસ પ્રકાર જિતને મી
અનુપયુક્ત જીવ હૈ, વે સ્વ આગમ સે દ્રવ્ય અધ્યયન હૈ । (એવમેવ વવ-
હારસ્સ વિ, સંગહસ્સ ણં ઇગો વા અણેગો વા) યહાં સે લેકર (સે તં

આવશ્યક અને સ્થાપના આવશ્યકની જેમ જ બાણવા. (સે કિં તં
દ્વવજ્ઞયણે ?) હે ભદન્ત ! દ્રવ્ય અધ્યયનનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર—(દ્વવજ્ઞયણે દુવિહે પળણત્તે) દ્રવ્ય અધ્યયન બે પ્રકારનું કહેવામાં
આવેલ છે. (તં જહા) જેમ કે (આગમઓ ય ણો આગમઓ ય) એક આગમથી
અને દ્વિતીય નો આગમથી (સે કિં તં આગમઓ) હે ભદન્ત ! આગમથી જે
દ્રવ્ય અધ્યયન કહેવામાં આવેલ છે, તેનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર—(આગમઓ દ્વવજ્ઞયણે) આગમથી જે દ્રવ્ય અધ્યયન કહેવામાં
આવેલ છે, તે આ પ્રમાણે છે—(જસ્સ ણં અજ્ઞયણત્તિ પયં સિક્ખિયં ઠિયં જિયં
મિયં, પરિજિયં જાવ એવં જાવહયા, અણુવડત્તા, આગમઓ તાવહઆહં દ્વવ-
જ્ઞયણાહં) જેણે અધ્યયન આ પદને શીખ્યો છે, પોતાના આત્મામાં સ્થિત
જિત વગેરે રૂપમાં કરેલ છે, (આ સ્થિત વગેરે પદોનો સ્પષ્ટ અર્થ દ્રવ્યાવ-
શ્યક પ્રકરણમાં લખવામાં આવેલ છે) પરંતુ, તે જીવનો ઉપયોગ ત્યાં બંધ
બેસતો નથી. આ પ્રમાણે જેટલા અનુપયુક્ત જીવો છે, તે સર્વે આગ-
મથી દ્રવ્ય અધ્યયન છે. (એવમેવ વવહારસ્સ વિ, સંગહસ્સ ણં ઇગો વા અણેગોવા)

વશ્યકવદ્ વોધ્યાનિ । ભાવાધ્યયનમપિ આગમતો-નો આગમતો-ભેદેન દ્વિવિધમ્ । તત્ર આગમતો ભાવાધ્યયનમ્-જ્ઞાયક ઉપયુક્તો ભવતિ । અસ્યાર્થસ્તુ-આગમતો ભાવાવશ્યકવદ્ વોધ્યઃ । નો આગમતો ભાવાધ્યયનં તુ एवं વિજ્ઞેયમ્, તદેવાહ-

દ્વવજ્ઞયણે) યહાં તક કા સમસ્ત સૂત્રપાઠ દ્રવ્યાવશ્યક કે જૈસા હી ભાવિત કર લેના ચાહિયે । વિસ્તાર પૂર્વક વહાં સમસ્ત પદોં કા અર્થ લિખા જા ચુકા હૈ । (સે કિં ત ભાવજ્ઞયણે ?) હે ભદન્ત ! ભાવ અધ્યયન કા કયા સ્વરૂપ હૈ ?

ઉત્તર—(ભાવજ્ઞયણે દુવિહે પળ્લવત્તે) ભાવ અધ્યયન દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ । (તં જહા) જૈસે આગમઓ ય ણો આગમઓ ય) એક આગમ સે ઓર દૂસરા નો આગમ સે । (સે કિં તં આગમઓ ભાવજ્ઞયણે ?) હે ભદન્ત ! આગમ સે ભાવ અધ્યયન કા કયા સ્વરૂપ હૈ ? (આગમઓ ભાવજ્ઞયણે)

ઉત્તર—આગમ સે ભાવ અધ્યયન કા સ્વરૂપ હસ પ્રકાર સે હૈ—(જાણે ઉવવત્તે) જો જ્ઞાયક હોતા હૈ, વહ ઉસમેં ઉપયુક્ત હો તથ આગમ સે ભાવઅધ્યયન કહા જાતા હૈ । હસકા છુલાશા અર્થ આગમ સે ભાવાવશ્યક કે જૈસા હી જાનના ચાહિયે । (સે તં આગમઓ ભાવજ્ઞયણે) હસ પ્રકાર યહ આગમ કી અપેક્ષા લેકર ભાવઅધ્યયન

અહિંથી માંડીને (સે તં દ્વવજ્ઞયણે) અહિં સુધીનો સમસ્ત સૂત્રપાઠ દ્રવ્યાવશ્યકની જેમ જ ભાવિત કરી લેવો જોઈએ. ત્યાં સમસ્તપદોનો અર્થ વિસ્તાર પૂર્વક લખવામાં આવ્યો છે. (સે કિં ત ભાવજ્ઞયણે ?) હે ભદન્ત ! ભાવ અધ્યયનનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર—(ભાવજ્ઞયણે દુવિહે પળ્લવત્તે) ભાવ અધ્યયન બે પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે. (તં જહા) જેમ કે (આગમઓ ય ણો આગમઓ ય) એક આગમથી અને દ્વિતીય નો આગમથી (સે કિં તં આગમઓ ભાવજ્ઞયણે ?) હે ભદન્ત ! આગમથી ભાવ અધ્યયનનું સ્વરૂપ કેવું છે ? (આગમનો ભાવજ્ઞયણે) ઉત્તર—આગમથી ભાવ અધ્યયનનું સ્વરૂપ કેવું છે ? (આગમઓ ભાવજ્ઞયણે)

ઉત્તર—આગમથી ભાવ આવશ્યકનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે. (જાણે ઉવવત્તે) જે જ્ઞાયક હોય છે, તે તેમાં ઉપયુક્ત હોય ત્યારે આગમથી ભાવ અધ્યયન કહેવામાં આવે છે. આનો સ્પષ્ટ અર્થ આગમથી ભાવાવશ્યકની જેમ જ જાણી લેવો જોઈએ. (સે તં આગમઓ ભાવજ્ઞયણે) આ પ્રમાણે આ

‘અજ્ઞપ્ત્સાણયણં’ इत्यादि । ‘अज्ञप्स्त आणयणं-अज्ञयणं’ अत्र-निरुक्तविधिना प्राकृतविधिना वा ‘प्’ कारस्य ‘स्त’ कारस्य ‘आ’ कारस्य ‘ण’ कारस्य चलोपे ‘अज्ञयणं’ इति सिध्यति । अध्यात्मं चित्तम्, तस्यानयनम्-अध्ययनमिति भावः । सामायिकाद्यध्ययने शोभनं चित्तमानीयते, सति च शोभने चित्तेऽशुभकर्मबन्धा का अर्थ है । (से किं तं नो आगमओ भावज्ज्ञयणे) हे भदन्त ! नो आगम से भाव अध्ययन का क्या स्वरूप है ?

उत्तर--(नो आगमओ भावज्ज्ञयणे-अज्ञप्तप्साणयणं कम्माणं अवचओ, उवचियाणं अणुवचओ य नवाणं, तम्हा अज्ञयणमिच्छंति?) सामायिक आदि अध्ययन नो आगम से भाव अध्ययन हैं । ‘अज्ञप्त-साणयणं’ में अज्ञप्तप्स्त आणयणं ऐसा पदच्छेद होता है यह अध्य-यन परक है । ‘अज्ञप्तप्साणयणं’ में निरुक्त विधि से अथवा प्राकृत विधि से ‘प्’ का ‘स्त’ का ‘आ’ का और ‘ण’ का लोप होकर ‘अध्ययन’ ऐसा पद बन जाता है । वैसा तो ‘अज्ञप्तप्साणयणं’ की संस्कृत छाया ‘अध्यात्ममानयनं’ होती है । ‘अध्यात्म’ शब्द का अर्थ चित्त और ‘आनयन’ शब्द का अर्थ लगाना है । तात्पर्य इसका यह है कि ‘सामायिक आदि अध्ययन में चित्त का लगाना यह अध्यात्मनयन शब्द का अर्थ है । सामायिक आदि अध्ययन में चित्त के लगाने से चित्त में निर्मलता आती है । चित्त की निर्मलता होने पर अशुभ कर्मों

આગમની અપેક્ષાએ ભાવઅધ્યયનનો અર્થ છે. (સે કિં તં નો આગમઓ ભાવજ્ઞયણે) હે ભદન્ત ! નો આગમથી ભાવઅધ્યયનનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર--(નો આગમઓ ભાવજ્ઞયણે અજ્ઞપ્ત્સાણયણં કમ્માણં અવચઓ ઉવચિયાણં અણુવચઓ ય નવાણં, તમ્હા અજ્ઞયણમિચ્છંતિ । ૧ । સામાયિક આદિ અધ્યયને નો આગમથી ભાવ અધ્યયનો છે ‘અજ્ઞપ્ત્સાણયણ’માં ‘અજ્ઞપ્ત્સ આણયણં’ એવો પદચ્છેદ હોય છે, આ પદ અધ્યયન પરક છે. ‘અજ્ઞપ્ત્સાણયણં’ માં નિરુક્ત વિધિથી અથવા પ્રાકૃતવિધિથી ‘પ્’ નો ‘સ્ત’ નો અને ‘ણ’ નો લોપ થઈ ને અધ્યયન એવું પદ બને છે. આમ તો ‘અજ્ઞ પ્ત્સાણયણ’ ની સંસ્કૃત છાયા ‘અધ્યાત્મમાનયન’ થાય છે. અધ્યાત્મ શબ્દનો અર્થ ચિત્ત અને ‘આનયન’ શબ્દનો અર્થ લગાડવો છે. આનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે ‘સામાયિક વગેરે અધ્યયનમાં ચિત્તનું સંયોજન કરવું આ અધ્યાત્મનયન શબ્દનો અર્થ છે. સામાયિક વગેરે અધ્યયનમાં ચિત્ત સંયોજિત કરવાથી ચિત્તમાં નિર્મળતા આવે છે. ચિત્ત નિર્મળ થવાથી અશુભકર્મોનો

વિઘટન્તે । અતઃ એવાહ-‘કર્મમાણં’ इत्यादि । अयं भावः-यस्मात् अरिमन् सति उपचितानां=पागुपनिवृद्धानां कर्मणागपचयो=हासो भवति, नवानां च कर्मणाम् अनुपचयः=अनन्धो भवति, तस्मात् इदम् अज्ज्ञयणम्=अध्ययनम् इच्छन्ति तीर्थकर-गणधरादय इति । अत्र नो शब्दो देशवाची । सामायिकादिकमध्ययनं तु ज्ञान क्रियासमुदायात्पक्वम् ततश्च आगमस्यैक देशवृत्तितादिदं नो आगमतो भावाध्ययनमित्युच्यते, इति । सम्प्रति प्रकृतगुपसंहरति तदेतद् नो आगमतो भावाध्ययनमिति । इदं सभेदं भावाध्ययनं निरूपितमिति सूचयितुमाह-तदेतत्-भावाध्ययनमिति । इत्थं च चतुर्विधमध्ययनं निरूपितमिति सूचयितुमाह-तदेतदध्ययनमिति ॥सू० २४२॥

કા બંધ વિઘટિત (નષ્ટ) હો જાતા હૈ । હસીલિયે સૂત્રકાર ને ‘કર્મમાણં’ इत्यादि पाठ कहा है । इसका भाव यह है कि ‘चित्त जब निर्मल बन जाता है-तब पूर्व बद्ध कर्मों का हास-निर्जरा-होती है, तथा नवीन कर्मों का बन्ध नहीं होता है । इसलिये इस सामायिक आदि अध्ययन को तीर्थंकर गणधर आदि देवों ने नो आगम से भावाध्ययन माना है । यहाँ नो आगम में ‘नो’ शब्द देशवाची है । आगम के अभाव का वाची नहीं हैं । क्योंकि सामायिक आदि अध्ययन ज्ञानक्रिया के समूहरूप होते हैं । इसलिये ये पूर्ण आगमरूप न होकर आगम के एकदेशरूप होते हैं । इसलिये इन्हें नो आगम की अपेक्षा भावाध्ययन माना गया है । (से तं णो आगमओ भावज्ज्ञयणे) इस प्रकार से नो आगम की अपेक्षा भावअध्ययन का स्वरूप है । (से तं अज्ज्ञयणे) इस प्रकार चार प्रकार का अध्ययन निरूपित किया है ॥सू० २४२॥

બંધ વિઘટિત થઈ જાય છે. એથી સૂત્રકારે ‘કર્મમાણ’ વગેરે પાઠ કહેલ છે. આનો ભાવ આ છે કે ‘ચિત્ત’ ન્યારે શુદ્ધ થઈ જાય છે, ત્યારે પૂર્વબદ્ધ કર્મોનો હાસ-નિર્જરા-થાય છે. તેમજ નવીન કર્મોનો બંધ થતો નથી. એથી આ સામાયિક વગેરે અધ્યયનોને તીર્થંકરો ગણધર વગેરે દેવોએ નો આગમથી ભાવાધ્યયન તરીકે માન્ય રાખેલ છે. અહીં નો આગમમાં ‘નો’ શબ્દ દેશવાચી આગમના અભાવનો વાચક નથી. કેમ કે સામાયિક વગેરે અધ્યયનો જ્ઞાનક્રિયાના સમૂહરૂપ હોય છે. એથી એઓ પૂર્ણ આગમરૂપ હોતા નથી પણ આગમના એકદેશરૂપ હોય છે એથી એમને નો આગમથી અપેક્ષા ભાવાધ્યયન માનવામાં આવેલ છે (સે તં ણો આગમઓ ભાવજ્ઞયણે) આ પ્રમાણે નો આગમની અપેક્ષા એ ભાવ અધ્યયનનું સ્વરૂપ છે. (સે તં અજ્ઞયણે) આ પ્રમાણે ચાર પ્રકારના અધ્યયનોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. ॥સૂ. ૨૪૨ ॥

सम्प्रत्यक्षीगं निरूपयति—

मूलम्—से किं तं अज्झीणे ? अज्झीणे—चउविहे पणत्ते, तं जहा-
णामज्झीणे ठवणज्झीणे दव्वज्झीणे भावज्झीणे । नामठवणाओ
पुवं वणिणयाओ । से किं तं दव्वज्झीणे ? दव्वज्झीणे—दुविहे
पणत्ते, तं जहा-आगमओ य नो आगमओ य । से किं तं आगमओ
दव्वज्झीणे ? आगमओ दव्वज्झीणे—जस्स णं अज्झीणेत्तिपयं
सिक्खियं जियं भियं परिजियं जाव से तं आगमओ दव्वज्झीणे ।
से किं तं नो आगमओ दव्वज्झीणे ? नो आगमओ दव्वज्झीणे-
तिविहे पणत्ते, तं जहा—जाणयसरीरदव्वज्झीणे भवियसरीर
दव्वज्झीणे जाणयसरीरभवियसरीरवइरित्ते दव्वज्झीणे । से किं
तं जाणयसरीरदव्वज्झीणे ? जाणयसरीरदव्वज्झीणे—अज्झीण-
पत्थाहिगारजाणयस्स जं सरीरयं ववगयचुयच्चावियच्चत्तदेहं जहा
दव्वज्झयणे तहा भाणियव्वं, जाव से तं जाणयसरीरदव्वज्झीणे ।
से किं तं भवियसरीरदव्वज्झीणे ? भवियसरीरदव्वज्झीणे—जे जीवे
जेणिजम्मणनिक्खंते जहा दव्वज्झयणे, जाव से तं भविय-
सरीरदव्वज्झीणे । से किं तं जाणयसरीरभवियसरीरवइरित्ते
दव्वज्झीणे ? जाणयसरीरभवियसरीरवइरित्ते दव्वज्झीणे
सव्वागाससेढी, से तं जाणयसरीरभवियसरीरवइरित्ते
दव्वज्झीणे । से तं नो आगमओ दव्वज्झीणे, से तं दव्वज्झीणे ।
से किं तं भावज्झीणे ? भावज्झीणे—दुविहे पणत्ते, तं जहा—
आगमओ य नो आगमओ य । से किं तं आगमओ भावज्झीणे ?

આગમઓ ભાવજ્ઞીને—જાણે ઉવઉત્તે । સે તં આગમઓ ભાવ-
જ્ઞીને । સે કિં તં નો આગમઓ ભાવજ્ઞીને ? નો આગમઓ
ભાવજ્ઞીને—“જહ દીવા દીવસયં, પહ્પપ્પે દિપ્પે ય સો દીવો ।
દીવસમા આયરિયા, દિપ્પંતિ પરં ચ દીવંતિ ॥૧૧॥” સે તં નો
આગમઓ ભાવજ્ઞીને । સે તં ભાવજ્ઞીને, સે તં અજ્ઞીને ॥૨૪૩॥

છાયા—અથ કિં તત્ અક્ષીણમ્ ? અક્ષીણં ચતુર્વિધં પ્રજ્ઞપ્તં, તથા—નામાક્ષીણં,
સ્થાપના ક્ષીણં, દ્રવ્યાક્ષીણં, ભાવાક્ષીણમ્ । નામસ્થાપને પૂર્વં વર્ણિતે । અથ કિં તત્
દ્રવ્યાક્ષીણમ્ ? દ્રવ્યાક્ષીણં દ્વિવિધં પ્રજ્ઞપ્તં, તથા—આગમતથ નો આગમતથ ।

અવ સૂત્રકાર ઓઘનિષ્પન્ન જો દૂસરા ભેદ અક્ષીણ છે—ઉસકા
નિરૂપણ કરતે છે—‘સે કિં તં અજ્ઞીને’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં અજ્ઞીને) હે ભદન્ત ! અક્ષીણ કા કયા
સ્વરૂપ છે ।

ઉત્તર—(અજ્ઞીને ચતુર્વિધે પ્રજ્ઞપ્તે) અક્ષીણ ચાર પ્રકાર કા કહા
છે । (તં જહા) જૈસે (નામજ્ઞીને ઠાવણજ્ઞીને દ્રવ્યજ્ઞીને ભાવજ્ઞીને)
નામ અક્ષીણ, સ્થાપના અક્ષીણ, દ્રવ્ય અક્ષીણ, ઓર ભાવ અક્ષીણ
(નામઠવણાઓ પુરવં વર્ણિયાઓ) નામઅક્ષીણ ઓર સ્થાપના અક્ષીણ કા
સ્વરૂપ પૂર્વ મેં વર્ણિત નામ આવશ્યક ઓર સ્થાપના આવશ્યક કે જૈસા
જાનનાવાહિયે । (સે કિં તં દ્રવ્યજ્ઞીને ?) હે ભદન્ત ! દ્રવ્ય અક્ષીણ
કા કયા સ્વરૂપ છે ?

હવે સૂત્રકાર ઓઘનિષ્પન્નનો જે દ્વિતીય ભેદ અક્ષીણ છે. તેનું
નિરૂપણ કરે છે—‘સે કિં તં અજ્ઞીને’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ :—(સે કિં તં અજ્ઞીને) હે ભદન્ત ! અક્ષીણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર :—(અજ્ઞીને ચતુર્વિધે પ્રજ્ઞપ્તે) અક્ષીણ ચાર પ્રકારથી કહેવામાં
આવેલ છે. (તં જહા) જેમકે (નામજ્ઞીને, ઠવણજ્ઞીને, દ્રવ્યજ્ઞીને, ભાવજ્ઞીને)
નામ અક્ષીણ, સ્થાપના અક્ષીણ, દ્રવ્ય અક્ષીણ, અને ભાવ અક્ષીણ, (નામ
ઠવણાઓ પુરવં વર્ણિયાઓ) નામ, અક્ષીણ અને સ્થાપના અક્ષીણનું સ્વરૂપ
પહેલાં વર્ણિત, નામ આવશ્યક અને સ્થાપના આવશ્યકની જેમ જ જાણી લેવું
જોઈએ. (સે કિં તં દ્રવ્યજ્ઞીને ?) હે ભદન્ત ! દ્રવ્ય અક્ષીણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

અથ કિં તત્ આગમતો દ્રવ્યાક્ષીણં ? આગમતો દ્રવ્યાક્ષીણં यस્ય खलु अक्षीणमिति पदं शिक्षितं जितं मितं परिजितं यावत् तदेतत् आगमतो द्रव्याक्षीणम् । अथ किं तत् नो आगमतो द्रव्याक्षीणं ? नो आगमतो द्रव्याक्षीणं त्रिविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा ज्ञायकशरीरद्रव्याक्षीणं भव्यशरीरद्रव्याक्षीणं ज्ञायकशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्याक्षीणम् । अथ किं तत् ज्ञायकशरीरद्रव्याक्षीणम् ? ज्ञायकशरीर-

उत्तर--(द्रव्यज्झીणे दुविहे पणत्ते) द्रव्य अक्षીण दो प्रकार का कहा है । (तं जहा) जैसे-(आगमओय नो आगमओ य) एक आगम से और दूसरा नो आगम से । (से किं तं आगमओ द्रव्यज्झीणे ?) हे भदन्त ! आगम से द्रव्य अक्षीण का क्या स्वरूप है ? (आगमओ द्रव्यज्झीणे-जस्स णं अज्झीणे त्ति पयं सिक्खियं जियं मियं परिजियं जाव से तं आगमओ द्रव्यज्झीणे) आगम से द्रव्य अक्षीण का स्वरूप इस प्रकार से है-जिसने अक्षीण इस पद को सीख लिया है, जित मित परिजित आदि किया है, वह आगम से द्रव्य अक्षीण है । (से किं तं नो आगमओ द्रव्यज्झीणे ?) हे भदन्त ! नो आगम से द्रव्य अक्षीण का क्या स्वरूप है ?

उत्तर-(नो आगमओ द्रव्यज्झीणे त्रिविहे पणत्ते) नो आगम से द्रव्य अक्षीण तीन प्रकार का कहा गया है । (तं जहा) जैसे-(जाणय सरीरद्रव्यज्झीणे, भवियसरीरद्रव्यज्झीणे, जाणयसरीरभवियसरीर वहरित्ते द्रव्यज्झीणे) ज्ञायकशरीर द्रव्य अक्षीण, अव्यशरीर द्रव्यअक्षीण

ઉત્તર :—(દ્રવ્યજ્ઞીણે દુવિહે પણત્તે) દ્રવ્ય અક્ષીણના બે પ્રકારો છે. (તજહા) જેમકે (આગમઓય નો આગમઓય) એક આગમથી અને દ્વિતીય નો આગમથી (સે કિં ત આગમઓ દ્રવ્યજ્ઞીણે ?) હે ભદન્ત ! આગમથી દ્રવ્ય અક્ષીણનું સ્વરૂપ કેવું છે ? (આગમઓ દ્રવ્યજ્ઞીણે-જસ્સ ણં અજ્ઞીણે ત્તિ પયં સિક્ખિયં જિયં મિયં પરિજિયં જાવ સે તં આગમઓ દ્રવ્યજ્ઞીણે) આગમથી દ્રવ્ય અક્ષીણનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે. જેણે અક્ષીણ આ પદને શીખી લીધો છે, જિત, મિત, પરિજિત વગેરે કરેલ છે, તે આગમથી દ્રવ્ય અક્ષીણ છે. (સે કિં તં નો આગમઓ દ્રવ્યજ્ઞીણે ?) હે ભદન્ત ? નો આગમથી દ્રવ્ય અક્ષીણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર :—(નો આગમઓ દ્રવ્યજ્ઞીણે ત્રિવિહે પણત્તે) નો આગમથી દ્રવ્ય અક્ષીણના ત્રણ પ્રકારો કહેવામાં આવેલ છે. (તંજહા) જેમકે (જાણયસરીર દ્રવ્યજ્ઞીણે, ભવિયસરીરદ્રવ્યજ્ઞીણે જાણયસરીરભવિયસરીરવહરિત્તે દ્રવ્યજ્ઞીણે) જ્ઞાયક શરીર દ્રવ્ય અક્ષીણ, ભવ્ય શરીર દ્રવ્ય અક્ષીણ અને જ્ઞાયકશરીર ભવ્યશરીર વ્યતિ-

દ્રવ્યાક્ષીણમ્ અક્ષીણપદાર્થાધિકારજ્ઞાયકસ્ય યત્ શરીરકં વ્યપગતચ્યુતચ્યાવિત-
ત્યક્તદેહં યથા દ્રવ્યાધ્યયનં તથા મણિતવ્યં, યાવત્ તદેતદ્ જ્ઞાયકશરીરદ્રવ્યા-

ઔર જ્ઞાયકશરીર મન્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય અક્ષીણ (સે કિં તં જાણ-
યસરીરદવ્વજ્ઞીણે) હે મદન્ત ! જ્ઞાયકશરીર દ્રવ્યઅક્ષીણ કા કયા
સ્વરૂપા હૈ ? (જાણયસરીરદવ્વજ્ઞીણે-અજ્ઞીણપયત્થાહિગારજાણય-
સ્સ જં સરીરં વવગય, ચુયચાવિય ચત્તદેહં જહા દવ્વજ્ઞયણે તહા માણિ
યવ્વં) જ્ઞાયકશરીરદ્રવ્ય અક્ષીણ કા યહ સ્વરૂપ હૈ કિ-‘અક્ષીણ પદ
કે અર્થાધિકાર કાં જો જ્ઞાતા હૈ, ઉસ જ્ઞાતા કા જો શરીર હૈ, ચાહે વહ
વ્યપગત હો, ચ્યુત હો, ચ્યાવિત હો, ત્યક્ત હો જૈસા કિ દ્રવ્ય અધ્યયન
મેં કહા હૈ-(જાવ સે તં જાણયસરીરદવ્વજ્ઞીણે) વહ જ્ઞાયક શરીર
દ્રવ્ય અક્ષીણ હૈ । इन व्यपगत आदि पदों का अर्थ द्रव्य आवश्यक के
इस भेद को वर्णन करते समय स्पष्टरूप से लिखा जा चुका है । सो
वहां से जान लेना चाहिये । यहाँ यावत् पद से ‘जीवविप्पज्जहं सिज्जा-
गयं आदि पदों से लेकर महुकुंमे आसीं’ यहाँ तक के पदों का संग्रह
हुआ है । इन समस्त पदों का अर्थ भी द्रव्यावश्यक के इसी भेद वर्णन
में कर दिया है । सो उस अर्थ को ज्ञायकशरीर द्रव्यअक्षीण परक लगा
लेना चाहिये । जहाँ ज्ञायकशरीर द्रव्यावश्यक ऐसा पद आवे, वहाँ

રિક્ત દ્રવ્ય અક્ષીણ (સે કિં તં જાણયસરીરદવ્વજ્ઞીણે ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાયક શરીર
દ્રવ્ય અક્ષીણનું સ્વરૂપ કેવું છે ? (જાણયસરીરદવ્વજ્ઞીણે-અજ્ઞીણપયત્થાહિ
ગારજાણયસ્સ જં સરીરં વવગયચુયચાવિયચત્તદેહં જહા દવ્વજ્ઞયણે તહા
માણિયવ્વં) જ્ઞાયક શરીર દ્રવ્ય અક્ષીણનું આ સ્વરૂપ છે કે ‘અક્ષીણ પદના
અર્થાધિકારનો જે જ્ઞાતા છે, તે જ્ઞાતાનું જે શરીર છે, તે ભલે વ્યપગત
હોય, ચ્યુત હોય, ચ્યાવિત હોય, ત્યક્ત હોય, જેવું કે દ્રવ્ય અધ્યયનમાં
કહ્યું છે (જાવ સે તં જાણયસરીરદવ્વજ્ઞીણે) તે જ્ઞાયક શરીર દ્રવ્ય અક્ષીણ
છે. આ વ્યપગત વગેરે પદોનો અર્થ દ્રવ્ય આવશ્યકના આ ભેદના વર્ણન
વખતે સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલ છે.—તો જિજ્ઞાસુઓ ત્યાંથી બાણી લેવો. અહીં
યાવત્ પદથી “જીવવિપ્પજ્જહં સિજ્જાગયં” વગેરે પદોથી માંડીને “મહુ-
કુમ્મે આસીં” અહીં સુધીના પદોનો સંગ્રહ થયેલ છે આ સર્વ પદોનો
અર્થ પણ દ્રવ્યાવશ્યકના આ ભેદ વર્ણનમાં કરવામાં આવેલ છે. તે તે
અર્થને જ્ઞાયક શરીર દ્રવ્ય અક્ષીણ પરક અર્થ બેસાડી લેવો. બોધ્યો બધાં
જ્ઞાયક શરીર દ્રવ્યાવશ્યક એવું પદ આવે, ત્યાં જ્ઞાયક દ્રવ્ય અક્ષીણ પદ

ક્ષીણમ્ । અથ કિં તત્ ભવ્યશરીરદ્રવ્યાક્ષીણમ્ ? , ભવ્યશરીરદ્રવ્યાક્ષીણં—યો જીવો યોનિજન્મનિષ્ક્રાન્તો યથા દ્રવ્યાધ્યયનં યાવત્ તદેતત્ ભવ્યશરીરદ્રવ્યાક્ષીણમ્ । અથ કિં તત્ જ્ઞાયકશરીરભવ્યશરીરવ્યતિરિક્તં દ્રવ્યાક્ષીણમ્ ? , સર્વા

જ્ઞાયકદ્રવ્યઅક્ષીણ પદ લગાકર ઉત્ત અર્થ કી સગતિ થૈટા લેની ચાહિયે । હસી પ્રકાર સે અન્યત્ર ખી ઁસા હી જાનના ચાહિયે । (સે કિં તં ભવિયસરીરદ્રવ્યજ્ઞીણે ?) હે ભદન્ત ! ભવ્યશરીર દ્રવ્યઅક્ષીણ કા કયા સ્વરૂપ હૈ ? (ભવિયસરીરદ્રવ્યજ્ઞીણે) ભવ્યશરીર દ્રવ્યઅક્ષીણ કા સ્વરૂપ હસ પ્રકાર સે હૈ કિ—(જે જીવે જોનિજમ્મણનિક્કલ્લંતે જહા દ્રવ્યજ્ઞયણે જાવ સે તં ભવિયસરીરવહરિત્તે દ્રવ્યજ્ઞયણે) હન પદોં કા અર્થ ખી ભવ્યશરીર દ્રવ્યઆવશ્યક મેં કર દિયા ગયા હૈ—સો ઉસી માફિક જાનના ચાહિયે । કયોંકિ દ્રવ્ય અધ્યયન કા વર્ણન કરતે સમય લિખા હૈ કિ દ્રવ્યઅધ્યયન મેં કે જ્ઞાયકશરીરદ્રવ્યઅધ્યયન કા ઓર ભવ્યશરીર દ્રવ્ય અધ્યયન કા સ્વરૂપ દ્રવ્યાવશ્યક કે હન એદોં કે અનુસાર હી જાનના ચાહિયે । (સે કિં તં જાણયસરીરભવિયસરીરવહરિત્તે દ્રવ્યજ્ઞીણે ?) હે ભદન્ત જ્ઞાયક શરીર ઓર ભવ્યશરીર હન સે વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યઅક્ષીણ કા કયા સ્વરૂપ હૈ ?

ઉત્તર—(જાણયસરીરભવિયસરીરવહરિત્તે દ્રવ્યજ્ઞીણે) જ્ઞાયક-શરીર, ભવ્યશરીર હન સે વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય અક્ષીણ કા સ્વરૂપ હસ પ્રકાર-

સંથોઽજિત કરીને તે અર્થની સગતિ ળેસાડી લેવી જોઈએ. આ પ્રમાણે ળીજા સ્થાને પણ જાણી લેવું જોઈએ (સે કિં ત ભવિયસરીર-દ્રવ્યજ્ઞીણે) હે ભદન્ત ! ભવ્ય શરીર દ્રવ્યઅક્ષીણનું સ્વરૂપ કેવું છે ? (ભવિયસરીરદ્રવ્યજ્ઞીણે) ભવ્ય શરીર દ્રવ્યઅક્ષીણનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે કે (જે જીવે જોનિજમ્મણનિક્કલ્લંતે જહા દ્રવ્યજ્ઞયણે જાવ સે તં ભવિયસરીર-વહરિત્તે દ્રવ્યજ્ઞીણે) આ પદોના અર્થ પણ ભવ્ય શરીર દ્રવ્ય આવશ્યકમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલ છે તો તે મુજબ જ જાણી લેવું જોઈએ. કેમકે દ્રવ્ય અધ્યયનનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કરતી વખતે લખવામાં આવેલ છે કે દ્રવ્ય અધ્યયનમાના જ્ઞાયક શરીર દ્રવ્ય અધ્યયનનું અને ભવ્ય શરીર દ્રવ્ય અધ્યયનનું સ્વરૂપ દ્રવ્યાવશ્યકના આ લેહો મુજબ જાણી લેવું જોઈએ. (સે કિ તં જાણયસરીરભવિયસરીરવહરિત્તે દ્રવ્યજ્ઞીણે ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાયક શરીર અને ભવ્ય શરીર એનાથી વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય અક્ષીણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર —(જાણયસરીરભવિયસરીરવહરિત્તે દ્રવ્યજ્ઞીણે) જ્ઞાયક શરીર, ભવ્ય શરીર એનાથી વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય અક્ષીણનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે,

કાશશ્રેણિઃ । તદેતદ્ જ્ઞાયકશરીરભવ્યશરીરવ્યતિરિક્તં દ્રવ્યાક્ષીણમ્ । તદે-
તત્ નો આગમતો દ્રવ્યાક્ષીણમ્ । તદેતત્ દ્રવ્યાક્ષીણમ્ । અથ કિં તત્ ભાવાક્ષીણમ્ ?
ભાવાક્ષીણં દ્વિવિધં પ્રજ્ઞપ્તં, તથા-આગમતથ નો આગમતથ । અથ કિં તત્ આગ-

સે હૈ—(સવ્વાગાસ સેઢી, સે તં જાણવસરીરભવિયસરીર વહરિત્તે દવ્વ-
જ્ઞીણે) સર્વાકાશ શ્રેણિ જો હૈ, વહી જ્ઞાયકશરીર ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત
દ્રવ્ય અક્ષીણ હૈ । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ—‘લોક ઓર અલોકરૂપ આકાશ
યહાં સર્વાકાશ પદ સે ગૃહીત હુઆ હૈ । इन दोनों की जो प्रदेश पंक्ति
है, वह सर्वाकाश श्रेणी है । उसमें यदि एक २ प्रदेश का भी अपहार
किया जावे तो भी, वह कभी खाली नहीं हो सकती है । इसलिये
यह ज्ञायकशरीर और भव्यशरीर से व्यतिरिक्त द्रव्य अक्षीणरूप से
कही गई है । इसमें द्रव्यता आकाश द्रव्य के अन्तर्गत होने
के कारण है । (से તં નો આગમઓ દવ્વજ્ઞીણે) इस प्रकार यह
नो आगम की अपेक्षा द्रव्य अक्षीण का स्वरूप है । (से તં દવ્વજ્ઞીણે)
इस प्रकार द्रव्य अक्षीण के तीनों भेदों के स्वरूप वर्णन से द्रव्य
अक्षीण का समस्त स्वरूप निरूपित हो जाता है । (से કિં તં ભાવ-
જ્ઞીણે ?) हे भदन्त ! भाव अक्षीण का क्या स्वरूप है ?

ઉત્તર--(ભાવજ્ઞીણે દુવિહે પળગત્તે) ભાવ અક્ષીણ દો પ્રકાર કા
કહા હૈ । (તં જહા) જૈસે—(આગમઓ ય નો આગમઓ ય) એક આગમ

(સવ્વાગાસસેઢી, સે ત જાણવસરીરભવિયસરીરવહરિત્તે દવ્વજ્ઞીણે) સર્વાકાશ
શ્રેણિ જે છે, તે જ જ્ઞાયકશરીરભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય અક્ષીણ છે.
તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે ‘લોક અને અલોકરૂપ આકાશ અહીં’ સર્વાકાશ
પદથી ગૃહીત થયેલ છે એઓ બન્નેની જે પ્રદેશ પંક્તિ છે, તે સર્વાકાશ
શ્રેણિ છે. તેનાં જે એક એક પ્રદેશનો પણ અપહાર કરવામાં આવે તો
પણ તે ખલી થઇ શકે તેમ નથી એથી આ જ્ઞાયકશરીર અને ભવ્ય
શરીરથી વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય અક્ષીણરૂપમાં કહેવામાં આવેલ છે આમાં દ્રવ્યતા
આકાશ દ્રવ્યની અતર્ગત હોવા બદલ છે (સે તં નો આગમઓ દવ્વજ્ઞીણે)
આ પ્રમાણે આ નોઆગમની અપેક્ષાએ દ્રવ્ય અક્ષીણનું સ્વરૂપ છે. (સે તં
દવ્વજ્ઞીણે) આ પ્રમાણે દ્રવ્ય અક્ષીણના ત્રણ ભેદોના સ્વરૂપ વર્ણનથી દ્રવ્ય
અક્ષીણનું સમસ્ત સ્વરૂપ નિરૂપિત થઇ જાય છે (સે કિ તં ભાવજ્ઞીણે ?)
હે ભદન્ત ! ભાવ અક્ષીણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર :—(ભાવજ્ઞીણે દુવિહે પળગત્તે) ભાવ અક્ષીણના બે પ્રકારો છે :—
(તં જહા) જેમકે (આગમઓ ય નો આગમઓ ય) એક આગમથી અને

મતો ભાવાક્ષીણમ્ ? આગમતો ભાવાક્ષીણમ્-જ્ઞાયક ઉપયુક્તઃ । તદેતદ્ આગમતો ભાવાક્ષીણમ્ । અથ કિં તદ્ નો આગમતો ભાવાક્ષીણમ્ ? , નો આગમતો ભાવાક્ષીણમ્-યથા-દીપાદ્ દીપશતં પ્રદીપ્યતે દીપ્યતે ચ સ દીપઃ । દીપસમા આચાર્યાઃ દીપ્યન્તે પરં ચ દીપ્યન્તિ ॥૧॥ તદેતદ્ નો આગમતો ભાવાક્ષીણમ્ । તદેતદ્ ભાવાક્ષીણમ્ । તદેતદ્ અક્ષીણમ્ ॥૨૪૩॥

ટીકા— ‘સે કિં તં’ इत्यादि—

અથ કિં તત્ અક્ષીણમ્ ? इति शिष्यप्रश्नः । उत्तरयति—अक्षीणं हि नामाक्षीण-
स्थापनाक्षीणद्रव्याक्षीणभावाक्षीणेति बहुविधम् । तत्र-नामाक्षीणस्थापना-

સે દૂસરા નો આગમ છે । (સે કિં તં આગમઓ ભાવજ્ઞીણે ?)
હે ભદ્રન્ત ! આગમ સે ભાવ અક્ષીણ કા કયા સ્વરૂપ હૈ ?

ઉત્તર—(જાણણ ઉવડત્તે) જ્ઞાયક હોકર જો ઉપયુક્ત હો, વહ
આગમ કી અપેક્ષા ભાવ અક્ષીણ હૈ । હસલા તાત્પર્ય વહ હૈ કિ—‘આગ-
મમેં ઉપયોગશાલી ચતુર્દશપૂર્વધારી કે અન્તર્મુદ્ધર્ત માત્ર ઉપયોગ કાલ
મેં જો અર્થોપલબ્ધિરૂપ ઉપયોગ પર્ગાય હોતે હં, उनमें से प्रतिशमय
यदि एक २ करके वे अपहृत क्रिये जावे तो भी वे अनंत उत्सर्पिणी
और अवर्पिणी काल में भी समाप्त नहीं हो सकते हैं—इतने अधिक
होते हैं । इसलिये वे भाव अक्षीण हैं । वही भाव अक्षीण का स्वरूप
है । (સે કિં ત નો આગમઓ ભાવજ્ઞીણે) હે ભદ્રન્ત ! નો આગમ સે ભાવ
અક્ષીણ કા કયા સ્વરૂપ હૈ ? (નો આગમઓ ભાવજ્ઞીણે) નો આગમ સે
ભાવ અક્ષીણ કા સ્વરૂપ હસ પ્રકાર સે હૈ । (જહ દીવા દીવસયં પશ્પપ

દ્વિતીય નો આગમથી (સે કિં ત આગમઓ ભાવજ્ઞીણે ?) હે ભદ્રન્ત ! આગમથી
ભાવ અક્ષીણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર :—(જાણણ ઉવડત્તે) જ્ઞાયક થઇને જે ઉપયુક્ત હોય, તે આગમની
અપેક્ષાએ ભાવ અક્ષીણ છે. આનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે ‘આગમમાં
ઉપયોગશાલી ચતુર્દશ પૂર્વધારીના અન્તર્મુદ્ધર્ત માત્ર ઉપયોગ કાળમાં જે
અર્થોપલબ્ધિ રૂપ ઉપયોગ પર્ગાયે હોય છે, તેમાંથી પ્રતિસમય ને એક એક કરીને
તે અપહૃત કરવામાં આવે તો પણ અનંત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી
કાળનાં પણ સમાપ્ત થાય નહિ તેટલા હોય છે એથી તે ભાવ અક્ષીણ છે એજ
ભાવ અક્ષીણનું સ્વરૂપ છે. (સે કિં તં નો આગમઓ ભાવજ્ઞીણે ?) હે ભદ્રન્ત !
નો આગમથી ભાવ અક્ષીણનું સ્વરૂપ કેવું છે ? (નો આગમઓ ભાવજ્ઞીણે) નો
આગમથી ભાવ અક્ષીણનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે. (જહ દીવા દીવસયં પશ્પપ

ક્ષીણે પૂર્વવદ્ વોધ્યે । દ્રવ્યાક્ષીણસ્વાધમેદદ્વયં ચ દ્રવ્યાધ્યયનવદ્ વોધ્યમ્ । અથ દ્રવ્યાક્ષીણસ્ય તૃતીયં મેદમાહ-અથ કિં તદ્ ત્રાયકશરીરમવ્યશરીરવ્યતિરિક્તં દ્રવ્યાક્ષીણમ્ ? इति शिष्यपश्नः । उत्तरयति-ज्ञायकशरीरमव્યशरीરव्यतिरિક્તं દ્રવ્યાક્ષીણં हि-सर्वाकाशश्रेणि वौध्यम् । अयं भावः- सर्वाकाशं=लोकालोक-नमः स्वरूपं, तत्सन्वन्धिनी श्रेणिः-गर्वाकाशश्रेणिः । सा च प्रदेशापहारतोऽपह्न-यघाणाऽपि न कदाचित् क्षीणतामुपयाति, अत्र इयं त्रायकशरीरमव्यशरीरव्यति-रिक्तद्रव्याक्षीणतया प्रोच्यते । द्रव्यत्वं च आकाशद्रव्यान्तर्गतत्वाद् वोध्यामेति । अथ भावाक्षीणं निरूपयति तत्र-‘अथ किं तद् भावाक्षीणम् ?’ इति शिष्यपश्नः । उत्तरयति-भावाक्षीणं हि आगमतो ना आगमतो मેદેન દ્વિવિધમ્ । તત્ર-આગમતો ભાવાક્ષીણં જ્ઞાયક ઉપયુક્તો વોધ્યમ્ । અયં ભાવઃ-આગમોપયોગવતથતુદ્દશપૂર્ણ-જ્ઞસ્ય અન્તર્મૂર્ત્ત્વનાત્રોપયોગકાલે ચેઽર્થોપલક્ષ્યોપયોગપર્યાયા ભવન્તિ, તે પ્રતિરાત્રયમેકૈકાપહારેગાનન્તાભિરપ્યુત્તર્પિષ્યદ્વમર્પિણીભિર્નાપહ્નિન્તે, અતઃ સ ભાવાક્ષીણમુચ્યતે । इत्थं चान् भावाक्षीणता वोध्येति । नो आगमतो भावाक्षीणं તુ શિષ્યેભ્યઃ સામાયિકાદિ શ્રુતપ્રદાનેઽપિ સ્વાત્મનિ તદવિનાશેન વોધ્યમ્ । તદે-વાહ-‘જહ દીવા દીપરાયં’ इत्यादि । अयं भावः-यथा एकस्मात् अवधिभूताद् दीपाद् दीपशतं प्रदीप्यते, सोऽवधिभूतो दीपश्च दीप्यते=दीप्त एवावस्थितो भवति नतु निर्वाणं याति । एवं दीपसमाः=दीपतुल्या आचार्याः दीप्यन्ते=विव-क्षितश्रुतयुक्तत्वेन तथैवावतिष्ठन्ते, परं=शिष्यवर्गं च दीपयन्ति=श्रुतसम्पर्द-

દિપ્તિ ય સો દીવો, દીવસમા આચરિયા દિપ્પન્તિ પરં ચ દીવન્તિ) जैसे एक दीपक से सैकड़ों दूसरे दीपक प्रज्वलित कर दिये जाते हैं और प्रज्वलित करनेवाला वह दीपक जैसे जलता रहता है-बुझता नहीं है । उसी प्रकार दीपक के तुल्य आचार्य शिष्यजनों के लिये सामायिक आदि श्रुत को प्रदान करके उन्हें श्रुतशाली बना देते हैं और आप स्वयं भी विवक्षित श्रुत से युक्त बने रहते हैं, वह उनका नष्ट नहीं होता । इस प्रकार श्रुत-दायक आचार्य का जो उपयोग है, वह अनामरूप है, इसलिये यहां

દિપ્તિ ય સો દીવો, દીવસમા આચરિયા દિપ્પન્તિ પરં ચ દીવન્તિ) જેમ એક દીપકથી સેંકડો બીજા દીપકો પ્રજ્વલિત કરવામાં આવે છે અને પ્રજ્વલિત કરનાર તે દીપક જેમ પ્રજ્વલિત જ રહે છે, દીપકની જેમ જ આચાર્ય શિષ્યો માટે સામાયિક વગેરે શ્રુતને આપીને તેમને શ્રુતશાલી બનાવે છે, અને પોતે પણ શ્રુતથી યુક્ત રહે છે, તે શ્રુત તેમના માટે નષ્ટ થાય નહિ આ પ્રમાણે શ્રુત દાયક આચાર્યનો જે ઉપયોગ છે, તે આગમરૂપ છે, અને વાક્ય અને કાય

પ્રાપયન્તીતિ । શ્રુતદાયકાચાર્યોપયોગસ્ય આગમત્વાદ્ વાક્યાયયોગશ્ચાનાગ
મત્વાદત્ર નો આગમતો ભાવાક્ષીણતા વોધ્યેતિ । એતદુપસંહરત્ત્રાહ-તદેતદ્ નો
આગમતો ભાવાક્ષીણમિતિ । इत्थं समसामपि भावाक्षीणं निरूपितमिति सूच-
यितुमाह-तदेतद् भावाक्षीणमिति । इत्थं समेदम् अक्षीणं प्ररूपितमिति सूचयितु-
माह-तदेतदक्षीणमिति ॥ सू० ૨૪૩ ॥

અથ આર્યનિક્ષેપં નિરૂપયતિ-

મૂલ્ક-સે કિં તં આણ? આણ-વડવિહે પળણત્તે, તં જહા-
નામાણ ઠવળાણ દવ્વાણ ભાવાણ । નામઠવળાઓ પુર્વં મળિ-
યાઓ । સે કિં તં દવ્વાણ? દવ્વાણ-દુવિહે પળણત્તે, તં જહા-
આગમઓ થ નો આગમઓ ય । સે કિં તં આગમઓ દવ્વાણ?
આગમઓ દવ્વાણ-જસસ ણં આયત્તિપયં સિલ્લિસ્યયં ઠિયં જિયં
મિયં પરિજિયં જાત્ર, કહ્હા? અણુવઓગો દવ્વમિતિકદ્દુ, નેગ-
મસસ ણં જાવહ્યા અણુવઉત્તા આગમઓ તાવહ્યા તે દવ્વાયા,
જાવ સે તં આગમઓ દવ્વાણ । સે કિં તં નો આગમઓ દવ્વાણ? નો
આગમઓ દવ્વાણ-તિવિહે પળણત્તે, તં જહા-જાળયસરીરદવ્વાણ
ભવિયસરીરદવ્વાણ જાળયસરીરભવિયસરીરવહ્હરિત્તે દવ્વાણ ।

પર નો આગમ સે ભાવાક્ષીણતા જાનનો ચાહિયે । (સે તં નો આગ-
મઓ ભાવજ્ઞીણે) હસ પ્રકાર યહ નો આગમ સે ભાવ અક્ષીણ કા
સ્વરૂપ હૈ । (સે તં ભાવજ્ઞીણે સે ત અક્ષીણે) હસ પ્રકાર ભાવ
અક્ષીણ કા સ્વરૂપ વર્ણિત હુમા હૈ । દ્રવ્ય ઓર ભાવ, અક્ષીણ કે વર્ણન સે
અક્ષીણ કા સ્વરૂપ વર્ણિત હો ચુકા ॥ સૂ૦ ૨૪૩ ॥

૩૫ જે યોગ છે, તે અનાગમ ૩૫ છે,, એથી અહી નો આગમથી ભાવ
ક્ષીણતા બાણવી બે-એ. (સે ત નો આગમઓ ભાવજ્ઞીણે) આ પ્રમાણે આ નો
આગમથી ભાવ અક્ષીણતાનું સ્વરૂપ છે. (સે ત ભાવજ્ઞીણે સે તં અક્ષીણે)
આ પ્રમાણે ભાવ અક્ષીણનું સ્વરૂપ વર્ણિત કરવામાં આવ્યું છે દ્રવ્ય અને
ભાવ અક્ષીણના વર્ણનથી અક્ષીણ સ્વરૂપનું વર્ણિત થઈ ગયું છે. ॥ સૂ. ૨૪૩ ॥

से किं तं जाणयसरीरदव्वाए? जाणयसरीरदव्वाए-आयय-
 पत्थाहिगारजाणयस्स जं सरीरयं ववगयचुयच्चावियचत्तदेहं
 जहा दव्वज्झयणे, जाव से तं जाणयसरीरदव्वाए । से किं तं
 भवियसरीर दव्वाए? भवियसरीरदव्वाए-जे जाव जोणिजम्मण-
 णिक्खंते जहा दव्वज्झयणे जाव से तं भवियसरीरदव्वाए ।
 से किं तं जाणयसरीरभवियसरीरवइरित्ते दव्वाए? जाणय-
 सरीरभवियसरीरवइरित्ते दव्वाए-तिविहे पण्णत्ते, तं जहा-
 लोइए कुप्पावयणिए लोगुत्तरिए य । से किं तं लोइए? लोइए-
 तिविहे-पण्णत्ते, तं जहा-सचित्ते अचित्ते मीसए य । से किं तं
 सचित्ते? सचित्ते-तिविहे पण्णत्ते, तं जहा-दुपयाणं चउप्पयाणं
 अपयाणं । दुपयाणं दासाणं दासीणं, चउप्पयाणं आसाणं
 हत्थीणं, अपयाणं अंवाणं अंवाडगाणं-आए । से तं सचित्ते ।
 से किं तं अचित्ते? अचित्ते सुवण्णरययमणिमोत्तियसंखसिल-
 प्पत्रालरत्तरयणसंतसावएजस्स आए । से तं अचित्ते । से किं तं
 मीसए? मीसए-दासाणं दासीणं आसाणं हत्थीणं समाभरि-
 याउज्जालंकियाणं आए, से तं मीसए, से तं लोइए । से किं तं
 कुप्पावयणिए? कुप्पावयणिए-तिविहे पण्णत्ते, तं जहा-सचित्ते
 अचित्ते मीसए य । तिणिणवि जहा लोइए जीवे से तं मीसए ।
 से तं कुप्पावयणिए । से किं तं लोगुत्तरिए? लोगुत्तरिए-तिविहे
 पण्णत्ते, तं जहा-सचित्ते अचित्ते मीसए य । से किं तं सचित्ते?
 सचित्ते-सीसाणं सिस्सणियाणं । से तं सचित्ते । से किं तं अचित्ते?
 अचित्ते-पडिग्गहाणं वत्थाणं कंवलाणं पायपुंछणाणं । से तं

अचित्ते । से किं तं मीसए? मीसए-हिस्साणं सिस्सणियाणं
सभंडोवगरणाणं आए । से तं मीसए । से तं लोगुत्तरिण । से तं
जाणयसरीरभवियसरीरवइरित्ते दव्वाए । से तं नो आगमओ
दव्वाए । से तं दव्वाए । से किं तं भावाए? भावाए दुविहे
पणत्ते, तं जहा-आगमओ य नो आगमओ य । से किं तं
आगमओ भावाए? आगमओ भावाए-जाणए उवउत्ते । से तं
आगमओ भावाए । से किं तं नो आगमओ भावाए? नो आग-
मओ भावाए-दुविहे पणत्ते, तं जहा-पसत्थे य अपसत्थे य ।
से किं तं पसत्थे? पसत्थे-तिविहे पणत्ते, तं जहा-णाणाए
दंसगाए चरित्ताए । से तं पसत्थे । से किं तं अपसत्थे? अपस-
त्थे-चउट्ठिविहे पणत्ते, तं जहा-कोहाए माणाए मायाए लोहाए ।
से तं अपसत्थे । से तं णो आगमओ भावाए । से तं भावाए ।
से तं आए ॥सू० २४४॥

छाया—अथ कोऽसौ आयः? आयः चतुर्विधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-नामायः,
रथापनायो द्रव्यायो भावायः । नामस्थापने पूर्वं भणिते । अथ कोऽसौ द्रव्यायः?
द्रव्यायः-द्विविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-आगमतश्च नो आगमतश्च । अथ कोऽसौ आग-
मतो द्रव्यायः? आगमतो द्रव्यायो यय खलु आत्मा इति पदं शिक्षितं स्थितं
जितं मितं परिजितं यावत्, कस्मात्? अनुपयोगो द्रव्यमिति कृत्वा । नैगमस्य
खलु यावन्तोऽनुपपुक्ता आगमतस्तावन्तस्ते द्रव्यायाः, यावत् एष आगमतः
द्रव्यायः । अथ कोऽसौ नो आगमतो द्रव्यायः? द्रव्यायस्त्रिविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा
-ज्ञायकशरीरद्रव्यायो भव्यशरीरद्रव्यायो, ज्ञायकशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो
द्रव्यायः । अथ कोऽसौ ज्ञायकशरीरद्रव्यायः? ज्ञायकशरीरद्रव्यायः-
आत्ममदार्थाधिकारज्ञायकस्य यन् शरीरकं व्यपगतव्युत्पत्त्यावितत्यक्तदेहं यथा
द्रव्याध्ययनं यावत् स एष ज्ञायकशरीरद्रव्यायः । अथ कोऽसौ भव्यशरीर

द्रव्यायः ? भव्यशरीरद्रव्यायः—यो जीवो योनिजन्मान्निष्क्रान्तो यथा द्रव्या-
 ध्ययनं यावत् तदेतद् भव्यशरीरद्रव्यायः । अथ कोऽसौ ज्ञायकशरीरभव्य-
 शरीरव्यतिरिक्तो द्रव्यायः ? ज्ञायकशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्यायस्त्रि-
 विधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—लौकिकः कुमावचनिको लोकोत्तरिकश्च, अथ कोऽसौ लौकिकः-
 लौकिकस्त्रिविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—सचित्तः अचित्तः मिश्रकश्च । अथ कोऽसौ
 सचित्तः ? सचित्तः त्रिविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—द्विपदानां चतुष्पदानाम् अपदानाम्,
 द्विपदानां—दासानां दासीनां, चतुष्पदानाम्—अश्वानां हस्तिनाम्, अपदानाम् आम्ना-
 णाम् आम्रातकानाम् आयः । स एष सचित्तः । अथ कोऽसौ अचित्तः ?
 अचित्तः सुवर्णरत्नमणिमौक्तिकशङ्खशिलापवालरक्तरत्नसत्स्वापतेयस्य आयः । स
 एषोऽचित्तः । अथ कोऽसौ मिश्रकः ? मिश्रको—दासानां दासीनाम् अश्वानां
 हस्तिनां समाभरितातोद्यालङ्कृतानाम् आयः । स एष मिश्रकः । स एष लौकिकः ।
 अथ कोऽसौ कुमावचनिकः ? कुमावचनिकः—त्रिविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—सचित्तः
 अचित्तः मिश्रकश्च । त्रयोऽपि यथा लौकिके, यावत् स एष मिश्रकः, स एष
 कुमावचनिकः । अथ कोऽसौ लोकोत्तरिकः ? लोकोत्तरिकः—त्रिविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा
 सचित्तः अचित्तो मिश्रकश्च । अथ कोऽसौ सचित्तः ? सचित्तः—शिष्याणां
 स एष सचित्तः—अथ कोऽसौ अचित्तः ? अचित्तः पतद्ब्रह्मणां वस्त्राणां
 कम्बलानां पादप्रोञ्जनानाम् आयः । स एष अनित्तः । अथ कोऽसौ मिश्रकः ?
 मिश्रकः—शिष्याणां समाण्डोगकरणानां आयः । स एष मिश्रकः । स
 एष लोकोत्तरिकः । स एष ज्ञायकशरीरभव्यशरीर-व्यतिरिक्तो द्रव्यायः । स
 एष नो आगमतो द्रव्यायः । स एष द्रव्यायः । अथ कोऽसौ भावायः ? भावायो
 द्विविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—आगमतश्च नो आगमतश्च । अथ कोऽसौ आगमतो भावायः ?
 आगमतो भावायः—ज्ञायक उपयुक्तः । स एष आगमतो भावायः । अथ कोऽसौ
 नो आगमतो भावायः ? नो आगमतो भावायो—द्विविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—प्रशस्तश्च
 अप्रशस्तश्च । अथ कोऽसौ प्रशस्तः ? प्रशस्तः त्रिविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—ज्ञानायो
 दर्शनायः चारित्र्यायः । स एष प्रशस्तः । अथ कोऽसौ अप्रशस्तः ? अप्रशस्तः—
 चतुर्विधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—क्रोधायो मानायो मायायो लोभायः । स एष अप्रशस्तः ।
 स एष नो आगमतः भावायः । स एष भावायः । स एष आयः ॥ सू० २४४ ॥

ટીકા— સે કિં તં' ઇત્યાદિ—

અથ કોઽસૌ આયઃ ? ઇતિ શિષ્યપ્રશ્નઃ । ઉત્તરયતિ—આયઃ—આયઃ પ્રાપ્તિર્લાભ
ઇતિ પર્યાયાઃ, સ એષ આયો નામાયઃ સ્થાપનાયો દ્રવ્યાયો ભાવાયશ્ચેતિ ચતુર્વિધઃ ।
એવાં નામાયાદીનાં સમ્બેદાનાં વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ સ્વધિયા કાર્યા । તથાપિ પદદ્વયસ્ય
વ્યાખ્યા ક્રિયતે સરલમતિસુવોધાય । તથાહિ—સુવર્ણરજતમણિમૌક્તિકશઙ્ખશિલા
પ્રવાલરક્તરત્નસત્સ્વાપતેયસ્ય-તત્ર-સુવર્ણ=રેમ, રજતં='ચાન્દી' ઇતિ પ્રસિદ્ધમ્, મણિઃ
=ચન્દ્રકાન્તાદિઃ, મૌક્તિકમ્='મોતી' ઇતિ પ્રસિદ્ધમ્, શઙ્ખઃ—રત્નવિશેષઃ, શિલા=
રત્નવિશેષઃ, પ્રવાલઃ='મુંગા' ઇતિ પ્રસિદ્ધઃ રક્તરત્નમ્=પદ્મરાગાદિકમ્, એતદ્ભૂપં યત્

અથ સૂત્રકાર આયનિક્ષેપ કા સ્વરૂપ કહતે હૈ—

'સે કિં તં આય' ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં આય ?) હે મદન્ત ! આયકા કયા સ્વરૂપ હૈ ?

ઉત્તર—(આય) 'આય' નામ 'પ્રાપ્તિ' કા ટ્રૈ । આય, પ્રાપ્તિ, લાભ,
યે પર્યાયવાચી શબ્દ હૈ । યહ આય (ચતુર્વિધે પળ્લક્તે) ચાર પ્રકાર
કા કહા હૈ । (તં જહા) જૈસે (નામાય, ઠવળાય, દવ્વાય, ભાવાય) નામ
આય, સ્થાપના આય, દ્રવ્ય આય ઓર ભાવ આય । સમ્બેદ્દે હન નામ
આય આદિ કી વ્યાખ્યા પૂર્વ કી તરહ અપની બુદ્ધિ સે કર લેની
ચાહિયે । ફિર ભી પદદ્વય કી વ્યાખ્યા સરલ બુદ્ધિવાલે શિષ્યજનોં કે
બોધ નિમિત્ત કરતા હું—સુવર્ણ—સોના, રજત—ચાંદી, મણિ—ચન્દ્રકાન્ત
આદિ મૌક્તિક—મોતી, શઙ્ખ—હસ નામકા રત્ન વિશેષ શિલા—વિશેષ
પ્રકાર કા રત્ન, પ્રવાલ—મુંગા રક્તરત્ન પદ્મરાગ આદિ, યે સબ ઉત્તમ

હવે સૂત્રકાર આયનિક્ષેપનું સ્વરૂપ કહે છે—

'સે કિં તં આય ?' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં આય) હે ભદ્રંત ! આયનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર—(આય) 'આય' નામ 'પ્રાપ્તિ'નું છે આય, પ્રાપ્તિ, લાભ આ
બધા પર્યાયવાચી શબ્દો છે. આ આય, (ચતુર્વિધે પળ્લક્તે) ચાર પ્રકારનો
કહેવામાં આવેલ છે (તજહા) જેમકે (નામાય, ઠવળાય, દવ્વાય, ભાવાય) નામ
આય, સ્થાપના આય, દ્રવ્યઆય અને ભાવઆય. સમ્બેદ્દે આ નામ
આય વગેરેની વ્યાખ્યા પૂર્વની જેમજ સ્વ બુદ્ધિથી સમજી લેવી જોઈએ
છતાંએ પદદ્વયની વ્યાખ્યા સરલ બુદ્ધિવાળા શિષ્યોના બોધ માટે અહી
કરવામાં આવે છે સુવર્ણ—સોનું, રજત—ચાંદી, મણિ—ચન્દ્રકાન્ત વગેરે મૌક્તિક
—મોતી, શઙ્ખ—આ નામે રત્ન વિશેષ, શિલા—રત્ન વિશેષ, પ્રવાલ, પરવાળુ,

સત્ સ્વાપતેયમ્=અકુપ્યં ધનં તસ્ય તથાભૂતસ્ય । તથા સમામરિતાતોદ્યાલઙ્કૃતાનામ્
-સમામરિતાઃ=આભૂષણે ભૂષિતાઃ, આતોદ્યૈઃ=જ્વલરી પ્રમુલૈશ્ચાલઙ્કૃતાઃ-આતોદ્યાલ-
ઙ્કૃતાઃ, સમામરિતાશ્ચ આતોદ્યાલઙ્કૃતાશ્ચેતિ તેષાં તથોક્તાનામિતિ ॥સૂ૦ ૨૪૪॥

અથ ક્ષણાં નિરૂપયતિ-

સૂલમ્--સે કિં તં જ્ઞવણા ? જ્ઞવણા-ચત્તવિહા-પણ્ણત્તા, તં
જહા-નામજ્ઞવણા ઠવણજ્ઞવણા દવ્વજ્ઞવણા ભાવજ્ઞવણા ।
નામઠવણાઓ પુવ્વં મણિયાઓ । સે કિં તં દવ્વજ્ઞવણા ?
દવ્વજ્ઞવણા-દુવિહા પણ્ણત્તા, તં જહા-આગમઓ ય નો આગ-
મઓ ય । સે કિં તં આગમઓ દવ્વજ્ઞવણા ? આગમઓ દવ્વ-
જ્ઞવણા-જસ્સ પાં જ્ઞવણે-તિ પયં સિમ્ખિલયં ઠિયં જિયં મિયં
પરિજિયં જાવ સે તં આગમઓ દવ્વજ્ઞવણા । સે કિં તં નો
આગમઓ દવ્વજ્ઞવણા ? નો આગમઓ દવ્વજ્ઞવણા-તિવિહા

અકુપ્યધન છે । હસકા આય અચિત્ત આય છે । ‘સમામરિયા ઉજ્જાલં-
ક્રિયાણં’ હન પદોં કી વ્યારુપા હસ પ્રકાર સે-યહ વિશેષણભૂત પદ
છે । ઓર યહ ‘દાસાણં દાસીણં’ આદિ પદોં કા વિશેષણ છે । આભૂષણોં
સે ભૂષિત હોના હસકા નામ સમામરિત છે । જ્વલરી આદિકોં સે અલં-
કૃત હોના હસકા નામ આતોદ્યાલંકૃત છે । તાત્પર્ય યહ છે કિ-‘આભૂ-
ષણોં સે ભૂષિત હુએ દાસી દાસ આદિ કી પ્રાપ્તિ હોના તથા જ્વલરી
આદિ વાજોં સે અલંકૃત હુએ હાથી આદિકોં કી પ્રાપ્તિ હોના યહ
મિશ્ર આય છે ॥ સૂ૦ ૨૪૪ ॥

રક્ત-રત્ન, પદ્મરાગ વગેરે, આ બધાં ઉત્તમ અકુપ્ય ધન છે. આ નો
આય છે. “સમામરિયા ઉજ્જાલંક્રિયાણં” આ પદોની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે
-આ વિશેષણ ભૂત પદ છે. અને ‘દાસાણં દાસીણં’ વગેરે પદોનું વિશેષણ છે.
આભૂષણોથી ભૂષિત થવું તેનું નામ સમામરિત છે. અલંકૃત વગેરેથી અલંકૃત
થવું તે આતોદ્યાલંકૃત છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે ‘આ ભૂષણોથી ભૂષિત
થયેલાં દાસીદાસ વગેરેની પ્રાપ્તિ થવી તેમજ અલંકૃત વગેરે વાદોથી અલંકૃત
થયેલા હાથી વગેરેની પ્રાપ્તિ થવી આ મિશ્ર આય છે ॥ સૂત્ર-૨૪૪ ॥

पणत्ता, तं जहा—जाणयसरीरदव्वज्झवणा भवियसरीरदव्व-
ज्झवणा जाणयसरीरभवियसरीरवइरित्ता दव्वज्झवणा । से
किं तं जाणयसरीरदव्वज्झवणा ? जाणयसरीरदव्वज्झवणा ?
ज्झवणापत्थयाहिगार जाणयस्स जं सरीरयं ववगय-
चुयचावियचत्तदेहं सेसं जहा दव्वज्झयणे, जाव से तं जाणय-
सरीरदव्वज्झवणा । से किं तं भवियसरीरदव्वज्झवणा ?
भवियसरीरदव्वज्झवणा जे जीवे जोणिजम्मणणिकखंते सेसं
जहा दव्वज्झयणे, जाव से तं भवियसरीरदव्वज्झवणा । से किं तं
जाणयसरीरभवियसरीरवइरित्ता दव्वज्झवणा ? जाणयसरीर-
भवियसरीरवइरित्ता दव्वज्झवणा—जहा जाणयसरीरभवियसरीर-
वइरित्ते दव्वाए तहा भाणियव्वा । जाव से तं मीसिया । से तं
लोगुत्तरिया । से तं जाणयसरीरभवियसरीरवइरित्ता दव्वज्झवणा ।
से तं नो आगमओ दव्वज्झवणा । से तं दव्वज्झवणा । से किं तं
भावज्झवणा ? भावज्झवणा-दुविहा पणत्ता, तं जहा—आगमओ
य णो आगमओ य । से किं तं आगमओ भावज्झवणा ? आग-
मओ भावज्झवणा—जाणए उववत्ते । से तं आगमओ भाव-
ज्झवणा । से किं तं णो आगमओ भावज्झवणा ? णो आग-
मओ भावज्झवणा—दुविहा पणत्ता, तं जहा—पसत्था य अप-
सत्था य । से किं तं पसत्था ? पसत्था—तिविहा पणत्ता, तं
जहा—नाणज्झवणा दंसणज्झवणा चरित्तज्झवणा । से तं पसत्था ।
से किं तं अपसत्था ? अपसत्था—चउव्विहा पणत्ता, तं जहा—

कोहज्झवणा माणज्झवणा मायज्झवणा, लोहज्झवणा । से तं
अपसत्था । से तं नो आगमओ भावज्झवणा । से तं भावज्झ-
वणा । से तं ज्झवणा । से तं ओहनिष्फण्णे ॥सू० २४५॥

छाया—अथ का सा क्षपणा ? क्षपणा—चतुर्विधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा—नामक्षपणा
स्थापनाक्षपणा द्रव्यक्षपणा भावक्षपणा । नामस्थापने पूर्वमणिते । अथ का सा
द्रव्यक्षपणा ? द्रव्यक्षपणा—द्विविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा—आगमतश्च नो आगमतश्च ।
अथ का सा आगमतो द्रव्यक्षपणा ? आगमतो द्रव्यक्षपणा—यस्य खलु क्षपणा
इति पदं शिक्षितं स्थितं जितं मितं परिजितं यावत् तदेतद् आगमतो द्रव्यक्षपणा ।
अथ का सा नो आगमतो द्रव्यक्षपणा ? नो आगमतो द्रव्यक्षपणा त्रिविधा प्रज्ञप्ता
तद्यथा—ज्ञायकशरीरद्रव्यक्षपणा, भव्यशरीरद्रव्यक्षपणा, ज्ञायकशरीरभव्य-
शरीरव्यतिरिक्ता द्रव्यक्षपणा । अथ का सा ज्ञायकशरीरद्रव्यक्षपणा ? ज्ञायक
शरीरद्रव्यक्षपणा—क्षपणा—पदार्थाधिकारज्ञायकस्य यत् शरीरकं व्यपगतच्युत-
व्यावितत्यक्तदेहं शेषं यथा द्रव्याध्ययनं यावत् सैषा ज्ञायकशरीरद्रव्यक्षपणा ।
अथ का सा भव्यशरीरद्रव्यक्षपणा ? भव्यशरीरद्रव्यक्षपणा—यो जीवो योनि-
जन्मनिष्क्रान्तः शेषं यथा द्रव्याध्ययनं यावत् सैषा भव्यशरीरद्रव्यक्षपणा ।
अथ का सा ज्ञायकशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्ता द्रव्यक्षपणा ? ज्ञायकशरीर-
भव्यशरीरव्यतिरिक्ता द्रव्यक्षपणा—यथा ज्ञायकशरीरभविकशरीरव्यतिरिक्तो
द्रव्यायस्तथा मणितव्या, यावत् सैषा मिश्रिका । सैषा लोकोत्तरिका । सैषा ज्ञायक
शरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्ता द्रव्यक्षपणा । सैषा नो आगमतो द्रव्यक्षपणा, सैषा-
द्रव्यक्षपणा । अथ का सा भावक्षपणा ? भावक्षपणा—द्विविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा—
आगमतश्च नो आगमतश्च । अथ का सा आगमतो भावक्षपणा ? आगमतो भाव
क्षपणा—ज्ञायक उपयुक्तः । सैषा आगमतो भावक्षपणा । अथ का सा नो आगमतो
भावक्षपणा ? नो आगमतो भावक्षपणा—द्विविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा—प्रशस्ता च
अप्रशस्ता च । अथ का सा प्रशस्ता ? प्रशस्ता—त्रिविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा—ज्ञान
क्षपणा दर्शनक्षपणा चारित्र्यक्षपणा । सैषा प्रशस्ता । अथ का सा अप्रशस्ता ? अप्र-
शस्ता—चतुर्विधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा—क्रोधक्षपणा मानक्षपणा मायाक्षपणा लोभ
क्षपणा । सैषा अप्रशस्ता । सैषा नो आगमतो भावक्षपणा । सैषा भावक्षपणा ।
सैषा क्षपणा । तदेतद् ओवनिष्पन्नम् ॥२४५॥

ટીકા—‘સે કિં તં’ ઇત્યાદિ—

‘અથ કા સા ક્ષપણા ?’ ઇતિ શિષ્યપ્રશ્નઃ । ઉત્તરયતિ—ક્ષપણા અપચયો નિર્જરા વા । સા નામક્ષપણા રથાપનાક્ષપણા દ્રવ્યક્ષપણા ભાવક્ષપણેતિ ચતુર્વિધા । ચતુર્વિધાનાગ્રાસાં ભેદપ્રભેદસહિતાનાં વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ સ્વયં વોધ્યા । इत्थं सभेदा क्ષपणा निरूपितेति सूचयितुमाह—सैषा क्ષपणेति । इत्थं च भेदोपभेद सहितः समस्त ओघनिष्पन्नो निक्षेपः प्ररूपित इति सूचयितुमाह—स एव ओघनिष्पन्न इति । अक्षीणादिषु त्रिष्वपि भावे विचार्यमाणेऽध्ययनमेवाऽऽयोजनीयमिति ॥મૂ० ૨૪૫॥

અવ સૂત્રકાર ક્ષપણા કા નિરૂપણ કરતે હૈં—

‘સે કિં તં ઝ્ઞવણા ?’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં ઝ્ઞવણા ?) હે ભદ્રન્ત ! પૂર્વપ્રક્રાન્તક્ષપણા કા કયા સ્વરૂપ હૈ ? । (ઝ્ઞવણા)

ઉત્તર—‘ક્ષપણા’ નામ ‘અપચય’ અથવા ‘નિર્જરા’ કા હૈ । યહ ક્ષપણા (ચતુર્વિધા પણ્ણત્તા) ચાર પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ । (તં જહા) જૈસે—(નામઝ્ઞવણા, ઠવણઝ્ઞવણા, દ્રવ્યઝ્ઞવણા, ભાવઝ્ઞવણા) નામ-ક્ષપણા, રથાપના ક્ષપણા, દ્રવ્યક્ષપણા, ઓર ભાવક્ષપણા । ભેદ પ્રભેદ સહિત હન ચારોં કી વ્યાખ્યા પહિલે કે સમાન જાનની ચાહિયે । હસ પ્રકાર સે નિક્ષેપ કે ભેદ ઓઘનિષ્પન્ન કે ભેદ સ્વરૂપ, ક્ષપણા કા વર્ણન જાનના ચાહિયે । હસ વર્ણન કે સમાપ્ત હો જાને પર ભેદ પ્રભેદ સહિત સમસ્ત ઓઘનિષ્પન્ન નિક્ષેપ કા વર્ણન સમાપ્ત હો જાતો હૈ । અક્ષીણ, આય ઓર ક્ષપણા હનકા સ્વરૂપ જય અઘ્છી પ્રકાર સે વિચાર લિયા

હવે સૂત્રકાર ક્ષપણાનુ નિરૂપણ કરે છે

‘સે કિં તં ઝ્ઞવણા ?’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—(સે કિં તં ઝ્ઞવણા) હે ભદ્રન્ત ! પૂર્વપ્રક્રાન્ત ક્ષપણાનું સ્વરૂપ કેવું છે ? (ઝ્ઞવણા) ‘ક્ષપણા’ નામ ‘અપચય’ અથવા ‘નિર્જરા’નું છે. આ ક્ષપણા (ચતુર્વિધા પણ્ણત્તા) ચાર પ્રકારની કહેવામાં આવેલી છે (તજહા) જેમકે (નામઝ્ઞવણા, ઠવણઝ્ઞવણા, દ્રવ્યઝ્ઞવણા, ભાવઝ્ઞવણા) નામ ક્ષપણા, રથાપના ક્ષપણા, દ્રવ્ય ક્ષપણા અને ભાવ ક્ષપણા’ ભેદ પ્રભેદ સહિત આ ચારેચારની વ્યાખ્યા પહેલાં જેવી જ સમજવી જોઈએ. આ પ્રમાણે નિક્ષેપના ભેદ, ઓઘનિષ્પન્નના ભેદ સ્વરૂપ, ક્ષપણાનું વર્ણન જાણવું જોઈએ. આ વર્ણન પૂરું થવાથી ભેદ, પ્રભેદ સહિત સમસ્ત ઓઘનિષ્પન્ન નિક્ષેપનું વર્ણન સમાપ્ત થઈ જાય છે. અક્ષીણ, આય, અને ક્ષપણા આ બધાનું સ્વરૂપ જ્યારે સારી રીતે

યથ નિષ્કેપસ્ય દ્વિતીયં ભેદં નામનિષ્પન્નમાહ—

મૂલમ્—સે કિં તં નામનિષ્કણે ? નામનિષ્કણે—સામાઙ્ગ્યે ।
સે સમાસઓ ચઠ્ઠિહે પળ્લત્તે, તં જહા—નામસામાઙ્ગ્ય ઠવળા-
સામાઙ્ગ્ય દ્વસામાઙ્ગ્ય ભાવસામાઙ્ગ્ય । નામઠવળાઓ પુઠ્ઠં મળિ-
યાઓ । દ્વસામાઙ્ગ્યવિતહેવ, જાવ સેતં ભવિયસરીર દ્વસામાઙ્ગ્ય ।
સે કિં તં જાળયસરીરભવિયસરીરવઙ્ગરિત્તે દ્વસામાઙ્ગ્ય ? જાળય-
સરીરભવિયસરીરવઙ્ગરિત્તે દ્વસામાઙ્ગ્ય—પત્તયપોત્થયલિહિય । સે
તં જાળયસરીરભવિયસરીરવઙ્ગરિત્તે દ્વસામાઙ્ગ્ય । સે તં ણો
આગમઓ દ્વસામાઙ્ગ્ય । સેતં દ્વસામાઙ્ગ્ય । સે કિં તં ભાવસામા-
ઙ્ગ્ય ? ભાવસામાઙ્ગ્ય । દુવિહે પળ્લત્તે, તં જહા—આગમઓ ય નો
આગમઓ । સે કિં તં આગમઓ ભાવસામાઙ્ગ્ય ? આગમઓ
ભાવસામાઙ્ગ્ય—જાળય ઉવઠ્ઠત્તે । સે તં આગમઓ ભાવસામાઙ્ગ્ય ।
સે કિં તં નો આગમઓ ભાવસામાઙ્ગ્ય ? નો આગમતો ભાવ-
સામાઙ્ગ્ય—“જસ્સ સામાગિઓ, અપ્પા, સંજમેણિયમે તવે । તસ્સ
સામાઙ્ગ્યં હોઙ્ગ, ઇઙ્ગ કેવલિમાસિયં ॥૧॥ જો સમો સવ્વમૂલેસુ,
તસેસુ થાવરેસુ ય । તસ્સ સામાઙ્ગ્યં હોઙ્ગ, ઇઙ્ગ કેવલિમાસિયં ॥૨॥
જહ મમ ણ પિયં દુક્ખં, જાણિય એમેવ સવ્વજીવાણં । ન હળ્લઙ્ગ
ન હળ્લાવેઙ્ગ ય, સમ્મળ્લઙ્ગ તેણ સો સમ્મણો ॥૩॥ ણત્થિય સે કોઙ્ગ
વેદેસો, પિયો ય સવ્વેસુ ચેવ જીવેસુ । ણ્ણ હોઙ્ગ સમ્મણો એસો

જાતા હૈ તો, અધ્યયન કા સ્વરૂપ સ્વયં હી વિચારિત હો જાતા હૈ ।
ક્યોંકિ અક્ષીળ આદિ અધ્યયન કે હી પર્યાયવાચી શબ્દ હૈ । સૂ૦ ૨૪૫ ।

વિચારવામા આવે છે. તો અધ્યયનનું સ્વરૂપ સ્વયમેવ વિચારિત થઈ જાય છે.
કેમકે અક્ષીણ વગેરે અધ્યયનના જ પર્યાયવાચી શબ્દો છે. ॥ સૂત્ર-૨૪૫ ॥

अत्रोऽवि पञ्चाओ ॥४॥ उरगगिरिजलणसागर, नहतलतरुगण-
समो य जो होइ । भमरमियधरणिजलरुह-रविपवण समो य सो
समणो ॥५॥ तो समणो जइ सुमणो भावेण य जइण होइ पावमणो ।
सयणे य जणे य समो, समो य माणावमाणेसु ॥६॥” से तं नो
आगमओ भावसामाइए । से तं भावसामाइए । से तं सामाइए ।
से तं नामनिष्फण्णे ॥सू० २४६॥

छाया—अथ किं तत् नाम निष्पन्नम् ?, नाम निष्पन्नं-सामायिकम् । तत्
समासतश्चतुर्विधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-नामसामायिकं स्थापनासामायिकं द्रव्यसामा-
यिकं भावसामायिकम् । नामस्थापने पूर्वं भणिते । द्रव्यसामायिकमपि तथैव,
यावत् तदेतत् भव्यशरीरद्रव्यसामायिकम् । अथ किं तत् ज्ञायकशरीरभव्य-
शरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यसामायिकं ? ज्ञायकशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्य-
सामायिकं-पत्रकपुस्तकलिखितम् । तदेतत् ज्ञायकशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं
द्रव्यसामायिकम् । तदेतत् नो आगमतो द्रव्यसामायिकम् । तदेतत् द्रव्यसामा-
यिकम् । अथ किं तद् भावसामायिकम् ? भावसामायिकं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा
-आगमतश्च नो आगमतश्च । अथ किं तत् आगमतो भावसामायिकम् ? आगमतो
भावसामायिकं-ज्ञायक उपयुक्तः । तदेतत् आगमतो भावसामायिकम् । अथ किं
तत् नो आगमतो भावसामायिकं ? नो आगमतो भावसामायिकं-यस्य सामा-
निकः आत्मा, संयमे नियमे तपसि । तस्य सामायिकं भवति, इति केवलिभाषि-
तम् ॥१॥ यः समः सर्वभूतेषु, त्रसेषु स्थावरेषु च । तस्य सामायिकं भवति, इति
केवलिभाषितम् ॥२॥ यथा मम न प्रियं दुःखं, ज्ञात्वा एवमेव सर्वजीवानाम् । न
हन्ति न घातयति च समं मन्यते तेन सः श्रमणः ॥३॥ नास्ति च तस्य कोऽपि
द्वेष्यः प्रियश्च सर्वेषु चैव जीवेषु । एतेन भवति श्रमणः एषः अन्योऽपि पर्यायः
॥४॥ उरगगिरिज्वलनसागरनमस्तल तरुगणसमश्च यो भवति । भ्रमरमृग-
धरणिजलरुहरविपवनसमश्च स श्रमणः ॥५॥ ततः श्रमणो यदि सुमनाः भावेन
च यदि न भवति पापमनाः । स्वजने च जने च समः समश्च मानापमानयोः ॥६॥
तदेतद् नो आगमतो भावसामायिकम् । तदेतद् भावसामायिकम् । तदेतत्
सामायिकम् । तदेतद् नामनिष्पन्नम् ॥२४६॥

ટીકા — ‘સે કિં તં’ इत्यादि—

‘अथ किं तद् नामनिष्पन्नम्?’ इति शिष्यप्रश्नः । उत्तरयति-नामनिष्पन्नं-सामायिकम् । अध्ययनाक्षीणाद्यपेक्षया सामायिकमिति विशेषनाम् । सामायिकमिति चतुर्विंशतिस्तवादीनामप्युपलक्षणम् । तत्सामायिकं नामसामायिकस्थापना सामायिकद्रव्यसामायिकभावसामायिकेति चतुर्विधम् । तत्र नामसामायिकं स्थापनासामायिकं द्रव्यसामायिकं च नामावश्यकदिवत् व्याख्येयम् । भाव

અવ સૂત્રકાર નિક્ષેપ કે દ્વિતીય ભેદ નામનિષ્પન્નના કથન કરતે હૈં--‘સે કિં તં નામનિષ્કણ્ણે ?’ इत्यादि

શબ્દાર્થ--(સે કિં તં નામનિષ્કણ્ણે ?) હે ભદ્રન્ત ! નામનિષ્પન્નના કયા સ્વરૂપ હૈ ? પૂછનેવાલે કા યહ અભિપ્રાય હૈ કિ-‘જો નિક્ષેપ નામ નિષ્પન્ન હોતા હૈ ઉસકા કયા તાત્પર્ય હૈ ?’

- ઉત્તર--(નામ નિષ્કણ્ણે સામાહૈ) નામ નિષ્પન્ન સામાયિક હૈ । અધ્યયન અક્ષીણ આદિ કી અપેક્ષા ‘સામાયિક’ યહ નામ વિશેષ નામ હૈ તથા સામાયિક એસા વિશેષનામ ચતુર્વિંશતિસ્તવ આદિ કા ઉપલક્ષક હોતા હૈ । ઇસલિયે ‘સામાયિક’ એસા નામ ‘નામ નિષ્પન્ન નામ’ હૈ । (સે સમાસઓ ચઝવિહે પળ્ણત્તે) વહ સામાયિક ચાર પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ । (તં જહા) જૈસે (નામસામાહૈ ઠવણાસામાહૈ દ્રવ્ય સામાહૈ) નામસામાયિક, સ્થાપનાસામાયિક, દ્રવ્યસામાયિક, ભાવસામાયિક । (નામઠવણાઓ પુર્વં અણિયાઓ) હનમેં નામ સામા-

હવે સૂત્રકાર નિક્ષેપના દ્વિતીય ભેદ નામ નિષ્પન્નનું કથન કરે છે —

‘સે કિં તં નામ નિષ્કણ્ણે ?’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ--(સે કિં તં નામનિષ્કણ્ણે ?) હે ભદ્રન્ત ! નામ નિષ્પન્નનું સ્વરૂપ કેવું છે ? પૂછનારનો આ અભિપ્રાય છે કે જે નિક્ષેપ નામ નિષ્પન્ન હોય તેનું શું તાત્પર્ય છે ?

ઉત્તર--(નામનિષ્કણ્ણે સામાહૈ) નામ નિષ્પન્ન સામાયિક છે અધ્યયન અક્ષીણ વગેરેની અપેક્ષાએ ‘સામાયિક’ આ નામ વિશેષ નામ છે, તેમજ સામાયિક એવું વિશેષ નામ ચતુર્વિંશતિ સ્તવ આદિનો ઉપલક્ષક હોય છે. એથી ‘સામાયિક’ એવું ‘નામ’ નિષ્પન્ન નામ છે. (સે સમાસઓ ચઝવિહે પળ્ણત્તે) તે સામાયિકના ચાર પ્રકારો કહેવામાં આવેલ છે (તજહા) જેમકે (નામસામાહૈ ઠવણાસામાહૈ, દ્રવ્યસામાહૈ ભાવસામાહૈ) નામ સામાયિક, સ્થાપના સામાયિક, દ્રવ્ય સામાયિક, ભાવ સામાયિક (નામ ઠવણાઓ પુર્વં

यिक और स्थापना सामायिक का स्वरूप नाम आवश्यक एवं स्थापना आवश्यक के जैसे जानना चाहिये । (द्ववसामाहए वि तहेव जाव से तं भवियसरीरद्ववसामाहए) तथा द्रव्य सामायिक का स्वरूप भी द्रव्य आवश्यक के जैसा ही जानना चाहिये । और यह द्रव्य सामायिक का स्वरूप द्रव्य आवश्यक के जैसा वहां तक ही जानना चाहिये कि जहां भव्यशरीर द्रव्यसामायिक का कथन समाप्त होता है । (से किं तं जाणयसरीरभवियसरीरवहरित्ते द्ववसामाहए?) हे भदंत ! ज्ञायकशरीर भव्यशरीर व्यतिरिक्त द्रव्य सामायिक क्या है ?

उत्तर--(जाणयसरीरभवियसरीरवहरित्ते द्ववसामाहए पत्तयपोत्थय लिहिए) ज्ञायकशरीर भव्यशरीर व्यतिरिक्त द्रव्यसामायिक पत्र पुस्तक में लिखित । 'करेमि भंते सामाहयं' इत्यादि पाठ है । (से तं जाणयसरीरभवियसरीरवहरित्ते द्ववसामाहए) इस प्रकार यही ज्ञायकशरीर भव्यशरीरव्यतिरिक्त द्रव्य सामायिक का स्वरूप जानना चाहिये । (से तं णो आगमओ द्ववसामाहए) इस प्रकार नो आगम की अपेक्षा यह द्रव्य सामायिक का स्वरूप कथन है । (से किं तं भावसामाहए?) भदन्त ! भावसामायिक क्या है ? (भाव सामा-

भणियाओ) आमां नामसामायिक अने स्थापना सामायिकनुं' स्वरूप नाम आवश्यक अने स्थापना आवश्यकनी जेम ज न्नाणी लेवुं जेधये. (द्वव सामाहए वि तहेव जाव से तं भवियसरीरद्ववसामाहए) तेमज द्रव्य सामायिकनुं' स्वरूप पणु द्रव्य आवश्यकनी जेमज न्नाणी लेवुं जेधये, अने आ द्रव्य सामायिकनुं' स्वरूप द्रव्य आवश्यकनी जेम त्यां सुधी ज न्नाणुपुं. जेधये के ज्यां सुधी लव्य शरीर द्रव्य सामायिकनुं' कथन समाप्त थाय छे. (से किं तं जाणयसरिरभवियसरीरवहरित्ते द्ववसामाहए ?) छे भदंत ! ज्ञायक शरीर लव्य शरीर व्यतिरिक्त द्रव्य सामायिक शुं छे ?

उत्तर--(जाणयसरीरभवियसरीरवहरित्ते द्ववसामाहए पत्तयपोत्थय लिहिए) ज्ञायक शरीर लव्य शरीर व्यतिरिक्त द्रव्य सामायिक पत्र पुस्तकमां लिखित 'करेमि भंते सामाहयं' इत्यादि पाठ छे (से तं जाणयसरीरभवियसरीरवहरित्ते द्ववसामाहए) आ प्रमाणे ज्ञायकशरीर लव्यशरीर व्यतिरिक्त द्रव्य सामायिकनुं' स्वरूप न्नाणी लेवुं जेधये. (से तं णो आगमओ द्ववसामाहए) आ प्रमाणे नो आगमनी अपेक्षाये द्रव्य सामायिकना स्वरूपनुं

યદા હિ સર્વભૂતેષુ સામ્યગ્દષ્ટિર્ભવતિ તદૈવ શ્રમણત્વમુપલભ્યતે, એવંવિધ એવ સાધુઃ શ્રમણો ભળ્યતે ઇત્યાહ-‘જહ મમ ણ’ ઇત્યાદિ । યથા મમ દુઃસ્વં=વધતાડના-દિજનિતં પ્રિયં ન ભવતિ, એવમેવ સર્વજીવાનામપિ દુઃસ્વં પ્રિયં ન ભવતિ, ઇતિ જ્ઞાત્વા =મનસિ વિચાર્ય યઃ સમસ્તાનપિ પ્રાણિજો ન સ્વયં હન્તિ, ન ચાન્યૈર્ધાતયતિ, ચસ્યોપલક્ષણત્વાદ્ દત્તતશ્ચાન્યાનપિ નાનુમોદતે, પ્રત્યુત સમસ્તમપિ જીવજાતંસં=સમં =સ્વાત્મતુલ્યં અણતિમન્યતે, તેન હેતુના સ સમણ ઇમ્યુચ્યતે ॥૩॥ ઇત્થં સમં મન્યતે સર્વાનપિ જીવાન્ યઃ સ શ્રમણ ઇત્યેવં નિર્વચનેન એકં પર્યાયમ્ ઉક્ત્વા સમ્પતિ

કિયા છે । (જહ મમ ણ પ્રિયં દુઃસ્વં, એમેવ સર્વજીવાણં, ન હણહ, ન હણાવેહ ય સમણહ તેણ સો સમણો) જવ સમસ્ત ભૂતોં કે ઝાર સામ્યદષ્ટિ હોતી છે । તમી શ્રમણત્વ પ્રાપ્ત હોતા છે-એસા હી સાધુ શ્રમણ કહલાતા છે-હસી વાત કો હસ ગાથા દ્વારા કહા જા રહા છે । જિસ પ્રકાર વધતાડન આદિ જન્ય દુઃસ્વ મુજે પ્રિય નહીં લગતા છે’ ડસી પ્રકાર સે સમસ્ત જીવોં કો મી વહ દુઃસ્વ પ્રિય નહીં લગતા છે । એસા મન મેં વિચાર કરકે જો મનુષ્ય સમસ્તપ્રાણિયોં કો સ્વયં નહીં મારતા હેં, દૂસરોં સે ડન્હેં નહીં મરવાતા છે, ઓર ચકાર સે ડન્હેં મારનેવાલોં કી અનુમોદના નહીં કરતા છે, પ્રત્યુત સમસ્ત મી જીવજાતકો અપને સમાન માનતા છે હસી કારણ વહ શ્રમણ કહા જાતા છે । હસ પ્રકાર જો ‘સમં મન્યતે સર્વાનપિ જીવાન્ યઃ સઃ શ્રમણઃ’ સમસ્ત જીવોં કો આત્મોપમ્યરૂપ સે માનતા છે, દેખતા છે- વહ શ્રમણ છે । હસ પ્રકાર શ્રમણ શબ્દ કે નિર્વચન સે શ્રમણરૂપ એકપર્યાય કહકર અવ ‘સમં-

પ્રતિપદિત કરેલ છે. (જહ મમ ણ પ્રિયં દુઃસ્વં, એમેવ સર્વજીવાણં, ન હણહ, ન હણાવેહ ય સમણહ તેણ સો સમણો) બ્યારે સમસ્ત ભૂતો પ્રત્યે સામ્યદષ્ટિ હોય છે, ત્યારે જ શ્રમણત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. એવા સાધુને જ સમણ (શ્રમણ) કહેવામાં આવે છે. જેમ વધ, તાડન વગેરે જન્ય દુઃખો મને ગમતા નથી તેમજ તે સમસ્ત જીવોને પણ તે દુઃખ પ્રિય લાગતું નથી. આમ મનમાં વિચારીને જે માણસ સમસ્ત પ્રાણિઓને પોતે મારતો નથી, ખીજા પાસે તેમની વિરાધના કરાવતો નથી અને ચકારથી તેમની વિરાધના કરનારાઓની અનુમોદના કરતો નથી, અને સમસ્ત જીવોને પોતાની જેમ જ માને છે, તેથી જ તે શ્રમણ કહેવાય છે. આ પ્રમાણે જે “સમં મન્યતે સર્વાનપિ જીવાન્ ય. સ. શ્રમણઃ” સમસ્ત જીવોને આત્મોપમ્ય રૂપથી જૂએ છે, માને છે, તે શ્રમણ છે. આ પ્રમાણે શ્રમણ શબ્દના નિર્વચનથી શ્રમણ રૂપ એક પર્યાય કહીને હવે ‘સમં

સમ મનોઽસ્યેતિ સમનાઃ, સ એવ શ્રમણ इति શ્રમણશબ્દસ્ય પૂર્વવૈલક્ષણ્યેન નિર્વ-
ચનં કૃત્વા-પર્યાયાન્તરમપિ ભવિતુ મર્હતીતિ પ્રદર્શયિતુમાહ-‘(ગત્થિ ય સે’ इत्यादि ।
તસ્ય સમમનસ્કત્વાન્ સર્વેષુ ચૈવ=તાપિ જીવેષુ ન કાંચેદ્ દ્વેષ્યઃ=અધિયઃ પ્રિયઃ=
પ્રેમાશ્રયો વા અસ્તિ । એતેન હેતુના સ શ્રમણઃ=સમમના એવ નિરુક્તરીત્યા શ્રમણો
ભવતિ । એ શ્રમણસ્ય અન્યોઽપિ પૂર્વવિલક્ષણઃ પર્યાયો વોચ્ય इति ॥૪॥ इत्થં
સામાયિક્યુક્તસ્ય સાધોઃ સ્વરૂપં નિરૂપ્ય પ્રકારાન્તરેણ પુનસ્તનિરૂપયતિ-‘(ઉરગ’

મનોઽસ્યેતિ સમનાઃ’ હમ નિર્વચન સે ઉત્તરે સમમનસ્વરૂપ શ્રમણતા કા
પ્રતિપાદન કરતે હૈં જો પહિલે નિર્વચન કી અપેક્ષા સે ભિન્ન હૈં । (ગત્થિ
ય સે કોઈ દેસો પિયો ય સવ્વેસુ ચેવ જીવેસુ, એણ હોઈ સમણો એસો
અન્નોઽવિ પજ્જાઓ) સમસ્ત જીવોં કે ઊપર સમમનવાલા હોને કે કારણ
જીવોં મેં સે જિસકા કોઈ બી જીવ દ્વેષ્ય (દ્વેષ કરને લાયક) નહીં હૈં, ઔર
ન કોઈ જીવ જિસે પ્રિય હૈં-પ્રેમાશ્રય હૈં-હસ શ્રમણ ? શબ્દ કી નિરુક્તિ
સે સમમનવાલા જીવ-શ્રમણ કહલાતા હૈં । શ્રમણ શબ્દ કી પહિલે કી
અપેક્ષા દૂસરી પ્રકાર કી નિરુક્તિ હૈં । હસ નિરુક્તિ કી રીતિ કે અનુસાર
‘સમં મનોઽસ્યેતિ સમનાઃ સમના એવ શ્રમણઃ’ સમનસ્સુ યહ શબ્દ બી
શ્રમણ શબ્દ કા પર્યાયવાચી શબ્દ હોતા હૈં । ક્યોંકિ જો સમમન-
વાલા હોતા હૈં, વહી શ્રમણ હોતા હૈં । હસ પ્રકાર સામાયિક યુક્ત સાધુ
કે સ્વરૂપ કા નિરૂપણ કરકે પ્રકારાન્તર સે પુનઃ ઉત્તર કા નિરૂપણ સૂત્ર
કાર કરતે હૈં-(ઉરગગિરિજલણ સાગર નહતલ તરુગણ-સમો ય જો

મનોઽસ્યેતિ સમના.” આ નિર્વચનથી તેમાં સમમનરૂપ શ્રમણતાનું પ્રતિપાદન
કરે છે, જે પ્રથમ નિર્વચનની અપેક્ષાએ ભિન્ન છે, (ગત્થિ ય સે કોઈ દેસો
પિયો ય સવ્વેસુ ચેવ જીવેસુ, એણ હોઈ સમણો એસો અન્નોઽવિ પજ્જાઓ)
સમસ્ત જીવો પર સમમનવાળો હોવાથી જીવોમાંથી જેને કોઈ પણ જીવદ્વેષ્ય
(દ્વેષ કરવા યોગ્ય) નથી, અને ન કોઈ જીવ જેને પ્રિય છે, પ્રેમાશ્રય છે, આ
શ્રમણ શબ્દની નિરુક્તિથી સમમનવાળો જીવ-શ્રમણ કહેવામાં આવે છે આ
શ્રમણ શબ્દની પહેલાની અપેક્ષાએ બીજી નિરુક્તિ છે. આ નિરુક્તિ મુજબ
‘સમં મનોઽસ્યેતિ સમના, સમના એવ શ્રમણ.’ સમનસ્સુ આ શબ્દ પણ શ્રમણ
શબ્દનો પર્યાયવાચી શબ્દ છે. કેમ કે જે સમમનવાળો હોય છે, તેજ
શ્રમણ હોય છે. આ પ્રમાણે સામાયિક્યુક્ત સાધુના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરીને
પ્રકારાન્તરથી ફરી તેનું નિરૂપણ કરે છે. (ઉરગગિરિ જલણસાગરનહતલતરુગણસમો
ય જો હોઈ, ભર, મિયધરણિ જલરુહરવિપવણસમો ય સો સમણો) એવો નિયમ છે

इत्यादि । द्वन्द्वद्वौ द्वन्द्वान्ते वा श्रूयमाण पदं प्रत्येकप्रभिसंबध्यते' इति न्यायात्
'सम' शब्दस्य उरगादौ प्रत्येकत्र सम्बन्धः । ततश्च उरगसमः=परकृतगृहे निवासात्
सर्पसमः, तथा-परीपहोपसर्गे सम्प्राप्तेऽपि निष्प्रकम्पत्वाद् गिरिसमः-पर्वतवद्
कम्प्य इत्यर्थः । तथा-ज्वलनसमः-तपस्तेजः-समन्वितत्वादग्नितुल्यः-यथा वा
वह्निस्त्रुणादिषु न तृप्यति तथाऽप्यपि सूत्रार्थेषु न तृप्यति, ततश्चाऽप्यत्र ज्वलनसमो
बोध्यः । तथा-सागरसमः-गम्भीरस्वभावत्वाद् ज्ञानादिगुणरत्नानामाकरत्वात्

હોઈ, અમર-મિથ-ધરણિ-જલરુહ-રવિ-પવણસમો ય સો સમણો) એસા
નિયમ છે કે ઢંદ્ર સમાસની આદિ મેં અથવા ઢંદ્ર સમાસ-
કે અન્ત મેં જો પદ હોતા હૈ વહ પ્રત્યેક પદ કે સાથ સંબંધિત ક્રિયા
જાતા હૈ । હસ નિયમ કે અનુસાર સમ શબ્દ કા ઉરગ આદિ
પ્રત્યેક કે સાથ સમ્બન્ધ કર લેના ચાહિયે-। એતાવના ઉરગ સમ, ગિરિ-
સમ, જલણ સમ હત્યાદિરુપ સે હન શબ્દોં કો સમજના ચાહિયે । યહ
શ્રમણ ઉરગ સમ-પરકૃતગૃહ મેં નિવાસ સે ઉરગ-સર્પ-જૈસા-હોતા
હૈ । તથા ગિરિસમ પરીપહ ઓર ઉપસર્ગ કે આને પર મી નિષ્પ્રકમ્પ
હોને કે કારણ પર્વત કે જૈસા હોતા હૈ, અર્થાત્ પર્વત કે સમાન અકમ્પ્ય
હોતા હૈ । જ્વલન સમ-તપ જન્ય તેજ સે સમન્વિત હોને કે કારણ જો
અગ્નિતુલ્ય-હોતા હૈ, અથવા અગ્નિ જિસ પ્રકાર તૃણાદિકોં સે તૃપ્ત નહીં
હોતા હૈ, ડસી પ્રકાર યહ શ્રમણ મી સૂત્રોં ઓર ડનકે અર્થોં મેં તૃપ્ત
નહીં હોતા હૈ । તથા સાગર સમ-જિસ પ્રકાર સમુદ્ર ગંભીર સ્વભાવ કા

કે ઢંદ્ર સમાસની પૂર્વે અથવા ઢંદ્ર સમાસના અંતમા જે પદ હોય છે, તે દરેકે
દરેક પદની સાથે સંબંધિત કરવામાં આવે છે. આ નિયમ મુજબ સમ શબ્દને
ઉરગ વગેરે દરેકની સાથે સંબંધ એસાડી લેવો જોઈએ આ પ્રમાણે જ
ઉરગસમ, ગિરિસમ, જલણસમ વગેરે રૂપથી આ શબ્દોને સમજી લેવા જોઈએ
આ શ્રમણ-ઉરગ-સમ પરકૃતગૃહમાં નિવાસથી ઉરગ-સર્પ જેવો હોય છે.
તેમજ ગિરિસમ પરીપહ અને ઉપસર્ગ આવવાથી પણ નિષ્પ્રકમ્પ હોવા બદલ
પર્વત જેવો હોય છે, એટલે કે પર્વતની જેમ અકમ્પ હોય છે જ્વલન સમ
તપજન્ય તેજથી સમન્વિત હોવા બદલ જે અગ્નિ તુલ્ય હોય છે, અથવા
અગ્નિ જેમ તૃણાદિકથી તૃપ્ત થતો નથી, તેમજ આ શ્રમણ પણ સૂત્રો અને
તેના અર્થોમાં તૃપ્ત થતો નથી. સાગરસમ-જેમ સમુદ્ર ગંભીર સ્વભાવ
યુક્ત હોય છે, રતનાકર હોય છે, અને મર્યાદાપાલક હોય છે, તેમજ આ

સાધુમર્યાદાનુલક્ષનાચ્ચાયં સમુદ્રતુલ્યઃ । તથા-નમસ્તલસમઃ-નમસ્તલં યથા નિરા-
લમ્બં ભવતિ તથૈવાયમપિ સર્વત્રાલમ્બનરહિતો ભવતિ, અતઃપ્રવાયં નમસ્તલતુલ્ય
ઇત્યુચ્યતે । તથા તરુગણસમઃ-તરુગણો યથા સેચકે છેદકે ચ સમઃ એવં ભવતિ,
તથૈવાયમપિ નિન્દકે પ્રશંસકે ચ સમવૃત્તિર્ભવતિ, ન ચ નિન્દયા પ્રશંસયા વાઽસ્ય
વિક્રિયા જાયતે, અતોઽયં તરુગણસમશ્ચાયમુચ્યતે । એવંવિધશ્ચ યો ભવતિ । તથા
ચ-ભ્રમરસમઃ-ભ્રમરો યથા પ્રતિપુષ્પાદીપદીપદસમુચ્ચિન્નુતે તથૈવાયમપિ પ્રતિગૃહાત્
કિંચિત્કિંચિત્ અહારાદિકં ગૃહ્ણતિ, અતોઽયં ભ્રમરસમ ઇત્યુચ્યતે । તથા-મૃગસમ-
યથા મૃગોઽનિશં ચક્રિતચિત્તસ્તિષ્ઠતિ, તથૈવાયમપિ સંસારમયાચક્રિતચિત્તસ્તિષ્ઠ-

હોતા હૈ, રત્નોં કા આકર હોતા હૈ મર્યાદા કા પાલક હોતા હૈ, ડહી
પ્રકાર યહ બી ગંબીર સ્વભાવવાલા હોના હૈ, જ્ઞાનાદિગુણ રત્નોં કા
પિટારા હોતા હૈ ઓર સાધુ મર્યાદા કા ઉલ્લંઘન કર્તા નહીં હોતા હૈ
હસ પ્રકાર સૈ સમુદ્ર કૈ જૈસા હોતા હૈ । તથા યહ નમસ્તલ જૈસા હોતા
હૈ જૈસે આકાશ આલંબન વિના કા હૈ-ડહી પ્રકાર યહ બી સર્વત્ર આલં-
બન રહિત હૈ । તથા યહ તરુગણસમ હોતા હૈ-જૈસે તરુગણ સીંચનેવાલે
કૈ ઝાર ઓર અપને કો કાટનેવાલે કૈ ઝાર સમ અવસ્થાવાલે રહા કરતે
હૈ, ડહી પ્રકાર યહ બી અગની નિંદા કરનેવાલે કૈ ઝપર સદા સમવૃત્તિ
રખતા હૈ । નિન્દા સૈ જિસકૈ ચિત્ત પૈ દુઃખ નહીં હોતા ઓર અપની
પ્રશંસા સૈ જિસકૈ મન મૈ પ્રમોદ નહીં હોતા હૈ, હસ પ્રકાર કા હોતા હૈ ।
તથા યહ ભ્રમર સમ હોતા હૈ-જૈસે ભ્રમર હરેક પુષ્પ સૈ થોડા થોડા-
રસ સંગૃહીત કરતા હૈ, ડહી પ્રકાર યહ બી હરેક ઘર સૈ થોડા ૨
આહારાદિક ગ્રહણ કરતા હૈ । તથા યહ મૃગસમ હોતા હૈ-જૈસે મૃગ

પણુ ગંબીર સ્વભાવ યુક્ત હોય છે, જ્ઞાનાદિ ગુણ રૂપ રત્નોનો પિટક (પટારો)
હોય છે અને સાધુ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરતો નથી, એથી જ તે સમુદ્ર જેવો
હોય છે. તેમજ નમસ્તલ જેવો હોય છે, જેમ આકાશ આલંબન વગર હોય
છે, તેમ જ આ પણુ સર્વત્ર આલંબન રહિત હોય છે. તેમજ આ તરુગણ
સમ હોય છે, જેમ તરુગણ સિંચિત કરનારા પ્રત્યે સમભાવ રાખે છે, તેમજ
ઝાપનારા પ્રત્યે પણુ સમભાવ રાખે છે, તેમજ આ પણુ પોતાની
નિંદા કરનારા પ્રત્યે તથા પોતાની પ્રશંસા કરનારા પ્રત્યે સદા
સમવૃત્તિ રાખે છે. નિંદાથી જેના ચિત્તમાં દુઃખ ઉત્પન્ન થતું નથી
અને સ્વપ્રશંસાથી જેના મનમાં પ્રમોદ થતો નથી, એવો જ તે હોય
છે. તેમજ આ ભ્રમર સમ હોય છે. જેમ ભ્રમર દરેકે દરેક પુષ્પથી થોડો
થોડો રસ સંગૃહીત કરે છે, તેમજ આ પણુ દરેકે દરેક ઘરથી સ્વલ્પ આહારા-
દિક ગ્રહણ કરે છે તેમજ આ મૃગ જેવો હોય છે, જેમ મૃગ સદા ભયભીત

તીતિ મૃગસમ इत्युच्यते । तथा-धरणिमः-धरणिर्यथा सर्वं सहाभवति, तथैवाय-
मपि सर्वं सहो भवतीत्यस्य धरणीतुल्यता बोध्या । तथा-जलरुहसमः-जलरुहं=
पद्मं तत्समः । अयं भावः-यथा-पद्मपङ्काज्जातं जलात् सर्वद्धितमपि ताभ्यामलिप्तं
भवति तथैवायमपि संतारे समुत्पन्नः संवर्द्धितोऽपि संमारादलिप्त एव तिष्ठतीति ।
तथा-रविममः-यथा रविः सर्वप्रकाशको भवति तथैवायमपि धर्मास्तिकायादिस-
मस्तत्तुज त साकल्येन प्रकाशयतीति भावः । तथा-पवनसमः-पवनो यथा
सर्वत्राप्रतिहतगतिर्भवति तथैवायमपि सर्वत्राऽप्रतिवद्विहरणशीलो भवतीति ।
एवं भूतश्च यो भवति स श्रमण इत्युच्यते ॥५॥ एवंगुणविशिष्टश्च श्रमणस्तदैव

સદા અગમીતચિત્ત રહતા હૈ, उसी प्रकार यह भी संसार के भय से
चकित चित्त रहता है । तथा यह धरणिम होता है, जैसे पृथिवी सब
कुछ सहन करती है, उसी प्रकार यह भी सर्वसह होता है । तथा यह
जलरुह सम होता है-जिस प्रकार जलरुह कमल-पंक से उत्पन्न
होता है और जल से संवर्द्धित होता है, तो भी इन दोनों से अलिप्त
रहता है-उसी प्रकार यह भी संसार में उत्पन्न होकर और संसार में
ही बढ कर उससे अलिप्त ही रहता है । तथा यह रविम होता है-जैसे
सूर्य प्रकाशक होता है, उसी प्रकार यह भी धर्मास्तिकायादिरूप
समस्त वस्तुजान का सम्पूर्णरूप से प्रकाशक होता है, तथा यह पवन
सम होता है-जिस प्रकार वायु सर्वत्र अप्रतिहत गतिवाला है । उसी
प्रकार यह भी सर्वत्र अप्रतिवद्विहरणशील होता है । ऐसा जो होता
है, वह श्रमण कहलाना है । इन गुणों से विशिष्ट श्रमण तभी होता है ।

ચિત્ત થઈને રહે છે, તેમજ આ પણ સ સારના લયથી ચકિત ચિત્ત રહે છે.
તથા આ ધરણિમ હોય છે, જેમ પૃથિવી ણધુ સહન કરે છે, તેમજ આ
પણ સર્વસહ હોય છે તેમજ આ જલરુહ સમ હોય છે, જેમ જલરુહ-
કમળ-પકથી ઉત્પન્ન થાય છે અને પાણીથી સવર્દ્ધિત થાય છે, છતાંએ
એઓ બન્નેથી અલિપ્ત રહે છે તેમજ આ પણ સ સારમાં ઉત્પન્ન થઈને
અને સ સારમાં જ સવર્દ્ધિત થઈને તેનાથી અલિપ્ત જ રહે છે તથા આ
રવિ સમ છે, જેમ સૂર્ય સર્વપ્રકાશક હોય છે તેમજ આ પણ ધર્માસ્તિકાયાદિ
રૂપ સમસ્ત વસ્તુ જાના સ પૂર્ણપણે પ્રકાશક હોય છે, તથા આ પવન સમ
હોય છે, જેમ વાયુ સર્વત્ર અપ્રતિહત ગતિવપન્ન હોય છે તેમજ આ
પણ સર્વત્ર અપ્રતિબદ્ધ વિહરણશીલ હોય છે એવો જે હોય છે તે શ્રમણ
કહેવાય છે, આ સર્વગુણોથી વિશિષ્ટ શ્રમણ ત્યારે જ કહેવાય છે કે ન્યારે

भवति यदाऽस्य शोभनं मनो भवति इति तदेव दर्शयितुमाह—‘तो समणो’ इत्यादि । श्रमणश्च तदा भवति यदि द्रव्यमन आश्रित्य स सुमना भवति, तथा—भावेन=भावमन आश्रित्य च पापमना न भवति । स एवंविधः श्रमणः स्वजने=मातापि-त्रादौ पुत्रकलत्रादौ च जने=सर्वसामान्ये जने च समः=निर्विशेषो भवति, तथा—मानापमानयोश्च समो भवति । अयं भावः—श्रमणो हि स्वजनपरजनैषु मानापमानयोश्चाभेदबुद्धिर्भवति । न च स कदाऽपि न्यूनाधिकबुद्धिं कुरुते । इति ॥ इत्थं नो आगमतो भावसामायिकं प्ररूपितमिति सूचयितुमाह—तदेतत् नो आगमतो भावसामायिकमिति । सामायिकाध्ययनं हि ज्ञानक्रियारूपम्, अतस्तद् नो आग-

कि जब इसका अन्तःकरण शोभन—निर्मल होता है । इसी बात को सूत्रकार अब प्रकट करते हैं—(जो समणो जइ सुमणो भावेण य जइ ण होइ पावमाणो, समणे य जणेय समो, समो य माणावमाणेसु) ऐसा श्रमण तभी हो सकता है, यदि वह द्रव्य मन को आश्रित करके सुमनवाला होता है । तथा भावमन की अपेक्षा वह पापमनवाला नहीं होता है । ऐसा श्रमण माता पिता आदि स्वजन में और सर्व सामान्यजन में निर्विशेष होता है । तथा—मान और अपमान में सम होता है । तात्पर्य यह है कि ‘श्रमण स्वजन और परजन में, मान और अपमान में अभेद बुद्धिशाली होता है । कहीं पर भी वह न्यूनाधिक बुद्धिवाला नहीं होता है । (से तं नो आगमओ भावसामाइण) इस प्रकार यह नो आगम की अपेक्षा भावसामायिक का स्वरूप प्ररूपित किया । तात्पर्य इसका यह है कि ‘सामायिक अध्ययन ज्ञान क्रियारूप होता है, इसीलिये वह नो

तेनुं अंतःकरणं शोभन—निर्भण होय છે એજ વાતને સૂત્રકાર હવે પ્રકટ કરે છે. (જો સમણો—જઈ સુમણો ભાવેણ ય જઈ ણ હોઈ પાવમણો, સમણે ય જણેય સમો, સમો ય માણવામાણેસુ) એવો શ્રમણ ત્યારે જ સંભવી શકે, કે જ્યારે તે દ્રવ્ય મનને આશ્રિત કરીને સુમનવાળો હોય છે. તેમજ ભાવ મનની અપેક્ષાએ તે માનવાળો હોતો નથી. એવો શ્રમણ માતા—પિતા વગેરે સ્વજનમાં અને સર્વસામાન્યજનમાં નિર્વિશેષ હોય છે. તેમજ માન અને અપમાનમાં સમ હોય છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે ‘શ્રમણ સ્વજન અને પરજનમાં માન અને અપમાનમાં, અભેદ બુદ્ધિ સંપન્ન હોય છે. કોઈ પણ સ્થાને તે ન્યૂના ધિક બુદ્ધિ સંપન્ન હોતો નથી. (સે ત નો આગમઓ ભાવસામાઈણ) આ પ્રમાણે આ નોઆગમની અપેક્ષાએ ભાવ સામાયિકનું સ્વરૂપ પ્રરૂપિત કરવામાં આવેલ છે. તાત્પર્ય આ છે કે ‘સામાયિક અધ્યયન જ્ઞાન ક્રિયારૂપ હોય છે,

યતો ભાવસામાયિકં-બ્રહ્મત્યેવ । નો સ્વ-રૂપત્વ દેહનચન્ન, આગમસ્ય જ્ઞાનક્રિયારૂપ
સમુદાયૈકદેશવૃત્તિત્વાત્ । સામાયિક તદ્વતોશ્ચાત્માભેદોપચારાત્સાધુરપિ નો આગમતો
ભાવસામાયિકં બ્રહ્મત્યેવેતિ બોધ્યમ્ । इत्थं सभेदं भावसामायिकं प्ररूपितमिति
સૂચયિતુમાહ-તદેતદ્ ભાવસામાયિકમિતિ । इत्थं प्ररूपितं सामायिकं प्ररूपितमिति
પ્રદર્શયિતુમાહ-તદેતત્ સામાયિકમિતિ । ततश्च भेदोपभेदसहितो नामनिष्पन्नो
નિરૂપિત इति सूचयितुमाह-स एव नामनिष्पन्न इति ॥ सू० २४६ ॥

અથ નિષ્કેષસ્ય તૃતીય ભેદં નિરૂપણતિ-

મૂલમ્-સે કિં તં સુત્તાલાવગનિષ્કણે ? સુત્તાલાવગનિષ્કણે-
इयाणि सुत्तालावगनिष्कणं निवर्त्तयं इच्छानेइ, ते य पत्तलवख-
णेऽपि ण निविखप्पइ, कम्हा ? लाघवरथं । अत्थि इओ तइए
અણુબોધદારે અણુગમેત્તિ । तत्थ निविखत्ते इहं निविखत्ते भवइ,
इहं वा निविखत्ते तत्थ निविखत्ते भवइ, तम्हा इहं ण निविख-
प्पइ तहिं चेव निविखप्पइ । ते तं निवर्त्तये ॥ सू० २४७ ॥

આગમની અપેક્ષા જ્ઞાનસામાયિક દેહન થોતા છે । વહાં નો શબ્દ આગમ
કા એકદેશ બાંધી છે । વહ આગમ જ્ઞાનક્રિયારૂપ સમુદાય કે એકદેશ મેં
રહતા છે । સામાયિક ઔર સામાયિકનાલે હન દોનો મેં વહાં અભેદ કા
ઉપચાર હુઆ છે । હનમે સાધુ નો નો આગમની અપેક્ષા ભાવસામા-
યિક હો જાતા છે । જેના જાગજા ચાહિયે । (સે તં સામાયિક) હસ પ્રકાર
સભેદ સામાયિક કા વર્ણન તિયા । (સે તં નામ નિષ્કણે) હસ વર્ણન કે
હો જાને પર ભેદ પ્રભેદ સહિત નામ નિષ્કણ નિરૂપિત હો જાતા છે । સૂ० ૨૪૬ ।

એથી તે નો આગમની અપેક્ષા ભાવસામાયિક જ હોય છે એથી નો શબ્દ
આગમનો એક દેશવાચી છે તે આગમ જ્ઞાનક્રિયારૂપ સમુદાયના એક દેશમાં
રહે છે. સામાયિક અને સામાયિકનાના આ બન્નેમાં એથી અભેદોપચાર
થયેવ છે આથી સાધુપણુનો આગમની અપેક્ષા ભાવ સામાયિક હોય જ છે,
આમ એથી દેવુ બેઈએ. (સે તં સામાયિક) આ પ્રમાણે સભેદ સામાયિકનું
વર્ણન કરવાના આનું છે. (સે તં નામ નિષ્કણે) આ વર્ણન પૂરું થઈ જવા
પછી ભેદ-પ્રભેદ સહિત નામ નિષ્કણ નિરૂપિત થઈ ગય છે. ॥ સૂત્ર-૨૪૬ ॥

છાયા—અથ કોડશો સૂત્રાલાપકનિષ્પન્નઃ ? સૂત્રાલાપકનિષ્પન્નઃ—ઇદાનીં સૂત્રા-
લાપકનિષ્પન્નં નિર્દેષત્તુ એવમતિ, સ ત્વ પ્રાસંગિકોડપિ ન નિર્દેષ્યતે, કસ્માત્ ?
લાઘવાર્થત્વ । અસ્તિ હતસ્તૂતીતમ્ પતુર્થોદ્દાત્મ અનુગમ્ય હતિ । તત્ર નિર્દેષ્યત્તુ હહ
નિર્દેષ્યતો યત્તિ, હહ વા નિર્દેષ્યત્તુ નિર્દેષ્યતો યત્તિ તસ્માત્ હહ ન નિર્દેષ્યતે
તત્રેવ નિર્દેષ્યતે । સ એવ નિર્દેષઃ ॥પૂ૦ ૨૪૦॥

ટીકા—‘સે કિં તં’ इत्यादि—

અથ કોડશો સૂત્રાલાપકનિષ્પન્નઃ ? હનિ શિષ્યપ્રશ્નઃ । ઉત્તરયતિ—સૂત્રાલાપક-
નિષ્પન્નો નિર્દેષસ્તુ—‘કરેમિ મંતે ! સામ્પ્રાદ્યં’ इत्यादीनां સૂત્રાલાપકાનાં નામસ્થાપ-
નાદિ ભેદમિન્નો યો નિર્દેષઃ સ વોધન ઇતિ । સૂત્રકારો હિ સૂત્રાલાપકનિષ્પન્ન
નિર્દેષં વક્તું પ્રેરિતોડપિ ન વક્તિ, તત્ર ત્વ રત્યમેવ હેતું વક્તિ—‘इयाणीं’ इत्यादिना ।

अथ सूत्रकार निक्षेप का जो तीसरा भेद है, उसका निरूपण करते हैं—‘से किं तं सूत्रालापकनिष्पन्ने’ इत्यादि ।

शब्दार्थ—(से किं तं सूत्रालापकनिष्पन्ने) हे भदन्त ! जो निक्षेप सूत्रालापकों से निष्पन्न होता है, वह क्या है ?

उत्तर—(सूत्रालापकनिष्पन्ने) सूत्रालापकों से निष्पन्न जो निक्षेप होता है वह—‘करेमि भंते साम्प्रदायं’ इत्यादि सूत्रालापक हैं, उनका होता है और वह नाम स्थापना आदि के भेद से अनेक प्रकार का होता है । उस (सूत्रालापकनिष्पन्ने) सूत्रालापक निष्पन्न (निवर्त्तव्य) निक्षेप को (इयाणीं) इस समय कहने के लिये सूत्रकार (इच्छावेद्) शिष्य द्वारा प्रेरित किये जा रहे हैं—क्योंकि नाम निष्पन्न निक्षेप की प्ररूपणा के

હવે સૂત્રકાર નિર્દેષના ત્રિજા ભેદનું નિરૂપણ કરે છે :—

‘સે કિં તં સુત્રાલાપકનિષ્પન્ને’ इत्यादि

શબ્દાર્થ —(સે કિં તં સુત્રાલાપકનિષ્પન્ને) હે ભદન્ત ! જે નિર્દેષ સૂત્રાલાપકોથી નિષ્પન્ન હોય છે, તે શું છે ?

ઉત્તર:—(સુત્રાલાપકનિષ્પન્ને) સૂત્રાલાપકોથી નિષ્પન્ન જે નિર્દેષ હોય છે તે ‘કરેમિ મંતે સામ્પ્રદાયં’ ઇત્યાદિ જે સૂત્રાલાપક છે, તેને હોય છે, અને તે નામ સ્થાપના વગેરેના ભેદથી અગ્રેષ્ઠ પ્રકારનો હોય છે તે (સુત્રાલાપક-નિષ્પન્ને) સૂત્રાલાપક નિષ્પન્ન (નિવર્તવ્ય) નિર્દેષને (इयाणीं) આ વખતે કહેવા માટે સૂત્રકાર (इच्छावेद्) શિષ્યવડે પ્રેરિત કરવામાં આવી રહ્યા છે, કેમ કે

इदानीं=सम्प्रति-नामनिष्पन्ननिक्षेपप्ररूपणानन्तरं जिज्ञासुः सूत्रालापकनिष्पन्ननिक्षेपं प्ररूपयितुं माम् एषयति=नामनिष्पन्ननिक्षेपप्ररूपणां कर्तुं मम वाञ्छामुत्पादयति । स च प्राप्तलक्षणोऽपि=निरूपणावसर प्राप्तोऽपि न निक्षिप्यते=सूत्रालापकनिक्षेपद्वारेण नाभिधीयते । कस्मान्न निक्षिप्यते ? इत्याह-लाघवार्थम् । लाघवमेवदर्शयति-अस्ति इतोऽग्रे तृतीयम् अनुयोगद्वाम् अनुगम इति । तत्र अनुगमप्रकरणे निक्षिप्तः सूत्रालापकसमूह इहापि निक्षिप्त एव भवति, इहवा निक्षिप्तस्तत्रापि निक्षिप्त एव भवति तस्मादयम् इह न निक्षिप्यते, अपितु तत्रैव निक्षिप्यते । ननु

बाद शिष्य की यह जिज्ञासा हुई 'सूत्रालापक निष्पन्न निक्षेप क्या है ? अतः शिष्य उस सूत्रालापक निष्पन्न निक्षेप को जानने की भावना से गुरु महाराज के लिये सूत्रालापक निष्पन्न की प्ररूपणा करने की प्रेरणा कर रहा है । दूसरी बात यह भी है कि-'नाम निष्पन्न निक्षेप की जब प्ररूपणा हो चुकी है, तब (स्ये य पत्तं लक्षणेऽपि) इसकी प्ररूपणा होने का अवसर भी प्राप्त है-फिर भी (ण निक्खिप्पह) जो वह यहाँ प्ररूपित नहीं जा रहा है, उसका कारण (लाघवत्थं) लाघव हैं । (अत्थि-इओ तइए अणुओगदारे अणुगमेत्ति) और वह लाघव इस प्रकार से है कि-इसके आगे अनुगम इस नाम का तीसरा अनुयोगद्वार है । (तत्थ निक्खिप्पे इहं निक्खिप्पे भवइ, इहं वा निक्खिप्पे तत्थ निक्खिप्पे भवइ-तम्हा इहं ण निक्खिप्पई तहिं चेव निक्खिप्पह) सो उसमें सूत्रालापक समूह निक्षिप्त हुआ है । अतः वहाँ निक्षिप्त हुआ वह सूत्रालापक समूह यहाँ पर भी निक्षिप्त हुआ ही जैसा जानना

નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપની પ્રરૂપણા પછી શિષ્યની આ જિજ્ઞાસા થઈ કે 'સૂત્રા લાપક નિષ્પન્ન નિક્ષેપ શું છે?' એથી શિષ્ય તે સૂત્રાલાપક નિષ્પન્ન નિક્ષેપને જાણવાની ભાવનાથી શુરુ મહારાજ પાસે સૂત્રાલાપક નિષ્પન્ન નિક્ષેપની પ્રરૂપણા કરવાની પ્રેરણા કરી રહ્યા છે. બીજી વાત એક આ પણ છે કે 'નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપની જગારે પ્રરૂપણા થઈ ગઈ છે, ત્યારે (સેય પત્તં લક્ષણેઽપિ) આની પ્રરૂપણાનો અવસર પણ પ્રાપ્ત છે, છતાંએ (ણ નિક્કિલ્પહ) એ તે અહીં પ્રરૂપિત કરવામાં આવ્યો નથી, તેનું કારણ (લાઘવત્થં) લાઘવ છે. (અત્થિ-ઇઓ તઇએ અણુઓગદારે અણુગમેત્તિ) અને તે લાઘવ આ પ્રમાણે છે, કે આના પછી અનુગમ આ નામે તૃતીય અનુયોગદ્વાર છે. (તત્થ નિક્કિલ્પે-ઇહ નિક્કિલ્પે ભવઈ, ઇહ વા નિક્કિલ્પે તત્થ નિક્કિલ્પે ભવઈ, તમ્હા ઇહ ણ નિક્કિલ્પઈ તહિં' ચેવ નિક્કિલ્પહ) તેા તેમાં સૂત્રાલાપક સમૂહ નિક્ષિપ્તથયેલ છે. એથી ત્યાં નિક્ષિપ્ત થયેલ તે સૂત્રાલાપક સમૂહ, અહીં પણ નિક્ષિપ્ત થયેલ જ છે, આમ જાણી લેવું જોઈએ. તેમજ અહીં નિક્ષિપ્ત થયેલને

आगमे यदस्य निक्षेपः क्रियते तदपेक्षयाऽत्र स निक्षेपव्यः, अस्य प्रथमप्राप्तत्वादिति चेदाह-सूत्रानुगमे एव सूत्रमुच्चारयिष्यते, नचात्रोच्चार्यते, सूत्रोच्चारणान्तरेण हि तदालापकानां निक्षेपस्यानुचितत्वादिति । ननु यद्येवं तर्हि किमर्थं सूत्रालापकनिक्षेपस्या-
त्रोपन्यासः कुतः? इति चेदाह-निक्षेपसाम्यमात्रात्तदुपन्यासो बोध्य इति । इत्थं निक्षेप-
लक्षणं द्वितीयप्रत्युयोगद्वारं ग्रहणितमिति सूचयितुमाह स एष निक्षेप इति सू. २४७।

चाहिये । तथा यहां पर निक्षेप हुआ ही जैसा मानना चाहिये । इस-
लिये यहां उसका निक्षेप नहीं करते हैं, वहां पर ही उसका निक्षेप करेगा।

शंका--आगम में जो इसका निक्षेप किया गया है, सो उसकी
अपेक्षा लेकर वहां पर उसका निक्षेप करना चाहिये । क्योंकि अनुग-
मकी अपेक्षा यह प्रथम प्राप्त है ?

उत्तर--अनुगम के वर्णन में सूत्रानुगम और निर्युक्त्यनुगम
ऐसे दो भेद कहे हैं-जो जो सूत्रानुगम है उसमें ही सूत्रका उच्चारण
होगा-यहां नहीं । इसलिये सूत्र के उच्चारण हुए बिना उसके आला-
पकों का निक्षेपकरना अनुचित है ।

शंका--यदि यही बात है तो फिर क्यों यहां सूत्रालापकनिक्षेप
का उपन्यास किया ?

उत्तर--निक्षेप की समानता मात्र को लेकर उसका यहां उप-
न्यास किया है, ऐसा जानना चाहिये । (सै तं निक्खेवे) इस प्रकार
निक्षेपरूप अनुयोग द्वार प्रस्तापत हुआ ॥ सू० २४७ ॥

त्यां निक्षिप्तं यथेव जेवुं न मानवुं जेधञ्जे. अथी अहीं तेनो निक्षेप
करता नथी. त्यां न तेनो निक्षेप कराशे.

शंका:--आगममां जे आनो निक्षेप करवामां आव्यो छे, तो तेनी
अपेक्षाजे अहीं न तेनो निक्षेप करी देवो जेधञ्जे, केमके अनुगमनी
अपेक्षाजे आ प्रथम प्राप्त छे ?

उत्तर:--अनुगमना वर्णनमां सूत्रानुगम अने निर्युक्त्यानुगम
जेवा जे लेहो उडेवामां आवेल छे. आमां जे सूत्रानुगम छे तेमां न
सूत्रनु उच्चारण थशे, अहीं नहि. अथी सूत्रोच्चारण विना आलापकेनो
निक्षेप करीजे ते योग्य नथी.

शंका:--जे जेवुं न छे तो पछी अहीं सूत्रालापकनिक्षेपनो उपन्यास
शा माटे करवामां आवेल छे.

उत्तर:--निक्षेपनी समानता मात्रथी न अहीं तेनो उपन्यास करवामां
आवेल छे. आमां जेवुं जेधञ्जे. (सै तं निक्खेवे) आ प्रमाणे निक्षेप
इय द्वितीय अनुयोगद्वारनु निक्षेप थयुं छे. ॥ सूत्र-२४७ ॥

सम्प्रति अनुगमनायकं तृतीयमनुयोगद्वारं निरूपयति-

मूलम्-स्ते किं तं अणुगमे? अणुगमे द्विविहे षण्णत्ते, तं जहा-सुत्ताणुगमे य निज्जुत्ति अणुगमे य। ते किं तं निज्जुत्ति अणुगमे? निज्जुत्ति अणुगमे-तिविहे षण्णत्ते, तं जहा-निक्खेव निज्जुत्ति अणुगमे, उवग्घाय निज्जुत्ति अणुगमे, सुत्तप्फासिय-निज्जुत्ति अणुगमे। ते किं तं निक्खेवनिज्जुत्तिअणुगमे? निक्खेवनिज्जुत्ति अणुगमे अणुगमे। ते तं निक्खेवनिज्जुत्ति-अणुगमे। ते किं तं उवग्घायनिज्जुत्ति अणुगमे? उवग्घाय-निज्जुत्ति अणुगमे-इमाहिं दोहिं मूलमाहाहिं अणुगमे, तं जहा-उदेसे१ निदेसे२ निग्गम३ खित्तेय४ काल५ पुरिसं य ६ कारण७। पच्चय८ लक्खण९ नय १० समोच्चारणा११ऽणुनय १२॥१॥ किं१३ कइविहं१४ कइस१५ कहिं१६, केसु१७ कहं१८ केसिरं हवइ कालं? १९। कइ २० संतर २१ मविरहियं २२, भवा २३ गरित २४ फालण २५ निरुत्ती २६॥२॥ स्ते तं उवग्घायनिज्जुत्ति अणुगमे ॥सू० २४८॥

छाया—अथ कोऽनौ अनुगमः? अनुगमो—द्विविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—मूत्रानु-
गमश्च नियुक्त्यनुगमश्च। अथ कोऽसौ नियुक्त्यनुगमः? नियुक्त्यनुगमः त्रिविधः
प्रज्ञप्तः, तद्यथा—निक्षेपनियुक्त्यनुगमः उपोद्घातनियुक्त्यनुगमः सूत्रस्पर्शकनियु-
क्त्यनुगमः। अथ कोऽसौ निक्षेपनियुक्त्यनुगमः? निक्षेपनियुक्त्यनुगमः—अनुगतः।
स एव निक्षेपनियुक्त्यनुगमः। अथ कोऽसौ उपोद्घातनियुक्त्यनुगमः? उपोद्घात
नियुक्त्यनुगमः—आर्यां द्वाभ्यां मूलमथानाम् अनुगम्यः तद्यथा—उद्देशः १
निर्देशश्च २ निर्गमः ३ क्षेत्रं ४ कालः ५ पुरुषश्च ६। कारणं ७ प्रत्ययः ८ लक्षणं
९ नयः १० समवतारणा ११ अनुमतम् १२ ॥१॥ किं १३ कतिविधं १४ कस्य

૧૫ કુત્ર ૧૬ કેષુ ૧૭ કથં ૧૮ કિંચિદિતિ ભવતિ કાલમ્ ૧૯^૧ । કતિ ૨૦
સાન્તરમ્ ૨૧ અવિરહિત ૨૨ ભવાઃ ૨૩ આકર્ષઃ ૨૪ સ્પર્શના ૨૫ નિરુક્તિઃ
૨૬ ॥૨॥ સ એષ ઉપોદ્ઘાત નિર્યુક્ત્યનુગમઃ ॥મૂ૦ ૨૪૮॥

ટીકા—‘સે કિં તં’ इत्यादि—

‘અથ કોડસૌ અનુગમઃ?’ इति शिष्यमश्वः । उत्तराति-अनुगमः=सूत्रानु-
कूलार्थकथनम्, स द्विविधः प्रपत्तः, तद्यथा-सूत्रानुगमश्च, निर्युक्त्यनુगमश्च । तत्र
सूत्रानुगमः-पदच्छेदरूपं सूत्रव्याख्यानम् । स च सूत्रस्पर्शकनिर्युक्तिव्याख्यानं
गतार्थत्वात् पृथग् बोक्त इति । अथ कौडसौ निर्युक्त्यनुगमः ? निर्युक्त्यनुगमः-

अथ सूत्रकार अनुगम नामका जो तीसरा अनुयोग द्वार है
उसका निरूपण करते हैं--‘से किं अनुगमे?’ इत्यादि ।

शब्दार्थ--(से किं तं अनुगमे ?) हे भदन्त ! पूर्व प्रकान्त वह
अनुगम क्या है ?

उत्तर--(अणुगमे दुविहे पणत्ते) अनुगम दो प्रकार का कहा
गया है-अनुगम शब्द का अर्थ-सूत्रानुकूल अर्थ का कथन करना
है, सो यह अनुगम (सुत्ताणुगमे य निज्जुत्तिअणुगमे य) सूत्रानुगम और
निर्युक्ति-अनुगम उस प्रकार से दो प्रकार का है । इनमें पदच्छेदरूप
सूत्रव्याख्यान-अर्थात् सूत्र का पदच्छेद करना, यह सूत्रानुगम है ।
यह सूत्रानुगम सूत्र को स्पष्ट करनेवाली निर्युक्ति के व्याख्यान में आ
जाना है इसलिये यहाँ उसे पृथक् नहीं कहा है । (से किं तं निज्जुत्ति
अणुगमे ?) हे भदन्त ! निर्युक्ति अनुगम क्या है ?

હવે સૂત્રકાર અનુગમનામક જે તૃતીય અનુયોગદ્વાર છે, તેનું
નિરૂપણ કરે છે.-‘સે કિં તં અનુગમે ?’ इत्यादि

શબ્દાર્થ.--(સે કિં તં અણુગમે) હે ભદન્ત ! પૂર્વપ્રકાન્ત તે
અનુગમ શું છે ?

ઉત્તર--(અણુગમે દુવિહે પણત્તે) અનુગમના બે પ્રકારો છે. અનુગમ
શબ્દનો અર્થ સૂત્રાનુ કૂલ અર્થનું કથન કરે છે તો આ અનુગમ (સુત્તાણુગમે
ય નિજ્જુત્તિ અણુગમે ય) સૂત્રાનુગમ અને નિર્યુક્તિ-અનુગમ આ પ્રમાણે બે
પ્રકારનો છે. આમાં પદ્મચ્છેદરૂપ સૂત્રવ્યાખ્યાન એટલે કે સૂત્રનું પદ્મચ્છેદ કરવું
આ સૂત્રાનુગમ છે. આ સૂત્રાનુગમ સૂત્રને સ્પર્શનારી નિર્યુક્તિના વ્યાખ્યાનમાં

નિઃ-નિશ્ચયેન યુક્તાઃ=સૂત્રેણ એકીભાવેન સંવદ્ધા અર્થાસ્તેષાં યુક્તિઃ=સ્ફુટરૂપતા-
પાદનમ્-નિર્યુક્તિઃ, 'યુક્ત' શબ્દસ્ય નિરુક્તવિધિના લોપો દ્રષ્ટવ્યઃ । નામસ્થાપના-
દિપ્રકારૈઃ સૂત્રવિભજનં તદર્થઃ, નિર્યુક્તિરૂપોઽનુગમો=વ્યાખ્યાનં નિર્યુક્તે વાઽનુ-
ગમો નિર્યુક્ત્યનુગમઃ । સ ચ નિક્ષેપનિર્યુક્ત્યનુગમઃ, ઉપોદ્ધાતનિર્યુક્ત્યનુગમઃ,
સૂત્રસ્પર્શકનિર્યુક્ત્યનુગમશ્ચેતિ ત્રિવિધઃ । તત્ર-નિક્ષેપનિર્યુક્ત્યનુગમઃ-નિક્ષેપઃ=

ઉત્તર--(નિજ્જુત્તિઅણુગમે) નિર્યુક્તિ એ જો 'નિઃ' છે, એસકા
અર્થ નિશ્ચય સે યુક્ત-અર્થાત્ સૂત્ર કે સાથ ઇતીત્રાત્ એ સંવદ્ધ દ્વર
અર્થોં કી યુક્તિ સ્ફુટ કરના-ફલકા નામ નિર્યુક્તિ છે । નિરુક્ત વિધિ
કે અનુસાર યહાં યુક્ત શબ્દ કા લોપ હો ગયા છે । ફલકા તાત્પર્ય યહ
નિકલતા છે કિ-નામ, સ્થાપના આદિ પ્રકારોં દ્વારા સૂત્ર કા વિભાગ
કરના યહ નિર્યુક્તિ શબ્દ કા અર્થ છે । નિર્યુક્તિરૂપ જો અનુગમ વ્યાખ્યાન
છે યહ, અથવા નિર્યુક્તિ કા જો અનુગમ છે, યહ નિર્યુક્તિ અનુગમ છે । યહ
નિર્યુક્તિ અનુગમ (તિવિદે પળતે) ત્રીન પ્રકાર કા કહા ગયા છે । (તં જહા)
વે એસકે પ્રકાર યે હૈં-(નિક્ષેવનિજ્જુત્તિઅણુગમે, ઉપોદ્ધાતનિજ્જુત્તિ-
અણુગમે, સુત્તકાસિઅનિજ્જુત્તિઅણુગમે) નિક્ષેપ નિર્યુક્તિઅનુગમ, ઉપો-
દ્ધાત નિર્યુક્તિઅનુગમ, સૂત્રસ્પર્શક નિર્યુક્તિઅનુગમ । (સે કિં તં નિક્ષેવ-
નિજ્જુત્તિઅણુગમે ?) હે બદંત ! નિક્ષેપનિર્યુક્તિઅનુગમ કયા છે ?

આવી બાય છે, એટલા માટે અહીં તેનું પૃથક્કરણ કર્યું નથી (સે કિં
તં નિજ્જુત્તિ અણુગમે ?) હે બદંત ! નિર્યુક્તિ અનુગમ શું છે ?

ઉત્તર -- નિજ્જુત્તિઅણુગમે) નિર્યુક્તિમા જે 'નિઃ' છે તેનો અર્થ
'નિશ્ચય' છે. આ નિશ્ચયથી યુક્ત એટલે કે સૂત્રની સાથે એકીભાવથી સંબદ્ધ
થયેલ અર્થોની યુક્તિ-સ્ફુટતા કરવી તેનું નામ નિર્યુક્તિ છે. નિરુક્ત વિધિ
મુજબ અહીં યુક્ત શબ્દનો લોપ થઈ ગયો છે. આનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે
છે કે 'નામ સ્થાપના વગેરે પ્રકારો વડે સૂત્રનો વિભાગ કરવો આ નિર્યુક્તિ
શબ્દનો અર્થ છે. નિર્યુક્તિરૂપ જે અનુગમ-ગ્રાખ્યાન છે, તે અથવા
નિર્યુક્તિનો અનુગમ છે તે નિર્યુક્તિ અનુગમ છે આ નિર્યુક્તિ અનુગમ
(તિવિદે પળતે, ત્રણ પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે (તં જહા) તે પ્રકારો આ
પ્રમાણે છે (નિક્ષેવનિજ્જુત્તિ અણુગમે, ઉપોદ્ધાતનિજ્જુત્તિઅણુગમે, સુત્તકાસિ-
અનિજ્જુત્તિઅણુગમે) નિક્ષેપ નિર્યુક્તિ અનુગમ, ઉપોદ્ધાત નિર્યુક્તિ અનુગમ,
સૂત્રસ્પર્શક નિર્યુક્તિ અનુગમ (સે કિં તં નિક્ષેવનિજ્જુત્તિ અણુગમે) હે બદંત !
નિક્ષેપ નિર્યુક્તિ અનુગમ શું છે ?

નામસ્થાપનાદિષ્ઠેદમિન્નસ્તદ્વિવચા યા નિર્યુક્તિસ્તદ્રૂપસ્તસ્થા વા ડનુગમઃ, સ ચ અનુગતઃ=પ્રતુજ્ઞાત એવ । અયં ભાવઃ-અત્રૈવ સૂત્રે પ્રાગાવશ્યકસામાયિકાદિપદાનાં નામસ્થાપનાનિક્ષેપદ્વારેણ યદ્ વ્યાખ્યાનં કૃતં તેનૈવ નિક્ષેપનિર્યુક્ત્યનુગમોઽપિ વ્યાખ્યાતો વિજ્ઞેયઃ, તસ્યેનાસ્યાઽપિ વ્યાખ્યાનાદિતિ । તથા-ઉપોદ્ધાતઃ=વ્યા-
ખ્યાનાદિતિ । તથા-ઉપોદ્ધાતનિર્યુક્ત્યનુગમઃ-ઉપોદ્દહનનમ્-ઉપોદ્ધાતઃ=વ્યા-

ઉત્તર-(નિક્ષેવનિજ્જુત્તિઅણુગમે અણુગણે) નામ સ્થાપના આદિરૂપ નિક્ષેપ કે વિષયભૂત બની હુઈ જો નિર્યુક્તિ હૈ, હસ નિર્યુક્તિરૂપ જો અનુ-ગમ હૈ વહ, અથવા નામસ્થાપના આદિરૂપ નિક્ષેપ કે વિષયભૂત બની હુઈ નિર્યુક્તિ કા જો અનુગમ હૈ, વહ નિર્યુક્તિ અનુગમ હૈ । યહ અનુજ્ઞાત હી હૈ । તાત્પર્ય યહ-કિ હસી સૂત્ર મેં પહિલે આવશ્યક, સામાયિક આદિ પદોં કા નામ સ્થાપના આદિ દ્વારા જો વ્યાખ્યાન કિયા ગયા હૈ, ઉસી સે નિક્ષેપ નિર્યુક્તિ અનુગમ મી વ્યાખ્યાત હો જાતા હૈ । ક્યોંકિ ઉસી વ્યાખ્યાન કી તરહ સે હસકા મી વ્યાખ્યાન હૈ । (સે તં નિક્ષેવનિજ્જુત્તિઅણુગમે) હસ પ્રકાર સે નિક્ષેપ નિર્યુક્તિ અનુગમ કા અર્થ હૈ । (સે કિં તં ઉવગ્ધાયનિજ્જુત્તિ અણુગમે?) હે મદન્ત ! ઉપોદ્ધાતનિર્યુક્તિઅનુગમ કા અર્થ કયા હૈ ?

ઉત્તર—(ઉવગ્ધાયનિજ્જુત્તિ અણુગમે) ઉપોદ્ધાતનિર્યુક્તિ અનુગમ મેં જો ઉપોદ્ધાત શબ્દ હૈ, ઉસકા અર્થ ‘ઉપોદ્દહનનમ્ ઉપોદ્ધાતઃ’ હસ

ઉત્તર--(નિક્ષેવનિજ્જુત્તિઅણુગમે અણુગણે) નામ સ્થાપના આદિરૂપ નિક્ષેપને વિષયભૂત થયેલ જે નિર્યુક્તિ છે, આ નિર્યુક્તિરૂપ જે અનુગમ છે, તે અથવા નામ સ્થાપના આદિરૂપ નિક્ષેપના વિષયભૂત બનેલ નિર્યુક્તિનો જે અનુગમ છે. તે નિર્યુક્તિ અનુગમ છે. આ અનુજ્ઞાત જ છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે એજ સૂત્રમાં પહેલાં આવશ્યક સામાયિક આદિપદોનું નામ સ્થાપના આદિ નિક્ષેપ વડે જ વ્યાખ્યાન કરવામાં આવેલ છે, તેથી જ નિક્ષેપ નિર્યુક્તિ અનુગમ પણ વ્યાખ્યાત થઈ જાય છે. કેમકે તે વ્યાખ્યાનની જેમજ આનું પણ વ્યાખ્યાન છે. (સે ત નિક્ષેવનિજ્જુત્તિઅણુગમે) આ પ્રમાણે નિક્ષેપ નિર્યુક્તિ અનુગમનો અર્થ છે (સે કિં તં ઉવગ્ધાયનિજ્જુત્તિ અણુગમે ?) હે ભદ્રત ! ઉપોદ્ધાત નિર્યુક્તિ અનુગમનો અર્થ શો છે ?

ઉત્તર—(ઉવગ્ધાયનિજ્જુત્તિઅણુગમે) ઉપોદ્ધાત નિર્યુક્તિ અનુગમમાં જે ઉપોદ્ધાત શબ્દ છે, તેનો અર્થ ‘ઉપોદ્દહનનમ્ ઉપોદ્ધાતઃ’ આ નિર્યુક્તિ

સ્થળેયદ્વારસ્ય વ્યાખ્યાવિધિભગીપીકરણં, તસ્ય તદ્વિષયા વા યા નિર્યુક્તિસ્તયા-
સ્તદ્રૂપો વા યોડનુગમનઃ સ ઉપોદ્ધાતનિર્યુક્ત્યનુગમનઃ । સ ચાનુપદં વક્ષ્યમાણાભ્યાં
દ્વાભ્યાં મૂળગાથાભ્યામ્ અનુગન્તવ્યઃ=વિજ્ઞેયઃ । મૂળગાથાદ્વયમેવાહ-‘તંજહા-ઉદેસે’

ત્રિકૃત્તિ કે અનુસાર વ્યાખ્યેય સૂત્ર કા વ્યાખ્યાવિધિ કે સમીપ કરના, એના છે । હસ ઉપોદ્ધાત કો જો નિર્યુક્તિ છે તે સ્કા અથવા હસ ઉપોદ્ધાત કો કરનેવાલી જો નિર્યુક્તિ છે, તે સ્કા વ્યાખ્યાન કરના આ ઉસ નિર્યુક્તિ-રૂપ વ્યાખ્યાન કરના ચર નિર્યુક્તિ અનુગમન કા અર્થ છે । હસ પ્રકાર દોનો શબ્દો કો મિલાકર ઉપોદ્ધાતનિર્યુક્તિઅનુગમન કા વાચ્યાર્થ સ્પષ્ટ હો જાતા છે । હસી વિષય કો સૂત્રકાર (હમાહિં દોહિં મૂળગા-હાહિં અનુગન્તવ્યે-તં જહા) હન નિમ્નલિખિત દો ગાથાઓ દ્વારા સમ-જ્ઞાને કે લિયે કહ રહે છે-એ ગાથાએ એ છે--

ઉદેસે ૧, નિદેસે ૨, નિગમે ૩, વિષ્ણે ૪, કાલ ૫, પુરિસે ૬, કારણ ૭, પચ્ચ ૮, લક્ષણ ૯, નષ ૧૦, સમોચારણા ૧૧, ણુમણ ૧૨, ૧૧ । કિં ૧૩ કહિવિહં ૧૪ કસ્સ ૧૫ કહિં ૧૬, કેસુ ૧૭, કહં ૧૮, કેન્ચિરં હવહ કાલં ૧૯, કહ ૨૦, સંતર ૨૧, નચિરહિયં ભવા ૨૩, ગરિસ ૨૪ ફાલણ ૨૫ નિતત્તી ૨૬ ॥૨॥ (સે તં ઉવગ્વાયનિજ્જુતિઅનુગમે)
યહાં ‘વક્તવ્ય’ વદકા સંબન્ધ સર્વત્ર લગા લેવા ચાહિયે । તથા ચ ઉદેશ કહના ચાહિયે । વિદેશ કહના ચાહિયે । (૧) ‘ઉદેશ-સામાન્ય

મુજ્જા વ્યાખ્યેયસૂત્રની વ્યાખ્યાવિધિ-સમીપ કરવી આવો છે આ ઉપો-દ્ધાતની જે નિર્યુક્તિ છે અથવા આ ઉપોદ્ધાતને વિષય કરનારી જે નિર્યુક્તિ છે, તેનું વ્યાખ્યાન કરવું અથવા તે નિર્યુક્તિરૂપ વ્યાખ્યાત કરવું આ નિર્યુક્તિ અનુગમનો અર્થ છે. આ પ્રમાણે જાને શબ્દોને એકત્ર કરીને ઉપોદ્ધાત નિર્યુક્તિ અનુગમનો વાચ્યાર્થ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે એજ વિષયને સૂત્રકાર (હમાહિં દોહિં મૂળગાહાહિં અનુગન્તવ્યે-તં જહા) આ નિમ્ન લિખિત એ ગાથાઓ વડે સમજાવવા માટે કહી રહ્યા છે તે ગાથાઓ આ છે.

(ઉદેસે ૧, નિદેસે ૨, નિગમે ૩, વિષ્ણે ૪, કાલ ૫, પુરિસે ૬, કારણ ૭, પચ્ચ ૮, લક્ષણ ૯, નષ ૧૦, સમોચારણા ૧૧, ણુમણ ૧૨, ૧૧ । કિં ૧૩, કહિવિહં ૧૪, કસ્સ ૧૫, કહિં ૧૬, કેસુ ૧૭, કહં ૧૮, કેન્ચિરં હવહ કાલં ૧૯, કહ ૨૦, સંતર ૨૧, મચેરહિયં ૨૨, ભવા ૨૩, ગરિસ ૨૪, ફાલણ ૨૫, નિતત્તી ૨૬ । ૨॥ સે તં ઉવગ્વાયનિજ્જુતિઅનુગમે) આહીં વક્તવ્ય’ પદનો સંબન્ધ સર્વત્ર લગાડવો જોઈએ તેમજ ઉદેશ કહેવો જોઈએ

इत्यादि । उद्देशः—उद्देशम् उद्देशो वक्तव्यः वक्तव्येति सर्वत्र संबन्धतः । उद्देशश्च सामान्यतोऽभिधानम् । यथा—अध्ययनमिति प्रथमं द्वारम् ॥१॥ तथा—निर्देशः—निर्देशनं निर्देशः=विशेषाभिधानम् । स चापि वक्तव्यः । यथा—सामायिकमिति । ननु सामान्यविशेषाभिधानद्वयं निक्षेपद्वारे शोक्तमेव, कथं पुनरिहाप्युच्यते ? इति चेदाह—अत्र—सिद्धरूपेण सामान्यविशेषाभिधानद्वयस्य तत्र निक्षेप-मात्राभिधानं कृतमिति पुनरत्रकथने नारित कश्चिद् दोष इति द्वितीयं द्वारम् ॥२॥ तथा—निर्गमः—

રૂપ સે કથન કરના હસકા નામ ઉદેશ હૈ જૈસે ‘અધ્યયન’ એસા કહના ઉદેશ કા વિશેષરૂપ મે કથન કરના નામ નિર્દેશ હૈ જૈસે સામાયિક એસા કહના ।

શંકા—સામાન્ય ઓર વિશેષ હન દોનોં કો કથન નિક્ષેપ દાર મેં તો કહા હી જા પુત્તા હૈ, તો ફિર યહાં બી ઉનકા કથન કરના ચાહિયે, એસા આપ કયોં કહતે હો ?

ઉત્તર—‘યહાં સે બિદ્ધ હુણ હો સામાન્ય ઓર વિશેષ હન દોનોં કો નિક્ષેપ માત્ર કા નિક્ષેપ દાર મેં કથન કિયા ગયાહૈ । અતઃ ફિર સે યહાં વહને મેં કોઈં દોષ નહીં હૈ । તાત્પર્ય હસકા યહ હૈ કિ સામાન્ય ઓર વિશેષ હન દોનોં કી સિદ્ધિ અનુગમદ્વાર મેં હી દુર્ક હૈ, જબ હનકી સિદ્ધિ હો ચુકી—તાજ જાતર નિક્ષેપ દાર મેં હનકે નિક્ષેપ કા કથન કિયા ગયા હૈ । હસ પ્રકાર પુનઃ હનકે યહાં કથન કરને મેં કોઈં વિરોધ નહાં આતા

નિર્દેશ કહેવો જોઇએ. વગેરે (૧) ઉદેશ સામાન્ય રૂપથી કથન કરવું તેનું નામ ઉદેશ છે, જેમ કે ‘અધ્યયન’ આમ કહેવું. ઉદ્દેશનું વિશેષરૂપથી કથન કરવું તેનું નામ નિર્દેશ છે જેમ કે ‘સામાયિક’ આમ કહેવું.

શંકા—સામાન્ય અને વિશેષ એઓ બન્નેનું કથન નિક્ષેપ દારમાં તો થયેલું જ છે, તો પછી અહીં પણ તેનું કથન અપેક્ષિત છે, એવું તમે શા માટે કહો છો ?

ઉત્તર—અહીંથી સિદ્ધ થયેલ જ સામાન્ય અને વિશેષ એઓ બન્નેના નિક્ષેપમાત્રનું નિક્ષેપદારમાં કથન કરવામાં આવેલું છે. એથી ફરીથી અહીં કહેવામાં કોઈં દોષ નથી. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે. કે સામાન્ય અને વિશેષ એઓ બન્નેની સિદ્ધિ અનુગમ દારમાં જ થયેલી છે, જ્યારે એમની સિદ્ધિ થઈ ગઈ ત્યારે નિક્ષેપ દારમાં આના નિક્ષેપનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. આ પ્રમાણે ફરી એમનું અહીં કથન કરવામાં કોઈંપણ જાતનો વિરોધ આવતો નથી. તેમજ નિર્ગમ નીકળવાનું નામ છે. આમાં આ જાતનો વિચાર

નિર્ગમનં નિર્ગમઃ, સામાયિકં કુતો નિર્ગતમિતિ ચ વક્તવ્યમ્ । યથા-અર્થતઃ સામાયિકમિદં ભગવતો મહાવીરાન્નિર્ગતં, સૂત્રતથ્ચ ગૌતમાદિગણધરેભ્ય ઇતિ । નનુ પૂર્વમાગમદ્વારે ઈકોનવિંશત્યધિકૃદ્વિંશતતમે સૂત્રે (૨૧૯) એવ આત્માગમપરમ્પરાગમાનન્તરાગમતસ્તીર્થકરાદિભ્ય એવ પરમ્પરયા સનાગતમિદં સામાયિકમિત્યુક્તત્વાત્તીર્થકરાદિભ્યોઽસ્ય નિર્ગમનમિત્યુપલબ્ધેરિદ્ધ નિર્ગમોપાદાનં કિમર્થમ્ ? ઇતિ ચેત્, આહ-તત્ર આગમદ્વારે-સામાન્યોદ્દેશમાત્રેણાવગતાનાં તીર્થકરાદીનામત્ર વિશેષાભિધાનરૂપો નિર્દેશઃ ક્રિયતે । તથા ચાત્ર-ક્ષેત્ર કાલપુરુષકારણપ્રત્યયવિશેષિતં સામાયિક-
 હૈ । તથા-નિર્ગમ નિકલને કા નામ હૈ-હસમેં એસા વિચાર હોતા હૈ કિ સામાયિક કહાં સે નિર્ગત હુઆ હૈ ? યહ દ્વાર મી હસ ઉપોદ્ધાતનિર્યુક્તિ અનુગમ મેં કહના ચાહિયે । જૈસે-અર્થ કી અપેક્ષા યહ સામાયિક ભગવાન્મહાવીર સે નિર્ગત હૈ ઓર સૂત્ર કી અપેક્ષા ગૌતમ આદિ ગણધરોં સે નિર્ગત હૈ ।

શંકા-પહિલે આગમ દ્વાર મેં ૨૧૯ વેં સૂત્ર મેં આત્માગમ, પરમ્પરાગમ, અનન્તરાગમ કા જય વિચાર કિયા ગયા હૈ તય એસા કહા ગયા હૈ કિ -‘યહ સામાયિક પરમ્પરા સે તીર્થકરોં સે હી ચલા આ રહા હૈ-તવ તીર્થકરાદિકોં સે હસકા નિર્ગમન હૈ યહ વાત તો જાન હી લી જાતી હૈ-તવ ફિર યહાં નિર્ગમ કા ઉપાદાન વયોં કિયા ?

ઉત્તર--વહાં આગમ દ્વાર મેં સામાન્ય ઉદ્દેશમાત્ર સે તીર્થકરોં કા જ્ઞાન કરાયા ગયા હૈ ઓર યહાં પર ઉત્તર કા વિશેષ અભિધાનરૂપ નિર્દેશ કિયા ગયા હૈ । તથા યહાં નિર્ગમ મેં ક્ષેત્ર, કાલ, પુરુષ, કારણ પ્રત્યય

કરવામાં આવે છે. કે સામાયિક કયાથી નિર્ગત થયેલ છે ? આ દ્વાર પણ આ ઉપોદ્ધાત નિર્યુક્તિ અનુગમમાં કહેવું જોઈએ. જેમકે અર્થની અપેક્ષા આ સામાયિક ભગવાન મહાવીરથી નિર્ગત છે, અપેક્ષા ગૌતમ વગેરે ગણધરથી નિર્ગત છે.

શંકા--પહેલા આગમદ્વારમાં ૨૧૯ માં સૂત્રમાં આત્માગમ, પરંપરાગમ અનંતરાગમનો જ્યારે વિચાર કરવામાં આવ્યો ત્યારે આ પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે કે આ સામાયિક પરંપરાથી તીર્થકરોથી જ ચાલતું આવે છે. ત્યારે તીર્થકરોથી આનું નિર્ગમન છે, આ વાત તો જણાઈ જ આવે આવે છે તો પછી, અહીં નિર્ગમનું ઉપાદાન કેમ કરવામાં આવ્યું ?

ઉત્તર--ત્યાં આગમ દ્વારમાં સામાન્ય ઉદ્દેશમાત્રથી તીર્થકરોનું જ્ઞાન કરાવવામાં આવ્યું છે. અને અહીં તેમનું વિશેષ અભિધાનરૂપ નિર્દેશ કરવામાં આવેલ છે. તેમજ અહીં નિર્ગમમાં ક્ષેત્ર, કાળ, પુરુષ, કારણ, પ્રત્યય આ

निर्गमनमुच्यते, इत्यपि तस्मादत्र वैशिष्ट्यम्, अतो नास्ति पौनरुक्त्यशङ्केति तृतीयं द्वारम् ॥३॥ तथा-क्षेत्रं वक्तव्यम् । कालः=प्रमाणकालो भावकालश्च वक्तव्यः । कस्मिन् क्षेत्रे कस्मिन् काले कस्मिन्भावे च सामायिकमुत्पन्नमिति वक्तव्यमिति भावः । यथा-क्षेत्रे-मध्य पापानगर्या महासेनवनोद्याने, काले-वैशाखशुक्लैकादश्यां प्रथमपौरुषीकाले, भावे च क्षायिकभावे वर्तमानस्य भगवतो महावीरस्य मुखादनन्तरं सामायिकं निर्गतम् । ततोऽतिरिक्तं यन्निर्गतं सामायिकं तत् परम्परमिति । तदुक्तम्

वइसाह सुद्ध-इकार-सीए सुह पढम पोरिसीकाळे ।

महसेणवणुज्जाणे, पावापुरिसु द्विए रम्मे ॥१॥

इन सब विशेषताओं से विशेषित सामायिक का निर्गमन कहा गया है । इसलिये भी वहां से इसमें विशिष्टता है । इस प्रकार आगम द्वार में सामान्यरूप से कथन होने पर भी वही कथन यहां नाना विशेषताओं को लेकर किया जाने के कारण उससे पुनरुक्तिदोष का प्रसंग प्राप्त नहीं होता है तथा क्षेत्र और काल प्रमाणकाल और भाव काल-का भी कथन करना चाहिये-जैसे-किस क्षेत्र में किस काल में, किस भाव में सामायिक उत्पन्न हुआ है । इस विषय को स्पष्ट करने के लिये कहना चाहिये कि-क्षेत्र में-मध्य पावापुरी में महासेनवनोद्यान में काल में,-वैशाखशुक्ल ११ के दिन प्रथम पौरुषीकाल में, भाव में-क्षायिक भाव में वर्तमान भगवान् महावीर के मुख से अनन्तर सामायिक निकला है, इनके अतिरिक्त जो सामायिक निकला वह परम्पर-सामायिक कहलाया । तदुक्तम्-‘वइसाहसुद्ध’ इत्यादि । इस गाथाओं

सर्व विशेषताओंથી विशेषित सामायિકનું निर्गमન કહેવામાં આવેલ છે. એટલા માટે પણ ત્યાંથી તેમાં વિશિષ્ટતા છે. આ પ્રમાણે આગમ દ્વારમાં સામાન્ય રૂપથી કથન હોવા છતાંએ તેજ કથન અહીં અનેક વિશેષતાઓને લઈને કરવામાં આવેલ છે તેથી તેમાં પુનરુક્તિ દોષનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થતો નથી. તેમજ क्षेत्र અને કાળ-પ્રમાણકાળ અને ભાવકાળનું પણ કથન કરવું જોઈએ, જેમ કે કયા क्षेत्रમાં, કયા કાળમાં, કયા ભાવમાં સામાયિક ઉત્પન્ન થયેલ છે. આ વિષયને સ્પષ્ટ કરવા માટે આ પ્રમાણે કહેવું જોઈએ કે क्षेत्रમાં, મધ્યપાવાપુરીમાં મહાસેન વનોદ્યાનમાં, કાળમાં વૈશાખ શુકલ ૧૧ ના દિવસે પ્રથમ પૌરુષીકાળમાં, ભાવમાં-ક્ષાયિક ભાવમાં, વર્તમાન ભગવાન મહાવીરના મુખથી અનંતર સામાયિક નિર્ગત થયેલ છે. એના સિવાય જે સામાયિક નિર્ગત થયેલ છે પરપર સામાયિક કહેવાયું તદુક્તમ્-‘વइसाह सुद्ध’ इत्यादि આ ગાથાનું તાત્પર્ય એ જ પૂર્વોક્ત રૂપમાં છે. તથા જે

તેલુકપૂજ્યના, સ્વાયમાર્થે ઠિયસ્ત જિણ રણ્ગો ।

મુહમો નિગમવન્નયં, અણંતરં પરંતરં સેસ ॥૨॥

છાયા—વૈગાલશુદ્ધેકાદશ્યાં શુભયથગપૌરુષીકાલે ।

મહાસેનમોદ્યાને પાપાપુરીષુ સ્થિતે રન્યે ॥૧॥

ત્રેલોક્યપૂજિતસ્ય ક્ષાપિકમાર્થે સ્થિતસ્ય જિનરાજસ્ય ।

મુલતો નિર્ગતમેતત્ અનંતરં પરમ્પર શેષ ॥૨॥ ઇતિ

ઇતિ ચતુર્થ દશ્વમં ચ દ્વારમ્ ॥૪॥૧॥

તથા ચ-પુરુષો વક્તવ્યઃ=યસ્માત્પુરુષાદિદં સામાયિકં નિર્ગતં સ પુરુષો વક્તવ્યઃ

યથા-અર્થતો મગવતો મહાવીરાદિદં નિર્ગતં, સૂત્રતશ્ચ ગૌતમાદિગણધરેભ્યઃ । ઇતિ ।

તદુક્તમ્-

‘અત્યઓ ય મહાવીરા, મુહમો મોહમાહમો ।

નિગમયં પુણ અમ્હાણં, પત્તં ચેદપણુકમા ॥૩॥

છાયા—અર્થતશ્ચ મહાવીરાત્, મુહમો ગૌતમાદિતઃ ।

નિર્ગતં પુનરરમાકં, પ્રાતં ચેદમનુક્રમાત્ ॥ ૩ ॥ ઇતિ ષष्ठं દ્વારમ્ ॥ ૬ ॥

તથા-યેન કારણેન તીર્થંકરઃ સામાયિકં કથયતિ, યેન ચ કારણેન ગણધરાસ્તત્ શ્રુયન્તિ, તત્કારણં વક્તવ્યમ્ । યથા-‘મયા તીર્થંકરનામગોત્રં વદ્મં, તત્ત્વ વેદ્યદિવ્ય’-મિતિકારણમાશ્રિત્ય તીર્થંકરઃ સામાયિકં કથયતિ ।

કા તાત્પર્ય યહી પૂર્વોક્તરૂપ સે હૈ તથા જિસ પુરુષ સે સામાયિક નિર્ગત હુઆ હૈ, ઉસ પુરુષ કા બી કથન કરના ચાહિયે-જૈસે અર્થ કી અપેક્ષા યહ સામાયિક મગવાન્ મહાવીર સે નિકલા હૈ ઓર સૂત્ર કી અપેક્ષા ગૌતમાદિ ગણધરોં સે નિકલા હૈ-તદુક્તમ્ ‘અત્યઓ ય મહાવીરા’ ઇત્યાદિ । હસ ગાથાકો તાત્પર્ય યહી પૂર્વોક્ત હૈ । તથા જિસ કારણ સે તીર્થંકર સામાયિક કહતે હૈં ઓર જિસ કારણ સે ગણધર ઉસે સુનતે હૈં ઉસ કારણ કા બી કથન કરના ચાહિયે । જૈસે-મૈને તીર્થંકર નામ ગોત્ર કા વન્ધ કિયા હૈ, અતઃ યહ મુજે વેદન કરને કે યોગ્ય હૈ’ હસ

પુરુષથી આ સામાયિક નિર્ગત થયેલ છે, તે પુરુષનું પણ કથન કરવું બેઠ ઓ બેમ અર્થની અપેક્ષા આ સામાયિક લગવાન મહાવીરથી નિર્ગત છે. અને સૂત્રની અપેક્ષાએ ગૌતમાદિ ગણધરોથી નિર્ગત છે તદુક્તમ્ ‘અત્યઓ ય મહા વીરા’ ઇત્યાદિ આ ગાથાનું તાત્પર્ય પૂર્વોક્ત રૂપમાં જ છે તથા જે કારણથી તીર્થંકર સામાયિક કહે છે, અને જે કારણથી ગણધરો તેને સાંભળે છે, તે કારણનું કથન પણ કરવું બેઠ ઓ. જેમ-મેં તીર્થંકર નામ ગોત્રનો બધ

તદુક્તમ્—

તિથ્યરો કિં કારણં ભાસઈ સામાયં તુ અજ્ઞયણં ? ।

તિથ્યરનામગોત્રં, વદ્ધ મે વેદ્યન્તિ” ॥૪॥

છાયા-તીર્થકરઃ કિં કારણં ભાષતે, સામાયિકં તુ અજ્ઞયણમ્ ? ।

તીર્થકરનામગોત્રં વદ્ધં મયા વેદયિતવ્યમિતિ ॥૪॥

અત્રેદં વોદ્યમ્—

તીર્થકાસ્તીર્થકરભવગ્રહણાત્તૃતીયે પૂર્વભવેડગ્લાન્યા ધર્મદેશનાદિભિસ્તીર્થકર-
નામગોત્રં વધ્નાતિ । તચ્ચ તીર્થકરનામગોત્રં મનુષ્યગતાવેવ સ્ત્રી યા પુરુષો વા
નપુંમકો વા શુભલેશ્યઃ ‘અર્હત્સિદ્ધધવવને’—ત્યાદિભિઃ પુનઃ પુનરાસેવિતૈ-
વિંશત્યાકારણૈઃ વિંશતિસ્થાનકસેવનરૂપૈઃ, અન્યતરૈર્વાં એકદ્વિત્ર્યાદિભિરતિપુટ્ટિ-
નીતૈઃ કારણૈ વધ્નાતિ । યત્ર ગવે તીર્થકરનામગોત્રં વધ્નાતિ સ મનુષ્યભવઃ

કારણ કો આશ્રિત કરકે તીર્થકર સામાયિક કા કથન કરતે હૈં ।
તદુક્તમ્ ‘તિથ્યરો કિં કારણં’ इत्यादि—इस गाथाका भाव यही पूर्वोक्त
है । तात्पर्य यह है कि, तीर्थकर तीर्थकर भवको ग्रहण करने से पहिले
नीसरे भव में विना किसी ग्लानि भाव के धर्मदेशना आदि कार्य करते
हैं । इससे वे तीर्थकर नाम गोत्र तर्ज जा बन्ध कर लेते हैं । यह तीर्थ-
कर नाम गोत्र कर्म का बन्ध मनुष्य गति में ही होता है, चाहे
वह स्त्री हो, पुरुष हो या नपुंसक हो इनमें से कोई भी हो,
यदि वह शुभलेश्यावाला है, और विंशति (२०) स्थान को उसने
अच्छी प्रकार से पुनः पुनः आसेवन किया है या इन बीस स्थानों
में से एक दो तीन आदि स्थानों का सेवन कर उन्हें उराने अत्यन्त

કર્ચો છે, એથી તે મને વેદન કરવા યોગ્ય છે, આ કારણને આશ્રિત કરીને
તીર્થકર સામાયિકનું કથન કરે છે, તદુક્તમ્—‘તિથ્યરો કિં કારણ’ ઇત્યાદિ
આ ગાથાનો ભાવ પૂર્વોક્ત રૂપમાં જ છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે, તીર્થકર
તીર્થકર ભવને ગ્રહણ કરતા પહેલાં તૃતીય ભવમાં વગર કોઈપણ જાતના
ગ્લાનિ ભાવથી ધર્મદેશના આદિ કાર્યો કરે છે એથી તે તીર્થકર
નામ ગોત્રનો બધ કરી લે છે આ તીર્થકર નામ ગોત્ર કર્મનો બધ મનુષ્ય
ગતિમાં જ કરે છે, ભલે તે પછી સ્ત્રી હોય કે પુરુષ હોય કે
નપુંસક હોય, આમાંથી કોઈપણ હોય, જો તે શુભલેશ્યા યુક્ત
છે, અને વિંશતિ (૨૦) સ્થાન કેને તેણે સારી રીતે વારવાર આસેવન
કર્ચો છે યા આ વીસ સ્થાનોમાંથી એક, બે-ત્રણ વગેરે સ્થાનોનું સેવન

પ્રથમઃ, દ્વિતીયો દેવભવો નારકભવો વા, તૃતીયમનુભવે તુ તીર્થકરો ભૂત્વા સામાયિકપ્રરૂપણાદિભિઃ તીર્થકરનામકર્મક્ષય કૃત્વા સિદ્ધો ભવતીતિ । તથા-ગૌતમાદયો ગણધરા येन कारणेन सामायिकं शृण्वन्ति, तदेवं विज्ञेयम् । तथादि-भगवन्मुखारविन्दनिर्गतसामायिकश्रवणेन ज्ञानमुत्पद्यते इति ज्ञानार्थं गणधराणां सामायिकश्रवणमिति । सामायिकश्रवणजनितज्ञानं सुन्दरामुन्दरभावानां=शुभा-शुभपदार्थानाम् उपलब्धये=भवबोधाय भवति । ततश्च शुभेषु प्रवृत्तिरशुभेभ्यश्च

પુષ્ટ કર લિધા છે, તો વહ તીર્થકર નામ ગોત્ર કર્મ કા બન્ધ કરતા છે । જિસ ભવ મેં વહ તીર્થકર નામ ગોત્ર કા વન્ધ કરતા છે, उसका वह पहिला भव होना है । इसके बाद वह सरकर दूसरे भव में या तो देव-पर्याय में जाता है या नारकपर्याय में-छो यह उसका दूसरा भव होता है, वहां से निकल कर फिर यह मनुष्य भव में आता है और यह उसका तृतीय भव होता है । इस भव में वह तीर्थकर होकर सामायिक प्ररूपणा आदि द्वारा तीर्थकर नामकर्म का क्षय करके सिद्ध हो जाता है । तथा गौतम आदि गणधर जिस कारण से सामायिक का श्रवण करते हैं-वह कारण इस प्रकार से है—

અગવાન કે મુગ્ધારવિન્દ સે નિર્ગત જો સામાયિક છે, उस सामायिक के श्रवण करने से इन्हें ज्ञान उत्पन्न होता है । इसलिये ज्ञान प्राप्ति के निमित्त सामायिक का श्रवण गणधर करते हैं । जो ज्ञान सामायिक श्रवण करने से उत्पन्न होता है, वह ज्ञान शुभ और

કરીને તેમને તેણે અતીવ સ પુષ્ટ કરી લીધા છે, તો તે તીર્થકર નામ ગોત્ર કર્મનો બંધ કરે છે જે ભવમા તે તીર્થકર નામગોત્રનો બંધ કરે છે, તેનો તે ભવ પ્રથમ ભવ હોય છે, ત્યાર પછી તે મરણ પામીને બીજા ભવમા કાતો દેવપર્યાયમાં જાય છે, કાં નારકપર્યાયમાં, તો આમ તેનો આ દ્વિતીય ભવ હોય છે ત્યાંથી નીકળીને ફરી તે મનુષ્ય ભવમાં આવે છે અને આ તેનો તૃતીય ભવ હોય છે આ ભવમાં તે તીર્થકર થઈને સામાયિક પ્રરૂપણા વગેરે વડે તીર્થકર નામકર્મનો ક્ષય કરીને સિદ્ધ થઈ જાય છે. તેમજ ગૌતમ વગેરે ગણધર જે કારણથી સામાયિકનું શ્રવણ કરે છે તે કારણ આ પ્રમાણે છે—

ભગવાનના મુખારવિન્દથી નિર્ગત જે સામાયિક છે. તે સામાયિક શ્રમણ કરવાથી તેમને જ્ઞાન થાય છે એથી જ્ઞાન પ્રાપ્તિ માટે જ ગણધરો સામાયિકનું શ્રવણ કરે છે. જે જ્ઞાન સામાયિક શ્રમણ કરવાથી ઉત્પન્ન થાય છે, તે જ્ઞાન શુભ અને અશુભ પદાર્થોના અવબોધ માટે હોય

નિવૃત્તિર્ભવતિ । તે ચ પ્રવૃત્તિનિવૃત્તીક્રમેણ તપઃસંયમયોઃ કારણમ્ । તપઃ સંય-
મયોઃ સતોઃ પાપકર્મણોઽગ્રહણમ્ । તતશ્ચ કર્મવિવેકઃ=કર્મ નિર્જરા-જીવપ્રદેશેભ્યઃ
કર્મણઃ પૃથગ્ભવનમ્ । તેન જીવસ્ય અશરીરિતા, અશરીરિતયા અનાવાધતા તતશ્ચ
જીવોઽવેદનો=વેદનારહિતો ભવતિ । અવેદનત્વાચ્ચ અનાકુલઃ=અવિહ્વલો ભવતિ ।
તતશ્ચ નિરુક્=સમસ્તભાવરોગરહિતઃ । તતશ્ચ જીવોઽચલઃ । અચલત્વેન સિદ્ધિક્ષેત્રે
શાશ્વતો ભવતિ । શાશ્વતત્વં ચોપગતઃ સન્નવ્યાવાધસુખં લભતે । इत्थ परम्पराऽव्या-
बाधसुखनिमित्तं सामायिकश्रवणम् । तदुक्तम्-

‘ગોયમમાઈ સામાઈયં તુ કિં કારણં નિસામે’તિ ? ।

નાળસસ તં તુ સુંદરમંગુલભાવાળ ઉવલદ્વી ॥૫॥

અશુભ પદાર્થો’ કે અવબોધ કે લિયે હોતા હૈ इसलिसे इससे शुभ में
प्रवृत्ति और अशुभ से निवृत्ति होती है । अब जो ये शुभमें प्रवृत्ति
और अशुभ से निवृत्ति हैं, वे तप और संयम में कारण होती हैं ।
जब तप और संयम का सद्भाव आत्मा में हो जाता है तब
पाप कर्म का ग्रहण आत्मा में नहीं होता । इससे पूर्व ‘संचितकर्मों’
की निर्जरा होती है जीव के प्रदेशों से कर्मों का पृथक्करण होता है
-इससे जीवमें अशरीरिता और इससे अनावाधता होती है । इससे
जीव वेदना रहित बन जाता है-और वेदना रहित होने के कारण वह
आकुलता रहित बन समस्त भावरोग से रहित बन जाता है । भाव
रोग से रहित होने के कारण फिर वह अचल होकर सिद्धिक्षेत्र में
शाश्वत विराजमान हो जाता है और अव्याबाध सुख का भोक्ता हो जाता
है । इस प्रकार परम्परारूप से अव्यबाध सुख प्राप्ति के निमित्त सामा-

છે માટે એથી શુભમાં પ્રવૃત્તિ અને અશુભથી નિવૃત્તિ થાય છે. હવે જો આ
શુભમાં પ્રવૃત્તિ અને અશુભથી નિવૃત્તિ છે, તે તપ અને સંયમમાં કારણરૂપ
હોય છે જ્યારે તપ અને સંયમનો સદ્ભાવ આત્મામાં છે, ત્યારે ‘પાપકર્મ’નું
ગ્રહણ આત્મામાં હોતું નથી. આનાથી પૂર્વસંચિત કર્મોની નિર્જરા થાય છે,
જીવના પ્રદેશોથી કર્મોમાં પૃથક્કરણ હોય છે, આથી જીવમાં અશરીરતા અને
એથી અનાવાધતા હોય છે. એથી જીવ વેદના રહિત થઈ જાય છે. અને
વેદના રહિત થવાથી તે આકુલતા રહિત બનીને સમસ્ત ભાવરોગથી રહિત
થઈ જાય છે. ભાવરોગથી તે અચળ થઈને સિદ્ધિ ક્ષેત્રમાં શાશ્વત વિરાજમાન
થઈ જાય છે. અને અવ્યાબાધ સુખલોકતા થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે પરપરા
રૂપથી અવ્યાબાધ સુખ પ્રાપ્તિ નિમિત્ત સામાયિકનું શ્રમણ છે. તદુક્તમ

હોઈ પવિત્તિ નિવિત્તી, સંજમતવષાવકમ્મ અગ્ગહણં ।

કમ્મ વિવેગો ય તદા, કારણમસરીરયા ચૈવ ॥૬॥

કમ્મવિવેગો અસરીરયાઈ અસરીરયાઽનાવાહાણ ।

હોઈ અણવાહનિમિત્તં અવેયણો અણાઉલો નીરુઓ ॥૭॥

નિરુયત્તાણ અયલો અયલત્તાણ ય સાસણ હોઈ ।

સાસયભાવમુવગઓ અવ્વાવાહં મુહં લહઈ' ॥૮॥

છાયા—ગૌતમાદયસ્તુ કિં કારણં સામાયિકં નિશામયન્તિ ।

જ્ઞાનસ્ય તતસ્તુ સુન્દરમદ્ગુલ ભાવનામુપલબ્ધિઃ ॥૫॥

મનન્તિ પ્રવૃત્તિર્નિવૃત્તિઃ સંયમતપઃ પાપકર્મગ્રહણમ્ ।

કર્મવિવેકશ્ચ તથા કારણમશરીરતા ચૈવ ॥૬॥

કર્મવિવેકોઽશરીરતાયાઃ અશરીરતાઽનાવાધાયાઃ ।

ભવતિ અનાવાધાનિમિત્તમ્ અવેદનમ્ અનાકુલો નીરુક્ ॥૭॥

નીરુક્તયાઽચલઃ અચલતયા ચ શાશ્વતો ભવતિ ।

શાશ્વતભાવમુપગતઃ અવ્યાવાધં સુખં લભતે ॥૮॥ ઇતિ ।

તથા—યેન પ્રત્યયેન=વિશ્વાસેન ભગવતા સામાયિકમુપદિષ્ટં, યેન ચ પ્રત્યયેન ગણધરા ભગવતોપદિષ્ટં સામાયિકં શ્રુણ્વન્તિ, સ પ્રત્યયશ્ચ વક્તવ્યઃ । યથા—અહં કેવલજ્ઞાનીતિ પ્રત્યયેન તીર્થંકરઃ સામાયિકં વ્રવીતિ । અયં સર્વજ્ઞ ઇતિ પ્રત્યયેન ગણધરાસ્તત્ શ્રુણ્વન્તિ ।

યિક કા શ્રવણ હૈં । તદુક્તમ્—‘ગોયમાઈ સામાઈયંતુ કિં કારણં નિસા-
મેંતિ ?’ ઇત્યાદિ ગાથાઓં કા ભાવાર્થ યહી પૂર્વોક્તરૂપ સે હૈં । તથા
જિસ પ્રત્યય—વિશ્વાસ કો લેકર ભગવાન્ સામાયિક કા ઉપદેશ કરતે
હૈં ઓર જિસ વિશ્વાસ કો લેકર ગણધર ભગવદુપદિષ્ટ સામાયિક કા
શ્રવણ કરતે હૈં । એસા વહ પ્રત્યય ભી કહના ચાહિયે । જૈસે ‘મૈ કેવલી
હું—કેવલ જ્ઞાનવાલા હું—હસ વિશ્વાસ સે તીર્થંકર સામાયિક કા કથન
કરતે હૈં, તથા ચે ભગવાન્ સર્વજ્ઞ હૈં હસ નિશ્ચય સે ગણધર ઉસ ઉપ-

‘ગોયમાઈ સામાઈયં તુ કિં કારણં નિસામેંતિ ? ’ વગેરે ગાથાઓનેા ભાવાર્થ
પૂર્વોક્ત રૂપમાં જ થાય છે. તથા જે પ્રત્યય વિશ્વાસને લઈને ભગવાન
સામાયિક વિષે ઉપદેશ કરે છે, અને જે વિશ્વાસના આધારે ગણધરે ભગવ
દુપદિષ્ટ સામાયિકનું શ્રવણ કરે છે, એવો તે પ્રત્યય પણ કહેવો. નોંધ્યે—
જેમ ‘હું કેવલી છું’ કેવલ જ્ઞાનવાળો છું. આ વિશ્વાસથી તીર્થંકર સામા-
યિકનું કથન કરે છે, તેમજ આ ભગવાન સર્વજ્ઞ છે આ નિશ્ચયથી ગણધરે

તદુક્તમ્—

‘કેવલનાણજુઓઽહં, તિજિણો સામાહ્યં ઉવદિસેહ ।

સવ્વવિઝ્ઞણેસો હ્ય, પચ્ચપ્પઓ ગણી નિસામિતિ ॥૯॥

છાયા—કેવલજ્ઞાનયુતોઽહમિતિ જિનઃ સામાયિકમુપદિશતિ ।

સર્વવિદેપ ઇતિ પ્રત્યયતો ગણિ નિશામયન્તિ ॥૯॥ ઇતિ

તથા—સામાયિકસ્ય લક્ષણં વક્તવ્યમ્ । યથા—સમ્યક્ત્વસામાયિકસ્ય તત્ત્વશ્રદ્ધાનં લક્ષણં, શ્રુતસામાયિકસ્ય જીવાદિપરિજ્ઞાનં લક્ષણં, ચારિત્રસામાયિકસ્ય સાવધવિરતિલક્ષણમ્, દેશવિરતિસામાયિકસ્ય તુ વિરત્યવિરતિસ્વરૂપં મિશ્રં લક્ષણમ્ ।

તદુક્તમ્—

‘સામાહ્યસ્સ લક્ખણ, —મુત્તં ચઉવ્વિહં જિણવરિંદેહિં ।

સદ્દહણ જાણણાં સ્વલ્લુ, વિરઈ મીસં ચઉત્થં તુ ॥૧૦॥’

છાયા—સામાયિકસ્ય લક્ષણમુક્તં ચતુર્વિધં જિનવરેન્દ્રૈઃ ।

શ્રદ્ધાન જ્ઞાનં સ્વલ્લુ વિરતિ મિશ્રં ચતુર્થં તુ ॥૧૦॥ ઇતિ ।

ઇતિ નવમં દ્વારમ્

દિષ્ટ સામાયિક કા શ્રવણ કરતે’ હૈ । તદુક્તમ્—કેવલનાણજુઓઽહંતિ જિણો સામાહ્યં ઉવદિસેહ’ ઇત્યાદિ ગાથાકા ભાવાર્થ યહાં પૂર્વોક્ત હૈ । તથા સામાયિક કા લક્ષણ બી કહનાં ચાહિયે—જૈસે સમ્યક્ત્વ સામાયિક કા લક્ષણ તત્ત્વાર્થ કી શ્રદ્ધા હૈ । શ્રુતસામાયિક કા લક્ષણ જીવાદિતત્ત્વો કા પરિજ્ઞાન હોના હૈ । ચારિત્ર સામાયિક કા લક્ષણ સર્વ સાવધયોગ સે વિરતિ હોના હૈ । દેશવિરતિ સામાયિક કા લક્ષણ વિરતિ અવિરતિ-રૂપિ મિશ્રસ્વરૂપ હૈ । તદુક્તમ્—સામાહ્યસ્સ લક્ખણમુત્તં ચઉવ્વિહં જિણ-વરિંદેહિં’ ઇત્યાદિ ગાથા કા ભાવ યહી પૂર્વોક્તરૂપ સે હૈ । યહ નવમદ્વાર હૈ । તથા—હસ દશમદ્વાર મેં નૈગમ આદિ નયોં કા વિવેચન કરના ચાહિયે ।

તે ઉપદિષ્ટ સામાયિકનુ શ્રવણ કરે છે. તદુક્તમ્—‘કેવલનાણજુઓઽહંતિ જિણો સામાહ્યં ઉવદિસેહ’ ઇત્યાદિ ગાથાનો ભાવાર્થ પૂર્વોક્ત રૂપમાં જ છે. તેમ જ સામાયિકનું લક્ષણ પણ કહેવું જોઈએ—જેમ ‘સમ્યક્ત્વ સામાયિકનું લક્ષણ તત્ત્વાર્થની શ્રદ્ધા છે. શ્રુત સામાયિકનું લક્ષણ જીવાદિ તત્ત્વોનું પરિજ્ઞાન થવું છે. ચારિત્ર સામાયિકનું લક્ષણ સર્વ સાવધ યોગથી વિરતિ થવું છે. દેશ વિરતિ અવિરતિરૂપી મિશ્ર સ્વરૂપ છે, તદુક્તમ્—‘સામાહ્યસ્સ લક્ખણમુત્તં ચઉવ્વિહં જિણવરિંદેહિં’ વગેરે ગાથાનો ભાવ પૂર્વોક્ત રૂપમાં જ છે આ નવમ દ્વાર છે. તેમ જ આ દશમદ્વારમાં નૈગમ વગેરે નયોનું વિવેચન કરવું જોઈએ.

તથા-નયો નૈગમાદિ લક્ષણો વક્તવ્યઃ । નનુ નયપ્રમાણે નયા અભિહિતાઃ, વક્ષ્યમાણે ચતુર્થે નયલક્ષણે મૂલાનુયોગદ્વારે ચ ભણિષ્યન્તે, પુનરિહોપાદાનં કિમર્થમ્ ? इति चेत्, उच्यते, पूर्वं नयप्रमाणे नयानां स्वरूपमात्रमभिहितम्, अत्र तु नयानां समवतारं, कस्य नयस्यानुमतं किं सामायिकमिति च दर्शयितुं नयग्रहणम् । तथा-वक्ष्यमाणे मूलद्वारे नयाः प्रतिपदं सूत्रार्थविषयाः, अत्र तु सामायिक-समुदायार्थमात्रविषया इत्यदोषः ॥इति दशमं द्वारम् १०॥

તથા-તેષાં નયાનાં સમવતારો વક્તવ્યઃ । નૈગમાદિનયાનાં યત્ર સમવતારઃ સંભવતિ, તત્ર સ દર્શનીય इति भावः । तदुक्तम्—

શંકા--નયપ્રમાણ મેં પહિલે નય કહદિયે ગયે હૈં, તથા વક્ષ્યમાણ ચૌથે નયલક્ષણ મેં ઔર મૂલાનુયોગદ્વાર મેં યે નય કહે મી જાવેંગે, તો ફિર યહાં ઇનકે ઉપાદાન કરને કા કયા પ્રયોજન હૈ ?

ઉત્તર—પહિલે નયરૂપ પ્રમાણદ્વાર મેં નયોં કા કેવલ સ્વરૂપ કહા ગયા હૈ—યહાં તો નયો કા સમવતાર તથા કૌન નય કિસ સામાયિક કો માનતા હૈ, યહ સબ કહા જાતા હૈ, ઇસલિયે ઇસ વિષય કો કહને કે લિયે ઇસ દ્વાર કા કથન આવશ્યક કહા ગયા હૈ । તથા વક્ષ્યમાણ જો મૂલદ્વાર હૈં, ઉસમેં જો નય હૈં વે હરેક પદ મેં સૂત્રાર્થ કો વિષય કરનેવાલે કહે ગયે હૈં । ઔર યહાં તો સામાયિક સમુદાય કે માત્ર અર્થ કો વિષય કરનેવાલે કહે ગયે હૈં । ઇસલિયે યહાં પુનરુક્તિ દોષ કી પ્રસક્તિ હોને કી સંભાવના હી નહીં હોતી હૈ । તથા ઉનનયોં કે સમવતાર કહના ચાહિયે । અર્થાત્ નૈગમ આદિ નયોં કા જહાં સમવતાર

શંકા:--નયપ્રમાણમાં પહેલાં નયો કહેવામાં આવ્યાં છે, તેમ જ વક્ષ્યમાણ ચતુર્થ નયલક્ષણમાં અને મૂલાનુયોગદ્વારમાં આ નયો પણ કહેવામાં આવશે પછી અહીં તેમનું ઉપાદન કરવાનું પ્રયોજન શું છે ?

ઉત્તર:--પ્રથમ નય રૂપ પ્રમાણદ્વારમાં નયોનું કેવળ સ્વરૂપ કહેવામાં આવ્યું છે. અહીં તો નયોનો સમવતાર તેમ જ કયો નય કયા સામાયિકને માને છે, આ બધું કહેવામાં આવે છે એટલા માટે આ વિષયને કહેવા માટે આ દ્વારનું કથન આવશ્યક માનવામાં આવ્યું છે. તેમ જ વક્ષ્યમાણ જે મૂલદ્વાર છે, તેમાં જે નય છે, તે દરેકે દરેક પદમાં સૂત્રાર્થને વિષય બનાવનાર કહેવામાં આવેલ છે. અને અહીં તો સામાયિક સમુદાયના માત્ર અર્થને વિષય બનાવનારા કહેવામાં આવ્યા છે, એથી અહીં પુનરુક્તિ દોષની પ્રસક્તિ થવાની સંભાવના નથી. તેમ જ તે નયોના સમવતાર પણ કહેવા

‘મૂઢનશ્યં સુયં કાલિયં તુ ન નયા સમોયરંતિ ઇહં ।

અપુહુત્તે સમોયારો, નત્થિ પુહુત્તે સમોયારો ॥૧૧॥’

છાયા—મૂઢનયિકં શ્રુતં કાલિકં તુ ન નયાઃ સમવતરન્તિ ઇહ ।

અપૃથક્ત્વે સમવતારો નાસ્તિ પૃથક્ત્વે સમવતારઃ ॥૧૧॥ઇતિ ।

અયં માવઃ—કાલિકં શ્રુતં તુ મૂઢનયિકમ્—મૂઢાઃ=અવિભાગસ્થા નયા યસ્મિન્-
સ્તન્મૂઢનયમ્, તદેવ મૂઢનયિકમ્—અવિભક્તનયયુક્તમ્ । અત ઇહ કાલિકશ્રુતે નયા
ન સમવતરન્તિ । તથા—અપૃથક્ત્વે=ચરણકરણ—ધર્મકથાગણિત—દ્રવ્યાનુયોગલક્ષ-
ણાનાં ચતુર્ણામનુયોગાનામપૃથગ્ભાવે નયાનાં પ્રતિસૂત્રં સમવતારો ભવતિ । પૃથક્ત્વે=
ચરણકરણ—ધર્મકથા—ગણિત—દ્રવ્યાનુયોગાનાં પૃથગ્ભાવે સમવતારો ન ભવતીતિ ।
અત્રેદં બોધ્યમ્—પૂર્વ ચરણકરણાદિ ચતુર્ણામનુયોગાનામપૃથગ્ભાવે પ્રતિસૂત્રં ચતુર્ણા-

અન્તર્ભાવ સંભવિત્ત્વો, વહાં વહ દિશ્વલાનાં ચાહિયે । તદુક્તમ્ ‘મૂઢન-
શ્યં’ ઇત્યાદિ—ઇસ ગાથા કા ભાવ યહ હૈ કિ—‘કાલિકશ્રુત’ મૂઢનયિક હૈ—
અવિભક્તનયોં સે યુક્ત હૈ, ઇસલિયે ઇસ કાલિક શ્રુત મેં નયોં કા સમ-
વતાર નહીં હોતા હૈ । તથા ચરણ, કરણ, ધર્મકથાગણિત ઓર દ્રવ્યાનુ-
યોગરૂપ જો ચાર અનુયોગ હૈ—उनकी अपृथगवस्था में नयों का समवतार
प्रत्येक सूत्र में होता है । तथा इनकी पृथक् अवस्था में नयों का समव-
तार नहीं है । यहां ऐसा समझना चाहिये, पहिले चरण करण आदि
चारों अनुयोग में पृथक्ता नहीं थी—अर्थात् अपृथक्ता थी । सो इस अपृ-
थगवस्था में—अभिन्नता में हरएक सूत्र में चारों अनुयोगों का अवतार
हो जाता था, सो इस अवतार में नयों का अवतार होना निश्चित था ।

જોઈએ. એટલે કે નેગમ વગેરે નયોનો જ્યાં સમવતાર—અન્તર્ભાવ સંભવિત
હોય, ત્યાં તે બતાવવો જોઈએ. તદુક્તમ્ ‘મૂઢનશ્યં’ ઇત્યાદિ આ ગાથાનો
ભાવ આ પ્રમાણે છે કે ‘કાલિક શ્રુત મૂઢનયિક છે, અવિભક્ત નયોથી યુક્ત
છે, એથી આ કાલિક શ્રુતમાં નયોનો સમવતાર હોતો નથી. તથા ચરણ,
કરણ, ધર્મકથા ગણિત અને દ્રવ્યાનુયોગ રૂપ જે ચાર અનુયોગો છે,
તેમની અપૃથગવસ્થામાં નયોનો સમવતાર દરેકે દરેક સૂત્રમાં હોય
છે તેમ જ એમની પૃથક્ અવસ્થામાં નયોનો સમવતાર થતો નથી. અહીં
આમ સમજવું જોઈએ—પહેલા ચરણ કરણ વગેરે ચારે ચાર અનુયોગમાં
પૃથક્તા ન હતી. એટલે કે અપૃથક્તા હતી. તે આ અપૃથગાવસ્થામાં—
અભિન્નતામાં દરેકે દરેક સૂત્રમાં ચારે ચાર અનુયોગોનો સમવતાર થઈ જતો
હતો આ અવતારમાં નયોનો અવતાર નિશ્ચિત હતો, પરંતુ કાળ પ્રભાવથી

મપ્યવતારે નયાવતારો નિશ્ચિતભાસીત્ । કાલપ્રભાત્રાત્ શિષ્યાણાં બુદ્ધિમાન્ધ્યમવેક્ષ્ય
નયાનાં વિચારવાહુલ્યમસુગમત્વં ચ વિલોક્ય ચિરન્તેનૈરાચાર્યૈશ્ચત્વારોઽનુયોગાઃ
પૃથક્પૃથક્વ્યવસ્થાપિતાઃ । તન્ન-ચરણકરણાનુયોગે

આચારાઙ્ગસૂત્રં પ્રશ્નવ્યાકરણં ચેતિ દ્વે અઙ્ગસૂત્રે, દશવૈકાલિકં-મૂલસૂત્રમ્, વૃહત્ક-
લ્પાદીનિ ચત્વારિચ્છેદસૂત્રાણિ, આવશ્યકસૂત્રં ચેત્યષ્ટૌ સૂત્રાણિ । ધર્મકથાઽનુયોગે-
જ્ઞાતાધર્મકથાઙ્ગમ્, ઉપાસકદશાઙ્ગમ્, અન્તકૃદશાઙ્ગમ્, અનુત્તરોપપાતિક-
દશાઙ્ગમ્, વિપાકસૂત્રં ચૈતાનિ પંચાઙ્ગસૂત્રાણિ, ઔપપાતિકસૂત્રં, રાજપ્રશ્નીયસૂત્રં,
નિરયાવલિકાદીનિ પંચેતિ મિલિત્વા સપ્તોપાઙ્ગસૂત્રાણિ, ઉત્તરાધ્યયનં મૂલસૂત્રં
ચેતિ ત્રયોદશસૂત્રાણિ ।

પરંતુ કાલ કે પ્રભાવ સે શિષ્યોંકી બુદ્ધિ મેં મન્દતા આતી ગઈ, સો હસ
મન્દતા કો દેલકર તથા નયસંબન્ધી વિચાર વાહુલ્ય કો ઓર ઉસમેં
અસુગમતા કો જાનકર પ્રાચીન આચાર્યોં ને પૃથક્ પૃથક્ રૂપસે ચાર
અનુયોગ વ્યવસ્થાપિત કર દિયે હૈ । હનમેં જો ચરણકરણાનુયોગ હૈ, ઉસમેં
આચારાઙ્ગ સૂત્ર, પ્રશ્નવ્યાકરણ યે દો અંગસૂત્ર, દશવૈકાલિક મૂલસૂત્ર
વૃહત્કલ્પ આદિચાર છેદ સૂત્ર ઓર આવશ્યક સૂત્ર યે આઠ સૂત્ર હૈ ।
ધર્મકથાનુયોગ મેં-જ્ઞાતાધર્મકથાઙ્ગ, ઉપાસકદશાઙ્ગ, અન્તકૃદશાઙ્ગ, અનુ-
ત્તરોપપત્તિકદશાઙ્ગ, ઓર વિપાકસૂત્ર યે પાંચ, અઙ્ગસૂત્ર, તથા-ઔપપા-
તિક સૂત્ર, રાજપ્રશ્નીયસૂત્ર ઓર નિરયાવલિકા આદિ ૫ ઉપાઙ્ગસૂત્ર યે
૭ સાતે ઉપાઙ્ગ સૂત્ર, એવં ઉત્તરાધ્યયનરૂપ મૂલ સૂત્ર હસ પ્રકાર યે ૧૩
સૂત્ર હૈ । ગણિતાનુયોગ મેં જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞસિ, ચંદ્રપ્રજ્ઞસિ સૂર્યપ્રજ્ઞસિ યે ત્રીન

શિષ્યેની બુદ્ધિમાં મન્દતા આવતી ગઈ, આ બુદ્ધિ મન્દતા બેઠને તથા નય
સંબન્ધી વિચાર વાહુલ્યને અને તેમાં અનુગમતાને બાણીને પ્રાચીન આચાર્યોંએ
પૃથક્ પૃથક્ રૂપમાં ચાર અનુયોગો વ્યવસ્થાપિત કરી દીધા, આમાં બે ચરણ
કરણાનુયોગ છે, તેમાં આચારાંગસૂત્ર, પ્રશ્નવ્યાકરણ એ બન્ને અંગસૂત્રો,
દશવૈકાલિક મૂલ સૂત્ર બૃહત્કલ્પ વગેરે ચાર છેદ સૂત્ર અને આવશ્યક સૂત્ર
આ આઠ સૂત્રો છે. ધર્મકથાનુયોગમાં જ્ઞાતાધર્મકથાંગ, ઉપાસકદશાંગ, અન્ત-
કૃદશાંગ, અનુત્તરોપપત્તિક દશાંગ, અને વિપાકસૂત્ર આ પાંચ અંગસૂત્ર તથા
ઔપપાત્તિકસૂત્ર, રાજપ્રશ્નીય સૂત્ર અને નિરયાવલિકા આદિ ૫ ઉપાંગસૂત્રો,
આ ૭ ઉપાંગ સૂત્રો, તથા ઉત્તરાધ્યયન રૂપ મૂળ સૂત્ર આ પ્રમાણે આ બધાં
૧૩ સૂત્રો છે. ગણિતાનુયોગમાં જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞસિ, ચંદ્ર પ્રજ્ઞસિ, સૂર્ય પ્રજ્ઞસિ

ગણિતાનુયોગે—

જમ્બૂદ્વીપમજ્જસિઃ ૧ ચન્દ્રમજ્જસિઃ ૨, સૂર્યમજ્જસિઃ ૩ ત્રીણ્યુપાઙ્ગસૂત્રાણિ ।

દ્રવ્યાનુયોગે તુ—

સૂત્રકૃતાઙ્ગ, સ્થાનાઙ્ગ, સમવાયાઙ્ગ, ભગવતી ચેતિ ચત્વાર્યઙ્ગસૂત્રાણિ, જીવાજીવાભિગમઃ પ્રજ્ઞાપના ચેતિ દે ઉપાઙ્ગસૂત્રે, નન્દી અનુયોગદ્વારં ચેતિ દ્વે મૂલસૂત્રે ઇતિ અષ્ટૌ સૂત્રાણિ । ઇત્યં ચતુર્ણામનુયોગાનાં પૃથક્પૃથક્ગ્વ્યવસ્થાપનાત્ નયાનાં સમવતારઃ સમ્પ્રતિ વ્યવચ્છિન્ન ઇતિ કરણચરણાનુયોગવર્તિનિ સામાયિકે નયાવતારઃ સમ્પતિ ન ભવતીતિ । ઇત્યેકાદશં દ્વારમ્ ॥૧૧॥

તત્ર—કસ્ય નયસ્ય કિં સામાયિકં મોક્ષમાર્ગત્વેનાનુમતમિત્યપિ વક્તવ્યમ્ । યથા—નૈગમસંગ્રહવ્યવહારાસ્યયોડપિ નયાસ્તપઃ સંયમરૂપં ચારિત્રસામાયિકં, નિર્ગ્ર-

ઉપાઙ્ગસૂત્ર હૈં । દ્રવ્યાનુયોગ મેં સૂત્રકૃતાઙ્ગસ્થાનાઙ્ગ, સમવાયાઙ્ગ, ઓર ભગ-
વતી યે ચાર અંગસૂત્ર, તથા જીવાભિગમ, ઓર પ્રજ્ઞાપના યે દો ઉપાઙ્ગ,
સૂત્ર, એવં નન્દી, અનુયોગદ્વાર યે દો મૂલસૂત્ર હસ પ્રકાર આઠ સૂત્ર
હૈં । હસ પ્રકાર સેં ચાર અનુયોગોં કી પૃથક્ ૨ રૂપ સે વ્યવસ્થા હુઈ હૈં ।
હસસે નયોં કા સમવતાર હમ સમય વ્યવચ્છિન્ન હો ગયા હૈં । હસલિયે
કરણ ચરણાનુયોગવર્તી સામાયિક મેં નયોં કા અવતાર હસ સમય નહીં
હોતા હૈં । તથા ‘કૌન નય સામાયિક કો મોક્ષમાર્ગરૂપ સે માનતા હૈં ?
યહ ભી કહના ચાહિયે । જૈસે—નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર યે તીનોં ભી નય તપ
સંયમરૂપ ચારિત્ર સામાયિક કો, નિર્ગ્રંથ પ્રવચનરૂપ શ્રુતસામાયિક કો,
ઓર શ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વ સામાયિકોં હન તીનોં સામાયિકોં કો મોક્ષ-

આ ત્રણ ઉપાંગસૂત્રો દ્રવ્યાનુયોગમાં સૂત્ર કૃતાંગ, સ્થાનાંગ, સમવાયાંગ અને
ભગવતી એ ચાર અંગસૂત્ર તથા જીવાભિગમ અને પ્રજ્ઞાપના આ બન્ને
ઉપાંગ સૂત્રો તથા નન્દી, અનુયોગદ્વાર એ બન્ને મૂલસૂત્ર આ પ્રમાણે
આઠ સૂત્રો છે. આ પ્રમાણે ચાર અનુયોગોની પૃથક્ પૃથક્ રૂપમાં વ્યવસ્થા
થયેલ છે. એથી નયોનો સમવતાર આ સમયે વ્યુચ્છિન્ન થઈ ગયેલ છે એટલા
માટે કરણ ચરણાનુયોગવર્તી સામાયિક નયોનો અવતાર આ વખતે થતો
નથી. તથા કયો નય સામાયિકને મોક્ષમાર્ગરૂપમાં માને છે? આ વિષે પણ
કહેવું જોઈએ. જેમ નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર આ ત્રણે નયો તપ સંયમ રૂપ
ચારિત્ર સામાયિકને, નિર્ગ્રંથ પ્રવચનરૂપ, શ્રુત સામાયિકને અને શ્રદ્ધાન રૂપ
સમ્યક્ત્વ સામાયિકને આ ત્રણે સામાયિકોને મોક્ષમાર્ગરૂપમાં માને છે. ઋજુ
સૂત્રનય અને શષ્ઠં, સપ્તમિરૂપ અને એવંભૂત એ ચારે ચાર નયો સંયમરૂપ

ન્યપ્રવચનરૂપં શ્રુતસામાયિકં, શ્રદ્ધાનરૂપં સમ્યક્ત્વસામાયિકં ચેતિ સામાયિકત્રયં મોક્ષમાર્ગત્વેન મન્યતે । ઋજુસૂત્રનયસ્રયઃ શબ્દનયાશ્ચ સંયમરૂપં ચારિત્રસામાયિક-મેવ મોક્ષમાર્ગત્વેન મન્યતે इति । तदुक्तम्—

तव संजमो अणुमओ, नेग्रन्थं पवयणं च व्यवहारो ।

सद्दुज्जुसुयाणं पुण, निव्वाणं संजमो चेव' ॥१२॥

છાયા—તપઃ સંયમોઽનુમતૌ નૈર્ગ્રન્થં પ્રવચનં ચ વ્યવહારઃ ।

શબ્દર્જુસૂત્રાણાં પુનર્નિર્વાણં સંયમ એવ ॥૧૨॥ इति ।

અર્થ ભાવઃ—વ્યવહારનયઃ—તપઃસંયમઃ—તપઃપ્રધાનઃ સંયમઃ—ચારિત્રસામાયિકં મમાનુમતઃ, નૈર્ગ્રન્થં પ્રવચનં=શ્રુતસામાયિકં ચ શબ્દાત્ સમ્યક્ત્વસામાયિકં ચ મમાનુમતં મોક્ષમાર્ગત્વેનેતિ વ્રૂતે । વ્યવહારગ્રહણેન તત્પૂર્વવર્તિનો નૈગમસંગ્રહયોરપ્યય મેવાભિપ્રાયઃ । શબ્દર્જુસૂત્રાણાં=ત્રયાણાં શબ્દનયાનામ્ ઋજુસૂત્રસ્ય ચેતિ ચતુર્ણાં નયાનાં મતે પુનઃ નિર્વાણં=મોક્ષમાર્ગઃ સંયમ એવ=ચારિત્રસામાયિકમેવ, નેતરે દ્વે સર્વમંત્રચારિજ્ઞાનન્તરમેવ મોક્ષપ્રાપ્તેરિતિ ।

માર્ગરૂપ સે માનતે હૈં । ઋજુસૂત્રનય ઓર શબ્દ, સમભિરુદ્ધ એવં-એવં ભૂત યે ચારોં નય સંયમરૂપ ચારિત્ર સામાયિક કો હી મોક્ષમાર્ગરૂપ સે માનતે હૈં । તદુક્તમ્—‘તવ સંજમો અણુમઓ’ ઇત્યાદિ જો યહ ગાથા હૈ—ઉસકા ભાવાર્થ પૂર્વોક્ત રૂપ સે હી હૈ । ઇસકા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ વ્યવહાર નય તપઃ પ્રધાન સંયમ—અર્થાત્ ચારિત્ર સામાયિક મોક્ષમાર્ગરૂપ સે મુક્તે માન્ય હૈ, નૈર્ગ્રન્થ પ્રવચનરૂપ શ્રુતસામાયિક મોક્ષમાર્ગરૂપ સે મુક્તે માન્ય હૈ । તથા ચ શબ્દોપાત્ત સમ્યક્ત્વ સામાયિક રૂપસે મુક્તે માન્ય હૈ એસા કહ્તા હૈ યહાં વ્યવહારનય કે ગ્રહણ સે ઇસકે પૂર્વવર્તી જો નૈગમ ઓર સંગ્રહનય હૈં, ઉનકા બી યદ્દી અભિપ્રાય હૈ । ત્રીન શબ્દનયોં એવં ઋજુસૂત્ર નય ઇન ચાર નયોં કે મત મેં ચારિત્ર સામાયિક હી મોક્ષ

ચારિત્ર સામાયિકને જ મોક્ષ માર્ગ રૂપમાં માને છે તદુક્તમ્—“તવ સંજમો અણુમઓ” ઇત્યાદિ જે આ ગાથા છે, તેનો ભાવાર્થ પૂર્વોક્ત રૂપમાં જ છે. આનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે વ્યવહારનય તપ પ્રધાન સંયમ એટલે કે ચારિત્ર સામાયિક મોક્ષમાર્ગ રૂપમાં મને માન્ય છે, નૈર્ગ્રન્થ પ્રવચન રૂપ શ્રુત સામાયિક મોક્ષમાર્ગ રૂપમાં મને માન્ય છે, તથા શબ્દોપાત્ત સમ્યક્ત્વ સામાયિક મોક્ષમાર્ગ રૂપમાં મને માન્ય છે, આમ કહે છે અહીં વ્યવહારનયના ગ્રહણથી એના પૂર્વવર્તી જે નૈગમ અને સંગ્રહનય છે, તેનો પણ એ જ અભિપ્રાય છે ત્રણ શબ્દ નયો. તેમજ ઋજુસૂત્રનય આ ચાર નયોના મતમાં ચારિત્ર સામાયિક જ મોક્ષમાર્ગ છે, બીજા બે નહિ. કેમ કે સર્વ

ઉક્તગાથાર્થમેવ ગાથાત્રયેનાહ—

‘કસ્સ નયસ્સાણુમયં, કિં સામાયિકમિહ મોક્ષમગ્ગોત્તિ ।

મન્નઈ નેગમસંગ્રહ વવહારાણં તુ સઘ્વાણિ ॥૧૩॥

તવસંજમોત્તિ ચરિત્તં, નિગ્ગંથં પવચ્છણંતિ સુચનાણં ।

તગ્ગ્રહણે સમ્મત્તં, ચ ગ્ગહણાઓ ય વોદ્ધવ્વં ॥૧૪॥

ઉજ્જુસુયાદમયં પુણ, નિઘ્વાણપહોચરિત્તમેવેગં ।

નહિ નાણદંસણાઈ, માવે વિ ન તેસિં જં મોક્ષો ॥૧૫॥

છાયા—કસ્ય નયસ્યાનુમતં કિં સામાયિકમિહ મોક્ષમાર્ગં इति ।

મળ્યતે નૈગમસંગ્રહવ્યવહારાણાં તુ સર્વાણિ ॥૧૩॥

તપસ્સંયમ इति ચારિત્રં, નૈર્ગન્થં પ્રવચનમિતિશ્રુતજ્ઞાનમ્ ।

તદ્ગ્રહણે સમ્યક્ત્વં, ચ ગ્રહણાન્ન વોધ્યમ્ ॥૧૪॥

ઋજુસૂત્રાદિમતં પુનર્નિર્વાણપથશ્ચારિત્રમેવૈકમ્ ।

નહિ જ્ઞાનદર્શને, માવેऽપિ તયોર્યન્ન મોક્ષઃ ॥૧૫॥ इति ।

અત્રેદં વોધ્યમ્—

નૈગમસંગ્રહવ્યવહારાઃ ત્રિપુ સામાયિકેષુ પ્રત્યેકં સામાયિકં મોક્ષમાર્ગત્વેનાનુ-
મન્યન્તે, ઋજુસૂત્રાદયસ્તુ ચત્વારો નયાશ્ચારિત્ર મેવૈકમિતિ નયાનાં મતં પ્રતિપાદિતમ્ ।

માર્ગં હૈં ઇતર દો નહીં । ક્યોંકિ સર્વ સંવરરૂપ ચારિત્ર કે બાદ—અન-
ન્તર હી મોક્ષ કી પ્રાપ્તિ હોતી હૈં । હસી ઉક્ત અર્થ કો હી इन ત્રીન
ગાથાઓ દ્વારા વ્યક્ત ક્રિયા ગયા હૈં—વે ગાથાઈ ‘કસ્સ નયસ્સાણુમયં’
इत्यादि चे यहाँ ऐसा जानना चाहिये—नैगम, संग्रह और व्यवहार ये
नय त्रिन् सामायिकों में से प्रत्येक सामायिक को मोक्ष मार्गरूप से
मानते हैं । तथा जो ऋजुसूत्र आदि चार नय हैं वे एक चारित्ररूप सामा-
यिक को मोक्षमार्ग से मानते हैं । ऐसा नयों का मत प्रतिपादित किया है ।

સંવરરૂપ ચારિત્ર પછી જ મોક્ષ પ્રાપ્તિ થાય છે. આ ઉક્ત અર્થને જ આ
ત્રણ ગાથાઓ વડે વ્યક્ત કરવામાં આવેલ છે ને ગાથાઓ “કસ્સ નયસ્સા
ણુમયં” વગેરે છે. અહીં આ પ્રમાણે જણવું જોઈએ કે નૈગમ, સંગ્રહ અને
વ્યવહાર આ ત્રણ સામાયિકોમાંથી દરેક દરેક સામાયિકને મોક્ષમાર્ગ
રૂપમાં માને છે. તથા જે ઋજુ સૂત્ર આદિ ચાર નયો છે, તે એક ચારિત્ર
રૂપ સામાયિકને જ મોક્ષમાર્ગ રૂપમાં માને છે આ જાતનો નયોનો મત
પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલ છે, પરંતુ જે સ્થિતિપક્ષ છે, તેમાં તો ‘દર્શન

સ્થિતપક્ષેતુ-દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ ત્રીણ્યપિ સામાયિકાનિ સમુદિતાન્યેવેષ્ટાર્થં સાધ-
કાનિ, ન તુ પ્રત્યેકમ્ । યથા-વૈદ્યભૈષજાતુરપ્રતિચારકાણાં સમુદિતાનામેવ આરોગ્યં
પ્રતિકારણત્વં, તથૈવ સમ્યક્ત્વેન સમ્યક્ત્વં શ્રદ્ધતે, જ્ઞાનેન તુ જાનાતિ, ચારિત્રેણ તુ
સર્વસાવધ્યાદ્ વિરમતીતિ સમુદિતાન્યેવ મોક્ષં પ્રતિકારણમિતિ ॥ ઇતિ દ્વાદશં
દ્વારમ્ ॥૧૨॥

સામાયિકં કિ=કિં સ્વરૂપમિતિ વક્તવ્યમ્ । અયં ભાવઃ-સામાયિકં કિં જીવઃ
૧, ઉતાજીવઃ? ૨, જીવત્વેઽજીવત્વે વા કિં ગુણઃ સામાયિકં? ૩, કિં વા
દ્રવ્યમ્? ૪ કિં વા જીવાજીવોભયં સામાયિકમ્? ૫, કિં વા જીવાજીવેભ્યો વ્યતિ-
રિક્ત શશવિષાણવન્ધ્યાપુત્રવત્ શૂન્યાત્મકં સામાયિકમ્? ૬, ઇતિ ષટ્ પ્રશ્નાઃ ।

પાન્તુ જો સ્થિતિ પક્ષ હૈં, ઉક્ત મેં તો 'દર્શન, જ્ઞાન ઓર ચરિત્ર યે ત્રીનો
હી સામાયિક જય એક આત્મા મેં સમુદિત હોતે હૈં તમી ઇષ્ટ અર્થ કે
સાધક હોતે હૈં-અલગ ૨ રહકર નહીં । એસી માન્યતા હૈ । જૈસે
આરોગ્ય કે પ્રતિ વૈદ્ય ભૈષજ ઓર આતુરજનકે પ્રતિચારક इन ત્રીનો
કી એકતા મેં કારણતા હૈ । હસી પ્રકાર જબ આત્મા સમ્યક્ત્વ સે સચ્ચા
શ્રદ્ધાન કરતા હૈ, જ્ઞાન સે અચ્છે પ્રકાર જાનતા હૈ ઓર ચારિત્ર સે સર્વ-
સાવધયોગ સે વિરક્ત હોતા હૈ તબ હસ પ્રકાર સે સમુદિત હુએ इन ત્રીનો
મેં મોક્ષ કે પ્રતિકારણતા આતી હૈ । હસ પ્રકાર યહ ૧૨ વાં દ્વાર હૈ ।--

તથા સામાયિક કા કયા સ્વરૂપ હૈ । યહ -મી કહના ચાહિયે । હસકા
ભાવ યહ હૈ-સામાયિક કયા જીવરૂપ હૈ ? અથવા અજીવરૂપ હૈ ? યા
ગુણરૂપ હૈ ? યા દ્રવ્યરૂપ હૈ ? અથવા જીવ અજીવ ઉભયરૂપ હૈ ? યા જીવ
અજીવ સે ભિન્ન શશ વિષાણ કે જૈસા યા વન્ધ્યાપુત્ર કે જૈસ શૂન્યસ્વરૂપ

જ્ઞાન અને ચારિત્ર આ ત્રણે સામાયિકો જ્યારે એક આત્મામાં સમુદિત હોય
છે ત્યારે જ ઇષ્ટ અર્થ સાધક હોય છે. પૃથક્ પૃથક્ રહીને નહિ. એવી
માન્યતા છે. જેમ આરોગ્ય પ્રત્યે વૈદ્ય, ભૈષજ અને આતુરજન પ્રત્યે ચારક એઓ
ત્રણેની એકતામાં કારણતા છે, તેમ જ જ્યારે આત્મા સમ્યક્ત્વથી સાચું
શ્રદ્ધાન કરે છે, જાનથી સારી રીતે જાણે છે. અને ચારિત્રથી સમુદિત થયેલ આ
ત્રણેમાં મોક્ષ પ્રત્યે કારણતા આવે છે આ પ્રમાણે આ ૧૨ સું દ્વાર છે.

તથા સામાયિકતુ સ્વરૂપ કેવું છે ? આ વિષે પણ કહેવું જોઈએ. આનો
ભાવ આ પ્રમાણે છે કે-સામાયિક શુ જીવરૂપ છે ? અથવા અજીવરૂપ
છે ? કે ગુણરૂપ છે ? કે દ્રવ્યરૂપ છે ? અથવા જીવ અજીવ ઉભયરૂપ છે ?
યા જીવ અજીવથી ભિન્ન શશ વિષાણની જેમ કે વન્ધ્યા પુત્રની જેમ
શૂન્યસ્વરૂપ છે ? આ પ્રમાણે સામાયિકના સંબંધમાં આ ૬ પ્રશ્નો ઉપસ્થિત

અત્રોત્તરમાઠ-યસ્માત્ જીવ એવ સમ્યક્ત્વશ્રુતસામાયિકાભ્યાં શ્રદ્ધત્તે જાનાતિ ચ જીવ એવ ના જીવાદિઃ, પ્રત્યાચક્ષાણશ્ચ 'પ્રત્યાખ્યાનં કુર્વન્' ચારિત્રી યતો જીવ એવ ભવતિ ના જીવો નાપ્યભાવઃ, શ્રદ્ધાન જ્ઞાનપ્રત્યાખ્યાનાનાં પ્રેક્ષાવત્યેવ સંભવાત્, અજીવાભાવયોશ્ચ પ્રેક્ષાયા અભાવાત્ તેન તસ્માત્ સ એવ જીવઃ સામાયિકં નાજીવાદિરિતિ । યદુક્તં કિં જીવાજીવોભયં સામાયિકમિતિ ? તદપિ નો વિચારસદ્મ, જીવાજીવોભયરૂપપદાર્થસ્યાસદ્ધાવાત્, તત્ર જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાભાવેન સામાયિકત્વસ્ય સુતરામભાવાત્ । નન્વસ્તુ જીવઃ સામાયિકમ્, તથાપિ જીવદ્રવ્યં સામાયિકં

હૈ? હસ પ્રકાર સામાયિક કે વિષય મેં ચે ૬ પ્રશ્ન કિયે જા સકતે હૈ । હનકા ઉત્તર હસ પ્રકાર સે હૈ-જવ યહ બાત હૈ કિ-જીવ હી સમ્યક્ત્વ એવં શ્રુત સામાયિક દ્વારા શ્રદ્ધાન કરતા હૈ ઓર જ્ઞાનતા હૈ અજીવ આદિ નહીં, તથા પ્રત્યાખ્યાન કરતા હુઆ જીવ હી ચારિત્રવાલા હોતા હૈ, અજીવ નહીં, ઓર ન અભાવરૂપ પદાર્થ ખી એસા હોતા હૈ ક્યોંકિ શ્રદ્ધાન, જ્ઞાન, એવં પ્રત્યાખ્યાન હનકા સદ્ધાવ વિચારશીલ આત્મા મેં હી હૈ, અજીવ ઓર અભાવરૂપ પદાર્થ મેં નહીં, ક્યોંકિ વહાં પ્રેક્ષા કા અભાવ હૈ-હસલિયે એસા જીવ હી સામાયિક હૈ, અજીવ આદિ નહીં । તથા-એસા જો પૂછા હૈ કિ-'કયા સામાયિક જીવ અજીવ ઉભયરૂપ હૈ ? 'સો એસા પૂછના ખી ઉચિત પ્રતીત નહીં હોતા હૈ । કારણ કિ-'જીવ અજીવ ઉભયરૂપ કોઈ પદાર્થ હી નહીં હૈ । અતઃ ઉક્ષમેં અપને આપ હી જ્ઞાન, દર્શન ઓર ચારિત્ર કે ખભાવ સે સામાયિક કા અભાવ આતા હૈ ।

થાય છે આના ઉત્તરો આ પ્રમાણે છે. જ્યારે આ વાત છે કે 'જીવ જ સમ્યક્ત્વ તેમજ શ્રુત સામાયિક વડે શ્રદ્ધાન કરે છે અને જાણે છે અજીવ વગેરે નહિ, તેમજ પ્રત્યાખ્યાન કરતો જીવ જ ચારિત્ર સંપન્ન હોય છે, અજીવ નહિ, અને અભાવરૂપ પદાર્થ પણ આ જાતનો હોતો નથી કેમ કે શ્રદ્ધાન, જ્ઞાન, તેમ જ પ્રત્યાખ્યાન એમનો સદ્ભાવ વિચારશીલ આત્મામાં જ હોય છે, અજીવ અને અભાવ રૂપ પદાર્થમાં નહિ, કેમ કે ત્યાં પ્રેક્ષાનો અભાવ છે, એથી એવો જીવ જ સામાયિક છે, અજીવ વગેરે નહિ. તેમ જ આમ જે પ્રશ્ન કરવામાં આવે છે કે, શું સામાયિક જીવ અજીવ ઉભયરૂપ છે ? તો આ જાતનો પ્રશ્ન પણ ઉચિત નથી, કેમ કે "જીવ અજીવ ઉભયરૂપ કોઈ પદાર્થ જ નથી. એથી તેમાં પોતાની મેળે જ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રના અભાવથી સામાયિકનો અભાવ આવે છે.

કિંવા જીવગુણઃ સામાયિકમ્ ? इति संशयस्तु तिष्ठत्येवेति चेत्, आह-द्रव्यार्थिक नयस्य मतेन जीवद्रव्यं सामायिकम् । पर्यायार्थिकनयस्य मतेन जीवगुणः, परन्तु उभयमिच्छितस्यैव सामायिकत्वम् । तत्सामायिकं सर्वविरतिदेशविरतिभेदेन द्विविधम् । तत्र-सर्वविरति सामायिकं-सावध्ययोगविरतस्त्रिगुणः षट्सु संयत उपयुक्तः षष्ठादिगुणस्थानस्थितो जीवः । पञ्चमगुणस्थानस्थितस्तु जीवो देशविरति सामायिकमिति । तदुक्तम्-

શંકા--જીવ સામાયિક હો-इसमें हमें कुछ नहीं कहना-परन्तु फिर भी यह संदेह तो बना ही रहता है-‘जीव द्रव्य सामायिक है या जीवगुण सामायिक है ।

उत्तर--द्रव्यार्थिकनय के मत से जीव द्रव्य सामायिक है । और पर्यायार्थिकनय के मत से जीव गुण सामायिक है । यह सामायिक सर्व विरति और देशविरति के भेद से दो प्रकार का होता है । इनमें जो सर्वविरति सामायिक है, वह षष्ठादिगुणस्थानवर्ती जीव रूप होता है । यह जीव सावध्ययोग से सर्वथा विरत होता है । मन, वचन और काय इन तीन गुणों से सुरक्षित होता है । छह काय के जीवों की रक्षा स्वरूप होता है । उपयोगशून्यरूप नहीं होता-प्रत्युत उपयोग युक्त होता है । अर्थात् सर्वविरति की समाचारी में दत्तावधानरूप-होता है । तथा पंचमगुणस्थानवर्ती जो जीव है, वह देशविरति सामायिक है । अर्थात् देशविरति सामायिक पंचमगुणस्थानवर्ती जीव होता है । तदु-

શંકા:—જીવ સામાયિક હોય, તેમા અમારે કંઈ કહેવું નથી, છતાંએ આ બીજી શંકા તો બની રહે છે કે ‘જીવ દ્રવ્ય સામાયિક છે કે જીવ ગુણ સામાયિક છે ?

ઉત્તર:—દ્રવ્યાર્થિક નયના મત મુજબ જીવ દ્રવ્ય સામાયિક છે, અને પર્યાયાર્થિક નયના મત મુજબ જીવગુણ સામાયિક છે પરંતુ ઉભયની સંમિલિત અવસ્થામા જ સામાયિકતા છે આ સામાયિક સર્વ વિરતિ અને દેશ વિરતિના ભેદથી બે પ્રકારનું હોય છે. આમાં જે સર્વ વિરતિ સામાયિક છે, તે ષષ્ઠાદિ ગુણ સ્થાન વર્તી જીવ રૂપ હોય છે. આ જીવ સાવધયોગથી સર્વથા વિરત હોય છે, મન, વચન અને કાય આ ત્રણ ગુણોએથી સુરક્ષિત હોય છે, ૬ કાયના જીવોની રક્ષા સ્વરૂપ હોય છે. ઉપયોગ શૂન્ય રૂપ નહિ પરંતુ ઉપયોગ યુક્ત હોય છે. એટલે કે સર્વ વિરતિની સમાચારીમાં દત્તાવધાનરૂપ હોય છે તેમ જ પંચમ ગુણ સ્થાનવર્તી જે જીવ છે, તે દેશ વિરતિ સામાયિક છે. એટલે કે દેશ વિરતિ સામાયિક પંચમ ગુણ સ્થાનવર્તી

‘કિં સામાય્યં જીવો, અજીવો દ્વવ મહુગુણો હોજ્જા ।

કિં જીવાજીવમયં હોજ્જ તદત્થંતરં વેતિ ॥૧૬॥

સદ્દહજ્જાણહ જઓ પચ્ચક્ખાયં જઓ તઓ જીવો ।

નાજીવો નામાવો સોચ્ચિય સામાય્યં તેણ ॥૧૭॥

તત્થ વિ કિં સામાય્યં હવેજ્જ દ્વવં ગુણોત્તિ ચિંતેયં ।

દ્વવ્વટ્ઠિયસસા દ્વવં ગુણો ય તં પજ્જવનયસસ ॥૧૮॥

હહરા જીવાણન્ન દ્વવનયસસેયરસસ મિન્નંતિ ।

ઉમયનયોમયગાહે, ઘટેજ્જ નેકેકગાહમ્મિ ॥૧૯॥

તં સામાય્યં દુવિહં, સવ્વવિરહ દેવવિરહ મેણં ।

સવ્વવિરહ સામાય્યં, જં પુણ તં એવમહિજાણ ॥૨૦॥

સાવજ્જ જોગવિરઓ, તિગુત્તો છસુ સંજઓ ।

ઉવઉત્તો જયમાણો આયા સામાય્ય હોહ ॥૨૧॥

દેસવિરહસામાય્યં, પંચમગુણઠાણ સંઠિઓ જીવો ।

કહિઓ સવ્વન્નૂહિ મગવંતેહિં જિણવરેહિં ॥૨૨॥

છાયા-કિં સામાયિકં જીવઃ અજીવો દ્રવ્યમથ ગુણો ભવેત્ ।

કિં જીવાજીવમયં ભવેત્તદર્થાન્તરં વેતિ ॥૧૬॥

શ્રદ્ધતે જાનાતિ યતઃ પ્રત્યાવક્ષાણાં યતસ્તતો જીવઃ ।

નાજીવો નામાવઃ સ એવ સામાયિકં તેન ॥૧૭॥

તત્રાપિ કિં સામાયિક ભવેદ્ દ્રવ્યગુણ ઇતિ ચિન્તેયમ્ ।

દ્રવ્યાર્થિકસ્ય દ્રવ્યં ગુણથ તત્ પર્યાયનયસ્ય ॥૧૮॥

ઇતરથા જીવાદનન્યદ્ દ્રવ્યનયસ્યેતરસ્ય મિન્નમિતિ ।

ઉમયનયોમયગ્રહે ઘટેત નૈકૈકગ્રહે ॥૧૯॥

તત સામાયિકં દ્વિવિધં સર્વવિરતિદેશવિરતિભેદેન ।

સર્વવિરતિ સામાયિકં યત્પુનસ્તદેવમભિજાનીહિ ॥૨૦॥

સાવધયોગવિરતઃ ત્રિગુણઃ પદ્મસુ સંયતઃ ।

ઉપયુક્તો યતમાન આત્મા સામાયિકં ભવતિ ॥૨૧॥

દેશવિરતિ સામાયિકં પશ્ચમગુણસ્થાનસંસ્થિતો જીવઃ ।

કથિતઃ સર્વજ્ઞૈર્મગવદ્ધિર્જિનવરૈઃ ॥૨૨॥ ઇતિ ત્રયોદશં દ્વારમ્ ॥૧૩॥

ક્તમ્-‘કિં સામાય્યં જીવો’ ઇત્યાદિ ઇન સ્માત ગાથાઓં કા ભાવાર્થ યહીં પૂર્વોક્ત પ્રકાર સે હીં । ઇસ પ્રકાર યહ ‘કિં’ નામકા ૧૩ વાં દ્વાર

છવ હોય છે તદુક્તમ્-“કિં સામાય્યં જીવો” ઇત્યાદિ આ સાત ગાથાઓના ભાવાર્થ પૂર્વોક્ત રૂપમાં જ છે. આ પ્રમાણે આ ‘કિં’ નામક ૧૩ સુ દ્વાર

તથા-સામાયિકં કતિવિધમ્ ? इत्यपि नक्तव्यम् ।

યથા-સમ્યક્ત્વસામાયિકં શ્રુતસામાયિકં ચારિત્રસામાયિકં ચેતિ ત્રિવિધમ્ ।
તત્ર-સમ્યક્ત્વસામાયિકમ્ - ઔપશનિક્ષાયિક્ષાયોપશનિક્ષેદાત્ ત્રિવિધમ્ ।
શ્રુતસામાયિકમપિ સૂત્રાર્થતદુભયભેદેન ત્રિવિધમ્ । ચારિત્રસામાયિકં ચ અગાર-
સામાયિકાનગારસામાયિકભેદેન દ્વિવિધમ્ । તત્ર અગારસામાયિકમ્=દેશવિરતિ
સામાયિકમ્ । અનગારસામાયિકમ્=સર્વવિરતિસામાયિકમિતિ । તદુક્તમ્-

સામાહ્યં પિ તિવિહં, સમ્પત્તસુયં તદા ચરિત્તં ચ ।

દુવિહં ચેવ ચરિત્તં, અગારમણગારિયં ચેવ । ૨૩॥

તિવિહં સુયસામાહ્ય, સુત્તે અત્થે ય તદુભય ચેવ ।

ઉવસમિય સ્વહ્ય સ્વશ્રોવ-પ્રમિયં તિવિહં ચ સમ્પત્તં ॥ ૨૪॥

હૈ। તથા-‘સામાયિક કિતને પ્રકાર કા હોના હૈ?’ યદ્ધ મ્હી કહના
ચાહિયે-જૈસે હસ દ્વાર મેં યહ પ્રકટ કિયા જાતા હૈ કિ-સામાયિક,
સમ્યક્ત્વ સામાયિક શ્રુતસામાયિક, ઔર ચારિત્ર સામાયિક હસ પ્રકાર
સે ત્રીન પ્રકાર કા હોના હૈ। હસમેં ઔપશનિક, ક્ષાયિક ઔર ક્ષાયો-
પશનિક કે ભેદ સે સમ્યક્ત્વ સામાયિક ત્રીન પ્રકાર હૈ। શ્રુતસામા-
યિક મ્હી સૂત્ર, અર્થ ઔર સૂત્રાર્થ કે ભેદ સે ત્રીન પ્રકાર કા હોના હૈ।
તથા જો ચારિત્રસામાયિક હૈ, વહ અગારસામાયિક ઔર અનગાર
સામાયિક કે ભેદ સે દો પ્રકાર કા હોના હૈ। હન મેં જો અગાર સામા-
યિક હૈ, વહ દેશવિરતિ સામાયિક હૈ ઔર જો અનગારસામાયિક હૈ
વહ સર્વવિરતિ સામાયિક હૈ। તદુક્તં ‘સામાહ્યંપિ તિવિહં’ इत्यादि जो

છે. તથા ‘સામાયિક કેટલા પ્રકારનુ હોય છે? આ વિષે સ્પષ્ટતા આવશ્યક
છે. જેમ કે આ દ્વારમા આ સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે કે સામાયિક, સમ્ય-
ક્ત્વ, સામાયિક, શ્રુતસામાયિક, અને ચારિત્ર સામાયિક આ પ્રમાણે ત્રણે
પ્રકારના હોય છે. આમાં ઔપશનિક, ક્ષાયિક અને ક્ષાયોપશનિકના લેદથી
સમ્યક્ત્વ સામાયિક ત્રણ પ્રકારનું છે શ્રુત સામાયિક પણ સૂત્ર અર્થ અને
સૂત્રાર્થના લેદથી ત્રણ પ્રકારનું હોય છે, તેમ જ જે ચારિત્ર સામાયિક છે
તે અગાર સામાયિક અને અનગાર સામાયિકના લેદથી બે પ્રકારનું
હોય છે, આમાં જે અનગાર સામાયિક છે, તે દેશવિરતિ

છાયા-સામાયિકમપિ ત્રિવિધં સમ્યક્ત્વશ્રુતં તથા ચરિત્રં ચ ।

દ્વિવિધં ચૈવ ચરિત્રમ્ અગારાનગારિકં ચૈવ ॥૨૩॥

ત્રિવિધં શ્રુતસામાયિકં, સૂત્રમ્ અર્થશ્ચ તદુભયં ચૈવ ।

ઔપશમિક ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિકં ત્રિવિધં ચ સમ્યક્ત્વમ્ ॥૨૪॥

‘કદ્વિદ્’ ઇતિ ચતુર્દશં દ્વારમ્ ॥૨૪॥

તથા-કસ્ય જીવસ્ય સામાયિકં ભવતિ-ઇત્યપિ વક્તવ્યમ્ ।

યથા-યસ્ય જીવસ્ય આત્મા સંયમે નિયમે તપસિ ચ સામાયિક =સંનિહિતો-
ભવતિ, તસ્ય જીવસ્ય સામાયિકં ભવતિ । તથા-યઃ ત્રસેષુ સ્થાવરેષુ ચ સર્વભૂતેષુ-
=વસસ્થાવરાત્મકેષુ સકલપ્રાણિષુ સમઃ=તુલ્યો ભવતિ, તસ્ય જીવસ્ય સામાયિકં
ભવતીતિ । તદુક્તમ્ ।

‘જસસ સામાણિઓ અપ્પા, સંજમે નિયમે તથે ।

તસસ સામાઇયં હોઇ, ઇહકેવલિભાસિયં ॥૧॥

જો સમો સન્વભૂણસુ, તસેસુ થાવરેસુ ય ।

તસસ સામાઇયં હોઇ, ઇહ કેવલિભાસિયં ॥૨॥

યે ચાર ગાથાએ હસ વિષય મેં લિખી ગઈ હેં, ડનકા ભાવાર્થ પૂર્વોક્તરૂપ
સે હી હૈ । હસ પ્રકાર કાર્તિવિધ નામકા યહ ચૌદહવાં દ્વાર હૈ । તથા-
‘કિસ જીવ કે સામાયિક હોતા હૈ, યહ દ્વાર ભી કહના ચાહિયે-જૈસે
જીવ કી આત્મા સંયમ મેં, તપ મેં ઓર નિયમ મેં સંનિહિત હોતી હૈ,
ડસ જીવ કો સામાયિક હોતા હૈ, તથા જો જીવ ત્રસ જીવોં કે ડપર
ઓર સ્થાવર જીવોં કે ડપર સમતા કા ભાવ રખતા હૈ ડસ જીવ કો
યહ સામાયિક હોતા હૈ । તદુક્ત-‘જસસ સામાણિઓ અપ્પા’ ઇત્યાદિ

સામાયિક છે, અને જે અનગાર સામાયિક છે, તે સર્વવિરતિ સામાયિક
છે, તદુક્ત-‘સામાઇય વિ તિવિહં’ ઇત્યાદિ જે આ ચાર ગાથાઓ
આ સંબંધમાં લખવામાં આવેલી છે, તેનો ભાવાર્થ પૂર્વોક્ત રૂપમાં જ
છે. આ પ્રમાણ આ કાર્તિવિધ નામક ૧૪ સુ દ્વાર છે. તેમજ ‘કયા જીવને
સામાયિક હોય છે, આ દ્વાર વિષે પણ કહેવું જોઈએ, જેમ કે જે જીવનો
આત્મા સંયમમાં, તપમાં, અને નિયમમાં સંનિહિત હોય છે, તે જીવને
સામાયિક હોય છે તથા જે જીવ ત્રસજીવો પર અને સ્થાવર જીવો પર
સમતાનો ભાવ રાખે છે તે જીવને આ સામાયિક હોય છે, તદુક્ત ‘જસસ
સામાણિઓ અપ્પા’ ઇત્યાદિ જે આ બે ગાથાઓ અહીં આપેલી છે, તેનો

હાયા-યસ્ય સામાનિક આત્મા, સંયમે નિયમે તપસિ ।

તસ્ય સામાયિકં ભવતિ, इति કેવલિભાષિતમ્ ॥૧॥

યઃ સમઃ સર્વભૂતૈષુ, ત્રસેષુ સ્થાવરેષુ ચ ।

તસ્ય સામાયિકં ભવતિ, इति કેવલિભાષિતમ્ ॥૨॥ इति ।

અત્રેદં बोध्यम्—

इदं सामायिकं केवलिकं=परिपूर्णं प्रशस्तं=पवित्रं गृहस्थधर्मात् प्रधानं चेति ज्ञात्वा बुधो=विद्वान् मुनिः सावद्ययोगपरिरक्षणार्थं=सावद्ययोगेभ्यो विरमणार्थम् इहलोके परलोके च आत्महितम्=आत्मोपकारकं तत्सामायिकं कुर्यादिति ।

सम्पूर्णसंयमाङ्गीकारसामर्थ्याभावेन गृहस्थोऽपि द्विघटिकाकालमानोपेतं सर्ववर्जं=सर्वशब्दवर्जं द्विविधं त्रिविधेन सामायिकं कुर्यादेव ।

જો વે દો ગાથાં યહાં દી ગઈ હૈ, ઉનકા ભાવ પૂર્વોક્તરૂપ સે હી હૈ । યહાં હસ પ્રકાર સે જાનના ચાહિયે-કિ યહ સામાયિક પરિપૂર્ણ ઔર ગૃહસ્થધર્મ કી અપેક્ષા પ્રધાન હોતા હૈ, એસા જાનકર વિદ્વાન મુનિ સર્વ સાવચ્ચયોગ સે અપને કો દૂર કરને કે લિયે-અર્થાત્ વચાને કે લિયે સામાયિક અંગીકાર કરે । ક્યોંકિ યહ દોનોં લોક મેં આત્મા કા પરમ ઉપકારક હોતા હૈ । ગૃહસ્થાવસ્થા મેં સંપૂર્ણ સંયમ પાલ નહીં સકતા ક્યોંકિ સમ્પૂર્ણ સંયમ કે પાલન કરને કી ઉસ અવસ્થા મેં શક્તિ નહીં હોતી હૈ । હસલિયે વહ સર્વ સાવચ્ચયોગ કા ત્યાગકર સામાયિક નહીં કર સકતા હૈ । ગૃહસ્થ કે સામાયિક કા કાલ દો ઘડી કા હૈ । હસ સામાયિક મેં સર્વ સાવચ્ચયોગ કા વહ ત્યાગ નહીં કર સકતા, હસકા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ-‘સર્વ પ્રકાર સે જિસ પ્રકાર સે યહાં પર નહીં હોતા ।

ભાવ પૂર્વોક્ત રૂપમાં જ છે. અહીં એવી રીતે બાણુનું બોધ એ કે આ સામાયિક પરિપૂર્ણ અને ગૃહસ્થ ધર્મની અપેક્ષા પ્રધાન હોય છે. આમ બાણીને વિદ્વાન મુનિ સર્વ સાવચ્ચયોગથી પોતાની બાતને દૂર કરવા માટે એટલે કે બચાવવા માટે સામાયિક અંગીકાર કરે કેમ કે આ બંને લોકોમાં આત્માનો પરમોપકારક હોય છે ગૃહસ્થાવસ્થામાં સંપૂર્ણ સંયમનું પાલન કરી શકાતું નથી કેમ કે સંપૂર્ણ સંયમ પાલનની તે અવસ્થામાં શક્તિ હોતી નથી. એથી તે સર્વ સાવચ્ચયોગને ત્યજીને સામાયિક કરી શકતો નથી. ગૃહસ્થના સામાયિકનો કાળ બે ઘડી જેટલો છે આ સામાયિકનાં સર્વ સાવચ્ચયોગને તે ત્યાગ કરી શકતો નથી, આનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે ‘સર્વ પ્રકારથી

નનુ ગૃહસ્થોઽપિ સર્વશબ્દસદિતં સામાયિકં કરોતુ, કા હાનિઃ ? इति चेत्, આહ-સ્વશક્તિસમ્પાદ્યામેવ ક્રિયાં કર્તું જનઃ પ્રવૃત્તો ભવતિ નેતરામ્ । ગૃહસ્થસ્તુ પૂર્વપ્રવૃત્તે સાવધયોગેઽભિષ્વજ્ઞં કોક્તું ન શક્નોતિ, અતસ્તિત્રિવિધં ત્રિવિધેન ન પ્રત્યા-
લ્પ્યાતિ । एवं यदि स प्रत्याचक्षीत, तदा ब्रह्मज्ञः प्रसज्जेत ।

કર્ણોકિ ગૃહસ્થ કે અણુવ્રત હો રાક્ષના છે । બ્રહ્મવ્રત ગઈ । મન, વચન
ઔર કાય કી કૃત, કારિત અનુમોદના इन तीन २ कोटियों से सावध-
योग का त्याग मुनि अवस्था में होता है-तब कि-गृहस्थावस्था में जन
संबन्धी कृतकारित और अनुमोदनाख्य त्रिकोटी से सावधयोग का
त्याग नहीं होता है । वचन और कर्माणि का त्रिकोटियों से सावध-
योग का उसके त्याग होता है । इसलिये वह सावधयोग का परित्याग
उसका सर्व शब्द में दर्जित है । सर्व शब्द का अर्थ यहाँ पर 'सर्व
प्रकार से' ऐसा है । मन वचन और कायकी कृत कारित अनुमोदना
रूप नौ कोटि से यदि यह सावधयोग का उसके त्याग होता, तब ही
वह त्याग सर्व सावधत्याग कहलाता-परन्तु पूर्वोक्तत्वा से यह ऐसा
नहीं है । इसी बात को टीका में 'सर्वशब्दवर्जं द्विविधं त्रिविधेन-
सामायिकं कुर्यात्' इस पंक्तिद्वारा स्पष्ट किया है । वचन और काय से
जन्य सावधयोग का यहाँ परित्याग त्रिविध-कृत, कारित और अनु-
मोदना से है-इसलिये वह सावधयोग परित्याग सर्वशब्द से दर्जित है ।

જેમ મુનિ અવસ્થામાં સાવધયોગનો ત્યાગ થઈ જાય છે, તે પ્રમાણે અહીં
કરી શકાતો નથી. કેમ કે ગૃહસ્થ અણુવ્રત કરી શકે છે, બ્રહ્મવ્રત નહિ મન,
વચન અને કાયથી કૃત, કારિત અને અનુમોદન આ ત્રણ કોટિઓથી સાવધ-
યોગનો ત્યાગ મુનિ અવસ્થામાં હોય છે, જ્યારે ગૃહસ્થાવસ્થામાં મનસંબંધી
કૃત કારિત અને અનુમોદના રૂપ ત્રિકોટીથી સાવધયોગનો ત્યાગ
તેનો સર્વ શબ્દથી વર્જિત છે સર્વ શબ્દનો અર્થ અહીં 'સર્વ પ્રકારથી' આ
પ્રમાણે છે. મન, વચન અને કાયની કૃત, કારિત, અનુમોદના રૂપ નવ કોટિથી
જે આ સાવધયોગનો તેને ત્યાગ હોત તે જ તે ત્યાગ સર્વ સાવધત્યાગ
કહેવામાં આવ્યો હોત, પરંતુ પૂર્વોક્તિ રૂપથી આ પ્રમાણે નથી એ જ વાતને
ટીકામાં 'સર્વશબ્દવર્જં દ્વિવિધં ત્રિવિધેન સામાયિકં કુર્યાત્' આ પંક્તિ વડે
સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલ છે. વચન અને કાયથી જન્ય સાવધયોગનો અહીં

નનુ ગૃહસ્થસ્ય ત્રિવિધં ત્રિવિધેન પ્રત્યાખ્યાનમપિ આગમે દૃશ્યતે, યથા ભગવતી સૂત્રે-(શ. ૮ ઉ. ૫)

‘સમણોવાસગસ્સ ણં મંતે ! પુવ્વમેવ થૂલે પાણાઙ્ગાણ અપચ્ચક્ખાણ ભવહિ ! સે ણં મંતે ! પચ્છા પચ્ચાઙ્ગલમાણે કિં કરેહિ ? ગોયમા ! તીયં પઢિકમહિ, પહુપ્પન્નં

इस प्रकार दो घड़ी काल तक गृहस्थों को द्विविध सावधयोग का त्रिविध से त्याग कर सामायिक करना चाहिये ।

શંકા-ગૃહસ્થ ખી સર્વ સાવધયોગ કા પરિત્યાગ કર સામાયિક કરે તો, इसमें क्या हानि है ?

उत्तर—मनुष्य स्वशक्ति द्वारा होने योग्य ही क्रिया को करने के लिये प्रवृत्त होता है । जो अपनी शक्ति के बाहर का काम है, उसमें वह प्रवृत्त नहीं होता । इसलिये गृहस्थ के सर्व सावधयोग का परित्याग होना, उसकी शक्ति के बाहर की बात है । क्योंकि वह पूर्व प्रवृत्त सावधयोग में अभिष्वङ्ग को मानसिक विचार धारा को छोड़ने के लिये समर्थ नहीं है । अर्थात् मन से वह त्रिकोटिपूर्वक सावधयोग का परित्याग नहीं कर सकता है । इसलिये वह त्रिविध सावधयोग को त्रिविध से प्रत्याख्यात नहीं करता ।

શંકા-ગૃહસ્થ કે ત્રિવિધ સાવધયોગ કા ત્રિવિધ સે પ્રત્યાખ્યાન ખી આગમ મેં દેખા જાતા હૈ-જૈસે ભગવતી સૂત્ર મેં (શૌ ૮ ઉ ૫)

ત્રિવિધ-કૃત, કારિત અને અનુભોદનાથી છે, એથી આ સાવધયોગ પરિત્યાગ સર્વ શબ્દથી વર્ણિત છે. આ પ્રમાણે બે ઘડી કાળ સુધી ગૃહસ્થોને દ્વિવિધ સાવધયોગનો ત્રિવિધથી ત્યાગ કરીને સામાયિક કરવું બોધ્યું છે.

શંકા:-ગૃહસ્થ પણ સર્વ સાવધયોગનો પરિત્યાગ કરીને સામાયિક કરે તો, તેમાં શી હાનિ છે ?

ઉત્તર -મનુષ્ય સ્વશક્તિ વડે થવા યોગ્ય ક્રિયાને કરવા માટે જ પ્રવૃત્ત હોય છે. જે પોતાની શક્તિની બહારનું કામ છે, તેમાં તે પ્રવૃત્ત થતો નથી એથી ગૃહસ્થના સર્વ સાવધયોગનો પરિત્યાગ થવો, તેની શક્તિની બહારની વાત છે. કેમ કે પૂર્વ પ્રવૃત્ત સાવધયોગમાં અભિષ્વંગને માનસિક વિચાર ધારાને ત્યજવામાં સમર્થ નથી. એટલે કે મનથી તે ત્રિકોટિપૂર્વક સાવધયોગનો પરિત્યાગ કરી શકતો નથી. એથી તે ત્રિવિધ સાવધયોગનું ત્રિવિધથી પ્રત્યાખ્યાન કરતો નથી.

શંકા:-ગૃહસ્થના ત્રિવિધ સાવધયોગનું પ્રત્યાખ્યાન પણ આગમમાં લેવામાં આવે છે, જેમ કે ભગવતી સૂત્રમાં (શૌ ૮ ઉ ૫) ‘સમણોવાસગસ્સ

સંવરેઈ, અણાગયં પચ્ચક્ખાઈ । તીયં પડિક્કમમાણે કિં તિવિહં તિવિહેણં પડિક્કમેઈ ? તિવિહં દુવિહેણં પડિક્કમઈ ? તિવિહં એગ્ગવિહેણં પડિક્કમઈ ? જાવ એકવિહં એકવિહેણં પડિક્કમઈ ? ગોયમા ! તિવિહં તિવિહેણં પડિક્કમઈ જાવ એકવિહં એકવિહેણ વા પડિક્કમઈ ।’

હાયા—શ્રમણોપાસકસ્ય સ્વલુ ભદન્ત ! પૂર્વમેવ સ્થૂલઃ પ્રાણાતિપાતઃ અપ્રત્યા-
ખ્યાતો ભવતિ, સ સ્વલુ ભદન્ત ! પશ્ચાત્ પ્રત્યાચક્ષાણઃ કિં કરોતિ ? ગૌતમ ! અતીતં
પ્રતિક્રામ્યતિ, પ્રત્યુત્પન્નં સંશ્રુણોતિ, અનાગતં પ્રત્યાખ્યાતિ । અતીતં પ્રતિક્રામ્યન્
કિં ત્રિવિધં ત્રિવિધેન પ્રતિક્રામ્યતિ, ત્રિવિધં દ્વિવિધેન પ્રતિક્રામ્યતિ, ત્રિવિધમ્ એક-
વિધેન પ્રતિક્રામ્યતિ, યાવત્ એકવિધમેકવિધેન પ્રતિક્રામ્યતિ ? ગૌતમ ! ત્રિવિધં
ત્રિવિધેન પ્રતિક્રામ્યતિ યાવત્ એકવિધમેકવિધેન પ્રતિક્રામ્યતિ । ઇતિ ।

તર્હિ કથમુચ્યતે ભવતા યત્ શ્રાવકેણ સર્વવર્જં દ્વિવિધં ત્રિવિધેન સામાયિકં
કર્તવ્યમિતિ ચેત્, આહ—ભગવતીશૂત્રે ત્રિવિધં ત્રિવિધેન શ્રાવકવિષયં પ્રત્યાખ્યાનં
યદુક્તં, તત્સ્થૂલપ્રાણાતિપાતમૃષાવાદાદીનામેવ દ્રષ્ટવ્યમ્ । યથા કોઽપિ સિંહ સર-

‘સમણોવાસગસ્સ ણં મંતે ! પુવ્વામેવ થુલે પાણાહવાએ અપચ્ચક્ખાએ’
ઈત્યાદિ યહ પાઠ આયા છે, સો હસ પાઠ સે યહ ભી જ્ઞાત હોતા છે કિ-
—‘શ્રાવક જો સામાયિક મેં સાવધયોગ કા પરિત્યાગ કરતા છે, વહ
મન, વચન ઓર કાય સે કરતા છે, ત્રિકોટિ સે કરતા છે । હસ પ્રકાર
પ્રમાણિત હોતા છે, તવ આગ એસા કયોં કહતે હો ? કિ—‘શ્રાવક કો
સામાયિક દ્વિવિધ સાવધયોગ કા ત્રિવિધ સે પ્રત્યાખ્યાન કરકે
કરના ચાહિયે ।

ઉત્તર—ભગવતી સૂત્ર મેં જો વહ ત્રિવિધ સાવધયોગ કા ત્રિવિધ
સે પ્રત્યાખ્યાન કરને કા કથન છે, વહ સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત સ્થૂલમૃષા-
વાદ આદિ કા હી છે । જૈસે કોઈ શ્રાવક સિંહ, સરખ, ગજ, આદિ

ણં મંતે ! પુવ્વમેવ મૂલ પાણાહવાએ અપચ્ચક્ખાએ” ઈત્યાદિ આ પાઠ આવેલ છે.
આ પાઠથી આ વાત પણ જાણવામાં આવે છે કે ‘શ્રાવક જે સામાયિકમાં
સાવધયોગનો પરિત્યાગ કરે છે, તે મન, વચન અને કાયથી કરે છે. ત્રિકોટીથી
કરે છે. આ પ્રમાણે સાવધયોગનો ત્યાગ ત્યાં સર્વ પ્રકારથી જ્યારે પ્રમાણિત
હોય છે, ત્યારે તમે આમ કેમ કહો છો કે ‘શ્રાવકને સામાયિક દ્વિવિધ
સાવધયોગનું ત્રિવિધથી પ્રત્યાખ્યાન કરીને કરવું’ જોઈએ.

ઉત્તર—ભગવતીશૂત્રમાં જો તે ત્રિવિધ સાવધયોગનું ત્રિવિધથી પ્રત્યાખ્યાન
કરીને કથન છે, તે સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત, સ્થૂલ મૃષાવાદ વગેરેનું જ છે. જેમ

મગજાદીનાં વધાદીનતિવાદરાજ્, અગ્રાહ્યાન મધમાંસાદીન્ અપ્રાપ્ય, સ્વયંભૂરમણ-
સમુદ્રસ્થિતમત્સ્થાદિ વધાદીંશ્ચ ત્રિવિધં ત્રિવિધેન પ્રત્યાખ્યાતિ, ન પુનસ્તત્ સામા-
ન્યેન સાવચયોગવિષયં બોધ્યમિતિ ।

અત્રાયં વિવેકઃ—શ્રાવકસ્યાપિ એકાદશી પ્રતિમાવહનસમયે તથા ભક્તપ્રત્યાખ્યા-
નાહ્નીકરણસમયે પ્રાણાતિષ્ઠાતાદીનાં ત્રિકરણત્રિયોગેન પ્રત્યાખ્યાનં ભવિતુમર્હતીતિ
તથા—‘તર્હિ’ ઇતિ ક સાનાયિકં ભવતિ ? ઇત્યપિ વક્તવ્યમ્ । અમુમેવાર્થં ગાથા
ત્રયેણ વિશદયતિ । તથાહિ—

‘^{૧૦}સ્વેત^{૧૧} દિસિકાલગઈ^{૧૨} મંવિય^{૧૩} સન્નિ^{૧૪} ઝસાસ^{૧૫} દિઢિનાહારે ।

^{૧૦}પઝજત્ ^{૧૧}સુત્ત ^{૧૨}જમ્મ—^{૧૩}દિઢિવેય ^{૧૪}સળ્ળા ^{૧૫}કસાયાડ ॥ ૧ ॥

^{૧૬}નાળે ^{૧૭}પોગુવ ^{૧૮}ઓમે ^{૧૯}સરીસંટાળ ^{૨૦}સંવચળસાળે ।

^{૨૧}લેસા ^{૨૨}પરિણામં ^{૨૩}વેયળા ^{૨૪}ય ^{૨૫}સત્તુખ્યાય ^{૨૬}કમ્મે ^{૨૭}ય । ૨ ॥

^{૨૮}નિન્વેટ્ટુળ ^{૨૯}મુવ્વટ્ટે ^{૩૦}આસવ ^{૩૧}કરણ ^{૩૨}તદા ^{૩૩}અલંકારં ।

^{૩૪}સયળારણટાળદે ^{૩૫}નંકમંતે ^{૩૬}ય ^{૩૭}કિં ^{૩૮}કઢિયં’ સાનાઈગમ્ ॥ ૩ ॥

અતિવાદરૂપ વધાદિ કા મચ્ચ, માંસ આદિ જો અગ્રાહ્ય હૈં ઝનકા ઔર
અપ્રાપ્ય સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર કે મત્સ્થાદિ કે વધાદિ કા ત્યાગ મન,
વચન ઔર કાય સે કૃત કારિત અનુભોદના પૂર્વક કર દેતા હૈં સો
યહ વાત સર્વયારૂપ સે સાવચયોગ વિષયક નહીં માની જા સકતી હૈં ।
યહાં પર યહ સમજાને કા હૈં તિ—ગ્યારહવીં પ્રતિમા કે વહન કરતે સમય
ઔર ભક્તપ્રત્યાખ્યાત સંચારે કે સમય શ્રાવક કે ત્રી પ્રાણાતિષ્ઠાતાદિકા
ત્રી કરણ ત્રીય યોગસે પ્રત્યાખ્યાત હોતા હૈં । હસ પ્રકાર યહ પંદ્રહવે
દ્વાર કા વિવેચન હૈં ॥ ૧૫ ॥

કોઈ શ્રાવક સિંહ, સરખ. ગજ આદિના અતિ બાહર રૂપ વધાદિક, મધ માંસ
વગેરે અગ્રાહ્ય છે. તેમનો અને અપ્રાપ્ય સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રના મત્સ્થાદિના
વધાદિનો ત્યાગ મન, વચન અને કાયથી કૃત, કારિત અનુભોદના પૂર્વક કરી
નખે છે, તો આ વાત સર્વયા રૂપમાં સાવચયોગ વિષયક માનવામાં આવી
શકતી નથી અહીં આ વાત સમગ્રવી આવશ્યક છે કે ૧૧ મી પ્રતિમાનુ
વહન કરતી વખતે અને ભક્તપ્રત્યાખ્યાન સંચારના સમયે શ્રાવકને પણ
પ્રાણાતિષ્ઠાતાદિના ત્રણ કરણ, ત્રણ યોગથી પ્રત્યાખ્યાન હોય છે. આ પ્રમાણે
આ ૧૫ માં દ્વારનું વિવેચન છે. ॥૧૫॥

છાયા-ક્ષેત્રદિકાલગતિ ભવિક સંયુચ્છવાસ દષ્ટ્યાહારાન્ ।

પર્યાપ્તસુપ્ત જન્મસ્થિતિ વેદસંજ્ઞા કપાયાયૂંપિ ॥૧॥

જ્ઞાનં યોગોપયોગૌ, શરીરસંસ્થાનસંહનનમાનાનિ ।

લેશ્યા પરિણામં વેદનાં ચ સમુદ્ઘાત કર્મ ચ ॥૨॥

નિર્વૈષ્ટનમુદ્વર્ત્તમ્ આસ્રવકરણં તથા અલઙ્કારમ્ ।

શયનાસનસ્થાનસ્થાન્ નહ્યક્રમતશ્ચ કિં ક 'સામાયિકમ્' ॥૩॥ ઇતિ ।

અર્થ:-

ક્ષેત્રં દિશઃ કાલં ગતિં ભવ્યં સંજ્ઞીન્મ ઉચ્છવાસં દષ્ટિમ્ આહારકં ચાશ્રિત્ય ક
કિં સામાયિકં ભવતીતિ વક્તવ્યમ્ । તથા-પર્યાપ્તસુપ્તજન્મસ્થિતિ વેદસંજ્ઞાકપા-
યાઽયૂંપિ ચાશ્રિત્ય ક કિં સામાયિકં ભવતીતિ વક્તવ્યમ્ । તથા-જ્ઞાનં યોગોપયોગૌ
શરીરસંસ્થાનસંહનનમાનાનિ લેશ્યાપરિણામં વેદનાં સમુદ્ઘાતકર્મ ચાશ્રિત્ય કિં ક

તથા-‘સામાયિક ક્યાં હોતા હે’ યહ બો કહના ચાહિયે-હસી અર્થ
કો इन तीन गाथाओं द्वारा स्पष्ट किया गया है-ये गाथाएँ ‘खेत्तदि-
सिकाल गई’ इत्यादि हैं । इनका अर्थ इस प्रकार से है-(१) क्षेत्र,
(२) दिशा, (३) काल, (४) गति, (५) भव्य, (६) संज्ञी, (७) उच्छवास,
(८) दृष्टि, और (९) आहारक, को आश्रित करके कहां कौन सा
सामायिक होता है ? यह कहना चाहिये । तथा-(१०) पर्याप्त, (११)
सुप्त, (१२) जन्म, (१३) स्थिति, (१४) वेद, (१५) संज्ञा, (१६) कपाय,
और (१७) आयु इनका आश्रय करके कहां कौन सामायिक होता
है ? यह कहना चाहिये । तथा-(१८) ज्ञान, (१९) योग, (२०) उप-
योग, (२१) शरीर, (२२) संस्थान, (२३) संहनन, (२४) भान, (२५)
लेश्या, (२६) परिणाम, (२७) वेदना, (२८) समुदघात कर्म

તેમજ ‘સામાયિક ક્યાં હોય છે’ એ વિષે પણ કહેવું જોઈએ. એ જ
અર્થને આ ત્રણ ગાથાઓ વડે સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલ છે આ ગાથાઓ:-
‘खेत्तदिशि काल गई’ इत्यादि છે. આનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. (૧) ક્ષેત્ર (૨)
દિશા, (૩) કાળ (૪) ગતિ, (૫) ભવ્ય, (૬) સંજ્ઞી. (૭) ઉચ્છવાસ (૮) દૃષ્ટિ
અને (૯) આહારકને આશ્રિત કરીને ક્યાં ક્યું સામાયિક હોય છે, આ
કહેવું જોઈએ. તેમજ (૧૦) પર્યાપ્ત (૧૧) સુપ્ત (૧૨) જન્મ (૧૩) સ્થિતિ,
(૧૪) વેદ (૧૫) સંજ્ઞા (૧૬) કપાય અને (૧૭) આયુ આ સર્વનો આશ્રય
કરીને ક્યાં ક્યું સામાયિક હોય છે ? આ કહેવું જોઈએ. તથા (૧૮) જ્ઞાન,
(૧૯) યોગ, (૨૦) ઉપયોગ, (૨૧) શરીર, (૨૨) સંસ્થાન, (૨૩) સંહનન
(૨૪) ભાન, (૨૫) લેશ્યા (૨૬) પરિણામ, (૨૭) વેદના, (૨૮) સમુદ્ઘાત

સામાયિકં ભવતીતિ વક્તવ્યમ્ । તથા-નિર્વેષ્ટનમ્ ઉદ્વર્તનમ્ આસ્રવકરણમ્ અલંકારં
ચાશ્રિત્ય વત્ કિં સામાયિકં ભવતીતિ વક્તવ્યમ્ । તથા-શયનાસનસ્થાનસ્થાન
ચદ્વક્રમતઃપ્રાશ્રિત્ય વત્ કિં સામાયિકં ભવતીતિ વક્તવ્યમિતિ ।

ક્ષેત્રાદીન્યાશ્રિત્ય વત્ કિં સામાયિકં ભવતીતિ વક્તવ્યમિતિ પૂર્વમુક્તમ્ । તત્ર
પ્રથમં ક્ષેત્રમાશ્રિત્ય યત્સામાયિકં ભવતિ તદાહ ।

તથાહિ-સમ્યક્ત્વસામાયિકં શ્રુતસામાયિકં ચોર્ધ્વલોકે મેરુસુરલોકાદિષુ
ભવ્યાઃ પ્રતિપદ્યન્તે । અધોલોકેऽપિ અધોલૌકિકગ્રામેષુ સલિલાવતીવિજયે સામા-
યિકચતુષ્ટયં, નરકેષુ ચ સમ્યક્ત્વશ્રુતેતિ સામાયિકદ્વયં પ્રતિપદ્યન્તે । અર્દ્ધતૃતીય-
દ્વીપસમુદ્રાત્મકમનુષ્યલોકં વિહાયાવશિષ્ટે તિર્યગ્લોકે પૂર્વોક્તસામાયિકદ્વયં

इनको आश्रित करके कहाँ कौन सामायिक होता है ? यह
कहना चाहिये । तथा-(२९) निर्वेष्टन, (३०) उद्वर्तन, (३१) आस्रव-
करण, (३२) अलंकार, (३३) शयन (३४) आसन, (३५) स्थान, (३६)
चंक्रमण । इनको आश्रित, करके कहाँ कौन सामायिक होता है ?
यह कहना चाहिये । इस कथनानुसार पहिले क्षेत्र को आश्रित करके जो
सामायिक होता है, वह कहा जाता है सम्यक्त्व सामायिक और
श्रुतसामायिक को ऊर्ध्वलोक में मेरु एवं सुरलोक आदिकों में जो भव्य-
जीव होते हैं, वे प्राप्त करते हैं । अधोलोक में भी अधोलौकिक ग्रामों
में सलिलावती विजय में सामायिकचतुष्टय को तथा नरकों में सम्यक्त्व
सामायिक और श्रुतसामायिक इस सामायिक द्वय को भव्य जीव
करते हैं । अर्द्ध द्वीपात्मक मनुष्य लोक को छोड़कर अवशिष्ट तिर्य-

કર્મ, એમને આશ્રિત કરીને ક્યાં કયું સામાયિક હોય છે, આ કહેવું જોઈએ.
તથા (૨૯) નિર્વેષ્ટન (૩૦) ઉદ્વર્તન, (૩૧) આસ્રવ કરણ (૩૨) અલંકાર.
(૩૩) શયન (૩૪) આસન, (૩૫) સ્થાન, (૩૬) ચક્રમણ એમને આશ્રિત કરીને
ક્યાં કયું સામાયિક હોય છે ? આ કહેવું જોઈએ. આ કથન મુજબ પહેલા
ક્ષેત્રને આશ્રિત કરીને જે સામાયિક હોય છે, તે કહેવાય છે કે સમ્યક્ત્વ,
સામાયિક અને શ્રુત સામાયિકને ઉર્ધ્વલોકમાં મેરુ તેમ જ સુરલોક આદિકોમાં
જે ભવ્ય જીવો હોય છે, તે પ્રાપ્ત કરે છે. અધોલોકમાં પણ અધોલૌકિક ગ્રામોમાં
પદ્યોમાં સલિલાવતી વિજયમાં સામાયિક ચતુષ્ટયને તેમજ નરકોમાં સમ્યક્ત્વ
સામાયિક અને શ્રુત સામાયિક આ સામાયિક દ્વયોને ભવ્ય જીવો ધારણ કરે
છે. અર્ધ દ્વીપાત્મક મનુષ્ય લોકને ત્યજીને અવશિષ્ટ તિર્યગ્લોકમાં પૂર્વોક્ત

પ્રતિપદ્યન્તે । મનુષ્યક્ષેત્રે તુ સમ્યક્ત્વસામાયિકં શ્રુતસામાયિકં સર્વવિરતિરૂપં ચારિત્ર-
સામાયિકં ચાપિ પ્રતિપદ્યન્તે । સર્વવિરતિરૂપચારિત્રસામાયિકસ્ય પ્રતિપત્તારો
મનુષ્યા એવ ભવન્તિ નાન્યે, અતો મનુષ્યક્ષેત્રાદતિરિક્તેષુ ક્ષેત્રેષુ સર્વવિરતિરૂપ-
ચારિત્રસામાયિકપ્રતિપત્તારો ન ભવન્તિ । દેશવિરતિસામાયિક પ્રતિપત્તારસ્તુ
મનુષ્યક્ષેત્રે તદ્વાહિત્યાપિ કેચિદ્ ભવન્તિ । તથા-સમ્યક્ત્વ-શ્રુત દેશવિરતિસામા-
યિકાનાં પૂર્વપ્રતિપન્નકા ઊર્ધ્વાધસ્તિર્યગ્લોકેષુ નિયમતો ભવન્તિ । સર્વવિરતિરૂપસ્ય
ચારિત્રસામાયિકસ્ય પૂર્વપ્રતિપન્નકાસ્તુ અધોઝોકતિર્યગ્લોકયોર્નિયમતઃ સન્તિ ।
ઊર્ધ્વલોકે તુ કદાચિદ્ ભવન્તિ ન વા ભવન્તીતિ ।

ગ્લોક મેં પૂર્વોક્ત દો સામાયિકોં કો ભવ્ય જીવ ધારણ કરતે હૈં । તથા
જો મનુષ્ય લોકરૂપ અઢાઈ દ્વીપ હૈ, ઉસમેં જવ્યજીવ સમ્યક્ત્વ સામા-
યિક શ્રુતસામાયિક ઓર સર્વવિરતિરૂપ ચારિત્ર સામાયિક ધારણ
કરતે હૈં । इनमें जो सर्वविरतिरूप चारित्र सामायिक है, उसके पालन
कर्त्ता केवल मनुष्य ही होते हैं-अन्य जीव नहीं । इसलिये मनुष्य
क्षेत्र से बाहिर क्षेत्रों में सर्व विरतिरूप चारित्र सामायिक के पालन
कर्त्ता नहीं होते हैं । तथा जो देशविरतिरूप सामायिक है, उसके
प्रतिपत्ता भव्य जीव तो मनुष्य क्षेत्र में और इस से बाहिर भी कोई
२ भी होते हैं । तथा सम्यक्त्व सामायिक श्रुतसामायिक और देश
विरति सामायिक इन तीन सामायिकों के पूर्वप्रतिपन्नक भव्य जीव
उर्ध्वलोक, अधोलोक एवं तिर्यग्लोक इनमें नियम से होते हैं । सर्व
विरतिरूप चारित्र सामायिक के पूर्वप्रतिपन्नक जो भव्य जीव हैं वे तो

એ સામાયિકોને ભવ્ય જીવો ધારણ કરે છે. તેમ જ જે મનુષ્ય લોક
રૂપ અઢીદ્વીપ છે, તેમાં ભવ્ય જીવ સમ્યક્ત્વ, સામાયિક શ્રુતસામાયિક
અને સર્વવિરતિ રૂપ ચારિત્ર સામાયિક ધારણ કરે છે. આમાં જે
સર્વ વિરતિ રૂપ ચારિત્ર સામાયિક છે. તેના પાલન કર્તા ફક્ત મનુષ્યો જ
હોય છે. અન્ય જીવો નહિ. એથી જ મનુષ્ય ક્ષેત્રથી બહારના ક્ષેત્રોમાં સર્વ
વિરતિ રૂપ ચારિત્ર સામાયિકના પાલનકર્તાઓ હોતા નથી. તેમ જ જે દેશ
વિરતિ રૂપ સામાયિક છે, તેના પ્રતિપત્તા ભવ્ય જીવો તો મનુષ્યક્ષેત્રમાં અને
આનાથી બહાર પણ કોઈ કોઈ હોય છે. તથા સમ્યક્ત્વ સામાયિક શ્રુત સામા-
યિક, અને દેશ વિરતિ સામાયિક આ ત્રણ સામાયિકોના પૂર્વ પ્રતિપન્નક
ભવ્ય જીવ ઉર્ધ્વલોક, અધોલોક અને તિર્યગ્લોક આમાં નિયમથી જ હોય

અથ-દિશમાશ્રિત્ય માત્ર-

દિશો हि द्विविधाः क्षेत्रतो भावतश्च ।

તત્ર ક્ષેત્રતઃ પૂર્વાદિકાસુ મહાદિક્ષુ ચતુર્ણામપિ સામાયિકાનાં યથા સંભવ-
પ્રતિપદ્યમાનકા ભવન્તિ । પૂર્વપ્રતિપન્નકાસ્ત્વાસુ દિશાસુ સમ્પ્રક્તશ્રુતદેશવિરતિ
સામાયિકાનાં નિયમતઃ સન્તિ । ચારિત્રસામાયિકસ્ય તુ પૂર્વાપરદિશોર્નિયમેન
પૂર્વપ્રતિપન્નકાઃ સન્તિ । દક્ષિણોત્તરયોસ્તુ મજનયા, દુષ્પમદુષ્પમાદિ કાલે ભરતૈરવ-
તયોઃ સર્વવિરતેઃ સર્વથોચ્છેદાત્ । ગિરિઃ ચતુષ્ટયે ઊર્ધ્વાધોદિગ્દ્વયે વ ચતુર્ણામપિ

અઘોલોક ઓર તિર્યગ્લોક મેં નિયમ સે હોતે હી હૈં-પરન્તુ જો ઉર્ધ્વ
લોક હૈં ઉસમેં કદાચિત્ હોતે બી હૈં-અથવા નહીં બી હોતે હૈં ।

દિશાएँ दो प्रकार की होती हैं-एक क्षेत्र की अपेक्षा और दूसरी
भाव की अपेक्षा । इनमें क्षेत्र की अपेक्षा जो पूर्वादिक महादिशाएँ
हैं, उनमें चारों भी सामायिकों के यथासंभव प्रतिपद्यमानक अव्यजीव
हो सकते हैं ? तथा जो सम्यक्त्व सामायिक, श्रुत सामायिक एवं देश
विरति सामायिक इनके पूर्व प्रतिपन्नक अव्य जीव हैं, वे तो इन
दिशाओं में नियम से होते हैं । परन्तु जो चारित्र सामायिक के पूर्व
प्रतिपन्नक अव्य जीव हैं वे भी पूर्व दिशा और पश्चिम दिशामें नियम
से होते हैं, परन्तु दक्षिण दिशा और उत्तर दिशा में इनकी मजना
होती है-हाँ भी नहीं भी हों । क्योंकि दुष्पमदुष्पमादेकाल में भरत
और ऐरवत क्षेत्र में सर्वविरति का सर्वथा उच्छेद हो जाता है । जो

છે, પરંતુ જે ઉર્ધ્વલોક છે, તેમાં કદાચ હોય પણ ખરા, અથવા ન
પણ હોય ॥ ૧ ॥

દિશાઓ બે પ્રકારની હોય છે. એક ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અને અન્ય
ભાવની અપેક્ષાએ આમાં ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જે પૂર્વાદિક મહાદિશાઓ છે,
તેમાં ચારે ચાર સામાયિકોના યથાસંભવ પ્રતિપદ્યમાનક ભવ્ય જીવો હોઈ
શકે છે તથા-જે સમ્યક્ત્વ સામાયિક શ્રુત સામાયિક અને દેશ વિરતિ
સામાયિક એમના પૂર્વપ્રતિપન્નક ભવ્ય જીવો છે, તેઓ તો આ દિશાઓમાં
નિયમથી હોય છે. પરંતુ જે ચારિત્ર સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપન્નક ભવ્ય જીવો છે
તેઓ પણ પૂર્વ દિશા અને પશ્ચિમ દિશામાં નિયમપૂર્વક હોય છે, પરંતુ દક્ષિણ
દિશા અને ઉત્તર દિશામાં એમની ભજના હોય છે, એટલે કે-હોય પણ
ખરા અને નહિ પણ હોય. કેમ કે દુષ્પમ દુષ્પમાદિકાળમાં ભરત અને એરવત
ક્ષેત્રમાં સર્વ વિરતિનો સર્વથા ઉચ્છેદ થઈ જાય છે, જે ચાર વિદિશાઓ છે,

સામાયિકાનાં પૂર્વપ્રતિપન્નકાઃ પ્રતિપદ્યમાનકાશ્ચ ન ભવન્તિ, વિદિશાએકપ્રદેશિકત્વેન ઋધ્વાધોદિશોશ્ચ ચતુષ્પ્રદેશિકત્વેન તત્ર જીવાવગાહનાયા અસંભવાત્ । તથા-તાપ-ક્ષેત્રવિષયે પ્રજ્ઞાપકક્ષેત્રવિષયે ચ પુનરઘાસ્તપિ પૂર્વાદિકાસુ દિશુ ચતુર્ણામપિ સામાયિકાનાં નિયમાત્ પૂર્વપ્રતિપન્નકાઃ સન્તિ । પ્રતિપદ્યમાનકાસ્ત્યાસુ કદાચિદ્ ભવન્તિ, કદાચિન્ન ભવન્તીતિ ભાજ્યાસ્તે । ઋધ્વાધોદિશોસ્તુ સમ્યક્ત્વસામાયિકસ્ય શ્રુત-સામાયિકસ્ય ચ પૂર્વપ્રતિપન્નકા નિયમાત્ સન્તિ, પ્રતિપદ્યમાનકાસ્તુ ભાજ્યાઃ ।

ચારઘિ દિશાઈ છે, અને તથા ઉર્ધ્વદિશા ઓર અધોદિશા હન દો દિશાઓં નેં ચારોં સામાયિકોં કે ન પૂર્વપ્રતિપન્નક અવ્યજીવ હોતે છે ઓર ન પ્રતિપદ્યમાનક જીવ હી હોતે છે કયોંકિ વિદિશા એક પ્રદેશિક હોતી છે ઓર ઉર્ધ્વ અધો દિશાઈ ચતુષ્પ્રદેશિક હોતી છે-હસલિયે વહાં જીવોં ધી અવગાહના હોના અસંભવ છે । તથા-તાપ ક્ષેત્ર કે વિષય મેં ઓર પ્રજ્ઞાપક ક્ષેત્ર કે વિષય મેં આઠોં ઓ પૂર્વાદિક દિશાઓં મેં ચારોં ઓ સામાયિકોં કે પૂર્વપ્રતિપન્નક અવ્યજીવ નિયમ સે હોતે છે । પરન્તુ જો પ્રતિપદ્યમાન જીવ છે, તે હનમેં કયોં હોતે છે ઓર કયોં નહીં ઓ હોતે છે । ઉર્ધ્વ દિશા ઓર અધોદિશા હન દો દિશાઓં મેં સમ્યક્ત્વ સામાયિક ઓર શ્રુત સામાયિક હન દો સામાયિકોં કો જિન અવ્ય જીવોં ને પહિલે ધારણ કિયા છે, એસે પૂર્વપ્રતિપન્નક અવ્ય જીવ નિયમ સે હોતે છે । તથા જો પ્રતિપદ્યમાનક અવ્યજીવ છે-તે ભાજ્ય છે । તથા

તેમનામાં તથા ઉર્ધ્વ દિશા અને અધો દિશા આ બે દિશાઓમાં ચારે-ચાર સામાયિકોને પૂર્વ પ્રતિપન્નક લબ્ય હવે । પણ હોતા નથી અને પ્રતિપદ્યમાનક લબ્ય હવે । પણ હોતા નથી. કેન કે વિદિશા એક પ્રદેશિક હોય છે અને ઉર્ધ્વ, અધો દિશાઓ ચતુષ્પ્રદેશિક હોય છે. એથી ત્યાં હવેની અવગાહના થવી અસંભવ છે, તથા તાપ ક્ષેત્રના સબંધમાં અને પ્રજ્ઞાપક ક્ષેત્રના વિષયમાં આઠે પૂર્વાદિક દિશાઓમાં ચારે સામાયિકોના પૂર્વપ્રતિપન્નક લબ્ય હવે । નિયમપૂર્વક હોય છે. પરંતુ જે પ્રતિપદ્યમાનક હવ છે, તે આમાં કોઈક વખતે હોય છે, અને કોઈક વખતે હોતા પણ નથી. ઉર્ધ્વ દિશા અને અધો દિશા આ બે દિશાઓમાં સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને શ્રુત સામાયિક એ બે સામાયિકોને જિન લબ્ય હવેને પહેલા ધ્યાન કરેલા છે, એવા પૂર્વપ્રતિ-પન્નક લબ્ય હવે । નિયમપૂર્વક હોય છે, તેમ જ જે પ્રતિપદ્યમાનક લબ્ય હવે છે, તે ભાજ્ય છે, તેમ જ આ બે દિશાઓમાં દેશ વિરતિ સામાયિક

તથૈતયોરેવ દિશોર્દેશવિરતિસામાયિકસ્ય સર્વવિરતિસામાયિકસ્ય ચ પૂર્વપ્રતિપન્નકા
માઙ્યાઃ, પ્રતિપદ્યમાનકાસ્તુ નિયમાન્ન સન્તીતિ ।

તથા-સંસ્કૃષ્ટિમમનુષ્ય-ગર્ભજકર્મભૂમિમનુષ્ય-ગર્ભજાકર્મભૂમિમનુષ્ય-પદ્-
પશ્ચાદન્તર્દીપમનુષ્યા इति चतुर्विधा मनुष्याः, द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रिय-
पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्च इति चतुर्विधास्तिर्यञ्चः, पृथिवीकाया-अकाय-तेजस्काय वायु-
काया इति चतुर्विधाः स्थानराः, अग्रबीज-मूलबीज-पर्वबीज-स्कन्धबीजानीति
चत्वारो वनस्पतयः, तथा-नरकगति देवगतिश्चेत्येता अष्टादशभावदिशः । एता
भावदिशोऽधिकृत्य 'क्व किं सामायिकं गन्तीत्यपि वक्तव्यम् । यथा-पृथिवीकाया
-अकाय-तेजस्काय-वायुकाया-अग्रबीज-मूलबीज-पर्वबीज-स्कन्धबीजेषु अष्टसु

इन्हीं दो दिशाओं में देशविरति सामायिक और सर्वविरति सामा-
यिक के पूर्व प्रतिपन्नक भव्य जीव भाज्य होते हैं । और जो प्रतिप-
द्यमानक भव्य जीव हैं, वे यहाँ नियम से नहीं हैं ।

(૧) સંસ્કૃષ્ટિમ મનુષ્ય (૨) ગર્ભજ કર્મભૂમિમનુષ્ય, (૩) ગર્ભજઅ-
કર્મ ભૂમિમનુષ્ય, (૪) છપ્પનઅન્તર્દીપજમનુષ્ય એ ચાર પ્રકાર કે મનુષ્ય,
દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય એ ચાર પ્રકાર કે તિર્યજ,
પૃથિવીકાય, અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય, એ ચાર પ્રકાર કે સ્થાવર,
અગ્રબીજ મૂલબીજ, પર્વબીજ, સ્કન્ધબીજ એ ચાર વનસ્પતિ, તથા-નરક-
ગતિ, દેવગતિ એ દો ગતિયાં-હવે પ્રકાર એ સઘ મિલકર ૧૮ ભાવ
દિશાઈ છે । इन भावदिशाओं को आश्रित करके 'कहाँ कौन सामा-
यिक होना है' यह भी कहना चाहिये-जैसे-पृथिवीकाय, अप्काय, तेज-
स्काय, वायुकाय, अग्रबीज, मूलबीज, पर्वबीज, स्कन्धबीज, इन आठ

અને સર્વવિરતિ સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપન્નક ભવ્યજીવો ભાજ્ય હોય છે. અને
જો પ્રતિપદ્યમાનક ભવ્ય જીવો છે, તે ત્યાં નિયમથી નથી.

(૧) સંસ્કૃષ્ટિમ મનુષ્ય, (૨) ગર્ભ જ કર્મભૂમિ મનુષ્ય, (૩) ગર્ભજ
અકર્મભૂમિ મનુષ્ય, (૪) છપ્પન અન્તર્દીપ જ મનુષ્ય એ ચાર પ્રકારના
મનુષ્યો, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય. એ ચાર પ્રકારના
તિર્યંચ, પૃથિવીકાય, અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય, એ ચાર પ્રકારના સ્થાવર,
અગ્રબીજ, મૂલબીજ, પર્વબીજ, સ્કન્ધબીજ, એ ચાર વનસ્પતિ તથા નરકગતિ દેવ-
ગતિ એ બે ગતિઓ આ પ્રમાણે આ સર્વ મળીને ૧૮ છે આ ભાવદિશાઓ છે. ભાવ
દિશાઓને આશ્રિત કરીને 'કયાં કયું' સામાયિક હોય છે, આ પણ કહેવું જોઈ એ,
જેમકે પૃથિવીકાય અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય, અગ્રબીજ, મૂલબીજ, પર્વબીજ,

चतुर्णामपि सामायिकानां न पूर्वप्रतिपन्नका नापिप्रतिपद्यमानकाः सन्ति । द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रियवृक्षणेषु विकलेन्द्रियेषु त्रिषु अपर्याप्तावस्थायां सम्यक्त्व-सामायिकश्रुतसामायिकयोः कदाचित् पूर्वप्रतिपन्नका भवन्ति, सास्वादनसम्य-क्त्ववतां तेषु सश्रुतत्वादसंभवात् । एतयोः पुनः प्रतिपद्यमानकास्तेषु न भवन्ति, उपदेशश्रवणादिसामग्र्यभावात् । देशविरति-सर्वविरति सामायिकयोस्तु-तत्र न सन्ति पूर्वप्रतिपन्नकाः, नापि प्रतिपद्यमानकाः, तथाभवस्वाभाव्यात् । पञ्चेन्द्रिय-तिर्यक्षु सम्यक्त्वश्रुतदेशविरतिसामायिकानां पूर्वप्रतिपन्नका नियमात् सन्ति ।

भाव दिशाओं में चारों भी सामायिकों के न पूर्वप्रतिपन्नक भव्य जीव होते हैं और न प्रतिपद्यमानक भव्यजीव ही होते हैं । द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय इन तीन विकलेन्द्रिय तिर्यक्ष जीवों में अपर्याप्तावस्था में सम्यक्त्व सामायिक और श्रुतसामायिक इन दो सामायिकों के पूर्वप्रति-पन्नक भव्यजीव कदाचित् होते हैं । क्योंकि सास्वादन सम्यक्त्ववाले जीवों का उनमें उत्पाद हो जाता है । तथा इन दो सामायिकों के जो प्रतिपद्यमानक जीव हैं वे वहां नहीं होते हैं । क्योंकि सामायिकों की सामग्री जो उपदेश श्रवण आदि है वह वहां नहीं होता है उसका अभाव है । देशविरति सामायिक इन दो सामायिकों के पूर्वप्रतिपन्नक जीव तथा प्रतिपद्यमानक जीव-वहां नहीं होते हैं । क्योंकि इन पर्यायों का ऐसा ही स्वभाव है । पंचेन्द्रियतिर्यक्षों में सम्यक्त्व, श्रुत और देश-विरति इन सामायिकों के पूर्व प्रतिपन्नक जीव नियम से होते हैं ।

संघर्षीय आ आठ आवदिशाओंमें आरे सामायिकेना पूर्वप्रतिपन्न लव्य लवे होता नथी अने प्रतिपद्यमानक लव्य लवे पणु होता नथी. द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय आ त्रणु विकलेन्द्रिय तिर्यक्ष लवेमां अपर्याप्तावस्थांमां सम्यक्त्व सामायिक अने श्रुत सामायिक आ गे सामायिकेना पूर्वप्रतिपन्नक लव्य लवे कदाचित् होय छे. केम के सास्वादन सम्यक्त्ववाणा लवेने। तेमां उत्पाद होय छे. तथा अ गे सामायिकेना ने प्रतिपद्यमानक लवे छे, ते त्यां होता नथी. केम के आ सामायिकेनी सामग्री ने उपदेश श्रवण वगेरे छे, ते त्यां होतां नथी, तेना अभाव छे. देश विरति सामायिक अने सर्वविरति सामायिक आ गे सामायिकेना पूर्वप्रतिपन्नक लवे त्यां होता नथी. केम के आ पर्यायिने लवे न स्वभाव छे. पंचेन्द्रिय तिर्यक्षोंमां सम्यक्त्व श्रुत अने देशविरति आ सामायिकेना पूर्वप्रतिपन्नक लवे नियमथी होय छे, तेम न ने आ सामायिकेना प्रतिपद्यमानक लवे छे,

પ્રતિપદ્યમાનકાસ્તુ ભજનયા વોદ્યાઃ । સર્વવિરતિસામાયિકસ્ય તુ ન પૂર્વપ્રતિ-
પન્નકાઃ, નાપિ પ્રતિપદ્યમાનકાઃ, તથા-ભવસ્વાભાવ્યાત્ । તથા-નારકદેવૌકર્મ-
ભૂમિમનુષ્યેષુ ત્રિષુ સમ્યક્ત્વશ્રુતસામાયિકયોઃ પૂર્વપ્રતિપન્નકા નિયમાત્ સન્તિ,
પ્રતિપદ્યમાનકાસ્તુ નારકદેવાકર્મભૂમિજમનુષ્યેષુ ત્રિષુ કદાચિદ્ ભવન્તિ કદાચિ-
ન્નેતિ શાજ્યાસ્તે । અન્તરદ્વીપજમનુષ્યેષુ તુ પૂર્વપ્રતિપન્નકાઃ પ્રતિપદ્યમાનકાશ્ચ
સર્વથા ન ભવન્તિ, તેષામેકાન્તમિથ્યાદૃષ્ટિકત્વાત્ । દેશવિરતિસર્વવિરતિસામાયિ-
કયોશ્ચ નારકાકર્મભૂમિજાન્તરદ્વીપજમનુષ્યેષુ ત્રિષુ ન પૂર્વપ્રતિપન્નકાઃ, નાપિ
પ્રતિપદ્યમાનકાઃ, તથા સ્વાભાવ્યાત્ । કર્મભૂમિજ-મનુષ્યેષુ ચતુર્ણામપિ સામાયિ-

તથા જો હન સામાયિકોં કે પ્રતિપદ્યમાનક જીવ હૈં उनकी यहां भजना
हैं । हों भी और न भी हों । सर्व विरतिरूप चारित्र सामायिक के न
तो यहां पूर्वप्रतिपन्नक जीव होते हैं और न प्रतिपद्यमानक जीव ही
होते हैं । क्योंकि इस पर्याय का ऐसा ही स्वभाव होता है । तथा-
नारक, देव, अकर्मभूमिजमनुष्य इन तीनों में सम्यक्त्व, श्रुत इन दो
सामायिकों के पूर्वप्रतिपन्नक जीव नियम से उत्पन्न होते हैं । तथा जो
जीव इन सामायिकों के प्रतिपद्यमानक हैं वे नारक देव, और अकर्म-
भूमिजमनुष्य इन तीन में कदाचित् होते हैं-और कदाचित् नहीं भी
होते हैं इसलिये इनकी भजना हैं । जो अन्तर द्वीपजमनुष्य हैं उनमें
तो इन दो सामायिकों के पूर्वप्रतिपन्न और प्रतिपद्यमानक जीव सर्वथा
होने ही नहीं है, क्योंकि ये अन्तर द्वीपजमनुष्य एकान्त मिथ्या-
दृष्टि होते हैं । देशविरति और सर्व विरतिरूप जो सामायिक है,
इनके पूर्वप्रतिपन्नक जीव और प्रतिपद्यमानक जीव तथाविधस्वभावके

તેમની અહીં ભજના છે, હોય પણ ખરી, અને નહીં પણ હોય સર્વવિરતિ
રૂપ ચારિત્ર, સામાયિકના અહીં ન તો પૂર્વપ્રતિપન્નક જીવો હોય છે. અને
ન શ્રુતપદ્યમાનક જીવો હોય છે. કેમ કે આ પર્યાયનો એવો જ સ્વભાવ
હોય છે. તેમ જ નારક, દેવ, અકર્મ ભૂમિ જ મનુષ્ય એઓ ત્રણેમાં સમ્ય-
ક્ત્વ, શ્રુત આ બે સામાયિકોના પૂર્વપ્રતિપન્નક જીવો નિયમથી ઉત્પન્ન થાય
છે. તથા જે જીવો આ સામાયિકોના પ્રતિપદ્યમાનક છે. તે નારક દેવ અને
અકર્મભૂમિ જ મનુષ્ય આ ત્રણેમાં કદાચિત્ હોય છે અને કદાચિત્ ન પણ
હોય, એથી એમની ભજના છે, જે અંતર દ્વીપ જ મનુષ્યો છે, તેમનામાં આ
બે સામાયિકોના પૂર્વપ્રતિપદ્યમાનક જીવો સર્વથા હોતા નથી, કેમ કે આ
અંતર દ્વીપ જ મનુષ્ય એકાન્ત મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે, દેશવિરતિ અને સર્વ
વિરતિ રૂપ જે સામાયિક છે, એમના પૂર્વપ્રતિપન્નક જીવ અને પ્રતિપદ્યમાનક

કાનાં પૂર્વપ્રતિપન્નકા નિયમતઃ સન્તિ, પ્રતિપદ્યમાનકાસ્તુ ભાજ્યાઃ । સમ્મૂર્ચ્છિમમનુ-
ષ્યેષુ ચતુર્ણામપિ સામાયિકાનાં ન સન્તિ પૂર્વપ્રતિપન્નકા નાપિ પ્રતિપદ્યમાનકા इति २ ।

તથા-કાલમાશ્રિત્ય 'કય કિં સામાયિકં ભવતિ ?' इत्यपि वक्तव्यम् । यथा-
सम्यक्त्वश्रुतसामायिकयोः प्रतिपद्यमानकाः अपरस्पर्षिण्याः सुषमसुषमादिके षड्वि-
धेऽपि काले, उत्सर्पिण्या दुष्पमदुष्पमादिके षड्विधेऽपि काले संभवन्ति । अनयोः

कारण नारक अकर्मभूमिज और अन्तरद्वीपजमनुष्य इन तीनों में
नहीं होते हैं (१) । कर्मभूमिज मनुष्यों में चारों भी सामायिकों के पूर्व
प्रतिपन्नक जीव नियमतः होते हैं । तथा जो प्रतिपद्यमानक होते हैं वे
भाज्य होते हैं । सम्मूर्च्छिम मनुष्यों में चारों भी सामायिकों के पूर्व-
प्रतिपन्नक और प्रतिपद्यमानक जीव नहीं होते हैं ॥ २ ॥

તથા-કાલ કો આશ્રિત કરકે 'કયાં (કયા કાળમાં) કૌન સામા-
યિક હોતા હૈ ?' यह भी कहना चाहिये । जैसे सम्यक्त्व और श्रुत इन
सामायिकों के प्रतिपद्यमानक जीव अवसर्पिणी के सुषमसुषमादिक
उह प्रकार के भी काल में तथा उत्सर्पिणी के दुष्पम दुष्पमादिक छह
प्रकारके भी काल में भाज्य होते हैं । और इन सामायिकों के जो पूर्व
प्रतिपन्नक जीव हैं, वे भी होते ही हैं । तथा-देशविरति, सर्वविरति
इन सामायिकों के उत्सर्पिणी में दुष्पमसुषमा, सुषमदुष्पमा ५ दोनों
कालों में, तथा-अवसर्पिणी में सुषमदुष्पमा, दुष्पमासुषमा और दुष्पमा
इन तीन कालों में प्रतिपद्यमानक जीव भाज्य' होते हैं । तथा इनके

અથ તથાવિધ સ્વભાવના કારણે નારક અકર્મભૂમિજ અને અંતરદ્વીપ જ
મનુષ્ય એ ત્રણેમાં હોતા નથી. (૧) કર્મભૂમિજ મનુષ્યોમાં ચારે સામાયિકોના
પૂર્વપ્રતિપન્નક જીવો નિયમતઃ હોય છે. તેમ જ જે પ્રતિપદ્યમાનક હોય છે,
તે ભાજ્ય હોય છે, સમ્મૂર્ચ્છિમ મનુષ્યોમાં ચારે સામાયિકોના પૂર્વપ્રતિપન્ન
અને પ્રતિપદ્યમાનક જીવો હોતા નથી.

તથા કાળને આશ્રિત કરીને 'કયાં (કયા કાળમાં) કયું' સામાયિક હોય
છે ? આ પણ કહેવું જોઈએ. જેમ સમ્યક્ત્વ અને શ્રુત આ સામાયિકોના
પ્રતિપદ્યમાનક જીવ અવસર્પિણીના સુષમસુષમાદિક ૬ પ્રકારના કાળમાં તથા
ઉત્સર્પિણીના દુષ્પમ દુષ્પમાદિક ૬ પ્રકારના કાળમાં ભાજ્ય હોય છે. અને
આ સામાયિકોના જે પૂર્વપ્રતિપન્નક જીવો છે, તેઓ પણ હોય જ છે. તથા
દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ, આ સામાયિકોના ઉત્સર્પિણીમાં દુષ્પમસુષમા, સુષમ-
દુષ્પમા ૫ બંને કાળોમાં, તથા અવસર્પિણીમાં સુષમદુષ્પમા, દુષ્પમાસુષમા,
અને દુષ્પમા આ ત્રણે કાળોમાં પ્રતિપદ્યમાનક જીવો ભાજ્ય હોય છે, તેમજ

પૂર્વપ્રતિપન્નકાઃ અપિ વિચન્ત એવ । તથા-દેશવિરતિતર્વવિરતિસામાયિકયો
 રત્સર્પિણ્યાં દુષ્પમસુષમા-સુષમ દુષ્પમારૂપયોર્દ્વયોઃ કાલયોઃ, અવસર્પિણ્યાં સુષમ
 દુષ્પમા-દુષ્પમ-સુષમા-દુષ્પમારૂપેષુ ત્રિગુકાલેષુ ચ પ્રતિપદ્યમાનકા ભવન્તિ । પૂર્વ-
 પ્રતિપન્નાસ્ત્વનયોઃ સામાયિકગોરિઠ ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણીકાલયોઃ સન્ત્યેવ । તથા-
 દેવકુરુતરકુલપુ સુષમસુષમાપ્રતિભાગઃ, હરિવર્ષરમ્યકયોઃ સુષમા પ્રતિભાગઃ, હૈમ-
 વતહૈરણ્યવતયોઃ સુષમદુષ્પમાપ્રતિભાગઃ, પશ્ચસુ મહાવિદેદેષુ દુષ્પમસુષમાપ્રતિ-
 ભાગઃ । એષુ સ્થાનેષુ કાલો નોત્સર્પિણ્યવસર્પિણીત્વેનાભિધીયતે । એષુ પ્રત્યેકસ્મિન્
 સુષમસુષમાદિકાલસદૃશકાલસ્ય યથાક્રમં વિચિત્રમાનત્વાત્ સ કાલઃ સુષમસુષમાદિ
 પ્રતિભાગત્વેનોચ્યતે । તત્ર સુષમસુષમા-સુષમા-સુષમા-સુષમ દુષ્પમાપ્રતિભાગેષુ
 ત્રિપુ સમ્યક્ત્વશ્રુતનામાયિકયોઃ પ્રતિપદ્યમાનકાઃ સંભવન્તિ, પૂર્વપ્રતિપન્નકાસ્તુ
 સન્ત્યેવ । દુષ્પમસુષમારૂપે ચતુર્થે પ્રતિભાગે તુ ચતુર્વિંશત્યાપિ સામાયિકસ્ય પ્રતિ-

જો પૂર્વપ્રતિપન્નક જીવ હૈ, તે તો ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી દોનોં કે ઉક્ત
 કાલોં મેં રહતે હી હેં । તથા-દેવકુરુ ઉત્તરકુરુ આ ભોગભૂમિયોં મેં
 સુષમ સુષમા પ્રતિભાગ, હરિવર્ષ રમ્યક મેં સુષમા પ્રતિભાગ, હૈમવત
 હૈરણ્યવત મેં સુષમદુષ્પમા પ્રતિભાગ, પાંચ મહાવિદેદોં મેં દુષ્પમ સુષમા
 પ્રતિભાગ સદા બના રહતા હૈ । આ સ્થાનોં મેં કાલ ન ઉત્સ-
 ર્પિણીરૂપ સે કહા જાતા હૈ ઓર ન અવસર્પિણીરૂપ સે આમેં પ્રત્યેકમેં
 સુષમાદિકાલ કે જેસા કાલ યથાક્રમ સે વિચિત્રાન રહતા હૈ । આલિયે
 વહ કાલ સુષમસુષમાદિ પ્રતિભાગરૂપ સે કહા જાતા હૈ । આમેં સુષમ
 સુષમા, સુષમા, સુષમદુષ્પમા આ ત્રીજ પ્રતિભાગોં મેં સમ્યક્ત્વ સામા-
 યિક ઓર શ્રુતનામાયિક કે પ્રતિપદ્યમાનક જીવ હો સકતે હેં । પૂર્વ-
 પ્રતિપન્નક જીવ તો આમેં હોતે હી હેં । દુષ્પમસુષમારૂપ ચૌથે પ્રતિભાગ,

એમના જે પૂર્વપ્રતિપન્નક એવો છે, તેઓ તો ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી બન્નેના
 ઉક્તકાળોમાં રહે જ છે તેમ જ દેવકુરુ, ઉત્તરકુરુ આ ભોગ ભૂમિઓમાં
 સુષમસુષમા પ્રતિભાગ, હરિવર્ષરમ્યકમાં સુષમા પ્રતિભાગ, હૈમવત હૈરણ્યવતમાં
 સુષમ દુષ્પમા પ્રતિભાગ, પાંચ મહાવિદેદોમાં દુષ્પમસુષમા પ્રતિભાગ સર્વદા
 બની રહે છે આ સ્થાનોમાં કાળ ન તો ઉત્સર્પિણી રૂપમાં કહેવાય છે અને
 ન અવસર્પિણીરૂપમાં આમાં દરેકે દરેકમાં સુષમસુષમાદિકાળના યથાક્રમથી
 વિદ્યમાન રહે છે એથી તે કાળ સુષમસુષમાદિ પ્રતિભાગ રૂપથી કહેવામાં આવે
 છે. આમાં સુષમસુષમા, સુષમાસુષમ દુષ્પમા આ ત્રણ પ્રતિભાગોમાં સમ્યક્ત્વ
 સામાયિક અને શ્રુત સામાયિકના પ્રતિપદ્યમાનક એવો સબવી શકે છે. પૂર્વ-
 પ્રતિપન્નક એ તો આમાં હોય જ છે. દુષ્પમ સુષમારૂપ ચોથા પ્રતિભાગમાં

पद्यमानकाः संभवन्ति, पूर्वप्रतिपन्नस्तु सन्त्येव । तथा-कालरहितेषु बाह्यद्वीप-समुद्रेषु तु सम्यक्त्वश्रुतदेशविरतिसामायिकानां प्रतिपद्यमानकाः संभवन्ति, पूर्वप्रतिपन्नकास्तु सन्त्येव । नन्दीश्वरादौ कालरहिते क्षेत्रे विद्याचारणादीनां गम-नेन सर्वविरतिसामायिकस्यापि तत्र पूर्वप्रतिपन्नकाः संभवन्ति । देवादिना संहरणमादाय सर्वक्षेत्रे सर्वस्मिन्नपि काले चतुर्विधानामपि सामायिकानां पूर्व-प्रतिपन्नकाः संभवन्त्येवेति ॥३॥

तथा-गतिमाश्रित्य 'कब किं सामायिकं भवती' त्यपि वक्तव्यम् । यथा-नार-कतिर्यङ्मनरागरगतिषु चतसृष्वपि सम्यक्त्वश्रुतसामायिकयोः प्रतिपद्यमानका में तो चारों प्रकारों के सामायिक के प्रतिपद्यमानक जीव हो सकते हैं । तथा जो इनके पूर्वप्रतिपन्नक जीव हैं, वे तो रहते ही हैं । तथा-काल से विहीन बाहिर के द्वीप समुद्रों में सम्यक्त्व सामायिक श्रुतसामा यिक, देशविरतिसामायिक के प्रतिपद्यमानक जीव हो सकते हैं तथा पूर्वप्रतिपन्नक जीव तो रहते ही हैं । काल रहित नन्दीश्वर आदि क्षेत्र विद्याचारण आदि ऋद्धि धारकों के गमन से सर्वविरतिरूप सामायिक पूर्वप्रतिपन्नकों का सद्भाव पाया जाता है । देवादि द्वारा संहरण की अपेक्षा लेकर सब क्षेत्र में सब काल में चारों प्रकार के सामायिकों के पूर्वप्रतिपन्नक जीव पाये ही जा सकते हैं ॥ सू० ३ ॥

तथा--गति को आश्रित करके 'कहां (किस गति) में कौन सामा-यिक होता है' ऐसा भी कहना चाहिये-जैसे-नारक, तिर्यञ्च, मनुष्य और देव इन चारों भी गतियों में सम्यक्त्व सामायिक और

तो चार चार प्रकारना सामायिकना प्रतिपद्यमानक भवे थर्ध शके छे. तेम न न्ने भेमना पूर्वप्रतिपन्नक भवे छे, तेन्ना तो रडे न छे, तथा काणथी विहीन अहारनां द्वीप समुद्रोभां सम्यक्त्व सामायिक, श्रुत सामायिक देश विरति सामायिकना प्रतिपद्यमानक भवे संभवी शके छे, तथा पूर्वप्रतिपन्नक भवे तो रडे न छे. काण रहित नन्दीश्वर वगेरे क्षेत्रमां विद्याचरण वगेरे ऋद्धि धारकोना गमनथी सर्वविरतिरूप सामायिकना पूर्वप्रतिपन्नकोना सद्भाव भणे छे. देवादि वडे संहरणनी अपेक्षाये सर्व क्षेत्रमां, सर्वकाणमां चारे प्रकारना सामायिकोने पूर्वप्रतिपन्नक भवे भणे न छे. ॥३॥

तथा-गतिने आश्रित करीने 'क्यारे (कई गतिमां) कयुं सामायिक होय छे? आ विषे पण्ड कडेवु लेछ्ये. भेम-नारक, तिर्यञ्च, मनुष्य अने देव आ चारे चार गतिओमां सम्यक्त्व' सामायिक अने श्रुतसामायिकना प्रति

भवन्ति । पूर्वप्रतिपन्नका अपि सन्ति । सर्वविरति-सामायिकस्य प्रतिपद्यमानका मनुष्यगतावेन भवन्ति, तत्रैव चारित्रप्रतिपत्तेः । पूर्वप्रतिपन्नकास्तु सर्वास्वपि गतिषु । देशविरतिसामायिकस्य प्रतिपद्यमानकाः मनुष्येषु तिर्यक्षु च भवन्ति, पूर्वप्रतिपन्नकास्तु सर्वास्वपि गतिष्वपि ॥४॥

तथा-भव्यमाश्रित्य क्व किं सामायिकं भवतीत्यपि वक्तव्यम् । यथा-भव्येषु कदाचित् केचित् सम्पत्त्वश्रुतसामायिकयोः प्रतिपद्यमानका भवन्ति केचित् सर्वविरतिसामायिकस्य, केचिद् देशविरतिसामायिकस्य । एषां चतुर्णामपि सामायिकानां पूर्वप्रतिपन्नकास्तु पश्येषु वहदो भवन्तीति । अभव्येषु सम्पत्त्ववर्ज

શ્રુત સામાયિક કે પ્રતિપદ્યમાન જીવ આજ્ય હોતે હૈં ઝીર પૂર્વ પ્રતિપન્નક જીવ નિયમસે હોતે હૈં । સર્વ વિરતિ સામાયિક કે પ્રતિપદ્ય માનક જીવ મનુષ્ય ગતિ મેં હો હો સકતે હૈં । ક્યોંકિ ચારિત્ર ધારણ કરના, નહીં વનતા હૈ । પૂર્વપ્રતિપન્નક જીવ 'સર્વદા મનુષ્યગતિમેં હોતે હૈં' । દેશવિરતિ-સામાયિક કે પ્રતિપદ્યમાનક જીવ મનુષ્યગતિ મેં ઝીર તિર્યચ્ચ ગતિ મેં હોતે હૈં । તથા પૂર્વ પ્રતિપન્નક જીવ સર્વદા દેશો મેં હો સકતે હૈં ॥સૂ. ૪॥

તથા—અવ્ય કો આશ્રિત કરકે 'કહાં (અવ્ય અઅવ્ય મેં) કોન સામાયિક હોતા હૈ ? ચરુ ઝી કહના ચાહિયે । જેસે-અવ્યો મેં કદાચિત્ કિતનેક જીવ સમ્પત્ત્વ સામાયિક શ્રુતસામાયિક કે પ્રતિપદ્યમાનક પાયે જાતે હૈં । તથા કિતનેક સર્વવિરતિ સામાયિક કે ઝીર કિતનેક દેશવિરતિરૂપ સામાયિક કે હન ચારો ઝી સામાયિકો કે પૂર્વ પ્રતિપન્નક જો જીવ હોતે હૈં, તે અવ્યો મેં સર્વદા વહુત પાયે જાતે હૈં । તથા

પદ્યમાનક હવો ભાભ્ય હોય છે, અને પૂર્વપ્રતિપન્નક હવો નિયમથી હોય છે. સર્વવિરતિ સામાયિકના પ્રતિપદ્યમાનક હવો મનુષ્ય ગતિમાં જ સંભવી શકે છે. કેમ કે ચારિત્ર ધારણ કરવું ત્યાં જ સંભવી શકે છે. પૂર્વપ્રતિપન્નક હવો સર્વદા મનુષ્યગતિમાં હોય છે. દેશવિરતિ સામાયિકના પ્રતિપદ્યમાનક હવો મનુષ્યગતિમાં અને તિર્યચ્ચગતિમાં સંભવી શકે તેમ છે તથા પૂર્વ પ્રતિપન્નક સર્વદા બન્ને ગતિઓમાં હોય છે. ॥૪॥

તથા—અવ્યને આશ્રિત કરીને 'કયાં (અવ્ય અઅવ્યમાં) કયું સામાયિક હોય છે?' આ વિષે પણ કહેવું જોઈએ જેમ અવ્યોમાં કદાચિત્ કેટલાક હવો સમ્પત્ત્વ સામાયિક અને શ્રુત સામાયિકના પ્રતિપદ્યમાનક મળે છે તેમજ કેટલાક સર્વ વિરતિ રૂપ સામાયિકના અને કેટલાક દેશ વિરતિ રૂપ સામાયિકના, એ ચારે-ચાર સામાયિકોના પૂર્વપ્રતિપન્નક ને હવો હોય છે, તે અવ્યોમાં સર્વદા વહુત મળે છે. તથા ને અઅવ્ય હવો છે, તેમનામાં

સામાયિકત્વં સંભવતિ । યદ્વા-અભવ્યો જીવઃ નત્ર પૂર્વાંગામપિ જ્ઞાનં પ્રાપ્તું શક્નોતિ, તદપેક્ષયા તસ્મિન્ એકં શ્રુતસામાયિકમેવ ભવતીત્યન્યે । નો ભવ્યો નો અભવ્યેષુ સિદ્ધેષુ એકં સમ્યક્ત્વસામાયિકં ભવતિ ॥૫॥

તથા-સંજ્ઞિનમાશ્રિત્ય ક્વર્કિં સામાયિકં ભવતીત્યપિ વક્તવ્યમ્ । યથા-સંજ્ઞિષુ કદાચિત્ કેચિત્ સમ્યક્ત્વશ્રુતસામાયિકયોઃ પ્રતિપત્તારો ભવન્તિ, કેચિદ્ દેશ વિરતેઃ, કેચિન્ન સર્વવિરતેઃ । એવાં ચતુર્ણાં સામાયિકાનાં પૂર્વપ્રતિપન્નકાસ્તુ સંજ્ઞિષુ નિયમતઃ સન્ત્યેવેતિ । અસંજ્ઞિષુ એકં સમ્યક્ત્વસામાયિકમેવ ભવતિ, તસ્યા-પર્યાપ્તાવસ્થાયાં પૂર્વભવાપેક્ષયા સાસ્વાદનસમ્યક્ત્વસામાયિકસદ્ભાવાત્ । નો

જો અભવ્ય જીવ હૈં, ઊનઁ સમ્યક્ત્વ કો ઢોડકર વાકી કે તીન સામાયિક તક હો સકતે હૈં અથવા કોઈ એસા મી માનતે હૈં કિ અભવ્ય જીવ નત્ર પૂર્વ તક કા જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર સકતા હૈં । ઊસ અપેક્ષા સે ઊસમૈં એક શ્રુતસામાયિક હી હોતા હૈં । નો ભવ્ય નો અભવ્ય અર્થાત્ સિદ્ધોં મૈં એક સમ્યક્ત્વ સામાયિક હોતા હૈં ॥ ૫ ॥

તથા--સંજ્ઞી કો આશ્રિત કરકે કહાં કૌન સામાયિક હોતા હૈં ? યહ મી કહના ચાહિયે—

જૈસે-સંજ્ઞી જીવોં મૈં કદાચિત્ કિતનેક જીવ સમ્યક્ત્વ સામાયિક ઓર શ્રુત સામાયિક કે પ્રતિપત્તા હોતે હૈં, કિતનેક દેશવિરતિરૂપ સામાયિક કે ઓર કિતનેક સર્વવિરતિરૂપ સામાયિક કે । તથા ઇન ચાર પ્રકાર કી સામાયિકોં કે જો પૂર્વપ્રતિપન્નક જીવ હોતે હૈં, વે તો નિયમતઃ સંજ્ઞિયોં મૈં હોતે હી હૈં । અસંજ્ઞી મૈં સામાયિક પાવે એક સમ્યક્ત્વ સામાયિક અપર્યાપ્તાવસ્થા મૈં પૂર્વભવકી અપેક્ષા સે સાસ્વા-

સમ્યક્ત્વ સિવાય શેષનામ ત્રણ સામાયિકો સુધી સંભવી શકે છે. અથવા કોઈ એમ પણ માને છે કે અભવ્ય જીવ નવ પૂર્વ સુધીનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે, તે અપેક્ષાએ તેમાં એક શ્રુત સામાયિક જ હોય છે નો ભવ્ય નો અભવ્ય એટલે કે સિદ્ધોમાં એક સમ્યક્ત્વ સામાયિક હોય છે ॥૫॥

તથા સંજ્ઞીને આશ્રિત કરીને કયાં કયું સામાયિક હોય છે ? આ વિષે પણ કહેવું જોઈએ.

જેમ સંજ્ઞી જીવોમાં કદાચિત્ કેટલાક જીવો સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને શ્રુત સામાયિકના પ્રતિપત્તા હોય છે, કેટલાક દેશવિરતિ રૂપ સામાયિકના તથા આ ચાર પ્રકારના સામાયિકોના જે પૂર્વપ્રતિપન્નક જીવો હોય છે, તેઓ તો નિયમતઃ સંજ્ઞિઓમાં હોય જ છે. અસંજ્ઞીમાં સામાયિક મળે છે. —એક સમ્યક્ત્વ સામાયિક અપર્યાપ્તાવસ્થામાં પૂર્વભવની અપેક્ષાથી સાસ્વાદન

સંજ્ઞી નો અસંજ્ઞી ત્રયોદશચતુર્દશગુણસ્થાનવર્તી કેવલી તસ્ય સમ્યક્ત્વસામાયિકં સર્વવિરતિસામાયિકં ચેતિ સામાયિકદ્વયં ભવતિ । સિદ્ધાવસ્થાયાં તુ સમ્યક્ત્વસામાયિકમેવ ભવતિ ॥૬॥

તથા-ઉચ્છ્વાસકનિઃશ્વાસકમ્ - શ્વાસોચ્છ્વાસપર્યાપ્તિપરિનિષ્પન્નમાશ્રિત્ય ક્વ કિં સામાયિકં ભવતીત્યપિ વક્તવ્યમ્ । યથા-ઉચ્છ્વાસકનિઃશ્વાસકેષુ કદાચિત્ કેચિત્ સમ્યક્ત્વશ્રુતસામાયિકયોઃ પ્રતિપચ્ચમાનકા ભવન્તિ, કેચિદ્ દેશવિરતેઃ કેચિચ્ સર્વવિરતેઃ । પૂર્વપ્રતિપન્નકાસ્તુ ઊર્વેષાં સામાયિકાનાં સન્ત્યેવેતિ ॥૭॥

તથા-દૃષ્ટિમાશ્રિત્ય ક્વ કિં સામાયિકં ભવતીત્યપિ વક્તવ્યમ્ । તત્ર દૃષ્ટૌ દન સમ્યક્ત્વ સામાયિક હોતા હે । નો સંજ્ઞી નો અસંજ્ઞી અર્થાત્ તેર-હવે' ચૌદહવે' ગુણસ્થાનવર્તી કેવલી મેં સમ્યક્ત્વ સામાયિક ઓર સર્વ-વિરતિસામાયિક એસે દો સામાયિક હોતે હૈં । સિદ્ધાવસ્થા મેં કેવલ એક સમ્યક્ત્વ સામાયિક હોતા હૈ ॥ ૬ ॥

તથા-ઉચ્છ્વાસક નિઃશ્વાસક-શ્વાસોચ્છ્વાસપર્યાપ્તિ સ્તે પરિનિષ્પન્ન હુએ । ઉચ્છ્વાસક નિઃશ્વાસક કો આશ્રિત કરકે કહાં 'કહાં કૌન સામાયિક હોતા હૈ ?' યહ મી કહના ચાહિયે-જેહો ઉચ્છ્વાસક નિઃશ્વાસકોં મેં કદાચિત્ કિતનેક જીવ સમ્યક્ત્વ સામાયિક ઓર શ્રુતસામાયિક કે પ્રતિપચ્ચમાનક હોતે હૈં । કિતનેક દેશવિરતિ સામાયિક કે ઓર કિતનેક સર્વવિરતિ સામાયિક કે તથા ચારોં સામાયિકોં કે તેા પૂર્વપ્રતિપન્નક જીવ યહાં નિયમતઃ હોતે હી હૈં ॥૭॥

તથા-દૃષ્ટિકો આશ્રિત કરકે 'કહાં (કૌન દૃષ્ટિમેં) કૌન સામા

સમ્યક્ત્વ સામાયિક હોય છે. નો સંજ્ઞી નો અસંજ્ઞી એટલે કે ૧૩ મા, ૧૪ મા ગુણસ્થાનવર્તી કેવલીમાં સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને સર્વવિરતિ સામાયિક એવાં બે સામાયિકો હોય છે સિદ્ધાવસ્થામાં ફક્ત એક સમ્યક્ત્વ સામાયિક જ હોય છે. ॥૭॥

તથા ઉચ્છ્વાસક, નિઃશ્વાસક, શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિથી પરિનિષ્પન્ન થયેલ ઉચ્છ્વાસક નિઃશ્વાસકને આશ્રિત કરીને 'કયાં કયું' સામાયિક હોય છે ? આ પણ કહેવું જોઈએ. જેમ ઉચ્છ્વાસક નિઃશ્વાસકોમાં કદાચિત્ કેટલાક જીવો સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને શ્રુત સામાયિકના પ્રતિપચ્ચમાનક હોય છે. કેટલાક સર્વવિરતિ સામાયિકના તેમ જ ચારે ચાર સામાયિકોના તેા પૂર્વ પ્રતિપન્નક જીવો અહીં નિયમતઃ હોય છે. ॥૭॥

તથા દૃષ્ટિને આશ્રિત કરીને 'કયાં (કઈ દૃષ્ટિમાં) કયું' સામાયિક હોય

વિચાર્યમાણાયાં વ્યવહારો નિશ્ચયથેતિ દ્વૌ નયૌ વિચારકૌ ભવતઃ । તત્ર વ્યવહારનયમતેઽસામાયિકવાન્ ચતુર્વિધં સામાયિકં પ્રતિપદ્યતે । इयं प्रतिपत्तिर्दीर्घ कालेन भवति क्रियाकालनिष्ठाकालयोर्भेदादिति । निश्चयमते तु सामायिकवान् चतुर्विधं सामायिकं प्रतिपद्यते । इयं प्रतिपत्तिरदीर्घकाले न भवति क्रियाकाल निष्ठाकालयोर्भेदादिति ॥૮॥

તથા—આહારકપ્રાશ્રિત્ય કવ કિં સામાયિકં ભવતીતિ વક્તવ્યમ્ । યથા—આહારકજીવાશ્ચતુર્ષુ સામાયિકેષુ અન્યતમત્ કિમપિ સામાયિકં પ્રતિપદ્યન્તે । પૂર્વપ્રતિ

યિક હોતા હૈ ? ’ યહ બી કહના ચાહિયે । દૃષ્ટિ કા જવ વિચાર કિયા જાતા હૈ તૌ, ઉસ સમય વ્યવહાર નય ઓર નિશ્ચયનય યે દો નય વિચારક હોતે હૈ । इन में व्यवहार के मत में असामायिकवाला-जीव चतुर्विध सामायिक को धारण करता है । यह प्रतिपत्ति बहुत કાલ કે બાદ હોતી હૈ । ક્યોંકિ ક્રિયા કાલ ઓર નિષ્ઠા મેં ભેદ હૈ । પરન્તુ જો નિશ્ચયનય કા મત હૈ । उसमें सामायिकवाला जीव ही चतुर्विध सामायिक को अंगीकार करता है । यह प्रतिपत्ति दीर्घकाल में नहीं होती है । किन्तु अदीर्घकाल में—कुछ काल के बाद हो जाती है । क्योंकि यहां क्रियाकाल और निष्ठाकाल में भेद नहीं माना जाता है । १।

તથા—આહારક કો પ્રાશ્રિત કરકે ‘કહાં કૌન સામાયિક હોતા હૈ ? યહ બી કહના ચાહિયે । જૈસે—આહારક જીવ ચાર સામાયિક મેં સે કોઈ એક સામાયિક કો ધારણ કરતે હૈ । તથા જો પૂર્વ

છે ? આ વિષે પણ કહેવું જોઈએ. દષ્ટિ વિષે જ્યારે વિચાર કરવામા આવે છે તે વખતે વ્યવહારનય અને નિશ્ચયનય એ બે નયો વિચારક હોય છે. આમાં વ્યવહારનયના મતમાં અસામાયિકવાળા જીવ ચતુર્વિધ સામાયિકને ધારણ કરે છે. આ પ્રતિપત્તિ ઘણા વખત પછી હોય છે. કેમ કે ક્રિયા કાળ અને નિષ્ઠામાં ભેદ છે. પરંતુ જે નિશ્ચયનયનો મત છે—તેમાં સામાયિકવાળા જીવ જ ચતુર્વિધ સામાયિકને અંગીકાર કરે છે. આ પ્રતિપત્તિ દીર્ઘકાળ પછી થતી નથી, કિંતુ અદીર્ઘકાળમાં થોડા કાળ પછી થઈ જાય છે. કેમ કે અહીં ક્રિયાકાળ અને નિષ્ઠાકાળમાં તફાવત ગણવામાં આવતો નથી. ॥૮॥

તથા—આહારકને પ્રાશ્રિત કરીને ‘ક્યાં ક્યું સામાયિક હોય છે ?’ આ વિષે પણ કહેવું આવશ્યક છે. જેમ આહારક જીવ ચાર સામાયિકોમાંથી કોઈ એક સામાયિકને ધારણ કરે છે, તેમ જ જે પૂર્વ પ્રતિપત્તિ જીવ

પન્નકાસ્તુ સન્ત્યેવેતિ, અનાહારકાણાં સમુચ્ચયેન સમ્યક્ત્વશ્રુત-સર્વવિરતિરૂપં સામાયિકત્રયં ભવતિ, ચતુર્દશગુણસ્થાનવર્તી કેવલી કેવલિસમુદ્ઘાતસ્ય તૃતીય-ચતુર્થપશ્ચમસમયવર્તી કેવલી, ચેતિ કેવલિદ્વયમ્, એવં પરલોકમાર્ગે વહમાનો જીવથેતિ ત્રયોઽનાહારકાઃ કથ્યન્તે, તેષુ મધ્યે કેવલિદ્વયે સમ્યક્ત્વસામાયિકં સર્વવિરતિસામાયિકં ચેતિ સામાયિકદ્વયં ભવતીતિ પૂર્વં પ્રતિપાદિતમ્ । પરલોક માર્ગે વહમાનસ્યાઽનાહારકજીવસ્ય સામાયિકદ્વયમ્-એકં સમ્યક્ત્વસામાયિકં દ્વિતીયં પૂર્વભવાપેક્ષયા શ્રુતસામાયિકં ચેતિ દ્વયં ભવતિ । ॥૯॥

તથા-પર્યાપ્તિરુમધિકૃત્ય ક્વ કિં સામાયિકં ભવતીતિ વક્તવ્યમ્ ।

યથા-પદ્મિઃ પર્યાપ્તિભિઃ પર્યાપ્તકાશ્ચતુર્ણાં સામાયિકાનામન્યતમત્ સામાયિકં

પ્રતિપન્નક જીવ હૈં વે તો इनमें होते ही हैं, अनाहारक में समुच्चय से सम्यक्त्व सामायिक १ श्रुतसामायिक २, और सर्वविरतिसामायिक होते हैं । अनाहारक तीन हो सकते हैं-प्रथम चतुर्दशगुणस्थानवर्ती केवली १, केवलिसमुद्घात के तीसरे चौथे और पांचवें समय वर्ती केवली २, तथा बाटे वह तो जीव अर्थात् मृत्यु के बाद दूसरे भवमें जन्म लेने के बीच के समय में चलता हुआ जीव ३ इसमें दो केवलियों के सम्यक्त्व और सर्वविरति ये दो सामायिक होते हैं यह बात पहिले कह चुके हैं । बाटे वहते अनाहार जीव में एक सम्यक्त्व सामायिक और दूसरा परभवकी अपेक्षा श्रुत सामायिक, ऐसे दो सामायिक होते हैं ॥ ९ ॥

તથા-પર્યાપ્તક કો આશ્રિત કરકે ‘કહાંકૌન સામાયિક હોતા હૈ ?’ યહ બી કહના ચાહિયે । જૈસે જો છહ પર્યાપ્તિયોં સે પર્યાપ્તક હૈ-એસે

છે, તેઓ તો આમાં હોય જ છે, અનાહારકમાં સમુચ્ચયથી સમ્યક્ત્વ સામાયિક ૧, શ્રુત સામાયિક ૨ અને સર્વવિરતિ સામાયિક ૩, એવા ત્રણ સામાયિકો હોય છે, અનાહારક ત્રણ હોઈ શકે છે, પ્રથમ, ચતુર્દશ ગુણસ્થાનવર્તી કેવલી ૧, કેવલિ સમુદ્ઘાતના ત્રીજા ચોથા અને પાંચમા સમયવર્તી કેવલી ૨, તથા પરલોક તરફ ગતિ કરતો એટલે કે મૃત્યુ પછી બીજા ભવમાં જન્મ ગ્રહણ કરતા પહેલાં વચ્ચેના સમયમા માર્ગમાં ચાલતો જીવ ૩, આમાં બે કેવલિઓના સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને બીજા પરભવની અપેક્ષાને શ્રુત સામાયિક, એવા બે સામાયિકો હોય છે. ॥૯॥

તથા પર્યાપ્તને આશ્રિત કરીને ‘કયાં કયું’ સામાયિક છે ? આ વિશે પણ કહેવું જોઈએ જેમ જે ૬ પર્યાપ્તિઓથી પર્યાપ્ત છે એવા જીવો ચાર

પ્રતિપદ્યન્તે । દ્વે ત્રીણિ ચાઽપિ યુગપત્ પ્રતિપદ્યન્તે, પૂર્વપ્રતિપન્નકાસ્તુ સન્ત્યેવેતિ અપર્યાપ્તકાનાં સમ્યક્ત્વસામાયિકં પૂર્વભવાપેક્ષયા શ્રુતસામાયિકં ચેતિ સામાયિક-
દ્વયં ભવતિ ॥૧૦॥

તથા-સુપ્તેષુ જીવેષુ ક્વ કિં સામાયિકં ભવતીતિ વક્તવ્યમ્ । યથા-સુપ્તા દ્વિવિધાઃ-દ્રવ્યસુપ્તા ભાવસુપ્તાશ્ચ । તન્ન-દ્રવ્યસુપ્તેષુ ન કોઽપિ કિમપિ સામાયિકં પ્રતિપદ્યતે । પૂર્વપ્રતિપન્નકાસ્તુ એષુ સર્વેષામપિ સામાયિકાનાં સંભવન્તિ । ભાવ-
સુપ્તાસ્તુ મિથ્યાદૃષ્ટયઃ । તેષુ ન કોઽપિ સમ્યક્ત્વદેશવિરતિર્સર્વવિરતિસામાયિકા-
નાં પ્રતિપદ્યમાનકઃ, ન ચાઽપિ પૂર્વપ્રતિપન્નાઃ । શ્રુતસામાયિકસ્ય તુ પ્રતિપદ્ય-
માનકઃ, પૂર્વપ્રતિપન્નશ્ચ સંભવતીતિ ॥૧૧॥

જીવ ચાર સામાયિકોં મેં સે કિસી એક સામાયિક કે પ્રતિપત્તા હોતે
હેં । યદિ એક સાથ યે જીવ સામાયિકોં કો ધારણ કરેં તો દો અથવા
ત્રીન સામાયિકોં કો ધારણ કર સકતે હેં । યહાં પૂર્વપ્રતિપન્નક જીવ તો
હોતે હી હેં । અપર્યાપ્તક જીવોં મેં સમ્યક્ત્વ ઓર શ્રુત યે દો
સામાયિક હોતે હે ॥ ૧૦ ॥

તથા-સુપ્ત જીવોં મેં કહાં કૌન સામાયિક હોતા હે ? યહ બી કહના
ચાહિયે-જેસે સુપ્ત દો પ્રકાર કે હોતે હેં । એક દ્રવ્ય સુપ્ત ઓર દૂસરે
ભાવ સુપ્ત-જો જીવ દ્રવ્ય સુપ્ત હોતે હેં । ઝનમેં કોઈ બી જીવ કિસી
બી સામાયિકોં અંગીકાર નહીં કરતે હેં । ઇન સમસ્ત બી સામાયિકોં
કે પૂર્વપ્રતિપન્નક જીવ તો હો સકતે હેં । ભાવસુપ્ત મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ
હોતે હેં-સો ઇનમેં કોઈ બી જીવ એસા નહીં હોના હે જો સમ્યક્ત્વ
સામાયિક, દેશ વિરતિ સામાયિક ઓર સર્વવિરતિ સામાયિક કો ધારણ

સામાયિકોંમાંથી કોઈ એક સામાયિકનો પ્રતિપત્તા હોય છે જો એક સાથે
એ જીવો ચાર સામાયિકોંને ધારણ કરે તો એ અથવા ત્રણ સામાયિકોંને
ધારણ કરી શકે છે. અહીં પૂર્વ પ્રતિપન્નક જીવો તો હોય જ છે, અપ-
ર્યાપ્તક જીવોમાં સમ્યક્ત્વ અને શ્રુત એ બન્ને સામાયિક હોય છે. ॥૧૦॥

તથા-સુપ્ત જીવોમાં કયાં કયું સામાયિક હોય છે ? આ વિષે પણ
કહેવું જોઈએ. જેમ સુપ્ત એ પ્રકારના હોય છે, એક દ્રવ્યસુપ્ત અને
દ્વિતીય ભાવ સુપ્ત, જે જીવ દ્રવ્યસુપ્ત હોય છે તેમાં કોઈ પણ સામાયિકને
અંગીકાર કરતો નથી. આ સર્વ સામાયિકોંને પૂર્વ પ્રતિપન્નક જીવો તો
સંભવી શકે છે. સુપ્તમિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો હોય છે, આમાં કોઈ પણ જીવ એવો
હોતો નથી કે જે સમ્યક્ત્વ સામાયિક, દેશવિરતિ સામાયિક અને સર્વવિરતિ

તથા-જન્માશ્રિત્ય ક્વ કિં સામાયિકં ભવતીતિ વક્તવ્યમ્ । તત્ર-જન્મ અણ્ડ પોતજરાયુપપાતવિષયત્વાચ્ચતુર્વિધમ્ । તત્ર-અણ્ડજાઃ=હંસાદયઃ, પોતજાઃ=હસ્ત્યાદયઃ જરાયુજાઃ=મનુષ્યાઃ, ઉપપાતજાઃ=દેવનારકાઃ । એષુ ચતુર્વિધેષુ કેઽપિ અણ્ડજા હંસાદયઃ પોતજાઃ=હસ્ત્યાદયશ્ચ ચતુર્વિધસામાયિકેષુ આઘટ્યમ્ આઘત્રયં વા સામાયિકં કદાચિત્ પ્રતિપદ્યન્તે । પૂર્વપ્રતિપન્નકાસ્ત્વેષાં સન્ત્યેવ । જરાયુજા,-

કરતા હૈ । તથા પૂર્વપ્રતિપન્નક જીવ માં જન સામાયિકોં કે જનમેં નહીં હોતે હૈ । હાં-જો શ્રુતસામાયિક હૈ, ઉસકે પ્રતિપદ્યમાનક જીવ યહાં હો સકતે હૈ । ઓર પૂર્વપ્રતિપન્ન જીવ તો યહાં હોતે હી હૈ ॥૧૧॥

તથા-જન્મ કો આશ્રિત કરકે કહાં કૌન સામાયિક હોતા હૈ ? યહ બી કહજા ચાહિયે । સંમૂર્ચ્છિમ ગર્ભ ઓર ઉપપાત હસ પ્રકાર સે જન્મ કે તોન પ્રકાર હોતે હૈ । જો જર સે ઉત્પન્ન હોતે હૈ, અણ્ડે સે ઉત્પન્ન હોતે હૈ ઓર પોતજ હોતે હૈ । ઉનકે ગર્ભ જન્મ હોતા હૈ । દેવ ઓર નારકોં કા જન્મ ઉપપાત હોતા હૈ । યહાં અંડ, પોત ઓર જરાયુ જન તોન કો ઓર ઉપપાત કો વિષય કરનેવાલા હોને સે જન્મ ચાર પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ । સો યહ કેવલ કથન કી હી વિચિત્રતા હૈ-સૈદ્ધાન્તિક ભેદ કુછ ભી નહીં હૈ । હંસાદિક જીવ અણ્ડજ, હસ્તી આદિ જીવ પોતજ, મનુષ્ય આદિ જરાયુજ ઓર દેવ નારક ઉપપાતજ હૈ । જન ચાર પ્રકાર કે જન્મોં ને કિતનેક અણ્ડજ હંસાદિક જીવ ઓર પોતજ-હસ્તી આદિક જીવ, ચતુર્વિધ સામાયિકોં મેં સે આદિ કે દો સામાયિકોં

સામાયિકને ધારણ કરે તથા પૂર્વપ્રતિપન્નક જીવ પણ આ સામાયિકોમાં હોતા નથી. હાં, જે શ્રુત સામાયિક છે, તેના પ્રતિપદ્યમાનક જીવો અહીં સંભવી શકે છે પૂર્વપ્રતિપન્ન જીવો તો અહીં હોય જ છે, ॥૧૧॥

તથા-જન્મને આશ્રિત કરીને કયાં કયું સામાયિક હોય છે ? આ વિષે પણ કહેવું જોઈએ. સંમૂર્ચ્છિમ ગર્ભ અને ઉપપાત આ પ્રમાણે જન્મના ત્રણ પ્રકારો હોય છે જરથી ઉત્પન્ન થાય છે, ઇંડાથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને પોતજ હોય છે, તેમને ગર્ભજન્મ હોય છે. દેવ અને નારકોને જન્મ ઉપપાતથી થાય છે અહીં અંડ, પોત અને જરાયુ આ ત્રણને અને ઉપપાતને વિષય કરનાર હોવાથી જન્મના ચાર પ્રકારો કહેવામાં આવ્યા છે. તો આ ક્ષત કથનની જ વિચિત્રતા છે, સૈદ્ધાન્તિક ભેદ કંઈ પણ નથી હંસાદિક જીવો અંડજ, હસ્તી વગેરે જીવો પોતજ, મનુષ્ય વગેરે જીવો જરાયુજ અને દેવનારક ઉપપાતજ છે. આ ચાર પ્રકારના જન્મોમાં કેટલાક અંડજ હંસાદિક જીવો અને પોતજ હસ્તી આદિ જીવો, ચતુર્વિધ સામાયિકોમાંથી પ્રથમ બે

મનુષ્યાસ્તુ ચતુર્વિધમપિ સામાયિકં પ્રતિપદ્યન્તે । પૂર્વપ્રતિપન્નકાસ્ત્વેષાં ચતુર્ણાં
સામાયિકાનાં સન્ત્યેવ । ઔપપાતિકા દેવનારકાઃ સમ્યક્ત્વશ્રુતસામાયિકયોઃ
પ્રતિપદ્યમાનકાઃ ભવન્તિ, પૂર્વપ્રતિપન્નકા સ્ત્વનયોઃ સન્ત્યેવેતિ ॥૧૨॥

તથા—સ્થિતિમાશ્રિત્ય ક્વ કિં સામાયિકં ભવતિ, इति वक्तव्यम् । यथा—
आयुर्वर्जानां ज्ञानावरणादिकर्मणां त्रिंशत्सागरोपमकोटी षोडश्यादिकायामुत्कृष्टस्थितौ
वर्तमाना जीवाश्चतुर्णामपि सामायिकानां नैव प्रतिपद्यमाना न चापि पूर्वप्रति-
पन्नका भवन्ति, तेषामतिसंक्षिप्तत्वेन तदसंभवात् । आयुषस्त्रिंशत्सागरोपम-

કો અથવા આદિકે ત્રીન સામાયિકોં કો કદાચિત્ ધારણ કર સકતે
હૈં । इनमें इन सामायिकों के पूर्वप्रतिपन्नक जीव तो होते ही हैं । जो
जरायुज मनुष्य है, वे चारों प्रकार के भी सामायिकों को धारण कर
सकते हैं । तथा इनमें इन चारों प्रकार के सामायिकों के पूर्वप्रतिपन्नक
जीव तो रहते ही हैं । उपपात जन्मवाले जो देव और नारक जीव
हैं वे सम्यक्त्व और श्रुत सामायिक को धारण कर सकते हैं । तथा
इनमें इन सामायिकों के पूर्वप्रतिपन्नक जीव तो रहते ही हैं ॥ १२ ॥

તથા—સ્થિતિ કો આશ્રિત કરકે ‘કહાં કૌન સામાયિક હોતા હૈ ?’
यह भी कहना चाहिये । जैसे आयुर्कर्म को छोड़कर ज्ञानावरण आदि
सात कर्मों की त्रिंशत् सागरोपमकोटीकोटि आदिरूप उत्कृष्ट स्थिति
में वर्तमान जीव चारों भी सामायिकों को प्राप्त नहीं कर सकते हैं और
न ऐसे जीव भी होते हैं । क्योंकि इन कर्मों की उत्कृष्ट स्थिति में

સામાયિકોને અથવા પ્રારંભના ત્રણ સામાયિકોને કદાચિત્ ધારણ કરે છે. આમાં
આ સામાયિકોને પૂર્વપ્રતિપન્નક જીવો હોય જ છે. જે જરાયુજ મનુષ્યો છે,
તે ચારેયાર પ્રકારના સામાયિકોને ધારણ કરી શકે છે તથા આમાં આ ચારે
યાર પ્રકારના સામાયિકોને પૂર્વપ્રતિપન્નક જીવો રહે જ છે ઉપપાત જન્મ
વાળા જે દેવ અને નારકજીવો છે, તે સમ્યક્ત્વ અને શ્રુત સામાયિકોને ધારણ
કરી શકે છે, તેમ જ આમાં આ સામાયિકોને પ્રતિપન્નક જીવો
રહે જ છે. ॥૧૨॥

તથા:—સ્થિતિને આશ્રિત કરીને ‘કયાં કયું’ સામાયિક હોય છે ? આ
વિષે પણ કહેવું જોઈએ. જેમ આયુર્કર્મને ત્યજીને જ્ઞાનાવરણ વિગેરે સાત
કર્મોની ત્રિંશત સાગરોપમ કોટી કોટી વગેરે રૂપ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં વર્તમાન
જીવ ચારેયાર સામાયિકોને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, અને એવા જીવોમાં આ
સામાયિકોના પ્રતિપન્નક જીવો પણ હોતા નથી. કેમ કે આ કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ

લક્ષણાયામુત્કૃષ્ટસ્થિતૌ વર્તમાનોऽનુત્તરસુરઃ સમ્યક્ત્વશ્રુતરામાદિવયોઃ પ્રતિપદ્ય-
માનવપૂર્વપ્રતિપદ્નશ્ચ લભ્યતે । સપ્તમપૃથિવ્યપ્રતિષ્ઠાનનરવસ્થિતૌ જીવઃ સમ્યક્ત્વ-
શ્રુતસામાયિકયોઃ પૂર્વપ્રતિપદ્નકો ભવતિ, ષષ્ઠાસાવશિષ્ટાયુષઃ પૂર્વ તથાવિધવિશુદ્ધિ-
સમ્પન્નત્વાત્તયોઃ સામાયિકયોઃ પ્રતિપદ્યમાનકશ્ચાપિ સંભવતિ । ષષ્ઠાસાવશિષ્ટાયુઃ-
કાલે તુ પુનર્મિથ્યાત્વં પ્રતિપદ્યતે એવેતિ । શુલ્લકભગ્રહણરૂપાયાં જઘન્યાયામાયુઃ-
સ્થિતૌ વર્તમાનો નિગોદાદિશ્ચતુર્ણામપિ સામાયિકાનાં નૈવ પ્રતિપદ્યમાનકો ન ચાપિ

વર્તમાન જીવ કે પરિણામ અત્યન્ત સંક્લિષ્ટ રહા કરતે હૈં । इसलिये
इन सामायिकों की वहां संभवता नहीं होती है । आयुर्कर्म की उत्कृष्ट
स्थिति जो ३३ साणरोपम की है, उसमें वर्तमान अनुत्तरवासीदेव
सम्यक्त्व सामायिक और श्रुत सामायिक के पूर्वप्रतिपन्नक ही होते हैं ।
सप्तम पृथिवी का जो अप्रतिष्ठान नाम का नरक है, उसमें स्थित छह
मास से अधिक शेष आयुवाला नारक जीव सम्यक्त्व सामायिक और
श्रुत सामायिक का पूर्वप्रतिपन्नक होता है । और जब वहां जीव की छः
मास की आयु अवशिष्ट होने को होती है, तब इसके पहिले परिणामों
में इस जाति की विशुद्धि उत्पन्न हो सकती है कि जिसके कारण वह
जीव सम्यक्त्व सामायिक और श्रुत सामायिक को धारण करनेवाला
भी बन सकता है । परन्तु जिस समय आयु केवल ६ मास की ही
बाकी रहती है, उस समय वह जीव पुनः मिथ्यात्वी ही बन जाता
है । शूलक भव ग्रहणरूप जघन्य आयु की स्थिति वर्तमान निगोदा
दिजीव चारों भी सामायिकों का प्रतिपद्यमानक नहीं होता है और न

સ્થિતિમાં વર્તમાન જીવના પરિણામો અત્યન્ત સંક્લિષ્ટ રહે છે, એથી આ
સામાયિકોની ત્યાં સંભવતા હોતી નથી । આયુર્કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જે ૩૩
સાણરોપમની છે તેમાં વર્તમાન અનુત્તરવાસી દેવ સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને
પૂર્વપ્રતિપન્નક જ હોય છે. સપ્તમ પૃથિવીનું જે અપ્રતિષ્ઠાન નામક નરક છે
તેમાં સ્થિત ૬ માસ કરતાં અધિક નારક જીવ શેષ આયુવાળા સમ્યક્ત્વ
સામાયિક અને શ્રુત સામાયિકનો પૂર્વપ્રતિપન્નક હોય છે, અને બ્યારે તે
જીવનું ૬ માસનું આયુ અવશિષ્ટ હોય ત્યારે તે પહેલાં પરિણામોમાં આ
જાતિની વિશુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે એથી તે જીવ સમ્યક્ત્વ સામાયિક
અને શ્રુત સામાયિકને ધારણ કરનાર પણ થઈ શકે છે પરંતુ જે વખતે આયુ
ફક્ત ૬ માસ જેટલું જ શેષ હોય, તે સમયે જીવ ફરી મિથ્યાત્વી થઈ જાય
છે । શુલ્લક ભવગ્રહણરૂપ જઘન્ય આયુની સ્થિતિમાં વર્તમાન નિગોદાદિ જીવ
ચારેયાર સામાયિકોનું પ્રતિપદ્યમાનક હોતા નથી અને ન આમાં કોઈ પૂર્વ-

પૂર્વપ્રતિપન્નઃ તસ્યાવિશુદ્ધિત્વેન સામાયિકગ્રહણયોગ્યતાયા અભાવાત્ । એવે તુ આયુર્વર્જજ્ઞાનાવરણીયાદિકર્મસત્ત્વકે જઘન્યાય્ અન્તર્મુહૂર્તાદિકાં સ્થિતિં વધનન્ દર્શનસપ્તકાતિક્રાન્તોઽન્તકૃત્કેવલિત્વં પ્રાપ્સ્યન્ ક્ષપકો દેશવિરતિસામાયિક-રહિતસ્ય સામાયિકત્રયસ્ય પૂર્વપ્રતિપન્નકો ભવતિ, તસ્યાતિવિશુદ્ધત્વેનાતિ-જઘન્યસ્થિતિકર્મવન્ધકત્વાત્, ક્ષપકસ્ય ચ દેશવિરતેરસંભવાત્, સમ્યક્ત્વાદિ-પ્રતિપન્નતાયાઃ પૂર્વમેવ જાતત્વાદિતિ । જઘન્યસ્થિતિકર્મવન્ધકત્વેન ચાન્ન જઘન્ય-સ્થિતિકત્વં ગૃહ્યતે, ન તૂપાત્તર્કમસત્તાપેક્ષયા જઘન્યસ્થિતિકર્મવન્ધકત્વં બોધ્ય-

इनमें कोई पूर्वप्रतिपन्नक जीव भी होता है । क्योंकि इस जीव में अवि-
शुद्धि होती है । इस कारण सामायिक ग्रहण करने की योग्यता का यहां
अभाव रहता है । आयुर्वर्जशेषज्ञानावरणीय आदि सातकर्मों की
अन्तर्मुहूर्तादिरूपजघन्यस्थिति का बन्ध करनेवाला जीव दर्शनमोह-
नीय की सात प्रकृतियों को क्षय करके क्षपक बनता है । सो वही आगे
अन्तकृत्केवली होता है—ऐसा वह क्षपक जीव देशविरतिसामायिक से
रहित सम्यक्त्वसामायिक श्रुतसामायिक और सर्वविरतिसामायिक
इन तीन सामायिकों का पूर्वप्रतिपन्नक होता है । क्योंकि अतिविशुद्ध-
होने के कारण वह जीव अतिजघन्यस्थितिवाले कर्मों का बन्धक होता
है तथा क्षपक के देशविरति का सद्भाव पोषा नहीं जाता है । इसलिये
सम्यक्त्व आदि की प्रतिपन्नता उसके पहिले से ही उत्पन्न हो जाती
है । जघन्य स्थितिवाले कर्मों का बन्धक होने के कारण यहां कर्मों में

પ્રતિપન્નક જીવ પણ હોય છે. કેમ કે આ જીવમાં અવિશુદ્ધિ હોય છે. એથી
સામાયિક ગ્રહણ કરવાની યોગ્યતાનો અહીં અભાવ રહે છે. આયુર્વર્જ શેષ
જ્ઞાનાવરણીય આદિ સાત કર્મોની અન્તર્મુહૂર્તાદિરૂપ જઘન્યસ્થિતિને બન્ધ કરનાર
જીવ દર્શનમોહનીયની સાત પ્રકૃતિઓને ક્ષય કરીને ક્ષપક બને છે. અને પછી
આગળ તે જ અન્તકૃત્કેવલી થાય છે, એવા તે ક્ષપક જીવ દેશ વિરતિ સામા-
યિકથી રહિત સમ્યક્ત્વ સામાયિક શ્રુત સામાયિક અને સર્વ વિરતિ સામાયિક
આ ત્રણ સામાયિકોનો પૂર્વપ્રતિપન્નક હોય છે. કેમ કે અતિવિશુદ્ધ હોવા
બદલ તે જીવ પૂર્વપ્રતિપન્નક અતિ જઘન્યસ્થિતિવાળા કર્મોનો બંધક હોય છે,
તથા ક્ષપકના દેશ વિરતિનો સદ્ભાવ મળતો નથી એથી સમ્યક્ત્વ વગેરેની
પ્રતિપન્નતા તે પહેલાં જ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. જઘન્ય સ્થિતિવાળા કર્મોનો
બંધક હોવા બદલ અહીં કર્મોમાં જઘન્ય સ્થિતિ ગૃહીત કરવામાં આવી છે.
ઉપાત્ત કર્મોની સત્તાની અપેક્ષાએ જઘન્યસ્થિતિવાળા કર્મોનું બંધકત્વ લેવામાં

મિતિ । તથા-અષ્ટાનામપિ કર્મણામ્ મધ્યમાયાં સ્થિતૌ સ્થિતો જીવશ્ચતુર્ણામપિ સામાયિકાનાં પ્રતિપદ્યમાનકઃ પૂર્વપ્રતિપન્નશ્ચ ભવતીતિ ॥૧૩॥

તથા-વેદમધિકૃત્ય ક્વ કિં સામાયિકં ભવતીતિ વક્તવ્યમ્ । યથા-વિવક્ષિતે કાલે ત્રિવિધેઽપિ વેદે ચતુર્ણાં સામાયિકાનાં પ્રતિપદ્યમાનકા ભવન્તિ, પૂર્વપ્રતિપન્નાસ્તુ સન્ત્યેવ ॥૧૪॥

તથા-આહારભયમૈથુનપરિગ્રહરૂપાશ્ચતસ્રઃ સંજ્ઞા અધિકૃત્ય ક્વ કિં સામાયિકં ભવતીત્યપિ વક્તવ્યમ્ । યથા-ચતસૃષ્ઠ્યપિ સંજ્ઞાસુ ચતુર્વિધસ્યાપિ સામાયિકસ્ય પ્રતિપદ્યમાનકા ભવન્તિ, પૂર્વપ્રતિપન્નકાસ્તુ સન્ત્યેવેતિ ॥૧૫॥

જઘન્યસ્થિતિતા ગૃહીત કી ગઈ હૈ । ઉપાસ્તકર્મોં કી અપેક્ષા સે જઘન્ય-સ્થિતિવાલે કર્મોં કા બંધકત્વ નહીં લિયા ગયા હૈ । આઠોં કર્મોં કી મધ્યમસ્થિતિ મેં સ્થિત જીવ ચારોં ભી સામાયિકોં કા પ્રતિપદ્યમાનક હોતા હૈ ઓર પૂર્વપ્રતિપન્નક ભી હોતા હૈ ॥ ૧૩ ॥

તથા-વેદ કો આશ્રિત કરકે કહાં (કિસ વેદ મેં) કૌન સામાયિક હોતા હૈ ?-એસા ભી કહના ચાહિયે । જૈસે-વિવક્ષિત કાલ મેં ત્રીન પ્રકાર કે ભી વેદ મેં ચારોં સામાયિકોં કે પ્રતિપદ્યમાનક જીવ હોતે હૈં । ઓર જો इनके पूर्वप्रतिपन्नक जीव हों, वे तो यहां रहते ही हैं । १४।

તથા-સંજ્ઞા આહાર, ભય, મૈથુન ઓર પરિગ્રહ इन चार संज्ञाओं को आश्रित करके कहां (किस संज्ञा में) कौन सामायित होता है? यह कहना चाहिये-जैसे चार प्रकार की संज्ञाओं में चतुर्विध भी सामायिक प्रतिपद्यमानक जीव होते हैं और जो इनके पूर्वप्रतिपन्नक होते हैं वे तो यहां होते ही हैं ॥ १५ ॥

આવ્યુ' નથી. આઠે આઠ કર્મોંની મધ્યમસ્થિતિમાં સ્થિત જીવ ચારે સામાયિકોંના પ્રતિપદ્યમાનક હોય છે અને પૂર્વપ્રતિપન્નક પણ હોય છે. ॥૧૩॥

તથા:—વેદને આશ્રિત કરીને કયાં (કયાં વેદમાં) કયું સામાયિક હોય છે ? આ વિષે પણ કહેવું જોઈએ. જેમ-વિવક્ષિતકાળમાં ત્રણે પ્રકારના વેદોમાં ચાર સામાયિકોંના પ્રતિપદ્યમાનક જીવો હોય છે. અને જે એના પૂર્વ પ્રતિપન્નક જીવો હોય છે. તેઓ તો અહીં રહે જ છે. ॥૧૪॥

તથા:—સંજ્ઞા આહાર, ભય, મૈથુન અને અપરિગ્રહ એ ચાર સંજ્ઞાઓને આશ્રિત કરીને કયાં (કઈ સંજ્ઞામાં) કયું સામાયિક હોય છે ? આ વિષે પણ કહેવું જોઈએ. જેમ ચાર પ્રકારની સંજ્ઞાઓમાં ચતુર્વિધ પણ સામાયિકના પ્રતિપદ્યમાનક જીવો હોય અને જે એમના પૂર્વપ્રતિપન્નક હોય છે, તેઓ તો અહીં હોય જ છે. ॥૧૫॥

તથા-કષાયમાશ્રિત્ય ક્વ કિં સામાયિકં ભવતીત્યપિ વક્તવ્યમ્ । યથા-સક-
પાયો જીવશ્ચતુર્ણામપિ સામાયિકાનાં પ્રતિપદ્યમાનકઃ પૂર્વપ્રતિપન્નકશ્ચ ભવતિ ।
અકષાયસ્તુ છદ્મસ્થવીતરાગો દેશવિરતિસામાયિકં વર્જયિત્વા સામાયિકત્રયસ્ય
પૂર્વપ્રતિપન્નકો ભવતિ ન તુ પ્રતિપદ્યમાનક इति ॥૧૬॥

તથા-આયુરાશ્રિત્ય ક્વ કિં સામાયિકં ભવતીત્યપિ વક્તવ્યમ્ । યથા-સંખ્યાત-
વર્ષાયુષ્કો જીવશ્ચતુર્ણામપિ સામાયિકાનાં પ્રતિપદ્યમાનકઃ સંભવતિ, પૂર્વપ્રતિપન્ન-
કસ્તુ ભવત્યેવ । અસંખ્યેયવર્ષાયુષ્કો જીવઃ સમ્યક્ત્વશ્રુતસામાયિકયોઃ પૂર્વપ્રતિ-
પન્નકો ભવતીતિ ॥૧૭॥

તથા-કષાય કો આશ્રિત કરકે કહાં (કિસ કષાય મેં) કૌન સામા-
યિક હોતા હૈ?—યહ્ ભી કહના ચાહિયે—જૈસે કષાયસહિતજીવ ચારોં
ભી સામાયિકોં કા પ્રતિપદ્યમાનક હોતા હૈ । ઓર પૂર્વપ્રતિપન્નક ભી
હોતા હૈ । કષાયરહિત જો છદ્મસ્થવીતરાગજીવ હૈ, વહ દેશવિરતિરૂપ
સામાયિક કો છોડકર ત્રીન સામાયિક કા પ્રતિપન્નક હોતા હૈ, પ્રતિ-
પદ્યમાનક નહીં ॥ ૧૬ ॥

તથા-આયુ કો આશ્રય કરકે કહાં કૌન સામાયિક હોતા હૈ ? યહ્
ભી કહના ચાહિયે—જૈસે—સંખ્યાત વર્ષે કી આયુવાલા જીવ ચારોં ભી
સામાયિકોં કા પ્રતિપદ્યમાનક હો સકતા હૈ । તથા એસા જીવ इन સામા-
યિકોં કા પૂર્વપ્રતિપન્નક તો હોતા હૈ । જિહ્ જીવ કી આયુઅસંખ્યાત
વર્ષ કી હોતી હૈ, એસા જીવ સમ્યક્ત્વ સામાયિક શ્રુતસામાયિક કા
પ્રતિપદ્યમાનક હો સકતા હૈ તથા પૂર્વપ્રતિપન્નક હોતા હી હૈ ॥ ૧૭ ॥

તથા—કષાયને આશ્રિત કરીને કયા (કયા કષાયમાં) કયું સામાયિક
હોય છે? આ વિષે પણ કહેવું જોઈએ, જેમ કષાય સહિત જીવ ચારે ચાર
સામાયિકોના પ્રતિપદ્યમાનક હોય છે, અને પૂર્વપ્રતિપન્નક પણ હોય છે.
કષાય રહિત જે છદ્મસ્થ વીતરાગ જીવ છે, તે દેશવિરતિરૂપ સામાયિકોને
છોડીને ત્રણ સામાયિકોના પૂર્વપ્રતિપન્નક હોય છે, પ્રતિપદ્યમાનક નહિ. ૧૬।

તથા:—આયુનો આશ્રય કરીને કયાં કયું સામાયિક હોય છે? આ
વિષે પણ કહેવું જોઈએ જેમ—સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા જીવો ચારેચાર
સામાયિકોના પૂર્વપ્રતિપદ્યમાનક થઈ શકે છે, તથા એવો જીવ આ સામાયિકોનો
પૂર્વપ્રતિપન્નક હોય જ છે, જે જીવનું આયુ અસંખ્યાત વર્ષ જેટલું હોય
છે, એવો જીવ સમ્યક્ત્વ સામાયિક, શ્રુત સામાયિકનો પ્રતિપદ્યમાનક થઈ શકે
છે તથા પૂર્વપ્રતિપન્નક હોય જ છે. ૧૭।

—તથા—જ્ઞાનનાંશ્રિત્ય વ્વ કિં સામાયિકં ભવતીત્થપિ વક્તવ્યમ્ । યથા—ઓઘતો જ્ઞાનમાશ્રિત્ય નિશ્ચયનયમતેન જ્ઞાની ચતુર્ણામપિ સામાયિકાનાં પ્રતિપદ્યમાનકો ભવતિ । પૂર્વપ્રતિપન્નસ્તુ ભવત્યેવ । વ્યવહારનયમતે તુ અજ્ઞાની એવ સામાયિક-પ્રતિપદ્તા ભવતિ । પ્રતિપત્તિસ્તુ તરમ સમ્યક્ત્વશ્રુતેતિ સામાયિકદ્વયસ્યેવ ભવતિ । પૂર્વપ્રતિપન્નકસ્તુ ચતુર્ણામપિ ભવતિ । જ્ઞાનભેદમાશ્રિત્ય તુ મતિશ્રુતજ્ઞાનવાન્ સમ્યક્ત્વશ્રુતસામાયિકદ્વયં યુગપ્તપ્રતિપદ્યમાનો ભવતિ । દેશવિરતિસર્વવિરતિ-સામાયિકદ્વયસ્ય તુ ભજનયા પ્રતિપદ્યમાનો ભવતિ । પૂર્વપ્રતિપન્નસ્તુ ચતુર્ણામપ્ય-સ્ત્યેવ અવધિજ્ઞાની તુ સમ્યક્ત્વશ્રુતસામાયિકયો દેશવિરતિસામાયિકસ્ય ચ ન પ્રતિ-

તથા—જ્ઞાન નો આશ્રિત કરકે કહાં કોન સામાયિક હોતા હૈ ? યહ બી કહના,ચાહિયે—જૈસે સામાન્યરૂપ સે જ્ઞાન કો આશ્રિતકર નિશ્ચય-નય કે મતાનુસાર જ્ઞાની જીવ ચારોં બી સામાયિકોં કા પ્રતિપદ્ય-માનક હોતા હૈ । તથા યહ પૂર્વપ્રતિપન્નક તો હોતા હી હૈ । વ્યવહારનય કે મતાનુસાર જો જીવ અજ્ઞાની હોતા હૈ, ઉસી કો સમ્યક્ત્વ સામા-યિક ઔર શ્રુતસામાયિક इन दो की ही प्रतिपत्ति होती है । तथा चारों का भी पूर्वप्रतिपन्नक तो ज्ञानी होता ही हैं । ज्ञान के भेद को आश्रित करके मतिज्ञान और श्रुत ज्ञानवाला जीव एक ही साथ सમ્યક્ત્વ-સામાયિક ઔર શ્રુતસામાયિક કો પ્રાપ્ત કરનેવાલા હોતા હૈ । તથા દેશવિરતિસામાયિક ઔર સર્વવિરતિસામાયિક કા વહ ભજના સે પ્રતિપદ્યમાન હોતા હૈ । એવ ચારો સામાયિકોં કા યહ પૂર્વપ્રતિપન્નક તો હોતા હી હૈ । અવધિજ્ઞાની સમ્યક્ત્વસામાયિક શ્રુતસામાયિક ઔર

તથા:—જ્ઞાનને આશ્રિત કરીને કયાં કયું સામાયિક હોય છે ? આ વિષે પણ કહેવું જોઈએ. જેમ સામાન્ય રૂપથી આશ્રિત કરીને નિશ્ચયનયના મત મુજબ જ્ઞાની એવ ચારે ચાર સામાયિકોનો પ્રતિપદ્યમાનક હોય છે. તથા તે પૂર્વપ્રતિપન્નક તો હોય જ છે. વ્યવહારનયના મત મુજબ જે એવ અજ્ઞાની હોય છે, તેને જ સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને શ્રુત સામાયિક એ બન્નેની જ પ્રતિપત્તિ થાય છે, તેમ જ ચારેચારનો પૂર્વપ્રતિપન્નક તો જ્ઞાની હોય જ છે, જ્ઞાનના ભેદને આશ્રિત કરીને મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનવાળો એવ એકીસાથે સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને શ્રુત સામાયિકને પ્રાપ્ત કરનાર હોય છે. તેમ જ દેશવિરતિ સામાયિક અને સર્વવિરતિ સામાયિકનો તે ભજનાથી પ્રતિપદ્યમાન હોય છે. અને ચારેચાર સામાયિકોનો આ પૂર્વપ્રતિપન્નક હોય

पद्यमानको भवति, सर्वविरतिसामायिकस्य प्रतिपत्ता तु भवत्येव । पूर्वप्रतिपन्नस्तु सर्वेषामपि सामायिकानां भवति । मनःपर्ययज्ञानी तु देशविरतिरहितस्य सामायिकत्रयस्य पूर्वप्रतिपन्नक एव भवति, न तु प्रतिपद्यमानकः । भवस्थकेवली तु सम्यक्त्वचारित्रसामायिकयोः पूर्वप्रतिपन्न एव भवति, न तु प्रतिपद्यमानक इति ॥ १८ ॥

तथा—मनोवाक्कायलक्षणं त्रिविधमपि योगमाश्रित्य क्व किं सामायिकं भवतीति वक्तव्यम् । यथा—ओघतस्त्रिविधमपि योगमाश्रिता जीवा विवक्षिते काले चतुर्णामपि सामायिकानां प्रतिपद्यमानका भवन्ति, पूर्वप्रतिपन्नास्तु सन्त्येव । विभागतस्तु—औदारिककाययुक्ते योगत्रये चतुर्णामपि सामायिकानां प्रतिपद्यमानकाः

देशविरति सामायिक हन तीन सामायिकों का प्रतिपत्ता नहीं होता है । किन्तु सर्वविरति सामायिक का तो यह प्रतिपत्ता हो सकता है । तथा यह चारों सामायिकों का पूर्वप्रतिपन्नक तो होता ही है । मनःपर्ययज्ञानी जो है, वह देशविरति सामायिक को छोड़कर तीन सामायिकों का पूर्वप्रतिपन्नक होता है—प्रतिपद्यमानक नहीं होता । जो भवस्थ केवली हैं वे सम्यक्त्व सामायिक और चारित्रसामायिक के पूर्वप्रतिपन्नक ही होते हैं । प्रतिपद्यमानक नहीं होते ॥ १८ ॥

तथा—मन, वचन और काय इन तीन योगों का आश्रित करके 'कहां कौन सामायिक होता है ? यह भी कहना चाहिये—जैसे—सामान्य रूप से तीन योगों का लेकर जीव विवक्षित समय में चारों भी सामायिकों के प्रतिपत्ता हो सकते हैं । तथा इनके—चारों के तो—ये पूर्वप्रतिपन्नक होते ही हैं । विभाग की अपेक्षा विचार करने पर—औदा-

छे. अवधिज्ञानी सम्यक्त्व सामायिक, श्रुत सामायिक અને देशविरति सामायिक આ ત્રણ સામાયિકનો તો તે પ્રતિપत्તા હોતો નથી. પરંતુ સર્વવિરતિ સામાયિકનો તો એ પ્રતિપત્તા થઈ શકે છે. તથા આ ચારેયાર સામાયિકોનો પૂર્વપ્રતિપન્નક તો હોય જ છે. મન:પર્યયજ્ઞાની જે છે તે દેશવિરતિ સામાયિકને છોડીને ત્રણ સામાયિકોનો પૂર્વપ્રતિપન્નક હોય છે, પ્રતિપદ્યમાનક હોતો નથી, જે ભવસ્થ કેવલી છે તે સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને ચારિત્ર સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપન્નક જ હોય છે, પ્રતિપદ્યમાનક હોતા નથી. ॥ ૧૮ ॥

તથા:—મન, વચન અને કાય આ ત્રણ યોગોને આશ્રિત કરીને 'ક્યાં કયું' સામાયિક હોય છે ? આ વિષે પણ કહેવું જોઈએ. જેમ-સામાન્ય રૂપથી ત્રણ યોગોને લઈને જીવ વિવક્ષિત સમયમાં ચારે ચાર સામાયિકોનો પ્રતિપત્તા થઈ શકે છે, તથા એમના ચારેયારનો તો એ પૂર્વપ્રતિપન્નક હોય જ છે.

પૂર્વપ્રતિપન્નકાશ્ચ ભવન્તિ । વૈક્રિયશરીરયુક્તે યોગત્રયે સમ્યક્ત્વશ્રુતસામાયિકયોઃ પ્રતિપત્તારો ભવન્તિ, પૂર્વપ્રતિપન્નકાસ્તુ ચતુર્ણામપિ સામાયિકાનામ્ । આહારક શરીરયુક્તે તુ યોગત્રયે દેશવિરતિરહિતસ્ય સામાયિકત્રયસ્ય પૂર્વપ્રતિપન્નકા ભવન્તિ । તૈજસકાર્મણશરીરયોગે એવ કેવલેऽપાન્તરાલગતાવાઘસામાયિકદ્વયસ્ય પૂર્વપ્રતિપન્નકા ભવન્તિ । કેવલિસમુદ્ઘાતે તુ સમ્યક્ત્વચારિત્રસામાયિકયોઃ પૂર્વપ્રતિપન્નકા ભવન્તિ । કેવલે મનોયોગે-કેવલે વાગ્યોગે ચ ન ક્રિમપિ સામાયિકં ભવતિ, કેવલસ્ય મનોયોગહ્ય વાગ્યોગસ્ય ચાભાવાત્ । કાયવાગ્યોગદ્વયે તુ દ્વીન્દ્રિયાદિષૂત્પન્નમાત્રસ્ય સાસ્વાદનસ્ય સમ્યક્ત્વશ્રુતેતિ સામાયિકદ્વયં પૂર્વપ્રતિપન્નં ભવતીતિ ॥ ૧૯ ॥

રિક્તકાયયુક્તયોગત્રય મેં વર્તમાન જીવ સમ્યક્ત્વસામાયિક ઓર શ્રુતસામાયિક કે પ્રતિપત્તા હો સક્રતે હૈં, તથા ચારોં મી સામાયિકોં કે ચે પૂર્વપ્રતિપન્નક હોતે હી હૈ । આહારક શરીર યુક્ત યોગત્રય મેં વર્તમાન જીવ દેશવિરતિ સામાયિક કો છોડકર અવશિષ્ટ ત્રીન સામાયિકોં કે પૂર્વપ્રતિપન્નક હોતે હી હૈં । કેવલ તૈજસ કાર્મણશરીરયુક્ત કાર્મણકાય યોગ મેં હી વર્તમાન જીવ અપાન્તરાલ ગતિ મેં આદિ કે દો સામાયિકોં કે પૂર્વપ્રતિપન્નક હી હો સક્રતે હૈં તથા કેવલિ સમુદ્ઘાત મેં તો જીવ સમ્યક્ત્વ, ઓર ચારિત્ર હન દો સામાયિકોં કે પૂર્વપ્રતિપન્નક હોતે હી હૈં । કેવલ મનોયોગ મેં ઓર કેવલ વાગ્યોગ મેં કોઈ મી સામાયિક નહીં હોતા ક્યોકિ ન તો કેવલ વાગ્યોગ હોતા હૈ ઓર ન કેવલ મનોયોગ હોતા હૈ કાયયોગ

વિભાગની અપેક્ષાએ વિચાર કરવાથી-ઔદારિક કાયયુક્ત યોગત્રયમાં વર્તમાન એવ આરેચાર સામાયિકોના પ્રતિપદ્ધમાનક હોઈ શકે છે અને પૂર્વપ્રતિપન્નક તો હોય જ છે વૈક્રિય શરીર યુક્ત યોગત્રયમાં વર્તમાન એવો સમ્યક્ત્વ-સામાયિક અને શ્રુત સામાયિકના પ્રતિપત્તા થઈ શકે છે, તથા આરે ચાર સામાયિકોના એ પૂર્વપ્રતિપન્નક હોય જ છે. આહારક શરીર યુક્ત યોગત્રયમાં વર્તમાન એવ દેશવિરતિ સામાયિક સિવાય અવશિષ્ટ ત્રણ સામાયિકોના પૂર્વપ્રતિપન્નક હોય જ છે ફક્ત તૈજસ કાર્મણ શરીર યુક્ત કાર્મણ કાય યોગમાં જ વર્તમાન એવ અપાન્તરાલ ગતિમાં આદિના એ સામાયિકોના પૂર્વપ્રતિપન્નક જ થઈ શકે તેમ છે. તથા કેવલિ સમુદ્ઘાતમાં તો એવ સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર આ એ સામાયિકોના પૂર્વપ્રતિપન્નક હોય જ છે. કેવલ મનોયોગમાં અને કેવલ વાગ્યોગમાં કોઈપણ સામાયિક હોતું નથી કેમ કે ન તો ફક્ત વાગ્યોગ હોય છે અને ન ફક્ત મનોયોગ હોય છે. કાયયોગ અને

તથા-ઉપયોગમાશ્રિત્ય ક્વ કિં સામાયિકં ભવતીતિ વક્તવ્યમ્ । યથા-સાકારનાકારભેદેન ભેદદ્વયત્રિશિષ્ટે ઉપયોગે ચતુર્ણામપિ સામાયિકાનાં પ્રતિપદ્યમાનકા ભવન્તિ, પૂર્વપ્રતિપન્નકાસ્તુ સન્ત્યેવેતિ ॥૨૦॥

તથા-શરીરમધિકૃત્ય ક્વ કિં સામાયિકં ભવતીત્યપિ વક્તવ્યમ્ । યથા-ઔદારિકશરીરે ચતુર્ણામપિ સામાયિકાનાં પ્રતિપદ્યમાનકાઃ પૂર્વપ્રતિપન્નકાશ્ચ ભવન્તિ । વૈક્રિયશરીરે સમ્યક્ત્વશ્રુતસામાયિકયોઃ પ્રતિપદ્યમાનકા ભાજ્યાઃ । દેશવિરતિસર્વવિરતિસામાયિકયોઃ પ્રતિપદ્યમાનકા દેવનારકાઃ નૈવ સંભવન્તિ ।

और वागूयोग इन दो योग में वर्तमान सास्वादन जीव के कि जो द्वीन्द्रिय आदिकों में उत्पन्न हो गया है, सम्यक्त्वसामायिक और श्रुतसामायिक ये दो सामायिक पूर्वप्रतिपन्न हो सकते हैं । १९।

તથા-ઉપયોગ કો આશ્રિત કરકે કહાં કૌન સામાયિક હોતા હૈ ? યહ ભી કહના ચાહિયે । જૈસે સાકારઉપયોગ ઔર અનાકારઉપયોગ इन दो उपयोगों में चारों भी सामायिकों-के प्रतिपद्यमानकजीव हो सकते हैं । तथा इनके जो पूर्वप्रतिपन्नक जीव होते हैं वे तो यहां होते ही हैं ॥ २० ॥

તથા-શરીર કો આશ્રિત કરકે કહાં કૌન સામાયિક હોતા હૈ ? યહ ભી કહના ચાહિયે । જૈસે-ઔદારિક શરીર મેં ચારોં ભી સામાયિકોં કે પ્રતિપદ્યમાનક જીવ હો સકતે હૈં ઔર પૂર્વ પ્રતિપન્નક જીવ હોતે હી હૈં । વૈક્રિય શરીર મેં સમ્યક્ત્વસામાયિક ઔર શ્રુતસામાયિક इन दो सामायिकों के प्रतिपद्यमानक जीव भाज्य होते हैं । किन्तु

વાગૂયોગ આ બે યોગોમાં વર્તમાન સાસ્વાદન જીવને કે બે દ્વીન્દ્રિય આદિમાં ઉત્પન્ન થઈ ગયો છે, સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને શ્રુત સામાયિક એ બે સામાયિક પૂર્વપ્રતિપન્નક થઈ શકે છે. ॥૧૯॥

તથા-ઉપયોગને આશ્રિત કરીને કયાં કયું સામાયિક હોય છે ? આ વિષે પણ કહેવું જોઈએ. જેમ સાકાર ઉપયોગ અને અનાકાર ઉપયોગ આ ઉપયોગોમાં ચારેયાર સામાયિકોના પ્રતિપદ્યમાનક જીવ થઈ શકે છે. તથા એમના જે પૂર્વપ્રતિપન્નક જીવો હોય છે, તેઓ તો અહીં હોય જ છે. ॥૨૦॥

તથા-શરીરને આશ્રિત કરી કયાં કયું સામાયિક હોય છે ? આ વિષે પણ કહેવું જોઈએ. જેમ ઔદારિક શરીરમાં ચારેયાર સામાયિકોના પ્રતિપદ્યમાનક જીવો હોઈ શકે છે. અને પૂર્વપ્રતિપન્નક જીવો હોય જ છે, વૈક્રિય શરીરમાં સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને શ્રુત સામાયિક આ બે સામાયિકોના પ્રતિ

વૈક્રિયશરીરધારિણસ્તિર્યઞ્ચો મનુષ્યા અપિ ન તયો દેશવિરતિસર્વવિરતિસામાયિકયોઃ પ્રતિપદ્યમાનકા ભવન્તિ, વિક્રિયાપ્રવૃત્તત્વેન તેષાં પ્રમત્તત્વાત્ । પૂર્વપ્રતિપન્નકાસ્તુ ચતુર્ણામપિ સામાયિકાનાં વૈક્રિયશરીરધારિણો ભવન્ત્યેવ । આહારકશરીરિણસ્તુ દેશવિરતિરહિતસ્ય સામાયિકત્રયસ્ય પૂર્વપ્રતિપન્નકા ભવન્તિ । તૈજસકાર્મણશરીરિણસ્તુ સમ્યક્ત્વશ્રુતસામાયિકયોઃ પૂર્વપ્રતિપન્નકા ભવન્તીતિ ॥૨૧॥

તથા—સમચતુરસ્રન્યગ્રોધપરિમંડલાદિપદ્ધિયં સંસ્થાનભાશ્રિત્ય ક્વ કિં સામાયિકં ભવતીતિ વક્તવ્યમ્ । યથા—સર્વેષ્વપિ સંસ્થાનેષુ ચતુર્ણામપિ સામાયિકાનાં પ્રતિપદ્યમાનકા ભવન્તિ, પૂર્વપ્રતિપન્નકાસ્તુ સન્ત્યેવેતિ ॥૨૨॥

પૂર્વ પ્રતિપન્નક તો હોતે હી હૈં । તથા દેશવિરતિ ઓર સર્વવિરતિ इन दो सामायिकों के देव और नारकी प्रतिपत्ता नहीं होते हैं । वैक्रिय शरीरधारी जो तिर्यञ्च एवं मनुष्य होते हैं वे भी देशविरति सामायिक और सर्वविरति सामायिक के प्रतिपत्ता नहीं होते हैं । क्योंकि विक्रिया में प्रवृत्त होने के कारण उनमें प्रमत्तता आ जाती है । तथा पूर्वप्रतिपन्नक तो चारों भी सामायिकों के वैक्रियशरीरधारी होते हैं । जो आहारक शरीरधारी होते हैं, वे देशविरतिसामायिक को छोड़कर बाकी के तीन सामायिकों के पूर्वप्रतिपन्नक होते ही हैं । तैजस और कर्मणशरीरधारी जीव सम्यक्त्वसामायिक और श्रुत सामायिक इन दो सामायिकों के पूर्वप्रतिपन्नक हो सकते हैं । २१।

તથા—સમચતુરસ્રન્યગ્રોધપરિમંડલ આદિ છહ પ્રકાર કે સંસ્થાન કો આશ્રિત કરકે ‘કહાં કૌન સામાયિક હોતા હૈ ? ચહ બી કહના

પદ્યમાનક જીવો ભાગ્ય હોય છે, પરંતુ પૂર્વપ્રતિપન્નક તો હોય જ છે. તથા દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ આ બે સામાયિકોના દેવ અને નારકી પ્રતિપત્તા હોતા નથી. વૈક્રિય શરીરધારી જે તિર્યંચ અને મનુષ્યો હોય છે, તેઓ પણ દેશવિરતિ સામાયિકના પ્રતિપત્તા હોતા નથી. કેમ કે વિક્રિયામાં પ્રવૃત્ત હોવા બદલ તેમાં પ્રમત્તતા આવી જાય છે. તથા પૂર્વપ્રતિપન્નક તો ચારેયાર સામાયિકોના વૈક્રિય શરીરધારી હોય જ છે. જે આહારક શરીરધારી હોય છે, તે દેશવિરતિ સામાયિક સિવાય શેષ ત્રણ સામાયિકોના પૂર્વપ્રતિપન્નક હોય જ છે તૈજસ અને કાર્મણ શરીરધારી જીવ સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને શ્રુત સામાયિક આ બે સામાયિકોના પૂર્વપ્રતિપન્નક જ હોય છે. ॥૨૧॥

તથા—સમચતુરસ્ર ન્યગ્રોધ પરિમંડલ વગેરે ૬ પ્રકારના સંસ્થાનને આશ્રિત કરીને ‘ક્યાં કયું’ સામાયિક હોય છે ? આ વિષે પણ કહેવું બેઠકું

તથા-વજ્રઋષભનારાચાદિભેદેન પદ્ધિધં સંહનનમ્=અસ્થિસંચયવિશેષમાશ્રિત્ય ક્વ કિં સામાયિકં ભવતીતિ વક્તવ્યમ્ । યથા-સર્વેષ્વપિ સંહનનેષુ ચતુર્ણામપિ સામાયિકાનાં પ્રતિપદ્યમાનકાઃ પૂર્વપ્રતિપન્નકાશ્ચ ભવન્તીતિ ॥૨૩॥

તથા-માનં-શરીરસ્ય પ્રમાણમ્-અવગાહનામાશ્રિત્ય ક્વ કિં સામાયિકં ભવતીતિ વક્તવ્યમ્ । યથા-મનુષ્યસ્યોત્કૃષ્ટં શરીરમાનં ત્રીણિ ગવ્યૂતાનિ, જઘન્યમંગુલાસંખ્યેયભાગઃ એતદ્ દ્વયં વર્જયિત્વા મધ્યગશરીરમાને વર્તમાના મનુષ્યાશ્ચતુર્ણાં ચાહિયે । જૈસે સમસ્ત સંસ્થાનોં મેં ચારોં પ્રકાર કે બી સામાયિકોં કે પ્રતિપદ્યમાનક જીવ હો સકતે હૈં । તથા જો હનકે પૂર્વપ્રતિપન્નક હોતે હૈં વે તો હનમેં રહતે હી હૈં ॥૨૨ ॥

વજ્રઋષભનારાચ આદિ કે ભેદ સે સંહનન છઠ્ઠ પ્રકાર કા હોતા હૈ । સો અસ્થિસંચય વિશેષરૂપ હસ સંહનન કો આશ્રિત કરકે કહાં કૌન સામાયિક હોતા હૈ ? યહ બી કહના ચાહિયે । જૈસે-સમસ્ત બી સંહનનોં મેં ચારોં બી સામાયિકોં કે પ્રતિપત્તા હો સકતે હૈં ઓર પૂર્વપ્રતિપન્નક જીવ હોતે હી હૈં ॥૨૩ ॥

તથા-માન નામ શરીર કે પ્રમાણ કા હૈ-હસ પ્રમાણ રૂપ અવગાહનાં કા આશ્રિત કરકે કહાં કૌન સામાયિક હોતા હૈ ? યહ બી કહના ચાહિયે-જૈસે મનુષ્ય કી ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ભોગભૂમિજકી અપેક્ષા લેકર ત્રીન કોશ કી હોતી હૈ ઓર જઘન્ય અવગાહના અંગુલ

જેમ સમસ્ત સંસ્થાનોમાં ચારેયાર પ્રકારની સામાયિકોના પ્રતિપદ્યમાનક હોવા હોઈ શકે છે. તથા જે એમના પૂર્વપ્રતિપન્નક હોય છે, તેઓ તો એમનામાં રહે છે. ॥૨૨॥

વજ્રઋષભ નારાય વગેરેના લેદથી સંહનના ૬ પ્રકારો હોય છે. અસ્થિ સંચય વિશેષરૂપ આ સંહનને આશ્રિત કરીને કયાં કયું સામાયિક હોય છે ? આ વિષે પણ કહેવું જોઈએ.

જેમ-સમસ્ત સંહનનોમાં ચારેયાર સામાયિકોના પ્રતિપત્તા હોઈ શકે છે અને પૂર્વપ્રતિપન્નક હોવા હોય જ છે. ॥૨૩॥

તથા માન, નામ શરીરના પ્રમાણનું છે આ પ્રમાણરૂપ અવગાહનાને આશ્રિત કરીને કયાં કયું સામાયિક હોય છે ? આ વિષે પણ કહેવું જોઈએ જેમ મનુષ્યની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ભોગભૂમિ જ ની અપેક્ષાએ ત્રણ ગાઉ જેટલી હોય છે. અને જઘન્ય અવગાહના આંગળના અસંખ્યાતમાં ભાગ

મપિ સામાયિકાનાં પ્રતિપદ્યમાનકા ભવન્તિ, પૂર્વપ્રતિપન્નકાસ્તુ સન્ત્યેવ । જઘન્ય શરીરપ્રમાણે વર્તમાના ગર્ભજમનુષ્યાઃ સમ્યક્ત્વશ્રુતસામાયિકયોઃ પૂર્વપ્રતિપન્નકા સંભવન્તિ, ન તુ પ્રતિપદ્યમાનકાઃ । ત્રિગવ્યૂતાત્મકે ઉત્કૃષ્ટશરીરપ્રમાણે વર્તમાના મનુષ્યાસ્તુ સમ્યક્ત્વશ્રુતસામાયિકયોરપિ પ્રતિપદ્યમાનકા ભવિતુર્મહન્તિ પૂર્વપ્રતિપન્નકાસ્તુ ભવન્ત્યેવ જઘન્યશરીરપ્રમાણા નારકદેવાસ્તુ સમ્યક્ત્વશ્રુતયોઃ પૂર્વપ્રતિપન્નકાઃ સંભવન્તિ, ન તુ પ્રતિપદ્યમાનકાઃ મધ્યમોત્કૃષ્ટશરીરપ્રમાણવન્તો નારકદેવાસ્તુ સમ્યક્ત્વશ્રુતસામાયિકયોઃ પ્રતિપદ્યમાનકાઃ સંભવન્તિ, પૂર્વપ્રતિ-

કે અસંખ્યાતવેં ભાગ પ્રમાણ होती है । इन दोनों प्रकार के मान को छोड़कर मध्यम शरीर ध्यान में वर्तमान मनुष्य चारों भी सामायिकों के प्रतिपद्यमानक हो सकते हैं । तथा जो इन सामायिकों के पूर्वप्रतिपन्नक मनुष्य होते हैं, वे तो यहां होते ही हैं । जघन्य शरीरमान में वर्तमान गर्भजमनुष्य सम्यक्त्व सामायिक और श्रुतसामायिक इन दो सामायिकों के पूर्वप्रतिपन्नक हो सकते हैं । परन्तु प्रतिपत्ता नहीं हो सकते हैं । तीन कोश की उत्कृष्ट अवगाहनावाले शरीर में वर्तमान मनुष्य सम्यक्त्वसामायिक और श्रुतसामायिक के पूर्व-प्रतिपन्नक होते हैं । तथा जघन्यशरीर की अवगाहना में वर्तमान नारक और देव ये सम्यक्त्व और श्रुत सामायिक के पूर्वप्रतिपन्नक हो सकते हैं । प्रतिपद्यमानक नहीं हो सकते । मध्यम तथा उत्कृष्ट शरीरावगाहनावाले नारक और देव ये सम्यक्त्व और श्रुतसामायिक के प्रतिपत्ता हो सकते

પ્રમાણુ હોય છે. આ બંને પ્રકારના માનસિવાય મધ્યમ શરીરમાનમાં વર્તમાન મનુષ્ય ચારેચારે સામાયિકોના પ્રતિપદ્યમાનક હોઈ શકે છે. તથા જે આ સામાયિકોના પૂર્વપ્રતિપન્નક મનુષ્યો હોય છે, તે તો અહીં હોય જ છે. જઘન્ય શરીરમાનમાં વર્તમાન ગર્ભજ મનુષ્ય સમ્યક્ત્વ સામાયિક શ્રુત સામાયિક આ બે સામાયિકોના પૂર્વપ્રતિપન્નક હોઈ શકે છે, પરંતુ પ્રતિપત્તા હોઈ શકતા નથી. ત્રણ ગાઉની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાવાળા શરીરમાં વર્તમાન મનુષ્ય તો સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને શ્રુત સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપન્નક હોય છે. તથા જઘન્ય શરીરની અવગાહનામાં વર્તમાન નારક અને દેવ આ સમ્યક્ત્વ અને શ્રુત સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપન્નક હોઈ શકે છે. પ્રતિપદ્યમાનક થઈ શકતા નથી. મધ્યમ તથા ઉત્કૃષ્ટ શરીરાવગાહનાવાળા નારક અને દેવ એ સમ્યક્ત્વ અને શ્રુત સામાયિકના પ્રતિપત્તા હોઈ શકે છે, પ્રતિપદ્યમાનક હોઈ શકતા નથી. મધ્યમ તથા ઉત્કૃષ્ટ શરીરાવગાહનાવાળા નારક અને દેવ એ સમ્યક્ત્વ

પન્નકાસ્તુ સન્ત્યેવ । જઘન્યશરીરપ્રમાણાઃ પંચેન્દ્રિયાસ્તિર્યશ્ચસ્તુ સમ્યક્ત્વશ્રુત-
સામાયિકયોઃ પૂર્વપ્રતિપન્નકાઃ સંભવન્તિ, ન તુ પ્રતિપદ્યમાનકાઃ । પદ્મવ્યૂતાત્મકો-
ત્કૃષ્ટશરીરપ્રમાણાઃ સ્થલચરપંચેન્દ્રિયાસ્તિર્યશ્ચસ્તુ સમ્યક્ત્વશ્રુતસામાયિકયોઃ
પ્રતિપદ્યમાનકાઃ પૂર્વપ્રતિપન્નકાશ્ચ ભવન્તિ । મધ્યમશરીરપ્રમાણાસ્તુ પંચેન્દ્રિયા-
સ્તિર્યશ્ચ આયયો દ્વ્યોસ્ત્રયાણાં વા સામાયિકાનાં પ્રતિપદ્યમાનકાઃ સંભવન્તિ, પૂર્વ-
પ્રતિપન્નકાસ્તુ ત્રયાણામપિ સંત્યેવેતિ ॥૨૪॥

તથા—કૃષ્ણનીલકાપોતતેજઃ પદ્મશુક્લલક્ષણાઃ પડ્લેશ્યા આશ્રિત્ય ક્વ કિં
સામાયિકં સન્વતીતિ વક્તવ્યમ્ । યથા—કૃષ્ણાદિકાસુ સર્વાસુ દ્રવ્યલેશ્યાસુ વર્તમાના-
નારકજીવાઃ દેવજીવા સમ્યક્ત્વશ્રુતસામાયિકયોઃ પ્રતિપદ્યમાનકા ભવન્તિ । સન્નિ-

હૈં । તથા इनमें इनके पूर्वप्रतिपन्नक जीव तो रहा ही करते हैं । जघन्य
शरीरावगाहनावाले पंचेन्द्रियतिर्यश्चसम्यक्त्वसामायिक और श्रुत-
सामायिक के पूर्वप्रतिपन्नक हो सकते हैं—प्रतिपत्ता नहीं । छह कोश की
उत्कृष्ट शरीरावगाहनावाले स्थलचर पंचेन्द्रियतिर्यश्चसम्यक्त्व सामा-
यिक और श्रुतसामायिक के प्रतिपत्ता हो सकते हैं और पूर्वप्रतिपन्नक
होते ही हैं । तथा मध्यमशरीरावगाहनावाले पंचेन्द्रियतिर्यश्च आदि के
दो सामायिकों के, अथवा तीन सामायिकों के प्रतिपद्यमानक हो सकते
हैं । तथा इनमें इन सामायिकों के पूर्वप्रतिपन्नक जीव तो होते ही हैं ॥२४॥

તથા—કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તેજઃ, પદ્મ ઓર શુક્લ—इन छह
लेश्याओं को आश्रित करके कहां कौन सामायिक होता है ? यह भी
कहना चाहिये—जैसे—कृष्णादिरूप समस्त द्रव्यलेश्याओ में वर्तमान
नारक और देवजीव सम्यक्त्वसामायिक और श्रुतसामायिक इन

અને શ્રુતસામાયિકના પ્રતિપત્તા હોઈ શકે છે, તથા આમાં એમના પૂર્વપ્રતિ-
પન્નક હોવો તો રહે જ છે. જઘન્ય શરીરાવગાહનાવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યચ સમ્ય-
ક્ત્વ સામાયિક અને શ્રુત સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપન્નક હોઈ શકે છે, પ્રતિપત્તા
નહીં. ૬ ગાઉની ઉત્કૃષ્ટ શરીરાવગાહનાવાળા સ્થલચર પંચેન્દ્રિય, તિર્યચ સમ્ય-
ક્ત્વ, સામાયિક અને શ્રુત સામાયિકના પ્રતિપત્તા હોઈ શકે છે, અને પૂર્વ-
પ્રતિપન્નક હોય જ છે. તથા મધ્યમ શરીરાવગાહનાવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યચ
વગેરેના એ સામાયિકોના અથવા ત્રણ સામાયિકોના પ્રતિપદ્યમાનક હોઈ શકે
છે. તથા આમાં આ સામાયિકોને પૂર્વપ્રતિપન્નક હોવો હોય જ છે ॥૨૪॥

તથા—કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તેજઃ. પદ્મ, અને શુક્લ આ ૬ લેશ્યાઓને
આશ્રિત કરીને કયા કયું સામાયિક હોય છે ? આ વિષે પણ કહેવું જોઈએ.
જેમ કૃષ્ણાદિરૂપ સમસ્ત દ્રવ્ય લેશ્યાઓમાં વર્તમાન નારક અને દેવ શ્રવ

તિર્યશ્ચ, એનું સંજ્ઞિતમનુષ્યાઃ તેજઃપદ્મશુક્લરૂપશુભદ્રવ્યલેશ્યાત્રયે વર્તમાનાઃ સમ્યક્ત્વ-
શ્રુતસામાયિકયોઃ પ્રતિપદ્યમાનકા ભવન્તિ દેશવિરતિસર્વવિરતિસામાયિકયોઃ પ્રતિ-
પદ્યમાનકાઃ તેજઃપદ્મશુક્લલેશ્યાસ્વેવ ભવન્તિ । ન તુ કૃષ્ણનીલકાપોતલેશ્યાસુ ।
ચતુર્ણામપિ સામાયિકાનાં પૂર્વપ્રતિપન્નકાઃ પટ્ટસ્વપિ લેશ્યાસુ સંભવન્તીતિ ॥૨૫॥

તથા-પરિણામનુ-અધ્યવસાયવિશેષમાશ્રિત્ય ક્વ કિં સામાયિકં ભવતીતિ
વક્તવ્યમ્ । તત્ર-શુભશુભતરરૂપતયા પરિણામે વર્ધમાને સતિ વર્ધમાનપરિણામા-
જીવાશ્ચતુર્ણાં સામાયિકાનાં મધ્યે સામાયિકત્રયં પ્રતિપદ્યન્તે, દેશવિરતિસર્વવિરતિ-

દો સામાયિકોં કે પ્રતિપત્તા હો સકતે હૈં । સંજ્ઞી તિર્યશ્ચ એવં સંજ્ઞી
મનુષ્ય તેજઃ પદ્મ એવં શુક્લ હન ત્રીન શુભ દ્રવ્ય લેશ્યાઓં મેં વર્તમાન
-સમ્યક્ત્વશ્રુતસામાયિક કે પ્રતિપત્તા હો સકતે હૈં । દેશવિરતિ-
સામાયિક, ઓર સર્વવિરતિસામાયિક હન દો સામાયિકોં કે કૃષ્ણ
નીલ ઓર કાપોત લેશ્યાવાલે પ્રતિપત્તા-ધારક નહીં હોતે હૈં, ક્યોંકિ
દો સામાયિકોં કે પ્રતિપત્તા-ધારક, તેજઃ પદ્મ ઓર શુક્લવાલે જીવ
હી હોતે હૈં । ચારોં ખી સામાયિકોં કે પૂર્વપ્રતિપન્નક જીવ છહોં ખી
લેશ્યાઓં મેં હોતે હૈં । ૨૫।

તથા-પરિણામ નામ જીવ કે અધ્યવસાય વિશેષ કા હૈ-સો હસ
પરિણામ નામ કો આશ્રિત કરકે કહાં કોન સામાયિક હોતા હૈ ? યહ
ખી કહના ચાહિયે-જવ પરિણામ શુભશુભતરરૂપ સે વઢતા હૈ-તથ
હસ વર્ધમાન પરિણામવાલે જીવ ચારોં સામાયિકોં કે વીચ મેં ત્રીન

સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને શ્રુતસામાયિક આ બે સામાયિકોના પ્રતિપત્તા હોઈ
શકે છે. સંજ્ઞી તિર્યશ્ચ અને સંજ્ઞી મનુષ્ય તેજઃપદ્મ અને શુક્લ આ ત્રણ
શુભ દ્રવ્યલેશ્યાઓમાં વર્તમાન સમ્યક્ત્વ તથા શ્રુતસામાયિકના પ્રતિપત્તા
હોઈ શકે છે. દેશવિરતિ સામાયિક અને સર્વવિરતિ સામાયિક આ બે
સામાયિકોના કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત લેશ્યાવાળા પ્રતિપત્તા ધારક હોતા
નથી. કેમ કે એ બન્ને સામાયિકોના પ્રતિપત્તા-ધારક, તેજઃ પદ્મ અને
શુક્લલેશ્યાવાળા હોયો જ હોય છે. આરેઆરે સામાયિકોના પૂર્વપ્રતિપન્નક હોય
છએ લેશ્યાઓમાં હોઈ શકે છે. ॥૨૫॥

તથા--પરિણામ નામ હોવના અધ્યવસાય વિશેષનુ છે. આ પરિણામને
આશ્રિત કરીને કયાં કયું સામાયિક હોય છે ? આ વિષે પણ કહેવું જોઈએ.
આરે પરિણામ શુભ, શુભતરરૂપથી વૃદ્ધિ પામે છે, ત્યારે તે વર્ધમાન પરિ-

સામાયિકયોરેકત્રાસંભવાત્ । એવમેવાન્તરકરણાદાવચ્ચસ્થિતેઽપિ શુભે પરિણામે
જીવાશ્ચતુર્ણાં સામાયિકાનાં મધ્યે સામાયિકત્રયં પ્રતિપદ્યન્તે । ક્ષીયમાણે તુ શુભે
પરિણામે ન કિમપિ સામાયિકં પ્રતિપદ્યન્તે, સંક્લિષ્ટત્વાત્ । પૂર્વપ્રતિપદ્યન્નકારતુ
ત્રિષ્વપિ પરિણામેષુ વર્તન્તે એવેતિ ॥૨૬॥

તથા-સાતાઽસાતરૂપાં વેદનામધિકૃત્ય ક્વ કિં સામાયિકં ભવતીતિ વક્તવ્યમ્ ।
યથા-સાતાઽસાતરૂપાયાં દ્વિવિધાયાં વેદનાયાં વર્તમાના જીવાશ્ચતુર્ણાં સામાયિકા-

સામાયિકોં કે પ્રતિપત્તા-ધારક હોતે હૈં । ક્યોંકિ દેશવિરતિસામા-
યિક ઓર સર્વવિરતિ સામાયિક इन दो सामायिकों का युगपत्
एकत्र अवस्थान होता नहीं है । इसी प्रकार जीवों का शुभ परिणाम
जब अन्तःकरण आदि में अवस्थित होता है उस अवस्थित परिणाम
के समय जीव चारों सामायिकों के प्रतिपत्ता होते हैं । जब शुभपरि-
णामहीयमान होते हैं तब किसी भी सामायिक के प्रतिपत्ता-धारक
नहीं होते हैं । क्योकि उस समय संक्लिष्ट परिणाम रहा हैं इन सामा-
यिकों के जो पूर्वप्रतिपद्वन्नक होते हैं वे तो इन तीनों भी परिणामों में
मौजूद रहा करते हैं । २६ ।

તથા-સાતા અસાતારૂપ વેદના કો આશ્રિત કરકે કહાં કૌન સામા-
યિક હોતા હૈ ? યહ ભી કહના ચાહિયે-જૈસે સાતા અસાતારૂપ દોનોં
પ્રકાર કી વેદના મેં વર્તમાન-જીવ ચારોં સામાયિકોં મેં સે કિસી એક

ભામવાળા જીવો આરેચાર સામાયિકોની વચ્ચે ત્રણ સામાયિકોના પ્રતિપત્તા
ધારક હોય છે કેમ કે દેશવિરતિ સામાયિક અને સર્વવિરતિ સામાયિક એ
બે સામાયિકોનું યુગપત્ એકત્ર અવસ્થાન હોતું નથી. આ પ્રમાણે જીવોના
પરિણામ જ્યારે અન્તઃકરણ આદિમાં અવસ્થિત હોય છે, તે અવસ્થિત પરિ-
ણામના જીવો આરેચાર સામાયિકોના પ્રતિપત્તા હોય છે. જ્યારે શુભપરિણામ
હીયમાન હોય છે ત્યારે કોઈપણ સામાયિકના તે પ્રતિપત્તા ધારક હોતા નથી.
કેમ કે તે વખતે સંક્લિષ્ટ પરિણામો રહ્યા કરે છે. આ સામાયિકોના જે
પૂર્વપ્રતિપદ્યન્નકો હોય છે, તેઓ તો આ ત્રણ પરિણામોમાં વિદ્યમાન રહે છે. ॥૨૬॥

તથા.-સાતા અસાતારૂપ વેદનાને આશ્રિત કરીને કયાં કયું સામાયિક
હોય છે ? આ વિષે પણ કહેવું જોઈએ. જેમ સાતા અસાતારૂપ અને
પ્રકારની વેદનામાં વર્તમાન જીવો આરે સામાયિકોમાંથી કોઈ એક સામાયિકના

નામન્યતમત્ સામાયિકં પ્રતિપદ્યન્તે, પૂર્વપ્રતિપન્નકા અપિ ચતુર્ણાં સામાયિકાનાં સંભવન્તીતિ ॥૨૭॥

તથા-સમુદ્ઘાતકર્માશ્રિત્ય ક્વ કિં સામાયિકં ભવતીતિ વક્તવ્યમ્ । યથા-સમ્ = સ્કીભાવેન, ઉત્ = પ્રાવલ્યેન વેદનાકષાયાદ્યનુભવપરિણામેન સહૈકીભાવમાપન્નસ્ય જીવસ્ય વેદનીયાદિકર્મપુદ્ગલાનાં હનનં-સમુદ્ઘાતઃ । સ ચ-કેવલિ સમુદ્ઘાત-કષાયસમુદ્ઘાત-મરણસમુદ્ઘાત-વેદનાસમુદ્ઘાતવૈક્રિયસમુદ્ઘાત-તૈજસસમુદ્ઘાત-હારકસમુદ્ઘાતભેદેન સપ્તવિધઃ । ઉક્તંચ-

‘કેવલિકસાયમરણા, વેયણવેઉઞ્ચિતેય આહારે ।

સત્તવિદ્ધ સમુઘ્વાઓ, પન્નત્તો વીયરાગેહિ’ ॥૧॥

સામાયિક કે પ્રતિપત્તા-ધારક હોતે હૈં । યહાં પૂર્વપ્રતિપન્નકા બી ચારોં સામાયિકોં કે હો સકતે હૈં । ૨૭ ।

તથા-સમુદ્ઘાતકર્મ કો આશ્રિત કરકે કહાં કૌન સામાયિક હોતા હૈં ? યહ બી કહના ચાહિયે-વેદનાકષાય આદિ કે અનુભવરૂપ પરિણામ કે સાથ એક ભાવ કો પ્રાપ્ત હુએ જીવ કે દ્વારા જો વેદનીયાદિ કર્મપુદ્ગલોં કા હનન હોતા હૈં ઉસકા નામ સમુદ્ઘાત હૈં । તાત્પર્ય ઇસકા યહ હૈં કિ મૂલ શરીર કો ન છોડકર વેદનાદિકારણોં કે ઉપસ્થિત હોને પર આત્મા કે કુછ પ્રદેશોં બાહર નિકાલના ઇસકા નામ સમુદ્ઘાત હૈં । યહ સમુદ્ઘાત કેવલિ સમુદ્ઘાત, કષાય સમુદ્ઘાત, મારણાન્તિકસમુદ્ઘાત, વેદનાસમુદ્ઘાત, વૈક્રિય સમુદ્ઘાત, તૈજસ સમુદ્ઘાત ઓર આહારકસમુદ્ઘાત કે ભેદ સે સાત પ્રકાર કા હોતા હૈં । યે સાત પ્રકાર હી ‘ઉક્તંચ કરકે’ કેવલિ કસાયં’ ઇત્યાદિ ગાથા દ્વારા કહે ગયે હૈં ।

પ્રતિપત્તા-ધારક હોય છે. અહીં પૂર્વપ્રતિપન્નક પશુ ચારેચાર સામાયિકોના સંભવી શકે છે ॥૨૭॥

તથા--સમુદ્ઘાત કર્મને આશ્રિત કરીને કયા કયું સામાયિક હોય છે ? આ વિષે પણ કહેવું જોઈએ. વેદના કષાય આદિના અનુભવરૂપ પરિણામની સામે એક ભવને પ્રાપ્ત થયેલ જીવ વડે જે વેદનીય વગેરે કર્મપુદ્ગલોના હનન હોય છે, તેનું નામ સમુદ્ઘાત છે. તાત્પર્ય આનું આ પ્રમાણ છે કે મૂલ શરીરને ન છોડતા વેદનાદિ કારણો જ્યારે ઉપસ્થિત થાય છે ત્યારે આત્મા કેટલાક પ્રદેશોને બહાર કાઢે છે તેનું નામ સમુદ્ઘાત છે. આ સમુદ્ઘાતના કેવલિ સમુદ્ઘાત, કષાય સમુદ્ઘાત, મરણ સમુદ્ઘાત, વેદના સમુદ્ઘાત, વૈક્રિય સમુદ્ઘાત, તૈજસ સમુદ્ઘાત અને આહારક સમુદ્ઘાતના ભેદથી સાત પ્રકારો હોય છે. આ સાત પ્રકારો જ ‘ઉક્તંચ કરીને’ ‘કેવલિકસાયં’ વગેરે ગાથા

છાયા-કેવલિકપાયમરણાનિ વેદનાવૈક્રિયતેજઆહારાઃ ।

સપ્તવિધઃ સમુદ્ઘાતઃ પ્રજ્ઞપ્તો વીતરાગૈઃ ॥ ઇતિ ।

તસ્મિન્ સમુદ્ઘાતે એવ કર્મ=ક્રિયા-સમુદ્ઘાતકર્મ । તત્ર કેવલ્યાદિસપ્તવિધસમુદ્ઘાતેન સમવહતા ન કિમપિ સામાયિકં પ્રતિપદ્યન્તે । પૂર્વપ્રતિપન્નકવિષયે ત્વેવં વિજ્ઞેયમ્-કેવલિસમુદ્ઘાતેન સમવહતાઃ સમ્યક્ત્વચારિત્રેતિ સામાયિકદ્વયસ્ય પૂર્વપ્રતિપન્નકા ભવન્તિ । આહારકસમુદ્ઘાતસમવહતા દેશવિરતિરહિતસામાયિકત્રયસ્ય પૂર્વપ્રતિપન્નકા ભવન્તિ । શેષ સમુદ્ઘાતસમવહતાસ્તુ દેશવિરતિરહિતસામાયિકત્રયસ્ય સર્વવિરતિરહિતસામાયિકત્રયસ્ય વા પૂર્વપ્રતિપન્નકા ભવન્તિ । એભિઃ સપ્તભિઃ સમુદ્ઘાતૈરસમવહતાસ્તુ ચતુર્ણામપિ સામાયિકાનાં પ્રતિપદ્યમાનકાઃ પૂર્વપ્રતિપન્નકાશ્ચ ભવન્તીતિ ॥૨૮॥

इन सात प्रकार के समुद्घात कर्म से जो जीव समवहत होते हैं— अर्थात् जो जीव इन सात प्रकार के समुद्घातों को करते हैं वे जीव किसी भी सामायिक के प्रतिपत्ता धारक नहीं होते हैं पूर्वप्रतिपन्नक जीवों के विषय में इस प्रकार जानना चाहिये—जो केवलिसमुद्घात करते हैं वे सम्यक्त्वसामायिक और चारित्रसामायिक के पूर्वप्रतिपन्नक होते हैं । जो आहारकसमुद्घात करते हैं, वे देशविरति सामायिक को छोड़कर अवशिष्ट तीन सामायिकों के पूर्वप्रतिपन्नक होते हैं । इन दो समुद्घातों के अतिरिक्त जो पांच समुद्घातों से समवहत होते हैं, ऐसे जीव देशविरतिसामायिक से रहित तीन सामायिकों के अथवा सर्वविरतिसामायिक से रहित तीन सामायिकों के पूर्वप्रतिपन्नक होते हैं । जो इन सात समुद्घातों से असमवहत होते हैं, वे जीव तो चारों भी सामायिकों के प्रतिपद्यमानक और पूर्वप्रतिपन्नक होते हैं । २८ ।

વડે કહેવામાં આવ્યા છે. આ સાત પ્રકારના સમુદ્ઘાત કર્મથી જે જીવો આ સાત પ્રકારના સમુદ્ઘાતોને કરે છે, તે જીવો કોઈ પણ સામાયિકના પ્રતિપત્તાધારક હોતા નથી. પૂર્વપ્રતિપન્નક જીવોના સંબંધમાં આ રીતે જાણવું જોઈએ. જે કેવલિ સમુદ્ઘાત કરે છે, તે સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને ચારિત્ર-સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે. જે આહારક સમુદ્ઘાત કરે છે, તે દેશ-વિરતિ સામાયિક સિવાય અવશિષ્ટ ત્રણ સામાયિકોના પૂર્વપ્રતિપન્નક હોય છે. આ બે સમુદ્ઘાતો સિવાય જે પાંચ સમુદ્ઘાતો વડે સમવહત હોય છે, એવા જીવ દેશવિરતિ સામાયિકથી અથવા સર્વવિરતિ સામાયિકથી રહિત ત્રણ સામાયિકોના પૂર્વપ્રતિપન્નક હોય છે જે આ સાત સમુદ્ઘાતોથી અસમવહત હોય છે તેવા જીવો તો ચારે પ્રકારના સામાયિકોના પ્રતિપદ્યમાનક અને પૂર્વપ્રતિપન્નક હોય છે. ॥૨૮॥

તથા-દ્રવ્યતઃ સામાન્યેન સર્વકર્મદલિકાનાં, વિશેષેણ તુ ચતુર્વિધસામાયિકા-
વરણરૂપજ્ઞાનાવરણમોહનીયકર્મદલિકાનાં નિર્વેષ્ટનં=નિર્જરણં, ભાવતસ્તુ ક્રોધાદ્ય-
અધ્યવસાયનાં નિર્વેષ્ટનં=નિર્જરણં આશ્રિત્ય કવ કિં સામાયિકં ભવતીતિ વક્તવ્યમ્ ।
યથા-દ્રવ્યતઃ સામાન્યેન સર્વકર્મદલિકાનાં નિર્વેષ્ટને, વિશેષેણ ચતુર્વિધસામા-
યિકાવરણરૂપ જ્ઞાનાવરણમોહનીયકર્મદલિકાનાં નિર્વેષ્ટને, ભાવતસ્તુ ક્રોધાદ્ય-
અધ્યવસાયનાં નિર્જરણે વર્તમાના જીવાશ્ચતુર્ણાં સામાયિકાનાં મધ્યેऽન્યતમત્ સામા-
યિકં પ્રતિષ્ઠન્તે, પૂર્વપ્રતિષ્ઠનકાસ્તુ સન્ત્યેવેતિ ॥૨૯॥

તથા-ઉદ્વર્તનમાશ્રિત્ય કવ કિં સામાયિકં ભવતીતિ વક્તવ્યમ્ । યથા-નરકા

તથા-નિર્વેષ્ટન-નિર્જરા-દ્રવ્ય કી અપેક્ષા સે-સામાન્યતઃ સમસ્ત-
કર્મદલિકોં કી, ઔર વિશેષરૂપ સે ચારોં પ્રકાર કે સામાયિક કો
આવરણકરનેવાલે જ્ઞાનાવરણ ઔર મોહનીય કર્મ કે દલિકોં કી નિર્જરા
કો આશ્રિત કરકે તથા ભાવ કી અપેક્ષા સે-ક્રોધાદિક ભાવ કર્મોં કી
નિર્જરા કો આશ્રિત કરકે કહાં કૌન સામાયિક હોતા હૈ ? યહ ભી
કહનાં चाहिये-જૈસે સામાન્યતઃ સર્વકર્મદલિકોં કી નિર્જરા મેં, વિશે-
ષતઃ ચારોં પ્રકાર કે સામાયિક કો આવૃત કરનેવાલે જ્ઞાનાવરણ ઔર
મોહનીય કર્મ કે દલિકોં કિ નિર્જરા મેં, તથા ભાવકર્મરૂપ ક્રોધાદિક
અધ્યવસાયોં કી નિર્જરા મેં વર્તમાન જીવ ચારોં ભી સામાયિકોં કે
બીચ મેં સે કિસી એક સામાયિક કે પ્રતિપત્તા-ધારક હો સકતે હૈં ।
તથા પૂર્વપ્રતિષ્ઠનક જીવ તો યહાં હોતે હી હૈં ॥ ૨૯ ॥

તથા-ઉદ્વર્તન કો આશ્રિત કરકે કહાં કૌન સામાયિક હોતા હૈ ?

તથા --નિર્વેષ્ટન-નિર્જરા દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સામાન્યતઃ સમસ્ત કર્મ-
દલિકોની અને વિશેષ રૂપથી ચારે પ્રકારના સામાયિકને આવરણ કરનારા
જ્ઞાનાવરણ અને મોહનીય કર્મના દલિકોની નિર્જરાને આશ્રિત કરીને તથા
ભાવની અપેક્ષાએ ક્રોધાદિક ભાવકર્મોની નિર્જરાને આશ્રિત કરીને કયાં કયું
સામાયિક હોય છે ? આ વિષે પણ કહેવું જોઈએ જેમ સામાન્યતઃ સર્વ કર્મ
દલિકોની નિર્જરામાં, વિશેષતઃ ચારે પ્રકારના સામાયિકોને આવૃત્ત કરનારા
જ્ઞાનાવરણ અને મોહનીય કર્મના દલિકોની નિર્જરામાં, તથા ભાવકર્મરૂપ
ક્રોધાદિક અધ્યવસાયોની નિર્જરામાં વર્તમાન જીવો ચારેચાર સામાયિકોમાંથી
કોઈ એક સામાયિકના પ્રતિપત્તા-ધારક હોઈ શકે છે. તથા પૂર્વપ્રતિષ્ઠનક જીવો
તો અહીં સંભવી શકે છે. ॥૨૯॥

તથા ઉદ્વૃત્તને આશ્રિત કરીને કયાં કયું સામાયિક હોય છે ? આ વિષે

દુદ્વૃત્તઃ કદાચિત્તિર્યક્ષૂત્પન્નઃ સર્વવિરતિસામાયિકરહિતં સામાયિકત્રયં પ્રતિપદ્યતે, કદાચિત્તુ મનુષ્યેપ્ત્પન્નશ્ચત્વાર્યપિ સામાયિકાનિ પ્રતિપદ્યતે । પૂર્વપ્રતિપન્નસ્તુ સમ્યક્ત્વશ્રુતેતિ સામાયિકદ્વયસ્યૈવ । તિર્યગ્ગતેરુદ્વૃત્તો મનુષ્યાદિપૂત્પન્નઃ કદાચિચ્ચતુષ્ટયં, કદાચિત્રયં, કદાચિદ્વયં વા સામાયિકં પ્રતિપદ્યતે । પૂર્વપ્રતિપન્નકસ્તુ સામાયિકત્રયસ્ય । મનુષ્યેભ્ય ઉદ્વૃત્તો દેવનારકેષુ સમુત્પન્ન આદ્યસામાયિકદ્વયસ્ય પ્રતિપદ્યમાનકો ભવતિ, પૂર્વપ્રતિપન્નથ સામાયિકચતુષ્ટયસ્ય, તિર્યક્ષૂ-

યહ ભી કહના ચાહિયે-જેસે નરક સે ઉદ્વૃત્ત-નિકલા હુઆ-જીવ યદિ કદાચિત્ તિર્યક્ષો' મેં ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ, તો વહ સર્વવિરતિ સામાયિક કો છોડકર ત્રીન સામાયિકો' કા પ્રતિપત્તા-ધારક હો સકતા હૈ । યદિ કદાચિત્ વહ મનુષ્યો' મેં ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ તો વહ ચારો' ભી સામાયિકો' કા પ્રતિપત્તા હો સકતા હૈ । પૂર્વપ્રતિપન્ન વહ જીવ તો સમ્યક્ત્વસામાયિક ઓર શ્રુતસામાયિક હવ દો કા હી હોતા હૈ । તિર્યગ્ગતિ સે નિકલા હુઆ જીવ યદિ મનુષ્ય આદિકો' મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ તો વહ કમી ચારો', કમી ત્રીન અથવા કદાચિત્ દો સામાયિકો' કા પ્રતિપત્તા હો સકતા હૈ । ઓર વહ યદિ પૂર્વ પ્રતિપન્નક હોતા હૈ, તો ત્રીન સામાયિક કા હો સકતા હૈ । મનુષ્ય પર્યાય સે ઉદ્વૃત્ત હોકર દેવ ઓર નારકો' મેં ઉત્પન્ન હુઆ જીવ આદિ કે દો સામાયિકો' કા પ્રતિપત્તા-ધારક હો સકતા હૈ । તથા યદિ વહ પૂર્વપ્રતિપન્નક હો-તો ચાર સામાયિક કા પૂર્વપ્રતિપન્નક હો સકતા હૈ । તિર્યગ્ગપર્યાય મેં

પણ કહેવું બેઠએ. જેમ નરકથી ઉદ્વૃત્ત એટલે કે નિસૃત-જીવને કદાચિત્ તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય તો તે સર્વવિરતિ સામાયિકોને છોડીને ત્રણ સામાયિકોના પ્રતિપત્તા-ધારક સંભવી શકે છે. જે કદાચિત્ તે મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે તો તે ચારેયાર સામાયિકોના પ્રતિપત્તા હોઈ શકે છે. પૂર્વપ્રતિપન્ન તે જીવ તો સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને શ્રુત સામાયિક એ બંનેને જ હોઈ શકે છે તિર્યંચગતિથી નિસૃત જીવને મનુષ્ય આદિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તો તે કોઈ વખતે ચારેયાર, કોઈ વખતે ત્રણ અથવા કદાચિત્ જે સામાયિકોના પ્રતિપત્તા થઈ શકે છે. અને તેને પૂર્વપ્રતિપન્નક હોય છે તો ત્રણ સામાયિકોના હોઈ શકે છે. મનુષ્ય પર્યાયથી ઉદ્વૃત્ત થઈને દેવ, અને નારકોમાં ઉત્પન્ન થયેલ જીવ વગેરેના જે સામાયિકોના પ્રતિપત્તા-ધારક હોઈ શકે છે. તથા જે તે પૂર્વપ્રતિપન્નક હોય તો ચાર સામાયિકોના પૂર્વપ્રતિપન્નક

ત્પન્નઃ સર્વવિરતિસામાયિકરહિતસામાયિકત્રયસ્ય પ્રતિપદ્યમાનકો ભવતિ, પૂર્વ-
પ્રતિપન્નકશ્ચ ચતુર્ણામ્ । મનુષ્યેષુ સમુત્પન્નશ્ચતુર્ણાં સામાયિકાનાં પ્રતિપદ્યમાનકઃ
પૂર્વપ્રતિપન્નશ્ચ લભ્યતે । દેવેભ્ય ઉદ્વૃત્તસ્તિર્યક્ષ્ણત્પન્નઃ સર્વવિરતિસામાયિકરહિત-
સામાયિકત્રયસ્ય પ્રતિપદ્યમાનકો ભવતિ, પૂર્વપ્રતિપન્નકશ્ચ સામાયિકદ્વયસ્ય,
મનુષ્યેષુત્પન્નઃ સામાયિકચતુષ્ટયસ્ય પ્રતિપદ્યમાનકો ભવતિ, પૂર્વપ્રતિપન્નકસ્તુ
સામાયિકદ્વયસ્યેતિ ॥૩૦॥

તથા-આસ્રવકરણં = સમ્યક્ત્વાદિસામાયિકાવારકમિધ્યાત્વમોહનીયાદિકં

ઉત્પન્ન યદિ વહ હો તો સર્વવિરતિ સામાયિક કો છોડકર ત્રીન સામા-
યિક કા વહ પ્રતિપત્તા હો સકતા હૈ । તથા યદિ વહ પૂર્વપ્રતિપન્નક હો
તો ચાર સામાયિક કા પૂર્વપ્રતિપન્નક હો સકતા હૈ । યદિ મનુષ્યપર્યાય
સે ઉદ્વૃત્ત હોકર મનુષ્યપર્યાય મેં ઉત્પન્ન હુઆ હો તો ચારો સામા-
યિકો કા પ્રતિપત્તા હો સકતા હૈ ઓર ચારો હી સામાયિકો કા પૂર્વપ્રતિ-
પન્નક હોતા હૈ । દેવપર્યાય સે ઉદ્વૃત્ત હોકર તિર્યંચપર્યાય
મેં ઉત્પન્ન હુઆ જીવ સર્વવિરતિસામાયિક કો છોડકર ત્રીન સામા-
યિક કા વહ પ્રતિપત્તા હો સકતા હૈ, ઓર વહ યદિ પૂર્વપ્રતિપન્નક હો
તો દો સામાયિક કા પૂર્વપ્રતિપન્નક હોતા હૈ । યદિ વહ મનુષ્ય પર્યાય
મેં ઉત્પન્ન હુઆ હોતો વહ ચારો સામાયિકો કા પ્રતિપત્તા હો સકતા
હૈ ઓર યદિ વહ પૂર્વપ્રતિપન્નક હો તો દો સામાયિકો કા પૂર્વપ્રતિપન્નક
હો સકતા હૈ ॥ ૩૦ ॥

આસ્રવકરણ-સમ્યક્ત્વ આદિ ચાર સામાયિક કે આવારક (આચ્છા-

હોઈ શકે છે. તિર્યંચપર્યાયમા જો તે ઉત્પન્ન થાય તો સર્વવિરતિ સામાયિકને
ત્યજીને ત્રણ સામાયિકનો તે પ્રતિપત્તા હોઈ શકે છે, તેમજ જો તે પૂર્વપ્રતિ-
પન્ન હોય તો ચાર સામાયિકનો પૂર્વપ્રતિપત્ત હોઈ શકે છે જો મનુષ્યપર્યાયથી
ઉદ્વૃત્ત થઈને સામાયિકોના પ્રતિપત્તા હોઈ શકે છે અને ચારેચાર સામાયિકોનો
પૂર્વપ્રતિપન્નક હોઈ શકે છે. દેવપર્યાયથી ઉદ્વૃત્ત થઈને તિર્યંચપર્યાયમાં ઉત્પન્ન
થયેલ જીવ સર્વવિરતિ સામાયિકને છોડીને સામાયિકનો તે પ્રતિપત્તા-ધારક
હોઈ શકે છે, અને તે જો પૂર્વપ્રતિપન્નક હોય તો જો સામાયિકનો પૂર્વ-
પ્રતિપત્તક હોય છે. જો તે મનુષ્ય પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થયેલ હોય તો તે
ચારેચાર સામાયિકોનો પ્રતિપત્તા હોઈ શકે છે અને જો તે પૂર્વપ્રતિપન્નક
હોય તો જો સામાયિકોનો પૂર્વપ્રતિપત્તક હોઈ શકે છે ॥૩૦॥

આસ્રવકરણ સમ્યક્ત્વ વગેરે ચાર સામાયિકના આવારક (આચ્છાદક) જે

कर्म आश्रित्य क्व किं सामायिकं भवतीति वक्तव्यम् । यथा—आस्रवकरणे वर्तमानो जीवश्चतुर्णां सामायिकानां न किमपि सामायिकं प्रतिपद्यते । पूर्वप्रतिपन्नकस्तु चतुर्णामपि सामायिकानां संभवतीति ॥३१॥

तथा—अलङ्कारं=कटककुण्डलकेयूरहारकङ्कणवस्त्रादिकमाश्रित्य क्व किं सामायिकं भवतीति वक्तव्यम् । यथा—अलङ्कारे परित्यक्तेऽपरित्यक्ते परित्यज्यमाने वा सति जीवश्चतुर्णामपि सामायिकानां प्रतिपद्यमानकः पूर्वप्रतिपन्नकश्चापि भवतीति ॥३२॥

तथा—शयनवासनं स्थानं चङ्क्रमणं वेति चतुर्णां द्वाराणामन्यतमद् एकैक-द्वारमाश्रित्य क्व किं सामायिकं भवतीति वक्तव्यम् । यथा—शयने आसने स्थाने चङ्क्रमणे च परित्यक्तेऽपरित्यक्ते परित्यज्यमाने वा सति जीवश्चतुर्णां सामायिकानां प्रतिपद्यमानकः पूर्वप्रतिपन्नकश्चापि संभवतीति । ॥३३॥३४॥३५॥३६॥

दक) जो मिथ्यात्वमोहनीय आदि कर्म हैं—उन कर्मों को आश्रय करके 'कहां कौन सामायिक होता है ?' यह भी कहना चाहिये । जैसे आस्रवकरणमें वर्तमान जीव चारों सामायिकों में से किसी भी सामायिक का प्रतिपत्ता नहीं होता है । तथा ऐसा जीव पूर्वप्रतिपन्नक तो चारों ही सामायिकों का हो सकता है । ३१।

तथा—अलङ्कार—कटक—कुण्डल, केयूर, हार, कङ्कण, और वस्त्र आदि को आश्रित करके 'कहां कौन सामायिक होता है ?' यह भी कहना चाहिये ।

इन चारों द्वारों में भी एक एक को लेकर कहा कौन सामायिक होता है—यह भी कहना चाहिये जैसे शयन ३३, आसन ३४, स्थान ३५, और चङ्क्रमण ३६, ये छोड़ दिये गये हों अथवा नहीं छोड़े गये हों या

मिथ्यात्व मोहनीय वगेरे कर्मों छे, ते कर्मोंने आश्रय करीने 'क्या क्यु' सामायिक होय छे ?' आ विषे पणु कडेवुं जेधं छे आस्रवकरणमां वर्तमान एव आरेयार सामायिकोभाथी कोधं पणु सामायिकनो प्रतिपत्ता कोधं शके नहि. तेमज्ज ओयो एव पूर्वप्रतिपन्नक तो आरेयार सामायिकोना कोधं शके छे । ३१।

तथा—अलङ्कार—कटक, कुण्डल, केयूर, हार, कङ्कण अने वस्त्र विगेरेने आश्रित करीने 'क्या क्यु' सामायिक होय छे ?' आ विषे पणु कडेवुं जेधं छे. ॥३२॥
तथा ओ आरेयार द्वारांमां पणु ओक—ओकने लधंने 'क्या क्यु' सामायिक होय छे ?' आ विषे पणु कडेवुं जेधं छे जेम शयन ३३, आसन ३४, स्थान ३५ अने चङ्क्रमण ३६, आ अघां त्यल्ल दीधा छे अथवा त्यल्ल दीधां न होय अथवा त्यज्जमां आवी रह्या होय तो ओवी स्थितिमां वर्तमान ओयो आरे

इति षोडशद्वारस्य षडत्रिंशदन्तरद्वाराणि समाप्तानि । ३६। इति षोडशं मूलद्वारम् १६ ।

अथ सप्तदशं मूलद्वारमाह—

केषु द्रव्येषु पर्यायेषु च सामायिकं लभ्यते इति वक्तव्यम् ।

यथा—सर्वेषु દ્રવ્યેષુ સર્વેષુ પર્યાયેષુ ચ સમ્યક્ત્વસામાયિકં લભ્યતે, સર્વદ્રવ્ય-પર્યાયશ્રદ્ધાનરૂપત્વાત્તસ્ય શ્રુતસામાયિકં સર્વેષુ દ્રવ્યેષુ લભ્યતે, સર્વપર્યાયેષુ તુ ન લભ્યતે, શ્રુતસ્થામિલાપ્યવિપયત્વાત્, પર્યાયસ્ય ચામિલાપ્યાનમિલાપ્યવિપય-ત્વાત્ । ચારિત્રસામાયિકમપિ સર્વદ્રવ્યેષુ લભ્યતે ન પુનઃ સર્વપર્યાયેષુ દેશવિરતિ સામાયિકં તુ સર્વદ્રવ્યેષુ સર્વપર્યાયેષુ ચાપિ નોપલભ્યતે । તદુક્તમ્—

छोडे जा रहे हों तो, ऐसी स्थिति में वर्तमान चारों सामायिकों का प्रतिपत्ता हो सकते हैं । और पूर्वप्रतिपन्नक भी हो सकते हैं । इस प्रकार यहां तक सोलहवें द्वार के ३६ अन्तरद्वार समाप्त हुए । ३२ से ३६।

કિન દ્રવ્યોં મેં ઓર કિન પર્યાયોં મેં સામાયિક પાયા જાતા હૈ યહ જો સત્રહવાં મૂલદ્વાર હૈ સૂત્રકાર અવ હસકા કથન કરતે હુએ કહતે હૈં કિ—સવ દ્રવ્યોં મેં ઓર સવ પર્યાયોં મેં સમ્યક્ત્વ સામાયિક પાયા જાતા હૈ ક્યોંકિ સમ્યક્ત્વ જો સામાયિક હોતા હૈ વહ સમસ્ત દ્રવ્ય ઓર સમસ્ત પર્યાય કે શ્રદ્ધાનરૂપ હોતા હૈ । શ્રુતસામાયિક જો હોતા હૈ વહ સમસ્ત દ્રવ્યોં મેં તો પાયા જાતા હૈ, પરન્તુ સમસ્ત પર્યાયોં મેં નહીં ક્યોંકિ પર્યાયોં અમિલાપ્ય ઓર અનમિલાપ્ય કે ભેદ સે દો પ્રકાર કી હોની હૈં । સો જો અમિલાપ્ય પર્યાયે હૈં શ્રુત ઝઢ્ઢીં કે વિપય કરતા

ચાર સામાયિકોના પ્રતિપત્તા હોઈ શકે છે અને પૂર્વપ્રતિપન્નક પણ હોઈ શકે છે. આ પ્રમાણે અહીં સુધી સોળમાં દ્વારના ૩૬ અંતર દ્વારો સમાપ્ત થયા. ૩૨ થી ૩૬।

કયા દ્રવ્યોમાં અને કઈ પર્યાયોમાં સામાયિક પ્રાપ્ત થાય છે આ ૧૭ મું મૂલદ્વાર છે. સૂત્રકાર હવે તે વિષે ચર્ચા કરતાં કહે છે કે—સર્વ દ્રવ્યોમાં અને સર્વ પર્યાયોમાં સમ્યક્ત્વ જે સામાયિક હોય છે તે સમસ્ત દ્રવ્ય અને સમસ્ત પર્યાયના શ્રદ્ધાન રૂપ હોય છે શ્રુતસામાયિક જે હોય છે તે સમસ્ત દ્રવ્યોમાં તો પ્રાપ્ત થાય જ છે પરંતુ સમસ્ત પર્યાયોમાં નહિ કેમ કે પર્યાયો અમિલાપ્ય અને અનમિલાપ્યના ભેદથી બે પ્રકારના હોય છે. જે અમિલાપ્ય પર્યાયો છે, શ્રુત તેમને વિષય બનાવે છે, અનમિલાપ્ય પર્યાય

‘સવ્વગયં સમ્મત્તં, સુચચારિત્તે ન પજ્જવા સવ્વે ।

દેશવિરિદં પદુચ્ચ, દોણ્ઠ વિ પહિસેહણં કુજ્જા ॥૧॥

છાયા-સર્વગતં સમ્યક્ત્વં, શ્રુતચારિત્રે ન પર્યાવાઃ સર્વે ।

દેશવિરતિં પ્રતીત્ય, દ્વયોરપિ (સર્વદ્રવ્યસર્વપર્યાયયોરપિ) પ્રતિપેદનં કુર્યાત્ ।
॥૧॥ इति सप्तदशं द्वारम् ॥

તથા-સામાયિકં કથં લભ્યતે ? इत्यपि वक्तव्यम् । यथा-मनुष्यत्वम्, आर्यक्षेत्रं, जातिः, कुलं, रूपम्, आरोग्यम्, आयुष्कम्, बुद्धिः, धर्मश्रवणम्, धर्मावग्रह = धर्मावधारण, श्रद्धा, संयमश्चेत्येतानि द्वादशस्थानानि लोके सुदुर्लभानि । एतदवाप्तौ जीवः सामायिकं लभते इति । तदुक्तम्-

माणुस्स-खेत-जाई कुलखवारोगमाउयं बुद्धी ।

सवणो वग्गहसद्धा संजमो य लोगम्मि दुलहाइं । १॥’

है अनभिलाष्य पर्यायों को नहीं । चारित्ररूप जो सामायिक है-वह भी समस्त द्रव्यों में तो पाया जाता है-परन्तु समस्त पर्यायों में नहीं । देशविरतिसामायिक जो है वह न तो सर्वद्रव्यों में पाया जाता है और न सर्वपर्यायों में ही पाया जाता है ।

तदुक्तं-‘सव्वगयं सम्मत्तं सुचचरित्ते न पज्जवा सव्वे’ इत्यादि गाथा का आचार्य यही पूर्वोक्त रूप से है ।—

अब सूत्रकार अठाग्हवां द्वार कहते हैं-सामायिक जीव कैसे प्राप्त करता है-तो इसके विषय में यह कहा गया है कि मनुष्यत्व आर्यक्षेत्र, जाति, कुल, रूप आरोग्य, आयुष्क, बुद्धि, धर्मश्रवण, धर्मावधारण, श्रद्धा, और संयम ये १२ स्थान लोक में बहुत ही अधिक दुर्लभ हैं । इनकी प्राप्ति होने पर जीव सामायिक को पाता है । तदुक्तम्-माणुस्स-खेत जाई कुलखवारोगमाउयं बुद्धी’ इत्यादि गाथा द्वारा यही पूर्वोक्त

ને નહિ ચારિત્રરૂપ જે સામાયિક છે તે પણ સમસ્ત દ્રવ્યોમાં તો પ્રાપ્ત થાય જ છે પરંતુ સમસ્ત પર્યાયોમાં નહિ દેશવિરતિ જે છે તે ન તો સર્વ દ્રવ્યોમાં પ્રાપ્ત થાય છે અને ન સર્વ પર્યાયોમાં પ્રાપ્ત થાય છે

તદુક્તમ્-“સવ્વગયં સમ્મત્તં સુચચારિત્તે ન પજ્જવા સવ્વે” વગેરે ગાથાને ભાવાર્થ પૂર્વોક્ત રૂપમાં જ છે

હવે સૂત્રકાર અઠારમાં દ્વાર વિષે કહે છે સામાયિક જીવ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરે છે, તો આ સંબંધમાં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે કે મનુષ્યત્વ આર્યક્ષેત્ર, જાતિ, કુળ, રૂપ, આરોગ્ય, આયુષ્ક, બુદ્ધિ, ધર્મ શ્રવણ ધર્માવધારણ, શ્રદ્ધા અને સંયમ આ ૧૨ સ્થાનો લોકમાં એકદમ દુર્લભ છે. એમની પ્રાપ્તિ થવાથી જીવ સામાયિકને પ્રાપ્ત કરે છે તદુક્તમ્-“માણુસ્સલેત્ત

છાયા-માનુષ્યક્ષેત્રજાતયઃ કુલરૂપારોગ્યમ્ આયુષ્કં બુદ્ધિઃ ।

શ્રવણાવગ્રહશ્રદ્ધા સંગમથ લોકે દુર્લભાનિ ॥૧॥ ઇતિ ।

સામાયિકપ્રાપ્તૌ માનુષ્યાદયો હેતુરિતિ ગાથાભિપ્રાયઃ ।

इत्यष्टादशं द्वारम् ॥१८॥

तथा-तल्लब्धं सामायिकं कियच्च कालं भवतीत्यपि दक्तव्यम् ।

यथा-सम्यग्-श्रुतसामायिकयोर्लब्धिमङ्गीकृत्य पूर्वकोटीपૃથક્ત્વાવિકાનિ
षट्षष्टિમાગરોપમાણિ उत्कृष्टा स्थिति भवति । देशविरतिसर्वविरतिसामायि-
कयोर्लब्धिमङ्गीकृत्य देशानां पूर्वकोटीमुत्कृष्टा स्थितिर्भवति । सामायिकत्रयस्य
लब्धिमશ્રિત્ય જવન્યા સ્થિતિરનંતર્મુદ્ધર્ત્ત ભવતિ । સર્વવિરતિસામાયિકસ્ય તુ
જવન્યાસ્થિતિરેકસમયમ્, ચારિત્રપરિણામારમ્ભમયાનન્તરમેવાયુક્ષયસંભ-

વાત પ્રકટ કી ગઈ હૈ । તાત્પર્ય કાહને કા ઘર હૈ કિ સામાયિક કી
પ્રાપ્તિ મેં યે અનુષ્યત્વ આદિ હેતુ હોતે હૈ । તથા સામાયિક કી સ્થિતિ
કિતની હૈ યહ જો ૧૯ વાં દ્વાર હૈ વહ બી કહના ચાહિયે-જેસે-સમ્ય-
ક્ત્વસામાયિક ઔર શ્રુતસામાયિક इनकी लब्धि की अपेक्षा इन दोनों
सामायिकों की उत्कृष्टस्थिति पूर्वकोटि पृथक्त्व अधिक ६६ सागरो-
पम प्रमाण है । देशविरति, सर्वविरतिसामायिकों की लब्धि की
अपेक्षा इन दोनों सामायिकों की उत्कृष्ट स्थिति देशोन एक पूर्व-
कोटि की है । तथा सामायिकत्रयकी लब्धि की अपेक्षा इन तीनों
सामायिकों की जवन्यस्थिति अन्तर्मुद्घर्त्त की है । सर्वविरति सामायिक
की जवन्यस्थिति एक समय की है । क्यों चारित्रपरिणाम के आरम्भ के
समय के अनन्तर ही आयुष्क क्षय हो सकता है । उपयोग की अपेक्षा-

जाईकुलवारोगगमाउय बुद्धी” ઇત્યાદિ ગાથા વડે એજ પૂર્વોક્ત વાત
પ્રકટ કરવામા આવી છે તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે સામાયિકની પ્રાપ્તિમાં
મનુષ્યત્વ વગેરે બધા હેતુ રૂપ હોય છે તથા સામાયિકની સ્થિતિ કેટલી છે.
આ જે ૧૬ મું દ્વાર છે તે પણ કહેવું જોઈએ જેમ સમ્યક્ત્વ સામાયિક
અને શ્રુત સામાયિક એમની લબ્ધિની અપેક્ષાએ એ બન્ને સામાયિકોની
ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક ૬૬ સાગરોપમ પ્રમાણ છે. દેશવિરતિ
અને સર્વવિરતિ સામાયિકોની લબ્ધિની અપેક્ષા એ બન્ને સામાયિકોની
ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ દેશોન એક પૂર્વકોટિની છે તથા સામાયિકત્રયની લબ્ધિની અપેક્ષાએ
ત્રણ સામાયિકોની જવન્યસ્થિતિ અન્તર્મુદ્ધર્ત્તની છે. સર્વવિરતિ સામાયિકની
જવન્યસ્થિતિ એક સમયની છે કેમ કે ચારિત્ર પરિણામના આરંભના સમયની
પછી જ આયુષ્કોનો ક્ષય થઈ શકે છે. ઉપયોગની અપેક્ષા સમસ્ત આયુષ્કો-

વાત્ । ઉપયોગતઃતુ સર્વેષાં સામાયિકાનામ્ અન્તર્મુદ્ધર્ત્તે સ્થિતિઃ । નાનાજીવાનાં તુ સર્વાણિ સામાયિકાણિ સર્વાદિતિ । તદુક્તમ્—

‘સમ્મત્તસ્સ સુયસ્સ ય, છાવટ્ટી સાગરોવમાઈ ઠિઈ ।

સેસાણ પુવ્વકોડી, દેસૂણા હોઈ ઉકોસા ॥ ૧ ॥

અંતો મુહુત્તમિત્તં, જહન્નઓ ચરણમેગસમયં તુ ।

ઉવઓગંતમુહુત્તં, નાનાજીવાણ સવ્વર્દ ॥ ૨ ॥’

છાયા-સમ્યક્ત્વસ્ય શ્રુતરય ચ, પદ્મપ્ષિટ સાગરોપમાણિ સ્થિતિઃ ।

શેષપોઃ પૂર્વકોટી દેશોના ભવતિ ઉત્કુષ્ટા ॥ ૧ ॥

અન્તર્મુદ્ધર્ત્તમાત્રં જઘન્યતથ્ચરણમેગસમયં તુ ।

ઉપયોગાદન્તર્મુદ્ધર્ત્તં, નાનાજીવાનાં સર્વાદિ ॥ ૨ ॥ ઇતિ । इत्येकोनविंशं द्वायम् ।

તથા-સમ્યક્ત્વાદિ સામાયિકાનાં વિવક્ષિતસમયે પ્રતિપદ્યમાનકાઃ પૂર્વપ્રતિપન્નકાઃ પ્રપતિતાથ કલિ=કિયન્તો ભવન્તીતિ વક્તવ્યમ્ । યથા-ક્ષેત્રપલ્યોપમસ્યા સંખ્યેયભાગે યાવન્તઃ પ્રદેશાસ્તાવન્તઃ સમ્યક્ત્વદેશવિરતિસામાયિકયોરેકદા પ્રતિપદ્યમાનકા ભવન્તિ । તત્રાપિ દેશવિરતિપ્રતિપદ્યમાનકાપેક્ષયા સમ્યક્ત્વપ્રતિ-

સમસ્ત સામાયિકોં કી સ્થિતિ અન્તર્મુદ્ધર્ત્ત કી હૈ । તથા નાના જીવોં કી અપેક્ષા સવ સામાયિકોં કી સ્થિતિ સર્વાદિકાલ હૈ । તદુક્તમ્—સમ્મત્તસ્સ સુયસ્સય’ ઇત્યાદિ ગાથાઓં કા અર્થ યહી પૂર્વોક્તરૂપ સે હૈ ।

અથ સૂત્રકાર ૨૦ વેં દ્વાર મેં કહ રહે હૈં કિ સમ્યક્ત્વ આદિ સામાયિકોં કે વિવક્ષિત સમય મેં પ્રતિપદ્યમાનક, પૂર્વપ્રતિપન્નક એવં પ્રપતિત જીવ કિતને હોતે હૈં—સો ક્ષેત્ર પલ્યોપમ કે અસં-ખ્યાતવેં ભાગ મેં જિનને પ્રદેશ હોતે હૈં ઉતને પ્રતિપદ્યમાનક જીવ સમ્યક્ત્વસામાયિક ઓર દેશવિરતિસામાયિક કે એક કાલ મેં હોતે હૈં इनमें भी देशविरति के प्रतिपत्ताओ-धारकों की अपेक्षा

નીસ્થિતિ અન્તર્મુદ્ધર્ત્તની છે. તથા અનેક પ્રકારના જીવોની અપેક્ષા સર્વ સામાયિકોની સ્થિતિ સર્વાદિકાળ છે. તદુક્તમ્—“સમ્મત્તસ્સ સુયસ્સય” ઇત્યાદિ ગાથાઓનો અર્થ આ પૂર્વોક્તરૂપમા હોય છે

હવે સૂત્રકાર ૨૦ માં દ્વારનું કથન કહી રહ્યા છે કે સમ્યક્ત્વ વગેરે સામાયિકોના વિવક્ષિત સમયમાં પ્રતિપદ્યમાનક પૂર્વપ્રતિપન્નક અને પ્રપતિતજીવો કેટલા હોય છે ? ક્ષેત્ર પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જેટલા પ્રદેશો હોય છે, તેટલા પ્રતિપદ્યમાનક જીવો સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને દેશવિરતિ સામાયિકના એક કાળમાં હોય છે. આમાં પણ દેશવિરતિના પ્રતિપત્તાઓ-ધારકોની અપેક્ષા

પદ્યમાનકા અસંખ્યેયગુણા વોધ્યાઃ । જઘન્યપદે યદિ ભવેત્તદા એકો દ્વૌ વા । તથા—
 સંવર્તિતચતુરસ્રીકૃત લોકસ્યૈકપ્રાદેશિકીસપ્તરજ્જુ પ્રમાણા યા શ્રેણી ભવતિ, તસ્યાઃ
 શ્રેણેરસંખ્યાતતમે ભાગે યાવન્તો નમઃપ્રદેશા ભવન્તિ, તાવન્ત એકકાલે સમ્ય-
 ક્ષમિથ્યાશ્રુતભેદરહિતસ્ય સામાન્યેનાક્ષરાત્મકસ્ય શ્રુતસ્યોત્કૃષ્ટતઃ પ્રતિપદ્યમાનકા
 ભવન્તિ, જઘન્યતસ્ત્વેકો દ્વૌ વા । તથા—સર્વવિરતિસામાયિકસ્યૈકકાલે સહસ્ર
 પૃથક્ત્વસંખ્યકા ઉત્કૃષ્ટતઃ પ્રતિપદ્યમાનકા ભવન્તિ, જઘન્યતસ્ત્વેકો દ્વૌ વા ।
 તથા—સમ્યક્ત્વદેશવિરતિસામાયિકયોઃ પૂર્વપ્રતિપન્નકા એકસમયે જઘન્યત-
 ઉત્કૃષ્ટતશ્ચાસંખ્યેયા ભવન્તિ । પરં જઘન્યપદાપેક્ષ્યોત્કૃષ્ટપદે વિશેષાધિકાઃ

જઘન્યત્વ સામાયિકના પ્રતિપત્તા-ધારક અસંખ્યાત ગુણે હોતે
 હૈં । જઘન્યની અપેક્ષા એ એક અથવા દો તરફ હો સકતે હૈં । તથા સંવ-
 ર્તિત ચતુરસ્રીકૃત લોકની સાતરજ્જુપ્રમાણ એક પ્રાદેશિકી શ્રેણી હોતી
 હૈં । उस શ્રેણી કે અસંખ્યાતવે ભાગ મેં જિતને નમઃપ્રદેશ (આકાશ)
 હોતે હૈં ઉતને પ્રતિપદ્યમાનક જીવ એકકાલ મેં સમ્યક્ શ્રુત ઓર મિથ્યાશ્રુત
 હન ભેદોં સે રહિત એસે સામાન્ય અક્ષરશ્રુતાત્મક શ્રુત કે ઉત્કૃષ્ટની
 અપેક્ષા હોતે હૈં । તથા—જઘન્યની અપેક્ષા એક, અથવા દો તરફ હોતે
 હૈં । તથા સર્વવિરતિ સામાયિકના પ્રતિપત્તા-ધારક જીવ એક કાલ મેં
 ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષા સહસ્રપૃથક્ત્વ તરફ હોતે હૈં । एवं જઘન્યની અપેક્ષા
 એક અથવા દો તરફ હોતે હૈં । તથા—સમ્યક્ત્વસામાયિક ઓર દેશવિરતિ
 સામાયિકોં કે પૂર્વપ્રતિપન્નક જીવ એક સમય મેં કમસે કમ ઓર અધિક
 સે અધિક અસંખ્યાત હોતે હૈં । પરંતુ જઘન્ય અસંખ્યાતની અપેક્ષા ઉત્કૃષ્ટ

સમ્યક્ત્વ સામાયિકના પ્રતિપત્તા-ધારક અસંખ્યાત ગણા હોય છે જઘન્યની
 અપેક્ષા એએ એક અથવા બે સુધી થઈ શકે છે તથા સંવર્તિત ચતુરસ્રીકૃત
 લોકની સાત રજ્જુપ્રમાણ એક પ્રાદેશિક બે શ્રેણી હોય છે, તે શ્રેણીના અસ-
 ખ્યાતમા ભાગમા બેટલા નબ પ્રદેશો હોય છે, તેટલા પ્રતિપદ્યમાનક હોયે
 એક કાળમા સમ્યક્ શ્રુત અને મિથ્યાશ્રુત આ ભેદોથી રહિત એવા અક્ષરો
 સામાન્ય શ્રુતાત્મકશ્રુતના ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ હોય છે. તથા જઘન્યની અપેક્ષાથી
 એક, અથવા બે સુધી હોય છે. તથા સર્વવિરતિ સામાયિકના પ્રતિપત્તા-ધારક
 હોયે એક કાળમા ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ સહસ્ર પૃથક્ત્વ સુધી હોય છે તથા
 જઘન્યની અપેક્ષાએ એક અથવા બે સુધી હોય છે તથા સમ્યક્ત્વ સામાયિક
 અને દેશવિરતિ સામાયિક એ બે સામાયિકોના પૂર્વપ્રતિપન્નક હોયે એક
 સમયમા એાછામાં એાછા અને વધારેમાં વધારે અસંખ્યાત હોય છે. પરંતુ

પૂર્વપ્રતિપન્નકા વોધ્યાઃ । પ્રતિપચપાનકાપેક્ષયા ત્વસંખ્યેયગુણાઃ । ચારિત્રસામાયિકસ્ય પૂર્વપ્રતિપન્નકાન્તુ સંખ્યેયગુણાઃ । એતે ચ પ્રતિપચમાનકાપેક્ષયા સંખ્યેયગુણાઃ । તથા—સમ્યક્મિથ્યાભેદરહિતસ્ય સામાન્યતોઽક્ષરાત્મકસ્ય શ્રુતસામાયિકસ્યૈકકાલે પૂર્વપ્રતિપન્નકાઃ ઘનસપ્તચતુરસીકૃતલોકપતરસ્યાસંખ્યેયભાગવર્તિનીષુ અસંખ્યેયાસુ શ્રેણિષુ યાવન્તો નભઃપ્રદેશરતાવન્તો વોધ્યાઃ । તથા—ચારિત્રદેશવિરતિસમ્યક્ત્વસામાયિકેભ્યો યે પ્રપતિતાસ્તે સમ્યક્ત્વાદિ સામાયિકાનાં પ્રતિપચમાનકેભ્યઃ પૂર્વપ્રતિપન્નકેભ્યધાનન્તગુણાઃ । અયં ભાવઃ—ચારિત્રસામાયિકં

અસંખ્યાત કુલ વિશેષ અધિક હોતા હૈ । પ્રતિપત્તાઓ—ધારકો' કી અપેક્ષા યે પૂર્વપ્રતિપન્નક જો જઘન્યપદ મેં કહે ગયે હૈ । અસંખ્યાતગુણે અધિક આતે હૈ । ચારિત્રસામાયિકને પૂર્વપ્રતિપન્નક જીવ હૈ વે સંખ્યાતગુણે' હૈ । જો યે સંખ્યાતગુણિત કહે ગયે હૈ । વે ચારિત્રસામાયિક કે પ્રતિપત્તા જીવો' કી અપેક્ષા જાનના ચાહિયે । તથા—સમ્યક્ ઓર મિથ્યા इन दो विशेषणों से रहित सामान्य अक्षरात्मक श्रुतसामायिक के एककाल में पूर्वप्रतिपन्नक जीव उतने होते हैं कि जितने नभःप्रदेश घनसप्तचतुरसीकृत लोकपतर के असंख्यातवें भाग में रहીं हुईं असंख्यातश्रेणियों में होते हैं । तथा—चारित्रसामायिक, देशविरतिसामायिक, सम्यक्त्वसामायिक इन सामायिकों से जो जीव प्रपन्न हुए हैं वे सम्यक्त्व आदि सामायिकों के प्रतिपत्ता जीवों की अपेक्षा तथा पूर्व प्रतिपन्नक जीवों की अपेक्षा अनंतगुणें

જઘન્ય અસંખ્યાતની અપેક્ષા ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કર્તક વિશેષાધિક હોય છે. પ્રતિપત્તાઓ ધારકોની અપેક્ષાએ પૂર્વપ્રતિપન્નક જે જઘન્યપદમાં કહેવામાં આવેલ છે, તે અસંખ્યાતગણા અધિક હોય છે. ચારિત્રસામાયિકના જે પૂર્વપ્રતિપન્નક જીવો છે તે સંખ્યાત ગણા છે. તેઓ જે સંખ્યાત ગુણિત કહેવામાં આવેલ છે તે ચારિત્રસામાયિકના પ્રતિપત્તા જીવોની અપેક્ષાએ જાણવા ભેઈએ. તથા સમ્યક્ અને મિથ્યા આ જે વિશેષણોથી રહિત સામાન્ય અક્ષરાત્મક શ્રુત સામાયિકના એક કાળમાં પૂર્વપ્રતિપન્નક જીવો તેટલા હોય છે કે જેટલા નભઃપ્રદેશ ઘનસપ્તચતુરસીકૃત લોકપતરના અસંખ્યાતભાગમાં આવેલ અસંખ્યાત શ્રેણીઓમાં હોય છે તથા—ચારિત્ર સામાયિક, સમ્યક્ત્વ સામાયિક આ સામાયિકોથી જે જીવો પ્રપતિત થયેલા છે, તે સમ્યક્ત્વ આદિ સામાયિકોના પ્રતિપત્તા જીવોની અપેક્ષાથી અને પૂર્વપ્રતિપન્નક જીવોની અપેક્ષાથી અનંતગણા હોય છે આનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે—ચારિત્ર સામાયિકને પ્રાપ્ત કરીને જે જીવો તેનાથી અપ્રતિત થઈ ચૂકયા છે, તે જીવો આ સમ્યક્ત્વ વિગેરે સામાયિકના પ્રતિપત્તા જીવોથી અને પૂર્વપ્રતિપન્નક

પ્રાપ્ય યે તતઃ પ્રપતિતાસ્તે સમ્યક્ત્વાદિ સામાયિકસ્ય પ્રતિપદ્યમાનકેભ્યઃ પૂર્વપ્રતિ-
પન્નકેભ્યશ્ચાનન્તગુણાઃ, દેશવિરતિસામાયિકપ્રપતિતાસ્તેભ્યોઽસંખ્યેયગુણાઃ,
સમ્યક્ત્વપ્રપતિતાઃ પુનસ્તેભ્યોઽસંખ્યેયગુણાઃ, શ્રુતપ્રપતિતા ભાષાલઙ્ઘિરહિતાઃ
પૃથિવ્યાદયસ્તુ તેભ્યોઽનન્તગુણા ઇતિ । તદુક્તમ્—

‘સમ્મત્તદેસવિરયા, પલિયરસ અસંખમાગમેત્તાઓ ।

સેઠી અસંખમાગો, સુણ સહસ્સગ્ગસો વિરઈ ॥૧॥

સમ્મત્તદેસવિરયા, પડિવળ્લા સંઈ અસંખેજ્જા ।

સંખેજ્જા ય ચરિત્તે, તીસુ વિ પડિયા અણંતગુણા ॥૨॥

સુયપડિવળ્લા સંપહ, પયરસસ અસંખેજ્જમાગમેત્તાઓ ।

સેસા સંસારસ્થા, સુયપડિવડિયા હુ તે સવ્વે ॥૩॥

છાયા—સમ્યક્ત્વદેશવિરતાઃ પલ્યસ્યાસંખ્યેયમાગમાત્રાઃ ।

શ્રેણિરસંખ્યમાગઃ શ્રુતે સહસ્રાગ્રશો વિરતિઃ ॥૧॥

સમ્યક્ત્વદેશવિરતાઃ પ્રતિપન્નાઃ સમ્પ્રત્યસંખ્યેયાઃ ।

સંખ્યેયાશ્ચ નારિત્રે ત્રિવ્વપિ પતિતા અનન્તગુણાઃ ॥૨॥

શ્રુતપ્રતિપન્નાઃ સમ્પ્રતિ પ્રતરત્યાસંખ્યેયમાગમાત્રાઃ ।

શેષાઃ સંમારસ્થાઃ શ્રુતપ્રતિપતિતાઃ खलु ते सर्वे ॥૩॥ ઇતિ વિંશતિ-
તમં દ્વારમ્ ॥૨૦॥

હોતે હૈં । હસકા તાત્પર્ય યહ હૈં—કિ ચારિત્ર સામાયિક કો પ્રાપ્ત કરકે
જો જીવ ઉસસે પ્રપતિત હો જુકેં હૈં વે જીવ હસ સમ્યક્ત્વ આદિ સામા-
યિક કે પ્રતિપત્તા જીવોં સે ઓર પૂર્વપ્રતિપન્નક જીવોં સે અનંતગુણે
હોતે હૈં દેશવિરતિસામાયિક સે જો પ્રપતિત હુએ હૈં વે ઉનસે અસં-
ખ્યાનગુણે હૈં । સમ્યક્ત્વસામાયિક સે પ્રપતિત હુએ હૈં વે ઉનસે અસં-
ખ્યાનગુણે હૈં, શ્રુતસામાયિક સે પ્રપતિત એસે આષાલઙ્ઘિ રહિત જો
જો પૃથિવ્યાદિક જીવ હૈં વે ઉનસે અનન્તગુણે હૈં । તદુક્તમ્—‘સમ્મત્ત-

જીવોથી અનંતગણા હોય છે દેશવિરતિ સામાયિકથી જે પ્રપતિત થયેલા છે,
તેઓ તેનાથી અમંખ્યાત ગણા છે, સમ્યક્ત્વ સામાયિકથી પ્રપતિત થયેલા
છે, તે તેમનાથી અસંખ્યાત ગણા છે, શ્રુત સામાયિકથી પ્રપતિત એવા ભાષા
લઙ્ઘિ રહિત જે પૃથિવ્યાદિક જીવો છે, તે તેમનાથી અનંતગણા છે. તદુક્તમ્

તથા-સાન્તરં-સહાન્તરેણ વર્તતે इति सान्तरं-કિન્તુકાલાન્તરિલ્લં સામાયિકં ભવતીતિ વ વક્તવ્યમ્ । यथा-सम्बद्धमिथ्याभेदरहिते सामान्ये श्रुते जघन्यतो-
ऽन्तर्मुहूर्तमन्तरं भवति, उत्कृष्टतस्तु अनन्तं कालम् । अनं भावः-कश्चिद् द्वीन्द्रि-
यादिजीवः सामान्येनाक्षरात्मकं श्रुतं लब्ध्वा गृतः पृथिव्यादिष्वन्तर्मुहूर्तं स्थित्वा
मृतो द्वीन्द्रियादादागत्य पुनरपि श्रुतं लभते तत्रान्तर्मुहूर्तमन्तरम् । यः पुनर्द्वीन्द्रि-
यादि मृतः पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिषु पुनः पुनरुत्पद्यमानोऽनन्तं कालं तिष्ठति,

‘દેસવિરયા’ इत्यादि जो ये गाथाएँ कहीं हैं उनका यही पूर्वोक्त भाव है ।
इस प्रकार यह बीसवाँ द्वार है ॥ २० ॥

अब सूत्रकार २१ वें द्वार में यह प्रकट करते हैं कि सामायिक का
विरहकाल कितना है ? क्योंकि यह भी वक्तव्य होता है । जैसे
सम्बद्ध और मिथ्या इन विशेषणों से विहीन सामान्य श्रुत सामायिक
में जघन्य से अन्तर्मुहूर्त का अन्तर होता है । और उत्कृष्ट से
अनंतकाल का । इसका तात्पर्य यह है—कोई द्वीन्द्रियादि जीव सामान्य
से अक्षरात्मक श्रुत को प्राप्त कर मरा और पृथिव्यादिकों में एक
अन्तर्मुहूर्त तक रहा फिर वहाँ से गया—इस प्रकार श्रुत की प्राप्ति में
अन्तर्मुहूर्त का अन्तर जानना चाहिये तथा कोई द्वीन्द्रिय जीव मर
कर पृथिवी, अप् तेजः वायु एवं वनस्पति इन पाँच स्थावरो में बार २
उत्पन्न होता हुआ वहाँ अनंत काल तक रहा—फिर वहाँ से मरकर वह

‘सम्बन्तदेसविरया’ इत्यादि ૩૫માં જે ગાથાઓ કહેવામાં આવી છે તેમનો આ
પ્રમાણે જ પૂર્વોક્ત૩૫માં ભાવ છે. આ પ્રમાણે આ ૨૦ મું દ્વાર છે. ૧૨૦।

હવે સૂત્રકાર ૨૧ મા દ્વારમાં એ વાત સ્પષ્ટ કરે છે કે સામાયિકનો
વિરહકાળ કેટલો છે ? કેમ કે આ પણ વક્તવ્ય હોય છે જેમ સમ્યક્ અને
મિથ્યા આ વિશેષણોથી વિહીન સામાન્ય શ્રુત સામાયિકમાં જઘન્યથી અન્ત-
ર્મુહૂર્ત જેટલો તક્ષવત હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી અનંતકાળ જેટલો તક્ષવત
હોય છે. આનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે કોઈ પણ દ્વીન્દ્રિયાદિ જીવ
સામાન્યથી અક્ષરાત્મક શ્રુતને પ્રાપ્ત કરીને મરણ પામ્યો અને પૃથિવ્યાદિકોમાં
એક અંતર્મુહૂર્ત સુધી રહ્યો ત્યારબાદ ત્યાંથી એક મુહૂર્ત પછી મરણ પામીને
ફરી દ્વીન્દ્રિય જીવ થયો, આ રીતે શ્રુતની પ્રાપ્તિમાં અન્તર્મુહૂર્તનો તક્ષવત
બાણવો જોઈએ. તથા કોઈ દ્વીન્દ્રિય જીવ મરણ પામીને પૃથિવી, અપૂ, તેજ,
વાયુ અને વનસ્પતિ આ પાંચ સ્થાવરોમાં વારંવાર ઉત્પન્ન થતો ત્યાં અનંત-

તતઃ પુનરાગત્ય દ્વીન્દ્રિયદેષ્ટપન્નઃ શ્રુતં લભતે, તન્નાનન્તકાલમન્તરં ભવતિ । અયમનન્તકાલોડરાંસ્થાતપુદ્ગલપરાવર્તલક્ષણો બોધ્ય इति । यश्च किल सम्यक् श्रुतं प्राप्य मृतः पृथिव्यप्तेजो वायुवनस्पतिषु भ्राम्यन् भ्राम्यन् मनुष्यादिपृथग्जनः सम्यक् श्रुतं लभते, तन्नान्तरकाल उत्कृष्टतो देशोनापार्द्धपुद्गलपरावर्तलक्षणो बोध्यः । तथा-सम्यक्त्वदेशविरतिर्विरतिसामाधिकानामन्तरकालो जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तात्मकः, उत्कृष्टतस्तु देशोनापार्द्धपुद्गलपरावर्तलक्षणः । सम्यक्त्व-सम्यक्श्रुत-देशविरति-सर्वविरति सामाधिकानामुत्कृष्टत एतावान् अन्तरकाल आशातनागुलानां जीवानां भवतीति बोध्यम् । तदुक्तम्—

પુનઃ દ્વીન્દ્રિય જીવ હો ગયા, હસ પ્રકાર શ્રુત કી લબ્ધિ મેં વહ ઉત્કૃષ્ટ અન્તર અનંતકાલ કા જાનના ચાહિયે । યહ અનંતકાલ કા અન્તર અસંસ્થાત પુદ્ગલ પરાવર્તનરૂપ હોતા હૈ, એસા જાનના ચાહિયે । તથા જો જીવ સમ્યક્ શ્રુત કો પ્રાપ્ત કર મરતા હૈ ઓર વહ પૃથિવ્યાદિક પાંચ સ્થાવરોં મેં વાર ૨ ઉત્પન્ન હોતો હુઆ ફિર મનુષ્યાદિકોં મેં ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ । ઓર વહાં પુનઃ સમ્યક્ શ્રુત કો પ્રાપ્ત કરતા હૈ—હસ પ્રકાર સમ્યક્શ્રુત કી પુનઃ પ્રાપ્તિ મેં અન્તરકાલ ઉત્કૃષ્ટ સે દેશોનાઅપાર્દ્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તનરૂપ હોતા હૈ । તથા સમ્યક્ત્વદેશવિરતિ, સર્વવિરતિ-इन सामाधिको का अन्तरकाल जघन्य से अन्तर्मुहूर्त का, और उत्कृष्ट से देशोनाअपार्द्ध पुद्गल परावर्तनरूप होता है । सम्यक्त्व सामायिक, सम्यक्श्रुतसामायिकदेशविरतिसामायिक, और सर्व-विरतिसामायिक इन सामायिकों का उत्कृष्ट से इतना बड़ा भारी

કાળ સુધી રહ્યો ગઈ ત્યાંથી મરણ પામીને ફરીથી દ્વીન્દ્રિય જીવ થઈ ગયો, આ રીતે શ્રુતની લબ્ધિમાં તે ઉત્કૃષ્ટ અંતર અનંતકાળ પ્રમાણ બાણુવું જોઈએ આ અનંતકાળ જેટલો તદાવત અસંસ્થાત પુદ્ગલ પરાવર્તરૂપ હોય છે, આમ બાણુવું જોઈએ. તથા જે જીવ સમ્યક્ શ્રુતને પ્રાપ્ત કરીને મરણ પામે છે. અને તે પૃથિવ્યાદિક પાંચ સ્થાવરોમાં વારવાર ઉત્પન્ન થતો મનુષ્યાદિકોમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે અને ત્યાં ફરી સમ્યક્ શ્રુતને પ્રાપ્ત કરે છે, આ રીતે સમ્યક્ શ્રુતની પુનઃપ્રાપ્તિમાં અંતરકાળ ઉત્કૃષ્ટથી દેશોના અપાર્દ્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તરૂપ હોય છે. તથા સમ્યક્ત્વ. દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ આ સામાયિકોનો અંતર કાળ જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્તનો અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોના અપાર્દ્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તરૂપ હોય છે. સમ્યક્ત્વ સામાયિક, સમ્યક્ શ્રુતસામાયિક દેશવિરતિ-સામાયિક અને સર્વવિરતિસામાયિક આ સામાયિકોનો ઉત્કૃષ્ટથી આટલો

‘કાલમણંતં ચ ગુણ, અદ્વાપરિપટ્યો ચ દેશ્વળો ।

આસાયણવહુલાણ, ઉકોનયંતરં હોઃ ॥૧॥

ગિચ્છસુગર્ય વળરસઃ—કાલો સેસરસ સેમસાપણો ।

દીપં મિણમુહત્તં, સવ્વેવિમિદ્દેનજીવમ્ ॥૨॥

છાયા—કાલમનન્તં ચ શ્રુતે, અદ્વાપરિપટ્યો ચ દેશોનઃ ।

આશાતનાવહુલાનામ્. ઉત્કૃષ્ટપન્તરં ભવતિ ॥૧॥

મિથ્યાશ્રુતસ્ય વનસ્પતિકાલઃ જોપસ્ય શોષમામાન્યઃ ।

હીનં મિન્નમુહત્તં સર્વેવાનિદ્દેનજીવસ્ય ॥૨॥ ઇતિ ॥

इत्येकविंशतितमं द्वारम् ॥ २१ ॥

તથા—અરિહિત=નિરન્તરં ક્રિયન્તં કાલ સામાયિકપ્રતિપત્તારો ભવન્તીત્યપિ વક્તવ્યમ્ । યથા—સમ્યક્ત્વશ્રુતસામાયિકપ્રતિપત્તારોઽગારિણઃ આવલિકાઽસંસ્થેયભાગકાલં યાદુત્કૃષ્ટતો ભવન્તિ । દેશવિરતિર્સર્વવિરતિર્સામાયિકપ્રતિપત્તારો નિરન્તરં પ્રતિપત્તારસ્તુત્કૃષ્ટતોઽઠસમયાન્ યાવદ્ ભવન્તિ । જઘન્યતસ્તુ સર્વેણાં સામાયિકાનાં પ્રતિપત્તારો હો સમયો યાવદ્ ભવન્તિ । તદુક્તમ્—

અન્તરકાલ આશાતના વહુલ જીવોં કા હુમા કરતા હૈ । જેસા જાવના ચાદિયે । તદુક્તમ્ ‘કાલમણંતં ચ ગુણ’ હન દો ગાથાઓં કા ખાવાર્થ યહી પૂર્વોક્ત રૂપ સે હૈ । હસ પ્રકાર યા ૨૧ વાં દ્વાર હૈ ।

અવ હસ ૨૨ વેં દ્વાર મેં સ્વરૂપકાર વહ કહ રહે હૈ—કિ સામાયિક કા નિરન્તરકાલ ક્રિયમા હૈ ? જેસે—સમ્યક્ત્વસામાયિક ઓર શ્રુત સામાયિક હન દો સામાયિકોં કે પ્રતિપત્તા અગારી ગૃહસ્થજન નિરન્તર ઉત્કૃષ્ટ સે આવલિકા કે અસંસ્થાતમેં આગકાલ તક હોતે હૈ । દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ, હન દો સામાયિકોં કે પ્રતિપત્તા ભવ્યજીવ, નિરન્તર ઉત્કૃષ્ટ સે આઠ સમય તક હોતે હૈ । જઘન્ય સે તો સમસ્ત સામાયિકોં કે પ્રતિપત્તા દો સમય તક નિરન્તર બને રહતે હૈ । તદુક્તમ્—

મોટો અન્તરકાળ આશાતના બહુલ જીવોના થાય છે. એમ બાથુવું જોઈએ. તદુક્તમ્—‘કાલમણંતં ચ ગુણ’ આ બે ગાથાઓના ભાવાર્થ અહીં પૂર્વોક્તરૂપમાં છે. આ પ્રમાણે આ ૨૧ મું દ્વાર છે

હવે આ ૨૨ વાં દ્વારમાં સ્વરૂપકાર અહીં રહ્યા છે કે સામાયિકોના નિરન્તરકાળ કેટલો છે ? જેમ સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને શ્રુત સામાયિક એઓ બન્ને સામાયિકોના પ્રતિપત્તા અગારી ગૃહસ્થજન નિરન્તર ઉત્કૃષ્ટથી આવલિકાના અસંસ્થાતમા ભાગ કાળ સુધી હોય છે, દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ, એ બન્ને સામાયિકોના પ્રતિપત્તા ભવ્ય જીવ નિરન્તર ઉત્કૃષ્ટથી આઠ સમય સુધી હોય છે. જઘન્યથી તો સમસ્ત સામાયિકોના પ્રતિપત્તા બે સમય સુધી નિરન્તર

‘સમ્મસુયઅગારીણં, આલિયઅસંવમાનમેત્તા ૭ ।

અટ્ઠનમયા ચરિત્તે, સન્નેસુ જહ્ણં દો સમયા ॥૧॥’

છાયા-સમ્યક્ત્વશ્રુતાગારિણામ્ આવલિકાઽસંખ્યશ્રાગમાત્રાસ્તુ ।

અપ્પસમયાચારિત્તે સર્વેષુ જવન્યતો દ્વૌ સમયૌ ॥૧॥ ઇતિ ।

ઇતિ દ્વાવિંશતિતમં દ્વારમ્ ॥૨૨॥

તથા-કિયદ્ ભવપર્યન્તમેકજીવઃ સામાયિકચતુષ્ઠયં પ્રતિપદ્યતે इत्यपि वक्तव्यम् । यथा-क्षेत्रपल्योपमस्यासंख्येयभागे यावन्तो नभःप्रदेशास्तावद् भवपर्यन्तमुत्कृष्टतः सम्यक्त्वसामायिकं देशविरतिसामायिकं च जीवः प्रतिपद्यते, जवन्यतस्त्वेकं भवम् । ततः परं सिध्यति । अत्र सम्यक्त्वसामायिकप्रतिपत्तौ भवासंख्येयकाद् देशविरतिसामायिकप्रतिपत्तौ भवासंख्येयकं लघुतरं बोध्यम् । चारित्र-

‘સમ્મસુયઅગારીણં’ હત્યાદિ ગાથા કા ભાવાર્થ યહી પૂર્વોક્તરૂપ સે હૈ । યહાં ગાથા મેં ચારિત્રપદ સે દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ ચે દો સામાયિક લિયે ગયે હૈં । હસ પ્રકાર યહ ૨૨ લાં દ્વાર હૈ ।

તથા-હસ ૨૨ લેં દ્વાર મેં સૂત્રકાર યહ કહ રહે હૈં કિ-કિતને ભવ મેં એકજીવ ચારો સામાયિકોં કા પ્રતિપત્તા હોતા હૈ-જૈસે-ક્ષેત્રપલ્યોપમ કે અસંખ્યાતલેં ભાગ મેં જિતને નભઃપ્રદેશ હોતે હૈં ઉતને ભવ મેં ઉત્કૃષ્ટ સે સમ્યક્ત્વસામાયિક, ઓર દેશવિરતિસામાયિક કા એક જીવ પ્રતિપત્તા હોતા હૈ ઓર વમ લે કમ એક જીવ મેં ફિર હસકે વાદ વહ સિદ્ધ હો જાના હૈ । યહાં સમ્યક્ત્વસામાયિક કે પ્રતિપત્તા કે અસંખ્યાત ભવોં કી અપેક્ષા સે દેશવિરતિસામાયિક કે પ્રતિપત્તા કે અસંખ્યાત ભવ લઘુતર હોતે હૈં એસા જાનના ચાહિયે । એક જીવ

ખની રહે છે. તદુક્તમ્-‘સમ્મસુયઅગારીણં’ ઇત્યાદિ ગાથાનો ભાવાર્થ એજ પૂર્વોક્ત રૂપમાં જ છે. અહીં ગાથામાં ચારિત્રપદથી દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ એ એ સામાયિકો અહણ કરવામાં આવ્યા છે આ પ્રમાણે આ ૨૨ મું દ્વાર છે.

તથા આ ૨૩ માં દ્વારમાં સૂત્રકાર આમ કહે છે કે કેટલા ભવમાં એક જીવ ચારેચાર સામાયિકોનો પ્રતિપત્તા હોય છે જેમ ક્ષેત્ર પલ્યોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગમાં જેટલા નભઃપ્રદેશો હોય છે, તેટલા ભવમાં ઉત્કૃષ્ટથી સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને દેશવિરતિ સામાયિકનો એક જીવ પ્રતિપત્તા હોય છે અને કમમાં કમ એક ભવમાં હોય છે ત્યારબાદ તે સિદ્ધ થઈ જાય છે. અહીં સમ્યક્ત્વ સામાયિકના પ્રતિપત્તાના અસંખ્યાત ભવોની અપેક્ષાએ દેશવિરતિ સામાયિકના પ્રતિપત્તાના અસંખ્યાતભવ લઘુતર હોય છે. આમ બધું

સામાયિકપ્રતિપત્તા તુ અપ્દ ભવપર્યન્તપ્રત્કૃષ્ટતો ભવતિ, જઘન્યતસ્ત્વેકમ્ । તતઃ પરં સિધ્યતિ । શ્રુતસામાયિકપ્રતિપત્તા ઉત્કૃષ્ટતોઽનન્તભવાન્ ભવતિ । इदं मिथ्या-
શ્રુતાપેક્ષયા વોધ્યમ્ । જઘન્યતસ્ત્વેકમ્ અવમ્ । તતઃ પરં સિધ્યતીતિ । તદુક્તમ્—

‘સમ્પત્તદેસવિરયા, પલિયસ્સ અસંલભાગમેત્તા ઉ ।

અટ્ટભવા ઉ ચરિત્તે, અણંતકાલ ચ સુયસમે ॥૧॥”

હાયા—સમ્યક્ત્વદેશવિરતાઃ પલ્યસ્યાસંલ્યભાગમાત્રાસ્તુ ।

અપ્દભવાંસ્તુ ચરિત્રે અનન્તકાલં ચ શ્રુતસમયે ॥૧॥ इति ॥

॥इति त्रयोविंशतितमं द्वारम् ॥२३॥

તથા—આકર્ષઃ=અકસ્મિન્ ભવે નાનાભવેષુ વા પુનઃ પુનઃ સામાયિકસ્ય ગ્રહણ-
પ્રતિપત્તિરિતિ યાવત્, સ ચાપિ વક્તવ્યઃ । તથા—સમ્યક્ત્વશ્રુતદેશવિરતિસામા-
યિકાનામેકભવે ઉત્કૃષ્ટતઃ સહસ્રપૃથક્ત્વસંલ્યકા આકર્ષા ભવન્તિ । સર્વવિરતિ-

ષારિત્ર સામાયિક કા પ્રતિપત્તા ઉત્કૃષ્ટ સે આઠ ભવ ઓર જઘન્ય સે
એક ભવ મેં હોતા હૈ, હસકે વાદ વહ સિદ્ધ હો જાતા હૈં । એક જીવ
શ્રુત સામાયિક કા પ્રતિપત્તા ઉત્કૃષ્ટ સે અનન્ત ભવોં મેં હોતા હૈં । યહ
મિથ્યાશ્રુત કી અપેક્ષા જાનનાં ચાહિયે । તથા જઘન્ય કી અપેક્ષા વહ એક
ભવ મેં શ્રુતસામાયિક કા પ્રતિપત્તા હોતા હૈ । હસકે વાદ વહ સિદ્ધ-
હો જાતા હૈ । તદુક્તમ્—‘સમ્પત્તદેસવિરયા’ ઇત્યાદિ ગાથા કા અર્થ
યહી પૂર્વોક્તરૂપ સે હૈ । હસ પ્રકાર યહ ૨૩ વાં દ્વાર હૈ ।

તથા—આકર્ષ કા ભી કથન કરનાં ચાહિયે—એકભવ મેં અથવા
અનેકભવોં મેં વાર ૨ સામાયિક કા ગ્રહણ કરનાં હસકા નામ આકર્ષ
હૈ । જૈસે—સમ્યક્ત્વસામાયિક, શ્રુતસામાયિક, દેશવિરતિસામાયિકોં
કે આકર્ષ એકભવ મેં ઉત્કૃષ્ટ સે સહસ્રપૃથક્ત્વ હોતે હૈં । સર્વવિરતિ-

જોઈએ. એક જીવ ચારિત્રસામાયિકના પ્રતિપત્તા ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવમાં અને
જઘન્યથી એકભવમાં હોય છે. ત્યારબાદ તે સિદ્ધ થઈ જાય છે એક જીવ
શ્રુતસામાયિકનો પ્રતિપત્તા ઉત્કૃષ્ટથી અનંતભવોમાં હોય છે. આ મિથ્યા-
શ્રુતની અપેક્ષા જાણવું જોઈએ તેમ જ જઘન્યની અપેક્ષા તે એક ભવમાં
શ્રુતસામાયિકના પ્રતિપત્તા હોય છે. ત્યારબાદ તે સિદ્ધ થઈ જાય છે. તદુ-
ક્તમ્—‘સમ્પત્તદેસવિરયા’ ઇત્યાદિ ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત
રૂપમાં જ છે. આ પ્રમાણે આ ૨૩ મુ દ્વાર છે.

તથા આકર્ષકનું કથન કરવું જોઈએ એક ભવમાં અથવા અનેક
ભવોમાં વારંવાર સામાયિકનું ગ્રહણ કરવું તે આકર્ષક છે જેમ સમ્યક્ત્વ
સામાયિક, દેશવિરતિ સામાયિક આ ત્રણ સામાયિકોના આકર્ષક એક ભવમાં

સામાયિકસ્ય તૂત્કૃષ્ટત એકસ્મિન્ ભવે શતપૃથક્ત્વસંખ્યકા આકર્ષાઃ । જવન્યદ-
સ્ત્વેકસ્મિન્ ભવે સર્વેષાં સામાયિકાનાં એક આકર્ષો વોધ્યઃ । તથા-સમ્યક્ત્વદેશ-
વિરતિસામાયિકયોર્નાનાભવેષૂત્કૃષ્ટતોડાંચયેયસહસ્રપૃથક્ત્વસંખ્યકા આકર્ષા
भवन्ति । सर्वविरतिसामायिकस्य नानाभवेषु सहस्रपृथक्त्वसंख्यका उत्कृष्टत
आकर्षाः, सामान्येनाऽक्षरात्मकस्य श्रुतसामायिकस्य तु नानाभवेषूत्कृष्टतोऽनन्त-
संख्यका आकर्षा भवन्तीति । तदुक्तम्—

“तिष्ठं सहस्रपुहुत्तं, सयं पुहुत्तं च होइ विरईए ।

एगभवे आगरिसा, एवइया हुंति नायव्वा ॥१॥

दोण्डपुहुत्तमसग्वा सहस्रपुहुत्तं च होइ विरईए ।

नाणभवे आगरिसा, सुए अणंगा उ नायव्वा ॥२॥”

છાયા—ત્રયાણાં સહસ્રપૃથક્ત્વં શતં પૃથક્ત્વં ચ ધ્રુવતિ વિરતેઃ ।

एकयेव आकर्षाः एतावन्तो भवन्ति ज्ञातव्याः ॥१॥

द्वयोः पृथक्त्वसंख्याः सहस्रपृथक्त्वं च भवति विरतेः ।

नानाभवेष्वाकर्षाः श्रुते अनन्तास्तु ज्ञातव्याः ॥२॥इति॥

॥इति चतुर्विंशतितमद्वારમ્ ॥૨૪॥

સામાયિક કે આકર્ષ ઉત્કૃષ્ટ સે એકબીજા મેં શતપૃથક્ત્વ હોતે હેં ।
જવન્ય સે સમસ્ત સામાયિકોં કા આકર્ષ એકબીજા મેં એક હી હોતા હેં ।

તથા-સમ્યક્ત્વસામાયિક, ઔર દેશવિરતિસામાયિક इन दो
सामायिकों के आकर्ष नाना भवों की अपेक्षा उत्कृष्ट से असंख्यान
सहस्रपृथक्त्व होते हैं । सर्व विरतिसामायिक के नानाभवों की अपेक्षा
उत्कृष्ट से आकर्षसहस्रपृथक्त्व होते हैं । सामान्य से अक्षरात्मकश्रुत
सामायिक के आकर्षक भवों में उत्कृष्ट रूपसे होते हैं । तदुक्तम्—
‘तिष्ठं सहस्रपुहुत्तं’ इत्यादि इन दो गायार्थों का अर्थ यही पूर्वोक्त
रूप से है । इस प्रकार यह २४ वां द्वार है ।

ઉત્કૃષ્ટથી સહસ્ર પૃથક્ત્વ હોય છે. સર્વવિરતિ સામાયિકના આકર્ષો ઉત્કૃષ્ટથી
એક ભવમાં શતપૃથક્ત્વ હોય છે. જવન્યથી સમસ્ત સામાયિકોના આકર્ષ
એક ભવમાં એક જ હોય છે

તથા સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને દેશવિરતિ સામાયિક એ બન્ને
સામાયિકોના આકર્ષો અનેક પ્રકારના ભવોની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત
સહસ્ર પૃથક્ત્વ હોય છે સર્વવિરતિ સામાયિકના અનેક ભવોની અપેક્ષાએ
ઉત્કૃષ્ટ આકર્ષ સહસ્રપૃથક્ત્વ હોય છે સામાન્યથી અક્ષરાત્મક શ્રુતસામાયિકના
આકર્ષો અનેક ભવોમાં ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી અનંત હોય છે તદુક્તમ્—‘તિષ્ઠ
સહસ્ર પુહુત્ત’ ઇત્યાદિ એ બન્ને ગાયાર્થોનો અર્થ આ પૂર્વોક્ત રૂપમાં જ
છે. આ પ્રમાણે આ ૨૪ મું દ્વાર છે.

તથા-સ્પર્શોક્તવ્યઃ, અર્થાત્-સામાયિકવન્દઃ કિમત્ ક્ષેત્રં સ્પૃશન્તીતિ વક્ત-
વ્યમ્ । યથા-સમ્યક્ત્વસર્વવિરતિસામાયિકવન્તો જીવાઃ કેવલિસમુદ્ધાતાવસ્થા-
યામુત્કૃષ્ટતો નિરવશેષં લોકં પ્રતિપ્રદેશવ્યાપ્ત્યાઽસંખ્યેયપ્રદેશાત્મકમપિ લોકં
સ્પૃશન્તિ, જઘન્યતસ્તુ લોકરવાઽસંખ્યેયભાગં સ્પૃશન્તિ । તથા-શ્રુતસામાયિકવન્તઃ
કેચિન્ અનુત્તરગુરેષ્વિલિકાગત્યા સમુત્પન્નાશ્ચતુર્દશરજ્જનાત્મકસ્ય લોકસ્ય ચ ઇદ-
રજ્જુપ્રમાણશ્ચતુર્દશો ભાગસ્ત સમગુણિતમ્ અર્થાત્-મમ્પરજ્જ્વાત્મકં લોકભાગં સ્પૃ-
શન્તિ । તથા-કેચિત્ સમ્યગ્દૃષ્ટિશ્રુતજ્ઞાનિનઃ પૂર્વં વદ્ધનારકાયુષ્કાઃ પથ્યાદ્ વિરા-
ધિતાઽત્યક્તસમ્યક્ત્વાઃ પૃથ્વૃથિવ્યામિલિકાગત્યા સમુત્પન્નતે, તે हि લોકસ્ય

તથા-સામાયિક કા-અર્થાત્ સામાયિકવાળો કા-સ્પર્શ ઓ કહના
ચાહિયે-અર્થાત્ સામાયિકવાળે જીવ કિનને કોઈ કા સ્પર્શ કરતે હૈ-
યહ ભી કહના ચાહિયે-જેણે-સમ્યક્ત્વ સામાયિકવાળે જીવ ઓર સર્વ-
વિરતિ સામાયિકવાળે જીવ કેવલી સમુદ્ધાતાની અવસ્થા મેં પ્રતિપ્રદેશ
મેં વ્યાપ્ત હો જાને કે કારણ ઉત્કૃષ્ટરૂપ સે સમસ્ત લોક કો-અસ-
ખ્યાત પ્રદેશાત્મક ઓ લોકાકાશ કો છૂતે હૈ । તથા જઘન્ય રૂપ સે વે
લોક કે અસંખ્યાતવે ભાગ કા સ્પર્શ કરતે હૈ । તથા-શ્રુતસામાયિકશાલી
કિતનેક જીવ અનુત્તરવાસી દેવો મેં હલિકા ગતિ સે ઉત્પન્ન હો તર ૧૪
રાજૂ પ્રમાણ લોક કે સાત રાજૂ પ્રમાણ લોક ભાગ કા સ્પર્શ કરતે હૈ ।
તથા કિતનેક સમ્યગ્દૃષ્ટિ શ્રુતજ્ઞાની કિ જિન્હોને પહિલે નારક કી
આયુ કા બંધ કાર લિખા હૈ ઓર બાદ મેં જિન્હોને વિરાધિત હુઅ સમ્ય-
ક્ત્વ કો છોડા નહીં હૈ એસે જીવ મરકર હલિકા ગતિ સે છઠી પૃથિવી

તથા સામાયિકનો એટલે કે સામાયિકવાળાઓના સ્પર્શ વિષે પણ કહેવું
જોઈએ. એટલે સામાયિકવાળા જીવો કેટલા ક્ષેત્રનો સ્પર્શ કરે છે, આ વિષે
પણ કહેવું જોઈએ. જેમ સમ્યક્ત્વ સામાયિકવાળા જીવો અને સર્વવિરતિ
સામાયિકવાળા જીવો કેવલી સમુદ્ધાતાની અવસ્થામાં પ્રતિપ્રદેશમાં વ્યાપ્ત થઈ
જવા બદલ ઉત્કૃષ્ટરૂપથી સમસ્ત લોકને અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક પણ લોકાકાશને
સ્પર્શ છે. તથા જઘન્ય રૂપથી તે લોકના અસંખ્યાતમાં ભાગને સ્પર્શ છે તથા
શ્રુતસામાયિકશાલી કેટલાક જીવો અનુત્તરવાસી દેવોમાં ઈલિકા ગતિથી ૧૪
રાજુ, પ્રમાણ લોકના સાત રાજુ પ્રમાણ લોક ભાગને સ્પર્શ છે. તથા કેટલાક
સમ્યગ્દૃષ્ટિ શ્રુતજ્ઞાની કે જેમણે પહેલાં નરકાયુનો બંધ કરી લીધો છે અને
ત્યારબાદ જેમણે વિરાધિત થયેલ સમ્યક્ત્વને ત્યજી દીધેલ નથી, એવા જીવો

પञ્ચચતુર્દશभागान्=पञ्चरज्जुः स्पृशन्ति । तथा-देशविरति सामायिकवन्तोऽच्युत-
सुरेषु इलिकागत्या समुत्पन्ना लोकस्य पञ्च चतुर्दशभागान्=पञ्चरज्जुः स्पृशन्ति,
शेषदेवलोकेषु समुत्पन्ना लोकस्य द्वे रज्जु त्रिस्रो रज्जुश्चतस्रो वा रज्जुः स्पृशन्तीति ।
तदुक्तम् — सम्मत्तचरणसहिया, सव्वं लोगं फुसइ निरवसेसं ।

सत्त य चउदसयाए, पंच य सुयदेसविरईए ॥१॥

छाया—सम्यक्त्वचरणसहिताः सर्वं लोकं स्पृशन्ति निरवशेषम् ।

सप्त च चतुर्दशभागाञ्च पञ्च च श्रुतदेशविरत्योः ॥१॥इति ।

उपर्युक्तेषु वस्तुषु ये गाथायां नોપલબ્ધન્તે, તે ચ શબ્દસંગૃહીતા બોધ્યા इति ।

॥इति पञ्चविंशतितमं द्वारम् ॥२५॥

મैं उत्पन्न होकर ५ पांच राजू प्रमाण लोक स्पर्श करना माने जाते हैं ।
तथा-देशविरति सामायिक को धारण करनेवाले जीव अच्युतसुरों में
इलिका गति से उत्पन्न होकर लोक के पांच राजू प्रमाण क्षेत्र का स्पर्श
करनेवाले होते हैं । शेषदेवलोकों में उत्पन्न हुए ये जीव लोक के दो
राजू प्रमाण क्षेत्र का, तीन राजू प्रमाण क्षेत्र का अथवा चार राजू
प्रमाण क्षेत्र का स्पर्श करते हैं । तदुक्तम्-‘सम्मत्तचरणसहिया’
इत्यादि, इस गाथा का अर्थ वही पूर्वोक्तरूप से है । उपर्युक्त कथन के
विषय में जो बात गाथा में उपलब्ध नहीं होती है वह वहां ‘च’ शब्द
से संगृहीत हुई है ऐसा जानना चाहिये । जैसे दो राजू तीन राजू
अथवा चार राजू स्पर्श करने का कथन इस गाथा में नहीं आया है,
सो यह कथन वहां ‘च’ शब्द से कहा गया है, ऐसा समझ लेना
चाहिये । इस प्रकार यह पच्चीसवां द्वार है ।

મરણ પામીને ઇલિકા ગતિથી છટ્ટી પૃથિવીમાં ઉત્પન્ન થઈને ૫ થી રાજુ પ્રમાણ
લોકને સ્પર્શ કરનારા મનાય છે. તથા દેશવિરતિ સામાયિકને ધારણ કરનારા
જીવો અચ્યુત સુરોમાં ઇલિકા ગતિથી ઉત્પન્ન થઈને લોકના બે રાજુ પ્રમાણ
ક્ષેત્રને સ્પર્શ કરે છે તદુક્તમ્-‘સમ્મત્તચરણસહિયા’ ઇત્યાદિ આ ગાથાનો
અર્થ આ પૂર્વોક્ત રૂપમાં જ છે ઉપર્યુક્ત કથનના સંબંધમાં જે વાત
ગાથામાં ઉપલબ્ધ થતી નથી તે અહીં ‘ચ’ શબ્દથી સંગૃહીત થયેલ છે. આમ
જાણવું જોઈએ. જેમ બે રાજુ, ત્રણ રાજુ અથવા ચાર રાજુ સ્પર્શ થવાનું
કથન આ ગાથામાં આવેલ નથી, તે આ કથન અહીં ‘ચ’ શબ્દથી કહેવામાં
આવેલ છે. આમ સમજી લેવું જોઈએ. આ પ્રમાણે આ ૨૫ સુંદાર છે.

તથા—સામાયિકસ્ય નિરુક્તિઃ=નિશ્ચિતોક્તિર્વક્તવ્યા । તદુક્તમ્—

‘સમ્મદિદ્ધિ અમોહો, સો હી સઙ્ગાવદંસણં વોદ્ધી ।

અવિવજ્જજાઓ સુદિદ્ધિ, ત્તિ એવમાહં નિરુક્તાહં ॥૧॥’

છાયા—સમ્યગ્દષ્ટિરમોહઃ શોધિઃ સદ્ભાવો દર્શનં વોધિઃ ।

અવિપર્યયઃ સુદષ્ટિરિત્યેવમાદીનિ નામાનિ ॥૧॥ઇત્યાદિ॥

॥ઇતિ પઢ્વિંશતિતમં દ્વારમ્॥૨૬॥ ઋતિ પઢ્વિંશતિ દ્વારાત્મકસ્ય ગાથાદ્વયસ્ય સંક્ષેપાર્થઃ

ઇત્યં ચ ઉપોદ્ઘાતનિર્યુક્ત્યનુગમો નિરૂપિતો ભવતીતિ સૂચયિતુમાહ—‘સ એવ ઉપોદ્ઘાતનિર્યુક્ત્યનુગમ ઇતિ ॥મૂ० ૨૪૮॥

અથ સૂત્રસ્પર્શકનિર્યુક્ત્યનુગમં નિરૂપયતિ—

મૂલમ્—સૈ કિં તં સુત્તપ્પાસિયનિજ્જુત્તિ અણુગમે ? સુત્તપ્પાસિયનિજ્જુત્તિ અણુગમે-સુત્તં ઉચ્ચારેયઢ્વં અવ્ખલિયં અમિલિયં અવચ્ચામેલિયં પઢિપુણ્ણં પઢિપુણ્ણઘોસં કંટ્ઠોટ્ઠવિપ્પમુક્કં ગુરુવચ્ચ-જોવગચ્ચં । તત્થો તત્થ જાજ્ઞિહિતિ સસમયપયં વા પરસમયપયં

છબ્બીસવેં દ્વાર મેં સામાયિક ક્ષી નિરુક્તિ કરના ચાહિયે—નિશ્ચિત ઉક્તિ કા નામ નિરુક્તિ હૈ । તદુક્તમ્—‘સમ્મદિદ્ધિ અમોહો’ ઇત્યાદિ ગાથા કા ભાવાર્થ—યહ હૈ કિ ‘સમ્યગ્દષ્ટિ, અમોહ, શોધિ, સદ્ભાવ, દર્શન, વોધિ, અવિપર્યય સુદષ્ટિ ઇત્યાદિ યે નામ એક સામાયિક કે હૈ । યહ ૨૬ વાં દ્વાર હૈ । હસ પ્રકાર યહ દો ગાથાઓ કા સંક્ષેપાર્થ હૈ । હસ પ્રકાર સે ઉપોદ્ઘાત નિર્યુક્ત્યનુગમ કા યહ નિરૂપણ હૈ । યહી વાત (સે તં ઉવગ્ધાય નિજ્જુત્તિ અણુગમે) હસ સૂત્ર પાઠ દ્વારા સૂત્રકાર ને પ્રકટ કી હૈ ॥ સૂ० ૨૪૮ ॥

૨૬ માં દ્વારમાં સામાયિકની નિરુક્તિ કહેવી બેઠબે. નિશ્ચિત ઉક્તિનું નામ નિરુક્તિ છે. તદુક્તમ્—સમ્મદિદ્ધિ અમોહો’ ઇત્યાદિ ગાથાનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે કે ‘સમ્યગ્ દષ્ટિ, અમોહ, શોધિ, સદ્ભાવ, દર્શન, વોધિ, અવિપર્યય, સુદષ્ટિ ઇત્યાદિ, આ નામો એક સામાયિકના છે, આ ૨૬ મું દ્વાર છે. આ પ્રમાણે બે ગાથાઓનો સંક્ષેપાર્થ છે. આ પ્રમાણે ઉપોદ્ઘાત નિર્યુક્ત્યનુગમનું આ નિરૂપણ છે. એજ વાત (સે તં ઉવગ્ધાય નિજ્જુત્તિ અણુગમે) આ સૂત્રપાઠ વડે સૂત્રકારે પ્રકટ કરી છે. ॥સૂત્ર-૨૪૮॥

વા વંધપયં વા બોક્ષપયં વા સામાયિકપયં વા નો સામાયિક
પયં વા । તઓ તામેમ ઉચ્ચારિણં તમાણે કેસિં ચ ણં મગવંતાણં
કેહ અત્થાહિગારા અહિગયા મવંતિ, કેહ અત્થાહિગારા અણહિ-
ગયા મવંતિ । તઓ તેસિં અણહિગયાણં-અહિગમજટ્ટાણ પયં
પણં વજ્જહસ્સામિ--‘સંહિયા ય પયં ચેવ, પયત્થો પયવિગ્ગહો ।
ચાલના ય પલિદ્ધી ય, છન્નિહં તિદ્ધિ લક્ખણં ॥’ સે તં સુત્ત-
પ્પાસિયનિજ્જુત્તિ અણુગમે । તે તં નિજ્જુત્તિઅણુગમે । સે તં
અણુગમે ॥સૂ. ૨૪૧॥

છાયા—અથ કોડસો સૂત્રસ્પર્શકનિર્યુક્ત્યનુગમઃ ? સૂત્રસ્પર્શકનિર્યુક્ત્ય-
નુગમઃ—સૂત્રમ્ ઉચ્ચારયિતવ્યમ્ અસ્વચિત્તમ્ અમીલિતમ્ અવ્યત્યામેડિતં પ્રતિપૂર્ણ
પ્રતિપૂર્ણઘોષ કળ્થોઠ્ઠવિપ્રયુક્ત ગુરુવાચનોપગતમ્ । તતસ્તત્ર જ્ઞાસ્યતે સતતમયપદં
વા પરસમયપદં વા વંધપદં વા જોશપદં વા સામાયિકપદં વા નો સામાયિકપદં
વા । તતસ્તસ્મિન્ ઉચ્ચારિતે સતિ કેષાં ચ સ્વલુ મગવતાં કેચિત્ અર્થાધિકારાઃ
અધિગતા મવન્તિ, કેચિત્ અર્થાધિકારા અનધિગતા મવન્તિ । તતસ્તેષામ્ અન-
ધિગતાનામ્ અધિગમનાર્થ પદં પદેન વર્ણયિષ્યામિ—‘સંહિતા ચ પદં ચૈવ, પદાર્થઃ
પદવિગ્રહઃ । ચાલના વ પલિદ્ધિચ, પહ્વિધં તિદ્ધિ લક્ષણમ્ ॥’ સ એવ સૂત્રસ્પર્શક
નિર્યુક્ત્યનુગમઃ । સ એવ નિર્યુક્તિનુગમઃ । સ એવોડનુગમઃ ॥સૂ. ૨૪૧॥

ટીકા—‘સે કિં તં’ इत्यादि—

શિષ્યઃ પૂછતિ—અથ કોડસો સૂત્રસ્પર્શકનિર્યુક્ત્યનુગમઃ ? इति । उत्तरयति-
સૂત્રસ્પર્શકનિર્યુક્ત્યનુગમઃ—સૂત્રં સ્પર્શતીતિ સૂત્રસ્પર્શિકા, સા ચાસી નિર્યુક્તિ-

અવ સૂત્રકાર સૂત્રસ્પર્શક નિર્યુક્તિ અનુગમ કા નિરૂપણ કરતે હૈ—
‘સે કિં તં સુત્તપ્પાસિય’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—શિષ્ય પૂછતા હૈ—કિ (સે કિં તં સુત્તપ્પાસિયનિજ્જુત્તિઅણુ-
ગમે ?) હૈ અદન્ત ! વહ પૂર્વપ્રકાન્ત સૂત્રસ્પર્શકનિર્યુક્તિ અનુગમ કયા હૈ ?

હવે સૂત્રકાર સૂત્ર સ્પર્શક નિર્યુક્તિ અનુગમનુ નિરૂપણ કરે છે—

‘સે કિં તં સુત્તપ્પાસિય’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે (સે કિં તં સુત્તપ્પાસિય નિજ્જુત્તિ
અણુગમે ?) હે બદન્ત ? તે પૂર્વપ્રકાન્ત સૂત્રસ્પર્શક નિર્યુક્તિ અનુગમ થુ છે !

શ્રુતિ સૂત્રસ્પર્શકનિર્યુક્તિસ્તસ્યાસ્તદ્રૂપો વા ડનુગમઃ-—એવં વિજ્ઞેયઃ, યથાહિ-સૂત્રમ્
ઉચારયિતવ્યમ્, કથમુચારયિતવ્યમ્ ? કત્યાહ-અસ્ખલિતમ્ અમીલિતમ્ અવ્યત્યા-
પ્રેડિતમ્ પ્રતિપૂર્ણં પ્રતિપૂર્ણંઘોષં કંઠોઽષ્ટવિપ્રમુક્તમિતિ । અસ્ખલિતાદિપદાનામર્થો-
ઽત્રૈવ દ્રવ્યાવશ્યકમસ્તાવે નિરૂપિતસ્તથૈવાત્રાપિ લોઘ્યઃ । અસ્ખલિતાદિપદૈઃ સૂત્રદોષ-

ઉત્તર-—(સુત્તપ્કાસિયનિજ્જુત્તિ અણુગમે) સૂત્રસ્પર્શકનિર્યુક્તિ
અનુગમ મેં સૂત્ર કી સ્પર્શકરનેવાલી નિર્યુક્તિ કા વ્યાખ્યાન ક્રિયા જાતા
હૈ । ફસલિયે ફસકા નામ સૂત્રસ્પર્શકનિર્યુક્તિ અનુગમ ઈસા હુઆ હૈ ।
અથવા-સૂત્રસ્પર્શકનિર્યુક્તિ અનુગમ મેં સૂત્ર કો સ્પર્શ કરનેવાલા નિર્યુ-
ક્તિરૂપ અનુગમ હોતા હૈ । ફસલિયે ફસકા નામ સૂત્રસ્પર્શક નિર્યુક્તિ-
અનુગમ હૈ । યદ્દુ ફસ પ્રકાર સે જાનના ચાહિયે-(સુતં ઉચ્ચારેયઘ્વં)
ફસમેં સર્વ પ્રથમ સૂત્રકા ઉચ્ચારણ ક્રિયા જાતા હૈ-ફસકે ઉચ્ચારણ
કરને કી વિધિ ફસ પ્રકાર સે હૈ । (અક્ષલિયં ઝમિલિયં, અવચ્ચામે-
લિયં, પઢિપુણં, પઢિપુણઘોષં કંઠોઽષ્ટવિપ્રમુક્ત, ગુરુવાયણોવગયં) સૂત્ર
કા ઉચ્ચારણ અસ્ખલિત હો, અમીલિત હો, અવ્યત્યાપ્રેડિત હો, પ્રતિપૂર્ણ
હો, પ્રતિપૂર્ણઘોષવાલા હો, કંઠોઽષ્ટવિપ્રમુક્ત હો, તથા ગુરુવચનોપગત
હો । ફન અસ્ખલિત આદિ પદોં કી વ્યાખ્યા ફસી આગમ મેં દ્રવ્યાવ-
શ્યક કે પ્રકરણ મેં કી જા ચુકી હૈ । ઓ ડગી પ્રકાર સે ઝહાં પર ઓ
વહી વ્યાખ્યા સંગતકર લેની ચાહિયે । અસ્ખલિત આદિ પદોં સે સૂત્ર

ઉત્તર-—(સુત્તપ્કાસિયનિજ્જુત્તિ અણુગમે) સૂત્રસ્પર્શક નિર્યુક્તિ અનુગમમાં
સૂત્રને સ્પર્શ કરનારી નિર્યુક્તિનું વ્યાખ્યાન કરવામાં આવે છે એથી
આનું નામ સૂત્રસ્પર્શકનિર્યુક્તિ અનુગમ આ પ્રમાણે છે. અથવા
સૂત્રસ્પર્શક નિર્યુક્તિ અનુગમમાં સૂત્રને સ્પર્શ કરનાર નિર્યુક્તિ રૂપ
અનુગમ હોય છે, એથી આનું નામ સૂત્રસ્પર્શકનિર્યુક્તિઅનુગમ છે.
આ પ્રમાણે જાણવું જોઈએ (સુતં ઉચ્ચારેયઘ્વં) એના ઉચ્ચારણની વિધિ
આ પ્રમાણે છે. (અક્ષલિયં ઝમિલિયં અવચ્ચામેલિયં પઢિપુણ, પઢિપુણા-
ઘોષં કંઠોઽષ્ટવિપ્રમુક્ત, ગુરુવાયણોવગયં) સૂત્રનું ઉચ્ચારણ અસ્ખલિત રીતે
હોય, અમીલિત હોય, અવ્યત્યાપ્રેડિત હોય, પ્રતિપૂર્ણ હોય, પ્રતિપૂર્ણ ઘોષ
યુક્ત હોય, કંઠોઽષ્ટ વિપ્રમુક્ત હોય, તથા ગુરુવચનોપગત હોય. આ અસ્ખલિત
વગેરે પદોની વ્યાખ્યા આ આગમમાં જ દ્રવ્યાવશ્યકના પ્રકરણમાં સ્પષ્ટ કરવામાં
આવી છે. તો જિજ્ઞાસુઓ ત્યાંથી જાણીને અહીં તેની સંગતિ બેસાડી લેશે.

પરિહાર ઉક્તઃ । ઇપામુપલક્ષણત્વાદિતોઽન્યોઽપિ સૂત્રદોષપરિહારો વોદ્યઃ । યથા હિ-

‘અપ્પગંધમહત્થં, વત્તીમાદોસવિરહિયં જં ચ ।

લક્ષણજુતં સુત્તં, અટ્ટહિ ય ગુણેહિ ઉવવેયં ॥

છાયા—અલ્પગ્રન્થમહાર્થં, દ્વાત્રિશદોષવિરહિતં યચ ।

લક્ષણયુક્તં સૂત્રમ્, અષ્ટમિથ ગુણરૂપેતમ્ ॥૬૮॥

અર્થ ભાવઃ—અલ્પગ્રન્થમહાર્થમ્—અલ્પગ્રન્થં ચ તદ્ મહાર્થવેતિ અલ્પગ્રન્થમહાર્થમ્—

‘ઉત્પાદવ્યયઘ્રૌવ્યયુક્તં સત્’ इत्यादि सूत्रम् अल्पग्रन्थं महार्थं च भवतीत्यर्थः ।

તથા—યચ દ્વાત્રિશદોષરહિતં ભવતિ તત્ સૂત્રં ભવતિ । સૂત્રં હિ દ્વાત્રિશદોષૈર્વર્જિતં

સૂત્રં ભવતિ તે દ્વાત્રિશદોષાઃ કે ? इति जिज्ञासा संभवेदतस्तानाह—

“अलियमुवघायजणयं निरत्त्वगमपस्थयं छलं दुद्धिलं ।

निस्सारमहियमूणं पुणरुत्तं वाइयमजुत्तं ॥૧॥

દોષોં કા પરિહાર કિયા જાના હૈ । યે સબ અસ્થલિત આદિ પદ ઉપ-
લક્ષણરૂપ હૈં । ફસલિયે ફનસે ઓર ખી જો કોઈ સૂત્ર સંબન્ધી દોષ
હોતે હૈં—ઉનકા ખી પરિહાર હો જાતા હૈ । સૂત્રકારો ને સૂત્ર કે લક્ષણ
મેં યહ કહા હૈ કિ સૂત્ર ગ્રન્થ કી અપેક્ષા તો અલ્પ હો—અલ્પ અક્ષરવાલા
હો—પરન્તુ અર્થકી અપેક્ષા વહ મહાન્ હો—બહુત અધિક વિસ્તારવાલા
હો । તથા ૩૨ જો સૂત્ર કે દોષ હૈ । ઉનસે ખી વહ રહિત હો । ગ્રન્થકી
અપેક્ષા અલ્પઅક્ષરવાલા હો તર ખી અર્થ કી અપેક્ષા મહાન્ સૂત્ર જૈસે
‘ઉત્પાદવ્યયઘ્રૌવ્યયુક્તં સત્’ યહ હૈ । ફસી પ્રકાર સે ઓર ખી અનેક સૂત્ર
હૈં । જિન ૩૨ દોષોં સે વર્જિત સૂત્ર હોના હૈ, વે ૩૨ દોષ યે હૈં—‘અલિ-
યમુવઘાયજણયં ઇત્યાદિ । ફનકા નામનિર્દેશ ફન ચાર ગાથાઓં મેં

અસ્થલિત વગેરે પદોથી સૂત્રદોષોનો પરિહાર કરવામાં આવે છે. આ સર્વ
અસ્થલિત વગેરે પદો ઉપલક્ષણ ૩૫ જ છે એથી એમનાથી પણ જે કોઈ
સૂત્ર સંબંધી દોષ હોય છે, તેમનો પણ પરિહાર થઈ જાય છે. સૂત્ર લક્ષણમાં
આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે સૂત્ર ગ્રન્થની અપેક્ષાએ તો અલ્પ હોય અલ્પ અક્ષર
યુક્ત હોય પરંતુ અર્થની અપેક્ષા તે મહાન્ હોય, બહુ જ વધારે વિસ્તાર
યુક્ત હોય. તથા ૩૨ જે સૂત્રના દોષો છે, તેમનાથી પણ તે રહિત હોય,
ગ્રન્થની અપેક્ષા અલ્પાક્ષરથી યુક્ત હોવા છતાંએ અર્થની અપેક્ષાએ મહાન્
સૂત્રની જેમ “ઉત્પાદવ્યયઘ્રૌવ્યયુક્ત સત્” આ છે આ પ્રમાણે બીજા પણ
ઘણાં સૂત્રો છે જે ૩૨ દોષવર્જિત સૂત્ર હોય છે, તે ૩૨ દોષો આ પ્રમાણે
છે :—“અલિયમુવઘાયજણય” ઇત્યાદિ એમના નામોદ્દેશ આ ચારે ચાર

ક્રમભિન્નવચનભિન્ને, વિભક્તિભિન્નં ચ લિંગભિન્નં ચ ।

અણભિહિયમપયમેવ ય, સભાવહીણં વ્યવહિયં ચ ॥૨॥

કાલજતિચ્છવિદોસો, સમયવિરુદ્ધં ચ વચનમિત્તં ચ ।

અન્યાવત્તી દોસો, હવઙ્ગ ય અસમાસદોસો ય ॥૩॥

ઉપમારૂપગદોસો, નિર્દેશપદ્યત્થસંધિદોસો ય ।

एए ય સુત્તદોસા, વત્તીસા હંતિ નાયવ્વા ॥૪॥^{૧૭}

ઘાયા—અલીકમુપઘાતજનકં નિરર્થકમપાર્થકં છલં દુહિલમ્ ।

નિસ્સારમધિકમૂનં પુનરુક્તં વ્યાહતમયુક્તય્ ॥૧॥

ક્રમભિન્નવચનભિન્ને વિભક્તિભિન્નં ચ લિંગભિન્નં ચ ।

અનભિહિત્તપદમેવ ચ સ્વભાવહીન વ્યવહિતં ચ ॥૨॥

કાલ્યતિચ્છવિદોષઃ સમયવિરુદ્ધં ચ વચનમાત્રં ચ ।

અર્થાપત્તિર્દોષો ભવતિ આસમાસદોષશ્ચ ॥૩॥

ઉપમારૂપકદોષો નિર્દેશપદાર્થસંધિદોષશ્ચ ।

एते तु सूत्रदोषा द्वात्रिंशद् भवन्ति ज्ञातव्याः ॥४॥इति॥

इस प्रकार किया गया है—(१) अलीकदोष, (२) उपघातजनक दोष, (३) निरर्थक दोष, (४) अपार्थक दोष, (५) छलदोष, (६) दुहिलदोष, (७) निस्सारदोष, (८) अधिकदोष (९) ऊनदोष, (१०) पुनरुक्तदोष, (११) व्याहतदोष (१२) अयुक्तदोष, (१३) क्रमभिन्नदोष, (१४) वचनभिन्न-दोष (१५) विभक्तिभिन्नदोष, (१६) लिङ्गभिन्नदोष, (१७) अनभि-हितदोष, (१८) अपददोष, (१९) स्वभावहीनदोष, (२०) व्यवहितदोष, (२१) कालदोष, (२२) यतिदोष, (२३) छविदोष, (२४) समयविरुद्धदोष, (२५) वचनमात्रदोष, (२६) अर्थापत्तिदोष, (२७) असमासदोष, (२८) उपमादोष, (२९) रूपकदोष, (३०) निर्देशदोष (३१) पदार्थदोष (३२)

ગાથાઓમા આ પ્રમાણે કરવામાં આવે છે. (૧) અલીક દોષ, (૨) ઉપઘાત જનક દોષ, (૩) નિરર્થક દોષ, (૪) અપાર્થક દોષ, (૫) છલ દોષ, (૬) દુહિલ દોષ, (૭) નિસ્સાર દોષ, (૮) અધિક દોષ, (૯) ઉન દોષ, (૧૦) પુનરુક્ત દોષ, (૧૧) વ્યાહત દોષ (૧૨) અયુક્ત દોષ, (૧૩) ક્રમભિન્ન દોષ, (૧૪) વચન ભિન્ન દોષ, (૧૫) વિભક્તિ ભિન્ન દોષ, (૧૬) લિંગ ભિન્ન દોષ, (૧૭) અનભિહિત દોષ, (૧૮) અપદ દોષ, (૧૯) સ્વભાવહીન દોષ, (૨૦) વ્યવહિત દોષ, (૨૧) કાલ દોષ, (૨૨) યતિ દોષ, (૨૩) છવિ દોષ, (૨૪) સમય વિરુદ્ધ દોષ, (૨૫) વચન માત્ર દોષ, (૨૬) અર્થાપત્તિ દોષ, (૨૭) અસમાસ દોષ, (૨૮) ઉપમા દોષ, (૨૯) રૂપક દોષ, (૩૦) નિર્દેશ દોષ.

छाया—अल्पाक्षरमसन्दिग्धं सारवद् विश्वतोमुखम् ।

अस्तोभमनवद्यं च सूत्रं सर्वज्ञमापितम् ॥ इति ॥

एषां पञ्चुणानां पूर्वोक्तेष्वेवान्तर्भावो भवति । एषामपि व्याख्या उत्तराध्ययनसूत्रे तत्रैवावलोकनीयेति । एवं सूत्रानुगमे समस्तदोषवर्जिते सूत्रे समुच्चारिते सति ततस्तत्र=सूत्रे ज्ञास्यते स्वसमयपदं=स्वसिद्धान्तसम्मतजीवाद्यर्थप्रतिपादकं पदं वा, परसमयपदं=परसिद्धान्तसम्मतप्रधानेश्वरादिप्रतिपादकं पदं वा ज्ञास्यते । अनयोः=स्वसमयपरसमयपदयोर्मध्ये यत्परसमयप्रतिपादकं पदं तत्प्राणिनां कुवा-

प्रकार से हैं—(१) अल्पाक्षर (२) असंदिग्ध (३) सारवत् (४) विश्वतोमुख, (५) अस्तोभ (६) अनवद्य । इन ६ गुणों का अन्तर्भाव पूर्वोक्त गुणों में ही हो जाता है । इसकी व्याख्या उत्तराध्ययन सूत्र में वहीं पर देखनी चाहिये । (तत्रो तत्थ) सूत्रानुगम में इस प्रकार से समस्त दोषवर्जित सूत्र समुच्चारित होने पर (णज्जिहिति) उस सूत्र में यह बात मालूम देगी कि (स्वसमयपदं वा परसमयपदं वा बन्धपदं वा मोक्षपदं वा सामाह्यपदं वा णो सामाह्यपदं वा) यह स्वसमयपद है, यह परसमय पद है, यह बन्ध पद है, यह मोक्षपद है, यह सामायिक पद है अथवा नो सामायिक पद है । स्वसिद्धान्त सम्मत जीवादिक पदार्थों का प्रतिपादक णो पद है, वह स्वसमय पद है । परसिद्धान्त सम्मत प्रधान-प्रकृति—ईश्वर आदि का प्रतिपादन करनेवाला जो पद है, वह परसमय पद है । इन स्वसमय और परसमय पद के बीच में जो परसमयप्रतिपादक पद है, वह प्राणियों में कुवा-

आ प्रमाणे छे (१) अल्पाक्षर, (२) असंदिग्ध, (३) सारवत् (४) विश्वतो-
मुख, (५) अस्तोभ, (६) अनवद्य. आ ६ गुणो नो अन्तर्भाव पूर्वोक्त गुणोमां
न थर्ध नय छे. ओमनी व्याख्या उत्तराध्ययन सूत्रमां आपवाभां आवी छे
तो ते त्यांथी न नाणी देवी नेधये. (तत्रो तत्थ) सूत्रानुगममां आ प्रमाणे
समस्त दोष वर्जित सूत्र समुच्चारित होवाथी (णज्जिहिति) आ सूत्रथी आ
वात न्णुशे के (स्वसमयपदं वा परसमयपदं वा बंधपदं वा मोक्षपद
वा सामाह्यपदं वा णोसामाह्यपदं वा) आ स्वसमय पद छे, आ
परसमय पद छे, आ बन्ध पद छे, आ मोक्ष पद छे, आ सामायिक पद
छे अथवा आ नोसामायिक पद छे. स्वसिद्धान्त सम्मत जीवादिक पदार्थोनुं
प्रतिपादक न पद छे, ते स्वसमय पद छे. परसिद्धान्तसम्मत प्रधान-
प्रकृति-ईश्वर वगेरेनुं प्रतिपादक न पद छे, ते परसमयपद छे.
आ स्वसमय अने परसमय पदनी वये न परसमय प्रतिपादक

મનાહેતુરત્વાત્ વન્ધપદમુચ્યતે, તત્ત્વાપિ જ્ઞાસ્યતે । તથા-સ્વસમયપ્રતિપાદકં યત્ પદં તત્ પ્રાણિનાં સદ્બોધકારણત્વાત્ સકલકર્મક્ષયલક્ષણસ્ય મોક્ષસ્ય પ્રતિપાદકં પદમ્, અતસ્તન્મોક્ષપદમ્, તત્ત્વાપિ જ્ઞાસ્યતે । યદ્વા-સ્વસમયપ્રતિપાદકં પદમેવ પ્રકૃતિસ્થિત્યનુમાન્યદેશલક્ષણભેદમિજ્ઞસ્ય વન્ધસ્ય પ્રતિપાદકંપદં વન્ધપદમ્, તથા-કૃત્સ્ન કર્મક્ષયલક્ષણસ્ય મોક્ષસ્ય પ્રતિપાદકં પદં મોક્ષપદમ્ । નન્વસ્મિન્ વ્યાખ્યાને વન્ધપદં મોક્ષપદં ચ સ્વસમયપદાદનતિરિક્તમેવ, તતઃકથમુપયોર્ભેદનોપન્યાસઃ ક્વતઃ ? इति चेदाह-यद्यप्युभयमपि स्वसमयपदादभिन्नमेव, तथापि स्वसमयपदस्यापि विभक्त्यर्थो भवतीतिप्रदर्शयितुं शिष्यबुद्धिवैशद्यार्थं वा भेदे-

સના કા હેતુ હોતા હૈ, હસલિયે વન્ધપદ કહલાતા હૈ । તથા જો સ્વસમયપદ હૈ, વહ પ્રાણિયોં મેં સદ્બોધ કા કારણ હોતા હૈ, હસલિયે વહ સકલકર્મક્ષયરૂપ મોક્ષ કા પ્રતિપાદક પદ હોને સે મોક્ષ પદ કહલાતા હૈ । અથવા સ્વસમય પ્રતિપાદક હી પ્રકૃતિ, સ્થિતિ અનુભાવ ઓર પ્રદેશ કે ભેદ સે ચાર પ્રકાર કે વંધ કા પ્રતિપાદક હોતા હૈ હસલિયે વહ વંધપદ તથા કૃત્સ્નકર્મક્ષય મોક્ષ કા પ્રતિપાદક પદ મોક્ષ પદ હૈ ।

શંકા—હસ પ્રકાર કા વ્યાખ્યાન કરને પર વંધપદ ઓર મોક્ષપદ યે દોનોં પદ સ્વસમયપદ સે અભિન્ન તો પડતે નહીં હૈ—ફિર યહાં પર इन दोनों का स्वतंत्र भेदरूप से उपन्यास क्यों किया है ?

ઉત્તર—ઠીક હૈ યદ્યપિ યે દોનોં પદ સ્વસમયપદ સે અભિન્ન હી હૈ, તો બી સ્વસમયપદ કા અર્થ ઓર બી હોતા હૈ—હસ વાતકો દિશ્વલને કે લિયે અથવા—શિષ્યજનોં કી બુદ્ધિ કી વિશદતા કે લિયે इन दोनों

પદ છે, તે પ્રાણીઓમાં કુવાસનાઓનો હેતુ હોય છે, એથી આ બન્ધપદ કહેવાય છે તથા જે સ્વસમય પદ છે, તે પ્રાણીઓમાં સદ્બોધનું કારણ હોય છે, એથી તે સકલકર્મક્ષય રૂપ મોક્ષ પ્રતિપાદક હોવા બદલ મોક્ષ પદ કહેવાય છે અથવા સ્વસમય પ્રતિપાદક પદ જ પ્રકૃતિ, સ્થિતિ અનુભાવ અને પ્રદેશના ભેદથી ચાર પ્રકારના બંધનું પ્રતિપાદક હોય છે. એથી તે બંધ પદ, તથા કૃત્સ્ન કર્મક્ષયરૂપ મોક્ષ પ્રતિપાદક પદ મોક્ષ પદ છે

શંકા —આ જાતનું વ્યાખ્યાન ક્યાં પછી બંધ પદ અને મોક્ષ પદ એ બન્ને પદો સ્વ સમય પદથી ભિન્ન તો થઈ જતા નથી, છતાંએ અહીં એ બન્નેનો સ્વતંત્ર ભેદ રૂપથી ઉપન્યાસ શા માટે કરવામાં આવેલ છે

ઉત્તર:—ખરાબર છે, જો કે એ બન્ને પદો સ્વ સમય પદથી અભિન્ન જ છે. છતાંએ સ્વ સમય પદનો અર્થ બીજો પણ થાય છે. આ વાતને સ્પષ્ટ

નોપન્યાસઃ કૃતઃ । અતઃ એવ સામાયિકપદ નો સામાયિકપદગણે મેરે મોપન્યસ્ત્વ ।
તથા-સામાયિકપદ જ્ઞાસ્યતે । તથા-સામાયિકવ્યતિરેક્તાનાં નારકતિર્યગાદ્યર્થાનાં
પ્રતિપાદકં ચત્પદં તદ્ નો સામાયિકપદં, તત્ત્વાપિ જ્ઞાસ્યતે । સૂત્રે
સમુચ્ચારિતે એવ સ્વસમયાદિપરિજ્ઞાનં ભવતિ, સ્વસમયાદિધરિજ્ઞાનમેવ
સૂત્રોચ્ચારણસ્ય ફલં વોધ્યમિતિ માત્રઃ । તસ્મિન્ સૂત્રે ઉચ્ચારિતે
સતિ તત્ત્વઃ કેવાંચિદ્ ભગવતાં=પૂજ્યમુનીનાં યથોક્તગોત્રા કેનિદર્શ્યાધિકારા
અધિગતાઃ=પરિજ્ઞાતા ભવન્તિ । તથા-કેવાંચિદ્ ભગવતાં=પૂજ્યમુનીનાં ક્ષયોપશમ-
વૈચિત્ર્યાત્ કેચિત્ અર્થાધિકારા અનધિગતાઃ=અપરિજ્ઞાતા અર્થાન્તે । તતસ્તેષામ-
નધિગતાનામ્ અર્થાધિકારણામ્ અનિગમનાર્થ=પરિજ્ઞાનાય પદેન પદં વર્ણયિવ્યામિ=

પદોં કા નિન્નરૂપ સે ઉપાદાન ક્રિયા ગયા હૈ । इसीलिये सामायिकपद
तथा नो सामायिक पद ये दोनो पद भी निन्नरूप से उपन्यस्त किये
गये हैं । सामायिक से व्यतिरिक्त नारक, तिर्यग् आदि अर्थों का प्रति-
पादन जो पद हैं वह नो सामायिक पद है । सूत्र के समुच्चारित होने
पर ही स्वसमयादि का परिज्ञान होना है, इसलिये स्वसमयादि का
परिज्ञान ही सूत्रोच्चारण का फल है ऐसा जानना चाहिये । (तओ
तस्मि उच्चारिए समाणे केसिं च णं भगवंताणं केइ अत्थाहिगारा
अहिगया भवन्ति) तथा-उस सूत्र के समुच्चारित होने पर कितनेक
भगवंत-पूज्यमुनियों को अर्थाधिकार अधिगत-परिज्ञात हो जाते हैं ।
(केइ अत्थाहिगारा अणहिगया भवन्ति) तथा कितनेक अर्थाधिकार,
क्षयोपशम की विचित्रता से अनधिगत रहते हैं । (तओ तेसिं अणहि
गयाणं अहिगमणद्वाए पयं पएणं चन्नइस्सालि) इसलिये उन मुनिजनों

કરવા માટે અથવા શિષ્યજનોની બુદ્ધિની વિશદતા માટે એ જાનને પદોનું
નિન્નરૂપમાં ઉપાદાન કરવામાં આવેલ છે એથી જ સામાયિક પદ તથા નો
સામાયિક પદ એ જાનને પદો પણ નિન્નરૂપથી ઉપન્યસ્ત કરવામાં આવેલ
છે. સામાયિકથી વ્યતિરિક્ત, નારક, તિર્યગ્ વગેરે અર્થોના પ્રતિપાદક એ પદો
છે, તે નોસામાયિક પદ છે. સૂત્રના સમુચ્ચારણથી જ સ્વસમયાદિકનું પરિજ્ઞાન
થાય છે, એથી સ્વ સમયાદિનું પરિજ્ઞાન જ સૂત્રોચ્ચારણનું ફળ છે. એમ
બંધુનું ભેડ એ. (તઓ તસ્મિ ઉચ્ચારિણ સમાણે કેસિં ચ ણં ભગવંતાણં કેહ
અત્થાહિગારા । અહિગયા ભવતિ) તથા તે સૂત્રના સમુચ્ચારણથી કેટલાક ભગવંત
-પૂજ્યમુનિઓનો અર્થાધિકાર-અધિગત-પરિજ્ઞાન-થઈ જાય છે (કેહ અત્થાહિ
ગારા ઇણહિગયા ભવંતિ) તથા કેટલાક અર્થાધિકારી, ક્ષયોપશમની, વિચિત્રતાથી
અનધિગત રહે છે. (તઓ તેસિં અણહિગયાણ અહિગમણદ્વાએ પયં પણં વજ્ઞહ

વર્ણયामि एकैकं पदं प्रज्ञापयामीत्यर्थः । व्याख्यानप्रकारमेवाह—‘सहिया य पयं चेव’ इत्यादि । तत्र संहिता अस्खलितपदोच्चारणम्, यथा—‘करेमि भंते ! सामाइयं’ इत्यादि ॥१॥ पदं=सुप्तिङन्तरूपम्, यथा—‘करेमि’ इत्येकं पदम्, ‘भंते’ इति द्वितीय पदम्, ‘सामाइयं’ इति तृतीयं पदम् ॥२॥ पदार्थः=‘करेमि’ इत्यभ्युपगमः, ‘भंते’ इति गुर्वामन्त्रणम्, ‘सामाइयं’ इति समस्य आयः रत्नत्रयलाभः ॥३॥ पदविग्रहः=प्रकृतिप्रत्ययविभागरूपो विस्तारः,—यथा समस्य आयः—समायः स एव सामायिकमिति ॥४॥ चालना=मूत्रस्य अर्थस्य वाऽनुपपत्त्युद्भावनम् ॥५॥ प्रसिद्धिः=

દ્રારા અનધિગત અર્થાધિકારોં કા ઉન્હેં અધિગમ હો, હસ નિમિત્ત પદ સે પદ કા વર્ણન કરતા હૂં । અર્થાત્—એક-એક પદ કી પ્રજ્ઞાપના કરતા હૂં । (સંહિયા ય પયં ચેવ પયત્યો પયવિગ્ગહો । ચાલના ય પસિદ્ધીય, છત્વિહં વિદ્ધિ લક્ષણં) અસ્ખલિતરૂપ સે પદ કા ઉચ્ચારણ કરના હસકા નામ સંહિતા હૈ । જૈસે—‘કરેમિ ભંતે સામાઈયં’ ઇત્યાદિ । સુવન્ત ઓર તિઙ્ગન્ત પ્રતિપાદિક શબ્દ કી પદ સંજ્ઞા હોતી હૈ । જૈસે ‘કરેમિ’ યહ પ્રથમ તિઙ્ગન્તપદ હૈ, ‘ભંતે’ યહ દ્વિતીય સુવન્ત પદ હૈ । ‘સામાઈયં’ યહ તીસરા પદ હૈ । પદ કે અર્થ કા નામ પદાર્થ હૈ—‘જૈસે કરેમિ’ કરતા હું કા અર્થ સામાયિક કરને કા અભ્યુગમ હોતા હૈ । ‘ભંતે’ યહ ગુરુજનોં કે લિયે આમંત્રણ હૈ । તથા—સમરૂપ રત્નત્રય કા આય-લાભ—યહ સામાયિક પદ કા અર્થ હૈ । પ્રકૃતિ પ્રત્યય કા વિભાગરૂપ જો વિસ્તાર હૈ—વહ પદવિગ્રહ હૈ । જૈસે સમસ્ય આયઃ સમાયઃ સમાય એવ સામાયિકમ્’ સૂત્ર કી અવગો અર્થ કી અનુપપત્તિ કા ઉદ્ભાવન કરના હસકા નામ

સ્તામિ) એથી તે મુનિઓ વડે અનધિગત અર્થાધિકારો તેમને અધિગમ હોય, આ નિમિત્તપદથી વર્ણન કરું છું, એટલે કે એક એક પદની પ્રજ્ઞાપના કરું છું. (સહિયા ય પયં ચેવ પયત્યો પયવિગ્ગહો । ચાલના ય પસિદ્ધીય છત્વિહં વિદ્ધિ લક્ષણં) અસ્ખલિત રૂપથી પદનું ઉચ્ચારણ કરવું તે સંહિતા છે. જેમ ‘કરેમિ ભંતે સામાઈયં’ ઇત્યાદિ સુખંત અને તિડગન્ત પ્રતિપાદિત શબ્દની પદ સંજ્ઞા થાય છે. જેમ ‘કરેમિ’ આ પદ તિડગન્ત પદ છે. ‘ભંતે’ આ દ્વિતીય સુખંત પદ છે ‘સામાઈયં’ આ તૃતીય પદ છે, પદના અર્થનું નામ પદાર્થ છે. જેમ ‘કરેમિ’નો અર્થ સામાયિક કરવાનો અભ્યુગમ હોય છે. ‘ભંતે’ આ ગુરુજનો માટે આમંત્રણ છે તથા સમરૂપ રત્નત્રયનો આય-લાભ—આ સામાયિક પદનો અર્થ છે. પ્રકૃતિ પ્રત્યયના વિભાગ રૂપ જે વિસ્તાર છે, તે પદવિગ્રહ છે. જેમ ‘સમસ્ય આયઃ સમાયઃ સમાયઃ એવ સામાયિકમ્’ સૂત્રની અથવા અર્થની અનુપપત્તિનું ઉદ્ભાવન કરવું તે ચાલના છે. સૂત્ર અને તેના

સૂત્રાર્થયોરેવ વિવિધયુક્તિમિસ્તયૈવ સ્થાપના ॥૬॥ એવં સંહિતાદિરૂપં પઙ્કવિધ લક્ષણં વિદ્ધિ=જાતીહિ પઙ્કવિધલક્ષણત્વં ચ પ્રક્રમાદ્ વ્યાખ્યાયા વોધ્યમિતિ । નનુ વ્યા-
ખ્યાયાઃ પઙ્કવિધલક્ષણમધ્યે કિયાન્ સૂત્રાનુગમસ્ય વિષયઃ ? કિયાન્ સૂત્રાલાપ-
કસ્ય ? કિયાન્ વા સૂત્રસ્પર્શકનિર્યુક્ત્યનુગમસ્ય ? કિં વા નયૈર્વિષયીક્રિયતે ? इति
चेदाह—सूत्रं सपदच्छेदमुक्त्वा सूत्रानुगमः कृतार्थो भवति । सूत्रानुगमेन सूत्रे समु-
च्चारिते पदच्छेदे च कृते सूत्रालापकानामेव नामस्थापनादिनिक्षेपमात्रमुक्त्वा

ચાલના છે । સૂત્ર ઓર ઉસકે અર્થ કા વિવિધ યુક્તિયોં દ્વારા ઉસી પ્રકાર સે જૈસા કિ વહ હૈ, સ્થાપન કરના યહ પ્રસિદ્ધિ હૈ । હસ પ્રકાર સે યહ છહ પ્રકાર કી સૂત્ર વ્યાખ્યા કા લક્ષણ જાનના ચાહિયે ।

શંકા—વ્યાખ્યા કે હસ પઙ્કવિધલક્ષણ કે બીચ ળે સૂત્રાનુગમ કા વિષય કિતના હૈ ? કિતના સૂત્રાલાપક કા વિષય હૈ ? કિતના સૂત્ર સ્પર્શક નિર્યુક્ત્યનુગમ કા વિષય હૈ । તથા નય કા વિષય કયા હૈ ?

ઉત્તર—પદચ્છેદ સહિત સૂત્ર કો કહકર સૂત્રાનુગમ કૃતાર્થ હોતા હૈ । અર્થાત્ સૂત્રાનુગમ કા વિષય તો હતના હી હૈ કિ, વહ પદચ્છેદ યુક્ત સૂત્ર કા ઉચ્ચારણ કરે । સૂત્ર કા ઉચ્ચારણ કરના, ઉસકે પદ-
ચ્છેદ કરના યહ સૂત્રાનુગમ કા કાર્ય હૈ । જવ યહ કાર્ય સૂત્રાનુગમ કર ચુકતા હૈ, તવ સૂત્રાલાપક નિક્ષેપ કા યહ કાર્ય હોતા હૈ કિ—‘વહ સૂત્રા-
લાપકોં કો નામ, સ્થાપના આદિ નિક્ષેપોં સે નિશ્ચિત કરતા હૈ અર્થાત

અર્થાત્ વિવિધ યુક્તિઓ વડે, જે પ્રમાણે તે છે તે પ્રમાણે જ સ્થાપના કરવી આ પ્રસિદ્ધિ છે. આ પ્રમાણે આ ૬ પ્રકારની સૂત્ર વ્યાખ્યાનું લક્ષણ જાણવું જોઈએ.

શંકા:—વ્યાખ્યાના પઙ્કવિધ લક્ષણની વચ્ચે સૂત્રાનુગમનો વિષય કેટલો છે ? કેટલો સૂત્રાલાપકનો વિષય છે ? કેટલો સૂત્રસ્પર્શક નિર્યુક્ત્યનુગમનો વિષય છે ? તથા નયનો વિષય કેટલો છે ?

ઉત્તર:—પદચ્છેદ સહિત સૂત્રને કહીને સૂત્રાનુગમ કૃતાર્થ થાય છે. એટલે કે સૂત્રાનુગમનો વિષય તો આટલો જ છે કે તે પદચ્છેદ યુક્ત સૂત્રનું ઉચ્ચારણ કરે સૂત્રનું ઉચ્ચારણ કરવું તેનો પદચ્છેદ કરવો, આ સૂત્રાનુગમનું કાર્ય છે. જ્યારે આ કામ સૂત્રાનુગમ કરી નાખે છે ત્યારે સૂત્રાલાપક નિક્ષેપનું આ કાર્ય હોય છે કે છે સૂત્રાલાપકને નામ, સ્થાપના આદિ નિક્ષેપોથી

સૂત્રાલાપકનિલ્લેપઃ કૃતકાર્યો ભવતિ । તત્તથ પદાર્થપદવિગ્રહાદિઃ સર્વોઽપિ સૂત્ર-
સ્પર્શકનિયુક્ત્યનુગમસ્ય વિષયઃ । તથા—વક્ષ્યમાણનૈગમાદિનયાનામપિ પ્રાયઃ
પદાર્થાદિવિચાર એવ વિષયઃ । ઉક્તં ચાન્યત્રાપિ—

“હોઈ કયત્યો વોતુ, સપયચ્છેયં સુયં સુયાણુગમો ।

સુત્રાલાવગનાસો, નામાઙ્નાસવિણિગ્રોગં ॥૧॥

સુત્તપ્ફામિયનિજ્જુતિવિણિગ્રોગો સેસઓ પયત્થાઈ ।

પાયં સોચ્ચિય નેગમનયાઈ નયગોચરો હોઈ ॥૨॥

છાયા—ભવતિ કૃતાર્થ ઉક્તઃ સપદચ્છેદં સૂત્રં સૂત્રાનુગમઃ ।

સૂત્રાલાપકન્યાસો નામાદિન્યાસવિનિયોગમ્ ॥૧॥

સૂત્રસ્પર્શકનિયુક્તિવિનિયોગઃ શેવકઃ પદાર્થાદિઃ ।

પ્રાયઃ સ એવ નૈગમાદિ નયગોચરો ભવતિ ॥ઈતિ॥

નયા અપિ પદાર્થાદીનેવ વિષયીકુર્વન્તિ, ઇત્યં ચ તે તત્ત્વઃ સૂત્રસ્પર્શકનિયુક્ત્યન્ત-
ર્ગતા એવ માનનીયા ઇતિ । અનેન પ્રકારેણ સૂત્રે વ્યાખ્યાયમાણે સૂત્રં સૂત્રાનુગમઃ

સૂત્રાલાપકો કો નામ સ્થાપના આદિ નિલ્લેપો મેં બહ વિખત્ત કરતા હૈ ।
હસી કાર્ય સે યહ કૃતાર્થ હો જાતા હૈ । હસકે વાદ પદાર્થ, પદવિગ્રહ
આદિ જો ઔર કામ વચના હૈ, ઉસે સૂત્રસ્પર્શક નિયુક્ત્યનુગમ સંપાદિત
કરતા હૈ । તથા—જિનકા કથન આગે આલેવાલા હૈ—એસે જો નૈગમ
આદિ સાત નય હૈ, હસકા મી પ્રાયઃ પદાર્થ આદિ કા વિચાર કરના
હી વિષય હૈ । યહી વાત અન્યત્ર મી કહી ગઈ હૈ—‘હોઈ કયત્યો વોતું,
હત્યાદિ’ હન ગાથાઓં કા અર્થ પૂર્વોક્તરૂપ સે હી હૈ । નૈગમ આદિ નય
મી જવ પદાર્થ આદિ કો હી વિષય કરતે હૈં તવ હસ દૃષ્ટિ સે ‘વે
સૂત્રસ્પર્શક નિયુક્ત્યનુગમ કે હી અન્તર્ગત હો જાતે હૈં’ એસા જાનના

નિલ્લેપ કરે છે, એટલે સૂત્રાલાપકોને નામ સ્થાપના વગેરે નિલ્લેપોમાં તે
વિલક્ષ્ત કરે છે. આ કાર્યથી જ આ કૃતાર્થ થઈ જાય છે, ત્યારબાદ પદાર્થ,
પદ વિગ્રહ વગેરે જે બીજું કામ બાકી રહે છે તેને સૂત્રસ્પર્શક નિયુક્ત્યનુ-
ગમ સંપન્ન કરે છે. તથા જેમનું કથન આગળ થવાનું છે, એવા જે નૈગમ
વગેરે સાત નયો છે, એમનો પણ પ્રાયઃ પદાર્થ વગેરે વિષે વિચાર કરવો જ
જોઈએ છે. એજ વાત અન્યત્ર પણ કહેવામાં આવી છે. ‘હોઈ કયત્યો વોતું
હત્યાદિ’ આ ગાથાએનો અર્થ પૂર્વોક્ત રૂપમાં જ છે. નૈગમ આદિ નય પણ
ત્યારે પદાર્થ વગેરેને જ વિષય કરે છે ત્યારે આ દૃષ્ટિએ તે સૂત્ર સ્પર્શક
નિયુક્ત્યનુગમના અન્તર્ગત જ થઈ જાય છે આમ બાણી લેવું જોઈએ.

સૂત્રાલાપકનિક્ષેપઃ સૂત્રસ્પર્શકનિર્યુક્ત્યનુગમશ્ચ યુગપત્ સમાપ્યન્તે । ઉક્તં ચાપિ—

“સુત્તં સુત્તાણુગમો, સુત્તાલાવયકઓ ય નિક્ષેવો ।

સુત્તપ્ફાસિયનિજ્જુત્તી નથા ય સમગ્ગ તુ વચ્ચંતિ ॥”

છાયા—સૂત્રં સૂત્રાનુગમઃ સૂત્રાલાપકકૃતશ્ચ નિક્ષેપઃ ।

સૂત્રસ્પર્શકનિર્યુક્તિર્નયાશ્ચ સપકં વ્રજન્તિ ॥૩૧॥

इत्यं सूत्रस्पर्शकनिर्युक्त्यनुगमो निरूपित इति सूचयितुमाह—स एष सूत्रस्पर्शक-
निर्युक्त्यनुगम इति । ततश्च सभेदोन्निर्युक्त्यनुगमो निरूपित इति सूचयितुमाह—
स एष निर्युक्त्यनुगम इति । एवं च भेदोपभेदसहितोऽनुगमो निरूपित इति
दर्शयितुमाह—एषोऽनुगम इति ॥सू० २४९॥

अथ नयाभिधं चतुर्थमनुयोगद्वारमाह—

મૂલ્ય—સૈ કિં તં ણણ? સત્ત મૂલળયા પળળતા, તં જહા-
ળેગમે સંગહે વવહારે ઉજ્જુસુણ સદ્દે સમભિરૂઢે એવંભૂણ. તત્થ
ળેગેહિં માળેહિં, મિળદ્ધત્તિ ળેગમસ્સ ય નિરૂત્તી. સેસાણંપિ
નયાણં, લલ્લલ્લળમિળમો સુળહ વોચ્છં॥૧॥ સંગહિયપિંડિયત્થં,

चाहिये । इस प्रकार से सूत्र जब व्याख्या का विषयभूत बनता है,
तब सूत्र, सूत्रानुगम, सूत्रालापक निक्षेप, और सूत्रस्पर्शकनिर्युक्त्य-
नुगम ये सब युगपत् एक जगह मिल जाते हैं । उक्तं चापि ‘सुत्तं,
सुत्ताणुगमो’ इत्यादि इस प्रकार यह सूत्रस्पर्शकनिर्युक्त्यनुगम है ।
इसका निरूपण समाप्त होने पर निर्युक्त्यनुगम का प्रकरण समाप्त हो
जाता है और इसकी समाप्ति में अनुगम का कथन समाप्त हो जाता
है । इस प्रकार यहां तक भेद उपभेद सहित अनुगम का निरूपण
किया सू० ॥ २४९ ॥

આ પ્રમાણે સૂત્ર જ્યારે વ્યાખ્યાનો વિષયભૂત થાય છે, ત્યારે સૂત્ર,
સૂત્રાનુગમ, સૂત્રાલાપક નિક્ષેપ અને સૂત્ર સ્પર્શકનિર્યુક્ત્યનુગમ એ સર્વે યુગ
પત્ એક સ્થાને જ મળી જાય છે. ઉક્તચાપિ—‘સુત્તં સુત્તાણુગમો’ ઇત્યાદિ
આ પ્રમાણે આ સૂત્રસ્પર્શકનિર્યુક્ત્યનુગમ છે આ નિરૂપણ સમાપ્ત
થઈ જતાંજ નિર્યુક્ત્યનુગમ પ્રકરણ સમાપ્ત થાય છે, અને તેની સમાપ્તિ સાથે
અનુગમનું કથન પણ સમાપ્ત થાય છે આ પ્રમાણે અહીં સુધી ભેદ, ઉપભેદ
સહિત અનુગમનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે ॥ સૂત્ર-૨૪૯ ॥

संगहवयणं समासओ विंति । वच्चइ विणिच्छियत्थं, ववहारो-
 सववदव्वेसु ॥२॥ पच्चुप्पन्नग्गाही, उज्जुसुओ णयविहीमुणेयवो ।
 इच्छइ विसेसियतरं, पच्चुप्पणणे णओ सदो ॥३॥ वत्थूओ संक-
 मणं, होइ अत्थू नए समभिरूढे । वंजण अत्थ तदुभयं, एवं
 भूओ विसेसेइ ॥४॥ णायंमि णिणिहयव्वं, अणिणिहयव्वंमि चेव
 अत्थंमि । जइयव्वमेव इइ जो उवएसो सो नओ नाम ॥५॥
 सव्वेसिंपि नयाणं, बहुविहवत्तव्वयं निसामित्ता । तं सव्वनय-
 विसुद्धं, जं चरणगुणट्ठिओ साहू ॥६॥ से तं नए । अणुओगद्वारा
 सम्मत्ता ॥सू० २५०॥

छाया—अथ कोऽसौ नयः?, सप्त मूलनयाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—नैगमः संग्रहो-
 व्यवहार ऋजुसूत्रः शब्दः समभिरूढः एवंभूतः । तत्र—नैकैर्मानैर्मिनोतीति नैगमस्य
 च निरुक्तिः । शेषाणामपि नयानां लक्षणमिदं शृणुत वक्ष्ये ॥१॥ संगृहीतपिण्डि-
 तार्थसंग्रहवचनं समासतो ब्रुवन्ति । व्रजति विनिश्चितार्थं व्यवहारः सर्वद्रव्येषु ॥२॥
 प्रत्युत्पन्नग्राही ऋजुसूत्रो नयविधिर्ज्ञेयः । इच्छति विशेषिततरं प्रत्युत्पन्नं नयः
 शब्दः ॥३॥ वस्तुनः संक्रमणं भवति अवस्तु नये समभिरूढे । व्यञ्जनार्थतदुभयम्
 एवंभूतो विशेषयति ॥४॥ ज्ञाते ग्रहीतव्ये अग्रहीतव्ये चैव अर्थे । यतितव्यमेव
 इति यः उपदेशः स नयो नाम ॥५॥ सर्वेषामपि नयानां बहुविधवक्तव्यकं निश-
 म्य । तत् सर्वनयविशुद्धं यच्चरणगुणस्थितः साधुः ॥६॥ स एष नयः । अनुयोग-
 द्वाराणि समाप्तानि । सू० २५०॥

टीका—अथ कोऽसौ नयः? इति शिष्यप्रश्नः । उत्तरयति—सप्तमूलनयाः

अथ सूत्रकार नय नाम के चौथे अनुयोगद्वार का कथन करते हैं—
 'से किं तं णए' इत्यादि ।

शब्दार्थ—शिष्य पूछता है कि—हे भदन्त ! (से किं तं णए) वह
 पूर्वप्रक्रान्त नय क्या है ?

इये सूत्रकार नय नामना योथा अनुयोगद्वारनुं कथन करे छे

(से किं तं णए) इत्यादि

टीका—शिष्य प्रश्न करे छे के डे डे भदन्त ! (से किं तं णए) ते पूर्व
 प्रक्रान्त नय शु छे ?

પ્રજ્ઞાઃ, મૂલત્વં ચૈવામુત્તરભેદાપેક્ષયા વોધ્યમ્ । તે મૂલનયાથ નૈગમસંગ્રહાદયો વોધ્યાઃ । તત્ર નૈગમં વ્યાખ્યાનુમાદ-‘જેમેહિં માણેહિં’ ઇત્યાદિ । નૈકૈઃ-ન એકાનિ નૈકાનિ-પ્રચુરાણિ તૈસ્તયાભૂતૈઃ માનૈઃ=મહાસત્તાસામાન્યવિશેષાદિજ્ઞાનૈર્મિનાંતિ= પરિચ્છિન્નત્તિ વસ્તુનીતિ નૈગમઃ, ઇતીયં નૈગમસ્ય નિરુક્તિર્વોધ્યા । અથવા-નિગમાઃ= ‘લોકે વસામિ તિર્યગ્લોકેવસામિ’ ઇત્યાદયઃ પૂર્વોક્તા एव वहवः परिच्छेदास्तेषु भवो नैगम इत्यपि नैगमशब्दस्य व्युत्पत्तिर्विज्ञेया । शेषाणाम्=इतोऽवशिष्टानामपि नयानां लक्षणमिदं शृणुत, यदहं वक्ष्ये ॥१॥ अथ प्रतिज्ञातमेव वक्तुमुपक्रमते- ‘संगहिय’ इत्यादि । तीर्थहरगणवरादयो हि संगृहीतविण्डितार्थं सम्यग् गृहीताः=

ઉત્તર--(સત્ત મૂલનયા પળ્લન્તા) સાત મૂલનય કહે જાયે હેં । इनमें मूलरूपता उत्तरभेदों की अपेक्षा जानना चाहिये । (तं जहा) वे सात-मूल नय ये हैं । (जोगमे, संगहे, वचहारे, उज्जुसुए, सहे, समभिरुहे, एवंभूए) नैगम, संग्रह व्यवहार, ऋजुसूत्र, शब्दसमभिरुह, और एवं भूत । जो नय (तत्त्व जोगेहिं माणेहिं मिणइति जोगमस्स य निरुत्ती) वस्तुनि नैकैः मानैः मिनोति इति नैगमः’ इस निरुक्ति के अनुसार महासत्ता, सामान्य एवं विशेष आदि प्रचुर ज्ञानों द्वारा वस्तु का परिच्छेद करता है, वह नैगम नय है । अथवा ‘लोकें वसामि, तिर्यग्लोके वसामि’ इत्यादि पूर्वोक्त जो परिच्छेद हैं-उनका नाम निगम है । इन निगमों में जो नय होता है, वह नैगमनय है । यह भी नैगम शब्द की व्युत्पत्ति है । (सेसाणं पि नयाणं लक्षणमिणमोसुणह वोच्छं) इसके बाद जो और छह नय बाकी हैं, उनके इस लक्षण को सुनो-मैं

ઉત્તર--(સત્ત મૂલનયા પળ્લન્તા) સાત મૂલનયો કહેવામાં આવેલ છે. આ સર્વમાં મૂલરૂપતા ઉત્તરભેદોની અપેક્ષાએ જાણવી જોઈએ. (ત જહા) તે સાત મૂલ નયો આ પ્રમાણે છે. (જોગમે, સંગહે, વચહારે, ઉજ્જુસુએ, સહે, સમભિરુહે એવંભૂએ) નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, ઋજુ સૂત્ર, શબ્દસમભિરુહ અને એવંભૂત એ નય (તત્ત્વ જોગેહિં માણેહિં મિણઇતિ જોગમસ્સ ય નિરુત્તી) ‘વસ્તુનિ નૈકૈઃ માનૈ મિનોતિ ઇતિ નૈગમ’ આ નિરુક્તિ મુજબ મહાસત્તા, સામાન્ય એવં વિશેષ આદિ પ્રચુર જ્ઞાનો વડે વસ્તુપરિચ્છેદ કરે છે, તે નૈગમ નય છે. અથવા ‘લોકે વસામિ’ તિર્યગ્લોકે વસામિ’ ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત એ પરિચ્છેદ છે, તેનું નામ નૈગમ છે આ નિગમોમાં એ નય હોય છે તે નૈગમનય છે. આ પણ નૈગમ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ છે (સેસાણં પિ નયાણ લક્ષણમિણમોસુ-ણહવોચ્છં) ત્યારબાદ એ બીજાં ૬ નામો શેષ છે, તેમના લક્ષણો હું કહું

ઉપાત્તઃ, અતएव विण्डितः=एकजातिमापन्नोऽर्थो विषयो यरग तत्तथाभूतं संग्रह-
वचनं-संग्रहस्य वचनं समासतः=संक्षेपतो ब्रुवन्ति । अयं भावः-संग्रहनयो हि
सामान्यमेव इच्छति न तु विशेषान्, अत एव संग्रहस्य वचनं संगृहीतसामान्यार्थ-
मेव भवति । तत एव संगृहाति=सामान्यरूपतया सर्वं पदार्थं' क्रोडीकुरुते इति
संग्रहस्य व्युत्पत्तिरुक्तेति । तथा-व्यवहारो नयः सर्वद्रव्येषु=सकलद्रव्यविषये विनि-
श्चयात् निःशब्द आधिक्ये, चयनं चयः=पिण्डीभवनम्-अधिकश्चयो निश्चयः=
सामान्यं, विगतो निश्चयो विनिश्चयः=सामान्याभावः, तदर्थं=तन्निमित्तं व्रजति=

उसे कहता हूं । (संग्रहियविण्डित्यं संग्रहवचनं समासओ विति,
वचचइ, विणिच्छित्यत्वं व्यवहारो सर्वद्रव्येषु) सम्यक् गृहीत अतएव
एक जाति को प्राप्त ऐसा अर्थ-विषय है, जिसका ऐसा संग्रह का वचन
है इस प्रकार तीर्थंकर गणधर आदि संक्षेप से कहते हैं । इसका तात्पर्य
यह है कि-‘संग्रहनय, सामान्य को ही विषय करता है । विशेषों को
नहीं । इसलिये संगृहीत सामान्य विषयवाला ही संग्रह का वचन होता
है । इसलिये ‘सामान्यरूपतया सर्वं पदार्थं संगृहाति-क्रोडीकरोति
इति संग्रहः’ यह संग्रह की व्युत्पत्ति कही गई है । तथा व्यवहारनय
सर्वद्रव्यों के विषय में विनिश्चय के निमित्त प्रवृत्त होता है । विनि-
श्चय शब्द का अर्थ सामान्याभाव होता है । यह इस प्रकार से-यहां
‘निः’ शब्द का अर्थ आधिक्य है और चय का अर्थ पिण्डीभवन एक
रूप होना है । इस प्रकार अधिक जो चय है वह निश्चय अर्थात् सामान्य
है क्योंकि सामान्य ही विशेषरूपों की ओर उदासीनता रखकर अधिक

છું તે સાંભળો।-(સંગ્રહિય વિણ્ડિત્ય સંગ્રહવચન સમાસઓ વિતિ વચ્ચઈ, વિણિચ્છિત્ય
ત્ય વવહારો સર્વદ્રવ્યેસુ) સમ્યક્ ગૃહીત અતએવ એક જાતિને પ્રાપ્ત એવો
અર્થ-વિષય છે. જેનો એવું સંગ્રહનું વચન છે, આ પ્રમાણે તીર્થંકર ગણધર
વગેરે સંક્ષેપમાં કહે છે, આનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે ‘સંગ્રહ નય સામા-
ન્યને જ વિષય બનાવે છે. વિશેષોને નહિ એથી સંગ્રહીત સામાન્ય વિષય
યુક્ત જ સંગ્રહનું વચન હોય છે. એટલા માટે ‘સામાન્યરૂપતયા સર્વં પદાર્થં
સંગ્રહાતિ-ક્રોડી કરોતિ ઇતિ સંગ્રહઃ’ આ સંગ્રહની વ્યુત્પત્તિ છે તથા વ્યવ-
હાર નય સર્વ દ્રવ્યોના વિષયમાં વિનિશ્ચય નિમિત્તે પ્રવૃત્ત થાય છે. વિનિ-
શ્ચય શબ્દનો અર્થ સામાન્યાભાવ હોય છે આ પ્રમાણે અહીં ‘નિ.’ શબ્દનો
અર્થ આધિક્ય છે અને ‘ચય’ નો અર્થ પિંડીભવન એકરૂપ થવું છે. આ
પ્રમાણે અવિઠ જે ચય છે તે નિશ્ચય એટલે કે સામાન્ય જ છે કેમકે સામાન્ય
જ વિશેષ રૂપોપ્રત્યે ઉદાસીનતા રાખીને અધિક ચય કરે છે. ‘વિ’ નો અર્થ વિગત

प्रवर्तते । सर्वद्रव्यविषये सामान्याभावायैव व्यवहारनयः सर्वदा यतते । अयं भावः—लोके तावद्-घटादयो विशेषा एव प्रायो जलाहरणादिक्रियासु समुपयुज्यन्ते इति सर्वगोचरम्, न पुनस्तदतिरिक्तं सामान्यं तत्रोपयुज्यमानं दृश्यते, अतो व्यवहारनयो लोकव्यवहारानुपयोगित्वात् सामान्यं नेच्छति, अत एव लोकव्यवहारप्रधानोऽयं नय उच्यते इति भावः । अथवा—व्यवहारनयः सर्वद्रव्येषु=सर्वद्रव्यविषयेषु विनिश्चयार्थ-विशेषेण निश्चयो विनिश्चयः—आगोपालाङ्गनासमस्तजनावबोधः तदर्थं=तन्निमित्तं व्रजति=प्रवर्तते । अयं भावः—घटादिसमस्तपदार्थेषु

चय करता है । 'वि' का अर्थ विगत होता है । इस प्रकार विगत निश्चय का तात्पर्य हुआ सामान्य का अभाव । इसके निमित्त इस नय की प्रवृत्ति होती है । सर्वद्रव्यों के विषय में सामान्य का अभाव आपादन करने के लिये ही यह प्रयत्नशील रहा करता है । यह नय यह कहता है—किं लौकिक व्यवहार में उपयोगी घटादिक विशेष ही होते हैं । क्योंकि इनके द्वारा ही जलाहरण (जललाना) आदि क्रियाएँ निष्पन्न होती हैं । लोक में यह बात सर्वजन गोचर है । इसमें किसी को भी—विरोध नहीं है । अतः विशेषों से व्यतिरिक्त सामान्य का लोक व्यवहार में कोई अस्तित्व साचित नहीं होता । इसलिये व्यवहारनय लोक व्यवहार में अनुपयोगी होने के कारण सामान्य को स्वीकार नहीं करता । इसलिये लोक व्यवहार है, प्रधान जिसमें ऐसा यह नय कहा जाता है । अथवा—व्यवहार नय सर्व द्रव्यों के विषय में विशेषरूप से निश्चय करने के निमित्त प्रवृत्त होता है, ऐसा भी अर्थ 'विनिश्चयार्थ' का होता है ।

હોય છે. આ પ્રમાણે વિગત નિશ્ચયનું તાત્પર્ય થયું—સામાન્યાભાવ એના નિમિત્તે આ નયની પ્રવૃત્તિ થાય છે. સર્વ દ્રવ્યોના વિષયમાં સામાન્યનો અભાવ આપાદન કરવા માટે જ આ પ્રયત્નશીલ રહ્યાં કરે છે. આ નય આ પ્રમાણે કહે છે કે લૌકિક વ્યવહારમાં ઉપયોગી ઘટાદિક વિશેષ જ હોય છે. કેમકે એમના વડે જ જલાહરણ (પાણી લાવવું) વગેરે ક્રિયાઓ નિષ્પન્ન થાય છે. લોકમાં આ વાત સર્વજન ગોચર છે. આમાં કોઈને પણ કોઈપણ જાતનો વાંધો નથી અથવા વિશેષોથી વ્યતિરિક્ત સામાન્યનું લોકવ્યવહારમાં કોઈ પણ પ્રકારનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ થતું નથી. એથી વ્યવહારનય લોકવ્યવહારમાં અનુપયોગી હોવાથી સામાન્યને સ્વીકારતો નથી. એથી, લોકવ્યવહાર છે, પ્રધાન જેમાં એવો આ નય કહેવાય છે. અથવા વ્યવહારનય સર્વ દ્રવ્યોના વિષયોમાં વિશેષ રૂપમાં નિશ્ચય કરવા નિમિત્તે પ્રવૃત્ત થાય છે. આ જાતનો અર્થ પણ 'વિ' નિશ્ચયાર્થ નો થાય છે. આનો ભાવ આ પ્રમાણે છે કે ઘટાદિક જે

પ્રત્યેકં પञ्चवर्णं द्विगन्धं पञ्चरसतटस्पर्शं च यद्यपि निश्चयेन भवति, तथापि गोपालाङ्गनादीनां सर्वत्र तद्विनिश्चयो न भवति, अपि तु यत्र कचिदेकस्मिन् स्थले कालनीलवर्णादीनां विनिश्चयो भवति । यत्रैवैषાં વિનિશ્ચયો મત્તિ, તમેવાસૌ નયઃ સત્ત્વેન પ્રતિપદ્યતે, નાતિરિક્તાન્, તયાવિધલોકવ્યવહારપરત્વાદિધિ । તથા-ઋજુમૂત્રો નયવિધિઃ પ્રત્યુત્પન્નગ્રાહી-તાપ્રત્યુત્પન્નં પ્રત્યુત્પન્નમૂ-વર્તમાનકાલ-ભાવીત્યર્થઃ, તદ્ બ્રહ્મીતું શીઘ્રમરયેતિ તથા-જ્ઞેયઃ । અયં ભાવઃ-અતીતાનાગતા-મ્યુપગમરૂપકુટિલતાપરિહારેણ ઋજુ=અકુટિલં વર્તમાનકાલિકં વસ્તુ સૂત્રયતિ=

હસકા ભાવ યહ હૈ કિ-ઘટાદિક જો પદાર્થ હૈં ઉનમૈં પ્રત્યેક મૈં નિશ્ચય સૈં પાંચવર્ણ, દો ગંધ, પાંચરસ ઓર આઠ સ્પર્શ એ ૨૦ ગુણ હોતે હૈં । તૌં મીં ગોપાલાંગના આદિ સાધારણ જનોં કો હસ ઘાત કા સર્વત્ર નિશ્ચય નહીં હોતા હૈ । કિન્તુ કહીં એક સ્થલ મૈં હીં હન્હેં કાલે નીલ-વર્ણ આદિ કા નિશ્ચય હોતા હૈ । જદાં પર હન કા વિનિશ્ચય હોતા હૈ—વ્યવહારનય ઉસે હીં વહાં સત્ રૂપ સૈં અંગીકાર કર લેતા હૈ-અતિ-રિક્તોં કો નહીં । ક્યૌંકિ યહ નય હસી પ્રકાર કૈ લોકવ્યવહાર મૈં તત્પર હોતા હૈ । તથા-(પચ્ચુપ્પન્નગ્રાહી ઉજ્જુલુઓ જયવિહી મુણેયવ્વો । હચ્છહ વિસેમિયતરં પચ્ચુપ્પણં જઓ સહો) ‘ઋજુમૂત્ર નયવિધિ પ્રત્યુત્પન્નગ્રાહી હોતા હૈ । પ્રત્યુત્પન્ન ગ્રાહી કા તાત્પર્ય વર્તમાનકાલ ભાવી પર્યાય કો ગ્રહણ કરને કા જિહ્વકા સ્વભાવ હૈ, એસા હૈ । હસકા ભાવ યહ હૈ-કિ-‘અતીત અનાગત પર્યાય કો માનના યહ એક પ્રકાર કો કુટિલતા હૈ । હસ કુટિલતા કો નહીં માનકર કેવલ વર્તમાન ક્ષણવર્તી

પદાર્થો છે, તેમાથી દરેકે દરેકમાં નિશ્ચયથી પાંચ વર્ણો, બે ગંધ, પાંચરસો અને આઠ સ્પર્શ આ બધા ૨૦ ગુણો હોય છે છતાંએ ગોપાલાંગનાદિ સાધારણ જનોને આ વાતનો સર્વત્ર નિશ્ચય હોતો નથી, પરંતુ કોઈ એક સ્થાનમાં જ તેમને સ્યામ, નીલ વગેરે વર્ણનો નિશ્ચય હોય છે. જ્યાં એમનો વિનિશ્ચય હોય છે, વ્યવહારનય તેને જ ત્યાં સત્ રૂપથી અંગીકાર કરી લે છે, બીજાએને નહિ. કેમકે આ નય આ જાનતા લોકવ્યવહારમાં તત્પર હોય છે તથા (પચ્ચુપ્પન્નગ્રાહી ઉજ્જુમુઓ જયવિહી મુણેયવ્વો હચ્છહ વિસેસિયતરં પચ્ચુપ્પણં જઓ સહો) ઋજુ સૂત્રનય વિધિ પ્રત્યુત્પન્નગ્રાહી હોય છે પ્રત્યુત્પન્નગ્રાહીતુ તાત્પર્ય વર્તમાનકાળ, ભાવી પર્યાયને ગ્રહણ કરવાનો જેનો સ્વભાવ છે, એવું થાય છે. આનો ભાવ આ પ્રમાણે છે કે ‘અતીત અનાગત પર્યાયને માનવું આ એક પ્રકારની કુટિલતા છે. આ કુટિલતાને નહિ માનતા

મમયતિ-અભ્યુપગમ્ છતિ સ્વીકરોતીતિ ઋજુસૂત્રઃ, અતીતાનામતયો વિનષ્ટાનુત્પન્નત્વેનાસત્ત્વાત્ । અગદ્ભ્યુપગમ્ એવ કુટિલતા । વર્તમાનકાલિકવસ્તુન એવ સૂત્ર-
ણાત્-સ્વીકરણાદયમ્ ઋજુસૂત્રમ્ ઇત્યુચ્યતે ઇતિ માનઃ । અથવા-ઋજુશ્રુત ઇતિચ્છાયા ।
ઋજુ=અકુટિલં શ્રુતમસ્યેતિ ત્રિમદ્ઃ । ઇતરજ્ઞાનૈર્મુખ્યતયા તથાવિધપરોપકારાસાધ-
નાદયં નય એકં શ્રુતજ્ઞાનમેવેચ્છતીત્યર્થઃ । ઉક્તં ચ-

“સુચનાણે ય નિરુત્તં, કેવલે તયર્ણતરં ।

અપ્પણો ય પરેસિં ચ, જમ્હા તં પરિભાવગં” ॥

છાયા—શ્રુતજ્ઞાનૈ ચ નિરુત્તં, કેવલે તદનન્તરમ્ ।

આત્મનશ્ચ પરેવાં ચ, યસ્માત્તત્ત્વ પરિભાવકમ્ ॥૩૬૧॥

પર્યાય કો કહનેવાલા-માનનેવાલા યહ નય હોતા હૈ । ઋજુ' સૂત્રયતીતિ ઋજુસૂત્રઃ' ऐसी यह व्युत्पत्ति है । અતીત ઓર અનાગત એ દોનોં અવસ્થાઓ ક્રમશઃ વિનષ્ટ ઓર અનુત્પન્ન હોને કે કારણ અસત્ રૂપ હોતી હૈ । અસત્ કા અભ્યુપગમ યહી કુટિલતા હૈ । હમ્ કુટિલતા કા પરિહાર કરકે કેવલ વર્તમાનકાલિક વસ્તુ કો હી યદ્ સ્વીકાર કરતા હૈ-હમ્ લિયે હમ્કા નામ ઋજુસૂત્ર ऐसा पडा है । અથવા 'ઉજ્જુસુઓ' કી સંસ્કૃત છાયા 'ઋજુશ્રુત' ऐसी भी होती है । જિયકા શ્રુત-ઋજુ-મરલ-અકુટિલ હૈ, ऐसा हम्का अर्थ है । ઇતરજ્ઞાનોં સે મુખ્યપને તથાવિધ પરોપકાર કા સાધન નહીં હોતા હૈ, जैसा कि श्रुतज्ञान से होता है । હમ્ લિયે યહ નય એક શ્રુતજ્ઞાન કો હી માનતા હૈ । ઉક્તં ચ 'સુચનાણે ય નિરુત્તં કેવલે તયર્ણતરં' । અપ્પણો ય પરેસિં ચ જમ્હા તં પરિભાવગં' ।

इकत वर्तमान क्षणवर्ती पर्यायने कडेनार माननार आ नय डोय छे. 'ऋजुं सूत्रयतीति ऋजुसूत्रः' ऐवी ते व्युत्पत्ति छे अतीत अने अनागत ऐयो अन्ने अवस्थाओ क्रमशः विनष्ट अने अनुत्पन्न डोवा भदल असत् रूप डोय छे. असत् अभ्युपगम न कुटिलता छे. आ कुटिलताने परिहार करीने इकत वर्तमान कालिक वस्तुने ते स्वीकार करे छे ऐथी अनुं नाम ऋजु सूत्र ऐवुं छे. अथवा 'उज्जुसुओ' नी संस्कृत छाया 'ऋजुश्रुत' ऐवी पणु थाय छे ऐवुं श्रुत ऋजु-मरल अकुटिल छे ऐवो ऐने अर्थ छे इतर ज्ञानेथी मुख्यतया तथाविध परोपकारनुं साधन थतुं नथी, ऐवुं के श्रुतज्ञानथी थाय छे, ऐथी आ नय ओक श्रुतज्ञानने न माने छे 'सुचनाणै य निरुतं केवले तयर्णतरं । अप्पणो य परेसिं च जमहा तं परिभावगं' ऐडी 'परिभावक' शब्दने

પરિભાવકં-પ્રતિબોધકમિત્યર્થઃ । અયં નયો વર્તમાનકાલિકમપિ સ્વકીયમેવ પદાર્થમિચ્છતિ, ન પરકીયમ્ । પરકીયસ્ય સ્વાભિમતકાર્યાસાધકત્વે નૈતન્મતે-વસ્તુતોઽસત્ત્વાદિતિ । તથા ચાયં નયો ધિમિન્નલિઙ્ગવચનૈઃ શબ્દૈરેકમપિ વસ્ત્વમિ-ધીયતે इति प्रतिजानीते । यथा-तटरतटी तटम् इत्यादि । गुरुगुरव इत्यादि च । तथा-चायम्-इन्द्रादेर्नामस्थापनादिभेदानपि प्रतिपद्यते इति भावः । सम्प्रति शब्दनय उच्यते-‘इच्छइ’ इत्यादिना । शब्दो नयो हि प्रत्युत्पन्न=वर्तमानकालिक-मपि पदार्थम् ऋजुसूत्रापेक्षया विशेषिततरम् इच्छति । अयं भावः-शब्दते=

यहां ‘परिभावक’ शब्द का अर्थ प्रतिबोधक है । यह नय यद्यपि वर्त-मानकालिक पदार्थ को ही वास्तविक पदार्थ मानता है । परन्तु फिर भी जो अपना है उसे ही वास्तविक पदार्थ नहीं मानता । क्योंकि वह स्वाभिमत कार्य का साधक नहीं होता है । इसलिये स्वाभिमतकार्य का असाधक होने के कारण इस नय के मत में वह वस्तुतः असत् रूप हैं । तथा-यह नय भिन्न २ लिङ्गोंवाले, भिन्न २ वचनोंवाले शब्दों द्वारा एक ही वस्तु कही जाती है ऐसा मानता है । जैसे—‘तटः, तटी, तटम्’ ये शब्द भिन्न २ लिङ्गवाले हैं-परन्तु इनका वाच्यार्थ केवल एक तीररूप पदार्थ है । इसी प्रकार ‘गुरुः गुरवः’ ये शब्द भिन्न २ वचन वाले हैं, परन्तु इनका अर्थ एक गुरुरूप पदार्थ हैं-ऐसी इस नय की मान्यता है । इन्द्रादिक का नाम, स्थापना आदिरूप जो न्यास होता है उस न्यास को भी यह मानता है । ऋजु सूत्रनय की अपेक्षा शब्द-

અર્થ પ્રતિબોધક છે આ નય જો કે વર્તમાનકાલિક પદાર્થને જ વાસ્તવિક પદાર્થ માને છે, પણ છતાંજે જે આપણુ છે તેને જ વાસ્તવિક પદાર્થ માને છે, અને પરકીયને વાસ્તવિક પદાર્થ માનતો નથી. કેમકે તે સ્વાભિમત કાર્યનો અસાધક હોવા બદલ આ નયના મત મુજબ તે વસ્તુતઃ અસત્ રૂપ છે. તથા આ નય ભિન્ન ભિન્ન લિંગોવાળા ભિન્ન-ભિન્ન વચનોવાળા શબ્દો વડે એકજ વસ્તુ કહેવામાં આવી છે, આમ માને છે. જેમ ‘તટઃ તટી, તટમ્’ આ શબ્દો ભિન્ન, ભિન્ન લિંગવાળા છે. પરંતુ એમનો વાચ્યાર્થ ફક્ત એક તીર પદાર્થ જ છે. આ પ્રમાણે ‘ગુરુ ગુરવઃ’ આ શબ્દો ભિન્ન વચનોવાળા છે, પરંતુ એમનો એક ગુરુ રૂપ પદાર્થ છે, એવી નયની માન્યતા છે. ‘ઇન્દ્રાદિકતુ’ નામ સ્થાપના આદિ રૂપ જે ન્યાસ હોય છે. તે ન્યાસને પણ આ નય માને છે. ઋજુસૂત્ર ની અપેક્ષા શબ્દ નય સૂક્ષ્મ નયની અપેક્ષા શબ્દનય પદાર્થને વિશેષિતતર માને છે. કેમકે ઋજુસૂત્ર વિષય-યુક્ત કહેવામાં આવેલ છે જો કે શબ્દ નયનો વિષયપણુ વર્તમાન

અભિધીયતે વસ્ત્વનેનેતિ શબ્દઃ ઇતિ શબ્દસ્ય વ્યુત્પત્તિઃ । યો નયો હિ તમેવ ગુણીભૂતમર્થં મુખ્યતયાઽભ્યુપગચ્છતિ સ નયોઽપ્યુપચારાચ્છબ્દ ઇત્યુચ્યતે ।

નય પદાર્થ' કો વિશેષિતતર કરકે માનતા હૈ । ક્યોંકિ ઋજુસૂત્ર કી અપેક્ષા શબ્દનય સૂક્ષ્મ વિષયવાલા કહા ગયા હૈ । યદ્યપિ શબ્દનય કા વિષય મી વર્તમાન કાલવર્તી' પદાર્થ' હી હૈ-ફિર મી હમમેં યહ ફર્ક' હૈ કિ જિસ પ્રકાર ઋજુમૂત્રનય મિન્ન ૨ લિંગવાલે ઓર મિન્ન ૨ વચન વાલે પદાર્થો' કા વાચ્યાર્થ' એક માનતા હૈ, ઉસ પ્રકાર સે યહ નહીં માનતા । ઠસકી તો એસી માન્યતા હૈ કિ જિન શબ્દો' કા લિંગ મિન્ન હૈ, વચન મિન્ન હૈ ઉનકા વાચ્યાર્થ' મી જિન્ન હૈ । શબ્દવતે વસ્તુ અનેન ઇતિ શબ્દઃ' એસી શબ્દ કી વ્યુત્પત્તિ હૈ । નય કો શબ્દ રૂપ માનને કા કારણ યહ હૈ કિ વસ્તુ શબ્દ કે દ્વારા કહી જાતી હૈ । ઓર બુદ્ધિ ઉસી અર્થ કો મુખ્યરૂપ સે માન લેતી હૈ । અતઃ શબ્દ જન્ય યહ બુદ્ધિ ઉપચાર સે શબ્દ કહ દી ગઈ હૈ । યહ બુદ્ધિ યહ વિચાર કરતી હૈ કિ જૈસે તીનોં કાલો મેં સૂત્રરૂપ એકવસ્તુ નહીં હૈ કિન્તુ વર્તમાન કાલસ્થિત હી એક માત્ર વસ્તુ કહલાતી હૈ, વૈસે હી મિન્ન ૨ લિંગ વચન આદિ સે યુક્ત શબ્દો' દ્વારા કહી જાનેવાલી વસ્તુ મી મિન્ન ૨ હી હૈ એસા માના જાના ચાહિસે । એસા વિચાર કર બુદ્ધિરૂપ નય લિંગ વચનાદિ કે ભેદ સે અર્થ મેં મી ભેદ માનને લગ જાતા હૈ । હસ પ્રકાર સે ઋજુ

કાળવર્તી' પદાર્થ' જ છે, છતાંએ આમાં આ જાતનો તક્ષવત છે કે જેમ ઋજુ સૂત્રનય લિન્ન લિન્ન લિંગવાળા અને લિન્ન લિન્ન વચનવાળા પદાર્થોનો વાચ્યાર્થ' એક માને છે, તેમ આ માનતો નથી. એની તો એવી માન્યતા છે કે જે શબ્દોનું લિંગ લિન્ન છે, વચન લિન્ન છે, તેમનો વાચ્યાર્થ' પણ લિન્ન છે. 'શબ્દવતે વસ્તુ અનેન ઇતિ શબ્દઃ' એવી શબ્દની વ્યુત્પત્તિ છે. નયને શબ્દ માનવાનું કારણ આ છે કે વસ્તુ શબ્દ વડેજ કહેવામાં આવે છે અને બુદ્ધિ તે અર્થને જ મુખ્ય રૂપમાં સ્વીકારી લે છે એથી શબ્દ જન્ય આ બુદ્ધિ ઉપચારથી શબ્દ કહેવામાં આવી છે. આ બુદ્ધિ આ પ્રમાણે વિચાર કરે છે કે જેમ ત્રણે કાળોમાં સૂત્ર રૂપ એક વસ્તુ નથી પરંતુ વર્તમાન કાળ સ્થિત વસ્તુ જ એક માત્ર વસ્તુ કહેવાય છે, તેમજ લિન્ન લિન્ન લિંગ, વચન આદિથી યુક્ત શબ્દો વડે કહેવામાં આવેલ વસ્તુ પણ લિન્ન લિન્ન જ છે, એવું માની લેવું જોઈએ. આમ વિચાર કરીને આ બુદ્ધિ રૂપ નય લિંગ વચનાદિના લેહથી અર્થમાં પણ ભેદ માનવા તૈયાર થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે ઋજુ સૂત્ર નયની

ઋજુસૂત્રાભ્યુપગમાપેક્ષયાઽયં વિશેષિતતરમિચ્છતિ । ઋજુસૂત્રો હિ—‘તટસ્તટી તટસ્’—
 इत्यादीन् भिन्नलिङ्गान् शब्दान् ‘गुरुगुरवः’ इत्यादीन् विभिन्नवचनांश्च शब्दानेका-
 भिव्येयत्वेनेच्छति । शब्दनयस्तु—एतान् भिन्नाभिधेयत्वेनेच्छति भिन्नलिङ्गवचन-
 त्वात्, स्त्री, पुरुषः, नपुंसकं, पुरुषः पुरुषा इति शब्दवत् । तथा चायं नयो नाम-
 स्थापनाद्रव्यरूपानिन्द्रान् नेच्छति, नामादीनामिन्द्रकार्यकरणाक्षमत्वात्, आकाश-
 कुसुमवत् । अस्य नयस्याभ्युपगमे पूर्वनयाऽभ्युपगमापेक्षयेदमेव विशेषिततरत्वं
 बोधाय । तथा चायम्—‘इन्द्रः शक्रः पुरन्दरः’ इत्यादीन् समागलिङ्गवचनान्,

સૂત્રનય કી અપેક્ષા ચહ નય અપને વાચ્યાર્થ કો વિશેષિતતર કરકે
 માનતા હૈ । ઋજુ સૂત્રનય—તટઃ તટી તટસ્્મ્ હન ભિન્ન ૨ લિંગવાલે શબ્દો
 કા તથા ‘ગુરુઃ ગુરવઃ’ હન ભિન્ન ૨ વચન વાલે શબ્દો કા વાચ્યાર્થ એક
 હી માનતા હૈ, તથ શબ્દનય ‘સ્ત્રી, પુરુષ, નપુંસકં’ પુરુષઃ પુરુષાઃ ’ હન
 વિભિન્ન લિંગ્ગ ઓર વચનવાલે શબ્દો કે જૈસા વિભિન્ન લિંગ્ગ ઓર વચન
 વાલે શબ્દો કે વાચ્યાર્થ કો ભિન્ન ૨ માનતા હૈ । એકવાચ્યાર્થરૂપ
 નહીં । તથા ચહ નય નામ સ્થાપના, ઓર દ્રવ્યરૂપ ઈન્દ્રો કો નહીં માનતા ।
 ક્યોંકિ આકાશકુસુમ કે જૈસા યે નામાદિક ઈન્દ્ર ભાવઈન્દ્ર કે કાર્ય
 કરને મેં અક્ષમ હૈં । ઋજુસૂત્રનય કી અપેક્ષા હસ નય દ્વારા સમ્મત
 પદાર્થ મૈં યદી વિશેષિતતરતમતા હૈ । હસ કથન સે ચહ વાત સ્પષ્ટ હો
 જાતી હૈ કિ—‘જય ચહ નય ભિન્ન, વચન યુક્ત શબ્દો કા વાચ્યાર્થ
 ભિન્ન ૨ માનતા હૈ, તથ જિન શબ્દો કા લિંગ એક હૈ, વચન એક હૈ

અપેક્ષા આ નય પોતાના વાચ્યાર્થને વિશેષિતતર કરીને માને છે. ઋજુ
 સૂત્ર નય ‘તટઃ તટી તટસ્મ્’ આ ભિન્ન ભિન્ન લિંગવાળા શબ્દોનો તથા ‘ગુરુઃ
 ગુરવઃ’ આ ભિન્ન ભિન્ન વચનવાળા શબ્દોનો વાચ્યાર્થ એક જ માને છે
 ત્યારે શબ્દ નય ‘સ્ત્રી, પુરુષ, નપુસકં’ પુરુષ, પુરુષા’ આ વિભિન્ન લિંગ,
 વચનવાળા શબ્દોની જેમ વિભિન્ન લિંગ અને વચનવાળા શબ્દોનો વાચ્યાર્થ
 ભિન્ન જિન્ન જ માને છે, એક વાચ્યાર્થ રૂપ નહીં. તથા આ નય નામ
 સ્થાપના અને દ્રવ્યરૂપ ઈન્દ્રને માનતો નથી કેમ કે આકાશ કુસુમની જેમ
 આ નામાદિક ઈન્દ્ર ભાવઈન્દ્રતા કાર્યને કરવામાં અક્ષમ છે. ઋજુ સૂત્રનયની
 અપેક્ષા આ નય વડે સમ્મત પદાર્થમાં એજ વિશેષિતતરતમતા છે આ કથનથી
 આ વાત સ્પષ્ટ થઈ જાય છે કે ‘ત્યારે આ નય ભિન્ન, વચન યુક્ત શબ્દોનો
 વાચ્યાર્થ ભિન્ન ભિન્ન માને છે, ત્યારે જે શબ્દોનું લિંગ એક જ છે, વચન

शब्दानेकाभिधेयत्वेनेच्छतीति । तथा-समभिरुद्धे नये=समभिरुद्धनयमते वस्तुनः= इन्द्रादेरन्यत्र शक्रादौ संक्रमणम् अवस्तु-अवास्तविकं भवतीति । अयं भावः= वाचकभेदेन भिन्नतया वाच्यविशेषान् समभिरोहति-समभिगच्छति प्रतिपद्यते यः स समभिरुद्धः इति समभिरुद्धस्य व्युत्पत्तिः । शब्दनयो हि इन्द्रशक्रपुरन्दरादि शब्दान् एकाभिधेयत्वेनेच्छति । समभिरुद्धनयस्तु तदपेक्षया विशुद्धतरत्वात्तान्

उन शब्दों के वाच्यार्थ में भिन्नता नहीं है । इस प्रकार 'इन्द्रः शक्रः पुरन्दरः' इन शब्दों का वाच्यार्थ एक ही है क्योंकि इन शब्दों में लिङ्ग और वचन की समानता है । (वत्थूओ संक्रमणं होइ अवत्थूनए समभिरुद्धे । वंजण अत्थ तदुभयं एवमूओ विसेसेइ) समभिरुद्धनय में इन्द्रादिरूप वस्तु का अन्यत्र-शक्रादि-में संक्रमण अवस्तु-अवास्तविक-होता है, ऐसी इस नय की मान्यता है । तात्पर्य इसका यह है कि शाब्दिक धर्म भेद के आधार पर अर्थभेद करनेवाली बुद्धि ही जब और भी आगे बढ़कर व्युत्पत्ति भेद का आश्रय लेने लग जाती है और ऐसा मानने पर कि 'वाचकभेदेन भिन्नतया वाच्यविशेषान् समभिरोहति इति समभिरुद्धः' जहां पर अनेक जुदे २ शब्दों का एक ही अर्थ मान लिया जाता है वहां पर भी वास्तव में उन सभी शब्दों का एक अर्थ नहीं हो सकता किन्तु जुदा २ ही अर्थ होता है । क्योंकि इस नय की व्युत्पत्ति ऐसी है । शब्दनय इन्द्र, शक्र, पुरन्दर, आदि शब्दों

એક છે, તે શબ્દોના વાચ્યાર્થમાં ભિન્નતા નથી. આ પ્રમાણે 'ઇન્દ્રઃ, શક્રઃ પુરન્દરઃ' આ શબ્દોના વાચ્યાર્થ એક જ છે. કેમકે આ શબ્દોમાં લિંગ અને વચનની સમાનતા છે. (વત્થૂઓ સંક્રમણ હોઈ અવત્થૂનએ સમભિરુદ્ધે. વંજણ અત્થ તદુભય એવમૂઓ વિસેસેઈ) સમભિરુદ્ધ નયમાં 'ઇન્દ્રાદિરૂપ વસ્તુનું' અન્યત્ર શક્રાદિમાં સંક્રમણ-અવસ્તુ-અવાસ્તવિક હોય છે, એવી આ નયની માન્યતા છે. તાત્પર્ય આનું આ પ્રમાણે છે કે શાબ્દિક ધર્મ ભેદના આધાર પર અર્થભેદ કરનારી બુદ્ધિ જ ન્યારે વધારે આગળ વધીને વ્યુત્પત્તિ ભેદના આશ્રયે રહેવા તત્પર થાય છે. અને આમ માન્યા પછી કે- 'વાચકભેદેન ભિન્નતયા વાચ્યવિશેષાન્ સમભિરોહતિ' इति स॒म॒भि॒रु॒द्धः' નયા અનેક ભિન્ન ભિન્ન શબ્દોનો એક જ અર્થ માનવામાં આવે છે ત્યાં પણ વાસ્તવમાં તે બધા શબ્દોનો એક જ અર્થ સંભવી શકે જ નહિ, પરંતુ ભિન્ન ભિન્ન અર્થ જ હોય છે કેમ કે આ નયની વ્યુત્પત્તિ એવી જ છે. શબ્દ નય ઇન્દ્ર, શક્ર, પુરન્દર વગેરે શબ્દોનો વાચ્યાર્થ એક ઇન્દ્રરૂપ

મિત્રાભિધેયત્વેનેચ્છતિ, તેવાં મિત્રપ્રવૃત્તિનિમિત્તત્વાત્, સુરમનુજાદિશબ્દવત્ । તથા હિન્દુતીતિ હિન્દુઃ, શક્નોતીતિ શકઃ, પુરં દારયતીતિ પુરન્દરઃ । इत्यादिषु परमैश्वर्यादीनि मित्रान्येव प्रवृत्तिनिमित्तानि । भिन्नप्रवृत्तिनिमित्तत्वे सत्यपि एकार्थत्वाऽभ्युपगमे घटपटादिशब्दानामप्येकार्थत्वमापन्नेत । इत्थं चातिप्रसङ्गः

કા વાચ્યાર્થ એક હિન્દુરૂપ પદાર્થ માનતા હૈ । પરન્તુ યહ નય યહ તર્ક કરતા હૈ કિ જવ લિજ્જાદિ કે ભેદ સે અર્થ ભેદ હોતા હૈ—તવ શબ્દભેદ સે ભી અર્થભેદ કયોં નહીં હોગા—અવશ્ય ૨ હોગા । હસીલિયે યહ નય શબ્દ કી અપેક્ષા વિશુદ્ધતરમાના ગયા હૈ । કયોંકિ શબ્દનય મેં તો શબ્દોં કી અપને અર્થ મેં પ્રવૃત્તિ કા નિમિત્ત હૈ હી નહીં ઓર હસ નય મેં હૈ, અતઃ પ્રવૃત્તિ કા નિમિત્ત જવ ભિન્ન ૨ હૈ તો, મનુજ આદિ શબ્દોં કે જૈસા ઉન શબ્દોં કા વાચ્યાર્થ ભી ભિન્ન ભિન્ન હી હૈ । એક કૈસે હો ? જૈસે હિન્દુતીતિ હિન્દુઃ—જો પરમૈશ્વર્ય કા અનુભવ કરતા હૈ, વહ હિન્દુ હૈ, ‘શક્નોતીતિ શકઃ’ જો શક્તિ શાલી હોતા હૈ, વહ શક હૈ, ‘પુરં દારયતીતિ પુરન્દરઃ’ જો પુર કો વિદારિત કરતા હૈ, વહ પુરન્દર હૈ, હસ પ્રતાર યહ નય હન હિન્દુ શક્રાદિ એકાર્થક શબ્દોં કા ભી વ્યુત્પત્તિ કે અનુસાર જુદા ૨ અર્થ કરતા હૈ । કયોંકિ યહાં પરમૈશ્વર્યાદિક પ્રવૃત્તિ કે નિમિત્ત ભિન્ન ૨ હી હૈ । શબ્દોં કી પ્રવૃત્તિ કે નિમિત્ત પરમૈશ્વર્યાદિક ભિન્ન ૨ હોને પર ભી યદિ હિન્દ્રાદિક

પદાર્થ માને છે. પરંતુ આ નય આ તર્ક કરે છે કે જ્યારે લિંગાદિ લેઢથી અર્થ લેઢ હોય છે. ત્યારે શબ્દ લેઢથી પણ અર્થ લેઢ કેમ નહીં હોય. ચોક્કસ યશે જ. એથી જ આ નય શબ્દનયની અપેક્ષાએ વિશુદ્ધતર માનવામાં આવે છે. કેમ કે શબ્દનયમાં તો શબ્દોની પોતાના અર્થમાં પ્રવૃત્તિનું નિમિત્ત છે જ નહિ અને આ નયમાં છે. એથી પ્રવૃત્તિનું નિમિત્ત જ્યારે ભિન્ન ભિન્ન છે ત્યારે મનુજ આદિ શબ્દોની જેમ તે શબ્દોનો વાચ્યાર્થ પણ ભિન્ન ભિન્ન જ છે. એ કેવી રીતે સંભવી શકે છે ? જેમ ‘હિન્દુતીતિ—હિન્દુઃ’ જે પરમૈશ્વર્યની અનુભૂતિ કરે છે, તે હિન્દુ છે ‘શક્નોતીતિ શક’ જે શક્તિશાલી હોય છે, તે શક છે ‘પુરં દારયતીતિ પુરન્દરઃ’ જે પુરને વિદારિત કરે છે તે પુરંદર છે. આ પ્રમાણે આ નય આ હિન્દુ શક્રાદિ એકાર્થક શબ્દોનો પણ વ્યુત્પત્તિ મુજબ ભિન્ન ભિન્ન જ અર્થ કરે છે કેમકે અહિયાં પરમૈશ્વર્યાદિક પ્રવૃત્તિના નિમિત્તો ભિન્ન ભિન્ન છે શબ્દોની પ્રવૃત્તિના નિમિત્તો પરમૈશ્વર્યાદિક ભિન્ન હોવા છતાંએ જે હિન્દ્રાદિ શબ્દોનો વાચ્યાર્થ એક જ માનવામાં આવે તો ઘટ—પટ

સમાપદ્યેત । શબ્દનયસ્ય વિશુદ્ધતરત્વાપાતાત્તન્નયમતેન ઇન્દ્રશક્રયોરેકાભિધેયત્વં સ્વીકૃત્ય પરમૈશ્વર્યરૂપસ્ય વસ્તુનઃ શકનલક્ષણે વસ્ત્વન્તરે સંક્રમણ ક્રિયતે, તદસ્ય નયસ્ય મતેનાસમ્ભવિત્વાદવરતુ । ન હિ ય એવ પરમૈશ્વર્યપર્યાયઃ સ એન શકનપર્યાયો ભવિતુમર્હતિ । અન્યથા તુ સર્વપર્યાયાણાં સાદ્ધર્મ્યમાપદ્યેત । इत्थं च समभिरूढनयः समानलिङ्गवचनान् इन्द्रशक्रपुरन्दरादिशब्दानपि भिन्नाभिधेयत्वेनैवेच्छतीति बोध्यमिति । एवंभૂતો नयस्तु व्यञ्जनार्थं तदुभयम्-व्यज्यतेऽर्थोऽनेनेति व्यञ्जनं शब्दः, अर्थः=शब्दप्रतिपाद्यरूपः, व्यञ्जनं च अर्थश्च व्यञ्जनार्थौ, तौ च तदुभयं चेति-

શબ્દાં કા વાચ્યાર્થ એક હી માના જાવે તો ઘટ પટ આદિ શબ્દોં કા ભી અર્થ એક હોને કા પ્રસંગ પ્રાપ્ત હો સકતા હૈ । શબ્દનય મેં વિશુદ્ધતરતા કા અભાવ હોને સે ઉસ નય કી માન્યતાનુસાર ઇન્દ્ર શક્ર હન દો શબ્દોં મેં એકાર્થવાચ્યતા સ્વીકાર કરકે પરમૈશ્વર્યરૂપ ઇન્દ્રવસ્તુ કા શકનલક્ષણ શક્ર, વસ્ત્વન્તર મેં સંક્રમણ કર લિયા જાતા હૈ, સો યહ સંક્રમણ હસ સમભિરૂઢ નય કી માન્યતા મેં અસંભવિત હોને સે અવાસ્તવિક હૈ । કયોંકિ જો પરમૈશ્વર્ય પર્યાય હૈ, વહી શકનપર્યાય નહીં હો સકતી । નહીં તો સમસ્ત પર્યાયો મેં એકત્વ આને સે સંકરતા કા પ્રસંગ પ્રાપ્ત હોગા । હસ પ્રકાર સમભિરૂઢનય સમાન લિંગ વચનવાલે ઇન્દ્ર, શક્ર પુરન્દર આદિ શબ્દોં કો ભી ભિન્ન ૨ અભિધેયવાલા માનતા હૈ । એસા જાનના ચાહિયે । એવંભૂતનય વ્યંજન અર્થ ઓર તદુભય હનકો નૈયત્યેન સ્થાપિત કરતા હૈ । વ્યંજન કા અર્થ 'વ્યજ્યતેઽર્થોઽનેન' હસ વ્યુત્પત્તિ કે અનુસાર શબ્દ હૈ । કયોંકિ શબ્દ

વગેરે શબ્દોનો પણ અર્થ એક થવાની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. શબ્દ નયમાં વિશુદ્ધતરતાનો અભાવ હોવાથી તે નયની માન્યતા મુજબ ઇન્દ્ર, શક્ર આ બે શબ્દોમાં એકાર્થ વાચ્યતા સ્વીકાર કરીને 'પરમૈશ્વર્ય' રૂપ ઇન્દ્ર વસ્તુનું શકન લક્ષણ શક્ર વસ્ત્વન્તરમાં સંક્રમણ કરી લેવામાં આવે છે. તે આ સંક્રમણ આ સમભિરૂઢ નયની માન્યતામાં અસંભવિત હોવાથી અવાસ્તવિક છે. કેમ કે જે પરમૈશ્વર્ય પર્યાય છે, તે જ શકન પર્યાયમાં હોઈ શકે જ નહિ, નહીંતર સમસ્ત પર્યાયોમાં એકત્વ આવવાથી સંકરતાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થશે. આ પ્રમાણે સમભિરૂઢ નય સમાન લિંગ, વચનવાળા ઇન્દ્ર, શક્ર, પુરન્દર આદિ શબ્દોની પણ ભિન્ન ભિન્ન અભિધેયવાળી માન્યતા છે. આમ બધાનું જોઈએ. એવંભૂત નય વ્યંજન અર્થ અને તદુભય એમને નૈયત્યેન સ્થાપિત કરે છે. વ્યંજનનો અર્થ- 'વ્યજ્યતેઽર્થોઽનેન' આ વ્યુત્પત્તિ મુજબ શબ્દ વડે જ અર્થ વ્યક્ત કરવામાં આવે છે. શબ્દ વડે જે પ્રતિપાદ્ય હોય છે, તે અર્થ કહેવાય

વ્યજ્ઞનાર્થ—તદુભયમ્, વિશેષયતિ—નૈયત્યેન રથાપયતિ—શબ્દમર્થેન અર્થ ચ શબ્દેન વિશેષયતીતિ યાવદિતિ ગાથાર્થઃ । યત્ક્રિયાવિશિષ્ટં વસ્તુ શબ્દેનોચ્યતે તામેવ ક્રિયાં કુર્વર્તીમ્ એવંભૂતમુચ્યતે, એવં=શબ્દેનોચ્યમાનં ચેષ્ટાક્રિયાદિકં પ્રકારં ભૂતં=પ્રાપ્તમિતિવ્યુત્પત્તેઃ । એવંભૂતવસ્તુપ્રતિપાદકો નયોઽપ્યુપચારાદેવમ્ભૂત ઉચ્યતે । અથવા—શબ્દેન યથેષ્ટાક્રિયાદિકઃ પ્રકાર ઉચ્યતે, તદ્વિશિષ્ટસ્યૈવ વસ્તુનોઽપ્યુપગમાત્ એવં શબ્દપ્રતિપાદ્યોઽત્ર ચેષ્ટાક્રિયાદિકઃ પ્રકારો વોદ્યઃ, તં ભૂતઃ=પ્રાપ્તો નય એવમ્ભૂતઃ । અત્રોપચારો નાશ્રીયતે । તદેવમ્ એવમ્ભૂતશબ્દસ્ય વ્યુત્પત્તિર્વોદ્યા ।

કે દ્વારા હી અર્થ વ્યક્ત ક્રિયા જાતા હૈ । શબ્દ દ્વારા જો પ્રતિપાદ્ય હોતા હૈ, વહ અર્થ કહલાતા હૈ । વ્યજ્ઞન ઓર અર્થ યે તદુભય શબ્દ સે લિયે ગયે હૈ । યહ નય શબ્દ કો અર્થ સે ઓર અર્થ કો શબ્દ કે સાથ વિશેષિત કરતા હૈ । યહો સામાન્યરૂપ મે ગાથા કા અર્થ હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ યહ નય હતની અધિક ગહરાઈ મેં પહુંચ કર શબ્દ કે અર્થ કા ઓર ઉસ અર્થ કો કહનેવાલે ઉસ શબ્દ કા વિચાર કરતા હૈ કિ ફિર હસકે આગે ઓર કોઈ કલ્પના ઉદ્ભવિત નહીં હોતી । તર્કના ફિર યહાં હાર માન જાતી હૈ—વહ કહતા હૈ કિ—‘યદિ વ્યુત્પત્તિ કે ભેદ સે ભેદ માના જા સકતા હૈ, તવ તો એસા મી માનનાં ચાહિયે—કિ ‘જવ વ્યુત્પત્તિ સિદ્ધઅર્થ ઘટિત હોતા હોં તમી ઉસ શબ્દ કા વહ અર્થ વાચ્યરૂપ સે સ્વીકાર કરના ચાહિયે તથા ઉસ શબ્દ કે દ્વારા ઉસ અર્થ કા પ્રતિપાદન કરના ચાહિયે । અન્યથા નહીં । યહી હસ ગાથા કા ભાવાર્થ હૈ । જિસ ક્રિયા વિશિષ્ટવસ્તુ શબ્દ કે દ્વારા પ્રતિપાદિત કી જાતી હૈ,

છે, વ્યજ્ઞન અને અર્થ એઓ તદુભય શબ્દ વડે ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે. આ નય શબ્દને અર્થથી અર્થને શબ્દની સાથે વિશેષિત કરે છે, એજ સામાન્ય રૂપથી ગાથાનો અર્થ છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે આ નય આટલી બધી ગંભીરતાથી શબ્દના અર્થ અને તે અર્થને કહેનાર શબ્દ વિષે વિચાર કરે છે કે પછી તે વિષે કોઈપણ ભાતની કલ્પના જ સંભવી શકે નહિ. તર્કણા પણ અહીં પરાજિત થઈ જાય છે. તે કહે છે કે ‘જો વ્યુત્પત્તિ ભેદથી ભેદ માની શકાય તો આ પ્રમાણે પણ માનવું જોઈએ કે ‘જ્યારે વ્યુત્પત્તિ સિદ્ધ અર્થ ઘટિત થતો હોય તો જ તે શબ્દનો તે અર્થ વાચ્યરૂપથી સ્વીકાર કરવો જોઈએ. તથા તે શબ્દ વડે તે અર્થનું પ્રતિપાદન કરવું જોઈએ. અન્યથા નહિ. એજ આ ગાથાનો ભાવાર્થ છે. જે ક્રિયા વિશિષ્ટ વસ્તુ શબ્દ વડે

अयं नयो घटते=योपिन्मस्तकाद्याखूढश्चेष्टते इति घटशब्दस्य प्रवृत्तिनिमित्तमनुरुध्य यदैवासौ योपिन्मस्तकाखूढतया जलाहरणचेष्टावान् भवति तदैवायं घट इति मनुते नान्यदा, तथा तथाविधचेष्टावत् एवास्य वाचको घटशब्दो भवति न तु तथाविध चेष्टामकुर्वतो वाचको भवतीति चापि मनुते । एवं चास्य नयस्य मतेन तथाविध चेष्टाया अभावे घटपदार्थे घटत्वं, घटशब्दे च घटपदार्थवाचकत्वं नास्तीति गाथा-

उस क्रिया को करती हुई वह वस्तु एवंभूत कही जानी है । क्योंकि वह वस्तु एवं शब्द से कहे गये हैं उस प्रकार के चेष्टा क्रिया आदि रूप प्रकार को भूत प्राप्त हो रही है । इसलिये वह एवंभूत है ऐसी एवंभूत की व्युत्पत्ति है । इस एवंभूत वस्तु का प्रतिपादक जो नय है, वह भी उपचार से एवंभूत कहलाता है । अथवा-शब्द से जो चेष्टा क्रियादिक प्रकार कहा जाता है, उस प्रकार से विशिष्ट ही वस्तु का इस नय में अभ्युपगम है । इस कारण 'एवं' शब्द द्वारा प्रतिपाद्य जो चेष्टा क्रियादिक प्रकार है, वह इस नय में लिया गया है अतः उस प्रकार को जो नय प्राप्त है, वह एवंभूत है । यहां उपचार का आश्रय नहीं लिया है । इस प्रकार से यह 'एवंभूत' शब्द की व्युत्पत्ति जाननी चाहिये । यह नय 'घटते इति घटः' इस व्युत्पत्ति के अनुसार ही घट को घट मानेगा अर्थात् जब वह स्त्री के सम्बन्ध पर रखा हुआ होगा और जलाद्याहरण क्रियाखूब चेष्टाशाली होगा, तभी वह घट शब्द की प्रवृत्ति के निमित्त को लेकर घट शब्द का वाच्य हो सकेगा,

प्रतिपादित करवामां आवे छे, ते कियाने करती ते वस्तु एवंभूत कडेवामां आवे छे. केम के ते वस्तुने शब्दथी कडेवामां आवेल छे. ते प्रकारना चेष्टा किया वगेरे इप प्रकारने भूत प्राप्त थछ रही छे. ओथी ते एवंभूत छे. ओवी एवंभूतनी व्युत्पत्ति छे. आ एवंभूत वस्तुने प्रतिपादक जे नय छे. तेने पणु उपचारथी एवंभूत कडेवामां आवे छे अथवा शब्दनी चेष्टा किय दिक प्रकार कडेवामां आवे छे ते प्रमाणे ज विशिष्ट वस्तुने. ज आ नयमां अभ्युपगम छे. आ कारणथी 'एवं' आ शब्द वडे प्रतिपाद्य जे चेष्टा कियादिक प्रकार छे, ते आ नयमां अकणु करवामा आवेल छे. ओथी ते प्रकारने जे नय प्राप्त करे छे, ते एवंभूत छे. अही उपचार'श्रय अकणु करवामां आवेल नथी. आ प्रमाणे आ 'एवंभूत' शब्दनी व्युत्पत्ति जणुवी जेछओ. आ नय 'घटते इति घटः' आ व्युत्पत्ति मुजम ज घटने घट मानशे ओटले के ज्यारे ते स्त्रीना भस्तक पर मूकेल दशे जलाद्याहरण कियारुप चेष्टाशाली दशे. ल्यारे ज ते घट शब्दनी प्रवृत्तिना निमित्तना आधारे घट शब्दने वाच्य

અભિપ્રાયઃ । इत्यमुक्ताः सप्त मूलन्याः । एषामुत्तरोत्तरभेदप्रभेदा अन्यतोऽवसेयाः ।
एते न्याः परस्पर निरपेक्षाः सन्तो दुर्न्या भवन्ति, परस्परं सापेक्षास्तु सुनया
इति । सर्वेषु सुनयैर्मिलितैः स्याद्वाद इत्यलमतिविस्तरेण । अत्र कश्चित् शङ्कते-
ननु य एते नया उक्तास्तेषां प्रस्तुतप्रकरणे किं प्रयोजनमिति चेदाह-प्रक्रान्तं

ऐसा यह मानना है । यदि वह घट कहीं दूसरी जगह रखा है, और
जलाद्याहरण क्रियारूप चेष्टા से शून્ય है तो वह इस नयकी दृष्टि में
घट नहीं कहलावेगा । तथा जब घट इस प्रकार की चेष्टા में
रत हो रहा होगा-तभी जाकर उसे घट शब्द 'घट' कहेगा-परन्तु जब
वह इस प्रकार की चेष्टા नहीं कर रहा होगा-तब उसका घट शब्द
वाचक नहीं होगा । ऐसी भी इस नय की मान्यता है । इस प्रकार इस
नय के मत से तथाविध चेष्टા के अभाव होने पर घटपदार्थ में घटत्व
और शब्द में घटपदार्थ वाचकत्व नहीं होता हैं, ऐसा इस गाथा का
अभिप्राय है । इस प्रकार से ये सात मूलनय कहे । इनके उत्तरोत्तर
भेद प्रभेद अन्य ग्रन्थों से जानना चाहिये । ये नय जब परस्पर निर-
पेक्ष रहा करते हैं, तब ये दुर्नय-नयाभास-कहे जाते हैं, और जब
ये परस्पर सापेक्षवाद से मुद्रित होते हैं, तब ये सुनय कहलाते हैं । इन
सब मिलित सुनयों से स्याद्वाद बनता है । यहां कोई शंका करता है कि
-‘जो नय यहां कहे गये हैं, उनका प्रस्तुत प्रकरण में क्या प्रयोजन है ?

થશે. આમ આ માને છે. જો તે ઘટ કોઈ બીજા સ્થાને મૂકવામાં આવેલ હોય
અને જલાદ્યાહરણ ક્રિયા રૂપ ચેષ્ટાથી શૂન્ય હોય તો તે આ નયની દૃષ્ટિમાં ઘટ
કહેવાશે નહિ. તથા જ્યારે ઘટ આ જાતની ચેષ્ટામાં રત થઈ રહેલ હશે ત્યારે
જ તેને ઘટ શબ્દ 'ઘટ' કહેશે, પરંતુ જ્યારે તે આ જાતની ચેષ્ટા કરતો નહીં
હોય ત્યારે તે ઘટ શબ્દ વાચક નહીં થશે. એવી પણ આ નયની માન્યતા
છે. આ પ્રમાણે આ નયના મત મુજબ તથાવિધ ચેષ્ટાનો અભાવ હોવાથી
ઘટ પદાર્થમાં ઘટત્વ અને ઘટ શબ્દમાં ઘટ પદાર્થ વાચકત્વ નહિ થાય, એવો
આ ગાથાનો અભિપ્રાય છે. આ પ્રમાણે આ સાત મૂલ નયો કહેવામાં આવ્યા
છે એમના ઉત્તરોત્તર ભેદ પ્રભેદ અન્ય ગ્રન્થોમાંથી જાણી લેવા જોઈએ. આ
નયો જ્યારે પરસ્પર નિરપેક્ષ રહે છે ત્યારે તેને દુર્નય-નયાભાસ કહેવામાં આવે
છે, અને જ્યારે એઓ પરસ્પર સાપેક્ષવાદથી મુદ્રિત થાય છે, ત્યારે એઓ
સુનય કહેવાય છે. આ સર્વે મિલિત સુનયોથી સ્યાદ્વાદ બને છે. અહીં કોઈ
શંકા કરે છે કે 'જો નય અહીં કહેવામાં આવ્યા છે પ્રસ્તુત પ્રકરણ સાથે
તેમનો શો સંબંધ છે ?

सामायिकाध्ययनं हि प्रथममुपक्रमेण उपक्रान्तं भवति, ततो निक्षेपेण यथासंभवं निक्षिप्यते, ततश्चानुगमेन अनुगम्यते, ततः पुनरेतद् नयैर्विचार्यते इति उपक्रान्त सामायिकाध्ययनस्य विचारणैव एषां प्रयोजनं बोध्यमिति । ननु यैषा सामायिकाध्ययनस्य नयैर्विचारणा क्रियते, सा विचारणा प्रतिसूत्रमभिप्रेता ? उत वा सर्वाध्ययनस्य ? यदि प्रथमः पक्षोऽभिमतस्तर्हि सोऽयुक्त एव, 'न नया समोयरंति इहं' इत्यनेन कालिकश्रुते प्रतिसूत्रं नयविचारस्य प्रतिषिद्धत्वात् । अथ द्वितीयः पक्षश्चेदभिमतस्तर्हि सोऽप्ययुक्त एव, यतः प्रागुपोद्घातनिर्युक्त्यनुगमे 'नए समोयार-

उत्तर—पूर्वप्रक्रान्त सामायिक अध्ययन सर्व प्रथम उपक्रम से उचक्रान्त होता है । इसका निक्षेप से यथासंभव वह निक्षिप्त होता है । बाद में अनुगम से वह अनुगम्य—(जानने योग्य) होता है । इसके बाद नयों से उसका विचार किया जाता है । इस प्रकार इनका प्रयोजन है, ऐसा जानना चाहिये ।

शंका—इन नयों से सामायिक अध्ययन की जो विचारणा की जाती है, सो क्या वह हरएक सूत्रकी की जाती है ? या सर्व अध्ययन की ? यदि प्रथमपक्ष को लेकर आप कहो कि—'हरएक सूत्र की नयों से विचारणा की जाती हैं—सो यह बात ठीक नहीं है क्योंकि 'न नया समोयरंति इहं' इस पाठ द्वारा यह पहिले ही स्पष्ट कर दिया गया है कि 'कालिकश्रुत में प्रतिसूत्र में नयविचार नहीं होता है । यदि द्वितीय पक्ष को लेकर आप कहो कि—'समस्त सामायिक अध्ययन का

उत्तरः—पूर्व प्रक्रान्त सामायिक अध्ययन सर्व प्रथम उपक्रमथी उपक्रान्त होय छे. जेना पछी निक्षेपथी यथासंभव ते निक्षिप्त होय छे. तयार बाद अनुगमथी ते अनुगम्य (जानुवा योग्य) होय छे. जेना पछी नयेना आधारे तेना विषे विचार करवामां आवे छे. आ प्रमाणे जेमना वडे उपक्रान्त सामायिक अध्ययननो विचार जेज जेमनु प्रयोजन छे, आम जणुबु जेधजे.

शंकाः—आ नयेथी सामायिक अध्ययननी जे विचारणा करवामां आवे छे, ते शुं दरेके दरेक सूत्रनी करवामां आवे छे ? अथवा अध्ययननी ? जे प्रथम पक्षना आधारे तमे कहे के 'दरेक सूत्रनी नयेना आधारे विचारणा करवामां आवे छे, तो आ बात उचित नथी. जेम के 'न नया समोयरंति इहं' आ पाठ वडे आ बात पहेलां ज स्पष्ट करवामां आवी छे के 'कालिक श्रुतमां प्रतिसूत्रमां नय विचार थतो नथी' जे द्वितीय पक्षना आधारे तमे कहे के 'समस्त सामायिक अध्ययननो नयना आधारे विचार करवामां आवे छे तो आ

ણાણુમણ' इत्यत्र समस्ताध्ययनविषयो नयविचार उक्त एव । तथा च-सूत्रसमु-
दायरूपमेव समस्ताध्ययनम् , समस्ताध्ययने नयैर्विचारिते प्रतिसूत्रमपि नयैर्विचा-
रितमेव भवति । इत्थं चापि द्वितीय पक्षोऽयुक्तः ? इति चेदाह-प्रतिसूत्रं यद्
नयविचारः प्रतिपिद्धः सोऽनुमत एव । सोऽपि च 'आसज्ज उ सोयारं नण नय-
विसारओ वूया' छाया-'आसद्य तु श्रोतार नयान् नयविशारदो वूयात्' इत्यने
नापवादिक एवानुज्ञातः । यत्तु द्वितीयपक्षमाश्रित्य प्रागुपोद्घातनिर्युक्तौ समस्ता-
ध्ययनविषयस्य नयविचारस्योपन्यस्तत्वादत्र पुनस्तदुपन्यासो निरर्थक इत्युक्तं
नयो' से विचार किया जाता है ' सो यह भी अयुक्त ही है, क्योंकि
पहिले उपोद्घातनिर्युक्त्यनुगम में 'नण समोयारणाणुमण' यहां समस्त
अध्ययन विषयवाला नयविचार कहा ही जा चुका है । तथा-सूत्रों का
समुदाय रूप ही तो समस्त अध्ययन होता है । जब समस्त अध्ययन
नयों से विचारित हो जाता है, तो अध्ययन का हर एक सूत्र
भी नयों से विचारित हो ही जाता है । इस प्रकार भी द्वितीय
पक्ष अयुक्त ठहरता है ।

उत्तर--प्रतिसूत्र में नय विचार नहीं होता है-क्योंकि वहां प्रति
पिद्ध कहा गया है-सो इस बात को तो हम भी मानते हैं । तथा
'आसज्ज उ सोयारं नण नयविसारओ वूया' कहीं २ जो ऐसी बात कही
गई कि-'नय विशारद श्रोताजनों के अनुसार नयो का कथन करे'
सो यह भी अपवादिक कथन ही माना गया है । जो द्वितीयपक्ष को
लेकर यह कहा है कि 'पहिले उपोद्घातनिर्युक्ति में समस्त अध्ययन

વાત પણ અયુક્ત જ છે, કેમ કે પહેલા ઉપોદ્ધાત નિર્યુક્ત્યનુગમમાં "નણ
સમોયારણાણુમણ" અહીં સમસ્ત અધ્યયનવાળા નય વિચાર કહેવામાં આવેલ
જ છે. તથા સૂત્રેના સમુદાય રૂપ જ સમસ્ત અધ્યયન હોય છે જ્યારે
સમસ્ત અધ્યયન નયોના આધારે વિચારિત થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે દ્વિતીય
પક્ષ અયુક્ત સ્થિર થાય છે.

ઉત્તર:—પ્રતિસૂત્રમાં નય વિચાર થતો નથી કેમ કે તે ત્યાં પ્રતિપિદ્ધ
કહેવામાં આવેલ છે. અને એ વાત તો અમે પણ માનીએ જ છીએ. તથા
'આસજ્જ ઉ સોયાર નણ નયવિસારઓ વૂયા' કોઈ કોઈ સ્થાને આ રીતે કહેવામાં
આવ્યું છે કે 'નય વિશારદો શ્રોતાઓને પોતાની સમક્ષ રાખીને નયોનુ કથન
કરે' તો આ વાત પણ આપવાદિક કથન જ માનવામાં આવેલ છે. જે દ્વિતીય
પક્ષને લઈને આમ કહેવામાં આવ્યું છે. કે 'પહેલાં ઉપોદ્ધાત નિર્યુક્તિમાં

तदपि सिद्धान्ताज्ञानविलसितमेव, यतश्चतुर्थमनुयोगद्वारमेव नयवक्तव्यताया मूल-
स्थानम्, अत्र सिद्धानामेव नयानां तत्रोपन्यासः कृतः । यदपि चोक्तं—समस्ता-
ध्ययने नयैर्विचारिते प्रतिमूत्रमपि नयैर्विचारितमेव भवतीति, तदप्यज्ञानविलसित-
मेव, समुदायसमुदायिनोः कार्यादिभेदतः कथंविद् भेदसिद्धेः । तथाहि—रथस्य
एकैकस्मिन्नवयवेऽपरिदृश्यमानमपि कार्यमवयवसमुदायरूपे रथे समुपलभ्यते । इत्थं
चावयवावयविनोः कार्यभेदः सामर्थ्यासामर्थ्यलक्षणो विरुद्धधर्माध्यासश्च प्रत्यक्ष
एव । यदि चेत्थं तेऽनभिमतं भवेत्तर्हिसमस्तं विश्वमेकं स्यात्, ततश्च सहोत्पत्ति-

के विषयवाला नय विचार तो किया जा चुका है, फिर यहां उसका
उपन्यास करना निरर्थक ही है' सो यह कथन भी सिद्धान्त संबंधी
अज्ञान को प्रकट करता है—क्योंकि—'वौधा जो अनुयोग द्वार है, वही
नयवक्तव्यता का मूलस्थान है । क्योंकि यहां सिद्ध हुए ही नयों का
वहां उपन्यास किया गया है । तथा इस विषय में जो ऐसा कहा गया
है कि—'समस्त अध्ययन नयों द्वारा विचारित हो जाता है, तब हर एक
सूत्र भी नय विचार का विषय बन ही जाता है'—सो ऐसा कहना भी
उचित नहीं है—क्योंकि समुदाय और समुदायी में कार्य आदि के भेद
की सिद्धि मानी जाती है । जैसे रथ के एक-एक अवयव में जो काम
होता हुआ दिखाई नहीं पड़ता है वह कार्य उन अवयवों के समुदाय
रूप रथ में उपलब्ध होता है । इस प्रकार अवयव और अवयवी में कार्य
भेद तथा सामर्थ्य असामर्थ्यरूप विरुद्धधर्मों का अध्यास यह सब
प्रत्यक्ष ही है । यदि इस प्रकार से तुम्हे समुदाय समुदायी में भेद अन-

समस्त अध्ययनना विनयवाणो नय विचार तो करवाभां आवेल न छे, पछी
अही' तेनो उपन्यास करवो निरर्थक न छे. तो आ कथन पणु सिद्धान्त
सं'ध्नी अज्ञानने न प्रकट करे छे. केम के चतुर्थ न अनुयोगद्वार छे ते
न नयवक्तव्यतानुं मूलस्थान छे केम के अही' सिद्ध थयेल नयेनो त्यां
उपन्यास करवाभां आवेल छे. तथा आ सं'धमां न आ प्रमाणे कडेवाभां
आवेल छे के समस्त अध्ययन नये द्वारा विचारित थर् नय छे त्यारे दरेके
दरेक सूत्र पणु नय विचारनो विषय थर् न नय छे तो आ रीते कडेवुं
उचित नथी केम के समुदाय अने समुदायीमां कार्य आदिना लेदथी कथंचित्
लेदनी सिद्धि मानवाभां आवी छे. जेम रथना ओके-ओके अवयवमां न
काम थतुं देणातुं नथी ते कार्य ते अवयवोना समुदाय रूप रथमां उपलब्ध
थाय छे आ प्रमाणे अवयव अने अवयवीमां कार्यलेद तथा सामर्थ्य
असामर्थ्यरूप विरुद्ध धर्मोना अध्यास आ पधुं प्रत्यक्ष न छे. जे आ
रीते तमने समुदाय-समुदायीमां लेद अनभिमत होय तो पछी समस्त विश्व
अ० ११२

રવિ પ્રસજ્જેત । ન ચ તથા ભવતિ તસ્માત્ સમુદાયસમુદાયિનોર્ભેદઃ સુસ્પષ્ટ એવ । સંખ્યાસંજ્ઞાદિભ્યોઽપિ તદ્ભેદો ભાવનીયઃ । इत्थं च नयविचारस्य क्वचित् सूत्रविषयता क्वचित् समस्ताध्ययनविषयता च निर्दोषैव भवति । भवत्वेव, तथाऽप्यध्ययनं नयैर्विचार्यमाणं किं सर्वैरेव नयैर्विचार्यते ? किंवा कियद्भिरेव ? यदि प्रथमः पक्षः स्वीक्रियते, तर्हि सर्वेषां नयानामसंख्येयत्वेन तैर्विचारोऽशक्य एव । यतो यावन्तो वचनमार्गास्तावन्त एव नयाः । उक्तं च—

“जावइया वयणपहा, तावइया चेव होति नयवाया ।

जावइया नयवाया, तावइया चेव परसमया ॥”

મિમત્ત હો તો ફિર સમસ્ત વિશ્વ ઓ એક હો સકતા હૈ—ઑર હસ સ્થિતિ મેં જહોત્પત્તિ હોને કા ઓ પ્રસંગ પ્રાપ્ત હોતા હૈ । પરન્તુ એસા તો હોતા નહીં હૈ । અતઃ સમુદાય સમુદાયી મેં કથંચિત્ ભેદ સુસ્પષ્ટ હી હૈ, એસા માનના ચાહિયે । હસી પ્રકાર સમુદાયી મેં સંખ્યા, સંજ્ઞા આદિ સે ઓ ભેદ સુસ્પષ્ટ હૈ । હસ પ્રકાર નય વિચાર મેં કહીં સૂત્ર વિષયતા, ઑર કહીં સમસ્તઅધ્યયન વિષયતા નિર્દોષ હી હો જાતી હૈ ।

શંકા—યહ વાંત ભલે રહે—પરન્તુ નયોં સે જો અધ્યયન વિચારિત હોતા હૈ—તો કયા વહ સવ નયોં સે વિચારિત હોતા હૈ । યા કુછ હી નયોં સે વિચારિત હોતા હૈ । યદિ પ્રથમ પક્ષ સ્વીકાર કિયા જાવે તો નય તો સવ અસંખ્યાત હૈ । અસંખ્યાતનયોં સે અધ્યયન કા વિચાર હોના અશક્ય હી હૈ । કયોંકિ એસા કહા ગયા હૈ જિતને વચનમાર્ગ હૈં ઉતને હી નય હૈ । ‘જાવइया वयणपहा तावइया चेव होति नयवाया, जावइया नयवाया, तावइया चेव परसमया’ । अपने २ अभिप्राय से

પણ એક થઈ શકે છે, અને આ સ્થિતિમા સહોત્પત્તિ થવાનો પણ પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય છે. પરંતુ આમ તો થતું નથી એથી સમુદાય સમુદાયીમાં કથયિત ભેદ સુસ્પષ્ટ જ છે, આમ માનવું બેઠએ આ પ્રમાણે સમુદાય-સમુદાયીમા સખ્યા, સંજ્ઞા, આદિથી પણ ભેદ સુસ્પષ્ટ છે. આ પ્રમાણે નય વિચારમાં કોઈક સ્થાને સૂત્ર વિષયતા અને કોઈક સ્થાને સમસ્ત અધ્યયન વિષયતા નિર્દોષ જ સિદ્ધ થઈ જાય છે.

શંકા.—આ વાત ભલે રહે પરંતુ નયોથી જે અધ્યયન વિચારિત થાય છે, તો શું તે સર્વ નયોથી વિચારિત થાય છે, કે સ્વરૂપનયોથી વિચારિત થાય છે. જે પ્રથમ પક્ષ સ્વીકાર કરવામાં આવે તો નયો બધા અસંખ્યાત છે. અસંખ્યાત નયોથી અધ્યયન વિચાર અશક્ય જ છે. કેમ કે આ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે કે જેટલા માર્ગો છે, તેટલા જ નયો તો છે. ‘जावइया वयणपहा, तावइया चेव होति नयवाया, जावइया नयवाया, तावइया

छाया—यावन्तो वचनपारतावन्त एव भवन्ति नयवादाः ।

यावन्तो नयवादास्तावन्त एव परममयाः ॥इति॥

स्वस्वामिप्रायविरचितानां वचनप्राणीनां संख्या नास्ति, अभिप्रायाणां प्रायः प्रति-
प्राणिभिन्नत्वात् । एवं च नयानामसंख्येयत्वेन तैर्विचारः सर्वथाऽशक्य एवेति
भावः । अथ द्वितीयः पक्षोऽपि वक्तुमशक्य एव । यतोऽसंख्येयनयेषु कियद्भि-
न्नैर्विचारणा यदि क्रियेत तर्हि अवशिष्टैर्नयैरपि कथं न क्रियेत ? तैर्विचारणाया
अकरणेऽत्र नास्ति कश्चिन्नियामकः, तत्स्थानवस्था प्रसज्जेत, तस्मात् द्वितीयः
पक्षोऽपि वक्तुमशक्य एव । अथ चेदेयमुच्येत, अस्तु नयानामसंख्येयत्वं, तथापि
सकलसंग्राहिभिर्नयैरेषां विचारो विधीयते इति । एतदपि वक्तुमशक्यमेव, यतः
सकलसंग्राहिनयानामप्यनेकविधत्वादनवस्था पूर्ववदेव बोध्या । अत्रेदं बोध्यम्—
पूर्वज्ञैः सकलनयसंग्राहीणि सप्त नयशताभ्युक्तानि । उक्तं च—

विरचित वचनप्राणी की संख्या नहीं है । क्योंकि अभिप्राय हर एक
प्राणी में भिन्न २ होते हैं । इस प्रकार नयों में असंख्येयता आने से
उन असंख्यनयों से विचार होना सर्वथा अशक्य ही है । द्वितीय पक्ष
भी ठीक नहीं—क्योंकि जब नय असंख्यात हैं, तब उनमें से यदि
कितनेक नयों द्वारा ही विचारणा की जाती है—तो अवशिष्ट नयों से
भी वह क्यों नहीं की जाती ? नहीं करने में ऐसी कोई नियामकता तो
है नहीं कि अमुक नयों से विचारणा की जावे और अमुक नयों से
नहीं की जावे । इस प्रकार करने से अनवस्था की ही प्रसक्ति होती है—
क्योंकि इस स्थिति में कोई व्यवस्था नहीं बनती है । यदि इस पर
ऐसा कहा जावे—कि नयों की असंख्येयता भले बनी रहे—तो भी
सकल संग्राही नय हैं उनके द्वारा इनका विचार हो जावेगा—सो ऐसा

चेव परममया” घेतपोताना अभिप्रायथी विरचित वचन प्राणीनी संख्या
नथी. केम के अभिप्राये दरेके दरेक प्राणीमां भिन्न भिन्न छाय छे. आ
रीते नयेमा असंख्येयता आववाथी ते असंख्यनयेथी विचार थवे सर्वथा
अशक्य न छे. द्वितीय पक्ष पणु पणपर नथी, केम के नये नयारे असंख्यात
छे त्यारे तेयोमांथी ने केटडाक नये वडे न विचारणा करवामां आवी छे.
तो अवशिष्टनयेथी पण ते केम करवामां आवती नथी ? नही करवामां आवी
केम नियामकता तो छे न नहि के अमुक नयेथी विचारणा करवामां आवे
अने अमुक नयेथी करवामां आवे नहि, आ रीते करवाथी अनवस्थानी न
प्रसक्ति थाय छे. केम के आ स्थितिमां केम व्यवस्था थाय न
नही. ने आ संख्येयता आ प्रमाणे कडेवामां आवे के नयेनी असं-
ख्येयता भले पनी रहे तो पणु न सकल संग्राही नये छे तेमना

‘एकैको य सयविहो, सत्त नयसया हवंति एवमेव’

छाया—एकैकश्च शतविधः सप्त नयशतानि भवन्ति एवमेव’ इत्यादि ।

एषां च सप्तानां नयशतानां संग्राहका विध्यादयो द्वादश नयाः । एतेऽपि नैगमादिभिः सप्तभिर्नयैः संगृह्यन्ते । एते सप्तापि नया द्वाभ्यां द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिक-नयाभ्यां संगृह्यन्ते । द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकनयौ ज्ञानक्रियानयौ निश्चयव्यवहारौ शब्दार्थनयौ च पर्यायाः । एषां संग्राहकनयानामनेकविधत्वात् पूर्वोक्ताऽनवस्था तदवस्थैव ? इति चेदाह—इह हि विचार्यत्वेन सामायिकं प्रस्तुतम्, तच्च मुक्तिफलम् । तदश्चास्य सामायिकस्य यदेव मुक्तिप्राप्तिनिवन्धनं रूपं तदेव विचारणी-

કહના ખી અશક્ય હૈ ક્યોંકિ સકલ સંગ્રાહી નયોં કે ખી અનેક ભેદ હોતે હૈ । હસલિથે અનવસ્થા તો પહિલે કે જૈસી હી કાયમ રહેંગી । હસકા સ્પષ્ટીકરણ હસ પ્રકાર જાનના ચાહિયે કિ, પૂર્વજોં ને સકલ-નયોં કો સંગ્રહ કરનેવાલે સાતસોં નય કહે હૈ । ઉક્તં ચ ‘एकैको-य सयविहो, सत्तनयसया हवंति एमेव’ । इन सातसौ नयों के संग्राहक विध्यादिक १२ नय कहे हॆ । ये विध्यादिक १२ नय भी नैगम आदि सात नयों द्वारा संगृहीत हो जाते हॆ । तथा ये जो सात नय हॆ, सो ये भी द्रव्यार्थिक और पर्यायार्थिक इन दो नयों द्वारा संगृहीत हो जाते हॆ । क्योॆंकि पहिले के तीन नय द्रव्यार्थिक हॆ और अवशिष्ट चार नय पर्यायार्थिक हॆ । इस प्रकार से भी सातनयों के दो विभाग किये गये हॆ—शब्दनय और अर्थनय । जिसमें शब्द का प्राधान्य हो, वे शब्दनय हॆ । शब्दसमभिरूढ और एवंभूत हॆ । तथा

વડે એમનો વિચાર થઈ જશે, આમ ઠહેવું પણ અશક્ય જ છે, કેમ કે સકલ સંગ્રહી નયોના પણ ઘણા ભેદો હોય છે. એટલા માટે અનવસ્થા તો પહેલાની જેમ જ કાયમ રહેશે. આ વિષે સ્પષ્ટી કરણુ આ પ્રમાણે બહુવું જોઈએ કે પૂર્વજોએ સકલ નયોને સંગ્રહ કરનારા સાતસો નયો કહ્યા છે ઉક્તચ.—‘एकैको य सयविहो, सत्त नयसया हवंति एमेव’ આ સાતસો નયોના સંગ્રાહક વિધ્યાદિક ૧૨ નયો કહ્યા છે. આ વિધ્યાદિક ૧૨ નયો પણ નૈગમ વગેરે સાત નયો વડે સંગ્રહીત થઈ બીજા છે. તેમજ આ બધા જે સાત નયો છે, એઓ પણ દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક આ બે નયો વડે સંગ્રહીત થઈ બીજા છે. કેમ કે પહેલાના ત્રણ નયો દ્રવ્યાર્થિક અને અવશિષ્ટ ચાર નયો પર્યાયાર્થિક છે. આ પ્રમાણે સાત નયોના બે વિભાગો કરવામાં આવેલ છે. શબ્દનય અને અર્થનય જેમાં શબ્દની પ્રધાનતા હોય, તે શબ્દનય છે. એ શબ્દ સમભિરૂઢ અને એવંભૂત છે. તથા જેનામાં અર્થનો વિચાર પ્રધાનતા રૂપમાં કરવામાં

યમ્ । તત્ત્વ જ્ઞાનક્રિયાત્મકમેવ । તતો જ્ઞાનક્રિયાનયાભ્યામેવાસ્ય વિચારો યુક્તતરો નાન્યૈર્નયૈઃ, અતો નાસ્તિ કથિદનવસ્થાપ્રસજ્ઞ ઇતિ ।

તત્ર-જ્ઞાનક્રિયારૂપનયદ્વયમધ્યે જ્ઞાનનયો જ્ઞાનમેવ મુક્તિમાધક મન્યતે, અત-
સ્તન્મતમાવિષ્કર્તુમાહ-‘નાયમ્મિ’ ઇત્યાદિ ।

જિનમેં અર્થકા વિચાર પ્રધાનરૂપ સે ક્રિયા જાવે વે અર્થનય હૈ । નૈગમ સંગ્રહ, વ્યવહાર ઔર ઋજુસૂત્ર યે અર્થનય હૈ । જ્ઞાનનય ઔર ક્રિયાનય હસ પ્રકાર સે મી હનકે દો વિભાગ કિયે ગયે હૈં । જો વિચાર તત્ત્વ-સ્પર્શી હોતા હૈ, વહ જ્ઞાનનય ંવં જો ભાગ તત્ત્વાનુભવ કો પચાને મેં હી પૂર્ણતા સમજતા હૈ, વહ ક્રિયાનય હૈ । યે સાતોં નય હી તત્ત્વવિચારક હોને સે જ્ઞાનનય મેં તથા ઉનનયો કે દ્વારા શોધિત સત્ય કો જીવન મેં ઉતારને કી દૃષ્ટિ સે ક્રિયાદૃષ્ટિ મેં સમા જાતે હૈં । નિશ્ચય ઔર વ્યવહાર હન દો મેં મી હન નયો કા સમાવેશ હો જાતા હૈ । હસ પ્રકાર દ્રવ્યાસ્તિક ઔર પર્યાયાસ્તિક, જ્ઞાનનય ઔર ક્રિયાનય આદિ યે સવ પર્યાય શબ્દ હૈં । હન દ્રવ્યાસ્તિક આદિ સંગ્રાહક નયોં મેં હસ પ્રકાર અનેકવિધતા હોને યે પૂર્વોક્ત અનવસ્થા ડ્યોં કી ત્યોં હી બની રહતી હૈ । હસ પ્રકાર કે આક્ષેપ કા ઉત્તર યહ હૈ કિ યહાં પર સામા-યિક અધ્યયન વિચાર્યરૂપ સે પ્રસ્તુત હુઆ હૈ । સામાયિક કા ફલ મુક્તિ હૈ । હસલિયે હસ સામાયિક કી જો મુક્તિ પ્રાપ્તિ કે પ્રતિ કારણતા હૈ વહી હસ સમય વિચાર કરને યોગ્ય હૈ । મહ કારણતા જ્ઞાનક્રિયા રૂપ હી પડેગી । હસલિયે જ્ઞાનક્રિયાનયોં સે હી હસકા વિચાર યુક્ત-

આવે તે અર્થનય છે. નૈગમ સંગ્રહ, વ્યવહાર અને ઋજુસૂત્ર આ બધા અર્થનયો છે જ્ઞાનનય અને ક્રિયાનય આ રીતે પણ એમના બે વિભાગો કરવામાં આવેલ છે. જે વિચાર તત્ત્વસ્પર્શી હોય છે, તે જ્ઞાનનય અને જે ભાગ તત્ત્વાનુભવને પચાવવામાં જ પૂર્ણતા સમજે છે, તે ક્રિયાનય છે. આ સાતે સાત નયો તત્ત્વવિચારક હોવાથી જ્ઞાનનયમાં તથા તે નયો વડે શોધિત સત્યને જીવનમાં ઉતારવાની દૃષ્ટિએ ક્રિયાદૃષ્ટિમાં સમાવિષ્ટ થઈ જાય છે. નિશ્ચય અને વ્યવહાર એઓ બન્નેમાં પણ આ નયોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. આ રીતે દ્રવ્યાસ્તિક અને પર્યાયાસ્તિક, જ્ઞાનનય અને ક્રિયાનય વગેરે આ બધા પર્યાય શબ્દો છે. આ દ્રવ્યાસ્તિક વગેરે સંગ્રાહક નયોમાં આ રીતે અનેકવિધતા હોવાથી પૂર્વોક્ત અનવસ્થા યથાવત્ બની રહે છે. આ જાતના આક્ષેપનો જવાબ આ છે કે અહીં સામાયિક અધ્યયન વિચાર્ય રૂપથી પ્રસ્તુત થયેલ છે સામાયિકનું જળ મુક્તિ છે એથી આ સામાયિકની જે મુક્તિ પ્રાપ્તિ પ્રત્યે કારણતા છે તેજ આ સમયે વિચારણીય છે. આ કારણતા જ્ઞાનક્રિયારૂપ

ગ્રહીતવ્યે=ઉપાદેયે અગ્રહીતવ્યે=અનુપાદેયે હેય ઉપેક્ષણીયશ્ચાત્ર અનુપાદેયશબ્દેન વૃદ્ધતે, દ્વયોરપ્યગ્રાહ્યત્વાત્, ચ શબ્દઃ સમુચયે, એવકારો વાક્યાલંકારે, અથવા-અગ્રહીતવ્યે=અનુપાદેયે, ચકારસ્યોપરક્ષણત્વાત્-ઉપેક્ષણીયે ચ અર્થે=એહિકામુખ્મિકરુપે, તત્ર-એહિકો ગ્રહીતવ્યઃ સ્વચન્દનાઙ્ગનાદિઃ, અગ્ર હ્યઃ-અહિવિષયકંટકાદિઃ, ઉપેક્ષણીયરત્નાદિઃ । આમુખ્મિકો ગ્રહીતવ્યઃ સમ્યગ્દર્શનચારિત્રાદિઃ, અગ્રાહ્યો મિથ્યાવિભૂત્યાદિઃ, ઉપેક્ષણીયઃ સ્વર્ગવિભૂત્યાદિઃ, એવંવિથો યોડ્યસ્તસ્મિન્ જ્ઞાતે એવ તત્પ્રાપ્તિપરિહારોપેક્ષાર્થિના યતિતવ્યં=પ્રવૃત્ત્યાદિલક્ષણઃ પ્રયત્નઃ કાર્યઃ, ઇતિ=

તર હોગા । અન્યનયોં સે નહીં । હસ પ્રકાર અનવરથા પ્રાપ્ત હોને કા કોઈ પ્રસંગ હી નહીં આમકતા । જ્ઞાનનય ઓર ક્રિયાનય કે વીચ મેં જ્ઞાનનય જ્ઞાન કો હી મુક્તિકા સાધક માનતા હૈ । હસલિયે સૂત્રકાર ડસકે મત કો કહને કે લિયે કહતે હૈં । (ળાયંમિ ગિળિહ્યવ્વે અગિળિહ્યવ્વંમિ ચેવ અત્યંમિ, જહ્યવ્વમેવ હહ જો ડવએસો સો નઓ નામ) યહાં ગ્રહીતવ્ય કા અર્થ ઉપાદેય ઓર અગ્રહીતવ્ય કા અર્થ હેય ઓર ઉપેક્ષણીય હૈં । ક્યોકિ યે ડોનોં અગ્રહીતવ્ય હોતે હૈં । 'ચ' શબ્દ સમુચય મેં ઓર 'એવ' શબ્દ વાક્યાલંકાર મેં પ્રયુક્ત હુઆ હૈ । હહ લોક સંબન્ધી ઓર પરલોક સંબન્ધી અર્થ ગ્રહીતવ્ય ઓર અગ્રહીતવ્ય ડોનોં પ્રકાર કા હોતા હૈ । હહ લોકસંબન્ધી ગ્રહીતવ્ય પદાર્થ સૂક્ષ્મ, ચન્દન, અઙ્ગના આદિ હૈં, અગ્રહીતવ્ય-અનુપાદેય ઓર ઉપેક્ષણીય ક્રમશઃ અહિવિષયકંટકાદિ એવં તૃણાદિ હૈં । પરલોકસંબન્ધી ગ્રહીતવ્યપદાર્થ સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્ર આદિ હૈં, અગ્રાહ્ય મિથ્યાવિભૂતિ આદિ હૈં ઓર ઉપેક્ષણીય સ્વર્ગ વિભૂતિ આદિ હૈં । હસ પ્રકાર કે અર્થ

જ થશે એથી જ્ઞાનક્રિયાનયોથી જ આ વિષે વિચાર યુક્તતર સિદ્ધ થશે. અન્ય નયોથી નહિ આ પ્રમાણે અનવસ્થા પ્રાપ્ત થવાનો કોઈ પ્રસંગ જ ઉપસ્થિત થાય નહિ જ્ઞાનનય અને ક્રિયા નયની વચ્ચે જ્ઞાનનય જ્ઞાનને જ મુક્તિ-સાધક માને છે એથી સૂત્રકાર તેના મતને કહેવા માટે કહે છે, (ળાયંમિ ગિળિહ્યવ્વે અગિળિહ્યવ્વંમિ ચેવ અત્યંમિ, જહ્યવ્વમેવ હહ જો ડવએસો સો નઓ નામ) અહીં ગ્રહીતવ્યનો અર્થ ઉપાદેય અને અગ્રહીતવ્યનો અર્થ હેય અને ઉપેક્ષણીય છે. કેમ કે એઓ જાને અગ્રહીતવ્ય હોય છે. 'ચ' શબ્દ સમુચયમા અને 'એવ' શબ્દ વાક્યાલંકારમાં પ્રયુક્ત થયેલ છે. ઇહલોક સંબન્ધી અને પરલોક સંબન્ધી અર્થગ્રહીતવ્ય અને અગ્રહીતવ્ય પદાર્થ સૂક્ષ્મ, ચન્દન, અંગના, વગેરે છે, અગ્રહીતવ્ય-અનુપાદેય અને ઉપેક્ષણીય, ક્રમશઃ અહિવિષયકંટકાદિ અને તૃણાદિ છે. પરલોક સંબન્ધી ગ્રહીતવ્ય પદાર્થ સમ્યગ્ દર્શન જ્ઞાનચારિત્ર

इत्थं सर्वव्यवहाराणां ज्ञाननिबन्धनत्वप्रतिपादनपरो य उपदेशः स नयः=प्रस्तुतो ज्ञाननयो बोध्यः । 'नाम' इति शिष्यामन्त्रणे । इति गाथार्थो बोध्यः । अयं भावः ऐहिकामुष्मिकफलार्थिना तावदर्थं विज्ञायैव तत्र प्रवर्तितव्यम् । अन्यथा प्रवृत्तौ तु फलविसंवादो जायते । इत्थं ज्ञाननयो ज्ञानस्य प्राधान्यरूपापनार्थं वक्ष्यतीति । उक्तं व आगमे—'पहमं नाणं तओ दया' छाया-प्रथमं ज्ञानं ततो दयेति । तथा चान्यदप्युक्तम्—

के ज्ञान होते ही जो उसकी प्राप्ति का परिहार करने का एवं उपेक्षा करने का अर्थी है, उसको चाहिये कि वह उसकी प्राप्ति आदि के निमित्त प्रवृत्ति आदिरूप प्रयत्न करे। इस प्रकार समस्त व्यवहारों के ज्ञान होने में कारण भूत के प्रतिपादन करने में तत्पर जो उपदेश है, वह ज्ञाननय है। 'नाम' यह पद, यहाँ शिष्य संबोधनार्थ आया है। तात्पर्य यह है कि इहलोक संबन्धी और परलोक संबन्धी फल का आकांक्षाशाली मनुष्य को हेय उपादेय आदिरूप पदार्थ को जानकर ही उसके त्याग आदान आदि में प्रवृत्ति करनी चाहिये। यदि वह ऐसा नहीं करता है तो फल में विसंवाद होता है। इस प्रकार ज्ञाननय ज्ञान की प्रधानता कहने के लिये कथन करता है। यही बात आगम में कही है कि 'पहमं नाणं तओ दया' और भी कहा है कि 'पावाओ विणिवित्ती इत्यादि' पाप से निवृत्ति, कुशलकार्य में प्रवृत्ति और विनय की प्रतिपत्ति ये तीनों भी बातें आत्मा में सम्यक्ज्ञान के द्वारा उत्पन्न की जाती है।

વગેરે છે. અગ્રાહ્ય મિથ્યાવિભૂતિ વગેરે છે અને ઉપદેશીય સ્વર્ગવિભૂતિ આદિ છે. આ જાતના અર્થનુ જ્ઞાન થતાં જ જે તેની પ્રાપ્તિનો પરિહાર કરવાનો અને ઉપેક્ષા કરવાનો અર્થી છે, તેને જોઈએ કે તેની પ્રાપ્તિ વગેરેના નિમિત્તે પ્રવૃત્તિ વગેરે સમસ્ત વ્યવહારોના જ્ઞાનમાં કારણભૂતના પ્રતિપાદન કરવામાં તત્પર જે ઉપદેશ છે, તે જ્ઞાનનય છે. 'નામ' આ પદ શિષ્ય સંબોધનાર્થ છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે ઇહલોક સંબંધી અને પરલોક સંબંધી ફળની આકાંક્ષા શાલી મનુષ્યને હેય ઉપાદેય આદિ રૂપ પદાર્થને જાણીને જ તેના ત્યાગ, આદાન વગેરેમાં પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. જો તે આમ કરતો નથી, તો ફળમાં વિસંવાદ હોય છે. આ રીતે જ્ઞાનનય જ્ઞાનની પ્રધાનતા કહેવા માટે કથન કરે છે. એજ વાત આગમમાં કહેવામાં આવી છે — 'પહમં નાણં તઓ દયા' અન્યત્રપણ કહેવામાં આવ્યું છે કે "પાવાઓ વિણિવિત્તી" રૂપાદિ પાપથી નિવૃત્તિ, કુશલ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ અને વિનયની પ્રતિપત્તિ આ ત્રણે વાતો આત્મામાં સમ્યક્જ્ઞાન વડે ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે.

‘પાવાઓ વિણિવિત્તી, પવત્તના ય તદ્દ કુસલપક્વમ્મિ ।

વિણયસ્સ ય પહિવત્તી, તિન્નિ વિ નાળે સમપ્પંતિ ॥’

છાયા--પાપાદ્ વિનિવૃત્તિઃ, પવર્તના ચ તથા કુસલપક્ષે ।

વિનયસ્ય ચ પ્રતિવત્તિઃ, ત્રીણ્યપિ જ્ઞાને સમર્પ્યન્તે ॥૩૮૮॥

તથા ચાન્યૈરપ્યુક્તમ્--

‘વિજ્ઞપ્તિઃ ફલદા પુંસાં, ન ક્રિયા ફલદા મતા ।

મિથ્યાજ્ઞાનાત્ પ્રવૃત્તસ્ય, ફલાસંવાદદર્શનાત્ ॥૩૮૯॥

દ્રશ્યં જ્ઞાનસ્યૈવ પ્રાધાન્યમેતન્નયમતેન દર્શિતમ્, અતઃપ્રવૃત્તિરગણધરૈરગીતાર્થાનાં
કેવલાનાં વિહારો નિષિદ્ધઃ । ઉક્તં ચ તદ્વિષયે-

‘વિજ્ઞપ્તિ-ફલદા પુંસાં ન ક્રિયા ફલદા મતા ।

મિથ્યાજ્ઞાનાત્ પ્રવૃત્તસ્ય ફલાસંવાદદર્શનાત્’ ।

સમ્યગ્જ્ઞાન હી સત્ત્વા ફલદાયક હોતા હૈ । સમ્યગ્જ્ઞાન શૂન્ય
ક્રિયા ફલદાયક નહીં હોતી । મિથ્યાજ્ઞાન સે પ્રવૃત્તિ કરને ચાલા
પુરુષ ફલ પ્રાપ્તિ મેં અવિસંવાદી નહીં હોતા હૈ । અર્થાત્ ફલપ્રાપ્તિ
મેં ઉસે વાધા કા સામના હી કરના પડતા હૈ । હસ પ્રકાર હસ નય કે
મતાનુમાર જ્ઞાન મેં હી પ્રધાનતા લ્યાપિત કી જાતી હૈ-જો યહાં વહી
ગઈ હૈ । હસલિયે તીર્થકર ગણધરોં ને અગીતાર્યોં કા વિહાર પ્રતિષિદ્ધ
કિયા હૈ । ઉક્તં ચ ‘ગીયત્યો ય વિહારો’ ઇત્યાદિ । હસ ગાથા દ્વારા જો
અગીતાર્ય કા વિહાર પ્રતિષિદ્ધ કિયા ગયા હૈ, ઉસકા કારણ યહ હૈ કિ-
‘જિસ પ્રકાર અન્ધા કિસી દૂસરે અંધે કે સાથ ચલકર અપને અભીષ્ટ

“ વિજ્ઞપ્તિ-ફલદા પુંસાં ન ક્રિયા ફલદા મતા ।

મિથ્યાજ્ઞાનાત્ પ્રવૃત્તસ્ય ફલાસંવાદદર્શનાત્, ”

સમ્યગ્જ્ઞાન જ યથાર્થ રૂપમાં ફલદાયક હોય છે. સમ્યગ્ જ્ઞાનરહિત
ક્રિયા ફલદાયક હોતી નથી મિથ્યાજ્ઞાનથી પ્રવૃત્તિ કરનાર પુરુષ
જ્ઞ પ્રાપ્તિમાં અવિસંવાદી હોનો નથી એટલે કે જ્ઞપ્રાપ્તિમાં તેને બાધાનો
સામનો કરવો જ પડે છે. આ પ્રમાણે આ નયના મત મુજબ જ્ઞાનમાં જ
પ્રધાનતા ખ્યાપિત કરવામાં આવે છે જે અહીં કહેવામાં આવી છે એટલા
માટે તીર્થકર ગણધરોએ અગીતાર્યોનો વિહાર પ્રતિષિદ્ધ કરેલ છે ઉક્તય-
“ગીયત્યો ય વિહારો” ઇત્યાદિ આ ગાથા વડે જે અગીતાર્યનો વિહાર પ્રતિષિદ્ધ
કરેલ છે, તેનું કારણ આ છે કે ‘જેમ કોઈ આંધળો બીજા આંધળાની સાથે
ચાલને પોતાના અભીષ્ટ પદ પર પહોંચી શકતો નથી, તેમજ અગીતાર્યથી
સંબોધિત થયા બાદ આ સંસાર પશુ સ્વેચ્છિત રથેન સુધી પહોંચી શકતો

‘ગીયત્યો ય વિહારો વીયો ગીયત્યગીતિઓ મળિઓ ।

ઇતો તદ્યવિહારો નાણુજ્ઞાઓ જિજ્ઞવરેઠિ ॥’

છાયા--ગીતાર્થશ્ચ વિહારો દ્વિતીયોઽગીતાર્થમિશ્રિતો મળિતઃ ।

ઇતસ્તૃતીયવિહારો નાનુજ્ઞાતો જિજ્ઞવરૈઃ ॥૩૮૧॥

યરમાદન્ધોઽન્ધેન ગીયમાનો ન સમ્યક્ પન્થાનં પ્રતિપદ્યતે, તદ્વાત્તૃતીયવિહાર-
સ્તીર્યકરમણધરૈર્નાનુમત ઇતિ ભાવઃ । इत्थं क्षायोपशमिकं ज्ञानमाश्रित्योक्तम् ।
ક્ષાયિકતપ્યાશ્રિત્ય જ્ઞાનનયસ્યૈવ વિશિષ્ટફલસાધકત્વં વિજ્ઞેયમ્ । યતઃ સંસાર-
સાગરતટસ્થઃ પ્રતિપન્નદીક્ષઃ સમુત્કુપ્તતપશ્ચરણયુક્તોઽપ્યર્હન્ ન તાવન્મુક્તો ભવતિ
યાવત્તસ્ય સકલજીવાદિવસ્તુ સાક્ષાત્કારકારકં કેવલજ્ઞાનં નોત્પદ્યતે, તતથ જ્ઞાન-
મેવ પુરુષાર્થસિદ્ધેર્નિવન્ધનમિતિ ચોગ્યમ્ । દૃશ્યતે ચ-યદ્યદિત્યાશ્રાવિ ભવતિ
તત્તન્નિવન્ધનમેવ ભવતિ, યથા વીજાદ્યવિનાનાની અદુરો વીજનિવન્ધન एव भवति,

પદ પર નહીં પહુંચ સકના-ઉસી પ્રકાર અગીતાર્થ સે સંબોધિત કિયે
જાને પર યહ સંસાર ખી અપને ઇચ્છિત વથ પર નહીં પહુંચ સકના હૈ ।
इसलिये गीतार्थ का विहार आगमानुकूल रहा है और अगीतार्थ का
વિહાર નિષિદ્ધ કિયા હૈ । હમ પ્રકાર જ્ઞાનનય મેં જો યહ પ્રધાનતા કા
કથન કિયા હૈ વહ તો ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનની અપેક્ષા સે કિયા હૈ ।
ક્ષાયિક જ્ઞાન કી અપેક્ષા સે ખી જ્ઞાનનય મેં વિશિષ્ટ ફલ સાધકતા કહી
ગઈ હૈં । જો હસ પ્રકાર સે હૈ-સંસારસાગર કે તટસ્થ રહે હુએ એસે
અર્હત પ્રભુ દીક્ષિત હોકર ખી એવં વિશિષ્ટ તપશ્ચરણ કરતે હુએ ખી
તવ તક મુક્ત નહીં હોતે હૈં કિ જયતક વે સકલ જીવાદિક વસ્તુઓં કા
સાક્ષાત્ કરાનેવાલે કેવલજ્ઞાન કો પ્રાપ્ત નહીં કર છેતે હૈં । હસલિયે
જ્ઞાન હી પુરુષાર્થ સિદ્ધિકા કારણ હૈ, જેમા માનના ચાહિયે । દેસ્વા

નથી. એથી ગીતાર્થનો વિહાર આગમાનુકૂલ કહેવામાં આવેલ છે. અને અગી-
તાર્થનો વિહાર નિષિદ્ધ કરવામાં આવેલ છે આ પ્રમાણે જ્ઞાનનયમાં જે
આ પ્રધાનતાનું કથન કરવામાં આવેલ છે, તે તો ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનની
અપેક્ષાએ કરવામાં આવેલ છે. ક્ષાયિક જ્ઞાનની અપેક્ષાએ પણ જ્ઞાનનયમાં જે આ
પ્રમાણે વિશિષ્ટફલસાધકતા કહેવામાં આવી છે-સંસારસાગરના તટસ્થ રહેલા
એવા અર્હત પ્રભુ દીક્ષિત થઈને પણ વિશિષ્ટ તપશ્ચરણ કરવા છતાંએ ત્યાં
સુધીમુક્ત થતા નથી કે જ્યાં સુધી તેઓ સકલ જીવાદિક વસ્તુઓના સાક્ષાત્કારક
કેવળ જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરતા નથી. એથી જ્ઞાન જ પુરુષાર્થ સિદ્ધિનું કારણ છે,
એવું માની લેવું જોઈએ. આમ જોવામાં આવે છે કે જે જેના વગર થતું
નથી, તે, તત્કારણેક માનવામાં આવે છે, જેમ બીજા વગર નહિ થનાર

તથા જ્ઞાનાવિનાશાવિનીત્વાત્સકલપુરુષાર્થસિદ્ધિરાપે જ્ઞાનનિવન્ધના વોધ્યેતિ । અયં જ્ઞાનનયઃ સમ્યક્ત્વશ્રુત-દેશવિરતિ-સર્વવિરતિરુપે ચતુર્વિધે સામાયિકે સમ્યક્ત્વ-શ્રુતસામાયિકેતિ સામાયિકદ્વયં પ્રતિપદ્યતે, અસ્ય સામાયિકદ્વયસ્ય જ્ઞાનાત્મકત્વેન મુક્તૌ પ્રધાનકારણત્વાત્ । દેશવિરતિસામાયિકસર્વવિરતિસામાયિકેતિ સામાયિક દ્વય ન પ્રતિપદ્યતે, જ્ઞાનકાર્યત્વેન તયોર્ગૌણત્વાદિતિ ।

इत्थं ज्ञाननयमतेन सामायिकं विचारितं, सम्प्रतिक्रिया नयमतेन तद्विचार्यते-

अस्य नयस्य मतेन क्रियाया एव सकलपुरुषार्थसिद्धौ प्रधानकारणत्वमित्येतन्न-यमप्रमाश्रित्यापि पूर्वोक्ता 'नायस्मि' इत्यादि गाथा व्याख्येया । व्याख्याप्रकार

જાતા છે કે-‘જો’ જિસકે બિના નહીં હોતા હૈ, વહ તત્કારણ માના જાતા હૈ-જેસે વીજ કે બિના નહીં હોનેવાલા અંકુર-વીજનિવન્ધક માના જાતા હૈ । इसी प्रकार सकलपुरुषार्थसिद्धि ज्ञान अविनाशाविनी होने से ज्ञानकारणक मानी जाती है, यह ज्ञाननय सम्यक्त्वसामायिक, श्रुतसामायिक देशविरतिसामायिक और सर्वविरति सामायिक इन चार सामायिकों में से सम्यक्त्वसामायिक और श्रुत सामायिक इन दो सामायिकों का प्रतिपत्ता-धारक होता है । क्योंकि ये दोनों सामायिक ज्ञानात्मक होने से मुक्ति में प्रधान कारण माने गये हैं । देशविरति सामायिक और सर्वविरति सामायिक इन दो सामायिकों का वह प्रतिपत्ता-धारक नहीं होता । क्योंकि ये दोनों ज्ञान के कार्य हैं-इसलिये मुक्ति प्राप्ति में ये गौण माने जाते हैं । इस प्रकार ज्ञाननय के मत से वह सामायिक का विचार क्रिया-अव क्रियानय के मत से उसका विचार इस प्रकार से है-क्रियानय क्रिया को ही

અંકુર વીજનિવન્ધક માનવામાં આવે છે, આ પ્રમાણે સકલ પુરુષાર્થ સિદ્ધિ જ્ઞાન અવિનાશાવિ હોવાથી જ્ઞાન કારણક માનવામાં આવે છે આ જ્ઞાનનય સમ્યક્ત્વસામાયિક, શ્રુતસામાયિક, દેશવિરતિસામાયિક અને સર્વવિરતિસામાયિક આ ચાર સામાયિકમાંથી સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને શ્રુત સામાયિક આ બે સામાયિકોના પ્રતિપત્તા-ધારક હોય છે કેમકે એઓ બંને સામાયિક જ્ઞાનાત્મક હોવાથી મુક્તિમાં પ્રધાન કારણો માનવામાં આવ્યાં છે. દેશવિરતિ સામાયિક અને સર્વવિરતિ સામાયિક એઓ બે સામાયિકોના તે પ્રતિપત્તા-ધારક થતા નથી. કેમકે એઓ બંને જ્ઞાનના કાર્યો છે. એથી મુક્તિ પ્રાપ્તિમાં એઓ ગૌણ માનવામાં આવ્યા છે આ પ્રમાણે જ્ઞાનનયના મત મુજબ આ સામાયિક વિષે વિચાર કરવામાં આવ્યો છે, હવે ક્રિયાનયના મત મુજબ આ વિષે વિચાર આ પ્રમાણે સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે-ક્રિયાનય ક્રિયાને

एवं विज्ञेयः, तथाहि-ग्रहीतव्ये=उपादेये अग्रहीतव्ये=अनुपादेये उपेक्षणीये चैव=
'च' अप्यर्थे ज्ञाते सति सर्वापि पुरुषार्थसिद्धिर्माभिलषता जनेन यतितव्यमेव=
प्रवृत्तिरूपेण क्रियाकर्तव्येन । अर्थे ज्ञातेऽपि क्रियैव साध्येति भावः । इत्थं ज्ञानं
क्रियोपकरणत्वाद् गौणम्, क्रिया तु कार्यस्य साक्षात्साधकत्वेन मुख्येति यः उप-
देशः स नयः प्रस्तुतक्रियानयो बोध्य इति । अत्रापि एतत्पक्षसाधक्युक्तिरेवं
विज्ञेया, तथाहि-क्रियैव पुरुषार्थसिद्धिं प्रति मुख्यं कारणम्, अत एव तीर्थकरगण-
धरैर्निष्क्रियाणां ज्ञानस्य नैष्फल्यमुक्तम् । यथा-

सकलपुरुषार्थ की सिद्धि में प्रधानकारण ज्ञानता है-अतः 'जायंमि'
इत्यादि जो यह गाथा है, उसकी व्याख्या इस प्रकार से करनी चाहिये
-ग्रहीतव्य-उपादेय और अग्रहीतव्य-अनुपादेय एवं उपेक्षणीय अर्थ
के जानलेने पर सर्वपुरुषार्थ की सिद्धि की अभिलाषा करनेवाले
मनुष्य को प्रवृत्तिरूप क्रिया अवश्य ही करनी चाहिये । तात्पर्य यह है
कि-'पदार्थ के जानलेने पर भी क्रिया ही साध्य होती है । इस
प्रकार क्रिया का उपकरण होने से ज्ञान गौण हो जाता है । और
क्रिया कार्य की साक्षात् साधक होने से मुख्य हो जाती है । तात्पर्य कहने
का यह है कि जान लेने पर जब तक क्रियारूप में वह ज्ञान परिणत न
किया जावे तब तक ज्ञानकी सफलता नहीं होती है-इसलिये कार्य की
साक्षात् साधिका क्रिया ही होती है ज्ञान नहीं-ज्ञान तो उस
कार्य का गौण कारण होता है । इसलिये कार्य सिद्धि में साक्षात्

જ સકલ પુરુષાર્થની સિદ્ધિમાં પ્રધાન કારણ જ્ઞાન છે એથી—'જાયંમિ'
ઈત્યાદિ જે આ ગાથા છે, તેની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે કરવી જોઈએ, ગ્રહીતવ્ય-
ઉપાદેય-અને અગ્રહીતવ્ય-અનુપાદેય અને ઉપેક્ષણીય અર્થના જ્ઞાન પછી સર્વ
પુરુષાર્થની સિદ્ધિની અભિલાષા રાખનારા મનુષ્યે પ્રવૃત્તિરૂપ ક્રિયા ચોક્કસ
કરવી જોઈએ. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે પદાર્થના જ્ઞાન પછી ક્રિયા જ સાધ્ય
હોય છે. આ પ્રમાણે ક્રિયોપકરણ હોવા બદલ જ્ઞાન ગૌણ થઈ જાય છે. અને
ક્રિયા કાર્યની સાક્ષાત્ સાધક હોવાથી મુખ્ય થઈ જાય છે તાત્પર્ય કહેવાનું
આ પ્રમાણે છે કે જાણી લીધા પછી જ્યાં સુધી ક્રિયા રૂપમાં તે જ્ઞાન પરિણત
કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી જ્ઞાન સફળ થતું નથી, એથી જ કાર્યની સાક્ષાત્
સાધિકા ક્રિયા જ હોય છે, જ્ઞાન નહીં જ્ઞાન તો તે કાર્યનું ગૌણ કારણ હોય
છે. એથી કાર્યસિદ્ધિમાં સાક્ષાત્ સાધક હોવાથી ક્રિયામાં જ મુખ્યતા આવી
જાય છે, આ જાતનો જે ક્રિયા પ્રધાન ઉપદેશ છે, તે ક્રિયાનય રૂપ છે. આ

‘સુવત્સુપિ સુયમહીયં, કિં કાઠી ચરણવિપ્પમુક્તસ્ય ? ।
 અંધસ્ય જહ પલિતા, દીપસયમહસ્યકોટીવિ ॥૧॥
 નાણં સવિસર્વાનિયયં, ન નાણમિત્તેણ કજ્જનિપ્પત્તી ।
 મગ્ગણૂ દિઢંતો, હોઈ સચિટ્થો અચિટ્થો ય ॥૨॥
 જાણંતો વિ ય તરિડં, કાઠ્ય જોમં ન જુંજઈ જો ડ ।
 સો બુઝ્ઝઈ સોણં, एवं નાણી ચરણહીણો ॥૩॥

જહા સ્વરો ચંદણભારવાઃ ૦’ ॥

છાયા—સુવત્સુપિ શ્રુતમધીતં કિં કરિષ્યતિ ચરણવિપ્પમુક્તસ્ય ? ।
 અન્ધસ્ય યથા પ્રદીપ્તા દીપસત્તસદસ્યકોટિરપિ ॥૧॥
 જ્ઞાનં સ્વવિષયનિયતં ન જ્ઞાનમાત્રેણ કાર્યનિષ્પત્તિઃ ।
 માર્ગજ્ઞો દૃષ્ટાન્તો ભવતિ સચેષ્ઠોઽનેષ્ઠશ્ચ ॥૨॥

સાધક હોને સે ક્રિયા મેં હી મુખ્યતા આતી હૈ હસ પ્રકાર કા જો ક્રિયા પ્રધાન ઉપદેશ હૈ, વહ ક્રિયાનયરૂપ હૈ । હસ પક્ષની સિદ્ધિ કરનેવાલી યુક્તિ હસ પ્રકાર સે હૈ । ‘ક્રિયૈવ પુરુષાર્થસિદ્ધિં પ્રતિ મુખ્યં કારણં અત-
 એવ તીર્થંકર ગણધરૈર્નિષ્ક્રિયાણાં જ્ઞાનસ્ય નૈષ્કલ્યમુક્તં’ પુરુષાર્થસિદ્ધિ કે પ્રતિ કારણ ક્રિયા હી હૈ—હસલિયે—તીર્થંકરગણધરાદિકોં ને નિષ્ક્રિય-
 મનુષ્યોં કે જ્ઞાન કો નિષ્ફલ કહાં હૈ । જૈસે—‘સુવત્સુ પિ સુયમહીયં’ ઇત્યાદિ’
 વહુત અધિક શ્રુત કા અધ્યયન કરકે મી જો ચારિત્રરૂપ ક્રિયા સે રહિત
 હોતા હૈ હસ વ્યક્તિ કા વહ અધીત શ્રુત કયા કર સકના હૈ ? । જિસ પ્રકાર
 જલતી હુઈ લાખોં દીપોં કી પંક્તિ અંધે કો પ્રકાશ નહીં દે સકતી હૈ ॥૧॥

જ્ઞાન અપને વિષય મેં નિયત હોતા હૈ—એતાવતા જ્ઞાનમાત્ર સે કાર્ય
 કી નિષ્પત્તિ નહીં હોતી હૈ । માર્ગ કો જાનનેવાલા હોતા હુઆ મી હસમેં

પક્ષની સિદ્ધિ કરનારી યુક્તિ આ પ્રમાણે ‘ક્રિયૈવ પુરુષાર્થસિદ્ધિં પ્રતિ મુખ્યં
 કારણં અતએવ તીર્થંકરગણધરૈર્નિષ્ક્રિયાણા જ્ઞાનસ્ય નૈષ્કલ્યમુક્તમ્’ પુરુષાર્થ
 સિદ્ધિનું મુખ્ય કારણ ક્રિયા જ છે, એથી તીર્થંકર ગણધરાદિકોં ને નિષ્ક્રિય
 મનુષ્યોં ને જ્ઞાન મેળવવા નિષ્ફળ કહ્યા છે જેમ ‘સુવત્સુ પિ સુયમહીયં’ ઇત્યાદિ’ બહુ
 જ શ્રુતાધ્યયન કર્યા પછી પણ જે ચારિત્ર રૂપ ક્રિયાથી રહિત હોય છે, તેનું તે
 અધીત શ્રુત શું કરી શકે છે ? જેમ સળગતી લાખોં દીપપંક્તિઓ આંધળાને
 પ્રકાશ અપી° શકતી નથી ॥ ૧ ॥

જ્ઞાન પોતાના વિષયમાં નિયત હોય છે, એતાવતા જ્ઞાનમાત્રથી કાર્યની
 નિષ્પત્તિ થતી નથી. માર્ગને જાણનાર હોવા છતાં એ તેમાં સચેષ્ઠ, સક્રિય

જાનન્નપિ ચ તરિતું કાયિકયોનં ન યુનક્તિ યસ્તુ ।

સ ઉદ્યતે સ્રોતસા એવં જ્ઞાની ચરણહીનઃ ॥૩॥

યથા સ્વસ્થન્દનભારવાહી-ઇત્યાદિ ॥૩૮૬॥

તથા ચાન્યેઽપિ વદન્તિ —

‘ક્રિયૈવ ફલદા પુંસાં, ન જ્ઞાનં ફલદં સ્મૃતમ્ ।

યતઃ સ્ત્રીમક્ષ્યભોગજ્ઞો ન જ્ઞાનાત્ સુખિતો ભવેત્ ॥’ઇતિ ।

ઇત્યં ક્ષાયોપશમિકીં ચરણક્રિયામાશ્રિત્ય ક્રિયાનયસ્ય પ્રાધાન્યમુક્તન્ । ક્ષાયિકી-
મપિ ચરણક્રિયામાશ્રિત્ય તસ્ય પ્રાધાન્યં વોધ્યમ્ । તથાહિ-સંજાતકેવલજ્ઞાનો

સચેષ્ટ સક્રિય હોતા હૈ તો યથેષ્ટ સ્થાન પર પહુંચ સકતા હૈ, કિન્તુ
અચેષ્ટ અક્રિય વ્યક્તિ નહીં પહુંચ સકતા ॥ ૨ ॥

જો વ્યક્તિ તૈરને કી વિદ્યા જાનતા હૈ વહ ઉસ વિદ્યા માત્ર સે
અલાશય સે પાર નહીં હો સકતા, જય તક કિ વહ તૈરનેરૂપ
કાયયોગ-ક્રિયા-ન કરેગા । વહ તો પાની કે વેગ સે વહ હો જાયગા
હસી પ્રકાર ચારિત્ર વિના કે જ્ઞાની કે વિષય મેં સમજના ચાહિયે ॥૩॥

હસી પ્રકાર કા ચન્દન કા ભાર ઢોનેવાલે ગયે કે દૃષ્ટાન્ત સે મી
સમજના ચાહિયે—

દૂસરે મી હસી પ્રકાર સે કહતે હૈ—ક્રિયા હી અપને કરનેવાલોં કો
ફલપ્રદ હોતો હૈ—કોરા જ્ઞાન-ફલપ્રદ નહીં હોતો સ્ત્રી આદિ સંબન્ધી
ભોગજ્ઞાન સે યુક્ત વ્યક્તિ કયા કેવલ ઉસ વિષયજ્ઞાન સે સુખ કો
પા સકતા હૈ યહ સ્વ હસ પ્રકાર કા ક્રિયાનય કા કથન ક્ષાયોપશમિક-

થાય તો જ યથેષ્ટ સ્થાન પર પહોંચી શકે છે, પરંતુ અચેષ્ટ અક્રિય મનુષ્ય
પહોંચી શકતો નથી ॥ ૨ ॥

જે માણસ તરવાની વિદ્યા જાણે છે, તે એ વિદ્યા માત્રથી જ ત્યાં સુધી
જલાશયની પાર પહોંચી શકતો નથી કે જ્યાં સુધી તે તરવા રૂપ કાય
યોગ ક્રિયા કરતો નથી તે તો પાણીના વેગથી તણાઈ જ જશે, આ પ્રમાણે
ચારિત્ર વગરના જ્ઞાનીના સંબંધમાં જાણી લેવું જોઈએ ॥ ૩ ॥

આ પ્રમાણે ચંદન ભારવાહી ગર્દભના દૃષ્ટાન્તથી પણ સમજ લેવું જોઈએ.
બીજાઓપણ આ પ્રમાણે જ કહે છે—કે ક્રિયા જ કાર્યકરનારાઓના
માટે ફળપ્રદ હોય છે, ફક્ત જ્ઞાન જ ફળપ્રદ હોતું નથી. સ્ત્રી આદિથી
સંબંધ, ભોગજ્ઞાનથી યુક્ત માણસ શું કેવળ એ વિષયના જ્ઞાનથી તે સુખ પ્રાપ્ત
કરી શકે છે? આ બધું આ જાતનું ક્રિયાનયનું કથન ક્ષાયોપશમિક ચારિત્ર-

ભગવાનર્હંત્રપિ ન તાવદ્ મુક્તિમાપ્નોતિ યાવત્સ સકલકર્મક્ષયણક્ષમાયાં શૈલેશ્ય વસ્થાયાં સર્વસંતરરૂપાં ચારિત્રક્રિયાં ન પ્રતિપદ્યતે, તસ્માત્ ક્રિયૈવ પુરુષાર્થસિદ્ધૌ મુખ્યં કારણમ્ । દૃશ્યતે ચ-યત્ યત્સમનન્તરમુત્પદ્યતે તસ્ય તત્કારણકત્વમ્, યથા-અન્ત્યાવસ્થાપ્રાપ્તપૃથિવ્યાદિસામગ્રીસમનન્તરભાવિત્વાદકુરસ્ય તત્કારણકત્વમ્, તથૈવ ક્રિયાસમનન્તરભાવિનીત્વાત્ સકલપુરુષાર્થસિદ્ધેરપિ તત્કારણકત્વમિતિ । इत्यं चैष क्रियानयश्चतुर्विधसामायिके देशविरतिसर्वविरतिरूपं सामायिकद्वयमेव

ચારિત્રક્રિયા કો લેક્ષર કહા હૈ । इस प्रकार से जो क्रियानय में प्रधान कही गई है वह क्षायोपशमिक क्रिया के आधार पर तो आतीही है परन्तु जो क्षायिक क्रिया है । उनके भी आधार पर उसमें प्रधानता आती है-जैसे जिस अर्हंत भगवान् को केवलज्ञान उत्पन्न हो चुका है ऐसे वे भगवान् अरिहन्त प्रभु भी जब तक सकलकर्मक्षयण में समर्थ शैलेशी अवस्था में सर्व संवररूपचारित्रक्रिया को प्राप्त नहीं कर लेते हैं तब तक वे मुक्ति को नहीं पा सकते हैं । इसलिये यही मानना चाहिये कि पुरुषार्थ सिद्धि में मुख्य कारण क्रिया ही है । यह बात देखने में आती है कि जो जिसके समनन्तर काल में उत्पन्न होता है, वह उस कारणक माना जाता है । जैसे पृथिव्यादिरूप सामग्री के समनन्तर काल में उत्पन्न हुआ अंकुर तत्कारणक होता है । इसी प्रकार क्रिया के समनन्तर काल में होनेवाली पुरुषार्थ सिद्धि भी तत्कारणक

ક્રિયાને લઈને કહ્યું છે આ પ્રમાણે જે ક્રિયાનયમા પ્રધાન કહેવામાં આવી છે, તે ક્ષાયોપશમિક ક્રિયાના આધારે તે આવે જ છે, પરંતુ જે ક્ષાયિક ક્રિયા છે, તેના આધારે પણ તેમાં પ્રધાનતા આવી જાય છે. જેમ અર્હંત ભગવાનને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે, એવા તે ભગવાન અરિહંત પ્રભુ પણ જ્યાં સુધી સકળ કર્મક્ષયણમાં સમર્થ શૈલેશી અવસ્થામાં સર્વ સંવરરૂપ ચારિત્ર ક્રિયાને પ્રાપ્ત કરી લેતા નથી, ત્યાં સુધી તે મુક્તિ મેળવી શકતા નથી એથી એ જ માની લેવું જોઈએ. કે પુરુષાર્થ સિદ્ધિમાં મુખ્ય કારણ ક્રિયા જ છે. આ વાત જોવામાં આવે છે કે જે જેના સમનન્તર કાળમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેને તે કારણકે માનવામાં આવે છે જેમ પ્રતિબંધક કારણોના અભાવે અન્ત્યાવસ્થા પ્રાપ્ત પૃથિવ્યાદિરૂપ સામગ્રીના સમનન્તર કાળમાં ઉત્પન્ન થયેલ અંકુર તત્કારણક હોય છે. આ પ્રમાણે ક્રિયાના સમનન્તર કાળમાં થનારી પુરુષાર્થ સિદ્ધિપણ તત્કારક જ માનવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે આ ક્રિયાનય ચતુર્વિધ સામાયિકમાંથી દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ એ બે સામાયિકોને જ માને છે. કેમકે એ બંને સામાયિકો ક્રિયારૂપ છે એથી

मन्यते, क्रियारूपत्वेन अनयोर्मुक्तिं प्रतिप्रधानकारणत्वात् । सम्यक्त्वसामायिकश्रुत-
सामायिके तु तदुपकारकमात्रे, अत एव ते गौणे, तस्मादेतत्सामायिकद्वयम् अयं
क्रियानयो नेच्छतीति द्वितीयः पक्षः ॥ अत्र ज्ञाननयक्रियानयावुभयावपि सयुक्तिकौ
निर्दिष्टौ, तत्र को ग्राह्यः क उपेक्षणीय इति शिष्या नावबुध्येरन्, अतः स्वसम्मतं
पक्षं प्रदर्शयितुमाह—‘सव्वेसिपि’ इत्यादि । सर्वेषामपि=स्वतन्त्रसामान्यविशेष-
वादिनां नामस्थापनादिवादिनां वा समस्तानामपि नयानां, न तु नयद्वयस्यैव,
वक्तव्यतां=परस्परविरोधिनीमुक्तिं निशम्य=श्रुत्वा इह तत् सर्वनयविभुद्धं=सर्वनय-
सम्मतं तत्स्वरूपतया ग्राह्यम्, यदाश्रित्य मुनिश्चरणगुणस्थितः—चरणं=चारित्र्यं क्रिया,

ही मानी जानी है । इस प्रकार यह क्रियानय चतुर्विध सामायिक में से
देशविरति और सर्वविरति इन दो सामायिकों को ही मानता है ।
क्योंकि ये तीनों सामायिक क्रियारूप हैं । इसीलिये इन में मुक्ति प्राप्ति
के प्रति प्रधान कारणता है, ऐसी यह नयव्यवस्था देता है । तथा
सम्यक्त्वसामायिक और श्रुतसामायिक ये दो सामायिक केवल इसके
उपकारक हैं । इसलिये मुक्ति प्राप्ति में ये साक्षात् कारण न होकर गौण
कारण हैं । अतः क्रियानय की दृष्टि में इनकी मान्यता नहीं है । इस
प्रकार यह द्वितीय पक्ष है । यहां ज्ञाननय और क्रियानय ये दोनों
भी नय सयुक्तिक कहे गये हैं । तब शिष्य को यह संदेह हो सकता
है कि इनमें कौन ग्राह्य है और कौन अग्राह्य-उपेक्षणीय है । इस-
लिये सूत्रकार स्वसम्मत पक्ष को प्रकट करने के लिये कहते हैं कि—
(सव्वेसि पि नयाणं बहुविहवत्तव्वयं निसामित्ता । तं सव्वनयविसुद्धं
जं चरणगुणद्विओ साह) स्वतन्त्र सामान्य और विशेषवादियों की

એમનામાં મુક્તિ પ્રાપ્તિના પ્રતિ પ્રધાન કારણતા છે, એવી આ નય વ્યવસ્થા
ખતાવે છે. તથા સમ્યક્ત્વસામાયિક શ્રુતસામાયિક એ એ સામાયિક ફક્ત
એના ઉપકારકો છે. એથી મુક્તિ પ્રાપ્તિમાં એઓ સાક્ષાત્કારણો નહિ
પણ જોણકારણો છે. એટલા માટે ક્રિયાનયની દૃષ્ટિમાં એમની માન્યતા નથી.
આ પ્રમાણે આ દ્વિતીય પક્ષ છે. અહીં જ્ઞાનનય અને ક્રિયાનય એ બન્ને
નયો કહેવામાં આવ્યા છે ત્યારે શિષ્યને આ વિષે સંદેહ ઉત્પન્ન થાય છે કે,
આમાંથી કયો ગ્રાહ્ય અને કયો અગ્રાહ્ય-ઉપેક્ષણીય—છે એથી સૂત્રકાર સ્વસ-
મ્મત પક્ષને પ્રકટ કરવા માટે કહે છે કે—(સવ્વેસિં પિ નયાણં બહુવિહવત્તવ્વયં
નિસામિત્તા તં સવ્વનયવિસુદ્ધં જં ચરણગુણદ્વિઓ સાહ) સ્વતંત્ર સામાન્ય અને
વિશેષવાદીઓની નામ સ્થાપના વગેરે વાદીઓની અથવા સમસ્તનયોની વક્ત-

શુણો જ્ઞાનં, તયોઃ સ્થિત = જ્ઞાનક્રિયોપયુક્તઃ સાધુ = ભાવસાધુઃ = મોક્ષસાધકો
ભવતીત્યર્થઃ । અયં ભાવઃ-જ્ઞાનક્રિયાભ્યાં યુક્ત એવ શુનિ મોક્ષસાધકો ભવતિ, ન
ત્વેકૈકેન યુક્ત ઇતિ । પૂર્વમેકૈકસ્ય મુક્તિસાધકત્વં યદ યુક્ત્યા પ્રતિપાદિતં તદ-
સિદ્ધમ્ । તથાહિ-યજ્ઞજ્ઞાનવાદિના પ્રતિપાદિતમ્-યદ્ યદવિનાભાવિ ભવતિ તત્ત-

નામ સ્થાપના આદિ વાદિયોં કો અથવા સમસ્તનયોં કો વક્તવ્યતા કો
પરસ્પર વિરોધિની ઉક્તિ કો સુનકર ભાવસાધુ કો ચાહિયે કિ વહ
સર્વનયસમ્મતવિશુદ્ધસિદ્ધાંત કો ગ્રહણ કરે-કયોંકિ ઉમ્મીકે આશ્રય
સે વહ ક્રિયા ઓર જ્ઞાન ઇનમેં સ્થિત હો સકતા હૈ । તાત્પર્ય કહને કા
વહ હૈ કિ-ક્રિયા ઓર જ્ઞાન યે દોનોં પરસ્પર નિરપેક્ષ હોકર સકલ
પુરુષાર્થ કી સિદ્ધિ કે કારણ નહીં હો સકતે હૈ । યે દોનોં મિલકર હી
હો સકતે હૈ । 'ઇસ પ્રકાર સે ઇસ વાત કો જાનનેવાલા ભાવસાધુ હી
મોક્ષસાધક હો સકતા હૈ કયોંકિ વહ અપને જીવન મેં ક્રિયા ઓર
જ્ઞાન ઇન દોનોં કા આરાધક હોતા હૈ । કેવલ ક્રિયા યા ક્રિયા વિહીન
જ્ઞાન કી આરાધના સે મુક્તિ નહીં મિલતી હૈ । પહિલે જો અપને એક કો
નયને મુક્તિસાધકતા કહી હૈ, વહ કિસી પ્રકાર સે યુક્તિયુક્ત નહીં હૈ-
વહ ઇસ પ્રકાર સે જાનના ચાહિયે-જ્ઞાનનય કો લેકર જ્ઞાનવાદીને જો
વહ કહા હૈ કિ જિસકા અવિનાભાવી હોતો હૈ વહ તત્કારણક હોતા

વ્યતાને પરસ્પર વિરોધિની ઉક્તિને સાંભળીને ભાવસાધુને જોઇએ કે તે
સર્વનય સમ્મત વિશુદ્ધ સિદ્ધાંતને ગ્રહણ કરે. કેમકે તેના જ આશ્રયથી તે
ક્રિયા અને જ્ઞાન એમનામાં સ્થિત થઇ શકે છે. તાત્પર્ય કહેવાનું આ પ્રમાણે
છે કે ક્રિયા અને જ્ઞાન એ બંને પરસ્પર નિરપેક્ષ થઇને સકલ પુરુષાર્થની
સિદ્ધિના કારણો સંભવી શકતાં નથી, એ બંને મળીને જ થઇ શકે છે.

આ પ્રમાણે આ વાતને બાણનારો ભાવસાધુ જ મોક્ષસાધક થઇ શકે
છે, કેમકે તે પોતાના જીવનમાં ક્રિયા અને જ્ઞાન એ બંનેનો આરાધક
હોય છે. ફક્ત ક્રિયાવિહીન જ્ઞાનની આરાધનાથી મુક્તિ મળતી નથી પહેલાં
જે અમને એક નયે મુક્તિ સાધકતા કહી છે, તે કઇ રીતે યુક્તિ યુક્ત
નથી તે આ પ્રમાણે બંધુ બોધે જ્ઞાનનયને લઇને જ્ઞાનવાદીએ જે આ
કહ્યું છે કે જેને અવિનાભાવી હોય છે તે તત્કારણક હોય છે, તે આવું

निबन्धनमेव भवतीत्यादि । तत्र तदविनाभावित्वरूपो हेतुरसिद्ध एव, यतो न
क्वापि ज्ञानमात्राविनाभाविनी पुरुषार्थसिद्धिर्दृश्यते । नहि वह्निप्रज्वालनार्थिनां
प्रज्वालनपरिज्ञानमात्रादेव तत्सिद्धिर्भवति, अपि तु तत्र वह्निसमानयनसन्धु क्षणादि
क्रियाऽनुष्ठानस्यापेक्षा तिष्ठत्येव । तथा तीर्थकरोऽपि न केवलज्ञानमात्रात् मुक्तिं
प्रतिपद्यते, किन्तु तत्र यथाख्यातचारित्रक्रियाया अपेक्षा भवति, अतः पुरुषार्थ-
सिद्धिर्ज्ञानक्रियेत्युभयाविनाभाविन्यत्र बोध्या । पुरुषार्थसिद्धेर्यथा ज्ञाननिबन्धनत्वं
तथा क्रियानिबन्धनत्वमपि, क्रियामन्तरेण पुरुषार्थसिद्धेरसंभवादित्यनैकान्तिकोऽपि
हेतुर्बोध्यः । यच्च क्रियावादिना प्रतिपादितम्-‘यद् यत्समनन्तरमुत्पद्यते, तस्य

हे सो ऐसा कथन सिद्ध नहीं होता है । क्योंकि पुरुषार्थ सिद्धि में
ज्ञानमात्रनिबन्धनता कहीं पर भी नहीं देखी जाती है अतः यहां
हेतु असिद्ध है । तथा जो अग्नि को जलाने के अर्थी होते हैं वे केवल
अग्नि इस प्रकार से जलायी जाती है, इतने ज्ञानमात्र से थोड़े ही
जलने की सिद्धि को पा सकते हैं । ‘अग्नि तैयार हो जावे’ इसके
लिघे तो उसे बाहर से अग्नि लानी पड़ेगी, उसे धोंकना पड़ेगा तथा
और भी जो उसे तैयार करने की प्रक्रिया होगी, वह सब करनी पड़ेगी
तब कहीं अग्नि प्रज्वलित होगी । इसी प्रकार तीर्थंकर भगवान् भी
प्राप्त केवलज्ञान मात्र से थोड़े ही मुक्ति पा लेंगे ? उसकी प्राप्ति में तो
उन्हे यथाख्यातचारित्ररूप क्रिया की भी अपेक्षा होगी अतः पुरुषार्थ
की सिद्धि ज्ञान और क्रिया इन दोनों की अविनाभाविनी है, ऐसा
मानना चाहिये । पुरुषार्थ की सिद्धि में जिस प्रकार ज्ञान कारण
पड़ता है उसी प्रकार से क्रिया भी कारण पड़ती हैं । क्योंकि क्रिया
के बिना पुरुषार्थ की सिद्धि असंभवित होती है । इस प्रकार ज्ञान

कथन सिद्ध अतुं नथी. કેમકે પુરુષાર્થ સિદ્ધિમાં જ્ઞાનમાત્ર નિબન્ધનતા કોઈ
સ્થાને દેખતી નથી, એથી અહીં હેતુ અસિદ્ધ છે. તથા જે અગ્નિને પ્રજ્વલિત
કરવા ઇચ્છતા હોય તે ફક્ત અગ્નિ કેવી રીતે પ્રજ્વલિત કરવામાં આવે છે ? ફક્ત
આટલા જ્ઞાન માત્રથી જ અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરવાની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શકતા
નથી. અગ્નિ પ્રજ્વલિત થાય તે માટે બહારથી અગ્નિ લાવશે, તેને પ્રજ્વલિત
કરવા માટે પ્રયત્ન કરશે તથા બીજી જે પ્રક્રિયાઓ હશે તે બધી કરશે, ત્યારે
અગ્નિ પ્રજ્વલિત થશે. આ પ્રમાણે તીર્થંકર ભગવાન પણ ફક્ત કેવળજ્ઞાન-
માત્ર પ્રાપ્ત કરીને જ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરશે એવું નથી તેની પ્રાપ્તિ માટે
તેમને યથાખ્યાતચારિત્રરૂપ ક્રિયાની અપેક્ષા થશે. અતઃ પુરુષાર્થની સિદ્ધિ
અને ક્રિયા એ બંને અવિનાભાવિની છે. આમ માનવું બેઠએ. પુરુષા-

તત્કારણકત્વમ્' इत्यादि । अत्र-यस्तदनन्तरोत्पत्तिलक्षणो हेतुरक्तः सोऽप्यसिद्धो-
जनैकान्तिकश्च । यतः स्त्रीभक्ष्यभोगादिक्रियाकालेऽपि ज्ञानमस्त्येव, अन्यथा तत्र
प्रवृत्तिरेव न स्यात् । तथा-तीर्थंकरस्य शैलेश्यवस्थायां सर्वसंवररूपक्रियाकालेऽपि
केवलज्ञानमस्त्येव, अन्यथा तस्याः प्राप्तिरेव न स्यात् । तस्मात् केवलक्रियान-
न्तरभावित्वेन पुरुषार्थस्य सिद्धेरदर्शनादसिद्धौ हेतुः । तथा-यथा च तदनन्तर-
भावित्वलक्षणो हेतुर्मुक्त्यादिपुरुषार्थसिद्धौ क्रियायाः कारणत्वं साधयति, तथैव
ज्ञानस्यापि कारणत्वं साधयति, क्रियायाः सत्त्वेऽपि ज्ञानमन्तरेण पुरुषार्थसिद्धेः

નિબન્ધક હોકર બી પુરુષાર્થ સિદ્ધિ ક્રિયા નિરપેક્ષ નહીં હોતી છે ।
અતઃ તદ્વિનાભાવિત્વરૂપ જો હેતુ છે, વહ ક્રિયારૂપ નિરપેક્ષ કે સાથ
બી અવિનાભાવી હોને કે કારણ અનૈકાન્તિક બી છે । તથા-જો ક્રિયા-
વાદીને ક્રિયાનય કે પક્ષ કો લેકર 'યત્ યત્સમનન્તરમુત્પદ્યતે તસ્ય
તત્કારણકત્વમ્' इत्यादि रूप से कहा है सो वह भी सिद्ध नहीं होता
है । क्योंकि यहां हेतु असिद्ध है और अनैकान्तिक भी है । क्योंकि
स्त्री तथा भक्ष्य पदार्थ की भोगादि क्रिया के समय में भी तो ज्ञान
मोजूद ही है । यदि उस समय ज्ञान न हो तो उसमें प्रवृत्ति ही नहीं हो
सकती है । तथा-तीर्थंकर भगवान् को शैलेशी अवस्था में सर्व संवररूप
क्रियाकाल में ऐसा तो है नहीं कि ज्ञान न हो उस समय वहां केवल-
ज्ञान रहता ही है । नहीं तो उसकी प्राप्ति ही उन्हें नहीं हो सकती है ।
इसलिये केवल क्रिया के अनन्तरभावीरूप से पुरुषार्थ की सिद्धि नहीं
देखी जाती है-अतः यह हेतु असिद्ध है । तथा जिस-प्रकार तदनन्तर

ર્થની સિદ્ધિમા જેમ જ્ઞાન કારણ હોય છે, તેમજ ક્રિયા પણ કારણરૂપ હોય છે.
કેમકે ક્રિયા વગર પુરુષાર્થ સિદ્ધિ અસંભવિત હોય છે. આ પ્રમાણે જ્ઞાન નિબ-
ન્ધક થઈને પણ પુરુષાર્થ સિદ્ધિ ક્રિયા નિરપેક્ષ હોતી નથી. એથી તદ્વિના-
ભાવિત્વરૂપ જે હેતુ છે, તે ક્રિયારૂપ વિપક્ષની સાથે પણ અવિનાભાવી હોવા
બદલ અનૈકાન્તિક છે તેમજ જે ક્રિયાવાદીએ ક્રિયાનયના પક્ષને લઈને 'યત
યત્સમનન્તરમુત્પદ્યતે તસ્ય તત્કારણકત્વમ્' इत्यादि रूपમાં કહ્યું છે, તો તે પણ સિદ્ધ
થતું નથી. કેમકે સ્ત્રી તથા ભક્ષ્ય પદાર્થની ભોગાદિ ક્રિયાના સમયમા પણ જ્ઞાન તો
વિદ્યમાન હોય જ છે જો તે સમયે જ્ઞાન ન હોય તો તેમા પ્રવૃત્તિ થાત નહીં તથા
તીર્થંકર ભગવાન્ને શૈલેશી અવસ્થામાં સર્વ સંવરરૂપ ક્રિયા કાલમાં એવું તો છે જ
નહિ કે જ્ઞાન ન હોય તે સમયે ત્યાં કેવળજ્ઞાન રહે જ છે નહીં તર તેની પ્રાપ્તિ
જ તેમને થાત નહીં એથી કેવળ ક્રિયાના અનન્તર ભાવીરૂપથી પુરુષાર્થની

કદાચિદપ્યસંભવાદગૈકાન્તિકોઽપિ હેતુર્વોદ્ય ઇતિ । इत्थं च ज्ञानक्रियो नयस्यैव
मुक्त्यादि-सिद्धौ कारणत्वं नत्वेकैकस्येति सिद्धान्तः । उक्तं च—

‘हयं नाणं क्रियाहीणं, हया अन्नाणभो क्रिया ।

पासंतो पंगुलो दड्ढा, धावमाणो य अधओ ॥१॥

संजोगसिद्धीय फलं वयंति, नहु एगचक्रेण रहो पयाइ ।

अंधो य पंगू य वणे समेच्चा, ते संपउत्ता नयरं पविट्ठा ॥२॥’

છાયા—હતં જ્ઞાનં ક્રિયાહીન, હતા અજ્ઞાનતઃ ક્રિયા ।

પરચન્ પડ્ગુલો દઢો ધાવંશ્ચ અન્ધકઃ ॥૧॥

સંયોગસિદ્ધ્યા ચ ફલં વદન્તિ ન સ્વલુ એકચક્રેણ રથઃ પ્રયાતિ ।

અન્ધશ્ચ પંગુથ વને સમેત્ય તૌ સંપયુક્તૌ નગરં પ્રવિષ્ઠૌ ॥૨॥ઈત્યાદિ ।

અત્રોચ્યતે—નન્વેવં જ્ઞાનક્રિયોર્મુક્તિસાધિકા શક્તિઃ પ્રત્યેકમસતી સમુદાયે કથમુપ-
લભ્યેત ? ન હિ અવ્યવેઽવર્તમાના શક્તિઃ સમુદાયે સમુપલભ્યતે, યથા એકસ્યાં

ભાવિત્વરૂપ હેતુ મુક્ત્યાદિ કે પુરુષાર્થ કી સિદ્ધિ મેં ક્રિયા કો કારણરૂપ
સે સિદ્ધ કરતા હૈ, ઉમી પ્રકાર સે વહ જ્ઞાન કો મી વહાં કારણરૂપ સે
સિદ્ધ કરતા હૈ । ફસલિયે યહ હેતુ અનૈકાન્તિક મી હૈ । ક્યોંકિ ક્રિયા
કે સદ્ભાવ મેં મી જ્ઞાન કે વિના પુરુષાર્થ કી સિદ્ધિ કદાચિત્ મી હોતી
નહીં હૈં । ફસ પ્રકાર જ્ઞાન ઓર ક્રિયા ફન દોનોં કો હી મુક્તિ આદિ
કી સિદ્ધિ મેં કારણતા હૈ કેવલ એક-એક કો નહીં । યહ અટલ સિદ્ધાંત
હૈ । ઉક્તં ચ ‘હયં નાણં ક્રિયાહીણં’ ઇત્યાદિ ॥ ૨ ॥

તાત્પર્ય ચહ હૈ કિં ક્રિયાહીન જ્ઞાન નિષ્ફલ હૈ—ઓર જ્ઞાન હીન
ક્રિયા મી નિકમ્મી હૈ । દેખતા હુઆ પગુ જલ ગયા ઓર દોડતા
હુઆ અંધા જલ ગયા । વહાં પરસ્પર નિરપેક્ષ જ્ઞાન ઓર ક્રિયા મેં પંગુ
ઓર અંધે કે દૃષ્ટાંત સે યહ સ્પષ્ટ કિયો ગયા હૈ કિ—‘યે દોનોં નિરપેક્ષ
સ્થિતિ મેં કાર્યસાધક-મુક્તિસાધક નહીં હો સકતે હૈં । અંધા ચલ તો

સિદ્ધિ જોવામા આવતી નથી, એથી આ હેતુ અસિદ્ધ છે. તથા જેમ તદનન્તર
ભાવિત્વરૂપ હેતુ મુક્ત્યાદિના પુરુષાર્થની સિદ્ધિમાં જિયાને કારણ રૂપથી સિદ્ધ
કરે છે, તેમજ તે જ્ઞાનને પણ ત્યાં કારણ રૂપથી સિદ્ધ કરે છે, એટલા માટે
આ હેતુ અનૈકાન્તિક પણ છે. કેમકે ક્રિયાના સદ્ભાવમાં જ્ઞાનવિના પુરુષાર્થ-
ની સિદ્ધિ કોઈ પણ કાળે થતી નથી આ પ્રમાણે જ્ઞાન અને ક્રિયા
એકએક અલગ રૂપમાં નહિ પણ બન્ને સાથે મુક્તિ વગેરેની સિદ્ધિમાં
કારણરૂપ હોય છે. આ અટલ સિદ્ધાંત છે. ઉક્તં ચ ‘હય નાણં ક્રિયાહીણં’ ઇત્યાદિ ।

તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે ક્રિયા હીન જ્ઞાન નિષ્ફળ છે, અને જ્ઞાનહીન
ક્રિયાપણુ વ્યર્થ છે દેખવા છતાંયે પંગુ બળી ગયો તો અને દોડતો હોવા છતાંયે
આંખજો બળી ગયો. અહીં પરસ્પર નિરપેક્ષ જ્ઞાન અને ક્રિયામાં પંગુ અને

સિકતાયામનુપલભ્યમાનં તૈલં સિકતાસમુદાયેऽપિ નોપલભ્યતે, एवं જ્ઞાને ક્રિયાયાં
ચ પ્રત્યેકત્રાસતી મુક્તિસાધિકા શક્તિસ્તત્સમુદાયેऽપિ નોપલભ્યેત ।

ઉક્તંચ—‘પ્રત્યેકમભાવાઓ, નિર્વાણં સમુદિયાસુ ત્રિ ન જુત્તં ।

નાણકિરિયાસુ વોત્તું, સિકયા સમુદાયતૈલં વ ॥૧॥

છાયા—પ્રત્યેકમભાવાદ નિર્વાણં સમુદિયોરપિ ન યુક્તમ્ ।

જ્ઞાનક્રિયોર્વક્તું સિકતા સમુદાયે તૈલમિવ ॥૧॥ઈતિ ।

સકતા થા, પરન્તુ વહ દેવ નહી સકતા થા—પંગુ દેવ સકતા થા પર
ચલ નહીં સકતા થા—હસલિયે યે દોનોં સ્વતન્ત્રાવસ્થા મેં જંગલ મેં
અગ્નિ લગને પર જલકર ભસ્મ હો ગયે, સ્વાભીપ્સિત સ્થાન પર
નહી પહુંચ સકે । હસ પ્રકાર અન્ધે વ્યક્તિ કો ચારિત્ર કે સ્થાન
રખના ચાહિયે ઓર પંગુ કો જ્ઞાન કે સ્થાન પર । જબ યે પર યહાં
દોનોં મિલ જાતે હૈં—અર્થાત્ અન્ધે ઓર પંગુ કા સંયોગ હો
જાતા હૈ—નવ એક દૂસરે કી સહાયતા સે દોનોં જિમ પ્રકાર અપને
અભીષ્ટ સ્થાન પર સુરક્ષિત પહુંચ જાતે હૈં, ડસી પ્રકાર જ્ઞાન
ઓર ક્રિયા જબ એક આત્મા મેં સંયુક્ત હો જાતી હૈ તવ ડનસે આત્મા
કી અભીષ્ટ—મુક્તિ કી પ્રાપ્તિ હો જાતી હૈ । અથવા જિસ પ્રકાર એક
ચક્ર સે રથ નહીં ચલ સકતા હૈ । ડસી પ્રકાર કેવલ ક્રિયા યા ક્રિયા-
નિરપેક્ષ જ્ઞાન મી સ્વસાધ્ય કા સાધક નહીં બન સકતા હૈ ।

શંકા—જબ જ્ઞાન ક્રિયા મેં સ્વતન્ત્રાવસ્થા મેં મુક્તિસાધિકા થોડી
મી શક્તિ નહી હૈ તો વહ ફિર ડનકે સમુદાય મેં કેસે આસકતી હૈ ?

આધળાના દબ્ધાતથી એ વાત સ્પષ્ટ કરવામા આવી છે કે ‘એ બન્ને
નિરપેક્ષ સ્થિતિમા કાર્યસાધક—મુક્તિસાધક થઈ શકતા નથી’ આંધળો ચાલી
તો શકતો હોતો પરંતુ તે બોઈ શકતો ન હોતો, પશુ બોઈ શકતો હોતો પરંતુ
ચાલી શકતો ન હોતો, એથી બન્ને સ્વતન્ત્રાવસ્થામાં જંગલમાં અગ્નિ
પ્રત્યવલિત થવાથી ભસ્મીભૂત થઈ ગયા. સ્વાભીપ્સિત સ્થાન સુધી પહોંચી શક્યા
નહિ. આ પ્રમાણે આંધળા માણુમને ચારિત્રના સ્થાને મુકવો બોઈએ. અને
પંગુને જ્ઞાનના સ્થાને મૂકવો બોઈએ બ્યારે એ બન્ને સમન્વિત થઈ બંધ
છે, એટલે કે આધળા અને પશુનો સંયોગ થઈ બંધ છે ત્યારે એકબીજાની
સહાયતાથી બન્ને જેમ પોતાના અભીષ્ટ સ્થાન પર સુરક્ષિત પહોંચી બંધ
છે, તેમજ જ્ઞાન અને ક્રિયા બ્યારે એક આત્મામા સંયુક્ત થઈ બંધ છે ત્યારે
તેમનાથી આત્માની અભીષ્ટમુક્તિની પ્રાપ્તિ થઈ બંધ છે અથવા જેમ એક
ચક્રથી રથ ચાલતો નથી તેમજ ફક્ત ક્રિયા અથવા ક્રિયા નિરપેક્ષ જ્ઞાન
પણુ સ્વસાધ્ય સાધક થઈ શકે નહિ.

શંકા —બ્યારે જ્ઞાન—ક્રિયાથી, અલગ અલગ રૂપમા મુક્તિ પ્રાપ્ત થતી
નથી તો પછી તેઓ બન્નેના સમન્વિતરૂપમા મુક્તિ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે

इत्थं च समुदितयोर्ज्ञानक्रिययोर्मुक्तिं प्रति कारणत्वमयुक्तमेव ? इति चेदाह—यदि ज्ञानक्रिययोरेकैकत्र सर्वथा मुक्त्यसाधकत्वमुच्येत तर्हि भवदुक्तिः संगच्छेत । न चैवमस्ति, यतस्त्वयोरेकैकत्र देशतो मुक्ति साधकत्वमस्त्येव, समुदाये तु सर्वथा मुक्तिसाधकत्वमस्ति, अतो नास्ति कश्चिद् दोषः । उक्तं चापि—

‘वीसुं न सव्वहच्चिय, सिक्रया तेल्लं व साहणाभावो ।

देसोवगारिया जा, सा समनायम्मि संपुण्णा ॥’

अरे ! अवयव में जब शक्ति न हो तो वह उनके समुदायरूप अवयवी में कैसे आवेगी—सोचो तो सही ! बालुका के एक कण में तैल उपलब्ध नहीं है—इसी कारण से वह उनके समुदाय में भी उपलब्ध नहीं होता है इसी प्रकार प्रत्येक ज्ञान और क्रिया में मुक्ति साधिका शक्ति जब असती है तो, वह उनके समुदाय में भी नहीं उपलब्ध होनी चाहिये । अन्यत्र भी ऐसा ही कहा है—

‘पत्तेयमभावाओ निव्वणं’ इत्यादि हम प्रकार से समुदित ज्ञान क्रिया में मुक्ति के प्रति कारणता अयुक्त ही है । सो इस शंका का समाधान हम प्रकार से है—यदि हम ऐसा कहते हैं कि स्वतंत्र ज्ञान और क्रिया में सर्वथा मुक्ति के प्रति असाधकता है तो आपका ऐसा कहना उचित हो सकता था । परन्तु हम ऐसा तो कहते नहीं हैं । क्योंकि उनमें भिन्न अवस्था में देशतः मुक्ति साधकता है ही । परन्तु जब ये समुदायरूप में एक आत्मा में रहते हैं तब पूर्णरूप से इनमें मुक्ति साधकता बन जाती है । इसमें विरोध की कौन सी बात है । उक्तं च

છે ? જ્યારે અવયવમાં શક્તિ ન હોય તો તે તેમના સમુદાયરૂપ અવયવીમાં કેવી રીતે મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિ આવશે વાલુકાના એક કણમાં તેલ ઉપલબ્ધ ન થાય તો તેમના સમુદાયમાં પણ તેલ પ્રાપ્ત થતું નથી. એવી રીતે જ્ઞાન અને ક્રિયા અલગ અલગ હોય ત્યારે તેઓમાં મુક્તિ સાધિકા શક્તિ જ્યારે અસતી છે, તો તે તેમના સમુદાયમાં પણ ઉપલબ્ધ હોવી ન જોઈએ. અન્યત્ર પણ આ પ્રમાણે જ કહેવામાં આવ્યું છે :—

‘પત્તેયમભાવાઓ નિવ્વણ’ ઇત્યાદિ’ આ પ્રમાણે સમુદિત જ્ઞાનક્રિયામાં મુક્તિ પ્રત્યે કારણતા અયુક્તજ છે આ શંકાનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે કે—જો અમે આમ કહીએ કે સ્વતંત્ર જ્ઞાન અને ક્રિયામાં સર્વથા મુક્તિ પ્રત્યે અસાધકતા છે તો તમારું આવું કથન ઉચિત થઈ શકત. પરંતુ અમે તો આવું કહેતા નથી. કેમ કે તેમનામાં ભિન્ન અવસ્થામાં દેશતઃ મુક્તિ સાધકતા છે જ. પરંતુ જ્યારે એઓ સમુદાયરૂપમાં એક આત્મામાં રહે છે. ત્યારે પૂર્ણરૂપમાં તેમનામાં મુક્તિ સાધકતા આવી જાય છે. આમાં વિરોધની

છાયા—વિશ્વગ્ ન સર્વથૈવ મિકતાતૈલગ્નિવ સાધનામાનઃ ।

દેશેષકારિતા યા સા સમવાયેઽપિ સમ્પૂર્ણા ॥ ઇતિ ।

इत्थं च-ज्ञानक्रिये समुदिते एव मुक्तिकारणं न तु प्रत्येकमिति निष्कर्षः । ततश्च यः सर्वनयग्राही भवति स एव भावसाधुः । तादृशश्च ज्ञानक्रियावानेव भवतीति व्यवस्थितम्—‘तं सर्वनयविमुद्धं जं चरणगुणद्विभो साहू’ इति । तदेवं समेदो नयः प्ररूपितः, तत्प्ररूपणे च सम्पूर्णं नयद्वारमिति सूचयितुमाह—स एष नय इति । इत्थंगुपक्रमादीनि चत्वार्यप्यनुयोगद्वाराणि प्ररूपितानि, तत्प्ररूपणे च सम्पूर्णमनुयोगद्वारसूत्रमिति प्रदर्शयितुमाह—अनुयोगद्वाराणि समाप्तानीति ॥ मू० २५० ॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्बल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-

कलितललितकलापाञ्चकमविशुद्धगद्यपद्यनૈકવ્રન્યનિર્માપક,

વાદિમાનમર્દુ-શ્રીશાહ્ચંદ્રપતિ કોલ્હાપુરરાજપદ્મ-

‘જૈનાચાર્ય’ પદભૂષિત—કોલ્હાપુરરાજગુરુ-

વાલ્મીકીચારિ—જૈનાચાર્ય—જૈનધર્મદિવાકર

—પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલત્રિવિરચિતા

અનુયોગદ્વારસૂત્રસ્ય-અનુયોગ-

ચન્દ્રિકા ટીકા સમ્પૂર્ણા ॥

‘वीसुं न सर्वहृच्चिचय’ इत्यादि । सिकता के एक कण में स्वन्तत्रावस्था में तैलांश नहीं है—तब वह समुदायावस्था में कैसे आसकता है ? जिसके एकदेश में उपकारिता होती है तो, उसके समुदाय में संपूर्ण रूप से उपकारिता हो सकती है जैसे—तिलके एक दाने में स्वतंत्रता-वस्था में तैलांश है, वह तिलों के समुदायावस्थामें पूर्णरूप अवश्य हो सकता है । ऐसी बात निम्न २ क्रिया और ज्ञान में नहीं है । अतः समुदायरूप में उनमें मुक्ति साधकता का आना बिल्कुल उचित ही है । उसका निष्कर्ष यही है समुदित ज्ञान क्रिया ही मुक्ति

કયા વાત ઉપસ્થિત થાય છે ઉક્તયઃ—‘વીસું ન સર્વહૃચ્ચિચય’ ઇત્યાદિ ।’ સિકતાના એક કણમાં સ્વાતંત્રાવસ્થામાં તૈલાંશ નથી, ત્યારે તે સમુદાયવસ્થામાં કેવી રીતે સંભવી શકે છે જેના એક દેશમાં ઉપકારિતા હોય છે તો તેને સમુદાયમાં સંપૂર્ણ રૂપમાં ઉપકારિતા થઈ શકે છે જેમ તિલના એક દાણામાં સ્વતંત્રાવસ્થામાં તૈલાંશ છે, તે તલોના સમુદાયવસ્થામાં પૂર્ણરૂપમાં અવશ્ય થઈ શકે જ છે એવી વાત ભિન્ન ભિન્ન ક્રિયા અને જ્ઞાનમાં નથી. એથી સમુદાય રૂપમાં તેમનામાં મુક્તિ-સાધકતા હોવી સ્વાભાવિક જ છે આ બધાનો નિષ્કર્ષ આ છે કે સમુદિત જ્ઞાન, ક્રિયા જ મુક્તિનું કારણ છે; આ પ્રમાણે

શાસ્ત્રપ્રશસ્તિ:—

સૌરાષ્ટ્રદેશે વિમલે, શ્રાવકૈઃ સમલંકૃતે ।

ઉપલેટાનગરેઽસ્મિન્, શુદ્ધભાવસમાશ્રિતે ॥૧॥

વિક્રમાન્દે દ્વિ સદસે, નવસંરુષાધિકે શુભે ।

વૈશાખે પ્રથમે માસે, પૂર્ણિમાયાં તિથૌ કુજે ॥૨॥

સૂત્રેઽનુયોગદ્વારાચ્યે ભવ્યકલ્યાણકારિણી ।

ઘપા સમ્પૂર્ણતાં યાતાઽનુયોગચન્દ્રિકા શુભા ॥૩॥

અત્રત્યઃ સુખદઃ કૃપાસમુદયઃ શ્રીજૈનસંઘો મિથઃ,

પ્રેમાવદ્ધવિધેયપદ્ધતિમિલદીનાર્તરક્ષાપરઃ ।

શુદ્ધસ્થાવકવાસિધર્મનિરતો રત્નત્રયામઃ શુભઃ,

શ્રદ્ધાવાનિગમે જિનપ્રવચને શ્રેયસ્કરે શોભતે ॥૪॥

દેવે ગુરૌ ધર્મપથે ચ ભક્તિર્યેષાં સદાચારરુચિર્હિ નિત્યમ્ ।

તે શ્રાવકા ધર્મપરાયણાશ્ચ સુશ્રાવિકાઃ સન્તિ ગૃહે ગૃહેઽત્ર ॥૫॥

॥ શુભમસ્તુ ॥ શ્રીરસ્તુ ॥

કા કારણ છે । હસ પ્રકાર જો સાધુ સર્વનય ગ્રાહી હોતા હૈ, વહી
ભાવસાધુ હોતા હૈ, ઓર જો આવસાધુ હોતા હૈ, વહ જ્ઞાન ક્રિયાવાલા
હી હોતા હૈ । હમલિયે ‘ત સવ્વનયવિસુદ્ધં’ હત્યાદિ ગાથોક્ત
વાત વ્યવસ્થિત હો ચુકી । હસ પ્રકાર સભેદ નય કા યહ નિરૂપણ
કિયા । (સે તં નણ-અણુઓગદારા સમ્મત્તા) હસકે નિરૂપિત હોતે હી
સમ્પૂર્ણનયદ્વાર નિરૂપિત હો ચુકા । હસ પ્રકાર ઉપક્રમ આદિ ચારોં મી
અનુયોગ દ્વાર પ્રરૂપિત હો ચુકં । હસકે પ્રરૂપિત હો જાને પર યહ અનુ-
યોગ દ્વાર સૂત્ર સમાપ્ત હુઆ ॥ ૨૫૦ ॥

અનુયોગદ્વાર સૂત્ર સમાપ્ત

જે સાધુ સર્વનય ગ્રાહી હોય છે, તેજ ભાવસાધુ હોય છે, અને જે ભાવ
સાધુ હોય છે, તે જ્ઞાન ક્રિયાવાન જ હોય છે. એથી ‘તં સવ્વનયવિસુદ્ધં’
ઈત્યાદિ ગાથોક્ત વાત વ્યવસ્થિત રીતે સ્પષ્ટ થઈ ગઈ છે. આ પ્રમાણે સભેદ
નયનું આ નિરૂપણ થયું. (સે તં નણ અણુઓગદારા સમ્મત્તા) એના નિરૂપણથી
સંપૂર્ણનય નિરૂપિત થઈ જાય છે તેમ સમજવું. આ પ્રમાણે ઉપક્રમ વગેરે
ચારે ચાર અનુયોગદ્વારો પ્રરૂપિત થઈ ગયાં છે આના પ્રરૂપણથી અહીં આ
અનુયોગદ્વાર સૂત્ર સમાપ્ત થાય છે. ॥૨૫૦॥

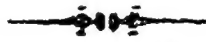
અનુયોગદ્વારસૂત્ર સમાપ્ત

ૐ શાન્તિ.-શાન્તિ:-

-- શાસ્ત્રપ્રશસ્તિ --

સૌરાષ્ટ્ર દેશ મેં ઉપલેટા નામકા એક બડા સુન્દર નગર હૈ । હસમેં શ્રાવકજનોં કી અઠ્ઠી જંલ્યા હૈ । યહાં નિવાસ કરને પર ભાવોં કી નિર્મલતા રહતી હૈ । વિક્રમ સંવત્ ૨૦૦૧ પ્રથમ વૈશાખ શુક્લપૂર્ણિમાસી મંગલવાર કે દિન, હસ અનુયોગ દ્વાર સૂત્ર પર રચિત યહ અવ્યજન કલ્યાણકારક અનુયોગચન્દ્રિકા નામકી ટીકા સંપૂર્ણ હુઈ હૈ ।

યહાં કા શ્રી જૈનસંઘ બડા હી અધિક કૃપાલુ હૈ । દૂસરોં કો હમેશાં સુખી કરને કી ચેષ્ટા મેં કટિબદ્ધ રહતા હૈ । આપસ મેં હસ સંઘ કા ખદા મેલ બના રહતા હૈ । ઓર શ્રાવક લોગ દુઃખી જીવોં પર ઉપકાર કરતે હૈ । શુદ્ધ સ્થાનકવાસિ ધર્મ કી આરાધના મેં યે નિરન્તર તલ્લીન રહતે હૈ । સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન ઓર ચારિત્ર કી છાપ હન પર દેખને મેં આતી હૈ । કલ્યાણકારક જિન પ્રવચન કે ઉપર હનકી અગાધ શ્રદ્ધા હૈ । એસે શ્રી જૈનસંઘ કે શ્રાવક લોગ હસ નગર મેં સુશોભિત હોતે હૈ । યહાં ઘર ૨ મેં દેવ, ગુરુ ઓર ધર્મ કે પ્રતિ ભક્તિ રખનેવાલે તથા સદાચાર મેં રુચિ સંપન્ન એસે ધર્મપરાયણ શ્રાવક હૈ ઓર એસી હી શ્રાવિકાઈ હૈ । પાદારવિન્દ યદિ રક્ષક આપકે હૈ, કૈસે વિઓ ! વિપદ આ સકતી વહાં પર. રક્ષા મલા ગરુડ હો કરતા જિન્હોં કી, કૈસે હસે સરપ ડંક લગા સકેગા.

શાસ્ત્ર પ્રશસ્તિ-

સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશમા ઉપલેટા નામે એક બહુ જ સુંદર રમ્ય નગર છે. તેમાં શ્રાવકજનો બહુ જ સારી સંખ્યામાં વસે છે અહીં નિવાસ કરવાથી ભાવો નિર્મળ રહે છે. વિક્રમ સંવત્ ૨૦૦૬ પ્રથમ વૈશાખ શુક્લ પૂર્ણિમાસી મંગલવારના દિવસે, આ અનુયોગદ્વાર સૂત્ર પર રચિત આ અવ્યજન કલ્યાણકારક અનુયોગચન્દ્રિકા નામની ટીકા સંપૂર્ણ થઈ છે.

અહીંનો જૈન સંઘ અતીવ કૃપાલુ છે. તે બીજાઓને સુખી કરવામાં જ દર વખતે તત્પર રહે છે સંઘના બધા સદસ્યો પરસ્પર એકદમ મિત્રભાવથી રહે છે, અને શ્રાવકજનો દીન, દુઃખી જીવો પર ઉપકાર કરે છે. શુદ્ધ સ્થાનકવાસી ધર્મની આરાધનામાં આ નિરતર તલ્લીન રહે છે સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રની છાપ આ સર્વ પર સ્પષ્ટ રીતે દેખાય છે કલ્યાણકારક જિન પ્રવચન પર એમની અગાધ શ્રદ્ધા છે એવો આ જૈનસંઘના શ્રાવકજનો આ નગરને સુશોભિત કરે છે અહીં દરેકે દરેક ઘરમાં દેવ, ગુરુ અને ધર્મ પ્રત્યે ભક્તિ રાખનારા તથા સદાચારમાં રુચિ ધરાવનારા ધર્મ પરાયણ શ્રાવકો વસે છે. આ નગરની શ્રાવિકાઓ પણ શ્રાવકોની જેમ જ ધર્મ પરાયણ છે.

